

LIETUVOS VALSČIAI

Gelvonai



LIETUVOS VALSČIAI

Knyga skiriama

LIETUVOS TŪKSTANTMEČIUI
1009–2009

LIETUVOS VALSTYBĖS – KARALIAUS MINDAUGO
KARŪNAVIMO 750 METŲ JUBILIEJUI
1253–2003

LIETUVOS VALSTYBĖS ATKŪRIMO ŠIMTMEČIUI
1918–2018

GELVONŲ 625 METŲ JUBILIEJUI
1385–2010

Gelvonai

Versmė
Vilnius
2009



Lietuvos
tūkstantmečiui
skiriamas
leidinys

Gelvonai

15-oji serijos „Lietuvos valsčiai“ monografija

Vyriausioji redaktorė
VIDA GIRININKIENĖ

Sudarytojai
VIDA GIRININKIENĖ, KAZYS MORKŪNAS, POVILAS KRIKŠČIŪNAS

Redaktoriai
VIDA GIRININKIENĖ, VALENTINAS BALTRŪNAS, ALGIRDAS GAIGALAS,
PETRAS JONUŠAS, POVILAS KRIKŠČIŪNAS, IRENA REGINA MERKIENĖ,
KAZYS MORKŪNAS, DAIVA VYČINIENĖ

Kalbos redaktorius
ALBINAS MASAITIS

Anglų kalbos redaktorius, vertėjas
ALOYZAS PRANAS KNABIKAS

Korektorė
RASA KAŠĖTIENĖ

Maketuotoja
VIOLETA BARKAUSKAITĖ

Monografijų serijos „Lietuvos valsčiai“ Mokslo darbų komisija
Akad. ALGIRDAS GAIGALAS (gamta), Lietuvos MA narys korespondentas,
prof. habil. dr. ROMUALDAS GRIGAS (sociologija), dr. ARTŪRAS JUDŽENTIS (kalba),
prof. habil. dr. IRENA REGINA MERKIENĖ (etnologija, komisijos pirmininkė),
prof. dr. AIVAS RAGAUSKAS (istorija), prof. habil. dr. STASYS SKRODENIS (tautosaka),
akad. ANTANAS TYLA (istorija), dr. GINTAUTAS ZABIELA (archeologija)

Rengėjas ir leidėjas
VšĮ „Versmės“ leidykla (leidyklos vadovas PETRAS JONUŠAS)

Leidybos partneris, pagrindinis finansuotojas ir rėmėjas
Širvintų rajono savivaldybė

Finansuotojai ir rėmėjai
UAB „Magnolija“, Petras Jonušas, AB „Lietuvos paštas“ ir kt. (žr. p. 1341–1344)

Serijos „Lietuvos valsčiai“ knygos rengiamos bendradarbiaujant su
Lietuvių kalbos institutu, Lietuvos žemės ūkio universitetu, Kauno technologijos
universitetu, Lietuvos liaudies buities muziejumi, Vilniaus universiteto Filologijos
ir Istorijos fakultetais, Kultūros, filosofijos ir meno institutu, Lietuvių literatūros
ir tautosakos institutu, Klaipėdos universitetu, Šiaulių universitetu, Vilniaus
pedagoginiu universitetu, Lietuvos nacionaline Martyno Mažvydo biblioteka, Šiaulių
„Aušros“ muziejumi, Lietuvos valstybės istorijos archyvu, Žemaičių muziejumi „Alka“

Viršelyje
Atminimo kryžias Lietuvos kariuomenės Pirmojo pėstininkų pulko vadui
Antanui Juozapavičiui – pirmajam Nepriklausomybės kovose žuvusiam Lietuvos
karininkui – pašventinimo išklilmės Gelvonuose. 1921 m. LCVA, A41-P78

Turinys

17 Pratarinė

GAMTA

- 19 * *Bronislavas Karmaza, Valentinas Baltrūnas*. Gelvonų apylinkių žemės gelmių sandara, raida ir ištekliai
- 26 * *Valentinas Baltrūnas, Bronislavas Karmaza*. Gelvonų apylinkių paleogeografija, geomorfologija ir geopaveldas
- 64 * *Algirdas Gaigalas*. Gelvonų apylinkių kvartero nuogulų danga ir būdingieji rieduliai
- 79 * *Algirdas Gaigalas*. Gelvonų bažnyčios architektūrinė petrografija
- 101 *Albinas Vaitonis*. Gelvonų krašto gamta
- 123 *Albinas Vaitonis*. Gelvonų krašto klimatas

ISTORIJA

- 127 * *Manvydas Vitkūnas*. Gelvonų apylinkių archeologiniai paminklai
- 160 *Aleksandra Arimeta Vojevodskaitė*. Senojo Gelvonų lauko (valsčiaus) istorijos bruožai iki XV amžiaus
- 166 *Tomas Baranauskas*. Gelvonų ištakos
- 169 *Aleksandra Arimeta Vojevodskaitė*. Gelvonų latifundijos kilmės dokumentų registras
- 172 *Povilas Spurgevičius*. Gelvonų dvarai
- 211 *Vida Girininkienė*. Parapinė mokykla
- 213 *Vida Girininkienė*. Gelvonų parapija
- 221 *Kazimieras Skebėra*. Bagaslaviškio parapijos daraktoriai ir jų mokyklos 1883–1910 metais. *Parengė Albinas Masaitis, Vida Girininkienė*
- 234 *Vytautas Merkys*. Tautinė Gelvonų ir Bagaslaviškio parapijų padėtis 1863–1915 metais
- 247 *Juozas Lebonka*. Gelvonų parapijos lenkinimas XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje

* Žvaigždute turinyje žymimi straipsniai, aprobuti monografių serijos „Lietuvos valsčiai“ Mokslo darbų komisijos (žr. p. 4). Straipsnių santraukos anglų kalba p. 1326–1333.

ISTORIJA. GELVONAI 1918–1940 METAIS

- 251 Lietuvos kariuomenės savanorių kūrėjų, kilusių iš Gelvonų krašto, sąrašas. *Parengė Ričardas Čepas*
- 255 *Albinas Vaitonis*. Gelvonų krašto Lietuvos kariuomenės savanoriai kūrėjai
- 259 *Gintautas Surgailis*. Pirmasis Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pėstininkų pulkas neutralios zonos apsaugoje Gelvonų rajone
- 268 *Albinas Vaitonis*. Petras Biržys (Pupų Dėdė) Gelvonų krašte
- 271 Pirmasis Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pėstininkų pulkas nuotraukose. *Sudarė Vida Girininkienė*
- 280 *Ričardas Čepas*. Iš Gelvonų valsčiaus savivaldybės istorijos (1918–1940 m.)
- 305 *Aleksandras Dikčius*. Kulniškių kaimas ir jo skirstymasis į vienkiemius. *Spaudai parengė Kazys Morkūnas*
- 316 *Jonas Milius*. Gelvonų valsčiaus žemės ūkis ir kaimo gyvenimas Nepriklausomybės metais
- 321 *Ričardas Čepas*. Gelvonų valsčiaus pradžios mokyklos
- 362 *Juozas Jakučiūnas*. Neveronių pradžios mokyklos kronika (1933–1940 m.). *Parengė Vida Girininkienė, Albinas Masaitis*
- 382 *Ričardas Čepas*. Gelvonų vidurinė mokykla 1921–1929 metais
- 393 *Albinas Vaitonis*. Ukmergės apskrities 6-osios rinktinės Gelvonų šaulių 10-ojo būrio istorija (1919–1940 m.)
- 407 *Vladas Terleckas*. Kredito kooperacija Gelvonuose 1924–1949 metais
- 419 *Ričardas Čepas*. Gelvonų vaistinė
- 421 *Kazys Misius*. Gelvonų paštas iki 1940 metų
- 428 *Albinas Vaitonis*. Gelvonų žydai

ISTORIJA. GELVONAI 1941–2008 METAIS

- 435 *Albinas Vaitonis*. Kaip Gelvonuose buvo kuriami kolchozai (atsiminimai)
- 440 *Vytautas Skebas*. Gelvonų valsčiaus ūkininkų mokesčiai ir prievolės 1940–1944 metais
- 455 Antrojo pasaulinio karo ir pokario įvykiai Gelvonų apylinkėse (atsiminimai). *Parengė Albinas Vaitonis*
- 458 *Andrius Tumavičius*. Gelvonų valsčiaus žydų likimas nacių okupacijos (1941–1944 m.) laikotarpiu
- 472 Gelvonų valsčiaus gyventojai, nukentėję nuo sovietų režimo. *Parengė Birutė Burauskaitė*
- 495 *Rytas Tamašauskas*. 1960–1978 metų Gelvonai (atsiminimai)

- 515 *Rūta Trimonienė*. Paminklas Didžiosios Kovos apygardos partizanams
- 518 *Lionginas Juzėnas*. Gelvonų seniūnija
ISTORIJA. MOKYKLOS 1944–2008 METAIS
- 525 *Ona Valančienė*. Gelvonų vidurinė mokykla
- 552 *Albinas Vaitonis*. Mano geografijos mokytojai Aleksandras Juškevičius ir Antanas Mikalauskas
- 558 *Albinas Vaitonis*. Vilniaus apskrities Karaliaus Mindaugo 10-osios rinktinės Gelvonų šaulių 1-asis atskirasis būrys Gelvonų vidurinėje mokykloje
- 564 *Aldona Četrauskienė*. Bagaslaviškio Igno Šeiniaus pagrindinė mokykla
- 575 *Roma Vareikienė*. Šeiniūniečių klubo veikla
- 580 *Remigijus Bonikatas*. Bagaslaviškio sportininkai ir turistai
ISTORIJA. KULTŪROS PAVELDAS
- 587 *Marija Rupeikienė*. Gelvonų miestelio architektūra
- 630 *Marija Rupeikienė*. Gelvonų valsčiaus architektūra
- 665 *Žydrė Petrauskaitė*. Gelvonų ir Bagaslaviškio apylinkių kaimų medinė architektūra ir jos puošyba
- 690 * *Povilas Spurgevičius*. Gelvonų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčia ir pranciškonų vienuolynas
- 721 *Juozas Lebonka*. Gelvonų stebuklingojo akmens istorija
- 724 *Rimantas Gučas*. Gelvonų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčios vargonai
- 726 *Aleksandra Arimeta Vojevodskaitė*. Bagaslaviškio Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčia
- 747 *Rimantas Gučas*. Bagaslaviškio Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčios vargonai
- 749 Lapšių dvaras. *Parengė Sigita Gasparavičienė*.
ISTORIJA. KULTŪRINIS GYVENIMAS
- 755 *Rytas Tamašauskas*. Kultūros židinys Bagaslaviškyje XX a. pradžioje
- 760 *Rytas Tamašauskas*. Universalusis Mykolas Čižas
- 768 *Rytas Tamašauskas*. Fotografas Juozas Urbonavičius
- 771 *Rytas Tamašauskas*. Meistras Jonas Daraškevičius
- 775 *Rytas Tamašauskas*. Dailidė Vytautas Pilipavičius
- 784 *Rytas Tamašauskas*. Fotografas Juozas Kapeckas
- 789 *Laimutė Bikulčienė*. Folkloro ansamblis „Savingė“

ETNINĖ KULTŪRA

- 793 *Venantas Mačiekus*. Papročių teisės relikvai Gelvonų ir Musninkų valsčių ūkininkų turtiniuose santykiuose XX a. pirmojoje pusėje
- 817 *Filomena Masevičienė (Abišalaitė)*. Iš Kulniškių kaimo gyvenimo (XX a. pirmoji pusė)
- 834 *Ingrida Veliutė, Rasa Školiarenkaitė*. Senasis Mikalajūnų kaimas: istorinė praeitis ir šiandiena
- 873 *Jolanta Stupelytė*. Malda senųjų kaimo gyventojų praktikoje
- 881 * *Jolanta Stupelytė*. Liaudies pamaldumo praktikos prie Gelvonų akmens su Marijos pėda ir Liukonių kryžiaus
- 896 *Gita Krylavičienė*. Kalendorinės, agrarinės šventės ir papročiai
- 917 *Laimutė Bikulčienė*. Orų spėjimai
- 919 *Laimutė Bikulčienė*. Audėjos
- 922 *Laimutė Bikulčienė, Gita Krylavičienė*. Senieji amatai
- 926 *Laimutė Bikulčienė*. Apie duoną
- 929 *Laimutė Bikulčienė*. Pirtis
- 931 *Laimutė Bikulčienė*. Armonikieriai
- 935 *Rita Balkutė*. Gelvonų apylinkių liaudies medicina
- 947 *Jolanta Stupelytė*. Besiruošiant mirčiai...
- 953 Antkapinės tvorelės, paminklai ir kryžiai Jurgitos Jasinskaitės piešiniuose

KALBA

- 959 * *Kazys Morkūnas*. Gelvonų šnekta
- 968 * *Kazys Morkūnas*. Bagaslaviškio šnekta Ignui Šeiniui: gimtoji ar gimtinė
- 976 *Ignas Jurkūnas-Šeinius*. A. Senn, aš ir prof. R. Ekblom
- 980 * *Kazys Morkūnas*. Gelvonų krašto žemės kalba
- 1017 Bagaslaviškio parapijos krikšto vardai 1932–1940 metais. *Parengė Roma Vareikienė*
- 1026 Gelvonų apylinkės 1964–1983 metų moterų ir vyrų vardai. *Spaudai parengė Kazys Morkūnas*
- 1030 Bagaslaviškio, Dabužynės, Pyplių ir Žičkų kaimų gyventojų gyvulių vardai. *Spaudai parengė Kazys Morkūnas, Roma Vareikienė*

TAUTOSAKA

- 1037 * *Daiva Vyčinienė*. Gelvonų krašto dainuojamosios tradicijos ypatumai
- 1047 *Rima Visackienė*. Dar kartą apie gelvoniškių dainas
- 1061 Iš senųjų dainininkų repertuaro. *Tekstus parengė Povilas Krikščiūnas, melodijas – Daiva Vyčinienė*
- 1130 Gelvoniškiai pasakoja. *Parengė Lina Valiukaitė*
- 1146 Keletas padavimų. *Parengė Povilas Krikščiūnas*

IŽYMŪS ŽMONĖS

- 1149 *Juozas Lebionka*. Lietuvos kunigaikščiai Žageliai
- 1153 *Vytautas Povilas Jurkštas*. Kompozitorius iš Gelvonų grafas Gustavas Vilhelmas Gregoras Pliateris
- 1158 * *Adam Stankevič*. XIX amžiaus istorijos mylėtojas Vincentas Daugėla Narbutas
- 1176 Kazys Morkūnas. Karolis Jakštas
- 1177 Kazys Morkūnas. Įdomi asmenybė Kazimieras Skebėra
- 1180 *Juozas Lebionka*. Vaclovas Čižiūnas
- 1188 *Valdas Selenis*. Istorikas kunigas Juozapas Stakauskas
- 1192 Kazys Morkūnas. Pedagogas ir poetas Stasys Jakštas
- 1195 Kazys Morkūnas. Neveronių kaimo mąstytojas Petras Visackas
- 1198 *Ramunė Dikčiūtė*. Atsiminimai apie Aleksandrą Dikčių
- 1202 Kazys Morkūnas. Poetas ir prozininkas Juozas Kruminas
- 1208 *Vladas Ivaška*. Profesorius Viktoras Kybartas
- 1211 *Linas Vidugiris*. Steponas Rokas – pirmasis automobilių kelių specialybės habilituotas daktaras Lietuvoje
- 1215 *Algirdas Sabaliauskas*. Kalbininkas Kazys Morkūnas
- 1223 *Boleslovas Zubrickas*. Povilas Dikčius
- 1225 *Algirdas Gaigalas*. Smėlingų lygumų tyrinėtojas Antanas Mikalauskas
- 1232 *Stanislava Gražina Bigelytė-Bulavienė*. Gimimo jis stipraus (Apie diktorių Vytautą Kybartą)
- 1235 *Emilija Pileckienė*. Gyvenimo puslapiai. *Parengė Laimutė Bikulčienė*
- 1240 *Gita Krylavičienė*. Liaudies menininkas Jonas Strazdas: tarp miesto ir kaimo
- 1247 *Ipolitas Užkurnys*. Atsiminimai. *Auksės Aurelės Užkurnienės pateiktą Ipolito Užkurnio tekstą spaudai parengė Albinas Masaitis*

- 1291 *Rytas Tamašauskas*. Povilas Malinauskas
- 1309 Ižymių žmonių biografijų sąvadas. *Parengė Vida Girininkienė*
- 1327 Straipsnių, aprobuotų „Lietuvos valsčių“ monografijų serijos Mokslo darbų komisijos reziumė anglų kalba
- 1335 Apie straipsnių autorius
- 1338 Santrumpos ir sutrumpinimai
- 1342 Monografijos „Gelvonai“ finansuotojai ir rėmėjai
- 1346 Asmenvardžių rodyklė. *Sudarė Gabija Bruzgytė, Vida Girininkienė*
- 1366 Vietovardžių rodyklė. *Sudarė Gabija Bruzgytė, Albinas Masaitis*
- 1374 Buvusio Gelvonų valsčiaus žemėlapis. *Sudarė Lidija Kavaliauskienė*
- 1377 Dabartinė kartografinė ir demografinė situacija buvusio Gelvonų valsčiaus teritorijoje. *Sudarė Lidija Kavaliauskienė*
- 1378 Buvusių Lietuvos valsčių žemėlapis
- 1380 Apie seriją „Lietuvos valsčiai“

Spalvotos iliustracijos

Gelvonų gamta. *Sudarė Algirdas Gaigalas, p. 33–60*

Gelvonų krašto kūrėjai. *Sudarė Vida Girininkienė, p. 849–864*

Ipolito Užkurnio palikimas. *Sudarė Aukse Aurelė Užkurnienė, p. 1265–1280*

Contents

- 17 Preface

NATURE

- 19 * *Bronislavas Karmaza, Valentinas Baltrūnas*. The set-up, evolution and resources of land subsurface in the Gelvonai environs
- 26 * *Valentinas Baltrūnas, Bronislavas Karmaza*. Palaeogeography, geomorphology and geoheritage of the Gelvonai environs
- 64 * *Algirdas Gaigalas*. The Quaternary cover and characteristic boulders in the Gelvonai environs
- 79 * *Algirdas Gaigalas*. The architectural petrography of Gelvonai Church
- 101 *Albinas Vaitonis*. The nature of Gelvonai region
- 123 *Albinas Vaitonis*. The climate of Gelvonai region

HISTORY

- 127 * *Manvydas Vitkūnas*. The archaeological monuments of Gelvonai environs
- 160 *Aleksandra Arimeta Vojevodskaitė*. Historical features of the olden Gelvonai Field (*Valsčius*) before the 15th c.
- 166 *Tomas Baranauskas*. The beginnings of Gelvonai
- 169 *Aleksandra Arimeta Vojevodskaitė*. The register of documents about the Gelvonai latifundium origin
- 172 *Povilas Spurgevičius*. The Gelvonai manors with attached buildings
- 211 *Vida Girininkienė*. The parish school
- 213 *Vida Girininkienė*. The Gelvonai parish
- 221 *Kazimieras Skebėra*. Bagaslaviškis parish secret teachers (daraktoriai) and their schools in 1883–1910. *Prepared by Albinas Masaitis and Vida Girininkienė*
- 234 *Vytautas Merkys*. Ethnical situation of the Gelvonai and Bagaslaviškis parishes in 1863–1940
- 247 *Juozas Lebionka*. The Polonisation of Gelvonai parish at the end of the 19th c. and beginning of the 20th c.

* The asterisk marks papers approved by the 'Lietuvos Valsčiai' Monograph Series Commission for Scientific Works (see p. 4). English summaries of the papers are given in pp. 1326–1333.

HISTORY. GELVONAI IN 1918–1940

- 251 The list of Gelvonai natives-volunteers who took part in creating Lithuanian Army. *Prepared by Ričardas Čepas*
- 255 *Albinas Vaitonis*. Gelvonai region natives-volunteers who took part in creation of Lithuanian Army
- 259 *Gintautas Surgailis*. The 1st Infantry Regiment of Gediminas the Grand Duke of Lithuania in the neutral defence zone of Gelvonai district
- 268 *Albinas Vaitonis*. Petras Biržys (alias Pupų Dėdė [Bean Uncle]) in Gelvonai region
- 271 The 1st Infantry Regiment of Gediminas the Grand Duke of Lithuania in photos. *Compiled by Vida Girininkienė*
- 280 *Ričardas Čepas*. From the history of Gelvonai Valsčius local administration in 1918–1940
- 305 *Aleksandras Dikčius*. The Village of Kulniškės and its division into homesteads. *Prepared by Kazys Morkūnas*
- 316 *Jonas Milius*. The agriculture in Gelvonai Valsčius and rural life during the pre-war Independence period
- 321 *Ričardas Čepas*. Primary schools in Gelvonai Valsčius
- 362 *Juozas Jakučiūnas*. The chronicle of Neveronys primary school (1933–1940). *Prepared by Vida Girininkienė and Albinas Masaitis*
- 382 *Ričardas Čepas*. The secondary school of Gelvonai in 1921–1929
- 393 *Albinas Vaitonis*. The history of Gelvonai 10th riflemen squad of the Ukmergė County 6th special unit (1919–1940)
- 407 * *Vladas Terleckas*. The Gelvonai credit cooperation in 1924–1949
- 419 *Ričardas Čepas*. The chemist's shop in Gelvonai
- 421 *Kazys Misius*. Gelvonai post office before 1940
- 428 *Albinas Vaitonis*. Gelvonai Jewish Society

HISTORY. GELVONAI IN 1941–2008

- 435 *Albinas Vaitonis*. How kolkhozes were being founded in Gelvonai (reminiscences)
- 440 *Vytautas Skebas*. The taxes and obligations of Gelvonai Valsčius farmers in 1940–1944
- 455 The World War II and post-war events in Gelvonai environs (reminiscences). *Prepared by Albinas Vaitonis*
- 458 *Andrius Tumavičius*. The fate of Jews in Gelvonai Valsčius during the Nazi-occupation period (1941–1944)
- 472 The people who suffered from Soviet regime in Gelvonai Valsčius. *Prepared by Birutė Burauskaitė*

- 495 *Rytas Tamašauskas*. Gelvonai in 1960–1978 (reminiscences)
- 515 *Rūta Trimonienė*. The monument for Didžioji Kova [Great Fight] District partisans
- 518 *Lionginas Juzėnas*. Gelvonai Seniūnija [Neighbourhood]
HISTORY. SCHOOLS IN 1944–2008
- 525 *Ona Valančienė*. Gelvonai secondary school
- 552 *Albinas Vaitonis*. My geography teachers: Aleksandras Juškevičius and Antanas Mikalauskas
- 558 *Albinas Vaitonis*. Gelvonai 1st riflemen squad of the Vilnius County King Mindaugas 10th special unit at the Gelvonai secondary school
- 564 *Aldona Četrauskienė*. Ignas Šėinius basic school in Bagaslaviškis
- 575 *Roma Vareikienė*. Activities of Ignas Šėinius Club
- 580 *Remigijus Bonikatas*. Bagaslaviškis sportsmen and tourists
HISTORY. CULTURAL HERITAGE
- 587 *Marija Rupeikienė*. Gelvonai Township architecture
- 630 *Marija Rupeikienė*. Gelvonai *Valsčius* architecture
- 665 *Žydrė Petrauskaitė*. Wooden architecture and its decor in the villages around Gelvonai and Bagaslaviškis
- 690 *Povilas Spurgevičius*. St. Mary's Visitation Church and Franciscan Monastery in Gelvonai
- 721 *Juozas Lebionka*. The history of Gelvonai miraculous stone
- 724 *Rimantas Gučas*. Gelvonai St. Mary's Visitation Church organ
- 726 *Aleksandra Arimeta Vojevodskaitė*. Bagaslaviškis Holy Cross Discovery Church
- 747 *Rimantas Gučas*. Bagaslaviškis Holy Cross Discovery Church organ
- 749 *Lapšiai manor*. Prepared by *Sigita Gasparavičienė*
HISTORY. CULTURAL LIFE
- 755 *Rytas Tamašauskas*. Bagaslaviškis culture centre at the beginning of the 20th c.
- 760 *Rytas Tamašauskas*. Mykolas Čižas, a universal man
- 768 *Rytas Tamašauskas*. Juozas Urbonavičius, photographer
- 771 *Rytas Tamašauskas*. Jonas Daraškevičius, artisan
- 775 *Rytas Tamašauskas*. Vytautas Pilipavičius, carpenter
- 784 *Rytas Tamašauskas*. Juozas Kapeckas, photographer
- 789 *Laimutė Bikulčienė*. The Savingė Folklore Ensemble

ETHNICAL CULTURE

- 793 *Venantas Mačiekus*. The common law relics in property relations among the farmers of Gelvonai and Musninkai region in the first half of the 20th c.
- 817 *Filomena Masevičienė (Abišalaitė)*. From the life of Kulniškės Village (the 1st half of the 20th c.)
- 834 *Ingrida Veliutė, Rasa Školiarenkaitė*. The ethnographic village of Mikalajūnai. Its historical past and the present-day
- 873 *Jolanta Stupelytė*. The prayers practised by olden rural people
- 881 **Jolanta Stupelytė*. People devotions at the Gelvonai Stone with St. Mary's footmark and Liukonys Cross
- 896 *Gita Krylavičienė*. Calendar and agrarian feasts as well as manners
- 917 *Laimutė Bikulčienė*. Weather forecasts
- 919 *Laimutė Bikulčienė*. Village weavers
- 922 *Laimutė Bikulčienė, Gita Krylavičienė*. Olden crafts
- 926 *Laimutė Bikulčienė*. About the bread
- 929 *Laimutė Bikulčienė*. Bathhouse traditions
- 931 *Laimutė Bikulčienė*. Concertina players
- 935 *Rita Balkutė*. Folk medicine in Gelvonai environs
- 947 *Jolanta Stupelytė*. Preparations to die...
- 953 Tomb fences, monuments and crosses in the drawings by Jurgita Jasinskaitė

LANGUAGE

- 959 **Kazys Morkūnas*. Gelvonai sub-dialect
- 968 **Kazys Morkūnas*. Was the Bagaslaviškis sub-dialect a mother-tongue of Ignas Šeinius?
- 976 *Ignas Jurkūnas-Šeinius*. A. Senn, Prof. R. Ekblom and me
- 980 **Kazys Morkūnas*. Gelvonai land place-names
- 1017 The names in Bagaslaviškis Parish Baptismal Records in 1932–1940. Prepared by *Roma Vareikienė*
- 1026 The names of women and men in Gelvonai environs in 1964–1983. Prepared by *Kazys Morkūnas*
- 1030 The names of animals raised by people in Bagaslaviškis, Dabužynė, Pypliai and Žičkai villages. Prepared by *Kazys Morkūnas* and *Roma Vareikienė*

FOLKLORE

- 1037 * *Daiva Vyčinienė*. Peculiarities of the singing traditions in Gelvonai region
- 1047 *Rima Visackienė*. Once more about the songs of Gelvonai people
- 1061 From the repertoire of olden singers. *Texts and melodies prepared by Povilas Krikščiūnas and Daiva Vyčinienė respectively*
- 1130 Gelvonai people telling. *Prepared by Lina Valiukaitė*
- 1146 Several folk stories. *Prepared by Povilas Krikščiūnas*

CELEBRITIES

- 1149 *Juozas Lebionka*. Žageliai, a family of Lithuanian dukes
- 1153 *Vytautas Povilas Jurkštas*. Gustaw Wilhelm Grzegorz Plater—a composer from Gelvonai
- 1158 * *Adam Stankiewicz*. Vincentas Daugėla Narbutas who was fond of the 19th c. history
- 1176 Kazys Morkūnas. Karolis Jakštas
- 1177 Kazys Morkūnas. Kazimieras Skebėra, interesting personality
- 1180 *Juozas Lebionka*. Vaclovas Čižiūnas
- 1188 *Valdas Selenis*. A historian and priest Juozapas Stakauskas
- 1192 Kazys Morkūnas. Stasys Jakštas, teacher and poet
- 1195 Kazys Morkūnas. Petras Visackas, a village thinker
- 1198 *Ramutė Dikčiūtė*. The reminiscences of Aleksandras Dikčius
- 1202 Kazys Morkūnas. Juozas Kruminas, poet and prosaist
- 1208 *Vladas Ivaška*. Professor Vytautas Kybartas
- 1211 *Linas Vidugiris*. Steponas Rokas—the first Habilitated Doctor in Lithuania dealing with motorway construction
- 1215 *Algirdas Sabaliauskas*. Kazys Morkūnas, linguist
- 1223 *Boleslovas Zubrickas*. Povilas Dikčius
- 1225 *Algirdas Gaigalas*. Antanas Mikalauskas, investigator of sandy plains
- 1232 *Stanislava Gražina Bigelytė-Bulavienė*. He's of strong generation (About TV anchor Vytautas Kybartas)
- 1235 *Emilija Pileckienė*. Life pages. *Prepared by Laimutė Bikulčienė*
- 1240 *Gita Krylavičienė*. Folk artist Jonas Strazdas: between the town and the country
- 1247 *Ipolitas Užkurnys*. Reminiscences. *The Užkurnys's text provided by Aurelė Užkurnienė prepared by Albinas Masaitis*

- 1291 *Rytas Tamašauskas*. Povilas Malinauskas
- 1309 The summary of biographies of famous people. *Prepared by Vida Girininkienė*
- 1327 English summaries of the papers approved by the 'Lietuvos Valsčiai' Monograph Series Commission for Scientific Works
- 1335 About the authors
- 1338 Abbreviations
- 1342 The sponsors and supporters of the 'Gelvonai' Monograph
- 1346 The index of personal names. *Compiled by Gabija Bruzgytė and Vida Girininkienė*
- 1366 The index of place names *Compiled by Gabija Bruzgytė and Albinas Masaitis*
- 1374 The map of former Gelvonai *Valsčius*. *Compiled by Lidija Kavaliauskienė*
- 1377 The present cartographic and demographic situation in the territory of the former Gelvonai *Valsčius*. *Compiled by Lidija Kavaliauskienė*
- 1378 The map of former Lithuania's rural districts–*Valsčiai*
- 1380 About the 'Lietuvos Valsčiai' series

Colour illustrations

The nature of Gelvonai. *Compiled by Algirdas Gaigalas*, pp. 33–60

The Gelvonai region authors. *Compiled by Vida Girininkienė*, pp. 849–864

The legacy of Ipolitas Užkurnis. *Prepared by Auksė Aurelė Užkurnienė*, pp. 1265–1280

Pratarmė

Gelvonai istoriniuose šaltiniuose pirmą kartą paminėti 1385 m. liepos 17 d. kryžiuočių kelio palei Nerį ir Vilnių aprašyme. Dažni vietovardžiai su šaknimi *Gelv-* liudija, kad Gelvonų laukas (valsčius) buvo gana didelė teritorija, didesnė už valsčių kaip administracinį vienetą XIX a. antrojoje pusėje. Visas archeologinis paveldas, senasis Gelvonų dvaras ir kiti dvarai nėra dar iki galo ištirti. LDK izdo raštininkas Viktoras Juozapas Chelchovskis Gelvonų dvarą ne tik išplėtė, bet ir prie jo įkūrė miestelį, kuriame apgyvendino amatininkus. Pažymėtina, jog 1746 m. Gelvonų dvaro inventoriuje nurodoma turgavietė, kurios viduryje buvo „*medinė su salka, malksnomis dengta rotušė*“. Tai mįslė istorikams, tačiau įvardijimas „rotušė“ liudija V. J. Chelchovskio ambicijas siekti ne tik paversti naująjį miestelį prekybos centru, bet ir gauti savivaldos teises. Na o XIX a. antrojoje pusėje Gelvonų dvaras aidėjo nuo muzikos, nes jo savininkas Gustavas Vilhelmas Gregoras Pliateris turėjo nuosavą orkestrą, pats kūrė ir atliko muzikos kūrinius.

Pažymėtinas ir Liukonių dvaras, paskutiniojo LDK didžiojo etmono, generolo leitenanto Simono Kosakovskio rezidencija. Etmono pastatyti dviejų aukštų rūmai po jo mirties 1794 m. kovo 25 d. Vilniaus rotušės aikštės kartuvėse priklausė Juozapui Antanui Kosakovskiui. Rūmuose buvo biblioteka, ginklų, paveikslų, senienų kolekcijos. Deja, rūmai ir juos supęs angliškojo stiliaus parkas 1859 m. sudegė ir nebuvo atstatytas.

XX a. trečiajame dešimtmetyje Gelvonų apylinkėse rezidavo Lietuvos kariuomenės 1-asis pėstininkų pulkas, pavadintas Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino vardu, vyko kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės. Knygoje pateikti savanorių bei Lietuvos valstybės karininkų sąrašai su trumpomis biografijomis primena artėjančią ir kitą svarbią Lietuvos istorijos datą – Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmetį, kurį minėsime 2018-aisiais.

Lokalinė monografija „Gelvonai“ pradėta rengti 2003 metų vasarą. Tuomet liepos 7–17 d. Gelvonų vidurinėje mokykloje įsikūrusi knygos autorių ekspedicija buvo pirmoji šio nelengvo darbo kregždė. Per penkerius metus 61 autorius parašė 111 straipsnių, iš kurių 12 mokslinių, knygos turinyje pažymėtų žvaigždute. Knygoje esantys spalvotų iliustracijų lankai, perteikia gamtos ir kultūros įvairovę.

Daug dėmesio skirta Gelvonų krašto tautodailininkui, visoje Lietuvoje ir už jos ribų žinomam skulptoriui Ipolitui Užkurniui. Jo žmonos Auksės Aurelės Užkurnienės dėka knygos skaitytojai pamatys spaudoje dar nepublikuotą I. Užkurnio darbų nuotraukas.

Šią knygą, kaip ir kitas „Lietuvos valsčių“ serijos knygas, sudaro 6 skyriai. „Gamtos“ skyrių rengė geologai, fizinių mokslų daktarai profesoriai Valentinas Baltrūnas ir Algirdas Gaigalas. Patį didžiausią šios knygos „Istorijos“ skyrių, kuriame yra net 56 straipsniai, sudarė ir redagavo V. Girininkienė. „Etninės kultūros“ skyrių sudarė V. Girininkienė, redagavo prof. habil. dr. Irena Regina Merkienė ir V. Girininkienė. „Tautosakos“ skyrių parengė ir redagavo Povilas Krikščiūnas.

Aktyviausias šios knygos pagalbininkas buvo šviesios atminties kalbininkas dr. Kazys Morkūnas. Gimęs ir augęs netoli Kulniškių kaimo, dažnai ten lankėsi, rinko savo gimtųjų vietų kalbos pavyzdžius bei duomenis apie krašto žmones. Ir minėtoje ekspedicijoje, ir knygos rengimo darbuose jis buvo labai aktyvus. Jau sunkiai sirgdamas parengė išsamų „Kalbos“ skyrių (jo gali pavydėti visos kitos „Lietuvos valsčių“ serijos lokalinės monografijos!), parašė nemažai straipsnių apie savo krašto žmones. Deja, mirtis 2008 m. kovo 29 d. nutraukė darbus. „Įžymių žmonių“ skyrius, kurį rengėme ir redagavome drauge, yra tarsi paminklas žyminiam kalbininkui, šiltam žmogui ir bendraminčiui.

Šio leidinio nebūtų buvę be tuometinio Širvintų rajono mero Vyto Šimonėlio ir Širvintų savivaldybės atstovės spaudai Jadvygos Barbaravičienės iniciatyvos. Savivaldybės užsakymu 2000 m. kovo 11-osios išvakarėse „Vermės“ leidykla išleido lokalinę monografiją „Širvintos“, o 2005 m. pasirodė ir „Musninkai. Kernavė. Čiobiškis“. Ši knyga yra trečioji, skirta Širvintų kraštui, ir pirmoji, „Vermės“ leidyklos išleista jubiliejiniiais 2009-aisiais – Lietuvos tūkstantmečio minėjimo metais.

Už visokeriopą paramą rengiant šį leidinį noriu padėkoti Gelvonų vidurinės mokyklos direktorei Onai Valančienei, gelvoniškei Genovaitei Pilipavičienei, Bagaslaviškio miestelio mokyklos mokytojai, šiuo metu Igno Šeinaus pagrindinės mokyklos direktorei Aldonai Četrauskienei. Dėkoju Gelvonų seniūnui Lionginui Juzėnui, Širvintų kultūros darbo vadybininkei Laimutei Bikulčienei, Gelvonų kultūros namų direktorei Gitai Krylavičienei. Dėkinga Gelvonų mokytojui Albinui Vaitoniui, dažnai užsukdavusiam į leidyklą, vežiojusiam savo automobiliu ekspedicijos metu ir vėliau šios knygos rengėjus „kur reikia ir kada reikia“, parašiusiam įdomių vaizdingų straipsnių. Į leidyklą dažnai užeidavo ir gelvoniškis Rytas Tamašauskas, net 8 straipsnių šioje knygoje autorius. Ir, be abejo, nuoširdus Ačiū visiems šios knygos autoriams ir redaktoriams.

Už bendrą darbą, ypač paskutinėmis „degančiomis“ knygos rengimo dienomis ir naktimis, dėkoju visai komandai – maketuotojai Violetai Barkauskaitei, tekstų rinkėjai Gabijai Bruzgytei, kalbininkui Albinui Masaičiui, geranoriškai net be prašymo padėjusioms Rimgailei Pilkionienei ir Gabijai Juščiūtei bei leidyklos vadovui Petriui Jonušiui – už suteiktą galimybę perteikti savo žinias ir kuklius sugebėjimus.

Vida Girininkienė

GAMTA

Gelvonų apylinkių žemės gelmių sandara, raida ir ištekliai*

Bronislavas Karmaza, Valentinas Baltrūnas

Geologijos ir geografijos institutas

Įvadas

Pagrindinė geologinių tyrimų medžiaga susijusi su valstybiniu geologiniu kartografavimu ir kai kurių naudingųjų iškasenų paieškomis. Vykdamas geologinę nuotrauką masteliu 1:200 000 (1966–1967 m.), valsčiaus teritoriją kirto ne vienas lauko maršrutas. Buvo ieškoma mineralinių žaliavų – žvyro, smėlio, molio, klintinių tufų. Žemės gelmėms pažinti padėjo ir požeminio vandens paieškos, kurių metu išgręžta per 30 gręžinių. Giluminė valsčiaus apylinkių gelmių sandara pažinta po 1974 m., kai į pietus nuo Gėlvonų buvo išgręžti 2 giliai gręžiniai dujų saugykloms. Remiantis šių gręžinių geologine informacija, taip pat labiau nutolusiais gręžiniais (Vėprių apylinkėse), buvo apibūdinta valsčiaus apylinkių geologinė sandara ir atkurta paleogeografinių sąlygų kaita geologinėje praeityje. Šios studijos tikslas – apibendrinti Gelvonų apylinkių geologinių tyrimų medžiagą, išryškinant vietovės paleogeografinę raidą bei gelmių išteklius. Tam reikėjo susipažinti su vietovės geologinio kartografavimo ir paieškinių darbų ataskaitomis, kitokių tyrimų publikuota medžiaga bei pateikti Gelvonų apylinkių geologinės sandaros ir gelmių išteklių apibendrinimą. Buvo susipažinta su Lietuvos geologijos tarnybos Geologijos fonde esančia medžiaga, taip pat su geologiniais objektais (atodangomis, karjeriais, gręžiniais ir pan.) natūroje lauko darbų metu. Atliktas kartografinės ir kitos grafinės medžiagos įskaitmeninimas papildant naujausiais duomenimis.

Apylinkių Žemės gelmių sandara ir raida

Valsčiaus geologinė praeitis yra užfiksuota gelmių sluoksniuose, kurie atsidengia atodangose arba pasiekti gręžiniais. Geologinių sluoksnių sudėtis rodo, kad buvusio Gelvonų valsčiaus gėlės praėjo sudėtingą raidą. Per paskutiniuosius 500 mln. metų čia būta vandenyno ir jūrų dugno, net kalnų. Ir tik ledynai bei jų

* Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Mokslo darbų komisijos. Leidyklai įteiktas 2005 02 23. Skelbtas LLTG, 2002–2005, V. 2006, t. 1(1), p. 175–181.

tirpsmo vanduo suformavo dabartinį gana įvairų paviršiaus reljefą. Gelmių pažinimas prasidėjo nuo tada, kai žmonės apsigyveno Gelvonų apylinkėse ir pradėjo naudoti gelmių turtus – akmenį, smėlį, pelkių rūdą, molį, žvyrą, vandenį.

Buvęs Gelvonų valsčius yra dviejų stambių geologinių struktūrų (Baltijos sineklizės ir Mozūrijos–Baltarusijos anteklizės) sandūroje. Čia 720–750 m storio nuosėdinių uolienų sluoksniai dengia kristalinio pamato magmines bei metamorfines uolienas. Kristalinio pamato paviršius ir nuosėdinės dangos sluoksniai yra palinkę vakarų (Baltijos sineklizės) kryptimi. Nuosėdinės dangos sluoksnius pagal amžių ir struktūrą galima skirstyti į dvi dalis. Apatinę, didesniąją, dalį (600–650 m storio) sudaro prekvartero uolienos, o viršutinę – kvartero laikotarpio nuogulos. Apatinės dalies uolienos dažniausiai yra jūrinės kilmės, o viršutinę dalį suformavo kontinentiniai ledynai bei jų tirpsmo vandenys (žr. splv. nuotr. 1 pav.).

Geologinį pjūvį sudaro ankstyvojo proterozojaus (prieš 2,5–1,6 mlrd. m.) kristalinio pamato uolienos ir virš jo slūgsančios vėlyvojo proterozojaus vendo periodo (prieš 650–570 mln. m.) ir paleozojaus eros (prieš 570–360 mln. m.) kambro, ordoviko, silūro ir devono periodų nuosėdinių uolienų storumė. Likusios paleozojaus dalies (prieš 360–248 mln. m.) karbono ir permo periodų, mezozojaus eros (prieš 248–65 mln. m.) triaso, jūros ir kreidos periodų bei ankstyvojo kainozojaus dalies (prieš 65–1,8 mln. m.) paleogeno ir neogeno periodų nuogulų neišliko. Viršutinę pjūvio dalį sudaro kvartero (prieš 1,8 mln. m. – iki šių dienų) nuogulos.

Gelvonų apylinkėse kristalinis pamatas, kuris slūgso 720–750 m gylyje, buvo pasiektas keliuose gręžiniuose. Šis ankstyvojo proterozojaus amžiaus kristalinių uolienų pamatas, į gelmes besitęsiantis dešimtis kilometrų, sudarytas iš granito gneiso, kitų kristalinių uolienų. Virš viršutinio proterozojaus nuosėdinių vendo uolienų su stratigrafine pertrauka slūgso kambro uolienos.

Kambro periode (prieš 540–500 mln. m.) valsčiaus apylinkės iš rytų pusės užliejo jūra. Sekloje jūroje būdavo seklumų ir nedidelių salų. Susiklostė žydri arba žalsvai pilki moliai su šviesių kvarcinių smiltainių, rečiau konglomeratų tarp sluoksniais, turinčiais glaukonito. Juose rasta beskelečių organizmų, ypač kirmėlių, vienaląsčių foraminiferų ir mikrofitoplanktono liekanų. Ankstyvojo kambro viduryje nauji tektoniniai judesiai vėl pakeitė Rytų Lietuvos paleogeografines sąlygas. Jūra pasitraukė į rytus, o baigiantis ankstyvajam kambrui, ant grimztančios sausumos iš vakarų pusės plūstelėjo jūra. Pakrantės zonoje susiklostė tik smėlis. Viduriniame ir vėlyvajame kambre, jūros kranto linijai pasistūmėjus į vakarus, šiose apylinkėse 20 mln. metų vėl įsivyravo kontinentinės sąlygos. Bendras kambro amžiaus uolienų storis siekia tik 55–60 m.

Ordoviko periodo (prieš 500–435 mln. m.) pradžioje jūra vėl trumpam užliejo apylinkes. Paskui labai ilgai sąnašavimo nebuvo, sausumos reljefas buvo išlygintas. Dėl grimzdimo, apėmusio dideles teritorijas planetoje, jūra vėl apsėmė ir šį kraštą. Šį kartą jos vandenys buvo šilti. Suklestėjo įvairiausi bestuburiai organizmai – pečiakojai, galvakojai, vėžiagyviai, trilobitai, jūrų lelijos, koralai, graptolitai. Daugumos organizmų skeletai buvo iš kalcio karbonato. Iš jų liekanų, taip pat ir chemiškai iš vandens nusėdančio mikrokristalinio kalcio karbonato susiformavo klintis, dolomitas, taip pat nuguldavo molis ir mergelis. Vėlyvojo ordoviko epochos pabaigoje prasidėjo teritorijos kilimas, kuris tęsėsi dar ir silūro periodo

pačioje pradžioje. Gelvonų valsčiaus apylinkėse ordoviko amžiaus uolienų storis – apie 100–130 m.

Silūro periodo (435–410 mln. m.) pirmojoje pusėje prasidėjo naujas Žemės plutos grimzdimas ir jūra plito iš vakarų bei šiaurės vakarų. Antrojoje periodo pusėje pasaulyje suaktyvėjo kalnodara, jūra regresavo. Baigiantis silūrai, vyravo teigiami Žemės plutos judesiai, jūriniai baseinai siaurėjo ir pasitraukė iš kai kurių regionų, taip pat iš Lietuvos. Įsivyravo lagūninis-kontinentinis režimas. Valsčiaus apylinkių silūro periodo geologinis pjūvis sudarytas iš raudonų dolomitinių mergelių, klinčių, dolomitinių klinčių bei dolomitų, net su gipso, margaspalvių moliių ir mergelių tarpsluoksniais. Bendras uolienų storis siekia 190–210 m. Silūro periodo jūroje gyveno ypač gausi ir įvairi fauna bei flora. Gilesnėje jūroje klestėjo graptolitai, seklesnėje buvo paplitę pečiakojai, koralai, samangyviai. Silūre toliau plito bežandžiai, atsirado pirmosios žuvis. Iš augalų vešėjo karbonatiniai dumbliai, o antžeminiai psilofitiniai augalai dar buvo reti.

Devono periodui (410–355 mln. m.) būdinga didelė gamtinių sąlygų įvairovė. Iš pradžių, kylant sausumai, reljefo pažemėjimuose, ežeruose ir upėse susiklostė terigeninės nuogulos – smėlis, aleuritas ir molis. Viduriniajame devone didelė jūros transgresija pirmiausia suklostė smėlį, o vėliau susiformavo dolomitas, domeritas, molis ir gipsingas smiltainis. Viduriniojo devono pabaigai ir vėlyvojo devono pradžiai būdingas terigeninis sąnašavimas, trumpalaikės kontinentinės pertraukos. Per likusį vėlyvojo devono laikotarpį susidarė jūrinės normalaus druskingumo (klintis, mergelis, molis), lagūninės padidinto druskingumo (dolomitas, domeritas, gipsas) ir upių deltu gėlavandenės (smėlis, molis) nuogulos. Gelvonų valsčiaus apylinkėse devono periodo nuogulų storis kinta nuo 100 m pietinėje valsčiaus dalyje iki 210 m prie Šventosios slėnio. Devono periodo laikotarpiu daug jūros gyvių išnyko, atsirado naujų rūšių. Suklestėjo bežandės, vėliau išplito šarvuotosios ir riešapelekės žuvis. Iš atsiradusių tikrųjų žuvų gyveno akantodai ir dabar žinomų ganoidinių ir kremzlinių žuvų gentiniai. Baigiantis devonui, pasirodė amfibijos ir ropliai, galėję gyventi vandenyje ir sausumoje. Sausumoje, kuri plytėjo į pietryčius nuo Vilniaus, paplito augalija.

Likusio laikotarpio, apimančio karbono, permio, triaso, jūros, kreidos, paleogeno ir neogeno periodus (apie 353 mln. m.), valsčiaus geologinę istoriją galima atkurti remiantis Pietų ir Rytų Lietuvos išlikusių minėto amžiaus nuogulų tyrimo duomenimis. Karbono periodo metu ryškiai kilo Mozūrijos–Baltarusijos anteklizė, intensyviai buvo ardomas viršutinio ir vidurinio devono uolienų sluoksniai. Permio ir triaso (295–203 mln. m.) periodų metų fiziškai ir chemiškai dūlėjo senosios uolienos ir laikini vandens srautai nešė pietvakarių link, į nugrimzdusią sritį pietvakarių Lietuvoje. Jūros ir kreidos periodų uolienos lokaliai paplitusios tik į šiaurės vakarus nuo Gelvonų valsčiaus (tarp Upninkų ir Veprių). Erozinio reljefo paviršius, susiformavęs karbono–neogeno laikotarpiu, parodytas pokvarterinio paviršiaus geologiniame žemėlapyje (žr. splt. nuotr. 2 pav.¹). Šis žemėlapis rodo, kad po kvartero nuogulomis valsčiaus apylinkėse slūgso viršutinio devono Šventosios svitos ir viduriniojo devono Upninkų serijos nuosėdos.

Prieš 1,8 mln. metų, atvėsus planetos klimatui, prasidėjo paskutinis (dabartinis) **kvartero (antropogeno)** geolo-

¹ Šliaupa S., Lazauskienė J., Čyžienė J. Lietuvos prekvartero geologinis žemėlapis, 1999, www.lgt.lt.

ginis periodas. Jo pradžioje visame krašte formavosi sudėtingas ir gilus hidrografinis tinklas, kuris stipriai suraižė devono uolienu paviršių. Koks buvo apylinkių reljefas iki apledėjimo, tiksliai nežinoma. Pirmieji ledynai, atslinkę prieš 750 tūkst. metų, senojo paviršiaus nelygumus gerokai palygino, kai kur ir nuardė. Susidarė kitoks, jau ledynų pakeistas paviršius. Tas palaidotas paviršius – tai pakopiška lyguma, išraižyta giliais senųjų upių slėniais. Aukščių skirtumai tarp palaidoto reljefo pakilimų ir slėnių dugno kartais viršija 100 m. Valsčiaus apylinkėse prekvartero uolienu paviršiaus aukštis siekia 20–40 m virš dabartinio jūros lygio. Palaidotų slėnių dugnas paprastai yra žemiau dabartinio jūros lygio, kurio dažniausios reikšmės yra nuo –20 iki –30 m. Neretai palaidotų slėnių dugnas nusileidžia žemiau –130 m. Vyraujantis santykinis slėnių gylis pasiekia 20–30 m. Dabartiniame žemės paviršiuje palaidotų slėnių žymių matyti – jie visi padengti ledynų ir jų tirpsmo vandenu nuogulom, kurių maksimalus storis kartais per 150 m. Kai kurios jų atkarpos yra dabartinių Neries, Šventosios, Širvintos upių paveldėtos (žr. sylv. nuotr. 2 pav.).

Virš šio sudėtingo erozinio-egzaracinio pokvarterinių uolienu paviršiaus slūgso iki 150 m storio paskutiniojo kvartero (antropogeno) periodo nuogulos. Detaliau kvartero nuogulų storumė aprašoma A. Gaigalo straipsnyje.

Gelvonų apylinkių Žemės gelmių ištekliai

Ilgai trukusi sudėtinga geologinių procesų kaita nulėmė skirtingos kilmės naudingųjų iškasenų susidarymą. Gelmių ištekliams aprašyti panaudota Lietuvos geologijos tarnybos Geologijos fonde esama naudingųjų iškasenų telkinių tyrimo medžiaga, Naudingųjų iškasenų išteklių balansas ir Žemės gelmių išteklių registro duomenys.

Dalis išteklių yra tik nedidelių radimviečių pavidalo, neturintys nei didelio paplitimo, nei daug atsargų, tačiau naudojamų buitiniams reikmėms ir šiandien. Kita išteklių dalis sietina su jų pramoniniu išsavinimu šiais laikais arba netolimoje ateityje, specialiais tyrimais nustatant išteklių paplitimą, kiekybę ir kokybę.

Kaip matyti geologiniame žemėlapyje, Gelvonų valsčiaus žemės paviršiuje paplitusios priedėdinių marių nuosėdos, tačiau gero molio telkinių nėra (žr. sylv. nuotr. 3 pav.²). Į pietus nuo Gelvonų, Musninkų valsčiuje, molio klodų daug daugiau, apie tai liudija ir ten buvusios plytinės. Molį vietiniai gyventojai savo reikmėms kasdavo Sližių, Pasodniūnų, Stavarýgalos, Mėdinų kaimų apylinkėse.

Rieduliai daugiausia paplitę galinių morenų plotuose ir susiję su ledyno supiltom moreninėm kalvom. Mažiau jų randama pagrindinės morenos lygumose, o dar mažiau – upių slėniuose. Visus riedulius į Lietuvą atnešė ledynai iš Fenoskandijos. Gelvonų valsčiaus laukuose daugiausiai riedulių buvo randama ties Vỹšniakaukio, Vanagiškių, Dūdų ir kitais kaimais. Buvo naudojami bažnyčioms ir dvarams statyti.

Be kitų naudingųjų iškasenų, iki praeito amžiaus 60-ųjų metų nemažą paklausą turėjo gėlavandenė klintis ir karbonatinis tufas. Karbonatinio tufo radimvietės aptiktos Mančiūšėnų kaimo apylinkėse bei prie Gėlvės ežero. Šios radimvietės neturi pramoninės reikšmės. Kaip ir kitas klintis, karbonatinį tufą galima naudoti rišamųjų medžiagų (kalkių) gamybai. Vietinių žmonių jis dažniausiai naudojamas rūgščioms jaurinėms dirvoms kalkinti³.

² Guobytė R. Lietuvos kvartero geologinis žemėlapis, 2000, www.lgt.lt.

³ Kadūnas V. Gėlavandenė klintis, *Lietuvos geologija*, Vilnius, 1994, p. 327–329.

Kalbant apie pramoninius išteklius, tai su Gelvonų valsčiumi sietini tik požeminio geriamojo vandens ir kai kurių kietųjų naudingųjų iškasenų ištekliai.

Požeminis geriamasis vanduo. Gelvonų valsčius priklauso prie rajonų, kurių gyventojų, pramonės ir žemės ūkio poreikius visiškai tenkina gruntinis ir tarp sluoksniuotas vanduo. Jo dideli ištekliai yra viršutiniojo devono ir kvartero nuogulose.

Kvartero vandeningajame komplekse vanduo pagal slūgsojimo sąlygas skirstomas į gruntinį (nospūdinį) ir tarpmoreninį (spūdinį). Gruntinis vanduo slūgso kvartero periodo nuogulų viršutinėje dalyje: paskutiniojo apledėjimo Baltijos stadijos fluvio-glacialinėse, limnoglacialinėse, slėnių terasų nuogulose – smėlyje, žvyre, aleurite. Vandens mineralizacija – 0,1–0,3 g/l, debitas kaitus. Šį vandenį naudoja atskirų sodybų, kaimų ir miestelių gyventojai iš kastinių šulinių.

Gelvonų valsčiaus teritorijoje yra išgręžta apie 30 artezinių gręžinių, eksploatuojančių požeminį tarp sluoksniuotą vandenį. Dauguma jų yra palyginti negilūs, išgręžti iki 120–130 m.

Tarpmoreninis požeminis vanduo susitelkęs kvartero amžiaus smėlyje ir žvyre tarp mažai laidžių moreninio priemolio ir priesmėlio sluoksnių. Vanduo dažniausiai spūdinis. Jo mineralizacija – 0,2–0,5 g/l, debitas – 4–6 l/s, kartais – 10–18 l/s.

Viršutiniojo devono Šventosios–Upninkų vandeningasis kompleksas paplitęs visame valsčiaus plote ir slūgso 80–120 m gylyje tiesiog po kvartero dangą. Vandeningasis kompleksas visame valsčiaus plote, ypač upių slėniuose, turi su kvartero dangos vandeniu labai glaudų hidraulinių ryšių. Vandeningi yra silpnai cementuoti smiltainiai, vietomis – smėlis. Vandeningojo komplekso storis – 20–60 m. Gėlo vandens mineralizacija – 0,2–0,5 g/l, vyrauja hidrokarbonatų ir kalcio jonai. Gręžinių santykinis vandens debitas sudaro 0,1–3, kartais 5–7 l/s. Šventosios–Upninkų vandeningojo komplekso gėlą požeminį vandenį naudoja žemės ūkio objektai Liūkonių, Davonių, Pagōjaus, Pyplių kaimų apylinkėse.

Kitos naudingosios iškasenos

Remiantis Respublikos kietųjų naudingųjų iškasenų išteklių balansu, 2004 m. pradžioje Gelvonų valsčiuje yra išžvalgyti 1 durpės, 1 smėlio ir 4 žvyro, žvyro ir smėlio telkiniai, taip pat nustatyti 1 sapropelio ir 1 smėlio prognoziniai plotai (žr. splv. nuotr. 3 pav.).

Didžioji dalis Gelvonų valsčiaus išžvalgytų žvyro, žvyro ir smėlio bei smėlio telkinių ir jų prognozinių plotų išteklių yra aptikta kraštinių fluvio-glacialinių gūbrių nuogulose. Pažymėtini išžvalgyti Šiaulių, Bagaslaviškio, Zubėlių žvyro ir Jaskaūdžių smėlio telkiniai⁴. Be to, valsčiuje žvyro aptinkama Neries slėnio viršsalpinėse terasose (Gegūčių parengtinai išžvalgytas plotas).

Žvyras – tai nuosėdinė, stambianuolaužinė, biri uoliena, sudaryta iš žvirgždo ir smėlio, rečiau riedulių, aleurito bei molio priemaišų. Žvyras yra tinkamas eksploatuoti, kai jo naudingąja-

⁴ Saulėnas V. Vilniaus apskrities naudingųjų iškasenų sąvadas, rankraštis, Vilnius, 1999, *LGT geologijos fondas*, nr. 4686, p. 40; Piepolienė V., Gudonytė J. Lietuvos Respublikos naudingųjų iškasenų M 1:200 000 žemėlapis, aiškinamasis raštas, rankraštis, Vilnius, 2002, *LGT geologijos fondas*, p. 2; KNIIB (Kietųjų naudingųjų iškasenų išteklių balansas), suvestinė pagal 2002 m. gruodžio 31 d. būklę, rankraštis, Vilnius, 2003, *LGT geologijos fondas*, nr. 4233.

me sluoksnyje 5–70 mm skersmens frakcijos (dalelio kiekio) vidurkis yra didesnis nei 10%, o molio–aleurito dalelių priemaiša mažesnė nei 5%.

Bagaslaviškio telkinio žvyras tinkamas IV–V kategorijų keliams tiesti. Bendras naudingojo sluoksnio storis yra nuo 2,7 iki 13,5 m, vidurkinis storis apie 5,3 m, iš kurių 1,7 m apvandeninti. Žvirgždo kiekis naudingajame sluoksnyje gerokai kinta – nuo 5,1 iki 52,7%, o vidurkinis atstojamasis telkinyje sudaro 21,5%. Telkinį naudoja AB „Širvintų melioracija“. Galimas telkinio plėtimas pietų kryptimi. **Šiaulių žvyro telkinys** yra apie 1 km į rytus nuo Bagaslaviškio (žr. splv. nuotr. 4 pav.). Telkinio žvyras tinkamas IV–V kategorijų keliams tiesti ir aplinkai tvarkyti. Bendras naudingojo sluoksnio storis nuo 4,5 iki 16,3 m, vidurkinis storis apie 10,2 m. Žvirgždo vidurkinis kiekis naudingajame sluoksnyje – 16,0%. Bendras dangos nuogulų storis kinta nuo 1,2 iki 6,2 m, vidurkinis storis – 3,7 m. Telkinį naudoja AB „Širvintų statyba“ ir VI „Vilniaus regiono keliai“. Galimas telkinio plėtimas šiaurės rytų kryptimi. **Zubelių telkinio žvyras** tinkamas IV–V kategorijų keliams tiesti ir aplinkai tvarkyti. Bendras naudingojo sluoksnio storis – nuo 4,2 iki 14,0 m, vidurkis – apie 8,7 m. Žvirgždo kiekis naudingajame sluoksnyje kinta nuo 14,4 iki 49,7%, o vidurkinis atstojamasis telkinyje sudaro 25,5%. Bendras dangos nuogulų storis kinta nuo 0,3 iki 5,3 m, vidurkinis storis – 1,7 m. Telkinį naudoja AB „Vilniaus regiono keliai“. Galimas telkinio plėtimas pietų ir šiaurės kryptimi.

Jaskaudžių telkinio smėlis tinkamas vietinės reikšmės keliams tiesti. Bendras naudingojo sluoksnio storis nuo 0,8 iki 21,5 m, vidurkinis storis – 14,6 m. Bendras dangos nuogulų storis kinta nuo 0,1 iki 5,0 m, vidurkinis storis 1,7 m. *Smėlis* – nuosėdinė, iš smulkių mineralinių dalelių sudaryta uoliena, susidedanti iš 0,1–5 mm dydžio grūdelių, kurioje frakcijos >5 mm kiekis neviršija 10% uolienos tūrio.

Durpių, kaip kvartero periodo holoceno amžiaus nuogulų, telkiniai randami pelkėse. Durpės, priklausomai nuo susiskaidymo laipsnio, Lietuvoje yra naudojamos kaip trąša, pakratai kraikui, kuras, aplinkos tvarkymo darbams, o nedidelė jų dalis naudojama ir balneologijos tikslams. Jos gali būti naudojamos kuro gamybai, sodininkystėje ir daržininkystėje, termoizoliacinių plokščių gamybai⁵. Lietuvos geologijos tarnybos duomenimis, Gelvonų valsčiuje yra tik vienas su parengtinai išžvalgytais ištekliais durpių telkinys – **Sližių raistas**⁶. Sližių raistas yra apie 6 km į šiaurės vakarus nuo Gelvonų. Tai aukštapelkės ir mišraus tipo, pailgas, Š–P krypties, vien-tisas, neeksploatuojamas nusašintas durpynas. Žvalgyto duomenimis, bendras jo plotas – 52 ha, pramoninis – 40 ha. Durpių didžiausias storis yra 4,1 m, o vidurkinis tik apie 2,0 m. Bendri geologiniai ištekliai – 820 tūkst. m³⁷.

Į pietus nuo Gelvonų yra žvalgytas dar vienas netaisyklingos formos su 3-mis vidaus sausmėmis, kupstotas aukštapelkinio tipo nusašintas durpynas – Lygiā-raistis. Durpių storis čia net 10,0 m. Durpyno pagrindu įsteigtas Lygiāraisčio telmologinis draustinis. Be to, Gelvonų valsčiuje reljefo pažemėjimuose paplitęs dar vienas kitas, neturintis pramoninės reikšmės, sukultūrintas arba nusašintas durpynas. Iš jų – Žabavos, kurio bendras plotas – 84 ha, o durpių didžiausias storis tik 1,4 m, taip pat Aukštākalnio, Šarkaičių, Bagaslaviškio raistai ir kiti.

⁵ Linčius A. Durpės. *Lietuvos geologija*, Vilnius, 1994, p. 290–296.

⁶ Saulėnas V. Lietuvos durpių ištekliai ir jų naudojimas, rankraštis, Vilnius, 1995, *LGT geologijos fondas*, nr. 4696, p. 214.

⁷ *Ten pat.*

Sapropelis, arba gitija, tai koloidinis, į drebučius panašus dumblas, nusėdantis stovinčio vandens telkiniuose ir turintis ne mažiau kaip 10% organinių medžiagų. Tai holoceno laikotarpiu susiformavusios ežerinės kilmės organogeninės nuosėdos, kurios slūgso po durpynais arba tebesikaupia gausiai paviršiniu vandeniu maitinamuose ežeruose. Durpynuose sapropelis slūgso po kita naudingąja iškasena – durpėmis, sudarydamas joms aslą. Lietuvoje sapropelis daugiausia tirtas kaip žaliava laukams tręšti, nors jis tinkamas ir kaip pašarų priedas⁸.

Gelvonų valsčiuje yra vienas **Gelvanės** prognozinis sapropelio plotas, kuris yra Gelvānės ežere į pietus nuo Bagaslaviškio. Aptikti prognoziniai žaliavos ištekliai sudaro 875 tūkst. m³. Šiuo metu sapropelis neeksploatuojamas, nors jo eksploatacija iš ežero gamtos saugos požiūriu turėtų teigiamą efektą – išvalytas ežeras atsinaujintų.

Išvados

Turima geologinė medžiaga bei jos apibendrinimas leidžia padaryti kelias išvadas.

1. Gelvonų apylinkėms ypač būdinga Lietuvos rytinės dalies geologinė sandara – palyginti nestora (700–800 m) nuosėdinių uolienuų danga, susidariusia vardo, kambro, ordoviko, silūro, devono ir kvartero periodais bei slūgsančia ant tektoniškai sudėtingo kristalinio pamato.

2. Žinomi gelmių ištekliai yra nedideli. Tai požeminis geriamasis vanduo bei žvyro, smėlio, durpių ir sapropelio telkiniai.

⁸ Linčius A. Sapropelis, *Lietuvos geologija*, Vilnius, 1994, p. 314–316.

Gelvonų apylinkių paleogeografija, geomorfologija ir geopaveldas*

Valentinas Baltrūnas, Bronislavas Karmaza

Geologijos ir geografijos institutas

Įvadas

Buvusio Gėlvonų valsčiaus paviršiu būdinga gan didelė geologinė ir geomorfologinė įvairovė, ją lėmusios paleogeografinės raidos sudėtingumas. Paskutiniojo besitraukiančio ledyno ir jo tirpsmo vandenų sukurti moreniniai kalvynai bei pašlapusios lygumos, juos skrodžiančių upių terasuoti ir šaltiniuoti slėniai ne viena tūkstantmetį tiko medžioklei, žvejybai, žemės ūkiui, statybinių medžiagų (akmenų, molio, smėlio, žvyro ir kt.) gavybai. Susisiekimui patogesnėse ir sausesnėse, arčiau upių ir ežerų, prie geriamo vandens šaltinių esančiose vietovėse kūrėsi priešistorinės gyvenvietės, vėliau kaimai ir miesteliai su savo gyvenamąja, ūkine, laidojimo ir sakraline infrastruktūra. Pastarosios pėdsakai ne visur išlikę, kartais aptinkami tik archeologinių kasinėjimų metu ar buvusių dvarų planuose, spėjami pagal vietovardžius ir padavimus.

Neries ir Šventosios tarpupio paviršiaus paleogeografijai, geologijai ir geomorfologijai skirtų darbų nėra daug, o ir tie patys daugiausia yra rankraštiniai ir saugomi bent kelių institucijų fonduose bei bibliotekose. Spausdintose publikacijose dažniausiai gvildenami šios teritorijos paleogeografijos klausimai. Pastarojo dešimtmečio aerofotonuotraukų dešifravimas, panaudojant gausią gręžinių ir lauko stebėjimų medžiagą, leido naujai pažvelgti į šios teritorijos geologines ir geomorfologines ypatybes bei pasiūlyti kiek kitokią paleogeografinės raidos aiškinimą (žr. sylv. nuotr. 6 pav.). Būtent vakariau ir šiauriau Žirnajū ežero esantys kalvoti moreniniai dariniai buvo sugretinti su kitoje Šventosios pusėje paplitusiais Vidurio Lietuvos fazės (prieš 14,5 tūkst. m.) gūbriu, o likusi moreninio masyvo dalis (ryčiau Pabáisko ir prie Bagaslaviškio) buvo priskirta prie naujai nustatytos ledyno suaktyvėjimo (stabelėjimo) Aukštaičių fazės ar osciliacijos, pasireiškusios tarp Pietų ir Vidurio Lietuvos fazių¹. Pastaroji interpretacija leidžia sklandžiau paaiškinti kai kuriuos tirtos teritorijos geologinės sandaros, sudėties bei geomorfologijos skirtumus atskirose vietovėse. Tai bus matyti aprašytų geomorfologinių kompleksų charakteristikoje. Tad šios publikacijos **tikslas** ir yra, panaudojant pastarųjų metų naujausių tyrimų rezultatus, pateikti Gelvonų apylinkių patikslintus geomorfologijos ir paleogeografijos bruožus, kartu išryškinant geologines ir geomorfologines vertybes (geopaveldą). Pagrindinis darbo metodas – teritorijos paviršiaus geologinis ir geomorfologinis kartografavimas, kurio darbų kompleksą sudaro archyvinės (fondinės) ir literatūrinės medžiagos analizė, taip pat nauji papildomi ekspediciniai (lauko) stebėjimai bei laboratoriniai (morenų petrografiniai) tyrimai.

* Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Mokslo darbų komisijos. Leidyklai įteiktas 2005 02 23. Skelbtas LLTG, 2002–2005, V., 2006, t. 1(1), p. 153–162.

¹ Guobytė R. *Lietuvos paviršiaus geologijos ir geomorfologijos ypatumai bei deglaciacijos eiga* (Daktaro disertacijos santrauka), Vilnius, 2002, p. 31.

Neries ir Šventosios tarpupio paleogeografijos tyrimų apžvalga

Dar prieš 40 metų Vilniaus universiteto profesoriaus A. Basalyko kartografiškai pavaizduotas teritorijos nuledėjimas (deglaciacija) iki šiolei bendrais bruožais mažai tepasikeitęs ir visiškai priimtinas². Stambi Neries žemupio plaštaka nykdama skilo į kelis smulkesnius ledyno liežuvius, kurių pietiniai buvo siejami su Neries ir Širvintės slėniais bei apyslėniais, o šiaurinis – su Kertušės dubuma. Kurį laiką vyravo požiūris, kad buvusio Gélvonų valsčiaus šiaurinėje dalyje esantis Pabáisko–Bagaslaviškio moreninis masyvas skyrė tuos gretimus liežuvius ir yra sudarytas iš dviejų beveik lygiagrečių kalvagūbrių, perskirtų Žirnajų ežero dubaklonio (rininio klonio) ir pietų link pasineriančių po prieledyninių (limnoglacialinių) marių nuosėdomis³. Vėliau Pabaisko–Bagaslaviškio moreninio masyvo gūbrius, nutįsusius pietų link, Č. Kudaba savo geomorfologinėse schemose vaizdavo kaip to paties besitraukiančio ledyno lygiagrečius kalvotus darinius, išskirdamas gerokai apskalautus ir aplygintus pietų kryptimi net 7 Pietų Lietuvos fazės osciliacinius gūbrius, o tikrąją kampinę sąramą tarp buvusių ledyno liežuvių išskyrė tik šiauriau Žirnajų ežero prie Pabaisko⁴. Bet kuriuo atveju Neries ir Šventosios tarpupio geologinė sandara ir geomorfologija buvo siejami su paskutiniojo ledyno Baltijos (Pomeranijos) stadijos atsitraukimo Pietų Lietuvos fazės laikotarpiu (prieš 16–15 tūkst. m.). Pagal A. Basalyką, tirpstant ir mažėjant Pietų Lietuvos fazės Neries žemupio plaštakai, prieledyninių marių vandenys apsėmė platų pakraštinių moreninių darinių ruožą, ypač jo tarpgūbrius ir liežuvių dubumas⁵. Vėliau, slūgstant baseinui, vandenys persiliejo į šiaurės vakarus ir apsėmė žemesnę plaštakinės dubumos dalį Neries ir Šventosios santakos apylinkėse. Priartėjus ir pradėjus tirpti Vidurio Lietuvos fazės Nevėžio plaštakai, buvęs negilus baseinas pakilo iki 125–130 m virš jūros lygio, ir žemesnę plaštakinę dubumą tada sėmė 50–60 m gylio prieledyninės marios. Slūgstant šiam vandens baseinui, pradėjo formotis Neries žemupys. Į 80 m lygio baseiną, kurio rytinis krantas ėjo netoli Rušiškių, Pravieniškių, Gaižiūnų ir Vėprių, iškėjo Neries ir Šventosios upės, kurių deltinės sąnašos kai kur užklojo juostuotus moliuos. Prieledyninių marių vandenys, ištekėję iš šios žemesnės plaštakinės dubumos, kurią laiką tyvuliavo Nemuno žemupio rajone 60 m virš dabartinio jūros lygio, o vėliau ir žemesniuose lygiuose, kurie kartu buvo erozijos bazė Neries ir Šventosios upėms bei jų intakams. Visi šie vėlyvojo ledynmečio bei holoceno (pradžia prieš 10 tūkst. m.) pradžios įvykiai iš esmės lėmė šiandieninę teritorijos geologinę sandarą bei geomorfologines ypatybes. Atšilus klimatui (borealyje), baigė tirpti dauguma palaidotų ledo luistų bei užšalusių vandens baseinų, atsirado nauji ežerai, pradėjo formotis pelkės, kai kur prasidėjo vėjo pustymas. Upių slėniuose formavosi pati žemiausioji (pirmoji) viršsalpinė terasa. Apaugusi miškais teritorija pasidarė stabilesnė, intensyvuosis reljefo formavimo etapas baigėsi.

² Basalykas A. *Lietuvos TSR fizinė geografija*, Vilnius, 1965, d. 2, 283, p. 331–332.

³ Basalykas A. *Ten pat*; Гайгалас А. И., Кудабас Ч. П. Геолого-геоморфологическое строение рельефа в районе междуречья рек Нярис и Швянтойи, *Труды АН Литовской ССР, серия Б*, т. 2(57), 1969, с. 179–187; Kudaba Č. *Lietuvos aukštumos*, Vilnius, 1983, p. 132–146.

⁴ Gaigalas A., Kudaba Č. *Neries ir Šventosios tarpupio...*

⁵ Basalykas A. *Lietuvos TSR fizinė geografija*, p. 259–261.

Gelvonų apylinkių geomorfologijos bruožai

Remiantis jau senokai atliktu Lietuvos geomorfologiniu rajonavimu, buvusio Gelvonų valsčiaus dalis teritorijos yra Neries žemupio plynaukštėje, kuriai priklauso Gelvonų–Širvintų, Keičionių ir Neries žemupio geomorfologiniai mikrorajonai⁶. Šiaurės rytinėje buvusio valsčiaus dalyje buvo skiriamas Aukštaičių aukštumos Pabaisko–Bagaslaviškio mikrorajonas. Lietuvos atlase (1981) to paties autoriaus mikrorajonai sustambinti (Širvintų–Gelvonų apskalauta moreninė plynaukštė, Pabaisko moreninis kalvagūbris ir Neries žemupio slėnis) toje pačioje Neries žemupio plynaukštėje. Turimą tirtos teritorijos nauja medžiaga leidžia apibūdinti didesnę skaičių savitų geologinių–geomorfologinių kompleksų (mikrorajonų), kai kur nevienalyčių, tačiau dažniausiai turinčių daugmaž panašių geomorfologinių ir geologinių ypatybių, kurios savo ruožtu didele dalimi lėmė vietovių miškingumą ir pelkėtumą, agrarinio įsisavinimo, urbanizavimo bei kasybos galimybes. Laikantis paleogeografinės raidos eiliškumo, jie trumpai apibūdinami žemiau (žr. splt. nuotr. 6 pav.).

Pabaisko–Bagaslaviškio moreninis masyvas. Tai kalvotas moreninis masyvas, iškilęs tarp Šventosios upės bei Širvintos ir Kertušos upelių. Jį sudaro dvi nedaug besiskiriančios dalys, atsiradusios skirtingomis nuledėjimo paleogeografinėmis sąlygomis.

Pietinė moreninio masyvo dalis (Bagaslaviškio mikrorajonas), plytinti buvusio Gelvonų valsčiaus šiaurės rytiniame pakraštyje (Bagaslaviškis, Vaiškūnai ir kt.), pagal amžių priklauso senesnei Pietų Lietuvos fazei (jos Aukštaičių osciliacijai), intensyvių erozinių procesų suskaidyta, todėl stambiai kalvota ir gūbriuota, litologiškai kaiti, turinti didesnę smėlingumą ir žvyringumą, su dažnais ežerų (Žirnaju, Gelvės, Valškūnų, Viesos ir kt.) ir pelkučių dubenimis. Charakteringas gilus Žirnaju–Gelvėnės dubaklonis (rininis klonis), kuris nutrūksta netoli Bagaslaviškio. Piečiau šio miestelio, matyt, tas pats dubaklonis vėl išryškėja ir per Gelvėnės bei Stavarýgalos ežerus nusitęsia Širvintos slėnio link. Iš visų pusių matomas 20–30 m iškilęs gūbrys, besitęsiantis iš šiaurės į pietus nuo Gailiūnų, per Vaiškūnus link Šiaulių kaimo. Visą šį gūbrį žymi tiek nauji smėlio ir žvyro karjerai, tiek ir senų likučiai. Šiauriau Bagaslaviškio ir Jaskaudžių, apleistame smėlio karjere atsidendia įvairiai sluoksniuoto įvairaus smėlio storumė, kai kur su žvirgždingo smėlio tarp sluoksniais. Šiaurinėje karjero sienelėje matyti smulkaus smėlio įstrižas sluoksniuotumas su vyraujančiu polinkiu 32–46° šiaurės vakarų (Az 350°) ir beveik rytų (Az 70°) kryptimi. Pastebėti fliuviokėjimams būdingi nedideli sluoksnių sprūdžiai. Taip pat akivaizdus moreninio priemolio bei riedulių negausumas (karjero dugne tik keli 0,5–1 m skersmens rausvo granito rieduliai). Ši vieta žinoma kaip keliams tinkamo smėlio Jaskaudžių telkinys, kuriame smėlio storis siekia 21 m (vidutiniškai 14 m).

Ryčiau Bagaslaviškio, tarp Sedūnų ir Šiaulių kaimų esančiuose žvyro karjeruose (Šiaulių žvyro telkinys) to paties gūbrio pietiniame gale matyti tipiška kraštinių fliuvioglacialinių darinių sandara (žr. splt. nuotr. 7 pav.). Vakariniam karjere atsidendia 10–15 m storio smėlio ir žvyro storumė, kuri viršuje dengiama rudos spalvos porėta, labai žvirgždinga ir gargždinga abliacinės morenos danga, su būdinga nuotrupinės medžiagos petrografine sudėtimi (1 lentelė).

⁶ *Ten pat.*

1 lentelė

Žvirgždo ir gargždo petrografinė sudėtis (%) Gelvonų apylinkių kraštinių darinių morenose

Petrografinė sudėtis	Šiaulių karjeras	Jutkonys	Kulniškiai
Kristalinės uolienos	86,54	32,19	67,42
Smiltainiai	8,86	2,17	6,74
Dolomitai	–	13,91	6,74
Silūro ir ordoviko klintys	–	34,78	5,62
Kitos klintys	–	10,43	13,48
Mezozojaus karbonatai	–	6,52	–
Kvarcitas	3,58	–	–
Limonitas	1,02	–	–

Visų pirma – tai labai didelis kristalinių uolienuų kiekis ir visiškas dolomitų bei klinčių nebuvimas. Tai liudija apie morenos susikaupimą ledyno paviršiuje ir vėlesnį jo sužliaugimą į ledyne buvusį vandens baseiną, kuriame nusėdo daug smėlingos ir žvirgždingos medžiagos. Kristalinių uolienuų tarpe bent 16% sudaro juosvos uolienos, iš kurių beveik pusė – iš Suomijos atvilktos uralitinio porfyrito nuotrupos, liudijančios šiaurinę ledyno atslinkimo kryptį. Po abliacine morena slūgsančiai smėlingai storymei, kurios viršutinėje dalyje vyrauja žvyro, vidurinėje – įvairaus smėlio, o apatinėje – smulkaus smėlio sluoksniai, būdingas įvairios krypties ir polinkio įstrižas sluoksniuotumas (azimutas – Az 30°, polinkio kampas – <20°; Az 55°, <10°; Az 300°, <32°). Vakariniame karjere bendras nuogulų storis mažesnis (10–12 m), tačiau su didesne (1–3 m) rudo kompaktiško, su horizontaliu bei vertikaliu skyrumu moreninio priemolio danga. Karjero dugne smėlio ir žvyro sluoksniuotumo Az 30°, <20°, o viršutinėje, tuoj po morenine danga – Az 55°, <10° ir Az 300°, <32°. Rytinio ir vakarinio karjerų sandara rodo „gaubiančią“ kalvagūbrio struktūrą. Apskritai šiai moreninio masvyvo daliai būdinga palyginti didelė balansinių žvyro ir smėlio telkinių koncentracija. Tai taip pat liudija ledyno kraštinių darinių susidarymo vandeningas sąlygas šioje vietovėje tirpstant ledynui.

Šiaurės vakarinė dalis (Pabaisko mikrorajonas į vakarus nuo Žirnųjų ežero) yra jaunesnė, greičiausiai susijusi su Vidurio Lietuvos faze, išoriniame (rytiniame) pakraštyje silpnai kalvota ir lėkštašlaitė, su vyraujančiu 130 m absoliučiu aukščiu, ties Jutkonimis iškylančiu iki 146,4 m. Toliau į vakarus šis reljefas pereina į „smulkiakalvę“: smulkesnį ir žemesnį reljefą. Šios ledyno atsitraukimo fazės pakraštinės dalies kalvų sandarą iš dalies iliustruoja 146,4 m aukščio viršukalvės pietrytinėje pašlaitėje prie Jutkonių esantis 8–10 m gylio smėlio karjeras. Jame gerai matyti po 1,2–2,5 m storio rudo moreninio priesmėlio danga slūgsanti ledyno dislokuota storymė su būdingu 0,5 m amplitudės sprūdžiu, užgėstančiu moreniniame priesmėlyje (žr. splv. nuotr. 8 pav.). Šio moreninio priesmėlio žvirgždo ir gargždo petrografinė sudėtis liudija esant tipiška pagrindinei morenai, turinčiai palyginti didelį karbonatų kiekį ir ledyno iškeltai iš priedugninės zonos į paviršių (1 lentelė). Silūro ir ordoviko periodų klinčių nuotrupos patvirtina reljefą formavus ledynui, atslinkusiam, matyt, iš šiaurės vakarų, greičiausiai per Rygos įlanką bei Vidurio Lietuvos lygumą. Karjere matyti daug 1–2 m skersmens riedulių, tarp kurių yra devono periodo amžiaus kaverningo dolomito ir mergelio luistų. Tarp stambaus gargždo pasitaiko ir paprasto gelsvo dolomito. Netoliese (prie Kulniškių) paviršinės morenos stambianuotrupinės

medžiagos petrografinė sudėtis patvirtina jos abliacinę kilmę, tačiau su išlikusiais pagrindinės morenos požymiais (klintimis, dolomitais, smiltainiais).

Sližių–Gelvonų moreninė plynaukštė. Ji yra tarp šiauriau iškilusio moreninio masyvo bei piečiau plytinčios limnoglacialinės lygumos, kurias skiria Širvintos upelio slėnis. Iš esmės tai priedyninių marių apskalautas ir smarkiai aplygintas moreninis reljefas, kurio žemesnėse vietose slūgso smulkios smėlingos ir aleuritingos nuosėdos, kai kur užpelkėjusios. Paviršiaus absoliutus aukštis svyruoja nuo 95 m iki 120 m virš jūros lygio, nors bendras polinkis akivaizdus – šiaurės vakarų link. Paprastai pakilumas sudaro riedulingas moreninis priemolis ir priemolis. Šios plynaukštės Sližių ir Gelvonų mikrorajonai yra skirtinguose lygiuose. Aukštesnysis (Gelvonų) yra labiau banguotas, vakariau miestelio lėkšta ir suarta 5–6 m aukščio pakopa nusileidžia į žemesnįjį (Sližių), labiau aplygintą ir plokštesnį mikrorajoną. Ši pakopa tarp Šarkaičių ir Gelvonų neryški, užgožiama aukštesniojo lygio „sala“ bei „protaka“. Aprašytoji plynaukštė bene labiausiai urbanizuota ir agrarinio ūkininkavimo paliesta buvusio valsčiaus teritorijos dalis, kurios centre įsikūrę ir patys Gėlvonai.

Upninkų–Keižonių limnoglacialinė lyguma. Nuo Sližių–Gelvonų moreninės plynaukštės ją skiria palyginti platus ir gilus Širvintos upelio slėnis, apie kurį dar bus kalbama atskirai. Tai žemesnės plaštakinės dubumos lyguma, didele dalimi apklota priedyninių marių nuosėdomis, pietryčių kryptimi pereinanti į panašią, tik aukštesnę Musninkų limnoglacialinę lygumą. Kai kur į paviršių išnyra moreninis priemolis ir priemolis, ypač pietinėje tirtos teritorijos dalyje (Liūkoniai, Labūnava ir kt.). Šiai lygumai taip pat būdingas paviršiaus žemėjimas šiaurės vakarų link nuo 110–112 m (Darvydai, Labūnava) iki 75–82 m (prie Padaigų ir Ařnotiškių). Apskritai šiai lygumai būdingas didelis miškingumas, dideli užpelkėję plotai, ilgos raguvos, atsiveriančios į Neries, Šventosios ir Širvintos slėnius, taip pat vandeningi upeliai, tarp jų ir Neries intakai Lietavà (Lietáuka), Kamajà, Vėgėlė ir kt.

Jau pokario molio telkinių paieškos parodė, kad šioje lygumoje, ypač Musninkų aukštesnėje lygumoje, priedyninių marių molis nėra visur išplitęs, o ten, kur jo yra, paprastai nedidelio storio⁷. Štai prie Drūžų – molis slūgso nuo pat viršaus iki 3–4 m. Molis juostuotas (varvos), rusvos ir šokoladinės spalvos su pilko aleurito tarp sluoksniais, vidutinio riebumo, nuo 2,2 m riebus, be karbonatinių kongrecijų, su storesnėmis varvomis, apatinėje dalyje sujauktas. Iš viso pjūvyje suskaičiuota 130 sluoksnelių (juostelių). Paprastai slūgso ant rausvai rudo moreninio priemolio, rečiau – vandeningo žvirgždo. Netoli Stavarygalos ežero prie Prienų vietomis molio sluoksnis yra iki 3,3 m ir slūgso ant rudo moreninio priemolio, rečiau – smulkaus vandeningo smėlio. Molis gelsvai rudas, vidutinio riebumo, tik nuo 1 m su ryškiu sluoksniuotumu, kurį išryškina iki 3 cm storio pilko aleurito tarp sluoksniai. Nuo 2 m molis riebesnis, su mažesne karbonatinių kongrecijų priemaiša, su storesniais (5 cm) pilko aleurito ir šokoladinio molio tarp sluoksniais. Piečiau, Šiaulių ir Dainių apylinkėse, molio sluoksnio storis 2,4–2,7 m, kartais slūgso po 1,2 m storio smulkaus smėlio sluoksniu, rausvai rudas, riebus, giliau – riebesnis, su matomu juostuotumu, mažesne karbonatinių kongrecijų priemaiša, slūgsantis ant rausvai rudo moreninio priemo-

⁷ Mikaila V. Rytų Lietuvos Širvintų, Molėtų, Utenos ir Dūkšto rajonų mineralinės žaliavos. Vilnius, 1954, *Geologijos ir geografijos instituto fondas* (RF 118 91).

lio. Apskritai juostuotas molis (varvos) liudija buvus giliam (ne mažiau kaip 20–25 m) prieledyniniam vandens baseinui ir tai greičiausiai sietina su nykstančio ledyno Vidurio Lietuvos fazės patvanka.

Neries žemupio slėnis. Buvusiam Gelvonų valsčiui priklausė tik dešiniakrantė Neries slėnio dalis nuo Žvagākálnio ir Smėliánkos iki Padaigū ir Vánagiškio. Neries slėnis šioje atkarpoje kai kur yra paveldėjęs palaidotą (pokvarterinį) slėnį, taip pat, matyt, ir tarpledynmečių slėnius. Jo gylis yra 50–60 m, o plotis – 1–3 km. Slėnio sandara epizodiškai buvo tyrinėjama jau seniai. Pirmieji apibendrinantys tyrimo rezultatai paskelbti V. Dvarecko 1961 m. publikacijoje⁸ bei spaudoje paskelbtame šio rajono geologiniame žemėlapyje⁹. Apskritai Neries slėnyje tarp Čiōbiškio ir Rūklos yra skiriamos ryškios keturios viršsalpinės terasos ir kelių lygių salpinė terasa. Pastaroji yra dažna, kartais erozinė, ties posūkiomis akumuliacinė ir praplātėjanti, virš upės pakylanti iki 1,5–2,5 m. Ties Keižonimis, į pietvakarius nuo kaimo, kur šiaurės vakarų krypties upės pakrantėje matyti, kaip 1,5 m aukščio žemesnioji salpa pereina į 2 m aukščio aukštesniąją salpą, o pastaroji už 100 m pereina į nelygią ir siaurą (apie 50 m pločio) 3,2–3,5 m aukščio I viršsalpinę terasą. Šiame ruože šios terasos santykinis aukštis apie 2,7–3,7 m, o absoliutus – nuo 46 iki 50 m virš dabartinio jūros lygio. Plačiausia ir labiausiai paplitusi II viršsalpinė terasa pietinėje tirtos teritorijos dalyje plyti apie 3–3,5 m aukštyje virš upės lygio ir apie 51–57 m virš dabartinio jūros lygio. Tačiau einant žemyn pasroviui, šios terasos aukštis virš upės lygio didėja iki 4,8–6,2 m, o absoliutus aukštis palaipsniui žemėja iki 45–50 m virš jūros lygio. Detaliau tyrinėtoje slėnio atkarpoje, kurioje yra daug terasų, ties Keižonimis I viršsalpinę terasą nuo atokiau kranto esančios 250 m pločio II viršsalpinės terasos skiria 1,5–2 m aukščio ryški pakopa. II viršsalpinė terasa plati, lygiu paviršiumi, su storo juodžemio (kultūrinio?) danga, intensyviai naudojama žemės ūkyje. Į rytus ši terasa pereina stačiu, kai kur suartu šlaitu į aukštesnę ir rytų link kylančią III viršsalpinę terasą, kurios santykinis aukštis 12–18 m (absoliutus – apie 55–60 m) (žr. splv. nuotr. 9 pav.). Ant šios terasos išikūrusios kelios gyventojų sodybos. Šiaurės kryptimi III viršsalpinė terasa aukštu (5–7 m) stačiu šlaitu pereina į banguotą IV viršsalpinę terasą. Šios terasos santykinis aukštis 23–25 m, o absoliutus – 64–66 m. Visos Neries slėnio viršsalpinės terasos yra cokolinės, t. y. dvinarės. Jų viršutinę dalį (1–4 m storio) sudaro upinis smėlis, žvirgždingas smėlis ir žvyras, o cokolinę dalį (pamatą) – moreninis priemolis, kartais molis.

Širvintos žemupio slėnis. Tirtajai teritorijai priklauso Širvintos žemupio atkarpa nuo Lapšiū, Markūnų ir Vinkšnabrasčio iki Pakalniškio ir Šmukštū. Žemiau esanti skardingoji slėnio dalis ir upės žiotys priklausė Vėprių valsčiui. Širvintos slėnis skiria dešiniakrantę šiek tiek aukštesnę (92–115 m) apskalautą ir aplygintą moreninę lygumą nuo žemesnės (90–110 m) limnoglacialinės lygumos kairiajame krante. Turima negausi grėžimo medžiaga liudija, kad slėnis tik atskirose vietose yra paveldėjęs palaidotą (pokvarterinį) slėnį. Slėnio plotis įvairus ir svyruoja nuo 0,25 iki 1 km. Jo gylis pa-

⁸ Dvareckas V. Neries slėnio Lietuvos ribose geomorfologinė sąranga, *Geografinis metraštis*, Vilnius, 1961, t. 4, p. 65–95.

⁹ Геологическая карта СССР, лист N-35-VII, М 1:200 000, Москва, «Аэргеология», 1975, Lietuvos geologijos tarnybos Geologijos fondas (inv. nr. 6049).

sroviui didėja nuo 24–25 m iki 35 m ties Tilvikais ir Karališkiais. Žemiau jų, pažemėjus lygumos paviršiui, slėnio gylis vėl sumažėja iki 30 m. Širvintos slėnis ties Liukonimis ir Maskoliškiais yra apie 30 m gylio, dešiniajame krante su siaura (15 m) 1,5–1,8 m aukščio salpa, kuri lėkšta ir suarta 1,5–2,0 m aukščio pakopa pereina į plačią (300–400 m) beveik horizontalią, ariamą, su iškūrusiomis sodybomis II viršsalpinę terasą. Žemiau upe, ties Mančiušėnų kaimo vakarine dalimi taip pat matyti 1–1,5 m aukščio salpa (50 m pločio), 3,2 m aukščio pakopa bei slėnio šlaito link aukštėjanti 4,5–6,5 m aukščio ir beveik 50 m pločio II viršsalpinė terasa (žr. splv. nuotr. 10 pav.). Ant pastarosios terasos yra kaimo kapinės. Gretimame (į šiaurės vakarus) profilyje vietoj šių terasų tėra 2 m aukščio beveik horizontali 100–200 m pločio I viršsalpinė terasa. Palyginti pastovia kryptimi (iš pietryčių į šiaurės vakarus) besitęsiančiame Širvintos slėnyje matyti, kaip pasroviui didėja II viršsalpinės terasos aukštis: nuo 3,5–4,5 m (prie Maskoliškių ir Liukonių) iki 4,5–6,5 m (prie Mančiušėnų).

Geologinis ir geomorfologinis paveldas

Buvusio Gelvonų valsčiaus teritorija kol kas nėra garsi ypatingomis gamtos vertybėmis, kurios būtų unikalios, didelės mokslinės vertės ar tautosakos kraitis. Nors visai šalia žinoma ir tokių: palaidotas meteoritinis krateris prie Veprių, Armonos upelio skardžiai netoli Deltuvos su devono periodo fosilinėmis liekanomis, „išmintingojo“ Moko ir jo sūnaus akmenys Šventosios pakrantėje prie Sukinių. Bet tai susiję su Gelvonų apylinkėse vyravusiais geologiniais procesais tolimoje ir visai nesenoje praeityje. Štai limnoglacialinė akumuliacija palaidojo daug stambių ledyninės kilmės riedulių, o daugumos upių sumažėjusi erozija lėmė dar neištirtų aukštų skardžių (atodangų) sunykimą bei apaugimą. Daug žalos natūraliajai aplinkai padarė totalus žemių melioravimas. Gal todėl šiuo metu Gelvonų apylinkėse tėra paskelbti tik du su geologine aplinka susiję gamtos paminklai (žr. splv. nuotr. 6 pav.). Reikia manyti, kad mokslininkų, gamtosaugininkų, kraštotyryninkų, vietinių gyventojų iniciatyva į gamtos vertybių sąrašus dar bus įtrauktas vienas kitas išspūdingas riedulys, vertinga mokslui atodanga ar unikali reljefo forma, ypač susiję su istoriniais įvykiais ir tautosaka.

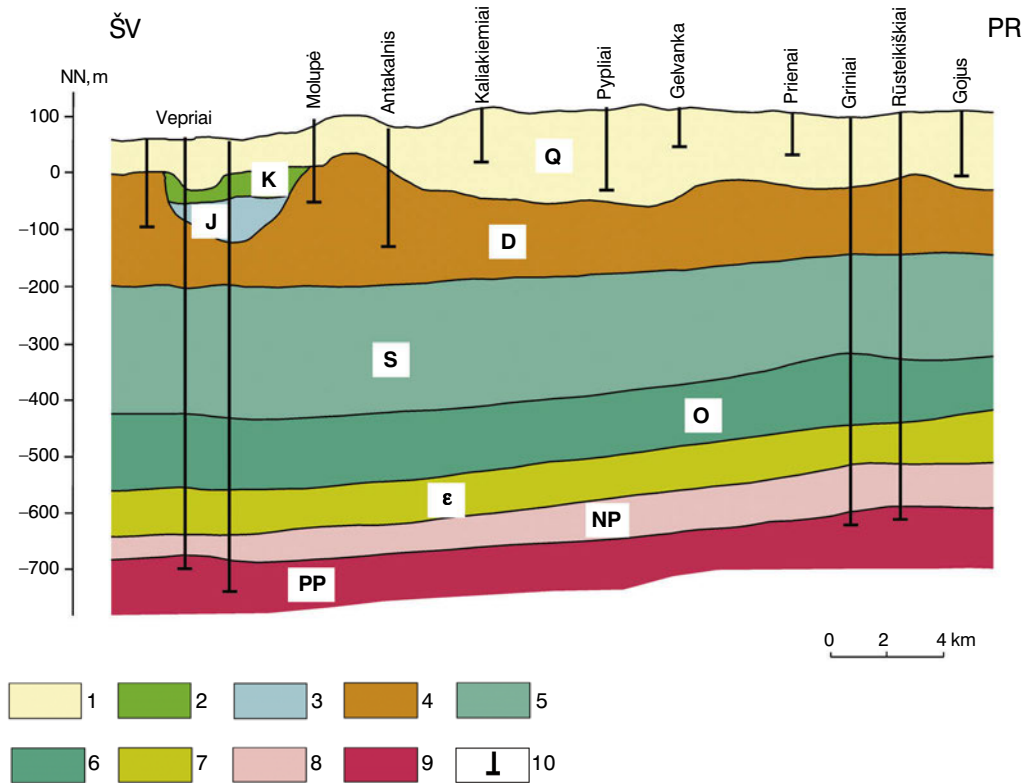
Paduburio (Kulniškių) šaltinis yra žinomas kaip hidrogeologinis gamtos paminklas¹⁰. Jis yra buvusio ledyno paliktame moreniniame masyve, apie 3 km į šiaurės vakarus nuo Žirnųjų ežero pietvakarinio kampo, Kulniškių kaime, 0,25 km į dešinę nuo kelio į Mažeikiškius, dešinėje kanaluoto Gumbros upelio pusėje, netoli melioracijos griovio, šlapiame šlaite. Tai išspūdingas, per stebuklą išlikęs po melioravimo darbų besileidžiantis šaltinis, ištekantis iš po žvyringo ir riedulingo kalvos šlaito, sudarydamas pašlapusią ir palinkusią link upelio 10–12 m ilgio pievutę, kurios pabaigoje vanduo susitelkia betoniniame rentinyje (žr. splv. nuotr. 11 pav.). Vanduo šaltas (9°C), skaidrus, bekvapis ir beskonis, niekada neišdžiūstantis. Debitas palyginti didelis – apie 0,3–0,4 l/s.

Tai gėlas, vidutinio kietumo, pagal cheminę sudėtį hidrokarbonato magninis kalcio vanduo, geležingas. Paminklas be nuorodų, aplinka nesutvarkyta.

¹⁰ Linčius A. *Ataskaita už mokslinį darbą „Svarbiausių Lietuvos geologijos paminklų mokslinis įvertinimas ir tvarkymo kryptys“*, Vilnius, 1990, p. 606; Linčius A. *Lietuvos geologijos paminklai ir draustiniai* (žemėlapis su tekstu), Vilnius, 1994.

Gelvonų gamta

Sudarė Algirdas Gaigalas



1 pav. Geologinis pjūvis per Gelvonų apylinkes:

1 – kvartero periodo moreninis priemolis, molis, smėlis, žvyras ir kt.;

2 – kreidos sluoksnių kvarcinis-glaukonitinis smėlis;

3 – jūros molis, aleuritas;

4 – devono klintis, mergelis, molis, dolomitas;

5 – silūro mergelis, klintis, margaspalvis molis;

6 – ordoviko klintis, dolomitas, mergelis;

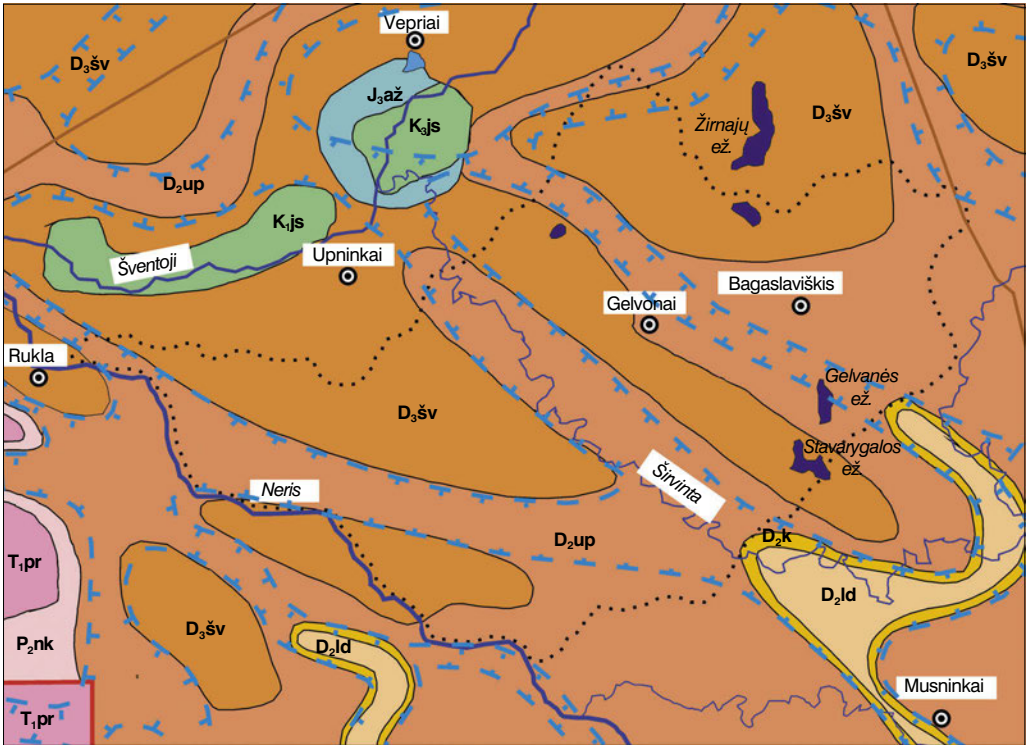
7 – kambro molis su kvarcinio smiltainio ir konglomerato tarp sluoksniais;

8 – vėlyvojo proterozojaus uolienos (smiltainis, aleurolitas, gravelitas);

9 – ankstyvojo proterozojaus kristalinis pamatas (granito gneisai, granitai);

10 – gręžinys.

2003 m. Sudarė B. Karmaza



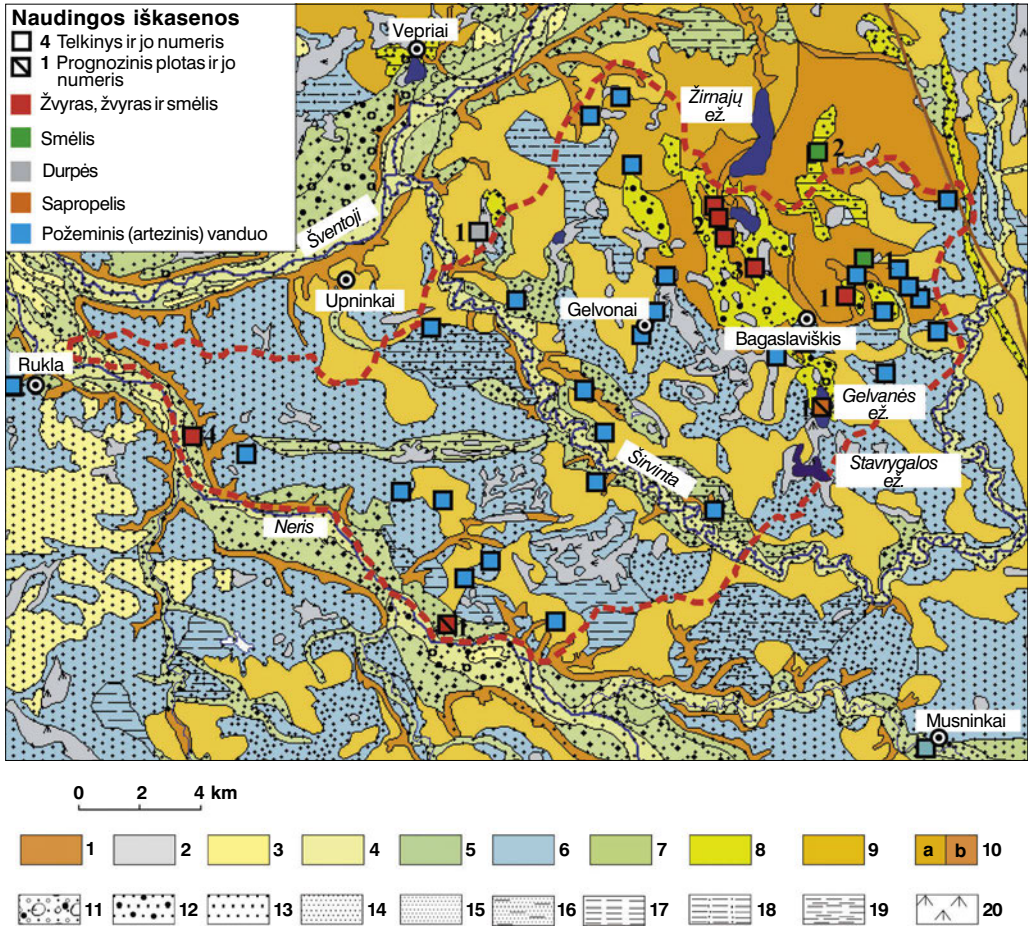
0 2 4 km



2 pav. Pokvarterinio paviršiaus geologinis žemėlapis:

- 1 – vidurinio devono Ledų sluoksnių (D_{2ld}) domeritas, gipsingas smiltainis;
- 2 – vidurinio devono Kernavės sluoksnių (D_{2k}) domeritas, molis;
- 3 – vidurinio devono Upninkų sluoksnių (D_{2up}) smėlis, smiltainis, molis, aleurolitas;
- 4 – viršutinio devono Šventosios sluoksnių ($D_{3šv}$) smėlis ir smiltainis, molis;
- 5 – viršutinio permio Naujosios Akmenės (P_{2nk}) sluoksnių dolomitas;
- 6 – apatinio triaso Purmalių sluoksnių (T_{1pr}) molis, mergelis, argilitas;
- 7 – viršutinės jūros Ažuolijos sluoksnių ($J_{3až}$) molis, aleuritas;
- 8 – apatinės kreidos Jiesios sluoksnių (K_{1js}) koarcinis–glaukonitinis smėlis;
- 9 – lūžiai ir lūžių zonos;
- 10 – pokvarterinio paviršiaus slėnis;
- 11 – geologinių sluoksnių riba.

1999 m. Pagal S. Šliauą, J. Lazauskienę, J. Čyžienę



3 pav. Gelvonų apylinkių geologinis ir naudingųjų iškasenų žemėlapis.

Genezė: 1 – deliuviniai dariniai, 2 – biogeninės nuogulos, 3 – eoliniai dariniai, 4 – salpinės terasos aliuvinės nuogulos, 5 – viršsalpinių terasų aliuvinės nuogulos, 6 – prieledyninių marių nuosėdos, 7 – prieledyninių vandens srautų nuogulos, 8 – vidinio ledo ir kraštiniai fluvio-glacialiniai dariniai; 9 – ledyno pagrindo moreninės nuogulos; 10 – paskutiniojo apledėjimo Baltijos stadijos kraštinė morena: a) Pietų Lietuvos fazės, b) Vidurio Lietuvos fazės;

litologija: 11 – žvirgždingas smėlis; 12 – smėlis su žvirgždu, 13 – smėlis vidutinis, 14 – smėlis smulkus, 15 – smėlis smulktis, 16 – smėlis molingas, 17 – aleuritas; 18 – aleuritas smėlingas; 19 – molis, 20 – dūrpės; telkiniai (išžvalgyti žvyro, žvyro ir smėlio): 1 – Šiauliai, 2 – Zubeliai (3 plotai); 3 – Bagaslaviškis, 4 – Gegučiai; smėlio: 1 – Jakubonyš, 2 – Jaskaudžiai; durpių: 1 – Sližių raistas.

Aptikti prognoziniai smėlio plotai: 1 – II plotas; sapropelio: 1 – Gelvanė.

2000 m. Geologinis pagrindas pagal R. Guobytę

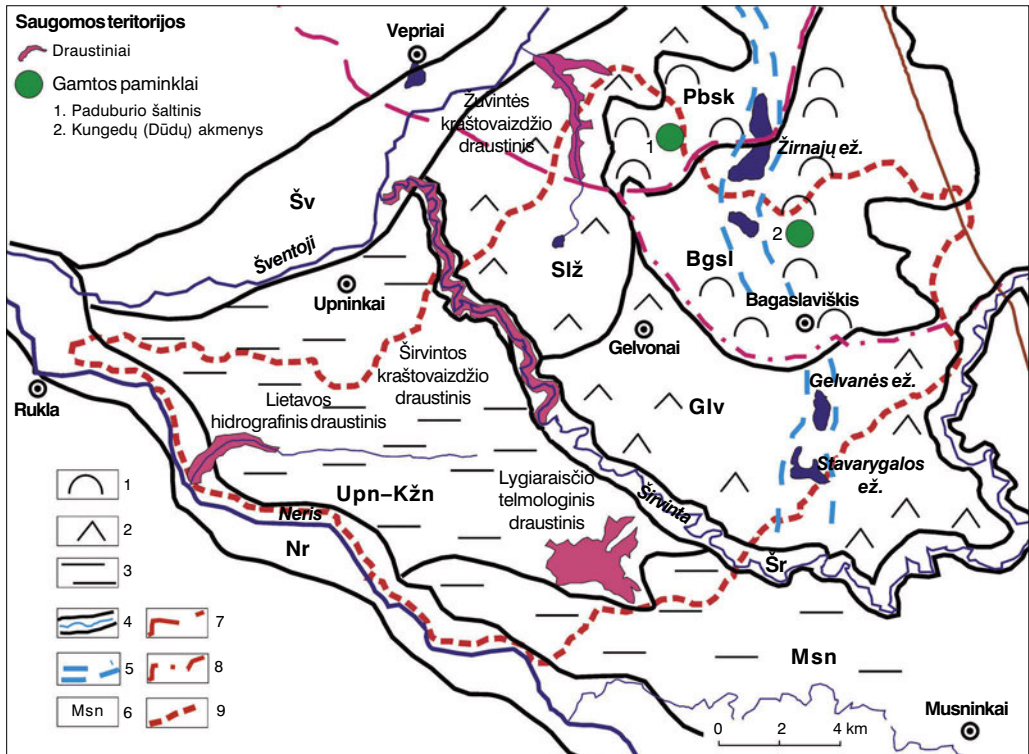


4 pav. Žvyro telkinio pjūvis
Šiaulių karjere.

2003 m. B. Karmazos nuotr.

5 pav. Širvinta prie Liukonių.

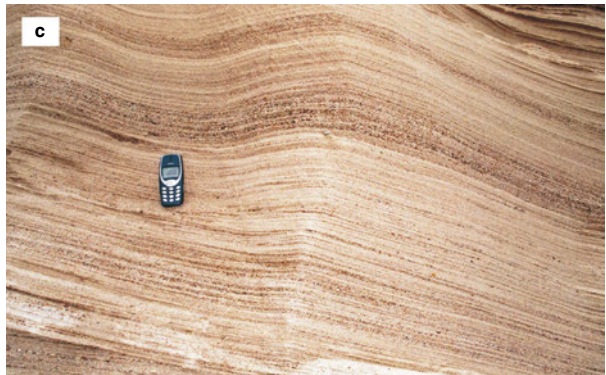
2003 m. A. Petrašiūno nuotr.



6 pav. Gelvonų apylinkių geomorfologinio rajonavimo schema:

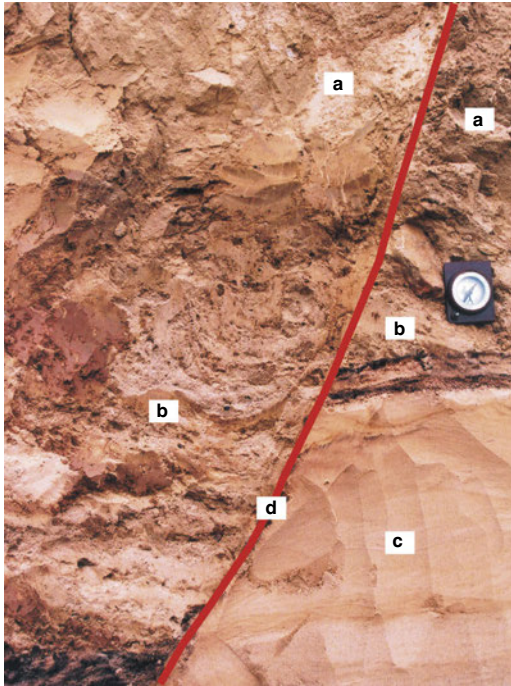
- 1 – Pabaisko (Pbsk)–Bagaslaviškio (Bgsl) kalvotas moreninis masyvas;
- 2 – Sližių (Slž)–Gelvonų (Glv) eroduota ir abraduota moreninė plynaukštė;
- 3 – Upninkų (Upn)–Keičionių (Kžn) bei Musninkų (Msn) plokščia ir banguota limnoglacialinė lyguma;
- 4 – Neries (Nr), Šventosios (Šv) ir Širvintos (Šr) terasuoti slėniai;
- 5 – dubaklonis (rininis klonis);
- 6 – mikrorajono pavadinimo trumpinys;
- 7 – Pietų Lietuvos fazės Aukštaičių osciliacijos riba;
- 8 – Vidurio Lietuvos fazės paplitimo riba;
- 9 – buvusio Gelvonų valsčiaus riba.

2003 m. Sudarė V. Baltrūnas ir B. Karmaza



7 pav. Kraštinio fluvio-glacialinio gūbrio sandara Šiaulių telkinio Sedūnų karjere ryčiau Bagaslaviškio:

a – karjero vakarinės dalies smėlio storumė su moreninio priemolio danga;
 b ir c – smėlio ir žvyro sluoksniuotumo pobūdis liudija kaičias nuosėdų susidarymo sąlygas.
 B. Karmazos nuotraukos



8 pav. Ledyno dislokuoti sluoksniai moreniniame masyve Jutkonių karjere į šiaurę nuo Gelvonų: a – moreninis priemolis; b – sujauktas smėlis ir molis su retu gargždu; c – smulkus ir gerai išrūšiuotas smėlis; d – sprūdžio linija. 2003 m.

B. Karmazos nuotr.



9 pav. Neries slėnio ariama II viršsalpinė terasa bei apgyvendinta III viršsalpinė terasa ties Keičionių kaimu. 2003 m. B. Karmazos nuotr.



10 pav. Širvintos
slėnis žemupyje

11 pav. Hidrogeologi-
nis gamtos pamin-
klas – Paduburio
(Kulniškių) šaltinis

2003 m. B. Karmazos
nuotraukos





12 pav. Geologinis gamtos paminklas – vienas ant kito sukrauti Kungedų (Dūdu) akmenys



13 pav. Archeologijos paminklas – Dūdu akmuo su pėda (kairėje); pati „velnio pėda“

2003 m. B. Karmazos nuotraukos



14 pav. Prie saugotinių gamtos vertybių priskirtinas ir šalia Mančiušėnų gulintis šis gneiso riedulys

15 pav. Taip atrodo Lietavos (Lietaukos) upelio slėniukas netoli ištakų tarp Būdos ir Senadvarių kaimų

2003 m. B. Karmazos nuotraukos



16 pav. Kalvotai banguotas reljefas šiauriau Bagaslaviškio.
2003 m. A. Gaigalo nuotr.



17 pav. Sedūnų
smėlio–žvirgždo
karjeras.

2003 m. liepos mėn.
A. Gaigalo nuotr.*

18 pav. Tolumoje
matyti ledyno
pakraščio deltinis
pylimas,
nusileidžiantis
į patvenktinio
prieledyninio ežero
dugno lygumą
prie Sedūnų kaimo

* Visų kitų skelbiamų spalvotų nuotraukų autorius
Algirdas Gaigalas. Fotografuota 2003 m.



19 pav. Sedūnų
žvyruobės





20 pav. Sedūnų karjero fliuvioglacialinės deltos viršvandeninės (supraakvalinės) dalies birių nuogulų įstrižas sluoksniuotumas vakarinėje prakasoje

21 pav. Šiaulių kaimo panorama

22 pav. Sedūnų karjero vakarinė prakasa. Po moreninio priemolio ruda danga slūgso fliuvioglacialinės deltos viršvandeninės (supraakvalinės) dalies horizontaliai sluoksniuotos smėlio–žvirgždo–gargždo nuogulos



23 pav. Bagdyšių žvyro karjere kasamos
fliuvioglacialinės mišrios sudėties nuogulos

24 pav. Bagdyšių žvyro karjeras. Smėlio-
žvirgždo-gargždo nuogulos, išplautos
tekančių ledyno tirpsmo vandeniu



25 pav. Bagdyšių žvyro karjeras. Fliuvioglacialinės poledyninio tunelio supiltinės gargždingos nuogulos

26 pav. Bagdyšių žvyro karjeras. Stambus gargždas sudarytas iš Fenoskandijos kristalinių uolienu



27 pav. Laukai link Grežėniškių kaimo. Lėkštai kalvotas reljefas, tolumoje pereinantis į pakraštinių ledyninių darinių statesnių kalvų landšaftą

28 pav. Bagdyšių žvyro karjeras. Būdingos uolienos, surinktos iš žvirgždo ir gargždo nuogulų po morenos dangą. Viršutinėje eilėje (iš kairės į dešinę): 1–3 – jotnio smiltainiai, 4 – titnagas, 5 – kreida, 6 – silūro klintis; vidurinėje eilėje (iš kairės į dešinę): 1 – Alandų granitas, 2 – Alandų porfyriškas rapakvois, 3–5 – Alandų granitai; apatinėje eilėje (iš kairės į dešinę): 1–3 – Baltijos rudieji porfyrų, 4 – Baltijos raudonasis kvarco porfyras, 5 – Dalarnės provincijos vidurinėje Švedijoje Dalarnės porfyras



29 pav. Grežėniškių neveikiantis žvyro karjeras,
apsodintas pušaitėmis

30 pav. Dūdų akmuo. Stovi Justė Rakauskaitė,
sėdi Martynas Sipavičius



31 pav. Antano Mikalausko tėvų
ir sesers kapas Gelvonų kapinaitėse.
Migmatito riedulys – paminklinis akmuo

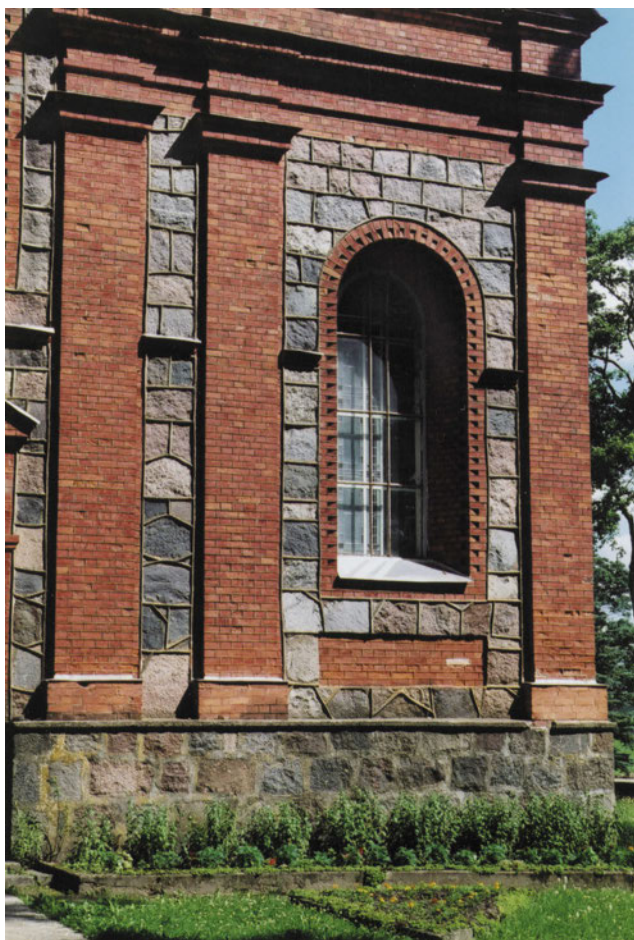
32 pav. Liukonių dubenuotasis akmuo.
Gabras. Dubenėlio diametras ~15 cm



*33 pav. Gelvonų
bažnyčios priekis*

*34 pav. Gelvonų
bažnyčios šiaurinis
šonas*





*35 pav. Gelvonų
bažnyčios priekio
dešinioji pusė*

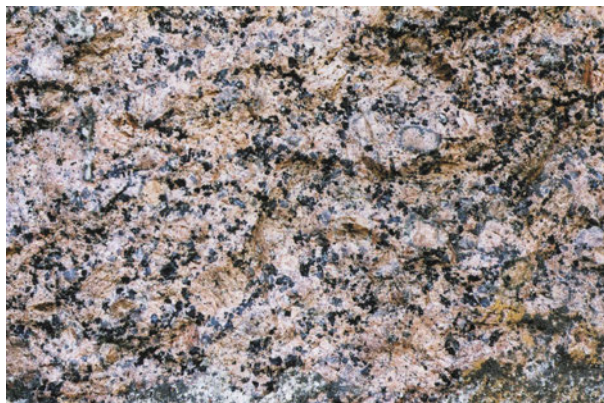
*36 pav. Pliaterių
kopyčia Gelvonų
bažnyčios šventoriuje*



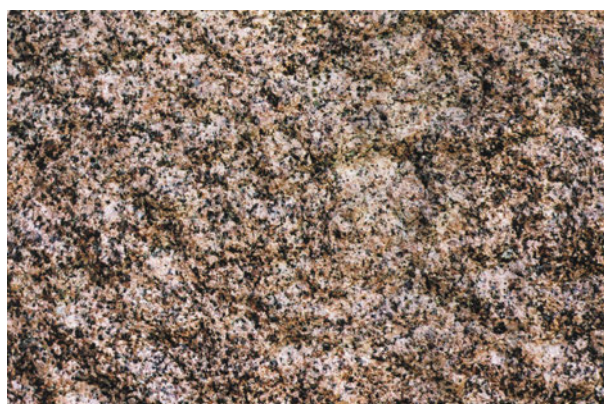


37 pav. Gelvonų bažnyčios šventoriuje esančios koplyčios lauko pusėje, sienoje, kyšo dubeniuotas sugneisintas akmuo

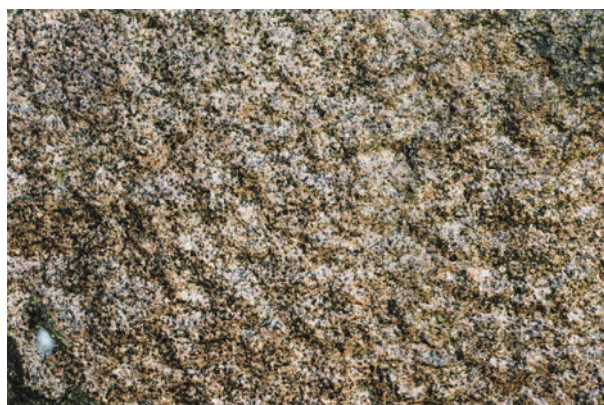
38 pav. Gelvonų bažnyčios tyrinėto cokolio fragmentas. Matyti horizontalūs skaldytų akmenų trys lygiai



39 pav. PV Suomijos rapakivis (Laitila tipo).
3 statinys. 8 blokelis.
Matomas plotis –
33 cm

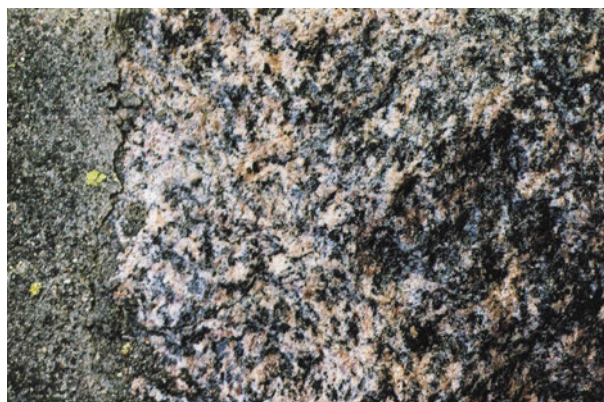


40 pav. Alandų granitas – rapakivis.
5 statinys. 14 blokelis.
Matomas plotis –
31 cm

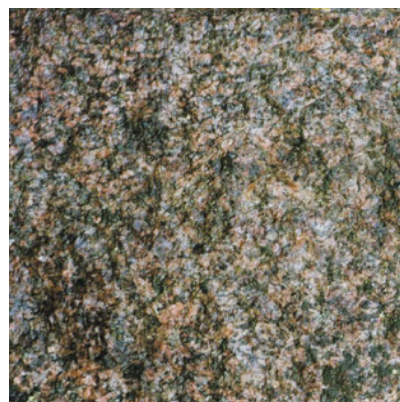


41 pav. Alandų granitas – rapakivis (Eckero tipo).
5 statinys. 15 blokelis.
Matomas plotis –
35 cm

42 pav. Granitas.
5 statinys. 16 blokelis.
Matomas plotis –
20 cm. Kairėje –
cementas



43 pav. Upsalos granitas. 4 statinys.
12 blokelis. Matomas plotis – 13 cm.
Viršuje – cementas





44 pav. Alandų
rapakivis. 12 statinys.
38 blokelis. Matomas
plotis – 30 cm.
Dešinėje, kampe,
matyti cemento likutis



45 pav. Alandų
granitas. 22 statinys.
74 blokelis. Plotis –
23 cm. Kairėje –
cementas

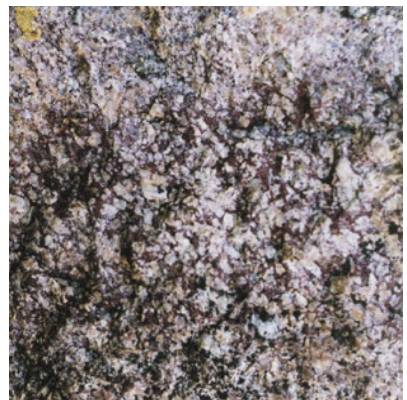


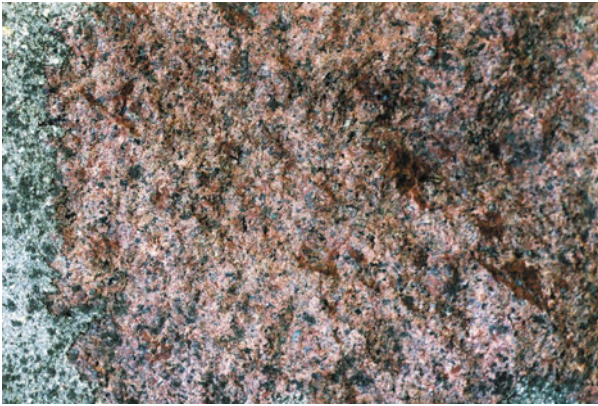
46 pav. PV Suomijos
rapakivis (Vehmos
tipo). 45 statinys.
153 blokelis. Matomas
plotis – 48 cm.
Kairėje ir apačioje –
cemento žymės



47 pav. Gneisas.
47 statinys.
158 blokelis.
Matomas plotis –
28 cm. Kairėje
matyti cementas

48 pav. Helsinkitas.
11 statinys.
35 blokelis. Matomas
plotis – 14 cm

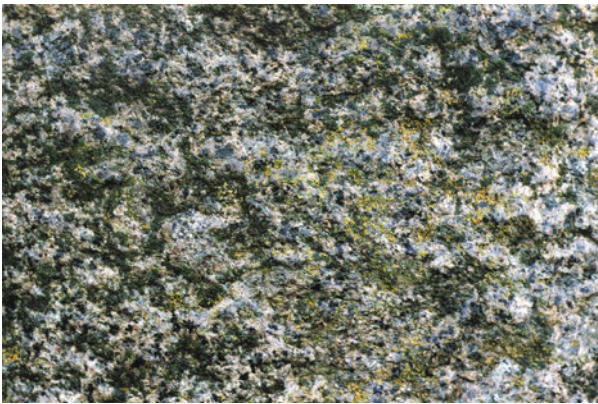




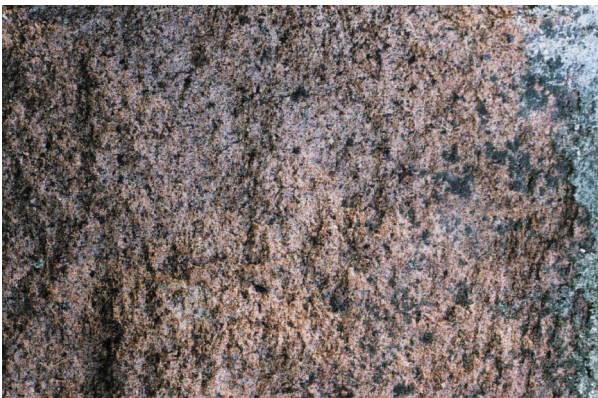
49 pav. Alandų
rapakivis. 48 statinys.
161 blokelis. Regimas
plotis – 39 cm.
Kairiajame pakraštyje –
cementas



50 pav. PV Suomijos
granitas (Vehmos
tipo). 60 statinys.
197 blokelis.
Aukštis – 28 cm.
Apačioje matyti
ruoželis cemento



51 pav. PV Suomijos
rapakivis (Laitilos
tipo). 60 statinys.
198 blokelis. Matomas
plotis – 28 cm



52 pav. Alandų
granitas. 48 statinys.
162 blokelis.
Matomas plotis –
20 cm. Viršuje
matyti cementas



Gelvonų kapinių koplyčia.

2004 m. Aloyzo Petrašiūno nuotr.



*Pievas tarp Gelvonų ir Bagaslaviškio.
2006 m. A. Petrašiūno nuotr.*

*Pavasaris Gelvonuose, Raisto gatvėje.
2003 m. M. Rupeikienės nuotr.*

Kungedų (Dūdų) akmenys – tai dviejų riedulių grupė, esanti 3 km į šiaurę nuo Bagaslaviškio ir 2 km į pietryčius nuo pietinio Žirnaų ežero galo, Kungedų kaimo lauke, ant kalvos šalia keliuko. Tai ledynmečių laikų liudininkai, gamtosaugininkų išgelbėti nuo susprogdinimo intensyvios melioracijos laikais, du vienas ant kito sukrauti rieduliai, kuriems suteiktas gamtos paminklo statusas (žr. splv. nuotr. 12 pav.). Apatinis iš jų, natūraliai slūgsantis ir giliai įsirausęs į žemę – rausvas, smulkiagrūdis ir vidutingrūdis biotitinis-amfibolinis granitogneisas. Jo ilgis – 5,22 m, plotis – 4,15 m, o aukštis – 1 m¹¹. Viršutinis riedulys savo petrografine sudėtimi panašus į apatinį – pilkas ir rausvas, tik smulkiagrūdis biotitinis–amfibolinis granitogneisas, kurio ilgis – 2,81 m, plotis – 2,43, o aukštis – 1,56 m. Tai ypatingos priežiūros nereikalaujantys, iš tolo gerai matomi išvaizdūs galiūnai. Deja, jokių nuorodų nuo kelių, kad tai gamtos paminklas, nėra.

Dūdų akmuo su pėda yra visai netoli aprašyto geologinio paminklo, apie 2 km į pietryčius nuo Žirnaų ežero pietinio galo, apie 1,5 km nuo Gelvės ežero, prie Dūdų kaimo, apie 130° azimutu nuo kaimo kapinaičių, apie 0,2 km į pietryčius nuo melioracijos griovio pralaidos, krūmuose. Tai pilko juostuoto granitogneiso riedulys, kurio išmatavimai tokie: ilgis – 1,2 m, plotis – 0,9 m, aukštis virš žemės – 0,5 m. Akmuo su gausiais įdubimais, iš kurių vienas (matyt, „pėda“) yra 12 × 10 × 6 (cm). Duobutės gylis apie 5–6 cm. Tai valstybės saugomas archeologijos paminklas „Dūdų akmuo su pėda“, nors literatūroje žinomas ir kaip akmuo su „velnio pėda“ (žr. splv. nuotr. 13 pav.). Prie akmens yra sena paminklinė lenta, tačiau jokių nuorodų nuo artimiausių kelių nėra. Paminklas apleistas, apaugęs krūmais.

Prie „kandidatų“ į gamtos paminklus priskirtina ir išvaizdi didkalvė (120 m virš jūros lygio) prie Juknónių kaimo (į pietvakarius nuo Gelvonų ir Liukonių), jau esanti geotopų sąrašė ir vadinama Žvagakalniu, taip pat greta Mančiušėnų, šalia kelio į Gelvonus, prieš kelis dešimtmečius vietinės valdžios ir melioratorių pastangomis pastatytas 4,50 m ilgio, 2,20 m pločio ir 1,80 m aukščio riedulys (žr. splv. nuotr. 14 pav.). Tai pilkas ir rausvai pilkas juostuotas gneisas su dažnomis raudono granito gyslomis bei linžėmis, liudijančiom bent kelias uolienos susidarymo generacijas. Ši didelį, ledyno iš Fenoskandijos atvilkta ir petrografiškai labai įdomų riedulį vertėtų išsaugoti ateinančioms kartoms.

Literatūroje apie Gelvonų apylinkių vertybes taip pat minimi Kartuvių ir Batarėjos (Batareikos) kalnai bei „*Bobų ravas*“¹². Bet net Jutkónių kaimo (5–6 km šiauriau Gelvonų) vyresnio amžiaus gyventojai jau nebežino, kur yra „*Bobų ravu*“ vadinamas „*gilus slėnis*“, o minėtieji kalnai dar nepamiršti ir gerbiami.

Kartuvių kalnas yra 1,5 km į pietvakarius nuo Bagaslaviškio, Pyplių kaime. Iš tolo matyti ant jo neseniai pastatytas meniškas skulptūrinis kryžius su padavimo tekstu bei šalia stūksantis surūdijęs aukštas, dar sovietų laikais pastatytas vandens bokštas. 8–9 m aukščio smėlingos ir žvirgždingos kalvos viršūnė kai kur nukasta, matyt, įrengiant artezinių šulinių šachtas. Kalva yra buvusio ledyno pakraštinio gūbrio zonoje, piečiau kurios plyti apskalauta moreninė plynaukštė.

Apie 3 km į pietryčius nuo Liukonių, Pasodniūkų kaime, dešiniajame Širvintos krante stūkso Pasodniūkų piliakalnis, vietinių gyventojų ir dabar te-

¹¹Ten pat.

¹²Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, Vilnius, 1991, t. 2, p. 538–549.

bevardinamas *Batarėjos kalnu* (nuo šalia stovėjusios artilerinės batarėjos). Tai moreninės plynaukštės erozinio atragio (kyšulio) smailumoje 5–7 m iškilęs 10–15 m skersmens piliakalnis. Daug platesnio, beveik plokščio atragio paviršiuje matyti pavieniai 0,5–0,8 m skersmens rieduliai, liudijantys moreninį paviršiaus pagrindą. Tankiai apžėlusio medžiais ir krūmais šlaito aukštis į Širvintos pusę – apie 30 m, o į raguvos pusę – apie 15–20 m. Šiuo metu piliakalnio aplinka tvarkoma, kertami menkaverčiai medžiai.

Tokių išvaizdžių vietovių, vietinių žmonių atmintyje išlikusių vienokių ar kitokių istorinių įvykių dėka, yra ir daugiau. Tęsiant šio krašto geologinio ir geomorfologinio paveldo apžvalgą, reikėtų dar paminėti, kad buvusio Gelvonų valsčiaus teritorijoje šiuo metu yra paskelbti 4 draustiniai, kuriuose vienaip ar kitaip yra sąlytis su aplinkos geologija bei geomorfologija¹³. Jeigu Lietuvos hidrografinis ir Lygaraisčio telmologinis draustiniai yra ištiesai buvusio valsčiaus valdose, tai Širvintos ir Žuvintės kraštovaizdžio draustinių plotai įeina tik iš dalies (po pusę) (žr. splv. nuotr. 6 pav.).

Lietavos hidrografinis draustinis, apimantis Lietavos (Lietaukos) upelio žiotis ir slėnį žemupyje, yra skirtas natūraliai upelio slėnio atkarpai išsaugoti (143 ha). Nuo šio upelio pavadinimo galėjo kilti ir viso krašto – Lietuvos – vardas ir kuris dėl to įėjo į mokslo ir kultūros istoriją¹⁴. Jo ilgis tėra 11 km. Išteka iš pelkutės miško pakraštyje (Krivickienės raistas) tarp Būdos ir Senadvario kaimų (žr. splv. nuotr. 15 pav.). Netoli ištakų kanalizautos Lietavos vaga yra 3 m gylio griovyje, tįsančio 1,5–3 m gylio lėkštašlaičio erozinio slėniuko dugne. Abipus slėniuko – plokščia buvusių priledyninių marių lyguma. Upelis sraunus, jo vagos plotis iki 1 m, o gylis – 0,2–0,3 m. Upelio žemupyje, netoli žiočių, kur įsteigtas hidrografinis draustinis, vaga natūrali, labai vingiuojanti, 1–1,5 m pločio ir iki 0,3 m gylio. Giliame slėnyje skaidrus upelio vanduo gurgėdamas veržiasi per akmenis, išvartas, kartais panyra po medžių šaknimis. Dugnas kietas, smėlėtas ir žvirgždingas. Prieš pat Neries slėnį Lietavos slėnio dugno (salpos) plotis 20–50 m. Salpa šlapia, 0,3–0,5 m aukščio. Virš jos kairiajame krante pastebėta 1,5 m aukščio pasvirusi į vagos pusę siaura (iki 10 m) terasėlė, palaipsniui pereinanti į lėkštą slėnio šlaitą.

Lygaraisčio telmologinis draustinis, esantis piečiau Gelvonų ir Liukonių, tįsantis plokščioje bei banguotoje limnoglacialinėje lygumoje, yra skirtas moreninėms ir molingoms lygumoms būdingam Lygaraisčio pelkiniam kompleksui išsaugoti. Jo plotas – 416 ha. Tai kupstuota raistinė aukštapelkė Širvintos ir Neries–Musės upių vandenskyroje. Didžiausias durpių klodo storis apie 10 m, vidutinis – apie 1,9 m, o bendri durpių ištekčiai – apie 5,5 mln. m³. Jų vidutinis susiskaidymas – 24%.

Širvintos kraštovaizdžio draustinis (1 043 ha), apimantis Širvintos upės slėnį žemupyje (žemiau Liukonių ir Žaigaičių), yra skirtas giliam ir skardingam slėnio kraštovaizdžiui su raiškiomis erozinėmis formomis išsaugoti. Išsaugoti siekiama ir čia esančias žiobrių nerštavietes. Slėnio trumpa charakteristika jau buvo pateikta aukščiau. *Žuvintės kraštovaizdžio draustinis* (227 ha) yra buvusio Gelvonų valsčiaus šiaurės vakariniame pakraštyje. Jis skirtas Žuvintės upelio gilaus erozinio slėnio kraštovaizdžiui, būdingam didžiųjų upių (Šventosios ir kt.) paslėniams, kuris šioje vietoje išreikštas eroduota ir abraduota morenине plynaukšte, išsaugoti.

¹³Lietuvos Respublikos Vyriausybė, Nutarimas Nr. 1486, 1997 12 29, *Valstybės žinios*, Vilnius, 1998, nr. 1–9.

¹⁴Kudaba Č. *Upelių pakrantėmis*, Vilnius, 1977, p. 98–101.

Išvados

1. Buvusio Gelvonų valsčiaus paviršiui būdinga didelė geologinė ir geomorfologinė įvairovė, kurią lėmė sudėtinga paleogeografinė raida. Paskutiniojo besitraukiančio ledyno ir jo tirpsmo vandenų sukurti moreniniai kalvynai bei pašlapusios lygumos, juos skrodžiančių upių terasuoti ir šaltiniuoti slėniai ne vieną tūkstantmetį tiko medžioklei, žvejybai, žemės ūkiui, statybinių medžiagų (akmenų, molio, smėlio, žvyro ir kt.) gavybai. Susisiekimui patogesnėse ir sausesnėse, arčiau upių ir ežerų, prie geriamo vandens šaltinių esančiose vietovėse kūrėsi priešistorinės gyvenvietės, vėliau kaimai ir miesteliai su savo gyvenamąja, ūkine, laidojimo ir sakraline infrastruktūra. Pastarosios pėdsakai ne visur išlikę, kartais aptinkami tik archeologinių kasinėjimų metu ar buvusių dvarų planuose, spėjami pagal vietovardžius ir padavimus.

2. Neries ir Šventosios tarpupio paviršiaus geologinė sandara ir geomorfologija siejama su paskutiniojo apledėjimo Baltijos (Pomeranijos) stadijos ledyno atsitraukimo Pietų bei Vidurio Lietuvos fazėmis. Esminę įtaką turėjo nykstanti Pietų Lietuvos fazės ledyno Neries žemupio plaštaka, palikusi moreninį masyvą ryčiau Pabaisko ir prie Bagaslaviškio, bei Vidurio Lietuvos fazės ledyno pakraštys, „peržengęs“ Šventosios slėnį ir palikęs morenines kalvas vakariau ir šiauriau Žirnųjų ežero, taip pat nuo ledynų plūdę ir į prieledynines marias pasitvenkę tirpsmo vandenys.

3. Turima teritorijos naujų tyrimų medžiaga leido apibūdinti didesnę skaičių savitų geologinių-geomorfologinių kompleksų (mikrorajonų), kai kur nevienalyčių, tačiau dažniausiai turinčių daugmaž panašių geomorfologinių ir geologinių ypatybių, kurios savo ruožtu didele dalimi lėmė vietovių miškingumą ir pelkėtumą, agrarinio išsivystymo, urbanizavimo bei kasybos galimybes. Tai Pabaisko–Bagaslaviškio kalvotas moreninis masyvas; Sližių–Gelvonų eroduota ir abraduota moreninė plynaukštė; Upninkų–Keižonių bei Musninkų plokščia ir banguota limnoglacialinė lyguma; Neries, Šventosios ir Širvintos terasuoti slėniai.

4. Gelvonų apylinkėse kol kas yra įteisinti tik vienas geologinis (Kungedų (Dūdų) akmenys) ir vienas hidrogeologinis (Paduburio (Kulniškių) šaltinis) paminklai, taip pat vienas hidrografinis (Lietavos), vienas telmologinis (Lygaraisčio) ir du kraštovaizdžio (Širvintos ir Žuvintės) draustiniai. Manoma, kad mokslininkų, gamtosaugininkų, kraštotyriminkų, vietinių gyventojų iniciatyva į gamtos vertybių (geopaveldo) sąrašus turėtų būti įtraukta daugiau išpūdingų riedulių, vertingų mokslui atodangų ar unikalių reljefo formų, ypač susijusių su istoriniais įvykiais ir tautosaka.

Gelvonų apylinkių kvartero nuogulų danga ir būdingieji rieduliai*

Algirdas Gaigalas

Vilniaus universitetas

Įvadas

Gelvonų istorinio valsčiaus teritorija pagal fizinio geografinio suskirstymo principus patenka į Nemuno vidurupio ir Neries žemupio plynaukščių rajonus (Basalykas, 1965)¹. Ji aprėpia Vidurio Lietuvos žemumos ir Baltijos aukštumų sąlyčio zoną, kurią suformavo Neries žemupio ledyno plaštaka. Ši plaštaka paliko priekinių galinių ir šoninių morenų gūbrius. Jie apjuosia buvusią ledyno plaštaką iš visų išlaukinių pusių. Ten, kur tūnojo pati ledyno plaštaka, šiuo metu reljefe yra likusi plaštakinė dubuma, glaciodepresija. Toje dubumoje, apjuostoje pakraštinių moreninių gūbrių, buvo pasitvenkę ledo tirpsmo vandenys ir ten telkšojo prieledyninis ežeras. Jo dugne iš drumzlinio vandens nusėdus molingoms-aleuritingoms dalelėms, susiklojo sluoksniuoti, iš išvaizdos juostuoti limnoglacialiniai moliai. Jų sėdimas vyko pamečiui ir žiemą, ir vasarą, todėl susidarė jų metinės juostelės, sudėtos kartais iš plonesnių sezoninių skirtingų dalių. Gelvonų istorinio valsčiaus ribose į šiaurę nuo Bagaslaviškio išsiskiria kalvų masyvai, susidarę ten, kur į prieledyninį ežerą iš šiaurės iš po ledo dangos atitekėjo tirpsmo vandenų srautai. Ten suradome po morenos danga esančias žvyringas-smėlingas deltines nuogulas (žr. spltv. nuotr. 16–32).

Neries žemupio plynaukštės rajone yra išskirtas Gelvonų-Širvintų kraštovaizdžio mikrorajonas. Jis apima Neries dešinėje pusėje esantį plotą, kuriame anksčiau pirminiame reljefe būta pakraštinių moreninių darinių grandinių, atskirtų plačių tarp-gūbrių. Šiuo metu iš jų liko tik nežymūs pėdsakai, nes paviršius yra išlygintas limnoglacialiniais moliais. Gelvonų ledyninių nuogulų reljefas galutinai buvo suformuotas Nemuno apledėjimo Baltijos stadijos Pietų Lietuvos fazės metu. Vėliau Vidurio Lietuvos fazės ir Šiaurės Lietuvos fazės metu vyko šio reljefo išlyginimas, perklostant moreninių priemolių ir suklojant limnoglacialines nuogulas. Vėlyvajame ledynmetyje ir poledynmetyje (holocene) vyko upinė erozija ir paviršiaus bei šlaitų denudacija. Erozijos paveiktas paviršius šliejasi prie Širvintos ir jos intakų. Holocene organogeninės nuosėdos kaupėsi pelkėse ir ežeruose. Susidarė durpių ir sapropelio nuogulos.

Rajonas, į kurį patenka Gelvonų apylinkė, mūsų buvo tyrinėtas geomorfologiškai anksčiau². Tuomet buvo išskirti Pietų Lietuvos ir Rytų Lietuvos pakraštiniai ledyniniai dariniai tame rajone.

Tyrimų tikslas ir uždaviniai

Atlikdami tyrimus, turėjome tikslą įvertinti deltinių ir ledyninių nuogulų sandarą, petrografinę sudėtį ir pagrindinius (būdinguosius) riedulius, le-

* Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Mokslo darbų komisijos. Leidyklai įteiktas 2005 01 11. Skelbtas LLTG, 2002–2005, V., 2006, t. 1(1), p. 290–304.

¹ Basalykas A. *Lietuvos TSR fizinė geografija*, Vilnius, 1965, t. 2, p. 196.

² Гайгалас А. И., Кудаба Ч. П. Геолого-геоморфологическое строение рельефа в районе междуречья рек Нярис и Швянтоји, *Труды АН Литовской ССР*, серия Б, т. 2(57), (1969), с. 179–187.

dyno atneštus iš Šiaurės kraštų – Fenoskandijos. Todėl sprendėme šiuos atskirus uždavinius:

1) lauko sąlygomis atlikome Sedūnų, Bagdėšių ir Zubėlių žvyro karjerų nuogulų pjūvių tyrimus, surinkome pavyzdžius petrografinei analizei ir išmatavome gargždo ilgąsias ašis,

2) laboratorijoje padarėme surinktų mėginių petrografinę analizę ir apibendrinome orientacijos matavimo duomenis,

3) sudarėme tirtų pjūvių ir analitinių duomenų diagramas,

4) minėtuose Sedūnų, Bagdėšių ir Zubėlių karjeruose, taip pat ir Grežėniškių rekultivuotame karjere surinkome mėginius eratinėms būdingosioms uolienoms nustatyti ir juos apibūdinome,

5) įvertinome gamtos paminklus – riedulius ir reljefą.

Išvardintus uždavinius ir užsibrėžtą tyrimų tikslą įvykdėme. Duomenys yra pateikti lentelėse ir paveiksluose. Tirtų karjerų, kraštovaizdžio ir riedulių nuotraukos iliustruoja tirtus objektus ir jų ypatumus.

Darbo metodai

Laukuose naudojome įprastus lauko geologinius tyrimo metodus, kuriuos taikėme tyrinėdami karjerų sienelės, jose atidengtus nuogulų sluoksnius, imdami mėginius petrografinei analizei ir atlikdami gargždo ilgųjų ašių orientacijos matavimus.

Petrografinei analizei buvo imami mėginiai sluoksniuose ribotu 15–20 cm intervalu iš morenų ir žvirgždo–gargždo nuogulų. Paimta ne mažiau kaip 300 vienetų smulkaus gargždo (30–10 mm diametro) ir stambaus žvirgždo (10–7 mm). Petrografinė analizė atlikta bendrai, kartu sujungus šias nuotrupų klases.

Atlikdami smulkaus gargždo ir stambaus žvirgždo, surinkto iš nuogulų, analizę, išskyrėme petrografines genetines nuotrupų grupes: 1) kristalinių uolienu (į šią grupę pateko nuotrupos uolienu, atneštų ledyno iš Baltijos prekambro kristalinio masyvo Fenoskandijoje, taip pat iš jų ištrupėję kvarco grūdai ir feldšpatų kristalai); 2) smiltainių ir aleurolitų (į šią grupę pateko jotnio amžiaus kvarciniai smiltainiai, kilę iš Fenoskandijos, taip pat smiltainiai ir aleurolitai, ledyno egzaruoti pakeliui, perslenkant iš Fenoskandijos į Lietuvą, iš fanerozojaus nuosėdinių uolienu); 3) dolomitų, daugiausia kilusių iš devono sistemos sluoksnių Baltijos jūros dugne, Latvijoje ir Lietuvoje (į šią grupę pateko ne tik grynai dolomitinių uolienu nuotrupos, bet ir su jomis paragenetiškai susijusios artimos uolienos, turinčios smėlio, aleurito ir kalcio karbonato priemaišų); 4) pilkų organogeninių silūro ir ordoviko sistemų klinčių, atneštų ledyno iš Centrinės Baltijos jūros šiaurinės dalies dugno, Estijos salų ir Estijos (šios uolienos išlieka ledynui jas transportuojant galutinai nesutrintos ir nesutrupintos, jų nuotrupos igauna gerą suapvalinimą, jų paviršius nugludintas; prie šios grupės taip pat priskyrėme paragenetiškai susijusių dolomitizuotų ir kitų uolienu nuotrupas); 5) kitų paleozojaus ir mezozojaus klinčių (į ją pateko šviesios spalvos klintys, daugiausia ledyno surinktos iš permo sistemos klinčių sluoksnių, tačiau šalia jų pasitaiko ir kitų sistemų klinčių nuotrupų); 6) mezozojaus mergelių (joje vyrauja kreidos sistemos kreidos mergelių nuotrupos, išsiskiriančios įvairiomis atmainomis, iš jų ir turinčių glaukonito, kai kada silifikuotos, su titnagais, pasitaiko baltosios kreidos nuotrupų ir kt.); 7) kitų uolienu (į ją pateko rečiau sutinkamų uolienu nuo-

trupos, kurios nepateko į išvardintas paragenetines grupes, tai fosforitai, silifikuota mediena, neatpažintos liekanos ir kt.).

Taip sugrupavę mėginių uolienų nuotrupas į petrografines paragenetines grupes, gavome duomenis, kurie padėjo mums atskleisti jų kilmės vietas ledyninėje srityje ir nustatyti ledyno atslinkimo kelius ir kryptį. Taigi vienos uolienos ledyno atplėštos Fenoskandijos Baltijos kristalinio skydo plotuose (kristalinių uolienų grupė) yra tolimos eratinės kilmės, kitos (silūro ir ordoviko klinčių grupė) pakeliui ledyno atplėštos Baltijos šalių šiaurėje ir Centrinės Baltijos jūros šiaurinės dalies dugne bei salose ir todėl yra tranzitinės kilmės. Pagaliau prie vietinės kilmės uolienų nuotrupų yra priskirtinos mezozojaus mergelių nuotrupos. Šių mergelių gimtosios uolienos slūgso netoli tyrinėtų vietų. Petrografinės sudėties tyrimo duomenys pavaizduoti integralinėse diagramose.

Gelvonų kvartero nuogulų **eratinės tolimos kilmės uolienų petrografiniai tyrimai** buvo atlikti mėginių, surinktų specialiai tam tikslui. Tokie mėginiai surinkti žvyro karjeruose. Tik suradus būdinguosius (pagrindinius) riedulius, galima nustatyti eratinės medžiagos kilimo vietas Fenoskandijoje. Vienam mėginiui surinkdavome ne mažiau kaip 50 kristalinių būdingųjų riedulių ir gargždo (nuo 1 iki 30 cm dydžio), pleistocene ledyno atneštų iš Fenoskandijos. Stengtasi surinkti iki 100 vienetų, tačiau ne visada tai buvo įmanoma padaryti, todėl apsiribodavome mažesniu skaičiumi.

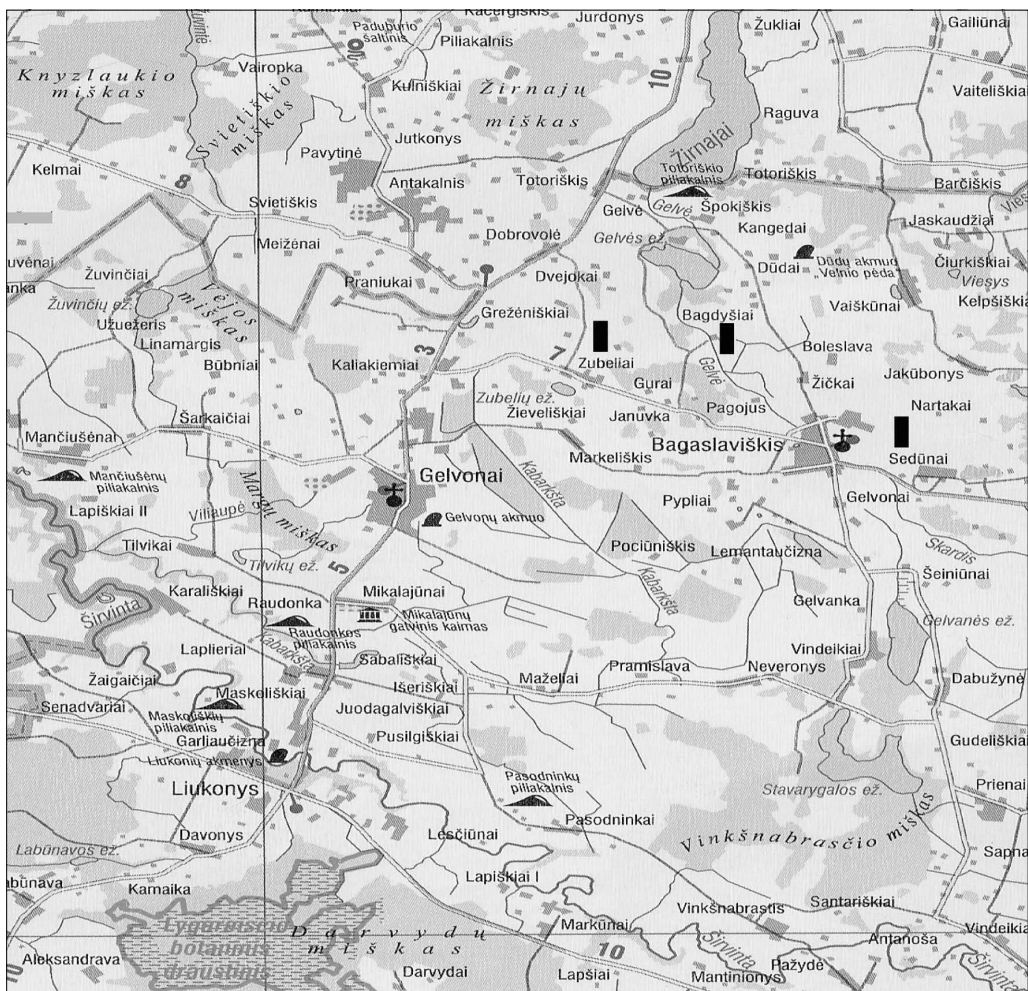
Nustačius pagrindinių riedulių pavadinimus, jie buvo grupuojami pagal kilimo vietas. Išskyrėme tokias grupes: I. Pietryčių Suomijos ir gretimų Rusijos Sankt Peterburgo (Leningrado) srities; II. Pietinės Suomijos vidurinės dalies; III. Pietvakarių Suomijos; IV. Botnijos įlankos dugno; V. Centrinės Baltijos jūros šiaurinės dalies dugno; VI. Alandų salų; VII. Vidurio Švedijos.

Toks būdingųjų Fenoskandijos uolienų sugrupavimas leido atkurti, iš kokių Fenoskandijos vietų ledynai užplūdo paskutiniojo, t. y. Nemuno, apledėjimo Baltijos stadijos Pietų Lietuvos fazės metu Gelvonų apylinkes.

Gargždo orientacija nuogulose matuota geologiniu kompasu. Matuotos gargždo dydžio (1–3 cm ilgio) nuotrupos, turėjusios matomai išreikštą ilgąją ašį. Geologiniu kompasu išmatuota gargždo ilgųjų ašių orientacija, ją įvertinant penkių laipsnių intervalu. Be to, išmatuotas jų polinkio kampas, vertinant to polinkio reikšmę kas vienas laipsnis. Vienoje vietoje apribotu intervalu (apie 10–15 cm) vertikalia kryptimi buvo išmatuojamas vienodas skaičius gargždo ilgųjų ašių, lygus 100. Remiantis visų matavimų duomenimis, buvo sudarytos taškinės orientacijos diagramos ir išryškintos orientacijos maksimumų kryptys. Taškinėse diagramose matoma ne tik gargždo ilgųjų ašių orientacija, bet ir jų polinkio kampo dydis. Šie duomenys, gauti morenose, leido spręsti apie ledyno slinkimo lokalines kryptis ir glaciodynamiką, o žvyro sluoksniuose – apie srovių kryptį ir dinamiką.

Gauti duomenys ir jų apibendrinimas

Subglacialinės deltinės žvyringos nuogulos ir jas perdengiančios morenos, litologiškai išreikštos riedulingais moreniniais priemoliais, buvo tyrinėtos Sedūnų, Bagdyšių ir Zubelių karjeruose (1 pav.). Deltinės nuogulos, suklotos Nemuno apledėjimo Baltijos stadijos Pietų Lietuvos fazės tirpstančio ledyno vandenu, šiuose karjeruose



sudaro smėlio, žvirgždo ir gargždo mišrias nuogulas, kurių sudėtis, struktūros ir tekstūros tuose karjeruose keičiasi priklausomai nuo padėties ledyno pakraščio atžvilgiu. Sedūnų karjere, esančiame distaliniame deltos pakraštyje, apatinėje žvirgždingų smėlingų nuogulų dalyje yra stebimas tipiškas deltiškas išstrižas sluoksniuotumas. Šios nuogulos susiklojo fliuvioglacialinės deltos povandeninėje dalyje, jos šlaite. Toliau nuo Sedūnų į pietryčius driekiasi lyguma, buvusio prieledyninio ežero buvęs dugnas. Būtent į šį Širvintos limnoglacialinį ežerą iškėjo iš poledyninio tunelio išsiveržę fliuvioglacialiniai vandenys. Sedūnų karjere fliuvioglacialinės nuogulos yra smulkesnės granulimetrinės sudėties negu Bagdyšių karjere, kuris nutolęs nuo ledyno pakraščio proksimaliaja linkme. Bagdyšių karjere turime plokščiosios fliuvioglacialinės dinaminės fazės suklotas stambesnės granulimetrinės sudėties nuogulas. Jos susidarė supraakvalinėje deltos dalyje. Supraakvalinės deltinės nuogulos perdengia taip pat subglacialines fliuvioglacialines nuogulas Sedūnų karjere. Jos sudaro viršutinę birių fliuvioglacialinių deltinių nuogulų dalį. Toliau norime panagrinėti atskirai tyrinėtus fliuvioglacialinių ir glacialinių nuogulų pjūvius. Tyrinėtų mėginių gargždo petrografinė sudėtis yra pateikta 1 lentelėje.

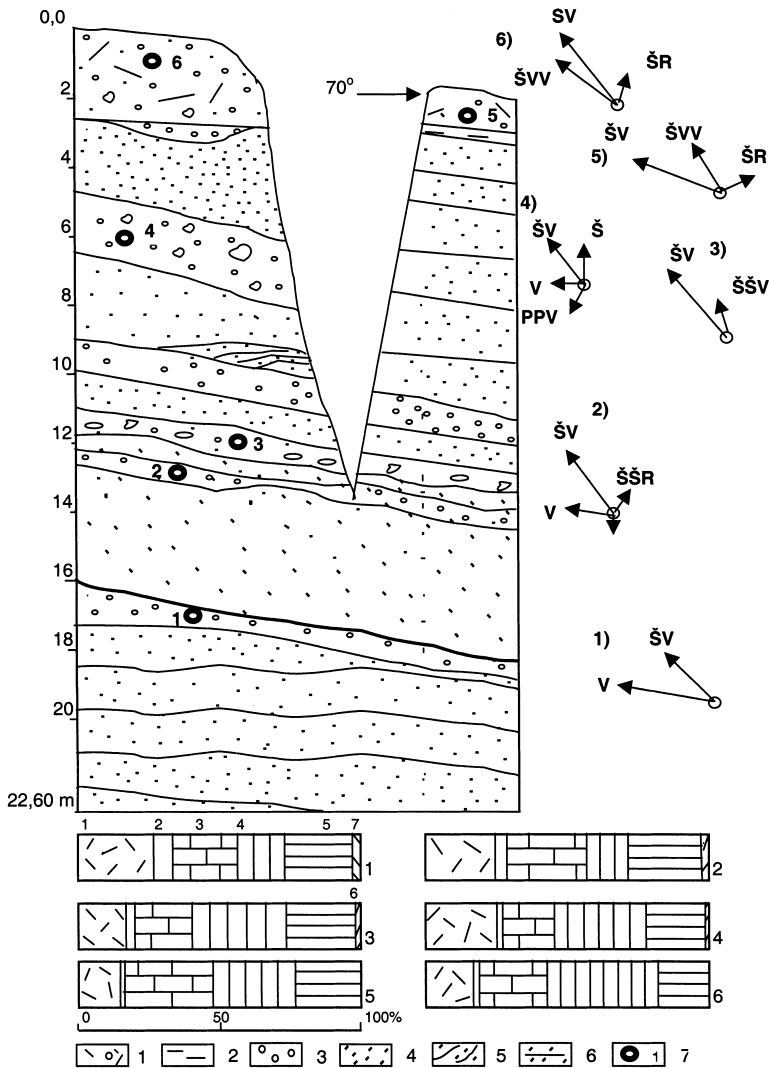
1 pav. Gelvonų
aplinkių situacinis
žemėlapis

1 lentelė
Gargždo petrografinė sudėtis

Eil. Nr.	Uolienų grupės Uolienos	Vietovės ir jose tirti mėginiai												
		Sedūnai									Bag- dyšiai			
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1	Kristalinės uolienos	25,76	23,59	18,59	22,36	15,19	19,00	17,78	23,37	15,27	17,28	30,37	49,68	17,54
2	Kvarcas	1,69	2,83	1,13	0,88	1,06	0,67	1,27	0,30	0,86		2,15	1,0	1,17
3	Feldšpatai		0,94	0,28				0,32	1,48	1,15		0,92	0,33	
4	Kvarcitai	1,36	2,20	1,13	0,59	0,35		1,59		0,29		1,23	1,0	1,46
	Iš viso kristalinių uolienų:	28,81	29,56	21,13	23,83	16,60	19,67	20,96	25,15	17,57	17,28	34,67	52,01	20,17
5	Smiltainiai	2,03	1,26	1,13	0,88	0,71	0,67	1,27	2,37	1,15	0,62	1,84	1,33	1,46
6	Smiltainiai	4,41	2,20	1,41	1,47	0,71		1,59	0,88	0,86	0,31	1,53	2,0	
	Iš viso smiltainių:	6,44	3,46	2,54	2,35	1,42	0,67	2,86	3,25	2,01	0,93	3,37	3,33	1,46
7	Devono dolomitai	23,73	23,59	23,66	21,18	31,10	26,32	23,81	26,04	25,37	24,68	19,94	14,0	33,33
8	Klintys	15,59	16,04	26,20	31,76	27,56	34,00	28,57	28,70	28,24	29,94	25,77	6,33	23,40
9	Ordoviko klintys		0,31	0,28	0,59		0,67		0,30	0,58	0,93		1,33	
	Iš viso silūrų ir ordoviko klinčių:	15,59	16,35	26,48	32,35	27,56	34,67	28,57	29,0	28,82	30,87	25,77	7,66	23,40
10	Kitos klintys	22,38	25,47	23,94	19,41	22,61	18,00	18,73	13,61	24,78	24,38	15,64	21,0	21,64
11	Kreidos mergeliai										0,93			
12	Smėlingi mergeliai		1,57	1,69				3,49	1,78					
13	Titnagai			0,28				0,95	0,59	0,29				
14	Belemnitai			0,28					0,58	0,29				
	Iš viso mezozojaus uolienų:	1,57	2,25				4,44	2,95	0,58	0,93	0,92			
15	Fauna									0,29	0,62			
16	Fosforitas				0,88					0,29			0,67	
17	Limonitas										0,31	0,61	0,33	
18	Kalcitas					0,71	0,67	0,63		0,29			1,0	
19	Molis	3,05												
	Iš viso kitų uolienų:	3,05			0,88	0,71	0,67	0,63		0,87	0,93	0,61	2,00	
	Iš viso (%):	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Sedūnų karjeras. Šis karjeras yra didelis. Jis susideda iš dviejų dalių: rytinio ir vakarinio. Abiejuose karjeruose fluvio-glacialinės deltinės nuogulos yra perdengtos moreninių priemolių ir priesmėlių. Tokia pjūvių sandara akivaizdžiai patvirtina, kad fluvio-glacialiniai vandens srautai ištekėjo iš subglacialinio tunelio ledo stovymėje.

Pradžioje panagrinėsime Zubelių rytinę prakasą (2 pav.). Tyrinėtose karjero sienelės aukštis viršija 20 m, jos plotis siekia apie 80 m. Sienelės profilio apatinėje dalyje stebėjome smėlio lygiagrečius sluoksnius, palinkusius į rytus. Tai prieledyninio ežero povandeninės dalies šlaite suklostytos subakvalinės deltos nuogulos. Aukščiau jos perdengtos supraakvalinių smėlio-žvirgždo-gargždo nuogulų ir pačiame viršuje moreninio priemolio. Po moreniniu priemoliu rytinėje atodangos dalyje slūgso sluoksniuoto aleurito ochriškai rudos spalvos sluoksnius iki 0,9 m storio.



2 pav. Sedūnų žvyruobės (Šiaulių telkinyje) rytinės prakasos pjūvis, gargždo petrografinės sudėties integralinės diagramos ir orientacijos maksimumų krypčių strėlės: 1 – moreninis priemolis, 2 – aleuritas, 3 – gargždas, 4 – smėlis, 5 – įstrižai sluokšniuotas smėlis, 6 – horizontaliai sluokšniuotas smėlis, 7 – petrografinių mėginių paėmimo ir gargždo ilgųjų ašių matavimo vietos. Gargždo morenų petrografinė sudėtis integralinėse diagramose: 1 – kristalinės uolienos, 2 – smiltainiai ir aleurolitai, 3 – dolomitai, 4 – ordoviko ir silūro organogeninės klintys, 5 – kitos klintys, 6 – kreidos mergeliai, 7 – kitos uolienos

Smėlingoje–žvyringoje fluvioglacialinių birių nuogulų stovymėje pasitaiko tarp sluoksnių, turinčių gargždo. Iš jų buvo surinkti keturi mėginiai (1–4) petrografinei analizei. Tose vietose taip pat išmatuota gargždo ilgųjų ašių orientacija ir polinkio kampai. Petrografinės analizės duomenys yra pavaizduoti integralinėse diagramose (2 pav.). Prie petrografiskai tyrinėtų mėginių vietų ir atliktų orientacijos matavimų strėlėmis parodytos orientacijos maksimumų kryptys.

Dviejose vietose (5–6 mėginiai) taip pat atlikta petrografinė gargždo analizė ir orientacijos matavimai; tos vietos yra dengiančioje fluvioglacialines nuogulas morenoje (2 pav.).

Pirmas mėginys paimtas 5 m aukštyje nuo karjero dugno. Gargždas surinktas iš smėlio–žvirgždo–gargždo mišrių nuogulų. Nuogulų tekstūra patvirtina, kad šios nuogulos suklotos esant stipresnei ledo tirpsmo vandenų srovei, todėl jos priskirtinos plokščiajai sedimentacijos fazei. Gargždo ilgosios ašys yra palinkusios į šiaurės va-

karus ir šiaurės–šiaurės vakarus (2 pav.). Jos rodo, kad vandens srauto kryptis buvo gerai išreikšta ir turėjo į pietryčius nukreiptą kryptį, taigi įtekėjo į Širvintų prielaidinį ežerą. Gargždo petrografinei sudėčiai būdingas beveik vienodas kristalinių uolienu, dolomitų ir kitų klinčių santykis. Šiek tiek mažiau yra silūro ir ordoviko organogeninių pilkų klinčių (2 pav.).

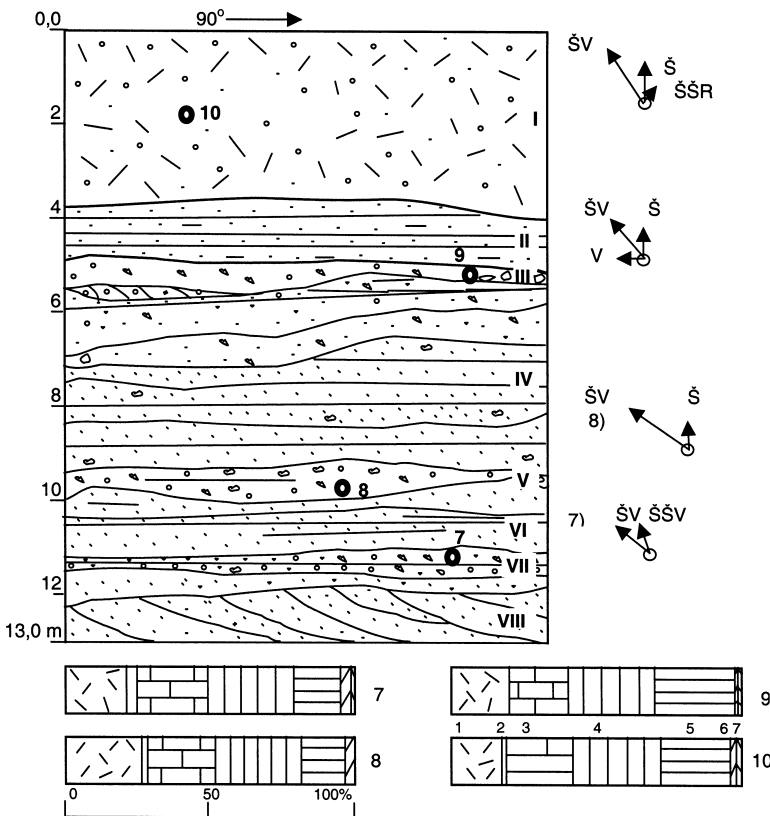
Antras mėginys surinktas 9,4 m aukštyje nuo karjero dugno taip pat iš mišrių smėlio–žvirgždo–gargždo nuogulų, priskiriamų plokščiajai sedimentacinei dinaminei fazei. Gargždo petrografinėje sudėtyje išryškėjo didesnis kitų klinčių kiekis ir dolomitų nuotrupų. Gargždo ilgosios ašys ryškiai yra palinkusios į šiaurės vakarus, tačiau pasitaiko polinkiai ir kitomis kryptimis (2 pav.). Tai rodo buvus nepastovią srauto dinamiką. Fluvioglacialiniai vandenys tikriausiai plovė Vidurio Lietuvos ledyno plaštakos liežuvio (lobuso) moreną.

Trečias mėginys surinktas šiek tiek aukščiau, t. y. 10,7 m aukštyje viršum karjero dugno. Nuogulos panašios mišrios sudėties kaip ir ankstesnių mėginių. Jos sudarytos iš smėlio–žvirgždo ir gargždo mišinio, suklotos vandens srauto, kurio galingumas artimas plokščiosios sedimentacinės fazės dinaminei būsenai. Šiame mėginyje yra didesnis silūro ir ordoviko organogeninių pilkų klinčių nuotrupų kiekis. Nedaug kristalinių uolienu. Gargždo ilgujų ašių maksimumai daugiau nukrypę į šiaurę (2 pav.).

Ketvirtas mėginys paimtas iš viršutinio žvirgždingo–gargždingo mišrių nuogulų sluoksnio. Jis išsiskiria grubiausia granulimetrine sudėtimi. Gargždas yra įstrigęs tarp kitų nuotrupų, todėl dažnai guli šonu. Pagal tekstūrinius požymius šis sluoksnis atitinka plokščiosios dinaminės sedimentacijos fazės požymius. Mėginys surinktas fluvioglacialinių nuogulų pjūvio viršutinėje dalyje netoli viršuje slūgsančios morenos. Ledyno tirpimas tuomet buvo suintensyvėjęs ir užbaigė savo egzistenciją Pietų Lietuvos fazės metu. Gargždo petrografinė sudėtis labai panaši į trečio mėginio gargždo petrografinę sudėtį (2 pav.). Matyti, tęsėsi tų pačių moreninių sąnašų plovimas. Sluoksnis, einant į rytus, plonėja ir visiškai išsipleišėja. Reikia manyti, kad jis užsibaigia buvusio limnoglacialinio ežero kranto linijos zonoje. Gargždo orientacija nesudaro vieno ryškaus maksimumo. Stebimi net keturi gargždo ilgujų ašių susitelkimai šiaurės vakarų, šiaurės, vakarų ir pietvakarių kryptimis.

Pagaliau penktas ir šeštas mėginiai paimti iš Nemuno apledėjimo Baltijos stadijos Pietų Lietuvos fazės morenos, tik iš skirtingų vietų (2 pav.). Jie surinkti iš nestoro moreninio sluoksnio, dengiančio fluvioglacialines nuogulas. Sluoksnio maksimalus storis siekia 2,3 m, o minimalus apie 0,9 m. Morenai būdingas moreninis riedulingas priemolis, kurio spalva ryškiai raudonai ruda. Priemolis karbonatingas, sausoje būsenoje smulkiai suaižėjęs. Aižėtumas atspindi ledyno dinaminę būseną. Moreniniame priemolyje pasitaiko smėlio lęšių. Viršutinėje dalyje moreninis priemolis dėl hipergenezės yra birios konsistencijos. Ši morena perdengė subglacialinio kanalo fluvioglacialines nuogulas, sutirpus Pietų Lietuvos fazės trečios osciliacijos ledyno skliautui. Tai atspalaidavusi morena iš sutirpusio ledyninio ledo.

Aprašomosios morenos gargždo petrografinė sudėtis abiejuose tirtuose mėginiuose yra panaši. Ji palyginti gerai diferencijuota. Mėginiuose nesurasta mezozojaus mergelių nuotrupų. Devono dolomitų kiekis yra šiek tiek padidėjęs. Nedaug krista-



3 pav. Sedūnų žvyruobės (Šiaulių telkinyje) vakarinės prakasos pjūvis, gargždo petrografinės sudėties integralinės diagramos ir orientacijos maksimumų krypčių strėlės: I – moreninis priemolis raudonai rudas, karbonatingas, smulkiai skalūnuotas, II – smėlis smulkiagrūdis, gelsvai pilkas, apačioje aleuritingas, III – žvirgždo-gargždo nuogulos su smėlio užpildu, IV – smėlis įvairiagrūdis su žvirgždo ir gargždo intarpais, horizontaliai sluoksnijuotas, V – žvirgždo-gargždo nuogulos su smėlio užpildu, VI – smėlis horizontaliai sluoksnijuotas, VII – gargždo horizontas su smėlio ir žvirgždo užpildu, VIII – smėlis įvairiagrūdis, vyrauja smulkiagrūdis, įstrižai sluoksnijuotas. Gargždo petrografinės sudėties ženklai integralinėse diagramose surašyti prie 2 pav.

linių uolienuų nuotrupų, o tai byloja, kad morena buvo suformuota vietoje osciliavusio ledyno Pietų Lietuvos recesinės fazės egzistavimo pabaigoje.

Gargždo ilgųjų ašių orientacija rodo, kad ledynas turėjo išreikštą vietinę slinkimo kryptį iš šiaurės vakarų į pietų rytus. Remiantis gargždo petrografinės sudėties duomenimis ir orientacijos matavimais, galima daryti išvadą, kad Sedūnų karjere tyrinėtą morena buvo nuguldyta iš Vidurio Lietuvos ledyninės plaštakos liežuvio (lobuso) ledo jam sutirpus.

Sedūnų karjero rytinio profilio fluvio-glacialinių birių smėlio-žvirgždo-gargždo mišrių nuogulų tyrimai mums leidžia daryti išvadą, kad Pietų Lietuvos fazės ledyno tirpimas suintensyvėjo bent tris kartus. Tuos ledyno tirpimo suintensyvėjimus fluvio-glacialinių nuogulų pjūvyje atspindi žvirgždo-gargždo stambesnės granuliometrinės sudėties sluoksniai. Tų sluoksnių gargždo petrografinė sudėtis ir jo orientacija mūsų buvo aprašyta aukščiau. Trečias ir ketvirtas mėginiai, surinkti iš gretimų žvirgždo-gargždo sluoksnių, leidžia tvirtinti buvus trumpai sedimentacijos pertraukai.

Sedūnų karjero vakarinėje dalyje tyrinėtų nuogulų storis yra mažesnis (3 pav.). Jis siekia apie 13 m. Šitoje karjero sienelėje moreninės dangos storis yra didesnis (apie 4 m). Šio pjū-

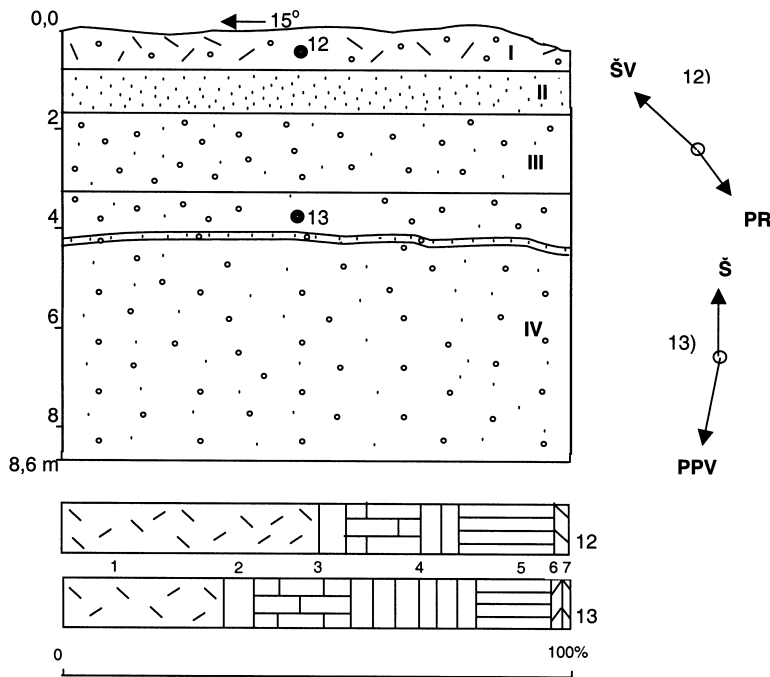
vio nuogulos susiklojo poledyniame tunelyje giliau nuo ledyno pakraščio. Fliuvioglaciacinių nuogulų stovymėje išsiskyrė trys sluoksniai, sudaryti iš žvirgždo ir gargždo stambesnės granuliometrinės sudėties, kurie slūgsojo smėlingoje žvirgždingoje sluoksnių sekoje (3 pav.). Iš žvirgždingų-gargždingų mišrios sudėties nuogulų buvo paimti 3 mėginiai (7–9) ir vienas mėginys iš dengiančios morenos (10 mėginys). Visų mėginių nustatyta gargždo petrografinė sudėtis ir prie mėginių, paimtų petrografinei analizei, išmatuota jo ilgųjų ašių orientacija bei polinkio kampai (3 pav.).

Septinto mėginio gargždas surinktas iš gargždo–žvirgždo su smulkiagrūdžio smėlio užpildo sluoksniu (intervale 11,3–11,5 m nuo viršaus). Gargždas ir žvirgždas įstrigę smėlyje. Sluoksnio nuogulos susidarė plokščiosios sedimentacinės dinaminės fazės sąlygomis. Gargždo petrografinė sudėtis yra panaši kaip ir Sedūnų karjero rytinės dalies antro mėginio, tik septintame mėginyje yra daugiau silūro ir ordoviko organogeninių pilkų klinčių nuotrupų. Panaši yra ir ilgųjų ašių orientacija. Srautų tekėjimo kryptis sutapo, ji buvo nukreipta iš šiaurės vakarų į pietų rytus.

Aštuntas mėginys surinktas iš aukščiau slūgsančio (intervale 9,4–10,2 m nuo viršaus) žvirgždo–gargždo sluoksnio su įvairiagrūdžio smėlio užpildu. Gargždas ir žvirgždas yra įstrigę smėlyje, tarpai tarp jų užpildyti smulkesnėmis dalelėmis. Smėlis sudaro matricą (bendrąją nuogulos masę), žvirgždas ir gargždas – skeletą. Tai plokščiosios dinaminės sedimentacinės fazės nuogulos. Stambesnis gargždas kartais guli skersai srovės krypties. Dėl dalelių susidūrimo jas nešant srovei (kolizijos), retkarčiais orientacija nepriklausė nuo srovės krypties. Geriausiai suorientuotos pagal srovės kryptį yra smulkesnės dalelės, gulinčios smėlyje ir nekontaktuojančios su kitomis stambesnėmis nuotrupomis. Šalia šio mėginio surastos dvi belemnito nuotrupos, juodų aleurolitų gnutuliukai, kilę iš mezozojaus sluoksnių. Aštunto mėginio gargždo petrografinė sudėtis yra panaši į septinto mėginio, bet šitame mėginyje surasta daugiau kristalinių uolienuų nuotrupų. Tai leidžia tvirtinti, kad šio sluoksnio nuogulos yra patyrusios intensyvesnę perplovimą ir tolimesnę pernešimą bei ilgesnį transportavimo kelią. Gargždo orientacija nuoguloje yra gerai išreikšta. Gargždas palinkęs ryškiai į šiaurės vakarus, todėl galima tvirtinti, kad srauto galia buvo didelė. Dėl stambių nuotrupų tarpusavio sąveikos transportavimo metu susidarė subskersinės orientacijos nedidelis, tačiau ryškus lydimasis maksimumas (3 pav.).

Devintas mėginys paimtas iš žvirgždo–gargždo sluoksnio su smėlio užpildu (4,9–7,2 m intervalo viršutinėje dalyje). Nuogula suklota srauto, kuris prilygo plokščiosios sedimentacijos dinaminės fazės sąlygoms. Šalia mėginio surasti dviejų belemnito nuotrupų likučiai, juodi aleurolitų fragmentai ir fosforitų kongrecijos iš mezozojaus nuogulų sluoksnių. Petrografinė gargždo sudėtis panaši į dviejų anksčiau aprašytų mėginių sudėčių, tik šiame mėginyje yra šiek tiek daugiau kitų klinčių ir mažiau kristalinių uolienuų.

Dešimtas mėginys paimtas iš moreninio priemolio, perdengiančio fliuvioglaciacines nuogulas. Moreninis riedulingas priemolis yra ryškiai raudonai rudos spalvos, karbonatingas, smulkiai aižėtas. Išdžiūvęs šlaituose sudaro vertikalius stulpus. Moreniniame priemolyje pasitaiko kreidos mergelių gabaliukų, kurių neišlieka, renkant gargždą petrografinei analizei. Jie lengvai subyra, jeigu yra sausi, arba išėžta sušlapę. Morena, kaip ir rytinėje Sedūnų karjero dalyje, priskiriama Nemuno apledėjimo Baltijos stadijos Pietų Lietuvos fazės trečiajai osciliacijai. Ji suklota Vidurio Lietuvos, arba



4 pav. Zubelių karjero prakasos pjūvis, gargždo petrografinės sudėties integralinės diagramos ir orientacijos maksimumų krypčių strėlės:

I – moreninis priemolis,
 II – smėlis smulkutis, dulketas, gelsvas, masyvus,
 III – žvirgždo ir gargždo nuogulos,
 IV – žvirgždo ir gargždo nuogulos su įvairiagrūdžiu smėliu, be ryškaus sluoksniuotumo.

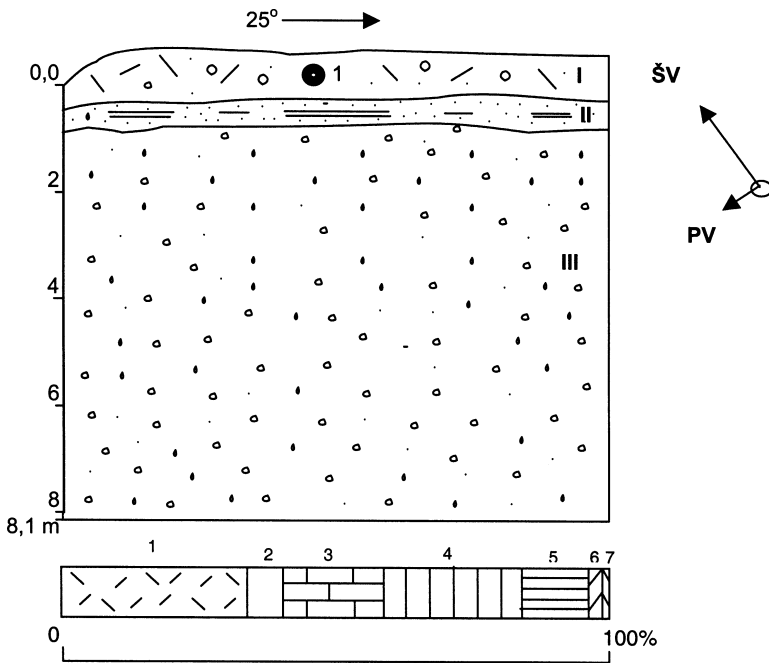
Morenų gargždo petrografinės sudėties ženklai integralinėse diagramose surašyti prie 2 pav.

Nevėžio, ledyninės plaštakos liežuvio (lobuso). Morenoje esančio gargždo petrografinė sudėtis yra panaši į petrografinę sudėtį morenos, dengiančios fluvio-glacialines nuogulas rytinėje Sadūnų karjero dalyje. Gargždo ilgųjų ašių orientacija taip pat yra identiška rytinio pjūvio morenos gargždo orientacijai.

Sadūnų karjero vakarinės dalies nuogulų pjūvio tyrimai patvirtina išvadas, padarytas ištyrinėjus to karjero rytinės dalies fluvio-glacialines nuogulas. Čia taip pat išryškėjo trys ledyno tirpimo suintensyvėjimo laikotarpiai. Jų kaita turi nuoseklų pobūdį, kuris išryškėja atlikus atodangos sluoksnių aprašymą. Pradedant nuo viršaus, išskirti sluoksniai yra parodyti 3 paveiksle. Sluoksnio pjūvio apačiai būdingas deltinis įstrižas sluoksniuotumas. Jis susidaręs subakvalinėje aplinkoje. Viršutiniai sluoksniai nusėdo supraakvalinėje aplinkoje. Pjūvį užbaigia iš ledyno skliauto nusėdusi morena.

Zubelių karjeras. Jis yra plačiose kalvose, sudarančiose moreninių kalvų masą. Karjeras yra iškastas kalvų distalinėje dalyje. Eksploatuoja statybinį žvyrą su gausia gargždo priemaiša. Nuogulos neišrūšiuotos. Išplautas tik smulkžemis, likęs skeletas, fluvio-glacialiniams srautams išplovus pakraštine moreną. Fluvio-glacialinės birios nuogulos perdengtos plonu moreninio priemolio sluoksniu (4 pav.).

Atlikti dviejų mėginių tyrimai. Dvylikto mėginio gargždas surinktas iš raudonos spalvos moreninio priemolio su pavieniais geltonos spalvos smėlio lizdais. Kai kurių kristalinių uolienuų gargždas išdūlėjęs – subyra į sudedamąsias dalis vos palietus pirštais, dolomitų gargždas aptirpintas iš paviršiaus ir padengtas dolomitinių miltų, mergeliai išėžta. Gargžde, išrinktame iš morenos, vyrauja kristalinių uolienuų nuotrupos. Nemažai yra dolomitų, todėl galima daryti išvadą, kad morena buvo suklota nuo Vidurio Lietuvos (Nevėžio) ledyninės plaštakos atsiskyrusio liežuvio



5 pav. Bagdyšių karjero prakasos pjuvis, gargždo petrografinės sudėties integralinė diagrama ir orientacijos maksimumų krypčių strėlės:

I – moreninis priemolis,
 II – dulketas molis,
 III – žvirgždo–gargždo mišrios nuogulos, nesluoksniuotos.
 Morenos gargždo petrografinės sudėties ženklai integralinėje diagramoje surašyti prie 2 pav.

(lobuso). Gargždo ilgosios ašys išbarstytos visomis kryptimis, neturi taisyklingos orientacijos, todėl galima daryti išvadą, kad ši morena yra abliacinės (paviršinės) kilmės.

Tryliktas mėginys buvo paimtas iš žvirgždo–gargždo nuogulų, likusių fluvioglacialiniams vandenims perplovus supiltinę galinę moreną. Nuogula neturi sluoksniuotumo. Tarpai tarp stambesniųjų nuotrupų užpildyti įvairiagrūdžio, daugiausia stambiagrūdžio, smėlio. Gargždo ilgųjų ašių matavimai parodė, kad nuotrupos neturi taisyklingo išsidėstymo, tačiau daugiau yra palinkusių į pietus ir pietų vakarus. Gargždo petrografinė sudėtis šiek tiek skiriasi nuo morenos petrografinės sudėties. Šį skirtumą galima paaiškinti fluvioglacialinių vandenu, plūdusių nuo ledyno, perplovimu. Šiek tiek sumažėja kristalinių uolienu gargždo ir padaugėjo dolomitų ir klinčių.

Bagdyšių karjeras. Žvyro karjeras yra kalvoje, kuri iš viršaus perdengta moreninio priemolio nestoros dangos. Kalva, matyti, buvo prieledyninio ežero pakrantės sala. Karjere žvyras neturi ryškaus sluoksniuotumo. Nuogulos mišrios sudėties. Jas sudaro smėlio–žvirgždo–gargždo mišinys. Pasitaiko pavieni rieduliai smėlio–žvirgždo–gargždo nuogulose. Riedulių diametras yra didesnis kaip 1 m. Juos sudaro granitų ir gneisų uolienos. Žvyras perskalautas prieledyninio ežero pakrantės bangomūšos. Ežeras telkšojo ryčiau. Jis egzistavo ir holocene. Dabar užaugęs. Tirtos kalvos pašlaitėse pastebimos mišrios granulimetrinės sudėties smėlio su gargždu ir žvirgždu baseino perskalautos nuogulos, kurių sudėtis ir struktūra greitai keičiasi pereinant iš vienos vietos į kitą.

Bagdyšių karjere gargždo mėginys buvo surinktas iš moreninio priemolio dangos (5 pav.). Moreninis priemolis gelsvai rusvos spalvos, vietomis pereinantis į moreninį smėlį. Turi silpnai išreikštą sluoksniuotumą. Jame pasitaiko perklostyto 3 × 4 cm dydžio rudos spalvos moreninio priemolio gniutuliukų. Pasitaiko suanglėjusių šaknų liekanų. Morena priskirtina Nemuno apledėjimo Baltijos stadijos Pietų Lietuvos re-

cesinės stadijos trečiajai osciliacijai. Tai abliacinė morena, kuri po suklojimo paveikta augalų šaknų.

Bagdyšių karjero moreninio priesmėlio gargždo sudėtyje surasta daug kristalinių uolienu (5 pav.). Dolomitų, silūro ir ordoviko klinčių ir kitų klinčių kiekiai morenoje yra beveik vienodi. Gargždo petrografinė sudėtis leidžia tvirtinti, kad morena buvo palikta Vidurio Lietuvos (Nevėžio) ledyninės plaštakos liežuvio (lobuso), išiveržusio į Gelvonų apylinkes. Gargždo orientacija, nukrypusi į šiaurės vakarus, patvirtina, kad ledynas čia platinosi iš Vidurio Lietuvos slinkdamas į pietryčius.

Būdingieji rieduliai. Tyrinėti žvyro karjeruose būdingieji eratiniai kristaliniai rieduliai yra dažniausiai gargždo (1–10 cm) ir smulkių riedulių (10–30 cm) dydžio. Būdingųjų uolienu tyrimo rezultatai parodyti 2 lentelėje.

2 lentelė

Būdingieji rieduliai

Kristalinių riedulių kilmės sritys	Būdingieji rieduliai	Riedulių nustatymo vietos									
		Sedūnai (žvyruobė) prie 1–4 mėg.		Sedūnai (žvyruobė) prie 7–9 mėg.		Bagdyšiai (iš žvyro po 11 mėg.)		Grežėniškiai (rekultyvuotas karjeras)		Zubeliai (karjeras)	
		Vien.	%	Vien.	%	Vien.	%	Vien.	%	Vien.	%
PR Suomijos ir Leningrado sr.	Vyborgo rapakivis										0,60
Pietvakarių Suomijos	Laitila rapakivis	13	10,66	11	6,68	5	4,38	3			3,09
	Vehmos rapakivis	4	3,28	1	0,60	2	1,75	1			1,03
	Pernio granitas	3	2,46	5	3,03			5			5,15
	Hango granitas	14	11,48	48	29,09	19	16,66	23			23,72
	Lelaineno granitas	11	9,02	2	1,21	1	0,88				
	Pegmatitas					6	5,28				
Vid. Švedijos	Dalarnės porfyras			2	1,21	2	1,75	3			3,09
Botnijos įlankos dugno	Granofyras	1	0,82								
	Porfyras	1	0,82								
Baltijos jūros centrinės dalies dugno	Raudonasis kvarco porfyras	4	3,28	6	3,65	20	17,54	10	10,32	11	100
	Rudasis sienitinis porfyras					6	5,28				
	Rudasis porfyras					1	0,88	3			3,09
Alandų salų	Rapakivis	41	33,60			24	21,04	20			20,62
	Porfyriškas rapakivis			47	28,48						
	Granitas	23	18,84	35	21,21	27	23,68	26			26,80
	Porfyratas	1	0,82								
	Granofyras (porfyras)	6	4,92	7	4,24	1	0,88	3			3,09
Iš viso:		122	100	165	100	114	100	97	100	11	100

Kaip matyti iš pateiktų tyrimo rezultatų, vyrauja Pietvakarių Suomijos ir Alandų salų uolienos. Dažni yra porfyras, ledyno atnešti iš Centrinės Baltijos jūros šiaurinės dalies dugno. Reti yra kitų Fenoskandijos kraštų uolienu rieduliai, kilę iš Vidurio Švedijos ir Botnijos įlankos.

Įdomu tai, kad riedulių tyrimų žvyro karjeruose medžiaga derinasi su Gelvonų bažnyčios mūrų riedulių sudėtimi. Gelvonų bažnyčios mūrų akmenys reprezentuoja stambiuosius riedulius, kurie buvo surinkti iš laukų, padengtų ledyninėmis sąnašomis. Karjerų rieduliai yra smulkesni, dažniausiai gargždo dydžio, išplauti fliuvioglacialinių vandenių iš ledyninių nuogulų. Smulkesnėje medžiagoje surandame gausiau porfyrų ir porfyrėtų riedulių, kurių beveik nepasitaiko tarp stambių riedulių.

Būdingųjų uolienu tyrimai patvirtina mintį, kad ledynai paskutiniojo Nemuno apledėjimo Baltijos stadijos Pietų Lietuvos fazės metu atslinko iš Pietvakarių Suomijos ir Centrinės Baltijos šiaurinės dalies regiono. Regioninės slinkimo krypties vektorius yra nusidriekęs iš šiaurės vakarų į pietų rytus. Jis sutampa su lokalinėmis šio ledyno slinkimo kryptimis Gelvonų apylinkėse. Pakeliui ledynas egzaravo silūro ir devono uolienas. Jos, kaip ir kitos, lydi būdinguosius riedulius (3 lentelė).

3 lentelė

Būdingus riedulius lydinčios uolienos

Eil. Nr.	Būdingus riedulius lydinčios uolienos	Sedūnai (žvyruobė) prie 1–4 mėg.		Sedūnai (žvyruobė) prie 7–9 mėg.		Bagdyšiai (iš žvyro po 11 mėg.)		Grežėniškiai (re kultyvuotas karjeras)	
		Vien.	%	Vien.	%	Vien.	%	Vien.	%
1	Andezitas	1	1,75						
2	Amfibolitas			1	1,59				
3	Smulkiagrūdžiai granitai					6	21,43		
4	Pilki granitai	2	3,51						
5	Metamorfizuotas porfyras					1	3,57		
6	Pegmatitas	13	22,80	17	26,98			4	16
7	Granitiniai gneisai	12	21,05	13	20,63	6	21,43	7	28
8	Diabazai	6	10,54	1	1,59				
9	Pilki žėručio gneisai	2	3,51					3	12
10	Kvarco smiltainis					1	3,57		
11	Smiltainis			2	3,17				
12	Jotnio smiltainiai	10	17,54	17	26,98	10	35,72	10	40
13	Aleurolitas			1	1,59				
14	Juros sistemos juodas aleurolitas	1	1,75						
15	Devono dolomitas			1	1,59				
16	Dolomitas, padengtas limonito plėvele			1	1,59				
17	Silūro organogeninės klintys	8	14,04	5	7,94	1	3,57	1	4
18	Rožinės ordoviko klintys	2	3,51						
19	Kreidos smiltainis			1	1,59				
20	Kreidos titnagai			2	3,27	1	3,57		
21	Kreida					2	7,14		
22	Fosforitas			1	1,59				
Iš viso:		57	100	63	100	28	100	25	100

Kai kurie ledyniniai rieduliai (Dūdų akmuo su velnio pėda Kongedų kaimo alksnynėlyje, Dūdų akmuo, gulintis žemėje su melioratorių užkeltu kitu akmeniu, Liukonių akmenys Širvintos upės dešiniajame krante prie seno, akmenimis grįsto kelio ir buvusio tilto per Širvintą) yra saugotini gamtos paminklai.

Dūdų akmuo su velnio pėda yra eratinės kilmės riedulys, atneštas ledyno iš Suomijos. Tūkstantmečiais jo paviršiumi tekėdamas vanduo išgriauzė netaisyklingos formos įdubimus. Vienas įdubimas primena velnio pėdą, todėl vietiniai gyventojai šiai mistinei asmenybei suteikė autorystės teises. Įdubimo gylis nuo 2–3 iki 5 cm. Akmuo apsamojė žaliomis samanomis. Jį sudaro pilkas vidutingrūdis grynai kristalinės struktūros granitas, kurio mineralinė sudėtis – kvarco feldšpatinė.

Akmens ilgis – 1,17 m, plotis – 0,82 m, aukštis viršum žemės paviršiaus – 0,60 m; po žeme yra dar gal koks 0,30 cm. Riedulys yra pailgas, ištįsęs, guli išilgai šiaurės–pietų krypties. Jis yra kilęs iš Suomijos pietvakarinės dalies. Riedulio storasis galas yra nukreiptas į šiaurę, o smailusis – į pietus. Gali būti, kad riedulys guli pirminėje padėtyje, kaip jį paguldė ledynas toje vietoje.

Riedulys su velnio pėda guli kairiajame upelio krante. Upelis vasarą išdžiūsta. Bet šio upelio vandenys plovė riedulį ir išgriauzė jo neatsparias vietas, kuriose dabar pastebime įdubimus. Upelis, prie kurio guli riedulys, dabar apaugęs alksniais, kurių amžius ne mažiau kaip 15 m. Šiaurvakariau už 20 m plyti moreninė lyguma, kurios paviršius yra 1,1 m aukščiau aprašomo riedulio.

Prie riedulio yra pastatytas betoninis stulpas su duraliuminio skydo formos lenta, kurioje užrašyta, kad tai yra Dūdų akmuo su velnio pėda, saugomas valstybės archeologijos paminklas.

Kitas respublikinės reikšmės gamtos paminklas, Dūdų akmuo, guli žemėje, ant jo melioratorių užkeltas kitas akmuo. Šis akmuo įrašytas į Lietuvos geologijos paminklų sąrašą 130 numeriu kaip Dūdų akmenys (Didelis akmuo, Dūdų akmuo)³.

Versmės leidyklos organizuotos ekspedicijos metu bandėme surasti Lietuvos geologijos paminklų ir draustinių sąrašė įrašytų Dūdų akmenų. Ieškojome Dūdų kaime, Gelvonų apylinkėje. Ir tik laimingo atsitiktinumo dėka sutikome gyventoją, kuris gyveno netoli tų akmenų, ir mums juos parodė. Pasirodė, kad tie akmenys guli ne Dūdų kaime, o gretimame Kongedų kaime, Emilijos Rakauskienės žemėje. Esančią klaidinančią nuorodą atsakingi aplinkosaugos darbuotojai turėtų atitaisyti. Tad tuos akmenis turėtume vadinti Kongedų akmenimis. Tai du akmenys. Mažesnis melioratorių atvilktas ir užkrautas ant natūraliai giliai žemėje gulincio didesnio. Apatinis riedulys guli taip, kaip jį atvilko ledynas, t. y. kryptimi iš šiaurės vakarų į pietų rytus.

Apatinio riedulio išmatavimai imponantiški: ilgis – 5,22 m, plotis – 4,15 m, aukštis – 1,0 m, horizontali apimtis – 15,57 m. Jį sudaranti uoliena priskirtina biotito amfiboliniam granito gneisui. Viršuje jo paguldyto atvežto riedulio dydžiai yra mažesni: ilgis – 2,81 m, plotis – 2,43 m, aukštis – 1,56 m, horizontali apimtis – 7,67 m. Šis riedulys kaip ir jo apatinis brolis atplėštas ledyno taip pat iš biotito amfibolinio granitinio gneiso uolos, galbūt slūgsojusios kur nors Pietvakarių Suomijoje prie Suomų ar Botnijos įlankų krantų ir atvilktas į Lietuvą. Viršutinio akmens granitinio gneiso uoliena migmatizuota su pegmatito gyslėmis. Vakariame akmens šone matyti pegmatito gysloje apie 6 × 12 cm dydžio kvarco lizdas. Kvarcas lizde balzganas, skyla stačiakampiais aštrabriauniais blokeliais, siekiančiais 1 cm ir daugiau. Rieduliai apsamojė. Paviršius šiek tiek išgriauztas vandens, ku-

³ Lietuvos geologijos paminklai ir draustiniai, parengė A. Linčius, Vilnius, 1994.

ris išplovė juos iš ledyninių sąnašų (morenų). Šiaurinis šonas nuskeltas. Kaip minėjome, didžiojo akmens didžioji dalis guli žemėje. Aplink driekiasi banguota moreninė lyguma, suklotą iš ledyno atneštų nešmenų – moreninių sąnašų. Ji pasvirusi į šiaurę link upelio, kurio priešingame krante yra jau aprašytas akmuo su pėdomis. Moreninės lygumos aukščių peraukštėjimas siekia 15 m.

Aplankę minėtus akmenis – geologijos paminklus, dar kartą akivaizdžiai įsitikinome, kad neužtenka surašyti saugomų geologinių paminklų sąrašo. Būtinai reikalingas kiekvieno paminklo geologinis įvertinimas, pagrįstas nuodugniais tyrinėjimais. Be to, minėtą geologijos paminklų ir draustinių sąrašą reikėtų papildyti akmeniu su velnio pėda, kuris guli netoli minėtų akmenų taip pat Kongedų kaimo valdose. Šis akmuo ne tik archeologijos, bet ir mitologijos paminklas. Jis yra neabejotinai ir geologijos paminklas.

Geologijos paminklai taip pat yra ir Liukonių akmenys, esantys Širvintos upės dešiniajame krante prie akmenimis grįsto kelio, vedančio į buvusį tiltą per upę. Jie pastatyti prie kryžiaus. Tai du skelti ir stačiai pastatyti akmenys apie 1,5 m aukščio. Jų gimtinė – Pietvakarių Suomija. Tokių uolienu ten surandama Hango apylinkėse, todėl jie vadinami Hango tipo granitais. Gelvonų apylinkėse Hango granitų riedulių būta daugiau. Jų surandama Gelvonų bažnyčios akmeninėse sienose.

Kryžiaus papėdėje, žemiau prie kelio, guli plokščias akmuo iš gabro uolienos. Viršus jo plokščias, lygus, nušlifluotas. Jame iškaltas kūgio formos gilus, apie 15 cm diametro dubenėlis. Tai ne tik archeologijos paminklas, bet ir geologijos praeities liudytojas. Šis gabro uolienos akmuo yra juodos spalvos, būdingos vidinės struktūros ir tekstūros, vidutingrūdis.

Archeologijos, mitologijos, geologijos petrografinius gamtos paminklus reikia išsaugoti, būtina užtikrinti jų išlikimą ir juos tinkamai prižiūrėti.

Išvados

Gelvonų apylinkių kvartero nuogulų danga buvo suformuota Nemuno apledėjimo Baltijos stadijos Pietų Lietuvos fazės ledynų veiklos. Specifiškos yra fluvio-glacialinės mišrios granulimetrinės sudėties deltinės nuogulos, susidariusios išsiveržus iš po ledyninio tunelio ledyno tirpsmo vandenims į Širvintų–Musios prieleidyninį ežerą.

Petrografiniai tyrimai patvirtina ledyninės medžiagos kilmę iš Pietvakarių Suomijos, Alandų salų ir Centrinės Baltijos jūros šiaurinės dalies dugno. Smulkesnėse (gargždo) frakcijose surandame daugiau porfyrinės sandaros uolienu, kurios yra retesnės tarp stambių riedulių.

Kai kurie laukų akmenys-rieduliai yra ne tik saugotini objektai gamtai pažinti, bet ir archeologijos bei mitologijos paminklai.

Gelvonų bažnyčios architektūrinė petrografija*

Algirdas Gaigalas

Vilniaus universitetas

Daugelis senųjų pastatų buvo pastatyti iš natūralių akmenų. Buvusiame Gélvonų valsčiuje taip pat yra pastatų, pastatytų iš aplinkiniuose laukuose surinktų lauko akmenų. Tai akmenys klajūnai, atnešti pleistoceno kontinentinių ledynų, slinkusių iš tolimų Fenoskandijos kraštų. Gelvonų apylinkės laukuose žemės paviršiuje taip pat būta gausių riedulių, atklydusių paskutiniojo (Nemuno) apledėjimo (prieš 75 000–10 000 metų) Baltijos stadijos (prieš 16 000–10 000 metų) Pietų Lietuvos fazės (prieš 15 000–14 000 metų) metu. Šie ledyniniai lauko akmenys-rieduliai yra eratinės (svetimos) kilmės, nes panašių uolienu, iš kurių šie rieduliai galėjo būti ledyno atplėšti, Lietuvoje arti žemės paviršiaus nesurandama. Jų tyrimai gali padėti atskleisti netolimos geologinės praeities įvykių raidą. Todėl žemės raidos tyrinėtojai geologai rieduliams suteikia svarbią reikšmę. Anksčiau Gelvonų valsčiuje, kaip ir apskritai Lietuvoje, riedulių laukuose netrūko, o dabar jie retenybė, nes stambesniuosius surinko ir taip sunaikino geologinės praeities liudytojus. Todėl, norint atkurti lauko akmenų įvairovę ir išsiaiškinti jų kilmės šaltinius, tenka jų ieškoti ne gamtinėje aplinkoje, o išlikusių pastatų mūruose, t. y. atlikti architektūrinės petrografijos tyrimus (žr. splv. nuotr. 33–52 pav.).

Gélvonai išsiskiria šiuo požiūriu, nes jų bažnyčia yra granitinė, pastatyta prieš šimtą metų iš lauko akmenų – ledyninių riedulių. Taip savo mūruose ji išsaugojo šio krašto geologinės-geomorfologinės aplinkos akmenų elementus.

Šio darbo tikslas buvo ištirti Gelvonų bažnyčios mūrų akmenis, jų sudėtį, aprašyti juos petrografiškai ir, apibendrinus gautą medžiagą, panaudoti ją senojo apledėjimo glaciodynamikai išryškinti Lietuvoje. Paminėtam tikslui pasiekti buvo keliami šie uždaviniai:

- 1) makroskopiškai aprašyti statyboje panaudotų akmenų atskirų blokų petrografinę sudėtį;
- 2) apibendrinus tyrimo medžiagą, nustatyti uolienu petrografines atmainas, naudotas statyboje, taip pat nustatyti ir apylinkėse paplitusių riedulių petrografines grupes;
- 3) apibūdinti būdingas uolienas, kurios gali būti eratinių riedulių kilmės indikatoriumi.

Gelvonų bažnyčios akmenų tyrimai buvo atliekami 2003 m. liepos mėnesį. Makroskopiškai buvo įvertinta mineraloginė petrografinė sudėtis, struktūra ir tekstūra, nustatytas uolienos pavadinimas, išmatuoti akmenų blokų matmenys sienos paviršiuje (plotis ir aukštis). Taip pat stengtasi atpažinti, kokioms ir kur paplitusioms kristalinėms uolienoms tiriamasis riedulio blokas, naudotas statyboje, priklauso. Be to, tipiškos uolienos, išlaikiusios pirminę vidinę išvaizdą, buvo fotografuojamos. Nustatant būdinguosius riedulius, naudoti pagrindinių riedulių atlasai (Вийдинг и др., 1971)¹.

Atlikti tyrimo darbai leido ne tik nustatyti, iš kokių uolienu buvo pastaty-

* Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Mokslo darbų komisijos. Leidyklai įteiktas 2004 10 27. Skelbtas LLTG, 2002–2005, V., 2006, t. 1(1), p. 305–342.

¹ Вийдинг Х., Гайгалас А., Гуделис В. и др. Кристаллические руководящие валуны Прибалтики, Вильнюс, 1971, с. 138.

ta Gelvonų bažnyčia (architektūrinės petrografijos sritis), bet ir surinkti vertingą unikalų medžiagą apie šių apylinkių laukuose paplitusius eratinius ledynmečio riedulius (kvartero geologijos ir geomorfologijos tikslai).

Gelvonų bažnyčia

Gelvonų bažnyčia pašventinta 1907 m. Plytas degė CegeĹnės plytinėje. Pamatai Ĺleisti 1,5 m. Bažnyčios statybą organizavo Plateris. Senoji bažnyčia daug kartų degė, todėl naujoji statyta iš nedegančių medžiagų – akmenų ir plytų. Parapijiečiai turėję duoti po 20 rb ir privalėję atvežti po vežimą akmenų ir po dvi statines kalkių. Bažnyčia pastatyta iš vietinių medžiagų – Širvintų limnoglacialinio molio plytų, ledyninių riedulių ir limnoglacialinių deltinių smėlių (skiediniui).

Mūrinė neoklasicistinė su neobaroko elementais Švč. Mergelės Marijos apsilankymo bažnyčia statyta 1897 m.; architektas – A. Polozovas, statybą rėmė grafas Plateris. Bebokštės halinės vienanavės lotyniškojo kryžiaus plano bažnyčios sienos iš tašytų akmenų ir raudonų plytų (žr. splv. nuotr. 33–35 pav.). Viduje – medinis cilindrinis skliautas su tapytais kesonais, neobarokinis didysis altorius. Šventoriuje – varpinė, XIX a. grafų Platerių koplyčia, kurioje Ĺrengtas medinis vėlyvojo baroko altorius su dviem paveikslais – Marijos ir Elžbietos susitikimas (tapytas 1864 m.) ir Šv. Pranciškaus stigmatizacija (XVIII a. pab.–XIX a. pr.), kriptą (žr. splv. nuotr. 36 pav.).

Į bažnyčios mūrus sukloti skaldyti rieduliai. Riedulių skilimo paviršiai atsukti į sienos lauko pusę ir sudaro lygią akmenų faktūrą, besiskiriančią spalvomis: raudonomis, pilkomis, rudomis, juodomis, tamsiai pilkomis ir margomis. Taip sudaryta monolitiška, tačiau lengva lauko akmenų mozaika, sudėta nesilaikant jokios tvarkos. Akmenys vieni su kitais derinti tik pagal dydį, kad sudarytų vienodo lygio rikiuotę. Ypač gražios tos akmenų sienos, kurios yra išlaikiusios natūralų pirminį skėlimo paviršių, nepaveiktą išorinių veiksnių, blukinančių natūralias mineralų spalvas, ir dar nėra apkerpėjusios (kerpės paslepia ne tik akmens spalvas, bet ir mineralinę sudėtį bei struktūrą, naikina mineralus, juos biochemiškai ardydamos).

Gelvonų bažnyčios šventoriaus pietrytiniame pakraštyje pastatyta minėtoji baltasienė koplyčia. Koplyčioje šventoriaus rytinio galo pakraštyje po altoriumi yra Ĺmūrytas rožinio granito vidutingrūdis riedulys su juodo diabazo intarpu – pailgos formos pėdos ksenolitu. Tikintieji tai garbina kaip Marijos šventą pėdą. Gale koplytėlės iš lauko pusės, maždaug tame pačiame aukštyje, iš sienos išsikišęs vandens išgraužtas figūrinis riedulys, kurio uoliena tamsios spalvos. Akmens viršuje 5–6 dubenėlio formos Ĺdubimai (žr. splv. nuotr. 37 pav.). Uoliena – migmatizuotas smulkutis amfibolitas. Riedulio išmatavimai: ilgis horizontaliai palei sieną – 49 cm, aukštis – 28 cm, išsikišęs iš sienos 33 cm.

Gelvonų bažnyčios akmenys

Tyrimams pasirinktas bažnyčios pietinės sienos cokolis nevienodas. Panaudoti lauko riedulių stačiakampiai blokeliai (žr. splv. nuotr. 38 pav.).

Sienos akmenų aprašymas pradėtas nuo rytinio galo iš viršaus į apačią. Aprašyti 60-ties statinių akmenys. Kiekviename statinyje vertikalčiai surasti dažniausiai trys tašytų akmenų blokeliai. Taigi statinyje pirmiausia apibūdinamas viršutinis akmenų blokelis, po to – vidurinis ir užbaigiama apatiniu blokeliu.

1 statinys (ŠV išorinis kampas)

1. Viršutinio blokelių granitas vidutingrūdis, mėsos rausvumo spalvos su tamsiomis biotito dėmelėmis ir balzgano kvarco apvaliais grūdais (0,3–1 cm dydžio), granitinės struktūros. Iš feldšpato (65%), kvarco (30%) su biotitu (5%). Primena PV Suomijos Pernio rapakivių. Blokelių plotis – 46 cm, aukštis – 30 cm, storis – 21 cm.

2. Vidurinio blokelių granitas šviesiai pilkas su rožinės spalvos granato (almandinas) izometriškais supleišėjusiais kristalais. Iš biotito (6%), feldšpato (65%), kvarco (29%). Primena PV Suomijos Abo granitą. Blokelių plotis – 32 cm, aukštis – 43 cm, storis – 74 cm.

3. Apatinis blokelių iš rapakivio, vidutingrūdis, pereinantis į stambiagrūdį su pavieniais gerai išreikštais K-feldšpato ovoidais, apsuptais smulkių tamsių mineralų žiedelių. Raudonai rudas su tamsiomis smulkiomis dėmelėmis. Iš biotito (4%), raginukės (3%), feldšpato (70%), kvarco (23%). Alandų salų rapakivio riedulys. Blokelių plotis – 42 cm, aukštis – 56 cm, storis – 28 cm.

2 statinys (vakariau pirmojo)

4. Viršutinio blokelių granitas pegmatitinės struktūros, stambiai kristalinis, intensyviai raudonas su rožiniu atspalviu; iš feldšpato (74%), kvarco (25%). Riedulys atplėštas nuo pegmatito gyslos Fenoskandijoje. Akcesoriniai mineralai reti, gali būti magnetito. Feldšpato kristalai pailgi. Plotis – 41 cm, aukštis – 32 cm.

5. Vidurinio blokelių granitas vidutingrūdis, rausvai tamsiai pilkas, granitinės struktūros; iš biotito (17%), kvarco (15%), feldšpato (68%). Atneštas ledyno riedulys iš PV Suomijos. Hango granitas. Plotis – 30 cm, aukštis – 32 cm.

6. Apatinio blokelių granitas smulkiagrūdis, tamsiai pilkas su rusvu atspalviu; iš biotito (18%), kvarco (17%), feldšpato (65%). Granitinės struktūros su pavieniais feldšpato stačiakampiais porfyroblastais. Kilęs iš PV Suomijos Hango granitų masyvo. Plotis – 40 cm, aukštis – 69 cm.

3 statinys

7. Viršutinis blokelių iš granitinio gneiso su juostomis, turinčiomis biotito. Juostų plotis ~1 cm, kurios kerta uolieną įstrižai. Biotito (21%), kvarco (19%), feldšpato (58%) darinys. Dryžuotai tamsiai pilkai rusvas. Fenoskandijos uoliena iš Baltijos kristalinio skydo. Plotis – 46 cm, aukštis – 34 cm.

8. Vidurinis blokelių iš rapakivio; stambiai/vidutiniškai kristalinis, su ryškiais ovoidais, margas, juodai taškuotas šviesiai rudame fone (žr. sylv. nuotr. 39 pav.). Kalio feldšpato ovidai kelių dydžių – nuo 4, 2, 1,5 cm iki 1 cm. Jie apsupti nestoro (2–3 mm) žiedo iš oligoklazo, raginukės ir kvarco. Sudėtas iš raginukės (4%), biotito (6%), kvarco (24%) ir feldšpatų (65%). Kilęs iš PV Suomijos rapakivio masyvo, Laitila tipo. Plotis – 55 cm, aukštis – 34 cm.

9. Apatinio blokelių granitas smulkiagrūdis, šviesiai pilkas su melsvu atspalviu. Dvižėrutinės (11%), plagioklazinės (16%), kalio feldšpatinės (48%), kvarcinės (25%) sudėties. Granitinės struktūros, masyvus. Gali būti Stokholmo granitas. Uolienoje yra geležies sulfidų (0,9%), kurie paviršiuje oksiduojasi, tapdami rudos spalvos geležies hidroksidais. Plotis – 56 cm, aukštis – 65 cm.

4 statinys (dešinioji durų stakta)

10. Viršutinio blokelių granitas smulkiagrūdis su pavieniais stambiais kalio feldšpato kristalais, šviesiai rožiniai pilkas su smulkiais juodos spalvos biotito lapelių intarpėliais. Sudėtas iš biotito (8%), kvarco (20%), kalio feldšpato (67%), plagioklazo (5%). Kilęs iš Alandų salų – Alandų granitas. Plotis – 25 cm, aukštis – 29 cm, storis – 18 cm.

11. Vidurinio blokelių granitas iš to paties gabalo kaip ir dešimto (viršutinio) blokelių, t. y. iš to paties Alandų granito riedulio. Plotis – 44 cm, aukštis – 45 cm, storis – 18 cm.

12. Žemiau esančio blokelių granitas stambiagrūdis, žėrutinis (biotitas) (32%), kvarcinis (15%), kalio feldšpatinis, intensyviai rudos spalvos. Primena Upsalos granitą. Plotis – 25 cm, aukštis – 41 cm, storis – 19 cm (žr. splv. nuotr. 43 pav.).

13. Po šiuo blokeliu dar padėtas granitizuoto diorito – gabro riedulio skeltas blokelis.

Toliau eina durų stakta su trimis akmenimis po slenksčiu. Durų nišos plotis – 1,24 m.

5 statinys (durų stakta)

14. Viršutinis blokelis iš granito tokio pat, kaip ir 10 arba 11 (žr. splv. nuotr. 40 pav.).

15. Vidurinio blokelių granitas raudonai rudas, su juodais lapelio formos biotito taškeliiais, smulkiagrūdis, pereinantis į vidutingrūdį; iš biotito (12%), kvarco (15%), kalio feldšpato (73%) (žr. splv. nuotr. 41 pav.). Smulkūs suapvalėję kalio feldšpato kristalai apsupti biotito grandinėlėmis. Alandų Eckero tipo granito rapakivis. Plotis – 48 cm, aukštis – 45 cm, storis – 19 cm.

16. Apatinio blokelių granitas tamsiai margai pilkas, dėmėtas; iš biotito (18%), kvarco (14%), feldšpato (68%), stambiagrūdis, gneisiškos tekstūros (žr. splv. nuotr. 42 pav.). Fenoskandijos kristalinio masyvo uolienu riedulys. Plotis – 42 cm, aukštis – 47 cm, storis – 19 cm.

6 statinys (vidinio kampo dešinysis)

17. Viršutinis granitas stambiakristalinis, šviesiai pilkas su juodais intarpėliais, granitinės struktūros. Iš biotito (4–5%), kvarco (25%), feldšpato (70%). Feldšpatas – baltas, kvarcas – stikliškas, silpnai pilkšvas. Stokholmo granito riedulys. Plotis – 53 cm, aukštis – 30 cm.

18. Vidurinis granitas granoblastinės struktūros, stambiakristalinis; iš biotito (15%), kvarco (17%), feldšpato (68%), tamsiai rudas, dėmėtas. Fenoskandijos kristalinio masyvo uolienu riedulys. Plotis – 37 cm, aukštis – 46 cm.

19. Apatinis blokelis – smulkiakristalinis gabras, tamsiai pilkas; tamsių (feminių) mineralų – 45%, plagioklazų – 50%, kitų – 5%. Fenoskandijos kristalinės uolienos riedulys. Plotis – 46 cm, aukštis – 45 cm.

7 statinys (koplyčios kairysis vidinis kampas)

20. Viršutinis blokelis – smulkiakristalinis rapakivis, raudonai rudas su juodomis dėmėmis. Skilimo paviršiuje išryškėja apvalūs 0,5–2 cm diametro ovoidai, centre su tamsiai pilkos spalvos raginukės įaugimais, apsuptais 2–3 mm storio rožinio feldšpato žiedo. Turi raginukės (8%), biotito (1%), kvarco (16%), kalio feldšpato (75%). PV Suomijos Laitila tipo rapakivis. Plotis – 44 cm, aukštis – 30 cm.

21. Vidurinis blokėlis iš to paties riedulio, rapakivio. Plotis – 32 cm, aukštis – 45 cm.

22. Apatinio blokėlio granitas tamsiai rusvai pilkas, vidutingrūdis; iš biotito (8%), kvarco (22%), feldšpato (70%), granitinės struktūros. Tai Lelaineno granito riedulys iš PV Suomijos. Balzganas kvarcas su melsvu atspalviu. Plotis – 47 cm, aukštis – 45 cm.

8 statinys

23. Viršutinis blokėlis iš vidutingrūdžio pegmatito, paviršiuje išblukęs dėl dūlėjimo poveikio; sudėtas iš kvarco (27%), feldšpato (73%), granitinės struktūros. Gali būti pegmatito gyslos riedulys iš Fenoskandijos. Plotis – 51 cm, aukštis – 33 cm.

24. Vidurinio blokėlio granitas dėmėtas, rusvas su juodomis dėmėmis; iš biotito (16%), raginukės (9%), kalio feldšpato (16%), kvarco (58%), vienodagrūdis. Fenoskandijos kristalinės uolienos riedulys. Plotis – 43 cm, aukštis – 47 cm.

25. Apatinio blokėlio granitas šviesiai rusvai pilkas, vidutingrūdis, su balzganai melsvu kvarcu, turi biotito (7%), granitinės struktūros. Toks pat kaip 22 blokėlio. Lelaineno granito riedulys iš PV Suomijos. Plotis – 49 cm, aukštis – 54 cm.

9 statinys

26. Viršutinio blokėlio granitas smulkiagrūdis, pilkas su smulkiomis juodomis dėmelėmis, granitinės struktūros, masyvus; iš biotito (12%), raginukės (2%), kvarco (20%), feldšpato (65%). Feldšpatai balkšvi ir šviesiai rožiniai šviežiame lūžyje. Paketėlių biotitas leistiškos išvaizdos. Fenoskandijos kristalinės uolienos riedulys. Plotis – 34 cm, aukštis – 35 cm.

27. Vidurinis blokėlis iš granitinio pegmatito; išblukusios šviesiai rožinės spalvos, stambiakristalinis; iš biotito (3%), kvarco (28%), kalio feldšpato (ortoklazo ir mikroklino) (69%). Pasitaiko rūdinių mineralų. Fenoskandijos pegmatito riedulys, atneštas ledyno Nemuno ledynmečio Baltijos stadijos Pietų Lietuvos fazės metu prieš 14 000 metų. Plotis – 42 cm, aukštis – 46 cm.

28. Apatinio blokėlio granitas stambiakristalinis, rusvas su juodomis dėmėmis; iš biotito (9%), kvarco (22%), kalio feldšpato (68%). Granitinės struktūros. Primena Upsalos granitą. Plotis – 45 cm, aukštis – 60 cm.

29. Granitas (vidurinis, kairiau 27) vidutingrūdis, margas, tamsiame fone išsidėstę rudos spalvos su rožiniu atspalviu pailgi plokštėlės formos kalio feldšpato kristalai. Iš raginukės (22%), biotito (6%), kvarco (20%), kalio feldšpato (52%). Fenoskandijos uolienų kristalinis riedulys. Plotis – 46 cm, aukštis – 50 cm.

10 statinys (koplyčios išorinis kampas)

30. Viršutinio blokėlio granitas – piterlitas, stambiakristalinis, raudonai rudas su balzganu kvarco grūdais ir juodais žėručio paketėliais, granitinės struktūros; iš biotito (5%), magnetito (0,2%), kvarco (20%), kalio feldšpato (74%). Kvarcas balzganas, grūdėliai nuo 1 iki 6 mm. PR Suomijos piterlito riedulys, naudojamas statybai. Plotis – 33 cm, aukštis – 34 cm, storis – 56 cm.

31. Vidurinis blokėlis iš granito gneiso. Tai stambiakristalinė, gneisiškos tekstūros, kurią lemia žėručio paketė ir feldšpatų pailgų plokštėlių paraleliškas išsidėstymas, marga su juodomis biotito dėmėmis rožiškai pilkų feldšpatų fone uoliena. Iš

biotito (26%), kvarco (24%), feldšpato (49%). Fenoskandijos kristalinių uolienu riedulys. Plotis – 68 cm, aukštis – 47 cm, storis – 26 cm.

32. Apatinio blokelių granitas smulkiagrūdis, pilkas su smulkiais biotito tamsiais intarpėliais; iš tamsių mineralų (biotito ir kitų) (8%), kvarco (24%), feldšpato (68%). PV Suomijos kristalinės uolienos riedulys, panaudotas statyboje. Plotis – 48 cm, aukštis – 61 cm, storis – 56 cm.

11 statinys

33. Viršutinio blokelių granitas su granatais, vidutingrūdis, rožiškai šviesiai pilkos spalvos, granitinės struktūros, kvarcas melsvai balkšvas, netaisyklingos formos, apie 2–1 mm dydžio; iš granato (3–4%), kvarco (26%), feldšpato (69%). PV Suomijos Abo tipo granito riedulys. Plotis – 57 cm, aukštis – 30 cm.

34. Vidurinis blokelis iš pilko, smulkiai kristalinio diorito; iš muskovito (3%), biotito (22%), kvarco (13%), feldšpato (62%). Pailgi kristalai išsidėstę lygiagiagrečiai. Suomijos kristalinės uolienos riedulys. Plotis – 45 cm, aukštis – 46 cm.

35. Apačioje vidutinkristalinis helsinkitas, margas – rudame fone balti lentelės formos pailgi plagioklazų kristalai, kurių ilgis – 1–1,6 cm, storis – 3–6 mm. Riedulys ledyno atvilktas iš Pietinės Suomijos vidurinės dalies Nemuno apledėjimo Baltijos stadijos Pietų Lietuvos fazės metu prieš 14 000 metų. Plotis – 43 cm, aukštis – 60 cm (žr. 34 splv. nuotr.).

12 statinys

36. Viršutinis blokelis iš rapakivio. Tai margai rusva su žalsvais oligoklazo žiedais ir juodomis raginukės ir biotito dėmėmis stambiai kristalinė uoliena; sudėtas iš raginukės (11%), oligoklazo (12%), kvarco (18%), feldšpato (59%). PV Suomijos Nystadto tipo rapakivio riedulys. Plotis – 55 cm, aukštis – 34 cm.

37. Vidurinio blokelių granitas smulkiagrūdis, pilkas su juodais biotito taškėliais ir rudomis sulfidų suirimo ir virtimo geležies hidroksidais dėmėmis; iš muskovito (2%), biotito (6%), hipersteno (2%), kvarco (21%), plagioklazo (8%), kalio feldšpato (58%), su geležies sulfidų priemaiša (3%). Kristalinės uolienos riedulys, atneštas iš Suomijos. Plotis – 67 cm, aukštis – 50 cm.

38. Apačioje stambiakristalinis rapakivis, raudonai rudas su juodomis dėmėmis; iš raginukės (5%), biotito (3%) oligoklazo (4%), kvarco (17%), kalio feldšpato (71%). Oligoklazo žiedai supa 2–4 cm dydžio kalio feldšpato ovoidus. Alandų salų rapakivio riedulys. Plotis – 60 cm, aukštis – 58 cm (žr. 30 splv. nuotr.).

13 statinys

39. Viršutinio blokelių granitas aplitinis, violetiškai rudas su tamsių mineralų taškėliais; turi biotito ir kitų tamsių mineralų (6%), kvarco (19%), kalio feldšpato (74%). Riedulys atplėštas iš PV Suomijos Hango granitų masyvo pakraščio zonos. Plotis – 50 cm, aukštis – 35 cm.

40. Vidurinis blokelis iš stambiakristalinio margai rusvai pilko pegmatito, susidedančio iš kvarco (30%), kalio feldšpato (69%). Plyšeliuose pasitaiko juodo žėručio. Kvarcas dūminis. Kai kurie jo kristalai 4 cm ilgio. Tikriausiai yra ledyno atneštas iš PV Suomijos Pernio apylinkių. Plotis – 52 cm, aukštis – 46 cm.

41. Apačioje įmūrytas granitinis gneisas, smulkutis, tamsiai rusvas su juodų mineralų priemaiša; iš biotito (16%), kvarco (22%), feldšpatų (62%). Riedulys yra atneštas iš PV Suomijos Hango granitų aplinkos. Plotis – 55 cm, aukštis – 56 cm.

14 statinys

42. Viršutinio blokelių granitas smulkiakristalinis su apie 10 cm storio stambiakristalinio pegmatito gysla; iš kvarco (27%), feldšpato (70%), su biotito priemaiša (2%) ir hematito išsiskyrimais (0,5%). Riedulys yra kilęs iš Suomijos. Plotis – 56 cm, aukštis – 45 cm.

43. Vidurinio blokelių granitas smulkiakristalinis, pilkas su juodais biotito taškeliais ir rudomis sulfidų suirimo ir vartimo geležies hidroksidais dėmėmis; iš muskovito (2%), biotito (6%), granatų (0,6%), kvarco (23%), plagioklazo (8%), kalio feldšpato (60%). Skersai kerta 3–8 cm storio baltų feldšpatų gysla viduryje su apie 2 cm dydžio suirusio sericitizuoto granato kristalu. Toks pat granitas kaip ir 37 blokelių. Riedulys atneštas iš Suomijos. Plotis – 75 cm, aukštis – 51 cm.

44. Apačioje vidutinkristalinis rapakivis, raudonas su juodomis raginukės ir biotito dėmėmis; iš biotito (2%), raginukės (5%), kvarco (20%), oligoklazo (3%), kalio feldšpato (70%). Kvarco kai kurie grūdai apvalūs. Kalio feldšpato ovoidai nedideli ir reti. Alandų salų rapakivio riedulys. Plotis – 45 cm, aukštis – 64 cm.

14a statinys

14a statinyje 45 perdengia 14 statinio 43 vidurinę ir 43 vidurinis 14 statinio perdengia apatinę 46.

45. Viršum 43 guli raudonai rudas su juodomis dėmėmis raginukės mineralo rapakivis, vidutinkristalinis. Raginukės (13%), oligoklazo (4%), kvarco (20%), kalio feldšpato (63%) darinys. Ovoidai reti, apsupti oligoklazo žiedo, nedideli (0,4–1 cm). Alandų rapakivio riedulys. Plotis – 55 cm, aukštis – 40 cm.

46. Granitas (apačioje po 14 statinio 43) smulkiagrūdis, pilkas su tamsiais biotito taškeliais, sudėtas iš biotito (9%), kvarco (22%), feldšpato (69%). Suomijos uolienos riedulys. Plotis – 45 cm, aukštis – 60 cm.

15 statinys

47. Viršutinis blokelių iš rausvai rudo su juodais taškeliais aplito, sudaryto iš biotito (4%), kvarco (21%), kalio feldšpato (75%). PV Suomijos aplito iš Hango apylinkių riedulys. Plotis – 46 cm, aukštis – 34 cm.

48. Vidurinis blokelių – granitizuotas gneisas, margas, tamsiai pilkas, juodame fone slūgso pailgi rudi feldšpatai, įstrižai kerta du siūliniai plyšiai, užpildyti baltais mineralais; iš juodų mineralų (18%), kvarco (11%), feldšpatų (70%). Fenoskandijos kristalinio masyvo uolienų riedulys. Plotis – 60 cm, aukštis – 48 cm.

49. Apatinis blokelių iš rudo vidutinkristalinio pegmatito, turinčio kvarco (19%), kalio feldšpato (79%) su žėručių (skaidrių ir tamsių) priemaiša. Baltijos kristalinio skydo Fenoskandijoje uolienų riedulys. Plotis – 48 cm, aukštis – 60 cm.

50. Blokelių (apačioje šone prie 49) granitas smulkiagrūdis, pilkas su tamsiais biotito taškeliais; iš biotito (9%), kvarco (22%), feldšpato (69%). Toks pat kaip ir 46 blokelių, tik kita pusė. Plotis – 45 cm, aukštis – 49 cm.

16 statinys (bažnyčios koplyčios priekinio cokolio akmenys)

51. Viršutinio blokelių granitas raudonas, vidutingrūdis, granitinės struktūros; iš kvarco (30%), feldšpato (mikroklinas+ortoklazas) (70%). Alandų salų granito riedulys. Plotis – 60 cm, aukštis – 20 cm.

52. Vidurinio blokelių granitas stambiagrūdis, rudos spalvos su dideliu (4 × 3 cm) feldšpato dvynutiniu kristalu; iš biotito (3%), kvarco (26%), feldšpato (70%). Hango granito riedulys. Plotis – 50 cm, aukštis – 40 cm.

53. Apatinis blokėlis iš gneiso, sudaryto iš biotito (31%), kvarco (10%), feldšpato (59%); gneisinės tekstūros, pailgi biotito paketėliai išsidėstę juostomis įstrižai akmenis; tamsiai pilkos spalvos su šviesiais dryžiais ir granitizuota juoste. Tai Suomijos gneiso riedulys. Plotis – 80 cm, aukštis – 49 cm.

17 statinys

54. Viršutinio blokelių granitas vidutingrūdis, raudonas su juodais biotito ir raginukės kristalais, granitinės struktūros; iš raginukės (8%), biotito (3%), kvarco (20%), feldšpato (69%). Alandų granito riedulys. Plotis – 48 cm, aukštis – 44 cm.

55. Viršutinio blokelių granitas stambiakristalinis, pilkas su rausvu atspalviu ir juodais tamsaus mineralo aguonos grūdelių dydžio taškeliais; iš biotito (5%), kvarco (20%), feldšpato (74%). Fenoskandijos granitas, gali būti iš PV Suomijos Pernio apylinkių. Plotis – 54 cm, aukštis – 28 cm.

56. Apatinio blokelių granitas vidutingrūdis, pilkas, dėmėtas su tamsesniais dūminio kvarco grūdėliais (28%) baltesnių feldšpatų (70%) fone. Yra biotito (2%). Fenoskandijos kristalinės uolienos riedulys, tikriausiai iš Suomijos. Plotis – 57 cm, aukštis – 54 cm.

18 statinys

57. Viršutinis blokėlis iš jotnio smiltainio; kvarcinis, violetinės rusvos su pilku atspalviu spalvos, smulkiagrūdis, masyvus, su šviesesnėmis juostomis, kurios kerta akmenį skersai. Suomijos kvarcinitinio smiltainio riedulys. Plotis – 48 cm, aukštis – 54 cm.

58. Vidurinis – pegmatitas gneise, stambiagrūdis, rausvos spalvos pilkame biotitiniame kvarco feldšpatiniame gneise. Pegmatite yra biotito (6%), kvarco (20%), mikroklino (74%). PV Suomijos pegmatito riedulys. Plotis – 65 cm, aukštis – 40 cm.

59. Apatinis blokėlis iš gneiso, kuris granitizuotas, su plonomis (0,5 cm) granitizuotomis juostelėmis išilgai gneisiškumo ir skersai jo. Turi biotito (20%), kvarco (20%), feldšpato (60%). Tamsiai pilkos spalvos su rusvomis susikertančiomis juostelėmis. Suomijos gneiso riedulys. Plotis – 64 cm, aukštis – 42 cm.

19 statinys

60. Viršutinio blokelių granitas stambiakristalinis, pilkas su tamsiais juodo mineralo intarpais (gali būti biotitas), granitinės struktūros. Tamsūs mineralai (6%), kvarcas (20%), feldšpatas (74%). Stokholmo granito riedulys. Plotis – 56 cm, aukštis – 45 cm.

61. Vidurinis – pegmatitas gneise, toks pat kaip ir 58 blokelių, tik kita jo pusė. Pegmatito kontakto zonoje su gneisu stebime juodo biotito susitelkimą išilgai kontakto. Plotis – 59 cm, aukštis – 40 cm.

62. Apatinio blokelių granitas smulkiagrūdis, margai pilkas su rudais hematizuotų feldšpatų grūdeliais; turi biotito (6%), kvarco (25%), feldšpato (69%). Hango granito riedulys. Plotis – 53 cm, aukštis – 59 cm.

20 statinys

63. Viršutinis blokėlis iš porfyriškos struktūros raudono rapakivio, smulkesnėje raudonoje masėje turinčio 4–3 cm ilgio feldšpato (mikroklino) kristalų ir feldšpato ovoidų su šviesesnės spalvos plagioklazo žiedais (2 mm storio). Alandų porfyriško rapakivio riedulys. Plotis – 60 cm, aukštis – 45 cm.

64. Vidurinis blokėlis iš rausvai pilko gneisiškos tekstūros granitinio gneiso, turinčio biotito (18%), kvarco (15%), feldšpato (67%); vidutingrūdis, su stambesnio granito gneisu susiliejančiomis maždaug 10–20 cm storio juostomis. Suomijos uolienų riedulys. Plotis – 70 cm, aukštis – 50 cm.

65. Granitas pegmatitinis (šone 64), balkšvai rožinis; iš kvarco (30%), feldšpato (70%). Plotis – 22 cm, aukštis – 10 cm.

66. Apatinio blokelių granitas pegmatitinis, raudonas su pilkšvomis kvarco pailgų kristalų dėmelėmis, feldšpato raudoni kristalai pailgi, lentelės formos. Alandų salų granito riedulys. Plotis – 40 cm, aukštis – 50 cm.

67. Blokėlis (viršum 64) iš granito, granitinės struktūros, smulkiagrūdis, perėinantis į vidutingrūdį, rausvas; iš biotito (2%), raginukės (3%), kvarco (20%), feldšpato (75%). Alandų salų granito riedulys. Plotis – 35 cm, aukštis – 36 cm.

21 statinys

68. Viršutinio blokelių granitas smulkiagrūdis, rudas, granitinės struktūros; iš biotito (3%), kvarco (27%), feldšpato (70%). Hango granito riedulys. Plotis – 53 cm, aukštis – 41 cm.

69. Viršutinio blokelių granitas rusvai pilkas su rausvu atspalviu, stambiagrūdis; iš biotito (2%), kvarco (30%), feldšpato (68%). Pernio granito riedulys. Plotis – 20 cm, aukštis – 39 cm.

70. Apatinio blokelių granitas pilkas su rusvu atspalviu, vidutingrūdis; iš tamsių mineralų (raginukė + biotitas) (15%), kvarco (17%), feldšpato (68%). PV Suomijos uolienų riedulys. Plotis – 59 cm, aukštis – 53 cm.

22 statinys

71. Viršutinio blokelių granitas stambiagrūdis su didesniais feldšpato kristalais, rusvas; iš biotito (3%), kvarco (27%), feldšpato (70%). Hango granito riedulys. Plotis – 61 cm, aukštis – 38 cm.

72. Vidurinio blokelių granitas cukriškos struktūros, rausvai pilkas su tamsaus mineralo taškeliais. Gali būti kilęs tarp Alandų salų ir PV Suomijos. Plotis – 50 cm, aukštis – 51 cm.

73. Apatinis blokėlis iš stambiakristalinio pegmatito; iš tamsių mineralų (3%), kvarco (30%), feldšpato (67%); nevienodai šviesiai rusvas. Hango granito riedulys. Plotis – 51 cm, aukštis – 58 cm.

74. Granitas (kairėje pusėje 72) vidutingrūdis, raudonas su tamsesniais grūdeliais, granitinės struktūros su neišsivysčiusiais rapakivio ovoidais; iš biotito (2%),

raginukės (3%), kvarco (20%), mikroklino (71%), plagioklazo (3%). Alandų salų granitas su rapakivio struktūros užuomazga. Plotis – 55 cm, aukštis – 47 cm (žr. 31 splv. nuotr.).

23 statinys

75. Viršutinio blokelių granitas vidutinkristalinis, rusvai pilkas, granitinės struktūros; iš kvarco (30%), feldšpato; akcesoriniai – tamsūs mineralai. Hango granito riedulys. Plotis – 41 cm, aukštis – 27 cm.

76. Vidurinis – tamsiai pilkas, dėmėtas šviesiomis dėmėmis, vidutinkristalinis dioritas-gabras; iš tamsių mineralų (36%), plagioklazų (59%), kitų (4%). Fenoskandijos uolienos riedulys. Plotis – 42 cm, aukštis – 44 cm.

77. Apatinis blokelis iš vidutingrūdžio gneiso su gneisiška tekstūra, dėl pailgų žėručio (biotito) lapelių išsidėstymo, kurie skilimo paviršiuje blizga, tamsiai pilkas su rusvu atspalviu; iš biotito (36%), kvarco (6%), feldšpato (kalio feldšpatai + plagioklazas) (58%). Suomiško gneiso riedulys. Plotis – 75 cm, aukštis – 60 cm.

78. Kairiau 75 – rausvas su pilkai rusvu atspalviu granitiškos granulitinės struktūros smulkiagrūdis granitas. Sudarytas iš kvarco (24%), kalio feldšpatų (73%), tamsių ir kitų mineralų (3%). Suomiškų uolienų riedulys, bet gali būti ir Alandų salų granitas. Plotis – 50 cm, aukštis – 35 cm.

79. Kairiau 76 – rausvai šviesiai pilkas vidutingrūdis granitas; iš kvarco (22%), feldšpato (75%), tamsių mineralų (3%). Pernio granitas. Plotis – 66 cm, aukštis – 43 cm.

24 statinys

80. Viršutinio blokelių granitas pilkas, smulkiagrūdis; iš biotito (20%), kvarco (15%), feldšpato (65%). Stokholmo granito riedulys. Plotis – 60 cm, aukštis – 25 cm, storis – 32 cm.

81. Vidurinio blokelių granitas stambiagrūdis, šviesiai rusvas; iš biotito (3%), kvarco (25%), feldšpato (72%). Hango granito riedulys. Plotis – 32 cm, aukštis – 41 cm, storis – 65 cm.

82. Apatinio blokelių granitas pilkas su rusvu atspalviu, margas, vidutingrūdis su feldšpatų porfyriiniais kristalais iki 5 cm dydžio; iš biotito (2%), kvarco (25%), feldšpato (73%). Hango granito riedulys. Plotis – 62 cm, aukštis – 61 cm, storis – 46 cm.

25 statinys

83. Viršutinis blokelis iš smulkiagrūdžio gneiso; žėručio smulkučio (15%), kvarco (25%), feldšpato (60%); tamsus su rusvu atspalviu. Fenoskandijos uolienų riedulys. Plotis – 70 cm, aukštis – 38 cm.

84. Viršutinio blokelių granitas vidutingrūdis iki stambiagrūdžio, tamsiai pilkai rusvas; iš biotito (6%), kvarco (26%), feldšpato (68%). Hango granito riedulys. Plotis – 32 cm, aukštis – 40 cm.

85. Apatinio blokelių smiltainis jotninis, kvarcinitis, tamsiai violetinis su rusvu atspalviu, smulkiagrūdis, masyvus, lūžis grūdėtas, nelygus. Suomijos jotnio smiltainio riedulys. Plotis – 59 cm, aukštis – 60 cm.

26 statinys

86. Viršutinio blokelių granitas vidutingrūdis su rapakivio struktūros požymiais, raudonai rudas; iš biotito (2%), raginukės (3%), kvarco (22%), feldšpato (73%). Alandų granito riedulys. Plotis – 47 cm, aukštis – 38 cm.

87. Vidurinis blokėlis iš vidutingrūdžio tamsiai pilko diorito; iš tamsių mineralų (30%), plagioklazų (70%). Fenoskandijos uolienų riedulys. Plotis – 55 cm, aukštis – 49 cm.

88. Apatinio blokelių granitas dėmėtas, rusvas su tamsiomis dėmėmis, pegmatitinio tipo; iš tamsių mineralų (8%), kvarco (22%), kalio feldšpato (70%). Hango granito riedulys. Plotis – 49 cm, aukštis – 64 cm.

27 statinys

89. Viršutinio blokelių granito gneisas porfyroblastinis, su stambiais kalio feldšpato kristalais, tamsiai pilkas su rožiniais feldšpatais; iš biotito (14%), kvarco (16%), feldšpatų (70%). Fenoskandijos uolienų riedulys. Plotis – 54 cm, aukštis – 35 cm.

90. Vidurinio blokelių granitas pilkai rusvas, dėmėtas dėl kvarco intarpų ir feldšpatų (balkšvi) skirtingų spalvų, smulkiagrūdis, granitinės struktūros, masyvus; iš tamsių mineralų (3%), kvarco (27%), feldšpatų (70%). Hango granito riedulys. Plotis – 49 cm, aukštis – 43 cm.

91. Apatinio blokelių granito gneisas tamsiai pilkas su rožiniais kalio feldšpato kristalais, stambiagrūdis; iš biotito (24%), kvarco (6%), feldšpato (70%). Fenoskandijos uolienų riedulys. Plotis – 56 cm, aukštis – 43 cm.

28 statinys

92. Viršutinio blokelių gneisas vidutingrūdis, granitinės gneisiškos struktūros juodos spalvos; iš tamsių mineralų (22%), kvarco (7%), feldšpato (71%). Fenoskandijos uolienų riedulys. Plotis – 40 cm, aukštis – 38 cm.

93. Vidurinio blokelių pegmatitas granitinis, stambiakristalinis, pilkai rusvas, porfyroblastinis, kalio feldšpato kristalai iki 5–6 cm dydžio; iš tamsių mineralų (3%), kvarco (27%), feldšpato (70%). Hango granito riedulys. Plotis – 58 cm, aukštis – 39 cm.

94. Tarp vidurinio ir apatinio blokelių įterptas blokėlis iš pilko smulkiagrūdžio granito; iš tamsių mineralų (12%), kvarco (18%), feldšpato (70%). Fenoskandijos uolienų riedulys. Plotis – 28 cm, aukštis – 21 cm.

95. Apatinis blokėlis. Gneisas granitinis, tamsiai rusvai pilkas su iki 2 cm pločio žėručio (biotito) susitelkimo juostomis; iš biotito (24%), kvarco (22%), feldšpato (54%). Fenoskandijos uolienų riedulys. Plotis – 40 cm, aukštis – 60 cm.

29 statinys

96. Viršutinio blokelių granitas raudonas, vidutingrūdis su rapakivio struktūros užuomazga; iš raginukės (5%), kvarco (25%), kalio feldšpato (70%). Alandų salų granito riedulys. Plotis – 52 cm, aukštis – 35 cm.

97. Vidurinio blokelių granitas pilkas, vidutingrūdis; iš žėručio (8%), kvarco (22%), feldšpato (70%). Stokholmo granito riedulys. Plotis – 55 cm, aukštis – 41 cm.

98. Apatinio blokelių granitas stambiagrūdis, pilkai rusvai rudas; iš tamsių mineralų (6%), kvarco (22%), feldšpato (72%). PV Suomijos rapakivio riedulys. Plotis – 66 cm, aukštis – 63 cm.

99. Kairiau 96 blokelių granitas stambiakristalinis, rusvas, granitinės struktūros; iš žėručio (8%), kvarco (22%), feldšpato (70%). Hango granito riedulys. Plotis – 59 cm, aukštis – 38 cm.

30 statinys (vidinio kampo dešinioji sienelė)

100. Viršutinis blokelių iš nenustatytos uolienos, apaugusios kerpėmis. Plotis – 28 cm, aukštis – 33 cm.

101. Vidurinio blokelių granitas vidutinkristalinis, pilkas, granitinės struktūros; iš tamsių mineralų (13%), kvarco (21%), feldšpato (66%). Stokholmo granito riedulys. Plotis – 35 cm, aukštis – 39 cm.

102. Apatinio blokelių granitas su keturkampiais rusvais kalio feldšpato stačiakampiais kristalais (maždaug 4×3 mm dydžio), apsuptais juodų mineralų, kontakto zoną gaubiančios uolienos su pegmatito gysla; iš tamsių mineralų (23%), kalio feldšpato (70%). Fenoskandijos uolienų riedulys iš PV Suomijos. Plotis – 58 cm, aukštis – 51 cm.

31 statinys (vidinio kampo kairioji sienelė)

103. Viršutinio blokelių granitas vidutingrūdis, raudonai rudas, granitinės struktūros; iš tamsių (biotito + raginukės) mineralų (7%), kvarco (25%), kalio feldšpato (66%), plagioklazų (2%). Alandų salų granito riedulys. Plotis – 51 cm, aukštis – 32 cm.

104. Vidurinio blokelių granitas stambiakristalinis, šviesiai rudas su tamsiu atspalviu; iš biotito (5%), kvarco (22%), kalio feldšpato (70%), plagioklazų (2%). Hango granito riedulys. Plotis – 32 cm, aukštis – 38 cm.

105. Apatinio blokelių granitas pegmatitinis, stambiakristalinis, dėmėtas, balzgano kvarco dėmės rausvo feldšpato kristalų fone; iš kvarco (30%), feldšpato (70%). Pernio granito riedulys iš PV Suomijos. Plotis – 42 cm, aukštis – 54 cm.

32 statinys

106. Viršutinis blokelių iš vidutingrūdžio tamsiai pilko kristalinės struktūros diorito; iš tamsių mineralų (30%), šviesių mineralų (70%). Fenoskandijos uolienų riedulys. Plotis – 32 cm, aukštis – 30 cm.

107. Vidurinio blokelių granitas vidutingrūdis, tamsiai pilkai rusvas, kristalinės izometriškos struktūros; iš tamsių mineralų (biotito) (7%), kvarco (19%), feldšpato (74%). Hango granito riedulys. Plotis – 66 cm, aukštis – 41 cm.

108. Apatinio blokelių granitas vidutinkristalinis, pilkai rusvas; iš tamsių mineralų (biotito ir raginukės) (8%), kvarco (22%), feldšpato (70%). Alandų salų granitų riedulys. Plotis – 75 cm, aukštis – 61 cm.

33 statinys

109. Viršutinio blokelių granitas margas, tamsiai pilkas, vidutingrūdis su rausvais feldšpatais (50%) tamsių mineralų fone (50%). PV Suomijos uolienų riedulys. Plotis – 61 cm, aukštis – 38 cm.

110. Vidurinio blokelių granitas pilkas, vidutingrūdis; iš žėručio (biotito) (20%), kvarco (20%), feldšpato (60%). Stokholmo granito riedulys. Plotis – 65 cm, aukštis – 40 cm.

111. Apatinio blokelių granitas rusvas, aplitinis, su geležies sulfidais; iš kvarco (35%), feldšpato (65%). Alandų salų aplito riedulys. Plotis – 73 cm, aukštis – 66 cm.

112. Kairiau 109 blokelių margas gneisas, tamsiai pilkas su rožiniais feldšpatų kristalais; iš biotito (25%), kvarco (20%), feldšpato (55%). Fenoskandijos uolienu riedulys. Plotis – 58 cm, aukštis – 35 cm.

113. Kairiau 110 blokelių iš rusvo stambiagrūdžio granito, sudaryto iš biotito (3%), kvarco (25%), feldšpato (72%). Hango granito riedulys. Plotis – 66 cm, aukštis – 39 cm.

34 statinys

114. Viršutinis blokelių iš gneisiškos tekstūros rusvai pilko smulkiagrūdžio gneiso. Fenoskandijos uolienu riedulys. Plotis – 64 cm, aukštis – 28 cm.

115. Vidurinio blokelių granitas vidutingrūdis, tamsiai pilkas; iš žėručio (biotito) (21%), kvarco (11%), feldšpato (68%). Fenoskandijos uolienu riedulys. Plotis – 61 cm, aukštis – 48 cm.

116. Apatinio blokelių granitas pegmatitinis, vidutingrūdis, pereinantis į stambiagrūdį, rusvas. Suomijos uolienu riedulys. Plotis – 61 cm, aukštis – 65 cm.

35 statinys

117. Viršutinio blokelių granitas vidutingrūdis, rusvas; iš biotito (3%), kvarco (25%), feldšpato (72%). Hango granito riedulys. Plotis – 58 cm, aukštis – 27 cm.

118. Vidurinio blokelių granitas vidutingrūdis, tamsiai pilkas; iš biotito (21%), kvarco (11%), feldšpato (68%). Tas pat kaip 115. Fenoskandijos uolienu riedulys. Plotis – 56 cm, aukštis – 48 cm.

119. Apatinis blokelių iš vidutingrūdžio gneiso, tamsiai pilkas su rusva granitizuota juostele išilgai gneisiškumo. Fenoskandijos uolienu riedulys. Plotis – 55 cm, aukštis – 65 cm.

36 statinys

120. Viršutinis blokelių iš vidutingrūdžio gneiso, tamsiai pilkas su rožiniais feldšpato fenokristalais; iš biotito (20%), kvarco (15%), feldšpato (65%). Fenoskandijos uolienu riedulys. Plotis – 71 cm, aukštis – 29 cm.

121. Vidurinio blokelių granitas smulkiagrūdis, rausvai pilkas; iš biotito (9%), kvarco (21%), feldšpato (70%). Fenoskandijos uolienu riedulys. Plotis – 67 cm, aukštis – 52 cm.

122. Apatinio blokelių granitas pegmatitinis, rausvas, vidutingrūdis, balzganas; iš kvarco (30%), kalio feldšpato (70%). Alandų salų granito riedulys. Plotis – 69 cm, aukštis – 61 cm.

123. Granitas smulkiagrūdis. Kairėje 120 blokelių – šviesiai rausvai pilkas smulkiagrūdis granitas, kuriame kvarco yra 25%, feldšpato – 71% ir kitų mineralų. Fenoskandijos uolienu riedulys. Plotis – 24 cm, aukštis – 25 cm.

37 statinys

124. Viršutinio blokelių granitas smulkiagrūdis, tamsiai raudonos spalvos; iš kvarco (25%), feldšpato (72%), kitų mineralų (3%). Fenoskandijos uolienu riedulys. Plotis – 46 cm, aukštis – 28 cm.

125. Vidurinis blokelių iš rausvai rusvo stambiakristalinio su lentelės formos pagilais pavieniais kalio feldšpato (ortoklazo) kristalais piterlito; iš kvarco (28%), kalio feldšpato (70%), kitų (2%). PV Suomijos piterlito riedulys. Plotis – 48 cm, aukštis – 49 cm.

126. Apatinis blokelių iš vidutingrūdžio, gneisiškos tekstūros, rusvai tamsiai pilko gneiso; iš biotito (16%), kvarco (18%), feldšpatų (66%). Fenoskandijos uolienu riedulys. Plotis – 41 cm, aukštis – 59 cm.

38 statinys

127. Viršutinio granito gneisas vidutingrūdis, tamsiai pilkas su rožiniais feldšpato kristalais; iš biotito (20%), kvarco (15%), feldšpato (65%). Tas pat kaip 120. Fenoskandijos uolienu riedulys. Plotis – 52 cm, aukštis – 31 cm.

128. Vidurinis blokelių – stambiakristalinis rausvai rusvas pegmatitas su geležies sulfidų dideliais ir gausiais intarpais, kurie paviršiuje oksiduojasi, sudarydami geležies oksidus ir hidrooksidus; iš kvarco (30%), feldšpato (70%). Fenoskandijos uolienu riedulys. Plotis – 65 cm, aukštis – 44 cm.

129. Apatinio blokelių granitas smulkiagrūdis, rusvas, granitinės struktūros; iš kvarco (30%), feldšpatų (68%), granitinės struktūros. Hango granito riedulys. Plotis – 59 cm, aukštis – 58 cm.

39 statinys

130. Viršutinio blokelių granitas smulkiagrūdis. Tai Hango tipo rusvas granitas. Plotis – 65 cm, aukštis – 32 cm.

131. Vidurinio blokelių granitas vidutingrūdis, tamsiai pilkas. Stokholmo tipo granitas. Plotis – 65 cm, aukštis – 44 cm.

132. Apatinis blokelių iš šviesiai pilko smulkiagrūdžio diorito. Tai Fenoskandijos uolienu riedulys iš Švedijos. Plotis – 52 cm, aukštis – 63 cm.

133. Kairiau 132 blokelių pilkas su šviesaus granito gysla ir su 8 cm storio atšaka smulkiagrūdis andezitas. Fenoskandijos uolienu riedulys iš Švedijos. Plotis – 59 cm, aukštis – 61 cm.

40 statinys

134. Viršutinis blokelių iš rausvai rusvo tipiškos struktūros stambiagrūdžio rapakivio; iš raginukės (6%), feldšpato (66%), kvarco (25%), plagioklazo (2%). Gali būti Vyborgo rapakivis iš PR Suomijos. Plotis – 59 cm, aukštis – 38 cm.

135. Vidurinis blokelių iš tamsiai pilko, beveik juodo smulkiagrūdžio andezito su persikertančiomis šviesesnėmis 2–3 cm pločio plagioklazų juostelėmis; iš tamsių mineralų (45%), plagioklazų (55%). Fenoskandijos uolienu riedulys. Plotis – 60 cm, aukštis – 33 cm.

136. Apatinio blokelių granitas vidutingrūdis, dėmėtas; rusvas su tamsių mineralų dėmėmis; iš tamsių mineralų (16%), kvarco (14%), kalio feldšpato (70%). PV Suomijos granitas. Plotis – 78 cm, aukštis – 65 cm.

137. Kairiau 134 – pegmatitas su granito kontaktu; kvarcas balzganas (30%), kalio feldšpatas rožinis (70%). Granito ir pegmatito mineraloginė sudėtis identiška. Granito spalva tamsesnė, pegmatitas – rožinis. Fenoskandijos uolienu riedulys. Plotis – 34 cm, aukštis – 36 cm.

41 statinys

138. Viršutinio blokelių granitas – pilkas piterlitas su lentelės formos pailgais (6–7 cm ilgio) rausvais kalio feldšpatais; iš biotito (6%), kvarco (20%), kalio feldšpato (74%). PV Suomijos piterlitas. Plotis – 69 cm, aukštis – 35 cm.

139. Vidurinis blokelių granitas smulkiagrūdis su pegmatito (stambiagrūdis) priauga ir gneiso ksenolitais, rausvas. PV Suomijos granito riedulys. Plotis – 73 cm, aukštis – 36 cm.

140. Apatinio blokelių granitas vidutinkristalinis, rusvai pilkas. Hango granito riedulys. Plotis – 49 cm, aukštis – 65 cm.

42 statinys

141. Viršutinis blokelis iš tipiškos struktūros rapakivio. Tas pat kaip 134. PV Suomijos rapakivio riedulys. Plotis – 58 cm, aukštis – 35 cm.

142. Vidurinis blokelis iš tokio pat granito kaip ir 139 blokelis. Suomijos granito riedulys. Plotis – 61 cm, aukštis – 32 cm.

143. Apatinis blokelis iš margo stambiagrūdžio granodiorito; iš tamsių mineralų (25%), feldšpato (70%), kitų mineralų (5%). PV Suomijos uolienu riedulys. Plotis – 72 cm, aukštis – 68 cm.

144. Kairiau 141 blokelių granitas stambiakristalinis, margas, rožinis; iš kalio feldšpato (70%) su balzganu kvarcu (30%). Pernio granito riedulys. Plotis – 32 cm, aukštis – 31 cm.

145. Kairiau 142 – rausvas pegmatitas, blokiniai feldšpato kristalai iki 10 × 15 cm; kontaktas su Hango vidutingrūdžiu granitu. Hango granito riedulys. Plotis – 71 cm, aukštis – 44 cm.

43 statinys

146. Viršutinio blokelių granitas rausvas, vidutinkristalinis; iš biotito (3%), kvarco (25%), kalio feldšpato (70%). Alandų granito riedulys. Plotis – 42 cm, aukštis – 31 cm.

147. Vidurinio blokelių granitas stambiakristalinis, rausvas su tamsių mineralų dėmėmis; iš biotito (6%), kvarco (24%), feldšpato (70%). Hango granito riedulys. Plotis – 49 cm, aukštis – 35 cm.

148. Apatinio blokelių granitas piterlitinis, kalio feldšpato lentelės formos kristalai pailgi ir izometriški, vienas ovoidiškas, apsuptas kvarco grūdelių grandinėle; iš kvarco (30%), feldšpato (70%). PV Suomijos piterlitinio granito riedulys. Plotis – 56 cm, aukštis – 64 cm.

44 statinys

149. Viršutinio blokelių granitas vidutingrūdis, rusvai margas; iš kvarco (30%), kalio feldšpato (70%). Vehmos granito riedulys. Plotis – 39 cm, aukštis – 36 cm.

150. Vidurinio blokelių granitas vidutingrūdis, rusvas su tamsiais kvarco grūdais (30%), feldšpatu (65%), tamsiais mineralais (5%). Hango granito riedulys. Plotis – 51 cm, aukštis – 38 cm.

151. Apatinio blokelių granitas vidutingrūdis, rusvas su kvarco tamsesniais grūdais (30%), feldšpatu (70%). Vehmos granito riedulys. Plotis – 45 cm, aukštis – 62 cm.

45 statinys

152. Viršutinis blokelis iš granitinio gneiso, gneisiškos tekstūros, pilkai rusvas, smulkiagrūdis; iš biotito (6%), kvarco (25%), feldšpatu (69%). Fenoskandijijos uolienų riedulys. Plotis – 63 cm, aukštis – 49 cm.

153. Vidurinio blokelių granitas stambiagrūdis, rožinės spalvos su tamsesniais kvarco grūdėliais (26%), tamsiais mineralais (6%), kalio feldšpatu (68%). Vehmos granito riedulys (žr. 32 splt. nuotr.). Plotis – 55 cm, aukštis – 36 cm.

154. Apatinis blokelis – rapakivio struktūros; rapakivis su kalio feldšpatu ovoirdais iki 3,5 cm diametro, apsuptais oligoklazo žiedu (3%). Pilkos spalvos su tamsiu mineralų (13%) dėmėmis; kvarco (20%), feldšpatų (64%). Nystadto rapakivio riedulys. Plotis – 58 cm, aukštis – 65 cm.

46 statinys

155. Viršutinis blokelis iš rožiškai pilko gneiso su granitinėmis pegmatito juostelėmis. Fenoskandijijos uolienų riedulys. Plotis – 68 cm, aukštis – 34 cm.

156. Vidurinio blokelių granitas smulkiagrūdis, rusvai šviesiai pilkas. Hango granito riedulys. Plotis – 36 cm, aukštis – 41 cm.

157. Apatinio blokelių granitas vidutingrūdis, iš raginukės, tamsiai pilkas su rusvomis dėmėmis. PV Suomijos granito riedulys. Plotis – 38 cm, aukštis – 65 cm.

47 statinys

158. Viršutinis blokelis – amfibolitinis gneisas, gneisiškas, vidutingrūdis su 2–3 mm storio pegmatito migdomis, žalsvai pilkas (žr. splt. nuotr. 47 pav.). Plotis – 33 cm, aukštis – 31 cm.

159. Vidurinis blokelis iš pilko su žėručio (biotito) taškėliais dioritas. Fenoskandijijos uolienų riedulys. Plotis – 64 cm, aukštis – 38 cm.

160. Apatinio blokelių granitas pegmatitinis, smulkiagrūdis, rusvas su pilkai rusvais pakraščiais. Fenoskandijijos uolienų riedulys. Plotis – 51 cm, aukštis – 65 cm.

48 statinys

160a. Viršutinio blokelių granitas smulkiagrūdis, rusvai pilkas, granitinės struktūros. Hango granito riedulys. Plotis – 45 cm, aukštis – 35 cm.

161. Vidurinis blokelis iš granitinio rapakivio, raudonos spalvos, yra raginukės, vidutinkristalinis (žr. splt. nuotr. 49 pav.). Alandų rapakivio riedulys. Plotis – 39 cm, aukštis – 48 cm.

162. Apatinio blokelių granitas raudonai rusvas, vidutinkristalinis. Alandų salų granito riedulys (žr. 38 splt. nuotr.). Plotis – 54 cm, aukštis – 62 cm.

49 statinys

163. Viršutinis blokėlis iš pilko smulkiagrūdžio andezito. Fenoskandijos uolienų riedulys. Plotis – 31 cm, aukštis – 36 cm.

164. Vidurinio blokėlio granitas vidutingrūdis, rusvai pilkas, margas. Hango granito riedulys. Plotis – 42 cm, aukštis – 38 cm.

165. Apatinio blokėlio toks pat granitas kaip ir 164 blokėlio. Plotis – 39 cm, aukštis – 63 cm.

50 statinys

166. Viršutinio blokėlio granitas rusvai raudonas, vidutinkristalinis. PV Suomijos granito riedulys. Plotis – 58 cm, aukštis – 36 cm.

167. Vidurinis blokėlis iš akyto gneiso, kurio tamsiame fone rusvi feldšpato kristalai. Fenoskandijos uolienų riedulys. Plotis – 59 cm, aukštis – 38 cm.

168. Apatinio blokėlio granitas rudas, vidutingrūdis. Hango granito riedulys. Plotis – 41 cm, aukštis – 61 cm.

51 statinys

169. Viršutinio blokėlio granitas vidutingrūdis, pilkas su juodomis mineralų dėmėmis. Fenoskandijos uolienų riedulys. Plotis – 54 cm, aukštis – 39 cm.

170. Vidurinis blokėlis iš stambiakristalinio rusvai šviesiai pilko pegmatito. Fenoskandijos uolienų riedulys. Plotis – 49 cm, aukštis – 43 cm.

171. Apatinio blokėlio granitas smulkiagrūdis, raudonai rudas. Hango granito riedulys. Plotis – 51 cm, aukštis – 65 cm.

52 statinys

172. Viršutinio blokėlio granitas vidutingrūdis, rusvas. Hango granito riedulys. Plotis – 36 cm, aukštis – 38 cm.

173. Vidurinio blokėlio granitas stambiagrūdis, rusvas. Hango granito riedulys. Plotis – 42 cm, aukštis – 36 cm.

174. Apatinio blokėlio granitas pilkas su rusvu atspalviu, vidutingrūdis. Hango granito riedulys. Plotis – 55 cm, aukštis – 66 cm.

53 statinys

175. Viršutinio blokėlio granitas – rausvas aplitas. Alandų salų aplito riedulys. Plotis – 53 cm, aukštis – 39 cm.

176. Vidurinis blokėlis iš vidutingrūdžio granitinio gneiso, pailgi feldšpatai išsidėstę paraleliai, rausvai rudas. PV Suomijos uolienų riedulys. Plotis – 58 cm, aukštis – 38 cm.

177. Apatinio blokėlio granitas pilkai rudas, stambiagrūdis. Hango granito riedulys. Plotis – 45 cm, aukštis – 65 cm.

54 statinys

178. Viršutinio blokėlio granitas smulkiagrūdis, rusvai pilkas. Hango granito riedulys. Plotis – 50 cm, aukštis – 58 cm.

179. Vidurinis blokelių granitas vidutingrūdis, rusvas. Hango granito riedulys. Plotis – 42 cm, aukštis – 39 cm.

180. Apatinio blokelių granitas stambiakristalinis su feldšpato kristalais, lentelės formos. PV Suomijos granito riedulys. Plotis – 45 cm, aukštis – 65 cm.

55 statinys

181. Viršutinis blokelių iš granitinio gneiso, gneisiškos struktūros, pilkai rusvas su granitizuotomis juostelėmis. Suomijos gneiso riedulys. Plotis – 45 cm, aukštis – 35 cm.

182. Vidurinio blokelių granitas stambiakristalinis. Vehmos granito riedulys. Plotis – 42 cm, aukštis – 45 cm.

183. Apatinio blokelių granitas smulkiagrūdis, gelsvai rusvas. PV Suomijos granito riedulys. Plotis – 62 cm, aukštis – 63 cm.

56 statinys

184. Viršutinio blokelių granitas stambiakristalinis, rusvas. PV Suomijos Hango tipo granito riedulys. Plotis – 65 cm, aukštis – 32 cm.

185. Vidurinis blokelių iš granitinio gneiso su pegmatito gysla. Fenoskandijos uolienu riedulys. Plotis – 38 cm, aukštis – 43 cm.

186. Apatinis blokelių iš pegmatitinio gneiso su gysla pakraštyje. Fenoskandijos uolienu riedulys. Plotis – 63 cm, aukštis – 58 cm.

187. Kairiau 185 – blokelių iš gneiso. Fenoskandijos uolienu riedulys. Plotis – 43 cm, aukštis – 44 cm.

57 statinys

188. Viršutinio blokelių granitas vidutingrūdis, rusvas, pereinantis į smulkiagrūdį. Hango granito riedulys. Plotis – 49 cm, aukštis – 35 cm.

189. Vidurinis blokelių iš gneiso su granito kontaktu, tamsiai pilkas, smulkiagrūdis; rudas granitas, vidutingrūdis, šviesiai rusvas. Hango tipo uolienos riedulys. Plotis – 54 cm, aukštis – 41 cm.

190. Apatinio blokelių granitas vidutingrūdis, su rapakivio užuomazga. Alandų salų granito riedulys. Plotis – 55 cm, aukštis – 65 cm.

58 statinys

191. Viršutinio blokelių iš gneiso su rusva 3–6 cm pločio granito gysla; tamsiai pilkas. Fenoskandijos uolienu riedulys. Plotis – 32 cm, aukštis – 35 cm.

192. Vidurinio blokelių granitas su gneiso juostelėmis, vidutingrūdis, šviesiai rusvas; gneisas – smulkiagrūdis, tamsiai rusvai pilkas. Fenoskandijos PV Suomijos Hango granito riedulys. Plotis – 58 cm, aukštis – 39 cm.

193. Apatinio blokelių granitas pilkšvai rusvas, vidutingrūdis/smulkiagrūdis. Alandų granito riedulys. Plotis – 55 cm, aukštis – 73 cm.

59 statinys

194. Viršutinio blokelių gneisas smulkiai juostuotas, smulkiagrūdis, biotitinis, plagioklazinis, paragneisiškas su plagioklazo fenokristalais, kertančiais juosteles, turintis biotito, tamsiai pilkas. Fenoskandijos uolienu riedulys. Plotis – 42 cm, aukštis – 31 cm.

195. Vidurinio blokelių granitas smulkiagrūdis, paraleliškos tekstūros, beveik tamsus. Fenoskandijos uolienu riedulys. Plotis – 41 cm, aukštis – 39 cm.

196. Apatinio blokelių gneisas paraleliškos punktyrinės tekstūros, tamsiai pilkas su kalio feldšpato pailgiais rusvais kristalais. Fenoskandijos uolienu riedulys. Plotis – 45 cm, aukštis – 63 cm.

60 statinys

197. Viršutinio blokelių granitas rausvas, stambiakristalinis, susijęs su rapakiviais; iš biotito (3%), kvarco (30%), feldšpato (67%). PV Suomijos granito Vehmos tipo riedulys. Plotis – 58 cm, aukštis – 28 cm (žr. splt. nuotr. 50 pav.).

198. Vidurinis blokelių iš margai pilkai rausvo stambiagrūdžio rapakivio; iš raginukės (9%), kvarco (18%), feldšpato (73%). Laitila rapakivio riedulys. Plotis – 36 cm, aukštis – 39 cm, storis – 69 cm.

199. Apatinio blokelių granitas smulkiagrūdis, pilkas su hematizuotais feldšpatais. PV Suomijos granito riedulys (žr. splt. nuotr. 51 pav.). Plotis – 55 cm, aukštis – 72 cm, storis – 39 cm.

Petrografinių tyrimų duomenų apibendrinimas

Gelvonų bažnyčios pietinės sienos cokolio akmenų petrografiniai tyrimai, pateikti 199 blokelių aprašyme, leidžia padaryti keletą apibendrinimų apie lauko akmenis, kadaise buvusius šio krašto apylinkėse. Šiuo metu laukuose didelių ledyninių akmenų (riedulių) neišliko. Jie buvo surinkti ir panaudoti įvairiems reikalams. Anksčiausiais amžiais (XIV–XX a. pr.) jie paprastai buvo naudojami kaip natūralūs akmenys statyboms. Tuo laikotarpiu buvo statyta ir Gelvonų bažnyčia. Vėliau (XX a. antroje pusėje), suintensyvėjus melioracijai, paviršiniai rieduliai buvo surinkti ir sutrupinti skaldai. Smulkesni rieduliai buvo panaudoti tiesiamų kelių grindiniams. Taigi laukuose riedulių beveik ir neliko.

Šie surinktieji rieduliai buvo susiję su ledyno suformuotu moreniniu reljefu – dugninėmis morenomis ir ledyniniais pakraščiniais dariniais. Jie, atnešti paskutiniojo apledėjimo ledynų, teikia vertingą geologinę informaciją apie ledynų dinamiką ir gamtinės aplinkos raidą netolimoje geologinėje praeityje – ledynmečiu. Deja, juos surinkdami ir sunaikindami mes prarandame šios informacijos šaltinį. Tad tik pastatų mūruose sukrauti lauko akmenys ir lieka ta vienintelė medžiaga stambių ledyninių riedulių petrografiniams tyrimams. Čia ir iškyla architektūrinės petrografijos, kaip ir Gelvonų bažnyčios mūrų akmenų, svarba šiuo metu kvartero geologijai ir geomorfologijai tirti.

Šie tyrimai, kaip rašyta šio straipsnio pradžioje, turėjo tikslą: 1) išryškinti ledyninių riedulių, paplitusių Gelvonų apylinkėse, petrografinę sudėtį ir 2) nustatyti būdinguosius riedulius, ledyno atneštus iš Fenoskandijos rajonų.

Akmenų petrografinė sudėtis. Kaip rodo atlikti tyrimai, Gelvonų bažnyčia sumūryta iš kristalinių uolienu (magminių ir metamorfinių). Vyrauja rūgščios sudėties magminės uolienos – granitai, rapakiviai, piterlitai ir pegmatitai. Jos sudaro daugiau kaip 74%. Metamorfinės uolienos – gneisai – yra retesni (17,09%). Iš nuosėdinių uolienu surasti vos du smiltainio blokeliai (1 lentelė). Remiantis atliktų tyrimų medžia-

ga, galima tvirtinti, kad Gelvonų bažnyčia yra granitinė. Bažnyčios akmenų petrografinė sudėtis atspindi apylinkių ledyninių stambių riedulių, slūgsojusių žemės paviršiuje, petrografinę sudėtį. Tokią išvadą darome, palyginę mūsų ištirtų Gelvonų bažnyčios mūrų akmenų petrografinę sudėtį su anksčiau atliktų kristalinių riedulių tyrimų medžiaga (Tarvydas, Gudelis, 1958)². Kaip galima įsitikinti, tirtajame plote, kuriam priklauso Gėlvonai, tarp paviršinių stambiųjų riedulių, surastų akmenynuose, kaip ir mūsų atveju, vyravo magminės granitinės rūgščios sudėties uolienos. Palyginti didelis kiekis buvo ir metamorfinių uolienų.

1 lentelė

Riedulių petrografinė sudėtis

Eil. Nr.	Uolienos pavadinimas	Kiekis	
		Vien.	%
1	Granitas	112	56,28
2	Rapakivis	15	7,54
3	Piterlitas	4	2,01
4	Pegmatitas	17	8,54
5	Gneisas	34	17,09
6	Granodioritas	1	0,50
7	Dioritas	8	4,02
8	Gabras	1	0,50
9	Andezitas	3	1,51
10	Helsinkitas	1	0,50
11	Smiltainis	2	1,01
12	Nenustatyta	1	0,50
Iš viso:		199	100,00

Gelvonų bažnyčios statybai panaudoti rieduliai buvo Nemuno apledėjimo Baltijos stadijos ledyno atvilkti iš Fenoskandijos ir nuguldyti kartu su ledyninėmis nuogulomis (tiksliau – jų paviršiuje), kuomet šis ledynas stumdėsi (recesavo) Pietų Lietuvos fazės metu. Tada Gelvonų apylinkės buvo padengtos Neries žemupio ledyninės plaštakos³. Apie riedulių kilmę galima spręsti ištyrinėjus būdinguosius riedulius, vadinamąsias būdingas uolienas. Pagal jas yra nustatomos gimtųjų uolienų, iš kurių ledynas atplėšė riedulius, slūgsojimo vietos.

Būdingieji rieduliai. Tokių būdingųjų riedulių yra nedaug. Jie turi turėti ryškius mineraloginius petrografinius bruožus, pagal kuriuos galima būtų atpažinti gimtąsias uolienas Fenoskandijoje, iš kurių ledynas atplėšęs atnešė juos pas mus į Lietuvą. Būdingųjų riedulių uolienos Fenoskandijoje turi turėti ribotą paplitimą, t. y. lokalizuotis viename kuriame nors Fenoskandijos rajone. Kitaip nebus galima nustatyti, iš kurios konkrečios vietos Fenoskandijoje jas ledynas atplėšė iš kristalinių uolienų masių. Jei panašios uolienos slūgso keliose skirtingose Fenoskandijos dalyse, tada konkrečios jų kilimo vietos neįmanoma sužinoti.

² Tarvydas R., Gudelis V. Paskutiniojo ir priešpaskutiniojo apledėjimų kristalinių vedamųjų riedulių pasiskirstymo dėsningumo Lietuvos TSR teritorijoje klausimu, *Moksliniai pranešimai. Lietuvos TSR MA Geologijos ir geografijos institutas*, Vilnius, 1958, t. 6, p. 55–75.

³ Basalykas A. *Lietuvos TSR fizinė geografija*, Vilnius, 1965, t. 2, p. 196.

Dar vienas reikalavimas yra keliamas pagrindinėms kristalinėms uolienoms – jos pakankamai dažnai turi būti surandamos tiriamajame rajone. Taip pat svarbios yra riedulių fizinės mechaninės savybės, jų atsparumas ledyniniam gniuždymui ir trapumui. Neatsparūs tokiems poveikiams uolienų rieduliai, pernešant juos ledynui, sutrupės ir papildys ledyninių nuogulų smulkžemį. Tada jų kartu su atsparių uolienų rieduliais nerandama.

Iš tirtų Gelvonų bažnyčios pietinio cokolio akmenų (199 akmenų blokelių) radome 112 būdingųjų riedulių (2 lentelė). Pagal tuos riedulius nustatėme, kad ledynai į Gelvonų apylinkes atkeliavo iš Centrinės Baltijos šiaurinės dalies ir Pietvakarių Suomijos. Iš šių rajonų yra surasta daugiausia būdingųjų riedulių, ledyno atplėštų iš ten slūgsojusių jų gimtųjų uolienų masyvų. Šie rieduliai yra Alandų salų rapakiviai ir įvairūs granitai. Gausu riedulių, kilusių iš Pietvakarių Suomijos. Tai Hango, Permio, Vehmos, Abo, Lelaineno ir kiti PV Suomijos granitai. Kartu su jais pasitaiko Pietvakarių Suomijos piterlitų ir rapakivių. Gelvonų bažnyčios mūruose radome ir atpažinome iš Pietvakarių Suomijos kilusių Laitila ir Nystadto rapakivių.

2 lentelė

Būdingųjų riedulių sudėtis

Eil. Nr.	Būdingieji rieduliai	Kiekis	
		Vienetai	%
1	Alandų rapakiviai	6	5,36
2	Alandų granitai	23	20,54
3	Hango granitai	39	34,81
4	Pernio granitai	6	5,36
5	Vehmos granitai	5	4,46
6	Abo granitas	1	0,89
7	Lelaineno granitas	2	1,79
8	Laitila rapakiviai	3	2,68
9	Nystadto rapakiviai	2	1,79
10	Pietvakarių Suomijos granitai	11	9,82
11	Pietvakarių Suomijos piterlitai	3	2,68
12	Pietvakarių Suomijos rapakiviai	2	1,79
13	Upsalos granitai	1	0,89
14	Stokholmo granitai	8	7,14
Iš viso:		112	100,00

Įdomu tai, kad mūsų gauti duomenys labai sutampa su anksčiau atliktų stambųjų riedulių, paplitusių žemės paviršiuje moreniniame reljefe, tyrimų medžiaga (Tarvydas, Gudelis, 1958)⁴. Buvo nustatyta, kad Ukmergės rajono žymesniųjų riedulynų rieduliai taip pat daugiausia kilę iš Pietvakarių Suomijos ir Alandų salų archipelago. Šiek tiek rasta švediškos kilmės uolienų – Stokholmo ir Upsalos granitų. Dalarnės porfyrai, kurie pasitaiko riedulynuose, nesudaro didesnių riedulių, todėl ir į Gelvonų bažnyčios mūrus jų nepateko dėl mažų gabaritų. Pavienių nedidelių Bredvado, Katilės, Sarnos, Blybergo ar kitų Dalarnės provincijos (Vidurio Švedijos) riedulių galima tikėti esant aukštesnėse bažnyčios sienose stambesnių akmenų blokų tarpuose. Tas pat tinka pasakyti ir apie

⁴ Tarvydas R., Gudelis V. *Ten pat.*

Alandų salų porfyrų ir granofyrų riedulius, kurie dėl nedidelių gabaritų netiko dažnyčios cokolio sienai. Galima tikėtis rasti taip pat smulkių Baltijos jūros dugno raudonojo kvarco porfyro ir rudojo porfyro bei Botnijos įlankos dugno porfyrų ir kitų uolienu riedulių. Jie tiko tik kaip pagalbinė statybinė medžiaga.

Išvados

Iš atliktų tyrimų išplaukia keletas apibendrinančių išvadų.

Gelvonų dažnyčios statybai naudoti stambūs apylinkių lauko akmenys – rieduliai, atnešti Nemuno apledėjimo Baltijos stadijos Pietų Lietuvos fazės ledyno. Šis ledynas atslinko iš Baltijos centrinės dalies Šiaurės ir Pietvakarių Suomijos ir suformavo Neris žemupio ledyninę plaštaką. Jis Gelvonų apylinkėse paliko šių regionų kristalinių uolienu būdinguosius riedulius, kilusius iš prekambro kristalinio masyvo: rapakivius, granitus ir kt.

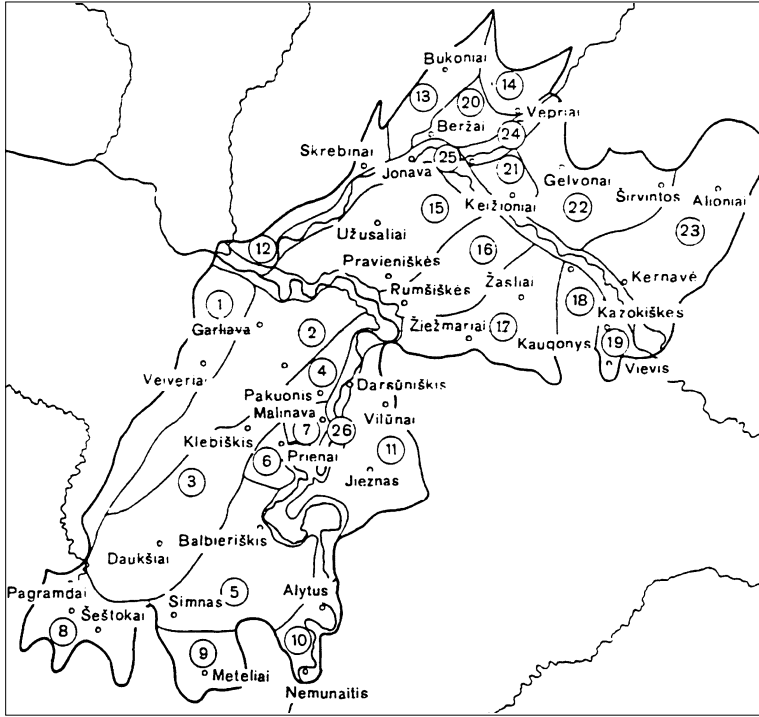
Bažnyčios statybai naudotų akmenų petrografinėje sudėtyje vyrauja granitinės giluminės intruzinės pilnai kristalinės uolienos. Lauko akmenys buvo skaldomi keturkampiais blokeliais. Akmenų sienoje pasitaiko keli iš to paties riedulio padaryti blokeliai.

Archeologinės petrografijos tyrimo duomenys suteikia vertingos medžiagos kvartero geologijos probleminiams klausimams spręsti, ledynų slinkimo regioninėms kryptims atkurti, atneštos eratinės uolienu medžiagos kilimo vietai nustatyti, ledynų dinamikai išryškinti ir pan. Ištyrę statybai naudotus akmenis, daugiau sužinome apie egzistavusios gamtinės aplinkos elementą – stambius riedulius ir riedulynus, kurių dabar Lietuvoje žemės paviršiuje nerasi, nes jų neišliko.

Gelvonų krašto gamta

Albinas Vaitonis

Fizinis-geografinis rajonavimas

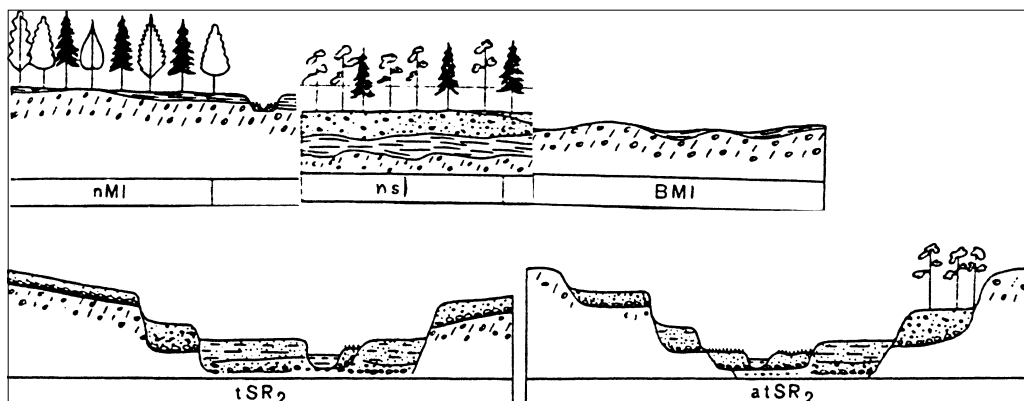


1 pav. Nemuno vidurupio ir Neries žemupio plynaukštės mikrorajonai

Lietuvos teritoriją į fizinius-geografinius rajonus suskirstė profesorius Alfonso Basalykas¹. Remdamasis teritorijos paleogeografinė raida, jis skyrė 22 fizinius-geografinius rajonus. Mūsų administracinis Širvintų rajonas yra Nėmuno vidurupio ir Neriės žemupio plynaukštėje. Ji aprėpia Vidurio žemumos ir Baltijos aukštumų sąlyčio juosta, kurios paviršių formavo to paties pavadinimo ledynų plaštakos. Jų dubumos, pertvertos pakraštiniu moreniniu ruožu ir pripildytos limnoglacialinių nuosėdų, ištekant prieledyniniams baseinams, buvo perskrostos didžiųjų Lietuvos upių (žr. splv. nuotr.). Nemuno vidurupio ir Neries žemupio plynaukštės rajone buvo išskirti 26 mikrorajonai. Mūsų administracinė Gėlvonų seniūnija (ji neatitinka senojo Gelvonų valsčiaus ribų) yra pažymėtame Gėlvonų–Širvintų mikrorajone (1 pav.). Jis apima didelę dešinėje Neries pusėje esančią teritoriją, kuri kitados turėjo pakraštinių moreninių darinių grandines, atskirtas plačių tarpugūbrių. Šiuo metu iš jų teliko tik nežymūs pėdsakai, visą paviršių sudaro perklostyto moreninio priemolio arba limnoglacialinės lėgumos, paįvairintos moreninių bangų. Tai BMI vietovaizdis*, užimaš mikrorajone didelius plotus. Musės ir Širvintės tarpupyje juosta tęsiasi nMI vietovaizdis, apaugęs kaip ir

¹ Šiame straipsnyje autorius remiasi prof. A. Basalyko duomenimis, pateiktais šioje jo knygoje: Basalykas A. *Lietuvos fizinė geografija*, Vilnius, 1958, d. 1; 1965, d. 2. Tekste laužtiniuose skliaustuose parašytas pirmas skaičius [1] ar [2] nurodo knygos dalį, o skaičiai po brūkšnio – puslapį.

* Vietovaizdžių indeksų reikšmės nurodytos str. paibaigoje.



kitur – eglynais su lapuočių priemaiša. Vakarų link jis pereina į analogišką nSI vietovaizdį, apaugusį eglingais pušynais. Paei Neries, Musės ir Širvintos slėnius siaurais ruožais traukiasi erozijos išraižytos lygumos, turinčios R₁ml vietovaizdį, naudojama žemės ūkiui. Patys Širvintos ir Musės slėniai žemupiuose laikomi tSR₂, o vidurupiuose atSR₁ vietovaizdžiais (2 pav.). Detalesnis Gėlvonų valsčiaus teritorijos rajonavimas yra pateiktas šios knygos V. Baltrūno ir B. Karmazos straipsnyje „Gelvonų apylinkių paleografija, geomorfologija ir geopaveldas“.

2 pav. Svarbesni
Gelvonų krašto
vietovaizdžiai

Apylinkių reljefas

Baltijos aukštumų pakraščiams priklauso nemaži lygumų plotai, turintys didoką absoliutinį aukštį ir todėl laikomi plynaukštėmis. Jos užima tarpus tarp kalvyno praplatėjimų ir plyti ties jo susiaurėjimais. Vakariniame aukštumų pakraštyje paminėtinos Širvintų, Kurklių ir Svėdasų plynaukštės [2–106]. Gelvonų seniūnija yra Širvintų plynaukštėje, kuri yra pereinamojoje vietoje tarp Baltijos aukštumų ir Vidurio Lietuvos žemumos. Ši plynaukštė, ledynui ištirpus, yra apskalauta susiformavusių prieledyninių ežerų ir išraižyta upių slėnių. Apylinkių teritorijoje vyrauja 90–110 m absoliutiniai aukščiai. Žemiau minėtų ribų yra Širvintės, Kabarkštės, Vėliaupės (taip šis upelis vadinamas Širvintų krašte) ir kitų upelių slėniai. Kiek labiau raižytas



Lygus–banguotas
Gelvonų krašto
reljefas. 2003 m.
A. Vaitonio nuotr.



*Aukščiausia Gelvonų
aplinkės vieta –
Pyplių kalva. 2003 m.
A. Vaitonio nuotr.*

paviršius yra seniūnijos šiaurės rytų dalyje. Čia prie Pyplių kaimo yra to paties pavadinimo kalva, kurios absoliutinis aukštis – 152,8 m. Ant jos buvo įrengtas trian-
guliacijos taškas, žmonių vadinamas *majaku*. Tarp Gelvonų miestelio ir Kāliakiemių
kaimo yra 119,2 m, o į šiaurę nuo Neveronių kaimo 115,1 m absoliutinio aukščio
bevardės kalvelės. Ties Mikalajūnų kaimo vakariniu pakraščiu buvo įrengtas trian-
guliacijos įrenginys ant kalvelės, kurios aukštis – 109,6 m. Širvintos slėnio dugnas
prie santakos su Šventąja yra maždaug apie 50 m absoliutinio aukščio. Seniūnijos
teritorijoje vyrauja banguotas terasinis su nežymiomis kalvelėmis reljefas. Nemažai
yra glacigeninių rinų. Didelius plotus užima Širvintos, Kabarkštos, Vėliaupės, Savin-
gės, Žuvintos ir kitų dar mažesnių upelių slėnio reljefo formos. Štai ką apie tai rašo
profesorius A. Basalykas:

*„Sudėtingą slėnį turi Širvinta. Žemupyje ir vidurupyje ji teka ero-
ziniu slėniu, kuris Paširvinčių–Kunigiškių atkarpoje yra itin gilus ir
vaizdingas su ryškiomis, vagas link palinkusiomis terasomis. Tuo
tarpu aukštupyje upė irgi naudojasi atsikūrusiu senslėniu“ [2–271].*

Tarp aplinkinių teritorijų ir Širvintės vandens lygio yra dideli aukščių skir-
tumai. Apie tai kalbama skyriuje apie upes. Seniūnijos paviršius aprašytas remiantis
dabar jau išslaptintu kariniu topografiniu žemėlapiu N-35-26-B. Minėtame žemėlapyje
nėra kalvų pavadinimų. Iš netoliese kalvose gyvenančių žmonių patikimų žinių gauti
neįmanoma. Senieji gyventojai, žinoję vietų pavadinimus, jau išmirę, o dabartiniai
gyventojai yra atvykėliai arba atvykėlių vaikai, kurie dėl kalvelių ar upelių pavadi-
nimų galvų sau nesuka.

Dirvožemiai

Lietuvos dirvožemiai susidarė ant įvairių dirvodarinių uolienu, ilgą laiką vei-
kiant natūraliam dirvodaros procesui, o paskutiniaisiais amžiais dar ir stipriam kul-
tūrinimo procesui.

Širvintų rajono dirvožemiai daugiausia formavosi moreniniuose sunkiuose,
vidutinio sunkumo ir lengvuose priemoliuose. Didžiausius plotus rajone užima



*Velėninis-jaurinis
dirvožemis. 2003 m.
A. Vaitonio nuotr.*

velėniniai jauriniai glėjiški ir glėjiniai dirvožemiai. Daugelyje vietų dirvožemiai paveikti erozijos. Tai nelabai derlingi dirvožemiai. Gera jų savybė yra ta, kad sausrų metu neišdžiūsta pasėliai ir neišdega ganyklos, o bloga – drėgnais metais bulvės dažnai supūva.

Šio straipsnio autorius daug metų dirba geografijos mokytoju Gėlvonų vidurinėje mokykloje. Nagrinėdami temą „Lietuvos dirvožemiai“ (9 klasėje), jei tik palankios gamtos sąlygos, kasame šurfa dirvožemio mėginiams paimti, sluoksniams matuoti ir piešti. Tas leidžia šią temą išnagrinėti išsamiai. Širvintų rajonas yra žemės ūkio rajonas, pramonės jame nėra, todėl moksleiviai turi gerai žinoti savo gimtojo krašto dirvožemius.

Prieš dvejus metus per mokyklos kiemą buvo iškasta 1,2 m gylio tranšėja elektros kabeliui pakloti. Tada keliose vietose nuvalėme tranšėjos kraštus, nupiešėme išryškėjusius sluoksnius (horizontus), išmatavome juos ir paėmėme mėginius. Paskui moksleivių grupelės nustatė dirvožemio tipą. Taip buvo įtvirtintos naujai gautos žinios apie vietos dirvožemį. Vienos grupelės darbo rezultatus ir norėčiau panaudoti šiame straipsnyje.

Moksleivių užfiksuotas ariamasis (akumuliacinis) horizontas (A) gana storas – 40 cm. Tai rodo velėnėjimo procesą, gausų tręšimą ir anksčiau išbertų pelenų bei anglies šlako poveikį. Keistoka, bet nėra jaurinio (išplautojo) (B) horizonto. Ariamasis horizontas palaiptui tampa iliuviniu (iplautuoju) (C) horizontu. Jis yra 15 cm storio. Giliau slūgso dirvodarinė (pirminė) uoliena (D) su karbonatais. Tai vidutinio sunkumo molis be glėjiškumo požymio. Teritorijoje atlikta melioracija, todėl gruntinio vandens lygis pažėmėjęs. Ten pat kasant tranšėjas kanalizacijos vamzdžiams, iš 2–3 m gylio buvo iškastas pamėlynavęs, tai yra glėjinis, molis. Mokiniai nustatė, kad vyrauja pereinamasis tipas tarp velėninių-karbonatinių ir velėninių-glėjinių dirvožemių. Panašumą į velėninius-karbonatinius dirvožemius rodo jaurinio sluoksnio nebuvimas. Dėl sunkokos mechaninės sudėties tai negali būti velėninis-karbonatinis dirvožemis. Panašumą į velėninius-glėjinius dirvožemius rodo šviesokas ariamasis sluoksnis ir vėlgis sunkoka mechaninė sudėtis. Formuojantis šiam dirvožemiui, svarbų vaidmenį suvaidino antropogeninis faktorius.

Apie Gėlvonus yra vieni iš geresnių dirvožemių Širvintų rajone. Tai, matyt, ir lemia kaip tik šis pereinamasis tipas. Šiaip Širvintų rajone vyrauja velėniniai-glėjiniai, velėniniai-jauriniai silpnai ir netgi stipriai sujaurėję dirvožemiai, pasitaiko netgi jaurinių-šilaininių dirvožemių. Teko stebėti, kaip ūkininkai Albinas Ručinskas, Pranas Pusvaškis, Jonas Kukoris, Jonas Liuiza prikūlė 3–4 t žieminių kviečių iš hektaro. Gerai dera šiose dirvose ir raudonieji dobilai. Sujaurėjusiuose dirvožemiuose tokių derlių nebūna.

Ežerai ir pelkės

Skyrių apie ežerus norėčiau pradėti šia citata iš K. Kilkaus knygos „Įdomioji ežerotyra“:

„Į lietuvių paežeres žmogus atkeliavo nepalyginamai vėliau, nes ir pačios paežerės pradėjo formuotis prieš 15–18 tūkstančių metų, traukiantis į siaurę ledyno skydai. Mezolito, t. y. vidurinio akmens amžiaus, žmogų ežerai daugiausia žuvmi masino. Žvejota įvairiai: specialiomis užtvaramis, kauliniais žeberklais, meškerėmis. Be abejo, mezolito stovyklos kūrėsi ne tik paežerėse, tačiau būtent šios, vėliau virtusios durpynais, geriausiai išliko. Be didesnės rizikos, mūsų žinios apie mezolito amžiaus žmogų šiandien būtų kur kas skurdesnės“².

Kaip jau buvo pasakyta, Gėlvonų kraštas yra Baltijos aukštumų pakraštyje esančioje Širvintų plynaukštėje. Baltijos aukštumos, kaip žinoma, yra pats ežeringiausias regionas Lietuvoje, o paminėtoji plynaukštė nėra ežeringa. Nežiūrint į tai, nemažai ežerų yra ir Gėlvonų krašte. Didesnieji ežerai surašyti 1 lentelėje.

1 lentelė
Didesnieji Gėlvonų krašto ežerai

Eil. Nr.	Ežero pavadinimas	Plotas, ha
1	Gelvānės (Stavarėgalos, Šeiniūnių)	83,5
2	Stavarėgalos (Prienu)	73,9
3	Gėlvės	33,3
4	Žuvinčių	17
5	Zubėlių	4
6	Vaiškūnų	3
7	Nartakas	1
8	Tilvikų	2
9	Akis	0,03
10	Viesys	1,5
11	Grežėniškio tvenkinys	7,1
12	Šabališkio tvenkinys	6,3
13	Širvintės sėnvagė (prie Karališkių)	0,9
14	Širvintės sėnvagė (prie Mančiūšėnų)	0,8

Pirmiausia norėtuši pakalbėti apie tuos pavadinimus, kurie yra labai painiojami. Normalu, kad pats didžiausias

² Kilkus K. *Įdomioji ežerotyra*, Vilnius, 1965.



*Glacigeninė rina
tarp Stavarygalos
ir Zubelių ežerų.
2003 m.
A. Vaitonio nuotr.*

yra Gelvānės ežeras. Prie jo vakarinio kranto yra gyvenvietė Gelvānka, o prie pietrytinio kranto išsikūręs Stavarygalos kaimas, todėl to kaimo žmonės ir ežerą vadina Stavarygalos ežeru. Tai negerai, nes šiek tiek į pietvakarius telkšo didelis Stavarygalos ežeras. Du Stavarygalos ežerai negali būti. Žemėlapyje N-35-26-CD tarp Gelvānkos ir Stavarygalos kaimų esantis ežeras įvardytas Gelvānės vardu. Į šiaurės vakarus nuo Priėnų kaimo esantis ežeras tame pat žemėlapyje įvardytas Stavarygalos vardu, nors prieniškiai jį kartais pavadina ir Priėnų ežeru. Tokia tad čia painiava. Į šiaurės vakarus nuo Bagaslaviškio telkšo Geļvės ežeras. Vėl šaknis „gel“. Tarp Bagaslaviškio ir Aukštūjų Viesū kelio 6(8)A yra Gelvonėlių gyvenvietė. O pats seniūnijos centras Gėlvonai yra toliausiai nuo Geļvės ir Gelvānės ežerų. Tai gal pavadinimas Gėlvonai kilo visai ne iš hidronimų Geļvė, Gelvānė, o iš legendos, kurioje pasakojama, kad čia viena ponia iš Marijos pėdos rasos vandeniu pagydė geliančias akis?

Toliau norėtūsi panagrinėti ežerų dubenų genetinę kilmę. Stavarygalos, Gelvānės, Zubėlių ir Žirnajų ežerai yra vienoje didelėje glacigeninėje rinoje (dubaklonyje). Gilesnėje dubaklonio vietoje telkšo minėtieji ežerai, o tarp ežerų yra pelkės, pelkėti miškai arba dubaklonyje tekantys upeliai. Ledynmečiu dubaklonyje gulėjo ledyno liežuviai. Kai jie tirpo, nuo jų tekantys vandenys sunėšė smėlio, žvyro, rieduliais pajvairintas kalvas. Tai liudija 111 m absoliutinio aukščio kalva prie Gelvanės ežero, abipus dubaklonio 153,5 m aukščio Bagaslaviškio ir 152,8 m Pyplių kalvos, 143,6 m aukščio kalva prie Geļvės ežero. Kiek mažesnėje rinos atšakoje telkšo Žuvinčių ežeras. Jo krantuose irgi didelės kalvos. Tilvikų ežeras, kaip ir Žuvinčių, yra toje pačioje glacigeninėje rinoje, bet tikriausiai termokarstiniu būdu atsinaujinęs. Ežeras yra gana gilus, o dugne – daug medžių su šakomis ir šaknimis. Tai tikra bėda žvejams. Iki klimato pašiltėjimo buvo kalvelė, ant kurios augo miškas. Po mišku buvo nuosėdinėmis uolienomis užneštas ledas. Klimatui atšilus, ledas ištirpo, medžiai sugriuvo į ežerą. Reikia ištirti medžių amžių, tuomet viskas galutinai išaiškėtų. Kol kas tai tik hipotezė.

Stavarygalos ežeras yra 109,6 m, o Gelvanės ežeras 108 m absoliutiniame aukštyje. Į abu ežerus nuo aplinkinių kalvų įteka bevardžiai upeliai. Vandens perteklių iš abiejų ežerų (juos jungia upelis) į Šiřvintą plukdo Ūdaros upelis.

Nuo Bagaslaviškio miestelio į Geļvės ežerą vandenį plukdo Geļvės upelis. Ežero vandens perteklių tas pats upelis plukdo į Žirnajų ežerą. Geļvės ežeras yra

pratekamas. Zubelių ežeras yra pelkėtame dubaklonyje. Jo vandens perteklius išteka į Kabarkštės upelio aukštupį. Į Žuvinčių ežerą pelkėtu dubakloniu teka Šarkos upelis, o iš ežero išteka Žuvintės upelis, kuris teka į Šveňtąją. Į Tilvikų ežerą įteka upelis iš Mikalajūnų kaimo, o iš jo išteka Vėliaupės upelis ir įteka į Kabarkštą.

Prie kelio Čiobiškis–Ukmergė 4(10)A buvusio Gelvonų kolūkio „ponai“ užtvėnkė bevardį upelį ir pasidarė 7,1 ha Grežėniškių tvenkinį. Prie minėto kelio suteka upeliai nuo Jutkonių, Zubelių ir Káliakiemių kaimų. Toliau šis upelis teka pro dvi Praniūkų gyvenvietes ir įteka į Žuvintę, Šventosios intaką. Tvenkinio dugne liko neišrauti upeliukuose augę krūmai. Tai buvo padaryta todėl, kad netoli tvenkinio gyvenantys žmonės negalėtų žvejoti tinklais, nes į tvenkinį buvo prileista gerų rūšių žuvų mailiaus. Čia žvejodavo tik kolūkio grietinėlė: pirmininkas (Jonas Trapnauskas), politvadovas (Juozas Sviderskas), saugumo technikos inžinierius (Algimantas Pileckis), agronomas (Jonas Bernotavičius) ir kiti ūkio specialistai. Darbininkai privalėjo nusipirkti leidimus. Karštomis vasaros dienomis čia maudydavosi visi, bet būdavo stebimi asmens iš administracijos. Panašų tvenkinį prie Sabališkių ant Kabarkštės buvo įsirengę ir „Gegužės pirmosios“ kolūkio „ponai“. Dabar tvenkiniai privatizuoti.

Pelkės ir durpynai

Krašto teritorijoje nemažai pelkių. Darvydų miške yra Lygiāraisčio telmologinis draustinis, Būdės miške – keli pelkėti kvartalai. Nemaža pelkaitė yra tarp Stavarýgalos ir Gelvānės ežerų. Tipiški pelkėti miškai yra Šaukštės raistas ir Kurmiškis, netoli Gelvonų, dubaklonis tarp Bagaslaviškio miestelio ir Zubelių kaimo bei už Vaiškūnų kaimo aplink Viesio ežerą esantis miškas. Gana pelkėtas yra ir Šaipūnų miškas. Greta yra Raistalindžių gyvenvietė. Nuo seno žmonės pelkėse rinkdavo vaistažoles ar kitoms reikmėms reikalingus augalus. Pavyzdžiui, gailius rikdavo tam, kad įdėtų jų į šiaudus, ant kurių buvo miegama. Taip prikimšto čiuzinio (*šieniko*) neėsdavo pelės. Gailių dėdavo į kailinius ir veltinius, norėdami apsaugoti nuo kandžių. Kai paršeliai ir kiaulės tapdavo neramūs ir blogai ėsdavo, tuoj sugaudavo gyvačių ir sušerdavo. Gyvuliai greitai pasveikdavo. Žmonės prisirinkdavo daug mėlynių, girtuoklių ir spanguolių. Pelkėtuose miškuose šių uogų buvo labai daug. Netgi Ukmergės uogautojos kiekvieną sezoną važinėjo į Gelvonų krašto miškus uogauti. Reikšmingos pelkės buvo ir statyboms – tarp rąstų dėjo (ir tebededa) pelkines samanas – kiminus. Tarp statomo namo sienojų jas deda šlapias, nes kai jos išdžiūsta, pasidaro papurusios ir puikiai užsandarina plyšius. Tai man išaiškino seni Mikalajūnų kaimo statybininkai (pas mus vadinami *cieslės*) Mykolas Juzėnas ir Vladas Savarauskas. Šio amato jie išmokė ir jaunesnius vyrus – Gintarą Klimą ir Vidą Naraškevičių.

Pelkėtuose miškuose ir pagrioviuose augo daug įvairių rūšių gluosnių, iš kurių vytelių pindavo įvairaus dydžio krepšius ir pintines šieniui iš daržinės į tvartą nešti. Kai vytelės būdavo pjaunamos pastoviai, jų visuomet buvo reikiamo storio ir ilgio. Dabar tokių sunku rasti, nes niekas iš jų nieko nepina ir todėl jos perauga reikiamus matmenis. Nuo seno tokiuose miškuose buvo daug ir durpynų. 1939 m. birželio 29 d. „Ūkininko patarėjas“ (Nr. 26) išspausdino straipsnį „Kraikinių durpių galima prisikasti ir savo durpynuose“. Durpes gamino Miškų departamentas ir siūlė ūkininkams jas pirkti. Tik tų pinigų ūkininkai neturėjo. Tie, kurie turėjo nuosavo pelkėto miško, galėjo ir patys pasigaminti kraikinių durpių, bet to nedarė, nes ir valstietis

žinojo, per koki ilgą laiką durpės kaupiasi. Išekspluatuoti, tai yra sunaikinti, durpyną galima labai greitai ir nesunkiai, bet ką toliau daryti su atsiradusiu tuščiu karjeru? Valstiečiai šito nežinojo, todėl ir nepuolė draskyti savo durpynų. Tame straipsnyje buvo pateikti kraikinių durpių kasimo, džiovinimo būdų piešiniai ir darbo įrankių brėžiniai. Durpinis kraikas, aišku, yra labai geras – tvarte sugeria daug drėgmės, išvežtas su mėšlu greitai gerina dirvožemį, neužteršia laukų piktžolių sėklomis.

Gelvonų krašte niekas durpių ar durpinio kraiko negamino. Sovietmečiu buvo didelės kolūkio karvių fermos, reikėjo daug kraiko, bet ir tuo metu jo negamino iš vietinių durpynų. Žiemos metu traktoriais ir automobiliais kraiką veždavo iš Plāčiasvos durpyno, kuris yra Ukmergės rajone, bei iš Pageležių ir Āklojo Ēžero durpynų, kurie yra Jonavės rajone. Paskui jau iš fermų tą kraiką su mėšlu veždavo traktoriais į laukus. Tokia daugiametė veikla labai pagerino dirvožemius. Didelius Gelvonų krašto plotus numelioravo. Pažemėjo gruntinių vandenų lygis, viršutinis durpynų sluoksnius gavo oro ir apipuvo, pasidarė juodžemis. Iš daugelio pamiškių ir papelkių tokio juodžemio buvo išvežta gana nemažai. Vežė ten, kur prie naujai pastatytų namų reikėjo užželdinti žaliają veją, vežė į savo daržus. Taip atsirado iškastų duobių, tuščių karjerų, pribėgusių vandens, kuriuose tik bebrai veisėsi. Tokių žemės žaizdų teko matyti prie Vėjos miško šiaurės rytų pakraščio, prie Cegelnės kaimo durpyne, durpyne prie Neveronių kaimo ir dar daug kur kitur. Būta ir ne vieno durpynų gaisro. Paskutinis įvyko durpyne tarp Cegelnės ir Mikalajūnų kaimo 2001 m. Jis truko apie pusę metų.

Upės

*Kas pro mus į Vilnių ėjo,
Tuoju už kaimo pastebėjo
Ir bevardį ir bedalį
Mano tėviškės upelį.*

*Bet upelis jaučia vyliu:
Mato kūdrą, mato gilią,
Stebi rūmus, aplink dairo
Pro Savingę suka vairą.*

*Bet svajonių jo jaunystė
Meilės vystyklais suvystė
Karalaitė nelaukta –
Geltonkasė Kabarkšta...*

Taip Savingės upelį 1959 m. lapkričio 6 d. aprašė mūsų krašto poetas Stasys Jakštas, būdamas Ispanijoje.

Per Gelvonų apylinkes vingiuoja ir 138 km ilgio Širvintos upė. Vingiuota ši upė todėl, kad čia jos žemupys, tėkmė lėta ir puikios sąlygos vingiams formuotis. Slėnyje prie Karāliškių kaimo yra du upinės kilmės ežerai. Tai atsiskyrusios senosios upės vagos dalys. Prie upės žmogaus gyventa seniau negu kitose seniūnijos vietose. Slėnyje daug veikiančių ir jau apleistų kapinių. Tai Karāliškių, Mančiušėnų,



*Poeto Stasio Jakšto
apdainuotas Savingės
upelis. 2003 m.
A. Vaitonio nuotr.*

Maskoliškių, Lesčiūnų, Pasodniūkų, Lāpiškių kapinės. Prie upės (arba netoli jos) įsikūrė šie kaimai: Morkūnai, Pasodniūkai, Lāpiškiai, Lesčiūnai, Pūsilgiškiai, Liūkonys, Maskoliškiai, Gardliaučiznà, Lapliėriai, Senādvariai, Žaigāičiai, Karāliškiei, Mančiušėnai, Pāširvinčiai. Brasta prie Liūkoniu minima jau 1385 m. kryžiuočių karo keliu aprašyme. Melioracijos grioviais virto Kābarkštō aukštupio intakai. Šiā upę užtvenkus, prie kelio Ukmergė–Čiobiškis susidarė gražus Sabališkio tvenkinys. Kiek žemiau tvenkinio įteka poeto S. Jakšto apdainuotas Savingės upelis. Per Margū miškā į Tilvikū ežerā teka bevardžiai melioracijos grioviai, kurie ties Tilvikū kaimu susijungia ir jau gauna Vėliaupės vardā. Vėliaupės upelis įteka į Kābarkštā pačiame jos žemupyje. Į pačią Širvintā ir į jos intakus polaidžio vandenys yra išgraužę gana daug grioviū. Per Gelvonū seniūnijā vingiuoja maždaug 30,6 km Širvintōs upės ruožas. Kaip jau buvo minėta, būtent šia me ruože upė labai vingiuota. Taip yra todėl, kad ji yra giliai išgraužusi į plynaukštę. Netoli žiočių jos šlaitū aukštis 25–40 m. Slėnis gana platus, tėkmė dėl nemažo kritimo srauni, todėl upė formuoja meandras – vingius. Šis straipsnis rašomas remiantis kariniu topografiniu žemėlapiu N-35-26-B. Prie Pasodniūkū kaimo yra kalva, ant kurios stovi valstybinis geodezinis punktas (VGP). Čia

*Širvinta. 2003 m.
A. Petrašiūno nuotr.*



fiksuojamos upės kritimo žymos (UKŽ). Pasodninkų kalvos aukštis 112,2 m, UKŽ – 76,5 m absoliutinio aukščio. Šlaito aukštis, t. y. šių geodezinių matmenų skirtumas, – 35,7 m. Kita UKŽ yra prie Garliaučiznos kaimo – 71,5 m. Čia VGP nėra, nes nėra ryškesnės kalvos, bet plynaukštės absoliutinis aukštis yra 101 m. Upės šlaito aukštis čia 29,5 m. Upės kritimas tarp Pasodninkų ir Garliaučiznos kaimų yra 5 m (4,5 km ruože), upės tėkmės greitis – 0,4 m/s. Kita UKŽ – 64,7 m – yra prie Kabarkštos žiočių. Tikrasis krantas čia yra toli, prie Tilvikų kaimo. Laiptu pažemėjęs krantas yra 95,5 m absoliutiniame aukštyje. Šlaito aukštis – 30,8 m, upės kritimas – 6,8 m (4 km ruože), tėkmės greitis – 0,3 m/s. Kita UKŽ yra žemiau Mančiušėnų kaimo – 61,3 m, o aplinkinė teritorija – 90,7 m absoliutiniame aukštyje. Upės šlaito aukštis yra 29,4 m, upės kritimas – 3,4 m (4 km ruože), tėkmės greitis – 0,2 m/s. Šiame ruože upė pati plačiausia, nes prie Mančiušėnų kaimo buvo malūno užtvanka (kurios dalis tebėra), pakėlusį upės lygį. Netoli Tilvikų kaimo įteka pats didžiausias Širvintos intakas – Kabarkšta. UKŽ yra prie Apeikiškių – 54,9 m, o aplinkinės teritorijos absoliutinis aukštis – 86,3 m aukščiau jūros lygio. Šlaito aukštis čia yra 31,4 m, upės kritimas – 6,4 m (4 km ilgio ruože), tėkmės greitis – 0,1 m/s. Paskutinė Širvintos UKŽ yra netoli Samantonių kaimo – 46,5 m aukščiau jūros lygio, o aplinkinės teritorijos – 86 m. Šlaito aukštis prie Samantonių kaimo yra 39,5 m. Širvintos žemupio vaga yra Šventosios slėnyje. Šventosios ir Širvintos vandens lygio skirtumas yra apie 4 m nuo paskutinės UKŽ iki žiočių.

Širvinta turi nemažai intakų. Netoli Tilvikų kaimo įteka 36,8 km ilgio Kabarkšta. Ji prasideda (išteka iš pelkės) prie Gelvonų–Širvintų kelio ir teka į pietryčius, iš abiejų pusių apjuosdama Šaukštės raistą. Dabar tai ne upė, o melioracijos griovys, kuris neprižiūrimas po truputį vėl tampa upe. Ištakose šis upelis-griovys skiriasi į dvi dalis ir iš rytų bei vakarų juosia raistą. Iš to raisto jis surenka vandens perteklių ir po to vėl susijungia į Kabarkštos upelį. Toliau įsilieja keturi maži intakėliai ir vienas didelis iš greta esančių taipogi pelkėtų miškų. Įdomus yra upelio išsiskyrimas į du upelius ir vėl jų susijungimas. O gal tai ir melioratorių darbas. Nuo Sabališkio tvenkinio Kabarkštos upelis išlikęs natūralus. Kabarkšta turi ir savo intakų – Savingę ir Vėliaupę.

Antrasis didesnis Širvintos intakas yra Siemanys. Šis upelis prasideda iš Mančiušėnų pelkių ir įteka į Širvintą jau Ukmergės rajone, prie Samantonių kaimo. Abu paminėti Širvintos intakai yra dešinieji. Mažesnieji dešinieji intakai yra Juodgaivė prie Pasodninkų kaimo, Lāpė (ėlė) prie Lāpiškių, Šmukštà prie Šmukštų kaimo. Kairieji intakai mažesni. Tai Lesčė prie Lesčiūnų, Liuka prie Liūkoniu, Garla prie Garliaučiznos, Žiogė prie Žaigaičių, Kalnė prie Pakalniškių. Polaidžio metu į Širvintą teka daug griovų, kurių dugne esančius upeliukus vasarą galima lengvai peržengti. Mažesnių upelių pavadinimai atkurti pagal greta jų esančių kaimų ir gyvenviečių senų žmonių pasakojimus. Senuosiuose raštuose tos pačios pavardės kartojasi apie 300 metų, todėl juos galima laikyti autochtonais.

Į vakarus nuo Senādvario kaimo, Berkelių ir Būdos miškų sandūroje, telkšo pelkaitė. Toje pelkaitėje gauna pradžią dešinysis Neries intakėlis Lietavà, arba Lietáuka. Kalbininkai (K. Kuzavinis ir kt.) iš šio upelio pavadinimo kildina ir visos mūsų šalies vardą – Lietuva. Profesorius Česlovas Kudaba apie šį upelį knygelėje „Apie Lietuvos žemę“ rašo:

„Minėtasis Lietuvos upelis yra Neris, Šventosios ir Širvintos tarpupio plote. Dargi ne vienas, o šalia du tokiu pačiu vardu vadinami upeliai. Prie vieno žiočių baigiamas užmiršti tuo pačiu vardu vadinamas kaimelis. Apylinkės nuo seno, matyt, gyvenamos, nes gausu piliakapių, yra piliakalnių palei Šventąją ir Nerį... Čia buvo iškilę svarbūs centrai – Kernavė, Trakai, pagaliau Vilnius“³.

Bet kas gali garantuoti, kad tai istorinė tiesa? Dabar tas upelis yra Jonavos rajone, Ūpninkų seniūnijoje. Tik tarpukario metais teritorija priklausė Gelvonų valsčiui.

Tikslinga būtų išskirti Šventosios ir Širvintos vandenskyrą, nes ji eina per Gelvonų seniūnijos (ir buvusio valsčiaus) teritoriją. Betgi pati Širvinta yra kairysis Šventosios intakas, o šioji yra Neris dešinysis intakas. Taigi Šventosios ir Širvintos vandenskyra eina Jaskaūdžių kalva (170,4 m), linija Jaskaudžiai–Kangedai, Boleslava–Bagaslaviškis–Pypliai–Zubeliai–Kaliakiemis–Gelvonų dvaras–Margų miško šiaurinė dalis–Šarkaičių kaimo vakarinė dalis–Žuvinčių kaimo kalvos–Svietišio kaimas–kalva tarp Apušynų ir Kelmų kaimų–Pauplių kaimas. Pravedus šią vandenskyros liniją, aiškėja, kad dalį Gelvonų istorinio valsčiaus žemių drenuoja Šventosios intakai. Matyt, ne be reikalo nuo senų laikų Gelvonų valsčius priklausė Ukmergės apskrčiai. Keliai yra nutiesti nuo gyvenvietės iki gyvenvietės. Tik vėliau kai kur buvo patiesinti ir, supylus pylimus, nutiesti ir per pelkes bei upių slėnius. Labai įdomu, kad visi arba beveik visi dvarai yra vandenskyrose! Pavyzdys – kad ir Gelvonų dvaras. Į šiaurę nuo Gelvonų dvaro teka Meižos upeliukas, Žuvintės aukštupio intakas, į šiaurės vakarus – teka Šarkos upelis, kita Žuvintės upelio aukštupio šaka, į pietvakarius – Vėliaupės upelis, Kabarkštos intakas, o į pietryčius telkšo melioracijos griovys, kuris lietingais metais savo vandenį varo į vieną Kabarkštos atšaką. Nereikia turbūt priminti, kad Žuvintė yra Šventosios, o Kabarkšta – Širvintos intakai. Dvaras aiškiai yra upelių takoskyroje (vandenskyroje).

Miškai

Kultūrinant kraštovaizdį, buvo paveikta ir natūrali Lietuvos augalija. Buvusių miškų vietoje kai kur atsirado pievos, pagrindinių miškų (eglynų, mišriųjų bei plačialapių) vietoje – laikinieji miškai (pušynai, drebulynai, baltalksnynai). Pagrindiniai Lietuvos miškų edifikatoriai, t. y. augalų bendrijų kūrėjai, vaidina svarbų vaidmenį, sudarydami aplinką toms bendrijoms, yra eglė, pušis, juodalksnis, baltalksnis, karpuotasis beržas, plaukuotasis beržas, drebulė, ąžuolas, uosis, guoba, liepa, skroblas, vinkšna, ieva, blindė, retai pasitaikanti miškinė obelis, paprastoji kriaušė (*Pirus commanis* L.) [1–382–388]. Dabar miškai Lietuvoje užima 30,1% teritorijos. Spygliuočiai sudaro 61,6% visų miškų ploto. Iš jų 37,6% pušynai ir 24% eglynai. Smulkialapiai (beržynai, drebulynai) užima 22,2% miškų ploto, plačialapiai (ąžuolynai, uosynai, baltalksniai, juodalksniai) – 16,2%. Visi lapuočiai užima 38,4% visų Lietuvos miškų ploto. Gelvonų krašte didesni yra Būdos, Davonių, Margų, Vėjos, Vaštinės miškai ir Šaukštės raistas. Šių miškų rūšinė sudėtis labai įvairi. Auga beveik visi Lietuvoje augantys medžiai.

³ Kudaba Č. *Apie Lietuvos žemę*, Vilnius, 1958.



*Ažuolai Širvintos
pakrantėse. 2003 m.
A. Vaitonio nuotr.*

Siekiant, kad informacija būtų tikslesnė ir išsamesnė, darbe pasinaudota Ukmergės urėdijos Gelvonų girininkijos girininko Alberto Strazdo pateiktais duomenimis (žr. 2–5 lentelės).

2 lentelė
Apylinkių miškai

Eil. Nr.	Miško pavadinimas	Plotas, ha
1	Mantinionių	279
2	Būdos	251
3	Žioglišio (Žiobriškio)	183,9
4	Lapšių	97,5
5	Triglių	93,7
6	Pasodninkų	68,3
7	Vėjos	104
8	Margų	63
9	Trakelis	42
10	Trakų I	38,6
11	Vaštinių	32
12	Šaukštės–Kurmiškio	33,9
13	Sprageikos	28,7
14	Standviliškio	26,7
15	Agulnicos	25,8
16	Promislavos	24
17	Trakų III	27,3
18	Šaukštės (prie Káliakiemio)	21,9
19	Maručkos	21
20	Laužakalnio	22,8
21	Juodagalviškių	19,5
22	Pasienio	19,4
23	Salako	16,9
24	Gojaus	15,5
25	Raisto	14,4
26	Trakų II	15,9
27	Šmukštų	6,6
28	Januškos	4,9

3 lentelė

Girininkijos kontroliuojamų miškų suskirstymas į miškų grupes

Miškų grupės ir kategorijos	Valstybiniai miškai, ha	Rezervuoti privatizavimui, privatizuoti, ha	Iš viso, ha
1 gr. Rezervaciniai miškai	–	–	–
2 gr. Specialios paskirties miškai	1	807	808
3 gr. Apsauginiai miškai	16	489	505
4 gr. Ūkiniai miškai	1 232	1 968	3 200
Iš viso:	1 249	3 264	4 513

4 lentelė

Valstybinių miškų plotų pasiskirstymas pagal medynų brandumą

Vyraujanti medžių rūšis	Brandumo grupės				Iš viso
	Jaunuolynai	Pusamžiai	Pribręstantys	Brandūs	
Pušis	51	291,7	88	10,3	441
Eglė	107,2	74,2	67,5	12,5	261,4
Ažuolas	9,8	28	–	43,1	80,9
Uosis	4,3	133,3	–	–	137,6
Beržas	17,2	71,6	20,8	2,4	112
Juodalksnis	2,8	11,7	9,1	4	27,6
Drebulė	13	–	1,3	20,3	34,6
Baltalksnis	–	3,1	0,5	–	3,6
Liepa	–	–	0,1	–	0,1
Iš viso:	205,3	613,6	187,3	92,6	1 098,8

5 lentelė

Girininkijos kontroliuojamoje teritorijoje esančių medynų charakteristika

Medynai	Valstybiniai miškai			Rezervuoti privatizavimui			Iš viso		
	Plotas, ha	%	Tūris, tūkst. m ³	Plotas, ha	%	Tūris, tūkst. m ³	Plotas, ha	%	Tūris, tūkst. m ³
Spygliuočiai	702	64	199,3	1 063	35	206	1 765	43	355,3
Pušynai	441	40	101,4	533	18	98,6	974	24	200
Eglynai	261	24	47,9	528	17	107,1	789	19	200
Kiti spygliuočiai	–	–	–	2	–	0,3	2	–	0,3
Kietieji lapuočiai	219	20	41,4	397	13	56,3	616	15	97,7
Ažuolynai	81	7	163	188	6	25,2	269	7	41,5
Uosynai	138	13	25,1	189	6	29,3	327	8	54,4
Klevynai	–	–	–	15	1	1,3	15	1	1,3
Guobynai	–	–	–	5	–	0,5	5	–	0,5
Minkštieji lapuočiai	178	16	29	1 569	52	197,5	1 747	42	226,5
Beržynai	112	10	16,9	640	21	92,1	752	18	109
Juodalksnynai	28	3	5,3	171	6	32,8	199	5	38,1
Drebulynai	34	3	6,5	143	5	23,9	177	4	30,4
Baltalksnynai	4	–	0,3	562	18	42,9	566	14	43,2
Liepynai	–	–	–	31	1	4,6	31	1	4,6
Gluosynai	–	–	–	16	1	0,9	16	1	0,9
Kiti minkštieji lapuočiai	–	–	–	6	–	0,3	6	–	0,3
Iš viso:	1 099	100	219,7	3 029	100	459,8	4 128	100	679,5

Pagal reljefo, dirvožemio mechaninės sudėties, drėkinimo ir užmirkimo, pomiško savybes augalijos miškai skirstomi į tipus. Yra šie miško tipų serijų pavadinimai:

cl – cladoniosa (kerpinė). Kerpšilis
 v – vacciniosa (brukninė). Brukniašilis
 vm – valcinio-myrttillosa (brukninė-milininė). Žaliašilis
 m – myrttillosa (mėlyninė). Mėlynšilis
 ox – oxalidosa (kiškiakopūstinė). Šilagiris
 mox – myrttillo-oxalidosa (mėlyninė-kiškiakopūstinė). Mėlyngiris
 hox – hepato-oxalidosa (žibuoklinė-kiškiakopūstinė). Sausgiris
 aeg – aegopodiosa (garšvinė). Baltamiškis
 oxn – oxalido-nemorosa (kiškiakopūstinė-plačialapė). Žaliagiris
 cmh – carico-mixtoherbosa (viksvinė-įvairiažolė). Šlapgiris
 msp – mirtino-sphagnosa (mėlyninė-gimininė). Balašilis
 cal – calamagrostidosa (lendrūninė). Paraistis
 fil – filipendulo-mixtoherbosa (vyngiorykštynė-įvairiažolė). Palieknis
 ur – urticosa (dilgėlinė). Juodgiris
 lsp – ledo-sphagnosa (gailinė-kimininė). Tyrašilis
 csp – carico-sphagnosa (viksvinė-gimininė). Raistašilis
 c – caricosa (viksvinė). Raistas
 cir – carico-iridosa (viksvinė-vilkdaginė). Lieknas

Vienas iš didžiausių Gelvonų girininkijoje yra Būdos miškas. Jis gana įvairus. Kaip jau žinome, medynai pagal brandumą skirstomi į jaunuolynus, pusamžius, pribrešančius ir brandžius. Būdos miške daugiausia pusamžių medynų. Šis miškas yra perspektyvus, jame daugiausia pušynų, kurie vyrauja 38, 40, 41, 48, 49 ir 50 kvartaluose. Pusę medynų pušynai sudaro 43, 51, 53 ir 52 kvartaluose. Eglynai vyrauja tik 36 ir 37 kvartaluose. Pusę medynų eglynai sudaro 51-ame kvartale ir užima nedidelius sklypus kituose kvartaluose. Antras po pušies pagal paplitimą Būdos miške yra beržas. Tai dažniausiai pusamžiai beržai arba jaunuolynai. Mažai yra pribrešančių beržų. Daugiausiai beržynų yra 43, 44, 45, 46, 47, 38, 36, 49, 52 ir 53 kvartaluose. Ir šiuose kvartaluose beržai sudaro nuo 30% iki 10% medynų. Kiti medžiai sudaro dar mažesnę procentą medynų. Prie Davionių ežero 53 kvartale yra juodalksnio medynai. Jodalksnių yra ir 51 kvartalo pelkynuose prie upelio. Dar mažesni šios rūšies medynai yra 45, 46 ir 47 kvartaluose. Tipiškų drebulynų yra 43, 44 ir 37 kvartaluose, bet maži sklypai. Didžiausios pelkės yra 36, 41, 42, 47, 48, 49, 50, 51, 53 ir 54 kvartaluose. Miško masyvo pakraščiuose auga nedideli baltalksnynei, o vietomis ir sodintų liepynų ploteliai.

Visus seniūnijos miškus pagal panašų planą aprašyti yra sunku. Būtų visas darbas vien apie miškus. Aprašysime arčiau Gelvonų miestelio esančius Margų ir Vėjos miškus bei Šaukštės raistą. Arčiausiai Gelvonų yra Margų miškas. Jo plotas 63 ha. Pavadinimo kilmė neaiški. Mišką sudaro 31 ir 32 kvartalai. 31 kvartale vyrauja pusamžiai eglynai. Kvartalo viduryje yra pribrestantis Liekno-cir tipo juodalksnynas. Kvartalo pakraščiuose yra 8, 12, 14, 15, 16 ir 27 uosynų sklypai. Uosiai auga aeg-Baltamiškio ir Liekno-cir tipo augimvietėse. Jauni ažuolynai auga 31 kvartalo 20, 21, 24 sklypuose. Tai Sausgiriho-hox tipo miškai. Tik 2 ir 8 sklypuose aeg-Baltamiškyje

auga baltalksniai. 32 kvartale 8 slype cir-Liekne auga jaunas juodalksnynas. 27 ir 31 sklypuose aeg-Baltamiškyje auga uosiai. 30 sklype hox-Sausgiryje auga gražus ažuolyno jaunuolynas. 5, 15, 16, 23, 26 ir 41 sklypuose yra jauni aeg-Baltamiškyje augantys baltalksniai.

Vėjos miškas skirstomas į 28, 29 ir 30 kvartalus. Savo rūšine sudėtimi tai labai įdomus miškas. 28 kvartale 1, 3, 7 ir 10 sklypuose tipiškame hox-Sausgiryje auga pusamžiai ažuolai. Šio kvartalo 4 ir 6 sklypuose auga pusamžiai uosynai. Jie auga pakaitomis – cmh-Šlapgiryje ir hox-Sausgiryje. 5, 8, 10 ir 11 sklypuose auga eglynai. Jie jauni ir pasodinti hox tipo Sausgirio ir oxn-Žaliagirio tipo augimvietėse. Tik 2-jame sklype yra hox-Sausgiryje pribrendęs baltalksnynas. 29-asis šio miško kvartalas šiek tiek įvairesnis. Čia 1, 3, 4, 10 ir 12 sklypai užimti eglynų. Tai hox-Sausgiriniai eglynų jaunuolynai. 29 kvartalo 2 sklypas yra 2,5 ha brandus ažuolynas. Jis numatomas kirsti. Tai maždaug 160 metų amžiaus 27 m aukščio ir 73 cm skersmens ažuolai. Auga hox-Sausgiryje, todėl ir išvežti nebus problemų. 5 sklype yra ažuolyno jaunuolynas, 7 sklype – pusamžis uosynas, 8 sklype – brandus ažuolynas. Uosiai auga cmh-Šlapgiryje. 11 ir 13 sklypuose auga drebulynai su beržo, eglės ir ažuolo priemaiša. Tai brandūs hox-Sausgirio drebulynai, turi net per 60 metų. Miško pakraščiuose plyti beržynai. Pats geriausias yra šio miško 30 kvartalas. Vyraujantis medis čia yra uosis. 1, 2, 3, 8, 11, 13, 14, 15, 28 ir 30 sklypuose yra pusamžiai uosynai. Jų amžius apie 45 metus, auga hox-Sausgiriuose ir cmh-Šlapgiriuose. 9 ir 10 sklypuose yra ažuolų jaunuolynai. Jiems apie 25–30 metų. 12, 18, 26, 29 ir 7 sklypuose yra pusamžiai eglynai. Tai oxn-Žaliagirio tipo augimvietės eglynai. Prieš 30–35 metus, kai buvau mokinys, šių uosynų ir ažuolynų vietoje dunksojo šimtametis eglynas. Jį iškirto, kirtavietę apsodino uosiais ir ažuolais. Juos praaugo lazdynai, baltalksniai, ievos. Būdavo daug riešutų. Kai minėtus minkštuosius lapuočius iškirto, puikiai suvešėjo uosiai ir ažuolai. Akivaizdu, kaip žmogus per gana trumpą laiką sugeba iš esmės keisti miško rūšinę sudėtį. Reikia paminėti, kad šiems kirtimams ir atsodinimams vadovavo Gelvonų eiguvos eigulys Vytautas Miknevičius. Jis surinkdavo medžių sėklas, o mes, moksleiviai, jam talkindavome. Šaukštės raistas į miško kvartalus neskirstomas. Jis priskirtas iškirstų plotų dirbamos žemės 599 ir 604 kvartalams. 599 kvartale 49, 50 ir 55 sklypuose auga pribreštantys pušynai. Tai daugiausia csp-Raistašilio tipo augimvietės. Teigiama, kad raisto pavadinimas Šaukštė kilęs iš čia augančio augalo – *šaukštis* pavadinimo. 42 ir 53 sklypuose yra brandūs drebulynai. Drebulynai auga fil-Palieknio ir oxn-Žaliagirio tipo augimvietėse. Likusiuose 32, 38, 43, 44, 48, 47, 51, 56 ir 58 sklypuose yra beržynai. Tai labai įvairaus tipo miškai. Beržynai pusamžiai. 604 kvartalo šiaurinėje dalyje yra beržynų, baltalksnynų, juodalksnynų ir nedidelis pribreštantis eglynas. Pietinė miško dalis yra tipiška su vienu pribreštančių beržų 32 sklypu. Pušynai ir beržynas yra tipiškame c-Raiste. Apie kirtimus buvo užsiminta. Šį klausimą reikia pagvilteni plačiau.

Kirtimo parametras yra medynų amžius. Kai miškas pribrešta, jis privalo būti kertamas. Nekertami seni medžiai išdžiūsta, pradeda pūti, platina grybus ir ligas. Nuo jų greitai užsikrečia ir jauni medžiai. Tuomet jau privaloma daryti sanitarinį kirtimą. Dabar eglė brandžia laikoma 71 metų, drebulė – 41, beržas – 61, juodalksnis – 61, pušis – 101, ažuolas – 121, uosis – 101 metų. Apie pastarąjį privalo parašyti plačiau.

Gelvonų krašto miškuose uosiai augo nuo seno. Daug uosynų buvo pasodinta pokariu. Pasodinti uosiukai labai gerai augo. Gerai augo ir seni uosiai.

Prieš keletą metų uosius pradėjo pulti grybelinės ligos. Valgomasis kelmutis irgi yra pusparazitis, kuris pribaigia dar augančius uosius. Sveikų uosių mažai liko. Nudžiūsta jie ne vienu metu, todėl labai sunku juos kirsti, nes negalima traktoriais mindyti miško paklotės. Valksnos turi būti išklotos šakomis. Už suniokotą 1 m² miško dirvožemio baudžiama dešimties litų bauda. Baudžia aplinkos apsauga. Tokia tvarka nusižiūrėta iš Skandinavijos šalių. Tenai taip daroma jau beveik šimtmetis. Be to, skandinavai turi puikią miško ruošos techniką. Mes jos turime mažai, o apie mišką mūsų supratimas kaip apie šiukšlyną. Kas nereikalinga namie, vežama į miškus. Jei tai gamtinės kilmės šiukšlės (obelų ar vaiskrūmių šakos, šiaudai), tai miškas greitai „suvirškina“, o jei ne – labai blogai. Juk labiausiai miškai teršiami plastmasiniais ir stikliniais buteliais, konservų ir dažų dėžutėmis, politeleno plėvele ir kitomis neorganinėmis buitinėmis šiukšlėmis. Jei jau mokomės iš skandinavų, tai mokymės iki galo. Jie butelius, konservų dėžutes, įvairias plastmases superka. Moka nedaug, bet moka. Tas supirkimas ne dėl šių atliekų perdirbimo, bet tam, kad nebūtų jomis teršiami miškai. Jei mes ir toliau taip darysime, tai ko sulauks mūsų ateinančios kartos?

Gelvonų girininkija jau daugelį metų kerta apie 3 000 m³ medienos. Tai priklauso nuo medynų brandumo. Neprotingai kertant gali būti taip, kad reikės ilgokai laukti pribrešančių plotų. Dabar kertami ligų užpulti miškai. Ligos puola jau ne tik uosius, bet ir kitų rūšių medynus, pavyzdžiui, eglės ir guobas, ažuolus.

Kinivarpos – tai bendras kenkėjų pavadinimas. Jų lervos ėda medžių brazdą. 1992–1994 m. labai paplito žievėgraužis tipografas (*Ips typographus* L.) ir žievėgraužis graveris (*Pityogenes chalcographus* L.). Jų paplitimą lėmė palyginti šiltos žiemos ir ankstyvos bei karštos vasaros. Kitos priežastys – medžiai pažeisti rūgščių lietu, nesutvarkytos vėjavartos ir grybelinių ligų užpulti medžiai. Kitų pastebėtų kenkėjų nėra daug, jie masiškai nepaplitę. Tai juostuotasis medininkas (*Trypodendron lineatum* Oliv.), ažuolinis lapsukis (*Tortrix viridana* L.), grambuolys (*Melolontine*), margasis karnagraužis (*Hylesimes fraxini* Pz.), didysis kirpikas (*Blastophagus piniperda* L.). Labiausiai puolamos senos eglės. Kodėl? Vėjas išjudina ir nutraukia šaknis. Tokius apsilpusius medžius puola kenkėjai. Vėliau kenkėjus užpuola juos parazituojančios kenkėjai, ir taip pirmųjų sumažėja. Tokią įvykių seką greitai pastebėjo miškotvarkininkai ir sumažino eglės brandos amžių iki 71 metų. Daug pažeistų medynų buvo iškiršta ir išvežta. Sunaikinta daug lervų, buvusių po žieve. Labai sumažėjo kenkėjų. Po paskutinių dviejų karštų ir sausų vasarų vėl kenkėjų pagausėjo. Padėtis nėra bloga. Pažeistas nedidelis procentas medynų. Pušų mūsų kraštuose nėra daug. Jas puola eglių kenkėjai, todėl didelės žalos nepadaro. Prie Širvintos upės auga nemažai guobų, vinkšnų skirpstų. Šių medžių labai graži mediena. Dabar guobinių šeimos augalus puola liga (guobų maras) – užsikemša vandens indai ir medžiai pradeda džiūti nuo viršūnės. Paskui nukrinta žievė ir mediena sutrūkinėja, tinka tik malkoms. Daug sausų medžių malkoms iškerta paupių gyventojai. Gamtoje yra pusiausvyra ir ji nėra lengvai pažeidžiama. Problema, kaip jau buvo minėta, miškų teršimas. Manychiau, kad darbo biržos galėtų organizuoti miškų švarinimo viešuosius darbus. Nepopuliaru, bet kitos išeities dabar nėra.

Prof. T. Ivanausko duomenimis, paskutinis lokys buvo nušautas Gudų girioje ties Musteikos kaimu apie 1883 m. Buvo išnykę ir bebrai (*Castor fiber*). 1948 m. bebrai buvo reaklimatizuoti Lietuvoje. Viena reaklimatizacijos vietų buvo Širvintų rajone prie Kertušės upelio ir to paties pavadinimo ežero. Jau po kelerių metų bebrai Širvintos upe pasiekė Gelvonų apylinkes. Dabar Lietuvoje priskaičiuojama žinduolių 68 rūšys (18 RK), paukščių 305 rūšys (68 RK), roplių 7 rūšys (2 RK), varliagyvių 13 rūšių (3 RK), žuvų 99 rūšys (7 RK), vabzdžių 15 000 rūšių (102 RK), moliuskų 170 rūšių (4 RK). Širvintų rajone labai gausu faunos. Ne išimtis ir Gelvonų apylinkės. Vieną kartą teko kalbėtis su sovietų armijos majoru, tarnavusiu Rūkloje. Greta Rūklos, Gaižiūnų miškuose, kur buvo kariuomenės poligonai, žvėrys nesilaikydavo, nes karininkai brakonieriaudavo. Žvėrys laikydavosi ramesniuose aplinkiniuose miškuose. Apilankęs Gelvonų krašte, sovietų majoras labai norėjo pamedžioti, nes patyrusi jo akis pastebėjo žvėrių gausumą. Mes, žinoma, nesutikome.

Beveik visos faunos rūšys, gyvenančios Lietuvoje, gyvena Gelvonus supančiuose miškuose. Čia pastebėta ir palyginti retų rūšių. Vėjos miške yra pastebėti kukučiai, kurių viena pora perėjo girininko Alberto Strazdo ūkiniuose pastatuose, esančiuose netoli miško. Šaukštės raiste medžiotojai ir varovai dažnai pastebi jerubių. Prie Savingės upelio netoli Mikalajūnų kaimo kiekvieną vasarą pastebimas juodasis gandrai. Aliukonių gyvenvietėje mokytojos šeima išslaugė ir į laisvę paleido žvirblinės pelėdos pelėdziuką. Daug kartų teko stebėti vištvanagius, suopius, nendrinės linges, baublius, perkūno oželius, žalvarnius, pelėsakalius, vapsvaėdžius, pempes, vieversius, krančius, pelėdas. Teko stebėti bent dviejų rūšių šikšnosparnius. Medžioklėse dalyvau-davo svečių iš Vilniaus. Gal prieš 30 metų rašytojas Alfonsas Bieliauskas Trakelio miške nušovė lūšį. Tokie žvėrys tuomet buvo reti, o dabar jų yra daug. Kai Panevėžio rajono Pašilių stumbrynai išaugino nemažai stumbrų, keli buvo paleisti Širvintų rajone. Jie buvo pusiau naminiai ir juos labai viliodavo kibiro barškėjimas. Dažnai tokie stumbrai gąsdindavo anksti rytą karves melžiančias moteris. Tekdavo rasti miške išgulėtas vietas ir dideles mėšlo krūvas. Vėliau miško galiūnai dingo, gal iškeliaavo, bet greičiausiai tapo brakonierių aukomis. Per paskutinį dešimtmetį labai padaugėjo lapių, nes daug nedarbiamų laukų, o juose begalės pelių, lapių maisto. Sumažėjo kiškių, kuriuos lapės medžioja. Rudens mėnesiais pasitaiko atvejų, kai vilkai, mokydami vilkelius medžioti, išpjauna gyventojų veršelius, avis ir ožkas. Tai rodo, kad vilkų yra. Pelkėtose ir nelygaus reljefo vietose, kur patogų rausti urvus, veisiasi daug usūrinių šunų. Juos su šunimis lengvai gauda brakonieriai. Prieš dešimtmetį buvo daugiau elnių ir briedžių. Dabar tai reti žvėrys, nes nemažai jų išnaikino brakonieriai. Brakonieriaavimas čia labai paplitęs. Nedaug liko stirnų ir šernų. Šernų populiacijai sumenkti labai lėmė prieš kelerius metus siautęs maras. Kaimuose ir vienkiemiuose yra nemažai šeškų ir akmeninių kiaunių. Šie žvėreliai dažnai išpjauna žmonių auginamus paukščius. Manoma, kad padaugėjo žebenksčių. Ariant lauką, ne kartą buvo išarti pelių lizde įsitaisę žebenksčiukai. Teko matyti ir kačių sumedžiotų žebenksčių. Šienaujant pievas, vis dažniau tenka aptikti laukinių bičių lizdų. Vasarą aptinkama ir širšių bei vapsvų lizdų.

Medžiotojai, žvejai

Širvintų rajone yra medžiotojų ir žvejų draugija. Smulkesnis šios draugijos padalinys yra Čiobiškio medžiotojų klubas, kurio vadovas yra Gelvonų seniūnijos ūkininkas Jonas Kukoris. Šio medžiotojų klubo medžioklės plotai – 15 000 ha. Iš jų 5 500 ha miškai, o apie 10 000 ha krūmais apaugę dirvonuojantys arba dirbami laukai. Medžioklės plotai yra Širvintų rajono šiaurės vakarų dalyje, prie Ukmergės, Jonavos ir Kaišiadorių rajonų. Šie plotai užima Gelvonų, Čiobiškio ir Mūsninkų seniūnijas. Anksčiau klubas turėjo 60 narių, o dabar jų apie 40, nes trečdalis medžiotojų pasitraukė, negalėdami susimokėti mokesčių. Juk įstojimo mokestis 3 000 litų, metinis nario mokestis – 200 litų. Plotų nuoma klubui kainuoja 8 000 litų. Norinčių stoti į klubą labai daug, bet tai miestiečiai, kurie daugiau uždirba. Kaimo žmogui vis sunkiau užsiimti šia veikla, tiksliau sporto rūšimi. Medžiojimo sezonas prasideda kiekvienų metų gegužės 1 d. ir baigiasi kovo 1 d. Medžiotojams nustatomi faunos limitai (licencijos). Čiobiškio medžiotojų klubui 2003–2004 m. duota licencija nurodyta 6 lentelėje:

6 lentelė

1. Briedžių	0 dienų
2. Elnių	0 dienų
3. Stirnų	45 dienų
4. Šernų	60 dienų
5. Vilkų	nelimituojama
6. Lūšių	nelimituojama
7. Lapių	nelimituojama
8. Mangutų	nelimituojama
9. Kiškių	nelimituojama
10. Žąsų	nelimituojama
11. Ančių	nelimituojama

Kiškių mažai liko, beveik nebėra lūšių, labai mažai vilkų. Nemažai usūrinių šunų (mangutų). Nuo naujojo sezono pradžios bus neleidžiama medžioti slankų. Padaugėjęs pelinių graužikų, priviso daug lapių. Kodėl išnyko briedžiai ir elniai? Nėra maitinimosi bazės. Pasirodo, kad daugiau kaip pusę šių žvėrių raciono sudaro žemės ūkio kultūros. Vien tik miške žvėrys neišsimaitina. Dideliame miško plote gyvena ir prasimaitina tik tam tikras žvėrių skaičius. Žvėrių populiacijų kitimas labai gerai matyti palyginus dabartinius ir 10 metų senumo medžioklės duomenis. 1994 m. per sezoną buvo sumedžiota 10–15 briedžių, 30 elnių, 100 šernų; stirnos nebuvo medžiojamos, kiškių ir lapių sumedžiodavo nedaug. Dabar sumedžiojama 50–60 šernų, 40 stirnų, 150 lapių, 10–15 kiškių. Paukščių populiacijos beveik nepasikeitė, tad ir jų sumedžiojimas liko maždaug toks pat, apie 80–100 vienetų ančių, kartais šiek tiek žąsų. Prisiveisė daug bebrų, kurie tapo problema. Jie labai gadina miškus, verčia medžius ir jais užtvenkia upelius ir melioracijos griovius, kurių vanduo užlieja šienaujamas pievas, paversdamas jas pelkėmis. Nunyksta ir vandeniui užlieti medžiai. Todėl jau numatyta bebrus gaudyti spąstais ir šaudyti. Bet medžioklė yra daugiau gamtos mylėtojų veikla, negu naudingas verslas. Tai savotiškas sportas. Dabar bebro kailio kaina 20–40 litų, jei gerai nuluptas, lapės – 30 litų, usūrinio šuns – iki 80 litų. Visai neturi paklausos ir nesuperkami kiaunių,

šeškų, kurmių kailiukai. Labai mažai pristatoma miškuose žvėrių išmėtytų ar nuo nušautų žvėrių nuimtų ragų. Ragų kaina nedidelė. Kodėl sumažėjo stambių miško žvėrių? Į šį klausimą klubo vadovas Jonas Kukoris atsakė taip: bloga pašarų bazė, barbariškos brakonierių medžioklės, galingi su optiniais taikikliais graižtviniai ginklai. Nuo tokių medžiotojų su tokiais ginklais pastebėtam žvėriui pasprukti neįmanoma. Be aplinkos apsaugos inspekcijos čia jau neišsiversi. Svarbu, kad ji turėtų reikiamas teises ir efektyviai dirbtų.

Žvėris medžiotojai šeria, ypač žiemos metu. Šito nedarant, jų būtų dar mažiau. Ūkininkai net ir vasaros metu į miškus suveža netinkamus runkelius, bulves, grūdus. Širvintų rajonas, nuo seno plėtojęs žemdirbystę, buvo labai žvėringas. Dėl daugybės dabar dirvonuojančių laukų žvėrių labai sumažėjo. Vidurio Lietuvos derlinguose rajonuose, kur žemės ūkis vystomas geriau, žvėringumas didesnis. Ten ir dabar sumedžiojama stambių žvėrių. Vadinasi, atėjo laikas visiems rimčiau susirūpinti savo krašto flora ir fauna.

Melioracija

Šlapios žemės Lietuvoje buvo sausinamos pačiu pažangiausiu būdu – drenažu. Drenažas yra išvedamas į pačias žemiausias vietas, į upelius ar ežerus. Natūralūs upeliai paprastai būna vingiuoti. Melioracija juos ištiesino. Stipriai sumažėjo upelių ilgis. Natūraliuose upeliuose buvo augalija, kuri sumažindavo upelio vandens tėkmės greitį. Pelkėta sausuma su gausybe vingiuotų upelių buvo tartum kempinė, prisisiurbusi vandens. Kokius neigiamus procesus sukelia melioracija, ištiesinanti upelius? Atsakysiu trumpai.

Pavasarių prasideda polaidis ir tirpsta sniegas. Tiesiais upeliais vanduo greitai nuteka į didesnes upes, o šie greitai nuteka į Nemuną. Šio proceso pasekmė – siaubingi potvyniai Nemuno žemupyje ir deltoje. Pastaruoju metu tie potvyniai vargina žmones ne tik pavasari, bet ir žiemos, o kartais net ir rudens mėnesiais. To beveik nebūdavo (o jei ir būdavo, tai ne taip katastrofiškai) seniau, prieš melioraciją. Šis faktas, aišku, ne melioracijos naudai. O vasaros metu Nemune trūksta vandens baržoms plaukioti (per seklu), Kauno HES dirba ne visu pajėgumu, nes šliuzai iš dalies uždaryti. Kodėl čia potvynis, o čia, žiūrėk, vandens stoka? Todėl kad nebėra vingiuotų upelių, kuriais vanduo ilgai teka iš pelkaičių – vandens šaltinio. Pelkaitės tartum įmirkusios kempinės tolygiai maitino Nemuną vandeni. Ekologiškai vertinant, melioracija sunaikino (arba beveik sunaikino) pelkių fauną ir florą, labai pasikeitė gamtiniai kompleksai. Padarytas poveikis ir agrotechnikai – vasaros mėnesiais, kai mažiau lietingi metai, kai kurioms žemės ūkio kultūroms (pvz., miežiams) trūksta drėgmės. Vandens pertekliumi atsi-kratyti nesunku, o kai laukus reikia laistyti, tai jau problema. Tai ar ne geriau,

*Po melioracijos likęs
vienas iš Laumių
upelio akmenų.
2003 m.
A. Vaitonio nuotr.*



kai nereikia nei sausinti, nei laistyti, t. y. palikti nuo amžių nusistovėjusius gamtinius kompleksus, nenaikinti augalų ir gyvūnų?

Svarbi Nemunui yra ir mūsų Širvintà su savo intakais. Tai įrodo Kauno HES hidrologinis postas prie Liukonių malūno. Kaip melioracija paveikė Gelvonų apylinkes? Į melioracijos griovį buvo suvaryta beveik du trečdaliai Kabarkštos, didžiausios šio krašto upės Širvintos intako. Tik nuo Sabališkio tvenkinio ji teka natūraliu slėniu, natūralia vaga. Du trečdaliai ir Vėliaupės, Kabarkštos intako, tapo melioracijos grioviu. Pusė Žuvintos (iki jai įtekant į Žuvinčių ežerą), pusė Siemanio upelių ir pusė visų Širvintos kairiųjų intakų ilgių virto melioracijos grioviais. Ištisu melioracijos grioviu virto Savingės upelis, neskaitant paties žemupio (apie 550 m), ir Meižės upelis. Apie Meižės upelio baseiną norėčiau pasakyti plačiau, nes tą vietą labai gerai žinau. Čia prabėgo mano vaikystė. Mano senelio Ferdinando Vaitonio sklypo krašte telkšo mažas ežeriukas. Vadindavo jį Dvaro ežeriuku, Vinco bala, Vaitonio bala. Aš manau, kad jį reikėtų vadinti Meižės ežeriuku, nes to paties pavadinimo upelis teka Meižėnų kaimo link. Per patį Meižėnų kaimą teka Žuvintos upelio aukštupio šakos. Minėtasis Meižės upelis, kai patvinsta, pievomis jungiasi su Žuvintos upelio aukštupiu. Kita Žuvintos upelio atšaka teka iš Žuvinčių ežero. Vasarą, kai lydavo, to upelio gylis būdavo 0,5–0,8 m, o kai nusistovėdavo sausra, tik pačiame dugne būdavo vandens. Gyvulius visuomet būdavo galima pagirdyti. Prie Meižės ežeriuko buvo vešlios šienaujamos pievos. Po melioracijos Meižės upelis virto giliu grioviu. Į to paties pavadinimo ežeriuką iš visų pusių buvo suvesti magistraliniai grioviai. Pavasarį ežeriukas pilnas vandens, aplinkinės pievos apsemtos. Viena pieva pavirto tikra pelke, jos neįmanoma šienauti. Melioracijos grioviu, buvusiu upeliuku, vanduo teka srauniai tik pavasarį. Vasarą griovyje gyvulių nepagirdysi, nors jis ir gilesnis už buvusį upelį. Kodėl taip atsitiko? Numelioravus lauką, pažemėjo gruntinio vandens lygis, todėl dabar vasarą vandens nėra ir gana giliame melioracijos griovyje. Dabar griovyje nebegali neršti ir plaukioti žuvis, kaip kad jos plaukirodavo upeliu.

Pati melioracija padaryta labai nekokybiškai. Teko čia kasti gana gilius ir ilgus tranšėjas įvairių pastatų pamatams, bet niekur neaptikome nė vieno melioracijos drenažo, net kasdami pamatus garažui ir tvartui, kasdami 3 šulinius. Tiesa, netoliese yra drenažas, o iš jo trykšta šaltinėlis – užsikimšę vamzdeliai. Jie pakloti su nuolydžiu, vanduo veržiasi į žemės paviršių ir, ištrykšdamas šaltiniu, teka tolyn, įmirkydamas dirvožemį. Melioracija daryta tam, kad būtų galima laiku įdirbti žemę, o čia su traktorium neįvažiuosi. Vėliau tokias klaidas taisė. Lauko plotuose prie tokių šaltinėlių išaugo daug šalpusnių. Anksčiau jų nebuvo. Išvada: sovietmečio melioratorių skaičiavimai buvo paviršutiniški, kasė kas antrą drenažo griovį. Melioratoriai susitaupė daug kuro, vietoje darbo buvo galima pasėdėti, nepersidirbti. Nesunkiai buvo viršijami planai, gaunamos premijos. Suardavo ir išakėdavo tokius laukus, o jie buvo dryžuoti kaip zebro kailis. Tamsesnius humusingus ruožus keisdavo rudu moliu atskiesti ruožai. Mat vamzdeliai, padengti izoliacine medžiaga, buvo užberti geru dirvožemiu, o paskui nederlingu rudu moliu. Vakarų šalyse, melioruojant dirbamą žemę, viskas daroma atvirkščiai. Bet ir tokia melioracija buvo gana reikšminga žemdirbystei. Palaidojus po žeme vandens nutekėjimo vamzdelius, iškirtus krūmus, nurinkus akmenis ir nusausinčius pelkėtas vietas, visas laukas tapo dirbamas ir skersai bei išilgai važinėjamas. Gerai, kad dar paliko didelius ažuolus. Anksčiau pavasario



Norėta pagrobti prie Gelvonų miestelio gulintį akmenį, bet ... per sunkus! 2003 m. A. Vaitonio nuotr.

sėjos darbus pradėdavome nuo pusės gegužės, nes klimpdavo technika, dabar žemė dirbama kartais ir nuo pusės balandžio.

Labai skaudus lietuviams buvo vienkiemių naikinimas, žmonių kėlimas į gyvenvietes. Melioruojant Gelvonų vienkiemių laukus, į gyvenvietes buvo iškeltos tik trys šeimos. Jos turėjo neblogus sodus. Štai Jono Vaitonio sode buvo 200 krūmų juodųjų serbentų, 20 krūmų raudonųjų serbentų, 30 kriaušių medžių, 100 obelių, 40 slyvų, 10 vyšnių, 1 kultūrinis šermukšnis, keletas laukinių medžių. Pats šeimininkas mirė, kai sužinojo, kad teks keltis į gyvenvietę. Žmogus jau sirgo, bet bloga žinia amžių patrupino. Sodas pramečiuodavo, bet vaismedžiai buvo taip pasodinti, kad kai vieni derėdavo, kiti ilsėdavosi. Pelno šiek tiek duodavo juodieji serbentai, o kitų vaismedžių ir vaiskrūmių produkcija buvo arba labai pigi, arba neperkama. Kai namai buvo nugriauti, šių eilučių autoriui buvo liepta nukirsti sodą. Tokia buvo sutartis. Bet ar galėjo sūnus sunaikinti savo tėvo darbą, kurį jis su tokia meile ir atsidavimu dirbo 50 metų? Jokie paaiškinimai negelbėjo, aš ilgam užsitraukiau pirmininko nemalonę. Dar didesnę nemalonę užsitraukė motina. O pirmininkas buvo kietas. Jis atsiuntė traktorių „Stalince T-100 M“ su kelmarove, kuriuo išrausė duobę ir, suvertę į ją išrautus sodo medžius, užstūmė žemėmis ir vikšrais sulygino. Gerai, kad šio vaizdo nematė tėvas, nes buvo jau miręs, bet, manau, visa tai jis gerai įsivaizdavo dar būdamas gyvas. Motina, tai matydama, verkė, šluostė ašaras kaimynės (Stefa Bartkevičiūtė, Genovaitė Adomavičienė, Elena Kačenauskienė).

Gyvenimas gyvenvietėje greitai apkarto. Karvutė prižiūta už 2–3 km. Ji ir esti, ir gerti nori. Taigi 3 kartus per dieną ją reikia aplankyti, nežiūrint, giedra ar lietus. Ir į darbą ryte 9 val. privalai suspėti. O gyvenvietėje, žiūrėk, vištos kaimyno daržą „išpureną“. Ir dar labiau įtempė kaimyninius santykius, dar neatsipalaidavusius po praėjusio naktinio baltaus. Brolis Vytautas su mama gyveno gyvenvietėje. Nusibodo jiems visi šie paminėti „privalumai“, pasistatė sodybą tėvo sklype. Namas buvo pastatytas per dvejus metus, bet medžių dar nėra, nes jie auga gerokai ilgiau. Žiemą ir rudenį laukų vėjai kiemą perpučia kiaurai. Nebėra to, kas buvo senajame vienkiemyje. Gal dėl to kai kas ir pasišaipė: „Kodėl tokie paklusnūs esate valdžios užgaidoms, kad kiekvieną kartą vis budavojate tartum kėkštai lizdus“.

Kiek teko kalbėtis, nepatenkinti ir kiti persikėlėliai iš vienkienių į gyvenvietes. Žmonės nori ramybės, nenori gyventi kamšatyje. Bet dabar atsirado dar viena problema – seni žmonės vienkiesiuose bijo užpuoliku. Nežinia dabar labiausiai ir kankina kaimo žmogų. Jei išitvirtins tik stambūs ūkiai, kaimas, aišku, pakis ir tikriausiai taps toks, koks jis yra Vakaruose. O žmonių gerovė, kaip ir visais laikais, labiausiai priklausys nuo pačių žmonių darbo ir noro gyventi gražiau, kultūringiau ir dvasingiau.

Vietovaizdžių* indeksų reikšmės

BM – banguotas molingas, priemolingas moreninis vietovaizdis
BMI – banguotas molingas, priemolingas moreninis vietovaizdis, išvogotas rininiu kloniu
B – vietovaizdis stambiai banguotas
M – priemolingas
nMI – nenuotakus priemolingas su rininiais kloniais vietovaizdis
n – nenuotakumas
I – rininiai kloniai
R₁ml – slėniuotas molingas vietovaizdis
m – molingas
R₁ – slėniuotas
nSI – nenuotakus smėlingas su rininiais kloniais vietovaizdis
S – priesmėlingas
tSR₂ – terasinis, smėlingas gilai slėniuotas vietovaizdis
t – terasos
R₂ – gilūs slėniai
atSR₁ – periodiškai užliejamas, terasinis smėlėtas, slėniuotas vietovaizdis
a – periodiškai užliejamas

* Vietovaizdžiai aprašyti remiantis A. Basalyko „Lietuvos fizinės geografijos“ antrosios dalies duomenimis. 3 pav. – iš 284 p.

Gelvonų krašto klimatas

Albinas Vaitonis

Gelvonų krašto klimatas – gal ir per drąsiai pasakyta. Į visas puses einant 300 kilometrų ir daugiau, klimatas bus vidutinis, bet vis tiek kiekviena vietovė yra savita. Išangą pradedu cituodamas gerai žinomos daktarės Audronės Galvonaitės ir meteorologo Donato Valiuoko mintis:

„Per visą žmonijos istoriją Žemės gyventojams teko prisitaikyti prie kintančių orų ir klimato pokyčių. Klimato pokyčiai vertė žmones, keliantis iš vienos vietos į kitą, keisti gyvenimo būdą, įpročius, pradėti auginti kitas kultūras. Mūsų laikais jau nereikia nuolat kovoti su gamta, bet turim ją saugoti net nuo neapgalvoto žmonių poveikio“.

Taigi klimatas žmogui buvo svarbus, yra svarbus, išliks svarbus ir ateityje.

Svarbiausias energijos šaltinis – Saulė. Ne veltui kai kurios tautos Saulę garbino kaip dievą. Lietuvoje per metus Saulė švyti vidutiniškai 1 916 valandų, bet niekad ne trumpiau kaip 1 781 valandą. Ryškiausiai ji pro debesis matoma (o tada geriausiai šildo žemės paviršius) gegužės, liepos, rugpjūčio mėnesiais, mažiausiai – vasario, birželio, lapkričio mėnesiais. Keista, kad mažai birželio mėnesį. Tokie jau daugiamečiai duomenys, birželio mėnesį storiausi debesų sluoksniai dengia Žemės paviršius (formuojasi troposferoje). Tai Saulės švytėjimo trukmės laikas, kai tiesioginė spinduliuotė duoda Žemei $\geq 0,2$ kal/cm² per minutę. Tada, kai Saulė aukštai pakyla virš horizonto.

Širvintos, mūsų rajono centras, meteorologijos stoties (MS) neturi, todėl duomenys paimti iš artimiausios Ukmergės MS. Ukmergės MS geografinės koordinatės: 55°15' šiaurės platumos, 24°46' rytų ilgumos, aukštis virš jūros lygio – 72 metrai. Gelvonų geografinės koordinatės: 55°04' šiaurės platumos, 24°41' rytų ilgumos, aukštis virš jūros lygio daugiau kaip 100 metrų. Ukmergės ir Gelvonų geografinė ilguma skiriasi 5' (minutėm), tai labai nedaug. Ukmergės ir Gelvonų geografinė platumos skiriasi 11' (minučių). Šis atstumas, išreikštas kilometrais, yra mažiau nei 20 km. Einant tiesia linija nuo Gelvonų link Ukmergės į šiaurę, yra apie 20 km. Meteorologijoje tai labai mažai. Taigi galima patikimai naudotis Ukmergės MS meteorologijos duomenimis. Svarbiausia yra oro temperatūra. Daugiametė yra +6,1°C. 2005 m. vidutinė oro temperatūra +6,9°C. Šilčiausias mėnuo Lietuvoje visuomet būna liepa. Daugiametė vidutinė liepos temperatūra Ukmergės MS, remiantis surinktais duomenimis, yra +17,5°C. 2005 m. liepos vidutinė temperatūra – +20,6°C. Šalčiausi mėnesiai yra lapkritis, gruodis, sausis, vasaris, kovas.

1 lentelė

Vidutinė penkių mėnesių temperatūra

Metai	Lapkritis	Gruodis	Sausis	Vasaris	Kovas
1993	-4,0	-0,1	-1,2	-1,9	-1,0
1994	+1,3	-1,8	0,0	-8,6	0,0
1995	-0,8	-7,0	-3,3	+1,6	+2,2
1996	+4,8	-7,2	-8,5	-8,7	-4,1

(tęsinys)

Metai	Lapkritis	Gruodis	Sausis	Vasaris	Kovas
1997	+2,3	-3,5	-4,5	-0,2	+0,4
1998	-4,2	-3,7	+0,1	+0,5	-0,3
1999	+1,2	-0,5	-2,2	-4,5	1,2

Šalčiausias mėnuo – sausis, tačiau maždaug kas 5-eri metai šalčiausias būna gruodis, kas 3-eji metai – vasaris, o kartą per 30 metų šalčiausias būna kovo mėnuo. (Išvada iš Ukmergės MS.)

Antras pagal svarbumą meteorologijos kriterijus yra krituliai. Daugiametė klimatinė norma, fiksuota Ukmergės MS, yra 636 mm per metus. 2005 m. užregistruota 658 mm per metus. 2006 m. buvo panašus kritulių kiekis, nežiūrint sausų birželio ir liepos mėnesių. „Skola“ atidavė rugpjūtis ir rugsėjis. Gėlvonų krašte kritulių būna apie 120 dienų per metus. Kritulių minimumas tenka nakties valandoms, apie vidurnaktį. Kritulių maksimumas iškrinta dieną, popietinėmis valandomis. 1992 m. sausra truko 110 parų, 1994 m. – 48 paras, 2002 m. – 34 paras, 2006 m. – 38 paras. Niekada neišsilaiko iškritęs pirmas sniegas. Pastovi sniego danga susidaro gruodžio pabaigoje ir išsilaiko iki kovo pradžios. Sniego dangos aukštis – 12–15 cm. Maksimalios pusnys – 80–90 cm. Net labai šaltą žiemą gali būti 20–30 dienų atodėrio. Antroje gruodžio pusėje užšąla ir ežerai. Širvinta gruodžio–sausio mėnesiais sustoja laikinai, o paskui vėl pradeda tekėti.

Dėl nevienodo oro išilimo ir drėgnumo formuojasi skirtingi slėgiai. Mūsų krašte vidutinis metinis atmosferos slėgis yra 1 014,7 hPa (hektopaskalių). Metinė slėgių svyravimo amplitudė – 3,7 hPa. Absoliutus slėgio maksimumas užregistruotas 1889 m. gruodžio mėnesį Vilniuje – 1 058,5 hPa. Absoliutus slėgio minimumas užregistruotas 1931 m. sausio mėnesį Ukmergėje ir Dotnuvoje – 951,6 hPa. Gėlvonų kraštas yra tarp Vilniaus ir Ukmergės, todėl patyrė šias anomalijas. Žmonės nieko ypatingo nepajuto, nes tik MS ir keletas žmonių tais laikais turėjo barometrus. Didžiausią poveikį Lietuvos slėgiui daro Islandijos minimumo bazinė sistema (amplitudė 10,0 hPa) ir daug mažesnę Azijos maksimumo bazinė sistema (amplitudė 5,0 hPa). Metinėje slėgių eigoje pastebimi trys slėgio maksimumai – vasario, spalio ir gegužės mėnesiais ir trys minimumai – liepos, gruodžio ir balandžio mėnesiais. Slėgių kitimas sukelia vėjus. Vidutinis vėjo greitis Lietuvoje yra 3,7 m/s. Toks registruojamas Ukmergės MS, toks ir Gėlvonų krašte. Vėjuočiausias laikotarpis yra ruduo ir žiema, ramiausias – pavasario pabaiga–vasaros pradžia. Didžiausi vėjai ir audros būna sausio mėnesį ir spalio antroje pusėje.

2 lentelė

Ukmergės MS 1961–1990 m. vėjo kryptių pasikartojimas, %

Kryptys	%
Š	9
ŠR	8
R	9
PR	12
P	20



Žvilgsnis į Širvintos
kilpą prie Karališkių
kaimo. 2001 m.

A. Vaitonio nuotr.

(tęsinys)

Kryptys	%
PV	19
V	14
ŠV	9
NK*	0
Štilis	8

* NK – nenustatyta kryptis.

Dažniausios vėjų kryptys būna P, PV, V.

Oro drėgmė. Vidutinė Lietuvoje – 60%, vasarą būna – 30%, dienos metu tik iki 25%. Rudenį būna iki 80%. 2006 m. vasarą buvo 18–20% oro drėgmė.

Rūkai. Lietuvoje būna 40–100, o kartais 150 dienų su rūkais. Tirštu rūku laikoma, kai matomumas mažiau negu 50 m. Rūkai prasideda liepos mėnesį, bet tirščiausi būna rugsėjo, spalio, lapkričio, gruodžio mėnesiais. Vidutinė rūko trukmė – 3–4 valandos, bet būna ir išimčių.

Perkūnijos. Lietuvoje jos būna 19–30, kartais 40 dienų per metus. Per parą perkūnija trunka 2,1–2,4 valandos. 70% perkūnijų būna birželio, liepos, rugpjūčio mėnesiais. Nuo spalio iki balandžio mėnesio būna tik 30% perkūnijų. Perkūnijos dažniausios popiet, rečiausios rytais.

Lijundros. Nuo spalio iki balandžio mėnesio būna 10–15 lijundros dienų, kartais 50 dienų. Lijundros trukmė – 12 valandų.

Pūgos. Kasmet būna 10–15, kartais 20 dienų. Pūgos trukmė – 5–7 valandos, maksimumas – 30–35 valandos. Daugiausia pūgų būna gruodžio, sausio, vasario mėnesiais. Maksimalios pusnys neviršija metro. Pustymui turi įtakos teritorijos miškingumas.

Grunto išalas. Vidutinis daugiamečių išalo gilumas – apie 60 cm. Praeitą mažai sniegingą žiemą išalas kai kuriose vietose siekė 140 cm. Jei pradeda šalti be sniego, tuomet išalas gilus. Jei šąla po gausaus pasnigimo, išalo beveik nebūna, nes sniegas geras šalčio izoliatorius.

- Pasaulio meteorologijos organizacijos duomenimis, įvyko tokie pokyčiai:
- pasaulio vandenyno lygis pakilo per (pastaruosius) 100 metų 10–25 cm;
 - pakilo vidutinių platumų žiemos ir pavasario vidutinė temperatūra;
 - padidėjo kritulių kiekis šaltuoju metų laiku;
 - pašiltėjo naktys;
 - anksčiau nusistovi sniego danga, bet anksčiau ir suyra;
 - anksčiau užšąla upės ir ežerai, bet greičiau ir išsilaisvina iš ledo gniaužtu;
 - paskutinio 10-mečio statistika rodo, kad 80% visų gamtinių nelaimių sudaro meteorologiniai ir hidrologiniai reiškiniai.

Literatūra

- Galvonaitė A., Valinskas D. *Lietuvos klimato kaita 1991–2003 metais*, Vilnius, 2005, LHMT.
LHT 1997 m. Hidrometeorologinės sąlygos, Vilnius, 1998.
LHT Ultravioletinė saulės spinduliuotė, Vilnius, 2001.

ISTORIJA

Gelvonų apylinkių archeologiniai paminklai*

Manvydas Vitkūnas

Vilniaus pedagoginis universitetas

Gelvonų apylinkėse yra keliolika archeologinių paminklų (žr. žemėlapi) bei į kultūros vertybių registrą neįtrauktų mitologinių vietų, senųjų kaimavičių, sunaikintų senkapių. Didesnė archeologinių paminklų dalis yra Širvintės upės žemupio baseine – Širvintos bei jos intakų pakrantėse. Čia išlikęs visas archeologinių vertybių kompleksas, pradedant Širvintos ir Šventosios santakoje esančiomis akmenis ir bronzos amžiaus gyvenvietėmis (Kunigiškių, Samantonių) ir baigiant vėlyvaisiais piliakalniais (pvz., Raudonkos piliakalnis Kabarkštos upelio dešiniajame krante, Pasodninkų piliakalnis Širvintos dešiniajame krante). Dalis archeologinių objektų yra toliau nuo Širvintos (Totoriškio piliakalnis, Labūnavos pilkapynas ir kt.).

Gelvonų valsčius apėmė didesnę teritoriją nei dabartinė Gelvonų seniūnija. Dalis buvusio valsčiaus dabar yra Ukmergės rajono Vėprių ir Pabaisko seniūnijų, Jonavos rajono Ūpninkų seniūnijos bei Širvintų rajono Čiobiškio seniūnijos teritorijose, todėl apžvelgsime ir jose esančius archeologinius objektus. Be to, siekdami kuo išsamiau atskleisti Širvintos žemupio baseino apgyvendinimo raidą, pasinaudosime ir buvusio Vėprių valsčiaus (dabar – Vėprių seniūnijos) teritorijoje aptiktos Samantonių senovės gyvenvietės tyrinėjimų duomenimis.

Archeologinių tyrinėjimų apžvalga

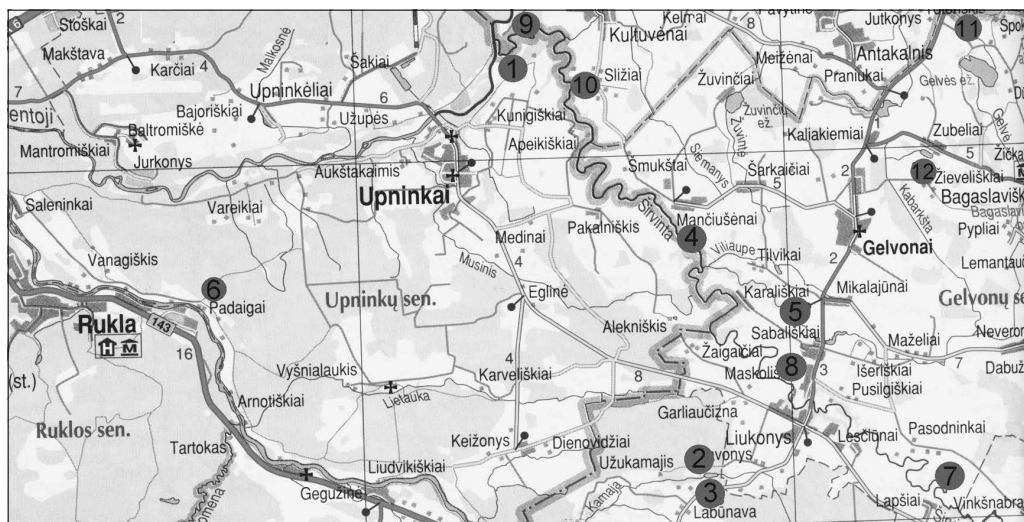
Pirmasis archeologas (nors savęs nelaikė šios mokslo srities profesionalu), susidomėjęs seniausia Neries ir Šventosios santakos regiono, į kuri patenka ir Gelvonų valsčius, praeitimi, buvo Lietuvos kariuomenės kapitonas Petras Tarasenko (1 pav.). 1921 m. jis keliavo po apylinkes tarp Kernavės ir Vėprių bei Pabaisko. Savo straipsnyje P. Tarasenko romantiškai rašė (kalba netaisyta):

„Graži Neries upė, graži Šventoji! Šviesia ir šalta vaga vingiuoja tarp kalnų kalnelių, miestų miestelių bei nebesuskaitomų plačios Lietuvos kaimų. Skaisčios bangos liūliuoja dainuoja, ar ir potylomis su aukštais krantais šnabžda-si. O krantas, tamsiu mišku apaugęs, stovi lyg ko susimastęs; atydžiai klauso bangų ir jas

1 pav. Archeologas, Lietuvos kariuomenės kapitonas Petras Tarasenko 1921 m. keliavo po apylinkes tarp Kernavės ir Vėprių bei Pabaisko ir aprašė dalį Gelvonų apylinkių archeologinių paminklų. Nuotr. iš: Kulikauskas P., Zabiela G. „Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)“, Vilnius, 1999



* Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Mokslo darbų komisijos. Leidyklai įteiktas 2007 12 03.



draugiškai lydi. Tai, kažin ko išsigandęs, iškarto nuo upės nubėga šalin ir sustoja; tai vėl, pasiūlgęs bangų dainelių ir draugo kalnio paramos kitame upės krante, metas vienas į kitą. Krūtinėmis upę suspaudžia ir bangoms laisvai dainuoti nebeleidžia. Pyksta bangos, ūžia ir marma, ir skubinasi į lygią platumą.

Įdomus kampelis ne vien tik savo gamtos gražumu, bet ir kitu žvilgsniu, gausumu įvairių senovės liekanų. Vienus jų aplankiau vasarą 1921 m., apie kitus tik girdėjau; bet giliai sužavėtas ir pačiais paminklais, kurie tiek primena vaizdų iš garsios praeities, ir jų skurdžiu likimu, kartais paniekinimu, nes jau baigiasi nykti kiti, atminsiu mūsų visuomenei juos.

Tas įvairumas ir gausumas senovės paminklų aiškus iš pridedamo čia „Archeologinio žemėlapis“, kuriame pažymėti paminklai, kaip esantys viduryje aprubežiuoto ploto, taip ir kai kurie artimesnieji.

Čia atrasta:

1. Piliakalnių – 6.
2. Atskirų kapų (milžinkapių) ir jų grupių – 10.
3. Senkapių – 10.
4. Vietų su akmens amžiaus pėdsakais – 23.
5. Įvairių kitų senovės paminklų – 9.

Jie išmėtyti 38 vietose.

Kaip rodo žemėlapis, dauguma paminklų spiečiasi pagal Neries ir Šventosios upes. Kurių plačios vagos jau buvo žinomos ir krantai apgyventi giliausioje senovėje. Bet ir pripuolamai atrasti kai kurie senovės paminklai viduryje ploto rodo, kad ir jis turi praeities žymių ir laukia tyrėjo, kad papildytų šį straipsnelį ir išplėstų tą darbą, parodytų mums, kokius senovės vaizdus slepia mūsų kraštas¹.

Svarbiausi straipsnyje aptariamai Gelvonų archeologiniai paminklai:

1. Kunigiškių senovės gyvenvietės;
2. Labūnavos piliakalnis;
3. Labūnavos senovės gyvenvietė;
4. Mančiūšėnų piliakalnis ir senovės gyvenvietė;
5. Maskoliškių piliakalnis;
6. Padaigų piliakalnis ir Padaigų I, Padaigų II bei Vanagiškių piliakalniai;
7. Pasodninkų piliakalnis;
8. Raudonkos piliakalnis;
9. Samantonių senovės gyvenvietė;
10. Sližių piliakalnis;
11. Totoriškio piliakalnis;
12. Žieveliškų senkapis (sunaikintas).

Sudarė Manvydas Vitkūnas

¹ Tarasenko P. Ieškojimai Neries ir Šventosios santėklyje, *Mūsų senovė*, Tilžė, 1922, kn. 4/5, p. 574–575.

P. Tarasenka savo straipsnyje gana išsamiai aprašė Totōriškio (dab. Gelvonų sen., Širvintų r.) bei Sližiū (dab. Veprių sen., Ukmergės r.) piliakalnius. Ypatingo tyrinėtojo dėmesio sulaukė akmens amžiaus bei ankstyvųjų metalų laikotarpio archeologiniai paminklai ir pavieniai radiniai. P. Tarasenka nurodo septynias, jo manymu, akmens amžiui priskirtinas radimvietes regione nuo Veprių iki Kernavės apylinkių bei 19 akmeninių dirbinių radimo vietų.

Tarpukariu daugiau dėmesio pradėta skirti ir vietos archeologiniams paminklams. Ypatingo dėmesio sulaukė piliakalniai. Deja, besidomintys senove žmonės toli gražu ne visada sugebėjo tinkamai įvertinti archeologinių paminklų reikšmės ir kartais beatodairiškai puldavo juos kasinėti, ieškodami „senovės lobių“. Pasodniškų kaimo (Širvintų r., Gelvonų sen.) gyventojos Stefanijos Amulytės teigimu, prieš Antrąjį pasaulinį karą Pasodniškų piliakalnį bandė kasinėti vietos ūkininkai, taip pat kasinėjo nepažįstami, iš kitur atvažiavę žmonės.

Antrojo pasaulinio karo metais archeologiniai tyrinėjimai Gelvonų apylinkėse nenutrūko. Vytauto Didžiojo kultūros muziejus (Kaune) 1943 m. pradėjo tyrinėti Samantonių senovės gyvenvietę. Tyrinėjimams vadovavo šio muziejaus Priešistorinio skyriaus konservatorius Pranas Baleniūnas (2 pav.). Samantonysė vėjo ir ūkinės veiklos naikinamoje stovyklavietėje buvo ištirtos kelios perkastos (daugiau kaip 50 m² plotas). Buvo aptikta pastato vieta bei nemažai titnaginių dirbinių paviršiuje, datuojamų neolito ir bronzos amžiaus². Šiuose tyrinėjimuose dalyvavo ir archeologė R. Jablonskytė-Rimantienė³, 1960 m. paskelbusi tyrinėjimų medžiagą⁴.

Turime duomenų, jog Antrojo pasaulinio karo metais Gelvonų apylinkėse archeologinius tyrimus bandė vykdyti ir kiti asmenys⁵.

Pokario metais Gelvonų apylinkių archeologiniai paminklai daugiausia tik žvalgyti. 1961 m. gavę žinių iš Ruklos pradinės mokyklos mokytojo V. Alekno, kad dešiniajame Neries krante ties Vanagiškių kaimu vėjo pustomame smėlyje randama archeologinių radinių, šią vietovę žvalgė archeologai P. Kulikauskas, A. Merkevičius ir M. Michelbertas. P. Kulikauskas žvalgomosios ekspedicijos veiklą bei vietos gyventojų surinktus radinius aprašė ataskaitoje⁶.

1971 m. Lietuvos istorijos instituto archeologai, vadovaujami Adolfo Tautavičiaus, žvalgė archeologinius pamin-



2 pav.

Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus Priešistorinio skyriaus konservatorius Pranas Baleniūnas, 1938 m. kasinėjęs Karališkių (Gelvonų vls.) senkapi, o 1943 m. pradėjęs Samantonių senovės gyvenvietės (buv. Veprių vls.) tyrimus. Nuotr. iš: Kulikauskas P., Zabiela G. „Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)“, Vilnius, 1999

² Kulikauskas P., Zabiela G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*, Vilnius, 1999, p. 244–246.

³ *Ten pat*, p. 250.

⁴ Jablonskytė-Rimantienė R. Pirmykščiai būstai Samantonyse, *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, Kaunas, 1960, t. 1, p. 56–65, 319–320.

⁵ Pasodniškų kaimo (Širvintų r., Gelvonų sen.) gyventojos Stefanijos Amulytės teigimu, vokiečių okupacijos metais Pasodniškų piliakalnį bandė kasinėti Mikalajūnų pradinės mokyklos mokytojas (pavardės pateikėja neprisimena).

⁶ Kulikauskas P. Vanagiškiai, Jonavos r., *LIIR*, byla, Nr. 103.

klus Jonavos rajone. Ekspedicijos metu buvo aplankyti ir kai kurie buvusio Gelvonų valsčiaus teritorijoje buvę archeologiniai paminklai – Padaigų piliakalnis, Vanagiškių pilkapiai, Keičionių senkapio bei spėjamų sunaikintų pilkapių vieta⁷.

1976 m. Mokslinės metodinės kultūros paminklų apsaugos tarybos koordinacijos grupės vadovas M. Černiauskas vadovavo Širvintų rajono archeologinių paminklų kartografavimo ekspedicijai. Ekspedicijos tikslas buvo patikrinti rajone esančius archeologinius paminklus, išaiškinti galimus naujus paminklus ir tiksliai nustatyti jų vietą, kad būtų galima juos fiksuoti žemėlapyje⁸. Daugelis archeologinių objektų žvalgymų ataskaitoje paminėti labai trumpai – tik konstatuota jų apytikslė buvimo vieta. Tarp paminėtų objektų – Labūnavos pilkapynas, pėduotas akmuo Dūdų kaime, mitologiniai akmenys Liūkonyse, Mančiušėnų, Pasodniūnų, Raudoňkos ir Totōriško piliakalniai, Bagdỹšių, Davonių, Kāliakiemių, Karāliškių, Lesčiūnų, Liūkonių, Mančiušėnų, Māželių, Mikalajūnų, Stavarýgalos, Šarkāičių, Totōriško, Zubėlių, Žievėliškių senkapiai, numanomai sunaikinti Sedūnų pilkapiai netoli Bagaslaviško, mitologinis akmuo Gėlvonuose⁹.

1983 m. Gelvonų apylinkių, kaip ir viso Širvintų rajono, fiksuotus bei numanomus archeologinius paminklus žvalgė archeologas Jonas Balčiūnas¹⁰. Jis kruopščiai rinko medžiagą apie Širvintų rajono paveldą – jo ataskaitoje neapeitas beveik nei vienas šiuo metu žinomas archeologijos paminklas, mitologinė vietovė, surinkta gana gausi medžiaga iš tarpukariu veikusios Valstybinės archeologijos komisijos (VAK) išlikusių archyvų. Tuometinėje Gelvonų apylinkėje J. Balčiūnas aplankė Bagaslaviškį (greta šio miestelio esantį vad. Raganų kalną)¹¹, Bagdỹšių kalvas (esą turinčias mitologinių vietovių arba senųjų kapinynų bruožų)¹², Davonių kaimą (senąsias kaimo kapinaites)¹³, Dūdų kaimą (šio kaimo pakraštyje esantį akmenį su „velnio pėda“)¹⁴, Gėlvės viensėdį, kuriame rinko duomenis apie čia esantį senkapį¹⁵, pačius Gėlvonus, kuriuose apžiūrėjo akmenį „su Marijos pėda“¹⁶, Kāliakiemių, Lāpiškių (Lapšių), Lesčiūnų, Māželių, Mikalajūnų, Sedūnų, Šarkāičių, Totōriško bei Žievėliškių kaimo senąsias kapinaites¹⁷, spėjamas Zubėlių kaimo kapinaites¹⁸, vėlyvojo geležies amžiaus Labūnavos pilkapyną¹⁹. Karāliškių kaime J. Balčiūnas aplankė XVI–XVII a. datuotą senkapį bei geležies amžiaus senovės gyvenvietę, kurioje rado lipdytinės brūkšniuotosios keramikos bei pentinį siauraašmenį kirvį²⁰. Liūkonyse archeologas aplankė kryžių ir mitologinius akmenis²¹, Stavarýgaloje – kapinyno vietą. Konstatuota, jog pastarojoje radimvietėje aptikta žmonių kaulų, žiestos keramikos šukių ir žalvarinė mone-ta²². Mančiušėnuose buvo žvalgytas piliakalnis ir senovės gyvenvietės liekanos, Maskōliškiuose, Pasodniūkuose, Raudoňkoje ir Totōriškyje – piliakalniai bei jų likučiai²³.

⁷ Tautavičius A. 1971 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita (duomenys apie Kėdainių, Jonavos, Kauno, Kaišiadorių, Prienų, Alytaus, Trakų, Švenčionių, Raseinių ir Vilniaus rajonų archeologinius paminklus), *LIIR*, byla Nr. 313, p. 9–17.

⁸ Černiauskas M. Širvintų rajono 1976 m. archeologijos paminklų kartografavimo ataskaita, *Lietuvos istorijos instituto rankraštynas* (toliau – *LIIR*), b. 2246, p. 4.

⁹ *Ten pat*, p. 3–18.

¹⁰ Balčiūnas J. 1983 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos Širvintų rajone ataskaita, *LIIR*, b. 2246, p. 4.

¹¹ *Ten pat*, p. 8.

¹² *Ten pat*, p. 8–9.

¹³ *Ten pat*, p. 13.

¹⁴ *Ten pat*.

¹⁵ *Ten pat*, p. 14–15.

¹⁶ *Ten pat*, p. 15–16.

¹⁷ *Ten pat*, p. 23–24, 34–36, 42, 53, 56–58, 63–64.

¹⁸ *Ten pat*, p. 61–62.

¹⁹ *Ten pat*, p. 33–34.

²⁰ *Ten pat*, p. 25–26.

²¹ *Ten pat*, p. 37–38.

²² *Ten pat*, p. 55.

²³ *Ten pat*, p. 39–41, 47, 49, 57.

Ne kartą Gelvonų apylinkėse yra lankęsi ir čia buvusias šventvietes lokalizavę kraštotyrininkas Tadas Šidiškis, archeologas Vykintas Vaitkevičius. Savo tyrinėjimų duomenis jie paskelbė Širvintų rajono bei visos Aukštaitijos šventviečių tyrimams skirtose publikacijose²⁴. Duomenys apie šventvietes ir mitologinius objektus apibendrinti žvalgomosios ekspedicijos ataskaitoje²⁵.

1997 m. buvusio Gelvonų valsčiaus, o dabar – Jonavos r., Upninkų seniūnijos teritorijoje darbavosi Lietuvos istorijos instituto archeologai. Linas Kizikevičius žvalgė spėjama Padaigų senovės gyvenvietę greta Padaigų piliakalnio (Smaliakalnio). Jokių archeologinių radinių bei kultūrinio sluoksnio aptikti nepavyko. Rasta tik 1852 m. Rusijos moneta²⁶.

1997 m. rudenį archeologas Džiugas Brazaitis žvalgė akmens ir ankstyvojo metalų laikotarpio gyvenvietes Širvintos žemupyje, Kunigiškiuose (Jonavos r.)²⁷. Tais pačiais metais ekspedicija, vadovaujama Eugenijaus Butėno, tyrė Vanagiškių pilkapyną. Ištirti du pilkapiai²⁸.

Gelvonų apylinkių neaplenkė ir pastaruoju metu vis didesni tyrimų mastą įgaunančios povandeninės archeologijos specialistai. 2000 m. archeologas Zenonas Baubonis nardė Gelvanės ežere ir apžiūrėjo čia esantį nuskendusį luotą²⁹.

Iš vidurinės ir jaunosios kartos archeologams užduotų mįslių Gelvonų apylinkėse iki šiol taip ir liko iki galo neįminta mįslė apie tariamąjį, Senādvarių (Senadvario) piliakalnį netoli Liūkonių. J. Balčiūnas abejojo vietos gyventojų Vytauto Bičiuolio nurodytų dviejų kyšulinių kalvų Širvintos pakrantėse priskirtinumu piliakalniams, nors ataskaitoje ir nurodė, jog tai – spėjamos Senadvarių (Senadvario) piliakalnio vietos³⁰. Gintautas Zabiela Lietuvos piliakalnių sąrašo papildyme apdairiai spėja, jog piliakalnis gali būti visiškai nuplautas Širvintos upės³¹. Šio straipsnio autorius 2002–2003 m. apžiūrėjo kairįjį Širvintos upės krantą ties Senādvarių kaimu ir rado vos vieną vietą, galimai laikytiną iš dalies nuplauto piliakalnio likučiais, tačiau patikslinti šios vietos išliekamąją vertę galima tik atlikus išsamesnius archeologinius tyrimus.

2002 m. rugpjūčio mėnesį šio straipsnio autorius žvalgė kai kurių žinomų archeologinių paminklų aplinką bei ieškojo dar nežinomų archeologinių paminklų. Žvalgymai buvo atliekami Gelvonų ir Čiobiškio seniūnijose. Buvo žvalgoma Pasodninkų piliakalnio (vad. Batareika), Raudonkos, Mikalajūnų piliakalnio (vad. Batareika) aplinka, Labūnavos ežero pakrantės (3 pav.). Šių žvalgymų pagrindinis tikslas buvo spėjamų senovės gyvenviečių paieška bei

²⁴ Šidiškis T. Širvintų krašto alkavietės ir mitologinės vietos, *Širvintos* (serija „Lietuvos valsčiai“), Vilnius, 2000, p. 33–49; Vaitkevičius V. *Senosios Lietuvos šventvietės, Aukštaitija*, Vilnius, 2006.

²⁵ Vaitkevičius V. Kauno, Vilniaus, Šalčininkų ir Jonavos rajonų mitologiniai-sakraliniai objektai, *LIIR*, byla Nr. 2873.

²⁶ Kizikevičius L. Archeologijos žvalgomieji tyrimai Jonavos r., Padaigų senovės gyvenvietėje 1997 m., *LIIR*, byla Nr. 2789.

²⁷ Brazaitis D. Kunigiškių (Jonavos r.) spėjamos akmens amžiaus gyvenvietės (IP 84/A) žvalgomieji archeologiniai tyrimai, *LIIR*, byla 2862; Brazaitis D. Žvalgomieji tyrinėjimai Kunigiškių akmens amžiaus gyvenvietėse, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*, Vilnius, 1998, p. 5–7.

²⁸ Butėnas E. Vanagiškių pilkapyno, Jonavos r. 1997 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita, *LIIR*, byla Nr. 2809; Butėnas E. Vanagiškių pilkapyno tyrinėjimai 1997 metais, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*, Vilnius, 1998, p. 138–142. Archeologinių tyrinėjimų ataskaita, *LIIR*, byla Nr. 2809.

²⁹ Baubonis Z. Luotų, esančių Asvejos (Molėtų r.), Luokesaičio (Molėtų r.), Gelvanės (Širvintų r.) ir Jagomanto (Švenčionių r.) ežeruose 2000 m. inventorizacijos ataskaita, *LIIR*, b. 3620.

³⁰ Balčiūnas J. 1983 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos Širvintų rajone ataskaita, *LIIR*, b. 2246, p. 53–54.

³¹ Zabiela G. *Lietuvos medinės pilys*, Vilnius, 1995, p. 250.



3 pav. 2002 m.
Žvalgomieji
archeologiniai
tyrinėjimai
Gelvonų apylinkėse.
Geologiniu grąžtu
imami grunto
pavyzdžiai iš terasos
viršaus Labūnavos
ežero pietiniame
krante, Labūnavos
senovės gyvenvietės
teritorijoje. 2002 m.
R. Vitkūnienės nuotr.



4 pav. Tyrinėjimų
Raudonkos piliakalnyje
vaizdas. 2003 m.
M. Vitkūno nuotr.

žinomų archeologinių paminklų būklės patikrinimas. Taip pat buvo ieškomas spėjamas Karališkių piliakalnis, numanomai esąs Karališkių senovės gyvenvietės aplinkoje, dešiniajame Širvintos upės krante. Ekspedicijos metu žvalgytos senosios Žieveliškių kapinės. Taip pat žvalgyta spėjamoji Labūnavos senovės gyvenvietė Čiobiškio seniūnijos teritorijoje. Tyrinėjimų Labūnavos ežero pakrantėje metu rastos keramikos šukės ir kultūrinio sluoksnio pėdsakai liudija šioje vietoje buvus žemės dirbimo metu beveik visiškai sunaikintą senovės gyvenvietę. Rasta lipdytinė keramika, preliminariai laikoma vienalaikė su Labūnavos pilkapynu ir datuojama vėlyvuuju geležies amžiumi. Raudonkos piliakalnio vakarinėje papėdėje esančioje Kabarkštos upelio kilpos juosiamoje aikštelėje aiškesnių kultūrinio sluoksnio pėdsakų 2002 m. nerasta. Piliakalnio papėdėje aptikta keramika datuota I tūkstm. antrąja puse – II tūkstm. pradžia³².

³²Vitkūnas M. *Archeologiniai žvalgymai Širvintų rajono Gelvonų ir Čiobiškio seniūnijose, archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*, Vilnius, 2005, p. 298–301.

2003 m. šio straipsnio autorius toliau žvalgė Gelvonų apylinkių archeologinius paminklus. Žvalgomųjų tyrinėjimų Labūnavos kaimo teritorijoje pietiniame Labūnavos ežero krante rastos keramikos šukės. Jos liudija šioje vietoje buvus žemės dirbimo visiškai arba iš dalies sunaikintą gyvenvietę arba kaimavietę. Rasta smulki žiesta keramika nedatuojama, išskyrus spėjamą ašocio dugnelį, preliminariai datuojamą XVI–XVII a. Turimi tyrinėjimų duomenys leidžia teigti, kad šioje vietoje buvo vėlyvųjų viduramžių kaimavietė. Atsižvelgiant į tai, jog Labūnava rašytiniuose šaltiniuose minima nuo XIV a.³³, čia galima tikėtis rasti ankstyvesnių laikotarpių gyvenviečių pėdsakų³⁴.

2003 m. taip pat buvo kasinėjamas Raudonkos piliakalnis (vad. Batareika). Buvo atlikti žvalgomieji tyrinėjimai piliakalnio aikštelės centrinėje dalyje (ištirta 11 kv. m) (4 pav.). Jokių statinių pėdsakų ir archeologinių radinių, išskyrus dvi lipdytinės ir žiestosios keramikos šukes, nerasta³⁵.

Širvintos žemupio baseine yra pakankamai reikšmingas archeologinių paminklų kompleksas, kurį tikslinga tyrinėti ir ateityje. Išsamesni archeologiniai tyrimai gali padėti atskleisti mikroregiono apgyvendinimo raidą nuo akmens amžiaus iki vėlyvųjų viduramžių.

Akmens ir bronzos amžiaus archeologiniai paminklai

Seniausi žmonių gyvenimo pėdsakai Širvintos žemupio baseine aptikti Samantonyse (dab. Ukmergės r., Veprių sen.). Čia rasta **Samantonių senovės gyvenvietė** priskirta viduriniojo akmens amžiaus – mezolito (8–4 tūkstm. pr. Kr.) laikotarpiui. Tikslumo dėlei turime pažymėti, jog ši gyvenvietė buvo rasta ne Širvintos, bet Šventosios upės kairiajame krante, netoli Širvintos žiočių. Samantonių gyvenvietėje ankstyviausi aptikti radiniai datuojami epipaleolitu (pačia mezolito pradžia)³⁶. Taigi pirmieji gyventojai Širvintos žemupyje pasirodė ne vėliau kaip prieš dešimt tūkstančių metų – 8-ajame tūkstm. pr. Kr. Samantonių senovės gyvenvietėje aptikta ankstyvojo mezolito laikotarpiui priskiriamų titnaginių strėlių antgalių, gremžtukų. Šiaurinėje gyvenvietės dalyje rasta vėlyvesnio akmens amžiaus periodo – neolito, radinių: titnaginių strėlių antgalių, gremžtukų, grandukų, akmeninių ir buožių dalių³⁷.

Ankstyvojo bronzos amžiaus laikotarpiui priskiriami Samantonyse rasti kai kurių būstų pėdsakai. Tarp jų – ovalaus pastato (5 pav.) su židiniu nežymūs likučiai. Pastato būta apie 10,5 m ilgio, 6,5 m pločio. Pastatas buvo stulpinės konstrukcijos. Sienos buvo pintos iš šakų, horizontaliai įtvirtintų tarp vertikalių laikančiųjų stulpų, apšiltinimo tikslu apdrėbtos moliu. Įėjimas – rytinėje pastato pusėje. Du pastato viduje buvę stulpai laikė stogą. Židinyje buvo kūrenamas pailgoje, apie 3,5 m ilgio, 1,5 m pločio ir 1 m gylio ūkinėje duobėje, kuri ilgainiui iš dalies buvo užpilta ir jos vietoje įrengti mažesni židiniai. Puodai gaminant maistą buvo statomi šalia ugnies. Pastato stogas, manoma, buvo dvišlaitis, su čiukuru dūmams išleisti viename gale³⁸.

³³ Kraštas ir žmonės, Vilnius, 1983, p. 30.

³⁴ Vitkūnas M. Žvalgomieji tyrinėjimai Labūnavoje, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2003 metais*, Vilnius, 2005, p. 162–163.

³⁵ Vitkūnas M. Raudonkos piliakalnis, *archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2003 metais*, Vilnius, 2005, p. 63–64.

³⁶ Rimantienė R. *Akmens amžius Lietuvoje*, Vilnius, 1996, p. 65.

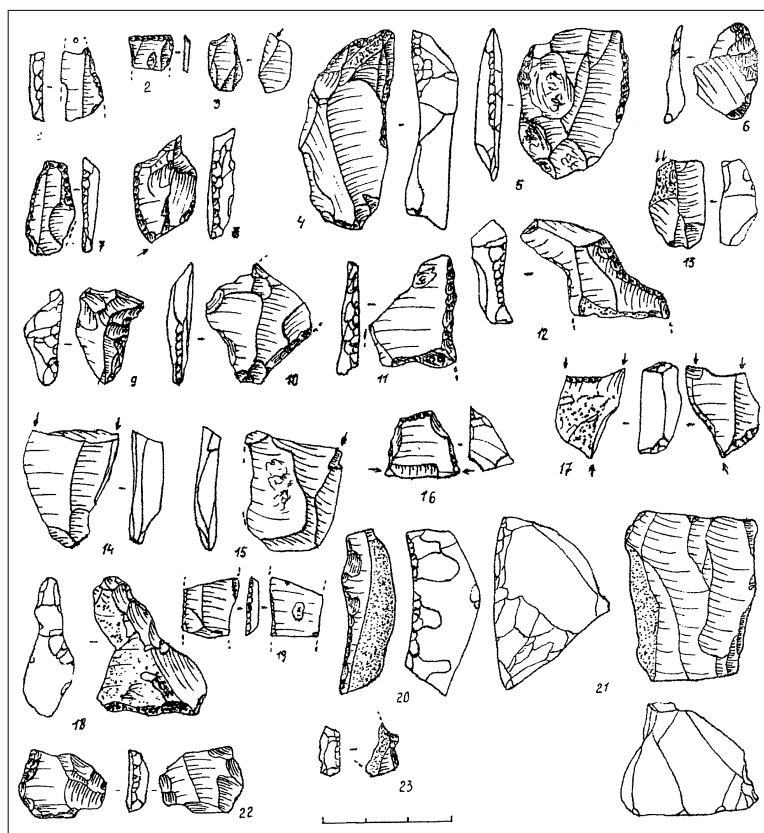
³⁷ Rimantienė R. Samantonių stovyklavietė, *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, Vilnius, 1987, t. 3, p. 619.

³⁸ Jablonskytė-Rimantienė R. Pirmykščiai būstai Samantonyse, *Lietuvos TSR architektūros klausimai*, Kaunas, 1960, t. 1, p. 62–63.



5 pav. Ankstyvojo
bronzos amžiaus
būstas Samantonyse.
R. Rimantienės
rekonstrukcija

Kairiajame Širvintos krante, netoli jos ištekmio į Šventąją, netoli Kunigiškių kaimo (dab. Jonavos r., Upninkų sen.) tirtos dvi **Kunigiškių senovės gyvenvietės**. Kunigiškių 1-oji gyvenvietė buvo išikūrusi smėlėtoje kalvelėje pirmojoje viršsalpinėje terasoje pačioje Širvintos pakrantėje. Tyrinėjimų metu surinkta titnaginių dirbinių kolekcija (6 pav.). Net 21 iš 80 rastų titnagų įvertinti kaip dirbiniai. Tai mikrolitiniai dirbiniai – lancetinio strėlės antgalio dalis, bazinis mikrorėžtukas, skeltės statmenai retušuotu galu dalis (spėjamos trapecijos arba akmenėlio dalis), grandukai, rėžtukai,



6 pav. Titnago radiniai
iš Kunigiškių I
gyvenvietės. Pieš. iš:
Brazaitis D. Kunigiškių
(Jonavos r.) spėjamos
akmens amžiaus
gyvenvietės
(IP 84/A) žvalgomieji
archeologiniai tyrimai,
LIIR, byla Nr. 2862

retušuotos skeltės ir nuoskalos. Taip pat rastas titnaginys režiklis – dirbinys, turintis šoninio gremžtuko ir ylos bruožų. Manoma, kad panašūs dirbiniai skirtini vėlyvojo neolito ir senojo bronzos amžiaus laikotarpiui. Apskritai titnaginių dirbinių rasta nedaug, todėl spėjama, kad čia gyvenę žmonės turėjo gana ribotus titnago žaliavos išteklius. Gyvenvietėje taip pat rasta šiek tiek keramikos, kuri savo molio masės sudėtimi buvo dviejų tipų – liesinta augalinėmis ir augalinėmis su smėlio priemaisomis. Vienos šukės paviršius buvo brūkšniuotas. Preliminariai manoma, kad šioje vietoje būta vieno arba dviejų etapų neolito laikotarpio gyvenvietės. Kiek anksčiau, antroje Šventosios kairiojo kranto terasoje, aptikti Kunigiškių 2-osios gyvenvietės pėdsakai. Čia rasti keliolika titnaginių dirbinių, nuoskalų, skaldytinių bei šiek tiek keramikos šukių, iš kurių viena buvo brūkšniuota. Tai leido tyrėjui spėti, jog keramika datuotina bronzos arba geležies amžiumi. Tikslesnė Kunigiškių 2-osios gyvenvietės chronologija nenustatyta³⁹.

Manytume, jog būtent nuo Širvintos ir Šventosios santakos gyventojai palaipsniui skverbėsi į krašto gilumą aukštyne palei Širvintos pakrantes. Nors čia nėra archeologinių paminklų, datuojamų laikotarpiu iki Kristaus gimimo, tačiau įvairiose Gelvonų apylinkių vietovėse (Gelvonuose, Garliaučiznoje, Gavėnonyse, Gelvėje, Dienovidžiuose, Keižionyse, Knyszlaukyje, Neveronyse, Pasodninkuose, Raudonkoje, Stavarygaloje, Šarkaičiuose, Vareikiuose, Vikšnabrastyje) aptikta akmeninių kirvių, būdingų akmens amžiui ir ankstyvųjų metalų laikotarpiui⁴⁰. Daugelis radinių pateko į Vytauto Didžiojo karo muziejų Kaune, pavieniai saugomi Ukmergės kraštotyros muziejuje, buvo patekę į Gelvonų vidurinės mokyklos muziejų, likviduotos Skarūlių aštuonmetės mokyklos muziejų.

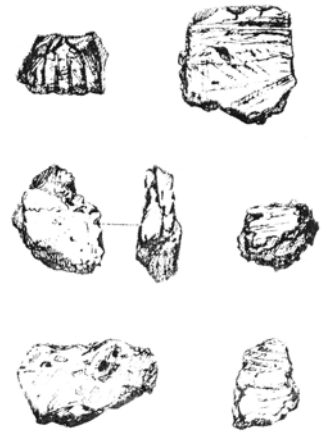
Geležies amžiaus archeologiniai paminklai

Geležies amžius – plati archeologinė epocha, suskirstyta į keturis periodus: ankstyvąjį (V–I a. pr. Kr.), senąjį (I–V a.), vidurinįjį (V–IX a.) ir vėlyvąjį (X–XII a. bei XIII a. pradžia).

Geležies amžiaus archeologiniai paminklai Gelvonų apylinkėse dar tik pradėdami tyrinėti, todėl apie krašto apgyvendinimo raidą aptariamuoju laikotarpiu kol kas tegalime tik kelti prielaidas, o atskirais atvejais – daryti preliminarias išvadas.

Seniausių geležies amžiaus paminklų grupę priskirtina *Mančiušėnų senovės gyvenvietė* ir greta jos esantis *Mančiušėnų piliakalnis*. Senovės gyvenvietė lokalizuota Mančiušėnų kaimo pietinėje dalyje, apie 250 m nuo Širvintos kranto, slėnyje. Gyvenvietė yra tik 2 m aukščio aukštumėlėje bei jos pakraščiuose. Archeologinių žvalgymų metu

7 pav. Mančiušėnų senovės gyvenvietėje 1983 m. aptiktos keramikos šukės. Pieš. iš: Balčiūnas J. 1983 m. *Žvalgomosios archeologinės ekspedicijos Širvintų rajone ataskaita*. LIIR, byla Nr. 2246



³⁹Brazaitis D. Žvalgomieji tyrinėjimai Kunigiškių akmens amžiaus gyvenvietėse, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais*, Vilnius, 1998, p. 5–6.

⁴⁰Lietuvos TSR archeologijos atlasas, Akmens žvalgytųjų paminklai, Vilnius, 1974, t. 1, p. 35, 119–196.



8 pav. Mančiušėnų
piliakalnis. 2006 m.
M. Vitkūno nuotr.

kultūriniam sluoksnyje rasta lipdytinės brūkšniuotosios keramikos šukių (7 pav.)⁴¹. Apie 200 m į šiaurės rytus nuo senovės gyvenvietės yra Mančiušėnų piliakalnis, dar vadinamas Milžinkapiu. Piliakalnį (8 pav.) iš pietų ir vakarų juosia Širvintos slėnis, rytuose piliakalnis susisiečia su gretima aukštuma. Nuo aukštumos piliakalnį skiria griovys ir pylimas. Pylimo aukštis nuo aikštelės pusės – 1,3 m, nuo aukštumos pusės – 2,5 m. Piliakalnio šlaitai statūs, iki 16 m aukščio. Viršūnės aikštelė ovali, apie 38 m ilgio, 15 m pločio⁴². Piliakalnis archeologų netyrinėtas. Sprendžiant pagal radinius iš greta esančios gyvenvietės (brūkšniuotoji keramika), šis piliakalnis galėjo būti pradėtas naudoti apie Kristaus gimimo laiką, o jo įtvirtinimai būdingi vėlyviesiems piliakalnimams. Apie Mančiušėnų piliakalnį išlikęs padavimas, esą „šiam kalne yra užkasta bažnyčia, kurios lubų sijos iš milžinų kaulų dėtos“⁴³.

Labiausiai į vakarus nutolusioje buvusio Gelvonų valsčiaus vietovėje – Padaigų kaime (dab. Jonavos r., Upninkų sen.) yra **Padaigų piliakalnis**, dar vadinamas Smailiākalniu. Šis piliakalnis (9, 10 pav.) įrengtas Neries dešiniojo kranto slėnio krašte esančioje kalvoje. Pi-

9 pav. Padaigų
piliakalnio prieigos
iš pietryčių. 2007 m.
M. Vitkūno nuotr.



⁴¹ Balčiūnas J. Mančiušėnų senovės gyvenvietė, *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva*, Vilnius, 1996, p. 286.

⁴² Vaškevičiūtė I. Mančiušėnų piliakalnis, *Kultūros paminklų enciklopedija, Rytų Lietuva*, Vilnius, 1996, t. 1, p. 285–286.

⁴³ Vaitkevičius V. *Senosios Lietuvos šventvietės. Aukštaitija*, Vilnius, 2006, p. 125.

liakalnio aikštelė ovali, pailga rytų-va-
karų kryptimi 9 × 8 m dydžio. Rytinėje
aikštelės pusėje supiltas 2 m aukščio,
15 m pločio pylimas, apardytas karo me-
tais iškastų apkasų. Išorinis pylimo šlai-
tas leidžiasi į 16 m ilgio, 15 m pločio,
1 m gylio griovį. Piliakalnio šlaitai sta-
tūs, 13–15 m aukščio. Piliakalnio šiau-
rinėje papėdėje yra daugmaž 0,2 ha plo-
to gyvenvietės likučių. Preliminariai pi-
liakalnis datuojamas I tūkstm. Padaigų
piliakalnis archeologų nėra tyrinėtas⁴⁴.

Archeologų taip pat nėra tirtas *Pa-
sodniūkų piliakalnis*. Šis piliakalnis (11,
12, 13 pav.), dar vadinamas Batareika,
yra Pasodninkų kaimo pietinėje dalyje,
Širvintos dešiniajame krante, ties jos san-
taka su bevardžiu upeliu. Iš pietų pilia-
kalnį juosia Širvintà, iš rytų ir šiaurės –
bevardžio upelio slėnys. Vakaruose pi-
liakalnis susisiečia su gretima aukštuma, nuo kurios
piliakalnį skiria kūgio pavidalo 8 m ilgio pylimas (nuo
aikštelės – 4,5 m aukščio, iš išorės – 3,5 m aukščio).
Piliakalnio šlaitai statūs, iki 20 m aukščio. Viršūnės aikš-
telė smarkiai nuslinkusi, šiuo metu – trikampio formos,
15 m ilgio, 10 m pločio (vakarinėje pusėje)⁴⁵. Piliakalnio

vakarinėse prieigose 2002 m. buvo iš-
kastas šurfas, tikintis rasti galimos se-
novės gyvenvietės pėdsakų, tačiau kul-
tūrinio sluoksnio nerasta⁴⁶. Pasodninkų
kaimo gyventoja Stefanija Amulytė pa-
teikė informacijos apie piliakalnio mė-
gėjiškus kasinėjimus prieškario ir karo
metais bei tarp kaimo žmonių sklidu-
sius pasakojimus apie piliakalnį⁴⁷. Apie
Pasodninkų piliakalnį taip pat išlikę pa-
sakojimai, esą „čia prapuolė bažnyčia po
žemėm“, kad piliakalnis esąs „kareivių
žemėmis užpilta bažnyčia“⁴⁸.

Taip pat archeologų netyrinėtas ir
Šventosios beveik nuplautas **Slizių pilia-
kalnis**. Šis piliakalnis yra Ukmergės ra-
jono Veprių seniūnijoje, Širvintos deši-
niajame krante, pietvakariniame Slizių
kaimo pakraštyje. Piliakalnį juosia upė.



10 pav. Padaigų kaimo
ūkininkas Mečys Padaiga
prie Padaigų piliakalnį
žymincio ženkle. 2007 m.
M. Vitkūno nuotr.

⁴⁴ Lietuvos piliakalniai. Atlasas, sud. Z. Baubonis ir
G. Zabiela, Vilnius, 2005, t. 1, p. 198.

⁴⁵ Vaškevičiūtė I. Pasodninkų piliakalnis (AR 1126),
Batareja, Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lie-
tuva, Vilnius, 1996, t. 1, p. 296.

⁴⁶ Vitkūnas M. Archeologinių paminklų žvalgymai
Širvintų rajono Gelvonų ir Čiobiškio seniūnijose,
Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais, Vil-
nius, 2005, p. 300.

⁴⁷ Pasodninkų kaimo (Širvintų r., Gelvonų sen.) gy-
ventojos Stefanijos Amulytės teigimu, prieš Ant-
rąjį pasaulinį karą piliakalnį bandė kasinėti vie-
tos ūkininkai, kalne aptiko „kardo rankeną ir didelį
metalinį kryžiu“. Kur šie radiniai yra dabar, S. Amu-
lytė teigė nežinanti. Pasak jos, radus kryžių, kai-
me pasklido kalbos, jog turbūt stovėjusi bažny-
čia. Piliakalnį taip pat kasinėjo nepažįstami, iš
kitur atvažiavę žmonės, o vokiečių okupacijos me-
tais bandė kasinėti Mikalajūnų pradinės mokyk-
los mokytojas (pavardės neprisimena). S. Amulytė
taip pat pasakojo keletą Pasodninkų kaime sklau-
džiusių pasakojimų apie piliakalnį (populiarių tar-
pukario laikais).

⁴⁸ Vaitkevičius V. Senosios Lietuvos šventvietės, Aukš-
taitija, Vilnius, 2006, p. 130.



11 pav. Pasodninkų kaimo jaunimo grupė, sustojusi ant Pasodninkų piliakalnio, vadinamo Batareika, pylimo vakarinio šlaito. Apie 1935 m. Iš Stefanijos Amulytės asm. albumo



12 pav. Archeologinių žvalgymų dalyviai ant Pasodninkų piliakalnio, 2002 m. Iš kairės: Rūta Vitkūnienė, Paulius Zaveckis ir Manvydas Vitkūnas



13 pav. Gelžbetoninis kultūros paveldo vertybę žymintis ženklas Pasodninkų piliakalnio vakarinėse prieigose. Metalinė plokštelė su užrašu nuplėšta metalo vagių

2002 m. M. Vitkūno nuotraukos

Rytinėje pusėje piliakalnis susisiečia su gretima aukštuma. Čia yra išlikęs apie 40 m ilgio, 2,5 m (iš išorės) ir 1 m (nuo aikštelės pusės) pylimo (14 pav.) liekanos. 1921 ir 1936 m. piliakalnį žvalgė P. Tarasenka⁴⁹. Šiuo metu beveik visa piliakalnio aikštelė nuplauta (15 pav.) Širvintos upės, jos likučiai bei pylimas ardomi iki šiol kasamų bulviarūsių. Eroduojantis, Širvintos plaunamas šlaitas status, iki 30 m aukščio. Atodangose rasta molio tinko likučių⁵⁰. Molio tinku veikiausiai buvo apdrėbtos čia stovėjusios pilies sienos. P. Tarasenka, žavėjęsis šios vietos grožiu, pabrėžia, jog, anot vietos gyventojų, su šiuo piliakalniu siejami įvairūs pasakojimai ir legendos, kad „stambeldystės laikais čia būta raganų sueigų vietos. Keldavo čia naktimis pokylius ir šaukdavo iš tolo draugės aukso triūbomis“, „kad stambeldystės laikais čia būta maldyklos, kur žmonės meldėsi dievams ir degindavę aukas“⁵¹. Iš seno Sližių kaimo gyventojų yra užrašęs gražią legendą apie Sližių piliakalnį⁵².

Maskōliškių piliakalnis – dar vienas archeologų netyrinėtas piliakalnis Širvintos žemupio pakrantėse. Šis piliakalnis (16 pav.), kaip ir daugelis aplinkinių piliakalnių, turi ir antrą vardą – Batarėja. Piliakalnis įrengtas apie 450 m nuo Širvintos dešiniojo kranto, 1,1 m nuo Širvintos ir Kabarkštos santakos. Piliakalnį iš pietvakarių juosia Širvinta ir jos slėnys, iš pietryčių – dauba, iš šiaurės vakarų – maža įduba, iš šiaurės rytų – dirbamas laukas. Šlaitai iki 10 m aukščio. Viršūnės aikštelė ovali,

⁴⁹ Vaitkunsienė L. Papiakalnis (AR 1274), Sližių piliakalnis, *Kultūros paminklų enciklopedija, Rytų Lietuva*, Vilnius, 1998, t. 1, p. 112–113.

⁵⁰ Tarasenka P. Ieškojimai Neries ir Šventosios santėklyje, *Mūsų senovė*, Tilžė, 1922, kn. 4/5, p. 578; Dr. Gintauto Zabelos žodinė informacija.

⁵¹ Tarasenka P. *Ten pat*.

⁵² Įdomi ir graži alegorinė pasaka susieta su piliakalniu. Pasekė senelis iš Sližių kaimo. „Matai, Tamsta, šis piliakalnis nepaprastas; jo gilumoje gyvena užburti ponai, kurie turi su savim žmonių laimę ir liuosybę (laisvę – M. V.). Retas kas žmogus matė juos, nes jau nebetiki „svietas“ teisybei, o senieji žmonės daug ką matė ir žinojo, ko nepamatys ir nepažins jaunieji. Klausyk dabar, kas atsitiko prie šito piliakalnio mano senelio švogeriui (svainiui – M. V.) seniui Antanui. Duok jam Dieve dangaus karalystę! Buvo tai dar baudžiaunos laikais. Antanas, kaip ir visi kiti baudžiauninkai, per kiaurą dieną vargo pono lauke. Vakare, sugrįžęs iš baudžiaunos su nuvargusiu berniuku, dar skubinasi išarti ir savo ežią, kuri buvo prie paties piliakalnio. Pavargęs atsisėdo šalia atsigauti, apie savo vargus ir nelaimes padūmoti. Sėdi... Štai, prieina koks gražiai apsitaisęs ponas ir taria: „Žmogeli, aš nuimsiu nuo tavęs vargus ir nelaimes, būsi turtingas, laimingas ir laisvas patsai ir visa pavergtoji liaudis. Pagelbėk tu mums, uždėtą burtą nuimk. – „Kuo gi galiu ponui padėti aš, prastas muzikas?“ – paklausė Antanas. „Eikiva sykiu, – tarė jam ponas. Sykiu nuėjo ant piliakalnio. Žiūri Antanas ir vietos pažinti negali. Vietoje krūmais apaugusio kalno stovi aukšti ir gražūs mūrai. Įeina į jų vidų. Praeina pirmas duris geležines, antras praeina „micengines“ – varines, trečias duris praėjo sidabrinės ir įėjo į gražų didelį kam-

barį. Ir mato Antanas. Ant stalo, ant „šventos“ duonelės sėdi ir pučiasi bjauri didoka rupūžė. Tarė ponas Antanui: „Matai, žmogeli, nusijuokiau syki iš dovanos savo baudžiauninku, kada jie pradžioje rugpjūčio su nauja duonele atėjo pas mane prašyti pagalbos savo varguose. Pasijuokiau iš jų ašarų ir dovanos. Liečiau tarnams varyti liaudį į darbą, o menkąją dovaną išmesti šunims. Dievas prakeikė tą dieną mane. Dvaras į žemę įgriuvo. Lėmė amžius gyventi ir valgyti duoną, apibjaurintą šitos rupūžės. Ir prakeikimą tegali nuimti drąsuolis kaimietis, kuris pūslėtom rankom iš pilies išnešė tą rupūžę iš rankų neišleides. O, kad kas tai padarytu, atleisčiau aš pavergtąją liaudį!“, – baigė ponas nuliūdęs kalbą. Pasigailėjo Antanas pono ir liaudies, kuri per išstis dienas vargsta, prakaituoja didikams ponams. Užmiršo baugumą, nutvėrė rankom šlykščią bjaurybę ir nešasi ją laukan. Praėjo su našta per duris sidabrinės. Žiūri Antanas, darosi jo rankose stebuklai. Pučiasi ir eina didyn jo našta. Pirma buvo ji kaip žmogaus galva, dabar jau kaip gera puspūrė bulvių ir su kiekvienu žingsniu vis eina didyn. Vos vos prasistūmė per varines duris. Priėjo prie paskutinių, geležinių durų. Dar padidėjo rupūžė, jau didesne už kupetį rugių, vos nekrinta iš rankų. Stumtis pradėjo pro duris, dar auga rupūžė, verčia akimis, smirdančiomis seilėmis spjaudo. Pripaudė savo sunkumu Antaną prie slenkščio. Pavargęs Antanas ir iš rankų paleido bjaurybę, seiles ir prakaitą nusišluostė... Užmiršo pono patarimą ir prašymą. „Ka, ka, ka... – juokai pasigirdo šaly. Apsigrįžo Antanas... Visai jau sutemta... Paniuręs bėriukas prie žagres stovi, tamsumoje nyksta piliakalnis. Nei mūrų, nei pono. Ir liko liaudis vargti per amžius“, – baigė senelis gražų padavimą. (Tarasenka P. Ieškojimai Neries ir Šventosios santėklyje, *Mūsų senovė*, Tilžė, kn. 4/5, p. 578–579.



14 pav. Slizių piliakalnio pylimas iš šiaurės pusės. 2005 m.



15 pav. Gelvonų gyventojas Vytautas Jurkevičius prie Slizių piliakalnio, didžiąja dalimi nuslinkusio į Širvintos upės slėnį. 2005 m.



16 pav. Maskoliškių piliakalnis. 2007 m.

M. Vitkūno nuotraukos



17 pav. Totoriškio piliakalnis. 2006 m. M. Vitkūno nuotr.

viduryje kiek iškili, žemėjanti šiaurės rytų–pietvakarių kryptimi. Apie 23 m ilgio, 12 m pločio. Jos šiaurės rytiniame gale yra iki 2 m aukščio pylimo bei apie 1,5 m gylio griovio liekanų⁵³. Šio straipsnio autorius kelis kartus lankė piliakalnį ir jo aikštelėje pastebėjo įvairialaikį kasinėjimų pėdsakus. Aikštelėje iškasta duobių, matyti senų bulviarūšių žymės. Maskoliškių piliakalnis – vienas labiausiai žmogaus nuniokotų Gelvonų apylinkių archeologinių paminklų.

Totoriškio piliakalnis, kaip ir Padaigų piliakalnis, nėra Širvintos upės baseine. Iki mūsų dienų yra išlikusi tik dalis šio piliakalnio (17 pav.), esančio apie 800 m į pietryčius nuo Totoriškio kaimo, apie 500–600 m į pietus nuo Žirnajū ežero, Gelvės upelio kairiajame krante, ties šio upelio kilpa. Išlikusioje piliakalnio dalyje yra pylimo likučių. Jie 12 m ilgio, 6,5 m aukščio. Į rytus nuo piliakalnio rasta senovės gyvenvietės liekanų⁵⁴. Piliakalnis griaunamas aplinkinių vandenių jau seniai. P. Tarasenka apie Totoriškio piliakalnį (anot autoriaus – „Totorių piliakalnį“) rašė, jog šį piliakalnį ardo ne tik upelis, bet ir žmonių kasami bulviarūšiai⁵⁵. P. Tarasenka savo straipsnyje taip pat pateikė kelis Totoriškio piliakalnio likučių piešinius⁵⁶.

Vienintelis kiek nuodugniau tyrinėtas piliakalnis Gelvonų apylinkėse yra **Raudonkos piliakalnis**, dar vadinamas Batareika. Raudonkos piliakalnio aplinkos žvalgomuosius tyrimus 2002 m. bei

⁵³ Balčiūnas M. Maskoliškių piliakalnis, *Kultūros paminklų enciklopedija, Rytų Lietuva*, Vilnius, 1996, t. 1, p. 286.

⁵⁴ Vaškevičiūtė I. Totoriškio piliakalnio liekanos, *Kultūros paminklų enciklopedija, Rytų Lietuva*, Vilnius, 1996, t. 1, p. 304.

⁵⁵ „Daug nuplovė jį upelis, nes šonai jau suėjo į kampą ir piliakalnis turi išvaizdą trikampios piramidės, paguldytos ant šono, su viršūne pietų gale. Gerai užsiliko tik šiaurės galas, kuris ir duoda jam tipingą vaizdą. Piliakalnio su 45° nuolaidumo. Kalta čia buvo ir gamta, bet kalti iš dalies ir žmonės, kurie išrinko piliakalnį bulvėms ir daržovėms sausumoje užkasti. Vietiniai gyventojai vadina jį Totorių pile ir sako, supylė jį gyvenantieji čia totoriai, nuo kurių ir kaimas pavadintas Totoriškiais. Už kilometro į pietus nuo kaimo parodė man lauke Totorių kapus, kur mačiau keletą akmenų; kai kurių jų būta aptašyti. Gal buvo jie kapų paminklais, bet jokių iškaltų ant jų parašų ar skaitlinių nemačiau. Kitas padavimas, kad kalnas supiltas per vieną karą ir jame užpilti mūrai. Sykį viena ponia kasinėjusi jį keliose vietose ir radusi geležinį kardą ir lanką. Kaimo gyventojai lietuviai, bet kai kurie turi keistas pavardes: Angulių, Davulių, Makačinių“ (Tarasenka P. Ieškojimai Neries ir Šventosios santėklyje, *Mūsų senovė, Tilžė*, 1922, kn. 4/5, p. 576–577.)

⁵⁶ *Ten pat*, p. 576.



18 pav. Raudonkos piliakalnis. 2006 m.

19 pav. Kabarkštos upelio vingiai Raudonkos piliakalnio papėdėje. 2006 m.

20 pav. Eroduojantis vakarinis Raudonkos piliakalnio šlaitas, skalaujamas Kabarkštos upelio. 2002 m.



M. Vitkūno nuotraukos





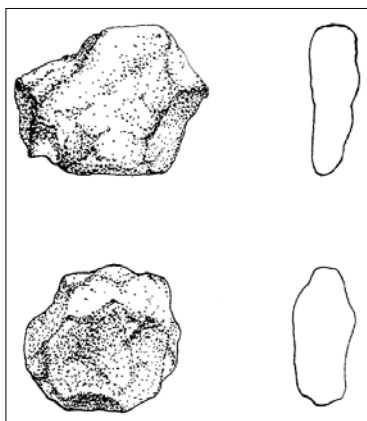
21 pav. Raudonkos piliakalnio aikštelė, žiūrint nuo pylimo. 2006 m.



22 pav. Medžiais ir krūmais apaugęs Raudonkos piliakalnis iki jo tvarkymo darbų. 2002 m.

23 pav. Raudonkos piliakalnio vakarinėje papėdėje, Kabarkštos upelio kilpos juosiamoje aikštelėje 2002 m. žvalgomųjų tyrinėjimų metu šurfe Nr. 2 rastos keramikos šukės (apačioje kairėje). 2002 m.

M. Vitkūno nuotraukos



24 pav. Raudonkos piliakalnio, plote Nr. 1 2003 m. tyrinėjimų metu rastos keramikos šukės (M 1:1). J. Skritulskaitės pieš.



25 pav. Sutvarkytas Raudonkos piliakalnis iš šiaurės rytų pusės. 2005 m. M. Vitkūno nuotr.

piliakalnio aikštelės tyrimus 2003 m. atliko šio straipsnio autorius⁵⁷. Piliakalnis (18 pav.) yra apie 300 m į šiaurės vakarus nuo Sabališkių kaimo, 400 m į vakarus nuo Savingės viensėdžio, Kabarkštos upelio kairiajame krante. Šiaurėje piliakalnis siekia gretimą aukštumą, iš rytų, pietų ir vakarų jį juosia Kabarkštos slėnis (19 pav.). Piliakalnio šlaitai statūs, apie 10–12 m aukščio. Ženkli piliakalnio aikštelės dalis (ypač vakarinė) yra nuslinkusi į upelį (20 pav.). Išlikusi aikštelės dalis (21 pav.) ovali, apie 30 m ilgio šiaurės–pietų kryptimi, apie 8 m pločio. Šiauriniame aikštelės gale yra iš dalies išlikęs pylimas (22 pav.), kurio ilgis – iki 5 m, aukštis nuo aikštelės pusės – 3 m, iš išorinės pusės – 2 m⁵⁸. Griovio pėdsakai vos pastebimi – ši vieta užslinkusi žemėmis bei užversta sovietmečiu gretimuose laukuose surinktais akmenimis. 2002 m. archeologinių žvalgomųjų tyrinėjimų metu piliakalnio šiaurinėse priegose buvo iškastas vienas, o vakarinėje papėdėje – du šurfai (1 × 1 m). Vakarinėje piliakalnio papėdėje, šurfe Nr. 2, rasta mažų žiestos keramikos šukių (23 pav.), kurios dėl smulkumo nedatuojamos. 2003 m. vykdytų tyrinėjimų (juos iš dalies finansavo „Vermės“ leidykla) tikslas buvo ištirti likusią, tyrinėjimams tinkamą (medžiais neapaugusią) Kabarkštos upelio ardomo piliakalnio aikštelės dalį, siekiant išsiaiškinti, ar joje dar liko erozijos metu nenuslinkęs kultūrinis sluoksnis, bei patikslinti piliakalnio chronologiją. Tyrinėjimams buvo pasirinktas plotas centrinėje, medžiais neapaugusioje piliakalnio aikštelės dalyje. Nuspręsta ištirti 11 kv. m. plotą. Iškart po velėna aptiktas 5–20 cm storio juodos žemės sluoksnis. Jame rastos dvi keramikos šukės (24 pav.). Viena šukė – žiesto (?) puodo, juodos spalvos, su smulkiomis grūsto granito priemaišomis molio masėje. Kita šukė – lipdytinio puodo, šviesiai rusvos spalvos iš išorės ir juodos spalvos iš vidaus. Molio masėje yra smulkių grūsto granito priemaišų. Giliau po juodos žemės sluoksnio buvo įžemio molis. Baigus tyrinėjimus, perkasa užpilta žemėmis, gražinant

⁵⁷ Vitkūnas M. Archeologinių paminklų žvalgymai Širvintų rajono Gelvonų ir Čiobiškio seniūnijose, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*, Vilnius, 2005, p. 298–301; Vitkūnas M. Raudonkos piliakalnis, *ten pat*, p. 63–64.

⁵⁸ Vaškevičiūtė I. Raudonkos piliakalnis, *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva*, Vilnius, 1996, t. 1, p. 297.

pirmykštę aikštelės paviršiaus formą. Jokių statinių pėdsakų ir archeologinių radinių, išskyrus dvi keramikos šukes, nerasta. Piliakalnis datuojamas II tūkst. pradžia. Tolimesni šio piliakalnio archeologiniai tyrinėjimai gali būti tikslingi tik tiriant pylimą.

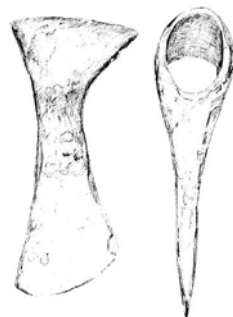
2005 m. Raudonkos piliakalnis sutvarkytas, iškirsti menkaverčiai medžiai ir krūmai, įrengtas naujas informacinis stendas (25 pav.). Tvarkymo darbai atlikti ir Mančiušėnų piliakalnyje.

Senovės gyvenvietė, skirtina I tūkstantmečiui, aptikta **Karališkiuose**. 1983 m. žvalgomosios ekspedicijos metu Širvintos slėnyje netoli senkapio, ariamoje dirvoje aptiktas iki 0,8 m storio kultūrinis sluoksnis su degėsiiais ir brūkšniuotu, lygiu bei grublėtu paviršiumi⁵⁹. Išskirtinis radinys – netoliese aptiktas apdegęs siauraašmenis pentinis kirvis (26 pav.). Radėjas spėliojo, ar šis radinys skirtinas senovės gyvenvietės kultūriniam sluoksniui, ar pateko iš kažkada čia buvusių sunaikintų pilkapių⁶⁰. Siauraašmeniai pentiniai kirviai – visą I tūkst. plačiai paplitę Rytų, Šiaurės bei Vidurio Lietuvoje (kitose šalies vietose – mažiau) darbo įrankiai ir ginklai.

Ateityje būtų tikslinga atlikti platesnius Karališkių senovės gyvenvietės tyrinėjimus.

Vanagiškių (Vanagiškio) pilkapynas yra Neries dešiniajame krante, 80 m į šiaurės rytus nuo buvusio Padaigų gamybinio centro, Padaigų ir Vanagiškių (Vanagiškio) kaimų teritorijų paribyje, abipus kvartalinės proskynos, skiriančios Santakos girininkijos Santakos miško 76 ir 77 kvartalus. Pilkapynas, dar vadinamame Kapušila, iš viso yra 40 pilkapių. Daugelis pilkapyno pilkapių yra 4–6 arba 8–10 m skersmens bei 0,5–1,2 m aukščio, jų sampilų papėdėse – griovių liekanos. Pilkapiai išpustyti vėjo, apardyti dirbant lauką, o vėliau – kertant čia užaugusį mišką, jį atsodinant bei statybų metu. Sovietmečiu dalyje pilkapyno buvo užkasami fermose kritę gyvuliai.

Pilkapiai Vanagiškiuose žinomi dar nuo 1922 m., kai juos apžiūrėjo P. Tarasenko⁶¹. 1934 m. iš suardytų sudegintų mirusiųjų kapų į Vytauto Didžiojo Karo muziejų Kaune pateko VI–XII a. dirbinių. 1961 m. Ruklos pradinės mokyklos mokytojas V. Alekna pranešė Lietuvos istorijos instituto archeologams, kad dešiniajame Neries krante ties Vanagiškių kaimu vėjo pustomame smėlyje randama archeologinių radinių – senovinių ginklų, žmonių kaulų. Atvykę archeologai, padėdami vietos gyventojų, dalį Vanagiškiuose surinktų radinių aptiko tuometinėje Skarulių aštuonmetėje mokykloje. Čia buvo trys geležiniai ietigaliai (27 pav.), du geležiniai pentiniai siauraašmeniai kirviai, vienas geležinis peilis bei akmeni-



26 pav.

Karališkiuose rastas siauraašmenis kirvis. Pieš. iš: Balčiūnas J. 1983 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos Širvintų rajone ataskaita. LIIR, byla Nr. 2246

27 pav. Vienas iš Vanagiškiuose 1961 m. rastų ietigalių. Pieš. iš: Kulikauskas P., Vanagiškiai, Jonavos r., LIIR, byla Nr. 103



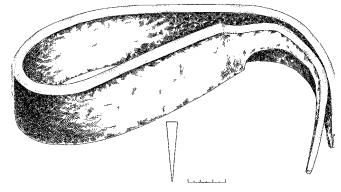
⁵⁹ Balčiūnas J. Karališkių senovės gyvenvietė (AR 1858), *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva*, Vilnius, 1996, t. 1, p. 276–277.

⁶⁰ Balčiūnas J. 1983 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos Širvintų rajone ataskaita, *LIIR*, b. 2246, p. 26.

⁶¹ Tarasenko P. Ieškojimai Neries ir Šventosios santėklyje, *Mūsų senovė*, Tilžė, 1922, kn. 4/5, p. 583.

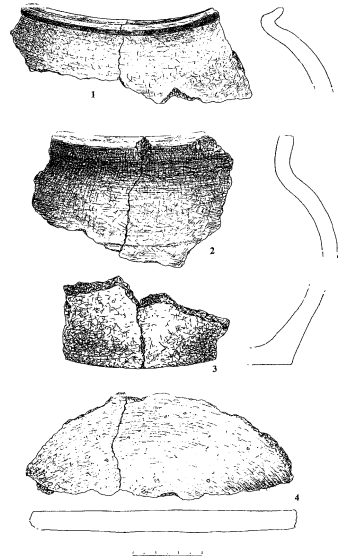
nis kirvukas. Geležiniai dirbiniai buvo paliesti ugnies, tad pagrįsta prielaida, jog jie yra iš suardytų pilkapių su degintiniais kapais. Vienas iš minėtų ietigalių rastas ne Vanagiškiuose, bet netoliese esančiuose Saleninkuose. Radinius P. Kulikauskas datavo V amžiumi⁶². Vėliau kelis dirbinius iš mokyklos archeologams pavyko gauti. Tarp jų buvo trys geležiniai siauraašmeniai pentiniai kirviai bei keturi geležiniai įmoviniai ietigaliai⁶³.

1997 m. Eugenijus Butėnas Vanagiškių pilkapyne ištyrė du pilkapius. Pilkapio Nr. 1 sampilas buvo 10 × 11 m dydžio, o aukštis 1 m. Pilkapio sampilo šiaurinėje pusėje buvo matyti griovio (pailgos duobės) pėdsakų. Pilkapio sampilas nuo pagrindo išsiskyrė tamsia degėsinga juoste – reiškia, pilkapiro vieta prieš pradedant čia laidoti buvo išdeginta. Pilkapio sampilo pakraštyje buvo aptikta akmenų vainiko pėdsakų. Pilkapyje buvo aptiktas degintinis kapas. Kapui po pilkapiro pagrindu buvo iškasta 1,8 × 1,4 m dydžio duobė. Ant tos duobės supiltas pilkapis. Kapo įkapes sudarė geležinis pjautuvas aukštyn lenktu smaigaliu, apdegęs pjautuvas, dvi apdegusios žalvarinės įvijos, neaiškios paskirties geležinis trapecijos formos dirbinys bei keletas susilydžiusių žalvarinių lašelių. Iš kapo surinkta labai daug degintų kauliukų. Sprendžiant iš surinktų kaulų kiekio, jie negalėjo būti vien tik žmogaus. Pilkapyje, be pagrindinio kapo, užfiksuotos dar keturios kaulų krūvelės, kurias galima laikyti atskirais kapais, nors jokių įkapių nerasta. Pilkapio šiaurinėje dalyje pailgoje duobėje-griovyje rastas įtvėrimasis geležinis sulankstytas vienašmenis kalavijas (28 pav.). Viso jo ilgis – 14 cm, geležtės plotis – 4,4–4,9 cm. Tirtame pilkapyje aptikta ir keramikos. Surinktos puodo šukės greičiausiai priklausė trimis lipdytiniams puodams. E. Butėnas pilkapi datuoja VII–IX a. Pilkapio Nr. 2 sampilas buvo 9 × 10 m dydžio, labai suplokštėjęs, siekė tik 30 cm aukštį. Pilkapis greičiausiai nukentėjęs nuo žmogaus ūkinės veiklos. Pilkapio sampilo pagrindą juosė dvi pailgos duobės-grioviai. Pilkapyje rasti 5 degintiniai kapai, dar mažiausiai vienas suardytas. Keliose pilkapiro vietose būta degintų kauliukų, sužertų į mažas krūveles ar pasklidusių padrikai. Prie šių kauliukų aptikta ir radinių: žalvarinės grandinėlės fragmentas, sudarytas iš dvigubų narelių su grandele gale, žalvarinė įvija iš trikampės juoste-



28 pav. Sulankstytas vienašmenis geležinis kalavijas, rastas Vanagiškių pilkapyne pilkapyje Nr. 1. Pieš. iš: Butėnas E. Vanagiškių pilkapyne, Jonavos r., 1997 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita, LIIR, byla Nr. 2809

29 pav. Puodų šukės, rastos Vanagiškių pilkapyne pilkapyje Nr. 1. Pieš. iš: Butėnas E. Vanagiškių pilkapyne, Jonavos r., 1997 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita, LIIR, byla Nr. 2809



⁶²Kulikauskas P. Vanagiškiai, Jonavos r., LIIR, byla Nr. 103.

⁶³Tautavičius A. 1971 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita (duomenys apie Kėdainių, Jonavos, Kauno, Kaišiadorių, Prienų, Alytaus, Trakų, Švenčionių, Raseinių ir Vilniaus rajonų archeologinius paminklus), LIIR, byla Nr. 313, p. 16–17, 97–98.

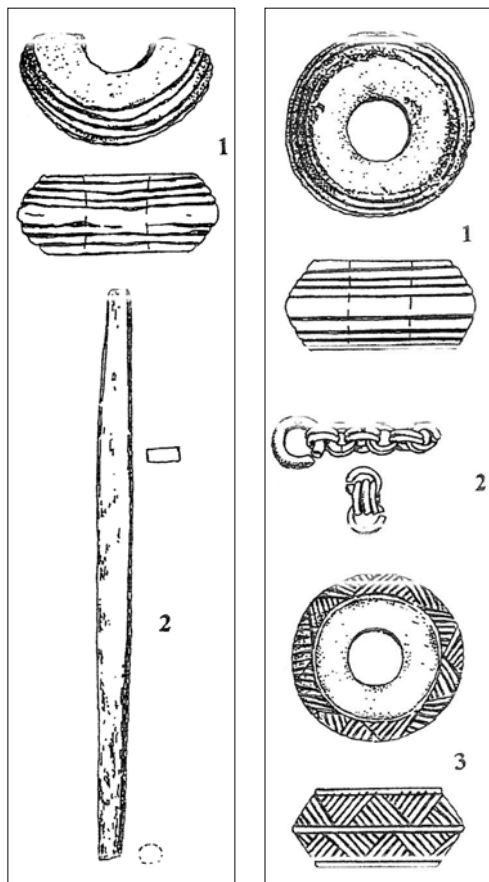
lės, taip pat puodų šukių (29 pav.). Puodų šukių molio masė su žymia grūsto granito priemaiša, pilkšvai rusvos spalvos, išorinis paviršius neryškiai brūkšniuotas. Kape Nr. 1 buvo molinio verpstuko dalis (30:1 pav.), geležinė yla (30:2 pav.), perlūžęs geležinis įtveriamasis peiliukas. Kape Nr. 2 įkapės buvo du moliniai dvigubo nupjauto kūgio formos verpstukai. Šiek tiek atokiau nuo šio kapo buvo rasta juostinės žalvarinės apyrankės dalis. Apyrankės lankelis puoštas išilginiu grioveliu bei trikampių eilutėmis. Kape Nr. 3 rastas molinis dvigubo nupjauto kūgio formos verpstukas (31:1 pav.), puoštas horizontaliai einančiais grioveliais. Kape Nr. 4 rastas žalvarinės grandinėlės fragmentas (31:2 pav.), sudarytas iš dvigubų narelių, o jo gale – apskrita grandelė. Kape Nr. 5 rastas molinis dvigubo nupjauto kūgio formos verpstukas (31:3 pav.), papuoštas skersinėmis įkartelėmis, kurios sudaro trikampiukus. Pilkapį tyrinėjimų autorius datuoja VIII–X a.⁶⁴

Į Lietuvos Respublikos kultūros paveldo objektų sąrašą įtraukti ir du greta Vanagiškių pilkapyne bei Padaigų piliakalnio esantys pilkapyne – Padaigų I ir Padaigų II pilkapyne. Jie su minėtais gretimais archeologiniais paminklais sudaro vientisą kompleksą.

Dar vieno spėjamo sunaikinto pilkapyne pėdsakus archeologai žvalgė Keižonyse. Į vakarus nuo buvusio Gelvonų valsčiaus Neries ir Šventosios santakoje yra visa eilė kitų pilkapyne – Vareikių (vad. Kapčiais), Dagilinių I ir II, Saleninkų⁶⁵.

Labūnavos archeologiniai paminklai

Su vėlyvuojų geležies amžiumi (X–XII a.) bei viduramžių laikotarpiu sietina vietovė (pilkapyne bei senovės gyvenvietė) yra Labūnavoje (Širvintų r., Čiobiškio ir Gelvonų sen.). Čia, abipus nedidelio Labūnavos ežero, yra du archeo-



30 pav. Molinis verpstukas (1) ir geležinė yla (2) – Vanagiškių pilkapyne Nr. 2, kape Nr. 2 aptiktos įkapės

31 pav. Molinis verpstukas (1, 3) ir žalvarinė grandinėlė (2) iš Vanagiškių pilkapyne Nr. 2 rastų kapų

Piešiniai iš: Butėnas E. Vanagiškių pilkapyne, Jonavos r., 1997 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita, LIIR, byla Nr. 2809

⁶⁴Butėnas E. Vanagiškių pilkapyne tyrinėjimai 1997 metais, Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1996 ir 1997 metais, Vilnius, 1998, p. 138–142.

⁶⁵Tautavičius A. 1971 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita (duomenys apie Kėdainių, Jonavos, Kauno, Kaišiadorių, Prienų, Alytaus, Trakų, Švenčionių, Raseinių ir Vilniaus rajonų archeologinius paminklus), LIIR, byla Nr. 313, p. 7–17.



32 pav. Labūnavos
pilkapynas. 2006 m.
M. Vitkūno nuotr.

loginiai objektai. Į šiaurę nuo ežero yra Labūnavos pilkapynas (32 pav.). Šį pilkapyną, kitaip dar vadinamą Liūkonių pilkapynu, sudaro daugiau nei 40 pilkapių, išsidėsčiusių apie 70 m į šiaurę nuo Kamajos upelio ištakos iš Kamajos (Labūnavos) ežero. Pilkapiai išsidėstę trimis grupėmis, nutolę vienas nuo kito 2–5 m. Sampilai nuo 5–8 m iki 10–12 m skersmens, nuo 0,3 iki 1,5 m aukščio. Jų pagrindus supa grioviai arba juosia duobės. Kai kurie pilkapiai apardyti⁶⁶. Sprendžiant pagal išorinius požymius, pilkapiai skirtini vėlyvajam geležies amžiui (X–XII a.). Neabejotina, kad šie pilkapiai priskirtini lietuvių genties gyventam arealui. Kiti artimiausi pilkapynai yra keliolika kilometrų piečiau, Čiobiškio apylinkėse (Čiobiškio, Rusių Rāgo pilkapynui).

Labūnavos pilkapynas yra gana toli nuo kitų archeologinių paminklų. Labūnava, kaip ir netoliese esantys Gelvonai, minima XIV a. kryžiuočių kelių aprašymuose⁶⁷. Atsižvelgiant į tai, 2002–2003 m. buvo nuspręsta bandyti ieškoti Labūnavos senovės gyvenvietės pėdsakų⁶⁸. Žvalgymams buvo parinktas kairysis Labūnavos ežero ir Kamajos upelio krantas, esantis jau Čiobiškio seniūnijos teritorijoje. Čia ežero krantas pereina į stačią molingą terasą, kurios viršuje prasideda smėlinga lyguma (33 pav.). Joje apie 50 m nuo ežero kranto linijos yra šiuo metu negyvenama sodyba. Jos pakraštyje prasideda menka žoline augmenija ir jaunomis pušaitėmis apaugęs, vietomis vėjo pustomas smėlynas. Apžiūrint teritoriją, tarp jaunų pušaičių pustomame smėlyje žemės paviršiuje rastos keturios keramikos šukės (34 pav.) – dvi žiestų puodų lygiu paviršiumi, viena apžiesto (?) ir viena neaiški labai smulki žiesto puodo šukė.

Gretimos sodybos šeimininkė Vitalija Ragaliauskienė papasakojo, jog ši vieta tik prieš keletą metų apšodinta pušaitėmis, o sovietmečiu buvo kolūkio dirbamas laukas, ariamas giliavagiais plūgais. Iš to galime spręsti, kad visa pušimis apšodinta senosios gyvenvietės

⁶⁶Balčiūnas J. Labūnavos pilkapynas, *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva*, Vilnius, 1996, t. 1, p. 285.

⁶⁷*Kraštas ir žmonės*, Vilnius, 1983, p. 8–41.

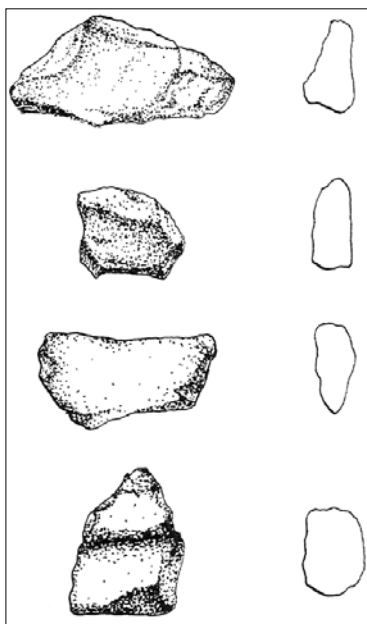
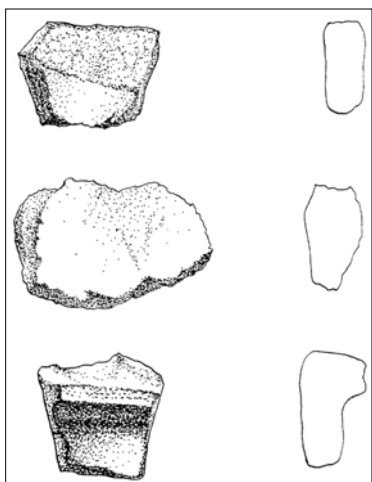
⁶⁸Vitkūnas M. Žvalgomieji tyrinėjimai Labūnavoje, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*, Vilnius, 2005, p. 162–163.



33 pav. Labūnavos senovės gyvenvietės teritorija iš vakarų pusės. 2005 m. M. Vitkūno nuotr.



34 pav. Keramikos šukės, rastos Labūnavos senovės gyvenvietės teritorijoje. 2002 m. M. Vitkūno nuotr.



35 pav. Labūnavos senovės gyvenvietėje šurfe Nr. 2 2003 m. tyrinėjimų metu rastos keramikos šukės (M 1:1)

36 pav. Labūnavos senovės gyvenvietėje, šurfe Nr. 4 2003 m. tyrinėjimų metu rastos keramikos šukės (M 1:1)

J. Skritulskaitės piešiniai

teritorija yra perarta, o išlikusių kultūrinio sluoksnio plotų tikslinga ieškoti pačioje sodybos teritorijoje – kieme ir sode.

Siekiant patikrinti šią prielaidą bei tikintis surasti senosios gyvenvietės buvimą šioje vietoje galinčių paliudyti radinių, 2003 m. nuspręsta iškasti penkis 1 kv. m dydžio šurfus. Rasta keletas žiastos keramikos šukių (35, 36 pav.). Viena šukė – žiesto lygiu paviršiumi indo (spėjama, kad tai XVI–XVII a. ašočio) dugnelio kraštas.



Labūnavos archeologinių paminklų kompleksas (37 pav.) yra vienas įdomiausių Gelvonų apylinkėse. Vietovėje nėra nei vieno piliakalnio, iki šiol buvo žinomas tik pilkapynas. Pietiniame Labūnavos ežero krante rastos keramikos šukės liudija šioje vietoje buvus žemės dirbimo metu visiškai arba iš dalies sunaikintą gyvenvietę arba kaimavietę. Atsižvelgiant į tai, jog greta yra vėlyvojo geležies amžiaus pilkapynas, o Labūnava rašytiniuose šaltiniuose minima nuo XIV a., čia galima tikėtis rasti ir ankstyvesnių laikotarpių gyvenviečių (vėlyvojo geležies amžiaus XIII–XIV a.) pėdsakų.

37 pav. Straipsnio autorius Labūnavos ežero pietiniame krante, Labūnavos senovės gyvenvietės teritorijoje. Anapus ežero, miške – Labūnavos pilkapynas. 2002 m. R. Vitkūnienės nuotr.

Viduramžių gyvenvietės

Bene menkiausiai pažintas Gelvonų apylinkių senosios istorijos tarpsnis – viduramžiai. Gana nuosekli aptariamo mikroregiono istorinė raida nuo pat akmens amžiaus iki vėlyvojo geležies amžiaus tarsi „susijaukia“, pasiekus XIII–XIV a. ribą. Iš šio laikotarpio lyg ir neturime laidojimo paminklų. Pilkapius bent kol kas įprasta datuoti laikotarpiu iki XII a. imtinai, nors gali būti, jog ateities archeologiniai tyrimai praplės vėlyvojo geležies amžiaus Rytų Lietuvos pilkapynų chronologiją bent iki XIII a. pirmosios pusės. Laidosenos tradicijų kaita Lietuvoje XIII–XIV a. iki šiol išlieka vienu iš labiausiai diskutuotinių mūsų archeologijos klausimų.

XIV a. rašytiniai šaltiniai mini dvi Gelvonų apylinkių vietas – Labūnavą ir pačius Gelvonus (nuo 1385 m.)⁶⁹. Gelvonų miestelis išsikūręs gana nepalankioje geografinėje aplinkoje – šalia nėra upės, tačiau per gyvenvietę praeina rašytiniuose šaltiniuose minimas kelias. Dabarties žmo-

⁶⁹Brazauskas V. ir kiti. Gelvonai, *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, Vilnius, 1985, t. 1, p. 596.

gaus žvilgsniu, kur kas palankesnė vieta (geografinio patogumo bei gamtos grožio prasme) miesteliui įsikurti buvo dabartinio Liukonių miestelio arba bent jau Sabališkių dvarvietės teritorijoje.

Sprendžiant iš kryžiuočių kelių aprašymų, vadinamųjų Vegeberichtų, laikomų svarbiais Lietuvos istorinės geografijos šaltiniais, Gelvonų apylinkės XIV a. buvo pakankamai tankiai apgyvendintos. Kelio Nr. 65 aprašyme („Kelias iš Kulvos į Maišiagalą“) teigiama:

„Nuo Veprių toliau į Gelvonus yra 3 mylios, už 1 mylios yra upė, vadinama Šventupe [Šventaja – M. V.], per ją yra brasta, abejuose pusėse pastoviui visko užtenka. Nuo Gelvonų toliau Labūna [Labūnava – M. V.], 3 mylios gero kelio, tame tarpe yra upė, vadinama Širvinta, per kurią taip pat yra brasta, pastoviui visko užtenka. Nuo Labūnavos iki Kernavės pilies 2 mylios gero kelio ir pastoviui visko užtenka“⁷⁰.

Pasakymas „pastoviui visko užtenka“ liudija kraštą buvus ekonomiškai pajėgų ir stiprų – net priešai, savo žvalgų duomenimis, čia neturėjo badauti, bet galėjo visokių atsargų prisiplėšti iš vietos gyventojų. Kelio Nr. 67 aprašyme („Kelias palei Nerį į Vilnių“) irgi teigiama panašiai:

„Nuo šitos nakvynės iki Šventupės 1 mylia kelio, ten yra brasta ir Uoginto kiemas, kuriame Mileikos brolis gyvena; jeigu nenorima per šitą brastą keltis, vykstama dar 1 mylių Šventupės pakrante iki kitos brastos, kuri yra Deltuvos krašte, jeigu ir čia nenorima keltis, vykstama toliau palei Šventupę 1/2 mylios prie brastos, kur Buseikos kiemas; nuo šitos brastos einama į Vilksmergę [Ukmergės – M. V.], į pilį, esančią šiaupus Šventupės, ketvirtis kelio palei Šventupę kietas. Nuo šios vietos 1 1/2 mylios iki Tautgino kiemo, čia galima daryti pastovį, irgi yra brasta; pastoviui čia visko pakankamai, kraštas visko pilnas ir atviras. Nuo Tautgino kiemo iki Gelvonų lauko 2 mylios, kraštas geras, pastoviui visko pakankamai. Nuo Gelvonų iki upės, kuri vadinama Širvinta, iki joje esančios brastos, 2 mylios, tame tarpe yra nemažas miškas, jame du keliai; nuo Širvintos iki Maišiagalos pilies 2 mylios, kraštas gausus ir pastoviui visko užtektinai“⁷¹.

Kitas kelių aprašymas liudija buvus dar vieną kelią per Gelvonus į Kernavės apylinkes:

„Šituo keliu nori vesti Schiris iš Tapiow ir pradėti nuo Pėdžių, tarp Labūnavos [manytume, čia minima ne Labūnava netoli Gelvonų, bet Labūnava dab. Kėdainių r.] ir Žeimių; nuo Pėdžių iki Taikino ežero 2 mylios, ten yra užtvara, kurią reikia pašalinti, iš ten iki Veprių 4 mylios, ten yra užtvara; nuo Veprių iki Vilksmergės 2 mylios, yra plynė; prie Veprių

⁷⁰ Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.), parengė Jurginis J., Šidlauskas A., Vilnius, 1983, p. 28.

⁷¹ Ten pat, p. 29.

galima persikelti per Šventupę, yra brasta, bus 2 mylios iki Gelvonų, iš ten iki Starpeikos kiemo [ar nebus šis kiemas sietinas su Stavarygalos ežero pakrantėmis, juolab geografinė padėtis iš esmės atitinka aprašymą? – M. V.] 3 mylios; iš ten Kernavės 1 1/2 mylios...⁷²

Šie kryžiuočių kelių aprašymuose pateikti duomenys aiškiai liudija Gelvonus, kaip gyvenvietę, egzistavusią jau XIV a. Tikėtina, kad ji jau buvo pakankamai reikšminga gyvenvietė, nes Gelvonams netaikoma „kiemo“ sąvoka, naudojama apibūdinant to meto bajorų sodybas – ankstyvuosius dvarus.

Senkapiai

Gelvonų apylinkėse yra bent keletas laidojimo paminklų, kurie priskirtini vėlyvųjų viduramžių arba naujųjų laikų periodui. Dažniausiai tai apleistos, pamirštos, o dažnai – sunaikintos XVIII–XIX a.–XX a. pradžios kaimo kapinaitės. Tipiškas pavyzdys – **Žievėliškių senkapis**. 2002 m. Gelvonų miestelio gyventojas Vytautas Jurkevičius (gim. 1944 m.) šio straipsnio autoriui pranešė, kad netoli Žievėliškių kaimo, apie 500 m į pietryčius nuo Zubėlių ežero pakrantės, apie 450 m į rytus nuo Žievėliškių kaimo, kalvos, vadinamos Kapelių kalnu (38 pav.) šlaite guli iškasti žmonių kaulai. Nuvykus į nurodytą vietą, minėtos kalvos vakarinėje pašlaitėje rasta keliasdešimt žmonių kaulų, kurių dalis gulėjo net ant kalvą kertančio lauko keliuko (39 pav.), jungiančio Žievėliškius su keliu Gelvonai–Širvintos. Didžioji kalvos dalis nukasta, apie 1970 m. čia įrengus tuometinio Gelvonų kolūkio smėlio–žvyro karjerą⁷³. Nuo to laiko iki šių dienų smėlių savo reikmėms kasa aplinkinių gyvenviečių žmonės. Pačiuose Žievėliškiuose nepavyko rasti nei vieno gyventojų, kuris žinotų ką nors daugiau apie Kapelių kalną (senieji gyventojai išmirę, dalis sodybų negyvenamos, kitos priklauso iš kitų vietovių atvykusiems žmonėms). Šiuo metu beveik visa kalva yra suarta, suformuotose vagose pasodinti pušų sodinukai, o į pietus nuo lauko keliuko ir toliau savavališkai kasamas smėlis, į iškastas duobes pilamos šiukšlės.

Ant kelio gulėję kaulai buvo surinkti ir užkasti prie kalvos viršūnėje augančios vienišos senos pušies (svarbiausias kalvos orientyras). Atsižvelgiant į tai, jog neaiškus šios buvusios laidojimo vietos datavimas, nuspręsta kalvą patikrinti metalų iešikliu, tikintis rasti objektą datuojančių radinių. Kalvos vakarinėje (nukastoje) dalyje žemės skirtingose vietose 2–3 cm gylyje rastas geležinis kalvių darbo kirvakočio pleištas (40 pav.), žalvarinė segė (41 pav.) ir dvi kalvių darbo geležinės vinys (42 pav.). Žalvarinė segė vėlyva, gaminta pramoniniu būdu (metalo presavimas), inkrustuota stiklo (?) akutėmis (iškritusios). Šie radiniai preliminariai leidžia datuoti kapinaites XVIII–XIX a. Apie sunaikintas kapines informuota Gelvonų seniūnija. Vietos valdžia paraginta labiau prižiūrėti senąsias laidojimo vietas.

Tikslinant duomenis apie Žievėliškių Kapelių kalną, 1983 m. Jono Balčiūno vadovaujamos žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaitoje⁷⁴ rasta informacija apie apsilankymą Žievėliš-

⁷² *Ten pat*, p. 30.

⁷³ V. Jurkevičiaus teigimu, karjere smėlį ir žvyrą kasė kolūkio traktorininkai ne kartą kreipėsi į vadovybę, siūlydami sustabdyti kapinių naikinimą, tačiau į jų nuomonę nekreipta dėmesio. Vienas darbininkas kategoriškai atsisakė „žvyruoti kelią žmonių kaulais“, todėl buvo pakeistas kitu.

⁷⁴ Balčiūnas J. 1983 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos Širvintų rajone ataskaita, *LIIR*, b. 2246, p. 63–64.



38 pav. Kalva Kapelių kalnas, kurioje buvo sunaikintas Žieveliškių senkapis

39 pav. Žieveliškių senkapiro vietoje žmonių kaulai mėtos žemės paviršiuje, ant kalvą kertančio lauko keliuko

40 pav. Žieveliškių senkapyje rastas geležinis kalvių darbo kirvakočio pleištas



41 pav. Žieveliškių senkapyje rasta žalvarinė segė (inkrustuotos akutės iškritusios)

42 pav. Žieveliškių senkapyje rastos kalvių darbo geležinės vinys

2002 m. M. Vitkūno nuotraukos



kių kaime. Tuomet ekspedicijos dalyviai lankėsi šioje vietoje, tačiau kaulų bei radinių nerado, tik užrašė, kad vietos gyventojai jų esą rasdavę. Taigi per pastaruosius dvidešimt metų senos kapinaitės buvo toliau naikinamos, nes šiandien gausybė žmonių kaulų išbarstyti žemės paviršiuje.

Panašių kapinaičių pėdsakų rasta ir kituose Gelvonų seniūnijos kaimuose – Davonyse, Gelvėje, Lapšiuose, Lesčiūnuose, Maželiuose, Mikalajūnuose, Sedūnuose, Šarkaičiuose, Zubeliuose (?)⁷⁵. Vėlyviausieji palaidojimai tokiose kapinaitėse paprastai datuojami XIX a. pabaiga–XX a. pradžia, kai mažos kaimų kapinaitės buvo apleistos, o laidoti pradėta didesnėse kitų kaimų bei miestelių (Gelvonų, Bagaslaviškio) kapinėse.

Kai kurios apleistos kapinaitės, tikėtina, yra gana ankstyvos ir laikytinos viduramžių senkapiais. J. Balčiūnas nurodo, kad Stavarýgalos senkapyje, esančiame greta Gelvanės ežero, rasta žmonių kaulų, žalvarinė moneta ir žiestos keramikos⁷⁶. Šių radinių likimas neaiškus. Monetos, o neretai – ir moliniai puodai (į kuriuos kartais buvo dedamos aukos) yra viduramžių senkapiams būdingi radiniai.

Neaiškus archeologinis objektas yra Keižonių senkapiai (Jonavos r.). Jie yra 1,2 km į pietus nuo Lietáukos (Lietavõs) kairiojo kranto ir 400 m į šiaurę nuo Pagonių–Keižonių kelio, miške, netoli buvusios Liudo Jurkevičiaus sodybos. Senkapiai, vadinami Prancūzų kapais, iškasinti duobėmis, apaugę pušimis. Kasant randama „žmonių kaulų, surūdijusių ginklų ir ištižusių švino gabalėlių (matyt, ištižę kulkos)“. Iškelta prielaida, kad čia būta mūšio ir karių palaidojimo vietos. Netoliese, arčiau kapinių, aptikti spėjamo sunaikinto pilkapyno pėdsakai⁷⁷. Taigi gali būti, kad Keižonysė slypi skirtingų laikotarpių laidojimo paminklai.

Senkapio veikiausiai būta ir Vanagiškiuose (kitaip – Vanagiškoje, Jonavos r.). Spėjamas Vanagiškių senkapis buvo Vanagiškių pilkapyno teritorijoje arba greta jos. Manyti, jog, be pilkapyno su degintiniais kapais, čia būta ir senkapio su griautiniais kapais, liudija vietos gyventojų teiginiai, jog čia buvo iškasama arba randama vėjo išpustytų žmonių kaulų. Griautinių palaidojimų pėdsakų čia rado ir archeologai. P. Kulikauskas 1961 m. žvalgomųjų tyrinėjimų ataskaitoje rašė:

„Šioje vietoje pasikrapštę radome 30 cm gyl. nuo dabartinio paviršiaus sukiūžusios kaukolės gana žymius gabalus, daug dantų. Iš dantų atrodo, kad čia būta apie 30–35 m. vyro. Išmestose žemėse radome rankos kaulo gabalą“⁷⁸.

Ateityje tyrimus Vanagiškių pilkapyje ir senkapio vietoje vertėtų tęsti.

Įdomus objektas galėtų būti Káliakiemių senkapis, vadinamas Pakape. Viena iš tarpukariu veikusios Valstybinės archeologinės komisijos (VAK) aktų nurodoma, kad apie 0,1 km į šiaurę nuo Káliakiemio kaimo, vieškelio dešinėje pusėje yra Pakape vadinama smėlio kalvelė, kurioje kasdami bulviarūsius žmonės yra iškasę daug kaulų ir

⁷⁵Ten pat, p. 13–62.

⁷⁶Ten pat, p. 55.

⁷⁷Lietuvos TSR Kultūros paminklų sąrašas, Vilnius, 1973, p. 227; Tautavičius A. 1971 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita (duomenys apie Kėdainių, Jonavos, Kauno, Kaišiadorių, Prienų, Alytaus, Trakų, Švenčionių, Raseinių ir Vilniaus rajonų archeologinius paminklus), LIIR, byla Nr. 313, p. 9–10.

⁷⁸Kulikauskas P. Vanagiškiai, Jonavos r., LIIR, byla Nr. 103.

„senovinių pinigų iš Lietuvos–Lenkijos laikų ir kt. Labai nusitrynusių, plaktuką, reples, sidabrinį „nuoperską“ (antpirštį (?) arba mažą taurelę (?) – M. V.), degtinės buteliuką, keletą kardų, kai kurie labai rudžių nuėsti ir lūžo, o vienas perdirbtas į „stiugą“ medžiui apdirbti drožti, žiedą“.

Dalis rastų pinigų esą buvo perduota Ukmergės klebonui, kuris lyg ir pristatęs radinius į Vytauto Didžiojo karo muziejų Kaune. Keletas monetų ir „stambaus kardo rankena“ esą buvusios Káliakiemiuose pas mokytoją (?) A. Juškevičių. 1983 m. Káliakiemių senkapį žvalgęs J. Balčiūnas siūlė preliminariai laikyti XVI–XVIII a. laidojimo paminklu, sunaikintu kaimo gyventojams kalvelėje vėlesniais laikais masiškai kasant bulviarūsius⁷⁹. Išvardinti radiniai liudytų, kad šioje vietoje būta ne tik senkapio, bet ir gyvenvietės kultūrinio sluoksnio.

Beveik visiškai suardytas ir Karališkių senkapis, esantis Širvintos dešiniajame krante, slėnyje ties Karališkių kaimu ant nežymimos apie 1,5 m aukščio pakilumos. Jos centrinėje dalyje iki šiol yra naudojamos kaimo kapinaitės, o aplinkui – daugybė senų bulviarūsių, kitokių duobių (pvz., iškastų, imant smėlį kapavietėms ir jų aplinkai tvarkyti). 1938 m. vienoje kalvelės dalyje pradėjus kasti žvyrą, buvo aptikta žmonių kaulų, monetų ir kitų radinių. Tais pačiais metais P. Baleniūnas ištyrė nedidelį plotelį ir rado jame tris sveikus ir du suardytus kapus su XVII a. pradžios radiniais: Žygimanto Augusto monetomis, piniginių liekanomis, keliais mažais žalvariniais smeigtukais⁸⁰.

Neabejotina, kad vėlyvųjų viduramžių ir naujųjų laikų periodui (XV–XVIII a.) veikiausiai priskirtina ir bent dalis kitų, archeologų dar nežvalgytų, Gelvonų apylinkių senkapių.

Mitologinės vietos

Gelvonų apylinkėse taip pat yra su senuoju baltų tikėjimu sietinų šventviečių bei įvairių mitologinių vietų. Jas išsamiai yra apžvelgę Tadas Šidiškis⁸¹ bei Vykintas Vaitkevičius⁸². Remdamiesi šių autorių darbais bei kai kuriais kitais šaltiniais, pateiksime dabartinės Gelvonų seniūnijos ribose esančių mitologinių vietų apžvalgą.

Gelvonų akmuo „su pėda“. Šis akmuo įmūrytas Gelvonų bažnyčios šventoriuje esančios Pliaterių koplyčios galinėje sienoje (43 pav.). Jo matoma dalis



43 pav. Lankytojai prie Gelvonų akmens su pėda, įmūryto Gelvonų bažnyčios šventoriuje esančios Pliaterių koplyčios galinėje sienoje. 2005 m. M. Vitkūno nuotr.

⁷⁹ Ten pat, p. 23–24.

⁸⁰ Ten pat, p. 25–26.

⁸¹ Šidiškis T. Širvintų krašto alkviētės ir mitologinės vietos, Širvintos, Vilnius, 2000, p. 33–49.

⁸² Vaitkevičius V. Senosios Lietuvos šventvietės. Aukštaitija, Vilnius, 2006.

30 × 56 cm dydžio, 27 cm aukščio. Akmenyje esantis netaisyklingo trikampio formos įdubimas yra apie 15 × 20 cm dydžio, 4,5 cm gylio, trijų vidinių „pertvarėlių“ padalytas į keturias dalis. Nematoma akmens dalis yra po koplyčios altoriumi⁸³.

Nuo seno tikima, kad šioje vietoje yra apsireiškusi Švč. Mergelė Marija. Pasakojama tokia apsireiškimo bei šios vietos garbinimo istorija, pateikiama tikintiesiems skirtame piligrimo vadove bei internetinėse priegose:

„Senovėje ta vieta buvo apaugusi tankiais, dideliais miškais. Kartą viena pamaldi ponia su savo tarnaitė pėsčiomis keliavusios iš Ukmergės į Vilnių, į Švč. Marijos Gimimo šventę prašyti malonės išgydyti geliančias akis. Keliaudamos per mišką paklydo. Naktis priverė jas čia apsinakvoti. Rytą, švintant, jos netoli pamačiusios ant akmens stovinčią Švč. Mergelę. Regėjimui išnykus, jiedvi priėjo prie tos vietos ir rado ant akmens įspaustą Apsireiškusios pėdą, kurioje buvo vandens. Kai tuo vandeniui nusiplovė geliančias akis, kaipmat pasveiko. Ponia nuvykusi į Vilnių ir šį atsitikimą papasakojusi. Vilniaus vaivada Žabo liepė toje vietoje iškirsti mišką ir pastatė koplytėlę. Vieta išgarsėjo. Pradėjo plaukti maldininkai, statyti trobas. Apsigyveno ir viena Šklėrių šeima, i visą apylinkę užvaldė minėtas vaivada. Žabų giminė valdė XVII a. Švč. Marijos pasirodymo data nežinoma, galėjo pasirodyti XVI a. pabaigoje ar XVII a. pradžioje. Parapijos dokumentus sunaikino gaisras. Tik vietos žmonės pasakoja, kad čia yra pagiję net iš prigimties akli, paralyžiuoti ir kitokie sunkūs ligoniai. Šiuo metu bažnyčios šventoriuje yra mūrinė Švč. Mergelės Marijos koplytėlė. Jos altorius pastatytas ant akmens su Marijos pėdute. Altoriaus priekyje yra metalinis skydas su pėdos formos išpjova, pro kurią matosi akmens dalis. Ji yra žmogaus kelių aukštyje. Žmonės prie akmens eina keliais ir jį bučiuoja. Viršum altoriaus du paveikslai: Marija lanko Elžbietą ir aukščiau – Šv. Pranciškus, kuris, atsitraukęs nuo atverstos knygos, priklaupęs žiūri į Prisikėlusį Kristų, Švč. Mariją“⁸⁴.

Yra ir kitų šio įdomaus pasakojimo variantų (pvz., esą ant akmens miške pasiklydusios moterys išvydusios ne pačią Mergelę Mariją, bet jos paveikslą)⁸⁵.

Kai kurie šaltiniai nurodo, jog akmeniui gulint miške, ten buvo nešama aukų, geriama ir valgoma. 1849 m. Gelvonų parapiinės bažnyčios aprašyme bendrais žodžiais pasakyta, kad tai, kas XVII a. antrojoje pusėje dėjos prie pėduotojo akmens, buvo stambeldystė⁸⁶. Taigi reikia manyti, šis akmuo buvo garbinamas dar iki krikščionybės įvedimo, o vėliau, net iki XVII a. žmonės nenustojo šio akmens lankę bei suteikė šiai šventvieteii naują, krikščionišką prasmę.

⁸³ *Ten pat*, p. 109.

⁸⁴ Skrinškas R. G. *Piligrimo vadovas po stebuklingas Marijos vietas*, Kaunas, 1999. Internetė: <http://users.churchserve.com/europe/domeikava/3/Id.htm>.

⁸⁵ Dar pasakojama, kad „du broliai ubagai – aklas ir kurčias, buvo miške. Kurčiasis nuėjo grybauti, savo broli palikęs ant akmens. Belaukdamas čia akklasis apsigraibaliojo aplink ir užčiuopo šaltinėli. Radęs vandenį pradėjo plauti akis ir tarė: Ak, dieve, brangiausias, kad mon akelas atsidadytų, kaip man tamsu, kaip po žemi! Tai išgirdo Šv. Antanas cūdaunas, išklause jo ir atitaisė akis. Praregėjęs akklasis nuėjo pas broli. Tuomet kurčiasis paplovė ausis ir išgijo“. Vaitkevičius V. *Senosios Lietuvos šventvietės. Aukštaitija*, Vilnius, 2006, p. 110.

⁸⁶ Vaitkevičius V. *Ten pat*, p. 110.



44 pav. Liukonių mitologiniai akmenys ir kryžius

45 pav. Liukonių akmuo su dubeniu

2006 m. M. Vitkūno nuotraukos

Pliaterių koplytėlės sienoje įmūrytas pėduotasis akmuo iki šiol gana gausiai lankomas maldininkų, ypač garbinamas Švč. Mergelės Marijos Gimimo atlaidų Gelvonuose metu. Tai parapijos šventė, švenčiama nuo XVII a. pabaigos iki mūsų dienų. Atlaidų metu aplink Švč. Mergelės Marijos koplytėlę, kurios sienoje įmūrytas akmuo, eina iškilminga procesija.

Liukonių akmenys yra dešiniajame Širvintos krante, apie 50 m nuo upės, kalvoje. Čia stovi monumentalus kryžius bei yra trys akmenys (44 pav.). Kalvos papėdėje guli plokščias akmuo su smailiadugniu dubeniu (45 pav.). Akmuo 0,86 × 1,15 m dydžio, iki 0,45 m aukščio. Šis akmuo kartais vadinamas Marijos akmeniu⁸⁷. Apie šį akmenį yra išlikę keletas trumpų pasakojimų⁸⁸. Kur kas spalvingesnis legendomis apipinti du kalvos viršūnėje greta kryžiaus stovintys akmenys – „Suakmenėję žmonės“. Iš skaldymo žymių ant akmenų sprendžiama, kad šie akmenys yra dvi vieno didelio akmens skeveldros. Akmenys yra 1,4–1,65 m aukščio, iki 0,8 m skersmens. Anot pasakojimų, tai esanti šventa vieta, stebuklinga

⁸⁷ Ten pat, p. 124.

⁸⁸ Pasakojama, kad dubenyje susirinkęs vanduo „seniau turėjęs gydomos galios, dėl to ši vieta vadinama stebuklinga“; kad „tan akmenį iš Jėzaus širdies kraujis tekėja ir pramušė tokį nedidelį duobutį ir ten dabar šventas vanduo ir nikuomet neišdžiūna“; kad akmenyje „skaitos ašaros buvo“; kad „tį visų laikų būdava vandeniu. It tį aidava gydytis žmonės, – a žaidos kokios, akli kokie būdava, gydosi. O to pona apaka šuniuks. I tadu ponia nuneše apiprause šuniukų. Nuo to, saka, nepadėja nieka tas vanduo“; kad „žmonės eidava tuo vandeniu akis tepti, daug kas yra praregėję, ir tą vandenį imdavo, jisai kaip šventas vanduo skaitydavosi, daug kas yra išsigyge. Ten aukodavo, pastoviai būdavo pinigų. Pinigus dėdavo į tą (dubenį). Ten pastoviai, karščiausiajį vasarą pastoviai būdava vanduo. Niekad neišnykdavo vanduo iš to akmens“. Vaitkevičius V. Ten pat, p. 124.

vieta, kurioje apsiireiškus Marija su kūdikiu ant rankų⁸⁹. Legendos apie šiuos akmenis išties įspūdingos⁹⁰.

Dūdų akmuo „su pėda“. Dar vienas akmuo „su pėda“ Gelvonų apylinkėse yra į šiaurės rytus nuo Dūdų kaimo. Šis granito luitas yra 0,8 × 1,1 m dydžio, 0,6–0,8 m aukščio. Jo viršuje yra netaisyklinga 9 × 9 cm dydžio, iki 4,5 cm gylio duobutė – „pėda“. Gali būti, jog akmuo šioje vietoje atsirado XX a. 7-ajame dešimtmetyje ir yra atvilktas iš kitos vietos, o seniau čia buvęs akmuo sunaikintas melioratorių. Netoli akmens yra pelkėtas duburys, vadinamas Šventraisčiu (Švintaraistis)⁹¹. Apie Dūdų akmenį užrašyta keletas pasakojimų⁹².

Padavimais apipintas ir Rāganos (Rāganų) kalnas, esantis į šiaurės vakarus nuo Bagaslaviškio, link Bagdžiū. Sovietmečiu šis kalnas beveik visiškai sunaikintas kasant žvyrą, o likusi dalis apsodinta spygliuočiais. Šis kalnas tradiciškai bu-

vo lankomas per Jonines. Ir padavimai apie šį kalną siejami su Joninių (Rasų) švente⁹³. Keli kilometrai nuo Raganos kalno yra dar du garsūs Bagaslaviškio apylinkių kalnai – Pyplių kalnas Kupolis ir Kārtuvių kalnas. Išlikę pasakojimų, esą Kupolio kalne „stovėjusi bažnyčia“, o Kartuvių kalne „buvo kariami žmonės“⁹⁴.

Gelvonų apylinkių gyventojams gerai žinomas Stavarýgalos ežeras dar vadinamas ir Švenėžerių, Šeiniūnų ežeru. Pasakojama, kad praeityje vandeningoje Laumaraisčio pelkutėje (Sedūnų kaime) kažkada nuskendęs artojas su jaučių jungu ir išplaukęs Šeiniūnų ežere (Šventėžeryje). Šventėžerio pavadinimas esą kilęs nuo to, kad „čia nuskendo kunigas, važiuodamas su švenčiausiu sakramentu“⁹⁵, o apie mažytį Tilvikų ežerą, iš kurio išteka Vėliauka, arba Vėliupėlis, pasakojama, jog „ežere yra didelis akmuo, ties kuriuo esanti per prancūzmetį paskandinta geležinė dėžė su pinigais“⁹⁶.

Gelvonų apylinkėse yra ir kitų toponimų, siejamų su senovės šventvietėmis arba laikomų kitomis mitologinėmis vietomis; griova Peklos ravas (Gelvės kaime), upelis Vėliauka (teka iš Tilvikų ežero į Kabarkštą), vietovės Alkalaukis ir Paalkinė (greta Karališkių), kalva Kaukaras (Lesčiūnuose), laukas Gojus (tokie laukai žinomi prie Laplierių, Pra-

⁸⁹Vaitkevičius V. *Ten pat*, p. 122.

⁹⁰Pasakojama, kad „toj vietoj stovėja didelė pušis (kitas variantas – ažuolas). Toj vietoj, kur kryžius dabar. Koks tai ponas buva, ir ten jis turėjo tarną vieną tokį. Rimtą tokį tarną, bet jis tuo pasižymėja, kad jis labai gerai šaudė. Taiklus buvo labai – medžioklėse, visur jis labai taikliai šaudė. Na, tai kiti ten pavydėdami gal kiek, norėdami išmokyti, saka: Tu mum papasakok, kaip ten teip nušauti, teip jau taikliai šaudai. Na, tai jis iš karta nenorėja, bet paskui įkalbėja, jis sutiko. Tei jis vienam iš jų saka: Jūs aikit, nuaisit bažnyčian, kaip pajimsi Komuniją, reiškia, Švenčiausią sakramentą, tu, saka, pasistenk parnešt ji man. Na, tį jis teip ir padare. Paskui jis nusivede juos prie tos pušies, išpjovė skrituliuką, idėja to komuniiją, davė šautuovą i saka: Šauk! Na, tai tas prisitaise šaut, bet jis nedirsta. Jam vaizduojasi – Kristus stovi. Na, tei jis svėre jį jo ginklą ir taikėsi jam šaut, jį nušaut, reiškia, tas jau. Bet jis nesusėja. Ir tie jo du tarnai staiga pavirta akmenim. Taip pat pasakojama, kad čia ilgą laiką vaidenosi. Važiuojant keliu nuo kalno sulūždavo ratai, tai šmėklos pastodavusios kelių. Kada žmonės pastatę vietoje buvusio ažuolo didelį kryžių, o jame įrengę pinigams dėti dėžutę ir už surinktus pinigus užpirkdavo mišias atgailaujančių sielų intencijon, tai mustoję vaidentis. Būdaų girdėti keisti rekvaimai, kai vėlės vaitodavusios, o pačios gyvenusios tai po tiltu, tai pakrausėje“. Vaitkevičius V. *Ten pat*, p. 104–105.

⁹¹Vaitkevičius V. *Ten pat*, p. 106–108.

⁹²Pasakojama, kad „velnia pėdas un akmena išmalia-votas“; Kad „seniai sakydava, kad Napoleonas sumuštas bėga, ir anas, saka, kokius dokumentus ir auksu čia užkasė. Tai, kalbėja, būdava, šneka, kad raikia ait, ir atkast tų auksų“. Vaitkevičius V. *Ten pat*, p. 107.

⁹³Pasakojama, kad čia, pasak žmonių, prieš Šv. Joną šokdavo raganos ir suvedžiodavo žmones; kad pagal padavimą čia vaidendavosi (naktimis pasirodydavęs nekalbantis ponaitis ir panelė, ir gąsdindavę pasitaikiusius prie kalno arkliajančius), dėl šio ir pramintas Raganų kalnas; kad čia velniai mainydavo tabokines; kad kalno viršuje auganti pušis yra išaugusi į žemę išmeigtos šluotos vietoje. Vaitkevičius V. *Senosios Lietuvos šventvietės. Aukštaitija*, Vilnius, 2006, p. 104–105.

⁹⁴Vaitkevičius V. *Ten pat*, p. 104–105, 132–133.

⁹⁵Šidiškis T. Širvintų krašto alkviētės ir mitologinės vietos, *Širvintos*, Vilnius, 2000, p. 43, 48.

⁹⁶Vaitkevičius V. *Ten pat*, p. 140.

mislavos, Pusigiškių ir Neveronių kaimų), miškelis Gojus (Pagojaus kaime), Gojis (Žuvinčiuose)⁹⁷.

Tam tikra prasme istorijos paminklu laikytinas ir **Lietavos (Lietaukos) upelis**, su kuriuos dalis kalbininkų bei istorikų sieja Lietuvos vardo kilmę. Šis upelis visas teka ir pasiekia Nerį buvusio Gelvonų valsčiaus teritorija (dabar – Jonavos r. Upninkų seniūnijoje). Tačiau šio upelio aprašymas ir tyrimai – jau ne archeologų, o hidrologų, kalbininkų, istorikų kompetencijos sritis.

Buvusioje Gelvonų valsčiaus teritorijoje bei artimiausiose apylinkėse gana gausu archeologinių paminklų. Šis regionas atspindi bene visas proistorės ir istorinių laikų epochas – nuo akmens amžiaus gyvenviečių iki naujųjų laikų senkapių. Geležies amžiuje bei valstybės susidarymo laikais Širvintos žemupio mikroregione būta gana tankaus pilių ir gyvenviečių tinklo. Mažiau išlikę šio laikotarpio laidojimo paminklų (tik Labūnavos ir Vanagiškių bei Padaigų pilkapynai). Viduramžiais kraštas buvo pakankamai tankiai apgyvendintas, ką liudija ir rašytiniai šaltiniai. Kai kurios šio krašto gyvenvietės (Gelvonai, Labūnava) minimos jau XIV a. Taigi Širvintos žemupio ir aplinkinių teritorijų apgyvendinimas, prasidėjęs prieš tūkstančius metų, dar akmens amžiuje ir ankstyvųjų metalų laikotarpiu, niekad nenutrūko, vystėsi ir tęsiasi iki mūsų dienų.

Lyginant su kitomis Širvintų rajono dalimis, Gelvonų apylinkių archeologinis paveldas reprezentatyvus ir gausus. Be abejo, su Kernavės archeologinių paminklų kompleksu lyginti būtų tiesiog nekorektiška, bet archeologinis paveldas Gelvonų apylinkėse nepalyginamai įvairesnis nei, tarkime, Širvintų, Čiobiškio (greta kurio yra keli pilkapynai), Zibalų (pastarieji gali didžiuotis Laužiškių piliakalniu), o juo labiau – Musninkų, Janiūnų, Alionių seniūnijose. Tačiau kol kas tik nedidelė Gelvonų apylinkėse esančių archeologinių paminklų dalis tyrinėta archeologų. Seniausios Gelvonų apylinkių praeities pažinimas dar tik pradedamas.

⁹⁷*Ten pat*, p. 108–141.

Senojo Gelvonų lauko (valsčiaus) istorijos bruožai iki XV amžiaus

Aleksandra Arimeta Vojevodskaite

Anksčiausiai istoriniuose šaltiniuose žinomas Gėlvonų paminėjimas yra 1385 m. – Gelvonų vietovė ir laukas yra minimi Lietuvos kelių aprašymuose – žvalgų pranešimuose, vadinamuosiuose Vegeberichtuose¹.

Ankstyvesni laikai šiek tiek paliesti archeologų ir istorikų tyrinėjimuose, susijusiuose su Lietuvos valstybės susidarymo laikotarpiu. Remiantis sisteminamomis archeologijos žiniomis, regionas pradedamas minėti bandant susekti Lietuvos administracinę suskirstymą antrojo tūkstantmečio pradžioje, lokalizuojant istoriniuose šaltiniuose minimas žemes, susidariusias, kaip manoma, XI a. Šiuose darbuose sukauptų žinių pagrindu yra ištyrinėta Deltuvos žemė. Žymesnės to meto Deltuvos gyvenvietės nurodomos tik šiauriniame Gėlvonų valsčiaus paribyje. Tai dviejų vėlyvųjų piliakalnių – Bartkūnų ir Parijos grupė su Parijos pilkapynu. Bartkūnai nuo Krikštėnų, XVII a. pradžioje tebeturėjusių Gelvonų vardą ir buvusių prie senojo Širvintų–Ukmergės kelio, yra nutolę vos 2 km į šiaurės vakarus. Kiek toliau į šiaurės rytus – Parijos kompleksas. Nuo čia, spėjama, buvo dykros: iki 20 km pločio (tai yra apie 2,5 vokiškų mylių) neišsivinto ruožo, besitęsiančio dabartinio Širvintų rajono pietine bei centrine dalimi. „*Greičiausiai tai yra sena tarpgentinė dykra, nes šiame ruože nėra jokių geležies amžiaus archeologijos paminklų*“². Ši dykra, kaip nurodoma, buvo įsiterpusi tarp lokalizuojamų Deltuvės ir Neries, plytinčios abipus Neries vidurupio (tarp Vilniaus ir Jonavos) su centru Kernavėje, žemių³. Visa dykra kartais tapatinama ir su ištisiniu, vadinamu Šventuoju, Kukovaičio mišku⁴. Mūsų požiūriu, šis teiginys kelia rimtų abejonių: Kukovaičio miško kaip Šventojo miško vietovės vardas daugiau sietinas su šventvietės, negu su teritorine miško sąvoka. Manoma, kad II tūkstantmečio pradžios žemės, kaip administraciniai vienetas, sunykę XIII a. pabaigoje.

Naujieji valsčiai pradedami organizuoti pirmojoje XIV a. pusėje. Tuo metu susiformavo ir Gelvonų valsčius-laukas, iš dalies apėmęs ir numanomą buvusios dykros plotą, ypač šiaurinę jos dalį. Archeologai dar nėra tarę savo žodžio, kaip valsčiaus gyvenviečių paplitimas buvo susijęs su regiono piliakalniais, gausiai išsidėsčiusiais palei Širvintos upę ir žvalgomųjų tyrimų metu sudatuotais II tūkstantmečio pradžia⁵. Tai Šližių Pāpiliakalnis, Mančiušėnų Milžiņkapis su senkapiiais, Sabališkių Raudonka (Batareikā), Maskōliškių (vietovės vardas naujesnis – nuo XVII a. čia įsikurdino gyventojų Maskoliaus sodybos; Batarėja), Pasodniņkū (Batareikā) bei kitose Širvintos pusėje – Sėndvario (Batarėja) ir Totōriškio (Špokiškių, Žirnaju), datuojamas XIV a., su netolimu Piliakalniu tarp Žirnajų ežero ir Kuļniškių kaimo. Nėra išaiškinta, kurie jų buvo gynybiniai, kurie politiniai administraciniai centrai. Tikriausiai jų, iki šiol dar nesu-

¹ *Scriptores rerum Prussicarum*, II, Leipzig, 1863, p. 692–696. J. Jurginio vertimas į lietuvių k.: *Kraštas ir žmonės*, Vilnius, 1983; 2-asis papild. leid. 1988.

² Zabiela G., Baranauskas T. Deltuvos žemė, *Lietuvos istorijos metraštis 1995 metai*, Vilnius, 1996, p. 7.

³ Baranauskas T. *Lietuvos valstybės ištakos*, Vilnius, 2000, p. 133.

⁴ Zabiela G., Baranauskas T. Deltuvos žemė, *Lietuvos istorijos metraštis*, 1995, Vilnius, 1996, p. 1.

⁵ Zabiela G. Pilyų rytų Lietuvoje valstybės kūrimosi metu, *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 459–469.

rastų, yra buvę ir daugiau. Neturime duomenų, kaip toji numanoma dykra buvo kolonizuojama XIII–XIV a. sankirtoje, tačiau XIV a. pabaigoje tai jau tankiai apgyventa teritorija, kur, anot Lietuvos kelių aprašymo, „... kraštas geras, pastoviams visko pakanka“. Per ją ėjo svarbūs besišakojantys keliai iš vidurio Lietuvos, Ukmergės ir Daugpilio pusės į Kernavę, Máišiagalą, Vilnių. Šie keliai, ir pirmosios rašytinės XIV a. pabaigos žinios apie Gelvonus, istoriografijoje nebuvo plačiau nagrinėtos, fragmentiškos mums nedaug ką gali pasakyti.

Gélvonai Lietuvos kelių aprašymuose paminėti keturiuose maršrutuose į Kernavę, Máišiagalą ir Vilnių. Pagal XIX a. leidėjo Teodoro Hiršo numeraciją, tai 1385 m. maršrutai 65, 67, 68 ir 71, kuriuose *Gelwen* (Gelwin) vardu minima Gelvonų vietovė ir vieną kartą Gélvonų laukas.

65 maršrute (1385 m. rugpjūčio 14 d.) Gelvonai nurodyti kelyje nuo Kuľvos į Máišiagalą. Nuo Vėprių iki Gelvonų nurodytos trys mylios; ten minima ir brasta per Šventąją, nuo kurios iki Gelvonų 2 mylios. Toliau, už 3 mylių, per Širvintos brastą – Labūna (d. Labūnava), nuo kurios iki Kernavės – 2 mylios.

67 maršrute (1385 m. liepos 17 d.) nurodytas kelias palei Nerį į Vilnių. Čia nurodomos ir keturios brastos per Šventupę. Ketvirtoji brasta prie Tautgino kiemo, nuo kurio iki Gelvonų lauko – 2 mylios. Nuo Gelvonų iki Širvintos brastos taip pat 2 mylios per nemažą mišką, kuriame du keliai. Nuo Širvintos iki Máišiagalos pilies irgi 2 mylios.

68 maršrute (1385 m.) nurodytas žiemos kelias į tas pačias Kernavės ir Máišiagalos apylinkes. Šiame kelyje nuo Tausoto kiemo iki Gelvonų – 2 mylios, nuo Gelvonų iki Sirpučio kiemo prie Šventupės – 1,5 mylios, o nuo čia viena mylia iki Vilkmergės pilies.

71 maršrute (1385 m. rugpjūčio 11 d.) nurodytas kelias iš Labūnavos (Kėdainių r.) į Vilnių. Šiame kelyje vėl nurodoma Vėprių brasta per Šventąją ir už 2 mylių Gélvonai, iš kur iki Starpeikos kiemo – 3 mylios.

Dabar iš aprašymuose minėtų šio regiono ir kaimyninių vietų vardų yra išlikę tik Saleniūkai (prie Jonavos), Vėpriei, Gélvonai, Labūnava, neskaitant Máišiagalos ir Kernavės bei Ukmergės pilių. Per Gélvonus buvo tik praeinama pakeliui į kitas vietas. Matyt, čia nebuvo ilgiau užsilaikoma, nors ir nurodoma, kad pastoviui nieko netrūksa.

Kelių aprašymuose minimų brastų ir kiemų vietų nustatymas, trūkstant istorinių šaltinių tyrimų visumos, lieka labai sudėtingas istorinės geografijos klausimas. Senieji keliai savo eigas ne kartą yra keitę, XVI–XVIII a. dokumentuose dažnai aptinkame paminėtas senąsias jų atkarpas, tad kelių aprašymuose nurodyti atstumai gali gerokai suklaidinti. Keliuose nusakyta Gelvonų vietovės vieta schemiškai atitiktų dabartinių Gelvonų dvaro vietą: 3 mylios nuo Vėprių, per brastą už 2 mylių, o nuo jų už 3 mylių jau per Širvintos brastą – Labūna. Senojo kelio Vėpriei–Gélvonai atkarpa sąlyginai atitinka nurodytąsias 2 mylias nuo Šventosios upės, panašūs atitikmenys būtų ir iki Labūnavos. Aišku taip pat, kad to meto skaičiavimu, Gelvonai buvo pušiaukelėje nuo Ukmergės į Kernavę. Esama spėlionių ir dėl senojo Gelvonų centro vietos, pirmųjų sodybų bandant ieškoti prie Gelvonų ežero⁶. Be abejonės, Gelvonų lauko vardas yra vandenvardinės kilmės ir, kaip buvo įprasta, savo vardą davė visoms čia įsikūrusioms sodyboms⁷.

⁶ Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, Vilnius, 1991, t. 2, p. 537, (2-oji fotogr. laida).

⁷ Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius, 1981, p. 105–106.

Galima dar paminėti padavimą apie Veprių pilies valdovą kunigaikštį Gelvainį, savo dukterį Geldutę pavedusį laumių globai, kurios ją užkeikusias ir prirakinusios ežero dugne⁸. Sunku pasakyti, ar šis suliteratūrintas mitologinio atspalvio (užkeikta merga, karalaitė) padavimas signalizuoja kurio nors laiko Gelvonų ryšį su Vepriais, ar tai tik paprastas vardų sutapimas.

Gausesni rašytiniai šaltiniai apie Gelvonų lauką pasiekė mus iš XV a. vidurio, t. y. to meto, kada Gélvonouose išsikūrę kaimai, bajorų sodybos ir jų žemių sklypai buvo persipynę tarpusavyje. Jų išsidėstymas nusako žemės įsisavinimo istoriją bei parodo jau stabilių valdų buvimą, kuri liudija toponimai. Kiemo vardą čia išlaikė dvi vietovės – Malakiemis, vėliau įjungtas į Žieveliškius, ir Kaliakiemis (d. Kaliakiečiai), kuriuose valdinių turėjo beveik visi kaimyniniai bajorai. Pastebėtina, kad tai artimiausios senajam Gelvonų dvarui vietovės; pietiniai Mikalajūnai, turėję ir Dautmantavos vardą, tikriausiai buvo vėlesnis darinys, išsikūręs buvusios senesnės gyvenvietės (Raudonkos piliakalnis, Savingės ir Kabarkštos Alkas) vietoje. Bajoriškos sodybos buvo vadinamos Gelvonų vardu su savininkų vardų priedėliais. Tokius dvigubus vardus jos išlaikė iki XVIII a. pabaigos.

XV a. pradžioje Gelvonų lauke (lygiagrečiai su nuosavybės skaldimosi procesu) prasidėjo valsčiaus žemių jungimas stipresnių giminių priklausomybėn. Gretimuose valsčiuose tuo metu jau buvo išitvirtinusios įtakingos giminės, karaliaus donacijomis greitai plėtusios savo žemėvaldą ir besistengiančios dalį jų sujungti į vientisus kompleksus. Remdamiesi bendru žemėvaldos istorijos dokumentų kontekstu, bandysime atkurti senojo (iki XVI a. vidurio) Gelvonų lauko ribas.

Žinoma, kad kaimyniniai Ūpninkai XV a. pradžioje priklausė didikams Astikams, o po 1442 m. buvo pavaldėti Radvilų. Nustatyta, kad Astikai dar XVI a. pradžioje naudojo Sirpučio prievardžiu⁹. Lietuvių kelių aprašymuose 1385 m. minimas Sirpučio kiemas (Sirputtindorff) prie Šventosios upės, už pusantros mylios nuo Gelvonų, tarp Ukmergės prie Deltuvos. Gelvonų archyve buvo saugomas 29 d. balandžio 12 d. indikto dokumentas, išduotas Juchnos (Jurgio) Astikavičiaus ir Jemielio Saukovičiaus

„dėl dirvos javų statinei prie Dirvonų tvėnkinio (Gelvonų dvaro ribose) už 50 lietuviškų grašių, vietininkui ponui Vaitkui Mikui Petravičiui (Woytkowa Mika Pietrowicza) Jadviškavičiui“¹⁰.

Kitas orientyras – Vėpriei kitapus Šventosios upės, minimi 1384 m. Spėjama, kad Vėpriei, nuo Gelvonų nutolę per tris mylias, susikūrė girioje, esančioje Deltuvos pietvakariuose, Kęsgailų kolonizacijos dėka¹¹. 1385 m. minimas Buseikos kiemas (Buskindorf) – Kęsgailų protėvis Buska minimas 1365–1379 m. Šalia Veprių dar yra Liambertiškiai – Rumbaudas-Lambertas Valimantaitis Buskaitis buvo tikras Kęsgailos brolis. Kęsgailos buvo vieni iš pirmųjų didikų giminių, pradėjusių kurti Gelvonų valsčiuje. Mykolui Kęsgailai (Kęsgailaičiui, mirusiam 1476 m.)

⁸ Kviklys B., *ten pat*, p. 547.

⁹ Petrauskas R. Vytauto laikų didikų kilmė, *Lituanistika*, Vilnius, 2000, Nr. 1–2(41–42), p. 18, 19, 23.

¹⁰ LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 813. Dokumentas žinomas tik iš XVIII a. registro; čia pateikiame pažodinį vertimą.

¹¹ Pietkiewicz K. Kieźgailowie i ich latyfundiach do połowy XVI wieku, Poznań, 1982, p. 107.

priklausė gretimas Spadviliškių (prie Širvintų) dvaras su nedideliu valsčiu¹². Manytume, kad Gelvonų valsčius Rėkūtiškiai – vėlesnieji Žieveliškiai – pirmą vardą gavo nuo Kęsgailių Rėkučių; tai Stanislovo Jonaičio Kęsgailos linija, išmirusi 1542 m. Juk čia buvusio dvaro savininkas Jonas Javorkavičius buvo vedęs Uršulę Jurgaitę (Jurena) Gelgaudavičiūtę (Giedygoldowiczówna), Spadviliškių savininko sesers Miłochnos Petrienės Simonienės Gelgaudavičienės giminaitę. Su Kęsgailių tėvonijos Deltuvos žemėmis, kurios tęsėsi abipus Šventosios upės, Gelvonų lauko ribos ėjo išilgai Šventosios aukštyn šiek tiek už Žirnajos upės žiočių. Kadangi Maigiai tikrai priklausė Gelvonams, tikėtina, kad dalis Pabaisko teritorijos taip pat priklausė Gelvonų, o ne gretimam prie Ukmergės pilies ar kitaip įvardintam (Vaitkuškio?) laukui.

Toliau į rytus buvo Verškainių valsčius su savo piliakalniais ir didžiule giria ribojasi su Šešuolių lauku. Patys Verškainiai, XVI a. buvę Lenartavičių Milevskių tėvonija, kaip ir kaimyninis Vaizgenių dvaras (Tomkevičių, Protasevičių; d. Vaisgeniai, viensėdis Pabaisko apyl.), Gelvonų dvarui atiteko vėliau, ir neturime žinių, ar šios žemės anksčiau yra priklausiusios Gelvonų laukui, ar sudarė savarankišką administracinį vienetą, ar jų priklausomybė priskirtina kuriam nors kitam senajam laukui. Verškainių valsčius buvo 1528 m. minimo Ukmergės valsčiuo kaimynystėje.

Gelvonų lauko ribos su Šešuolių lauku istoriškai yra labai neaiškios. Mat istoriografijoje buvo abejojama pačio Šešuolių lauko buvimu. Šias abejones remia ir Šešuolių monografijos autorius, nes be piliakalnio senieji Šešuoliai negalėję turėti administracinės reikšmės¹³. Ir iš tikrųjų – dabartinis Šešuolių miestelis XIV a. nebuvo Šešuolių lauko centras. Juo galėjo būti dabartiniai Šešuolėliai II, kunigaikščių Alšėniškių tėvonija, XIV–XV a. priklausę Jurgiui Alšėniškiui, Vilniaus vyskupo Povilo Alšėniškio seneliui¹⁴. Šešuolėlius, nuniokotus 1334 m., nurodė ir R. Varakauskas¹⁵. Šešuolėliai II, atkartodami būdingą sodybų raidos reiškinį, nuo Laužiškių piliakalnio yra nutolę 1,5 km. Visas Šešuolių laukas užėmė plotą apie Šešuolos upės aukštupį, Balžės–Kertušos upės baseiną ir pakrantes abipus Širvintos iki Giedraičių srities – Videniškių lauko, labai panašaus likimo su Šešuolių lauku, – apnykusio XV–XVI a. sandūroje.

Už Šešuolių pelkių nuo Kęsgailių Spadviliškių prasideda Širvintų plotas, kur vienoje vietoje nenutrūkstamai išsidėsčiusios stambesnės ir smulkesnės bajorų valdos, vadinamos Paširvinčių ir Širvintų vardais. Iš visų pusių Paširvinčiais suptas išsikūręs Širvintų miestelis XV a. neabejotinai buvo nelabai nutolęs nuo vieno iš šių dvarų. Turint galvoje, kad pirmoji Širvintų bažnyčia 1475 m. gegužės 5 d. dokumentu funduota Kotrynos Agnieškos ir Bogdanos Jurgaičių (Juriewiczówny) Astikaičių, šis dvaras turėjo priklausyti Astikams¹⁶. Istoriografijoje Širvintų ištakos šiuo metu dar nėra išaiškintos; šią problemą ir dabar turimų žinių suvestinę yra pateikęs istorikas A. Baliulis¹⁷.

Didžiojo (Leduchovskio) Paširvinčio I dvare buvo išlikęs Astikų (dab. viensėdis Kielių apyl.) palivarkas ir užusienis bei Šalkovščizna (dabar – Šalkiškės)¹⁸. Šalkovščiznos dvaras ir jo datavimas kai

¹² *Ten pat*, p. 136.

¹³ Miškinis A. Šešuoliai, *Lietuvos TSR urbanistikos paminklai*, Vilnius, 1984, t. 7, p. 33.

¹⁴ Vojevodskaitė A. Šešuolėlių II dvaro istorinė pažyma, Iš A. A. Vojevodskaitės asm. archyvo.

¹⁵ Varakauskas R. *Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII–XVI a.*, Vilnius, 1982, p. 76.

¹⁶ LVIA, f. 526, ap. 1, b. 80. Plg.: Misius K., Šinkūnas R. *Lietuvos katalikų bažnyčios*, Vilnius, 1993, p. 94; Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, 1965, t. 2, p. 133.

¹⁷ Baliulis A. Iš Širvintų praeities, *Širvintos*, Vilnius, 2000, p. 49–55.

¹⁸ Nezabitauskas A. Širvintų senovė ir paminklai, *VUBR*, f. 1004-257.

kada yra tiesiogiai siejamas su Astikaičių Širvintų bažnyčios fundacija¹⁹. Tačiau Šalkovsčiznos dvaras, taip pat būdamas atskira valda ir palivarku, yra praėjęs sudėtingą raidą. Kažkuri Šalkovsčizna 1602–1634 m. dokumente minima kartu su buvusiais Stančikų Gelvonais bei Limantų Gelvonais, supirktais Vaitiekaus Sosnickio²⁰. XVII a. vidurio Podbereskių Žadniūnai (Zodniuny), arba Šalkovsčizna, su Paširvinčių palivarku ribojosi su kai kuriomis Šešuolių ir Musninkų laukų žemėmis²¹. 1786 m. Šalkovsčiznos dvarą, Paširvinčio palivarką, pirktus iš šambeliono Ščito, Vilniaus katedros kanauninkas Ignas Klimanskis pardavė Vieکشnių seniūnui Adomui Gorskiui²². Tai jau tiesioginė nuoroda į Paširvintį I. XV–XVI a. iš Širvintų dvaro pasirašę Bagdonavičiai tikriausiai buvo šio dvaro kaimynai, kaip ir jų sesuo Elžbieta Kondratavičienė, gyvenusi netolimame Beržės dvare²³. Arčiausiai Gelvonų lauko buvo Paširvintys II, XIX–XX a. priklausęs Salomėjai Giedraitienei²⁴. Šis dvaras tiesiogiai ribojosi su Gelvonų lauko senosiomis gyvenvietėmis, Vaidziuliškių dvaro kaimais Rastalindžiais (dab. Raistalindžiai), Meižiais, Dainiais, Ūdara, kurių senosios žemės tęsėsi abipus Širvintos upės. Ši riba ir buvo tikroji Gelvonų lauko ir Širvintų arealo riba.

Labai sunku nustatyti Gelvonų lauko ribas su Musninkų lauko ribomis, kurios keitėsi labai dažnai. Čia dar kartą susiduriame su Astikų ir Radvilų žemėvalda, tačiau žinome ir Nemirovičių Musninkus (Indichovsčizna), minimus Gelvonų dvaro dokumentuose, Musninkus Gelvonų Boreikių nuosavybėje²⁵; Gelvonus Liuliškius, kurie greičiausiai ribojosi su Sutkiškių dvaru, t. y. su jo priklausiniais – Pigoniais, Kunigiškiais, kurie jau Gelvonų laukui nebe priklausė²⁶.

Nuo Sutkiškių dvaro, Janonių piliakalnio zonoje, prasideda Panerių plotas, atitinkantis senojo kelio Kernavė–Gegužinė–Kulva kryptį. Nuo seno kitoje Širvintos upės pusėje yra plytėję bendri Gelvonų lauko miškai ir lankos, kur kūrėsi palivarkai, ėjo kelias per Čiobiškį į Vilnių. Kyla klausimas, ar Gelvonų laukas siekė Neries pakrantę, ar abi Neries pakrantės pusės buvo kontroliuojamos valdovo. Šis klausimas susijęs su valdovo dvaro Gegužinė–Perelozai, siejamo su Mindaugo laikų Rukla, statusu ir jo administraciniais santykiais su Gelvonų lauku. Spėjama, kad čia Lietuvos valstybės susidarymo laikais yra buvusi ypatinga strateginė karinė teritorija, vėliau virtusi paprastu valdovų dvaru²⁷. Mus pasiekę Gegužinės dokumentai kalba tik apie valdovo dvarą su muitine, skiriamą įvairiems laikytojams. Žinoma valdovo donacija be datos (po 1451 metų) Žemaičių seniūnui Jonui Kęsgailavičiui, suteikianti vietovę dvarui prie perkėlos netoli šaltinių (Криници). Greta įrašyta:

„O ponui Stankui Mordasui taip pat vietovė, kur galėtų dvarą įsteigti prie perkėlos netoli Šaltinių, bet bus ne vietinių teisių, o karališkasis. Indiktas 12“ (1464 m.).

Pasirašo Mykolas Kęsgaila (Kęsgailaitis, Vilniaus vaivada)²⁸. XV a. pabaigoje Gegužinę valdė Kazimiero Jogailaičio dvarionis Mardas (Mordas), galbūt iden-

¹⁹ *Ten pat.*

²⁰ LVIA, f. SA 6, l. 533.

²¹ LVIA, f. SA 4746, l. 79–89. 1731 m.

²² LVIA, f. 447, ap. 23, b. 9.

²³ *Pergamentų katalogas*, sudarė R. Jاسas, Vilnius, 1998, Nr. 165.

²⁴ LVIA, f. 526, ap. 1, b. 3248, 3420.

²⁵ LVIA, f. SA 14, l. 117.

²⁶ LVIA, f. SA 42, l. 299.

²⁷ Dubonis A. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai*, Vilnius, 1998, p. 76–77.

²⁸ *Lietuvos metrika. Kn. 3 (1440–1498): Užrašymų knyga 3*, parengė L. Anužytė ir A. Baliulis, Vilnius, 1998, p. 67.

tiškas Aleksandro Jogailaičio dvarioniui Mordasui Bolotovičiui (1488, 1505)²⁹. 1511 m. rugsėjo 20 d. Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas I Gegužinės dvarą su Perelozų palivarku, valdiniais ir visais kitais dvarui nuo seno priklausiusiais priklausiniais, laikytus Mordaso, kartu su priedu – Kauno šv. Petro bažnyčios (cerkvės) altoriaus, įsteigto kilmingojo Stanislovo Mordasaičio (Mordosowicza), koliatoryste, remdamasis ankstesne Ldk Aleksandro privilegija, patvirtino Trakų vaivada Grigorijui Stanislavovičiui Astikavičiui (Grigaliui Astikui)³⁰. Privilegijoje Gegužinė su žemėmis abipus Neries aptariama kaip dvaras, taip pat įkuriamas pilis (замок справити) su miestu ir prekymečiais bei muitine su perkėla ir valsčiais bei kaimais. Kaip matome, tai jau valsčiaus įkūrimo apibrėžimas. Turint omenyje, kad tai vienalaikis su Gelvonais valsčius, manytina, kad XV a. senojo Gelvonų lauko žemės Neries nesiekė.

XV–XVI a. sandūroje įvykęs ūkio pagyvėjimas suaktyvino žemėvaldos persiskirstymą. Gelvonų lauke prasidėjo kai kurių dvarų stambinimas, vykęs daugiausiai dėl didikų kolonizacijos. Senasis Gelvonų dvaras karaliaus donacijos dėka atiteko Daumantams Siesickiams, kurie, sistemingai supirkinėdami aplinkines žemes, sukūrė latifundiją. Dalis žemių buvo supirkta Kęsgailių (Radiminskių, Slavonevskių), Radvilų (1493 m. nupirkti Olechnovičių Gelvonai), pranyko Rekutiškių valsčiukas, tapęs Žieveliškiais. Gelvonų laukas vis dėlto paliko gana smulkios žemėvaldos ir režinio sklypinio žemės nuosavybės pasiskirstymo liekana. Šiam regionui būdinga dar ir XVIII a. dvarelių centrai, kurie keisdami savo šeimnininkus, patys mažai keitėsi. Savo dydžiu išsiskyrė tik antrasis senasis Gelvonų lauko centras – Alkminai–Limantai (Alkminiškiai–Limantovsčizna (d. Lemantoučizna).

Per vėlesnes administracines reformas Gelvonų laukas savo pagrindinį plotą iš dalies išsaugojo. Daugiausia žemių neteko šiaurinėje dalyje, XVI a. viduryje čia įkūrus Pabaisko valsčių³¹. Buvo apkarpyti ir kiti Gelvonų lauko pakraščiai, priskirti prie Musninkų, Jonavos bei Veprių valsčių. Gelvonų laukas šiek tiek priartėjo prie Neries.

²⁹ Pietkiewicz K. Dwór litewski Wielkiego Księcia Aleksandra Jagiellonczyka, *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 106, 112.

³⁰ *Lietuvos metrika. Kn. 25 (1387–1546): Užrašymų knyga 25*, parengė D. Antanavičius ir A. Baliulis, Vilnius, 1998, p. 169–171.

³¹ 1558 m. Pabaisko savininkė Komajevska prie bažnyčios naujai įkuria miestelį. Apie tai žr. Alexandrowicz S. Geneza i rozwój sieci miasteczek Białorusi i Litwy do połowy XVII w., *Acta baltico-Slavica*, Białystok, 1970, t. 7, s. 75, 97.

Gelvonų ištakos

Tomas Baranauskas

Gelvonų laukas pirmą kartą paminėtas 1385 m. liepos 17 d. datuotame kryžiuočių kelio palei Nerį į Vilnių aprašyme (Nr. 67). Čia jis minimas kelyje nuo Vilkmergės (Ukmergės) pilies ir Tautgino kiemo iki Širvintės upės, nuo kurios einama tolyn Máišiagalos pilies link¹.

Gelvonų laukas – tai didesnė teritorija, artima XX a. pirmosios pusės Gelvonų valsčiaus teritorijai². Dar ir šiandien čia yra ne vienas vietovardis, susijęs su Gelvonų vardu: Gelvės viensėdis (XIX a. – palivarkas, lenk. *Gietwa*) šalia Gelvės upelio ir ežero, Gelvonų kaimas šalia Bagaslaviškio, į pietus nuo jo – Gelvānkos viensėdis prie Gelvānės ežero (XIX a. – du palivarkai, lenk. *Gietwanki*, – privatus ir valstybinis – prie Šejeronkos ežero), į rytus – Gelvonėlių kaimas tarp Šiaulių kaimo ir Šiūros upelio³.

XVII a. pirmojo ketvirčio Vilkmergės pilies teismo knygoje minima ir daugiau Gelvonų dvarų, priklausančių įvairiems savininkams. Kai kurie jų atpažįstami šių dienų toponimikoje. Su dabartiniu Gelvonų miesteliu sietinas Gelvonų dvaras priklausė Abraomui Daumantui Siesickiui, kuris 1610 m. kovo 4 d. testamentu užrašė savo Gelvonų ir Siesikų dvaro kilnojamą turtą žmonai Onai Sopockaitei⁴. Gelvonai ir Siesikai Daumantams Siesickiams priklausė nuo Vytauto laikų. Jų iniciatyva čia įkurtas miestelis ir bažnyčia, kuri turėjo būti jau XVI a. viduryje⁵ – tai neabejotinai su dabartiniu Gelvonų miesteliu susiję įvykiai, nulėmę šių Gelvonų iškilimą iš daugelio kitų to paties pavadinimo dvarų.

Prie Gelvės upelio ir ežero (taigi dabartinės Gelvės vietoje) buvo 1611–1617 m. Andriui Kisieliui priklausęs Gelvonų dvaras⁶. Dabartinės Gelvonėlių ir Dainių apylinkės atitinka 1611–1612 m. minimą Gelvonų–Pašiūrės, arba Stančikų Gelvonų dvarą su Dainių kiemu, kuris priklausė Vaitiekaus Sosnickio žmonai Jadvygai Stančikaitei ir Andriui Šaukovskiui, Sofijos Stančikaitės sūnui⁷. Vienas iš Gelvonų dvarų, kuris 1618 m. priklausė Boguslavovičiams⁸, turėjo duoti pavadinimą ir dabartiniam Bagaslaviškio miesteliui.

Be minėtų 4 dvarų, žinomi dar bent 9 kiti Gelvonų dvarai, kurie priklausė Jonui Skurai (1610 m.)⁹, Andriui Šalkauskiui (1610 m.)¹⁰, Stanislovui Šemetulai (1618 m.)¹¹, Korziukams (1618 m.)¹², Kūgiams (1623 m.)¹³, Jonui Bužinskiui (1623 m.)¹⁴, Aleksandrui Telkai (1618–1623)¹⁵, Radiševskiams (1624 m.)¹⁶, kuni-

¹ Die littauischen Wegeberichte, *Scriptores rerum prussicarum*, Leipzig, 1863, kn. 2, p. 694.

² Žr. šioje knygoje spausdinamą Aleksandro Arimetos Vojevodskaitės straipsnį „Senajo Gelvonų lauko (valsčiaus) istorijos bruožai iki XV amžiaus“.

³ Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas, parengė Z. Noreika, V. Slavinskas, Vilnius, 1976, p. 81; Lietuvos kelių atlasas, kartografi: M. Baltrušaitis, R. Martinavičius, V. Juškevičius, Vilnius, 2002, p. 94–95; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 2, p. 555.

⁴ *Опись документовъ Виленскаго Центрального Архива древнихъ актовыхъ книгъ*, Вильна, 1912, вып. 9, стб. 11.

⁵ Žr. P. Spurgevičiaus straipsnį „Gelvonų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčia ir pranciškonų vienuolynas“, spausdinamą šioje knygoje.

⁶ *Опись документовъ...*, вып. 9, стб. 66, 292.

⁷ *Опись документовъ...*, вып. 9, стб. 44–45, 79.

⁸ *Опись документовъ...*, вып. 9, стб. 308; plg. стб. 21.

⁹ *Опись документовъ...*, вып. 9, стб. 12.

¹⁰ *Опись документовъ...*, вып. 9, стб. 188.

¹¹ *Опись документовъ...*, вып. 9, стб. 311, 320.

¹² *Опись документовъ...*, вып. 9, стб. 315–316.

¹³ *Опись документовъ...*, вып. 9, стб. 414, 437.

¹⁴ *Опись документовъ...*, вып. 9, стб. 439.

¹⁵ *Опись документовъ...*, вып. 9, стб. 323, 416.

¹⁶ *Опись документовъ...*, вып. 9, стб. 400.

gaikščiams Borovskiams (1618 m. jų Gelvonų dvaras minimas drauge su jų Dėltuvos dvaru, turbūt dabartine Baraučiznà ties Šventosios ir Armonos santaka)¹⁷. Be to, Urnėžių (dab. Ukmergės r., prie Vileikių) lauke 1623 m. buvo Gelvonavos dvarelis¹⁸.

Gelvonų vardo atsiradimas keliolikoje skirtingų vietų yra susijęs su privačių dvarų steigimu Gelvonų lauke. Iš pradžių jie gaudavo tą patį Gelvonų vardą, vietoj kurio vėliau atsirasdavo kiti vietovardžiai pagal savininkų vardus (pavyzdžiui, Bagaslaviškis), vietovės ypatybes, arba jie iš viso išnykdavo. Šiandien ne visų tų dvarų vietą galime nustatyti, nors kelios Gelvonų vardą išsaugojusios vietovės išliko iki šių dienų.

Taigi Gelvonų vardu buvo keliolika dvarų, išsimėčiusių po visą Gelvonų lauką. Dabartinis Gelvonų miestelis išaugo ir tapo pagrindiniu šio pavadinimo paveldėtoju dėl čia pastatytos bažnyčios.

Tačiau kur buvo pirminis Gelvonų lauko centras? Bronius Kviklys, nuroydamas Gelvės upelio ir ežerėlio pavadinimus, mano, kad

„<...> labai galimas dalykas, kad pirmosios Gelvonų sodybos stovėjo prie šio ežerėlio ir gavo jo vardą; vėliau dėl kurių nors priežasčių (gaisro ar epideminių ligų) ši vieta galėjo būti palaikyta pavojinga žmonėms, nesveika, ir nukentėjusieji gyventojai susirado kitą vietą, kurioje ir kūrė dabartinius Gelvonus“¹⁹.

Iš tiesų yra neabejotina, kad Gelvonų pavadinimas yra kilęs iš atitinkamų vandenvardžių – Gelvės upelio ir ežero. Tai savo ruožtu verčia seniausių Gelvonų ieškoti būtent šalia Gelvės upelio. Tačiau B. Kviklio versija reikalauja patikslinimų ir papildymų.

Visų pirma senieji Gelvonai niekur neišnyko ir jų gyventojai nepersikėlė į kitą vietą. XVII a. gyvavo ir senieji Gelvonai prie Gelvės ežero bei upelio, priklausę Andriui Jonaičiui Kisieliui, ir keliolika kitų Gelvonų dvarų, vienas iš kurių buvo dabartinio Gelvonų miestelio pirmtakas.

1611 m. gruodžio 14 d. Andrius Kisielius pardavė Stanislovui Gelvanskiui savo Gelvonų dvarui priklausančias žemes: tris Blindijos pievas ir Sidibrinės pievą „šalia Gelvės ežero, prie kelio, kuris veda nuo Gelvės upelio į Žaublių [Zubelių?] kaimą“²⁰. Šiuo metu šioje vietoje yra Gelvės viensėdis, o XIX a. dar buvo Gelvės palivarkas. Taigi Gelvė – realiausia pirminių Gelvonų vieta.

Šią vietą galima dar patikslinti, nes Gelvės upelio dešiniajame krante, ties jo iškėjimu į Žirnųjų ežerą, aukštumos kyšulyje, yra I tūkstantmečiu–II tūkstantmečio pradžia datuojamas Totoriško piliakalnis. Jo šlaitai statūs, 8–12 m aukščio, aikštelė – 5 m ilgio ir 12 m pločio, rytiniame krašte supiltas 5 m aukščio ir 18 m pločio pylimas, kurio išorinis šlaitas – 6,5 m aukščio. Į šiaurės rytus–pietryčius nuo piliakalnio yra 4 hektarų papėdės gyvenvietė, kurioje rasta grublėtos ir lygios keramikos²¹. Neabejotina, kad apie čia stovėjusią pilaitę ir susikūrė Gelvonų laukas.

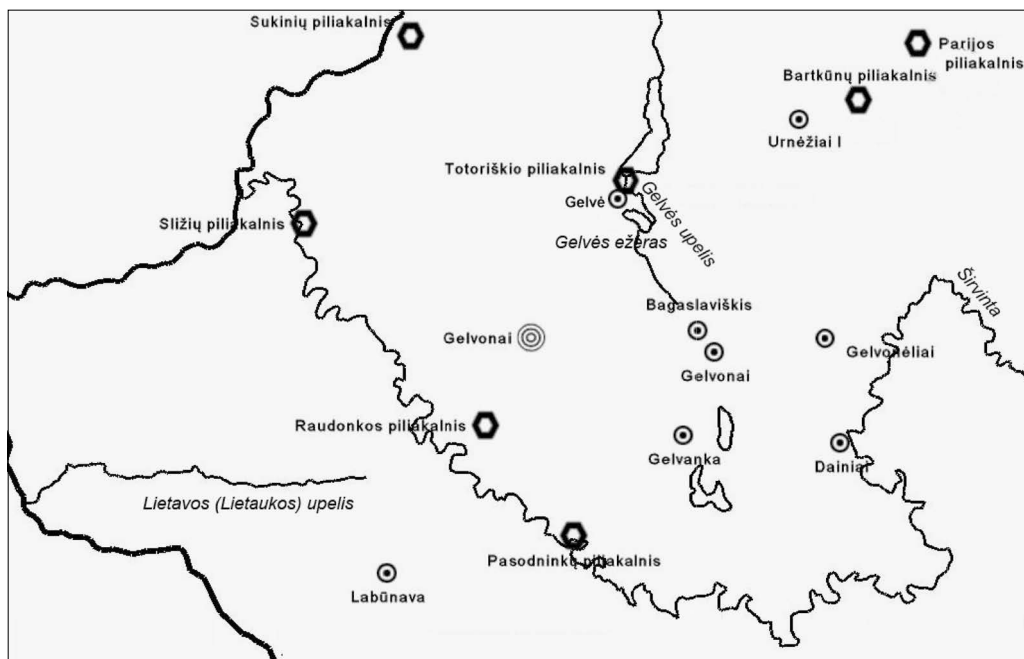
¹⁷ *Опись документов...*, вып. 9, стб. 306.

¹⁸ *Опись документов...*, вып. 9, стб. 438.

¹⁹ Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, 2 leid., Vilnius, 1991, t. 2, p. 538.

²⁰ *Опись документов...*, вып. 9, стб. 66.

²¹ *Lietuvos piliakalniai. Atlasas*, sudarytojai: Z. Baubonis, G. Zabiela, Vilnius, 2005, t. 3, p. 54.



Būtent šioje vietoje turėjo būti ir 1385 m. minimo Gelvonų lauko centras. Tų metų rugpjūčio 14 d. sudarytame kryžiuočių kelių aprašyme (Nr. 65) sa-

koma, kad nuo Gelvonų iki Labūnavos – 3 mylios, o nuo jos iki Kernavės – 2 mylios²². To meto Prūsijoje naudota senoji Kulmo mylia buvo lygi 7,8 km, taigi dvi mylios būtų 15,6 km, o trys mylios – 23,4 km. Tačiau nuo dabartinio Gelvonų miestelio iki Labūnavos yra tik 8 km, taigi – 1 mylia. Nuo Totorišio piliakalnio būtų 15 km (2 mylios), o tai jau artimiau kryžiuočių kelių aprašymo tekstui. Nuo Labūnavos iki Kernavės reikėtų keliauti dar 24 km (3 mylias), tad gali būti, jog atstumai tarp Gelvonų–Labūnavos ir Labūnavos–Kernavės kryžiuočių kelio aprašyme yra tiesiog supainioti.

Belieka atsakyti į paskutinį klausimą: ar 1385 m. liepos 17 d. paminėjimą galima laikyti pirmuoju Gelvonų miestelio vardo paminėjimu? Juk iš to, kas pasakytą, seka, kad buvo minima ne visai ta vietovė, kurioje šiandien yra Gelvonų miestelis.

Reikia pripažinti, kad visi čia paminėti Gelvonai nėra atsitiktinai ir nepriklausomai vienas nuo kito atsiradusios gyvenvietės. Tai – to paties 1385 m. pirmą kartą paminėto Gelvonų lauko raidos padarinys, jo teritorijoje atsiradę dvarai. Ir Gelvės, ir abiejų šiandieninių Gelvonų (kaimo ir miestelio), ir Gelvankos, ir Gelvonėlių vardo ištakos yra tos pačios – Totorišio piliakalnyje, šalia Gelvės upelio, stovėjusi Gelvonų pilaitė. Tad liepos 17-ąją savo vardo pirmojo paminėjimo metines galėtų švęsti visa Gelvonų seniūnija, kaip buvusio Gelvonų lauko istorijos paveldėtoja.

Su Gelvonų pavadinimu susiję vietovardžiai ir vėlyvoieji (II tūkstantmečio) piliakalniai Gelvonų apylinkėse. Sudarė str. autorius

²²Die littauischen Wegeberichte, p. 695.

Gelvonų latifundijos kilmės dokumentų registras

Aleksandra Arimeta Vojevodskaitė

Polocko vaivados Tado Žabos, Smolensko ir Starodubo egziuliantų palikuonio, laikyto turtingiausiu ir įtakingiausiu Polocko vaivadijos žmogumi, Gėlvonų dvaro archyvas susidarė iš senelės Joanos Skorulskytės-Volskienės Žabienės (Valerijono Žabos žmonos) paveldėtų bei vėliau pripirktų dvarų archyvinių dokumentų. Tai Skorulskių Musninkų–Bartkuškių ir Siesickių–Gorskių Gelvonų dvarų, Tado Žabos vienoje rankose sukauptų 1768 m., valdų dokumentai. Daugelio įvairių savininkų žemių valdos tuo metu dar buvo persipynusios rėžiais ir sklypais, dažnai ginčytinos, ir Tadas Žaba, siekdamas sudaryti labiau vientisą savo Gelvonų dvaro masyvą, pradėjo savo turto oficialų juridinį įteisinimą. Ruošdamasis sienų su kaimynais nustatymo teisminei procedūrai, jis bendra tvarka turėjo pristatyti visus žemių išsigijimą pagrindžiančius dokumentus. Tuo tikslu buvo pradėtas tvarkyti visas sudėtinis Gelvonų archyvas. Šiam darbui buvo pakviestas giminaitis, Smolensko vaivadijos pilies teisėjas Mikalojus Žaba, vadinęs save Tado Žabos reikalų vedėju, 1777 m. pradėjęs sudarinėti Gelvonų dvaro archyvo dokumentų registrą.

Mikalojaus Žabos sudarytas registras nebuvo išsamiai detalus; jame plačiau buvo apibūdinti tik tie dokumentai, kurie galėjo padėti nustatyti žemių nuosavybės ribas. Taip sudarytas dokumentų registras 1783 m. kartu su ieškiniu dėl ribų nustatymo buvo įteiktas Lietuvos vyriausiajam tribunolui, iš kur byla 1785 m. vasario 22 d. buvo perduota pakamario teismui, kur ją vedė Ukmergės pavieto pakamaris Mykolas Morikonis.

Tado Žabos turto dokumentų registras yra išlikęs Pliaterių archyve, kuris saugomas LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 813.

„Summarysz Praw wczystych, wlewkowych, zastawnych, procederow, słowem omnis Tituli dokumentów, na m[ai]t[no]sci osobliwie Gielwany, Wierszkaynie, Milewszczyzne, Bortkuszki, przykupne Gielwany drugie od Gorskiego w w[ol]ie[wodz]twie Wileńskim sytuowane“.

Vilniaus žemės teisme užaktuotas ir pakamario teismo bylos sprendimas (LVIA, f. SA 4232, l. 479–730), kuriame nurodyti kiti visų Žabų Gelvonų kaimynų dokumentai, pateikti byloje atskirų valdų riboms nustatyti ir ginčams pagrįsti. Šie du esminiai dokumentai sudaro galimybę nustatyti viso regiono žemės valdų evoliuciją: kaimų ir vienkiemų išikūrimą, paveldėtų ir nusipirktų dvarų ūkio plėtrą, palivarkų istoriją, istorinės geografijos faktus, kai kuriuos vietovės piliakalnius, alkus, šventus vandenius. Taip 1648 m. dokumente tarp Saviņgės ir Kabarkštės upių nurodomas dirvonas – Alkálaukis su Paalkonių lanka prie pelkės ir upelės, netoli piliakalnio. Daug medžiagos yra čia gyvenusių šeimų genealogijoms nustatyti ir papildyti.

Tado Žabos Gelvonų archyvo registro dokumentai apima XV–XVIII a. laikotarpį, iki 1767 m. Visi dokumentai buvo suskirstyti grupėmis, kurios sudėliotos aplankais, surašytais chronologine tvarka.

Pirmosios grupės trys apylankai apima Joanos Skorulskytės-Volskienės kraitį – Verškainius, Milevsčizną ir Volskių Gėlvonus. Juos Vilniaus karūza Benediktas Volskis, Vilniaus pilies raštininko Jono Konstantino Volskio ir Kotrynos Stachovskytės sūnus, 1732 m. perleido žmonai Joanai iš Skorulskių. Tuo metu juos sudarė atskiri sklypai, dažnai persipynę išpareigojimais, įvairių savininkų įkaitais. Šios grupės ketvirtame apylanke išiterpę kai kurie Pakrūjo dvaro dokumentai (1654–1725 m.), susiję su Benedikto Volskio žmonos Konstancijos (Grotuzaitės), pagal pirmąjį vyrą Bagdonienės Juškevičienės, turtais, tarp jų ir 1718 m. jai užrašytais Gėlvonais. Mirė Konstancija Volskienė 1724 ar 1725 m. Dokumentuose minimi Jonas, Hengholtas, Otonas, Teodoras, Aleksandras, Fridrichas ir Valteris Grotuzai – labai prasiskolinę Pakruojo tėvonai. Šiame apylanke taip pat įvardintas 1745 m. rugsėjo 12 d. Amžinojo dovanojimo raštas, kuriuo Joana Skorulskytė-Volskienė, tuo metu jau Polocko kaštelionienė Valerijonienė Žabienė, užrašo antrajam savo vyrui visą turimą nekilnojamąjį turtą.

Antrąją dokumentų grupę sudaro antrųjų Gėlvonų, nupirktų iš Gorskių arba buvusiųjų Siesickių, archyvo registras su atskira pirmojo ir antrojo apylankų numeracija. Dokumentų eilę pradeda dar 1500 m. Máišiagalos pavieta išigytų dvarelių dokumentai. Siesickių ūkininkavimo Gėlvonuose dokumentai datuojami nuo 1512 m. Juose atsispindi Siesickių latifundijos sukūrimo, ištisu smulkių bajoriškų valdų supirkinėjimo eiga bei besiplečiantys Siesickių giminės turtiniai santykiai. Giminės pradininku laikomas Gabrielio Daumanto Siesickio tėvas, Daumantas Jurjevičius, kurio vardą, beje, sužinome iš pakamario teisme pateiktų dokumentų. Jis jau XV a. viduryje esą buvo gavęs karaliaus Kazimiero Jogailaičio privilegiją žemei Trakuose ir Gėlvonų dvarui, kurią 1502 m. patvirtinęs karalius Aleksandras Jogailaitis. Gėlvonus paveldėjo Gabrielio sūnūs – Stanislovas, Janas, Mikalojus bei jų palikuonys. Atskiru apylanku išskirti dokumentai apie Žuvintų, Zubelių ir Gėlvos, arba Kušerio (Kutoro ?), ežerus. Keliuose apylankuose sukaupiti raštai, aiškinantys santykius su kaimynais. Čia įregistruoti dokumentai, pagal kuriuos paskutinė iš Siesickių paveldėtoja Marijona Siesickaitė Radvilienė, Mstislavlio vaivados Mykolo Kazimiero Siesickio ir Paulinos Kamenskios duktė, Radvilienė savo turtą – Gėlvonų Leonpolio, Raguvo dvarus 1736 m. užrašo sūnui Leonui. Taip pat yra pastarojo globėjo dėdės Mikalojaus Faustino Radvilos Gėlvonų įkaito dokumentai ir 1740 m. Gėlvonų dvaro už 40 000 lenkiškų auksinų sumą pardavimo Smolensko pastalininkui Viktorui Juozui Chelchovskiui dokumentas. Septintame šios grupės apylanke įregistruota 1742 m. spalio 9 d. karaliaus Augusto III privilegija Gėlvonų miesteliui laisviems prekymečiams (mugėms) rengti. 1746 m. dokumentu J. Chelchovskis jau už 56 000 lenkiškų auksinų Gėlvonus pardavė Smolensko iždininkui Martynui Gorskiui, kurio paveldėtojais buvo sūnūs Tadas, Antanas ir Pilypas Gorskiai. 1768 m. dokumentai fiksuoja Tado Žabos Gėlvonų dvaro išsigijimą už 145 000 lenkiškų auksinų.

Trečiosios grupės, „mažiau reikalingų“ dokumentų, apylankai pažymėti ženklų 000 1–9. Jie nebuvo suregistruoti, tik atidžiai perskaityti ir aptarti, kiek buvo reikalinga turto priklausomybei įrodyti.

Ketvirtąją grupę sudaro Bartkuškio, Pamusių, Borovščiznos, Nemirovičių Musninkų, arba Indikovščiznos (Indrikovščiznos ?), Pikūnų (dabar – Viesų apylinkė) valdų dokumentų registras. Tai iš esmės Radvilų Musninkų–Bartkuškio archyvas, apimantis dokumentus nuo XVI a. vidurio, kurių sudaro iš viso 26 apylankai. Kaip

rodo dokumentai, Bartkuškį kardinolas Jurgis Radvila 1536 m. įkeitė kunigui Tomui Makoveckiui. 1616 m. jis atiteko Andriui Skorulskiui, vėliau paveldėjimo keliu moterišką liniją perėjo Žabams. Antrajame aplanke yra seni, dažniausiai be konkrečių datų Juchnos (Jurgio) Astikavičiaus, kanclerio Mikalojaus Mikolajevičiaus ir 6 indikto Mikalojaus Radvilos dokumentai.

Penktoji, atskira Skorulskių Verškainių Milevsčiznos dvaro dokumentų grupė, kurią sudaro du aplanakai, prasideda 1510 m. data. Tai Vaizgenių (dabar – Pabaisko apylinkėje) dvaro dokumentai. Čia pirmą kartą sutinkame ir 1562 m. Kernavės karužos Elijaus Bagdonavičiaus Žabos 1592 m. nuosavybės, vėliau atitekusios Prozorams, dokumentą. Yra ir Skorulskių, nuo 1648 m. šiame regione supirkinėjusių žemes, dokumentai. Antrajame aplanke sukaupti Malevičių (Rečicos pav.) ir Horkų (Naugarduko pav.) dvarų dokumentai. Įregistruotas 1746 m. trejų metų kontraktas kažkurios bažnyčios sumūrinimui, sudarytas Polocko kašteliono Valerijono Žabos su architektu Abrahamu Verneriu.

Registrą užbaigia bendras įvairių Žabų archyvo dokumentų sumarinis aprašas, atskirai visų dokumentų nebeišskaičiuojantis. Jis apima 32 aplankėlius.

Žabų Gelvonų archyvo dokumentai Pliaterių nuosavybėn pateko Tado ir Liudvikos Kelpšaitės Žabų dukrai Apolinarijai Žabaitei ištekęjus už Subačiaus seniūno Kazimiero Pliaterio. Paskutiniaisiais savininkais buvo grafas Gustavas Vilhelmas Pliateris (1841–1912), vedęs baronaitę Anatoliją Hartingh, ir jų paveldėtojai.



Smolensko vaivadijos pilies teisėjo Mikalojaus Žabos sudaryto Gelvonų dvaro dokumentų registro titulinio puslapio faksimilė. LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 813, l. 1

Gelvonų dvarai

Povilas Spurgevičius

Gelvonų dvaras susiformavo iš to paties pavadinimo gentinio lauko. Baudžiamos įvedimas galutinai panaikino lauko savivaldą, bet išlaikė jo kultūrinę tradiciją, kuri buvo perkelta į naujas ekonomines sąlygas. Prie kiekvieno dvaro palivarko ir netgi kaimo pavadinimo buvo pridodamas senojo lauko pavadinimas „Gelvonai“. 1670 m. Vilniaus vaivadijos sąrašuose vietovardžiai turi dvigubus pavadinimus: Gelvonai Širvintiškiei, Gelvonai Kōngredos, Gelvonai Krikštėnai, Gelvonai Daumañtiškiai, Gelvonai Jurdōnys ir t. t.* Tas pačias tradicijas tęsė ir 1690 m. bei 1743 m. padūmių sąrašai. Tai reiškia, kad Gelvonų dvarą kūrė ištisas dvarų ir jų palivarkų kompleksas.

Rašinys pateiks tik šio komplekso svarbesnius dvarų istorijų fragmentus. Jie leis susipažinti su dvarų savininkais, tarp kurių buvo ir žymių Lietuvos kultūros ir valstybės veikėjų.

Daumantų Gelvonų dvaras

Dvaro apžvalga. Gelvonų dvaro istoriją padeda atskleisti Starodubo seniūno, vėliau Polocko vaivados Tado Žabos dokumentai. Juose pateikti visi buvusieji jo nusipirktos žemėvaldos savininkai¹. Šie dokumentai pratesė 1502 m. gruodžio 15 d. Lenkijos karaliaus Aleksandro rašto, tvirtinusio Vytauto privilegijos galiojimą. Juo Gabrieliui Daumantui pripažinta teisė valdyti Gelvonų ir Siesikų dvarus, taip pat ir jo sūnams – Mykolui, Stanislovui, Jurgiui, Jonui ateityje².

Gelvonų dvaro savininkų kaita prasidėjo 1500 m. Tuomet jo savininkas Baltramiejus Sirdagavičius juos užrašė savo seserėnui Stanislovui, kurį buvo išsūnijęs. Po to buvo nupirkti Alekniškių dvareliai. 1571 m. Radiminskis savo Gelvonus užrašė Jonui Siesickiui. 1529 m. Merkelis Siesickis užstatė Gelvonus įvairiems bajorams. 1536 m. Stanislovas Daumantas tą patį padarė su savo Gelvonų dalimi.

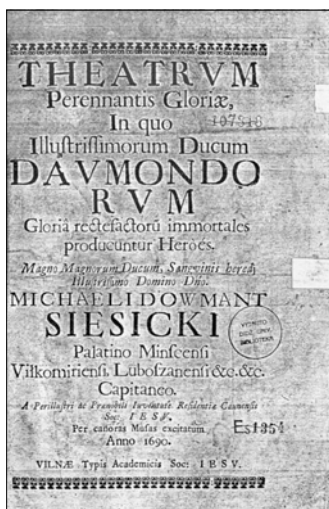
1558 m. Jonas Siesickis perleido dvarą Baltramiejui Siesickiui. 1566–1568 m. Povilas Daumantas Siesickis pirko sodybas Reguciškėse. Netrukus 1570 m. dvarą pasidalijo 3 broliai – Baltramiejus, Jonas, Povilas Siesickiai, kiekvienas gavęs po vieną trečdalį. Jonas Siesickis savo Gelvonų dvarą už 200 kapų lietuviškų grašių pardavė broliui Baltramiejui. Prieš tai 1572 m. Vilkmergės vėliavininkas Baltramiejus padidino savo Gelvonų dvarą, nusipirkęs Mykolo Daumanto žemes.

1581 m. jau prasidėjo Gelvonų dvaro pardavimas. Iš Jono Siesickio jo paveldėtą trečdalį nupirko Radiminskis. Tarp Daumantų žemių įsiterpęs Vaitiekus Bialozaras savo Gelvonus 1582 m. užrašė žmonai Kisieliūtei. 1584 m. Jonas Stanislovas Siesickis, Mykolo sūnus, Radiminskiui užstatė, o 1589 m. jam užrašė savo Gelvonų dalį. 1586 m. Jonas Povilas Siesickis užstatė savo dvarą Martynui Radiminskiui. Pamažu Daumantų giminės valdose tvirtinosi naujas dvarininkas.

* Vietovių, kurios išliko iki mūsų dienų, pavadinimai patikslinti ir suredaguoti pagal bendrinės kalbos aprobuotas normas, o kurių jau nėra, pavadinimai palikti tokie, kaip juos autorius išvertė iš lenkų kalbos. *Kalbos red. pastaba.*

¹ LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 813, l. 1–7.

² NMBR, f. 94-914, l. 1.



Knygos, skirtos Mykolui Daumantui Siesickiui „Theatrum perennantis gloriae in quo...” (Ilgai trunkantis šlovės teatras...) antraštinis lapas ir jo kita pusė. Vario raižinys. 1690 m.



Gabrielis Daumantas Siesickis, Karaliaus Vladislovo Vazos maršalas, LDK etmonas. Vario raižinys. 1690 m. Iš kn., skirtos Mykolui Daumantui Siesickiui

Kazimieras Daumantas Siesickis, LDK virtuvaininkas, Gelvonų bažnyčios ir vienuolyno (1689 m.) fundatorius. Vario raižinys. 1690 m. Iš kn., skirtos Mykolui Daumantui Siesickiui

1595 m. įvyko naujos Siesickių Gelvonų dvaro dalybos tarp Povilo, Stanislovo sūnaus, Jono ir Vaitiekaus, Baltramiejaus sūnų. Visi gavo po lygiai, t. y. po trečdalį.

1596 m. Jonas Siesickis, Vilkmėgės vėliavininkas, savo Gelvonus užrašė žmonai Kristinai Šemetaitei iki gyvos galvos.

1598 m. Gėlvonų Daumańskių dvaras priklausė Stanislovui Siesickiui.

1599 m. Kasparas Siesickis Gėlvonus pardavė Vilkmėgės vėliavininkui Jonui ir Vaitiekui, Baltramiejaus sūnams.

1601 m. Gelvonų dvarą pasidalijo broliai Stanislovas ir Jonas Siesickiai, Mykolo sūnūs. 1602 m. jie pasidalijo ir Siesikus.

1602 m. Kasparui Siesickiui iš Vaitiekaus Siesickio valdos atiteko Šapava Gelvonų lauke.

1603 m. Gelvonų dvarą su Norvaišiškių palivarku galutinai pasidalino Jonas ir Vaitiekus Siesickiai.

1604 m. Vaitiekus, Baltramiejaus Siesickio sūnus, pardavė Skirminių žemę Gelvonų lauke.

1605 m. įvyko galutinis Baltramiejaus Siesickio įvesdinimas į Gelvonų dvarą, jį juridiskai įteisino Stanislovas Siesickis.

1606 m. Vilkmergės (dabar Ukmergė) žemės teisėjas Povilas Daumantas Siesickis, Stanislovo sūnus, savo sūnams Abraomui ir Zacharijui paliko Gelvonus, o savo antrajai žmonai Dovydaitytei – Siesikus.

1620 m. Gelvonų dvaras už 2 000 lietuviškų grašių buvo užstatytas Holubičiui. Jis buvo vedęs Daumantaitę, kuri savo Gelvonus 1632 m. testamentu užrašė vyrui.

1634 m. Vaitiekaus Siesickio žmona Ona iš Mlečkų Gelvonus ir Norvaišiškių palivarką, kuriems priklausė Mančiušėnų ir Pakalniškių kaimai bei užtvankos ant Širvintės upės, užrašė sūnui Jurgiui.

Gelvonų dvarų pardavimai, sandėriai tarp Siesickių vyko ir toliau. 1638 m. Albrechtas savo dvarą parduoda Andriui, o 1644 m. Ona Siesickienė iš Ancicutų užrašė dvarą savo vyrui Jurgiui.

1648–1649 m. Jonas ir Kazimieras Siesickiai nupirko Išoros ir Siebulos žemes. 1662 m. gegužės 23 d. paminėtas Gelvonų Daumantų dvaras, priklausęs Vilniaus vyskupijos kanauninkui Kristupui Siesickiui.

Tarp Siesickių giminės dvarų 1664–1665 m. įsiterpė Jeronimaučiznà, arba Gelvonai prie Širvintos upės. Šio dvaro savininkai Rudzianskis ir Grybauskas savo žemes pardavė Moziniui.

1668, 1682, 1687 m. LDK virtuvininkas Kazimieras Daumantas Siesickis praplėtė savo dvarą, nupirkęs žemes iš Ladogalvio prie Mikolajūnų kaimo ir Kaliakiemį iš Ivanausko.

Kaliakiemiai priklausė Petkevičiams, o po dalybų 1685 m. juos nusipirko Kazimieras Siesickis³.

1684 m. LDK virtuvininko dvarą praplėtė iš Eismontų įsigyti Regutiškių ir Žievėliškių dvarai. Prieš tai jie priklausė Ževelams. Be to, dalį savo žemių Gėlvenuose buvo užstatę Montvilai. Keli valdiniai buvo atitekę iš Mikalojaus Kelpšos. Matyt, kad tais metais iš Monkevičių Mykolui Siesickiui atiteko Malokiemio kaimas.

1702 m. Kazimierui Daumantui Siesickiui su pripirkimais priklausė 33 dūmai. Dar jam buvo užstatytas Posodniūkų kaimas su 10 dūmų⁴.

1708 m. balandžio 23 d. Mstislavlio vaivada Mykolas Daumantas Siesickis užstatė Gelvonus LDK raikytojui kunigaikščiui Mykolui Radvilai ir jo žmonai Marcijonai iš Daumantų už 22 222 talerinių timpų.

1712 m. M. Siesickis Žievėliškių dvarą buvo užstatęs Korsakui, o 1715 m. jis užstatą išpirko.

1736 m. Marcijona Radvilienė testamentu Gėlvonų, Leònpolio, Raguvės ir kitus dvarus užrašė sūnui Leonui.

1738 m. Faustinas Radvila, LDK raikytojas, užstatė Gelvonus Kazimierui Narbutui. Faustinas tuo metu buvo nepilnamečio Leono Radvilos globėjas.

1740 m. Leonas Radvila už 40 000 auksinų dvarą pardavė Smolensko pastaliui Viktorui Juozapui Chelchovskiui⁵.

1742 m. Lenkijos karalius Augustas III V. J. Chelchovskiui suteikė privilegiją laisvai rengti turgus Gelvonų miestelyje. Lietuvos Metrikoje yra au-

³ LVIA, f. SA 4232, p. 508.

⁴ LVIA, f. SA 3433, l. 85.

⁵ LVIA, f. SA 4232, p. 567–568; LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 813(1), l. 25–29.

tentiškas privilegijos tekstas⁶. Jame nurodyta, kad toks leidimas suteiktas Viktoro Juozapo Chelchovskio Gelvonams, o pats dvaras pavadintas Gelvonais, arba Viktoriškėmis.

Dalis Gelvonų dvaro dar priklausė Siesickių giminei. 1742 m. Jonas ir Ona Siesickiai Liūkonių dvarą užrašė Smolensko vaivadijos išdininkui Martynui Gorskiui.

V. J. Chelchovskis Gelvonų dvarą išlaikė neilgai. 1746 m. jis buvo parduotas už 56 tūkst. auksinų M. Gorskiui. Šiai žemės valdai priklausė Žievėliškiiai, Malokiemis ir kiti neįvardyti kaimai.

1747 m. M. Gorskis mirė ir jo giminės 1762 m. paveldėtas valdas užstatė Aganauskui.

1768 m. Tadas Gorskis, Vilniaus raštininkas, savo tėvoninius Gelvonus su Tilvikų palivarku už 145 tūkst. lenkiškų auksinų pardavė Starodubo seniūnui Tadui Žabai. Gorskiui dar liko Gėlvonai Limontovčiznà⁷.

Tado Žabos (tuomet Polocko vaivados) žemių apribojimo dokumente, kuris buvo įvykdytas 1788 m. vasario 1 d., pateiktos šios buvusios Daumantų Siesickių žemės: Regutiškiai, Žievėliškiiai, Malokiemis, Norvaišiškiai, Petrachovčizna, Kaliakiečiai ir Sabališkiai. Iš Jeronimo Daškevičiaus buvo nupirkti Jerominaučizna ir Grybaučizna, arba Pūsilgiškiai⁸.

Trumpa Gelvonų dvaro apžvalga rodo, kad Daumantų Siesickių žemėvalda XVII a. pirmojoje pusėje jau buvo smulki. Ją vėl sustambinti pabandė Kazimieras, kuris čia fundavo bažnyčią bei vienuolyną* ir išplėtė miestelį. Tolesnis dvaro likimas jau susijęs su Radvilų Daumantų gimine ir galiausiai – su Žabais ir Pliateriais.

V. J. Chelchovskio Gelvonų dvaras ir miestelis

Smolensko vaivadijos pastalininkis, LDK izdo raštininkas Viktoras Juozapas Chelchovskis 1740 m. dvarą pirko iš kunigaikščio Leono Radvilos. 1746 m. jį pardavė Smolensko išdininkui Martynui Gorskiui. Tuo tikslu sudarytas inventorius, kuriame išryškėjo dvaro vaizdas ir jo žemėvalda⁹. Paties dvaro pastatų kompleksas buvo prie pat miestelio. Inventoriuje nurodyta, kad įvažiuojant į miestelį, stovėjo dviejų aukštų mediniai vartai su dvivėrėmis durimis. Kieme stovėjo svirnas su prieangiu, šalia – sūrinė, už jos – senas medinis dvaro pastatas. Jis buvo skirtas dvaro tarnybai. Kitoje jo pusėje, prie sodo, – senas dviejų aukštų sandėlys. Prie jo – dvi arklidės, virykla ir kepykla bei bravoras. Viduryje kiemo – naujas dvaro pastatas, dengtas malksnomis (*stiegemis*). Už kepyklos – tvartai, už jų – pašiūrė šienui ir šiaudams, klojimas.

Iš minėto inventoriaus matyti, jog būtent naujasis savininkas – Viktoras Juozapas Chelchovskis ne tik savo dvarą išplėtė, bet ir prie jo įkūrė miestelį, kuriame apgyvendino amatininkus bei prekybininkus žydus.

Naujai įkurto miestelio gyventojų skyrė tikyba. Inventoriuje krikščionimis įvardyti: Petras Bukianskas (siuvėjas), dvaro ir miestelio savininkui mokėjo 5 auksinus (toliau sutrumpintai – a), Motiejus Arbūzas (odininkas), mo-

⁶ LVIA, LM 172, l. 1482–1483.

⁷ LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 813(1), l. 31–32.

⁸ LVIA, f. SA 4232, p. 503–504.

* Plačiau žr. P. Spurgevičiaus str. „Gelvonų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčia ir pranciškonų vienuolynas“.

⁹ LVIA, f. SA 5129, l. 278v–283v. Už šią nuorodą šio straipsnio autorius dėkoja istorikui Dainiui Labeckiiui.

mych bray, ciedat rostonikow troje; unowol.
 dawzonego ptoja bylon dwa, hrowa idna kōz
 starych dwie koziot iden, naci starych stie
 naziie baran iden, sowni maiiorch stien, naci
 ptoen cktory, pudsminnow dwa, Ptaszow
 Dworne Domowe. Jui starych stie gow
 row dwa, hur z kogutem stie, pudy stek dōbie
 pudy iden, kawok z kuroten brz, ptokot
 miow dwa. **M. Ptaszow** **Kutwa**
my Chreścija nie Piotr Dyfianislu. Obwie
 ptai stek pipe. Maiey Harburz parbars, za pof.
 sepy; maiey pny byty, karkoty, ptai zbud pku
 stek dwadzieciscie. Daniel Januaz zaksy, ptai
 stek dwadzieciscie. Organista sadom Dworne
 ptai stek szepnacie. Ekijsz Samich Sirei za
 choz; na budynek dworne ptai stek Dwadzieciscie
 Organistina itawa seras nie nie ptai z quod
 in kstetow Dow reparowa ta. Jui ptoen ptoen An.
 Druy serwili Krawice mieklat ztorego Drogu
 ptoen ptoen ptai stek Dwadzieciscie. ^{zachoz} Janiszek
 kerkot z karkoty ptai stek dwadzieciscie. **W. Lynku**
 mieklat karkoty. Loskow Lynku z stek
 Drowniamy z sakha, gontami karkoty. Drowni
 drow na zamafak zedatmych z zafu usophamy
 proborami ztorego. **L. P. Amoy** ptai stek siedm
 miesiat. **L. P. Amoy** ptai stek Dwadzieciscie
 Janus! Janiszek Krawice ptai stek Dwadzieciscie
 naziie. **Jozef** **Prjama** mieklat karkoty ptai stek
 osimnastiscie. **Jozef** **Maryja** samich mowy ptai stek
 bych **Prjama** mieklat karkoty. **Ulica** **Witkomier**
 ska **Lelman** Ley bonica ptai stek dwadzieciscie
 po jui karkoty Janubonicki. **L. P. Lubin** ptai stek
 dwadzieciscie. **Leyba** z karkoty Dworne ptai stek
 stek Dwadzieciscie. **Jozef** **damidow** z karkoty ptai
 stek osimnastiscie. **Sow** ptoen Leyba z karkoty
 my w edney reparacyi ptoen ptoen ptai stek
 dwadzieciscie

1746 m. Gelvonų
 dvaro inventoriaus
 faksimilė. Tekste
 minima Gelvonų
 miestelio viduryje
 pastatyta 2 aukštų
 medinė rotušė (?)
 ir Vilkmergės
 (dab. Ukmergės)
 gatvė. LVIA, f. SA
 5129, l. 280

kėjo už namą 20 a, Danielius (odininkas), atvykėlis, mokėjo – 20 a. Vargonininkas už namą mokėjo 16 a, Elijas Savickas, atvykėlis batsiuvis už namą – 10 a. Senutė vargonininkė namą suremontavo savo pinigais, jame prieš tai gyveno siuvėjas Andriejus Levickas. Atvykėlis Pranciškus Kirkoras, audėjas, už namą mokėjo 20 a.

Kitą naujo miestelio dalį sudarė amatininkai ir prekeiviai žydai. Jų namai supo turgavietę, kurios viduryje stovėjo medinė, malksnomis dengta 2 aukštų rotušė¹⁰. Galima matyti, jog rotušėje buvo sveriamos ir saugojamos prekės bei atsiskaitoma už jas. Rotušės buvimas liudija V. J. Chelchovskio ambicijas ne tik paversti naująjį miestelį prekybiniu centru, bet ir siekti savivaldos teisų.

Rotušės nuomininkas Smojla mokėjo 75 a, Hiršas Ickovičius – 30 a, Juozapas Bijamevičius, stiklius, – 18 a, Juozapas Mejzė, siuvėjas, – 40 a, Jankelis Jaselovičius, skerdikas, – 18 a.

Miestelio inventoriuje minima ir vienintelė gatvė – Vilkmergės (dab. Ukmergės), kurioje gyveno amatininkai. Zelmanas Leibovičius mokėjo 12 a, žydas Rubinas – 12 a, Leiba už dvaro karčiamą – 12 a, žydas Momzušanskis – 50 a, žydas Šimšelis – 18 a, krautuvininkė Grolova – 40 a, Icko Markovičius – 40 a, Jankelis Chaimovičius – 40 a, žydas Icko už druskos ir medaus pardavimą – 162 a, žydas iš Kaliakiemių karčiamos – 35 a. Iš viso buvo surenkama 735 auksinai mokesčių. Dar visi privalėjo per savaitę po 2 dienas dirbti, kai to reikėjo dvarui (nuimti derlių, nupjauti ir iškulti javus) ir kt.

Dvaro žemėje buvo sėjama 45 statinės* rugių, 16 statinių avižų ir nedidelis kiekis kitų javų. Dalis derliaus buvo sunaudojama vietoje, nes dvaras turėjo alaus daryklą (bravorą). Kaip jau buvo minėta, dvarui priklausė karčiama, kurią arendavo žydai. Kita karčiama buvo Káliakiemyje.

Dvarui priklausė 7 kaimai. Mikalajūnų kaime gyveno 9 ūkininkai, turėję po 0,5 valako sėdimosios ir tiek pat priimtinės žemės. Už pastarąją mokėjo po 7 auksinus 15 grašių činšo bei davė natūrinę dėklą: 0,5 žąsies, 1 vištą, 20 kiaušinių ir 2 talkas**.

Tilvikų kaime buvo 2 valstiečių ūkiai. Vienas iš jų priklausė našlei Baukalovai, kuri činšo nemokėjo. Šiame kaime buvo apgyvendintas dażytojas (?) Petras Miedziblockis su sūnumi Pranciškumi. Jam nuomą už sodybą mokėjo dvaras. Aišku, jis puošė naujai įkurto dvaro pastatus.

Žieveliškių kaime buvo 4 ūkiai, Káliakiemių – 3, Pāširvinčių – 1, Manšiušėnų – 6, Šarkáičių – 8. Šių kaimų valstiečių žemės kiekis buvo vienodas, činšas taip pat, išskyrus Mančiušėnų kaimo bajorą Jurgį Bartkevičių, kuris mokėjo tik činšą – 40 auksinų. Kiti valstiečiai dar turėjo atlikti lažą, 3 dienas per savaitę nuo šv. Jurgio iki Visų Šventųjų.

Dvaro pajamas papildė žvejyba Gelvos, Tilvikų, Žuvinto ežeruose. Tad iš viso dvaras per metus turėjo pajamų: 1 307 auksinus ir 15 grašių.

Daumañtiškių dvaras

Tai vienintelis iš daugelio Gelvonų dvarų, kuris paliko Daumantų giminės žemėse ryškų pėdsaką – vietovardį. Daumantų Gelvonų dvaro istorija rodo

¹⁰ *Ten pat*, 1. 280.

* 30-čia statinių apsėjama 1 valakas.

** Tálka, tolka, ant lanksčio išlenkti ir nuvyti siūlai (40 ar 20 posmų).

jo žemėvaldos smulkėjimą, kurią lėmė giminės gausėjimas ir turto dalybos. Šio dvaro savininkų kaitą nurodysime trumpai.

1598 m. Daumañtiškiai atiteko Mykolo Daumanto Siesickio sūnams Stanislovui ir Jonui. Stanislovas savo dalį įkeitė broliui už 500 kapų grašių¹¹. 1654 m. ši dvarą Petras Strubičius perdavė Steponui Boreikai. Tuomet buvo sudarytas jam priklausančių kaimų inventoriūs. Įvardyti šie kaimai: Dagiai – 1,5 tarnybos*; Biliūnai – 1 tarnyba; Mitulai – 1,5 tarnybos; Jačiūnai – 1,5 tarnybos; Juodkaičiai – 0,5 tarnybos; Mažėikiškiai – 1,5 tarnybos; Užugumriai – 1 tarnyba.

Prie dvaro buvo išikūręs J. Dagys.

Tarp įvairių valstiečių prievolių įrašytos ir šios: linų mynimas, kanapių apdirbimas, salyklo darymas, prekių į Kauną vežimas ir kitos¹².

1670 m. Daumantiškių savininku paminėtas Steponas Bogušas, turėjęs 15 dūmų¹³.

1690 m. Vilniaus vaivadijos padūmės sąrašuose Daumantiškių dvaras turėjo du savininkus. Borejkovai priklausė 5 dūmai, Vilkmėrgės paseniūnio Strumberko žmonai Kotrynai – 12¹⁴.

1690–1692 m. padūmės mokesčių kvituose paminėtas Mykolas Daumantas, kuris šiame dvare turėjo vieną valstiečių dūmą¹⁵.

1743 m. tuose pačiuose padūmės sąrašuose minimas M. Daumanto 1 dūmas, Mozoriaus pavieto stalininko Mykolo Bareikos – 5, bei Halškos Borejkovos – 4 dūmai¹⁶.

1832 m. Ipolitas Gružasuskas Daumañtiškiuose pastatė koplyčią, kuri priklausė Pabáisko bažnyčiai¹⁷. Aišku, kad jis čia pastoviai gyveno ir turėjo visą dvaro gyvenamųjų ir ūkinių pastatų kompleksą. Medinis dvaras ir mūrinė kapinaičių koplyčia išliko iki šių dienų. Dabartinis, t. y. jau antras, medinis pastatas kaip ir koplyčia yra neoklasicizmo stiliaus. Gružasuskų kapinių koplyčios fasadą akcentuoja keturių kolonų portikas. Paskutiniu metu ji nevykusiai restauruota. Šalia minėtų dvarininkų įsiterpė ir Gružasuskai. Atrodo, kad anksčiausiai jie įsitvirtino kaimyniniame Ūpninkų miestelyje: 1596 m. paminėtas Antanas Gružasuskas, kuris savo atspaudu tvirtino juridinį aktą¹⁸. 1670 m. Kristupas Gružasuskas Ūpninkų dvare turėjo 75 dūmus, o Gelvonuose – 25¹⁹. Matyt, kad šiuo laikotarpiu jie ir pateko į Daumantiškių žemes. XVII a. pabaigoje šiame dvare žemėvaldą turėjo Mackevičienė, kuriai dar priklausė Dagių, Jurdonių kaimai ir Maigiškių dvaras²⁰.

1881 m. Daumañtiškių dvaro su Nacėliškių palivarku savininku įvardytas tik Gružasuskas. Tuomet dvarui priklausė 4 000 margų (30 margų – 1 valakas) žemės, kurios 600 margų buvo ariamoji, 700 – miškas, didelės pievos prie Šventosios, vandens malūnas²¹.

1900 m. Gružasuskai dvarą pasidalijo. Paskutiniu metu Daumañtiškiai priklausė Ipolito sūnui Gasparui. Šis Jur-

* Tarnyba – vieno valstiečio (ar valstiečių grupės) ūkis, atliekantis feodalesnės prievolės.

¹¹ Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов, Вильна, 1907, т. 32, р. 477–480.

¹² LVIA, f. SA 14, l. 55–56; Lietuvos inventoriai (XVII a.), Sudarė K. Jablonskis ir M. Jučas, Vilnius, 1962, p. 213, 214.

¹³ LVIA, f. SA 3433, l. 354.

¹⁴ Metryka litewska. Rejestrzy podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego województwo Wileńskie, 1690 r., Warszawa, 1989, p. 90, 239.

¹⁵ LVIA, SA 3433, l. 119.

¹⁶ LVIA, f. SA 3433, l. 4, 5.

¹⁷ Акты, издаваемые..., р. 461–463.

¹⁸ LVIA, f. SA 3433, l. 349.

¹⁹ Ten pat, f. 694, ap. 1, b. 3504, l. 473–477.

²⁰ VUBR, f. 107-226, l. 14.

²¹ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego, Warszawa, 1881, t. 2, p. 135, 136.

donių kaimą su vandens malūnu Jurdonių vienkiemyje atidavė sūnui Mečislovui. Gasparo dvaras turėjo daugiau kaip 328 dešimtines žemės. Po Lietuvos nepriklausomybės atgavimo ir žemės reformos (1932) vienam ir kitam buvo palikta po 80 ha su atitinkamais priedais²².

Marcinkevičių dvarai

Tundziškių ir kitų dvarų matavimas prasidėjo 1669 m. spalio 4 d. ir baigėsi lapkričio 21 d. 1785 m. įvyko tų pačių žemės ribų patikrinimas, kuris rėmėsi 1669 m. dokumentu. Jį pateikė žemių savininkas Tomas Marcinkevičius. Jame nurodyti dvarai, jų kaimai, įvairios paskirties žemėvalda, valstiečiai ir jų ūkiai, dirbamos ir nedirbamos žemės, miškai, girios. Įvardyti jų pavadinimai charakterizuoja minėtų objektų erdvinę padėtį, kiekybinę arba kokybinę vertę ir t. t. Šio dvaro 1785 m. matavimo dokumentas suteikia ne tik žemėtvarkos faktų, bet ir daug medžiagos šio krašto kalbos kultūrai suvokti²³.

Dvarčionių, arba **Kelmų**, kaimas. Kaime buvo išmatuotos žemės, priklaususios broliams Petkevičiams. Jų sklypai vadinami Gelvonais, Tundziškėmis, Bieluniškėmis, Pagrauziais, Uzilitais, Pradogala. Jie buvo išsidėstę lanku, o jų viduryje žemes turėjo Marcinkevičius ir Ivaškevičius. Slabunāvos dirvos ir Žūvinto pieva buvo įsiterpusios tarp Marcinkevičiaus žemių. Dvi Vytynės girios (159 margai) irgi buvo tarp Marcinkevičiaus žemių. Apyrubės Linkotrakis ir Lepičė prie Dvarčionių bei Apvinoja buvo tarp Marcinkevičiaus ir Kisieliaus žemių, o Girelė bei Gintuvė tarp Kisieliaus ir Grimalausko žemių.

Luzgirių, arba Mikailiškių, Kučelės dirvos buvo įsiterpusios į Marcinkevičiaus žemes. Blandos dirvos įsiterpė tarp Totorių, Šemetos ir Ževelų žemių, Pustalaukio – tarp Kaliakiemių ir Siesickio žemių. Trakelės pieva ribojosi su Čepkovskio ir Siesickio laukais.

Dvarčionių, arba Kelmų, kaimą supo Gružausko, Salomino, Grymalausko, Marcinkevičiaus, Siesickio, Seniavskio, Kisielio ir kitų dvarininkų žemės.

Pyplių kaime minimas tik Jurgis Čyžas, kuris gyveno „ant rėžių“ tarp įvairių šlėktų. Iš viso kaime buvo 21 rėžis, tarp jų ir miškelis. Kiekvienas jų įvardytas: rėžis prie namo – Patėvio Pieva (Potewia Piewe), kitos dirvos – Pautiškiei, Daučiškiai, Beržinė, Tėvo pieva (Tewo piewe), Patakiai, Karvis, Joneliškės, Karviai, dirva Kopmilžis, miškelis su krūmais – Graužis, dirvos Paversnė, Antakarviai, Pupšašariai, Dobilai, Skynimas, Balogala, Pabalys, Pagaradė, Pakarviai, Skaistavederis. Iš viso buvo 25 margai* 19 rykščių** ir 5,5 rykštelės***.

Samantonysė gyveno Stanislovas Čyžas. Jo Maciškės žemės rėžiais buvo išskirstytos tarp Siesickio ir Čepkausko žemių. Dirvos taip pavadintos: Pažargoversnė, Rukomuporaistis, Atadubrė, Šilaitė, Vėjugalos sodyba (Weiugalos Sadziba), Beržiolaukis, Pagojus, Purniai, Pavalkys, Erškėtis, Malenošilaitė; prie Šventosios upės – Ližinis, Lunšiai, Miluštakė. Iš viso 18 margų 23 rykštės.

Knisliuosė**** ūkininkavo Povilas Knislaukis. Jo rėžiai ribojosi su bajorų Kelčevskio, Marcinkevičiaus, Šenevskio

²² LCVA, f. 1248, ap. 2, b. 2755, l. 3–7, l. 33.

²³ LVIA, f. SA 4228, p. 3637–3672.

* Margas – 71 aras.

** Lietuviška rykštė – 4,87 × 4,87 m; kvadratinė rykštė ~ 0,02 ha.

*** Rykštelė – 2 m².

**** Dabar Knyzlaukio kaimas.

žemėmis. Dirvos, pievos, lankos vadinasi taip: Spartininkai, Pagelažinis, Pageraistis, Dukštaprūdė, Raistelis, Legoniškiai, Antakardžiai, Skardupis, Paažuolė, Gajavietė, Braskavalkos, Mitulio pagojus (Mitulopagois), Valkos, Golimpija, Pagelažinis, Patamkomiškas, Pakapės, Pomedynys, Perupys, Aukštaprūdė, Graužė, Laukyta, Vidurys lauko (Widuris Ūowko), Kimsinkalinis, Pievos Vidurys, Vidupievis, Vidupievė, pieva šalia Pranių kelio, Valkos, Vidugiris, pieva prie Žuvinto, Gojavietė, Šetyškiai, Mitulio Pagojus, Račiūno Klona. Iš viso 24 margai ir 19 rykščių.

Bruzgūliai. Juose gyveno Baltramiejus ir Adomas Bruzguliai, įsiterpę tarp ponų Bareikos, Ivaškevičiaus ir Marcinkevičiaus žemių. Jų sodybai išmatavo 2 margus ir 26 rykštes. Valstiečiams priklausė šios dirvos: Užukloniai, Pamakiai, Ilgoji, Aberniai, Paakmenynė, Paklonė, Antaupė, Vidulaukis, Pagumbrialaukė, Apydėmė; pievos: Pabalnaupiai, Tiltavietė (dvi pievos), Šermuonė (Szermonie). Iš viso 11 margų ir 27 rykštės.

Praniūkų kaimas. Jame namus turėjo Bartkus, Pronys, Juras, Kirsilis, Vaičius, Didžiokūnas. Jų žemės irgi buvo tarp anksčiau minėtų dvarininkų. Įvardytos šios dirvos-rėžiai: Antagabriai, Vilkimėja, Vidulaukis, Palazgirė, trys Palusgiriai, Ažuolitas (Užolitas), Užuklyniai, Trakiniai, Antolis, Bičkelmis (Byszkielmis), Ažuoklė, Lazdupis, Launupė, pieva Žuvinta. Iš viso 28 margai.

Šiame kaime gyveno Jonas Pranys, kuris rėžinę žemę pirko iš dvarininko Kisielio. Įvardytos šios dirvos: Launupiai, Lazdupė, Pašvitinys, Paažuolė, Pavalkiai, Kanapienė, Ažuolo, Vidupievis, Pavalkis, Bičkelmis, Antaliai, Vidulaukiai, Skynimai, dirva prie Vilkinyčios, Prudagala, Patrakiai, Antanuotekis, Lankogala, Pakiemė, Sodybinė. Iš viso 7 margai 11 rykščių.

Jutkonių kaimo rėžiuose tarp Marcinkevičiaus, Šemetos ir totorių žemių ūkininkavo Dovydas Ivaškevičius ir Jurgis Mukta. Jų dirvos įvardytos taip: Šlaitė, Erškėčių Paraistis, 3 Gatynos, Ilgoji, dirva prie Pievos, Antaguotė, Klinelis, Paversmė, Šniureliai, Kalnai, Užusienis, Andegesys, Paversmis, Pakalnė, Kalnai, Skynimai, Martyno raistas (Martina Reystos), Kurniškiei, Asiūklynė, Skynimai, pieva Erškėčiai. Iš viso 16 margų 17 rykščių.

Antākalnio kaimas. Jame įvykdyta žemių koncentracija. Iš Ivaškevičiaus ir Marcinkevičiaus buvo paimtos 33 virvės. Prie Totoriškių, Šemiotos ir Žukausko žemių paimta 13 šniūrų. Kitame gale paimta 11 šniūrų. Šis kaimas turėjo 7 valakus 5 margus ir 7 rykštes žemės.

Kāliakiemiai. Šio kaimo rėžius supo Skorulskio ir Siesickio žemės. Sodybinę žemę sudarė 25 margai 3 rykštės. Dirvų pavadinimai: Šileikiškė, Varškė, Nelkiškė, Antabalis, Pašilė, Purviai, Prūdelis, Ažuolė, Poarškė, Dubelė.

Zubėlių kaimas. Jis vienu šonu ribojasi su Kuturos ežeru prie Gružausko ir Skorulskio žemių, kitu šonu nuo ežero tęsiasi iki Gelvonų žemių. Visas kaimas turėjo 10 valakų 2 margus.

Alėkniškio dvaras ir Vaidziuliškiai. Dvarui priklausė to paties pavadinimo gyvenvietės, išikūrusios 3 ir 2 margų žemės sklypuose. Dirbama žemė buvo išsimėčiusi įvairiuose laukuose: Barčiuose, Palazdyniuose, Vaidziuliškiuose, Šerymuose, išskyrus gyvenvietes. Pirmas žemės laukas Barčialaukis – 1 valakas, antras Barčiai – 1 valakas, trečias Alekniškiai – 12 margų, ketvirtas Alekniškiai ir Barčialaukis – 2 valakai, penktas Palazdyniai, šeštas Vaidziuliškiai ir Barčialaukis su pieva – 23

margai, septintas Vaidziuliškiai ir Šerynai – 20 margų, aštuntas Pagrūdė su užtvanka – 5 margai. Iš viso apyrubėse – 7 valakai 2 margai.

Miškai. Didžiausi buvo Barčiai – daugiau kaip 2 valakai, miškas su Rūdiškių pieva, Bartiniškiai; kiti miškėliai buvo maži. Iš viso 7 valakai 20 margų.

Pievos buvo sukoncentruotos Parijose, kartu su mišku – 4 valakai 15 margų. Maži pievų laukai tarp ariamų žemių ir miškėlių: Žvygynė, Lunelis, Kalnelio Pieva, Klimališkiai. Iš viso pievų – 4 valakai 15 margų. Dvarui su gyvenviete priklausė 20 valakų 17 margų.

Sedūnų kaimas. Jam priklausė 6 valakai 9 margai žemių. Sodybinės žemės buvo išmatuotos „kvadratu“ ir sudarė 24 margus 12 rykščių. Matyt, kad čia dar vyko Valakų reforma. Įvardyta tik viena Predikų sodyba, kuriai atmatuoti 9 margai. Kitų valstiečių dirvos: Užuprudė, Pakalnis, Paraktis, Palomė, Paskardis, Pavytimiai, Petkiškiai, Pakryžė, Prievertė, Pakopė, Paversiai. Pievos: Paraktis, Lunelė, Degėsė, Vilkouodegė, Krykštoja, Bludulis, o apyrubės: Puikiškiai, Pašilė, Mikoniškis, Gruberyškia.

Butkū kaime įvardyti valstiečiai Butkai, kurie turėjo rėžius tarp Siesickio ir Oganausko žemių.

Antākalnio kaime įvardytos S. Žyškos ir S. Kukčio sodybos; jų rėžiai buvo įsiterpę tarp šlėktos Butkevičiaus ir Oganovskio žemių. Iš viso turėjo 2 valakus 3 margus žemės.

Giržodžiuose žemės ir sodybą turėjo S. Maiša.

Jakubonių kaimui priklausė 5 valakai 20 margų. Iš kaimo paimtas 1 valakas. Šios gyvenvietės pievos buvo tarp Jaskaudžių pievų.

Vaikūčių kaime gyveno Kristina Vaikutienė su trimis broliais. Šeimai išmatuota per 13 hektarų 22 margai 17 rykščių įvairios paskirties žemių, buvusių tarp dvarininkų Skorulskių ir Petrausko valdų.

Pavūdžių kaime įvardyti ūkininkai K. Rudonis ir P. Gumbelis. Jų žemės buvo įsiterpusios tarp Skorulskio ir Žabos valdų ir sudarė per 25 margus 2 rykštes. Saviškai įvardintos dirvos: Patrakų Lankelis, Damasys, Aralapievis (prie jos to paties pavadinimo pieva), Sausažvyginė, Šlapiai Žvyginė, Grauzinė; pievos: Damasis, Damasiogala.

Pakalnės kaime sodybas turėjo A. Pukas ir P. Raktelė. Jų rėžiai buvo tarp šlėktos ir Pabaisko klebono valdų, o viena dirva ribojosi su Skorulskio žeme. Kelias dirvas įvardysime: Užuvaigėlių Prūdas, Vidulaukė, Moleibiškiai, Šlinalaukė. Iš viso turėjo 21 margą 23 rykštes.

J. Stukas prie Parijos rėžius turėjo tarp Žabos, Doneikos, Jendžejevskio žemių. Prie savo sodybos jis turėjo 3 margus 14 rykščių. Jo dirvos įvardijamos remiantis aplinkos objektais: Pakelė, Paliūnė, prie Parijos tiltelio, Pavieškelė, Daukniškiai.

Jaskaudžių kaimą supo dvarininkų Kelpšos, Širvinsko, Šemiotos, Daumanto, Skuros žemės. Turėjo 6 valakus 19 margų, bet ši gyvenvietė išikūrė tarp krūmų ir miškėlių, todėl dirbamų laukų teturėjo 1 valaką 14 margų. Dominavo pievos, apyrubės, krūmai. Didžiausius plotus užėmė apyrubės: Jaskaudžiai – 22 margai su krūmais, Glinkokalnis – 28, Vilko atžalynas – 18, Šarpeitiškiai – 3, Spurgokalnis – 1 margas 21 rykštė, Pavišinė – 10; krūmai: Papurvė su lankele – 30 margų 33 rykštės, Gojalis – 6 margai; pievos: Maiša – 11 rykščių, Šerynė – 4 margai, Gintija – 5 margai, Platus upelis – 17 margų 25 rykštės.

Gumbėlių kaime dirbama 23 margų lauką ir sodybą turėjo Č. ir K. Gumbeliai ir M. Kartanas. Jų dirvos buvo vadinamos: Medynas, Jukniškiai, Pakarklinis, Barčiulaukis, Strungiškiai. M. Kartono sodyba turėjo 18 rykščių, jam dar priklausė 1 margo 12 rykščių dirva. Pievos: Paviesiai, Pagoja, Kaupris, Dvariškiai ir apyrubė Antoviesiai. Kaimo žemėms priklausė 2 valakai.

Viesių kaime įvardyti atskiri valstiečiai su žemėmis. N. Sliuka Uloniškių lauke turėjo 8 margus dirvos. Po J. Jakučionio mirties jam atiteko jo palikimas, todėl prie paimtų žemių tradicinių pavadinimų pridėdama buvusio šeimininko pavardė. Sliuko žemės įvardytos taip: dykynė Jakučionio Buiniškiai, dirva Jakučionio Ratautiškiai. Čia buvo ir jo sodyba.

Antrasis Sliuka apsigyveno Jakučionio tuščioje žemėje. Jam priklausė pievos: Jakučionio Virsnė, prie Kertušio upelio, Jakučionio Pakele; krūmai – Jakučionio Degutynė, Jakučionio Pačkaraustis. Viena dirva vadinosi net savininko Sliukos pavarde.

Dvigubi žemių pavadinimai čia buvo tradiciniai: pieva Duotiškė Vejelė, Buiniškiai Viesos, Degutinė Ulioniškė. Iš viso kaimui priklausė 2 valakai 17 margų žemės. Šalia buvo ir Gumbelių kaimas.

Maskoliūnų kaimui pavadinimą suteikė jame gyvenę valstiečiai – įvardyta Martyno Maskoliūno 1 margo sodyba su žemėmis. Dirvos: Šilaitė, Panelė, Užušulnis, Didžioji, Laiboji, Antkasiupiai, Klonis, Kolytėlė, Ilgojis; pievos: Pociemiškis, Šerymė, Teletnikas; apyrubės: Vašių Trakas, Vašiai, Andrioniškis, Užkasiai, Antkopola, Kapaliai, Vilkoraistis, kuri sudarė 16 margų beržynas. Čia dar turėjo sodybą Misiuvienė iš Maskoliūnų. Iš viso M. Maskoliūnui priklausė 1 valakas 18 margų.

Antras šio kaimo ūkininkas Kristupas Maskoliūnas turėjo 20 margų žemės. Dalį iš jų įvardysime: Vidulaukiai, Teletnikiai, Kaziukiškė, Girelė, Apušlota; pievos: Bala, Darimiai, Upė; apyrubės Kloniai, Gojus beržų ir uosių. Čia žemės turėjo bajorai ir Jurgis Kuktus, kurio laukai buvo įsiterpę tarp Šemetos, Mužynės, pamokslininko Zubavičiaus ir Veravičiaus žemių. Iš viso K. Maskoliūnui priklausė 24 margai 27 rykštės.

Maskoliūno kaimo žemės sudarė 63 valakus 21 margą, o kartu su dvarų arimais, miškais ir pievomis – 100 valakų 12 margų.

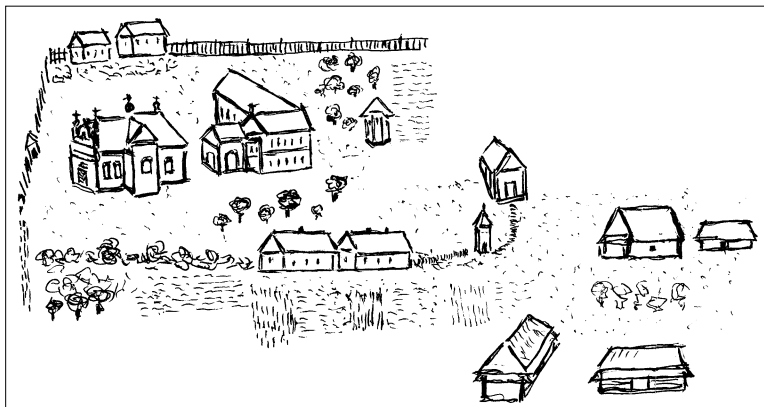
Gelvonų dvaras ir palivarkas Tundziškiai. Jų žemėvaldą įvardijo 1795 m. inventorius²⁴. Savininkas buvo Vilniaus pakardininkis, generolas adjutantas Tomas Marcinkevičius. Palivarką aptarnavo gausokas pavaldinių, šlėktų ir laisvųjų žmonių būrys. Dvaro baudžiauninkai buvo liokajus, daržininkas, du virėjo padėjėjai, vežikas, ledainės darbininkas, siuvėjas. Dar buvo keturios kambarinės ir trys palivarko tarnaitės. Tarnybinės šlėktos buvo ekonomas Juozas Juščinskis, Stanislovas Mirskis, gubernantas prūsų bajoras Kristupas Nebelis, kuris mokė generolo sūnus. Tarp dvaro žmonių įvardytos trys merginos – ponios draugės. Čia dar buvo priglausta ir rezidencinių (įnaminių) šlėktų – našlė su sūnumi.

Dvare buvo ir laisvųjų žmonių. Tai kalvis Motiejus Kozlovskis, virėjas Jonas Misevičius ir liokajus.

Dvaras turėjo karčiamą ir malūną.

Svarbiausias Gelvonų dvaro pastatų komplekso akcentas buvo bažnyčia, o tiksliau – koplyčia. Ji minima ir Gelvonų parapiinės bažnyčios 1796 m. vizitacijoje. Prie jos buvo prieglauda su trimis globotinais.

²⁴LVIA, f. 515, ap. 15, b. 13, l. 35–44.



Gelvonų bažnyčios, vienuolyno pastatų išsidėstymas. 2008 m. Pagal 1841 m. planą (LCVA, f. 525, ap. 2, b. 288) rekonstrukciją parengė Povilas Spurgevičius

Tundziškių palivarkui, kuris vadinamas ir dvaru, priklausė Zubėlių kaimas su 10 valstiečių ūkių. Šiame kaime dar gyveno laisvas odininkas ir valstietis. Praniūkų kaime gyveno 7 šeimos, Kelmuosė – 9 valstiečiai, vienas šlėkta, du laisvieji kampininkai ir 1 kampininkas, dirbęs Piasų smuklėje. Kulniškiuose, prie Pāvytinės palivarko, gyveno laisvasis kampininkas. Ūpninkų parapijoje, Bizdū kaime, pervadintame Kunigiškiais, gyveno 4 valstiečiai, Pypliuosė – du, Manderiškiuose – 1.

Šį palivarką sudarė 116 vyrų ir 94 moterys, visi lažiniai; laisvųjų žmonių – 11 ir 11, laisvųjų tarnautojų – 3 ir 1, činšinių šlėktų – 3 ir 4, vienkieminių šlėktų – 10, tarnybinių šlėktų – 6 ir 6, bažnytinių tarnų – 2 ir 1. Iš viso buvo 151 vyras ir 117 moterų.

Pāvytinės palivarkas. Jis priklausė generolui Tomui Marcinkevičiui. Šio palivarko arendatoriumi buvo Vilniaus kardininkas Martynas Gorskis. Dvaro administraciją sudarė šlėktos – direktorius Mykolas Cibulskis ir ekonomas Andrius Buivydas. Jiems patarnavo laisvieji valstiečiai – vežikas Juozapas Leonavičius ir Magdalena Stankevičienė.

Palivarkui priklausė šie kaimai: Kulniškiai, kuriame gyveno 10 valstiečių šeimų, Dikčiai – 7 šeimos, Jutkónys – 5, Svietiškiei – vienas baudžiauninkas, vienas šlėkta ir dar viena rusų šeima, Praniūkai, kuriuose gyveno šimtmetis A. Jakubonis su trimis vedusiais sūnumis ir vienas šlėkta, iš viso – dvi šeimos.

Kisieliškių palivarkas. Jis priklausė generolui T. Marcinkevičiui, kuris jį arendavo našlei iš Narbutų Monikai Karvovskai. Palivarke tarnavo laisvieji žmonės – našlė Darata Šumavičiova, Ieva Golubavičiova ir šlėkta Adomas Stažeckis.

Žuvinčių kaime buvo 6 valstiečių šeimos, 1 ūkininkas šlėkta ir dar 1 laisvasis žemdirbys. Prie Kisieliškių smuklės gyveno laisvojo kampininko aštuonių asmenų šeima.

Gėlvonų, arba Bagaslaviškio, palivarkas (dabartiniai **Gelvonėliai**). Šio ikeisto palivarko nuomininkas buvo Antanas Medziblockis. Jame tarnavo 4 laisvieji žmonės – 1 bernas ir 3 tarnaitės – bei 2 baudžiauninkės. Vaikų mokytojas Juozapas Kmita ir Motiejus Mikloševskis buvo buvę bajorai.

Prie Marcinkevičiaus dvaro inventorinio sąrašo prijungti ir smulkios žemėvaldos savininkai. Vilniaus žemės teismo teisėjas Ipolitas Podberekis Pasodniūkų kaime turėjo du valstiečių ūkius. Kita šio kaimo dalis priklausė Smolensko vaivadijos kardininkui Jokimui Kananavičiui (4 ūkiai). Vilniaus pavieto stalininkas Mykolas Dau-

gėla Narbutas Leščiūnų kaime turėjo du valstiečius. Liudvikai Lokuciovai Alekniškių palivarke ir kaime priklausė septyni ūkiai. Vilniaus pavieto statybininkas Kazimieras Skurevičius – Liugailiškių palivarke su Maželių kaimu turėjo keturis ūkius. Naugarduko matininkas Pranciškus Truskauskas Lapšių kaime – du ūkius.

Jono Marcinkevičiaus Žabos Gelvonų dvaras

1811 m. revizinis sąrašas²⁵ pateikė dvaro sudėtį ir įvardijo jo kaimus, palivarkus, vienkiemius su jų gyventojais. Šio dvaro palivarką aptarnavo 13 laisvųjų žmonių. Liokajus Mykolas Sokolovskis ir Piotras Vasilevskis buvo atkelti iš Vaistomo, o kiti pakviesti iš miestelio. Tai Antanas Prancėvičius, Ignas Fišeris, Martynas Bernevičius, Povilas Strakauskis, Petras Navickas. Tarp jų buvo ir Gelvonų parapijos vaitas bei dvaro ūkvedys. Palivarko šeimyną sudarė piemuo Andrius Ožachauskis, Mykolas Antanavičius, Simonas Garnys, klojimų prižiūrėtojas Petras Puzdrauskis, medžiotojas Steponas Kazlauskas.

Dvare dirbo valstiečiai Pranciškus Pičikas, klojimų prižiūrėtojas Griška Pičikas, eigulys Antanas Lupauskis, piemuo Stanislovas Smolenskis. Buvo dar kambarinis Justinas Šešukas.

Maistą dvarui gamino virėjai Motiejus Strazdas, Tomas Puzinas, Teodoras Jurkevičius. Transportu rūpinosi vežikai ir jų palydovai – Tomas Makovskis, Vosylius Jankovskis, Antanas ir Jonas Chmeliauskai, Petras Ščiuka, Jonas Pirtinas.

Nurodyti dvare dirbę meistrai. Tai stalius Benediktas Čakanas, jo mokinys Mykolas Stolpenokas, siuvėjas Steponas Miravskis ir jo 2 mokiniai, kalviai Andrius Bunevičius, Petras Radžiūnas, Adomas Valantis.

Dvaro kultūrą reprezentavo 14 muzikantų. Tai reiškia, kad dvaras buvo pastovi jų savininkų rezidencija. Muzikantai buvo atvežti iš kitų T. Žabos dvarų ir apgyvendinti Gelvonuose. Tai Antanas Čekanas, Juozapas Vaičelonėkas, abu iš Ikaznės, Jonas Kabačonekas iš Vaistomo, Motiejus Stolpionėkas iš Bartkuškio, Mykolas Bučevskis, Antanas Puzanas, Mykolas Šemeta, Gabrielis Garbačiauskas, Steponas Vilkauskas, visi iš Usačio dvaro, kuris buvo Tado Žabos rezidencija. Šių muzikantų sąrašą papildė Anupras Mazurkevičius, Steponas Petrauskas, Jonas Pšonkauskas. Vien tik vyrų dvare tarnavo 46, laisvųjų – 13, iš viso – 59.

Dvaro kaimai ir vienkiemiai. Mikalajūnų kaimas turėjo 12 valstiečių šeimų ir 40 revizinių* vyrų.

Raudonkalio (dab. Raudonė) vienkiemyje gyveno dvi valstiečių šeimos bei kamininkas odininkas Jonas Malaška.

Tilvikų kaime buvo 7 šeimos (dvi iš jų pirktos iš Kosakovskiams priklausiusio Sabališkio kaimo). Iš viso buvo 24 reviziniai valstiečiai.

Mančiušėnų kaime gyveno 12 valstiečių: iš viso 43 reviziniai žmonės. Prie šio kaimo šliejosi Pāširvinčių vienkiemis su dviem valstiečiais. Iš viso buvo 11 revizinių valstiečių.

Šarkaičių kaime gyveno 10 valstiečių: iš viso 29 asmenys.

Žievėliškių kaime gyveno 8 valstiečiai: iš viso 25 asmenys.

Kāliakiemių kaime ūkininkavo 6 valstiečių šeimos: iš viso 16 inventorinių valstiečių.

²⁵LVIA, f. 515, ap. 15, b. 190, l. 415–476.

* Reviziniai – įtraukti į mokesčių mokėtojų sąrašą.

Grežėniškių mažame kaime tebuvo 3 valstiečiai: iš viso buvo 10 inventorinių asmenų.

Linemarkio vienkiemyje gyveno atvežtinis Juozapas Baultas ir jo bendrininkas Jonas Griška bei samdinys Jurgis Garbačiauskas. Iš viso 5 inventoriniai asmenys.

Slabadojė, arba Gelvonų miestelyje, gyveno Stanislovas Miliukas, Jurgis Lukaševičius, Mykolas Petrauskas, Motiejus Stelmakavičius, Jurgis Nedzveckas, Juozapas Gumbrevičius, Jonas Krivka, Stanislovas Staniulis, kamininkai Motiejus Naiva, Adomas Garnys. Iš viso 13 inventorinių asmenų. Miestelyje dar gyveno 13 žydų vyrų.

Pakulniškių kaimas susiformavo prie palivarko. Pirtas iš Kosakovskių, priklausė Upninkų parapijai. Palivarko tarnautojai buvo vežikas Motiejus Jankauskas, liokajus Kasparas Dobekas, tarnas Antanas Jurčikas, Adomo Semaškos du sūnūs, Antanas Zajančkauskas, Adomas Supranovičius. Antanas Manevičius, Simonas Gridziuška, Petras Stankevičius, Jonas Triškainas, Motiejus Vilkas, Povilas Karalonskis ir laisvasis Tomas Varkevičius buvo kaimo ūkininkai. Iš viso 15 inventorinių asmenų, kurie įvardyti *burlokais*. Rusai gyveno ir Grežėniškių kaime (6 šeimos) bei Savingės vienkiemyje (viena šeima).

Iš viso Gelvonų dvare gyveno 293 reviziniai vyrai.

Antrasis J. Marcinkevičiaus Žabos dvaras – Tundziškiai. Dvare tarnavo liokajus Stanislovas Staniulis, daržininkas Mykolas Dagys, virėjas Motiejus Dikčius, vežėjas Stanislovas Dikčius, jo padėjėjas Simonas Vegėla, siuvėjas Jokūbas Pronys, piemuo Martynas Savickas su broliu, daržininkai Juozapas Chodarauskas ir Martynas Kačuronekas, klotimininkas Petras Pročinis, aludaris Jokūbas Haidukas. Laisvieji žmonės buvo liokajus Andrius Vasiliauskas, kalvis Motiejus Kazlauskas, virėjas Jonas Misevičius; visi jie buvo atbėgėliai.

Dvaro kaime Zubėliuose gyveno 30 revizinių vyrų.

Praniūkų kaime gyveno 7 ūkininkai: iš viso 25 reviziniai vyrai.

Kelmų kaime gyveno 9 ūkininkai: iš viso apie 20 revizinių vyrų.

Bizdų, arba Kunigiškių, kaimas priklausė Upninkų parapijai. Jame gyveno keturi valstiečiai: iš viso buvo 15 inventorinių valstiečių.

Pyplių kaime gyveno dviejų valstiečių šeimos, kuriose buvo 7 vyrai.

Menderiškių kaime ūkininkavo viena Morkūno šeima. Kiti du buvo laisvieji kamininkai. Tomas Kmieliauskas tarnavo karčiamoje.

Žuvinčių kaime ūkininkavo 8 valstiečių šeimos: iš viso 36 inventoriniai vyrai.

Būdės vienkiemyje gyveno Antano Morkūno šeima: iš viso buvo 3 inventoriniai vyrai.

Kisieliškių smuklėje gyveno kamininkas Tomas Ščiuka.

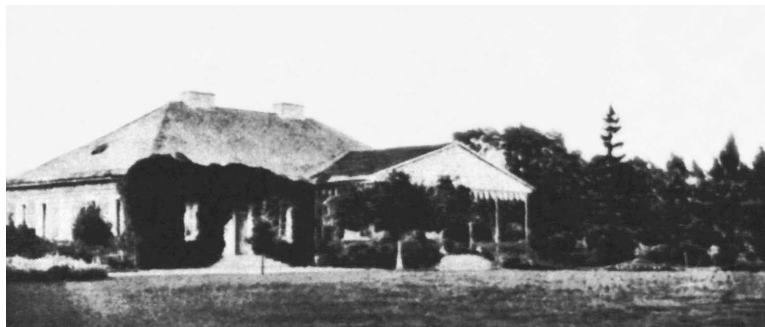
Malūne prie dvaro dirbo laisvasis kamininkas Pilypas Šromas, samdinys Baltramiejus Vegėla ir Mykolas Puzonas bei Simonas Stolpionekas.

Bagaslaviškio palivarke nurodytas tik laisvasis bernas Pranciškus Obrompalas.

Knyzlaukio kaime šeiminkavo – Juozapas, Mykolas ir Simonas Čižūnai; du iš jų turėjo samdinius. Iš viso buvo 14 inventorinių vyrų. Kaimas priklausė Pabáisko parapijai.

Iš viso šiam dvarui priklausė 167 inventoriniai vyrai.

Tundziškių dvare atskiru sąrašu pateikti rusai, išvardyta dešimt asmenų.



*Liukonių dvaras
po gaisro įrengtas
buvusioje oficineje.
Iš leid.: „Wieś
illustrowana“,
1910 m., zeszyt 5*

Liukonių dvaras

Liukonių dvaro gyvenančių sąrašas buvo sudarytas 1795 m., išnuomojant dvarą Žemaitijos matininkui Antanui Krasauskui²⁶. Tuo metu jis priklausė Simono Kosakovskio žmonai Teresei Potockytei-Kosakovskienei.

Dvaro tarnybiniai žemionys buvo Juozapo Kosakovskio sūnus Petras, kuris įvardytas patikėtiniu, matininkas Antanas Krasauskas, ekonomas Juozapas Songaila, pristavo (policijos viršininko) sūnus Pranciškus Visockis, raštininkas Silvestras Sanevičius. Tai buvo dvaro administracija. Kitos šlėktos rūpinosi rūmų priežiūra ir ūkiu, vaikų priežiūra. Įvardytos dvi akmistrinės (vyriausiosios namų ūkio prižiūrėtojos). Viena iš jų buvo ekonomė, kita, matyt, auklėtoja. Garderobo priežiūra irgi rūpinosi tam skirta moteris. Dar dviem šlėktom patikėtos liokajaus ir kambarių tarnų pareigos. Tad dvaro rūmus aptarnavo 7 bajoriško luomo žmonės. Du laisvieji žmonės dirbo daržininkais, vienas – virėju, dar vienas – vežiku. Kiti 4 laisvieji vyrai dirbo viena valaką žemės, prie jų buvo priskirtos keturios tarnaitės. Dalis laisvųjų gyveno jiems skirtuose sklypuose. Tai du siuvėjai, stalius, mūrininkas, smuklininkai.

Dvare tarnavo ir penki baudžiauninkai, tarp jų stalininkas, ir tarnaitės.

T. Kosakovskienės dvaro valstiečių kaimai įvardyti gyvenvietėmis (osady). Tai supirkti arba naujai įkurti kaimai. Minėtas inventorių pateikė jų sąrašą su gyventojais. Liukonyse gyveno 11 valstiečių, Lesčiūnuose – 7. Pasodniškai atiteko iš Podbereckio žemių eksdivizijos*. Šiame kaime gyveno 4 valstiečiai. Davónys priklausė Čiobiškio parapijai ir juose gyveno 6 valstiečių šeimos, Godliaučiznoje – 2 laisvieji ūkiai, Lapliėriuose – 1 valstietis, Žaigaičiuose – 1 laisvojo valstiečių šeima.

Sabališkių palivarkas. Jame gyveno ekonomas Feliksas Horodeckis, šeimnininkė Elena Kulikauskienė, laisvasis žmogus aludaris Jonas Savickis ir 4 mergos, t. y. tarnaitės. Palivarkui priklausė šios gyvenvietės: Karališkiai – septyni ūkiai (prie jų glaudėsi dar du kampininkai), Kujališkiai – du ūkiai (viename jų gyveno dvi šeimos ir turėjo berną), Tilvikai – du ūkininkai (prie jų glaudėsi du kampininkai), Mažėliai (čia gyveno gyvenvietei vardą davę valstiečiai Mažėliai). Jų šeimoje dar tarnavo laisvasis žmogus – kampininkas su žmona. Šios gyvenvietės buvo išnuomos A. Krasauskui.

Šio palivarko senuosius kaimus etmonienė atskyrė ir išnuomojo LDK kariuomenės generolui adjutantui Tomui Mirskiui, kuris čia įkūrė atskirą palivarką. Tuomet Juodagalviškiuose gyveno 2 valstiečiai ir 3 šeimos, Mažėliuose – 2 valstiečiai, Įšeriškiuose – 5, iš jų

²⁶ LVIA, f. 515, ap. 15, b. 13, l. 14–22.

* Eksdivizija – LDK privačios žemės valdos išdalijimas savininko kreditoriams už skolas pagal teismo procesą.

3 laisvosios šeimos. Ši atskirta palivarko dalis turėjo 8 samdinius, 6 tarnaites ir 11 kampininkų. Šiai valdai priklausė Malovankos smuklė, kurią arendavo žydas, pas kurį gyveno kampininkas. Pats Mirskis čia negyveno, ūkį tvarkė patikėtinis šlėkta Puchalskis.

Ūpninkų palivarkui priklausė Vereikių vienkiemis, kuriame gyveno viena šeima; Samantonyšė dirbo amatininkas audėjas Kazimieras Boguckis. Kontraktinių šlėktų gyveno Mančiušėnų vienkiemyje (2 šeimos). Šie vienkiemiai 1706 m. sausio 4 d. buvo išnuomoti Antanui Truskauskui.

Liūkonių palivarkas. Jį sudarė naujai įkurtos gyvenvietės, kurias apgyvendino laisvomis kontraktinėmis rusų sentikių šeimomis. Sendvariuosė – 4 ūkiai, Kudrašiuosė – 3, Žaigaičiuosė – 3 ir 1 kampininkas, Būdojė – 3 ir du kampininkai, Lāpiškiuosė – 2 ir 1 kampininkas, Pāširvinčiuosė – 3 ir 2 kampininkų šeimos. Čiōbiškio palivarkui priklausė Davonių gyvenvietė su viena rusų šeima.

Liukonių dvaras baudžiauninkų turėjo 137 vyrus ir 128 moteris, laisvųjų atitinkamai 23 ir 27, laisvai tarnaujančių – 11 ir 9, dirbančių šlėktų – 2 ir 4, tarnybinių šlėktų – 18 ir 12, rusų – 89 ir 77. Iš viso 275 vyrus ir 257 moteris. Palivarkas buvo išnuomotas A. Krasauskui.

Keižonių palivarkas. Jis buvo patikėtas A. Krasovskiui. Ekonomas buvo Jonas Nartautas, medžioklis Tomas Dalmackis, prižiūrėtojas Martynas Peslevičius; laisvieji žmonės buvo tarnas, piemuo, tarnaitė.

Palivarkui priklausė Keižonių gyvenvietė su 6 valstiečių ūkiais, Slabadā su 5 laisvųjų valstiečių ūkiais. Gausi buvo Grigo Chackevičiaus šeima, kurią sudarė trys vedę broliai – 17 žmonių. Gunigės gyvenvietei priklausė dvi valstiečių šeimos.

Iš viso šiame T. Kosakovskienės palivarke buvo: tarnybinių bajorų – 9, laisvųjų tarnybinių žmonių – 3, lažinių valstiečių – 51, laisvųjų žemininkų (zemian) – 67.

Gegužinės palivarkas. Jis buvo irgi patikėtas A. Krasovskiui. Palivarkui priklausė 6 gyvenvietės: Perelōzai (10 rusų sentikių šeimų), Raudōnė (7 rusų ūkiai), Pesčianika (5 rusų ūkiai), Pagunia (3 šeimos) ir Keižonys (4 ūkiai).

Rūklos palivarkas. Patikėtinis tas pats. Palivarkui priklausė Rūklos gyvenvietė (10 šeimų), Sužionys (2 šeimos), Vanagiškiai (2 šeimos), Padaigai (12 šeimų).

Dvarą aptarnavo 5 laisvieji vyrai: daržininkai Jonas Kulikauskas ir Teodoras Bareikovskis, vežėjas Steponas Jankauskas, Jokūbas Bartoševičius, Simonas Godenis. Penki vyrai buvo pabėgę, o Motiejus Ščuka atiduotas į rekrūtus. Dvaro tarnybą papildė baudžiauninkai Fiodoras Buračinskis, atsiųstas Kazimieras Kurilovičius, Kazimieras Vidoklis, Ignas Kazokas ir virėjas Simonas Bartkevičius. Du buvo pabėgę.

Dešimt laisvųjų dvarą aptarnaujančių žmonių gyveno jiems paskirtuose žemės sklypuose. Tai siuvėjas Jonas Jarošinskas su penkiais sūnumis, stalius Juozas Butrimavičius su sesers sūnumi, mūrininkai Jokūbas Špakovskis ir Vincentas Jakubauskas, Motiejus Leonavičius, Antanas Grabliauskas. Vienas buvo pabėgęs.

Liūkonių kaime gyveno 10 valstiečių šeimų.

Leščiūnų kaime buvo 9 ūkiai ir 31 revizinis valstietis.

Davonių kaime gyveno 8 baudžiauninkų ir dvi laisvųjų valstiečių šeimos. Iš viso buvo 23 asmenys.

Pasodniūkų vienkiemis su keturiais valstiečiais atiteko po Podbereckių žemių padalijimo.

Pūsilgiškių, arba Kujališkių, kaime buvo 22 lažinių bei 10 laisvųjų valstiečių ūkių. Garliaučiznos kaime buvo 6 lažiniai ir 6 laisvieji valstiečiai.

Žaigaičių kaimas irgi negausus: čia gyveno 7 laisvųjų valstiečių šeimos.

Laisvųjų valstiečių buvo Senādvarių kaime, kuriame gyveno Juozapas Šemelis ir atvežtas Baltramiejus Daugėla su kampininku Ragausku ir svainiu Vincentu Petrausku; Būdės kaime ūkininkavo tik viena Daugėlos šeima; Kudrašiuose – naujai atvykęs Stanislovas Šemelis; Lāpiškių kaime ūkininkavo du atvykę valstiečiai – Adomas Daugėla ir Pranciškus Petkevičius su kampininku Petru Petkevičiumi; Naujųjų Tarvydų gyvenvietėje ūkininkavo atvykėliai Steponas Tarvydas, Karolis Vaitkevičius, Jonas Visockis su kampininko Grigo Bičkausko šeima. Iš viso šiuose kaimuose buvo 18 laisvųjų valstiečių šeimų.

Tad Liukonių dvarą sudarė 96 laisvieji ir 92 baudžiaviniai valstiečiai, amatininkai, tarnai, bernai, kampininkai. Iš viso 188 reviziniai asmenys.

Antrąją Liukonių dvaro dalį sudarė rusai, vadinami *filiponais* (*piliponais*). Tai sentikiai, kurie migravo iš Rusijos į Livoniją ir Lietuvą po bažnytinės reformos. Jie neturėjo religinės valdžios, t. y. popų.

Senadvarių papildė keturios rusų šeimos – Jaselno Trachimovo, Andakimo Hlušoneko, Jermano Leonovo ir Sanko Ilušoneko – iš viso 24 vyrai. Kudrašiuose gyveno trys rusų šeimos – Nikiforo Vasikovo, Vasilio Zacharovo ir Kito Konopovo. Iš viso 13 inventorinių. Žaigaičiuose irgi 3 šeimos – Davido Samsonovo, Nazaro Avdokimovo ir Nikano Leonovo su dviejų kampininkų šeimomis. Iš čia buvo paimti du rekrūtai. Iš viso buvo 8 reviziniai. Būdės kaime taip pat 3 šeimos – Michailo Gavrilovičiaus, Jurijaus Sapirkovskio ir Konstantino Fiodorovo su kampininko šeima. Iš viso 16 revizinių. Lāpiškiuose – Vasilijaus ir Grigorjaus Maksimovų šeimos. Maskoliškių kaime – Apanaso Semionovo, Paramono Stepanovo ir Vasilijaus Gerasimovo šeimos; su Gerasimovu dar buvo dvi kampininkų šeimos, vienas samdinys pabėgo. Iš viso buvo 23 reviziniai asmenys.

Davonyšė apsigyveno Vasilio Lukianovo šeima, iš kurios trys pabėgo, liko tik šeimnininko brolis.

Gausiausiai buvo apgyvendinti Perelōzai – 10 valstiečių. Tai Kuzma Agiejovas, Izoffas Dziemidovas, Frolas Agiejovas, Ilja Piotrovas, Stiepanas Filipovas, Mikita Andriejovas su kampininkų šeima, Dmitrijus Radzivonovas, kampininkas Radzievonas Gregorovas, Piotras Sidorovas su dviejų kampininkų šeimomis, Ivanas Klimonas su dviem kampininkais. Iš šios šeimos vienas buvo paimtas į rekrūtus. Iš viso buvo 47 žmonės.

Pustoškoje apsigyveno 5 šeimos – Dorofejaus Chomino, Fiedoro Chomino, Danilo Ivanovo, Scipiono Jerafejevo su kampininko šeima ir Ivano Panfilovo.

Paguniuose apsigyveno 3 šeimos – Ivano Ivanovičiaus su bernu, Jerstafijaus Mikicino (iš jų du pabėgo) ir Filipo Aframiejevo.

Keižonių kaime gyveno 4 šeimos – Vasiliaus Filatovo, Ivano Filatovo, Vasiliaus Masako su dviejų kampininkų šeimomis ir Ankudzino Gavrilo.

Iš viso Liukonių dvare buvo 213 revizinių vyrų *filiponų*.

Sabāliškių palivarkas. Palivarke tada gyveno tijųnas Jonas Arašmevskis, 3 aludariai – Jonas Savickis, Vincentas Judelevičius ir Antanas Zgierskis bei 2 laisvieji – Jonas Navickas ir Adomas Kavaliauskas. Palivarkui priklausiusiame Karāliškių kaime gyveno 8 valstiečių šeimos: iš viso 37 inventoriniai valstiečiai.

Įšeriškių kaime ūkininkavo 5 valstiečių šeimos, keli kampininkai ir 9 samdiniai. Šiam kaimui priklausė Maliovankos karčiama, kurioje dirbo laisvasis smuklininkas Tomas Dailysdauskas ir odininkas Matas Radzevičius.

Ladogálviškių kaime gyveno Justinas Bezonis su dviem broliais ir Jokūbas Isakevičius.

Māželių kaime gyveno šešių lažinių ir dviejų laisvųjų valstiečių šeimos. Ročkų vienkiemyje gyveno trijų laisvųjų valstiečių šeimos.

Liugailiškių palivarkas. Naujai besikuriantis. Jam priklausė Vareikių gyvenvietė, kurios vienintelis ūkininkas Jonas Stankevičius pabėgo. Samantonių gyvenvietėje buvo irgi vienas šeimnininkas – Kazimieras Boguckis. Tilvikų gyvenvietėje buvo du ūkininkai – Mykolas Romaškevičius ir Jokūbas Vikainas su dviem kampininkais.

Keižonių palivarkas. Palivarkui priklausė keli kaimai. Keižonių kaime buvo 13 valstiečių sodybų. Gunigės kaime gyveno 2 valstiečių šeimos. Liūdviškių kaime – 3. Didlaukio gyvenvietėje gyveno tik Motiejus Šostakevičius, bernas pabėgo. Vyšniālaukis buvo laisvųjų valstiečių kaimas. Jame gyveno Mykolas Vaitekavičius, Andrius Kazlauskas, Adomas Šarukas su bernu, Baltramiejus Maško su pusininku Kazimieru Stryška ir kampininku Juozapu Markevičiumi, Jonas Pobedinskas.

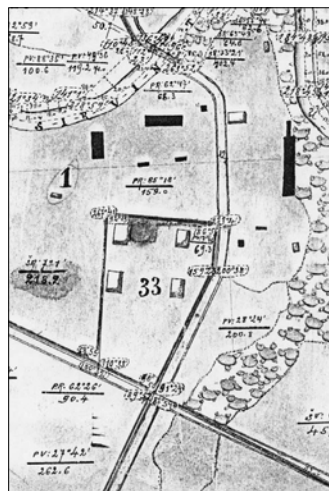
Iš viso Keižonių palivarke buvo vienas tarnybinis; baudžiavinių valstiečių Keižonyse buvo 62, Gunigėje – 5, Liūdviškėse – 4; laisvųjų Keižonyse – 7, Vyšniālaukyje – 25. Tad palivarką sudarė 104 reviziniai valstiečiai.

Rūklos palivarkas. Jį sudarė Ruklos kaimas (10 valstiečių šeimų), Padaigai (12 valstiečių šeimų), Vanaškiškiai (2 šeimos), Venecijos gyvenvietė (2 šeimos), Sužioniai (2 šeimos), Naujoji Uta (2 šeimos). Iš viso buvo 87 reviziniai valstiečiai.

Grafo Juozapo Antano Korvino Kosakovskio dvare su palivarkais gyveno 722 inventoriniai valstiečiai, iš kurių baudžiauninkų buvo 343, laisvųjų – 166, *filiponų* – 213.

Tolesnė Liukonių dvaro istorija apima 1888–1915 m. 1888 m. Vilniaus žemės banke dvaras buvo įvertintas 150 000 rublių suma. Jis atiteko po grafo Pranciškaus Kosakovskio mirties. Mažamečio dvaro paveldėtojo Jaroslavo Liudviko Kosakovskio globėju tapo Adomas Garodenskis. Dalį dvaro žemių jis išnuomojo įvairiems asmenims. Dvarą sudarė Sabališkių, Keižonių, Kudnaišių, Darvydų palivarkai ir Žaigaičių, Davonių, Sendvarių, Perelozų, Ruklos kaimai.

Dvaro pastatų ansamblį sudarė keturios vienodo dydžio ofisinės, nes jų viduryje buvę mediniai rūmai 1794 m. balandį sudegė. Viena oficina buvo dvaro, viena skirta tarnams, kitos – svirniui ir arklidei. Iš viso dvarą sudarė 22 įvairios paskirties pastatai. Iš jų – rūkykla, kalvė, malūnas, smuklė, du namai ekonomui, pirtis, sodininko namas ir kiti.



Marijos ir Liudvikos Kosakovskienių Liukonių dvaro porcelianijos plano dalis. Plano dalyje Nr. 33 pažymėtos 4 ofisinės. Vienoje iš jų įrengtas dvaro savininkų gyvenamosios patalpos. Sudarytas 1924 m. Žemės tvarkymo ir matavimo departamento matininko F. Kirslio. Iš LCVA fondų

Dvarui priklausė – 6 988 dešimtinės žemės. 1915 m. 253 dešimtines prie Pelerozų kaimo iš Marijos ir Liudvikos Kosakovskienui nusipirko sentikiai²⁷.

Dvaro istoriją papildė R. Aftanazis²⁸. Rūmų ansamblyje buvo graikų stiliaus šventykla. Po rūmų sudeginimo apsigyventa mūrinėje oficinoje, prie kurios buvo pristatyta veranda. Taip pastatas išiliejo į angliškojo stiliaus parką. Pranciškus Kosakovskis dalyvavo 1863 m. sukilime, buvo ištremtas į Sibirą. Žmona Kotryna gyveno dvare iki mirties.

Dvarą aukštos kultūros centru padarė grafas generolas Juozapas Antanas Korvinas Kosakovskis, buvęs Napoleono I Bonaparto adjutant. 1814 m. iš Paryžiaus Napoleonas jam atsiuntė štai toki laišką:

„Pone generale, jau trejus metus Jūs dalyvaujate mano karo kampanijoje, tad aš turiu tik džiaugtis Jūsų ištikimybė. Norėčiau, kai kada Jūs paliksite prancūzų armiją, turėtumėte šį mano pasitenkinimo liudijimą. Baigdamas laišką, prašau Dievo, kad Jis turėtų Jus savo šventoje globoje“²⁹.

Jo dvarą puošė garsių dailininkų Van Deiko, Rembranto, Rubenso, Holbeino, Kanovos paveiksai. Pats dvaro ansamblis perteikė romantizmo epochą. Buvo pastatytas tarp skardingų daubų, jį supo laisvai sukomponuotas angliškojo stiliaus parkas.

Žabų Gelvonai

Žabai pradėjo tvirtintis Gelvonuose dar tuomet, kai juos valdė Daumantai Sie-sickiai. 1670 m. Aleksandras Žaba ir jo žmona Sabina Eperješaitė Galvonuose turėjo 36 valstiečių dūmus³⁰.

1685 m. Kauno pavieta raštininkas Jurgis Prozovas apskundė Aleksandrą Žabą, kad jis užrašė Gelvonų žemes žmonai. Jo sesuo buvo ištekėjusi už Mato Prozoro, todėl palikimas turis atitekti jai. Po Aleksandro mirties ji antrą kartą ištekėjo už Mykolo Žabos ir dvaras vėl atiteko Žabams. Ginčas vyko dėl Gelvonų, Viesų, Varniškių dvarų ir Paširvinčių palivarko³¹.

1690 m. Aleksandras Žaba pačiuose Gelvonuose turėjo aštuonis dūmus ir Vie-sose – penkis³².

1777 m. Smolensko teisėjas ir medžioklis Mikalojus Žaba sudarė savo tėvonių valdų ir vykusių juridinių procesų sąrašą. Sąrašė akcentuoti Gelvonai, Bartkuškis, Miliaučizna, Verškainiai ir antrieji Gelvonai nusipirkti iš Gorskio. Dokumentas buvo reikalingas perduodant valdą tėvonijos giminaičiui Polocko vaivadijos kaštelionui Tadiui Žabai. Jame atsispindi M. Žabos išgytų valdų istorija, nes perduodančiam reikėjo įrodyti, kad tai jo tėvonija. Tad naujasis savininkas gaudavo išsamią informaciją. Vienas iš tokių dokumentų (saugomas LVIA f. 1276) yra Mikalojaus Žabos išgytų žemių dokumentų santrauka, kuri buvo reikalinga juridiniam aktui patvirtinti.

M. Žaba įvardijo dovanojamų dvarų išigijimo eigą. Iš pradžių Gelvonų dvaras Liuliškiai priklausė Volskiams, pas-

²⁷ LVIA, f. 544, ap. 1, b. 15723, l. 1–16, 42.

²⁸ Aftanazy R. *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej* (Województwo Wileńskie), Wrocław, 1993, t. 4, p. 90.

²⁹ NMBR, f. 99-194, l. 1.

³⁰ LVIA, f. SA 3433, l. 355.

³¹ NMBR, f. 92-94, l. 1–2.

³² *Metryka Litewska. Rejestrjy podymnego...* p. 90.

kutinioji valdytoja buvo Joana Volskienė (Wolska) iš Skarulskių. Šį dvarą ji papildė Miliaučizna ir Verškainiais. Jis tapo Polocko kašteliono Valerijono Žabos ir jo palikuonių tėvonija.

Pateikta dvaro įsigijimo eiga. 1689 m. Jurgis Bogušas jį užstatė Jonui Volskiui, Vilniaus raštininkui už 3 000 áuksinų. 1692 m. Kotryna Volskienė dovanojo savo vyrui Jonui visas savo žemes ir jai vyro užrašytus 10 000 áuksinų. 1697 m. Konstantinas Volskis dvarą užrašė savo sūnui Mykolui, o po jo mirties broliui Benediktui. 1703 m. Jono Volskio tėvoniją papildė Vilniaus pakardininkio Monkevičiaus įjungti trys valstiečių ūkiai iš Sadūnų kaimo. 1707 m. Bresto kardininkas Jeronimas Vizgirda buvo užstatęs Stavarýgalos kaimą, kuris atiteko Benediktui Volskiui. Aleksandras Korsakas gražino jam užstatytą Pociúniškio kaimą. Kiti Korsakai atsisakė savo tėvonijų ir jas pripažino jau minėtam naujam savininkui. 1717 m. vienuolis domininkonas Felicionas Volskis savo Gelvonų dalį irgi įjungė į Benedikto valdas. 1732 m. jis Gelvonus Liuliškius tėvonine teise užrašė savo žmonai Joanai Skarulskytei Volskienei.

Ūkiniuose dokumentuose yra ir to meto įvykių detalių. 1735 m. komendantas Z. Kokiebušas apiplėšė Benedikto Volskio dvarą ir jį patį išvežė į Maskvą. 1736 m. jis jau buvo miręs ir jo žmona išmokėjo skolininkams 36 932 auksinus. Gelvonai, Miliaučizna, Verškainiai su palivarkais buvo išnuomoti Adomui Bogušui. Tuo metu Joana Volskienė antrą kartą ištekėjo už Polocko kašteliono Valerijono Žabos ir užrašė juos vyrui ir anūkiui Ignui. 1745 m. Valerijonas Volskis šiuos dvarus gražino savo žmonai iki gyvos galvos.

1756 m. Kazimieras Bogušas atidavė V. Žabai Misiūnų kaimo valstiečius.

1762 m. Valerijonas Žaba užrašė dvarus Ignacui Žabai, o pastarasis užstatė juos Tadaui Žabai, Starodubo seniūnui.

1763 m. Aloyzai Žabaitei, vizitiečių vienuolei, buvo išmokėtas jos kraitis pinigais³³.

Tado Žabos žemėvaldą iš dalies parodo jo testamentas, kuriame 1781 m. jis užrašė savo žmonai Liudvikai Žabienei iš Kelpšų Barťkuškio, Gelvonų, Verškáinių dvarus³⁴. Bartkuškio žemėvaldą sudarė 270 valakų 28 margai, Gelvonų – 187 valakai 3 margai, Verškainių – 147 valakai 26 margai³⁵. 1790 m. prasidėjo Bartkuškio dvaro ir Gelvonų oficinios, skirtos kontoros darbuotojams, statybos. Tuo pat metu vyko prekyba Rygoje, kur buvo siunčiami valstiečiai su apdorotais linais – pakulomis³⁶. Iš Rygos atsiveždavo druskos, ją mainė už linus; valstiečiai galėjo mokėti činšą irgi linais³⁷. Vyko prekyba ir miško medžiaga.

1795 m. Brėslaujos pavieto rotmistras, Rusijos imperatoriaus slaptojo patarėjo Tado Žabos sūnus Jonas, suteikė įgaliojimą valdyti savo žemes su valstiečiais Gėlvonuose Juozapui Jelicui. Dokumentą patvirtino Dysnės pavieto teismas. Jame įvardytas **Gėlvonų palivarkas** ir jį aptarnaujantys asmenys. Tai vaitas Stanislovas Pičikas, tvartininkas Griška Pičikas, eigulys Antanas Lisauskas, piemuo Stanislovas Smolenskis. Jie buvo dvaro valdiniai. Ekonomas Stanislovas Vitkauskis ir eigulys Antanas Oganauškis buvo tarnybiniai bajorai.

Palivarkui priklausė šie kaimai: Mikalajūnai (10 valstiečių sodybų), Til-

³³ LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 813, l. 1–7.

³⁴ LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 710, l. 1–8.

³⁵ LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 709, l. 22.

³⁶ LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 715(1), l. 38–39.

³⁷ LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 715(3), l. 142, 157.

vikai (4), Mančiūnai (9), Šarkaičiai (10), Žieveliškės (8), Kaliakiečiai (6). Gėlvonų Slabadojė įsikūrė šeši ūkininkai, tarp kurių buvo ir našlė bajorė su šeima. Grežėniškių kaime gyveno tik 4 rusų šeimos. Šalia kaimų įvardyti vienkiemiai: Raudėnbalis (dabartinė Raudėnė, 1 valstiečių ūkis), Pūsilgiškiai (1), Pāširvinčiai (2, iš jų vienas žydo, kuris turėjo karčiamą Slabadoje).

Dokumente įvardytą Gėlvonų palivarką, o iš tiesų dvarą, sudarė 11 gyvenviečių, kurios turėjo 70 dūmų, lažinių valstiečių – 146 vyrus ir 162 moteris, laisvųjų atitinkamai 10 ir 6, tarnybinių bajorų – 4 ir 6, činšinių šlėktų – 1 ir 4, rusų – 11 ir 16. Iš viso buvo 172 vyrai ir 190 moterų³⁸.

Aloyzos ir Stepono Pliaterių Gėlvonų dvaras

1847 m. dvaro statistiniai duomenys, kurie buvo pateikti Vilniaus gubernijos Inventoriaus komitetui, parodo jo ūkinę būklę. Aloyzos Žabaitės Pliaterienės vyras grafas Steponas Pliateris buvo caro kamerjunkeris ir Vilniaus gubernijos Žemės ribų teismo pirmininkas. Statistinėse žiniose pateiktas dvaro žemių kiekis, pajamos, derlingumas, kaimų kiemai su gyventojais ir jų prievolėmis.

Dvaras buvo prie Tilvikų, per jį tekėjo Širvintos upė. Vėliau prie jo susiformavo Stepanāvos gyvenvietė, kuri išliko iki šių dienų. Iš viso dvarui priklausė per 3 006 dešimtinės žemių, iš jų ariamosios – 530, miško – 800, sodybinės – 118 dešimtinių; dalis žemių buvo dykros. Kiekvienam valstiečių kaimui buvo skirta viena dešimtinė žemės daržams, 15 – ariamosios ir 4 dešimtinės pievų. Dauguma valstiečių – lažininkai, jų buvo 65 kiemai, kuriuose gyveno 208 vyrai ir 216 moterų. Trylika ūkių sudarė rusai činšininkai, kita dalis valstiečių – daržininkai, kurie turėjo po vieną dešimtinę dirbamos žemės ir tiek pat pievų. Iš viso dvarui priklausė 122 kiemai su 514 darbingų valstiečių lažininkų ir su laisvaisiais žmonėmis.

Įvertinta žemės kokybė: javų vidutinis derlingumas – ketvirtas grūdas. Sėjami kviečiai, rugiai, miežiai, žirniai, avižos, linai, sodinamos bulvės. Įvertintas trilaukis žemės dirbimas, arė dviejų jaučių žagrėmis, akėjo arkliais, todėl valstiečiai laikė 124 arklius ir 173 jaučius. Valstiečiai atliko lažą: tris dienas per savaitę su darbiniais gyvuliais, o kitas dienas – pėsčiomis. Papildomas prievolės sudarė prekybinė kelionė per Rygą kartą per metus arba 8 rubliai, vasaros metu 12 dienų derliaus nuėmimui pagreitinti, dvaro aprūpinimas malkomis ir kiti darbai.

Dvaras turėjo puikių raguočių fermą. 1844–1847 m. nederlius ją apnaikino ir liko tik 70 gyvulių. Užsiiminėjo ir avininkyste. Buvo gaminami ir svaigieji gėrimai.

Dvaro pajamas sudarė: žemdirbystė – 1 500 sidabro rublių, gyvulininkystė – 50, avininkystė – 36, daržininkystė – 24, sodas – 17, karčiama – 600, činšas – 953. Iš viso per metus dvaro pajamų buvo 3 180 rublių³⁹.

Valstiečių ūkinę padėtį apsprendė žemės kiekis, kuris čia buvo didelis (20 dešimtinių, t. y. virš 20 hektarų). Buvo 65 lažininkų kiemai, kuriuose gyveno 414 darbingų žmonių, vidutiniškai daugiau kaip šeši kiekviename. Už savo žemę turėjo atsiskaityti (eiti lažą) vienas žmogus – 6 dienas per savaitę. Kiti penki dirbo jiems skirtą žemę.

Dvarui priklausė Gėlvonų miestelis, jo žemėse leista apgyvendinti amatininkus, daržininkus. Jų buvo dešimt (šeši amatininkai – batsiuviai, staliai, kiti – daržininkai).

³⁸LVIA, f. 515, ap. 15, b. 13, l. 1–10.

³⁹LVIA, f. 394, ap. 1, b. 228, l. 1–12.

Atskirai miestelyje buvo apgyvendinti žydai, dvaro lėšomis aštuonioms jų šeimoms pastatyti namai ir paskirti daržai. Iš viso žydai gyveno 22 kiemuose. Visi čišininkai. Iš vietinių senųjų miestelio gyventojų trys buvo iškelti į kaimus.

Patį dvarą aptarnavo 14 vyrų ir 5 moterys. Jie buvo vietiniai. Dar du vyrai ir viena moteris buvo laisvai samdomi.

Dvarui priklausančiame Mikalajūnų kaime gyveno 18 valstiečių šeimų, trys iš jų laisvųjų žmonių. Iš viso kaime revizinių žmonių buvo 49 vyrai ir 53 moterys, o su visais šeimos nariais – 61 vyras ir 77 moterys. Palyginus su 1811 m. šio kaimo inventoriniais aprašais, kaimas buvo išaugęs.

Kitų dvarui priklausančių kaimų šeimų sudėtis panaši, todėl įvardysiu tik ūkių ir gyventojų kiekį. Tilvikai (6 ūkiai 25 vyrai ir 35 moterys); Mančiušėnai (13 ūkių, 67 vyrai ir 71 moteris); Pašvitinys (3 ūkiai, 12 vyrų ir 16 moterų); Šarkaičiai (10 ūkių, 51 vyras ir 41 moteris); Kaliakiemiai (6 ūkiai, 30 vyrų ir 30 moterų); Grežėniškiai (6 ūkiai, 44 gyventojai); Žieveliškiai (10 ūkių, 96 gyventojai); Pakalniškiai (2 vietiniai ūkininkai ir 10 čišininių bei kontraktinių rusų šeimų). Dalis rusų 1837 m. buvo perkelti į Trākų apskritį. Be įvardytų kaimų, dvarui priklausė Raudonės, Linmargio, Savingės, Gurų užribiai, kuriuose gyveno po vieną ūkininką.

Statistiniai duomenys pateikė ir gyventojų gimstamumą. Vietinių gyventojų padaugėjo. Užrašyti 102 vyrai ir 109 moterys; laisvųjų – 6 vyrai ir 5 moterys.

Iš viso šiame dvare ir jo kaimuose gyveno 372 vyrai ir 391 moteris.

Steponas Pliateris su Aloyzos Žabaitės kraičiu Gelvonuose turėjo baudžiauninkų vyrų – 391, laisvųjų vyrų – 27, moterų baudžiauninkų – 402 moterų, laisvųjų – 15, daržininkų vyrų – 55 dvarininkų, moterų – 58. Minsko gubernijoje Chvedų dvare buvo 707 vyrai ir 705 moterų; Vitebsko gubernijoje Usačės dvare buvo 303 vyrai ir 315 moterys; Raseinių apskrityje, Švėkšnos dvare, – 648 vyrai ir 658 moterys.

Matyt, kad šiuo laikotarpiu (XIX a. vid.) buvo pastatyti mūriniai neoklasicistiniai rūmai⁴⁰. Pagrindinį jo fasadą akcentavo 4 dorėninių kolonų portikas, kuris apipavidalino dviejų aukštų centrinę pastato dalį. Šoniniai sparnai vienaaukščiai, jų vaizdinį formavo išilgintos, stačiakampės langų angos su apvadais. Jų greitas ritmas sukūrė ryškų kontrastą tarp stipriai į priekį iškelto portiko ir antrojo aukšto. Tai sustiprina portiko dinamiką ir suteikė visam pastatui didingą vaizdą. Fasadai apipavidalinti nesilaikant klasikinių orderinių reikalavimų. Aukštų antablementai supaprastinti, užbaigti tik braukomis, todėl pastate dominavo apimtys ir plokštumos. Jose sustiprėjo pagrindiniai akcentai – kolonos ir langai, įvedantys rūmus į laisvą erdvę. Ją formavo prancūziško–angliško stiliaus parkas, kuris suderino natūralios gamtos ir oranžerijų kontrastingas erdves.

Vidaus erdvėje pagrindinių patalpų lubos buvo išpuoštos lipdybiniu dekoru, sienos apmuštos tamsesne medžiaga su ryškiomis gėlių puokštėmis, kurias puošė portretai⁴¹.

Šie rūmai Pirmojo pasaulinio karo metu sudegė ir nebuvo atstatyti.

Stepono Pliaterio sūnus Gustavas Vilhelmas Gregoras Pliateris* (1841–1912) turėjo dvi dukras. Vyresnioji Stefanija ištekėjo už Leono Vankavičiaus, jaunesnioji Emilija Marija už Stepono Liubenecko.

⁴⁰ *Wieś ilustrowana*, 1910, zeszyt VII, p. 21.

⁴¹ Aftanazy R. *Dzieje rezydencji na dawnych kresach...*, 1993, t. 4, p. 91–94.

* Plačiau apie grafą G. V. G. Pliaterį žr. V. T. Jurkšo str. „Kompozitorius ir Gelvonų grafas Gustavas Vilhelmas Gregoras Pliateris“.

Gelvonų dvaras po G. V. G. Pliaterio mirties atiteko jo žmonai Anatolijai. Šiai valdai priklausė per 1 163 ha žemės. Jai atiteko Gelvonų dvaras su Žabavos palivarku, Jedlinkos ir Tauragių vienkiemiais, miestelio sklypai (593 ha). 1920 m. 3,46 ha miestelio žemės ji pardavė Povilui Grigui, kuris pastatė garo malūną, įrengė lentpjūvę, milo vėlyklą, ruošė elektrinę. 1923 m. Lietuvos žemės reformos valdyba paliko jai 80 ha. Kita dalis buvo išparceliuota.

Dvaro kompleksą sudarė medinis gyvenamasis namas su įvairios paskirties pastatais, kurių iš viso buvo septyni. Ūkinį kompleksą sudarė 7 tvartai, 2

svirnai, arklidė, daržinė, klojimas, 2 sandėliai, kalvė.

Emilijai Marijai Liubeneckai po dalybų atiteko Tundiškių dvaras su 411 dešimtinių žemės, Osinuvkos palivarkas (132 dešimt.), Zubelių ežeras, Budos palivarkas, Knizlaukio miškas. Po reformos palikta 80 ha.

Stefanijai Vankavičienei dalybų metu sutarta išmokėti 103 538 rublius. Kadangi A. Pliaterienė Lietuvoje negyveno, tai ji 1932 m. savo dalį užrašė S. Vankavičienei (1873–1956). Ji tapo paskutine Gelvonų dvaro valdytoja⁴².

Žirnojų dvaras

Apie 1785 m. vykę žemių teismai tarp Polocko vaivados Tado Žabos ir Smolensko stalininko Jono Volfo duoda duomenų apie Žirnojų dvaro istoriją. 1546–1590 m. pateiktoje medžiagoje nurodyta, kad Žirnojų dvaras prieš Lietuvos ir Lenkijos uniją buvo Šemetų ir vadinosi Kęsgailomis. 1546 m. Stanislovas Kęsgaila, LDK stalininkas, atjungė Rachiškio* palivarką su valdiniais ir pardavė Jonui Žabai.

1563 m. Žemaitijos tįūnas Merkelis Šemeta Žirnojus su Totoriškio ir Žūklių kaimais užrašė totoriui Andriejui Satykavičiui⁴³.

1563 m. tarpusavio susitarimais tarp M. Šemetos Belozorų ir Mažeikų buvo nustatytos jų žemių ribos ir apsieista žemėmis. Belozorų žemės įėjo į Šemetos Vaiteliškių ir Totoriškių kaimus. Už tai gavo miško, pievų ir žemių abipus kelio iš Pabáisko į Keřnavę.

Panašus Šemetos apsieitimas įvyko ir su Mykolo Senkovskio žeme, kurio rėžiai buvo išiterpę į Totoriškių kaimą. Už tai jis gavo Jurgiškių ir Žilvitiškių miško prie Káliakiemių⁴⁴. Eilinis žemių apsieitimas 1567 m. įvyko ir su Ukmergės seniūnu Jonu Šimkevičiumi⁴⁵. Tokie mainai buvo reikalingi, vykstant Valakų reformai, kai žemes koncentravo viename plote.



Grafo Gustavo Vilhelmo Gregoro Pliaterio Gelvonų dvaro rūmai. Iš leid.: „Wieś illustrowana“, Zeszyt 7, 1910 m.

⁴²LCVA, f. 1248, ap. 2, b. 2864, l. 2, 8, 22, 46–49, 62–63, 73.

* Rachiškiai, tai, matyt, dabartinis Rakaučiznos kaimas.

⁴³LNMR, f. 94-3115, l. 1.

⁴⁴NMBR, f. 94-3107, l. 1.

⁴⁵NMBR, f. 94-3108, l. 1.

1585 m. Šemetų žemėvaldos dalybose paminėtas Žirnojų dvaras su 25 dūmais⁴⁶.

1598 m. šaukūnas (vaznys)* Ževela turėjo šalia Šemetų Žievėliškių kaimą, bet pasistengė prisidurti žemių iš Šemetos Žirnojų dvaro. Reikėjo įrodyti, kad ją pirkto Dadžibokas Šemeta iš Topčevskio. Dalis Žirnojų dvaro žemių dar liko kaip pastarojo nuosavybė, nes tarp jų vėliau vyko teismas. 1635–1637 m. Topčevskis savo Žirnojų dalį pardavė Gintautui Taujanskiui. Dvaro ir palivarko išpardavimą Šemeta tęsė ir 1630 m. M. Šemeta atskyrė nuo dvaro Gailiūnų kaimą ir pardavė jį Kaminskiui. 1649 m. dalį dvaro žemių pirkto Šalkauskas, o 1660 m. Gelvonų palivarką užstatė Gintautui Taujanskiui⁴⁷.

1665 m. Žirnojų dvaro savininkė Elena Abromavičienė (Šemetaitė) sudarė Žuklių ir Raguvos kaimų inventorių. Vėliau šie kaimai buvo atiduoti valdyti Vilniaus bernardinėms⁴⁸.

Šemetos Žirnojus dar turėjo iki 1747 m. Po to jie atiteko jų moteriškai giminei – Pacevičienei ir Stanevičienei. Jurgis Stanevičius, Minsko vaivadijos raikytojas, 1755 m. pardavė Žirnojus Kazimierui Bogušui⁴⁹.

1746 m. Žirnojų dvaro dalį turėjo (minimas Jaskaudžių kaimas) Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčios vienuoliai. Minimas Perty, matyt, bažnyčios skulptoriaus⁵⁰.

Kitą Žirnojų dalį paveldėjo Ukmergės pavieto išdininkas Juozapas Stakauskas iš Šemetų giminės. 1769 m. jis tą savo valdą pardavė Vitebsko matininkui Jonui Volfui⁵¹.

1775 m. Jonas Volfas jau buvo įvardytas LDK teisėju ir Smolensko vaivadijos pilininku, kuris pradėjo naujas statybas pirktaime dvare. Jis sudarė sutartį su dailidėmis G. Korsaku ir P. Grinkevičiumi dėl ofcinos pastatymo už 60 muštų talerių ir su aprūpinimu grūdais bei druska. Sienojai turėjo būti suleisti į kampus, stogas uždengtas vengriškai, t. y. turi būti laužytas⁵².

1820 m. Volfai sudarė Gelvės dvaro, įeinančio į Žirnojų dvarą, inventorių⁵³. Pirmiausiai įvardijami jame esantys pastatai. Įvažiuojant į dvarą, buvo seni vartai, dešinėje – senas svirnas, toje pat palivarko pusėje namas sujungtas su kepykla. Gyvenamąjį namą sudarė troba, alkierius**, kamara, šalia jos – šoninis kambarėlis. Priemenėje buvo ažuolinė pertvara. Kepykloje stovėjo iš molio plūkta krosnis, o šalia jos – kamara. Ūkinėje pusėje stovėjo kvadratinis tvartas, rūsys, sūrinė, svirnas. Už jų ėjo daržai. Tai seno palivarko pastatai. Į ežero pusę driekėsi nauji pastatai – trys atskiri svirnai. Prieš svirnius – keturių kambarių palivarko pastatas. Išliko ir senieji ūkiniai pastatai, kuriuos papildė veršidė, naujas tvartas, prie ežero pastatyta spirito varykla.

Įvardyti trys ežerai. Didysis (Žirnojų) buvo 167 margų ploto ir 50 šniūrų ilgio. Dvaro žemių kaimynas buvo Bogušas, o gale ežero – Mackevičius, kuris pasisavino keletą pievų prie mažojo ežero, ten pasistatė malūną. Šalia Totoriškių kaimo prie kelio į Pabaiską stovėjo karčiama su ratine ir arklide. Ji buvo pastatyta išdo pinigais.

⁴⁶Pietkiewicz K. *Ksieźgailowe i ich latyfundiom do połowy XVI wieku*, Poznań, 1982, p. 96.

* Šaukūnas (vaznys) – pavietų teismų pagalbinis pareigūnas, bajorams įteikdavęs teismo raštus, kvietimus, žiūrėjęs teismo tvarką.

⁴⁷NMBR, f. 94-3118, l. 1-4, lapai nenumuoti.

⁴⁸NMBR, f. 94-3114, l. 1-4.

⁴⁹NMBR, f. 94-3110, l. 1-2.

⁵⁰NMBR, f. 94-3109, l. 1.

⁵¹NMBR, f. 94-3112, l. 1.

⁵²NMBR, f. 94-3113, l. 1.

⁵³NMBR, f. 260-568, l. 1-12.

** Alkierius – kampinis dvaro namo pastatas moterims gyventi, svečiams apsistoti.

Gelvos dvaro kaimuose įvardyti valstiečiai, jų žemės kiekis, mokesčiai. Žuklių kaimo valstiečiai turėjo 16,25 valako, nuo seno turėtos ir priimtinės žemės. A., M., S. Zagreckai, J. Batvinis, J. Lepieka buvo bajorai. Visi kiti buvo valakiniai, išskyrus Lepieką, ir činšiniai. Mokėjo 40 auksinų už vieną valaką ir padūmę – 8 auksinus; dar išliko ir smulki dėkla. Valstiečiai turėjo po pusę valako, kai kurie turėtają žemę papildė nuomojamąja. Iš viso kaime gyveno 14 žmonių.

Gailiūnų kaime ūkininkavo bajorai J. Gaidys, A. ir R. Pečiūros, M. Gegžnas. Tik J. Gaidys turėjo du ketvirtadalius valako, kiti po vieną valaką. Kito – lažiniai, turėjo po pusę paveldėto valako, dalis jų žemę nuomojo. Valakiniai mokėjo už žemę 44 auksinus, o dauguma lažinių – 16 auksinų. Iš viso kaime ūkininkavo 9 valstiečių šeimos, kurioms priklausė per 9 valakus.

Vaiteliškių kaime buvo tik vienas valakinis bajoras M. Širmavičius, kiti – lažiniai, turėję pusę valako nuo seno turėtos žemės. Dar 4 valakai priklausė dvarininkui Bogušui.

Gegžnuose po vieną valaką sodybinės žemės turėjo bajorai J. Šuplakas ir J. Gaidys.

Raguvėlei priklausė 3,5 valako nuo seno valdytos žemės. Bajoras K. Pivorėlis turėjo vieną valaką, o lažiniai – nuo trečdaliao iki trijų ketvirtadalių valako sodybinės žemės.

Jaskaūdžių kaime ūkininkavo bajoras S. Stepaitis ir lažinis J. Kuprys.

Dūdų kaimas anksčiau buvo vadintas Gelvonais. Čia A. Dūdas ir K. Šuplakas dirbo po vieną valaką, T. Širmavičius ir E. Širmavičienė – po du ketvirtadalius valako. Visi lažiniai. Ir vėl minimas Bogušas, kuris buvo nemažai kaimo žemių užgrobes.

Romeliškių kaimelyje ūkininkavo bajoras M. Dūdas (valakinis) ir lažinis M. Grudzinskas. Žydas arendavo vieną valaką kaime ir 0,5 valako prie malūno. Šis kaimelis buvo prie Bogušo Kongiedų kaimo.

Totōriškėse ūkininkavo trys valstiečių šeimos: kalvis J. Dūdas, J. Bringelis ir jo brolis sodininkas J. Ambrasas. Visi lažiniai, dirbo po 0,5 valako. Kongiedų kaime gyveno 3 činšininkai, turėję po du trečdalius valako. Šiam kaimui dar priklausė du trečdaliai valako miško. Urnėžių kaimo žemę dirbo Žirnojų dvaras.

Ekonominę padėtį rodo darbinių gyvulių skaičius, mokesčiai ir, be abejo, darbingų žmonių kiekis. Šie duomenys pateikti inventoriuje. Žuklių kaime buvo 14 namų, valstiečiai iš viso turėjo 9 valakus nuo seno dirbamos žemės ir per 7 valakus priimtines, 27 arklius, 32 jaučius. Mokėjo 316 auksinų 20 grašių činšo, už priimtine atsiskaitydavo margų mokesčiu – 38 a 13 gr*, padūmę sudarė – 72 a 27 gr. Visą tai papildė dėkla, kaimas turėjo pristatyti dvarui 4 statines** ir 80 gorčių avižų, 9 žąsis, 18 vištų, 6 kapas kiaušinių. Kaimo darbo jėgą sudarė 48 vyrai ir 38 moterys.

Gailiūnų kaime buvo 9 namai, priklausė per 5 valakus nuo seno turėtos žemės ir 4 valakai priimtinės. Dirbo 35 vyrai ir 25 moterys. Į lažą turėjo eiti po 10 dienų. Laikė 20 arklių, 32 jaučius. Mokėjo 221 a 10 gr činšą už nuo seno turėtą žemę, 61 a 29 gr už margų nuomą, 50 a 24 gr sudarė padūmę. Piniginius mokesčius papildė dėkla.

Vaiteliškių kaime buvo 4 valstiečių namai. Dirbo 6,5 valakų turėtos ir priimtinės žemės. Gyveno 12 vyrų ir 9 moterys. Lažas – po 6 dienas kiekvie-

* Santrumpos: a – auksinas, gr – grašis.

** Vilniaus statinė dvare – 160 švarių, sveikų grūdų gorčių (448 l); 1 liet. Gorčius – 2,82 l.

nam. Mokesčiai: činšas – 76 a, margų – 28 26 gr, padūmė – 18 a 24 gr. Natūrinės duoklės – aviųž 1 bačka, 8 gorčiai, 3 žąsys, 6 vištos, 1 kapa kiaušinių.

Kiti kaimai irgi negausūs. Įskaitant nuo seno dirbama ir nuomojama žeme kiekvienas valstiečių ūkis turėjo daugiau kaip vieną valaką įvairios paskirties žemės. Lažo dienų kiekis buvo nedidelis. Tiktai Žūkliuose jis sudarė 18 dienų kiekvienam vyrui ir moteriai. Kituose kaimuose buvo mažesnis. Inventoriuje nurodytas darbinių gyvulių skaičius patvirtino nurodytą naudojamą žemės kiekį.

Valstiečių skirstymas į lažinius ir bajorus yra formalus. Bajorai buvo laisvi nuo lažo, bet šiame dvare jis buvo mažas, todėl ir vieni, ir kiti iš esmės buvo činšiniai ir turėjo po vieną valaką žemės. Tik lažiniai už žemę atsiskaitydavo mažesniais pinigiais mokesčiais, bet jiems privalomos buvo natūrinės duoklės.

Iš viso činšo buvo sumokėta 1 063 a 3 gr. Už nuomą, arba margų mokesčių – 187 a 28 gr, smuklės arenda – 248 a, malūno nuoma – 72 a.

Gelvės dvaras inventoriuje dar vadinamas ir valsčiumi, kuris įtrauktas į Žirnojus. Aišku, kad Žirnojai buvo kompleksinis dvaras.

Horodenskių dvarai

Vilniaus žemių teisėjas Mykolas Horodenskis ir jo žmona Antanina Žabaitė Gelvonuose buvo vieni iš stambesnių žemvaldžių. Po jų mirties sūnus pasidalijo tėvoniją. 1762 m. buvo sudarytas visos žemėvaldos inventoriūs, kuriame pateikti dvarai, palivarkai, kaimai su valstiečių šeimomis ir laikomų darbinių gyvulių skaičiumi⁵⁴.

Lazdijų teismo vaitui Steponui Horodenskiui, vienam iš Mykolo Horodenskio sūnų, atiteko Gelvonai Lemantaučizna su Paciūniškių ir Antakalnio, arba Žišku, palivarkais.

Antakalnio palivarke įvardyti du valstiečių ūkiai – J. Vinciūno su dviem broliais ir A. Bildžiuko su broliu.

Pociūniškių palivarką aptarnavo S. Užkurnys ir bajoras Mykolas Skripkevičius. Palivarkui buvo priskirtas Pyplių kaimas, kurį sudarė 8 valstiečių ūkiai ir 1 šlėktos ūkis.

Antrajam Horodenskio sūnui, Chelmo stalininkui Domininkui, atiteko Gelvonų Alkmeniškių dvaras su Pašiūrės palivarku. Jiems priklausė Šaulių kaimas, kuriame gyveno 11 valstiečių.

Alkmeniškėse minimi rūmai, krautuvė, mūryti rūšiai, koplyčia su bažnytiniais daiktais. Prie užtvankos pastatytas malūnas. Dvarui priklausė Nartokų ežeras.

Šeipūnų kaimo dalis gyventojų aptarnavo dvarą. A. Šeipūnas buvo virėjas, J. Vaičiulis – vežikas, M. Kukutyte – šeiminkė. Valstiečių žemdirbių šeimos gausesnės.

Antošūrio, arba Grigiškių, kaime dirbo tik M. Vinciūnas.

Galvočių kaime gyveno M. L. Malinauskas, J. Unciūra, broliai M. ir B. Šalcauskai.

Šedūnų kaime užfiksuotos dvi vedusių brolių šeimos. Tai P. ir J. Žyžai bei K. ir M. Vinciūnai. Be jų, čia dar gyveno A. Pečiulis, V. L. Malinauskas, K. Pradikas.

Dvigonų kaimo tuščias žemes arendavo šlėkta Michalkevičius.

Trečiajam M. Horodenskio sūnui

Ignacui, LDK gvardijos kapitonui, atiteko Viesių dvaras su kaimais. Dvare buvo

⁵⁴LVIA, f. SA 5140, l. 1043–1050; 1060–1065.

Viesų smuklė su valstybiniu tiltu ant Širvintos, kurį aptarnavo tilčiai. Biedžių kaime gyveno 9 valstiečių šeimos. Tegeilių kaime gyveno 3 valstiečių šeimos.

Varanavo dvarui priklausė Viešų kaimo valstietis L. Piktelis ir bajoras J. Miklašauskas; Barčių kaime ūkininkavo trys valstiečių šeimos.

Trijuose kaimeliuose ūkininkavo po vieną valstiečių šeimą. Kunčiūnuose – K. Šaulys, Dauciūnuose – S. Bakasėnas, Pavydžiuose – K. Janulaitis.

Spodviliškių palivarkui priklausė Akmenės kaimas su penkiomis valstiečių šeimomis.

Pikūnų palivarke gyveno bajorai T. Macijauskas, buvęs LDK generolas, A. ir J. Adomavičiai; tuščias žemes arendavo šlėktos. Dvarui tarnavo D. Vrubliauskas, T. M. Maskoliūnienė, T. Šinkevičius, A. Lisica, vežikas Motiejus, virėjas J. Cvinglis ir kiti.

Ketvirtajam M. Horodensko sūnui, Jonui, tėvas 1760 m. Ašmenos pavieta užrašė Vieznės dvarą. Vėliau jam atiteko Gelvankos, Bagaslaviškio, Alėkniškio dvarai.

1816 m. Feliksas Horodenskis ir Ieva Horodenskienė savo testamente įvardijo jiems priklausančią žemėvaldą: Gelvonų ir Alekniškio palivarkus su Šaulių, Šeipūnų, Grigiškių, Gumbelių, Viešų, Barčių, Daniušių, Žvigonų, Dauknių, Jakubonių, Dulydėnų kaimais. Visa tai buvo paskirta vienam iš trijų sūnų. Tas, kuris mokėsi dvasinėje seminarijoje, nieko negavo. Toks testamentas vėliau buvo atšauktas.

Po F. Horodensko mirties Gelvonai, Alekniškis, Bagaslaviškis, Nartokai, Lemantaučizna tikriausiai buvo praskolinti.

Boguslavas Horodenskis Kletui Bogušui ir Gelvonų pranciškonams buvo užstatęs Pociūniškių kaimą su išpirkimo teise. Tam pačiam vienuolynui dar anksčiau (1807 m.) buvo išnuomotas Pyplių kaimas. Jo žemėse Feliksas Horodenskis buvo naujai įkūręs Markeliškio kaimelį. B. Horodenskis Pyplius ir Lemantaučizną pardavė Dizmanui Grinevičiui, Vilniaus žemių teisėjui, po to (1825 m.) prasidėjo teismai dėl Markeliškio. Pranciškonai įrodinėjo, kad šis kaimelis priklauso jiems.

Prie Gelvankos dvaro buvo įkurtas **Pramislavo palivarkas**. Jo savininku buvo Juozapas Horodenskis. Pranciškonai 1830 m. jam irgi kėlė pretenzijas. Juozapas ir Marija Horodenskiei kreipėsi į carą dėl Pociūniškių kaimo gražinimo⁵⁵. XIX a. pradžioje Horodenskių ūkinė padėtis buvo nestabili, tas vertė juos daug skolintis ir pardavinėti arba užstatinėti turimą žemėvaldą.

1827 m. Jonas Horodenskis iš žydo B. Zelikovičiaus buvo pasiskolinęs 400 rublių sidabrinių, 1830 m. iš Vilniaus žemių teisėjo D. Grinevičiaus – 580 rublių⁵⁶. Jis dar turėjo išpirkti Šeipūnų kaimą, kurį buvo užstatęs jo tėvas, tad vėl skolinosi pinigų iš J. Kurdzuiko. Tad po visų jo dvarų konfiskavimo visiems skolininkams reikėjo išmokėti 2 794 rublius⁵⁷, todėl dalis jų atiteko stambesnes paskolas teikusiesiems. 1835 m. F. Stemkovskio žmonai Felicianai už 800 rublių skolą buvo atiduotas Nartokų kaimas⁵⁸.

Jonas Horodenskis aktyviai dalyvavo 1831 metų sukilime (sukilėlių valdžios buvo paskirtas Vilniaus pavieto vėliavininku). Jo dvarai pateko į valstybės išdą, o po to į eksdiviziją, kadangi jų savininkas dalį dvarų buvo praskolinęs, ir ne tik jis, bet ir jo broliai.

Jono Horodensko dvarų likvidacinis procesas leidžia apytiksliai nusta-

⁵⁵LVIA, f. 525, ap. 8, b. 604, l. 44, 45, 59, 72, 73, 76, 77.

⁵⁶LVIA, f. 523, ap. 1, b. 406, l. 16, 12.

⁵⁷LVIA, f. 523, ap. 1, b. 39 (I), 1, 7–9, 26, 30.

⁵⁸LVIA, f. 523, ap. 1, b. 39 (III), l. 37, 61.

tyti jo tėvo Felikso Horodenskiego žemėvaldą. Ją sudarė Gelvonų, arba Gelvankos, Lemantaučiznos, Bagaslaviškio dvarai, Promislavos palivarkas, Nartokų, Šeipūnų, Alekniškio, Grigiškių kaimai. Didžiausią žemėvaldą buvo sukaupęs Mykolas Horodenskis, tačiau ji pradėjo menkti, kai buvo išdalinta sūnums.

1844 m. Gelvankos dvaras buvo paverstas valstybiniu. Jį sudarė Gelvankos palivarko Šaulių kaimas su 13 valstiečių ūkių. Jiems buvo skirta 0,76 dešimtinės sodybinės žemės, 8 deš. vidutinės, 4 deš. dirbamos žemės ir 3,72 deš. pievų.

Šeipūnų kaime ūkininkavo keturios valstiečių šeimos, turėjusios po 18 dešimtinių žemės.

Grigiškių vienkiemyje gyveno trys valstiečiai – kiekvienam buvo skirta per 17 dešimtinių žemės.

Jasiškių vienkiemyje gyveno T. Janukaitis (turėjo per 18 dešimtinių žemės).

Pociūniškių kaime buvo 5 ūkiai. Kiekvienam skirta per 18 dešimtinių žemės. Iš bažnyčios į valstybinį dvarą buvo įjungtas Lapiškių vienkiemis su vienu ūkininku J. Pečiūra.

Bažnyčiai ir vienuolynui atmatuota 21, 68 dešimtinės naudingos žemės. Iš viso 36, 65 dešimtinės su nenaudojama⁵⁹.

Po sukilimo panašus likimas ištiko ir Spodviliškio dvarą. Jis jau buvo atitekęs Esmanamams. Iš Liudviko ir Aleksandro Esmanų buvo nusavintos 484 dešimtinės žemės ir 1842 m. įkurtas valstybinis Viesų palivarkas. Jį sudarė Gumbėlių, Baččių, Senųjų Viesų kaimai ir Kazareskos vienkiemis⁶⁰.

Krikštėnų Gėlvonų dvaras

Krikštėnų Gėlvonų dvaro senajai istorijai nušviesti dar trūksta archyvinių šaltinių. Patį pavadinimą vietiniai gyventojai sieja su krykščiančiu šaltiniu, iš kurio tekėjo upelis pro gyvenvietę. Matyt, nuo gyvenvietės vardo krikštėniškiais pasivadino ir senieji žemių savininkai. 1504–1551 m. Šimkus Mikolajevičius (Daumantas) ir jo žmona Elžbieta nesutarė su giminėmis dėl žemių. Tarp jų minimas Krikštėnų (Chrzonowsk, Chczonowczizna) dvaras, kurį Šimkus pirko. Šalia minimas Antakalnio laukas, Pabaiskas, Vaizgeliškiai, t. y. kaimyninės gyvenvietės⁶¹. Tačiau tiksliai Krikštėnų gyvenvietės situacija neįvardyta, todėl, nesant papildomų duomenų, pateiksiu tik atskirus Krikštėnų senovės fragmentus. Aiškesnis vaizdas išryškėjo XVIII a. viduryje.

1599–1600 m. Pabaisko klebonas Drublianskis pareikalavo Šalkausko ir Daugirdo, kad Krikštėnai sumokėtų bažnytinę dešimtinę⁶².

1626 m. Jonas Radišauskas iš meilės savo žmonai Zuzanai užrašo Krikštėnus, kuriuos jam paliko tėvas. Po to dvaras turįs atitekti jų vaikams⁶³.

1673 m. iš Krikštėnų ir kitų dvarų Adomas Šalkauskas užrašė savo žmonai Kristinai Belazoraitei pinigines sumas⁶⁴.

1690 m. Steponui ir Baltramiejui Maigiams iš Maigiškių čia priklausė du dūmai, o Danieliui Labunskiui – vienas dūmas⁶⁵.

⁵⁹ LVIA, f. 525, ap. 2, b. 76, l. 2–23; LVIA, f. 525, ap. 2, b. 78, l. 3–19.

⁶⁰ LVIA, f. 525, ap. 8, b. 1571, l. 1–6; LVIA, f. 525, ap. 18, b. 282, l. 10.

⁶¹ LVIA, f. 1276, ap. 1, b. 673, l. 42, 44–49.

⁶² LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 409, l. 2.

⁶³ LVIA, f. 1282, ap. 1, b. 3223, l. 1.

⁶⁴ LVIA, f. 1275, ap. 1, b. 61.

⁶⁵ LVIA, f. SA 3433, l. 112, 114.

1743 m. Krikštėnuose turėjo smulkia žemėvaldą įvairūs savininkai. Baltramiejus Dvoržekis turėjo pusantrą dūmo, Danielius Labunskis, Kazimieras Dvoržekis, Smolensko kardininkas) po vieną dūmą, Jonas Monkevičius du dūmus⁶⁶.

1754 m. Krikštėnų dvaro vaizdas išryškėjo iš inventoriaus, kuris buvo sudarytas parduodant dvarą⁶⁷. Vilniaus vaivadijos pateisėjis Jonas Monkevičius buvo suformavęs dvarelį, kurį tėvonine teise pardavė Vilniaus žemių regentui ir kardininkui Ignui Bogušui.

Inventoriuje įvardyti ir šio dvaro pastatai. Gyvenamasis pastatas – dvigalis. Baltoje troboje buvo alkierius, sandėliukas maistui, kamara. Trobą ir alkierių apšvietė du langai. Pagrindinį fasadą akcentavo priebutis, iš jo įėjimas į priemenę, per ją į kepyklą su trimis langais ir krosnimi bei prie kepyklos prišlieta kamara.

Ūkinėje pusėje buvo spirito varykla (*bravoras*), du svirnai po vienu stogu. Prieš juos – priebučiai su dvejomis durimis. Klojimas su krosnimi, įleista į žemę, keturi tvartai, arklidė ir pirtis.

Prie dvaro gyveno J. Ratkus su penkiais sūnumis, Bartkūnų kaime – J. ir B. Žakų šeimos, Vilaikiuose – J. ir S. Aleksandravičiai, trys Maršalkų šeimos ir J. Jurevičius. Iš viso šeši ūkiai. Kita valstiečių dalis buvo nupirkta įvairiu laiku ir apgyvendinta dvare. Juos Monkevičius irgi pardavė su senųjų kaimų gyventojais. Už visa tai naujasis savininkas sumokėjo 21 000 auksinų. Kiek vėliau jis papildė dvarą Laukšdonių kaimu iš gretimos Šešuolių parapijos, kurį nupirko iš Karengų.

Dvaras prie kelio iš Ukmergės į Vilnių turėjo karčiamą, kurią arendavo žydas.

Iš įvardyto darbinių gyvulių kiekio galima teigti, kad dauguma valstiečių buvo valakiniai.

1794 m. Krikštėnų dvaro inventorius parodė jo ūkinį vaizdą po 50 metų. Jis buvo sudarytas vietininkui Šventožeckiui perduodant dvarą. Už tai jam buvo paskirtas 400 auksinų atlygis⁶⁸. Inventorius išliko Bogušų giminės nuosavybe. Tuolaikiniu jo valdytoju buvo Vilniaus katedros prelatas Šv. Stanislovo ordino kavalierius Ksaveras Pranciškus Bogušas.

Vilaikių kaimo valdiniai

1. Ramonas Jermeleckas, žemionis, činšinis, arendatorius, iš viso moka 127 auksinus.
2. Jurgis Sipavičius, lažinis, moka 19 a. (toliau nurodomas tik auksinų kiekis)
3. Juozapas Matikonis, lažinis, 63 a.
4. Stanislovas Maršalka, lažinis, 7 a.
5. Stanislovas Petkevičius, žemionis, 183 a.
6. Jonas Klimavičius, žemionis, 123 a.
7. Steponas Čereška, činšinis, 127 a.
8. Pilypas Ananimas, činšinis, 58 a.
9. Jonas Guja, činšinis, 289 a.
10. Juozapas Bilevičius, činšinis, 167 a.
11. Jonas Burneika, žemionis, 127 a.
12. Ignacas Zužekas, žemionis, 167 a.
13. Mikitonokas Rusakas, činšinis, 47 a.
14. Žydas Judelis, 1554 a.

⁶⁶LVIA, f. SA 3433, l. 5, 54, 112.

⁶⁷LVIA, f. SA 118, l. 365–367, 385.

⁶⁸LVIA, f. SA 4240, l. 1314–1316.

Žvygonių kaimas

15. Jurgis Klimavičius, žemionis, 139 a.

Bartkūnų kaimo valdiniai

16. Juozapas Burneika, žemionis, 127 a.

17. Motiejus Matikonis, lažinis, 7 a.

18. Dirmantas, žemionis, 127 a.

19. Kazimieras Guja, bajoras, 37 a.

20. Martynas Janiūnas, bajoras, 37 a.

21. Kazimieras Šimanauskas, žemionis, 107 a.

22. Mickevičius, žemionis, 87 a.

23. Pačapavičius, žemionis, 107 a.

Dauknių vienkiemis

24. Zmitrukas Rusakas, činšinis, 127 a.

Skarbatiškių vienkiemis

25. Andrius Bielackis, žemionis, 127 a.

Laukšdonių kaimo valdiniai

26. Tomas Jakšta, bajoras, 37 a.

27. Motiejus Guja, bajoras, 29 a.

28. Jonas Guja, bajoras, 37 a.

29. Stanislovas Janušis, bajoras, 29 a.

30. Jonas Janušis, bajoras, 29 a.

31. Jurgis Jakštas, bajoras, 29 a.

Činšo ir arendos mokesčiai sudarė 3 622 auksinus. Padūmės kaisčio (svaigiųjų gėrimų), malūno, paskolų ir ktų – 804 auksinus.

Vilaikių ir Bartkūnų kaimų valstiečiai nuo lažo buvo atleisti. Jis jiems buvo pakeistas atsiskaitymu natūra – pristatyti trečią pedą dvarui iš savo lauko ir teikti pagalbą dvarui 30 dienų per metus su antrininku. Nustatyti ir kiti darbai: javų kūlimas nuo Šv. Mykolo iki Šv. Jurgio po vieną asmenį iš trobos, malkų skaldymas, linų apdirbimas, audimas, malkų vežimas ir netgi uogų, riešutų, baravykų rinkimas. Bartkūnų, Laukšdonių ūkininkams nustatytos vištų ir kiaušinių dėklos (iš viso 32 vištos ir 1 kapa kiaušinių).

Prekybai ir prekėms pristatyti dvaras irgi naudojo ūkininkus, kurie turėjo vykti į Rygą ir Vilnių.

Krikštėnų dvaro ūkininkai suskirstyti į šlėktas, činšininkus, bajorus ir lažininkus. Pastarieji nuo lažo buvo atleisti. Tad visiems buvo sudarytos palankesnės sąlygos ūkininkauti, nes kiekvienas už žemę atsiskaitė piniginais mokesčiais, natūra ir nustatytais dvarui darbais. Lažiniai elementai išliko, nes valstiečiai turėjo įdirbti žemę ir atlikti kitus nustatytus patarnavimus. Visi valstiečiai buvo valakiniai. Tarp bajorų ir činšininkų luominio skirtumo nebuvo. Šlėktos čia, matyt, buvo ne luominis terminas. Tai anksčiau tarnavę dvare arba gyvenę vienkiemiuose valstiečiai. Lažo panaikinimas dvare reiškė, kad jo savininkas Ksaveras Pranciškus Bogušas pabandė

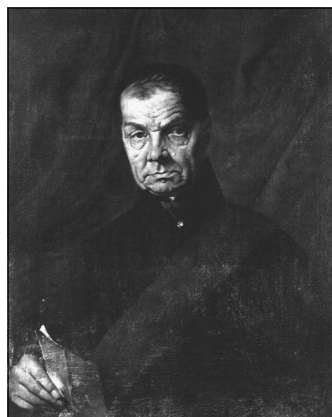
igyvendinti fiziokratų ir švietėjų pažiūras, kurie valstybės gerovę siejo su žemdirbystės pažanga. Pavyzdžiui, taip jau buvo vyskupo Povilo Bžostausko Merkinės dvare įkurta Paulavos respublika (1769–1791). Krikštėnų dvaro reformos kuklios, bet visi valstiečiai tapo činšiniai ir galėjo laisviau ūkininkauti savo žemėse.

Reikia paminėti prelato K. P. Bogušo kultūrinę veiklą. Jis parašė knygą apie lietuvių tautos ir kalbos ištakas⁶⁹, kurioje pateikė graikų, lotynų ir lietuvių kalbos panašumų. Ieškojo žodžių „Lietuva, lietuvis“ kilmės. Paaiškino priverstinį lenkinimą, nes ponai nemokėjo lietuviškai, o kunigai sakė pamokslus, vartodami makaronizmus (lenkiški žodžiai su lietuviškomis galūnėmis). Jis teigė, kad kol mokslas gyvas, netgi senosios kalbos klesti, kad lietuvių kalba turi pakankamai žodžių visoms sąvokoms įvardyti ir pateikė lenkų–lietuvių trumpą žodynėlį. Kitoje knygoje supažindino valstiečius su Vakarų Europos kaimo ūkininkų pastatais ir statybinėmis medžiagomis⁷⁰.

1803 m. K. Bogušas išvyko į Lenkiją ir 1820 m. mirė Varšuvoje. 1818 m. Pabaisko parapijos inventoriuje Krikštėnų dvaro savininku įvardytas Labanauskas⁷¹. Jis dar kartą paminėtas Pabaisko bažnyčios žemių, kurios buvo Krikštėnų dvare, apribojime, kurį atliko Vilkmergės žemės teisėjas Pomarnackis⁷².

1835–1839 m. vyko Vaišgėlišio dvaro Janūšiškės palivarko, kuris buvo prie Krikštėnų kaimo Laukšdonių ribų, tikrinimas. Šios žemės buvo prie Šešuolos upelio. Ribos tikrintos 1818 m. Tuomet Krikštėnų dvaras priklausė Ipolitui Labanauskui. Paskutinį žemių ribų tikrinimą jau vykdė naujasis dvaro savininkas Julionas Pomarnackis, kuris vėl įvardytas Ukmergės žemių ribų teisėju⁷³. Aišku, kad Krikštėnai 1835 m. jau buvo parduoti, o ribų tikrinimas vyko dar kelis metus. Po jo dvaras atiteko sūnui Bronislovui⁷⁴. Pomarnackiai buvo garsios Pacų giminės atšaka, todėl vadinosi Pac Pomarnackiais. Julianas išplėtė Krikštėnų dvaro žemėvaldą, pastatė mūrinius rūmus, suformavo ištisą jų ansamblį. XIX a. pabaigoje dvaras buvo praskolintas. 1895 m. liepos 6 d. rusų armijos pulkininkas Eduardas de Bondi jį įgijo iš Petrapilio–Tulos banko po įvykusių varžytinių⁷⁵. Jam atiteko 640 dešimtinių, t. y. 698,8 ha. Eduardas mirė 1922 m. kovo 17 d. ir palaidotas Vilniaus Rusų kapinėse. Dvarą pasidalijo našlė Antanina, keturios dukros (visos gavo po 1/7) ir sūnus Vladas (2/7). Visiems Žemės reformos valdybos nutarimu palikta po 80 ha, iš viso 480 ha⁷⁶.

Krikštėnų dvarą Eugenija de Bondi 1930 m. išnuomojo Kaziui Lukoševičiui 36-iems metams. Šis dvaro centras (61 ha) su rūmais, sodu, parku, malūnu, smukle perdavė Adolfui Mejerfeldui, kuris buvo Lukoševičiaus įgaliotinis. Eugenija pradėjo prieš juos teisinius procesus. Atsargos karininkas A. Mejerfeldas rašė žemės ūkio ministru, kad atvykusi



Ksaveras Pranciškus Bogušas.
XIX a. Dail. A. Brodovskis

⁶⁹Bohusz X. *O początkach narodu i języka litewskiego*, Warszawa, 1808.

⁷⁰Bohusz X. *O budowli włościańskiej*, Warszawa, 1811.

⁷¹LVA, f. 694, ap. 1, b. 3640, l. 240.

⁷²LVA, f. 604, ap. 1, b. 9984, l. 1, 6.

⁷³LVA, f. 694, ap. 6, b. 97, l. 1–5.

⁷⁴Uruski. *Odzina. Herbarz szlachty polskiej*, Warszawa, 1917, t. 14, p. 214, 215.

⁷⁵LCVA, f. 1248, ap. 2, b. 2728, l. 51.

⁷⁶LCVA, f. 1248, ap. 2, b. 2728, l. 207.



*Pomarnackių
Krikštėnų dvaro
rūmai. 1875 m.
N. Ordos pieš.*

svetimšalė (Eugenija) nemoka ūkininkauti, apleido dvaro trobesius, kurie jau griūva, žemės dirvonuoja. Jis nurodė, kad Eugenija, norėdama įsigyti pilietybę, susirado senuką Igną Janušį, davė pinigų ir paprašė ją vesti. Taip ji tapo Janušiene. Sunku šią informaciją patikrinti. Teismai pripažino nuomą, nes už ją buvo užmokėta⁷⁷.

Tolesnį Bondi šeimos likimą nulėmė rusų okupacija 1940 m. 1941 m. dalis jų šeimos narių buvo ištremti į Sibirą, o Eugeniją nukankino Zarasuose. Po 17 metų ištremtieji dar išliko gyvi ir grįžo į Lietuvą, o viena iš Bondi giminės Lilija savo gyvenimą susiejo su nepriklausoma Lietuva⁷⁸.

Nuo istorinės Krikštėnų dvaro apžvalgos pereinime prie dvaro kaip meno objekto įvertinimo. Iš buvusio stambaus ansamblio išliko tik centriniai rūmai, kuriuose matome daug vykusių rekonstrukcijų. Pirminį jų vaizdą padeda atskleisti Napoleono Ordos litografija (1875–1877 m.). Piešinyje pavaizduota ansamblio vakarinė pusė su pagrindiniu akcentu – rūmais. Abiejose jų pusėse užfiksuoti įvairios paskirties pastatai. Rūmų fasado centrinę ašį akcentavo triaukštė iškyša (*rizalytas*) su balkonu viršuje. Šoniniai sparnai buvo dviaukščiai, atskirti karnizine juosta⁷⁹. To laikotarpio panašūs rūmai buvo pastatyti Dobrovlianuose (Baltarusija) žinomo Lietuvos architekto Karolio Podčiašinskio (apie 1835 m.).

Vėliau prie rūmų buvo prišlieti žemesni rizalitinės paskirties priestatai. Vienas jų matomas dešiniajame pastato užnugaryje.

Trūksta duomenų apie dvaro padėtį, kai jį 1905 m. nupirko E. de Bondi. Jis tituluojamas generolu majoru ir gy-

*Krikštėnų dvaro
valdytojų Pomarnackių
antkapinis paminklas
Krikštėnų bažnyčios
šventoriuje. XX a. pr.
2005 m.*

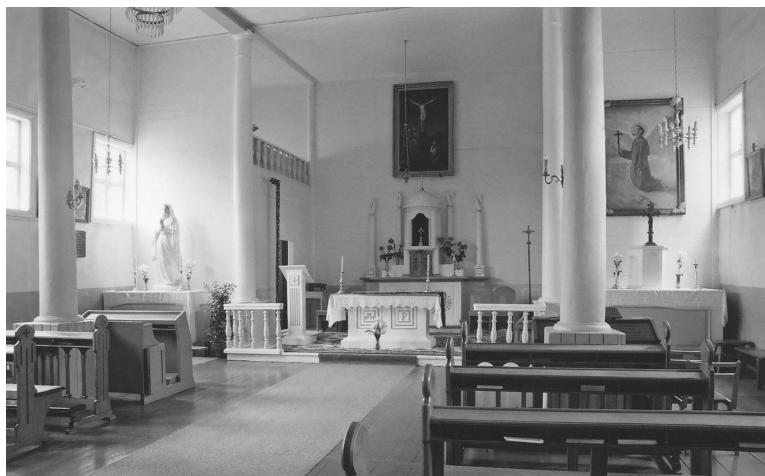
A. Petrašiūno nuotr.



⁷⁷ LVIA, f. 1248, ap. 2, b. 2728, l. 192, 198, 199.

⁷⁸ Griškevičienė R. Admirolo anūkė, *Eskizai*, 2005, p. 34, 35.

⁷⁹ Aftanazy R. *Dzieje rezydencji na dawnych kresach...*, Wrocław, 1933, t. 4, p. 69, 70.

*Krikštėnų bažnyčia**Krikštėnų bažnyčios
vidus*

2005 m.

*A. Petrašiūno
nuotraukos*

veno Vilniuje, Georgijaus (dabar Gedimino) prospekte 24. Dvarą valdė vietininkai⁸⁰. Lietuvos nepriklausomybės atgavimas ir po to vykdyta žemės reforma reikalavo kitų ūkininkavimo formų. Naujieji savininkai tam nebuvo pasiruošę. Todėl teisus buvo Mejerfeldas, kuris skunde rašė, kad dvaro savininkė pastatus apleido, kurie jau griūna, o žemės dirvonuoja. Dvaro rūmuose Eugenija Bondi, matyt, apsigyveno apie 1930 m.

Norint nustatyti rūmų pokyčius, reikalingi papildomi tyrimai, todėl aprašysiu tik dabartinį jų būvį. Sovietmečiu čia įsikūrė tarybinio ūkio administracija ir kultūros namai, kurie vidaus erdves pertvarkė savo nuožiūra. Apie 1980 m. vakariniame fasade atstatytas rizalitas. Dabartinis rūmų rytinis fasadas daugiausiai išlaikė neoklasicizmo elementų. Du aukštus skiria dalijamoji neprofiluota trauka. Antrasis užbaigtas supaprastintu išplėtotu antablementu. Jo sieną skaido išlygintos langų angos, kurias apačioje remia profiluotos palangės. Virš langų – stačiakampės nišos, kurios remiasi į architravo briaunas. Vėliau dalis jų buvo išplatintos ir padarytos nedideliais langais. Nišos su langais sukūrė dinamišką kilimą į viršų, kurį užbaigia antablementas. Pirmasis aukštas buvo statiškesnis, angos žemesnės, frontonai trapecinių formų (tą rodo dabartinės atodangos).

⁸⁰ LVIA, f. 696, ap. 2, b. 354, l. 1, 2.

Vakariniame fasade išliko tik viena dekoratyvinė lango anga su apvadais. Šis fasadas buvo vaizdingiausias. Pagal tuometines tradicijas antruose aukštuose buvo įrengiamos reprezentacinės patalpos, skirtos svečių priėmimams ir kultūrinei veiklai. Tad ir dabartinis rūmų vaizdas dar išlaikė dalį neoklasicizmo architektūros elementų.

Kitas svarbus Krikštėnų architektūros akcentas – bažnyčia. Šiuos du objektus skyrė upelis ir kelias, vedantis iš Ukmergės į Vilnių. Erdvinėje panoramoje juos išryškino reljefas, nes abu pastatai pakiliose vietose. Tiesiogiai abu pastatus jungė alėja. Ryškiausiai dvaras ir bažnyčia atsiskleidžia vakarų erdvinėje panoramoje.

Nukryžiuotojo Jėzaus medinę bažnyčią 1787–1790 m. pastatė prelatas Ksaveras Bogušas, kuriam tuomet priklausė Krikštėnų dvaras. Pastatas neoklasicizmo stiliaus, išlyginto stačiakampio plano (apytikslūs matmenys 15,3 × 8,4 m). Vidaus erdvė išlaikė tradicinę struktūrą. Interjerą kuria choras, trys navos, presbiterija ir dvi zakristijos. Pagrindinė erdvė perdengta plokščiomis medinių lentų lubomis. Ją skaido keturios dorėninės medinės kolonos, kurios remia sijas. Koridorinės struktūros jos nesukuria, todėl navų erdvė išlieka vientisa. Choras iškeltas ant dviejų mūrinių piliorių, kuriuos nuo aptvaro pratęsia medinių kolonų stiebų fragmentai. Taip pilioriai įjungti į navų kolonas. Baliustradą formuoja stalių darbo taurės su ostija, lentelių pjaustiniai. Presbiteriją sudaro vidurinės navos tąsa. Iš abiejų pusių ją supa dvi zakristijos su galerijomis, kurių puošyba analogiška chorų baliustradai. Įrengiant zakristijas, presbiterinių kolonų dalys įjungtos į jų patalpas. Dabar bažnyčioje senųjų altorių nėra. Didysis sudegintas apie 1980 m., motyvuojant, kad buvo supuvęs. Jį pakeitė nauja mensa su monumentalia neoklasicistine komunine, kurią iš abiejų pusių supa ant aukštų kolonėlių iškeltos angelų figūrėlės. Virš komunnės kybo senojo altoriaus paveikslas – Kristus Nukryžiuotasis su šalia stovinčiais Švč. Marija, šv. Jonu ir kitoje pusėje Marija Magdaliute. Šoniniai altoriai irgi suformuoti iš mensų su skulptūrine arba tapybine atributika. Dešinią altorių akcentuoja šv. Pranciškaus paveikslas, tapytas Kontkų dvarelio dailininkės Bronislavos Lukoševičiūtės⁸¹. Jos inicialai įrašyti paveiksle.

Bažnyčia orientuota į dvaro ansamblį. Pagrindinį fasadą formuoja keturios dorėninio orderio kolonų portikos. Šoninės iškeltos ant aukštesnių cokolių. Frontono dvišlaitis stogas, karnizas ir antablementinės juostos kraštai puošti liaudies pjaustinių ornamentinėmis juostomis. Tai liaudies meno įliejimas į orderinę architektūrą. Tas pats derinys įgyvendintas ir frontono langelio apvaduose. Vėliau virš frontono iškeltas bokštėlis – varpinė. Klasikiniam orderiui tai suteikė naują vaizdą. Priekiniame ir galiniame fasaduose įkomponuotos liaudies meistrų išraiškingos Kristaus Nukryžiuotojo medinės figūros simboliškai įvardija bažnyčią.

1905–1906 m. Ukmergės dekanas perdavė Žemaitijos vyskupui valstiečių



„Šv. Pranciškus“.

Dail. B. Lukoševičiūtė.
XIX a. antroji pusė.
2005 m.

A. Petrašiūno nuotr.

⁸¹ *Kaišiadorių vyskupija ir jos sakralinis paveldas*, Vilnius, 2006, p. 332.

prašymą dėl kunigo paskyrimo į Krikštėnų bažnyčią. Buvo aplankyta bažnyčia, joje rasti du altoriai. Nuvykęs į dvarą, generolo Eduardo de Bondi nerado. Valdytojas parodė kunigui apgyvendinti du apleistus kambarius. Dekanas abejojo, ar valstiečiai igitės kunigui mokėti per metus po 2 rublius ir 2 pūdus rugių. Be to, jam turi būti pastatytas gyvenamasis namas⁸².

1910 m. Antanas de Bondi rašė Žemaičių vyskupui, kad Krikštėnų bažnyčia nėra Pabaisko filija, bet privati nuosavybė kaip prelado Bogušo rūmų koplyčia, kaip kad buvo prie vyskupo I. Masalskio.

Vyskupas teiravosi Pabaisko klebono Dirgėlos, ar šis gali laikyti vieną kartą per mėnesį mišias Krikštėnuose ir kokia kalba. Atsakyme nurodyta, kad apylinkės lietuviškos, bet gimtąją kalbą vartoja tik namuose, dvaro aplinka lenkiška⁸³. 1888–1932 m. bažnyčia kunigo dar neturėjo. Jis buvo paskirtas tik 1933 m., tai iš Rusijos grįžęs kunigas Bronislovas Rutenis. 1939 m. įkurta parapija⁸⁴.

Taigi archyviniai šaltiniai leidžia konstatuoti, kad Krikštėnų dvaras iškilo prelatui K. Bogušui sukoncentravus smulkesnes žemės valdas. Pac Pomarnackis dvarą išplėtė, pastatė mūrinius rūmus. Paskutiniai jų giminės dvarą užstatė banke ir jį nupirko E. de Bondi. Jo giminė jį valdė iki sovietų okupacijos.

Mažeikiškių dvaras

Daumantiškių kaimynas – Mažeikiškių dvaras XVI a. pab. priklausė Simonui Mažeikai, kuris 1603 m. užstatė jį savo žentui Andriui Žarskui⁸⁵.

1653 m. Povilas Mažeika, reformatas, iš savo dvaro Vilniaus evangelikams užrašė 5 tūkst. auksinų⁸⁶.

1776 m. Tadas Bogušas pateikė Pranciškui Volčkui dvaro inventorių. Aprašytas pastatų ansamblis. Atvažiuojant iš Pabaisko – dvivėriai vartai, kieme, dešinėje – dvaro pastatas su galerija. Šalia jo – svirnas su priebučiu, iš jo laiptai į viršų. Ten po stogu apvalūs langai, virš stogo dvi vėjarodės. Kairėje nuo vartų – naujasis palivarkas. Prieš baltąją trobą – virtuvė su komoda. Šalia kūdra ir pirtis, virš jos – salyklinė. Prie dvaro pastato – sodas, prie jo – spirito varykla, kepykla, šulinys.

Nuo palivarko – vartai į kluoną, prieš kurią – džiovykla grūdams šalia pašiūrių javams, dvejios arklidės, vežiminė, tvartai.

Šiam dvarui priklausė Mažeikiškių kaimas su 6 valstiečių dūmais. Činšo iš viso kaimas mokėjo 24 auksinus, padūmės – 36.

Kulniškių kaime gyveno Jonas Kaladžiūnas, kurio vienas sūnus buvo vedęs. Iš turimų darbinių gyvulių (6 jaučiai, 3 arkliai) galima spręsti, kad turėjo apie du valakus žemės. Vaiteliškių kaimo žemes arendavo du ūkininkai, įvardinti ponais, tai Paulauskas ir Turčinavičius. Dar vienas nuomininkas – Getautas ūkininkavo prie Pabaisko. Iš šio dvaro buvo išvykę Jurgis Vanagas, Kazimieras Pakalniškis, Jurgis ir Steponas Kovarskai. Iš viso dvare gyveno 25 vyrai ir 16 moterų⁸⁷. Mažeikiškių priklausymą Tadu Bogušui patvirtina ir 1775–1776 m. mokesčių sąrašai, kurie nurodė dūmų kiekį: dvare buvo vienas dūmas, valstiečių ūkiai sudarė dešimt dūmų⁸⁸.

⁸²LVIA, f. 696, ap. 2, b. 354, l. 1–4.

⁸³LVIA, f. 696, ap. 2, b. 903, l. 3–6, 10, 12.

⁸⁴Misius K., Šinkūnas R. *Lietuvos katalikų bažnyčios*, Vilnius, 1993, p. 92, 93.

⁸⁵Акты, издаваемые..., 1907, t. 32, p. 477–480.

⁸⁶NMBR, f. 40-1136, p. 173.

⁸⁷LVIA, f. SA 4224, l. 1264–1269.

⁸⁸LVIA, f. SA 3298, l. 77.

1786 m. Mažeikiškių dvaro savininku minimas Kubilinskas, jam priklausė ir Mažeikiškių kaimas⁸⁹.

1818 m. Pabaisko bažnyčios inventoriuje Mažeikiškių dvaro savininku įvardytas tik Marcinkevičius⁹⁰.

1885 m. duomenimis, Mažeikiškių dvaro kaimas Pavytinis priklausė Gelvonų bendruomenei. Kačergiškių žemes čia turėjo Kupstienė. Ten pat buvo ir Mažeikiškių palivarkas su 57 dirbančiaisiais 255 dešimtinėmis žemės. Jis priklausė Liseckiams. Jame buvo koplyčia. Mažeikiškių vienkiemiai buvo apgyvendinti rusais⁹¹.

Kiti Mažeikiškiai su Viktoriškių dvaru buvo Kamajų parapijoje ir priklausė Siesickiams.

Maigių ir Mąigiškių dvareliai

1596 m. Vilniaus pavieto žemininkas Motiejus Maigis, Mąigiškių palivarko savininkas, atskirtą nuo brolių dvarą apribojo. Jį sudarė valstiečiai-daržininkai: Ambroziejus, Jonelis, Morkus, Mikalojus, Pranys Urbonavičiai, trys tarnybos Juknevičių, Martinavičiaus, Jurevičius Kizevičius. Šį palivarką M. Maigis užrašė savo žmonai Ganai „už teisingą vedybinę meilę...“⁹²

1666 m. Jurgis Gelvanauskas ir jo žmona Kristina, išleisdami dukrą Daratą už Kazimiero Vinkšnos skyrė kraitį: Gelvonų Maigių palivarką su viena valstiete ir jos sūnumi, pirktais iš Stanislovo Jurevičiaus žmonos Kaminskaitės, taip pat iš Antakalnio kaimelio irgi vieną valstiečio šeimą. Kraitį papildė pripirktomis pievomis prie Mato Maigio ir iš jo pirktą Medynų mišką bei apyrubį prie Juodupio upelio. Antakalnio dovanotos žemės buvo prie Jono Bialozaro Gelvonų Kazakiškių (Kazaciszek), šalia totorių Žirnojų⁹³.

Maigių ir Maigiškių tolesnė istorija rodo, kad čia išliko smulkiosios žemėvaldos bajorija. 1670 m. Povilas, Stanislovas, Gabrielis, Kazimieras Maigiai, Jurgis Vinkšna Maigiuose turėjo tik po vieną dūmą. Tik Silvestrui Monkevičiui Maigiuose Naceliškėse priklausė septyni dūmai⁹⁴.

1690 m. Lietuvos Metrikoje nurodyta, kad Gelvanauskas bei Samuelis, Kazimieras, Povilas, Jurgis, Steponas Maigiai, Helias Šopovskis Maigiškiuose turėjo po vieną dūmą. Tik Andriui Maigiui Maigiuose priklausė trys dūmai⁹⁵.

1690–1692, 1702 m. situacija nepasikeitė, išliko smulki žemėvalda.

1743 m. Maigių žemėvalda dar daugiau susmulkėjo. Povilas Maigis turėjo Maigiuose pusę dūmo, Kazimieras ir Samuelis Maigiai po ketvirtį dūmo. Kiti išlaikė tris ketvirtadalius arba po 1 dūmą⁹⁶.

1789 m. aukų armijai sąrašė įvardyti Maigiškiai priklausė Monkevičiui, o vėliau Kauno pavieto žemės teisėjui Karoliui Mejeriui. Dalį Maigiškių žemių su Savidonių kaimu valdė Zlabockis⁹⁷.

⁸⁹ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3504, l. 473–477.

⁹⁰ NMBR, f. 1–f. 357, p. 269.

⁹¹ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, Warszawa, 1885, t. 6, p. 760–761.

⁹² *Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов*, Вильна, 1907, t. 32, p. 477–480, p. 367–369.

⁹³ LVIA, f. SA 6, p. 306–307.

⁹⁴ LVIA, f. SA 3433, l. 345,355.

⁹⁵ *Metryka Litewska. Rejstry podymnego...*, Warszawa, p. 91.

⁹⁶ LVIA, f. SA 3433, l. 104.

⁹⁷ LVIA, SA 2826, l. 72.

Gelvonai Pabaiskas, Skapiškis

Į Gelvonų dvarų kompleksą įėjo ir Pabaisko bei Skapiškio dvarai. Pateiksiu tik atskirus jų istorijos fragmentus.

1529 m. Lietuvos Metrikoje minimas Jonas Šimkovičius ir jo dėdė Vaitiekus, pravarde Barzdrakratys, kuris įvardytas Pabaisko savininku⁹⁸.

1591 m. Kāršuvos seniūnė Regina Simonavičiūtė Barauskienė, Karšuvos tijūnė, savo testamente mini savo dvarus – Pabaiską, Vaiškėnus ir Salaką. Visus juos paliko dukrai Onai, kuri buvo ištekėjusi už Merkelio Šemetos. Ji pati nurodė ją palaidoti Pabaisko bažnyčios rūsyje⁹⁹.

1593 m. Gelvonų dvaro savininku tapo Jonas Skapas, kuris Merkeliui Šemetai (Kęsgailų giminaitis) perdavė savo dvarą su Gailiūnų, Girgdžiagalos (dabartiniai Girgždžiai), Jaskaūdžių ir kitais kaimais už 1 600 kapų lietuviškų grašių¹⁰⁰.

1600 m. Pabaisko klebonas M. Drublianskis skundėsi Vilniaus pakamariui M. Šemetai, kad J. Skapas iš bažnyčios žemę su valstiečiais Varkalių kaime paėmęs, kurią padovanojo Žygimantas Augustas. Paminėtas ir Šimkovičius, kuris su J. Skapu bažnyčiai dešimto grūdo neduoda¹⁰¹.

1610 m. M. Šemeta iš Pabaisko, Skapiškio, Vaiškonių paskyrė kraitį savo dviem dukroms. Ieva Šemetaitė buvo ištekėjusi už Žygimanto Kaminskio, Ona – už Mykolo Limanto. Sau pasiliko pusę Gelvonų Skapiškių¹⁰².

1651 m. po Vilkmėgės pakamario Žygimanto Kaminskio mirties Pabaiskas Skapiškis atitenka sūnui Merkeliui pagal tėvo testamentą. Įvardyti šio dvaro kaimai: Girgždžiai (9 valstiečių ūkiai), Padvariai (6 ūkiai), Skapiškis (5 ūkiai)¹⁰³.

1651–1652 m. tarp Pabaisko dvaro savininkės Vilkmėgės pakamarienės Zuzanos Kaminskienės ir dvaro urėdo posūnio Merkelio Kaminskio vyko teismai dėl dvaro nualinimo ir apiplėšimo¹⁰⁴.

1670 m. padūmės mokesčio sąrašuose įvardytas Kazimieras Jonas Gintautas, kuris Pabaisko dvare turėjo 31 dūmą¹⁰⁵. Matyt, buvo jo nuomininkas.

1757 m. Pabaisko dvaras priklausė Vilniaus kardininko Domininko Kaminskio žmonai Marianai iš Sventožeckių. Šis jos dvaras su Naceliškėmis buvo kraitinis, kurį padovanojo savo vyrui. 1818–1826 m. vyko teismai dėl Marianos dviejų dukterų kraičio pasidalijimo. Viena buvo ištekėjusi už Čaikovskio, kita – už Ramonavičiaus¹⁰⁶.

1784 m. įvardytos Kaminskio ir Pabaisko bažnyčios valdos. Varkalių kaimas priklausė Kaminskiui ir bažnyčiai, Pabaisko miestelis – bažnyčiai, Pabaisko dvaras – Kaminskiui, Lenartų, Graičiūnų kaimai – bažnyčiai. Pažuvincio vienkiemiai – klebonui ir Marcinkevičiui. Skapiškis, Padvariai – Kaminskiui¹⁰⁷.

1810 m. Pabaisko bažnytinis dvaras kūrėsi Žygimanto Kęstutaičio 1436 m. padovanotose pirmajai bažnyčiai žemėse¹⁰⁸. Bažnyčia turėjo įamžinti jo pergalę prieš Švitrigailą. 1810 m. Pabaisko miestelis turėjo 15 dūmų: J. Dragūnas (7 žmonės), J. Požarskas (7), A. Pieslia-

⁹⁸ Lietuvos metrika, Vilnius, 1997, kn. 4, p. 360.

⁹⁹ NMBR, f. 12-4284, l. 5-7.

¹⁰⁰ NMBR, f. 94-915, lapai nenumeruoti.

¹⁰¹ LVIA, f. 1617, ap. 4, b. 409, l. 112.

¹⁰² NMBR, f. 12-4151, l. 1-2.

¹⁰³ NMBR, f. 12-3857, l. 5-7.

¹⁰⁴ NMBR, f. 12-3848, l. 1-4.

¹⁰⁵ LVIA, f. SA 3433, l. 349.

¹⁰⁶ LVIA, f. 1282, ap. 1, b. 1686, l. 1-14.

¹⁰⁷ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3504, l. 418-420.

¹⁰⁸ Misius K., Šinkūnas R. Lietuvos katalikų bažnyčios..., p. 202-203.

kas (4), V. Galubavičius, J. Leonavičius (8), M. Amankavičius (6), M. Amankavičius (4), S. Kuprevičius (7), A. Kučinskas (5), S. Denbauskas (5), J. Valickas (3), M. Denbauskas (6), J. Gorskis (4), B. Denbauskas (4), J., A., Cetševskiai (3). Iš viso 46 vyrai ir 37 moterys. Penki iš jų turėjo po du jaučius, kiti po vieną, tris jaučius. Tai reiškia, kad dalis jų buvo valakininkai.

Bažnyčios dvaro kaimai: Gaiciūnai (2 ūkiai), Lenartai (3), Varkaliai (2), Pažuvinčio vienkiemis, Mundūnai (8), Papiškiai (4), Daniškiai (2), Lapšiai (2), Zibaliai (2), Šaučiuniškių vienkiemis.

1810 m. bažnyčia buvo medinė, ją 1794 m. pastatė tuometinis klebonas Jonas Korvinas Kosakovskis. Iš šio laikotarpio išliko Kuršo sufragano Adomo Kosakovskio statyta medinė tašytų sienojų dviaukštė varpinė. Jam priklausė palivarkas su jo užveistu sodu ir išvintu kanalu už jo. Turėjo dar atskirą angliškų apynių sodą. Tvirtė augino olandiškas kiaules¹⁰⁹.

1859 m. Pabaisko dvaro didžiausiu žemvaldžiu buvo Olševskis. Miestelis turėjo 12 dūmų ir 129 gyventojus¹¹⁰.

Gelvonėliai (Gelvanka)

1841 m. buvo suformuotas valstybinis dvaras¹¹¹. Prie jo buvo prijungti Lapiškiai, priklausę vienuolynui. Didžiausias dvaro kaimas – Šauliai, kuriame ūkininkavo 13 valstiečių šeimų. Kiekvienam ūkininkui skirta 0,76 dešimtinės sodybinis sklypas, 8 dešimtinės vidutinės, 4 dešimtinės blogų žemių ir 3,72 dešimtinės pievų.

Šeipūnų kaimą sudarė 4 valstiečių ūkiai. Grigiškių vienkiemiuose ūkininkavo 3 šeimos. Jasiškių vienkiemyje gyveno tik viena valstietiška šeima. Pociūniškių kaimas – 4 šeimos. Lapiškių vienkiemiuose – 2 ūkininkai¹¹².

Šaulių kaime buvo 12 valstiečių ūkių, Šeipūnų kaime – 4.

Grigiškių vienkiemiuose buvo įsikūrę: Juozapas ir Jurgis Keizikai, Juozapas Kuchtis, Jasiškiuose – Tomas Janukaitis.

Lapiškių vienkiemiuose – Jurgis Pociūnas, Pilypas Tamašauskas.

Gelvankos dvaras

Dvaras 1846 m. priklausė Ignatui Dobužinskiui. Jį sudarė Šeiniūnų kaimo 10 kiemų.

Stavarýgalos kaime buvo 6 ūkiai. Karčiamą aptarnavo Martynas Jakučiūnas. Priėnų kaimą sudarė du kiemai¹¹³.

Gelvankos palivarkas priklausė Teresės Kosakovskienės Liukonių dvarui. Po Juozapo Antano Korvino Kosakovskio dvaro padalinimo kreditoriams jis atiteko J. Dobužinskiui¹¹⁴.

Taigi dvarų istorijos trumpa apžvalga* rodo, kad Daumantų giminės gausėjimas smulkino tėvoninį Gelvonų dvarą. XVII a. antrojoje pusėje jį pabandė sustambinti Kazimieras Daumantas Siesickis, kuris savo dvaro miestelyje naują fundaciją suteikė bažnyčiai ir pranciškonų vienuolynui.

¹⁰⁹ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 330, l. 182–189.

¹¹⁰ *Stownik geograficzny Królestwa Polskiego*, Warszawa, 1887, t. 8, p. 343–344.

¹¹¹ LVIA, f. 525, ap. 2, b. 85, l. 1.

¹¹³ LVIA, f. 394, ap. 8, b. 2449, l. 5.

¹¹² LVIA, f. 525, ap. 2, b. 76, l. 2, 12, 14, 15, 20, 21.

¹¹⁴ LVIA, f. 1282, ap. 1, b. 8994, l. 1–2.

* Straipsnio konsultantai – istorikai V. Girininkienė ir A. Ragauskas.

Priedas Nr. 1

Gelvonų lauko vietovardžių tradicijos išliko Vilniaus vaivadijos padūmės 1690 m. sąrašuose:

Gelvonai Antakalnis	Gelvonai Lemantaučizna Paviškiai
Gelvonai Bagaslaviškis	Gelvonai Liuliškiai
Gelvonai Bagaslaviškis Narvaišiškis	Gelvonai Maigišškiai
Gelvonai Baraiškiai	Gelvonai Raciškiai
Gelvonai Daumantiškės	Gelvonai Snakiškiai
Gelvonai Gaižiūnai	Gelvonai Širviniškiai
Gelvonai Geržodiškiai	Gelvonai Šlyžiai
Gelvonai Girviškiai	Gelvonai Šventiškiai
Gelvonai Jardonys	Gelvonai Urniežiai
Gelvonai Jundiškiai	Gelvonai Vinkšniškiai
Gelvonai Kelvonai, Gelvonai Kisieliškiai	Gelvonai Viorvinškiai
Gelvonai Kongiedos	Gelvonai Modzeibiškiai
Gelvonai Krikštėnai	Gelvonai Pasušė
Gelvonai Kuteliškiai	Žirnajai Gelvonai Vajuliškiai
Gelvonai Lateriškiai	

Parapinė mokykla

Vida Girininkienė

1773 m. LDK uždarius Jėzuitų ordiną, švietimo reikalus tvarkyti buvo įsteigta Edukacinė komisija. Jos pirmininkas buvo Vilniaus vyskupas Ignas Masalskis. Edukacinė komisija jau 1774 m. buvo numačiusi kas dešimtame kaime įsteigti po vieną parapinę mokyklą. Birželio 30 d. buvo išleisti pirmieji nuostatai apie parapinių mokyklų darbą. Pagal juos šių mokyklų steigimas buvo pavestas vietos klebonams, kurie turėjo surasti tinkamas patalpas, mokytojus, dvasininkus ar pasauliečius, ir savo lėšomis išlaikyti mokyklas. Pagal minėtų nuostatų 6-ąjį punktą klebonas neturėjo teisės kištis į mokytojo darbą, o juolab jam vadovauti, tačiau tikrovėje buvo kitaip. Tačiau tai buvo bandymas sekuliarizuoti pradinę mokyklą, kuris, neskiriant lėšų, negalėjo būti sėkmingas. Tačiau juridine prasme „<...> mokykla buvo išimta iš klebono ir bažnyčios valdžios“ ir oficialiai gavo parapinės mokyklos vardą¹.

Parapinių mokyklų steigimu ypač rūpinosi pats vyskupas, kuris 1776 m. tiesiogiai kreipėsi į dekanatus ir jų dėka gavo iš visų diecezijos klebonų raštišką sutikimą įsteigti ir išlaikyti parapines mokyklas klebonijos lėšomis. Tačiau jos turėjo būti „Edukacinės komisijos vadovybėje ir valdžioje“².

Tie raštai greitai pasiekė Kazimiero Daumanto Siesickio Gėlvonuose funduotą pranciškonų bažnyčią ir vienuolyną, priklausiusį Pabaisko dekanatui. Šiame dekanate jau 1777 m. buvo „16 parapinių mokyklą su 40 bajorų ir 169 ne bajorų vaikais“³.

Tai buvo gana neblogas rodiklis, lenkęs daugelį kitų dekanatų. Nėra aišku, kada Gėlvonuose buvo įsteigta parapinė mokykla, tačiau J. Mingino paskelbtame parapinių mokyklų registre ji jau yra minima: „Gėlvonyse, Pabaisko dek. 1781 m. mokėsi 10 bajorų ir 12 miestiečių; 1782 m. – 12 bajorų ir 6 valstiečiai“⁴.

Pačiame dekanato centre, Pabaiske, parapinė mokykla buvo įsteigta 1777 m.: mokėsi 10 miestiečių bei valstiečių. Tačiau jau 1781 m. čia mokėsi „<...> 8 bajorai, 8 miestiečiai ir 33 valstiečiai, 1782 m. – 20 bajorų, 7 miestiečiai ir 51 valstietis“⁵.

Tam pačiam dekanatui priklausiusiuose gretimuose Mūsniukuose parapinė mokykla buvo įsteigta 1777 m., Čiobiškyje – 1782 m., Vilniaus dekanatui priklausiusioje Kernavėje – taip pat 1777 m. Ten mokinių skaičius buvo kiek mažesnis⁶.

Pirmasis išsamus Gėlvonų parapinės mokyklos aprašymas pateiktas 1784 m. kovo 20 d. Gėlvonų bažnyčios dekanato vizitacijoje. Ten parašyta, jog mokykla atskirų patalpų neturi, tačiau vienuolyno žemėje yra jai paskirtas namas.

„Parapinės mokyklos direktorius vienuolis Faustas iš prigimties yra padorus, gero charakterio. Užmokesčio iš niekur negauna. Su jam patikėta direktoriaus pareiga susitvarko. Tačiau parapijiečiai nieko neduoda, išskyrus pareigą mokyti vaikus, kartais atlieka prievole vienuolynui. Parapijos bajorai, kurie turi galimybes, siunčia vaikus į mokyklą, valstiečiai, kurie išgali ir kuriems ponai nedraudžia, taip pat leidžia savo vaikus. Daž-

¹ Minginas J. *Edukacinė komisija ir Lietuvos pradžios mokykla*, Vilnius, 2007, p. 38.

² *Ten pat*, p. 56.

³ *Ten pat*, p. 57.

⁴ *Ten pat*, p. 186.

⁵ *Ten pat*, p. 187.

⁶ *Ten pat*.

nai ponai neleidžia valstiečių vaikų lavinti, motyvuodami, jog išsilavinę valstiečiai pabėga. Bajorų vaikų mokosi 5, miestelėnų – 3, valstiečių – 3. Bajorams pamokos prasideda po Šv. Mykolo [rugsėjo 29 d.], o miestelėnams ir valstiečiams – po šv. Simono, šv. Judo [spalio 28 d.]*. Bajorai mokosi iki Šv. Ignoto [liepos 31 d.], o miestelėnai ir valstiečiai – iki Šv. Jurgio [balandžio 23 d.].

Vaikai toje mokykloje mokosi skaityti, rašyti skaičius (skaičiuoti) ir tikybos pagrindų. Į mokyklą ateina anksti, 8-tą valandą, mokosi iki 10-tos valandos. 10-tą valandą eina šv. Mišią, 11-tą valandą pietauja, po pietų, pusę dviejų, grįžta į mokyklą, ten būna iki 4-tos valandos; 4-tą valandą eina į bažnyčių giedoti litanijos. Tos mokyklos direktorius brolis Faustas su vaikais elgiasi pakankamai padoriai ir mandagiai ir nė vieno vaikelio nuo mokyklos neatbaidė“⁷.

Kuri laiką mokykla, matyt, veikė sėkmingai. Tačiau jau nuo 1803 m. Gelvonų mokyklos pavadinimo istoriniuose šaltiniuose neberandame⁸.

1820 m. Gelvonų bažnyčios vizitacijoje nurodyta, jog mokykla vienuolyno kieme pastatyta šalia špitalės, pastatas 30 uolekčių** ilgio ir 11 uolekčių pločio, jame dvi gyvenamosios patalpos. Mokinių „<...> jau nuo seniausių laikų nėra“. Tam skirtų lėšų taip pat nėra.

„Dabar čia gyvena vargonininkas Juzefas Kženovičius, bajoras iš Lietuvos, 43 metų, iš bažnyčios lėšų per metus gauna 15 sidabro rublių pensiją“⁹.

Išsamiai papapinės mokyklos pastatas aprašytas 1830 m. Gelvonų bažnyčios vizitacijoje.

„Mokinių nuo seniausių laikų nėra, nes papapijos valstiečių niekas neskatina leisti vaikus į mokyklą. O tokiai mokyklai išlaikyti jokių lėšų nėra. Dabar joje gyvena vargonininkas ir zakristijonas“¹⁰.

Be specialių tyrimų nepasakytume, kodėl papapinė mokykla Gelvonuose neišsilaikė. Edukacinės komisijos ir papapinių mokyklų tyrinėtojas Jonas Minginas, apžvelgdamas papapinių mokyklų vietą Edukacinės komisijos mokyklų sistemoje, konstatuoja:

„Neatrodo, kad dvasininkija būtų tiek ekonomiškai išsekusi, kad negalėtų išlaikyti papapinių mokyklų. Trūko gero noro, didelio liaudies švietimo entuziasto. Vilniaus diecezijoje, kuri tiek gėrybių yra gavusi iš Edukacinės komisijos, liaudies mokyklos nuskurdė, o Žemaičių diecezijoje, kuri iš Edukacinės komisijos nieko nebuvo gavusi, jos vyskupo J. A. Giedraičio dėka švietimas pražydo“¹¹.

* Manoma, kad apaštalai Simonas ir Judas Tadas kartu Egipte bei Mesopotamijoje skelbė Evangeliją ir abu kartu buvo nužudyti Persijoje. Jų šventė yra spalio 28 d.

⁷ LVIA, f. 694, ap. 1, 6, b. 3488, l. 181–182.

⁸ Ambros M. Zarys statystyczne szkół wydziału Wilenskiego, *Ateneum Wileńskie*, rocznik XIV, zeszyt 1, Wilno 1939, p. 164–182.

** Lietuviška uolektis XIX a. buvo apie 65 cm.

⁹ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3649, l. 63.

¹⁰ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3845, l. 30.

¹¹ Minginas J. *Edukacinė komisija...*, p. 156.

Gelvonų parapija

Vida Girininkienė

Gelvonų parapija išsamiai aprašyta 1784 m. Gelvonų bažnyčios vizitacijoje¹. Remiantis šiuo dokumentu, galime apibrėžti parapijos ribas. **Gelvonų miestelis, dvaras, kaimai ir akalicos**, kurias paveldėjimo teise valdė Polocko kaštelionas Žaba (Mikalajūnų, Tilvikų, Šarkaičių, Žievėliškių, Kāliakiemių, Mančiušėnų kaimai, Pāširvinčių ir Pūsilgiškių akalicos); **Gelvonų dvaras** (Šeiniūnų, Stavarýgalos kaimai, Saūkiškių akalica), paveldėjimo teise valdė Gardino teisėjas Gorskis; **Liūkonių dvaras** (Liūkonių, Leščiūnų, Gagáičių, Pāširvinčių, Dvòržiškių, Podlevčiznos kaimai, akalica Šurnia), paveldėjimo teise valdė Kauno pakamaris Kosakovskis; **Sabāliškių dvaras** (Karveliškių, Māželių kaimai, Kujėliškių, Ladagalviškių, Šoriškių, Ratkūmiškių akalicos), valdė Vilniaus vienuolių pijorų kolegija; **Bagaslaviškio kaimas**, valdė Gařdino ir Vilniaus teisėjas Švaikovskis; Lementaučiznos dvaras (Pypliū, Nevierančių, Žyškiškių kaimai, Pociūniškių akalica, Polekniškių palivarkas su Šauliū, Šeipūnų, Sadanų kaimais, Jakūbáičių, Gelvánkos, Grikiškių akalicomis), paveldėjimo teise valdė Horodenskis; **Vileikiškių dvaras** (Meižių, Raistaliñdzių kaimai, Udorų akalica; Vaidzeliškių dvaras su Jaskaudžių ir Antakalnio kaimais, Jodkančių akalica), paveldėjimo teise valdė šambelionas Kordziukas; **Kielpšiškių dvaras** (Motiejūnų, Veškūnų kaimai), valdė rotmistras Gorskis ir iždininkas Šurkovskis bei Rubziškių palivarkas su Gaciuniškių akalica, kurią paveldėjimo teise valdė Šurkovskis; **Kielpšiškių dvaras**, valdė Gorskis, **Gelvanovščiznos dvaras** (Bodyšų kaimas, Žobliškių, Špakiškių akalicos), paveldėjimo teise valdė Kauno arklininkas Bogušas, **Lukailiškių palivarkas** su Kuckiškių akalica, paveldėjimo teise valdė Skurevičius; **Lapšių palivarkas** su Lapšių akalica paveldėjimo teise valdė Šukšcinas; Pāširvinčio dvaras su Prienų kaimu, paveldėjimo teise valdė Vilniaus iždininkas Podbereskis; **Alekniškių palivarkas** ir kaimas, valdė Vilniaus žemės teisėjas Romanovičius; **Lapiškių palivarkas**², valdė Gelvonų vienuolynas.

Toliau toje pačioje vizitacijoje pažymima, jog prie Gelvonų bažnyčios yra špitolė vargšams, kurioje gyvena 1 vyras bei 4 moterys, parapijoje yra 2 aptvertos ir 8 neaptvertos kapinės, Gelvonų miestelyje kasmet vyksta 3 mugės: per Šv. Kazimiero (kovo 4 d.), per Švč. Mergelės Marijos Aplankymo (liepos 2 d.) ir per Švč. Mergelės Marijos Gimimo (rugsėjo 8 d.) atlaidus. Parapijoje yra 2 koplyčios, viena Filipo Gorskio Gėlvonuose, kita koplyčia nutolusi apie tris ketvirtadalius mylios nuo parapinės bažnyčios, prie jos nėra kapinių.

Parapijoje nėra nei gydytojo, nei felčerio, išskyrus „žyda, save vadinantį felčeriu, bet nelabai išmanantį savo darbą“; tačiau teigianti, „jog turi paslaptį, padedančią gydyti ligas“³.

Elgetų valstiečių parapijoje yra tik 6, jie dėl senatvės už parapijos ribų neina, dirbti negali, prašo maisto⁴.

Kita koplyčia yra Gelvonų šventoriuje. Kaip jau buvo minėta, prie pranciškonų vienuolyno buvo parapinė mokykla. Beje, iki Gelvonų vienuolyno uždarymo (1832 m. liepos 19 d. caro Nikolajaus I įsakymu)⁵ jame veikė bib-

¹ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3488, l. 167–182.

² Ten pat, l. 174.

³ Ten pat.

⁴ Ten pat, l. 175.

⁵ Pranciškonai Lietuvoje. Provincijos veikla XVII–XIX a. Studia Franciscana Lithuanica/2, sudarytojas Paknys M. Vilnius (Aidai), 2008, p. 94.

lioteka, turėjusi 257 knygas (tarp jų daug italų kalba) su įvairiomis dedikacijomis⁶. Biblioteka greitai didėjo, panaikinus vienuolyną joje buvo rastos 386 knygos⁷.

1820 m. vizitacijoje nurodyta, jog Gelvonų parapijų kapinių viduryje stovi didelis medinis dažytas kryžius, uždengtas cinkuota skarda⁸. 1830 m. vizitacijoje aprašytos Gelvonų parapiinės kapinės. Nurodoma: „<...> jų plotas pusantrą margo* ir 15 rykščių*, nutolusios nuo bažnyčios per pusę varsto, prieš įėjimą aptvertos ažuoliniais basleliais. Į jas veda dvi durys, iki pusės atsidarantys ant vyrių ir geležinių kablių vartai su pakabinama spyna“. Parapiinėse kapinėse buvo medinė Žabos Marcinkevičiaus funduota koplyčia, pašventinta 1808 m. Vizitacijoje minima laidojimo koplyčia, „buvusi Žabos Marcinkevičiaus dvare“⁹, išliko Gelvonų kapinėse.

1830 m. vizitacijoje minima prie bažnyčios pastatyta 30 uolekčių** ilgio ir 10 uolekčių pločio špitolė, kurios vienoje pusėje kambarys su kamara, o kitoje pusėje – duonkepė krosnis¹⁰. Šioje špitolėje 1830 m. gyveno elgetos Simonas Samodovičius (40 metų), paralyžiuota Marijona Samodovičiovą (36 metų), Juzefota Jastžembska (67 metų), Marijona Panovičiovą („nekalta“, 60 metų), Eva Sukonkova („nekalta“, 90 metų). Prie bažnyčios veikė 1825 m. įsteigta Šv. Antano brolija¹¹.

1847 m. gegužės 25 d. sudarytame Aloyzos Pliaterovos (Žabaitės) dvaro statistiniame aprašyme nurodoma, jog Gelvonų dvaras gerai įrengtas, miestelyje, be bažnyčios, dar yra vienuolyno vyresniojo dvaras su jam priklausančiais kaimais, 1 smuklė¹².

Miestelyje buvo alaus darykla ir spirito varykla, tačiau dėl nederliaus 1844–1847 m. jos neveikė¹³.

Įdomių duomenų apie Gelvonų parapiją yra mokytojos Genovaitės Pilipavičienės išsaugotame mašinraštyje „Šis tas iš Gelvonų bažnyčios praeities“***. Iš teksto aišku, jog šio į atskirą sąsiuvinį įrišto mašinraščio iniciatorius buvo 1954–1982 m. Gelvonuose klebonavęs kun. Aleksandras Leonsavičius, o jį pabaigti ir atspausdinti galėjo po A. Leonsavičiaus klebonavęs kun. Jonas Pilka. Įvardiniame tekste A. Leonsavičius rašo: „Labai būtų malonu paskaityti Jūsų surinktą istorinę medžiagą. Kažkokioje knygoje esu skaitęs, kad Gelvonų klebonijoje vieną vasarą gyvenęs ir vaikas būdamas Baranauskas“.

Iš teksto neaišku, kieno surinkta medžiaga. Pačioje bažnyčioje parapijos istorijos dokumentų tuo metu negalėjo būti daug, nes, pasak A. Leonsavičiaus, „1895 m. sudegus medinei bažnyčiai, kartu sudegė ir dokumentai“. Vadinas, kažkas turėjo tą medžiagą surinkti iš archyvų ar kitų dokumentų. Pirmoji, ir, ko gero, vienintelė prielaida yra, jog tai gali būti 1944–1954 m. Gelvonuose klebonavusio kun. dr. istoriko Juozo Stakausko darbas,



Laidojimo koplyčia (XIX a.)
Gelvonų kapinėse. 2008 m.
V. Girininkienės nuotr.

⁶ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3649, l. 61.

⁷ Pacevičius A. *Vienuolyno bibliotekos Lietuvoje, 1795–1864 m.*, Vilnius, 2005, p. 148.

* Margas – 0,7 ha, rykštė – 23,742 m².

⁸ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3649, l. 61.

⁹ *Ten pat*, f. 694, ap. 1, b. 3649, l. 11, 27.

** *Uolektis* – apie 65 cm (lietuviška).

¹⁰ *Ten pat*, l. 30.

¹¹ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3775.

¹² LVIA, f. 394, ap. 1, b. 228, l. 1.

¹³ *Ten pat*, l. 3.

*** Mašinraštis saugomas G. Pilipavičienės asm. archyve, kopija – GBA.

A. Leonsavičiaus ar J. Pilkos pastangomis perrašytas mašinėle ir sujungtas į vieną kūrinį. Šio kūrinio pabaigoje yra paskelbta ir kun. J. Stakausko 1945 m. birželio 16 d. raštas vyskupui pastoracijos klausimais, kurie dėl saugumo galėjo būti tik paties J. Stakausko archyve. Be to, žinome, jog vokiečių okupacijos metais J. Stakauskas ėjo Vilniaus archyvų direktoriaus pareigas, tad dokumentų fondai jam buvo žinomi.

Daug faktų iš minėto rankraščio, parašyto remiantis žmonių pasakojimais, paties rašiusiojo patirtimi ir archyviniais dokumentais, yra paminėti mūsų knygos autorių (P. Spurgevičiaus, M. Rupeikienės, V. Merkio ir kt.), rašiusių savo straipsnius taip pat archyvinių dokumentų pagrindu. Tačiau minėtame mašinraštyje yra duomenų, kurie galėtų papildyti oficialiąją istoriją. A. Leonsavičius 1984 m. sausio mėn. rašė:

„Kaip aukščiau minėjau, 1895 m. rugpjūčio 14 d. medinė bažnyčia sudegė. Grafas Steponas Pliateris de Broel savo apsukrumu gavo leidimą statyti naują – dabartinę bažnyčią. Jo dvaras buvo pusanthro kilometro nuo miestelio. Dar ir dabar yra išlikęs kumetynas ir kai kurie ūkiniai pastatai. Jis Cegelnės kaime pastatė plytinę, žmonės dirbo plytas, vežė akmenis ir statė bažnyčią. Daug lėšų statybai davė ne tik grafas, bet ir dvarininkai Lukoševičiai bei valstiečiai Jokūbauskai. 1896 m. buvo pradėti kasti pamatai, apie 2 sieksnių gylis, mat vietovė, kurioje stovi dabartinė bažnyčia, yra labai drėgna, negiliai požeminiai vandens. Bažnyčios projektas buvo su dviem bokštais, viduje – su kolonomis, lubos su gipsatūra. Tačiau, kaip pasakoja žmonės, grafas buvo labai atsargus, bijojo, kad jo neužgriūtų, tai įsakė nestatyti bokštų ir viduje kolonų. Lubų gipsatūra pakeista drobe. Fundatoriaus grafo ir jo artimųjų palaikai palaidoti po grindimis šventoriuje stovinčios koplytėlės (ne stebuklingosios). 1969 m. iš Varšuvos buvo atvažiavusi grafo Stepono Pliaterio jauniausioji dukra, aišku, jau senutė. Įėjusi į bažnyčią, kurią, dar jai esant mažai, statė jos tėvelis, pabučiavo apsiašarojusi bažnyčios grindis ir ilgai meldėsi. Tai buvo jaudinantis vaizdas“.

Beje, minėtoje koplytėlėje 1877 m. sausį palaidoti iš Rusijos atvežtos grafienės Albinos Aloyzos Pliater palaikai¹⁴.

Apie Antaną Baranauską, „nuolatinių nederlių, bado, choleros epidemijų sąlygomis“ negalėjusi net svajoti apie tolesnį mokymąsi, juolab kad nuo 1845 m. vidurinėse ir aukštesnėse mokyklose buvo padidintas mokestis už mokslą, literatūros tyrinėtoja Regina Mikšytė rašo:

„Išpranašautos didelės ateities siekti 1848 m. rugpjūčio 11 d. tėvas jį nuvežė pas Gelvonų kleboną Danevičių liokajum. Klebonas savo ruožtu žadėjęs vaikinaį pralavinti. Tačiau Baranauskas buvo paliktas savo valiai – laisvalaikiu jis rausėsi klebonijos bibliotekėlėje, mokėsi groti klavikordu ir rašinėjo tėvams laiškus, pagražindamas juos eilėmis. Praslinkus metams, klebonas liokajų grąžino namo, „kaip niekam tikusį“¹⁵.

¹⁴ LVIA, f. 604, ap. 4, b. 3095, l. 1.

¹⁵ Mikšytė R. *Antanas Baranauskas*, Vilnius, 1993, p. 14.



*Namas, kuriame
1848–1849 m. gyveno
Antanas Baranauskas.
2009 m. Laimutės
Bikulčienės nuotr.*

Tačiau minėtame mašinraštyje yra visai kitų, priešingų duomenų.

„Kun. Jonas Danevičius, būdamas vikaru Anykščiuosė ir dėstydamas tikyba mokyklose, pažinojo nepaprastai gabų berniuką – Baranauską Antuką. Tai apie jį mokytojas Lebedevas vaiko tėvui buvo pasakęs: „Tavo sūnelis bus didis žmogus, arba eis Sibirijon!“ Kai 1848 m. kun. J. Danevičius buvo paskirtas klebonu į Gelvonus, jis pasiėmė su savimi Antuką ir 1848–1849 m. laikė jį smulkiam patarnavimui (liokajum). Labai išsiilgęs savo tėvų, jis – 14 metų berniukas – čia bandė eilėraščiais reikšti savo ilgesį. Vėliau jis pats prisipažįsta, kad jo poezijos pradžia siekia 1848 m., kai jis buvo Gelvonuose“.

Iš mašinraščio sužinome, jog J. Danevičius mirė 1855 m. kovo 26 d., nepalikęs testamentu. Bažnyčia buvo geroje būklėje, klebonija nauja, prieš kelis metus pastatyta. 1849 m. Gelvonų dvaro grafienė Pliaterienė įtaisė dvaro bažnyčiai baldakimą. 1858 m. iš eglinio medžio padarytas naujas katafalkas su 4 laiptais ir 2 žvakidėmis. Generolas Gecevičius paaukojo gražų Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu paveikslą (senasis Marijos paveikslas koplyčioje buvęs sunaikintas). Bubliskių palivarko savininkas dvarininkas Jonas Laščeuskis savo 1860 m. rugpjūčio 23 d. testamentu nurodė, kad būtų palaidotas Gelvonų kapinėse jo nurodytoje vietoje. Savo ūkį ir palikimą – 14 785 rublius – jis pavedė tvarkyti savo artimam giminaičiui gubernijos sekretoriui Juozui Tšeciskui. Iš to palikimo Gelvonų klebonas kun. A. Šlanavičius gavo 200 rb (kuni-gams 37 rb). Broliai ir vargšams špitolėje po 30 rb, bažnyčios tarnams – 10 rb. Buvo nustatyta, kad ir ateityje kasmet būtų laikomos Gelvonų bažnyčioje Mišios už mirusįjį ir jo gimines; tam reikalui paliekama po 10 rb.

1872 m. grafo Gustavo Pliaterio medžiagomis ir lėšomis perstatyta bažnyčios varpinė. 1879 m. gegužę kun. Julijonas Pacevičius gavo lėšų iš naujo apdengti bažnyčią malksnomis ir suremontuoti abi koplyčias. 1892 m. Vilniaus gubernatorius „<...> leido bažnyčių aptverti mūro aptvaru, tik be jokių statulų ar koplyčių, ir bažnyčių iškloti medinėmis grindimis“.

„Nuo seno Gelvonų bažnyčioje ant sienų kabėjo keturi bažnyčios ir vienuolyno fundatorių Daumantų Siesickų portretai. Tai – Mistislavo vaivados Mykolo, Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės kuchmistro Kazimiero, Marijonos Siesickaitės-Radvilienės ir jos sūnaus Leono. Portretai piešti ant drobės aliejiniais dažais, įtvirtinti į 1 aršino aukščio ir į kiek platesnius juodos spalvos rėmus. Klebono kun. Baikščio nuomone, kiekvienas jų vertas apie 25 rb. 1890 m. dvarininkas Juozas Daumantas Siesickis, Leonardo sūnus, kreipėsi į Konsistoriją, prašydamas perleisti jam bažnyčioje kabančius jo senelių portretus, o jis už tai Gelvonų bažnyčiai paaukos 50 rublių. Konsistorija, atsiklaususi dekaną, jo prašymą patenkino“.

Ant grafo Pliaterio sklypo buvo senas bažnytinis namas. Kadangi dėl senumo jis buvo niekam nenaudingas, o tik sudarė pavojų kaimynams (audra galėjo jį nugriauti), tai klebonas prašė leidimo tą namą išardyti. Jo vertė buvo ne daugiau 3 rublių. Konsistorija leido tą namą nugriauti ir medžiagą panaudoti ūkio reikalams, o apie tai pažymėti inventoriuje.

Kun. Jurgis Zubrickis 1895 m. rugsėjo 14 d. pranešė:

„Gelvonų miestelyje yra dviejų aukštų buvusio vienuolyno pastatas; uždarius tą vienuolyną, jis buvo atiduotas stačiatikių cerkvei, bet per bažnyčios gaisrą rugpjūčio 19 d. sudegė kartu su bažnyčia; pasiliko tik vienuolyno sienos; ten pat gretimai stovi didelis, malksnomis dengtas ūkinis mūro pastatas. Šiuo metu visa tai parduodama. Taigi norėčiau nupirkti sudegusį vienuolyną ir tą ūkinį pastatą ir ten įrengti bažnyčią, kleboniją ir patalpas bažnyčios tarnams. Viskas apsieitų apie 7 000 rb, o naujai bažnyčiai pastatyti reikia ne mažiau kaip 40 000 rb ir jos statyba užtruktų kelerius metus“.

Konsistorija buvo prašiusi Vilniaus dekaną kun. Daniševskį nuvažiuoti į Gelvonus ir vietoje susipažinti su klebono pasiūlymu bei pareikšti šiuo reikalu savo nuomonę. Tačiau dekanas dėl daugybės darbų negalėjo šio uždavinio atlikti.

Kun. J. Zubrickis pranešė, kad 1895 m. rudenį grafas Gustavas Pliateris pradėjo rinkti parapijoje pinigus pastatyti Gelvonuose naują bažnyčią vietoj sudegusios. Rugsėjo mėnesio pabaigoje grafas buvo surinkęs 250 rb. O klebonas projektavo perdirbti sudegusį vienuolyną.

Gelvonų dvaro grafo Pliaterio žmona kreipėsi į Vidaus reikalų ministeriją, kad būtų leista – kol paaiškės klausimas apie naujosios bažnyčios pastatymą – kiekvieną dieną laikyti pamaldas koplyčioje, kuri nėra nukentėjusi nuo gaisro. Vilniaus gubernatorius 1895 m. rugsėjo 29 d. raštu pranešė Konsistorijai, kad vidaus reikalų ministras sutiko patenkinti šį grafienės prašymą.

1896 m. sausio 19 d. Gelvonų klebonas kun. Juozapas Deksnys pasiuntė Konsistorijai planą ir sąmatą Gelvonų naujosios bažnyčios, kuri turėtų būti pastatyta vietoj sudegusios. Jis pridėjo ir parapijiečių sutikimą prisidėti prie bažnyčios statybos savo pinigais ir medžiagomis. Senoji bažnyčia buvo medinė ir ją supo gana aukštas

akmenų mūras; jos atstumas nuo dabartinio stačiatikių namo (buvusio vienuolyno) buvo 5,3 sieksnio. Plane numatytoji bažnyčia bus iš nedegamos medžiagos ir nors ji stovės tame pačiame šventoriuje, bet nuo stačiatikių pastato už 10 sieksnių; gaisro atveju nebus jokio pavojaus. Vilniaus gubernatorius, atsižvelgdamas į visa tai, kas išdėstyta, 1896 m. birželio 13 d. raštu Nr. 1170 leido statyti Gelvonų šventoriuje naują bažnyčią pagal prisiųstą planą ir sąmatą; taip pat leido rinkti šiai statybai savanoriškas aukas.

Gelvonų bažnyčios statyba aprašyta P. Spurgevičiaus straipsnyje „Gelvonų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčia ir pranciškonų vienuolynas“.

Iki 1903 m. bažnyčioje pamokslai buvo sakomi ir giesmės giedamos tik lenkų kalba, o nuo tų metų kunigai įvedė papildomas pamaldas – pamokslą sakydavo ir giedodavo per šventes paeiliui tai lietuvių kalba, tai lenkų.

1905 m. rugsėjo pradžioje klebonu buvo paskirtas kun. Antanas Šimeliūnas. Lietuviai buvo nepatenkinti, kad jis palaikęs lenkiškai kalbančiuosius ir skundė jį gubernatoriui, kad už patarnavimus ir bažnyčios statybai užbaigti reikalaujamas per didelių mokesčių. O juk vaikai ir senesni žmonės lenkų kalbos visai nesuprantą. Seniau „už paskambinimą imdavę 30 kp, o dabar rublį su kapeikomis...“

Gubernijos vadovybė, susipažinusi su abiejų pusių skundais, 1906 m. spalio 20 d. raštu pareiškė nuomonę, kad nėra pagrindo paisyti tų skundų, o kun. A. Šimeliūną pavadino „sąžiningu, uoliu ir teisingu kunigu“.

Teisindamasis dėl jam daromų priekaištų ir skundų, kun. A. Šimeliūnas 1909 m. pradžioje paaiškino, kad 1908 m. rugsėjį į Kulniškių kaimą pas Feliksą Čižiūną atvyko kun. Stanislovas Stakelė ir pasikvietę dar Antaną Martynką iš Antakalnių, Adomą Tatarėlį iš Januvkos, Praną Petrašiūną iš Tilvikų ir Adomą Dambrauską iš Šarkaičių, juos prikalbėjo parašyti melagingą skundą, kurį jie visi ir pasirašė, o vėliau pridėjo parašus ir ten nebuvusieji.

Yra žinoma, jog 1906 m. buvo įsteigta Sajunga pagrąžinimui teisių lietuviškajai kalbai Rymo katalikų bažnyčiose, kurios narių buvo ir Gelvonų parapijoje¹⁶.

Aprašyta naujoji bažnyčia.

„Puiki mūro bažnyčia pastatyta 1898 m. ant akmeninio 3 aršinių gylio ir 3–4 aršino pločio pamato. Pamatų viršutinė dalis (cokolis) 2 aršinių aukščio, tašytų akmenų, sujungtų cementu.

Sienos iš akmenų ir plytų, sujungtų cementu, iš lauko nudažytos aliejiniiais dažais. Stogas ant dvilinkų gegnių, sutvirtintų geležinėmis juostelėmis, ištiesai dengtas skarda ir lentomis, nudažytas. Nuo stogo į apačią 10 vandentiekio vamzdžių, ant stogo trys geležiniai kryžiai. Durys ažuolinės ant geležinių kablių ir kilpų su spygnomis. Didžiosios durys dvivėrės, kitos trys lauko ir viduje dvi – vienvėrės. Bažnyčioje 17 langų. Viduje bažnyčia ištinuota. Presbiterijoje lubos apmuštos lentomis ir dažytos, ten du langai su dangiškos spalvos stiklais. Bažnyčioje grindys ažuolinės, o presbiterijoje išklotos cementinėmis plytelėmis. Didysis medinis altorius – Aušros Vartų Dievo Motinos kopija. Aukštai šv. Antano paveikslas,

¹⁶LVIA, f. 378, BS, 1908 m., b. 413, l. 49.

Jurgio Simanavičiaus iš Bukonių auka (jis yra paaukojęs dar 400 rb didžiajam altoriui). Iš šonų nišose dvi medinės figūros – Išganytojo Švenč. Širdies ir Švč. Mergelės Marijos.“

1908 ir 1909 m. žiemą vagys buvo išilaužę į bažnyčią ir padarė žalos, tai klebonas prašė išrūpinti teisę šaunamajam ginklui laikyti. 1909 m. rugsėjį Vilniaus gubernatorius persiuntė vyskupijos valdytojui bilieta, kuriuo leido įsigyti ir laikyti vieną revolverį naktiniam sargui, saugančiam Gelvonų bažnyčią ir jos turta.

Yra pateikta Giedraičių dekanu 1910 m. gruodžio 12 d. rezoliucija dėl kalbos vartojimo bažnyčioje, kurioje nurodyta: „*Gelvonai – pamokslai (lietuvių ir lenkų kalbomis) iš eilės, per atlaidus – du, vienas po kito; giedojimai iš eilės“.*

Parapijos kapinėms buvo padaryta nauja mūro tvora, kad laidojant žmones būtų išvengta kokių įtarimų ar nesusipratimų, klebono prašymu buvo gautas leidimas kapines iš naujo pašventinti. Tuo reikalu yra 1914 m. liepos 10 d. valdytojo rezoliucija. Kartu leista pašventinti atnaujintą grafų Pliaterių šeimos koplyčią Gelvonų dvare.

1937 m. aprašoma namo, kuriame gyveno A. Baranauskas, būklė: „*Senas medinis gyvenamas namas sode yra buvęs gana didelis, bet per apsileidimą supuvo <...>“.* Tuo metu parapiinės kapinės kun. R. Juknio pastangomis buvo aptvertos iš priekio ir vieno šono akmenine tvora, o kiti du šonai medine. Vietoj buvusių senų medinių vartų pastatyti mūriniai. Kapinėms išplėsti iš Žemės reformos valdybos gautas 1 040 ha žemės sklypas. Nurodyta, kad kapinės dar yra šiuose parapijos kaimuose: Kušniškių, Antakalnių, Zubėlių, Pasodniūku, Liūkonių, Lāpiškių, Karāliškių, Mančiūšėnų, Mažeikiškių. 1937 m. parapijai priklausė 82 vietovės, kuriose gyveno 2 578 moterys ir 2 298 vyrai – iš viso 4 876 žmonės¹⁷.

Nurodyti Gelvonų bažnyčios vikarai:

„Vikaras kun. Jonas Mikučionis (1898–1928) buvo perkeltas vikaru į Daugų 1928 m. liepos 14 d., o jo vieton į pagalbą duotas mansjonarijos kun. Jonas Masiulis (1862–1887). 1932 m. lapkričio pabaigoje Gelvonams paskirtas vikaras kun. Jonas Švedys (1904–1929), bet kitų metų pabaigoje jis buvo perkeltas į Ūnuškį, o į jo vietą atkeltas kun. A. Petraitis. Tačiau neilgai ir tas vikaravo – jį pakeitė kun. Jonas Kazlauskas (1906–1933), paskui (1935–1939) kun. Antanas Slešauskas (1909–1934), o nuo 1939 m. kovo 11 d. kun. Petras Budrauskas (1900–1936) ir pagaliau 1941 m. rugsėjo 15 d. buvo paskirtas kaip mansjonarijus kun. Stanislovas Šlamas (1866–1898), kuris 1951 m. lapkričio 3 d. mirė Joniškyje, kur ir palaidotas“.

Pateikta Gelvonų parapijoje pakrikštytų, sutuoktų ir palaidotų žmonių suvestinė:

Metai	Pakrikštyta	Sutuokta	Palaidota
1914	128	25	90
1915	113	19	130
1916	102	18	87
1928	144	46	?
1929	166	48	88

¹⁷LVIA, f. 604, ap. 1, b. 13902, l. 7–8.

(tęsinys)

Metai	Pakrikštyta	Sutuokta	Palaidota
1930	151	49	96
1931	139	43	87
1932	148	46	87
1933	130	37	83
1934	114	37	72
1935	116	34	80
1936	114	29	71
1937	106	41	79
1938	109	43	58
1939	97	32	72
1940	136	35	23 (?)
1941	113	50	64
1942	117	40	72
1943	120	40	76
1944	128	30	77
1945	89	12	67
1946	73	26	41 (?)
1947	84	29	
1948	84	38	
1949	88	36	
1950	86	49	

Gelvoniškė mokytoja Genovaitė Pilipavičienė, remdamasi mūsų aptariamo ma-
šinraščio ir savo surinktais duomenimis, sudarė Gelvonų kunigų, kunigavusių po
1831 m. Pranciškonų vienuolyno uždarymo, sąrašą (patikslino V. Girininkienė):

Kunigavimo metai	Vardas ir pavardė	Pastabos
1831	Liudvikas Klimanskis, J. Šeremetjevas	
1832	Jonas Velavičius	
1836–1844	Adomas Daujotas	
1848–1855	Jonas Danevičius	
1857	Adomas Šlepvicius	palaidotas Gelvonų kapinėse
1879–1880	J. Pacevičius	palaidotas Gelvonų kapinėse
1885–1889	Pranciškus Baikštys	
1892–1893	J. Labokas	
1893–1895	Jurgis Zubrizckis	
1896	Juozas Deksnys	
1897	Juozas Mironas	
1898–1902	Jonas Krinskis	
1902–1903	Ignotas Kazakevičius	
1903–1905	Jonas Mašiusis	palaidotas Gelvonų bažnyčios šventoriuje
1905–1911	Antanas Šimeliūnas	
1911–1915	Danielius Buivis	
1915–1927	Rapolas Juknys-Juknevičius	
1929–1937	Adomas Žemaitis	Gelvonų progimnazijos kapelionas
1937–1941	Juozas Kraujalis	
1941–1944	Alfonas Petraitis	mirė Afrikoje
1944–1954	Dr. Juozas Stakauskas	
1954–1982	Aleksandras Leonsavičius	
1982–2002	Kanauninkas Jonas Pilka	palaidotas Gelvonų bažnyčios šventoriuje
2002–2004	Povilas Stankevičius	
Nuo 2004 m.	Vilius Kiškis	

Bagaslaviškio parapijos daraktoriai ir jų mokyklos 1883–1910 metais

*Kazimieras Skebėra**

Parengė Albinas Masaitis, Vida Girininkienė



*Kazimiero Skebėros
namas Bagaslaviškyje*

Pirmasis, daraktorius, kuris žinomas Bagaslaviškio parapijoj, buvo Juozapas Vingrys, vadinamas Juzaku. Tai buvo plačių pažiūrų žmogus. Ir išsilavinęs, ir apsiskaitęs, ir gyvenimo patyrimo turįs, buvęs baudžiauninkas, anksčiau atleistas iš jos, mokėjęs ir laisvai skaitęs vokiečių, lenkų ir rusų kalbomis. Ir net žiloj senatvėj dar fenomenalią atmintį turėjęs. Kartą perskaitęs knygą, galėjo bemaž pažodžiui ją atpasakoti. Į senatvę jis buvo labai panašus į mūsų „mužikų“ poetą Antaną Strazdelį, kaip jį yra pavaizdavusi Romerienė savo paveiksle.

Gyveno Juozapas Vingrys-Juzakas Šeiniūnų sodžiuje dūminėj pirkelėj, bemaž gale sodžiaus prie pat kelio Bagaslaviškis–Mūsainkai. Vedė labai vėlai. Statė puikias krosnis ir krosneles, labai gražiai pynė šiaudais ir nendrėm. Bet gražiausiai pada rydavo ir visokiais ornamentais išdrožinėdavo kultuves, rankšluostines, kočėlus, druskines, grėbliakočius, rateliams verpstes ir daug ko kito. Juzako darbai būdavo ypač gražūs ir stipriai padažyti. Todėl jis ir užsakymų daug turėdavo.

Slaptai J. Vingrys vaikus pradėjo mokyti, rodos, nuo 1883 m. Mokė savo, Šeiniūnų kaimo vaikus. Pirmasis pas daraktorių Juzaką mokslo gavo Jurgis Tiešis iš Stavarýgalos sodžiaus, vėliau tapęs provizoriumi ir Gelvonų miestelio vaistininku.

J. Vingrys vaikus pradėdavo mokyti vėlai rudenį, po Visų šventųjų, kai galvijų bandas uždarydavo į tvartus ir piemenys tapdavo laisvi nuo ganymo. Baigdavo – pavasarį, apie balandžio 23 d.

J. Vingrys-Juzakas mokė skaityti, rašyti, skaičiuoti ir istorijos. Būtinai Lietuvos istorijos. Jis skaitė T. Narbutą, I. Kraševskį lenkiškai. Reikia čia pastebėti, kad daug Juzako mokinių garsiai sunkiai skaitydavo. „Prakaituodami“ rašydavo ir skaičiavimo veiksmus: sudėti, atimti, daugybą, dalybą iki tūkstanties. Darydavo

* Autoriaus straipsnis papildo ir pateikia naujų duomenų apie Bagaslaviškio daraktorių ir slaptąsias mokyklas. Tekstas suredaguotas pagal lietuvių kalbos reikalavimus.

neblogai. Na, bet jau savo tautos istoriją žinodavo net negabiausias geriau, nei šių laikų istorijos fakulteto studentas. Tiesa, 1831 ir 1863 m. sukilimų faktus daraktorius savo mokiniamis įdiegdavo labai įtikinamai, nes jis tuos abu sukilimus gerai žinojęs, jų dalyvis buvęs. Kunigą Antaną Mackevičių jis laikęs ne tik savo tautos patriotu, didvyriu, bet lygiu Garibaldžiui. Gal dar daugiau. Esą Džiuzepė Garibaldi, kur tik jis nekovojęs, visur jautęs savo pergalę, o Antanas Mackevičius po kurio laiko supratus, kad iš svetur negausi ginklų, nes aniems rykliams caras artimesnis nei mažiukė užguita Lietuva. Jis sakė:

„Privalome kovoti ir mirti, kad taptume pavyzdžiu kitiems, kurie ateis kovoti po mūsų... O jie ateis, nes prievarta visados nestipri... Tik jie bus pajėgesni, nes iš mūsų paims patyrimą...“

Mokė J. Vingrys-Juzakas 4–7, kartais 10 ir daugiau mokinių (1895 m. – 13). Tėvai ar globėjai už mokinių mokėdavo daraktoriui Juzakui vieną griveną (10 kapeikų) mėnesiui. Kiti, matydami savo vaiko pažangą, atnešdavo kokio nors maisto: lašinių, dešros, kumpio ar skilandžio. Tai priedas.

Daraktoriaus Juzako mokslo priemonės buvo tokios: skaitymui – senas „Aukso altorius“, maldų knyga, o rašydavo ir skaičiavo ant marmurinių lentelių su vadinamuoju grifeliu. Tos lentelės buvo patogios tuo, kad parašius ant jos raidę, žodį ar skaičių negerai, – galėjai nutrinti ir vėl rašyti. Šasiuvinyje to nepadarysi. Be to, ir tų šasiuvinų nelengva buvo gauti. Reikėdavo vykti net į Vilnių (70 varstų), norint jų nusipirkti. O tai ne visados buvo galima padaryti, nes Juzakas arklio neturėjo. Naudodavos kieno nors paslauga arba pats pėsčias keliaudavo į Vilnių ir iš ten parsinešdavo šasiuvinų, pieštukų, plunksnų (jau metalinių) ir rašalui miltelių, kuri gamindavo pats. Užvirindavo balos vandenį, tik ne šulinio ar upelio, supildavo į butelį, įberdavo tų miltelių ir būdavo rašalas, žinoma, juodos spalvos, kaip tušas.

Kitų „mokslo priemonių“ J. Vingrys-Juzakas neturėjo ir tuo laiku, atrodo, jos jam nebuvo reikalingos. Kad vaikas išmoktų skaityti, rašyti ir skaičiuoti, užteko „Aukso altoriaus“ ir marmurinės lentelės su grifeliu. Šasiuvinis buvo didelė prabanga. Į jį rašydavo tik tie, kurie buvo išmokę rašyti gražiai.

Tiesa, Juzako mokiniai turėjo „privilegiją“, panašią kaip ir universitetų studentai, – kada norėdavo ateidavo į pamokas, o kada nenorėdavo – neateidavo. Arba pradėdavo „mokslą“ tada, kada jam leisdavo sąlygos; taip pat ir baigdavo. Mat jo mokiniai bemaž visi buvo piemenys. Rudenį baigiasi ganiava – droži „mokyklon“, žinoma, jei tėvai to nori, ir jei pats turi norą. Pavasarį, išginus galvijus į pievas ir pūdymus, „mokslas“ baigėsi. Žinoma, būdavo ir išimčių. Turtingesniųjų ūkininkų arba tų, kurie žemę atiduodavo iš pusės, vaikai galėdavo mokytis ir vasarą.

Reikia pažymėti, kad tėvai mielai leisdavo savo vaikus mokytis į daraktoriaus Juzako „mokyklą“, nors už tai ir mokėjo mokesť už mokslą, o neleisdavo į Bagaslaviškio valdišką mokyklą, kurioje mokslas buvo nemokamas ir mokslo priemonių buvo įvairesnių, o gal ir patogesnių.

Neleisdavo todėl, kad ten mokė tik rusų (maskolių) kalba. Ir mokytojas buvo rusas, nemokėjęs lietuviškai. Dėl to tėvai geriau rizikuodami gauti bausmių ir turėti nemalonumų atiduodavo savo vaikus Juzako nelegalion mokyklon, bet su savo gim-

tą kalbą. Be to, jų vaikus mokė mokytojas, visų labai mylimas. Daraktoriaus J. Vingrio-Juzako mokymo metodika buvo savita, jo mokiniai istoriją, ypač Lietuvos, mokėjo geriau nei valdiškų gimnazijų aukštesniųjų klasių mokiniai. Be to, jie labai gražiai, tiesiog kaligrafiškai rašė. Jo mokinys Jurgis Tiešis, vėliau tapęs provizorium, įstojo į ketvirtą gimnazijos klasę. Ignas Jankūnas iš Šeiniūnų, vėliau tapęs žymiu rašytoju ir diplomatu, įstojo į Musninkų valsčiaus valdžios mokyklos 4-tą klasę. Feliksas Aniūkštis eksternu baigė Gelvonų dviklasę mokyklą ir mokėsi Širvintų vidurinėje mokykloje.

Antras daraktorius buvo Baltramiejus Užkurnys iš Pyplių kaimo. Be gimtosios kalbos, mokėjo rusų ir „kresų“, vadinamąją tuteišių (lenkų) kalbą. Buvo išsilavinęs, apsiskaitęs, kalbėjo truputį prikimusi, bet labai gražiu balsu, švelniu, gyvu. Kalbėjo kaip prityręs oratorius, nieko nereikalingo nesakydavo. Jį vadino Demostenu.

Vaikus mokė skaityti, rašyti, geografijos ir istorijos. Skaityti mokė iš elementoriaus. Tik kas jo autorius ir leidėjas – nežinoma, nes jis buvo jau be viršelių ir labai sudėvėtas. Daraktorius jį labai saugojo ir niekam į rankas imti neduodavo. Mokiniai būdavo susodinami prie didelio stalo, o elementorių padėdavo vidury to didelio stalo. Kiekvienas mokinys iš šios „šventenybės“ skiemenuoti $b a = ba$, $d a = da$, $m a = ma$ privalėjo išmokti atmintinai. Po to sudėti žodį jau ne atmintinai, bet sąmoningai. Taip ir atskirus sakinius. Pas B. Užkurnį vaikai skaityti išmokdavo greitai. Ir skaitydavo gražiai, pilnu, tvirtu balsu. „*Jei ką gerai žinai, šitai reišk garsiai ir tavim tikės, kad žinai*“, – sakydavo daraktorius.

Mokant rašyti, marmuro lentelės ir grifelio jis nenaudojo. Visi jo mokiniai rašydavo tik metalinėm plunksnom, įdėtom į specialius kotelius. Ir rašydavo į sąsiuvinius. Visa tai jis parūpindavo, o vaikų tėvai atsiskaidydavo. Mokestis už mokslą būdavo visiems vienodas – du auksinai už visą žiemą. Pažymėtina, kad daraktorius B. Užkurnys į savo mokyklą mergaičių nepriimdavo. „*Vyrui visur reikalingas mokslas, o moteriai, kad ir išmoks, kai tik ištekės, visą mokslą kiaulės užknis*“, – sakydavo.

Ir Pyplių daraktorius Baltrus Užkurnys, kaip ir Šeiniūnų daraktorius Juozapas Vingrys-Juzakas, labai stengdavosi savo auklėjamus vaikus išmokyti Lietuvos istorijos.

„Gali tu visko mokėti: rašyti, skaityti, skaičiuoti, geografijos ir kitų mokslų, bet jei tu nemokėsi savo tautos istorijos – tu esi durnius“, – sakydavo labai rimtai.

Užtat ir Baltrus, kaip ir Juzakas, daug mokė istorijos. Kitom disciplinom – rašymui, skaitymui – vienos dviejų valandų pakako, o istorijai skirdavo 3–4 ir net 5 valandas. Jo mokinys savo tautos istoriją privalėjo žinoti, kaip „Tėve mūsų“, o gal ir dar geriau...

Ir šiandien, sulaukęs 88 metų, džiaugiuos ir didžiuojuos, kad buvau daraktoriaus Baltraus Užkurnio mokinys. Mokiaus pas jį 1902 m. tris mėnesius. Už tai tėvelis sumokėjo du auksinus 30 kapeikų. Ir anksčiau jau mokėjau skaityti ir rašyti. Atėjau pas Baltrų visiškai aklas, bet jis ir šituos mano mokslus žymiai pagerino, ypač išmokino rašyti kaligrafiškai ir pasirašinėti visą vardą ir pavardę. Būdamas tik aštuonerių metų, iš savo pirmojo mokytojo daraktoriaus B. Užkurnio sužinojau, kad kunigaikštis Kęstutis buvo pats garbingiausias ir tauriausias riteris iš visų Lietuvos kunigaikščių, kad jis vedė paprastą Palangos žvejų dukrą Birutę, kuri pagimdė

sūnų Vytautą, vėliau tapusį dideliu karvedžiu ir dideliu politiku; kad karalių Mindaugą nužudė Lietuvos priešai, kurie bijojo jo planų – suvienyti visus Lietuvos kunigaikščius po viena vėliava ir taip sudaryti kumštį, kuri bus triuškinanti ir kryžiuočiams, ir totoriams, ir maskoliams; kad 1794, 1831 ir 1863 metų sukilimai prieš maskolius buvo pralaimėti dėl nebuvimo karui parengtų žmonių ir, svarbiausia, kad jie neturėjo aiškios programos, pakilių šūkių, kaip politinių taip ir socialinių, dėl kurių Lietuvos muzikas baudžiauninkas privalėjo mirti arba tapti laisvu. Tai buvo ponų nevykęs pasišvaistymas, kuris labai skaudžiai atsiėjo Lietuvos žmonėms...

Sužinojau ir tai, kad maskolių popai ir lenkų kunigai siekė sunaikinti Lietuvos kultūrą, pirmiausia sunaikinant mūsų kalbą, kuri yra seniausia gyvoji kalba Europoje, sanskrito senumo. Ir dar daug daug ką sužinojau.

Šitos mokyklos ir pamokos jose buvo slaptos ir labai slaptos. Už tokias pamokas grėsė kalėjimas ir Sibiras, nes lietuviškas žodis, spausdintas ar rašytas, buvo draudžiamas. Ir vis tik žmonės savo vaikus leido į slaptas mokyklas pas daraktorius, o neleido į valdžios, nes ten buvo mokoma tik maskolių kalba, o čia tik gimtąja, lietuvių. Pyplių sodžiuje pas Baltramiejų Užkurnį 1895 m. buvo 11 mokinių, o Bagaslaviškyje, už vieno varsto maskoliškoj – 7 mokiniai. Ir įsimintina, kad Pyplių sodžiuje gyveno prižiūrėtojas Bartaška, kuris niekad daraktoriaus B. Užkurnio gryčios nepatikrino, nors dažnai matė, kad Baltramiejaus kieme visada būrys vaikų.

Daraktorius B. Užkurnys, kiek žinoma, pas save vaikus slapta pradėjo mokyti 1892 m.¹ Buvo reiklus ir griežtokas. Gerus mokinius ne tik pagirdavo, bet ir savo didele plaštaka per galvutę paglostydavo, o apsileidėlius arba padaužas medine liniuote per delną pliekdavo, ant pripiltų kampe žirnių paklupdydavo.

Kad neužkluptų žandarai, susirinkus vaikams, jis duris uždarydavo ir velke užkišdavo. Priemenėj stovėdavo dvejose kopėčios užlipti ant aukšto. Jei kiltų pavojus, mokiniai tuoj pat privalėjo atsидurti ant aukšto ir užsitraukti ten kopėčias. Ir visa tai turėjo būti padaryta tyliai ir operatyviai, be jokio įtarimo. Bet per visą jo aštuoniolika nelegalaus mokytojavimo metų darbą šia priemone nereikėjo pasinaudoti.

Tiesa, daraktoriaus B. Užkurnio mokymo programoj nebūdavo dainų, nors jis turėjo kad ir nestiprų, bet gražų balsą ir dainuodavo kartu su savo mokiniais. Ypač jo labai mėgiamos būdavo Maironio „Jau slavai sukilo“ ir „Užtrauksim naują giesmę, broliai“. Dainuodavom ir kitas, bet šitos buvo populiariausios. Dar dainuodavom pypliečių mėgiamiausią – „Gersim broliai, uliavosim, rytoj šventa – išmiegosim“.

Daraktorius Baltramiejus mane mylėjo labiausiai už dainas. Kiek manęs ten aštuonių metų buvo – pipiras, bet balsą turėjau „didelį“ ir jau tada gražų. Mūsų chore buvau vadinamas *zavadila*.

Visi mes, mūsų gerojo daraktoriaus Baltramiejaus mokiniai, ir suaugę, išėję į mokslus ir žmones arba likę vietoj ūkininkauti, visi, net ir tie, kuriuos jis ir baudė – visi jį mylėjom. Labiausiai mylėjom už jo Lietuvos istorijos pasakojimus ir už didelį teisingumą. Jis iš tikrųjų buvo mūsų lietuviško kaimo Demostenas.

1894 m. Bagaslaviškin atvyko žinomas poetas, publicistas, visuomenės veikėjas kanauninkas Silvestras Gimžaus-

¹ „Daraktoriauti pasiūlė 1893 m. į Bagaslaviškio parapiją atkeltas kun. S. Gimžauskas. Mokė vaikus Sedūnų, Šeiniūnų, Pyplių, Pociūniškio, Motiejūnų kaimuose (Bagaslaviškio parapijoje). Platino liet. spaudą“, – B. Kaluškevičius, K. Misius. Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai, 1864–1904, Vilnius, 2004, p. 497.

kas, kuris tuoj pat susipažino su vietos žymesniais žmonėmis: Petru Janukaičiu, Mataušu Sargeliu, Juozapu Aniukščiu ir, didžiausiai jo laimei, su abiem daraktoriais – Juozapu Vingriu-Juzaku ir Baltramiejumi Užkurniu.

Šitų pažinčių dėka, kanauninkas S. Gimžauskas, kaip jis vėliau sakė, įgyvendino savo seną svajonę – steigti slaptas lietuviškas mokyklas. Besikalbėdamas su šiais Bagaslaviškio parapijos šviesuoliais iš *dūšios*, kaip moka tik tie atlapaširdžiai aukštaičiai, kanauninkas greitosiomis jiems išdėstė savo norus – įkurti čia, parapijoje, slaptas lietuviškas mokyklas, kurios, jo manymu, bus vienintelė atspara prieš maskolius ir lenkus.

Žinoma, šis jo pasiūlymas iš jo naujų „apaštalų“ susilaukė džiaugsmingo pritarimo, nes ir jie žinojo, kad reikia išsiugdyti ne tik sau ūkyje užvadą, bet ir formuoti naujus kovotojus prieš mūsų tautos priešus. O priešai nesnaudžia – maskoliai steigia mokyklas lietuvių vaikams rusų kalba, kuriose mokys mūsų jaunimą garsinti tautos tironą ir jo satrapus. Dar skaudžiau, kad ir pats toks mokytojas nemoka lietuvių kalbos ir dvasiškai kankina jaunas sielas, kurios taps sužalotos ir nežinia, į kur jos ateityje palinks... Kol nepavėluota, reikia priešų užmačioms užbėgti už akių.

Vienas priešas, uždraudęs gimtąją kalbą raštą ir spaudą, pirmiausia stengiasi lietuvišką jaunimą nutautinti per mokyklas, o kitas priešas tai padaryti nori per sulenkintas bažnyčias, per suaugusius tikinčiuosius.

Pirmiausia Petras Janukaitis, bažnyčios kantorius, knygnešys ir žymus vietos veikėjas, sutiko pas save Jasiškio viensėdyje įsteigti tokią slaptą mokyklą ir joje daraktoriauti. Po to, kartu su kanauninku jiedu aplankė Mataušą Sargelį Raistalindžių sodžiuje, Juozapą Aniukštį Šeiniūnuose, Vincą Pociūną Pociūniškio sodžiuje ir Juozapą Aleksandravičių Dainių sodžiuje. Visi jie sutiko daraktoriauti. Žinoma, kartu su jais į šią organizaciją įsijungė ir Juozapas Vingrys-Juzakas bei Baltramiejus Užkurnys, jau anksčiau daraktoriauė ir turėję savo slaptas mokyklas.

Kanauninkas S. Gimžauskas, P. Janukaičio lydimas, aplankė Juozapą Aniukštį Šeiniūnų sodžiuje ir čia nutarė įsteigti slaptą lietuvišką mokyklą. J. Aniukštis sutiko daraktoriauti. Jis buvo išsilavinęs, apsikaitęs, Peterburge baigęs šešias gimnazijos klases ir amatų mokyklą, garsėjo kaip auksinių rankų žmogus, dirbo stalių dirbtuvėse inkrustatoriumi. Dėl sveikatos grįžo į savo brangius Šeiniūnus ir čia staliavo.

J. Aniukščio gryčia buvo erdvi, su dideliais langais ir pušinėmis grindimis, kas tais laikais mūsų kaimuose buvo retenybė. Jo gryčia turėjo du išėjimus. Vienas paradinis, pro kurį ateidavo kaimynai ir svečiai, o kitas ūkinis, pro kurį išėjęs papuoli į erdvų kiemą, apsuptą klėties, tvarto, daržinės ir klojimo. Labai patogi vieta anuometinei slaptai mokyklai. Jaunimui susirinkus pamokoms, paradinės durys būdavo užrakintos. Jei žandarai prie jų, mokiniai su visom mokymo priemonėm kieman ir išsiskirsto po tuos pastatus, kurie iš vidaus užsirakina. Tiesa, per dvylika tos mokyklos egzistavimo metų šituo nereikėjo pasinaudoti, nes niekas Juozapo Aniukščio neaplankė ir netikrino. Šeiniūniečiai žmonės buvo dori, tarp jų nebuvo niekšo ir išdaviko.

Kadangi Šeiniūnų sodžius buvo didelis ir jaunimo jame buvo daug, kanauninkas S. Gimžauskas, P. Janukaitis ir J. Aniukštis nutarė įsteigti ne tik vaikų, bet ir suaugusiųjų mokyklą. Daraktorius J. Aniukštis po pietų porą valandų mokys mažuosius 8–13 metų, o vakare – suaugusiuosius. Mokė kas antrą dieną tris dienas per savaitę.

Vadovėlius ir visą rašomąją medžiagą parūpino kanauninkas S. Gimžauskas. Vaikams, taip pat ir suaugusiesiems, jis atvežė K. Aleknavičiaus „Elementorių, arba

lengvą mokslą skaityti“, išleista 1846 m., ir „Pradžiamokslį rankos raszto“, skirtą Lietuvos jaunuomenei, išleista 1892 m. Vaikams rašyti buvo atgabenta marmuro lentelių ir grifelių, o suaugusiesiems – sąsiuvinų ir metalinių plunksnų, įtvirtintų mediniuos koteliuos. Juodą rašalą gamindavosi patys mokiniai. Krautuvėje pirktų dažų įberdavo buteliukan ir užpildavo lietaus ar ištirpdyto sniego vandeniu. Juodi pieštukai buvo skaičiams rašyti ir uždaviniams spręsti.

Geografijos mokė tik iš žemėlapių, nes lietuvių kalba tada geografijos vadovėlių dar nebuvo. Suaugusiems mokiniams geografinių žinių daraktorius pateikdavo iš rusišku ar lenkišku vadovėlių, tekstus išversdamas į lietuvių kalbą. Lietuvos istorijos vadovėlių tada dar irgi nebuvo, o Simono Daukanto istorijos Bagaslaviškio dar nebuvo pasiekusios. Tai buvo 1894 m. rudenį. Daraktorius J. Aniuškis Lietuvos istorijos pasakodavo tik vyresniems savo grupės mokiniams. Mažiesiems ir suaugusiems pasakodavo pats kanauninkas. Daraktorius J. Aniuškis vadovavosi T. Narbuto, I. Kraševskio, Lelevelio, Strykšovskio ir kitų istoriniais šaltiniais. Žinoma, išvertęs į lietuvių kalbą ir atrinkęs, kas reikalinga.

Tai daraktorius Juozapas Aniuškis darydavo tik protarpiais, nes paprastai Lietuvos istoriją jo „mokykloje“ pasakodavo tik pats kanauninkas S. Gimžauskas. Jis visados atvykdavo į Šeiniūnus (1,5 varsto) lydimas savo gerojo Bernardo jau gerokai sutemus, kad mažiau kas pastebėtų, tuo labiau nereikalingos akys. Kanauninkas, kaip sakiau, pasakodavo Lietuvos istoriją suaugusiems ir mažiems J. Aniuškio mokiniams. Be to, jo paklausti ateidavo ir daug Šeiniūnų sodžiaus žmonių. Ne tik jaunimo, kuris mokėsi, bet ir suaugusiųjų, vedusių, net senių. Daug ateidavo ir moterų.

Vyresnieji susėdavo ant ilgų suolų, sustatytų pasieniais, o jaunimas – ant grindų. Pas J. Aniuškį buvo grindys ne tik seklyčioj, bet ir gryčioje. O kiti talpindavosi priemenėj ir seklyčioje, nes gryčioje, kad ir didelėj, netilpdavo.

Iš anksto kaime visi žinodavo, kada kanauninkas S. Gimžauskas atvyks pasakoti Lietuvos istorijos, todėl jos klausyti susirinkdavo apie 154–200 žmonių. Ir visi sutilpdavo, ir visi gerai girdėdavo, ką prelegentas kalbėdavo.

Padarydavo taip: priemenėj prie pat durų pastatydavo staliuką ir taburetę atsisėsti. Ant staliuko padėdavo 16 numerio lempą. Gryčioje ir seklyčioje po mažą spingsulę. Visos durys į abi puses (gryčion ir seklyčion) būdavo atidarytos. Prelegentas atsistodavo kamputyje prie mažo staliuko. Katakombiška aplinka atitiko laiko dvasią. Žmonių nuotaika, tikėjimas prelegentu – įstabiausias. Tyla tokia, kad, atrodo, girdėti, kaip plaukas auga ir žmogaus širdis plaka...

Kanauninkas Silvestras Gimžauskas kalbėtojas buvo geras, tartį turėjo aiškia ir labai gražia, truputį uteniška, tegul ir ne griausminga, bet už sienos girdimą, net užkrosnio kamputyje.

Senosios Lietuvos istorijos šaltiniais jis remdavosi tik prabėgom. Mindauga, Gedimina, Kęstutis, Algirdas ir jų laikų epochas paminėdavo trumpai, bet konkrečiai, kas buvo būdingiausia. Prie Vytauto sustodavo ilgiau:

„Šitą didįjį Lietuvos kunigaikštį reikėtų laikyti Lietuvos karaliumi, nes jis buvo protingiausias, reikliausias, karingiausias ir geriausias politikas. Jei ne Vorkšlos mūšis, kuris pasiėmė labai didelę auką iš

lietuvių, bet ir nuleido ten kraujo totoriams, kurie tapo visiškai bejėgiai, šiandien mes tokios Europos neturėtume. Ji būtų mongoliška... Jei ne Žalgiris, kuriame taip pat lietuviai paaukojo daug savo sūnų, vargu Lietuva būtų gyva, o ir šiuo metu agresyvūs mūsų tautos kankintojai – maskoliai, kaip ir lenkai, neegzistotų...“

Visados ilgiausiai jis apsisistodavo prie Lietuvos Atgimimo skeleidėjų – „Aušros“, „Varpo“, „Tėvynės sargo“ ir jų įkūrėjų bei darbuotojų – J. Basanavičiaus, V. Kudirkos, J. Šliūpo, Mikšio, Jankaus, Vaižganto ir kitų. Knygnešius jis laikė Lietuvos Atgimimo pamatu, nes be jų idealizmo, be jų ryžto ir pasiaukojimo nieko dabar ir nebūtų...

„Ten, Prūsuoose, mūsų žymiųjų veikėjų parašyti, suredaguoti ir atspausdinti laikraščiai ir knygos gulėtu, jei ne šitos skruzdėlės, kurios vadinosi knygnešiai, ant savo pečių su didele rizika nebūtų atnešusios Lietuvon kultūrinio Atgimimo peno. Ėjo jie, nešė ir mus maitino, kad taptume kultūriškai gyvi... Varė juos ir Sibirijon už tai, bet vis tiek jie – tos skruzdėlės galingesnės, nes mus, va, čia surinkę maitino mums atneštu penu“.

Kanauninkas S. Gimžauskas savo istoriniais pasakojimais visus uždegdavo ir sustiprindavo tikėjimu šviesesne ir geresne ateitimi. Užbaigdavo Maironio žodžiais: „O juk Lietuva gi gal atbus kažkada, juk ne veltui ji tiek daug iškentėjo“.

Žmonės juo be galo tikėjo, laikė šventuoju už jo didelį altruizimą, už jo begalinį idealizmą, jo paprastumą ir jo... *biednystę*. Bagaslaviškiečiai tokio kunigo nematė, kuris būtų toks mokytas, toks garsus, kanauninkas ir toks neturtingas, jokio turto neturįs. Gal už tai visų ir labai mylimas buvo.

1895 m. daraktoriaus Juozapo Aniukščio slaptøj mokykloj Šeiniūnuose buvo 23 suaugę mokiniai ir 17 mažųjų mokinių. Be to, tris kartus tiek nereguliarių klausytojų, kurie mokėsi tai skaityti, tai rašyti, o istorinius pasakojimus klausė visi.

Jau rašiau, kad daraktorius J. Aniukštis buvo stalius. 1896 m. pavasarį jį užvertė užsakymais – staliaus darbais. Jis, pasitaręs su kanauninku S. Gimžausku, savo auklėtinius perdavė tame pat kaime daraktoriaujančiam Juozapui Vingriui-Juzakui. Mokymo programa liko toji pati, tik, žinoma, metodika jau kita. Juzakas kitaip mokė.

J. Vingrio-Juzako slapta mokykla buvo įsteigta 1883 m., o J. Aniukščio – 1894 m. 1896 m. sujungtos jos veikė iki 1910 m. Šių dviejų daraktorių slaptų mokyklų kultūrinis indėlis buvo labai didelis. Daraktorius Mataušas Sargelis, vienas iš žinomų paraprijoj bitininkų, gyvenęs Raistalindžių sodžiuje, savo slaptoje mokykloje mokė 23 vaikus. Vaikai buvo iš Raistalindžių ir Šeipūnų sodžių. Mokė kasdien dvi valandas ir visados pavakary, kol pritemdavo. Nors Raistalindžiai buvo sunkiai privažiuojamoj vietoj, ypač rudens metu, bet jis nepasitikėjo gamta, nes žinojo, kad dirba nelegalų darbą, už kurį grėsė Sibiras, todėl pamokų metu jis visados vieną iš mokinių pastatydavo sargyboje, kuris dabodavo Šiaulių ir Šeipūnų kelią. Bet niekad pavojaus nebuvo. Niekas per 16 metų nepasirodė.

M. Sargelis mokė pagal kanauninko S. Gimžausko sudarytą programą skaityti iš „Pradžiamokslio“ ir rašyti marmuro lentelėse grifeliu. Kartą per savaitę ateidavo

ir kanauninkas S. Gimžauskas pakalbėti su mokiniais iš Lietuvos istorijos ir šiaip patriotiniais klausimais, nes M. Sargelis tam neturėjo Dievo dovanos, o ir žinių stojo. Daraktoriaus M. Sargelio visi vaikai išmoko skaityti, rašyti ir bemaž visi tapo bitininkais, kuriems jų buvęs mokytojas padėjo įveisti bitynus.

M. Sargelio auklėti vaikai buvo reto dorovingumo, mandagumo ir takto. Tai lėmė ne tik daraktoriaus pedagoginės priemonės ar jo metodika, bet ir jo pačio asmens savybės. Jis buvo tylus, ramus, taktiškas, švelnus ir mandagus. Visus savo auklėtinius jis vienodai mylėjo ir visiems vienodai buvo dėmesingas, niekada nepakeldavo balso, nei vieno mokinio nebuvo nubaudęs ar pikčiau pabaręs. *„Tu šiandien padarei ne taip, bet rytdieną padarysi gerai“*, – sakydavo jis. Ir joks mokinys jo neapvildavo. Visi mokiniai, žinoma, ir jų tėvai daraktorių M. Sargelį labai mylėjo.

M. Sargelis turėjo didelį bityną – 60–70 šeimų. Bites jis labai mylėjo. Medų kopinėdavo be jokių apsaugos priemonių – plika galva, neuždengtu veidu, plikom rankom, basas, vienmarškinis, drobinių marškinių kaklas atsegtas, plačios rankovės palaidos. Jis prie avilio darbuojasi, bitelės apie jį skraido, bet nepyksta, neniršta, kaip paprasti vabzdėliai. Jei nutūpė ant plikos galvos, ant veido ar rankų, pavaiškščiojo ir nuskrido. Esą jam niekad bitės nėra įgėlusios.

Ir už šitą M. Sargelį visi labai gerbė. Visada, kai eidavo prie bičių, vesdavosi ir savo mokinius, žinoma, kurie norėjo. Jis sakydavo: *„Bitės nemėgsta nešvarumo, smirdalo ir kvėpalo. Jos mėgsta, kad žmogus laukais kvėpėtų“*.

Visus savo mokinius, visus savo kaimynus, tolimus ir artimus, vaišindavo medumi.

Daraktorius M. Sargelis buvo išsilavinęs, apsiskaitęs, turėjo žinių. Pedagoginį darbą mėgo, nes žinojo jo didelę kultūrinę naudą savo tėvynei. Be to, šitam jį įpareigojo kanauninkas S. Gimžauskas, mūsų parapijos siela ir spiritus movens. Silvestrui Gimžauskui mirus, jis dar trylika metų daraktoriavo ir iš nieko už vaikų mokymą pinigų neėmė.

Daraktorius Juozapas Aleksandravičius iš Dainių sodžiaus buvo žinomas kaimo gydytojas, gydęs visokiom žolelėm. Jis buvo apsiskaitęs ir labai taurus žmogus. Mokė jis savo Dainių ir dalį kaimyninio Meižių sodžiaus vaikų. Jų turėjo 17 (1895 m.).

J. Aleksandravičius vaikus mokė kasdien po dvi valandas. Vieną dieną visi vaikai skaitydavo, kitą – rašydavo, trečią – skaičiuodavo, o ketvirtą – istorija. Jo Lietuvos istorija būdavo skurdoka, bet labai įtaigi, nes jis skaitydavo draudžiamą spaudą – „Aušrą“, „Varpą“, „Tėvynės sargą“ ir kt. – ir duomenis iš jos perduodavo savo mokiniams. Be to, jis turėjo I. Kraševskio raštus, iš kurių net legendas paversdavo gyvais faktais, kad tik būtų įtikinamiau, kad tik mūsų Tėvynė būtų gražesnė, garbingesnė, didvyriškesnė, kad vaikai ją labai mylėtų. Net Adomo Mickevičiaus „Konradą Valenrodą“, šį nuostabų literatūrinį kūrinį jis pavertė istoriniu faktu, kad tik jaunimą uždegtų didesne meile savo tautai, didesnei pagarbai jos istorijai.

„Iki mane paimant į maskoliškus rekrutus, aš galvojau, kad mes, visi lietuviškai kalbantieji, esame tik kažkoks maskolių tautos priedas, bet ten, tolimoj Samaroje sužinojau, kad lietuviai, kaip ir kitos mažos tautos, esame papuolę į maskolių vergiją, kad praeityje Lietuva yra buvusi didelė valstybė, nuo Baltijos iki Juodųjų marių. Tada aš nuėjau

į felčerių mokyklą, kad ją baigęs galėčiau savo vargstantiems tėvynainiams padėti, nes supratau, kas esu ir kada mano paskirtis – kovoti dėl savo tautos garbės ir jos ateities“.

Taip pakalbintas sakydavo taurusis Juozapas Aleksandravičius. Ir kai Petras Janukaitis kanauninko S. Gimžausko vardu pasiūlė jam daraktoriavimą, jis nesuabejojęs ši siūlymą priėmė labai apsidžiaugęs, kad nors tuo bus naudingas savo tėvynei.

Pats šitų slaptų mokyklų kan. S. Gimžauskas dažnai netikrindavo, tik kelis kartus per tuos metus aplankė Dainių mokyklą, bet kai atvykdavo, ilgai kalbėdavo apie Lietuvos istoriją, apie mūsų labai gražią ir seną kalbą. Prie lietuvių kalbos Dainių sodžiaus slaptaj mokykloj ilgiau sustodavo gal todėl, kad daraktorius J. Aleksandravičius iš savo mokinių reikalavo labai gražaus skaitymo ir taisyklingo tarimo, ypač sakant vietovardžių pavadinimus, upelių, upių ir žmonių vardus, pavardes. Kanauninkui tai labai patikdavo.

Pažymėtina, kad daraktorius J. Aleksandravičius buvo savamokslis, bet labai apsikaitęs. Šis kaimo felčeris savo mokiniams ir visiems kitiems žmonėms atrodė kaip koks filologijos profesorius. Jis gražiai, švariai ir skambiai tardavo savo gimtosios kalbos žodžius. Net tarmiškai tariami jo žodžiai skambėdavo gražiai ir maloniai.

Mokiniai savo daraktorių labai mylėjo ir gerbė. Visi jie labai gražiai kalbėjo lietuviškai, be jokių polonizmų, nes daraktoriui buvo labai svarbu išmokyti ne tik skaityti, bet ir gražiai kalbėti. Jokio atlygio iš tėvų už vaikų mokymą neėmė. Matyt, jam atsilygindavo kan. S. Gimžauskas.

Daraktorius Vincas Pociūnas iš Pociūniškio sodžiaus vaikus mokė kasdien po dvi valandas vakarais, kai visa namų ruoša būdavo baigta. Mokė tik skaityti ir rašyti, o jo dukra Onutė, puiki dainininkė ir žymi Bagaslaviškio parapijos choristė, mokė juos dainuoti ir giedoti. Mokė V. Pociūnas iš kan. S. Gimžausko jam duotų elementorių; mokiniai rašė ant marmuro lentelių su grifeliais.

Daraktorius V. Pociūnas anksti buvo netekęs žmonos ir likęs su dviem vaikais – berniuku ir mergyte. Trise jie, ir įveikę visus pusvalakio (12 ha) žemės ūkio darbus, ilgais rudens ir žiemos vakarais laimingi dainuodavo. Onutė turėjo labai gražų ir plačios skalės soprano balsą ir begalinį norą dainuoti. O dabar, kada vakarais susirinkdavo toks didelis būrys jaunimo (8–15 metų), ji tirpdavo iš džiaugsmo, po pamokų galėdama dainuoti kartu su visais. Jų didelė gryčia nuo dainų skambėdavo kaip konservatorija. Dažnai šių dainavimų paklausyti susirinkdavo ir kaimo žmonės, nes juk dainuodavo jų vaikai.

Anuomet daina nieko nestebindavo, nes dainavo visas mūsų mielas kraštas, visa Lietuva. Dainuodavo visur ir visados, bet kokia proga. Nestebino ir Pociūniškyje dainuojantys vaikai, kuriems vadovavo ir su kuriais kartu dainavo 14 metų Onutė Pociūnaitė. Tyri, gražūs vaikų balseliai skambėdavo kaip varpeliai. Patys vaikai tuo didžiuodavosi. Ne kartą juos aplankė ne tik Bagaslaviškio bažnyčios vargonininkas A. Makačinas, bet ir pats kan. S. Gimžauskas. Ta proga jis patikrindavo vaikų įgytas žinias, jų pažangą ir, žinoma, su jais pasikalbėdavo.

„Mes todėl taip gerai mokomės, nes mums leidžia dainuoti. Jei ne daina, kažin kaip būtų su mūsų mokslu“, – savo tėvams sakydavo vaikai.

Kan. S. Gimžauskas labai stebėdavos, kad daraktoriaus V. Pociūno mokomi vaikai labai gražiai ir aiškiai skaito, kaligrafiškai rašo. O juk V. Pociūnas be jokio mokslo, tik apsiskaitęs ir šviesaus proto žmogus, artojas. Žinoma, skaitęs „Aušrą“, „Tėvynės sargą“, „Varpą“, „Ūkininką“ ir kt. Iš šitos spaudos jis atsirinkdavo, ką papasakoti vaikams, kas, jo manymu, reikalinga jų švietimui.

Kai atsilankydavo kanauninkas su vargonininku, šioje mokykloje būdavo didelė šventė. Šventė – dainuodavo jau ne sau, kaip kiekvieną vakarą, o savo dideliems svečiams, ypač jų mylimam kanauninkui, kuris juos mokė ir Dievulį pažinti, ir gerais žmonėmis tapti, ir didįjį pasaulį pažinti. Dainuodavo jam jo labai mylimas dainas: „Giedu dainelę savo giesmelę apie klapatus, vargelius“, „Kaip gi gražus gražus rūtelių darželis“, „Subatos vakarėlį balnojau juodbėrėlį“, „Oi tu ieva ievuže, kol nežydi žiemuže“, „Pasėjau kanapę tuta, ant marių krantelio tuta“ ir dar daug kitų. O jų repertuaras buvo didelis ir platus.

Džiaugdavo kan. S. Gimžauskas, kad „žodis tapo kūnu“, o jo idėjos tokiu ryškiu gyvenimu, tokia nauda tėvynei. Daraktorius V. Pociūnas už vaikų mokymą jokio atlygio neėmė. Mokė kan. S. Gimžausko paprašytas nuo 1894 m. rudens iki 1905 metų.

Petras Janukaitis² iš Jasiškių viensėdžio buvo išsimokslinęs, apsiskaitęs, žymus visuomenininkas, aktyvus knygnešys ir kovotojas prieš rusifikaciją ir polonizaciją. Daraktorium tapo paprašytas savo didelio bičiulio kan. S. Gimžausko.

Pas P. Janukaitį Jasiškiuose mokėsi Jasiškių, Grigiškio, Trejokų ir dalies Meižių sodžių vaikai ir suaugę. Čia juos mokė iš K. Aleknavičiaus „Elementoriaus, arba lengvo mokslo skaityti“ ir S. Gimžausko „Pradžiamokslio rankos raszto“. Be to, kaip knygnešys jis turėjo ir kitos pagalbinės lektūros pasiskaityti arba vaizdingesniems pavyzdžiams pailustruoti. Be skaitymo, P. Janukaitis mokė rašyti, skaičiuoti, geografijos, dailyraščio, gražaus tarimo. Na, žinoma, ir Lietuvos istorijos. Mokinių turėjo 26 – 14 vaikų ir 12 suaugusiųjų. Mokė antradieniais, ketvirtadieniais ir šeštadieniais po 3–4 valandas. Suaugusiuosius mokė vakarais, o dieną (popietinėm valandom) – 8–15 metų vaikus.

Kadangi P. Janukaitis iš karto dirbo kelis darbus, todėl nei vieno gerai. Be savo ūkio (12 ha) darbų, atliko tuo metu labai atsakingą misiją – knygnešystę, kuri atimdavo daug laiko, keldavo daug rūpesčių ir reikalaudavo didelio atsargumo. Turėjo ir kitų darbų. Aišku, kad dėl to nukentėdavo jo daraktoriavimo darbas, vaikų mokslas. Todėl jis turėjo net tris padėjėjus – žmoną, kuri buvo baigusi Ukmergės dviklasę mokyklą, sūnų Mykolą ir dukterį Karoliną, kurie buvo Peterburge mokinęsi ir apsiskaitę. Šie jo talkininkai dažnai visus besimokančiuosius rašyti ir skaičiuoti mokė.

Daraktoriui P. Janukaičiui irgi rūpėjo, kad jo mokiniai mokėtų Lietuvos istoriją ir gražiai kalbėtų savo gimtąja lietuvių kalba. Lietuvos istoriją jis pradėdavo nuo Mindaugo, Gedimino, Kęstučio, Algirdo, Jogailos, Vytauto ir baigdavo Radvilomis ir Sapiegomis. Savo teiginiams iliustruoti jis rasdavo labai būdingų ir gražių pavyzdžių. Atvykęs kan. S. Gimžauskas Lietuvos istoriją praplėsdavo legendiniais pasakojimais apie Palemoną, Kernių ir kt.

² Petras Janukaitis lietuvišką spaudą platino Bagaslaviškio krašte. Bendradarbiavo su knygnešiu Jurgiu Kaleva. Buvo sulaukytas, teistas, išteisintas. Jį gynė advokatas Tadas Vrublevskis, – B. Kaluškevičius, K. Misius, *Lietuvos knygnešiai...*, p. 177, 205.

P. Janukaitis vaikus mokė be jokio atlygio. Be atlygio jis dirbo bažnyčioje, buvo knygnešys ir kt. Tai tikro idealisto pavyzdys.

Dabar pamėginsiu savo rašinių apibendrinti. Bagaslaviškio parapijoje veikė septynios slaptos lietuviškos mokyklos, kuriose mokė vadinamieji daraktoriai. Mokiniai, tiek vaikai, tiek suaugusieji, jose išmoko gimtąją kalbą skaityti, rašyti, skaičiuoti, truputį geografijos ir gerai Lietuvos istorijos, nors, kaip žinoma, tuomet Lietuvos istorijos lietuvių kalba dar išleistos nebuvo.

Vieni daraktoriai savo auklėtiniams būdavo geri seneliai ar dėdės, ramiai, švelniai kalbėdavo ir niekad nepakeldavo tono (V. Pociūnas, M. Sargelis), kiti būdavo orūs, didingi lyg akademikai (J. Aniukštis, J. Aleksandravičius), treči ugningi, bet labai įtaigūs, visų mylimi (J. Vingrys-Juzakas, P. Janukaitis, B. Užkurnys). Bet pažymėtina, kad mokiniai visus juos labai gerbė ir mylėjo, o ypač „inspektorius“ kanauninką Silvestrą Gimžauską už jo begalinį nuoširdumą ir tuos labai įtaigius palaiminimus, gražius, prasmingus ir labai įsimintinus Lietuvos istorijos aiškinimus, už gražią, bagaslaviškiečiams neįprastą uteniškių tarmę.

Lietuvių kalbą dėstė šių slaptų mokyklų „inspektorius“ kanauninkas Silvestras Gimžauskas. Elementoriai, kaip žinoma, buvo primityvoki, bet vis tik jie buvo geresni ir patogesni vaikams nei maldaknygės (pav. „Aukso altorius“). Trikdė tos atkelia-vusios iš lenkų cz – č, sz – š ir kt. Bet visa tai patys daraktoriai ištaisydavo ir rašyboje išnyko. Kanauninkas S. Gimžauskas ir tokie daraktoriai kaip P. Janukaitis, J. Aniukštis, J. Aleksandravičius, M. Sargelis mokė iš savo patirties ir žodžius bei sakinius tardavo labai gražiai, taisyklingai. To reikalavo ir iš savo mokinių.

„Gerai svetimas kalbas mokėti, bet pirmiausia reikia gerai mokėti savąją, nes ji mūsų gerųjų motinų kalba. Ji šventa kalba“, – sakydavo kanauninkas.

Žinoma, anų laikų mokyimo sistemos nepalyginsi su šių laikų, bet tai buvo pradžia gyvosios Lietuvos mokyklos, ėjusios erškėčių keliais.

Rašymas ant marmuro lentelių grifeliu buvo tobulas ir geras, bet šita priemonė netiko dailiajai rašybai, todėl buvo naudojami, tuo metu dar deficitiniai sąsiuviniai, į kuriuos rašydavo rašalu su plunksna, įtvirtinta į medinį kotelį. Tiesa, daraktoriai Juozapas Vingrys-Juzakas ir Baltramiejus Užkurnys iki 1905 metų rašymui vartojo žąsies plunksną. Ir jų vaikai gražiai rašydavo.

Skaičiavimo ir geografijos ne visose mokyklose mokė, nes tam ir ne visi daraktoriai buvo pasiruošę. Be to, tuo metu atrodė, kad be šito galima apsieiti. Skaitymas, rašymas ir ypač Lietuvos istorija buvo svarbesni. Istorija buvo visų slaptų mokyklų pagrindas, todėl jos mokė ar ją pasakojo visose slaptose mokyklose. Suprantama, kad tada kartais ir legendos ar mitologiniai įvykiai buvo traktuojami kaip istoriniai faktai, bet jais nebuvo piktnaudžiaujama. Lietuvių tautos dvasios ir lietuvių ugdytojai suprato, kad romantizuota didinga tautos praeitis geriausiai gali sužadinti norą domėtis istorija, norą būti lietuviu.

Per ištikus šimtmečius pagrindinis lietuvių tautos kamienas – paprasti eiliniai žmonės, daugiausia žemdirbiai, artojai buvo pavergti, išnaudojami, beteisai, paversti beveik vergais, ponų nuosavybe. O vergas, kaip sakė senieji graikai, turi tik pusę

sielos. Šitie su puse sielos lietuviai, atėjęs XIX a. antrajai pusei, pradėjo busti iš šio prievartinio vergų miego, pradėjo suprasti, kad jie turi jau ne pusę sielos, o yra garbingos tautos ainiai, tautos, turinčios savo dvasinę kultūrą, papročius, tradicijas, folklorą. Ir dar kokią kalbą! Esą ir dievai kalbėję lietuviškai...

Šios tautos praeitį reikėjo išgarsinti, reikėjo apie ją kalbėti ir būtinai reikėjo ją perduoti savo palikuonims. Visa tai ir buvo daroma per šias slaptas lietuviškas mokyklas pasišventėlių daraktorių lūpomis. Pats kanauninkas Silvestras Gimžauskas visose septyniuose Bagaslaviškio parapijos slaptose mokyklose daugiausia kalbėdavo apie didingą Lietuvos praeitį, apie seną ir gražią lietuvių kalbą. Dideliam jo džiaugsmui labai puikiai tai darė ir visi šių mokyklų daraktoriai. Tad suprantama, kokią didelę reikšmę tautos švietimui ir lietuviybės ugdymui turėjo šios slaptos mokyklos.

Kartais kyla klausimas, kodėl tiek daug vaikų ir net suaugusiųjų lankė tas slaptas mokyklas, kada buvo valdiškos, kuriose viskas veltui ir jas baigus atviras kelias į aukštesnes? O šiose slaptose katakombinio tipo mokyklose reikėjo ir už mokslą mokėti, ir mokslo priemones pirkti, ir, svarbiausia, bijoti ne tik žandarų, bet ir savų šnipų.

Į šį klausimą yra atsakę buvę šių mokyklų mokiniai, nurodę, kad valdiškos mokyklos mokė rusiškai, kad mokytojai rusai lietuviškai net nesuprasdavo, o slaptose mokyklose visos pamokos vykdavo gimtąja kalba ir, svarbiausia, visi mokytojai buvo ne tik lietuviai, bet ir labai gerbiami bei mylimi asmenys. Tai tik viena iš priežasčių. Veikė juk ir politiniai, religiniai bei tautiniai motyvai, stiprėjantis sąmoningas patriotizmas, vedęs į tautos ir valstybės atgimimą.

Iš paminėtų septynių mokyklų daraktorių profesionalai buvo tik du – Juozapas Vingrys-Juzakas ir Baltramiejus Užkurnys, kurie jau iki kanauninko S. Gimžausko akcijos steigti slaptas lietuviškas mokyklas daraktoriavo. Kiti gi tik kanauninko įkalbinti pasišventė šiam kilniam ir taip Lietuvai reikalingam darbui.

Visose mokyklose mokinių skaičius keitėsi, bet ne mažėjo, o vis po truputį augo. Buvo ir toks įvykis. 1902 m. rudenį pas daraktorių Juzaką Šeiniūnuose atėjo grafo Leopoldo Hrynevičiaus devynerių metų sūnus Povilas iš Limentovčiznos dvaro. Jis pasisakė, kad jau mokąs skaityti, rašyti, kalbą lenkiškai ir prancūziškai, bet noris išmokti lietuviškai, nes esąs lietuvis. Daraktorius Juzakas priėmė jį savon mokyklon. Mokėsi Poviliukas labai stropiai, per pusmetį išmoko kalbėti lietuviškai. Iki 1904 m. jis kartu su muzikų vaikais žaisdavo, mušdavo skritulį (ripką) ir labai su jais sutardavo. Vėliau daraktoriaus J. Vingrio-Juzako mokinys baigė Varšuvos universitetą ir tapo gydytoju. Visiems girdavosi savo mokytoju ir jam padėdavo.

Kitas grafų Hrynevičių sūnus Jonukas ištojo Juzako mokyklon 1905 m. ir mokėsi iki 1908 m. Tai mano amžininkas. Be lietuvių kalbos, jis labai mėgo Lietuvos istoriją. Tapo kariškiu, o vėliau – emigrantu.

Mokslas šiose mokyklose prasidėdavo rudenį, uždarius galvijas į tvartą, ir baigdavosi pavasarį, galvijas išgynus į ganyklas. Mat tose mokyklose mokėsi apie 80% piemenų.

Anuomet ne tik Bagaslaviškio parapijoj, bet ir visoj Lietuvoj dainuodavo visi. Daina būdavo lyg kasdieninė duona. Todėl ir šiose slaptose mokyklose po paskutinės pamokos dainuodavo. Daraktoriui V. Pociūnui ir daraktoriui P. Janukaičiui daina būdavo kaip ir būtinybė, lyg paskutinė pamoka. Todėl P. Janukaičio ir O. Pociūnaitės vedami chorai būdavo kaip profesionalų.

Reikėtų koki žodį tarti ir apie pačių pamokų vedimą, jų formą, ir apie tuometinę pedagogiką. Kaip žinoma, tie kaimo daraktoriai jokių universitetų, jokių mokytojų institutų ar seminarijų nebuvo lankę. Nelankė jie ir jokių mokytojų parengti skirtų kursų. Gal net ir jokios pedagoginės literatūros nebuvo skaitę. Bet gerai žinojo vaikų ir net suaugusiųjų psichologiją, polinkius ir net nujausdavo jų talentus. Pavyzdžiui, daraktorius J. Vingrys-Juzakas sakydavo, kad Jurgelis Tiesiokas bus *aptiekorius*, Jurkūnų Ignasiokas – rašytojas, o Rūtenų Edvarčiokas – kunigėlis. Taip ir įvyko. Kartą Monika Vingrytė bėgdama užsigavo kojos pirščiuką ir net pamokų metu verkė. Matyt, labai skaudėjo. Jai buvo 10 metų. Beleckų Edvardas, 22 metų vyras, aukštas, gal dviejų metrų, pritūpė ir ją ramino, kad neverktų. Tai pastebėjo daraktorius Juzakas ir Edvardui pasakė, kad ją paimtų ant rankų, parneštų namo ir prie kojytės pridėtų kompresą; gal taip ir sau žmoną išsiauginsias. Taip ir buvo. Praėjus dešimčiai metų Edvardas Beleckas vedė Moniką Vingrytę.

Be įgimtų pedagoginių igūdžių, jie buvo puikūs ir psichologai. Ypač tokie buvo J. Vingrys-Juzakas ir B. Užkurnys. Jie kiekvieno savo auklėtinio ne tik širdies virpesį, bet ir mintis skaitydavo. Tik šito niekad piktam nenaudojo.

Dabar truputį apie pamokų vedimą. Vėluoti niekas nevēluodavo, nors tada jaunimas, ypač vaikai, laikrodžių iš viso neturėjo, o ir namie pas retą jis būdavo. Bet niekas ir niekad nevēlavo. Pavyzdys šiems civilizacijos laikams. Tik daraktorius turėdavo laikrodį. Juzakas turėjo smėlio laikrodį, kuris visados stovėdavo ant lango prieš saulę.

Kada visi susirinkdavo, daraktorius atsistodavo prie stalo, mokiniai šalia ir užpakaly jo rateliu. Jis pastatydavo mažą kryželį su Kristaus kančia ant stalo ir pradėdavo mokslą. Pirmas žegnodavos pats daraktorius, garsiai tardamas „*Vardan Dievo...*“ Su juo kartu ir visi mokiniai. Po to „Tėve Mūsų“ ir „Sveika Marija“. Irgi visi kartu. Po maldos daraktorius sėsdavosi ant stalo, o mokiniai iš eilės skaitydavo garsiai, kas jiems buvo užduota. Skaitantysis stovėdavo, o kiti sėdėdavo ir klausydavosi. Daraktorius klausydavo ir darydavo pastabas, jei jos būdavo būtinos. Taip iš eilės visi. Baigus visiems skaityti, daraktorius užduodavo užduotį kitai dienai. Kas blogai skaitydavo, kitai dienai palikdavo tą pačią užduotį pakartoti.

Skaitymui užtekdavo vieno stalo, o rašymui kiekvienam atskiro stalo nebuvo. Jų ir būti negalėjo, nes jei žandarai užklups, kaip paaiškinsi, kad čia ne mokykla? Todėl daraktorius kiekvienam mokiniui jo marmuro lentelėj užrašydavo raides ar žodžius, net visą sakinį, žiūrint, kokioj „klasėj“ mokinsys. Tai mokinsys privalėjo išmokti namie, nes ten jis turi stalą. Rytojaus dieną, po maldos, kiekvienas iš eilės sėdasi prie stalo priešais savo daraktorių ir marmuro lentelėj grifeliu rašo tai, ką vakar buvo užrašęs daraktorius. Jei gerai, einama toliau, o jei tingėta – paliekama pakartoti tą patį rytojaus dieną.

Tokia pat procedūra ir su skaičiavimu. Tik per geografijos pamoką ant sienos pakabintame dideliame žemėlapyje mokinsys privalėjo parodyti valstybes, dideles upes, didelius kalnus, salas, pusiasalius, vandenynus, jūras ir kt. Egzaminuojamasis pasakoja ir lazdele rodo, kur kas yra, o visi kiti stebi, seka ir įsimena.

Per istorijos pamokas visi klauso, ką pasakoja jų daraktorius. Jei kas kam neaišku, baigus pasakojimą galima paklausti ir daraktorius paaiškina. Tik šitai retai būdavo, nes istorijos ir lietuvių kalbos pamokos visiems mokiniams tiesiog amą užimdavo. Taip būdavo įdomu. Lietuvos praeitis teikė pasididžiavimo savo tautos žygiais ir jos dvasine kultūra. O juk tada Lietuvoje, anot poetų, buvo „*ir tamsu, ir juoda*“, buvo „*naktis be aušros*“.

Tautinė Gelvonų ir Bagaslaviškio parapijų padėtis 1863–1915 metais

Vytautas Merkys

Panaikinus baudžiavą buvo sudarytas didelis Gėlvonų valsčius, priklausęs Vilniaus apskrīčiai. Valstiečiai gavo teisę išsipirkti 8 700 dešimtinių (1 dešimtinė – 1,09 ha) žemės. Bajorų luomo žemvaldžiams liko apie 14 tūkstančių dešimtinių. Šiame valsčiuje įsiterpė Kosakovskių, grafų Pliaterių valdos – dvarai, palivarkai, užsieniai. Kosakovskių rezidencija buvo Ukmergės apskrities Vaitkuškio rūmuose. Pliaterių dvaras šliejosi prie pat miestelio. Iš viso tuometinio valsčiaus ribose buvo trys maži miesteliai – Gėlvonai, Bagaslaviškis ir Čiōbiškis. 1904 m. Gelvonuose gyveno 91 gyventojas, Bagaslaviškyje – 334 ir Čiōbiškyje – 121. Šios gyvenvietės turėjo miestelių teises, juose leista gyventi ir žydams. Tuometinis gyventojų valdymas buvo luominis – valstiečiai priklausė valsčiui su jo viršaičiu ir valdyba. Miestelių gyventojai, ypač žydai, gavo miestiečių luomo teises, juos administravo supaprastintos miestiečių valdybos. Valsčiaus ribose buvusios bajorų valdos turėjo eksteritorialumo teisę. Bajorų luomo gyventojai tiesiogiai buvo pavaldūs apskrities bajorų vadovui.

Šiame straipsnyje Gelvonų valsčiaus Čiōbiškio miestelio ir seniūnijos gyventojų neliesime, nes jiems drauge su Mūsninkų ir Kernavės gyventojais jau buvo skirtas visas neseniai išėjęs „Lietuvos valsčių“ serijos tomas.

Gelvonuose ir Bagaslaviškyje stovėjo bažnyčios, šių dviejų parapijų centrai. Gelvonų ir Bagaslaviškio parapijos priklausė Vilniaus vyskupijai, Giedraičių dekanatui. Abi parapijos taip pat ribojosi su Žemaičių vyskupija.

Mūsų tikslas – aptarti tautinius šių parapijų gyventojų santykius nuo 1863–1864 m. sukilimo ligi Pirmojo pasaulinio karo. Vilniaus vyskupija buvo daugiatautė, savo tautine sudėtimi vyravo mišrios parapijos, kuriose daugumą sudarė lietuviai, baltarusiai ar lenkai. Tokia padėtis parapijose nuolat kito dėl lietuvių slavėjimo – baltarusėjimo arba lenkėjimo. Kalbant apie Gelvonų ir Bagaslaviškio parapijas, svarbu nustatyti, kokiam tautinės asimiliacijos modeliui jos priklausė, kaip jose vyko tautiniai procesai, kas juos spartino ar stabdė. Daugiausia dėmesio kreipsime į svarbiausius šių procesų dalyvius – lietuvius, lenkus, katalikų Bažnyčios institucijas, rusus ir rusų administraciją, vykdydžiusią vyriausybės politiką. Be to, mums rūpi ir Stačiatikių Bažnyčios veiksnys, bet ne tiek kaip proceso subjektas, kiek kaip Rusijos politikos šiame krašte įrankis ir priemonė.

Kiek Gelvonų ir Bagaslaviškio parapijose gyveno katalikų, kaip kito jų skaičius, parodyta 1 lentelėje. Matome, kad Gelvonų parapija buvo gerokai didesnė už Bagaslaviškio.

Pagal oficialią parapiinių bažnyčių klasifikaciją Gelvonų bažnyčia priklausė ketvirtai klasei, o Bagaslaviškio – penktai, t. y. pačiai žemiausiai. Nuo bažnyčios klasės priklausė ir jos klebono arba administratoriaus iš valstybės išdo gaunama išmoka (lyg ir alga).

1 lentelė

Gelvonų ir Bagaslaviškio parapijų katalikų skaičius 1860–1914 m.

Metai	Katalikų skaičius parapijose	
	Gelvonų	Bagaslaviškio
1860	3 006	2 476
1870	3 663	2 742
1880	4 355	3 151
1890	4 543	3 593
1900	5 015	3 893
1907	5 116	3 530
1914	4 929	3 300

Lentelė sudaryta remiantis: Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Vilnensi in annum Domini MDCCCLXI, Vilnae, 1860, p. 88–89; Ordo divini officii recitandi sacrique peragendi a clero dioecesis Vilnensis in anno Domini 1871, Vilnae, 1871, p. 133–134; ... 1881, Vilnae, p. 131–132; ...1891, Vilnae, 1890, p. 161–162; ... 1901, Vilnae, p. 188–189; Directorium... in annum... MCMVIII, Vilnae, 1907, p. 177–178; Calendarium pro clero dioecesis Vilnensis in annum Domini 1915, Vilnae, 1914, d. 2, p. 28.

Duomenys apie tautinę parapijiečių sudėtį mažiau sistemingi. Juos 1870–1885 m. rusų administracija rinko tiesiogiai ar per vyskupijos konsistoriją. Mat norėta pagal parapijiečių tautybę reglamentuoti lietuvių, lenkų arba rusų kalbų vartojimą bažnyčiose. 1870 m. Vilniaus vyskupijos administratorius Petras Žilinskis daug nesismulkindamas Vilniaus gubernatoriui pranešė, kad viso Giedraičių dekanato katalikai vartoja lenkų ir lietuvių kalbas¹ 1884 m. gubernatorius taikos tarpininkams liepė surinkti tikslesnių duomenų. Šie irgi daug nesivargino ir parašė, kad du trečdaliai Gelvonų ir Bagaslaviškio parapijiečių kalba lietuviškai ir trečdalis – lenkiškai². Vyskupijos administratoriaus ir gubernatoriaus žinios apie abiejų parapijų tautinę sudėtį buvo miglotos, atsinaus išorinio stebėjimo rezultatas.

Svarbiausias to meto šaltinis abiejų parapijų gyventojų tautybei apibūdinti yra 1890 m. Vilniaus gubernijos bajorų vadovo Adomo Pliaterio nurodymu surinkta medžiaga apie gubernijos valsčius. Iš viso Gelvonų valsčiuje, be Čiobiškio seniūnijos, tuomet gyveno 7 237 valstiečiai ir miestelėnai. Iš jų lietuvių buvo 6 213 (arba 85,9%), žydų – 500 (6,9%), rusų – 276 (3,8%) ir lenkų – 248 (3,4%)³. Tiesa, bajorų luomo gyventojai čia nepriskaičiuoti, todėl lenkų turėjo būti šiek tiek daugiau. Apskritai lenkai gyveno tik palivarkuose, užsieniuose ir Gelvonų (12) bei Bagaslaviškio (97) miesteliuose. Skirtingai ne kaip valsčiuose apie Vilnių, Gelvonų valsčiuje subaltarusėjusių lietuvių visiškai nebuvo. Tačiau šis valsčius šliejosi prie naujai susidarančio sulenkėjančių lietuvių arealo, kuris radosi į šiaurės vakarus nuo Vilniaus. Žydai gyveno tik miesteliuose (Gelvonuose – 300, Bagaslaviškyje – 200). Dauguma vietos rusų buvo senbuviai sentikiai, jie telkėsi Perelōzuose (126), kuriuose vėliau, 1905 m., dvarininkas Pimenovas pastatė medinę cerkvę. Antra didžiausia rusų kolonija buvo Gelvonėlių seniūnijoje.

¹ P. Žilinskio 1870 03 28 pranešimas Vilniaus gubernatoriui, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 2290, l. 22, 42.

² Vilniaus gubernatoriaus 1884 12 29 pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui, LVIA, f. 378, BS, 1884 m., b. 976, l. 21.

³ Anonim, Obszar języka litewskiego w gub. wileńskiej, *Materyały antropologiczno–archeologiczne i etnograficzne*, Kraków, 1898, priedas, p. 11.

Gelvonų valsčius buvo vienas lietuviškiausių visoje Vilniaus gubernijoje.

Vėlesni duomenys apie Gelvonų ir Bagaslaviškio parapijiečių tautybę fragmentiški, tačiau reikšmingi. Pasak „Tėvynės sargo“ korespondento, 1900 m. Gelvonų parapija turėjo 5 000 katalikų, kone visi buvo lietuviai, tik grafo Gustavo Pliaterio dvaro žemės nuomininkai vadinami lenkais⁴. 1909 m. vasario 18–19 d. Vilniaus vyskupijos administratorius Kazimieras Michalkevičius sušaukė kunigų suvažiavimą, kuris taip pat aptarė pridėtinių pamaldų reguliavimo klausimą. Tuomet iš dalyvavusių kunigų buvo gauta apytikrė informacija apie parapijų tautinę sudėtį. Nurodyta, kad Gelvonų parapijoje gyveno 5 013 katalikų, iš jų 4 000 lietuvių, Bagaslaviškio parapijoje – iš viso 3 533 katalikai, visi lietuviai⁵. Pakitusią Gelvonų parapijiečių tautybę lėmė stipri jų polonizacija. Tiesa, 1915 m. lietuvių spauda patvirtino, kad lietuviai esą ne tik visi Bagaslaviškio, bet ir Gelvonų parapijiečiai, tačiau pridūrė, kad dalis gelvoniečių prieš lietuvius buvo iš šalies sukiršinta⁶.

40-ties metų laikotarpis po sukilimo pasižymėjo vyriausybės etnoreliginės asimiliacijos politika. Įsivyravo represinės priemonės jai įgyvendinti. Vienu svarbiausių sukilimo kaltininkų laikyta Katalikų Bažnyčia, kaip senosios bajoriškos politinės lenkų–lietuvių tautos atrama. Pats katalikų tikėjimas buvo vadinamas „lenkų tikėjimu“. Represijos prieš Vakarų krašto katalikus imtos pateisinti „rusų“ (baltarusių) ir lietuvių išlenkinimu, t. y. depolonizacija. Veiksmingiausia išlenkinimo priemone numatytas vadinamasis katalikų tikėjimo atribojimas nuo lenkiškumo ir katalikų suartinimas su stačiatikybe.

Ši „suartinimą“ lydėjo katalikų vienuolynų, bažnyčių ir koplyčių uždarinėjimas, dalies bažnyčių perdirbimas cerkvėmis. Toks likimas vos neištiko Bagaslaviškio parapijos kaimynės Šešuolių parapijos Kiauklių filijos bažnyčios. Iniciatyvą parodė dvarininkas Krylovas (?), išsigijęs dvarą prie Kiauklių. Jis per vietos policiją pranešė Vilniaus gubernatoriui, kad Kiauklių bažnyčią reikia nugriauti, tam neprieštaraujant nė Šešuolių bažnyčios klebonas Tadas Meškauskas. Beje, Kiauklių bažnyčia tuomet savo atskiro filijalistu neturėjo. Tikintieji iš aukštesnės dvasinės vyresnybės apgynimo negalėjo tikėtis, nes vyskupijos administratorius P. Žilinskis buvo ištikimas valdžios statytinis.

Rusų administracijos pareigūnai Kiauklių bažnyčią ruošėsi perimti 1871 m. rugpjūčio 15 d. Jiems organizuotai pasipriešino didelis būrys tikinčiųjų ir prie bažnyčios artintis neleido. Buvo iškvieistas karinis dalinys, jis bandė bažnyčios gynėjus išsklaidyti jėga. Dėl to smarkiai nukentėjo nemažai žmonių. Laimė, įsisiautėjusį smurtą sustabdė į Kiauklius atvykęs Vilniaus gubernatorius Jegoras Steblinas-Kamenskis. Anksčiau į Peterburgą pasiųsti tikinčiųjų skundai buvo išklaustyti, ir bažnyčia palikta katalikams. Laikiniai, kol Kiaukliai gaus savo kunigą, kas antrą sekmadienį atvažiuodavo Šešuolių klebonas⁷.

Stačiatikybei plėtoti imtas kurti stačiatikių parapijų tinklas. Viena tokių parapijų buvo sudaryta ir Gelvonuose, ji priklausė Vilniaus apskrities dekanatui. Mat ją sudaryti radosi palankios sąlygos. Dar 1832 m. Gelvonuose buvo už-

⁴ Keleivis, Isz Vilniaus gubernijos, *Tėvynės sargas*, 1900, Nr. 1, p. 21.

⁵ Minėtoji statistika, *MAB*, f. 255, b. 734, l. 1.

⁶ Vilniaus vyskupija (statistikos žiupsnelis), *Vilniaus aidas. Kalendorius 1916 metams*, Vilnius, 1915, p. 68.

⁷ Valančius M. *Raštai*, t. 1, Vilnius, 2001, p. 568–571 („Pasakojimas Antano tretininko“).

darytas pranciškonų vienuolynas, o jo didelis mūrinis pastatas paverstas kareivinėmis. Kareiviams stačiatikiams ir keletui karininkų šeimų reikėjo maldos namų, iš pradžių tenkintasi koplyčia pačiose kareivinėse. Po sukilimo, 1874 m., Gelvonuose izdo pinigais buvo pastatyta medinė cerkvė, šventiko namai, paskirtas žemės sklypas, įkurta atskira parapija. Šventikui imta mokėti alga. Parapijiečių ieškota net tarp katalikų. Juos viliojant į stačiatikybę, buvo suteikiamas aukštesnis socialinis rusų kolonistų statusas. 1889 m. ši parapija turėjo 281 stačiatikį, bet ji nebuvo patvari. 1905 m. carui paskelbus religinės tolerancijos įstatymą, ji ėmė tirpti. Stačiatikiai konvertitai norėjo grįžti į katalikybę. Stačiatikių Lietuvos dvasinės konsistorijos duomenimis, 1905 m. Gelvonų parapijoje atsirado 32 „*užsispyrę ir svyruojantys*“ stačiatikiai⁸. 1907 m. ši parapija sumažėjo ligi 192 tikinčiųjų.

Vyriausybės etnoreliginės ekspansijos politikai taip pat buvo pajungta rusiška valdinė mokykla. 1867 m. Gelvonuose įsteigta liaudies mokykla, vienintelė visame valsčiuje. Ji išlaikymą gaudavo daugiausia iš valsčiaus. Šios mokyklos mokiniai lietuviai, skirtingai ne kaip gretimoje Kauno gubernijoje, iš pat pirmos dienos turėjo mokytis vien rusiškai, net tarp savęs jiems buvo draudžiama kalbėtis gimtąja kalba. Katalikų tikybos pamokas turėjo vesti vietos klebonas, tačiau tik rusiškai. Nors mokykloje buvo tik vienas kitas mokinys stačiatikis, tačiau nuo 1874 m. jų mokyti tikybos ateidavo šventikas ir reikalavė, kad per jo pamokas pasiliktų katalikų vaikai ir prisidėtų prie stačiatikių giesmių giedojimo. Valstybinių švenčių metu reikalauta visus mokinius vesti į cerkvę. Tik 1897 m. katalikai buvo nuo šios prievolės atleisti. Tačiau šventikas, išmokęs lietuviškai, į cerkvę toliau viliojo mokinius ir jų tėvus savo pamokslais lietuvių kalba⁹.

Viena svarbiausia Bažnyčios išlenkinimo priemonių turėjo būti rusų kalbos pridėtinė katalikų pamaldose įvedimas. 1869 m. gruodžio 25 d. caro paliepimu bažnyčiose leista šią kalbą vartoti. Vidaus reikalų ministras paaiškino, kad dėl to iniciatyvos turį imtis patys gyventojai, ypač tie, kurie kalba rusiškai arba rusų kalbos tarmėmis (pvz., baltarusiai). Valdžios įstaigos ėmė ieškoti kunigų, kurie karjeristiniais tikslais liautųsi bažnyčioje vartoti lenkų kalbą ir pareikštų norį ją pakeisti rusų kalba. Imta tirti, kuriose bažnyčiose rusų kalbą reikia pirmiausia įvesti. Taip radosi vyskupijos administratoriaus P. Žilinskio 1870 m. pranešimas, kad visose Giedraičių dekanato bažnyčiose pridėtinės pamaldos vyksta lenkų arba lietuvių kalbomis ir kad jas galima pakeisti rusų kalba¹⁰. Giedraičių dekanas Pranciškus Markevičius, norėdamas neduoti preteksto rusų kalbai įvesti, P. Žilinskiui tvirtino, kad Gelvonų ir Bagaslaviškio bažnyčiose lenkų kalba nevartojama, nes pridėtinės pamaldos laikomos tik lietuvių kalba¹¹. P. Žilinskis tam pritarė, dar pastebėdamas, kad visi šių parapijų katalikai yra lietuviai¹².

Liturginėms apeigoms rusų kalba atlikti buvo sudarytas ir neteisėtai dvasinės cenzūros aprobuotas naujas apeigynas. Čia lenkiški tekstai pakeisti rusiškais, lietuviški ir latviški tekstai palikti, bet perrašyti kirilica. 1869 m. apeigynas išspausdintas Vilniuje, jo 684 egzemp-

⁸ Šios konsistorijos nario 1905 10 06 pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui, LVIA, f. 378, BS, 1905 m., b. 404, l. 89–93.

⁹ Keleivis, Isz Vilniaus vyskupijos, *Tėvynės sąrašas*, 1900, Nr. 1, p. 21.

¹⁰ P. Žilinskio 1870 03 28 pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 2290, l. 42.

¹¹ Šio dekanato 1874 04 12 pranešimas P. Žilinskiui, *ten pat*, b. 2362, l. 9–10.

¹² P. Žilinskio 1876 12 18 pranešimas Vilniaus gubernatoriui, *ten pat*, b. 2360, l. 341.

lioriai perduoti P. Žilinskiui. Šis liepė konsistorijai apeigyną išsiuntinėti visiems vyskupijos kunigams. Šie turėjo pasirašyti, kad apeigyną tikrai gavo. Kunigai apeigyno nepriėmė, teisindamiesi, kad jis Romos kurijos nepatvirtintas. 1870 m. vasarą konsistorija, negaudama kunigų parašų, ragino įsakymą kuo greičiau įvykdyti, nes to reikalaujamas P. Žilinskis, remdamasis nurodytu caro paliepimu¹³. Vyskupijos administratorius, uoliai vykdydamas rusų administracijos nurodymus, konsistorijai papildomai išakė „*tuoj pat visiems Vilniaus vyskupijos dvasininkams paskelbti, kad jie apeigyną priimtų vadovautis be jokių apribojimų*“¹⁴.

Gelvonų bažnyčios klebonas Mykolas Mirinavičius dekaną atsiųstą apeigyną gražino atgal, pridurdamas, nes jis nereikalingas, kad parapijiečiai kalba lietuviškai ir jie vieningai nesutinka, kad rusų kalba būtų vartojama bažnyčioje. M. Mirinavičiui ši nepaklusnumo demonstracija buvo ypač pavojinga. Mat 1863 m. kunigaudamas Turgėliuose, Vilniaus apskrities dekanate, buvo rusų valdžiai iškūstas, kad sakė sukilėliams palankius pamokslus. Už tai tris mėnesius iškalėjo Vilniuje, dėl įrodymų stokos paleistas, bet perduotas policijos priežiūrai¹⁵. Savo klebonu pasekė ir vikaras Teodoras Vabalevičius. Bagaslaviškio bažnyčios administratorius Pranciškus Vicevičius šio apeigyno gražinimą aiškino tuo, kad parapijiečiai kitaip kaip lietuviškai nemoka, tėra apie 100 bajorų, kurie kalba lenkiškai. Rusiškai nieko nesupranta bent pusė visų parapijiečių¹⁶.

Šiomis rusifikacijos sąlygomis daugumai dvasininkų, ypač vyskupijos vadovybėje, atrodė, kad katalikybei išsaugoti turi padėti tradiciškai bažnyčiose vartojama lenkų kalba kaip įvairių tautybių katalikų jungtis. Sielovados srityje lietuvių kalbai buvo pripažįstamas tik antraeilis vaidmuo. Vienas tokių pažiūrų dvasininkų XIX a. septintojo dešimtmečio pradžioje buvo Gelvonų bažnyčios administratorius Adomas Šlepavičius (Šliapavičius). Šio amžiaus pabaigoje jis ilgus metus ėjo Merkinės bažnyčios klebono ir dekaną pareigas. Merkinės parapija buvo lietuviška, tačiau jis, anot Vinco Krėvės-Mickevičiaus, „*dažnai pamiršdavo net evangeliją paskaityti lietuviškai*“ (apysaka „Raganius“). A. Šlepavičiaus padėjėju Gelvonuose 1863 m. buvo vikaras Alfonsas Grybauskas, kilęs nuo Máišiagalos (mirė 1911 m.). Jis save laikė lenku-lietuviu, tačiau lietuviškai mokėjo tik vos ne vos¹⁷. Dėl to nenuostabu, kad 1870 m. vyskupijos administratoriui buvo pranešta, jog Gelvonų ir Bagaslaviškio parapijiečiai vartoja lenkų ir lietuvių kalbas, svarbesnę reikšmę teikdami pirmajai.

Vis dėlto net ir 1883–1897 m. abiejų šių parapijų bažnyčiose lietuvių kalbos vartojimas priklausė nuo klebonų valios. Gelvonuose kleboną M. Mirinavičių trumpam laikui pakeitė Konstantinas Lodzis. 1881 m. atėjo bažnyčios administratorius Pranas Baikštys, po dešimties metų čia buvo paskirtas Jonas Labokas. Jo biografiją išmargino susidūrimai su rusų valdžia. J. Labokas gimė 1856 m., baigė Peterburgo Romos katalikų dvasinę seminariją. Tuomet, pasak Vilniaus gubernatoriaus, „*pasireiškė nepakantumu rusų kalbai*“, nes per ginčą su vienu valdininku dėl savižudžio laidojimo ėmė kalbėti lenkiškai, sakėsi, rusiškai nesuprantąs,

¹³ Konsistorijos 1870 08 28 raštas Giedraičių klebonui, LVIA, f. 604, ap. 4, b. 2383, l. 140.

¹⁴ P. Žilinskio 1870 09 25 raštas konsistorijai, *ten pat*, l. 183.

¹⁵ Kubicki P. *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861–1915*, cz. 2, t. 2, Sandomierz, 1936, p. 672–673.

¹⁶ Minėtų kunigų 1871 03 12 ir 19 pranešimai dekanui, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 2321, l. 43, 44, 49.

¹⁷ A. Grybausko tarnybinė anketa, *ten pat*, b. 2704, l. 60.

nes esąs ne rusas. Civilinė administracija jam paskyrė 50 rb pabaudą ir kategoriškai pareikalavo, kad vyskupas jį pašalintų iš Vilniaus. Buvo paskirtas Gelvonų bažnyčios klebonu. 1893 m. gavo teisę grįžti į Vilnių, ėmė eiti Visų Šventųjų bažnyčios klebono pareigas. Tačiau neilgam. Per Krāžių bažnyčios gynėjų teismą 1894 m. turėjo prisaikdinti liudininkus. Po priesaikos pasakė pamokslėli, kurio potekstėje buvo smerkiamas valdžios smurtas. Už tai J. Labokas buvo ištremtas į Tula¹⁸.

J. Laboką Gelvonuose pakeitė klebonas Jurgis Zubrickas, turėjęs 48 metus ir jau kunigavęs 17 metų. Nežinia, kodėl vos po trejeto metų jis buvo iš Gelvonų iškeltas ir į jo vietą paskirtas 39 metų klebonas Juozapas Deksnys. Šie visi dvasininkai gelvoniečiai lietuviškomis pamaldomis nelepino. Mat kai 1896 m. pradėjo klebonauti Juozapas Mironas (gimė 1865 m.), „Varpo“ korespondentas jį vadino garbingu kunigu, nes retkarčiais laikė lietuviškas pridėtines pamaldas, sakė „išalkusiems lietuviams lietuviškus pamokslus... Lietuviai iš džiaugsmo net ašaras liejo ir nežinojo, kaip iššlovinti savo teip didį geradėją“. Už tai pateko vyskupo Stepono Aleksandro Zvierovičiaus nemalonėn ir buvo į kitą parapiją paskirtas vikaru¹⁹.

Bagaslaviškio parapijos lietuvių padėtis susiklostė geriau. Čia ligi 1883 m. klebonavo P. Vicevičius, rodos, neabejingas lietuvybei. Paskui jo vietą užėmė Konstantinas Stašys (Staševskis). Jis gimė 1849 m. Vosyliškio kaime, netoli Zarasų. Pirmoji jo, kaip kunigo, paskyrimo vieta buvo Lydà. Iš jos atvyko į Bagaslaviškį. Čia klebonavo tik trejus metus, paskui šias pareigas ėjo Mikailiškėse, Ródūnioje, Kamojysė, Alytujė. Visur, kur buvo lietuvių, pamokslus sakė lietuviškai, ugdė lietuvių tautinę savimone²⁰.

1886 m. Bagaslaviškio bažnyčios administratoriumi buvo paskirtas Juozapas Lukša (mirė 1897 m.). Čia išsilaike šešetą metų. Jį pakeitė 31 metų kunigas Juozapas Pakalnis, kuris rūpinosi sielovada lietuvių kalba, altaristu priėmė poetą aušrininką Silvestrą Gimžauską.

S. Gimžauską į Bagaslaviškį atvedė tokia istorija. Nuo 1884 iki 1892 m. jis buvo Valkiniūnų klebonas ir Merkinės dekanas. Draudžiamojoje lietuviškoje spaudoje skelbė savo kūrybą, organizavo šios spaudos platinimą parapijoje. Kai policija tai susekė, neteko turėtosijs vietos ir 1893 m. vasario viduryje paskirtas Giedraičių bažnyčios vikaru, jam skirta policijos priežiūra. Bažnyčios klebonu tuomet buvo Juozapas Pikturna, tradicinių pažiūrų kunigas. S. Gimžauskas greit su juo dėl lietuvybės susikirto. Vikaras, išgirdęs, kad lietuvių kalba dvasininkams bendrauti netinkama, su klebonu ėmė kalbėti ne lenkiškai, bet lotyniškai.

Gesindamas šių kunigų konfliktą, vyskupas Antanas Pranciškus Audzevičius norėjo S. Gimžauską laikinai skirti Širvintų bažnyčios administratoriumi. Vilniaus generalgubernatorius 1893 m. kovo 27 d. tai uždraudė. S. Gimžauską, įpratusį savarankiškai gyventi ir mąstyti, klebono tautinė arogancija tapo nepakeliama. Jausmai išsiliejo vikaro eilėraščiu „Nekuriam kunigui už nekunigiškus darbus“,



Kun. Silvestras
Gimžauskas

¹⁸ Kubicki P. *Bojownicy kapłani...*, d. 2, t. 1, p. 628; Vilniaus gubernatoriaus 1894 10 31 pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui, LVIA, f. 378, PS, 1894 m., b. 44, l. 2–4.

¹⁹ K—as [V. Mickevičius], Giedraičių džiaukonystė, *Varpas*, 1902, Nr. 6, p. 135.

²⁰ K. Stašio tarnybinė byla, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 2796.

kuri išspausdino „Žemaičių ir Lietuvos apžvalga“. S. Gimžauskas rašė: „Čia Lietuva miršta iš kunigų noro; / Dar galima būtų gal ją atgaivinti, / Bet reikėtų klebono tėvynainio doro“. Deja, šis klebonas Giedraičiuose užsibuvęs keliolika metų. Nors kilme esąs žemaitis, tačiau savo darbais darąs žalą Bažnyčiai ir šaliai, net nusilenkęs stačiatikybės viešpatavimui. Toliau tęsė: „Į lenkiškas maldas versdavo avis savo, / Ne tik tikiškai padarė daug pikto, / Bet ir lietuvių kaip kirviu užgavo“²¹.

Klebono rūpesčiu 1893 m. gruodžio 4 d. vyskupas A. P. Audzevičius S. Gimžauską perkėlė į nuošaliausią Giedraičių dekanato parapiją – Bagaslaviškį – altarista. Parapija atskiros altarijos neturėjo, klebonas J. Pakalnis jį priglaudė klebonijoje ir skyrė... vikaro pareigas eiti, nes čia daugiau vikarų nebuvo. 1895 m. vasario 20 d. vyskupas J. Pakalnis perkėlė į Salās, Ašmenės dekanate. Dėl to S. Gimžauskui faktiškai teko būti bažnyčios administratoriumi. Šitai truko dvejus metus. Rūpinosi apleistos bažnyčios remontu, šiaip taip gavo valdžios leidimą sulopyti kiaurą stogą. Tačiau svarbiausias S. Gimžausko nuopelnas – rūpinimasis kokybiška lietuvių sielovada. Mat buvo tvirtai įsitikinęs, kad geriausia malda – tikinčiųjų gimtąja kalba. Rūpinosi vaikų mokymu ir ruošimu katechizacijai lietuviškai. Už tai S. Gimžauskas vėliau tapo savotiška legenda, su juo sietis laikyta garbingu dalyku. Antai žinoma, kad parapijos daraktoriaus Baltramiejaus Užkurnio palikuonys tvirtino, jog jį vaikų lietuviškai mokyti pasikvietė pats poetas, nors iš tikrųjų sunku tuo patikėti. Mat tuomet B. Užkurnys ėjo tik dešimtus savo amžiaus metus²².

S. Gimžausko paskyrimas į Bagaslaviškį kone sutapo su žinia apie Kražių skerdynes. Jų sukrėstas, parašė eilėraštį „Kražių atminimui“. Skaitytoją įtaigavo, kad tai valdžios veiksmy prieš katalikų tikėjimą, lietuvišką spaudą ir visą kraštą dalis. Eiles baigė žadindamas tautos savimonę. Jis rašė: „Ir Lietuvos šneką mylėkim, guodokim, / Kaip lietuviams buvom ir būti nenustokim!“²³ Šias S. Gimžausko eiles išspausdino JAV laikraštis „Vienybė lietuvininkų“ (1894, Nr. 43). Paskui Tilžėje pakartotos S. Gimžausko knygelėje „Kelios lietuviškos dainos“ (1898). Be to S. Gimžauskas bagaslaviškietis išmokė savo poemėlę „Daina“, kuri apdainuoja Gedimino–Jogailos laikus. Anot autoriaus, Jogaila „Lietuviškus žmonėms pamokslus pats sakė“²⁴. Šiuo valdovo pavyzdžiu norėjo pakelti niekinamos lietuvių kalbos prestižą.

1897 m. vasarą S. Gimžauską surėmė akmenligė. Gydytis išvyko į Varšuvą. Ten rugsėjo 15(27) mirė, priglaudė šio miesto kapinės, tačiau neprižiūrimas kapas sunyko. Iš dėkingumo savo buvusiam ganytojui Bagaslaviškio parapijiečiai bažnyčios šventoriuje pastatė juodo granito kryžių, lyg kenotafą.

Bagaslaviškio bažnyčiai likus be jokio kunigo, vyskupas klebonauti atsiuntė Stanislovą Brazauską, kuris kitose parapijose buvo pasižymėjęs lietuviška orientacija. Tačiau čia liko neilgam, tik porai metų. 1899 m. spalio mėnesį buvo paskirtas naujas klebonas Povilas Burbulis. Prieš tai jis vikaravo Ikaznės bažnyčioje, Dysnės dekanate. Šis kunigas gimė 1868 m. Sodėlių kaime, Vabalniūko parapijoje, Panevėžio apskrityje, kunigo šventimus gavo 1897 m. Vilniuje²⁵. Bagaslaviškyje jis dirbo ligi 1909 m. pa-

²¹Gimžauskas S. *Lietuvos Bičiulis*, Vilnius, 1998, p. 175–178.

²²Kaluškevičius B., Misius K. *Lietuvos knygnešiai ir daraktoriai 1864–1904*, Vilnius, 2004, p. 497, Nr. 5281.

²³Gimžauskas S. *Lietuvos Bičiulis*, p. 165–174.

²⁴Ten pat, p. 158. Šią „Dainą“ 1903 m. užrašė Tėvynės sargo korespondentas.

²⁵P. Burbulio tarnybinė anketa, 1908 m., LVIA, f. 694, ap. 1, b. 2852, l. 3.

vasario, kai buvo perkeltas į Darsūniškį. Bagaslaviškio parapijai pasisekė, kad liaudinė lietuvių kalba galutinai įsitvirtino visame religiniame gyvenime. Matyt, su P. Burbulio žinia ir Gelvonų parapijiečiai 1905 m. pabaigoje Vilniaus generalgubernatoriui padavė prašymą, kad vietos liaudies mokyklose mokytų lietuviškai ir tam reikalui skirtų mokytojus lietuvius²⁶.

Vyskupui Eduardui Ropui atrodė, kad Bagaslaviškio bažnyčioje turėtų būti ir kunigas lenkas. 1904 m. spalio 7 d. vikaru paskyrė ką tik kunigo šventimus gavusį Stanislovą Hunievičių. Jis čia užsibuvo ligi 1907 m. vasario mėnesio. Šis vikaras gimė 1879 m. Šeškinės Gurių užusienyje, Vėrklių parapijoje, netoli Vilniaus. Lietuviškai visiškai nemokėjo²⁷.

1911 m. rugpjūčio 13 d. Bagaslaviškio bažnyčios administratoriumi tapo Petras Bertulis. Jis čia liko per visą Pirmąjį pasaulinį karą ir net po jo. Šis kunigas buvo tikras žemaitis. Jis gimė 1866 m. Rasėinių apskrities valstiečių šeimoje. Baigė Vilniaus dvasinę seminariją, 1891 m. gavo kunigo šventimus. 1895–1903 m. ėjo Vėšniavo bažnyčios klebono pareigas. Subūrė dūdų orkestrą, grodavo bažnyčios šventoriuje ir parapijos salėje. Vietos cerkvę vizitavęs Kauno stačiatikių vyskupas Michailas tuo orkestru labai pasipiktino. P. Bertulį išpėjo per policiją, kad ši muzika netrikdytų cerkvės ramybės. Klebonas savo orkestrą paleisti atsisakė ir dėl to keletą kartų buvo kvostas ir apkaltintas kova prieš stačiatikybę. Vyskupijos administratoriui teko jį perkelti į Ceikinių filiją, Švenčionių dekanate. Paskui kunigavo Asavoje, Rodūnios dekanate, Švenčionysė. Vėl apkaltintas kažkokiais nukrypimais nuo moralės reikalavimų, vieneriems metams buvo uždarytas į Gařdino dominikonų vienuolyną. Kai iš jo išėjo, buvo pasiųstas į Bagaslaviškio bažnyčią²⁸.

Jei Bagaslaviškyje religinis gyvenimas tekėjo gana ramiai, tai Gelvonų parapijoje nuo XIX a. paskutinio dešimtmečio pabaigos kilo tikra sumaištis. 1895 m. Gelvonų miestelį nusiaubė gaisras, sudegė ir bažnyčia. Naujos bažnyčios statybos rūpesčiai užgulė klebono J. Mirono pečius. Kartu atsivėrė luominė ir tautinė priešprieša tarp valstiečių ir vietos dvarininko grafo Pliaterio, kuri, atrodytų, tiek metų praėjus po baudžios panaikinimo, jau turėjo išblėsti. Kaip minėjome, šalia Gelvonų miestelio buvo grafų Pliaterių dvaras, vienas iš keleto jo dvarų. Čia stovėjo puošnūs dvaro rūmai, į kuriuos kar-



Simbolinis paminklas Silvestrui Gimžauskui atminti, pastatytas Bagaslaviškio bažnyčios šventoriuje. 2003 m. A. Petrašiūno nuotr.

²⁶ Kitur, *Vilniaus žinios*, 1905 12 30, Nr. 298, p. 1.
²⁷ S. Hunievičiaus tarnybinė anketa, *LVIA*, f. 694, ap. 1, b. 1039, l. 13.

²⁸ P. Bertulio tarnybinė byla, *LVIA*, f. 694, ap. 3, b. 1000, l. 1, 10, 41 ir kt.

tais gyventi atvykdavo pats savininkas Gustavas Pliateris. Jo nesutarimai su buvusiais baudžiauninkais tęsėsi ir nutraukus prievolinius santykius. 1875 m. Gelvonų valsčiaus valstiečiai nepriėmė jiems valdžios ir, rodos, Pliaterio primetamo viršaičio Jokūbo Radzevičiaus. Jie būriu, apie 300 žmonių, įsiveržė į valsčiaus valdybą, iš viršaičio atėmė valdžios ženklą ir patį viršaitį sumušė. Į viršaičio rinkimus buvo atvykęs taikos tarpininkas, jam maištaujantys valstiečiai iš valsčiaus valdybos pastato neleido išeiti visą naktį. Dėl šių įvykių 9 valstiečiai buvo suimti²⁹. 1880 m. 6 kaimų valstiečiai Pliateriui iškelė bylą dėl žemės, jiems vadovavo šio valsčiaus Tilvikų kaimo gyventojas Titas Stempkauskas³⁰.

Kaip grafas Pliateris žiūrėjo į vietos lietuvių valstiečius, rodo jo iškeltos sąlygos, kuriomis sutiko padėti sudegusią bažnyčią atstatyti. Jis reikalavo, kad naujosios bažnyčios nebeprofanuotų „pagoniška“ lietuvių kalba. Pasiekė, kad nauju klebonu būtų paskirtas Jonas Krinskis, nė nemokėjęs lietuviškai. Viename iš daugelio savo skundų vyskupui parapijiečiai savo kleboną ir grafą vadino liaudies priešais ne todėl, kad jie buvo lenkai. Skundo siuntėjai sakėsi, kad jiems esanti brangi protinga grafo dukteris ir jos vyras. Deja, iš dvaro jie išvyksta, ir tada vėl grįžtas (kurį laiką Vilniuje gyvenęs) senis grafas Pliateris, tikras pamišėlis³¹.

Iš tikrųjų naujojoje bažnyčioje pridėtinės pamaldos ir liturginės apeigos buvo atliekamos tik lenkiškai. Susidariusią padėtį apibūdina gretimos Pabaisko parapijos bažnyčios klebono P. Dirgėlos pasiaiškinimas Žemaičių vyskupui. Mat buvo J. Krinskio skūstas, kad duoda religinius patarnavimus ne savo parapijiečiams. P. Dirgėla sakėsi, kad dėl to jau rašas antrą pasiaiškinimą. Argi jis galėjęs atstumti tuos gelvoniečius, kurie eina į Pabaiską kaip ir į kitas gretimas parapijas. Mat šie lietuviai, ypač moterys ir vaikai, lenkiškai nemoka. Pasak P. Dirgėlos, klebonas J. Krinskis jų tiesiog nekenčia. Nors čia kunigauja 4 ar 5 metus, tačiau lietuviškai nepramoko. Net per išpažintį su parapijiečiais kalba tik lenkiškai, todėl šie, abejodami išpažinties tikrumu, jos pakartoti eina į Pabaiską. Toliau apie J. Krinskį rašė: „*Vaikus, kurie katekizmo mokosi lietuviškai, sutinka rūsčiai, liepia išmokti lenkiškai*“. Tad tėvai, neturėdami kitos išeities, savo vaikus pirmosios išpažinties ir komunijos veda į Pabaiską arba Bagaslaviškį. Matyt, J. Krinskiui ganytojo pareigos nesą svarbios ir parapijiečiai teisėtai nori jį pakeisti³². Tai, kad gelvoniečiai negauna būtinų dvasinių patarnavimų, taip pat liudijo vienas Vilniaus kunigas, pas kurį 1901 m. spalio 7 d. iš Gelvonų atėjęs išpažinties lietuvis ir su ašaromis tai papasakojo³³.

1902 m. vyskupas S. A. Zvierovičius buvo pašalintas iš pareigų ir ištremtas į Tverę. Vyskupijos administratoriumi buvo paskirtas Viktoras Radziminskis-Fronckevičius. Jis, norėdamas Gelvonų parapiją nuraminti, J. Krinskį iškelė ir parapijos administratoriumi paskyrė Ignatą Kazakevičių. Jis gimė 1861 m. Dusetų miestelyje, Zarasų apskrityje. Baigė Žemaičių vyskupijos dvasinę seminariją Kaune ir 1885 m. buvo išventintas kunigu. 1901 m., dirbdamas Týtuvėnuose, įkliuvo. Mat uždraudė mokiniams katalikams eiti į cerkvę. Nors tuomet toks

²⁹Jučas M., Mulevičius L., Tyla A. *Lietuvos valsčių judėjimas 1861–1914 metais*, Vilnius, 1975, p. 231, Nr. 126.

³⁰*Ten pat*, p. 175.

³¹Parapijiečių 1904 09 09 skundas vyskupui E. Ropui, MAB, f. 255, b. 791, l. 3; LVIA, f. 694, ap. 1, b. 4691, l. 3.

³²P. Dirgėlos pranešimas Žemaičių vyskupui, be datos, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 4687, l. 5.

³³Kun. J. Kuktos (?) užrašai apie lietuvių kalbą Vilniaus bažnyčiose, be datos, MAB, f. 243, b. 63, l. 3.

cerkvės lankymas katalikų vaikams jau nebuvo privalomas, tačiau vis vien valdžia kunigą nubaudė ir įsakė perkelti į Vilniaus vyskupiją. Nubloškė į baltarusišką Lebedžių parapiją, Vileikos dekanate. Po metų perkėlė į Gelvonus. Vos perėmęs bažnyčią, susikirto su grafu Pliateriu, kuris pareikalavo I. Kazakevičių pašalinti, priežastis – lietuvių kalbos gražinimas į bažnyčią. Parapijiečiai ėmė savo kunigą ginti, viename prašyme V. Radzimirskiui-Fronckevičiui sakėsi, kad jį pamilo kaip stropų ganytoją –

„mums reikėjo, kad klebonas galėtų mus mokyti mūsų gimtąja lietuvių kalba. Ligi šiol mes buvome priversti dvasiniais reikalais dangintis į svetimas parapijas. Gr. Pliateriui apskritai kunigo nereikia, nes jis į bažnyčių nevaikšto ir dvasinėmis apeigomis nesinaudoja“³⁴.

Deja, grafas jau nebebuvo vienišas. Buvęs klebonas J. Krinskis spėjo suburti savo šalininkus, kuriuos įtikino lenkų kalbos bažnyčioje prioritetu. Tas pats vyskupijos administratorius, kuris I. Kazakevičių paskyrė, 1903 m. gegužės 10 d. jį perkėlė į Žasliūs.

Į Gelvonus atsiuntė kun. Joną Masiulį, gimusį 1862 m. Jis parapijiečių lietuvių taip pat neapvytlė. Jie naujam vyskupui Eduardui Ropui džiaugėsi, kad gavo kunigą, „su kuriuo galime per išpažintį susikalbėti gimtąja kalba“. Tačiau gavę žinių, kad ir su juo gr. Pliateris nori susidoroti ir gražinti kun. J. Krinskį. Kol grafas gyvenęs kitame – Bartkuškio – dvare, Musninkų parapijoje, kunigai lietuviai Gelvonuose išsilaikydavo ilgai, pavyzdžiui, kun. J. Baikštys, tačiau dabar jie šalinami nė metų neprabuė. Dabar J. Masiulis rūpinasi baigti bažnyčią statyti ir parapijiečiai juo patenkinti, tačiau biją, kad grafas ir jį pašalins³⁵. Iš tikrųjų tuomet vyskupas turėjo tokių planų, kuriuos parapijiečiai suprato iš anksto. Gelvoniečių įgaliotiniai Antanas Suvarauskas, Juozapas Petrašiūnas, Mozė Palaima ir Feliksas Čičiūnas 1905 m. liepos 7 d. nuvyko į Vilnių ir norėjo gauti vyskupo audienciją. Negavo. Savo prašymą paliko jo kapeilonui Jonui Novickiui. Prašytojai priminė, kad apie savo parapijos lenkinimą vyskupui buvo pranešę tuoj po šio įžengimo į katedrą. Dabar, kai sužinoję, kad J. Masiulis bus perkeltas į Semeliškės ir į jo vietą paskirtas Narevo bažnyčios (Bielsko dekanatas) klebonas Antanas Šimeliūnas, sutikti negalį. Šis klebonas net lietuviškai pamišęs. Jei vyskupas liksias jų prašymui kurčias, prašysią Šv. Sosto užtarimo³⁶.

Ilgai laukti neteko. 1905 m. rugpjūčio 25 d. A. Šimeliūnas tapo Gelvonų klebonu. Jis gimė 1859 m. Šniūrų kaimo, Pūšaloto parapijos, Panevėžio apskrities, lietuvių valstiečių šeimoje. Baigė Vilniaus dvasinę seminariją ir 1883 m. buvo iššventintas kunigu, po to net 20 metų kunigavo įvairiose lenkiško Bielsko dekanato parapijose. Tarnybinėje anketoje užsirašė lietuviu, moka lenkų, lietuvių, latvių, vokiečių ir rusų kalbas. Beje, 1928 m. jis buvo Rātnyčios klebonas ir registracinėje kortelėje jau liudijo esąs lenkas³⁷.

Kai atvyko į Gelvonų parapiją, A. Šimeliūnas patį pirmąjį sekmadienį pragydo lenkiškai, tačiau parapijiečiai ėmė giedoti lietuviškai. Klebonas sumišo ir keletui mėnesių lietuvių kalbą paliko, kaip buvo radęs. Savo sumanytąjį perversmą padarė per 1906 m. gavėnią.

³⁴ Gelvonų parapijiečių 1903 01 10 prašymas vyskupijos administratoriui, LVIA, f. 694, ap. 1, b. 2682, l. 5–6.

³⁵ Gelvonų parapijiečių 1904 08 30 prašymas E. Ropui, MAB, f. 255, b. 791, l. 1–2. Ant šio prašymo vyskupas užrašė: „Neišklaudyti“.

³⁶ Minėtas prašymas, ten pat, l. 5–6.

³⁷ A. Šimeliūno (lenk. – Szymelun) tarnybinė byla, LVIA, f. 694, ap. 3, b. 1205, l. 2, 84, 179.

Lietuviškas pridėtines pamaldas pakeitė lenkiškomis, net uždraudė „Pulkim ant kelių“ giedoti. Parapijiečiai savo skunde Vilniaus generalgubernatoriui piktinosi klebono apgaule, nes perimdamas bažnyčią pažadėjęs lietuviškų pamaldų nenaiškinti, juk „istorija sako, kad mes lietuviai, o ne lenkai“³⁸. Kitame Būbnių užusienio gyventojų Juozapo Petrašiūno skunde rašoma, kad net caro 1905 m. lapkričio 3 d. manifestą dėl žemės išperkamuųjų mokesčių sumažinimo perpus klebonas iš sakyklos skaitė tik lenkiškai. Jis, J. Petrašiūnas, rūpindamasis, kad manifesto turinį sužinotų visi valstiečiai, turguje jiems manifestą perskaitė lietuviškai. Pristavas, pasitelkęs kazokus, už tai jį apkaltino neleistina agitacija, išsivežė į Vilniaus kalėjimą, paskui paleido už užstatą ir su visa šeima išvarė į Kauno guberniją³⁹. Kai generalgubernatorius E. Ropą paprašė gelvoniečių skundus paaiškinti, šis juos pavadinė šmeižtu, kurį „sukėlė lietuvių nacionalizmas“.

Kleboną A. Šimeliūną lietuvių kalbą iš bažnyčios išvaryti paskatino E. Ropo 1906 m. sausio 9 d. aplinkraštis vyskupijos kunigams, kad „nė vienas klebonas neturi teisės be vyskupo sutikimo ir jo raštiško potvarkio keisti pamaldų kalbą ir tvarką“⁴⁰. Lietuvių kalbos vartojimas po J. Krinskio iškėlimo laikytas neteisėtu vyskupo minimų pamaldų kalbos ir tvarkos keitimu. Pats E. Ropas generalgubernatoriui paaiškino, kad A. Šimeliūnas teisėtai grįžo prie „tradicinės“ lenkų kalbos.

Gelvoniečiai pagalbos ieškojo kur tik galėdami. Organizavosi ir patys. 1908 m. bandė steigti Sąjungos pagrąžinimui teisių lietuvių kalbai Rymo katalikų bažnyčiose Lietuvoje Gelvonų parapijos skyrių. Norėta atsispirti lenkų Tautinės demokratijos (endekų) veiklai, kurie siekė Bažnyčią panaudoti Lietuvai įjungti į būsimą Lenkijos valstybę. Parapijos skyriaus vardu į Sąjungos valdybą kreipėsi Juozapas Petrašiūnas, Feliksas Čižiūnas ir Adomas Totorėlis. Jie aprašė endekų veiklą Gelvonų parapijoje. Prie endekų prisišliejęs ir jų klebonas, kuris lenkinimo tikslu įsteigęs mergaičių mokyklą, o mokytojus jai parinkę ir atsiuntę endekai. J. Masiulis iš parapijos buvęs išvarytas todėl, kad atsiribojo nuo endekų⁴¹.

Su gelvoniečių raštu Sąjungos pirmininkas supažindino Vilniaus generalgubernatorių Konstantiną Kšivickį. Šis pasiaiškino paprašė vyskupijos administratorių K. Michalkevičių. Gavo atsakymą, kad jei atsižvelgtų į Sąjungos prašymus, pats nusizemintų, nes kišamasi į vyskupijos gyvenimą. Klebonas A. Šimeliūnas esąs skundžiamas tyčia, nes jis liekąs neutralus visoms tautybėms⁴².

Tačiau iš tikrųjų klebonas A. Šimeliūnas stropiai žiūrėjo, kad pridėtinų pamaldų kalba atitiktų tik tradicionalistų interesus. Visiškai nepakentė, kai jam nepritarė kiti parapijiečiai arba kas nors iš šalies su jais veikė išvien. 1911 m. pradžioje klebonas skundėsi K. Michalkevičiui, kad iš Vilniaus į Gelvonų parapiją atvyksta suspenduotas kun. Juozapas Ambrozevičius (Ambrazevičius, Ambraziejus, žinomas lietuvių kultūrininkas), kuris kurstąs parapijiečius. Jau trečią kartą jis lankęs Kułniškių kaimo valstietį Feliksą Čižiūną. Netgi čia sukvietęs kitus žmones ir agitavęs prisidėti prie Vėrkų dvaro, netoli Vilniaus, pirkimo lietuviybės reikalams. Daugelis tam paaukojo po keliasdešimt

³⁸Minėtas skundas, 1906 m., MAB, f. 255, b. 792, l. 1–2.

³⁹J. Petrašiūno 1906 09 08 prašymas Vilniaus generalgubernatoriui, *ten pat*, l. 4–5.

⁴⁰*Apie lenkų kalbą Lietuvos bažnyčiose*, Kaunas, 1906, p. 35.

⁴¹Minėtas 1908 10 29 raštas, MAB, f. 43, b. 25052; f. 318, b. 23934, l. 1–2.

⁴²K. Michalkevičiaus 1908 10 31 raštas K. Kšivickiui, LVIA, f. 378, BS, 1908 m., b. 413, l. 51–52.

rublių⁴³. Po to F. Čižiūnas, priverstas pasiaiškinti, rašė, kad J. Ambrozevičiaus jis savo namuose nė matyti nematęs. Tačiau vis vien nuovados pristavas daręs krata. Pasak F. Čižiūno, klebono neapykantą užsitraukęs dėl to, kad vyskupijos administratoriui rašė prašymą bažnyčioje palikti lietuvių kalbą ir parapijiečių nelenkinti. Sakėsi, kad tokį kleboną, kuris pasitiki įvairiais plepalais, reikia perkelti kitur⁴⁴.

Klebonas A. Šimeliūnas jautėsi nepajudinamas. Antai reikalavo, kad Ūpninkų filijos (Ukmergės dekanate) kunigas nedrįstų teikti dvasinių patarnavimų ateinantiems gelvoniečiams. Antraip neišsvengsiąs atsakomybės pagal kanonų teisę ir valstybės įstatymus⁴⁵.

Gelvonų parapija priklausė prie tų Vilniaus vyskupijos parapijų, kuriose tautinių santykių įtampa buvo didelė. K. Michalkevičius ėmėsi naujų priemonių panašioms, kaip Gelvonuose, konfliktams šalinti. 1911 m. balandžio 25 d. išleido aplinkraštinį „Dėl lenkų ir lietuvių ginčų“, adresuotą visiems vyskupijos dvasininkams. Aplinkraštinis reikalavo pridėtinių pamaldų kalbą derinti prie parapijiečių kalbos ir jų pageidavimų. Mišrias tautiniu atžvilgiu parapijas suskirstė į 4 kategorijas. Beje, Bagaslaviškio parapija laikyta lietuviška, todėl jos aplinkraštinis nė nelietė.

Pirmajai kategorijai turėjo priklausyti tos parapijos, kuriose lietuvių ir lenkų buvo maždaug po lygiai. Šiuo atveju pridėtinės pamaldos kiekvienai kalbai buvo skiriamos kas antrą sekmadienį ar šventadienį. Antrajai kategorijai priskiriamos parapijos, kuriose tautinė mažuma turėjo trečdalį visų parapijiečių. Tad šiai mažumai pridėtinės pamaldos turėjo būti kas trečią šventą dieną. Trečiosios kategorijos parapijose tautinė mažuma turėjo sudaryti ketvirtadalį visų katalikų. Jai paliktos tik pridėtinės pamaldos antrąją Kalėdų, Velykų, Sekminių dieną ir 40 valandų atleidų bei vaikų katechizacijai. Ketvirtosios kategorijos parapijose tautinė mažuma turėjo priskaičiuoti apie 300 žmonių. Jiems savo kalba leidžiama katechizacija. Visų kategorijų parapijose duotas nurodymas sekmadieniais ir švenčių dienomis sakyti du pamokslus, tautinei mažumai – pusvalandį prieš sumą.

Gelvonų parapija buvo priskirta pirmajai kategorijai, lyg vienos ir kitos tautybės katalikų būtų maždaug po lygiai. Jeigu būtų laikytasi parapijiečių vartojamos kalbos kasdieniniame gyvenime, tai parapija turėjo gauti antrosios ar net trečiosios kategorijos teises lietuvių naudai. Kodėl vyskupijos administracija priėmė kitokį sprendimą, galime paaiškinti keletu priežasčių. Įvertindamas parapiją tautiniu atžvilgiu, klebonas turėjo surašyti visus parapijiečius į dvi atitinkamas knygas, o jo buvo, žiūrėta ne tiek etninės kalbos, kiek įprastos namie vartojamos maldų kalbos ir bažnyčioje pageidaujama pamokslų kalbos. Dėl to atsirado neproporcingai daug „lenkų“. Šiuo atveju religinės praktikos kalba tapo svarbiausia tautinės tapatybės kalba, etniškumas buvo subordinuojamas „lenkų tikėjimu“. Beje, aplinkraštinis nurodė, kad jei parapijiečiai tradiciškai bažnyčioje vartojama kalba patenkinti arba jei grėstų neramumai pridėtinių pamaldų kalbą keičiant, tai reikia palikti taip, kaip ligi tol buvo⁴⁶.

Vis dėlto įgyvendinant šį aplinkraštinį, Gelvonų parapijiečiai lietuviai laimėjo. Klebonas A. Šimeliūnas 1911 m. balandžio 22 d., t. y. prieš pat aplinkraštinio paskelbimą, iš Gelvonų buvo perkelt-

⁴³ A. Šimeliūno 1911 01 13 raštas K. Michalkevičiui, LVIA, f. 694, ap. 3, b. 1205, l. 120.

⁴⁴ F. Čižiūno 1911 04 02 raštas K. Michalkevičiui, ten pat, l. 122.

⁴⁵ A. Šimeliūno 1911 01 03 raštas Ūpninkų filijalistui, MAB, f. 255, b. 792, l. 6.

⁴⁶ Minėtas aplinkraštinis lenkų kalba, spausdintas, LVIA, f. 694, ap. 3, b. 16, l. 43.

tas į baltarusišką Gluboko parapiją, Dysnos dekanate. Į Gelvonus iš Gluboko atkėlė Danielių Buivių, gimusių 1872 m. ir kunigu išventintą 1896 m. Jis nuoširdžiai ėmė rūpintis savo užguitais parapijiečiais lietuviais. Jie ėmė užsisakyti lietuviškus laikraščius, vien katalikiškos „Aušros“ gaudavo apie 25–30 egzempliorių. D. Buivis savo parapijiečius įtikinėjo, kad geriausiai malda yra suprantama gimtąja kalba. Jau 1912 m. katekizmo prieš pirmąją išpažintį mokėsi 153 vaikui lietuvių ir tik 98 lenkų kalba⁴⁷.

Nors 1911 m. aplinkraštis Gelvonų parapijos lietuviams nebuvo labai palankus, tačiau lenkai vis tiek jautėsi nuskriausti. Iš karto imta siekti, kad parapijos administratorius D. Buivis būtų iš Gelvonų pašalintas. Reikalauta jį atleisti ir iš vietos dviklasės mokyklos tikybos mokytoju, nes jis su mokiniais kalbėjo lietuviškai. Užkliuvo net dalies vaikų katechizacija lietuvių kalba. Antai 1913 m. gegužės 25 d. vaikai rinkosi į kleboniją tikybos mokytis lietuviškai. Tarp jų taip pat buvo trys Gelvonų dvariškių vaikai. Prie jų prikibo Stanislovas Makučinas, atvykęs iš Pavytinės užusienio. Jis vaikus ragino mokytis katekizmo namie lenkiškai. Mat tikėtasi surinkti bent šimtą tokių vaikų ir juos drauge su tėvais nuvežti į Vilnių pas lenkų kunigą, kuris jau galutinai paruoštų katechizacijai. D. Buivis šią agitaciją laikė neleistinu pasauliečio kišimusi į tai, kas priklauso jo kompetencijai. Pasikvietė du liudininkus valstiečius ir surašė atitinkamą aktą, kurį patvirtino valsčiaus viršaitis. Aktą pasiuntė vyskupijos administratoriui⁴⁸. Incidentą tyrė Giedraičių dekanas. Apklausiamas S. Makučinas prisipažino esąs kaltas ir dėlto gailėjosi.

D. Buivis per Pirmąją pasaulinį karą nesitraukė į Rusiją, liko su savo parapijiečiais.

Kaip matėme, tautinė Gelvonų ir Bagaslaviškio parapijų padėtis priklausė ne tiek nuo etninių gyventojų savybių, kiek nuo lietuvių ar lenkų kalbų vartojimo bažnyčiose tradicijos, kuri susiklostė dėl dvasininkų ir bajorų luomų viešpatavimo ir jų kalbos prestižo įtvirtinimo visuomenėje. Demokratėjančios visuomenės sąlygomis luominės pasėkas religinėje praktikoje ėmė keisti derinimasis prie tikinčiųjų etninės sudėties ir laisvo kalbos pasirinkimo. Iš liaudies kilusi dvasininkija ištraukė į tautinio atgimimo procesą ir vadovavosi nauja samprata, kad sielovados kokybė priklauso nuo gimtosios kalbos vartojimo. „Tradicijų“ ir „naujovių“ susikirtimas dėl kalbų vartojimo bažnyčioje tapo svarbiausiu tautinių lietuvių ir lenkų santykių įtampos šaltiniu. Sudėtingiausiai šie santykiai plėtojosi Gelvonų parapijoje. Didelis Bažnyčios rusifikacijos pavojus ir tautinės įtakos „iš šalies“ skatino lenkų kalbos įsitvirtinimą religinėje praktikoje, „lenkų tikėjimo“ ofenzyvą. Stingant pasaulietinės lietuvių inteligentijos periferijoje, konfesinė inteligentija buvo svarbiausias lietuvybės veiksnys šiose parapijose.

⁴⁷ Gelvonietis, Gelvonis, Vilniaus pav., Vaikų katechizacija, *Aušra*, 1912, liepos 12, Nr. 14, p. 220.

⁴⁸ Minėtas 1913 05 25 aktas ir D. Buivio 1913 06 22 raštas K. Michalkevičiui, *MAB*, f. 318, b. 22182, l. 1, 3.

Gelvonų parapijos lenkinimas XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje

Juozas Lebionka

Nuo seniausių laikų Gélvonų parapijoje gyveno vien lietuviai. Tik Gelvonų dvaro kumečiai grafo Plioterio buvo priversti viešai kalbėti lenkiškai. Nepaisant to, XIX a. pabaigoje Vilniaus vyskupijos vadovybei nurodant ir Giedraičių dekanui (Širvintų klebonui) V. Lupeikai tuos nurodymus uoliai vykdant, šios parapijos bažnyčioje pridėtinės pamaldos ir vaikų katekizacija jau buvo atliekamos lenkų kalba. Kadangi absoliuti parapijiečių dauguma lenkiškai visai nesuprato, išpažintį atlikti ir kitus dvasinius patarnavimus gauti jie vykdavo į kaimyninių parapijų (Pabáisko, Bagaslaviškio ir Čiõbiškio) bažnyčias, kur buvo lietuviai kunigai.

1898 m. Gelvonų parapijos klebonas kun. Juozapas Mironas, ėmęs gražinti lietuvių kalbą į bažnyčią, vyskupo S. A. Zvierovičiaus buvo nubaustas: perkeltas į kitą parapiją ir paskirtas vikaru. Prūsuose leistame lietuviškame laikraštyje „Tėvynės sargas“ apie šį įvykį buvo taip parašyta:

„Lenkomanai kunigai iš Gelvonų bažnyčios išvarė lietuvišką kalbą. Garbingas kun. Mironas, tapęs Gelvonų klebonu, vėl pradėjo retkarčiais laikyti lietuvišką dievmeldystę ir sakyti išalkusiems lietuviams lietuviškus pamokslus, rūpindamos apie didesnę Dievo garbę kaip apie lenkų politiką. Lietuviai iš džiaugsmo net ašaras liejo ir nežinojo, kaip iššlovint savo taip didį geradėją, kurs dėl Dievo garbės ir žmonių gero paniekino visas apkalbas ir rugojimą lenkų fanatikų. Tada tiktai gali kunigas vesti žmones prie doros ir Dievui tarnavimo, kad yra gerai permanomas. Rodos, tiesa aiškesnė už šviesą, o vienok ne visiems aiški. Naujas Vilniaus vyskupas Zvierovičius kaip griausmą iš debesų atmetė kun. Mironui raštą, atimantį nuo jo kleboniją už taip baisų nusidėjimą ir paskiriantį į kamendorius. Kad tai būtų padaręs koksai lenkuojantis džiakonas ar prelotas nesant vyskupui, kaip tai atsitiko pernai su kun. Šopara, išmestu iš Kalvių klebono į kamendorius taip pat už lietuviškus pamokslus, tai dar galėtumėm šiaip ne taip sutikti, bet kad taip būtų pardėjęs valdyti vyskupyste Aukščiausias piemuo, kurs ant pirmos vietos tik Dievo garbė teturi rūpėti, tai mums nesuprantama. Nejaugi tai tiesa? Jei būtų tiesa, tai per karti dėl nelaimingų vilniečių lietuvių, per amžius visokių audrų daužomų, kol neišbarstys savo lietuovystės, o paskui ir katalikystės“¹.

1898–1901 m. ypač didelis gelvoniškių lenkintojas buvo kun. Jonas Krinskis, visai nemokėjęs lietuvių kalbos. Prieš patekdamas į šią parapiją, tas kunigas buvo jau „apkeliavęs“ net penkias parapijas, užtrukdamas jose vos po vienerius ar porą metų. Paskutinė jo parapija buvo Lavoriškių (dab. Vilniaus r.), turėjusi dau-

¹ Erszkietys. Įvairios žinios. Iš Gelvonių, *Tėvynės sargas*, 1898, nr. 7, p. 13, 25. (Cituojamų ištraukų kalba netaisyta. *Red. pastaba.*)

giau kaip 10 tūkst. tikinčiųjų, kurių aptarnauti jis nesugebėjo. Tuomet vysk. S. Zvierovičius, taip pat didelis lenkintojas, parinko šiam kunigui daug „lengvesnę“ Gelvonų parapiją, kurioje gyveno „tik“ pusšesto tūkstančio lietuvių. Kaip šis palyginti dar jaunas dvasininkas, neturėjęs nė 40 metų, „dirbo“ Gélvonoose, labai vaizdingai papasakota tame pačiame Prūsuoose leistame laikraštyje:

„Gelvonai, parapija, turinti apie 5 tūkst. dūšių, atskyrus gr. Plioterio randauninkus, beveik visa lietuviška. Tuo tarpu Gelvonų paskirtas tapo kun. Jonas Krynskis, lenkas, suvis lietuviškai nemokąs. Krynskio pranokėjai, kunigai Labokas, Deksnys, Mironas sakydavo Gelvonoos lietuviškus pamokslus, dabar gi, Krynskiui atvykus, jau treči metai, kaip nebėr nei lietuviškų giedojimų, nei pamokslų, lenkiška kalba pati viena Gelvonų bažnyčioj viešpatauja. Lietuviai gelvoniečiai buvo nusiuntę Vilniun deputaciją prie vyskupo. Vyskupas liepęs savo sekretoriui nurašyti Krynskiui, kad mokytųsi lietuviškai. Ale tas paraginimas, žinoma, ant nieko nuėjo. Negalėdami savo bažnyčioje nei išsispaviedoti dorai, nei Dievo žodžio išgirsti, gelvoniečiai slankoja dabar kaip našlaičiai po aplinkines lietuviškas bažnyčias: vieni eina į Čiobiškį, kiti į Pabaiską, treči į Bagaslaviškį. O Gelvonų popas tuo tarpu, išmokęs lietuviškai, visai gerinasi prie lietuvių, lietuviškai juos šnekina ir jų vaikus į cerkvę patraukti stengiasi. Kunigui gi Krynskiui tai visai nerūpi“².

Kun. Krinskio vykdomą lietuvių kalbos paniekinimą Gelvonų bažnyčioje dar ryškiau nušviečia Pabaisko klebono kun. P. Dirgėlos laiškas Žemaičių vyskupui M. Paliulioniui. Tuo metu, kaip ir dabar, Gelvonų ir Pabaisko gretimos parapijos priklausė skirtingoms vyskupijoms: pirmoji – Vilniaus, o antroji – Žemaičių, arba Telšių, vyskupijai, kurios buveinė po 1863 m. sukilimo buvo Kaune. Kadangi artimesnių Gelvonų parapijos kaimų gyventojai, ieškodami lietuvių kunigų, labai dažnai kreipdavosi į Pabaisko bažnyčią, todėl jos dvasininkai būdavo gerai informuoti apie pragaištingą kun. Krynskio veiklą. Atrodytų, jog Pabaisko klebonas apie nenormalią padėtį Gélvonoose būtų turėjęs pranešti betarpiškai Vilniaus vyskupui, bet panašiais atvejais tai nebūdavo praktikuojama; būdavo pranešama per savo vyskupą, ką kun. Dirgėla ir padarė. Apie 1901 m. jis parašė tokį laišką Žemaičių vysk. M. Paliulioniui, kuris atitinkamai painformavo Vilniaus vyskupijos valdytoją prel. Fronckevičių. Čia ištisai pateikiamas Pabaisko klebono P. Dirgėlos laiško, versto iš lenkų kalbos, turinys:

„Excellentissime Domine!³ Prie oficialaus raporto, kuriame paaiškinau, kokių dvasinius patarnavimus teikiame Gelvonų parapijiečiams ir kodėl šie parapijiečiai kreipiasi į mus ir kaimyninius kunigus, rašau ir privatų laišką Jūsų Ekscelencijai, nurodysiu dar keletą faktų, be jau išvardytų raporte. Gelvonų parapijos liaudis daugiausia šneka lietuviškai, daug moterų ir merginų visiškai nesupranta arba labai ma-

² Keleivis. Išz Vilniaus vyskupijos, Gelvonai, *Tėvynės sargas*, 1900, nr. 1, p. 20–21.

³ Excellentissime Domine (lot.) – Prakilniausias Viešpatie.

žai tesupranta lenkiškai. Gelvonų klebonas (kunigas Krynskis) nepakenčia tų, kurie šneka lietuviškai, nesupranta ir nekalba lietuviškai, nors Gelvonuose būna ketvirtus ar penktus metus, atlieka jam išpažintį lietuviškai, o jis kalba su jais lenkiškai, galutinis rezultatas toks, kad kunigas nedaug suprato penitentą (išpažintį atliekantį – J. L.), penitentas dar mažiau suprato nuodėmklausį. Pabaisko kunigams tai labai gerai yra žinoma: atėję išpažinties į Pabaiską, penitentai dažnai prisipažįsta, jog atgailos neatliko todėl, kad nori aną išpažintį, kaip netikslią, atnaujinti. Į vaikus, išmokytus katekizmo lietuviškai, žiūri aitariai, bara motinas, kad moko lietuviškai, įsako išmokyti lenkiškai, bet tos motinos ir vaikai, užuot mokytis lenkiškai, ateina pas mus į Pabaiską ar Bagaslaviškį. Kita priežastis, kodėl liaudis vyksta į kitas bažnyčias, yra ta, kad (kun. Krynskis – J. L.) mažai dirba, mažai klauso išpažinčių, negali ar nenori – Dievas žino. Pas ligonius važiuoja be noro, o naktį būk tai ir visai nevažiuojas – taip skundžiasi mums jo parapijiečiai. Tikrai žinoma, jog mano pirmtakas klebonas nenuvažiavo pas Gelvonų parapijos ligonius todėl, kad Gelvonų klebonas draudžia. Trumpu laiku be šv. Sakramentų mirė du. Žmonės, nebenorintieji savo kunigo, kiekviena proga stengiasi ką nors pasakyti, pavaizduoti negeroje šviesoje, pavyzdžiui, kad reikalaujantis, jog ne kartą mokėjęs jam už išpažinties korteles, kadaise siuntęs juos iš bažnyčios malkų pjauti, negali ir nesistengias išklausti visų einančių išpažinties, po kelis kartus jie eina ir negali prieiti išpažinties. Tiesa tai ar melas ir žmonių parsimanymas, nieko nežinau, nepateikiu to kaip faktus, bet kaip bendrą liaudies nuomonę, su kuria susiduriame. Gavus Jūsų Ekscelencijos oficialų dokumentą, paskelbiau artimiausiems Gelvonų parapijos kaimams jų klebono valią ir atsisakiau važiuoti pas ligonius. Tą žinią žmonės priėmė nusiminę, liaudis nori vykti pas naują Vyskupą su skundu prieš kleboną ir pavaizduoti jam savo padėtį. Galima pastebėti didelį žmonių susigraudinimą dėl klebono, kurio reikšmė ir autoritetas, kaip pats skundžiasi savo Vyskupui, yra maži, bet dabar dėl susiklosčiusių aplinkybių galima manyti, kad jo mažas autoritetas Gelvonų parapijoje ateityje dar labiau sumažės.

Nuolankiausias ir žemiausias Jūsų Ekscelencijos tarnas kun. P. Dirgėla⁴.

Dėl nenormalios padėties Gelvonų bažnyčioje parapijiečiai skundėsi Vilniaus vyskupui ne vieną kartą, tačiau nieko nelaimėjo, nes dvasinei vyresnybei patiko, kad klebonas atkakliai lenkina šią parapiją. Nebuvo taip pat atkreiptas dėmesys į Žemaičių vyskupo persiustą Vilniaus vyskupui Pabaisko klebono kun. P. Dirgėlos oficialų raportą. Tik kai gelvoniečiai pasiskundė Vilniaus generalgubernatoriui, vyskupijos lenkintojai sukluso: iš pradžių jie teisinosi tuo, kad įvesta į Gelvonų bažnyčią lenkų kalba kurį laiką buvo pa-

⁴ Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 694, ap. 1, b. 4687, l. 5.

tenkinti visi parapijiečiai, o dabar ja nepatenkinti tik atsiradę keli „litvonamai“. Vis dėlto 1902 m. kun. J. Krinskis buvo iškeltas į Vileikos apskritį ir kitais metais į Gelvonus paskirtas lietuvis kun. Jonas Masiulis. Deja, jis čia galėjo pabūti vos apie dvejus metus. 1905 m. Vilniaus vyskupas, sulenkėjęs vokiečių kilmės baronas R. Ropas, Gelvonų klebonu vėl paskyrė aršų lenkintoją kun. Antaną Šimeliūną, parsidavusį lenkams lietuvi. Gelvoniečių kova dėl lietuvių kalbos teisių jų bažnyčioje vėl atsinaujino ir tęsėsi kelerius metus, tik šį kartą parapijiečiai nebuvo vieni: juos užstojo ir gynė lietuviškoji periodinė spauda, ypač A. Smetonos ir kun. K. Tumo redaguojama „Viltis“.

Lietuvos kariuomenės savanorių kūrėjų, kilusių iš Gelvonų krašto, sąrašas

Parengė Ričardas Čepas

- Didžiulis Bronius**, Igno. Apdov. Nr. 4959, išd. 1930 04 30. Tarnavo sav. 1920 03 11–1922 10 10. 1930 m. gyv. Širvintų vls., Girėlkos vns. Gimė 1901 01 18 Padnartakų k., Gėlvonų vls., Širvintų r. LCVA, f. 930, ap. 4, b. 902, l. 162–168. (LKKSAAK)
- Dikčius Domas**, Kazio. Apdov. Nr. 4505, išd. 1930 02 15. Tarnavo sav. 1919 10 15–1921 03 09. 1929 m. gyv. Gelvonų vls., Veivopkos vns. Gimė 1903 01 11 Kulniškių k., Gelvonų vls., Širvintų r. LCVA, f. 930, ap. 4, b. 903, l. 2–8. (LKKSAAK)
- Dzedzevičius Ignas**, Stasio. Apdov. Nr. 2234, išd. 1929 04 17. Tarnavo sav. 1919 05 05–1921 05 05, 1922 12 06–1923 04 15. 1928 m. gyv. Gelvonų vls., Sabališkių dvare. Gimė 1902 02 01 Šiaulių k., Gelvonų vls., Širvintų r. LCVA, f. 930, ap. 4, b. 908, l. 85–90. (LKKSAAK)
- Granickas Jonas**, Juozo. Apdov. Nr. 9787, išd. 1936 07 31. Grandinis. Tarnavo sav. 1919 05 05–1921 10 24. Sav. LKKSAAK 1936 05 27, prot. Nr. 339. 1936 m. gyv. Ukmergėje. Gimė 1900 06 26 Gelvonų mstl., Širvintų r. LCVA, f. 930, ap. 4, b. 13, l. 42; b. 1061, asmens byla. (LKKSAAK)
- Jurkevičius Viktoras**, Tomo. Apdov. Nr. 8598, išd. 1932 06 16. Tarnavo sav. 1919 04 13–1922 01 20. 1931 m. gyv. gimtinėje. Gimė 1896 01 24 Keižonių k., Gelvonų vls., Širvintų r. LCVA, f. 930, ap. 4, b. 8, l. 134 ap. ?; b. 1443L, l. 217–224. (LKKSAAK)
- Jurkūnas Pranas**, Igno. Vyčio Kryžiaus kavalierius. LKKSAA – apdov. savanorio medaliu, liud. Nr. 7283, išd. 1931 08 31. Tarnavo sav. 1919 05 02–1921 11 28. 1931 m. gyv. Šeiniūnų k. Gimė 1902 10 09 Šeiniūnų k., Gelvonų vls., Širvintų r. LKKSAA – LCVA, f. 930, ap. 4, b. 1443L, l. 302–312.
- Juzėnas Mykolas**, Jurgio. Apdov. Nr. 8346, išd. 1932 04 30. Tarnavo sav. 1919 05 15–1921 03 23. 1931 m. gyv. Vėprių vls., Eglėnės k. Gimė 1898 10 19 Mažėlių k., Gelvonų vls., Širvintų r. LCVA, f. 930, ap. 3, b. 4789, l. 320–356; ap. 4, b. 8, l. 100. (LKKSAAK)
- Kulevinskas Jonas**, Jurgio. Apdov. Nr. 6663, išd. 1931 04 21. Tarnavo sav. 1919 03 20–1921 11 02. 1930 m. gyv. Kauno apskr., Gudėlių I vls. ir k. Gimė 1899 Mikalajūnų k., Gelvonų vls., Širvintų r. LCVA, f. 930, ap. 4, b. 1452, l. 125–140. (LKKSAAK)
- Kybartas Viktoras**, Simo. Apdov. Nr. 3846, išd. 1929 11 11. Tarnavo sav. 1919 05 07–1921 10 25. 1929 m. tarnavo pasienyje Širvintų vls. Gimė 1900 06 05 Neveronių k., Gelvonų vls., Širvintų r. LCVA, f. 930, ap. 3, b. 1639, asmens byla. (LKKSAAK)
- Martinka Jurgis**, Jurgio. Apdov. Nr. 8868, išd. 1932 11 30 tėvui, gyv. Gelvonų vls., Meižėnų k. Įst. sav. 1919 08 02. Nukautas mūšyje su lenkais. Gimė 1895 08 18 Antākalnio k., Gelvonų vls., Širvin-

- tų r. Mirė 1919 09 20. LCVA, f. 930, ap. 3, b. 2128, asmens byla; ap. 4, b. 9, l. 28. (LKKSAK)
- Mačiuka Antanas**, Adomo. Apdov. Nr. 421, išd. 1928 07 26. Kapitonas (1928 m.). Įst. sav. 1919 07 04. Įst. į Karo m-klą 1920 01 16. Dalyvavo kovose, sužeistas, patyrė dvi aviakatastrofas. 1936 m. paleistas į atsargą. Gimė 1901 12 06 Gelvonų k., Gelvonų vls., Širvintų r. Mirė 1940 03 25 Kaune. LCVA, f. 930, ap. 2M, b. 15; ap. 5, b. 1631; „Lietuvos kariuomenės karininkai“, t. 5, p. 125. (LKKSAK)
- Nececkas Ignas**, Jono. Apdov. Nr. 6499, išd. 1931 03 26. Tarnavo sav. 1919 03 10–1922 06 20. 1930 m. gyv. Trākų apskr., Ūnuškio vls., Spengliniškų k., tarnavo pasienio policijos I rajone. Gimė 1900 03 07 Pakalniškių k., Gelvonų vls., Širvintų r. LCVA, f. 930, ap. 4, b. 2310, l. 410–418. (LKKSAK)
- Paciūnas Stasys**, Prano. Apdov. Nr. 2371, išd. 1929 05 31. Tarnavo sav. 1919 06 05–1921 12 01. 1928 m. gyv. Kaune, dirbo policijoje. Žemės buvo gavęs 1926 m. Gelvonų vls. Meižėnų k. Gimė 1902 08 30 Pyplių k., Gelvonų vls., Širvintų r. LCVA, f. 560, ap. 1, b. 97, l. 266, pareišk.; f. 930, ap. 3, b. 2614, asmens byla. (LKKSAK)
- Petkevičius Edvardas**, Juozo. Apdov. liud. Nr. 5506, išd. 1930 08 11. Tarnavo sav. 1919 06 01–1921 10 19. 1930 m. gyv. Giedraičių vls., Žalgtinės k. Gimė 1901 08 05 Tilvikų k., Gelvonų vls., Širvintų r. LCVA, f. 930, ap. 3, b. 2774, asmens byla. (LKKSAK)
- Pinkevičius Romas**, Juozo. Apdov. liud. Nr. 3650, išd. 1929 08 21. Tarnavo sav. 1919 06 03–1921 11 04. 1928 m. gyv. Gelvonų vls., Sabališkių dvare. Komisija 1929 07 26 prot. Nr. 83 pripažino savanoriu. Gimė 1901 01 08 Bagaslaviškio mstl., Gelvonų vls., Širvintų r. LCVA, f. 560, ap. 1, b. 259, l. 170. (LKKSAK)
- Rinkevičius Feliksas**, Adomo. Apdov. liud. Nr. 3282, išd. 1929 07 30. Tarnavo sav. 1919 09 14–1921 10 28. 1929 m. gyv. Gelvonų vls. Meižėnų k. Gimė 1894 05 30 Stundiškių dv., Gelvonų vls., Širvintų r. LCVA, f. 930, ap. 3, b. 3309, asmens byla. (LKKSAK)
- Rinkevičius Stasys**, Antano. Apdov. liud. Nr. 6215, išd. 1931 01 22. Tarnavo sav. 1919 01 14–1921 11 01. Gimė 1900 02 05 Kulniškių k., Gelvonų vls., Širvintų r. LCVA, f. 930, ap. 3, b. 3113, asmens byla. (LKKSAK)
- Sargelis Petras**, Juozo. Apdov. liud. Nr. 118, išd. 1928 05 14. Vyr. ltn. Įst. sav. 1919 05, 1919 12 baigė puskarininkių m-klą. Dalyvavo kovose. 1921 12 18 baigė Karo m-klą. Dalyvavo Klaipėdos išvadavime. Tarnavo iki 1940 m., buvo 16-ojoje lietuviškojoje divizijoje. Gimė 1903 07 20 Raistalindžių k., Gelvonų vls., Širvintų r. Mirė 1978 08 12. LCVA, f. 930, ap. 8, b. 348, l. 40–41 (atestacija); „Lietuvos kariuomenės karininkai“, t. 7, rankraščio p. 36. (LKKSAK)
- Savarauskas Justas**, Jono. Apdov. liud. Nr. 6525, išd. 1931 03 26 tėvui, gyv. Gelvonų vls., Jaskaūdžių k. Tarnavo 1919 06 28–1921 12 06. Vyr. puskarininkis. Gimė 1901 08 10 Jaskaudžių k., Gelvonų vls., Širvintų r. Mirė 1925 03 05 Jaskaudžių k., Gelvonų vls., Širvintų r. LCVA, f. 930, ap. 3, b. 3554, asmens byla. (LKKSAK)



- Strazdas Stasys**, Adomo. Apdov. liud. Nr. 9619, išd. 1935 05 29. Jaun. ltn. (1920 12 10). Tarnavo sav. 1919 04 07–1924 01 09. Baigė Karo m-klą. Dalyvavo kovose su lenkais. 1935 m. gyv. Kaune, tarnavo Finansų m-jos Mokesčių departamente. Buvo baigęs VDU Teisių fak. Teisių sk. Gimė 1899 06 01 Šarkaičių k., Gelvonų vls., Širvintų r. LCVA, f. 930, ap. 2S, b. 281, asmens byla. (LKKSAK)
- Strazdas Vincas**, Petro. Apdov. liud. Nr. 8440, išd. 1932 05 31. Tarnavo 1919 06 07–1923 12 01. 1931 m. gyv. gimtinėje. Gimė 1900 11 16 Šarkaičių k., Gelvonų vls., Širvintų r. LCVA, f. 930, ap. 3, b. 3996, asmens byla. (LKKSAK)
- Šatas Jeronimas**, Vinco. Apdov. liud. Nr. 2215, išd. 1929 04 17. Tarnavo sav. 1919 06 01–1920 06 28, pašauktu – 1924 12 01–1925 10 01. 1928 m. gyv. Kavarsko mstl. Gimė 1903 03 08 Špokiškio k., Gelvonų vls., Širvintų r. LCVA, f. 930, ap. 4, b. 3385, asmens byla. (LKKSAK)
- Šimas Petras**, Antano. Metrikuose – Šimulis. Apdov. liud. Nr. 8050, išd. 1932 02 09. Tarnavo 1919 11 19–1921 11 22. 1931 m. gyv. gimtinėje. Gimė 1895 06 13 Lesčiūnų k., Gelvonų vls., Širvintų r. LCVA, f. 930, ap. 4, b. 3598, asmens byla. (LKKSAK)
- Užkurnis Vincas**, Motiejaus. Apdov. liud. Nr. 8983, 1932 12 31. Tarnavo 1919 11 03–1922 11 01. 1932 m. gyv. gimtinėje. Gimė 1901 10 15 Pyplių k., Gelvonų vls., Širvintų r. LCVA, f. 930, ap. 3, b. 4233, asmens byla. (LKKSAK)
- Vinciūnas Adomas**, Tomo. Apdov. liud. Nr. 6716, 1931 04 21. Tarnavo 1919 05 03–1921 12 19. 1929 m. gyv. Širvintų vls., Nečionių k. Gimė 1899 07 01 Šiaulių k., Gelvonų vls., Širvintų r. LCVA, f. 930, ap. 4, b. 4381, asmens byla. (LKKSAK)

Lietuvos kariuomenės savanorio, šaulio Vinco Užkurnio laidotuvis. Apie 1927 m.

Vingrys Antanas, Jono. Apdov. liud. Nr. 9352, 1933 11 30. Tarnavo nuo 1919 07 16 Širvintų komendantūroje. Mūšio Gelvonų mieste lyje metu pateko į nelaisvę. Mirė lenkų nelaisvėje. Gimė 1899 07 09 Šeiniūnų k., Gelvonų vls., Širvintų r. Mirė 1920 02. LCVA, f. 930, ap. 4, b. 4556, asmens byla. (LKKSAK)

Visockas Jonas, Liudviko. Apdov. liud. Nr. 7818, 1932 01 15. Tarnavo 1919 11 08–1923 04. 1931 m. gyv. Ukmergės mst., Pivonijos priemiestyje. Gimė 1895 03 27 Pyplių k., Gelvonų vls., Širvintų r. LCVA, f. 930, ap. 3, b. 4538, asmens byla. (LKKSAK)

Gelvonų krašto Lietuvos kariuomenės savanoriai kūrėjai

Albinas Vaitonis

Kazys Malinauskas-Terekas

Gimė 1900 06 27 Ukmergės apskrityje, Žemaitkiemio valsčiaus, Vidiškio miestelyje. Augo piemenaudamas ir samdinaudamas. 1919 06 10 įstojo savanoriu į Ukmergės batalioną. Greitai apmokytas išvyko į bolševikų frontą. Sutriuškinus šiuos, grįžo iš Daūgpilio, bet tuo metu Ukmergės batalionas išaugo į 8-ąjį pėstininkų pulką. 1920 m. su savo pulku išvyko į lenkų frontą. Kovojo gana sėkmingai – nepakliuvo į nelaisvę ir nebuvo sužeistas. Pasibaigus karui, 1921 12 23 buvo demobilizuotas ir grįžo namo į gimtuosius Vidiškius. 1931 12 23 buvo apdovanotas savanorio medaliu. 1933 08 23 pagal 1923 m. sausio 12 d. nutarimą iš parceliuojamo Gėlvonų dvaro valdytojos Anatolijos Pliaterienės gavo 12 ha ir 9 300 m² naudingos bei 5 200 m² nenaudingos žemės. (Parceliacijos planas Nr. 80, byla 1821/33.) 1934 m. vedė Pauliną Piragybę. Naujieji Gelvonų dvaro centro savininkai Piragiai buvo Paulinos pusbroliai. 1934 11 30 buvo apdovanotas Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečio medaliu. K. Malinauskas pasistatė namus, dirbo žemę. Buvo mažakalbis, ramus, geras, darbštus žmogus. Labai gražiai arkliu suardavo lauką. Susilaukė sūnų – Adolfo, Stasio, Vido bei dukrų – Julijos ir Irenos. Šauliu nebuvo. Sakėsi savo darbą atlikęs, ginklu gynė Lietuvą nuo bolševikų ir lenkų. Turėjo labai daug darbo, nes įdirbo iškirto miško ir pelkėtą sklypą. Žmona Paulina mirė 1985 09 27, Kazys Malinauskas – 1988 11 11. Abu palaidoti Gelvonų kapinėse.

Simonas Bartkevičius

Gimė 1896 m. Ukmergės apskrityje, Pabáisko valsčiaus, Jurdonių kaime. Savanoriu į Lietuvos kariuomenę užsirašė Ukmergėje. Kariavo su bolševikais ir lenkais. Buvo sužeistas. Kada išleistas į atsargą ir kuo buvo apdovanotas – nežinoma. Mano tėvas Jonas Vaitonis matė šio savanorio medalius. Iš parceliuojamo Anatolijos Pliaterienės dvaro gavo 12 ha žemės. Gelvonų sklypininkų kaime pasistatė trobesius. 1924 m. susituokė su Frane Vasiliauskaite iš Samantonių kaimo, Vėprių valsčiaus. 1925 m. gimė vienintelė dukra Stefanija. Ši žmogų aš gerai prisimenu, nes buvo mano tėvų kaimynas. Buvo pliktelėjęs, liesas, aukšto ūgio vyras. Tai labai sąžiningas ir labai darbštus žmogus. Pavestus jam darbus atlikdavo greitai ir gerai, todėl buvo Gelvonų kolchozo valdybos narys. Dėl griežtumo buvo pravardžiuojamas Britva. Tėvas imdavo iš Simono kolchozinius arklius žemės sklypui įdirbti. Žmogus mylėjo gyvulius, juos prižiūrėjo ir stengėsi, kad jie nebūtų varginami. Menu, vieną kartą pasakojo, kad geriausi vaistai nuo viduriavimo – distiliuoto vandens injekcija. Šauliu nebuvo, nes sakydavo, kad paprastam žmogui į politiką nereikia maišytis. Simonas mirė 1968 m.,

žmona Franė – 1976 m., dukra Stefanija – 1994 m. Visi palaidoti Gelvonų kapinėse. Namai stovi tušti, žemės sklypas atiteko giminių Šimėtų šeimai.

Vincas Strazdas

Gimė 1900 m. Šarkaičių kaime, Gelvonų valsčiuje, Ukmergės apskrityje. Anksti liko našlaitis, piemenavo, pusberniavo, samdiniavo. 1919 m. klumpėtas pėsčiomis nuėjo į Kauną ir stojo savanoriu į besikuriančią Lietuvos kariuomenę. Buvo žemo ūgio, neturėjo 21 metų, todėl nenorėjo jo priimti. Pasakė, kad tarnaudamas pas ponus buvo skurdžiai užlaikomas, todėl neišaugo. Priėmė. Greit atkuto ir tapo geru kariaviu. Kariavo prieš bolševikus, nužygiuodamas iki Daūgpilio, mušė bermontininkus prie Radviliškio, kariavo su lenkais. Buvo labai iškalbus. Pasakodavo daug, todėl sunku atrinkti, kur pasakos, kur tikrai išgyventi įvykiai. Buvo subolševikėjęs, bet vėliau suprato, kas tie bolševikai. Valdžia savanoriams duodavo po 15 ha žemės, bet jis paėmė tik 7 ha. Buvo doras ir sąžiningas žmogus. Dirbo Gelvonų turgaus prižiūrėtoju, už darbininką samdydavo mano tėvą Joną Vaitonį. Pas mano senelį ir tėvą dažnai lankydavosi, šnekėdavosi, ginčydavosi, politikudavo. Palaikė Vakarų, demokratiją, nekentė sovietų. Apsivedė 1943 metais. Su žmona Stase susilaukė dukros Stasės ir sūnaus Algio. Vincas mirė 1979 m., jo žmona – 1993 m. Abu palaidoti Gelvonų kapinėse. Vasarą tėvų namuose gyvena dukra Stasė. Pažvejoti ežeriuke atvažiuoja ir sūnus Algis.

Alfonsas Kačėnauskas

Gimė 1898 m. Kėdainių apskrityje. Kada ir kur stojo savanoriu – nežinoma. Kariavo su lenkais, paskui saugojo Mūsų rinkų–Bagaslaviškio barą nuo lenkų partizanų. Ten susipažino ir paskui vedė Mariją Beržinskaitę, kurios tėvas buvo Pauliankos (Vėjos) miško grafienės Platerienės eigulys. Prie miško buvo eigulio viensėdis, vadinamas Liesnikūvka. Beržinskis kalbėjo tik lenkiškai. Mano tėvas pasakojo, kad eigulys net birželio mėnesį dėvėjo veltinius ir kailinius, buvo aukštas, gunktelėjęs, žilais plaukais, garbaus amžiaus. Gyrė jis caro laikus ir ponus. Nežiūrint viso šito, dukra Marija ištekėjo už savanorio. Alfonsas iš Gelvonų dvaro gavo 14 ha žemės sklypą. Įkūrė ūkį, dirbo žemę, Susilaukė ir išaugino sūnus Stasį ir Vladą, dukrą Moniką. Stasys baigė Kauno amatų mokyklą ir tapo auksarankiu meistru. Taisydavo viską – laikrodžius, variklius ir kitką. Kaune jį mokė dėstytojas vokietis Brunaizeris. Alfonsas Kačėnauskas vėliau pamišo, nes tam turėjo įtakos kontūzija fronte. Vaikščiodavo basas ant šakių pasmeigęs lapę, su šakėmis ant pečių. Tuomet pripasakojo daug, visokių dalykų, bet tuo tikėti negalima. Buvo gydomas, mirė nusekęs 1979 m. Šauliu nebuvo, nes sakėsi, kad prisikariavęs ligi valios. Žmona Marija mirė 1972 m. Mirė jau ir visi Kačėnauskų vaikai. Gyvena vaikaičiai – Rimas ir Eugenijus.

Antanas Baltaduonis

Gimė 1900 m. Taujėnų miestelyje, Ukmergės valsčiuje. Savanoriu stoji į Panevėžio batalioną. Su savo batalionu, vėliau pulku, gynė Lietuvą įvairiuose frontuose. Buvo sužeistas ir gerokai susigadino sveikatą. Gavo 14 ha žemės sklypą iš parceliuojamo Gelvonų dvaro. Sklypą perpus pasidalijo su broliu Boleslovu. Geras buvo žmogus. Broliui Boleslovui ūkininkauti sekėsi geriau negu geradariui Antanui. Juk ne visada atsilieps taip, kaip šauksi. Antanas vedė vietinę merginą Elena, su kuria susilaukė dukrų Anelės, Genovaitės, Veronikos, Vandos ir sūnaus Antano. Buvęs savanoris šauliu nebuvo. Mirė 1940 m. Našlė rėmė ir šelpė sovietų partizanus. Baltaraiščiai Baltaduonių sodyboje nušovė partizaną Breslauską. Tais pačiais metais (1943) sušaudė ir Elena Baltaduonienę. Maži vaikai liks našlaičiais. Mažąjį Antaniuką padėjo auginti kaimynai Mickai. Apie barbarišką sušaudymą rašė laikraštis „Širvinta“ (1998 06 20, nr. 45). Žurnalistas naudojo sovietinio „Smeršo“ tardymo protokolais. Pagal sovietus, lietuvė Elena Baltaduonienė tapo Jelena Baltaduneva, lietuvis Breslauskas lenku Breslavskiu, brolis ir sesuo Morčūnai tapo gudais Morgun. Anelė Baltaduonytė ištekėjo už mano tėvo brolio Jurgio. Brolių šeimos dažnai aptarinėdavo karo ir pokario įvykius. Aš klausiausi ir viską įsidėmėjau. Bjaurus sovietų melas, bet dar bjauriau, kai žmogų sušaudo savi lietuviai, norėdami įsiteikti kažkokiems vokiečiams fašistams. Tokia liūdna šio pasakojimo pabaiga.

Adomas Osikevičius

Gimė 1899 m. Pūsilgiškio kaime, Gelvonų valsčiuje, Ukmergės apskrityje. Tarnavo savanoriu Lietuvos kariuomenėje visą karo dėl Nepriklausomybės laiką. Iš Gelvonų dvaro, prie Vėjos miško, gavo 14 ha žemės sklypą. Pasistatė trobesius, vedė Stefaniją Ulindaitę iš Šarkaičių kaimo. Susilaukė sūnaus Petro. Po karo įsidukrino atklydusią našlaitę vokietukę. Išaugino, išleido į mokslus. Mergina apsigyveno Kaune, kur jauna tragiškai žuvo. Nusikaltėlio nerado. Įtėviai sakė, kad dėl visko kaltas į Klaipėdą traukęs vokiškas instinktas. Menu žilą, gerą, neaukšto ūgio, bet plačiapečių senelį. Teko matyt, kai sunkiai padirbėjęs gana daug suvalgydavo. Daug pasakodavo apie karą su bermon-tininkais, apie Šiaurės Lietuvoje – aludarių krašte daromą įvairių rūšių alų. Šauliu nebuvo, nes karas, girdi, žiaurus dalykas ir jo žaisti nereikia. Mirė sulaukęs pensijos 1976 m. Žmona mirė 1982 m. Abu palaidoti Gelvonų kapinėse. Manau, kad tada buvo prasti valsčiaus tarnautojai, nes užrašytos skirtingos pavardės: tėvo – Osikevičius, motinos – Ausikevičienė, sūnaus – Isikevičius, įdukros – Sikevičiūtė. Būna gi visokių paradoksų.

Jonas Mikučionis

Gimė 1896 m. Samantonių kaime, Vėprių valsčiuje, Ukmergės apskrityje. Kada ir kur tapo savanoriu – tiksliai nežinoma. Tarnavo Širvintose ir čia kariavo su lenkais bei stovėjo užtvaroje. Netoli Širvintų, Kaltynės kaime, nusižiūrėjo ir 1931 m. vedė Emiliją Sinicaite. Paskui

gavo 21 ha pelkėtos, mišku apaugusios žemės sklypą. Daug dirbo, išrovė kelmus, pastatė trobesius ir taip įsikūrė Beržinės kaimas. 1932 m. gimė sūnus Jonas, 1938 – Petras, 1936 – dukra Marijona. Nuo sunkių darbų pasiligojo ir 1938 m. rugpjūčio 16 d. buvęs savanoris mirė. Žmona antrą kartą ištekėjo už Ramaškevičiaus, susilaukė dukros Reginos. Mirė 1991 m. Visi palaidoti Gelvonų kapinėse. Dar turėjo netekėjusią seserį Pauliną, kuri augino brolio vaikus. Ji pasakojo apie brolio karo kelius su lenkais. Paulina mokėjo užkalbėti nuo gyvatės įkandimo ir nuo rožės. Rožę užkalbėjo mano broliui Stasiui, pasveiko, nors gydytojai iki to ilgai nesėkmingai gydė. Mirė Paulina labai garbaus amžiaus.

Simon Vaserman

Tai buvo Gelvonų miestelio žydas. Tėvai buvo, matyt, nelabai turtingi, nes sūnų išleido savanoriu į Lietuvos kariuomenę. Dalyvavo visoje kovose už Nepriklausomybę. Būta narsaus vyro. Be savanorio ir jubiliejinių medalių, buvo apdovanotas dar ir Vyčio kryžiaus ordinu. Šį faktą patvirtino Gelvonų miestelio gyventojas P. Stankevičius. Jis matė šio žmogaus apdovanojimus. Kaip jau rašyta, Povilas buvo kalvis, su žydais bendravo, juos gerai pažinojo. Karo pradžioje areštuojuojant žydus, Vaserman kaip savanoris buvo paliktas, bet paskui jį suėmė vokiečiai. Žiaurus savo tautos likimo savanoris neišvengė. Žydai yra surinkę medžiagą apie savo tautiečius – visų laikų karius. Reikia rasti šiuos duomenis ir taip bus užpildytos baltos dėmės.

Pirmasis Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pėstininkų pulkas neutralios zonos apsaugoje Gelvonų rajone

Gintautas Surgailis

Tūkstantmetinėje Lietuvos kariuomenės istorijoje 1918 m. atkurta Lietuvos kariuomenė mums, ko gero, yra pati artimiausia, nes ji su mūsų karta yra tiesiogiai susijusi, o 1-asis pėstininkų pulkas buvo šios atkurtos kariuomenės pradžia. Pulko istorija prasidėjo nuo 1918 m. lapkričio 1 dienos, kai Krašto apsaugos komisija paskyrė karininką Vinčą Grigaliūną-Glovackį pirmojo Lietuvos kariuomenės karinio vienetu – 1-ojo pėstininkų pulko vadu. Pasitelkęs kai kuriuos karininkus ir karo valdininkus, V. Grigaliūnas-Glovackis ėmėsi pulko organizavimo darbų. Apie lapkričio 9–10 d. jūrų gydytojo Vlodo Nagevičiaus pastangomis iš vokiečių buvo gautos senos medinės apleistos artilerijos kareivinės, buvusios Vilniaus Šnipiškių rajone, netoli elektros stoties. Į jas lapkričio 8–10 d. iš Valstybės Tarybos rūmų buvo perkelta apie 30 kareivių. Į kareivines persikėlė ir kai kurie pulko karininkai. Organizuojamas pulkas legaliai ginklų įsigyti negalėjo, jų pirkti buvo galima tik slapta. Oficialiai 1-asis pėstininkų pulkas pradėtas formuoti Vilniuje 1918 m. lapkričio mėn. 23 d. Tą dieną krašto apsaugos ministro prof. Augustino Voldemaro ir štabo viršininko plk. Jurgio Kubiliaus pasirašytame Apsaugos ministerijai įsakymo Nr. 1 trečiasis paragrafas skelbė:

„Pulkininką Galvydį-Bykauską skiriu vadu pirmojo pulko, steigiamo Alytuje. Jam įsakau tuojau pradėti priruošiamąjį darbą ir pasirinkti sau reikalingąjį kadrą“¹.

Pulko formavimo vieta Alytūs, matyt, buvo pasirinkta neatsitiktinai. Carinės okupacijos laikais tai buvo trečios eilės tvirtovė su kariuomenės įgula, mieste buvo dvejų, mūrinių ir medinių, kareivinių, be to, tai buvo lietuvių gyvenamos teritorijos ir tikėtasi, kad pulkas greitai augs. Į Alytų pulkas persikėlė 1918 m. gruodžio 18 d. ir užėmė vokiečių jiems perleistas pionierių kareivines, esančias dešiniajame Nemuno krante. Į pulką pradėjo traukti savanoriai. Pulkas palaipsniui formavosi ir augo. Kareiviai buvo mokomi kariškų dalykų, ėmė patruliuoti Alytujė. O tuo tarpu bolševikai vis giliau skverbėsi į Lietuvos teritoriją. Todėl pulkas 1919 m. sausio 7 d. užėmė prieš bolševikus barą Ąlovė–Daūgai–Pataronys.

Siekdami užimti Kauną supamuoju manevru iš pietų pusės, bolševikų armijos vadovybė 1919 m. pradžioje ėmė ruošti karinei operacijai Alytaus kryptimi.

Pačiame Alytuje buvo vokiečių raitelių ir pėstininkų, be to, tomis dienomis į Alytų atvyko ne visos sudėties 3-iasis prūsų husarų pulkas. Tačiau, artėjant prie Alytaus bolševikams, pasikliauti vien vokiečių užtvaramis nebuvo galima. Politikuojantys spartakiečiai ieškojo ir turėjo įtartinų santykių su bolševikais. Be to, 1-ojo pėstininkų pulko įgula buvo susitelkusi Alytuje, Vilniaus pusėje, tuo tarpu vokiečių įgula už Nemuno, Suvalkų pusėje. Tas sudarė ypač daug rūpesčių pulko vadovybei, nes buvo jaučiama, kad pulkas

¹ 1918 m. lapkričio 23 d. įsakymas Apsaugos ministerijai Nr. 1.

gali atsidurti tarp dviejų priešų, todėl lietuviai, nepasitikėdami vokiečiais, bandė organizuoti Alytaus gynimą nuo bolševikų savo jėgomis.

Vasario 12 d. prasidėjo smarkios kautynės su bolševikais ties Alytumi ir pačiame Alytaus mieste. Vasario 13 d. mūšyje žuvo pulko vadas karininkas A. Juozapavičius. Pulkas patyrė pirmąjį skaudų pralaimėjimą. Tai lėmė daugelis priežasčių, tačiau svarbiausia buvo silpnas pulko apginklavimas, įgūdžių stoka. Atsitraukę pulko daliniai susitelkė Marijampolėje, kur buvo tęsiamas pulko formavimas. Pulkas dalyvavo visose kovose su bolševikais, bermontininkais ir lenkais.

1920 m. gruodžio 18 d. 1-asis pėstininkų pulkas užėmė barą palei neutralią juostą Giedraičių–Širvintų–Kernavės linijoje. Pulko štabas iš Gėlvonų dvaro persikėlė į Nartakių dvarą, gruodžio 22 d. – į Urnėžius, gruodžio 24 d. – į Bartkūnus². Pulkas buvo 1-osios divizijos sudėtyje. Ši divizija saugojo demarkacijos liniją nuo dešiniojo Neries upės kranto ties Valiūkiškių kaimu iki Latvijos sienos ties Kurtumo dvaru.

1920 m. lapkričio 29 d. Kaune, dalyvaujant keturiems Tautų Sąjungos karinės kontrolės komisijos nariams, Lietuvos ir Lenkijos atstovai pasirašė paliaubų sutartį dėl karo veiksmų nutraukimo ir 6 km neutralios zonos tarp abiejų valstybių kariuomenių nustatymo.

1920 m. pabaigoje pasibaigus aktyvioms kovoms su Lenkijos kariuomene, 1-ojo Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pėstininkų pulkas apsisusto rezerve Semeliškių–Aukštādvario rajone, kur išbuvo iki gruodžio 11 d. Tą dieną pulkas, dviem voromis išžygiavęs iš minėtų vietovių per Žiezmarį, Kaišiadoris, Stabintiškes, Čiobiškį, Juknūnis, gruodžio 15 d. apsisusto Gėlvonų rajone. Pulkas pradėjo saugoti 6 km pločio neutralią zoną Širvintų–Giedraičių ruože³.

Padėtis palei demarkacijos liniją buvo įtempta, nes lenkų valdžia, ir toliau Lietuvą laikydama tik laikinąja valstybe, šio susitarimo nesilaikė ir, kaip kad anksčiau atvejais, beveik nuo pat pirmos dienos jį pažeidinėjo. Neutralia zona tapo „niekieno žemė“, kurioje daugumą gyventojų sudarė lietuviai, nors tarp jų dalis buvo ir nutautėjusių. Abi pusės stengėsi neutralios zonos gyventojų simpatijas patraukti savo pusėn. Lenkai savo priešininkus minėtoje zonoje ėmė įvairiais būdais terorizuoti. Netrukus jų plėšikavimai, nepaklusnių gyventojų žudymai, o vėliau netoli minėtos zonos buvusių lietuvių kariuomenės sargybų puldinėjimai įgavo sistemingą pobūdį^{3a}.

Nuo pat 1921 m. pradžios lenkai visai terorizavo neutralios zonos gyventojus, tačiau iš pradžių demarkacijos liniją saugojusių Lietuvos karių nepuldinėjo, bet neilgai. Netoli Širvintų miestelio buvusiam Akmenių dvare stovėjusios 1-ojo pėstininkų pulko kuopos vadas kovo 18 d. gavo žinią, jog Širvintų link artėja lenkų kareivių kuopa. Žiniai patikrinti jis pa-



Lietuvos kariuomenės karininko Antano Juozapavičiaus portretas. LCVA, P-12189

² Gedimino pėstininkų pulko žygiai, *Karys*, 1939, nr. 34, p. 959.

³ Statkus V. *Lietuvos ginkluotosios pajėgos 1918–1940 metais*, Čikaga, 1986, p. 39.

^{3a} Lesčius V. Lenkų provokacijos neutralioje zonoje 1921–1923 metais, *Karo archyvas*, Vilnius, 2007, t. 22, p. 153.

siuntė 4 kareivius. Širvintose tie kareiviai lenkų buvo netikėtai užklupti, pateko nelaisvėn ir trys vietoje buvo sušaudyti, o tik vienam pavyko pasprukti. Tuo metu į pietus nuo Širvintų miestelio sargyboje buvę VII pėst. pulko du kareiviai, išgirde šaudymą, nuėjo pasižvalgyti. Jie irgi lenkų buvo suimti ir taip pat sušaudyti. Apiplėšę keletą miestelio gyventojų, lenkai pasitraukė. Nužudyti lietuvių kariai kovo 19 d. buvo iškilmingai palaidoti Ukmergės kapinėse⁴.

Lenkams į neutralios zonos pasienį Širvintų–Giedraičių bare telkiant vis daugiau kariuomenės ir padažnėjus jų provokacijoms, generalinis štabas 1921 m. balandžio 16 d. įsakė 1-ojo, 4-ojo ir 7-ojo pėstininkų pulkų vadams griežčiau kontroliuoti savo karių, šaulių bei partizanų veiksmus, neleidžiant jiems peržengti neutralios zonos linijos, kad lenkų vadovybei nebūtų preteksto pradėti prieš Lietuvą stambių puolamųjų veiksmų ir užgrobti jos naujų teritorijų. Nusižengusiuosius šiam įsakymui įsakyta perduoti karo lauko teismui⁵.

1921 m. gegužės 17 d. pulko štabas persikėlė į Ukmergės rajoną⁶.

1921 m. gegužės 17–18 d. 1-ojo pėstininkų divizijoje įvyko dalių perdislokavimas. 1-asis pėstininkų pulkas su I baterija šarvuotu automobiliu ir autobūriu buvo perkeltas į Ukmergės apylinkes ir perėmė iki tol 4-ojo pėstininkų pulko saugotas pozicijas. 1-ojo pėstininkų pulko pozicijas perėmė 4-ojo pėstininkų pulkas. Tačiau liepos 29 d. šias pozicijas pulkui teko perleisti 3-ajam pėstininkui pulkui, o 1-ajam pėstininkų pulkui teko perimti 7-ojo pėstininkų pulko saugotas pozicijas⁷.

1921 m. rugsėjo 20 d. pulkas buvo perkeltas į Gelvonų rajoną, kur 1-osios divizijos sudėtyje vieno bataliono jėgomis saugojo neutralią zoną nuo Neries upės prie Pakalniškių iki Rimučių⁸. Pulko štabas buvo Bartkūnų kaime netoli Ukmergės–Širvintų plento, vėliau Gelvonų dvare. 1-ojo bataliono štabas buvo išikūręs Staškūniškyje, 2-asis batalionas buvo išsidėstęs Rūbikonų kaimo apylinkėse, 3-iasis – Bagaslaviškio miestelyje⁹.

Po visų pertvarkymų, 1922 m. sausio pradžioje pulkas saugojo neutralios zonos barą nuo Valiūkiškių kaimo prie Neries iki Rimučių kaimo. Barą kaip ir anksčiau saugojo vienas pulko batalionas, kurio štabas buvo Pāširvinčio dvare, kuopų štabai buvo Kunigiškiuose, Mūsninkuose ir Lapšių dvare. Kitos pulko dalys ir pulko štabas buvo Gelvonų dvare ir jo apylinkėse¹⁰.

1922 m. gegužės 28 d. pulko vadas įsakė pulko kultūros švietimo komisijos pirmininkui karo kapelionui kun. J. Valaičiui kareiviams Gelvonų miestelyje organizuoti arbatinę ir nakvynės namus. Pulko komendantui pulko daboklę perkelti iš Galvonų miestelio į Mikolajūnų kaimą¹¹. Birželio viduryje Ryšių komandos viršininkas lt. P. Kvedaravičius gavo nurodymą Gelvonų dvare sutvarkyti salę, ją tinkamai paruošti iš vidaus ir išorės, įrengti sceną, sukalti pakan-

⁴ 1-ojo pėst. divizijos vado gen. lt. St. Nastopkos 1921 m. kovo 20 d. telefonograma Nr. 76 generalinio štabo viršininkui, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 305, l. 49–50.

⁵ Lesčius V. Lenkų provokacijos neutralioje zonoje 1921–1923 metais, *Karo archyvas*, t. 22, p. 190.

⁶ Sabalys K. Trumpa mūsų kariuomenės 15 metų gyvavimo apžvalga, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 808, l. 170.

⁷ *LCVA*, f. 384, ap. 1, b. 37, l. 266.

⁸ 1-asis DLK Gedimino pėstininkų pulkas, *LCVA*, f. 513, ap. 1, b. 227, l. 109.

⁹ 1-osios pėstininkų divizijos štabo karo dienynas kovų su lenkais metu, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 337, l. 4.

¹⁰ 1-osios pėstininkų divizijos štabo karo dienynas kovų su lenkais metu, *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 337, l. 59.

¹¹ 1922 05 28 įsakymas 1-ajam pėstininkų pulkui, Nr. 148, *LCVA*, f. 513, ap. 1, b. 55, l. 286.

kamai suolų žiūrovams, įrengti vietą bufetui ir vietą šokiams, kur reikalinga įvesti elektrą, kaip galima greičiau salėje įrengti kinematografa¹².

Jau 1922 m. pradžioje saugantys demarkacijos liniją kariai ėmė gauti nerimą keliančių žinių apie lenkų suaktyvėjimą demarkacijos linijos zonoje. Sausio 25 d. 1-ojo pėstininkų divizijos vadas gen. štabo plk. K. Kleščinskis pranešė, kad turima žinių, jog lenkai silpnina pasienio su sovietais apsaugą ir reikia laukti, kad tos dalys gali būti perkeltos prie Lietuvos–Lenkijos demarkacijos linijos.

„Visa tai nereiškia, kad mūsų artimiausiu metu laukia lenkų užpuolimas, – rašoma rašte, – bet mes turime pasirengti ir sustiprinti savo budrumą ir pasirengti kovoms“¹³.

Atsižvelgdamas į divizijos vado nurodymus, pulko vadas plk. ltn. V. Skorupskis vasario 3 d. išleido įsakymą pulkui, kuriame nurodė, jog iš Lenkijos gilumos prie demarkacijos linijos gabenami civiliai lenkai, tarp jų ir vadinamieji Aukštosios Silezijos sukilėliai, kurie gali būti panaudoti prieš Lietuvą. Vadas įsakė pulko kariams imtis visų priemonių, kad būtų gerai išaiškintos visos lenkų partizanų organizacijos, jų karių skaičius, struktūra. Vadas nurodė, kad reikia turėti omeny, jog ypač dabar, belaukiant Hagos konferencijos sprendimų, lenkams iškilo dilema arba atsitraukti iš svetimų žemių, arba vėl griebtis ginklo. Lenkų vadovybė visokiais būdais apie savo pajėgas skleidžianti visokias melagingas žinias, norėdama suklaidinti tiek Lietuvos, tiek kitų šalių žvalgybas. Todėl reikia budėti, perspėjo vadas, ypač atkreipiant dėmesį, kad nebūtų prie demarkacijos linijos ir Lietuvos kariuomenės užnugaryje lenkų partizanų ar šiaip kokių nors šnipų.

Pulko vadas atkreipė dėmesį, kad buvo pastebėta, jog Lietuvos karių uniforma buvę lietuviai dezertyrai arba persirengę lenkų partizanai lankėsi pulko saugomoje teritorijoje, buvo atsitikimų, kai buvo užpulti civiliai gyventojai ir netgi kariai, tačiau užpuolikai nebuvo sulaikyti. Siekiant ateityje išvengti panašių įvykių, pulko vadas įsakė batalionų vadams visiems batalionų kareiviams išduoti asmens liudijimus su bataliono vado parašu ir antspaudu. Taip pat turėjo būti liudijimo savininko parašas ir nurodytos jo asmens žymės. Vadas įsakė visiems kariams šiuos liudijimus visą laiką nešiotis su savimi. Kiekvienas kareivis, sutikęs iš veido nepažįstamą kareivį, privalėjo patikrinti jo dokumentus.

Saugantiesiems demarkacijos liniją buvo įsakyta, kad nuo 22 iki 3 val. ryto sutiktus bet kokius civilius asmenis sulaikytų ir pristatytų savo viršininkui. Visiems kariams buvo suteikta teisė tikrinti visų civilių asmens liudijimus. Vadas įsakė, kad kiekvienas karinis viršininkas, gavęs pranešimą apie užpuolimą ar įtariamų asmenų buvimo vietą, nedelsdamas vyktų su atitinkamu karių skaičiumi į nurodytą vietą ir suimtų įtariamuosius. Tačiau pulko vadas, prisimindamas 1920 m. įvykius, kai prisidengiant kratomis, buvo plėšikaujama, nurodė, kad, darant kratas, privalo dalyvauti karininkas arba karininko įgaliotas kareivis¹⁴.

1922 m. vasario 11 d. 1-osios pėstininkų divizijos štabo viršininkas pra-

¹²1922 06 12 įsakymas 1-ajam pėstininkų pulkui, Nr. 163, LCVA, f. 513, ap. 1, b. 56, l. 39.

¹³LCVA, f. 513, ap. 1, b. 63, l. 21.

¹⁴1922 02 03 įsakymas 1-ajam pėstininkų pulkui, Nr. 184, LCVA, f. 513, ap. 1, b. 56, l. 94–95.

nešė, kad Tautų Sąjungos Kontrolės komisija išvyko iš Lietuvos ir tarpininko nesu-
sipratimams tarp lenkų ir lietuvių spręsti nebeliko.

Divizijos vadas įsakė išvengti negeistinių įvykių laikantis šių principų:

1. Visose dalyse, ypač esančiose fronte, sustiprinti budrumą.
2. Viršininkams atkreipti ypatingą dėmesį į tai, kad esama mūsų kariuomenės išdėstymo linija nebūtų peržengta.
3. Viršininkams labai rimtai eiti savo pareigas, turint omenyje, kad šiuo metu priešas gali imtis visokių provokacijų, siekdamas išprovokuoti ginkluotą susirėmimą.
4. Saugoti, kad į Lietuvos pusę be tam tikro leidimo niekas negalėtų patekti.
5. Ginklą pavartoti tiktai puolančiam mūsų pusėn priešui sulaikyti, bet ir šiuo atveju neperžengiant dabartinės mūsų saugomos linijos¹⁵.

Balandžio 4 d. 1-osios pėstininkų divizijos štabo viršininkas 1-ojo pėstininkų pulko vadą plk. lt. V. Skorupskį perspėjo, kad lenkai sustiprino demarkacijos linijos apsaugą, padidindami sargybų skaičių. Neutralioje zonoje pastebėtas didelis skaičius ginkluotų civilių žmonių. Štabo viršininkas informavo, kad net trys lenkų kariuomenės pulkai Kauno, Vilniaus ir Švenčionių perrenkti civiliais drabužiais ir kareiviai paskirstyti neutralioje zonoje. Divizijos vadas įsakė dėti visas pastangas, kad būtų išaiškintos ir patikrintos minėtos žinios. Žinių karininkams įsakė duoti atitinkamus nurodymus, kad būtų išaiškintas lenkų dalių išsidėstymas, jų judėjimas, lenkų partizanų susitelkimo vietos, nurodymai ir kt.¹⁶

1922 m. birželio 30 d. pulko vadas plk. lt. V. Skorupskis, pripažindamas, kad vis tik pulko žvalgyba yra labai silpna, informavo 1-osios pėstininkų divizijos vadą, kad apie Čiobiškį yra susikoncentravusių lenkų partizanų. Pastebėta net raitų partizanų¹⁷.

Liepos 1 d. plk. lt. V. Skorupskis gavo visiškai slaptą 1-osios pėstininkų divizijos štabo viršininko raštą, kuriame jis nurodė, jog aiškiai pastebimas lenkų partizanų grupavimasis. Buvo įsakyta sustiprinti žvalgybą, ypatingą dėmesį skiriant lenkų partizanams, nustatyti jų tikslus, jėgų susitelkimą, kilnojamuosius štabus, imtis agentūrinio darbo, mūsų žmones infiltruojant į lenkų partizanų gretas¹⁸.

Pulko saugomame demarkacijos linijos bare buvo įrengiami postai, kasami apkasai. Taip Gegužinės–Ūpninkų bare buvo iškasti 55 apkasai, kituose baruose irgi panašiai¹⁹.

Tačiau 1-osios pėstininkų divizijos, kurios sudėtyje buvo 1-asis pėstininkų pulkas, saugojančios 180 km pločio barą, padėtis darėsi itin sudėtinga. Ją dar labiau komplikavo vykdomas spartus Lietuvos kariuomenės skaičiaus mažinimas. Nors pagal tuometinius etatus 1-ojoje pėstininkų divizijoje turėjo būti 7 950 karių, faktiškai joje jų buvo tik 5 280. Vadinasi, trūko trečdalis karių. Minėta barą saugojo trys batalionai. Taigi vieno bataliono saugomas ruožas buvo 60 km, kuopos – 20 km, o pagal lauko tarny-

¹⁵ 1-osios pėstininkų divizijos štabo viršininko 1922 02 11 slaptas raštas I pėst. pulko vadui, *LCVA*, f. 513, ap. 1, b. 63, l. 22.

¹⁶ 1-osios pėstininkų divizijos štabo viršininko 1922 04 04 slaptas raštas 1-ojo pėstininkų pulko vadui, *LCVA*, f. 513, ap. 1, b. 63, l. 19.

¹⁷ *LCVA*, f. 513, ap. 1, b. 63, l. 26.

¹⁸ *LCVA*, f. 513, ap. 1, b. 63, l. 28.

¹⁹ *LCVA*, f. 513, ap. 1, b. 62, l. 244.

bos statutą, norint tinkamai eiti apsaugos tarnybą, kuopa apsaugai galėjo užimti ne daugiau kaip 2 km.

Suprantama, kad, esant nepilnam divizijos žmonių skaičiui, tokį ilgą barą, perkirstą miškais, pelkėmis ir kalvomis, apsaugoti buvo labai sunku. Tuo sėkmingai naudojosi lenkų partizanai, pasirinkdami užpulti tą ar kitą sargybų postą, grupuoti savo jėgas tuomet, kai lietuviai, stovėdami vietoje, pasyviai laukdavo netikėtų lenkų užpuolimų. Tai labai veikė karių nuotaiką.

1-osios pėstininkų divizijos vadas gen. štabo gen. ltn. K. Kleščinskis, apibūdinęs tokią susidariusią padėtį jo vadovaujamos divizijos bare, kariuomenės vadui gen. ltn. J. Stanaičiui pasiūlė kiek galima greičiau papildyti 1-osios pėstininkų divizijos sudėtį pagal nustatytus etatus, visus Lietuvos šaulius ir partizanus pasiūsti į neutralią zoną aktyviai veiklai, imtis atitinkamų diplomatinių žingsnių nenormaliai ir nepakenčiamai padėčiai pašalinti, neapsiribojant vien tik Tautų Sąjungai siunčiamais informaciniais pranešimais apie įvykius fronte, kuriais nieko naudingo nepasiekama, panaikinti neutralią zoną, siekiant išvengti bereikalingų aukų.

Tačiau karo vadovybė dėl sudėtingos tuometinės politinės padėties ir finansinių ir ekonominių sunkumų 1-ajai pėstininkų divizijai padėti mažai kuo tegalėjo²⁰.

Greitai paaiškėjo, kad 1-osios pėstininkų divizijos vadovybei nerimą keliančios žinios buvo teisingos. Prasidėjo lenkų partizanų organizuoti išpuoliai prieš Lietuvos kariuomenės sargybas. Pulko vadas plk. ltn. V. Skorupskis Gelvonų, Pabaisko, Musninkų ir Čiobiškio gyventojams nuo 22 iki 3 val. ryto uždraudė išeiti iš namų ir visiems įsakė nuolat nešiotis su savimi asmens dokumentus²¹.

Pulko vado nuogaštavimai nebuvo be pagrindo. 1922 m. liepos 11 d. 2 val. 11 min. lenkų partizanai užpuolė Pasiėkų kaime buvusią 5-os kuopos 1-ąją lauko sargybą. Užpuolikų buvo apie 10. Puolimas buvo atremtas, abi pusės nuostolių neturėjo²².

Liepos 25 d. 15 val. 30 min. lenkų partizanai apšaudė Žodze (taip rašoma dokumentuose) kaime buvusią lietuvių sargybą. Vienas kareivis buvo sužeistas²³.

1922 m. liepos 26 d. 2 val. 15 min. 15–20 lenkų partizanų būrys puolė lauko sargybą Užuežerės kaime. Sargyba buvo apsupta iš dviejų pusių. Sargybinis Vladas Musnickas buvo nukautas iš karto, antrasis sargybinis Pranas Sintotas sunkiai sužeistas dar sugebėjo ateiti į kaimą, bet ten greitai mirė. Susitelkusi sargyba lenkus atrėmė, tačiau jiems jokios žalos nepadarė²⁴.

Rugpjūčio 14 d. pirmą valandą nakties apie 10 lenkų partizanų grupė vėl puolė pulko sargybą, esančią Užuzelių(?) kaime. Lietuviams, atidengus į užpuolikus ugnį, šie atsitraukė²⁵.

Rugpjūčio 22 d. vidurnaktį lenkai trimis grupėmis puolė apkasuose buvusius pulko karius Valeikiškių, Sutkuškių ir Pakalniškių kaimuose. Lietuviai kariams išsiskleidus grandine ir atidengus koordinuotą ugnį, lenkai atsitraukė. Mūšis truko apie 40 minučių²⁶.

²⁰ Lesčius V. Lenkų provokacijos neutralioje zonoje 1921–1923 metais, *Karo archyvas*, t. 22, p. 198–199.

²¹ Įsakymas Gelvonų, Pabaisko, Musninkų ir Čiobiškio valsčiams, *LCVA*, f. 513, ap. 1, b. 62, l. 14.

²² 1922 07 11 telefonograma, *LCVA*, f. 513, ap. 1, b. 63, l. 81.

²³ 1922 07 25 telefonograma, *LCVA*, f. 513, ap. 1, b. 63, l. 79.

²⁴ 1-ojo pėstininkų pulko 4-osios kuopos vado 1922 07 22 raštas 2-o bataliono vadui, *LCVA*, f. 513, ap. 1, b. 63, l. 39, 73.

²⁵ 1922 08 14 telefonograma, *LCVA*, f. 513, ap. 1, b. 63, l. 67.

²⁶ 1922 08 22 telefonograma, *LCVA*, f. 513, ap. 1, b. 63, l. 64.

1922 m. rugsėjo 17 d. apie 22 val. ties Musninkų dvaru tarp 1-os ir 3-ios kuopų buvo nutrauktas telefono ryšys. Iš 3-ios kuopos tuojau buvo išsiųsti telefonistai jį sutaisyti. Sutaisę ryšį, eiliniai Laugalis ir Sudujus užėjo į Musninkų dvarą pas darbininkus parūkyti. Jiems berūkant, į pastatą išoko du ginkluoti lenkų partizanai, turintys revolverius ir granatas, ir abu kareivius nuginklavo. Lauke jų laukė dar 3 lenkų partizanai. Kareiviai buvo nuvesti į mišką, kur jiems buvo įsakyta nusivilkti drabužius. Besirengiant, pasinaudojus tamsa ir tankiais krūmais, abiem kareiviams pavyko pabėgti²⁷.

Šį įvykį skaudžiai pergyveno pulko vadas. 1922 m. rugsėjo 23 d. įsakyme jis rašė:

„Antras pulke atsitikimas, kada banditai nuginkluoja kareivius. Pirmame atsitikime buvo daugiau banditų negu karių, gal ir nebuvo galimybių pasipriešinti, bet paskutiniame atsitikime, kada dvare Musninkų telefonistą ir kareivį 2 banditai nurengė, neleistas atsitikimas. Kareivis, turintis ginklą, neprivalo pasiduoti, kad jo garbę ir mundurą kas nors nuplėštų. Jie privalo tuos banditus arba suimti, arba nužudyti, turėdami rankoje ginklą. Juk kareiviui ginklas duotas į rankas be kitų tikslų, jo gyvastei ir garbei apginti. Kareivis, atidavęs nuplėšti nuo jo pečių drabužius ir ginklą, grįžta į savo dalį be garbės /.../ Čia gal ne tik apsileidimas ir kaltė tų kareivių, kiek jų viršininkų, kurie nepasistengė iškiepyti savo pavaldiniams visą laiką apmokydami juos narsumo ir sumanumo ir kad jie savo dalies garbę aukščiau statytų negu gyvybę. Jeigu tas būtų padaryta, nebūtų nurengti banditais kareiviai, o gautų banditai tikrai smūgi arba netektų gyvasties“.

Toliau vadas įsakyme paragino karininkus sustiprinti kareivių mokymą, kad kareivių šautuvai visą laiką privalo būti užtaisyti, kad juos būtų galima panaudoti, esant netikėčiausiems momentams²⁸.

Divizijos vadas gen. štabo plk. K. Kleščinskis ant plk. ltn. V. Skorupskio raporto apie šį įvykį užrašė tokią rezoliuciją:

„Skandalas! Jeigu štabe kuopos lenkų partizanai galėjo nuginkluoti kareivius, reikalinga laukti, kad artimiausiu laiku bus nuginkluotas ir pats kuopos vadas. Gėda man apie tai pranešti Gen. štaban. Kiek aš kalbėjau ir kiek rašiau, kad mes stovim fronte ir kad priešas nemiega. Matyt, niekas neskaito mano įsakymų“²⁹.

1922 m. spalio 25 d. pulke vėl atsitiko labai nemalonus incidentas. Tą dieną lenkų partizanai užpuolė ir paėmė į nelaisvę du pulko 5-os kuopos karių, važiavusius į Pasiėkų mišką malakų. Užpuolimo metu dar vienas kareivis buvo sužeistas, vienam pavyko pabėgti.

²⁷ 1-ojo pėstininkų pulko vado V. Skorupskio 1922 09 19 raštas 1-osios pėstininkų divizijos vadui, LCVA, f. 513, ap. 1, b. 63, l. 40.

²⁸ 1922 09 23 įsakymas 1-ajam pėstininkų pulkui, Nr. 266, LCVA, f. 513, ap. 1, b. 56, l. 350–351.

²⁹ 1-osios pėstininkų divizijos štabo viršininko raštas 1-ojo pėstininkų pulko vadui, LCVA, f. 513, ap. 1, b. 63, l. 31.



*Nepriklausomybės
kovių karių kapai
Gelvonų kapinėse.
2003 m.
A. Petrašiūno nuotr.*

Į šį įvykį labai griežtai sureagavo l. e. kariuomenės vado pareigas gen. ltn. Juozas Stanaitis. Vadas piktinosi, kad pulko kareiviai pasidavė į nelaisvę kokiems 6–8 lenkų partizanams, o kiti, pamiršę šventą kario pareigą gintis, apleidę nelaimėje savo draugus, pabėgo. Už tai gen. ltn. J. Stanaitis nubaudė 5-os kuopos vadą ltn. Simanauską už nesuorganizavimą tinkamo malkų vežimo ir kareivių neišauklėjimą 5 paroms arešto, užtvaros viršininką vyr. psk. Cijunėlį už nepakankamą teikimą pagalbos patekusiems į nelaisvę draugams – 20 parų arešto, eil. Bakaną už bėgimą nuo priešo – 30 parų arešto, vyr. ltn. Šlepetį už blogai atliktą tarnybą – 10 parų arešto³⁰.

Lapkričio 12 d. 23 val. apie 12 lenkų partizanų apšaudė Rimučių kaime buvusią sargybą. Nuostolių nė viena pusė neturėjo³¹.

Lapkričio 18 d. apie 10 lenkų partizanų du kartus apšaudė lietuvių sargybą Pasiekų kaime, lapkričio 26 d. apie 15 val., matyt, ta pati lenkų partizanų grupė vėl apšaudė lietuvių sargybą Pasiekuose³². Lapkričio 18 d., vadovaujantis vietos gyventojų pranešimais, buvo sulaikyti 5 įtariamieji vyrai ir 3 moterys.

1923 m. vasario pabaigoje 1-asis pėstininkų pulkas perėmė saugoti naują neutralios zonos barą iš 3-iojo pėstininkų pulko nuo Neries upės iki Giedraičių miestelio.

Balandžio 24 d. 1-ojo pėstininkų pulko 1-asis batalionas iš Gelvonų rajono per Veprius atvyko į Statikų kaimą eiti Ukmergės įgulos tarnybą. Gegužės 6 d. pulko 2-asis batalionas išžygiavo užimti barą nuo Neries iki Giedraičių. Gegužės 9 d. pulko štabas ir štabo tarnybos iš Gelvonų per Pabaiską atvyko į Ukmergę³³.

1923 m. gegužės 23 pulko 2-asis batalionas, vykdydamas kariuomenės vado įsakymą užimti Ambasadorių konferencijos nustatytą demarkacijos liniją su Lenkija, užėmė barą nuo Neries iki Aleksandraviškių kaimo. Gegužės 27 d. visas pulkas buvo sutraukiamas į Ukmergę, o birželio 10 d. į Ukmergę atvyko ir tos pulko dalys, kurios dar buvo demarka-

³⁰1922 m. gruodžio 14 d. įsakymas kariuomenei, Nr. 280, LCVA, f. 513, ap. 1, b. 63, l. 62.

³¹1922 11 13 telefonograma, LCVA, f. 513, ap. 1, b. 63, l. 60.

³²LCVA, f. 513, ap. 1, b. 63, l. 56, 57.

³³1 pėst. D. L. K. Gedimino pulko žygiai, *Karys*, 1938, nr. 34, p. 959.

cijos linijos apsaugoje. Linijos apsaugą perėmė pasienio apsaugos pulkai. Pulkas perėjo į taikos meto sąlygas.

1926 m. gegužės 28 d. pulkas buvo apdovanotas 2-ojo Vyčio kryžiaus vėliava su įrašu „*Tegul meilė Lietuvos dega mūsų širdyse*“. Pulkui vadovavę karininkai (J. Galvydis-Bykauskas, V. Ramanauskas, K. Ladyga) ir pulkininkai (P. Dundulis, M. Rėklaitis, L. Gustaitis), reikia manyti, ne kartą lankė įvairias Gelvonų valsčiaus vietas.

Ukmergėje pulkas buvo dislokuotas iki 1939 m. spalio 20 d. Tą dieną jis išžygiavo į Vilnių, dalyvavo Vilniaus perėmimo iš sovietų kariuomenės žygyje ir buvo dislokuotas Lietuvos sostinėje.

Petras Biržys (Pupų Dėdė) Gelvonų krašte

Albinas Vaitonis

„Nepriėjusi Bagaslaviškio miestelio, kuopa sustojo Pyplių kaime. Saulė leidosi. Diena buvo graži, šilta, saulėta, maloni. Kaimas paskendęs kriaušių, vyšnių ir obelių žieduose. Laukai ir pievos žaliuoja, žydi. Pats kaimas ant kalniuko, gražioje vietoje. Aplink toli matyti horizontas. Pypliškiai pamatė nuo Gelvonų atadūluojant kuopą. Nugirdo ir dainas. Iš karto negalėjo atspėti, kas tai per kariuomenė ateina, manė, gal vokiečiai, nes pilkais drabužiais apsivilkę. Įsižiūrėję kepurėse geltonas juosteles, nebesuprato, kas per vieni. Kas lenkų laukė, pamanė, gal tai „savi“? Bet Pypliuosė tokių mažai buvo. Staiga nugirdo paprastą, kuklią, bet žavingą lietuvišką dainelę:

Už giružės upė teka,
Prie jos kaimas puikus.
Juodas varnas ten nutūpęs
Lesti šaukia vaikus.

Ir suplakė visų šio kaimo lietuvių širdys neišpasakytu džiaugsmu. Mergelės, jaunikliai, vaikai pasišokinėdami bėgo kaimo galan ir, sulipę ant tvorų, žiūrėjo, laukė besiartinančių savo brolių – lietuvių kareivių. Seniai ir bobelės, visus darbus ir rūpesčius pametę, potėkomis irgi galan kaimo bėgo. Užsikorę ant tvorų, atsirėmę į medelius ir stulpus, primerkę akis nekantriai žiūrėjo į ateinančius kareivius. Seniai, išreikšdami džiaugsmą, tik pečiais traukė ir tarpusavyje reikšmingai žvalgėsi, o moterys būdamos jautresnės, iš džiaugsmo ir ašaras liejo. Kuopa iškilmingai su dainomis įžengė į kaimą. Gegužės mėnesį Lietuvoje kas vakarą atliekamos gegužinės pamaldos. Kiek pailsėjusi kuopa rinkosi vakariniam patikrinimui. Pypliškiai pasipuošę rinkosi į gegužines pamaldas. Kuopa, po patikrinimo išsirikiauvusi, sutartinai ir galingai užgiedojo Lietuvos himną.

Pypliečiai, visa tai regėdami ir girdėdami, nebežinojo nei ką daryti. Kas kepurę nusiėmė, kas žegnojosi, kelios bobutės net suklaupė. O kai kareiviai, kepures nusiėmę, maldą užgiedojo, pypliečiai – dideli ir maži – suklaupė ir nebežiūrėdami, sutaria ar ne, traukė visu balsu kartu su kareiviais šventą giesmę. Negirdėtas dalykas nei pypliškiam, nei atėjusiems kareiviams lietuviams, kad civiliai su kariškiais susieyti vienan taktan, vienon giesmėn, vienan himnan.

I pėstininkų pulkas, bolševikų frontas 1919 05 18–19 dienos.
Vyr. leitenantas Petras Biržys“.



Petras Biržys (vėliau žinomas
Pupų Dėdės slapyvardžiu)
1-ojo pėstininkų pulko raitųjų
žvalgų komandos viršininkas.
Apie 1922 m.

Perskaitęs šią įdomų Petro Biržio-Pupų Dėdės rašinėlį (Kardas, 1927, Nr. 1(61), p. 9–10), atsitiktinai radau kitų žmonių, to meto amžininkų, atsiminimų. Širvintų rajono, Dainių kaimo gyventoja Nijolė Balionienė davė paskaityti savo mamos Elenos Aleksandravičienės atsiminimus. 1919 m. Elenutė gyveno pas savo tėvus Veroniką ir Motiejų Užkurnius, Pyplių kaime. Maža ir drąsi mergaitė tapo kareivių numylėtine. Tada po kelis kareivius buvo apsistoję kiekvienoj gryčioj. Jie miegodavo ant aslos pasikloję šiaudų, kuriuos dieniai išnešdavo. Greitai kariai išitraukė į mūšį ir nužygiavo vydami bolševikus iš Lietuvos.

Netrukus Pypliūs užėmė lenkai. Tuo metu Elenutės brolis Vincas, palikęs viršutinius drabužius, nuėjo į Vepriūs ir savanoriu įstojo į Lietuvos kariuomenę. Dėdės Kazio žmona, kuri laikė save lenke, paskundė tuo metu Pypliuosė esantiems lenkams, kad Vincas išėjo į lietuvių kariuomenę. Šeima gavo barti ir pylos nuo okupantų. Žmonės pamatė, kas yra savi, o kas okupantai. Greitai lenkai iš Pyplių buvo išvyti. Juos išvijo dalinys, kuriame tarnavo Vincas. Visi džiaugėsi, kai namus aplankė puskarininkis Vincas Užkurnys. [Nepriklausomybės kovoms pasibaigus, jis gavo 13 ha žemės sklypą prie Sabališkių.] Pypliuose vėl stovėjo Lietuvos kareiviai. Sutinkant 1921-uosius metus, besaliutuodami kareiviai netyčia peršovė Elenutės broliui Juozui ranką. Sužeistas vaikas Zigmo Adomavičiaus arkliu buvo nuvežtas į kareivių ligoninę, buvusią Mikalajūnuose. Paskui jis buvo gydomas karo ligoninėse Ukmergėje ir Kaune. Mama vaiką lankė aštuonis kartus, nueidama pėsčiomis iki Kauno daugiau kaip 80 kilometrų. Už sužeistojo gydymą karinis dalinys sumokėjo ligoninėms 3 000 litų. Šeima atleido Juozą sužeidusiam kareiviui, nes visi žinojo, kad tai buvo kvailas atsitiktinumas. Juozas taip ir liko visam gyvenimui su nesveika ranka.

Lementaučiznos dvaro ponas turėjo dvi jaunas gražias dukras. Jos išmoko lietuviškai kalbėti. Viena iš jų ištekėjo už savanorio karininko Kvedaravičiaus. Jis gavo 25 ha žemės iš dvaro, o uošviui paliko 80 ha iš parceliuojamo dvaro. Tiems ponams, kurie nedalyvavo kovose už Lenkiją, Lietuvos valdžia paliko dvarų centrus. Ponas Grinevičius liko savo dvare, o Gėlvonų dvaras iš A. Pliaterienės buvo atimtas, nes jos dvaro valdytojas Gruževskis kovojo prieš Lietuvą.

Gelvonų kaimo gyventojas Kazys Visackas, gimęs 1911 m., apie P. Biržį papasakojo:

„Vyresnysis leitenantas Petras Biržys gyveno Mikalajūnų kaime pas ūkininką Petrą Rakauską. Jodinėjo ant gražaus bėro arklio. Arklių treniruodavo. Vieną sekmadienį Gelvonuose įjojo raitas į žydo Pinkaso karčemą. Liepė paduoti alaus. Išgėręs bokalą, kardu trenkė ir sudaužė dar keletą bokalų, stovėjusių ant prekystalio. Išjojo pro duris gerokai pritupiant arkliui. Tai buvo gardaus juoko žmonėms. Sekmadienis, žmonių daug, o karčiama prie bažnyčios. Žydas pasiskundė pulko vadui. Šis nusižengusį karininką areštavo penkioms paroms. Kodėl jis taip elgėsi? Sakėsi žinąs, kad negerai daro, bet atkeršyti reikia. Būdamas vaikas tarnavo pas žydus. Buvo smalsus, viskuo domėjosi, todėl skaitydavo knygas. Vienąkart žydas atėmė iš jo knygą ir ją sunaikino. Sakė: „A kam tau, samdiniui, mokslai?“ O Pupų Dėdė tai

va kaip išpruso. Važinėdavo po Lietuvą dainuodamas. Aplankė Gelvonus, berods, du kartus. Ne tik apdainavo, bet taikliau nei dabar Zavaliauskas išjuokė visas negeroves. Kliuvo net klebonui. Ką bekalbėti, kliūdavo nuo jo net prezidentui Antanui Smetonai. Pasėdėdavo vieną kitą mėnesėlį šaltojoj. Matyt, tokią madą nuo tarnybos Gelvonų krašte buvo paėmęs“.

Pirmasis Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pėstininkų pulkas nuotraukose

Sudarė Vida Girininkienė



Lietuvos Respublikos Prezidentas Aleksandras Stulginskis dalyvauja 1-ojo pėstininkų pulko šventėje Gelvonų dvare. 1921 m. LCVA, A41-P87, A41-P85



1-ojo pėstininkų pulko 2-os kuopos karių rikiuotė Bagaslaviškyje. 1921 m. LCVA, A41-P176

1-ojo pėstininkų pulko 1-os kulkosvaidininkų kuopos kariai Bagaslaviškyje ruošiasi žygiui. 1921 m. LCVA, A41-P186



*1-ojo bataliono gurguolė
Bagaslaviškyje. 1921 m.
LCVA, A41-P201*

*1-ojo bataliono štabo kariai
Bagaslaviškyje. 1921 m.
LCVA, A41-P202*



*1-ojo pėstininkų pulko karių rikiuotė
Seimo rinkimų dieną. Gelvonai. 1922 m.
LCVA, A41-P159*

*Vasario 16-osios minėjimas Gelvonuose.
Iškilminga 1-ojo pėstininkų pulko rikiuotė.
1922 m. LCVA, A41-P059*



1-ojo pėstininkų pulko karių priesaikos priėmimo iškilmės (viršuje). Kalba pulko vadas majoras V. Skorupskis. 1922 m. LCVA, A41-P066

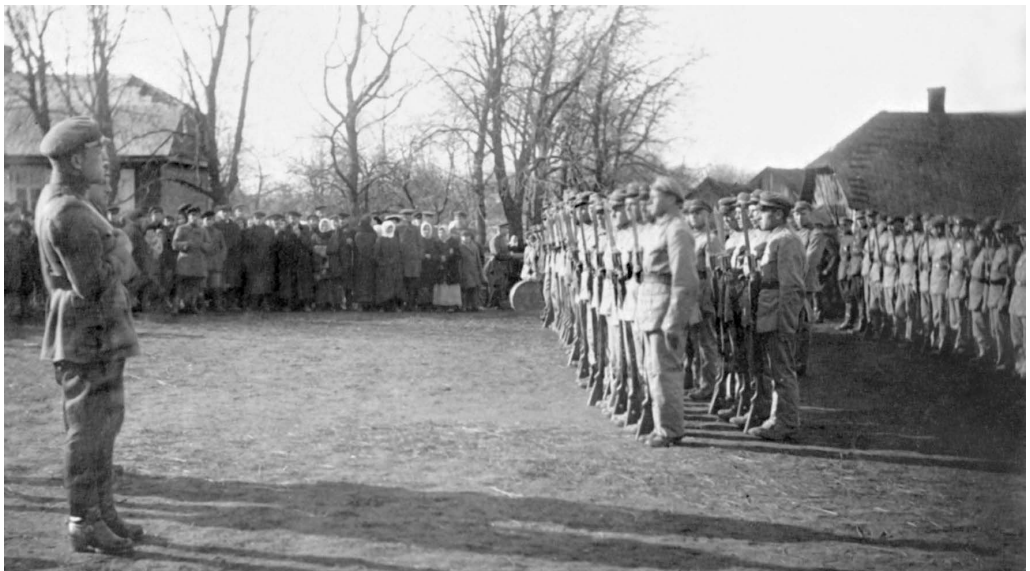
1-ojo pėstininkų pulko 1-ojo bataliono kariai po priesaikos priėmimo iškilmių Gelvonoose. 1922 m. LCVA, A41-69, A41-P71





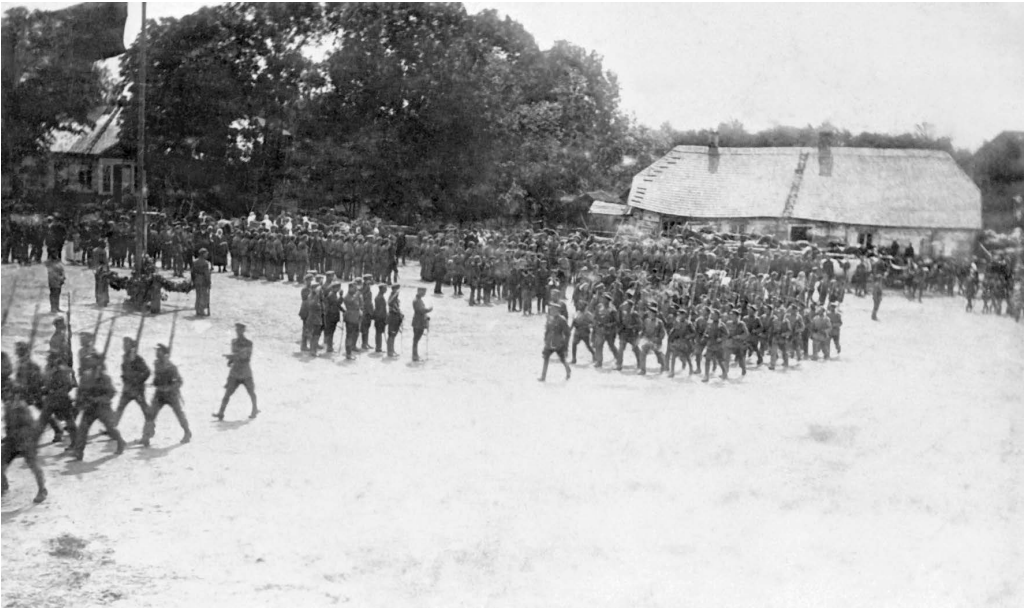
1-ojo pėstininkų pulko karininkai su žmonomis ir kitais svečiais prie Gelvonų dvaro. 1922 m. LCVA, A41-P213

1-ojo pėstininkų pulko šventė Gelvonoose. Iš kairės ketvirtas sėdi Lietuvos Respublikos Prezidentas Aleksandras Stulginskis. 1922 m. liepos 16 d. LCVA, A41-P92



1-ojo pėstininkų pulko kariai per Velykų šventės Bagaslaviškyje. Antroje eilėje (centre) sėdi pulko vadas majoras Vladas Skorupskis. 1921 m. LCVA, A41-P214

1-ojo pėstininkų pulko karių rikiuotė per Velykų šventės. Pirmame plane – pulko vadas majoras Vladas Skorupskis. 1922 m. LCVA, A41-P068



*Kryžiaus žuvusiam 1-ojo pėstininkų pulko
pirmajam vadui Antanui Juozapavičiui
atidengimo iškilmės Gelvonuose. 1921 m.
LCVA, A41-P082, A41-P78*



Medžių sodinimo šventė Gelvonoose.

1923 m. gegužės 1 d. LCVA, A41-P0232

1-ojo pėstininkų pulko mokomosios kuopos

6-ojo būrio kariai Liukonių dvaro parke.

1923 m. LCVA, A41-P228

Iš Gelvonų valsčiaus savivaldybės istorijos (1918–1940 m.)

Ričardas Čepas

Iki mūsų dienų išliko tik dalis valsčiaus savivaldybės protokolų bei kitų dokumentų, todėl pilnai ir visapusiškai atkurti šios įstaigos istoriją jau neįmanoma. Ukmergės apskrities fonde (LCVA, f. 410) yra beveik visi 1922, 1933, 1935–1937 ir 1939–1940 m. (ir keletas kitų metų pavienių protokolų) pranešimai apie rinkimų į vietos savivaldybės rezultatus bei išrinktuosius atstovus, valsčiaus savivaldybės metinio biudžeto sudarymo ir vykdymo problemas. Pavienių faktų, statistinių duomenų apie to meto savivaldybės veiklą pavyko rasti atskiruose leidiniuose, periodikoje. Tai ir apsprendė straipsnio pavadinimą ir jame nagrinėjamos tematikos epizodiškumą.

Ukmergės miesto savivaldybė įsikūrė dar vokiečių okupacijos metais. 1918 m. lapkričio 11 d. susiorganizavo iniciatorių grupė, kuri, vokiečių kareivių tarybai leidžiant ir vokiečių burmistrui pritariant, išrinko laikinąjį komitetą. Iki vokiečių kariuomenės pasitraukimo komitetas, o vėliau jį pakeitusi tautinių frakcijų sistema sudaryta miesto taryba egzistavo nominaliai. Ji pradėjo veikti 1919 m. sausio 2 d., prieš tai perėmusi iš vokiečių elektros stotį ir nupirkusi iš jų apie 2 000 pūdų grūdų gyventojams maistui. Naujoji miesto savivaldybė tuojau suorganizavo miliciją, sutvarkė mokyklas, ligoninę. Atvykusio Lietuvos laikinosios vyriausybės atstovo Dirmanto siūlymu savivaldybė perėmė geležinkelį Ukmergė–Jonava, pasiskolino iš Vyriausybės 50 tūkstančių markių¹.

Susidarius pirmajai Lietuvos laikinajai vyriausybei Vilniuje ir paskelbus atsisaukimą į gyventojus, visose parapijose kūrėsi komitetai ir organizavosi milicija. Pirmieji jų uždaviniai buvo kova su išplitusiu plėšikavimu, spekuliacija ir beturčių aprūpinimas maistu ir kuru. Tose parapijose, kur buvo daugiau inteligentų ir žmonių, sugebančių dirbti organizacinį darbą, ten komitetai greitai susitvėrė ir pradėjo rūpintis vietos reikalais. Kitur tai užsitęsė net iki bolševikų okupacijos, ir komitetai ten nieko reikšmingesnio nenuveikė.

Gyventojus plėšė vokiečių valdžios žandarai, jos valdomų dvarų administratoriai, daug jie kentėjo ir nuo pabėgusių rusų belaisvių, įvairių plėšikų bei besitraukiančios vokiečių kariuomenės. Gintasi nuo plėšikų buvo gana griežtai, antai Taujėnų valsčiuje buvo sušaudyti 9 plėšikai.

1919 m. sausio 12 d. Ukmergę užėmusi Raudonoji armija paleido savivaldybę, o apskrities valsčiuose ėmė sudarinėti revkomus. Dauguma parapinių komitetų narių ir milicijos tarnautojų pabėgo į Kauną, Kėdāinius, Šėtą ir ten stoji į besikuriančią Lietuvos kariuomenę.

1919 m. gegužės mėn. pradžioje Ukmergės apskritis buvo išlaisvinta. Apskrities viršininkas Kuzma vėl pradėjo organizuoti valsčių savivaldybes. Kaimai rinko įgaliotinius, įgaliotiniai sudarė valsčių seimelius (tarybas), seimeliai rinko valsčių viršaičius ir 3–5 asmenų valsčių valdybas. Valdybos samdė sekretorius, įsigijo antspaudus, knygas, susirado pa-

¹ Ukmergės miesto savivaldybės įkūrimo ir veikimo istorija 1918–1928 m., *Lietuvos centrinis valsčių archyvas* (toliau – LCVA), f. 379, ap. 2, b. 1780, l. 2.

talpas, baldus ir pradėjo veiklą. Iš pradžių buvo registruojami gyventojai ir jų turtas, vėliau jiems skirstomos rekvizicijos dėl kariuomenės aprūpinimo maistu, išduodami asmens liudijimai, beturčiams – maisto produktai, rūpinamasi kelių taisymu, pradžios mokyklų steigimu ir tvarkymu.

Jau savivaldybių veiklos pradžioje kilo būtinumas suvienodinti ją, nustatyti teises ir pareigas. Tuo tikslu 1919 m. birželio 3–4 d. buvo sušauktas apskrities valsčių atstovų susirinkimas, jame išrinktas apskrities komitetas, kuris tvarkė ir organizavo valsčių valdybų darbą ir periodiškai šaukė valsčių atstovų suvažiavimus. Apskrities komiteto iniciatyva kai kuriuose valsčiuose 1919 m. rugsejo–spalio mėn. įvyko rinkimai į valsčių tarybas, nors savivaldybių įstatymu nustatyta tvarka rinkimai įvyko tik 1920 m. kovo mėn.²

Gėlvonuose ir kituose gretimuose valsčiuose tuo metu susiklostė kitokia padėtis. 1919 m. vasarą čia vis dažniau pasirodydavo lenkų legionierių, kurie terorizuodavo vietas gyventojus. Antai 1919 m. liepos 11 d. apskrities viršininkas rašė Ukmergės karo komendantui:

„Gėlvonų valsčiaus gyventojai man kelis syk buvo pranešę, kad Gėlvonų valsčiuon tankiai tam tyčia nekurių žmonių kviečiama atvažiuoja banditų kuopa, ardo visuomenės tvarką, plėšia ramius gyventojus, grūmoja visiems tiems, kurie pildo Lietuvos valdžios reikalavimus.

Liepos 7 d. š. m. buvo pasiųsti į Gėlvonus trys ginkluoti milicijantai. Liepos 9 d. atvyko į Gėlvonus minėtoji šaika banditų iš 14 asmenų, užpuolė miliciją, atėmė nuo jos šautuvus, pinigus ir net drabužius.

Tokiu būdu su tokia ginkluota banditų šaika galima kovoti tik kariuomenei padedant.

Prašau karo komendantą pasiųsti į Gėlvonus bent 15 ginkluotų kareivių, kurie drauge su milicija galėtų suimti minėtus banditus“³.

Užpuolimams kartojantis, apskrities viršininkas liepos 22 d. kreipėsi į Generalinį štabą:

„Kadangi lenkų legionierių šaikos vis tankiau pradeda užpuldinėti ant Ukmergės gyventojų, milicijai užstojant ją nuginkluoja, primuša, kaip buvo Gėlvonuose ir Šešuoliuose. Tas pats daroma su gyventojais, kurie priešinasi jų plėšimams.

Dabar gaunamos žinios, kad lenkų legionieriai jodinėdami net po tolimesnes šiaurės ir vakarų Ukmergės puses, kaip Žemaitkiemis, Vepriai ir kiti valsčiai ir panašiai elgiasi su milicija ir gyventojais. Nežiūrint mano pranešimų Ukmergės įgulos viršininkui ir karo komendantui minėtiems valsčiams apginti kariuomenės neišsiųsta taip, kad savivaldybių organizacijos negali atlikti žymių dalių su karo reikalais susijusių dalykų – naujokų susirašinėjimo, maisto rekvizicijų, todėl prašau generalinį štabą prisiųsti Ukmergės apskrities gyventojams apginti kariuomenę“⁴.

² Ten pat, l. 59.

³ Min. dok., ten pat, f. 410, ap. 2, b. 1, l. 330. (Cituojamų dokumentų tekstų kalba neredaguota.)

⁴ Min. dok., ten pat, l. 355.

Susirėmimai su legionieriais tęsėsi, Ukmergės apskrities viršininkas 1919 m. rugsėjo 26 d. gavo pranešimą iš Piliesių apsaugos departamento, kad „lenkai užėmė Balninkų miestelį, suareštavo viršaitį ir miliciją“. Rašte buvo kategoriškai reikalaujama: „Atėjus mažiems būreliams, nesiduoti areštuojamais, bet gintis, kiek tai galima, ir vyti legionierius lauk“⁵.

Širvintų karo komendantui prašant, 1919 m. rugsėjo pradžioje į Gėlvonų valsčiaus Bagaslaviškio miestelį buvo paskirti du milicininkai⁶.

Tačiau netrukus Mūsninkų, Širvintų, Gelvonų, Giedraičių, Šešuolių, Žėlvos ir Bálninkų valsčius okupavo lenkai ir tose teritorijose savivaldybės pradėjo organizuoti tik lenkams pasitraukus 1920 m. liepos–rugpjūčio mėn.

Apie tai, kad Gėlvonuose savivaldybė jau veikė 1920 m., byloja išlikęs 1920 m. rugsėjo 24 d. protokolo nuorašas, deja, be numerio. Posėdyje dalyvavo seniūnai – Karolis Pasilavičius, Justinas Kirslis, Pranas Česas, Juozas Strazdas, Stasys Janukaitis, Vincentas Burneika, Jonas Sapitavičius, Jonas Muleronka, Liudvikas Jurevičius ir valdybos nariai – Feliksas Čižiūnas, Antanas Užpalis ir Feliksas Anukštis, kuris kartu buvo ir seniūnas⁷.

Kaip rodo vėlesni dokumentai, nuo 1920 m. liepos 1 iki lapkričio 8 d. valsčiaus viršaičiu buvo Antanas Užpalis, kol buvo pašauktas į kariuomenę⁸.

Posėdžio dalyviai svarstė rekvizicijos paskirstymą. Nuo rekvizicijos buvo atleisti ūkininkai, turėję mažiau kaip 6 dešimtines žemės ir daugiau kaip šešis asmenis šeimos, taip pat tie, kurių ūkiai buvo sudeginti ar sunaikinti. Tą kartą valsčiui buvo skirta maža norma – 184 pūdai kviečių, 580 pūdų miežių, 327 pūdai žirnių. Rekvizicija buvo paskirta ūkininkams, valdžiusiems daugiau kaip 20 dešimtinų, o 300 pūdų šieno išskirstyta dvarams ir didesniems palivarkams, motyvuojant, kad ūkininkai šieno turi mažai, o dvarai neturi gyvulių. Rekvizicijos uždėta mėsos ir riebalų norma buvo paskirstyta tarp seniūnijų pagal valdomos žemės plotą. Atsižvelgiant į tą aplinkybę, kad žemė yra nevienodos kokybės, blogesnių žemių savininkams buvo skiriama 3/4 normos.

Vykdydama apskrities valdybos įpareigojimą dėl mokesčių, valdyba nutarė surašyti staininius arklius, kambarinius šuniukus, bričkas, pianinus.

Taryba svarstė dvarų klausimą ir priėmė tokį nutarimą:

„Kadangi Gelvonų valsčiuje randasi daug tokių dvarų ir folvarkų kur nėra savininkų arba ir yra, bet nesistengia ūkio gerinti, bet dar naikina, kaip tai parduodami miškus, grūdus ir t. t., Gelvonų valsčiaus valdyba ir seniūnai griežtai protestuoja prieš išnaudojimą šalies turto ir prašo aukštesnes valdžios atkreipti atidą ir užginti pirmoje eilėje miško pardavimą ir ūkių naikinimą“⁹.

Dėl dokumentų trūkumo sunku spręsti, kaip dirbo Gelvonų valsčiaus savivaldybė. Vėliau, 1921 m. vasarą, Lietuvoje įvyko savivaldybių rinkimai. Giedraičių, Širvintų ir Gelvonų valsčiuose jie neįvyko. Pirmuosiuose dviejuose ne-

⁵ Min. dok., ten pat, l. 527.

⁶ Ten pat, l. 435.

⁷ Min. dok., ten pat, b. 67, l. 286–287.

⁸ Ten pat, ap. 9, b. 50, l. 267.

⁹ Min. dok., ten pat, ap. 2, b. 67, l. 286.

įvyko dėl juos kertančios demarkacijos linijos, o paskutiniajame – dėl aplaidumo ir darbuotojų trūkumo. Gelvonų valsčiaus viršaitis 1921 m. birželio 27 d. rašte apskrities viršininkui rašė: „... rinkimai neįvyko, kadangi Gelvonų rinkimų komisija mažai tesirūpino tuo reikalu“¹⁰.

Nuo 1920 m. lapkričio 19 d. iki 1921 m. lapkričio 2 d. viršaičiu buvo Juozas Strazdas, valsčiaus valdybos nariais – Mykolas Kuktis ir Feliksas Čižiūnas¹¹.

Papildomi savivaldybės rinkimai Gelvonų valsčiuje įvyko 1921 m. lapkričio 20–21 d. Viršaičiu buvo išrinktas Feliksas Čižiūnas, dirbęs juo iki 1922 m. gruodžio 27 d.¹²

1 lentelė

Gelvonų valsčiaus tarybos ir valdybos nariai 1921 m. gruodžio 21 d.

Eil. Nr.	Pavardė ir vardas	Amžius	Einamosios pareigos	Kokiai politinei partijai priklauso	Gaunama mėn. alga	Mokslo cenzas	Nuolatinis užsiėmimas	Gyvenamoji vieta	Valdomas turtas
1	Kuktis Mykolas	49	Tarybos pirmininkas	Darbininkų	–	Prad. moksl.	Žemdirbys	Pyplių k.	9 deš. žemės
2	Sargelis Juozas	55	Pirmininko pavaduotojas	Valstiečių	–	Prad. moksl.	Žemdirbys	Rostalindžių k.	4 deš. žemės
3	Petrašiūnas Juozas	60	Tarybos narys	Valstiečių	–	Prad. moksl.	Žemdirbys	Bubnių vnk.	9 deš. žemės
4	Lukša Jurgis	50	Tarybos narys	Valstiečių	–	Beraštis	Žemdirbys	Mančiūšėnų k.	9 deš. žemės
5	Šatas Mykolas	50	Tarybos narys	Valstiečių	–	Prad. moksl.	Žemdirbys	Šeiniūnų k.	6 1/2 deš. žemės
6	Pinkevičius Jonas	50	Tarybos narys	Valstiečių	–	Prad. moksl.	Žemdirbys	Bagaslaviškių k.	7 deš. žemės
7	Užpalis Antanas	30	Tarybos narys	Valstiečių	–	Prad. moksl.	Žemdirbys	Saulių k.	5 2/3 deš. žemės
8	Tatarelis Jonas	35	Tarybos narys	Valstiečių	–	Prad. moksl.	Žemdirbys	Zubėlių k.	9 deš. žemės
9	Hajko Antanas	37	Tarybos narys	Krikščionių demokratų	–	4-ios klasės	Buhalteris	Šarkaičių k.	9 deš. žemės
10	Petkevičius Leonas	50	Tarybos narys	Krikščionių demokratų	–	4-ios klasės	Žemdirbys	Vaiškūnų k.	40 deš. žemės
11	Strazdas Stasys	50	Tarybos narys	Krikščionių demokratų	–	Namų mokslo	Žemdirbys	Zeveliškių k.	43 deš. žemės
12	Strazdas Antanas	51	Tarybos narys	Krikščionių demokratų	–	Namų mokslo	Žemdirbys	Bubnių vnk.	9 deš. žemės
13	Pociūnas Ignasys	40	Tarybos narys	Krikščionių demokratų	–	Namų mokslo	Žemdirbys	Pociūniškių k.	7 deš. žemės
14	Alisevičius Kazys	50	Tarybos narys	Krikščionių demokratų	–	4-ios klasės	Žemdirbys	Promislavos plvk.	49 deš. žemės
15	Strazdas Jonas	38	Tarybos narys	Darbininkų	–	Namų mokslo	Kalvis	Šarkaičių k.	4 1/2 deš. žemės
16	Kazlauskas Karolis	30	Tarybos narys	Darbininkų	–	Prad. moksl.	Žemdirbys	Jukonių k.	19 deš. žemės

¹⁰ Min. dok., ten pat, b. 252, l. 121.

¹¹ Ukmergės apskrities viršininko 1921 11 05 raštas savivaldybių departamentui, ten pat, f. 379, ap. 2, b. 548, l. 6–7.

¹² Gelvonų valsčiaus buvusių ir dabartiniu metu esančių viršaičių ir sekretorių sąrašas, ten pat, f. 1261, ap. 1, b. 37^a, l. 7.

(tęsinys)

Eil. Nr.	Pavardė ir vardas	Amžius	Einamosios pareigos	Kokiai politinei partijai priklauso	Gaunama mėn. alga	Mokslo cenzas	Nuolatinis užsiėmimas	Gyvenamoji vieta	Valdomas turtas
17	Sadkevičius Antanas	36					Stalius	Januvikos vnk.	
18	Strazdas Jonas Motiejaus	33	Tarybos narys	Darbininkų		Namų mokslo	Žemdirbys	Zubelių k.	6 deš. žemės
19	Kirslys Vladas	25	Tarybos narys	Darbininkų		Beraštis	Žemdirbys	Gelvonų dv.	9 deš. žemės nuomoja
20	Čižiūnas Viktoras	39	Tarybos narys	Darbininkų		Beraštis	Žemdirbys	Gelvonų dv.	9 deš. žemės nuomoja
21	Sochatas Mejeras	47	Tarybos narys	Žydas		Liaudies mokyklą	Krautuvininkas	Gelvonų mstl.	Namas ir krautuvė
22	Ickovičius Hirašė	30	Tarybos narys ir vls. kasininkas	Žydas	150	2 klasės	Krautuvininkas	Gelvonų mstl.	Namas ir krautuvė
23	Rutmanas Perec	36	Tarybos narys	Žydas	150	2 klasės	Krautuvininkas	Gelvonų mstl.	2 namai ir krautuvė
24	Baronas Icka	50	Tarybos narys	Žydas	150	Namų mokslo	Siuvėjas	Gelvonų mstl.	1 namas
25	Portnoj Šiumel	65	Tarybos narys	Žydas	150	Namų mokslo	Mėsininkas	Gelvonų mstl.	1 namas
26	Čižiūnas Feliksas	56	Vls. viršaitis, tarybos narys	Žydas	500	2 klasės	Žemdirbys	Kuūniškių k.	6 deš. žemės

1922 m. kovo 27 d. valsčiaus valdybos posėdyje buvo patvirtinta savivaldybės sąmata: pajamų – 106 283, 79 auksinai, išlaidų – 219 014, 26 auksinų. Tais metais 1/3 pajamų sudarė mokestis už žemę. Valsčiuje buvo 11 136 dešimtinės antros rūšies žemės, 2 750 dešimtinių trečios rūšies ir 1 019 – ketvirtos rūšies. Už antros rūšies dešimtinę nustatytas mokestis 2 auksinai 72 skatikai, už trečios rūšies dešimtinę – 1 auksinas 96 skatikai, už ketvirtos rūšies – 1 auksinas ir 18 skatikų. Iš viso buvo numatyta gauti pajamų iš žemės mokesčių 31 169, 34 auksinų¹³. Deja, dėl valiutos nestabilumo biudžetas išliko deficitinis, nors savivaldybė 50% padidino mokesčius už žemę ir išduodamus patentus. Visuotinis pabrangimas žlugdė vykdomus valsčiaus valdybos ir Gelvonų mokyklos remonto darbus, nors pastariesiems apskrities savivaldybė 1920–1921 m. skyrė 17 961 auksiną. Vis tik Gelvonų pradžios mokykla 1922 m. išvakarėse buvo suremontuota, įdėtos naujos durys ir langai, išbaltinta. Savivaldybė prisidėjo darbu bei pastotimis prie Širvintų vidurinės mokyklos, veikusios Gelvonų miestelyje, įrengimo ir išlaikymo¹⁴. Iškilus gyventojų pageidavimams dėl naujų pradžios mokyklų steigimo, valsčiaus valdyba 1922 m. rugpjūčio mėn. nutarė jas atidaryti ten, kur reikia.

Tai metais valdyba atliko ir kitus darbus – skirstė grūdų ir raguočių rekvizijas, 19 000 auksinų karo rinkliavą, rūpinosi arešto namų įrengimu, tiltų ir kelių taisymu kaimų lėšomis.

Svarbesniems klausimams spręsti iš valsčiaus tarybos narių buvo sudaromos komisijos – priverstinio draudimo ir atstatymo, Seimo rinkimų, remonto dar-

¹³Valsčiaus valdybos 1922 03 27 protokolai, *ten pat*, f. 410, ap. 2, b. 66, l. 116–120.

¹⁴Valsčiaus valdybos 1922 03 27, 06 07, 07 05 protokolai, *ten pat*, l. 116–120, 284, 596.

bū įkainavimo ir kt. Vienos iš tokių komisijų (žemės reformos komisijos) nariais 1922 m. birželio 7 d. buvo išrinktas J. Sargelis, M. Kuktis, J. Strazdas ir I. Baronas¹⁵.

1922 m. birželio 12–13 d. posėdyje Ukmergės apskrities taryba nustatė Gelvonų valsčiaus teritoriją. Valsčių sudarė Gelvonų ir Bagaslaviškio miesteliai, 64 kaimai, 19 dvarų, 18 palivarkų, 74 vienkiemiai. Jis ribojosi su Ukmergės apskrities Vėprių ir Kauno apskrities Jonavos valsčiais. Gelvonų valsčiuje valstybei priklausė 4 440 ha miško ir 185 ha ežerų¹⁶.

Valsčiaus valdyba ir taryba aktyviai dalyvavo vykdant Gelvonų valsčiuje Steigiamojo Seimo rinkimus. Rinkėjų sąrašai buvo parengti iki rinkimų likus dviem savaitėms ir paskelbti visuomenei, kad kiekvienas galėtų pasitikrinti, ar yra įtrauktas į sąrašus. Gelvonų valsčiaus valdybos pranešimu, rinkimuose į Seimą 1922 m. spalio 10–12 d. rinkėjų balsai pasiskirstė taip¹⁷, kaip parodyta 2 lentelėje.

2 lentelė

Rinkėjų balsų pasiskirstymas pagal sąrašus 1922 m. Seimo rinkimuose

Sąrašo numeris ir pavadinimas	Gauta balsų
1 Darbininkų kuopa	94
2 Valstiečių sąjunga	1 754
3 Socialistai liaudininkai	88
4 Socialdemokratai	239
5 Laisvės ir žemės	61
6 Žemdirbiai	98
7 Rusų	79
8 Lenkų	790
9 Ragelėnų bepartinė kuopa	3
10 Darbo federacija	411
11 Ūkininkų sąjunga	442
12 Už tautos autonomiją	155
13 Žydų liaudininkų	2
14 Valstiečių mažžemių ir bežemių	32
15 Krikščionių demokratų	420
16 Lietuvos atgimimo	2
17 Žydų liaudies „Acholus“	5
18 Darbininkų	45
Iš viso:	4 717

Gelvonų valsčiaus taryba atkreipdavo aukštesniųjų valdžios organų dėmesį ir į bendras šalies demokratinio vystymosi problemas. Antai 1922 m. lapkričio 17 d. posėdyje jos buvo aptartos, apibendrintos ir paskelbtos pavadinimu „Gelvonų tarybos sumanymai, kurie turi būti gyveniman vykdomi“. Gelvoniečiai reikalavo:

„Kad kiekvienas pilietis galėtų nusipirkti malkų kurui ir medžiagų statyboms be jokių varžymų;

Teismas turi būti renkamas;

Panaikinti krašte karo stovį;

Leisti laisvai plėstis prekybai;

Sumažinti valdininkų skaičių;

Sulaikyti milicijos savivaliavimą;

Sutvarkyti kariškius, stovinčius po kaimus;

¹⁵Valsčiaus valdybos 1922 06 07 protokolas, *ten pat*, l. 284.

¹⁶Min. posėdžio nutarimas, *ten pat*, f. 379, ap. 2, b. 994, l. 10–11.

¹⁷Min. dok., *ten pat*, f. 410, ap. 2, b. 29, l. 58, 101.

*Duoti laisvą žodį ir daryti susirinkimus;
Paleisti iš kalėjimų nekaltus ir nelaikyti ilgiau 24 val.;
Panaikinti rekvizicijas*¹⁸.

Šiuos reikalavimus pasirašė 13 valsčiaus tarybos narių.

1922 m. pabaigoje pasikeitė Gelvonų valsčiaus valdybos ir tarybos vadovai. Valsčiaus viršaitį F. Čižiūną valstybės gynėjas patraukė atsakomybėn už pasų svetimšaliams neteisėną išdavimą, o apskrities pareigūnai apkaltino neveiklumu ir pasiūlė Savivaldybių departamentui pašalinti iš pareigų. Nežiūrint tarybos pasipriešinimo, tik antrame posėdyje, 1922 m. gruodžio 22 d., reikalaujant apskrities viršininkui, viršaičiu buvo išrinktas Antanas Užpalis, o jo pavaduotoju Juozas Petrašiūnas. Tarybos pirmininku tapo (buvęs pirmininko pavaduotojas) Juozas Sargelis, o pavaduotoju – Jurgis Lukša¹⁹. Viršaičiu A. Užpalis dirbo iki 1924 m. kovo 28 d. Vėliau kurį laiką (1924 04 01–08 01) viršaičiu buvo Juozas Petrašiūnas, o po jo – Juozas Sargelis (1924 08 01–1927 09 01). Ilgus metus (1927–1940 m.) Gelvonų valsčiaus viršaičiu dirbo Mikas Jakučiūnas. Administracinių pareigūnų jis buvo charakterizuojamas kaip veiklus tautininkas, remiamas politinių šalininkų ir turintis autoritetą tarp gyventojų, gerai jų vertinamas, valsčiaus taryboje nešališkas, teisingas.

Valsčiaus sekretoriais Gėlvenuose buvo Alfonsas Kelbauskas (1920, 1922–1923 m.), Bronius Gribulis (1921–1922 m.), Jonas Grigas (1923–1924 m.), Jonas Vėdaras (1924–1926 m.), Jurgis Jovaiša (1926–1928 m.), Pranas Daniūnas (1928–1933 m.), Vladas Mikeška (1933–1937 m.), Bronius Fedaravičius (1938–?)²⁰.

1924 m. rudenį įvyko nauji savivaldybių rinkimai. Gelvonų valsčiuje buvo įregistruoti 4 395 rinkėjai. Balsavime dalyvavo 3 180 žmonių, arba 72%. Rinko 30 tarybos narių.

3 lentelė

Gelvonų valsčiaus savivaldybės rinkimų 1924 m. kandidatų sąrašų pavadinimai ir jų numeriai, už juos balsavusiųjų skaičius ir gautos vietos taryboje

Kandidatų sąrašo Nr. ir pavadinimas	Kiek balsų gavo kiekvienas sąrašas	Kiek iš kurio sąrašo išrinkta atstovų	Kurie sąrašai buvo susijungę
Nr. 1. Darbininkų, bežemių, mažžemių ir naujakurių kuopa	699	6	Nr. 1 ir Nr. 2
Nr. 2. Ūkininkų sąjunga, blaivininkų, pavasarininkų ir katalikų moterų draugijos skyriai	842	9	
Nr. 3. Nepartinių darbininkų, bežemių ir naujakurių	741	7	Nr. 3 ir Nr. 6
Nr. 4. Gelvonų miestelio žydų kandidatų	231	2	
Nr. 5. Gelvonų valsčiaus lenkų gyventojų	667	6	
Nr. 6. Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos Gelvonų kuopa			

1924 m. spalio 9 d. pirmajame atstovų posėdyje tarybos pirmininku buvo išrinktas Antanas Hajka. Net keturi kandidatai buvo pasiūlyti į viršaičius: Juozas Sargelis, Ignas Pociūnas, Jonas Juš-

¹⁸Min. dok., *ten pat*, b. 66, l. 810.

¹⁹Valsčiaus tarybos 1922 11 17 ir 12 22 protokolais, *ten pat*, f. 410, ap. 2, b. 66, l. 787, 801.

²⁰Gelvonų valsčiaus buvusių ir dabartiniu metu esančių viršaičių ir sekretorių sąrašas, *ten pat*, f. 1261, ap. 1, b. 37^a, l. 7.

kevičius ir Jurgis Lukša. Išrinko J. Sargelį. I. Pociūną ir J. Juškevičių išrinko į valsčiaus valdybą²¹. Pilnos sudėties 1924 m. į savivaldybę išrinktų atstovų sąrašo nepavyko rasti.

1927 m. balandžio mėn. valsčiuje, nepilnais duomenimis, seniūnais dirbo Viktoras Pauliukonis, Stasys Muleranka, Pranas Tamaševičius, Juozas Bartkevičius, Drominykas Chodokevičius, Stasys Motiejūnas, Jonas Strazdas, Juozas Kirslys. Policijos nuovados viršininko pranešimu, visi jie buvo krikščionių demokratų, valstiečių liaudininkų partijų ar joms artimų organizacijų veikėjai ar simpatikai²².

1927 m. liepos 2 d. Ministrų Kabineto nutarimu 1924 m. išrinktų savivaldybės organų – tarybų ir valdybų rinkimai buvo atidėti, o jų veikimas pratęstas. Nauji rinkimai įvyko tik 1929 m. spalio mėn. Renkama buvo seniūnijų susirinkimuose – krivulėse. Rinkimuose turėjo teisę dalyvauti 1 576 Gelvonų valsčiaus gyventojai. Balsavo 701, arba 44,5% rinkėjų.

4 lentelė

1929 m. spalio mėn. išrinkti seniūnai, jų pavaduotojai ir seniūnijų atstovai į Gelvonų valsčiaus tarybą²³

Seniūnijos pavadinimas	Seniūnų pavardė ir vardas	Seniūno pavaduotojo pavardė ir vardas	Seniūnijos įgaliotinio pavardė ir vardas
Dienovidžių	Skvorčius Jurgis	Jokubauskas Juozas	Vaitkevičius Stasys
Vanagiškių	Mulenronka Jonas	Mackus Pranas	Dovydas Stepas
Keižionių	Palaima Jonas	Jurkevičius Viktoras	Palaima Jonas
Juknionių	Tamoševičius Pranas	Lapinskas Antanas	Kazlauskas Karolis
Liūkonių	Pinkevičius Bronius	Kudelius Bronius	Liumbis Pulgis
Pasodniūnų	Juškevičius Jonas	Valentavičius Adomas	Pakalnis Nikodemus
Gelvankos	Slapokas Stasys	Jakučiūnas Motiejus	Jakučiūnas Mikas
Bagaslaviškio	Pinkevičius Antanas	Vinciūnas Ipolitas	Mulevičius Kazys
Šiaulių	Mačiūka Juozas	Vinciūnas Jonas	Mačiūka Juozas
Jakūbonių	Buževičius Mečislovas	Balundis Antanas	Bruzgulis Rapolas
Karališkių	Juzėnas Juozas	Bičiolis Antanas	Juzėnas Juozas
Mančiūšėnų	Strazdas Bronius	Lukša Vincas	Komičius Juozas
Pažusių	Ketvirtis Kazys	Vienažindis Pranas	Pieslekas Ciprijonas
Kāliakiemių	Bartkevičius Juozas	Puzinas Juozas	Bartaškevičius Juozas
Gelvonų mstl.	Puzinas Vaclovas	Poška Pranas	Žukauskas Juozas

Šios sudėties valsčiaus taryba veikė iki 1934 m. Kaip rodo išlikęs 1931 m. spalio mėn. tarybos narių sąrašas, beveik tie patys žmonės dirbo valdyboje visą kadenciją.

Kitų savivaldybės rinkimų rezultatus rodo publikuojama 5 lentelė.

²¹ Žinios apie išrinktus asmenis į valsčių tarybas, *ten pat*, f. 379, ap. 2, b. 274, l. 24–25.

²² 1927 04 02 nuovados viršininko žinios apie seniūnus, *ten pat*, f. 410, ap. 3, b. 9, l. 70–71.

²³ Sąrašas išrinktų seniūnų, jų pavaduotojų ir tarybos narių 4-os nuovados ribose, 1929 10 23, *ten pat*, f. 410, ap. 3, b. 16, l. 303–305.

5 lentelė

**Gelvonų valsčiaus savivaldybės tarybos nariai, seniūnai ir jų pavaduotojai
1934 m. rugsėjo 20–27 d.²⁴**

Eil. Nr.	Pavardė ir vardas	Amžius	Turtas	Mokslo cenzas, užsiėmimas	Gyvenamoji vieta	Kurioms pareigoms išrinktas
1.	Darvidas Stepas	47	16 ha	Prad. moksl., ūkininkas	Karveliškių k.	Vanagiškių sen. seniūno ir atstovo
2.	Muleronka Vaclovas	32	8 ha	Savamokslis, ūkininkas	Vyšniaulaukio k.	Vanagiškių sen. seniūno padėjėjo
3.	Skvorčius Jurgis	40	13 ha	Prad. moksl., ūkininkas	Dienovidžių k.	Dienovidžių sen. seniūno ir atstovo
4.	Lisauškas Pranas	59	7 ha	Savamokslis, ūkininkas	Senādvarių k.	Dienovidžių sen. seniūno padėjėjo
5.	Palaima Jonas	57	22 ha	Prad. moksl., ūkininkas	Keižonių k.	Keižonių sen. seniūno ir atstovo
6.	Sedlevičius Jonas	53	12 ha	Prad. moksl., ūkininkas	Liūdviškių k.	Keižonių sen. seniūno padėjėjo
7.	Matačiūnas Adomas	53	36 ha	Savamokslis, ūkininkas	Aleksandravo vnk.	Juknionių sen. atstovo
8.	Lisauškas Simas	35	6 ha	Prad. moksl., ūkininkas	Juknionių k.	Juknionių sen. seniūno
9.	Lapinskas Antanas	55	10 ha	Savamokslis, ūkininkas	Juknionių k.	Juknionių sen. seniūno padėjėjo
10.	Markunas Kazys	29	22 ha	Prad. moksl., ūkininkas	Savingės vnk.	Karališkių sen. atstovo
11.	Bičiuolis Antanas	56	10 ha	Prad. moksl., ūkininkas	Laplėrių k.	Karališkių sen. seniūno
12.	Radzevičius Kazys	44	12 ha	Prad. moksl., ūkininkas	Mikalajūnų k.	Karališkių sen. seniūno padėjėjo
13.	Juškevičius Viktoras	35	11 ha	Prad. moksl., ūkininkas	Garliaučiznos k.	Liūkonių sen. atstovo ir seniūno padėjėjo
14.	Pinkevičius Romas	34	14 ha	Prad. moksl., ūkininkas	Liūkonių k.	Liūkonių sen. seniūno
15.	Valantavičius Viktoras	38	13 ha	Savamokslis, ūkininkas	Pasodniškų k.	Pasodniškų sen. atstovo
16.	Ramaškevičius Vaclovas	30	10 ha	Prad. moksl., ūkininkas	Cegeinės vnk.	Pasodniškų sen. seniūno
17.	Šimas Jonas	30	9 ha	Prad. moksl., ūkininkas	Pūsilgiškių k.	Pasodniškų sen. seniūno padėjėjo
18.	Jakučiūnas Mykolas	40	28 ha	4 gimn. kl., ūkininkas	Stavarýgalos k.	Gelvonų valsčiaus viršaičio
19.	Jakučiūnas Motiejus	35	30 ha	Prad. moksl., ūkininkas	Stavarýgalos k.	Gelvánkos sen. seniūno
20.	Kybartas Ignas	28	6 ha	Prad. moksl., ūkininkas	Neveronių k.	Gelvánkos sen. seniūno padėjėjo
21.	Mačiuika Juozas	36	19 ha	Prad. moksl., ūkininkas	Gelvánkos k.	Šaulių sen. atstovo ir seniūno
22.	Petkevičius Juozas	29	8 ha	Savamokslis, ūkininkas	Šaulių k.	Šaulių sen. seniūno padėjėjo
23.	Budzevičius Mečislovas	41	25 ha	6 gimn. kl., ūkininkas	Jakūbonių k.	Jakubonių sen. atstovo ir seniūno
24.	Bruzgulis Jonas	25	14 ha	Prad. moksl., ūkininkas	Motiejūnų k.	Jakubonių sen. seniūno padėjėjo
25.	Mulevičius Kazys	52	55 ha	Prad. moksl., ūkininkas	Bagaslaviškio plvk.	Bagaslaviškio sen. atstovo ir apskr. tarybos nario

²⁴ 1934 10 14 Gelvonų valsčiaus nuovados viršininko slaptas pranešimas apskrities viršininkui apie naujai išrinktus valsčiaus savivaldybės narius, *ten pat*, f. 410, ap. 3, b. 33, l. 115–116.

(tęsinys)

Eil. Nr.	Pavardė ir vardas	Amžius	Turtas	Moksl. cenzas, užsiėmimas	Gyvenamoji vieta	Kurioms pareigoms išrinktas
26.	Pinkevičius Bronius	38	10 ha	Prad. moksl., ūkininkas	Bagaslaviškio k.	Bagaslaviškio sen. seniūno padėjėjas
27.	Motiejūnas Viktoras	35	11 ha	Prad. moksl., ūkininkas	Bagdųšių k.	Bagaslaviškio seniūno
28.	Bruzgulis Rapolas	39	28 ha	4 gimn. kl., ūkininkas	Gėlvonų mstl.	Gėlvonų sen. atstovo ir apskr. tarybos nario
29.	Piškinas Stepas	34	6 ha	Prad. moksl., ūkininkas	Žieveliškų k.	Gėlvonų sen. seniūno
30.	Rutkauskas Jonas	32	14 ha	Savamokslis, ūkininkas	Gėlvonų k.	Gėlvonų sen. seniūno padėjėjas
31.	Kirslys Juozas	42	30 ha	Prad. moksl., ūkininkas	Kuľniškų k.	Pėvytinės sen. atstovo
32.	Banikonis Petras	36	30 ha	Prad. moksl., ūkininkas	Mėliupės vnk.	Pėvytinės sen. seniūno
33.	Kirskys Justinas	60	10 ha	Prad. moksl., ūkininkas	Jutkonių k.	Pėvytinės sen. seniūno padėjėjas
34.	Strazdas Juozas	40	30 ha	Prad. moksl., ūkininkas	Pėširvinčio k.	Gėlvonų vls. viršaičio padėjėjas
35.	Strazdas Bronius	30	15 ha	Prad. moksl., ūkininkas	Mančiušėnų k.	Mančiušėnų sen. seniūno
36.	Strazdas Pranas	26	12 ha	Prad. moksl., ūkininkas	Pėširvinčio k.	Mančiušėnų sen. seniūno padėjėjas

1934 m. išrinkti asmenys beveik visi išdirbo iki naujų rinkimų. Nuo 1935 m. kovo 15 d. Ukmergės apskrities viršininke B. Stasiūno nutarimu „už netinkamą pareigų ėjimą“ buvo atleistas seniūnas Vacys Ramaškevičius (pasirašė už viršaitį). Pasodninkų seniūnijos sueigoje, kurioje iš 80 rinkėjų dalyvavo 50 asmenų, visi vienbalsiai vėl išrinko seniūnu V. Ramaškevičių. Krivulės dalyviai prašė apskrities viršininką dovanoti V. Ramaškevičiaus klaidą ir jį tvirtinti seniūnu. Vis tik nepatvirtinus rinkimų rezultatų, 1935 m. kovo 28 d. naujoje sueigoje seniūnu buvo išrinktas Stasys Muleronka²⁵.

6 lentelė

Gėlvonų valsčiaus administracinis suskirstymas 1935 metais²⁶

Seniūnijų pavadinimas	Seniūnijos gyventojų skaičius	Seniūnijos plotas ha
1. Gėlvonų	822	68, 5 080
2. Mančiušėnų	770	1 754, 3 737
3. Karėliškų	569	975, 4 698
4. Kėliakiemių	740	1 800, 1 000
5. Liūkonių	698	1 384, 5 784
6. Pasodniūkų	776	1 621, 8 101
7. Pėvytinės	826	2 185, 1 773
8. Dienėvidžių	602	978, 4 853
9. Juknionių	760	1 770, 7 100
10. Jakubonių	623	1 258, 1 800
11. Vanagiškų	800	1 652, 560
12. Šiaulių	703	1 317, 9 200
13. Gėlvėnos	554	1 508, 1 800
14. Bagaslaviškio	697	1 060, 9 200
15. Keižionių	618	1 219, 8 160
Iš viso:	10 558	20 568, 1 846

²⁵ Seniūnijos sueigų 1935 03 16 ir 03 28 protokolai, *ten pat*, b. 85, l. 9–13.

²⁶ 1937 12 27 Ukmergės apskrities valdybos žinios apie seniūnijas, *ten pat*, f. 379, ap. 2, b. 2779, l. 206–207.

1937 m. lapkrityje Gelvonų valsčiuje įvyko nauji savivaldybės rinkimai. Vėl buvo pakartotinai išrinkti seniūnai ir 6 atstovai į valsčiaus tarybą: Jurgis Skvorčius, Mečislovas Budzevičius, Jonas Palaima, Viktoras Juškevičius, Juozas Mačiuka ir Stepas Darvidas. Karališkių seniūnu 1937 m. lapkričio 8 d. buvo išrinktas Juozas Juzėnas, 1927–1933 m. buvęs seniūnu ir valsčiaus tarybos nariu ir tų pareigų vėliau atsisakęs. Apskritis viršininkas, gavęs skundą, kad J. Juzėnas yra praskolinęs ir dėl to netinka būti seniūnu, jo kandidatūros nepatvirtino. Naujai surengtuose rinkimuose seniūnu buvo išrinktas Vaclovas Palukevičius, jo padėjėju – Eduardas Maželis. Policijos nuovados viršininkas tik vėliau išsiaiškino, kad skundas dėl J. Juzėno buvo neteisingas, nes šis pasiskolino pinigų gyvenamojo namo statybai, o savo 13,5 ha ūkyje tvarkėsi gerai, turėjo visus ūkinius pastatus – kluoną, tvartą, svirną²⁷.

7 lentelė

**Gelvonų valsčiaus seniūnijų atstovai valsčiaus savivaldybės taryboje
1937 m. lapkričio 23 d.²⁸**

Eil. Nr.	Pavardė, vardas ir tėvo vardas	Gyv. vieta	Gimimo metai	Užsiėmimas	Mokslas	Tarnyba kariuomenėje	Kurioje seniūnijoje išrinktas	Kada išrinktas	Ar išrinktas seniūnu	Kada išrinktas seniūnu
1.	Mulevičius Kazys, Adomo	Bagaslaviškio plv.	1882	Ūkin., 55 ha	Namų mokslo	Netarnavęs	Bagaslaviškio	1934 09 27	Neišrinktas	–
2.	Skvorčius Jurgis, Adomo	Dienoviškių k.	1896	Ūkin., 12,31 ha	Namų mokslo	Liet. kar. vyr. puskarininkis	Dienoviškių	1934 09 20	Išrinktas	1937 11 04
3.	Masilionis Petras, Antano	Stavarygalos k.	1878	Ūkin.	Baigęs rusų prad. m-klą	Netarnavęs	Gelvankos	1934 11 09	Neišrinktas	–
4.	Bruzgulis Rapolas, Kazio	Gelvonų mstl.	1895	Smulkaus kredito draugijos buhalteris	Baigęs 4 klases rusų gimnazijos	Rusų kariuomenėje eilinis	Gelvonų	1934 09 27	Neišrinktas	–
5.	Budzevičius Mečys, Gustavo	Jakūbonių k.	1892	Ūkin., 25,5 ha	Baigęs 6 klases rusų gimnazijos	Rusų kariuomenės puskarininkis	Jakūbonių	1934 09 25	Išrinktas	1937 11 11
6.	Matačiūnas Adomas, Jono	Aleksandravos vnk. II	1882	Ūkin., 36 ha	Namų mokslo	Netarnavęs	Juknionių	1934 09 21	Neišrinktas	–
7.	Morkūnas Kazys, Motiejaus	Savingės vnk.	1902	Ūkin., 21,9 ha	Baigęs prad. m-klą	Lietuvos kariuomenės grandinis	Karališkių	1934 09 22	Neišrinktas	–
8.	Palaima Jonas, Kazio	Keižionių	1876	Ūkin., 25,35 ha	Baigęs rusų prad. m-klą	Netarnavęs	Keižionių	1934 09 21	Išrinktas	1937 11 05
9.	Juškevičius Viktoras, Jono	Garliaučionos k.	1899	Ūkin., 9,92 ha	Namų mokslo	Liet. kariuomenės eilinis	Liūkonių	1934 09 22	Išrinktas	1937 11 08
10.	Miliukas Stasys, Adomo	Mančiūšenų k.	1897	Ūkin., 11 ha	Baigęs rusų prad. m-klą	Netarnavęs	Mančiūšenų	1934 11 16	Neišrinktas	–

²⁷Nuovados viršininko pranešimas apie rinkimus, *ten pat*, ap. 9, b. 50, l. 188.

²⁸Min. dok., *ten pat*, ap. 3, b. 149, l. 116–117.

(tęsinys)

Eil. Nr.	Pavardė, vardas ir tėvo vardas	Gyv. vieta	Gimimo metai	Užsiėmimas	Mokslo cenzas	Taryba kariuomenėje	Kurioje seniūnijoje išrinktas	Kada išrinktas	Ar išrinktas seniūnu	Kada išrinktas seniūnu
11.	Valantavičius Viktoras, Petro	Pasodninkų k.	1893	Ūkin., 13 ha	Namų mokslo	Rusų kariuomenės eilinis	Pasodninkų	1934 09 24	Neišrinktas	–
12.	Kirslys Juozas, Antano	Kulniškių k.	1893	Ūkin., 30 ha	Baigęs rusų prad. m-klą	Netarnavęs	Pavytinės	1934 09 28	Neišrinktas	–
13.	Mačiuika Juozas, Adomo	Gelvankų k.	1898	Ūkin., 18,14 ha	Baigęs rusų prad. m-klą	Lietuvos kariuomenės eilinis	Šiaulių	1934 09 24	Išrinktas	1937 11 11
14.	Darvidas Stepas, Igno	Karveliškių vnk.	1887	Ūkin., 19,25 ha	Namų mokslo	Rusų kariuomenės eilinis	Vanagiškių	1934 09 20	Išrinktas	1937 11 04

8 lentelė

Gelvonų valsčiaus seniūnai ir jų padėjėjai 1937–1940 metais²⁹

Eil. Nr.	Seniūnijos pavadinimas	Seniūno bei jo padėjėjo pavardė ir vardas	Pareigos
1.	Bagaslaviškio	Motiejūnas Viktoras Pinkevičius Bronius	Seniūnas Sen. padėjėjas
2.	Gėlvonų	Bareika Stepas Strazdas Petras	Seniūnas Sen. padėjėjas
3.	Gelvankų	Jakučiūnas Motiejus Tiešis Antanas	Seniūnas Sen. padėjėjas
4.	Jakubonių	Budzevičius Mečius Bruzgulis Jonas	Seniūnas Sen. padėjėjas
5.	Karališkių	Palukevičius Vaclovas Maželis Edvardas	Seniūnas Sen. padėjėjas
6.	Pasodniškų	Muleronka Stasys Šimas Jonas	Seniūnas Sen. padėjėjas
7.	Šiaulių	Mačiuika Juozas Užpalis Antanas	Seniūnas Sen. padėjėjas
8.	Dienovidžių	Skvorčius Jurgis Ivanauskas Vladas	Seniūnas Sen. padėjėjas
9.	Juknonių	Kazlauskas Karolis Lapinskas Adolfas	Seniūnas Sen. padėjėjas
10.	Keižionių	Palaima Jonas Jurkevičius Viktoras	Seniūnas Sen. padėjėjas
11.	Liukonių	Juškevičius Viktoras Jakaitis Andrius	Seniūnas Sen. padėjėjas
12.	Vanagiškių	Darvidas Stepas Muleronka Vacys	Seniūnas Sen. padėjėjas
13.	Mančiūšėnų	Aika Alfonsas Strazdas Pranas	Seniūnas Sen. padėjėjas
14.	Pavytinės	Banikonis Petras Čižiūnas Kazys	Seniūnas Sen. padėjėjas

1940 m. vasario mėn. Gelvonų valsčiaus administracinis paskirstymas buvo pakeistas, sumažintas seniūnijų skai-

²⁹Ten pat, ap. 3, b. 197, l. 170–171.

čius. Karališkių kaimą priskyrus prie Mančiūšėnų seniūnijos, atleistas seniūnas Vaclovas Palukevičius ir jo padėjėjas Edvardas Maželis, Pusilgiškių vietovę priskyrus prie Liukonių, atleistas Pasodniūkų seniūnas Stasys Muleronka ir jo padėjėjas Jonas Šimas, Karveliškių kaimą priskyrus prie Dienovidžių, atleistas Vanagiškių seniūnas Stepas Darvidas ir jo padėjėjas Vaclovas Muleronka, Šiaulių kaimą priskyrus prie Motiejūnų, atleistas Šiaulių seniūnas Adomas Mačiuika ir jo padėjėjas Antanas Užpalis. Valsčiaus atstovais į apskrities tarybą buvo išrinkti Kazys Morūnas (35 m., ūkininkas, valdęs 21 ha, Žemės ūkio draugijos pirmininkas), ir Rapolas Bruzgulius (44 m., ūkininkas, Smulkaus kredito draugijos pirmininkas, valdęs 20 ha ūkį)³⁰.

1940 m. vasario mėn. įvyko atstovų į valsčiaus tarybą rinkimai dešimtyje seniūnijų. Šeši asmenys, dirbantys seniūnais, buvo perrinkti, naujai išrinkti – 4. Iš jų 8 buvo ūkininkai, 1 mokytojas ir 1 prekybininkas. Rinkimuose iš turinčių teisę balsuoti 1 694 asmenų dalyvavo 607, arba 35,83% (1934 m. – 41,69%)³¹.

9 lentelė

Gelvonų valsčiaus tarybos nariai 1940 m. kovo 15 d.³²

Eil. Nr.	Pavardė, vardas	Amžius	Kurios seniūnijos atstovas	Profesija	Verslo užsiėmimas	Turtas	Mokslų cenzas	Naujai išrinktas	Buvo tarybos nariu
1.	Žebrauskas Bronius	37	Kulniškių	Pedagogas	Mokytojas	Neturi	2 mokyt. seminarijoje kursai	Naujai	–
2.	Bruzgulius Rapolas	45	Gelvonų	Buhalteris	Gelvonų m. kredito d-jos pirmininkas	1 gyv. namas ir 20 ha žemės	4 gimnazijos kl.		Buvo
3.	Jakučiūnas Motiejus	41	Neveronių	Žemdirbys	Ūkininkas	35 ha	Pradž. m-kla	Naujai	–
4.	Budzevičius Mečys	48	Motiejūnų	Žemdirbys	Ūkininkas	16 ha	6 gimnazijos kl.	–	Buvo
5.	Kazlauskas Karolis	49	Juknionių	Žemdirbys	Ūkininkas	9 ha	Pradž. m-kla	Naujai	–
6.	Skvorčius Jurgis	44	Dienovidžių	Žemdirbys	Ūkininkas	12 ha	Pradž. m-kla		Buvo
7.	Juškevičius Viktoras	40	Liukonių	Žemdirbys	Ūkininkas	15 ha	Pradž. m-kla		Buvo
8.	Strazdas Bronius	39	Mančiūšėnų	Žemdirbys	Ūkininkas	30 ha	Pradž. m-kla	Naujai	–
9.	Palaima Jonas	64	Keižionių	Žemdirbys	Ūkininkas	22 ha	Pradž. m-kla	–	Buvo
10.	Mulevičius Kazys	60	Bagaslaviškio	Žemdirbys	Ūkininkas	60 ha	Pradž. m-kla	–	Buvo

Carinės Rusijos valdymo laikais Gelvonų valsčius apėmė apie 25 000 dešimtinių žemės plotą ir turėjo 12 500 gyventojų. Jis buvo suskirstytas į 7 seniūnijas. Valsčiaus valdyba turėjo vieną dešimtinę žemės, namą, kuriame buvo valsčiaus raštinė ir sekretoriaus butas. Nuosavų mokyklų pastatų valsčius neturėjo. Taisomų kelių buvo apie 20 varstų. Visi kiti keliai buvo taisomi mažai arba visai netaisomi. Tiltų buvo apie 30 ir visi jie buvo blogi. Gelvonų miestelis išgrįstas nebuvo ir šaligatvių neturėjo. Vieškeliai, kurie eidavo pro dvarus, ties jais buvo apsodinti medžiais; jų buvo apie 300.

Kaizerinės okupacijos metais valdė karinė vokiečių valdžia. Valsčius nebuvo paskirstytas seniūnijomis. Kiekviena-

³⁰Seniūnų asmens žinių lapai, anketos, pranešimai apie jų rinkimus, *ten pat*, ap. 9, b. 50, l. 166–289.

³¹Žinios apie Gelvonų valsčiaus tarybos atstovų rinkimus, *ten pat*, f. 379, ap. 1, b. 294, l. 86–87.

³²*Ten pat*, f. 410, ap. 3, b. 196, l. 798.

me kaime buvo po vieną šaltyšių. Valdžiai verčiant, Gelvonų miestelyje buvo padaryta 2 592 m², o Bagaslaviškyje – 1 000 m² grindinio.

Kuriantis nepriklausomai Lietuvos valstybei ir savivaldybėms, dalis Gelvonų valsčiaus (Čiobiškio apylinkės su 2 000 ha žemės ir 1 000 gyventojų) liko priskirtos Musninkų valsčiui.

10 lentelė

Gelvonų valsčiaus žemės rūšis ir kiekis 1938 m. duomenimis³³

Rūšis	Kiekis (ha)
I	475,24
II	5 367,51
III	8 525,83
IV	6 021,9
Neapmokestintos	453,86
Valstybinis miškas, vandenys	4 483
Iš viso:	25 327,43

Atskirų žemės ūkių 1937 m. sausio 1 d. buvo 1993. Valstybinio žemės mokesčio dalis sudarė didžiąją valsčiaus savivaldybės pajamų dalį.

Gelvonuose 1939 m. buvo 687 gyventojai, mūrinė katalikų bažnyčia, 75 gyvenamieji namai, 22 krautuvės, vaistinė, paštas, viešoji biblioteka, šešių komplektų pradžios mokykla, parapijos salė, kredito įstaiga, du kooperatyvai – vartotojų bendrovė „Saulė“ ir žemės ūkio kooperatyvas „Vilnis“, senelių namai.

Valsčiuje 1937 m. sausio 1 d. buvo 34 pramonės ir 40 prekybos įmonių. Pagrindinio verslo mokesčio suma buvo 2 665 Lt, šios įmonės mokėjo dar verslo pelno mokesť. Dalis šių mokesčių sudarė savivaldybės pajamas. Savivaldybės biudžetą papildydavo taip pat įvairūs mokesčiai ir rinkliavos, pačios savivaldybės turto ir kapitalo pajamos, ji gaudavo lėšų iš Žemės ūkio ministerijos už kelių taisymą per valstybinius miškus.

Mokesčių surinkimas palyginti vyko sunkiai. Ypač juos būdavo sunku išreikalauti nederliaus ir ekonominės krizės metais. Mokesčių inspekcijos žiniomis, 1939 m. gruodžio mėn. mokesčių nebuvo sumokėję už pirmąjį tų metų pusmetį seniūnai J. Skvorčius, J. Palaima, seniūnų pavaduotojai V. Ivanauskas, S. Lapinskas³⁴. Dar 1933 m. naujai įsteigtos policijos nuovados viršininkas apskrities viršininkui rašė, kad „mokesčiai mokami daugiau raginimo ir aprašymo būdu“³⁵. Panaši padėtis buvo ir vėliau. Instruktorius revizorius J. Kliučinskas 1940 m. gegužės 6 d. raporte Ukmergės apskrities valdybos pirmininkui rašė, kad, kartu su kitais valdininkais patikrinę Gelvonų savivaldybės darbą, rado, jog 1939 m. sausio 1 d. buvo likę nesurinktų mokesčių valsčiaus savivaldybės reikalams 20 216,30 Lt, todėl metus teko baigti su deficitu³⁶. Gelvonų policijos nuovados viršininko Karolio Gartfildo nuomone, buvo tokių chroniškų apsileidėlių mokėtojų, iš kurių nebuvo galima išieškoti mokesčių be turto arešto³⁷.

³³ 1938 08 23 Gelvonų valsčiaus savivaldybės pranešimas – žiniaraštis apie atliktus darbus, *ten pat*, f. 1261, ap. 2, b. 22, l. 5.

³⁴ Min. dok., *ten pat*, f. 410, ap. 3, b. 196, l. 298–299.

³⁵ 1932 10 09 nuovados viršininko raštas, *ten pat*, b. 23, l. 366.

³⁶ *Ten pat*, b. 184, l. 23.

³⁷ *Ten pat*, l. 128.

Gelvonų valsčiaus savivaldybės 1930–1940 m. pajamas ir išlaidas rodo pateikiamos lentelės (11 ir 12). Jos sudarytos iš kasmetinių valsčiaus savivaldybės biudžetų, patvirtintų posėdžiuose. Kai kurių metų duomenys yra apytiksliai (1937 ir 1940 m.), nes nepavyko rasti žinių apie faktinį biudžeto įvykdymą.

11 lentelė

Gelvonų valsčiaus savivaldybės pajamos 1930–1940 m.

Metai	Žemės mokesčiai	Nekilnojamojo turto mokesčiai	Valstybinių miškų ir ežerų bruto mokesčiai	Verslo mokesčiai	Ivairūs mokesčiai	Rinkliavos mokesčiai	Savivaldybės turto ir kapitalo pajamos	Už kelių taisymą per valst. miškus	Kitos įvairios pajamos	Nepapraštosios pajamos	Iš viso
1930	36 330,50	422,80	1 287	1 838,05	909	1 286,90	–	–	1 793,33	–	47 730,69
1931	33 370,75	365	1 206	1 267,30	5	3 260	–	20	3 438,07	–	46 482,77
1932	27 622,78	411,70	1 091,50	1 278,60	–	1 588,65	–	560	2 994	1 078,74	36 734,68
1933	20 775	428	666	1 102	–	852	–	280	1 445	2 965	29 771
1934	24 751,63	543,05	689,60	1 169,95	–	1 007,75	–	361	1 364,80	516,98	38 851,11
1935	24 014,39	626,32	689	1 901,34	–	967,40	–	1 963,70	2 994,83	2 000	35 386,81
1936	38 459,47	684,22	–	1 484,45	–	1 023,35	–	2 356	1 353,17	5 000	52 890,38
1937	31 700	700	–	1 500	600	950	–	2 316	2 853	2 934	45 821,8
1938	41 296,64	726,52	679,31	2 600,34	1 786,20	862	–	6 409,70	3 600,79	1 884,05	58 250,50
1939	37 178,53	713,45	638,37	1 795,52	981,50	766	–	7 237	2 380,93	2 402,30	58 820,75
1940*	39 370	780	600	1 400	1 400	750	–	6 800	1 800	–	54 400

* Patv. 1939 10 28.

12 lentelė

Gelvonų valsčiaus savivaldybės 1930–1940 m. išlaidos

Metai	I sk.	II sk.	III sk.	IV sk.	V sk.	VI sk.	VII sk.
	Bendrosios valdymo išlaidos	Išlaidos žemės ūkiui	Išlaidos švietimo, meno ir kultūros reikalams	Išlaidos socialiniams reikalams	Išlaidos sveikatos reikalams	Išlaidos suimtųjų reikalams	Išlaidos valst. ir savivald., policijai
1	2	3	4	5	6	7	8
1930	25 731,38	–	13 447,90	600	312,94	650	–
1931	23 905,27	–	13 877,59	740	3 085,75	251,96	–
1932	17 321,36	–	12 898	1 036	343	281,40	–
1933	15 525	–	8 964	1 029	835	241	–
1934	14 159,95	–	11 263	652	826,06	413,48	–
1935	11 731,13	–	10 691,72	1 166,10	223,85	532,11	–
1936	15 056,28	–	11 141,97	1 432,40	1 179,52	453,62	–
1937	15 204	–	13 777	1 520	1 700	640	–
1938	20 848,99	–	16 668,62	2 405,54	1 187,25	1 757,23	194
1939	24 965,55	–	17 192,51	3 427,38	484,44	2 132,50	583
1940*	22 034	–	16 700	3 100	1 300	1 910	600

* Patv. 1939 10 28.

(tęsinys)

VIII sk.	IX sk.	X sk.	XI sk.	XII sk.	XIII sk.	XIV sk.	Iš viso
Išlaidos naujų šaukimui	Išlaidos susisiekimo reikalams	Išlaidos miestams tvarkyti	Apsaugos nuo gaisrų reikalams	Fondams ir skoloms mokėti	Turtui valdyti	Kitos išlaidos	
9	10	11	12	13	14	15	16
	6 958,47	–		30			47 730,69
	4 532,30	89,90	–	–			46 482,72
	4 655	–	200	–			36 734,68
–	2 502		300		374		29 771
	2 847,29	10	150	1 918,82	250	4 878,68	38 851,11
	1 814,63	111	100	3 806,59	533,51		35 386,81
	1 916,25	95	100	18 518,25	458,03		52 890,38
	4 140	75	100	1 117	1 727		40 000
	5 673,38	183,80	200	1 248,52	4 744,19		55 111,52
	4 895,77	400,01	55	697,47	2 142,07	1 845,05	58 820,75
	2 780	620	200	1 040	1 796	2 320	54 440

Daug rūpesčių savivaldybei kėlė pradžios mokyklų išlaikymas ir jų aprūpinimas. Ypač sunki padėtis buvo su patalpomis mokykloms, jų remontu. 1933 m. gegužės 21 d. valsčiaus taryba nutarė sumokėti Stefanijai Rutenienei nuomą iš anksto už visus metus su sąlyga, kad iki rudens Bagaslaviškio pradžios mokyklos namas bus suremontuotas³⁸. Dėl nuolatinio lėšų trūkumo mokyklų remontai dažnai užsitędavo arba būdavo iki galo nebaigiami, sukeldavo mokyklų vedėjų ir savivaldybininkų konfliktus. Dar daugiau nesutarimų būdavo dėl vidurinės mokyklos, veikusios iki 1928 m. Gelvonoose, aprūpinimo patalpomis ir jų remonto.

1933 m. balandžio 12 d. valsčiaus taryba svarstė valsčiaus pradžios mokyklų išlaikymo klausimus. Buvo konstatuota, kad mokykloms išlaikyti savivaldybė išleidžia vieną trečdalį biudžeto, išlaiko 19 komplektų, iš kurių Švietimo ministerijai priklausančiuose namuose yra 7. Kiekvienoje mokykloje mokinių perteklius, todėl reikėtų keletą naujų komplektų. Savivaldybė nepajėgia padengti išlaidų mokykloms. Kaimyniniai valsčiai – Giedraičiai, Šešuoliai, Širvintos, Mūsninkai – yra priskirti prie pasienio zonos ir remiami. Gelvonų savivaldybė nutarė prašyti ją priskirti prie pasienio zonos arba pusės sumos pašalpų – 6 000 Lt mokykloms išlaikyti³⁹.

Mokyklos patalpų klausimas ypač aktualus buvo Bagaslaviškyje, kur mokykla neturėjo savų patalpų. Jos buvo samdomos iš Leopoldo Rūtėno, mokant 480 Lt per metus. Vėliau jam nesutikus nuomoti ir pasiūlius namą pirkti, valsčiaus taryba nutarė namą su 39 arais žemės pirkti už 8 000 Lt. Iš valsčiaus biudžeto buvo skirta 1 000 Lt, o kitos lėšos buvo gautos iš apskrities valdybos. Be to, namas buvo suremontuotas.

Vėlesniuose savivaldybės planuose buvo numatyta mokyklų statyba Mančiūšėnuose ir kitose valsčiaus vietovėse.

Siekdamos ugdyti krašto kultūrą, savivaldybės daug dėmesio skyrė spaudos platinimui. 1938 m. surinktais duomenimis, Gelvonų valsčiuje buvo apie 400 šeimų, kurios neskaitė jokie lietuviško laikraščio. Tad buvo pasiūlyta joms dalinti „Ūkininko patarėją“, taip pat Kaune rinkti ir atsiųsti senesnius žurnalus ir laikraščius.

³⁸ 1933 05 21 valsčiaus tarybos protokolas, *ten pat*, f. 410, ap. 2, b. 237, l. 195.

³⁹ Min. posėdžio protokolas, *ten pat*, l. 508–509.

1930–1939 m. Ukmergės apskrities miesteliuose buvo steigiamos viešosios valstybinės bibliotekos. Joms išlaikyti vietos valsčių savivaldybės nemokamai duodavo butus, kurą, šviesą ir jas aptarnaudavo. Nuo 1939 m. pradžios visos apskrities valsčiaus savivaldybės steigė laikraščius ir žurnalų skaityklas. Kurį laiką antrines bibliotekininko pareigas ėjo mokytojas A. Juškevičius. Sunkiais hitlerinės okupacijos metais savivaldybėms buvo palikta ta pati pareiga rūpintis bibliotekų išlaikymu valsčiuose.

Valsčiaus valdyba biudžete numatydavo lėšas socialinei globai ir atskiriems asmenims šelpti. 1935 m. vasario 9 d. valdybos nutarimu ūkininkams buvo skirta papildoma atskira javų prievolė neturtingiems šelpti. 1937 m. kovo 25 d. savivaldybė skyrė kas mėnesį po 10 Lt Anei Petkevičienei jos dukters trijų vaikų išlaikymui. Ypač daug lėšų reikėdavo neturtingų gyventojų medicininei pagalbai. Antai 1936 m. lapkričio 30 d. valsčiaus tarybos nutarimu 56 asmenys buvo pripažinti beturčiais ir nurašytos jų skolos už gydymą ligoninėse⁴⁰. Šias išlaidas prisiėjo padengti valsčiaus ir apskrities savivaldybėms. Gelvonų valsčiaus savivaldybė taip pat išlaikė senelių prieglaudą.

Daug rūpesčių savivaldybės darbuotojoms kėlė medicinos pagalbos reikalai valsčiuje. Siekdama išlaikyti felčerus ir gydytojus Gelvonuose, ji juos rėmė materialiai. Antai 1933 m. vasario 10 d. valsčiaus taryba nutarė felčeriui J. Grybauskiui, be praėjusiais metais skirto nemokamo buto, 1933 m. mokėti subsidiją po 50 Lt per mėnesį su sąlyga, kad jis už suteiktą pagalbą iš ligonių neimtų didesnio atlyginimo negu moka Ukmergės ligonių kasa⁴¹. Kitam felčeriui 1933 m. gruodžio 15 d. nuspręsta duoti kurui 12 m³ malkų. Vėlesniais metais 50 Lt subsidija felčeriui buvo taip pat mokama.

1935 m. Gelvonuose apsigyvenus gydytojui, jam jau buvo mokama kasmet 50 Lt subsidija iš savivaldybės biudžeto.

Mirus gydytojui Kostui Jaroslavlevui, savivaldybė prisidėjo prie jo palaidojimo, padirbdino karstą. Tačiau į jo vietą skiriamas kitas gydytojas už duodamą 50 Lt subsidiją per mėnesį nesutiko atvykti, nes vietos Smulkaus kredito draugija, kuri gydytoją subsidijavo po 100 Lt, toliau tą pašalpą teikti taip pat atsisakė. Nemokant gydytojui subsidijos per mėnesį iki 250 Lt, į Gelvonus nebuvo galima jo prisikviesti. Valsčiaus taryba kreipėsi į apskrities tarybą prašydama tarpininkauti Sveikatos departamente, kad būtų skirta 250 Lt subsidija. Buvo prašoma atsižvelgti į tai, kad iki artimiausio gydytojo iš Gelvonų yra 20–30 km ir ūkininkui, ypač mažžemiui, išsikviesti gydytoją visai neprieinama, o ką jau kalbėti apie beturčius. 1937 m. biudžete valsčiaus savivaldybė numatė 600 Lt subsidijai⁴².

1936–1937 m. savivaldybė mokėjo gydytojui Chononui Golbergui už kelionę, kad jis du kartus per savaitę atvyktų iš Ukmergės į Gelvonus. 1937 m. savivaldybė gydytojui Abraomui Mišelskiui mokėjo mėnesinę 100 Lt subsidiją jam sutikus nemokamai apžiūrėti savo kabinete valsčiaus beturčius⁴³.

Išteigus sveikatos punktus valsčiuose, vis tik dar trūko medicinos darbuotojų. 1938 m. liepos 9 d. Akušerių draugija pranešė Ukmergės apskrities valdybai, kad sveikatos punktų akušerių vietos vakuoja Gelvonuose, Giedraičiuose ir kt.⁴⁴

⁴⁰Min. posėdžio protokolas, *ten pat*, ap. 3, b. 117, l. 63.

⁴¹Min. posėdžio protokolas, *ten pat*, ap. 2, b. 237, l. 112.

⁴²1936 11 30 valsčiaus tarybos protokolas, *ten pat*, ap. 3, b. 117, l. 70.

⁴³1937 11 02 valsčiaus tarybos protokolas, *ten pat*, b. 140, l. 63.

⁴⁴Min. dok., *ten pat*, f. 1261, ap. 2, b. 13, l. 336.

Savivaldybės tarnautojai kartu su policija ir medikais prižiūrėjo sanitarinę būklę valsčiuje. Antai 1940 m. gegužės 6 d. Gelvonų viršaitis M. Jakučiūnas ir nuovados viršininkas K. Gartfildas, patikrinę švarą Gelvonų ir Bagaslaviškio miesteliuose, išpėjo 14 asmenų už apsileidimą ir nesilaikymą sanitarinių normų⁴⁵.

Kasmetinis savivaldybių rūpestis buvo kelių priežiūra. Kelių privalėjo taisyti ir prižiūrėti visi nekilnojamojo turto savininkai. 1940 m. Gelvonų valsčiaus savivaldybės žinioje buvo nutiestų ir tvarkomų vieškelių, km: I rūšies – 19,22, II – 23,97, III – 144,07. Iš viso 187,19 km.

13 lentelė

1923–1938 m. Gelvonų valsčiaus savivaldybės tvarkomų kelių pastatyta tiltų⁴⁶

Metai	Medinių	Betoninių vamzdynų	Kaina (Lt)
1923	10		560
1924	15		865
1925	12		1 230
1926	14	8	1 858
1927	17	10	1 834
1928		6	550
1929	9		580
1930	11	16	1 900
1931	12	12	1 495
1932	10	15	1 800
1933	14	15	2 230
1934	13	2	1 039,56
1935	49	7	1 365,87
1936	14	8	652,87
1937	45	7	1 572,12
1938	39	10	1 880
Iš viso:	284	120	21 417,42

Mažesni kaip 2 m tiltai buvo taisomi seniūnijų jėgomis, o 2–6 m ilgio – valsčiaus jėgomis. Ilgesnių tiltų statyba rūpinosi apskrities valdyba.

1939 m. savivaldybė, kad geriau ir sparčiau būtų remontuojami keliai, išigijo kelių lygintuvą. Iš pradžių jį traukdavo to kaimo, kuriam priklausė taisytinas kelio ruožas, arkliai, vėliau samdydavo iš Lapšių dvaro savininkės Chodakauskienės traktorių, mokant jai už valandą 5 Lt, duodant kurą ir mokant atlyginimą traktorininkui.

Valsčiaus savivaldybė pastoviai rūpinosi Gelvonų ir Bagaslaviškio miestelių tvarkymu. 1935 m. išgrįsta aikštė – 725 m², 1937 m. išgrįsta gatvių 1 699 m² ir 1938 m. – 2 448 m². 1939 m. sausio 1 d. pateiktais duomenimis, visi grindinio ir pergrindimo darbai buvo įkainoti 7 263 Lt⁴⁷.

Vykdydama Ukmergės apskrities tarybos 1930 m. lapkričio 14 d. privalomą įsakymą apie šaligatvių įrengimą miesteliuose, Gelvonų valsčiaus taryba įpareigojo gyventojus šaligatvius įrengti iki 1931 m. rudens, paskui terminą prailgino iki 1932 m. spalio 1 d. Tuos darbus ne visi gyventojai atliko ir dar nesėkmingai skundėsi Vidaus reikalų ministrui. Valsčiaus savivaldybė, norėdama paspartinti tuos darbus, Gelvonų ir Bagaslaviškio gyventojus – ne-

⁴⁵Ten pat, b. 196, l. 698.

⁴⁶Ten pat.

⁴⁷Gelvonų valsčiaus savivaldybės žinios apie išgrįstas gatves, aikštes ir padarytus šaligatvius 1919–1938 m., ten pat, f. 1261, ap. 2, b. 39, l. 6–7.



*Tautos šventės
iškilmės Gelvonuose.
1928 m. gegužės 15 d.
Iš LCVA fondų*



*Tautos šventės
iškilmės Gelvonuose.
1928 m. gegužės 15 d.
Iš LCVA fondų*



kilnojamojo turto savininkus atleido nuo kelių taisymo darbų, o neturtingiesiems, kurie neišstengė padaryti šaligatvių, leido iš savivaldybės kasos paimti paskolą⁴⁸.

Pirmiausia šaligatviai buvo įrengti Gedimino ir Vilniaus gatvėse 1 m 25 cm pločio, sklypai iš gatvės pusės aptverti 1 m 20 cm aukščio tvoromis. Panašiai gyventojai buvo įpareigoti sutvarkyti Maironio aikštę. Gelvonų miestelyje cementinių šaligatvių 1933 m. buvo padaryta 198 m² ir 1937 m. pertvarkyta 150 m², išleista 1 045 Lt⁴⁹.

Savivaldybės, visuomeninių organizacijų, mokytojų, mokinių, vietos gyventojų iniciatyva prie viešelių, miestelio gatvėse ir aikštėse buvo sodinami medeliai. Dar 1923 m. gegužės 1 d. medelių sodinimo šventę organizavo Gelvonų vidurinės mokyklos mokytojai. Vien tik savivaldybės lėšomis 1933 m. buvo pasodinta 108, 1937 m. – 170, 1938 m. – 1 301 medelių. Už juos savivaldybė sumokėjo 460 Lt⁵⁰.

1938 m. vasario 16 d. Gelvonų valsčiaus tarybos posėdyje, skirtame Lietuvos 20-mečio minėjimui, buvo nutarta miestelio gatves pavadinti reikšmingesniais vardais: Gedimino, Basanavičiaus, Vaižganto, Savanorių, Jurgio Martinkaus (lenkų nukauto partizano), o bevardę aikštę – Parodos aikštė. Bagaslaviškio bažnytkaimyje buvo naujai pavadintos keturios gatvės – Bažnyčios, Širvintų, Daukanto ir Gimžausko (kunigo, daug prisidėjusio prie vietos gyventojų atlietuvinimo)⁵¹.

Savivaldybė, nors ir nedidelėmis sumomis, beveik kasmet rėmė gaisrininkų draugiją, padedama jai įsigyti svarbiausių gaisro gesinimo priemonių. Nuo gaisrų nukentėjusius ūkininkus kuriam laikui atleisdavo nuo mokesčių.

Per 20 veiklos metų valsčiaus savivaldybė įgijo žemės ir pastatų: 1932 m. jos turtas buvo įkainotas 30 746 Lt, o 1938 m. jis jau vertinamas 80 000 Lt. Jį sudarė 1934 m. pastatytas naujas savivaldybės namas ir pirtis (30 000 Lt vertės), 1936 m. nupirktas namas Bagaslaviškio pradžios mokyklai ir 1937 m. kapitališkai suremontuotas (20 000 Lt vertės), senas savivaldybės namas (15 000 Lt vertės), areštinė (5 000 Lt vertės), 1,5 ha žemės sklypas (5 000 Lt vertės) ir kiti vertingi pastatai. Visa tai savivaldybė įgijo sunkiomis sąlygomis, įdėjusi daug pastangų. Antai 1938 m. pabaigoje, neturėdama pakankamai lėšų, valsčiaus taryba vienbalsiai nutarė gauti iš valstybinių taupomųjų kasų 6 000 Lt paskolą ir už ją toliau tvarkyti miestelio gatves ir šaligatvius, įrengti sekretoriui butą. Apskritis valdyba šiam sprendimui pritarė⁵².

Savivaldybė taip pat rėmė visuomenines organizacijas. Skyrė lėšų šauliams sklypui įsigyti ir šaulių namams statyti, iš savo lėšų užsakydavo jiems spaudos. 1935 m. savivaldybė davė šaulių būriui miško medžiagos, kad jie įrengtų sporto aikštę pradžios mokyklų mokinių šventei.

Žymesni ilgamečiai savivaldybininkai buvo aktyvūs ir visuomeninių, ekonominių, kultūrinių organizacijų veikėjai. Tai M. Jakučiūnas, gimęs 1891 m. rugpjūčio 7 d. Stavarygalos kaime, baigęs 4 rusų gimnazijos klases, mokėsis Vilniaus ir Orienburgo karo mokyklose, po to mobilizuotas tarnavo Rusijos armijoje, o grįžęs į Lietuvą – DLK Gedimino pulke. 1927 m. baigęs atsargos karininkų kursus prie karo mokyklos Kaune, buvo pakeltas atsargos vyr. leitenantu. Nuo 1926 m. jis buvo Šaulių sąjungos būrio

⁴⁸ Gelvonų valsčiaus tarybos 1935 01 06 protokolas, *ten pat*, f. 1261, ap. 3, b. 54, l. 21.

⁴⁹ Gelvonų valsčiaus savivaldybės atliktų darbų pranešimas-žiniaraštis, 1938 08 23, *ten pat*, ap. 2, b. 22, l. 5–6.

⁵⁰ *Ten pat*.

⁵¹ Gelvonų valsčiaus tarybos 1938 02 16 protokolas, *ten pat*, f. 1261, ap. 1, b. 29, l. 115.

⁵² 1938 08 23 Gelvonų valsčiaus savivaldybės atliktų darbų pranešimas-žiniaraštis, *ten pat*, f. 1261, ap. 2, b. 22, l. 5–6.

vadas ir Lietuvos ugniagesių organizacinės tarybos narys, atsargos karininkų sąjungos Ukmergės skyriaus, Vilniui vaduoti sąjungos narys. Jis priklausė Gelvonų smulkaus kredito draugijai, buvo Ginklų fondo Gelvonų skyriaus komiteto valdybos narys, Lietuvos tautininkų partijos Gelvonų skyriaus valdybos narys. 1928 m. buvo apdovanotas Nepriklausomybės medaliu, 1933 m. – Šaulių sąjungos žvaigžde⁵³.

Už gerą darbą savivaldybėse 1938 m. Vasario 16-osios proga buvo apdovanoti DLK Gedimino ordino 3 laipsnio medaliais Keičionių seniūnas Jonas Palaima ir Juknionių seniūnas Karolis Kazlauskas bei kiti Gelvonų valsčiaus savivaldybės tarybos nariai. Apdovanojimams buvo pristatyti seniūnai Juozas Mačiuka, Mečys Budzevičius. Abu jie priklausė Lietuvos tautininkų partijai, buvo Šaulių sąjungos nariai, savivaldybėje dirbė per 10 metų⁵⁴.

1940–1941 m. įvykiams Gelvonoose nušviesti nėra pakankamai archyvinų dokumentų. Sovietizacija čia vyko panašiai kaip ir visoje Lietuvoje. Ilgametis Gelvonų viršaitis M. Jakučiūnas vidaus reikalų ministro įsakymu buvo atleistas iš darbo kartu su daugeliu senų savivaldybių darbuotojų. Valsčiaus viršaičiu kuri laiką dirbo Augustas Abyšala. 1940 m. rugsėjo 22 d. jis vienas patvirtino savivaldybės 1939 m. biudžetą, surašydamas atitinkamą protokolą⁵⁵.

Sovietizuojant šalį, buvo vykdomi valstybinio aparato pakeitimai. LKP CK biuro pavedimu LSSR AT prezidiumas 1940 m. lapkričio 12 d. priėmė įsaką sudaryti vykdomuosius komitetus apskrityse ir miestuose. Pagal jį valsčių ir apylinkių vykdomieji komitetai buvo sudaromi vien tik apskričių vykdomųjų komitetų nutarimais.

Sovietinis režimas rėmėsi iki tol pogrindyje veikusiais komunistais ir komjaunuoliais bei jų simpatikais. 1941 m. sausio 1 d. Ukmergės apskrityje buvo 52 komunistai, 38 mieste ir 14 valsčiuose. Iš jų 26 lietuviai, 13 žydų, 12 rusų, 1 lenkas⁵⁶. Gelvonų valsčiuje tuo metu nebuvo nė vieno kokio nors žymesnio komunisto, veikusio ilgesnį laiką pogrindyje.

Pagal tuometinę tvarką valsčių ir apylinkių vykdomųjų komitetų sudėtį apsvarstydavo vietos komunistų organizacijos ir LKP(b) apskrities komitetas, o galutinai tvirtindavo apskrities vykdomasis komitetas. LKP(b) Ukmergės apskrities komiteto dokumentų beveik neišliko. Panaši padėtis yra ir su 1940 m. Ukmergės apskrities vykdomojo komiteto dokumentais. Iš LSSR Ministrų Tarybos fonde saugotų 1941 m. sausio–birželio mėn. protokolų galima nustatyti tik kai kuriuos Gelvonų valsčiaus ir apylinkių vykdomųjų komitetų darbuotojus.

1941 m. Gelvonų valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininku dirbo Eustignėjus Bulatovas, gimęs 1911 m. Moliupės dvare, kilęs iš bežemių šeimos. 1934–1936 m. jis buvo pagrindinės LKP narys, kuopelės sekretorius, vėliau organizatorius. Ryšius per Perelozų kaime veikusius asmenis jis palaikė su Jonavos komunistais, bet, jiems nutrūkus, vėliau komunistinėje veikloje nedalyvavo. Gyveno Melnitelės vienkemyje, kur turėjo malksnų dirbtuvę, sudėgusią 1940 m. rugpjūčio mėn.⁵⁷ 1940 m. kovo 2 d. jis buvo atleistas ir paskirtas Ukmergės apskrities vykdomojo komiteto kadru skyriaus viršininku. Jo vieton

⁵³ M. Jakučiūno asmens žinių lapas, *ten pat*, f. 1696, ap. 4, b. 1, l. 32–34.

⁵⁴ Apdovanojimo dokumentai, *ten pat*, f. 1261, ap. 16, b. 1, l. 32–34.

⁵⁵ Min. dok., *ten pat*, f. 410, ap. 3, b. 184, l. 131.

⁵⁶ 1941 01 21–22 d. LKP(b) Ukmergės apskrities ataskaitinio susirinkimo protokolai, *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – LYA), f. 1771, ap. 2, b. 300, l. 35–36.

⁵⁷ E. Bulatovo anketa ir autobiografija, LYA LKP DS, f. 78, ap. 23, b. 1, l. 21–22.

Gelvonų valsčiaus pirmininku buvo paskirtas Zenonas Česas, gimęs 1906 m., vidutiniškas valstietis, nepartinis, Lietuvos liaudies pagalbos sąjungos narys⁵⁸.

1941 m. sausio–birželio mėn. Ukmergės apskrities protokoluose minimi tik kai kurie apylinkių pirmininkai ir jų pavaduotojai. Mančiūšėnų apylinkės pirmininku buvo Bronius Jarošinskas, dalyvavęs su kitais apskrities vykdomojo komiteto nariais posėdyje, kuriame buvo numatytos „priemonės prieš buožes, neatlikusiais 1940 m. derliaus valstybei pristatymo priemones“. Jame buvo nutarta visus tokius asmenis per 24 val. patraukti baudžiamojon atsakomybėn. Kartu su jais buvo nuspręsta patraukti teismo atsakomybėn ir Teresę Pupienę, gyvenusią Gelvonų valsčiaus Linamargų vienkiemyje⁵⁹.

Kaip rodo tie patys dokumentai, valsčių vykdomieji komitetai dar nebuvo galutinai suformuoti, jų sudėtis dažnai keitėsi.

1941 m. kovo 19 d. apskrities vykdomojo komiteto posėdžio nutarimu buvo paskirti penkių apylinkių pirmininkų pavaduotojai ir sekretoriai. Keižonių apylinkės pirmininko pavaduotoju paskirtas Nikita Panfilovas, sekretoriumi – Feliksas Kadkevičius, Liukonių pavaduotoju – Jonas Šimulis, sekretoriumi – Ričardas Sekmokas, Motiejūnų pavaduotoju – Petras Šarusavičius, Neveronių – Nikodemus Česas⁶⁰.

Valsčiaus ir apylinkių komitetų veikla 1940–1941 m. buvo dalis vykdomos sovietizacijos šalyje. Gelvonų valsčiaus vykdomąjį komitetą 1940 m. lapkričio mėn. užgriuvo lavina nurodymų, raginančių kasti nenukastas bulves ir burokus, aparti dvarų laukus, iškulti javus, įkurti sandėlius javams laikyti, organizuoti raudonąsias gurguoles⁶¹.

Vykdamas aukštesniosios valdžios nurodymus, Gelvonų valsčiuje buvo atlikta didesnių namų nacionalizacija (žr. 14 lentelę)⁶².

14 lentelė
1940–1941 m. nacionalizuoti namai Gelvonų valsčiuje

Pavadinimas, savininkas	Plotas m ²
Gelvonų RK bažnyčia	232,96
Puzinas Vacys	238,46
Galomkas Izraelis	248,95
Joffe Mauša	256,17
Grigas Povilas	269,06
Gelvonų RK parapijos namas	175,06
Portnoj Chaimas ir Jofe Chaimas	176,35
Pradžios mokykla	331,50
Valsčiaus vykdomojo komiteto įstaigos	171,23
Valsčiaus vykdomojo komiteto įstaigos	196,66
Žemės ūkio kooperatyvas "Vilnis"	85
Pradžios mokykla Bagaslaviškyje	132
Bagaslaviškio RK parapijos patalpos	170
Iš viso:	2 683,40

Vykdamas žemės reformą, buvo įsteigtos apskrities ir valsčių žemės komisijos, sudarytas Valstybinis žemės fondas iš bažnyčių, dvarų ir ūkininkų žemių, jei jos viršydavo 30 ha.

Ukmergės apskrityje prašymus žemei gauti padavė 11 858 asmenys, o ga-

⁵⁸ 1941 02 28 Ukmergės apskrities vykdomojo komiteto posėdžio protokolas, LCVA, f. R-754, ap. 3, b. 293, l. 39.

⁵⁹ 1941 05 06 Ukmergės apskrities vykdomojo komiteto posėdžio protokolas, *ten pat*, l. 18.

⁶⁰ Min. dok., *ten pat*, l. 46.

⁶¹ Min. dok., LCVA, f. 410, ap. 3, b. 197, l. 407.

⁶² *Ten pat*, f. R-768, ap. 1, b. 243, l. 100.

vo – 5 858. Gelvonų valsčiuje žemės gavo 273 asmenys, iš jų 34 bernai. Iš viso valsčiuje žemės naujakuriams buvo išdalinta 1 194,87 ha. 36 naujakuriai neturėjo arklų, todėl neturėjo galimybės apdirbti gautą žemę. Besikuriančios MTS ir arklų nuomojimo punktai mažai ką galėjo padėti⁶³.

Arši propagandinė kampanija prieš turtingesnius ūkininkus demoralizavo kaimą. Jau rudenį dalis ūkininkų sumažino žiemkenčių plotus, dar mažiau jie sėjo pavasarį. Dalis jų atsisakė samdinių ir apskrities miestelius užplūdo bedarbiai. 1941 m. gegužės mėn. buvo pareikalauta atiduoti duokles už tuos metus iš praėjusių metų derliaus. Ūkininkai, bijodami kolektyvizacijos, ėmė pjauti gyvulius, juos išpardavinėti. Pinigų nuvertėjimas, pramoninių ir maisto prekių pabrangimas, indėlių bankuose ir taupomosiose kasose nacionalizavimas, kainų kilimas, žemės ūkio produktų supirkimo žemomis kainomis įvedimas 1941 m. sunkia našta užgulė gyventojus. Įvairios karštligiškos kampanijos vykdomos naujų, mažaraščių sovietinių pareigūnų, niekada nedirbusių administracinio darbo, neseniai buvusių smulkiais amatininkais ar prekybininkais ir tik dėl ryšių su komunistais užėmusių vienus ar kitus postus, dažnai tautinių mažumų atstovų ar atvykėlių iš SSRS, silpnai kalbančių lietuviškai, težinančių kelias komunistinės propagandos dogmas, aklas diktatas neleido kiek nors kūrybiškiau dirbti vykdomiesiems komitetams. Sovietų valdžia vis buvo nepatenkinta vykdomųjų komitetų veikla, dažnai keitė valsčių ir apylinkių pirmininkus. 1941 m. birželio 5 d. M. Gedvilo ir A. Sniečkaus pasirašytame aplinkraštyje visiems valsčių ir apylinkių komitetams buvo nurodyta, kad jų veiklos patikrinimas parodė, kad jų darbas mažai skyrėsi nuo ankstesnės viršaičių ir seniūnų veiklos⁶⁴.

Lietuvos okupacija ir aneksija 1940 m., šalies sovietizacija nacionalizuojant žemę ir namus, įkalinant, tremiant ir visaip persekiojant patriotiškai nusiteikusius asmenis, supriešino gyventojus.

Prasidėjus Sovietų Sąjungos ir Vokietijos karui, kilo ginkluotas sukilimas, susikūrė Lietuvos laikinoji vyriausybė, paskelbusi šalies nepriklausomybės atkūrimą. Ministrų Kabinetas 1941 m. birželio 24 d. nutarė: 1) panaikinti 1940 m. lapkričio 12 d. Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo įsaką dėl sudarymo vietinių valstybinės valdžios organų LSSR apskričių, miestų, valsčių, miestelių ir apylinkių; 2) atstatyti veikti iki įsako paskelbimo galiojusį vietos savivaldybės įstatymą su jo papildymais ir pakeitimais⁶⁵.

Nacių valdžia nepripažino Lietuvos laikinosios vyriausybės ir ją greitai paleido. Tačiau jos iniciatyva atstatytos savivaldybės veikė iki 1944 m. – antrosios sovietų okupacijos. Gelvonų valsčiaus viršaičiu dirbo Daniūnas. Valsčiaus savivaldybė, nors ir vykdė okupacinio nacių režimo ir aukštesniosios lietuviškos savivaldos nurodymus, bet, kaip ir anksčiau, rūpinosi vietos gyventojų socialiniais, švietimo ir kultūros reikalais. 1941 m. liepos 25 d. Gelvonų savivaldybė surinko duomenis, kiek gyventojų neturi žemės ir kiek jų reikia aprūpinti centralizuotai maistu. Gelvonuose tokių lietuvių buvo 249, žydų – 212, Bagaslaviškyje lietuvių – 63, žydų – 65. Iš jų vaikų nuo 2 iki 7 metų buvo 53⁶⁶. Vėlesniais metais savivaldybė rinko aukas per savitarpio pa-

⁶³1941 03 14 LKP(b) Ukmergės apskrities komiteto protokolas, *LYA*, f. 1771, ap. 2, b. 300, l. 86.

⁶⁴Min. dok., *ten pat*, f. 1771, ap. 2, b. 2616, l. 16.

⁶⁵Min. dok., *LCVA*, f. 1261, ap. 1, b. 163, l. 4.

⁶⁶*Ten pat*, l. 46–47.

galbos organizaciją neturtingiems gyventojams, mokytojams, moksleiviams, studentams paremti.

Gelvonų valsčiaus ūkininkus prislėgė žemės produktų duoklės, imtos per visą nacių okupaciją. Kaip duoklę valstiečiai privalėjo pristatyti grūdų, bulvių, mėsos, pieno, kiaušinių, vilnos, odos, kailių ir kt. Jiems buvo paliekama tik duoninių grūdų maistui ir sėklai. Žemės ūkio produktų pardavimas rinkoje ar privatiems asmenims buvo uždraustas. Maisto prekės buvo pardavinėjamos pagal korteles ir normuotos. Kaimo gyventojai negalėjo gauti reikalingiausių prekių – žibalo, geležies, druskos. Ekonominė hitlerininkų politika Lietuvoje buvo orientuota į kuo didesnę okupuoto krašto išnaudojimą. Greta Lietuvos ekonominio apiplėšimo politikos hitlerininkai inspiravo žydų genocidą. 1941 m. liepos 8 d. 114 sovietinių aktyvistų, iš jų nemažai Gelvonų žydų, buvo išvaryti iš Ukmergės kalėjimo į šios įstaigos pagalbinį ūkį. Antakalnio II kaime, 5 km nuo Ukmergės, 83 vyrai ir moterys buvo pakarti. Likusieji Gelvonų ir Bagaslaviškio gyventojai žydai buvo sušaudyti rugpjūčio ir rugsėjo mėn. Pivonijos šile, į pietryčius nuo Ukmergės⁶⁷.

Negalutiniais duomenimis, surinktais 1945 m. balandžio 5 d., Gelvonų valsčiuje okupacijos metais buvo sušaudyti 85 civiliai gyventojai ir 2 karo belaisviai. Į vergiją Vokietijon išvežti 24 gyventojai iš Gelvonų, Perelozų, Labūnavos ir kitų vietovių. Ten pat yra pateikti vardiniai nužudytų ir išvežtų į Vokietiją gyventojų sąrašai⁶⁸.

⁶⁷ *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944 m.*, Vilnius, 1973, 2 d., p. 301–303, 411.

⁶⁸ Min. dok., LYA, f. 78, ap. 78, b. 6, l. 9.

Kulniškių kaimas ir jo skirstymasis į vienkiemius*

Aleksandras Dikčius

Spaudai parengė Kazys Morkūnas

Į pietvakarius nuo Ukmergės yra trys miesteliai: Gėlvonai, Pabáiskas ir Vėpriai. Jie sudaro trikampį, kurio viduryje yra išikūręs Kulniškių kaimas. Iš šio kaimo į kiekvieną miestelį yra maždaug po 7–8 km, o į pačią Ukmergę – 15 km. Visi trys minėtieji miesteliai buvo valsčių centrai. Kadangi Kulniškių kaimas priklausė Gėlvonų valsčiui, tai kulniškiečių gyvenimas labiausiai buvo susietas su Gėlvonais.

Aš gimiau Kulniškių kaime 1907 m. liepos 16 d., tačiau gimtuosius namus, kaimynus pradėjau išiminti, kai man sukako penkeri šešeri metai. Taigi čia mėginsiu papasakoti apie Kulniškius, kokie jie buvo 1913–1933 m., tai yra iki to laikotarpio, kai šis kaimas buvo išskirstytas į vienkiemius.

Mano vaikystėje gimtasis kaimas buvo gana gražus ir įdomus: jis buvo papuošęs vaisiniais ir dekoratyviniais medžiais, o prie kiekvieno namo žydėjo įvairios gėlės, kurias augino darbščios moterys bei merginos...

Ypač gražus vaizdas atsiverdavo grįžtant iš Gėlvonų: nuo kalvos pasimaitydavo vešlūs gluosniai ir aukštaūgės liepos, tarp kurių skendėjo mediniai namai šiaudų stogais...

Kada Kulniškių kaimas buvo įkurtas, tikrų žinių nėra. Tačiau žinant, kad dirbdami žemę kulniškiečiai laikėsi trijų laukų sėjomainos, galima teigti, jog šis kaimas buvo paliestas Valakų reformos. Iš istorijos žinome, kad Valakų reforma Lietuvoje buvo atlikta Zigmanto Augusto laikais – šešioliktojo šimtmečio viduryje. Jos tikslas: 1) apmatuoti valstybinės (t. y. didžiojo kunigaikščio) žemes, atskirti jas nuo privačiųjų (bajorų) žemių, taip pat nustatyti patogias ribas, 2) pertvarkyti valstiečių žemės naudojimą, įkurdinant juos kaimais ir skiriant kiekvienai šeimai po valaką dirbamos žemės, 3) valaką įkainoti ir apdėti piniginiiais bei natūriniais mokesčiais, taip pat prievolėmis dvarui ir palivarkui, 4) įvesti tobulesnę – trilaukę – žemės naudojimo sistemą, 5) įkurti palivarkus ir juos valdyti per administratorius urėdus.

* Spausdinamas straipsnis yra Aleksandro Dikčiaus didesnio rankraštinio darbo „Kulniškiai (Istorinė apybraiža)“ pirmoji dalis. Joje autorius apie savo gimtąjį kaimą pateikia bendresnių žinių ir, remdamasis duomenimis, detaliau aprašo 1933 m. atliktą skirstymą į vienkiemius. Reikia manyti, panašus senųjų kaimų pertvarkymas po Pirmojo pasaulinio karo vyko ir daugelyje kitų Lietuvos vietų. Todėl čia pateikiamas aprašymas gali būti įdomus – jau iš tam tikros laiko perspektyvos – ne tik kulniškiesiems, jų kaimynams, bet ir kitiems besidomintiems to meto Lietuvos kaimo pertvarka.

Antroje savo darbo dalyje A. Dikčius aprašė dar neišskirstyto Kulniškių kaimo kiekvieną sodybą – jos vietą, aplinką, trobesius, kas ją valdė, šeimos sudėtį, atskirų jos narių susiklosčiusį likimą ar svarbesnius gyvenimo momentus. Tai kelis dešimtmečius kaimo istoriją nušviečianti medžiaga, pagrįsta paties autoriaus, jo artimųjų, buvusių kaimynų, vaikystės ir jaunystės bičiulių prisiminimais. Pastaroji darbo dalis į šią knygą („Gelvonai“) pirmiausia nepateko dėl savo gana nemažos apimties (apie 100 kompiuterinio teksto puslapių). Be to, joje daugelis užfiksuotų atskirų sodybų ar jose gyvenusių šeimų detalių yra siauresnio pobūdžio, šių dienų platesnei visuomenei gali atrodyti nebaisi reikšmingos, nors kai kurios gal ir vertos lietuviško kaimo materialinės bei dvasinės kultūros, socialinių, šeimos santykių tyrinėtojų dėmesio ar net lakesnės rašytojo plunksnos. Iš šios A. Dikčiaus darbo dalies čia spausdinamas tik neišskirstyto Kulniškių kaimo planas su visomis numeruotomis sodybomis. Galima pridurti, kad jis kiek papildė ir kitą šios knygos („Gelvonai“) publikaciją – Filomenos Masevičienės (Abišalaitės) straipsnį „Iš Kulniškių kaimo gyvenimo (XX a. I pusė)“, kuriame taip pat prisimenama daugybė šio kaimo „ūlytėlių“. Red. K. Morkūnas.



Minėtosios reformos žemėtvarka pasireiškė tam tikru sodybų išplanavimu, žemės sutvarkymu, kelių nutiesimu, patogių ribų nustatymu, taip pat palivarko suprojektavimu.

Valakų reformos kuriamuose kaimuose trobesiai turėjo būti statomi išilgai vienos gatvės ne šonu, bet galu, statmenai į kelią. Dažniausiai vienoje kelio pusėje buvo statomi gyvenamieji namai su daržais, o antroje – ūkiniai pastatai. Valstiečiai sodybas kūrė viename iš trijų laukų sodybiniame režyje, kuris statmenai rėmėsi į kelią.

Visa kaimo žemė buvo padalinta į tris laukus, kurių vienas skiriamas pūdymui, antras – žieminiams javams, o trečias – vasarajui. Vienai valstiečio šeimai kiekviename lauke buvo skiriamas atskiras rėžis arba keli rėžiai, kurių bendras plotas sudarė valaką, apytikriai lygų 21,85 ha¹. Rėžiai buvo ilgų juostų pavidalo. Jei dėl vietos sąlygų (miško, pelkių, kalnų) viso lauko nebuvo galima suskirstyti į taisyklingus rėžius, tai buvo sudaromi atskiri laukeliai, kurie savo ruožtu buvo dalijami į smulkesnius rėželius. Taip buvo padalyta tik ariamoji žemė ir pievos, o ganyklos paliktos bendrai naudoti.

Ilgainiui dėl šeimyninių pasidalijimų rėžių skaičius padidėjo, o jų plotis susiaurėjo. Dėl to kaimuose atsirado pusvalakininkų, tretininkų, ketvirtininkų, penktaininkų, šeštainininkų, septynininkų, ašmainininkų ir panašiai.

Plačiausiai Valakų reforma buvo įvykdyta Trākų, Vėlniaus, Naugardūko ir Brastės vaivadijose bei Žemaičių seniūnijoje. Kitose vaivadijose ši reforma tik iš dalies buvo atlikta. Dabartinėje Lietuvos teritorijoje (išskyrus Užnemunę) Valakų reforma buvo baigta 1569 m.

*Lietuvos jaunimo sąjunga „Jaunlietuvoiai“.
Kulniškių kaimo skyrius. Paskutinėje eilėje
(pirmas iš dešinės) stovi (su gimnazisto
uniforma) Aleksandras Dikčius. 1926 m.
Iš R. Dikčiūtės šeimos albumo*

¹ *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, Vilnius, 1981, t. 7, p. 308.

Iš to, kas pasakyta apie Valakų reformą, visiškai tinka ir Kulniškių kaimui. Kaip jau minėta, visa žemė buvo padalyta į tris laukus, kurių viename buvo laikomas juodas pūdymas, antrame auginami žieminiai javai, trečiame – vasarojus. Vasarą pūdyto lauką bent tris kartus suardavo ir išakėdavo. Prieš antrąjį arimą į pūdyto rėžius išveždavo gyvulių mėšlą. Rudenį šiame lauke sėdavo žieminius kviečius ir rugius. Kitais metais žieminių vietoje sėdavo miežius, avižas, žirnius ir kitas vasarines kultūras. Taip keičiant sėjomainą, kas trečią vasarą visame lauke būdavo išnainkinamos piktžolės.

Kiekviena kulniškiečių šeima šiuose trijuose laukuose turėjo po kelis rėžius ir keliolika rėželių. Kadaisė šių rėžių ir rėželių plotas buvo lygus valakui. Ilgainiui valakai dalijosi. Mano aprašomu laiku buvo likę tik du po valaką ir keletas po pusvalakį turėję ūkininkai. Kiti buvo tretininkų, ketvirtininkų bei dar mažesnių plotų savininkai.

Kaimo sodybos taip pat buvo išplanuotos pagal Valakų reformos principus. Daugelis gyvenamųjų namų buvo galu atgręžti į pagrindinį kelią, einantį iš Gelvonų į Sukinių kaimą. Taigi galima drąsiai tvirtinti, kad Kulniškių kaimas turi ne mažiau kaip 400 metų!

Tačiau detaliau panagrinėjus sodybų išdėstymą, galima manyti, kad šis kaimas yra daug senesnis. Neginčijamu Valakų reformos elementu yra tik vakarinė dalis sodybų, kurių visi trobesiai sustatyti ant sodybinių rėžių, o gyvenamieji namai galu orientuoti į pagrindinį kelią. Tuo tarpu rytinė dalis sodybų, kur gyveno Abišalų, Dūdonių ir Kiršlių šeimos, neatitinka Valakų reformos planavimo principų. Šių šeimų sodybos išsikūrusios atokiai nuo pagrindinių kelių. Tai leidžia manyti, kad jos jau egzistavo iki reformos. Matyt, sudarant valakus, prie senų sodybų buvo priderinta tik vakarinė dalis. Kad taip galėjo būti, mums iškalbingai liudija dar vienas faktas. Maždaug per 250 m nuo Dūdonių ir Kiršlių sodybų yra Dūburio kalnas, 1933 m. išskirtas atskiru žvyrynu. Mano vaikystėje, gal 1917–1920 m., čia žmonės kasė žvyrą ir vežė jį keliams taisyti. Pamenu, kasant žvyrą, būdavo iškasami žmonių kaulai, akmenys kirvukai, žalvarinės sagos ir kiti tolimos praeities radiniai. Iš tų radinių galima spręsti, kad senų senovėje tame žvyryne galėjo būti Kulniškių kaimo kapinės. Įvedus Lietuvoje krikščionybę, senosios pagoniškosios kapinės galėjo būti apleistos, o naujosioms parinkta vieta Pabėržėje (maždaug per 500 m į pietryčius), kur ir dabar tebelaidojami kulniškiečiai.

Taigi šio kaimo užuomazga galėjo būti susidariusi daug anksčiau, negu atlikta Valakų reforma.

Vykdamas Valakų reformą, vienuolikai šeimų buvo paskirta (kaip patys valstiečiai manė) po 18 dešimtinių žemės. Šios šeimos lažą turėjo eiti į Pavytinės dvarą, kurio paskutiniu savininku yra buvęs kažkoks Marcinkevičius. Be to, šioms šeimoms buvo skirta apie 40 dešimtinių bendrų ganyklų.

Dviem šeimoms buvo skirta po 16 dešimtinių žemės. Šios šeimos lažą turėjo atlikti Kačėrgiškių dvarui, kurio paskutiniu savininku buvo Nikodemas Kupstas. Pastarosioms dviem šeimoms buvo suteikta servituto teisė į bendras ganyklas su Kačėrgiškių dvaru.

Vykdamas reformą, liko žemės sklypų, kurie į valakų sudėtį nebuvo įskaityti. Tokie sklypai buvo išdalyti grytelninkams. Vėliau, matyt, nuo iliustracijos laiku, jie

buvo vadinami samdomaisiais darbininkais („barakais“), dešimtininkais ir panašiai. 1933 m. Žemės tvarkymo departamento matininkas Kazys Medzevičius išmatavo jų faktiškai valdomus plotus ir konstatavo, kad trylikai grytelininkų („barakų“, dešimtininkų) šeimų priklauso 58,37 ha žemės, o šeimoms, kurių protėviai ėjo lažą Kačergiškių dvarui, priklauso 39,39 ha. Kadangi kačergiškiesiems buvo skiriami du valakai, tai, kaip matome, vieno valako dydis nesiekė net 20 ha. Tuo tarpu šeimos, kurių protėviai lažą ėjo Pavytinės dvarui, naudojo vienuolika valakų bendro 308,58 ha ploto. Matininko apskaičiuota, kad pavytiniškių vienas valakas turėjo 27,66 ha, du valakai po 28,10 ha ir aštuoni valakai po 28,09 ha. Vadinasi, pavytiniškių valakas buvo daug didesnis (vidutiniškai lygus 28,05 ha), nes į jo sudėtį įskaityta atitinkama dalis iš bendrųjų ganyklų ir privačiai pirktu miško. Taigi Kulniškių kaimui pagal 1933 m. išmatavimus priklausė 406,34 ha žemės.

Nors XVI a. įvesta trilaukė sėjomaina buvo gana pažangus žemės naudojimo būdas, bet ilgainiui ir ji paseno. Žmonės ėmė priekaištauti, kad neišmintinga net trečdalį ariamos žemės kasmet laikyti juodu pūdymu, tai yra laikyti be ūkinės naudos.

XIX a. antrojoje pusėje kai kuriuose dvaruose, palivarkuose ir atskiruose vienkiniuose pradėjo sėti dobilus ir kitas daugiameses žoles, kurios labai pagausino pašarų išteklius. Turint daugiau ir geresnių pašarų, galima sėkmingiau plėtoti gyvulininkystę. Tačiau kaimuose, esant trilaukei žemdirbystei, sėti daugiamečių žolių neįmanoma. Mat dobilai, pasėti pavasarį į rugių lauką, galėjo būti pjaunami tik vienerius metus, esant tame lauke vasarajui. Atėjus laikui šį lauką laikyti pūdymu, jie būtų paprasčiausiai nugunami.

Beveik visi kaimai, kurie žemę dirbo rėžiuose, paprastai laukų galuose turėjo bendrų ganyklų plotus. Tokių ganyklų turėjo ir Kulniškiai. Kai gyvulius reikėdavo ginti į Grustenų ar Padegių ganyklas per javais užimtą lauką, reikėdavo visą į Sukių kaimą einantį kelią iš abiejų pusių aptverti tvora. Tai atsirasdavo niekam nenaudingų darbo sąnaudų. Be to, ir pačios bendrai naudojamos ganyklos buvo labai menkavertės – jos niekad nebuvo gerinamos ir tręšiamos.

Buvo ir daugiau Valakų reformos ūkinio gyvenimo trūkumų. Todėl nieko nuostabaus, kad XX a. pradžioje Lietuvos kaimo gyventojai ėmė veržtis į vienkiemius.

1923 m. spalio 19 d. didelė dalis Kulniškių kaimo žemdirbių kreipėsi raštu į Žemės tvarkymo įstaigas, prašydami išskirstyti jų kaimą į vienkiemius.

1926 m. sausio 20 d. į kaimą atvyko Žemės tvarkymo departamento matininkas Stasys Sasnauskas, su užduotimi išsiaiškinti, kiek yra žemės savininkų ir kiek jie turi žemės, kiek savininkų nori skirstytis į vienkiemius ir kiek nesutinka. Šios žinios buvo reikalingos sudarant žemėtvarkos darbų planą.

Kaimo sueigoje minėtasis matininkas apytikriai išsiaiškino, kad Kulniškių kaime yra 52 žemės savininkai, iš kurių 35 nori skirstytis į vienkiemius, 10 – nesutinka, o 7 sueigoje nedalyvavo. Be to, pagal sueigos dalyvių pareiškimą jis užrašė, kad kaime yra 257 dešimtinės žemės, arba 280,77 ha. Kadangi S. Sasnauskas dokumentų neturėjo, tai nežinojo, kad į šį plotą neįrašytos bendros ganyklos, miškas ir sodybų užimta žemė. Todėl jo užrašytas plotas buvo daug mažesnis, negu vėliau apskaičiavo kiti matininkai. Tačiau bylai paruošti užteko ir tokių dokumentų.

Dauguma Kulniškių kaimo ūkininkų laukė, kad netrukus atvyks matininkas, kuris atmatuos jiems sklypus ir bus galima kelti trobesius į vienkiemius. Tačiau išėjo

kitaip. Nei 1926, nei 1927 m. vasarą matininkas į Kulniškius neatvyko. Žemės tvarkymo departamentas pirmiausia skirstė tokius kaimus, kuriuose visi gyventojai norėjo keltis į vienkiemius. Kadangi mūsų kaime buvo keletas nenorinčiųjų, tai žemės tvarkymo įstaigos neskubėjo jo skirstyti.

Pažymėtina, kad grupė nenorinčiųjų skirstytis 1928 m. kovo 12 d. parašė Žemėtvarkos įstaigoms pareiškimą, nurodydama, kad trobesių perkėlimas susietas su didelėmis išlaidomis. Be to, statant trobesius, reikės naujų sienojų, bus kertamas nesubrendęs miškas ir reikės sunaikinti daug sodų. Prašė skirstymą atidėti. Laikas bėgo, o gyvenimas pateikė naujų siurprizų. 1928 m. spalio 31 d. Žemės reformos valdyba 29 Kulniškių kaimo mažažemiams iš Kačergiškių dvaro perleido 63,89 ha žemės, nustatydama 2 736 litus išperkamujų mokesčių, kuriuos jie turės įmokėti į valstybės išdą per 36 metus. Be to, už ganiavos servituto teises dviem Abišalų valakams ir penkiems tos pačios kilmės mažažemiams paskirta nuosavybėn 19,84 ha žemės (iš to paties Kačergiškių dvaro). Taigi Kulniškių kaimo žemės plotas padidėjo 83,73 ha.

Padidėjus žemės plotui, sustiprėjo noras skirstytis į vienkiemius.

1929 m. kulniškiečiai pasiuntė prašymą Žemės ūkio ministru, pabrėždami, kad kiti kaimai, nors ir vėliau prašė, jau išskirstyti, o jų reikalas vis tebedelsiamas. Kadangi prašymas buvo pasirašytas beveik visų gyventojų, tai 1930 m. pavasarį į kaimą atvyko Žemės tvarkymo departamento matininkas Juozas Šakočius. Jis nustatė ir išmatavo aplinkinę kaimo žemės ribą, apibūdino pievų, ganyklų ir kitų žemės naudmenų situaciją. Po to matininkas sudarė Jutkonių kaimo Rudupių pievų intarpo likvidavimo projektą. Įsiterpusių pievų plotą ir atiduodamą už jį ariamą žemę įkainojo su žinovų komisija. Abiem kaimams paskelbė, kad už penkis hektarus pievų Jutkonių kaimui skiriami trys hektarai ariamos. Tačiau jutkoniai su tokiu projektu nesutiko. Jie pasiskundė Ukmergės apygardos žemės tvarkymo komisijai. Pastaroji skundą atmetė, tačiau tolimesni žemėtvarkos darbai Kulniškių kaime buvo nutraukti.

Ukmergės apygardos žemės tvarkymo komisijos nutarimą Jutkonių kaimo įgaliotiniai apskundė Vyriausiajai žemės tvarkymo komisijai Kaune. Jie aiškino, kad matininko J. Šakočiaus sudarytas Rudupių pievų intarpo panaikinimo projektas negali būti tvirtinamas, nes sudarytas šališkai. Esą vienas žinovų komisijos narys, dalyvavęs įkainojant žemę ir pievas, buvęs neobjektyvus, nes turįs Kulniškiuose giminių. Vyriausioji žemės tvarkymo komisija pavedė šį skundą ištirti vietoje. Į Kulniškius atvyko vyresnysis matininkas – revizorius Stakauskas. Čia jam niekas negalėjo pasakyti, kas giminiuotųsi su paminėtu žinovų komisijos nariu. Tos giminytės konkrečiai nurodyti negalėjo ir Jutkonių kaimo gyventojai. Paaiškėjo, kad skundas – nepagrįstas. Vyriausioji žemės tvarkymo komisija matininko J. Šakočiaus sudarytą Jutkonių kaimo pievų intarpo panaikinimo projektą patvirtino 1932 m. spalio 3 d. Ginčas pasibaigė. Tačiau šio ginčo tikrinimas ir svarstymas Kulniškių žemėtvarkos darbus sutrukdė net dvejus metus.

1933 m. pavasarį į Kulniškių kaimą atvyko Žemės tvarkymo departamento matininkas Kazys Medzevičius ir pareiškė, kad jam pavesta šį kaimą skirstyti į vienkiemius. Žmonės labai apsidžiaugė sulaukę tokio svečio ir pasižadėjo punktualiai rinktis į sueigas ir aktyviai dalyvauti visuose žemės matavimo darbuose, į kuriuos

jie bus pakviesti. Matininkas pasakė, kad nori sužinoti, kiek kas turėjo žemės, todėl pirmiausia reiks apmatuoti kai kurių savininkų faktiškai valdomus rėžius. Buvo apmatuoti visų buvusių Kačergiškių dvaro lažininkų, t. y. Abišalų valakai, ir visų grytelininkų valdomi plotai. Po to buvo apskaičiuoti buvusių Pavytinės dvaro lažininkų valakai, jų atitinkamos dalys.

1933 m. liepos 1 d. sueigoje matininkas K. Medzevičius paskelbė, kad Valakų reformos rėžiais sutvarkytos ir vėliau rusų carinės valdžios Kulniškių kaimo valsčiams paskirtos žemės iš viso yra 406,34 ha. Prie šio ploto prisumavus mažžemiams iš Kačergiškių dvaro paskirtą 63,89 ha priedą ir už servituto teises Abišaloms skirtą 19,84 ha plotą, sklypais padalinti teks 490,07 ha.

Tą pačią dieną matininkas surašė pagrindinį Kulniškių kaimo nutarimą, kuriame buvo išvardyti 62 savininkai ir jų rėžiuose naudojamos žemės plotai. Šį nutarimą pasirašė visi sueigoje dalyvavę ūkininkai, matininkas ir kaimo seniūnas.

Kulniškių kaimo žemė labai nevienoda. Pakilesnės kalvos dažniausiai moliu padengtos, o slėniuose telkšo įmirkę durpynėliai. Tarp jų yra įsiterpusių baltžemio arba žvyro ir smėlio lopinėlių.

Matininkas, susipažinęs su žemės naudmenų situacija, sudarė žinovų komisiją ir kruopščiai surūšioavo visą tvarkomą teritoriją. Komisija pripažino 10 atskirų rūšių. Geriausios žemės hektaras buvo įvertintas 1 000 litų, blogiausias – 50. Daug atskirų rūšių buvo įkainota po kelis šimtus litų.

Atlikus žemės rūšiavimą ir jos įkainojimą, matininkui prireikė gana daug laiko, kol jis apskaičiavo atskirų rūšių kontūrų plotus ir piniginę vertę. Susumavus visų kontūrų plotų vertę, buvo sužinota Kulniškių kaimo viso 490,07 ha tvarkomo ploto piniginė vertė. Turint šiuos duomenis, jau nesunku buvo apskaičiuoti vidutinišką vieno hektaro vertę ir atskirai kiekvieno ūkininko naudojamos žemės piniginę vertę. Tada matininkas viso kaimo sueigoje kiekvienam ūkininkui pasirašytinai paskelbė, kiek jo turima rėžiuose žemė įkainota pinigais.

Visi laukė, kad dabar jau prasidės sklypų projektavimas ir jų paskirstymas. Tačiau matininkas K. Medzevičius neskubėjo. Jis suprojektavo 34 sklypus, kurių piniginė vertė (kiekvieno sklypo) atitiko pusvalakio piniginę vertę. Šiuos sklypus matininkas lauke paženklino laikiniais matavimo ženklais. Paskui matininką ėjo ūkininkai su žmonomis ir svarstė, kurioje vietoje tikslingiausia būtų pasirinkti vienkiemį. Visi stebėjosi, kad pusvalakiniai sklypai suprojektuoti gana sumaniai. Be ariamos žemės, į kiekvieną sklypą stengtasi įjungti dalį pievų arba ganyklų. Suinteresuotiesiems buvo paaiškinta, kad, norint sužinoti, kiek kurioje vietoje išeitų žemės tretininkui, ketvirtininkui, penktaininkui ir taip toliau, reikėtų paženklinto sklypo plotą dauginti iš dviejų ir gautą sandaugą dalyti iš 3, 4, 5 ir panašiai.

Žmonės, apžiūrėję visus sklypus, įsitikino, kad žemė išrūšiuota gana gerai. Visi suinteresuotieji suprato, kad geroje žemėje gaunamas sklypo plotas bus mažesnis, o blogoje didesnis negu buvo rėžiuose.

Kai visi pakankamai gerai susipažino su parodomuoju projektu, matininkas pradėjo natūralų sklypų projektavimą ir jų paskirstymą, surašydamas atitinkamus dokumentus. Kiekvienam būsimam vienkiemiiui buvo surašoma sklypo paėmimo-atidavimo sutartis. Jos turinys buvo maždaug toks: 1. Aš, toks ir toks, vieton turėtos rėžiuose tiek tai ha žemės, įkainotos tiek tai litų, imu nuosavybėn žemės sklypą

tiesk tai ha ploto, įvertinto tiek tai litų; 2. Mes, Kulniškių kaimo įgaliotiniai, visų žemės savininkų vardu paminėtam asmeniui atiduodam aprašytą sklypą nuosavybėn; 3. Sklypo ribos lauke parodytos ir mums gerai žinomos. Tokią sutartį pasirašydavo sklypo savininkas, kaimo įgaliotiniai ir matininkas.

Jei į vieną vietą pretenduodavo du arba daugiau savininkų, tai sklypas būdavo projektuojamas ir atiduodamas tam, kuris sutikdavo imti, padaręs kai kurią nuolaidą. Tačiau ši nuolaida negalėjo būti didesnė negu 10% turimos žemės vertės. Praktiškai šios nuolaidos neprašokdavo 5–7%.

Jei atsirasdavo tokia vieta, kurioje už nustatytą kainą sklypo niekas nenorėdavo imti, tai matininkas sklypo plotą padidindavo keliais procentais, kol kas nors pareikšdavo norą būti sklypo savininku.

Taip besitariant su žemės savininkais, atsižvelgiant į jų pageidavimus, buvo suprojektuoti 76 pagrindiniai sklypai, 26 papildomi (antrieji) miško sklypai, 1 žvyryno sklypas ir 1 kapinių sklypas. Visų sklypų ribos lauke buvo paženklintos nuolatiniais matavimo ženklais.

Paskui matininkas dar kartą lauke permatavo sklypų linijų ilgius ir jų išsikėtimo kampus. Dar kartą perskaičiavo (iš koordinacių) visų sklypų plotus.

Žemės tvarkymo departamento matininkas Kazys Medzevičius 1933 m. spalio 24 d. sušaukė Ukmergės apskrities Gelvonų valsčiaus Kulniškių kaimo visų ūkininkų ir gretimų kaimų atstovų sueigą ir viešai paskelbė savo visos vasaros darbo rezultatus.

Ta proga buvo surašytas vadinamasis žemės tvarkymo projekto pateikimo protokolas. Šiame dokumente buvo išvardyti visi žemės savininkai, nurodant, kiek kuris turėjo žemės rėžiuose ir kiek gavo naujai atmatuotuose sklypuose. Visi sueigos dalyviai protokolą pasirašė, nekilo jokių ginčų.

Matininkas, baigdamas sueigą, visiems susirinkusiesiems pareiškė, kad nepatenkintieji sudarytu žemės tvarkymo projektu gali per 30 dienų skųstis Ukmergės apygardos žemės tvarkymo komisijai. Tačiau tokių neatsirado. Taip buvo užbaigtas didelis juridinis skirstymo į vienkiemius darbas.

Vartant Kulniškių žemės tvarkymo bylą (kuri kartu su planu ir atitinkamais brėžiniais saugoma Lietuvos centriniame valstybės archyve), matyti, kad pirmas prašymas dėl skirstymo į vienkiemius Žemės tvarkymo įstaigai įteiktas 1923 m. spalio 19 d.

Vadinasi, kol prašymas buvo patenkintas, praslinko dešimt metų ir penkios dienos. Per tą laiką kaimas paseno ir nušiuo, nes niekas neremontavo pakrypusių trobesių, nelopė prakiurusių stogų, netaisė sulūžusių tvorų... Žmonės laukė ir vienas kitą klausinėjo, kada atvyks matininkas...

Iš bylos dokumentų matyti, kad iš viso matininkas suprojektavo ir atmatavo 104 sklypus, kuriuose buvo 490,07 ha žemės, 17,58 ha sodybų, 269,42 ha ariamos, 116,62 ha pievų, 65,38 ha ganyklų, 9,97 ha miško, t. y. iš viso tinkamos naudoti žemės buvo 478,97 ha. Be to, sklypuose buvo 8,91 ha kelių ir 1,43 ha griovių. Visiems bendrai naudoti buvo palikta 0,57 ha žvyryno ir 0,19 ha kapinių.

Jau pirmą rudenį, pasibaigus žemės tvarkymo ir matavimo darbams, ūkininkai pradėjo rinkti iš rėžių bei sodybų akmenis ir vežti juos į savo pagrindinius sklypus. Visiems žinoma, kad akmuo – pati geriausia medžiaga trobesių pamatams.

Žiemą kulniškėčiai skubėjo į mišką, kirto medžius ir tempė juos į savo sklypus. Tą pačią žiemą buvo suskaičiuoti, pasidalinti ir išpjauti visi daugelį metų apylinkę puošę Gojaus ažuolai, kuriuose čiulbėjo paukščiai, šokinėjo voveraitės... Pamėgtame Gojuje jaunimas kiekvieną vasarą rengdavo gegužines ir ten tarp ažuolų linksmai žaisdavo bei dainuodavo. Rudenį ažuolai taip pat nelikdavo vieniši – juos lankydavo moterys su vaikais ir rinkdavo giles.

1934, 1935 ir 1936 metai buvo intensyvaus į vienkiemius kėlimosi metai. Žmonės ardė namus, griovė tvartus ir klojimus. Gerus, tinkamus statybai sienojus vežė į sklypus, o apipuvusius bei sutrešėjusius pakeisdavo naujai kirstais rąstais. Vienkiemiuose prasidėjo neregėta statybos sparta. Vienur buvo betonuojami pamatai, kitur – kraunami sienojai ant sienojų, o dar kitur – jau dengiamas stogas. Prasidėjus skubioms statyboms, ėmė trūkti mūrininkų ir dailidžių. Ūkininkai patys su savo šeimų nariais griebėsi pjūklų ir kirvių. Žmonės dirbo įtemptai, nes tuo pačiu laiku reikėjo arti dirvas, sėti javus ir dirbti kitus neatidėliotinus darbus. Taip vienkiemiuose greit iškilo nauji namai, tvartai, klojimai ir svirnai.

Kai 1937 m. vasarą parvykau į Kulniškius, labai nustebau. Senojo kaimo gyvenvietėje buvo likusios tiktai devynios sodybos! Užtat laukai buvo pilni naujų vienkiemų..

Aš kalbėjau su savo broliais Adomu ir Petru, su kaimynu Broniu Kirliu ir pusbroliu Stasiu Abišala. Susitikau su vaikystės draugais Viktoru Čižiūnu, Petru Čižiūnu, Povilu Dūdoniu ir kitais. Į mano klausimą, kaip sekasi vienkiemyje, jie atsakė: „Žymiai geriau negu kaime“. Toliau jie aiškino, kad anais laikais, kai žemę dirbo rėžiuose, vienas trečdalis ariamos kiekvieną vasarą be naudos pūdymuodavo. Dabar pūdymuoja gal tik vienas septintadalis, nes išsiplėtė pasėlių plotai. Jei anksčiau išvežant iš tvarto gyvulių mėšlą ar parvežant iš laukų javus reikėdavo nukeliauti vidutiniškai 1 500–2 000 m, tai dabar vienkiemyje, atliekant visus šios rūšies darbus, tenka nukeliauti ne daugiau kaip 200–300 m nuo namų. Apie namus daug smagiai ir daug sparčiau sekasi arti dirvas ir pjauti javus. Vienkiemio gyvenimu labiau patenkintos ir mūsų karvutės. Jei anksčiau jos iš bendrų ganyklų teparnešdavo po 5–6 litrus saldaus pienelio, tai dabar jos negaili atiduoti net po 17–20 litrų! Mūsų karvutės seniai pamiršo tuos laikus, kai jos badmiriavo pelkėtose bei krūmais apaugusiose bendrose kaimo ganyklose. Dabar jos ganosi ir ilsisi lygiose vienkiemio pievose ar dobilienose, pasidarė net tris kartus dosnesnės.

Atsiskirdamas Petras Čižiūnas pasakė:

„Žinai, Aleksai, dabar daug kas gailimės, kad per mažus klojimus pasistatėm. Vienkiemyje užaugintą derlių sunku sutalpinti kaime buvusio dydžio pastate...“

Tai štai ką išgirdau iš giminių ir draugų, pradėjusių žengti vienkiemio gyvenimo keliu.

Kulniškių kaimo sodybų savininkai, jų valdyta žemė**

Sodybos Nr.	Savininko vardas, pavardė	Turėjo kaimo žemės (ha)	Liko kaime ar išsikėlė į vnk.	Pridėta žemės (ha) iš Kačergiškių dvaro***	Iš viso gauta žemės (ha) po skirstymo į vnk.
1	Mikas Kovarskas (Mikasis), Ona Kovarskienė)	5,57	kaime	2,43	5,87
2	Antanas Kirslys (Kalenda), sūnus Feliksas (Kalendžiokas)	4,81	į vnk.	2,13	9,24
3	Andrius Pakalniškis, sūnus Kazys (Kažekas)	2,25	į vnk.	4,43	7,36
4	Kazys Kirslys (Kirsliokas), sūnus Adomas	1,47	kaime	4,43	6,51
5	Antanas Minderys (Untokas, Untutė)	14,04	į vnk.		8,91
6	Pranė Minderienė, sūnus Feliksas Minderys	14,05	į vnk.		16,86
7	Feliksas Čižiūnas (Faliokas), dar žr. šioje knygoje „Vaclovas Čižiūnas“	9,37	į vnk.		10,94
8	Povilas Čižiūnas	18,72	į vnk.		13,45
9	Juozas Kovarskas	28,95	į vnk.		28,32
10	Motiejus Dikčius (Muzikantas), sūnus Stasys	7,02	į vnk.		9,51
11	Jurgis Dikčius, žmona Marė (Jurgienė)	7,03	į vnk.	1,43	9,49
12	Petras Dikčius, sūnus Julius (Juliokas)	14,04	kaime		7,63
13	Jonas Dikčius (Jasys)	9,37	į vnk.		10,13
14	Stasys Šleinyš	9,36	į vnk.		13,79
15	Kazys Dikčius (Kaziulis), sūnus Stasys	9,36	į vnk.		7,67
16	Jonas Abišala	6,93	kaime	2,49	6,01
17	Bronius Dūdonis, žmona Konstancija (Kostulka), sūnus Povilas	5,00	kaime	2,93	8,76
		+ 4,63			
		pasogos			
		Juzės			
		Abišalaitės			
		(Povilo			
		žmonos)			
18	Kostas Čižiūnas (Kastokas), sūnus Antanas	6,81	į vnk.	1,53	8,74
		+ 3,55			
		Juzės			
		Dūdonytės			
		pasogos			
		(Antano			
		žmonos)			

** Lentelė sudaryta, remiantis A. Dikčiaus pateiktu Kulniškių kaimo planu ir jo aprašytu sodybų duomenimis. Po savininko pavardės (ne viena jų minima ir čia spausdinamo A. Dikčiaus darbo pirmojoje dalyje) skliausteliuose nurodoma, kaip jis buvo vadinamas kaimynų. Savininkai ne vienu atveju keitėsi: anksti mirė, išvykę uždarbiauti į miestus ar kitas šalis, negrįžo, savo valdomą žemę paliko giminaičiams; palikuonys, paveldėję kaime sodybas ir žemę, dalijosi, eidami į vienkiemius, rinkosi atskirus sklypus. Todėl vienkiemiuose sodybų dar dau-

gėjo. Po Antrojo pasaulinio karo vyko ir tebevyksta atvirkščiai procesas – daug sodybų (senojo kaimo vietoje ir vienkiemiuose) dėl įvairių priežasčių, būdingų apskritai Lietuvos kaimui, ištuštėjo ir visiškai išnyko.

Iš lentelės taip pat matyti, kaip tarpukariu nepriklausomoje Lietuvoje vykdyta žemės reforma palietė kai kuriuos kaimus ir gyventojų ūkius. *Red. K. Morkūnas.*

*** Susumuota iš dvaro skirta ir su juo servitutu teisėmis naudota žemė. *Red. K. Morkūnas.*

(tęsinys)

Sodybos Nr.	Savininko vardas, pavardė	Turėjo kaimo žemės (ha)	Liko kaime ar išsikėlė į vnk.	Pridėta žemės (ha) iš Kačergiškių dvaro***	Iš viso gauta žemės (ha) po skirstymo į vnk.
19	Motiejus Čižiūnas (Šiaučius)	6,40	kaime	1,53	4,63
20	Ignas Markevičius (Braškys)	0,80	į vnk.		0,92
21	Motiejus Kirslys, sūnums: Antanui	28,10			
		4,81			
		(žr. Sodybą Nr. 2)			
	Jokūbui ir seserims: Liucijai ir Zosei	4,82	į vnk.		7,17 (kartu)
	Jurgiui	4,01	į vnk.		
	Martynui	4,82	į vnk.		7,36
	Motiejui	4,82	į vnk.		7,30
		4,82	kaime		2,92
22	Rozalija Dikčiūtė	4,32	į vnk.	1,65	5,94
23	Ona Dikčienė (Jonienė)	4,32	į vnk.	4,28	11,31
24	Teresė Staniulienė, žentas Vladas Kondrotas	4,32	į vnk.	4,27	10,37
25	Mykolas Abišala, sūnus Antanas (Antanėlis)	6,60	kaime	2,84	6,26
26	Pranas Abišala, sūnus Tomas	7,20	į vnk.	3,33	18,01
27	Kazys Abišala, sūnus Stasys	10,11	į vnk.	1,10	9,86
		(3,31 + pirкта 6,80)			
28	Ignas Abišala, žmona Rozalija (Rožiokė)	3,31	į vnk.	4,33	10,31
29	Juozas Abišala	4,89	į vnk.	3,58	10,58
30	Ignas Abišala (Jognelis), sūnus Feliksas	4,99	į vnk.	2,99	8,10
31	Antanas Abišala, nuomininkai Vladas Mikošas ir kt.	4,89	į vnk.	1,65	4,65
32	Feliksas Abišala (Bekojis), brolis Kazys Abišala	7,02	į vnk.	1,03	11,29
		7,02	į vnk.	1,43	8,67
33	Kaladžiūnas, 1912 m., parduota (po 6,80 ha) broliams Kaziumi (žr. Nr. 27) ir Adomui (žr. 36) Abišaloms	13,60			
34	Bronius ir Jonas Kirsliai	14,04	į vnk.		13,21
35	Antanas Kirslys, duktė Ignasė ir žentas Stasys Dikčius	9,36	į vnk.		12,71
36	Apolonija Abišalienė, vyras Adomas Abišala (negrįžo iš JAV), žentas Petras Čižiūnas (Petrukas)	15,88	į vnk.		9,74
		(6,81 pirкта, žr. Nr. 33) – 4,63 dukters Juzės Dūdonienės pasogai (žr. Nr. 17)			
37	Petras Kirslys – dalininkas Nr. 35, 36, 37 Irokų (iš senelio vardo Jurgis-Jurka-Jurokas) valako, sūnus Augustinas	9,37	į vnk.		6,57
38	Antanas Kirslys (Kirslio Untokas), pasidalijo sūnūs: Stasys (Kriaučius)	14,04			
	Ignas	7,02	kaime	1,03	4,78
		7,02	į vnk.	1,03	9,78
39	Antanas Kirslys (Pakalnės Untokas), sūnus Juozas	31,28	kaime		21,28

(tęsinys)

Sodybos Nr.	Savininko vardas, pavardė	Turėjo kaimo žemės (ha)	Liko kaime ar išsikėlė į vnk.	Pridėta žemės (ha) iš Kačergiškių dvaro***	Iš viso gauta žemės (ha) po skirstymo į vnk.
40	Juozas Dūdonis, žmona Sofija (Dūdonio Juzienė), dukros: Stefanija Dikčienė	7,10	į vnk.	1,03	0,60
	Juzė Čižiūnienė (žr. Nr. 18)	3,55 (pasoga)	į vnk.		4,25
		3,55 (pasoga)	į vnk.		2,36
41	Kazys Kovarskas, žmona Viktoras Stankevičius	0,96	į vnk.	2,12	5,66
42	Jonas Dūdonis (Dūdonio Jasys), brolis Ignas (Dūdonio Ignasiukas), sūnus Stasys; Jono ir Igno sesuo Kazė Dūdonytė jos vyras Pranas Žukauskas	3,55 + 2,16 (pirkta)	į vnk.	2,75	10,90
		3,55	į vnk.	3,43	8,16
		1,80	į vnk.		
			į vnk.	4,83	6,51
43	Petras Dūdonis (Dūdonio Petras), sūnus Juozas (Dūdonio Petro Juzas)	7,09		1,03	9,77
44	Ipolitas Čižiūnas, sūnūs: Kazys	3,08			
	Petras (dar žr. Nr. 36)	1,54	į vnk.	1,86	6,40
		1,54	į vnk.	1,86	7,12
45	Antanas Čižiūnas (Untučkas), žmona Rozalija	3,09	į vnk.	3,73	11,03

Gelvonų valsčiaus žemės ūkis ir kaimo gyvenimas Nepriklausomybės metais

Jonas Milius

Įvadas

Lietuvos politinis, socialinis, ekonominis gyvenimas visais laikais dažnai kito. Tą kaitą labiausiai sąlygojo mūsų krašto geografinė padėtis. Galingų kaimynų interesai ne kartą buvo peraugę į karinius konfliktus, todėl mūsų teritorija, būdama tarp šių galingųjų, tapdavo jų karų arena ar tiesiog „pereinamuoju kiemu“. Kartais ir be ypatingų konfliktinių situacijų mūsų teritorija juos tiesiog „domino“, jiems ji buvo reikalinga. Tad nesidrovėdami ją ir okupuodavo, padarydavo „sava“.

Ypač ryškios ir kontrastingos permainos vyko XX a. Ši šimtmetį yra tradiciškai skiriami keli laikotarpiai (ne vien tradicija, o ir istorinėmis realijomis pagrįsti). Rusų okupacijos metu mūsų krašte vyko didelės, prieštaringos, net antihumaniškos permainos.

Šiame straipsnyje analizuojamas neilgas, bet labai reikšmingas mūsų tautos gyvenimo tarpsnis. Jį apibendrintai vadiname tarpukariu (gal tiksliau būtų jį vadinti XX a. tarpukariu). Jo pradžios ir pabaigos datos – istoriniai mūsų valstybės gyvenimo posūkių taškai. Pradžia – 1918-ieji metai, mūsų valstybingumo atkūrimo data, pabaiga – 1940-ieji, XX a. okupacijų laikotarpio, trukusio 50 metų, pradžia. Analizuojamasis laikotarpis aktualus ir tuo, kad istoriniu žvilgsniu tai lyg ir neseni laikai, bet jau tik nedaugelis juos beprisimena. Tad ir svarbu bei įdomu žinoti, kaip tuomet gyveno mūsų kaimas (didžioji dalis tuometinės valstybės gyventojų), kaip jie ūkininkavo.

Straipsnis parengtas daugiausia pagal unikalų šaltinį – 1930-ųjų metų Visuotinio Lietuvos žemės ūkio surašymo medžiaga¹. Nemažai šaltinių panaudota ir iš Lietuvos centrinio valstybės archyvo fondų. Be šių pagrindinių šaltinių, panaudoti ir kiti, kurie bus nurodyti straipsnyje reikiamose vietose.

Gelvonų valsčiaus teritorijos charakteristika

Tarpukario Gėlvonų valsčius buvo didesnis negu dabar, todėl tiksliai charakterizuoti jo teritoriją gana sunku, nes ši teritorija struktūros požiūriu nėra vientisa. Vakarinė buvusio valsčiaus teritorijos dalis šiuo metu priskirta Jonavės rajono savivaldybei, o kur kas didesnė jo rytinė dalis – Širvintų rajono savivaldybės net kelioms seniūnijoms. Tad šiame straipsnyje analizuojamas tarpukario Gelvonų valsčius.

Pagal Lietuvos fizinį-geografinį rajonavimą valsčiaus teritorija yra kelių gamtinių rajonų sandūroje. Pietinė dalis priskirtina Nemuno vidurupio ir Neries žemupio Gelvonų–Širvintų plynaukštės rajonams, o dalis šiaurinės teritorijos – Aukštaičių aukštumos rajonams².

Pagal gamtinio kraštovaizdžio tipų rajonavimą analizuojamoji teritorija yra taip pat kelių kraštovaizdžio tipų – molingųjų lygumų ir kalvotojų moreninių aukštumų – sandūroje³.

¹ *Visuotinis Lietuvos žemės ūkio surašymas* (toliau – ŽŪS), Kaunas, 1930, t. 1–4.

² Basalykas A. *Lietuvos TSR fizinė geografija*, Vilnius, 1965, p. 283, 331–332.

³ *Ten pat.*

Šie rajonavimų apibūdinimai byloja, kad analizuojamoji teritorija žemės ūkio gamybai yra ganėtinai palanki. Sovietmečio pabaigos žemės kadastro duomenimis, vieno iš šios teritorijos kolūkių – Širvintų rajono Gelvonų kolūkio – žemės ūkio naudingų dirvožemio plotų struktūra buvo tokia: smėliai – 4,9%, priemėliai – 49,2% ir priemoliai – 45,9%⁴.

Apie valsčiaus teritoriją yra įdomios medžiagos iš Pirmojo visuotinio Lietuvos gyventojų surašymo duomenų⁵. Tiesa, 1923 m. apgyvendintų vietų klasifikacija nebuvo logiška. Pavyzdžiui, buvo fiksuojamos ir tokios gyvenamosios vietos, kaip „geležinkelio būdelė“, „vandens priplauka“ (Gelvonų valsčiuje daugelio jų nebuvo). Ne visai aiškus „neužsėdžio“ apibūdinimas; kuo jis skyrėsi nuo „vienkiemio“? Straipsnio autorius, suprantama, nieko nekoregavo ir lentelėje pateikė duomenis pagal minėto originalo medžiagą.

1 lentelė

Apgyvendintų vietų struktūra Gelvonų valsčiuje 1923 metais

Teritorija	Skaičius (vienetai,%)					
Gelvonų valsčius	2/1,1	64/35,0	16/8,7	18/9,8	83/45,4	183/100,0

Taigi pagal minėtą šaltinį užfiksuotos net 183 gyvenamosios vietos.

Paminėta, kad minėtame leidinyje apskrities centras dar vadinamas Viłkmerge, o ne Ukmerge.

Apie valsčiaus teritoriją nemažai informacijos esama Lietuvos centrinio valstybės archyvo fonduose, kur saugoma 1922 m. žemės reformos kaimų skirstymo į vienkiemius ir dvarų parceliacijos medžiaga⁶. Čia yra net 79 analizuojamosios teritorijos planai. Iš jų – 53 kaimų išskirstymo į vienkiemius, 11 – dvarų parceliacijos, 9 – palivarkų parceliacijos ir keli mažesnės svarbos objektų žemės apmatavimo planai. Įdomu tai, kad čia nėra nei vieno carinės Rusijos laiku – Stolypino žemės reformos plano.

Visuotinio Lietuvos žemės ūkio surašymo (ŽŪS) 1930 m. medžiagos analizė

Visuotinis žemės ūkio surašymas buvo pravestas Tarptautiniam žemės ūkio institutui pakvietus visas valstybes atlikti tokį surašymą vienu laiku ir pagal bendrą programą. Lietuva tokią datą pasirinko 1930 m. gruodžio 30 d. Ūkiai, turintieji žemės iki 0,20 ha (20 arų), nebuvo surašomi. Taip pat nebuvo surašyti kaimo teritorijoje esantieji valstybiniai miškai, viešojo naudojimo ežerai, upės ir pan. Be to, į analizuojamuosius ūkius nebuvo įjungti vadinamieji „mažieji ūkiai“, turėję žemės nuo 0,20 iki 1,0 ha⁷. Taigi šiame straipsnyje analizuojami ūkiai tik nuo 1,0 ha ploto.

Gelvonų valsčiaus teritorijos ūkių dydžių analizė. Gelvonų valsčius buvo vienas iš 18-os tuometinės Viłkmergės apskrities valsčių. Tai buvo vienas didžiausių valsčių apskrityje. Surašymo užfiksuotas plotas – 19 707,7 ha, o ūkių skaičius – 1 581⁸.

⁴ *Žemės kadastras*, Vilnius, 1989, p. 324–325.

⁵ Pirmojo visuotinio Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenys, *Lietuvos apgyvendintos vietos*, Kaunas, 1925, p. 3–4, 475–479.

⁶ LCVA, f. 1250, ap. 4, b. 19.

⁷ ŽŪS, t. 1, p. 18–20.

⁸ ŽŪS, t. 1, 1 priedas, p. 76–77, 92–93.

Pagal ūkių dydžius surašymo duomenys grupuojami į tuos metus tipiškas 4-ias grupes:

- I. Mažažemiai ūkiai – 1–8 ha;
- II. Vidutiniai ūkiai – 8–30 ha;
- III. Stambieji ūkiai – 30–100 ha;
- IV. Dvarai – 100 ha ir daugiau⁹.

2 lentelė
Ūkių skaičius jų dydžių grupėse¹⁰

Teritorija	Ūkių skaičius grupėse (%)				
	I – 1–8 ha	II – 8–30 ha	III – 30–100 ha	IV – dvarai	Iš viso
Gelvonų valsčius	38,8	56,7	4,0	0,5	100,0
Ukmergės apskritis	40,8	53,3	5,5	0,7	100,0
Lietuva	34,6	55,5	9,4	0,5	100,0

Kaip matyti, būdingas Gelvonų valsčiaus bruožas buvo tas, kad jo teritorijoje dominavo pirmųjų dviejų grupių ūkiai, t. y. ūkiai iki 30 ha. Tačiau paminėta, kad Gelvonų valsčiuje vyravo nedideli ūkiai – mažažemiai ir mažesnieji vidutiniai ūkiai: iki 15 ha ploto buvo 77,9% ūkių; Ukmergės apskrities mastu – 76,2%. Taigi stambiųjų ūkių buvo nedaug.

Valsčiaus teritorijos žemės naudojimo (žemės naudmenų plotų) analizė. Šie surašymo medžiagos duomenys pateikti skyrelyje „Plotų naudingumas“¹¹. Pagal šią medžiagą apskaičiuoti duomenys pateikti 3-ioje lentelėje.

Analizės metu išryškėjo tam tikri dėsningumai, pavyzdžiui: a) ariamosios žemės procentas yra didžiausias grupėje, kur ūkių plotas 8–10 ha; b) miškų gausumas būdingas stambiuose ūkiuose; ir tai yra iš dalies lėtesnis didžiųjų ūkių pažangos darinys. Tą paliudijo analizės metu nustatytas nuolatinų ganyklų, durpynų bei pelkių plotų didėjimas „*link stambiųjų ūkių*“¹².

3 lentelė
Žemės naudmenų plotai Gelvonų valsčiaus žemės ūkiuose 1930 metais

Žemės naudmenos	Žemės naudmenų plotas	
	ha	%
Ariamoji žemė	12 241,30	62,1
Sodai	196,94	1,0
Pievos	2 816,15	14,3
Nuolatinės ganyklos	1 396,22	7,1
Visa naudojama žemė	16 650,61	94,5
Miškai	1 006,67	5,1
Pelkės ir durpynai	988,22	5,0
Žemė po trobesiais	303,75	1,5
Kita žemė	758,43	3,9
Iš viso:	19 707,68	100,0

⁹ ŽŪS, t. 1, p. 31.

¹⁰ ŽŪS, t. 1, p. 32–35; t. 1, pr. 1, p. 76–77.

¹¹ ŽŪS, t. 2, pr. 1, p. 12–13.

¹² ŽŪS, t. 2, p. 16.

Kitus gana išsamius surašymo duomenis straipsnio autorius pateikia ir analizuoja suskirstęs juos į dvi grupes. Taip būtų lengviau šią medžiagą suvokti skaitytojams.

Ūkis

Pasėlių plotų duomenų analizė leidžia teigti, kad Gelvonų valsčiaus ūkiuose buvo auginama daugiau tų kultūrinių augalų, kuriems tinka ir paprastesnė dirva (rugiai, avižos), o mažiau tų, kuriems reikia derlingesnių dirvožemių (daugiametės pašarinės žolės, runkeliai). Gelvonų valsčiuje buvo sąlyginai daugiau ir pūdymų¹³. Taigi galima teigti, kad čia buvo mažiau derlingos dirvos. Anksčiau minėtas teiginys, kad valsčiaus teritorija buvo vidutiniškai palanki žemės ūkio gamybai, daugiau grindžiamas čia esant nesudėtingam reljefui.

Paanalizavus ŽŪS javų derlingumo duomenis, matyti, kad Gelvonų valsčiuje jis buvo mažesnis negu vidutinis apskrityje: rugių – 18,4 (apskrityje 18,7), žieminių kviečių – 24,5 (27,1), miežių – 16,1 (16,6) ir tik avižų didesnis negu vidutinis apskrityje – 16,6 (15,7) cnt/ha¹⁴.

Išanalizavus gyvulių skaičiaus duomenis¹⁵ pasakytina, kad Gelvonų valsčiaus ūkiuose jų laikyta daugiau negu vidutiniškai apskrityje:

- a) Gelvonų valsčiaus ūkiuose 100 ha ariamosios žemės arklių turėta 22,1 (apskrityje 14,6);
- b) galvijų – 34,4 (apskrityje – 31,0);
- c) kiaulių – 34,2 (apskrityje – 28,6);
- d) avių – 28,9 (apskrityje – 20,5)¹⁶.

Kaimo gyvenimas

Sąvoka „kaimo gyvenimas“ yra labai plati. Šiuo atveju – pagal ŽŪS medžiagą – ši sąvoka trumpai apibūdinama žemės ūkių trobesių charakteristikomis¹⁷ ir ūkių darbininkų apibūdinimu¹⁸.

Žemės ūkių trobesiai. Gelvonų valsčiuje buvo nemažai ūkių be trobesių – net 111. Tai 70% visų ūkių (Ukmergės apskrities mastu tokių ūkių buvo 4,0%).

Gyvenamųjų trobesių buvo 1 529. Medinių – 98,5%, mūrinių – 1,0%; maišytų – 0,5%. Šiaudais dengtų stogų buvo 94,8%, medžiu arba toliumi dengtų – 3,3%, čerpėmis arba skalda dengtų – 1,9%.

Negyvenamųjų (ūkinių) trobesių buvo 3 412. Iš jų šiaudais dengtų – 97,6%, medžiu arba toliumi dengtų – 2,0%, čerpėmis arba skalda dengtų – 0,4%.

Dabar jau galima pasakyti, kad tik vyresnio amžiaus žmonės beprisimena „šiaudinė“ mūsų Lietuvą.

Ūkių darbininkai. Aptariamojo šaltinio skyrelyje „Darbo rankos“ pateikiami tokie apibendrinti duomenys:

- a) valsčiaus ūkiuose iš viso dirbo 4 346 asmenys, iš kurių: 88,9% buvo šeimos nariai ir 11,1% – samdiniai;

¹³ ŽŪS, t. 2, 4 priedas, p. 134–135.

¹⁴ ŽŪS, t. 2, 6 priedas, p. 157. Tų laikų 1 cnt = 50 kg.

¹⁵ ŽŪS, t. 3, 3 priedas, p. 28–29.

¹⁶ *Ten pat.*

¹⁷ ŽŪS, t. 3, priedas 7, p. 83.

¹⁸ ŽŪS, t. 3, priedas 1, p. 7.

b) iš viso šeimos narių skaičiaus (jų buvo 3 864 asmenys) 15 metų ir vyresnių buvo 94,7%, o jaunesnių kaip 15 m. – 5,3%;

c) iš bendro samdinių skaičiaus (482 asmenys) 15 metų ir vyresnių dirbo 76,4%, o jaunesnių kaip 15 m. – 23,4%. Iš šių skaičių matyti, kad jaunų samdinių buvo daugiau nei šio amžiaus šeimos narių, todėl galima daryti prielaidą, kad piemenėliai buvo samdomi; tai iki 15 metų amžiaus „jaunimėlis“.

Apibendrinus straipsnio medžiagą, galima ją vertinti ir kritiškai. Šio laikotarpio būklė apibūdinama tik 1930 m. duomenimis. Ir tai tarpukario vidury! Pagal daugelio šaltinių teiginius nurodoma, kad Lietuva tada visose veiklos srityse darė pažangą. Tikėtina, kad 1940 m. išvakarėse ir ūkiai taip pat buvo padarę pažangą. Bet neturime išsamių to meto duomenų. O po to sekęs 50-ies metų Lietuvos okupacijos laikotarpis viską apvertė aukštyn kojomis.

Gelvonų valsčiaus pradžios mokyklos

Ričardas Čepas

XX a. pradžioje ir anksčiau pradinį išsilavinimą valsčiaus gyventojai dažniausiai įgydavo namuose, ir tik vienas kitas galėjo mokytis parapiinėje ar rusiškoje miesto dviklasėje mokykloje. Tokių mokyklų auklėtiniai vėliau tapdavo liaudies mokyklų mokytojais.

Po 1905 m. revoliucijos slaptųjų mokyklų sąjūdį ėmė keisti įvairaus tipo mokyklos, kuriamos ne tik valdžios, bet ir vietos gyventojų iniciatyva. Pradinio mokslo židiniai egzistavo Gėlvonuose, Bagaslaviškyje, stambesniuose sodžiuose. Dar 1927 m., iškilus pasiūlymui iškelti mokyklą iš Kulniškių kaimo, Ukmergės apskrities pradžios mokyklų II rajono inspektorius priminė senas tos gyvenvietės tradicijas:

„... Kulniškio kaimas turi 192 gyventojus, kurie prie savo mokyklos labai prisirišę – iškovojo ją rusų laikais ir dabar pasiryžę kovoti, todėl kelti mokyklą iš Kulniškių, kolei kaimas neišėjo į vienkiemius, nepatogu“¹.

Kaizerinės Vokietijos okupacijos metais taip pat veikė (nors ir negausus) pradžios mokyklų tinklas. 1916 m. buvo įkurta mokykla Neveronyse. Išlikusiame 1918 m. spalio–1919 m. kovo mėnesių Širvintų apskrities (kreiso) švietimo skyriaus vokiškame algalapyje nurodyta, kad algos išmokėtos 7 mokytojams².

Palyginti su kitomis vietovėmis, čia gana anksti švietimo įstaigas perėmė Lietuvos valdžia – 1918 m. gruodžio 23 d. Švietimo ministerijos įgaliotinis B. Barzdaitis priėmė iš vokiečių okupacinės valdžios mokyklų dokumentus³. To meto ataskaitiniai dokumentai liudija, kad 1918–1919 m. mokytojais dirbo: Gėlvonuose – Cezaris Petrauskas ir Vulfas Glinerščikas, Bagaslaviškyje – Karolina Šataitė, Neveronyse – Steponas Ratkevičius, Stavarýgaloje – Filomena Jakučiūnaitė, Kulniškiuose – Vaclovas Čižiūnas, Mančiušėnuose – Pusvaškis⁴. Pirmasis Švietimo ministerijos įgaliotinio B. Barzdaičio raštas yra įgaliojimas C. Petrauskui, vykstančiam į Vilniaus konferenciją kaip jaunimo atstovui. Tikriausiai tai buvo per Kalėdų atostogas Vilniuje sukviesta pirmoji mokytojų konferencija. Ji svarstė mokyklų steigimo ir aprūpinimo, jų tvarkymo, mokytojų paruošimo, programų ir vadovėlių reikalus, akcentavo, kad mokytojų atstovai įeitų ir valsčių, apskričių ir miestų savivaldybių komitetus, kur būtų sudarytos švietimo komisijos⁵.

Netrukus prasidėjusi Raudonosios armijos invazija į Lietuvą dar labiau ap sunkino mokyklų darbą. Ukmergės apskrities valdybos pirmininkas 1919 m. gegužės 31 d. rašė į Švietimo ministeriją, kad „mokyklų, ypač mokytojų, padėjimas gana sunkus, algų paskutiniais laikais jiems bolševikai nemokėjo, o pragyvenimas brango...“⁶ Analogiškas pranešimas buvo gautas ir iš Širvintų apskrities.

Širvintų apskrities mokytojų komitetas dėl algų išmokėjimo kreipėsi į vietos vykdomąjį komitetą (*ispolkomą*). Bu-

¹ 1927 10 17 inspektorius raštas Švietimo ministerijai, LCVA, f. 391, ap. 3, b. 837, l. 82.

² Min. dok., *ten pat*, b. 828, l. 16–22.

³ 1918 12 23 priėmimo aktas, *ten pat*, l. 26.

⁴ Širvintų apskrities mokytojų sąrašas, 1919 m., *ten pat*, b. 828, l. 16–17.

⁵ *Lietuvių enciklopedija*, Kaunas, 1920, t. 15, p. 768.

⁶ Min. dok., *ten pat*, b. 828, l. 117.

vo sudarytas apskrities švietimo skyrius, komisaras Pažūsis pažadėjo iki gegužės 1 d. išmokėti algas už vasario–balandžio mėnesius, bet balandžio 29 d. įsiveržus lenkams prie Máišiagalos, o lietuviams nuo Ukmergės, bolševikai ėmė bėgti; pabėgo ir Pažūsis su 60 000 rublių. Taip Širvintų apskrities mokytojų komitetas 1919 m. birželio 30 d. rašte aprašė „bolševikmečio“ istoriją su algomis⁷. Algas mokytojams už 1919 m. sausio–gegužės mėnesius išmokėjo instruktorius B. Barzdaitis, per tris kartus iš Švietimo ministerijos gavęs 85 tūkstančius auksinų.

Taikų darbą netrukus sutrukdė Lenkijos puolimas. 1919 m. rugsėjo 17 d. B. Barzdaitis Pradžios mokyklų departamentui rašė:

„Teko su komendantu pasitraukti iš Širvintų į Gelvonus, kartu apleido paštas, žemės ūkio ir valstybės turtų ministerijos [atstovas] ir aš. Mano žinioje tik Gelvonų valsčius, kur 14 mokyklų nuo kitų Širvintų ir Molėtų rajonų atskirti“.

Susidarius tokiai padėčiai, B. Barzdaitis siūlė dėl 14–20 mokytojų atskiro instruktoriaus nelaikyti.

1919 m. rugsėjo 10 d. numatyta apskrities mokytojų konferencija Širvintose neįvyko. Visgi penki mokytojai atvyko į Gélvonus ir pasitarime su instruktoriumi numatė kartu su vietos klebonais organizuoti pradžios mokyklų darbą⁸.

Bolševikų, o vėliau lenkų okupacija 1919–1920 m. ypač sunkiai paveikė Rytų Lietuvos kraštą. Labiausiai nukentėjo Ukmergės apskrities valsčiai, kurie buvo užimti Lenkijos kariuomenės, o nurimus mūšiams, čia tebesitęsė partizaninės kovos; demarkacijos linija padalino kraštą, pafrontės zona varžė gyvenimą. 1920 m. spalio 3 d. rašte Pradžios mokyklų departamentui Ukmergės apskrities instruktorius S. Česiūnas rašė:

„Rugsėjo mėn. su Ukmergės apskrities valdybos nariu Šulga aplančiau buvusias lenkų okupacijos mokyklas: Gelvonų, Bagaslaviškio, Širvintų... Kone visos mokyklos lenkų labai suardytos, taip antai Gelvonų mokyklos tik sienos, grindys ir lubos telikę“⁹.

Apskrities valdyba kreipėsi raštu į Švietimo ministeriją, prašydama lėšų mokykloms atstatyti. Ji rašė:

„Trečdalis Ukmergės apskrities buvo lenkų okupuota ir pasiliosavus prieš mėnesį. Pradinės mokyklos atiduotuose valsčiuose liko visai sunaikintos ir reikalauja neatidėliojant kapitalinio remonto, būtent: Gelvonų ir Želvos mokyklos stovi be langų ir krosnių ir jeigu jas taip pat palikti toliau, tai neliks ir sienų. Ukmergės apskrities savivaldybė prie geriausių norų neįstengs tai padaryti. Apskrities valdyba apsiima atstatyti tik dvi mokyklas...“¹⁰

1920–1921 m. m. Gelvonų valsčiuje veikė tik dvi mokyklos – Stavarýga-loje ir Kulniškiuose, abi už demarkaci-

⁷ Min. dok., *ten pat*, b. 766, l. 15.

⁸ *Ten pat*.

⁹ Min. dok., LCVA, f. 393, ap. 3, b. 829, l. 6.

¹⁰ 1920 08 20 Ukmergės apskr. viršininko raštas Pradžios mokyklų departamentui, *ten pat*, l. 48.

jos linijos. Tuo pat laikotarpiu kitose apskrityse švietimo padėtis buvo daug geresnė. 1920 m. birželio mėn. Ukmergės apskrityje dirbo 38 mokytojai, o gruodžio mėn. – 60. Nuo 1921 m. rudens vis tik mokslas prasidėjo Bagaslaviškio ir Gėlvonų mokyklose. Abi šios mokyklos ir Neveronių (Stavarýgalos) įėjo į pafrontės mokyklų kategoriją. Iš viso apskrityje buvo 17 tokių mokyklų. Ukmergės apskrityse švietimo ir kultūros komisija 1921 m. gruodžio 24 d. posėdyje konstatavo, kad tos mokyklos yra

„blogesnėje padėtyje negu kitos, nes prie demarkacinės linijos pragyvenimas daug brangesnis, gyvenimas neramus ir varžomas karo stovio ir gresiančiais tankiai pavojais“¹¹.

Komisija nutarė, kad, norint pritraukti į tas vietas mokytojus, reikėtų 40% didinti atlyginimus, o mokyklas stengtis pirmiausia aprūpinti baldais ir mokymo priemonėmis.

1923 m. mokyklų tinklas valsčiuje pasikeitė. Nuo lapkričio 10 d. buvo uždaryta mokykla Labūnavoje, o gruodžio mėn. darbą pradėjo Motiejūnų mokykla¹². 1924 m. sausio 1 d. Ukmergės apskrityje buvo 134 mokytojai ir 5 776 mokiniai, o 1925 m. sausio 1 d. – 152 mokytojai ir 6 329 mokiniai. Veikė 93 mokyklos su 141 komplektu. Nuosavus namus turėjo 23 mokyklos, o kitoms jie buvo nuomojami¹³.

Vietos gyventojų, mokytojų, valsčiaus savivaldybės pastangomis 1924 m. mokyklos atsidarė Liūkonyse, 1925 m. – Juknonysė, o 1927 m. – Keižionysė, Kernaviškiuose ir Mančiūšėnuose. Toks mokyklų tinklas sudarė sąlygas valsčiuje įvesti privalomą pradinį mokinių mokymą. 1931 m. birželio 23 d. švietimo ministerio įsakymu nuo 1931 m. lapkričio 1 d. buvo įvestas privalomas mokymas dešimtyje Ukmergės apskrityse valsčių, tarp jų ir Gėlvonų¹⁴.

1931 m. Gelvonų valsčiuje buvo 10 pradžios mokyklų, iš viso 19 komplektų. Nuosavuose namuose buvo išikūrę 7 komplektai, kitiems 11 butai buvo samdomi. Mokykloms išlaikyti daug lėšų skirdavo Švietimo ministerija – mokėjo algas, finansuodavo statybas, skirdavo lėšų knygoms bei mokymo priemonėms įsigyti. Valsčiaus savivaldybė pagamindavo ir atveždavo kurą, beturčiams vaikams skirdavo pašalpas, atlikdavo smulkų remontą, duodavo lėšų žibalui, ūkio prekėms įsigyti. 1931 m. Gelvonų valsčiaus savivaldybė mokyklų reikalams iš viso skyrė 24% (13 877 Lt) savo pajamų. 1932 m. sausio 1 d. valsčiuje buvo 989 mokiniai, iš jų 543 berniukai ir 446 mergaitės. Vienam mokiniui buvo skirta 13 Lt, o vienam komplektui – 925 Lt.¹⁵

Tarpukario laikotarpiu Gelvonų valsčiaus mokyklos pergyveno visas tuo metu vykusias reformas. Pirmaisiais valstybės kūrimosi metais veikė vienkomplektinės trijų skyrių mokyklos. 1922 m. Pradžios mokyklų įstatymu nustačius pradžios mokyklai ketverių metų kursą keturiais skyriais ir dviem klasėmis, laikinai dar buvo leidžiama steigti vienklases pradžios mokyklas trimis skyriais. 1925 m. pradžios mokyklai buvo nustatytas ketverių metų kursas keturiais skyriais. Tokio tipo mokyklos Gelvonų valsčiuje vyravo iki 1940 m.

¹¹ Min. posėdžio protokolai, *ten pat*, b. 830, l. 7.

¹² Ukmergės apskrityse 1923 m. mokytojų algalapis, *ten pat*, b. 259.

¹³ Ukmergės apskrityse 1924 ir 1925 m. pilietinių metų apyskaitos, *ten pat*, b. 15, l. 90.

¹⁴ Min. įsakymo nuorašas, *ten pat*, b. 841, l. 112.

¹⁵ Ukmergės apskrityse valsčių savivaldybių 1931 m. pradžios mokyklų išlaikymo žinios, *ten pat*, f. 379, ap. 2, b. 2404, l. 123–124.

Vienintelė mokykla, kurioje 1935 m. buvo įvestas penktas, o vėliau ir šeštas skyriai, buvo Gelvonuose. Pirmieji keturi skyriai sudarė pirmąjį, o paskutiniai du skyriai – antrąjį pradžios mokslo laipsnį. Baigdami pirmąjį ar antrąjį mokslo laipsnį, mokiniai atitinkamai pasirengę laikydavo egzaminus, o juos išlaikę, gaudavo mokyklos baigimo pažymėjimus. Pirmaisiais valstybės gyvavimo metais mokyklas baigdavo tik nedaugelis mokinių, o vėliau jų skaičius augo.

Palaiapsniui stiprėjo valsčiaus pradžios mokyklų materialinė bazė. Nors ir lėtai jos buvo statomos ir remontuojamos, bet pagerėjo mokykloms ir mokytojams gyventi skirti nuomojamieji butai, mokyklos apsirūpino inventoriumi, bibliotekomis, mokymo priemonėmis. Švietimo ministerija vis reikliau žiūrėjo, kad mokytojai būtų baigę seminarijas ar pedagoginius institutus, pastoviai keltų kvalifikaciją, dalyvautų visuomeninių organizacijų veikloje. Ukmergės inspektorių, lankiusių Gelvonų valsčiaus mokyklas 1938–1940 m., apyskaitose kaip tik ir atsispindi išaugusi pedagogų kvalifikacija bei mokinių mokymo ir dėstomų dalykų kokybė.

Tarpukario metais susiformavęs 10-ties pradžios mokyklų tinklas išliko be paktimų pirmosios sovietų ir nacių okupacijos metais. Mokyklos išlaikė joms priklausančius pastatus bei daugumą nuo seno nuomojamų butų. Bet 1940–1941 m. šalies sovietizacija labai palietė patį mokyklų gyvenimą. Visuomeninės organizacijos, kuriose anksčiau telkėsi patriotiškai nusiteikę žmonės, buvo uždarytos, jų buvusi veikla ir nariai niekinami. Juk Tautininkų partijoje, Vilniui vaduoti ir Šaulių sąjungose ilgus metus dirbo žmonės, siekę pakelti Gelvonų krašto kultūrinį ir ekonominį gyvenimą. O jų pirmosiose gretose buvo mokytojai, jų šeimos nariai, draugai.

Viena iš tuometinių trumpalaikių kampanijų, palietusių mokyklas, buvo įvairių politinių, švietimo, neraštingumo likvidavimo, rusų kalbos mokymo kursų organizavimas. Vienokie ar kitokie kursai veikė beveik visose valsčiaus mokyklose, bandyta kurti vadinamuosius kultūros židinius. Visuose juose skaityti paskaitas, vesti pamokas daugiausia reikėjo mokytojams.

Sovietų valdžios nurodymu buvo peržiūrėtos mokyklų bibliotekos, išrankiota sovietinei ideologijai netinkama literatūra ir sunaikinta.

Pirmoji Lietuvoje sovietinė šventė, kuri buvo paminėta, buvo lapkričio 7 d. Visos šalies mokyklos privalėjo dalyvauti minėjime ir demonstracijose ir nedelsdamos apie tai pranešti raštu. Ukmergės apskrities pradžios mokyklų vedėjų pranešimai abėcėlės tvarka pagal pavadinimus buvo sudėti į atskirą storą bylą.

Visi švietimo darbuotojai, mokytojai ir net mokyklų sargai buvo verčiami įsigyti valstybines obligacijas, už jas atiduodami mėnesinį atlyginimą. Archyve išliko obligacijų pasirašymo lapai su Gelvonų ir kitų valsčių mokytojų parašais. Spaustuvėje atspausdintų pasirašymo blankų pratarmėje demagogiškai buvo rašoma:

„Norėdami savo santaupomis dalyvauti įvykdant Trečiojo Staliniškojo penkmečio ūkinius kultūrinius statybos uždavinius ir šalies gynybos tolimesniame stiprinime, mes, žemiau pasirašiusieji, pasirašymo keliu igyjam III penkmečio V. P. 4-tų metų laidos obligacijas ir obligacijų vertę pasižadame apmokėti ta tvarka ir tais terminais, kaip nustatyta TSRS FLK instrukcijoje“¹⁶.

¹⁶Min. dok., ten pat, f. 1690, ap. 1, b. 1, l. 28–36.

Tikrąją padėtį pradžios mokyklose atspindi 1940 m. birželio mėn. sudaryta neturtingiems mokiniams šelpti sąmata. Nors ji ir nebuvo įvykdyta, bet vis tik parodo, kiek daug mokinių buvo priskirta šelpiamųjų kategorijai.

1 lentelė

Gelvonų valsčiaus pradžios mokyklų mokiniams šelpti 1941 m. sąmata (rubliais)¹⁷

Mokyklos pavadinimas	Neturtingų mokinių skaičius	Kiek reikėtų pašalpos		Iš viso
		Rašomosios medžiagos ir vadovėlių	Drabužių	
Gelvonų	98	300	1 200	1 500
Bagaslaviškio	28	100	1 000	1 100
Kulniškių	22	110	240	350
Keižionių	44	160	250	410
Liukonių	20	100	–	100
Neveronių	10	50	–	50
Jukhonių	36	150	170	320
Motiejūnų	20	100	100	200
Mančiušėnų	20	100	–	100
Perelozų	28	100	150	250

Sovietų okupantų įvykdyti taikių gyventojų trėmimai padarė nepataisomą žalą kraštui. Vien tik iš Ukmergės apskrities į Sibirą buvo išvežti 46 mokytojai – kas septintas pedagogas, o iš visos Lietuvos išvežta beveik 1 000 švietimo darbuotojų¹⁸. Iš Gelvonų buvo ištremta mokytoja Marija Jakučiūnienė. Trėmimų siaubą patyrė keliolika mokytojų, anksčiau dirbusių įvairiose Gelvonų valsčiaus mokyklose, bet vėliau persikėlusius į kitas vietas.

Vienų iš geriausių mokytojų ištrėmimas 1940 m. ilgai buvo jaučiamas švietimo baruose. Profesionalai ir patriotai, sunkiomis sąlygomis patys įgiję išsilavinimą, savo gyvenimą pašventę pradžios mokykloms, kentę nepriteklis ir iš nieko sukūrę mokyklas, už tą šventą pasiaukojamą darbą tapo genocido aukomis. 1943 m. įvykusioje Ukmergės mokytojų konferencijoje buvo prisimintas mokytojų tremtinių likimas, išvežtųjų mokytojų sąrašas iškabintas salėje.

Ištremtųjų vietas užpildė jauni, tik ką baigę seminarijas ar paskubomis organizuotus mokytojų kursus, jaunuoliai. Dėl to kai kuriose mokyklose krito mokymo lygis, nes jauniems mokytojams, nors ir turėjusiems entuziazmo, trūko pedagoginio darbo patirties, žinių.

Sovietinis genocidas ir karo meto įvykiai išblaškė nemaža šeimų, išaugo našlaičių skaičius. 1942 m. spalio 27 d. vyr. inspektorius J. Žemaitaitis, atsakydamas į Švietimo ministerijos užklausimą, pranešė, kad Ukmergės apskrityje yra 28 berniukai ir 13 mergaičių, kurių tėvai yra bolševikų išvežti arba karo metu žuvę. Iš jų 30 mokosi pradžios mokyklose, 3 – gimnazijose, 1 – amatų mokykloje, 1 – tarnauja pas ūkininką ir 6 gyvena pas gimines ir pradžios mokyklų nelanko¹⁹.

¹⁷ Min. dok., *ten pat.*

¹⁸ Švietimo darbuotojų likimas 1940 metais, parengė R. Čepas, *Lietuvos archyvai*, 1999, t. 2, p. 78–79.

¹⁹ Min. dok., *ten pat.*, f. R-629, ap. 1, b. 84, l. 211.

Nacių okupacija, karo meto sunkumai irgi tiesiogiai atsiliepė pradžios mokslo plėtrai. 1941 m. lapkričio mėn. Ukmergės apskrities pradžios mokyklų statistinėmis žiniomis, apskrityje buvo 119 mokyklų, 325 komplektai, 406 skyriai. Dirbo 325 mokytojai, iš jų 119 vyrų ir 186 moterys. Bendras mokinių skaičius buvo 11 857:6 213 berniukų ir 5 644 mergaitės. Iš jų pirmus metus mokėsi 9 942, antrus – 1 667, trečius – 248. Mokyklų nelankė 1 004 mokiniai, iš jų dėl vietų stokos – 334²⁰.

1942 m. mokyklos vedėjo atlyginimas buvo 150–170 RM, vyr. mokytojo – 125–150 RM, eilinio mokytojo – 95–100 RM.

Pablogėjus ekonominei padėčiai (ypač 1943 m.), mokytojams, moksleiviams ir studentams paremti buvo renkami maisto produktai. Tai buvo daroma ir Gelvonų valsčiuje. Dalis surinktų produktų likdavo mokytojams; kai kurie mokytojai prisidurdavo iš prie mokyklų esančių žemės sklypų, ten užsiaugindami daržovių.

Mokytojams tekdavo talkinti ir vietos savivaldai – surašinėti gyvulius ar vykdyti kitus įpareigojimus. Antai 1943 m. rugpjūčio 19 d. aplinkraščiu Ukmergės pradžios mokyklų vedėjai buvo įpareigoti nuo naujųjų mokslo metų pradžios planingai rinkti senus medžiaginius skudurus, metalą, popierių, kaulus. Kiekvienas vaikas kas mėnesį privalėjo pristatyti į mokyklą 0,5 kg skudurų, 0,25 kg metalo, 1 kg kaulų. Už kiekvieną kilogramą kaulų buvo žadama duoti gabalėlį muilo. Analogiški nurodymai buvo išleisti ir dėl vaistinių augalų rinkimo²¹.

Tarpukario metu įvestas privalomas mokymas ir darni mokymo sistema suiro. Didžiausias pradžios mokyklų veiklos susilpnėjimas nacių okupacijos metais pasireiškė dideliu mokyklų lankymo sumažėjimu. Atšalus orams, dėl drabužių ir avalynės stokos mokyklų nelankė dešimtys vaikų. Keižonių mokyklos vedėjas Marijonas Nekrašas 1943 m. gruodžio 6 d. rašte mokyklų inspektoriui padėtį mokykloje taip apibūdino:

„Mokymo darbui smarkiai trukdo sunkios darbo sąlygos. Pvz., V skyriaus programa einama visiškai be vadovėlių. Kai kurių vadovėlių neturi ir patys mokytojai. Taip pat labai trukdo darbą ir šviesos stoka. Mokytojas turi labai maža laiko sąsiuviniams ištaisyti ir pamokoms pasiruošti. Bet didžiausia priežastis – netvarkingas mokyklos lankymas“²².

Nežiūrint sunkių mokymo sąlygų, dalis mokinių baigdavo pradžios mokyklas ir mokslą tęsdavo vidurinėse mokyklose – Gelvonų progimnazijoje, Ukmergės ir kitose gimnazijose.

Bendrais bruožais apžvelgę pradinio mokslo plėtrą, toliau pateiksime trumpas kiekvienos mokyklos istorijas. Joms parašyti medžiaga surinkta iš LCVA saugojamų Lietuvos respublikos švietimo ministerijos Pradžios mokyklų departamento, Ukmergės pradžios mokyklų inspektoriatų, bei analogiškų sovietmečio ir nacių valdymo laikotarpio įstaigų fondų. Pateikiamos biografinės žinios apie mokytojus surinktos iš jų asmens bylų, anketų, įvairių sąrašų, algalapių, įsakymų, susirašinėjimo. Jos rinktos po kruopelytę, bet nurodyti

²⁰Min. dok., ten pat, f. R-629, ap. 1, b. 824^a, l. 13.

²¹Min. dok., ten pat, f. R-1690, ap. 2, b. 4, l. 31, 53.

²²Min. dok., ten pat, f. R-1690, ap. 2, b. 9, l. 24.

visus šaltinius nesistengta, nes jų nuorodos labai užgriozdintų tekstą. Panaši padėtis susidarė ir renkant duomenis apie mokinių ir mokyklas baigusiujų skaičių. Visa tai reikėjo atrinkti iš mokyklų mėnesinių ir metinių statistinių ataskaitų, įvairių apyskaitų. O jų – gana didelis kiekis.

Bagaslaviškio pradžios mokykla

Mokykla čia buvo dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Švietimo ministerijos užvestoje mokytojos Elenos Janušytės įskaitos kortelėje yra įrašas, kad ji nuo 1914 m. spalio 1 iki 1919 m. rugsėjo 1 d. dirbo pradžios mokykloje Bagaslaviškyje. E. Janušytė (gim. 1891 m. liepos 7 d. Gelvonų vls. Pyplių k.) 1911–1912 m. mokytojavo Šešuoliuose, Rietaviškyje, Miežiniuose. 1923 m. baigė „Saulės“ mokytojų seminarijos du kursus, vėliau dirbo Kaune, Antalieptėje, Anykščiuosė ir Sugiščiuosė²³.

Mokykla veikė ir 1918–1919 m. Išlikusiame to meto vokiečių okupacinės valdžios Švietimo valdybos žiniaraštyje įrašyta Bagaslaviškio mokytoja Karolina Šataitė, gavusi atlyginimą. Vėliau jai algą mokėjo tuometinės Širvintų apskrities švietimo inspektorius B. Barzdaitis. Vėlesniuose Švietimo ministerijos dokumentuose vis tik buvo laikoma, kad mokykla įkurta 1921 m.²⁴

Nuo 1921 m. rugsėjo 1 d. mokykloje vedėja dirbo Apolonija Kunevičiūtė (gim. 1901 m. birželio 11 d. Kėdainių apskr., Pėrnaravos vls. Žutautų k.), baigusi 1918–1919 m. vokiečių valdžios organizuotus mokytojų kursus, po to kurį laiką dirbusi Pėrnaravoje²⁵. Antrąją mokytoja buvo Apolonija Jackūnaitė (gim. 1899 m. sausio 1 d. Ukmergės apskr., Šešuolių vls. Ragainės k.). 1919 m. ji baigė „Ryto“ mokytojų seminariją Vilniuje, po to dirbo Puniojė ir Šešuoliuose²⁶. 1923–1924 m. Bagaslaviškyje mokytojavo Vaclovas Rickevičius.

Išliko 1924 m. gegužės 27–28 d. mokyklos lankymo gana lakoniška apyskaita. Joje rašoma, kad mokykla veikė dviem komplektais. Antrajame komplekte dirbusios mokyklos vedėjos A. Jackūnaitės darbu inspektorius buvo patenkintas ir ją gyrė už energiją ir sumanumą. Pirmojo komplekto mokytojui V. Rickevičiui jis pareiškė priekaištus už tai, kad šis nesirengia pamokoms ir eina į jas nepasiruošęs. Netrukus jis buvo atleistas²⁷.

1925 m. vasario 18 d. mokyklos lankymo apyskaitoje rašoma, kad vienas komplektas išikūręs vietos klebono kun. P. Bertulio klebonijoje. Ten sutalpintas antras ir trečias skyriai. Sąraše įrašyti 46 mokiniai, bet tą dieną pamokose buvo 35. Mokė jame pirmus metus laikinai dirbanti Juzė Vilčinskaitė, bet, anot inspektoriaus, mokymo darbą mylinti ir rodanti nemaža sumanumo. Antrasis komplektas buvo atskirame samdytame name, patalpos normalios. Pirmajame skyriuje mokėsi 31, ketvirtajame – 20 vaikų. Trečius metus dirbančios A. Jackūnaitės veiklą inspektorius įvertino gerai. Tikyba mokykloje dėstė kunigas P. Bertulis²⁸.

Apyskaitoje yra pažymėti ir nepritekliai, būdingi ir kitoms to meto mokykloms. Nors buvo vasaris, bet malkos kurui dar nebuvo atvežtos, valsčiaus valdyba laiku nemokėjo algos sargui.

Atrodo, kad J. Vilčinskaitė Bagaslaviškyje dirbo ir kitais metais. 1925 m.

²³ A. Janušonytės įskaitos kortelė, *ten pat*, f. 391, ap. 10, b. 5382.

²⁴ Min. dok., *ten pat*, f. 391, ap. 3, b. 828, l. 16.

²⁵ A. Kunevičiūtės tarnybos lapas, *ten pat*, ap. 3, b. 1250, l. 140–141.

²⁶ A. Jackūnaitės tarnybos lapas, *ten pat*, l. 152–153.

²⁷ Min. dok., *ten pat*, b. 1403, l. 7.

²⁸ Min. dok., *ten pat*, b. 1419, l. 44–45.



lapkričio 27 d. pareiškime ji rašė, kad 1924 m. gruodžio 10 d. buvo išstremta iš Vilniaus su motina ir dviem sesutėmis be lėšų. Švietimo ministerija jai leido užimti antrosios mokytojos vietą. Per šešis mėnesius ji nespėjo išgyti net drabužių, kad galėtų toliau mokytis, nes buvo priversta išstoti iš Vilniaus „Ryto“ mokytojų seminarijos antro kurso. Ji prašė leidimo dar dirbti vienerius metus²⁹. 1925–1926 m. Bagaslaviškyje dirbo Anelė Čiučiurkaitė.

Nuo 1926 m. rugsėjo 15 d. Bagaslaviškyje dirbo Julija Jakaitė (gim. 1907 m. vasario 13 d. Panevėžio apskr., Kupiškio vls. Kikonių k.). 1929 m. ji baigė Ukmergės dvejų metų mokytojų kursus. Jos motina buvo neturtinga, ligota ir negalėjo leisti toliau mokytis dar dviejų vaikų, todėl ji globojo sesutę, kuri mokėsi Ukmergės gimnazijoje. Nuo 1928 m. gegužės 1 d. J. Jakaitė persikėlė į Širvintas. 1929 m. birželio 27 d. ji ištekėjo už mokytojo Broniaus Zdenavičiaus³⁰.

1925 m. rugsėjo 1–1930 m. spalio 1 d. mokyklos vedėju buvo Petras Puikau­ninkas (gim. 1902 m. liepos 4 d. Ukmergės apskr., Pabaisko vls. Slabados k.). 1924 m. jis baigė Kauno „Saulės“ mokytojų seminarijos du kursus. Nuo 1930 m. mokytojavo Pageležiuose, Giedraičiuose, Lyduōkiuose³¹.

1927 m. Bagaslaviškio mokyklai buvo pastatytas medinis namas, įrengtos dvi klasės po 44 m², į vieną vietą sukelti abu komplektai. P. Puikau­ninko iniciatyva buvo įsteigtas mokinių kooperatyvas, veikė darbo klasė, kur pagaminti mokinių darbeliai apskrities mokyklų parodose užimdavo pirmas vietas. Jis organizavo suaugusiųjų kursus, įsteigė 1927 m. Vilniui vaduoti sąjungos skyrių, į kurį subūrė gausų jaunimo būrį. Mokykloje buvo skaitomos pas­kaitos, referatai ir pastatoma gana daug vaidinimų, kuriuos parodydavo ir gre-

Bagaslaviškio pradžios mokyklos angelaičiai su Vilniui vaduoti sąjungos skyriaus nariais. Apie 1928–1930 m. J. Bedo nuotr. Iš E. Adomavičienės albumo

²⁹Min. dok., *ten pat*, b. 834, l. 151.

³⁰J. Jakaitienės-Zdanevičienės iškaitos kortelė, *ten pat*, ap. 10, b. 17 136.

³¹P. Puikau­ninko iškaitos kortelė, *ten pat*, b. 12 031.

timose apylinkėse, organizuojamos Gelvonų ir Pabáisko mokinių kelių dienų ekskursijos į Šventosios pakrantes.

Naujai įkurtame trečiajame komplekte Šiaulių kaime 1927 m. gruodžio 15–1931 m. rugsėjo 1 d. mokytoju dirbo Pranas Morkūnas (gim. 1903 m. spalio 6 d. Utenos apskr., Kuktiškių vls. Nerodiškų vnk.), 1927 m. baigęs „Saulės“ mokytojų dvejų metų kursų Utenoje, 1924–1925 m. mokytojavęs Pageležiuosė, Sližiuosė, nuo 1931 m. dirbęs Ukmergės apskrities mokyklose. 1941 m. su šeima iš Užūnėvių mokyklos išvežtas į Sibirą³². 1931 m. Šiaulių komplekte mokytojavo Adelė Žemaitytė, laikinai čia komandiruota iš Čiōbiškio.

Nuo 1928 m. gegužės 1 d. Bagaslaviškyje dirbo Vladas Puklevičius (gim. 1905 m. gruodžio 29 d. Raseinių apskr., Kelmės vls.). 1927 m. baigęs gimnaziją, jis mokytojo cenzą įgijo išlaikęs egzaminus valstybės egzaminų komisijoje. Nuo 1936 m. tęsė pedagoginę veiklą Kėdainių ir Šiaulių apskričių mokyklose. V. Puklevičius vienu metu dirbo antraeilininku, tvarkė pašto agentūrą³³.

1930–1935 m. Bagaslaviškyje vedėju dirbo Leonardas Šatas (gim. 1901 m. lapkričio 6 d. Gelvonų vls. Šeiniūnų k.), 1925 m. baigęs Ukmergės gimnaziją ir 1926 m. vasaros pedagoginius kursus Marijampolėje. 1925–1930 m. jis dirbo Kułniškių, vėliau Širvintų mokyklų vedėju, o nuo 1935 m. rugsėjo 1 d. mokytojavo Kólainiuose, Vīkšnab-rastyje ir kitose vietovėse³⁴.

1931–1940 m. išlikusios beveik kasmetinės mokyklos lankymo apskaitos leidžia susidaryti kiek aiškesnį vaizdą ir apie pačią mokyklą. Mokiniai buvo mokomi trijuose kompleksuose – dviejuose Bagaslaviškyje ir viename Šiauliuosė. Iš pradžių šiame dideliame kaime buvo samdomos netinkamos patalpos mokyklai 1915 m. statytame name ir tik vėliau jos pagerėjo, kai buvo išnuomota 53 m² ploto klasė 1938 m. statybos name.

Visur vienoje klasėje tuo pačiu metu mokėsi visi keturi skyriai dviem semestrais. Pirmokai beveik visada mokėsi pavasario–rudens semestre.

2 lentelė

Bagaslaviškio pradžios mokyklos mokinių ir ją baigusiujų skaičius 1929–1940 metais

Metai	Mokinių skaičius	Mokyklą baigė
1929	–	8
1930	–	8
1931	98	6
1932	–	10
1933	133	14
1934	108	11
1932	162	11
1936	153	16
1937	–	9
1938	171	11
1939	–	14
1940	136	–

Mokykloje kartu su lietuviais beveik kasmet mokėsi po kelis žydų, rusų, lenkų tautybės mokinius.

³² 1931 m. sausio 8 d. mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, ap. 3, b. 1502, l. 158–159.

³³ V. Puklevičiaus įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 12 050.

³⁴ L. Šoto įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 14 498.

Palaiapsniui mokykla buvo vis geriau aprūpinama knygomis. 1934 m. mokyklos knygynėlyje buvo 155 pavadinimų knygų 218 egz., mokinių bibliotekoje – atitinkamai 114 ir 133; neturtingiems mokiniams buvo 9 rūšių vadovėlių 49 egz. ir 7 mokslo priemonių 13 egz.

Nuo 1931 m. lapkričio 1 d. Šiaulių komplekse mokytojavo Jurgis Gruodis (gim. 1908 m. liepos 20 d. Zarasų apskr., Tiltiškių vls. Zablockių k.), 1928 m. baigęs Simono Daukanto mokytojų seminariją Kaune. 1935 m. rugsėjo 1 d. jis pradėjo dirbti Jukniūnių mokyklos vedėju, vėliau mokytojavo Butkūnų, Šiožinių mokyklose³⁵. 1932 m. rugsėjo 1 d. Bagaslaviškyje pedagoginę veiklą pradėjo Stefanija Butkaitė (gim. 1906 m. balandžio 27 d. Ukmergės apskr., Žemaitkiemio vls. Butkiškių k.). 1931 m. ji baigė KLMK draugijos mergaičių mokytojų seminariją ir nuo 1931 m. gruodžio 1 d. dirbo Vainiškų mokyklos (Rokiškio apskr.) vedėja. 1935 m. gruodžio 26 d. ji ištekejo už Vlodo Puklevičiaus³⁶. Nuo 1936 m. rudens abu Puklevičiai persikėlė į Šiaulių apskritį ir dirbo Meškučių, vėliau – Martyniškių mokyklose.

Nuo 1935 m. rugsėjo 1 d. iki 1940 m. rugsėjo 1 d. mokyklos vedėju dirbo Stasys Lukoševičius (gim. 1906 m. spalio 8 d. Ukmergės apskr. ir vls. Obėlių k.), 1927 m. baigęs Ukmergėje dvejų metų mokytojų kursų, po to dirbęs Alionysė. Nuo 1940 m. jis dirbo Pabaisko mokyklos vedėju, 1944 m. balandžio mėn. išstojo į Vietinę rinktinę³⁷. 1936 m. lapkričio 1 d. Bagaslaviškyje ėmė dirbti Kazė Tirilienė-Janušonytė (gim. 1908 m. kovo 4 d. Biržų apskr., Pasvalio m.). 1926 m. baigusi Panevėžio mokytojų seminarijos du kursus, ji dirbo Biržų apskrities Skrebótiškio mokykloje. Mokytojaudama Bagaslaviškyje praleido karo ir pokario metus³⁸. Trečioji mokytoja, nuo 1935 m. rugsėjo 1 d. dirbusi Bagaslaviškio mokyklos Šiaulių komplekte, buvo Marija Mackevičiūtė. Ji irgi čia praleido karo ir pokario metus. Gimė ji 1901 m. sausio 22 d. Simbirsko gub. Ochotničaja geležinkelio stotyje. Nuo 1925 m. dirbo Rudakiuosė, Giedraičiuosė, Pabaiske. M. Mackevičiūtė buvo baigusi rusų gimnaziją ir pedagoginius kursus Marijampolėje. 1933 m. jai buvo pripažintos jaunesniojo pradžios mokyklos mokytojo teisės³⁹.

Kasmet mokykloje buvo švenčiamos valstybinės ir religinės šventės. Antai 1936 m. buvo surengti keturi vakarai su paskaitomis, suvaidinta pjesė „Girių karaliai“. Vietos mokytojų pastangomis surengta 18 paskaitų įvairiomis temomis, gauta 900 Lt pelno, už kurį įrengta miestelio aikštė, pasiūdytos šauliams ir jaunlietuviams vėliavos. 1937 m. mokytojai ir kultūrinių organizacijų nariai surengė vieną misteriją, penkis viešus vakarus, aštuonias gegužines, vieną daiktinę loteriją, skaitė 21 paskaitą, organizavo įvairius viešuosius minėjimus. Gautas pelnas buvo panaudotas įgyti sklypą šaulių namams statyti. 1940 m. sausio 1 d. vakare buvo parodyti vieno veiksmo vaizdeliai „Nenaikinkime medelių“ ir „Baubas“, sausio 6 d. – vieno veiksmo vaizdeliai „Jonelio klaida“ ir „Kalėdų senelis“, padeklamuota eilėraščių, sudainuota dainų, atlikta gimnastikos numerių⁴⁰.

Nuo 1940 m. rugpjūčio 1 d. Bagaslaviškio mokyklos vedėju dirbo Juozas Guobis (gim. 1911 m. lapkričio 8 d. Ukmergės apskr., Želvos vls. Bratnavos k.), 1931 m. baigęs Ukmergės gimnaziją ir 1934 m. išgijęs pradžios mokyklų mo-

³⁵J. Gruodžio įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 4606.

³⁶S. Puklevičienės įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 12 079.

³⁷S. Lukoševičiaus įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 8803.

³⁸K. Tirilienės įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 15 378.

³⁹1940 m. sausio 30 d. mokyklos lankymo apy-skaita, *ten pat*, ap. 3, b. 1755.

⁴⁰J. Guobio įskaitos kortelė, *ten pat*, ap. 10, b. 4294.

kytojo vardą ir teises. Nuo 1934 m. jis mokytojavo Tauragės apskr. Vizbarų ir Bokštų mokyklose, nuo 1939 m. dirbo Ukmergės apskr. Užunevėžio mokyklos vedėju. Nuo 1940 m. lapkričio 1 d. iki 1941 m. rugsėjo 1 d. Bagaslaviškyje pirmus metus dirbo Liudyta Nevadničėnaitė (gim. 1922 m. kovo 16 d. Kėdainiuose), 1940 m. baigusi mokytojų seminariją, 1941 m. persikėlusi į Jakūtiškių mokyklą⁴¹. Nuo 1941 m. rugsėjo 1 d. Bagaslaviškyje mokytojavo Zigfrida Strazdienė-Paškevičiūtė (gim. 1912 m. lapkričio 25 d. Kaune, Vilijampolėje). 1933 m. ji baigė Panevėžio mergaičių gimnaziją ir dirbo Rokiškio apskr. Kraštų ir Obelių mokyklose. 1936 m. liepos 6 d. ištekėjo už Felikso Strazdo⁴².

1940–1941 m. m. Bagaslaviškyje buvo 148 mokiniai. Iš jų 109 perkelti į aukštesnes klases, 9 palikti antriems metams ir 30 gavo pataisas; 16 mokinių baigė keturis skyrius, 16 – penkis skyrius, 11 nustojo lankyti mokyklą.

1942 m. sausio 1 d. mokyklos statistinėse žiniose nurodyta, kad tais metais mokėsi 139 mokiniai: I skyriuje – 29, II – 33, III – 39, IV – 21, V – 17. Vasaros semestre iš jų mokėsi 14, antramečių buvo 19. Pagal tautybę buvo 134 lietuviai ir 5 rusai⁴³. 1942 m. vasario 6 d. inspektoriaus lankymo apyskaitoje rašoma, kad mokykla yra keturių komplektų, iš jų trys vietoje, o vienas už 2,5 km Šiaulių kaime. Du komplektai įkurdinti specialiai mokyklai statytame name. Klasės gana erdvios ir šviesios, tačiau šaltos, o rūbinė visai nešildoma. Trečias komplektas buvo įkurdintas privačiame name, ten klasė maža, žema ir tamsoka. Inspektorius pavedė mokyklos vedėjui rūpintis, kad klasė būtų suremontuota, arba surasti kitas patalpas. Apsilankęs Šiaulių komplekte, inspektorius pastebėjo, kad klasė, nors erdvi, šviesi ir graži, bet šalta⁴⁴.

1942–1943 m. m. mokyklos statistinėse žiniose įrašyta, kad mokslas prasidėjo 1942 m. rugsėjo 21 d. 14 vaikų mokyklos nelankė. Mokėsi 158, iš jų I skyriuje 68, II – 12, III – 33, IV – 25, V – 8, VI – 12. Buvo 25 antramečiai⁴⁵.

1943 m. lapkričio 9 d. Bagaslaviškio mokyklą su komplektu Šiauliuose lankė 146 mokiniai, iš jų 15 buvo antramečių ir 1 trečiametis. Be lietuvių, 14 buvo lenkų ir 6 rusai. I skyriuje mokėsi 47, II – 36, III – 17, IV – 24, V – 22. Dėl rūbų ir apavo trūkumo mokyklos nelankė 16 vaikų. Iš viso buvo 8 klasės. Be nuosavų namų, kur buvo dvi klasės, dar buvo nuomojamos patalpos dviejuose namuose, kur buvo dvi klasės 92 m² ploto. Trijų medinių namų plotas buvo 190 m². Mokytojai dirbo keturi – vienas vyras ir trys moterys⁴⁶.

1944 m. naujieji mokslo metai Bagaslaviškyje prasidėjo spalio 2 d. Veikė keturi komplektai, 9 klasės. Iš viso mokėsi 153 mokiniai: I skyriuje – 69, II – 32, III – 31, IV – 21⁴⁷. 1945–1946 m. m. mokėsi 143 mokiniai: I skyriuje – 53, II – 41, III – 24, IV – 25. Mokslo metų pabaigoje mokinių skaičius sumažėjo iki 139. Tais metais perkelta į aukštesnį skyrių 110, antriems metams palikta – 26, pataisas gavo 3 mokiniai⁴⁸.

1941–1945 m. mokykloje dirbo šie mokytojai: J. Goubis, K. Tirilienė, Z. Strazdienė ir M. Mackevičiūtė.

⁴¹ L. Nevadničėnaitės įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 10 653.

⁴² Z. Strazdienės įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 14 115.

⁴³ Min. dok., *ten pat*, f. 1690, ap. 19, l. 382.

⁴⁴ Min. dok., *ten pat*, b. 2, l. 119.

⁴⁵ Min. dok., *ten pat*, b. 19, l. 33.

⁴⁶ Mokyklos 1943–1944 m. m. statistinė apyskaita, *ten pat*, f. R-629, ap. 1, b. 799, l. 6.

⁴⁷ Mokyklos 1944–1945 m. m. statistinė apyskaita, *ten pat*, f. R-762, ap. 6, b. 20, l. 225–226.

⁴⁸ Mokyklos 1945–1946 m. m. statistinė apyskaita, *ten pat*, ap. 2, b. 87, l. 69.

Gelvonų pradžios mokykla

Įkurta 1909 m. Veikė 1918–1919 m. laikotarpiu. Tai patvirtina išlikęs vokiečių okupacinės valdžios sąrašas mokytojų, kuriems 1918 m. spalio–1919 m. kovo mėn. buvo mokami atlyginimai. Jame įrašyti kaip Gelvonų mokytojai Cezaris Petrauskas ir Vulfas Glinterščikas. Vėliau jiems atlyginimus iki 1919 m. rugsėjo 1 d. mokėjo Lietuvos vyriausybės paskirtas švietimo inspektorius⁴⁹.

Pasibaigus nepriklausomybės kovoms, mokyklos veikla buvo atkurta. Ji pradėjo veikti 1921 m. spalio 7 d., į Gelvonus atkėlus mokytoją Vaclovą Čižiūną, gimusį 1900 m. sausio 13 d. Gelvonų valsčiaus Kulniškių kaime. 1915 m. jis buvo baigęs rusų miesto mokyklos tris klases, 1918 m. – vokiečių įsteigtus kursus, o 1919 m. – vasaros kursus Kaune. Dar 1917 m. gruodžio 1 d. vokiečių švietimo inspektoriaus buvo paskirtas mokytoju į Kulniškių pradžios mokyklą, kur dirbo iki 1920 m. liepos 1 d. Šioms pareigoms jį patvirtino ir Lietuvos valdžios paskirtieji švietimo inspektoriai. Dvejus metus mokytojavęs Gėlvenuose, V. Čižiūnas persikėlė į Kauną, kur baigė Simono Daukanto mokytojų seminariją; 1928 m. buvo apdovanotas Lietuvos Nepriklausomybės 10-ties metų jubiliejaus medaliu. 1939 m. jis dirbo Ukmergės mokytojų seminarijoje⁵⁰.

1921–1922 m. antrąją mokytoja dirbo Marija Baltrušaitytė. Tikyba dėstė kunigas Rapolas Juknys, vėliau – Adomas Žemaitis. Tuo metu mokykla buvo trijų skyrių, joje mokėsi 123 vaikai: I skyriuje mokėsi 39 berniukai ir 35 mergaitės, II – 26 berniukai ir 11 mergaičių, III – 11 berniukų ir 1 mergaitė. 27 mokiniai buvo vyresni kaip 14 metų. Kartu su katalikais mokėsi du stačiatikių ir 16 judėjų tikėjimo vaikų⁵¹.

Pirmaisiais metais mokyklai trūko būtiniausio inventoriaus. Buvo viena rašomoji lenta, du paveikslai, 41 knyga mokiniams pasiskaityti. Iš 14 suolų 8 buvo triviečiai. Normaliai sėdėti buvo 48 vietos, o iš tikrųjų sėdėjo 60. Dėl vietų stokos buvo nepriimti 8 mokiniai. Mokykloje buvo dvi klasės – 57 ir 45 m² ploto. Abiejų klasių ir mokytojo kambario sienos buvo apirusios, tinkas nutrupėjęs.

Nuo 1922 m. rugsėjo 1 d. iki 1923 m. kovo 1 d. antrąją mokytoja dirbo Antanina Čebelytė (gim. 1903 m. gegužės 16 d. Kauno apskr., Garliavoje). Ji 1925 m. baigė Veiverių dvejų metų mokytojų kursus. Vėliau ji mokytojavo Natškiuose, Biržų apskrityje⁵². Nuo 1923 m. balandžio 1 d. jos vietoje dirbo Jonas Pakalnis. 1923 m. rudenį dėl pavėlavimo į mokyklą buvo nepriimti 34 mokiniai, daugiausia tie, kurie ganė bandas pas ūkininkus ar namuose dirbo ūkio darbus, kurių tėvai dar nesuprato mokslo svarbos ir į vaikų mokymąsi žiūrėjo skeptiškai. Iš išlikusio Gelvonų mokyklos 105 mokinių sąrašo matyti, kad dauguma jų buvo ūkininkų vaikai, tik 10-ties tėvai buvo darbininkai, kelių – amatininkai, sargai ir 10-ties žydų pirklių⁵³.

Nuo 1923 m. spalio 1 d. mokyklos vedėju Gėlvenuose buvo Juozas Kutka, gimęs 1900 m. gegužės 18 d. Kurklių valsčiaus Trakinių sodžiuje. 1912 m. jis baigė Kurkliuose pradžios mokyklą, 1919 m. – dvejų metų mokytojų kursus. Nuo 1919 m. spalio 1 d. dirbo vedėju pradžios mokyklose Trakiniuose, Sėjūnuose, Žemaitkiemyje. Išsikėlęs iš Gelvonų, J. Kutka metus mokytojavo Ambražiškėse, vėliau – Taujėnuose. Nuo 1928 m. jis tęsė pedagoginę

⁴⁹Min. dok., *ten pat*, f. 391, ap. 3, b. 828, l. 16–17.

⁵⁰V. Čižiūno įskaitos kortelė, *ten pat*, ap. 10, b. 2815.

⁵¹Gelvonų pradžios mokyklos 1921–1922 m. apyskaita, *ten pat*, f. 1690, ap. 1, b. 562, l. 284–285.

⁵²A. Čebelytės asmens byla, *ten pat*, f. 391, ap. 7, b. 967.

⁵³Min. dok., *ten pat*, f. 1690, ap. 1, b. 56, l. 246.



*Gelvonų pradžios
mokyklos vedėjas
Juozas Kutka
tarp savo artimųjų.
1925 m. gegužės
2 d. M. Čižo nuotr.
Iš E. Pileckienės
albumo*

veiklą Seinų apskrities mokyklose. 1941 m. birželio mėn. masinių trėmimų metu kartu su šeima išvežtas į Sibirą iš Naujosios Kirsnės⁵⁴. Antrasis mokytojas Gelvonuose 1923–1924 m. m. buvo Mikalojus Kušneris, 1881 m. baigęs Veiverių mokytojų seminariją, o nuo 1921 m. mokytojavęs Giedraičių, Mackónių, Staškúniškio, vėliau Mùs-ninkų, Karúnavos mokyklose⁵⁵.

Nuo 1924 m. rugsėjo mėn. antrajame komplekte dirbo Ona Čižiūnaitė, gimusi 1905 m. liepos 25 d. Gelvonų valsčiaus Kulniškių kaime. Po metų ji buvo perkelta į Neverónis. 1925 m. balandžio 29 d. mokyklų inspektorius, aplankęs Gelvonų mokyklą, apyskaitoje nurodė, kad pirmajame komplekte mokosi 10 mokinių, antrajame – 14. Mokinių parengimas patenkinamas, mokslas baigiamas eiti pagal programą. Per rankdarbius berniukai drožinėja įvairius darbelius, mergaitės karmo iš popieriaus. Mokykla įsikūrusi nuosavame name, kuris dar sveikas, bet reikalingas remonto. Tų pačių metų rugsėjo 20 d. apsilankęs mokykloje, inspektorius rado, kad mokyklą lanko 29 mokiniai: I skyriuje buvo 12, II – 13, III – 4. Su pirmuoju skyriumi dirbo J. Kutka, su kitais – Elena Gruodytė. Ji gimė 1904 m. rugpjūčio 20 d. Pabaisko valsčiaus Bogužiškių kaime. 1924 m. baigė Ukmergės valstybinės gimnazijos 6 klases ir vasaros pedagoginius kursus Marijampolėje. Gelvonuose mokytojavo pirmus metus⁵⁶.

Mokykla turėjo 4,71 ha žemės. Dalis žemės buvo nuomojama, o dalyje buvo įrengtas gėlynas, medelynas, įvairūs daigynai. J. Kutka šeštadieniais ir sekmadieniais skaitė paskaitas valsčiaus ūkininkams žemės ūkio klausimais.

Nuo 1925 m. liepos 1 d. Gelvonų mokyklos vedėja trejus metus dirbo Elžbieta Ribokienė-Riaubaitė, (gim. 1905 m. balandžio 30 d. Utenos apskr. Vyžuonų vls.), baigusi LMK draugijos mokytojų seminarijos du kursus⁵⁷. Antrąją mokytoją 1926–1928 m. buvo Bronislava Gruodytė-Liugienė (gim. 1906 m. liepos 12 d. Ukmergės apskr., Pabaisko vls. Bogužiškės k.), baigusi Ukmergėje dvejų metų mokytojų kursus⁵⁸. Nuo 1928 m. spalio 15 d. mokytojavo Bronė Kunigelytė, gimusi Petrapilyje. 1924 m. ji baigė Kauno LMKD mokytojų seminarijos du kursus ir nuo tų pat

⁵⁴J. Kutkos įskaitos kortelė, *ten pat*, f. 391, ap. 10, b. 7791.

⁵⁵M. Kušnerio įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 7993.

⁵⁶J. Kutkos įskaitos kortelė, *ten pat*.

⁵⁷E. Ribokienės įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 12 612.

⁵⁸B. Liugienės įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 8700.



*Gelvonų pradžios
mokyklos mokytojai
ir mokiniai.*

1928 m. gegužės 1 d.
GVMA

*Vladas Kuprys (sėdi)
su savo bendraklasiais
(stovi iš kairės) Vytautu
Einoriu, Boliu Vosyliu
ir P. Stankevičiumi
po baigiamųjų
egzaminų. 1925 m.
Iš A. Stankevičiaus
albumo*

metų rugsėjo 1 d. dirbo Zarasų apskrities Antalieptės II pradžios mokyklos vedėja. Iš Gėlvonų ji persikėlė į Ambraziškius, vėliau – į Liūkonius⁵⁹. 1926 m. Gelvonuose buvo įsteigta darbo klasė, sukėlus mokinių susidomėjimą. Tais metais ją lankė per 200 mokinių.

Nuo 1929 m. spalio 1 d. iki 1939 m. rugsėjo 1 d. Gelvonų mokyklos vedėju

⁵⁹B. Kunigelytės iškaitos kortelė, *ten pat*, b. 7897.

dirbo Anicetas Senkus (gim. 1898 m. liepos 25 d. Mažeikių apskr., Sedos vls. Bėržėnų k.). 1935 m. jam jau buvo Švietimo ministerijos pripažintos pradžios mokyklos mokytojo teisės ir vardas. Nuo 1940 m. jis dirbo Ukmergėje⁶⁰.

1928–1929 m. m. mokykloje veikė trys komplektai, kuriuose buvo po keturis skyrius. Katalikų tikybą dėstė klebonas R. Juknys, kunigas A. Orvydas, judėjų tikybą – Joselis Rochmanas.

1925 m. J. Kutka parengė pirmą mokinį Vladą Kuprį baigiamiesiems egzaminams. Egzaminas įvyko gegužės 30 d. Bagaslaviškyje. Komisiją sudarė J. Kutka, Bagaslaviškio mokyklos vedėja A. Jackūnaitė, klebonas P. Bertulis, Gelvonų valsčiaus atstovas J. Vėderas, Širvintų mokyklos vedėjas B. Jančius. Kaip rodo išlikęs egzaminų komisijos protokolas, egzaminai vyko iš 6 dalykų: tikybos, lietuvių kalbos, aritmetikos, krašto mokslo ir gamtos, istorijos ir geografijos, grafikos ir dailės. Mokinys rašė diktantą ir sprendė uždavinį. Sėkmingai išlaikęs egzaminus, Vladas Kuprys gavo mokyklos baigimo pažymėjimą. Kitais metais ir vėliau egzaminai vyko jau Gelvonoose⁶¹.

3 lentelė

Gelvonų pradžios mokyklos mokiniai 1922–1930 metais

Metai	Mokinių skaičius	Berniukai	Mergaitės	Lietuviai	Žydai	Kitų tautybių	Mokyklą baigė
1922 01 01	60	44	5	–	–	–	–
1922 03 01	87	53	15	–	–	–	–
1922 11 01	84	47	37	65	10	5	–
1923 01 01	88	56	32	70	9	5	–
1924 01 01	82	52	30	–	–	–	–
1925 01 01	85	57	28	82	10	–	1
1926 01 01	88	52	36	73	14	–	8
1927 01 01	80	45	35	73	6	1	2
1928 01 01	74	40	32	–	–	–	6
1929 01 01	108	52	56	66	42	–	7
1930 12 01	117	65	52	–	31	–	11

Nuo 1931 m. lapkričio 1 d. Gelvonoose mokytoju dirbo Viktoras Zaviša (gim. 1912 m. rugsėjo 1 d. Gelvonų vls. Mikalajūnų k.), Gelvonų vidurinės mokyklos auklėtinis, 1931 m. baigęs Simono Daukanto mokytojų seminariją Kaune. 1926 m. jis drauge su kitais Mikalajūnuose įsteigė Lietuvos tautininkų sąjungos skyrių. 1934 m. gegužės 1 d. iš darbo buvo atleistas, nes turėjo išvykti atlikti privalomos karinės tarnybos⁶². Nuo 1933 m. kovo 1 d. iki 1941 m. birželio 15 d. čia mokytojavo Marija Jakučičiūnienė (Pauliukonytė) (gim. 1903 m. rugpjūčio 28 d. Ukmergės apskr., Taujėnų vls. Lāviškio k.). Nuo 1922 m. ji dirbo Šalnū, Juknionių, Žūklių ir kitose Ukmergės apskrities mokyklose, 1926 m. baigė Ukmergėje dvejų metų mokytojų kursų. 1933 m. sausio 4 d. išteikėjo už Gelvonų viršaičio Mykolo Jakučiuo. 1941 m. buvo ištremta į Sibirą⁶³.

Nuo 1934 m. gegužės 1 d. Gelvonoose mokytojavo Aleksandras Juškevi-

⁶⁰ A. Senkaus įskaitos kortelė, *ten pat*, f. 391, ap. 10, b. 13 198.

⁶¹ Min. egzaminų protokolas, *ten pat*, f. 1690, ap. 1, b. 56, l. 208.

⁶² V. Zavišos įskaitos kortelė, *ten pat*, f. 391, ap. 10, b. 17 127.

⁶³ M. Jakučičiūnienės įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 5175.



*Gelvonų pradžios mokyklos auklėtiniai
po baigiamųjų egzaminų su mokyklos vedėju
Pranu Vasiliausku. 1940 m. birželio 16 d.*

*Gelvonų vaidintojai po Ž. B. Moljero komedijos
„Šykštuolis“. 1939 m. vasario 5 d.*

GVMA

čius, gimęs 1912 m. rugpjūčio 20 d. Gelvonų valsčiaus Kaliakiemių kaime. 1932 m. Kaune jis baigė Simono Daukanto mokytojų seminariją ir kurį laiką dirbo Ambraziškiuose⁶⁴. Nuo 1935 m. lapkričio 1 d. iki 1940 m. mokykloje dirbo Kotryna Kreivienė (Puzaraitė)⁶⁵, o nuo 1936 m. gruodžio 1 d. – Marija Paciūnaitė, gimusi 1917 m. rugsėjo 16 d. Gelvonų valsčiaus Paciūniškių kaime. 1935 m. ji buvo baigusi Kauno ŠŠŠ kongregacijos mergaičių mokytojų seminariją. 1941 m. spalio 1 d. pedagoginę veiklą Gelvonuose pradėjo Veronika (Tumelytė) Juškevičienė (gim. 1921 m. lapkričio 1 d. Ukmergės apskr., Širvintų vls. Dailidžionių k.), 1940 m. baigusi mokytojų seminariją⁶⁶. Nuo 1938 m. rugsėjo 1 d. iki 1940 m. rugpjūčio 1 d. Gelvonų mokyklos vedėju buvo Pranas Vasiliauskas (gim. 1901 m. Šiaulių apskr., Gruzdžių mstl.), nuo 1919 m. mokytojavęs Beržėnuose, Gruzdžiuose, Juknionysė, Liukonysė, o nuo 1940 m. – Šiaulių miesto ir apskrities mokyklose⁶⁷.

Gelvonų pradžios mokyklos rajonui 1927 m. viduryje priklausė 20 gyvenviečių, 1 202 gyventojai. Miestelyje gyveno 383, Gelvonų dvare – 108, Žieveliškių kaime – 108, Zubėlių kaime – 135 žmonės. Mokyklinio amžiaus vaikų buvo 213. Iki privalomojo pradinio mokslo įvedimo dalis jų mokyklos nelankė⁶⁸. Antai dar 1923 m. lapkričio 25 d. tėvų komiteto posėdyje iš lankančių mokyklą vaikų 24 mokinių tėvai buvo pripažinti beturčiais. Tokius neturtingus mokinius remdavo Švietimo ministerija, savivaldybės, taip pat ir mokytojai iš savo atlyginimų.

Augant mokinių skaičiui, senasis mokyklos pastatas vis sunkiau juos sutalpindavo, be to, jis beviltiškai paseno. 1928 m. rugsėjo 9 d. apskrities švietimo inspektorius šiuo klausimu raštu kreipėsi į Švietimo ministeriją:

„Gelvonų pradžios mokyklos namas reikalauja kapitalinio remonto: stogas blogas, pirmutinis medžių vainikas supuvęs, krosnis reikia perstatyti; be to, jis stovi nuošaliai, miestelio krašte prie pasruvusios purvais gatvelės, todėl prašyčiau buvusios vidurinės mokyklos namus pavesti pradinės mokyklos reikalams, o pradinės mokyklos namus nu-kelti į Kulniškes, kur yra 3 ha nuosavos žemės“⁶⁹.

Mokyklai persikėlus į naujas patalpas, darbo sąlygos pagerėjo, šešios klasės turėjo 230 m² ir 2 400 m² aikštes žaidimams. Prie mokyklos buvo sargo namelis, daržinė, tvartas.

Gelvonų pradžios mokykla ir toliau sparčiai augo. 1936 m. jau veikė 5 komplektai, buvo įkurtas penktas skyrius, o dar po metų – ir šeštas.

Mokykloje vykdavo paskaitos, saviveiklos vakarai, čia telkėsi visuomeninių organizacijų veikla. Antai 1936 m. vasario 2 d. suvaidintas spektaklis „Dvylika brolių juodvarniais laksčiusių“, 1939 m. birželio 18 d. surengta mokslo metų baigimo šventė su tautiniais šokiais ir dainomis. Kasmet mokiniams buvo rengiama naujametinė eglutė. Mokyklos žemės sklype veikė bandomieji laukeliai.

Mokyklos bibliotekoje 1931 m. buvo 74 pavadinimų knygų, mokinių bib-

⁶⁴ V. Juškevičienės įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 6098.

⁶⁵ K. Kreivienės įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 7478.

⁶⁶ A. Juškevičienės įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 6099.

⁶⁷ P. Vasiliausko įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 16 346.

⁶⁸ 1927 m. birželio 2 d. Gelvonų mokyklos vedėjo raštas švietimo inspektoriumi, *ten pat*, f. 1690, ap. 1, b. 56, l. 144.

⁶⁹ Min. dok., *ten pat*, l. 109.

liotekoje – 104, beturčių vaikams skirtų 20 vadovėlių. Iš Švietimo ministerijos ir apskrities savivaldybės buvo skiriama lėšų naujoms knygoms įsigyti. 1939 m. knygynelyje jau buvo 486 egz. knygų vaikams pasiskaityti, mokytojų reikalams – 159 egz., beturčiams mokiniams vadovėlių – 171 egz., mokslo priemonių – 37⁷⁰. Baigę mokyklą mokiniai galėjo naudotis Gelvonų viešąją valstybine biblioteka, veikusia nuo 1939 m., tuo labiau, kad joje antraeilininku dirbo mokytojas A. Juškevičius.

1919 m. Gelvonoose veikė vokiečių okupacinės valdžios administruojama žydų mokykla. Ją lankė 63 vaikai. 1926 m. rugsėjo 6 d. Gelvonų žydų gyventojų iniciatyva buvo įkurta privati žydų mokykla. Nuo 1927 m. pavasario ji veikė jau kaip atskiras pradžios mokyklos kompleksas⁷¹. Jame mokytojavo Jakobas Baronas (1927–1928 m.), Estera Edvabnickaitė (1928–1930 m.), Margolė Gutmanaitė (1930–1932 m.), Manas Gobštas (1932–1933 m.), Elijas Varšavskis (1934–1935 m.), Joselis Bergmanas (1938–1940 m.), Mauša Svietinikas (1940–1941 06 22). Dauguma žydų mokyklos mokytojų buvo baigę „Tarbut“ draugijos dvejų metų pedagoginius kursus ar mokytojų seminarijas. Žydų komplekte kasmet mokėsi 32–40 vaikų. 1926 m. veikė žydų suaugusiųjų kursai, kuriuose mokėsi 24 asmenys.

4 lentelė

Gelvonų pradžios mokyklos mokinių ir ją baigusiujų skaičius 1931–1940 metais

Metai	Pavasario semestris	Žiemos semestris	Baigė keturis skyrius	Baigė šešis skyrius
1931	69	117	11	–
1932	–	–	10	–
1933	–	254	10	–
1934	–	170	11	–
1935	–	179	14	–
1936	57	219	16	–
1937	–	–	28	36
1938	97	209	19	28
1939	69	215	26	22
1940	76	230	–	–

1940–1941 m. m. mokykloje mokėsi 215 vaikų. Iš jų 141 buvo perkeltas į aukštesnę klasę, antriems metams palikti 42, pataisas gavo 32. Ketvirtą skyrių baigė 27, penktą – 26, pasitraukė iš mokyklos – 47.

1942 m. sausio 1 d. Gelvonų mokyklos statistinėse žiniuose nurodyta, kad mokykloje yra 219 mokinių: I klasėje – 42, II – 39, III – 47, IV – 32, V – 32, VI – 27. Iš jų 35 buvo antramečiai ir 1 trečiametis. Nuo 1941 m. pradžios mokykloje buvo panaikinta semestrinė lankymo tvarka ir su visais skyriais dirbama ištikus metus⁷².

Mokyklų inspektorius, lankęs mokyklą 1941 m. rugsėjo 27 d. ir 1942 m. vasario 4 d., mokytojų darbu buvo patenkintas, gerai įvertino vyresniųjų klasių mokinių žinias. Mokyklos 6 komplektai buvo dviejuose namuose, iš kurių vienas buvo mūrinis. Šešių atskirų klasių patalpos buvo erdvios ir pakankamai šviesios. Tuo metu vedėju dirbo K. Žiūkas, mokytojais –

⁷⁰1939 m. lapkričio 18 d. mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, f. 391, ap. 3, b. 1755, l. 200–201.

⁷¹Gelvonų žydų mokyklos statistinės žinios, *ten pat*, f. 1690, ap. 1, b. 21, l. 94.

⁷²Min. dok., *ten pat*, ap. 2, b. 19, l. 381.

E. Einorienė, A. Pociūtė, E. Narvilaitė ir V. Tomelytė. Antrojo apsilankymo metu inspektorius jau nurodo 82 vaikus, kurie, esant šalčiams, dėl rūbų ir drabužių stokos mokyklos nelankė⁷³.

1942–1943 m. m. statistinėse mokyklos žiniose nurodyta, kad šešiuose skyriuose mokosi 232 vaikai: I skyriuje – 55, II – 37, III – 51, IV – 35, V – 34, VI – 20. Iš jų antramečių buvo 51, trečiamečių – 2. Iš lankančių mokyklą mokinių 6 buvo 15 metų amžiaus⁷⁴.

1943 m. lapkričio 7 d. statistinėse žiniose nurodyta, kad Gelvonų pradžios mokykla, be savo mūrinio pastato su 192 m² ploto klasėmis, 52 m² sale, dviem 30 m² kambariais ir vieno buto su trimis kambariais ir 45 m² ploto virtuve, dar nuomoja 74 m² ploto patalpas dviem klasėms ir 33 m² ploto dviejų kambarių butą su virtuve mokytojui.

Tuo metu mokytojų buvo šeši – du vyrai ir keturios moterys. Mokinių buvo 192: I skyriuje 40, II – 37, III – 28, IV – 27, V – 38 ir VI – 22. Iš jų antramečių – 43, trečiamečių – 11. Tarp jų 6 buvo 15 metų, 2 – 16 metų. Dėl karo pasunkėjus gyvenimo sąlygoms, mokyklos nelankė 55 vaikai⁷⁵.

Dar siaučiant karo audrai, naujieji mokslo metai Gelvonuose prasidėjo 1944 m. spalio 2 d. Veikė 4 komplektai, dirbo 4 mokytojai. Tais metais mokėsi 133 mokiniai: I skyriuje – 41, II – 32, III – 38, IV – 22. 1945–1946 m. m. I skyriuje buvo 58, II – 23, III – 27, IV – 23. Iš viso buvo 131 mokinys, bet mokslo metų pabaigoje sumažėjo iki 101. Į aukštesnį skyrių buvo perkelti 76, antriems metams palikti 23, pataisas gavo 3 mokiniai⁷⁶. 1945–1946 m. m. mokyklos vedėju dirbo Petras Isakevičius, 24 m. amžiaus, baigęs Ukmergės mokytojų seminarijos 4 kursus, turėjęs 3 metų pedagoginio darbo stažą; mokytojais – Petras Skominas, 24 m. amžiaus, baigęs tos pačios mokytojų seminarijos 3 kursus, dirbantis mokytoju antrus metus, Marija Vasiliauskaitė, 24 m. amžiaus, baigusi keturis mokytojų seminarijos kursus, dirbanti pedagoge ketvirtus metus, ir Honorata Kulpavičiūtė, 25 m. amžiaus, baigusi Ukmergės mokytojų seminarijos keturis kursus, dirbanti mokytoja penktus metus⁷⁷.

Juknionių pradžios mokykla

Atsižvelgdamas į vietos gyventojų prašymus, apskrities pradžios mokyklų inspektorius 1925 m. lapkričio 26 d. rašte Švietimo ministerijai paprašė leidimo Juknonyse atidaryti mokyklą, kaip tai buvo numatyta mokyklų tinklo projekte. Mokyklos rajoną sudarė 681 gyventojas ir 124 mokyklinio amžiaus vaikai. Gelvonų savivaldybei sutikus išlaikyti mokyklą, ji buvo atidaryta, išnuomavus patalpas 1925 m. statytame mediniame name. Klasės dydis buvo 34,5 m².

1926 m. vasario 5–rugsėjo 1 d. mokyklos vedėja dirbo Eleonora Tareilienė (Zaganavičiūtė), gimusi 1904 m. vasario 28 d. Kybártuose. 1921–1925 m. ji mokytoja-vo Vilkaviškio apskrities Simanėliškių ir Alvito mokyklose, nuo 1926 m. – tos pat apskrities kitose vietovėse: Bugieniuose, Pīlviškiuose, Virbālyje, Kybártuose⁷⁸. Kitais mokslo metais Juknionių mokyklos vedėja dirbo Stasė Lapinskienė (Mikalkevičiūtė), gimusi 1902 m. lapkričio 20 d. Petrapilyje, 1926 m. baigusi Kauno „Sau-

⁷³ Mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, b. 2, l. 246.

⁷⁴ Min. dok., *ten pat*, b. 19, l. 32.

⁷⁵ Min. dok., *ten pat*, f. R-629, ap. 1, b. 799, l. 30.

⁷⁶ 1944–1945 m. m. mokyklos statistinė ataskaita, *ten pat*, f. R-762, ap. 6, b. 20, l. 202.

⁷⁷ 1945–1946 m. m. mokyklos statistinė ataskaita, *ten pat*, b. 87, l. 76.

⁷⁸ E. Tareikienės įskaitos kortelė, *ten pat*, f. 391, ap. 10, b. 15 268.

lės“ mokytojų seminariją, vėliau mokytojavusi Ukmergės apskrityje – Barzdžiū, Mančiūšėnų, Daubariškių mokyklose⁷⁹. 1927 m. lapkričio 1 d. ją pakeitė Marija Pauliukonytė (gim. 1903 m. Ukmergės apskr., Taujėnų vls. Lāviškio k.), 1926 m. baigusi dvejų metų mokytojų kursų Ukmergėje; 1927 m. ji baigė Kėdainių mokytojų seminarijos trečią kursą, 1929 m. rugsėjo 1 d. persikėlė į Žuklius⁸⁰. Jos vietoje čia kurį laiką dirbo Pranas Vasiliauskas, netrukus iškeltas į Liūkonius⁸¹.

Nuo 1929 m. gruodžio 16 d. iki 1935 m. rugsėjo 1 d. Juknonyse dirbo Marija Vasiliauskaitė⁸² (gim. 1908 m. liepos 19 d. Vilkaviškio apskr., Keturvalakių vls. Beržinių k.). 1929 m. jai buvo Švietimo ministerijos pripažintas pradžios mokyklų mokytojo cenzas. 1935–1938 m. Juknionių mokykloje mokytojavo Jurgis Gruodys (gim. 1908 m. liepos 20 d. Zarasų apskr., Tiltiškių vls. Zablackų k.), 1928 m. baigęs Kaucho Simono Daukanto mokytojų seminariją, prieš tai dirbęs Ūžventyje, Bagaslaviškyje, o nuo 1938 m. – Butkūnų, Šiōžinių mokyklose⁸³.

1937 m. gruodžio 14 d. mokyklą aplankęs inspektorius ją rado išikūrusią namė, statytame 1934 m. Apyskaitoje jis rašė:

„Mokykla vieno komplekto. Butas jai samdomas pas ūkininką, mokyklos reikalams kaip kaime, visai geras: naujas, šviesus, gerai įrengtas. Čia yra ir mokytojui butas. Namu savininkas – kitame name“⁸⁴.

1938 m. spalio 1 d. į Juknionius grįžo S. Lapinskienė ir mokytojavo čia karo ir pokario metais.

Mokykla buvo vieno komplekto, keturių skyrių. Mokslas vyko dviem semestrais. Antai 1939 m. pavasario–rudens semestre mokėsi 24 mokiniai, o žiemos – 51. Nuo 1926 m. vaikai buvo mokomi rankų darbų. Mokyklos bibliotekoje 1931 m. buvo 22 knygos, mokinių – 65. 1939 m. jau buvo 254 knygos, beturčiams vaikams – 93 vadėliai. Mokiniai buvo surinkę augalų kolekciją. 1939 m. lapkričio 16 d. apsilankęs inspektorius gerai įvertino mokinių lankomumą ir žinias, taip pat ir tai, kad mažai buvo antramečių.

1940–1941 m. m. mokykla užbaigė turėdama 78 mokinius, iš kurių 42 perkėlė į aukštesnę klasę, 8 paliko antriems metams, 28 gavo pataisas; 14 mokinių baigė keturis skyrius.

1942 m. sausio 1 d. statistinėse Juknionių mokyklos žiniose nurodyta, kad mokykloje yra 73 mokiniai: I klasėje – 21, II – 17, III – 19, IV – 16, iš jų antramečių – 9, trečiamečių – 1; 21 vaikas mokyklos nelankė. Mokyklos pastatas buvo samdomas (klasė – 46,78 m²), dviejų kambarių butas mokytojai (34,73 m²) taip pat samdomas⁸⁵.

1942–1943 m. m. mokyklos statistinėse žiniose nurodyta, kad tais metais mokyklą lankė 61 mokinys, iš kurių I skyriuje 17, II – 19, III – 13, IV – 12; 6 buvo antramečiai. Nelankė 28 vaikai – sirgo ir neturėjo materialinių galimybių⁸⁶.

1943 m. lapkričio 8 d. statistinėse žiniose rašoma, kad vasarą mokyklą lankė 23 pirmojo skyriaus mokiniai, o rudens–žiemos semestre mokėsi 32 2–4 skyrių mokiniai. Iš jų 12 antramečių

⁷⁹S. Lapinskienės įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 8209.

⁸⁰M. Jakučiūnienės įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 5175.

⁸¹P. Vasiliausko įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 16 346.

⁸²M. Vasiliauskaitės įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 16 324.

⁸³J. Gruodžio įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 4606.

⁸⁴Min. dok., *ten pat*, ap. 3, b. 1723, l. 187–188.

⁸⁵Min. dok., *ten pat*, f. 1690, ap. 2, b. 19, l. 392.

⁸⁶Min. dok., *ten pat*, l. 389.

ir 3 trečiamečiai. 29 vaikai mokyklos nelankė dėl ligų ir apavo bei drabužių neturėjimo⁸⁷.

1944 m. spalio 2 d. Juknonysė prasidėjo naujieji mokslo metai. Mokėsi 69 mokiniai: I skyriuje 41, II – 7, III – 15, IV – 6. Antriems metams palikta 13 mokinių⁸⁸. 1945–1946 m. m. mokyklą lankė 85 mokiniai: I skyrių – 42, II – 14, III – 15, IV – 14. Perkelta į aukštesnį skyrių 29, pataisas gavo 39, antriems metams paliko 11. Tais metais, kaip ir anksčiau, mokyklos vedėja dirbo S. Lapinskiene⁸⁹.

5 lentelė

Juknionių mokyklos mokinių ir ją baigusiųjų skaičius 1929–1940 metais

Metai	Mokinių skaičius	Mokyklą baigė
1929	–	4
1930	–	–
1931	49	5
1932	–	4
1933	44	4
1934	45	4
1935	79	9
1936	68	–
1937	–	7
1938	49	11
1939	84	12
1940	75	–

Keižionių pradžios mokykla

Įkurta 1927 m. sausio 1 d. Pirmasis jos vedėjas buvo Jonas Blažaitis (gim. 1902 m. rugsėjo 13 d. Marijampolės apskr., Veiverių vls. Pākeklio k.). 1925 m. jis baigė Veiverių dvejų metų mokytojų kursus ir nuo lapkričio 1 d. dirbo Motiejūnų pradžios mokyklos vedėju. J. Blažaitis Keižionysė mokytojavo iki 1940 m. rugsėjo 1 d., o vėliau persikėlė į Kavarską. Jis buvo apdovanotas Lietuvos kariuomenės savanorio ir Lietuvos Nepriklausomybės 10-mečio medaliu⁹⁰. Antrąją mokytoja nuo 1927 m. rugsėjo 1 d. čia dirbo Liudvika Milvydaitė (gim. 1904 m. rugsėjo 22 d. Šiaulių apskr. Gruzdžių k.), 1926 m. baigusi dvejų metų Veiverių mokytojų kursus. 1928 m. lapkričio 11 d. ji buvo perkelta į naujai steigiamą Kernaviškių pradžios mokyklos komplektą Perelozų kaime. 1930 m. birželio 22 d. ji ištekojo už Jono Blažaičio. Nuo 1932 m. sausio 1 d. dirbo Keižionysė. Mirė 1935 m. vasario 20 d.⁹¹

Nuo 1928 m. lapkričio 1 d. iki 1929 m. balandžio 28 d. Keižionyse mokytojavo Jonas Stepukas (gim. 1908 m. birželio 19 d. Ukmergės apskr., Kavarsko vls. Sirvidų k.). Jis 1927 m. buvo baigęs Lietuvos katalikų mokytojų sąjungos dvejų metų kursus mokytojams Ukmergėje. 1929–1930 m. atlikęs karinę tarnybą, dirbo Kernaviškėse, o nuo 1931 m. – Šiaulių apskrities mokyklose⁹². Nuo 1929 m. lapkričio 11 d. iki 1931 m. lapkričio 16 d. Keižionyse mokytojavo Stasė Starkienė (Dambrauskaitė) (gim. 1908 m. vasario 25 d. Ukmergės apskr., Pagirio vls. Žižmių k.),

⁸⁷ Min. dok., *ten pat*, f. R-629, ap. 1, b. 799, l. 35.

⁸⁸ 1944–1945 m. m. mokyklos statistinė ataskaita, *ten pat*, f. R-762, ap. 6, b. 20, l. 177.

⁸⁹ 1945–1946 m. m. mokyklos statistinė ataskaita, *ten pat*, b. 87, l. 63.

⁹⁰ J. Blažaičio įskaitos kortelė, *ten pat*, f. 391, ap. 10, b. 1661.

⁹¹ L. Blažaitienės įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 1658.

⁹² J. Stepuko įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 14-006.

1929 m. baigusi Kauno „Saulės“ mokytojų seminariją. Nuo 1931 m. ji mokytojavo Ukmergėje, Kuronyse, Pagirijė⁹³.

1930 m. birželio 28 d. apsilankęs inspektorius K. Gudavičius rado, kad vienas mokyklos komplektas veikė Keižionių dvare, o kitas buvo kaime nuomojamame name, kur mokė S. Dambrauskaitė. Lankymo apyskaitoje inspektorius įrašė:

„Patirta, kad vaikai Keižionių mokykloje mokomi ir auklėjami pavyzdingai, nes yra mandagūs, daugumoje švarūs, ypač antrame komplekte, ir linksmi. Pirmajame komplekte, kur dirba mokyklos vedėjas, yra darbo klasė. Ją veda mokyklos vedėjas. Patikrinti darbo klases mokinių rankdarbiai, kurių šioje mokykloje iš faneros ir kartonažo yra gan gražių išdirbinių. Mokyklos knygynėlis įrištas ir pavyzdingai sutvarkytas. Be to, Keižionių pradžios mokykla yra pirmoji, kuri pavyzdingai tvarko mokyklos žemę. Čia jau įvesti bandomieji laukeliai, mokiniai supažindinami su žemės ūkiu, tvarkomas sodas ir stropiai rūpinamasi mokyklos turtu, ginamos jos teisės. Už pavyzdingą mokyklos tvarkymą, jos teisių gynimą vedėjui J. Blažaitiui reiškiu pagyrimą“⁹⁴.

Prisimindamas Keižionių mokyklą, jau Gruzdžiuosė 1940 m. gruodžio 5 d. autobiografijoje J. Blažaitis rašė:

„Šioje mokykloje dirbau iki 1940 m. rugsėjo 1 d. Nors ši mokykla yra krašto apskrities užkampyje, prie blogo susisiekimo, bet aš ją, o ypač mokinius, labai mylėjau. Tai buvo antroji mano tėviškė. Čia 1930 m. apsigedžiau, čia 1935 m. mirė mano žmona, palikdama mane su maža dukrele“⁹⁵.

Suremontavus mūrinius dvaro, statyto 1912 m., pastatus, abu komplektai įsikūrė vienoje vietoje, kur buvo dvi (40 ir 31 m² ploto) klasės ir mūriniai bei mediniai pastatai ūkio reikalams.

1928 m. buvo įsteigta darbo klasė, įsigyti darbo įrankiai. Vaikai buvo mokomi kartonažo, knygrišybos, medžio apdirbimo, mezgimo, siuvimo darbų, lipdymo. Nuo 1927 m. buvo rašoma mokyklos kronika, renkamos augalų kolekcijos. Mokyklos apylinkė buvo nutautėjusi, dalis gyventojų kalbėjo lenkiškai. Mokykloje telkėsi tautiškos organizacijos, čia vykdavo paskaitos, Vilniaus užgrobimo, Lietuvos ir Latvijos nepriklausomybės paskelbimo, Kariuomenės dienos minėjimai. Vakarų metu buvo vaidinami nedideli scenos veikalėliai. 1929 m. gruodžio 25 d. įvyko vakaras, kuriame mokytojai J. Blažaitis ir S. Dambrauskaitė su vaikais suvaidino „Neklaužadą Kazytę“ ir „Dūšeles“. Vakare dalyvavo 110 žmonių⁹⁶.

1930 m. mokyklos bibliotekoje tebuvo 5 knygos, 1939 m. – 234, neturtintiems mokiniams vadovėlių – 124, mokymo priemonių – 10.

⁹³S. Dambrauskaitės-Starkienės įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 1500.

⁹⁴Min. dok., *ten pat*, ap. 3, b. 1502, l. 205–206.

⁹⁵Min. dok., *ten pat*, f. R-762, ap. 2, b. 65, l. 4.

⁹⁶1930 m. birželio 28 d. mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, f. 391, ap. 3, b. 1502, l. 205–206.

Nuo 1935 m. rugsėjo 1 d. iki 1940 m. spalio 1 d. antrąją mokytoją buvo Elžbieta Černeckaitė (gim. Marijampolės apskr., Veiverių vls. Júodbūdžio k.), 1934 m. baigusi Kauno ŠŠŠ kongregacijos mergaičių mokytojų seminariją⁹⁷.

6 lentelė

Keižionių mokyklos mokinių ir ją baigusiujų skaičius 1930–1940 metais

Metai	Mokinių skaičius	Baigė
1930	70	–
1931	–	3
1932	–	4
1933	76	4
1934	65	6
1935	89	7
1936	84	12
1937	–	9
1938	82	6
1939	91	12
1940	89	–

Nuo 1940 m. rudens Keižionyse dirbo Ignas Jurkonis (gim. 1920 m. gruodžio 5 d. Seinų apskr., Léipalingio vls. Dulgininkų k.), baigęs gimnaziją ir 1940 m. kursus jaunesniojo mokytojo cenzui įgyti Ukmergėje. Nuo 1941 m. rugsėjo 15 d. jis buvo mokyklos vedėjas. Atleistas iš Keižionių mokyklos, nuo 1942 m. balandžio 1 d. jis grįžo į tėviškę ir dirbo Didžiásalio mokyklos vedėju⁹⁸. 1940–1941 m. Keižionyse mokytojavo Antanas Pocius (gim. 1917 m. sausio 1 d.), baigęs Raseinių gimnaziją ir Vilniuje 1940 m. vasaros kursus jaunesniojo mokyklos mokytojo cenzui įgyti⁹⁹.

1941 m. sausio 1 d. statistikos žiniomis, mokyklą lankė 99 vaikai (iš kurių 28 mokėsi pavasario semestre). I skyriuje buvo 39, II – 28, III – 18, IV – 14. Iš jų antramečių buvo 39. Mokyklos patalpos buvo savos, mūriniame name, kuriame buvo dvi 85 m² ploto klasės ir dviejų kambarių su virtuve butas mokytojui. Dirbo du mokytojai¹⁰⁰.

1942 m. vasario 11 d. aplankęs mokyklą inspektorius apyskaitoje nurodė, kad mokyklą lanko 69 mokiniai: I skyrių – 9, II – 29, III – 18, IV – 13. Pavasario semestre mokėsi 28 mokiniai. Klasės buvo erdvios ir šviesios, bet šaltos. Mokytojais dirbo I. Jurkonis ir Petras Sudeikis (gim. 1923 m. spalio 21 d. Ukmergėje). Jis buvo baigęs 7 kl. gimnazijos ir mokytojų kursus. Nuo 1942 m. rudens jis mokytojavo Motiejūnuose¹⁰¹.

1943 m. mokyklos statistinėse žiniose nurodyta, kad mokykloje yra 94 mokiniai: I skyriuje – 47, II – 13, III – 20, IV – 14. Pavasario semestre mokėsi 33 vaikai, antramečių buvo 16, trečiamečių – 2. Lietuvių mokinių buvo 63, lenkų – 9 ir 1 rusas. Mokyklos nelankė 24 vaikai dėl apavo ir drabužių stokos. 1942–1944 m. m. mokytojais dirbo Marijonas Nekrašas ir jo žmona¹⁰².

Keižionių pradžios mokykloje 1944 m. mokslas prasidėjo spalio 2 d. Mokėsi 101 mokiny: I skyriuje – 31, II –

⁹⁷ E. Černeckaitės įskaitos kortelė, *ten pat*, ap. 10, b. 2649.

⁹⁸ I. Jurkonio įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 6018.

⁹⁹ A. Pocius įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 11 784.

¹⁰⁰ Min. dok., *ten pat*, f. 1690, ap. 2, b. 19, l. 387.

¹⁰¹ Mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, b. 2, l. 88.

¹⁰² Min. dok., *ten pat*, f. R-629, ap. 1, b. 799, l. 39.

32, III – 25, IV – 13. Veikė du komplektai, dirbo du mokytojai, vedėjas buvo Jonas Palaima (gim. 1921 m. sausio 20 d.)¹⁰³. 1945–1946 m. m. Keižionyse mokėsi 75 vaikai: I klasėje – 18, II – 22, III – 22, IV – 13. Į aukštesnį skyrių buvo perkelti 31, antriems metams palikti – 36, 2 gavo pataisais¹⁰⁴.

Kernaviškių pradžios mokykla

Ji įkurta plečiant mokyklų tinklą apskrityje. Dar 1926 m. lapkričio 9 d. Švietimo ministerija raštu II rajono Ukmergės apskrities inspektoriumi nurodė daryti žygius, kad nuo 1927 m. sausio 1 d. būtų įkurtos 6 naujos mokyklos, tarp jų buvo išvardintos dvi iš Gelvonų valsčiaus – Keižionių ir Kernaviškių¹⁰⁵.

Kernaviškių mokyklos vedėju nuo 1927 m. sausio 10 d. buvo paskirtas Romualdas Augūnas (gim. 1908 m. gruodžio 2 d. Ukmergės apskr., Pabaisko vls. Raguvės k.), 1926 m. baigęs Ukmergės mokytojų kursų¹⁰⁶. Nuo 1928 m. lapkričio 1 d. iš Keižionių buvo atkelta į naujai steigiamą Kernaviškių mokyklos Perelozų kaimo komplektą Liudvika Blažaitienė (Milvydaitė). Nuo 1932 m. sausio 1 d. ji vėl persikėlė į Keižionių¹⁰⁷.

1930 m. birželio 28 d. inspektorius, aplankęs Kernaviškių mokyklą, pastebėjo, kad mokyklos namas valdiškas, klasė šviesi, bet apleista, už tai mokyklos vedėjui pareiškė papeikimą. Lankymo apyskaitoje buvo ir daugiau kritiškų pastebėjimų, kurie atskleidė, kokiomis sąlygomis teko dirbti mokytojui. Inspektorius rašė:

„Mokytojas Romualdas Augūnas gyvena klasėje. Tarp klasės ir gyvenamojo buto pečius gerokai aptrupėjęs, nešvarus, paklodės ir poros spintų siena. Kampe juodo darbo stalas, viduryje klasės trys eilės mokiniams sėdėti suolų, dulkių sluoksniu pridengtų. Bendras mokyklos įspūdis blogas, klasėje stoka švaros. Mokiniai nedrausmingi“¹⁰⁸.

Nuo 1930 m. lapkričio 11 d. R. Augūnas vienerius metus tarnavo kariuomenėje, o po to grįžo atgal. 1931 m. vasario 1 d. jis buvo nukeltas į Trākų apskritį, kur mokytojavo Antanaičių ir Antakalnio mokyklose. R. Augūnui tarnaujant kariuomenėje, Kernaviškių mokyklos vedėju dirbo Jonas Stepukas (gim. 1908 m. birželio 19 d. Ukmergės apskr., Kavarsko vls. Sirvidų k.), 1927 m. baigęs Lietuvos katalikų mokytojų sąjungos dvejų metų kursų Ukmergėje, po to mokytojavęs Keižionysė, o nuo 1931 m. – Šiaulių apskrities mokyklose¹⁰⁹.

Nuo 1932 m. sausio 1 d. Perelozų komplekte dirbo atsikėlęs iš Dubingių Mykolas Marčiulionis (gim. 1900 m. rugsėjo 30 d. Marijampolės apskr., Veiverių vls. Girininkų k.), 1924 m. baigęs Marijampolės mokytojų seminarijos du kursus ir mokytojavęs Alytaus apskrityje. Nuo 1934 m. balandžio 1 d. iki 1935 m. spalio 1 d. jis buvo Kernaviškių mokyklos vedėju, vėliau mokytojavo Rokiškio ir Vilkaviškio apskrityse¹¹⁰.

Nuo 1935 m. spalio 1 d. iki 1937 m. rugsėjo 1 d. Kernaviškių mokyklos vedėju dirbo Stanislovas Jakučiūnas, kilęs iš

¹⁰³ 1944–1945 m. m. mokyklos statistinė ataskaita, *ten pat*, f. R-762, ap. 6, b. 20, l. 183.

¹⁰⁴ 1945–1946 m. m. mokyklos statistinė ataskaita, *ten pat*, b. 87, l. 74.

¹⁰⁵ Min. dok., *ten pat*, f. 391, ap. 3, b. 985, l. 302.

¹⁰⁶ R. Augūno įskaitos kortelė, *ten pat*, ap. 10, b. 592.

¹⁰⁷ L. Blažaitienės įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 1658.

¹⁰⁸ Min. dok., *ten pat*, ap. 3, b. 1502, l. 58.

¹⁰⁹ J. Stepuko įskaitos kortelė, *ten pat*, ap. 10, b. 14 006.

¹¹⁰ M. Marčiulionio įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 9173.

Stavarýgalos kaimo. Jis 1924 m. baigė Ukmergės gimnaziją, 1928 m. išlaikė Švietimo ministerijos egzaminų komisijoje vidurinės mokyklos mokytojo cenzo egzaminus. 1929–1935 m. mokytojavo Smailių, Vinkšnabrasčio, Rudakių, o nuo 1937 m. Mūsųninkų, Júodšilių, Naujòsios Vðlnios, Vðlniaus miesto mokyklose¹¹¹. Kernaviškių mokyklos vedėjas nuo 1937 m. rugsėjo 1 d. dirbo Irena Rutkauskaitė, gimusi 1914 m. rugsėjo 30 d. Marijampolėje, prieš tai nuo 1934 m. rudens mokytojavusi Perelòzų komplekte. Nuo 1939 m. ji tęsė pedagoginę veiklą Mediniuose, Veiveriuosė, Marijampolėje¹¹². 1937 m. rugsėjo–gruodžio mėn. Perelòzuose dirbo Petronėlė Kinertienė, gimusi 1892 m. vasario 2 d. Varėnoje. Mokytojauti ji pradėjo dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą Trákų apskrities lietuviškose mokyklose¹¹³. Nuo 1938 m. sausio 1 d. Perelòzų komplekte mokytojavo Alicija Kušeliauskaitė¹¹⁴. Nuo 1939 m. Perelòzų kompleksas tapo atskira mokykla.

Pirmasis mokyklos komplektas kurį laiką buvo įsikūręs Kernaviškiuose 28 m² ploto klasėje nuosavame mediniame name, statytame 1905 m. ir reikalingame remonto. 1934 m. jis buvo perkeltas į Padaigų kaimą, kur išnuomotame 1932 m. statybos name buvo 48 m² ploto klasė. Antrasis komplektas Perelòzų kaime buvo 1911 m. statybos name, turėjo dvi 78 m² ploto klases. Perelòzai buvo senas rusų sentikių kaimas ir mokinių daugumą sudarė rusų tautybės vaikai. Nors ir buvo įvestas privalomasis mokymas, 1933 m. mokyklos čia nelankė 10, o 1934 m. – 14 vaikų. Mokyklų inspektoriaus apyskaitose parašyta, kad tai „dėl ekonominių sunkumų“¹¹⁵. Iš tikrųjų beveik visose Gelvonų valsčiaus mokyklose buvo nemažai neturtingų tėvų vaikų. Mokyklų tėvų komitetams tarpininkaujant, apskrities ir valsčiaus savivaldybės beveik kasmet skirdavo nedideles sumas pinigų neturtingų tėvų vaikams vadovėliams ir sąsiuviniams įsigyti.

Kernaviškių mokykloje kasmet vykdavo valstybinių švenčių minėjimai, paskaitos, vakarai su vaidinimais. 1930 m. sausio 12 d. buvo suvaidintas veikalėlis „Močiutė ir anūkas“, organizuotas L. Blažaitienės, 1936 m. balandžio 28 d. parodytas spektaklis „Jaunikis iš Kauno“.

Augo ir mokyklos biblioteka – 1930 m. joje buvo 69 knygos, o 1939 m. – 260 knygų, 53 vadovėliai neturtingiems vaikams mokytis.

Nuo 1928 m. mokiniai buvo mokomi rankų darbų – karpymo, siuvinėjimo, drožinėjimo.

7 lentelė

Kernaviškių mokyklos mokinių ir ją baigusiujų skaičius 1930–1939 metais

Metai	Mokinių skaičius	Mokyklą baigė
1930	92	6
1931	–	1
1932	–	–
1933	90	5
1934	110	–
1935	–	–
1936	121	7
1937	–	3
1938	83	8
1939	77	–

¹¹¹ S. Jakučiūno įskaitos kortelė, *ten pat*, ap. 10, b. 5174.

¹¹² I. Rutkauskaitės įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 12 929.

¹¹³ P. Kinertienės įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 6984.

¹¹⁴ A. Kušeliauskaitės įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 8454.

¹¹⁵ 1933 m. vasario 13 d. mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, ap. 3, b. 1619, l. 115–116.

Kulniškių pradžios mokykla

Įkurta 1911 m. spalio 11 d., veikė ir Pirmojo pasaulinio karo metais. 1917–1921 m. joje mokytojavo Vaclovas Čižiūnas, gimęs 1900 m. sausio 13 d. Kulniškiuose. Kaip jis vėliau rašė savo autobiografijoje, pradžios mokslą išėjo jo tėvo pastangomis įkurtoje to paties sodžiaus rusų pradžios mokykloje. 1915 m. jis baigė rusų aukštesnės pradžios mokyklos dvi klases, 1918 m. – vokiečių įsteigtus mokytojų kursus Širvintosė, o 1919 m. vasarą lankė mokytojų kursus Kaune. Dar 1917 m. gruodžio 1 d. okupacinės vokiečių valdžios inspektoriaus jis buvo paskirtas dirbti mokytoju Kulniškių mokykloje. Šioms pareigoms jį skyrė ir kurį laiką gyvavusios Širvintų apskrities pradžios mokyklų instruktorius B. Barzdaitis, o tą teritoriją perėmus Ukmergės apskriviai – instruktorius Geniušas¹¹⁶. Kovų su Lenkija metu Kulniškiai atsidūrė už demarkacijos linijos ir mokykla veikė labai sunkiomis sąlygomis. 1920 m. balandžio mėn. rašte Pradžios mokyklų departamento direktoriui V. Čižiūnas rašė, kad paskutinę algą jis gavo 1919 m. rugsėjo mėnesį, susirgęs įklimpo į skolas, bet, nežiūrint tų bėdų, jis jau šiais metais dirba trečias mėnuo ir jo mokykla yra vienintelė veikianti Širvintų apskrityje. Ukmergės apskrities pradžios mokyklų instruktorius S. Česiūnas 1919 m. algą po 400 auksinų per mėnesį jam išmokėjo tik 1920 m. gegužės mėnesį, o 1920 m. algai sumokėti neturėjo lėšų¹¹⁷. Gelvonų valsčiuje iki 1921 m. rudens vaikai mokėsi tik Kulniškiuose ir Stavarýgaloje.

1921 m. kovo 9 d. Kulniškių mokykloje apsilankęs instruktorius konstatavo, kad V. Čižiūnas pamokas veda gyvai, jam netrūksta nei uolumo, nei gabumų, tik gal kiek metodikos žinių. Gerai įvertinus darbą, V. Čižiūnas buvo perkeltas į valsčiaus centrą. Jis buvo vienas šaulių būrio kūrėjų. 1923–1939 m. dirbo Kaune, studijavo universitete, aktyviai dalyvavo mokytojų profsąjungos veikloje. Nuo 1939 m. dirbo Ukmergėje, mokytojų seminarijoje. Už patriotizmą ir sovietų valdžios kritiką buvo kalinamas Ukmergės ir Kauno kalėjimuose. 1942 m. dirbo Švietimo valdyboje Kaune.

Nuo 1921 m. rugsėjo 1 d. Kulniškiuose dirbo Antanina Dzikaitė (gim. 1900 m. balandžio 25 d. Kėdainių apskr., Josvainių vls.). 1919 m. ji mokėsi dar vokiečių įsteigtuose mokytojų kursuose, vėliau dirbo Kruopiuosė, Pilsupyje¹¹⁸. Nuo 1923 m. rugsėjo 1 d. vienerius metus Kulniškiuose mokytojavo Aleksandra Galvanauskienė (Slučkaitė), gimusi 1902 m. kovo 31 d. Raguvoje, 1927 m. baigusi mokytojų kursus Ukmergėje ir mokytojavusi Traūpyje, Širvintosė, Ukmergėje¹¹⁹.

1924–1925 m. Kulniškiuose pirmus metus mokytojavo Bronius Čižiūnas (gim. 1902 m. vasario 7 d. Kulniškių k.), baigęs Ukmergės gimnazijos šešias klases¹²⁰. 1925 m. sausio 15 d. mokykloje apsilankęs inspektorius rado veikiančius tris skyrius, kuriuos lankė 36 mokiniai. Pirmas skyrius buvo laikinai panaikintas, vietoje jo, tėvų pageidavimu, įkurtas ketvirtas skyrius, kad vaikai galėtų išeiti visą pradžios mokyklos kursą. Be to, mokiniai buvo mokomi lipdymo, drožinėjimo. Mokyklos patalpa buvo samdoma, švari, bet tamsoka. Trūko būtiniausio inventoriaus. Buvo tik 11 triviečių suolų, kuriuose sėdėjo po keturis mokinius¹²¹.

¹¹⁶ V. Čižiūno įskaitos kortelė, *ten pat*, f. 391, ap. 10, b. 2815.

¹¹⁷ Min. dok., *ten pat*, ap. 3, b. 177, l. 90.

¹¹⁸ A. Dzikaitės įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 1250.

¹¹⁹ A. Galvanauskienės įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 3863.

¹²⁰ V. Čižiūno tarnybos lapas, *ten pat*, f. 1690, ap. 1, b. 11, l. 194–200.

¹²¹ Min. mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, f. 391, ap. 3, b. 1419, l. 48–49.

Nuo 1927 m. lapkričio 1 d. Kulniškių mokyklos vedėju buvo Antanas Dilys, baigęs Ukmergės gimnazijos keturias klases. Nuo 1923 m. jis dirbo Pānotėnių, Stakaučiznos pradžios mokyklose. 1927 m. susirgo, gydėsi ir 1928 m. rugpjūčio 23 d. mirė¹²².

Pāvytinės kaime įkūrus antrąjį kompleksą, jame nuo 1927 m. gruodžio 15 d. dirbo Jonas Šleiny, gimęs 1905 m. birželio 25 d. Kulniškių kaime. Nuo 1929 m. rudens jis mokytojavo Kėdainių, Mažeikių ir Panevėžio apskričių mokyklose¹²³. Nuo 1928 m. rugsėjo 1 d. Kulniškiuose dvejus metus vedėja, o vėliau mokytoja dirbo Ona Lanskoronskytė (gim. 1899 m. birželio 5 d. Biržų apskr., N. Radviliškio vls. Zasiškių k.). Ji 1924 m. baigė Biržų gimnaziją ir vasaros pedagoginius kursus Marijampolėje, vėliau mokytojavo Daubariškių ir Pabaisko mokyklose. 1928 m. gegužės 27 d. išteko už Vaclovo Piesleko. Nuo 1930 m. ji ilgai dirbo Pāvytinės komplekte, net karo ir pokario metais¹²⁴.

1929–1930 m. m. Kulniškiuose mokytojavo Albina Žilinskaitė. Nuo 1930 m. lapkričio 6 d. mokyklos vedėju dirbo Bronius Žebrauskas (gim. 1903 m. lapkričio 9 d. Vilkaviškio apskr., Pilviškių vls. Ūžpilvių k.), 1925 m. baigęs Aukštadvario dvejų metų mokytojų kursų ir mokytojavęs Stakliškėse, Šventupyje, 1941–1944 m. jis dirbo Vinkšnabrastyje¹²⁵.

1940 m. rugsėjo 11 d. Kulniškių mokyklos vedėju buvo paskirtas Juozapas Pulkauninkas (gim. 1902 m. kovo 30 d. Ukmergės apskr., Pabaisko vls. Mielinių k.), 1926 m. baigęs dvejų metų mokytojų kursus Ukmergėje. 1927–1940 m. jis dirbo Mančiūšėnuose, Žukliuose, o nuo 1942 m. rugsėjo 1 d. kartu su žmona – Daumantiškiuose¹²⁶.

Mokyklos lankymo nuo 1930 m. apskaitos rodo, kad tuo metu abu komplektai turėjo po keturis skyrius, mokoma buvo dviem semestrais. Pavasario semestrą lankydavo pirmo ir ketvirto skyriaus mokiniai, kurie rengdavosi baigiamiesiems egzaminams. Nežiūrint mokytojų pastangų, daug mokinių anksti nustodavo lankyti mokyklą dėl pavasario ūkio darbų ir ganiavos, ypač neturtingųjų vaikai, nes jie buvo anksti ūkininkų pasamdomi.

Mokykla ilgus metus buvo įsikūrusi tose pat samdomuose namuose. 1939 m. Kulniškių kompleksas turėjo 43 m² klasę, Pāvytinės kompleksas buvo 1923 m. statytame name ir turėjo 44 m² klasę.

1938 m. mokyklai išlaikyti buvo išleista 9 621,90 Lt. Švietimo ministerija skyrė 7 797,05 Lt, daugiausia mokytojų algoms, apskrities savivaldybė – 98,55 Lt, valsčiaus savivaldybė – 1 376 Lt, nuomojamoms patalpoms, sargams, šviesai, ūkio išlaidoms apmokėti iš kitų šaltinių dar gauta 360,30 Lt¹²⁷.

1932 m. mokyklos bibliotekoje buvo tik 70 knygų. Laikui bėgant, jų gausėjo. Daugiausia lėšų tam reikalui skirdavo Švietimo ministerija. 1939 m. joje jau buvo 388 knygos, neturtingiems mokiniams – 105 vadovėliai.

Nuo 1938 m. mokykloje buvo rašoma kronika. Visą laiką buvo organizuojamos ekskursijos po apylinkes ir miškus, vykdavo paskaitos, vakarai. 1934 m. gruodžio 26 d. O. Pieslekienė surengė šeimyninį vakarą, kuriame buvo suvaidintas veikalas „Paukštvanagis“, deklamuoti eilėraščiai, paminėta Lietuvos kariuomenės šventė.

¹²² A. Dilio įskaitos kortelė, *ten pat*, f. 391, ap. 10, b. 3244.

¹²³ J. Šleinio įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 14 875.

¹²⁴ O. Lanskoronskytės įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 11 607.

¹²⁵ B. Žebrausko įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 17 319.

¹²⁶ J. Pulkauninko įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 12 055.

¹²⁷ Kulniškių mokyklos apyskaita, 1938 m. pilietinių metų apyskaita, *ten pat*, f. 1690, ap. 1, b. 15, l. 353–354.

8 lentelė

Kulniškių mokyklos mokinių ir ją baigusiujų skaičius 1930–1939 metais

Metai	Mokinių skaičius	Mokyklą baigė
1930	48	–
1931	–	2
1932	135	4
1933	89	8
1934	89	3
1935	80	10
1936	115	8
1937	–	4
1938	106	15
1939	87	7

1940–1941 m. m. mokykloje mokėsi 86 mokiniai, iš kurių 47 buvo perkelti į aukštesnį skyrių, 8 baigė keturis skyrius, 2 liko antriems metams, 29 gavo pataisas.

1941 m. sausio 1 d. Kulniškių mokyklos statistinėse žiniose rašoma, kad praėjusių metų vasaros semestre mokėsi 18 vaikų, o iš viso buvo 84 mokiniai: I skyriuje – 18, II – 32, III – 20, IV – 14. Mokykla buvo įsikūrusi samdomuose namuose – nuomojo dvi klases (75,9 m²) ir vieno kambario (30 m²) butą su virtuve mokyklos vedėjui. Antroji mokytoja gyveno savo nuosavuose namuose¹²⁸.

1942 m. vasario 9 d. mokykloje apsilankęs inspektorius konstatavo, jog pirmajame komplekte Kulniškiuose klasė pakankamai erdvi ir šviesi, nors daugiau jokių patogumų nėra. Pavytinės komplekso klasė įkurdinta dar mažiau mokyklos reikalams pritaikytame name, net rūbų nėra kur pakabinti. Klasė žema, langai žemi. Dėl blogo oro į mokyklą tą dieną neatėjo 27 vaikai. Apyskaitoje inspektorius gerai įvertino mokytojų darbą:

„Mokytojas J. Pulkauninkas yra nuoširdus mokyklos darbininkas. Mokymo auklėjimo darbą jam kiek trukdo ta aplinkybė, kad žmona dirba kitoje mokykloje ir jam tenka į Kulniškius vaikščioti 4 km keliu. O. Pieslekienė dirba gana energingai ir nuoširdžiai, nors darbo sąlygos gana skurdžios“¹²⁹.

Nuo 1942 m. rugsėjo 1 d. mokyklos vedėju Kulniškiuose dirbo Julius Davailis, gimęs 1911 m. gegužės 27 d. Rygoje, 1940 m. baigęs gimnaziją, o 1941 m. mokytojų kursų¹³⁰.

1942–1943 m. m. statistinėmis žiniomis, mokslas prasidėjo rugsėjo 21 d. Mokyklą lankė 76 vaikai: I skyrių – 23, II – 18, III – 15, IV – 20. Iš jų keturi buvo antramečiai, du trečiamečiai, du nelankė mokyklos dėl rūbų stokos¹³¹.

1943 m. lapkričio 8 d. Kulniškių mokyklos statistinėse žiniose nurodyta, kad mokykloje buvo 72 mokiniai: I skyriuje 30, II – 16, III – 18, IV – 8. Pirmo skyriaus 17 vaikų mokyklą lankė vasarą. Dėl drabužių ir avalynės stokos mokyklos nelankė 4 vaikai¹³².

¹²⁸ Min. dok., *ten pat*, f. 1690, ap. 2, b. 19, l. 384.

¹²⁹ Mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, f. R-1690, ap. 2, b. 2, l. 117.

¹³⁰ J. Davailio įskaitos kortelė, *ten pat*, f. 391, ap. 10, b. 3104.

¹³¹ Min. dok., *ten pat*, f. 1690, ap. 2, b. 2, l. 34.

¹³² Min. dok., *ten pat*, b. 12, l. 73.

Nuslinkus frontui į Vakarus, naujieji mokslo metai Kulniškiuose prasidėjo 1944 m. spalio 3 d. Veikė du komplektai po keturis skyrius. Iš viso buvo 74 mokiniai, iš jų 7 antramečiai. I skyriuje mokėsi 20, II – 24, III – 16, IV – 14. Mokytojais dirbo J. Davailis ir O. Pieslekiene¹³³. 1945–1946 m. m. mokėsi 80 mokinių: I skyriuje – 30, II – 16, III – 19, IV – 15. Mokslo metų pabaigoje mokinių skaičius išaugo iki 86. Į aukštesnius skyrius buvo perkelta 74 mokiniai, antriems metams palikta 12. Tais metais mokyklos ataskaitą kaip vedėjas pasirašė V. Minderys¹³⁴.

Liukonių pradžios mokykla

Švietimo ministerija mokyklą leido atidaryti 1924 m. rugsėjo 1 d., tačiau jos atidarymas užtruko dėl patalpų remonto. 1924 m. lapkričio 25 d. įvyko oficialus mokyklos atidarymas – klebonas R. Juknys pašventino mokyklą. Mokytoju nuo rugsėjo 1 d. dirbo Kazys Sakevičius, gimęs 1886 m. balandžio 3 d. Marijampolės apskrities ir valsčiaus Līpniškių kaime. Jis 1914 m. baigė mokytojų seminariją, nuo 1919 m. dirbo Vaišvilų ir Stirniškių mokyklose¹³⁵.

Liukonių mokykla buvo įkurta buvusiam šimtamečiame dvare. Jai paskirti keturi dvaro pastatai: buvę rūmai, paprastas gyvenamasis namas, dvaro klėtis (*magazinas*) ir tvartai. Visi pastatai buvo apleisti, išplėšti, išlikusiose geresnėse patalpose gyveno savivališkai įsikūrę naujakuriai ar iš kitur atvykę asmenys. Pirmaisiais metais buvo sunkoka, kol buvo keldinti atėjūnai ir pradėtas pastatų remontas. 1925 m. sausio 30 d. inspektorius, apsilankęs mokykloje, nurodė, kad nors sąrašė yra 71 mokinyš, bet mokyklą lanko tik 57. Nelanko dėl neturto, ligų, ir dar dėl to, kad nedėstoma lenkų kalba. Dauguma pirmojo skyriaus mokinių nemoka lietuvių kalbos. Klasėje pavyzdinga tvarka ir švara. Trūksta baldų, dalis jų skolinta, dalį padirbo mokinių tėvai. Mokytojas pats ėmėsi remonto, bet apskrities valdyba ne visas remonto sąskaitas apmokėjo¹³⁶. 1925 m. vasario 25 d. Ukmergės apskrities II rajono pradžios mokyklos inspektorius valdybai rašė, kad

*„mokyklos mokinių dauguma sėdi tėvų darbo klibančiuose suoluose, dalis jų skolinta iš kitų mokyklų. Nesant antrinių langų, sienos klasėje iš vidaus ir iš oro žiemos metu palangėse visuomet esti šlapios ir apšalusios“*¹³⁷.

Dėl vietų stokos pirmaisiais metais buvo nepriimta 15 mokinių. Antraisiais metais dėl lėšų stokos remontui taip pat nepavyko atidaryti antrojo komplekto.

Nuo 1926 m. kovo 15 d. iki 1929 m. rugpjūčio 11 d. Liukonyse mokytoju dirbo Fulgenijus Lumbis, gimęs 1891 m. vasario 16 d. Jis buvo baigęs 1911 m. „Saulės“ mokytojų kursų ir Žemaičių dvasinės seminarijos du kursus. Pedagoginį darbą pradėjo Utenos apskrityje. Vėliau tarnavo kariuomenėje, buvo išrinktas Antrojo Lietuvos Seimo atstovu. 1941 m. buvo ištremtas į Sibirą¹³⁸.

¹³³ 1944–1945 m. m. mokyklos statistinė apyskaita, *ten pat*, f. R-762, ap. 6, b. 20, l. 181.

¹³⁴ 1945–1946 m. m. mokyklos statistinė apyskaita, *ten pat*, f. R-762, ap. 6, b. 87, l. 73.

¹³⁵ K. Sakevičiaus įskaitos kortelė, *ten pat*, f. 391, ap. 10, b. 13 053.

¹³⁶ Mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, f. 391, ap. 3, b. 1419, l. 50.

¹³⁷ Mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, f. 1690, ap. 1, b. 3, l. 233.

¹³⁸ F. Lumbio įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 8838.

Nuo 1929 m. gruodžio 1 d. Liūkonių mokyklos vedėju dirbo Pranas Vasiliauskas, atkeltas čia iš Juknonių jo paties prašymu, nes ten mokytojui gyventi buvo skirtas nedidelis kambarėlis, o jis buvo su šeima. P. Vasiliauskas buvo gimęs 1901 m. sausio 1 d. Šiaulių apskrities Gruzdžių miestelyje. 1929 m. Švietimo ministerija jam pripažino pradžios mokyklos mokytojo cenzą. Mokytojavo jis nuo 1919 m.: iš pradžią Bėržėnų, vėliau Gruzdžių mokyklose, o nuo 1938 m. Gėlvonuose ir nuo 1940 m. – Šiauliuosė¹³⁹.

1930 m. sausio 1 d., kaip nurodo mokyklos statistinė ataskaita, buvo 30 mokinių: 17 berniukų ir 13 mergaičių. Tačiau mokinių skaičius jau tą pat mėnesį sparčiai išaugo. Vėl iškilo būtinybė įsteigti antrąjį kompleksą. 1930 m. sausio 28 d. tuo klausimu P. Vasiliauskas rašė apskrities pradžios mokyklų inspektoriui:

„Mokosi 79 mokiniai, pagal sąrašą yra 82, 3 nelanko, nes neturi už ką pirkti knygų. Vienam mokytojui dirbti su tiek daug mokinių tiesiog neįmanoma. Darbas dar tuo pasunkėjo, kad daugumos mokinių šeimose namiškiai kalba lenkiškai. Ir mokykloje turiu keletą vaikų, kurie lietuviškai vos keletą žodžių tesupranta.

Buvau pradžioje manęs tiek daug mokinių nepriimti, bet taip nepadariau aiškiai suprasdamas, kad mokykla žymiai pagreitina lietuvių kalbos grįžimą į sulenkėjusias šeimas, kurių čia yra nemaža“¹⁴⁰.

Valsčiaus valdybai prieštaraujant dėl naujo antrojo komplekto steigimo, buvo sutarta atkelti Neveronių pradžios mokyklos antrąjį kompleksą iš Pasodniūkų kaimo. P. Vasiliauskas tuo metu surinko žinias apie Pasodniūkų gyventojus. Ūkininkai, valdę 3–5 ha, sudarė 16%, valdę 6–10 ha – 70%, 11–20 ha – 9% ir 5% valdė daugiau kaip 20–40 ha. Dauguma gyventojų kalbėjo lietuviškai¹⁴¹. Pasodniūkuose mokėsi vidutiniškai 18–20 vaikų. Komplektas buvo laikomas dėl to, kad į artimiausias mokyklas – Vinkšnabrastį ir Neveronis – mokiniams reikėjo eiti lieptu per Širvintą, o per potvynius susisiektas nutrūkdavo.

1930 m. birželio 28 d. Pradžios mokyklų departamentas leido Liūkonyse steigti antrąjį kompleksą, atkeliant jį iš Pasodniūkų kaimo. Nuo rugsėjo 1 d. į Liūkonis atsikėlė Bronė Kunigelytė, gimusi Petrapilyje. Ji 1924 m. baigė Kauno LMKD mokytojų seminarijos du kursus, po to dirbo Antalieptės II pradžios mokyklos vedėja, mokytojavo Gėlvonuose, Ambraziškiuose. Nuo 1934 m. gegužės 16 d. ji tęsė pedagoginį darbą Utenos, Šakių ir Kauno apskričių mokyklose¹⁴².

1934–1935 m. m. Liūkonyse dirbo Anicetas Rimdžius, 1933 m. baigęs Šiaulių mokytojų seminariją¹⁴³. 1935–1940 m. antrąja mokytoja buvo Michalina Žebrauskaitė, gimusi 1916 m. rugsėjo 5 d. Jekaterinoslavo mieste, 1934 m. baigusi Šiaulių mokytojų seminariją. Nuo 1940 m. ji dirbo Kauno miesto mokyklose¹⁴⁴.

Nuo 1938 m. rugsėjo 1 d. Liūkonių mokyklos vedėju buvo Jonas Daračiūnas (gim. 1907 m. birželio 21 d. Ukmergės

¹³⁹ P. Vasiliausko įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 16 346.

¹⁴⁰ Min. dok., *ten pat*, f. 1690, ap. 1, b. 21, l. 29–30.

¹⁴¹ 1930 m. gegužės 17 d. P. Vasiliausko raštas švietimo inspektoriui, *ten pat*, l. 18.

¹⁴² B. Kunigelytės įskaitos kortelė, *ten pat*, f. 391, ap. 10, b. 7897.

¹⁴³ A. Rimdžiaus įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 12 636.

¹⁴⁴ M. Žebrauskaitės įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 17 317.

apskr., Taujėnų vls. Balėlių k.). Nuo 1927 m. jis dirbo Kaimynų, Daubariškio, Mančiūšėnų mokyklose. Pradžios mokyklos mokytojo cenzą jis įgijo egzaminų komisijoje prie Švietimo ministerijos. J. Daračiūnas čia dirbo karo ir pokario metais¹⁴⁵.

Mokyklos vargai remontuojant jos pastatus užsitęsė gana ilgai. Dar 1931 m. lankymo apyskaitoje apskrities inspektorius rašė, kad namai seni, prieš šimtą metų statyti, apgriuvę ir suirę. Tik nuo 1932 m. pradžios mokyklai apskrities valdyba paskyrė 2953 Lt remontui. Mokyklos namas buvo gerai suremontuotas, pastatyta medinė daržinė su tvartu. Abu komplektai veikė viename pastate, kur buvo dvi klasės (71,5 ir 48,75 m²). Prie mokyklos buvo 1 644 m² žaidimų aikštė.

Mokykloje vyko intensyvus kultūrinis gyvenimas. Antai tik 1936 m. buvo suorganizuoti keturi vakarai, suvaidinti scenos veikalėliai „Laimės gėlė“, „Pirmos pavasario gėlės“¹⁴⁶.

Nuo 1934 m. veikė darbo klasė, vaikai buvo mokomi kartonažo, knygų įrišimo, siuvinėjimo.

9 lentelė

Liukonių mokyklos mokinių ir ją baigusiujų skaičius 1924–1939 metais

Metai	Mokinių skaičius	Mokyklą baigė
1924	57	–
1925	57	–
1926	42	–
1927	40	–
1928	50	–
1929	55	6
1930	75	–
1931	–	5
1932	–	4
1933	101	5
1934	113	8
1935	98	7
1936	161	–
1937	–	17
1938	–	13
1939	150	17

Nuo 1940 m. spalio 1 d. iki 1942 m. rugsėjo 1 d. Liukonyse mokytojais dirbo Pranciškus ir Stasė Švambariai. P. Švambarys (gim. 1911 m. spalio 4 d. Šiaulių apskr., Lygumų vls. Mautjurgių k.), buvo baigęs privačią Kretingos pranciškonų gimnaziją ir 1940 m. įgijęs pradžios mokyklos mokytojo cenzą¹⁴⁷. S. Švambarienė (Naujokaitytė) (gim. 1913 m. kovo 12 d. Šakių apskr., Kidulių vls. Kidulių dv.) 1932 m. baigė Jurbarko gimnaziją ir 1934 m. išlaikė prie Švietimo ministerijos egzaminus pradžios mokyklų mokytojo cenzui gauti¹⁴⁸. Nuo 1935 m. dirbo Kurklėlių, Bálninkų mokyklose. Abu Švambariai 1942–1944 m. mokytojavo Žėlvoje.

1940–1941 m. m. Liukonyse mokėsi 159 mokiniai. Į aukštesnius skyrius buvo perkelti 75, antriems metams liko 34, gavo pataisas 50, 20 nustojo lankyti mokyklą, 11 baigė keturis skyrius, o 9 – penkis skyrius.

¹⁴⁵ J. Daračiūno įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 2997.

¹⁴⁶ Mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, b. 3, l. 233–238.

¹⁴⁷ P. Švambario įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 15 126.

¹⁴⁸ S. Švambarienės įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 15 124.

1941 m. sausio 1 d. mokykloje buvo 149 mokiniai: I skyriuje – 49, II – 41, III – 29, IV – 19, V – 11, iš jų 32 buvo antramečiai ir 6 trečiamečiai. 136 mokiniai buvo lietuviai, 13 – lenkai. Mokyklos nelankė 26 mokiniai dėl drabužių bei avalynės neturėjimo¹⁴⁹.

1942 m. vasario 12 d. aplankęs mokyklą inspektorius apyskaitoje rašė:

„Liukonių pradinė mokykla yra trijų komplektų. Visi įkurdinti buvusiuose Liukonių dvaro rūmuose, klasės erdvios ir šviesios – 162 m². Tuose pačiuose namuose yra gana geri ir mokytojams butai. Mokyklos darbo sąlygos visai geros.

Pro Liukonis teka Širvintos upė. Mokyklos aplinka graži“¹⁵⁰.

Visų trijų mokytojų – J. Daračiūno, P. Švambario ir S. Švambarienės darbą inspektorius įvertino gerai, akcentavo ir tai, kad P. Švambarys turi savo pedagoginės ir grožinės literatūros knygynėlį.

1942–1943 m. m. mokyklos statistikos žiniomis, mokykloje mokėsi 113 vaikų: I skyriuje – 46, II – 15, III – 27, IV – 22, V – 3. Mokyklos nelankė 33 vaikai, antramečių buvo 13, trečiamečių – 3¹⁵¹.

Nuo 1942 m. rugsėjo 1 d. iki 1944 m. balandžio 1 d. Liukonyse mokytojavo Ignas Bakučionis (gim. 1922 m. spalio 23 d. Ukmergės apskr., Pabáisko vls. Vaitkūnų k.). Jis buvo baigęs gimnaziją ir mokytojų kursų, 1941 m. kurį laiką mokytojavęs Perelozų mokykloje. I. Bakučionis, taip pat P. Švambarys, 1944 m. gegužės mėn. abu buvo atleisti iš darbo kaip įstoję į Vietinę rinktinę¹⁵². Nuo 1943 m. rugsėjo 1 d. Liukonyse pradėjo darbą Aldona Trilupaitienė (Vasiliauskaitė) (gim. 1919 m. sausio 20 d. Ukmergės apskr., Gélvonų vls. Būdės k.). Ji buvo baigusi gimnaziją ir vasaros kursus mokytojo cenzui gauti. Nuo 1939 m. dirbo Vilniaus, Gelvonų mokyklose¹⁵³.

1943 m. lapkričio 7 d. mokyklos statistinėse žiniuose rašoma, kad mokykloje yra 118 mokinių, iš jų I skyriuje – 42, II – 29, III – 13, IV – 25, V – 9. Antramečių yra 31, trečiamečių – 7. Mokyklos nelanko 20 vaikų, nes neturi aprangos, avalynės. 1941–1944 m. ketvirtą skyrių baigė 19 mokinių¹⁵⁴.

1944–1945 m. m. buvo 111 mokinių: I skyriuje – 49, II – 33, III – 20, IV – 29. Dirbo trys mokytojai – J. Daračiūnas, A. Trilupaitienė ir I. Bakučionis¹⁵⁵.

1945–1946 m. m. Liukonyse mokėsi 128 mokiniai: I skyriuje – 49, II – 35, III – 24, IV – 20. Mokslo metų pabaigoje liko 84, mokyklą baigė 8. Antriems metams buvo palikti 26, pataisas gavo 2. Mokytojais dirbo J. Daračiūnas, A. Trilupaitienė ir Felicija Tarulytė, 24 m. amžiaus, baigusi aštuonias gimnazijos klases ir turėjusi keturių metų pedagoginio darbo stažą¹⁵⁶.

¹⁴⁹ Mokyklos statistinės žinios, *ten pat*, f. 1690, ap. 2, b. 19, l. 385.

¹⁵⁰ Mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, b. 2, l. 98.

¹⁵¹ 1942–1943 m. m. mokyklos statistinės žinios, *ten pat*, b. 19, l. 36.

¹⁵² I. Bakučionio įskaitos kortelė, *ten pat*, f. 391, ap. 10, b. 830.

¹⁵³ A. Trilupaitienės įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 15 474.

¹⁵⁴ Min. dok., *ten pat*, f. R-629, ap. 1, b. 799, l. 55.

¹⁵⁵ 1944–1945 m. m. mokyklos statistinė apyskaita, *ten pat*, f. R-762, ap. 6, b. 20, l. 115–116.

¹⁵⁶ 1945–1946 m. m. mokyklos statistinė apyskaita, *ten pat*, f. R-762, ap. 6, b. 73, l. 169.

Mančiušėnų pradžios mokykla

Ukmergės apskrities II rajono pradžios mokyklų inspektorius 1927 m. sausio 24 d. rašte Švietimo ministerijai prašė Mančiušėnuose kaip galima greičiau atidaryti mokyklą, nes ji labai reikalinga, tame kaime daug nemokančių skaityti vaikų, kurie greit išaugs iš mokslo amžiaus¹⁵⁷. Mokyklos vedėja laikinai nuo 1927 m. vasario 1 d. iki rugpjūčio 1 d. buvo atkelta iš Taujėnų mokyklos Ona Jovaišienė, gimusi 1902 m. liepos 2 d. Kupiškio valsčiaus Plūndakų kaime. Baigusi tris gimnazijos klases Petrapilyje, 1920–1927 m. m. ji mokytojavo Dėltuvoje ir Taujėnuose¹⁵⁸.

Nuo 1927 m. lapkričio 1 d. vedėju dirbo Juozas Pulkauninkas, 1929 m. balandžio 1 d. nukeltas į Žukliūs, vėliau dirbęs Kułniškiuose. Jo vietoje kelis mėnesius mokytojavo Anicetas Senkus, vėliau persikėlęs į Gėlvonus¹⁵⁹. Nuo 1929 m. rugsėjo 1 d. Mančiušėnų mokyklos vedėja buvo S. Lapinskienė, ilgus metus mokytojavusi Juknonyse ir kitose apylinkės mokyklose¹⁶⁰.

Mokyklų inspektorius, apsilankęs Mančiušėnuose 1930 m. birželio 27 d., rado mokyklą įsikūrusią samdytuose mediniuose namuose, klasė turėjo beveik 39,4 m². Apykaitoje jis rašė:

„Kaimas didelis, dauguma kalba lietuviškai. Vaikų rajone – Mančiušėnų ir Šarkaičių daug, bet mokslas neprivalomas. Gale kaimo dideliuose namuose nuomojamas mokyklai kambarys aukštas, erdvus, tik truputį potamsis. Klasės kambario sienos iškabintos mokinių rankų darbais, daugiausiai įvairiais iškarpytais ornamentais ir spalvoto popieriaus sulipintais vaizdeliais. Ši mokykla pasižymi mokinių rankdarbiais. Čia rasta daug mergaičių išsiuvinėjimų, piešinių ir iškirptų iš popieriaus, turinčių mokslinio pobūdžio, paveikslėlių. Įdomi šioje mokykloje įvairių naminių ir laukinių augalų, gėlių kolekcija, taip pat mineralų rinkinys, už ką mokytojai Lapinskienei reiškiu pagyrimą“¹⁶¹.

Įkūrus Pakalniškių kompleksą, 1933–1934 m. m. jame dirbo Anicetas Rimdžius (gim. 1903 m. birželio 20 d. Šiaulių apskr., Jonišio vls. Gasčiūnų k.). Kitais metais jis mokytojavo Liukonyse, vėliau – Šiaulių apskrities mokyklose. A. Rimdžius vedė kursus suaugusiems, kuriuos lankė 27 asmenys: 18 vyrų ir 9 moterys¹⁶².

1934–1938 m. mokyklos vedėju dirbo Jonas Daračiūnas (gim. 1907 m. birželio 21 d. Ukmergės apskr., Taujėnų vls., Balelių k.), 1933 m. baigęs dvejų metų mokytojų kursų¹⁶³. 1934–1940 m. antrąją mokytoja buvo Marijona Dambrauskienė (Pliopytė), gimusi 1914 m. vasario 5 d. Marijampolėje. Nuo 1940 m. rugsėjo 1 d. ji persikėlė į Butkūnėlių mokyklą¹⁶⁴.

Kasmet mokykloje buvo rengiami vakarai. 1930 m. sausio 1 d. buvo suvaidinti „Piemenėliai“, „Už Vilnių“, deklamuojama, vyko žaidimai, 1934 m. vasario 14 d. – spektaklis „Jonukas ir Magdutė“, 1939 m. vasario 16 d. – vaidinimas „Gedimino sapnas“, birželio 8 d.

¹⁵⁷ Min. dok., ten pat, f. 391, ap. 1, b. 985, l. 294.

¹⁵⁸ O. Jovaišienės įskaitos kortelė, ten pat, f. 1690, ap. 1, b. 27, l. 32.

¹⁵⁹ A. Senkaus įskaitos kortelė, ten pat, b. 8208.

¹⁶⁰ S. Lapinskienės įskaitos kortelė, ten pat, b. 8208.

¹⁶¹ Mokyklos lankymo apyskaita, ten pat, f. 391, ap. 3, b. 1502, l. 210–211.

¹⁶² A. Rimdžiaus įskaitos kortelė, ten pat, ap. 10, b. 12 636.

¹⁶³ J. Daračiūno įskaitos kortelė, ten pat, b. 2997.

¹⁶⁴ A. Dambrauskienės įskaitos kortelė, ten pat, b. 2997.

moksleivių vakare parodytas veikalėlis „Stebuklinga radasta“. Už surinktas lėšas buvo perkamos mokymo priemonės, užsakomi laikraštėliai vaikams, remiami neturtingi mokiniai.

1930 m. mokyklos bibliotekoje buvo 90 knygų, mokinių – 77, neturtingiems – 5 vadovėliai ir 9 mokymo priemonės. 1933 m. knygų skaičius išaugo iki 172. Vėlesniais metais biblioteka pastoviai pasipildydavo¹⁶⁵.

10 lentelė

Mančiūšėnų mokyklos mokinių ir ją baigusiujų skaičius 1930–1940 metais

Metai	Mokinių skaičius	Mokyklą baigė
1930	59	–
1931	–	1
1932	–	6
1933	91	8
1934	96	7
1935	130	9
1936	–	9
1937	–	9
1938	107	15
1939	–	14
1940	102	–

1939–1941 m. mokyklos vedėju buvo Česlovas Šaduikis (gim. 1906 m. gegužės 12 d. Vilniuje), 1932 m. baigęs Simono Daukanto mokytojų seminariją Kaune ir 1932–1938 m. dirbęs Pigonijų ir Dómantiškių mokyklose, o nuo 1941 m. rudens – Vileikiškiuose¹⁶⁶. 1940–1941 m. m. Mančiūšėnuose mokytojavo Ona Rasiulytė (gim. 1910 m. vasario 10 d. Ramýgaloje), 1940 m. baigusi Ukmergės gimnaziją. Nuo 1940 m. spalio 1 d. iki 1942 m. rugsėjo 1 d. Mančiūšėnuose mokytojavo Julius Davailis, vėliau dirbęs Kulniškiuose¹⁶⁷. 1940–1941 m. mokykloje mokėsi 97 vaikai, iš jų 12 baigė keturis skyrius, antriems metams liko 16, pataisas gavo 31, pasitraukė 6.

Nuo 1941 m. rugsėjo 1 d. vedėju Mančiūšėnuose dirbo Zigmas Banevičius (gim. 1919 m. kovo 1 d. Raseinių apskr., Nemākščių vls. Pæglynio k.), 1941 m. baigęs mokytojų seminariją¹⁶⁸.

1942 m. sausio 1 d. mokyklos statistinėje ataskaitoje įrašyta, kad mokosi 78 mokiniai: I skyriuje – 12, II – 31, III – 19, IV – 16. Vasaros semestre mokėsi 12, mokyklos nelankė 15 vaikų, nes neturėjo rūbų ir avalynės¹⁶⁹. 1942 m. vasario 10 d. inspektorius, lankydamas mokyklą, pastebėjo, kad Mančiūšėnų komplekto klasė nepritaikyta mokyklai, žema, langai maži, nėra rūbinės. Pakalniškių komplekte klasė tinkama, bet taip pat nebuvo rūbinės. Abu mokytojai – vedėjas Z. Banevičius ir J. Davailis – dirbo pirmus metus¹⁷⁰.

1942–1943 m. m. statistinėse žiniose įrašyta, kad mokyklą lankė 86 vaikai: I skyriuje – 20, II – 21, III – 26, IV – 19, iš jų antramečių buvo 19, trečiamečių – 2¹⁷¹. 1943 m. lapkričio 8 d. Mančiūšėnų mokyklos statistinėse žiniose nurodyta, kad su atskiru komplektu

¹⁶⁵ 1930 m. birželio 27 d. mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, ap. 3, b. 1502, l. 201–202.

¹⁶⁶ Č. Šaduikio įskaitos kortelė, *ten pat*, ap. 10, b. 14 368.

¹⁶⁷ J. Davailio įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 3104.

¹⁶⁸ Z. Banevičiaus įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 1040.

¹⁶⁹ Min. dok., *ten pat*, f. 1690, ap. 2, b. 19, l. 391.

¹⁷⁰ Mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, b. 2, l. 92.

¹⁷¹ Min. dok., *ten pat*, l. 40.

Pakalniškių kaime yra du mediniai nuomojami pastatai, pritaikyti mokyklai (84,64 m² ploto), ir butas mokytojai. Iš viso yra 8 skyriai. Mokinių yra 80: I skyriuje (mokėsi vasaros semestre) – 25, II – 17, III – 17 ir IV – 21. Iš jų antramečių 18, trečiamečių – 2. Pagal tautybę 74 yra lietuviai ir 4 lenkai. Nuo 1943 m. gruodžio 16 d. Mančiušėnų mokykloje pradėjo mokytojauti Felicija Tarulytė, gimusi 1920 m. gruodžio 19 d., baigusi gimnaziją¹⁷².

1944 m. spalio 2 d. Mančiušėnuose prasidėjo naujieji mokslo metai. Veikė trys komplektai. Mokinių buvo 91: I skyriuje – 35, II – 20, III – 10, IV – 91. Mokytojais dirbo Z. Banevičius, F. Tarulytė ir pirmus metus Vladas Kazakas, gimęs 1923 m. birželio 16 d., baigęs septynias gimnazijos klases¹⁷³.

1945–1946 m. m. Mančiušėnuose veikė 8 klasės, mokėsi 95 mokiniai: I skyriuje – 52, II – 32, III – 19, IV – 12. Į aukštesnį skyrių perkelti 52, antriems metams palikti 24, pataisas gavo 5. Dirbo trys mokytojai: vedėjas Aleksandras Petrikas, 18 metų, baigęs Ukmergės gimnaziją, Antanas Vienažindis, 23 metų, baigęs du seminarijos kursus, ir V. Kazakas¹⁷⁴.

Motiejūnų pradžios mokykla

Mokykla atidaryta 1923 m. lapkričio 29 d. Mokytoja buvo paskirta jau nuo lapkričio 1 d. Tai Anelė Čiučiurkaitė, pabėgusi iš lenkų valdžios uždarytos Švenčionių lietuvių prieglaudos mokyklos. Įdomu tai, kad Ukmergės apskrities švietimo komisija jau anksčiau buvo svarsčiusi mokyklos atidarymo Mančiušėnuose galimybes ir nutarusi mokyklą iš viso tais metais daugiau neatidarinėti. 1923 m. gruodžio 13 d. posėdyje ji ankstesnį sprendimą pakeitė, nes vietos gyventojai prašė ir pasižadėjo mokyklą aprūpinti kuru, butu, patarnavimu, be to, susirado mokytoją; sutiko ir Švietimo ministerija¹⁷⁵.

Pirmaisiais metais veikė tik pirmasis skyrius. Kaime buvo daug sulenkėjusių šeimų, leidusių vaikus į lietuvių mokyklą be didesnio noro. Be to, dėl ūkio darbų ir ganiavos pavasarį vaikai anksti nustodavo mokytis. 1924 m. gegužės 28 d. ap-lankęs mokyklą inspektorius rado tik 6 mokinius. Kitų metų vasario 28 d. jo vizito metu pirmajame skyriuje buvo 17, antrajame – 23 mokiniai. Mokykloje dar trūko paprasčiausių baldų – kėdės, stalelio, spintos, iškabos. Mokyklos kambarys buvo ankštas, 12-ai mokinių trūko tinkamų suolų¹⁷⁶.

Nuo 1925 m. spalio 1 d. iki 1927 m. sausio 1 d. Motiejūnuose dirbo Jonas Blažaitis (gim. 1902 m. rugsėjo 13 d. Marijampolės apskr., Veiverių vls. Pākeklio k.), 1925 m. baigęs dvejų metų mokytojų kursus Veiveriuose¹⁷⁷. Jį pakeitė Kotryna Puzaraitė, gimusi 1904 m. lapkričio 3 d. Niujorke. 1925 m. Marijampolės mokytojų seminarijos egzaminų komisija jai pripa-žino jaunesniojo pradžios mokyklos mokytojo ceną. Nuo 1929 m. spalio 1 d. ji dirbo Kiaukliuose, Gėlvonuose, Bala-zariškyje, Ukmergėje. 1943 m. rugpjūčio 25 d. ištekėjo už Vlado Kreivio¹⁷⁸. Nuo 1929 m. lapkričio 1 d. Motiejūnuose pradėjo darbą Emilija Ališauskaitė (gim. 1897 m. lapkričio 23 d. Trakų apskr.,

¹⁷² Min. dok., *ten pat*, ap. 2, b. 12, l. 79.

¹⁷³ 1944–1945 m. m. statistinė apyskaita, *ten pat*, f. R-762, ap. 6, b. 20, l. 125–129.

¹⁷⁴ 1945–1946 m. m. statistinė apyskaita, *ten pat*, b. 87, l. 61.

¹⁷⁵ Min. dok., *ten pat*, f. 391, ap. 832, l. 32.

¹⁷⁶ Mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, ap. 10, b. 1403, l. 8.

¹⁷⁷ J. Blažaičio iškaitos kortelė, *ten pat*, b. 1661.

¹⁷⁸ K. Puzaraitės iškaitos kortelė, *ten pat*, b. 7478.

Siesikų vls. Šilėnų k.). Ji buvo baigusi dvejų metų mokytojų kursus Ukmergėje ir iki persikėlimo į Motiejūnus turėjo dešimties metų pedagoginio darbo patyrimą. Šioje mokykloje ji išdirbo ilgai, iki antrosios sovietų okupacijos¹⁷⁹.

Iš pradžių mokykla buvo įsikūrusi mediniame name, statytame 1920 m. Klasės dydis buvo 38 m². 1932 m. tėvų komiteto pastangomis buvo išnuomos geresnės patalpos 1900 m. statybos name ir greta 200 m² aikštė vaikų žaidimams.

1939 m. mokyklos mokinių sąrašuose buvo 48 vaikai. Dėl vietos stokos tais metais nemažai vaikų į mokyklą nebuvo priimta. Pradėta svarstyti antrojo komplekto atidarymo būtinybę.

Mokykla garsėjo rankų darbais, mokiniai buvo mokomi pinti juostas, joje nuolat vyko saviveiklos vakarai, paskaitos.

Gana nebloga buvo mokyklos biblioteka. 1939 m. mokiniams pasiskaityti buvo 213 knygų, mokytojo reikmėms – 32, neturtingiesiems vaikams – 22 vadovėliai.

Mokslas vyko dviem semestrais. Antai 1938 m. spalio 1 d. rudens semestre mokėsi 20 vaikų, o 1939 m. sausio 1 d. žiemos semestre mokyklą lankė 43 vaikai. Ypač sėkmingai buvo užbaigti 1937–1938 m. m. – iš ketvirtą skyrių lankiusių 16 mokinių 15 baigė mokyklą¹⁸⁰.

11 lentelė

Motiejūnų mokyklos mokinių ir ją baigusiujų skaičius 1928–1940 metais

Metai	Mokinių skaičius	Mokyklą baigė
1928	–	1
1929	–	–
1930	48	5
1931	55	1
1932	68	2
1933	–	4
1934	65	4
1935	62	6
1936	74	7
1937	–	3
1938	–	15
1939	77	10
1940	77	–

1940–1941 m. m. pabaigoje Motiejūnuose mokėsi 90 mokinių, 12 baigė ketvirtą skyrių, 8 – penktą, 18 liko antriems metams.

1942 m. sausio 1 d. mokykloje buvo 88 mokiniai: I skyriuje – 33, II – 13, III – 17, IV – 14, V – 11. Iš jų antramečių buvo 14, trečiamečių – 2. Vasaros semestre mokėsi 12, nelankė 20 mokinių. Motiejūnų mokykla nuo mokslo metų pradžios buvo dviejų komplektų. Antrasis komplektas darbą pradėjo spalio 12 d. Jame dirbęs Antanas Jovaiša (gim. 1922 m. Ukmergės apskr. Deltuvos mst.) buvo baigęs gimnaziją, mokytojavo pirmus metus. Mokyklai klasės buvo nuomojamos atskiruose to paties kaimo namuose (42 ir 32 m² ploto). Klasės buvo tamsokos ir šaltos¹⁸¹.

1942 m. vasario 5 d. inspektorius mokyklos lankymo apyskaitoje taip aprašė patirtus išpūdžius:

¹⁷⁹ E. Ališauskaitės įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 228.

¹⁸⁰ 1940 m. sausio 31 d. mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, f. 391, ap. 3. b. 1755, l. 166–167.

¹⁸¹ 1942 m. sausio 1 d. mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, f. 1690, ap. 2, b. 19, l. 390.

„Mokiniai mandagūs ir pakankamai švarūs. Keletas buvo su ilgais plaukais, tai netoleruotina.

E. Ališauskaitė moko II, III ir IV skyrius. Dalis vaikų namuose kalba lenkiškai, kas apsunkina darbą. Klasėje jaučiama maloni darbo nuotaika. Mokytoja E. Ališauskaitė yra nuoširdi mokyklų darbininkė, matyti, kad ji mokinių yra mylima, o tai ir yra mokyklos darbo pasisekimo paslaptis. Be to, ji tik pradedančiam mokytojo darbą dirbti jaunam mokytojui pavedė mokyti tik du skyrius (I ir V) su žymiai mažesniu mokinių skaičiumi. Tai įrodo didelį mokyklos reikalų supratimą ir humaniškumą“¹⁸².

Nuo 1942 m. rugsėjo 1 d. mokyklos vedėju dirbo Petras Sudeikis (gim. 1923 m. spalio 21 d. Ukmergėje), baigęs 7 gimnazijos klases ir mokytojų kursų, metus mokytojaves Keižonyse¹⁸³. E. Ališauskaitė dirbo antrąją mokytoja.

1942–1943 m. m. mokyklos statistinėse žiniuose rašoma, kad mokinių yra 88: iš jų I skyriuje – 37, II – 14, III – 16, IV – 12, V – 9. Antramečių buvo 10, trečiamečių – 10¹⁸⁴.

1943 m. lapkričio 12 d. Motiejūnų mokyklos statistinėse žiniuose nurodyta, kad nuomojami du mokyklai pritaikyti pastatai (82 m² ploto) ir du butai mokytojams. Vasaros semestre mokyklą lankė 4 mokiniai. Iš viso yra 71 mokinys: I skyriuje – 14, II – 21, III – 10, IV – 16, V – 10. Mokyklos nelankė 13 vaikų (dėl rūbų ir apavo stokos). Dirbo dvi mokytojos. Žinias pasirašė E. Ališauskaitė. 1943–1944 m. m. iš buvusių ketvirtos skyriaus 8 mokinių 4 baigė mokyklą¹⁸⁵.

1944 m. naujieji mokslo metai Motiejūnuose prasidėjo spalio 1 d. 1944–1945 m. m. mokėsi 64 vaikai: I skyriuje – 29, II – 14, III – 15, IV – 6. Dirbo dvi mokytojos¹⁸⁶.

1945–1946 m. m. mokėsi 63 mokiniai: I skyriuje – 22, II – 12, III – 21, IV – 8. Mokyklą baigė du mokiniai, antriems metams liko 8. Dirbo dvi mokytojos, vedėja buvo Jurkūnaitė¹⁸⁷.

Neveronių pradžios mokykla

Dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą Stavarýgalos kaime veikė pradžios mokykla. Joje 1911 m. mokytojavo Filomena Jakučūnaitė, gimusi 1887 m. gruodžio 29 d. Stavarýgalos kaime. Ji 1909 m. baigė vakarinius kursus prie „Ryto“ draugijos Vilniuje, 1912 m. mokėsi pedagoginiuose kursuose, vėliau – Obėlių ūkio mokykloje. 1909 m. dirbo Trākų apskrities Žuklių ir kitose mokyklose. Vokiečių okupacinės valdžios švietimo inspektorius dar 1917 m. ją paskyrė mokytoja į Stavarýgalą. Ten ji išdirbo iki 1924 m. birželio mėn¹⁸⁸.

Pagal 1918 m. spalio–1919 m. kovo 31 d. vokiečių valdžios švietimo inspektoriaus finansinę ataskaitą alga buvo mokoma ne tik F. Jakučūnaitėi, bet ir Neveronyse mokytojavusiam Steponui Ratkevičiui. Lietuvos Respublikos paskirtas Širvintų apskrities inspektorius jiems taip pat mokėjo algas iki 1919 m. rugsėjo 1 d.¹⁸⁹

¹⁸² Min. dok., *ten pat*, f. 1690, ap. 2, b. 2, l. 114.

¹⁸³ P. Sudeikio įskaitos kortelė, *ten pat*, f. 391, ap. 10, b. 14 224.

¹⁸⁴ Min. dok., *ten pat*, f. 1690, ap. 2, b. 19, l. 37.

¹⁸⁵ Min. dok., *ten pat*, f. R-622, ap. 1, b. 799, l. 63.

¹⁸⁶ 1944–1945 m. m. statistinė apyskaita, *ten pat*, f. R-762, ap. 6, b. 20, l. 123.

¹⁸⁷ 1945–1946 m. m. statistinė apyskaita, *ten pat*, b. 87, l. 64.

¹⁸⁸ F. Jakučūnaitės įskaitos kortelė, *ten pat*, f. 391, ap. 10, b. 1250.

¹⁸⁹ Min. dok., *ten pat*, ap. 3, b. 828, l. 16–17.

Pagal mokyklų tinklo projektą šio rajono centras privalėjo būti Neveronys, tačiau ilgą laiką į Neveronis mokyklos iškelti nebuvo galima, nes ten nebuvo reikiamų patalpų. Stavarygaloje mokykla veikė iki 1928 m. rudens. Jos pavadinimas nuo 1921 m. įvairavo. Vadinta Stavarygalos, Neveronių–Pasodniūkų, Stavarygalos–Neveronių.

1924–1926 m. Stavarygaloje mokyklos vedėja buvo Elžbieta Riaubaitė (nuo 1934 m. Ribokienė), gimusi 1905 m. balandžio 30 d. Utenos apskrities Vyžuonų valsčiuje¹⁹⁰. Nuo 1925 m. rugsėjo 1 d. Stavarygaloje mokyklos vedėju dirbo Juozas Jakučiūnas (gim. 1903 m. gegužės 25 d. Gelvonų vls. Stavarygalos k.), 1924 m. baigęs gimnaziją, o 1926 m. vasaros pedagoginius kursus Marijampolėje. Neveronyse jis dirbo ilgai, net karo ir pokario metais¹⁹¹.

1925 m. buvo įkurtas antrasis komplektas Pasodniūkų kaime. Kuriant šį komplektą, kaime du kartus lankėsi Ukmergės apskrities pradžios mokyklų inspektorius J. Jurkūnas. Po pirmojo vizito jis rašė:

„Kaimas didelis, bet trobos menkos, nes gyventojai neturtingi ir, be to, ruošiasi skirstytis vienkiemiais. Valsčiaus valdybos nusamdytas butas mokyklai baigiamas remontuoti. Mokytojai skirtas kambarys gretimame name, bet labai menkutis. Mokytojauja Ona Čižiūnaitė, bet čia daugiau pageidautinas vyras, nes nemažai reikės padėti energijos, kad šiek tiek pašvietus šis, nuo didesnių centrų nutolintas užkampelis“¹⁹².

Iki mokyklos Neveronyse iš Pasodniūkų mokiniams einant per krūmus ir pelkes buvo daugiau kaip 4 km, o einant keliu per Māželių kaimą, susidarydavo 5–6 km. Mokykla čia buvo būtina ir dėl to, kad už Širvintės upės buvo dar Markūnų ir Lāpiškių kaimai, iš kur vaikai galėjo naudotis šia mokykla, jei būtų buvęs įrengtas geras tiltas. Dėl tų priežasčių komplektas Pasodniūkuose išliko ilgus metus, nors vienu metu buvo svarstyta jį iš ten iškelti į Liūkonius.

Antrojo vizito Pasodniūkuose metu – spalio 17 d. – inspektorius rado 44 mokinius, iš jų I skyriuje – 18, II – 26.

„Dėl užsitęsusio remonto, – rašė jis, – mokslas reguliariai vyko tik nuo spalio 1 d., kadangi to kaimo vaikai gavo progą mokintis tik pirmi metai, tai žymi dalis buvo praaugusių mokinių. Dauguma jų tarpusavyje kalbėjo lenkiškai“¹⁹³.

Nuo 1928 m. rugsėjo 1 d. iki 1930 m. spalio 1 d. Pasodniūkuose dirbo Uršulė Karčiauskienė (Augūnaitė) (gim. 1895 m. spalio 16 d. Ukmergės apskr., Pabaisko vls. Raguvos k.). 1919 m. baigusi Vilniuje „Ryto“ draugijos pedagoginius kursus, ji dirbo Ukmergės apskrities mokyklose. 1928 m. vasario 5 d. ji ištekėjo už Viktoro Karčiausko¹⁹⁴. Nuo 1930 m. lapkričio 16 d. Pasodniūkų komplekte mokytojavo Kazys Kardelis (gim. 1906 m. gruodžio 10 d. Švenčionių apskr., Linkmenų vls.), baigęs gimnaziją. 1931 m. liepos 1 d. buvo

¹⁹⁰ E. Riaubaitės įskaitos kortelė, *ten pat*, ap. 10, b. 12 612.

¹⁹¹ J. Jakučiūno įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 5173.

¹⁹² 1925 m. rugsėjo 25 d. lankymo apyskaita, *ten pat*, ap. 3, b. 1435, l. 207.

¹⁹³ 1925 m. spalio 17 d. mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, l. 210–211.

¹⁹⁴ U. Karčiauskienės įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 838.

atleistas, nes turėjo išeiti į kariuomenę¹⁹⁵. Nuo 1931 m. rugsėjo 1 d. iki 1940 m. rugsėjo 1 d. Pasodninkuose mokytojas Kazys Žiūkas (gim. 1907 m. lapkričio 8 d. Panevėžio apskr., Kupiškio vls. Užubalių k.), 1927 m. baigęs Skāpiškio mokytojų kursų¹⁹⁶. 1940 m. rugsėjo 1 d. perėjus jam dirbti į Gėlvonus, iš ten buvo atkelta Marija Jakučiūnienė, 1941 m. ištremta į Sibirą¹⁹⁷. Mokyklai patalpos buvo nuomojamos. Neveronių kompleksas buvo įsikūręs 1929 m. statytame name, klasės dydis – 39 m². Pasodninkų kompleksas – 1922 m. statybos name, klasės dydis – 36 m². 1925 m. sausio 25 d. mokykloje kilo gaisras, sudegė beveik visas inventorių; nuostoliai siekė 980 Lt. Nukentėjusi mokykla buvo aprūpinta suolais iš Gelvonų vidurinės mokyklos. Pasodninkų komplekte 1925 m. iš viso buvo 10 dviviečių suolų, kuriuose normaliai galėjo sėdėti 20 vaikų, o sėdėjo 40. 1927 m. sausio 1 d. jau buvo 16 nuosavų dvisėdžių suolų. Dėl vietų stokos 1921–1922 m. m. į mokyklą nebuvo priimta 20 vaikų.

Iš pradžių abiejuose kompleksuose buvo mokoma trijuose skyriuose, nors, atidarant Pasodninkų kompleksą, buvo leista laikyti vieną arba du skyrius. 1929–1930 m. m. jau veikė po keturis skyrius. Nuo 1926 m. mokiniai galėjo laikyti baigiamuosius egzaminus. Tais metais juos išlaikė 4. Nuo 1929 m. buvo mokoma rankų darbų, lipdymo, grafikos. 1931 m. mokytojas K. Kardelis dėstė ir mokykloje veikiančiuose kursuose suaugusiesiems (19-ai vyrų ir 7-ioms moterims).

1932 m. mokyklos bibliotekoje buvo 43 pavadinimų knygų, mokinių bibliotekoje – 180; neturtingiems vaikams buvo skirta 15 pavadinimų knygų 73 vadovėliai bei 16 mokymo priemonių. 1939 m. iš viso knygų buvo 272.

Žinioms papildyti mokytojas J. Jakučiūnas (kaip ir kiti mokytojai) vasaros metu ne kartą lankė pedagoginius darbu, kūno kultūros kursus. 1934 m. vasario–kovo mėn. jis skaitė paskaitų ciklą sodininkystės ir daržininkystės klausimais. Jis domėjosi Amerikos pedagogų pasiekimais ir sekė jų auklėjimo sistema.

Mokykloje buvo plėtojama saviveikla. 1931 m. vasario 15 ir 16 d. mokytojas K. Kardelis surengė mokykloje atskirus vakarus suaugusiesiems ir vaikams, 1936 m. vasario 16 d. mokyklos vedėjas surengė viešą vakarą, kurio metu buvo suvaidintas nedidelis veikalėlis, o už dalį surinktų lėšų užsakytas laikraštėlis vaikams¹⁹⁸.

12 lentelė

Neveronių mokyklos mokinių ir ją baigusiujų skaičius 1921–1940 metais

Metai	Mokinių skaičius	Mokyklą baigė
1921	30	–
1922	51	–
1923	37	–
1924	40	–
1925	45	–
1926	95	4
1927	90	–
1928	61	–
1929	67	–
1930	63	6
1931	68	–
1932	66	5
1933	71	6
1934	88	8
1935	62	16

¹⁹⁵ K. Kardelio įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 6413.

¹⁹⁶ K. Žiūko įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 17 559.

¹⁹⁷ M. Jakučiūnienės įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 5175.

¹⁹⁸ 1931 m. birželio 11 d. mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, ap. 3, b. 1502, l. 59.

(tęsinys)

Metai	Mokinių skaičius	Mokyklą baigė
1936	104	6
1937	96	6
1938	72	14
1939	–	15
1940	97	–

1940–1941 m. m. pabaigoje Neveronių mokykloje mokėsi 93 vaikai, iš kurių 15 baigė keturis skyrius, antriems metams liko 12, pataisas gavo 31, 9 nustojo lankę mokyklą.

1942 m. sausio 1 d. statistikos žiniuose rašoma, kad mokėsi 85 vaikai, 17 iš jų lankė vasaros semestrą. I skyriuje buvo 27, II – 25, III – 17, IV – 16. Iš jų 12 buvo antramečių, 1 trečiametis¹⁹⁹.

1942 m. vasario 7 d. aplankęs Neveronis inspektorius nurodė, kad Neveronių komplekte, kur dirbo J. Jakučiūnas, išnuomotame ūkininko name klasė nepritaikyta mokyklos reikalams, langai maži, rūbinės nėra, namas žemas ir šaltas. Nežiūrint sunkių sąlygų, mokytojas mokė keturis skyrius ir dirbo gerai.

Pasodninkų komplekte, kur dirbo pirmus metus Juozas Vijūnas, klasė, nuomojama ūkininko namuose, taip pat buvo nepritaikyta mokyklos reikalams, namas žemokas ir šaltas, nebuvo šiltos rūbinės²⁰⁰.

1942–1943 m. m. statistinėse žiniuose rašoma, kad tuomet mokyklą lankė 91 mokinys: I skyrių – 30, II – 33, III – 14, IV – 14. Mokyklos nelankė 11 vaikų²⁰¹. Kitais mokslo metais mokyklą lankė 81 mokinys: I skyrių – 19, II – 30, III – 21, IV – 11. Vasaros semestro metu ją lankė 19, antramečių buvo 11. Mokyklos nelankė 11. Tais metais ketvirtą skyrių baigė 6 mokiniai²⁰².

1944–1945 m. m. dviejuose Neveronių mokyklos komplektuose mokėsi 87 mokiniai: I skyriuje – 20, II – 24, III – 23, IV – 20. Be J. Jakučiūno, mokytoju dirbo 23 metų amžiaus Petras Skominas, baigęs mokytojų seminariją²⁰³. 1945–1946 m. m. pradžioje Neveronyse buvo 46, o pabaigoje 36 mokiniai. Iš jų I skyriuje – 12, II – 18, III – 16, IV – 10. Į aukštesnį skyrių buvo perkelta 30, antriems metams palikta 7, pataisą gavo 1. Mokyklos vedėju dirbo J. Jakučiūnas²⁰⁴.

Pereložų pradžios mokykla

1925 m. pabaigoje Švietimo ministerija leido įkurti lietuvišką mokyklą Pereložų kaime. Kaip atskiras Kernaviškių mokyklos komplektas ji veikė nuo 1928 m. rudens. Nuo 1938 m. sausio 1 d. čia dirbo Alicija Kušeliauskaitė, gimusi 1914 m. birželio 17 d. Varšuvoje. 1937 m. ji baigė aukštesnę komercijos mokyklą Pasvalyje ir 1938 m. mokytojų kursus Kaune. Pertvarkius mokyklą tinklą, nuo 1939 m. balandžio 1 d. A. Kušeliauskaitė buvo paskirta Pereložų mokyklos vedėja. 1942 m. rugpjūčio 28 d. ištekėjo už Vaclovo Lesnicko. A. Lesnickienė Pereložuose dirbo karo ir pokario metais²⁰⁵.

¹⁹⁹ Min. dok., *ten pat*, f. 1690, ap. 2, b. 19, l. 388.

²⁰⁰ Mokyklos lankymo apyskaita, *ten pat*, b. 2, l. 110.

²⁰¹ Min. dok., *ten pat*, b. 19, l. 37.

²⁰² 1943 m. mokyklos statistinės žinios, *ten pat*, f. R-629, ap. 1, b. 799, l. 81.

²⁰³ 1944–1945 m. m. statistinė apyskaita, *ten pat*, f. R-762, ap. 6, b. 20, l. 137.

²⁰⁴ 1945–1946 m. m. statistinė apyskaita, *ten pat*, b. 73, l. 185.

²⁰⁵ A. Lesnickienės įskaitos kortelė, *ten pat*, f. 391, ap. 10, b. 8454.

1941–1942 m. m. mokykloje kurį laiką dirbo Ignas Bakučionis (gim. 1922 m. spalio 23 d. Pabaisko vls. Vaitkūnų k.), baigęs gimnaziją ir mokytojų kursus 1941 m. Nuo 1942 m. rugsėjo 1 d. jis mokytojavo Liūkonyse²⁰⁶.

1940–1941 m. m. pabaigoje Perelozuose mokėsi 86 vaikai. Ketvirtą skyrių baigė 1, pasitraukė 8, mirė 2, antriems metams liko 19, pataisas gavo 34.

1942 m. sausio 1 d. mokyklos statistikoje nurodyta, kad mokinių yra 84: I skyriuje – 38, II – 32, III – 8, IV – 6. Vasaros semestre mokėsi 18 pirmo skyriaus mokinių. Patalpos mokyklai buvo nuomojamos. Abi klasės turėjo 79 m² ploto. Tai buvo vienintelė mokykla valsčiuje, kuri karo metais papildė inventorių, įsigijo 15 suolų²⁰⁷.

1942–1943 m. m. mokinių buvo 76: I skyriuje – 24, II – 28, III – 22, IV – 2. 35 iš pirmojo ir antrojo skyrių vaikai buvo atleisti vasaros sezonui, 4 sirgo trachoma. Pagal tautybę lietuvių buvo 26, rusų – 50²⁰⁸.

1943 m. lapkričio mėn. statistinėse žiniose nurodyta, kad Perelozų mokyklai nuomojama 34 m² klasė. Vasaros semestre mokėsi 17 vaikų. Iš viso buvo 50 mokinių: I skyriuje – 17, II – 15, III – 10, IV – 8. Mokyklos nelankė 14, trachoma sirgo – 4, neturėjo rūbų ir apavo – 10²⁰⁹.

1945 m. sausio 1 d. mokykloje buvo 62 mokiniai: I skyriuje – 16, II – 23, III – 17, IV – 16. Iš jų 21 antrametis. Pagal tautybę 43 buvo rusai, 19 lietuvių. 1945–1946 m. m. mokėsi 37 mokiniai: I skyriuje – 13, II – 8, III – 11, IV – 5. Į aukštesnį skyrių buvo perkeltas 21 mokinytis, antriems metams palikta 20, pataisą gavo 1²¹⁰.

1944–1945 m. m. Perelozų mokyklos vedėju dirbo Jurgis Sakavičius, 41 metų, baigęs tris mokytojų seminarijos kursus, ir mokytoju Jonas Gelumbickas, 19 metų, baigęs du mokytojų seminarijos kursus. Abiejų stažas buvo nuo 1944 m. rugsėjo 16 d. 1945–1946 m. m. mokyklos vedėja dirbo A. Lesnickienė. Ji dėstė visus dalykus keturiuose skyriuose. Pagal jos pranešimą, 1945 m. spalio 8 d. dar nebuvo atsiųstos antrojo komplekto mokytojos²¹¹.

²⁰⁶ I. Bakučionio įskaitos kortelė, *ten pat*, b. 803.

²⁰⁷ Min. dok., *ten pat*, f. 1690, ap. 2, b. 19, l. 392.

²⁰⁸ 1942–1943 m. m. statistinė apyskaita, *ten pat*, b. 19, l. 41.

²⁰⁹ Min. dok., *ten pat*, b. 12, l. 65.

²¹⁰ 1944–1945 m. m. statistinė apyskaita, *ten pat*, f. R-762, ap. 6, b. 20, l. 136.

²¹¹ 1945–1946 m. m. statistinė apyskaita, *ten pat*, R-762, ap. 6, b. 73, l. 185.

Neveronių pradžios mokyklos kronika (1933–1940 m.)

Juozas Jakučiūnas

Parengė Vida Girininkienė, Albinas Masaitis

Gyvenimo istorija

Juozas Jakučiūnas gimė 1903 m. Stavarýgaloje, valstiečio šeimoje, turinčioje pusę valako žemės. Po sesers Juozas buvo vyriausias šeimoje, tad, savaime suprantama, daugelis vilčių ir buvo dedama į jį. Pasak paties Juozo, jis nuo mažens buvo linkęs prie mokslo, bet mokslo pasiekti tada nebuvo lengva. Padėjo mamos brolis kunigas. 1915 m. Juozas įstojo į Vilniaus lietuvių gimnaziją, kurioje mokėsi 150 gimnazistų, buvo keturios klasės. Gyveno bendrabutyje. Toje pat gimnazijoje veikė ir mokytojų pedagoginiai kursai.

Su įdomiais žmonėmis gimnazijoje teko susidurti Juozui. Čia mokytojavo Mykolas ir Vaclovas Biržiškos, vėliau tapę žymiais mokslo ir visuomenės veikėjais. Piešimo mokė dailininkas A. Žmuidzinavičius, o gamtos – vienas iš būsimųjų Nepriklausomos Lietuvos prezidentų – Aleksandras Stulginskis. Teko pažinti ir tada čia kapelionu dirbusį Mečislovą Reinį, vėliau tapusį arkivyskupu, žymiu visuomenininku.

Neramūs buvo metai. Vyko karas. Vilnius atsidūrė pačiame politinių įvykių verpete. Rusijoje nugriaudėjo revoliucija. Netrukus jos aidas atsiliepė ir Vokietijoje. Valdžios mieste keitėsi kaip kalendoriaus lapeliai. Pasitraukė vokiečiai, atėjo lietuviai. Juos pakeitė bolševikai, po to lenkai, vėl lietuviai, vėl lenkai, vėl lietuviai. Niekas gerai nežinojo, kas bus rytoj. Į Lenkiją nužygiavo bolševikai, bet prie Varšuvos pralaimėjo. Lenkai nedelsdami grįžo į Vilnių. Juozas įstojo į šaulius, kad galėtų ginti Vilnių. Bet Vilniaus kraštas buvo okupuotas. Teko trauktis iš sostinės beveik be kovos.

Paskutiniašias 1920-ųjų metų dienas jaunas vaikinukas praleido namuose. 1921 m. įstojo į Ukmergės gimnaziją ir po keleto metų ją baigė. Kadangi buvo neratingas, tad pabūgo stoti į Kauno universitetą. Parašė pareiškimą ir pradėjo dirbti mokytoju. Jį paskyrė į Vėprių valsčiaus Panoterių kaimą. Bet po metų grįžo namo, į Stavarýgalą, ir įsidarbino Neveronių pradžios mokykloje. Dirbo mokyklos vedėju. Kartu teko vadovauti ir Pasodniūnų pradžios mokyklai, kuri buvo priskirta prie Neveronių mokyklos. Vedėjavo gana ilgai, iki 1951 m.

Iki pat 1940 m. birželio įvykių mokytojas J. Jakučiūnas buvo aktyvus Lietuvos šaulių sąjungos narys, rūpinosi mokyklos reikalais, kultūriniu kaimo gyvenimu, aktyviai reiškėsi visuomeninėje veikloje. Buvo tikras kaimo žiburys. Pradėjo rašyti „Neveronių pradžios mokyklos kroniką“, kurioje išdėstė savo tikslus, požiūrį į svarbiausius krašto įvykius, atspindėjo mokyklos gyvenimą. „Kronikos“ rankraštis išliko iki šių dienų. Jame užfiksuoti įvykiai nuo 1915 iki 1940 metų. Trūksta tik 31 puslapio, kuriuos Juozas išplėšė prieš tuos lemtinguosius 1951-uosius metus. Išplėšė nenorėdamas pakenkti savo artimiesiems, pažįstamiems, pačiam sau. Deja, savęs jis jau nebeišgelbėjo. Sunaikinti lapai taip ir nuplazdeno į nežinią, nusinešdami autentiškas žinias apie tą skaudų Lietuvos istorijos tarpsnį – 1940–1951 metus.

Vos tik prasidėjus 1951–1952 mokslo metams, J. Jakučiūną išsikvietė tuometinis rajono liaudies švietimo skyriaus vedėjas ir pasakė, kad jis privalo parašyti pareiš-

kimą dėl išėjimo iš darbo. Kodėl, paaiškinta nebuvo, tik pasakyta, kad taip reikia. Kadangi J. Jakučiūnas mokytojaudamas kartu dirbo ir kolūkyje, tad labai nenusiminė. Bet ir kolūkyje ilgai dirbti neteko. Ankstų 1951 m. spalio 2 d. rytą kažkas pasibeldė į jo namo duris. Atidarė, o ten...

Už durų stovėjo kareiviai. Keturi. Ir vienas karininkas. Viskas buvo aišku. Karininkas liepė susirinkti reikalingiausius daiktus, pasiimti maisto. Jo būta gero. Pasiteiravęs, ar Jakučiūnas turi gyvulių, patarė juos papjauti, o mėsą pasūdyti ir pasiimti kartu, nes kelionėje jos labai prireiks. Po to karininkas nudelbė akis į grindis ir paprašė duoti ko nors pavalgyti. Gal dėl tų pusryčių jis ir buvo toks geras, taip vėliau sakydavo J. Jakučiūnas. Gėlvonuose karininkas nuėjo į mokyklą ir paėmė dukros dokumentus, pažymas. Atseit, gal ir ten jų prireiks, gal mokysis. Po to sunkvežimiu visi buvo nuvežti į Jonavą.

Beveik mėnuo kelio į tremties vietą. Narymas – ta stalinizmo laikų šventovė, ta vieta, kur „žiauriai“ carizmo metais „kentėjo“ tremtyje pats tautų vadas. Žiauri gyvenimo ironija. Po to, stebint rūsčiam marmurinės vado skulptūros žvilgsniui, atsisveikinimas su Narymu ir kelionė į Tomską. Ten visi lyg gyvuliai buvo sugrūsti į garlaivį, pavadintą „Karlas Marksas“, ir tolyn – į taigą. Taip Jakučiūnai atsidūrė pačioje taigos gilumoje – Parabelio rajone, Omeličo miškų kirtavietėje. Čia – alinantis darbas, barakai, šaltis, apledėjęs kirvis. Ir taip beveik šešerius metus...

Paleido mokytoją iš Sibiro 1957 m. birželio 9 d. Jį paleido, o žmoną su dukterimis dar paliko. Daugiau kaip metus. Kodėl? Kas dabar atsakys į šį klausimą. Gal dėl to, kad žmona neturėjo nei garbės rašto už gerą darbą, nei medalio. Kas žino.

Nelengva buvo įsikurti namuose. Čia jie – priešai, išdavikai, žmonės „iš ten“. Nesvarbu, kad jau daug kas buvo pasikeitę. Mokytoju dirbti Juozui neleido, atseit, per senas. O jam viso labo tebuvo tik 54 metai. Tad iki pat pensijos dirbo kolūkyje.

Tremtis dar ilgai persekiojo Juozą Jakučiūną ir jo šeimą. Skaudžiai atsiliepė Sibiro aidas – kojų skausmas. Tai nuo daugelio peršalimų ir alinančių kelionių pėsčiomis į kirtavietes. Duktė negalėjo siekti aukštojo mokslo, įgyvendinti savo svajonės – tapti gydytoja. Trukdė tie septyneri tremties metai. Dėl kažkieno kaltės ir Juozui, išeinant į pensiją, nebuvo išskaityti jo mokytojavimo metai. Tad tokia ir pensija tebuvo – 50 rublių. Mirė J. Jakučiūnas 1990 m. rugpjūčio 5 d. palaidotas Šeiniūnų kapinėse.

J. Jakučiūno rankraštis 1989 m. buvo skelbtas laikr. „Širvinta“ (06 24, 06 27, 06 29, 07 08, 07 13). Tačiau sutrumpintas. Manome, tikslinga paskelbti visą rankraščio tekstą (su išsamesne J. Jakučiūno biografija), kuris šiandien gali būti vertinamas kaip įdomus šaltinis.

Neveronių pradžios mokyklos kronika

Juozas Jakučiūnas

Per Lietuvą praūžia karo viesulas. Šalis lieka nusiaubta. Senuosius Lietuvos šeiminkus rusus pakeičia naujieji Lietuvos okupantai – vokiečiai. Gyventojai atsi-gauna. Pamažu susipažįsta su naujaisiais okupantais ir naujomis gyvenimo sąlygomis. Vienu aspektu tos sąlygos pasirodė sunkesnės, kitu – lengvesnės. Valdant rusams, sunku buvo įsteigti bet kokią lietuvišką mokyklą, o atėjus vokiečių okupantams, tai padaryti buvo galima – reikėjo tik rasti mokytoją ir gyventojams turėti noro. Tomis

geresnėmis sąlygomis ir buvo pasinaudota. 1915 m. gruodžio mėnesio pradžioje Vilniaus „Ryto“ draugijos iniciatyva ir Bagaslaviškio klebono kun. Petro Bertulio rūpesčiu Bagaslaviškio apylinkėje įsteigiamos net trys lietuvių pradžios mokyklos, iš jų ir Stavarýgalos pradžios mokykla. Reikia pasakyti, kad Bagaslaviškio apylinkė anuomet buvo lietuviškiausia, palyginus su kaimyninėmis apylinkėmis, jos gyventojai buvo daugiau apsišvietę. Jie norėjo mokyklų, džiaugėsi jų steigimu, noriai į jas leido savo vaikus ir visokeriopa jį rėmė.

1915 m. gruodžio mėnesio pradžioje mokslas prasidėjo ir Stavarýgalos pradžios mokykloje. Pirmoji mokytoja buvo Filiomena Jakučiūnaitė, kilusi iš to paties kaimo. Jai teko garbė pradėti taip reikalingą mūsų tautai švietimo darbą savo gimtąja kalba.

Gaunamas butas, iš Bagaslaviškio buvusios rusų pradžios mokyklos pargabunami keturi keturviečiai suolai, o daugiau suolų, kad ir prastų, iš savo medžiagos padaro patys ūkininkai. Prasidėjo darbas. Suplaukė vaikų ir paaugusių net iš tolimesnių kaimų, rodos, per 50. Visi sutilpo, nors mokyklos patalpa buvo maža. Visi buvo ištroškę mokslo savo gimtąja kalba.

Atėjo Naujieji metai – 1916-ieji. Ta proga mokytoja F. Jakučiūnaitė surengė viešą vakarą. Buvo suvaidinti du veikalėliai – „Nepasisekė Marytei“ ir „Neatmezgamas mazgas“. Vietos jaunimas dar sudainavo keletą liaudies dainų. Artistai buvo mokiniai. Vakarą praėjo su dideliu pasisekimu, susirinko daug žmonių, visi buvo labai patenkinti. Vėliau su tais veikalėliais teko pasirodyti ir kitur.

Toliau mokykloje iki pavasario buvo dirbama normaliai. Jokių ypatingų atsitikimų neįvyko.

1916–1917 mokslo metai

Antraisiais mokslo metais į mokyklos reikalus pradeda kištis ir naujieji okupantai – vokiečiai. Jie pareikalauja į mokyklos programą įjungti ir vokiečių kalbą. Šis jų reikalavimas buvo įvykdytas – pradėta dėstyti ir vokiečių kalba. Vokiečių kalbos vadovėliai buvo gaunami, atrodo, valdiški, bet vokiečių kalbos buvo mokoma tik dėl akių, nes pati mokytoja tos kalbos nebuvo mokiusis.

Buvo sunkūs metai, gyventojams stigo maisto ir drabužių, todėl mokinių skaičius mokykloje labai sumažėjo.

1917–1918 mokslo metai

Darbas mokykloje vyko normaliai, jokių svarbesnių atsitikimų nebuvo.

1919–1920 mokslo metai

Visiems šios apylinkės gyventojams teko pergyventi bolševikų, o vėliau ir lenkų okupacijas. Sunkūs tada buvo laikai. Atėję bolševikai sukiršijo neturtinguosius su šiek tiek turtingesniais. Pirmieji pradėjo skųstis ir įdavinėti turtingesnius kaimynus. Bolševikams to tik ir reikėjo – rekvizavo iš jų gyvulius, javus ir kt. Vadinamiesiems neturtingiesiems leido kirstis malkų iš dvarų ir valdiškų miškų kiek tik jiems bus reikalinga. Visi puolė kirstis tų malkų ir kirto be pasigailėjimo, kitas prisikirto ir prisivežė beržų ir uosių dviem trimis metams. Kirto iš netolimo Stanaviškio dvaro miško. Pagaliau su pavasariu pasibaigė bolševikų okupacija. Su ta okupacija pasibaigė vieniems sunkūs laikai ir netikras rytojus, o kitiems geri ir daug žadėję laikai.

Bolševikai buvo pradėję kištis ir į mokyklos gyvenimą, žinoma, iš pradžių gudriai – išmokinėjo mokytojams algas, tuo norėdami parodyti savo finansinį pajėgumą ir patraukti mokytojus savo pusėn. Kitokių permainų nesuspėjo padaryti.

Lenkai visai į mokyklas nesikišo. Tik daugelis šios apylinkės gyventojų gerokai nukentėjo nuo jų žiaurumo. Darbas mokykloje bolševikų ir lenkų okupacijų metais ėjo normaliai, tik mokinių skaičius labai sumažėjo.

1920 m. rudenį ši apylinkė atsidūrė karo zonoje. Aplinkiniuose kaimuose stovėjo mūsų kariuomenė. Gyventojams teko pergyventi daug baimės, kad vėl neužimtų lenkai ir, be to, nemažai pavargti. Todėl kitų kaimų vaikai mokyklos nelankė, lankė vien tik savo kaimo vaikai. Esant tokioms aplinkybėms, mokyklos darbas nebuvo normalus.

1921–1924 mokslo metai

1921–1922 m. m. mokykla iš Stavarygalos kaimo perkeliama į Neveronių kaimą ir pavadinama Neveronių pradžios mokykla. Perkėlimo priežastis buvo ta, kad Stavarygalos kaime tais metais buvo labai mažai mokyklinio amžiaus vaikų, o Neveronyse jų buvo daugiau, todėl neveroniškiai atsisakė leisti savo vaikus į Stavarygalos mokyklą, reikalaudami ją perkelti į Neveronių kaimą. Jų reikalavimas buvo patenkintas – 1921 m. rudenį mokykla buvo perkelta į Neveronis. Deja, mokykla Neveronyse išbūna tik vienerius metus. Išnuomotame mokyklai name tais metais mirė net du asmenys nuo džiovos, todėl vaikų tėvai nustojo leidę savo vaikus į šią mokyklą. Kitos tinkamos patalpos mokyklai kaime nebuvo, tad kitų mokslo metų pradžioje mokykla vėl perkeliama į Stavarygalą, bet ir toliau ji vadinama Neveronių pradžios mokykla. Be to, tuo laiku buvo nustatyti pradžios mokyklų rajonai, ir Neveronys buvo patvirtinti šio rajono centru.

Nuo šios mokyklos įsisteigimo iki 1923–1924 m. m. galo mokytoja dirbo Filiomena Jakučiūnaitė. Ji turėjo išsilavinimą, tolygų tik keturioms klasėms. Buvo lankiusi vokiečių, o vėliau mūsų organizuojamus mokytojams kursus, bet mokytojo cenzo neįsigijo. Dėl to ir buvo atleista. Mokytojo darbą dirbo atsidėjusi, visuomeniniame darbe nedalyvavo. Nė vienas mokinys nelaukė baigiamųjų egzaminų, bet visi išmoko skaityti ir rašyti. Keletas jos mokinių įstojo į gimnazijas ir vidurines mokyklas. Dabar iš buvusių jos mokinių yra du studentai, vienas girininkas, viena mokytoja ir keletas baigusių vidurinę mokyklą.

1924–1925 mokslo metai

Paskirta nauja mokytoja Elzė Riaubaitė buvo baigusi Katalikų moterų draugijos seminarijos du kursus. Mokytojavo pirmus metus. Dirbo atsidėjusi ir gale metų egzaminams paruošė du mokinius – Praną Sargelį ir Juliją Tiešytę. Abu egzaminus išlaikė ir buvo pirmieji šios mokyklos abiturientai.

1925–1928 mokslo metai

Mokytoja Elzė Riaubaitė iškeliama į Gelvonų pradžios mokyklą vedėja, o į Neveronių pradžios mokyklą atkeliamas Panoterių pradžios mokyklos vedėjas Juozas Jakučiūnas, baigęs gimnaziją ir vasaros pedagoginius kursus. Mokslo metų pradžioje mokykla perkeliama į naujas patalpas, kurios buvo daugiau tam pritaikytos. Tais mokslo metais mokinių būdavo apie 40. Buvo dirbama su trimis skyriais, tik nuo Velykų išskiriami gabesnieji trečiojo skyriaus mokiniai ir paruošiami egzaminams.

Buvo paruošti 5 mokiniai, bet išlaikė 4, būtent: Romas Beleckas, Zosė Beleckaitė, Juozas Šilas ir Alfonsas Visackas. Iš jų J. Šilas ir A. Visackas stojo į vidurinę mokyklą.

Tų mokslo metų pradžioje Pasodninkų kaime atidaromas šios mokyklos ant-rasis komplektas. Į antrąjį komplektą paskirta mokytoja Ona Čižiūnaitė. Ji uoliai dirbo šiame komplekte trejus metus. Surengė kelis viešus vakarus ir kelias gegužines. Mo-kinių tėvų ir vietos gyventojų buvo gerbiama ir mylima. Bet 1927–1928 m. m. gale buvo atleista kaip neturinti mokytojo cenzo.

1928–1929 mokslo metai

Neveronių kaimo gyventojams prašant, mokykla perkeliama į nuolatinę savo vietą – Neveronis. Patys gyventojai parūpino mokyklai gana gerą butą ir nuo rugsėjo 1 d. prasidėjo mokslas. Dabar mokyklą lankė ir iš kitų kaimų ir vienkiemių vaikai, kurie, esant mokyklai Stavarygalos kaime, dėl tolumo jos nelankė. Mokinių susirinko per 40, darbas ėjo normaliai. Bet 1929 m. sausio 25 d. ištiko mokyklą nelaimė – mokykla sudegė. Gaisras kilo dieną, darbo laiku. Užsidedė iš kamino. Buvo išgelbėta tik spinta, stalas ir vienas suolas; visa kita sudegė. Mokslas buvo nutrauktas iki kovo 2 d. Suradus ir išnuomojus naują butą, pasiskolinus iš kitų mokyklų suolų, kovo 3 d. mokslas buvo vėl pradėtas.

Mokslo metų pradžioje į Pasodninkų komplektą buvo atkelta mokytoja Uršulė Karčiauskienė, baigusi Vilniaus „Ryto“ draugijos pedagoginius kursus ir jau moky-tojaujanti vienuoliktus metus. Mokytoja, atrodo, dirbo sąžiningai, bet kažkodėl ne-sisėkė jai sutarti su mokinių tėvais ir vietos gyventojais, kurie pradėjo skųsti ją inspektoriui, kad negerai moko ir auklėja jų vaikus. Jų skundai liko neišklaustyti. Tada kai kurie tėvai nustojo leidę savo vaikus į mokyklą. Dėl to labai sumažėjo mokinių skaičius ir 1929–1930 m. m. gale buvo nutarta Pasodninkų komplektą uždaryti.

1929–1930 mokslo metai

Neveronių komplektas mokslo metų pradžioje perkeliamas į naujus namus, kurie buvo pastatyti sudegusių namų vietoje ir daugiau pritaikyti mokyklai. Dirbama buvo su keturiais skyriais; ketvirtajame skyriuje buvo 7 mokiniai. Egzaminai įvyko 1930 m. birželio 17 d. Bagaslaviškio pradžios mokykloje. Egzaminus išlaikė šeši mo-kiniai: Aldona Pečiulytė, Levosė Pauplytė, Jonas Sargelis, Donatas Šlapokas, Alfonsas Visackas ir Viktoras Visackas. Visi išlaikiusieji mokslo toliau netęsė.

1930–1931 mokslo metai

Švietimo ministerija, vietos gyventojų prašoma, leido vėl veikti Pasodninkų komplektui. Mokytoju paskyrė Kazį Kardelį, baigusį Vilniaus lietuvių mokytojų se-minarijos keturis kursus, kilusį iš lenkų okupuotos Lietuvos. Šis mokytojas turėjo pedagoginių gabumų ir buvo darbštus. Žiemą jis surengė suaugusiesiems kursus, taip pat keletą vaikų ir suaugusiųjų vakarų. Gaila tik, kad vietos gyventojams neilgai teko džiaugtis šiuo mokytoju – nuo gegužės 1 d. jis buvo pašauktas į kariuomenę.

1931 m. birželio 13 d. per Šv. Antano atlaidus Gėlvonuose buvo surengta viso valsčiaus pradžios mokyklų sporto ir dainų šventė ir mokinių rankdarbių paroda. Šventėje dalyvavo 130 mokinių. Iš Neveronių pradžios mokyklos dalyvavo 6 mokiniai, kurie parodoje pasirodė su molio darbais ir grafikos diagramomis.

1931–1932 mokslo metai

Neveronių komplekte jokių permainų bei atsitikimų neįvyko. Mokslas visus metus ėjo normaliai. Abiejuose kompleksuose buvo dirbama su keturiais skyriais. Egzaminams buvo parengti 6 mokiniai. Egzaminai įvyko birželio 7 ir 8 dienomis Bagaslaviškio pradžios mokykloje. Išlaikė visi – Jonas Jurevičius, Vaclovas Markūnas, Julius Pečiulis, Stasys Piškinas, Monatas Šlapokas ir Elena Visackaitė. Toliau mokslo jie netęsė.

Nuo pat mokyklos įsteigimo tikyba dėstė Bagaslaviškio klebonas Petras Bertulis. Pirmaisiais mokyklos gyvavimo metais kun. P. Bertulis mokyklą lankydavo nuolat, o kitais metais jį jau pavadavo mokytoja F. Jakučiūnaitė. P. Bertulis mokyklą aplankydavo tik patikrinti mokinių žinių iš tikybos. Vėliau, kai pasibaigė okupacijos ir stėjo ramūs laikai, rodos, nuo 1923–1924 m. m. pradžios kun. P. Bertulis jau pats dėsto tikyba ir mokyklą lanko du kartus per savaitę. Reikia pasakyti, kad kun. P. Bertulis lankydavo visas savo parapijoje esančias pradžios mokyklas ir per keletą metų, dėstydamas jose tikyba, tapo geru pedagogu. Gerai pažino vaikučius ir juos mylėjo, mokėjo gražiai juos paskatinti gerai mokytis. Mokiniai jį taip pat mylėjo – tikybos pamokoms skirtą dieną visi su džiaugsmu laukdavo jo atvykstant. Be to, kun. P. Bertulis visada rūpindavosi mokyklomis. Kasmet prieš mokslo metų pradžią bažnyčioje jis apie tai paskelbdavo tėvams ir paragindavo juos leisti savo vaikus į mokyklą. Tam paskirdavo net to sekmadienio pamokslą.

Pasodninkų komplekte pirmuosius trejus metus tikyba dėstė pati mokytoja Ona Čižiūnaitė, Gelvonų klebonas Rapolas Juknys ir vikaras Žemaitis; vėliau – patys mokytojai. Nuo 1931–1932 m. m. pradžios tikyba dėstė kateketė Marijona Paulavičiūtė. Dėstė tik tuos mokslo metus, o nuo kitų mokslo metų tikyba dėstė vėl Gelvonų klebonas R. Juknys.

Mokyklos tėvų komitetas

Vokiečių, bolševikų ir lenkų okupacijų laikais mokyklos tėvų komiteto nebuvo. Atėjus ramiems laikams ir mūsų valdžiai sutvarkius mokyklas, pradėta kasmet rinkti mokyklos tėvų komitetą. Pirmojo tėvų komiteto pirmininku buvo išrinktas Matas Sargelis iš Stavarygalos kaimo, vėliau – nuo 1924–1925 m. m. – Petras Grigas iš Priėnų kaimo. Perkėlus mokyklą į Neveronių kaimą, komiteto pirmininku buvo išrinktas Stasys Šlapokas iš Neveronių kaimo. Ir vėliau jis buvo išrinktas tėvų komiteto pirmininku iki 1932–1933 m. m. galo.

Nieko ypatingo tėvų komitetai nenuveikė – pasitenkindavo mokyklai skirtų malkų paėmimu, dalyvaudavo egzaminų komisijose ir kituose mokyklos reikaluose, kur buvo reikalingi ir kviečiami.

Pasodninkų komplekte buvo renkamas atskiras tėvų komitetas. Pirmuoju jo pirmininku buvo Vincas Amulis iš Pasodninkų kaimo, vėliau kelis metus iš eilės buvo išrenkamas Viktoras Valantavičius iš to paties kaimo. Ir šio komplekto tėvų komitetai nieko ypatingo nenuveikė, išskyrus tai, kad kai 1929–1930 m. m. gale buvo uždarytas Pasodninkų kompleksas, tai pirmininkas V. Valantavičius su dviem komiteto nariais mokyklos atidarymo reikalu nuvyko į Kauną pas švietimo ministrą. Jų prašymą švietimo ministras patenkino – leido vėl veikti Pasodninkų komplektui. Tai buvo bene didžiausias šio komiteto nuveiktas darbas.

Mokytojų santykiai su tėvų komitetu visą laiką buvo geri.

1933–1934 mokslo metai

1933 m. gruodžio 8 d. įvyko tėvų bei globėjų susirinkimas. Susirinkime dalyvavo mažas tėvų skaičius, bet susirinkimas buvo šauktas antrą kartą ir todėl buvo laikomas teisėtu. Buvo renkamas mokyklos tėvų komitetas ir aptariami kiti su mokykla susiję klausimai. Į mokyklos tėvų komitetą 1933–1934 m. buvo išrinkti: Juozas Lapkauskas, Ipolitas Jurkūnas, Stasys Šlapokas, Kazys Alisevičius, Adomas Pauplys; kandidatais – Juozas Visackas ir Jonas Adomavičius. Komiteto pirmininku buvo išrinktas Stasys Šlapokas.

Mokyklos vedėjas kalbėjo apie mokyklos nelankymo žalingumą, vaikų auklėjimą šeimoje, apie vaikų pratinimą prie švaros. Tėvai tam pritarė, bet buvo labai neaktyvūs, nieko neklausė, nieko nesiūlė. Reikia pasakyti, kad apskritai tėvai nelabai nori dalyvauti tokiuose susirinkimuose ir kalbėti apie vaikų auklėjimą. Matyt, dar prie to nepripratę, o gal ir krizės metai dėl to kalti.

1934 m. vasario 2 d. mokykloje buvo surengtas viešas vakaras. Buvo suvaidinta „Jocio marti“, 3-jų veiksmų scenos vaizdelis iš kaimo gyvenimo. Vaidino visi Neveronių kaimo „artistai“. Vakaras nusisekė gerai, gerai suvaidino, žiūrovų atėjo daug. Gautas pelnas buvo paskirtas laikraščiams užsakyti.

Po Velykų atostogų pasikeitė tikybos mokytojas. Buvęs Bagaslaviškio klebonas kun. P. Bertulis buvo iškeltas į Kalvių parapiją klebonu, o jo vieton atkeltas iš Akmėnės parapijos kun. Povilas Medžius. Dar po Velykų atostogų pirmąją mokslo savaitę tikybos dėstyti atvyko kun. P. Bertulis. Norėjo, matyt, atsisveikinti su mokytoju ir mokiniais, bet to nepadarė. Labai susigrauzęs, kad iškeliamas iš Bagaslaviškio, kur dirbo 23 metus tiesioginį kunigo darbą ir kartu daug nuveikė šioje parapijoje tautiškumo ir kultūros ugdymo darbuose. O gal dar ir dėl to, kad čia norėjo ir baigti savo jau ne taip ilgą amžių. Dabar, grupės savo parapijiečių iškūstas dvasiškajai vyriausybei, yra iškeliamas į kitą parapiją. Atvykęs paskutinį kartą į mokyklą labai jaudinosi, todėl, matyt, ir atsisveikinti su mokytoju ir mokiniais negalėjo.

Naujasis tikybos mokytojas Bagaslaviškio klebonas P. Medžius buvo ilgus metus kunigavęs Rusijoje ir tik 1929 m. sugrįžęs Lietuvon. Teko jam pabuvoti bolševikų kalėjimuose, kur daug kartų buvo tardomas, todėl jo nervai gerokai pašlijo, buvo nervuotas. Nors buvo jau senyvo amžiaus žmogus, bet dar energingas, darbštus ir drausmingas. Tai matyti iš jo pareigų atlikimo bažnyčioje ir mokykloje.

Birželio 11 d. Neveronių pradžios mokykloje įvyko baigiamieji egzaminai. Egzaminus laikė tik šios mokyklos ketvirtojo skyriaus mokiniai. Egzaminų komisiją sudarė: mokyklos vedėjas J. Jakučiūnas, inspektoriaus skirtas atstovas Bagaslaviškio pradžios mokyklos vedėjas Leonardas Šatas, Pasodninkų komplekto mokytojas Kazys Žiūkas, Gelvonų vikaras Alfonsas Petraitis, mokyklos tėvų komiteto atstovas Stasys Šlapokas ir vietos savivaldybės atstovas Antanas Tiešis. Buvo egzaminuojama 11 mokinių – iš pirmojo komplekto 4 mokiniai ir iš antrojo 7. Egzaminus išlaikė aštuoni mokiniai: Marija Amulytė, Ignas Grinevičius, Leopolda Pečiulytė, Viktoras Piškinas, Jonas Šidlauskas, Marija Vitkūnaitė, Kazys Valantavičius ir Aleksandras Žakavičius. Trys mokiniai neišlaikė – vienas iš pirmojo komplekto ir du iš antrojo.

Birželio 13 d. Gelvonuose per Šv. Antano atlaidus įvyko šio valsčiaus pradžios mokyklų mokinių sporto ir dainų šventė. Šventės programoje buvo ritmiški pratimai ir pratimai su vėliavėlėmis, žaidimai bei dainos. Šventė prasidėjo vėliavos

pakėlimu miestelio aikštėje, paskui mokiniai dalyvavo pamaldose bažnyčioje. Po pamaldų mokiniai rikiuote su dūdų orkestru priešakyje, didelės žmonių minios lydimi, nuvyko į Gelvonų dvaro sodą. Ten išpuoštoje aikštėje gerai atliko pratimus ir gražiai sudainavo daineles. Šventę atidarė Gelvonų pradžios mokyklos vedėjas Anicetas Senkus; pratimus vedė Pasodninkų komplekto mokytojas K. Žiūkas; dainavo Liukonių pradžios mokyklos mokytojas Anicetas Rimdžius; šventę uždarė Liukonių pradžios mokyklos vedėjas Pranas Vasiliauskas. Šventėje dalyvavo apie 250 mokinių, iš Neveronių pradžios mokyklos abiejų komplektų – 23 mokiniai.

1934–1935 mokslo metai

Mokslas po vasaros atostogų abiejuose komplektuose prasidėjo rugsėjo 1 d. Mokinių susirinko per 50. Kiekviename komplekte buvo dirbama su keturiais skyriais. Neveronių komplekte dirbo mokyklos vedėjas J. Jakučiūnas, o Pasodninkų komplekte – mokytojas K. Žiūkas. Tikyba Neveronių komplekte dėstė Bagaslaviškio klebonas P. Medžius, o Pasodninkų – Gelvonų vikaras A. Petraitis.

Gruodžio 2 d. įvyko tėvų bei globėjų susirinkimas. Dalyvavo 12 tėvų (iš 29). Susirinkimas buvo šaukiamas antrą kartą, todėl buvo laikomas teisėtu. Buvo renkamas mokyklos tėvų komitetas ir aptarti einamieji reikalai. Į mokyklos tėvų komitetą 1934–1935 mokslo metams buvo išrinkti: Edvardas Beleckas, Ipolitas Jurkūnas, Juozas Lapkauskas, Juozas Visackas ir Andrius Pečiulis; kandidatais – Petras Pauplys ir Jonas Adomavičius. Komiteto pirmininku išrinktas Ipolitas Jurkūnas. Po to buvo svarstomi einamieji reikalai. Čia mokyklos vedėjas pranešė, kad dar yra mokinių, kurie neturi reikalingų vadovėlių, kas jiems trukdo normaliai mokytis, be to, ne visada ir ne visi mokiniai turi reikalingų sąsiuvinų. Tėvai buvo paraginti šį nenormalumą kuo greičiau pašalinti. Tėvai aiškinosi, kad taip yra dėl sunkių ūkininkams laikų. Paskui mokyklos vedėjas prašė tėvų labiau pasirūpinti savo vaikų auklėjimu šeimoje. Tėvai nieko svarbesnio nepasakė, tik paminėjo tikybos mokytojo vietos klebono netinkamą elgesį su mokiniais (vartojamos jo, atseit, per žiaurios bausmės). Bet iš tikrųjų paminėtas klebono elgesys su mokiniais yra pačių vaikų ir jų tėvų gerokai perdėtas. Apskritai reikia pasakyti, kad šie sunkūs laikai labai paveikė kaimo žmonių dvasią, sumenkino jų pasitikėjimą bei pagarbą tiek kunigui, tiek mokytojui. Dabar kaimo žmonės į inteligentus bei valdininkus žiūri pavydo ir neapykantos akimis. Bet už tai kaltinti kaimo žmonių nereikėtų.

Birželio 14 d. šioje mokykloje įvyko baigiamieji egzaminai. Egzaminų komisiją sudarė: mokyklos vedėjas J. Jakučiūnas, inspektoriaus skirtas atstovas Bagaslaviškio pradžios mokyklos vedėjas Leonardas Šatas, Pasodninkų komplekto mokytojas K. Žiūkas, tikybos mokytojas Bagaslaviškio klebonas Bronius Novelskis, mokyklos tėvų komiteto atstovas Juozas Lapkauskas ir vietos savivaldybės atstovas Petras Masilionis.

Buvo egzaminuojami vien šios mokyklos ketvirtojo skyriaus mokiniai, kurių iš abiejų komplektų susidarė 18 – 7 iš pirmojo ir 11 iš antrojo.

Egzaminus išlaikė 16 mokinių: Lucija Juzėnaitė, Janina Kirskytė, Ona Lapkauskaitė, Antanas Pečiulis, Viktoras Sapronas, Bronius Saveikis, Vilius Baginskas, Zosė Išganaitytė, Ona Išganaitytė, Elena Juknevičiūtė, Jeronimas Markūnas, Bronius Ragauskas, Marijonas Vasiliauskas, Alfonsas Vitkūnas, Vanda Vitkūnaitė, Filiomena Zmejauskaitė. Neišlaikė Vytautas Pauplys ir Viktoras Strazdas.

Geriausiai egzaminus išlaikė Antanas Pečiulis iš Neveronių kaimo, iš visų dalykų gavęs penketukus.

Birželio 28 d. įvyko pradžios mokyklą baigusiujų išleistuvės. Susirinko visi šiemet baigę šią mokyklą. Mokyklos vedėjas pasakė šią progą atitinkančią kalbą ir, kiekvieną pasveikinęs, įteikė pradžios mokyklos baigimo pažymėjimą. Po to buvo sugiedotas valstybės himnas. Keletas iš baigusiujų ketino stoti į šiemet atidaromą Gelvonų pradžios mokyklos penktąjį skyrių.

1935–1936 mokslo metai

Mokslas po vasaros atostogų abiejuose komplektuose prasidėjo rugsėjo 2-ąją dieną (1-oji diena buvo sekmadienis). Mokytojai dirbo tie patys, būtent: Neveronių komplekte – J. Jakučiūnas, Pasodninkų – K. Žiūkas; tikybos pamokas Neveronių komplekte dėstė Bagaslaviškio klebonas Bronius Novelskis, o Pasodninkų – Gelvonų vikaras Antanas Šležauskas. Be to, reikia pažymėti, kad Pasodninkų komplektas nuo šių mokslo metų pradžios perkeltas į naują ir daug patogesnę butą.

Mokinių susirinko per 40. Veikė pirmasis ir ketvirtasis skyriai.

Mokyklos darbą gerokai trukdo ta nelemta krizė: daugelis mokinių (I komplektas), net vidutinių ūkininkų vaikai, prasėdi mokykloje kelias dienas, o kitas ir savaitę be reikalingų jiems sąsiuvinų. Žinoma, tai neigiamai veikia tiek mokinių mokymąsi, tiek visą mokyklą. Tačiau tikime ir laukiame geresnių laikų ateinant.

Mokykla turėjo senienų bei numizmatikos rinkinių. Tuos rinkinius sudarė: 7 akmens kirvukai ir 3 akmens kalteliai; 11 rusų prieškarinių varinių monetų, 4 vokiečių nikelinės monetos, 5 JAV monetos, 7 kupiūrų rusų prieškarinių banknotų (po keletą egzempliorių), 16 kupiūrų vokiečių banknotų (po keletą egzempliorių) ir 4 kupiūrų lenkų banknotų (po vieną egzempliorių).

Visus senienų eksponatus sunešė šios mokyklos mokiniai, taip pat ir dalį pinigų rinkinio. Už kiekvieną senienų eksponatą teko atnešusiajam sumokėti, arba, teisingiau pasakius, duoti piniginę dovaną, kad taip mokiniai būtų paskatinti rinkti tokius daiktus.

Iš minėto senienų rinkinio 6 kirvukai ir 3 kalteliai rasti Neveronių kaimo laukuose, 1 kirvukas Stavarygalos kaimo lauke.

Praeitų mokslo metų gale iš Valstybės archeologijos komisijos buvo gautas raštas, kuriuo paprašyta surašyti šio rajono gyvenamųjų vietovių žemėvardžius. Tas darbas buvo pradėtas tik šių mokslo metų pradžioje ir užbaigtas lapkričio mėnesio pabaigoje. J. Jakučiūnas žemėvardžius surašė Neveronių, Maželių, Stavarygalos, Promislavos, Gelvankos, Standviliškio dvaruose, Trākų, Dabužynės, Ivānavos, Zagrados vienkiemiuose; K. Žiūkas Pasodninkų, Markūnų, Lapiškių kaimuose, Lapių, Moliūpės dvaruose, Koncepkos, Prievartės vienkiemiuose. Iš viso užrašyti 188 žemėvardžiai; bemaž visi yra lietuviški.

Gruodžio 8 d. įvyko tėvų bei globėjų susirinkimas. Susirinkimas buvo šaukiamas mokyklos tėvų komitetui išrinkti. Dalyvavo 15 tėvų ir globėjų (iš 25). Į tėvų komitetą buvo išrinkti: Leonas Pečiulis, Juozas Lapkauskas, Edvardas Beleckas, Ipolitas Jurkūnas ir Juozas Visackas; kandidatais – Viktoras Alisevičius ir Andrius Pečiulis. Komiteto pirmininku išrinktas Leonas Pečiulis iš Neveronių kaimo. Dar buvo pasikalbėta vaikų auklėjimo reikalu.

Valstybės archeologijos komisija, sužinojusi apie mokykloje esančius senienų ir numizmatikos rinkinius, pareikalavo tuos rinkinius perduoti jai. Sausio 25 d. tie rinkiniai buvo perduoti. Rinkinius sudarė: senienų – 7 akmens kirvukai ir 3 akmens kaltai; numizmatikos – 20 vienetų rusų, vokiečių ir JAV įvairių monetų, 27 banknotai įvairių kupiūrų prieškarinių ir karo metais išleistų rusų, vokiečių ir lenkų pinigų.

Nors gaila buvo skirtis su tais rinkiniais, bet kartu ir džiugu, kad mano mokykla galėjo įdėti ir savo indėlį į mūsų tautos mokslo lobyną.

Mokykloje kasmet spalio 9 paminimas Vilniaus užgrobimas. Tam skiriama tos dienos trečioji pamoka: mokytojas pasako žodį apie padarytą lenkų mums skriaudą, apsaoko mūsų brolių vilniečių vargus ir kančias ir paragina visus mokinius turėti vilties ir pasiryžimo Vilnių išvaduoti. O dabar visiems reikia kantriai dirbti bet kokią darbą. Pabrėžiama, kad ir maži vaikai gali prisidėti prie to reikšmingo mūsų tautai darbo gerai mokydami ir savo nors ir mažomis aukomis. Tą dieną už mokinių pinigus yra perkami ženkleliai ir klijuojami į bendrą mokyklos Vilniaus pasą. Taip pat mokiniai klijuoja ženklelius į savo Vilniaus pasus.

Per šias liūdnas sukaktuves Vilniui vaduoti sąjungos centro komitetas paprašė rinkti aukas ir iš mūsų mokinių. Aukos pradėtos rinkti sukaktuvių dieną ir baigtos sausio 21 d. Iš abiejų komplektų mokytojų ir mokinių aukų buvo surinkta 7 litai 45 centai, kurie sausio 25 d. pasiūsti VVS centro komitetui.

Vasario 16-osios dienos proga buvo surengtas viešas vaikų vakarėlis. Buvo suvaidintas vieno veiksmo scenos veikalėlis „Piemenėliai“. Po to deklamuota ir dainuota. Vaidino ketvirtojo skyriaus mokiniai, kurie scenoje kad ir pirmą kartą pasirodė, bet suvaidino neblogai. Eilės ir dainos buvo atliktos irgi gerai. Publikos prisirinko pilna klasė. Tai buvo mokinių tėvai, vietos jaunimas ir nemažai svečių. Iš vakarėlio gauta pelno 6 litai ir 45 centai, kurie paskirti vaikų laikrašteliams užprenumeruoti.

Birželio 9 ir 10 dienomis vyko Lietuvos Seimo rinkimai. Po 10 metų Lietuvos piliečiams vėl buvo suteikta teisė ir skirta pareiga rinkti tautos atstovybę, kuri rūpintųsi viso krašto gerove. Bet šį kartą nebuvo tokio rinkiminio ūpo, koks buvo prieš dešimtį metų renkant Seimą, nes nebuvo tų agitatorių ir agitatorielių, kurie anuomet gausiais pažadais gebėjo visus suaktyvinti. Dėl to ir šios apylinkės gyventojai buvo abejingi Seimo rinkimams, daugeliui nepatiko į Seimą iškelti kandidatai. Atseit, tai stambūs ūkininkai, dvarininkai ir valdininkai, kurie ūkininkų vargų ir bėdų nesupranta ir nesupras, todėl, išrinkti į Seimą, nenorės ginti jų reikalų. Ir tik gerai visiems išaiškinus, kad kiekvieno lietuvių šventa pareiga yra dalyvauti rinkimuose, nes čia sprendžiamas tolimesnis mūsų tautos likimas, dauguma šios apylinkės gyventojų rinkimuose dalyvavo. (Tai patikrinau rinkimų apylinkėje.)

Birželio 15 d. šioje mokykloje įvyko baigiamieji egzaminai. Egzaminų komisiją sudarė: mokyklos vedėjas J. Jakučionas, inspektoriaus skirtas atstovas Bagaslaviškio pradžios mokyklos vedėjas Stasys Lukaševičius, Pasodninkų komplekto mokytojas K. Žiūkas, tikybos mokytojas Bagaslaviškio klebonas B. Novelskis, tėvų komiteto atstovas Leonas Pečiulis ir vietos savivaldybės atstovas Petras Masilionis.

Buvo egzaminuojami vien šios mokyklos ketvirtojo skyriaus mokiniai, kurių iš abiejų komplektų susidarė 14 – iš pirmojo 6 ir iš antrojo 8.

Egzaminus išlaikė visi, būtent: Leonas Beleckas, Vanda Juškevičiūtė, Aldona Jurkūnaitė, Adolfas Komandulis, Juozas Pečiulis, Vytautas Pauplys, Zenonas Amulis,

Steponas Markūnas, Zosė Petkevičiūtė, Marija Petrašiūnaitė, Elena Ragauskaitė, Stasys Ragauskas, Viktoras Strazdas ir Janina Vasiliauskaitė.

Geriausiai egzaminus išlaikė Janina Vasiliauskaitė iš Moliupės dvaro.

Birželio 27 d. visi mokiniai buvo paleisti vasaros atostogų, ir įvyko baigusiujų šią mokyklą išleistuvės. Mokyklos vedėjas pasakė atsisveikinimo kalbą, kurioje linkėjo baigusiesiems mokyklą būti dorais žmonėmis, gerais ir susipratusiais lietuviais, pamėgti skaityti knygas bei laikraščius ir kiekvienam palinkėjo kuo geriausios kloties gyvenime. Po to kiekvienam buvo įteiktas pradžios mokyklos baigimo pažymėjimas. Išleistuvės baigtos Tautos himnu.

1936–1937 mokslo metai

Mokslas po vasaros atostogų prasidėjo rugsėjo 1-ąją dieną. Abiejuose komplektuose dirba tie patys mokytojai – J. Jakučiūnas ir K. Žiūkas. Tikybos pamokų dėstyti į Neveronių komplektą atvyko Bagaslaviškio klebonas B. Novelskis, o Pasodninkų – Gelvonų vikaras Antanas Šležauskas. Mokinių susirinko per 50, veikia I ir IV skyriai. Darbas mokykloje eina normaliai, mokiniai lanko nebloginai, bemaž visada aprūpinami rašomąja medžiaga, ko ankstesniais metais kartais ir nebūdavo. Tai rodo geresnių laikų artėjimą.

Spalio 9 d. buvo paminėta Vilniaus užgrobimo 16 metų sukaktis. Iš ryto prie mokyklos buvo iškelta juodu kaspiniu perrišta tautinė vėliava. Prieš 12-tą valandą buvo nutrauktos pamokos, mokytojas tarė žodį, paaiškindamas tos liūdnos sukakties prasmę, o 12-tą valandą paskelbė tylos minutę, kurią mokiniai pažymėjo atsistojimu ir susikaupimu. Po to keli mokiniai padeklamavo atitinkamų eilėraščių, minėjimas baigtas Vilniaus malda.

Šia proga įvyko rinkliava Vilniaus reikalams. Bemaž visi mokiniai (40 iš 42 mokinių), kiek kas galėjo, aukojo tam dideliame mūsų tautos reikalui, ir kartu su mokytoju suaukojo 6 litus 35 centus, kurie buvo pasiųsti Vilniui vaduoti sąjungai.

Lapkričio 29 d. įvyko tėvų bei globėjų metinis susirinkimas. Susirinkime dalyvavo 10 tėvų ir globėjų (iš 30), nors prieš tai buvo net kelis kartus prašoma mokinių pranešti savo tėvams apie šaukiamą susirinkimą ir paraginti juos į tą susirinkimą atvykti. Visi tėvai žinojo, kad kviečiamas svarbus metinis susirinkimas, bet tik maža dalis jų atvyko. Tas aiškiai parodo, koks dar menkas yra mūsų tėvų rūpinimasis savo vaikų auklėjimu ir sava mokykla.

Mažas susirinkimas, menka buvo ir jo dienotvarkė: išrinktas 1936–1937 mokslo metų tėvų komitetas, perskaityti ir paaiškinti naujojo Pradžios mokyklų įstatymo punktai, aiškinantys tėvų komiteto pareigas ir teises, paskelbti pradžios mokyklų mokslo prievolei vykdyti taisyklių baudžiamieji nuostatai ir pasikalbėta einamaisiais reikalais.

Į tėvų komitetą buvo išrinkti: Leonas Pečiulis, Stasys Muleronka, Petras Pauplys, Jonas Visackas ir Juozas Lapkauskas.

Komiteto pirmininku pagal naująjį įstatymą mokyklos vedėjas pakvietė Leoną Pečiulį iš Neveronių kaimo, o jo pavaduotoju – Stasį Muleronką iš Maželių kaimo.

Sausio 22 d. buvo paminėtas Klaipėdos krašto išvadavimo 14 metų sukaktuvės. Minėjimą pradėjo mokytojas, padarydamas trumpą Klaipėdos krašto istorinę apžvalgą. Plačiai papasakojo apie Klaipėdos reikšmę Lietuvai. Baigdamas kvietė ir mažuosius nuolat budėti Klaipėdos sargyboje. Po to vienas IV skyriaus mokinytis Jonas

Adomavičius perskaitė iš „Sakalėlio“ A. Vienuolio „Senolių keliais“, Vaclovas Pauplys padeklamavo Putino eilėrašį „Lietuvos daina“, o Stefanija Alisevičiūtė – „Lietuvių giesmė“.

Vasario 2 d. (per Grabnyčias) vietos kaimo jaunimas mokykloje surengė viešą vakarą. Buvo suvaidinta S. Žemaičio 3-jų veiksmų komedija „Mirta Čincibiraitė, arba 15 000 litų“. Artistais buvo: Juozas Pečiulis, Aleksandra Pečiulytė, Ignas Kybartas, Petras Kybartas, Stasė Bernotaitė ir Apolonija Visackaitė. Suvaidino neblogai. Į vakarą atsilankė gana gražaus jaunimo. Gauta gryno pelno 22 litai 55 centai, kurie paskirti naujam pastatytam kryžiui aptverti.

Vasario 4 d. buvo paminėta Blaivybės savaitė. Tam buvo paskirta tos dienos ketvirtoji pamoka. Mokytojas kalbėjo apie alkoholio kenksmingumą žmogaus kūnui ir dvasiai, o vienas mokinys perskaitė Mickevičiaus-Nord pasaką „Kaip atsirado alkoholis“.

Kovo 29 d. (Velykų antrąją dieną) buvo surengtas vaikų vakarėlis. Buvo vaidinamas L. Kuzmickio 3-jų paveikslų scenos vaizdelis „Pavergtas Vilnius“. Dėl „artistų“ stokos buvo suvaidinti tik du to veikalėlio paveiksliai. Po vaidinimo buvo deklamuojama, dainuojama ir galiausiai šokiai suaugusiesiems. Suvaidino vidutiniškai, bendrai scenos programa buvo atlikta neblogai. Į vakarėlį atsilankė dauguma mokinių tėvų, vietos ir tolimesnių jaunimo. Įėjimas buvo mokamas aukomis, bet mažai kas iš dalyvavusiųjų aukėjo, iš viso surinkta tik 8 litai ir 25 centai, kuriais ir buvo padengtos vakarėlio rengimo išlaidos.

Balandžio 30 d. visų mokinių jėgomis prie mokyklos buvo padarytas darželis ir aikštelėje pasodintas ažuolėlis, pavadintas „Vilniaus ažuolas“.

Po to buvo paleisti II ir III skyrių mokiniai vasaros atostogų. Mokytojas jiems pasakė atsisveikinimo žodį, prašydamas jų per tą laiką klausyti savo tėvelių, vyresniųjų, o labiausiai – tai saugotis bloga daryti, be to, priminė per vasaros atostogas neužmiršti knygos ir įgytų mokykloje žinių.

Birželio 12 d. Vinkšnabraščio pradžios mokykloje įvyko šios mokyklos ketvirtojo skyriaus mokinių baigiamieji egzaminai. Egzaminus laikė: Jonas Adomavičius, Stefanija Alisevičiūtė, Emilija Piškinaitė, Vaclovas Pauplys, Juozas Saveikas, Bronius Šidlauskas ir Stasė Tiešytė. Geriausiai pažymiais egzaminus išlaikė Jonas Adomavičius, neišlaikė – Emilija Piškinaitė.

Birželio 13 d. (per Šv. Antano atlaidus) Gelvonoose įvyko trečioji šio valsčiaus pradžios mokyklos mokinių sporto ir dainų šventė. Šventė prasidėjo vėliavos pakėlimu miestelio sodelyje ir paskui pamaldomis, per kurias giedojo šventės dalyviai – mokiniai. Po visų pamaldų per miestelį nutraukė mokinių kolonos, kurių priešakyje ėjo dūdų orkestras, o paskui – didžiausia žmonių minia. Pirmiausia visi nuėjo į kapines ir padėjo vainiką ant žuvusių brolių kapų. Iš ten gražiai surikiuotos mokinių kolonos nuėjo į Šaulių aikštę, kurioje buvo atlikta šventės sporto ir dainų programa. Visi pratimai buvo daromi su orkestru ir atlikti labai gerai, o „Už jūrelių, už marelių“ ir „Į kovą“, publikai prašant, buvo net pakartoti, dainos taip pat sudainuotos gerai.

Sporto pratimams vadovavo Bagaslaviškio pradžios mokyklos vedėjas Stasys Lukaševičius, dainoms – Liukonių pradžios mokyklos vedėjas Pranas Vasiliauskas. Į šventę atvyko visi šios apylinkės inteligentai ir kaipo svečias šio rajono pradžios mokyklos inspektorius K. Dulinskas.

Iš viso šventėje dalyvavo apie 350 mokinių, o iš Neveronių pradžios mokyklos – 28: 13 iš pirmojo komplekto ir 15 iš antrojo.

Birželio 30 d. buvo paleisti mokiniai vasaros atostogų, o baigusiesiems pradžios mokyklą įteikti pažymėjimai. Mokytojas, atsisveikindamas su mažaisiais, priminė jiems per vasaros atostogas saugotis bloga: neiti į svetimus sodus ir daržus, nedraskyti paukštelių lizdų ir t. t., o svarbiausiai – tai klausyti savo tėvėlių ir vyresniųjų. Baigusiesiems šią mokyklą palinkėjo būti gerais katalikais, gerais lietuviais, pamėgti knygas ir laikraščius, suaugus stoti į geras organizacijas ir t. t. Po to buvo įteikti pažymėjimai. Iš baigusiųjų keli mąno mokslą tęsti penktajame skyriuje Gelvonuose.

Mokslo metai užbaigti Tautos himnu.

1937–1938 mokslo metai

Mokslas po vasaros atostogų abiejuose kompleksuose prasidėjo rugsėjo 1-ąją. Neveronių komplekte mokslo metai buvo pradėti pamaldomis. Mokytojas su mokiniais nuvyko į bažnyčią, kur vietos klebonas B. Novelskis atlaikė šv. mišias ir pasakė susirinkusiems mokiniams pritaikytą pamokslą. Tai buvo pirmas atsitikimas šioje apylinkėje, kada nauji mokslo metai pradėti pamaldomis. Už tai garbė Bagaslaviškio klebonui Broniui Novelskiui, nes jo iniciatyva tai įvyko.

Pamaldose dalyvavo tik artimesniųjų šios apylinkės mokyklų mokytojai su savo mokiniais.

Spalio 9 d. buvo paminėta Vilniaus užgrobimo 17-os metų sukaktis. Ryta, 8 valandą, dalyvaujant visiems mokiniams, prie mokyklos buvo iškelta mūsų tautinė vėliava, perjuosta juodu kaspinu, ir paašikinta mokiniams mūsų vėliavos ir juodo kaspino spalvų simbolinės reikšmės. Paskui, trečiąją pamoką, mokytojas tarė žodį, apibūdinamas šias liūdnas sukaktuves, o baigiantis 12 valandai paskelbta tylos minutė. Minėjimas užbaigtas aukų rinkimu Vilniaus vadavimo reikalams. Aukų buvo surinkta 7 Lt.

Rugsėjo 26 d. įvyko Neveronių komplekto visuotinis tėvų susirinkimas. Nors visiems tėvams buvo išsiuntinėti pakvietimai dalyvauti susirinkime, bet atsilankė tik 14 tėvų (iš [skaičius nenurodytas]).

Į tėvų susirinkimą 1937–1938 mokslo metams buvo išrinkti: Ipolitas Jurkūnas, Leonas Pečiulis, Stasys Muleronka, Adomas Kėdykas ir Jonas Panižauskas.

Komiteto pirmininku mokyklos vedėjas pakvietė Ipolitą Jurkūną iš Neveronių kaimo, o pavaduotoju – Stasį Muleronką iš Maželių kaimo.

Spalio 17 d. įvyko Pasodninkų komplekto tėvų visuotinis susirinkimas, kuriame dalyvavo net 20 tėvų (iš 36). Taip pat dalyvavo (pirmą kartą) ir mokyklos vedėjas J. Jakučiūnas.

Į komitetą buvo išrinkti: Viktoras Valantavičius, Stasys Bartkevičius, Juozas Radzevičius, Petras Sekmokas ir Adomas Grinis.

Komiteto pirmininku to komplekto mokytojas pakvietė Viktorą Valantavičių iš Pasodninkų kaimo, o pavaduotoju – Stasį Bartkevičių.

Iš abiejų įvykusių susirinkimų galima konstatuoti, kad mokinių tėvai jau ima domėtis ir rūpintis savo vaikų mokymu ir auklėjimu, taip pat atrodo, kad ir jų pasitikėjimas mokytojais didėja.

Lapkričio 23 d. mokykloje buvo paminėta mūsų kariuomenės šventė. Pirmiausiai mokytojas papasakojo apie mūsų kariuomenės išikūrimą ir jos žygius, buvo pagerbti žuvusieji už Lietuvos laisvę. Po to trys mokiniai padeklamavo pritaikytus šiai šventei eilėraščius. Minėjimas baigtas aukų rinkimu Vilniaus vadavimo reikalams.

Pasodninkų komplekte ši šventė irgi buvo paminėta lapkričio 23 d. Mokytojas tarė žodį apie mūsų kariuomenės išikūrimą ir jos žygius, o paskui mokiniai klausėsi to minėjimo per radiją iš Kauno.

Sausio 15 d. mokykloje buvo paminėtas Klaipėdos krašto išvadavimo 15 metų sukaktuvės. Mokytojas padarė to įvykio istorinę apžvalgą: paaiškino reikšmę, kurią turi jūra valstybei bei tautai, pažymėjo, kad dėl Klaipėdos išlaikymo mes turime daug dirbti ir nuolatos budėti. Po to vienas mokinyks perskaitė A. Vienuolio straipsnį „Senolių keliais“, kuriame vaizdžiai aprašyta to sukilimo metu pasireiškęs Lietuvos moksleivių entuziazmas ir noras prisidėti savo jaunomis jėgomis prie Lietuvos žemių išvadavimo. Tų sukaktuvių minėjimo pabaigoje trys mokiniai pasakė atitinkamus eilėraščius.

Vasario 16-oji – Lietuvos Nepriklausomybės dvidešimtmetis buvo paminėtas mokykloje su visuomene. Minėjimas buvo pradėtas Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimo akto skaitymu ir žuvusiųjų už Lietuvos laisvę pagerbimu. Paskui mokytojas J. Jakučiūnas skaitė paskaitą „Lietuvos tarptautinis svoris“. Po to buvo linksmoji dalis: mokiniai suvaidino du scenos veikalėlius, skaitė tai šventei pritaikytus eilėraščius ir padainavo keletą dainelių, o susirinkęs apylinkės jaunimas pašoko ir pažaidė. Publika buvo prisirinkusi pilnutėlė mokykla. Visi skirstėsi patenkinti.

Kovo 18 ir 19 dienos buvo Lietuvai neramiausios iš visų, kokias teko mūsų tautai pergyventi per 20 nepriklausomo gyvenimo metų. Tą neramumą sukėlė Lenkija, įteikdama Lietuvai ultimatumą, reikalaudama užmegzti su ja (Lenkija) diplomatinius santykius, o Lietuvai to ultimatumo nepriėmus, Lenkija grasino karu. Priežastį tokiam ultimatumui lenkai rado nukovus mūsų pasienio policininkui Lukoševičiui lenkų kareivį Serapiną, kuris Varėnos pasienio rajone perėjo demarkacijos liniją. Dėl šio įvykio lenkai sukėlė didžiausią triukšmą, surengė didesniuose savo miestuose dideles demonstracijas, per kurias buvo priimtose rezoliucijos užimti visą Lietuvą. Bet, kitų įspėta, Lenkija pasitenkino vien reikalavimu užmegzti su ja diplomatinius santykius ir taip baigti Vilniaus klausimą, Lietuvai atsisakius Vilniaus visiems laikams. Paminėtos kovo 18 ir 19 dienos buvo duotas laikas mūsų vyriausybei atsakyti į lenkų ultimatumą. Šiuo momentu mūsų visuomenėje kilo didžiausias susijaudinimas dėl lenkų brutalių reikalavimų ir nerimas dėl gresiančio karo. Bet Lietuvos Vyriausybė, kitų valstybių prašoma nesukelti pasaulinio karo, sutiko nusilenkti jėgai – lenkų ultimatumą kovo 19 d. Seimas priėmė, ir taip išsaugojo taiką Europoje. Po to Lietuvos visuomenė ilgai nerimo dėl padarytos mūsų tautai negarbės ir, atsakydama į tai, suaukojo dideles pinigų sumas Ginklų fondui. Čia gražiai pasireiškė mūsų tautos vieningumas, tautinis bei valstybinis subrendimas.

Gegužės 3 d. (per Šv. Kryžiaus Atradimo atlaidus) Bagaslaviškyje buvo Motinos dienos ir Kariuomenės su visuomene susiartinimo šventė. Toje šventėje dalyvavo visų šios apylinkės pradžios mokyklų mokiniai. Šios šventės proga vietos visuomenės atstovai, mokytojai ir mokiniai įteikė Bagaslaviškio šaulių būriui 14 naujų karinių šautuvų ir 2 kardus. Visi tie šautuvai ir kardai buvo nupirkti už vietos visuomenės,

pieno perdirbimo bendrovės, mokytojų ir mokinių sudėtas aukas. Neveronių mokyklos mokiniai tam reikalui sudėjo 6 Lt 15 ct. Šautuvo įteikimo ceremonijoje iš šios mokyklos dalyvavo ketvirtojo skyriaus mokinyš Jonas Survila.

Birželio 10 d. Neveronių pradžios mokykloje įvyko abiejų kompleksų ketvirtojo skyriaus mokinių baigiamieji egzaminai. Egzaminų komisiją sudarė: mokyklos vedėjas J. Jakučiūnas, pradžios mokyklų inspektoriaus skirtas atstovas Bagaslaviškio pradžios mokyklos mokytoja Kazė Tirilienė, tikybos mokytojas Bagaslaviškio klebonas Bronislovas Novelskis ir Pasodninkų komplekto mokytojas K. Žiūkas.

Egzaminus laikė šie mokiniai: Leokadija Adomavičiūtė, Vanda Amulytė, Emilija Piškinaitė, Česlovas Pečiulis, Jonas Survila, Pranė Visackaitė, Irena Grinytė, Albina Išganaitė, Jonas Juknevičius, Vaclovas Markūnas, Donatas Pakalnis, Marė Ragauskaitė, Juozas Kvietkauskas, Jonas Savarauskas, Aldona Vitkūnaitė ir Jadvyga Vitkūnaitė. Pirmieji 6 mokiniai yra Neveronių komplekto, o likusieji – Pasodninkų.

Egzaminų neišlaikė Česlovas Pečiulis ir Marė Ragauskaitė.

Geriausiai išlaikė Jonas Survila iš Stavarygalos kaimo ir Donatas Pakalnis iš Juodagalviškio vienkiemio.

Birželio 13 d. (per Šv. Antano atlaidus) Gelvonuose įvyko šio valsčiaus visų pradžios mokyklos mokinių sporto ir dainų šventė su mokinių rankdarbių parodėle. Šventė surengta Lietuvos Nepriklausomybės dvidešimtmečiui paminėti ir tautos vado Antano Smetonos vardinėms pagerbti.

Šventė buvo pradėta pamaldomis bažnyčioje, po kurių mokinių kolonos su orkestru priešakyje nužygiavo į kapines žuvusiųjų dėl Lietuvos laisvės pagerbti. Čia kunigas Antanas Sližauskas pasakė labai gražų ir jaudinantį pamokslą, o mokiniai uždėjo gyvų gėlių vainiką ant žuvusiųjų kapo. Tolimesnė šventės programa vyko Dariaus ir Girėno sporto aikštėje. Šventę atidarė Gelvonų pradžios mokyklos mokytojas J. Juškevičius, o kalbą, apibūdinančią šią šventę, pasakė Liukonių pradžios mokyklos vedėjas P. Vasiliauskas. Mankštos pratimams vadovavo Bagaslaviškio pradžios mokyklos vedėjas Stasys Lukaševičius, dainoms – mokytojas Pranas Vasiliauskas. Visi pratimai ir dainos pasisekė gerai. Svečių iš toliau nebuvo, nors buvo prašyti, bet užtat žiūrovų buvo gana daug, kurie išbuvo iki pat galo.

Parodėlę sutvarkė Keižonių pradžios mokyklos vedėjas Jonas Blažaitis. Sunešus iš visų šio valsčiaus mokyklų rankdarbių eksponatus, parodėlė atrodė gana įdomi pasižiūrėti. Dėl to ir lankytojų buvo apščiai.

Šventėje dalyvavo per 300 mokinių. Iš Neveronių mokyklos dalyvavo 29 mokiniai: 13 iš Neveronių komplekto ir 16 iš Pasodninkų komplekto.

Birželio 25 d. Bagaslaviškio pradžios mokykloje buvo surengtos baigusiems pradžios mokyklą mokiniams išleistuvės. Jose dalyvavo Bagaslaviškio, Motiejūnų ir Neveronių pradžios mokyklų „abiturientai“ ir nemažai jų tėvų. Tokios bendros išleistuvės visų šios apylinkės mokyklų buvo surengtos pirmą kartą. Pirmiausiai baigiesiems tarė žodį jų kapelionas B. Novelskis, paskui atsisveikinamuosius žodžius pasakė ir paminėtų mokyklų vedėjai. Visi kalbėjusieji linkėjo mokiniams būti gerais žmonėmis, gerais lietuviais, šviestis ir mokytis. Po to buvo perskaityti egzaminų komisijų aktai, kuriais pripažinta, kad susirinkę mokiniai yra baigę pradžios mokyklą, ir jiems buvo įteikti pradžios mokyklos baigimo pažymėjimai. Įteikus pažymėjimus, pora mokinių padėkojo mokytojams už jų vargus ir rūpesčius juos mokinant bei

auklėjant, o dvi mergaitės įteikė visiems mokytojams po puokštę gėlių. Atsisveikinimui su mokykla iš kiekvienos mokyklos po porą mokinių padeklamavo eilėraščių. Iš Neveronių mokyklos deklamavo Jonas Survila ir Donatas Pakalnis. Susirinkimas baigtas Tautos himnu.

1938–1939 mokslo metai

Naujieji mokslo metai pradėti rugsėjo 1-ąją dieną. Abiejuose komplektuose pasiliko dirbti tie patys mokytojai. Mokyklos butai liko tose pačiose patalpose. Neveronių komplekte mokslas pradėtas su pirmojo skyriaus dviem grupėmis ir ketvirtuoju skyriumi, mokyklą lanko 35 mokiniai.

Pasodninkų komplekte mokslas pradėtas su pirmojo skyriaus dviem grupėmis ir 23 mokiniais.

Mokiniai lanko mokyklą neblogai, darbas eina normaliai.

Rugsėjo 18 d. Neveronių komplekte įvyko mokinių tėvų visuotinis susirinkimas. Susirinkiman buvo pakviesti raštu visų mokinių tėvai, bet susirinkime dalyvavo vos 16 tėvų (iš 38). Per susirinkimą buvo išrinktas 1938–1939 mokslo metams tėvų komitetas, į kurį įėjo: Ipolitas Jurkūnas, Leonas Pečiulis, Stasys Muleronka, Adomas Kėdikas ir Adomas Juzėnas. Komiteto pirmininku buvo pakviestas buvęs pirmininkas Ipolitas Jurkūnas, o jo pavaduotoju – Stasys Muleronka.

Susirinkime dalyvavo ir Pasodninkų komplekto mokytojas Kazys Žiūkas, kuris skaitė paskaitą „Žmonijos kultūros eiga“. Paskaita tėvams patiko. Be to, bendrai su tėvais aptarti keli mokymo bei auklėjimo klausimai.

Rugsėjo 25 d. toks tėvų susirinkimas įvyko Pasodninkų komplekte. To komplekto mokinių tėvai, matyt, įdomaujasi mokykla ir susirinko gana gausiai – 27 tėvai (iš 37). Į tėvų komitetą 1938–1939 mokslo metams tapo išrinkti: Petras Sekmokas, Nikodemus Pakalnis, Viktoras Valantavičius, Stepas Kastulys ir Juozas Radzevičius.

Komplekto mokytojas pakvietė Viktorą Valantavičių būti komiteto pirmininku, o Petrą Sekmoką – jo pavaduotoju.

Po komiteto rinkimų mokyklos vedėjas J. Jakučiūnas skaitė paskaitą „Kas žinotina mokinių tėvams“. Galiausiai mokytojai ir tėvai pasikalbėjo kai kuriais mokymo bei auklėjimo klausimais.

Rugsėjo paskutinės dienos buvo neramiausios po Pirmojo pasaulinio karo Europoje, taigi ir Lietuvoje. Tomis dienomis atrodė, kad taika, kurios dauguma Europos tautų taip trokšta, jau pakibo ant plauko, karo grėsmė čia pat. Mat vokiečiai pareikalavo iš čekoslovakų grąžinti jiems Sudetų vokiečių žemes, jei ne – grasino jėga tą kraštą atsiimti. Čekoslovakai, pasitikėdami savo sąjungininkais, nesutiko su tokiais vokiečių reikalavimais ir pasirengė gintis ginklu. Deja, labai nusivylė, nes geriausieji jų sąjungininkai tokioje nelaimėje atsisakė jiems pagelbėti ir griežtai pareikalavo iš jų sutikti su vokiečių reikalavimais – geruoju atiduoti vokiečiams Sudetų kraštą ir kitas vokiečių apgyventas sritis. Kai čekoslovakai pamatė, kad prieš vokiečius liko vieni, tai su didžiausia širdgėla sutiko tai padaryti. Tokia auka laikinai buvo išgelbėta taika Europoje.

Lietuvos visuomenė, ypač kaimo, didelio nerimo ir susijaudinimo dėl to nerodė, gal daugiau tai pasireiškė miestuose, kur visuomenė buvo geriau ir greičiau informuojama apie įvykius, kurie keitėsi ne dienomis, bet valandomis.

Lapkričio 18 d. mokykloje buvo paminėta Latvijos Nepriklausomybės 20-ties metų sukaktis. Tam buvo panaudota ketvirtoji tos dienos pamoka. Minėjimo programa buvo tokia: mokytojo žodis apie Lietuvos ir Latvijos giminiškus bei kaimyninius santykius, tos latvių šventės minėjimo reikšmę, apie Latviją (iš geografijos) papasakojo vienas ketvirtojo skyriaus mokinys, o iš Latvijos istorijos kai ką (Kalavininkai) priminė irgi to skyriaus mokinys ir viena mokinė padeklamavo latvių dainelę „Tautos dziesma“.

Taip buvo paminėta mūsų broliškos latvių tautos didžioji šventė.

Lietuvos kariuomenės dvidešimtmečio sukaktis buvo paminėta lapkričio 23 d. Paminėta buvo vien su mokiniais, tam buvo skirta ketvirtoji tos dienos pamoka. Minėjimą pradėjo mokytojas, tardamas žodį apie Lietuvos kariuomenės iškūrimo pradžią, jos garbingus žygius, kuriais buvo iškovota mums laisvė. Žuvusieji už Lietuvos laisvę buvo pagerbti atsistojimu. Baigdamas savo žodį, mokytojas pažymėjo, kad tą mūsų tautos laisvę turime visi branginti ir saugoti, o reikalui esant, nesigailėti už ją ir savo gyvybę paaukoti. Po to buvo perskaitytas istorinis Lietuvos laikinosios Vyriausybės atsišaukimas, kuriuo ji kvietė anuo laiku visus Lietuvos sūnus stoti ir su ginklu rankoje ginti savo Tėvynę – Lietuvą. Viena mokinė perskaitė A. Smetonos parašytą „Gražioji pasaka – tikroji teisybė“, o du mokiniai padeklamavo po atitinkamą eilėrašį.

Minėjimas baigtas sušukus mūsų garbingai kariuomenei tris kartus „Valio“.

Klaipėdos krašto išvadavimo 16 metų sukaktis šiemet nebuvo minėta dėl ypatingų aplinkybių, kurios susidarė po paskutinių įvykių. Ta proga buvo švenčiama Didžiosios ir Mažosios Lietuvos susiartinimo šventė. Mokykloje minėta šventė buvo paminėta sausio 14 d. Minėjimas buvo trumpas: mokytojo žodis apie Klaipėdos krašto prieš 16 metų išvadavimą ir dabartinę mums liūdną padėtį tame krašte.

Vasario 2 d. Neveronių kaimo jaunimas surengė mokykloje savo tradicinį vakarą. Buvo suvaidinta A. Tarasonio dviejų veiksmų komedija „Meilės eleksyras“. Veikalas, nors ir buvo trumpas, bet suvaidintas neblogai. Publikos atėjo nemažai. Pasilinksminta blavia ir linksma nuotaika. Pelno gauta 21 Lt ir 72 ct, už kuriuos manoma įsigyti scenos įrengimų.

Vasario 24 d. mokykloje buvo Estijos nepriklausomybės šventė. Minėjimą pradėjo mokytojas, papasakodamas apie Estijos kovas dėl savo laisvės ir apie dabartinį visų Pabaltijo valstybių draugiškumą. Paskui vienas ketvirtojo skyriaus mokinys papasakojo iš geografijos apie Estiją. Užbaigta estų Tautos himnu, kurio vertimą perskaitė viena ketvirtojo skyriaus mokinė.

Su dideliu pasiryžimu rengėmės švęsti Lietuvos Nepriklausomybės šventę. Tam tikslui buvo rengiami du scenos veikalėliai, mokytaisi eilėraščių ir dainelių. Deja, viskas nuėjo kitaip: prieš pat šventę dauguma mokinių, ypač „artistai“, susirgo gripu. Ir mūsų norai tinkamai atšvęsti taip mums brangią šventę neišsipildė.

Kovo 22 d. mūsų tautą ištiko didelis smūgis – vokiečiai atplėšė iš Lietuvos Klaipėdos kraštą. Būdami maža valstybė ir norėdami išlikti nepriklausomi, turėjome geruoju nusileisti vokiečių reikalavimui. Neteko Lietuva vienintelio uosto – lango į platųjį pasaulį, bet lietuvių tauta po šio skaudaus smūgio tapo vieninga ir pasiryžusi toliau visomis jėgomis ginti savo žemę, savo laisvę.

Balandžio 10 d. (Velykų antrąją dieną) mokykloje buvo surengtas vaikų vakarėlis. Buvo suvaidinti du scenos veikalėliai – „Į mokslą“, dviejų veiksmų komedija ir „Nedaryk kitam, kas tau netinka“, vieno veiksmo pamokomas scenos vaizdelis. Pirmąjį

veikalėlių suvaidino ketvirtojo skyriaus mokiniai, o antrąjį – trečiojo skyriaus. Po vaidinimo buvo deklamuota keliolika eilėraščių ir padainuota keletas dainelių. Apskritai visa scenos programa buvo atlikta neblogai. Publikos nebuvo daug – tik mokinių tėvai ir vietos kaimo jaunimas, kuris paskui iki vėlyvos valandos gražiai pasilinksmino.

Šių metų birželio pirmoji savaitė buvo paskirta priešgaisrinei propagandai. Į šį darbą buvo paraginta prisidėti ir mokykloms. Tuo tikslu birželio 3 d. Neveronių komplekto visi mokiniai (ir žiemos semestro) nuvyko į Pasodninkų kompleksą, kur abu mokytojai tarė žodžius apie gaisrų priežastis, pažymėdami, kad ir patys žmonės dažnai būna tos nelaimės kaltininkai, kvietė vaikučius patiems būti atsargiems su ugnimi, taip pat, pamačius gaisrą, tuojau perspėti ir kitus.

Ta proga visi mokyklos mokiniai nusifotografavo.

Birželio 13 ir 14 dienomis Neveronių pradžios mokykloje įvyko šios mokyklos ketvirtojo skyriaus mokinių baigiamieji egzaminai. Egzaminų komisiją sudarė: mokyklos vedėjas J. Jakučiūnas, inspektoriaus skirtas atstovas Motiejūnų pradžios mokyklos vedėja Emilija Ališauskaitė, Pasodninkų komplekto mokytojas Kazys Žiūkas, Bagaslaviškio klebonas B. Novelskis ir Gelvonų vikaras Petras Budrauskas.

Buvo egzaminuojama abiejų kompleksų 16 mokinių, būtent: Edvardas Amulis, Bronys Vladas Beleckas, Jonas Beleckas, Marytė Grinytė, Irena Lapkauskaitė, Marytė Masilionytė, Česlovas Pečiulis, Leonas Pečiulis, Danutė Kaitulytė, Elena Markūnaitė, Anelė Pakalnytė, Marytė Ragauskaitė, Ona Valantavičiūtė, Viktorija Vitkūnaitė, Albina Zmejauskaitė, Vanda Zmejauskaitė.

Geriausiai egzaminus išlaikė Česlovas Pečiulis iš Neveronių komplekto ir Anelė Pakalnytė iš Pasodninkų komplekto.

Neišlaikė Leonas Pečiulis iš Neveronių.

Baigimo pažymėjimai buvo įteikti birželio 22 d. Dalyvavo abu mokytojai, kurie pasakė atsisveikinimo kalbas baigusiesiems mokyklą. Česlovas Pečiulis ir Anelė Pakalnytė, egzaminus išlaikę geriausiai, padeklamavo po eilėraščių. Sugiedoję Tautos himną, visi linksmi išsiskirstė namo.

Birželio 29 d. į Kauną išvyko Gelvonų valsčiaus pradžios mokyklų mokinių ekskursija. Ekskursiją suorganizavo ir jai vadovavo Gelvonų pradžios mokyklos vedėjas Pranas Vasiliauskas. Prie jos prisidėjo ir Neveronių pradžios mokyklos 11 mokinių su mokyklos vedėju J. Jakučiūnu. Buvo aplankyta ir apžiūrėta bažnyčios, muziejai, spaustuvė, fabrikai ir kt. Ekskursija pavyko gerai. Mokiniai buvo patenkinti ir liepos 2 d. visi sveiki ir linksmi sugrižo namo.

1939–1940 mokslo metai

Mokslas po vasaros atostogų abiejuose kompleksuose prasidėjo rugsėjo 1-ąją. Mokytojavo tie patys mokytojai, būtent: Neveronių komplekte – mokyklos vedėjas J. Jakučiūnas, o Pasodninkų – mokytojas K. Žiūkas. Tikybos pamokas pradėjo dėstyti Neveronių komplekte Bagaslaviškio klebonas B. Novelskis, o Pasodninkų – Gelvonų vikaras Petras Budrauskas. Darbas pradėtas su pirmaisiais ir ketvirtaisiais skyriais, kuriuos lanko 61 mokinys.

Rugsėjo 1 d. vokiečiai puolė lenkus – prasidėjo karas. O jau rugsėjo 3 d. Anglija ir Prancūzija, kaip Lenkijos sąjungininkės, paskelbė Vokietijai karą. Vėl sudarė visas pasaulis. Žinoma, kartu ir mes, nes mūsų pašonėje ėmė dundėti patrankos.

Rugsėjo 17 d. buvo šaukiamas visuotinis mokinių tėvų bei globėjų susirinkimas. Deja, dėl susidariusių tam nepalankių aplinkybių (buvo paskelbta mobilizacija) susirinko mažai tėvų – 7 (iš 31). Atėjusieji tėvai, nesitikėdami artimoje ateityje sulaukti geresnių dienų, nutarė 1939–1940 mokslo metams palikti senąjį tėvų komitetą, kurį sudarė Ipolitas Jurkūnas (pirmininkas), Stasys Muleronka (pirmininko pavaduotoju), Leonas Pečiulis, Adomas Kėdikas ir Adomas Juzėnas (nariai).

Rugsėjo 17 d. Sovietų Sąjungos (Rusijos) kariuomenė peržengė Lietuvos sieną ir pradėjo žengti jos gilumon. Dėl tokio Sovietų Sąjungos žygio Lietuvos Vyriausybė tą dieną paskelbė mobilizaciją. Sujudo visas kraštas. Ir Lietuvai gresia pavojus. Iš visų Lietuvos kampų skubėjo vyrai į savo pulkus, kur gavo ginklus, buvo pasirengę ginti savo Tėvynę. Bet to nereikėjo – jau rugsėjo 19 d. rusai įžengė į Vilnių, o rugsėjo 20 d. suėjo į kontaktą su mūsų pasienio apsauga. Atrodė, kad rusai mūsų neutralumą gerbs.

Spalio 10 d. lietuviams buvo istorinė diena, nes tą dieną tarp Sovietų Sąjungos ir Lietuvos Maskvoje buvo pasirašyta sutartis, kuria Sovietų Rusija gražina Lietuvai senąją jos sostinę Vilnių su jos kraštu. Rytojaus dieną apie tai sužinojęs visas kraštas tą lietuviams linksmą žinią, pasipuošė tautinėmis vėliavomis, miesteliuose įvyko iškilmingi susirinkimai, o miestuose – demonstracijos. Visų lietuvių džiaugsmas buvo neapsakomas. Išsipildė mūsų tautos svajonės ir didžiausias troškimas – Vilnius vėl bus Lietuvos sostinė.

Spalio 22 d. Pasodninkų komplekte įvyko visuotinis to komplekto mokinių tėvų susirinkimas. Susirinkime dalyvavo 15 tėvų (iš 30), mokytojas K. Žiūkas ir mokyklos vedėjas J. Jakučiūnas.

Mokytojas K. Žiūkas padarė platesnį pranešimą apie darbo eigą mokykloje. Mokyklos vedėjas J. Jakučiūnas skaitė paskaitą tema „Vaikų baudimas“.

Į mokyklos tėvų komitetą 1939–1940 mokslo metams buvo išrinkti: Bronys Šidlauskas, Juozas Bernotas, Pranas Petrašiūnas, Viktoras Čirbulys ir Vincas Rutkauskas.

Komiteto pirmininku pakviestas Bronys Šidlauskas, o jo pavaduotoju – Juozas Bernotas, abu iš Pasodninkų kaimo.

Spalio 28 d. Lietuvos kariuomenė įžengė į senąją Lietuvos sostinę – Vilnių. Džiugiai ją sutiko broliai vilniečiai, taip pat džiugiai sveikino ir Vilniaus visų tautybių gyventojai (tai buvo matyti iš jų sveikinimo kalbų). Vėl visų lietuvių širdyse džiaugsmas. Vėl namai puošiasi vėliavomis, skambina bažnyčių varpai.

Spalio 29 d. Gedimino kalne buvo iškelta Lietuvos trispalvė, kuri ten plevėsuos, kol bus gyva mūsų tauta.

Lapkričio 18 d. buvo paminėta Latvijos Nepriklausomybės šventė.

Paminėjimo programą sudarė: mokytojo žodis apie Latvijos nepriklausomybės atgavimą ir apie šventės reikšmę lietuvių tautai, mokiniai papasakojo (iš istorijos ir geografijos) apie Latviją, viena mokinė paskaitė latvišką dainelę „Tautos džiaugsmas“.

Lapkričio 23 d. mūsų kariuomenė atšventė pirmą kartą savo metinę šventę senojoje Lietuvos sostinėje – Vilniuje. Ta proga buvo įvestos iškilmingos vėliavos nuleidimo Gedimino pilies bokšte apeigos.

Mokykla šią kariuomenės šventę paminėjo įprastu būdu: mokytojas tarė žodį apie mūsų kariuomenės atgimimą ir jos žygius, atsistojimu buvo pagerbti žuvusieji už Lietuvos laisvę, mokiniai pasakė kelis, šiai šventei pritaikytus eilėraščius. Minėjimas baigtas už mūsų kariuomenę sušukus tris kartus „Valio“.

Vasario 16-oji – Lietuvos Nepriklausomybės šventė – šiais metais mokykloje nebuvo ypatingai atšvęsta. Pasitenkinta vien tuo, kad iš vakaro priminta mokiniams rytdienos šventė ir paraginta, kad jie nuvyktų į bažnyčią pasimelsti ir paprašyti Dievo, kad Jis saugotų nuo nelaimių mūsų Tėvynę, o paskui kartu su kitais dalyvautų bendroje iškilmėse, kurios įvyks Bagaslaviškyje ir Gelvonuose.

Šiaip ši didelė mūsų tautos šventė šiais metais nebuvo švenčiama nei su dideliu dvasios pakilimu, nei su dideliu džiaugsmu, kažkoks nujautimas, matyt, slėgė visus.

Vasario 24 d. buvo paminėta Estijos Nepriklausomybės šventė. Paminėjimo programa buvo trumpa: mokytojo žodis apie Estiją, jos kovos dėl savo nepriklausomybės ir Pabaltijo valstybių santarvę.

Birželio 15 d. šioje mokykloje įvyko baigiamieji šios mokyklos ketvirtojo skyriaus mokinių egzaminai. Egzaminų komisiją sudarė: mokyklos vedėjas J. Jakučiūnas, inspektoriaus skirtas atstovas Bagaslaviškio pradžios mokyklos vedėjas Stasys Lukoševičius, Pasodninkų komplekto mokytojas K. Žiūkas, Bagaslaviškio klebonas B. Novelskis ir Gelvonų vikaras P. Budrauskas.

Egzaminus laikė abiejų komplektų (po aštuonis) 16 mokinių, būtent: Irena Juzėnaitė, Adelė Kybartaitė, Viktoras Kybartas, Aleksandra Kėdikaitė, Leonas Pečiulis, Eleonora Pečiulytė, Jadvyga Slepionkaitė, Viktoras Visackas, Zofija Ambraževičiūtė, Vaclovas Bartkevičius, Antanina Išganaitytė, Juozas Petrašiūnas, Vilimas Radzevičius, Vytautas Sekmokas, Vladas Šidlauskas ir Ona Vitkauskaitė. Egzaminus išlaikė visi, o geriausiai išlaikė (vienais penketais) Vilimas Radzevičius iš Pasodninkų komplekto.

Birželio 22 d. mokiniams buvo įteikti pradžios baigimo pažymėjimai. Atsisveikinimo kalbas pasakė mokyklos vedėjas J. Jakučiūnas ir mokytojas K. Žiūkas.

Nemažai mokinių mano tęsti mokslą penktajame skyriuje.

Gelvonų vidurinė mokykla 1921–1929 metais

Ričardas Čepas

Šio laikotarpio mokyklos istorijos pagrindiniai šaltiniai yra saugojami Lietuvos centriniame valstybės archyve. Pačios mokyklos fondą – „Širvintų–Gelvonų vidurinė mokykla“ (f. 789, ap. 1, b. 1–49) – sudaro pedagogų tarybos posėdžių protokolų originalai, mokomųjų dalykų programos, susirašinėjimas, mokslo baigimo pažymėjimų nuorašai, klasės ir trimestriniai žurnalai, mokinių organizacijos „Ažuolas“ dokumentacija. Lietuvos Respublikos švietimo ministerijos fonde (f. 391, ap. 2, b. 123–129) yra kasmetinės Gėlvonų vidurinės mokyklos apyskaitos, pedagogų tarybos protokolų nuorašai, įvairaus pobūdžio susirašinėjimas su ministerija visais su mokykla susijusiais klausimais, mokinių tėvų prašymai mokyklos įkūrimo ir tolesnio gyvavimo reikalais. Dokumentų, nušviečiančių vieną ar kitą istorijos aspektą, galima rasti Ukmergės apskrities viršininko, apskrities valdybos, Gelvonų valsčiaus savivaldybės archyvuose.

Švietimo įstaigų istorija Gelvonų valsčiuje siekia daug ankstesnius laikus. XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais Gėlvonuose veikė parapinė mokykla prie vietinės stačiatikių cerkvės. Vėliau ji sudegė. Vargu ar šią pravoslavijos citadelę galėjo lankyti vietinių žmonių katalikų vaikai. Kaip rašoma vėlesnio laikotarpio gelvoniečių pareiškimuose, kaimuose vaikai tuomet daugiausiai buvo mokomi „daraktorių“ lenkiškai.

Liudininkų Antano Strazdo ir Stasio Rakausko atsiminimais, surinktais 1929–1930 m., Gelvonų dviklasė liaudies švietimo mokykla buvo pastatyta 1900–1903 m. buvusios mokyklos vietoje prie cerkvės, bet ant dvaro žemės, nes bijota popo įtakos. Žemę mokyklai padovanojo grafas Pliateris. Mokyklos namo statymo iniciatorius buvo Gelvonų parapijos klebonas kun. Antanas Šimeliūnas, darbams vadovavo valsčiaus valdyba. Miško medžiagą rusų valdžia davė nemokamai, o valstiečiai ją nukirto, suvežė ir namui pastatyti sudėjo lėšų – 2 000 rublių¹.

1921 m. rugsėjo 1 d. Gelvonų valsčiaus kelios dešimtys gyventojų kreipėsi į Švietimo ministeriją, prašydami (laikinais) atkelti iš Širvintų į Gėlvonus ten besikuriančią vidurinę mokyklą. Prašyme jie rašė:

„1. Artimiausia mums Ukmergės gimnazija pilna žemesnėse klasėse šiemet ir kitais metais ir tokiu būdu daug šalies vaikučių baigusiu pradines mokyklas lieka dėl stokos vietų be mokslo, o mes valstiečiai – tėvai negalime toliau vežti mokyti. 2. Parankiausias mums mokyklų tipas – keturių klasių vidurinė yra atidengiama Širvintuose, bet dėl nepatogių fronto sąlygų ir nuolatinio pavojaus negali veikti. 3. Gelvonų miestelyje randasi rusų šventiko mūro namai, kurie kadaise buvo katalikų vienuolyno daržinė, bet vienuolynui sudegus 1895 m., rusų valdžia atremontavo ir perdirbo iš daržinės į gyvenamąjį namą pravoslavų dvasiškiui ir kaipo tokie yra valstybės turtas. Atremontavus ir pataisius galima sutalpinti 4 klases vidurinės mokyklos, kuri gali ne tik laikinai pasilikti, perkelta aptarnaus gana platų rajoną“².

¹ A. Strazdo ir S. Rakausko atsiminimai, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 391, ap. 3, b. 844, l. 456, 474.

² Ten pat, f. 391, ap. 2, b. 123^a, l. 14. (Straipsnyje cituojamų dokumentų tekstų kalba netaisyta.)

Atsakydamas į šį prašymą, Pradžios mokslo departamento direktorius A. Vokietaitis rašė, kad Širvintų vidurinė mokykla galės būti nukelta į Gelvonas, jei vietos savivaldybė priims nutarimą aprūpinti mokyklą butu, kuru, šviesa, patarnavimais. Tokį nutarimą savivaldybė priėmė 1921 m. gruodžio 15 d.³

Vėlesnio laikotarpio susirašinėjime yra nurodyta, kad Širvintosė mokykla veikė dešimt dienų. Nežiūrint tos aplinkybės, jos pavadinimas išliko ilgiau, tikintis, kad ji vėl bus atkelta į Širvintas.

Nuo 1921 m. gruodžio 1 d. Širvintų mokyklos Gėlvonuose direktoriais ir organizatoriais buvo paskirtas Alfas Mažonis, gimęs 1891 m. balandžio 4 d. Mažeikių apskrityje, Ylakių valsčiuje, Jedžiūtų kaime. 1914 m. jis baigė mokytojų institutą Vilniuje, ketverius metus mokytojavo Maskvoje Lomonosovo vardo mergaičių gimnazijoje, 1918–1920 m. pedagoginį darbą tęsė Tbilisio ir Lenkoranės vyrų gimnazijose. Vėliau, 1924 m. studavęs Kauno universiteta, A. Mažonis negalėjo pateikti visų reikiamų dokumentų, todėl kreipėsi į ord. prof. V. Krėvę-Mickevičių pagalbos. Šis paliudijo, kad A. Mažonis nuo 1918 m. Lenkoranės valstybinėje gimnazijoje dirbo mokytoju ir buvo pristatęs mokytojų instituto baigimo pažymėjimą.

„Išvažiuodamas drauge su manim Lietuvon, jis kaip ir kiti, ėjusieji valstybinės tarnybos pareigas, – rašė profesorius, – atsiimti dokumentus negalėjo, nes bolševikams užėmus 1920 m. Azerbaidžano Respubliką, buvo paskelbtas įsakymas visiems valstybės tarnautojams pasilikti vietoje; norinčius gi pasitraukti laikyti „sabotažnikais“ ir taikinti jiems atitinkamą bausmę“⁴.

Grįžęs į Lietuvą, A. Mažonis nuo 1920 m. rugpjūčio 1 d. iki 1921 m. gruodžio 1 d. dirbo Sėdoje, o po to iki 1924 m. rugpjūčio 1 d. – Gelvonuose. 1924–1940 m. jis buvo Švietimo ministerijos buhalterių kursų mokytojas, be to, dirbo braižytoju autodirbtuvėje, savivaldybėje. 1940–1946 m. A. Mažonis – Vilniaus suaugusiųjų gimnazijos organizatorius, direktorius, mokytojas, buhalterių kursų dėstytojas.

Paskirtas direktoriumi, A. Mažonis kartu su Ukmergės apskrities instruktoriumi Lazausku nuvyko į Gelvonas ir Širvintas bei jų apylinkes susipažinti su vidurinės mokyklos steigimo sąlygomis. Plačiame pranešime Pradžios mokyklų departamentui jis rašė:

„Širvintų miestelis yra neutralioje zonoje, jame tankiai atsilanko lenkų legionieriai, yra daug lenkų partizanų (neseniai užmušti du lietuvių milicininkai). Kad pakliuvus Širvintuosna reikalinga kiekvieną kartą iš divizijos štabo gauti atskiras leidimas, kas sudaro daug keblumų ir reikalauja ilgo laiko, dėl tų keblumų ir baimės pavojaus vargiai būtų vaikai iš šios pusės Širvintuosna leidžiami, pradėtas darbas su neutralės zonos gyventojų vaikais dėl tankių užpildinėjimų irgi negalima būtų ramiai ir pasėkmingai tęsti. Pradėti tuoj Gelvonuose ar aplinkiniuose dvaruose darbą nėra atskančio buto nei klasėms, nei mokytojams, nei mokiniam“⁵.

³ 1921 09 20 A. Vokietaičio raštas Gelvonų valsčiaus savivaldybei, *ten pat*, l. 8.

⁴ A. Mažonio asmens byla, LCVA, f. 391, ap. 7, b. 3655, l. 6.

⁵ 1921 12 06 A. Mažonio raštas Švietimo ministerijai, *ten pat*, f. 391, ap. 2, b. 123, l. 11–12.

Mokyklai kurtis Gelvonoose trukdė tai, kad miestelyje ir aplinkiniuose dvaruose stovėjo kariuomenė. Tiek šventiko namui, tiek pradžios mokyklos pastatui, kur buvo numatoma įkurti vidurinę mokyklą, buvo reikalingas remontas, kurio nebuvo galima atlikti žiemą. Gelvonų miestelis buvo nedidelis, gyventojų tik keli šimtai, daugiausia žydų, tad mokiniams iš tolesnių kaimų čia gyventi nebuvo sąlygų. Dar blogesnė padėtis buvo Širvintose. 1921 m. gruodžio 16 d. Švietimo ministras pasirašė išakymą, nurodydamas, kad „fronto aplinkybių dėlei, be jokio turto, laikinai, Širvintų vidurinė mokykla perkelta į Gelvonus“⁶.

1922 m. rugsėjo 6 d. mokyklai buvo perduotas buvusios stačiatikių cerkvės pastatas ir suremontuotas. Tam reikalui buvo išleista 30 tūkstančių auksinų ir 600 Lt. Šiame pastate buvo įkurta pirmą klasę. Nors patalpa buvo šviesi ir erdvi, bet žiemą šalta, nes stovėjusios tik dvi krosnys nepajėgė apšildyti. Vėliau čia buvo įrengta mokyklos salė su scena. Kitos klasės ilgą laiką buvo savivaldybės pastate, o savivaldybės raštinė perkelta į buvusią stačiatikių šventiko mūrinį namą, kurio remontui nei Švietimo ministerija, nei apskrities savivaldybė neturėjo lėšų. Savivaldybės namas buvo ankštas, tamsus, drėgnas, nebaigtas remontuoti, neapšiltintas, be antrų langų, žiemą per lubas, sienas, langus, grindis švilpė vėjas, pustė. Savivaldybė ne kartą norėjo savo pastatą atsiimti, bet neturėjo kur dėtis mokykla. Tai sukeldavo daug ginčų ir nesutarimų. Pradėjus rengtis remontuoti mūrinį namą, kilo ginčas su klebonu R. Jukniu, kuris pretendavo į šį pastatą, įrodinėdamas, kad anksčiau jis priklausęs vienuolynui. Norėdamas jame įrengti špitolę, R. Juknys kurstė vietinius fanatikus. Mokinių tėvų delegacija net vyko į Švietimo ministeriją ieškoti užtarimo. Ministerijos vadovybė dėl to kreipėsi į Vilniaus vyskupiją, į kan. Kuktą Kaišiadoryse⁷. Vėliau klebonas parapijos namus pastatė naujus prie pat mokyklos.

1926 m. buvo baigti remontuoti ir pritaikyti mokyklos reikalams mūriniai vieno aukšto buvę šventiko namai. Remontas kainavo per 10 000 Lt. Šiame pastate tilpo visos keturios klasės, raštinė, mokytojų kambarys, rekreacijos salė ir direktoriaus butas. Naujai suremontuota malkinė ir prie jos po vienu stogu buvęs butas sargui.

Gana sudėtinga problema buvo moksleivių apgyvendinimas. Dalis jų buvo iš aplinkinių tolimų kaimų ir net kitų valsčių. Išėjus kariuomenei, buvusioje štabo būstinėje Gelvonų dvare buvo įkurtas bendrabutis, o mergaičių bendrabutis veikė vidurinės mokyklos pastate. Bendrabučiais rūpintis tėvai – duoti kurą, apšvietimą, valgi, samdyti virėją. Bet tai tekdavo daryti ir mokytojams, ypač žiūrėti švaros ir tvarkos, rūpintis kuru. Vėliau, savininkui atsiėmus dvarą, berniukų bendrabutis buvo panaikintas; 1926 m. neliko ir mergaičių bendrabučio. Tolimesnių vietovių moksleiviai buvo priversti grįžti kasdien į namus arba apsigyventi ankštesniuose miestelio gyventojų butuose, kur nebuvo vietos ir sąlygų nei poilsiui, nei mokslui. Mokyklos ataskaitose tai minima kaip viena iš priežasčių, trukdanti mokiniams mokytis.

Pirmasis pedagogų tarybos posėdis įvyko 1922 m. sausio 15 d. Jame dalyvavo A. Mažonis ir Zofija Zaleckaitė. Buvo aptartas mokyklos atidarymas ir nutarta apie tvarką ir įstojimo sąlygas raštu pranešti visiems apylinkių pradžios mokyklų mokytojams, parapijų klebonams, valsčių viršaičiams, žydų rabinui ir kitiems

⁶ Širvintų–Gelvonų vidurinės mokyklos apyskaita 1923 metų, *ten pat*, l. 2–6.

⁷ *Ten pat*, l. 156.

žymesniems asmenims, miestelyje išklijuoti plakatus. Į stojamuosius egzaminus buvo kviečiamas Gelvonų parapijos klebonas⁸.

Po stojamųjų egzaminų dar reikėjo vietos meistrams taisyti nekokybiškai padarytus medžio prekybos bendrovės suolus, rūpintis galutiniu trijų kambarių remontu, todėl mokslas prasidėjo 1922 m. sausio 30 d., apie tai iš sakyklos paskelbus parapijos kunigui.

Pirmaisiais metais veikė dvi klasės, o 1922 m. rudenį pradėjo veikti ir trečioji. Mokslas vyko pagal Švietimo ministerijos patvirtintą tipinę programą. Iš specialiųjų dalykų trečiojoje klasėje įvesta buhalterija. Tėvų pageidavimu mokykloje buvo dėstoma lotynų kalba. Už jos mokymą tėvai mokėjo atskirai. Taip buvo siekiama parengti mokinius tolesniam mokslui gimnazijose. 1923 m. rudenį Švietimo ministerija galutinai atsisakė mokyklą kelti į Širvintas, ją pavadino Gelvonų vidurine mokykla, nustatė realinę kryptį su buhalterijos ir fizikos dėstymu. Tais mokslo metais ketvirtoji klasė neatidaryta, nes nebuvo pakankamai pasiruošusių mokinių. Ji atidaryta 1924 m. Kitais metais A. Žemaitis bei mokinių tėvai dėjo daug pastangų, kad būtų atidarytos penktoji ir šeštoji klasės, tačiau iš ministerijos atsakymas buvo neigiamas – ji nenumatė mokyklos toliau plėtoti⁹.

Nuo 1922 m. sausio 15 d. iki 1925 m. sausio 1 d. antrąją mokytoja dirbo Z. Zaleskaitė, gimusi 1893 m. rugpjūčio 31 d. Augustavo apskrityje, Stabino miestelyje, mokytojo šeimoje. Tėvui susirgus, ji, būdama 14 metų, kiek galėjo pavaduodavo ligotą tėvą mokykloje. 1916 m. dirbo Saratove vaikų prieglaudoje ir lankė gimnaziją. 1917–1918 m. mokytojavo Polocke ir kitose Rusijos vietovėse. 1919 m. grįžo į Lietuvą, dirbo Žaliūjoje, Vilkaviškyje. 1922 m. lapkričio 1 d. ji ištekėjo už A. Mažonio¹⁰.

Nuo 1922 m. rugsėjo 1 d. iki 1926 m. rugpjūčio 1 d. mokytoja dirbo Sofija Siemaškaitė, gimusi 1884 m. vasario 7 d. Rasėiniuose. Baigusi keturių klasių mergaičių mokyklą, 1905 m. ji išvažiavo į Vilnių ir čia mokėsi privačiai, vėliau – pati mokė vaikus šeimose. Vokiečių okupacijos metais mokėsi „Ryto“ draugijos pedagoginiuose kursuose, mokytojavo pradžios mokyklose. Nuo 1921 m. pradžios dirbo Veisiejų vidurinėje mokykloje, 1925–1926 m. Anykščiuosė, vėliau gyveno Ukmergėje. Nuo 1922 m. kovo 1 d. prie mokyklos veikė kursai suaugusiesiems¹¹.

1923 m. A. Mažonis dėstė gamtą, algebrą, geometriją, fiziką, gimnastiką, buhalteriją; Z. Zaleskaitė-Mažonienė – lietuvių kalbą, geografiją; S. Siemaškaitė – vokiečių kalbą, istoriją, aritmetiką; Mikas Kušneris, dirbęs vienerius metus, – dainavimą; Gelvonų pradžios mokyklos mokytojas Vaclovas Čižiūnas – piešimą. Mokyklos neetatiniu gydytoju 1922–1923 m. buvo Gelvonuose praktikavęs Albertas Kopelmanas¹².

A. Mažoniui persikėlus į Kauną, nuo 1924 m. rugpjūčio 1 d. direktoriumi buvo paskirtas Mykolas Židanavičius, gimęs 1894 m. spalio 13 d. Alytaus apskrityje, Ūdrijos valsčiuje ir kaime. 1913 m. baigęs Veiverių mokytojų seminariją, 1913–1920 m. mokytojavo Jazeve, Augustavė, Ūdrijoje. 1920–1924 m. jis buvo Veisiejų vidurinės mokyklos direktoriumi. Kartu su vyru atsikėlusį Genovaitė Židanavičienė (Vosyliūtė) dirbo iki 1926 m. rugsėjo 1 d. Ji gimusi 1896 m. sausio 24 d. Kaune. 1915 m. baigė „Ryto“ pedagoginius kursus Vil-

⁸ Min. posėdžio protokolas, *ten pat*, f. 789, ap. 1, b. 2, l. 1.

⁹ 1925 07 10 ministerijos atsakymas Gelvonų mokyklos direktoriui, *ten pat*, f. 391, ap. 2, b. 125, l. 30, 61.

¹⁰ Z. Zaleskaitės asmens byla, *ten pat*, ap. 7, b. 6307.

¹¹ S. Siemaškaitės asmens byla, *ten pat*, ap. 1, b. 4568.

¹² Gelvonų mokyklos tarnautojų sąrašas, *ten pat*, ap. 2, b. 124, l. 169.



*Gelvonų vidurinės mokyklos moksleiviai
su mokytoja Leokadija Mitkaite.
Apie 1925–1930 m. LCVA, P-32288*

*Gelvonų vidurinės mokyklos mokytojai
prie tvėnkinio. Apie 1925–1930 m.
LCVA, P-32297*



Gelvonų vidurinės mokyklos moksleiviai su mokytojais. Iš dešinės antra sėdi mokytoja Leokadija Mitkaitė. 1926 m. LCVA, P-32289



Gelvonų vidurinės mokyklos moksleiviai su mokytojais. Centre – Gelvonų parapijos kunigas. 1926 06 15. LVCA, P-32290



Gelvonų vidurinės mokyklos moksleiviai iškylos metu. Priekyje iš dešinės antra – mokytoja Leokadija Mitkaitė. Apie 1925–1930 m. LCVA, P-32292

niuje. Mokytojavo Alytaus apskrities pradžios mokyklose, 1920–1924 m. Veisiejų pradžios mokykloje¹³. 1924–1925 m. m. dirbęs Juozas Ignatavičius, gimęs 1880 m., dėstė paišybą, rankų darbus. Jis buvo studijavęs dailę Maskvos, Krokuvos ir Petrapilio dailės mokyklose, 1921–1922 m. mokytojaves Ukmergės gimnazijoje. Nuo 1924 m. rugsėjo 1 d. mokyklos gydytoju dirbo Juozas Bortkevičius, gimęs 1897 m. gruodžio 30 d. Raseinių apskrityje, Šiluvos valsčiuje, Sodeikos vienkiemyje. 1920–1923 m. jis dirbo kariuomenės gydytoju ir dar dėstė higieną, gamtos mokslus, fiziką, o vėliau ėjo neetatinio mokyklos gydytojo pareigas¹⁴.

Nuo 1925 m. rugpjūčio 1 d. Gėlvonuose dirbo Leokadija Mitkaitė, gimusi 1903 m. rugpjūčio 24 d. Kauno apskrityje, Lāpių valsčiuje, Virbāliškių kaime, 1925 m. baigusi Kauno „Saulės“ mokytojų seminariją. Ji dėstė lietuvių kalbą, istoriją, geografiją¹⁵. Nuo 1925 m. rugsėjo 1 d. mokytojavo Pijus Gražulis, gimęs 1904 m. gegužės 8 d. Marijāmpolės apskrityje, Kalvarijos valsčiuje, Kūmečių kaime, 1925 m. baigęs Marijāmpolės mokytojų seminariją. 1929 m. jis dirbo mokytoju gimnazijoje. P. Gražulis mokė aritmetikos, algebros, istorijos, geometrijos¹⁶.

1926–1927 m. m. Gelvonuose vokiečių kalbą dėstė Leonardas Dolangauskas, gimęs 1870 m. gruodžio 15 d. Telsių apskrityje, Sedōs valsčiuje, Laumės vienkiemyje. Jis 1907 m. Rostove prie Dono išlaikė egzaminus vidurinės ir aukštesniosios mokyklos mokytojo vardui gauti ir ten pat mokytojavo gimnazijoje, vėliau – Astrachanėje, Spaske. 1921–1926 m. buvo Ežerėnų privačios progimnazijos direktoriumi, nuo 1927 m. dirbo Palangoje ir Ukmergėje. Mirė 1931 m. kovo 29 d.¹⁷

Nuo 1926 m. rugsėjo 1 d. dainavimą, paišybą, dailę dėstė Juozas Kesylis, gimęs 1889 m. lapkričio 1 d. Zarasų apskrityje, Antāzavės valsčiuje, Būtiškių kaime. Jis, 1906 m. baigęs miesto mokyklą, toliau mokėsi Virbickienės muzikos mokykloje Daugpilyje, 1916 m. Gori mieste baigė karo mokyklą, vėliau ėjo pulko kapelmeisterio pareigas įvairiuose kariuomenės daliniuose. 1923–1924 m. buvo Sedōs, vėliau Jonavos vidurinių mokyklų dainavimo ir paišybos mokytojas, 1925–1926 m. I LDK Gedimino pulko laisvai samdomas kapelmeisteris¹⁸.

Nuo 1927 m. rugpjūčio 1 d. į Gelvonus buvo atkelta Lidija Vanda Majūtė, gimusi 1905 m. gegužės 26 d. Ji 1925 m. baigė Marijāmpolėje gimnaziją ir vasaros pedagoginius kursus, po to mokytojavo Ukmergės gimnazijoje. Mokė vokiečių kalbos, geografijos¹⁹.

Tikybą Gelvonų vidurinėje mokykloje dėstė mokyklos kapelionas Adomas Žemaitis. 1926 m. rugsėjo 1 d. jam atsisakius šio darbo, nuo 1926 m. gruodžio 1 d. visose klasėse tikybos mokė Gelvonų vikaras Alfonsas Orvidas, gimęs 1892 m. spalio 28 d. Jis buvo baigęs Vilniaus dvasinę akademiją ir 1920–1921 m. Žiežmāriuose, 1925–1926 m. Merkīnėje buvęs vidurinių mokyklų kapelionu²⁰. Nuo 1928 m. rugpjūčio 1 d. iki mokyklos likvidavimo tikybą dėstė Gelvonų klebonas Rapolas Juknys, gimęs 1875 m. kovo 1 d. Ukmergės apskrityje, Nūotekų kaime²¹.

Į Gelvonų vidurinę mokyklą mokiniai buvo priimami prastatę pradžios

¹³G. Židanavičienės asmens byla, *ten pat*, ap. 7, b. 5964.

¹⁴J. Bortkevičiaus asmens byla, *ten pat*, b. 692.

¹⁵L. Mitkaitės asmens byla, *ten pat*, f. 391, ap. 7, b. 6422.

¹⁶P. Gražulio asmens byla, *ten pat*, b. 1686.

¹⁷L. Dolangausko asmens byla, *ten pat*, b. 1066.

¹⁸J. Kesylis asmens byla, *ten pat*, b. 2620.

¹⁹L. V. Majūtės asmens byla, *ten pat*, b. 3458.

²⁰A. Orvido asmens byla, *ten pat*, b. 4145.

²¹R. Juknio asmens byla, *ten pat*, b. 2233.

mokyklos baigimo pažymėjimą arba išlaikę egzaminus. Stojantieji nebūdavo gerai pasiruošę, todėl dalis jų egzaminų neišlaikydavo. 1924 m. egzaminų neišlaikė 9, 1925 m. – 5, 1926 m. – 3. Įstojusieji taip pat ne visi baigdavo mokslus. 1923 m. iš mokyklos pasitraukė 22 mokiniai, 1924 m. – 16. Pasitraukimo priežastys būdavo įvairios: palikimas antriems metams kartoti kurso, šeimyninės aplinkybės ir kt.

Mokinių skaičių rodo 1 lentelė, sudaryta pagal mokyklos kasmetinius statistinius duomenis.

1 lentelė

Gelvonų mokyklos mokiniai 1922–1928 metais

Metai	I klasė			II klasė			III klasė			IV klasė			Bendras mokinių skaičius			Baigė
	B	M	Iš viso	B	M	Iš viso	B	M	Iš viso	B	M	Iš viso	B	M	Iš viso	
1922	23	19	42	6	8	14	4	–	4				29	12	41	
1923	22	11	33	16	5	21	7	4	11				45	20	65	
1924	16	7	23	18	6	24	13	5	18	8	4	12	55	22	77	
1925	18	5	23	16	3	19	18	6	24	8	4	12	60	18	78	10
1926	14	6	20	14	7	21	15	3	18	11	5	16	54	21	75	12
1927	7	4	11	9	5	14	15	4	19	14	3	17	45	16	61	14
1928				8	3	11	8	6	14	11	4	15	27	13	40	17
1929				10	6	16	7	5	12	8	6	14	25	17	42	14

Mokykloje mokėsi daug ir vyresnio amžiaus moksleivių. Tai būdavo dėl to, kad šiame krašte tuo metu buvo mažai pradžios mokyklų ir tėvai vaikus pradėdavo leisti pavėluotai. Kai kurių moksleivių amžius būdavo 18–21 m., jiems net būdavo atidedamas šaukimas į kariuomenę. Vėlesniais metais Švietimo ministerija pradėjo riboti stojančiųjų amžių ir peraugę mokiniai, nors ir išlaikydavo egzaminus, į mokyklą nebūdavo priimami.

Mokyklos apyskaitų duomenimis, mokinių pažangumas gerėjo kasmet. Patenkinamais pažymiais iš visų dalykų 1925 m. mokėsi 65,38% mokinių, 1926 m. – 70,67%, 1927 m. – 77,46%, 1928 m. – 81,66%.

Gelvonų mokyklą baigė 67 mokiniai, dauguma jų mokslus tęsė toliau. Iš 1925–1928 m. baigusiujų 12 įstojo į mokytojų seminariją, 12 – į gimnaziją, 3 – į buhalterijų kursus, 1 – į telegrafo kursus, 4 – į aukštesniąją technikos mokyklą, kiti ūkininkavo ar mokėsi amato.

Mokiniai aktyviai dalyvaudavo Valstybės švenčių minėjimų renginiuose mokykloje ir miestelyje, gegužės mėnesį sodindavo medelius, įrengdavo gėlynus. 1924 m. balandžio 30 d. aukščiausioje Dirvonų–Markeliškių kalvoje, iš kur matyti Ukmergė, Kaišiadorys ir net Vilnius, sukūrė laužą, miestelio turgavietėje pasodino Vilniaus ažuolą. 1925 m. jie dalyvavo pašventinant paminklą dėl Lietuvos nepriklausomybės žuvusiems kariams, nuolat prižiūrėjo ir tvarkė kapus.

Šio valsčiaus visuomenė ypač jautriai išgyveno dėl Lenkijos įvykdyto Vilniaus krašto užgrobumo. Čia dažnai atbėgdavo ieškoti prieglobsčio ar darbo išstremti iš Vilniaus krašto mokytojai, mokiniai, kultūrinių organizacijų ir įstaigų darbuotojai. Protestuodami dėl lietuvių sprespaudos Vilnijoje, Gelvonų vidurinės mokyklos mokytojai 1923 m. gruodžio 23 d. posėdyje nutarė:

„Prašyti valdžios, kad visomis esančiomis jos rankose priemonėmis pareikšti kuo griežčiausią protestą prieš neteisėtą, žiaurų ir prilygstantį laukiniams žmonėms okupuotos Vilnijos krašte Lenkų valdžios elgesį tenyškščius lietuvius ir jų kultūrinės įstaigas beperseikojant“²².

Mokyklą išlaikė Švietimo ministerija. Ji skirdavo lėšų tarnautojų algoms, raštinės ir ūkio reikalams, mokslo priemonėms, knygoms, inventoriui, remontui.

2 lentelė

Švietimo ministerijos skirtos lėšos Gelvonų vidurinei mokyklai

Metai	Bendra suma	Vienam mokiniui vidutiniškai skirta
1923	23 158,60	436,95
1924	35 145,25	500
1925	49 123,90	636
1926	46 879,39	608
1927	47 332	676
1928	41 390,56	828

Už stojamuosius ir eksterno egzaminus buvo mokami 5 Lt. Už mokslą mokiniai iš pradžių mokėjo per metus 25 Lt, o nuo 1925 m. – 50 Lt. Nedidelė dalis mokinių nuo mokesčio už mokslą buvo visai ar dalinai atleidžiami pedagogų tarybos posėdžio nutarimais. Už egzaminus ir mokslą mokykla surinko 1923 m. – 1 463,75 Lt, 1924 m. – 1 593,75 Lt, 1925 m. – 3 350 Lt, 1926 m. – 3 225 Lt, 1927 m. – 3 412,50 Lt, 1928 m. – 4 346 Lt, 1929 m. – 1 800,75 Lt. Paskutiniaisiais metais šią sumą papildė ir direktoriaus mokamas buto nuomos mokestis.

Per keletą metų mokykla sukaupė nemažą biblioteką, kuri kasmet buvo papildoma naujausiomis knygomis. 1928 m. mokytojų knygyne buvo 261 egz. knygų, o mokyklos knygyne – 363 egz. Mokykloje veikė fizikos, gamtos, istorijos ir geografijos kabinetai. Juose buvo 193 mokslui reikalingos priemonės, žemėlapiai, paveikslai. Pirmaisiais metais mokykla turėjo kinematografą ir moksleiviai galėjo žiūrėti mokslo populiarinimo filmus apie anglies ir geležies kasyklas, plieno lydymą, Klaipėdos išvadavimą ir kt. Kurį laiką veikė ir mokomoji meteorologinė stotis.

1925–1929 m. mokykloje veikė moksleivių kuopa „Ažuolas“. Pirmaisiais metais jai priklausė 44 mokiniai. 1928 m. gruodžio 17 d. Gelvonų direktoriaus pranešime Švietimo ministerijai rašoma, kad tai savarankiška kuopelė, veikianti prižiūrint mokyklos direktoriui ir mokytojams, joje yra 35 visų klasių mokiniai²³.

1925 m. priimtuose „Ažuolo“ įstatuose rašoma, kad kuopelės tikslas yra

„auklėti savo narius doros ir mandagumo dėsniais, lavinti juos moksle ir ruošti į savistovų ir naudingą Lietuvos visuomenei gyvenimą“²⁴.

Ypač aktyviai kuopelė rengė savi-veiklinius vakarus. Kasmet jų vidutiniškai būdavo po keturis. Juose buvo vaidinami spektakliai, dainuodavo choras,

²²Min. dok., *ten pat*, f. 391, ap. 2, b. 124, l. 158.

²³Min. dok., *ten pat*, f. 789, ap. 1, b. 26, l. 70.

²⁴*Ten pat*, l. 21, 55.

deklamuojami eilėraščiai. Saviveiklininkai su savo programa pasirodydavo Bagaslaviškio gyventojams. Už surinktas per vakarus lėšas mokiniai pirkdavo knygų, užsisakydavo laikraščius, apmokėdavo neturtingiesiems draugams už mokslą²⁵. Kuopelė leido šapirografuotą laikraštį „Gilė“. Archyve yra išlikę du šio laikraščelio egzemplioriai – 1926 m. gegužės 8 d. Nr. 1 ir 1927 m. gegužės 1 d. Nr. 1. Pirmojo redaktorius buvo A. Šutas, antrojo – P. Didžiūnas. Pastarojo viršelį ir iliustracijas piešė Vytautas Jurkūnas. Laikraščeliuose buvo spausdinama moksleivių literatūrinė kūryba, taip pat tautosakos – liaudies dainos, užrašytos S. Jakšto ir Jono Utkos²⁶.

1928–1929 m. iškilus mokyklos uždarymo grėsmei, vietos inteligentija, visuomeninės organizacijos, savivaldybė siekė ją išlaikyti. 1929 m. liepos 28 d. savivaldybės tarybos nutarimu Pranas Daniūnas, kaip tėvų komiteto pirmininkas, buvo deleguotas pas Ministrą Pirmininką. Prašymus neuždaryti mokyklos rašė gyventojai, 10-ojo šaulių būrio valdyba²⁷. Tačiau mokykla Ministrų Kabineto 1929 m. kovo 22 d. nutarimu buvo uždaryta dėl mažo mokinių skaičiaus.

1929 m. birželio 15 d. įvyko priešpaskutinis pedagogų tarybos posėdis. Remiantis mokslo metų duomenimis, buvo nutarta laikyti visus 14 paskutinės klasės mokinių išėjusius keturių klasių kursą²⁸. Išsiskirstė ir pedagogų kolektyvas. J. Kesylis buvo atleistas nuo 1929 m. rugpjūčio 1 d. kaip neturintis reikiamo cenzo, R. Juknys ir J. Bortkevičius atleisti dėl mokyklos likvidavimo. Nuo 1929 m. rugpjūčio 1 d. buvo pasiūlyta M. Židanavičiui, P. Gražuliui, L. Majūtei ir L. Mitkaitei paduoti pareiškimus dėl jų perkėlimo į kitas mokyklas. Gelvonų vidurinės mokyklos biblioteka, mokymo priemonės buvo perduotos Giedraičių vidurinei mokyklai.

Praėjus penkiolikai metų, buvusios vidurinės mokyklos darbą tęsė progimnazija, 1944 m. spalio 1 d. įsikūrusi Mokyklos g. 13. Direktoriumi dirbo Aleksandras Juškevičius, gimęs 1912 m., turėjęs 12 metų pedagoginio darbo stažą, mokytojais – Marija Pociūnaitė, gimusi 1912 m., turėjusi 10 metų pedagoginio darbo stažą, ir trys mokytojai pirmus metus pradėję pedagoginę veiklą – Aleksandra Klimašauskienė, gimusi 1923 m., Regina Kanclerytė, gimusi 1924 m., ir Vladas Minderis, gimęs 1922 m. 1945 m.

Gelvonų vidurinės mokyklos moksleiviai. Apie 1927 m. Iš A. Stankevičiaus albumo



²⁵ 1925–1928 m. „Ažuolo“ kuopos susirinkimų ir valdybos posėdžių protokolai, *ten pat*, f. 789, ap. 1, b. 26.

²⁶ *Ten pat*, l. 21, 55,

²⁷ *Ten pat*, f. 391, ap. 2, b. 129, l. 69.

²⁸ Min. dok., *ten pat*, f. 789, ap. 1. b. 45, l. 58–59.

kovo 1 d. V klasėje mokėsi 55, VI – 49, VII – 40 mokinių. Iš jų pataisas gavo 48 mokiniai; 33 išlaikė jas ir buvo perkelti į aukštesnę klasę²⁹.

1945–1946 m. m. jau buvo dvi penktosios klasės, kuriose mokėsi 62 mokiniai, VI klasėje – 53, VII – 46 ir VIII – 39 mokiniai. 1945 m. rugsėjo 19 d. iš viso buvo 203 mokiniai, iš jų 90 mergaičių. Mokykloje geografiją ir kūno kultūrą dėstė A. Juškevičius, anglų kalbą, matematiką, fiziką, chemiją – M. Pociūnaitė, lietuvių kalbą, anatomiją ir fiziologiją – R. Kanclerytė. Nauji mokytojai – Petras Skominas, gimęs 1921 m., dėstė karinį parengimą, Stasė Tadaraukaitė, gimusi 1924 m., dėstė istoriją, Janė Binkytė, gimusi 1923 m., dėstė matematiką ir rusų kalbą³⁰.

²⁹ *Ten pat*, Gelvonų progimnazijos žinios, 1945 03 03, f. R-762, ap. 6, b. 20, l. 14.

³⁰ *Ten pat*, Gelvonų progimnazijos žinios, 1945 09 19, *ten pat*, ap. ?, b. 87, l. 34.

Ukmergės apskrities 6-osios rinktinės Gelvonų šaulių 10-ojo būrio istorija (1919–1940 m.)

Albinas Vaitonis

1918 m. vasario 16 d. Vilniuje Lietuvos Taryba paskelbė šalies Nepriklausomybę. Kraštas dar tebebuvo pasaulinį karą pralaimėjusių vokiečių okupuotas. Jonas Matusas rašo:

„Tuo laiku valstybė ir kariuomenė žengė vos pirmuosius savarankiškus žingsnius. Matyt, negeri dalykai buvo, jei visas ministrų kabinetas 1919 metų birželio 28 dieną išleido ta proga atsišaukimą. Čia kreiptasi į visuomenę, kad užkirstų kelią maišaties kėlėjams, plėšikautojams ir visokiems valdžios niekintojams. Tai iš tokių juodų spalvų susidarė ano meto mūsų Tėvynės paveikslas. Lietuva buvo lyg žmogus, kuris pabunda iš ilgo nuomario ir vėl pradeda varyti kietą gyvenimo vagą. Tuomet mūsų jaunutei policijai ir kariuomenei šoko į pagalbą pati visuomenė. Tai savanoriai vyrai, patys pasirinkę sau vadus ir patys pasirūpinę ginklą, būtent tie, kuriuos paprastai vadiname partizanais. Jų tikslas buvo – nesitraukiant nuo savo gyvenamųjų vietų, padėti kariuomenei. Apskritai 1919 metais Lietuvoje randame įvairiausių ginkluotų susibūrimų, atseit, partizanų, garbės milicijos, slaptų kuopų, piliečių apsaugos organizacijų ir kitokių. Partizanų dvasia buvo plieninė, o pasiryžimas – kruvinas. Štai ką pasakė vienas toks kovotojas: „Ačiū Dievui, sudegino mano namus, bet ne mano šautuvą“¹.

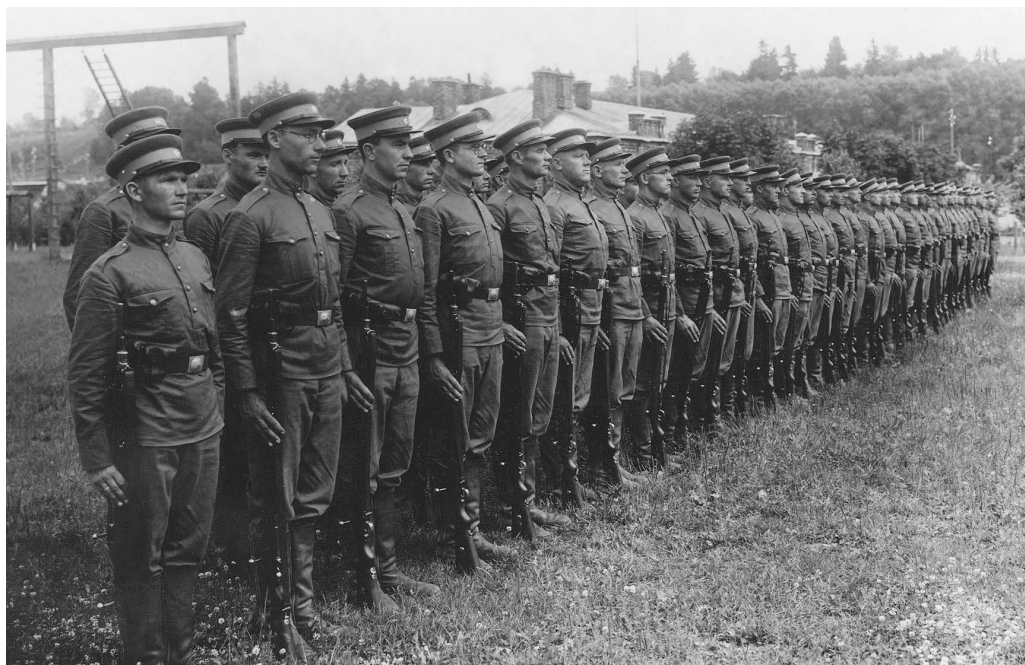
„Gyvenimo aplinkybės pagimdė Lietuvos šaulių sąjungą. Tuomet valdybos pirmininku kaip tik buvo Vladas Pūtvis-Putvinskis. Ši tiesa po dešimt metų kitais žodžiais pakartota „Trimito“ skiltyse – šaulys, tasai bevardis šaulys, kurį pagimdė mūsų tauta“².

Rytinėje Lietuvos dalyje, taip pat ir Gėlvonų krašte, viskas klostėsi dar sudėtingiau. Rusinimas ir lenkinimas čia labiau prigijo, nes rado palankesnę dirvą. Šiame krašte buvo mažoka slaptų lietuviškų mokyklų, mažiau knygnešių, platinusių lietuvišką spaudą. Jau 1918 m. Gelvonų srities komiteto pirmininku buvo paskirtas karininkas Liudas Butkevičius. Jis suorganizavo miliciją ir apsaugos būrį, trukdantį lenkams telkti legionierius, o vokiečiams – rekvizuoti ir išvežti gyventojų turtą. Lapkričio 14 d. L. Butkevičius savanoriu įstojo į besikuriančią Lietuvos kariuomenę. Faktas sužinotas iš Juozo Daumanto knygos „Partizanai“³. L. Butkevičius pasižymėjo nepriklausomybės kovose, būdamas pulkininku leitenantu 1937 m. išėjo

¹ Matusas J. *Šaulių sąjungos istorija*, Australija, 1966, p. 1–2. (Cituojamų tekstų ištraukų kalba neredaguota, pataisyta tik skyryba. Kalbos red. pastaba.)

² *Ten pat.*

³ Daumantas J. *Partizanai*, Kaunas, 2005, p. 509, 510.



į atsargą. Dirbo pagrindinėse LIF ir LLA organizacijose vokiečių (hitlerinės) okupacijos metais. Kovojo už Lietuvos laisvę pokaryje, turėdamas partizano Luobo slapyvardį. 1945 m. spalio 21 d. suimtas, nuteistas dešimčiai metų, kalėjo Karagandoje, mirė Lietuvoje 1963 m. Didelis šio žmogaus nuopelnas, kad jau pradedančiame nutautėti Gelvonų krašte susikūrė toks gausus ir veiklus partizanų, paskui šaulių būrys, kurį vertėtų vadinti kuopa. Pasitraukdami vokiečiai sušaudė tris L. Butkevičiaus sukurto valsčiaus aktyvistus. Valsčiuje pradėjo plėšikauti lenkai, paskui bolševikai, kol gyvavo jų valdžia. Vykstant karui su Lenkija, lenkų partizanai ir šiaip visokie prisiplakėliai beplėšikaudami pasiekdavo Pabáisko, Vėprių ir kitus miestelius. Nuo plėšikavimų atsiginti buvo vienas būdas – ginkluotas pasipriešinimas. Kai dar vokiečiai traukėsi iš Lietuvos, ginklų žmonės išsimainė į lašinius, kiaušinius, sūrius, nors patys viso šito gerokai stokojo. Čia, kaip sakoma, iš paskutiniųjų. Narsiausi buvo ir geriausiai apsiginklavo Gelvonų valsčiaus pietrytinės dalies vyrai. Jie pasalauzdavo ir grįžtančius plėšikus sunaikindavo. Taip dar papildydavo ginklų atsargas ir, žinoma, atimdavo priplėštą grobį. Grobį dalydavo neturtingiausiems žmonėms, dalį pasilikdavo savo reikmėms. Tai paliudija bagaslaviškio Kazimiero Skebėros straipsniai „Širvintos“ laikraštyje (1998, Nr. 76 „Likvidavome“; Nr. 77 „Nors po dvi underėles“; Nr. 78 „Incidentas pirtelėje“; Nr. 78 „Vos neįkliuvome“). Vyrai, draugiškai veikdami, stichiškai susiformavo į ginkluotą būrį. Vieno ryškesnio vado nebuvo, buvo keli lyderiai. O argi 1919 m. vasarą Kaune V. Pūtvis-Putvinskis nekvietė vyrų vienyti ir duoti atkirtį plėšikams? Taip tik Gelvonų valsčiaus vyrai, ko gero, aplenkė kauniškius, nors tuomet šauliais dar nesivadino. Vyrai neturėjo vėliavos, nebuvo statuto, nedėvėjo uniformų, bet tvarką savo krašte įvedė. O kai Kaune susikūrė Lietuvos šaulių sąjunga (LŠS), jie iškart suprato, kad visas ginkluotas formuotes reikia

Gelvonų būrio šaulys mokytojas Aleksandras Juškevičius (ketvirtas iš kairės) karininkų kursuose Panevėžyje (4-ajame pėstininkų pulke). 1935 07 15. GVMA

suburti po jos vėliava. Teisus yra K. Skebėra, rašydamas, kad Gelvonų šaulių būrys susikūrė 1919 m. birželio 12 d, o LŠS Kaune susikūrė tą pačių metų birželio 27 d. 1932 m. birželio 23 d. „Trimito“ laikraštyje buvo parašyta:

„Gelvonai. Vilkmėgės apskritis. Birželio 12 dieną būrys minėjo 13 metų sukaktuves. Paskaityta tautinio auklėjimo ir propagandos paskaita „Kokie mes turime būti“. Svarstyta „Trimito“ skolos likvidavimo klausimai, nario mokestis ir kita. Valsčiaus savivaldybės sode buvo gegužinė. K. Kaukuolė“.

Vyrams kovoti, atrodo, net pradėjo patikti. Broliai Nikodemas ir Mykolas Jakučiučiai iš Stavarýgalos kaimo baigė karo mokyklą Kaune ir buvo leitenantai. Nikodemas žuvo Klaipėdoje, kai Anglijos ministro pirmininko susitikimo proga saliuotuojuotant iš patrankų sprogo sviedinys. Palaidotas Klaipėdoje⁴.

Keliolika vyrų iš Gelvonų krašto 1923 m. dalyvavo Klaipėdos išvadavime iš prancūzų. Šaulių būryje buvo daug kovų prieš plėšikus ir okupantus veteranų. Ši teiginį patvirtina ir S. Jakubickas minėtoje knygoje: *„Gelvonų būrio šauliai – dauguma laisvės kovų savanoriai ir Klaipėdos atvadavimo dalyviai“*⁵.

Nepraėjo ramiai čia ir bolševikmetis. 1919 m. sausio–gegužės mėnesiais bolševikai valdė Ukmergės apskritį su Gelvonų kraštu. Buvę caro kariuomenės kareiviai ir ilgesnį laiką Rusijoje išbuvę, po 1917 m. bolševikų perversmo subolševikėjo. Grįžę į Lietuvą, jie čia pradėjo savo bolševikinę veiklą. Vienas iš tokių buvo Pyplių kaimo gyventojas Motiejus Užkurnys. Jo veiklą aprašė jau anūkės Nijolės Balionienės parašyta dukra Elena Aleksandravičienė (Užkurnytė). Tik taip ši istorija nenuėjo užmarštin. 1919 m. M. Užkurnys, grįžęs į gimtuosius Pyplius, pradėjo tvirti tarybas. Taip uoliai tvėrė, kad visiškai nuvarė savo arklį bevažinėdamas po kaimus (arklys kelionėje krito). Kai bolševikai buvo nugalėti, aktyvistas buvo suimtas ir uždarytas į Ukmergės kalėjimą. Mokytoja Elena Janušytė iš Pyplių kaimo parašė raštą, suagitavo kaimo vyrus pasirašyti, žmona ir dukra (atsiminimų autorė) gavo kunigo Bertulio parašą ir antspaūdą. Žmona ši dokumentą pėsčiomis nunešė į Ukmergę karo komendantui. Motiejų paleido ir abu su žmona grįžo namo. Šis žmogus politikavo ir vėliau.


Buvo dar vienas savanoris – Vincas Strazdas iš Šarkaičių kaimo, kovojęs už Lietuvos nepriklausomybę įvairiuose frontuose. Šauliu jis nebuvo, per visą Nepriklausomybės laikotarpį gyrė bolševikinę sovietų santvarką. Kai jos sulaukė, tada keikė ją ir pripažino, kad buvo komisarų propagandos paveiktas, kai buvo bolševikų fronte.

Tokių veikėjų buvo ir daugiau, tik istorinių žinių apie juos surinkti sunku. Ant Gelvonų pradinės mokyklos sienos (ten buvo bolševikinis valsčius) visą sovietmetį kabėjo marmurinė lenta su iškaltomis šiomis pavardėmis: Juozas Petrašiūnas, Stasys Strazdas, Feliksas Uoganauskas, Marijonas Žukauskas, Bronius Butkevičius.

1919 m. balandžio 21 d. Lenkija užėmė Lietuvos sostinę Vilnių. Buvo užimtos Širvintos, Bagaslaviškis, Pypliai, Gėlvonai. Veikė čia lenkų organizacija P. O. W. Štai kokį 1919 m. įvykį, girdėtą iš savo mamos, perpasakojo Gelvonų miestelio gyventojas Albinas Viršulis:

⁴ Jakubickas S. *Dienos įvykių sūkurioose*, Torontas, 1986, p. 56.

⁵ *Ten pat*, p. 63.



Alfabeto raidė: V

Šaulio Jono Vaitonio, Ferdinando
(išiešnis, vardas, pavardė, tėvo vardas)

1919 TARNYBOS LAPAS

Tarnybos pradžia 19 24 m. rugpjūtio mėn. 15 d. 7 rinktinėje

Baigtas 19 ___ m. ___ mėn. ___ d. ___ rinktinėje, Nr. _____

Šaulio Jono Vaitonio
tarnybos lapas. LCVA

„1919 metais lenkai buvo užėmę Gelvonų dvarą, kur buvo įkurtas pulko ar bataliono štabas. Dvarą dar valdė grafiene Anatolija Platerienė. Čia lenkai jautėsi kaip svečiuose. Vieną rytą keli karininkai susėdo už stalo valgyti. Tuo metu koja paspirtos su triukšmu atsidarė durys ir juose pasirodė grėsmingas lietuvis, ginkluotas mauzeriu ir granata. – Rankas aukštyn! – nuskambėjo komanda lietuviškai ir lenkiškai. Ponai karininkai pakluso, nes jų ginklai buvo kambario kampe. Išiveržėlis liepė visiems karininkams už nugaros užsikabinti šautuvus. Jis liepė patiemis ponams nešti šautuvus, kad pats jais neapsikrautų ir nesumažėtų jo judrumas ir budrumas. Surikiavo, pats atsistojo iš paskos ir taip iš Gelvonų dvaro nuvarė į Šarkaičių kaime esantį lietuvių bataliono štabą. Kaimo žmonės matė tokią eiseną, juokėsi ir stebėjosi, nes atrodė komiška. Tas didvyris visų buvo vadinamas Laduškiuku ir buvo labai mažo ūgio. Kaip sakoma, svarbu ne ūgis, bet smūgis. To Laduškiuko buvo visur pilna. Be drąsių išpuolių, jis surinkdavo vertingos žvalgybinės informacijos. Sužinojo, kad lenkams šnipinėja ir yra organizacijos POW narys Linmargio vienkiemio savininkas šlėkta Jonas Plepas. Ariantį lauką jį areštavo tas pats Laduškiukas ir pristatė į štabą“.

Pagaliau Gelvonų krašto partizanai gavo vėliavą, prisiekė Lietuvai, pakluso statutui (LŠS), turtingesni pasisiuvo (kas ir iš kaimo milo) uniformas ir tapo pilnateisiais LŠS 6-osios Ukmergės rinktinės Gelvonų 10-ojo būrio šauliais. Paleisti ir nuginkluoti tokį būrį žmonių buvo beveik neįmanoma, nes dar buvo pats konflikto įkarštis su lenkais. Nė viena valstybė nenori turėti ginkluotų, netvarkingų, neaiškios motyvacijos formuočių. Partizanai visuomet primena tokius. Šauliai – saliamoniškiausias sprendimas. Naujam būriui greičiausiai vadovavo Stasys Pociūnas iš Pyplių kaimo. Tai buvo žmogus su charakteriu. Aišku, gerokai laisvam ginkluotų žmonių

būriui iš pradžių sunkoka laikytis statuto. Matyt, atsirado nesutarimų su Ukmergės rinktinės vadu vyr. ltn. B. Kuzmicku. S. Pociūnas nebuvo labai mokytas žmogus. Archyve pavyko rasti dokumentą, kuriame rašoma:

„Žemiau išvardinti šauliai kaip nepersiregistravusieji braukiami iš LŠS; Gelvonų būrys: Šatas M., Šatas A., Jurkūnas P., Pociūnas Stasys, Strazdas D., Sadkevičius S., Sapronas J., Kapcevičius P., Golenkevičius S., Pakalnis V., Balundis A., Muleronka K., Pakalnis J. Balandžio 2 diena 1930 metai“⁶.

Po Klaipėdos išvadavimo būriui ėmė vadovauti atsargos leitenantas Mykolas Jakučiušas. Kokia buvo tada šaulių veikla, vėlgi gerai matyti iš tos pačios S. Jakubicko knygos:

„1927 metų pradžioje vėl grįžau į Pociūniškius, Gelvonų valsčiuje. Čia radau lietuvišką aplinką, daugumas vyrų šauliai, kuriems šauliškos pareigos buvo aukščiau visų kitų. O tų pareigų pasienio apsaugai kovoje su iš Lenkijos atsiunčiamais įvairiais plėšikais ir teroristais. Būrio vadas buvo leitenantas Mykolas Jakučiušas, Gelvonų valsčiaus viršaitis“⁷.

Toje pačioje knygoje autorius dar įdėjo 1927 m. Gelvonų šaulių būrio nuotrauką. Be autoriaus, pažymėto kryžiuoku, dar yra žinomi šie asmenys: ketvirtas iš kairės sėdi vadas M. Jakučiušas, penktas iš kairės – būrio knygos korespondentas K. Skebėra. Kiti nepažįstami, nes nebeliko, kas juos atpažintų. Ką veikė Gelvonų šauliai trečiojo dešimtmečio pabaigoje? Į tą klausimą irgi atsakyta S. Jakubicko knygoje:

„Didelio budrumo iš pasienio šaulių reikalavo ir santykių su lenkais įtempimas, kuris tęsėsi net iki 1939 metų rugsėjo mėnesio, kada vokiečių kariuomenė okupavo Lenkiją, o rusų Raudonoji armija užėmė Vilnių. Kas buvo LŠS ir kokie jos tikslai yra apibūdinęs Vladas Putvinskis-Pūtvis“⁸.

S. Jakubickas paaiškino, kad LŠS sukurta Lietuvos nepriklausomybei ginti ir lietuvių tautiniam atsparumui stiprinti. Šis darbas ir veikla privalėjo eiti dviem kryptimis – karinio pasirengimo ir kultūros plėtotės. Toliau knygoje rašoma:

„1929 metų gegužės 7-osios ryto ankstyvas Kauno radijo pranešimas pritrėnkė pavasarišką nuotaiką, kad gegužės 6 dieną 20 val. 30 min. Kaune prie Valstybės teatro durų piktadariai, vykdydami atentatą prieš Lietuvą ministerį pirmininką prof. Augustiną Voldemarą jam su šeima ir adjutantais einant į Valstybės teatrą, mirtinai nušovė Karo aviacijos kapitoną Praną Gudyną. O kapitonas Leonas Virbickas, Voldemaro sūnėnas, ir panelė Juoda-

⁶ ? LCVA, f. 561, ap. 6, b. 1268, l. 13.

⁷ Jakubickas S. *Ten pat*, p. 66–69.

⁸ *Ten pat*, p. 65–69.

kytė sužeisti. Voldemaras laimingai išlikęs gyvas nepalietas. Teroristai, pasinaudodami prie teatro žmonių spūstimi ir nakties tamsa, pabėgo. Sekančią dieną vienas tų teroristų, Aleksandras Vosylius pagautas su lenkiškais ginklais už Kauno, susižeidęs granata. Jis išdavė savo bendrus: Martyną Gudelį ir Andrių Bulotą, kurie, bėgdami į Lenkiją, buvo pastebėti Gelvonų valsčiaus ribose prie Keižonių ir Būdodos miškų... Greitai buvo užaliarmuota policija, Gelvonų, Musninkų ir Čiobiškio šauliai. Tą dieną aš buvau išvykęs į Širvintas. Grįžęs jau vėlai vakare, radau mūsų Gelvonų šaulių būrio vado lt. Mykolo Jakučiūno pranešimą tuojau ginkluotam atvykti į Gelvonus, nes prie Keižonių ir Būdodos esą pastebėti teroristai. Kol pėsčias pasiekiau Gelvonų miestelį apie šešis kilometrus, jau 23 valanda. Valsčiaus raštinėje, kur buvo ir mūsų šaulių būstinė, prie telefono radau šaulį Lumbį, Liukonių dvaro savininką... Su Lumbiu bekalbant, atvyko dar vienas pavėlavęs šaulys Ignas Kapcevičius. Mes visi buvom nuomonės, kad jei teroristai pasirodė Keižonių ir Būdodos apylinkėje, tai jie bėga į Lenkiją. Todėl svarbiau sustiprinti pasienį, nei saugoti Keižonių–Būdodos miškus. Su šauliu Kapcevičiumi sutarėme vykti ir užimti Čiobiškio tiltą. Kad dar prieš auštant pasiektume tiltą, mums reikėjo važiuoti. Prisikėlę Gelvonų miestelio stambų geležies prekybininką, turėjusį gerą arklių ir vežimą, skubiai važiavome, kad dar prieš auštant būtume prie Čiobiškio tilto. Netoli Čiobiškio tilto sulaikėm arklių, patikrinom ginklus ir, paleidę vežėją į namus, patys, prisidengdami palei kelią esančiais medžiais, artėjome prie upės... Romantikos ir prieblandos aplinkoje mūsų akys pagavo pasirodžiusius ir tolstančius žmonių siluetus, kurie greitai dingo mums iš akių. Sustojom, pasiklausėm ir vėl artėjom prie tilto. Po kelių minučių vėl pasirodė jau aiškesnis žmogaus siluetas. Paspartinom žingsnius ir susitikom priešais ateinantį ūkininką. Jis ėjo parsivesti savo arklių iš ganyklos. Pasiteiravom, ar nesutikęs kokių praeivių. „Tiktai dabar, prieš kelias minutes, buvau sutikęs du jaunos vyrus, ginkluotus pistoletais, jie nuskubėjo Kaišiadorių kryptimi į pasienį“, – paaiškino ūkininkas. Kaip jie atrodė? Ar galėjo būti šauliai, ar teroristai pabėgę iš Kauno?

„Buvo labai persigandę ir, dairydami į visas puses, nuskubėjo, va, į aną mišką. Neatrodė, kad jie būtų buvę šauliai, nes jų drabužiai ne kaimietiški, be to, vietos šaulius daugumą pažįstu“, – paaiškino ūkininkas. Mums nebuvo abejonių, kad tai galėjo būti tie teroristai, ir tik kelių minučių skirtumas neleido su jais susitikti. Toliau mums dviem vykti į pasienį buvo per vėlu. Turėjom skubėti prisistatyti susirinkimo vieton tolimesnei operacijai... Miške radom šaulį sargybinių, kuris mums nurodė būrio vado vadavietę prie Gegužinės miestelio, viename dvariuke. Tenai sutikome būrio vadą lt. Mykolą Jakučiūną, keletą šaulių ir saugumo policijos valdininkų iš Ukmergės. Jiems papasakojome mūsų atliktą nakties žygį, iš ūkininko gautas informacijas apie sutiktus ginkluotus du vyrus, skubančius į

lenkų pasienį. Saugumo valdininkai buvo tos nuomonės, kad teroristai pėsčiomis negalėjo taip greitai padaryti tokį kelią. Išaušus iš Ukmergės atvyko dar keli kriminalinės policijos valdininkai ir atvežė įvairių kriminalinių nusikaltėlių, jų tarpe Martyno Gudelio, Andriaus Bulotos ir Aleksandro Vosylius fotografijas. Eigulio žmona, pas kurią teroristai valgė, iš karto atpažino iš tų nuotraukų M. Gudelį ir A. Bulotą. Pagal saugumo policijos direktivas tuose miškuose išbuvom net tris paras. Pasienio policijos duomenimis, teroristai perėjo sieną Lenkijon⁹.

Kai Lietuva sustiprėjo ir šauliams gyventi tapo lengviau, jie ir toliau nesnaudė. Gelvonų būryje buvo daugiau kaip 70 šaulių ir keliolika kandidatų. 1932 m. „Tri-mito“ laikraštis rašė:

„Vilkmergės apskr. Balandžio 28 dieną buvo Gelvonų būrio kontrolinis šaudymas. Dalyvavo ir Ukmergės rinktinės vadas vyr. leitenantas Kuzmickis. Šaudymo rezultatai, palyginus su kitais metais, labai geri. Būrys veikia gerai. Turi knygynėlį, kurį dabar papildė šaulys Pranas Daniūnas, paaukodamas 100 įvairių knygų. Už tokią didelę šaulio Pr. Daniūno dovaną visi būrio šauliai dėkingi. 1932 05 12. K. Kaukuolė“.

Labai aktyviai šauliai dalyvaudavo Nepriklausomybės, kariuomenės dienų paminėjimuose ir religinėse šventėse. 1930-aisiais metais, paskelbtais Vytauto Didžiojo metais, iš Panevėžio į Alytų buvo nešamas Vytauto Didžiojo paveikslas. Maršrutas ėjo per lenkuojančią teritoriją. Uniformuoti šauliai privalėjo nešti paveikslą ir užtikrinti tvarką ir saugumą. Per Gelvonų valsčių paveikslas buvo nešamas 1930 m. rugpjūčio 14 d. Dvyliktą valandą paveikslas perimtas iš Pabaisko būrio šaulių, Gelvonuose buvo pusės valandos atokvėpis. 23 valandą paveikslą perėmė Musninkų būrio šauliai¹⁰.

Seni Gelvonų krašto žmonės žino, kad pavasarį, vasarą ar rudenį šauliai rinkdavosi 2–3 parų manevrams. Šį faktą patvirtina 1935 m. kovo 7 d. įrašas būrio dienyne:

„Būrys dalyvauja manevruose su 1 pėst. pulku apie Pageležius. Šauliai atvaizdavo trukdančią jėgą, žygiuojančiai prieš daug galingesnei jėgai. Manevrai pavyko gerai. Iš mūsų būrio dalyvavo 18 šaulių“¹¹.

Būrių vadų parašai neįskaitomi. Šie manevrai vyko pavasarį, dauguma šaulių buvo ūkininkai, o gegužė – sėjos mėnuo. Nežiūrint to, dalyvavo 18 šaulių, tai beveik trečdalis būrio. Gelvonų būryje buvo 3 atsargos karininkai, 8 puskarininkiai, 5 grandiniai, 56 eiliniai šauliai. Tą rodo 1939 m. vardinis šaulių sąrašas. Išsilavinusių žmonių buvo. Jauni vyrai, daugiausiai mokytojai, buvo siunčiami į karininkų kursus. Tokius kursus 1938 m. baigė Gelvonų mokytojas Aleksandras Juškevičius. Šį faktą patvirtina Gelvonų būrio vado raportas Ukmergės rinktinės vadui¹².

Šaulys A. Juškevičius šiuos kursus baigė Panevėžyje prie 4-ojo pėstininkų pulko ir gavo jaun. ltn. laipsnį.

⁹ Ten pat.

¹⁰ LCVA, f. 561, ap. 6, b. 1307, l. 13, 14.

¹¹ Ten pat, b. 1291, l. 125.

¹² Ten pat, b. 1504, l. 24–26.

Po to kvalifikuotai mokė karo dalykų būrio puskarininkius ir šaulius. Žinoma, populiarius buvo šaudymas. Įvairiais ginklais šaudė 3 atsargos karininkai, 6 puskarininkiai ir 30 eilinių šaulių. Tai matyti iš M. Jakučiūno raporto B. Kuzmickui. Daug buvo perkama šovinių¹³.

1938 m. Lietuvos Nepriklausomybės 20-mečio proga buvo nutarta statyti Šaulių namus. Pagalbos buvo kreiptasi į Smulkaus kredito draugijos Gelvonų skyrių. Ši draugija finansavo statybą tik iš dalies. Stigo lėšų. Išimties keliu Gelvonų būriui 1938 m. rugsėjo 8 d. buvo leista surengti daiktinę loteriją. Loterija buvo numatyta 3 000 litų sumos, parduodant 6 000 bilietai po 50 centų. Išlošimams skiriama 50 procentų, t. y. 1 500 litų. Pelnas ėjo Šaulių namų statybai. Tokia loterija įvyko, bet kiek turėta pelno, dabar nežinoma. Nuo loterijos likusios 26 knygos buvo perduotos būrio knygynui papildyti. Įdomiausia tai, kad viena iš perduotų knygų buvo Justo Paleckio „SSRS – mūsų akimis“¹⁴.

Šis faktas rodo, kad Lietuvoje buvo tikra demokratija.

Labai gražiai buvo paminėtas Lietuvos Nepriklausomybės 20-metis. Apie tai Gelvonų būrio vadas M. Jakučiūnas minėjimo protokole rašė, kad dalyvavo per 1 000 asmenų, salė nesutalpinusi visų norinčiųjų jom patekti, pritrūko bilietai, vakare buvo suvaidinta P. Vaičiūno keturių veiksmų drama „Liepsnojančios širdys“¹⁵.

Mokytojai tuo metu buvo kaimo šviesuoliai. Jie gaudavo gerus atlyginimus, visur buvo pirmi ir rodė gerus pavyzdžius. Kariuomenės ir visuomenės šventės proga mokytojai 1938 m. gegužės 22 d. Gelvonų šaulių būriui paaukojo 13, Dienovidžių šaulių būriui 3 karo šautuvus¹⁶. Šauliai buvo gerai ginkluoti, bet nepasitaikė jokių nelaimingų atsitikimų ar kokių nors incidentų su ginklais. Gal ir gerai, kad dabar nepatikimi ginklai šaulių kuopoms ir būriams. Žmonės jau nebe tie, nervuoti, išgeriantys, mėgstantys sąskaitas suvedinėti. Gelvonų šaulių būrys turėjo 1,01 ha žemės plotą Dienovidžių kaime. Ši žemės sklypą jam užrašė prieš savo mirtį viena garbaus amžiaus moterėlė. Norėjo užrašyti bažnyčiai, bet dėl tolumo bažnyčia sklypo atsisakė. Šauliai žemę paėmė, bet kaip ji buvo naudojama, duomenų nėra. 1940 m. rugsėjo 14 d. Liaudies komisarų tarybos nutarimu Nr. 123 šis šaulių žemės sklypas buvo nacionalizuotas. Ukmergės šaulių kuopos vadas R. Aukštuolis 1991 m. spalio 23 d. kreipėsi į Širvintų rajono valdytoją dėl viso konfiskuoto šaulių turto gražinimo. Širvintų rajone tada niekas dar nebuvo atiduota ar kompensuota. Gelvonų šaulių būrys buvo atkurtas tik 2001 m. spalio 21 d.¹⁷

Lietuvos Nepriklausomybės 20-ties metų sukakčiai paminėti buvo išleistas Vidaus reikalų ministerijos patvirtintas gražus ženklelis. Jį platinti buvo pavesta Lietuvos aeroklubui. Ženklelių buvo išleista 1 000 vnt. numeruotų ir 100 000 vnt. nenumeruotų. Kainavo 1 litą. Vėliau ženklelius platinti buvo pasiūlyta ir Šaulių sąjungai. Šauliai už platinimą pasiliko 15 procentų lėšų. Ukmergės 6-oji rinktinė gavo 20 vnt. numeruotų ir 3 000 vnt. nenumeruotų ženkliukų¹⁸. Kaune Vytauto Didžiojo karo muziejuje pavyko surasti šio ženklelio aprašą ir eskizą. Štai jis:

¹³Ten pat, b. 1314, l. 13.

¹⁴Ten pat, b. 1283, l. 9.

¹⁵Ten pat, b. 1319, l. 1.

¹⁶Ten pat, b. 1288, l. 11.

¹⁷Ten pat, b. 1361, l. 248.

¹⁸Ten pat, b. 1266, l. 21.

„Numeruotus ženklelius teikė Lietuvos 20-mečiui paminėti Vyriausiasis komitetas nusipelnusiems valstybei ir tautai asmenims kartu

su specialiu vardiniu pažymėjimu. Ženklelį gamino Prahos Karnet Kisely firma. Averse, viršutinėje skritulio dalyje, raudonai emaliuotas skydas su stilizuotu Vyčiu. Ties apatine skydo dalimi, kairėje, yra žaliai emaliuotas skaičius „xx“. Ženklelio apatinėje dalyje ir dešinėje – žaliai emaliuota laurų šakelė, o pakraščiu eina 0,1 cm pločio apvadėlis, kurio viduriu tiesiasi raudono emalio linija. Reversas lygus. Variantas. Etalonas, tik ženklelis aplink apjuostas 0,1 cm pločio juostele su skersiniais brūkšneliais, todėl ženklelio skersmuo – 1,8 cm. Priesagos – 1,65 cm skersmens sagutė, kurioje išpjova padaryta nuo krašto. Sagutėje įmuštas ženklelio numeris – tiesiai (xxx) arba pusračiu (xxxx)¹⁹.

Šauliai buvo reikalingi Lietuvai, Lietuva buvo reikalinga šauliams. Jų gyvenimas buvo įdomus, turiningas, šviečiamasis. Labai gražiai Kaune buvo paminėtas 1939 m. birželio 22–25 dienomis Lietuvos šaulių sąjungos 20-metis. Šventėje dalyvavo 90 šaulių chorų su 2 500 dainininkų ir 600 žmonių orkestras. Iškilmsė dalyvavo ir Gelvonų būrio atstovai. Praėjo daug laiko, neįmanoma rasti liudininkų, o archyvuose apie tai nieko nepavyko surasti. 1939 m. birželio 25 d. Ginklų vajeaus komiteto pirmininkas advokatas P. Gužas Lietuvos šauliams įteikė 2 000 šautuvų, 50 lengvųjų kulkosvaizčių ir du lėktuvus. Šie duomenys gauti iš „Ūkininko patarėjo“ Nr. 26.

Viską nutraukė 1940 m. birželio 15 d. prasidėjusi baisi sovietų okupacija. Aš jos neprisimenu, nes dar nebuvau gimęs. Remiuosi „Širvintos“ laikraščio straipsnio „Gelvonų šauliai: žydšaudžiai ar atpirkimo ožiai“, išspausdintu 1998 m. birželio 20 d.

„1940 metų sovietinė okupacija tik pristabdė šaulių veiklą. Sąjunga buvo paleista, nariai nuginkluoti. Tačiau dalis jos narių įsijungė į pasipriešinimą, rinko informaciją apie kariuomenės dislokaciją, technikos skaičių, ginkluotę. 1941 m. birželio 22 d. pasigirdus komandai ir pranešus apie prasidėjusį karą, Gelvonų šauliai vėl susibūrė draugėn ir pasivadino „Lietuvos partizanais“. Šauliai apšaudė besitraukiančius raudonarmiečius. Viena iš tokių akcijų buvo surengta Bagaslaviškyje, kai pavyko susprogdinti sunkvežimį. Tačiau atėję vokiečiai vilčių nesuteikė. Buvo pranešta, kad „LP“ veikla sustabdoma iki atskiuro nurodymo. Gal po savaitės šauliams buvo pasiūlyta susiburti į policijos rėmėjų gretas. Taigi nors tokia, bet Gelvonuose liko šaulių sąjunga. Iki karo pabaigos šauliai šiame valsčiuje žiūrėjo toarkos“.

Labai aiškiai pasakyta – „sąjunga paleista, nariai nuginkluoti“. Apie jokių šaulius toliau nekalbama. Kaip gali paleista ir nuginkluota sąjunga tartum Feniksas atgimti? Kur šaulių vadai, kur vėliava, kur LŠS statusas? Dar aiškiau pasakyta: „susibūrė draugėn ir pasivadino Lietuvos partizanais“. Tai gal kai kurių ir tų pačių žmonių, bet jau visai kita formuotė. Turiu 1936 ir 1939 m. Gelvonų 10-ojo šaulių būrio vardinius sąrašus. Šauliais buvo, o prasi-dėjus karui ir jo metu buvo policininkais ar rėmėjais šie žmonės: Alfonsas

¹⁹ Astikas A. Lietuvos ordinais, medaliais ir ženkleliais 1918–1940, Vilnius, 1993.



*Buvęs šaulys
mokytojas
Bronius Žebrauskas
su savo auklėtiniais –
Gelvonų vidurinės
mokyklos
šachmatininkais.
Apie 1980 m.
GVMA*

Aika iš Mančiūšėnų kaimo, Stasys Pociūnas iš Pyplių kaimo, Juozas ir Pranas Berkeliai iš Gėlvonų, Pranas Sargelis iš Stavarýgalos kaimo, Jonas Radzevičius iš Bagaslaviškio, Vaclovas Prieliakas iš Pāvytinės kaimo, Kazys Žukas iš Pasodniūnų kaimo, Andrius Jakaitis iš Davonių kaimo, Jonas Mikalauskas iš Kamáikos kaimo. Kitus 29 žmones kažkodėl norima prikergti šauliams, bet kaip galima įstoti į neveikiančią organizaciją? Sovietų santvarkai jie gal ir nusikalto, o Lietuvai – nemanyčiau. Tai buvo baltaraiščiai. Jie labai įvairūs žmonės. Buvo čia ir vokiškos propagandos suklaidintų kaimo berniukų, buvo ir tinginių, norinčių greit praturtėti, buvo ir norinčių išvengti išvežimo darbams į Vokietiją. Iki karo Lietuvos žmonės buvo patriotiškai auklėjami, kovojo dėl Lietuvos ir kaip tik tuo nusižengė ir vieniems, ir kitiems okupantams. Pabaigai pateikiu vardinį Gelvonų 10-ojo būrio sąrašą.

Eil. Nr.	Karinis laipsnis	Vardas ir pavardė	Gimimo metai	Įstojimo į LŠS metai	Pastaba
1	Ats. ltn.	Mykolas Jakučiūnas	1891 08 07	1928 02 02	Būrio vadas
2	Eil.	Jurgis Randkevičius	1905 04 15	1931 03 15	
3	Jaun. pusk.	Berkelis Pranas	1910 06 12	1935 03 30	
4	Grand.	Kazys Morkūnas	1905	1934 01 25	
5	Eil.	Juozas Berkelis	1907 10 31	1936 12 28	
6	Eil.	Karolis Kazlauskas	1890 01 06	1930 02 05	
7	Eil.	Kazys Kurpis	1898 03 29	1938 12 16	
8	Eil.	Rapolas Bruzgulis	1895 11 08	1937 06 01	
9	Eil.	Juozas Kybartas	1903		
10	Eil.	Juozas Einoris	1887 02 02	1931 05 07	Vargonininkas
11	Eil.	Stepas Piškinas	1900 10 08	1925 02 24	
12	Eil.	Aleksas Lukša	1902	1925 11 15	
13	Eil.	Juozas Žvaigždė	1902 06 26	1926 10 15	
14	Eil.	Aika Alfonsas	1906 02 12	1936 12 28	
15	Eil.	Motiejus Galiauskas	1898	1927 12 17	
16	Eil.	Jonas Petkevičius	1917 04 01	1937 06 01	
17	Vyr. pusk.	Karolis Gartfeldas	1898 04 08	1936 12 28	Policijos nuovados viršininkas
18	Eil.	Vaclovas Ramaškevičius	1902 11 27	1934 04 09	
19	Pusk.	Kazys Žiukas	1907 11 18	1931 10 08	Mokytojas

(tęsinys)

Eil. Nr.	Karinis laipsnis	Vardas ir pavardė	Gimimo metai	Istojimo į LŠS metai	Pastaba
20	Eil.	Jonas Daračiūnas	1909 10 25	1929 10 25	Mokytojas
21	Jaun. ltn.	Aleksandras Juškevičius	1912 08 20	1930 12 16	Mokytojas
22	Eil.	Stasys Jurkūnas	1904 05 22	1930 05 02	
23	Eil.	Vaclovas Piesliakas	1903	1930 02 05	
24	Eil.	Petras Pauplys	1906 12 19	1935 03 30	
25	Jaun. pusk.	Povilas Stankevičius	1914 06 26	1936 06 06	Tebegyvena
26	Eil.	Jonas Stankelis	1919 04 18	1937 06 01	
27	Eil.	Selvas Lapinskas	1908 07 08	1930 05 02	
28	Eil.	Petras Černys	1937 m. išvyko į Ukmergę		
29	Eil.	Stasys Osikevičius	1905 09 14	1937 06 01	
30	Eil.	Juozas Strazdas	1897 05 07	1935 03 30	
31	Eil.	Kazys Murauskas	1914 04 05	1937 03 29	
32	Eil.	Jonas Radzevičius		1929	
33	Eil.	Jonas Vaitonis	1917 01 01	1937 02 12	
34	Eil.	Jonas Petkevičius	1913		
35	Eil.	Juozas Lamauskas	1897 08 05	1937 06 01	
36	Eil.	Feliksas Valavičius	1909 11 02	1937 06 01	
37	Pusk.	Jonas Tatarėlis	1900 08 10	1922 01 28	Mirė 1939 m.
38	Eil.	Jonas Jakimavičius	1898		
39	Eil.	Vladas Dambrauskas	1909 08 03	1931 08 18	
40	Eil.	Petras Matulis	1901 08 16	1928 01 01	
41	Eil.	Anicetas Senkus	1898 07 25	1930 01 05	Mokytojas
42	Eil.	Adolfas Vaitkevičius	1909 03 23		Mokytojas
43	Grand.	Andrius Zabaraukas	1898		
44	Eil.	Pranas Pyragis	1894		Dvarponis
45	Eil.	Stasys Kernagis	1895		
46	Eil.	Mikas Šimas	1904		
47	Eil.	Adomas Valantavičius			
48	Eil.	Vladas Pusvaškis	1896 03 15		
49	Pusk.	Petras Pečiulis	1912		
50	Eil.	Marija Jakučiūnienė	1904 08 28	1929 12 05	Mokytoja
51	Eil.	Justė Lazarevičienė	1910	1937 06 01	
52	Eil.	Marija Plioplytė	1914	1937 07 01	Mokytoja
53	Eil.	Kotrina Puzoraitė	1907 11 03	1928 07 06	Mokytoja
54	Eil.	Aleksandra Morkūnienė	1912		
55	Eil.	Marija Pociūnaitė	1917		Mokytoja
56	Eil.	Julė Vaitkevičienė	1909 09 18	1930 05 06	
57	Eil.	Bronė Federavičienė	1912 01 12	1937 12 19	
58	Eil.	Bronius Federavičius	1903 03 28	1932 08 29	
59	Jaun. pusk.	Vladas Mikeika	1907 06 06	1936 12 28	Eigulys
60	Grand.	Pranas Vasiliauskas	1901 01 01	1938 08 07	
61	Eil.	Emilija Meškutavičiūtė	1914 01 06	1936 12 28	
62	Pusk.	Vaclovas Puzinas	1897 12 25		
63	Jaun. ltn.	Bronius Žebrauskas	1903 11 09	1929 03 10	Mokytojas
64	Eil.	Šmuila Garberis	1901		Žydas
65	Grand.	Jonas Venslauskas	1912 05 15		Policijos vachmistras
66	Eil.	Juozas Mikalauskas	1908 12 14	1938 10 11	
67	Eil.	Agota Lučkienė	1903 12 03	1935 02 23	Akušerė
68	Eil.	Česlovas Šaduikis	1906 05 12	1936 03 10	
69	Eil.	Pranas Daniūnas	1884 04 10	1934 12 30	Seniūnas
70	Grand.	Stasys Juočepis	1913 04 27	1934 08 09	Policininkas
71	Eil.	Stasys Sakalauskas	1901 08 19	1930 02 15	Pašto tarnautojas
72	Eil.	Balys Tatarūnas	1913 02 18	1931 02 20	
73	Eil.	Kazimieras Skebėra	1904	1921	Knygos koresp.

Sąrašas paimtas iš: LCVA, f. 561, ap. 6, b. 1292, l. 231.

Priedai

1930 m. rugpjūčio 2 d. Lietuvos šaulių sąjungos 6-osios rinktinės štabo skubus pranešimas 10-ojo Gelvonų šaulių būrio vadui ir pirmininkui:

„Siunčiu žiniai ir vadovautis Vytauto Didžiojo paveikslo maršrutą po Lietuvą, jo sutikimo ir išlydėjimo tvarkos Vytauto Didžiojo komiteto išleistų aplinkraščių Šaulių būriui per kurių rajonus bus nešamas paveikslas turi susitarti su Vytauto Didžiojo komiteto skyriais ir duoti reikalingą skaičių uniformuotų šaulių paveikslo nešimui ir šiam tikslui skirti daugiau pasidarbavusius ir garbingesnius šaulius.

Paveikslas nešamas lenkuojančių gyventojų apgyventomis vietomis. Todėl Vytauto Didžiojo komitetas prašo ne tik vietinius, bet ir kaimyninius šaulių būrius aktyviai dalyvauti paveikslo sutikimo ir išlydėjimo ceremonijose, kaip galint skaitlingiau.

Musnikų būrys turės lydėti iki neperduos Kaišiadorių rinktinės būriui.

Priede: 3 lapai

Vyresn. leiten.

L. e. VI rinktinės vado p.

Kuzmickas“.

LCVA, f. 561, ap. 6, b. 1307, l. 13.

1930 m. rugpjūčio mėnesį

Vytauto Didžiojo paveikslo maršrutas po Lietuvą
nuo Panevėžio iki Alytaus (ištrauka)

VIII. 12 d. 11.30 val.	Giedraičiai	VIII. 12 d. 12 val.
VIII. 12 d. 20 val.	Širvintos	VIII. 13 d. 8 val.
VIII. 13 d. 9.30 val.	Zibalai	VIII. 13 d. 10 val.
VIII. 13 d. 14 val.	Šešuoliai	VIII. 13 d. 14.30 val.
VIII. 13 d. 20.30 val.	Ukmergė	VIII. 14 d. 8 val.
VIII. 14 d. 11.30 val.	Pabaiskas	VIII. 14 d. 12 val.
VIII. 14 d. 16 val.	Gelvonai	VIII. 14 d. 16.30 val.
VIII. 14 d. 23 val.	Musinkai	VIII. 15 d. 8 val.
VIII. 15 d. 10.30 val.	Kernavė	VIII. 15 d. 11 val.

LCVA, f. 561, ap. 6, b. 1307, l. 14.

1938 m. vasario mėn. 16 d. minėjimo Gelvonoose protokolas:

„Anksti iš pat ryto miestelis pasipuošė tautinėmis vėliavomis. Daugumoje langų, o ypatingai Gelvonų valsčiaus savivaldybės ir policijos languose, labai gražiai tautiškai dekoruota ir buvo įstatyti Tautos Vado ir kitų garbingų asmenų portretai.

10 val. šaulių būrio štabe, savivaldybės patalpose, susirinko šauliai ir iš ten organizuotai nuvyko pakelti aikštėje vėliavą. Pakeliant vėliavą atvyko visos kitos organizacijos ir skaitlinga visuomenė dalyvavo per 1 000 asmenų.

Vėliavą pakėlus, visos organizacijos ir visuomenė nuvyko į bažnyčią kur buvo atlaikytos iškilmingos pamaldos ir kun. A. Šležausko pasakytas labai išpūdingas šventei pritaikintas pamokslas. Po iškilmingų pamaldų visos organizacijos ir visuomenė nuvyko į kapus pagerbti žuvusiųjų dėl nepriklausomybės. Kapuose pamaldas už žuvusius dėl nepriklausomybės, atlikė Gelvonų bažnyčios dekanas kun. Kraujalis. Vėliau organizacijos ir visuomenė nuvyko į parapijos salę, kur įvyko šventės minėjimo iškilmingas posėdis. Iškilmingąjį posėdį atidarė XX-ties metų Nepriklausomybei minėti komiteto pirmininkas A. Senkus tardamas žodį šios šventės reikšmės. Į garbės prezidiumą buvo pakviesta žuvusiųjų už nepriklausomybę karių tėvai, nusipelnę asmenys, organizacijų atstovai. Per iškilmingą posėdį labai turiningą paskaitą skaitė šaulys A. Juškevičius. Vėliau buvo pasveikinta J. E. Respublikos Prezidentas, ministeris pirmininkas. Krašto apsaugos ministeris ir broliai vilniečiai. Po iškilmingo akto buvo suvaidinta tai šventei pritaikintas vaidinimėlis, sukurtas vietinio kunigo A. Šležausko. Per minėjimą dalyvavo tiek daug žmonių, kad salėje netilpo. Vakare buvo suvaidinta P. Vaičiūno „Liepsnojančios širdys“ 4 v. dramas ir vėliau šokiai ir žaidimai. Per vaidinimą nevisi norintieji galėjo patekti, nes pritrūko bilietų.

Gelvonų šaulių būrio vadas Mykolas Jakučiūnas“.

LCVA, f. 561, ap. 6, b. 1319, l. 1.

1938 m. vasario mėn. 28 d. Gelvonų šaulių būrio raportas 6-osios rinktinės vadui:

„Gelvonų šaulių būrys, šiais metais Lietuvos Nepriklausomybės 20-ties metų sukakties proga, nutarė statyti šaulių namus. Būrys šiandien neturėdamas pakankamai lėšų namams statyti, kreipėsi į Gelvonų Smulkaus Kredito draugiją, kuri taip pat ruošiasi namų statybai, su pasiūlymu statyti namus, šaulių vardu, bendrai su Gelvonų Smulkaus Kredito Draugija. Šį pasiūlymą Draugijos visuotinis narių susirinkimas š. m. vasario 26 d. priėmė nutardamas finansuoti būrio namų statybą su sąlyga, kad Draugijos raštinei būtų įrengta patalpa, vienam tarnautojui butas ir teisė nemokamai naudotis sale Draugijos reikalams. Draugijos visuotinio narių susirinkimo nutarimą, kiek liečia finansinį prisidėjimą būrio namų statybai, Kredito įstaigų ir kooperatyvų inspekcija gali suprotestuoti.

Dėlei to, prašau Rinktinės vadą tarpininkauti pas sąjungos vadą, kad padarytų žygių Kredito įstaigų ir kooperatyvų inspekcijoj dėl patvirtinimo minėto nutarimo ir vienąkart tarpininkauti, Gelvonų šaulių būrio tarybos narį mokyti. A. Juškevičių, kreiptis tuo reikalu pas sąjungos vadą asmeniškai.

Ats. ltn.

Būrio vadas

Atsargos leitenantas Gelvonų būrio vadas Mykolas Jakučiūnas“.

LCVA, f. 561, ap. 6, b. 1283, l. 2.

1938 m. gegužės 10 d. Lietuvos šaulių sąjungos štabo pranešimas 6-osios Ukmergės rinktinės vadui:

„Lietuvos Nepriklausomybės 20 metų sukakčiai paminėti yra išleistas Vidaus Reikalų ministro patvirtintas gražus ženklas, kurį Vyriausias Nepriklausomybės 20-čiui minėti komitetas pavedė išleisti ir platinti L. Aero klubui.

Ženkliukai išleisti dviejų rūšių: numeruotų 1 000 št. ir nenumeruotų 100 000 št. Nenumeruoti ženkliukai parduodami po 1 litą visiems kas juos įsigyja.

L. Aero pirmininkui kreipiantis šaulių sąjungos vadas sutiko, kad ir šauliai šiame ženkliukų platinimo darbe prisidėtų. Dalį ženkliukų platina skautai, kitą dalį paštų viršininkai ir Aero klubo įgalioti nariai.

Šaulių sąjungai už parduotus ženkliukus LAK skirta 15%, kurių šaulių būriams reikia skirti 10% ir rinktinei liks 5%.

Ženkliukai į rinktinių štabus bus prisiųsti iš LAK ir betarpiai reikia su juo atsiskaiyti per 3 mėnesius nuo ženkliukų prisiuntimo. Pinigai atskaičius 15% nuo išplatintų ženkliukų sumos atsiunčiami LAK arba pervedami į Kooperacijos banką Kaune, sin. sąs. 1360 m.

LAK tikisi, kad tų ženkliukų ypač daug bus išplatinta civ. aviacijos dienomis, kurių bus suruošta bent 10. Tautinės Olimpiados metu ir kitų švenčių ir pramogų metu. LAK Jūsų rinktinei pasiūlė išsiųsti sakytų ženkliukų 3 000 št. Dėl tų ženkliukų prašau susirašinėti su LAK betarpiai šiuo adresu: Lietuvos Aero klubas, Kaunas Maironio g. 14 nr., tel. 23003 nr.

Gen. št. pulk. ltn. Žukas,

Štabo viršininkas.

Adm. kapit. Gedmantas, Adjutantas

Nuorašas tikras: kpt. rinktinės vado padėjėjas“.

LCVA, f. 561, ap. 6, b. 1266, l. 21.

1938 m. liepos 6 d. Gelvonų šaulių būrio raportas 6-osios rinktinės vadui:

„Į Tamstos š. m. liepos 2 d. raštą 84 nr., kuris man pavestam būry gautas liepos 5 d., pranešu, kad į rengiamus prie 4 d. pulko Panevėžy būrių vadams ir jų padėjėjams kursus, iš man pavesto būrio paskyriau II-os rūšies apsauginį, kariuomenėj netarnavusį šaulį Juškevičių Aleksandrą ir pranešu, kad yra Gelvonų pradžios mokyklos mokytojas.

Ats. ltn. būrio Vadas (pas) M. Jakučiūnas

Nuorašas tikras“.

LCVA, f. 561, ap. 6, b. 1304, l. 26.

Kredito kooperacija Gelvonuose 1924–1949 metais

Vladas Terleckas

Kredito kooperacijos laimėjimai Nepriklausomybės laikais

Kredito kooperacijos istorija Gėlvonuose netyrinėta. Straipsniuose pagal pirminius šaltinius buvo siekta atkurti bendrą krašto kredito įstaigų praeitį, veiklos raidą, prikelti iš užmaršties jų kūrėjus, vadovus.

Lietuvoje pirmieji kredito kooperatyvai atsirado 1873 m., gelvoniškiai tokią kredito įstaigą įkūrė tik 1924 m. šalyje kilus jų steigimo bumui. Labai gyvą šių kooperatyvų steigimą nulėmė būtinybė atkurti karo ir okupacijos metais sugriautus, gyvulių, grūdų bei kito turto beatodairiškais rekvizicijomis nualintus ūkius. Taip pat lėšų reikėjo naujakuriams. Paskolų gauti buvo beveik neįmanoma, nes bankai tik kūrėsi, iš nuskurdintų žmonių nedaug galėjo surinkti indėlių, tad šalyje atsirado vadinamasis kredito badas su savo palydovu – paskolų brangumu. Žinomi faktai, kai privatininkai už paskolą reikalavo 60–120% palūkanų(!)¹. Išėitis matyta kredito kooperacijoje. Iniciatyvos padėti kaimiečiams susiburti į kooperatyvus ėmėsi partijos (Valstiečių liaudininkų ir Ūkininkų sąjunga). Jų atstovai lankė kaimus, aiškino kooperacijos svarbą, padėjo organizuoti steigiamuosius susirinkimus, instruktavo, parūpino apskaitos blankų, organizavo kooperatininkams mokymo kursus. Šitaip minėtos partijos varžėsi dėl įtakos kaime. Valstiečiams liaudininkams talkinant įsteigti kooperatyvai vadinti *neutraliaisiais*, nes į juos noriai buvo priimami visi, neatsižvelgiant į partinę priklausomybę ar orientaciją. Ūkininkų sąjungos įsteigtiems kooperatyvams prigijo *krikščioniškųjų* vardas, į juos daugelyje miestelių priiminėti tik šios sąjungos nariai. Partijų konkurencija aktyvino kooperacijos procesą, deja, ir skaldė, kėlė nesveiką varžymąsi, brangino paskolas ir kt.

Išlikusi informacija leidžia teigti, jog Gėlvonuose kredito kooperatyvą padėjo įsteigti Ūkininkų sąjungos nariai ar jos šalininkai. Mat jos steigėjai buvo Gėlvonų klebonas Adomas Žemaitis, vargonininkas Juozas Einoris drauge su Antanu Haika ir Ignu Pociūnu². 1923 m. pabaigoje jie kreipėsi į Finansų ministerijos kredito įstaigų ir kooperatyvų inspekciją (Inspekcija) su prašymu įregistruoti Gėlvonų smulkaus kredito banko įstatus. Tuomet buvo madinga bet kurią kredito įstaigą pretenzingai vadinti *banku*. *Krikščioniškieji* kredito kooperatyvai „krikštyti“ smulkaus kredito bankais, o „neutralieji“ – liaudies bankais. Taigi pagal pavadinimus galima atskirti jų steigimo iniciatorius, politinį užsiangažavimą. Kadangi Lietuvoje, pavyzdžiui, 1928 m., kredito kooperatyvų buvo per 400, kurių nemažai žlugdavo, tai užsienyje galėjo susidaryti išpūdis, jog Lietuvos kredito sistema nestabili, neturtingas kraštas nenormaliai pertekęs bankais. Gerindama krašto įvaizdį, valdžia ėmė versti kredito kooperatyvus pasivadinti smulkaus kredito draugijomis (SKD). Bet tai buvo susiję su papildomomis išlaidomis iškaboms, antspaudams, blankams pagaminti, todėl kooperatyvai nenoromis pakluso.

¹ *Talka*, 1927, nr. 10, p. 7.

² LCVA, f. 387, ap. 4^a, b. 3794, l. 8.

Trečiojo dešimtmečio pabaigoje visi lietuvių kredito kooperatyvai jau vadinosi SKD. Tik daugelis žydų kooperatyvų išsaugojo pradinį pavadinimą „Žydų liaudies bankas“.

Grįžkime prie Gelvonų smulkaus kredito banko įsteigimo istorijos. 1923 m. lapkričio 16 d. (pagal kitą dokumentą – 23 d.) Inspekcija įregistravo jo įstatus³. 1924 m. liepos 9 d. įvyko steigiamasis susirinkimas, kuriame dalyvavo 26 norą būti kooperatyvo nariais pareiškę asmenys. Susirinkimas (pirmininkaujamas Juozo Sargailio) priėmė nutarimus dėl kooperatyvo įsteigimo, įstojimo į Centrinį ūkininkų sąjungos banką („krikščioniškųjų“ kooperatyvų finansinį centrą), išrinko valdybą, tarybą, revizijos komisiją. Į valdybą buvo išrinktas kun. A. Žemaitis⁴.

Veiklos pradžia buvo sunki: nebuvo patirties, maža narių ir pinigų. 1924 m. pabaigoje teturėta 31 narys. Viena iš negausios narystės priežasčių galėjo būti priėmimas į kooperatyvą tik Ūkininkų sąjungos narių. Taip buvo elgiamasi daugelyje kooperatyvų. Tikėtina, kad tokios politikos laikėsi ir Gelvonų smulkaus kredito banko vadovai. Be to, tais laikais buvo nelengva ūkininkams surinkti 25 Lt, reikalingus pajui įmokėti. Kitos SKD buvo pasirinkusios mažesnę (10 Lt) pajaus sumą. Antroji narystės sąlyga buvo gyvenimas valsčiaus teritorijoje, pilnametystė ir teismo neapribotų teisių turėjimas. Kiekvienas narys galėjo įmokėti keletą pajų, bet ir tokiu atveju turėdavo vieną balsą, nes tai apsprendė esminis pripažįstamas juridinis narių lygiateisiškumo principas: vienas narys – vienas balsas. Tuo kredito draugijos skyrėsi nuo akcinių bendrovių, bankų, kuriuose sprendimus nulemia ne akcininkų skaičius, bet jų turimas kapitalas. Be to, pajų, skirtingai nuo akcijų, negalima parduoti, perleisti. Todėl, keičiantis kooperatyvo narių skaičiui, atitinkamai keitėsi pajų kapitalas, nuo kurio iš dalies priklausė veiklos mastai. Kiekvienas narys, raštu paprašęs, galėjo išstoti iš kooperatyvo. Visuotinis susirinkimas galėjo asmenį pašalinti iš narių už įstatų, nutarimų nesilaikymą. Pagaliau stojantieji turėjo raštiškai prisiimti atsakomybę savo turtu (ar pajamomis) už kooperatyvo išpareigojimus, nuostolius. Atsakomybės suma priklausė nuo nario turėto turto ir buvo susieta su jam leistos paskolos dydžiu. 1925 m. sausio 1 d. vidutiniškai kiekvienas Gelvonų SKD narys atsakė už 1 613 Lt, o 1937 m. pabaigoje – už 1 060 Lt⁵. Kuo didesnė buvo narių atsakomybė, tuo daugiau kooperatyvas galėjo pasiskolinti iš bankų, siekdamas padidinti narių kreditavimą. Antra vertus, nesėkmės atveju net kooperatyvo paskolomis nesinaudojęs narys galėjo prarasti nemažą savo turto dalį.

Kiekvienas narys savo balsu galėjo įtakoti draugijos susirinkimų sprendimus, būti išrenkamas į vadovaujančias pareigas, pretenduoti į dalį kooperatyvo pelno ir gauti paskolą. Žinių apie tai, kad būtų nariams mokėtas dividendas, nedaug. 1927–1928 m. mokėtas 8% dividendas⁶.

Nors Gelvonų SKD dirbo pelningai (išskyrus 1924 m.), bet net visą uždirbtą pelną paskirsčius nariams, kiekvienam nariui būtų tekę po keletą litų (pvz., 1937 m. po 8,7 Lt). Taip daryti ekonomiškai nebuvo tikslinga, vertėjo pelną naudoti kapitalui didinti. Šitaip elgtis primygtinai reikalaavo ir Inspekcija.

Todėl labiausiai narius viliojo galimybė palyginti pigiai pasiskolinti iš SKD. Ne veltui, nes įstatatai skelbė, jog drau-

³ *Ten pat*, l. 6.

⁴ *Ten pat*.

⁵ *Talka*, 1938, nr. 3, p. 84.

⁶ *LCVA*, f. 387, ap. 4^a, b. 3794, l. 23, 28.

gijos tikslas yra „gerinti medžiaginę ir dvasinę narių padėtį, teikdama jiems lėšų ūkio pagerinimui ir kitiems reikalams“⁷. Greičiausiai tuo ir galima paaiškinti labai aktyvų po 1924 m. gelvoniškių stojimą į draugiją. Iš 1 lentelės duomenų matyti, kad 1925–1939 m. narių skaičius padidėjo nuo 31 iki 941, arba 30,4 karto. Svarbu, kad Gelvonų SKD narių skaičiumi tarp apskrities draugijų nuo 1932 m. užėmė antrąją vietą, nusileisdama tik Ukmergės lenkų SKD⁸. Apskritai tokių daugianarių SKD Lietuvoje ne daug tebuvo. Aišku, neimant miestų draugijų. 1937 m. pabaigoje Gelvonų SKD turėjo 2,2 karto daugiau narių negu vidutiniškai jų buvo Lietuvos draugijose. Tad ar pateikti duomenys nebyloja apie dideles Gelvonų valsčiaus ūkininkų pastangas stiprinti, tobulinti savo ūkius? Gausėjo narių ir dėl partinio uždarmo pašalinimo. Jau 1928 m. oficialiame leidinyje prie Gelvonų kredito kooperatyvo pavadinimo neliko priedašo „Ūkininkų sąjungos“. Iš to darytina išvada, kad nuo tada jis tapo prieinamas visų politinių pažiūrų žmonėms. Ne vėliau kaip nuo minėtų metų įsitvirtino ir kredito kooperatyvo pavadinimas „Gelvonų savitarpio kredito draugija“. Ji vienijo daugiausia valsčiaus ūkininkus: 1928 m. sausio 1 d. iš 298 narių jų buvo 288, o 1938 m. sausio 1 d. atitinkamai iš 850 narių – 803⁹. Draugijos, kuriose ūkininkai sudarė daugiau kaip pusę, buvo priskiriamos prie kaimiškujų, joms taikytos mokesčių lengvatos, jos remtos finansiškai. 1936 m. pabaigoje, be 770 ūkininkų, draugijai priklausė 15 amatininkų, 12 pirklių, 11 valstybės tarnautojų, 6 priskirti „kitų“ kategorijai, 2 juridiniai asmenys (spėtina, kad vartotojų bendrovė ir savivaldybė), 1 pramoninkas¹⁰. Visi nariai ne ūkininkai turėjo 68,6 tūkst. Lt metinių pajamų. Iš narių ūkininkų daugiausia buvo turėjusių iki 15 ha žemės. Tokių buvo 80%. Lyginant su kitų Lietuvos valsčių SKD, išskyrus Suvalkijos SKD, Gelvonų draugijoje būta nemažai (34) ūkininkų, valdžiusių didesnius negu 30 ha ūkius.

Draugijos reikalus tvarkė visuotinis narių susirinkimas, valdyba ir taryba. Pastarasis ne mažiau kaip iš trijų narių trejiems metams rinkdavo visuotinis narių susirinkimas. Buvo draudžiama į jas rinkti gimines iki antros kartos, į tarybą – ir valdybos narius bei tarnautojus. Tuo siekta draugijas apsaugoti nuo artimų giminių dominavimo. Valdybos nariai atlikdavo operacijas, ją atstovaudavo ūkiniuose draugijos sandoriuose, teismuose ir kt., jiems būdavo skiriamos sąskaitininkų, kasininkų, raštininkų pareigos. Taryba priimdavo sprendimus dėl palūkanų dydžio, skolinimo sąlygų, turėjo prižiūrėti valdybos darbą. Taip pat iš 3 narių rinktos revizijos komisijos, kurios turėjo tikrinti draugijos sąmatas, ataskaitas, revizuoti turta. Į ją negalėjo būti renkami valdybos ir tarybos nariai.

Vertindami jų darbus ir pagerbdami atminimą, įvardinsime juos. Pirmųjų vadovų vardai nežinomi, išskyrus minėtą valdybos narį kun. A. Žemaitį. 1926 m. jis atsisakė pareigų ir buvo išrinktas į revizijos komisiją. 1926 m. valdybos pirmininku dirbo Mikas Jakučiūnas, vicepirmininku – Vincas Krutkevičius, sekretoriumi – Antanas Haika, kasininku – Pijus Gražulis; tik Ignas Pociūnas pareigų neturėjo¹¹. Buhalteriu buvo pasamdytas Rapolas Bruzgulis. 1927 m. į valdybą išrenkamas kun. Alfonsas Orvidas, o taryba sudaroma iš Lumbio, Miko Šato, Mačiuikos, Patorėlio ir Justino Jurkūno. 1928 m. pastarasis tapo valdybos nariu, joje pakeitė išėjusį

⁷ Smulkaus kredito banko įstatai, Kaunas, be m., p. 1.

⁸ Lietuvos kooperacija 1932, Kaunas, 1934, p. 129; Lietuvos kooperacija 1932–1938, Kaunas, 1939, p. 143.

⁹ Ten pat.

¹⁰ LCVA, f. 387, ap. 4, b. 637^b, l. 600.

¹¹ Ten pat, ap. 4^a, b. 3794, l. 20, 23, 38, 44.

A. Orvidą. 1929 m. Iš senųjų valdybos narių liko J. Jurkūnas, M. Jakučiūnas su I. Pociūnu, naujai išrinkti R. Bruzgulis, Mečislovas Budzevičius. Tada tarybą sudarė Pulgis Lunabis, A. Haika, Bronius Strazdas, Janas Kruminas ir Petras Masilionis. Pažymėtina, kad R. Bruzgulis valdybos nariu ir jos pirmininku išbuvo ne trumpiau kaip iki 1939 m. pabaigos. Kaip toliau matysime, 1949 m. jis buhalterio tamo pat kredito kooperatyve. Iki 1934 m. valdybos nariais buvo M. Jakučiūnas ir M. Budzevičius. 1932 m. Pociūnas pakeistas Juozu Juzėnu, kuriam teko pirmininko pavaduotojo ir sekretoriaus pareigos. Apie 1936 m. valdybos narių skaičius sumažintas iki 3, jos sudėtis pakeista, iš senųjų beliko R. Bruzgulis, jam į talką išrinkti Kazys Morkūnas ir Č. Alsovičius. Tikėtina, kad valdybos narių skaičius sumažintas taupumo sumetimais. 1937–1939 m. valdyboje dirbo R. Bruzgulis ir K. Morkūnas, trečiojo nario pavardė nežinoma.

Nuo 1932 m. taryba rinkta ne iš 5, bet iš 3 narių. Tais metais jai pirmininkavo Pranas Šimulionis, nariais buvo Viktoras Guščia ir B. Strazdas. Tarybos nariai dažnai keisti, išskyrus B. Strazdą, kuris joje buvo ir 1936 m. 1934 m. buvę tarybos nariai K. Morkūnas ir Antanas Užgalis 1936 m. pakeisti V. Ramaškevičiumi ir J. Sargeliu. Beje, K. Morkūnas ir V. Ramaškevičius kartu buvo ir Gelvonų žemės ūkio kooperatyvo „Vilnius“ vadovai.

Pažymėtina, kad į revizijos komisiją buvo renkami miestelio šviesuoliai. Antai 1932 m. jos pirmininkas M. Šatas ir nariai Juozas Jakučiūnas bei Pranas Daniūnas buvo mokytojai, 1934 m. komisijai vadovavo girininkas Vacys Zabelskis, nariu pasiliko minėtas J. Jakučiūnas, o naujai išrinktas Leonas Petkevičius turėjo didelį (46 ha) ūkį. Apskritai 4-ajame dešimtmetyje į vadovaujančius postus rinkti daugiausia pasiturintys. Štai P. Šimulionis turėjo malūną ir 22 ha žemės, M. Jakučiūnas turėjo 25 ha, J. Jurkūnas – 30 ha, K. Morkūnas ir R. Bruzgulis – po 20 ha ūkius. Daugelis paminėtų vadovų buvo baigę tik pradžios mokyklas, tik M. Jakučiūnas turėjo šešių, o P. Bruzgulis keturių gimnazijos klasių išsilavinimą. Valdybos nariai už darbą, bet ne už narystę, gaudavo algas: R. Bruzgulis po 175–225 Lt, kasininko pareigas ėjęs K. Morkūnas – po 60–75 Lt per mėnesį. Samdytam buhalteriu mokėta po 100 Lt. Algos mokėtos pelnytai, nes darbo buvo daug, jis buvo atliekamas sąžiningai, tvarkingai, patikimai. Neatsitiktinai daugeliui minėtų asmenų buvo nuolatos patikima vadovauti draugijai. Net Inspekcijos tarnautojai atkreipė dėmesį, kad Gelvonų ir Žagārės SKD veikia tvarkingai¹². Sprendžiant pagal tą faktą, jog draugija dalį pelno skyrė švietimui, Lietuvos valstybinėms šventėms paminėti, nukentėjusiems nuo nederliaus Šiaurės Lietuvos ūkininkams paremti, galima teigti, kad draugijos vadovų būta pilietiškų, patriotiškų¹³. Deja, nepavyko išsiaiškinti, kuo pasižymėjo valdybos narys A. Haika, kad jam 1928 m. buvo paskirta 200 Lt, be to, draugija išipareigojo už jį mokėti palūkanas¹⁴. O gal žmogus buvo patekęs į kažkokią bėdą?

Gan išsamų vaizdą apie Gelvonų SKD veiklos plėtrą, pokyčius ir rezultatus matome iš 1-oje lentelėje pateiktų duomenų.

¹² *Talka*, 1936, nr. 3, p. 72.

¹³ *LCVA*, f. 387, ap. 4^a, b. 3794, l. 28, 44.

¹⁴ *Ten pat*, l. 28.

1 lentelė

Gelvonų SKD veiklos (1925–1939) pagrindiniai rodikliai* (sausio 1 d.)

Metai	Rodikliai (litas)						Narių skaičius	Palūkanų už paskolas %
	Balansas	Nuosavas kapitalas	Indėliai	Bankų paskolos	Paskolos nariams	Pelnas +, nuostolis–		
1925	4 150	650	–	4 000	3 100	–235	31	24
1926	23 709	2 080	1 400	17 000	18 166	+577	97	18
1927	40 900	4 112	13 829	15 000	29 759	+917	154	18
1928	60 500	6 156	25 154	17 000	43 756	+1 964	205	18
1929	94 243	25 226	45 456	16 000	79 276	+1 841	298	12
1930	148 593	34 900	90 610	11 000	144 370	+4 092	394	12
1931	186 247	44 981	111 664	15 000	181 000	+4 531	473	12
1932	231 056	56 538	117 249	34 000	225 000	+6 481	606	10,8
1933	281 253	68 177	192 212	–	246 325	+4 013	706	10
1934	223 775	70 628	129 807	–	202 932	+1 634	744	9
1935	205 437	70 832	118 658	–	188 583	+670	827	8
1936	197 160	67 416	104 483	–	163 411	+1 961	832	8
1937	238 370	58 266	144 962	–	157 045	+4 253	817	8
1938	299 980	60 400	195 460	–	180 000	+7 400	850	8
1939	331 441	73 001	217 330	–	237 555	+11 460	941	6
spalio 1 d. padidėjimas kartais	80	112,3		×	76,6		30,3	×

* Šaltiniai: *Talka*, 1938, nr. 3, p. 84; *LCVA*, f. 387, ap. 4, b. 777, l. 231.

Nepaisant mažos lyginimo bazės, draugijos plėtros tempus vertinti kitaip negu nuostabiais – negalima. Rezultatai būtų buvę dar geresni, jei ne 1933–1935 m. dėl ūkio krizės išgyventas sukrėtimas, per kurį draugija neteko 87,7 tūkstančių Lt, arba 45,7 proc. indėlių, ir daugiausia dėl to turėjo sumažinti narių kreditavimą 89,3 tūkst. Lt. Stebina draugijos sugebėjimas ir krizės metais, kai ji įstatymais buvo priversta stipriai atpiginti paskolas, dirbti pelningai, plėsti savo operacijas, nuo 1932 m. nepasinaudojant bankų paskolomis. Draugija sustiprino savo pozicijas Ukmergės apskrities kredito kooperacijos sektoriuje: 1929 m. pradžioje pagal daugelį rodiklių užėmusių 5-ą vietą, 1938 m. sausio 1 d. įsitvirtino 2-oje vietoje, pirmenybę užleisdama didesnes potencines galimybes turėjusiai Ukmergės lenkų SKD. Tiesa, pagal turėtą indėlių sumą Gelvonų SKD nusileido ir Mūsninkų bei Taujėnų SKD.

Gelvonų SKD gerai atrodė ir Lietuvoje, kadangi 1938 m. sausio 1 d. ji turėjo narių 2,2 karto daugiau negu vidutiniškai kiekviena draugija, taip pat lenkė Lietuvos vidurkį pagal priimtų indėlių sumą.

Gelvonų SKD, panašiai kaip ir kitos draugijos, daugiausia atlikinėjo indėlių ir narių kreditavimo operacijas, mažesnę reikšmę turėjo pinigų išieškojimas klientams, jiems teiktos garantijos, mokesčių priėmimas. Draugija operacijas atlikdavo trečiadieniais ir penktadieniais.

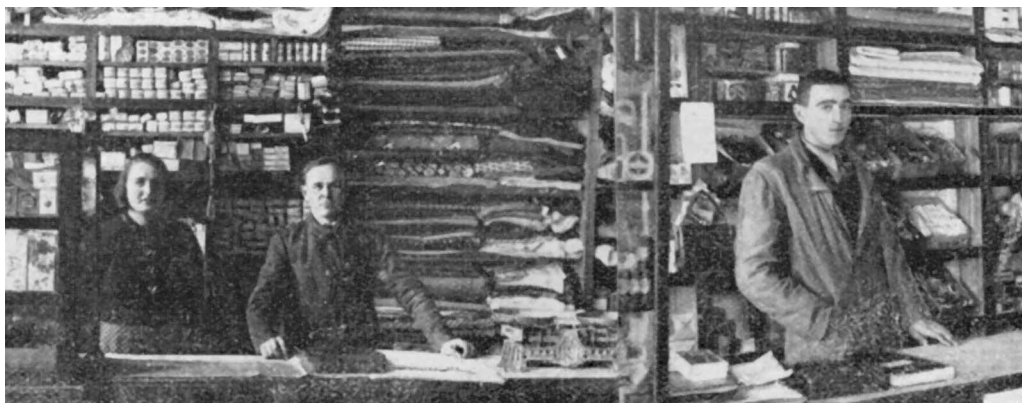
Svarbiausia operacija nariams buvo draugijos paskolos jiems, kurias, remiantis 1929 m. sausio 1 d. duomenimis, daugiausia (92%) sunaudodavo inventoriumi ir gyvuliams pirkti, o nedidelę dalį – pastatų statybai. Skolino trumpam (3–12 mėn.) ir nedidelėmis sumomis (1936 m. vidutiniškai po 233 Lt¹⁵). Paskolos teiktos nereikalaujant įkeisti turto, o tik paimant iš

¹⁵ *LCVA*, f. 387, ap. 4, b. 637^b, l. 600.

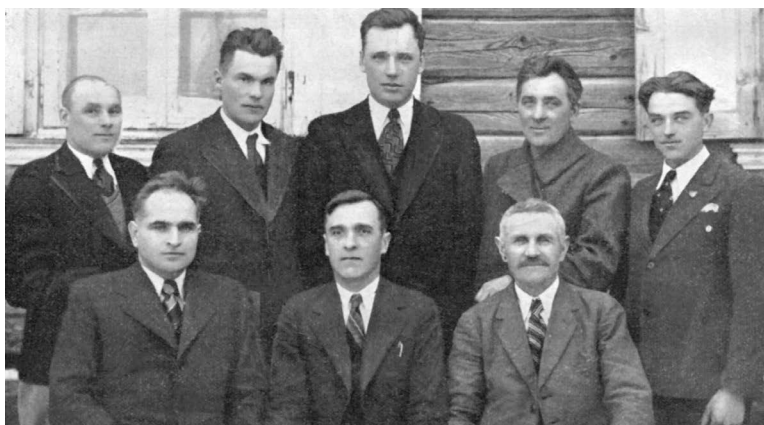


Prie žemės ūkio kooperatyvo „Vilnius“ parduotuvės susirinko kooperatyvo vadovai ir darbuotojai. 1938 m. Iš Kuktytės albumo

Gelvonų žemės ūkio kooperatyvo „Vilnius“ vadovai: sėdi (iš kairės): J. Einoris, V. Puzinas, K. Morkūnas, J. Strazdas, V. Ramaškevičius; stovi: A. Lazarevičius, B. Ramanauskas, J. Zakarauskas, P. Berkelis. 1938 01 30. Ibedo (Širvintos) nuotr. Iš V. Juzėnaitės albumo



Kooperatyvo „Vilnius“ parduotuvėje. Iš kairės: pardavėja P. Puzinienė, vedėjas V. Puzinas, parduotuvės Širvintuose vedėjas B. Amonkavičius. Iš leid. „Talka“, 1938 02 16, Nr. 3, p. 86



Gelvonų smulkaus kredito draugijos vadovai. Sėdi (iš kairės): J. Blažaitis, K. Bruzgulis, J. Sargelis; stovi: V. Ramaškevičius, J. Jakučiūnas, K. Morkūnas, J. Kirslis, B. Strazdas. Iš leid. „Talka“, 1938 02 16, Nr. 3, p. 85

Smulkaus kredito draugijos kontoroje. Iš kairės: pirmininkas ir sąskaitininkas R. Bruzgulis, valdybos sekretorius B. Strazdas, kasininkas K. Morkūnas. Iš leid. „Talka“, 1938 02 16, Nr. 3, p. 86

besiskolinančiojo paskolos raštelį. 1936 m. 49% draugijos suteiktų paskolų buvo mažesnės negu 300 Lt, tik 12 narių pasiskolino daugiau kaip po 1 000 Lt¹⁶. Skolinant ne po daug, paskolomis buvo aprūpinama didžioji narių dalis (1936 m. 83%) ir išsklaidoma kreditavimo rizika. Gelvonų SKD naudingumą nariams galime suvokti iš tokių faktų: už 1939 m. spalio 1 d. gautas paskolas visi jie galėjo nusipirkti apie 2 376 karves arba apie 1 584 arklius; įmokėję po 25 Lt pajaus, galėjo pasiskolinti 9,3 karto daugiau, paskolos buvo pigesnės negu privatininkų, joms gauti nereikėjo daryti išlaidų kelionėms į miestą ir dokumentams įforminti, pakankamai buvo saugi vieta laikyti santaupas, čia pat buvo galima atlikti įvairius mokėjimus.

Kredito kooperatyvą buvo įsteigę ir Gelvonų žydai. Vienuose dokumentuose jis vadinamas Žydų liaudies banku, kituose – SKD. Gaila, kad apie jį išlikusi tik fragmentiška informacija (1932 m. ataskaita ir žinių apie vadovus). Kol kas tegalima pasakyti, jog 1932 m. ši draugija veikė, o 1938 m. jos jau nebuvo. 1932 m. Ukmergės apskrityje, be Gelvonų žydų SKD, į draugijas buvo susiorganizavę Kavarsko, Širvintų ir Ukmergės žydai. Beveik pagal visus rodiklius Gelvonų žydų SKD buvo mažiausia, jos balansas buvo 3,3 karto mažesnis negu priešpaskutinę vietą apskrityje užėmusios Kavarsko žydų SKD. 1933 m. sausio 1 d. Gelvonų žydų SKD turėjo 72 narius, o tuo metu Kovarsko draugija – 99¹⁷. Galbūt Kavarske daugiau gyveno šios tautybės žmonių. Skirtingai nuo lietuvių draugijos, žydų SKD neturėjo pasitikėjimo, nes joje telaikyti tik 2 Lt indėlių, bankai nebuvo suteikę paskolų. 1932 m. įstengė paskolinti 11 tūkstančių Lt, arba vidutiniškai kiekvienam nariui po 153 Lt¹⁸. Užėjus krizei, draugijos veikla apmirė: indėlių negavo, narių skaičius, taip pat ir pajų kapitalas, nepadidėjo. Per 1933 m. 1-ąjį pusmetį pasiskolino 1 000 Lt, per tą patį laiką 1934 m. visai neteikė paskolų, o 1935 m. pasiskolino 405 Lt, tam panaudodama gražintų paskolų pinigus¹⁹. Esant mažai operacijos apimčiai, draugija nepajėgė išlaidų padengti pajamomis, dirbo nuostolingai (1932 m. nuostolis – 743 Lt). Taigi draugija objektyviai nebeturėjo potencialo egzistuoti. Atrodo, kad 1936 m. ji buvo likviduota.

1932 m. Gelvonų žydų SKD valdybos pirmininku ir kasininku buvo Jockelis Šapira, jo pavaduotoju – Lichtenšteinas, nariu – Z. Bolnikas; tarybai vadovavo J. Golubas, talkinant Faibušui Nemzeriui ir Beralui Kreeriui²⁰. Revizijos komisijos narių pareigos buvo patikėtos M. Šocherui (pirmininkas), L. Globusui (vicepirmininkas) ir Icikovičiui. 1934 m. buvę tarybos nariai B. Kreeris ir F. Nemzeris išrenkami į valdybą; pirmasis tampa jos pirmininku, o trečiuoju nariu išrinktas Zelmenas Kotas²¹. Tais pačiais metais J. Šapira vadovavo tarybai, kurios nariais dirbo Dovydas Levinas ir Chonoris Garberis. 1934 m. revizijos komisija buvo pasikeitusi, ją sudarė Jankelis Kaganas, Chaimas Levinas, Jankelis Korenas. Įdomu, kad draugijoje buhalterio mums pažįstamas R. Bruzgulis.

¹⁶LCVA, f. 378, ap. 4, b. 637^b, l. 600.

¹⁷Ten pat.

¹⁸Ten pat, p. 164.

¹⁹LCVA, f. 387, ap. 4, b. 479, l. 149^b.

²⁰Ten pat, b. 288, l. 95.

²¹Ten pat, b. 416, l. 412.

Kredito kooperacijos žlugimas okupacijų metais

Duomenų apie kredito kooperatyvą, jo veiklą pirmosios sovietų ir nacių okupacijų laikais nėra išlikę, karo metais dokumentai sunaikinti. Tad galima tik apibūdinti veiklos sąlygų ir statuso pasikeitimus okupantų kredito kooperacijos atžvilgiu.

Jau pats Lietuvos okupacijos faktas, indėlių išmokėjimo normavimas, vėliau jų, didesnių negu 1 000 Lt, konfiskavimas, draudimas bankams kredituoti draugijas destabilizavo jų veiklą. Taip pat šoka, netikrumą dėl kooperacijos ateities turėjo sukelti 1940 m. pabaigoje miestieškųjų kredito kooperatyvų (daugiausia žydu) nacionalizavimas, jų nariams priklausiusių pajų konfiskavimas. Laikiniai paliktos kaimų SKD buvo sovietizuotos, senieji įstatai pakeisti 1929 m. SSRS pavyzdiniais žemės ūkio kredito draugijų (ŽŪKD) įstatais. Persitvarkyti reikėjo paskubomis (1941 02 09–1941 03 09). Sovietiniams įstatams priimti, valdyboms ir taryboms pakeisti sušauktiems susirinkimams komandavo SSRS žemės ūkio banko Lietuvos respublikinės kontoros (ŽŪB kontora) inspektoriai ir LKP(b) apskričių bei vykdomųjų komitetų atstovai. Iš valdybų ir tarybų bei narių buvo šalinami vadinamieji buožės, jie pakeisti smulkiais valstiečiais ir „darbo“ inteligentais.

Prievarta primetus sovietinius įstatus, neliko kooperacijos turinio ir dvasios, kadangi ŽŪKD, jų narių teisės buvo apribotos, jos faktiškai buvo paverstos ŽŪB kontoros žemutiniu padaliniu, dabar teisę likviduoti ŽŪKD turėjo ir LSSR LKT, ir kt. Kaip buvo perorganizuota draugijų veikla, galima spręsti ir pagal pakeistą jų tikslą. Įstatai skelbė, kad ŽŪKD tikslas yra: teikti pagalbą gamybos kreditu darbo valstiečių ūkiams ir jų susivienijimams, „vykdant TSR Sąjungos Vyriausybės priemones žemės ūkiui ugdyti“²² (pabraukta cituojant – V. T.). Sovietiniai įstatai pasunkino narių priėmimo sąlygas, kadangi buvo įvestas 5 rb stojamasis mokestis, pajus susietas su nario turėta žeme (po 5 rb už kiekvieną ha, bet ne mažiau 25 rb), užtrenktos draugijų durys ne „darbo valstiečiams“. ŽŪKD prarado komercinį savarankiškumą, sprendimų pasirinkimo alternatyvas, nes paskolų ir indėlių palūkanų normas nustatinėjo valdžia. Paskolos formaliai atpigo, už jas reikėjo mokėti 3,5–5% palūkanų. Beveik tiek pat (3–5%) draugijos turėjo mokėti indėlininkams. Tai negalima vadinti kitaip kaip ekonominiu absurdu, užprogramuotu keliu į nuostolius ir likvidaciją. Juk suprantama, kad ŽŪKD negalėjo ekonomiškai išsilaikyti skolindamosios ir skolindamos už tas pačias palūkanas.

1941 m. pirmoje pusėje draugijos faktiškai buvo paverstos per ŽŪB kontorą gautų biudžeto lėšų paskirstymo sovietiniams naujakuriams punktais, įstaigomis.

Pirmosiomis SSRS–Vokietijos karo dienomis daugelio draugijų valdybos ir tarybos iširo, vadovauti grįžo iki okupacinių laikų žmonės. Nėra galimybių išaiškinti, ar panašiai nutiko Gelvonų SKD. Nacmečio pradžioje draugijos susigrąžino senuosius („smetoninius“) pavadinimus ir įstatus. Tačiau ir dabar nebuvo normalių veiklos sąlygų. Dėl karo veiksnių ir grobstymų daugelis draugijų patyrė nemažus nuostolius; dėl nerealiai aukšto markės įvertinimo rubliais (1 markė ~10 rb) nuvertėjo kapitalai, okupantas užblokavo 80 proc. draugijų lėšų. Dėl neaiškios karo baigties nebuvo norinčių skolintis. Ano meto spauda ra-

²² Žemės ūkio kredito draugijos įstatai, Kaunas, 1941, p. 1.

šė, kad draugijos vegetavo, kiek geriau buvę gražinamos paskolos²³. Tai daryti buvo naudinga dėl minėto rublio nuvertinimo. Be to, iš skolininkų buvo pareikalauta anksčiau laiko gražinti sovietmečiu gautas paskolas.

Pokaryje ŽŪKD veiklos pagrindai ir principai išliko panašūs į 1941 m. taisykčius. Tik 1945 m. gruodžio 30 d. LSSR LKT nutarimu buvo padidintas narių stojamasis mokestis iki 25 rb (5 kartus) ir minimali pajaus suma iki 50 rb²⁴. Koope-ratinėms organizacijoms taikytos kitos normos. Atrodo, kad ankstesnioji narystė nebuvo pripažįstama, o reikėjo iš naujo įstoti ir sumokėti pajų bei stojamąjį mokestį. Greičiausiai todėl į Gelvonų draugiją stota vangiai: 1946 m. sausio 1 d. ji turėjo tik 60 narių; per šiuos metus jų gretos pasipildė 48 ūkininkais ir 1 juridiniu asmeniu²⁵. 1948 m. pradžioje būta 196 narių, arba 4,8 karto mažiau negu 1939 m. Vengimas narystės gali būti aiškinamas ir ūkininkų nepasitikėjimu bet kokiomis okupanto organizacijomis. Kaip toliau matysime, jų atsargumas buvo pagrįstas.

Dėl mažo narių skaičiaus ŽŪKD nedaug turėjo nuosavo (pajų) kapitalo: 1946 m. sausio 1 d. – 3,8 tūkst. rb, 1947 m. sausio 1 d. – 12,8 tūkst. rb ir 1949 m. pradžioje – 20,1 tūkst. rb²⁶. Dėl pokarinio skurdo, ūkininkų apkrovimo didinamais mokesčiais, pyliavomis nebuvo galima tikėtis gausesnių indėlių. 1946 m. sausio 1 d. draugija buvo jų priėmusi 2 605 rb, 1948 m. pradžioje – 31,4 tūkst. rb²⁷. Sprendžiant pagal 1948 m. informaciją, tai nebuvo įprastos žmonių santaupos, o į einamąsias sąskaitas pervesti už paimtus gyvulius pinigai. 1947 m. gruodžio mėn. vykdant pinigų reformą, gyventojų turėti pinigai ir didesni negu 3 000 rb indėliai buvo nuvertinti. Nors gelvoniškiai tokio dydžio indėlių neturėjo, bet dar labiau buvo pakirstas jų pasitikėjimas kredito įstaigomis. Todėl indėliai draugijoje sumažėjo 17,4 tūkst. rb, arba 2,2 karto. Galimas daiktas, kad prie to prisidėjo išaugęs pinigų poreikis padidėjusiems mokesčiams mokėti.

Dėl išvardintų aplinkybių draugijos nuosavas kapitalas ir indėliai tesudarė vos 8,6–10% visų jos išteklių. Kitaip sakant, ji gyveno beveik vien iš ŽŪB kontoros gautų ilgalaikių paskolų. 1945 m. jų ŽŪKD gavo (tūkst. rb) 70, 1946 m. 209, 1947 m. – 147,3, 1948 m. – 61,7²⁸. 1949 m. ŽŪB kontora nustojo kredituoti draugiją, kadangi valdžia nusprendė visas ŽŪKD likviduoti.

Iš ŽŪB kontoros skolon gautus pinigus draugija perskolino savo nariams. Jie galėjo gauti paskolą, jeigu tam pritardavo vietos valdžia. Skolinta pastatų statybai, arkliams, karvėms pirkti ir kt. pagal vadinamąjį dalinio dalyvavimo principą. Tai reiškė, jog prie gautos paskolos kitą dalį (apie pusę) pinigų turėjo pridėti pats skolininkas. Vienas narys galėjo gauti kelias paskolas. Tuo pasinaudodavo apsukresnieji ir draugijos vadovai, o kiti nieko negaudavo. Pavyzdžiui, 1946 m. trumpalaikėmis paskolomis pasinaudojo tik 17 narių²⁹. Daugiau duomenų apie skolininkų skaičių nėra, nes jie nebuvo apskaitomi. Tad spręsti apie skolinimo mastą tenka pagal kreditavimo objektų skaičių. 1946–1948 m. draugija suteikė paskolas 66 pastatų statybai, 31 paskolą arkliams ir 7 paskolas karvėms pirkti bei 1 neįvardintam tikslui³⁰. Šiuos duomenis lygindami su narių ūkininkų skaičiumi matome, kad draugijos (iš tikrųjų

²³ *Tėviškė*, 1942, sausio 16.

²⁴ *LCVA*, f. R-364, ap. 1, b. 3, l. 51.

²⁵ *Ten pat*, b. 34, l. 281; b. 91, l. 76.

²⁶ *Ten pat*.

²⁷ *Ten pat*.

²⁸ *Ten pat*.

²⁹ *Ten pat*, l. 278.

³⁰ *Ten pat*, l. 274; b. 91, l. 60, 77.

valstybės) finansinė parama ūkininkams buvo nedidelė. Reikia pabrėžti, jog buvo įgyvendinama turtingesnių ūkininkų atžvilgiu diskriminacinė kredito politika. 1946 m. gegužės 8 d. ŽŪB kontora pareikalavo patikrinti, ar nebuvo skolinama „buožėms“; jei buvo, tai iš tokių nedelsiant paskolas išieškoti³¹. Vargingųjų kreditavimas buvo pragaištingas jiems ir draugijos egzistencijai. Suvokti tai padeda ŽŪB kontoros Šiaulių skyriaus valdytojo rašte išdėstytas toks padėties vertinimas: „<...> *Kaip tą paskolą išieškoti, jei jos gavėjas nieko neturi apart [be] švarko, kelnių ir kepurės <...>*“³². O iš kitų, nepajėgiančių gražinti paskolų, buvo atimama paskutinė karvė. Negana to. Visi skolininkai (paskolas gavusieji iki 1948 m.) buvo apgauti ir apiplėšti 1947 m. pinigų reformos metu, kadangi nuvertėjusiais pinigais gautas paskolas reikėjo gražinti naujais 10 kartų pabrangintais pinigais. Kitaip sakant, tos reformos metu gyventojų turėti 10 iki reforminių rublių buvo prilyginta vienam 1947 m. pavyzdžio rubliui, o skolų suma pasiliko sena, 10 kartų nesumažinta. Visa tai išsklaido sovietinės propagandos metų metais skleistą mitą apie valdžios teiktą vargingiems valstiečiams didžiulę finansinę paramą.

Dėl ekonomiškai nepagrįstos palūkanų politikos, pirmaeilis vargingųjų kreditavimo, gyventojų trėmimo daug paskolų nebuvo gražinamos, draugija dirbo nuostolingai. Vien per nepilnus 1949 m. ji patyrė 81,9 tūkst. rb nuostolių, kuriems padengti sunaudojo visą pagrindinį ir atsargos kapitalą³³. Vadinasi, draugija buvo ties bankroto slenksčiu. Draugijos veiklą destabilizavo ir įvairūs valdžios vajai – „buožių“ šalinimo iš narių, paskolų ir jų priverstinio išieškojimo, stambinimo. 1948 m. pabaigoje ar 1949 m. pradžioje prie Gelvonų ŽŪKD turėjo būti prijungta Musninkų ŽŪKD³⁴. Normalią veiklą trikdė nuolatinis pašalinių institucijų kišimasis, nerealias planinės užduotys, už kurių neįvykdymą reikėjo aiškintis, teisintis. Užduočių nerealumą nusako kad ir toks faktas: 1946 m. draugijai buvo nustatytas planas surinkti 15 tūkst. rb indėlių, faktiškai jų gavo 2,7 tūkst. rb, arba 18%. Pagaliau, pradėjus įgyvendinti masinę kolektyvizaciją, 1949 m. birželio 25 d. SSRS MT priėmė nutarimą dėl ŽŪKD likvidavimo Lietuvoje. Žinoma, neliekant savarankiškų ūkininkų, ŽŪKD galutinai prarado egzistavimo galimybes. Gelvonų ŽŪKD likviduota 1949 m. lapkričio 15 d.³⁵ Likvidavimo (oficialiai priėmimo-pardavimo) aktą pasirašė draugijos valdybos pirmininkas Mykolas Viršulis (juo dirbęs ne vėliau kaip nuo 1946 m. pradžios) ir buhalteris R. Bruzgulis. Draugijos turtas, paskolos ir kt. buvo perduotos ŽŪB kontoros Ukmergės skyriui. Perduoto turto sąrašas rodo, kaip draugija buvo nuskurdusi – ji turėjo tik medinę spintą, stalą, seifą, skaitytuvus, sieninį laikrodį, neturėjo net kėdžių.

Svetimųjų prievarta ilgam nutraukė gražią Gelvonų kredito kooperacijos tradiciją.

Išvados

Gelvonuose pirmasis kredito kooperatyvas buvo įsteigtas 1924 m. Ūkininkų sąjungos narių ar šalininkų pastangomis. Jis vienijo daugiausia smulkius valsčiaus ūkininkus. Savo kredito kooperatyvą turėjo ir miestelio žydai,

³¹*Ten pat*, b. 3, l. 54.

³²*Ten pat*, b. 33, l. 119.

³³LCVA, f. R-364, ap. 1, b. 124, l. 187.

³⁴*Ten pat*, b. 26, l. 281.

³⁵*Ten pat*, b. 124, l. 173.

kuris veikė maždaug 1930–1936 m. Gelvonų ūkininkų kooperatyvas – smulkaus kredito draugija (SKD) plėtojosi labai dinamiškai ir daugiausia savais kapitalais bei indėliais, buvo mažai finansiškai priklausomas nuo bankų, nuo 1932 m. nesinaudojo jų paskolomis. Nesinaudojimas brangesnėmis bankų paskolomis įgalino draugiją atpiginti narių kreditavimą.

Gelvonų SKD buvo išaugusi į gan stambią vietinę kredito įstaigą, pagal daugelį veiklos rodiklių 1938 m. pradžioje Ukmergės apskrityje užėmusią antrąją vietą.

1941 m. draugija buvo sovietizuota pertvarkius ją pagal SSRS įstatus ir faktiškai paversta iš SSRS žemės ūkio banko Lietuvos kontoros gaunamų pinigų paskirstymo naujakuriams, neturintiems valstiečiams įstaiga, neturėjusia komercinės laisvės.

Gelvonų vaistinė

Ričardas Čepas

Vaistinė Gėlvonuose buvo įsteigta 1906 m. Jos įkūrėjas buvo Jurgis Tiešis, kilęs iš Stavarýgalos kaimo. 1917 m. sunkiai sirgdamas jis surašė testamentą, kuriame namą, jame buvusią vaistinę ir sklypą su daržine jis įvertino 4 000 rb. Iš jų 3 000 rb skyrė brolio Antano vaikų išauklėjimui, o 1 000 rb – Joanai Kondratavičienei¹.

A. Tiešis, gimęs 1869 m. lapkričio mėn. Stavarygalos kaime ir ten gyvenęs, buvo savamokslis, todėl paveldėtą vaistinę nuomodavo farmacininko išsilavinimą turintiems asmenims. Vaistinė veikė ir Pirmojo pasaulinio karo metais.

Nuo 1919 m. lapkričio 17 d. iki 1925 m. kovo 1 d. vaistinę nuomojo Mykolas Grodelis (gim. 1890 m. rugsėjo 22 d.), 1915 m. Kazanėje įgijęs provizoriaus padėjėjo laipsnį. Pagal pirmąsias sutartis nuoma buvo 4 000 rb metams, vėliau – 250 Lt mėnesiui. Nuomininkas turėjo teisę naudotis namu, sklypu, inventoriumi ir vaistinės įranga. Savininkas pasilikdavo tik vieną kambarį. 1921 m. M. Grodelis turėjo nemaža kivirčų ir nesusipratimų su vietos gydytoju A. Kapelmanu dėl pastarojo rašomų neteisingų receptų ir kvalifikacijos stokos. Gydytojas skundė vaistininką, kad šis pats imasi gydytojo praktikos ir važinėjęs pas ligonius. Kivirčiai buvo likviduoti įsikišus apskrities gydytojui A. Karalinskui. M. Grodelis, jo paties nuomone, buvo neteisingai nubaustas 1 000 auksinų bauda už tai, kad važiavo pas ligonį².

1924 m. spalio 5 d. Sveikatos departamento farmacijos skyrius M. Grodeliui leido pirkti Zelmano Miniko kaimo vaistinę Mūsninkuose. Nuo tų metų spalio 15 d. vaistinės vedėju dirbo Zigmas Visockas, nuomojęs vaistinę nuo 1925 m. kovo 1 d. Nuo 1927 m. balandžio 11 d. vaistinės vedėju buvo Stasys Berdauskas, baigęs rusų gimnazijos 7 klases ir 1910 m. Dorpatu (Tartu) universitetą. Nuo 1930 m. liepos 1 d. vaistinę iš tuo metu buvusio vedėjo A. Sutkaus perėmė Dominykas Biekša, o iš jo nuo 1931 m. spalio 1 d. – Pranas Galkus. Abu jie mokėdavo savininkui po 210 Lt nuomos kas mėnesį.

Nuo 1933 m. liepos 1 d. vaistinę nuomojo Liba Frankeraitė-Margolienė, atsikėlusį į Gėlvonus iš Kauno. Pagal sutartį ji mokėjo savininkui 165 Lt nuomos. 1936 m. sausio 16 d. mirus Antanui Tiešiui, teisę laikyti vaistinę testamentu paveldėjo jo vaikai – Alfonsas, Malvina, Julija ir Natalija. 1940 m. liepos mėn. vaistinėje dar dirbo L. Margolienė, nes išliko jos raštas Farmacijos departamentui apie vaistinės rūšio įrengimą. Vėliau vaistinė buvo nacionalizuota³.

Antrojo pasaulinio karo metais Gėlvonuose veikė jau valstybinė vaistinė Nr. 82. Už patalpų nuomą mokėjo Farmacijos departamentas pagal okupacinės nacių valdžios nustatytą normą po 72 pfeningus už 1 m² A. Tiešiui, gyvenusiam Marijampolėje. Vaistinės vedėju dirbo Vaclovas Survila, gim. 1894 m. gegužės 4 d. Panevėžio apskr. Mikėnų k., 1912 m. išlaikęs provizoriaus padėjėjo egzaminus Maskvoje. 1923 m. grįžęs į Lietuvą, jis dirbo Taujėnų, Kauno (Aleksoto), Žagārės, Krekenāvos, Palangos, Panerių vaistinėse⁴.

¹ Min. testamento nuorašas, LCVA, f. 1733, ap. 2, b. 36, l. 80.

² Gelvonų vaistinės vedėjo susirašinėjimas su Farmacijos departamentu, *ten pat*, l. 1–53.

³ Gelvonų vaistinės 1925–1939 m. registracijos lapai, susirašinėjimas su Farmacijos departamentu, *ten pat*, l. 57–101.

⁴ V. Survilos asmens byla, *ten pat*, f. 1733, ap. 1, b. 1784; 1944 m. vasario 13 d. Gelvonų vaistinės inventorizavimo aktas, *ten pat*, f. 1733, ap. 4, b. 148, l. 1–2.

Visi vaistinės nuomotojai – vedėjai privalėjo turėti atitinkamą išsilavinimą ir Sveikatos ministerijos leidimus dirbti farmacininkais. Vaistines pastoviai tikrindavo Farmacijos departamento revizoriai ir, radę trūkumų, juos nurodydavo aktuose, reikalaudami pašalinti. Revizorių reikalavimu Gelvonų vaistinė buvo išplėsta, įrengtas rūsys, antras kambarys, išsigytas vandens destiliavimo aparatas. Kasmet buvo pildomi vaistinės registravimo lapai, kur pateikiamos žinios apie vaistinės savininką, joje dirbančius asmenis, metinę apyvartą.

Žemiau pateikiama lentelė apie vaistinės apyvartą kaip tik yra sudaryta remiantis minėtais registravimo lapais.

Gelvonų vaistinės apyvarta 1924–1939 metais (Lt)

Metai	Pagaminta receptų		Pajamos už vaistus receptams	Pajamos iš rankinio pardavimo	Bendra pajamų suma
	Gydytojų	Felčerių			
1924	232		1 032,20	2 775,00	3 807,20
1925	565		2 747,88	2 748,26	5 496,14
1926	531		2 874,91	4 093,96	6 968,67
1927	691		3 583,64	5 446,55	9 030,19
1928	153		638,22	8 632,27	9 270,40
1929	310	53	1 485,04	5 612,96	7 098,00
1930	130	896	2 520,27	8 269,73	10 789,00
1931	307	208	1 649,85	4 000	5 649,85
1932	68	213	960	3 700	4 680
1933	19	458	1 160,35	2 232,65	3 393,00
1934	101	1 790	4 104,70	5 437,20	9 542,90
1935	226	1 244	4 490,35	4 590,35	8 000,00
1936	1 166	7	3 209,70	3 840,30	7 050,00
1937	1 459	13	4 103,15	4 926,85	9 030,00
1938	2 429	19	5 886,60	4 013,30	9 899,90
1939	2 230	12	5 886,60	4 229,50	9 850,00

Gelvonų paštas iki 1940 metų

Kazys Misius

Gelvonų pašto skyriaus įsteigimas

LDK laikų Lietuvos pašto organizacija mažai tyrinėta. Nuo 1564–1566 m. administracinės reformos Gėlvonai priklausė Vilniaus apskrīčiai. XVIII a. antrojeje pusėje Gardinē, Vilniuje ir Vāršuvoje leidžiamuose kalendoriuose būdavo nurodomi ir reikšmingesni pašto traktai su pašto stotimis. Tačiau tarp jų neminimas pašto kelias iš Vilniaus pro Ukmergę. Iš tuose kalendoriuose skelbiamų vietinių pašto vežimų atvykimo į Vilnių tvarkaraščio galima įsitikinti, kad į Vilnių atkeliaudavo siuntos ir iš Panevėžio bei Ukmergės. Neaišku, ar kada nors XVIII a. vietinis pašto kelias iš Ukmergės ėjo pro Gėlvonus. Po trečiojo Lietuvos ir Lenkijos padalijimo, nuo 1796 m. pašto stotis Gėlvonuose neminama¹.

Suinteresuoti korespondencijos gavimu įvairių žemių valdų savininkai ar valdytojai organizuodavo korespondencijos atsigabenimą iš apskrities pašto. Tam būdavo valstiečių pastočių prievolė įrašoma ir į inventorius. Aišku, iki baudžiavos panaikinimo pilietinių teisių neturintys valstiečiai pašto paslaugomis praktiškai negalėjo naudotis.

Vakarų Europos valstybių pavyzdžiu Rusija irgi tobulino pašto ryšius. 1843 m. buvo įvestas vienodas pašto siuntos svorio tarifas, nepriklausantis nuo atstumo. 1848 m. pradėtos kabinti dėžutės laiškam, išleisti ženklinti pašto vokai, žymintys apmokėjimą. Nuo 1858 m. sausio mėn. 1 d. Rusijos imperijoje paleisti apyvarton pašto ženklai. 1854 m. per Lietuvą nutiesta Peterburgo–Varšuvos telegrafo linija. Elektromagnetinio telegrafo išradimas ir jo pritaikymas telegramoms siųsti leido dideliais atstumais skubiai perduoti bei gauti svarbias žinias. Nuo 1861 m. pašto siuntos pradėtos gabenti ir geležinkeliu.

1861 m. panaikinus baudžiavą, paštas vis labiau tapo reikalingas ir valstiečiams. Nuo 1865 m. Lietuvos gubernijose organizuotas vadinamasis *zemskinis paštas*. Konkretiems valsčiams adresuotos siuntos iš apskričių paštų kartą ar du kartus per savaitę būdavo atgabenamos į valsčių valdybų raštines. Iš jų siuntas konkretiems adresatams įteikdavo kaimo bendruomenių seniūnai. Todėl, siunčiant laiškus į kitą apskritį, reikėdavo klijuoti dviejų rūšių pašto ženklus – valstybinį ir *zemskinio pašto*.

Nuo 1866 m. per pašto įstaigas buvo galima siųsti ir banderoles. 1872 m. pasirodė atvirlaiškiai. 1897 m. grynųjų pinigų siuntimas pakeistas perlaidomis.

Sujungus pašto ir telegrafo įstaigas, jų steigimu, tarnautojų skyrimu ir kitais reikalais rūpinosi 1885 m. įsteigta Vilniaus pašto telegrafo apygarda. Ji kontroliavo ir organizavo pašto įstaigų darbą Kauno, Vilniaus ir Suvalkų gubernijose. Paštui tampant vis didesnės gyventojų dalies poreikiu, šių įstaigų skaičius Vilniaus gubernijoje sparčiai plito. Pavyzdžiui, 1880 m. toje gubernijoje buvo tik 12, 1900 m. – 83, o 1914 m. – 104 pašto įstaigos².

1861 m. įsteigtame Gėlvonų valsčiaus centre pašto ilgai nebuvo. Nuo 1879 m. artimiausia pašto įstaiga buvo Širvintosė. XX a. pradžioje Vilniaus gu-

¹ Misius K. Iš Širvintų pašto istorijos iki 1940 metų, *Širvintos*, Vilnius, 2000, p. 152–159.

² Vitkevičius P. *Nuo žygūno – į pasaulį*, Kaunas, 1997, p. 125.

bernijoje faktiškai jau buvo išnykusios arklių pašto stotys. Jas pakeitė privatūs vežėjai bei vežimo bendrovės. XX a. pradžioje veikė šių rūšių pašto įstaigos: pašto telegrafo kontoros, pašto telegrafo skyriai ir pašto skyriai. 1914 m. pradžioje dar buvo propaguojamos paštų operacijos prie valsčių valdybų. Apie tai žinomas lietuvių visuomenės veikėjas demokratas Kazys Grinius spaudoje rašė:

„Jau ir dabar galėtų kiekviena beveik valsčiaus valdyba pigiu būdu įsitaisyti paštą. Reikalinga tik, kad valsčiaus sueiga nutartų prašyti valdžios intaisyti prie valsčiaus raštinės pašto operacijas. Paprastai valdžia sutinka ir paštų valdyba dar duoda iki 300 rublių metams pašto operacijų vedėjui ir visas knygas, blankėtus, dėžes, maišus. Teisybė, atsakomybė, kad nebus vagysčių tokioj paštoj, turi prisiimti ant savęs valsčius. Bet čionai galėtų valsčius pasiieškoti tam žmogų su kaucija. Pasinaudodami tokiu palengvinimu, jau keletas valsčių tokių paštų įsitaisė. Bet vis dar permaža... Juk paštas dabar pasidarė visiems reikalingas, nes susinesimai tarpe žmonių kaskartas augte auga...“³

Gėlvenuose pašto skyrius atidarytas 1914 m. pavasarį. Apie tai spaudoje buvo rašoma:

„Nuo pavasario čia atidarytas pašto skyrius. Lig šiol viskas buvo siunčiama per Širvintų paštą. O Gelvonuos laiškus ir laikraščius sudėdavo tam tikrame bute, kur jie būdavo didžiausioje netvarkoje“⁴.

Tikėtina, kad šią įstaigą Gelvonuose buvo numatyta atidaryti dar 1913 m., nes ji nurodyta Vilniaus gubernijos 1914 m. atmintinėje⁵. Prie pašto išlaikymo turėdavo prisidėti ir vietos gyventojai, kurie valsčiaus atstovų nutarimu tam mokėdavo mokesčius.

Gelvonų pašto skyriaus viršininku paskirtas Ignotas Losis (Лось). Korespondencija ir kitomis siuntomis buvo keičiamasi su Širvintų paštu. Rodos, kad sudarius sutartį su privačiu asmeniu, paštas į Širvintas buvo vežiojamas kasdien. Įstaiga dirbo darbo dienomis nuo 8 iki 14 ir nuo 17 iki 19 val.⁶

Nors kilus Pirmajam pasauliniam karui fronto mūšiai vyko toli nuo Gėlvonų, tačiau karo aplinkybės pakeitė normalų pašto darbą. Įvestas karinis siunčiamos ir gaunamos korespondencijos tikrinimas, kiti suvaržymai. Visi tiek siunčiami, tiek gaunami laišškai ėjo per karinės cenzūros punktą.

Caro Rusijos valdymo laikais nuo 1899 m. prie paštų pradėti steigti taupomųjų kasų skyriai buvo gana patogūs kaimo gyventojams. Taupomosios kasos priimdavo ir mažus indėlius (iki 25 kapeikų), žmonėms nereikėdavo vykti į bankus, kurie būdavo tik didesniuose miestuose. Priimtus indėliams pinigų paštai perduodavo į valstybinį banką, kur buvo skaičiuojamos palūkanos. Taip pat norintiems atsiimti dalį ar visus indė-

³ Gr[inius] K. Rūpinkimės daugiau paštų įsitaisyti, *Lietuvos žinios*, 1914, nr. 107, p. 1. (Cituojamų dokumentų kalba netaisyta. *Kalbos red. pastaba.*)

⁴ *Lietuvos žinios*, 1914, liepos 9, p. 2.

⁵ Памятная книжка Виленской губернии на 1914 год, ч. 1, с. 56.

⁶ *Теп пат*, ч. 2, с. 16, 19.

lius gyventojams iš banko būdavo paimami ir pašte išmokami pinigai. Keista, bet tokia taupomoji kasa Gelvonų pašte pradėjo veikti nuo 1915 m. kovo mėn. 1(14) d., kai fronto mūšiai jau vyko Lietuvoje. Žmonės taupymui spėjo padėti per 3 000 rublių⁷.

Priartėjus vokiečiams, 1915 m. rugpjūčio mėn. 10(23) d. Gelvonų paštas nutraukė darbą, viršininkas I. Losis, paėmęs dalį inventoriaus, pasitraukė. Vėliau jis, gavęs nurodymus, atvyko į Oriolą ir tame mieste buvusiai pašto telegrafo apygardai perdavė evakuotą Gelvonų pašto turta, kurį sudarė šie daiktai⁸:

- | | |
|-------------------------------------|--|
| 1. Dėžutė vertybėms saugoti. | 16. Marmurinis padėklas rašalinėms. |
| 2. Dėžutė laiškams patalpos viduje. | 17. Varinė žvakidė. |
| 3. Nagano tipo revolveris. | 18. Raštinės skaitytuvai. |
| 4. Šovininė. | 19. Varinė spjauodyklė. |
| 5. Pynelė. | 20. Avikailių skranda. |
| 6. Dragūnų kardas. | 21. Veltiniai. |
| 7. Ant krūtinės nešiojamas krepšys. | 22. 9 įvairūs spaudai. |
| 8. Suveržimo diržas su sagtimi. | 23. Metalinis seifelis taupomosios kasos pinigams. |
| 9. Dėžutė laiškams. | 24. Kalendorinis žymeklis. |
| 10. Spaustuvas plomboms. | 25. Liniuotė. |
| 11. Stalinės svarstyklės. | 26. Žalvarinė juosta. |
| 12. Dešimtainės svarstyklės. | 27. Kanceliarinės žirkklės. |
| 13. Caro Nikalojaus II portretas. | 28. Yla. |
| 14. Išganytojo ikona. | 29. Peilis virvėms pjaustyti. |
| 15. Laikrodis. | |

Gelvonų pašto viršininkas 1915–1917 m. gaudavo aplinkraščius ir algą kaip valstybės tarnautojas. Tikėtai 1918 m. buvo likviduota evakuotoji Vilniaus pašto telegrafo apygarda, taigi ir Gelvonų paštas.

Gelvonų pašto agentūra

Vokiečių okupacinė valdžia Gelvonuose pašto neatkūrė. Paaiškėjus, kad vokiečiai Pirmąjį pasaulinį karą pralaimėjo, 1918 m. lapkričio mėn. 11 d. pradėjo veikti pirmoji Lietuvos Vyriausybė, o to mėnesio 16 d. paskirtas pirmasis Paštų, telegrafų ir telefonų valdybos, priklausiusios Susisiekimo ministerijai, viršininkas Benediktas Tomaševičius. Netrukus priimti ir kiti šios valdybos tarnautojai. Paštų, telefonų ir telegrafo valdyba turėjo vadovauti ir kontroliuoti visų atsikuriančios valstybės paštų darbą, skirti ir atleisti tarnautojus. Pirmiausia stengtasi iš vokiečių valdžios perimti veikiančius paštus. Pašto įstaigos suskirstytos į 7 kategorijas (eiles). Priklausomai nuo kategorijos buvo numatyti kiekvienos eilės įstaigai etatai. Žemiausia 7 eilės pašto įstaiga galėjo turėti tik viršininką ir vieną laiškinką.

Lietuvai reikėjo ne tik rūpintis pašto įstaigų steigimu, bet ir gintis nuo besiveržiančių priešų kariuomenių. Traukiantis vokiečiams, paskui juos iš Rytų pajudėjo raudonarmiečiai, kurie apie 1919 m. sausio mėn. 9 d. užėmė ir Gėlvonus. Atrodė, kad dar anksčiau šiame miestelyje suorganizuotas bolševikų pakraipos valstiaus komitetas, milicija. Duomenų, kad

⁷ Taupomųjų kasų 1915 m. apyvartos žiniaraštis, LVIA, f. 558, ap. 2, b. 97, l. 461.

⁸ Gelvonų pašto daiktų atvežtų į Oriolą sąrašas, LVIA, f. 558, ap. 2, b. 114, l. 110.

bolševikų valdžia būtų Gelvonuose atidariusi pašta, nerasta. Apie 1919 m. balandžio mėn. pradžią Gelvonai buvo Lietuvos kariuomenės išvaduoti, tačiau į šalį vis toliau skverbėsi lenkai, kurie 1919 m. rugsėjo mėn. 20 d. užėmė Gelvonus. Vėliau lietuviai miestelį išvadavo, tačiau netrukus lenkai vėl užėmė ir ruošėsi šias teritorijas aneksuoti. Lenkai šiame miestelyje pašto nestieigė. Iš įvairaus kariškių susirašinėjimo galima spėti, kad Gelvonuose arba jų apylinkėse veikė lenkų karinis lauko paštas.

Pasibaigus kovoms dėl Lietuvos nepriklausomybės, 1921 m. gegužės mėn. Gelvonų valsčiaus viršaitis kreipėsi į Paštą, telegrafų ir telefonų valdybą ir siūlė laikinai perkelti Akmeniškų (Akmenių) kaime įsikūrusį Širvintų pašta į Gelvonus arba šiame valsčiaus centre atidaryti pašto įstaiga. Kadangi minėtai valdybai trūko lėšų, daugelyje vietų iš pradžių pašto įstaigos buvo steigiamos ten, kur valsčių valdybos išipareigodavo trejiems metams be atlyginimo duoti paštui patalpas, kurą, apšvietimą ir vežioti korespondenciją iki artimiausios pašto įstaigos. Apie tokias pašto atidarymo sąlygas pranešta ir Gelvonų valsčiaus valdybai. Gelvonų valsčiaus valdyba atsakė, kad neturinti patalpų ir paprašė atidaryti pašto agentūrą. Toks pageidavimas buvo patenkintas⁹.

Pašto agentūrų taisyklės buvo patvirtintos 1921 m. kovo mėn. 10 d. Pašto agentūros – tai pagalbinės pašto įstaigos, jų vedėjai laikyti antraeilininkais ir valsčybės tarnautojų teisių neturėjo. Pašto agentūros įsikurdavo privačiuose butuose arba kartu su kitomis įstaigomis, pavyzdžiui, parduotuvėse. Jos buvo skirstomos į tris rūšis (eiles). Steigiama agentūra visada būdavo žemiausios 3 rūšies. Vedėjai gaudavo kuklius atlyginimus. Įvedus litą, trečios rūšies mėnesio alga dažniausiai būdavo 20, antros – 40, trečios – 60 litų. Vėliau šie atlyginimai 5–10 litų padidinti. Trečios rūšies pašto agentūra privalėjo dirbti 2, antros – 3, pirmos – 4 valandas per darbo dieną. Pašto agentūros priimdavo ir išduodavo paprastą bei registruotą korespondenciją, nedideles pašto perlaidas. Jose buvo galima atsiimti prenumeruojamą spaudą. Agentūros nepriimdavo ir neišduodavo brangesnių perlaidų, įvertintų laiškų, siuntinių. Telegrafo ryšį turinčios agentūros priimdavo ir šalies viduje siųsdavo telegramas. Plečiantis telefono ryšiui, kai kurios agentūros turėdavo ir nuo kelių iki keliolikos telefonų abonentų¹⁰.

Trečios rūšies pašto agentūra Gelvonuose pradėjo veikti nuo 1922 m. sausio mėn. 22 d. Valsčiaus valdybai pasiūlius, vedėju paskirtas Jonas Tatarėlis. Atrodo, kad ji buvo įsikūrusi privačiame bute. Agentūra priklausė Ukmergės paštui. Korespondencija į Ukmergę buvo vežiojama dukart per savaitę – pirmadieniais ir ketvirtadieniais. Kadangi apyvarta buvo pakankama, nuo 1922 m. gegužės mėn. 1 d. Gelvonų pašto agentūra priskirta pirmai rūšiai.

Nuo 1923 m. gegužės mėn. 1 d. Jonas Tatarėlis agentūros vedėjo pareigų atsisakė. Valsčiaus valdybai pasiūlius, jo vieton paskirtas brolis Viktoras Tatarėlis, tačiau tų metų lapkričio mėnesį ir jis agentūros vedėjo pareigų atsisakė. J. Tatarėlis policijos įtartas nesąžiningumu, todėl ir broliui buvo neįauku eiti agentūros vedėjo pareigas.

Nuo 1923 m. gruodžio mėn. 10 d. Gelvonų pašto agentūros reikalus tvarkė vedėju paskirtas Edvardas Rutėnas¹¹. O Gelvonams reikėjo pašto įstaigos.

⁹ 1921 m. susirašinėjimas dėl pašto Gelvonuose steigimo, LCVA, f. 1016, ap. 3, b. 216, l. 1–9.

¹⁰ *Pašto taisyklės*, Kaunas, 1923, p. 26–28.

¹¹ Gelvonų pašto agentūros byla, LCVA, f. 1016, ap. 3, b. 218, l. 1–25.

Gelvonų paštas 1925–1940 metais

1924 m. lapkričio mėn. Ukmergės apskrities valdyba kreipėsi į Paštų telegrafų ir telefonų valdybą ir prašė nuo 1925 m. pradžios Gelvonuose atidaryti pašto įstaigą. Pasidomėjus, kuo Gelvonų valsčiaus valdyba galinti padėti steigiamam paštui, ši atsakė, kad prie pašto išlaikymo prisidėti negalinti, tačiau išpareigojo iki metų pabaigos (ne ilgiau) neatlyginamai tris kartus per savaitę vežioti pašto siuntas į Ukmergę ir atgal.

VII eilės paštas Gelvonuose atidarytas nuo 1925 m. rugpjūčio mėn. 1 d. Patalpos paštui už 800 litų metams išnuomos iš Povilo Grigo. Pirmuoju pašto viršininku paskirtas Jonas Grigas, o laiškiniu – buvęs agentūros vedėjas E. Rutėnas.

Pasibaigus valsčiaus valdybos išpareigojimui, nuo 1926 m. pašto siuntoms vežioti paskelbtos varžytinės. Varžytines laimėjęs asmuo pašto siuntas sutiko vežioti už 98 Lt mėnesinį atlyginimą. Nuo 1928 m. paštas pradėtas vežioti 4 kartus per savaitę. Varžytines laimėjo asmuo, pasisiūlęs vežioti pašta už pigiausią kainą – 144 Lt per mėnesį. Nuo 1934 m. paštas iš Gelvonų į Ukmergę buvo vežiojamas kasdien, išskyrus šventes ir sekmadienius. Keista, bet per varžytines atsirado asmuo, sutikęs kasdien vežioti pašta iš Gelvonų į Ukmergę už 84,5 Lt per mėnesį.

Iki 1940 m. pašto įstaiga visą laiką buvo tuose pačiuose iš P. Grigo nuomojamose patalpose. Nuomos kaina irgi išliko beveik pastovi¹².

Paštininko Jono Grigo asmens bylos nepavyko aptikti, todėl apie šį 14 metų Gelvonų paštui vadovavusį tarnautoją nedaug ką galima pasakyti. Žinoma, kad sunkiais 1921 metais J. Grigas buvo Širvintų pašto viršininku. Nuo 1920 m. pabaigos iki 1923 m. pavasario, būdamas neutralioje zonoje, Širvintų apylinkės lenkų dažnai puldinėtos. Pašto įstaigos darbas buvo paralyžiuotas, todėl J. Grigas 1922 m. liepos mėnesį pasiūlė Širvintų pašta perkelti į Bagaslaviškį. Netrukus, nuo rugsėjo 16 d., pašto įstaiga Širvintose buvo panaikinta, o J. Grigas paskirtas tarnautoju į Ukmergės pašta¹³.

Nors J. Grigo asmens bylos nerasta, nereiktų abejoti, kad jis Gelvonuose darbavosi sėkmingai ir tikrintojai darbe aplaidumą nerasdavo. Neturėjo būti ir gyventojų nusiskundimų dėl šios pašto įstaigos veiklos. Iš kitų įstaigų pavyzdžių žinome, kad paštų viršininkai už revizorių net nereikšmingas pastabas dėl įstaigos darbo arba abejotinių gyventojų skundų būdavo išpėjami ir dažniausiai iškeliami kitur. Taigi J. Grigas negalėjo turėti Gelvonuose konfliktų nei su valsčiaus valdyba, nei su policija ar kitais pareigūnais.

Vykdamas žemės reformą, 1930 m. gegužės mėn. 26 d. aktu Gelvonų paštui skirtas 0,48 ha žemės sklypas. Kadangi skirtame sklype namai paštui nebuvo statomi, ta žeme naudodavosi pašto tarnautojai¹⁴.

Iki 1940 m. Gelvonų paštas liko VII eilės. Pašto viršininko mėnesio atlyginimas, be įstatymais numatytų priedų, buvo 240, o laiškiniu – 160–176 litai.

Šis paštas 1928 m. turėjo 9 625 Lt pajamų ir 9 432 Lt išlaidų. Taigi tais metais gauti 366 Lt pelno. Gyventojai bei įvairios organizacijos paštu siūsdavo ir gaudavo palyginti nemažai perlaidų. 1928 m. pasiūstų iš Gelvonų pašto perlaidų vertė buvo 119 865 Lt, o išmokėti

¹² Gelvonų pašto byla, LCVA, f. 1016, ap. 3, b. 2, l. 11–74.

¹³ Misius K. *Ten pat*, p. 163.

¹⁴ Gelvonų pašto sklypo byla, LCVA, f. 1016, ap. 5, b. 30, l. 1–5.

atsiųsti perlaidomis – 191 971 Lt¹⁵. Kitais, 1929 m., pajamos padidėjo ir sudarė 10 642 Lt, o išleisti 9 900 Lt. Gauti 742 Lt pelno¹⁶.

Daugumos metų pašto įstaigų pajamų-išlaidų žiniaraščių nepavyko aptikti, tačiau tikėtina, kad Gelvonų paštas ir vėliau dirbo pelningai. Pavyzdžiui, 1937 m. šis paštas turėjo 8 960 Lt pajamų ir 7 925 Lt išlaidų. Gauti 1 035 Lt pelno. Analogiškai 1938 m. gauta pajamų 10 362 Lt, o išleisti 8 275 Lt. Taigi 2 087 litais pajamos viršijo išlaidas. 1938 m. per Gelvonų paštą pasiųstų perlaidų vertė sudarė 138 094 Lt, o perlaidomis į šį paštą atsiųsti 223 392 Lt¹⁷.

Apie patalpų paštui nuomą rašyta anksčiau. Patalpų remontas būdavo namų savininko pareiga. Pačios įstaigos ūkinėms išlaidoms būdavo skiriamos kuklios lėšos. Pavyzdžiui, 1935 m. Gelvonų pašto ūkinėms išlaidoms skirta 80, 1936 m. – 96 Lt, iš kurių 3 Lt tekdavo raštinės reikmenims, 7 Lt – patalpoms apšviesti ir tiek pat – švarai palaikyti. Kiti pinigai būdavo išleidžiami patalpoms apšildyti, t. y. malkoms pirkti¹⁸.

Kadangi Gelvonai buvo atokiau nuo reikšmingesnių kelių, 1922 m. šis miestelis dar neturėjo telefono ryšio. Iki 1926 m. atsirado tiesioginis telefono ryšys su apskrities centru Ukmerge ir Musninkais. Deja, pašto telefono abonentų skaičius buvo labai kuklus. 1932–1939 m. paštas turėjo tik 3 tuos pačius abonentus: valsčiaus valdybą, policijos nuovadą ir privačią geležies parduotuvę¹⁹. Jau 1925 m. Gelvonų paštas turėjo ir telegrafo ryšį. Neaišku, kodėl 1935 m. ir anksčiau spausdintuose pašto įstaigų sąrašuose nurodoma tik Gelvonų pašto telefono įstaiga. Nuo 1939 m. rugsėjo mėn. 16 d. ilgametis Gelvonų pašto viršininkas J. Grigas iškeltas IV eilės valdininku į Panevėžio paštą²⁰.

Nuo to laiko Gelvonų pašto viršininku paskirtas Aleksandras Monstavičius. Jis gimė 1912 m. Važniuose, baigė 4 Telšių gimnazijos klases. 1930–1932 m. tarnavo kariuomenėje. Pasiprašė tarnybos pašte. Kadangi nebuvo lankęs jokių pašto darbuotojų kursų, tik 1936 m. vasarą priimtas laiškininku į Vaškų paštą. 1938 m. toms pat pareigoms perkeltas į Žarėnus. 1938 m. spalio mėn. Pašto valdyba A. Monstavičiui leido laikyti pašto valdininko kvalifikacinius egzaminus, kuriuos jis sėkmingai išlaikė. Nors Žarėnų pašto viršininkas valdybai parašė nepalankiai apie laiškininką A. Monstavičių, nuo 1939 m. gegužės mėn. 31 d. jis paskirtas V eilės valdininku į Žaslių paštą. Matyt, sužinojęs, kad Gelvonų pašto viršininkas ruošiasi persikelti į Panevėžį, pasiprašė į šio pašto viršininko pareigas. Prašymas buvo patenkintas. Žaslių pašto viršininkas teigė, kad A. Monstavičius gali savarankiškai dirbti VII eilės pašte. Lietuvai netekus valstybingumo, A. Monstavičiaus asmens byloje įrašų nėra²¹.

Gelvonų paštui nuo 1928 m. priklausė Bagaslaviškio pašto agentūra.

Bagaslaviškio pašto agentūra

Bagaslaviškio trečios eilės pašto agentūra pradėjo veikti nuo 1928 m. rugsėjo 1 d. Korespondencija keitėsi su Gelvonų paštu antradieniais, ketvirtadieniais ir šeštadieniais. Gelvonų valsčiaus valdybai pasiūlius, šios agentūros vedėju paskirtas Edvardas Visackas, kuris nuo 1929 m. gegužės 1 d. šių pareigų atsisakė.

¹⁵ 1928 m. pašto įstaigų pajamų ir išlaidų žiniaraštis, LCVA, f. 1016, ap. 6, b. 89, l. 1.

¹⁶ *Ten pat*, b. 92, l. 11.

¹⁷ 1937 ir 1938 m. pašto įstaigų pajamų ir išlaidų žiniaraštis, LCVA, f. 1016, ap. 3, b. 51, l. 45–49.

¹⁸ 1935 ir 1936 m. ūkinių išlaidų paskirstymas pašto įstaigoms, LCVA, f. 1016, ap. 6, b. 161, l. 19, 27.

¹⁹ Žinios iš kasmet leidžiamų telefonų abonentų knygų.

²⁰ *Pašto valdybos žinynas*, 1939, nr. 5, p. 95.

²¹ A. Monstavičiaus asmens byla, LCVA, f. 1016, ap. 1, b. 3150, l. 1–56.

Jo vieton Gelvonų valsčiaus valdyba pasiūlė Bagaslaviškio pradžios mokyklos mokytoją Vladą Puklevičių. Paštų telefonų ir telegrafų valdyba šiam pasiūlymui pritarė. Pamokų metu mokytojas samdydavosi pavaduotoją. Pašto agentūrų taisyklės taip elgtis leido, tačiau visa atsakomybė likdavo jų vedėjams.

Kadangi agentūros pajamos gerokai viršydavo išlaidas, nuo 1930 m. lapkričio mėn. 1 d. Bagaslaviškio pašto agentūra priskirta antrai, o lygiai po metų – pirmajai eilei.

V. Puklevičius buvo tik tai 1927 m. baigęs gimnaziją, todėl, kaip neturintis pedagoginio išsilavinimo, 1933 m. iš Bagaslaviškio pradžios mokyklos mokytojo pareigų jis buvo atleistas. Tada V. Puklevičius atsisakė ir agentūros vedėjo pareigų. Jo vieton paskirtas buvęs Pabáisko pašto agentūros vedėjas Aleksas Kruminas. Į šią kuklią tarnybą atsirado net trys kandidatai. Nuo 1934 m. gegužės 1 d. Bagaslaviškio pašto agentūros vedėju paskirtas valsčiaus valdybos rekomenduotas ūkininkas iš Šeiniūnų kaimo Titas Šatas.

Nuo 1938 m. rugsėjo 1 d. Bagaslaviškio pašto agentūros vedėja paskirta ūkininko duktė Leonora Balandytė iš Žickū kaimo. Šių pareigų norėjo ir Bagaslaviškio vargonininkas P. Dovydaitis. Jau tada gautas keleto gyventojų raštas, kuriuo reiškiamas nepasitikėjimas naująja agentūros vedėja. L. Balandytė buvo aktyvi ir gerbiama Bagaslaviškio šaulių būrio narė, baigusi Širvintų vidurinės mokyklos tris klases. Gautą skundą Pašto valdyba pripažino nepagrįstu. Jau Lietuvai praradus valstybingumą, 1940 m. pabaigoje vėl buvo gautas anoniminis skundas, kuriame buvo rašoma, kad L. Balandytė esanti kilusi iš turtingų ūkininkų, todėl esą turtinguosius ji aptarnaujanti greitai ir mandagiai, o neturtingiems tenka ilgiau palaukti. Agentūros vedėja skundą pripažino šmeižtu. Ji atsikirta, kad jeigu būtų turtinga, už tokių kuklų atlyginimą nedirbtų, o visi į pašto agentūrą ateina žmonės jai yra lygūs²².

Bagaslaviškio pašto agentūra dirbo nenuostolingai – 1930 m. ji turėjo 1 380, o 1931 m. – 2 119 Lt pajamų. Vėliau pajamos sumažėjo: 1935 m. gauti 1 158 Lt, 1936 m. – 1 178 Lt, 1937 m. – 1 302 Lt, 1938 m. – 1 400 Lt pajamų²³.

²² Bagaslaviškio pašto agentūros byla, LCVA, f. 1016, ap. 3, b. 103, l. 1–61.

²³ 1930, 1931 m. ir 1935–1938 m. paštų agentūrų pajamų suvestinė, LCVA, f. 1016, ap. 6, b. 133, l. 1; ap. 3, b. 51, l. 39.

Gelvonų žydai

Albinas Vaitonis

Gelvonų miestelyje nuo seno gyveno daug žydų. Jie dažniausiai vertėsi prekyba ir smulkia amatininkyste.

Remiantis Ukmergės apskrities archyve (f. 251, ap. 2, b. 431) saugomais dokumentais (mokinių ir jų tėvų sąrašais) galima nustatyti, jog 1923 m. Gelvonuose gyveno krautuvininkai Leibelis Globusas (kitur rašo – Leibas Glibusas) ir Benčionis Judelsonas, pirkliai Abraomas Biklė, Chaimas Garberis, kurpiai Joselis Reibakas, Chaimas Levinas, Jankelis Korenas, stalius Tamošius Šimelis, kepurininkas Jankelis Korenas.

1926 m. sąrašuose jau randame vežėjų Faino Išerio, Zeizerio Šleimės, siuvėjų Beinešo Levino, Bunės Reibako, Orelio Reimano, Šifrės Meierio, pirklių Pincheso Fainbergo, Davido Garberio, Meišės Kopulo, Judelio Šinkės, Jentės Šinterio pavardes.

1933–1934 m. amatais vertėsi stiklius Dovidas Jutanas, skardžius Chaimas Garberis, siuvėjas Koto Jalmenas, kurpius Joselis Buršteinas ir kiti. To meto mokinių tėvų sąrašuose randame ir vežiko Šmuelio Garberio, vaistininko Iciko Margolio, krautuvininkų Meišos Judelsono, Mozės Jofo ir kt. pavardes.

Apie žydus yra išlikę daug pasakojimų, kai kurie iš jų, virtę anekdotais, anuomet buvo labai populiarūs.

Gelvonų kaimo gyventojas Stasio Mikučionio pasakojimas (1965 m.):

„Žydai mėgdavo supirkti šviežiai sugautą žuvi. Lietuviams reikėdavo pinigų prasiimanyti, tad šie žvejodavo. Perkantieji žiūrėdavo žuvų žiaunas. Jei jos būdavo raudonos, pirkdavo, jei pabalusios – nepirkdavo. Vieną kartą žmogelis atnešė parduoti šviežią lydekaite, bet per gerklę prikimštą molio, kad būtų sunkesnė. Apžiūrėjęs žiaunas, žydas padėjo žuvį ant svarstyklių ir pastebėjo, kad ši gan sunkoka. Galėjo žmogų išgėdinti, nepirkti prekės ir išvaryti iš parduotuvės, bet sumokėjo pinigus pagal svorį ir su žydams būdingu labai juokingu akcentu pasakė: „A a a, ščipokuš... m m molį ahr jhėda?“ Gavęs pinigus, žmogelis spruko neatsigrėždamas. Visi buvę parduotuvėje už pilvų susiėmę gardžiai kvatojosi. Kai vėliau tas žmogelis pasirodydavo bet kurioje parduotuvėje, atsirasdavo, kas leptelėdavo: „A ščipokus molį jėda?“ Taip gimė tarpukario Gelvonų viena iš sparnuotų frazių“.

Gelvonų miestelio gyventojas Povilo Stankevičiaus pasakojimas (apie 1998 m.):

„Kiek save menu, gyvenu Gelvonuose. Tarpukariu kartu su tėvu dirbome Ukmergės „Vienybės“ gamyklos filiale Gelvonuose. Gaminome plūgus, akėčias, kaustėme arklius. Prireikė dar vieno priekalo, nes turėjome mokinių. Metalu gaminiiais ir pusfabrikačiais prekavo stambus krautuvininkas Chaimas Gladšteinas. Tėvas davė pinigų, aš nuėjau į minėto žmogaus parduotuvę. Paprašiau priekalo. „Ui, vaikel, kaip tu toki sunkų daiktą namo pargabensi“, – nustebė krautuvininkas. Pasakiau: „Kiek čia to svorio, parsinešiu“. „Tu ką durnas“, – išsprūdo krautuvininkui. Buvau nors ne aukšto ūgio, bet kresnas ir plačiapetis vyras, taigi savo jėgą žinojau. Labai nustebau, kai ponas Chaimas pasakė: „Jei parneši priekalą namo nepailsėjęs, atiduosiu veltui“. Pasakiau: „Be jokių problemų parnešiu“. „Tai imk ir nešk, o aš eisiu šalia ir stebėsiu“, – tepasakė verslininkas. Paėmiau priekalą ir be didelio vargo nunešiau iki savo kalvės. Nuotolis maždaug du šimtai metrų. Chaimas stebėjo ir net siūlė

pailsėti, bet aš nesutikau. „Jei ir pailsėsi, pinigų neimsiu“, – užtikrino pardavėjas. Tai va, kokie buvo geraširdžiai ir nuotykius mėgstantys žmonės. Priekalas kainavo didelius pinigus, o verslininkas nebankrutavo. Prekes veždavo iš Kauno, todėl laikė gerus arklius. Povilas Chaimui visuomet, kai reikėdavo, pakaustydavo arklius ir paremontuodavo vežėčias, žinoma, nemokamai. Tai gražus bendravimo pavyzdys“.

Mano tėvo Jono Vaitonio pasakojimas (apie 1970 m.):

„Tarpukario metais motina, dažnai apsipirkinėdama pas žydus, prekių paimdavo skolon. Ne visuomet greit pasisekdavo skolas atiduoti. Kai skolų susikaupė daugiau, tai prekeivis Faiušas Nemzeris pasiūlė, kad jam vieno hektaro tėvo sklype pasėtų dobilų. Skola ne žaizda – teko sutikti su pasiūlymu. Šis krautuvininkas taipogi dažnai važinėdavo į Kauną prekių ir laikė gerus arklius. Gyvulius reikėjo gerai šerti. Pasėti dobilai užaugo puikūs. Nušienautą pirmąją žolę susivežė žydas. Tuomet motina pyko, kad tiek daug vežimų puikaus pašaro išvežė prekeivis. Nereikia pirštu rodyti, kas dėl to kalčiausias. Atolas buvo nė kiek ne prasistesnis. Daug puikių dobilų susivežė tėvai. Gyvuliai žiemą buvo sotūs ir gražūs. Šiaip kartais pavasarį pritrūkdavo pašaro. Paskui tėvas prisikūlė taip nepigiai kainavusios dobilų sėklos. Vėliau užsėjo kitą hektarą dobilais. Vėl turėjo gero pašaro. Dalį pardavė žydui. Nėra to blogo, kuris neišeitų į gera. Faiušas padarė pažangesnio ūkininkavimo postūmį“.

Antras J. Vaitonio pasakojimas:

„Mes, paaugliai, norėjome turėti savo pinigų. Radome išeitį. Pasidarėme šautuvus. Parako, šratų ir pistonų buvo parduotuvėse. Šaudėme voveres, gaudėme spąstais kurmius. Voverių kailiukai kainavo litą trisdešimt centų, kurmio kailiukas kainavo penkiasdešimt centų. Kiaunių ir lapių buvo mažai, bet jų kailiai buvo brangūs. Vieną lapę pavyko nušauti, kiauinių niekad. Kailiukus supirkdavo krautuvininkas Faiušas Nemzeris, pas jį nusipirkdavom medžioklės reikmenų. Medžiodavau aš su broliu Mykolu, Vladu Kavoliuku, Mykolu Mickumi. Gyventi buvo įdomu, o pinigėlių šiek tiek prasimanydavome. Laimė, išvengėme susižeidimų“.

Mano senelio Ferdinando Vaitonio pasakojimas (apie 1967 m.):

„Kartą buvau prie kirpyklos. Žydas kirpėjas dirbo savo darbą. Eilės laukė keletas vyrų. Atėjo žydelis nešinas gaidžio skrandžiu, kuriame buvo įsismeigusi maža vėnis. Kirpėjas buvo žmogus, žodžio kišenėje neieškantis. To tautiečio jis paklausė, ko jis čia vaikštąs ir nepametęs ieško? Labai šaipėsi ir juokavo klientai lietuviai. Kiti labai rimtai įtikinėjo, kad čia nieko baisaus nėra. „Jums gal menkniekis, o mums nevalnia“, – taręs žmogelis nuėjo pas rabiną. Ištyręs problemą, gaidžio mėšą rabinas leido valgyti. Va koks griežtas judaizmo dogmų laikymasis. Dievobaimingi buvo Dovydo sūnūs ir dukros“.

Šarkaičių kaimo gyventojų Jono Jatkausko pasakojimas (apie 1991 m.):

„Vieną kartą užėjau į žydo Golumbo laikomą restoraną. Ten sėdėjo keliolika vyrų, išgėrinėję ir užkandžiavo. Iš jų buvo nemažai Nepriklausomybės kovų veteranų – Vyčio kryžiaus ordino kavalierius žydas Simonas Vasermanas, lietuviai savanoriai Vincas Strazdas, Viktoras Pečiulis, Adomas Asikevičius, eigulys Bronius Tatarėlis ir kiti. Kalba sukosi apie tai, kaip jie kariavo bolševikų, bermontininkų ir lenkų frontuose. Vienas kitą perrėkdamis pasakojo, kaip šaudėsi, manevravo, atsitraukinėjo, puolė, ėmė belaisvius ir karo grobį, vaikš-

čiojo pas panas. Visą laiką klausęs ir tylėjęs vienas žydas paklausė: „Klasykit, aš nesuphrantū, kaip jūs nakčiu viens kitų šaudot? A jehu akyn papuls?“ Visi sutartinai pradėjo kvatotis. Taip Gelvonuose gimė nauja sparnuota frazė: „A kas, jegu akyn papuls?“

Mykolo Mickaus pasakojimas (apie 2000 m.):

„Gelvonuose buvo mada vieni kitiems krėsti pokštus. Dažnai žydams į vežimus jaunuoliai įkeldavo sunkių akmenų, jei šie tik kažkiek užsižiopsodavo. Vežėjai, paprastai senukai, negalėdavo jų iškelti. Visuomet paslaugūs būdavo dažnai tie patys jaunuoliai, kurie įkėlė akmenį. Jie už nedidelį užmokestį tą patį akmenį ir iškeldavo. Vieną kartąėjau pro sinagogą. Pro atidarytas duris įridenau didelį ir sunkų akmenį. Paskui, kai suaugau, subrendau, gailėjaus, kam taip padariau, juk Dievo namus įžeidžiau. Norėjosi juk ir man būti tokiam, kaip visi. Ne visuomet teisinga laikytis vietinių papročių. Šią madą aš pats gerai prisimenu. Gelvonų girininkijos girininkas Vytautas Večerinskas mėgdavo šaudyti valkataujančius šunis. Vieną žiemą keli tokie šunys mėtėsi netoli girininkijos. Į girininkiją kas rytą į darbą rinkdavosi eiguliai ir darbininkai. Po trumpo pasitarimo išsivažinėdavo po eiguvas. Vieną tokį didelį baltą šunį po sėdynėm vežiojo visą mėnesį. Jei rasdavo darbininkas jį savo rogėse, tai miške neišmesdavo, slaptai girininkijos kieme įdėdavo kitam po sėdyne. Tas, aptikęs krovinį, neišmesdavo lauk, irgi įdėdavo kitam. Toks maratonas, kaip minėjau, truko apie mėnesį. Tokie pokštininkai buvo eiguliai Vytautas ir Stasys Miknevičiai, darbininkai Alfonsas Čižiūnas, Alfonsas Beleckas, Adolfas Murauskas, Jonas Lipeika, Marijonas Gribkauskas ir kiti, kurių jau nepamenu.“

1 priedas

1796 m. Gelvonų kahalo revizijos sąrašas*

Eil. Nr.	Vardas, pavardė	Amžius	Žmonių skaičius				
			vyrų	moterys			
Gelvonų miestelis							
1.	Azikas Chaimoničius Jo žmona Chaja Duktė Bosia	50	40	5	1	2	
2.	Mauša Šmuidovičius Jo žmona Frida Sūnus Aleksandras Duktė Kaska	50	40	9	2	2	
3.	Elijašas Josielovičius Jo žmona Frida Sūnus Manša	60	40	1	2	1	
4.	Judelis Mejosovičius Jo žmona Tadka Sūnus Hronas Sūnus Mauša Duktė Cyrla	40	40	18	8	3	2
5.	Jankelis Chaimovičius Jo žmona Ryvka Sūnus Hiršas	70	50	14	2	1	
6.	Šmuilas Marduchovičius Jo žmona Chona(?) Duktė Šeina	60	40	14	1	2	

* Sąrašas sudarytas 1796 m. sausio 30 d. pagal 1795 m. spalio 7 d. Lietuvos generalgubernatoriaus Nikolajaus Repnino įsaką, LVIA, f. 515, ap. 15, b. 15. Spaudai parengė V. Girininkienė.

(tęsinys)

Eil. Nr.	Vardas, pavardė	Amžius		Žmonių skaičius	
		vyrų	moterys	vyrų	moterys
7.	Nochimas Izrachovičius Jo žmona Basia	30	25	1	1
8.	Icikas Beisachovičius Jo žmona Leja Sūnus Mauša Duktė Chana	40 13	35 7	2	2
9.	Dovydas Tayvišovičius Jo žmona Leja Duktė Minka	40	35 9	1	2
10.	Josielius Leyzerovičius Jo žmona Fruma Sūnus Abrahamas	40 11	30	2	1
11.	Mauša Jonasovičius Jo žmona Chaja	30	20	1	1
12.	Jankelis Šlomovičius Jo žmona Basia Duktė Hinda	40	20 4	1	2
13.	Tobijus Joselovičius Jo žmona Ryvka	39	30	1	1
14.	Leyba Hiršovičius Jo žmona Ha (?)	49	40	1	1
15.	Josielius Abrahamovičius Jo žmona Teyba	29	20	1	1
16.	Jankelis Leybovičius Jo žmona Lipša	30	29	1	1
17.	Josielius Aronovičius Jo žmona Girka Sūnus Chaimas	30 8	29	2	1
18.	Šaprelis Mejerovičius Jo žmona Šra (?) Duktė Lėja	40	29 12	1	2
19.	Jeko Josielovičius	30			
Iš viso:				27	26

Gelvonų dvaras Grundzieniškių karčema

1.	Leiba Jankielovičius Jo žmona Asma Sūnus Abrahamas Heršas Jankielovičius Jo žmona Ryska	40 8 49	25 30	3	2
----	---	---------------	----------	---	---

Ševingo karčema

1.	Nochimas Šnuidovičius Jo žmona Ryska	40	40	1	1
Iš viso:				4	3

Do hej Škafli Azik Chaimovics y Moosya
 Szynowiczy Skawi Dnykhadlu Jiedecian.
 sluczo Szlis przydoyli.
 עדס יצט איין קער היט וצט
 שבעה טאג און פון

Po tuo sąrašu ranką
 padėjo (pasirašė)
 Azikas Chaimovičius
 ir Mauša Šnuidovičius

2 priedas

1924 m. Gelvonų miestelyje gyvenusių žydų sąrašas*

Eil. Nr.	Pavardė ir vardas	Amžius	Užsiėmimas
1.	Nemzer Slama	52	siuvėjas
2.	Nemzer Ise	59	siuvėjas
3.	Nemzer Chaje	57	šeimininkė
4.	Nemzer Chonké	24	siuvėjas
5.	Portnoj Smuilas	72	darbininkas
6.	Portnoj Rokė	67	šeimininkė
7.	Glazmanas Vulfas	32	darbininkas
8.	Glazmanėnė Lėja	32	šeimininkė
9.	Baron Ickikas	67	siuvėjas
10.	Baron Chaim	32	siuvėjas
11.	Baron Elke	31	siuvėjas
12.	Baron Base	62	šeimininkė
13.	Pargement Hiršas	25	darbininkas
14.	Pargement Kaje	62	šeimininkė
15.	Kofas Zelmanas	37	siuvėjas
16.	Kofas Sora	32	šeimininkė
17.	Jutan Dovidas	35	pirklys
18.	Jutan Perele	32	šeimininkė
19.	Jutan Vulfas	70	kalvis
20.	Jutan Faivis	42	mėsininkas
21.	Jatanienė Jantė	42	šeimininkė
22.	Jutan Leizeras	33	vežikas
23.	Jutan Etelė	35	šeimininkė
24.	Šapiras Jokelis	48	krautuvininkas
25.	Šapiras Leja	33	siuvėja
26.	Šapiras Mejeras	35	stalius
27.	Šochatas Mejeras	48	krautuvės savininkas
28.	Šochatas Hana	45	šeimininkė
29.	Šochat Marijon	23	siuvėja
30.	Šochatas Mauša	42	litografas
31.	Šochatas Osnė	40	šeimininkė
32.	Ickovičius Kušelius	62	krautuvininkas
33.	Ickovičius Roka	62	šeimininkė
34.	Reiman Gifel	57	darbininkas
35.	Reiman Mauša	24	darbininkas
36.	Kogan Orelis	72	kurpius
37.	Kogan Musė	50	šeimininkė
38.	Kaganas Abramas	62	kurpius
39.	Kagan Seine	84	šeimininkė
40.	Kagan Elke	25	kurpius
41.	Efšteinas Zalman	72	šeimininkė
42.	Sifelis Ošeras	35	blekorius
43.	Sifelis Cippė	67	šeimininkė
44.	Golombas Mejer	72	darbininkas
45.	Frank Leiba	27	zagatov
46.	Jofe Mauša	47	zagatov
47.	Golomb Rake	27	siuvėja
48.	Jofe Rasel	47	šeimininkė
49.	Jofe Josel	25	darbininkas
50.	Levin Hirša	62	kurpius
51.	Levin Dovidas	23	kurpius
52.	Levin Haim	49	kurpius
53.	Levin Girtel	47	šeimininkė
54.	Levin Eruchinas	72	vežikas

* Sąrašas parengtas 1924 m., renkant atstovus į Gelvonų valsčiaus savivaldybę. Saugomas GBA. Nurašė Genovaitė Pilipavičienė 2003 m.

(tęsinys)

Eil. Nr.	Pavardė ir vardas	Amžius	Užsiėmimas
55.	Levinas Lipkis	30	vežikas
56.	Levinas Simanas	64	vežikas
57.	Levinas Feiga	57	šeimininkė
58.	Choner Leizeras	64	pirkllys
59.	Choner Taiba	37	šeimininkė
60.	Rikleris Morkelis	72	krautuvininkas
61.	Rikleris Abramas	44	krautuvininkas
62.	Fainbergas Pinkasas	50	pirkllys
63.	Fainbergas Hinda	44	šeimininkė
64.	Krejeris Berelius	47	pirkllys
65.	Krejeris Basė	44	šeimininkė
66.	Kemachas Morakel	71	kirpėjas
67.	Kemachas Chosė	49	šeimininkė
68.	Tac Slamas	48	mėsininkas
69.	Tac Efel	42	šeimininkė
70.	Garber Kaimas	50	vežėjas
71.	Garber Honkis	27	vežėjas
72.	Garber Šmuila	24	vežėjas
73.	Garberienė Chaje	34	šeimininkė
74.	Mileras Chaimas	32	krautuvininkas
75.	Mileras Marijaša	32	šeimininkė
76.	Baronienė Rašė	62	šeimininkė
77.	Ribakas Joselius	62	kurpius
78.	Ribakas Chaje	26	siuvėja
79.	Ribakienė Bune	57	šeimininkė
80.	Golombas Judės	47	šeimininkė
81.	Golombas Izraėlis	60	krautuvininkas
82.	Krivickienė Cjaje	30	krautuvininkas
83.	Šuster Chaim	67	kurpius
84.	Arom Mauša	57	siuvėjas
85.	Arom Goldė	52	šeimininkė
86.	Arom Leiba	26	darbininkas
87.	Arom Libe	24	šeimininkė
88.	Arom Sora	24	šeimininkė
89.	Cigler Frune	72	šeimininkė
90.	Agimanas Dovidas	77	mokytojas
91.	Agimanas Mere	67	šeimininkė
92.	Gruzie Leiba	67	krautuvininkas
93.	Gruzie Pesė	62	šeimininkė
94.	Vaserman Simon	27	krautuvininkas
95.	Vaserman Basė	28	šeimininkė
96.	Partnoj Šepšelis	60	pirkllys
97.	Partnoj Šeine	61	šeimininkė
98.	Partnoj Leiba	30	siuvėjas
99.	Partnoj Chaimkė	27	siuvėjas
100.	Gladšteinas Chaimas	35	krautuvininkas
101.	Gladšteinas Civé	27	krautuvininkas
102.	Gladšteinas Mirė	63	krautuvininkas
103.	Gladšteinas Šmuilas	52	mūleris
104.	Gladšteinas Vite	42	šeimininkė
105.	Lencner Libė	66	šeimininkė
106.	Faktorienė Bele	26	šeimininkė
107.	Treivišas Mejeras	57	siuvėjas
108.	Fainas Berelis	80	siuvėjas
109.	Fainas Išeris		kurpius
110.	Fainas Gifel		siuvėjas
111.	Fainas Inda		siuvėjas
112.	Sinkė Judelis		pirkllys
113.	Sinkė Leja		siuvėjas
114.	Sinkė Hirša		krautuvininkas
115.	Sinkė Faivis		kurpius

(tęsinys)

Eil. Nr.	Pavardė ir vardas	Amžius	Užsiėmimas
116.	Kapulis Mauša		pirklys
117.	Kapulis Cipė		siuvėjas
118.	Pacas Morkelis		mokytojas
119.	Pacas Haja		siuvėja
120.	Pacas Lefe		siuvėja
121.	Likšteinšteinas Motelis		krautuvininkas
122.	Likšteinšteinas Jache		šeimininkė
123.	Giršovič Asne		šeimininkė
124.	Giršovič Sorė		šeimininkė
125.	Beinis Levinas		siuvėjas
126.	Beinis Dverė		šeimininkė
127.	Gefenas Pinkasas		stalius
128.	Gefenas Freida		šeimininkė
129.	Fainbergas Vulfas		tokoris
130.	Fainbergas Šime		šeimininkė
131.	Konskienė Chene		siuvėja
132.	Desnik Leiba		krautuvininkas
133.	Desnik Chene		siuvėja
134.	Judelsonienė Rohė		šeimininkė
135.	Judelson Beominas		krautuvininkas
136.	Korenas Jankelis		kepurininkas
137.	Korenienė Dveirė		šeimininkė
138.	Globusas Leiba		krautuvininkas
139.	Globusas Ente		šeimininkė
140.	Rutmanas Perecas		krautuvininkas
141.	Rutmanas Basė		šeimininkė
142.	Šeimanas Mauša		stalius
143.	Nemzerienė Etel		šeimininkė
144.	Basekienė Gitel		šeimininkė
145.	Klevanskis Isijas		rabinas
146.	Klevanskienė Feige		šeimininkė
147.	Tinčius Smuila		krautuvininkas
148.	Tinčius Hane		šeimininkė
149.	Levinaitė Piesė		šeimininkė
150.	Jakovičius Hiršas		krautuvininkas
151.	Jakovičius Rive		mokytoja
152.	Jekovičytė Vita		šeimininkė
153.	Nemzeraitė Rifkė		šeimininkė
154.	Šochotas Juselis		buhalteris
155.	Šochotas Pese		šeimininkė
156.	Gefenaitė Sore		šeimininkė
157.	Jofenaitė Ester		šeimininkė
158.	Epštenaitė Chaje		šeimininkė
159.	Neužrašytas		
160.	Reimanas Orelis		mūrininkas
161.	Faiberaitė Mirel		šeimininkė
162.	Faiberaitė Lėbe Golde		šeimininkė
163.	Krivickis Ickas		kepėjas
164.	Fainas Estesi		siuvėja
165.	Pacaitė Itė		siuvėja
166.	Šmukleris Pinslasas		krautuvininkas
167.	Kotene Cype		šeimininkė
168.	Melemedenaitė Sore		šeimininkė
169.	Bicukas Gestor		reznikas
170.	Bicukas Chaje		šeimininkė
171.	Bicukas Chonė		mokytoja
172.	Bicukas Abram		mokytoja
173.	Bicukas Roche		šeimininkė
174.	Garberis Cyvė		šeimininkė
175.	Kiršteinis Mauša		kalvis
176.	Kiršteinis Lore Leja		šeimininkė

Kaip Gelvonuose buvo kuriami kolchozai (atsiminimai)

Albinas Vaitonis

„1948 m. buvo paskelbtas LTSR Ministrų Tarybos ir LKP(b) Centro Komiteto nutarimas „Dėl kolektyvinių ūkių organizavimo Lietuvos TSR“. 1949 metų balandžio 19 dieną naujuoju keliu pasuko ir Gelvonų miestelio valstiečiai. Savo kolūkį jie pavadino „Raudonosios Žvaigždės“ vardu. Pirmas pirmininkas buvo Vaclovas Puzinas“.

Tai ištrauka iš Gėlvonų kolchozo dvidešimties metu sukakčiai skirto rajono laikraščio „Lenino vėliava“ (1969 04 20, nr. 48) straipsnio. Toliau minėtas laikraštis taip aprašo bolševikinio svetimkūnio sukūrimą:

„Tą saulėtą balandžio dieną, kai jau baigė džiūti kalvų kupros, į buvusius Gelvonų dvaro rūmus susirinko gausus valstiečių būrys. Vyrų pyptiavo, garsiai šnekučiavo, nekantriai laukdami susirinkimo pradžios. Ir štai prabilo apskrities atstovas. Jis kalbėjo ilgai apie kolektyvizacijos reikšmę, apie tai, kad žemė bus dirbama mašinomis, o ne arkliukais, kaip kad ūkininkaujant pavieniui. Žmonės klausėsi susikaupę. Daugelis iš jų buvo tvirtai pasiryžę žengti naujuoju keliu. Beje, apie tai bylojo ir ant stalo gulinti krūva pareiškimų, kuriuos savo ranka buvo parašę Gelvonų biedniokai. Visi kaip vienas buvome už kolūkio organizavimą. Neatsimenu šiandien, kas pasiūlė, tačiau mūsų kolūkis buvo pavadintas „Raudonosios žvaigždės“ vardu. Kai buvo iškeltas klausimas išrinkti valdybą, kažkuris iš valstiečių pirmininku pasiūlė mane. Jo pasiūlymą palaikė kiti. Taip aš tapau ką tik susikūrusio kolūkio vadovu. Prisipažinsiu, kažkaip nesmagiai pradžioje jaučiausi. Juk man, paprastam kaimo valstiečiui, turėjusiam vos penkis hektarus žemės, buvo patikėtas vairo ūkio, turinčio net 760 ha žemės ūkio naudmenų. Pirmaisiais kolūkio gyvavimo metais už kiekvieną darbadienį išmokėjome po 2,8 kg grūdų. Tačiau sekantys, 1950 metai, buvo labai lietingi. Išmirko pasėliai. Linų pėdelius iš žemesnių vietų teko nešioti ant pečių, kadangi negalima buvo įvažiuoti su ratais. Bulves kasėme su kastuvais. Tais metais sumažėjo ir darbadienio vertė. Mokėjome po 2,4 kg grūdų. Sekančiais metais, sustambinus kolūkį, vadovavimo vairą perleidau kitam, labiau prityrusiam žmogui“.

Parašyta, kad taip pasakojo pirmasis pirmininkas Vaclovas Puzinas.

Melas! Čia politruko ar žurnalisto melas. O kaip buvo iš tikrųjų? Apklausiau dešimtis žmonių ir visi jie tvirtina, kad kolchozas buvo sutvertas per prievartą. Noriu aprašyti tai, ką pasakojo mano seneliai Ona ir Ferdinandas, tėvas Jonas bei jo seserys Anelė ir Veronika.

1949 m. balandžio 19 d. į mūsų namus atėjo Gelvonų skrebai. Liepė tėvams eiti į valsčių užsirašyti į kolchozą. Pradėjus prieštarauti, per nugaras apdaužė automatų buožem. Kurgi dingsti, išėjo. Valsčiaus patalpose pamatė, kad suvaryta labai daug žmonių, gal keli šimtai. Apskrities atstovas kalbėjo ilgai ir pasakė tiesiai: „Kol nesukursime kolūkio, iš čia niekur neišeisime“. Prie durų ir lauke budėjo ginkluoti skrebai. Vienas iš pirmųjų pareiškimą parašė Ferdinandas Vaitonis. Jis buvo dirbęs JAV, žinojo carinės Rusijos tvarką, o bolševikai juk Hitlerį sumušė. Priešintis beprasmiška, prieš vėją nepapūsi. Pats jau buvo 70, o žmona 60 metų amžiaus. Parašė pareiškimą, pasirašė su žmona ir padėjo ant stalo. Atstovas iš apskrities pagyrė ir kitiems liepė sekti tokiu pavyzdžiu. Salė suūžė tartum įerzintų bičių avilys. Pasirašiusieji greitai buvo išleisti namo. Nors nenoromis, bet pareiškimus parašė dauguma valstiečių. Kurie neparašė, sulaukė vakaro, nakties, ryto ir paleisti buvo tik vakare. Vaitonių šeimą dar tą pačią naktį aplankė girti kaimynų sūnūs. Pradėjo senukus plūsti, užgaulioti ir liepė tūpt stot, pakėlė iš lovos. Apgynė kitame kambaryje miegoję, bet nuo triukšmo pabudę šeimininko sūnūs – Petras, Jonas, Mykolas. „Svečiai“ pabėgdami pažadėjo, kad dabar jau ateis pasikalbėti miškiniai. Gerai, kad šie neatėjo. Žentelio būrio miškiniai jau buvo nušovę keletą valdžios aktyvistų ir Kulniškio kolchozo pirmininką Kirslį su žmona.

Susikūrus kolchozui, iš žmonių buvo atimti arkliai, žemės ūkio padargai, dalis karvių, kiaulių, avių. Prasidėjo kolektyvinis darbas. Visi stengėsi dirbti su savo buvusiais arkliais ir rakandais. Jei paimdavo svetimus, netausdavo. Darbo našumas buvo menkas, derlių gaudavo prastą. Jau kitą pavasarį tvartuose pradėjo nesikelti gyvuliai. Buvo sudarytos vadinamosios „pakėlėjų brigados“, kurios basliais ir virvėmis pakeldavo gulėjusius arklius bei karves, kad šie paėstų. Jei gyvuliai ilgai gulėdavo nekeliama, pragulėdavo šonus ir gaišdavo. Darbo užmokestis buvo labai prastas. Po susirinkimo vyrai ant vieno peties parnešdavo savo ir žmonos metinį uždarbį. Melas, ką neva pasakojo buvęs pirmasis pirmininkas rajono laikraštyje. Kilo baisus nusivylimas, bet jį numalšino didžioji 1951-ųjų metų tremtis. Iš kolchozinio uždarbio badu numirtum, bet žmonės išgyveno ir dar partizanus rėmė. Į darbą varydavo brigadininkai. Kuo mažiau vargdavo kolchoze, tuo namie daugiau padarydavo. Buvo nustatytas darbadienių minimumas – 180 dienų. Kas neišdirbdavo jį, tuos vienaip ar kitaip bausdavo. Gyvenimas nors ir lėtai, bet gerėjo. Atsirado technikos. Darbus suspėdavo padaryti laiku. Traktoriniais plūgais giliai suarė žemę taip palaidodami po jaura derlingą sluoksnį. Derliai dar labiau krito. Mėšlo kažkodėl niekad tiek nesusikaupdavo, kaip anksčiau pas ūkininkus. Trašas pradėjo naudoti nuo septintojo dešimtmečio pradžios.

Norėčiau vėl arčiau grįžti prie savos Vaitonių giminės. Seneliai dėl garbaus amžiaus daug darbadienių neišdirbdavo. Daug dirbo Jonas, Jurgis, Anelė ir Veronika. Kiti vaikai išvyko į miestus. Mano tėvas Jonas 1951 metais baigė Vėprių mechanizacijos mokykloje kursų darbui dizeliniu traktoriumi KD-35 „Kirovec“. Dirbo iš pradžios Pašilės, paskui Gėlvonų MTS-uose. Brolis Jurgis kurį laiką dirbo traktorininkų brigados brigadininku. Seserys dirbo laukininkystėje. Vieną rudenį Ferdinandas šeimos uždirbtais grūdais beveik užpylė smetonišką svirnelį. Atrodė, kad ne taip jau blogai gyventi. Kaip taip atsitiko? Pagal kitą tarifą mokėjo traktorininkams ir vadovams. Eiliniai gaudavo mažai. Dirbo keturi jauni ir du seni, tai tiek ir susidarė. Vėliau valdžia apsižiūrėjo, ir tokie uždarbiai dingo.

Nuo 1965 m. aš jau labai gerai menu darbą ir gyvenimą kolchoze. Pinigais pradėjo mokėti, įvedus naują rublį. Visi uždirbdavo mažai. Kolchoznikai pradėjo vogti. Valdininkai vogė dar daugiau, tik šie buvo nebaudžiami. Kolchoznikai už maišą grūdų, krepšį bulvių ar burokų buvo sodinami į kalėjimus ilgiems metams. Paskui paplito piniginės baudos. Tai vis tiek geriau negu laisvės atėmimas. Žmonės įprato po daug nevogti. Vagystės padėjo bent jau socialiai gyventi. Kolektyvizacijos pradžioje prikuldavo 5–6 cnt grūdų iš hektaro. Tai daug blogesnis derlingumas nei tarpukaryje, dvaruose. 1961 m. Gelvonų kolchozas prikūlė 7 cnt/ha grūdų, primelžė 1 220 kg pieno iš karvės per metus. Už darbadienį gavo 700 g grūdų ir 0,24 rb. 1965 m. prikūlė 16 cnt/ha grūdų, primelžė 2 277 kg pieno iš karvės. Už darbadienį gavo apie 2 rb, bet nebemokėjo grūdais. 1970 m. prikūlė 18,4 cnt/ha grūdų, primelžė 2 879 kg pieno iš karvės. Užmokestis buvo 4,38 rb už darbadienį. 1973 m. prikūlė 23 cnt/ha grūdų, primelžė 3 000 kg pieno iš karvės. Užmokestis – 4,5 rb už darbadienį. Geras tai ar blogas atlygis už darbą? Darbštus žmogus išdirbdavo vidutiniškai apie 200 darbadienių per metus. Dauguma žmonių išdirbdavo mažiau. Tie darbadieniai brigadininkų buvo dažnai nubraukiami už nepaklusnumą, todėl sunku būdavo surinkti minimumą. Imkime gerą vidurkį – 200 darbadienių. 1952 m. žmogus gaudavo 60 kg grūdų už darbadienius, 1961 m. – 140 kg, 1970 m. – 876 rb per metus, arba 73 rb per mėnesį, 1973 m. – 900 rb per metus, arba 75 rb per mėnesį. Tai vidurkiai. Valdininkai gaudavo daugiau, o žmonės kur kas mažiau. Mano tėvai to apskaičiuoto vidurkio negavo niekad. Šiek tiek geriau pasidarė devintajame dešimtmetyje. Pirmininkai ir kiti valdininkai pasistatė namus miestuose. Pagal dokumentus lyg ir teisėtai, niekur neprikibsi. Anglų ekonomistai apskaičiavo, kad šių statinių kaštai gerokai didesni nei tų specialistų atlyginimai. Tai visiems aišku, kad dalis kapitalo sukombinuota. Žmonės, palyginus su valdžia, tik smulkiai grobstė.

Tai tokia kolektyvizacijos bendra apžvalga. Nors šiek tiek paminėjau, bet dabar noriu detaliau aprašyti, kaip gyveno mano tėvai – Aldona ir Jonas Vaitoniai bei jų penki vaikai. Tai Regina, Albinas, Stasys, Jonas ir Vytautas. Kartu gyveno dar ir senelis Ferdinandas. Tėvas dirbo traktorininku MTS-uose, paskui kolchoze. Vėliau dirbo, kur buvo liepta: motoristu, kalviu, gyvulininkystėje, vėl traktorininku. Buvo Chruščiovo laikai. Šeimai leisdavo laikyti vieną karvę, priauglį iki pusės metų, dvi kiaules ir keliolika paukščių. Ką valgyti, kai šeimoje aštuoni žmonės? Tėvai nelegaliai laikė antrą karvę. Slapčia ją ganydavome mes, vaikai. Vieną pavasarį tėvai pristigo pašaro. Tėvas nuėjo pas pirmininką prašyti. Šis pasakė: „Jonai, gėdykis prašyti, prie tavo namų juk žaliuoja kolūkio dobilai“. Tėvas lyg aiškinosi, lyg teisinosi: „Tai kad tai yra ne mano dobilai, o brigadyras prastą pievą paskyrė“. Pirmininkas parodė tėvui kontoroje kabantį šūkį „KOLŪKIETI, KAS KOLŪKIO, TAS TAVO NUOSAVYBĖ“. Tėvas pokalbio esmę suprato. Paskui vėlyvais vakarais važiuodavome dobilų ar šieno į savo daržinę vežti. Tėvas baisiai pykdavo ir kalbėdavo: „Niekad nemaniau, kad ateis tokia santvarka, kai aš, žmogus katalikas, mokysiu savo vaikus vogti“. Daugiau pašarų netrūko niekad.

Vienais metais netoli mūsų namų pamiškėje stovėjo kolchozo kviečių gubos. Jas pradėjo vežti į daržinę. Tėvas, išeidamas į kalvę, mums, broliams, liepė, kai nematys brigadininkas, prinešti pėdų į mišką. Kai padvados išvažiavo pietų, mes įvykdėme tėvo pavedimą. Vakare šeimos galva javus suvežė į savo daržinę. Gerai apkrovė šieną. Kai matavo pašarus, rado per daug, bet, laimė, neatėmė. Paskui tėvas iškūlė javus, mama

išdžiovinu grūdus. Nuvežė į malūną, kur Otonas Bučinskas sumalė razavus miltus. Žmogus rizikavo, nes kolchoznikui buvo leidžiama tik gyvulinius miltus malti. Buvo paskirti žmonės, kurie malūnininką kontroliavo. Tai Kazys Viršulis, Simonas Bartkevičius, Pranas Vitkauskas, Jonas Valančius. Kurį laiką valgėme skanūs razavus pyragus. Tuo metu į Gelvonus atveždavo tik forminės ar padinės juodos duonos. Reikėdavo dar eilėje pastovėti, tik eilė, žinoma, būdavo jau ne tokia kaip pokaryje.

Kitą vasarą greta mūsų namų rišo kolchozo karves. Prie valdiškų karvių tėvas nakčiai pririšo savo slapukę karvutę. Sargas, budėjęs prie karvių, apie tai pranešė valdžiai. Po vakarienės sugulėme miegoti. Nušvito kiemas ir jame sustojo lengvasis automobilis. Atvyko pirmininkas Albertas Jasiulevičius, pasikėlė tėvą ir abu nuėjo karvių ausų čiupinėti. Mat nuosavos karvės buvo sveikom, o kolchozinės karpytom ausim. Karvutė „vagilė“ buvo išvesta į pliką ganyklą. Tėvas buvo nubaustas 30 rb bauda. Vėl karvutė duoda tik pusę kibiro pieno, nes pusbadžiauja. *„Jei jau sumokėjau, tai ir paganyčiau“*, – garsiai pasamprotavo tėvas. Nuvedė alkaną karvę į kolchozo dobilus. Vėl pirmininko vizitas, vėl tėvas „premijuojamas“, tik šįkart 50 rb. Tėvas pirmininkui pasakė: *„Pats neseniai vedęs, taigi labiau žmona domėkis nei komunizmo statyba, nes tai tik utopija, o iš mano baudų jo nepastatysi“*. Pirmininkas labai supyko, žadėjo saugumui perduoti. Mėnesio pabaigoje tėvas pasirašė į algalapį, bet namo neparnešė nė kapeikos. Iš kitos algos atskaitė dar 10 rb, mat gaudavo tik 70 rb per mėnesį. Kaip pragyveno aštuonių asmenų šeima? Badu nemirėm, bet pieno visiems neužteko. Ką gali duoti viena karvė ant plikos ganyklos? Po antro įkliuvimo antrąją karvę reikėjo parduoti. Taip buvo, kai visi gyvenom „labai gerai“.

Pagaliau atvyko pirmininkas Algimantas Baltramonaitis, žemės ūkio mokslų kandidatas. (Tarnavau sovietų armijoje su jo brolio sūnumi, tas buvo Baltramonas.) Šitas iš visų labai rafinuotai tyčiodavosi. Užtat greitai pasistatė puikų mūrėlį sostinės priemiestyje – Būkiškėse. Tuo laiku aš jau buvau baigęs Ukmergės žemės ūkio mechanizacijos technikumą tris kursus. Atvykau į gimtinę gamybinės praktikos atlikti. Turėjau trečios klasės traktorininko teises. Juozas Pakalniškis, irgi praktikantas tik su laikinomis teisėmis, gavo naują traktorių T-16 M. Dirbo jis gerai. Mėnesį laiko mane įdarbino remonto darbams. Man tas darbas šuniu pasmirdo. Kodėl? Tuose darbuose dirbo vyrai, kuriems atimtos teisės. Mane jie versdavo atvežti svaigalų, paragauti kartu su jais. Aš to, kaip būsimas mechanikas, nedariau, todėl buvau nemėgstamas. Pas-kui davė seną traktorių DT-20. Su juo buvo agregatuojamos plačiabarės žemės ūkio mašinos. Tai tinklinės akėčios ir grėblys GTP-6. Suakėjimo norma – 13 ha, sugrėbimo – 18 ha. Tai padaryti duobėtuose laukuose buvo nelengva. Dažnai dirbdavome su kaimynu Mykolu Mickumi. Jo traktorius buvo naujas T-25. Žmogus dirbo nuo 1949 m., laukų plotus gerai žinojo, nes buvo dirbęs brigadininku. Visi laukai buvo 3–5 ha dokumentuose mažesni nei tikrovėje. Kai apdirbi 18 ha ploto lauką, tau užrašo tik 15 ha. Vadinasi, norma nepadaryta, tad gauni apie tris rublius. Kviečiau senus traktorininkus ieškoti teisybės. Tai daryti liepė man, o jie tylėjo, norėdami išiteikti valdžiai. Buvau 17 metų amžiaus, todėl kaip nepilnametis privalėjau dirbti valanda trumpiau. Niekas to nepaisė, priverstinai dirbdavau šeštadieniais ir sekmadieniais. *„Tai gerai uždirbdavai“*, – gal kas pasamprotaus. Kurgi ne! Vidurkis neviršijo 50 rb.

Baigiau technikumą. Tėvų įkalbėtas, nutariau dirbti Gelvonų kolchoze. Davė patį seniausią traktorių, liepė susiremontuoti jį ir dirbti. Atsisakiau. Po savaitės buvau

paimtas į kariuomenę ir atsidūriau Tolimuosiuose Rytuose. Tai savotiška tremtis už nepaklusnumą. Tėvas mirė man betarnaujant armijoje 1974 metais. Nuo to laiko kelis metus nedavė nei ganyklos, nei pievos. Tiesa, aplink namus ėjo melioracija, tad buvo žole apaugusių plotų. Bet sunku su technika nušienauti, sugrėbti, išvežti šieną, kai nuolat kasinėjami grioviai. Iš kur technika? Tuo metu dirbau gamybinio mokymo meistru Vėprių profesinėje technikos mokykloje. Parašius pareiškimą, bet kokia technika pasinaudoti leisdavo direktorius Leonas Gružauskas. Geras tai buvo žmogus. Kolchozas privertė statyti namą gyvenvietėje. Nors aš nenorėjau, pradėjom statybą.

Po tarnybų grįžo broliai Stasys ir Jonas. Į darbą verbuoti atlėkė politrukas J. Sviderskas. Joną įkalbėjo dirbti vairuotoju, Stasys nesutiko. Jonui parodė prie vienos tvoros kėbulą, prie kitos kabiną, variklį atvežė po remonto. Automobilį surinko, už darbą gavo 60 rb atlyginimą. Paliko kolchozą ir išėjo dirbti į Širvintų ATĮ. Dirbdamas su geresne mašina, ten gaudavo 180 rb atlyginimą. Paskui broliai Jonas ir Vytas nuėjo dirbti į Bagaslaviškio kolchozą. Jonas gavo neblogą autobusą, Vytas – beveik naują „Kolchidą“. Ten gavo namus, neblogai uždirbo, taip ir gyveno. Aš pradėjau studijuoti geografiją Vilniaus pedagoginiame institute. Dirbau mokytoju Gelvonų vidurinėje mokykloje.

Subyrėjus blogio imperijai, žmonės pradėjo atsiiminėti savo žemes ir ūkininkauti. Atsirado valstiečio ūkio įstatymas. Gelvonuose šie procesai vyko labai lėtai. Kolchozui tuomet vadovavo Jonas Trapnauskas. Jis sakė, kad gyventi kolūkyje labai gerai. Vadovams taip, bet ne darbininkams, tai patyriau savo kailiu. Pirmininkas sakė, kad tokio puikaus ūkio neleis ardyti. „Kai jau ir niekur Lietuvoje kolūkių nebus, Gelvonuose bus, – pasakė J. Trapnauskas. Gelvonuose tik iškabą pakeitė – „BENDROVĖ“. Visur kitur kolchozai suskilo į 2–7 bendroves. Bet tuojau ir bendrovės žlugo. Buvo pradėtos griauti dirbtuvės, fermos, sandėliai. Vadovai aiškino, kad tai „nurodymas iš viršaus.“ Turtų dalybose kas geriausia, žinoma, pasiėmė kolchozų ponai. Paprasti žmonės nusipirko tik aplūžusią techniką, susiremontavo ją ir dirba ligi šiolei. Išmoko dirbti žmonės naujomis sąlygomis. Neblogai sekasi tiems, kurie nusipirko ar išsinuomojo didelius sklypus. Pereinamieji laikotarpiai visada yra sunkūs. Nereikėjo taip barbariškai ardyti kolchozų. Kaip matome, laimi stambūs ūkiai. Viskas buvo, tik reikėjo rasti gerus šeiminkus ir protingai atkurti nuosavybę. Bet to nebuvo padaryta. Smulkūs ūkeliai vis tiek bankrutuos. Kolektyvizacijos pradžioje žmonės verkė varomi į kolchozus, o dabar ne mažiau verkė ardant juos. O skirtumas juk yra – kolchozuose iš pradžių derlingumas buvo 5 cnt/ha, o ūkininkai jau prieš dešimt metų išaugindavo keturias tonas iš hektaro. Bagaslaviškyje man yra žinomi šie sėkmingai dirbantys ūkininkai: Albinas Ručinskas, Antanas Rutkauskas, Povilas Kartenis, Stasys Lūža, Bronislovas Liubomiras Vošteris. Gelvonuose – Jonas Liuiza, Petras Rutkauskas, Virginijus, Alvydas ir Ričardas Kiecoriai, Pranas Pusvaškis, Jonas Kukoris, Alvydas Olsevičius. Šie ūkininkai nusipirko nemažai naujos užsieninės žemės ūkio technikos. Tai traktoriai JOHN DIRE, ZETOR, KOTO, kombainai NIVA, DON, KLASS. Dabartinio ūkininkavimo subtilybių aš nežinau. Reikia pačių ūkininkų paklausti. Žinoma, problemų yra. Jie pasakys, kad labai sunku ir bloga ūkininkauti. Aišku, ūkininkauti sunkiau, nei dirbti kolchoze. Čia reikia galvoti ir skaičiuoti, o ten reikėjo tik vykdyti visuomet „protingas“ komandas. Ūkininkai disponuoja didelėmis lėšom, o, kaip sakoma, pelė ant aruodo negaišta.

Gelvonų valsčiaus ūkininkų mokesčiai ir prievolės 1940–1944 metais

Vytautas Skebas

Per šį istoriškai trumpą laikotarpį (1940–1944 m.) Gelvonų, kaip ir kitų Lietuvos valsčių, gyventojai patyrė dvi okupacijas: SSRS ir Vokietijos. 1940 m. birželio 15 d. Sovietų Sąjunga okupavo Lietuvą. Po okupacijos išsigalėjo bolševikų ideologija ir politinė sistema. Taip atsirado **problema**: mokesčių, žemės ūkio produkcijos bei kitų prievolių skyrimas gyventojams, jų išreikalavimo būdai. Taigi šio straipsnio **tikslas** – remiantis archyvuose saugomais ir kitais šaltiniais, atskleisti Gelvonų valsčiaus gyventojų, daugiausia ūkininkų, gyvenimo pokyčius, žvelgiant per mokesčių ir prievolių prizmę. Beveik visi mokesčiai bei prievolės buvo daugiau ar mažiau susiję su žeme, todėl šiame straipsnyje bus taip pat atsižvelgta į žemės nuosavybės teisės aspektus.

Nagrinėjant paminėtą problemą ir siekiant straipsnio tikslo, reikia spręsti tokius **uždavinius**: 1) pateikti samprotavimus žemės nuosavybės teisės bei nuosavybės reikšmės klausimais; 2) išnagrinėti ūkininkams ir kitiems gyventojams skiriamą mokesčių tvarką bei galimybes juos sumokėti; 3) atskleisti žemės ūkio produkcijos prievolių struktūrą ir dydžius; 4) parodyti bolševikų paskirtos grūdų prievolės per pavasario sėją tikrąjį tikslą; 5) nustatyti bolševikų bei nacių žemės ūkio politikos panašumus; 6) suformuoti išvadas.

Siekiant straipsnio pagrįstumo, verta suformuluoti šias **premisas**: 1) bolševikų pagrindinis tikslas buvo sukolchozinti visą Lietuvos valstietiją, todėl nukentėjo daug Gelvonų valsčiaus ūkininkų bei kitų buvusių iki okupacijos žemės savininkų; 2) naciai teikė prioritetą ekonominiams veiksams, todėl ūkininkams ir kitiems gyventojams buvo sunku išvelgti tikrąjį jų tikslą; gelvoniškiai nebuvo išimtis.

Pagrindiniai šiam straipsniui parašyti reikalingų tyrimų **metodai** buvo šie: skelbtų ir neskelbtų istorijos šaltinių analizė, jų struktūrizavimas ir apibendrinimas. Kas dėl Gelvonų valsčiaus, tai verta pažymėti, kad šio straipsnio problemą keičiantys ar ją gvildenantys archyvų šaltiniai nebuvo skelbiami, jie panaudojami pirmą kartą. Esami bendro pobūdžio leidiniai taip pat panaudota šiame straipsnyje.

Istoriografija atspindi problemos ištirtumo laipsnį. Monografinio darbo, kuriame būtų gvildinama Gelvonų valsčiaus gyventojų mokesčių ir prievolių problema, nerasta. Kas kita visai Lietuvai skirti darbai: moksliniai straipsniai, monografijos ir kitos publikacijos. Juose apie valsčius beveik neužsimenama, tačiau faktografinė medžiaga apie to meto žemės ūkį ir socialinę gyventojų struktūrą panaudota šiame straipsnyje.

Dabar sukonkretinkime pareikštas mintis. Pirmiausia vertėtų paminėti V. Balčiūno ir P. Vakarį publikacijas, nes, renkant straipsnį Gelvonų monografijai, jos turėjo svarbią reikšmę: padėjo dalykiškiau išgvildinti gelvoniškių mokesčius ir žemės ūkio produkcijos prievoles, kurias paskyrė bolševikų valdžia¹.

Apie bolševikinę žemės reformą paskelbė R. Krutulytė ir P. Arlauskas².

¹ Balčiūnas V. Bolševikinė žemės reforma Lietuvoje, *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai*, Kaunas, 1942, t. 1; Vakarį P. Privalomasis žemės ūkio produktų statymas, *ten pat*.

² Krutulytė R. 1940–1941 m. žemės reforma Tarybų Lietuvoje, *Vilniaus Valstybinio universiteto mokslo darbai. Istorijos-filologijos mokslų serija*, Vilnius, 1958, t. 5; Arlauskas P. Stalininė žemės reforma Lietuvoje 1940–1941 metais, *Lituanistica*. Vilnius, 1992, nr. 2(10).

P. Arlauskas rašė:

„Atsižvelgiant į 1919 metų pamokas, ūkininkų prisirišimą prie žemės Maskvoje buvo nuspręsta Pabaltijo respublikose prie kolektyvizacijos eiti pamažu, paruošus socialines–ekonomines ir politines prielaidas. Pradžią tam turėjo padaryti žemės reforma“³.

Citata dviejų sakinių, tačiau jie pakankamai aiškiai atskleidžia bolševikų agrarinę politiką: 1) 1919 m. „pamokas“ (Rusijos karinių dalinių brovimasis į Lietuvą, nesulaukęs gyventojų paramos ir pasibaigęs raudonarmiečių sutriuškinimu); 2) Maskvoje buvo nuspręsta kolektyvizaciją įvykdyti žaibiškai, o ne „paruošus socialines–ekonomines ir politines prielaidas“, kaip rašė P. Arlauskas; kita vertus, Maskvoje galėjo būti nuspręsta, kad kolektyvizacijos prielaidų paruošimas yra ta politika, kurią pavyko parengti ir įgyvendinti, būtent: 1) paskirti žemės bežemiams be jokių realių galimybių įsikurti, nekalbant apie svajonę turėti perspektyvius ūkius; 2) eksproprijuoti, t. y. atimti visą ūkininkų turtą dirbtinai išpūstais mokesčiais ir žemės ūkio produkcijos prievolėmis; 3) nuteisti, įkalinti, ištremti iš Lietuvos ir fiziškai sunaikinti tam tikrą ūkininkų šeimų dalį. Kaip vėliau matysime, tokio „socialinės–ekonominės ir politinės prielaidos“ buvo sudarytos jau 1940 m. liepos 22 d.

Savaime prašosi paminimos stambios apimties M. Gregorausko veikalas „Tarybų Lietuvos žemės ūkis 1940–1960“. (Simbolio „m.“ nėra.) Šioje monografijoje pabrėžiamas „buožijs, kaip klasės, sutriuškinimas“, tačiau apie ūkininkų trėmimus ir kitus jų represavimo būdus neužsimenama⁴. 1940–1944 m. įvykiai traktuojami neobjektyviai.

Istoriografijos apžvalgoje verta paminėti istorijos apybraižą „Tarybų Lietuvos valstietija“⁵.

Tai grupės istorikų darbas, kuriame nagrinėjami 1940–1944 m. įvykiai, taip pat agrariniai pertvarkymai. Rašoma iš sovietinių pozicijų, tačiau yra tam tikrų vertę turinčių faktų. 1940–1941 m. laikotarpio istoriografijoje išskirtinę vietą užima A. Jefremenkos monografija⁶.

Tai stambus darbas (264 p.), kuriame analizuojami bolševikų įvykdyti agrariniai pertvarkymai, taip pat ūkininkų mokesčiai ir žemės ūkio produkcijos prievolės. A. Jefremenka teisingai nurodė, kada buvo paskelbta papildoma grūdų prievolė (1940 m. balandžio 16 d.) ir iki kurio laiko prievolinkai privalėjo ją įvykdyti (iki 1940 m. gegužės 1 d.), tačiau padaryti išvadas paliko skaitytojui, o pats autorius pagrindine priežastimi, sužlugdžiusia prievolės vykdymą, laikė „buožių“ vengimą ją įvykdyti⁷. Autorius nutyli, jog tokios prievolės dydžiai ir jos vykdymo sąlygos buvo nerealūs.

G. Vaskela padarė pagrįstą išvadą, kad bolševikai ignoravo ekonomikos dėsnius, tačiau žemės perdalijimą vertino daugiau iš sovietinių pozicijų, laikė jį pribrendusiu, tačiau neižvelgė, kad tai tik laikina priemonė, o tikrasis tikslas – sukolchozinti visą valstietiją^{7a}.

³ Arlauskas P. *Ten pat*, p. 44.

⁴ Gregorauskas M. *Tarybų Lietuvos žemės ūkis 1940–1960*, Vilnius, 1960, p. 83, 128.

⁵ *Tarybų Lietuvos valstietija* (sudarytojas ir atsakingas redaktorius H. Šadžius), Vilnius, 1979.

⁶ Ефременко А. *Аграрные преобразования и начало социалистического строительства в литовской деревне в 1940–1941 годах*, Vilnius, 1972.

⁷ Ефременко А. *Ten pat*, p. 178.

^{7a} Vaskela G. *Žemę išdalysim iki rudens...*, Vilnius, 1990.

Keletą vertingų tezių pateikė J. Matusevičius: 1) bolševikai siekė Lietuvos žemės ūkį suvienodinti su sovietine sistema; 2) dėl bolševikų agrarinės politikos pradėjo trūkti maisto produktų; net bežemiai, tik ką gavę žemės, nenorėjo būti kolūkiečiais⁸.

L. Truska knygoje „Lietuva 1938–1953 m.“ bandė objektyviai nagrinėti ir nacių agrarinę politiką, tačiau trūkumų neišvengė. Kaip pavyzdį galima paminėti bolševikų paskirtą grūdų prievolę per pavasario sėją. Skaitytojui liko neaišku, kada ji buvo paskelbta, ar ji buvo įvykdoma, kada pradėta įteikinti prievolių lapus ūkininkams⁹.

Susidaryti vaizdą apie Gelvonų valsčiaus gyventojų mokesčius ir žemės produkcijos prievolės nacių okupacijos metais padėjo J. Bulavo monografija¹⁰. Šioje knygoje yra daug vertingos faktografinės medžiagos. Kitos publikacijos mažiau dalykiškos.

Istoriografijos apžvalgoje verta paminėti Z. Bačelio ir P. Zundės publikacijas¹¹. Jų darbai išleisti Brazilijoje ir JAV.

Ruošiant straipsnį Gelvonų valsčiaus monografijai, prioritetas teiktas šaltiniams, iš kurių svarbiausi ir vertingiausi yra šie: 1) sąrašas Gelvonų valsčiaus ūkių, kurių žemė, viršijanti 30 ha normą, paimama į valstybinį žemės fondą; 2) žemės fondo sudarymo ir paskirstymo statistika. Būtina paaiškinti, kad žemė buvo atimama iš tikrųjų jos savininkų tam tikrais atvejais ir neviršijusi 30 ha ribos, taip pat bolševikai kartais nepalikdavo jokios normos, jei žmogų apkaltindavo buvus dvarininkiškos kilmės. Mokesčių ir prievolių pagrindas buvo turėta žemė.

Nacių okupacijos laikotarpiui nušviesti panaudota Tarpžinybinio pasitarimo žemės ūkio našumo palaikymo reikalu medžiaga.

Čia įvardyti istorijos šaltiniai saugomi Lietuvos centriname valstybės archyve (toliau – LCVA). Šiame straipsnyje panaudota ir Lietuvos ypatingajame archyve saugoma medžiaga (toliau – LYA).

Archyvų šaltinių kategorijai priskirtinas dokumentų rinkinys „Lietuvos TSR valstybinės žemės ūkio komisijos protokolai. 1940 m.“^{11a} Tačiau jame informacija apie Gelvonų valsčių pateikta vienu sakiniu: „*Vandai Chodakauskienei (Lapšių dvaras) ir Vytautui Montvilai (Margolių dv.) nepalikta žemės norma*“^{11b}.

Žemės nuosavybės teisės klausimu

XX a. istorija rodo, jog vien dėl žemės nuosavybės formų kaitos ūkis suklestėdavo arba sužlugdavo, šalių gyventojai būdavo pavalgę arba mirdavo badu netgi derlingiausių dirvožemių regionuose (Rusijoje, Ukrainoje ir kitur). Žemės nuosavybės teisė visada būdavo paremta didesne ar mažesne valdžios jėga, tačiau

„Teisėtai įgytos privačios nuosavybės bet koks priverstinis atėmimas arba apribojimas neatlygintinai, lygiai kaip ir besaikis jos kaupimas ekonomiškai išnaudojant kitus žmones arba nusikalstamu būdu yra amoralus ir neteisėtas“¹².

⁸ Matusevičius J. *Sovietinis okupacinis režimas Lietuvoje 1940–1941 metais* (humanitarinių mokslų istorijos krypties daktaro disertacijos tezės), Vilnius, 1993, p. 11, 14, 15.

⁹ Truska L. *Lietuva 1938–1953 metais*, Vilnius, 1996, p. 87.

¹⁰ Bulavas J. *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas*, Vilnius, 1969.

¹¹ Bačelis Z. *Kolchozai Lietuvoje*, Sao Paulo, 1955; Zundė P. *The collectivization agriculture 1940–1952, Lituanus Lithuanian quarterly*, Chicago, 1963, nr. 3.

^{11a} Lietuvos TSR valstybinės žemės ūkio komisijos protokolai. 1940 m., sud. A. Jefremenka, Vilnius, 1976.

^{11b} *Ten pat*, p. 58.

Priverstinis žemės atėmimas be jokių kompensacijų Gelvonų valsčiuje, kaip ir kituose valsčiuose, prasidėjo Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą (1940 06 15). Jau 1940 m. liepos 22 d. bolševikų valdžia priėmė „deklaraciją, paskelbiančią žemę visos tautos, t. y. valstybės, nuosavybe“¹³. Bolševikai, suprasdami, kad žemės skelbimas nuosavybe netenkins nei buvusių jos savininkų, nei jos nemokamai gavusiųjų, šį teisės aktą mėgino pridengti skambia fraze: „Nuo šiandien žemę valdys tie, kurie ją dirba“. Abejotina populistinės frazės logika, nes bemaž visi buvusieji žemės savininkai ją dirbo. Apie kokią žemės valdymą galima kalbėti, jei ši teisė buvo bolševikų atimta: uždrausta žemę pirkti, parduoti, dovanoti ir t. t. Taigi tiek buvusieji žemės savininkai, tiek jos nemokamai gavusieji tapo ne valdytojais, o tik jos naudotojais neapibrėžtam laikui. Netrukus tiems, kurie dirbo žemę, bolševikai su kaupu atseikėjo mokesčių, žemės ūkio produktų bei kitokių prievolių ir netgi žiauriausių represijų.

Ne vienas autorius pabrėžia žemės nuosavybės formos reikšmę.

„Pilnas ūkininko pasitikėjimas pastovia žemės nuosavybės teise turi nepaprastos svarbos žemės ūkio pažangai, nes <...> ugdo žemdirbio iniciatyvą, sumanumą, darbštumą, darbo našumą ir taupumą, kurie ir sudaro žemės ūkio aukštos produkcijos variklį“^{13a}.

Teisės disponuoti žeme (t. y. privačios nuosavybės) panaikinimas vedė gamybos nuosmukio kryptimi.

Remiantis bolševikų valdžios nutarimais, 1940 m. liepos 26 d. buvo sudarytos trijų pakopų žemės ūkio komisijos (toliau – ŽŪK): valstybinė, apskričių ir valsčių. Gelvonų valsčiaus žemės ūkio komisijos pirmininkas buvo Kazys Čižiūnas, nariai – Povilas Kirslis, Petras Pauplys, Augustinas Abišala, Bronius Fedaravičius¹⁴. Pasitraukė ar buvo nušalinti komisijos nariai Kazys Žalys ir Vladas Strazdas.

Žemės matavimo brigadoms talkino mokytojai, girininkai, agronomai ir kiti asmenys, kurie nebuvo žemės prašytojai. Jiems už darbą bolševikai nemokėjo atlyginimo, tačiau žadėjo nemokamą ekskursiją į Maskvą. Gelvonų valsčiuje tokių talkininkų buvo du: girininkas Stasys Vaitkevičius ir girininkas Nareika. Pirmasis dirbo penkias, antrasis – keturias dienas.

Bolševikai numatė sudaryti Valstybinį žemės fondą iš šių šaltinių: 1) bažnytinių parapijų ir vienuolynų žemės; 2) valstybės ir savivaldybių plotų; 3) įvairių visuomenės organizacijų (pvz., šaulių) žemės; 4) sklypų asmenų, kurie turėjo kitą pragyvenimo šaltinį (mokytojai, girininkai, verslininkai ir kt.); 5) ūkininkų žemės, viršijančios valdžios nustatytą 30 ha normą. Sunkiausia dalia laukė dvarininkų kilmės žemės savininkų: bolševikų valdžia jiems nepaliko nei 30 ha, nei kitokios normos, atėmė sodybas ir visą gyvąjį bei negyvąjį turtą, juos pačius ištrėmė iš Lietuvos, sudarydami sąlygas, kad tremtyje išmirtų. Tokia Lietuvos dvarininkų tragedija, kurią suplanavo ir įvykdė okupantai bolševikai.

Gelvonų valsčiaus ŽŪK, vadovaudamasi Valstybinės ŽŪK sudarytomis

¹² Monkevičius E. Krikščioniškoji nuosavybės teisės samprata, *Lietuvos katalikų mokslų akademija. Suvažiavimo darbai, 16 suvažiavimas (1940 06 05–12)*, Vilnius, 1996, p. 555.

¹³ *Liaudies seimo stenogramos*, Kaunas, 1940, p. 97; *Lietuvos liaudies seimas*, Vilnius, 1985, p. 103.

^{13a} Bačelis Z. *Kolchozai Lietuvoje*, Sao Paulo, 1955, p. 15.

¹⁴ Žemės fondo sudarymo ir paskirstymo statistika, LCVA, f. R-764, ap. 1a, b. 905, l. 7.

taisyklėmis, atrinko ir sudarė sąrašą objektų, kurių visa žemė arba jos dalis priskiriama Valstybiniam žemės fondui (žr. priedą). Juo remiantis nesunku suskaičiuoti, jog vien fizinių asmenų buvo per 65 (keleto ūkių lygiateisiai savininkai buvo du ir daugiau žmonių). Iš fizinių ir juridinių asmenų atimtoji žemė sudarė 2 646,32 ha. Išskirtinis Gelvonų valsčiaus bruožas tas, jog žemės fondo struktūroje daugiau negu kituose valsčiuose užėmė plotai (sklypai), kurių savininkus bolševikai laikė dvarininkų kilmės ir nepaliko jokios normos (žr. priedą). Iš pirmosios lentelės matyti, jog iš 78 fizinių ir juridinių asmenų bolševikai atėmė 2 722,82 ha ir taip sudarė Gelvonų valsčiaus Valstybinį žemės fondą. Verta priminti, kad miškai buvo atimami ir tais atvejais, kai jų savininkų bendras žemės plotas neviršydavo 30 ha normos. Miškai nebuvo dalijami, juos bolševikų valdžia pasiimdavo sau ir priskirdavo miškų žinybai.

1 lentelė

Gelvonų valsčiaus žemės ūkio žemės fondo sudarymas

Iš ko atimta žemė	Atiduota žemės fondui (ha)		Palikta buvusiems savininkams (ha)	
	vienetų skaičius	plotas	normų skaičius	plotas
Iš vienuolynų	–	–	–	–
Iš bažnytinių parapijų	2	41,22	2	6
Iš savininkų, kuriems nepalikta norma	5	1 138,27	–	–
Iš savininkų, turėjusių per 100 ha	5	431,15	5	150
Iš savininkų, turėjusių 50–100 ha	19	702,20	19	549,40
Iš savininkų, turėjusių 30-50 ha	35	308,99	35	549,40
Iš savininkų, turėjusių mažiau 30 ha	–	–	–	–
Iš valstybės plotų	4	13,42	–	–
Iš savivaldybės	1	2,17	–	–
Iš visuomenės organizacijų	–	–	–	–
Iš valstiečių miškų	2	44,45	–	–
Iš valstiečių žemės valstybės reikalams	5	45,95	–	–
Iš viso:	78	2 722,82	61	1 755,40

Šaltinis: Žemės fondo sudarymo ir paskirstymo statistika, LCVA, f. R-764, ap. 1a, b. 905, l. 6.

Žemės galėjo gauti visi bežemiai ir mažžemiai valstiečiai, turėję ne daugiau kaip 8 ha, taip pat ordinarininkai (kumečiai), nepriklausomai nuo lyties, tautybės ir religijos. Pirmenybę turėjo: 1) valstiečiai, kurių žemė arba miškas buvo paimami „valstybės reikalams“; 2) daugiavaikės bežemių ir mažžemių šeimos; 3) smulkūs nuomininkai, išnuomotose žemėse pasistačiusieji trobesius. Skiriamos žemės plotas negalėjo viršyti 10 ha, vietovėse prie miestų ir miestelių ši norma galėjo būti sumažinta iki 5 ha. Kaimo amatininkai, negalintys pragyventi iš savo amato, galėjo gauti 2–3 ha žemės sklypelius.

Prašytojų gauti nemokamai žemės Gelvonų valsčiaus buvo net 973 asmenys¹⁵. Gelvonų valsčiaus ŽŪK, vadovaudamasi Valstybinės ŽŪK atsiųstomis taisyklėmis, atrinko kandidatus nemokamai gauti žemės. Žemės paskirstymas parodytas 2-oje lentelėje.

¹⁵ Žemės fondo sudarymo ir paskirstymo statistika, LCVA, f. R-764, ap. 1a, b. 905, l. 7.

2 lentelė

Gelvonų valsčiaus žemės fondo paskirstymas

Žemės gavėjai	Paskirta žemė		
	asmenų (šeimų) skaičius	sklypų skaičius	plotas (ha)
Mažažemiai su didelėmis šeimomis	103	103	459,47
Kitiems mažąžemiams	87	87	337,28
Iš viso mažąžemiams:	190	190	796,75
Bežemiams su didelėmis šeimomis	26	26	218,17
Smulkiems nuomininkams bežemiams	13	13	286,38
Ordinarininkams	34	35	286,59
Kaimo amatininkams bežemiams	6	6	20,78
Kitiems bežemiams	3	3	29,79
Užpirkėjams	1	1	7,10
Iš viso bežemiams:	83	84	681,04
Iš viso bežemiams ir mažąžemiams:	273	274	1 477,76
Skirta žemės pakaitu už paimtus valstybės reikalams miškus, durpynus, bendras ganyklas ir kt.	17	17	145,34
Skirta žemės pakaitu valstiečių prašymu	4	4	19,50
Iš viso valstiečiams:	294	295	1 642,60

Šaltinis: Žemės fondo sudarymo ir paskirstymo statistika, LCVA, f. R-764, ap. 1a, b. 905, l. 6.

Palyginkime 1-os ir 2-os lentelių duomenis. Iš 1-os lentelės matyti, kad Gelvonų valsčiaus žemės fondą sudarė 2 722,82 ha, tačiau kaip rodo 2-oji lentelė, valstiečiams paskirstyta 1 642,60 ha. Kur dingo dar 1 080,22 ha žemės? Bolševikai ją paliko savo „valstybės reikalams“. Taigi, skelbdami lozungą „Žemę tiems, kurie ją dirba“, bolševikai vien Gelvonų valsčiaus 1 080,22 ha žemės nedavė tiems, kuriems žadėjo ją duoti. Liko neaprupinti žeme 157 prašytojai, kuriems ji buvo „būtinai reikalinga“.

Nemokamai gavę žemės valstiečiai džiaugėsi neilgai, nes tų pačių 1940 m. pabaigoje bolševikai pradėjo valstiečių ūkių kolektyvizacijos vajú. Prisiminkime, kad jau 1940 m. rugpjūtį buvo pradėtas organizuoti kolūkis Mažeikių apskrityje, Ylakių valsčiuje, tačiau nesėkmingai¹⁶.

Žemės perdalijimas ir kiti bolševikų veiksmai pablogino miestų gyventojų apsirūpinimą maisto produktais. Teismai gavo bolševikų valdžios nurodymus bausti kalėjimu nuo 5 iki 10 m. „už spekuliaciją ir prekybą maisto produktais“¹⁷.

Bolševikai, perdalydami žemę, neturėjo tikslo sudaryti sąlygas naujakuriams įsikurti, nors žadėjo materialinę ir finansinę paramą. Menki kreditai dar labiau suvieno litus pakeitus rubliais.

Sovietų Sąjungos–Vokietijos karui prasidėjus, dar bolševikų okupuotame Kaune buvo sudaryta Lietuvos laikinoji vyriausybė (toliau – LLV). Ji paskelbė jog,

„Žemės savininkams, kuriems bolševikinės valdžios paskelbtą žemės nacionalizacija buvo atimta nuosavybės teise, grąžinama turėtoji žemės nuosavybės teisė į jiems paliktąją žemę“¹⁸.

¹⁶ Mažeikių aps. Ylakių vls. ūkininkų prašymas Liaudies seimui nesteigti kolchozo, LYA, f. 1771, ap. 1, b. 270, l. 15, 17.

¹⁷ Teisingumo komisariato įsakymai, instrukcijos direktyviniai raštai, LCVA, R-761, ap. 1, b. 1, lapai nenumuruoti.

¹⁸ Laikinojo Lietuvos ministerių kabineto deklaracija ūkio reikalai, LCVA, f. R-496, ap. 1, b. 6, l. 10, Brandišauskas V. *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06 – 1940 09)*, Vilnius, 1996, p. 160.

Taigi LLV paskelbė tikrųjų žemės savininkų interesus atitinkantį dokumentą, tačiau okupantų nacių valdžia nepripažino nei LLV, nei jos teisinių aktų. Vėlesni nacių veiksmai parodė, kad jie turėjo kolonizacinius tikslus. Apibendrinant reikia pabrėžti, jog bolševikų ir nacių politika žemės nuosavybės klausimu stebėtinai panaši.

Mokesčiai

Bolševikai 1941 m. sausį paskelbė nutarimą „Dėl skolų, mokesčių, rinkliavų ir baudų nuėmimo nuo valstiečių ūkių ir žemės mokesčio padidinimo už 1940 metus“¹⁹. Valdžia pareikalavo sumokėti mokesčius už 1940 m. iki 1940 m. kovo 1 d. Bolševikai perskirstė mokesčius savaip: juos panaikino tiems ūkiams, kurie iki paskelbiant žemę valstybės nuosavybe jos turėjo ne daugiau kaip 5 ha, ir padidino 50–200% turėjusiems 10 ir daugiau ha. Taigi mažžemiai gelvoniškiai galėjo nusiraminti, tačiau niekas nežinojo, ar ilgam.

Joks ūkininkas dar nežinojo, kad jau nuo 1940 m. spalio mėn. LKP(b) CK biuras susirašinėja su Maskva dėl tokio žemės ūkio mokesčio projekto, kuris pašiurpins visą Lietuvą. Iš Maskvos atsiųstą jo projektą LKP(b) CK biuro nariai svarstė 1940 m. spalio 2–3 d. ir pasiūlė jį pataisyti: mokesť didinti motyvuojant samdomojo darbo naudojimu ne nuo 10, o nuo 15 ha žemės²⁰. Tokia pataisa būtų išgelbėjusi nuo ekonominio žlugimo tūkstančius ūkininkų, kurių vien Gelvonų valsčiuje buvo kelios dešimtys.

Palyginti nuosaikais LKP(b) CK pasiūlymo Maskva nepriėmė. Tada LKP(b) CK biuro nariai vėl svarstė su žemės ūkio mokesčiu susijusius klausimus²¹.

Dėl įvairių svarstymų, derinimų ir kitų aplinkybių naujasis žemės ūkio mokesčio įstatymas buvo priimtas tik 1941 m. gegužės 14 d. ir paskelbtas spaudoje birželio 20 d. Kodėl skelbti delsta ilgiau nei mėnesį? Tikriausiai bolševikai nusprendė, jog valstietiją jau įbaugino 3 538 ūkininkų tremtis į atšiaurius SSRS regionus²².

Naujojo žemės ūkio mokesčio apskaičiavimo pagrindas buvo ūkio pajamingumas. Arimai, pievos, ganyklos, sodai, taip pat arkliai, karvės, kiaulės buvo įvertinti rubliais ir taip nustatytas tariamasis (o ne tikrasis) ūkio pajamingumas. Piniginis ūkio objektų įvertinimas buvo diferencijuotas pagal penkias apskričių grupes. Gelvonų valsčiaus tada priklausė Ukmergės apskrčiai, priskirtai trečiajai pajamingumo normatyvų grupei. 3-ioje lentelėje pateikiami pajamingumo normatyvai.

Norint apskaičiuoti konkretaus gelvoniškio žemės ūkio mokesť, reikia žinoti jo skaičiavimo tvarką, kuri parodyta 4-oje lentelėje.

Susipažinę su 3-ios ir 4-os lentelių duomenimis, apskaičiuokime Gelvonų valsčiaus ūkininko Kazio S. mokesť. Ūkininkas turėjo 13 ha sklypą, laikė 2 arklius, 2 karves, 1 kiaulę. Sklypo struktūra buvo tokia: 6 ha ariamosios žemės ir 7 ha pievų. Pajamingumo suma susidarė 3 660 rb, tad reikėtų mokėti 75 rb plus 39 rb 60 kp, iš viso – 114, 60 rb. Iš kur ūkininkui gauti tiek pinigų, aiškinsimės analizuodami privalomąjį žemės ūkio produkcijos supirkimą, tačiau, užbėgdami į priekį, pabrėšime, jog mokesťis buvo nepaprastai didelis.

¹⁹ Lietuvos TSR vyriausybės nutarimų ir potvarkių rinkinys, 1941, sausio 30, nr. 166.

²⁰ LKP(b) CK biuro 1940 m. spalio 2 ir 3 d. posėdžio protokolas Nr. 4, LYA, f. 1771, ap. 1, b. 7, l. 1–2.

²¹ LKP(b) CK biuro 1940 m. gruodžio 4 d. posėdžio protokolas Nr. 30, LYA, f. 1771, ap. 1, b. 67, l. 28–31.

²² Grunskis E. Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1945–1952 metais, Vilnius, 1996, p. 44, 46; Amžino išalo žemėje, Vilnius, 1989.

3 lentelė

Gelvonų valsčiaus ūkių pajamingumo normatyvai (rb)

Pavadinimas	Suma
1 ha žemės:	
ariamų	300
sodų	380
pievų	120
karvė	230
arklys (jautis)	200
kiaulė	160

Šaltinis: *Valstiečių laikraštis*, 1941, birž. 20.

4 lentelė

Žemės ūkio mokesčio skaičiuotė

Ūkio pajamingumas (rubliais)	Pinigų sumos (rubliais)
1 200–2 000	11 rb plus 3 kp už kiekvieną rublį, viršijantį 1 200 rb sumą
2 000–3 000	35 rb plus 4 kp už kiekvieną rublį, viršijantį 2 000 rb sumą
3 000–4 000	75 rb plus 6 kp už kiekvieną rublį, viršijantį 3 000 rb sumą
4 000–5 000	135 rb plus 9 kp už kiekvieną rublį, viršijantį 4 000 rb sumą
5 000–6 000	225 rb plus 13 kp už kiekvieną rublį, viršijantį 5 000 rb sumą
6 000–7 000	355 rb plus 18 kp už kiekvieną rublį, viršijantį 6 000 rb sumą
7 000–8 000	535 rb plus 24 kp už kiekvieną rublį, viršijantį 7 000 rb sumą
8 000–9 000	755 rb plus 32 kp už kiekvieną rublį, viršijantį 8 000 rb sumą
9 000–10 000	1 095 rb plus 42 kp už kiekvieną rublį, viršijantį 9 000 rb sumą
> 10 000	1 515 rb plus 55 kp už kiekvieną rublį, viršijantį 10 000 rb sumą

Šaltinis: *Valstiečių laikraštis*, 1941, birž. 20.

Naciai pasirinko kitą ūkininkų bei kitų gyventojų apmokestinimo taktiką. Jie paskelbė daugybę mažų mokesčių, kurie kartu sudėjus alino gyventojus. Naciai paskyrė šiuos mokesčius: žemės, nekilnojamojo turto, verslo, darbo pajamų, apyvartos, gyvulių, nuo 1943 m. spalio 18 d. – asmenų. Pastarąjį mokestį privalėjo mokėti vyrai nuo 19 iki 60 ir moterys nuo 18 iki 50 m. Už kalendorinius metus vyrai privalėjo sumokėti (atsižvelgiant į amžiaus grupes) 10–15, moterys – 8–12 markių²³.

Taigi tiek bolševikų, tiek nacių paskirtieji mokesčiai alino gyventojus, tačiau skirtumų būta.

²³Bulavas J. *Ten pat.* p. 120.

Žemės ūkio produkcijos prievolės

Nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940) žemės ūkio produkcijos nebuvo. Tiek bolševikai, tiek naciai paskyrė Lietuvos ūkininkams prievolės natūra. Abiejų okupantų paskirtosios pagrindinės žemės ūkio produktų prievolės buvo šios: 1) gūdų; 2) bulvių; 3) pieno; 4) mėsos; 5) vilnų. Skirtingais metodais, tačiau ir bolševikai, ir naciai prievolės diferencijavo.

5 lentelė

Gelvonų valsčiaus ūkininkų žemės ūkio produkcijos prievolės

Prievolės pavadinimas	Apskričių grupė	Ūkių dydžiai					
		iki 5 ha	5–10 ha	10–15 ha	15–20 ha	20–25 ha	per 25 ha
Grūdai*	2	50	60	75	90	140	250
Bulvės*	1	60	80	110	150	200	230
Pienas**	2	35	40	45	50	60	70
Mėsa***	–	30	50	80	130	220	300
Vilnos****	2	100	120	140	160	180	200

* Kilogramai už kiekvieną dirbamos (ariamiosios) žemės hektarą.

** Litrai už kiekvieną bendro žemės ploto hektarą.

*** Kilogramai kiekvienam tos grupės ūkiui.

**** Gramai už kiekvieną bendro žemės ploto hektarą.

Šaltinis: Liaudies komisarų tarybos (toliau – LKT) nutarimai, *LCVA*, f. R-754, ap. 1, b. 7, l. 170–178; *Valstiečių laikraštis*, 1941, bal. 18, 21; *Žemės ūkis*, 1941, nr. 3, p. 77, 80–82.

5-oje lentelėje nurodyta apskričių grupė padeda susiorientuoti, kokią vietą prievolių dydžių atžvilgiu užima konkretus (šiuo atveju Gelvonų) valsčius Lietuvos mastu. Apskričių grupės numerio didėjimas rodė, kad didėja grūdų prievolė, o bulvių prievolės atžvilgiu buvo atvirkščiai: numerio didėjimas reiškė prievolės mažėjimą. Taigi gelvoniškiams ūkininkams buvo paskirtos pačios didžiausios Lietuvoje bulvių prievolės. Kiekvienas ūkininkas žinojo (ir žino), kad mėsos gamyba priklauso nuo žemės derlingumo, tačiau jos prievolė nebuvo diferencijuota. Keista ir tai, kad grūdų ir bulvių prievolių dydžiai artimi, nors šių žemės ūkio kultūrų derlingumas skiriasi kelis kartus. Skirdami prievolės, bolševikai neatsižvelgė nei į pasėlių struktūrą, nei į gyvulių rūšį, todėl karvių nelaikiusieji žmonės tapo pieno prievolinkai; panašiai dėl avių laikymo ir vilnų prievolės.

6 lentelė

Kai kurių prievolių produktų kainos (rubliais)

Produkto pavadinimas	Matas	Kaina
Kviečiai	100 kg	16,40
Rugiai	100 kg	11,10
Žirniai (baltieji)	100 kg	16,10
Žirniai (pilkieji)	100 kg	10,55
Grikių	100 kg	15,00
Miežiai (tinkami alaus darykloms)	100 kg	13,25
Miežiai (paprasti)	100 kg	9,90
Bulvės	100 kg	5,50
Pienas	1 l	0,20

(tęsinys)

Produkto pavadinimas	Matas	Kaina
Stambieji raguočiai	1 kg (gyvojo svorio)	0,27–0,42
Kiaulės	1 kg (gyvojo svorio)	0,83–1,18
Vištos	1 kg (gyvojo svorio)	1,30
Žąsų	1 kg (gyvojo svorio)	0,90
Kalakutai	1 kg (gyvojo svorio)	1,10
Vilnos	1 kg	3,80–10,50

Šaltinis: Privalomųjų pristatymų kainos, LCVA, f. R-764, ap. 1a, b. 4, l. 23, *Žemės ūkis*, 1941, nr. 3, p. 79, 83; Vakarės P. Privalomasis žemės ūkio produktų statymas, *Lietuvių archyvas. Bolševizmo metai*, Kaunas, 1942, t. 1, p. 243.

Paiškinimas: kainos nebuvo diferencijuotos pagal apskritis ar jų grupes.

Pabandykime skaičiuoti. Gelvonų valsčiaus ūkininkas Kazys S., buvęs 13 ha sklypo savininkas, privalėjo pristatyti į bolševikų nurodytus produkcijos priėmimo punktus 975 kg grūdų, 1 430 kg bulvių, 585 kg bazinio riebumo (3,8 proc.) pieno, 80 kg mėsos, 1,82 kg vilnų. Tarkime, kad ūkininkas pristatė 500 kg rugių ir 475 kg miežių. Jis būtų gavęs 55,50 rb už rugius ir 47,02 rb už miežius, iš viso 102,52 rb. Skaičiuokime toliau. Ūkininkas turėjo gauti: už bulves 78,65 rb, už pieną 117 rb, už mėsą (nebaigtą auginti bekoną) 66,40 rb, už vilnas 6,91 rb. Taigi iš viso susidaro 371,48 rb suma, iš kurios reikia atimti 114,60 rb žemės ūkio mokesčiui sumokėti; liktų 256,88 rb. Tikriausiai skaitytojas norėtų paklausti, kiek ši produkcija kainavo ūkininkui ir jo šeimai. Ieškodami atsakymo, remkimės publikacijų šaltiniais. Petras Vakarės rašė: „*Tuo laiku vietos rinkose už tuos pačius žemės ūkio produktus buvo mokama penkeriopai ir net dešimteriopai brangiau.*“ Aleksandras Jefremenka pripažino, kad rinkos kainos buvo 3–4 didesnės²⁴.

Naciai už prievolių tvarka pristatomus produktus mokėjo 60% Rytprūsiose nustatytų kainų²⁵. Yra nuomonė, kad naciai mokėjo 10 kartų mažiau nei to meto rinkoje²⁶.

Maisto bei pramonės prekėms įsigyti naciai naudojo talonų („taškų“) sistemą. „Taškai“ buvo leidimas valstiečiui nusipirkti reikalingą prekę (jeigu ji buvo parduotuvėje). Už prievolių atlikimą valsčiaus viršaitis išduodavo prievolinkas premijinius ženklus vieno, dviejų, trijų ir t. t. „taškų“ vertės. Dalgiui arba kastuvui nupirkti reikėjo 4 „taškų“. Tiek „taškų“ buvo išduodama už prievolių tvarka pristatytą 101–110 kg kiaulę. Taigi įsigyti žemės paskirties gaminių buvo labai sunku, beveik neįmanoma.

Kaip bolševikai rūpinosi žemės ūkio materialine baze, rodo toks pavyzdys. Jie dar nekariavo 1940 m. rudenį, tačiau rugsėjo 15 d. įvykusiame Ukmergės apskrities komunistų (bolševikų) partijos pasitarime buvo pasakyta: „*248 vagonai zuperio buvo pernai atvežta, o šiemet tik 20*“²⁷. Bolševikai skyrė dėmesį traktorių stočių ir technikos joms tiekimui, tačiau nesirūpino atnaujinti valstiečių ūkių materialinės bazės. Tai galima suprasti iš žemės ūkio liaudies komisariato rašto, adresuoto LKP(b) CK. Jame rašoma, kad

²⁴ Vakarės P. *Ten pat*, p. 241; Ефременко А. *Аграрные преобразования и начало социалистического строительства в литовской деревне в 1940–1941 годах*, Vilnius, 1972, p. 168.

²⁵ Tarpžinybinio pasitarimo žemės ūkio našumo palaikymo reikalų įvykusio 1942 m. kovo 19 d., protokolas, LCVA, f. 1314, ap. 1, b. 394, l. 3.

²⁶ Bulavas J. *Ten pat*, p. 109.

²⁷ LKP(b) Ukmergės apskr. komiteto pasitarimo, įvykusio 1940 m. rugsėjo 15 d., protokolas, LYA, f. 1771, ap. 1, b. 205, l. 2.

valstiečiams nieko neskirta, o „Vietinės pramonės įmonės nieko nepagamino dėl žaliavos stokos (geležies)“²⁸.

Naciai paskyrė linų pluošto, sėmenų, dobilų sėklos, šieno, šiaudų, net tabako žaliavos prievoles. Tabako augintojai privalėjo parduoti visą užaugintą žaliavą, jo auginimas mažais kiekiais (iki 100 daigų) buvo uždraustas²⁹. Smulkių prievolių sąrašą galima tęsti: pvz., žvejai, grybautojai, uogautojai privalėjo parduoti naciams už jų pačių nustatytą mažą kainą savo laimikį. Naciai reikalavo iš ūkininkų parduoti jiems avikailius ir paskerstų gyvulių odas (mažomis kainomis).

Tiek bolševikai, tiek naciai paskyrė papildomą grūdų prievolę. Bolševikai ją paskelbė spaudoje 1941 m. balandžio 18 d. („Valstiečių laikraštis“). Reikėjo laiko ją apskaičiuoti ir įteikti prievolių lapus ūkininkams. Nepaisant to, bolševikai pareikalavo atlikti grūdų prievolę iki 1941 m. gegužės 1 d., t. y. per pačią pavasario sėją. Tiek prievolės dydžiai, tiek terminai buvo nerealūs. Gal tik vienas kitas ūkininkas turėjo didesnes grūdų atsargas ir galėjo atlikti tokią prievolę žaibiškais terminais. Tuometinės bolševikų propagandos teiginiai apie sabotazą abejotini. Kyla klausimas, kodėl taip darė bolševikai? Siūlosi išvada, kad jiems rūpėjo sudaryti dingstį būsimiems ūkininkų teismams ir trėmimams (karui prasidėjus, daug nuteistųjų ūkininkų bolševikų kariai sušaudė Pravieniškėse ir kitose vietovėse).

Naciai paskyrė papildomą grūdų prievolę 1943–1944 ūkiniams metams³⁰. Ji buvo paskelbta 1943 m. gruodį ir tą patį mėnesį sustabdytas leidimų kviečiams malti išdavimas.

Ne vien gelvoniškius stebino ir piktino tokie nacių veiksmai kaip reikalavimas atiduoti jiems pieno separatorius arba draudimas malti grūdus naminėmis girmomis. Jeigu gyvulys buvo paskerstas dėl nelaimingo atsitikimo ar ligos, apie tokį paskerdimą ūkininkas privalėjo ne vėliau kaip per 24 val. pranešti seniūnui arba valsčiaus viršaičiui, kuris turėjo teisę nuspręsti, ką daryti su skerdiena: palikti gyvulio augintojui ar liepti pristatyti prievolės sąskaita.

Tiek bolševikai, tiek naciai labai griežtai reikalavo mokėti mokesčius ir vykdyti prievoles. Bausmių sąrašai ilgi. Palyginimui panagrinėkime vieną pavyzdį. Naciai už prievolių nevykdymą arba nepakankamą jų vykdymą paimdavo ūkininką į privers-tinių darbų stovyklą, kol kiti šeimos nariai atliks prievolę. Bolševikai elgėsi kitaip. Tai galima suprasti iš vieno slapto rašto, adresuoto LKP(b) apskričių komitetų sekretoriams. Jame rašoma:

„Paimant grūdus neginčijama tvarka (t. y. konfiskuojant – autoriaus paaiškinimas), reikia būtinai perduoti bylą teisman, kad, patraukus atsakomybėn ūkį, pas kurį paimti grūdai, ir neteisingai daroma kai kuriose apskrityse, kai paima grūdus ir bylos neperduoda teisman“³¹.

Jeigu teismas priimdavo sprendimą, kad ūkininkas grūdus „tikrai atpylęs, todėl ieškinį atmesti“, tai prokuroras pareiškėdavo protestą Aukščiausiojo Teis-

²⁸ Žemės ūkio liaudies komisariato raštas LKP(b) CK, LYA, f. 1771, ap. 2, b. 434, l. 18.

²⁹ Bulavas J. *Ten pat*, p. 104.

³⁰ Bulavas J. *Ten pat*, p. 108.

³¹ LKP(b) CK ir LKT 1940 m. gegužės 8 d. raštas Nr. 856 LKP(b) Tauragės apskr. komiteto sekretoriui, LYA, f. 381, ap. 14, b. 1, l. 163.

mo baudžiamajai kolegijai ir pareikalavdavo bylą spręsti iš naujo³². Taip bolševikai susidorodavo su tais, kurių ūkiai buvo didesni nei 25 ha.

Samprotavimus, kuris okupantas geresnis ar blogesnis, apibendrina senovės posakis: „Ar lazda, ar pagaliu – vis tiek skauda“. Vertėtų prisiminti to meto dainelę: „Dvi birbynės, vienas tonas – ar Berlynas, ar Maskva“. Tikriausiai ją atsimena ne vienas gelvoniškis.

Išvados

Gelvonų valsčiaus ūkininkai, kaip ir visi to meto Lietuvos gyventojai, 1940–1944 m. patyrė dvi okupacijas: bolševikų Rusijos ir nacių Vokietijos. Bolševikai panaikino privačios nuosavybės teisę, todėl žemės savininkai nebegalėjo jos nei parduoti, nei pirkti, nei sūnums ar dukroms padalinti ir t. t. Naciai šios teisės neatstatė, tačiau leido buvusiems žemės savininkams ją atsiimti.

Bolševikai be jokios išpirkos ar kompensacijos atėmė visą žemę (ir visą turta) iš dvarininkų kilmės asmenų ir jos dalį iš ūkininkų, turinčių per 30 ha. Tokiomis priemonėmis Gelvonų valsčiaus buvo sudarytas 2 722,82 ha žemės fondas, kurį nemokamai dalijo ŽŪK atrinktiems kandidatams žemei gauti (bežemiams ir kt.) Gelvonų valsčiaus ŽŪK nustatė, kad liko neaprupinti žeme 157 prašytojai, kuriems ji buvo „būtinai reikalinga“, tačiau 1 080,22 ha bolševikai pasiliko sau („valstybės reikalams“).

Siekdami pasipelnyti ir sužlugdyti daugiau žemės turėjusius ūkininkus, bolševikai paskyrė nepaprastai didelį žemės ūkio mokesť. Naciai paskyrė daug mažų mokesčių, kurie taip pat alino gyventojus.

Tiek bolševikai, tiek naciai paskyrė šias pagrindines žemės ūkio produkcijos prievoles: 1) grūdų; 2) bulvių; 3) pieno; 4) mėsos; 5) vilnų. Į pasėlių struktūrą ir gyvulių rūšį nebuvo atsižvelgta, todėl karvių nelaikiusieji valstiečiai privalėjo atlikti pieno prievolę ir t. t.

Per pačią pavasario sėją bolševikai nelauktai paskyrė papildomą, tačiau labai didelę, grūdų prievolę tiems ūkininkams, kurie anksčiau turėjo per 25 ha žemės, ir pareikalavo ją atlikti iki 1940 m. gegužės 1 d. Naciai taip pat paskyrė panašią prievolę, tačiau paskelbė apie ją iš anksto. Naciai, kaip ir bolševikai, siekė kuo daugiau surinkti mokesčių ir gauti žemės ūkio produkcijos, tačiau neturėjo tikslo sunaikinti tam tikrą ūkininkų sluoksnį.

Priedas

Sąrašas ūkių, kurių visa arba dalis žemės
paimama į Valstybinį žemės fondą
(LCVA, f. R-764, ap. 1a, b. 211, l. 10–12)

Pateikiamas sąrašas yra svarbus šaltinis Gelvonų istorijai pažinti, tačiau jame yra tam tikrų neaiškumų: 1) nenurodyta tiksli data, todėl galima tik spėlioti, jog tai 1940 m. rugpjūčio pabaiga; 2) nesuprantama, kodėl valsčiaus ŽŪK nepaliko 30 ha normos Efimui Diatlovui, priskirtam ne dvarininkų, bet ūkininkų sluoksniui; tik Ukmergės apskrities ŽŪK apsižiūrėjus, sugrąžintas 30 ha plotas; 3) neaišku, ko-

³²SSRS paruoštų liaudies komisariato igaliootinio ieškinių ūkininkams ir jų bylos, LCVA, f. R-391, ap. 1, b. 25, l. 8; b. 26, l. 1–5.

dėl Teofilui Gintautui, priskirtam ūkininkų sluoksniui, 30 ha normos nepaliko tiek valsčiaus, tiek apskrities ŽŪK. Stasio Šlapoko visa žemė (14,70 ha) paimta į fondą; motyvas – turi žemės kitame valsčiuje.

Šaltinyje buvusieji žemės savininkai suskirstyti grupėmis pagal raides: „a“ reiškia juridinius asmenis, tačiau parapijos pažymėtos „c“; savininkai, kuriems nepalikta jokia žemės norma, pažymėti raide „b“, ūkininkams priskirtieji savininkai – raide „e“.

Šaltinio kalba, rašyba netaisyta, vardai ir pavardės nesukeistos, nes tada taip rašė.

Eil. Nr.	Dvaro ar ūkio pavadinimas	Buv. savininko pavardė ir vardas	Bendras žemės plotas (ha)	ŽŪK nutarimais palikta žemės (ha)		Paimama į valstybės žemės fondą (ha)
				valsčiaus	apskrities	
§2 raidė „a“						
1.	Liukonių dv.	Gelvonų girinink.	10,00	6,00	–	4,00
2.	Dienovydžių k.	Upninkų girinink.	10,00	6,00	–	4,00
3.	Gelvonų dv.	Gelvonų pradž. mok.	4,78	1,50	–	3,28
4.	Kulniškių k.	Kulniškių pradž. mok.	3,00	0,86	–	2,14
5.	Gelvonų mst.	Valsčiaus savivald.	14,06	11,89	–	2,17
		Iš viso:	41,84	26,25	–	15,59
§2 raidė „b“						
1.	Lapšių dv.	Chadakauskienė Vanda ir kiti	287,50	–	–	278,50
2.	Ostruvkos dv.	Pimenovas, Golovlevas ir kiti	324,06	–	–	324,06
3.	Svietiškių dv.	Montvila Vytautas	260,17	–	–	260,17
4.	Gegužinės vsd.	Chomenko Kostas	83,00	–	–	83,00
5.	Galijevkos dv.	Lebeckas Tomas	145,60	–	–	145,60
		Iš viso:	1 091,33	–	–	1 091,33
§2 raidė „c“						
1.	Gelvonų mst.	Gelvonų parap.	35,50	3,00	–	32,50
2.	Bagaslaviškio bžk.	Bagaslaviškio parap.	11,72	3,00	–	8,72
		Iš viso:	47,22	6,00	–	41,22
§2 raidė „e“						
1.	Ostruvkos dv.	Diatlovas Efimas	111,58	–	30,00	81,58
2.	Aleksandravos vsd.	Matačiūnas Adomas	36,00	30,00	–	6,00
3.	Labunavos vsd.	Vadeikis Antanas	30,70	30,00	–	0,70
4.	Sabališkių km.	Vienažindis Pranas ir kiti	51,33	30,00	–	21,33
5.	Pasadnykų k.	Baginskas Vilgelm.	42,70	30,00	–	12,70
6.	Pasadnykų k.	Vitkūnas Stepas ir kt.	33,61	30,00	–	3,61
7.	Juodagalviškių vsd.	Pakalnis Motiejus	65,10	30,00	–	35,10
8.	Liukonių k. ir Gelvonų dv.	Lumbis Pulgijus	73,50	14,50	–	59,00
9.	Moliupės dv.	Sagatauskienė Sof.	79,10	30,00	–	49,10
10.	Alekniškių dv.	Žakavičienė-Papalaušienė	45,45	30,00	–	15,45
11.	Michaluvkos vsd.	Bumažnikovas Efim.	32,91	30,00	–	2,91
12.	Steponavos k.	Radzevičius Stasys	54,08	30,00	–	24,08
13.	Medinų k.	Abramavičius Bol.	50,20	30,00	–	20,20
14.	Lemantaučižnos dv.	Kvedaravičius pr.	43,50	30,00	–	13,50
15.	Stangviliškių dv.	Pesliakas Stasys	38,30	30,00	–	8,30
16.	Dabužinės vsd.	Jakučiūnas Motiejus	33,91	30,00	–	3,91
17.	Dabužinės vsd.	Jakučiūnas Mykolas	34,70	30,00	–	4,70
18.	Kongėdų k.	Sarulienė Kostė	32,60	30,00	–	2,60

(tęsinys)

Eil. Nr.	Dvaro ar ūkio pavadinimas	Buv. savininko pavardė ir vardas	Bendras žemės plotas (ha)	ŽŪK nutarimais palikta žemės (ha)		Paimama į valstybės žemės fondą (ha)
				valsčiaus	apskritis	
19.	Dūdų ir Bagdyšių k.	Dūda Antanas	54,00	30,00	–	24,00
20.	Begaslaviškių vsd.	Mulevičius Kazys	56,94	30,00	–	26,94
21.	Boleslavavos dv.	Ručinskas Pranas	80,79	30,00	–	50,79
22.	Gelvė p.	Sakavičienė Elena	93,96	30,00	–	63,96
23.	Zubliškių pal.	Linartienė Ona	96,34	30,00	–	66,34
24.	Motiejūnų k.	Progulbickaitė Teresė	33,00	30,00	–	3,00
25.	Šmukštų vsd.	Bortkevičius Jul.	34,60	30,00	–	4,60
26.	Linamargo vsd.	Plepienė Teresė	41,60	30,00	–	11,60
27.	Moliupės vsd.	Banikonis Petras	37,00	30,00	–	7,00
28.	Pranių k.	Vaičiūnai Pranas, Viktoras ir J. Razumas	38,00	30,00	–	8,00
29.	Pranių k.	Šarkai Juozas, Pranas ir Antanas	56,61	30,00	–	26,61
30.	Pranių k.	Vaičiūnas Jonas	37,72	30,00	–	7,72
31.	Pavitynės k.	Pesliakas Aleks.	32,80	30,00	–	2,80
32.	Meižėnų dv.	Jankauskas Karol.	82,87	30,00	–	52,87
33.	Gelvonų dv.	Miškinienė Vera	44,00	30,00	–	14,00
34.	Gelvonų dv.	Piragis Pranas ir Alfonsas	81,00	30,00	–	51,00
35.	Ževeliškių k.	Radzevičius Juozas	39,25	30,00	–	9,25
36.	Ževeliškių k.	Ramanauskienė Sk.	54,95	30,00	–	24,95
37.	Šaparnės vsd.	Stakeliūnas Rapolas	44,17	30,00	–	14,17
38.	Grončiznos vsd.	Katkevičius Adolfas	33,70	30,00	–	3,70
39.	Gunių vsd.	Zubkienė Marijona	118,30	30,00	–	88,30
40.	Šafarnės vsd.	Stakeliūnienė Teklė	33,64	30,00	–	3,64
41.	Gelvankų vsd.	Slepionka Juozas	48,76	30,00	–	18,76
42.	Gelvankų vsd.	Vareikis Bronius	46,92	30,00	–	16,92
43.	Stavarygalos k.	Jakačiūnas Juozas	41,50	30,00	–	11,50
44.	Gelvankų pal.	Matukas Viktoras	47,09	30,00	–	17,09
45.	Stangviliškių k.	Šlapokas Stasys	14,70	–	–	14,70
46.	Kulniškių k.	Kavarskas Juozas	50,22	30,00	–	20,22
47.	Grončiznos vsd.	Katkevičius Aleksas	30,70	30,00	–	0,70
48.	Pavytinės k.	Vienažindienė Ona	43,70	30,00	–	13,70
49.	Vaiškūnų k.	Makauskas Petras	52,34	30,00	–	22,34
50.	Kongėdų k.	Jūrai: Rapolas ir Stas.	32,60	30,00	–	2,60
51.	Moliupės dv.	Vasilaiuskas Stas.	36,50	30,00	–	6,50
52.	Paširvinčių k.	Strazdas Juozas	39,73	30,00	–	9,73
53.	Moliupės dv.	Vasilaiuskas Bron.	41,10	30,00	–	11,10
54.	Paciūniškių dv.	Paciūnas Ignas ir kiti	62,14	30,00	–	32,14
55.	Gojų vsd.	Paciūnas Petras	39,19	30,00	–	9,19
56.	Žuvinčių k.	Markevičius Rapolas	46,95	30,00	–	16,95
57.	Lemantaučiznos dv.	Grinevičius Povilas	34,00	30,00	–	4,00
58.	Čiurkiškių k.	Gintautas Teofil.	189,28	–	–	189,28
59.	Nartakų dv.	Sargelis Martynas	100,02	30,00	–	70,02
60.	Alekniškių dv.	Petkevičienė-Jauniškienė Stasė ir kt.	110,73	30,00	–	80,73
Iš viso:			3 222,68	1 694,50	30,00	1 498,18
Iš viso:			4 403,07	1 726,75	30,00	2 646,32

LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas.

LYA – Lietuvos ypatingasis archyvas. Jame saugoma trijų stambių instancijų medžiaga: LKP(b) CK, NKGB (KGB) ir MVD.

LKP(b) – Lietuvos komunistų partija (bolševikų).

NKGB – Народный комисариат государственной безопасности; valstybės saugumo komitetas.

MVD – Министерство внутренних дел; vidaus reikalų ministerija.

VKP(b) – Вишасąjunginė komunistų partija (bolševikų).

CK – Centro komitetas.

ŽŪK – Žemės ūkio komisija.

Komisijos pirmininkas (parašai neįskaitomi)

Nariai (parašai neįskaitomi)

Antrojo pasaulinio karo ir pokario įvykiai Gelvonų apylinkėse (atsiminimai)

Parengė Albinas Vaitonis

2001 m. gruodžio 18 d. aplankiau Gélvonų kaimo gyventojų 84 metų Alfonso ir 75 metų Marytės Čižiūnų šeimą. Alfonsas savo tėvo Viktoro namuose gyvena nuo 1923 m. Susituokė su kaimyno S. Mickaus dukra 1958 m. ir iki šiol čia kartu gyvena. Abu vietiniai, tad savo krašto įvykius žino gerai. Sutuoktinių paprasčiau papasakot apie karą. Ir štai ką papasakojo Alfonsas:

„1944 metų liepos pradžioje Gelvonų dvare pasirodė rusai. Tikriausiai tai buvo žvalgai. Vokiečiai buvo įsitvirtinę Vėjo miško kampe prie Ferdinando Vaitonio sodybos. Netoli pastatų buvo kūdra, apaugusi gluosniais, bet vasaros metu be vandens. Joje stovėjo mažo kalibro patranka ir sunkusis kulkosvaidis. Stovėjo septyni vokiečių kareiviai. Kurėjo fronto linija? Tikriausiai maždaug keliu Gelvonai–Šarkaičiai–Mančiūšėnai. Nuo dvaro į šiaurės vakarus, tai yra Veprių link, buvo plynas laukas, paskui pelkės ir krūmai Šarkos upelio, įtekančio į Žuvinčių ežerą, slėnyje. Iš dvaro pas mus atėjo du rusų kariškiai ir rusiškai pasakė tėvui: „Tėvai, mes jus saugosim“. Ką gi, gerai, svarbu, kad kariškiai geri ir kol kas nieko nereikalauja. Jie nuėjo į daržinę, užlipo ant šieno ir pro lentų plyšius pradėjo žvalgyti aplinką. Vokiečiai, matyt, jau iki to sekė visą aplinką, žiūrėdami pro žiūronus. Tuoju prie Vaitonių sodybos pasigirdo patrankos šūvis ir švilpdamas akimirksniu atlėkė sviedinys. Jis pataikė į mūsų daržinę ir išmušė nemažą skylę. Aš su broliu ir tėvu subėgome pasižiūrėti, ar neužsidegė pastatas, ar neprisieis gesint. Kraupus vaizdas – iš vieno kareivio teliko skeveldrų suvarpytas kruvinas lavonas, o kitam didelė skeveldra nukirto galvą ties burna. Niekur neradom nukirstos kareivio galvos dalies. Po kurio laiko antras patrankos sviedinys pataikė į namo sieną, piestu pastatydamas balkį. Visa mūsų šeima buvo gretimame kambaryje už sienos. Nuo sienos atšoko tinkas ir nuolaužom užvertė tėvą. Išbūrėjo beveik visi langai. Abu kritę sviediniai nesukėlė gaisrų. Supratome, kad namuose likti pavojinga. Vokiečiai šaudė, nors rusų nebuvo pas mus. Pasikinkėme arklį ir išvažiavome į rusų jau užimtą Tilvikų kaimą. Praėjo para. Kareiviai pasakė, kad galite grįžti namo, nes ten jau išvaduota. Grįžę neradome baltų paklodžių ir pagalvių užvalkalų. Dėl tokio praradimo negalima pykti. Buvo daug sužeistų ir todėl reikėjo tovaršliaivos. Pamatęs gražų mūsų eržilą, kariškis jį paėmė. Pakinkė į brikelį, atimtą iš kaimyno Mickaus. Gerai šertas eržilas brikelį sudaužė ir pats truputį susižalojo. Paskui kariškis, matyt, politrukas, tuo žirgu jodinėjo. Kai jodavo iš Šarkaičių į Gelvonus, tai arklys vis pasukdavo į savąjį kiemą, nors kaskart gaudavo skaudžių rimbo kirčių. Aš labai gailėjau, nes tai buvo mano augintinis ir gerai prižiūrėtas arklys. Žadėjo atiduoti, bet... duoda iki šiol. Prie Ferdinando Vaitonio ežeriuko kareiviai nušovė didelį briedį. Atnešė kailį, už kurį tėvas davė naminės degtinės butelį. Kailį išdirbo pakinktų meistras Mikalajūnas iš Gelvonų. Jis tą kailį supjaustė įvairaus platumo juostom. Tai medžiaga pakinktams. Jokio gyvulio oda nėra tokia stipri kaip briedžio. Taigi ir apie karą ne vien blogi prisiminimai“.*

* Pasakotojų tekstai užrašyti straipsnio autoriaus, jų kalba netaisyta, paredaguota tik skyryba. Kalbos red. pastaba.

Pasakoja Marytė Čižiūnienė:

„Tuo metu aš buvau jauna ir gyvenau pas tėvus Mickus. Pas mus atėjo rusų kareivis ir paprašė valgyti. Jis tiesiog pasakė, kad esąs žvalgas. Bevalgydamas pasakojo, kai naktį šliauždamas susidūrė su vokiečių žvalgu. Ir nieko – išsiskyrė taikiai, nes abu norėjo gyventi. Padėkojęs išėjo. Tėvo brikelį rekvizavo karininkai. Prieš puolimą mes pasitraukėm iš namų. Kitokių nuostolių tėvų sodyba nepatyrė“.

Pasakoja tas pats Alfonsas Čižiūnas:

„Ženteliai gyveno vienkiemyje netoli Šarkaičių kaimo. Jų sūnus išėjo į mišką. Su juo kartu buvo Jonas Aika, Alfonsas Aika, Piškinas iš Mančiušėnų, Bogda iš Žuvinčių, Maršalka iš Antakalnio. Kai kurių vardus jau ir pamiršau.

Mūsų kaimynystėje stovėjo Kralikauskų sodyba. Ją nupirko F. Lumbis. Tą žemę nuomavo žydas Faivušas Nemzeris. Buvo tai stambus, stiprus, geras ir darbštus žmogus. Gėrė degtinę, valgė kiaulieną, mylėjo moteris.

Buvo vokiečių okupacijos laikotarpis. Dirbo žmogus ūkyje, bet atėjo baltaraiščiai su šautuvais ir nuvarė Faivušą į Pivonijos šilą. Likimas aiškus. Mano mama verkė ir prašė paleisti Faivušą, nes kaimyniškai su juo sugyveno. Jokie maldavimai nepadėjo. Argi būtina taip jau ištikimai tarnauti okupantui? Šiems žmonėms teko eiti į mišką, slėptis nuo sovietų valdžios.

Vieną pokario vakarą minėti vyrai pasibeldė į tėvų namų duris. Įleidome, kur gi dingsi. Paėmė iš spintos tėvo ir brolių kostiumus, čėverykas, chrominius batus, seserų sukneles. Rytą liepė pranešti milicijai. Pranešėm. Atėjo Povilas Stankevičius su milicininkais ir šunim. Nieko, žinoma, nerado. Paskui brolis Stasys, būdamas turguje Jonavoje, pamatė žmogų, apsirėngusį jo švarku. Prigriebė. Tas sakėsi drabužį pirkęs turguje. Gal. Netrukus buvo Gelvoninės atlydai. Į bažnyčią teko eiti su darbiniais drabužiais, su klumpėmis“.

Pasakoja Marytė Čižiūnienė:

„Vieną kartą į tėvų namų langus garsiai pabeldė. Belsdavo arba miškiniai, arba skrebai. Tuokart buvo Žentelio vyrai. Liepė nutildyt šunį, nes miestelis netoli. Mama jiems davė penkiolika rublių ar čėronų, gerai neprisimenu. Pas tėvą rado pusę kumelės kailio. Paėmė ir išsinešė. Tą kailį buvo išdirbęs kaimynas Jonas Vaitonis, už darbą paimdamas kitą pusę kailio. Kitą pusę paimdami iš Jono, priverstė pasakyti, kur kita dalis. Pasakė, ir vos negavo lupt žmogus“.

Jono Vaitonio pasakojimas:

„Ejau kartą į Meižėnų kaimą vakaroti. Buvo vėlyvas ruduo, todėl tamsu. Vėjos miško kampe pamačiau cigarečių ugneles. Pasigirdo paliepimas stot. Sustojau. Priėjo Žentelis ir pasiteiravo, kur einu. Pasakiau, kad vakaroti. Paklausė, kur Kaliakiemių kaime gyvena Savarauskas. Paaiškinau. Dar prigrasino, kad aš nieko nebuvau sutikęs ir nieko nemačiau. Pasižadėjau, ir paleido. Dieną sužinojau, kad minėtam kaime uosinėmis malkomis žiauriai užmuštas skrebas Savarauskas. Jaučiau kažką negero, bet savas kailis svarbiau. Teko dalį nuodėmės nešiotis, nors po to buvau išpažinties bažnyčioje. Kas buvo tas Savarauskas? Iš Gelvonų jis grįždavo dažnai išgėręs. Tuomet pasijusdavo dideliu viršininuku, nes turėjo šautuvą. Surikiuodavo žmones kaimo aikštėje, kai kuriuos aptalžydavo šautuvo buože, po to šnekėdavo nesąmones apie kolektyvizaciją ar komunizmą apie valandą. Šnekėdavo apie tai, ko pats tikrai nesuprato. Jam buvo visai nesvarbu ar lydavo lietus, ar drėbdavo šlapdriba,

ar pūtė žvarbus vėjas. Kažkas iš kaimiečių pasiskundė miškiniams. Nuosprendis – mirtis, kurią ir įvykdė Žentelio būrys. Blogiausia, kad nuosprendžius tuomet vykdė tas, kas turėjo ginklus. Miškiniai ir skrebai sušaudė daug nekaltų žmonių“.

Pasakoja Vilius Strazdas, 79 metų amžiaus, gelvoniškis:

„Karo metais Gelvonuose seniūnu dirbo Bareika, nes Jakučiūnas buvo ištremtas 1941 metais, Daniūną nušovė raudonieji partizanai. Jokio karinio dalinio Gelvonuose nebuvo. Keli kareiviai stovėjo įsitvirtinę prie Vejos miško kampo. 1944 metais liepos mėnesį per Gelvonus pervažiavo sovietų kariuomenė Študabeker tipo automobiliais. Tie automobiliai apkasuose gal tris paras užmaskuoti prastovėjo Margų miške. Neaišku, kodėl saugi vieta buvo Tilvikų kaimas. Tilvikuose slapstėsi nuo karo daugelis Mikalajūnų kaimo gyventojų ir Čižiūnų šeima. Taip jie visi sulaukė rusų. Atėjus rusams, Gelvonų apylinkės pirmininku tapo Povilas Kirslys. Milicijos įgaliotiniu tapo Povilas Stankevičius. Gelvonų garnizono viršininkas buvo kapitonas Subatorkinas, NGB operatyvinis įgaliotinis – Vytautas Kontautas. Greit buvo suformuotas skrebių būrys. Žmonės įpratę juos vadinti skrebais. Pirmieji skrebai buvo Jonas Grigas, Petras Mackevičius, Ivanas Golubovas, Kazys Burneika, Pranas Vitkauskas, Jarušinkas, Savarauskas, Kirslys, Dzingelis. Kai kovojo Didžiosios Kovos apygardos būriai, šie, vėlesni miškiniai, niekur nelindo. Paskui, gal apie 1949 metus, tie vyrai rinko iš žmonių viską, kas geriau, neva tai Didžiosios Kovos apygardos partizanų rėmimui. Tai Žentelis, broliai Aikos, Buragas, Radzevičius, Savarauskas, Bogda, Maršalka, Viršulis.

Žaliojo Velnio partizanai dėl J. Markulio veiklos greit buvo sutriuškinti, nužudyti, nuteisti. Šie vėlesni į mišką išėjo, bet ar tapo jie Tėvynės gynėjais? Žaliukai, ko gero, pats tinkamiausias pavadinimas. Klausimas sunkus ir atviras“.

Gelvonų valsčiaus žydų likimas nacių okupacijos (1941–1944 m.) laikotarpiu

Andrius Tumavičius

LGRTC Specialiųjų tyrimų skyrius

Vokiečių okupacijos (1941–1944 m.) laikotarpis – tragiškas Lietuvos žydų istorijos puslapis. Jau pirmosiomis okupacijos dienomis naciai pradėjo persekioti ir naikinti mūsų krašto žydus. Dalis mūsų tautiečių taip pat buvo įtraukti į žydų genocido vykdymą. To pasekmė – maždaug 200 000 Lietuvos žydų žūtis. Lietuvos žydų genocidą, kai kuriuos šios problemos klausimus tyrinėjo istorikai Arūnas Bubnys, Alfonsas Eidintas, Valentinas Brandišauskas, Stasys Buchaveckas, Petras Stankeras, Albinas Gražiūnas, Solomonas Atamukas, Rūta Puišytė, Alfredas Rukšėnas, Neringa Latvytė-Gustaitienė ir kt.¹ Žydų genocido tyrinėjimams svarbus ir reikšmingas dar sovietmečiu išleistas dokumentų rinkinys „Masinės žudynės Lietuvoje“². Šiuo metu žydų genocido Lietuvoje tema daug rašoma, tačiau iki šiol dar nėra visiškai iširtas žydų genocidas Lietuvos provincijoje. Turint omenyje šią istoriografijos problemą, straipsnio tikslas yra atskleisti buvusio Gėlvonų valsčiaus žydų žūties aplinkybes, atsižvelgiant į Lietuvos žydų genocido ypatumus 1941 m. vasarą ir rudenį. Šis valsčius pasirinktas dar ir todėl, kad jo žydų bendruomenės žūties aplinkybės išsamiau nėra tirtos.

Rašant šį straipsnį, naudotasi Lietuvos ypatingojo archyvo (toliau – LYA) ir Lietuvos centrinio valstybės archyvo (toliau – LCVA) fonduose saugomais dokumentais. Daugiausiai konkrečios medžiagos, susijusios su Gėlvonų žydų naikinimu, yra baudžiamosiose šio valsčiaus buvusių policininkų ir 1941 m. Birželio sukilėlių bylose, saugomose LYA. Tačiau

¹ Bubnys A. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998; Bubnys A. Mažieji Lietuvos žydų getai ir laikinos izoliavimo stovyklos 1941–1943 metais, *Lietuvos istorijos metraštis*, Vilnius, 2000, p. 151–180; Bubnys A. Holokaustas Lietuvos provincijoje 1941 m.: žydų žudynės Kauno apskrityje, *Genocidas ir Rezistencija*, Vilnius, 2002, Nr. 2(12), p. 81–103; Bubnys A. Holokaustas Lietuvos provincijoje 1941 m.: žydų žudynės Trakų apskrityje, *Voruta*, 2002, lapkr. 9 d., Nr. 21(519); Bubnys A. Lietuvių saugumo policija ir holokaustas, *Genocidas ir Rezistencija*, Vilnius, 2003, Nr. 1(13), p. 22–40; Bubnys A. Kauno ir Vilniaus getų žydų policija (1941–1944 m.), *Genocidas ir Rezistencija*, Vilnius, 2005, Nr. 1(17), p. 66–86; Brandišauskas V. *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940–1941 09)*, Vilnius, 1996; Brandišauskas V. Lietuvių ir žydų santykiai 1940–1941 metais, *Darbai ir dienos*, Kaunas, 1996, Nr. 2(11); Brandišauskas V. Žydų nuosavybės bei turto konfiskavimas ir naikinimas Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais, *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2002, Nr. 2(12), p. 104–113; Brandišauskas V. Žydų turto likimas Antrojo pasaulinio karo metais, *Genocidas ir Rezistencija*, Vilnius, 2004, Nr. 1(15), p. 86–107; Brandišauskas V. Holokaustas Kėdainių apskrityje, *Genocidas ir Rezistencija*, Vilnius, 2005, Nr. 1(17), p. 87–99; Buchaveckas S. Lygumų ir Stačiūnų valsčiai nacių okupacijos metais, *Lygumai. Stačiūnai*, Vilnius, 2001, p. 254–272; Eidintas A. *Lietuvos žydų žudynių byla*, Vilnius, 2001; Eidintas A. *Žydai, lietuviai ir holokaustas*, Vilnius, 2002; Gražiūnas A. *Lietuva dviejų okupacijų replėse*, Vilnius, 1996; Latvytė-Gustaitienė N. *Holokaustas Trakų apskrityje*, Vilnius, 2003; Latvytė-Gustaitienė N. Holokaustas Trakų apskrityje, *Voruta*, 2003 m. gegužės 8 d., Nr. 9(531); Stankeras P. *Lietuvių policija 1941–1944 metais*, Vilnius, 1998; Atamukas S. *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV amžiaus iki XX amžiaus pabaigos*, Vilnius, 1998; Puišytė R. Holokaustas provincijoje. Jurbarkas (1941 m. birželis–1941 m. rugsėjis), *Lietuvos archyvai. Ką byloja KGB dokumentai*, Vilnius, 1999, Nr. 13, p. 77–85; Puišytė R. Masinės žudynės Lietuvos provincijoje, *Žydų muziejus. Almanachas*, Vilnius, 2001, p. 174–201; Rukšėnas A. Veliuonos valsčiaus žydų genocidas 1941 m., *Veliuona*, Vilnius, 2001, p. 264–270; Rukšėnas A. Veliuonos žydų žūtis 1941 m., *Istorija. Lietuvos aukštųjų mokyklų darbai*, Vilnius, 2003, Nr. LVI, p. 39–47.

² *Masinės žudynės Lietuvoje 1941–1944 metais. Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1965, d. 1 ir 1973, d. 2.

šià informacijà reikia vertinti labai kritiškai, nes parodymai dažniausiai būdavo išgaunami jėga ir ne visada yra tikslūs. LCVA fonduose saugomi lietuvių valdžios įstaigų, veikusių nacių okupacijos laikotarpiu, dokumentai. Ši archyvinė medžiaga suteikia žinių apie lietuvių administracijos įstaigų funkcionavimą, apie jose dirbusių pareigūnų dalyvavimą žydų genocido vykdyme.

Žydų genocido Lietuvoje ypatumai (1941 m. vasara–ruduo)

Vokietijos kancleris Adolfas Hitleris 1941 m. kovo mėn. artėjantį karą prieš Sovietų Sąjungą apibūdino kaip dviejų priešiškų pasaulėžiūrų susidūrimą. Šis karas, anot A. Hitlerio, turėsiąs sunaikinti rusų valstybės vadovybę ir žydų-bolševikų inteligentiją; ir tai esąs toks sudėtingas uždavinys, kurio įgyvendinimo negalima reikalauti tik iš kariuomenės. Tad šiems tikslams įgyvendinti dar prieš karą su Sovietų Sąjunga buvo suformuotos Vokiečių saugumo ir SD operatyvinės grupės – A, B, C, D. Joms į pagalbà užimamai teritorijai „valyti“ ir žydams naikinti buvo paskirtos atskiros „Waffen SS“ brigados. Į kiekvienà užnugario teritoriją buvo paskirtas „aukščiausiasis policijos ir SS vadas“, vadovavęs operatyvinėms grupėms, vokiečių policijos ir iš vietinių gyventojų sudarytoms policijos dalims. Vokietijos kariuomenę, 1941 m. birželio 22 d. įsiveržusią į SSRS teritoriją, sudarė trys armijų grupės: – „Šiaurė“, „Centras“ ir „Pietūs“. Kiekvienai iš jų buvo priskirtos operatyvinės grupės, turėjusios kovoti su nacių priešais Vermachto* užnugaryje. Armijų grupei „Šiaurė“, kuri per Baltijos valstybes puolė Leningrado kryptimi, buvo priskirta Operatyvinė grupė A (vadas SS brigadefiureris Walteris Stahleckeris). Jà sudarė 2-asis ir 3-iasis operatyviniai būriai (Einsatzkommandos), 1a bei 1b ypatingieji būriai (Sonderkommandos)³.

W. Stachlaheris į Kaunà atvyko 1941 m. birželio 25 d. kartu su vokiečių kariuomenės daliniais ir pradėjo organizuoti žydų pogromus. Liepos 2 d. Operatyvinės grupės A štabas buvo jau Šiauliuose. Operatyvinės grupės A 3-iajam būriui (toliau – 3/A) vadovavo SS štandartenfiureris Karlas Jägeris. Šis operatyvinis būrys nuo 1941 m. liepos 2 d. perėmė saugumo policijos funkcijas Lietuvoje. Operatyvinio būrio 3/A padaliniai (Teilkommandos) išvyko į Vilnių, Daugpilį, Minskà. Vilniaus sritis būrio žinion perėjo rugpjūčio 9 d., o Šiaulių sritis – spalio 2 d.⁴ 1941 m. liepos mėn. operatyvinio būrio 3/A vadovybė suorganizavo skrajojantį būrį, kuriam vadovavo K. Jägerio adjutantas SS oberšturmfiureris Joachimas Hamannas⁵. Šis būrys turėjo užtikrinti bendradarbiavimą su lietuvių partizanais ir civilinėmis įstaigomis, organizuojant žydų žudynių vietų suradimą, duobių iškasimą, žydų surinkimą ir pristatymą į egzekucijų vietas⁶. Operatyvinis būrys 3/A, Joachimio Hamanno skrajojantis būrys kartu su kitomis nacių valdžios okupacinėmis įstaigomis buvo atsakingas ir už Ukmergės apskrities – kartu su Gelvonų valsčiumi – žudynių organizavimą ir vykdymą.

* Vermachtas {vok. Wermacht < Wehr – gynimasis + Macht – jėga, valdžia, valstybė} – Fašistinės Vokietijos ginkluotosios pajėgos 1935–1945 m. *Red. pastaba*.

³ Eidintas A. *Lietuvos žydų žudynių byla*, Vilnius, 2001, p. 92; Bubnys A. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944), ten pat*, p. 76–77; Bubnys A. *Holokaustas Lietuvos provincijoje 1941 m.: žydų žudynės Kauno apskrityje, ten pat*, p. 85.

⁴ *Ten pat*, p. 77, 200.

⁵ Bubnys A. *Holokaustas Lietuvos provincijoje 1941 m.: žydų žudynės Kauno apskrityje, ten pat*, p. 85.

⁶ Suvestinės žinios apie operatyvinio būrio 3-ioje teritorijoje iki 1941 m. gruodžio 1 d. įvykdytas egzekucijas, *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 1, p. 138.

Lietuvos teritoriją Vermachtas užėmė jau pirmąją karo savaitę. Kraštas tapo kariuomenės užnugario sritimi. Baltijos šalių karinei administracijai vadovavo kariuomenės užnugario srities vadas gen. Karlas von Roguesas. Pagrindinis karinės administracijos uždavinys buvo rimties ir tvarkos krašte laidavimas bei palaikymas. Lietuvoje veikė dvi karo lauko komendantūros – Kauno ir Vilniaus. Vermachto komendantūros sprendė beveik visus karinius ir civilinius klausimus, karo komendantų įsakymu buvo imami įkaitai, šaudomi civiliai ir karo belaisviai, nustatomos kainos, pinigų kursai ir t. t. Karinės administracijos valdymo laikotarpis baigėsi 1941 m. liepos 25 d., įvedus civilinį valdymą⁷. Frontui nutolus į Rytus, Lietuva tapo ramia užfronte, kurioje imtas kurti administracinis aparatas. Hitleris 1941 m. liepos 17 d. įsaku paskelbė, kad iš buvusių laisvų Lietuvos, Latvijos, Estijos valstybių bei Gudijos sudaromas Rytų krašto (Ostlando) reicho komisariatas. Ostlando reicho komisaru buvo paskirtas Heinrichas Lohse. Reicho komisariatas padalintas į Lietuvos, Latvijos, Estijos ir Gudijos generalines sritis. Lietuvos generalinei sričiai vadovauti paskirtas A. T. von Rentelnas. Lietuvos generalinė sritis buvo suskirstyta į keturias kaimų apygardas (Landgebiet) – Vilniaus, Kauno, Šiaulių ir Panevėžio bei į dvi miestų apygardas – Vilniaus ir Kauno. Apygardų valdžios įstaigoms vadovavo apygardų komisarai (Gebietskommissar). Vilniaus apygardos komisaras buvo Horstas Wulffas, Vilniaus miesto – Hansas Hingstas, Kauno apygardos – Arnoldas Lentzenas, Kauno miesto – Hansas Crameris, Šiaulių apygardos – Hansas Gewecke, Panevėžio apygardos – Walteris Neumas. Kauno apygardos komisarui buvo pavaldžios Kauno, Kėdainių, Marijampolės, Šakių, Vilkaviškio, Alytaus (be Varėnos valsčiaus) ir Lazdijų apskritys; Šiaulių apygardos komisaras valdė Šiaulių, Mažeikių, Telšių, Kretingos, Rasėnių, Tauragės apskritys; Vilniaus apygardos – Vilniaus, Trakų, Švenčionių, Eišiškių apskritys, Varėnos valsčių ir 1942 m. prie Lietuvos prijungtas Svirių ir Ašmenos apskritys; Panevėžio apygardos komisaras – Pānevėžio, Bīržu, Ukmergės, Utenos, Rōkiškio, Zarasų apskritys⁸. Apygardos komisaro rankose buvo sutelkta jam pavestų teritorijos vykdomoji, įsakymų leidžiamoji ir teisinė galia, jiems pavaldi buvo tvarkos policija ir žandarmerija. Saugumo policija ir SD apygardų komisarams nebuvo pavaldi.

Vermachtui 1941 m. birželio 22 d. įsiveržus į Sovietų Sąjungos teritoriją, Lietuvoje kilo Lietuvių aktyvistų fronto (toliau – LAF), vadovaujamo mjr. Kazio Škirpos, organizuotas antisovietinis sukilimas (vėliau pavadintas Birželio sukilimu), kurio tikslas buvo nepriklausomybės atkūrimas. Krašte tada buvo steigiami sukilėlių ir partizanų būriai, kovoję prieš atsitraukiančią Raudonąją armiją ir sovietų valdžios aktyvą. 1941 m. birželio 23 d. rytą LAF įgaliotinis Leonas Prapuolenis per radiją perskaitė Lietuvos valstybės atkūrimo deklaraciją ir paskelbė sudarytosios Lietuvos laikinosios vyriausybės (toliau – LLV) sąrašą⁹. Laikinosios vyriausybės vadovo pareigas nuo 1941 m. birželio 24 d. pradėjo eiti Juozas Ambrazevičius¹⁰. LLV tučtuojau ėmėsi atkuriamojo valstybės darbo. Ji atkūrė iki sovietinės okupacijos funkcionavusią administraciją – apskričių, valsčių ir miestų savivaldybes, policines struktūras¹¹. Lietuvos Respublikos pareigūnams buvo įsakyta grįžti į tarnybos vietas, kuriose jie dirbo iki sovietinės okupacijos. Įvedus vokie-

⁷ *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius, 2005, p. 179–181.

⁸ Bubnys A. *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, p. 139–140.

⁹ *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, p. 169.

¹⁰ *Lietuvos laikinoji vyriausybė. Posėdžių protokolai*, Vilnius, 2001, p. 6.

¹¹ *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, p. 174.

čių civilinį valdymą, LLV 1941 m. rugpjūčio 5 d. buvo paleista. Tai reiškė, kad lietuvių 1940–1941 m. antisovietinė rezistencija patyrė nesėkmę. Atsikūrusi lietuvių administracija iš pradžių buvo pavaldi vokiečių karinei, o vėliau civilinei administracijai. Taip pat ji buvo pavaldi ir Operatyvinės grupės A operatyviniams būriams, kurie mūsų krašte perėmė vokiečių saugumo policijos ir SD funkcijas. Lietuvių administracija privalėjo vykdyti įvairius nacių nurodymus, įsakymus, taip pat privalėjo dalyvauti ir organizuojant bei vykdant žydų genocidą.

Lietuvos žydų genocidą 1941 m. vasarą ir rudenį galima suskirstyti į du etapus: 1941 m. birželio pabaiga–liepos vidurys (vokiečių karinės administracijos laikotarpis); 1941 m. liepos pabaiga–lapkritis (vokiečių civilinio valdymo laikotarpis). Pirmajam etapui būdinga tai, jog pagrindinis persekiojimo motyvas buvo politinis. Žydai buvo suimami, kalinami ir šaudomi kaip buvę komunistai, sovietų valdžios pareigūnai ar prijautę sovietinei santvarkai. Dėl tų pačių motyvų dažnai nukentėdavo ir lietuviai, lenkai, rusai ar kitų tautybių žmonės. Šiuo laikotarpiu daugiausia persekioti žydai vyrai, o moterys ir vaikai rečiau tapdavo aukomis. Nuo pat pradžių į šį procesą ištraukė lietuvių administracija, lietuvių policija ir partizanai. Kartais nacių valdžios įstaigų vadovaujamas žydų persekiojimo procesas sutapdavo su politinio teroro pradžia¹². Panašu, kad Operatyvinis būrys 3/A pirmojo etapo metu naikino tuos žydus, kurie buvo išvardinti reicho Vyriausiosios saugumo valdybos viršininko Reinhardo Heydricho 1941 m. liepos 2 d. direktyvoje okupuotų SSRS rajonų SS ir policijos vadams. R. Heydrichas šia direktyva vadus informavo, kad operatyvinių grupių, būrių vadams įsakė naikinti šiuos asmenis: Kominterno darbuotojus, taip pat ir visus profesionalius komunistinius darbuotojus; aukščiausiojo ir vidutinio rango partinius darbuotojus bei aktyviausius žemiausios grandies partinius darbuotojus; CK, sričių ir rajonų komitetų darbuotojus; liaudies komisarų; žydus – partijos narius ir valstybės tarnautojus, bei kitus radikalius elementus (diversantus, sabotažininkus, propagandistus, snajperius, žudikus, padegėjus ir t. t.)¹³. Antrojo etapo (1941 m. liepos pabaiga–lapkričio mėnuo) pagrindinis bruožas – rasinis genocidas. Šiuo laikotarpiu buvo persekiojami visi žydai. Persekioti ne dėl politinių priežasčių, bet dėl to, kad jie buvo žydai. Civilinės vokiečių administracijos laikotarpiu buvo išžudyti beveik visi Lietuvos provincijos žydai¹⁴. Žydų genocido eigai šių abiejų etapų metu būdinga tai, kad iš pradžių žydai būdavo izoliuojami ir tik po to jiems būdavo įvykdoma egzekucija. Minėti visos Lietuvos žydų genocido ypatumai 1941 m. vasarą ir rudenį yra būdingi ir naikinant Gelvonų valsčiaus žydus.

Gelvonai 1941 m. birželio antisovietinio sukilimo metu

Birželio sukilimo metu ir po jo Ukmergės apskrityje vyko lietuviškų administracinių ir policinių struktūrų atkūrimas. Apskrities viršininku tapo V. Vitkus, apskrities policijos vadu – Krivickas, Ukmergės miesto ir apskrities karo ko-

¹² *Ten pat*, p. 211.

¹³ Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944), с. 40.

¹⁴ Bubnys A. Lietuvos žydų naikinimas provincijoje, *Lietuva 1940–1990: Okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius, 2005, p. 210; Bubnys A. Holokaustas Lietuvos provincijoje 1941 m.: žydų žudynės Kauno apskrityje, *Genocidas ir Rezistencija*, Vilnius, 2002, Nr. 2(12), p. 82.

mendantu – kpt. Kamarauskas, Ukmergės apygardos lietuvių saugumo policijos viršininku buvo paskirtas A. Braziukaitis¹⁵. Analogiškas valdžios struktūrų atkūrimo procesas vyko ir Gelvonų valsčiuje. Valsčiaus viršaičiu tapo Stanislovas Pociūnas¹⁶ (kitais duomenimis, šias pareigas ėjo Gelvonų gyventojas Daniūnas, žuvęs 1943 m.¹⁷), policijos nuovados viršininku – Juozas Jacevičius, gyvenęs Gėlvonuose¹⁸ (kituose šaltiniuose nurodoma, kad Linkevičius¹⁹).

Gelvonų valsčiuje, kaip ir kitose mūsų krašto vietovėse, sukilimo metu susiformavo ir veikė partizanų sukilėlių būrys. 1941 m. birželio mėnesį buvęs šaulių būrio vadas Stanislovas Pociūnas atkūrė Gelvonų valsčiaus šaulių skyrių ir iš šaulių sudarė partizanų būrį²⁰. Jis formavosi spontaniškai. 1941 m. birželio 24 d. ankstų rytą į Šarkaičių kaimo gyventojų Radzevičiaus namus atvyko šauliai Juozas Filipavičius, Leščiūnų kaimo gyventojas, ir Albertas Lekavičius, gyvenęs Zubėlių kaime. Jie nutarė, kad reikia kurti būrį ir kovoti prieš atsitraukiančius raudonarmiečius. Tą pačią dieną J. Filipavičius, S. Boreika, Bronius Čižiūnas ir kiti (apie 30 žmonių) nuėjo į mišką pas Bronių Pečiulį į šaulių susirinkimą. Gelvonų valsčiaus sukilėlių būrio užduotys buvo tokios pačios kaip ir kitose Lietuvos vietose veikusių partizanų. Jie turėjo kovoti prieš atsitraukiančią Raudonąją armiją, sovietų valdžios aktyvistus, areštuoti nepatikimus asmenis²¹. Gelvonų valsčiaus sukilėlių būrys 1941 m. birželio 26 d. iš pasalų užpuolė raudonarmiečius, važiuosius mašina, ir nukovė tris eilinius karius ir leitenantą²². Be to, atsitraukiant sovietų kariuomenei, keliu nuo Ukmergės važiavo keturi sunkvežimiai, kuriems prie Gelvonų kapinių baigėsi kuras. Vairuotojas nuėjo į Gelvonų krautuvę paimt benzino. Tai pastebėję partizanai Vaškevičius, Alfonsas Aika, Saliamonas Burogas ir kt. į benziną pripylė vandens, kad mašinos toliau važiuoti negalėtų. Sutemus partizanai juos apšaudė. Raudonarmiečiai buvo priversti pasitraukti pėsčiomis²³.

Gelvonų partizanų būryje 1941 m. birželio mėnesio pabaigoje buvo apie 85 asmenis²⁴. Vėliau partizanų būrys buvo reorganizuotas į pagalbinės policijos būrį (Gelvonų valsčiuje iš viso buvo 50 pagalbinių policininkų²⁵). Pagalbinė policija buvo tiesiogiai pavaldi policijos nuovadų viršininkams ir privalėjo vykdyti jų įsakymus²⁶.

Pirmomis karo dienomis atsitraukiančių raudonarmiečių ir sovietų aktyvistų buvo nužudyti keli Gelvonų valsčiaus gyventojai. Tai Petras Jurkūnas, 26 m. amžiaus, ūkininkas, turėjęs 8 ha žemės ir gyvenęs Šeiniūnų kaime. Jis buvo sužeistas per susišaudymą su raudonarmiečiais Šiaulių–Sedūnų kaimų apylinkėse 1941 m. birželio 24 d. ir po keliolikos dienų mirė Ukmergės ligoni-

¹⁵ *Masinės žudynės Lietuvoje*, d. 2, p. 296; Gražiūnas A. Lietuva dviejų okupacijų replėse, *ten pat*, p. 124.

¹⁶ Felikso Rinkevičiaus 1944 08 27 tardymo protokolas, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. P-14782, l. 171 a. p.

¹⁷ Saliamono Burogo 1949 05 31 tardymo protokolas, *ten pat*, b. 15389/3, l. 12.

¹⁸ Gelvonų valsčiaus uniformuotų policininkų sąrašas, *LCVA*, f. R-688, ap. 1, b. 1. 2.

¹⁹ Broniaus Radzevičiaus 1944 08 11 tardymo protokolas, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. P-14782, l. 54 a. p.

²⁰ Felikso Rinkevičiaus 1944 08 27 tardymo protokolas, *ten pat*, l. 174.

²¹ *Ten pat*.

²² Broniaus Epošinsko 1944 08 26 apklausos protokolo kopija, *LYA*, f. 3377, ap. 55, b. 130, l. 5.

²³ Broniaus Mikučionio 1941 05 15 apklausos protokolas, *ten pat*, f. K-1, ap. 58, b. 7025/3, l. 33.

²⁴ Gelvonų valsčiaus partizanų sąrašas, *LCVA*, f. R-688, ap. 1, b. 1, l. 9-9 a. p.

²⁵ Gelvonų valsčiaus pagalbinių policininkų sąrašas, *ten pat*, l. 2-2 a. p.

²⁶ Ukmergės apskrities policijos vado 1941 08 26 raštas visiems Ukmergės apskrities policijos nuovadų viršininkams, *ten pat*, f. 807, ap. 1, b. 218, l. 12.

nėje²⁷. Juozas Kudelis, 22 m. amžiaus, ūkininkas, gyvenęs Garliaučiznos kaime. Raudonarmiečiai jį nušovė 1941 m. birželio 28 d. Įšeriškių kaime. Raudonarmiečiai pagrobė vieną iš arklių, priklausiusį Kudeliams, o J. Kudelis išėjo jo ieškoti. Sovietų kariai jį sulaikė ir sušaudė²⁸. Taip pat buvo sušaudyti broliai Maželiai – Vaclovas (21 m.) ir Viktoras (29 m.), gyvenę Įšeriškių kaime. Yra duomenų, kad Maželiai buvo nužudyti dėl to, kad apšaudė sovietų karius²⁹, tačiau Gelvonų valsčiaus partizanų sąrašė tokių asmenų nėra³⁰. Kartu su jais buvo šaudomas ir to paties kaimo gyventojas Jonas Petkevičius, bet išliko gyvas. Įvykio liudininkai pasakojo, kad 1941 m. birželio 27 d., traukiantis sovietų kariuomenei, į Maželių kluoną buvo suėję kaimo gyventojai. Netrukus kluoną, kuriame, be vyrų, buvo moterų ir vaikų, apsupo raudonarmiečiai ir apšaudė jį iš šautuvų bei kulkosvaidžių. Žmonėms išėjus iš kluono, buvo suimti Vaclovas ir Viktoras Maželiai bei Jonas Petkevičius. Kariai iškratė jų kišenes. Suimtieji buvo nuvesti prie sulūžusio tilto, kur stovėjo atsitraukiančios dalies automašinų kolona. Raudonarmiečiai įtarė šiuos tris vyrus esant partizanis ir nutarė juos sušaudyti. Visus tris sustatė į vieną eilę ir pradėjo šaudyti. Šaudė politrukas. Pirmiausia jis šovė į Maželius, o paskui į J. Petkevičių. J. Petkevičius buvo sužeistas, bet apsimetė negyvu. Raudonarmiečiams pasitraukus, šliaužė į rugių lauką, tačiau buvo pastebėtas čia buvusių sovietų, kurie bandė sužeistąjį pribaugti durtuvu. Nepaisant sunkių sužeidimų, J. Petkevičius išliko gyvas ir kitą dieną paršliaužė namo³¹. Antanas Petkevičius, 18 m. amžiaus, amatų mokyklos mokinys, gyvenęs Sabališkių kaime, 1941 m. birželio 27 d. raudonarmiečių nužudytas Sabališkių kaimo apylinkėse prie Gelvonų–Musninkų vieškelio³². Eduardas Zinkevičius, 25 m. amžiaus, gyvenęs Keižionių kaime, 1941 m. birželio 27 d. raudonarmiečių nušautas tėvų namų kieme³³. Aleksas Bakevičius, 21 m. amžiaus, Māželių kaimo gyventojas, raudonarmiečių nušautas 1941 m. birželio 27 d. ties vieškeliu netoli savo namų³⁴. Šios mirtys aiškiai rodo, kad atsitraukiantys raudonarmiečiai šaudė į viską, kas papuolė, visur matė „banditus“ ir „fašistus“. Toks beatodairiškas žiaurumas skatino atoveiksmį – lietuviai ėmėsi keršto už žuvusius gimines, kaimynus ar paprasčiausiai už nužudytus tautiečius.

Gelvonų valsčiaus žydų persekiojimas ir naikinimas 1941 m. vasarą ir rudenį

Ukmergės apskrities (taip pat ir Gelvonų valsčiaus) žydų persekiojimas prasidėjo nuo pat pirmųjų vokiečių okupacijos dienų. Suimti žydai 1941 m. liepos mėn., anot Juozo Filipavičiaus (gim. 1903 m.), buvo laikomi ir saugomi Gelvonų areštinėje. Joje buvo trys kameros: vyrų, moterų ir žmonių, sulaikytų ne ilgiau kaip trims paroms³⁵. 1941 m. liepos mėnesį valsčiaus pagalbinės policijos nariai buvo iškviesti į Gėlvonus, iš kur 5 šauliai ir 4 sovietų armijos dezertyrai konvojo 17 (12 vyrų ir 5 moteris) žydų į Ukmergę ir atidavė juos į kalėjimą. Konvojaus viršininku buvo policininkas Stasys Strazdas³⁶. Žydų areštą Gėlvonuose

²⁷ Policijos raportai 1941 m., V. Skuodžio atvežti iš JAV ir saugomi LGGRTC Vardyno sk., l. 138.

²⁸ *Ten pat.*

²⁹ Stefanijos Žukauskienės paaiškinimas, *LYA*, f. K-1, ap. 47, b. 1592, l. 50.

³⁰ Gelvonų valsčiaus partizanų sąrašas, *LCVA*, f. R-688, ap. 1, b. 1, l. 9-9 a. p.

³¹ Policijos raportai 1941 m., *ten pat.*, l. 139.

³² *Ten pat.*, l. 140.

³³ *Ten pat.*, l. 141.

³⁴ *Ten pat.*

³⁵ Juozo Filipavičiaus 1944 08 29 tardymo protokolas, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 4464/3, l. 37–37ap.

³⁶ Motiejaus Goliausko 1944 10 04 tardymo protokolas, *ten pat.*, b. 1429/3, l. 12–12 a. p.

1941 m. liepos mėnesį ir jų konvojavimą į Ukmergę mini keletas tų įvykių liudininkų³⁷. Tai patvirtina ir Ukmergės kalėjimo kalinių rejstras, kuriame pažymėta, kad 1941 m. birželio–liepos mėnesiais į kalėjimą buvo pasodinta žydų. 1941 m. birželio 26 d. buvo pasodintas Gelvonų miestelio gyventojas Koganas Rubinas, Šliomo, gim. 1898, vedęs, žmona Rachelė Garbaitė, dukterys – Cipa, Estera ir Choda³⁸. Pagal Ukmergės policijos viršininko nurodymą 1941 m. liepos 5 d. į Ukmergės kalėjimą buvo pasodinti šie Gelvonoose gyvenę žydai: Kotienė Sara, Iciko (gim. 1891), ištekėjusi, vyras Iserėjus Zelmanas Kotas; kalinių registre nurodoma, kad ji komunistė iš Vilniaus, tuo metu gyvenusi Gelvonų miestelyje; tą pačią dieną buvo areštuotos ir jos dukterys – Kataitė Chaja (gim. 1927) ir Mina (gim. 1923). Tuo pačiu metu suimtos komjaunuolės Zamšteigmanaitė Sima, Michelio (gim. 1922), Zamšteigmanaitė Chaja, Michelio (gim. 1919), Judensonaitė Maša, Benjamino (gim. 1923), Levinaitė Chaja Reiva, Leizerio (gim. 1908) ir komunistai Mejerovičius Ruvinas, Abraomo (gim. 1905), Levinas Mauša, Chaimo (gim. 1913)³⁹. Ukmergės apygardos viršininko potvarkiu 1941 m. liepos 6 d. į Ukmergės kalėjimą tardymui buvo pasodinti šie Gelvonų žydai: Chonovaitė Šifra, Leizerio (gim. 1923), Jutanas Geršonas, Leizerio (gim. 1923), Koganas Jankelis, Šerono (gim. 1907, vedęs, žmona Mina Garboraitė, duktė Mere, sūnus – Eselis), Kobas Zelmanas, Šmuilos (gim. 1892, vedęs, žmona Sara Emes, vaikai – Šmuilas (20 m.), Mina (17 m.), Chana (13 m.), Chaja (10 m.); Levinas Joselis, Leizerio (gim. 1912), Teinbergas Genochas, Peicho, (gim. 1917), Garberis Boruchas, Chaimo (gim. 1921), Levinas Mendelis, Motelio (gim. 1903), Balnikas Elijas, Zelmano (gim. 1922)⁴⁰. Visi šie žmonės 1941 m. liepos 8 d. Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Ukmergės apygardos viršininko įsakymu buvo perduoti „aktyvistų štabui“ (iš viso aktyvistams buvo perduoti 114 Ukmergės apskrities žydų, tuo metu laikytų kalėjime)⁴¹. Šių žydų turtas buvo įvertintas 5 823 rb, 36 kp⁴². Toks preciziškas areštuotų žmonių turto suskaičiavimas liudija tik vieną – suėmimų administraciškumo pobūdį: viskas turi būti suskaičiuota, surašyta todėl, kad bet kuriuo momentu būtų galima paimti ir perduoti ten, kur reikia.

1941 m. liepos mėnesio Ukmergės kalėjimo kalinių rejstro duomenys patvirtina ir tai, jog pirmiausiai buvo stengiamasi „atsiskaityti“ su komunistais ar jiems prijaučiančiais, todėl tuo metu buvo suiminėjami ne vien tik žydų tautybės žmonės. 1941 m. Ukmergės kalinių rejstre galima rasti ir rusų, ir lietuvių. Štai, pavyzdžiui, 1941 m. liepos 4 d. į kalėjimą pateko Gelvonėlių komjaunuolė Liuba Ščerbakovatė, Petro (gim. 1924), kuri liepos 11 d. buvo „perduota policijos priežiūrai“; Nina Ščerbakovaitė, Petro (gim. 1923) bei Gelvonų komunistas Andrius Gakonis, Adomo (gim. 1908). 1941 m. rugpjūčio 1 d. jie buvo „perduoti Vokiečių karo vadovybės žinion“⁴³. 1941 m. liepos 7 d. tardymui į Ukmergės kalėjimą buvo pasodintas Pyplių kaime gy-

³⁷ Povilo Stankevičiaus 1944 08 09 apklausos protokolas, *ten pat*, b. 4464/3, l. 43; Jono Grigo 1944 08 21 apklausos protokolas, *ten pat*, l. 47 a. p.; Povilo Kizelio 1944 08 29 apklausos protokolas, *ten pat*, l. 49.

³⁸ Ukmergės kalėjimo kalinių rejstro knyga (pradėta 1941 06 26), LCVVA, f. R-926, ap. 2, b. 5, l. 5 a. p.

³⁹ *Ten pat*, l. 29, 29 a., p. 30, 31, 34 ap. 35.

⁴⁰ *Ten pat*, l. 38, 40, 42 a. p., 43, 46, 47 a. p.

⁴¹ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Ukmergės apygardos viršininko 1941 07 08 raštas Ukmergės kalėjimo viršininkui, *ten pat*, f. R-926, ap. 1, b. 1616, l. 170.

⁴² Žydų, laikomų Ukmergės kalėjime, sąrašas, *ten pat*, l. 171–171 a. p.

⁴³ Ukmergės kalėjimo kalinių rejstro knyga (pradėta 1941 06 26), *ten pat*, ap. 2, b. 5, l. 25 a. p., 28.

venęs Karolis Kuklis, Adolfo (gim. 1911) ir liepos 11 d. „perduotas policijos viršininko priežiūrai“⁴⁴. Tą dieną į kalėjimą taip pat buvo pasodinti Aldona Bolotovaitė, Grigorijaus, iš Melnytėlės vienkiemio, Juozas Makauskas, Veronikos (gim. 1923) bei Bagaslaviškio miestelio gyventojas Juozas Jasionis, Miko (gim. 1917). Jie rugpjūčio 1 d. buvo perduoti „vokiečių karo vadovybės žinion“⁴⁵. 1941 m. liepos 9 d. į kalėjimą buvo pasodinta Nastė Bolotovienė, Filipo (56 m.), iš Melnytėlės vienkiemio, kuri liepos 17 d. iš kalėjimo buvo paleista, o jos duktė Kotryna Bolotovaitė, Grigorijaus (gim. 1920) rugpjūčio 8 d. buvo perduota „vokiečių karo vadovybės žinion“⁴⁶. Visa tai puikiai iliustruoja, kad buvo vykdoma 1941 m. liepos 2 d. Heydricho direktyva.

Kas slepiasi po iš pirmo žvilgsnio nekalta formuluote „perduota ten ir ten“? Perduotieji „aktyvistų frontui“, tarp jų ir tuo metu Ukmergės kalėjime laikyti Gelvonų žydai, buvo pakarti pagalbiniame Ukmergės kalėjimo ūkyje – Antakalnio II dvare. Pagal šio įvykio liudininko ir dalyvio Vlado Mileškos (tuo metu ėjusio Ukmergės kalėjimo viršininko pavaduotojo ūkiui pareigas) pasakojimą galima atkurti šios „atlygio“ akcijos eigą. 1941 m. liepą į kalėjimą atvyko Vaclovas Daveikis, valstybės saugumo policijos darbuotojai Paškevičius, Valeika, Damauskas ir 20 sukilėlių. Saugumiečiai pareiškė, kad „visus žydus ves naikinti“. Pagal sąrašą buvo atrinkta apie 120 žydų. V. Mileškai ir prižiūrėtojui Vaclovui Rudamanskui kalėjimo viršininkas Pranas Kuzmickas įsakė paimti 30 kastuvų ir važiuoti į Antakalnio II dvarą. Žydai buvo surikiuoti į koloną po keturis ir su sargyba nuvesti į minėtąjį dvarą⁴⁷. Dvare jau laukė dar 20 pagalbinių policijos policininkų. Kai žydai buvo atvaryti, pasak V. Mileškos „saulė jau leidosi. Atsigėrėme vandens, pailsėjome...“⁴⁸ Po to Daveikis pasiūlė „registruotis“ savanoriams. Norą pareiškė Ukmergės kalėjimo viršininkas Pranas Kuzmickas, Paškevičius, Damauskas, Valeika, prižiūrėtojas Jonas Šopis, kalėjimo felčeris Juozas Giedraitis ir pats Vaclovas Daveikis⁴⁹. Žydai buvo suvaryti į vieną daržinę, iš kurios buvo vedami po 3–4 užrištomis akimis į kitą daržinę, kurioje jau buvo paruoštos virvės. Nakčiai baigiantis, daržinėje, kurioje buvo kariama, susidarė didelė krūva nužudytųjų rūbų, kuriuos išsidalino šios akcijos dalyviai. Daržinės sienos buvo kruvinos, nes paryčiui skubant kai kurios aukos iš kilpos buvo ištraukiamos dar gyvos ir pribaigiamos durtuvu⁵⁰. Lavonai buvo metami į iš anksto paruoštą duobę. Visų pasmerktųjų pakarti per naktį nespėta, todėl apie 30 žmonių (daugiausia moterų) buvo nuvesti į gretimą mišką ir sušaudyti.

Ukmergės apskrities policijos vadovas 1941 m. liepos 14 d. išleido potvarkį, kad

„iki liepos 25 d. iš visų žydų tautybės asmenų turi būti atimti radijo aparatai, dviračiai, motociklai, automobiliai, rašomosios mašinelės, šapirografai, rotatoriai“⁵¹,

o liepos 23 d. pasirodė naujas jo potvarkis, kuriame sakoma, jog

⁴⁴Ten pat, l. 58.

⁴⁵Ten pat, l. 53 a. p., 58 a. p., 87.

⁴⁶Ten pat, l. 87 a. p., 88. p.

⁴⁷Vlado Mileškos 1949 05 30 tardymo protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42254/3, l. 19.

⁴⁸Vlado Mileškos 1949 06 15 tardymo protokolas, ten pat, l. 29.

⁴⁹Vlado Mikeškos 1949 05 30 tardymo protokolas, ten pat, l. 21 a. p.

⁵⁰Vlado Mikeškos 1949 06 15 tardymo protokolas, ten pat, l. 30.

⁵¹Ukmergės apskrities policijos viršininko 1941 07 14 raštas visiems Ukmergės apskrities policijos nuvadų viršininkams, LCVA, f. 807, ap. 1, b. 216, l. 12.

„visi žydai, be lyties ir amžiaus skirtumo, miesteliuose ir kaimuose turi turėti ant drabužių prie krūtinės ir nugaros šešiakampę geltoną žvaigždę ir neturi teisės patys savavališkai išvykti iš gyvenamos vietos. Šio nepildančius, sodinti į daboklę ir varyti prie darbų (1–2 paroms). Drausti žydams prie kelių supirkinėti iš kaimiečių prekes“⁵².

Be to, nuovadų viršininkai turėjo sudaryti komunistų, komjaunuolių, žydų, lenkų, rusų, buvusių bolševikų įstaigų tarnautojų sąrašus, kuriuose būtų pateiktos jų charakteristikos ir priešvalstybinės veiklos aprašymas. Sąrašai turėjo būti sudaryti ir perduoti Valstybės saugumo policijai bei policijos vadui iki 1941 m. rugpjūčio 1 d.⁵³ Deja, duomenų, kaip šiuos potvarkius vykdė Gelvonų policijos nuovados viršininkas, straipsnio autoriui nepavyko aptikti.

Ostlando reichskomisaras H. Lohse 1941 m. rugpjūčio 13 d. išleido direktyvą, kuri aiškiai nurodė, kaip „galutinai išspręsti žydų klausimą“. Šioje direktyvoje, susijusioje su Lietuvos piliečiais žydais, nurodoma, kad žydai turi užsiregistruoti, nuolat nešioti šešiakampes žvaigždes, jiems draudžiama keisti gyvenamąją vietą ar iš jos išvažiuoti, vaikščioti šaligatviu, važiuoti visuomeniniu transportu, lankytis kino teatruose, bibliotekose, muziejuose, turėti nuosavus automobilius, radijo imtuvus ir t. t.⁵⁴ Čia taip pat nurodoma, kad kaimo vietovės turi būti išvalytos nuo žydų; žydai turi būti pašalinti iš prekybos, ypač iš prekybos žemės ūkio produktais; jiems turi būti uždrausta gyventi vietovėse, turinčiose ekonominę, karinę ar ideologinę svarbą, bei kurortinėse vietose; kiek įmanoma žydai turi būti sutelkti miestuose arba didelių miestų apylinkėse, kurių dauguma gyventojų buvo žydai, o juose turi būti įsteigti getai, kuriuos palikti žydams turi būti uždrausta. Getų izoliaciją turi garantuoti pagalbinė policija, suformuota iš vietinių gyventojų⁵⁵.

Apie Gelvonų žydų likimą 1941 m. rugpjūtį ir rugsėjį žinių yra archyvuose. Štai kaip to meto įvykius atpasakojo Saliamonas Burogas, Šarkaičių kaimo gyventojas, Birželio sukilėlis. Apklauso metu jis parodė, kad šešios dienos iki masinių žydų suėmimų sukilėliai, iš viso apie dvylika žmonių, į Gelvonų aikštę suvarė apie 20 žydų. Vertė juos šokti ir dainuoti, jodinėti vieniems ant kitų, gerti iš balų. Po to Gelvonų baltaraiščiai nuvarė juos Bagaslaviškio link. Gretimo Žieveliškių kaimo (1–2 km nuo Gelvonų) apylinkėse girdėjosi šūviai, tačiau nieko nenušovė. Žydus parvarė atgal ir paleido namo⁵⁶. Kitas šių įvykių liudininkas Povilas Stankevičius taip pat pasakojo, kad iš areštuotų žydų buvo tyčiojamas. Jis teigia, kad, atvažiavus vokiečių viršininkui, Gelvonoose susirinko visi pagalbiniai policininkai ir prasidėjo žydų areštavimas; juos varė į aikštę prie bažnyčios, o kai suvarė, tai tyčiojosi: moteris pastatė veidu į bažnyčią, vyrus – į ratą ir vertė giedoti internacionalą, antisovietines dainuškas, šokti, gerti iš balų ir jodinėti vienam ant kito. Po to varė link Žieveliškių kaimo, įsakė bėgti į mišką ir šaudė, bet nė vieno nenušovė⁵⁷. Bronius Radzevičius (gim. 1910), sukilimo dalyvis, girininkas, gyvenęs Šarkaičių kaime,

⁵² Ukmergės apskrities policijos viršininko 1941 07 23 raštas visiems Ukmergės apskrities policijos nuovadų viršininkams, *ten pat*, b. 215, l. 11. (Cituojamų dokumentų kalba netaisyta. *Red. pastaba.*)

⁵³ *Ten pat*.

⁵⁴ Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944), c. 48.

⁵⁵ *Ten pat*, p. 49.

⁵⁶ Saliamono Burogo 1949 06 02 tardymo protokolas, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 15389/3, l. 26.

⁵⁷ Povilo Stankevičiaus 1949 05 19 apklausos protokolas, *ten pat*, l. 51.

1944 m. sovietų tardytojams teigė, kad pas jį gyveno Moiša Koganas, kurio šeima (žmona ir dvi dukros)⁵⁸ gyveno Gelvonų miestelyje. Vakarais M. Koganas eidavo jų aplankyti. 1941 m. rugpjūčio mėn. išėjo valdžios nurodymas, kad visi žydai atvyktų į Ukmergę. B. Radzevičius, policijos įsakytas, Koganus nuvežė į Ukmergę⁵⁹, kur jie buvo perduoti į kalėjimą⁶⁰. B. Radzevičius teigė, kad, suimant žydus Gelvonuose, jis ten atvažiavo savo vežimu. Po to, kai žydai buvo suvaryti į vieną vietą, jis vežė Koganus, jų dukras (5 ir 6 metų) bei penkiasdešimtmetį žydą⁶¹. Stanislovas Dilys (gim. 1890) Pakalniškių kaimo gyventojas, šaulys, pagalbinės policijos būrio narys taip pat dalyvavo žydų arešte Gelvonuose ir konvojavo juos į Ukmergę. Šioje akcijoje jis dalyvavo todėl, kad, būdamas „*Pakalniškių kaimo seniūno pavaduotojas ir šaulys*“ buvo „*iškviestas*“⁶². S. Dilys savo vežimu vežė keturis žydus, kuriuos pristatė į Ukmergės kalėjimą⁶³. Iš Pakalniškių kaimo šioje akcijoje dalyvavo tik S. Dilys, nes daugiau „[...] *šaulių kaime nebuvo*“⁶⁴. Stasys Pinkevičius (gim. 1922), Zubėlių kaimo gyventojas, sukilėlis, apklausos metu teigė, jog 1941 m. šauliai varė Gelvonų žydus. Jie ėjo į namus ir varė žydus su šeimomis lauk. Tie žydai, kurie turėjo arklius, krovė mantą į vežimus, o tie, kurie jų neturėjo, samdė. Namus užrakinėjo patys šauliai⁶⁵. Gustavas (Augustas) Maželis tardymo metu teigė, kad 1941 m. rugpjūčio pabaigoje Gelvonuose buvo daug vežimų, į kuriuos buvo susodinti žydai. Mokytojas Svambalis (turėtų būti – Pranas Švambarys, gim. 1917, Liūkonių kaimo gyventojas, pagalbinės policijos būrio narys⁶⁶), pranešė, kad pagalbiniai policininkai konvojuos žydus į Ukmergę. Iš viso žydų buvo apie 200–250⁶⁷. Žydus iš Gelvonų į Ukmergę buvo priversti vežti ir paprasti ūkininkai. Štai Juozas Murauskas (gim. 1911) su žmona Marijona vežė tris žydus su šeimomis – Globį, Mečiką ir Gerberą. Vežėjai iš Ukmergės grįžo namo, o baltaraiščiai ten liko⁶⁸. Iš viso buvo suimta apie tris šimtus žydų. Vieni vežimais buvo nuvežti, kiti pėsčiom nuvaryti į Ukmergę, kur buvo atiduoti į kalėjimą⁶⁹. Taigi, areštuojant Gelvonų žydus, dalyvavo tiek uniformuoti, tiek ir pagalbiniai policininkai, o į Ukmergę juos vežti privalėjo net ir ūkininkai. Be to, pagalbinio policijos būrio nariai dalyvavo konvojuojant žydus į Ukmergę.

Tikslių duomenų, kada vyko masiniai Gelvonų valsčiaus žydų areštai, aptikti nepavyko, todėl aiškinantis šį klausimą, tenka remtis netiesioginiais šaltiniais. Archyviniai duomenys rodo, kad rugpjūčio ar rugsėjo mėnesiais Gelvonuose buvo suimta nuo 200 iki 300 žydų, jie buvo konvojuoti į Ukmergės kalėjimą. Ukmergės kalėjimo „Bendrajame kalinių mitybos dienyne“ nurodoma, kad 1941 m. rugpjūčio mėnesį kalinių padaugėjo: 6 d. – 216, 18 d. – 219, 19 d. – 297, 31 d. – 263⁷⁰. Tų pačių metų rugsėjo mėnesį atitinkamai: 3 d. – 327; 5 d. –

⁵⁸ Broniaus Radzevičiaus 1944 07 30 tardymo protokolas, *ten pat*, b. P-14782, l. 44 a. p.; Gustavo Maželio 1945 02 26 tardymo protokolas, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. P-18374, l. 15.

⁵⁹ *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. P-18374, l. 36 a. p.

⁶⁰ Broniaus Radzevičiaus 1944 09 11 tardymo protokolas, *ten pat*, l. 54–54 a. p.

⁶¹ Broniaus Radzevičiaus 1944 09 28 tardymo protokolas, *ten pat*, l. 81 a. p.

⁶² Stanislovo Dilio 1944 08 26 tardymo protokolas, *ten pat*, l. 127.

⁶³ Stanislovo Dilio 1944 09 27 tardymo protokolas, *ten pat*, l. 130 a. p.

⁶⁴ *Ten pat*, l. 131.

⁶⁵ Stasio Pinkevičiaus 1944 08 12 apklausos protokolas, *ten pat*, l. 222 a. p.

⁶⁶ Gelvonų valsčiaus pagalbinės policijos narių sąrašas, *LCVA*, f. R-688, ap. 1, b. 1, l. 2.

⁶⁷ Gustavo Maželio 1945 02 26 tardymo protokolas, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. P-18374, l. 15.

⁶⁸ Juozo Murausko 1950 01 12 apklausos protokolas, *ten pat*, b. P-20208, l. 57.

⁶⁹ Saliomono Burogo 1949 05 31 tardymo protokolas, *ten pat*, b. 15389/3, l. 14.

⁷⁰ Bendras mitybos dienynas, *LCVA*, f. 926, ap. 1, b. 1620, l. 95.

310⁷¹. Taigi greičiausiai vieną iš šių dienų Gelvonų valsčiaus žydai ir buvo suvaryti į Ukmergės kalėjimą.

Praėjus kelioms dienoms po žydų suėmimo, Gelvonų valsčiaus pagalbiniais policininkams buvo įsakyta atvykti į valsčiaus centrą. Bronius Radzevičius (gim. 1910), Šarkaičių kaimo gyventojas, sukilimo dalyvis, tardymo metu teigė, jog Šarkaičių kaimo gyventojas S. Buragas jam sakęs, kad į Ukmergę kviečiami savanoriai greičiausiai „šaudyti žydų“⁷². Jis nurodė, jog į Ukmergę važiavo Šarkaičių kaimo gyventojai Adolfas Aika (gim. 1906), pagalbinis policininkas, Saliamonas Buragas ir Aleksas Vaškevičius⁷³. Po savaitės visi būrio nariai buvo sušaukti į Gelvonus, iš kur, vadovaujami Juozo Berkelio (gim. 1907), Išeriškių kaimo gyventojų, valsčiaus pagalbinės policijos būrio nario, ir Broniaus Tatarėlio (gim. 1901), gyvenusio Zubėlių kaime, sukilimo dalyvio, išėjo į Ukmergę. Į Ukmergę iš Gelvonų valsčiaus atvyko 15 pagalbinių policininkų. Pirmą naktį jie praleido mokykloje, Vilniaus gatvėje. Ten pagalbinės policijos narių buvo ir iš kitų Ukmergės apskrities valsčių. Vakare jie gavo duonos ir tabako. Tarpusavyje kalbėjo, kad atėjo šaudyti areštuotuosius⁷⁴. Kitą dieną jie buvo nuvesti į Vaitkuškių dvarą (Pabáisko vls.). Ten jau buvo sukilėlių ir policininkų iš kitų apskrities valsčių. Čia taip pat buvo suvaryta daug žydų (keletas tūkstančių)⁷⁵, kuriuos sukilėliai (jų buvo apie 700–800)⁷⁶ saugojo nuo ryto iki vėlyvo vakaro. Tą pačią dieną miške (apie tris km nuo Vaitkuškių dvaro) buvo šaudomi žydai. Vadovavo 4 žmonės iš Ukmergės policijos⁷⁷. Žydus į šaudymo vietą konvojavo sukilėliai. Pasmerktuosius nurengdavo iki apatinių. Policininkai, pagalbinės policijos nariai konvojavo tik iki nurengimo vietos, o ten juos perimdavo vokiečių kariai, kurie nurengdavo ir perduodavo specialiai atrinktiems policininkams, pagalbinės policijos nariams, kurie ir šaudė. Vakare policininkai, pagalbinės policijos nariai gavo sušaudytų žydų daiktų ir išvažinėjo namo⁷⁸. Grįžę šios akcijos dalyviai papasakojo, jog žydus išvežė mašinomis, jog juos šaudė vokiečiai ir lietuvių spec. dalinys, o pagalbiniai policininkai stovėjo atitvėrime. Žydai, pamatę duobes, viską suprato ir ėmė klykti. Visi jie buvo sušaudyti. Už dalyvavimą šioje akcijoje Buragas ir Vaškevičius gavo daug drabužių, o A. Aika – spintą. Pas A. Aiką buvę ir daug sušaudytų žydų drabužių, o jo motina jam sakydavusi: „*Ant tavo kelnių sušaudytųjų kraujas, kaip tu jas nešioji?*“⁷⁹ Pats A. Aika tardymo metu teigė, kad iš žydų daiktų nieko nepasisavinęs, o spintą nusipirkęs varžytinėse, kai buvo išpardavinėjami žydų daiktai⁸⁰.

Gelvonų valsčiaus gyventojų, kurie egzekucijos metu buvo Vaitkuškių dvare, tardymo protokolai apie ten vykusius įvykius duomenų užfiksavo nedaug, todėl tenka remtis ir kitais, informatyvesniais šaltiniais. Vaitkuškių dvare vokiečių įsakymu buvo organizuotas „lageris“, kuriame buvo laikomi sunaikinimui pasmerkti žmonės⁸¹. Terminas „lageris“ šiuo atveju turbūt tėra tik NKVD tardytojų

⁷¹ *Ten pat*, l. 165.

⁷² Broniaus Radzevičiaus 1944 09 28 tardymo protokolas, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. P-14782, l. 81.

⁷³ Alfonso Aikos 1944 09 19 tardymo protokolas, *ten pat*, l. 14.

⁷⁴ Gustavo Maželio 1945 02 26 tardymo protokolas, *ten pat*, b. P-18374, l. 16.

⁷⁵ Saliamono Burago 1949 06 02 tardymo protokolas, *ten pat*, b. 15389/3, l. 46.

⁷⁶ *Ten pat*, l. 47.

⁷⁷ *Ten pat*, l. 47.

⁷⁸ Saliamono Burogo 1949 05 31 tardymo protokolas, *ten pat*, l. 15.

⁷⁹ Broniaus Radzevičiaus 1944 09 28 tardymo protokolas, *ten pat*, b. P-14782, l. 81–82.

⁸⁰ Alfonso Aikos 1944 09 19 tardymo protokolas, *ten pat*, l. 14.

⁸¹ Marijonos Butkienės 1945 01 13 tardymo protokolas, *ten pat*, b. 1811/3, l. 16.

retorika. Vaitkuškių dvaras buvo ta vieta, į kurią iš Ukmergės kalėjimo buvo suvežami pasmerktieji ir iš kurios jie pradėdavo paskutinę savo kelionę į Pivonijos miško aikštelę. Remiantis žudynių Pivonijos miške dalyvių pasakojimais, galima susidaryti egzekucijų vaizdą. Štai ką apie tai pasako Juozas Mitašiūnas (gim. 1922), buvęs Kavarsko baltaraiščių būrio narys.

Rudens pradžioje Vaitkuškių dvare susirinko apie šimtas baltaraiščių. Jie buvo civiliai apsirengę, ginkluoti daugiausia šautuvais. Ten buvo ir vokiečių karinėmis uniformomis. Nepažįstami civiliai įsakė eiti į Pivonijos mišką⁸². Kad šaudys žydus, baltaraiščiai suprato tik atėję į dvarą. Einant į mišką, girdėjosi šūviai. Kavarskiečių būrys priėjo aikštelę ir pamatė iškastą duobę, kurioje jau gulėjo sušaudyti žydai vienais apatiniais⁸³. Po kurio laiko buvo atvartyta 40–50 žydu kolona. Konvojavo nepažįstami baltaraiščiai. Vokiečiui įsakius, žydai nusirengė iki apatinių. Kai kurie žydai atsisakė tai daryti, vokiečiai juos mušė ir plėšė nuo jų drabužius. Po to žydams buvo liepta šokti į duobę; kurie nešoko – mušė ir stūmė per jėgą⁸⁴. Baltaraiščių vadui įsakius, ir baltaraiščiai stojo prie duobės krašto ir paruošė šautuvus, o dvejojantiejiems vokiečiai grasino automatu⁸⁵. Žydai sugulė duobėje. Kas davė įsakymą šaudyti – neaišku, bet šaudė visi prie duobės buvę baltaraiščiai, nes atsisakymas šaudyti būtų buvęs įsakymo nevykdymas⁸⁶. Savaiame suprantama, kad sovietų tardytojai pakoregavo pasakojimą, tačiau jame yra labai svarbių detalių: egzekucijoms vadovavo vokiečiai, duobės buvo paruoštos iš anksto, pasmerktieji buvo varomi kolonomis (kol viena partija šaudoma, kita – varoma), saugo, konvojuoja ir „*padeda naikinti*“ būriai, sudaryti iš vietinių gyventojų. Viskas vyko pagal schemą, kurią jau minėtoje ataskaitoje vaizdžiai ir su neslepiaumu pasididžiavimu aprašė 3/A būrio vadas SS štabartenfiureris K. Jägeris.

Tikslių duomenų apie tai, kada buvo sušaudyti Gelvonų žydai, aptikti nepavyko. Galima pasakyti tik tiek, jog operatyvinio būrio 3 teritorijoje iki 1941 m. gruodžio 1 d. įvykdytų egzekucijų suvestinėje nurodoma, kad Ukmergėje buvo įvykdytos šios žudynės: 1941 08 01 sušaudyti 254 žydai, 42 žydės, 1 lenkas, 2 NKVD agentai lietuviai, 1 Jonavos burmistras, davęs įsakymą padegti Jonavos miestą (čia greičiausiai kalbama apie buvusį Jonavos miestelio komiteto (*gorkomo*) sekretorių, 1941 m. vasarą kalintą Ukmergės kalėjime ir sušaudytą Pivonijos miške⁸⁷); 1941 08 08 – 620 žydu ir 82 žydės; 1941 08 19 – 298 žydai, 255 žydės, 1 politvadovas, 88 žydu vaikai, 1 rusas komunistas; 1941 09 05 – 1 123 žydai, 1 849 žydės, 1 737 žydu vaikai⁸⁸. Šios suvestinės duomenis patvirtina ir 1941 m. Ukmergės kalėjimo kalinių mitybos žurnalas, kuriame nurodoma, kad 1941 m. rugpjūčio 2 d. kalinių skaičius sumažėjo 421 asmeniu; 9 d. – 750; 20 d. – 644; rugsėjo 6 d. – 1 422⁸⁹. Kalėjimo dokumentų ir Operatyvinio būrio 3/A ataskaitos duomenų neatitikimą galima paaiškinti netvarkingai vesta apskaita.

Valstybinė Ukmergės apskrities komisija vokiečių žiaurumams tirti (pirmininkas – Vildžiūnas, nariai – Nekrošius,

⁸² Ištrauka iš Juozo Mitašiūno tardymo protokolo, *ten pat*, f. 3377, ap. 55, b. 159, l. 13.

⁸³ *Ten pat*, l. 14.

⁸⁴ *Ten pat*, l. 15.

⁸⁵ *Ten pat*, l. 16.

⁸⁶ *Ten pat*, l. 17.

⁸⁷ Alekso Gružausko 1968 07 23 apklausos protokolas, *ten pat*, f. K-1, ap. 46, b. 1258, l. 37.

⁸⁸ Suvestinės žinios apie operatyvinio būrio 3 teritorijoje iki 1941 m. gruodžio 1 d. įvykdytas egzekucijas, *Masinės žudynės Lietuvoje (1941–1944)*, d. 1, p. 132, 133, 134.

⁸⁹ Bendras mitybos dienynas, LCVA, f. 926, ap. 1, b. 1620, l. 95; l. 165.

kunigas Lioginas, Šimanauskas, Matulionis, Mikalauskas, Bodrovas, Goštautas) 1944 m. nustatė, kad Pivonijos miške esanti masinių žudynių vieta yra 4 km nuo Ukmergės. Jos plotas – 4 000 kv. m. Šioje vietoje rasta 1941 m. iškastų duobių, kuriose buvo kniūbsčia suguldyti supuvę lavonai. Daugelis duobių buvo perkastos, o prie jų rasta buvusių laužaviečių pėdsakų. Taip pat rasta apdegusių kaulų, laužaviečių ir paruoštų malkų lavonams deginti. Komisijos nuomone čia buvo nužudyta iki 12 000 žmonių⁹⁰. Pasak Vlado Mileškos, 1941–1944 m. dirbusio Ukmergės kalėjimo viršininko pavaduotoju ūkio reikalams, iš viso buvo nužudyta apie tris tūkstančius žmonių, laikytų kalėjime⁹¹.

Gelvonų žydų masinio arešto dalyviai ir liudininkai teigia, kad 1941 m. rugpjūčio–rugsėjo mėnesiais buvo suimta nuo 200 iki 300 žmonių. Gelvonų valsčiaus NKVD poskyrio darbuotojų 1945 m. parengtame sąrašė⁹², kuris sudarytas remiantis valsčiaus gyventojų apklausa, nurodoma, kad 1941 m. Gelvonų miestelyje buvo suimta 118 asmenų, kurie buvo etapuoti į Ukmergę ir ten sušaudyti⁹³. Štai jų pavardės: Gladšteino – 4; Šapiro – 2; Sentalelio – 2; Garberio – 4; Garberio – 3; Garberio Šmulio – 5; Šlemkos – 3; Krejaro Berelio – 3; Rozenbergo Iciko – 3; Žiklerio Abraomo – 6; Konkos – 5; Reiviro Kanagano – 3; Jachvo Šagalo – 3; Nenero Faibko – 4; Aovidko – 6; Koto Šumuiso – 3; Barono – 2; Dovine Ilta – 3; Nemzerų – 5; Barono Jankelio – 4; Efo Leincės – 3; Lichtestino Leibos – 4; Globo Alesiaus – 3; Jarono Chaimo – 3⁹⁴. Be to, Gelvonų valsčiuje buvo nužudyta ir pavienių žydų. Pavyzdžiui, pagalbinis policininkas G. Maželis per tardymą teigė, kad 1941 m. rugsėjo mėnesį jis buvo iškviestas į Gelvonų policiją, kur buvo įsakyta už miestelio iškasti duobę. Duobę kasė kartu su policininku Viršuliu. Po to jie atsivedė sulaikytąjį Leviną Lipką ir Viršulis jį nušovė, o Maželis užkasė. Nužudytojo darbužius pasiėmė. Už tai G. Maželis gavo L. Levino pusbačius⁹⁵. Tai, jog rengdami sunaikintų žydų sąrašą, čekistai rėmėsi Gelvonų gyventojų apklausa, reiškia, kad dokumentuotų įrodymų apie sunaikintus Gelvonų valsčiaus žydus neišliko, todėl tikslesnių duomenų nustatyti ir nepavyko.

Gelvonuose, kaip ir kitose Lietuvos vietose, vyko žydų turto išpardavimas. Šią „procedūrą“ Gelvonų mokyklos patalpose atliko viršaitis Pociūnas (kituose šaltiniuose – Jauniūnas), policijos viršininkas Juozas Jucevičius, Gelvonų krautuvės pardavėjas Vaclovas Ramaškevičius ir Bronius Tatarėlis⁹⁶.

Svarbu pabrėžti tai, jog, esant tokioms sudėtingoms sąlygoms, atsiradavo vietos žmogiškumui. Išskirtinis yra Viktoro Pečiulio (gim. 1901), Lietuvos kariuomenės savanorio, 1920 m. dalyvavusio kovose prieš lenkus prie Utenos, apdovanoto savanorio medaliu, 1921 m. demobilizuoto, 1923 m. Gelvonų valsčiuje, Durbėnų kaime gavusio 14 ha žemės⁹⁷, atvejis. Į policiją jis stojo savo noru 1941 m. – liepos 6 d. parašė prašymą, gavo šautuvą ir 15 šovinių. Uniformos jis nenešiojo (nors Gelvonų valsčiaus poli-

⁹⁰ Aktas (kopija), *LYA*, f. 3377, ap. 55, b. 130, l. 68; 1944 08 25 aktas, *LCVA*, f. MK-1, b. 26, l. 36.

⁹¹ Vlado Mileškos 1949 07 15 tardymo protokolas (kopija), *LYA*, l. 72.

⁹² Gelvonų valsčiaus NKVD skyriaus viršininko 1945 02 07 raštas Ukmergės apskrities NKVD skyriaus viršininkui, *LCVA*, f. MK-1, b. 26, l. 42.

⁹³ *Ten pat*, l. 43.

⁹⁴ Sąrašas Gelvonų miestelio žydų šeimų, sušaudytų vokiškųjų fašistinių okupantų Ukmergėje 1941 m., *ten pat*, l. 43.

⁹⁵ Gustavo Maželio 1945 02 26 tardymo protokolas, *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. P-18374, l. 16.

⁹⁶ Broniaus Tatarėlio 1950-06-19 tardymo protokolas, *ten pat*, b. P-20208, l. 23; Saliarono Burogo 1949 06 02 tardymo protokolas, *ten pat*, b. 15389/3, l. 28.

⁹⁷ Viktoro Pečiulio 1945 11 12 tardymo protokolas, *ten pat*, b. P-18264, l. 10–10 a. p.

cininkų sąrašė nurodoma jį buvus uniformuotu policininku⁹⁸), tačiau baltą raištį ant rankovės turėjo, gaudavo 200 rb per mėnesį algą⁹⁹. Taip jis pasielgė greičiausiai paveiktas to meto nuotaikos ir nacių propagandos. Jam, kaip ir kitiems Gelvonų valsčiaus policininkams, teko dalyvauti masiniame žydų arešte. Jam buvo įsakyta stovėti miestelio pakraštyje ir stebėti, kad niekas iš suimamųjų nepabėgtų. Tačiau jam skirtas pareigas policininkas V. Pečiulis vykdė „aplaidžiai“: jis paleido dvi žydų šeimas – Chaimo Gladšteino ir Šimelio Vasermano¹⁰⁰ (kituose šaltiniuose nurodoma tik viena pavardė – Vaserman¹⁰¹). Ir ne tik paleido, bet dar keletą dienų slėpė savo sodyboje. Taip elgėsi todėl, kad šie žydai buvo jo kaimynai, geri pažįstami¹⁰². Tačiau apie šį jo veiksma greitai sužinojo policija. Iš tarnybos V. Pečiulis buvo atleistas ir pasodintas į Gelvonų areštinę, kur jį tardė gestapininkai, mušė, reikalaudami išduoti žydus¹⁰³. Galiausiai jis buvo paleistas namo. Už tarnybą policijoje 1946 m. liepos 11 d. Aukščiausiasis MVD kariuomenės tribunolas nuteisė jį 15 m. lagerio ir 5 m. tremties, konfiskuojant visą turtą. 1955 m. bausmė buvo sušvelninta iki 10 m. lagerio ir 1955 m. liepos 9 d. jis grįžo į Lietuvą.

Apibendrinimas

1941 m. vasaros ir rudens įvykiai Gelvonų valsčiuje buvo tokie pat, kaip vokiečių okupacijos (1941–1944 m.) laikotarpio pradžios įvykiai visoje Lietuvoje. Vienas iš šių įvykių buvo žydų genocidas. 1941 m. vasaros ir rudens žydų genocido Lietuvoje ypatumai atsispindėjo ir Gelvonų valsčiaus žydų žūties vyksme. Vokiečių karinės administracijos laikotarpiu (1941 m. birželis–1941 m. liepos 25 d.) Gelvonuose buvo areštuojami ir žudomi tie žydai, kurie buvo laikomi komunistais, komjaunuoliai ar šiaip dėl kitų priežasčių neįtikę tuometinei valdžiai. Šiuo laikotarpiu žydai buvo suiminėjami kartu su lietuviais, kitų tautybių asmenimis, kurie sovietmečiu buvo valdžios aktyvistai, lojalūs okupaciniam režimui. Įvedus civilinį valdymą (nuo 1941 m. liepos 25 d.), vyko visų Gelvonų žydų naikinimas. Jie buvo suimti ir konvojuoti į Ukmergę, kur netrukus ir sušaudyti Pivonijos miške. Reikia pastebėti, kad į Gelvonų žydų genocidą buvo įtraukta valsčiaus administracija, jai pavaldė pagalbinė policija, atskiri vietos gyventojai. Sušaudžius žydus, Gelvonuose, kaip ir kitose krašto vietovėse, žydų turtas buvo išparduotas varžytinėse. Buvo gelvoniškių, kurie prisidėjo prie žydų genocido vykdymo, bet buvo ir tokių, kurie gailėjo žydų, juos gelbėjo.

⁹⁸ Gelvonų valsčiaus uniformuotų policininkų sąrašas, LCVA, f. R-688, ap. 1, b. 1, l. 2.

⁹⁹ Viktoro Pečiulio 1946 07 11 teismo posėdžio protokolas, LYA, f. K-1, ap. 8, b. P-18264, l. 30–31 a. p.

¹⁰⁰ Viktoro Pečiulio 1945 11 12 tardymo protokolas, *ten pat*, l. 11–11 a. p.

¹⁰¹ Viktoro Pečiulio 1946 07 11 teismo posėdžio protokolas, *ten pat*, l. 30–31 a. p.

¹⁰² Viktoro Pečiulio 1946 04 16 tardymo protokolas, *ten pat*, l. 18 a. p.

¹⁰³ *Ten pat*.

Gelvonų valsčiaus gyventojai, nukentėję nuo sovietų režimo

*Parengė Birutė Burauskaitė**

Alėkniškio k.

Marijanas Jakubovskis, gim. 1906, broliai – **Eugenijus**, gim. 1907, **Vladislavas**, gim. 1908, suimti 1945 12 03, kalinti Ukmergėje, nuo 1946 01 08 Vilniuje, Karo tribunolo 1946 05 11 nuteisti dešimčiai metų lagerio ir penkeriems tremties, 1946 05 27 išvežti į Sevdvinlagą, vėliau perkelti į kitus lagerius; Marijanas paleistas 1954, Eugenijus ir Vladislavas – 1956.

Aleksandrāvos k.

Jonas Matačiūnas, gim. 1905, žmona **Jadvyga**, gim. 1922, svainė **Leonora Matačiūnienė (Matačiūnaitė)-Ošmarina**, gim. 1920, ištremti 1945 07 17 į Agišovo k., Jusvos r., Permės (Molotovo) sr. Visi trys 1946 09 pabėgo iš tremties, grįžo į Lietuvą; Jonas ir Jadvyga suimti 1946 12 07, Jonas Ypatingojo pasitarimo nuteistas trejiems metams lagerio, žmona Jadvyga paleista, nes buvo nėščia, suimta 1949 02 05, Ypatingojo pasitarimo 1949 05 27 nuteista trejiems metams lagerio; po kalinimo lageriuose Jonas ir Jadvyga gražinti į tremties vietą, 1960 abu grįžo į Lietuvą; Leonora suimta 1949 03 09, Ypatingojo pasitarimo 1949 06 17 nuteista trejiems metams lagerio, kalinta lageryje, 1952 gražinta į tremties vietą, į Lietuvą negrįžo.

BroLIAI **Stasys ir Simonas Matačiūnai**, gim. 1923, partizanai, žuvo: Stasys – 1945 06 17 (1947?), Simonas – 1946 03.

Motiejus Tamoševičius, gim. 1894, žmona **Marija**, gim. 1905, sūnūs – **Juozas**, gim. 1932, **Alfonsas**, gim. 1936, **Stepas**, gim. 1942, duktė **Alдона**, gim. 1934, ištremti 1951 10 02 į Parabelės r., Tomsko sr.; paleisti 1957.

Apušynų k.

Feliksas Sakalauskas, gim. 1896, žmona **Zofija**, gim. 1906, duktė **Stasė**, gim. 1939, ištremti 1948 05 22 į Igarką, Krasnojarsko kr., paleisti 1957; duktė **Ona**, gim. 1948, ištremta 1951 10 02 į Igarką, Krasnojarsko kr.; mirė tremtyje.

Astrūvkos k.

Domicelė Časienė, gim. 1886, sūnus **Povilas**, gim. 1923, duktė **Domicelė**, gim. 1921, ištremti 1947 10 19 į Jemurtlinskio gyv., Uporovo r., Tiumenės sr.; motina ir duktė 1957 grįžo į Lietuvą, Povilas – negrįžo.

Vytautas Franckevičius (Pranskevičius?), gim. 1926, partizanas, suimtas 1945 09 14, kalintas Ukmergėje, Vilniuje, 1945 11 06 išvežtas į Vorkutlagą, Komijos ASSR.

* Informacijos šaltinis – LGRTC sukaupta ir saugoma medžiaga.

Steponas Macijauskas, gim. 1902, žmona **Ona**, gim. 1914, sūnūs – **Marijonas**, gim. 1934, ir **Donatas**, gim. 1948, ištremti 1948 05 22 į Igarą, Krasnojarsko kr.; 1958 grįžo į Lietuvą.

Antanas Paulauskas, gim. 1910, partizanas, suimtas 1945 09 09, kalintas Ukmergėje, Vilniuje. 1945 10 25 išvežtas į Vorkutlagą, Komijos ASSR; 1946 08 29 byla nutraukta, paleistas.

Babriškio k.

Domicelė Čiutienė, gim. 1900, sūnus **Petras**, gim. 1941, dukros – **Ona**, gim. 1927, ir **Janina**, gim. 1930, ištremti 1951 10 02 į Parabelės r., Tomsko sr.; paleisti 1955.

Bagaslaviškio k.

Domicelė Časienė, gim. 1886, sūnus **Povilas**, gim. 1923, duktė **Domicelė**, gim. 1921, ištremti 1947 10 19 į Jemurtlinskio gyv., Uporovo r., Tiumenės sr.; motina ir duktė 1957 grįžo į Lietuvą, Povilas – negrižo.

Efrozina Krūminienė, gim. 1890, sūnus **Jonas**, gim. 1919, duktė **Aldona**, gim. 1928, ištremti 1949 03 27 į Čeremchovo r., Irkutsko sr.; paleisti 1957.

Lionginas Pinkevičius, gim. 1918, suimtas 1944 07 26, kalintas Kaune, Karo tribunolo 1944 12 12 nuteistas dešimčiai metų lagerio ir penkeriems tremties, išvežtas į lagerį Gorkio sr., vėliau tremtis į Komijos ASSR; paleistas 1956.

Viktoras Vaizgenis, gim. 1912, partizanas, suimtas 1944 12 13, kalintas Ukmergėje, 1945 05 30 Vilniuje, Karo tribunolo 1945 06 14 nuteistas penkiolikai metų katorgos ir penkeriems tremties, išvežtas į Norillagą, Krasnojarsko kr.; 1947 08 27 **mirė lageryje**.

Aleksandra Varašilienė, gim. 1918, ištremta 1949 03 27 į Kirovskio r., Irkutsko sr.; **mirė tremtyje**.

Bagdžiū k.

Petras Vaizgenis, gim. 1919, partizanas, suimtas 1945 03 03, kalintas Ukmergėje, Karo tribunolo 1945 06 16 nuteistas dešimčiai metų lagerio ir penkeriems tremties, 1945 10 06 išvežtas į Norillagą, Krasnojarsko kr.; 1953 grįžo į Lietuvą.

Bėržės k.

Ignas Dovidavičius, gim. 1904, sūnus **Jonas**, gim. 1929, marti **Monika**, gim. 1922, ištremti 1949 03 27 į Kirovskio r., Irkutsko sr.; paleisti 1959.

Cegelnės k.

Jonas Saliamonas, gim. 1912, valstietis, suimtas 1945 02 21, kalintas Ukmergėje, 1945 06 20 Vilniuje; byla nutraukta 1945 07 11.

Vladimiras Semaška, gim. 1914, valstietis, suimtas 1945 01 06, išvežtas 1945 į filtracinį lagerį Kalinino sr. Likimas nežinomas.

Stanislavas Urbanavičius, gim. 1886, žmona **Konstancija**, gim. 1894, ištremti 1948 05 22 į Irkutsko sr.

Dabravolės k.

Irena Miliukaitė, gim. 1931, ištremta 1951 10 02 į Irkutsko sr.; paleista 1955.

Dabužynės k.

Motiejus Jakučiušas, gim. 1899, žmona **Elena**, gim. 1905, sūnūs – **Antanas**, gim. 1943, ir **Romualdas**, gim. 1942, 1949 03 28 ištremti į Užūro r., Krasnojarsko sr.; paleisti 1958.

Davonių k.

Vosylius Aška, partizanas, sužeistas 1944 11 17 mūšyje, mirė 1944 11 22.

Juozas Gripkauskas, partizanas, žuvo 1947 12 30 Prienu k., Širvintų r.

Mykolas Gripkauskas (Gribkauskas?), gim. 1921, partizanas Beržas, suimtas 1945 01 15, kalintas Ukmergėje, 1945 06 20 Vilniuje, Karo tribunolo 1945 07 12 nuteistas dešimčiai metų lagerio ir penkeriems tremties, išvežtas į Gorlagą, Dudinkos r., Krasnojarsko kr., vėliau tremtis į Krasnojarsko kr.; paleistas 1956.

Katkevičienė Filomena, Vinco, gim. 1888, dukterys – **Honorata Aldona**, gim. 1922, ir **Janina**, gim. 1928, ištremtos 1948 05 22 į Igarką, Krasnojarsko kr.; 1959 grįžo į Lietuvą.

Antanas Petrauskas, gim. 1920, partizanas, suimtas 1945 06 30, kalintas Ukmergėje, Karo tribunolo 1945 11 26 nuteistas dvidešimčiai metų katorgos ir penkeriems tremties, išvežtas į Vorkutlagą, Komijos ASSR, vėliau kalintas Ponyšlage, Permės (Molotovo) sr.; 1948 10 31 mirė lageryje. BBK

Dembūvkos k.

Stefanas Rosada, gim. 1897, ištremtas 1949 03 29, tremties vieta nežinoma.

Diršonių k.

Martynas, Didžiosios Kovos apyg. partizanas Papartis, žuvo 1946 03 24 Širvintų r.

Stasys Penkauskas, gim. 1908, valstietis, suimtas 1945 12 11, kalintas Ukmergėje, 1946 02 07 Vilniuje, 1946 03 01 išvežtas į Sevpečlagą, Komijos ASSR; 1947 04 01 atvežtas į Lietuvą, kalintas Kauno ir Vilniaus kalėjimuose, tardytas; 1947 12 30 paleistas.

Stepas Penkauskas, gim. 1921, partizanas, suimtas 1945 09 14, kalintas Ukmergėje, Vilniuje; byla nutraukta 1947 12 17.

Genė Sapitavičiūtė, gim. 1927, valstietė, suimta 1945 07 16, kalinta Ukmergėje, Vilniuje, 1945 08 03 išvežta į Vorkutlą, Komijos ASSR; byla nutraukta 1946 08 01.

Dūdų k.

Antanas Dūda, gim. 1893, žmona **Marija**, gim. 1909, sūnūs – **Marijonas**, gim. 1936, **Vilimas**, gim. 1940, **Pranas**, gim. 1944, duktė **Alberta**, gim. 1938, ištremti 1949 03 27 į Kirovskio r., Irkutsko sr.; paleisti 1956.

Apolonija Ručinskienė, gim. 1903, sūnūs – **Kazimieras**, gim. 1942, **Romualdas**, gim. 1943, **Albinas**, gim. 1949, duktė **Janina**, gim. 1939, ištremti 1952 01 23 į Parabelės r., Tomsko sr.; paleisti 1956.

Edvardas Šarmavičius, gim. 1919, valstietis, suimtas 1944 12 22 tarnaujant Raudonojoje armijoje, kalintas Ukmergėje, išvežtas 1944 12 30 į kalėjimą Minske, ten tardytas, 1945 03 31 Karo tribunolo nuteistas **mirti**. Apie nuosprendžio įvykdymą duomenų nerasta.

Durpėnų k.

Povilas Kapcevičius (Kancevičius?), gim. 1908, valstietis, suimtas 1945 07 11, kalintas Ukmergėje, Vilniuje, 1945 10 25 išvežtas į Vorkutlą, Komijos ASSR, Ypatingojo pasitarimo 1947 07 18 nuteistas septyneriems metams lagerio; į Lietuvą leista grįžti 1960 04 27.

Viktoras Pečiulis, gim. 1901, valstietis, suimtas 1945 11 06, Karo tribunolo 1946 07 11 nuteistas penkiolikai metų lagerio ir penkeriems tremties. Likimas nežinomas.

Gelvānkos k.

Juzefa Lebeckaitė, gim. 1896, sūnus **Tomas**, gim. 1934, tėvas **Tomas Lebeckas**, gim. 1858, ištremti 1941 06 14 į Bolšaja Rečka gyv., Troickojės r., Altajaus kr., 1942 perkelti į Jakutiją. Likimas nežinomas.

Viktoras Matukas, gim. 1904, žmona **Malvina**, gim. 1907, dukros – **Lionė**, gim. 1935, ir **Elena**, gim. 1936, ištremti 1949 03 27 į Kirovskio r., Irkutsko sr.; Malvina Matukienė **mirė tremtyje**, kiti šeimos nariai paleisti 1958.

Nikolajus Sakavičius, gim. 1901, žmona **Adelė**, gim. 1914, duktė **Elena**, gim. 1947, ištremti 1949 03 27 į Kirovskio r., Irkutsko sr.; paleisti 1958.

Jadvyga Slepionkaitė, gim. 1928, ištremta 1949 03 27 į Kirovskio r., Irkutsko sr., sesuo **Irena**, gim. 1934, ištremta 1951 10 02 į Kirovskio r., Irkutsko sr.; abi paleistos 1955.

Gėlvonai

Viktoras Akūnis, partizanas Sakalas; **žuvo** 1945 Mėdinų k., Širvintų r.

Antanina Ašakaitė, gim. 1912, partizanų ryšininkė, suimta 1945 11 28, kalinta Ukmergėje, Karo tribunolo 1946 05 10 nuteista dešimčiai metų.

Genė Ašakaitė, gim. 1912, partizanų rėmėja, suimta 1945 12 03, kalinta Ukmergėje, Vilniuje, Karo tribunolo 1946 05 10 nuteista dešimčiai metų lagerio ir penkeriems tremties, 1948 03 04 išvežta į Vosturallagą, Sverdlovsko sr., vėliau kalinta Vorkutlage, Komijos ASSR, Dubrovlage, Mordovija; paleista 1954; sesuo **Stefanija**, gim. 1908, partizanų ryšininkė, suimta 1946 03 28, kalinta Ukmergėje, Karo tribunolo 1946 06 20 nuteista šešeriems metams lagerio ir penkeriems tremties, 1946 10 17 išvežta į lagerį Nachodkoje, Primorės kr., vėliau kalinta Taišete, Irkutsko sr.; nuo 1952 03 26 tremtis į Krasnojarsko kr.; paleista 1956.

Steponas Bareika, gim. 1900, valstietis, suimtas 1944 08 10, kalintas Vilniuje, 1944 09 22 Pravieniškėse, Kaišiadorių r., Karo tribunolo 1944 08 31 nuteistas dešimčiai metų lagerio ir penkeriems tremties, 1944 12 18 išvežtas į kalėjimą Minske, Baltarusija. Likimas nežinomas.

Kazys Bartaška, gim. 1905, žmona **Jadvyga**, gim. 1921, sūnus **Lionginas**, gim. 1942, duktė **Jadvyga**, gim. 1949, ištremti 1951 10 02 į Tomsko sr.; paleisti 1954.

Boleslovas Baškevičius, gim. 1920, dvarininkas, suimtas 1944 07 30, kalintas Kaune, Karo tribunolo 1944 12 12 nuteistas dešimčiai metų lagerio, nuo 1945 01 10 kalintas Oršoje, Baltarusija, 1945 02 06 išvežtas į lagerį Gorkio sr., nuo 1954 tremtis į Krasnojarsko kr.; 1964 grįžo į Lietuvą.

Viktoras Čižiūnas, gim. 1884, žmona **Efruzina**, gim. 1883, sūnūs – **Alfonsas**, gim. 1917, **Stasys**, gim. 1920, dukros – **Anelė**, gim. 1929, **Vanda**, gim. 1925, ištremti 1951 10 02 į Tomsko sr.; paleisti 1956.

Juozas Filipavičius, gim. 1903, Vietinės rinktinės narys, suimtas 1944 08 22, kalintas Ukmergėje, Karo tribunolo 1945 01 14 nuteistas aštuoneriems metams lagerio, išvežtas į Siblaga, Kemerovo sr.; 1945 11 01 mirė lageryje.

Antanas Jakimavičius, gim. 1899, valstietis, suimtas 1947 08 30, kalintas Ukmergėje, 1948 05 26 Vilniuje, Karo tribunolo 1948 06 26 nuteistas dvidešimt penkeriems metams, 1949 10 03 išvežtas į Siblaga, Kemerovo sr.

Mykolas Jakučiūnas, gim. 1891, tarnautojas, suimtas 1941 06 16, išvežtas į Rešotų lagerį, Nižnij Ingašo r., Krasnojarsko kr., ten tardytas, Ypatingojo pasitarimo 1943 01 02 nuteistas dešimčiai metų; mirė 1943 04 01 Kansko ligoninėje, Krasnojarsko kr.; žmona **Marija**, gim. 1903, sūnus **Romualdas**, gim. 1937, ištremti 1941 06 16 į Katunskojės gyv., Smolenskojės r., Altajaus kr.; 1947 pabėgo į Lietuvą.

Juozas Jurkūnas, gim. 1906, valstietis, suimtas 1944 09 23, kalintas Ukmergėje, Karo tribunolo 1945 01 12 nuteistas dešimčiai metų lagerio ir penkeriems tremties, 1945 08 07 išvežtas į Karlağą, Karagandos sr., vėliau kalintas Peščianlage, Karagandos sr.; nuo 1954 07 01 tremtis į Karagandos sr.

Petras Jurkūnas, gim. 1915; **žuvo** per susišaudymą 1941 06 24 Sedūnų k., Širvintų r.

Vincas Kudelis, gim. 1910, Didžiosios Kovos apygardos partizanas Bolševikas, **žuvo** 1945 10 09 (1945 12 18?) Lazdūnų k., Trakų r.

Ignas Lekavičius, gim. 1893, žmona **Veronika**, gim. 1898, sūnus **Mečislovas**, gim. 1928, duktė **Jadvyga**, gim. 1923, ištremti 1949 03 27 į Kirovskio r., Irkutsko sr.; paleisti 1954.

Aleksas Lukša, partizanų būrio vadas, 1945 03 03 **žuvo** Gėlvonų vls., Širvintų r.

Marija Pavasarienė, gim. 1903, duktė **Vlada**, gim. 1924, ištremtos 1948 05 22 į Užūro r., Krasnojarsko kr.; paleistos 1958.

Jonas Romanuskas, gim. 1903, darbininkas, suimtas 1941, kalintas Vilniuje. Likimas nežinomas.

Eduardas Rutėnas, gim. 1906, amatininkas, suimtas 1944 09 26, Karo tribunolo 1945 01 15 nuteistas aštuoneriems metams lagerio, 1945 05 02 išvežtas į Uchtos lagerį, Komijos ASSR.

Aleksandras Sapitavičius (Sapetovičius?), gim. 1923, Didžiosios Kovos apygardos partizanas, **žuvo** 1945 Ukmergės apskrityje.

Jonas Sapitavičius, gim. 1915, amatininkas, partizanas, suimtas 1945 02 20, kalintas Ukmergėje, Karo tribunolo 1945 07 09 nuteistas penkiolikai metų katorgos ir penkeriems tremties, 1945 išvežtas į Norillagą, Krasnojarsko kr., vėliau tremtis į Krasnojarsko kr.; paleistas 1956.

Aleksandras Steponavičius, partizanas, **žuvo** 1945 06 05 Ukmergės apskrityje.

Edvardas Vičius (Vicius?), partizanas, **žuvo** 1944 12 11 Ukmergės apskrityje.

Kazys Žiūkas, gim. 1907, mokytojas, suimtas 1944 08 22, kalintas Ukmergėje, Karo tribunolo 1945 01 12 nuteistas dešimčiai metų lagerio ir penkeriems tremties, išvežtas į Vaniną (Sevvostlagą), Sovetskaja Gavanės r., Chabarovsko kr.; paleistas 1952.

Stasys Mykolas Valinavičius (Valikavičius?), gim. 1896, samdinys, suimtas 1944 10 14, kalintas Ukmergėje, nuo 1945 04 07 Kaune, Karo tribunolo 1945 03 14 nuteistas dešimčiai metų lagerio, išvežtas į Vorkutlagą, Komijos ASSR; 1948 06 04 **mirė lageryje**.

Stanislovas Verbilis, gim. 1925, valstietis, nacių išvežtas darbams į Vokietiją, ten 1945 05 05 suimtas kaip karo belaisvis, kalintas Kybártuo-

se, Vilkaviškio r., išvežtas į Vorkutlagą, Komijos ASSR; 1946 08 31 byla nutraukta, paleistas.

Giralkos vnk.

Bronius Miselis, gim. 1902, žmona Melanija, gim. 1903, valstietis, sūnūs – **Stasys**, gim. 1931, **Mykolas**, gim. 1933, duktė **Leokadija**, gim. 1943, ištremti 1948 05 22 į Igarką, Krasnojarsko kr.; Bronius Miselis 1949 08 16 **mirė tremtyje**, žmona su vaikais paleisti 1958; broliai, Didžiosios Kovos apygardos partizanai – **Vaclovas**, slap. Debesis, gim. 1924, **žuvo** 1948 11 06, Alfonsas **žuvo** 1951.

Graučiznos k.

Aleksandras Katkevičius, gim. 1910, žmona **Marijona**, gim. 1917, sūnus **Rimantas**, gim. 1943, motina **Uršulė**, gim. 1880, ištremti 1951 10 02 į Parabelės r., Tomsco sr.; paleisti 1956.

Graužių k.

Kazimiras Kanonovičius (Konanovičius?), gim. 1924, valstietis, Armijos Krajovos narys, suimtas 1944 11 28, kalintas Vilniuje, 1945 08 03 išvežtas į Vorkutpečlagą, Komijos ASSR; paleistas 1946 08 26.

Grebliučiznos k.

Stasys Kriaučiūnas, gim. 1860, ištremtas 1948 05 22 į Jarcevo r., Krasnojarsko kr.; paleistas (mirė?) 1949 03 13.

Stasys Olšauskas, gim. 1916, amatininkas, suimtas 1944 08 30, Karo tribunolo 1945 01 14 nuteistas dešimčiai metų lagerio, 1945 05 02 išvežtas į Uchtos lagerį, Komijos ASSR.

Įšeriškių k.

Bronislovas Maželis, gim. 1918, suimtas 1944 11 01, kalintas nuo 1945 08 17 Vilniuje, Karo tribunolo 1945 11 05 nuteistas dvejiems metams ir šešiams mėnesiams lagerio, 1945 10 25 išvežtas į Vorkutlagą, Komijos ASSR; broliai – **Viktoras**, gim. 1912, **Vaclovas**, gim. 1922, **nužudyti** 1941 06 27 sovietinių aktyvistų ir raudonarmiečių Įšeriškių k.

Ivanāvos k.

Bronius Zibalas, gim. 1885, žmona **Aleksandra**, gim. 1911, dukros – **Gražina**, gim. 1945, **Bronė**, gim. 1948, ištremti 1948 05 22 į Igarką, Krasnojarsko kr.; paleisti 1958.

Jakūbonių k.

Ignas Baleišis, Didžiosios Kovos apygardos partizanas slap. Putinas, **žuvo** 1947 07 26 Vandžiogalos vls., Kauno r.

Janùvkos k.

Ignatas Kovalevskis, gim. 1906, ištremtas 1949 03 27 į Čiajos r., Tomsko sr.; paleistas 1956. Žmona **Juzefa**, gim. 1909, sūnus **Česlavas**, gim. 1932, dukros – **Leokadija**, gim. 1939, **Vanda**, gim. 1937, ištremti 1951 10 02 į Čiajos r., Tomsko sr.; paleisti 1956.

Antonas Kovalevskis, gim. 1890, žmona **Eva**, gim. 1900, sūnus **Piotras**, gim. 1926, duktė **Michalina**, gim. 1928, ištremti 1951 10 02 į Čiajos r., Tomsko sr.; visi paleisti 1956.

Jaskaūdžių k.

Pranas Banikonis, gim. 1905, Didžiosios Kovos apygardos partizanas slap. Traidenis; **žuvo** 1948 05 18 Gėlvonų vls., Širvintų r.

Petras Baškevičius, gim. 1904, žmona **Ona**, gim. 1898, sūnus **Petras**, gim. 1937, ištremti 1948 05 22 į Igarką, Krasnojarsko kr.; 1957 grįžo į Lietuvą.

Juknionių k.

Bronius Bagdonavičius, gim. 1914, valstietis, suimtas 1946 dėl prievolių nevykdymo, kalintas Ukmergėje, liaudies teismo 1946 10 19 nuteistas dvejimems metams lagerio, išvežtas į lagerį Archangelsko sr.; 1948 grįžo į Lietuvą. 1951 10 02 **Bronius Bagdonavičius** ištremtas į Alatajevo r., Tomsko sr. kartu su žmona **Emilija**, gim. 1908, sūnumis – **Algimantu**, gim. 1939, **Broniumi**, gim. 1949, dukrom – **Danutė**, gim. 1941, **Birute**, gim. 1944; visi 1958 grįžo į Lietuvą.

Povilas Gumbrevičius, gim. 1894, žmona **Antanina**, gim. 1901, ištremti 1949 03 28 į Užūro r., Krasnojarsko kr.; paleisti 1957.

Vaclovas Kedikas, gim. 1896, suimtas dėl prievolių nevykdymo 1946 10, kalintas Vilniuje, 1946 nuteistas dvejimems metams lagerio, išvežtas į lagerį Archangelsko sr.; paleistas po septynių mėnesių, grįžo į Lietuvą. 1949 03 27 **Vaclovas Kedikas** su žmona **Marijona**, gim. 1892, sūnumi **Marijonu**, gim. 1927, dukromis – **Genovaitė**, gim. 1924, **Vanda**, gim. 1929, ištremti į Kirovskio r., Irkutsko sr.; visi grįžo į Lietuvą 1958.

Pranas Milkevičius, gim. 1905, žmona **Leonora**, gim. 1901, duktė **Elena**, gim. 1934, ištremti 1949 03 25 į Tugano r., Tomsko sr.; Pranas Milkevičius **tremtyje mirė**, duktė ir žmona paleistos 1956.

Karāliškių k.

Vaclovas Gudelskas, gim. 1913, valstietis, suimtas 1946 02 09, kalintas Ukmergėje, 1946 06 29 Vilniuje, Karo tribunolo 1946 06 26 nuteistas dešimčiai metų lagerio ir penkeriems tremties, 1950 09 24 išvežtas į Lugovojlagą, Karagandos sr., nuo 1953 07 14 kalintas Kamyšlage, Omsko sr.; 1955 03 23 perkeltas į tremtį Krasnojarsko kr. prie šeimos. Žmona **Vacė Gudelskienė**, gim. 1921, sūnus **Algirdas**, gim. 1944, duktė **Elvyra**, gim. 1946, Vaclovo tėvai – **Petras**, gim. 1881, ir **Moni-**

ka, gim. 1887, brolis **Albinas**, gim. 1922, ištremti 1948 05 22 į Igarką, Krasnojarsko kr.; **tremtyje mirė** Elvyra Gudelskaitė 1948 08 20, Petras Gudelskas – 1949 09 26, kiti šeimos nariai 1961 grįžo į Lietuvą.

Antanina Lukšaitė, gim. 1917, amatininkė, partizanų ryšininkė, suimta 1945 12 04, kalinta Ukmergėje, 1946 01 08 Vilniuje, Karo tribunolo 1946 05 11 nuteista dešimčiai metų lagerio ir penkeriems tremties, 1946 06 22 išvežta į Uchtižemlagą, Komijos ASSR, vėliau kalinta Step-lage, Karagandos sr.; paleista 1955.

Vaclovas Žedaveinis, gim. 1880, žmona **Monika**, gim. 1890, ištremti 1949 03 27 į Čiajos r., Tomsko sr.; paleisti 1955.

Kaženiškių k.

Antanas Naimavičius, valstietis, Didžiosios Kovos apygardos partizanas, **žuvo** 1945 06 05.

Labūnavos k.

Martynas Misauskas, Didžiosios Kovos apygardos partizanas slap. Žai-bas, **žuvo** 1945 06 05 Ukmergės apskr.

Lāpiškių k.

Mykolas Lajauskas, gim. 1898, valstietis, suimtas 1944 09 16, kalintas Ukmergėje; paleistas 1946 09 20.

Lapšiū k.

Veronika Morkūnienė, gim. 1925, ištremta 1948 05 22 į Igarką, Krasnojarsko kr.; paleista 1957.

Lemantaučiznos k.

Pranas Kvederavičius, gim. 1896, suimtas 1945 03 20, kalintas Ukmergėje, 1945 05 13 Vilniuje, Karo tribunolo 1945 07 10 nuteistas dešimčiai metų lagerio, išvežtas į Norillagą, Krasnojarsko kr.; 1950 09 22 **mirė lageryje**. Žmona **Katryna Kvederavičienė**, gim. 1898, sūnūs – **Faustas**, gim. 1936, **Marijonas**, gim. 1928, duktė **Liuda**, gim. 1938, ištremti 1949 03 27 į Kirovskio r., Irkutsko sr.; paleisti 1957.

Lesčiūnų k.

Jonas Kudelis, gim. 1926, valstietis, partizanų ryšininkas, suimtas 1945 09 15, kalintas Ukmergėje, 1945 11 20 Vilniuje, 1945 11 24 išvežtas į Vorkutlagą, Komijos ASSR, vėliau perkeltas į Sevdvinlagą, Archan-gelsko sr., iki 1946 kalintas Leningrado, Vilniaus, Ukmergės kalėjimuose; paleistas 1946 08 30.

Leonas Kudelis, gim. 1917 (1922?), valstietis, Didžiosios Kovos apygardos partizanų būrio vadas Diedukas, **žuvo** 1945 11 18.

Valerijonas Martinka, gim. 1915, valstietis, 1941 Birželio sukilimo dalyvis, ir brolis **Kazimieras**, gim. 1918, valstietis, partizanas, suimti 1945

09 15, kalinti Ukmergėje, Vilniuje, 1945 10 25 išvežti į Vorkutlağą, Komijos ASSR; 1948 grįžo į Lietuvą. 1952 01 23 abu broliai ir Valerijono žmona **Aldona Martinkienė** ištremti į Nižnij Ingašo r., Krasnojarsko kr.; paleisti 1956.

Balys Petrikas, gim. 1908, valstietis, partizanų rėmėjas, suimtas 1946 03 16, Karo tribunolo 1946 08 26 nuteistas šešeriems metams lagerio ir penkeriems tremties, 1947 03 30 išvežtas į Karlağą, Karagandos sr.; 1960 grįžo į Lietuvą.

Jonas Ragauskas, gim. 1917, valstietis, partizanų rėmėjas, suimtas 1945 09 13, kalintas Ukmergėje, Vilniuje, 1945 10 25 išvežtas į Vorkutlağą, Komijos ASSR.

Genė Saproneitė, gim. 1925, valstietė, partizanų rėmėja, suimta 1946 03 19, kalinta Ukmergėje, Vilniuje, Karo tribunolo 1946 07 25 nuteista šešeriems metams lagerio ir penkeriems tremties, išvežta 1946 į lagerį Solikamske, Permės (Molotovo) sr., nuo 1949 kalinta Armavire, Krasnodaro kr.; 1952 grįžo į Lietuvą, bet dėl kliūčių negalėdama apsigyventi Lietuvoje, apsigyveno Karelijoje; 1964 grįžo į Lietuvą.

Lipūvkos k.

Janas Dombrovskis, gim. 1899, menininkas, suimtas 1940 08 22, kalintas Kaune, Ypatingojo pasitarimo 1941 04 26 nuteistas, 1941 06 16 išvežtas į Vorkutpečlağą, Komijos ASSR. Likimas nežinomas.

Mykolas Ramoška, gim. 1925, suimtas 1945 10 03, kalintas Ukmergėje, Karo tribunolo 1946 05 08 nuteistas dešimčiai metų lagerio ir penkeriems tremties, išvežtas į Sevdvinlağą, Archangelsko sr., vėliau kalintas Pečiorlage ir Minlage, Komijos ASSR; nuo 1954 11 30 tremtis Kožime, Kožvos r., Komijos ASSR; paleistas 1958.

Liūkonių k.

Genė Budėnienė, gim. 1925, suimta 1946, išvežta į Nyroblağą, Permės (Molotovo) sr.; 1952 grįžo į Lietuvą.

Bronius Černiauskas, gim. 1911, valstietis, partizanų rėmėjas, suimtas 1945 12 03, kalintas Ukmergėje, nuo 1946 01 08 Vilniuje, Karo tribunolo 1946 05 11 nuteistas dešimčiai metų, 1946 05 27 išvežtas į Sevdvinlağą, Archangelsko sr., vėliau kalintas Taišete, Irkutsko sr.; 1955 grįžo į Lietuvą.

Liudvika Končienė, gim. 1886, dvarininkė, suimta 1940 08 01, kalinta Kaune, Ypatingojo pasitarimo 1941 04 26 nuteista trejiems metams, išvežta į lagerį Archangelsko sr. Likimas nežinomas.

Povilas Silickas, gim. 1928, valstietis, partizanas, suimtas 1945 08 08, kalintas Ukmergėje, Vilniuje, 1945 10 24 išvežtas į Vorkutlağą, Komijos ASSR, ten tardytas ir Karo tribunolo 1946 02 06 nuteistas dešimčiai metų lagerio ir penkeriems tremties; 1954 grįžo į Lietuvą.

Stanislava Žukauskienė, gim. 1887, ir sūnus **Vaclovas**, gim. 1925, ištremti 1947 10 19 (1947 10 05) į Jemurtlinskio gyv., Uporovo r., Tiumenės sr.; Stanislava Žukauskienė 1949 05 22 **tremtyje mirė**, Vaclovas 1955 grįžo į Lietuvą. Sūnus **Jonas Žukauskas**, gim. 1920, partizanas slap. Kirstukas, suimtas sužeistas 1946 06 15, kalintas Ukmergėje, Vilniuje, Karo tribunolo 1946 10 11 nuteistas mirti, **sušaudytas** 1947 01 21.

Malināvos k.

Jonas Jasevičius, gim. 1913, valstietis, partizanas, suimtas 1944 12 22, kalintas Ukmergėje, 1945 06 29 išvežtas į Vorkutlagą, Komijos ASSR, ten tardytas, Ypatingojo pasitarimo 1946 08 16 nuteistas dešimčiai metų; nuo 1954 09 21 tremtis Vorkutoje, Komijos ASSR; 1960 grįžo į Lietuvą.

Vincas Vilkas, gim. 1899, valstietis, suimtas 1945 12 01, kalintas Ukmergėje, 1946 01 08 Vilniuje, Karo tribunolo 1946 05 10 nuteistas dešimčiai metų lagerio ir penkeriems tremties, 1946 06 21 išvežtas į Uchtižemlagą, Komijos ASSR, vėliau kalintas Vorkutlage, Komijos ASSR; nuo 1954 12 27 tremtis Uchtoje, Komijos ASSR; 1956 grįžo į Lietuvą.

Mančiušėnų k.

Juozas Autukevičius, valstietis, **nužudytas** NKVD kareivių (stribų) 1948 05 22 Mančiušėnų k., Širvintų r. Sūnus **Alfonsas**, gim. 1919, partizanas, **žuvo** 1945 03 02 (1946 03 02) Gudonių k., Jonavės r.

Veronika Autukevičienė, gim. 1909, sūnus **Kazimieras**, gim. 1934, dukros – **Veronika**, gim. 1935, **Jadvyga**, gim. 1939, ištremti 1948 05 22 į Igarką, Krasnojarsko kr., 1955 10 27 perkelti į Angarską, Usolės r., Irkutsko sr.; visi 1961 grįžo į Lietuvą.

Apolonija Bartkevičienė, gim. 1894, sūnūs – **Stepas**, gim. 1929, **Algis**, gim. 1935, ištremti 1952 01 23 į Nižnij Ingašo r., Krasnojarsko kr.; paleisti 1958. Sūnus **Alfonsas**, gim. 1931, ištremtas 1949 03 27 į Nižnij Ingašo r., Krasnojarsko kr.; paleistas 1958.

Aleksas Jaščiorevičius, gim. 1896 (1901), paruošų įgaliotinis; nužudytas (partizanų?) 1946 03 15 Mančiušėnų k., Širvintų r.

Alfonsas Lukša, partizanas, **žuvo** 1945 03 02 Gudonių k., Jonavės r.

Juozas Lukša, valstietis, partizanas, **žuvo** 1945 03 02 Gudonių k., Jonavės r.

Kazys Lukša, gim. 1909, valstietis, partizanų rėmėjas, suimtas 1945 11 29, kalintas Ukmergėje, 1946 01 08 Vilniuje, Karo tribunolo 1946 05 11 nuteistas dešimčiai metų lagerio ir penkeriems tremties, 1946 05 27 išvežtas į Sevdvinlagą, Archangelsko sr.

Pranas Lukša, partizanas, **žuvo** 1945 03 02 Gudonių k., Jonavės r.

Stasė Lukšaitė, gim. 1914, valstietė, ištremta 1948 05 22 į Igarką, Krasnojarsko kr.; 1958 grįžo į Lietuvą.

Stasys Lukša, gim. 1899, valstietis, partizanų rėmėjas, suimtas 1946 03 22, kalintas Ukmergėje, Karo tribunolo 1946 05 22 nuteistas trejiems metams lagerio ir tremties, 1948 12 11 išvežtas į Volgolagą, Jaroslavlio sr.

Karolis Paciūnas (Pociūnas?), partizanas, **žuvo** 1945 03 02 Gudónių k., Jonavos r.

Jonas Piškinas, gim. 1897, valstietis, suimtas 1945 04 03, kalintas Ukmergėje, 1945 06 20 Vilniuje, Karo tribunolo 1945 07 13 nuteistas dvejiems metams kalėjimo; paleistas 1947 04 02.

Jonas Piškinas, gim. 1919, žmona **Emilija**, gim. 1919, brolis **Vladas**, gim. 1926, ištremti 1949 03 25 į Bodaibo r., Irkutsko sr.; paleisti 1960.

Augustinas Radzevičius, partizanas, **žuvo** 1945 03 02 Gudónių k., Jonavos r.

Vanda Radzevičienė, gim. 1920, valstietė, partizanų rėmėja, ištremta 1948 05 22 į Igarką, Krasnojarsko kr.; 1957 grįžo į Lietuvą.

Viktoras Savarauskas, valstietis, partizanas, **žuvo** 1945 03 02 Gudónių k., Jonavos r.

Ipolitas Valiukevičius, partizanas, **žuvo** 1945 03 02 Gudónių k., Jonavos r.

Vytautas Žentelis, gim. 1929, moksleivis, Didžiosios Kovos apygardos partizanas slap. Alksnis, suimtas 1945 11 27, kalintas Ukmergėje, Vilniuje, Karo tribunolo 1946 05 11 nuteistas penkiolikai metų katorgos ir penkeriems tremties, 1946 11 14 išvežtas į Vorkutlagą, Komijos ASSR; 1954 grįžo į Lietuvą.

Markūnų k.

Stepas Cichanauskas, gim. 1913, žmona **Marijona**, gim. 1905, sūnūs – **Rimantas**, gim. 1941, **Bronius**, gim. 1943, **Laimutis**, gim. 1945, dukra **Gertrūda**, gim. 1937, Stepo sesuo **Leonora**, gim. 1919, motina **Joana**, gim. 1890, giminaitė **Ona Cichanauskaitė**, gim. 1931, ištremti 1949 03 25 į Golumetės r., Irkutsko sr.; paleisti 1958.

Vaclavas Kildiš-Kilčevskis, gim. 1907, lenkų pogrindinės organizacijos „Kozel“ narys, suimtas 1947 12 16, kalintas Vilniuje, Ypatingojo pasitarimo 1948 05 15 nuteistas dešimčiai metų lagerio, 1948 06 išvežtas į Norillagą, Krasnojarsko kr., nuo 1955 08 01 tremtis Dudinkoje, Krasnojarsko kr.; paleistas 1956.

Juzė Markūnienė, gim. 1886, sūnus **Juozas**, gim. 1916, duktė **Janė**, gim. 1921, ištremti 1948 05 22 į Igarką, Krasnojarsko kr.; 1957 grįžo į Lietuvą.

Vaclovas Markūnas, partizanas; **žuvo** 1946 06 15; žmona **Veronika Markūnienė (Sprindienė)**, gim. 1925, sūnus **Vilhelmas**, gim. 1944, ištremti 1948 05 22 į Igarką, Krasnojarsko kr.; 1957 grįžo į Lietuvą.

Juozas Morkūnas, gim. 1916, ištremtas 1948 05 22 į Igarką, Krasnojarsko kr.; paleistas 1957.

Bronislavas Rimševičius, gim. 1886, žmona **Juzefa**, gim. 1893, sūnūs – **Zenonas**, gim. 1931, **Česlavas**, gim. 1927, dukros – **Genoefa**, gim. 1918, **Valerija**, gim. 1922, **Teresa**, gim. 1930, ištremti 1948 05 22 į Čiajos r., Tomsko sr.; paleisti 1956.

Medinų k.

Juozas Abramavičius, gim. 1925, sūnūs – **Teofilis**, gim. 1947, **Lionginas**, gim. 1950, duktė **Albina**, gim. 1945, ištremti 1951 10 02 į Parabelės r., Tomsko sr.; paleisti 1958.

Napoleonas Abramavičius, gim. 1918, žmona **Stefanija**, gim. 1920, sūnus **Valdemaras**, gim. 1946, motina **Malvina**, gim. 1883, ištremti 1951 10 02 į Parabelės r., Tomsko sr.; paleisti 1955.

Jonas Čepkauskas, gim. 1908, amatininkas, partizanas, suimtas 1944 09 18, kalintas Ukmergėje, Karo tribunolo 1945 06 21 nuteistas dvidešimčiai metų katorgos ir penkeriems tremties, išvežtas į Norillagą, Krasnojarsko kr.; 1955 grįžo į Lietuvą.

Melanija Šovienė, gim. 1915, duktė **Laimutė**, gim. 1943, ištremtos 1951 10 02 į Parabelės r., Tomsko sr.; paleistos 1958.

Mikalajūnų k.

Leonas Česnas, gim. 1917, darbininkas, 1941 Birželio sukilimo dalyvis, suimtas 1944 10 14, kalintas Ukmergėje, Vilniuje, Karo tribunolo 1945 01 18 nuteistas mirti; **sušaudytas** Lietuvoje 1945 02 07.

Stasys Radzevičius, gim. 1897, žmona **Vanda**, gim. 1897, ištremti 1949 04 21 į Parabelės r., Tomsko sr.; paleisti 1956.

Móliupės k.

Petras Banikonis, gim. 1896, žmona **Marija**, gim. 1900, sūnus **Fortūnatas**, gim. 1930, tėvas **Kazys**, gim. 1870, motina **Felicija**, gim. 1873, ištremti 1948 05 22 į Igarką, Krasnojarsko kr.; **tremtyje mirė** tėvas **Kazys** 1948 07 02 ir motina **Felicija** 1948 08 03, kiti šeimos nariai 1958 grįžo į Lietuvą. Duktė **Aldona**, gim. 1926, studentė, suimta Vilniuje, 1948 05 22 ištremta į Anastazino gyv., Manos r., Krasnojarsko kr., 1949 11 persikėlė į Igarką, Krasnojarsko kr.; 1958 grįžo į Lietuvą.

Česlavas Sagatovskis, gim. 1910, žmona **Stefanija**, gim. 1913, sūnūs – **Henrikas**, gim. 1942, **Petras**, gim. 1947, duktė **Marijolė**, gim. 1950, ištremti 1951 10 02 į Parabelės r., Tomsko sr.; Česlavas ir Marijolė **mirė tremtyje**, kiti paleisti 1958.

Bronius Vasiliauskas, gim. 1889, žmona **Justina**, gim. 1899, sūnus **Henrikas**, gim. 1938, duktė **Vanda**, gim. 1936, ištremti 1949 03 25 į Kirovskio r., Irkutsko sr.; paleisti 1958.

Stasys Vasiliauskas, gim. 1886, žmona **Jadvyga**, gim. 1899, sūnus **Marijonas**, gim. 1923, marti **Elena**, gim. 1927, ištremti 1949 03 25 į Kirovskio r., Irkutsko sr.; paleisti 1956.

Motiejūnų k.

Bronius Kojis, gim. 1923, stribas, partizanų rėmėjas, suimtas 1945 09 27, kalintas Vilniuje, Karo tribunolo 1946 05 08 nuteistas penkiolikai metų katorgos ir penkeriems tremties, 1946 06 19 išvežtas į Jeniseilagą, Krasnojarsko kr., nuo 1955 01 28 tremtis Krasnojarsko kr.; paleistas 1956.

Alfonsas Veržbaskas-Verbaskas, gim. 1921, išvežtas 1942 darbams į Vokietiją, suimtas Danijoje, 1945 05 09 išvežtas į filtracinį lagerį Uchtoje, Komijos ASSR; 1946 grįžo į Lietuvą.

Nartakū k.

Stanislovas Peškaitis, gim. 1919, amatininkas, suimtas 1946 09 13, Karo tribunolo 1946 12 16 nuteistas dešimčiai metų lagerio. Likimas nežinomas.

Martynas Sargelis, gim. 1880, ištremtas 1949 03 27 į Staraja Bardos gyv., Altajaus kr. Likimas nežinomas.

Neveronių k.

Vaclovas Kvakšys, gim. 1897, valstietis, **nužudytas** neaiškiomis aplinkybėmis 1946 Neveronių k., Širvintų r. Žmona **Cecilija Kvakšienė**, gim. 1887, duktė **Stefanija**, gim. 1925, ištremtos 1948 05 02 į Igarką, Krasnojarsko kr.; 1960 grįžo į Lietuvą. Sūnus **Antanas**, gim. 1923, Didžiosios Kovos apygardos partizanas, **žuvo** 1946 12 03 Neveronių k., Širvintų r.; sūnus **Petras**, gim. 1919, partizanų ryšininkas, suimtas 1946 12 09, kalintas Ukmergėje, Karo tribunolo 1947 04 26 nuteistas dešimčiai metų lagerio ir penkeriems tremties, 1953 07 14 išvežtas į Kamyšlagą, Omsko sr., nuo 1955 07 24 tremtis Novosibirsko sr.; į Lietuvą negrįžo.

Antanas Pečiulis, gim. 1923, Didžiosios Kovos apygardos partizanas Kerštas, suimtas 1947 06 02, kalintas Ukmergėje, Vilniuje, Aukščiausiojo Teismo 1948 01 05 nuteistas penkeriems metams lagerio ir dvejiems tremties, išvežtas į lagerį Vasiljevkoje, Aldano r., Jakutija, vėliau kalintas Adygalache, Susumano r., Magadano sr.; 1952 grįžo į Lietuvą.

Osinūvkos k.

Piotras Vaškevičius, gim. 1918, valstietis, suimtas 1945 02 05, Karo tribunolo 1945 04 14 nuteistas penkiolikai metų katorgos ir penkeriems tremties, 1945 06 10 išvežtas į Vorkutlagą, Komijos ASSR, 1948 10 31 perkeltas į Rečlagą, Komijos ASSR, nuo 1954 12 03 tremtis Vorkutoje, Komijos ASSR; paleistas 1956 07 03. BBK KIT(1).

Pakalniškių k.

Balys Dūda, gim. 1923, darbininkas, partizanų rėmėjas, suimtas 1945 09 24, kalintas Ukmergėje, 1945 11 06 Vilniuje, Ypatingojo pasitarimo 1945 10 11 nuteistas penkeriems metams, išvežtas į lagerį Velske, Archangelsko sr., vėliau kalintas Abezėje ir Vorkutoje, Komijos ASSR, nuo 1950 10 06 tremtis Oziorne ir Zabolotne, Abano r., Krasnojarsko kr.; 1954 grįžo į Lietuvą.

Juozas Minderis, gim. 1902, žmona **Zofija**, gim. 1907, sūnus **Stasys**, gim. 1928, duktė **Anelė**, gim. 1934, ištremti 1949 03 27 į Kirovskio r., Irkutsko sr.; paleisti 1958.

Jadvyga Muleronkaitė, gim. 1928, valstietė, partizanų rėmėja, suimta 1945 10 11, kalinta Ukmergėje, Vilniuje, 1945 11 25 išvežta į Vorkutlagą, Komijos ASSR, nuo 1946 03 13 kalinta Sevdvinlage, Archangelsko sr., ten tardyta, Ypatingojo pasitarimo 1946 12 17 nuteista ketveriems metams lagerio; grįžo į Lietuvą.

Paliónės k.

Lionginas Krūminis, gim. 1925, darbininkas, **nužudytas** (partizanų?) 1945 04 25 Jonavos r.

Pășirvinčio vnk.

Aleksandra Viršilaitė Atkočienė, gim. 1919, mokytoja, partizanė, suimta 1945 07 28, kalinta Ukmergėje, 1945 09 20 išvežta į Intlagą, Komijos ASSR, 1947 07 atvežta į kalėjimą Vilniuje, Karo tribunolo 1947 11 12 nuteista dešimčiai metų lagerio, 1948 07 18 išvežta į Uchtlagą, Komijos ASSR; 1954 grįžo į Lietuvą.

Tomas Dzedzevičius, gim. 1886, ištremtas 1949 03 27 į Irkutsko sr.; **mirė tremtyje**.

Donatas Linartas, gim. 1899, dvarininkas, suimtas 1941 06 14, išvežtas į Rešotų lagerį, Nižnij Ingašo r., Krasnojarsko kr., ten tardytas, Ypatingojo pasitarimo 1943 01 30 nuteistas penkeriems metams; grįžo į Lietuvą. Žmona **Irena**, gim. 1920, tėvas **Kazys**, gim. 1868, motina **Ona**, gim. 1876, ištremti 1941 06 14 į Katunskojės gyv., Smolenskojės r., Altajaus kr.; Kazys Linartas 1942 **tremtyje mirė**, Ona Linartienė 1946 pabėgo į Lietuvą, Irena vėliau grįžo į Lietuvą.

Leonas Naraškevičius, gim. 1897, žmona **Vlada**, gim. 1895, sūnus **Algirdas**, gim. 1932, dukros – **Genovaitė**, gim. 1928, **Elena**, gim. 1930, **Veronika**, gim. 1935, **Vlada**, gim. 1937, **Liuda**, gim. 1940, ištremti 1949 03 27 į Golumetės r., Irkutsko sr.; paleisti 1958. Duktė **Apolonija**, gim. 1927, partizanų rėmėja, suimta 1945 12 14, kalinta Ukmergėje, 1946 01 08 Vilniuje, Karo tribunolo 1946 04 17 nuteista aštuoneriems metams lagerio ir trejiems tremties, 1947 11 16 išvežta į lagerį Karabase (Karlaga), Žana Arkos r., Karagandos sr., vėliau kalinta Steplage, Karagandos sr., nuo 1953 12 20 tremtis Kokčetavo sr.; paleista 1957, į Lietuvą negrįžo.

Stanislavas Petkunas, gim. 1897, pabėgėlis iš Lenkijos, žmona **Elena**, gim. 1900, sūnus **Zdislavas**, gim. 1928, dukros – **Genovefa**, gim. 1924, **Vanda**, gim. 1926, ištremti 1941 06 14 į Bijską, Altajaus kr.

Stasys Strazdas, gim. 1903, valstietis, suimtas 1946 03 06, kalintas Ukmergėje, Karo tribunolo 1946 05 22 nuteistas dešimčiai metų lagerio ir penkeriems tremties. Likimas nežinomas.

Romualdas Viškėlis, gim. 1892, žmona **Jadvyga**, gim. 1899, svainė **Elena Petkun**, gim. 1900, ištremti 1951 10 02 į Čiajos r., Tomsko sr.; duktė **Ona**, gim. 1932, ištremta 1952 01 23 į Tomsko sr.; visi paleisti 1956.

Zenonas Zibalas, gim. 1887, žmona **Marijona**, gim. 1900, dukros – **Marija**, gim. 1938, **Aleksandra**, gim. 1940, **Janina**, gim. 1942, ištremti 1948 05 22 į Igarką, Krasnojarsko kr.; paleisti 1956.

Pasodniņķų k.

Stepas Vitkūnas, gim. 1910, žmona **Emilija**, gim. 1908, duktė **Gražina**, gim. 1941, ištremti 1949 03 25 į Kirovskio r., Irkutsko sr.; paleisti 1956.

Pāvytinės k.

Alfonsas Balčiūnas, gim. 1896, sūnūs – **Albertas**, gim. 1934, **Vytautas**, gim. 1940, ištremti 1949 03 25 į Kirovskio r., Irkutsko sr.; paleisti 1958.

Margarita Stepanova, gim. 1927, sūnus **Algimantas**, gim. 1948, ištremti 1949 03 25 į Kirovskio r., Irkutsko sr.; paleisti 1951.

Pociūniškio k.

Vincas Brasiūnas, gim. 1897, žmona **Michalina**, gim. 1901, sūnus **Balys**, gim. 1924, duktė **Regina**, gim. 1925, ištremti 1949 03 27 į Kirovskio r., Irkutsko sr.; paleisti 1956.

Ona Kancevičienė, gim. 1911, dukros – **Adelė**, gim. 1939, **Ona**, gim. 1945, **Marijona**, gim. 1946, ištremti 1948 05 28 į Užūro r., Krasnojarsko kr.; paleistos 1958.

Marijona Paciūnaitė, gim. 1917, mokytoja, suimta 1946 06 18, kalinta Ukmergėje, Karo tribunolo 1946 08 26 nuteista šešeriems metams lagerio ir penkeriems tremties, išvežta į Vorkutlagą, Komijos ASSR, vėliau kalinta Oblage, Tiumenės sr., nuo 1951 09 12 tremtis; leista grįžti į Lietuvą 1965 01 14.

Ignas Pociūnas, gim. 1881, žmona **Veronika**, gim. 1885, sūnus **Justinas**, gim. 1919, ištremti 1948 05 22 į Igarką, Krasnojarsko kr.; paleisti 1956.

Piotras Saletis, gim. 1923, žmona **Zofija**, gim. 1918, duktė **Valentina**, gim. 1950, motina **Elžbieta Saletis**, gim. 1890, ištremti 1951 10 02 į Čiajos r., Tomsko sr.; paleisti 1954.

Praniūkų k.

Bronius Bartkevičius, gim. 1920, darbininkas, partizanų ryšininkas, suimtas 1944, Ypatingojo pasitarimo nuteistas penkiolikai metų tremties, prievarta įdarbintas Skuodo r. kolchoze „Pavasario rytas“, iki 1954 metų buvo milicijos priežiūroje.

Aleksas Puzinas, gim. 1922, tarnautojas, suimtas 1944 12 02, Karo tribunolo 1945 03 13 nuteistas dešimčiai metų lagerio; paleistas 1952 08 05.

Pūsilgiškių k.

Bronislavas Čižiūnas, gim. 1917, valstietis, suimtas 1944 08 09, kalintas Ukmergėje, Vilniuje, Karo tribunolo 1945 01 14 nuteistas mirti; **sušaudytas** Lietuvoje 1945 01 20. BBK KGB.

Edvardas Šimas, gim. 1883, žmona **Anastazija**, gim. 1888, sūnus **Jonas**, gim. 1923, dukros – **Ona**, gim. 1926, **Konstancija**, gim. 1930, ištremti 1948 05 22 į Igarką, Krasnojarsko kr.; Edvardas Šimas **mirė tremtyje**, kiti šeimos nariai paleisti 1957. Sūnus **Stasys**, gim. 1923, Didžiosios Kovos apygardos partizanų ryšininkas slap. Laiškas, suimtas 1947 07 28, kalintas Ukmergėje, 1948 03 23 Vilniuje, Ypatingojo pasitarimo 1948 02 21 nuteistas dešimčiai metų lagerio, 1948 05 26 išvežtas į Taisėtlağą, Irkutsko sr., vėliau kalintas Steplage, Karagandos sr., nuo 1955 07 18 tremtis Džezkazgano r., Karagandos sr. ir Krasnojarsko kr.; paleistas 1957.

Pyplių k.

Antanas Perednis, gim. 1918, partizanas slap. **Ramunė, žuvo** 1945 01 Bekštonių miške, Kaišiadorių r.

Leonas Markevičius, gim. 1922, valstietis, suimtas 1944 07 21, kalintas „Smerš“ lauko kalėjime, 1944 12 01 Kaune, 1944 12 29 Vilniuje, Karo tribunolo 1944 12 12 nuteistas mirti; **sušaudytas** 1945 03 02 Vilniuje; žmona **Vlada Markevičienė**, gim. 1920, valstietė, suimta, 1946 03 09 Ypatingojo pasitarimo nuteista penkeriems metams tremties, 1947 12 20 (1948 01 03?) ištremta į Jalutorovsko r., Tiumenės sr.; 1951 grįžo į Lietuvą.

Stepas Rudžionis, gim. 1922, valstietis, suimtas 1944 07 21, kalintas Kaune; 1944 10 13 **mirė kalėjime**.

Raistalindžių k.

Boleslovas Repšys, gim. 1901, tarnautojas, žmona **Felicija**, gim. 1902, sūnūs – **Petras Boleslovas**, gim. 1932, **Vytautas**, gim. 1934, dukros – **Julija**, gim. 1927, **Marija**, gim. 1930, **Danutė**, gim. 1937, **Felicija (Teresė)**, gim. 1939, ištremti 1941 06 14 į Mnogooziorną, Troickojės r., Altajaus kr.; **tremtyje mirė** Felicija (Teresė) Repšytė 1942, Boleslovas Repšys 1943; žmona Felicija su sūnumis Petru Boleslovu ir Vytautu 1961 grįžo į Lietuvą.

Sabališkių k.

Antanas Petkevičius, gim. 1927, ūkininkas; **nužudytas** raudonarmiečių 1941 06 27 Sabališkių k. laukuose, Širvintų r.

Stasys Vienažindis, gim. 1899, žmona **Anelė**, gim. 1904, sūnūs – **Alгимantas**, gim. 1930, **Narimantas**, gim. 1932, dukros – **Veronika**, gim. 1927, **Ona**, gim. 1928, **Anelė**, gim. 1934, **Vida**, gim. 1943, ištremti 1948 05 22 į Jermakovskojės r., Krasnojarsko kr.; paleisti 1957.

Vanda Vilkelytė, gim. 1929, brolis **Jonas**, gim. 1932, ištremti 1949 03 27 į Kirovskio r., Irkutsko sr.; paleisti 1954.

Vincas Zabarauskas, gim. 1924, valstietis, Vietinės rinktinės narys, partizanų ryšininkas, suimtas 1945 08 13, kalintas Ukmergėje, 1945 10 02 Vilniuje; 1945 10 25 išvežtas į Vorkutlagą, Komijos ASSR; paleistas 1946.

Savingės k.

Kazys Morkūnas, gim. 1906, tarnautojas, ištremtas 1941 06 14 į Smolenskojės gyv., Altajaus kr.; 1959 grįžo į Lietuvą. Žmona **Aleksandra**, gim. 1912, duktė **Gražina**, gim. 1938, ištremtos 1948 05 22 į Smolenskojės r., Altajaus kr.; paleistos 1957.

Sedūnų k.

Jonas Mackevičius, gim. 1913, partizanas, **žuvo** 1944 12 11.

Senādvarių k.

Juozas Raškevičius, gim. 1913, žmona **Janina**, gim. 1919, dukros – **Genovaitė**, gim. 1944, **Leokadija**, gim. 1946, brolis **Vytautas**, gim. 1914, motina **Ieva**, gim. 1882, ištremti 1948 05 22 į Igarką, Krasnojarsko kr.; motina Ieva Raškevičienė **tremtyje mirė**, kiti paleisti 1960.

Joana Saltanavičienė, gim. 1895, valstietė, partizanų ryšininkė, suimta 1945 11 28, kalinta Ukmergėje, 1945 12 06 pabėgo; vėl suimta 1946 01 31, kalinta Vilniuje, Karo tribunolo 1946 05 11 nuteista penkiolikai metų lagerio ir penkeriems tremties, išvežta į lagerį Molotovske, Archangelsko sr., nuo 1949 11 21 kalinta Intoje (Minlage), Komijos ASSR; paleista 1955.

Smeliānkos k.

Leonora Penkauskienė, gim. 1911, dukros – **Birutė**, gim. 1939, **Genovaitė**, gim. 1943, anyta **Emilija Penkauskienė**, gim. 1880, ištremtos 1949 03 27 į Golumetės r., Irkutsko sr.; paleistos 1956.

Standviliškio k.

Monika Jankauskienė, gim. 1900, valstietė, partizanų rėmėja, duktė **Julija**, gim. 1928, partizanų ryšininkė, suimtos 1945 11 29, kalintos Ukmergėje, Vilniuje, Karo tribunolo 1946 10 12 nuteistos po dešim-

ties metų lagerio ir po penkerius tremties; **Monika** 1946 11 20 išvežta į Uchtizemlagą, Komijos ASSR, vėliau kalinta Dubrovlage, Mordovija, paleista 1955, Julija visą laiką kalinta Mordovijoje, paleista 1954.

Stavarýgalos k.

Juozas Jakučiuonas, gim. 1903, žmona **Ona**, gim. 1909, dukros – **Danutė**, gim. 1935, **Elena**, gim. 1939, ištremti 1951 10 02 į Parabelės r., Tomsko sr.; paleisti 1956.

Stepanāvos k.

Petras Augonis, gim. 1900, amatininkas, partizanų rėmėjas, suimtas 1945 09 25, kalintas Ukmergėje, Vilniuje, Ypatingojo pasitarimo 1947 01 28 nuteistas penkeriems metams lagerio, išvežtas į lagerį Archangelsko sr., vėliau kalintas Pečiorlage, Komijos ASSR; 1950 grįžo į Lietuvą. Sūnus **Jonas**, gim. 1925, valstietis, partizanas slap. Žaltys, suimtas 1945 08 29, kalintas Ukmergėje, 1945 10 10 Vilniuje, 1945 10 25 išvežtas į Vorkutlagą, Komijos ASSR; paleistas 1946 07 08.

Vincas Lisauskas, gim. 1890, žmona **Leonora**, gim. 1899, duktė **Felė**, gim. 1926, ištremti 1948 05 22 į Igarką, Krasnojarsko kr.; 1957 grįžo į Lietuvą. Sūnus **Jonas**, gim. 1923, Didžiosios Kovos apygardos partizanas, **žuvo** 1946 06 06 Darvydų k. Širvintų r.; duktė **Stasė**, gim. 1926, suimta 1946 11 28, kalinta nuo 1947 04 08 Vilniuje, Karo tribunolo 1947 01 21 nuteista penkeriems metams lagerio, išvežta į lagerį Komsomolske prie Amūro, Chabarovsko kr.

Mykolas Masiukas, gim. 1925, suimtas 1944, kalintas Ukmergėje, 1945 03 22 Kaune, 1944 10 nuteistas septyneriems metams lagerio; paleistas 1945. 1951 10 02 ištremtas kartu su žmona **Monika**, gim. 1928, ir dukra **Vaclava**, gim. 1951, į Čiajos r., Tomsko sr.; paleisti 1954.

Antanas Strazdas, gim. 1899, valstietis, partizanų rėmėjas, suimtas 1945 11 28, kalintas Ukmergėje, Vilniuje, Karo tribunolo 1946 05 11 nuteistas dešimčiai metų lagerio ir penkeriems tremties, 1949 02 10 išvežtas į Oziorlagą, Irkutsko sr., vėliau kalintas Sevdvinlage, Archangelsko sr.; paleistas 1954.

Aleksandras Žvirblis, gim. 1894, valstietis, partizanų rėmėjas, suimtas 1945 08, 1945 10 25 išvežtas į Vorkutlagą, Komijos ASSR; 1947 grįžo į Lietuvą; sūnus **Vaclovas**, gim. 1923, suimtas 1944 08 03, kalintas Ukmergėje, Kaune; byla nutraukta, išsiųstas į Sovietinę armiją, 1949 grįžo į Lietuvą; duktė **Stefanija**, gim. 1922, Didžiosios Kovos apygardos partizanų ryšininkė, suimta 1945 09 15, kalinta nuo 1945 10 17 Vilniuje, 1945 10 25 išvežta į Vorkutlagą, Komijos ASSR; 1947 grįžo į Lietuvą.

Šarkáičių k.

Alfonsas Aika, gim. 1906, valstietis, suimtas 1944 08 03, kalintas Kaune ir Pravieniškėse, Kaišiadorių r., Karo tribunolo 1944 10 18 nuteis-

tas dešimčiai metų lagerio ir penkeriems tremties, 1945 12 01 išvežtas į lagerį Statyba Nr. 505, Buriatija, vėliau kalintas Vorkutlage, Komijos ASSR; 1952 grįžo į Lietuvą.

Vladas Daraškevičius, gim. 1901, valstietis, suimtas 1944 12 08, 1945 06 29 išvežtas į Vorkutlagą, Komijos ASSR, nuo 1946 01 12 kalintas Ukmergėje, vėl 1946 04 15 išvežtas į Vorkutlagą, Komijos ASSR; paleistas 1946 10 23.

Algirdas Radzevičius, gim. 1921, žmona **Bronė**, gim. 1921, brolis **Alfonsas**, gim. 1922, ištremti 1949 04 21 į Bodaibo r., Irkutsko sr.; paleisti 1957.

Vincenta Radzevičienė, gim. 1888, vaikaitė **Ona Radzevičiūtė**, gim. 1948, ištremtos 1951 10 02 į Užūro r., Krasnojarsko kr.; paleistos 1957.

Jonas Ulinda, gim. 1904, valstietis, suimtas 1946 12 09, kalintas Ukmergėje, 1947 07 07 Vilniuje; paleistas 1947 08 25.

Šeiniūnų k.

Edvardas Šatas, gim. 1917, tarnautojas, suimtas 1944 12 20(28), kalintas Ukmergėje, Utenoje, Vilniuje, 1945 06 29 išvežtas į Vorkutlagą, Komijos ASSR; 1947 grįžo į Lietuvą.

Leonardas Šatas, gim. 1901, žmona **Genovaitė**, gim. 1917, sūnus **Petras**, gim. 1942, ištremti 1951 10 02 į Parabelės r., Tomsko sr.; sūnūs – **Albinas**, gim. 1939, ir **Juozas**, gim. 1942, ištremti 1948 05 22 į Parabelės r., Tomsko sr.; paleisti 1958.

Šeipūnų k.

Juozas Piktelis, gim. 1921, tarnautojas, suimtas 1945 02 05, Karo tribunolo 1945 05 04 nuteistas penkiolikai metų lagerio. Likimas nežinomas.

Jadvyga Raškevičienė, gim. 1911, ištremta 1948 05 22 į Igarką, Krasnojarsko kr.; paleista 1960.

Šiauliū k.

Edvardas Janukaitis, gim. 1914, valstietis, suimtas 1946 03 06, kalintas Ukmergėje, Karo tribunolo 1946 05 23 nuteistas dešimčiai metų lagerio ir penkeriems tremties, 1946 10 17 išvežtas į lagerį Nachodkoje, Primorės kr., vėliau kalintas Magadane; paleistas 1954.

Mykolas Kartenis, gim. 1909, suimtas 1945 07 28, Karo tribunolo 1945 09 05 nuteistas aštuoneriems metams lagerio, išvežtas į lagerį, vėliau tremtis Komijos ASSR.

Viktoras Kartenis, gim. 1914, tarnautojas, partizanas, suimtas 1945 10 12, kalintas Vilniuje, Karo tribunolo 1946 02 16 nuteistas dešimčiai metų lagerio ir penkeriems tremties, išvežtas į lagerį Intoje, Komijos ASSR.

Petras Pečiukaitis, gim. 1915, amatininkas, partizanas, suimtas 1945 11 22, 1946 07 01 išvežtas į Sevželdorlagą, Komijos ASSR, Karo tribunolo 1946 08 02 nuteistas dvidešimčiai metų katorgos.

Viktoras Užpalis, gim. 1899, suimtas 1946 02 06, kalintas Trākuose, Karo tribunolo 1946 08 13 nuteistas septyneriems metams lagerio ir trejiems tremties, 1948 09 13 išvežtas į Steplagą, Karagandos sr., nuo 1949 02 06 tremtis Krasnojarsko kr.

Špókiškio k.

Vaclovas Graužinis, gim. 1922, kariškis, suimtas 1945 01 21 Raudonojoje armijoje, Karo tribunolo 1945 03 10 nuteistas dešimčiai metų. Likimas nežinomas.

Tilvìkų k.

Motiejus Rakauskas, gim. 1875, žmona **Elena**, gim. 1888, sūnūs – **Juozas**, gim. 1924, **Jonas**, gim. 1925, duktė **Emilija**, gim. 1919, brolis **Justinas**, gim. 1878, sesuo **Rozalija**, gim. 1896, išstremti 1948 05 22 į Igarką, Krasnojarsko kr.; Motiejus, Justinas ir Rozalija **mirė tremtyje**, kiti paleisti 1957.

Stasys Snorka, gim. 1906, valstietis, partizanų rėmėjas, suimtas 1945 11 26, kalintas Ukmergėje, 1946 01 08 Vilniuje, Karo tribunolo 1946 05 11 nuteistas dešimčiai metų lagerio ir penkeriems tremties, 1946 05 27 išvežtas į lagerį Velske (Sevdvinlagą), Archangelsko sr., vėliau kalintas Minlage, Komijos ASSR; paleistas 1954.

Trākų k.

Juozas Aleksandravičius, gim. 1887, žmona **Elena**, gim. 1889, duktė **Janė**, gim. 1935, išstremti 1949 03 27 į Kirovskio r., Irkutsko sr.; Juozas Aleksandravičius **mirė tremtyje**, kiti paleisti 1956.

Fortūnas Bukauskas, gim. 1920, brolis **Jonas**, gim. 1928, išstremti 1949 03 25 į Kirovskio r., Irkutsko sr.; paleisti 1956.

Vỹšniaukio k.

Elė Germanaitė, gim. 1926, partizanų rėmėja, suimta 1945 08 14, kalinta Ukmergėje, 1945 11 24 išvežta į Vorkutlagą, Komijos ASSR; byla nutraukta 1946 08 26.

Aldona Muleronkaitė, gim. 1923, partizanų rėmėja, suimta 1945 08 13, 1945 10 25 išvežta į Vorkutlagą, Komijos ASSR; byla nutraukta 1946 08 26.

Zibalų k.

Mikas Pivariūnas, gim. 1921, zakristijonas, **nužudytas** NKVD kareivių (stribų) 1945 12 Zibaluosė, Širvintų r.

Pranė Vinslauskienė, gim. 1920, sūnus **Kęstutis**, gim. 1943, duktė **Irena**, gim. 1942, anyta **Teklė Vinslauskienė**, gim. 1870, išstremti 1945



07 17 į Verkučius, Jusvos r., Permės (Molotovo) sr., vėliau į Kuprosą, Jusvos r.; 1956 grįžo į Lietuvą.

Žaigaičių k.

Juozas Darvydas, gim. 1911, valstietis, partizanų rėmėjas, suimtas 1945 11 27, kalintas Ukmergėje, 1946 01 08 Vilniuje, Karo tribunolo 1946 05 10 nuteistas dešimčiai metų lagerio ir penkeriems tremties, 1946 05 27 išvežtas į Sevdvinalagą, Archangelsko sr., vėliau kalintas Magadane; 1959 grįžo į Lietuvą.

Žičkų k.

Vladas Kartenis, gim. 1902, žmona, **Adelė**, gim. 1915, sūnūs – **Albinas**, gim. 1940, **Jonas**, gim. 1941, duktė **Ona**, gim. 1944, ištremti 1949 03 25 į Kirovskio r., Irkutsko sr.; paleisti 1956.

Žievėliškių k.

Emilija Paplauskienė, gim. 1924, duktė **Vanda**, gim. 1943, motina **Emilija Kazakienė**, gim. 1871, ištremtos į Kirovskio r., Irkutsko sr.; paleistos 1958.

Scholastika Ramanauskienė, gim. 1903, sūnus **Stasys**, gim. 1927, dukros – **Irena**, gim. 1938, ir **Violeta**, gim. 1946, ištremti 1948 05 23 į Igarką, Krasnojarsko kr.; paleisti 1957.

Mykolas Rudokas, gim. 1898, žmona **Anelė**, gim. 1908, sūnūs – **Stasys**, gim. 1936, **Romas**, gim. 1945, duktė **Danutė**, gim. 1941, ištremti 1949 03 27 į Kirovskio r., Irkutsko sr.; paleisti 1956.



ŠIAME NAME 1944–1953 METAIS
BUVO KALINAMI IR KANKINAMI
KOVOTOJAI UŽ LIETUVOS LAISVĘ

*Buvusiame
tarpukariu valsčiaus
valdybos pastate
1944–1953 metais
buvo kalinami laisvės
kovotojai. 2008 m.
A. Petrašiūno
nuotraukos*

Žvagākalnio k.

Bronius Lučiūnas, gim. 1913, valstietis, suimtas 1946 08 18, kalintas Ukmergėje, 1947 02 19 Vilniuje, Karo tribunolo 1946 10 10 nuteistas dešimčiai metų lagerio ir penkeriems tremties, išvežtas į Temlagą (Dubravlagą), Mordovija, nuo 1955 01 06 tremtis Krasnojarsko kr.

Jonas Sapitavičius, gim. 1902, apylinkės administracijos pareigūnas, suimtas 1946 06 16, kalintas Ukmergėje, Karo tribunolo 1946 08 26 nuteistas dvejams metams lagerio ir trejiems tremties, 1946 išvežtas į Kargopollagą, Archangelsko sr.; paleistas 1948.

1960–1978 metų Gelvonai (atsiminimai)

Rytas Tamašauskas

Skiriu bendrakeleiviams

Miestelio erdvės

Miestelyje jokių giminių nėra. Kai būnu, drąsiai užeinu pas vieną mokytoją ir dviejų vaikystės bičiulių tėvus.

Palengva, idėmiai žvalgydamasis žingsniuojau miestelio gatvėmis, kuriomis kažkada lakstyta, zyliota. Jau tik mintimis paklajoju savo kiemelyje. Stabteliu ties bičiulių sodybomis.

Jau keli dešimtmečiai daugelio pastatų miestelyje nėra. Pakitusios jo erdvės, ypač centre senoji turgaus aikštė ir aplink buvę pastatai (deja, negrįžtamai naujais statiniais suardyta specifinė miestelio struktūra). Naujas kvartalas atsirado prie pievinės, poliklinikos ir dvaro.

Vieta, kur gimtasis namas. Koks jis bebūtų, bet tai tavo kampas. Miestelio centre, priešais buvusią raudonąją maisto prekių parduotuvę. Mūsų galo nėra. Dar ilgokai prie pat kelio vargiai augo ievos liemenėlis. Kiek pasipiktinimų būta, kai prie liauno kamieno kas išdrįsdavęs pririšti arkli. Prie medelio trikampėse lysvelėse, palangėse, padaržėje sodindavome gėles – jurginus, ramunes, nasturtus, gvazdikėlius, levukus. Levukų žiedus (jie man asocijuodavosi su dėdės Leono, vadinto Levuku, vardu) vis nuskabęs žiodydavau, nes juose regėjau žirgų galvas.

Kai gulėdavau lovoje, nusitrynusių kalkintų sienų ir lubų erdvės buvo mano reginių vietos. Sienojų plyšyje rasta senovinė moneta (XVIII a. antroji pusė) plėtojo vaizdinius. O čia dar apie nykštuką Nilsą perskaityta knyga, – name netrūko pelių urvelių, tad juose ir mano vaizduotės gyventa. Buvo įprasta spoksooti į besiplaikstančias ugnies gyvačiukes ar rusenančias žarijas krosnies angoje, prie šiltos sienelės pasiglaustyti. Šnypščia podrėgnės malkos. Krosnies kvapas. Apgobia šiluma. Bet ji žiemą greitai išsisklaidys, lovoje būsi apkrautas patalais ir paltukais. Kad vėjai ne taip greitai išnešiotų šilumą, mama langus apdangstydamo, uždarydamo masyvias langines. Buvo ir šiaip nakčiai užsklendžiamos langinės. Vakarais šviečiant blankiai elektros lemputei. Kampe slypi baimės. Viename kambaryje užgesinęs elektrą, strimgalviais leki į kito kambario šviesą. Griaudžiant perkūnui, uždaromi langai, skaičiuoji sekundes tarp žaibo švystelėjimo ir trenksmo – taip bandai sužinoti, ar toli dievulis trankosi. Piršto nageliu žiemą raižai apšarmojusio lango raštą. Į tarpulangę pridėta vatos (kad šilumą geriau laikytų), keli papuošalai. Laukiamas nelaukiamas amžinas sapnas: uždaroje beorėje erdvėje, kuri skęsta šešėliuose, spirale nuspengia tamsoka masė, vaikui grėsme alsuojanti. Skardinėje vonelėje (*balėje*) mama prausdavo mažą.

Buvo ypatingas aptrupėjęs slenkstis. Kai nugula sutemos, uždarydamas kabliu duris, nuo slenkščio žvilgteri į dangaus sklypelyje pakibusias žvaigždes – gyvenimo sargus ir išeinančiųjų liudininkus. Krentanti žvaigždė – dar vienas numiręs žmogus. Dieną purslais nuteškenus lietučiui, virš parduotuvės dangaus skliaute iškyla vaikystės stebuklas.

Vis būdavo smalsu įlįsti į mamos dėžę, kurioje buvo saugomi dokumentai, laiškai, gausi smetoninių pašto ženklų kolekcija. Albumo nuotraukose pirmiausia masina puošnūs ponai – giminaičiai iš Amerikos. Mama saugojo ir vaškinės drobės (*ciratos*) gabalėlį su įrašu apie mano gimimą, ir krikšto marškinėlius.

Sandėliuko aruode laikydavome bulves. Iš šventoriaus lapų prisigriebdavome, kad žiemos šalčiai nepakastų derliaus. Kol mama kitiems nepadovanojo, sandėliuke ilgai stovėjo vaikiška balta levelė ir dailus žalias medinis vežimėlis – brolio Kęstučio ir mano vaikystės pėdsakai.

Pas mus neretai gyveno ir kiti: jaunos pardavėjos, apie metus – vargonininko Juzonio šeima, kultūros namų meno vadovas (buvo išmokęs groti mandolina), kelias žiemas – ir vyresniųjų klasių moksleivės. Iš tų moksleivių lūpų ir sąsiuvinių išmokau ir pirmąsias estradines dainas, tų romanų motyvai neretai ataidi ir šiandien („Jūreivio daina“, „Raudonos rožės“, „Ach, kodėl“...). Kai kambarys buvo išnuomotas kaimynės tėvui Ferdinandui Vaitoniui (1879–1976), vis buvo smalsu vaikui įlįsti ir pasiklausyti porinamų istorijų. Įstrigusios senelio pasakojimų nuotrupos apie dalyvavimą rusų ir japonų kare 1905 m.

Tik 2004 m. iš dokumentų sužinojau, kad gyvenome žydo Joselio Tainovičiaus įpėdinių name. Vaikas kažkada sandėliuką išvaliau – visokius senus gurklėtus butelius pievos duobėje užkasiau. Matyt, tai buvę senųjų gyventojų pėdsakai.

Mūsų name gyveno trys šeimos, dar kieme buvo du namai – iš vieno šulinio vanduo semtas šešių šeimų. Kieme itin patrauklių vaizdų nebūta: dūžtantys kaimynų langai, prisisiurbęs vyras tyso sniege, girtų vyrų trainiojimaisi ir dainos bei kaimynės blevyzgos. Gražesni reginiai pro langus: ant suoliukų palangėse taikiai besišnekučiuojantys kaimynai Sakalauski (prieš juos gyveno Mikalausko šeima), Lisauskai, Unčiūros, Malinauskai, Rozalija Mikučionytė; panamiais kuklūs gėlių darželiai, kaimynės Rožės itin puoselėjamos rūtos (vienintelės tokios visame miestelyje). Saldaus rytmečio tylą sudrumsdavo šulinio rato girgždėjimas, besilabinančių kaimynų pašnekesiai, gatve pravažiuojantis autobusas pasufleruodavo valandas. Vaikystėje į kaimynus buvo įprasta kreiptis „pone, ponia“.

1964 m. vasarą pirmą kartą aplankau statomos Gėlvonų vidurinės mokyklos priestatą prie buvusių vienuolyno arklidžių. Buvo iki palangių iškilęs plytų mūras, masino sukaltų lentų takai. Tų metų rudenį, atsikėlus gyventi Kapeckams, su naujais pažįstamais tampau akmenukus iš sugriauto namo (priklausė Murauskams) Gedimino gatvėje. Atminties užkaboriuose iki pat 2003 m. buvo viena neatpažinta Gėlvonų vieta – tai 1964-ųjų rudenio su zakristijono Markevičiaus vaikais tamsiais įvijiniais laiptais apgraibomis kartasi į bažnyčios zakristijos antrąjį aukštą. Tos palėpės ilgai apsilankydavo sapnuose. Beje, iki šiol sapnų vizijose sugrįžtu į miestelį, artimus Gėlvonų veidus jau regiu ir kitose erdvėse.

Išskirčiau dar kelias ypatingas vietas, kurias palaipsniui atradau iš pradžių lydymas vaikų, o paskui ir pats išdrįšęs pasidairyti. Pirmoji vaiko kelionė po miestelį buvo K. Donelaičio gatve per P. Cvirkos gatvę (dabar – Pirties) pro pieninę iki namų.

Kelios tradicinės vietos, kur miestelio vaikų mėgta susiburti: buvusios autobusų stotelės liepa ties parkeliu ir suoliukas, Mūtės – Romualdos Puzinaitės – namų betoniniai laiptai ir erdvus klojimas, futbolo aikštė prie mokyklos, platus šventoriaus tvoros viršus (čia gaudytasi, lakstyta su draugais)...

Miestelio vaikai buvo tarsi susiskaidę į dvi grupes, ir susivienydavę tik mokyklos aikštėje begainiodami kamuoli. Tarp miestelio galų buvo nemažas nuotolis, todėl kito galo vaikai laikyti svetimais, buvo varomi lauk iš žaidimų ir tik retas pasiryždavo apsilankyti draudžiamoje zonoje. Būta ir konkurencijos: jei vieno galo vaikai rengia vaidinimą, tai ir kitas stengsis nenusileisti. Mūsų namas buvo beveik miestelio centre, todėl buvome savi abiejų miestelio dalių vaikams, kartais net tarpininkai, kai reikėdavo pabūti informatoriais.

Po asfalto klodais dingęs Gedimino ir Vilniaus gatvių akmenų grindinys, kuriu tarškėdavo vežimai, kai veždavo iš kaimų į Gelvonų pieninę pilnus bidonus pieno. O jei vežimo šeimininkas botagu nešniaukštėdavo, kokios daugiau laimės miestelėnui vaikui tereikia – laimingas dardi prisiglaudęs vežimo gale. Kai lietus gausiau nušniokšdavo, balose taškėmės, basas pasileisdavai Mikalajūnų link gatvės pakraščiais per vandens klanus, imituodamas žirgo kojų taktą. Svarbiausia – tuomet mama neragindavo į namus sugrįžti. Kaimynas Gestas pamokė ant asfalto nuuglundinti storos žievės gabaliuką – gatvės klane laiveliu plukdai vaikystės dienas. Smagu, nors esi permerktas lietaus. Kai dėdė Kostas Mackevičius (iš Ukmergės) su galinga mašina per pusę miestelio pavėžėjo – kiek išpūdžių draugams būta! Beje, kelias Mikalajūnų link buvo dažnų avarių ir jaunimo žūčių vieta, o eglė ties Silevičiaus sodu baidė, nes primindavo žuvusiąją.

Gyvenome Vilniaus gatvėje, prie miestelio centro. Pro durų langą į gatvės pusę regėdavau būrelį žmonių, betrypčiojančių, kol atidarys parduotuvę. Į parduotuvę vis lėkdavome limonado, kuris buvo pigesnis nei tuščias butelis. Kai ilgu laukti, kai šaltis spaudžia, lietus drengia, žiūrėk, viena kita mamos pažįstama moterėlė beužsukanti. Kelios iš tolimesnių kaimų buvo nuolatinės, kurios, eidamos į parduotuvę, mums palikdavo butelį pieno, kiaušinių, pyrago atnešdavusios. Nežinau, ar iš gailesčio, ar atsidėkodamos taip elgėsi, ar vadovavosi nerašyta liaudies etika.

Šitame didingame raudonų plytų pastate buvo maisto prekių parduotuvė, paštas, gyveno paštininkų Keturkos, vėliau Šumansko ir Regino Gineikienės šeimos. Žinau, kad čia šeštajame dešimtmetyje buvo ir biblioteka, joje vedėja dirbo mano



Gelvonų miestelio centras. Iš kairės: Gelvonų apylinkės tarybos pastatas, vaistinė, parduotuvė. Apie 1970 m. Iš O. Valančienės albumo

būsimoji mama. Šalia parduotuvės – ilgas medinis namas, kurį trims šeimoms nuomojo Rapolas Bruzgulis, pats, pasilikęs tik kampinį kambariuką, atvažiuodavo pagyventi vasarą.

Kitoje kelio pusėje, už maisto parduotuvės – daržiukas, besikapstančios vištos, šiukšlių dėžių kvapai. Į daržiukąėjome duženų keliu. Stiklo klando asla atsargiai tipendavai sutraukdamas padukus, nes taip buvo smagu į pievelę, dirvą išlėkti basam. Vasarą mama čia veltuvėje (*balėjoje*) prišildydavo vandens ir skalbdavo patalynę.

Gaji takažolė. Tai, kas buvo randama kiemo pievelėje, tapdavo „parduotuvės“ prekėmis – žaidimui užtekdamo kelių bičiulių. Pavasarį pošlapioje pievoje varlinėja gandras – taip masina paslapčia prisėlinti, bet paukštis staiga nuplasnoja į saugesnę vietą. Svirpiantys žiogai. Papievėse ne kartą ant nugaros išsitiesdavai, užversdavai galvą ir dangaus mėlyneje regėjai debesų plyšius – vaizduotė ganė drakonus, skriejančius žirgus, besikeičiančius veidus. Uždaržyje rudeniop brendi per voratinklių gijas. Vėlyvą rudenį girgsėdamos išskrenda žąsys. Netoli ir klebono sodelis, ir nuolat amsintis juodasis šuo keistu vardu – Žvirblis.

Prie kaimynų Unčiūrų sodo (J. Basanavičiaus gatvėje, pieninės link) buvo prisiliejusi medinė pastogė su prekystaliais – turgelis. Joje prekiauta dar XX a. septintojo dešimtmečio pirmojoje pusėje. Vėliau Unčiūros šieną ten suslėgdavo. Buvo įprasta, kad trečiadieniais (dar ir aštuntojo dešimtmečio pradžioje) moterėlės su pienu, sviestu, sūriu susėsdavusios ant aukštų mokyklos bendrabučio (kampinis namas J. Basanavičiaus ir Gedimino gatvių sankryžoje) betono laiptų. Apie šį pastatą paaugliai (ypač su Viliumi) trainiodavomės, kai čia buvo mokyklos bendrabutis, nes rūpėjo mergaites pakalbinti.

Miestelio centre priešais bažnyčią buvusioje turgavietėje – Komjaunimo aikštė. Šeštajame dešimtetyje pasodintas parkas, pastatytas paminklas ant neaukšto postamento, jame stilizuota kareivio, iškėlusio šautuvą, figūra ir užrašas: „AMŽINA ŠLOVĖ / ŽUVUSIEMS KOVOJE / UŽ TARYBŲ VALDŽIĄ / GELVONŲ APYLINKĖSE / 1941–1950 METAIS“. Parkelio krūmuose mes, vaikai, sulindę keliskart rūkyti mėginome. Šventoriuje, parkelyje ir dvarvietėje prisirinkdavome kaštonų ir kankorėžių – iš jų žiemą atsirasdavo žmogučių ir gyvuliukų.

Čia pat aikštės paribiu beveik ranka pasiekiamą geltonoji valgykla ir užkandinė (čia, jau atsimenu, bufetininke trumpai dirbo ir mama, iš po prekystalio paslapčia saldainių išsitraukdavome), šalia – neįprastai siaura ir aukšta kailių raugykla (čia Petras Silevičius gyvulių odas, obuolius, uogas supirkdavo).



Paminklas „Žuvusiems kovose už Tarybų valdžią“. Apie 1970 m. J. Kapecko nuotr. Iš R. Tamašausko albumo



Mėgstama moksleivių susitikimo vieta – prie šventoriaus. Apie 1970 m. J. Kapecko nuotr. Iš A. Viršulio albumo



Mes tarsi buvome atriboti nuo bažnyčios, nors jos įtaką visada jautėme. Į bažnyčią nevedė, nors mama kas vakarą poteriaudavo, nes jos bobutė taip prieš mirtį prisakiusi buvo. Pro Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčią takelis vedė žingsniuojant į mokyklą. Vartai su keturiomis šventųjų statulomis, prieš vartus – krūmokšniais apšodintas kryžius, gerokai vėliau perkeltas į šventorių. Raudonų plytų ir tašytų akmenų mūras. Šventoriuje – medinė varpinė. Dvi koplyčios. Masyvūs klevai. Juose – varnų šventovė. Tų paukščių kranksėjimu palydimas miestelio gyvenimas. Rudenį – klevų lapų laužavietės, keliskart kepamos bulvės. Didžiojo altoriaus pusėje – kunigų kapai. Į bažnyčią dažniausiai eita ir tarp prekeivių naršyta per atlaidus. Prie bažnyčios būriuotasi, į klaupkas išlinkdavai, kai savaitga-

Pokario pradinukai. Dešinėje – buvęs klebonijos pastatas, kuriame buvo įrengtas pirmasis miestelyje vaikų darželis. Apie 1970 m. Iš G. Pilipavičienės albumo

lio pavakare jaunesni būdavo laiminami. Ateidavome paspoksoti ir į visai nepažįstamuosius (apie vestuves gandai savaime pasklisdavę). Šiaip būta nuogirdų apie stebuklingą akmenį su Švč. Mergelės Marijos pėda Gėlvonų koplyčioje. Palydint mirusį į kapines ar pavakarės tylą perskrodavo ritmingas bažnyčios varpų „din dan, din dan“. Varpų gausmą galėjai girdėti ir už kelių kilometrų.

Dviaukštis buvusios klebonijos pastatas – čia 1966 m. buvo įkurtas pirmasis Gelvonų vaikų darželis (tarp pirmųjų vaikų buvau), paskui glaudėsi vidurinės mokyklos bendrabutis, buvo įrengti mokytojų butai. Buvo gražu stebėti, kaip, iš vieno šulinio semdami vandenį, taikiai šnekučiuojasi mokytojai su klebonu Leonu Levansevičiumi. Tai ilgametis Gelvonų parapijos šeimininkas, domėjęsis technika (taisė lengvuosius automobilius, televizorius ir radijas). Mama pasakojo, kad, jai dirbant Gelvonų bibliotekoje, kunigas ateidavo į biblioteką knygu, spaudos. Kunigas L. Levansevičius ir mane krikštijęs. Kunigas buvo laikomas aukščiau už paprastą mirtingąjį.

Kai septintoje klasėje mokiausi, 1974 m. pavasarį buvusios klebonijos klojimo vietoje (ten tuomet nulygintoje žemėje stovėjo melioratorių namelis) rastas monetų lobis – auksiniai, sidabriniai, variniai pinigėliai; pagal pinigų datas manytina, kad buvo paslėpta Pirmojo pasaulinio karo pradžioje. Tie pinigai dar keletą metų buvo vaikų žaidimų ir mainų objektas, ir mano pinigų kolekcijos pradžia.

Aikštės paribiu, šalia buvusios vaistinės – grėsmingas sandėlis, galingais kiemo vartais (vaiko akimis). Kai sandėlį apie 1970 m. griovė, vaikai naršydami prisirinko šovinių, vartėme ir tampėme apylinkės tarybos senąsias dokumentų bylas.

Knygyne (Gedimino gatvės ir aikštės sandūroje) dirbo klasės draugo Kęstučio mama Liolė Misevičienė. Regėdavai pilnas lentynas ideologizuotų brošiūrų, kurias retai kas pirkdavo, nebent kolūkio valdyba mokiniams už vasaros darbus dovano-davo. Išrinktųjų vaikai gaudavo „Drąsiųjų kelių“ seriją (tuomet itin mūsų skaitomą). Čia pirkdavome vadovėlius, kanceliarines prekes.

Prie mokyklos Partizanų gatvėje gyveno Žebrauskai, buvusio mokytojo šeima. Prie jų glaudėmės augindami bulves, iš jų pieno imdavome. Atlėkęs pieno, mažakalbį šeimininką vis regėdavau šachmatų rebusus besprendžiantį.

Vaikystės Vilniaus gatvė. Dažnai keliai nuvesdavo į *buitinį* – Širvintų buitinių gyventojų aptarnavimo kombinato Gelvonų padalinį, kuriame mama dirbo siuvėja. Ilgamečiai bendradarbiai: Birutė Strazdienė, Monika Kapeckienė, Lionė Petrašiūnienė, Ona Vilkelienė, Valerija Miknevičienė, Lebedevas. Ten dirbo mano bendrklasės Laimos tėtis Viktoras Vėgėlė, kuris ne kartą davęs po 10 kapeikų, kad dieną su kitais galėčiau į filmą nueiti.

Prie kultūros namų buvo Karinausko kalnas. Tokio žmogaus jau tuomet negyventa, bet savininko pavardė (senuose raštuose – Karanauskas, Kareniauskas) išlikusi. Kalva ypač skambėdavo žiemą, kai miestelio vaikai su rogutėmis smagiai į pusnį leisdavosi ar paaugliai su slidėmis nuo ledo tramplino meistriškai salto demonstruodavo.

Miestelio gale Mikalajūnų kaimo link kažkokia paslaptimi dvelkė Stankelio kalvė (*kalva*), visada uždara, prie kurios prisiartinti nedrįsdavau. Tik 2003 m. sužinojau, kad kalvis Stankelis – tai Povilas Stankevičius.

Čia ir apleistos žydų kapinės, visai šalia pievelėje su mama rinkdavome raktažoles vaistams. Aštuntojo dešimtmečio pradžioje daug antkapinių paminklų išvežta statinių pamatams (apie taip pasielgusiuosius nepagarbiai kalbėta).



*Monika Kapeckienė,
Gelvonų buitinio
kombinato darbuotoja.
Apie 1970 m.
J. Kapecko nuotr.*

Kitame miestelio gale, Gedimino gatvėje, į Širvintų pusę, buvo geležų (*gelažų*) krautuvė – ūkinių prekių parduotuvė, mėlynai dažytas stilingas kelių fligelių medinis pastatas, spoksantis dviem akimis, t. y. miestelio erdvei neįprasto dydžio langais.

Kai septintojo dešimtmečio pradžioje vaikų darželio kieme buvo pastatytos sūpynės, čia pavakary būriais traukėme. Kartais pasisupdavai vaikystės bičiulių Ritos ir Sauliaus Pilipavičių kieme. Tai dailidės Vytauto Pilipavičiaus darbai.

Masino Gelvonų kapinės, išgirsti pasakojimai apie požeminius tunelius, vedančius per miestelį nuo bažnyčios iki kapinių. Neįprasta drumsti kapinių ramybė. Visada apeita apie mūrines koplyčias – stilinga baltoji ir raudonoji, kurioje, anot žmonių pasakojimų, palaidoti Gelvonų grafai, į šią koplyčią ne kartą vis kažkieno bandyta įsilaužti. Medinė koplyčia paversta sandėliu. Kapinėse buvo populiarūs betono paminklai. Kapinių pabaigoje, už neryškaus griovelio, būta stačiatikių kapelių, o krūmynuose, negarbingoje vietoje, – nelaimėlių savižudžių kauburėliai. Tuomet dar būta Katalikų Bažnyčios įtakos ir žodinės tradicijos skirstyti asmenis pagal gyvenimo baigtį. Tuose krūmuose buvo gausu raudonomis kekėmis subrendusių vaisių (pavadinimo nežinau). Septintojo–aštuntojo dešimtmečių sandūroje laidojant vežimai ar sunkvežimiai būdavo apkaišomi berželiais, buvo nešami masyvūs vielos vainikai su padažytais skardomis (vyravo augaliniai motyvai). Nuo miestelio pusės kapinių kampe stovėjo jubiliejinis 1905 m. kryžius su užrašu metalo plokštėje. Dabar šalia kapinių kelias taip iškeltas, kad į kapines pro vartus jau leidiesi žemyn, tvoros viršus sulig asfalto danga.

Šiandien vaikštai po kapines – ženklų kaupyklą. Antkapinių paminklų vardai, datos, epitafijos, nuotraukos prikelia šmėkščiojančius veidus, fragmentais apglėbia susikaupusią atmintį. Trikdau išėjusiųjų užuovėją. Pastoviniuoji. Nutolsti vėl metams.

Rečiau užklysta į Partizanų gatvę (dabar – Raisto). Kelis syk teko matyti, kaip krosnių meistras Juozas Jakubauskas namie liejo žvakes. Tokį darbą tik ten ir regėjau. Mokyklos budėtojos Marijos Kazakovos namelis buvo kitoks (gyveno su senute teta Joana Kondratavičiene) – karo metais pastato dalis buvo sprogimo nunešta.

Senieji žydų namai pastatyti išilgai beveik palei pat kelią, su keliomis masyviomis durimis į gatvę. Vienas kitas namas forma ar išorine apdaila buvo kitokios architektūros. Buvusio batsiuvio Igno Lekavičiaus namas nuo gatvės pusės – su ištisiniu prieangiu. Buvusi dviaukštė medinė klebonija su balkonu (pasirodo, iki gaisro su balkonu buvo ir Vaclovo Puzino mūrinis namas). Pilipavičių sodyba išsiskyrė miestelio aplinkoje medžio darbais. Kai kurių medinių namų viena siena, besiribojanti su kaimynų pastatu, buvo mūrinė, aptinkuota: vaistinė, kultūros namai, valgykla, mokyklos sporto salė, Užkurnių, Rutkauskų namai. Taip Smetonos valdymo metais buvo laikytasi valdžios instrukcijų gelbėjantis nuo gaisrų. Didžioji Vilniaus gatvės dalis sudegė Antrojo pasaulinio karo pradžioje (traukiantis rusų armijai), todėl sunykusiose sodybose šeštojo dešimtmečio pabaigoje–septintojo pradžioje jau kitokios formos medinius namus pasistatė Juzėnas, Pileckas, Bareika, Dambauskas, Miknevičius, du Strazdai, Silevičius, Visackas ir Juškevičius; buvo išlikę seni sodai. Gedimino gatvės dalyje naujus namus tuomet pasistatė Murauskas, Čižas ir Vaitonis, S. Nėries gatvėje – Misevičius ir Lukša, dvaro linkui – Abišala ir Leonavičius, Partizanų gatvėje – Jakubauskas, Adomavičius, Lebeckas ir Golubevas. K. Donelaičio – (Valančius, Leonavičius, Markevičius, Vaitonis, Džiovala, Šapinskas, P. Cvirkos – (Grigaliūnas, Tabulevičius, Maciulevičius, Bartkevičius, Saliamonas, Mikučionis, Piškinas, J. Basanavičiaus – Gvozda, Baltrūnas, Šapinskas, Palaima ir Mechauskas. Naujieji pastatai jau atitraukti nuo gatvės, dažniau kvadrato formos, su uždariais prieangiais (*gonkeliais*) nuo gatvės pusės; tarp kelio ir namo palikta vietos gėlynams, krūmokšniams.

Miestelis išsiskyrė žaluma. Pagrindinės gatvės (Gedimino ir Vilniaus) abiejose pusėse augo liepų kolonos, ankstyvą pavasarį medžiai vis negailestingai apgenėjami. J. Basanavičiaus gatvėje buvo gausu šermukšnių. Prie kultūros namų – žydinčių ievų gausa, vėliau ir juodųjų uogelių fonas.

Vaikai maudytis eidavome į *Girniko sodželką* (prie girininkijos administracijos ir ūkinių pastatų buvo dvi kūdros), *Dvaro sodželką* (buvusioje Gelvonų dvarvietėje), *Bazės sodželką* (tolėliau nuo miestelio dvi gretimos kūdros Gelvonų kolūkio administracijos ir technikos teritorijoje). Mažesniesiems pasitaškyti pakakdavo *Pirties balos* (mokyklai priklausė pirtis), žvejai čia mailiaus prisigaudydavo, vaikai keliskart bandėme su užuolaidomis ar krepšiais žuvį gaudyti. Mama skalbinius skalaudavo prie bažnyčios ir klebonijos esančioje *Kunigo sodželkoje* – vienuolyno laikais čia buvęs akmenimis grįstas dugnas, maudydavę arklius. XX a. aštuntajame dešimtmetyje mokyklos pasamdyta technika valė tvenkinį, manyta įrengti baseiną, bet nesėkmingai – vėl karklais ir žilvičiais apaugęs. Kitus vandens telkinius atradome paaugę – Širvintės upę, Tilvikų ežerą. Kai kas iš draugų Širvintojė gaudydavo po akmenimis žuvį. Ledo ritulį žiemą gainėme ant *Kapecko sodželkos*, kai kas jau turėjo ir pačiūžas nusipirkę.

Artimiausias miškelis – Čyžio raistelis (Mykolo ir Uršulės Čižų sodyba ten buvo; įsikūrę buvusio Žabavos dvaro žemėse, kur nepriklausomos Lietuvos laikais išaugo naujakurių kaimas Durpėnai), iš čia su mama tempdavome sausus krūmokšnius malkoms arba daržo lysvėms uždangstyti, kad vištos išpurentoje žemėje nesikapstytų. Iki melioracijos tai buvo klampios, gausiai apaugusios krūmokšniais vietos. Dar buvo netolimi Malinausko krūmeliai, Sakalausko krūmeliai (vadinti pagal šalia gyvenusių šeiminių pavardes), čia kazlėkų pasirinkdavome, vytelių žirniams pasipjaudavome, šluotų susirišdavome. Pavasarį – karklų kačiukai. Paauglystėje, pri-

siskaitę knygų ir prisižiūrėję filmų apie indėnus, krūmokšniuose išsirengdavome namus, berniukų ir mergaičių grupės imitavo šeimas: suptos lėlės, virtos „uogienės“, lankytasi pas „kaimynus“. Radus kitos grupės stovyklavietę, ji paprastai būdavo sugriaunama.

Margų miško pakraščiais aviečiaudavome. Iš pradžių vaikui pakakdavo dviejų litrų bidonėlių pririnkti, vėliau mėlynių ir po kibirą per pusdienį pririnkdavau Čiobiškio miškuose. Mamos pamokymą vis prisimindavau („*Eidamas į mišką, pasiimk duonos riekelę – gyvatės nepuls!*“), todėl kampelių duonos pasiimdavau. Vėjų miške (šalia gyveneno bendraklasiai V. Vytautas ir K. Rimantas) tradiciškai vykdavo mokyklos turizmo dienos, kartais čia ateidavome pariešutauti. Grybauti ir žuvauti neišmokau.

Miestelio pašonėje – buvusio Gelvonų dvaro liekanos. Iš buvusios didybės likusios medžių alėjos, raudonmūris kumetynas. Pristatyta kolūkio fermų. Dvarvietės pakraščiais gausu lazdynų, čia atlėkdavome riešutų kekių prisidraskyti. Paauglystėje, vasarą dirbant kolūkyje, ne kartą daržinėse teko šieną tvarkyti. Iš vaikystės prisimenu tarp dvaro ir miestelio pasodintus laukuose kukurūzus, burbuolės buvo mūsų lėlės.

Gelvonuose gyveno daugiausia tarnautojai: mokytojai ir mokyklos ūkio personalas, pardavėjos, ligoninės, poliklinikos, vaistinės, kultūros namų, apylinkės tarybos darbuotojai bei aptarnaujantis personalas, vyresnieji kolūkio specialistai (agronomai, brigadininkai, buhalteriai, sandėlininkai) ar darbininkai (kalviai, traktorininkai, staliai), pieninėje ir buitiniame kombinate besidarbuojantieji (siuvėjai, mezgėja, batsiuovys), girininkai ir eiguliai, kunigas ir bažnyčios tarnautojai (zakristijonas, vargonininkas), milicininkas, bibliotekininkė, knygyno vedėja. Buvo dar privačiai dirbančių amatininkų (stalių, mūrininkų, siuvėjų, fotografas), šeiminių (pvz., Marija Žvaigždienė neretai būdavo kviečiama vadovauti vestuvių stalui, buvo garsi tortų kepėja). Dar būrys senyvo amžiaus žmonių tik namuose tarp darbų sukosi. Buvo gausu vaikų, jaunų ir pusamžių žmonių. Gyveno daugmaž pastovios šeimos. Daugiau keitėsi kolūkio specialistai.

Kitataučių buvo mažai, tik iš Baltarusijos gyventi atvyko Avsejevų šeima. Nuo pokario metų buvo Lietuvos sentikių Golubevų šeima, rusė Marija Kazakova su sūnumi. Šnekėta, kad totorių kraujo esti Jakubauskų ir Gimbičkų šeimose.

Gatvės pavadintos: Gedimino, Vilniaus (dabar – Mikalajūnu), Jono Basanavičiaus (dabar – Rožių), Kristijono Donelaičio, Petro Cvirkos (dabar – Pirties), Salomėjos Nėries (dabar – Mančiušėnu), Partizanų (dabar – Raisto); Komjaunimo aikštė. Šalia bažnyčios buvusi bevardė – dabar Šviesos gatvė. Kai kurie pavadinimai po valstybės kūrimo buvo pakeisti, atsirado naujų – Šarkaičių, Naujakurių (buvusio Čižo raistelio link).

Vaikystės bičiuliai

Vita Kedikaitė, Algis Šapinskas (1960–1995), Vladimiras Daugėla (1960–1990), Eugenijus Strazdas, Gestautas Lazauskas, Vilius Četrauskas...

Kai sugrįžau iš vaikų namų, jau atsimenu sąmoningo gyvenimo epizodus. Man tuomet buvo treji metai ir dešimt mėnesių. Susipažįstu su tame pat name gyvenančia šiek tiek vyresne girininko Kediko dukra Vita ir jos seneliais. Tai pirmoji mano sąmoningo gyvenimo bičiulė. Ji išmokė iš medžiagų skiaučių susisukti miniatiūrinę lėlę – skudurinę Onutę. Vitos vaizdinys ryškiausiai veržiasi iš praeities. Jau ir pa-

auglys stengdavausi susitikti ar palydėti Vitą, kai iš Ukmergės į svečius pas gimines Gelvonuosna atvažiuodavo.

Sugrįžęs iš vaikų namų, susipažinau su būsima bendraklasiais, dviem pusbroliais – Algiu ir Vladuku. Pastarojo naujoji mama buvo Zofija Šapinskaitė-Daugėlienė, ne kartą ir mane anksčiau prižiūrėjusi (gyveno kurį laiką pas mus). Vladukas šnekėjo tik rusiškai, su tėveliu ir broliu Saša atvažiavę iš Latvijos; vėliau sužinojau jų šeimos tragediją. Ir netikėt fatališku likimu ar kartų prakeiksmu: tie mano kartos draugai ir jų broliai iš gyvenimo išeina jauni. Kai pasiekė žinia apie tragišką Vladuko likimą, man tai buvo tikras dvasinis sukrėtimas. Pirmasis netiesioginis susidūrimas su mirtimi, kuri visa esybe prisišliejo. O dar bendraklasių tragiškas likimas – Juozo Ramaškevičiaus (1960–1978), Kazimiero Mikučionio (1960–1979).

Per dienų dienas tūnodavau Augučio namuose. Jo bobutė leisdavo kambaryje žaisti: pastelėje iš taburečių, paklodžių surėsdavome rūmus, žaisdavome su lėlėmis – karaliais ir tarnais. Pirmokai svajojome būti lakūnai. Virtuvėje susėdus, draugas svaajo vesias Tabulevičių dukrą, kurios tėvas turėjo „Volgą“ (tuomet lengvoji mašina kaime buvo retenybė). Malkinė buvo tankų, mašinų, lėktuvų ir visokių visureigių vieta. Ilgas, siauru ruožu tarp kaimynų sodybų įremitas sodas buvo vienintelis, kuriame drąsiai galėjau pakelti Dievo vaisių. Savo sodo neturėjome, o kiti buvo uždrausta zona. Keistai elgiausi Augučio namuose – kai tik pavakare iš darbo sugrįždavo jo tėveliai, Gelvonų kolūkio buhalteriai Česlovas ir Elena Strazdai, neragintas atsisveikindavau ir traukdavau namo.

Augučio tėveliai mane pirmą kartą nuvežė į baletą – Vilniuje stebėjome baletą „Eglė žalčių karalienė“.

Priešingoje mūsų kelio pusėje gyveno felčerės ir vairuotojo Kiršlių šeima, mūsų draugai trumpai buvo Meilė ir Mindaugas, neretai ten atlėkta.

Paauglystėje buvo svarbu susitikti Vilniaus universitete biologiją studijuojančią Reginą Dubietytę. Vis iš paskos, jai augaliukų, drugelių kolekcijas renkant, pasakojimų besiklausant.

Turėjau vienintelį pirktinį žaislą – giminaitės Genutės Bučinskienės (iš Kauno) padovanotą plastmasinį oranžinį pajacą. Jį sulaužė mažylė, kaimynų Lisauskų anūkė. Būta graudulio, nes labai jau saugota ir branginta.

Į atmintį įstrigęs epizodas, kai grūmiausi su trimis bendraamžiais: žeidė erzinimas, kad mes „pageltonijusius lašinius valgome“. Tada dar iš esmės nebuvo suvokta socialinė situacija. Tik daug paauglio širdgėlos, mamai su ašaromis išlietas sielvartas.

Iki šiol kartais bendrauju su Viliumi – vaikystės ir mokyklos bičiuliu.

Mokykloje

Kai girdžiu kai kuriuos asmenis teigiant, kad mokykla nepaliko pėdsakų, kad tai buvo kalėjimas, tuščiai praleisti metai ir pan., norėčiau šaukti ir įrodinėti kitką. Savųjų mokytojų neidealizuoju. Gal nelabai dora, kai į juos žvelgiu dažnai iš savosios – mokytojo – patirties, pozicijų.

Tokia žmogaus psichika, kad savo pasirinkimus beveik visada galime pagrįsti priežastiniais ryšiais. Savąją lemtį pirmiausia argumentuočiau mokytojos Vandos Lučiūnaitės (vėliau – Karalienės) pavyzdžiu, gal ir įtaka. Mane viliojo istorijos ar

biologijos mokslai, nesvetima buvo ir matematikos sritis, tačiau pasirinkau lituanisto mokytojo kelią.

Lietuvių kalbos mokytoja V. Lučiūnaitė, mokiusi paskutinius trejus metus, imponavo mintimis, elgsena, gyvenimo būdu. Vėliau mokytojai sunkiomis akimirkomis rašydavau išpažinties traktatus, pasikeisdavome trumpais pasisveikinimais ir informacijomis. Mokytoja manęs dar nemokė, bet individualiai lavino raiškiai deklamuoti, repetuoti ateidavau į mokytojos butą; čia buvo ir atsivėrimo akimirka, ir vaikiško naimumo ar patiklumo. Masino knygų lentynos, dailės albumai, kitoks nei kaime interjeras. Šiandien save pagaunu, kad smulkmenėlė (o jų buvo gausu mokytojos bute) gali būti praeitį primenantis įvaizdis – sušildantis, graudinantis. Mokytoja mus su broliu globojo. Brolis sentimentaliais žodžiais pirmiausia irgi atsimena tą pačią mokytoją.

Mokykloje kultūrinis darbas buvo sukrautas ant Vandos Vaskelaitės, Elenos Savickienės pečių, užklasinio darbo organizatorė buvo Aldona Steckienė. Kai vartau dešimtoje ir vienuoliktoje klasėje rašytus dienoraščius, akivaizdu, kad mokykla stengėsi kultūrinti aplinką: į Gelvonus buvo kviečiami žymūs žmonės, lituanistė veždavo į susitikimus su rašytojais ir literatūros kritikais, gausiai buvo LIK'ų (linksmųjų išradingųjų klubų), teminių vakarų. Didingi naujametiniai kaukių karnavalai. Šokiuose dažniausiai skambėjo Lietuvos estradinių grupių muzika, neretai šokdavome valsą, polką, kelis Lotynų Amerikos šokius.

Buvau šioks toks skaitovas, žemesnėse klasėse dalyvaudavau konkursuose. Tačiau paauglystės ambicijos, stebint vertinimus, buvo lemtingos; vėliau net ir bičiulė mokytoja nesugebėjo įkalbinti ar įrodyti, kad galiu ar reikia. Mokyklos scenoje matydamas vaidinančius bičiulius, aš irgi troškau būti scenoje, bet nei mane pakvietė, nei išdrįsau pasisiūlyti.

Mokykloje kelerius metus šokau tautinių ir pramoginių šokių kolektyvuose. Mokykloje vadovavo mokytoja Vanda Vaskelaitė, kultūros namuose – Zoja Latatujeva. Kelis kartus teko dalyvauti rajono dainų šventėse Puorių miške. Pramoginius šokau poroje su Rita Pilipavičiūte. Judesio jausmas gyvenime pravertė.

Su draugu Augučiu septintoje klasėje buvome apkaltinti vagyste. Kiek būta ašarų niekam nematant, kiek kartų rausdavome prieš bendraklasius per pamoką, sugrįžę iš tardymų. Gal dėl to ir didžioji atžarumo mokytojams priežastis. Ėjau su skauduliu, kad iki šiol manęs niekas neatsiprašė (paaiškėjo, kad buvome nekalti).

Didžiausia bausmė mokykloje – per pertraukas „budėti“ (visą dieną ramiai stovėti) prie mokytojų kambario durų. Tada kenti badymus pirštais ir pajuoką. Kai ketvirtoje klasėje už kažką mokytoja tokį „budėjimą“ man paskyrė (vienintelį kartą), paprasčiausiai tądien „susirgau“.

Nuo aštuntos klasės norėjau tapti mokytoju ir įrodyti, kad nekartosiu kitų klaidų. Ir šiandien, dirbdamas mokykloje, vadovaujuosi keliomis tiesomis: nevok, nemeluok, tesėk žodį. Elementaru, paprasta, bet gryna, atėję iš karčios patirties.

Nebuvau tarp tyliųjų, nebuvau tarp neklaužadų. Būta ir paauglišku iššūkiu, drastiško, provokuojančio elgesio. Turbūt retkarčiais išprovokuoti buvo tie mokytojai, kurie kažkada atstūmė, kurie žodžiu ižeidė, kurių dėl kažko nemėgau, o gal manęs nemėgo, liko mano ižeisti. Tiems, kurie priglobė, norėjau ir stengiausi būti doras, stropus, paslaugus, bet tokių buvo keli. Tai mokytojos Vanda Lučiūnaitė, Elena Savickienė, Vanda Vaskelaitė, Marytė Strazdaitė, Vanda Druskienė...



*Gelvonų moksleiviai.
1977 m.
J. Kapecko nuotr.
Iš R. Tamašausko
albumo*

Laukdamas rugsėjo, sau tyliai pasižadėdavau geriau mokytis, pasikeisti. Mokantis ypatingo lenktyniavimo nebuvo. Nebuvo tragedija pirmasis dvejetas, kurį gavau penktoje klasėje iš rusų kalbos. Dėkingas, kad mama nepersekiojo mano pažymių, nepainiojo gyvenimo įtampomis. O būta pavyzdžių, kai draugas dėl perplėštų kelnių, gauto trejeto tikėdavosi namuose pylos. Tiesa, pradinėse klasėse prie namų darbų buvau varomas, ne kartą mamos už nugaros su diržu stovėta, kai į žodį taip sunkiai kibo „Saulutės“ raidės. Į pirmąją klasę atėjau temokėdamas pažinti ir parašyti vienintelę A raidę, o klasėje jau būta ir skaitančiųjų. Paskui jau pats variausi per mokslų dirvonus, buvo susiformavęs lyg natūralus refleksas, kad reikia atlikti užduotis, skaityti.

Vadovėlius patys pirkome, todėl saugodavome ankstesniųjų metų, neretai nosį iškisdavome, primirštų temų ieškodami.

Dar tuomet mokykloje būta mados per pertrauką ant palangės žvilgterti į vadovėlį. Neprisimenu savęs „kalančio“ kurio nors mokslo tiesų. O ir mokytojų pozicija buvo tokia, kad kažkodėl spaudė negabius, tinginius arba ypatingą dėmesį skyrė gabiesiems. Mes, vidutinio lygio mokinukai, taip ir yrėmės pasroviui, tuo laiku, žinoma, džiaugdamiesi. Pradinėse klasėse dar nebuvo valstybinės procentomanijos, todėl mokiniai būdavo paliekami kartoti kurso toje pačioje klasėje net ir po kelerius metus. Mokykloje buvo vertinami sportininkai, pasiekiantys rezultatų ir prizų.

Buvo madinga keistis naujametinėmis dovanėlėmis. Rašėme sveikinimo atvirukus. Buvo įprasta pypliams klasėje sveikintis tarptautinės moters ir tarybinės armijos dienų progomis, nors jų reikšmės ir nesupratome.

Baigiant aštuntą ir vienuoliktą klases, buvo rašomi atminimų sąsiuviniai – juose eilės (eiluoti atminimai keliaudavę per kelias kartas), pastebėjimai apie draugą. Pirmiausia įrašyti paprašydavai geriausių draugų. Vienuoliktroje klasėje bandėme įrašus išlaptinti, pavyzdžiui, apklijuodavome puslapių pakraščius, kad kiti neskaitinėtų ir to paties nekartotų. Mergaičių rankomis keliaudavo standartiniai klausimynai apie pomėgius, meilę ir pan.

Įprasta rugsėjo pirmąją, per šventes, mokslo metų pabaigoje mokytojams įteikti darželio gėlių puokštę; kaimynė Unciūrienė visada smidro šakelių nuskindavo, rudeni – astros, jurginai.

Vyresnėse klasėse buvo populiarūs iš užjūrių atkeliaujantys celofaniniai maišeliai už tris rublius, patys drobinius maišelius siūdavome, prie jų pritvirtindavome medines išpjaustytas rankenėles.

Veikė sovietinės ideologinės organizacijos – pionierių ir komjaunimo, mokytojų partinė organizacija. Jos buvo pagrįstos viena tiesa – marksistine-leninine ideologija. Retas kuris mano kartos jaunuolis nebuvo komjaunuolis, kai kurie jais tapdavo jau septintoje klasėje (aš išstojau devintos klasės pabaigoje). Buvo, kad į komjaunimą bendraamžiai išstojo baigdami mokyklą, nes galvojo apie studijas aukštojoje mokykloje (manyta, kad kitaip neįstosi). Lenininės įskaitos (atrodo, formalios), šeštadieninės talkos balandžio mėnesį (kartais pajuokaudavome, kad kitas turbūt geriau žino Lenino gimimo dieną nei savo ar tėvų gimtadienius). Valstybės švenčių dienomis suvaryti į salę išklaudydavome privalomas paskaitas, kurias mokytojos skaitydavo iš „Žinijos“ draugijos parengtų brošiūrų. Buvo privaloma ir mokykloje užsisakyti spaudą. Mokantis patobulintą himno variantą, per muzikos pamokas giedodavome, istorijos pamokose liepdavo kai kuriems atmintinai jį padeklamuoti. Pažymį rašė tik lietuvių kalbos mokytoja V. Lučiūnaitė, kuri nieko neklausinėjusi, visiems stulpelių žurnale penketus supylė. Kalbėta apie 1980 metais būsiantį komunizmą (sulaukus tų metų, buvo paskelbta brandaus socializmo doktrina). Vienuoliktoje klasėje skaitėme TSKP CK generalinio sekretoriaus L. Brežnevo „veikalus“, nes gandų būta, kad bus specialių klausimų per stojamuosius egzaminus į aukštąsias mokyklas.

Ateistinio auklėjimo daugiau turbūt būta pradinėse klasėse, nes kartu mokėsi ir zakristijono Markevičiaus sūnus. Vėliau antireliginio auklėjimo idėjų ne itin jutome. Buvome dvilypiai. Štai mokyklos mokinių komjaunuolių sekretorė tuokėsi ir bažnyčioje. Atiduodama duoklė ir ideologijai, ir tėvų tradicijai.

Būta 1972 m. įvykių Kaune atgarsių apie jaunimo judėjimą (susidegino Romas Kalanta), nes kaimynų Sakalauskų anūkas Motiejūnas ten dalyvavęs, mokytoja vėliau kai ką paaugusiam papasakojo. Oficialioji spauda skalambijo apie susideginusiojo psichinę negalią.

Apie gimtinę mažai ką iš mokytojų girdėjome. Per istorijos pamokas kalbėta apie 1918–1919 m. revoliucijas Gelvonoose, tai primindavo ir memorialinė lenta prie vaikų darželio pastato (dabar – slaugos namai). Istorijos kabinete buvo publikacijų pluoštas, čia atrasta ir Gelvonų vardo liaudiškoji etimologija (Žaba pasiskelbė esąs šių apylinkių galva). Kai vyresnėse klasėse buvo svarstomas naujas konstitucijos projektas, mokytojas Aleksandras Juškevičius pasakojo apie savo gyvenimą, galimus pasirinkimus (būti kariškiu ar mokytoju). Prie mokyklos sodinant medelius ir krūmokšnius, kasant duobes sporto įrenginiams, rasta raudonų plytų sluoksnių. Tai buvusio vienuolyno palikimas.

Rudenį ir pavasarį mokinių būriai vežami į kolūkius dirbti, daug pamokų nebūdavo.

Einančiam prieš srovę, kitokiam visada sunku būdavo. Netradicinė buvo mokytoja Vanda Lučiūnaitė. Apie mokyklos kivirčius su mokytoja rusiste Marija Jarmakova nesislapstydami skaitėme „Tarybiniame mokytojuje“ bibliotekoje.

Kai mokiausi, buvo populiaru profesinio orientavimo idėja, mokyklai buvo svarbūs rodikliai. Paskutinėje klasėje apklausose vis deklaruodavau, kad stosiu mokytis į technikos mokyklą, kurioje sulauksiu valstybės šio tokios pagalbos, greitai baigsiu mokslus ir išgysiu specialybę. Mokytojai tai pripažino kaip normalią poziciją. Kurių tėvų kišenė išgalėjo, kurio vaiko galva leido, kas mokslo svarbą suvokė, neretai stengėsi vaikus iš kaimo grūsti į miestus mokytis profesijų – kuo toliau nuo žemės ūkio. Suiro žemdirbių kartos, nyko žemdirbystės tradicijos, užaugta be žemės nuosavybės jausmo.

Mano laikų mokyklos direktoriai buvo Jonas Kavaliauskas ir Veronika Dubietienė. Pradinėse klasėse mokė Genovaitė Visackienė, penktoje klasėje auklėtojos buvo Vanda Vaskelaitė ir Gražina Visackaitė, nuo šeštos klasės auklėjo Ona Unčiūrienė (dabar – Valančienė).

1978 m. mūsų Gelvonų vidurinės mokyklos abiturientų laida buvo 28-oji, mano įrašas žurnale irgi buvo 28-as. Iki šiol mano knygoje esti inicialai *RT-XXVIII*.

Suaugusiu pasijutau aštuonioliktąjį savo metų rudenį, kai pradėjau studijas Vilniaus valstybiniame pedagoginiame institute (dabar – Vilniaus pedagoginis universitetas). Iš naujo turėjau mokytis žmonių pažinimo ir bendravimo meno, mokytis ekonomikos dėsnių (pačiam tvarkant kuklius išteklius). Svarbiausia – per ketverius studijų metus įgijau šokią toki išsilavinimą, kuris laidavo mano tolesnę egzistenciją.

Laikas, tradicijos ir papročiai

Su kuo save tapatinu? Mama kilusi iš gretimo Mūsninkų krašto, tėvas nuo Žemaitijos atklydęs. Savo siela esu *gelvonis* – ten mano gimtinė.

2003 m. bandžiau atsekti, kiek mano laikais buvo išlikę senbuvių, t. y. 1918–1940 m. gyvenusių šeimų. Suskaičiavau gal šešias. Pokario metais į miestelį suvažiavo daug žmonių iš kaimų, kai prasidėjo melioracijos vėjus ir buvo naikinami vienkiemiai, o miestelyje statomi nauji namai. Tuoj po karo valdžia pardavė namus, kurie priklausė Gelvonų žydų bendruomenei (sunaikintai 1941 m.).

Tikriausiai iš tarpukario laikų išliko pravardės Urbonavičius Šmulka, Jakubausko Leiba. Gelvonų žydų pėdsakus primindavo senbuvių Šapinskių vaikai. Daugelis gyvenome buvusiose žydų sodybose.

Miestelyje kalbėta lietuviškai. Keli senieji senbuviai šnekėjo slavų kalbų žargonu, atseit, lenkiškai. Tai ankstesniųjų laikų atgarsiai. Tokius pajuokdavome: „*Puidzim du turgus, kupim gaidžiukas, gaidžiukas nie spieva, čėbu papjauti*“; „*Čėbu dat ataskaitu*“. Kelių šeimų vaikai, su seneliais šnekėję ta puskalbe, prieš mus kartais pasipuikuodavo, kad mes taip nemokam (buvo lyg vertės garantas, lyg pretenzija būti aukštesnės kultūros atstovais). Mama, mokėjusi lenkiškai kalbėti, Gelvonuose specialiai su moterėlėmis kalbėdavo tik lietuviškai.

Šiandien miestelyje sutinku daug nepažįstamų veidų. Vaikai pralėkdami nepasisveikina. O mums, vaikams, buvo įprasta miestelyje sveikinti tiek pažįstamą, tiek nepažįstamą asmenį. Vaikystėje man buvo keista smetoninio mokytojo Aleksandro Juškevičiaus (1912–1980) elgsena – jis sveikindamasis ir prieš vaikus nukeldavo kepurę. Su mokytojais sveikindavomės ir kelis kartus tądien susitikę. Praeidamas dirbančiajam palinkėdavai: „*Padėk, Dieve!*“

Šiek tiek gyventa tikėjimų ir prietarų pasaulyje. Mama vis primindavo: „*Nėšvilpauk kambarį, nes bloguoju iš namų lėksi*“ (patalpoje buvo drausta švilpti; sakydavo,

kad ne miške esi), valgydamas turi nesupti kojų, nes „velnią supi“ (mokyta elgesio prie stalo). Drausta nuo peilio valgyti: „*Nuo peilio valgysi – piktas būsi*“, mušti vorus – „*Nemušk vorų – laimę užmuši*“ (voratinklius tik nugraibydamome). Kvailokai pasielgus, klausta: „*Gal durnaropių esu prisirijęs?*“ Ir paraginta: „*Išėik į lauką, pažiūrėk į mėnulį, turbūt jaunas*“. Kai griausdavo perkūnas, buvo sakoma: „*Dievulis pyksta*“. Visus langus ir duris sandariai uždarydamome, nes saugotasi trenksmo į namus. Lyjant niūniuota dainelė: „*Lyja lyja lietus per karaliaus pietus, karalius mirė, karalienė verkia, karaliukai knarkia*“. Lietų „*varažydavo*“ rasojančios lašiniai ir kregždės, šaudančios kiemo pažemiu. Kai neklausydavau, mama gąsdindavusi, kad ateis senis su barzda ir, į maišą įsikišęs, neklauzadą išsineš. Vengta pereiti katės (ne tik juodos) kelią. Retai randami pailgi kaukaspeniai vadinti velnio pirštais; tikėta jų magiška galia, juos paprastai saugodavai.

Iš draugų girdėta: „*Ką tu išmanai – kaip iš nosies (šiknos) burnon*“; „*sudaužytas veidrodis nelaimę pranašauja*“; „*valgydamas neskaityk, nes susiūsi protą; nesiūk ant savęs sagos, nes susiūsi protą*“; „*nemokink mokinto – gausi šūdo rauginto*“; „*nekibink šūdo, ba smirdėt pradės*“. Sakyta: „*Neardyk kregždžių (senbuvų vaikai tarė „skregždžių“)* lizdų, nes strazdanotas būsi“ (regėdamos draugų strazdanas veiduose, vis apie tai pagalvodavau). Iš bendraklasės M. Ritos girdėta istorija, kad Dievas baudžia motinas už netinkamą elgesį (nesijuok iš kito nelaimės) – vaikai pasekmes nešioja.

Žolės virstu ropoja boružė. Ją ant ištiestos rankos delno padedi, pakeli saulės link ir dainuojai: „*Dievo karute, lietus ar pagada? Skrisk į dangų, tavo vaikai dega*“. Džiaugiesi, jei sparneliais nuplakė į žydrynę – giedra bus. Buvo natūralu palaidoti rastą negyvą kregždutę, suvažinėta šuni, pagelbėti sužeistam ežiukui. „*Gyvi, gyvi*“, – pavasarių podirvio pakraštyje ar paraistėje pasisveikindavai su sugrįžusia pempe. Giriesi bičiuliui, kad jau gegutės „*kukū*“ ausį pasiekė, tau skirtus metus suskaičiavo. Jei gu nedaug prikukavo, nuryji nepasitenkinimo gurkšnį. Jei turi, kapeiką graibai kišenėje, tikėdamas, kad bus turtingi metai. Išvydęs padangėje sklandantį gandra, šaukdavai: „*Gandre, gandre, ga ga ga, tavo močia ragana. Išvažiavo žagarų, parvažiavo be akių. Nuvažiavo un svečių, parvažiavo be nagų*“. Pievoje didesnę žaliają žiogą ant piršto pasisodini ir dainuojai: „*Žioge, žioge, duok nuodų, jei neduosi, užmušiu*“. Nesulaukęs rudos dėmelės, dairaisi kito žiogo. O kodėl tie nuodai reikalingi, iki šiol nežinau. Pamojuoji išplasnjančių paukščių virtinei, nes tikėta, kad tada vora išsisklaido.

Nebijota žmonių. Ant durų nerakintą spyną užkabini ir tekinas pas draugus. Jei kitur randi šluotražiu paremtas duris, tai į vidų ir neini, sodyboje dairaisi šeimininko.

Vaikystėje teko dalyvauti tik vienose vestuvėse – Nijolės Mikalauskaitės Senādvarių kaime (prie Liūkonių). Tačiau į atmintį įkrito dalis senųjų vestuvių papročių, nes pirmą kartą regėta ir entuziastingai dvi dienas dalyvauta. Tai sutinkamas jaunųjų pulkas prie kiemo vartų su duona ir druska, kamantinėjimai prie užtvaros, persirengėliai – tariamasis jaunųjų pulkas, stalo išpirkimas, atvykus jaunųjų palydai, jaunųjų vardų pirmosios raidės, išpintos rūtomis ant sienos, daiktų vogimas, jaunųjų kėlimas su muzika, jaunųjų dovanos tėvams ir palydai, piršlio korimas, dekreto skaitymas ir piršlio išpirkimas jaunosios rankšluosčiu, lauktuvės išvykstantiems. Miestelyje iš šalies šiek tiek vaiko akimis stebėtos kaimynų Juzėnų, Unciūrų, Rutkauskų ir Kisielių vaikų vestuvės. Vestuvėse buvo gausios jaunųjų palydos.

Miestelyje buvo įprasta statyti *bromas* – papuoštas užtvaras (dažniausiai gėlėmis ir lapais išpinta virve) vestuvių palydai ir įteikiant gėlių puokštę, palinkint šeimai laimės, pavaišinant duona, druska ir alkoholio taurele, ir, aišku, tikintis palydos išpirktinių vaišių. Vaikams svarbiausia buvo paberti saldainai. Kartais jaunųjų palyda iškresdavo šunybę – į krepšį įkišdavo netikro gėrimo butelaitį, sukeldavo juoką ir pakeiksnėjimą. Susiburdavo kaimynai ir keliose miestelio vietose tverdavo užtvaras vestuvininkams, net ir tolimesnių kaimų, mažai pažįstamiems.

Mirus miestelio gyventojui, buvo įprasta pašarvotąjį aplankyti, į kapines palydėti, vaikai eisenoje gėles nešdavo. Šarvodavo namuose. Vienintelį atvejį prisimenu, kai žuvęs apylinkės pirmininkas Valančius buvo pašarvotas kultūros namų salėje. Šermenyse (ši žodį tik studijų metais sužinojau) ir laidotuvėse giedodavo vietiniai giesmininkai, iš toliau kviestis dar nebuvo mados. 1978–1979 m. Gelvonuose buvo keli savižudžiai, kalbėta apie kažkieno regėjimus, jog būsią septyni, kurie savo noru pasitrauks iš gyvenimo.

Prieš Vėlinės mokykla organizuotai tvarkydavo kapines. Kartą, prisimenu, neparaginti būrelis paauglių sutvarkėme Lietuvos savanorių karių kapus. Buvęs kapinėse eigulys Miknevičius mus pagyrė. Tuomet nelabai supratome, už ką jis mums dėkoja, nes paprastai už tokią darbą niekas nedėkodavo.

Viešajame gyvenime stengtasi „neiškristi“ iš nusistovėjusių normų (dažnas vertinimo rodiklis – „*ką kaimynai pasakys*“). Nebuvo neįprastų iniciatyvų ar drastiškų viešų iššūkių. Buvome tolerantiški, tačiau apie nesantuokinius vaikus nebūta liberalaus požiūrio („*mergos vaikas*“, „*benkartas*“), garsas apie tai ar vedybas „*iš reikalo*“ pasklisdavo po apylinkes. Nepagarbiai buvo kalbama apie žydšaudžius ir pokario sovietinius aktyvistus. Mes, paaugliukai, netgi keliskart drastiškai į akis išdrįsime visuomenėje vyravusį nepakantumą išrežti žydšaudžiui.

Būta vietų, kuriose ir naktį galėjai gauti alkoholio. Tai buvo didžiausia tuometinė rykštė ne vienai šeimai. Dėl to būta ir langų daužymo, ir audringų kivirčų. Paaugliams tai buvo vyriškumo išbandymas ir įrodymas, kad esi suaugęs.

Artėja atlaidai – Šv. Antano, Šv. Onos. Būriai iš kaimų į bažnyčią atvyksta arkliais. Pilna vežimų, prie tvorų ir medžių pririšti arkliai, ant jų prusnų pakabinti maišai su pašaru – abrakū. Didžiausia miestelio ir parapijos šventė – antrąjį rugsėjo sekmadienį minimas Švč. Mergelės Marijos gimimas. Atlaidai vadinti išskirtiniu vardu – Gelvoninės (miestelio vardu). Tvarkomės namuose, šluojamės prie kelio, nes laukiame ir tolimesnių giminaičių beužsukančių. Sakydavo: „*Jei katė užpakalį prausia, lauk svečio moters, o jei snuktį – lauk svečio vyro*“; „*Jei katė už stalo prausiasi, sulauksi garbingo svečio*“. Stebėsime puošnią eiseną apie bažnyčią šventoriuje (suvažiavę kelių parapijų kunigai). Procesijoje neša bažnyčios vėliavas, baltadrabužės mergaitės prieš monstranciją barsto gėlių žiedus. Susitinka giminės, pažįstami – sveikinasi, klausinėja apie šeimynas, sveikatą. Lėksime pirkti pailgų cukraus ir krakmolo saldainių, susuktų į tampomojo popieriaus juosteles. Į tuos saldainius dairosi ir suaugusieji, nes reikia parnešti *kermošiaus* vaikams. Bus specialaus pasibūriavimo po miestelį. Rūpės įkišti nosį į kultūros namų salę, kur pavakare po atlaidų susirinkęs apylinkių jaunimas šoka.

Regėdavome kelis šventoriuje susėdusius neįkyriai elgetaujančius (sakydavome *ubaugaujančius*) – ne mūsų žmones, iš kitur atvykusius. Į atlaidus iš Ukmergės atvažiuodavo aklas muzikantas, kuris akordeono melodija virpindavo susirinkusiųjų

širdis. Akląjį, prisimenu, kelis kartus į autobusų stotelę lydėjęs kaimynas Kisielius, sykį teko kartu paėjęti.

Apie 1971–1973 m. dažnokai miestelyje pasirodydavo elgetaudama Paškevičienė nuo Liūkonių, užsukdavo ir pas mus, mama kokio nors maisto duodavo. Pėstute ateidavo. Prie durų pirmiausia poterius sukalbėdavo. Kai kartą mamos nebuvo, apsilankiusioji prie sutrikusių vaikų iš kampo susirinko luptų agurkų žieves.

Svarbios kelios metinės šventės. Kai kurių mano bendraklasių iš kaimų patirtis tikrai turtingesnė, ypač apie tai, kas susiję su religinėmis kalendorinėmis šventėmis, kaimo bendruomenės tradicijomis. Ten daugiau relikų. Mano fiksuojamas jau trūpantis ritualas, paremtas namų patirtimi, Bažnyčios tradicija. Sakyčiau, tai daugiau Musninkų krašto kelių kartų papročiai, mamos atsinešti iš gyvenimo su bobule ir teta iš Minčiukų kaimo.

Kalendorinės šventės buvo uždaros, šeimoje, į viešumą beveik neita. Susėdavome prie stalo, kukliai jas paminėdavome.

Priartėja Velykos. Iš anksto pasirūpina kiaušinių mama. Su ja mokytasi ir marginimo paslapčių. Prie stalo išbandom pasirinkto kiaušinio stiprumą smaigaliu. Vaikams svarbi pirmoji Velykų diena po pietų. Kai jau šeimynos Velykų sekmadienį po bažnyčios nuo pusryčių stalo pakilo, pailsėjo, tada vaikai būriuojasi kiemuose, ant priemėlio ridena margučius. Jau virdami kiaušinius skaičiuojame, kiek galėsime išsinešti pas draugus. Laimėjęs margučių, rodaisi namie, draugams ir kaimynams. Pralaimėjęs leki atgal į namus atsinešti. Sunkiai vartalioldavosi „kočionai“ – apvalėjantys, bukais galais kiaušiniai. Vaikams kaimynai po dailesnį margutį per Velykas padovanodavo.

Sovietmečiu jokių Velykų švenčių kelias dienas nebuvo, nes po sekmadienio vėl kas į darbus, kas į mokyklą. Po Velykų mokykloje visada būdavo margučių parodėlės, apdovanojama už gražiausius margučius, mokykloje buvo saugoma ir jų kolekcija. Dažus saugodavome dar savaitę, nes Atvelykiui vėl margindavome kelias dešimtis kiaušinių.

Ateistiniu sovietmečiu tik pavakare pradėdamas ruošti Kūčių stalas, nes ta diena buvo paprasta savaitės diena. Tądien stengtasi apseiti be pieno ir mėsos. Dvylika valgių paruošdavome, net ir duonos riekelės įskaičiuodavome. Kaimynės ar mamos bendradarbės Dievo paplotėlio duodavo. Visada mama kepėdavo kūčiukų (*šližiukų*), spanguolių kisieliaus virdavo, kviečių pašutindavo, žuvies kepėdavo, šilto maisto paruošėdavo. Vaikams buvo džiaugsmo stalą padengti. Susėdavome prie senojo stalo, kurį mama buvo atsivežusi iš bobulės; po siuvinėta drobine staltiese – šieno pasklaidyta. Lašindavome žvakes į lėkštelės vandenį, bandėme perskaityti iš figūrų lemtį. Maistą nakčiai nenuimtą palikdavo, nes sakyta, kad artimi numirusieji ateina pavalgyti. Prisimenu, net specialiai keliskart po Kūčių nakties atidžiai tyrinėjau maistą, ieškodamas apsilankiusiųjų pėdsako. Po Kūčių vakaro mokykloje prisiragauji draugų atsineštų kūčiukų, jų būdavo pilni mokyklos koridoriai.

Ypač mama pabrėždavo, kad Velykų ir Kūčių dieną turi būti geras, paklusnus – tada visus metus toks būsi. Tai buvo gera drausminimo priemonė.

Per adventą ir gavėnią vyresnieji moksleiviai iš kaimų paprastai į mokyklos šokius neateidavo, nes neleisdavo tėvai (dažniausias argumentas).

Žinojome, kad skolas reikia iki Naujųjų metų atiduoti. Naujųjų metų nešvėdavome, nes mamai nuo vaikystės tai nebuvo šventė, metų pervarta buvo Kalėdos.

Prieš jas nedidelę eglutę papuošdavome – prikabindavome saldainių, mamos bendradarbių padovanotų raudonskruosčių obuolių, iš spalvoto popieriaus prigamintų girliandų (mama pamokė), vatos gumulėlių, kurie vaizdavo sniego pusnį. Su broliu lenktyniaudami paslapčia saldainius išlukštendavome, palikdami tik išsipūtusius popieriukus. Vaikas laukdavau Senelio Šalčio. Atsimenu, vieną naujmetinį vakarą vis į gatvę pro duris nosį iškišdavau, besidairydamas svečio, kad tik mano trobos neaplenktų, bet nesulaukęs užmigau. Ryte radau dovanėlę po eglute ir mamos paaiškinimą, kad Senelis apsilankęs, bet buvau giliai įmigęs, o Senelis skubėjęs, todėl ir nežadinęs. Vienus Naujuosius metus sutikome pas dėdę Lionginą Kaune, o paskutinėje klasėje, 1978-uosius, su bendraklasiais pas M. Ritą.

Per gimtadienį mama dovanodavo tai puodelį (esu išsaugojęs puodelį, gautą dešimtojo gimtadienio proga), tai vazą, paprastai praktišką daiktą. Tik pasveikindavo, prie stalo nesusėdavome. Kelis kartus vaikas buvau pakviestas į gimtadienio šventes pas V. Rasą ir S. Rūtą. Tada vaikų būrelis buvo suburtas prie stalo, tėvai vadovavo vaikų žaidimams. Vienuoliktroje klasėje buvome pakviesti į Žagaičius, į K. Marytės aštuonioliktąjį gimtadienį. Ypatinga ir netikėta buvo bendraklasių J. Audronės ir P. Reginos dovanėlė 16-ojo gimtadienio proga ir palinkėjimas „*paukščio giesmės, lapo šnarėjimo ir gaišaus vėjelio*“. Įsiminiau, nes nebuvome persisotinę.

Miestelyje suaugusieji įprastai paminėdavo vardines, buitinio darbuotojai susėdavo prie vaisių stalo. Populiariesnių šventųjų vardais (Onos, Antano, Petro, Jono...) pakrikštytuosius sveikindavo kaimynai su gėlių puokštėmis.

Dar septintojo dešimtmečio pradžioje buvo ruošiamos gegužinės miestelyje ties ūkinių prekių parduotuve (*gelažų krautuve*), kur dabar daugmaž stūkso poliklinikos pastatai. Aikštelė aptaisoma nukirstais berželiais, pakraščiuose – suoliukai. Sueidavo ne tik jaunimas pasiškoti, bet ir šeimos su vaikais pasižvalgyti, pabendrauti. Su mama ten mūsų irgi būta. Vėliau jaunimo gegužinėmis garsėjo Mikalajūnų kaimas – ten, kur jaunų žmonių gyventa, šiltomis dienomis leista erdviame kieme šokti; paaugliai nors paspoksoti traukėme.

Apie 1970-uosius metus vaikų teatrą ir dainų konkursus Puzinų name ar klojime pradėjo organizuoti ir vadovauti šiek tiek vyresnės Rūta Strazdaitė ir Romualda Puzinaitė. Joms pagalbėdavo giminaitė iš Vilniaus. Mokestis – 20 kapeikų. Už jį vaidintojai kelia limonado ir sausainių puotą. Buvau tik stebėtojas. Vandos ir Vaclovo Puzinų (jis – pirmasis Gelvonų kolūkio pirmininkas) namai tuomet buvo vaikų traukos centras, ypač pavakare prie laiptų.

Istorinė ir politinė situacija kanonizavo dalį gyvenimo, nors išties tuomet vaiko pašamonę pirmiausia pasiekdavo patrauklūs dviejų didžiųjų valstybių – SSSR ir JAV – konkurenciniai žygiai į kosmosą. „Sirgome“ už „Žalgirio“ komandą, ypač kai žaisdavo su CSKA; vienas dievukų buvo Modestas Paulauskas. Miestelio ar mokyklos ideologizuotų peripetijų neišmanėme arba nesusimąstėme. Buvo populiarūs anekdotų ciklai apie Čepajevą ir Pėtką. Tarp vaikų minklių būta ir tokių: „*Kurios pusės kišenėj Leninas nešiojosi šukas?*“ (plikas buvo, tai ir šukų nereikėjo); „*Kieno ilgesnė barzda – ar Karlo, ar Markso?*“ (Tai tas pats asmuo).

Miestelį vienijo mokykla, kultūros namai, apylinkės taryba, moterų taryba, nesifišuojanti bažnyčia. Mano kartos vaikų žaidimuose daug būta karo motyvų. Niekas nenorėdavome būti vokiečiais, tik rusais. Tai vis Antrojo pasaulinio karo pėdsakai.



*Iškilmės per Vėlines
Gelvonų kapinėse.
J. Kapecko nuotr.
Iš R. Tamašausko
albumo*

Kasmetiniai Spalio švenčių, Tarptautinės moters dienos, Gegužės 1-osios minėjimai, jaunuolių palydos į armiją, šefų kareivių koncertai. Valstybė ideologizavo vardynų apeigas. Vaikai sulėkdavome stebėti, nes susirinkusieji saldainiais buvo pavaišinami. Prisimenu Irtutės, bendraklasių sesių Daivos ir Virginijos vardynas, kažkur ir nuotraukoje save esu aptikęs.

Atrakcija – per Vėlines sutemus nuo mokyklos organizuotai miniai su fakelais eiti į kapines (be jokios katalikiškos atributikos). Ten apšviesta ir skaitoma R. Roždestvenskio poema „Rekviem“.

Kultūros namuose vaikams filmus rodydavo. Kino mechanikas Jonas Utka uždengdavo ekraną, kai aktoriai bučiuodavosi (kitokių intymesnių scenų to meto filmuose, kurie iki mūsų atkeliaudavo, ir nebūta). Tuomet azartiškai švilpta, trypta kojomis. Dominavo fasadinės kultūros ideologizuotas vienpusis repertuaras: sentimentaloki indų filmai apie meilę, buvo gausu kino studijos „Defa“ (Vokietijos Demokratinė Respublika) filmų apie indėnus (paauglių kultiniai filmai). Televizija dažnai rodė lenkų serialą „Keturi tankistai ir šuo“. Jo scenas mėginome kartoti malkų rietuvėse, ne vieno vaikinuko šuo buvo Šariku vadinamas. Visada laukdavome daugiaseriinio multiplikacinio filmuko „Na, palauk“.

Suaugusiųjų cirkas – parodomieji viešieji liaudies teismai dėl muštynių ar vagysčių, kelis syk kultūros namuose juos ir atvesti mokiniai stebėję, o prisimenu, kai mano kartos paauglys iš Mikalajūnų buvo teisiamas, tai jo tėvas sielojosi, kad užtraukta gėda visai giminei, nes to niekada nebūta.

Kažkada nauja ir prabangos dalykai miestelyje buvo ir televizoriai, ir lengvosios mašinos (pirmuosius „Moskvičius“ vadinome muilinėmis). Vaikai buvo retai regėję ledų porciją, apelsiną. Tarp delikatesų – ir kramtomoji guma, pirkdavai mokykloje už rublį, tada kramtydavai gabaliukais, kad tik ilgiau turėtum.

Iš Vakarų hiپیų kultūros stiliaus atėjo plėtėjančios kelnų klešnės su išiuvais, ilgi plaukai (vyresnėse klasėse būta atkaklios kovos dėl plaukų ilgio, auklėtoja netgi centimetru matuodavo, galėjo būti ne daugiau kaip 2 cm), ryškiaspalviai margi marškiniai, bitlų („The Beatles“) muzika, šeiko šokis. Tai vis hiپیų įvaizdžio imitacijos.



*Rytas Tamašauskas
(stovi antroje eilėje
pirmas iš kairės) su
Gelvonų ekspedicijos
dalyviais Alekniškių
dvaro savininko
architekto Leono
Petkevičiaus (stovi
pirmos eilės viduryje)
namuose. 2003 m.
A. Petrašiūno nuotr.*

Mus, kaimo vaikus, modernioji kultūra pasiekdavo pavėluotai ir gerokai transformuota. Bet ir šiandien išliko konservatyviojo pasaulio atributai iš mano paauglystės – neretai užsiauginu ilgokus plaukus.

Mergaičių drabužiai (uniformos, išleistuvių suknelės) trumpėti pradeda septintojo dešimtmečio viduryje. Tuosyk naujakurių sūnus, miestelyje pasirodęs trumpomis kelnėmis, buvo paauglių mergaičių apšnekėtas: būtų nieko bernas, bet kad vaikšto su trumpom kelnėm. Mokyklos išleistuvių ir vestuvių suknelės buvo tik baltos spalvos.

Kuriu Gelvonų mitą? Ką patyriau ir išgyvenau Gelvonuose, skaidulomis sugulė į atsiminimus, kurie neretai vaizdiniais ir nuojautomis nušvinta ir veržiasi į dabartį. Nesugebu atitrūkti nuo sustabarėjusios subjektyvios atminties, nors stengiuosi nevilkėti teisėjo togos. Augau tame pasaulyje. Esu ten ir čia, vakar ir šiandien. Užsimezgusią ir susiklosčiusią patirtį išsinešiau aštuoniolikmečio sąmonėje, su ta kuprele ir dabar žingsniuojau. Detalės vis gražiau atminti. Čia, pirmiausia miestelio centre, atpažįstu senųjų pastatų kontūrus. Atmintyje gausu privatumo (pasaulis regimas pirmiausia savo akimis), kitiems – gal ir mažmožių. Neseniai (2003 m. „Versmės“ leidyklos ekspedicijoje; 2004 m. studijavau bažnyčios, mokyklos archyvą, dar kalbinau senbuvius) truputį užpildžiau istorinę patirtį, sąmoningai braidžiodamas vaikystės gimtineje. Dar ankstesnių kartų miestelį išvydau, atsivėrė XX a. tarpukario miestelėnų buitį. Praeities neįmanoma rekonstruoti. Galima tik konstatuoti ir apie tai parašyti. Jaunesnieji bičiuliai jau pažinę šiek tiek kitokius Gelvonus. Kaip bebūtų brangu, gyvenimo vaga negrįžtamai nusineša kasdienybę. Atsijodamas bandau keliais aspektais suvokti aplinką ir save. Pasiglemžė Gelvonai. Praveriu sugrįžtančiojo prinokusią atminties maldą. Rytas, Jūsų bendrakeleivis.

Paminklas Didžiosios Kovos apygardos partizanams

Rūta Trimonienė



1998 m. birželio 27 d. Gėlvonų miestelio aikštėje prieš Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčią buvo atidengtas ir Kaišiadorių vyskupo Juozo Matulaičio pašventintas Jono Jagėlos sukurtas paminklas Didžiosios Kovos apygardos partizanams, jų ryšininkams ir rėmėjams atminti „Skausmo piramidė“. Gražioje šventėje dalyvavo buvę partizanai, savanoriai, „Geležinio ricko“ komanda.

Didžiosios Kovos apygarda apėmė dabartinių Elektrėnų, Širvintų ir Kaišiadorių rajonus, Aukštādvario, Ūnuškio, Rūdiškių (Trākų r.), taip pat Kurklių (Anykščių r.), Rūklos, Šilų, Ūpninkų ir Užusalių (Jonavos r.), Bálninkų, Giedraičių (Molėtų r.), Lyduoikių, Pivonijos, Šešuolių, Vėprių, Vidiškių, Žėlvos ir Žemaitkiemio (Ukmergės r.), Jiėzno, Stáklisikių ir Pakúonio (Priėnų r.) seniūnijas, Kauno miesto rytinę dalį (Palemóną, Petrašiūnus, Amaliūs), Karmėlavos, Neveronių (Kauno r.), Máišiagalos ir Pabėržės (Vilniaus r.) seniūnijų dalis.

Remiantis LGGRTC Memorialiniame departamente sukaupia medžiaga – liudininkų prisiminimais, įvairiomis publikacijomis, bendraujant tiesiogiai su likusiais gyvais šios apygardos partizanais, 1997 m. pradėta ieškoti vietos paminklui statyti. Pirmiausia buvo pasiūlyta vieta prie pat Vilniaus–Kauno magistralės priešais Elektrėnus. Apžiūrėjus šią vietą, buvo nuspręsta, kad, statant čia paminklą, reikės labai daug lėšų ne tik paminklo statybai, bet ir teritorijai sutvarkyti bei jai prižiūrėti.

Paminklo Didžiosios kovos apygardos partizanams „Skausmo piramidė“ (skulpt. Jonas Jagėla) atidengimo momentas. 1998 m. birželio 27 d. Iš G. Pilipavičiaus albumo

Renkant paminklui vietą, reikėjo atsižvelgti į daugelį dalykų. Pirmiausia, paminklo vietai turėjo pritarti likę gyvi apygardos partizanai. Visose kelionėse, ieškant vietos paminklui, kartu važinėjo ir daug padėjo buvęs Didžiosios Kovos apygardos štabo viršininkas Benediktas Trakimas-Genelis. Antra, tai turėjo būti partizanų apygardos veikimo centras. Trečia, statyti paminklą negyvenamojoje vietoje (miške, pamiškėje, lauke) netikslinga, nes jis bus retai lankomas, sunku tvarkyti jo aplinką.

Nuspręsta paminklą statyti jau susiformavusioje gyvenamojoje vietoje, būtent miestelio aikštėje, minimaliai pakeičiant jos planavimą. Ši idėja pasitvirtino statant paminklą Algimanto apygardos partizanams Anykščių rajone, Troškūnų miestelyje – iškart pasikeitė miestelio vaizdas, žmonės sukruto, pradėjo tvarkytis.

Algimanto ir Didžiosios Kovos apygardų paminklų skulptorius Jonas Jagėla, duodamas interviu Širvintų rajono laikraščio korespondentui, kalbėjo:

„Vietos šiam memorialui ieškojome keliuose miesteliuose – Musninkuose, ypač Čiobiškyje. Ten važiuojame bene penkis kartus. Nors šis miestelis įsikūręs tikrai gražioje vietoje ir ypač susijęs su Didžiosios Kovos apygarda, mes ten neradome tinkamos vietos. Ir tik atvažiuavę į Gelvonus supratome – paminklas turi stovėti TIK ČIA!“

Gelvonų miestelis minimas jau XIV a. kryžiuočių kelių aprašymuose. 1686 m. miestelyje buvo pastatyta pirmoji medinė Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčia, kuri 1895 m. sudegė, jos vietoje 1897 m. buvo pastatyta mūrinė, kuri ir šandien tebestovi.

Miestelyje 1848–1849 m. gyveno poetas Antanas Baranauskas.

Ne priklausomybės metais Gėlvonai buvo valsčiaus centras, 1923 m. juose gyveno 777 gyventojai. Bolševikų okupacijos metu Gelvonai tapo apylinkės ir kolūkio centru, 1959 m. čia gyveno tik 407 gyventojai.

Per pirmąją ir antrąją sovietų okupacijas miestelis neteko beveik pusės gyventojų: vieni jų buvo ištremti į negyvenamas SSRS teritorijas, kiti išėjo partizanauti.

Visa tai ir nulėmė, kad paminklas būtų statomas Gelvonų miestelyje.

Algimantas Patašius, apžvelgdamas skulptoriaus J. Jagėlos kūrybą, apie šį paminklą rašė:

„... poliruoto juodo akmens plokštumos, tik stačiaburiauniai blokai pasvirę ir suremti įstrižai į plačią piramidę, lyg įsmengančią ar, atvirkščiai, išnyrančią iš po žemių pilkai grįstą aikštelę, ... platus it kryžius kalavijas ilsisi ant piramidės akmens, ant kurio iškalti dedikaciniai įrašai ir laisvės kovotojų priesakas: „Atiduok Tėvynei, ką privalai“. ... prie akmenų raudonai žydinčios gėlės ir tas pats spalvų kontrastas: juoda (mirtis, liūdesys) ir raudona (kraujas, gyvastis). Asketiškų paminklo formų kalba iš pradžių stebino ir glumino Gelvonų senbuvius, bet tik iš pradžių: pastačius memorialą, aikštė priešais bažnyčią tapo tikra miestelio širdimi: aplinką prižiūri mokyklos mokiniai“.

Didžiosios Kovos apygardos partizanų, kurių pavardės iškaltos paminkle, sąrašas:

Jonas Misiūnas-Žalias Velnias
 Mečislovas Keistenis-Serbentas
 Aleksas Zepkus-Piliakalnis
 Alfonsas Morkūnas-Plienias
 Juozas Šibaila-Diedukas, Merainis
 Benediktas Trakimas-Genelis
 Jonas Markulis-Vaiduoklis
 Jonas Daškevičius-Papūga
 Vaclovas Kareckas
 Eugenijus Svilas-Slyva
 Ona Krivickaitė-Misiūnienė
 Mykolas Tveraga
 Juozas Marcinauskas
 Feliksas Bagdonavičius-Barsukas
 Vytautas Bagdonavičius-Topolis
 Juozas Norkus-Kerštas
 Julius Garbatavičius-Šaltis
 Juozas Naraškevičius-Šernas
 Pranas Ramanauskas-Šnekutis
 Ignas Adomavičius
 Stasys Stankevičius-Balandis
 Česlovas Tveraga-Vilkas
 Antanas Šiška-Rytas
 Juozas Dovydaitis
 Albinas Gurkšnys-Kernis
 Jonas Dulys-Klevas
 Jonas Dambrauskas-Siaubas
 Stasys Legetavičius-Aušra
 Vaclovas Budrevičius-Lietus
 Petras Blažonis

Monika Blažonytė
 Kazimieras Blažonis
 Juozas Dačinskas
 Juozas Kudelis-Dobilas
 Steponas Rudžionis-Vėjas
 Vladas Marcinauskas-Tauras
 Jonas Neicelis-Šarūnas
 Juozas Bartošius-Medžiotojas
 Adolfas Kinderavičius-Jurginas
 Juozas Paukštis-Liepa
 Albinas Raškevičius-Erelis
 Pranas Raišys-Žilvitis
 Stasys Vinickas-Raistas
 Andrius Zdanavičius-Liūtas
 Vaclovas Macijauskas-Žirgelis
 Pranas Macijauskas-Aitvaras
 Viktoras Žitkevičius-Akmenėlis
 Bernardas Švenčionis-Beržas
 Leonas Kudelis-Bolševikas
 Jonas Bileišis-Šarūnas
 Edvardas Kavaliauskas-Klajūnas
 Jonas Blaževičius-Trilinkas
 Vladas Šatkauskas-Lazdynas
 Aleksas Lukša-Pluta
 Mykolas Šelgūnas-Jazminas
 Vytautas Žukauskas-Mėnulis
 Romualdas Trušinskas-Kardas
 Stasys Grinis-Vanagas
 Zigmas Jasiukevičius-Marytė
 Alfonsas Laurušonis-Šermukšnis

Šaltiniai

1. LGGRTC medžiaga.
2. Trimonienė R. Didžiosios Kovos partizanų apygarda, *Genocidas ir rezistencija*, 1998, Nr. 3,
3. Patašius A. Sielos atminimo ženklai, *Literatūra ir menas*, 2000, rugs. 29.

Gelvonų seniūnija

Lionginas Juzėnas



Gelvonų seniūnija.

2006 m.

A. Petrašiūno nuotr.

Gelvonų seniūnija yra Širvintų rajono šiaurinėje dalyje. Centras – Gelvonų miestelis. Seniūnijos teritorija užima apie 11 300 hektarų plotą, gyvena 1 800 gyventojų. Gelvonų seniūnijoje yra: Gelvonų ir Bagaslaviškio miesteliai, 59 kaimai (iš jų 6 negyvenami), 12 viensėdžių (iš jų 1 negyvenamas). Nuo seniūnijos centro iki rajono centro Širvintų – 25 kilometrai.

Gelvonų seniūnija ribojasi su Ukmergės rajono savivaldybės Pabaisko, Vėprių seniūnijomis, Jonavos rajono savivaldybės Ūpninkų seniūnija, Širvintų rajono savivaldybės Širvintų, Mūsinkų ir Čiobiškio seniūnijomis.

Seniūnijos teritorijoje yra Gelvonų vidurinė ir Bagaslaviškio Igno Šeiniaus pagrindinė mokykla bei Gelvonų vidurinės mokyklos Liukonių pradinio ugdymo skyrius, taip pat Gelvonų ambulatorija, Bagaslaviškio medicinos punktas bei Liukonių bendruomenės slaugytojų kabinetas. Gelvonų miestelyje yra Ukmergės miškų urėdijos Gelvonų girininkija, kurios prižiūrimi miškų plotai yra ne tik Gelvonų seniūnijos teritorijoje, bet ir Ukmergės, Jonavos rajonuose bei Čiobiškio seniūnijoje.

Seniūnijoje yra Bagaslaviškio ir Gelvonų „Lietuvos paštui“ priklausantys filialai.

Gelvonų miestelyje yra Širvintų rajono savivaldybės Gelvonų ugniagesių komanda. Miestelyje yra Gelvonų kultūros namai, Gelvonuose, Bagaslaviškyje, Liukonyse – yra Širvintų centrinės bibliotekos filialai.

Bagaslaviškio miestelyje veikia dvi parduotuvės; viena priklauso vartotojų kooperatyvui „Veivera“, kita – Leokadijai Lebedinskienei.

Gelvonų miestelyje yra trys parduotuvės; viena priklauso vartotojų kooperatyvui „Veivera“, kita – Violetos Pilkauskienės personalinei įmonei, ir dar viena Valdo Radionovo individualiajai įmonei „Naidras“.

Liukonių kaime yra dvi parduotuvės; viena priklauso vartotojų kooperatyvui „Veivera“, antra Violetos Pilkauskienės personalinei įmonei.

Į kaimus ar viensėdžius, kurie yra toliau nuo parduotuvių, gyventojų patogumui atvažiuoja autoparduotuvės.

Seniūnijos teritorijoje yra Bagaslaviškio Šv. Kryžiaus Atradimo ir Gelvonų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčios.

Seniūnijos teritorijoje šiuo metu veikia šios įmonės:

Pieno perdirbimo įmonė UAB „Modest“ – Bagaslaviškio miestelis.
 Arūno Trapnausko medžio apdirbimo personalinė įmonė – Gelvonų miestelis.
 Vaclovo Gudeikos mėsos perdirbimo personalinė įmonė – Dabužynės kaimas.
 Henriko Petronio melioracijos personalinė įmonė – Liukonių kaimas.
 UAB „Gelvonų vaistinė“ (direktorė Nijolė Liuizienė) – Gelvonų miestelis.
 Valdos Vitkūnienės personalinė pieno supirkimo įmonė – Liukonių kaimas.
 Stasio Staniulio veterinarinių paslaugų ir sėklinimo įmonė – Gelvonų miestelis.
 Marijono Apanavičiaus veterinarinių paslaugų įmonė – Bagaslaviškio kaimas.
 Mančiušėnų kaime yra Jolitos Baguckaitės pieno supirkimo punktas, Gelvonų miestelyje – Jelenos Savarauskienės ir Elenos Staniūlienės pieno supirkimo punktai, Bagaslaviškio miestelyje – Genovaitės Šikšnytės pieno supirkimo punktas, Liukonių kaime – Paulinos Buteikienės pieno supirkimo punktas.

Įstaigos:

Bagaslaviškio Igno Šeinaus pagrindinė mokykla.
 Gelvonų vidurinė mokykla.
 Gelvonų vidurinės mokyklos Liukonių pradinio ugdymo skyrius.
 Gelvonų ambulatorija.
 Bagaslaviškio medicinos punktas.
 Liukonių bendruomenės slaugytojų kabinetas.
 Ukmergės miškų urėdijos Gelvonų girininkija.
 Bagaslaviškio paštas.
 Gelvonų paštas.

Nevyriausybinių organizacijų:

Bagaslaviškio vaikų dienos centras, vadovė Nijolė Masiulienė.
 Gelvonų krašto bendruomenė, pirmininkė Ona Valančienė.

Gelvonų seniūnijos gyventojai užsiima žemės ūkio veikla. Yra nemažai stambių ūkininkų, turinčių 100 ir daugiau hektarų. Tai Antanas Rutkauskas ir Povilas Kartenis – Žičkų kaimas, Albinas Ručinskas – Boleslāvos viensėdis, Bronislavas Liubomiras Vožteris – Bagaslaviškio miestelis, Jonas Kukoris – Gelvonų miestelis, jaunas ūkininkas Irmandas Drėgva – Liukonių kaimas, Virginijus Kiecorius – Mančiušėnų kaimas. Alvydas Olsevičius auginą mėšinius galvijus. Pieno ūkiu užsiima Arvydas Dapkevičius – Liukonių kaimas. Taip pat A. Ručinskas ir P. Kartenis. Nemažai gyventojų važinėja į Vilnių, Kauną, kur jie dirba statybininkais ar mėsos perdirbimo įmonių darbininkais.



Seniūnija 1990–2008 m.

1990 m. vasario mėn. vyko rinkimai į Lietuvos TSR Aukščiausiąją Tarybą.

1990 m. kovo mėn. vyko rajonų, apylinkių ir miestų tarybų rinkimai.

1990 m. balandžio mėnesį buvo sušaukta Gelvonų apylinkės tarybos pirmoji sesija. Joje apylinkės tarybos pirmininku

Gelvonų ambulatorija ir vaistinė. 2003 m. M. Rupeikienės nuotr.

Vilniaus gatvė. 2008 m.

A. Petrašiūno nuotr.

buvo išrinktas Jonas Donatas Gujis, apylinkės viršaičiu – buvęs apylinkės vykdomojo komiteto pirmininkas Lionginas Juzėnas, viršaičio pavaduotoja – buvusi sekretorė Vita Bareikienė. Apylinkė toliau vykdė praktiškai niekuo nepasikeitusias funkcijas, turėjo savo biudžetą, kurį tvarkė centralizuota buhalterija, bei kasininko ir karinės įskaitos inspektoriaus etatus.

Apylinkei pavaldūs paliko Bagaslaviškio (vedėja Svajonė Vošterienė), Gelvonų (vedėja Veronika Juškevičienė) ir Liukonių (vedėja Lidija Jusienė) vaikų darželiai; Mančiušėnų pradinė mokykla, kuri iš dalies buvo finansuojama ir iš rajono švietimo skyriaus; Bagaslaviškio (direktorė Janina Vošterienė), Gelvonų (direktorė Emilija Pileckienė), Liukonių (direktorė Danutė Valeikienė) kultūros namai; Bagaslaviškio (vedėja Leokadija Gujienė), Liukonių (vedėja Danutė Sėjunienė) felčeriniai-akušeriniai punktai; Bagaslaviškio (vedėja Marytė Vasiliauskiene), Gelvonų (vedėja Sabina Mikučionienė), Liukonių (vedėja Elena Grigienė), Neveronių (vedėja Elena Matukienė) kaimo bibliotekos. Nuo 1995 m. sausio mėn. kaimo bibliotekos perduotos iš apylinkės balanso į Širvintų rajono centrinės bibliotekos balansą. Kartu perkėlimo tvarka ten dirbti paliko ir bibliotekų vedėjos. Apylinkė prižiūrėjo ir tvarkė jos teritorijoje esančias 10 veikiančių kapinių.

Nuo 1990 m. spalio mėn. buvo panaikintas karinės įskaitos inspektoriaus etatas, o 1991 m. kovo mėn. apylinkėje įkurtas globos ir rūpybos etatas, kurio darbuotojas pradėjo veiklą rūpindamasis pagyvenusiais ir neįgaliais seniūnijos gyventojais.

1991 m. pradėjus vykdyti žemės reformą, apylinkėje įkurta agrarinės reformos tarnyba, kuri pradėjo rinkti gyventojų prašymus žemės nuosavybei atgauti. Tuo metu atsirado ūkininkų, paėmusių žemės iš kolūkių pagal valstiečių ūkio įstatymą. Pirmieji iš jų Bagaslaviškio teritorijoje buvo Albinas Ručinskas, Povilas Kartenis, Virginijus Vošteris, Bronislavas Liubomiras Vožteris, Gelvonų teritorijoje – Petras Rutkauskas, Liukonių teritorijoje – Lionginas Bareika ir Jonas Savarauskas. Agrarinės reformos tarnyba vykdė aukcionus nereikalingam kolūkių turtui išparduoti. Šis darbas reikalavo didelės atsakomybės ir kruopštumo. Vėliau agrarinės reformos tarnyba buvo reorganizuota. Iš pradžių ji buvo reorganizuota į žemėtvarkos tarnybą, kuri priklausė Širvintų rajono žemėtvarkos skyriui. Dabar minėta tarnyba priklauso apskričiai, o seniūnijoje dirba Širvintų rajono žemėtvarkos skyriaus specialistė.

1992 m. prasidėjo visuotinė kolūkių reorganizacija. Vietoje jų pradėjo kurtis žemės ūkio bendrovės. Daugiausia bendrovių susikūrė Bagaslaviškio ir Liukonių kolūkių teritorijose. Jos pasidalijo buvusį kolūkių turtą ir pradėjo darbą, bet jis truko neilgai, nes bendrovių vadovams trūko vadovavimo patirties, o žmonės nenorėjo tvarkytis kaip savo namuose. Buvęs Gelvonų kolūkis iš esmės liko nepakitęs, pakeistas buvo tik jo pavadinimas – „Kabarkštos“ žemės ūkio bendrovė. Ši bendrovė iš visų tada buvusių dirbo ilgiausiai, net iki 1998 metų.

Vykdamas kolūkių reorganizaciją, iškilo problema, kur dėti turtą, kuris žemės ūkio bendrovėms buvo nereikalingas. Tai gyvenviečių apšvietimas, vandentiekio sistemos ir Gelvonų miestelio vandens valymo įrenginiai, vietinės reikšmės keliai, kuriuos anksčiau tvarkė kolūkiai. 1992 m. birželio mėn. apylinkėje buvo įkurta komunalinio ūkio tarnyba, kuri ir turėjo perimti iš buvusių kolūkių minėtą turtą bei pradėti jį eksploatuoti. Tarnybos vyriausiuoju specialistu buvo paskirtas Kęstutis Stankevičius. Vėliau buvo įkurti elektriko, santehniko etatai. Pradėjus dirbti komunalinio ūkio

tarnybai, pasirodė, kad darbo jai bus daug. Visi arteziniai gręžiniai buvo apleisti, vandentiekio trasos senos, dažnai trūkinėjo. Komunalinis ūkis sudarinėjo sutartis su gyventojais dėl mokesčio už tiekiamą vandenį ir nuotekų valymą. Gyventojams tai buvo staigmena, nes iki to laiko visi naudojosi vandentiekiu nemokamai. Vėliau iš buvusių kolūkių buvo perimti Bagaslaviškio, Gelvonų ir Liukonių vaikų darželių pastatai. Dar vėliau – Gelvonų miestelyje esantis naujai pastatytas kultūros centro pastatas. Kad būtų ekonomiškėnis pastato išlaikymas, jame buvo įkurdinta apylinkės administracija, į jį atkeltas paštas, biblioteka. Senasis apylinkės administracinis pastatas buvo rekonstruotas į keturių butų gyvenamąjį namą. Nuo 1993 m. sausio mėn. įvestos komunalinio ūkio buhalterio etatas. 1992 m. kovo mėn. į apylinkės balansą su pilnu finansavimu buvo perduota Gelvonų ambulatorija, kurioje dirbo 20 darbuotojų. Ambulatorijos vedėja tada buvo Dalia Vilkevičienė. Apylinkei tai buvo didelis krūvis, nes dirbti su tokia įstaiga nebuvo patirties.

1992 m., nesant poreikio ir sumažėjus vaikų skaičiui, buvo uždaryti Bagaslaviškio ir Liukonių vaikų darželiai. Nuo 1994 m. lapkričio mėn. dėl tokių pat priežasčių buvo uždarytas ir Gelvonų vaikų darželis.

1993 m. sausio mėn. panaikinus Gelvonų miestelio ligoninę ir perdavus pastatus į seniūnijos balansą, juose buvo įkurti Gelvonų apylinkės slaugos namai, kurių vedėja paskirta ilgametė ligoninės darbuotoja vyr. medicinos seselė Marytė Saprnavičienė. Slaugos namuose buvo paruošta apgyvendinti 18 gyventojų, kuriems reikalinga pastovi slauga ir priežiūra. Pradėjus dirbti slaugos namams, slaugos reikalingi gyventojai į juos žiūrėjo skeptiškai. Buvo net manyta, kad namus reikės uždaryti kaip nepasiteisinusius. Vėliau žmonės į minėtą paslaugą pradėjo žiūrėti palankiau ir ėmė noriai ja naudotis. Vieno slaugos namų korpuso jau nepakako visiems norintiems čia apsigyventi. Tad uždarius Gelvonų vaikų darželį, atidaromas antrasis slaugos namų korpusas. Tuo metu slaugos namuose jau galėjo gyventi 40 gyventojų, bet norinčiųjų čia patekti buvo daugiau. Nuo 2008 m. sausio mėn. 1-os dienos Gelvonų slaugos namai buvo uždaryti, o visi jų gyventojai perkelti į Širvintų mieste naujai suremontuotą buvusios poliklinikos pastatą, paskirtą rajono slaugos namams.

1990–1995 m. Gelvonų apylinkė, kaip ir visa Lietuva, patyrė daug įvairių reformų. Sovietiniai rubliai buvo keičiami į laikinuosius talonus, o šie vėliau į nacionalinius pinigus – litus. Daug darbo buvo įdėta, skirstant ir dalinant talonus maisto produktams bei įvairioms kitoms prekėms. Gaila, kad būtiniausias reikmės prekių apylinkės teritorijoje gyvenantiems žmonėms buvo skirta nepakankamai, todėl dalis gyventojų liko nepatenkinti. Tuo pačiu metu talonai buvo skirstomi ir darbovietėse.

Didelis darbas buvo atliktas keičiant apylinkės gyventojams sovietinius pasus į Lietuvos Respublikos piliečių pasus.

Tuo laikotarpiu, vadovaujantis Lietuvos vyriausybės nutarimais, bažnytinėms bendruomenėms buvo gražinti joms priklausę pastatai. Visi jie iki perdavimo buvo naudojami ir prižiūrimi. Labai gaila, kad daugelis pastatų po gražinimo liko nenaudojami, tušti, o kai kurie ir nugriauti.

1995 m. įsigaliojus naujam savivaldos įstatymui, apylinkė buvo pervadinta į seniūniją. Seniūnijos seniūnu paskirtas dirbti buvęs viršaitis Lionginas Juzėnas. Nuo tų metų apylinkės globos namai tapo Gelvonų slaugos namais ir patys tvarkė

finansavimą buhalteriją. Ambulatorijos finansavimas perėjo į rajono pirminės sveikatos priežiūros centrą; Bagaslaviškio ir Liukonių kultūros namai buvo uždaryti, o Gelvonų kultūros namai tapo pavaldūs rajono kultūros skyriui. Apylinkės centralizuota buhalterija buvo naikinama. Seniūnijoje liko tik komunalinis ūkis, kuris toliau buvo vadinamas Gelvonų seniūnijos komunaliniu ūkiu. Komunalinis ūkis ir toliau vykdė tas pačias funkcijas – tiekė vandenį gyventojams, prižiūrėjo nuotekų valymo įrenginius, gyvenviečių apšvietimo tinklus, tvarkė gyvenvietes, kapines, kelius.

2002 m. seniūnijos komunalinis ūkis buvo likviduotas. Vandens tiekimas ir nuotekų valymas perduotas SP UAB „Širvintų vandenys“. Seniūnijai palikta prižiūrėti gyvenviečių apšvietimą, gyvenvietes, kapines ir vietinės reikšmės kelius. Visas finansavimas pradėtas vykdyti per rajono savivaldybės ad-

ministracijos centralizuotą buhalteriją. Darbuotojus priima ir atleidžia administracijos direktorius. Dabar seniūnijoje dirba seniūnas Lionginas Juzėnas, raštvedė-kasininkė Nijolė Dapkevičienė, nuo 2005 m. konsultantė žemės ūkio klausimais Valda Vitkūnienė, administracinių patalpų valytoja Genė Juzėnienė, kapinių prižiūrėtojai Valdas Balandis ir Dainius Valančius, darbininkas Darutis Vaitonis.

2002–2007 m. seniūnijos teritorijoje atlikta daug darbų tvarkant ir remontuojant žvyro dangos kelius, pabaigta išasfaltuoti Gelvonų miestelio Pirties gatvė, visiškai pakeista Raisto gatvė, asfalto danga nutiestas žvyro dangos kelias į Lapliėrių kaimą ir t. t. Praplėstos ir naujai aptvertos Gelvonų ir Pyplių kapinės, atnaujintos tvoros Kangedų ir Šeiniūnų kapinėse.

Daug dėmesio skiriama socialinėms problemoms spręsti. Šiuo metu seniūnijoje dirba socialinio darbo organizatorė Vladislava Visackienė, nuo 2007 m. socialinė darbuotoja Lolita Griškevičienė. Gyventojai įdarbinami kartu su darbo birža vykdant viešųjų darbų programas.

Sėkmingai dirba ir Gelvonų kultūros namai. Rengia koncertus, kartu su Gelvonų krašto bendruomene (pirmininkė Ona Valančienė) organizuoja įvairius renginius. Jau 10 metų savo pasirodymais džiugina folkloro ansamblis „Savingė“ (vadovė Laimutė Bikulčienė). Kultūros namų saviveiklininkai jau keleri metai dalyvauja rajono ir respublikos renginiuose.

Kiekvienais metais vis gražėja miesteliai ir kaimai. Vis daugiau gyventojų pradeda suprasti grožį, savo gyvenamosios vietos aplinkos sutvarkymą. Jau kuris laikas rajone ir seniūnijoje organizuojamas konkursas gražiausiai, geriausiai tvar-



Gelvonų apylinkės viršaitis (nuo 1990), vėliau – seniūnas (nuo 1995) Lionginas Juzėnas. 2008 m. A. Petrašiūno nuotr.



komai kaimo ir miesto sodybai išrinkti. Seniūnijoje gražiausiomis sodybomis buvo pripažintos Laimutės ir Prano Kamienų (Bagaslaviškio mstl.), Violetos ir Alyvydo Griškevičių (Bagaslaviškio k.), Ritos ir Povilo Kartenių (Žičkų k.), Julės ir Antano Baguckų (Mančiūšėnų k.), Vaidilutės ir Algirdo Vilčinskų (Gelvonų mstl.), gražiai tvarkomos ir kasmet vis gražėja Zofijos ir Stasio Lūžų (Bagaslaviškio mstl.), Lionės ir Algirdo Sargelių, Reginos ir Sigito Miknevičių, Elytės ir Henriko Petronių (Liukonių k.), Elenos ir Kazio Matukų (Neveronių k.), Jūratės ir Kęstučio Stankevičių, Virginijos ir Mindaugo Grygelevičių, Elenos ir Stasio Staniulių (Gelvonų mstl.) ir daugelio kitų sodybos. Kiekvienais metais vis gražėja Gelvonų vidurinės mokyklos (direktorė Ona Valančienė) aplinka.

2003 m. liepos 7–17 d. Gelvonų vidurinėje mokykloje gyveno knygos apie Gelvonų valsčių autoriai. Jie turėjo daug galimybių ne tik susipažinti su gamtos bei istorijos paminklais, bet ir pabendrauti su geranoriškais mūsų krašto žmonėmis.

Knygos apie Gelvonų valsčių autoriai-ekspedicijos dalyviai su vietiniais gyventojais. Pirmoje eilėje (iš kairės): Jurgita Jasinskaitė, Virginija Jurėnienė, Ingrida Veliutė, Rasa Školiarenkaitė, Jolanta Stupelytė, Rima Nainienė, Anelė Vosyliūtė, Valentinas Baltrūnas, Gita Krylavičienė, Jadvyga Barbaravičienė; stovi: Lionginas Juzėnas (Gelvonų seniūnas), Vytautas Šimonėlis (Širovintų rajono meras), Rytas Tamašauskas, Kazys Morkūnas, Dainius Labeckis, Venantas Mačiekus, Kazys Petreikis, Jonas Mikalauskas, Povilas Spurgevičius, Sabina Mikučionienė, Algirdas Gaigalas, Albina Steckienė, Vida Girininkienė (ekspedicijos vadovė), Ona Valančienė (Gelvonų vidurinės mokyklos direktorė), Albinas Vaitonis, Arimeta Vojevodskaite, Deimantas Palkevičius, Genovaitė Pilipavičienė. 2003 m. liepos 7 d. A. Petrašiūno nuotr.

Gelvonų vidurinė mokykla

Ona Valančienė

Pastatai



*Prie mokyklos.
Apie 1963 m.
Iš A. Viršulio
albumo*



*Mokykla buvusio
vienuolyno pastate
„Baltasis mūras“.
Apie 1963 m.
GVMA*

Iki 1963–1964 mokslo metų Gelvonų mokykla veikė penkiuose pastatuose. Kai kurie iš jų turėjo net savo pavadinimus visai nesusijusius su mokykla.

1. „Baltasis mūras“. Taip buvo vadinamas vienuolyno pastatas, tuo metu turėjęs tris mokomuosius kabinetus. Ten, kur dabar yra direktoriaus kabinetas, gyveno tuometinė mokyklos direktorė V. Žemaitaitienė.

2. „Aukštasis gonkas“ (1985 m. nugriautas). Dabar vietoje jo stovi kultūros namų ir seniūnijos pastatas.

3. „Medinis pastatas“. 1964 m. pastačius priestatą, čia išsikūrė vaikų darželis, o jį uždarius – Gelvonų globos namai, kurie 2008 m. uždaryti.

4. Dviejuose buvusios parapijos pastatuose, kurie 1989 m. buvo gražinti bažnyčiai. Dabar viename jų yra „Carito“ organizacija, mažytė šarvojimo salė ir gėlių parduotuvė, o kitame gyvena dvi šeimos.

5. Parapijos salėje, kurioje iki 1994 m. buvo sporto salė, scena ir du kambariai. Virš jos labai mažame kambarėlyje, kurį vadindavo *golubiatniku*, gyveno jauni mokytojai. Paskutiniai mokytoja iš šių patalpų išsikėlė 1970 m.

1964 m. buvo pastatytas pirmasis aštuonių klasių priestatas, o 1965 m. – antrasis. Jie sujungti ir yra tarsi vienas, bet langų konstrukcija bei forma skiriasi, nes statė skirtingos organizacijos.

1978 m. pastatytas tipinis 80 vietų mokyklos bendrabutis ir valgykla, katilinė. Katilinė apšildo mokyklą, bendrabutį, valgyklą, sporto salę, mokytojų namą. Dirba 4 sezoniniai kūrikai. Mokykloje įrengtas centrinis šildymas. Į naują bendrabutį buvo perkelti mokiniai iš senojo bendrabučio („Aukštojo gonko“). Senajame bendrabutyje išsikūrė biblioteka, gamybinio mokymo kabinetas, buitines darbų kabinetas. 1985 m. šis pastatas buvo nugriautas, o kabinetai perkelti į mokyklos bendrabučio pirmą aukštą. Gamybinio mokymo kabinetas buvo įrengtas naujai pastatytame Gelvonų kolūkio priestate.

1979 m. baigtas statyti aštuonbutis namas mokytojams. Jame apsigyveno mokytojų šeimos, iki tol nuomojusios kambarius ar butus pas vietos gyventojus, bei atvykę jaunieji specialistai. Butus gavo mokytojai Elena Savickienė, Aldona ir Juozas Steckai, Birutė Večerinskienė, Ona Unciūrienė, Birutė Radzevičienė, Violeta Grudzinskaitė, Vanda Vaskelaitė, Jonas Jocius, Vitalijus Garuckas. Parapijai priklausiusiam (vėliau gražintame) pastate liko gyventi mokytojų V. Dubietienės bei V. Karalienės šeimos. Neliko nuomojančių butus mokytojų.

1983 m. mokyklos darbuotojų jėgomis pastatyta šaudykla. Ją statė karinio parengimo vadovas Lionginas Juzėnas, gamybinio mokymo meistras Liudas Mikučionis, L. Juzėno tėvas Viktoras Juzėnas. Talkino mokinių tėvai – Jonas Šapinskas bei jo brolis Mečinslovas Šapinskas. Mokytojas Albinas Vaitonis su kitais vyrais plovė miške medžius ir juos apdirbo Gelvonų kolūkio lentpjūvėje. Šiuo metu šaudykla – nebenaudojamas pastatas. Viena jo dalis pertvarkyta į traktoriaus garažą, nes iki 2000 m. mokykloje buvo dėstomas traktoriaus vairavimo kursas.

1994 m. pastatytas dar vienas priestatas – sporto salė. Deja, dalis priestato taip ir liko tik pastatyta, bet neįrengta. Trūko lėšų ir nebuvo būtino reikalo, nes sumažėjo mokinių skaičius. Dabar šis statinys paverstas sandėliu.

Iki 2004 m. „veikė“ baltų plytų lauko tualetas, kuris buvo pastatytas 1964 m.

Aplinka

1982–1983 m. pradėta tvarkyti mokyklos aplinka. Buvo paskelbta akcija „Kiekvienas po medelį“. Medeliai neturėjo būti aukštesni už jį dovanoti atnešusį asmenį. 5 ha mokyklos teritorijos ribos buvo apsodintos beržais, eglutėmis, kaštonais, lazdynais, klevais. Nupirkta gėlių ir dekoratyvinių krūmų. Savo patarimais talkino



architektas landšaftininkas Steponas Maculevičius. Įrengiant didžiulį gėlyną, talkino visi mokiniai, mokytojai, darbuotojai. *Mokyklos aplinka. 2005 m.*

1983 m. šaligatvio plytelėmis buvo išklotas takas į mokyklą. Pritrūkus plytelių, antrasis takas buvo išbetonuotas. Tarkose dirbo mokinių tėvai Lionginas Adomavičius, Vytautas Jurkevičius, Jonas Šapinskas, mokytojai Jonas Jocius, Vitalijus Garuckas, Liudas Mikučionis. *A. Petrašiūno nuotr.*

1984 m. išasfaltuota aikštelė prieš mokyklą, bėgimo takas iš mokyklos iki valgyklos išklotas šaligatvio plytelėmis.

2002 m. mokyklos vadovybė kreipėsi patarimo į architektę Dalią Kunevičienę, nes augalai jau buvo pasenę, reikėjo kažką keisti ir vėl pertvarkyti mokyklos aplinką. Labai aktyviai talkomis prisidėjo mokinių tėvai Daina ir Jonas Gygelevičiai, Vida ir Algis Turbos, Valdas Ščavinskas, Darius Vaitonis, Alfonsas Bartkevičius, Lionginas Juzėnas, Vladimiras Negru, Jonas Bareika, Gitana Krylavičienė, Jonas ir Algis Rutkauskai, Virginijus Kiecorius. Mokytojas Kęstutis Stankevičius su užsidegimu vadovavo dirbantiems tėvams, mokiniams talkininkams. Atvežta akmenų, pertvarkytas mokyklos skverelis. Įrengta poilsio aikštelė po ąžuolu, kuri 1976 m. pasodino Veronika Dubietienė. Pasodinti nauji krūmai, kuriems išigyti lėšų gauta įgyvendinant ALF konkurse laimėtą projektą „Pertvarkome mokyklos kiemą“ (projekto vadovė – mokyklos direktorė Ona Valančienė).

2004 m. šis projektas buvo tęsiamas. Patarimais padėjo architektas Leonas Petkevičius. Buvo kuriamas grožio kampelis „Išdžiūvusi upė“. Su mokiniais dirbo mokytojas Kęstutis Stankevičius, talkino Ramunė Rutkauskienė. Išigyta naujų augalų. Darbas buvo įvertintas šiais laimėjimais:

1. 2000 m. Širvintų rajono aplinkos konkurse 1-oji vieta;
2. 2002 m. Vilniaus apskrities viršininko administracijos padėkos raštas „Už Vilnijos krašto gamtinių ir dvasinių vertybių, jų grožio puoselėjimą ir aktyvų dalyvavimą Vilniaus apskrities ugdymo įstaigų gražiausios aplinkos konkurse“;
3. 2003 m. Vilniaus apskrities viršininko administracijos ir Širvintų rajono mero padėkos raštai už mokyklos aplinkos puoselėjimą;
4. 2004 m. Švietimo ir mokslo ministerijos I laipsnio diplomas už originalaus projekto parengimą ir įgyvendinimą aplinkotvarkos konkurse „Žalioji rūbas“;
5. 2005 m. Vilniaus apskrityje laimėta 3-ioji vieta švietimo įstaigų gražiausios aplinkos konkurse;
6. 2007 m. Vilniaus apskrityje laimėta 2-oji vieta.

Mokyklos raida. Iš mokyklos archyvo

1944–1949 m. Gėlvonuose (Širvintų r., Ukmergės apskr.) veikė progimnazija, nuo 1949 m. – vidurinė mokykla. 1951 m. išleista pirmoji abiturientų laida. 1963–1969 m. Gelvonai priklausė Ukmergės rajonui, tad veikė Ukmergės rajono Gelvonų vidurinė mokykla, vėliau (iki dabar) vėl Širvintų rajono Gelvonų vidurinė mokykla. Labai trumpą laikotarpį – 1951 m. – mokykla jau priklausė Vilniaus apskrities Smėlių rajonui.

Lietuvos centrinio valstybės archyvo Ukmergės filialo dokumentai liudija, kad 1944–1945 m. m. Gelvonų progimnaziją lankė mokiniai iš visos apylinkės bei Jonavos rajono. Mat vyresniesiems mokiniams artimesnių mokyklų nebuvo. Laikė stojamuosius egzaminus, o baigiant kiekvieną klasę – keliamuosius. Tais metais mokyklos direktoriumi dirbo A. Juškevičius, istorijos mokė Erikas Varnas, lietuvių kalbos bei namų ruošos – Regina Kanclerytė, rusų kalbos – Aleksandra Klimašauskienė, matematikos – Marija Pociūnaitė ir Vladas Minderis. Egzaminų rezultatai nebuvo labai džiuginantys. Iš 44 moksleivių, laikusių lietuvių kalbos egzaminą, tik 1 gavo penketą, 4 – ketvertus, 10 mokinių gavo pataisas, o likę – trejetus. Visuose egzaminuose dalyvavo liaudies švietimo skyriaus atstovas Petras Vaitekūnas.

Mokinių šeimos – daugiausia žemdirbiai. Iš 38 trečios klasės mokinių vieno mokinio tėvas buvo kailiadirbys, dviejų – darbininkai, vienas iš tarnautojų šeimos, vienas iš mokytojų, o likę – žemdirbių vaikai.



Gelvonų progimnazijos mokytojai. Iš kairės: Stasė Tadaraukaitė, Regina Kanclerytė, Aleksandras Juškevičius (direktorius), Marija Pociūnaitė, Janina Binkytė. 1946 m. gegužė. GVMA

1947 metais ketvirtos klasės mokiniai laikė lietuvių kalbos raštu ir žodžiu, geografijos, fizikos, gamtos, istorijos, vokiečių, anglų ir rusų kalbų egzaminus. Tais metais pirmoje klasėje mokėsi 50 mokinių. Laikė lietuvių kalbos raštu ir žodžiu, aritmetikos raštu ir žodžiu egzaminus. Dvylika mokinių gavo pataisas, trys palikti kurso kartoti. Antroje klasėje mokėsi 28 mokiniai. Laikė geografiją, rusų kalbą žodžiu ir raštu (diktantas), aritmetiką raštu ir žodžiu, lietuvių kalbą žodžiu ir raštu. Šeši mokiniai gavo pataisas, du palikti kurso kartoti. Trečioje klasėje mokėsi 40 mokinių. Laikė fiziką, zoologiją, istoriją, algebrą žodžiu, rusų kalbą žodžiu ir raštu, lietuvių kalbą žodžiu ir raštu. Vienuolika mokinių gavo pataisas. Ketvirtoje klasėje mokėsi 43 mokiniai. Laikė vokiečių kalbą, istoriją, gamtą, fiziką, geografiją, algebrą raštu ir žodžiu, rusų kalbą raštu ir žodžiu, lietuvių kalbą raštu ir žodžiu. Šešiolika mokinių gavo pataisas, vienas paliktas kurso kartoti. Egzaminai prasidėjo gegužės 24 d. ir baigėsi birželio 17 d. Rudenį buvo laikomi pataisų egzaminai ir stojamieji. Tokie egzaminai vyko rugpjūčio 21–25 d. Egzaminų komisijoje dalyvavo mokytojai A. Kudelytė, J. Kirslytė, V. Sakalauskaitė, S. Tadarauskaitė, B. Džiovalaitė, D. Kirslys.

1948 m. egzaminus laikė ne tik ketvirtos, bet ir penktos klasės mokiniai. Penktokai laikė 6 egzaminus: lietuvių kalbos žodžiu ir raštu, algebros žodžiu, vokiečių kalbos, rusų kalbos žodžiu ir raštu, fizikos. Ketvirtokai laikė dar ir konstitucijos egzaminą žodžiu.

Lietuvių kalbos egzaminą raštu gegužės 20 d. sėkmingai išlaikė Kazys Stankevičius ir Vanda Autukevičiūtė, bet į kitus egzaminus jau nebeatvyko. Protokole byloja įrašas: „*Laike egzaminų buvo išvežti*“. Lietuvių kalbos egzaminas žodžiu vyko gegužės 22 d. Išvežta buvo ir mokytoja Stasė Tadarauskaitė. Sėdint vagone Janina Dešrytė parašė eiles dainai. Stasė Tadarauskaitė parašė natus ir pagrojo jas akordeonu. Naująją dainą uždainavo visos vagonas, o pasakui traukė jau ir visus ešalonus. Štai tos dainos žodžiai:

*„Nešauk manęs, Tėvyne.
Neskaudink man širdies,
Sunki dalia tremtinio,
Toli be ateities.
Ilga eilė vagonų,
Kančios ir skausmo daug.
Veidai išblyškę žiūri,
Pagalbos čia nelauk.
Stulpai pro šalį slenka,
Laukai žalia veja,
Tremtinio šiaurėj laukia
Naktis šalta, šalta.*



Stasė Tadarauskaitė (viduryje) su draugėmis tremtyje Igarkoje. 1949 m. Iš A. Vaitonio albumo

*Nešauk manęs, Tėvyne.
Nešauk ir neviliok.
Šaltuos šiaurės ledynuos
Mums laisvės žiedą duok“.*

Tremtyje Igarkoje Stasė dirbo ligoninės valytoja. Dažnai lankėsi ir toliau gyvenusių lietuvių šeimose, organizavo šv. Kalėdų renginius. Mirė nuo išsekimo 1949 m.

Mokykla vykdė sovietų politikos reikalavimus. 1948–1949 m. m. klasėse atsirado pirmieji pionieriai, komjaunuoliai. Iš įrašų matome, jų gretos nelabai augo. Žurnaluose pažymima, kiek šeima turi žemės. Klasėse buvo po 2–3 mokinius, kurių tėvai neturėjo žemės, kiti turėjo nuo 3 iki 24 hektarų.

1950 m. mokyklai pradėjo vadovauti Veronika Žemaitaitienė. Suaktyvėjo užklasinė veikla. Mokinių choras, vadovaujamas mokytojos Elenos Gimbickaitės, 1950 m. birželio 21–23 dienomis dalyvavo apskrities chorų šventėje Širvintose, liepos 21–22 dienomis – respublikos dainų šventėje. Su mokiniais kartu vyko mokytojos Aldona Trilupaitienė ir V. Pavasarytė.

Mokytoja Aldona Trilupaitienė buvo paskirta vadovauti mokyklos sportininkų komandai apskrities antroje spartakiadoje, vykusioje Širvintose, o liepos 2–5 d. – respublikos jubiliejinėje penktojoje moksleivių spartakiadoje. Kartu vyko ir mokytoja Laima Mitalaitė.

Pradėta rūpintis mokyklos ūkiniais reikalais. Mokyklos ūkvedžiu tada dirbo Juozas Pronckus, sąskaitininke – J. Kuprytė. Ūkvedys buvo atsakingas už taupų malakų naudojimą. Tais pačiais metais ūkvedys vyko į Smėlių rajono Ukmergės liaudies švietimo skyrių dėl ūkinių dalykų. 1951 m. mokykla gavo suolų, kurių parsivežti ūkvedys važiavo į Vilnių.

Mokytojai dirbo ne tik savo tiesioginį darbą, bet privalėjo vykdyti ir įvairias valdžios užduotis. Č. Gelažauskas, Bronius Žebrauskas, Pranas Augutis, A. Novikas, Stasys Vaičiūnas buvo pasiūsti į Liūkonių apylinkę rinkti paskolų.

Mokykloje tada veikė šie būreliai: fizikos (vadovas – Stasys Vaičiūnas), literatų (vadovas – Pranas Augutis), mičiūrininkų (vadovė – Ada Kazelytė), užsienio kalbų (vadovė – Elena Gimbickaitė), vaidybos (vadovė – Laima Mitalaitė), sporto (vadovė – Aldona Trilupaitienė).

1950–1954 m. veikė vakarinė valstiečių jaunimo septynmetė mokykla. Jos vedėju dirbo Daračiūnas. Visi besimokantieji buvo dirbantieji, baigę 4, 5, 6 klases, skirtingo amžiaus. Stojant reikėjo pateikti dokumentus, kuriuose turėjo būti nurodytos priežastys, kodėl nori mokytis šioje mokykloje.

1951 m. Bagaslaviškyje buvo atidaryta penktoji klasė. Į ją iš Gelvonų vidurinės mokyklos perėjo mokytis 17 mokinių, gyvenusių Bagaslaviškyje. Už beraščių ir mžaraščių mokymą atsakinga buvo mokytoja Anelė Pakalnytė.

Labai kito mokinių skaičius. Nuo gruodžio 22 d. į valstiečių jaunimo septynmetę mokyklą išvyko mokytis penki šeštos klasės mokiniai, į kitą gyvenamąją vietą išvyko 17 mokinių. Vienas mokinytis buvo išbrauktas dėl padaryto nusikaltimo. Nuo gegužės mėnesio išbraukiami dar trys mokiniai kaip „nepateisinę tarybinio moksleivio vardo“. 1952 m. rudenį įsigyti profesijos į specialiąsias profesines mokyklas išvyko mokytis 15 aštuntos klasės mokinių.

Nuo 1952 m. Gelvonų vidurinės mokyklos padaliniais tapo Kulniškių ir Sližiū pradinių mokyklų skyriai. Nuo 1952 m. už beraščių ir mažaraščių mokymą atsakingomis paskiriamos mokytojos Genovaitė Visackienė ir Veronika Juškevičienė, o už „naujųjų“ apmokymą atsakingu – Aleksandras Juškevičius.

Mokyklos personalui atlyginimus mokėjo Ukmergės švietimo skyrius. Mokykloje nuo 1952 m. keitėsi buhalteriai. Vietoje Danguolės Žemaitaitytės buvo paskirta Zosė Jakubauskaitė. Sąskaitininke dirbo Janė Maciulevičiūtė. Tais pačiais metais ją pakeitė Stasys Kaselis. 1953 m. mokykla įsigijo naujus antspaudus.

Tais pačiais metais Sližiuosė buvo atidaryta penkta klasė, todėl 20 to krašto mokinių buvo išbraukti iš Gelvonų mokyklos sąrašų. Nuo 1953 m. rugpjūčio mėnesio buvo panaikintas Kulniškių filialas, jis tapo atskira mokykla. Buvo išbraukta 19 mokinių, kurie lankys Kulniškių pradinę mokyklą ir jos penktą klasę. Keitėsi bibliotekininkai. Vietoj Genovaitės Visackienės bibliotekininku paskirtas Bronius Žebrauskas. Taip pat keitėsi ūkio dalies vedėjai. Vietoj Juozo Pronckaus paskirtas Edvardas Abišala. Atlyginimus iš Ukmergės atveždavo bibliotekininkas Bronius Žebrauskas.

1953 m. mokykloje buvo sudarytos šios dalykinės komisijos: Kalbų (ats. Monika Tvarionaitė), Matematikos–fizikos (ats. Antanas Čepas), Istorijos–geografijos (ats. Monika Kazlauskaitė).

Nuo 1954 m. į Kulniškių (septynmetę) mokyklą perkelti šeštos ir septintos klasių 29 mokiniai.

Nuo 1956 m. visus reikalus pradėjo tvarkyti Širvintų rajono švietimo skyrius. Atlyginimai buvo atvežami jau iš Širvintų. Juos ir toliau vežiojo Bronius Žebrauskas.

1957 m. mokykloje dirbo 4 mokytojai, kurie toliau mokslo siekė neakivaizdžiai.

1957 m. buvo įsteigtas mokyklos bendrabutis. Į jį buvo priimti pirmieji 25 mokiniai, gyvenę toliau nuo mokyklos. Bendrabučio auklėtoja dirbo Genovaitė Visackienė, nuo 1961 m. – Veronika Juškevičienė. 1957 ir 1959 m. bendrabutis įsigijo minkšto inventoriaus, kuris buvo atvežtas iš Vilniaus. Daržoves atveždavo tėvai. Valgyti virė virėja Jadvyga Pilipavičienė.

1957 m. pradėtas dėstyti karinis parengimas. Karinio parengimo vadovu buvo priimtas Vladas Sekmokas, atitarnavęs sovietų kariuomenėje.

Tais metais organizuojamos pirmosios dalykinės mokyklų olimpiados. Vasario mėnesį įvyko pirmoji matematikos olimpiada. Organizacinę komisiją sudarė Veronika Žemaitaitienė, A. Bilkevičienė, A. Jucevičius, Jonas Kriauciūnas, V. Valiulytė.

B. Žebrauskas bibliotekininku išdirbo iki 1958 m. rugsėjo 1 d. Panaikinus ūkvedžio pareigybę, ūkvedys E. Abišala buvo atleistas. Įvesta pavaduotojo ūkio reikalams pareigybė. Juo paskirtas B. Žebrauskas, kuris šias pareigas ėjo iki 1963 m., kol buvo panaikinta ir ši pareigybė. Nuo 1962 m. ūkvedžiu dirbo Antanas Kirslys.

Bibliotekininkėmis dirbo: Gražina Strazdaitė, nuo 1959 m. – Ona Ūsevičienė, nuo 1960 m. – Genovaitė Gaikienė, nuo 1962 m. – Marija Valterienė, o nuo mokslo metų vidurio – Jadvyga Ragauskienė, nuo 1963 m. – Anelė Čižiūnaitė. Vėliau bibliotekininkėmis dar dirbo G. Visackienė, Sabina Mikučionienė, o nuo 2002 m. dirba Regina Ramaškevičienė.

Mokyklos aptarnaujantysis personalas nuo 1956 m. mažai keitėsi. Valytojais ir valytojomis dirbo šie asmenys: Mykolas Mackevičius, Silvestras Dulka, Elena



Gelvonų vidurinės mokyklos absolventai. Sėdi (iš kairės): mokytojai Usevičienė, Janona Milinkštienė, Ada Kaselytė-Bagdonienė, Viktoras Butkevičius, neatpažinta, Elena Gimbickaitė; antroje eilėje stovi: absolventės Danutė Rinkevičiūtė, Genė Strazdaitė, klasės auklėtoja Monika Kazlauskaitė, absolventės Janina Navikaitė, Ona Miliukaitė, Lionginas Baumilas; trečioje eilėje stovi: Olia Gaidamavičiūtė, Elena Šimaitė, Algimantas Rinkevičius, Valia Vilkevičiūtė, Irena Puzinavičiūtė, Janina Grušeckaitė; ketvirtoje eilėje stovi: Albertas Rokas, Romualdas Rutkauskas, Eduardas Banevičius, Algimantas Peškaitis, Alvydas Čižiūnas. 1956 m. birželio 28 d. A. Mikalojųno nuotr. GVMA

Mokyklos direktorė Veronika Žemaitaitienė (sėdi pirmoje eilėje, viduryje) su kolegomis. Pirmoji iš dešinės sėdi Genovaitė Pilipavičienė. Apie 1962 m. GVMA

Šapinskienė ir ją pavadavusi Malvina Pociūnaitė, Janina Časienė, Marija Kazakova, Stepanida Golubova (bendrabočio patalynės skalbėja), Anelė Jarušinskienė, Jadvyga Pilipavičienė (bendrabočio virėja), Veronika Jakubauskienė, Veronika Mikučionienė.

Minėtos moterys dirbo iki pensijos, o kai kurios ir ilgiau. Atlyginimai buvo gana maži. 1964 m. – 42,50 rb per mėnesį.

Nuo 1960 m. meistru buvo paskirtas Vytautas Pilipavičius, kuris dirbo iki 1964 m., iki šio etato panaikinimo. Raštvedys Juozas Zaviša nuo 1962 m. dirbo sunkvežimio vairuotoju.

Atostogų mokytojai ir mokyklą aptarnaujantys darbuotojai buvo išleidžiami skirtingu laiku. Vieni nuo birželio 15 d., kiti net nuo liepos 6 d. Mokiniai ir mokytojai vyko į ekskursijas. Mokyklos vairuotojas Juozas Zaviša sunkvežimiu ekskursiją nuvežė net į Rygą trims dienoms.

Mokyklos mokiniai ir mokytojai aktyviai sportavo. Mokytoja Elvyra Ulindaitė vyko į dviejų dienų mokinių sporto olimpiadą, Ukmergėje, o vasarą mokinių komanda, kurią sudarė mokiniai ir mokytojai E. Ulindaitė, J. Urbonas, E. Meškauskaitė vyko į rajono turistinių sąskrydį. Mokyklų vadovų pasitarimai vykdavo Ukmergėje, nes mokykla vėl priklausė Ukmergės rajonui. Tad nuo 1963 m. ir atlyginimai darbuotojams buvo vežami iš Ukmergės.

Direktorė V. Žemaitaitienė buvo išrinkta rajono deputate. Pavaduotoja mokyimo reikalams buvo paskirta mokytoja Genovaitė Pilipavičienė. Atskirai reikėtų parašyti apie šią ilgametę direktoriaus pavaduotoją ugdymui. Šias pareigas ji ėjo 17 metų. Nesikratė jokių darbų. Daug dėmesio ji skyrė jauniems pedagogams, mokydama juos ne tik metodikos, bet ir pareigingumo. Per visus savo darbo metus ji buvo renkama Gelvonų apylinkės deputate. Buvo dar ir mokyklos profsąjungos pirmininkė.

Nuo 1964 m. į mokyklą atvyko mokytojų Aldonos ir Juozo Steckų šeima. Aldona iš pradžių dėstė chemiją, istoriją, Juozas – fiziką. Mokytoja Aldona visą laiką buvo stropi, pareiginga mokytoja. Penkerius metus dirbo užklasinio darbo organizatore, trejus, 1978–1981 m., direktore. Daug metų vadovavo kraštotyrininkams. Buvo išleistas lankstinukas apie mokyklą.

1964 m. į mokyklą atvyko dirbti mokytojai Felicija ir Albinas Geniai. Mokytoja Felicija tada dar studijavo neakivaizdžiai VPI istoriją, dėstė istoriją, buitines darbus. Albinas dirbo bendrabočio auklėtoju, dėstė darbus. Sugrąžinus į mokyklą tikybą, mokytoja F. Genienė buvo pirmoji tikybos mokytoja, nes savyje dvasingumą nešiojo visą gyvenimą ir mokėjo jį perduoti auklėtiniams.

Paskutinis mokyklos direktorės V. Žemaitaitienės įsakymas Nr. 32 parašytas 1966 m. liepos 30 d. Penkiolika metų išdirbusi Gelvonoose, gavusi butą Širvintose, ji išvyko dirbti ir gyventi į Širvintas.

1966 m. direktoriumi buvo paskirtas Jonas Kavaliauskas, iki tol dirbęs Širvintų rajono Viesių septynmetėje mokykloje. Jis dėstė chemiją, o jo žmona Birutė mokė pradinukus. Kartu atvyko ir rusų kalbos mokytoja Vanda Vaskelaitė.

Administracija pasidalijo pareigomis. Direktorius J. Kavaliauskas buvo atsakingas už darbą su tėvais, privalomą visuotinį mokymą, tėvų komitetą, mokyklos bendrabočio darbą, 9–11 klasių kontrolę, istorijos, geografijos, fizikos pamokų kontrolę.

Direktoriaus pavaduotoja mokymo reikalams Genovaitė Pilipavičienė atsakinga už 1–8 klasių kontrolę, metodinį darbą, tėvų pedagoginį švietimą, darbą su neakivaizdininkais, kalbų kontrolę, piešimo, braižybos, fizinio lavinimo kontrolę.

Aldona Steckienė, užklasinio darbo organizatorė, atsakinga už auklėjamojo proceso organizavimą nepamokiniu metu, už organizacijų, būrelių veiklą, masinius renginius, proforientavimą. Mokykloje žiemą vykdavo susitikimai su buvusiais mokiniais, dabar jau žymiais žmonėmis.

1971 m. direktorius parašė įsakymą dėl politinio ir idėjinio darbo sustiprinimo. Klasių auklėtojai buvo įpareigoti kontroliuoti mokinių politinį išprusimą, klasių valandėlių metu nagrinėti TSKP XXIV suvažiavimo medžiagą, prižiūrėti, kad mokiniai turėtų informacinius dienoraščius. Tai nurodymų „iš aukščiau“ vykdymas. O jų buvo ne vienas...

Direktorius J. Kavaliauskas paskutinį įsakymą parašė 1972 m. rugpjūčio 18 d. ir išvyko iš Širvintų rajono. Kartu išvyko ir jo žmona, biologijos mokytoja Birutė Subačiūtė.

Nuo 1972 m. rugsėjo 1 d. direktore paskirta Veronika Dubietienė, atvykusi iš Čiobiškio aštuonmetės mokyklos. Direktorė buvo gera mokinių psichologė, todėl greitai pelnė jų pasitikėjimą. Ji visus – mokinius ir mokytojus – patraukė įdomesniai darbui. Mokyklos mokomasis bandymų sklypas (40 arų) savo veikla pakeitė mokinių požiūrį į „juoda“ darbą darže. Pati direktorė (biologijos mokytoja) jame praleisdavo savo laisvalaikį, kartu su mokiniais čia atlikdavo įvairius bandymus. Atsirado retųjų augalų kolekcija, buvo pasodinta naujų medelių, serbentų. Bandymo su svogūnais medžiaga buvo eksponuota visasajunginėje liaudies ūkio pasiekimų parodoje Maskvoje.

Mokyklos bendrabutyje gyveno 27 mokiniai. Auklėtoju dirbo Albinas Genys, ūkvedžiu – Lionginas Adomavičius. 18 mokinių gaudavo nemokamus priešpiečius. Veikė prailgintos darbo dienos grupė. Jos auklėtojomis dirbo mokytojos Felicija Genienė ir Birutė Večerinskienė. Karinių parengimą dėstė reiklus mokytojas iš Širvintų Gintautas Visockas. Jo pagrindinis reikalavimas – mokinių drausmė ir tvarka. Aktyviai veikė sportininkai, vadovaujami mokytojos Elvyros Baltrūnienės. 1972 m. net 61 mokiniui buvo suteikti sporto atskyriai, PDG normas išlaiko 49 mokiniai. Respublikos vasaros daugiakovės varžybose Anykščiuose dalyvavo šeštos klasės mokinių komanda. Aktyvūs buvo ir literatai, vadovaujami Vandos Lučiūnaitės. Rajono skaitovų konkurse dalyvavo Lionginas Juzėnas (7 kl.), Vida Žukauskaitė (10 kl.), Regina Dubietytė (10 kl.), Regina Čižaitė (9 kl.), Laima Genytė (10 kl.).

Vasaros atostogų metu pagal grafiką visi mokytojai mokykloje budėdavo po savaitę. Tad atrodė, kad mokykloje niekada atostogų nebūna.

Nuo 1973 m. rugsėjo 1 d. savo prašymu buvo atleista pavaduotoja ugdymui G. Pilipavičienė, o į jos vietą paskirta Marytė Strazdaitė. G. Pilipavičienė dirbo lietuvių kalbos mokytoja ir bendrabučio auklėtoja. Mokiniais skiepijami tvarkos ir drausmės įgūdžiai. Marytė Strazdaitė pasirodė kaip reikli, stropi darbuotoja.

Mokykloje veikė neakivaizdinis konsultacinis Širvintų vakarinės mokyklos skyrius. Jo vadovė buvo mokytoja Aldona Steckienė. Jame mokėsi Gelvonų kolūkio bei Liukonių krašto suaugę ir pagyvenę žmonės. Jie, išlaikę brandos egzaminus, toliau siekė mokslo arba dirbo kolūkyje. Sesijos metu jiems buvo sudaromos sąlygos nedirbti.

1976 m. ūkvedys L. Adomavičius buvo atleistas iš pareigų, o į jo vietą paskirtas V. Jurkevičius.

1976 m. mokykloje veikė šie būreliai: literatų (Vanda Lučiūnaitė), radistų (Juozas Steckas), fotografų (Juozas Kapeckas – miestelio fotografas), kraštotyrininkų (Aldona Steckienė), šokių (Vanda Vaskelaitė), choro (Kazys Petreikis), sporto (Elvyra Baltrūnienė).

Mokykloje buvo dėstomas fakultatyvinis Lietuvos TSR istorijos kursas. Dėstė mokytoja F. Genienė.

1977 m. mokykloje pedagoginę praktiką atliko penki Vilniaus pedagoginio instituto matematikos specialybės studentai (praktikos vadovės – Ona Unčiūrienė ir Irena Palaimienė). Pagyvėjo mokyklos veikla, kuri naudinga buvo ne tik studentams, bet ir mokiniams. Pirmą kartą buvo suorganizuotas matematikos vakaras, sutraukęs daug mokinių ir jų tėvų.

Kadangi mokykloje nebuvo valgyklos, tai valytoja virdavo mokiniams arbatą. Mokytojai ir mokiniai atsinešdavo sumuštinį. Per ilgąją pertrauką visi ir užkąsdavo.

1978 m. bibliotekininke dirbo Regina Vaitonytė, buvusi mokinė. Gabi buvo menui, su mokiniais piešdavo dekoracijas, padėdavo auklėtojams statyti spektaklius.

Ūkvedžiu pradėjęs dirbti Antanas Bartkevičius mokėjo dirbti įvairius medžio darbus, gebėjo ne tik suremontuoti, bet ir padaryti reikiamą baldą. Jo rankomis buvo padaryti baldai kabinetams, kurių anksčiau nebuvo, stendai koridoriuose.

Įrengiamas rusų kalbos lingafoninis kabinetas. Jo vadove dirbo jauna rusų kalbos specialistė Anfija Kanonova, į mokyklą dirbti atvykusi 1977 m. Vėliau ji tapo Bartkevičiene, buvo užklasinio darbo organizatorė, trejus metus dirbo direktoriaus pavaduotoja ugdymui. 2004 m. ji baigė persikvalifikavimo studijas, įgijo socialinės pedagogės specialybę ir nuo 2004 m. yra mokyklos socialinė pedagogė. Tai taktiška, mokinių problemas suprantanti pedagogė, pelniusi visų pagarbą.

Paskutinis direktorės V. Dubietienės įsakymas parašytas 1978 m. rugpjūčio 10 d. Iš direktorės pareigų ji pasitraukė savo noru, nes didelis krūvis ir atsakomybė per daug veikė jos sveikatą.

1978 m. direktore buvo paskirta Aldona Steckienė, užklasinio darbo organizatore – Ona Unčiūrienė, vėliau tapusi Valančiene. Pagyvėja poilsio vakarai. Jie tapo teminiai. Mokinių organizuojamuose vakaruose dalyvaudavo tėvai, mokytojai. Atvykdavo jaunimo ir iš aplinkinių kaimų. Net ir po daugelio metų mokiniai mena šiuos linksmus poilsio vakarus.

Pavaduotoja ugdymui dirbo Marijona Strazdaitė.

Nuo 1978 m. spalio 1 d. pradėjo veikti mokyklos katilinė bei 80 vietų bendrabutis ir valgykla. Pirmaisiais katilinės kūrėjais dirbo Vytautas Jurkevičius, Petras Juzonis, Martynas Jakimavičius, Anelė Malinauskienė. Už katilinės eksploataciją atsakingas buvo ūkvedys Antanas Bartkevičius. Klasėse tapo šilčiau.

1979 m. iš pavaduotojos pareigų pačios prašymu atleista M. Strazdaitė, o į jos vietą paskirta Ona Unčiūrienė. Užklasinio darbo organizatore paskirta A. Kanonova.

1979 m. į mokyklą dirbti atvyko jauni specialistai – Jonas Jocius (fizikas), Janina Čekanauskaitė (pradinės klasės) ir Vitalijus Garuckas (vokiečių k). Tai iniciatyvūs ir kūrybingi mokytojai. Juos konsultavo ir daug padėjo atestacinės komisijos.

1981 m. iš direktorės pareigų atleista A. Steckienė, o į jos vietą paskirta Ona Unčiūrienė. Pavaduotoja mokymo ir auklėjimo reikalams paskiriama Anfija Kanonova, užklasinio darbo organizatoriumi – Vitalijus Garuckas. Jis dirbo dvejus metus ir iš-



vyko. Jį keičia A. Kanonova, o pavaduotoja mokymo reikalams paskiriama biologijos mokytoja Roma Petronytė, kuri šias pareigas eina iki 1991 m., kol išteka ir išvyksta į Ukmergės rajoną.

Darbo sąlygos nebuvo lengvos, trūko techninių ir įvairių kitų mokymo priemonių, patys mokytojai turėjo daug ką pasidaryti.

Tais pačiais metais į mokyklą dirbti atvyko prancūzų kalbos specialistė Birutė Radzevičienė, Albinas Vaitonis. Iš bibliotekininkės pareigų išėjo Regina Vaitonytė, į jos vietą paskirta Janina Bartkevičienė.

1985 m. mokykloje pradėjo dirbti muzikos mokytojas Gintaras Pauliukonis, dar tebestudijuojantis aukštojoje mokykloje. Pats gebantis groti ir dainuoti subūrė mokyklos darbuotojų vyrų ir mokinių folkloro ansamblius, kurie koncertavo ne tik mokykloje, miestelyje, bet buvo pakviečiami ir į folkloro šventes, vykusias Rumšiškėse. Mokykloje daug kas pamėgo dainą ir noriai dainavo. 1988 m. mokyklos vyrų folklorinis ansamblis buvo apdovanotas Širvintų rajono kultūros skyriaus pagyrimo raštu „Už aktyvų saviveiklinio meno propagavimą“, o 1998 m. – „Už gražų vyresnių saviveiklininkų rodomą pavyzdį jaunesniems puoselėjant liaudies tradicijas“. Padirbęs čia keletą metų, G. Pauliukonis 1992 m. išvyko dirbti į Širvintų muzikos mokyklą, o vėliau tapo ir jos direktoriumi.

1988 m. ypač didelis dėmesys skiriamas gamybiniam mokymui. Bazinis kolūkis „Gelvonai“ skyrė specialistus dėstyti traktoriaus kursą. Įsigytas traktorius T-40. Juo mokoma važiuoti ir mergaites, ir berniukus. Rajono valdžia įpareigojo kolūkio pirminką J. Trapnauską daugiau dėmesio skirti gamybiniam mokymui. Pastatomas priestatas prie kolūkio fermų. Vieną dieną per savaitę vyresnių klasių mokiniai ėjo ten į pamokas. Pavasariais laikė egzaminus. Traktoriaus kursą dėstė mechanikas Vilius Strazdas, inžinieriai Jonas Mikučionis, Jonas Kukoris, gamybinio mokymo meistrai Liudas Mikučionis, Vytautas Vaitonis, darbų mokytojai Albinas Vaitonis, Kęstutis Stankevičius.

*1979 m. mokyklos
absolventai su
auklėtoja Genovaite
Pilipavičiene
(sėdi viduryje).*

*1979 m. gegužės
26 d. GVMA*

1989 m. mokyklos 210-ųjų įkūrimo metinių proga kraštotyrininkės mokytojos Aldona Steckienė, Genovaitė Pilipavičienė, talkinant rajono kraštotyros pirmininkei Jadvygai Kisieliauskienei, išleido lankstinuką, kuriam daug medžiagos iš archyvų surinko istorijos mokytoja A. Steckienė.

Lietuvos Atgimimas kita linkme pakreipė ir mokyklos gyvenimą. Įsimintinas Baltijos kelias, kai iš Gelvonų vyko mokytojai, kiti aktyvesni žmonės. Baltijos kelyje dalyvavo mokytojai V. Juškevičienė, V. Karalienė, F. Genienė, A. Genys, A. Vaitonis, O. Valančienė, mokyklos tarybos nariai tėvai Elena ir Vytautas Jurkevičiai, mokyklos bibliotekininkė Sabina Mikučionienė ir kt.

Savo veiklą baigė pionierių bei komjaunimo organizacijos, TSKP grupelė. Mokykloje jų buvo nedaug – 4 nariai, bet nei vienas iš jų nebestojo į jokią kitą partiją. Visi pasijuto laisvesni. Mokykloje neįvyko konfliktų dėl pažiūrų, dėl buvusio partiškumo, nes visi žinojo, kad taip „reikėjo“. Pradedamos švęsti tautinės ir religinės šventės, organizuojami įvairūs minėjimai. Pirmą kartą pagal visas tradicijas buvo švenčiamos Užgavėnės. Šios šventės scenarijų parašė lietuvių kalbos mokytoja G. Pilipavičienė, dalyvavo visos klasės, visi mokytojai. Valgykloje blynus kepė ir bendrabučio gyventojai. Mokiniai koncertavo miestelyje, Gelvonų globos namuose.

Mokytojai dalyvavo visur, kur tik buvo atstovaujama mokykla, miestelio bendruomenė. Mokytojai buvo aktyvūs ir kultūros namų saviveiklininkai. Folkloro ansamblyje, kurio įkūrėja buvo Laimutė Bikulčienė, aktyviai dalyvavo Audronė Adomavičienė, Kazys Petreikis, Jūratė ir Kęstutis Stankevičiai, Ona ir Stanislovas Valančiai, Birutė Juzėnienė su vyru Lionginu Juzėnu, Felicija Genienė, bibliotekininkė Regina Ramaškevičienė. Kartu dalyvaudavo ir mokiniai bei bendruomenės nariai. Teko dalyvauti Pasaulinėje lietuvių dainų šventėje, kituose respublikos ir rajono renginiuose, atstovauti seniūnijai Derliaus šventėse. Direktorė Ona Valančienė, būdama Gelvonų bendruomenės pirmininke, parašė projektą Nyderlandų fondui ir gavo paramą šio ansamblio tautiniams rūbams išsigyti. Jie buvo pasiūti rajono savivaldybės lėšomis, kurios buvo gautos pagal bendruomenės projektą „Pabūkime kartu“.

Tie mokytojai, kurie važinėjo į darbą iš Širvintų, irgi dalyvavo seniūnijos šventėse. Mokyklos moterų ansamblis, vadovaujamas Audronės Adomavičienės bei Kazio Petreikio, atliko ne vieną romansą, kurie turėjo pasisekimą. Ansamblio dalyvės Audronė Adomavičienė, Jūratė Stankevičienė, Sondra Bartulienė, Regina Miknevičienė, Jūratė Balukevičienė, Birutė Juzėnienė, Raminta Maslinskienė, Marytė Dižavičienė koncertuose sulaukdavo gausių plojimų.

Mokyklos direktorė O. Valančienė, mokytojas S. Valančius yra vedę ne vieną rajono, seniūnijos, apskrities renginį. Už šią veiklą jie yra ne kartą apdovanoti padėkos raštais.

Nuo 1991 m. direktorės pavaduotoja dirba buvusi Gelvonų vaikų darželio vedėja, rusų kalbos vyresnioji mokytoja Jūratė Stankevičienė. 1995 m. įgijusi 1-ąją vadovybės kategoriją, ji daug dėmesio skiria mokinių poreikių tyrimams, metodiniam darbui. Prasidėjus profiliniam mokymui, kuris nedidelėje kaimo mokykloje yra gana problemiškas, daug dirbo aiškindama tėvams ir vaikams profilinio mokymo reikšmę, galimybes, sudarydavo nuoseklų pamokų tvarkaraštį.

Nuo 1994 m. mokykla ėmėsi padėti tiems, kurie neturi mokymosi motyvacijos, įdiegti pasitikėjimą savo jėgomis. Nutarta įsteigti jaunimo klases rajono mokiniams.

Minami rajono Švietimo skyriaus, Švietimo ir mokslo ministerijos slenksčiai. Rajono laikraštyje „Širvinta“ direktorė išspausdino straipsnį apie idėją įkurti jaunimo klases. Į tai aktyviai atsiliepė skaitytojai, ši mintis patiko ir Švietimo ir mokslo ministerijai. Tad jau 1994 m. rugsėjo 1 d. atvyko mokyti pirmieji „jaunimiečiai“ – 7 mokiniai. Iki pavasario jų susirinko 20. Be bendrojo lavinimo dalykų, mergaitės čia dar mokėsi siuvimo, o berniukai – staliaus darbų. Gyveno jie mokyklos bendrabutyje.

Daug dėmesio skirta socializacijai, praktinei veiklai, dvasiniams dalykams. Mokyklos darže sodintos ir augintos daržovės, jomis būdavo aprūpinama valgykla. Paruošiama daržovių atsargų žiemai. Tad pakako savų sulčių, daržovių, bulvių, todėl maistas gerokai papigėjo. Mokinių daugėjo.

Reikėjo ieškoti rėmėjų. Pirmieji atsiliepė „Valstiečių laikraščio“ fondas „Kaimo vaikai“ (vadovė – Regina Švobienė). Pirmoji labdara padėjo aprenkti sunkiau gyvenančiuosius, o netinkami dėvėjimui rūbai būdavo persiuvami. Siuvimo mokytoja ir naktinė auklė Svetlana Savarauskienė mokėjo sudominti visus, pertvarkyti rūbelius, sukurti naujus ne tik sau, bet ir kitiems.

1996 m. su didele labdaros siunta į mokyklą atvyko Vokietijos GAB organizacijos atstovai. Bendrabutyje buvo pakeistos lovos, gauta siuvimo mašinų, virtuvės įrangos, įrankių mokyklos dirbtuvėms. Daug padėjo Elena Patkūnienė, fondo „Širvinta“ vadovė.

1997 m. mokyklą aplankė Lietuvos išeivis Prancūzijoje dr. Jonas Ivaškevičius, pasaulinės vaikų draugų asociacijos AMADE-MONACO atstovas Lietuvai. Pamatęs nuoširdų jaunimo klasių berniukų koncertą, panoro mokyklai padėti. Mokyklą pradeda remti AMADE-LIETUVA. Už gautą 50 000 litų paramą buvo įsigyta kompiuterių, kitų mokomųjų priemonių. 1999 m. dr. J. Ivaškevičius mirė, bet jo darbus tęsia kiti – sūnus Jonas Ivaškevičius bei S. Lavagna. 2004 m. mokyklą aplankė p. S. Lavagna iš Monako. Ji atvyko patikrinti, kaip naudojama šios organizacijos parama. Pasidžiaugė, kad naudojama tinkamai – dvi klasės aprūpintos naujais mokykliniais suolais, skaitykla – stalais ir kompiuteriniais stalais. Mokiniams ir mokytojams darbo sąlygos labai pagerėjusios.

2006 m. mokyklą aplankė Monako skautai. Jie čia atvyko „daryti gerų darbų“. Savo gyvenimo būdu, darbštumu, labdara sužavėjo mokyklos mokinius, paskatino sekti jų pavyzdžiu.

Bet įvestas mokinio „krepšelis“ padarė savo – mokyklos nebenori išleisti mokinių. 2004 m. jaunimo klasių neliko. O juk 10 metų kasmet mokėsi po 25–32 mokinius. Dalis jų įstojo į profesines mokyklas, dalis nuėjo dirbti. Apie 30 procentų įstojo į 11-tą klasę ir baigė vidurinę mokyklą.

1994–1995 m. mokykloje dirbo 23 mokytojai. Į pradinio ugdymo mokytojos specialybę persikvalifikavo Violeta Grudzinskaitė, į dailės mokytojos specialybę – Birutė Juzėnienė. Tais metais mokykloje pradėjo dirbti buvusi šios mokyklos mokinė Nijolė Juzėnaitė, baigusi VPU biologijos specialybę. Organizuojama Parskrendančio paukščio šventė, „Rudens gėrybių“ paroda.

Mokytojams ir miestelio bendruomenei suorganizuojami vytielių pynimo kursai. Mokyklos tarybai vadovauja Stanislovas Valančius.

1996 m. balandžio 14 d. Lietuvos televizija parodė laidą apie Gelvonų mokyklą. E. Knispelis laidoje „Nakviša“ pateikia faktų apie mokinius, jų šeimas, mo-

kyklos problemas. Atsiliepė Seimo nariai. Po šios laidos Č. Juršėno iniciatyva surinkta ir mokyklai padovanota 1 000 litų. Už juos nupirkti du televizoriai „Šilelis“. Vilniaus valgyklų susivienijimo direktorė Regina Čeberakienė atvežė materialinės paramos sunkiai gyvenantiems vaikams, pakvietė juos paviešėti Vilniuje. Panevėžio siuvimo fabriko „Nevėžis“ direktorė M. Šakinienė ir gamybos direktorė M. Stragienė padovanojo at-
raizų siuvimo pamokoms. Mokyklą aplankė ir tyrė mokinių dvasinę būseną, noro mokytis motyvus profesorė Vilija Targamadžė. Rezultatai buvo aptarti su tėvais.

1995–1996 m. m. įsigyta pirmoji videoaparaturė. Kompiuterių mokykla dar ne-
tūrėjo, nors jau buvo mokoma teorijos.

Mokykloje veikė 9 būreliai. Pradėtas dėstyti traktorius kursas jaunimo klasių
mokiniam.

Mokiniai dalyvavo rajono bei respublikos olimpiadose. Diana Vilčinskaitė „Vals-
tiečių laikraščio“ organizuotame konkurse „Mano kaimas“ tapo prizininke. Eglė Drėg-
vaitė tapo respublikos šauniausio moksleivio konkurso prizininke, pateko į respub-
likos šauniausių moksleivių dešimtuką. Rajono konkursuose ir olimpiadose I–III vietas
laimėjo 5 mokiniai. Pradinukų komanda laimėjo III vietą lengvosios atletikos varžy-
bose (mokyt. B. Večerinskienė ir V. Grudzinskaitė). Mokytoja G. Pilipavičienė orga-
nizavo išvykas pas tremtinius, rezistentus. Istorijos mokytoja Aldona Steckienė kartu
su muzikos mokytoja Nijole Vitkauskaite bei lietuvių kalbos mokytojomis G. Pilipa-
vičiene bei V. Karaliene organizavo minėjimus, šventes, skirtas Nepriklausomybės
dienai, parodas, skirtas Gedulo ir vilties dienai. Aktyvi ir kūrybinga mokytoja Daiva
Vinciūnienė. Ji konkursų „Moki žodį – žinai kelią“ sumanytoja, viktorinų organiza-
torė, spektaklių statytoja.

Širvintų kultūros namuose darbų parodose savo darbus eksponavo mokiniai,
vadovaujami darbų mokytojų E. Baltrūnienės, K. Stankevičiaus, S. Savarauskienės.
Mokykla tapo atvira naujoms idėjoms, kūrė projektus, bendradarbiavo su įvairiais
fondais. Mokykloje daugėjo projektų. Buvo užmegzti ryšiai su Danijos jaunimo mo-
kyklos direktoriumi G. Hansenu. Mokyklos direktorė dalyvavo jaunimo mokyklų
vadovų seminare Danijoje. Toliau buvo bendradarbiaujama su Vokietijos GAB or-
ganizacija.

1996–1997 m. m. įsigijami pirmieji du kompiuteriai (iš labdaros).

Pirmą kartą buvo laimėti ALF projektai „Atviras pasaulis“ (kartu su Danijos
mokyklomis, projekto vadovė – direktorė O. Valančienė), „Atmintis“ (vadovės – D. Vin-
ciūnienė ir A. Steckienė). Mokiniai dalyvavo respublikos konkursuose. Laura Pava-
sarytė (11 kl.) parengė darbą „Širvintiškių vardai“, A. Vitkūnas (11 kl.) – „Skolinių
fonetinės ir gramatinės gretimybės“. Abu darbai pateko į respublikos jaunųjų filologų
konkurso finalinį turą. A. Vitkūnas tapo nugalėtoju. M. Stankevičius laimėjo II vietą
respublikos rašinių konkurse „Valstiečių laikraštyje“.

1996 m. buvo sukurtas mokyklos himnas ir vėliava. Himnui žodžius parašė
direktorė O. Valančienė, muziką – Dalia Garnienė. Štai jis:

*„Dešimtmečiai, šimtmečiai bėga.
Skambutis čia kviečia kasdien.
Susirenka tie, kurie knygą pamėgo,
Kurie laimę atneš žmonėms.*

Priedainis:

*O mokykla, o mokykla,
Brangi sava, brangi sava.
Tavęs verti mes, mokiniai,
Mes – tavo liepos, qžuolai.*

*Čia Margų miškai, Žabų dvarai,
Marijos įmintą pėda.
Senolių kapai mus šaukia čionai,
Atminimai, jaunystės daina.*

Priedainis

*Sparnus išauginti suspėjom,
Kad skrydžiui užtektų jėgų.
Mes grožį ir meilę, ir darbą pamėgom,
Dainuot ir mylėti kartu“.*

Priedainis

Pirmą kartą himnas buvo sugiedotas 220-ųjų mokyklos metinių proga (2001 m.), kai į susitikimą suvažiavo visų laidų abiturientai.

1998 m. pirmieji jaunimo klasių mokiniai laikė baigiamuosius ikiprofesinio rengimo egzaminus. Traktorininko pažymėjimus įgijo 3 mokiniai, staliaus – 6, siuvėjų – 3.

Mokykloje įkurta skautų organizacija (vadovės – A. Pilipavičienė ir S. Bartulienė), maironiečių draugija (vadovė – D. Vinciūnienė), „Baltų ainiai“ (vadovė – E. Lučiūnienė). Įrengtas informacinių technologijų kabinetas su 9 kompiuteriais.

1998 m. mokytoja Eimutė Lučiūnienė pradėjo mokinius telkti į Lietuvos blaiybės draugijos „Baltų ainiai“ kuopelę. Buvo tvarkomi įstatai, dalyvauta respublikos suvažiavime. 1998 m. vasario 19 d. 13 mokinių pasirašė, kad jie laikysis šios organizacijos įstatų. Kuopelės pirmininku išrinktas Andrius Andriuškevičius. Veikla buvo patraukli, bet po trejų metų mokytoja E. Lučiūnienė išvyko dirbti į Alionių pagrindinę mokyklą ir ši organizacija baigė savo veiklą.

1998 m. buvo suburtas vaikų folkloro ansamblis „Dagilėlis“ (vadovė – pradinė klasių mokytoja Audronė Dabravolskienė), jaunimo kapela (vad. – K. Petreikis). Vaikai pirmą kartą atstovavo mokyklai rajono etnografinių ansamblių konkurse „Aguonėlė“, Jurginėlių šventėje bei seniūnijai seniūnijų dienoje. Šis ansamblis, gerokai išaugęs, gyvuoja iki šiol. Mokyklą pradėjo globoti Lietuvos išėivė Amerikoje dr. Rožė Šomkaitė, remti Amerikos lietuvių Tautos fondas. Mokiniam nupirkti tautiniai rūbai. Kadangi veikla išsiplėtė ir narių padaugėjo, 2006 m. teko pasiūti dar 20 komplektų. Tautinius rūbus siuva mokyklos darbuotoja, siuvimo būrelio vadovė Svetlana Savarauskienė.

Mokykla nuo seno garsėja sporto laimėjimais. Mokyklai sekėsi, kad čia visada buvo aktyvių kūno kultūros mokytojų. Mokytoja Elvyra Ona Baltrūnienė (Ulindaitė)

kūno kultūros mokytoja dirbo 40 metų (iki 1998 m.). 1991 m. atvyko jauna specialistė Jūratė Balukevičienė. Ji dėsto ne tik kūno kultūrą, bet ir geografiją. Daugiausia dėmesio skiria lengvajai atletikai, gimnastikai. Kartu su Jūrate dirba Jonas Liuiza, o nuo 2001 m. – ir Žilvinas Žygė.

2001 m. J. Balukevičienė pradėjo dėstyti anglų kalbą. Mokytoja pasijuto išėdusi į savo roges, susidomėjo tarptautiniais projektais. 2008 m. 10 mokinių ir 2 mokytojos (Jūratė Balukevičienė ir Jadvyga Blažiūnienė) išvyko į tarptautinę jaunimo stovyklą „Selinas-2008“, Riugeno saloje, Vokietijoje. Ten 8–12 klasių mokiniai mokėsi bendrauti anglų, vokiečių, rusų kalbomis. Mokiniai dalyvavo varžybose, konkursuose. Apdovanojimus iš stovyklos olimpinių žaidynių parsivežė Aivaras Grygelevičius ir Jolita Miknevičiūtė.

2008–2009 m. m. buvo laimėtas Comenius projektas „Sveika gyvensena“ (vadovė – J. Balukevičienė). Mokiniai vėl dalyvavo tarptautinėse išvykose.

Mokytojo Ž. Žygės paruošti 5–6 klasių sportininkai 2007–2008 m. m. zonos varžybose pelnė pirmąją vietą, o respublikos – antrąją. Lietuvos mokinių olimpinio festivalio kvadrato zonos varžybose mergaitės užėmė antrąją vietą. Rajono varžybose ne kartą pirmąsias vietas yra iškovoję krepšininkai, lengvaatlečiai.

2000 m. mokykloje įrengta skaitykla, veikia anglų kalbos būrelis. Pradėta kurti nauja mokinių žinių bei gebėjimų vertinimo sistema. Direktorė ir pavaduotoja aplankė Varėnės rajono Matuizų vidurinę mokyklą dėl profilinio mokymo gerosios patirties. Nuo 2000 m. rugsėjo 1 d. įvedamas profilinis mokymas. Yra du profiliai – realinis ir humanitarinis su technologine bei ekonomikos pakraipa. 9–10 klasėse įvedamas „švelnūs“ profiliavimas. Dėstomi ekonomikos pagrindai pagal LJA (Lietuvos Junior Achievement) programą (dėsto direktorė O. Valančienė).

2000 m. pirmą kartą dešimtokai gavo LJA pažymėjimus, kad baigė šį kursą.

Visų džiaugsmui, 2000 m. mokykloje vienas kompiuteris buvo prijungtas prie interneto, veikia elektroninis paštas. Nuo 2005 m. internetu gali naudotis visi mokiniai.

Pradėtas įgyvendinti ilgalaikis tarpdalykinis projektas „Gelvonai“. Projekto organizatorė – direktorė O. Valančienė. Dalyviai – visi mokytojai, visos klasės. Mokytojas K. Stankevičius technologijų pamokose restauruoja senovinius buitines įrankius, kitus rakandus. Lietuvių kalbos pamokose renkama medžiaga iš kaimų papročių, istorijos pamokose – mokyklos istorijos fragmentai „Mano tėvelis, mama, broliai ar sesės – buvę šios mokyklos mokiniai“. Projektas tęsiamas.

Mokyklą nuo 2001 m. globoja Almos Adamkienės fondas. Mokykla praturtėja knygomis, sportiniu inventoriu, mokiniai kasmet pakviečiami į Prezidentūrą prie kalėdinės eglės. Trys mokiniai 2001 m. išvyko į Verslo mokyklos stovyklą (Lina Pempytė, Rūta Savaruskaitė, Justas Juzėnas). Lina Pempytė pasirenka ekonomikos ir vadybos studijas.

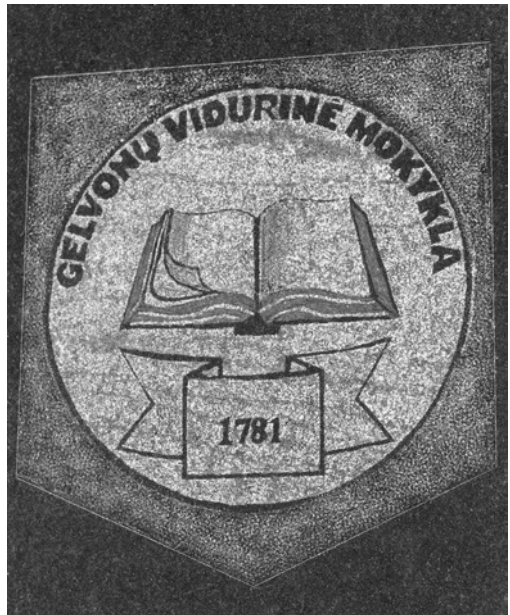
2001 m. pirmą kartą organizuoti skirtingų lygių mokykliniai ir valstybiniai brandos egzaminai. Valsty-

*Ilgametė Gelvonų
vidurinės mokyklos
direktorė Ona
Valančienė. 2008 m.
A. Petrašiūno nuotr.*





*Paminklinis akmuo,
žymintis pirmosios
mokyklos Gelvonuose
įsteigimo datą –
1781 metus. 2006 m.
A. Petrašiūno nuotr.*



*Mokyklos gairėlė.
GVMA*



*Gelvonų vidurinė
mokykla pasitinka
LR Prezidentą
Valdą Adamkų ir
Almą Adamkienę*

*Mokyklos vėliavos
pagerbimas*

*2005 m. gegužės
1 d. D. G. Barysaitės
nuotraukos. GVMA*



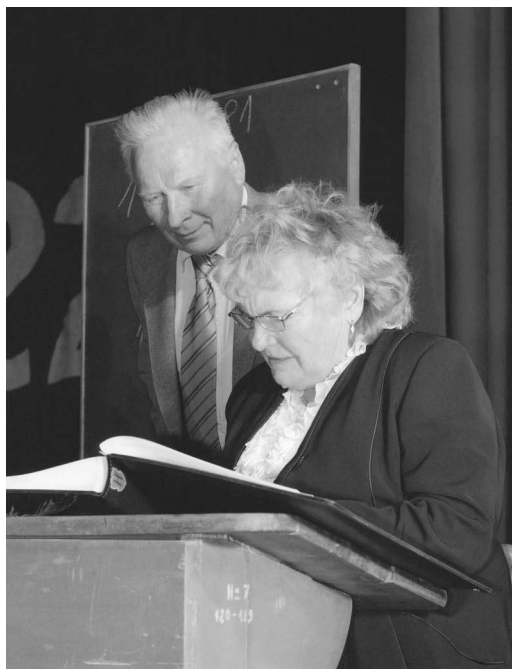


*LR Prezidentas
Valdas Adamkus
Pirmoko pasą
įteikia Svajūnui
Čereškevičiui.
2005 m.
rugsėjo 1 d.
D. G. Barysaitės
nuotr.*

*Širvintų rajono
meras Vytautas
Šimonėlis mokyklos
225-ųjų metinių
jubiliejiniam
renginyje sveikina
Gelvonų vidurinės
mokyklos direktorę
Oną Valančiene.
2006 m. kovo 28 d.
Foto kompanija
„Vilniaus ateljė“.
GVMA*



Mokyklos įsteigimo 225-ųjų metinių jubiliejiniame koncerte mokyklos ansambliai „Dagilis“ ir „Dagilėlis“ atlieka mokytojos Ramintos Maslinskienės kompoziciją „Parskrendantys paukščiai“. 2006 m. kovo 28 d. Foto kompanija „Vilniaus ateljė“. GVMA



*Gelvonų mokyklos klasės
draugai Romualdas Rutkauskas
ir Genė Strazdaitė*

*Turi apie ką pasikalbėti buvę
abiturientai Petras Šimanskas
ir Albertas Lukša*

2006 m. kovo 28 d.

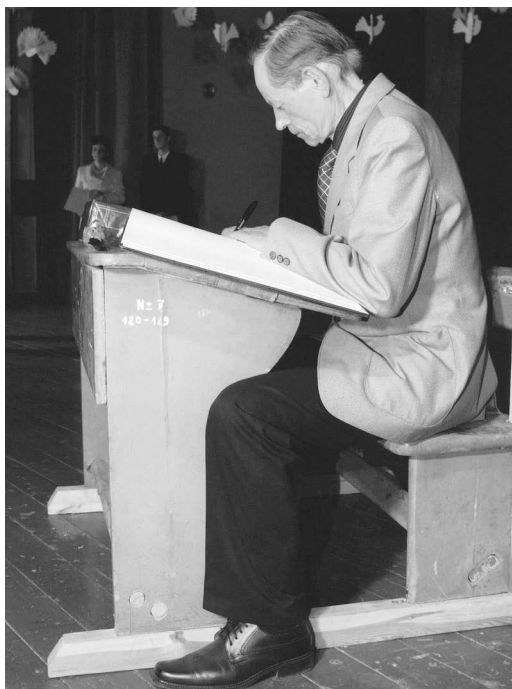
Foto kompanija „Vilniaus ateljė“.

GVMA





*Jaunystės draugai Vidmantas
Juzėnas ir Jonas Belopetravičius*



*Povilas Augūnas rašo savo
sveikinimą į mokyklos Svečių
knygą*

2006 m. kovo 28 d.

*Foto kompanija „Vilniaus ateljė“.
GVMA*

binus egzaminus renkasi tie, kurie planuoja studijuoti aukštosiose mokyklose. Tai sudaro apie 40 proc., o kai kuriais metais ir mažiau.

Nuo 2005 m. pradedamas kreipti didesnis dėmesys profesiniam informavimui. Skaitykloje įrengtas profesinio informavimo taškas (PIT). Už jo veiklą atsakingos bibliotekininkė Regina Ramaškevičienė, mokytoja, socialinė pedagogė Anfija Bartkevičienė, direktorės pavaduotoja ugdymui Jūratė Stankevičienė, klasių auklėtojai. 2007–2008 m. m. PIT akredituojamas, gaunamas Sertifikatas. Dėstomas pasirenkamasis tos pakraipos kursas (10-oje klasėje) „Karjeros galimybės“ (mokyt. O. Valančienė), rengiamos išvykos į įmones.

Mokykloje veikia daug įvairių būrelių. Mokiniai, dalyvaujantys papildomo ugdymo veikloje, dalyvauja rajono ir respublikos renginiuose, laimi prizines vietas. 2007 m. jaunieji mokyklos dizaineriai, vadovaujami mokytojos Jūratės Garnienės, respublikos jaunųjų dizainerių konkurse laimėjo pirmąją vietą.

Aukso medaliais mokyklą baigė Vida Žukauskaitė (1976 m.), Daugvydas Druskis (1978 m.), Virginija Čiburytė (1979 m.), Rimantas Pociūnas (1983 m.), Violeta Šumanskaitė (1983 m.), Vida Vadoklytė (1986 m.). Sidabro medaliais mokyklą baigė Rita Krikštaponytė (1986 m.), Daiva Lisauskaitė (1986 m.), Rasa Vilkelytė (1987 m.), Liusė Viltovskytė mokyklą 2005 m. baigė su pagyrimu.



Istorikai Tomas Baranauskas ir Vida Girininkienė Gelvonų vidurinėje mokykloje. 2008 m. spalio 12 d. A. Petrašiūno nuotr.

1 lentelė

Mokyklos dalyvavimas projektuose ir laimėjimai

Metai, organizatoriai	Projekto pavadinimas	Projekto vadovas	Laimėta	Pastabos
1996 m., ŠMM	Vaikų ir paauglių prevencinė programa	O. Valančienė	10 000 Lt	Laisvalaikio ir turizmo prekių įsigyta jaunimo klasių mokinių laisvalaikui
1997 m., ŠMM	Vaikų ir paauglių prevencinė programa	O. Valančienė	2 000 Lt	
1997 m.	Prevenicinė programa	O. Valančienė, J. Stankevičienė	2 000 Lt	
1997 m., ALF	„Bičiulystė“	O. Valančienė, A. Steckienė, D. Vinciūnienė	2 000 Lt	Kartu su Barskūnų pagrindine mokykla
1997 m., ALF	„Pažinkime gimtinę“	D. Vinciūnienė, A. Steckienė	1 000 Lt	
1997 m., AMADE-LIETUVA	„Mokyklos pasas“	O. Valančienė	19 000 Lt	Kompiuteriai ir kita technika

(tęsinys)

Metai, organizatoriai	Projekto pavadinimas	Projekto vadovas	Laimėta	Pastabos
1997 m.	Tarptautinis projektas „Atviras pasaulis“	O. Valančienė		Dalyvauta kaip asocijuota mokykla.
1998 m., ALF	„Švietimas Lietuvos ateičiai“, „Mokyklos veiklos efektyvinimas“		2 951 Lt	Mokytojų seminarams
1998 m.	„Sveiki, namai“	O. Valančienė	13 000 Lt	
1998 m., ALF	„Šiandien mokyklos, rytoj – krašto šeimininkai“	O. Valančienė	1 008,50 Lt	
1998 m.	„Mokinių aplinkos tyrimų klubo įkūrimas“	E. Lučiūnienė	1 000 Lt	
1998 m., ALF	„Keičiame mokyklos namus“ (bendrabutis)	B. Juzėnienė	1 960 Lt	
1998 m.	Prevenčinė programa	O. Valančienė	1 000 Lt	
1997–1998 m., AMADE-LIETUVA	„Mokyklos pasas“	O. Valančienė	50 000 Lt	Muzikinė aparatūra, sintezatorius, televizoriai, filmavimo kamera ir t. t.
1999 m., ŠMM	Adaptacinė vasaros stovykla „Meškiukų rudnosiukų stovykla“	A. Pilipavičienė	1 000 Lt	Priešmokyklinio ugdymo grupė ir pirmokai
2000 m., ŠMM	Vasaros poilsio „Robinsonų mokykla“	E. Lučiūnienė	1 500 Lt	
2000 m., ŠMM	„Nepailskime daryti gera“, „Mes – Marijos vaikai“	G. Pilipavičienė	200 Lt	
2001–2002 m., ŠKF	„Kaimo mokykla ir vietos bendruomenė“	O. Valančienė	9 350 Lt	Atnaujinta mokykla ir sporto salė. Už gerą projekto įgyvendinimą mokykla apdovanota 1 000 Lt premija
2001 m., Širvintų rajono savivaldybė	„Tvarkome mokyklos kiemą“	O. Valančienė	2 000 Lt	
2001 m., KAM	„Informacinės technologijos ir krašto apsauga“	O. Valančienė	15 000 Lt	4 kompiuteriai, spausdintuvai, skaitikliai
2001–2005 m.	Tarptautinis Join Multimedia projektas. Organizatoriai – Siemens kompanija ir Vokietijos švietimo ministerija	O. Valančienė, H. Ašembergas		Mokiniai, dalyvavę projekte, buvo apdovanoti sertifikatais ir asmeninėmis dovanėlėmis
2002 m., Širvintų rajono savivaldybė	„Namai gamtoje“	S. Bartulienė, S. Miknevičius	1 000 Lt	
2001–2002 m., ŠKF	„Sveikame kūne – sveika siela“ (Jaunimo projektas „Aš galiu“)	A. Bartkevičienė	650 Lt	
2002 m., ŠMM	Vasaros užimtumo projektas „Judėjimas + džiaugsmas + nauda“	J. Balukevičienė	1 000 Lt	
2003–2004 m., ŠMM	Jaunimo mokyklų bendras projektas „Drauge į tikslą“	O. Valančienė, J. Stankevičienė, A. Bartkevičienė		Dalyvės – Biržų JM, Radviliškio JM, Kėdainių JM, Ukmergės JM
2003 m., ŠMM	„Aš galiu“	A. Bartkevičienė	1 000 Lt	
2003 m., SAM	„Sveikatą stiprinanti mokykla“	S. Bartulienė	500 Lt	
2003 m., Nyderlandų fondai	„Pažink pasaulį, atrask save“	S. Miknevičius, O. Valančienė	9 700 Lt	Įsigyta mokyklai 20 dviračių
2004 m., AMADE-LIETUVA	„Pažinkime pasaulį“	O. Valančienė	2 200 Lt	Nupirkti stalai skaitikliai
2004–2005 m., ŠMM	„Gelvonų miestelio žaliasis rūbas“	O. Valančienė, S. Bartulienė		Respublikos konkurse laimėta pirmoji vieta

(tęsinys)

Metai, organizatoriai	Projekto pavadinimas	Projekto vadovas	Laimėta	Pastabos
2005 m., ŠMM	„Vasara su anglų kalba“ (vasaros stovykla)	J. Balukevičienė	500 Lt	
2001–2008 m., ŠMM	Pradinių klasių vasaros poilsio stovyklėlė „Papušk savo kiemelį“	V. Grudzinskaitė, A. Adomavičienė	Kasmet po 1 000 Lt	
2006 m. Nyderlandų fondai	„Mokyklai 225 metai“	J. Stankevičienė	1 400 Lt	
2006 m., ŠMM ir Širvintų rajono savivaldybė	„Mes galime, norime, siekiame“	A. Bartkevičienė	500 Lt	Įsigyta sportinio inventoriaus, mokinių socializacijai, ekskursijoms
	„Aš galiu“		800 Lt	
	„Pažink save“		800 Lt	
2007 m., ŠMM	„Drauge mes galime daug“	A. Bartkevičienė	1 000 Lt	Mokinių socializacijai, ekskursijoms, turistiniam inventoriui
	„Mes kartu“		2 000 Lt	Muzikinis centras ir kt. inventorių mokinių laisvalaikui
	„Atrask save“		2 500 Lt	Sporto ir turizmo inventorių
2008 m., ŠMM	Pilietinio ugdymo projektas „Laiko ratu“	O. Valančienė	2 500 Lt	
2008 m., ŠMM	Prevencinė programa „Drauge į tikslą“	A. Bartkevičienė	2 000 Lt	Seminarai mokiniams ir mokytojams Mokinių socializacijai ir pažintinei veiklai
	Socializacijos projektas „Savojo kelio beiškant“		2 500 Lt	
2008 m., ŠMM	Tarptautinis projektas su 10 šalių mokyklomis „Comenius“	J. Balukevičienė ir 6-ių mokytojų komanda, 9–12 klasių mokiniai	24 000 eurų	2 metų trukmės projekto metu įvyks 10 mokinių išvykų į bendradarbiaujančių šalių mokyklas
2008 m., SAM	Bendras projektas su kaimo bendruomene „Kvieslys sveikaton“, kurį finansuoja Sveikatos apsaugos ministerija	O. Valančienė	6 000 Lt	Remiami švietėjiški sveikatos tausojantys darbai, veiklos

2 lentelė

Mokykloje veikiančios būreliai (2008–2009 m. m.)

Eil. Nr.	Būrelis	Mokytojas
Klasė 1–4 kl.		
1.	Kompiuteris mažiesiems	B. Juzėnienė
2.	„Dagilėlis“	A. Dabravolskienė
3.	Sporto būrelis	V. Grudzinskaitė
4.	„Gudruoliai“	A. O. Purvaneckienė
5.	Kapela „Grok, žiogeli“	K. Petreikis
6.	Tautiniai šokiai	R. Maslinskienė
7.	„Padėk draugui“	A. O. Purvaneckienė
5–10 kl.		
8.	Liaudies šokiai	R. Maslinskienė
9.	Folkloro grupė „Dagilėlis“	A. Dabravolskienė
10.	Kapela	K. Petreikis

(tęsinys)

Eil. Nr.	Būrelis	Mokytojas
11.	Krepšinio būrelis	Ž. Žygė
12.	Maironiečių būrelis	M. Dižavičienė
13.	Turistų būrelis	S. Miknevičius
14.	Technologijų būrelis „Meistrelis“	K. Stankevičius
15.	Dailės būrelis	B. Juzėnienė
16.	Informacinių technologijų būrelis	H. Ašembergas
17.	Dramos būrelis	R. Ramaškevičienė
18.	„Darbščiosios rankos“	J. Garnienė
19.	Lyderių mokykla	A. Bartkevičienė
20.	„Drąsūs, stiprūs, vikrūs“	Ž. Žygė
11–12 kl.		
21.	Projektas „Gelvonai“	K. Stankevičius
22.	Projektas „Gelvonai“	D. Taučiuvienė
23.	Žurnalistų būrelis	D. Palkevičienė
24.	Sporto būrelis	Ž. Žygė
25.	„Drąsinkime ateitį“	O. Valančienė
26.	Jaunieji geografsai	D. Savickienė
27.	Vokalinis ansamblis	K. Petreikis
28.	Šokių būrelis	R. Maslinskienė
29.	Dailieji amatai	J. Garnienė

3 lentelė

Gelvonų vidurinės mokyklos mokytojai 2008–2009 m. m.

Eil. Nr.	Pavardė, vardas	Kokio dalyko mokytojas(-a)
1.	Ašembergas Henrikas	vyr. fizikos ir informatikos mokytojas
2.	Balukevičienė Jūratė	anglų kalbos vyresnioji mokytoja
3.	Bartulienė Sondra	biologijos ir technologijų vyr. mokytoja
4.	Blažiūnienė Jadvyga	vokiečių kalbos vyr. mokytoja
5.	Bartkevičienė Anfija	socialinė pedagogė, rusų kalbos vyr. mokytoja
6.	Dabravolskienė Audronė	pradinių klasių vyresnioji mokytoja
7.	Dižavičienė Marytė	lietuvių kalbos vyr. mokytoja
8.	Garnienė Jūratė	chemijos ir technologijų vyr. mokytoja
9.	Grudzinskaitė Violeta	pradinių klasių vyr. mokytoja
10.	Juzėnienė Birutė	dailės vyr. mokytoja
11.	Mačiulienė Jūratė	tikybės vyr. mokytoja
12.	Miknevičius Sigitas	fizikos, informatikos mokytojas
13.	Miknevičienė Regina	priešmokyklinio ugdymo vyr. mokytoja
14.	Maslinskienė Raminta	šokių vyr. mokytoja
15.	Palkevičienė Danguolė	lietuvių kalbos vyr. mokytoja
16.	Purvaneckienė Anė Onutė	specialioji pedagogė, pradinių klasių vyr. mokytoja
17.	Palaimienė Irena	matematikos vyr. mokytoja
18.	Petreikis Kazys	muzikos vyr. mokytojas
19.	Stankevičienė Jūratė	direktorės pavaduotoja ugdymui, rusų kalbos vyr. mokytoja
20.	Stankevičius Kęstutis	technologijų mokytojas metodininkas
21.	Taučiuvienė Daiva	istorijos vyr. mokytoja
22.	Valančienė Ona	direktorė, matematikos mokytoja metodininkė
23.	Valančius Stanislovas	matematikos vyr. mokytojas
24.	Žygė Žilvinas	kūno kultūros vyr. mokytojas

Mano geografijos mokytojai Aleksandras Juškevičius ir Antanas Mikalauskas

Albinas Vaitonis

Aleksandras Juškevičius gimė Káliakiemių kaime 1912 m. rugpjūčio 20 d. 1919 m. pradėjo lankyti Gėlvonų pradžios mokyklą. 1928 m. baigė gimnaziją. Tais pačiais metais įstojo ir 1932 m. baigė Ukmergės Simono Daukanto mokytojų seminariją. Dirbti mokytoju pradėjo Gelvonų pradžios mokykloje. 1928 m. Gelvonų progimnazija buvo perkelta į Giedraičius. 1930 m. gruodžio 16 d. įstojo į Lietuvos šaulių sąjungą. Viską sujaukė sovietų ir vokiečių okupacijos. Dar baisesnis buvo pokaris. 1944 m. Gėlvonuose atkuriamą progimnaziją, vėliau pavadintą vidurine mokykla. A. Juškevičius tampa mokyklos direktoriumi. Iš raštų, rastų mokyklos archyve, matyti, kad direktorius labai rūpinosi suaugusiųjų mokymu. Tuomet dauguma žmonių buvo baigę tik keturis ar šešis skyrius.

Sovietmetis uždėjo savo žymę – visuomet kostiumą ir baltus marškinius dėvėdavęs mokytojas Aleksandras dabar dėvi prastokos medžiagos uniforminio sukirpimo eilutę. Taip reikėjo taikytis prie proletariato kultūros ir etiketo. Nuo 1951 m. mokyklos vairą perėmė Veronika Žemaitaitienė. Mokytojas Juškevičius pasinėrė į savo mėgstamiausią dalyką – geografiją, kurią dėstė puikiai. Tad nenuostabu, kad ne vienas Gelvonų mokyklos absolventas pasirinko geografijos, geologijos, gamtos mokslų studijas Lietuvos aukštosiose mokyklose. Taip atsitinka, kai mokytojas geba gerai ir įdomiai dėstyti savo dalyką, moka jį propaguoti. Tai paprastai labiausiai ir lemia, kokią profesiją pasirinkę jo mokiniai. 1965 m. ir man, penktokui, geografiją pradėjo dėstyti mokytojas Aleksandras Juškevičius. Po ketverių mano mokymosi metų pagaliau vyras mokytojas. Mokytojos moterys, mano nuomone, pedantiškais reikalavimais ir drausme pradinukams greičiau įkyri. Mokytojas Aleksandras buvo geras, ramus žmogus, aiškino suprantamai, rašė gerus pažymius. Ir dalykas (bent jau man) buvo labai įdomus. Pradėjau daug skaityti geografinio turinio knygų. Kilo klausimų, bet mokytojas viską žino, atsako nemirktelėjęs. O kaip jis pasakodavo! Atrodydavo, kad išdygsta sparnai ir atsiduri toje vietoje, apie kurią kalba. Geografijos laukdavau kaip išalkęs duonos. Baigęs mokyklą, keliavau po tuometinę Sovietų Sąjungą, o vėliau ir po Europą. Tai, ką pamačiau, dažniausiai taip ir įsivaizdavau, nes taip išsamiai buvo išaiškinta mokykloje. Vienos aplankytos vietos paliko neišdildomą įspūdį, o kitas aš įsivaizdavau įspūdingiau. Daugiau ir toliau pamačius, kilo dar didesnis noras geriau pažinti pasaulį. 1980 m. įstojau į Vilniaus valstybinį pedagoginį institutą ir, jį baigęs, įgijau geografijos mokytojo specialybę. Manau, kad dėl to nemažai „kaltas“ ir pirmasis mano geografijos mokytojas. Ir kaip buvo liūdna, kai savo MOKYTOJĄ palydėjome į paskutinę kelionę...

Dabar ekskursas atgal. Buvau bebaigiantis VVPI antrąjį kursą. Privalėjome atlikti dviejų savaitių geologijos ir geomorfologijos lauko praktiką. Vadovauti šiam darbui GGF dekanas pakvietė kažkokį profesorį iš Lietuvos MA Geografijos instituto. Kodėl nevadovauja savi – doc. Aleksas Garunkštis arba doc. Vienožinskienė? Mūsų grupės studentai laukia prie instituto. Prieina žmogus, pasisveikina, atsiprašo už pavėlavimą (nors pavėlavo gal tris minutes) ir prisistato – „Antanas Mikalauskas“



*Gelvonų pradžios
mokyklos moksleiviai.
Pirmoje eilėje
(2-as iš dešinės) –
Aleksandras
Juškevičius.
1922 m.*



*Gelvonų pradžios
mokyklos mokytojas
A. Juškevičius
(sėdi dešinėje)
su mama ir broliais.
Apie 1933 m.
Ibedo (Širvintos)
nuotr.*

GVMA



Gelvonų valsčiaus mokytojų konferencijos dalyviai prie Gelvonų mokyklos pastato „Baltasis mūras“. Antroje eilėje (1-ias iš kairės) – A. Juškevičius. GVMA

Mokytojas A. Juškevičius (3-ias iš kairės) su savo auklėtiniais. 1956 m. GVMA

kas“*. Kaip tai? Dekanate sakė profesorius, o čia tik taip paprastai – Antanas Mikalauskas. „Atliksime lauko praktiką“, – dar pridūrė. Tai juodaplaukis, liesas, neaukšto ūgio, griežtoko, bet gero žvilgsnio žmogus. Oras puikus, saulė šviečia – juk birželis. Kelios grupiokės ilgai nelaukdamos tuoj pasiūlė vadovui: „Pasirašykite mums įskaitas ir skirstomės. Jums gerai, o mums dar geriau“. Vadovas nesuprato, ko nori ir ko siekia tokiu veiksmu studentai. Buvo netgi pasiūlyta lauko praktiką atlikti kokioj nors kavinėj ar restorane. Profesorius pasakė, kad praktika vyktų ir tuomet, jei lietus

* Apie A. Mikalauską žr. A. Gaigalo str. „Smėlingų lygumų tyrinėtojas Antanas Mikalauskas“ (sk. „Įžymūs žmonės“).

Gerb. Mokytojai,

Nenustebkit taip

staiga garsu mano laišku. Nors ir nesusiravinėjau anksčiau su Jumis, bet, patikėkit, labai dažnai Jus prisimindavau. Ne be Jūsų paskatėjimo pasivirkau ir savo studijų objektą. O štai po sevešiasdešimties metų (aktualiame) 16 val. Gamtos mokslų fakultete (Civilties g. 21/22) iš geografijos mokslų srities (geomorfologijos) ginsiu ir disertaciją kandidato laipsniui gauti. Tai proga man būdų labai malonu kitių socijų tarpe matyti Jus, pirmąjį mano geografijos Mokytoją.

Galbūt ai prašau apie tai kiek paveldėti, bet anksčiau nevalėjau – sprogimo pirmasis mano oponentas ir nebuvau dar liūtas, kad neatirdęs gynybos. Todėl labai prašau (suprantu, kad tai susitaręs Jūsų sunkumų) Jus dalyvauti mano „šventiniame“ geografijos.

Su pagarba —
A. Mikalauskas

Bilnius,
1966. XI. 15

P.S. Dėl naujies prašau nesivirpinti. Apisifoti galite pas mane: Krantinės g. 95-12 (Kutakalnyje). Beje, jei kartais nesusilaukite iš gynybos, tuomet (maždaug 20-30 val.) Geografijos skyriaus patalpose (Karolis Požėlas 54) oficialioji dalis bus pakelsta neoficialia ... lauksiu!

A.

Geografo (vėliau – profesorius) Antano Mikalausko laiško mokytojui A. Juškevičiui faksimilė. 1966 m. lapkričio 15 d. GVMA

piltų kaip iš kibiro. O dabar toks oras. Kažkas pyktelėjo – na ir krienas gi. Lengvai atliekamos praktikos mitas išsisklaidė kaip ryto rūkas. Paėmėme įrankius ir priemonės ir patraukėme prie Nerios atodangos. Vadovas žengia sparčiai ir mus ragina. Paklaustas, kur skuba, atsakė, kad darbo daug, o dienai skirtos tik aštuonios valandos. Pasiekus atodangą, buvom paskirstyti į grupes ir kiekvienam buvo duotos labai konkrečios užduotys. Privalėjome jas atlikti ir parašyti ataskaitas. Bedirbant pastebėjome, kad šis profesorius eruditas ir savo dalyko fanatikas. Nepatogu pasidarė, kai pradėjo ryškėti mūsų geologijos ir geomorfologijos žinių spragos. Profesorius labai gerai mokėjo tas spragas užlopyti, ką ir darė. Pajutome, kad su juo dirbti labai įdomu. Aš vėl pasijutau tartum sėdėčiau klasėje Gelvonų vidurinėje geografijos pamokoje. Tvyrojo kažkokia įdomumo, gerumo, lengvumo, tarpusavio supratimo, artumo, netgi kolegiskumo dvasia. Nepajutome, kaip atėjo užsiėmimo pabaiga. Keista, bet niekas neskuba skirstytis. Surinkę mantą, patraukėme į institutą. Dabar profesorius neskubėjo. Nepajutau, kaip atsidūriau greta vadovo. Jis mane užkalbino. Paklausė, kaip sekasi studijos, iš kur esu atvykęs. „Nesvarbu, kad jūs profesorius, bet kiekvieno

Lietuvos bažnytkaimio nežinot“, – pasakiau. „O vis dėlto, koks jau tas paslaptingas bažnytkaimis?“, – neatstojo jis. „Iš Gelvonų“, – pasakiau. „Tai geografiją dėstė Aleksandras Juškevičius“, – įsitikinusiai pasakė. „Taip, bet iš kur jūs žinote?“, – jau aš paklausiau. „Todėl, kad aš baigiau tą pačią mokyklą 1954 metais, geografiją dėstė tas pats Juškevičius. Beje, ir tavo tėvus neblogai pažįstu“, – pridėjo profesorius. Aš čia visai netekau amo. Tik dabar supratau, kad jau nuo užsiėmimo pradžios žemietis įsiklausė į mano gelvonietišką tarmę. Atsisveikinome iki rytdienos. Grupiškai pasiūlė man pašnekėti su žemiečiu profesorium, kad bent jau sutrumpintų užsiėmimus. Kokie mes buvome sovietiški – svarbu diplomas, o žinios nesvarbu. Pageidaujamų derybų nepradėjau, nes man buvo įdomu ir naudinga, jutau, kad sąžiningas profesorius darbą atliks iki galo. Lauko praktikų buvo kelios, bet šita įsimintiniausia. Profesoriaus reiklumas žemiečiui buvo, ko gero, didesnis negu kitiems.

Praktikos metu supratome, kas buvo tie ledynai ir kaip jie formavo reljefą. Baigėsi praktika, gavome įskaitas. Baigėsi studijos. Negaliu sau atleisti, kodėl dar nepabendrau su Antanu. Jis buvo toks paprastas. Kaltas mano kaimietiškas kuklumas. Bendramoksliai siūlė man, kad aš prašyčiau profesoriaus atlikti kitų dėstytojų skirtas užduotis, o jie, girdi, nusirašys. Sakė, kad jis susitartų ir su visais geografais, ir man mokslų baigimas būtų žaislas. Niekad nieko panašaus nebandžiau daryti. Gėda, o, be to, koks tas diplomas būtų buvęs. Viena tikrai žinau – profesorius buvo kristolinio sąžiningumo. Jei būčiau paprašęs, būtų mokęs, bet ne atlikinėjęs mano užduotis. Laiko jis neturėjo, gal gerai, kad netrukdyčiau. Trisdešimt vienerius metus dėsciau geografiją Lietuvos mokyklose. Ne visas gautas žinias panaudojau mokydamas kitus. Nemoku dirbti taip, kaip dirbo mano mokytojai. Laikai dabar kiti. Anksčiau geografija buvo vos ne vienintelis būdas pažinti pasaulį, o dabar niekas netrukdo – sėsk į mašiną ar lėktuvą ir keliauk kur panorėjęs. Tai kam dar galvą sukti. Dabar geografija nebe gamtos, bet socialinis mokslas. Niekad nemaniau, kad Antanas Mikalauskas šį pasaulį paliks taip anksti. Nesužinojau, kada mirė, todėl nedalyvavau laidotuvėse. Guodžia tik vienas dalykas. Praėjus mėnesiui po profesoriaus mirties, Gelvonų bažnyčioje už jo vėlę buvo aukojamos mišios. Šiose mišiose dalyvavo mano mama (ji gieda bažnyčios chore). Grįžusi ji kalbėjo: „Antano Mikalausko žmona ir vaikai bei giminės tokie paprasti, o juk profesorius buvo“. Taip, paprasti, bet ne prasti žmonės. Dirbdamas Gelvonų vidurinėje mokykloje geografijos mokytoju, turėjau ir pamokose panaudodavau A. Mikalausko eilėraščius. Juos man atsiuntė geografas doc. Riman-tas Krupickas. Nėra jie tokie kaip Nėries ar Brazdžionio, bet tikrai iš dūšios išplaukė.

Gelvonai

*Užaugau nuošaliame mažame miestely,
Namų jame gal šimtas tik.
Niūrus bažnyčios mūras, gatvės kelios
Beržų ir sodų apsupty.*

*Neišvaizdi išties gimtinė mano,
Nei upės, ežero šalia,
Tačiau čia viskas man jaunystę mena,
Čion traukia ilgesio galia...*

Lietuva

*Ir pas mus Lietuvoj yra lygumos žalios,
Ežerų vandeny atsispindi dangus.
Ir pas mus Lietuvoj apdainuoti kalneliai,
Nors kalnų milžinų ir nerasi pas mus.*

*Pasiges gal kai kas paslaptinių miražų,
Purpurinių pašvaisčių, audrų ir kaitros.
Lietuvoje, tačiau subtilaus tavo grožio
Niekada nesurast tolimuose kraštuos.*

*Vingių vingiuose slepias pavargusios upės,
Tingiai ošia gojeliai reti pakelėm.
Čia kaip niekur kitur kvepia mėtom ir rūtom,
Ir arimais gimtais atsidžiaugt negali.*

*Žemaitijos štai saulėtos kalvos ir kloniai
Išvarpyti gležnučiais javų želmenim.
Kuo nepuikūs pagoniško krašto pašonėj
Ir Suvalkų laukai tarsi stalias plyni.*

*Dar pažvelgsi į šalį ir žvilgsnį prikaustys
Pietrytine dalim nusidriekę plačiai
Aukštaitijos kalvagūbrių kupros sušiauštos
Ir šakotablakstieniai Dzūkijos miškai.*

*O toliau Neringa lig juosmens nusirengus
Stiebias saulėn visa gintarinėm krūtim.
Drėgnas Kuršmarių vėjas ir Baltijos bangos
Atsišaukia kiekvieno lietuvio širdy.*

Vilniaus apskrities Karaliaus Mindaugo 10-osios rinktinės Gelvonų šaulių 1-asis atskirasis būrys Gelvonų vidurinėje mokykloje

Albinas Vaitonis

1990 m. kovo 11 d. Lietuva atkūrė savo valstybingumą. Pergyvenusią 1991 m. sausio 13-osios įvykius, Lietuvą kaip nepriklausomą valstybę pripažino daugelis valstybių, o kiek vėliau – ir Rusija. 1993 m. rugpjūčio 31 d. Lietuvą paliko paskutinis okupantų kareivis. Pavojų lyg ir nebėra. Niekas netrukdo atkurti ir prieškarines organizacijas. Kad šito reikia, primena buvusio Gėlvonų šaulio, dabar kanadiečio Stepo Jakubicko knygos „Dienos įvykių sukuriuose“ išangos žodis:

„Lietuvių tauta, gyvenanti tarp didžiųjų kaimynų slavų ir germanų, ilgus metus kovojo dėl savo laisvės su kryžiuočiais, rusais, švedais ir lenkais. Lietuviai, dideliu ryžtu ir heroizmu gindami Lietuvą, yra sukūrę didingą istoriją, kuri naujų tautos generacijų turi būti tęsiama ir papildoma naujais žygiais, kad lietuvių tauta amžiais būtų gyva ir laisva savo protėvių žemėse prie Baltijos jūros“.

Jeigu jau Gelvonų būrys taip auklėjo šaulius, matyt, verta jį vėl atkurti. Tą jau reikėjo padaryti 1990 m., kai to prašė mano tėvas Jonas Vaitonis, buvęs Gelvonų būrio šaulys. Gerbdamas savo tėvo atminimą, Gelvonų šaulių būrį atkūriau 2001 m. spalio 20 d. Noriu parašyti, kokia dvasia buvau auklėjamas tėvo, buvusio šaulio, sovietmečiu. Štai keletas sakinių iš mano tėvo atsiminimui skirto rašinio:

„Artėjant spalio revoliucijos 50-mečiui, mes, Gelvonų vidurinės mokyklos mokiniai, patys turėjome prašyti, kad užrištų raudonus kaklaraiščius. Tėvo žodis išliko tvirtas ir griežtas – ne ir šįkart. Netapau vėliau komjaunuoliu technikume, o paskui ir sovietų kariuomenėje. Vieną kartą paklausiau tėvo, ką turėčiau skaityti ir kokia veikla užsiiminti. Jis pasakė, kad man derėtų įstoti į vieną iš šių organizacijų: šaulių, skautų, pavasarininkų, ateitininkų. Sakiau, kad pas mus mokykloje tokių organizacijų nėra. Tėvas sakė, kad visoje Lietuvoje nėra, nes okupantai uždraudė. Ką daryti? Teks palaukti, kol bus, arba pačiam atkurti vieną iš jų. Suabejojau, kažin ar bus? Jis pasakė, kad ne tokios imperijos subyrėjo, subyrės ir sovietų. Organizacijas teks atkurti jauniems, patriotiškai nusiteikusiems žmonėms. Vieną vakarą tėvas parnešė žurnalą „Trimitas“ prenumeratų rinkinį. Namuose atsirado ir daugiau ikikarinio leidimo knygų. Liepė skaityti, viską įsidėmėti ir bet kur ir bet kam neplepėti. Kai atsiras proga, kovoti už Lietuvą“.

Mažokai tuo tikėjau, bet įvyko taip, kaip sakė tėvas – imperijos nebeliko, Lietuva tapo laisva. Veteranų ir rikiuotės šaulių surinkti nesisekė. Buvo atkurtas tik



jaunųjų šaulių būrys. Vilniaus apskrities Karaliaus Mindaugo 10-osios rinktinės Gelvonų šaulių pirmojo atskirojo būrio atkūrimas prasidėjo nuo priesaikos-pasižadėjimo.

Išaušo gražus saulėtas 2001 m. spalio 20 d. rytas. Gėlvenuose prasideda mokyklos 220-ies metų jubiliejaus šven-

Gelvonų šaulių būrio atkūrėjai. Iš kairės: Antanas Baguckas, Albinas Vaitonis, Vytautas Vaitonis

Gelvonų šauliai su svečiais iš Vilniaus ir Ukmergės po priesaikos-pasižadėjimo

2001 m. spalio 20 d. Iš str. autoriaus albumo



*Jaunieji šauliai
tvarko Gelvonų
savanorių kapus.
2002 m.
Iš str. autoriaus
albumo*

tė ir atsikuriančio šaulių būrio priesaika-pasižadėjimas. Atvyksta Vilniaus KMR vadas dimisijos majoras Vytautas Vaclovas Geštautas, štabo S-1 skyriaus viršininkė leitenantė Regina Šutinytė, vėliavnešys su vėliava ir garbės sargyba, Ukmergės antrosios kuopos šauliai veteranai ir jaunieji šauliai. Dvyliką valandą šauliai kandidatai ir jaunieji šauliai išsirikiuoja prie paminklo Didžiosios Kovos apygardos partizanams pagerbti. Skamba priesaikos žodžiai iš žilsterėjusių vyrų lūpų. Po to paskui vadą pasižadėjimo žodžius kartoja jaunieji šauliai. Visi po vieną prižygiuoja prie kovos vėliavos, priklaupia, pabučiuoja ją ir iš vado rankų gauna šaulių pažymėjimus. Žuvusieji partizanai pagerbiami tylos minute, prie paminklo padedama gėlių. Prisiekusius šaulius palaimino ir būrio vėliavą pašventino Gelvonų parapijos klebonas kaunainkas Jonas Pilka. Priesaikos ceremoniją stebėti susirinko didelis būrys gelvoniškių. Paskui naujasis šaulių būrys nužygiavo į bažnyčią išklausti pamaldų. Po pamaldų daugelis šaulių dalyvavo mokyklos 220-ies metų jubiliejaus renginiuose.

Prasidėjo Gelvonų jaunųjų šaulių atskirojo naujojo 1-ojo būrio veikla. Kasmet lapkričio 23 d. yra pažymima Lietuvos kariuomenės diena. 2003 m. šiai dienai paminėti Širvintų 10-osios kuopos šauliai organizavo žygį kapitono Teodoro Balno keliais. Be organizatorių, jame dar dalyvavo Širvintų L. Stuokos-Gucevičiaus mokyklos, Mūsninkų vidurinės mokyklos, Čiobiškio pagrindinės mokyklos ir Gėlvonų vidurinės mokyklos jaunųjų šaulių būriai. Vadovaujami Širvintų kuopos savanorių, jaunieji šauliai žygiavo 1920 m. kapitono T. Balno pražygiuotais keliais. Tam žygiui skirtame renginyje Motiejūnų kaimo kultūros namuose dalyvavo generolo Jono Žemaičio karo akademijos kapitonas A. Alonderis su širvintiškiais kariūnais P. Paulavičiumi ir M. Chvainickiu, savivaldybės atstovai V. Radionovas ir G. Abromavičienė. Karo akademijos atstovai parodė videofilmą apie savo mokymo įstaigą ir apie dabartinę Lietuvos kariuomenę. Tai su dideliu susidomėjimu stebėjo rajono jaunieji šauliai. Labai išsamiai apie kapitono Teodoro Balno žygį įvykdytą 1920 m., papasakojo širvintiškis istorijos mokytojas Jonas Stankevičius. Širvintų 10-osios kuopos vadas Leonas Vaicekauskas prisaikdino 7 jaunuosius šaulius. Paskui vyko koncertas ir skambėjo jaunųjų šaulių dainos. Tokie renginiai visapusiškai naudingi. Kasmet Vasario 16-osios šventės dieną uždegamos žvakutės prie Gelvonų kapinėse palaidotų savanorių kapų, prie paminklo Didžiosios Kovos apygardos žuvusiems partizanams

atminti ir prie Tremtinių Kryžiaus bažnyčios šventoriuje. Gelvonų būrio komanda kasmet dalyvavo VAKMR-10 organizuojamose žiemos ir vasaros spartakiadose, gynė rinktinės garbę LŠS sporto renginiuose. Būrio sporto laimėjimai surašyti 1 lentelėje.

1 lentelė

Eil. Nr.	Metai	Sporto renginys	Rungtis	Vieta	Vardas, pavardė
1	2002	LŠS	Vasaros biatlonas	I kom.	Agnė Pašiškevičiūtė
2	2003	LŠS	Virvės traukimas	I kom.	Albinas Vaitonis
3	2003	LŠS	Svarsčio kilnojimas	III kom.	Albinas Vaitonis
4	2002	IV žiemos spartakiada	Šaudymas pneumatiniu šautuvu	II ind.	Aušra Vaitonytė
5	2002	IV vasaros spartakiada	Šaudymas mažojo kalibro šautuvu	II kom.	Donatas Valantavičius, Tomas Vaitonis
6	2002	IV vasaros spartakiada	Karo medicina	III kom.	Jurgita Palaimaitė, Aušra Vaitonytė, Renata Bružaitė, Agnė Pašiškevičiūtė, Liusė Viltovskytė
7	2003	V vasaros spartakiada	Vasaros biatlonas	II kom.	Edmundas Sladkevičius, Agnė Pašiškevičiūtė
8	2003	V vasaros spartakiada	Karo medicina	II kom.	Liusė Viltovskytė, Kristina Viltovskytė, Agnė Pašiškevičiūtė, Inga Mockutė, Janina Strazdaitė

Kasdieninei šaulių veiklai labai trūko aprangos, amunicijos ir kitų priemonių. Trūko karo specialistų, gebančių gerai apmokyti. Pagerėjus LŠS aprūpinimui mokymo ir veiklos priemonėmis, būtų geriau aprūpinami ir atskiri jaunųjų šaulių padaliniai. Su Lietuvos šauliais nori bendrauti ir kitų šalių panašios organizacijos.

2 lentelė

Gelvonų I atskirojo šaulių būrio nariai 2005 m.

Eil. Nr.	Vardas, pavardė	Pareigos	Klasė, pareigos
1	Albinas Vaitonis	Būrio vadas	Mokytojas
2	Vytautas Vaitonis	Būrininkas	Vairuotojas
3	Agnė Pašiškevičiūtė	Instruktorė	10 kl.
4	Deividas Grygelevičius	I sk. vadas	9 kl.
5	Petras Čekanauskas	I sk. I grandies grandininkas	10 kl.
6	Vainius Juzėnas	Jaunasis šaulys	10 kl.
7	Edgaras Krylavičius	Jaunasis šaulys	10 kl.
8	Vaidas Baguckas	Jaunasis šaulys	10 kl.
9	Aurimas Šemėta	I sk. II grandies grandininkas	10 kl.
10	Paulius Cekanauskas	Jaunasis šaulys	10 kl.
11	Vitalijus Vitkauskas	Jaunasis šaulys	10 kl.
12	Edmundas Sladkevičius	Jaunasis šaulys	10 kl.
13	Tomas Vaitonis	II sk. vadas	7 kl.
14	Donatas Valantavičius	II sk. I grandies grandininkas	9 kl.
15	Marius Stanišauskas	Jaunasis šaulys	9 kl.
16	Marius Valantavičius	Jaunasis šaulys	8 kl.
17	Saulius Cekanauskas	Jaunasis šaulys	8 kl.
18	Vaidas Vitkauskas	II sk. II grandies grandininkas	9 kl.

(tęsinys)

Eil. Nr.	Vardas, pavardė	Pareigos	Klasė, pareigos
19	Šarūnas Liuiza	Jaunasis šaulys	9 kl.
20	Giedrius Cibulskas	Jaunasis šaulys	10 kl.
21	Ervinas Maročkinas	Jaunasis šaulys	6 kl.
22	Saulius Šimkūnas	II sk. III grandies grandininkas	9 kl.
23	Marius Micka	Jaunasis šaulys	9 kl.
24	Nerijus Pašiškevičius	Jaunasis šaulys	9 kl.
25	Andrius Jakimavičius	Jaunasis šaulys	9 kl.
26	Liusė Viltovskytė	III sk. vadė	11 kl.
27	Janina Strazdaitė	III sk. I grandies grandininkas	9 kl.
28	Inga Mockutė	Jaunoji šaulė	9 kl.
29	Loreta Sargelytė	Jaunoji šaulė	9 kl.
30	Anastazija Rogolovaitė	Jaunoji šaulė	9 kl.
31	Kristina Viltovskytė	III sk. II grandies grandininkas	10 kl.
32	Mantė Radzevičiūtė	Jaunoji šaulė	8 kl.
33	Aušra Mardosaitė	Jaunoji šaulė	9 kl.

3 lentelė

Šauliai kandidatai. 2005 m.

Eil. Nr.	Vardas, pavardė	Klasė
1	Mindaugas Staniulis	9 kl.
2	Nerijus Bajanis	6 kl.
3	Raimondas Negru	6 kl.
4	Karolis Bareika	6 kl.
5	Mindaugas Ragauskas	6 kl.
6	Mindaugas Ryžakovas	6 kl.
7	Paulius Klimas	6 kl.
8	Kęstutis Maželis	6 kl.
9	Andrius Valavičius	6 kl.
10	Eglė Valavičiūtė	9 kl.
11	Evelina Visiokyte	10 kl.
12	Deividas Stankevičius	8 kl.
13	Justas Juzėnas	8 kl.
14	Dovilė Jakučiūnaitė	9 kl.
15	Nerijus Mardosas	11 kl.
16	Juozas Nargėla	11 kl.
17	Kęstutis Makauskas	9 kl.
18	Vaidas Bernadskis	11 kl.

Vilniaus apskrities Karaliaus Mindaugo 10-osios rinktinės Gelvonų šaulių 1-asis atskirasis būrys aktyviai veikė nuo 2001 m. spalio 20 dienos iki 2006 m. rugsėjo 1 d. Nuo šios datos aš, būrio vadas, Gelvonų vidurinėje mokykloje nemo-kytojauju, nes persikėliau gyventi į Širvintas. Mano pradėto darbo kol kas niekas ne-tesia. Šauliškas laikotarpis Gelvonuose buvo pats geriausias mano gyvenimo tarps-nis. Norėčiau paminėti žmones, kurie prisidėjo prie šauliško darbo, ir jam padėkoti. Tai Gelvonų vidurinės mokyklos direktorė Ona Valančienė, mokytojai – Žilvinas Žygė, Sigitas Miknevičius, Deimantas Palkevičius, Jūratė Balukevičienė, Svetlana Savarauskienė, vairuotojai – Vytautas Vaitonis, Mindaugas Pilkauskas, Antanas Valkauskas, kultūros darbuotojai – Gita Krylavičienė ir Raminta Maslinskienė. La-

biausiai šauliškoje veikloje sporte pasižymėjo Deividas Grygelevičius, Mindaugas Staniulis, Tomas Vaitonis, Aivaras Grygelevičius, Gražvydas Balsevičius, Janina Strazdaitė, Inga Mockutė, Evelina Mačiūtaitė, Svajūnė Abišalaitė, Liusė ir Kristina Viltovskytės, Karolis Bareika, Paulius Klimas, Giedrius Cibulskas, Vaidas ir Remigijus Vitkauskai, Vitalijus Ramoškevičius, Edgaras Longvinenko, Saulius Cekanauskas; kultūrinėje veikloje aktyviausi buvo Janina Strazdaitė, Inga Mockutė, Anastasija Rogolovaitė, Loreta Sargelytė, Kristina ir Liusė Viltovskytės, Vitalijus Vitkauskas, Juozas Nargėla, Edgaras Krylavičius, Arūnas Staniulis, Nerijus Cibas, Tomas Vaitonis, Nerijus Mardosas, Karolis Bareika, Paulius Klimas, Agnė Pašiškevičiūtė. Tomas Vaitonis baigė šaulio instruktoriaus kursų J. Žemaičio karo akademijoje ir gavo ženklelį. Visa kita parodys ateitis.

Bagaslaviškio Igno Šeinaus pagrindinė mokykla

Aldona Četrauskienė

Nuo 1940 m. Bagaslaviškio pradinėje mokykloje dirbo mokytojai Juozas Guobis ir Leonardas Šatas. Mokytojas Guobis dirbo labai ilgai. Po Guobio dirbo Strazdienė, Tirilienė, Jonas Daračiūnas, Juozas Jakučiūnas. 1948–1949 m. m. Gėlvonų valsčiaus Širvintų apskrities Bagaslaviškio pradinėje mokykloje dirbo mokytoja Felicija Daraškevičiūtė. Ji buvo mokyklos vedėja. Mokykloje buvo du pradinių klasių komplektai. Iš viso mokėsi 133 mokiniai. Pirmoje klasėje buvo 38 mokiniai, antroje – 36, trečioje – 40 ir ketvirtoje – 19. Kurso kartoti buvo palikti 7 mokiniai, perkėlimas į aukštesnę klasę atidėtas 8 mokiniams.

1949–1950 m. m. taip pat buvo du pradinių klasių komplektai. Mokyklos vedėjas buvo Kazys Blažys. Iš viso mokykloje mokėsi 121 mokiniys. Kurso kartoti buvo palikti 5 mokiniai. Perkėlimas į aukštesnę klasę atidėtas 24 mokiniams. Mokykloje dirbo trys mokytojai.

1950–1951 m. m. mokykloje mokėsi 116 mokinių, dirbo trys mokytojai ir vienas pagalbinio personalo žmogus.

1951–1952 m. m. mokykloje buvo du pradinių klasių komplektai. Mokyklos vedėja buvo Aldona Abišalaitė. Dirbo trys mokytojai, mokėsi 104 mokiniai. Kurso kartoti buvo palikta 13 mokinių.

1952–1953 m. m. Bagaslaviškyje buvo įsteigta septynmetė mokykla. Pirmasis direktorius buvo Stasys Pulkauninkas. Mokykloje mokėsi 122 mokiniai. Kurso kartoti buvo palikti 9 mokiniai. Perkėlimas į aukštesnę klasę atidėtas 15 mokinių.

1952–1953 m. m. Bagaslaviškio septynmetėje mokykloje mokėsi 155 mokiniai. Mokykloje dirbo septyni mokytojai: Filomena Bartusevičiūtė, Elena Janušytė, A. Čekauskas, Janina Maciulevičiūtė, Stasė Baltaduonytė, Aldona Abišalaitė ir Petras Butkevičius. Mokyklai vadovavo direktorius S. Pulkauninkas. Mokslo metai buvo skirstomi ketvirčiais.

1954–1955 m. m. mokykloje mokėsi 178 mokiniai.

1955–1956 m. m. – 185 mokiniai, 1956–1957 m. m. – 156. Labai gerai dirbo klasių vadovai Petras Butkevičius, Zofija Narkevičiūtė, Filomena Bartusevičiūtė, Janina Šarmavičienė. Kai kurie



Bagaslaviškio septynmetės mokyklos pirmasis direktorius Stasys Pulkauninkas. Apie 1953 m. Iš J. Sviderskienės albumo



Septynmetės mokyklos mokytojų kolektyvas.

Pirmoje eilėje sėdi (iš kairės):

Pukytė, Adelė Sviderskienė, Janina Augonytė;

antroje eilėje: Elena Stasiukaitienė, Zofija Narkevičiūtė, Elena Janušytė;

trečioje eilėje: Vytautas Stasiukaitis, Filomena Bartusevičiūtė, Stasys Pulkauninkas (direktorius), Michalina Petrikaitė, Petras Butkevičius.

1956 m.

Iš A. Sviderskienės albumo

mokytojai mokėsi neakivaizdžiai arba savo pedagoginę kvalifikaciją kėlė kursuose. Mokytoja Elena Janušytė dėstė lietuvių kalbą penktose klasėse. Kursuose, seminaruose mokytojai igydavo pedagoginių ir metodinių žinių, jas taikė savo darbe, kruopščiai pasirengdavo pamokoms.

Mokytoja Adelė Šataitė mokė vaikus istorijos. 1949 m. mokytojas Vytautas Stasiukaitis, baigęs Kauno pedagoginę mokyklą, dėstė matematiką. Du mokytojai gyveno mokyklos bute, trys – savuose butuose, aštuoni – mokyklos nuomojamuose butuose. Mokytojams buvo skiriama po 6 m³ malkų ir po 40 litrų žibalo. Mokyklai buvo iškeltas uždavinys, kad mokyklos dirbtuvės, mokymo bandymo sklypas būtų panaudojami ne vien mokiniams mokytis, bet kartu ir gamybinėms užduotims atlikti.

1957–1958 m. m. mokėsi 188 mokiniai. Mokykla iš septynmetės tapo vidurine mokykla. Mokykloje dirbo šie mokytojai: Elena Kerutyte, Antanas Jočys, Stasys Pulkauninkas (mokyklos direktorius), Elena Stasiukaitienė, Juozas Sviderskas, Z. Narkevičiūtė, Genovaitė Vaičiūnaitė, Michalina Petrikaitė, Stasė Ananytė, Viktorija Benkaliuk, Elena Janušytė ir kt. Iš viso mokykloje dirbo 24 mokytojai.

1958–1959 m. m. mokėsi 206 mokiniai, dirbo 15 mokytojų. Buvo sustiprintas politechninis mokymas, mokiniai geriau paruošiami gyvenimui ir praktinei veiklai. Buvo siekiama, kad mokiniams būtų mažinamos namų darbų užduotys.

1960 m. buvo išleista pirmoji abiturientų laida. Brandos atestatus gavo 20 abiturientų. Pirmosios laidos abiturientėmis buvo vėliau mokyklos direktore dirbusi Elena Pakalnienė bei mokytoja Genė Kukienė.

1961 m. brandos atestatus gavo 6 abiturientai. Mokykloje dirbo šie mokytojai: Galina Stepašova, Valė Diržytė, Elena Stasiukaitienė, Antanas Naudžiūnas, Viktoras Butkevičius, Antanas Jočys, Janina Sviderskienė, Apolonija Pociūnaitė, Michalina Žitlinskienė, Aldona Jurkūnaitė, Adelė Sviderskienė, Elena Janušytė, Birutė Jucevičiūtė, Jonas ir Birutė Jadzevičiai.



1961–1962 m. m. mokykloje mokėsi 195 mokiniai. Mokytojų gretas papildė mokytojai Veronika ir Edmondas Bonikatai, Rimantė Vitaitė, Janina Piškinaitė, Jelen Iljušina. Mokinė tada dar buvo vėliau čia geografijos mokytoja dirbusi Aldona Černiauskaitė. Brandos atestatus gavo 9 mokiniai. Mokiniai turėjo padėti kolūkiams nuimti derlių, išauginti 1,5 ha kukurūzų. Labai neilgai mokyklos direktoriumi 1959 m. dirbo Jonas Jadzevičius. Nuo 1960 m. mokyklai vadovavo Adelė Sviderskienė.

1963 m. buvo išleista ketvirtoji abiturientų laida. Brandos atestatus gavo 11 abiturientų.

1963–1964 m. m. mokykloje dirbo Rimantė Puišienė, Alfonsas Puišys, Birutė Etmonavičienė, Viktoras Alekna, Elena Matukaitė ir anksčiau minėti mokytojai.

1964–1965 m. m. Bagaslaviškio vidurinėje mokykloje mokėsi 205 mokiniai. Dešimtos klasės mokiniai tada pradėjo gamybinį mokymąsi Širvintų centrinės pievinės Bagaslaviškio sviesto gamybos ceche. Jie buvo ruošiami sviesto gamybos meistrų padėjėjais.

Mokiniai buvo aktyvūs sportininkai, gerų rezultatų pasiekė turistai kraštotyrininkai, kurie dalyvavo respublikos turizmo varžybose Merkinėje. Turistams kraštotyrininkams vadovavo mokytoja Aldona Jurkūnaitė. Nors mokykla neturėjo nei geros sporto salės, nei stadiono, bet mokiniai pasiekdavo gerų rezultatų.

Bagaslaviškio vidurinės mokyklos abiturientai su mokytojais. Viduryje sėdi mokyklos direktorius Jonas Jadzevičius. 1960 m. Iš A. Sviderskienės albumo

Mokyklos direktorė Adelė Sviderskienė. 1965 m.



1966–1967 m. m. mokykloje mokėsi 219 mokinių. Dirbo jauni mokytojai Juozas Vasiliauskas, Vida Juškevičiūtė, nemažą pedagoginį darbo stažą turintys Albinas Jurkūnas, Petras Pauliukonis, Albinas Genys, Genė Kriščiūnaitė, Elena Šatienė, Stasė Šiaučiūnaitė. Mokytojas Viktoras Alekna vadovavo „Žinijos“ draugijai. Adelė Sviderskienė buvo moterų tarybos pirmininkė, skaitė paskaitas įvairiomis temomis kolūkiams, tarnautojams, mokiniams. Profsąjungos organizacijai vadovavo mokytoja Valė Gatelienė. Mokykloje veikė politechnikos, klasių vadovų, kalbų metodiniai rateliai. Mokytojai dalijosi darbo patirtimi, didelį dėmesį skyrė mokinių pažangumui. Gera dirbo mokytoja Michalina Žitlinskienė. Ji buvo gerosios patirties skleidėja rajono mokytojams, paruošusi daug vaizdinių mokymo priemonių.

1966–1967 m. m. buvo apibendrinta mokytojos Elenos Janušytės geroji patirtis. Daugelis mokyklos mokytojų vesdavo parodomąsias pamokas rajono mokytojams. Stiprinant mokyklos materialinę techninę bazę, didelį darbą atliko mokytoja Vida Juškevičiūtė. 1966 m. ji buvo paskirta mokyklos direktore. Mokykla įsigijo televizorių, nemažai techninių mokymo priemonių. Nuo 1956 iki 1964 m. veikė mokyklos bendrabutis. Jame gyvendavo 21 mokinys. Bendrabutis išsilaiškė iš mokyklos mokomojo bandomojo sklypo, valstybės bei kolūkio lėšų. Bendrabučio auklėtojais dirbo Petras Butkevičius, Genovaitė Vaičiūnaitė, Janina Sviderskienė. Dėl patalpų stokos bendrabutis buvo uždarytas.

1967–1968 m. m. prasidėjo naujos tipinės mokyklos statyba, buvo numatyta pastatyti ir gyvenamąjį namą mokytojams. Buvo dažnos ekskursijos. Mokykloje veikė įvairūs būreliai. Mokiniai noriai mokėsi dainuoti mokyklos chore, šokti tautinius šokius. Tai didelis muzikos mokytojo Jaronimo Pauliukonio ir šokių vadovės Janinos Sviderskienės nuopelnas.

1967 m. mokyklą baigė 17 abiturientų. Tai buvo jau antroji abiturientų laida. Penki mokiniai vienuolika klasių baigė gerais ir labai gerais pažymiais. Tai Vytautas Banišauskas, Nijolė Pinkevičiūtė, Audronė Ručinskaitė, Aldona Šarmavičiūtė ir Elvyra Traknytė.

1967–1968 m. m. mokykloje mokėsi 203 mokiniai, dirbo 15 mokytojų. Pailgintos darbo dienos grupės ir bendrabučio nebuvo. Mokyklai vadovavo direktorė Vida Juškevičiūtė. Brandos atestatus gavo 12 abiturientų. Mokyklos mokytojai mėgo keliauti. Jie pabuvojo Latvijoje, Estijoje, lankėsi Kryme, Gruzijoje. Mokiniai susirašinėjo su estais, latviais, kazachais. Mokiniai iš Estijos svečiavosi mokykloje. Pavasario atostogų metu 10 klasės mokinys Julius Tatarėlis už geriausią rašinį rajone buvo nuvykęs į Telšius, kur vyko respublikinis literatų konkursas.

1968–1969 m. m. mokykloje mokėsi 190 mokinių. Brandos atestatus gavo 13 abiturientų. Gerai ir labai gerai pažymiais mokyklą baigė Ona Jurkevičiūtė ir Janina Survilaitė.

1969–1970 m. m. mokykloje mokėsi 191 mokinys. Gerai ir labai gerai pažymiais mokyklą baigė Vida Guščaitė ir Ona Striungytė. Mokykloje dirbo 16 mokytojų. Veikė pailginta darbo dienos grupė ir bendrabutis. Buvo įkurtas interklubas „Draugystė“. Mokiniai talkininkavo kolūkiams, sodino medelius prie naujos mokyklos.

1970–1971 m. m. mokykloje mokėsi 214 mokinių. Brandos atestatus gavo 11 abiturientų. Labai gerai pažymiais mokyklą baigė Rimantas Didžiokas, Danguolė Sargūnaitė ir Regina Unčiurytė. Tais mokslo metais pradėta dirbti naujoje mokykloje.



Naujojo mokyklos pastato atidarymas. Dešinėje – mokyklos direktorė Vidutė Jokubauskienė. Antras iš kairės – Širvinių r. Švietimo skyriaus vedėjas Vytautas Žvinys. 1970 m. rugsėjo 1 d. Iš A. Sviderskienės albumo



Visa statybų našta gulė ant jaunos specialistės matematikos mokytojos Vidos Jokubauskienės pečių.

Bagaslaviškio mokyklos abiturientai Rima Jurkūnaitė, Dalia Matukaitė, Edita Ručinskaitė, Saulius Gatelis, Jolita Kukytė ir Aušra Bagdonaitė mokyklą baigė aukso medaliais. Šiandien jie dirba mokytojais, gydytojais. Septyni abiturientai mokyklą baigė sidabro medaliais. Tai Jolanta Beinoravičiūtė, Saulė Kaminskaitė, Jolanta Petkevičiūtė, Vidas Jokubauskas, Deimantas Palkevičius, Irmantas Kamienas ir Valė Vinclovaitė.

25-oji abiturientų laida su mokytojais ir tėvais. Pirmos eilės viduryje (6-ta iš kairės) direktorė Elena Pakalnienė. 1985 m. gegužė. BPMA

Bagaslaviškio vidurinės mokyklos direktoriais buvo šie mokytojai: Stasys Pulkauninkas (1952–1959), Adelė Sviderskienė (1960–1966), Vidutė Jokubauskienė (1967–1971), Adelė Sviderskienė (1972–1980), Elena Pakalnienė (1981–1985), Pranas Kamienas (1985–2008).

Atgimimo laikotarpiu mokykloje atgimsta religinės ir tautinės šventės – Kalėdos, Velykos, Užgavėnės, Vasario 16-oji.

1990–1991 m. m. pradėta dėstyti tikyba. Puoselėjamos senos mokyklos tradicijos – šimtadieniai, paskutiniai skambučiai, išleistuvių, Kalėdinių eglučių šventės.

1999 m. kovo 25 d. Lietuvos Respublikos Širvintų rajono valdybos sprendimu Nr. 119 Bagaslaviškio vidurinei mokyklai suteiktas kraštiečio rašytojo Igno Šeiniaus vardas. Rugsėjo 1-ąją prie mokyklos buvo pastatytas tautodailininko Ipolito Užkurnio stogastulpis, skirtas garbingam mokyklos jubiliejui pažymėti. 1999 m. pastatytas naujas pastatas, kuriame įrengta moderni katilinė, aktų salė. Duris atvėrė kompiuterių klasė. Mokykloje įgyvendintas etnokultūrinis projektas, kuriam vadovavo mokytojos Laimutė Kamienienė ir Liucija Rumšytė. Mokiniai skatinami nepamiršti praeities senųjų tradicijų, tautos vertybių.

Mokykla 2001–2008 metais

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymo 38 straipsnio 3 punktu ir Švietimo ir mokslo ministerijos 2001 04 06 raštu Nr. 24-15-1210, rajono Tarybos sprendimu 2001 05 24 Nr. 125 Bagaslaviškio Igno Šeiniaus vidurinė mokykla buvo reorganizuota į Bagaslaviškio Igno Šeiniaus pagrindinę mokyklą.

2002–2003 m. m. buvo atliktas srities „Mokymosi pasiekimai“ auditas, parengtas tobulinimo planas, kuriame numatytos konkrečios ugdymo kokybės gerinimo priemonės. Mokiniai turi galimybę rinktis dalykus pagal gebėjimus, kompetencijas.

Mokyklos mokytojams sudaryta galimybė dalyvauti įvairiuose kursuose, seminaruose, projektuose. Jie nuolat kelia savo dalykinę ir metodinę kvalifikaciją, ugdymo procese plačiai naudoja IKT. Galimybę naudotis informacinių technologijų kabinetu ir mokymo priemonėmis turi visi mokyklos mokiniai.

Projektų metodas suranda savo vietą ugdymo procese. Buvo vykdomi šie ilgalaikiai projektai: „Bagaslaviškio parapijos vardynas“ (vadovė – lietuvių kalbos mokytoja metodininkė R. Vareikienė), „Bitinėlis“ (vadovas – biologijos vyr. mokytojas G. Žilinskas). Nemažai buvo vykdoma trumpalaikių projektų per lietuvių kalbos, gamtos, socialinių mokslų ir kt. pamokas.

Mokykloje sukurta tėvų informavimo, mokinių pasiekimų ir pažangos vertinimo sistemos. 2004–2005 m. m. mokykloje buvo vykdomas srities „Ugdymo turinys“ išorės auditas, užtikrinantis ugdymo kokybės augimą, tobulinama darbo su gabiais mokiniais sistema. Mokiniai, gyvenantys toliau nei 3 km nuo mokyklos, yra pavežami. 2004–2005 m. m. mokykloje mokėsi 105 mokiniai, dirbo 22 mokytojai. Mokyklos direktorius – Pranas Kamienas, direktoriaus pavaduotoja ugdymui – Aldona Četrauskienė. Mokytojos Irena Užkurnytė ir Roma Vareikienė turi mokytojo metodininko kategoriją, 11 – vyresniojo mokytojo kvalifikacinę kategoriją, 1 – mokytojo kvalifikacinę kategoriją. Mokyklos vadovams (direktoriui ir pavaduotojai ugdymui) suteikta I vadybinė kvalifikacinė kategorija. Mokyklą lanko 60-ties šeimų vaikai. Mokinių šeimų socialinė ir ekonominė padėtis yra gera arba vidutinė.



Paskutinė Bagaslaviškio Igno Šeinių vidurinės mokyklos abiturientų laida. Viduryje stovi klasės auklėtoja Elvyra Lipeikytė. 2001 m. gegužė. BPMA

Bagaslaviškio Igno Šeinių pagrindinės mokyklos mokytojų kolektyvas. Pirmoje eilėje sėdi (iš kairės): Vidutė Jokubauskienė, Aldona Četrauskienė, Pranas Kamienas (direktorius), Irma Stanionienė, Genė Kukienė; stovi: Gediminas Žilinskas, Jolita Dvilevičienė, Nijolė Buinickienė, Jurgita Bagdonavičienė, Elvyra Lipeikytė, Aldona Černiauskaitė, Daiva Lissauskienė, Laimutė Kamienienė, Roma Vareikienė, Liucija Rumšytė, Loreta Sterbavičienė, Remigijus Bonikatas. 2001 m. BPMA



*Bagaslaviškio Igno
Šeinių pagrindinė
mokykla. 2006 m.*



*Igno Šeinių pagrindinės mokyklos direktoriaus pavaduotoja
Aldona Četrauskienė (dešinėje) su lietuvių kalbos mokytoja,
Šeiniųiečių klubo vadove Roma Vareikiene. 2008 m.*

A. Petrašiūno nuotraukos

2003–2006 metų mokyklos strateginiame plane pagrindiniu mokyklos tikslu įvardytas informacinių technologijų taikymas ugdymo procese ir mokyklos veikloje. Nuo 2003 m. mokykloje buvo pradėtas įgyvendinti projektas „IT diegimas ugdymo procese ir mokyklos veikloje“ (vertė – apie 62 tūkst. Lt). Mokykla dalyvavo dr. J. P. Kazicko šeimos fondo bei Švietimo ir mokslo ministerijos organizuotame projekte „Informacinių ir komunikacinių technologijų taikymo 7–8 klasių ugdymo procese pro-veržis“. Dalyvaudama projekte, mokykla gavo informacinių komunikacinių priemonių (jų vertė – 22 tūkst. Lt). Dalyvaudama mokyklų tobulinimo programoje, mokykla įsigijo kompiuterinės technikos už 20 000 Lt, dar tiek pat lėšų projektui įgyvendinti skyrė rajono savivaldybė. Šiuo metu mokykloje ugdymo procese naudojami 28 kompiuteriai, 4 iš jų – nešiojamieji, 6 kompiuteriai projektoriai, 2 vaizdo kameros, 2 skaitmeniniai fotoaparatai, informacijos nuskaitymo įrenginys ir daug kitų priemonių.

Mokykloje dirbantys mokytojai geba naudotis kompiuteriu. Jau tapo įprasta, kad mokiniai namų darbus atlieka mokykloje kompiuteriu ir siunčia mokytojui.

Bendra mokymosi ir ugdymo kokybė mokykloje yra gera. Ugdomoji veikla yra orientuota į mokinių gebėjimų ir vertybinių nuostatų ugdymą, aktyvų sąmoningą mokinių išitraukimą į mokymosi ir ugdymosi procesą.

Mokytojai didelį dėmesį skiria ugdymo procesui tobulinti – dėstymo aiškumui, tikslingumui, užduočių ir priemonių pasirinkimui, skatinančios aplinkos sukūrimui, problemų sprendimui, savęs vertinimui ir kitiems gebėjimams ugdyti. Dalykų integravimas padeda sudominti vaikus prasminga veikla, susieta su gyvenimo praktika.

2005–2006 m. m. mokykloje dirbo 43 darbuotojai, iš jų 21 pedagogas. 20 mokytojų turi aukštąjį pedagoginį išsilavinimą, 2 mokytojai turi mokytojo metodininko kvalifikaciją, 11 – vyresniojo mokytojo kvalifikacinę kategoriją. Mokyklos direktorius Pranas Kamienas įgijo II vadybinę kategoriją. Mokykla parengusi ir įgyvendina mokytojų kvalifikacijos kėlimo programą, mokytojų atestacijos programą, vykdo mokyklos vidaus audita, didelį dėmesį skiria specialiųjų poreikių mokinių ugdymui, dalyvauja



Mokyklos įsteigimo 1910 m. atminimo koplytstulpis. Skulpt. Ipolitas Užkurnys. 2008 m. A. Petrašiūno nuotr.

respublikiniuose projektuose ir programose. Didelis dėmesys mokykloje yra skiriamas informacinių komunikacinių technologijų diegimui ugdymo procese. Vienam 9–10 klasių mokiniui tenka 0,76 kompiuterio. Mokykla siekia užtikrinti mokinių žinių kokybę. Mokykloje veikia 20 papildomojo ugdymo būrelių, į kurių veiklą įsijungę 90% mokinių.

Mokyklai būdinga:

- nedidelis mokinių skaičius – iki 110;
- geras mikroklimatas, šilti ir draugiški mokinių ir mokytojų santykiai, saugi aplinka;
- pakankamai gera materialinė bazė;
- aukšta mokytojų dalykinė ir metodinė kvalifikacija;
- modernizuotas ugdymo turinys ir procesas;
- mokyklos veikloje plačiai įdiegtos informacinės komunikacinės technologijos;
- atvirumas pokyčiams, bendravimui ir bendradarbiavimui (bendraujama su Molėtų rajono Vidėniškių pagrindine mokykla, Širvintų rajono Musninkų vidurine mokykla, palaikomi glaudūs ryšiai su L. Stuokos-Gucevičiaus vidurine mokykla);
- ryškūs mokyklos filologų, sportininkų, turistų, meno saviveiklos grupių laimėjimai;
- mokykla leidžia laikraštį „Šeiniukas“, internetinį puslapį;
- plati kultūrinė veikla;
- tradicinių renginių organizavimas rajono pagrindinėms mokykloms.

Mokinių skaičius mažėja. Esant šiai tendencijai, mokyklai gresia jungtinių klasių atsiradimas.

Mokykloje vyksta įvairūs renginiai Lietuvos Respublikos valstybinėms šventėms ir atmintinoms dienoms paminėti, organizuojamos netradicinio ugdymo dienos, sveikatingumo renginiai, sporto, turizmo varžybos, mokinių poilsio vakarai, diskotekos.

2006–2007 m. m. mokykloje dirbo 34 darbuotojai, iš jų 19 pedagogų. Mokykla dalyvauja šiuose respublikiniuose projektuose ir programose: vidaus audito projekte „Kaip mums sekasi?“, „IKT taikymo 7–8 klasių ugdymo procese proveržis“, „Lietuvos bendrojo lavinimo besimokančių mokyklų tinklų modelio kūrimo programa“.

Mokykloje įgyvendintas IKT diegimo ugdymo procese ir mokyklos veikloje projektas, kurio vertė apie 62 000 Lt. Dalyvaudama projekte „IKT taikymo 7–8 klasių ugdymo procese proveržis“, mokykla gavo priemonių už 20 000 Lt, savivaldybė skyrė 10 000 Lt.

Mokyklos bendruomenės nariai (mokiniai, jų tėvai, mokytojai) vertina savo mokyklą, didžiuojasi ja, kuria ir puoselėja mokyklos tradicijas – mokiniai puošia mokyklą savo darbais. Palanki aplinka mokiniams sėkmingai ugdyti vertybines nuostatas, tenkinami mokinių saviraiškos poreikiai. Mokyklos vadovai telkia mokyklos bendruomenę, įkvepia ir palaiko iniciatyvas. Išskirtiniai mokinių laimėjimai rajono ir šalies olimpiadose ir konkursuose, geri pasiekimų patikrinimo rezultatai. Mokykla turi gausią biblioteką, gerą skaityklą, vėl veikia mokyklos bendrabutis. Neužmirštos, gražiai puoselėjamos mokyklos tradicijos.

2007–2008 m. m. Bagaslaviškio Igno Šeinaus pagrindinė mokykla vykdė iki-mokyklinio, priešmokyklinio, pradinio, pagrindinio ugdymo programas, ankstyvąjį užsienio kalbų ir pagilintą dalykų mokymą. Mokykloje dirbo 36 darbuotojai, iš jų 19 pedagogų. Mokykla dalyvavo šiuose respublikiniuose projektuose: vidaus audito „Kaip mums sekasi?“, „IKT taikymo 7–8 klasių ugdymo procese proveržis“, „Lietuvos bendrojo lavinimo besimokančių mokyklų tinklų modelio kūrimo programa“, „Mokyklų sėkmės istorijos“.

Dalyvaudama „Lietuvos bendrojo lavinimo besimokančių mokyklų tinklų modelio kūrimo programoje“, mokykla sprendė „Mokymo ir mokymosi strategijos“ tobulinimo problemą, parengė mokymosi stilių tyrimo metodiką, tyrė mokinių mokymosi stilius. Mokykla bendrauja su Tauragės Tarašių pagrindine mokykla, rajono mokyklomis ir švietimo organizacijomis. Mokykla reprezentuojama kaip kultūrinės tradicijas puoselėjanti institucija. I. Šeinaus gyvenimo ir kūrybos, Bagaslaviškio parapijos istorijos studijavimas stiprina tapatumo ir pasididžiavimo mokykla jausmą. Efektyviai mokykloje veikia savivaldos institucijos: mokyklos taryba, mokinių taryba, mokytojų taryba. Mokyklos Šeiniūniečių klubas kasmet organizuoja I. Šeinaus minėjimus Širvintų rajono visuomenei, palaiko glaudžius ryšius su rašytojo sūnumi I. Šeiniumi ir Stokholmo Rotary klubu.

Mokykla vietos bendruomenei svarbi kaip kultūros institucija ir informacijos centras – mokykla padeda organizuoti parapijos renginius, suteikia galimybę vietos bendruomenei naudotis mokyklos patalpomis ir biblioteka, mokinių tėvai gali naudotis mokyklos kompiuteriais. Glaudūs mokyklos ryšiai su kitomis švietimo įstaigomis ir vietos bendruomene. Veiksmingai plėtojama mokinių socializacija ir tobulinamas ugdymo procesas. Mokykla turi aktų salę, bet neturi sporto salės. Turimos mokymo priemonės pakankamai tenkina ugdymo poreikius. Mokykla naudoja 74 kompiuterines mokomąsias programas, turi pakankamai galiojančių bendrojo lavinimo dalykų vadovėlių. Pakankamai gerai išspręstas mokinių pavėžėjimo klausimas, mokykla turi savo autobusėlį. Dirba daug puikių mokytojų, mylinčių savo darbą ir vaikus. Nuo 2008 m. balandžio 1 d. mokyklos direktorius Pranas Kamienas buvo pakviestas dirbti Širvintų rajono savivaldybės administracijos direktoriumi. Laikiniai direktoriaus pareigas mokykloje eina direktoriaus pavaduotoja ugdymui Aldona Četrauskienė.

Bėga metai, užversdami senus ir atversdami naujus mokyklos istorijos puslapius. Istorija tęsiasi. Kiekvieni metai yra svarbūs ir įsimintini.

Šeiniūniečių klubo veikla

Roma Vareikienė

Kiekvienas kraštas didžiuojasi žmonėmis, garsinančiais gimtinę, stato jiems paminklus, organizuoja gimimo metinių minėjimus, rengia parodas. Didžiuojamės ir mes, Bagaslaviškio Igno Šeinaus pagrindinės mokyklos mokiniai, turėdami ne vieną šviesuolį savo gimtajame krašte.

Rašytojo Igno Jurkūno-Šeinaus sugrįžimas į gimtąją tėviškės padangę prasidėjo 1988 metais. Tuomet grupelė mokyklos literatų, vadovaujamų mokytojos Vidos Norvaišienės (Verkauskaitės), pradėjo ieškoti rašytojo giminaičių Švedijoje. Iš pažįstamų gavo adresą ir nusiuntė laišką rašytojo sūnui Irviui Šeiniui.

Apsidžiaugėme, kai gavome atsakymą. Taip prasidėjo draugystė tarp mūsų mokyklos ir rašytojo sūnaus.

Pirmąkart Irvis Šeinius atvyko į Bagaslaviškį 1989 m., kai minėjome rašytojo Igno Šeinaus 100-ąsias gimimo metines. Susitikimas buvo išpūdingas: mokiniai skaitė Igno Šeinaus kūrinių ištraukas, dainavo jo mėgtas dainas. Minėjime dalyvavo daug garbingų svečių – rašytojų, literatūros kritikų, politikų. Ta proga Šeiniūnuose buvo atidengtas Ipolitio Užkurnio iš ažuolo išdrožtas stogastulpis, skirtas rašytojui Ignui Šeiniui.

Po savaitės Irvis Šeinius atsiuntė laišką, kuriame rašė, kad vis dar gyvena tomis nuotaikomis, kurias patyrė Lietuvoje, Bagaslaviškyje, Šeiniūnuose. Apie šį renginį jis rašė ir 1990 m. „Literatūroje ir mene“.



*Rašytojas
Ignas Šeinius*



*Igno Šeinaus kapas
Švedijoje, Stokholmo
kapinėse. 1999 m.
Irvio Šeinaus nuotr.
BPMA*

101-osios Igno Šeinių gimimo metinės 1990 metais buvo paminėtos vėl Bagaslaviškyje.

1991 m. į rašytojo 102-ųjų gimimo metinių minėjimą atvyko Irvis Šeinius ne tik su žmona, bet ir su sūnumi Ignu bei marčia. Jam buvo labai svarbu, kad ir jo vaikai, anūakai pažintų senelio, prosenelio gimtinę, žinotų savo šaknis.

1994 metais mūsų mokyklos delegacija Irvio Šeinių kvietimu viešėjo Švedijoje, Haparandoje.

1999 metais, minint rašytojo 110-ąsias gimimo metines, mokyklai suteiktas rašytojo Igno Šeinių vardas, savo veiklą pradėjo Šeiniųiečių klubas (vadovė mokytoja Roma Vareikienė), kurį lanko 5–10 klasių mokiniai.

Į Šeiniųiečių klubą priimami visi mokiniai, norintys savo veikla garsinti Igno Šeinių ir mokyklos vardą, įdomiai praleisti laisvalaikį, dalyvauti įvairiuose renginiuose, keliauti, sportuoti, bendrauti ir bendradarbiauti. Šeiniųiečiai turi savo himną ir emblemą (emblemos autorė – Ana Kuprijenko).

Kiekvienais mokslo metais šeiniųiečiai renka klubo Prezidentą. Visą mėnesį vyksta rinkimų kampanija, kurios metu kandidatai į prezidentus ir jų rinkimų štabai organizuoja pasirodymus, gamina plakatus, pristato savo veiklos programas. Šeiniųiečių klubo prezidentais yra buvę šie mokiniai: Agnė Milkevičiūtė, Jūratė Barkauskaitė, Jurijus Ivanovas, Erika Lipeikytė, Ignas Ryžakovas, Rūta Bagdonavičiūtė, Linas Stundys.

Planuodami klubo veiklą, siekiame, kad mokiniai kuo daugiau sužinotų apie savo gimtąjį kraštą, kuo daugiau skaitytų, kurtų, domėtųsi literatūra, istorija, kultūra. Viena iš klubo veiklos kryptių – ekskursijos „Pažinkime Lietuvą“. Šeiniųiečių klubo nariai kasmet važiuoja į ekskursijas. Esame susipažinę su literatūrine Dzūkija, pabuvojome Palangoje ir Klaipėdoje, aplankėme Panemunės pilis, Kauną, Anykščius, susipažinome su istorine ir kultūrine Lietuvos praeitimi. Už visas keliones dėkojame rašytojo sūnui Irviui Šeiniui – pagrindiniam klubo rėmėjui.

Kita klubo veiklos kryptis – „Mes už sveikatą“, kurios tikslas yra skatinti mokinius gyventi sveikai ne tik fizine prasme, bet ir dvasine. Vykstame į turistinius žygius, sporto klubus, atrakcionų parkus, kur ne tik sportuojame, bet ir kuriame, žaidžiame literatūrinius žaidimus, susipažįstame su kultūrine aplinka.

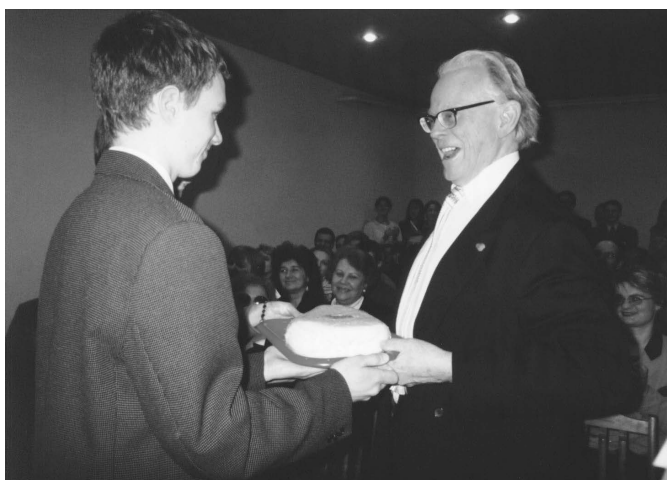
Šeiniųiečiai mokykloje organizuoja įvairias akcijas. Viena iš jų – „Padovanok knygą seneliams“. Rinkome knygas Gelvonų slaugos namuose gyvenantiems seneliams. Daugiausia knygų padovanojo Vilma Motiejūnaitė. Pas senelius vykome ne tik su dovanomis, bet ir menine programa: dainavome, grojome, deklamavome eilėraščius.



Irvis Šeinius prie savo senelės Marijos Jurkūnienės kapo Šeiniųiečių kapinėse. 1999 m. BPMA



*Rajono meras
V. Šimonėlis
skaito nutarimą
apie Bagaslaviškio
vidurinei mokyklai
Igno Šeinių
vardo suteikimą.
1999 m.*



*Dvyliktokas
M. Žilinskas
įteikia dovaną
garbiam svečiui
Irvii Šeiniui*

*Skulptorius
Ipolitas Užkurnys
(kairėje), Auksė
Aurelė Užkurnienė
ir Irvio Šeinių
prie I. Užkurnio
darbų parodos
Bagaslaviškio
Igno Šeinių
vidurinėje mokykloje.
1999 m. BPMA*



Kita akcija, sulaukusi daugelio mokinių ir mokytojų dėmesio – „Atnešk žaisliuką – nudžiugink pradinuką“. Atnešę žaislus, su kuriais nežaidžiame, juos dovanojome pradinių klasių mokiniams, surengėme mažiems pasakų šventę.

Prasidėjus Adventui suorganizavome akciją „Gerą žodį dalinti gera“. Ne tik uždegėme Advento žvakes, bet ir rašėme laiškus, padėkas draugams, mokytojams, mokyklos darbuotojams, tėveliams, vedėme Advento vakarą. Šiose akcijose noriai dalyvauja visi: ir mokiniai, ir mokytojai, ir tėveliai.

Kiekvienais metais mūsų mokykloje vyksta rašytojo Igno Šeinaus gimimo metinių minėjimai, kuriuose dalyvauja Širvintų rajono mokyklų mokiniai ir mokytojai. Organizuodami renginius, vis ieškome naujų formų, tad vyksta iškaltos meno, rašinių, mokslinių darbų, kūrybinių darbų, piešinių, meninių kompozicijų konkursai. Susirenka gausus būrys dalyvių. Šeiniūniečiai visada būna šio renginio šeiminkai: sutinka svečius, kuria menines programas, veda renginius, gamina suvenyrus, lankstinukus, programėles.

Mokykloje įrengta ekspozicija, skirta rašytojui Ignui Šeiniui, kuri supažindina su rašytojo gyvenimu ir kūryba, mokinių darbais, kitais Bagaslaviškio krašto šviesuoliais. Svečiai, atvykę į mokyklą, pirmiausia supažindinami su rašytojo Igno Šeinaus kūrybiniu palikimu. Ekskursijas po gražias Bagaslaviškio apylinkes veda Šeiniūniečių klubo nariai, panorę būti gidais.

Didžiausias rūpestis – ekspozicijos fondų turtinimas, sukauptos medžiagos tvarkymas. Mums labai padeda lankytojai



Stogastulpis Šeiniūnuose, rašytojo I. Šeinaus gimtineje (aut. I. Užkurnys), pastatytas 1989 m. minint rašytojo 100-ąsias gimimo metines. 2003 m. A. Petrašiūno nuotr.



Šeiniūniečių klubo nariai gavę pažymėjimus. 2002 m. BPMA



ir Irvys Šeinius: padovanoja nuotraukų, knygų, spaudos leidinių lietuvių ir švedų kalbomis.

Šeiniūniečių klube vyksta įvairūs renginiai: naujokų krikštynos, talentų konkursai, šauniausio šeiniūniečio rinkimai, Advento vakarai, Kalėdų, Velykų šventės, mokymosi bendrauti mokyklėlė (šeiniūniečiai pasilieka visai parai mokykloje ir žaisdami įvairius žaidimus mokosi pažinti save ir kitus), išvykos į koncertus, teatrą, susitikimai su įžymiais žmonėmis, pokalbiai, diskusijos, talkos (tvarkome miestelio aplinką, prižiūrime rašytojo motinos kapą), viktorinos.

Jau ne vienerius metus Šeiniūniečių klubo nariai aktyviai dalyvauja klubo veikloje, įvairiuose konkursuose, šventėse, vykstančiose ne tik savo mokykloje, bet ir rajono mokyklose. Darbščiosios klubo bitelės – Agnė Milkevičiūtė, Jūratė Barkauskaitė, Dovilė Jurkūnaitė, Kristina Balandytė, Kamilė Paukštaitė, Andrius Rutkauskas, Gvidas Balandis, Agnė Bagdonavičiūtė, Vilma Motiejūnaitė, Austėja Paukštaitė, Rūta Bagdonavičiūtė, Ieva Vareikytė, Linas Stundys, Lina Bagdonavičiūtė.

„Aš dar kartą grįžtu“ – rašė Ignas Šeinius. Grįžimas į „tėviškės padangę“ prasidėjo prieš 19 metų. Grįžtama kasdien, tik vis kitaip, o tai ir yra geriausias kūrėjo įvertinimas: palikti išpaustas pėdas savo žemėje, kurias rastų ateinantys ir po daugelio metų.

Šeiniūniečių klubas. Sėdi pirmoje eilėje (iš kairės): Edivinas Sargelis, Vytautas Ščerbakovas, Leonas Beleckas, Mantas Balandis, Emilija Ščerbakovaitė, Radvilė Urbonavičiūtė, Vaidas Ryžakovas, Kristina Vitkauskaitė; stovi antroje eilėje: Justina Garbatavičiūtė, Viktorija Urbonavičiūtė, Žygimantas Vitkauskas, Agnė Balandytė, Kamilė Adomavičiūtė, Karolina Chatkevičiūtė, Vaida Žitkevičiūtė, Rūta Urbonavičiūtė, Simona Inčytė, Vitalija Demčenko, Aurelija Kuprijenko; stovi trečioje eilėje: Gediminas Bagdonavičius, Aidas Stundys, Vygantas Gurskas, Asta Sapitavičiūtė, Andrius Ryžakovas, Ignas Ryžakovas, Lina Bagdonavičiūtė, Linas Stundys, Andrius Rutkauskas. 2008 m. A. Petrašiūno nuotr.

Bagaslaviškio sportininkai ir turistai

Remigijus Bonikatas

Nuo 2003 m. rugsėjo mėnesio Bagaslaviškio mokykloje leidžiamas laikraštis „Šeiniukas“. Jis išeina reguliariai kiekvieną mokslo metų mėnesį. Laikraščio redaktorius yra chemijos, geografijos ir kūno kultūros mokytojas Remigijus Bonikatas. Kiekvienais metais į laikraščio redakciją iš kiekvienos klasės yra išrenkami du korespondentai. Laikraščio devizas – „Gyvenk dėl draugo ir tiesos“. Laikraštyje yra šios nuolatinės rubrikos: „Jaunųjų rašytojų ir poetų puslapis“, „Mokinių savivaldos puslapis“, „Sportas ir mes“, „Gudručių konkursas“ ir kt. Laikraščio redakcija teigia: „Mūsų laikraštis ugdo sąžiningumą, pilietiškumą ir savos mokyklos patriotizmo jausmus“. Be to, jis skatina mokinius domėtis mokyklos veiklos kryptimis, mokyklos gyvenimu, padeda išaiškinti ir iškelti į viešumą mokiniams jautrias problemas.

Laikraštis „Šeiniukas“ daug dėmesio skiria mokyklos sportui. Mokykloje įdiegta nuomonė, kad yra daug svarbiau tinkamai organizuoti tarpklasines varžybas, kuriose dalyvauja didelė dalis mokykloje besimokančių mokinių, negu bet kokia kaina dalyvauti rajono varžybose, kuriose dalyvauja tik keletas mokinių. Tradiciniais tapo krepšinio ir futbolo turnyrai, dviračių trikovės varžybos. Vaikinams ypač populiarius „Galiūnų konkursas“, kuris vyksta gruodžio mėnesiais, o per Naujųjų metų šventę stipriausiajam ant galvos uždedama „Galiūno karūna“. Mokykloje nėra sporto salės, todėl žiemą vyksta stalo teniso ir šaškių varžybos. Abi jos užtrunka apie mėnesį. Laikraščio redakcija kiekvienų varžybų nugalėtojams yra įsteigusi pereinamąsias taures. Mokiniai, asmeninėje įskaitoje užėmę prizines vietas, yra apdovanojami medaliais bei diplomais. Mokykla turi pastovų sporto varžybų rėmėją – Pyplių gyventoją Ramutį Leoną Krasauską. Kiekvienais metais nuo 2004 m. balandžio, į Šeiniūnų kaimą renkasi rajono mokyklų sportininkai. Bėgama tradicinė estafetė apie gimtąjį Igno Šeinaus Gelvėnės ežerą. Pirmojoje estafetėje bėgo penkios rajono mokyklos. Prizininkais tapo Mūsninkų vidurinė mokykla, Bařtkuškio pagrindinė mokykla ir Bagaslaviškio Igno Šeinaus pagrindinė mokykla. 2005 m. jau dalyvavo devynios mokyklos. Prizininkai – Musninkų vidurinė mokykla, Čiobiškio pagrindinė mokykla ir Bagaslaviškio Igno Šeinaus mokykla. 2006 m. estafetę bėgo septynios rajono mokyklos, prizininkais tapo Lauryno Stuokos-Guce-



Bagaslaviškio pagrindinės mokyklos laikraštis „Šeiniukas“. Redaktorius Remigijus Bonikatas

vičiaus gimnazija, Musninkų vidurinė mokykla, „Atžalyno“ pagrindinė mokykla. 2007 m. varžėsi visos dešimt rajono mokyklų. Jų prizininkais tapo Lauryno Stuokos-Gucevičiaus gimnazija, „Atžalyno“ pagrindinė mokykla ir Musninkų vidurinė mokykla. 2008 m. į varžybas atvyko septynios komandos. Pirmieji finišavo gimnazistai, antri liko musninkiečiai, tretį – bagaslaviškėčiai.

1988 m. Lietuvoje atgimstant laisvės ir nepriklausomybės idėjai, mokyklos žygeivių būrelis buvo pavadintas skautų būreliu. Vadovas – Remigijus Bonikatas. Būrelio veikla nepasikeitė, pasikeitė tik jo pavadinimas, tačiau apie šį pasikeitimą sužinojo Lietuvos komjaunimo valdžia ir iš Vilniaus atvažiavo žmogus, kuris bandė įtikinti, kad „visgi reikėtų būrelį pavadinti kitu vardu...“ Tada būrelio vardo nepakeitėme, tik vėliau savaime vėl „atvirtome“ į žygeivius. Apie šį būrelį reikėtų papasakoti kiek daugiau.

Jo veikla prasidėjo apie 1977 m. Iš pradžių jis vadinosi turistų būreliu. Mokyklos turistai pastoviai dalyvaudavo rajono orientacinio sporto ir turizmo varžybose. 1979 m. mokyklos turistų komanda, nugalėjusi zonos turizmo varžybose, pateko į respublikos turizmo „Taika ir draugystė“ varžybas. Galutinėje įskaitoje patekusi į geriausių komandų dešimtuką respublikoje, kartu pateko į tuometinį respublikos turistinių grupių „elitą“. Tuometinė Vilniaus jaunųjų turistų stoties darbuotoja Laima Armalienė kiekvienais metais organizuodavo respublikos keliaujančias turistines stovyklas. Taip mūsų mokyklos turistai pirmą kartą nuvyko į Karpatų kalnus. Bagaslaviškėčiai gyveno guculų (vietinių gyventojų) namuose ir Naujuosius, 1980-uosius, metus sutiko Karpatų kalnų miško laukymėje prie laužo. Pirmieji žygeiviai, pralaužę ledus į tarptautinius „vandenis“, buvo Jūratė Pinkevičiūtė, Edita Ručinskaitė, Vida Beleckaitė, Gina Petkevičiūtė, Birutė Sargelytė, Jolanta Brasiūnaitė, Eugenijus Šarmavičius, Marius Griškevičius, Algis Zmejauskas, Saulius Gatelis. Vėliau keliauta įvairiais kitais įdomiais maršrutais.

1980 m. liepos mėn. Karpatų kalnai. Turizmo rūšis – kalnų turizmas, žygio maršrutas: Jaremčia–Rakitos kalnas–perėja Karatul–perėja Gordyj–Pruto upė–Goverlos viršūnė–Pruto upė–Foriesob–Jablonickio perėja.

1989 m. liepos mėn. Užkarpatė. Žygio maršrutas: Jasinia–Polonina Dragobrat–Jabloneco upė–Ust Čiorna–Komsomolsk–Ozeriankos upė–Sineviro ežeras–Torunskio perėja–kalnas Čiornaja Repa (1 285 m)–Novoselickio perėja–Beskido stotis.

1989 m. lapkričio mėn. Pietų Lietuva ir Baltarusija. Turizmo rūšis – pėsčiųjų žygio maršrutas: Jašiūnai–Rūdininkų girià–Pirčiupiai–Merkio upė–Varėnà–Dubičiai–kairiuoju Katrės krantu iki Berštų–Kabėliai–Drūskininkai–Liškiavà–Merkinė.

1990 m. balandžio mėn. Vakarų Turkmėnistanas. Žygio maršrutas: Vyška–Kyzylkumo smėlynai–Piemens Troba–Kum Dagas–Kuidžikas–Bojadagas–Mažieji Balchanai–Dana Ata–Kiuren perėja–Kiurendago kalnai–Obojus. Dvylika nakvynių lauko sąlygomis. Tais metais Turkmėnistane niekas nebuvo girdėjęs nei apie Sajūdį, nei apie galimybę atsiskirti nuo Sovietų Sąjungos. Ant sienų ir tvorų dominavo plakatai ir šūkių apie komunizmo pergalę, o užėjus į mokyklos mokytojų kambarį, akis rėžė raudonais audeklais „pasipuošę“ stalai. Pateikiu ištrauką iš žygio dalyvio Remigijaus Bonikato užrašų.

„Nepakartojama gamta. Dažniausiai einame vietove, kurią dengia smėlis su kur ne kur augančiais nedideliais krūmokšniais. Labai

patiko keliauti takyrais – kieta kaip asfaltas sudžiūvusią žemės plutos danga, kuri atrodo tarsi didžiuliai su idealiai lygiu paviršiumi sporto aikštynai. Vandens galima pasipildyti tik šaltiniuose. Vietiniams gyventojams vandens atveža cisternose. Jo skonis ir spalva – kaip iš Lietuvoje telkšančios purvinos balos. Keliavome tuo metu, kada dykumoje pasidarė nebesaugu. Vietiniai pradėjo sudarinėti grupes, kurios apiplėšinėdavo tuo rajonu keliaujančius turistus. Pirmos nakvynės metu suklydome, blogai pasirinkome nakvynės vietą – mūsų palapinės matėsi nuo kelio. Keletas iš mūsų jau buvo atsigulę miegoti, o keletas dar sėdėjo prie laužo. Staiga iš kažkur atsirado „vietinis“. Jis labai darchyta ir sunkiai suprantama rusų kalba pradėjo aiškinti apie dingusį ar pasiklydusį brolių, apie tai, kad jis gali miegoti mūsų palapinėje. Antra mūsų klaida buvo ta, kad leidome jam pasižiūrėti ir įsitikinti, kad jokio brolio mūsų palapinėse nėra. Pasirodo, tai buvo žvalgas, kuris norėjo įsitikinti, ar didelė mūsų grupė. „Vietiniui“ pasišalinus, nutariau jį pasekti. Užšliaužęs ant smėlio kalvos, kitoje pusėje pamačiau dar keturis vyrukus su dviem motociklais. Jie ginčijosi nesuprantama kalba. Grupės vadovė Laima nutarė, kad reikia kuo skubiausiai griauti palapines, dėti daiktus ir bėgti slėptis į dykumą. Tai buvo trečioji mūsų klaida. Bėgti tai mes bėgome, tačiau buvo tamsu – nežinia kur slėptis. Vietovėje smėlis kaitaliojosi su pusiau takyru, o „vietiniai“ vietovę gerai žinojo. Jie mus kaip kiškius gaudė, važiuodami su motociklais ir apšviėdami „farų“ šviesomis. Su kuprinėmis ant pečių pabėgti buvo beviltiška. Nutariau, kad reikia grįžti į kelią, eiti juo į artimiausią gyvenvietę (ji buvo už 30 km) ir jeigu tiesiogiai užpuls – gintis, nors vadovė perspėjo, kad jeigu ginsimės ir kuri nors sužalosime, tai išvis nebegrįšime iš šitų kraštų į namus. Mes visiėjome kairiąja kelio puse, o jie dešiniąja puse. Kadangi visi „vietiniai“ negalėjo tilpti ant motociklų, tai vieną paveždavo į priekį, jį paleisdavo ir grįždavo paimti kito. Mūsų pusėjeėjo vadovė, Aušra, du vaikinukai, grupės daktaras ir aš. Jų pusėje keliavo 5 vyrai. Kažkodėl pulti delėsė. Kiekvienas iš mūsų turėjo po slidžių lazda su lankeliu, – su tokia lazda patogiu vaikščioti po smėlynus. Lazdos baigėsi gana aštriu galu. Matyt, vyrukai tokio „ginklo“ buvo dar nematę. Po kiek laiko vienas iš jų pamojo man pirštu. Kuo tai baigsis – nežinojau, tačiau priėjau. Jis su bairiu akcentu rusiškai ištare: „Mes tavęs neliesim. Tu gali eiti kur nori. Galėsi grįžti namo“. Netaręs nei žodžio, grįžau prie saviškių. Pagalvojau: „Kas bus tas, jeigu užpuls – ginsimės, nes ką reikės pasakyti tėvams, jeigu namo grįšiu be vaikų... Nuo šitų gal apsiginsim, tačiau gali būti, kad už kilometro ar dviejų tų plėšikų dar daugiau laukia. Tokios mintys sukosi galvoje. Nežinia, kaip būtų pasibaigęs mūsų žygis, tačiau tolumoje už mūsų nugarų pasirodė automobilio šviesos. Vadovė Laima tiesiogine prasme atsiklaupė vidury kelio. Važiavo autobusas, kuris, pasibaigus



Prie kopyltstulpio rašytojui Ignui Šeiniui. Bėgimo apie Gelvanės ežerą, skirtame 119-osioms Igno Šeinaus gimimo metinėms paminėti, prizininė Bagaslaviškio Igno Šeinaus mokyklos komanda. Iš kairės: Tautoydas Džiužas, Linas Stundys, Deimantas Markevičius, Donatas Lajauskas, Rūta Urbonavičiūtė, Oksana Demčenko, Deividas Jeremičius, Asta Sapitavičiūtė, Virginija Ryžakovaitė, Kamilė Adomavičiūtė ir vadovas Remigijus Bonikatas (viduryje). Šeiniūnai. 2008 m. balandis. GPMA

Poilsis ant Palangos tilto. Iš kairės: Irena Apavičiūtė, Edmundas Bonikatas, Andrius Rutkauskas, Kamilė Paukštaitė, Žilvinas Adomavičius. 2006 m. birželio mėn. R. Bonikato nuotr.



pamainai, vežė į namus naftininkus. Šį kartą mums nusišypsojo laimė. Dar daugiau – vienas iš darbininkų pasiūlė nakvynę savo namuose. Palikę apava, įėjome į molinį namą. Kambariuose baldų nebuvo. Ant grindų buvo užtiestas kilimas ir primėtyta daug pagalvėlių. Ant grindų asloje iškasta duobė – krosnis, kurioje dar ruseno anglis. Šeimininkas iš jos ištraukė arbatinuką su karšta arbata. Pavaišino. Buvo skanu. Čia pat suguldė. Buvome pavargę nuo dienos žygio, nuo naktinių lakstymų, nuo patirtos psichologinės įtampos, todėl gana greitai sumigome. Kitą dieną išaiškėjo, kad šeimininkas turėjo kažkokių savo kėslų. Jis siūlė kažkokių mainus, kažką pirkti ir pan. Tačiau „viršūnė“ buvo tada, kada gatvelėje mane sustabdė vienas apysenis „vietinis“ ir pasiūlė 50 000 rublių už... Aušrą. „Parduok, – sako, – tą gražią mergaitę, nepagailėsiu 50 000“. Gal pas juos taip įprasta, gal reikėjo parduoti...“

*Prie suvenyrų
parduotuvės
Rygoje. Iš kairės:
Leonas Beleckas,
Marius Jankūnas,
vadovas
Remigijus Bonikatas,
Lina Bagdonavičiūtė,
Edmundas Bonikatas.
2007 m. liepos mėn.
I. Apavičiūtės nuotr.*

Bagaslaviškiečiai yra taip pat keliavę Tian Šanio, Kaukazo ir Karpatų kalnuose, lankėsi Krymo pusiasalyje, Kazachstano stepėse, Kyzylkumų smėlynuose, Mažųjų Balchanų ir Kiurendago kalnuose Turkmėnijoje, Odesos katakombose, Dombaso anglies šachtose.

Pėsčiųjų daugiadieniuose žygiuose (daugiau kaip trys nakvynės) yra dalyvavę buvę ir esami šie mokyklos auklėtiniai ir mokytojai: Aušra Bagdonaitė, Virginija Inčytė, Aurelija Kipšaitė, Rasa Rutkauskaitė, Laima Sargelytė, Valdas Balandis, Albinas Jankūnas, Petras Unčiūrys, Rimantas Lajauskas, Daiva Šidlauskaitė, Eugenija Tatarelytė, Daiva Kasparavičiūtė, Ona Jablonskytė, Antanas Pečiukaitis,



Bagaslaviškio pagrindinės mokyklos laikraščio „Šeiniukas“ redaktorius, mokyklos sportininkų ir turistų vadovas Remigijus Bonikatas. 2007 m. BPMA

Vytautas Bražiūnas, Arūnas Četrauskas, Audrius Zmejauskas, Darius Četrauskas, Norvydas Aleksandravičius, Rimvydas Stelcovas, Rimvydas Miliukas.

Pirmasis dviračių žygis buvo organizuotas 1988 m. spalio 6–9 d. Žygio maršrutas: Bagaslaviškis–Pabáiskas–Žemaitkiemis–Laičiai–Klabiniai–Alantà–Skudùtiškis–Molétai–In̄turkė–Ūtà–Bijùtiškis–Giedraičiai–Širvintos–Bagaslaviškis. Žygio tikslas – aplankyti šio rajono gamtos paminklus – ažuolus. Važiuojame su pačių pasiūtomis trispalvėmis vėliavėlėmis, kurias pritvirtiname priekyje ir kurios išdidžiai plauks tėsė vėjyje. Sutiktos mašinos mus palydėdavo ilgais signalais. Spalio 7 dieną iš sutiktų žmonių sužinojome, kad geltona–žalia–raudona Lietuvos vėliava vėl buvo iškilmingai iškelta Vilniaus Gedimino pilies bokšte. Nuo 2003 m. žygeivių nebeliko, nes būrelio nariai, norėdami žygio metu aprėpti kuo didesnę rajoną, nusprendė keliauti dviračiais.

2003-ieji metai. Tyrinėjome Lietuvos gamtos paminklus – medžius, esančius Ukmergės, Anykščių, Rokiškio, Zarasų, Utenos, Ignalinos, Švenčionių ir Molėtų savivaldybių žemėse (600 km).

2004-ieji metai. Maršrutas vingiavo Širvintose, Šventosios ir Neriės upių pakrantėmis (400 km).

2005-ieji metai. Apvažiuojame Dzūkiją ir Suvalkiją šiuo maršrutu: Trakai–Senieji Trakai–Paluknys–Valkiniškai–Matuizos–Varėna I–Varėna II–Merkinė–Liškiaivà–Druskininkai–Lėipalingis–Seirijai–Meteliai–Simnas–Igliauka–Marijampolė–Gižai–Vilkaviškis–Klausučiai–Kudirkos Naumiestis–Šakiai–Lukšiai–Zapyškis–Kaūnas–Ruņšiškės–Žiezmariai–Kaišiadorys–Žasliai–Čiobiškis–Gėlvonai–Bagaslaviškis (523 km).

2006-ieji metai. Plieniniai „žirgeliai“ ragavo Baltijos jūros vandens; maršrutas: Šiauliai–Kursėnai–Mažeikiai–Skuōdas–Darbėnai–Šventoji–Palangà–Klaipėda–Priekulė–Kintai–Veņtės Rāgas–Kintai–Šilutė–Pagėgiai–Vilkųškiai–Viešvilė–Smaliniškai–Jurbarkas–Raudonė–Veliuonà–Serėdžius–Vilkijà–Kulautuva–Kaūnas–Jonavà–Vėpriai–Bagaslaviškis (600 km).

2007-ieji metai. Suplanavome 10 dienų žygį dviračiais su devyniomis nakvyėmis lauko sąlygomis šiuo maršrutu: Jōniškis–Jelgava–Rygà–Jūrmala–Roja–Kolkos

ragas–Veņtspilis–Grobina–Priekulė–Skuōdas–Pluņgė–Rietāvas–Laūkuva–Rasėiniai–Kėdāiniai–Ukmergė–Bagaslaviškis (900 km).

2008-ieji metai. Mūsų maršrutas vinguriavo po Dzūkiją: Bagaslaviškis–Gėlvonai–Čiōbiškis–Žāsliai–Kaišiadōrys–Ruņšiškės–Krūonis–Jiėznas–Alytūs–Merkinė–Drūskininkai–Marcinkōnys–Varėnā–Valkiniņkai–Leņtvaris–Vilnius–Pabėržė–Giedraičiai–Širvintos (450 km).

Dviračių turizmo nelengvos „duonos“ yra ragavę šie buvę ir esami mokyklos auklėtiniai ir mokytojai: Aušra Bagdonaitė, Virginija Inčytė, Aurelija Kipšaitė, Rasa Rutkauskaitė, Laima Sargelytė, Arūnas Četrauskas, Audrius Zmejauskas, Darius Četrauskas, Rimvydas Miliukas, Norvydas Aleksandravičius, Gvidas Balandis, Kristina Balandytė, Kamilė Paukštaitė, Jokūbas Lukša, Andrius Rutkauskas, Kristina Bonikaitė, Edmundas Bonikatas, Irena Apavičiūtė, Žilvinas Adomavičius, Lina Bagdonavičiūtė, Leonas Beleckas, Marius Jankūnas, mokyt. Rasa Rulevičiūtė, mokyt. Gediminas Žilinskas.

Gelvonų miestelio architektūra

Marija Rupeikienė

KTU Architektūros ir statybos institutas

Gelvonų miestelio architektūra lig šiol nebuvo kompleksiškai tyrinėta; atskiruose leidiniuose minimi tik sakraliniai pastatai. Šio straipsnio tikslas – ištirti Gelvonų miestelio architektūrą, remiantis istoriniais ir archyviniais šaltiniais bei natūros tyrimais, naudojant istorinį, menotyrinį, analizės metodus. Straipsnyje pateikiama trumpa istorinė apžvalga, aptariama miestelio plano struktūra, nurodomi svarbiausi statiniai, pažymima jų architektūrinė vertė. Sudarytas scheminis miestelio planas, pateikti pastatų apmatavimo brėžiniai.

Gelvonai minimi XVI a. kryžiuočių kronikose ir vadinami *Gelvin* vardu. Nuo XVII a. šalia kaimo minimas dvaras, kuris XVII–XVIII a. priklausė Žabams. Tarp 1642–1686 m. dvare pastatyta reformatų koplyčia. Po to Gelvonai perėjo į Daumantų-Siesickių rankas. 1686 m. įkurta parapija ir pastatyta pirmoji medinė katalikų bažnyčia, įsteigtas pranciškonų vienuolynas; 1700 m. bažnyčia atstatyta¹. 1744 m. Gelvonams suteikta privilegija rengti turgus. 1781–1782 m. minima paprinė mokykla. 1842 m. atnaujinta katalikų bažnyčia. 1867 m. įsteigta valdinė pradžios mokykla². 1872 m. pastatyta stačiatikių cerkvė. 1895 m. didžiulio gaisro metu sudegė bažnyčia, vienuolynas ir kiti pastatai. Nauja, mūrinė, bažnyčia pastatyta 1897 m. Gelvonai XIX a. pab.–XX a. pr. buvo valsčiaus centras. Tarpukariu miestelis priklausė Ukmergės apskrčiai ir buvo valsčiaus centras. 1923 m. Gelvonuose ir dvare buvo 97 sodybos ir 777 gyventojai. Miestelyje gyveno nemažai amatininkų, buvo valsčiaus savivaldybė, vidurinė mokykla, veikusi 1921–1929 m., 6 komplektų pradžios mokykla, parapijos salė, kooperatyvas, smulkaus kredito draugija, apie 20 krautuvų, paštas, policijos nuovada, sveikatos ir veterinarijos punktai, vaistinė, viešosios bibliotekos skyrius, skaitykla; žydai turėjo sinagogą ir mokyklą³. 1936 m. Gelvonų miesteliui priklausė 43 940 ha žemės⁴. Sovietų okupacijos metais Gelvonai buvo apylinkės ir kolūkio centras. 1959 m. miestelyje buvo 413, o 2001 m. – 380 gyventojų⁵.

Miestelis pirmiausia kūrėsi šalia bažnyčios ir vienuolyno. Prie bažnyčios susiformavo centrinė aikštė, iš kurios į visas puses buvo nutiestos svarbiausios gatvės. Pagrindinė trasa pravesta šiaurės–pietų kryptimi, riboja vakarinę centrinės aikštės kraštinę ir jungė Gelvonus su kitomis vietovėmis. Nuo pagrindinės trasos rytų ir vakarų kryptimis atsišakojo skersinės gatvelės, vedančios prie vienuolyno, klebonijos trobesių bei Gelvonų dvaro sodybos; bažnyčia stovėjo aikštėje tarp vienuolyno ir klebonijos.

Tarpukariu išliko šios gatvių kryptys ir atsirado papildoma lenkto kontūro gatvelė, nutiesta nuo šiaurinės aikštės kraštinės į šiaurę ir vakarų–rytų kryptimis. Taigi tuo laikotarpiu Gelvonų miestelio planą formavo keturios gatvės: Vilniaus (dab. Mikalajūnų), Gedimino (dab. Vilniaus), Dvaro (dab. Rožių) ir Miškų (dab. Raisto); visos gatvės vedė į centrinę –

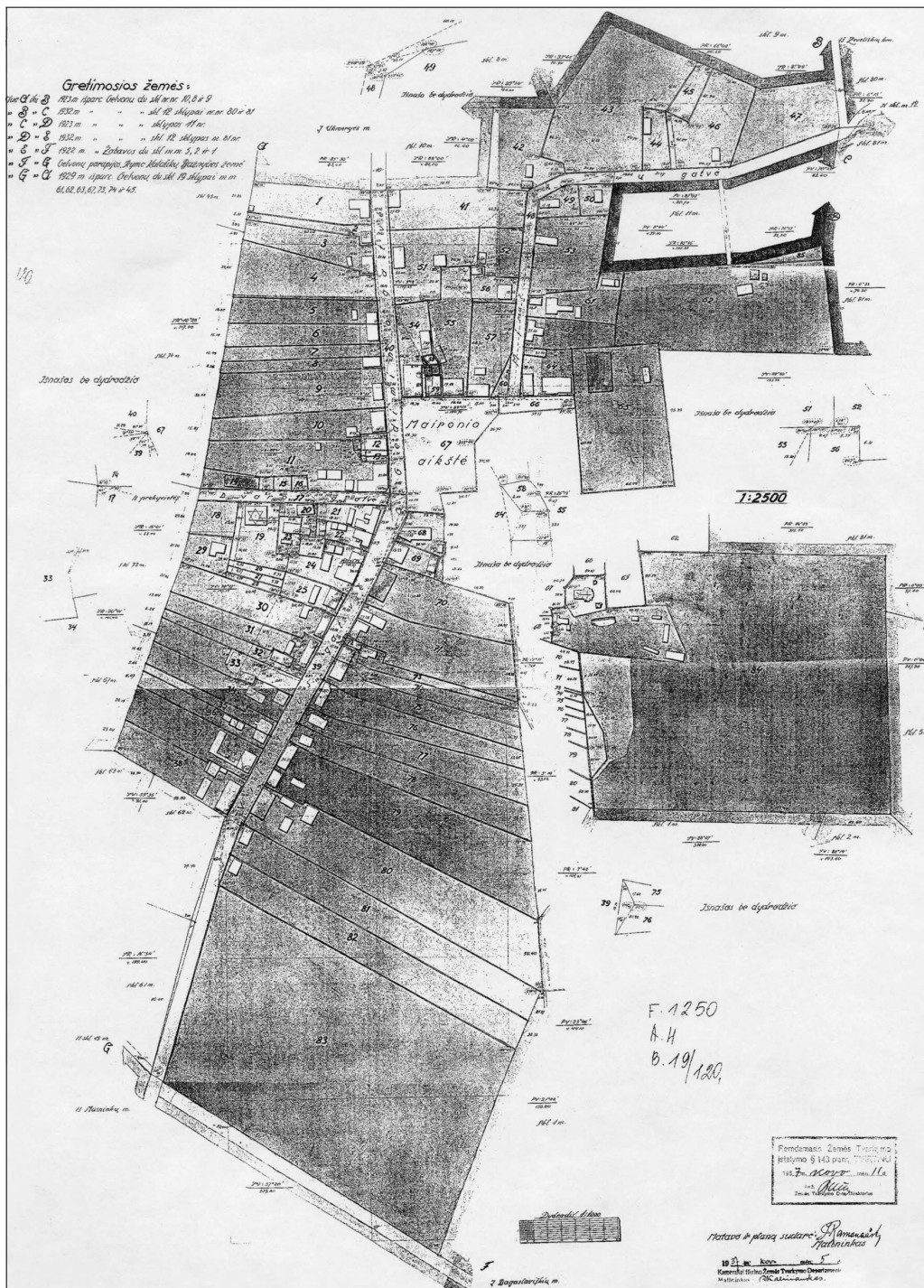
¹ Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, Vilnius, 1991, t. 2, p. 538–539.

² *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, 2004, t. 6, p. 518

³ Kviklys B. *Ten pat*, p. 540.

⁴ LCVA, f. 1250, ap. 4, b. 19/120, l. 1.

⁵ *Visuotinė lietuvių enciklopedija, ten pat*.



1 pav. 1936 m. Gelvonų miestelio scheminis planas. LCVA, f. 1250, ap. 4, b. 19/120, l. 1

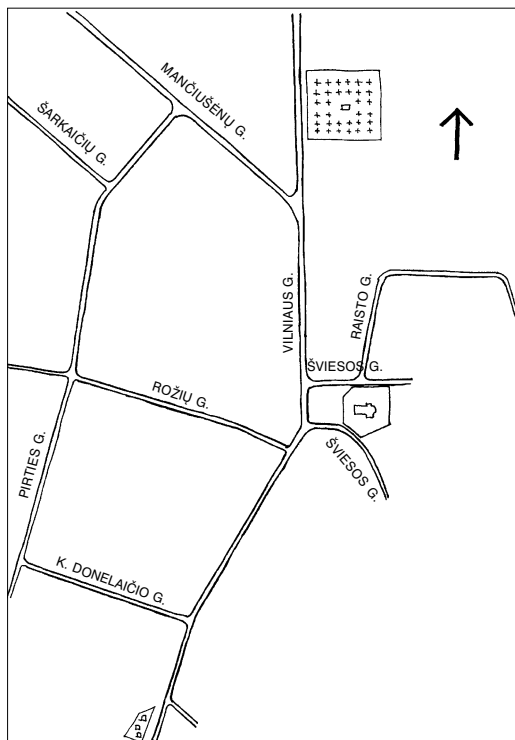
Maironio aikštę (1 pav.). Vyravo medis šoninis apstatymas; mūriniai buvo tik trys pastatai (be bažnyčios ir vienuolyno). Tik keli namai buvo atgręžti galais į gatvę; du iš jų stovėjo kiek atokiau nuo užstatymo linijos⁶.

Iki Antrojo pasaulinio karo svarbiausi Gelvonų miestelio pastatai buvo sukonzentruoti prie centrinės aikštės. Tai Švč. Mergelės Marijos apsilankymo bažnyčios statinių kompleksas, keli klebonijos trobesiai ir parapijos namai, vienuolynas, krautuvės. Kiti svarbūs sakraliniai pastatai – sinagoga ir medinė cerkvė stovėjo netoli aikštės, buvusiose Dvaro ir Gedimino gatvėse (abi neišliko).

Gelvonų miestelis iškurtas lygioje vietoje ir yra linijinio plano. Vyrauja miesto tipo sodybinis apstatymas, t. y. sodybose stovi gyvenamasis namas ir ūkinis statinys. Šiuo metu miestelio plano

struktūrą formuoja dvi, pratešiančios viena kitą, magistralinės gatvės – Vilniaus (buv. Gedimino) ir Mikalajūnų (buv. Vilniaus), dalijančios Gelvonus į dvi (rytų ir vakarų) skirtingo dydžio puses. Mažesnioji (rytų) pusė susiformavo anksčiau. Tai istorinė miestelio dalis; joje yra tik dvi gatvės – Šviesos (pietinė ir šiaurinė) ir Raisto (buv. Miškų). Vakaruose keturios pagrindinės gatvės: Rožių (buv. Dvaro), Pirties, Mančiušėnų, Donelaičio ir Šarkaičių (2 pav.). Iki Antrojo pasaulinio karo čia buvo tik Dvaro gatvė. Vilniaus ir Mikalajūnų gatvių sankirtoje, kurią paryškina skersinė Rožių gatvelė, yra centrinė miestelio aikštė. Rytinę jos kraštinę uždaro bažnyčios statinių kompleksas. Šiaurinę ir pietinę šoną riboja neilga Šviesos gatvelė, apstatyta neaukštais mediniais namais. Vakarinė aikštės pusė tarp Rožių ir Šviesos gatvės sovietmečiu suformuota naujai: panaikintas mažaukštis perimetrinis apstatymas ir pastatyti mūriniai dviaukščiai monumentalių formų visuomeninės paskirties statiniai (3 pav.). Senasis apstatymas užfiksuotas 1936 m. Gelvonų miestelio scheminiame plane⁷ ir piešinyje, kuriame matyti aikštę supusių namų planų forma bei fasadų išklotinės⁸ (4 pav.). Palyginus su dabartiniu aikštės apstatymu, matyti, kad mažiausiai pakito šiaurinė aikštės išklotinė, o daugiausiai – vakarinė jos dalis, jungianti Vilniaus ir Mikalajūnų gatves ir tapusi tikru svetimkūniu miestelio plano bei erdvės struktūroje.

Pokario metais miestelis plėtėsi vakarų pusėn, t. y. buvo užstatoma teritorija tarp pagrindinių magistralinių (Vilniaus ir Mikalajūnų) gatvių ir Gelvonų dvaro: pratęsta Dvaro (dab. Ro-



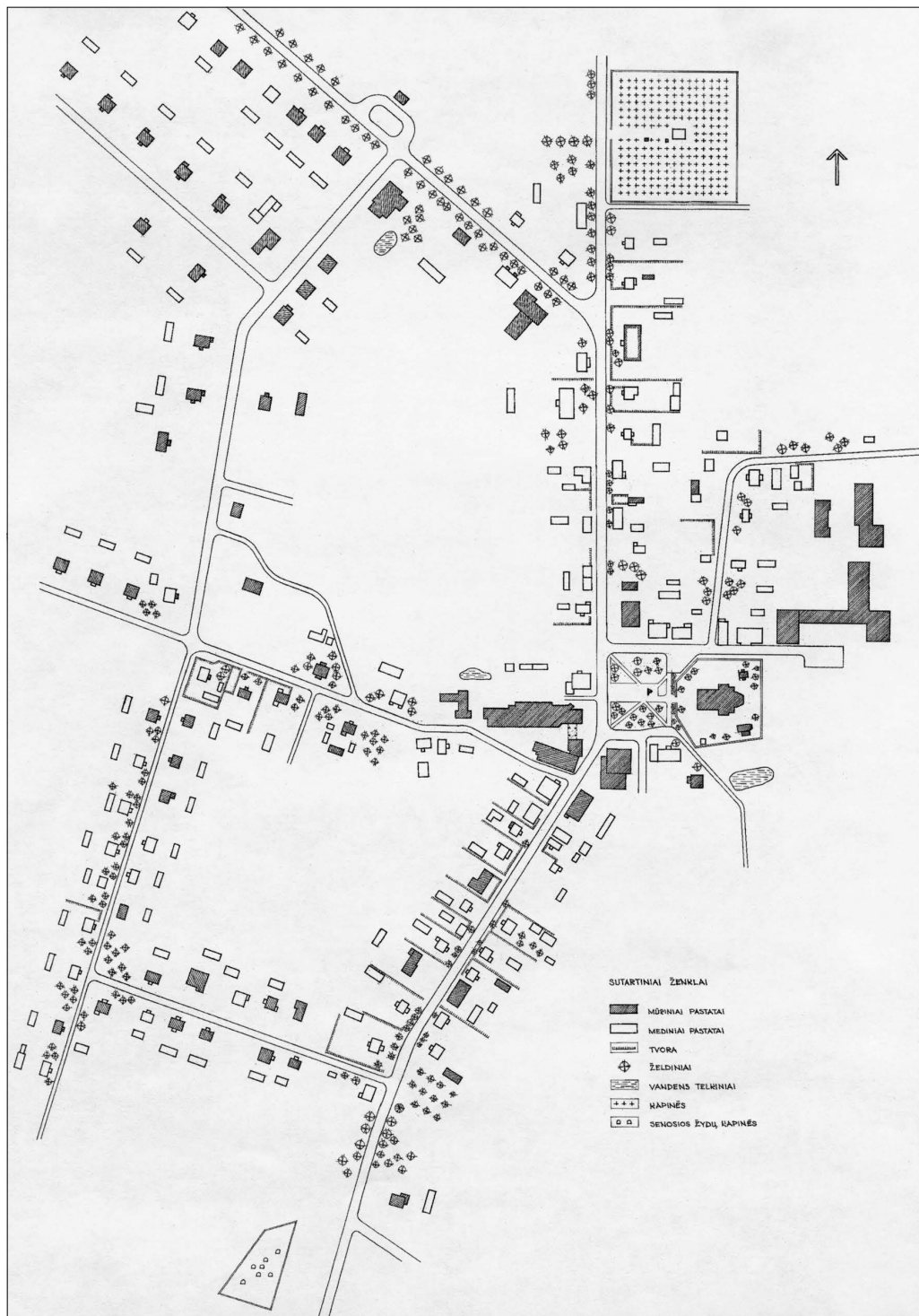
2 pav. Gelvonų miestelio pagrindinių gatvių tinklo schema. 2004 m.

Sudarė A. Rupeika

⁶ LCVA, f. 1250, ap. 4, b. 19/120, l. 1.

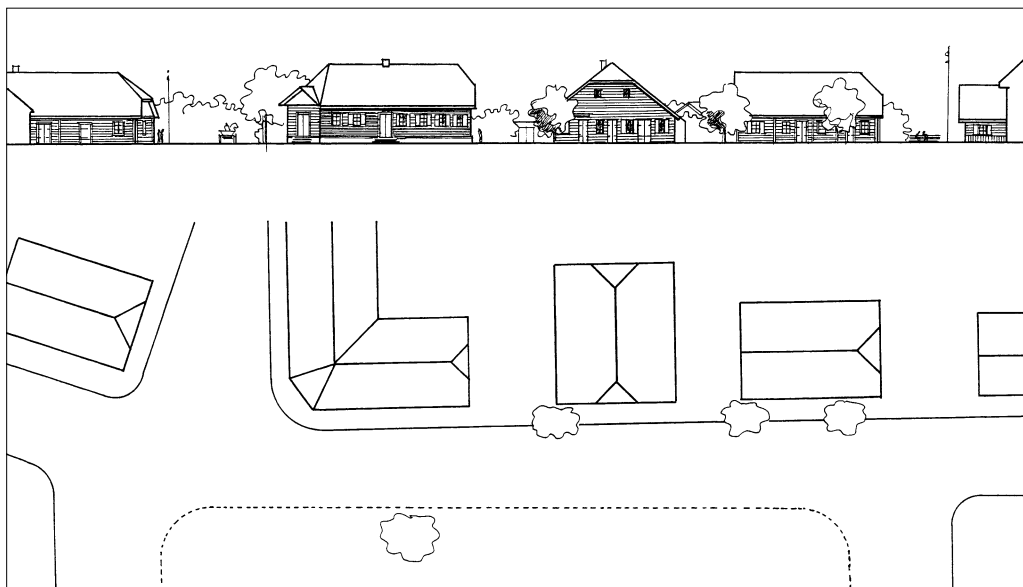
⁷ LCVA, f. 1250, ap. 4, b. 19/120, l. 1.

⁸ Lietuvos liaudies architektūra, Vilnius, 1968, t. 2, 10 pav.



3 pav. Gelvonų miestelio plano schema.

2004 m. Sudarė A. Rupeika



žių) gatvė, vakarų kryptimi nutiestos skersinės, kertančios magistralę K. Donelaičio bei Mančiušėnų gatvės su jas jungiančia Pirties gatvele. Dar vėliau susiformavo Šarkaičių gatvė (lygiagrečiai Mančiušėnų g.). Miestelyje, ypač prie naujų gatvių, buvo statomi tipiniai silikatinių plytų namai arba skydiniai (vad. Alytaus) nameliai.

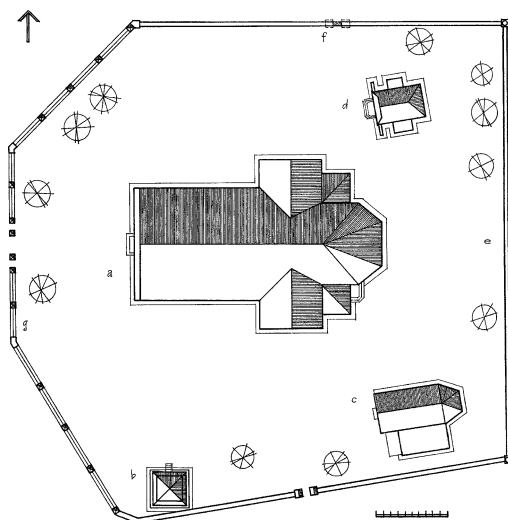
Gelvonuose pripažintų kultūros vertybių yra ne daug. Įdomiausi statiniai sukonzentruoti istorinėje miestelio teritorijoje. Svarbiausias iš jų – Gelvonų sakralinių statinių kompleksas, įkurtas prie centrinės aikštės.

Gelvonų Švč. Mergelės Marijos apsilankymo bažnyčios statinių kompleksą sudaro: Švč. Mergelės Marijos apsilankymo bažnyčia, varpinė, Pliaterių koplyčia ir kriptą; pastatų kompleksą juosia tvora, kurioje yra du vartai (5 pav.).

Bažnyčia stovi vidurinėje šventoriaus dalyje, pagrindiniu (vakarų) fasadu atgręžta į aikštę. Ji neobaroko ir neoklasicizmo formų, nedidelio kompaktiško tūrio, bebokštė, vienanavė, halinė. Sienos sumūrytos iš tašyto akmens ir raudonų plytų, netinkuotos, dvišlaičiai stogai dengti skarda. Planas lotyniško kryžiaus formos, su siauresne presbiterija (užbaigta trisiene apside), kurios šonuose pristatytos kiek žemesnės zakristija ir pagal-

4 pav. Centrinės aikštės vakarų pusės retrospektyvinė išklotinė. LLA, t. 2, 10 pav. 1968 m.

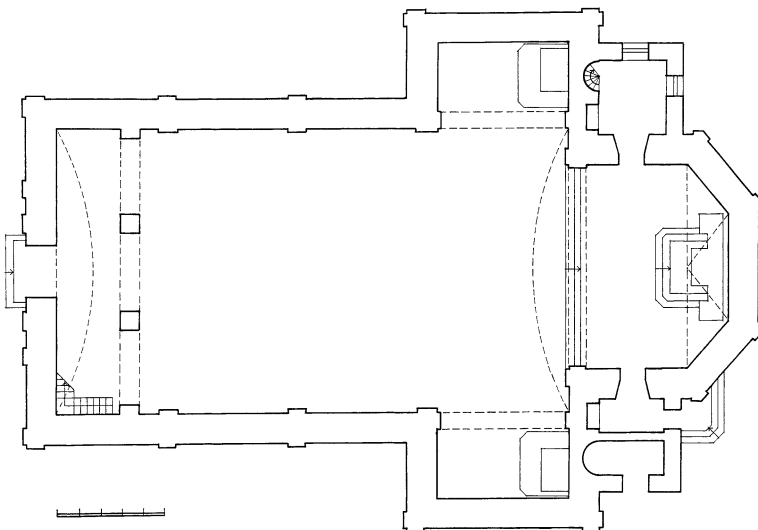
5 pav. Bažnyčios statinių komplekso situacijos planas: a – bažnyčia; b – varpinė; c – Pliaterių bažnyčia; d – koplyčia-mauzoliejus; e – senoji tvora; f – šiaurinė vartelių vieta; g – naujoji tvora ir vartai. 2004 m. Sudarė A. Rupeika





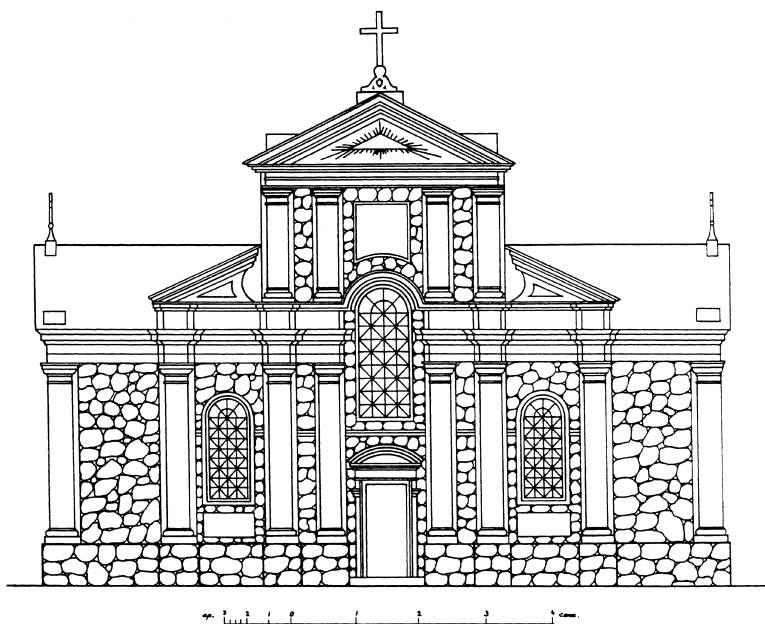
binės patalpos (6 pav.). Eksterjere imituojamos ankstyvojo klasicizmo formos, naudojant modifikuotus orderio elementus. Išorėje derintos akmens mūro plokštumos su raudonų plytų detalėmis: piliastrais, įdubomis, vertikaliomis plokštumomis, frizu, karnizu ir pan. Pagrindinio fasado kompozicija būdinga Lietuvos ankstyvojo klasicizmo bažnyčioms ir sudaryta pagal ankstyvųjų Romos baroko stiliaus bažnyčių pavyzdį (7 pav.). Vidurinę fasado dalį paryškina poriniai piliastrai ir paaukštinis frontonas su įduba, vainikuotas lėkštu trikampių timpanu. Vertikaliąją simetrijos ašį pabrėžia frizą kertantis aukštas choro langas, užbaigtas pusapskrite arka, ir portalas, apjuostas plytų apvadu bei segmentiniu sandriku. Šoninės pagrindinio fasado plokštumos

*Gelvonų bažnyčios pagrindinis fasadas**



6 pav. Bažnyčios planas. 2004 m.
Sudarė A. Rupeika

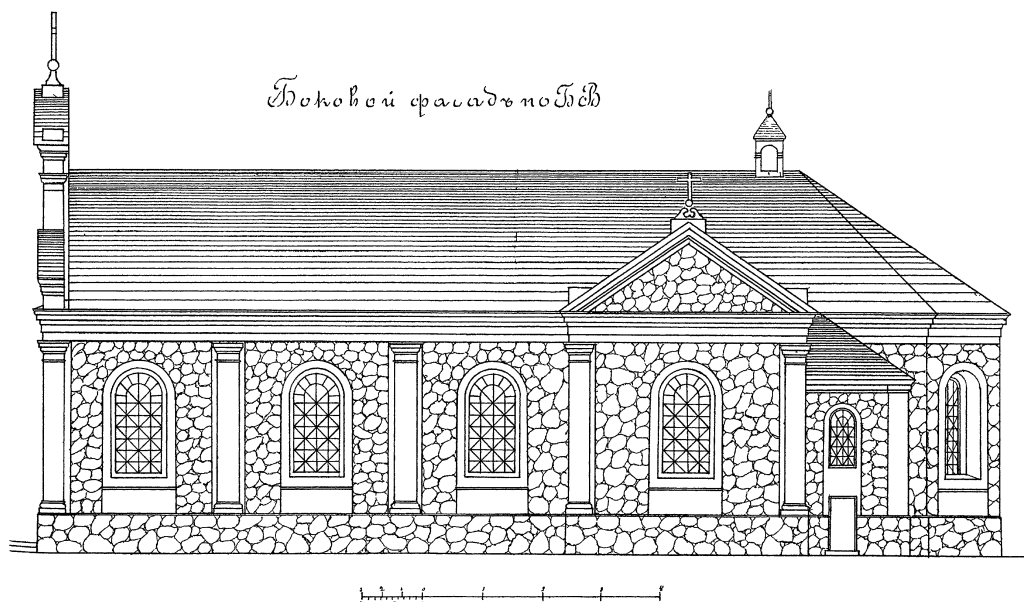
* Visos šio straipsnio nuotraukos yra darytos 2004 m. Marijos Rupeikienės.



7 pav. Gelvonų
bažnyčios pagrindinis
fasadas. 1895 m.
Sudarė architektas
A. Polozovas. GBA

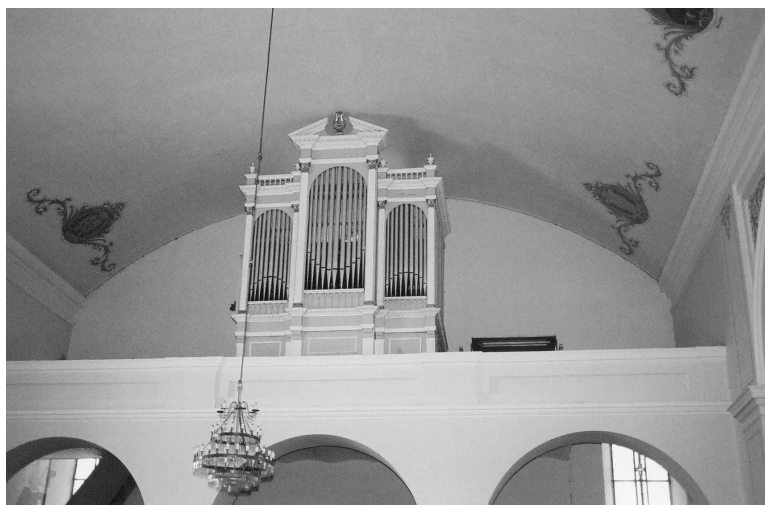
siauros, su kampiniais piliastrais ir arkiniais langais. Bažnyčios šoniniai (šiaurės ir pietų) fasadai yra su išsikišusiais koplyčių tūriais, kurių kampus riboja piliastrai, o viršų vainikuoja trikampiai frontonai (8 pav.). Šoninių fasadų kompozicijoje vyrauja griežta geometrinė plokštumų, angų bei detalių jungtis: į paaukštintą cokolį remiasi piliastrai ir plačios raudonų plytų plokštumos, į kurias įkomponuoti arkiniai langai; viršų juosia laiptuotas frizas. Apsidės (rytų) fasadas simetriškas, su aklina vidine plokštuma ir arkiniais langais šonuose. Zakristijos ir

8 pav. Gelvonų
bažnyčios projektas.
Šoninis fasadas.
1895 m.
Sudarė architektas
A. Polozovas





*Gelvonų bažnyčios
vidus*



*Gelvonų bažnyčios
vargonų choras*

pagalbinių patalpų priestatai kiek žemesni, dviaukščiai. Jų angos įkomponuotos į bendrą vertikalią juostą. Pirmojo aukšto angos stačiakampės, o viršutinės – arkinės. Interjere dominuoja halinė navos erdvė, dengta mediniu cilindrinio skliautu. Jos sienas skaido piliastrai, į kuriuos remiasi arkinės sąramos, juosiančios langus (9 pav.). Koplyčios negilios, su lygiomis lubomis, atskirtos nuo navos arkomis, o presbiterija dengta skliautu. Prie kairiosios koplyčios kampo pritvirtinta daugiakampė sakykla; į ją patenkama laipteliais iš koplyčios. Vargonų chorą laiko du stulpai, sujungti arkomis. Choro sienelė aklina, su siauromis stačiakampėmis ildubomis. Vargonų prospektas neoklasicistinių formų. Yra trys orderinių formų altoriai. Vidus dažytas ir dekoruotas XX a. pabaigoje (anksčiau lubos buvo tapytos imituojant kesonus, o vargonų tvorelė sudalyta iliuzinėmis baliustromis), naudojant tradicinius motyvus, būdingus daugeliui XX a. pabaigos Lietuvos bažnyčių.



9 pav. Gelvonų
bažnyčios projektas.
Išilginis pjūvis.
1895 m.
Sudarė architektas
A. Polozovas

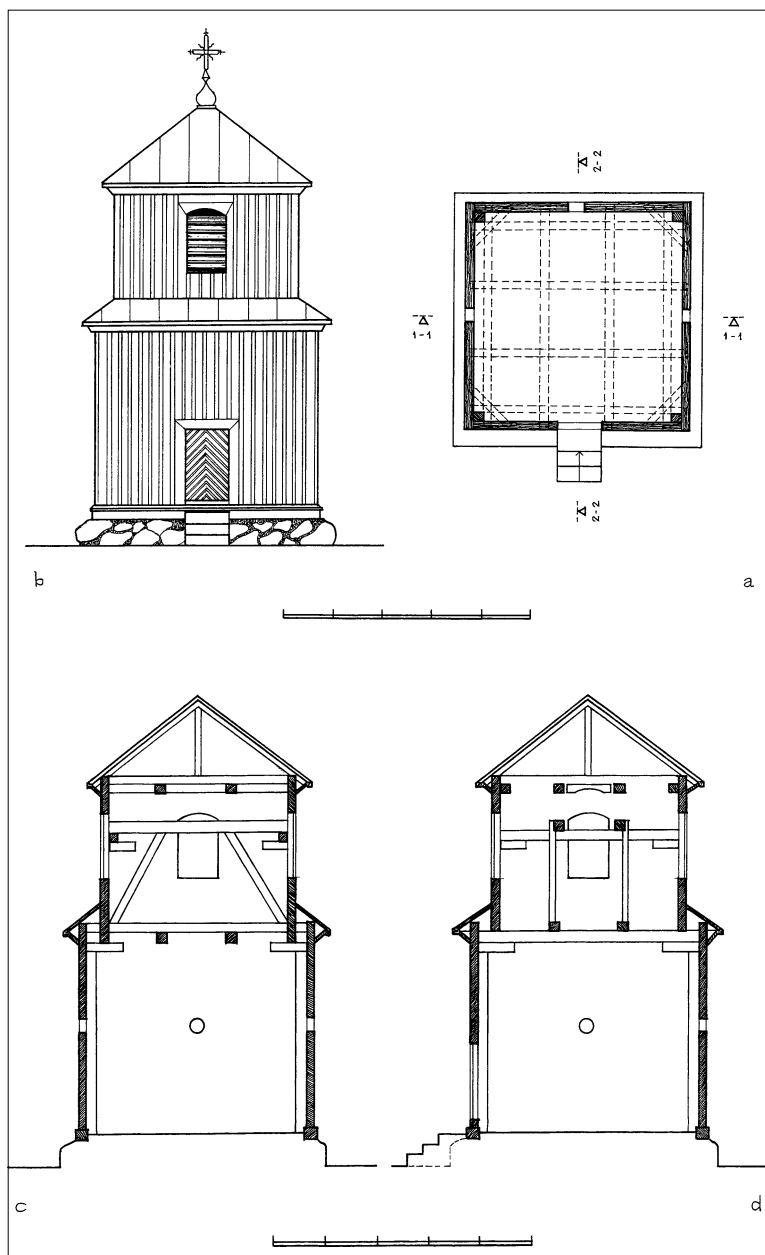
Bažnyčia pastatyta 1897 m. Gelvonų dvaro savininko grafo Pliaterio ir parapijiečių rūpesčiu. Projektą (7, 8, 9 pav.) parengė architektas Aleksejus Polozovas 1895 m.⁹ 1898 m. sausio 8 d. įvyko bažnyčios apžiūra ir buvo surašytas priėmimo aktas. Jame pažymėta, kad pastatyta „teisingai“, darbų kokybė gera. Tik nebaigta vidaus apdaila: netinkuotos sienos, nėra grindų ir lubų, neįrengti skliautai virš choro ir zakristijose. Pamaldas laikyti leidžiama. Apžiūros aktą pasirašė Vilniaus gubernijos inžinierius M. Vineris¹⁰. Gelvonų bažnyčios projektas – vienas svarbiausių architekto A. Polozovo darbų, kuriame taikytos naujųjų laikų stilių formos. Architektas A. Polozovas buvo parengęs ir antrąjį bažnyčios projekto variantą su pristatytais bokštais-varpinėmis. Jame pagrindinio fasado šonuose buvo numatyta simetriškai pristatyti du, kiek siaurėjančių į viršų, keturių tarpinių bokštus. Bokštų kampus ribojo piliastrai, tarp kurių buvo įkomponuotos arkinės angos. Projektas liko neįgyvendintas.

Varpinė stovi pietinėje šventoriaus dalyje netoli tvoros, pagrindiniu (šiaurės) fasadu atgręžta į bažnyčią. Ji stulpinė, kvadratinio plano, sudaryta iš dviejų tūrių ir dengta keturšlaičiu piramidiniu skardos stogeliu (10a, b pav.). Varpinė su akmens cokoliu, suręsta iš supapvalių rąstų, kampuose sutvirtin-



⁹ Projekto kopija saugoma bažnyčios archyve.

¹⁰ LVIA, f. 382, ap. 1, b. 1790, l. 62–67.



10 pav.:

a – varpinės planas,
b – šiaurės fasadas;

Gelvonų varpinės
apmatavimo brėžiniai:
c – pjūvis 1–1,
d – pjūvis 2–2.
2004 m. Matavo
ir braižė A. Rupeika

tų vertikaliais stulpais; išorėje sienos apkaltos vertikaliomis sprautlentėmis. Visi fasadai panašūs, simetriški, sudaryti iš dviejų skirtingo aukščio ir pločio tarpnių, atskirtų nuožulniu stogeliu. Apatinis tarpnis aukštesnis ir platesnis, su apskrita angele vidurinėje dalyje; pagrindiniame fasade yra eglute apkaltos durys. Viršutiniame tarpnyje yra segmentinės arkos formos akustinė anga, apjuosta stačiakampiu apvadu ir pridengta lentučių skersinukais. Virš kraigo kyla kupoliukas su saulute. Viduje dviem kryptimis išdėstytos perdangos sijos, į kurias remiasi antrojo tarpnio sienų rąstai. Įžambūs spyriai sutvirtina stogo konstrukcijos sijas, o viršutiniai kampiniai spyreliai jungia ir tvirtina tarpnių sienas (10 pav. c – pjūvis 1–1, d – pjūvis 2–2). Antrojo tarpnio vidurinėje dalyje kabo varpas. Varpinė gerų proporcijų, liaudiškos architektūros.

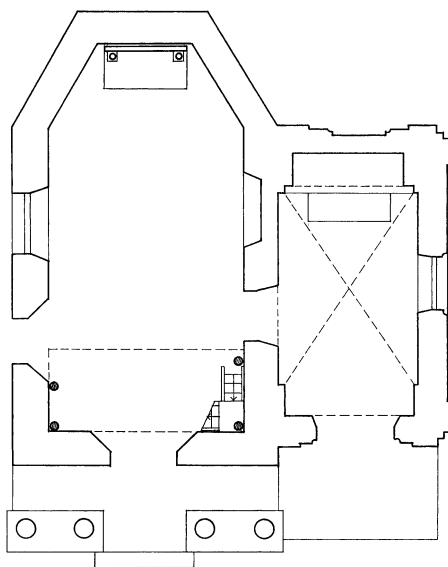


Pliaterių koplyčia stovi pietrytinėje šventoriaus dalyje, pagrindiniu (vakarų) fasadu atgręžta į aikštę. Ji sudaryta iš dviejų skirtingo aukščio tūrių, sumūrytų iš plytų ir tinkuotų.

Dominuoja pagrindinis tūris su keturių kolonų portiku, užbaigtas trisiene apside; prie jo pietinio šono pristatytas stačiakampio plano priestatas (11 pav.). Pagrindiniame fasade išsiskiria keturių kolonų portikas, remiantis aukštą trikampį frontoną,

virš kurio kyla žemas bokštelis su kalto metalo kryžiumi; kolonos sugrupuotos po dvi ir pastatytos ant paaukštinto cokolio. Vidurinėje dalyje yra segmentinės arkos portalas su dvivėrėmis išprūdinėmis durimis ir pusapskričiu langu. Fasado kompozicija būdinga vėlyvojo klasicizmo statiniams. Kiti pagrindinio tūrio ir priestato fasadai skirtingi ir atspindi romantizmo laikotarpio architektūros formas. Šoninis šiaurės fasadas asimetriškas, su smailiaarkiu langu ir segmentinės arkos durų anga; jį juosia profiliuotas karnizas. Rytų fasadas su aklina trisiene apside ir žemesniu priestatu, kuriame yra smailiaarkė niša ir dvi mažos apskritos nišėlės. Priestato vakarų fasadas kiek įgilintas, ribojamas kampiniu piliastru ir vainikuotas stiliuzuotu frontonu; vidurinėje dalyje yra smailiaarkė durų anga ir dvi apskritos nišėlės. Pietų fasadas simetriškas su smailiaarkiu langu ir dviem apskritomis nišėlėmis; jo kampus riboja platūs piliastrai, o viršų juosia smarkiai išsikišęs profiliuotas karnizas. Koplyčios apsidėje įmūrytas akmuo su išpaudu, primenančiu žmogaus pėdą, laikomas Švč. Mergelės Marijos pėda (archeologijos paminklas). Apie šį akmenį išliko padavimų¹¹. Koplyčios viduje yra dvi patalpos. Pirmosios patalpos lubos ir grindys lentų, sienos tinkuotos ir dažytos. Apsidinėje dalyje stovi altorius, o virš prieangio įrengtas choras, laikomas dviejų stulpų ir aptvertas plokščių baliustrų tvorele. Į jį patekdavo laipteliais, įrengtais dešinėje durų pusėje. Altorius medinis, dviejų tarpsnių, orderinių formų, puoštas drožiniais. Tabernakulyje įmūrytas akmuo – Švč. Mergelės Marijos pėda (matomas ir iš fasado pusės). Pietų sienoje įrengta niša, kurioje pakabintas J. Ignatavičiaus paveikslas. Lubų vidurinėje dalyje įrengta medinė ažūrinė rozetė. Antroji patalpa mažesnė, sujungta su pagrindine segmentinės arkos anga. Jos kampus žymi piliastrai, į kuriuos remiasi kryžminio skliauto arkos. Rytų sienoje yra plati niša, vainikuota trikampiū frontonu.

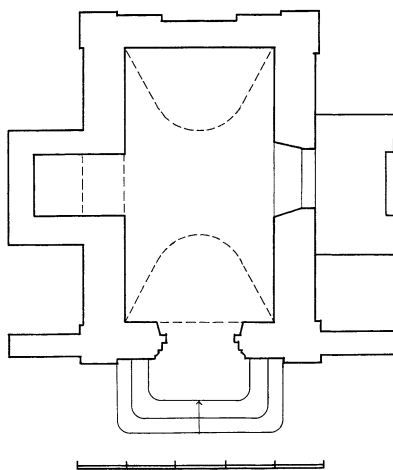
Koplyčia-mauzoliejus stovi šventoriaus šiaurės rytų dalyje, pagrindiniu (vakarų) fasadu atgręžtas į aikštę. Tai šeimyninis Žabų ir Broel Pliaterių mauzoliejus. Statinys nedidelio sudėtinio tūrio, kryžminio plano, su iškyšomis vidurinėje dalyje ir jas pridengiančiomis sienelėmis priekyje (12 pav.). Statytas iš plytų, tinkuotas, su paaukštintu cokoliu. Vakarų fasadas simetriškas, su šoninėmis žemomis sienutėmis. Fasado kampus riboja platūs piliastrai, viršų juosia profiliuotas karnizas ir frizas su dantukais. Vidurinėje fasado dalyje yra aukštas smailiaarkis portalas su dvivėrėmis, eglute apkaltomis durimis, o jų šonuose – mažos apskritos nišėlės. Šoninės sienelės prie pagrindinio tūrio



11 pav. Pliaterių koplyčios planas. 2004 m.

Matavo ir braižė A. Rupeika

¹¹Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, Vilnius, 1991, t. 2, p. 539.

*Kopyčia-mauzoliejus**Kopyčios-mauzoliejaus
vidus**12 pav. Kopyčios-mauzoliejaus planas.
2004 m. Matavo ir braižė A. Rupeika*

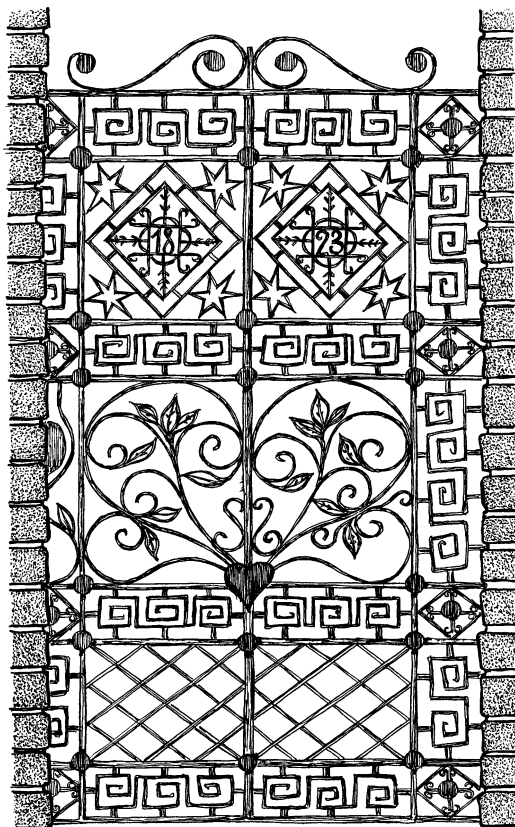
jungiamos lenktomis parapetinėmis plokštumomis, kylančiomis iki horizontalių piliastrų traukų; kampai užbaigti bokšteliais su vazomis. Fasadą užbaigia nuožulni stogelio plokštuma su iškilusiu žemu bokšteliu ir kryžiumi bei trikampis skydelis. Šoninis šiaurės fasadas su išsikišusiu žemu tūriu vidurinėje dalyje, dengtu vienslaidiu stogu, virš kurio matoma smailiaarke niša. Panašus ir šoninis pietų fasadas, tik viduriniame žemame priestate yra durys. Apsidės (rytų) fasadas simetriškas, su piliastrais kampuose, smailiaarke niša vidurinėje dalyje ir mažomis apskritomis nišelėmis šonuose. Visus fasadus juosia karnizas ir frizas tokie pat kaip pagrind-

diniame fasade. Viduje yra viena patalpa, dengta cilindrinio skliautu, su gilia niša, apjuosta smailėjančia arka (šiaurinėje sienoje). Viršų juosia platus profiliuotas karnizas su dantukais; yra išlikusių tapybos fragmentų. Pietų sienoje yra smailėjančios arkos formos nišėlė. Pastato formos būdingos romantizmo laikotarpio architektūrai. Koplyčią XIX a. pastatė Vėprių dvaro savininkas archeologas A. A. G. Broel Pliateris. Joje palaidoti Gelvonų dvarininkų giminės atstovai: J. Žaba-Marcinkevičius, A. B. Pliaterytė, G. W. G. Broel Pliateris¹².

Tvora su vartais. Šventorius netaisyklingo šešiakampio formos, su žemėjančiu pietų pusėn reljefu; tvora statyta dviem etapais. Iš šiaurės, rytų ir pietų pusių šventorių juosia akmens mūro bei skaldos tvora su vienslaite viršutine plokštuma (su nuolydžiu į šventoriaus pusę). Rytinės tvoros linijos kampuose kyba dviejų tarpsnių bokšteliai, sumūryti iš raudonų plytų (buvo tinkuoti). Pirmasis jų tarpsnis platesnis, kvadratinio skerspjūvio, o antrasis – aštuonkampis, užbaigtas piramidine viršūne ir remiasi į išsikišusį karnizą. Pietinėje tvoros linijoje yra anga su ažūriniais kalto metalo vartais, puoštais augaliniais ir geometriniiais motyvais bei nurodyta data – 1823 (13 pav.). Priešais šiuos vartelius, šiaurinėje tvoros linijoje, matyti užmūryta anga – toje vietoje buvo antrieji varteliai. Vakarinė šventoriaus pusė aptverta vėliau, padidinus šventorių. Čia tvora sudaryta iš raudonų plytų stulpų ir metalo strypų. Didieji vartai, esantys priešais pagrindinį bažnyčios fasadą, yra trijų angų, atviri. Juos sudaro keturi kvadratinio skerspjūvio stulpai ir ažūrinės kalto metalo varčios. Jų ornamentas paprastesnis nei pietinių vartelių. Apatinė vartelių dalis sudalyta rombais, o viršutinė – plastiškesnių formų: dominuoja lenktos linijos, augaliniai ornamentai; didžiuosiuose vartuose įkomponuoti kryžiai.

Su vakarine šventoriaus tvoros linija ribojasi miestelio **centrinė aikštė – skveras**. 1998 m. čia pastatytas paminklas, skirtas Širvintų rajono partizanams (skulptorius J. Jagėla, skvero aplinkos sutvarkymo autorius – architektas V. Kunevičius). Paminklas stovi priešais bažnyčią, skvero vidurinėje dalyje, takų sankirtoje ir yra monumentalių, artimų piramidei formų. Jo pastatymo situacija ir dydis parinkti tarsi atsitiktinai ir disonuoja su nedidele skvero erdve bei iš dalies uždengia bažnyčios fasadą.

13 pav. Šventoriaus varteliai. 2004 m. A. Rupeikos pieš.



¹²Jurkštas V. Muzikas iš Gelvonų dvaro, *Muzikos barai*. 1990, nr. 8, p. 6–7.



*Centrinė miestelio
aikštė*

*Centrinės aikštės
vakarinė pusė*



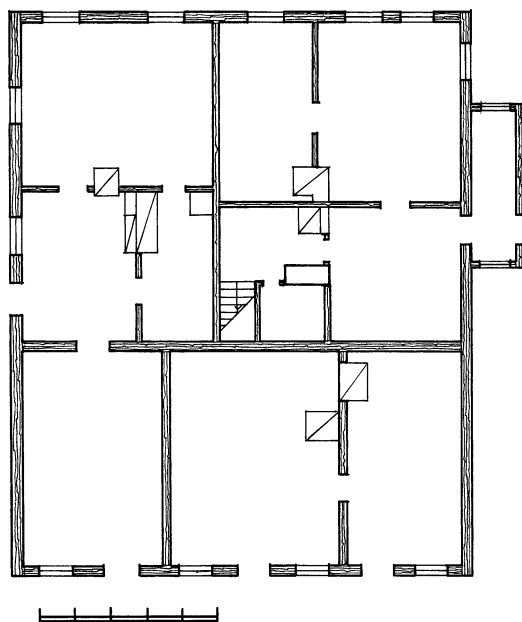
Rožių gatvės pradžia

Centrinės aikštės darnų perimetrinį apstatymą sudarkė priešais skverą vakarų pusėje suformuotas visuomeninių ir prekybinių statinių kompleksas, tarsi konkuruojantis su neaukšta bažnyčia. Buvo nugriauti čia stovėję keturi mediniai namai: Gedimino (dab. Vilniaus) ir Dvaro gatvių sankirtoje – kampinio plano trobesys ir trys Vilniaus (dab. Mikalajūnų) gatvės pastatai. Jų vietoje iš raudonų plytų sumūryti ir sujungti du pastatai: išžasto plano, laiptuoto monumentalaus tūrio dviaukštis su bokšteliu visuomeninis statinys ir kampinio plano dviaukštė parduotuvė. Tarp pastatų paliktas tarpas – praėjimas ir už parduotuvės nutiesta nauja gatvės linija atvėrė neįaukšias centrinės miestelio dalies perspektyvas. Toks architektūrinis sprendimas suformavo naują aikštės vakarinės pusės išklotinę – svetimą nedidelio miestelio apstatymui ir suardė centro plano struktūrą bei erdvinę pusiausvyrą.

Nuo centrinės aikštės šiaurės kryptimi nutiesta **Vilniaus** (buv. Gedimino) **gatvė** – svarbiausia miestelio magistralinė trasa, vedanti į Vilnių, Ukmergę, Širvintas ir kt. miestus. Nugriovus minėtą kampinio plano namą, gatvės vakarinė pusė sutrumpėjo ir kiek pasislinko į šiaurę. Vilniaus gatvė tiesi, vos banguoto reljefo. Jos pakraščiuose auga seni didžiuliai medžiai, todėl iš tolimesnių perspektyvų namų visai nematyti. Tarp gatvės ir sodybų nutiesti siauri šaligatviai. Anksčiau gatvė buvo grįsta akmenimis – liko akmens grindinio fragmentų. Dominuoja miesto tipo sodybos, susidedančios iš medinio namo ir vieno ūkinio statinio. Gatvės pradžioje, vakarinėje (nelyginių numerių) pusėje, sodybos išsidėstę gana retai; išliko senesnių pastatų, kuriuose buvo įrengtos krautuvės. Vienas iš tokių buvusių prekybinių pastatų – **namas Nr. 1** – puikus centrinės dalies urbanistinis akcentas: gerų proporcijų, tradicinės, būdingos nedideliams miesteliams, architektūros. Tai vienintelis, likęs iš senųjų trobesių, ribojusių vakarinę aikštės kraštinę. Jis stovi sklype laisvai, galu į gatvę (sklypas neaptvertas). Namas statytas 1903 m., yra monumentalus sudėtinio tūrio, dengtas pusvalminiu stogu; prie galinio kiemo fasado pristatytas rūsys, dengtas vienslaidžiu stogu,

o prie šoninio pietų fasado – vienslaidis prieangis. Namas stačiakampio, artimo kvadratui plano, patalpos išdėstytos trimis eilėmis (14 pav.). Prie gatvės buvo trys erdvios patalpos (krautuvės). Iš kiemo pusės per prieangį patenkama į gyvenamąsias patalpas; vidurinėje pastato dalyje įrengti laiptai į pastogę. Gatvės (rytų) fasadas su trimis dvivėrimis durimis (įėjimai į buvusias krautuves) ir stačiakampiais langais. Visas angas dengia langinės ir paryškina tiesios viršutinės prikaltės bei palangių traukos. Trapecijos formos skyde yra du maži stačiakampiai langeliai. Namų sienos apkaltos lentomis horizontaliai, o kampai – vertikaliai. Sklypo gilumoje galu į gatvę stovi ūkiniai trobesiai.

14 pav. Pastato
Vilniaus g. 1 planas.
2004 m.
Sudarė A. Rupeika.



*Pastatas Vilniaus g. 1**Namas Vilniaus g. 5*

Antroji **sodyba Nr. 3** stovi atokiau nuo pirmosios. Namas ir ūkinis statinys stovi lygiagrečiai, atgręžti galais į gatvę. Namas sudėtinio tūrio, su vienslaičiu uždaru prieangiu šoniniame (pietu) fasade bei stoglangiais, pagyvinančiais aukštą stogo plokštumą. Gatvės fasadas asimetriškas su dvivėrėmis durimis ir stačiakampiais langais (prie gatvės, matyt, buvo prekybinė patalpa). Namo sienos apkaltos horizontaliai (šiaurinė siena – ugniasienė, sumūryta iš plytų), o trikampis skydas – horizontaliai ir eglute.

Toliau kiti Vilniaus gatvės vakarinės pusės namai stovi atgręžti šonais. **Namas Nr. 5** yra išžesto stačiakampio plano – tai du suglausti namai, dengti bendru dvišlaičiu stogu. Pietinis namas skaidomas vertikaliomis sąvaržomis ir apkaltas lentomis horizontaliai; gatvės fasade yra dvivėrės durys ir trys langai su viršutinėmis prikaltėmis. Galinio (pietu) fasado skydas – trapecijos formos, jame yra mažas kvadratinis langelis. Šiaurinis namas yra su dvejomis dvivėrėmis durimis ir nedideliais langais, dengtais langinėmis ir pagyvintais tiesiomis prikaltėmis; sienos apkaltos dviejų kryptių lentomis: iki langų – vertikalios, o aukščiau – horizontalios.

*Namas Vilniaus g. 7*

Prie namo šiaurinio galo prijungta medinė tvorelė ir aptvertas didelis sodas. Tarp tvorelės ir gatvės yra akmenų grindinio liekanų. Kieme, lygiagrečiai namui, stovi ūkinis pastatas. Abu sujungti namai greičiausiai turėjo prekybines patalpas.

Gretima **sodyba Nr. 7** taip pat su dideliu sodu, nuo gatvės atitvertu medine tvorele. Namas vientiso tūrio, dengtas dvišlaičiu stogu. Gatvės fasadas su dvejomis durimis (vienos jų – dvivėrės) ir trimis nedideliais stačiakampiais langais. Fasada apkalti lentomis horizontaliai, o kampai – vertikaliai; galinių fasadų trikampiai skydai apkalti vertikaliai, o jų viršutinę dalį pagyvina lentutės užapvalintais galais. Šiame name tikriausiai taip pat buvo įrengta krautuvė. Sklypo gilumoje statmenai namui stovi ūkinis trobesys.

Sodyba Nr. 9 – įkurta seniai. Namas statytas 1903 m. Jis yra vientiso tūrio, kampinio plano ir greičiausiai turėjo prekybines patalpas (15 pav.). Namų pamatai akmens mūro, sienos rąstų, apkaltos lentomis horizontaliai. Gatvės fasadas simetriškas, su dvejomis dvivėrėmis durimis, apkaltomis eglute, ir nedideliais stačiakampiais langais, apjuostais lentų apvadais su tiesiomis prikaltėmis. Nuo gatvės tvora

*Namas Vilniaus g. 9*

atitvertas sodas. Kieme sodybos šeimininkas pastatė medinę skulptūrą – stilizuotą medį su gandrais.

Už šios sodybos yra neužstatytas plotas, o atokiau nuo gatvės stovi ištęsto plano monumentalus tūrio pastatas – Gelvonų **globos namai** (Nr. 11). Sklypas nuo gatvės atitvertas gyvatvore. Tai buvęs valsčiaus pastatas, sureastas tarpukariu iš nugriautos cerkvės (stovėjusios kitoje gatvės pusėje) sienojų; sienos apkaltos lentomis horizontaliai. Atgręžtas į gatvę fasadas asimetriškas, su durimis šone ir stačiakampiais langais.

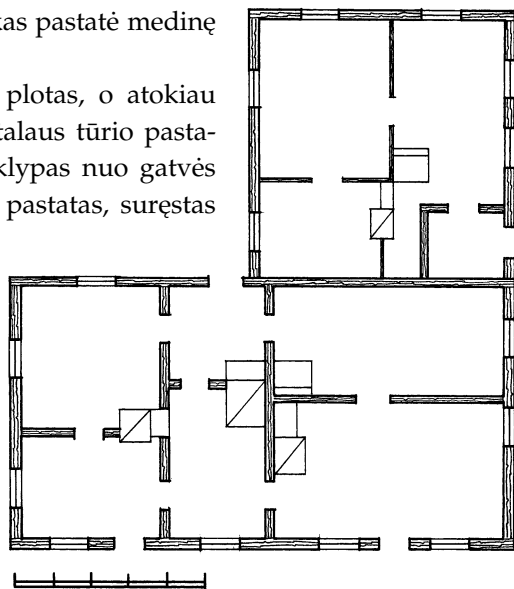
Už globos namų, Vilniaus ir Mančiūšėnų gatvių sankirtoje, stovi paskutinis vakarinės pusės **namas Nr. 13**. Jis monumentalus tūrio, su dvišlaičiu mezoninu. Namas rekonstruotas – gatvės fasade iškirsti dideli platūs langai.

Gana retai sodybos išsidėsčiusios ir rytinėje (lyginių numerių) Vilniaus gatvės pusėje. Dauguma namų pastatyti toliau nuo gatvės. Pirmasis – **namas Nr. 2** – šiuo metu mūrijamas iš baltų silikatinių plytų.

Antroji sodyba gerokai nutolusi nuo pirmosios. Nedidelis medinis namelis su vienslaičiu mediniu prieangiu ir dviem nedideliais langais matomas tarp 2 ir 4 namų sklypo gilumoje, prie Raisto gatvės. **Namas Nr. 4** stovi šonu į gatvę priešais 7 namą, o sklypo gilumoje pastatytas antrasis **namas Nr. 6** atgręžtas galu į gatvę. Namas prie gatvės – vientiso tūrio, dengtas dvišlaičiu stogu. Jį skaido vertikali savyaržos; gatvės fasado vidurinėje dalyje yra durys. Antrasis namas (Nr. 6) taip pat medinis. Jis sudėtinio tūrio, su atviru dvišlaičiu prieangiu. Trikampis skydas apkaltas dviejų kryptų lentomis – vertikaliai ir horizontaliai; jame yra mažas stačiakampis langelis.

Gretimas **namas Nr. 8** stovi prie gatvės, šonu į ją. Jo architektūra originalesnė nei kitų rytinės pusės namų. Namas tūris monumentalus, sudėtinis, su dvišlaičiu mezoninu vidurinėje dalyje. Pagrindiniame fasade dominuoja išsikišęs mezonino tūris, kurį remia ploni mediniai stulpeliai, laikantys ir stogo šlaitus. Tarp stulpelių ir pagrindinio fasado sienos, matyt, buvo atitverti atviri prieangiai. Pagrindiniame fasade yra dvi dvišlaičių durys; langai stačiakampiai, nedideli, su lentų apvadais ir profiliuotomis prikaltėmis. Fasada apkalti dviejų kryptų lentomis: iki langų – vertikaliai, o aukščiau – horizontaliai. Tarp 8 ir 10 namų caro laikais, 1872 m., buvo pastatyta medinė cerkvė, kuri tarpukariu buvo nugriauta.

Namas Nr. 10 atitrauktas toliau nuo gatvės. Jis medinis, sudėtinio tūrio, su dviem prieangiais. Gatvės fasadas su vienslaičiais mezonino ir prieangio tūriais, apkaltas lentomis horizontaliai. Panašus ir šalia stovintis **12 namas**, tik jo antrasis prieangis (iš kiemo pusės) pristatytas ne vidurinėje dalyje, bet prie fasado šono. Už šio namo stovi antrieji **globos namai** (Nr. 14). Pastatas sureastas iš rąstų ir apmūrytas, yra sudėtinio tūrio. Planas ištęstas stačiakampis, patalpos išdėstytos dviem ir trimis eilėmis (16 pav.).



15 pav. Namo
Vilniaus g. 9 planas.
2004 m.
Braižė A. Rupeika



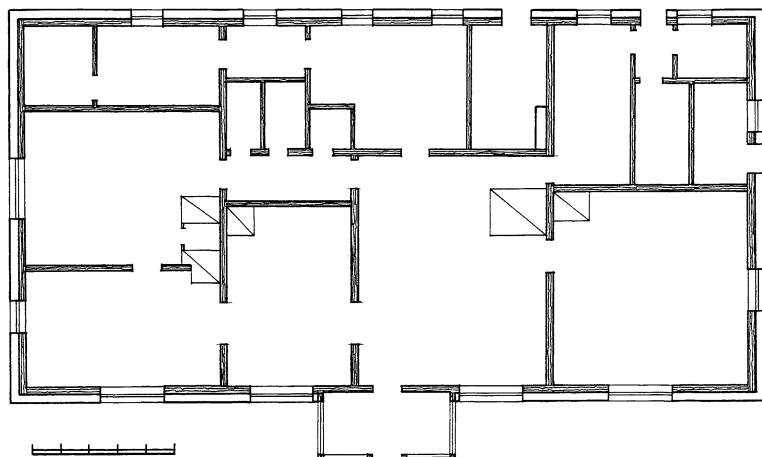
*Globos namai
Vilniaus g. 11*



*Namas
Vilniaus g. 13*



*Namas
Vilniaus g. 8*



16 pav. Pastato
(Globos namų)
Vilniaus g. 14
planas. 2004 m.
Braižė A. Rupeika

Toliau stovintys namai Nr. 16 ir Nr. 18 – mediniai, tipinės architektūros (statyti pagal tipinį projektą). Jie sudėtinio tūrio, su uždariais vienslaičiais priėngiais, apkalti lentomis horizontaliai.

Už 18 namo, šiauriniame Vilniaus gatvės gale, įrengtos

katalikų kapinės. Priešais kapinių vartus stovi **koplyčia**, atgręžta į gatvę galiniu vakarų fasadu. Ji sudėtinio

tūrio, su nedideliu bokšteliu, stačiakampio plano, dengta trišlaičiu stogu (17 pav.). Koplyčia gerų proporcijų, liaudiškos architektūros. Pastato cokolis akmens mūro, sienos tašytų rąstų, apkaltos lentomis horizontaliai, o kampai – vertikaliai. Pagrindinis (vakarų) fasadas simetriškas, užbaigtas trikampiu frontonu, virš kurio, ant kraigo, kyla kvadratinio skerspjūvio bokštelis, dengtas piramidiniu stogeliu. Fasado simetrijos ašyje yra plati portalo anga, užbaigta banguota sąrama ir segmentinės arkos formos langelis, kertantis frizą; durys dvivėrės, filinginės (18 pav.). Bokštelyje matyti du suglausti langeliai su banguotomis sąramomis (užkalti). Šoniniai fasadai simetriški, su dviem langais, dengtais langinėmis. Galinis (rytų) fasadas aklas. Koplyčia

juosia smarkiai išsikišęs karnizas. Interjero erdvė vienieta. Virš pagrindinio įėjimo įrengtas vargonų choras, kurį laiko du kvadratinio skerspjūvio stulpai su nusklembtais kampais. Prie rytų sienos įrengtas altorius. Jis medinis, klasicistinių formų; šonus rėmina piliastrai su kaneliūromis, o virš juosia tiesus frontonas. Vargonų chorą ir altorių juosia plokščių baliustrų tvorelės. Koplyčios lubos lygios, lentų, tik virš altoriaus lubose įrengtas nedidelis skliautukas. Koplyčia greičiausiai statyta XIX a. I pusėje. Po Antrojo pasaulinio karo joje buvo sandėlis. 1992 m. pastatas pradėtas remontuoti (lig šiol remontas dar nebaigtas).

Už 18 namo, šiauriniame Vilniaus gatvės gale, įrengtos

katalikų kapinės. Priešais kapinių vartus stovi **koplyčia**, atgręžta į gatvę galiniu vakarų fasadu. Ji sudėtinio tūrio, su nedideliu bokšteliu, stačiakampio plano, dengta trišlaičiu stogu (17 pav.). Koplyčia gerų proporcijų, liaudiškos architektūros. Pastato cokolis akmens mūro, sienos tašytų rąstų, apkaltos lentomis horizontaliai, o kampai – vertikaliai. Pagrindinis (vakarų) fasadas simetriškas, užbaigtas trikampiu frontonu, virš kurio, ant kraigo, kyla kvadratinio skerspjūvio bokštelis, dengtas piramidiniu stogeliu. Fasado simetrijos ašyje yra plati portalo anga, užbaigta banguota sąrama ir segmentinės arkos formos langelis, kertantis frizą; durys dvivėrės, filinginės (18 pav.). Bokštelyje matyti du suglausti langeliai su banguotomis sąramomis (užkalti). Šoniniai fasadai simetriški, su dviem langais, dengtais langinėmis. Galinis (rytų) fasadas aklas. Koplyčia

juosia smarkiai išsikišęs karnizas. Interjero erdvė vienieta. Virš pagrindinio įėjimo įrengtas vargonų choras, kurį laiko du kvadratinio skerspjūvio stulpai su nusklembtais kampais. Prie rytų sienos įrengtas altorius. Jis medinis, klasicistinių formų; šonus rėmina piliastrai su kaneliūromis, o virš juosia tiesus frontonas. Vargonų chorą ir altorių juosia plokščių baliustrų tvorelės. Koplyčios lubos lygios, lentų, tik virš altoriaus lubose įrengtas nedidelis skliautukas. Koplyčia greičiausiai statyta XIX a. I pusėje. Po Antrojo pasaulinio karo joje buvo sandėlis. 1992 m. pastatas pradėtas remontuoti (lig šiol remontas dar nebaigtas).

Už 18 namo, šiauriniame Vilniaus gatvės gale, įrengtos

katalikų kapinės. Priešais kapinių vartus stovi **koplyčia**, atgręžta į gatvę galiniu vakarų fasadu. Ji sudėtinio tūrio, su nedideliu bokšteliu, stačiakampio plano, dengta trišlaičiu stogu (17 pav.). Koplyčia gerų proporcijų, liaudiškos architektūros. Pastato cokolis akmens mūro, sienos tašytų rąstų, apkaltos lentomis horizontaliai, o kampai – vertikaliai. Pagrindinis (vakarų) fasadas simetriškas, užbaigtas trikampiu frontonu, virš kurio, ant kraigo, kyla kvadratinio skerspjūvio bokštelis, dengtas piramidiniu stogeliu. Fasado simetrijos ašyje yra plati portalo anga, užbaigta banguota sąrama ir segmentinės arkos formos langelis, kertantis frizą; durys dvivėrės, filinginės (18 pav.). Bokštelyje matyti du suglausti langeliai su banguotomis sąramomis (užkalti). Šoniniai fasadai simetriški, su dviem langais, dengtais langinėmis. Galinis (rytų) fasadas aklas. Koplyčia

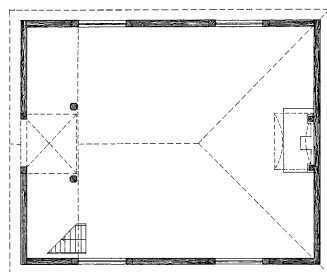
juosia smarkiai išsikišęs karnizas. Interjero erdvė vienieta. Virš pagrindinio įėjimo įrengtas vargonų choras, kurį laiko du kvadratinio skerspjūvio stulpai su nusklembtais kampais. Prie rytų sienos įrengtas altorius. Jis medinis, klasicistinių formų; šonus rėmina piliastrai su kaneliūromis, o virš juosia tiesus frontonas. Vargonų chorą ir altorių juosia plokščių baliustrų tvorelės. Koplyčios lubos lygios, lentų, tik virš altoriaus lubose įrengtas nedidelis skliautukas. Koplyčia greičiausiai statyta XIX a. I pusėje. Po Antrojo pasaulinio karo joje buvo sandėlis. 1992 m. pastatas pradėtas remontuoti (lig šiol remontas dar nebaigtas).

Už 18 namo, šiauriniame Vilniaus gatvės gale, įrengtos

katalikų kapinės. Priešais kapinių vartus stovi **koplyčia**, atgręžta į gatvę galiniu vakarų fasadu. Ji sudėtinio tūrio, su nedideliu bokšteliu, stačiakampio plano, dengta trišlaičiu stogu (17 pav.). Koplyčia gerų proporcijų, liaudiškos architektūros. Pastato cokolis akmens mūro, sienos tašytų rąstų, apkaltos lentomis horizontaliai, o kampai – vertikaliai. Pagrindinis (vakarų) fasadas simetriškas, užbaigtas trikampiu frontonu, virš kurio, ant kraigo, kyla kvadratinio skerspjūvio bokštelis, dengtas piramidiniu stogeliu. Fasado simetrijos ašyje yra plati portalo anga, užbaigta banguota sąrama ir segmentinės arkos formos langelis, kertantis frizą; durys dvivėrės, filinginės (18 pav.). Bokštelyje matyti du suglausti langeliai su banguotomis sąramomis (užkalti). Šoniniai fasadai simetriški, su dviem langais, dengtais langinėmis. Galinis (rytų) fasadas aklas. Koplyčia

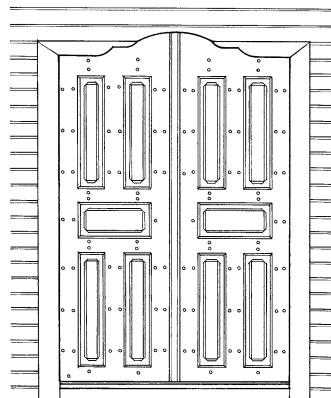
17 pav. Gelvonų
Kapinių koplyčios
apmatauimo brėžinys.
2004 m.

Braižė A. Rupeika



18 pav. Gelvonų
Kapinių koplyčios
durų apmatauimo
brėžinys. 2004 m.

Braižė A. Rupeika





Į rytus nuo koplyčios stovi nedidelio vientiso tūrio, kvadratinio plano koplytėlė, o už jos, arčiau vartų – laidojimo koplyčia. **Koplytėlė** dviejų tarpsnių, sumūryta iš raudonų plytų, tinkuota, su kiek platesniu paaukštintu cokoliu. Pirmojo tarpsnio kampus rėmina piliastrai; atgręžtame į vartus vakarų fasado pirmajame tarpsnyje yra stačiakampė niša. Antrasis tarpsnis žemas ir kiek siauresnis už pirmąjį, jame yra pusapskritės nišė-

Gelvonų kopinių koplyčia

Kopinių koplyčios vidus



lės. Viršutinė koplytėlės dalis nugriauta. **Laidojimo koplyčia** Kapinių koplyčios vientiso tūrio, su aukštu akmens mūro cokoliu, sumūryta iš raudotų plytų, netinkuota, dengta dvišlaičiu skardos stogu. Koplyčios kampus riboja piliastrai, viršų juosia platus frizas ir išsikišęs dviejų traukų karnizas. Pagrindinis, atgręžtas į vartus (vakarų), fasadas simetriškas, užbaigtas trikampių frontonu. Vidurinė fasado dalis išskirta puskolonėmis; cokolyje yra segmentinės arkinės nišos, apjuostos plytų apvais. Kiti fasada lygūs. Koplyčios formos būdingos XIX a. „plytų“ stiliaus pastatams.

Kapinių koplyčios altorius

Kapinių koplytėlė

Už kapinių baigiasi miestelio šiaurinė riba ir Vilniaus gatvė susilieja su keliu, vedančiu į Širvintas ir Vilnių.

Antroji svarbi Gelvonų miestelio gatvė – **Mikalajūnų** (buv. Vilniaus) pratęsia pietinę Vilniaus gatvės liniją ir veda į Mikalajūnų kaimą, Musninkus, Kežnavę ir kt. miestelius. Pro juos važiuojant, galima atvykti ir į Vilnių. Mikalajūnų gatvė nėra tokia tiesi kaip Vilniaus gatvė, kiek išlenkta ir vos banguota. Ji prasideda nuo pietinės Šviesos gatvės linijos vakarinio galo bei vadinamosios Rožių gatvės ir išlinksta pietvakarių kryptimi, o pabaigoje vėl pasisuka kiek mažesniu kampų į pietryčius.

Sodybos išdėstytos tankiau nei Vilniaus gatvėje. Beveik visi namai (išskyrus du) stovi šonais į gatvę. Perspektyvose gerai matomi tik artimiausi namai, o tolimesnius užstoja gausūs želdiniai. Lyginant su Vilniaus gatve, Mikalajūnų gatvės apstatymas kiek skiriasi. Čia dominuoja nesudėtingos tipinės architektūros, būdingi miesteliams, mediniai namai su vienšlaičiais prieangiais ir matyti vos vienas kitas įdomesnis pastatas. Beveik visi seniausi ir vertingiausi namai, stovėję gatvės pradžioje, buvo nugriauti ir abiejose jos pusėse „išdygo“ mūrinės didelių gabaritų parduotuvės, savo formomis disonuojančios su likusiu senuoju apstatymu. Vakarinėje pusėje vietoje čia



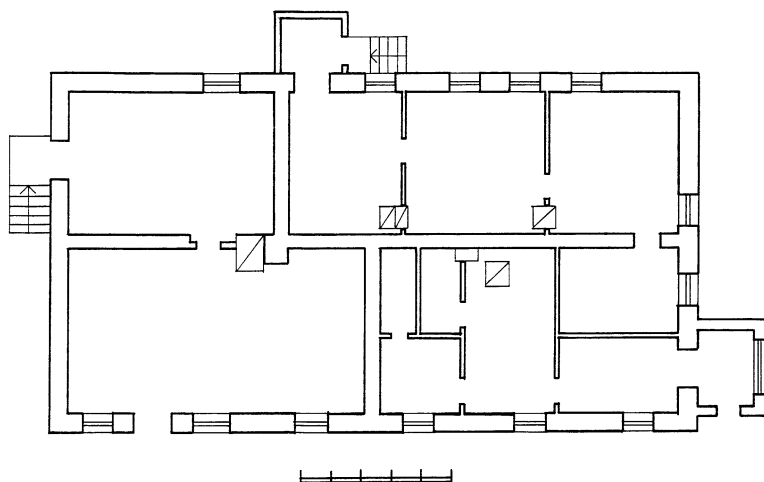
Mikalajūnų g. pradžia



*Pastatas
Mikalajūnų g. 3*



*Mikalajūnų g. namai
Nr. 5 ir Nr. 7*



19 pav. Pastato
Mikalajūnų g. 3
planas. 2004 m.
Braižė A. Rupeika

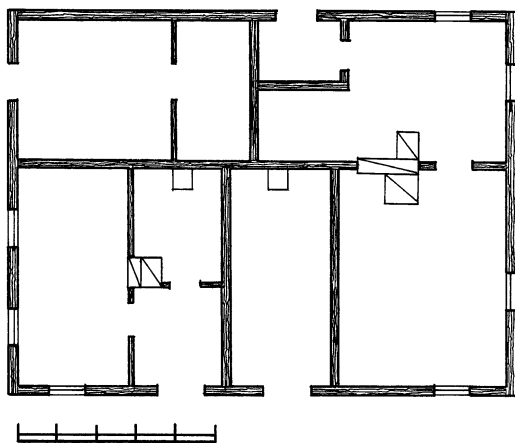
stovėjusių namų nutiesta gatvė, t. y. pakeista buvusios Dvaro gatvės linija: iš rytų–vakarų krypties jos pradžia pasukta pietryčių pusėn. Mikalajūnų gatvės rytinės pusės pirmasis **pastatas (Nr. 1)** – dviaukštė raudonų plytų parduotuvė, pastatyta kampu į gatvę taip, kad du sujungti tūriai trukdo apžvelgti gatvės perspektyvą ir ardo vientisą užstatymo liniją.

Pastatas Nr. 3 atgręžtas į gatvę šoniniu vakarų fasadu, statytas greičiausiai XIX a. pab.–XX a. pr. Pastatas sumūrytas iš raudonų plytų, netinkuotas, su akmens mūro cokoliu. Jis sudėtinio tūrio, dengtas dvišlaičiu stogu; planas išžėstas stačiakampis (19 pav.). Patalpos išdėstytos dviem eilėmis; prie gatvės, kairėje pusėje, matyt, buvo įrengta krautuvė. Tai „plytų“ stiliaus pastatas, su nesudėtingais dekoru elementais. Jo kampus žymi iškilūs rustai, stačiakampius langus juosia plytų apvadai; palangių nišeles pagyvina zigzagų ornamentu sumūrytos plytos. Šiaurrietyje dalyje yra rūsys.

Panašaus tūrio yra ir priešais stovintis medinis **namas Nr. 4**, taip pat greičiausiai turėjęs krautuvę. Jis išžėsto plano, su siauresniu priestatu ir dvivėrėmis durimis pagrindiniame fasade. Pagrindinio tūrio langai nedideli, dviejų stiklų, su tiesiomis prikaltėmis. Fasada apkalta lentomis horizontaliai.

Už namo Nr. 3 atgręžti galais į gatvę, arti vienas kito stovi du nedidelio tūrio namai – Nr. 5 ir Nr. 7. **Namas Nr. 5** – siauro išžėsto plano, vientiso tūrio, dengtas dvišlaičiu stogu. Jis surežtas iš rąstų, o pietų siena (ugniasienė, atgręžta į 7 namą) sumūryta iš raudonų plytų. Gatvės (vakarų) fasadas simetriškas su trimis stačiakampiais langais. Šoniniame šiaurės fasade yra dvivėrės durys ir trys stačiakampiai langai su lentų apvadais ir tiesiomis lentų prikaltėmis. Fasada apkalta dviejų kryptų lentomis: iki langų horizontaliai, aukščiau – vertikaliai; šoniniame fasade matyti skersinių sijų galai. Gretimas (**Nr. 7**) **namas** – nedidelio sudėtinio tūrio, su įstiklintu vienšlaičiu prieangiu. Sienas skaido vertikalios sąvaržos; tarpai tarp jų apkalta lentomis horizontaliai, o kampai – vertikaliai. Šoniniame šiaurės fasade (atgręžtame į 5 namą) yra vienas nedidelis langelis. Namo langai apjuosti lentų apvadais su siauromis viršutinėmis prikaltėmis. Šoninis pietų fasadas su prieangiu. Prie gatvės fasado dešinės pusės prijungta medinių lentelių tvora ir atitvertas daržas. Kitoje gatvės pusėje stovintis **6 namas** – greičiausiai buvęs prekybinės paskir-

ties. Jo planas stačiakampis, išilgai dalomas kapitaline siena (20 pav.). Nuo gatvės pusės buvo įrengtos krautuvės. Iš kiemo pusės per nedidelį prieangį, esantį vidurinėje pastato dalyje, patenkama į gyvenamąsias patalpas. Gatvės fasade yra trejos dvivėrės durys. Langai nedideli, stačiakampiai, su lentų apvadais ir siauromis viršutinėmis prikaltėmis. Fasada apkalta horizontaliai, o jų kampai – vertikaliai. Šalia šio namo, atokiau nuo gatvės, stovi sudėtinio tūrio **namas (Nr. 8)** su vienslaičiu uždaru prieangiu vidurinėje dalyje ir langais šonuose. Pastatas tradicinės tipinės architektūros, būdingos nedideliems miesteliams.



20 pav. Namas
Mikalajūnų g. 6
planas. 2004 m.
Braižė A. Rupeika

Gretimas **namas Nr. 10** – nesudėtingos architektūros, sudėtinio tūrio, su vienslaičiu mezoninu. Sienos apkaltos lentomis horizontaliai, o kampai – vertikaliai. Langai platūs, trijų dalių, o mezonino – mažesni (sudaryti iš dviejų dalių). Už šio namo stovi mūrinė vienaukštė **parduotuvė (Nr. 12)** – tipinės neišvaizdžios architektūros „dėžė“; tokios parduotuvės sovietmečiu buvo statomos daugelyje miestelių.

Namas Nr. 9 stovi atokiau nuo gatvės, šonu į ją. Jis nedidelio sudėtinio tūrio, su vienslaičiu priestatu – malkine iš kiemo pusės, vienpusio planavimo, dengtas dvišlaičiu stogu. Fasadus skaido vertikalios sąvaržos; langai nedideli, stačiakampiai, su siauromis prikaltėmis. Galiniame pietų fasade yra du langeliai. Sklypo pietinėje dalyje lygiagrečiai namui stovi ūkinis pastatas.

Nuo 9 namo iki gretimo, pažymėto 13 numeriu, šiuo metu yra nemažas atstumas; greičiausiai čia stovėjęs namas Nr. 11 buvo nugriautas. **Namas Nr. 13** – tradicinės, būdingos miesteliams, architektūros. Jis statytas 1968 m. pagal žemės ūkio statybos institute (Kauno skyriuje) 1967 m. parengtą tipinį (kiek pakoreguotą) projektą. Namas vienaukštis su vienslaičiu uždaru prieangiu nuo gatvės pusės. Sienos apkaltos lentomis horizontaliai, o galinių fasadų trikampiai skydai – horizontaliai ir įstrižai. Sklypo aplinka gražiai sutvarkyta. Panašios architektūros ir gretimas **namas (Nr. 15)**, tik jo galinių fasadų skydų apkalimas kiek skiriasi. Šalia stovintis **17 namas** – su žemu vienslaičiu mezoninu ir uždaru vienslaičiu prieangiu. Sienos ir trikampiai galinių fasadų skydai apkalti lentomis horizontaliai, o namo kampai – vertikaliai. Langai platūs, trijų dalių, o mezonino – nedideli.

Kitoje, vakarinėje gatvės pusėje šalia mūrinės parduotuvės (Nr. 12) stovi medinis **namas Nr. 14**. Jis vienaukštis su uždaru įstiklintu prieangiu. Namų langai platūs, trijų dalių, su langinėmis. Sklype galu į gatvę stovi svirnelis su tvartu. Nuo gatvės sklypą skiria tujų gyvatvorė. Šalia 14 namo arčiau gatvės pastatytas neaukštas sudėtinio tūrio **namas Nr. 16**. Jis dengtas dvišlaičiu stogu ir apkaltas lentelėmis horizontaliai. Pagrindinis (gatvės) fasadas asimetriškas, su durimis ir dviem plačiais langais. Prie fasado galų prijungta medinė tvorelė. Gretimas **Nr. 18 namas** – tradicinės architektūros, dengtas dvišlaičiu stogu. Jis su uždaru vienslaičiu prie-



*Mikalajūņu g. nams
Nr. 6*



*Mikalajūņu g. nams
Nr. 9*



*Mikalajūņu g. nams
Nr. 13*

angiu ir plačiais trijų dalių langais. Namas stovi atokiau nuo gatvės, atitvertas žema gyvatvore.

Už jo, atokiau nuo gatvės, stovi mūrinis **trobesys Nr. 20**. Tai viengalis namas, sujungtas su tvartu (abu dengia bendras dvišlaitis stogas). Pietinėje dalyje yra namas, o šiaurinėje – ūkinis trobesys. Namo langai nedideli, dviejų dalių. Ūkinio trobesio pagrindiniame fasade yra dvivėriai platūs vartai ir mažas langelis. Pastato sienos tinkuotos.

Priešpriešiais (rytinėje gatvės pusėje) stovi taip pat mūrinis **trobesys Nr. 19** – buvusi parduotuvė. Ji su kiek paaukštintu cokoliu, dengta dvišlaičiu stogu. Pastato langai stačiakampiai, gatvės fasade yra du įėjimai. Prie dešinėsios fasado pusės prijungta žema medinių stulpelių tvorelė. Šalia stovi medinis su akmens mūro cokoliu ištęsto plano namas **Nr. 21**, dengtas dvišlaičiu stogu. Gatvės fasadas simetriškas, su dvivėrėmis durimis. Sienos skaidomos sąvaržomis ir apkaltos lentomis horizontaliai. Trikampiamė galinio fasado skyde yra mažas stačiakampis langelis. Prie galinio pietų fasado žema medine tvorele atitvertas gėlių darželis. Nuo gatvės namą skiria gyvatvorė. Gretimas **namas Nr. 23** stovi atokiau nuo gatvės. Jis su uždaru dvišlaičiu prieangiu, apkaltas lentomis horizontaliai. Paskutinysis rytinės pusės **namas Nr. 25** – mūrinis, yra gerokai nutolęs nuo kitų ir stovi prie kelio, vedančio į Mikalajūnų kaimą.

Vakarinės Mikalajūnų gatvės pusės paskutiniai trys namai (22, 24 ir 26) išsidėstę rečiau nei kiti trobesiai ir pastatyti atokiau nuo gatvės. Ties šiais namais gatvės reljefas leidžiasi ir kiek pasisuka pietryčių kryptimi. **Namas Nr. 22** – tradicinės, būdingos mažiems miesteliams, architektūros. Jis vienaukštis, sudėtinio tūrio, su vienslaičiu uždaru prieangiu (prie gatvės), dengtas dvišlaičiu stogu. Langai trijų dalių, sienos apkaltos lentomis horizontaliai. Trikampiamė skyde yra labai mažas langelis. **Namas Nr. 2** stovi Mikalajūnų ir Donelaičio gatvių sankirtoje. Jis su vienslaičiu mezoninu ir uždaru vienslaičiu prieangiu. Galinio šiaurės fasado trikampis skydas apkaltas lentomis horizontaliai ir įstrižai, o pietų fasado – tik horizontaliai. Panašaus tūrio ir **namas Nr. 26**, stovintis taip pat Mikalajūnų ir Donelaičio gatvių sankirtoje. Tik jo mezoniną dengia dvišlaitis stogas ir nėra išsikišusio prieangio. Atgręžtas į Mikalajūnų gatvę fasadas simetriškas, su dvivėrėmis durimis vidurinėje dalyje ir langais šonuose. Į pietus nuo šio namo baigiasi pietinė Gelvonų miestelio riba.

Šalia miestelio pietinės ribos, vakarinėje kelio pusėje yra **žydų senosios kapinės**. Kapinių teritorija – netaisyklingas keturkampis, aptvertas žema medine tvorele. Teritorijos plotas – 0,24 ha, reljefas – nežymiai banguotas. Iki šių dienų išliko 13 akmeninių antkapinių paminklų. Spėjama, kad kapinės įkurtos XVIII a. Pasakojama, kad imperatorius Napoleonas 1812 m., keliaudamas per Lietuvą, šiose kapinėse išdegino medį¹³. 1999 m. Gelvonų žydų senosios kapinės įrašytos į Lietuvos Respublikos Nekilnojamųjų kultūros vertybių registro laidojimo vietų sąrašą (L 998).

Pagrindinę trasą, nutiestą šiaurės ir pietų kryptimi – Vilniaus ir Mikalajūnų gatves, kerta skersinės gatvelės, vedančios į rytinę bei vakarinę miestelio dalis. Rytinėje miestelio pusėje prie svarbiausių istorinių statinių veda skersinė **Šviesos gatvė**, sudaryta iš dviejų (pietinės ir šiaurinės) linijų, juosiančių pietinę ir šiaurinę centrinės miestelio aikštės kraštines. **Pie-**

¹³KPCA, f. 1, ap. 1, b. 101, p. 35.



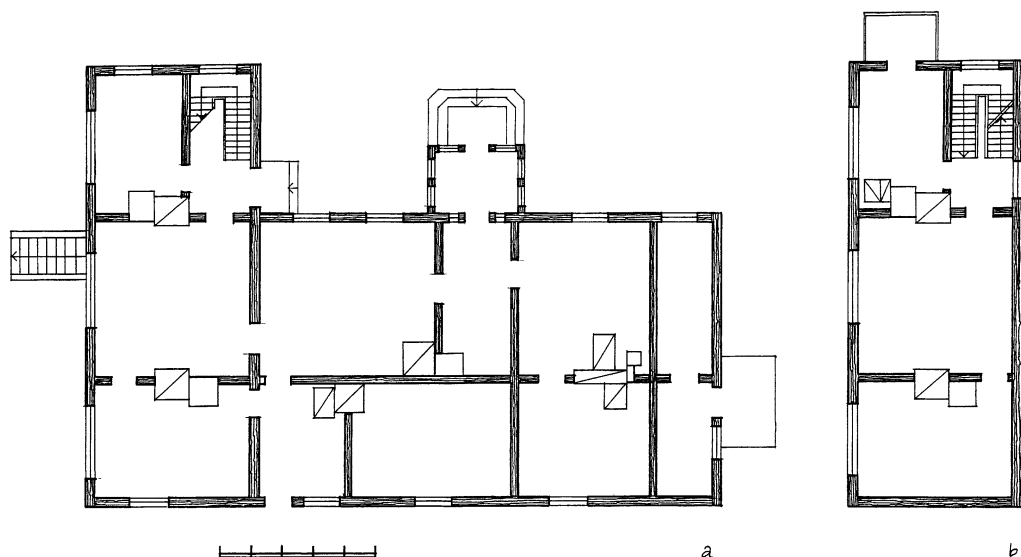
*Mikalajūņu g. nams
Nr. 20*



*Mikalajūņu g. nams
Nr. 21*



*Mikalajūņu g. nams
Nr. 26*



tinė Šviesos gatvės linija kerta rytinę Mikalajūnų gatvės pusę ir yra trumpa, lenkto kontūro. Jos pradžia (nuo Mikalajūnų g. iki pastato, pažymėto 2 numeriu) nutiesta iš vakarų į rytus; po to, ties nusklembtu šventoriaus tvoros kampu, gatvė keičia kryptį – pasuka į pietvakarius. Pietinėje (lyginių numerių) gatvės pusėje yra tik du pastatai, pažymėti 2 ir 4 numeriu.

Pastatas Nr. 2 (buvusi klebonija) yra sudėtinio tūrio, sudaryta iš vienaukštės ir dviaukštės dalių (21 pav.). Pastato pamatai akmens mūro, sienos rąstų, stogai – dvišlaitis ir pusvalminis, dengti skarda. Vienaukštėje dalyje patalpos išdėstytos dviem, o dviaukštėje – trimis eilėmis; yra keturi įėjimai – šiaurės, pietų ir rytų fasaduose. Vienaukštė dalis statyta XIX a. I pusėje. Čia 1848–1849 m. gyveno poetas Antanas Baranauskas, kuris buvo Gelvonų klebono liokajus¹⁴. Tarpukariu prie vakarinės pastato sienos pristatyta siaura, išsikišusi priekinė, dviaukštė dalis ir statinys įgijo kampinį planą. Iki Antrojo pasaulinio karo pastate buvo klebonija, po karo – ligoninė, vėliau – vidurinės mokyklos bendrabutis. XX a. aštuntajame dešimtmetyje pastate įrengti butai. Pagrindinis (šiaurės), atgręžtas į aikštę fasadas sudarytas iš dviejų simetriškų dalių. Vienaukštės dalies viduryje yra dvišlaitis uždaras ištiklintas priangis, o šonuose – po du stačiakampius langus, apjuostus tiesiais lentų apvadais. Anksčiau langus dengė langinės (liko tik prie vieno lango). Dviaukštės dalies simetriją ardo balkonas, įrengtas dešiniajame antrojo aukšto šone; jis aptvertas ažuřine metalo tvorele. Trikampiamė skyde įkomponuoti maži rombo formos langeliai, apjuosti plačiais lygiais lentų apvadais; vėjalentė puošta drožiniais. Šoninis (pietų fasadas) su paaukštintu cokoliu. Dviaukštės ir vienaukštės dalių kompozicija asimetriška: dviaukštėje dalyje langai patraukti nuo simetrijos ašies, o vienaukštė dalis – su durimis kairiajame šone ir trimis langais. Dviaukštės dalies trikampiamė skyde yra trys rombo formos langeliai, tokie kaip pagrindiniame fasade; analogiškas ir vėjalentės dekoras. Vakaru fasadas dviaukštis su pla-

¹⁴ *Kultūros paminklų enciklopedija: Rytų Lietuva*, Vilnius, 1996, t. 1, p. 276.

*Senoji klebonija**Klebonijos namo fragmentas*

čiais stačiakampiais langais ir dvišlaičiu rūšio prieangėliu. Galinis rytų fasadas vienaukštis, asimetriškas, su durimis kairiajame šone ir vienu langu. Trapecijos formos skyde yra nedidelis stačiakampis langelis. Fasadų kampai, imituojant rustus, apkalti horizontaliai trumpomis lentutėmis su užapvalintais ir išlenktais galais; sienos apkaltos lentomis horizontaliai.

Buvusi klebonija – vertingas kultūros paveldo objektas, turintis istorinę vertę, tačiau gerokai nugyventas. Klebonijos sklype tarpukariu stovėjo ir keli ūkiniai trobesiai. Gretimas atokiau stovintis namas (Nr. 4) – **dabartinė klebonija**. Jis statytas iš baltų silikatinių plytų ir yra neišvaizdžios architektūros.

Šviesos gatvės šiaurinė linija (buv. Bažnyčios gatvė) ilgesnė. Ji kerta Vilniaus gatvės rytinę pusę (ties namu Nr. 2) ir tęsiasi rytų kryptimi iki mokyklos. Gatvė tiesi, lygaus reljefo. Pastatai išsidėstę šiaurinėje pusėje (pietinėje gatvės pusėje yra aikštė ir šventoriaus tvora) šonais į gatvę (išskyrus namą, stovintį Šviesos ir Raisto gatvių sankirtoje, ir buvusį vienuolyną). Visi namai, išskyrus vienuolyną ir mokyklą, yra mediniai.

Namas Nr. 1 – vienaukštis, sudėtinio tūrio, su mezoninu ir dvišlaičiu prieangiu, ištęsto plano. Gatvės (pietų) fasadas sudarytas iš dviejų tūrių: vienaukštės



Namas Šviesos g. 1

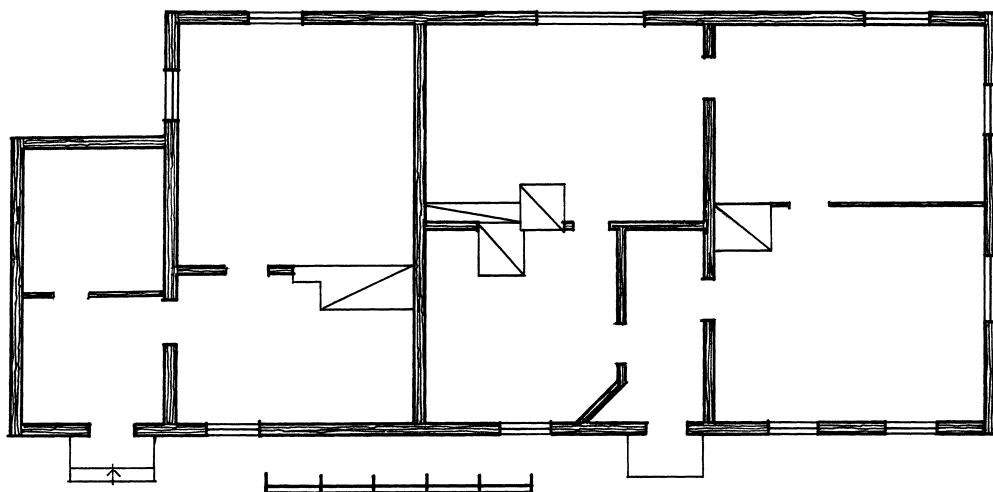
dalies, užbaigtos trapecijos formos skydu, ir dviaukštės – su dvišlaičiu mezoninu. Abiejų dalių fasadai asimetriški, su durimis kairiajame šone. Sienos apkaltos dviejų krypčių lentomis: iki langų vertikaliai, aukščiau – horizontaliai. Langai platūs, dviejų ir trijų stiklų, su lygiais lentų apvadais. Rytų fasadas su uždaru dvišlaičiu prieangiu, apkaltas lentomis horizontaliai. Pastatą juosia išsikišęs karnizas. Namo tūris – būdingas nedidelių miestelių aikščių pastatams.

Gretimas **namas Nr. 3** – vienaukštis su vienšlaičiu prieangiu iš kiemo pusės. Tai medinis ištęsto plano namas, kurio pagrindinis fasadas apmūrytas baltomis silikatinėmis plytomis ir disonuoja su gretimais mediniais namais. Kiti fasadai apkalti lentomis horizontaliai. Galinis rytų fasadas simetriškas, skaidomas sąvaržomis į tris dalis; šoninėse plokštumose yra nedideli stačiakampiai langai, apjuosti apvadais ir tiesiomis prikaltėmis. Pastogę juosia išsikišęs karnizas. Trikampis skydas apkaltas dviejų krypčių lentomis: viršus – horizontaliai, o apačia – vertikaliai.

Namas Nr. 5 stovi priešais šventorių galu į Šviesos gatvę ir šonu į Raisto gatvę. Jis statytas 1902 m. Namas monumentalaus tūrio, dengtas pusvalminiu stogu. Planas



Namas Šviesos g. 3



22 pav. Namu

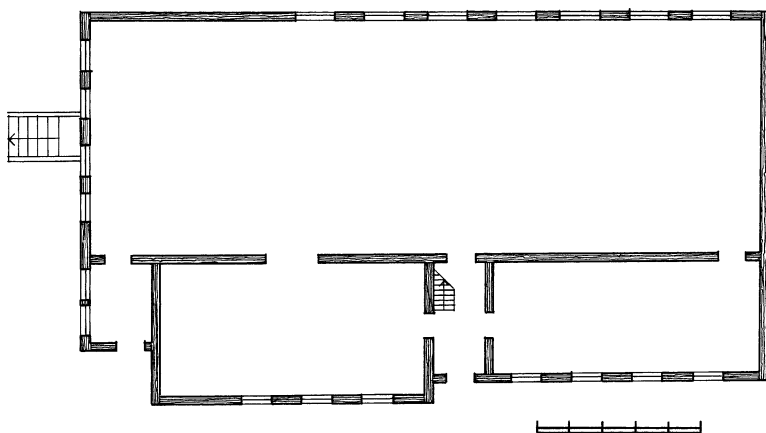
Šviesos g. 5 planas.

2004 m.

Braižė A. Rupeika

stačiakampis, su siauresniu prieangiu šiauriniame gale; patalpos išdėstytos dviem eilėmis (22 pav.). Fasadai apkalti lentomis horizontaliai, o kampai – vertikaliai. Galinis (pietu) fasadas, atgręžtas į Šviesos gatvę su dviem nedideliais stačiakampiais langais ir akliniu trapecijos formos skydu. Prie fasado dešinėsios pusės prijungta medinė tvorelė. Šoninis (vakaru) fasadas, atgręžtas į Raisto gatvę – asimetriškas, su dvejomis durimis (vienvėremis ir dvivėremis); langai nedideli, stačiakampiai, tokie, kaip pietų fasade. Pastogėje matyti skersinių sijų galai. Galinis (šiaurės) fasadas aklinas, tik trapecijos formos skyde yra mažas langelis.

Šalia stovintis **pastatas Nr. 7** (buvusi parapijos salė) suręstas iš sienojų (rytinė siena – ugniasienė sumūryta iš plytų) pagal 1934 m. parengtą statybos techniko Adolfo Tyliaus projektą¹⁵. Pastatas sudėtinio tūrio, vienuokštis, su rūsiu ir pastoge. Planas netaisyklingas stačiakampis, su išsikišusia priekine vidurine dalimi ir įgilintu prieangiu kairiajame šone (23 pav.). Patalpos išdėstytos dviem eilėmis: prie gatvės įrengti mažesni kambariai, o salė su scena atgręžta į kiemo pusę (24 pav.). Pagrindinis (pietu) fasadas asimetriškas su išsikišusia priekine žemesne vienuokšte dalimi, kurios langai nevienodo dydžio: vienas platus, trijų dalių, o du – siauresni. Virš įgilintos fasado dalies kyla mezoninas ir yra įėjimas. Pastatas apkaltas lentomis



23 pav. Pastato

(buv. parapijos namų)

Šviesos g. 7 planas.

2004 m.

Braižė A. Rupeika

¹⁵LCVA, f. 1622, ap. 4, b. 390, l. 5.



*Gelvonų vidurinė
mokykla*



*Namas Raisto g.
(be Nr.)*

rašu: „*Tegul tavo vaikai eina vien takais dorybės. V. Kudirka. 1990*“. Prie mokyklos korpuso rytinio galo pristatyta raudonų plytų sporto salė.

Šviesos gatvę tarp 3 ir 5 namų (priešais šventoriaus tvora) kerta **Raisto (buv. Miškų) gatvelė**. Ji siaura, lenkto kontūro, gausiai apželdinta. Pradžioje ji veda į šiaurės rytus, o už 6 namo pasisuka maždaug 90° kampu rytų kryptimi; pabaigoje jos linija vėl keičia kryptį – pasuka į pietus. Gatvės pradžioje stovi mediniai, senesni trobesiai, o jos pabaigoje dominuoja mūrinis apstatymas. Rytinėje (lyginių numerių) pusėje matyti buvusio namo pamatai, sumūryti iš akmenų, o sklypo gilumoje galu į gatvę stovi nedidelis namas, sublokuotas su ūkiniu trobesiu. Galiniame atgręžtame į gatvę fasade yra durys ir nedidelis stačiakampis langas. Šoniniame (pietu) fasade yra du langai su drožinėtais lentų apvadais (apačioje) ir tiesiomis viršutinėmis prikaltėmis. Toliau galu į gatvę stovi medinis viengalis **namas Nr. 2**, su uždaru vienslaičiu prieangiu. Jo langai nedideli, stačiakampiai, apjuosti profiliuotais lentų apvadais su viršutinėmis siauromis prikaltėmis. Namo sienos apkaltos lentomis horizontaliai, o kampai – vertikalčiai.

Kiek toliau šonais į gatvę pastatyti du mediniai sudėtinio tūrio, kryžminio plano su dviem vienslaičiais prieangiais namai (Nr. 4 ir Nr. 6). Už jų gatvė daro



*Namas Raisto g.
Nr. 1*

staigų posūkių rytų kryptimi. **Namas Nr. 4** – tipinės architektūros, su uždalais vienšlaičiais prieangiais, sienos apkaltos lentomis horizontaliai. Langai platūs, trijų dalių, su siauromis viršutinėmis prikaltėmis, o trikampiuose galinių fasadų skyduose – mažesni. Antrasis namas (Nr. 6) – monumentalaus tūrio, su mezoninu ir uždalais vienšlaičiais prieangiais. Sienų apačia (iki langu) apkalta lentomis vertikaliai, o viršus – horizontaliai. Langai dideli, trijų dalių, o pastogės langeliai – originalūs, siauri.

Vakarinėje Raisto gatvės pusėje (iki posūkio) atgręžti šonais į gatvę stovi trys trobesiai. Nuo gatvės pradžios iki pirmojo namo plyti daržai. **Namas Nr. 1** – nedidelio tūrio, viengalis (buvo ilgesnis – liko tik jo dalis), su durimis dešinėje pusėje. Langai nedideli, stačiakampiai, su plačiais lentų apvadais ir langinėmis. Durys apkaltos eglute. Virš jų įrengtas smarkiai išsikišęs vienslaidis stogelis. Pagrindinį fasadą pagyvina po langais atitvertas gėlių darželis. Galinis šiaurės fasadas tinkuotas, trikampus skydas apkaltas horizontaliai lentomis. Galiniame pietų fasade yra durys ir langas. Sklypas jaukiai suplanuotas – medinėmis tvoromis dalomas į atskiras zonas; nuo gatvės jį skiria taip pat medinė tvora.



*Namas Raisto g.
Nr. 3*

Namas Nr. 3 stovi tolokai nuo pirmojo, ties gatvės posūkiu. Jis viengalis, nedidelio tūrio, su vienslaičiu prieaugiu iš kiemo pusės. Pagrindinis (vakarų) fasadas asimetriškas, su durimis dešiniajame šone. Langai nedideli, stačiakampiai, su išsprūdinėmis langinėmis. Sienų apačia (iki langų) apkalta lentomis vertikaliai, o nuo langų iki pastogės – horizontaliai. Namo kampuose išsikišusių sijų galai apkalti plačiomis vertikaliomis lentomis. Galinis pietų fasadas simetriškas, su dviem langais. Trikampis skydas apkaltas lentomis vertikaliai, jame yra mažas stačiakampis langelis, kurio šoninių apvadų galai nusmailinti, o viršus paryškintas prikaltė (26 pav.). Tarp pirmojo ir trečiojo namų įsiterpęs trobesys be numerio. Jis stovi atokiau nuo gatvės, yra sudėtinio tūrio – su mezoninu ir vienslaičiu prieaugiu. Prie šiaurinio namo galo pristatytas mūrinis garažas.



Namas Nr. 5 stovi statmenai 3 namui, šiaurinėje Raisto gatvės pusėje, toliau nuo gatvės. Jis medinis, dvigalis, dengtas dvišlaičiu stogu. Namo langai platūs, sienos apkaltos lentomis horizontaliai. Nuo gatvės sklypą skiria lentų tvora. Toliau už šio namo tęsiasi neužstatytas plotas.

26 pav. Namo Raisto g. 3 skydo fragmentas. 2004 m. A. Rupeikos pieš.

Pietinėje Raisto gatvės pusėje galu į gatvę stovi medinis, nedidelio vientiso tūrio viengalis **namas Nr. 8**, dengtas dvišlaičiu stogu. Namo šoninius fasadus skaido vertikalių sąvaržos, sienos apkaltos lentomis horizontaliai. Pagrindinis (rytų) fasadas asimetriškas, su durimis kairiajame šone ir dviem nedideliais stačiakampiais langais, apjuostais lentų apvadais. Į gatvę atgręžtas galinis (šiaurės) fasadas asimetriškas, su vienu langu dešiniajame šone. Lygiagrečiai namui stovi ūkinis trobesys. Nuo gatvės sklypas atitvertas medine tvora.

Už 8 namo atokiau nuo gatvės galu į ją stovi dviaukštis mūrinis daugiabutis namas (statytas Gelvonų vidurinės mokyklos mokytojams). Lygiagrečiai šiam namui



Namas Raisto g. Nr. 8

arčiau prie gatvės pastatytas dviaukštis mūrinis mokyklos bendrabutis. Pietinis bendrabučio priestatas yra šalia mokyklos šiaurinio korpuso.

Priešais šiaurinėje Raisto gatvės pusėje stovi nedidelio sudėtinio tūrio viengalis medinis **namas (be numerio)** su vienslaičiu prieangiu. Už šio namo Raisto gatvė vėl pasisuka daugiau nei 90° kampu ir nuvingiuoja pietų kryptimi. Toliau plyti laukai. Čia baigiasi rytinė Gelvonų miestelio riba.

Vakarinės miestelio pusės apstatymas tankesnis, yra daugiau gatvių. Vakarinę Vilniaus–Mikalajūnų gatvių trasos pusę kerta skersinės Rožių, Donelaičio ir Mančiušėnų gatvelės, vedančios į pokariu suplanuotą miestelio teritoriją. Tik vidurinė Rožių (buv. Dvaro) gatvės dalis yra sena, buvusi nutiesta jau XIX a. II pusėje.

Rožių gatvė kerta Mikalajūnų gatvės pradžią – šiaurinę jos galą. Ji asfaltuota, nelygaus banguoto reljefo. Rožių gatvė prasideda vakarinėje Mikalajūnų gatvės pusėje, ties 4 namu, ir vingiuodama leidžiasi šiaurvakarių kryptimi iki Pirties gatvės. Gatvės pradžios linija nutiesta naujai, nugriovus keletą trobesių Mikalajūnų bei buvusioje Dvaro gatvėje. Čia, šalia visuomeninio raudonų plytų statinio, pietinėje Dvaro gatvės pusėje stovėjo medinė sinagoga, o priešais ją, šiaurinėje Dvaro gatvės pusėje,



Du namai Rožių g.



šalia tvenkinio – mūrinė pirtis, priklausiusi žydų bendruomenei. Pirtis stovėjo atgręžta šonu į gatvę, buvo iššesto stačiakampio plano. Šiuo metu Rožių gatvėje sodybos išsidėstę retai. Gatvės pradžioje, pietinėje jos pusėje, matyti sodas, o už jo – trys mediniai trobesiai: ūkinis statinys ir du namai, atgręžti galu ir šonu į gatvę. Ūkinis statinys, sudarytas iš tvarto ir daržinės, stovi atokiau nuo gatvės šonu į ją. Tvartas surestas iš rąstų, sukirstų į kertes; pagrindiniame fasade yra durys ir mažas langelis. Daržinė – karkasinės konstrukcijos su plačiais dvivėriais vartais. Abu statinius dengia bendras dvišlaitis stogas. Šalia ūkinio trobesio, statmenai jam, galu į gatvę, pastatytas gyvenamasis namas. Jis nedidelio sudėtinio tūrio, su vienslaidčiu priėngiu. Namo sienos skaidomos vertikaliomis sąvaržomis ir apkaltos lentomis horizontaliai. Galinio fasado trikampiam skyde yra mažas pusapskritus langelis. Antrasis (didesnis) namas stovi šonu į gatvę. Jis taip pat sudėtinio tūrio (vienslaidis priėngis atgręžtas į sklypo gilumą). Pagrindinis (gatvės) fasadas su dvejomis dvivėrėmis durimis (matyt, name buvusios krautuvės) ir plačiais stačiakampiais langais. Statmenai šiam namui sklypo gilumoje ant kalnelio stovi dar vienas trobesys. Jis monumentalaus tūrio, su mezoninu; langai platūs, dengti langinėmis. Prie šio namo veda kylantis takelis. Iki gretimos sodybos yra nemažas atstumas; dabar čia auga vaismedžiai. Priešais, šiaurinėje Rožių gatvės pusėje stovi medinis gyvenamasis namas su dviem vienslaidiais priėngiais; jie pristatyti pagrindinio fasado šonuose simetriškai. Šio namo langai platūs, trijų dalių, su tiesiomis prikaltėmis, o sienos apkaltos lentomis horizontaliai. Nuo gatvės sklypas atitvertas gyvatvore. Toliau Rožių gatvėje dominuoja neišvaizdūs baltų silikatinių plytų namai.

Mikalajūnų gatvę pietiniame gale kerta šiaurės vakarų kryptimi einanti **Donelaičio gatvė**, kuri tęsiasi iki susikirtimo su Pirties gatve. Donelaičio gatvės linija tiesi, o reljefas žemėja Pirties gatvės kryptimi. Sodybos išsidėstę retai, namai stovi atokiau nuo gatvės. Dominuoja neišvaizdūs baltų silikatinių plytų namai; medinis yra tik **namas Nr. 9**. Jis su vienslaidčiu priėngiu, kurio apačia apkalta lentomis vertikaliai; kitos sienų plokštumos apkaltos horizontaliai.

Šiaurinėje miestelio dalyje pagrindinę trasą kerta **Mančiušėnų gatvė** – kelias, vedantis šiaurės vakarų kryptimi į Gelvonų dvarą bei tolimesnes Gelvonų apylinkes. Mančiušėnų gatvė plati ir tiesi, lygaus reljefo (tik gatvės pradžioje reljefas kiek banguotas). Pirmoji gatvės atkarpa (iki skersinės Pirties g.) apstatyta retai, namai šonais atgręžti į gatvę ir nutolę nuo jos įvairiais atstumais. Sodybų reljefas nežymiai leidžiasi į sklypų gilumą.

Mančiušėnų gatvės dešinėje (lyginių numerių) pusėje pirmoje jos atkarpoje įsikūrusios dvi sodybos. **Namas Nr. 2** – medinis, vienaaukštis, su mezoninu ir vienslaidčiu uždaru priėngiu; jo sienos apkaltos lentomis horizontaliai. Nuo gatvės sklypą skiria aukšta medinė tvora. **Namas Nr. 4** – medinis, vienaaukštis, su vienslaidčiu uždaru priėngiu. Namo sienos apkaltos lentomis horizontaliai, langai platūs, trijų dalių. Sklype stovi medinis ūkinis trobesys, pasuktas į gatvę kampu. Už šio namo iki skersinės Pirties gatvės yra neužstatytas plotas. Čia, dešinėje gatvės pusėje, įrengta **Gelvonų autobusų stotelė**. Už jos iki pat Mančiušėnų gatvės pabaigos daugiau trobesių nėra.

Kairėje (nelyginių numerių) pusėje gatvės pradžioje stovi **vaistinė (Nr. 1)**, sumūryta iš raudonų plytų. Už jos **namas Nr. 3** – medinis, vienaaukštis su mezoninu



Vaistinė

ir su dviem vienšlaičiais priestatais, sumūrytais iš baltų silikatinių plytų. Namo sienos apkaltos lentomis horizontaliai, o kampai – vertikaliai; langai – dviejų dalių. Nuo gatvės sklypą skiria tvora. Už šio namo stovi **Gelvonų girininkija (Nr. 5)**. Tai dviaukštis, tipinės architektūros pastatas – „dėžė“, sumūrytas iš baltų silikatinių plytų. Už girininkijos, Mančiušėnų ir Pirties gatvių sankirtoje, pastatyta pirtis.

Toliau, antroje atkarpoje (nuo skersinės Pirties g. iki Mančiušėnų g. pabaigos), vyrauja taisyklingas sodybų suplanavimas – namai stovi vienoje linijoje, atgręžti šonais ir atokiau nuo gatvės. Dominuoja mūriniai baltų silikatinių plytų namai (Nr. 9, 11, 13, 17, 19). Mediniai, nesudėtingos tradicinės architektūros, yra trys trobesiai – 15, 21 ir 23. Už 23 namo baigiasi šiaurinė Gelvonų miestelio riba. Nuo čia pietvakarių kryptimi keliukas veda į Gelvonų dvarą ir atsišakojęs vieškelis – į Šarkaičius (iki jų – 2 km).

Visas tris skersines vakarinės miestelio pusės gatves – Rožių, Donelaičio ir Mančiušėnų – jungia **Pirties gatvė**. Ji prasideda nuo Mančiušėnų gatvės ir nežymiai leidamasi vingiuoja pietvakarių kryptimi – kerta Rožių gatvę ir tęsiasi iki Donelaičio gatvės; vietomis jos linija lygiagreti pagrindinei trasai – Vilniaus ir Mikalajūnų gatvėms. Gatvės pirmosios pusės (iki skersinės Rožių g.) apstatymas retesnis, dominuoja mūriniai (be numerių) tipinės architektūros namai, stovintys vienoje linijoje atokiau nuo gatvės. Toliau nuo gatvės susodinti ir medžiai.

Gatvės pradžioje, Pirties ir Mančiušėnų gatvių sankirtoje, stovi **pirtis**. Pastatas vienaukštis, sudėtinio tūrio, netaisyklingo plano. Jis sumūrytas iš raudonų plytų, netinkuotas, dengtas šlaitiniais stogais; pastogės karnizas medinis, puoštas drožiniais. Pagrindiniame fasade yra įgilintas prieangis ir vienas horizontalus trijų dalių langas. Prieangį dengia stačiašlaitis skydas apkaltas lentutėmis vertikaliai; skydo šone yra šešių nedidelių langelių juosta. Pirtis nedidelio tūrio, darnių proporcijų.

Pirmąją Pirties gatvės atkarpą kerta skersinė, šiaurės vakarų kryptimi nutiesta **Šarkaičių gatvelė**, lygiagreti Mančiušėnų gatvei ir užsibaigianti akligatviu. Šarkaičių gatvelė tiesi, lygaus reljefo, su taisyklingai suplanuotomis sodybomis. Ji apstatyta tipinės architektūros mūriniais (baltų silikatinių plytų) namais.

Pirties gatvės antrosios atkarpos (nuo Rožių g. iki Donelaičio g.) apstatymas tankesnis, namai išdėstyti taisyklingai, vienoje linijoje. Kairėje gatvės pusėje domi-



Pirtis



*Pirties pagrindinio
fasado fragmentas*



*Namas (be Nr.)
Pirties g.*

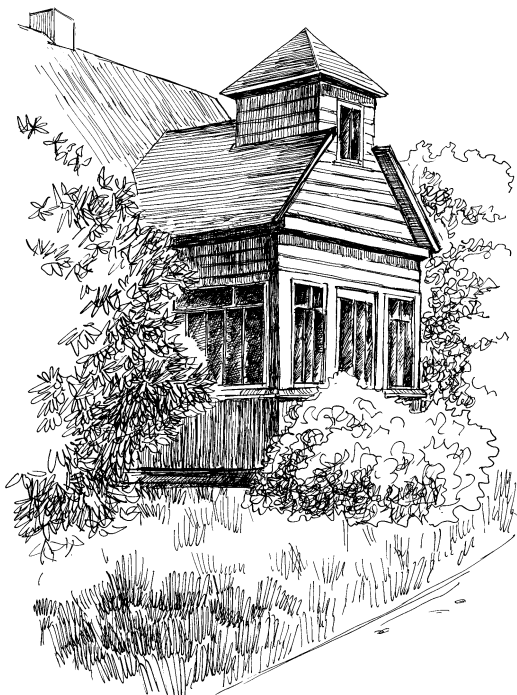


*Namas (be Nr.)
Pirties g.*

nuoja mūriniai, atokiau nuo gatvės stovintys namai, o dešinėje – mediniai trobesiai, pastatyti arčiau gatvės. Dauguma medinių namų tipinės architektūros, su vienšlaičiais priangiais prie gatvės. Pirties gatvės pabaigoje yra **du mediniai namai**, savo architektūra kiek išsiskiriantys iš kitų šios gatvės namų. Vienas jų stovi priešais Donelaičio ir Pirties gatvių sankirtą. Jis viengalis su atviru vienšlaičiu priangiu, kurio stogelį remia keturi stulpeliai. Šoniniuose fasaduose matyti skersinių sijų galai. Namų sienos apkaltos lentomis horizontaliai, o kampai – vertikaliai. Vienas galinio fasado skydas apkaltas lentomis vertikaliai, o antrasis – lentomis horizontaliai. Kieme lygiagrečiai namui stovi ūkinis trobesys. Antrasis namas stovi pačiame Pirties gatvės gale. Jis sudėtinio tūrio, su dviem priangiais: vienšlaičiu iš kiemo pusės ir dvišlaičiu prie gatvės. Sienos apkaltos lentomis horizontaliai, o priangio apačia ir namo kampai – vertikaliai; galinių fasadų skydai apkalti eglete ir horizontaliai. Namui originalumo teikia virš priangio trikampio skydo iškilęs kvadratinio plano bokštelis, dengtas keturšlaičiu stogeliu (27 pav.). Kieme lygiagrečiai namui stovi išsto plano ūkinis trobesys, kurio kairėje pusėje įrengtas tvartas su durimis ir mažu langeliu, o prie jo glaudžiasi vienšlaitis žemas priestatėlis. Dešinėje pristatyta daržinė. Ji karkasinės konstrukcijos su plačiais dvivėriais vartais. Abu trobesius dengia bendras dvišlaitis stogas.

Apibendrinant derėtų akcentuoti Gelvonų plano ir architektūros ypatumus. Gelvonų plano struktūra glaudžiai siejasi su miestelio istorine praeitimi: pagrindinė trasa – kelias, nutiestas šiaurės–pietų kryptimi, jungė Gelvonus su

*27 pav. Namų
Pirties g. priangis.
2004 m.
A. Rupeikos pieš.*





*Ūkinis trobesys
Pirties g.*

kitomis vietovėmis, centrinė aikštė susiformavo šalia bažnyčios, o svarbiausios skersinės gatvės, nulėmusios plano kompoziciją, vedė į Gelvonų dvaro bei klebonijos sodybas ir prie vienuolyno.

Reikšmingiausi statiniai, susiję su istorine praeitimi, stovi (ar stovėjo) prie centrinės aikštės, netoli jos ar prie magistralinės gatvės. Tai sakralinių pastatų kompleksas, klebonija, vienuolynas, parapijos salė, seni prekybiniai statiniai. Kapinės – krikščionių ir žydų – taip pat įkurtos magistralinės gatvės galuose.

Dauguma istoriškai vertingų pastatų sunyko arba buvo nugriauti (klebonijos sodybos trobesiai, vienuolyno korpusas, sinagoga, aikštės vakarinę kraštinę formavę trobesiai ir kt.). Šiuo metu centrinės miestelio dalies apstatymo vientisumą ardo drastiškai į jos vakarinę išklotinę įterptas laužyto monumentalaus tūrio visuomeninių-prekybinių statinių kompleksas – svetimas per amžius susiklosčiusiai miestelio erdvinei struktūrai. Nepuošia centrinės aikštės ir jos vidurinėje dalyje pastatytas paminklas. Senus medinius namus dako fasadų apmūrijimas baltomis silikatinėmis plytomis.

Architektūrinė vertė didžiausia seniausių statinių bei pastatų, kurių formose ryškūs istorinių stilių ar etninės architektūros bruožai. Urbanistikai vertingi yra mediniai tradicinės architektūros namai su išsikišusiais prieangiais ar mezoniniais, formuojantys būdingą nedideliems miesteliams apstatymą. Nesudėtingą tokių namų architektūrą pagyvina įvairūs lentučių apkalimas, langų apvadai ir langinės, stoginukai, vėjalentės, nedideli pastogės langeliai, durų apkalimas, drožiniai ir pan. Gelvonuose būdingų lietuvių etninės architektūros dekoru elementų išliko tik atskiri fragmentai. Mediniuose statiniuose galima rasti ir keletą stilinei architektūrai būdingų detalių – kampinių rustų, tiesių sandrikų ir pan. Reikėtų pastebėti, kad miestelių puošia ne tik architektūros požiūriu vertingi pastatai, bet ir gražiai sutvarkyta sodybų aplinka, medinės tvoros, tinkamai parinkta namų fasadų apdaila ar atskiros originalesnės detalės.

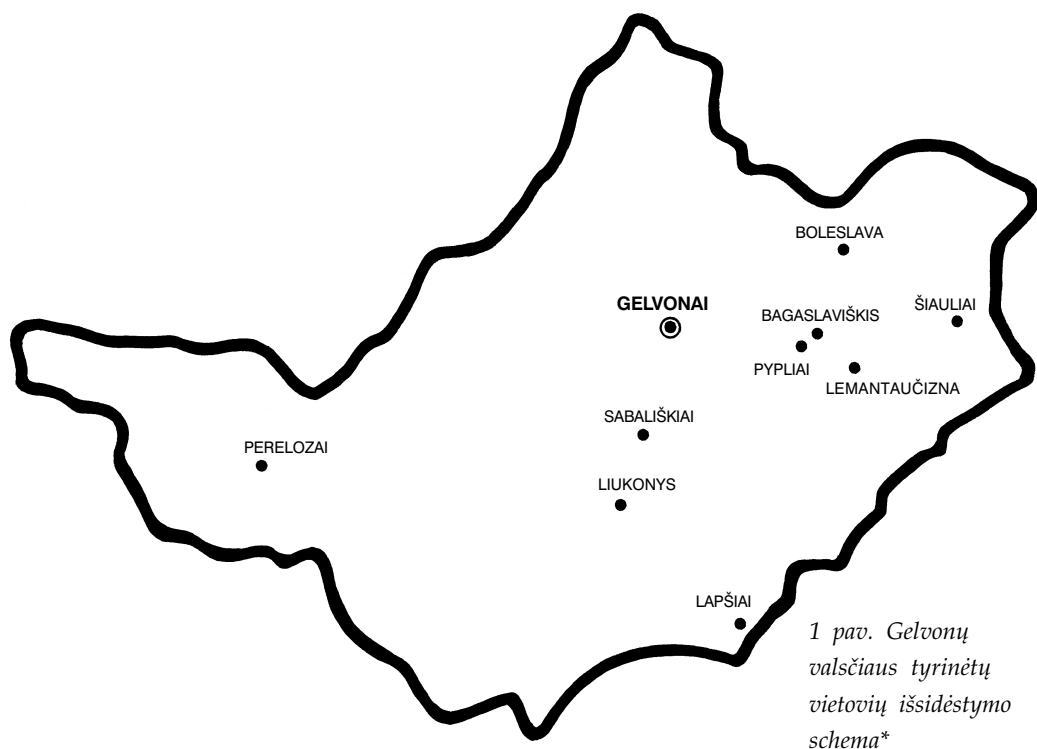
Tradicinis apstatymas geriausiai išsilaikė Vilniaus, iš dalies Mikalajūnų ir Šviesos gatvėse. Atskirą originalesnę trobesį galima rasti Pirties ir Raisto gatvėse.

Svarbiausia, kad patys sodybų (ypač senesniųjų) šeiminkai skirtų didesnę dėmesį savo gyvenamajai aplinkai, tinkamai vertintų išlikusias trobesių etninės architektūros detales ir jų nenaikintų. Tada pavyktų užtikrinti etninės kultūros tradicijų tęstinumą ir išsaugoti istorinio materialaus paveldo likučius.

Gelvonų valsčiaus architektūra

Marija Rupeikienė

KTU Architektūros ir statybos institutas



Buvusio Gėlvonų valsčiaus architektūra beveik netyrinėta (išskyrus Mikalajūnų kaimą). Šio straipsnio tikslas – ištirti išlikusius sakralinės paskirties statinius ir buvusių dvarų sodybų ar palivarkų pastatus, esančius Gelvonų valsčiaus teritorijoje. Tyrimų metodas – menotyrinis, analitinis. Straipsnyje apibūdinta statinių pastatymo situacija, tūris, plano struktūra ir suplanavimas, fasadų kompozicija, pateikti daliniai apmatavimo brėžiniai.

Buvusioje Gelvonų valsčiaus teritorijoje, be Gelvonų miestelio ir šalia jo esančio dvaro, yra ir daugiau vietovių, kuriose iki šių dienų išliko vertingų kultūros paveldo objektų ar jų fragmentų (1 pav.). Tai Bagaslaviškis, Boleslava, Lapšiai, Lemantaučizna, Liukonys, Perelozai, Pypliai, Sabališkiai, Šiauliai. Dauguma šių vietovių – Bagaslaviškis, Boleslava, Lemantaučizna, Pypliai – yra rytinėje buvusio Gelvonų valsčiaus teritorijos dalyje. Lapšiai, Liukonys ir Sabališkiai nutolę į pietus nuo Gelvonų, o Gelvonų dvaras šliejasi prie miestelio iš šiaurės vakarų pusės. Vakarinėje valsčiaus dalyje yra vieninteliai Perelozai; jie yra toliausiai nuo Gelvonų ir šiuo metu nepriklauso Gelvonų seniūnijai. Svarbiausi išlikę kultūros paveldo objektai yra sakralinės paskirties statiniai – bažnyčia, cerkvė, varpinės, kapinių koplyčios ir buvusių dvarų sodybų ar palivarkų pastatai. Bažnyčia ir varpinė yra Bagaslaviškyje. Ant-

* Visi šio straipsnio planai (išskyrus kopija iš LCVA), brėžiniai ir piešiniai yra padaryti Antano Rupeikos 2004 m.

roji varpinė išliko Pyplių kapinėse. Kapinių koplyčios yra Pypliuosė ir Šiauliuosė. Dvarų sodybų ar palivarkų fragmentų išliko Bagaslaviškyje, Boleslavoje, prie Gelvonų, Lapšiuosė, Lemantaučiznoje, Liūkonyse, Sabališkiuose, Šiauliuosė.

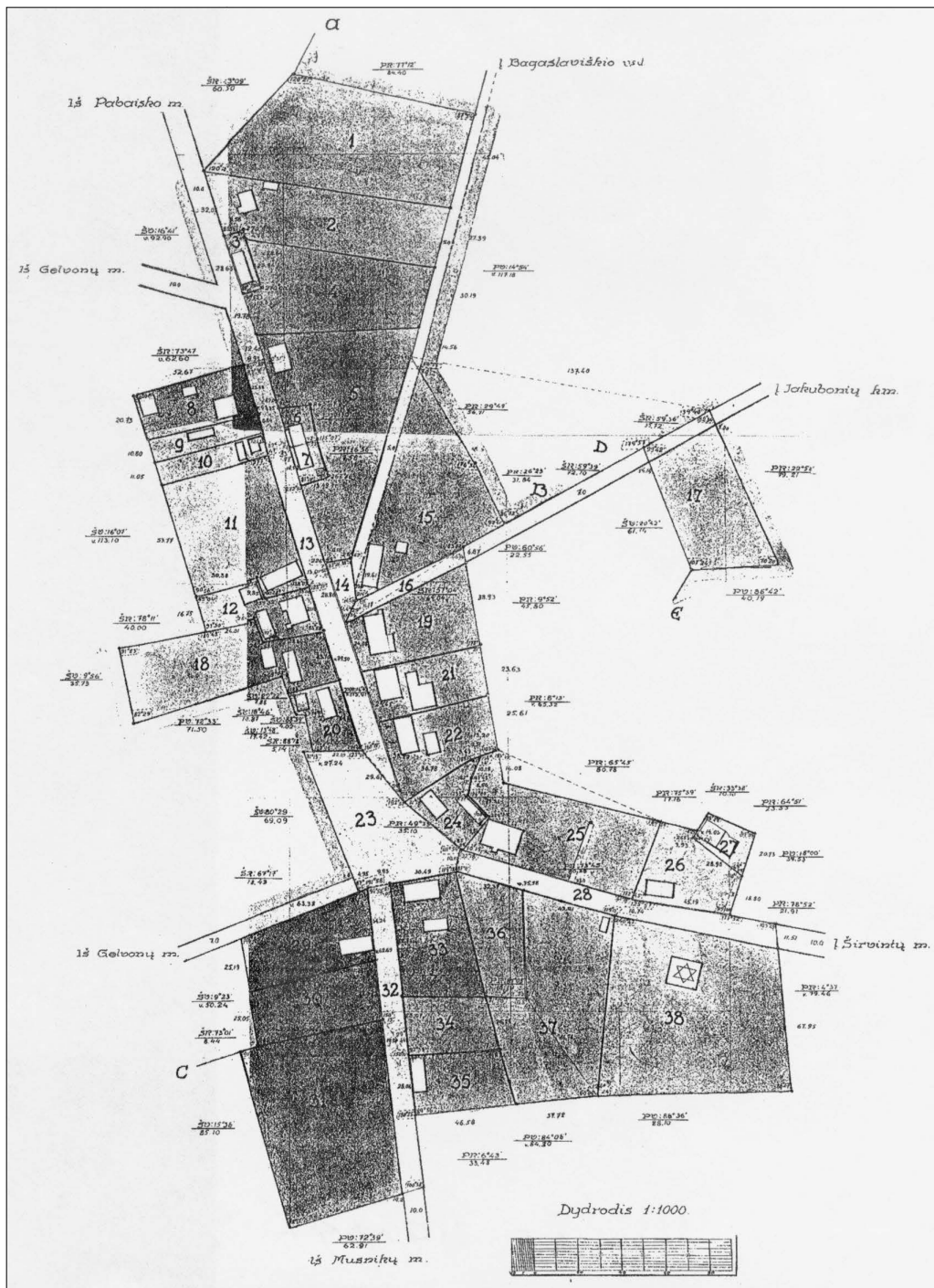
Dauguma šių statinių, ypač buvusieji dvarų sodybų ir palivarkų trobesiai, yra blogos fizinės būklės. Geriausiai išsilaikė sakralinės paskirties (išskyrus Perelozų cerkvę) pastatai.

Sakraliniai statiniai

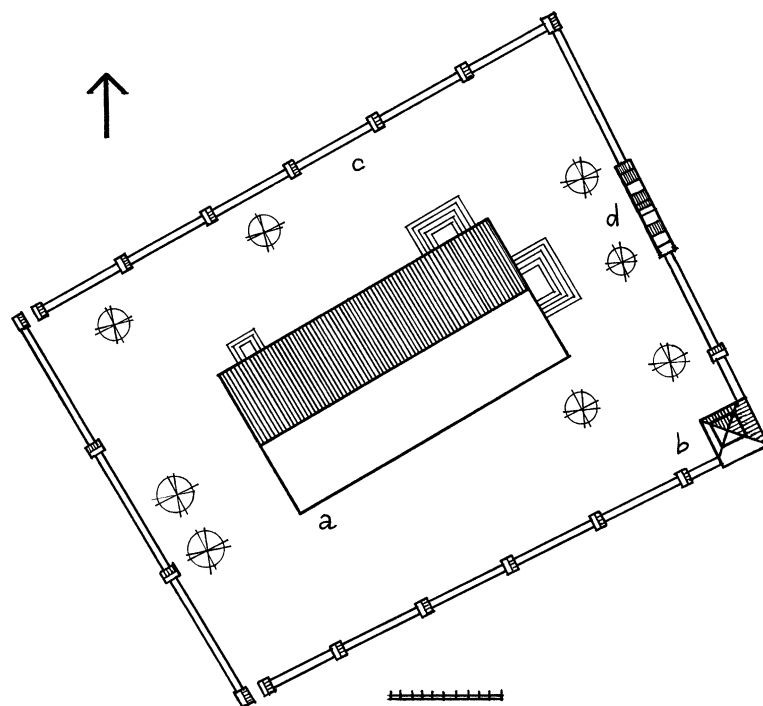
Svarbiausi sakraliniai statiniai yra Bagaslaviškyje, kuris nutolęs apie 5 km į rytus nuo Gelvonų. Iki Antrojo pasaulinio karo Bagaslaviškyje gyveno nemažai žydų – jiems priklausė daugiau nei pusė visų sklypų. Keli žydai – auksakaliai čia gimė ir gyveno jau XIX a.; tai Chackelis Baikovičius, Jokūbas Eingoras, Dovydas Leiba Gendleris, Izraelis Levinas, Girša Pacas Lučinskis, Elijas Sakovas. Vėliau jie išvyko mokytis amato pas žinomus Vilniaus auksakalius bei juvelyrus¹. Pietrytinėje kaimo dalyje, atokiau nuo gatvės, vedančios iš centrinės aikštės į Širvintas, stovėjo medinė sinagoga. Ji užfiksuota 1936 m. sudarytame Bagaslaviškio plane² (2 pav.). **Bagaslaviškio bažnyčios ir varpinės kompleksas** yra kelių, vedančių į Gelvonus, Širvintas ir Neveronis sankirtoje. Jį sudaro Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčia, varpinė ir tvora su vartais (3 pav.). Šventoriuje stovi medinis drožinėtas kryžius ir stogastulpis, yra palaidojimų. Kompleksas pastatytas atokiau nuo kelio, prie nedidelės aikštės. Šventorius aptvertas akmens mūro tvora su didžiais vartais priešais pagrindinį bažnyčios fasadą. Bažnyčia stovi vidurinėje šventoriaus dalyje, pagrindiniu fasadu atgręžta į kelią. Abipus pagrindinio fasado pastatyti kryžius ir stogastulpis; rytiniame tvoros kampe stovi varpinė. **Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčia** vientiso tūrio, bebokštė, trinavė, halinės erdvės. Ji surešta 1847 m. iš sienojų, ant senosios bažnyčios pamatų; cokolis sumūrytas iš akmens. Sienos apkaltos lentomis horizontaliai, o kampai ir trikampis skydas – vertikaliai. Planas stačiakampis, simetriškas, užbaigtas tiesia apside; abipus presbiterijos yra zakristija ir prieangis, o virš jų įrengtos emporos (4 pav.). Nedidelės stačiakampio plano patalpėlės įrengtos ir prienvio šonuose. Bažnyčios eksterjeras nesudėtingų klasicistinių formų. Pagrindinis (šiaurės) fasadas simetriškas, su paaukštintu cokoliu ir pabrėžta vertikalia ašimi, kurioje yra portalas su dvivėremis durimis ir platus stačiakampis vargonų choro langas, siekiantis karnizą; virš lango aukštame trikampiame skyde įkomponuota stačiakampė anga. Virš kraigo kyla nedidelis bokštelis; jį apšviečia langeliai, užbaigti segmentinėmis sąramomis. Šoniniai fasadai panašūs, su aukštais stačiakampiais tolygiai išdėstytais langais ir mažesniais langeliais, apšviečiančiais pagalbines patalpas šalia presbiterijos. Langai apjuosti siaurais lygiais apvadais. Fasadus vertikaliai skaido trumpos dekoratyvios kryžiaus formos „savaržos“. Apsidės fasadas simetriškas, į dvi puses dalomas vertikalia savarža; jame dviem lygiais išdėstyti keturi langai: du viduriniai aukštesni langai apšviečia apsidę, o šoniniai, žemai išsidėstę langeliai – zakristiją ir prieangį. Nesudėtingus bažnyčios fasadus pagyvina smarkiai išsikišęs karnizas, puoštas stambiais „dantimis“. Bažnyčios interjerą į tris navas dalo trys poros apskrito skerspjuvio kolonėlių, kurios remiasi į išilgines sijas

¹ Laucevičius E., Vitkauskienė B. R. *Lietuvos auksakalystė. XV–XIX amžius*, Vilnius, 2001, p. 307, 322, 327, 352–353, 356, 379.

² LCVA, f. 1250, ap. 4, b. 19/177, l. 1.

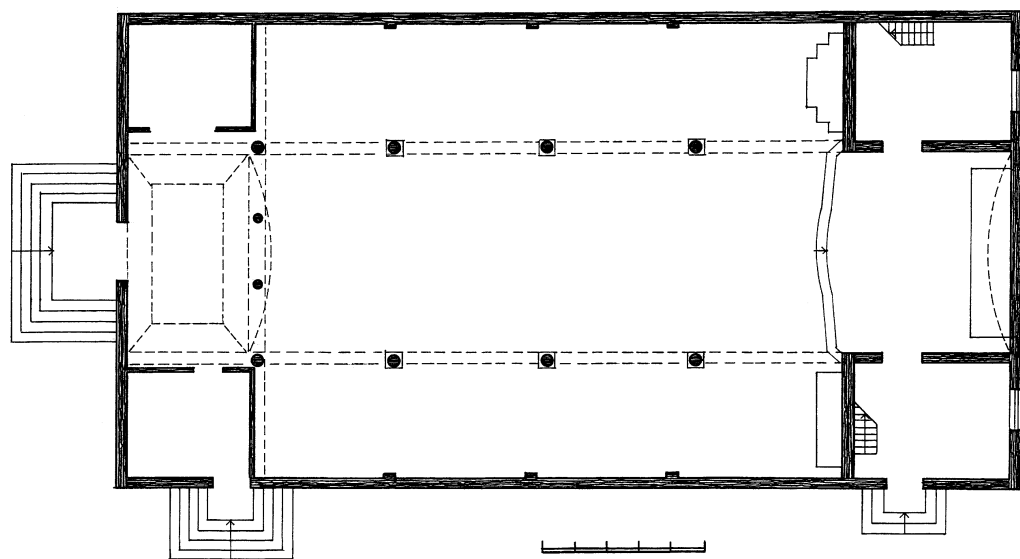


2 pav. Bagaslaviškio planas, sudarytas 1936 m.
 LCVA, f. 1250, ap. 4, b. 19/177, l. 1



3 pav. Bagaslaviškio sakralinių statinių komplekso situacijos planas:

- a – bažnyčia;
- b – varpinė;
- c – tvora;
- d – didieji vartai



ir erdvės beveik neskaido. Presbiterija yra vienodo pločio ir aukščio su centrine nava, kiek aukštesne už šonines. Presbiterijos šonuose, virš zakristijos ir prieangio įrengtos emporos, aptvertos baliustrų tvorele. Navų sienos skaidomos piliastrais ir apkaltos lentomis horizontaliai. Grindys ir lubos taip pat lentų, dažytos; pagalbinių patalpų lubose matyti atviros skersinės sijos. Vargonų chorą laiko keturios kolonėlės (šoninės remia išilgines lubų sijas). Choro tvorelė sudaryta iš baliustrų; vargonų prospektas klasicistinių formų. Bažnyčioje yra trys altoriai. Didysis altorius erdvinės kompozicijos, su keturiomis kolonomis, kurias jungia plastiškų formų ažūriniai drožiniai, sudaryti iš geometrinių

4 pav. Bagaslaviškio bažnyčios planas



*Bagaslaviškio bažnyčia**



*Bagaslaviškio bažnyčios
vidus (altorius)*



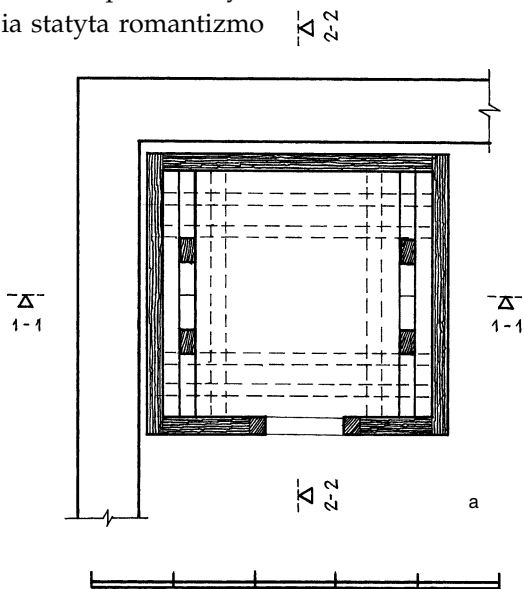
*Bagaslaviškio bažnyčios
vidus (vargonai)*

* Visos šio straipsnio
nuotraukos darytos
Marijos Rupeikienės
2004 m.

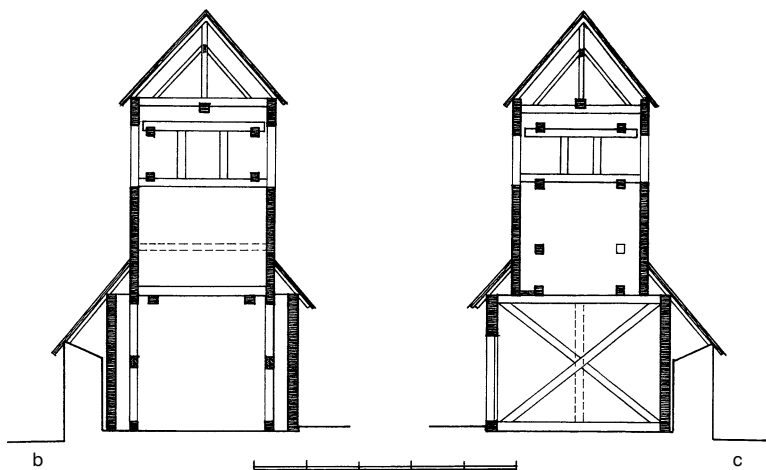
ir augalinių motyvų. Istorinėje nuotraukoje matyti, kad didysis altorius stovėjo šoninėje dešinėje navoje, kurioje šiuo metu liko tik paveikslas (jis buvo įkomponuotas vidurinėje altoriaus dalyje, tarp kolonų). Greičiausiai būtų tikslinga šį ažūrinių formų altorių gražinti į senąją vietą – aklina navos siena sudaro jam geresnį foną nei centrinės navos langai. Kairiosios navos altorius orderinių neobarokinių formų.

Pirmoji Bagaslaviškio bažnyčia statyta 1787 m. baroko ir klasicizmo epochų sandūroje. Ji buvo dvibokštė. Pagrindinio fasado vidurinėje dalyje tarp bokštų stovėjo kolonos su sidabruotais kapiteliais. Fasada buvo pilkai dažyti, o bokštų šalmi – žali³. Dabartinė bažnyčia statyta romantizmo periodu; joje susipina klasicizmo stiliaus tradicijos ir liaudiškos formos.

Varpinė priglauta prie šventoriaus tvoros pietryčių kampo ir atgręžta pagrindiniu fasadu į šiaurės rytus. Ji stulpinė, netaisyklingo, artimo kvadratui plano, sudaryta iš dviejų skirtingo aukščio bei pločio tūrių ir dengta piramidiniu skardos stogeliu, virš kurio kyla kryžius (5 pav.). Sienos suręstos iš pjautų sienojų ir apkaltos vertikaliai suleistinėmis lentomis. Visi fasada panašūs. Varpinės pirmasis tarpsnis aklinas, su žemomis durimis pagrindiniame fasade. Antrasis tarpsnis aukštesnis ir siauresnis, su aukštai išdėstytomis segmentinės arkos formos angomis, apjuostomis stačiakampiais apvadais. Tarpsnius skiria nuožulnus stogelis; pro angas matyti varpai. Viduje perdangos nėra. Šoninės sienos sutvirtintos kryžmai sudėtais rąstais, į kuriuos remiasi antrojo tarpsnio sienojai; skersinės antrojo tarpsnio sienos remiasi į išilginius rąstus (6 pav.). Viršuje kabo trys varpai. Juos laikanti konstrukcija



5 pav. Bagaslaviškio varpinės planas: a – apmatavimo brėžinys; b – pjūvis 1:1; c – pjūvis 2:2



6 pav. Bagaslaviškio varpinės pjūvis: pjūvis 1:1 (b); pjūvis 2:2 (c)

³ Jankevičienė A. Lietuvos medinė sakralinė architektūra, Vilnius, 1998, p. 74, 80.

*Bagaslaviškio varpinė**Bagaslaviškio
šventoriaus vartai*

sudaryta iš dviejų rąstų eilių ir juos jungiančių trumpų skersinių rąstelių. Į trumpuosius rąstelius įleista svirtelė, prie kurios kabinami varpai. Stogo konstrukcija remiasi į antrojo tarpsnio sienų kampus ir į kryžmai sunertus sienojus. Varpinė tradicinės liaudiškos architektūros ir gal kiek neįprastų proporcijų: nuo kitų šio regiono varpinių ji skiriasi tuo, kad pirmasis pastato tarpsnis yra žemesnis už antrąjį.

Šventorius aptvertas akmens mūro **tvora**, dengta vienšlaičiu skardos stogeliu, su nuolydžiu į šventoriaus pusę. Didieji **vartai** yra priešais pagrindinį bažnyčios fasadą. Jie trijų arkinių angų.

Angas riboja masyvūs stulpai ir uždaro stačiašlaičiai skydai, kurių šlaitus juosia dviejų traukų plytų karnizai. Vidurinė anga aukšta ir plati, su paaukštinta

viršūne, o šoninės – žemos ir siauros. Nuo gatvės pusės vartų fasadas raudonų plytų, su akmens mūro intarpais, o iš šventoriaus pusės – raudonų plytų.

Be Bagaslaviškio bažnyčios ir varpinės, sakralinių pastatų dar yra Pypliuosė (kapinių koplyčia ir varpinė), Šiauliuosė (kapinių koplyčia) ir Perelōzuose (cerkvė).

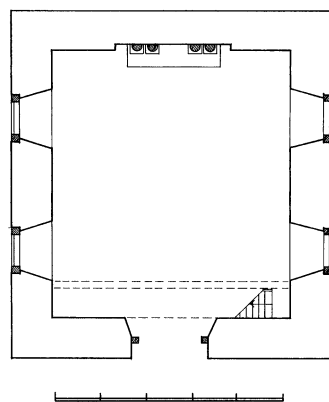
Pyplių kapinių koplyčia ir varpinė. Pypliai nutolę 1,5 km į pietvakarius nuo Bagaslaviškio ir apie 4 km į pietryčius nuo Gelvonų.

Kapinių koplyčia stovi vidurinėje kapinių dalyje, aukštumoje, šoniniu šiaurės fasadu atgręžta į pagrindinį taką ir į kapinių vartus. Koplyčia statyta 1847 m. romantizmo periodu. Ji sumūryta iš akmens ir skaldos (sienų storis – 90 cm), o detalės – raudonų plytų. Koplyčia nedidelio vientiso tūrio, dengta dvišlaičiu stogu.

Planas stačiakampis, artimas kvadratui (5,23 × 5,90 m) (7 pav.). Eksterjere derinamos kontrastingos medžiagos ir spalvos – akmens mūras su raudonų plytų bei tinkuotomis detalėmis. Koplyčios kampus paryškina perstumti tinkuoti rustai, pastogę juosia laiptuotas trijų traukų plytų karnizas su „dantukais“. Visų fasadų kompozicija simetriška. Pagrindinis (rytų) fasadas užbaigtas trikampių skydu, kurio kraštus pagyvina trijų traukų dantytas plytų karnizas. Skydo viršuje yra horizontali stačiakampė anga, į kurią įstatyti suporinti maži langeliai išlenktu viršumi. Fasado simetrijos ašyje yra plati smailiaarkė portalo anga, apjuosta tinkuotu

apvadu; joje įkomponuotos dvivėrės stačiakampės durys ir smailiaarkis langas virš jų. Šoniniai (šiaurės ir pietų) fasadai analogiški, su dviem smailėjančių arkų langais, pagyvintais nevienodo ilgio tinko apvadais (imituojami perstumti rustai). Pietų fasado langų apvadais nutrupėję. Galinis (vakarų) fasadas aklas.

Vidaus erdvė vientisa, dengta lygiomis lubomis ir juosiam mediniu profiliuotu karnizu (išskyrus rytinę sieną). Virš durų atitvertas siauras balkonėlis, apjuostas drožinėta plokščių baliustrų tvorele; į jį veda laiptai, įrengti dešinėje durų pusėje. Prie aklinos sienos stovi primityvių neobarokinių formų altorėlis. Šoninėse (šiaurės ir pietų) sienose, tarp langų, paliktos negilios stačiakampės nišos – paveikslams. Sienoje prie durų, kairėje pusėje, palikta gili nišėlė, skirta aukų dėžutei laikyti, uždaryta sklėsčiu su spynele. Sienos tinkuotos ir dažytos.



7 pav. Pyplių kapinių koplyčios planas. Apmatavimo brėžinys

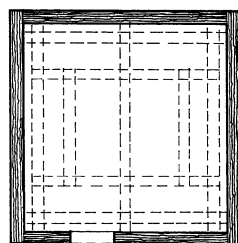
Planas stačiakampis, artimas kvadratui (5,23 × 5,90 m) (7 pav.). Eksterjere derinamos kontrastingos medžiagos ir spalvos – akmens mūras su raudonų plytų bei tinkuotomis detalėmis. Koplyčios kampus paryškina perstumti tinkuoti rustai, pastogę juosia laiptuotas trijų traukų plytų karnizas su „dantukais“. Visų fasadų kompozicija simetriška. Pagrindinis (rytų) fasadas užbaigtas trikampių skydu, kurio kraštus pagyvina trijų traukų dantytas plytų karnizas. Skydo viršuje yra horizontali stačiakampė anga, į kurią įstatyti suporinti maži langeliai išlenktu viršumi. Fasado simetrijos ašyje yra plati smailiaarkė portalo anga, apjuosta tinkuotu

Pyplių kaimo koplyčios altorius



Pyplių kaimo koplyčia – nesudėtingų formų romantizmo periodo statinys su transformuotomis, būdingomis neogotikos kryptims, detalėmis.

Varpinė stovi šalia koplyčios, į šiaurę nuo jos, arčiau kapinių vartų, prie didžiojo tako ir atgręžta į jį pagrindiniu fasadu. Ji stulpinė, kvadratinio plano (8 pav.), sudaryta iš dviejų tūrių ir dengta keturšlaičiu stogu; virš jo kyla kryžius su vėjarode, kurioje yra data – 1859. Varpinė suręsta iš sienojų: pirmojo tarpsnio sienojai pjauti, o antrojo – apvalūs. Išorėje pirmojo tarpsnio sienos apkaltos lentomis horizontaliai, o kampai ir antrasis tarpsnis – vertikaliai. Varpinė dviejų siaurėjančių tarpsnių, nesudėtingos architektūros. Visi fasadai vienodi: pirmojo tarpsnio aklini, o antrajame yra nedidelės stačiakampės akustinės angos. Pagrindinis (rytų) fasadas su asimetriškai kairiajame šone įstatytais stačiakampėmis durimis. Viduje perdangos nėra. Stogą ir du nedidelius varpus laiko originali konstrukcija, sudaryta iš kelių sunertų apvalių ir tašytų sienojų, gaubiančių antrojo tarpsnio akustines angas. Pirmosios eilės sienojai išdėstyti sienų perimetru, ties angų apačia, o antrosios – virš angų. Abi sienojų eiles jungia du trumpi rąstai, gaubiantys angų šonus. Tarp šių rąstelių prie viršutinių sienojų pritvirtinti varpai. Apatinį sienojų vainiką sutvirtina du šoniniai sienojai, o viršutinį – vidurinis rąstas. Į viršutinį sienojų vainiką ir į vidurinį rąstą remiasi varpinės stogo konstrukcija. Pyplių varpinė tradicinės liaudiškos architektūros. Jos konstruktyvinis sprendimas artimas Gelvonų ir Bagaslaviškio varpinėms, o išorės formos lakoniškesnės nei minėtų pastatų.



8 pav. Pyplių kapinių varpinės planas. Apmatavimo brėžinys

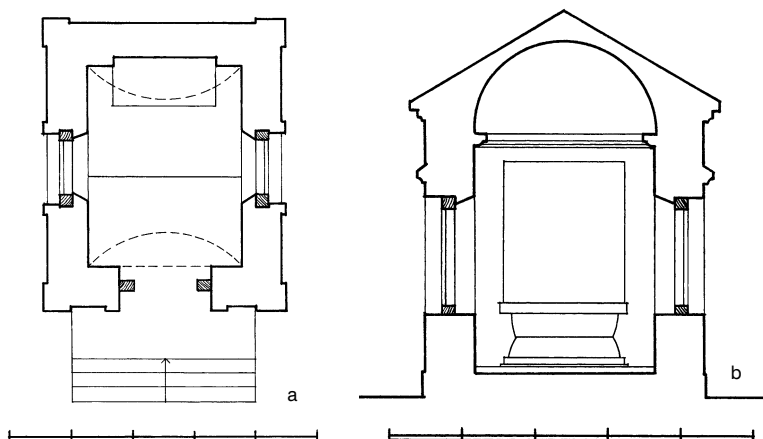
Pyplių kapinių varpinė





Šiaulių kapinių koplyčia. Šiaulių vietovė yra rytiniame valsčiaus pakraštyje. Kapinių koplyčia stovi vidurinėje kapinių dalyje, ant kalnelio, priešais centrinius vartus, atgręžta į juos pagrindiniu pietų fasadu. Ji sumūryta iš akmenų ir raudonų plytų XVIII a. pab. klasicizmo epochoje. Yra nedidelio vientiso tūrio, dengta dvišlaičiu skardos stogu, stačiakampio plano (9 pav.). Išorėje derinamas akmens mūras su baltai tinkuotomis plokštumomis. Koplyčios architektūra nesudėtinga, santūrių klasicistinių formų. Visi fasadai simetriški, su kampiniais rustais, kurių aukštis sutampa su viršutine angų linija; virš jų pastato kampus akcentuoja dvi eilės trumpų siaurų traukų. Horizontali frizo trauka juosia ir koplyčios viršų, o pastogę – kelių traukų karnizas. Pagrindinis (pietų) fasadas su plačia stačiakampe anga, paryškinta tiesiu sandriku, kurioje įkomponuotos dvivėrės filinginės durys. Fasadą vainikuoja trikampis frontonas. Pagrindiniame fasade dominuoja tinkuotos plokštumos; tarp durų angos ir rustų palikti

Šiaulių kapinių koplyčia



9 pav. Šiaulių kapinių koplyčios apmatavimo brėžiniai:
a – planas;
b – pjūvis

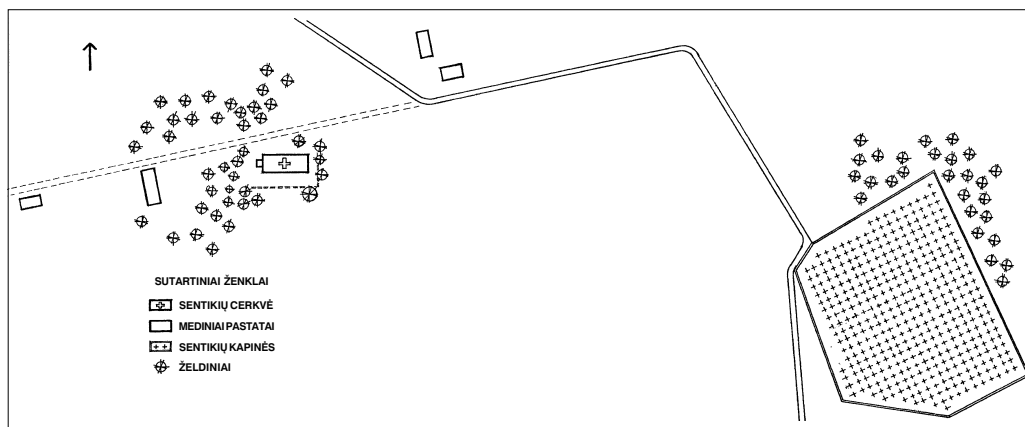
tik siauri vertikalūs laiptuoto kontūro akmens mūro intarpai. Šoniniai rytų ir vakarų fasadai analogiškai – su plačiu stačiakampiu langu ir tiesiu sandriku virš jo. Galinis (šiaurės) fasadas aklinas, be angų. Šoniniuose ir galiniame šiaurės fasade akmens mūro plokštumų matyti kiek daugiau – nuo kampinių rustų iki lango, o jų viršutinė linija sutampa su angų viršumi.

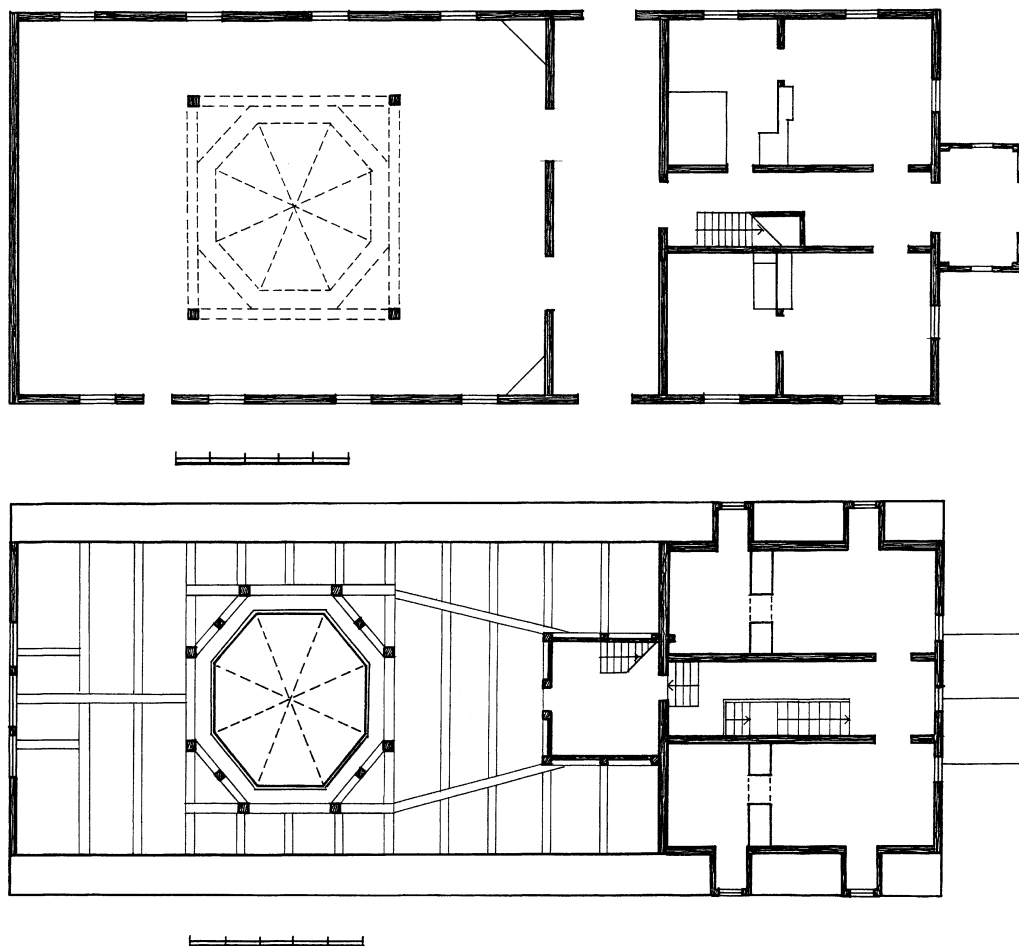
Koplyčios vidus vientisas, dengtas cilindrinio skliautu; viršų juosia trijų traukų frizas. Yra nedidelis altorėlis. Sienos tinkuotos, grindys lentų, ties altorine dalimi kiek pakeltos. Altorinės dalies šoninėse sienose yra įrašų lenkų kalba apie palaidojimus (nuo 1818 m.). Šiaulių kapinių koplyčia – vėlyvojo klasicizmo formų; jos eksterjere ryškios ir romantizmo periodui būdingos detalės.

Perelozų sentikių cerkvė. Perelozai nutolę apie 12 km į pietvakarius nuo Gelvonų. 1905 m. Pimenovo rūpesčiu čia pastatyta medinė cerkvė.

Cerkvė stovi rytiniame Perelozų kaimo gale, pagrindiniu šiaurės fasadu atgręžta į kelią. Į rytus nuo cerkvės yra sentikių kapinės, pietuose teka upė Lietáuka. Netoliese, į šiaurės rytus ir į vakarus nuo cerkvės, yra negyvenamų apleistų sodybų (10 pav.). Vietovės reljefas lygus, apsuptas miško. Cerkvė ašinės kompozicijos, sudėtinio tūrio, su varpine ir prieangio priestatu. Pastatas surestas iš tašytų sienojų ir apkaltas lentomis; cokolis akmens ir raudonų plytų (1 eilė), stogai dengti skarda. Pagrindinis korpusas išstęsto stačiakampio plano su išsikišusiu stačiakampiu prieangiu (vakarų pusėje). Planą į dvi skirtingo dydžio puses dalo prienavis, atskiriantis erdvią ir aukštą maldų salę nuo trumpesnės vakarinės dalies, kurioje yra įrengtos pagalbinės patalpos (11 pav.). Abi puses jungia virš prienavio įrengta varpinė. Vakarinės dalies suplanavimas simetriškas, su išilginiu koridoriumi, kurio abiejose pusėse yra po dvi pereinamas, šildomas krosnimis, patalpas. Koridoriuje įrengti laiptai į pastogę ir į varpinę. Cerkvės sienos apkaltos lentomis horizontaliai ir sutvirtintos vertikaliomis sąvaržomis; galinių fasadų trikampių skydų viršutinės dalies apkalimas vertikalus, su nusmailintais lentų galais. Pastato kampai taip pat buvo apkalti vertikaliai lentomis, pagyvintomis nesudėtingu kiaurapjūviu ornamentu, tarsi imituojant rustus (liko fragmentai šiaurės vakarų kampe). Pagrindinis (šiaurės) fasadas asimetriškas su dviem įėjimais, kuriuos pabrėžia smarkiai išsikišę, paremti gembėmis dvišlaičiai stogeliai. Jų šlaitus puošia apvada, drožinėti kiaurapjūviu tulpelių ornamentu

10 pav. Perelozų sentikių cerkvės situacijos schema





tu; gembės plastiškų formų, su riestiniais galais. Langai stačiakampiai, sudalyti rémais į aštuonias dalis ir apjuosti plačiais lentų apvadais su viršutinėmis prikaltėmis (sandrikų imitacija), puoštomis kiaurapjūviu stilizuotų tulpių ornamentu. Abi pastero puses paryškina iškilūs bokšteliai. Virš maldų salės centro

kyla žemas kresnų proporcijų dvarpsnis aštuonbriaunis kupolas; jo kampus riboja stulpeliai, viršų vainikuoja piramidinis stogas su svogūno formos šalmu. Apatinis kupolo tarpnis aklas, apkaltas lentomis horizontaliai, o viršutiniame tarp stulpelių išdėstyti poriniai langeliai (smulkiai sudalintais stiklais), užbaigti trikampėmis viršūnėmis. Kupolą juosia išsikišęs dviejų traukų karnizas, stogo šlaitus pridengia trikampiai frontonėliai, apkalti lentomis eglute. Antrasis bokštas – varpinė – aukštesnis, trijų tarpnių, grakščių proporcijų, užbaigtas piramidiniu stogeliu ir panašiu kaip kupolo – svogūno formos šalmeliu. Apatinis varpinės tarpnis – cokolis – platus, kvadratinio skerspjuvio, o antrasis – aštuonkampis, aklas, tik paryškintas stulpeliais. Viršutinis varpinės tarpnis su profiliuotais stulpeliais kampuose ir akustinėmis angomis vidurinėje dalyje. Tarpnio apačia apkalta eglute, o viršų juosia frizas, puoštą „pjūkliniu“ ornamentu, ir profiliuotas karnizas, virš kurio kyla stogą pridengiantys trikampiai eglute apkalti frontonėliai. Vakarų pusėje virš stogo kyla pastogę ap-

11 pav. Perelozų sentikių cerkvės apmatavimo brėžiniai: I ir II planai



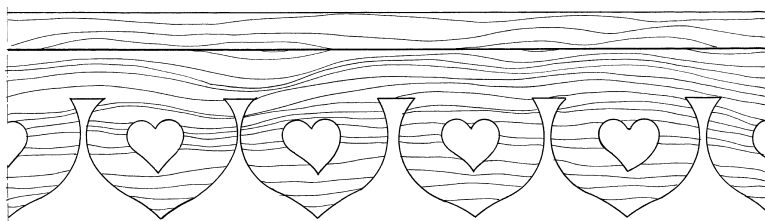
*Perelozų sentikių
cerkvės pietinis
fasadas*

šviečiantys dvišlaičiai stoglangiai, kurių šlaitus puošia drožinių juostos; jų ornamentas paprastesnis nei priangių stogelių. Panašus ir šoninis pietų fasadas, tik jame yra vienos durys. Galinis vakarų fasadas simetriškas su stačiakampiais langais šonuose ir dvišlaičiu uždaru priangiu vidurinėje dalyje; į priangį veda durys, o jo šoninėse plokštumose yra nedideli langai. Vakarų fasado trikampiame skyde išdėstyti trys nedideli langeliai. Skydo šonus puošia kiaurapjūviu tulpelių ornamentu drožinėtos vėjalentės. Galinis rytų fasadas simetriškas, aklinas (matyti buvusių vertikalių sąvaržų žymės), tik trapecijos formos skyde yra trys stačiakampiai langai. Skydo sienelę pagyvina dantytos prikaltės, o jo šonus puošia vėjalentės, drožinėtos kiaurapjūviu tulpelių ornamentu. Cerkvės pagrindinį turį juosia frizas, puoštas stilizuotomis tulpelėmis, ir smarkiai išsikišęs karnizas su kiaurapjūviu širdelių ornamentu.

*Perelozų sentikių
cerkvės skliauto
fragmentas*

Viduje dominuoja salės erdvė, skaidoma keturiais stulpais, laikančiais aštuonbriaunį kupolą, apkaltą lentutėmis horizontaliai; kupolo perimetrą juosiantis platus profiliuotas karnizas formavo iliuzinę galeriją. Stulpų apačia ir viršus – kvadratinio skerspjuvio, o vidurinės dalies kampai – nusklembti. Stulpų viršus profiliuotas, imituojuantis stiline architektūros kolonas. Prie skersinės vakarų sienos stovėjo trikampi skerspjuvio krosnys.





12 pav. Perelozų
sentikių cerkvės
dekoru detalės

Perelozų cerkvės formos perpintos liaudiškos ir stilinės architektūros bruožais. Jos pagrindinio tūrio formos artimos lietuvių kaimo sodybų trobesiams, o atskiri dekoru elementai būdingi profesionaliai architektūrai (12 pav.). Pastato paskirtį „išduoda“ bokštus dengiantys svogūniniai šalmu. Šiuo metu pastato būklė avarinė.

Dvarų sodybos. Arčiausiai Gelvonų miestelio įkurta Gelvonų dvaro sodyba. Rytinėje valsčiaus teritorijos dalyje išliko Bagaslaviškio, Boleslavo, Lemantaučiznos ir Šiaulių dvaro sodybų fragmentai, o pietinėje dalyje išsidėstę Lapšių, Liukonių ir Sabališkių dvarai.

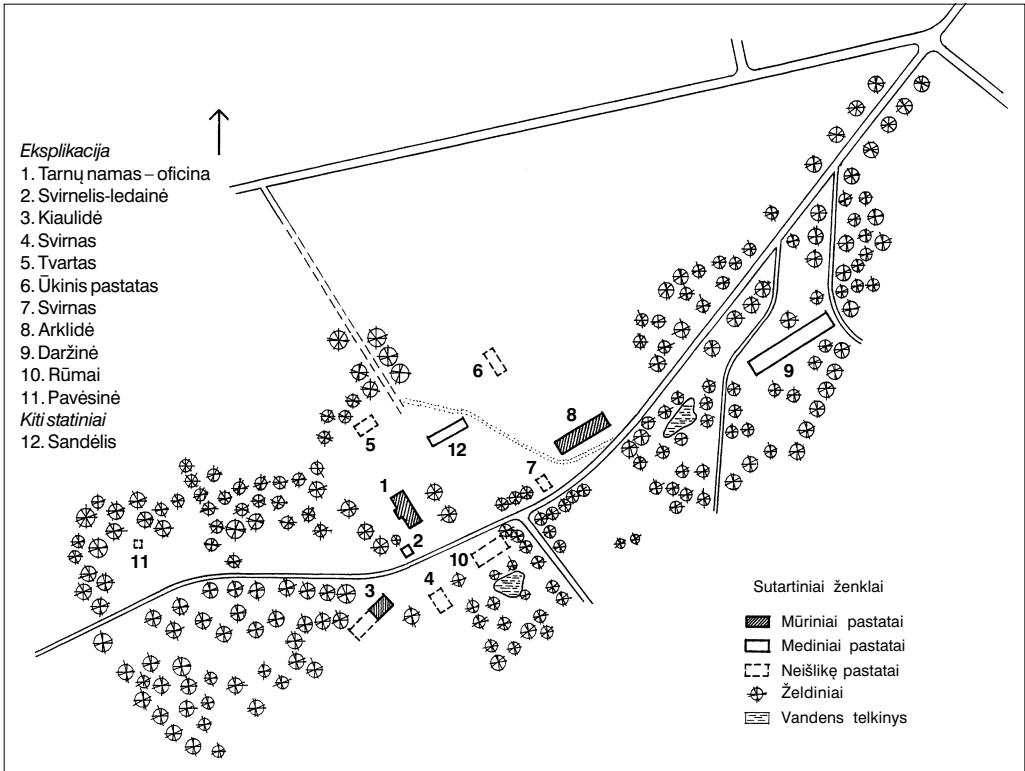
Gelvonų dvaro sodyba nutolusi apie pusę kilometro į vakarus nuo miestelio centrinės dalies. Dvaras minimas nuo XVII a. pabaigos. Iki XVIII a. pab. dvaro sodyba priklausė Žabams-Marcinkevičiams (todėl vadinta Žabais, Žabava). A. Žabaitėi-Marcinkevičiūtei ištekėjus, Gelvonų dvaras atiteko Broel Pliateriams. XIX a. antrojoje pusėje jį paveldėjo kompozitorius grafas Vilhelmas Gregoras Broel Pliateris (1841–1912)⁴. Dvare buvo biblioteka, archyvas, vertingų dailės kūrinių; buvo laikomos muzikantų kapelos, orkestras, kuriam kartais W. G. Broel Pliateris diriguodavo. Žabų rūmai buvo sunaikinti per Pirmąjį pasaulinį karą⁵, neliko ir kelių ūkinių trobesių.

Į Gelvonų dvaro sodybą galima patekti iš miestelio centro arba iš šiaurinės pusės. Iš Gelvonų miestelio centrinės aikštės nutiesta Rožių (buv. Dvaro) gatvė atveda tiesiai prie buvusių dvaro rūmų. Vilniaus gatvės šiaurinį galą vakarų pusėje kertanti Mančiusėnų gatvė veda prie ilgos medžių alėjos, nutiestos pietvakarių kryptimi į dvaro sodybą. Iki šių dienų iš buvusių Gelvonų dvaro pastatų išliko tarnų namas – oficina, rūsys-svirnelis, dalis kaulidės statinio, arklidė ir daržinė. Dvaro teritoriją į pietinę ir šiaurinę puses dalo pagrindinis išilginis takas, pratešiantis alėją.

Pietinę sodybos pusę į dvi dalis skiria takas, tęsiantis Rožių gatvę, o šiaurinę dalo skersinė alėja, nutiesta priešais rūmus nuo sodybos centro į parką. **Rūmai** stovėjo pietinėje teritorijos dalyje, galu į taką, vedantį į Gelvonų miestelio centrą, ir šonu į pagrindinį taką; išliko jų pamatai. Priešais pietinį rūmų fasadą įrengtas tvėnkyns. Tarnų namas – oficina – stovi į šiaurės vakarus nuo rūmų, šiaurinėje išilginio tako pusėje, atgręžtas į jį ir į rūmus galiniu pietryčių fasadu. Į pietus nuo oficos, prie pat tako yra svirnelis-rūsys, o į šiaurės rytus nuo jos pastatytas tvartas. Šiaurinėje sodybos dalyje, šalia tvarto, galu į pagrindinį taką stovėjo svirnas, o teritorijos gilumoje, abipus skersinės alėjos – tvartas ir ūkinis trobesys. Tvartas buvo pastatytas priešais oficiną, galu į alėją, o ūkinis trobesys buvo atgręžtas šonu į alėją ir galu į išlikusį tvartą. Šiuo metu sodybos šiaurinėje dalyje stovi sandėlis, statytas sovietmečiu. Į rytus nuo oficos parke buvo įrengta nedidelė kvadratinio plano pavėsinė. Pietinėje sodybos dalyje, vakari-

⁴ *Muzikos barai*, Vilnius, 1990, nr. 7, p. 7.

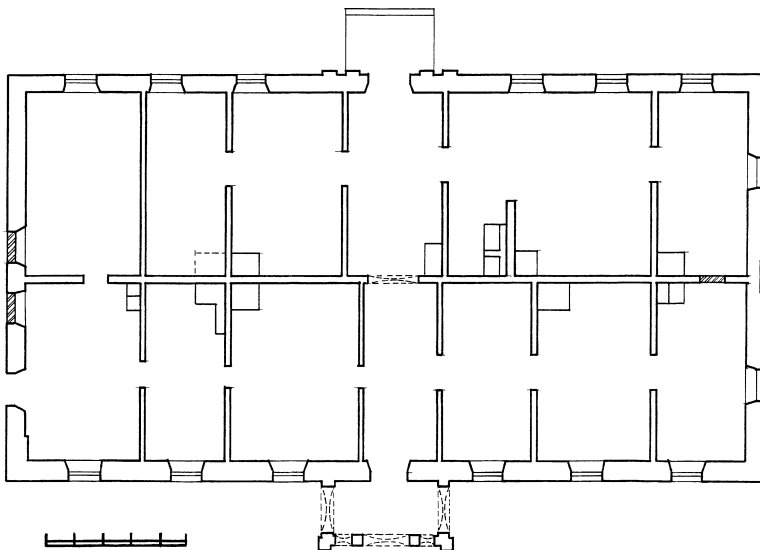
⁵ *Ten pat*, nr. 8, p. 7.



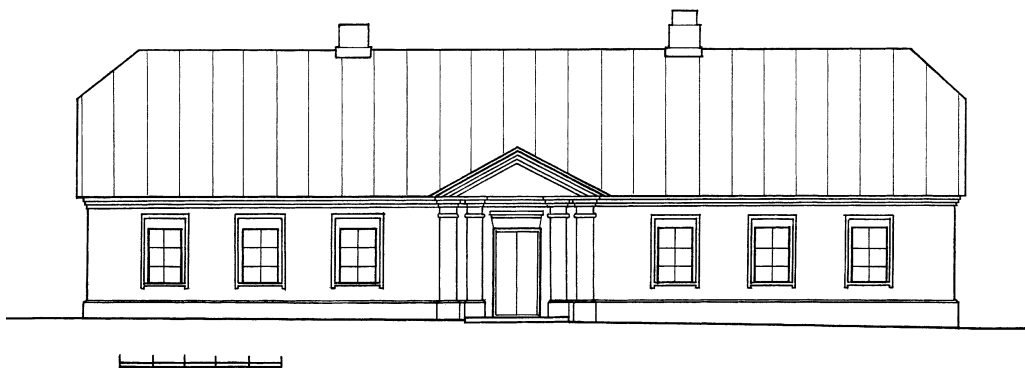
neje skersinio tako pusėje, į pietvakarius nuo rūmų ir atgręžta kampu į pagrindinį taką, stovi kiaulidė (liko tik dalis statinio), o tarp jos ir rūmų, galu į taką stovėjo svirnas. Rytinėje skersinio tako pusėje yra tvenkinys ir daržinė (13 pav.).

13 pav. Gelvonų dvaro sodybos situacijos schema

Tarnų namas (oficina) – geriausiai išsilaikęs dvaro sodybos pastatas. Jis sumūrytas iš raudonų plytų, netinkuotas. Pastatas vienaukštis, dvigalis, sudėtinio tūrio, dengtas pusvalminiu šiferio stogu. Planas stačiakampis, su išsikišusiu priangiu vi-

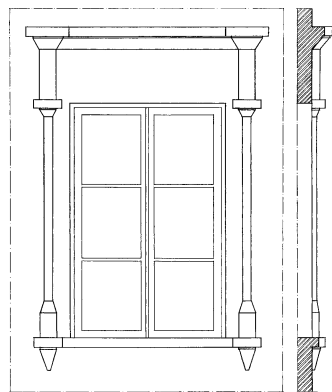


14 pav. Gelvonų ofcinos planas



durinėje dalyje; patalpos išdėstytos dviem eilėmis ir sujungtos anfiladine tvarka. Yra du įėjimai, įrengti trumpojoje ašyje (trečiasis šiaurės vakarų fasade įrengtas vėliau). Prie pagrindinio įėjimo yra platus holas, iš kurio patenkama į abu pastato galus. Iš pagrindinio holo arkinis praėjimas veda į siauresnį holą, prie kurio įrengtas atviras priangis, atgręžtas į parką (14 pav.). Pietinė pastato pusė – reprezentacinė. Čia patalpos aukštesnės, su platesnėmis durimis. Pagrindinis (šiaurės rytų) fasadas simetriškos kompozicijos su viduriniu rizalitu, vainikuotu trikampių frontonu. Rizalito kampus riboja poriniai piliastrai. Portalas su dviverėmis išprūdinėmis durimis, apjuostas apvadu su paaukštinta viršutine dalimi (15 pav.). Langai stačiakampiai, su iškiliais plytų apvadais: šoniniai siauri apvadais – piliastrėliai remiasi į išsikišusią palangių trauką, o viršutinė dalis – išplatinata ir paryškinta tiesiu sandriku (16 pav.). Pastogę juosia laiptuotas kelių traukų plytų karnizas. Šoninis pietvakarių fasadas (atgręžtas į parką) panašus į pagrindinį. Tik čia, vietoje rizalito, įrengtas atviras (erdvinis) priangis, vainikuotas trikampių frontonu. Jis dvišlaitis, stačiakampio plano, išsikišęs į priekį ir iš visų

15 pav. Oficinos pagrindinis (šiaurės rytų) fasadas



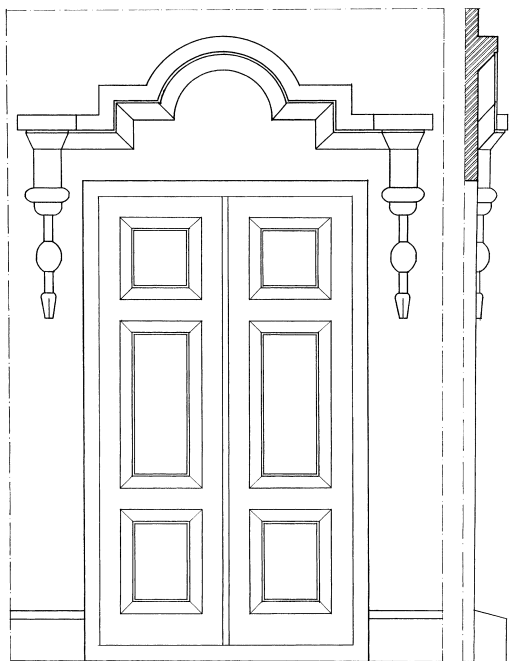
16 pav. Oficinos langas

17 pav. Oficinos šoninis pietvakarių fasadas

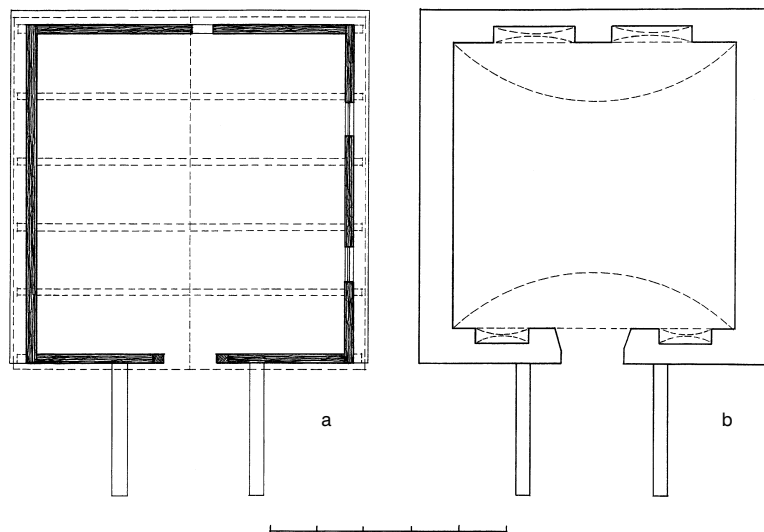


trijų pusių atviras. Prieangio kampus akcentuoja masyvūs stulpai, o šonus – mažesni kvadratinio skerspjūvio stulpeliai, sujungti pusapskritėmis arkomis. Priekinėje prieangio dalyje suformuoti trys arkiniai praėjimai – platus vidurinis ir siauri šoniniai; prieangio šonuose palikti platūs arkiniai praėjimai (17 pav.). Dvivėrės išsprūdinės durys apjuostos puošniu apvadu (18 pav.). Galinių fasadų skydai – trapecijos formos, apkalti lentutėmis eglute. Tarnų namas – oficina – originalus „plytų“ stiliaus pastatas, statytas istorizmo laikotarpiu. Jame gyveno dvaro ūkvedys, tarnai bei orkestrantai⁶.

Svirnelis-ledainė nedidelio vientiso tūrio, su rūsiu, dengtas dvišlaičiu šiferio stogu. Statinio cokolis raudonų plytų, su akmens mūro intarpais, tinkuotas, sienos rąstų, sujungtų į sąsparas. Planas artimas kvadratui, vienos patalpos. Rūsyje yra taip pat viena patalpa (19 pav.). Ji dengta cilindrinio skliautu. Abipus durų sienos apatinėje dalyje yra arkinės nišėlės. Panašios, tik platesnės nišos įrengtos ir antroje galinėje sienoje, priešais duris. Pagrindinis (šiaurės rytų) fasadas su durimis vidurinėje dalyje ir abipus jų išsikišusiomis akmens mūro sienelėmis, tarp kurių yra įrengtos durys į rūšį. Svirnelio durys apkaltos rombų ornamentu. Fasado simetriją ardo trikampio skydo viršuje iškirsta maža kvadrato formos angelė, kiek patraukta nuo vertikalios ašies. Prie pagrindinio fasado, matyt, buvo įrengtas priesvirnis – virš durų liko nedidelių stačiakampių angelių žymės (20 pav.).

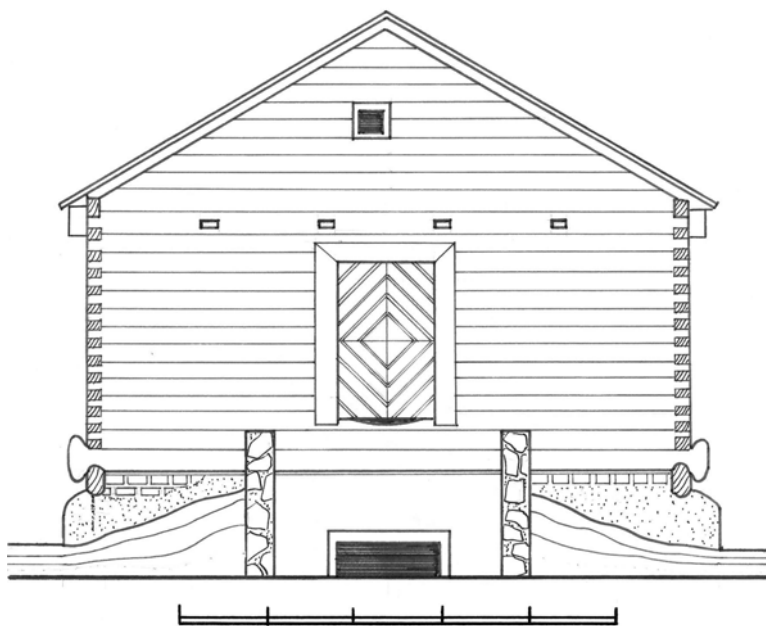


18 pav. Oficinos durys



19 pav. Gelvonų dvaro svirnelio-ledainės apmatavimo brėžiniai:
a – I a. planas;
b – rūsio planas

⁶ Ten pat.



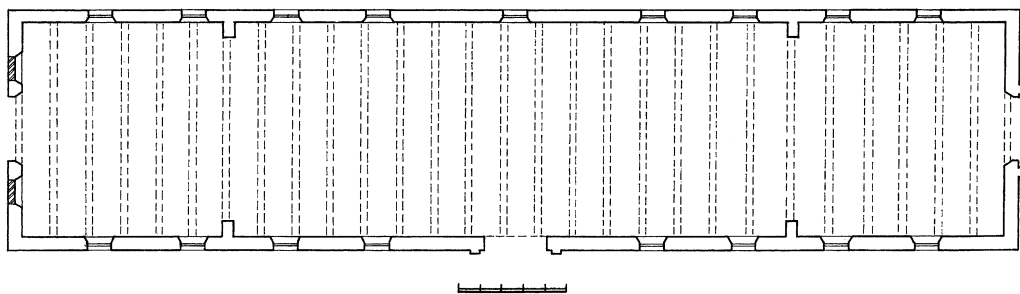
20 pav. Gelvonų
dvaro svirnelio-
ledainės pagrindinis
(šiaurės rytų)
fasadas

Šoniniame (šiaurvakarių) fasade yra du nedideli langai, o antrojo šoninio (pietryčių) fasado apačioje matyti maža vertikali angelė. Svirnelis – nesudėtingos liaudiškos architektūros, kuri šiuo metu yra pakitusi.

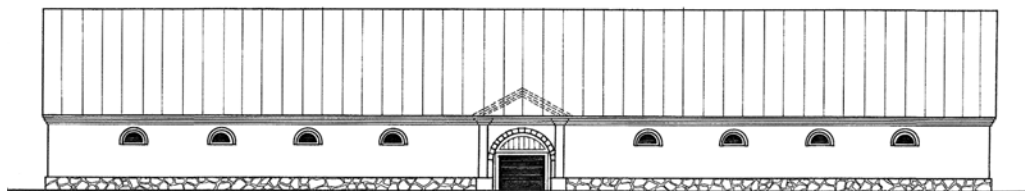
Kiaulidė sumūryta iš akmenų ir raudonų plytų XIX a. viduryje, romantizmo periodu (skydo viršus sumūrytas iš baltų silikatinių plytų 1959 m.). Iki šių dienų liko tik statinio fragmentai. Kiaulidė buvo išžėsto stačiakampio plano, dengta dvišlaičiu stogu. Statinio galinis šiaurės rytų fasadas su dvivėrėmis medinėmis durimis, apkaltomis kryžmai, ir dviem kvadrato formos angomis plačiame trikampiame skyde. Panašūs nedideli langeliai buvo ir abipus durų (dabar jie užmūryti). Šoniniuose fasaduose liko tik akmens mūro sienų fragmentai su stačiakampiais langais ir matyti išsikišusio medinio karnizo liekanos.



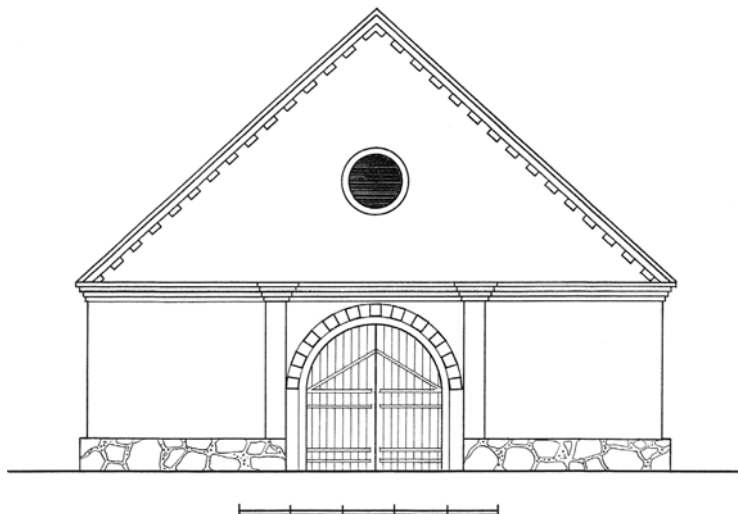
Gelvonų dvaro
kiaulidės galinis
(šiaurės rytų)
fasadas



Arklidė monumentalaus vientiso tūrio, dengta aukštu dvišlaičiu stogu. Pastatas sumūrytas iš raudonų plytų, netinkuotas, su akmens mūro cokoliu. Planas išstėtas stačiakampis, simetriškas, su trejomis įvažiavimo durimis: dvi įrengtos statinio galuose, o trečios – pagrindiniame fasade. Dar vienos durys, esančios šoniniame (šiaurvakarių) fasade, atrodo, iškirstos vėliau (21 pav.). Pagrindinis (pietryčių, atgręžtas į taką) fasadas simetriškas su plačiu pusapskričiu portalu vidurinėje dalyje, paryškintu archivoltu ir piliastrais. Fasado šonuose aukštai ir tolygiai išdėstyti pusapskričiai langeliai, apjuosti plytų sąramomis. Pastogę juosia laiptuotas keturių traukų plytų karnizas (22 pav.). Panašus ir antrasis šoninis šiaurvakarių fasadas, tik jo vidurinėje dalyje nėra įvažiavimo angos, o dešiniajame šone esanti stačiakampė anga su dvivėriais vartais, matyt, įrengta vėliau. Galinis (šiaurės rytų) fasadas simetriškas su plačiu arkiniu portalu, apjuostu pusapskričiu archivoltu, kuris remiasi į karnizą ir piliastrus. Aukšto trikampio skydo kraštus pagyvina „dantukai“, o jo vidurinėje dalyje įkomponuota apskrita anga, apjuosta iškiliumi plytų apvadu (23 pav.). Galinis



22 pav. Gelvonų dvaro arklidės pagrindinis (pietryčių) fasadas



23 pav. Gelvonų dvaro arklidės galinis šiaurės rytų fasadas



Gelvonų dvaro daržinė

pietvakarių fasadas taip pat simetriškas su plačiais įvažiavimo vartais vidurinėje dalyje. Šiuo metu įvažiavimo anga yra stačiakampė (buvo arkinė, kaip ir šiaurės rytų fasade). Užmūryti ir angos šonuose buvę aukšti arkiniai langai arba nišos. Arklidės – istorizmo laikotarpio „plytų“ stiliaus pastatas su originaliais fasadais.

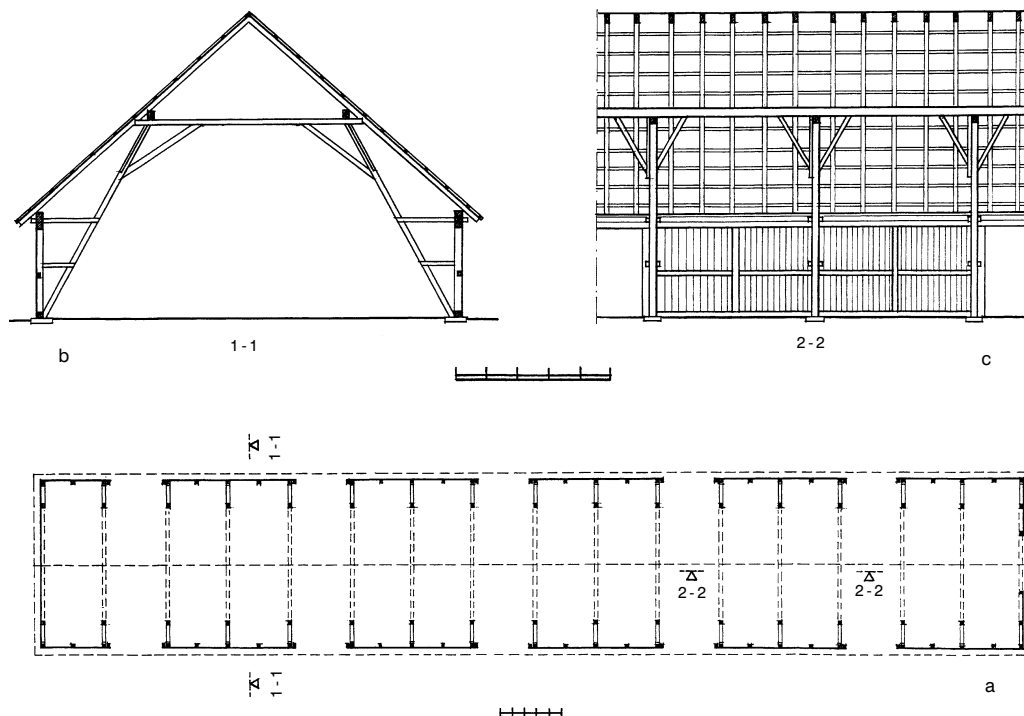
Daržinė labai išžesto vientiso tūrio, dengta aukštu dvišlaičiu stogu. Ji karkasinės konstrukcijos: sienos statytas iš tankiai sudėliotų vertikalių stulpų, sujungtų sijomis horizontaliai ir iš išorės apkaltos lentomis vertikaliai. Į kas antrąjį vertikalų sienų stulpą remiasi įžambūs sienojai, laikantys skersines sto-

24 pav. Gelvonų dvaro daržinė:

a – daržinės planas;

b – skersinis pjūvis,

c – išilginio pjūvio fragmentas

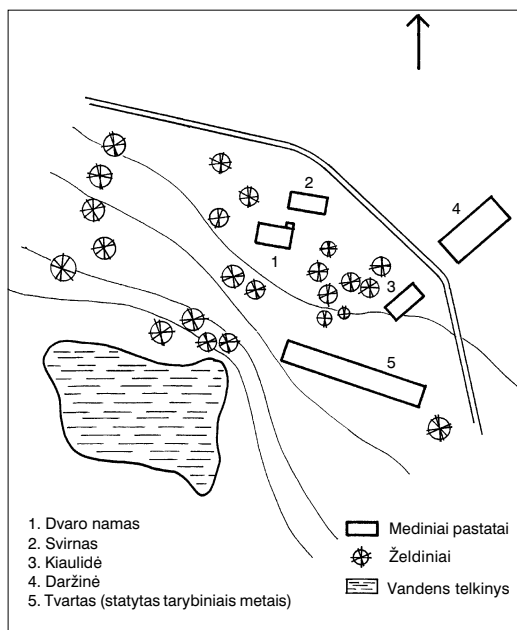


go konstrukcijos sijas. Į šias sijas ir į vertikalius sienų stulpus remiasi gegnės. Sijas ir jas laikančius sienojus jungia išambūs spyriai. Daržinės planas – labai išstėtas stačiakampis su penkiomis plačiomis įvažiavimo durimis, įrengtomis ilgosiose šoninėse sienose, ir dvivėrėmis durimis rytiniame statinio gale (24 pav.). Šoniniai fasadai panašūs, su penkiomis dvivėrėmis durimis, kurios apkaltos lentomis kryžmai, sudarant rombų ornamentus. Plačios dvivėrės durys yra ir galiniame šiaurės rytų fasade.

Į rytus nuo Gelvonų dvaro, rytinėje buvusio Gelvonų valsčiaus teritorijos dalyje, netoli vienas kito išsidėsčiusios Bagaslaviškio, Šiaulių, Boleslavos ir Lemantaučiznos dvarų sodybos.

Bagaslaviškio dvaro sodyba nutolusi apie 600 m į šiaurės rytus nuo Bagaslaviškio bažnyčios. Ji įkurta banguotoje vietovėje, kurios reljefas leidžiasi pietų kryptimi link tvenkinio. Sodybą sudaro namas, svirnas, kiaulidė ir daržinė; tvartas statytas sovietmečiu. Namas ir svirnas stovi vakarinėje teritorijos dalyje, o kiaulidė ir daržinė – rytinėje; pietvakarinėje dalyje įrengtas tvenkinys. Visi Bagaslaviškio dvaro sodybos trobesiai yra mediniai ir labai nugyventi (25 pav.).

Namas šoniniu pietų fasadu atgręžtas į tvenkinį. Jis viečiau, nedidelio sudėtinio tūrio, su prieangiu ir laikiniais priestatais. Šiuo metu namo planas ir architektūra pakitusi. Pagrindinis (galinis) rytų fasadas su dviem stačiakampiais langais ir



25 pav. Bagaslaviškio dvaro sodybos situacijos schema

Bagaslaviškio dvaro sodybos gyvenamasis namas



asimetrišku vienslaičiu prieangiu dešinėje pusėje. Kairysis fasado langas mažesnis, senas, su langinėmis ir tiesiu sandriku. Trikampio skydo vėjalentės pagyvintos ornamentais. Namų prieangio kampas apkaltas profiliuotomis lentomis vertikaliais, imituojant piliastus.

Svirnas stovi į šiaurės rytus nuo namo, lygiagrečiai jam. Jis šoninis, šiuo metu be priesvirnio ir sublokuotas su tvartu. Svirnas suręstas ir rąstų ir dengtas dvišlaičiu stogu. Svirne yra išlikęs senas rombo formos langelis. Rytinėje pastato pusėje įrengtas tvartas.

Daržinė stovi į rytus nuo namo, atgręžta į jį kampų. Ji ištęsto stačiakampio plano, vientiso tūrio, dengta aukštu dvišlaičiu stogu, karkasinės konstrukcijos, panaši į Gelvonų dvaro daržinę. Sienos sudarytos iš vertikalinių stulpų, juos jungiančių horizontalių sienoju ir iš išorės apkaltos lentomis vertikaliai. Panaši kaip Gelvonų daržinėje ir stogą laikanti konstrukcija – sudaryta iš įžambių rąstų, laikamųjų skersines sijas, į kurias remiasi gegnės.



*Bagaslaviškio dvaro
namo kampas*



*Bagaslaviškio dvaro
svirnas*



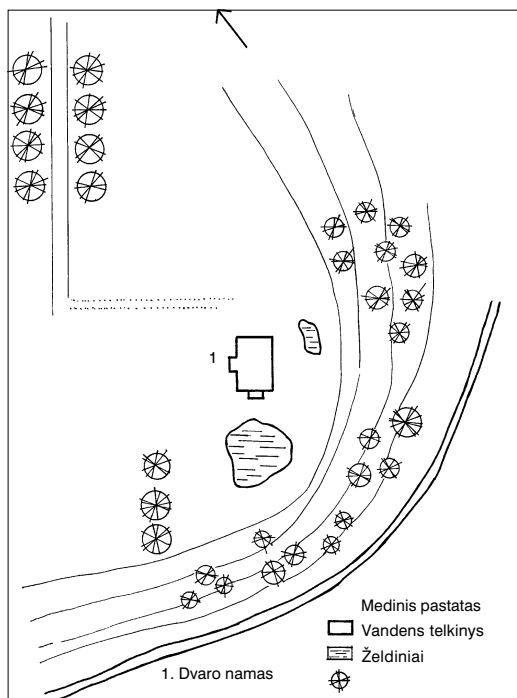
*Bagaslaviškio dvaro
daržinė*

Lygiagrečiai daržinei, į pietvakarius nuo jos, stovi **kiaulidė**, o pietinėje sodybos dalyje, šalia tvenkinio, sovietmečiu pastatytas ištęsto plano tvartas.

Dvaro sodybos aplinka nesutvarkyta, pastatai labai nugyventi ir šiuo metu architektūrinės vertės neturi. Išliko vos viena kita originalesnė namo detalė – senas langas su langinėmis, dekoratyvus kampų apkalimas, imituojuojant piliastrus.

Šiaulių dvaro sodyba išsiskiria iš kitų Gelvonų valsčiaus dvarų gražiai sutvarkyta aplinka. Sodybos teritorijoje įrengti du tvenkiniai, išvedžioti takai ir takeliai, auga seni medžiai, yra gyvatvorių, gausu dekoratyvių želdinių ir gėlių. Sodybos teritorijos reljefas nežymiai leidžiasi į sklypo gilumą rytų ir pietų kryptimis.

Iki šių dienų išliko **dvaro namas** (26 pav.). Jis monumentalus sudėtinio tūrio, su mezoninu ir prieangiu. Namocokolis akmens, sienos suręstos iš sienojų ir apkaltos lentomis horizontaliai; kampai – vertikaliai, o mezonino skydas – eg-lute. Pastato planas T raidės formos, su išsikišusiu prieangiu vidurinėje dalyje; antrasis asimetriškas prieangis-terasa 2004 m. pradėtas statyti prie pietinio namo galo. Pagrindiniame šiaurės vakarų fasade dominuoja dvišlaitis mezonino tūris. Jis su atvira terasa antrajame aukšte, aptverta lentutėmis vertikaliai. Terasą laiko keturi mūro stulpai, o trikampį mezonino skydą – keturi mediniai stulpeliai; skydo vėja-

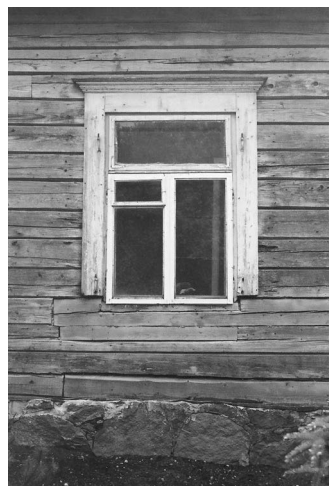


26 pav. Šiaulių dvaro sodybos situacijos schema



Šiaulių dvaro sodybos namas

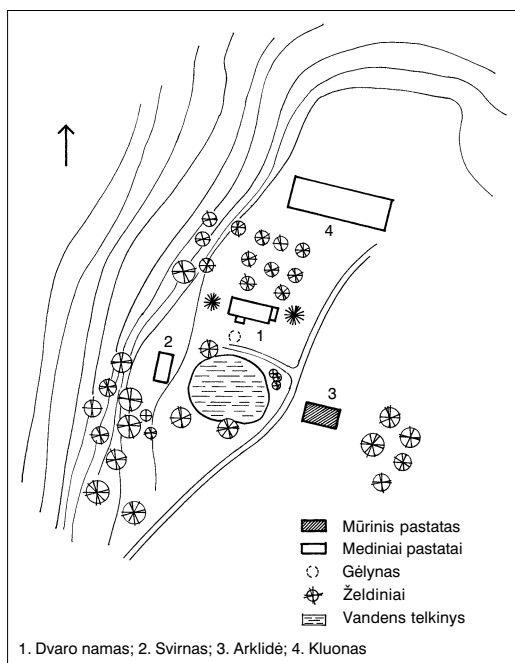
lentės puoštos ažūriniu kiaurapjūviu ornamentu. Langai stačiakampiai, apjuosti plačiais lentų apvadais ir tiesiais sandrikais. Abipus pagrindinių dvivėrių išprūdinių durų įrengti siauri vertikalūs stačiakampiai langeliai, apšviečiantys priėangį. Prie galinio pietvakarių fasado kairiojo šono statoma terasa, dengta dvišlaičiu stogu. Šiame fasade senieji mediniai langai pakeisti naujais. Trikampiamė skyde yra du mažesni stačiakampiai langeliai. Nauji langai pakeisti ir šoniniame pietryčių fasade. Priešais šį fasadą įrengtas nedidelis dekoratyvus tvenkinėlis. Pastatą juosia smarkiai išsikišęs medinis karnizas.



Šiaulių dvaro sodybos langas

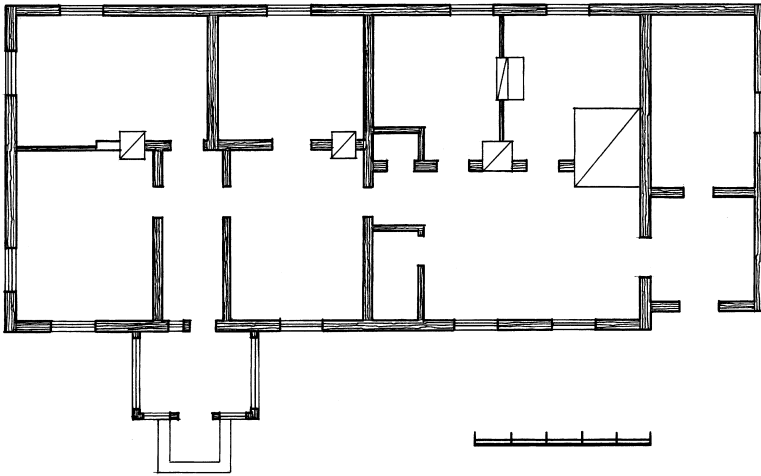
Boleslavos dvaras įkurtas lygioje, vos banguotoje vietoje. Išliko šie buvusio dvaro pastatai: gyvenamasis namas, svirnas, arklidė, kluonas. Gyvenamasis namas, svirnas ir arklidė išdėstyti puslankiu aplink apskritą tvenkinį, o kluonas stovi atokiau, į šiaurės rytus nuo namo. Už šiaurinio namo fasado yra sodas, stovi aviliai (27 pav.).

Gyvenamasis namas statytas tarpukariu iš sienojų ir apkaltas lentomis; cokolis akmens mūro. Jis sudėtinio tūrio, dvigalis su dviem uždariais priėangiais, pagrindiniu (pietu) fasadu atgrėžtas į tvenkinį. Namas vienaukštis, su pastoge ir rūsiu vakarų pusėje, dengtas aukštu dvišlaičiu skardos stogu. Planas išėstas, stačiakampis, su kiek siauresniu priestatu ir išsikišusiu priėangiu. Patalpos išdėstytos dviem eilėmis, o vakarų pusėje – abipus priėangio (28 pav.). Pagrindinis (pietu) fasadas asimetriškas, su aukštu išsikišusiu dvišlaičiu uždaru priėangiu ir siauru priestatu, prijungtu prie rytų pusės. Sienos lentutėmis apkaltos horizontaliai, tik priėangio apačia apkalta vertikaliai, o jo skydas – eglute. Langai platus, trijų dalių, su lentų apvadais ir siauromis tiesiomis viršutinėmis prikaltėmis (29 pav.). Neįprastai atrodo galinis (rytų) fasadas su išsikišusiu priestatu, kurio tūrį pagyvina laužyta stogų linija, suskaidyta į du dvišlaičius stogelius (greičiausiai antroji pastato dalis – su didesniu langu – pristatyta vėliau); trikampiai skydeliai apkalti eglute, vėjalentės puoštos kiaurapjūviu ornamentu ir lėkais. Tokios pačios vėjalentės ir lėkis pritvirtinti ir prie pagrindinio namo tūrio stogo šlaitų. Aukštą trikampį skydą pagyvina originali detalė – trijų langelių kompozicija: prie vidurinio lango glaudžiasi du



27 pav. Boleslavos dvaro sodybos situacijos schema

originali detalė – trijų langelių kompozicija: prie vidurinio lango glaudžiasi du



28 pav. Boleslavos
dvaro namo planas

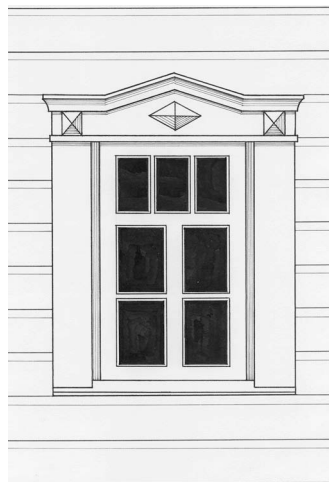


Boleslavos dvaro
gyvenamasis namas



Boleslavos dvaro
gyvenamojo namo
galinis (šiaurės rytų)
fasadas

siauresni ir žemesni langeliai, apjuosti lentų apvadais, su viršutine laužyta linija, imituojančia trikampių sandrikus; viršutinę išplatintą apvadų dalį puošia iškilūs rombai. Skydo apačia (iki langelių) apkalta vertikaliai, tarp langelių – horizontaliai, o viršutinė dalis – eglute. Toks langelis apšviečia ir priestato priėngį. Priešais pagrindinį namo fasadą išliko senas ovalo formos gėlynas, apsodintas gyvatvore, su varteliais, įrengtais priešais priėngio duris. Tarp priėngio ir priestato, po langais, atitvertas tvorele gėlių darželis. Antrasis galinis (vakarų) fasadas simetriškas, su dviem langais. Trikampiam skyde taip pat yra trys sujungti langeliai. Viduje išliko duonkepė krosnis, kurioje telpa vienuolika skardų duonai kepti. Yra ir dvi senos komodos. Namo architektūra būdinga tradiciniams Lietuvos miestų ir miestelių pastatams, o skydų ir priėngio langelių aprėminimas rodo stilinės architektūros įtaką.



29 pav. Boleslavos dvaro namo langas

Arklidės stovi rytinėje tvenkinio pusėje, atgręžtos į jį galiniu vakarų fasadu. Jos sumūrytos iš akmenų ir skaldos, yra vientiso nedidelio tūrio, dengtos dvišlaičiu stogu. Pagrindinis (vakarų) fasadas simetriškas, su dvivėrėmis durimis vidurinėje dalyje ir mažais kvadrato formos langeliais šonuose. Trikampis skydas apkalta siauromis lentutėmis horizontaliai, jame yra platus stačiakampis langas (langas ir apkalimas – nauji). Šoniniuose fasaduose išdėstyti maži kvadrato formos langeliai. Planas stačiakampis (9,20 m × 15,20 m). Arklidžių sienos išlikusios senos, o viršutinė dalis – nauja.

Boleslavos dvaro arklidė





*Boleslavos dvaro
svirnas*

Svirnas stovi vakarinėje tvėnkinio pusėje, atgręžtas į jį šoniniu rytų fasadu. Jis šoninio tipo, šiuo metu – be priesvirnio. Svirnas suręstas iš rąstų, pakeltas ant akmenų, dengtas dvišlaičiu skardos stogu; prie pietinio galo prijungtas vienslaitis priestatas. Svirno pagrindiniame (rytų) fasade yra durys, o jų šonuose – maži rombo formos langeliai. Pietiniame pagrindinio fasado šone ir priestate yra dvivėrės durys, apkaltos rombų ornamentu. Trikampiuose galinių fasadų skyduose yra nedidelė stačiakampė angelė.

Kluonas statytas tarpukariu, stovi atokiau nuo kitų pastatų, lygiagrečiai gyvenamajam namui. Jis monumentalus, dengtas aukštu dvišlaičiu stogu. Planas išėstas stačiakampis (pločio ir ilgio santykis 1:3) 15,30 m × 45,30 m. Sienų konstrukcija – karkasinė, sudaryta iš vertikalių stulpų ir horizontaliai juos jungiančių sienojų, prie kurių tvirtinamos sienų lentos. Perdangos nėra. Stogo konstrukciją laiko tolygiai išdėstyti išambūs išilginiai ir skersiniai sienojai, sutvirtinti spyriais (konstrukcija

*Boleslavos dvaro
kluono pagrindinis
fasadas*





*Boleslavos dvaro
kluono vidus*

panaši į kitų Gelvonų valsčiaus kluonų). Fasadaai apkalti lentomis horizontaliai. Galiniuose (rytų ir vakarų) fasaduose yra plačios dvivėrės durys, sutvirtintos kryžmai ir horizontaliai lentutėmis.

Lemantaučiznos dvaras labiausiai nukentėjęs. Jame iki šių dienų stovi tik buvusių dvaro rūmų sienų liekanos – dalis cokolinio ir pirmojo aukšto sienų, galinio fasado skydo fragmentai. Rūmų cokolis paaukštintas, sumūrytas iš akmenų ir skaldos, sienos – raudonų plytų, tinkuotos; cokolio angos ir nišos – stačiakampės, artimos kvadratui, apjuostos baltais tinko apvadais ir pagyvintos tiesiomis viršutinėmis traukomis. Pirmojo aukšto kampus žymi rustai, apatinę sienų dalį ir pastogę juosia siauros horizontalios traukos. Langai stačiakampiai, su siauromis palangių traukomis; jų viršutinę dalį (iki pusės lango) juosia iškilūs siauri tinko apvadai su užapvalintais kampais ir tiesūs sandrikai. Trapecijos formos skyde buvo horizontalūs stačiakampiai langeliai. Viduje perdangų nėra; liko sienas jungiančios segmentinės arkos.

Pietinėje Gelvonų valsčiaus teritorijoje išsidėsčiusios Sabališkių, Liukonių ir Lapšių sodybos.

Sabališkiai nutolę apie 3,5 km į pietvakarius nuo Gelvonų. Sabališkių dvaro sodyba įkurta vaizdingoje vietovėje, ant kalvos, tarp Širvintės ir Kabarkštės upių, šalia tvenkinio. Yra išlikę du pastatai: dvaro namas ir ūkinis statinys (30 pav.).

Dvaro namas stovi prie kelio, atgręžtas į jį galiniu pietryčių fasadu. Jis nedidelio sudėtinio tūrio su šešių kolonų portiku, dengtu keturšlaičiu stogu. Pastatas sumūrytas iš plytų, tinkuotas; cokolis akmenis. Pagrindinis (pietų) fasadas simetriškas. Jame dominuoja platus portikas – atviras prieangis, vainikuotas trikampių frontonu. Portiko kolonas jungia aklinos žemos sienutės, formuojančios pusiau uždarą prieangį. Langai nedideli stačiakampiai, be apvadų. Galiniai fasadaai asimetriški, su stačiakampiais langais ir nišomis. Prie galinio vakarų fasado prijungtas priestatas. Šoninis šiaurės fasadas atgręžtas į šlaitą. Nuo čia atsiveria gražūs apylinkių vaizdai. Pastatą juosia siaura frizo trauka ir profiliuotas išsikišęs karnizas.

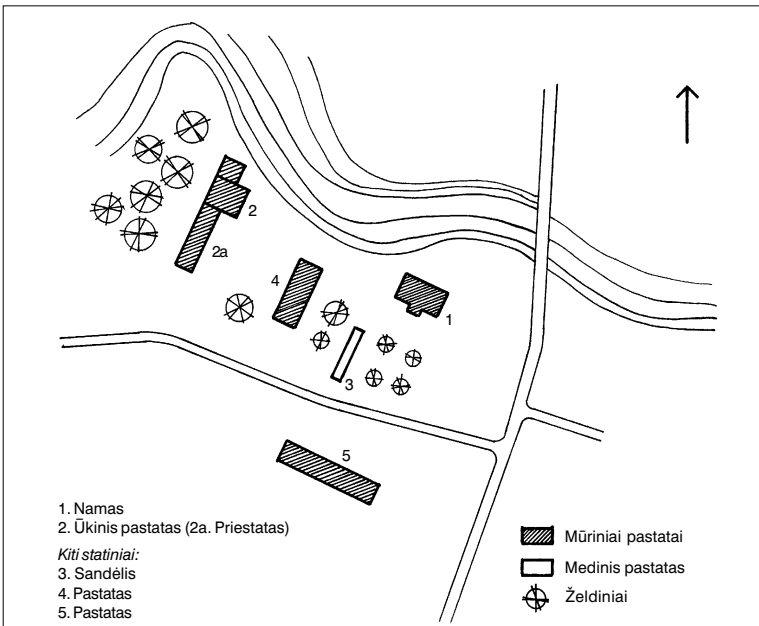
Lygiagrečiai namui, į šiaurės vakarus nuo jo stovi **ūkinis statinys**. Jis sumūrytas iš raudonų plytų, tinkuotas; yra monumentalaus kompaktiško tūrio, dengtas



Lemantaučiznos dvaro rūmų liekanos



Lemantaučiznos dvaro rūmų vidinės pusės liekanos



30 pav. Sabališkių dvaro sodybos situacijos schema



*Sabališkių dvaro
namo pagrindinis
fasadas*



*Sabališkių dvaro
ūkinis statinys*

aukštu keturšlaičiu stogu. Prie abiejų statinio šonų pristatyti nauji priestatai, sumūryti iš baltų silikatinių plytų. Šiuo metu buvusioje Sabališkių dvaro sodybos teritorijoje stovi ir trys nauji, dvarui nepriklausę, statiniai: du mūriniai pastatai ir medinis sandėlis.

Liukonių dvaro sodyba įsikūrusi apie 2 km į pietvakarius nuo Sabališkių pietiniame Širvintos upės krante, šiaurinėje kelio Čiobiškis–Gelvonai pusėje.

XVIII a. antroje pusėje praskoliną Liukonių dvarą iš Vilniaus taurininko B. Mušnickio įsigijo Simonas Kosakovskis. Savo pirkinį S. Kosakovskis įteisino 1782 m. liepos 31 d. ir rugpjūčio 27 d. sodyboje apsigyveno; 1783 m. jis sumokėjo skolą kreditoriams (60 tūkst. auksinų)⁷. Ant aukšto Širvintos upės kranto S. Kosakovskis pasistatė ištaigingus dviaukščius rezidentinius rūmus su pagalbinių pastatų kompleksu⁸. Šalia rūmų stovėjo keturios mūrinės ofisinės. Statinius supo preciziškai sutvarkytas angliškas sodas ir parkas, kuriame buvo gausu želdinių, gėlynų, bei įvairių atrakcionų. Rūmų žemutiniame aukšte buvo etmono kanceliarija bei kambariai svečiams. Antrajame aukšte buvo

⁷ Dolinskas V. *Simonas Kosakovskis. Politinė ir karinė veikla Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1763–1794*, Vilnius, 1993, p. 434.

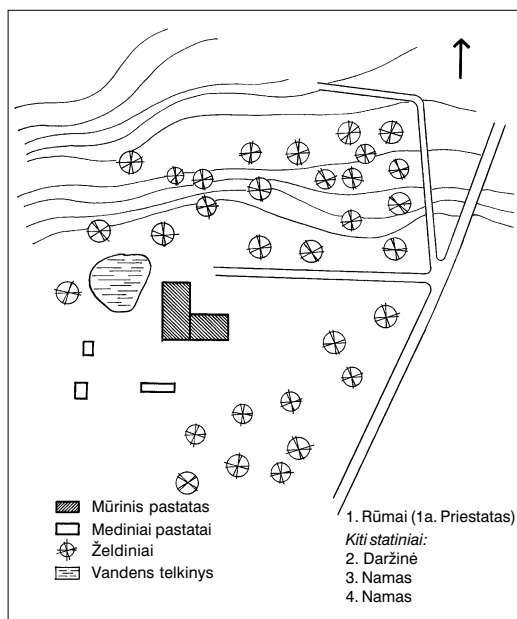
⁸ *Ten pat*, p. 444.

įrengti keli salonai, valgomasis, bilijardinė, dvarininkų miegamieji kambariai. Rūmuose buvo biblioteka, muzikos instrumentų, ginklų bei įvairių senienų rinkiniai; baldus gamino vietinis meistras pagal senus piešinius⁹. Prasidėjus sukilimui, 1794 m. balandžio 20 d. turtas iš Liukonių dvaro sodybos gabentas į Gelvonų pranciškonų vienuolyną. Nužudžius S. Kosakovskį, sudarytas rūmų turto inventorių ir paskelbta, kad visas etmono turtas konfiskuojamas valstybės išdo naudai bei tampa „tautos nuosavybe“¹⁰. Kiek vėliau, gegužės mėn. antroje pusėje, Liukonių dvaro muzikos instrumentai bei gaidos paskirti susikūrusiai LDK kariuomenės pėstininkų pulko kapelai, taip pat nusiųsti trys mokantys groti Liukonių dvaro sodybos gyventojai¹¹. Po etmono ir jo žmonos mirties Liukonių dvaro sodybą valdė prancūzų imperatoriaus Napoleono Bonaparto adjutantas generolas grafas Juozapas Kosakovskis. Vėliau Liukonių dvarą paveldėjo jo brolvaišis Pranciškus Kosakovskis, kuris rūmus atnaujino. 1859 m. gaisro metu rūmai sudegė ir nebuvo atstatyti.

Šiuo metu Liukonių dvaro sodyboje stovi tik perstatyti dvaro rūmai (dabar – mokykla). Jie „L“ raidės formos plano (31 pav.). Senoji buvusių dvaro rūmų dalis perstatyta, vientiso tūrio, dengta keturšlaičiu stogu. Jos planas stačiakampis, o vėliau, pristačius naują korpusą, tapo „L“ raidės formos. Rūmai statyti iš plytų, tinkuoti; dėl žemėjančio reljefo cokolis aukštėja šiaurės pusėn. Pastato išorės formos nesudėtingos ir architektūrinės vertės neturi. Pastato lygias sienų plokštumas skaido aukšti stačiakampiai langai; jie be apvadų, tik su palangių traukomis; pastogę juosia laiptuotas trijų traukų karnizas. Teritorijos reljefas banguotas, leidžiasi šiaurės kryptimi. Parkas – geometrinio planavimo, turėjęs trijų pakopų žemėjančias terasas. Šiaurėje už kelių šimtų metrų teka Širvintà.

Ant Širvintos upės dešiniojo kranto stovi medinis vandens malūnas. Šiuo metu pastatas perstatytas. Jis dviaukštis, su paaukštintu cokoliu, dengtas lėkštu pusvalminiu stogu. Sienos apkaltos horizontaliai lentutėmis, o cokolinė dalis – vertikaliai; langai nedideli stačiakampiai. Čia stovėjo Liukonių dvaro vandens malūnas, priklausęs Vincui Vitkui¹². Išliko malūno brėžiniai, sudaryti techniko L. Gudzinsko 1929 m., kuomet Liukonių dvaras priklausė Broniui Šimulioniui. Malūnas veikė ištisus metus. Jis turėjo vieną vandens turbiną. Buvo medinis, dviaukštis, artimo kvadratui plano, sudėtinio tūrio, su balkonu antrajame aukšte, dengtas aukštu dvišlaičiu sto-

31 pav. Liukonių dvaro sodybos situacijos schema



⁹ Ten pat, p. 445.

¹⁰ Ten pat, p. 741.

¹¹ Dolinskas V. 1794 m. sukilėlių konfiskuotas etmono Simono Kosakovskio Liukonių dvaro kilnojamas turtas, *Lituanistica*, Vilnius, 1998, nr. 2(34), p. 144.

¹² Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, Vilnius, t. 2, p. 540.



*Perstatyti Liukonių
dvaro rūmai*



*Buvęs Liukonių
vandens malūnas*

gu. Aukštus skyrė trauka, sienos buvo apkaltos lentomis vertikaliai, o trikampis galinio fasado skydas – eglute. Antrojo aukšto langai buvo kvadrato formos, o pirmojo – aukštesni, stačiakampiai. Malūnas buvo nesudėtingos architektūros, būdingos nedideliams miestams ir miesteliams (32 pav.).

Prie kelio Gelvonai–Liukoniai, ant piliakalnio stovi aukštas medinis **kryžius** su Nukryžiuotojo skulptūra. Kryžių apie 1925 m. padarė liaudies meistras dailidė Juškevičius¹³. Šalia kryžiaus stovi **du mitologiniai akmenys**, vadinami Suakmenėjusiais žmonėmis. Pasakojama, kad tai akmenimis pavirtę du vyrai – Jonas ir Povilas¹⁴.

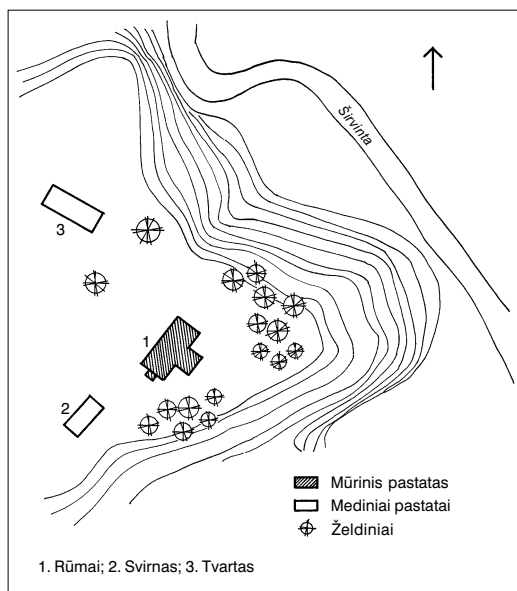
Tarp vandens malūno ir kryžiaus, netoli upės pastatyta **koplytėlė** vadinama Turko kapu. Koplytėlė stovi prie kelio, atgręžta į jį galiniu pietų fasadu. Ji sumūryta iš raudonų plytų, su akmens mūro cokoliu. Koplytėlė nedidelio vientiso tūrio, stačiakampio skerspjūvio (1,40 × 0,65 m, aukštis – 3,70 m), užbaigta trikampių frontonu. Pagrindinis (rytų) fasadas su nedidele stačiakampe (0,60 × 0,50) nišele. Statinys buvo tinkuotas – liko tinko fragmentai.

¹³ *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva*, Vilnius, 1996, t. 1, p. 285.

¹⁴ *Ten pat.*

Lapšių dvaro sodyba. Lapšiai nutolę apie 5 km į pietryčius nuo Liukonių. Sodyba įkurta gražioje vietoje, ant aukšto Širvintos upės kranto. Iki šių dienų išliko trys statiniai: rūmai, svirnas ir tvartas. Rūmai stovi tarp svirno ir tvarto, pagrindiniu fasadu atgręžti į šiaurės vakarus. Svirnas stovi lygiagrečiai rūmams, į pietvakarius nuo jų. Tvartas pastatytas statmenai rūmams, į šiaurės vakarus nuo jų (32 pav.).

Rūmai sudėtinio tūrio, „T“ raidės formos plano, vienuokščiai, su mezoninu ir rūsiu. Jie sumūryti iš plytų, tinkuoti, dengti dvišlaičiu stogu. Pastatas statytas XIX a. ir šiuo metu restauruojamas. Jo eksterjere ryškios romantizmo architektūrai būdingos formos ir neorenesanso stiliaus elementai. Pagrindinis fasadas simetriškas su dvišlaičiu mezoninu vidurinėje dalyje, akcentuotu laiptuotu dvitarpsniu frontonu. Fasadą skaido piliastrai su arkinėmis įdubomis, pagyvinti piliastreliais ir apskritomis nišlėmis. Langai stačiakampiai su piliastrėliais šonuose ir išplatinta viršutine apvadų dalimi, akcentuota „raktų“ imitacija. Fasado vienuokščius sparnus juosia frizas su dantukais. Frontonas laiptuoto kontūro, užbaigtas arkatūrų juosta ir banguoto kontūro viršūne. Frontono langai



32 pav. Lapšių dvaro sodybos situacijos schema

Lapšių dvaro sodybos rūmų pagrindinis fasadas



*Lapšių dvaro svirnas*

pusapskričių ir segmentinių arkų; yra ir nedidelis apskritas langelis. Portalą juosia riestinis sandrikas, o abipus jo esančius langus – aukštėjantys viršutinės dalies apvadaai. Galinis pietvakarių fasadas simetriškas su išsikišusiu prieangiu, akcentuotu aukštomis arkinėmis angomis; virš prieangio įrengta terasa. Trikampiamе fasado skyde išdėstyti įvairaus dydžio pusapskričių ir segmentinių arkų langai. Galinis šiaurės rytų fasadas šiuo metu asimetriškas su įvairiomis angomis (greičiausiai trikampio skydo angos buvo analogiškos kaip pietvakarių fasade). Šoninis pietryčių fasadas su išsikišusiu priestatu, kurio kampai užapvalinti ir pagyvinti vertikaliomis įrėžomis. Šiuo metu rūmų eksterjeras eklectinis; frontono formos disonuoja su fasadų kompozicija bei architektūrinėmis detalėmis. Viduje dalį rūmų patalpų dengia kryžminiai skliautai; yra gilių sieninių nišų su segmento formos bei išlenktomis sąramomis. Išliko sienų tapybos fragmentų, patalpas juosiančių lipdinių frizų bei iškilių meandro ornamentų.

Svirnas šoninis, su įgilintu priesvirniu, ištęsto stačiakampio plano, dengtas dvišlaičiu stogu. Jis suręstas iš rąstų ir apkaltas lentomis horizontaliai, o kampai – vertikaliai. Pagrindinis fasadas simetriškas su dvejomis plačiomis durimis, apkaltomis eglute. Viršuje matyti skersinių sijų galai. Šiuo metu priesvirnio stulpelių nėra.

Tvartas suręstas iš rąstų, sukirstų į kertes. Jis ištęsto stačiakampio plano, vientiso tūrio, dengtas aukštu dvišlaičiu stogu. Pagrindiniame fasade yra keturi dvivėriai vartai ir nedideli stačiakampiai langeliai. Ketinama restauruoti abu šiuos ūkinius trobesius.

Apibendrinant galima teigti, kad buvusioje Gelvonų valsčiaus teritorijoje išlikusių kultūros paveldo objektų nėra gausu. Didžiausią architektūrinę vertę turi sakralinės paskirties statiniai – Bagaslaviškio bažnyčios ir varpinės kompleksas, Pyplių varpinė ir Pyplių bei Šiaulių kapinių koplyčios. Bagaslaviškio bažnyčios formose susipina liaudiškos architektūros bruožai ir klasicizmo stiliaus tradicijos. Gelvonų valsčiaus varpinės suręstos labai tvirtai. Iš kitų regionų varpinių jos išsiskiria savitu konstruktyviniu sprendimu – jų sienos ne karkasinės, o suręstos iš rąstų. Neįprastos ir vienos iš šių varpinių (stovinčios Bagaslaviškio bažnyčios šventoriuje) proporcijos. Įdomi yra ir medinė Perelozų sentikių cerkvė, kurioje persipina liaudiškos ir stilinės

*Lapšių dvaro tvartas*

architektūros bruožai su būdingomis šio tipo statiniams formomis. Deja, tai sparčiai nykstantis kultūros paveldo objektas, kurio būklė – avarinė. Kitų sakralinių statinių fizinė būklė geresnė ir jų architektūra išliko beveik nepakitusi. Daugiausiai praradimų patyrė dvarų sodybos: kelios visiškai išnyko, kitų sunaikinta planinė struktūra, parkai bei želdiniai, atskiri statiniai ar jų dalys. Išlikę dvarų sodybų trobesiai gerokai pakeisti arba yra blogos fizinės būklės. Jų formose matyti tik atskiri fragmentai buvusios autentiškos architektūros. Todėl džiugina faktai, kad atsiranda pažangių savininkų, pasiryžusių atgaivinti senąsias dvarų sodybas – sutvarkyti jų aplinką bei atkurti statinių architektūrą. Tokios sodybos galėtų tapti naujais traukos centrais bei regionų kultūros židiniais.

Gelvonų ir Bagaslaviškio apylinkių kaimų medinė architektūra ir jos puošyba

Žydrė Petrauskaitė

Lietuvos dailės muziejus

2003 m. Gelvonų ir Bagaslaviškio apylinkėse vykusios ekspedicijos metu buvo aplankyti 24 kaimai, daugiau kaip 60 sodybų, apklausta daugiau nei 10 pateikėjų. Tyrinėta daugiausia dabartinėje seniūnijoje, visai nepaliesta liko miškinga teritorija kitapus Širvintos upės, tarpukariu priklausiusi Gelvonų valsčiui. Ekspedicijos metu domėtasi mediniais sodybų pastatais ir jų puošyba, norint papildyti ir praplėsti turimas žinias apie Aukštaitijos medinius statinius ir jų dekorą.

Susipažinta su Lietuvos istorijos instituto rankraštyne bei fototeke saugoma vaizdine bei aprašomąja medžiaga. Probėgom peržvelgti įvairių laikotarpių archyviniai dokumentai. Peržvelgti Kraštotyros draugijos archyve saugomi dokumentai apie Gelvonų apylinkes, Kazio Šešelgio knyga „Gatviniai ir vienkieminiai Aukštaitijos kaimai“, kur plačiai nagrinėjamas Mikalajūnų kaimas¹.

Po Valakų reformos Gelvonų ir Bagaslaviškio apylinkėse, kaip ir didžiojoje Aukštaitijos dalyje, kaimai daugiausia buvo gatviniai, žemė paskirstyta režiniais. Sodybose dažniausiai buvo statomi visi pagrindiniai pastatai: gyvenamasis namas – gryčia, svirnas, tvartas, kuriame galima rasti patalpą kiaulėms (*pūnią*), patalpą arkliams (*stainią*). Taip pat buvo renčiamas kluonas (*klaimas*), pirtis. Sodybos branduolys – gyvenamasis namas, svirnas bei tvartas – stovėjo vienoje gatvės pusėje, daugiau ar mažiau pailgame sklype, kuriame atstumai tarp pastatų priklausė nuo savininko turtinės padėties – kuo turtingesnis, tuo erdvesnis kiemas. Iš pradžių gyvenamieji namai stovėjo galais į gatvę, vėliau kai kurie buvo pasukti šonu. Svirnai – priešais gryčią, lygiagrečiai. Už jų, truputį toliau, tvartai. Kitoje gatvės pusėje, iš pradžių taip pat galais, o vėliau kartais ir šonais, stovėjo daržinės (jei turėjo), kluonai bei pirtys. Pastatų išsidėstymas kartais keisdavosi, jei šeimai skylant, broliams dalijantis ūkį, pritrūkdavo vietos. Tada tvartai kartais atsidurdavo ir kitoje gatvės pusėje. Tačiau beveik iki XX a. pradžios kaimaviečių vaizdas keitėsi itin nežymiai, nes daugelis valstiečių stengėsi nedalinti turimų ūkių.

Gelvonų ir Bagaslaviškio apylinkių kaimuose turtinė žmogaus padėtis priklausė nuo turimos žemės kiekio. *Valaką* (apie 20 ha) turintis žmogus buvo laikomas pasiturinčiu, bet buvo ir turtingesnių, turėjusių tris ir daugiau valakų. Buvo ūkių, turėjusių pusvalakį, trečdalį valako (*trecinką*), ketvirtadalį valako (*ketverinką*). Buvo ir mažžemių, turėjusių iki 3 ha žemės, vieną karvytę ir arkliuką². Žemės kokybė buvo ne visur vienoda, ypač prasta, pelkėta žemė buvo Zubeliuose³.

Po 1922 m. žemės reformos į vienkiemius šiame krašte pradėjo skirstytis apie 1925–1926 m., daugelis kaimų buvo išmatuoti ir dalis jų spėjo išsikraustyti. Palei kelią atsirado nusitęsę vienkieminiai kaimai. Besikuriantieji vienkiemiuose naujesnius statinius perkeldavo, senuosius nugriaudavo. Trūkstantus pastatus vie-

¹ Šešelgis K. Gatviniai ir vienkieminiai Aukštaitijos kaimai, *Lietuvių liaudies architektūros paminklai*, Vilnius, 1998, p. 80–112.

² Pateikėjas – Karolis Palaima, Karališkių k.

³ *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 1250, ap. 5, b. 5345 h, l. 77.

ni statėsi iš naujų sienojų, kiti panaudojo turimus ar nusipirktus senus, dar nesupuvusius rąstus. Vienkiemiuose pastatai dažniausiai buvo išdėstomi aplink beveik keturkampę kiemo erdvę, kartais laisvai, kaip patogiau.

Daugiausia pokyčių Gelvonų ir Bagaslaviškio apylinkėse, kaip ir visoje Lietuvoje, įvyko pokariu – kolūkių laikais bei per melioracijos vaju. Buvo nusavinti ir dažniausiai nugriauti kluonai, kai kur net svirnai. Likę sienojai buvo panaudoti kitų kolūkyje reikalingų pastatų statybai ar tiesiog sudeginti. Sodybos pradėtos statyti ir kitoje gatvės pusėje, kur anksčiau stovėjo tik kluonai.

Dabar Gelvonų ir Bagaslaviškio apylinkėse nemažai vienkiemų kaimų, bet yra likusių ir gatvinių, nors ir gerokai pasikeitusios išvaizdos. Tai Karališkių⁴, Mikalajūnų, Neveronių, Sedūnų, Stavarygalos, Tilvikų⁵, Žuvinčių bei kai kurie kiti kaimai, kurie nors ir buvo jau išmatuoti ir ruošėsi skirstytis į vienkiemius, tačiau, prasidėjus karui, to padaryti nespėjo. Gatviniuose kaimuose daugiau išliko senų pastatų, kartais tik truputį remontuotų.

Karališkių, Mikalajūnų bei Žuvinčių kaimai iki šių dienų geriausiai išlaikė buvusią struktūrą. Nors daug yra ir įvairių pakeitimų. Karališkių kaime sodybos daugiausiai išsidėsčiusios vienoje gatvės pusėje, kitoje yra tik keletas. Vienoje sodyboje senas, be vinių statytas klojimas dar išlikęs savo pirminėje vietoje, kitoje gatvės pusėje. Gyvenamieji namai šiame kaime stovi ir galu, ir šonu į gatvę. Tačiau galu stovintieji, kaip ir seniau, gan toli atitraukti nuo gatvės, kai kurie net 15–25 m⁶. Žuvinčiuose visi gyvenamieji namai stovi galu į gatvę, net ir atstatytieji po Pirmojo pasaulinio karo ar atnaujinti bei perstatyti tarpukariu. Tradiciškai išsidėstę ir kiti išlikę ūkiniai pastatai. Mikalajūnuose pagal 1871 m. matininko I. Pržialgolskio sudarytą kaimo žemės planą sodybų pastatai buvo išdėstyti abipus gatvės: vienoje pusėje (šiaurinėje) gyvenamieji namai, svirnai ir tvartai, o kitoje (pietinėje) – kluonai ir sodai. Kaimo užstatymas sutankėjo XIX a. antroje pusėje, kai tarp brolių pradėtas dalintis ūkis⁷. Po Pirmojo pasaulinio karo buvo perstatyti kai kurie pastatai, nugriauta Vlodo Savarausko sodyba⁸. Didieji pertvarkymai vyko 1950–1964 m. – kai kurios sodybos perstatytos, pietinėje pusėje jų atsirado daugiau⁹. Kiti gatviniai kaimai išlaikė savo pagrindinę ašį – gatvę, bet sodybos abipus gatvės labai sutankėjo.

Sovietmečiu sodybose kartais belikdavo tik du pastatai – gyvenamasis namas ir ūkinis pastatas. Vėliau pradėti statyti įvairūs sandėliukai, dirbtuvėlės, garažai. Šitokie smulkūs, kartais netvarkingai pastatyti pastatėliai itin darkė sodybos vaizdą.

Tiek vienkieminiuose, tiek gatvinio tipo kaimuose išlikę nemažai tarpukariu statytų gyvenamųjų namų, vos vienas kitas XIX a. ar XX a. pradžios (iki Pirmojo pasaulinio karo), nemažai pokariinių. XIX a.

antrojoje pusėje vietoje dūminių pirkių pradėti statyti nauji gyvenamieji namai, tačiau dar ir XX a. pradžioje buvo galima rasti dar vieną kitą dūminę pirkį. Karališkiuose, anot pateikėjo K. Palaimos, stovėjusi pirkia net su išpjaustinėtomis vėjalentėmis. Mikalajūnuose kaminais dūmams išėiti gryčiose buvo įrengti XX a. pradžioje¹⁰. Tiek senieji, tiek tar-

⁴ Anot pateikėjo K. Palaimos, kaimo vardas kilęs nuo aplinkines girias tvarkiusio girininko Karolio.

⁵ Tilvikų kaimas savo pavadinimą gavo nuo šalia esančio ežero, kuriame buvo daug vandens paukščių tilvikų (KDA, f. 55, b. 27, t. 3, p. 13).

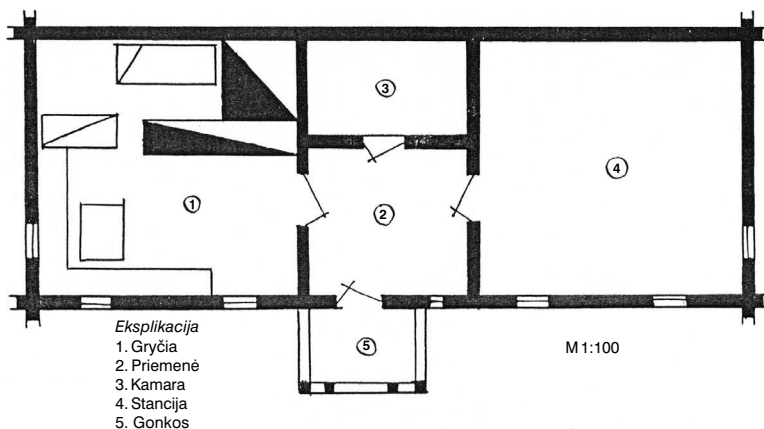
⁶ Šešelgis K. Baršauskas J. Čerbulėnas K. Kleinas M. *Lietuvių liaudies architektūra*, t. 1. Vilnius, 1965, p. 31.

⁷ KDA, f. 55, b. 27, t. 3, p. 28.

⁸ *Ten pat*, p. 29.

⁹ *Ten pat*, p. 30.

¹⁰ *Ten pat*, p. 85.



pukariu statyti gyvenamieji namai buvo panašaus plano. Vėlyvesnieji gal kiek trumpesni ir labiau dekoruoti. Tačiau puošyba šiame krašte itin saikinga.

Pokariu bei sovietmečiu statyti namai jau gerokai skiriasi nuo ankstesniųjų, jie mažesni, jų planas artimas kvadratui. Mat šeimos buvo jau ne tokios didelės ir ūkiai mažesni – buvo skiriami tik po 60 arų sklypai.

Senieji ir tarpukariu statyti gyvenamieji namai Gelvonų ir Bagaslaviškio apylinkėse, kaip ir visoje Aukštaitijoje, stačiakampio plano, ilgi, neplatūs (gryčių ilgis būdavo nuo 12 iki 24–26 m, plotis – nuo 7 iki 11 m), dviejų galų, kartais su dviem įėjimais. Dvigalės gryčios būdavo trijų atskirų dalių, vadinamų narveliais – du sienojų stačiakampiai tarpusavyje sujungiami išorinėmis sienojų sienomis (1 pav.). Gryčios vidus kartais būdavo tinkuotas ir išbaltintas. Vėliau patalpas pradėta dalinti įvairiomis pertvaromis. Tada gyvenamajame name atsirasdavo mažiausiai 5 patalpos: viduryje – priemenė ir kamara, dažnai su kaminu-rūkykla (*kuknia*), viename gale – virtuvė su užkrosne, kitame – gerasis kambarys (*stancija*), kartais dar ir rūsys-bulvinė. Dar ir dabar kai kuriuose namuose kamaroje ar priemenėje galima rasti didelį kaminą-rūkyklą (*kuknią*), išmūrytą iš plytų, o jo viduje – židinių bei kartis mėsai pakabinti. Čia buvo gaminamas kiaulių jovalas, rūkoma mėsa. Galbūt kamino patalpa buvo visoje Lietuvoje gyvenamuosiuose namuose. Tik Žemaitijoje ji išsilaikė ilgiau nei Aukštaitijoje, kur kamino patalpą galima rasti tik kai kuriose vietovėse. Tarpukariu, kartais ir anksčiau, pristatydavo atvirus ar uždarus įstiklintus prieangius (*gonkus*) vienslaičiu stogu, kartais ir dvišlaičiu.

Viengalių namų buvo nedaug. Jie dažniausiai atsirasdavo dalijantis ūkį.

Gelvonų ir Bagaslaviškio apylinkių kaimuose, kaip ir visoje Lietuvoje, kai kurie gyvenamieji namai bei svirnai buvo dekoruoti. Tai lėmė savininko turtinė padėtis bei jo grožio supratimas ir poreikis. Gyvenant kaimuose, puošybos būta šiek tiek daugiau, nes žmonės, matydami, kaip gražu pas kaimyną, ir, nenorėdami atsilikti, dažniau buvo linkę puošti savo sodybų pastatus.

Kaip jau minėta, gyvenamieji namai kaimuose dažniausiai stovėjo galu į gatvę, tad ir visa jų puošyba daugiausia buvo sukoncentruota į matomąjį galą – skliautą, stoginuką, kartais net stogo galą (vėjalentės, lėkiai), langus, sienų ir kampų apkalimą. Tų namų, kurie atsukti į kelią šonu, gražiausiai buvo puošiami langai, prieangiai, pastogė. Dauguma senųjų statinių žavi savo per amžius išsikristalizavusiomis pro-



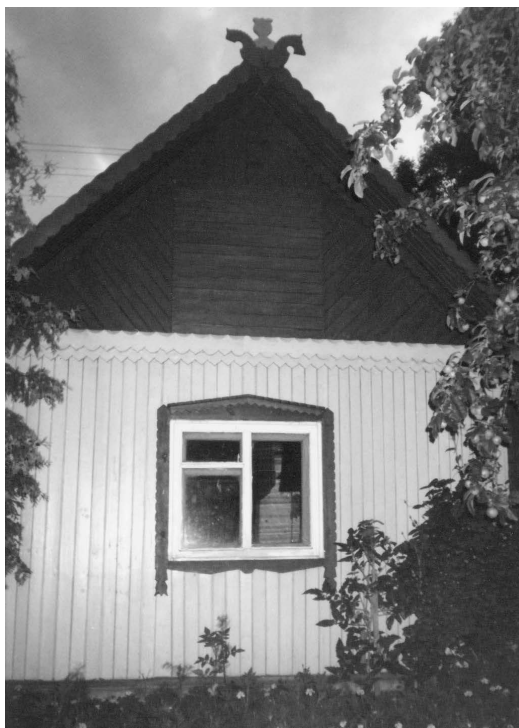
2 pav. Buvusios
Gelvonų klebonijos
galinis fasadas

porcijomis, idealiu stogo ir sienų santykiu, o architektūrinių konstrukcijų dekoras dar labiau pagražina pastatą. Ekspedicijos metu pastebėta, kad šių apylinkių namų dekoro elementai tarpusavyje gražiai dera, vienas kitą papildo. Nesunku nuspėti, kad apylinkėse gyventa keletos gabių meistrų, kurie visiems norintiems dekoravo gryčias ir kitus pastatus. Buvo ir tokių, kurie patys meistravo. Įkvėpimo meistrai ir gyventojai galėjo pasisemti iš čia pat stovinčios Gelvonų klebonijos (2 pav.), gražiai dekoruotų dvarų, didesnių sodybų pastatų ar tiesiog mieste matytų namų. Visa tai atsispindi šio straipsnio autorės 2003 metų nuotraukose.

Senieji gyvenamieji namai ir kai kurie svirnai dar ir dabar yra išlaikę buvusios puošybos elementų. Ekspedicijos metu užfiksuotas net ir vienas kitas puošnus naujesnės statybos pastatėlis (3 pav.).

Karališkiuose Broniaus Kudelio senelio statyta gryčia, 1903 m. tėvo remtuota, yra ilga, dvigalė, turinti senovinę kamino patalpą (4a, b pav.). Gražiai dera tarpusavyje gyvenamojo namo galinio fasado apkalimas stačiomis lentomis su siaura lentjuoste (*lištvute*) užkaltais tarpais ir stoginuko apačią puošiantys dantukai (4c pav.). Vėliau pristatytas priangis, dekoruotas dantukais, taip pat sudaro gražų bendrą namo vaizdą. Kaip jau minėta, kitapus gatvės išliko ir senasis kluonas, statytas be vinių.

3 pav. Pilipavičių
gyvenamojo namo
Gelvonuose vasaros
virtuvėlė. Statyta
Vytauto Pilipavičiaus
apie 1982–1986 m.





4 pav. Broniaus Kudelio gyvenamasis namas su prieangiu Karališkių kaime. Statytas XIX a. pab., remontuotas 1903 m.:
 a) priekinis fasadas;
 b) šoninis fasadas iš kiemo pusės;
 c) galinis fasadas

a)



b)



c)



5 pav. Juozo Juzėno gyvenamasis namas su prieangiu Karališkių kaime. Statytas XIX a. pab.:
a) priekinis fasadas;
b) galinis fasadas



a)
b)



6 pav. Buvęs Edvardo Maželio gyvenamasis namas su prieangiu Karališkių kaime. Statytas apie 1933 m.

Tame pačiame kaime yra Juozo Juzėno namas, statytas senelių XIX a. pabaigoje. Jis – ilgo stačiakampio plano, dviejų galų. Vėliau, tarpukariu, pastatas remontuotas, atnaujintas, pristatytas gražus prieangis. (Panašių prieangių yra ir Mikalajūnų k.) Puikiai dera pastogę puošiantis dantukų ornamentas, skydeliai, namo kampų apkalimo lentos, langai su langinėmis ir grakštus prieangis, puoštas kelių tipų dantukais, profiliuotais stulpeliais, gražia tvorele ir frontonėlyje išpjaustyta „S“ motyvų kompozicija (5a, b pav.).

Yra ir dar viena, itin sena, beveik į žemę susmegusi *grytelė*, priklausanti dviem šeiminiškams.

Buvęs Edvardo Maželio namas Karališkių kaime statytas apie 1933 m., vadovaujant meistrui Statkevičiui iš Gelvonų. Padėjo tėvas ir broliai. Šeiminiškas pasidarė langus, duris, grindis, kitus staliaus darbus. Dabar namas gražiai atnaujintas – išorėje apkaltas stačiomis lentomis. Prieangio dekoras atnaujintas, bet pagal seną pavyzdį – vėjalentės ir frontonėlio apačia banguota, pastogė apjuosta baltais dantukais (6 pav.). Nepadaryta tik buvusi profiliuotų lentučių tvorelė – dabar prieangio apačia užkalta paprastomis lygiomis lentutėmis. Tačiau tvorelės stulpelių pavyzdžius šeiminiškė dar saugo.

Stavarýgaloje stovi 1887 m. Sargelio statyta gryčia – ilgo stačiakampio plano, pusskliautiniu stogu (7c pav.). Kiemo pusėje esančio šoninio fasado centre – atviras prieangis dvišlaičiu stogeliu, dažytas keliomis spalvomis, ir apvalus priemenės langelis kryžminiu rėmu (7b pav.). Gatvės pusėje – du didesni langai su langinėmis ir ornamentuotais antlangiais bei polangiais (7a pav.). Rėmai, apvadai, langinės dažyti baltai. Kitoje pusėje – taip pat du langai, tik nedideli, beveik kvadratiniai, keturių dalių rėmais, be langinių, plačiais baltais apvadais. Šalia stovi keturkampio plano senas ūkinis pastatas, kurį vaizdingai apibūdino kaimynas Edvardas Paukštys, kaip esantį „su keturiais stogais“.

Senas 1901 m. Antano Tiešio, Adelės Zmejauskienės dieduko, statytas gyvenamasis namas. Jos tėtės vėliau apkaltas. Namų langų apvadai dekoruoti geometriniais ornamentais su išsprūdinėmis langinėmis. Pastogė paįvairinta dantukais (8 pav.).

Žuvinčių kaimo gyvenamieji namai daugiausia seno plano, bet naujoviškai dekoruoti.

Jono Bogdos dieduko Mykolo Rudoko statyta gryčia – ilgo stačiakampio plano, pamatai padaryti tik po karo, kolūkių laikais. Gražiai atrodo skydas, apkaltas statmenomis lentomis su pagaliukais užkaltais tarpais, pereinantis į taip pat sukaltą stoginuką, kurio apačią puošia liežuvėliais su aklomis skylutėmis išpjaustyta lenta. Gražiai išlenktos ir kampų apkalimo lentos. Langai nedideli, trijų dalių (dvi statmenos, viena horizontali) su skersinukais, išsprūdinės langinės. Viskas nudažyta baltai ir gražiai kontrastuoja su tamsiomis sienomis (9 pav.).

Edvardo Valančiaus tėvų tarpukariu statytas gyvenamasis namas įdomus ne tik savo vidaus išplanavimu bei krosnimis (mat ankstesnis savininkas buvo krosnininkas), bet ir galiniu fasadu (10a pav.). Namų skydas – dviejų dalių: viršuje statmenomis lentomis apkaltas trikampis, šiek tiek patrauktas į priekį, apačioje – skersos lentos ir nedidelis langelis. Skydą užbaigia platus stoginukas, kurio apačią puošia dantyta lenta, puikiai deranti su šoninius skydelius užbaigiančiais rombeliais (10b pav.) Polangių ornamentai bei dvispalvės išsprūdinės langinės dar labiau išryškina bendrą vaizdą.



7 pav. Sargelių gyvenamasis namas Stovarygalos kaime. Statytas 1887 m.:
a) namo kampas;
b) atviras prieangis;
c) galinis fasadas

a)



b)



c)



8 pav. Adelės Zmejauskienės gyvenamasis namas Stavarygalos kaime. Statytas apie 1901 m.



9 pav. J. Bogdos gyvenamojo namo Žuvinčių kaime galinis fasadas



10 pav. Edvardo Valančiaus gyvenamasis namas Žuvinčių kaime: a) galinis fasadas; b) dekoru detalė



a)

b)

11 pav. Ručinskių gyvenamasis namas Boleslavoje:

a) šoninis fasadas;

b) galinis fasadas.

Iš Ručinskių šeimos albumo

Verta paminėti ir Boleslavos (11a, b pav.) bei Bagaslaviškio „dvarų“ (12a, b pav.) gyvenamuosius namus – didelius, gausiai dekoruotus. Mančiušėnų (13a, b, c pav.), Neveronių (14, 16 pav.) bei keli Mikalajūnų (15a, b pav.) kaimuose stovintys namai taip pat puošti, jų dekoru elementai gražiai suderinti.

Trumpai apžvelgus bendrą namų vaizdą, verta aptarti ir atskiras detales.

Gelvonų seniūnijos apylinkėse gyvenamuosius namus statydavo ant kertinių akmenų ar tiesiai ant žemės, akmenis sutvirtindavo kalkių, vėliau net cemento skiediniu. Cementas atsirado tarpukariu. Betoninius pamatus pradėjo kloti tik sovietmečiu¹¹.

Gryčios buvo statomos iš medžių sienojų, kampuose sunertų į sąsparas (*su-sparas*) atsikišusiais galais. Seniau sienojai būdavo aptašyti, vėliau – apipjauti. Suklodavo iki 15 vainikų, sienų aukštis – apie 2 m 80 cm. Vėliau namai pradėti statyti, anot K. Palaimos, „ant glotnių susparų“, t. y. lygiais, neatsikišusiais galais. Statoma buvo daugiausiai iš pušinių ir eglinių sienojų. K. Palaima taip pat pasakojo, kad „medžius kirsdavo žiemą, kai jie nevegetuoja, ant seno mėnulio – delčioj, kad atsparesni būtų, ant jauno nekirsdavo“. Klojant

¹¹Taip pat, f. 55, b. 27, t. 3, p. 51.



12 pav. Mulevičių gyvenamasis namas Bagaslaviškyje:
a) šoninis fasadas;
b) namo prieangis.
Iš asmeninio Aleksandravičių šeimos albumo



a)
b)

pirmą vainiką, kaip girdėjo pateikėjas, „šeiminykas į pamatus dėdavo pinigą“¹², tačiau pats to nedarė ir nematė darant. Kazokų šeima iš Tilvikų kaimo prisimena, kad į pirmąjį vainiką ne tik pinigus, bet ir šventintą duoną bei žolynus dėdavo.

Ekspedicijos metu užfiksuoti pastatai ir su kampuose atsikišusiais sienojais, ir naujesni – lygiom kertėm. Dau-

¹²K. Palimos pasakojimas.



13 pav. Savarauskų gyvenamasis namas Mančiušėnų kaime:
a) šoninis fasadas;
b) galinis fasadas;
c) dekoro detalė

a)

b)



c)



14 pav. J. Matuko gyvenamojo namo galinis fasadas. Neveronių k.



15 pav. Gyvenamieji namai Mikalajūnų kaime: a) galinis fasadas; b) šoninis fasadas su prieangiu. 2003 m. I. Veliūtės nuotraukos

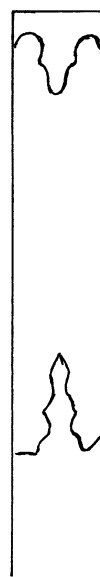
a)
b)



16 pav. Jurgio Matuko gyvenamojo namo Neveronių kaime puošybės ornamentas (apačioje)

gumos namų kampai, saugant juos nuo kritulių, rūpestingai apkalti statmenomis lentomis. Šiais laikais populiariausia pariškinti kampų apkalimo lentas kontrastingų spalvų dažais.

Neveronyse Jurgio Matuko namo kampų lentos (iš gatvės pusės) papuoštos sudėtingos kompozicijos ornamentu (16 pav.), Zubeliuose namo kampas papuoštas prikalta iškilia keturkampe lentute. Bagaslaviškio dvaro kampų lentos, apkaltos siaurais, iškiliais karnizais, padalintos į tris nevienodo pločio dalis. Apatinės ir viršutinės dalys dar buvo paįvairintos iškiliais ornamentais, deja, dabar ne visur išlikusiai. Vidurinėsios dalies lentos dekoruotos po tris sugrupuotais grioveliais, tarsi kolonos ar piliastrai, kaneliūromis (17 pav.). Karališkių kaime Juozo Juzėno namo kampų lentos vienoje pusėje taip pat tarsi su kolonomis ar piliastrais, kurių karnizai nudažyti baltais ir rudai raudonais dažais (5b pav.). Mikalajūnuose, Šarkaičiuose užfiksuoti namai, kurių kampai apkalti gulsčiomis ritmiškai besikeičiančiomis dve-



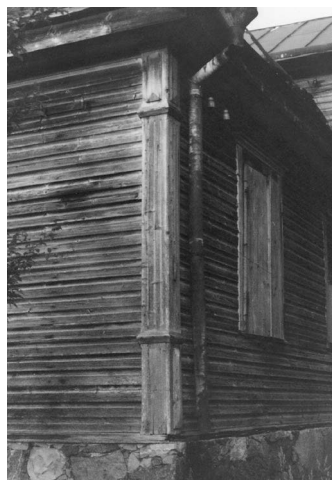
jopo ilgio lentutėmis, imituojančiomis rustą (15b, 18 pav.) Dauguma namų kampų papuošimų daugiau ar mažiau įtakoti dvaro ar miestietiškos mados.

Tarpukariu Gelvonų ir Bagaslaviškio apylinkių kaimuose buvo nedaug apkaltų gryčių. Lentos tuo metu buvo brangios. Lentpjūvių nebuvo. Lentas pjaudavo žmonės, vadinami *pilščikais*, rankiniu pjūklu: vienas stovėdavo viršuje aukštai iškelto rasto, kitas apačioje. Tai dažniausiai būdavo Perelozų kaimo gyventojai rusai.

Ekspedicijos metu Gelvonų miestelyje, Karališkių, Mikalajūnų kaimuose užfiksuota keletas senojo apkalimo pavyzdžių, kai sienos apkalamos statmenomis lentomis, o tarpai užkalami siauromis lentjuostėmis. Kai kurių namų apkalimas dar būdavo pajvairintas arkutėmis. Jau minėtas B. Kudelio (Karališkių k.) namo galinis fasadas apkaltas statmenomis lentomis su siaura lentjuoste (*lištvute*) užkaltais tarpais (4c pav.). Broniaus Mikštos gryčia, užfiksuota K. Šešelgio knygoje¹³, buvo apkalta statmenomis lentomis su siaura lentjuoste užkaltais tarpais. Apačioje po langais ir viršuje siaurosios lentutės sujungtos dvigubomis arkutėmis. XX a. pradžioje Gelvonų miestelio Miškų gatvėje dar stovėjęs gyvenamasis namas taip pat buvo apkaltas statmenomis lentomis su arkutėmis¹⁴. Tiek Boleslavos, tiek Bagaslaviškio dvarų pastatai apkalti skersomis lentomis (11a, b, 12a, c pav.) Sovietmečiu namus dažniausiai apkaldavo skersomis lentomis, tik kartais jos būdavo profiliuotos – su grioveliais, ir tada sienų plokštumos įgaudavo gražų ritmą. Vienas kitas namas šiose apylinkėse apkaltas dvejopai: iki palangių statmenomis, viršuje – gulsčiomis lentomis.

Anot pateikėjų, dažyti sienas pradėta gan vėlai. Dažai buvo brangūs, mėgstama geltona spalva.

Stogai šiose apylinkėse gegninės konstrukcijos, dabar daugiausiai dvišlaičiai, bet dar likę ir senesnio tipo, anot K. Šešelgio, „*pirminės formos*“¹⁵ pusskliautinių-



17 pav. Buvusio Bagaslaviškio dvaro gyvenamojo namo kampas



18 pav. Strazdienės gyvenamojo namo Šarkaičių kaime kampas

¹³ Šešelgis K. *Lietuvių liaudies ...*, p. 107.

¹⁴ LCVA, f. 1622, ap. 6, b. 259, l. 155.

¹⁵ Šešelgis K. *Lietuvių liaudies ...*, p. 103.



a)



b)

pusvalminių su stoginukais galuose. Kaip sakė Leokadija Saliamonienė, „su labaku“ (7c, 15a, b pav.). Iš pradžių stogai buvo dengti šiaudais, po to skiedromis, vėliau – malksnomis, o dar vėliau – šiferiu. Skiedros iš drebulės buvo pjaunamos arkliu varomu mechanizmu. Malksnos – lenčiukės iš pušies, eglės ar net drebulės, vienos su grioveliais, kitos su iškilumu, kad klojant susijungtų.

Stogo šlaito galus anksčiau, XX a. pr. ar net XIX a. pab., anot pateikėjų, „kol buvo mada“¹⁶, užkaldavo išpjaustytomis vėjalentėmis (*vetruvkomis*). Karališkių kaime stovėjo sena dūminė gryčia su pjaustytomis vėjalentėmis. Mėgstamiausias buvo geometrinis motyvas – dantukai. Tačiau ekspedicijos metu tokių vėjalenčių aptikti nepavyko. Šiuo metu puošnios vėjalentės retai pasitaiko, dažniausiai stogų galai užkalti lygia lenta. Ritmiškai besikeičiančių lankelių ir dantukų kompozicijos puošia Bagaslaviškio dvaro ir Boleslavos gyvenamųjų namų vėjalentes (11a, b; 12a, b pav.). Cegelnės kaime namo vėjalentės išpjaustytos stilizuotų žiedų ir bangelių kompozicijomis, nusižiūrėtomis iš Gimbuto knygos¹⁷, bet pritaikytomis prie seniau buvusios stoginuko ir šoninių skydelių puošybos (19a, b pav.).

Vertikalūs sudėtingos kiaurapjūvės kompozicijos lėkiai puošia Boleslavos gyvenamąjį namą (11a, b pav.). Ekspedicijos metu matėsi ir likučiai lėkio, puošusio Bagaslaviškio dvaro gyvenamąjį pastatą. Įdomus Broniaus Savarausko statyto namo Mančiušėnuose stogo sutvirtinimas (13b pav.), panašus į buvusios Gelvonų klebonijos (2 pav.). Netoli Zubelių esančioje Antano Tatarėlio sodyboje gyvenamąjį namą puošia vertikalus eglutės pavidalo lėkis (20 pav.).

19 pav. Gavėnų sodybos Cegelnės kaime gyvenamasis namas: a) stoginukas ir skydo langelis; b) vėjalentė, skydelis ir stoginukas

20 pav. Antano Tatarėlio gyvenamojo namo Zubelių kaime puošybos elementas – lėkis



¹⁶ K. Palaimos pasakojimas.

¹⁷ Gimbutas J. *Lietuvos kaimo trobesių puošmenys*, Vilnius, 1999.

Senieji frontonai skydai, čia vadinami *skliautais*, iki stogo buvo daromi iš sienojų, vėlesnieji pradėti kalti lentomis. Ekspedicijos metu aptikta maždaug apie 10 skirtingo apkalimo tipų. Paminėsiu tik kai kuriuos. Gelvonų ir Bagaslaviškio apylinkių kaimuose dar nemažai likę senovinių sienojų skydų (21 pav.). Aptikta ir dvejopų sienojų ir lentų frontonų: viršuje į priekį atitrauktas lentų trikampis, apačioje – sienojai (22 pav.). Tokie skliautai greičiausiai susiformavo pakeitus puskliautinę stogo formą į dvišlaitę. Gražūs gryčių skliautai apkalti statmenomis lentomis su siaura lentjuoste užkaltais tarpais, kartais, kaip jau minėto B. Kudelio namo skydas, papildomai papuoštas arkutėmis (4c pav.). Daugumos gyvenamųjų namų skydai užkalta skersomis, kartais profiliuotomis lentomis. Keleto namų skydai užkalta eglute sudėliotomis lentomis, o jų galai apačioje sudaro dantukų eilę (23 pav.). Sudėtinga lentų kompozicija papuošti Boleslavos namo didieji skydai: viršuje – eglutės trikampis, viduryje – gulsčios lentos, žemiau po karnizu – statmenos (11b pav.).

Dažnai frontonuose dar likę maži neįstiklinti langeliai pusapskritimio ar kvadratėlio formos (4c, 5b, 21, 22 pav.), tačiau daugumos skliautų langeliai jau padidinti – vienu mažiau, kitų daugiau.



21 pav. Juškevičių gyvenamojo namo Maželių kaime skydas-frontonas. Statytas apie 1893 m.



22 pav. V. Juzėno gyvenamojo namo Karališkių kaime skydas, stoginukas, skydeliai



23 pav. V. Juškevičiaus gyvenamojo namo Išėriškių kaime skydas ir jo langelis (viršuje kairėje)



24 pav. Petro Valaičio sodybos netoli Karališkių kaimo skydo langelis (viršuje dešinėje). Statyta apie 1940 m.



25 pav. Gyvenamojo namo Žuviničių kaime skydas ir jo langelis

26 pav. Gyvenamojo namo Cegelnės kaime skydo langelis

27 pav. Gyvenamojo namo Mikalajūnų kaime skydo langelis



28 pav.
J. Mikučionienės
gyvenamojo namo
Gelvonų kaime
stoginukas, skydelis,
langas su langinėmis.
Statytas apie 1920 m.



29 pav.
J. Mikučionienės
gyvenamojo namo
Gelvonų kaime
stoginuko atrama

30 pav. J. Juzėno
gyvenamojo namo
Karališkių kaime
stoginuko atrama

Petro Valaičio *gryčios* (netoli Karališkių) skliauto langelis itin sudėtingos ornamentinės kompozicijos apvadais (24 pav.). Mikalajūnų kaime esančio namo skydo langelio apvadas pajavairintas rombelių ir skrituliukų kompozicija (15a pav.). Įdomus ir Žuvinčiuose stovinčio namo skydo langelio apvadas, sudėliotas iš gulsčių skliaustelių („l“) formos elementų (25 pav.). Naujai išpjaustytas sudėtingos stilizuoto žiedo ir bangelių kompozicijos skydo langelio antlangis (26 pav.).

Kai kurių namų skydų langai tik truputį mažesni už kitus pastato langus, dažnai gausesnės puošybos (13b, 14, 19b, 27 pav.). Boleslavos gyvenamojo namo skydą puošia trijų dekoruotų langų kompozicija, kuria, matyt, norėta pakartoti miesto mados triforą (11b pav.). Naujoviškos sudėtingos trijų dalių kompozicijos skydo langai ir Šarkaičių kaime (18 pav.).

Gelvonų ir Bagaslaviškio apylinkių kaimuose, kaip ir dalyje kitų Aukštaitijos rajonų, dažniausiai galinį fasadą pajavairina bei pagyvina ir skydą užbaigiantys platoki stoginukai, kurie turi taip pat praktinę paskirtį – saugo galinio fasado sieną ir langus nuo kritulių. Senieji stoginukai lentiniai, su siauromis lentjuostėmis užkaltais tarpais, kartais profiliuotu pakraščiu užbaigti smailiais ar bukais dantukais, kas sudarydavo gražų metrinį ornamento ritmą. Kai kurių stoginukų apačią dar puošia įvairios for-



mos dantukai, liežuvėliai, su aklomis skylutėmis išpjauštos lentos (4c, 9, 10a, 10b, 19a, 19b, 28 pav.). Mančiušėnuose (13b, c pav.) bei Neveronyse (14 pav.) stoginuko apačia dekoruota stilizuotais gėlių žiedais išpjauštinėta lenta. Vėlesniais laikais atsirado šiferiniai (asbesto lakštų) stoginukai. Tačiau kartais, laimingų aplinkybių sutapimo dėka, jų pakraštys puikiai papildė bendrą vaizdą (13b, c pav.).

Platoką stoginuką apačioje prilaiko didesnės ar mažesnės atramos (*sprydėliai*). Ekspedicijos metu buvo užfiksuotos kelios itin sudėtingai išpjauštos atramos: viena – Gelvonų kaime (29 pav.), kita – Karališkių kaime (30 pav.).

Gegnių galai daugumos šio krašto namų užkalti lentomis. Kartais, XX a. pradžioje, šis užkalimas būdavo papuošiamas ornamentais: laiptuotais dantukais (5a, 8 pav.) ar ratukų su skylutėmis motyvais, kaip Neveronių kaime (31 pav.).

Įdomiau išpjauštyti kelių viršutinių šoninių sienojų galai, kaip seno XIX a. pabaigoje statyto namo Stavarygaloje (32 pav.), nagingų, grožį mėgstančių meistrų palikimas. Šiame krašte populiarūs skydelių, dengiančių jau minėtų sienojų galus, puošyba (33a, b pav.). Skydelių apačia išpjauštoma dantukais (4c, 5b pav.). Karališkių kaime įdomūs skydėliai užbaigti dviem lenktom kojytėm (22 pav.), Žuvinčių kaime – rom-

31 pav.

Gyvenamojo namo (buvusi Antano Kybarto sodyba) Neveronių kaime pastogės dekoras, skydelis, namo kampo fragmentas

32 pav. Sargelių gyvenamojo namo

Stavarygalos kaime kampas: balkių profiliavimas

33 pav.

Gyvenamuosius namus Kailiakiemio (a) ir Zubelių (b) kaimuose sienojų galus puošiantys skydėliai



a)

b)



34 pav. Langai
su langinėmis:

- a) J. Kukčio
gyvenamajame name
Sedūnų kaime;
b) A. Zmiejauskienės
gyvenamajame name
Stavarygalos kaime;
c) buvusioje mokytojo
P. Mantieko sodyboje
Neveronių kaime

a)
b)



c)

beliais (10a, b pav.). Skydeliai Mančiūšėnų kaime ne tik apačioje išpjaustyti stilizuotais žiedais, bet pridėtinu trikampių motyvu dekoruota ir jų plokštuma (13b, c pav.). Stilizuotas žiedas puošia ir Gelvonų kaime esančio namo skydelius (28 pav.). Mikalajūnų kaime užfiksuoti skydeliai išpjaustyti įmantria skylių ir stilizuotos gėlės žiedo kompozicija (15a pav.), Cegelnės kaime (19a, b pav.) skydeliai išpjaustyti sudėtingos kompozicijos ažūriniais ornamentais. Panašūs buvo ir Vaiškūnų kaime¹⁸.

Dvigalių gyvenamųjų namų gražiajame, į kiemą atsuktame šoniniame fasade, abipus durų dažniausiai buvo išdėstoma po du langus, kaip ir galiniuose fasaduose. Nors yra namų ir su nesimetriškai abipus įėjimo išdėstytais langais. Užpakaliniame, atsuktame į kaimynus, šoniniame fasade užfiksuoti simetriškai po du abipus įėjimo išdėstyti langai. Tačiau yra ir tokių fasadų, kuriuose yra tik du, trys, ar net tik vienas nedidelis langas, arba nė vieno. Viengaliuose namuose šoniniame fasade – taip pat po du langus, kaip ir galiniame. Senesnieji langai – dvivėriai, šešių dalių rėmais, vėlyvesnieji – dvivėriai, trivėriai, dviejų ar trijų dalių rėmais (1, 4c, 5a, 8, 9, 18 pav.).

¹⁸ Lietuvos istorijos instituto Etnografijos sektoriaus rankraštynas, (toliau – LII ES R), b. 130.

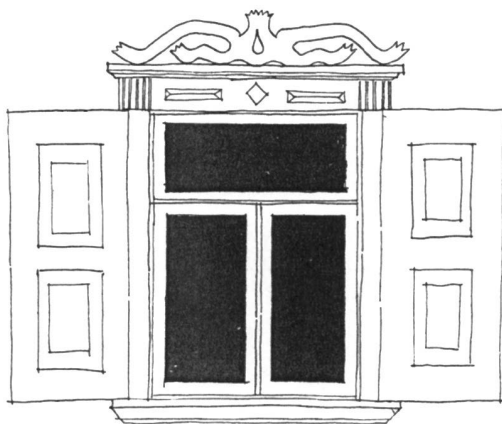
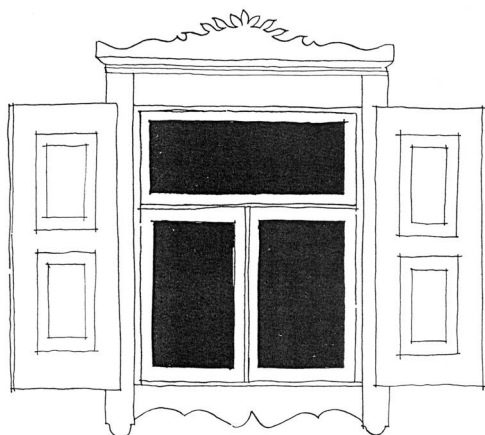


Gyvenamąjį namą puošia ne tik simetriškas langų išdėstymas, bet ir pačių langų paryškėjimas apvadais, įvairiais dekoru elementais. Daugiausiai užfiksuota gan vėlyvos puošybos, kai viršutinis langų apvadas dažnai užsibaigia siauresniu ar platesniu laiptuotu ar lygiu karnizu, kuris šiek tiek saugo nuo tiesioginių lietaus lašų. Kartais šis viršutinis apvadas dekoruojamas pridėtiniais geometriniais ornamentais (34a, b, c pav.). Boleslavos gyvenamojo namo langai turėjo geometriniais ornamentais dekoruotus trikampių sandrikius, dabar likę tik keli (11a, b pav.). Seno namo Stavarygaloje langų, esančių arčiau gatvės, viršų puošia grakščių puslankių antlangiai, o apačią – stambesnių, simetriškai sukomponuotų puslankių polangiai (7a, 35 pav.). Žuvinčiuose langą puošiantis simetriškas bangelių ir dantukų motyvų kompozicijos antlangis gražus, bet neproporcingai suplotas (36 pav.). Šių langų apačią puošia neproporcingai platus ornamentuotas polangis (bangelių ir stilizuoto žiedo viduryje kompozicija). Tokių, tik proporcingesnių, polangių šiame kaime yra ir daugiau. Keli įdomesni langų puošybos pavyzdžiai užfiksuoti ir 1967 m. vykusios Istorijos instituto ekspedicijos metu Vaiškūnų kaime (37a, b pav.). Keisti metaliniai

35 pav. Sargelių gyvenamojo namo Stavarygalos kaime langas su langinėmis

36 pav. Buvusios M. Morkūno sodybos Žuvinčių kaime langas su langinėmis

37 pav. Vaiškūnų kaimo P. Makausko (a) ir A. Petkevičiaus (b) gyvenamųjų namų langai su langinėmis. 1967 m. I. Bereznicko pieš. LIIA



ornamentai puošia Šarkaičiuose esančio namo langus (18 pav.). Vienintelis toks apatinio apvado dekoru pavyzdys užfiksuotas Gelvonuose (38 pav.).

Langinės šiose apylinkėse daugiausiai dvivėrės, išsprūdinės (filinginės), paprastai dviejų, trijų dalių, dažytos viena, kartais keliomis spalvomis (34a, b, 35, 36 pav.). Užfiksuotos statmenai ir išambiai sukaltų lentų langinės (12a, 29 pav.).

Gelvonų ir Bagaslaviškio apylinkių kaimų gyvenamųjų namų durys dažniausiai dvigubos, vienvėrės ar dvivėrės, stačių lentų arba išorėje iškaltos eglute ar į vienacentrį rombą sudėtomis profiliuotomis lentutėmis. Įdomesnės yra Petro Valaičio, netoli Karališkių kaimo esančio namo durys, kurių išorinė pusė iškalta profiliuotomis lentomis, sudėtomis „X“ forma. Išsprūdinės filinginės durys tarpukariu buvo daug brangesnės ir madingesnės. Šių durų pavyzdžių šiose apylinkėse irgi gausu.

Gan aukštai užsibaigiantys stogų šlaitai, nedidelės pastogės skatino žmones pridengti įėjimą. Buvo pradėti statyti prieangiai, vadinamieji *gonkai*. Gelvonų ir Bagaslaviškio apylinkių kaimuose ekspedicijos metu daugiausiai užfiksuoti atviri ir uždari prieangiai, vienslaidžiu ar dvišlaidžiu stogu, kai kurie gražiai dekoruoti. Pateikėjas K. Palaima sakė, kad uždari įstiklinti prieangiai atsirado jau prieš Antrąjį pasaulinį karą. Gelvonų apylinkėse, Karališkių ir Mikalajūnų kaimuose grakštumu ir elegancija išsiskyrė keletas atvirų prieangių, darytų staliaus iš Mikalajūnų kaimo (5a, 39 pav.). Vienu prieangių vėjalentės, pastogė bei frontonėlio apačia pajvairinti ornamentais, dažniausiai dantukais ar bangelėmis (6, 40 pav.), kitų – dantyta ar liežuvėliais puošta tik pastogė (4a, 41, 42 pav.). Bagaslaviškio dvaro gyvenamojo namo prieangis buvo net dviejų aukštų, itin gausiai dekoruotas įvairiais ažūriniais ornamentais (12a, b pav.), deja, dabar matomi tik vargani likučiai (43 pav.)



38 pav.

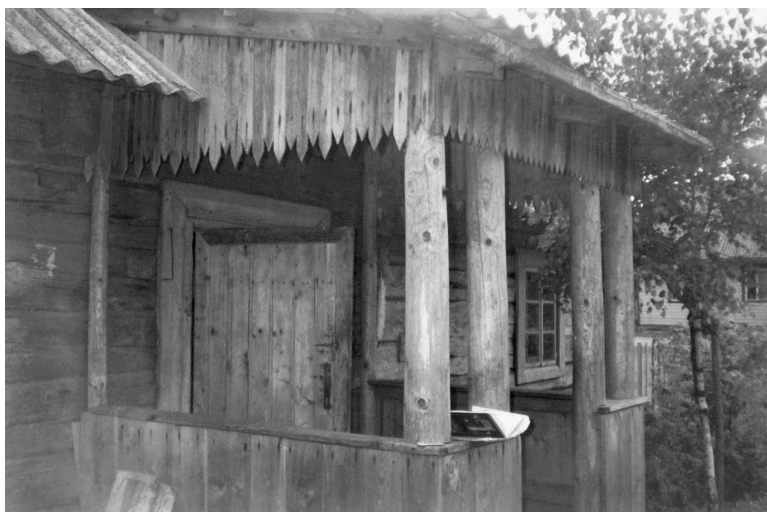
T. Murauskienės
gyvenamojo namo
Gelvonuose langas



39 pav. Albino
Vaitonio gyvenamojo
namo Mikalajūnų
kaime prieangis.
2003 m.
I. Veliutės nuotr.



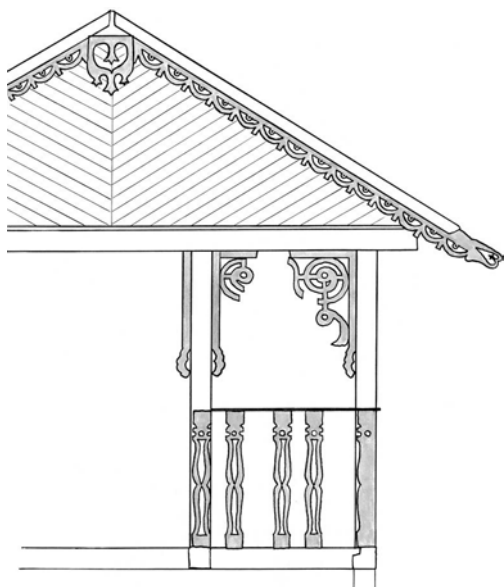
40 pav. Buvusios
Petrašiūnų sodybos
Pusilgiškių kaime
prieangio fragmentas



41 pav. J. Kukčio
gyvenamojo namo
Sedūnų kaime
prieangis



42 pav. Buvusio
M. Morkūno
gyvenamojo namo
Žuvinčių kaime
prieangis



43 pav. Buvusio Bagaslaviškio dvaro gyvenamojo namo prieangio puošybos elementai. 2003 m. J. Jasinskaitės pieš.

44 pav. Gyvenamojo namo Boleslavos kaime šoninio fasado uždaras dekoruotas prieangis su dvišlaičiu stogu (apačioje kairėje)

45 pav. Buvusios Šimų sodybos Pusilgiškių kaime svirno stulpelis



Uždaras įstiklintas dekoruotas prieangis dvišlaičiu stogu puošia Boleslavos gyvenamojo namo šoninį fasadą (44 pav.).

2003 m. ekspedicijos metu užfiksuoti keli seni svirnai, tvartai bei jau minėtas klojimas. Pusilgiškių kaime stovinčio šoninio svirno priesvirnio stulpelių vidurinė dalis profiliuota – ištęsto briaunuoto rombo pavidalo (45 pav.). Panašūs stulpeliai ir Mikalajūnuose esančio svirno vienos patalpos, kuris dar ir geltonai dažytas. Jo vienvėrės dvigubos durys iš išorės iškaltos lentutėmis, sudėtomis į vienacentrį rombą.



46 pav. A. Tatarėlio sodybos Zubelių kaime dekoruotas šulinys

47 pav. Gavėnų sodybos Cegelnės kaime dekoruotas šulinys

Netoli Zubelių esantį Tatarėlio šulinį puošia simetriški arkliukų formos lėkiai, vėjalentės išpjaustytos ratukų motyvais (46 pav.). Cegelnėje esančio šulinio kepurė dekoruota ornamentais ir įmantriais vertikaliais lėkais (47 pav.).

Pateikėjai

1. Karolis Palaima, gim. 1921 m. Karališkių k.
2. Genė Palaimienė, gim. 1926 m. Sapališkių k.
3. Leokadija Saliamonienė, gim. 1924 m. Karališkių k.
4. Adelė Zmejauskienė, gim. 1937 m. Stavarygalos k.
5. Adelė Verkauskienė, gim. 1929 m., gyv. Neveronyse.
6. Kazys Ramoška, gim. 1926 m. Žuvinčių k.
7. Alfonsas Kazokas, gim. 1925 m. Tilvikų k.
8. Edvardas Paukštys, gim. 1934 m. Gelvankų k.
9. Vitoldas Sargelis, gim. 1930 m. Motiejūnų k.
10. Leonas Sargelis, gim. 1947 m. Stavarygalos k.
11. Vladislava Piškinienė, gim. 1931 m. Kailiakiemio k.
12. Antanas Tatarėlis, gyv. Zubelių k.
13. Vida Jakūbauskienė, gim. 1941 m. Maželių k.
14. Genovaitė Pilipavičienė, gim. 1933 m. Paobelių k., gyv. Gelvonuose.
15. Marytė Radvilavičienė, gim. 1945 m. Pyplių k., gyv. Vilniuje.
16. Vladas Radvilavičius, gim. 1947 m., gyv. Vilniuje.

Gelvonų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčia ir pranciškonų vienuolynas*

Povilas Spurgevičius

Vilniaus pedagoginis universitetas

Įvadas

Gelvonų bažnyčios ir pranciškonų vienuolyno istorija atskleidė kelis šimtmečius trukusį katalikiškosios pasaulėžiūros išsiliejamą į vietos tradicijas**. Vienuolių pakvietimas į Gėlvonus atspindi ir religinės ideologijos pokyčius, vykusius XVI–XVII a. visoje Europoje, taip pat ir LDK. Visa tai išryškino reformacija, kuri vertė persitvarkyti ir viduramžišką Lietuvos bažnyčią. Tą atspindėjo vienuolynų plėtra visoje valstybėje. Veiklos efektyvumą lėmė tiesioginis bendravimas su gyventojais, jų įliejimas į bažnytinę bendriją. Svarbus dar vienas pranciškonų veiklos aspektas – vietinių tradicijų sukrėščioninimas. Unikalus atvejis užfiksuotas šioje parapijoje. Tai dubenėtas akmuo su dokumentuotais stebuklais, kuriuos patvirtino tikintieji. Jo dalis su sakraliniais fragmentais pranciškonų dėka išliko iki mūsų dienų, nes buvo pagarbiamai įkomponuotas į koplyčios altoriaus pagrindą. Ant šio akmens pasirodžiusios Švč. Marijos legenda yra dviejų pasaulėžiūrų sintezė. Visos Europos kultūroje akmenis gerbimas užėmė svarbią vietą mitologijoje, o vėliau ir krikščioniškojoje kultūroje. Lietuva ne išimtis, tai liudija daugybė sakralinių vietų su šventais akmenimis ir žmonių pavirtimais jais.

Kontreformacijos pergalė išryškėjo ir profesionaliame mene. Gelvonų ir Siesių dvarų savininkas Kazimieras Daumantas Siesickis išpažino savo paklydimus ir 1686 m. suteikė fundaciją bažnyčiai ir pranciškonų vienuolynui. Joje buvo atkreiptas dėmesys ir į tradicinę kultūrą, nes nors vienas iš vienuolių turėjo mokėti lietuviškai. Pati bažnyčia, kaip meninis simbolis, atspindėjo naujus idealus. Tai buvo barokas, kuris jau vyravo visoje Lietuvoje. Šio stiliaus emocionalūs vaizdai turėjo didelę įtaką tikintiesiems ir padėjo vietines tradicijas įlieti į naują erdvę.

Gelvonų bažnyčia literatūroje pradėta minėti tik reformacijos metu ir išryškėjo po K. Daumanto suteiktos fundacijos. Reikia atkreipti dėmesį, kad vyskupas M. Slupskis šventą akmenį lankė prieš pranciškonų įsikūrimą miestelyje. Reformatai Marijos garbinimą atmetė. Lieka vienintelė išvada, kad Gėlvonuose pirmoji bažnyčia ar koplyčia buvo daug anksčiau. Ši problema bus aptariama šaltinių ir literatūros apžvalgoje.

Tolesnę bažnyčios raidą jau pakeitė romantizmo epocha. Mūrinė šventovė naują vaizdą sukūrė derindama baroko palikimą ir liaudies tradicijas. Statyba vyko po baudžios panaikinimo ir jau visų parapijiečių suaukotomis lėšomis. Darbus rėmė ir vietiniai dvarininkai. Pasikeitė valstiečių ryšiai su bažnyčia. Jie pareikalavo įvesti ir lietuvių kalba jų pastatytoje šventovėje.

Sovietų okupacijos metu čia dirbo aktyvūs kunigai, kurie remontavo bažnyčią ir netgi organizavo jos puošybą.

* Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Mokslo darbų komisijos. Leidyklai įteiktas 2006 09 08.

** Straipsnis iliustruotas Aloyzo Petrašiūno 2003 m. nuotraukomis.

Literatūra

Gelvonų bažnyčios įkūrimo istoriografija gana kukli. Trumpai ją apžvelgsime. Vienas pirmųjų ją paminėjo reformacijos istorikas J. Lukaševičius savo monografijoje apie kalvinų veiklą Lietuvoje. Tačiau prisipažino, kad gerai nežino, kur tie Gėlvonai yra ir kada buvo įkurta šventykla¹.

Istorikai M. Balinskis ir T. Lipinskis nurodė, kad Gelvonai yra Vilniaus vaitadijos Vilniaus pavietai ir priklauso Žaboms (Žaba, Žaba). XVII a. čia buvo kalvinų šventykla².

Geografijos žodyne pateikta kiek platesnė informacija, bet bažnyčios tikslesnė įkūrimo data nenurodyta. Pakartota, kad XVII a. buvo išikūrę kalvinai, jų bažnyčią perėmė katalikai ir 1700 m. pastatė naują, o paskutiniąją fundavę Pliateriai³. Kiek tikslesnę informaciją pateikė H. Merčingas, kuris nurodė, kad 1642 ir 1644 m. Gelvonų dvare buvo evangelikų koplyčia. Ją globojo Mažeika, o aptarnavo Deltuvos reformatų pamokslininkas⁴.

Vilniaus vyskupijos istorikas J. Kurčevskis pirmosios bažnyčios įkūrimo laiką siejo su Aleksandro Sapiegos vyskupavimu (1666–1671). Kiek vėliau, 1686 m., Kazimieras Siesickis pastatė naują, o 1762 m. Radvilienė suteikė naują fundaciją. Po sudegimo Gustavas Plateris su parapijiečiais 1897 m. pastatė naują. Bažnyčiai priklausė dvi koplyčios: viena šventoriuje, kita – Pliaterių dvare⁵.

J. Gimbutas sudarytoje Lietuvos bažnyčių chronologijoje reformatų išikūrimą datuoja XVII a. viduriu, o katalikų – 1686 m. Ten nurodyta, kad bažnyčia atstatyta 1700 m., atnaujinta 1842 m., o paskutinioji, mūrinė, – 1897 m. Vienuolynas pastatytas 1685 m⁶.

Lietuvos bažnyčių istorikas B. Kviklys reformatų bažnyčią priskyrė didikų Žabų giminei (1642–1686), o jos perėjimą katalikams sieja su Daumantais Siesickiais. Vienas jų, Jonas Krizostomas, 1686 m. atimtą iš protestantų bažnyčią perdavė pranciškonams⁷.

Lietuvių enciklopedija irgi teigia, kad reformatams šventyklą Gėlvonuose pastatė Žabai. Paminėjo ir Mažeikų dvaro koplyčią⁸.

Naujausias Lietuvoje bažnyčių žinynas pirmąją bažnyčią priskiria evangelikams ir datuoja 1642 m.⁹

Informaciją apie mūrinio vienuolyno architektą K. Kaminskį ir pastato stilių pateikė „Lietuvos architektūros istorija“¹⁰. Kitame jos tome mūrinė bažnyčia priskirta romantizmo epochai ir nurodytas jos architektas¹¹.

Dabartinė „Visuotinė lietuvių enciklopedija“ pateikė tik paskutiniąją mūrinę bažnyčią, nurodė architektą A. Polozovą ir statybos datą. Vidaus erdvėse paminėjo cilindrinis skliautus su tapytais kesonais. Įvardijo Pliaterių koplyčios liturginius objektus¹².

¹ Łukaszewicz J. *Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwie*, Poznań, 1843, p. 16.

² Balinski M., Lipinski T. *Starożytna Polska*, Warszawa, 1846, p. 218.

³ *Słownik geograficzny*, Warszawa, 1881, t. 2, p. 555–556.

⁴ H. M. (Henryk Merczyng). *Zbory i senatorowie protestancy w dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa, 1904, p. 86.

⁵ Kurczewski J. *Biskupstwo Wileńskie*, Wilno, 1912, p. 47, 118.

⁶ Gimbutas J. *Lietuvos bažnyčių chronologija ir statistika*, LKMA Metraštinis, Roma, 1970, t. 5, p. 267, 293.

⁷ Kviklys B. *Lietuvos bažnyčios*, Chicago, 1987, t. 6, p. 165–167.

⁸ *Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1956, t. 7, p. 117.

⁹ Misius K., Šinkūnas R. *Lietuvos katalikų bažnyčios*, Vilnius, 1993, p. 91.

¹⁰ *Lietuvos architektūros istorija*, Vilnius, 1994, t. 2, p. 291–292.

¹¹ *Lietuvos architektūros istorija*, Vilnius, 2000, t. 3, p. 290, 292, 297.

¹² *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, 2004, t. 6, p. 518.

Naujų istorinių duomenų apie Gelvonus pateikė A. Miškinis. Jie leidžia papildyti medinės bažnyčios vaizdą. Ypač vertinga 1880–1890 m. nuotrauka. Nors joje matomi tik atskiri fragmentai, bet jie padeda aiškiau suvokti išorinį vaizdą. Nurodyti ir vienuolyno perdirdbimo į carinės armijos kareivines darbai¹³.

Apžvelgta literatūra vienodai teigia, kad XVII a. viduryje Gelvonų dvare buvo protestantų šventykla. Papildomų žinių pateikė tik H. Merčingas, nurodęs, kad reformatų globėjas Mažeika pastatė jiems koplyčią. Tą padaryti jis galėjo tik savo valdoje, t. y. Gelvonuose–Mažeikiškiuose.

Šaltiniai

Nuosekliau atskleisti Gelvonų bažnyčios ir vienuolyno istoriją bei pamėginti rekonstruoti jų meninį vaizdą leidžia Lietuvos valstybės Istorijos archyvo (toliau – LVIA) medžiaga. Vilniaus vyskupijos fondai (f. 604, 694) saugo XVIII a. pabaigos – XX a. pradžios vizitacijas ir kitus dokumentus, kurie suteikė galimybę plačiau nušviesti tiriamųjų objektų raidą ir kaitą. Įvairiomis progomis vykę oficialūs bažnyčios lankymai pateikdavo ataskaitas vyskupijai apie esamą jos būklę. Vizitacijų turinys pasikeitė švietėjiškajame laikotarpyje po vyskupo I. J. Masalskio kanceliarijos nurodymų, pareikalavusių išsamiai ir objektyviai pateikti duomenis. O juos sudarė bažnyčios pastato įvertinimas, eksterjero ir interjero aprašymas, liturginės paskirties objektai, svarbių dokumentų sąrašai, religinės organizacijos ir ūkinė padėtis. Vertingiausias duomenis apie Gelvonų bažnyčią ir vienuolyną pateikė 1782, 1804, 1820, 1830 m. inventoriai. Juose nurodyti pastato matmenys leidžia nustatyti architektūros stilių ir dekoratyvinių apipavidalinimą.

Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraščiai (LMABR) saugo Kazimiero Daumanto Siesickio fundacijos originalą (f. 1-587). Jos turinys akcentuoja kontrreformacijos išvirtinimą Gelvonuose. Aktualios medžiagos pateikia fondas 43, kuriame yra vysk. M. Slupskio švento akmens aplankymas ir prie jo įvykusių stebuklingų išgijimų sąrašas su asmenų įvardijimais. Kitas fondas (f. 40) saugo Lietuvos reformatų provincijos sinodų knygas, kurios leidžia papildyti jų padėtį Gelvonų dvaruose.

Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščiai (f. 57) pateikia architekto K. Kaminskio pranciškonų vienuolyno planus ir fasadų scheminius piešinius. Ši svarbi medžiaga kartu su vizitaciniais jo aprašais padeda išryškinti vienuolyno architektūros savitumus ir vidaus erdvių paskirtis.

Naujosios mūrinės bažnyčios istoriją padėjo išplėsti Gelvonų bažnyčios archyvai (GBA), kurie išsaugojo architekto A. Polozovo projektus ir sąmatą, taip pat dalį informacijos apie aukų rinkimą ir dvarininkų pagalbą. Vėlyvesnę jos padėtį irgi papildė vietinis archyvas vertinga informacija apie bažnyčios remontus ir jos dekoravimą. Jie vyko nepalankiausiomis sovietmečio sąlygomis. Šį laikotarpį nušviečia kun. A. Leonsavičiaus veikla, jo paliktos sutartys, apmokėjimai už atliktus darbus.

Kita valstybinių archyvų medžiagos dalis, nors ir reikšminga, tačiau tik netiesiogiai susijusi su nagrinėjama tema, todėl ji čia plačiau neanalizuojama.

Pagrindiniai darbo tikslai – pateikti išsamesnę Gelvonų bažnyčios ir vienuolyno istoriją bei šių objektų stilistinę raidą. Šiuos tikslus įgyvendinti padėjo jau minėta archyvinė medžiaga. Literatūra

¹³Miškinis A. *Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai*, Vilnius, 2005, kn. 2, p. 408.

pateikė tik atskirus istorijos fragmentus ir leido papildyti darbą. Chronologinės ribos – XVI a. vid.–XX amžius.

Tyrimo metodai – analitinis, aprašomasis, sintetinis. Archyvinių dokumentų analizė ir jų sintezė leis nušviesti senosios bažnyčios meninę raidą, o aprašomasis metodas padės pateikti pilnesnį architektūros ir dailės vaizdą.

Pirmoji Gelvonų bažnyčia (problemos sprendimas)

Gelvonų ir Siesikų žemes Vytautas dovanuoja Daumantui, o karalius Aleksandras 1502 m. gruodžio 15 d. tą fundaciją patvirtino Gabrieliui ir jo sūnams¹⁴. Prie dvarų formavosi miesteliai su kultūriniais centrais – bažnyčiomis. Siesikuose pirmajai bažnyčiai fundacija suteikta 1412 m.¹⁵ Jie tapo Daumantų valdų centru, Gelvonai liko antraeilium dvaru, todėl jo istorija mažai žinoma. Matyt, kad įtaką darė ir pavietų kaita. Iš pradžių Gelvonai priklausė Kečnavei, o po 1564–1566 m. reformos atiteko Vilniaus pavietui ir tapo jo pakraščiu. Tikrai J. Jakubovskis, kuris papildė XVI a. vidurio LDK žemėlapi, surado Gelvonus. Miestelis priskirtas prie mažųjų ir mokėjo 30 kapų mokestį. Tuo metu didieji miestai (pvz., Kaunas) – 100 kapų grašių¹⁶. 1600 m. užfiksuota žinia apie Gelvonuose vykusį turgų, kuriame dalyvavo ir tolimesnių parapijų valsčiai¹⁷. Jie vykdavo svarbių bažnytinių švenčių metu ir didesnėse gyvenvietėse.

Miestelis stimuliuo kultūrinio centro įkūrimą. Tad XVI a. viduryje jau turėjo būti bažnyčia. Tai rodo ir 1782 m. vizitacija, atlikta pagal vysk. I. J. Masalskio kanceliarijos reikalavimus (!). Pastarojoje įvardyta „Chor dievorum“ brolija su dviejų popiežių privilegijomis. Pirmąją 1478 m. suteikė Sikstas IV visam pranciškonų konventualų ordinui, kurį jis globojo ir lengvai teikė privilegijas, nes pats buvo jo vienuolis. Vizitacijos įrašė nurodyta, kad pirmasis šia privilegija pasinaudojo gvardionas, kai gavo fundaciją, bet ji neišvardyta. Antrąją privilegiją tam pačiam chorui suteikė popiežius Sikstas V 1585 m. Šis popiežius reformatorius irgi buvo pranciškonas, aktyviai dalyvavo Lenkijos ir Lietuvos politiniame gyvenime. Ši privilegija jau suteikta atskirai bažnytinei organizacijai, kuriai leido turėti savas Šv. Antano ir Pranciškaus šventes¹⁸. Muzika pranciškonams buvo viena iš svarbiausių bendravimo formų ir su valstietiška kultūra.

Apie ankstyvus Vilniaus pranciškonų ryšius su Gelvonais teigia jų fundacinių žemių sąrašas, kuriame įvardyti ir Liūkonnys (Lukoyne)¹⁹.

Vyskupas Konstantinas Bžostovskis 1688 m. Gelvonų parapijos ribų nustatymo dokumente paaiškino, kad Kazimieras Daumantas Siesickis naujai fundavo vienuolyną, kai išvarė sąmyšio kėlėjus²⁰.

Reikia atkreipti dėmesį dar į vieną reikšmingą faktą – Marijos kulto išitvirtinimą Gelvonuose. Pradžią tam davė šventas akmuo, ant kurio pasirodžiusi švenčiausioji. Įvykę prie jo stebuklai dokumentuoti 1670 m. vysk. M. Slupskio, nurodant pavardes, kaimus ir asmenų ligas²¹. Matyt, kad jis buvo vietinėje šventvietėje – Alkalaukyje, vėliau sukrikščionintas ir jo dalis perkelta į atskirą koplyčią prie naujai statytos bažnyčios. Šį procesą turėjo sąlygoti ilgalaikė krikščioniškųjų pa-

¹⁴ NMBR, f. 94-914, l. 1.

¹⁵ VUBR, f. 57b553-1369, l. 2.

¹⁶ Jakubowski J. *Atlas historyczny Polski*, Krakow, 1928, Nr. 1.

¹⁷ NMBR, f. 94-916, l. 1.

¹⁸ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3488, l. 173.

¹⁹ MABR, f. 43-21 141, l. 4.

²⁰ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 4578, l. 2-3.

²¹ MABR, f. 43-8298, l. 1-2.

žiūrų sklaida, kurią galėjo įvykdyti tam pasiruošusi bendruomenė. Tokį darbą tegalėjo išplėtoti vienuoliai pranciškonai, kurie mokėjo bendrauti su įvairių sluoksnių gyventojais. Ypač didelį dėmesį jie kreipė į valstietiškąją kultūrą, jos tradicijas.

Įvardyti faktai leidžia teigti, kad Gelvonai XVI a. viduryje jau turėjo religinį centrą. Neabejotina, kad tai stimuliuojo miestelio susiformavimas Daumantų žemių valdose. Galima spėti, kad pirmieji čia galėjo įsikurti Vilniaus pranciškonai konventualai (*Ordo fratrum Minorum Conventualium* – O. F. M. Conv.), kurių fundacijose įvardyti Liukonys kaip fundacinė žemė vienuolynui.

Reformacija keitė Gelvonų ir Siesikų miestelių ir dvarų kultūrinę kryptį. Aiškesnė Siesikų padėtis, 1557 m. iš katalikų atimta jų bažnyčia²², apie 1580 m. reformatai pradėjo statyti mūrinę²³. 1602 m. Vilkmergės žemės teisėjas Povilas Daumantas Siesickis savo žmonai paliko Siesikus, o sūnams Abraomui ir Zacharijui – Gelvonus ir nurodė jį palaidoti pagal evangelikų apeigas prie savo namo²⁴.

Panaši padėtis turėjo būti ir Gelvonuose. Vėlyvesni reformatų sinodai nurodė Jokūbą Nedzveckį, kuris 1642 m. buvo pasiūstas misijoms į Gelvonus, bet toliau akcentuojamas tik Mažėikiškių dvaras. Jos savininkas Povilas Mažeika įkurdino kalvinus ir suteikė jiems fundacijas²⁵.

Gelvonų miestelio bažnyčios padėtis išlieka neaiški. Dalis pranciškonų, matyt, perėjo į reformaciją. Vienas jų, Grodskis, tapo kalvinų pamokslininku ir Pabaisko klebonas 1608 m. jam suteikė įgaliojimus²⁶.

Pranciškonų bažnyčia ir vienuolynas

Vazų dinastijos karalių religinė politika ryžtingai nukreipta prieš reformaciją. Kazimieras Daumantas Siesickis, kuris užėmė aukštą valstybinį postą (LDK stalininkas) grįžo į katalikybę ir pripažino savo klaidas. 1666 m. balandžio 17 d. paveldėjęs Gelvonus²⁷, jis tuoj pat pasistengė suręsti laikiną bažnyčią. Ją mini Baltosios Rusijos vyskupas Mykolas Slupskis, kuris 1669 m. buvo pasiūstas iš Vilniaus surasti stebuklais išgarsėjusį akmenį. Tas pats vyskupas 1670 m. gegužės 24 d. ją pašventino²⁸.

1686 m. gruodžio 2 d. K. Daumantas Siesickis pranciškonams suteikė tvirtą fundaciją. Gelvonuose turėjo gyventi 6 vienuoliai. Vienas iš jų privalėjo mokėti lietuviškai. Iš savo dvaro – Gelvonų miestelio užrašė 10 000 auksinų. Jei jis nespėtų pastatyti bažnyčios ir vienuolyno arba bažnyčios nebaigtų, tai darbą tęsti privalo Gelvonų ir Siesikų paveldėtojai, t. y. sūnus Mykolas, kuris buvo Minsko vaivada ir Vilkmergės seniūnas, arba sukcesoriai.

Paskirtas žemes miestelyje apribojo kaupais. 2 valakus paskyrė tarp savo kaimų – Lāpiškių, Mančiušėnų ir Tilvikų, kurie buvo prie Širvintės upelio, ir kasmet dar skyrė grynųjų pinigų 200 auksinų, 20 Vilniaus statinių rugių, 20 – avių, 2 – kviečių, 2 – žirnių iš Gelvonų ir Siesikų dvarų. 1687 m. fundacija pripažinta Vilkmergės žemės teisme²⁹.

K. Daumanto Siesickio funduotos bažnyčios vaizdą padeda atkurti 1784 m. kovo 20 d. atlikta vizitacija. Aprašas pradėtas nuo išorės: medinė, sena, gerai prižiūrima, remontas nereikalingas. Viršuje

²² MABR, f. 43-486, l. 1-2.

²³ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3507, l. 38-39.

²⁴ *Опись документовъ Виленскаго центрального Архива древнихъ актовыхъ книгъ, Вильна, док. 142.*

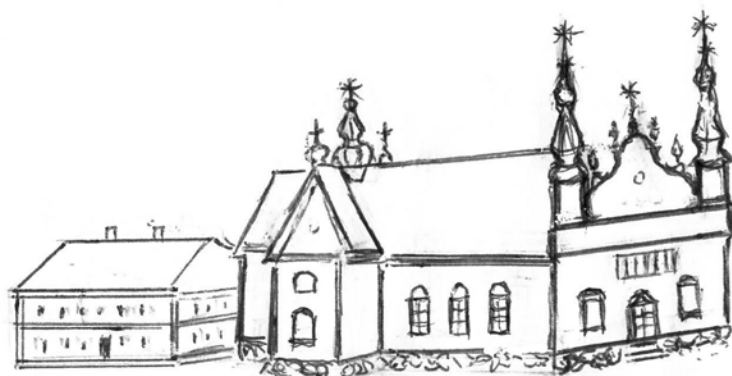
²⁵ MABR, f. 40-1136, p. 55, 146, 147.

²⁶ LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 409, l. 2.

²⁷ LVIA, f. SA 4232, p. 561.

²⁸ LVIA, f. 669, ap. 1, b. 3649, l. 430.

²⁹ MABR, f. 1-587 (fundacijos originalas).



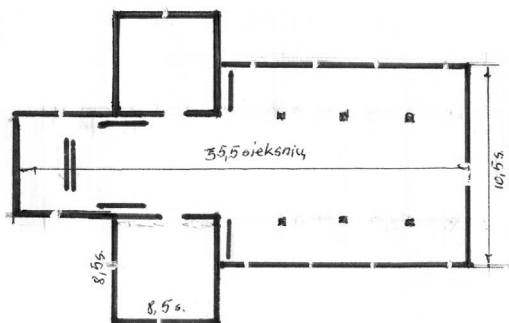
Kazimiero Daumanto
Siesickio fundacija
Gelvonų bažnyčiai
ir pranciškonų
vienuolynui 1686 m.

Barokinės bažnyčios
eksterjero piešinys
pagal 1782 m.
vizitaciją. 2007 m.
Piešė P. Spurgevičius

5 bokštai su metaliniais kryžiais, šonuose – 2 zakristijos. Didesnių langų – 13, zakristijose – 4. Visi jie nauji.

Vidų puošė 5 altariai. Visi mediniai, drožėjų darbo, iš dalies auksuoti ir sidabruoti. Didįjį puošė Švč. Dievo Motinos su sidabruotais metalo apkaustais paveikslas. Virš jo – šv. Andriejus, pranciškonų ordino globėjas. Abipus didžiojo altoriaus buvo du vientarpiniai – šv. Pranciškaus ir šv. Kazimiero. Dar du buvo dvitarpiniai su šv. Pranciškaus ir šv. Antano Paduviečio paveikslais, kurių figūros puoštos metalo apkaustų puošyba. Drožtinę krikštyklą užbaigė šv. Jono Krikštytojo skulptūra. Katafalką puošė 12 tapytų genijų. Ant sienų kabojo 11 paveikslų. Viduryje baž-

Barokinės bažnyčios
plano schema pagal
1820 m. vizitaciją.
2007 m. Braižė
P. Spurgevičius



nyčios buvo sija su Nukryžiuotojo figūra. Prie didžiojo altoriaus atskirta vieta vienuolių chorui.

Bažnyčiai priklausė 2 koplyčios. Viena jų buvo Pilypo Gorskio, Vilniaus teisėjo, dvare. Tai atskiras, gražus pastatas, aprūpintas ir išlaikomas fundatoriaus. Kita – šventoriuje, visiškai netoli bažnyčios. Viduje buvo Švč. Dievo Motinos Aplankymo altorius. Jame įkomponuotas akmuo su išpausta vaikelio pėda. Kaip rašo vizitatorius, vienas vienuolis atkirto tas pėdas nuo didelio akmens, aprėmino stiklu ir medžiu ir įdėjo į katakombą už altoriaus. Šio akmens stebuklingą galią aprašė vyskupas Slupskis, pateikęs 40-ties asmenų parodymus³⁰.

Iš bažnyčios aprašo galima spręsti, kad iš išorės ji turėjo lotyniško kryžiaus formą. Ją padėjo sukurti šoninės zakristijos, o kilimą į viršų – 5 bokšteliai. Vidaus erdvėje akcentuoti 5 drožtiniai altoriai. Iš šio santūraus aprašo aiškėja šventovės barokinis vaizdas.

1804 m. bažnyčios vizitavimas pateikė jos išorinius pokyčius ir patikslino vidaus objektų vaizdus. Aprašas pradedamas šventoriaus simbolių įvardijimu. Jame stovėjo nedidelė koplytėlė, varpinė, didelis dažytas kryžius ir svarbiausias objektas – bažnyčia. Pakankamai platus medinis pastatas atrodė tvirtas, nors medis senas, bet sveikas. Bažnyčia abiejuose kraštuose turėjo 2 koplyčių formos zakristijas su bokšteliais. Pagrindiniame fasade akcentuota facia (frontonas), stalių darbo, papuošta tapytais šventaisiais. Jos viršus uždengtas skarda, o visas bažnyčios stogas – stiegėmis. Ant dviejų bokštelių ir frontone – 3 dideli kryžiai, o pastarojo kraštuose įkomponuotos 4 skardinės vazos.

Vidaus erdvėje akcentuotas priešbažnytis su choru jo viršuje ir navos, suskaidytos šešiomis grubiomis kolonomis. Grindys išklotos plytomis, sienos iki pusės pabalintos.

Altorių kiekis nepasikeitė. Papildytas tik didžiojo altoriaus aprašas, nurodant jame esančias puošnias kolonas. Antrajame tarpsnyje šv. Andriaus paveikslą pakeitė Nukryžiuotasis, siekiant tuo sustiprinti pagrindinę altoriaus idėją.

Brolija turėjo nešiojamąjį altorėlį su Švč. Marijos ir šv. Pranciškaus paveikslais.

Šalia bažnyčios stovėjo nedidelė medinė koplyčia su mažu kupolėliu viršuje. Viduje stovėjo medinis, drožėjo darbo altorius su Švč. Mergelės Marijos Aplankymo ir šv. Veronikos paveikslais.

Trumpai aprašytas vienuolynas, pabrėžta puiki jo architektūra. Šalia bažnyčios buvo prieglauda ir mokykla. Įvardyti vienuoliai – S. Landzbergas (gvardijonas), P. Mažeika (pamokslininkas), P. Rosenas, M. Makarevičius, D. Bogušas ir broliai – A. Kirilevskis, F. Čechavičius³¹.

Išsamiai bažnyčia aprašyta 1820 m. vizitacijoje. Planinės struktūros pagrindą sudarė šešiasienis stačiakampis. Navų ilgis – 25 uolekty (1 uol. – 0,7 m), plotis 15,5; aukštis – 9,5; sienų aukštis – 5,5; presbiterijos su choru ilgis – 10,5; dviejų zakristijų matmenys – 8,5 × 8,5.

Trinavę vidaus erdvę skaidė 6 kolonos, kurios rėmė lubų sijas. Presbiterinė erdvė jungėsi su dviem šoninėm zakristijom. Jos buvo dviaukštės, viršutinės dalys atviros, angos atitvertos žaliai dažytais baliustromis. Prie vienos jų šliejosi stalių darbo sakykla, kitoje buvo įkomponuotas didelis laikrodis ir varpelis.

Vakarinę navų dalį užbaigė chorai, iškelti virš priešbažnyčio. Jame buvo laiptai į viršų ir dvejios durys, vedančios į navų erdvę. Vargonai nedideli, 10 balsų. Altorių kiekis išliko nepakitęs. Didysis buvo

³⁰LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3488, l. 167–179.

³¹VUBR, f. 57-b. 53-289, l. 1–8.

dviejų tarpinių, su dažytais kolonomis, kurios supo Švč. Marijos paveikslą, papuoštą metaliniais apkaustais ir 2 karūnomis. Antrąjį tarpinį akcentavo Nukryžiuotojo paveikslas. Ši architektūrinė akcentą sustiprino žemesni, vientarpiniai iš kraštų piešti altoriai. Už didžiojo altoriaus – vienuolių choras.

Šoninių navų altoriuose pasikeitė paveikslai. Vieną jų puošė Jėzaus su metalo plastika ir šv. Tado paveikslai, antrąjį – šv. Antano ir šv. Šeimos paveikslai. Mažąją architektūrą papildė panaši į altorius krikštykla bei procesinis altorėlis. Sakykla nedidelė, dažyta ir auksuota.

11 sieninių paveikslų papildė 4 fundatorių portretai ir 14 nedidelių Kryžiaus kelio graviūrų.

Išorėje bažnyčios sienos apkaltos lentomis ir sustiprintos geležinėmis ringėmis, stogas dengtas stiegėmis.

Priekinį fasadą formavo raudonai dažyta facia, kurią puošė tapyti šventieji. Jos viršų dengė skarda, šonuose išliko 4 skardinės vazos. Į vidų vedė didelės dvivėrės durys, iš šonų dar keturios vienvėrės. Fasaduose – 12 didelių langų, 4 iš jų zakristijose. Po bažnyčia buvo du rūšiai, kuriuose seniau laidodavo.

Bažnyčios globėjas buvo Žaba Marcinkevičius³².

1830 m. bažnytiniai dokumentai įvardijo po 10 metų įvykusius pasikeitimus. Išorėje jau neliko bokštų. Pastatą reikėjo remontuoti, nes dalis sienų buvo papuvę. Atnaujinti pamatai. Faciata su išblukusia tapyba irgi reikėjo restauruoti. Bažnyčios matmenys nepakitę.

Visi 5 altoriai išliko barokiniai. Jų aprašymai leido patikslinti meninės išraiškos priemonių elementus. Didįjį altorių puošė šv. Liudviko ir šv. Bonaventūros medinės skulptūros, dažytos ir šiek tiek paausutos. Dviejuose vientarpiniuose altoriuose nurodytos angeliukų skulptūrėlės, jos puošė ir dvitarpinį Jėzaus altorių. Visi jie turėjo portatilius su šventomis relikvijomis. Keturi mediniai relikvijoriai, puošti cinko skarda, stovėjo didžiajame altoriuje. Įvardyti ir ant sienų kabėję paveikslai. Tai šventieji – Teklė, Bernardas, Švč. Marija, Kotryna, Mykolas, Pranciškus, Monika, Bonaventūra, Potencija, Jėzus. Didysis altorius turėjo ir antrą, užsklendžiantį paveikslą. Krikštykla su šv. Jono skulptūra žiemą buvo pernešama į vienuolyną³³.

Šventoriuje pastatyta nauja, abipus tašytų sienų, šešiasienė koplyčia. Ji turėjo 8,5 uolekčių ilgio ir pločio matmenis bei 7,5 aukštį. Viduje stovėjo drožtinis dvitarpinis altorius su Švč. Marijos ir šv. Veronikos paveikslais.

Senąją varpinę irgi pakeitė nauja, tašytų rąstų, iškelta ant pamūrio. Stogas užbaigtas skardiniu kupolėliu. Ji buvo dviejų aukštų, turėjo 4 langus.

Dar dvi koplyčios pastatytos už bažnyčios ribų. Viena jų Žabos Marcinkevičiaus Stundiškių (Tundziszki) dvare, kita už miestelio, kapinėse, statyta iš tašytų sienų, kvadratinio plano (12 × 12 uolekčių). Viduje – molinės grindys ir drožtinis altorius. Pagrindinio fasado frontonas puoštas tapyba, kraštus aprėmina du bokšteliai. Pašventinta 1808 m. Jėzaus Nukryžiuotojo vardu³⁴.

K. Daumanto funduotą bažnyčią 1843 m. grafas Steponas Pliateris restauravo, stogą uždengė mediniais skydeliais³⁵. 1871–1874 m. vyko eilinis remon-

³² LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3649, l. 53–55.

³³ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3775 (l. 441–443).

³⁴ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3775, l. 459.

³⁵ LVIA, f. 604, ap. 1, b. 13902, l. 2.

tas. Vėl naujai perdengtas stogas. Atlikti smulkūs stalių darbai bažnyčios išorėje ir viduje. Tam Vilniaus vyskupija skyrė 200 rb. Darbų ataskaitą pateikė klebonas M. Mirinavičius³⁶. 1880 m. kun. Julijonas Pacevičius atnaujino bažnyčią. 1895 m. rugpjūčio 19 dieną 13 val. ji sudegė³⁷.

Išliko paskutinės medinės bažnyčios fragmentinis vaizdas, užfiksuotas XIX a. pabaigos fotografijoje³⁸. Iš jo matyti, kad iki pat sudegimo ji buvo barokinė. Tai rodo banguoto silueto frontoninis skydas, po juo esanti plati karnizinė juosta, dar žemiau, matyt, buvo siauresnė langų eilė chorui apšviesti, pro medžius matėsi neryškus zakristijos frontonas. Iki 1830 m. bažnyčia dar turėjo bokštelius, būdingus brandžiajam ir vėlyvajam barokui. Šie mediniai elementai neišliko. Be to, laikas keitė šio stiliaus išraiškos priemones. Paskutiniajai vėlyvojo baroko fazei jau būdingas monumentalių apimčių dominavimas.

K. Daumanto Siesickio funduota bažnyčia atspindėjo XVII–XVIII a. katalikų pasaulėžiūrą, kuriai būdingas emocionalus, teatrinis idealaus pasaulio pateikimas. Jo meninę įtaigą kūrė interjeras, pagrįstas erdvės ir joje esančių vaizdų dinamika. Trinavė erdvė bazilikinė, jos navų dydžių kontrastai išryškino penkis altorius, skirtus tiesioginiam tikinčiųjų bendravimui su šventųjų vaizdais. Pamaldų įtaigumą stiprino dvejų chorų ir vargonų muzika. Bažnyčia buvo parapijos meno centras, iš kurio vyko katalikiškų idėjų sklaida.

Prie medinės bažnyčios stovėjo dvi koplyčios ir varpinė. Anksčiausiai pastatyta medinė, skirta stebuklingajam akmeniui su Marijos pėda. Ją turėjo suręsti po vysk. M. Slupskio apsilankymo, t. y. prie laikinosios bažnyčios. 1842 m. ją pakeitė mūrinė, Pliaterių koplyčia³⁹. Jos planas – išilgintas stačiakampis, užbaigtas trikampė apside. Vėliau buvo pristatyta zakristija. Pagrindinį fasadą formuoja keturios artimos dorėniniam orderiui kolonos, iškeltos ant cokolinio pagrindo. Jos remia siaurą karnizą, virš kurio iškeltas trikampis frontonas. Bendras šio fasado vaizdas kuria lengvą, grakštų kilimą į viršų. Dešinėje pusėje pristatyta zakristija irgi turi atskirą fasadą, bet skirtingos stilistinės išraiškos, nes čia sintezuoti neogotikos ir neorenesanso elementai. Zakristija sudaro ryškų kontrastą klasicistiniam fasadui. Šoniniai ir galinis jos fasadai jau nieko bendro neturi su klasicizmu, nes jų vaizdus kuria viduramžių architektūros elementai. Tad prie barokinės medinės bažnyčios jau prisišliejo romantizmui būdinga architektūra su praeities stilių sinteze.

Šios koplyčios vidaus erdvėje išliko vienintelis baroko paminklas – puošnus medinis dvitarpsnis altorius. Jo pagrinde įkomponuotas akmuo (89 × 36 cm), kurio viena pusė su pėdą primenančiu spalvotu vaizdu, aprėmintas metaline, barokiniu ornamentu puošta plokšte. Pirmasis altoriaus tarpsnis apipavidalintas dviem korintinėmis kraštinėmis kolonomis, kurios aprėmina Švč. Marijos ir šv. Elžbietos paveikslą. Kontrastą kolonų apimtimis sukuria drožtiniai mediniai skydai. Jų kompoziciją sudaro esiniai išlenkimai, apipavidalinti kremzliniais ornamentiniais motyvais, kurie derinami su augalijos fragmentais. Kili-
mo į viršų ekspozicija stiprina elementų koncentraciją, kuri išilieja į kapitelius, o po frizo dekoru sukurtos pauzės tęsiasi antrojo tarpsnio drožyboje. Pastarasis siauresnis, iš kraštų apipavidalintas de-

³⁶ MABR, f. 43-8303, l. 1–4.

³⁷ LVIA, f. 604, ap. 1, b. 13902, l. 2–4.

³⁸ Miškinis A. *Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai*, Vilnius, 2005, kn. 2, p. 408.

³⁹ Kviklys B. *Lietuvos bažnyčios*, Chicago, 1987, t. 6, p. 167.



*Pliaterių koplyčios centrinis fasadas,
koplyčios choras ir zakristija.* 2003 m.
A. Petrašiūno nuotraukos*



koratyviniais piliastrais ir užbaigtas ramia puslanke arka. Drožtinių skydų judėjimas į viršų silpnėja ir per palinkusias angeliukų figūras užbaigia viso altoriaus kompozicija. Dekoro dinamiką paryškina bronzavimas ir balta, melsva, žalia ir ochrinė altoriaus spalvos.

Altoriaus architektūrą papildo tapyba. Pirmojo tarpsnio akcentas – „Švč. Marijos ir šv. Elžbietos susitikimas“. Paveikslas minimas 1830 m.⁴⁰, tai neobarokinė kompozicija, pagrįsta veikėjų figūrų dinamika ir spalviniais kontrastais.

Antrąjį tarpsnį užbaigia paveikslas, vaizduojantis šv. Pranciškaus viziją. Uždaroje kompozicijoje veikėjų išgyvenimai pateikti gestų išraiškinga dinamika, suartintų figūrų pozomis ir veidų išraiškomis. Kristaus nukryžiuavimo simboliką perteikia Pranciškaus išskleistų rankų žaizdos delnuose. Pagrindinio veiksmo tarpininkais yra Švč. Marija ir angelas. Dangaus ir žemiškoji sferos suartintos. Figūrų mo-



Pliaterių koplyčios altorius, koplyčios altoriaus paveikslas „Švč. Marijos ir šv. Elžbietos susitikimas“ ir altoriaus antro tarpsnio paveikslas, vaizduojantis šv. Pranciškaus viziją – Parcinkulių atlaidų suteikimą

⁴⁰ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3775, l. 442.



*Pliaterių–Žabų
koplyčia-mauzoliejus
ir kriptos karstas*

deliavimui naudojama šiltų rusvų tonų šešėlinė tapyba. Analogiškas, tik didesnis paveikslas yra Vilniaus šv. Dvasios bažnyčioje. Skiriasi tik metalo plastikos drabužiai. Matyt, kad į Gelvonų koplyčią pateko to paties dailininko darytas dublikatas. Tapyba priskirtina XVIII a. pabaigai, o metalo plastika – XIX a. pradžia, nes atlikta štampavimo technika ir klostės neturi kalinės augalinės puošybos.

1854 m. Alina Broel-Pliaterienė kreipėsi į carinę valdžią, prašydama leidimo statyti laidojimo koplyčią⁴¹. Ji buvo sumūryta šventoriuje. Architektūrinis jos vaizdas sukurtas sintezuojant gotikos ir klasikinius elementus. Pagrindinio fasado emocionalumą sustiprina išplėsti šoniniai sparnai, kuriuose įkomponuotos vazos. Jos simbolizavo laidojimo urnas ir išryškino koplyčios paskirtį. Rūsyje išliko metalo skarda aptraukti karstai su augalinių motyvų reljefine puošyba ir dekoratyviniais kryžiais dangčių viršuje.

Barokinė medinė bažnyčia, dvi koplyčios, varpinė ir kryžius šventoriaus erdvėje suformavo savitą ansamblį. Jis grindžiamas stilių įvairove ir dydžių kontrastais.

⁴¹ Miškinis A. Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai, Vilnius, 2005, kn. 2, p. 408.

Baigiant senosios bažnyčios istoriją, reikia priminti jos globėjų fundacijas ir parapijos įkūrimą. Apie K. Daumanto skirtą išlaikymą vienuolynui jau buvo minėta. Po jo mirties, 1702 m., sūnus Mykolas iš savo tėvonijos dovanojo Staškūniškių dvarą Dusetų parapijoje už tėvo fundacinę sumą. 1736 m. jo duktė Ona Radvilienė testamentu užrašė 50 000 auksinų (7 500 sidabrinų rublių). 1745 m. jos sūnus Leonas Radvila, patvirtino motinos valią ir ją juridiškai įformino Vilniaus magdeburgijoje, o vėliau (1746) ir Vilkmergėje⁴². 1780 m. Vilniaus kaštelionas, Leono sūnus Motiejus Radvila atėmė Staškūniškes ir skyrė 75 000 auksinų (11 250 sidabrinų rublių), t. y. nuo jų 7%. Mažesnę fundaciją pateikė Upninkų kleb. K. Janavičius – 3 000 auksinų. Fundacija buvo užtikrinta Ruklos dvare, vėliau atitekusiam generolui S. Kosakovskiui. 1784 m., po Horodenskių eksdivizijos, iš Pociūniškio kaimo vienuoliai perėmė 1,5 dūmo valstiečių su žeme. Tais pat metais Polocko vaivada T. Žaba skyrė vieną valaką žemės prie vienuolyno⁴³.

1688 m. vysk. Bžostovskio nurodymu buvo nustatytos ribos tarp Pabaisko ir naujai įkurtos Gelvonų parapijų. Priskiriant gyvenvietes prie minėtų parapijų, buvo atsižvelgta į atstumus nuo bažnyčių⁴⁴. 1690 m. padūmės mokesčiai pateikė dvarų ir palivarkų sąrašą su dūmų kiekiu.

Naujai įkurtai parapijai priklausė Dapkevičiaus – Daveiniai Eigučiai (Dawenie Ejgucie) – 2 dūmai, Jurgio Bogušo – Gelvonų Geržodiškiai (Gielwany Gierzodiszki) – 2 dūmai, Bielskio – Gelvonų Svietiškis (G. Święciszki) – 2 dūmai, Ivaškevičiaus – Gelvonų Bagaslaviškis (G. Bohuslawiszki) – 5 dūmai, Kelpšos Gelvonai – 1 dūmas, Jankevičiaus – Gelvonų Raciškės (G. Raczyszki) – 4 dūmai, Petkevičiaus – Gelvonų Jundiškiai (G. Jundziszki) – 12 dūmų, Siesickio Kazimiero Vilkmergės pastalio – Gelvonai (G. Kielwany) su pripirkimais – 33 dūmai, Pusilko – Jaromaučizna (Jaromowszczyzna) – 1 dūmas, Jarmelecko – Kongeda (Kongiedy) – 1 dūmas, Kelčevskio – Kružlaukis (Krużlawka) – 1 dūmas, Zevelos – Alekniškis (Olechniszki) – 1 dūmas, Monkevičiaus – Aubiliškiai (Owbiliszki) – 9 dūmas, Podbereckio – Pasodninkai (Posadniki) – 10 dūmų. Iš viso parapijai priklausė 86 dūmai⁴⁵.

1830 m. bažnyčios inventorius pateikė išsamesnį parapijos dvarų ir kaimų sąrašą. Jai priklausė Gelvonų dvaras (73 gyventojai), Kosakovskių Liukonys (54), Dobožinskio Alekniškiai (12), Hermanovskio Lapšiai (7); palivarkai – Kosakovskių Sabališkiai (9), Marcinkevičiaus Pavytinė (6), Žabos Marcinkevičiaus (Tunziškiai) (15), Gelvonų miestelis (87) bei kaimai: Maželiai (99), Pasodninkai (128), Pusilgiškiai (63), Juodagalviškiai (13), Išeriškės (106), Karališkiai (47), Raudonka (17), Tilvikai (84), Lapteriai (12), Paširvinčiai (30), Mančiušenai (111), Šarkaičiai (108), Leščiūnai (82), Godlevčyzna (67), Prienai (11), Pažuvintis (27), Antakalnis (61), Kelmai (65), Gražėniškiai (42), Žieveliškiai (82), Darvidai (30), Žaigaičiai (27), Maskoliškiai (25), Kulniškiai (132), Svietiškis (27), Kaliakiemiai (48), Mikolajūnai (101), Savingė (13), Lapiškiai (34), Senadvaris (57), Alekniškis (43), Juodkaičiai (37), Žuvinčiai (73), Praniukai (51), Zubeliai (88). Iš viso parapijoje – 256 dūmai ir 2 149 gyventojai⁴⁶.

⁴²LVIA, f. 525, ap. 8, b. 593, l. 391.

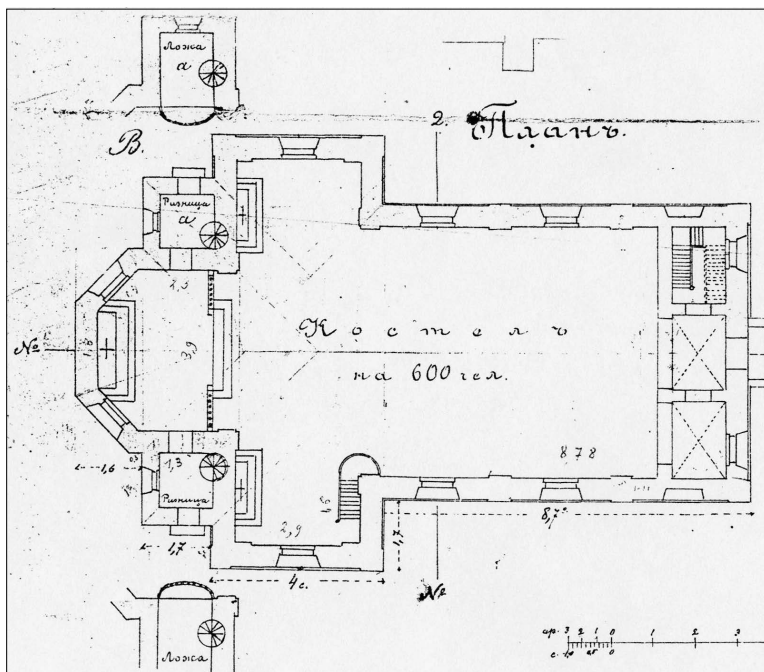
⁴³LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3649, l. 60–63.

⁴⁴LVIA, f. 694, ap. 1, b. 4578, l. 10.

⁴⁵*Metryka Litewska*. Rejstry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo Wileńskie 1690, A. Rachuba, Warszawa, 1989, p. 80.

⁴⁶LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3 775, l. 459–460.

Mūrinės bažnyčios statyba



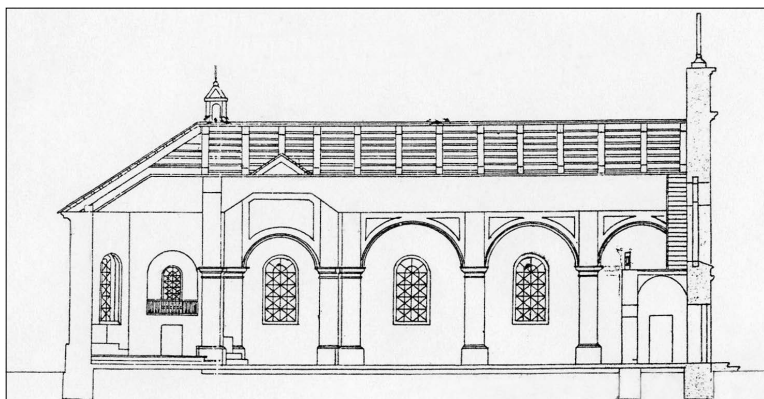
Gelvonų bažnyčios planas. Architektas A. Polozovas. 1895 m. GBA

Medinei bažnyčiai sudegus (1895), klebonas J. Deksnys organizavo bažnytinį komitetą ir pradėjo rinkti iš parapijiečių aukas. Jas sudarė pinigai ir statybinės medžiagos. Valstiečiai sutiko aukoti po 20 rb ir po vieną sieksnį akmenų bei vieną statinę kalkių. Tačiau ši išpareigojimą tegalėjo įvykdyti Tilvikų, Pășirvinčių, Zubėlių, Žieveliškų, Žuvinčių, Grežėniškų kaimai, kuriuose gyveno vidutiniai ir turtingesni valstiečiai. Dauguma jų turėjo 11–20 dešimtinių žemės. Kai kurie kaimai (Leščiūnų, Garliaučiznos, Pasilgiškų, Lapiškų, Maskoliškų) po 1894 m. ledų krušos atsidūrė sunkioje padėtyje ir negalėjo iki galo įvykdyti išpareigojimų. 1896 m. lėšų rinkimą vėl apsunkino mažos grūdų pardavimo kainos⁴⁷. Nežiūrint į šiuos sunkumus, reikalingos lėšos buvo surinktos ir kleb. J. Krinskis paprašė Vilniaus gubernatoriaus leidimo statyti mūrinę bažnyčią. Su prašymu pateikė brėžinius ir sąmatą. 1896 m. birželio 13 d. buvo duotas leidimas, nurodant, kad naujoji bažnyčia būtų 10 sieksnių atstumu nuo pravoslavų cerkvės⁴⁸. Projektą ir sąmatą parengė architektas Aleksėjus Polozovas*. 1895 m. gruodžio 20 d. jis jau pateikė mūrinės bažnyčios brėžinius. Vidaus erdvė skirta šešioms šimtoms žmonių. Planą sudarė viena išilgin-ta nava, dvi šoninės koplyčios, siauresnė presbiterija, užbaigta trisiene apside ir dviem nedidelėm zakristijom su ložėmis viršuje. Priešbažnytis tridalis, turėjo vieną įėjimą iš pagrindinio fasado. Planas rėmėsi tradicine lotyniško kryžiaus

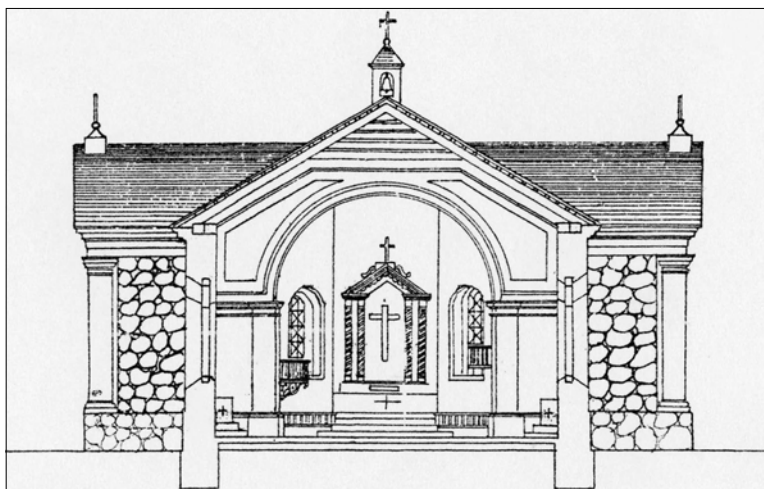
⁴⁷ GBA, puslapiai nenumeruoti.

⁴⁸ LVIA, f. 382, ap. 1, b. 1707, l. 10–11.

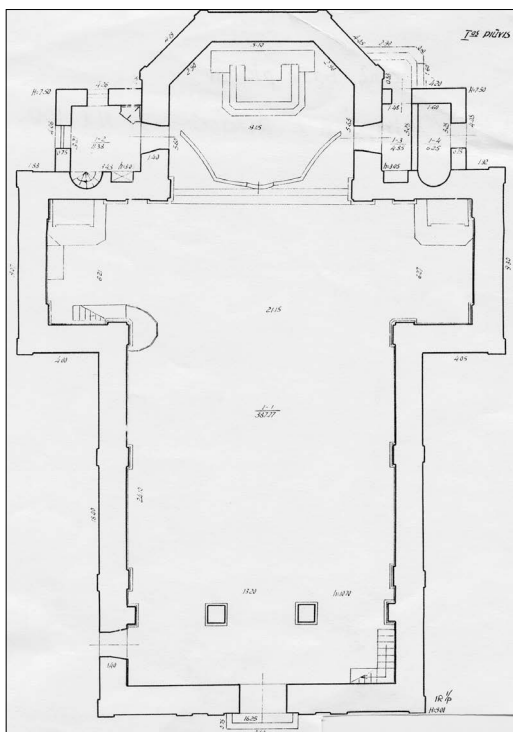
* Aleksėjus Polozovas (1820–1903) dirbo Vilniaus gubernijos Statybos skyriuje. Caro valdžia po 1863 m. sukilimo vietinius architektus iškeldavo į Rusiją, o į Lietuvą atvykdavo rusų tautybės asmenys. A. Polozovas gimė Kostromos gubernijoje, mokėsi Maskvos matininkų institute. Nuo 1868 m. dirbo Vilniuje neetatiniiu techniku, nuo 1872 m. – jaunesniuoju architektu, o nuo 1885 m. – gubernijos architektu. Vilniaus gubernijoje suprojektavo apie 40 cerkvių ir keletą bažnyčių. Vilniuje rekonstravo ir projektavo visuomeninės paskirties ir gyvenamuosius pastatus.



Gelvonų bažnyčios išilginis pjūvis. Archit. A. Polozovas. 1895 m. GBA



Gelvonų bažnyčios skersinis pjūvis. Archit. A. Polozovas. 1895 m. GBA



Gelvonų bažnyčios planas. M 1:100 1961 m. Braižė E. Gudonienė

schema. Išilginiame pjūvyje pateiktas sienų dekoratyvinis sprendimas. Karnizo dekoratyvinis sprendimas neperteiktas. Skersiniame pjūvyje akcentuota presbiterija su pusapskrite arka ir dviem langų angom. Statant pasikeitė tik priešbažnyčio erdvės – A. Polozovo plane jos uždarnos, o dabartinės erdvės atviros, formuojamos arkados.

Prie bažnyčios statybos prisidėjo ir vietiniai dvarininkai. B. Montvila aukėjo 500 rb. Didelę pagalbą suteikė Gelvonų daro savininkas Gustavas Pliateris. Jis iš Varšuvos Blombergo firmos nupirko ir padovanojo vargonus. Jo lėšomis buvo pastatytos trys krosnys kalkėms degti ir viena krosnis plytomis paruošti. Statybą aprūpino lentomis ir malkomis, Platerių giminė prisidėjo pinigėmis aukomis. 1895 m. buvo surinkta 3 618,85 rb⁴⁹.

Statybos eigos nustatyti nepavyko. J. Kurčevskis nurodė, kad 1897 m. ji jau buvo pastatyta, o 1907 m. vysk. Edvardo Ropo konsekruota⁵⁰. Vėlesni šaltiniai baigimą datuoja 1898 m⁵¹.

1921 m. jau prasidėjo naujosios bažnyčios remontas, kuriam vadovavo kleb. Rapolas Juknys. Buvo perkama skarda, kalkės, lentos, malksnos. Stogą skardino O. Šifelis, kapinės akmens tvora apjuosė A. Gylis. Tas pats klebonas pradėjo ir naujos klebonijos statybą⁵².

1929 m. prasidėjo bažnyčios išorės ir vidaus restauravimas, buvo padidinti chorai. Darbams vadovavo kleb. R. Juknys⁵³.

1937 m. kun. R. Juknys perdavė bažnyčią naujam klebonui kun. Juozapui Kraujaliui. Inventoriaus akte pateiktas jos aprašas. Bažnyčios pamatai – 250 cm pločio, 215 cm iletisti į žemę, jie tašytų akmenų ir plytų. Sienos irgi tašyto akmens, sujungtų cemento juostelėmis. Stogas parentas dvigubomis gegnėmis, sustiprintomis geležiniais apkaustais, uždengtas cinko skarda. Bažnyčios vidus tinkuotas. Lubos pakaltos lentomis ir pamuštos drobe, kuri nudažyta šviesiai mėlyna spalva. Grindys ažuolinių lentų. Įvardyti keturi altoriai. Didžiojo panašumą lygina su Vilniaus Aušros Vartų koplyčios altoriumi. Jame buvo Švč. Mergelės Marijos paveikslas su paauksuoto metalo rūbais. Kiti du ažuoliniai altoriai, tai šv. Antano Paduviečio ir šv. Kazimiero su Onos paveikslu viršuje. Ketvirtasis – pušinis, skirtas šv. Antanui. Visi pastatyti 1908 m. Prie kairės koplyčios įkomponuota sakykla.

Įvardytos visos trys koplyčios, kuriose pasikeitimai nenurodyti, tik varpinėje įtaisyti du varpai, kuriuos nupirko tas pats R. Juknys⁵⁴. Šis klebonas labai rūpinosi bažnyčia. Po jo dirbę kunigai J. Kraujalis ir A. Petraitis tokios aktyvios veiklos šioje srityje nerodė. Tad 1954 m. klebonu tapęs kun. Aleksandras Leonsavičius (1920–1986) gavo apleistą bažnyčią ir organizavo jos remontą ir puošybą. Jau 1955 m. rugpjūčio 27 d. sudarė sutartį su Stanislovu Benediktu Skystimu iš Ukmergės dėl bažnyčios vidaus remonto. Reikėjo pataisyti tinką, lubas, sienas, piliorius nudažyti kalkėmis, langų, sienų arkas – baltai, sienas – kremine, karnizus – žalsva, panelę – tamsiai kremine spalvomis. Už tai jiems sutartyje buvo numatyta sumokėti 3 000 rb⁵⁵.

1957 m. sudaryta sutartis kapų mūro tvorai (300 m ilgio). Darbus turėjo vykdyti vietinis gyventojas Jurgis Mekauskas. Jam numatyta apmokėti 5 000 rb⁵⁶.

⁴⁹ GBA, psl. nenumeruoti.

⁵⁰ Kurczewski J. *Biskupstwo Wileńskie*, Wilno, 1912, p. 188.

⁵¹ LVIA, f. 604, ap. 1, b. 13 902, l. 1 (1937).

⁵² LVIA, f. 604, ap. 1, b. 13 898, l. 42, 43.

⁵³ LVIA, f. 604, ap. 1, b. 13 902, l. 2.

⁵⁴ LVIA, f. 604, ap. 1, b. 13 902, l. 2, 7, 8.

⁵⁵ Sutartis, GBA, 1955 m., l. 1.

⁵⁶ Sutartis, GBA, 1957 m., l. 1.

Remontą nuolat rėmė parapijiečiai. 1959 m. dauguma jų aukojo po 59 rb. Atskiri valstiečiai prisidėjo didesnėmis sumomis: V. Juškevičius, K. Malinauskas, S. Visackienė, B. Peškaitis, B. Strazdas po 100 rb, o S. Dutka – 200 rb. Iš viso įvardyti 669 aukotojai ir nurodyta 33 165 rb bendra suma⁵⁷.

Remontas prasidėjo nuo skliautų. Jie buvo iš naujo apkalti lentomis ir prie jų pritvirtinta drobė, kurią užtinkavo ir nudažė. Bažnyčią dekoravo A. Z. Andrekus. Darbams jis paruošdavo eskizus, kuriuos, aišku, derindavo su klebonu. Vienas jų yra išlikęs, o vietinio vargonininko teigimu, šio dailininko dekoracijos buvo įgyvendintos. Dažymo darbams talkino buvęs tremtinys ir vargonininkas S. Strazdas.

Meninis bažnyčios sprendimas atspindėjo XIX a. pabaigos romantizmo kultūrą. Vėlyvasis jo laikotarpis jungė įvairius praeities stilius, atkreipė dėmesį ir į liaudies architektūrą. Tuo siekė sustiprinti vaizdo emocionalumą. Svarbiausia mene – idėja, o ne išraiškos formų vienybė. Tas atsispindi jau planinėje bažnyčios schemoje, kurią sudaro viena stačiakampė išilginta nava su priešbažnyčiu, jo kraštuose įkomponuotos koplyčios su prišlietomis už jų zakristijomis ir visa tai užbaigia trisienė apsidė. Koplyčios suformuoja kryžmą, būdingą baroko bažnyčioms; nava sukuria vientisą išplėstą erdvę. Tiesioginė tokių tūrių sandūra sukuria ryškų erdvių kontrastą. Perėjimą į siauresnę presbiteriją sustabdo pažeminta triumfo arka, tokia pauzė leidžia išryškėti presbiterinės erdvės dinamikai, kurią sukuria judrus apsidės trisienis. Tai tik bendras interjero sprendimas, bet kiekviena vidaus grandis turi savitą vaizdą. Jį padeda kurti atskirų erdvių konstrukcijos ir dekoratyvinis apipavidalinimas.

Pradėsime nuo pagrindinio vidaus erdvės elemento – navos. Jos mediniai išgaubti skliautai sustiprinti metalinių lankų konstrukcijomis. Iš apačios pakaltos lentos, prie jų pritvirtinta drobė ir nudažyta. Išgaubimo forma lėkšta, sunkiai plečiasi į šalis. Pėdomis remiasi į plačias karnizines juostas, jų profiliai perkelia iliuzinį skliautų svorį į dekoratyvinius piliastrus. Tokie skliautų formai įtaką, matyt, darė Centrinės Europos barokinės architektūros pavyzdžiai. Ši forma sužemino erdvę ir išplėtė ją į šalis. Tokia erdvė sukūrė kontrastą sienų dekoratyviam sprendimui, todėl



*Gelvonų bažnyčios
chorų arkada*

⁵⁷ Aukų-pajamų dienynas, GBA, 1959.



buvo pabandyta skliautus įjungti į sienų apipavidalinimą. 1959 m. A. Z. Andrekus pakeitė drobę ir ją ištapė stačiakampių ir apskritimų reljefinių gipso rėmų imitacija. Skliautai įgavo renesansinį vaizdą ir išsijungė į sienų apipavidalinimą. Jų vaizdą kuria piliastrai, kuriuos pratęsia mentės. Jos, pasiekusios karnizus, suformuoja uždaras grandis. Piliastrai sujungti puslankėmis dekoratyvinėmis arkomis, kurių dinamiška forma naikina sienų

*Gelvonų bažnyčios
kairioji koplyčia*

*Gelvonų bažnyčios
nava ir presbiterija*

statiką. Pačiam sienų dekorui pradžią duoda priešbažnyčio konstruktyvinis sprendimas ir jo puošyba. Atviras triarkis praėjimas tiesiog išilieja į navą. Jo erdvinės ir orderinės formos pratęsimas sienų apipavidalinime, bet igauna plokštuminį, dekoratyvinį vaizdą. Taip apipavidalintos navos sienos padėjo sukurti emocionalų kelią į presbiteriją.

Koplyčių tūriai nedideli, jos žemesnės, uždengtos veidrodiniais skliautais. Angos užbaigtos puslankėmis arkomis su apvadais. Tas padeda sukurti ryškesnę pauzę prieš presbiteriją. Dinamiškiausia interjero dalis – presbiterija. Jos erdvė sukurta architektūrinėmis priemonėmis. Kampuotos, susiaurintos apsidės tūris padeda sukcentruoti visus navos judesius. Rami triumfo arka sukuria pauzę ir harmonizuoja navos koplyčių, presbiterijos erdves. Užbaigiant interjero apžvalgą, aiškėja architekto siekis – sustiprinti erdvinius kontrastus. Vientisą navos erdvę išryškina priešybės: chorų triarkė arkada, presbiterija, koplyčios. Jos padeda sukurti emocionalų interjero vaizdą.

Spalvinis interjero sprendimas išaiškėjo daug vėliau. Išlikę Andrekaus scheminiai piešiniai rodo, kad jis siekė pagyvinti interjerą spalva ir tapyba. Skliautus dekoravo gipsatūrų imitacija. Akcentavo presbiterinę dalį. Triumfo arkos paskliautėje įkomponavo dvi sparnuotų angelų dideles figūras, laikančias vainiką. Ši dekoracija akcentavo švenčiausią erdvę. Presbiterijos melsvam skliaute įkomponavo freską – Švč. Marijos karūnavimą. Piliastrus dekoravo pilkšvo marmuro imitacija, sienas gyvino ochrinėmis spalvomis.

A. Leonsavičių (1920–1986) pakeitęs naujasis klebonas Jonas Pilka (1917–2002) pakeitė visą spalvinį interjero sprendimą. Buvo įrengti vitražai. Pagrindinio fasado angos vitraže įrašas: „*Mečislovas Gratkauskas 1988 m.*“ Kaip rodo datos (1387–1987), fundacija skirta krikščionybės jubiliejui paminėti. Vėliau skliautų pėdų lygyje įkomponuoti medalionai su akantų apvadais. Jų skyduose nutapyti evangelistai ir bažnytiniai simboliai, tačiau didžioji skliauto dalis liko tuščia. Triumfo arkos erdvėje panaikintas vainikas, jungiantis angelus. Presbiterijos skliautus užpildė Kristaus figūra melsvame žvaigždėtame fone. Interjero koloritas remiasi kontrastais: sienos dažytos rusvomis, orderiniai elementai šviesiomis melsvomis ir baltomis spalvomis.

Bendrą vidaus erdvę papildė mažoji architektūra, kuri tiesiogiai priartina prie tikinčiųjų šventųjų vaizdus. Pagrindinis interjero akcentas – medinis didysis altorius, kurio kompozicija perimta iš Aušros Vartų Švč. Marijos koplyčios altoriaus. Anstatą formuoja keturios kompozitinės kolonos, kuriomis sukuriamas nedidelė giluma. Jos remia laužytą karnizą su glorijs ir abipus jos įkomponuotais liaudies meistrų drožtiniais angeliukais. Šoninės kolonos remia dekoratyvines vazes. Altoriaus architektūrą pagyvina drožtiniai akanto vainikai, kurie apveja kolonas, puošia cokolius ir karnizines juostas. Visi šie elementai bronzuoti. Centrinę jo dalį akcentuoja Aušros Vartų Marijos paveikslas kopija su metalo apkaustais. Jo tamsus fonas ir aukso spalvos metalo plastikos didelė dėmė sukuria ryškų tragiškumo akcentą. Paveikslas šventumą ryškina šalia esantys votai.

Be didžiojo altoriaus, presbiterijos emocionalumą išplečia vitražai ir du paveikslai, kurie įkomponuoti zakristijų viršutinėse angose. Tai šv. Pranciškaus ir šv. Kotrynos Sienietės stigmatizacijos. Pastarąjį reikia laikyti vienu iš geriausių romantizmo tapybos pavyzdžių visame interjere. Kompozicija pagrįsta rusvų tonų atspalviais ir



*Didysis altorius
ir skliauto freska*



*Didžiajame altoriuje yra Aušros
Vartų Švč. Marijos paveikslo kopija*

*Didžiojo altoriaus antablementas
su glorija Švč. Marijai*



subtilia šviesokaity. Kairės zakristijos angą dengia paveikslas „Šv. Pranciškaus stigmatizacija“, nutapytas 1924 m. dailininko I. Ignatavičiaus. Klūpantis šventasis pavaizduotas melsvame nakties peizaže. Artimas planas perteiktas šviesos kontrastais,

perspektyvą pratęsia tamsesnės žemumos peizažo tamsūs siluetai. Dangaus fone iškilęs Nukryžiuotasis spinduliais perteikia savo kančią šventajam. Mistinis išgyvenimas vyksta neoromantizmui būdingoje paslaptingoje erdvėje. Dievo Tėvo freska užbaigia presbiterijos apipavidalinimą, akcentuodama jos simbolinę reikšmę.

Koplyčių medinių altorių prie galinių sienų kompozicijos vienodos, perimtos iš renesansinės architektūros portalų apipavidalinimo. Abu dvitarpsniai iškelti ant aukštų cokolių. Pirmuosius aukštus formuoja kraštiniai piliastrai ir į priekį ištrauktos kompozitinės spalvingos kolonos. Jos akcentuoja centrinius paveikslus ir sukuria judėjimą į priekį. Antrieji aukštai pratęsia vidurinių protarpsnių, iš kraštų įrėminti piliastrais ir užbaigti trikampių sandriku. Abu aukštus jungia pertrauktas frontonas. Altorių pagrindų priekinius skydus puošia arkadėlės. Koplyčių šoninių sienų altoriai vientarpsniai, aprėminti piliastrais. Abu jie skirti tik vieno paveikslo ekspozicijai.

Visi altorių paveikslo tapyti XIX a. pabaigoje–XX amžiuje, todėl daugumos jų meninis sprendimas remiasi praeities stiliais. Pagrindiniais veikėjais tapo šventieji, kurie susiję su pranciškonais. Dešinioji koplyčia šv. Pranciškaus altoriaus paveikslas primena, kad kadaise čia buvo įsikūrę jo ordino vienuoliai. Viso ūgio šventojo figūra kuria monumentalumo išpūdį. Rudas abitas perteiktas vientisa spalvine dėme, kuriai kontrastą sudaro balta kūdikio klostuota apranga. Nuo jo figūrėlės plintantis šviesos atspindys išryškina Pranciškaus veidą. Į vidų nukreiptas žvilgsnis perteikia jo mistinį išgyvenimą, o ant stalo padėti simboliai paaikškina vizijos prie-

Kotrynos Sienietės paveikslas Gelvonų bažnyčios presbiterijoje

Paveikslas, vaizduojantis šv. Pranciškaus stigmatizaciją, Gelvonų bažnyčios presbiterijoje



*Gelvonų bažnyčios
kairiosios koplyčios
fragmentas*



*Šv. Pranciškaus
paveikslas dešiniojoje
koplyčioje*



*Šv. Kazimiero
paveikslas kairiojoje
koplyčioje*



žastį. Paslaptinumo išpūdį sukuria užtamsintas fonas, būdingas romantizmo dailei. Populiariai kalbant, kūdikis šventojo rankose – tai jo vaizduotės padarinys arba išgyvenimas po perskaiyto šventraščio.

Kitokios išraiškos priemonės panaudotos šv. Kazimiero vizijoje. Paveiklo koloritą formuoja aiškus nakties fonas, kuriame išryškėja Vilniaus aukštutinės pilies fragmentai. Dešinėje, viršuje, spinduliuojantis šventosios veidas apšviečia klūpančią Kazimiero figūrą. Šviesios dėmės išryškina veidą, pečius, maldai suglaustas rankas, aprangos fragmentus ir suteikia visai erdvei paslaptinumo viziją. Dailininkas santūriai naudoja potėpį, akcentuoja šviesos ir tamsos kontrastingas plokštumas. Modernių išraiškos priemonių panaudojimas šventojo vizijai perteikti būdingas neoromantizmui.

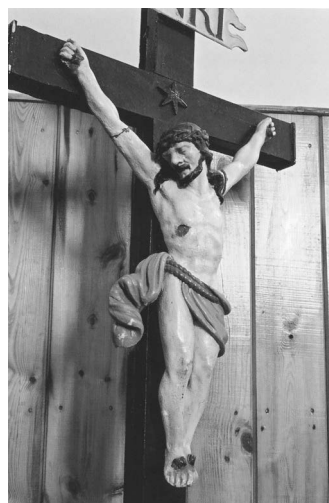
Antras po šv. Kazimiero populiarumu pasižymintis šv. Jurgis akcentuoja kairiosios koplyčios vientarpinį altorių. Paveikslas tapytas Goziento (?) 1908 m. Ši kompozicija buvo išpopuliarinta italų renesanso. Lietuvoje ji netgi išsiliejo į valstiečių tradicijas. Minėtame paveiksle akcentuotas dinamiškas balto žirgo šuolis, kurį sustiprino apimčių modeliavimas šviesokaita. Šarvuoto riterio figūra rami, išskyrus rausvo apsiausto klosčių judėjimą. Kovos veiksmą papildo neramus, kamuolinių debesų fonas. Tamsus peizažas ir dar tamsesnis slibinas leidžia perkelti veiksmą į plačią sferą: šviesa nugali tamsą. Toks temos traktavimas būdingas romantikams.

Klasikinėmis formomis remiasi ir kiti altorinių paveiksliai. Kompaktiškoje šv. Onos ir mažosios Marijos kompozicijoje suderinti renesanso ir baroko elementai. Jie kartu su peizažo fragmentu buitinei scenai suteikia visuomeninę reikšmę (kairiosios koplyčios altorius). Išraiškingas šv. Grigaliaus paveikslas. Tai neoklasicizmo ir romantizmo sintezė. Visoje erdvėje dominuojančią figūrą formuoja akademinis piešinys ir jos apšvietimas. Apsiausto apimčių dinamika ir linijinė ritmika įlieta į abiejų rankų gestus, kurie padeda išryškinti šventojo išgyvenimą ir jo hierarchiją. Šventasis, tai popiežius Grigalius I Didysis (590–604), vienas iš keturių didžiųjų Vakarų bažnyčios tėvų. Jis popiežiaus valdžią padarė nepriklausomą nuo pasaulietinės valdžios. Šią

Šv. Jurgio paveikslas kairiojoje koplyčioje

Šv. Onos ir Švč. Marijos paveikslas kairiojoje koplyčioje

Šv. Grigaliaus paveikslas dešinioios koplyčios altoriuje



idėją perteikia Dievo pasiuntinys angelas, įteikiantis tiarą. Jo intelektą iliustruoja antikinės architektūros fragmentai, knygų lentynos ir darbo stalas su krucifiksu.

Apžvelgti altoriniai paveikslai rodo, kad jie visi perteikia romantizmo kultūros idėjas, tačiau jas įgyvendina įvairiais praeities stiliais. Šie altorinių paveikslų akcentai interjere tikintiems akivaizdžiai perteikė religines idėjas.

Altorių akcentai yra šventųjų paveikslai, skulptūros įterpiamos kaip dekoro elementai. Iš senosios bažnyčios išliko besišypsiančio sparnuoto angeliuko galvutė. Dabartinę bažnyčią puošia kelios Nukryžiuotojo figūros, įkomponuotos priešbažnytyje. Vienos iš jų plastinis sprendimas gana profesionalus, priskirtinas neoklasicizmui, kuriam įtaką darė romantizmas. Figūroje ryškus kūno formų idealizavimas ir lyrinė nuotaika. Priešingą vaizdą kuria kitas Nukryžiuotasis. Čia amatininkas kūną perteikia gruboka, apibendrinta apimtimi, kuriai kontrastus kuria perizonijaus ir galvos su erškėčių vainiku dinamika.

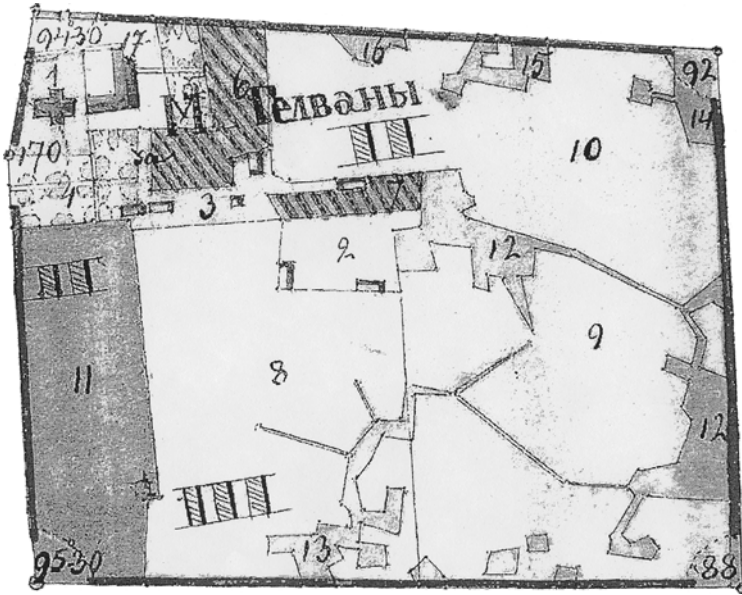
Krikščionybės esmė – moralinis tobulėjimas, kurią perteikia interjero meninis sprendimas. Išorinis bažnyčios vaizdas tik bendrais bruožais atspindi vidaus erdves ir turi kitą tikslą: siekia dominuoti laisvoje erdvėje. Gelvonų bažnyčia bebokštė, nedidelių tūrių, todėl reikėjo ieškoti kitų pastato akcentavimo būdų. Jau minėta, kad bažnyčios šventoriuje yra dvi koplyčios ir varpinė, kuri padėjo sukurti savitą ansamblį. Šventoriaus trisienis užbaigimas ir žemas jo aptvaras rodo, kad jo paskirtis išplėsta, nes toks planas veda ansamblį į stačiakampę aikštę – miestelio centrą. Antras svarbus akcentas – tai bažnyčios išorinis dekoratyvumas, sukurtas statybinių medžiagų spalviniais kontrastais. Pasikeitė ir orderinių elementų reikšmė. Jie atlieka ne tik sienų skaidymo ir jų lengvinimo funkcijas, bet suteikia joms dinamišką ir atvirą vaizdą. Tai ypač akcentuoja rausvų plytų intensyvi spalva, kurią dar sustiprina pilkas akmenų fonas.

Atskirų fasadų sprendimas remiasi klasikinės architektūros schemomis, kurios čia įgavo naują išraišką. Pagrindinio fasado kompozicija perimta iš ankstyvojo baroko

*Sparnuotas angeliukas
Gelvonų bažnyčioje*

*Nukryžiuotasis
Gelvonų bažnyčioje
priešbažnytyje*

*Nukryžiuotojo
skulptūra Gelvonų
bažnyčioje*



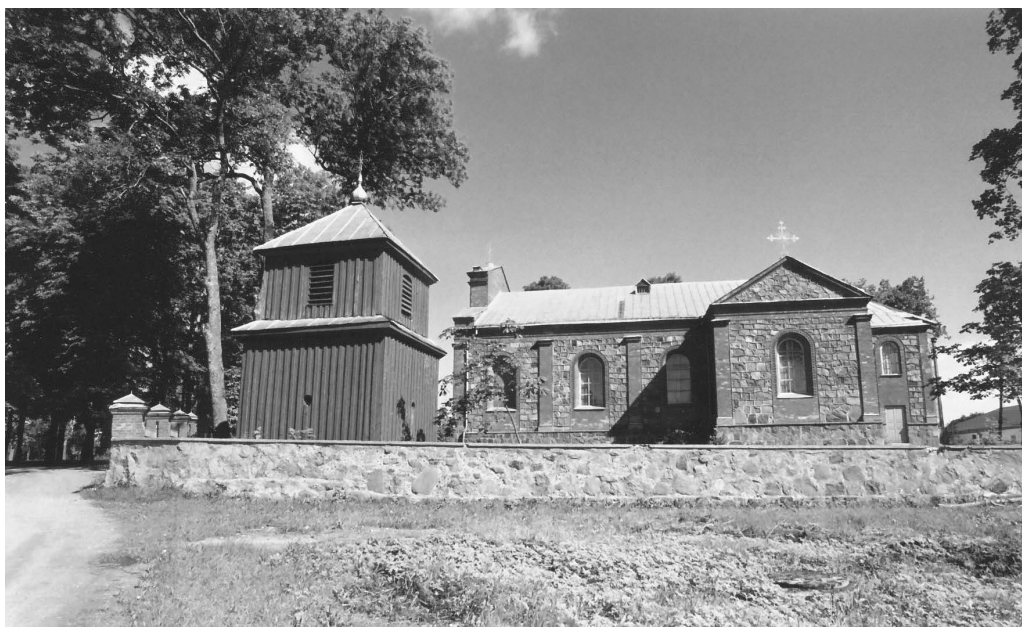
*Gelvonų bažnyčios,
vienuolyno ir ūkinių
pastatų planas.
1841 m. LVIA,
f. 525, ap. 2, b. 88*

trinavių bazilikų ir jose atitiko vidaus erdvių struktūrą. Gelvonų bažnyčia vienanavė, todėl tokia schema tapo dekoracija, turinti tikslą sustiprinti pastato didingumą. Horizontali karnizinė juosta, skirianti abu tarpsnius, pertraukta, todėl išryškėjo vidurinio protarpinio vertikalus kilimas. Šį protarpinį iš kraštų dar riboja sudvigubinti piliastrai, tad judėjimas į viršų tapo dinamiškas. Viršuje jis sustabdomas trikampiū frontonu. Pats antrasis tarpsnis čia neturi tikrosios savo paskirties, viršutinė jo dalis paversta dekoratyviu skydu, kuris paaukštino fasadą. Fasado kompozicija remiasi barokine schema, bet įgyvendinta netradicinėmis išraiškos priemonėmis. Tas priklausė nuo statybinių medžiagų. Tinkuota architektūra išorinį vaizdą kuria šviesokaita. Gelvonų bažnyčios fasadą kuria aktyvūs rausvų plytų orderiniai elementai. Ekspresiją jiems suteikia lauko akmenų siena. Jos konstrukcija irgi atvira, todėl išryškėja kiekvieno akmens forma ir spalva, kurią dar akcentuoja apvadai. Sienos mozaikos pilkšvas koloritas priešingas orderinių elementų spalvai, todėl sukuria ekspresyvų viso fasado vaizdą. Jo judėjimas į aikštę tampa dinamišku. Atvirkštinį judėjimą arba fasado gilumą kuria pilkšvų akmenų spalva ir angos. Išorinio vaizdo savitumą nulėmė liaudies tradicinės statybos ir profesionaliosios architektūros sintezė, kurios sukurta vaizdą galima pavadinti neobarokine ekspresija.

Šoninių fasadų akcentais yra koplyčių tūriai. Jie sukuria kontrastus horizontalioms navos sienų plokštumoms ir įjungia jas į laisvą erdvę. Pietvakarinė bažnyčios pusė išiterpusi tarp varpinės ir Pliaterių koplyčios su šventuoju akmeniu. Toks gilumos suformavimas verčia visą fasadą judėti į priekį šių komponentų ribojamu keliu. Ansamblio dinamiką sustiprina varpinės, bažnyčios šono, koplyčios architektūra. Kompaktiškas varpinės apimtis keičia piliastrais suskaidytas dekoratyvinis bažnyčios fasadas, kuris veda į grakščią, klasikiniu portalu akcentuotą Pliaterių koplyčią. Bažnyčios apėjimo kelias grindžiamas kontrastais ir padeda išryškinti pagrindinio objekto meninį vaizdą. Priešingas, šiaurinis fasadas ramesnis. Kontrastą jam sukuria tik Pliaterių-Žabų kripta. Gatvės pastatai susiaurina erdvę, todėl dominuoja tik pastato sienų dekoratyvumas.



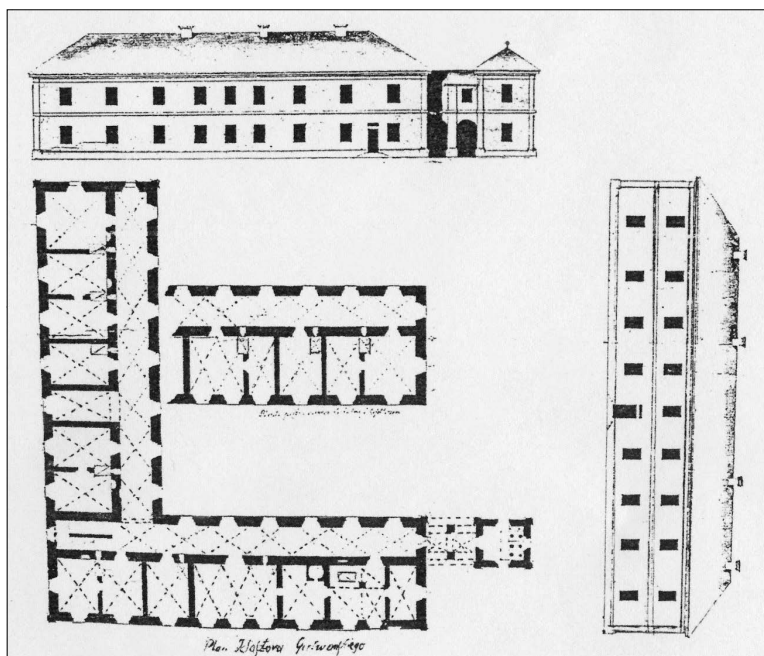
*Gelvonų bažnyčios
pagrindinis fasadas*



*Gelvonų bažnyčios
šoninis fasadas*

Galinį fasadą formuoja presbiterija ir zakristijos. Plati apsidės galinė siena uždara, iš šonų aprėminta kampiniais piliastrais. Tašyti akmenys sudėti horizontaliomis juostomis, todėl sienos statika ryški. Nuo jos prasideda palaipsnis judėjimas į priekį. Jį kuria šoninės įstrižos sienos su išilgintomis langų angomis ir raudonų plytų apvadais. Perspektyvą užbaigia žemesnės šoninės zakristijos, kurių sienų dinamiką stiprina didesnis angų kiekis. Tad galinio fasado emocionalus vaizdas sukurtas kompaktiškų apimčių dinamika. Ją plėtoja šventoriaus kraštuose įkomponuotos koplyčia ir kriptą, kurios padeda išplėsti ansamblio rytinės pusės vaizdą. Jame galinis fasadas pradeda judėti į žiūrovą. Bažnyčios ansamblis formavosi romantizmo epochoje, todėl pastatų architektūra perteikia įvairius praeities stilius. Jo esmė – sustiprintas emocionalumas, kuriuo rėmėsi katalikiškoji pasaulėžiūra.

Vienuolynas

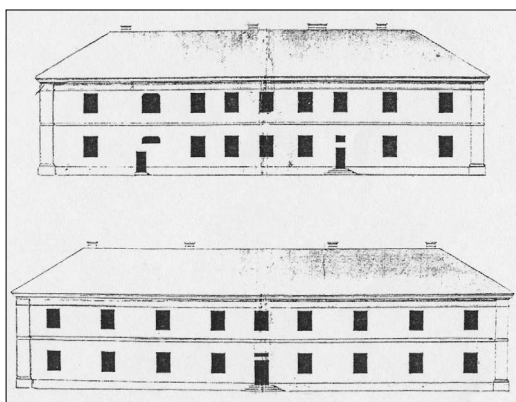


*Gelvonų vienuolyno
planas ir fasadas.
Archit. K. Kaminskis.
1788 m.*

Pirmasis vienuolynas turėjo būti medinis, bet jo aprašų surasti nepavyko. 1788 m. Kazimieras Kaminskis (1751–1828) suprojektavo mūrinį pastatą⁵⁸. Jis mokėsi Vilniaus pranciškonų kolegijoje, 1777 m. tobulinosi Bolonijos universitete. 1778 m. grįžo į Vilnių, rekonstravo Vilniaus pranciškonų Švč. Marijos Mergelės bažnyčią ir vienuolyną. Dėstė matematiką Kražių kolegijoje. 1798 m. paruošė architektūros pradmenų vadovėlį⁵⁹. Vienuolynas įgavo ramaus vėlyvojo baroko formas. Įtaką tam darė klasicizmas. Gelvonų vienuolyne irgi derino baroką ir klasicizmą. Planas L raidės formos, vidaus erdvės turi vienpusę koridorinę struktūrą, patalpos perdengtos kryžminiais skliautais. Visa tai perimta iš baroko, kuris naudojo viduramžių vienuolynuose suformuotas konstrukcijas.

Išorinį vaizdą formuoja du dvi aukščiai pastatai, sujungti stačiu kampu. Pietvakarių korpusas visiškai netoli bažnyčios presbiterijos. Jis prasideda kvadratinio plano siaura koplyčia, sujungta su vienuolyno koridoriu. Ši tarpinė grandis žemesnė ir aiškiai skiria abu korpusus. Vienuolyną ir koplyčią jungiantis protarpsnis apipavidalintas dviem praėjimo arkinėmis angomis, ku-

*Gelvonų
vienuolyno fasadas.
Archit. K. Kaminskis.
1788 m.*



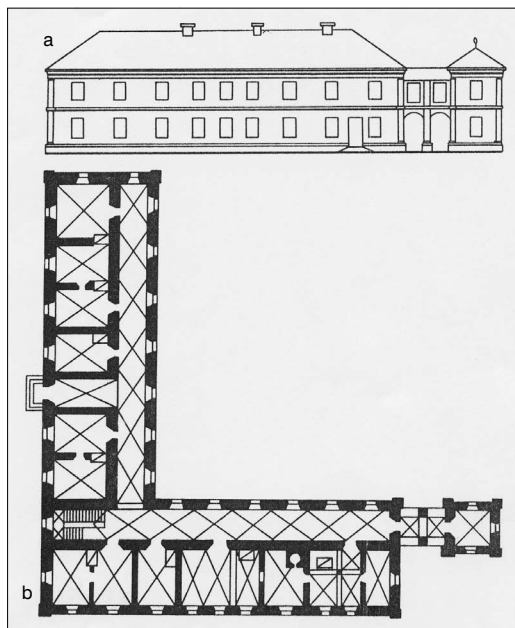
⁵⁸ VUBR, f. 78-294, l. 1–2 (vienuolyno projektas).

⁵⁹ Lietuvos architektūros istorija, t. 2, Vilnius, 1994, p. 291–292.

rios išlieja į abiejų korpusų vienodo aukščio aukštus. Vakarinis priekinis fasadas tapo asimetrišku ir dinamišku. Abiejų linijų į šventorių pasukti fasadai užbaigti plačiais karnizais, aukštai atskirti briaunų juostomis, šonai aprėminti supaprastintais piliastrais. Tad orderinis apipavidalinimas labai kuklus. Fasadų dinamiką kuria stačiakampių langų angų ritmika. Kraštuose jos išdėstytos didesniu atstumu, vidurinėje dalyje sutankintos. Tas padeda sukurti erdviškumo iliuziją, todėl vizitacijose fasadai įvardyti optiniais. Vienuolyne architektas suderino du stilius. L planas, vakarų korpuso tūrių kontrastai, ritminė angų kaita būdingi barokui. Fasadų horizontalūs skaidymai, sienų griežtas aprėminimas – aiški klasicizmo įtaka.

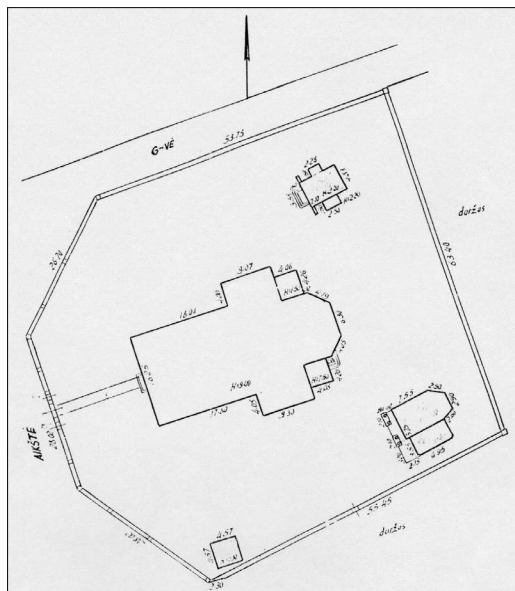
Vienuolyno vaizdą papildo 1820 ir 1830 m. vyskupų vizitacijų inventurinės žinios. Pastatas buvo 10 žingsnių nuo bažnyčios, mūrinis, dviejų aukštų, L raidės pavidalo, $60,5 \times 17,75$ uolekčių. Ap link aptvertas karnizais. Iš vakarų, t. y. iš šventoriaus pusės, į vidų vedė vienverės durys. Įėjus į koridorių, patenkam į moratoriumą, arba koplyčią, su dviem langais ir mūriniais skliautais. Joje keturi popiežių portretai ir dar du paveikslai. Iš koplyčios durys vedė į vienuolynų celę (klauzūrą) su trimis paveikslais, o po to išėjimas į koridorių, kurį puošė šeši paveikslai. Jo pradžioje – keturi vienalangiai vienuolių kambariai. Gale koridoriaus dviguba *stancija**, skirta vienuolyno vyriausiajam, joje 9 popiežių ir kitų portretai. Šalia šios patalpos laiptinė ir po ja sandėlis. Tolimesniame koridoriuje – refektoriumas, virtuvė, maisto sandėliukas, šeimos patalpos.

Antrajame aukšte buvo trys dvigubos stancijos ir trys vieno kambario patalpos, bibliotekos salė, trys kambariai vienuolių daiktams.



Gelvonų pranciškonų vienuolyno rekonstrukcija: a – fasadas, b – pirmojo aukšto planas. Iš kn. „Lietuvos architektūros istorija“, Vilnius, 1992, t. 2, p. 291

Gelvonų bažnyčios šventoriaus ir ansamblio planas. 1961 m. Braižė E. Gudonienė



* *Stancija* – neapkūrenamas kambarys.

Abu aukštai skliautėti, pastatą apšildė penkios koklių krosnys, grindys išklotos plytomis. Aišku, kad architekto projektas buvo įvykdytas ir bažnyčia kartu su vienuolyne sukūrė vientisą kompleksą. Jį papildė ūkinės paskirties pastatai: arklidė su vežimine (33,5 × 11 uolekčių), šalia jų puošnus svirnas su penkių kolonų portiku, raudonai dažytas, iškeltas ant pamūrio. Viduje turėjo du skyrius. Priekyje, viršuje buvo du dideli langai, žemiau – šeši maži. Ūkinius pastatus papildė medinis malūnas, mūrinis sandėlis, palivarkas, arba šeimynos namas (2,5 × 15,5 uolekčių) su dviem pirkiom ir dviem kamarom bei aštuoniais langais. Gyvuliams laikyti buvo trys tvarteliai, o pašarams – klojimas Neapsieita ir be tais laikais pelningos spirito varyklos, prie kurios prisišliėjo džiovykla. Vienuolyno kieme stovėjo parapijos mokykla (30 × 11 uolekčių), bet ji jau 1820 m. neturėjo mokinių. Šalia jos – špitolė su 8 gyventojais.

Vienuolyno-bažnyčios kompleksą nuo ūkinių pastatų skyrė trys daržai ir 180 medžių sodas. Iš viso čia buvo trys margai žemės, o pasėliams prie vienuolyno 1784 m. vieną valaką padovanojo Polocko vaivada T. Žaba. Pagrindinės žemės buvo Dusetų parapijoje, Staškūniškėse*. Iš viso vienuoliams priklausė 25 valakai, 23 margai ir 92 rykštės kartu su valstiečių žemėmis. Dabartiniais metais dirbamą plotą sudarė 175–200 ha.

1820 m. vienuolyne gyveno gvardionas Danielius Michalovskis, pamokslininkai Vladislovas Andriuškavičius ir Pranciškus Zobernas bei zakristijonas Dominykas Bogušas. 1830 m. jų skaičius padidėjo. Paminėti kun. Liudvikas Klimanskis, kun. D. Bogušas, Faustas Pacevskis, Jonas Jackeivičius, Jonas Šeremetas, Vladislovas Fursevičius. Visi jie šlėktos. Vienuolyną aptarnavo 10 žmonių, bažnyčią – 5⁶⁰.

1832 m. vienuolynas uždarytas⁶¹. Tais pat metais gvardionas L. Klimanskis pranešė Vilniaus vyskupui esamas fundacijas ir paminėjo 1780 m. įkurtą parapijos mokyklą⁶².

1844 m. bažnyčios administratorius Danevičius vysk. Klangevičiui raportavo, kad vienuolyne pradėti įrenginėti butai rusų batalionui įkurdinti. Darbų vykdytojas leido dar laikinai gyventi vienuoliams, kol vyksta darbai antrajame aukšte, bet siūlė juos perkelti į paprastą lūšną. Klebonijai žemės dar neduota, nors prieš metus visi vienuolyno palivarkai atiteko išdui⁶³. O tuo metu (1845–1848) pirklio Ch. Anglino statybininkai vienuolyne jau įrenginėjo kareivines. Vėliau (1858, 1861) buvo numatytos naujos statybos ir paruošti projektai⁶⁴. Padidėjus rusų skaičiui 1872 m. buvo pastatyta atskira cerkvė.

Grįžkime atgal. Gelvonų vienuolyno istoriją papildoma svarbus įvykis, primenantis pirmąją Respublikos padalijimą (1793) ir jo pasekmes. Šioje parapijoje nemažai žemių priklausė didikams Kosakovskiams. LDK didysis etmonas Simonas Kosakovskis su Rusijos carienės Jekaterinos II pagalba organizavo Lietuvoje konfederaciją ir 1792 m. birželio 25 d. užėmė Vilnių. Jis siūlė nutraukti santykius su Lenkija ir prisijungti prie Rusijos. 1794 m. balandžio 23 d. Jokūbas Jasinskis Lietuvoje organizavo sukilimą ir užėmė Vilnių. Suėmė rusų vadovybę ir S. Kosakovskį, kuris kaip valstybės išdavikas buvo pakartas. Bausmė viešai įvykdyta Rotušės aikštėje.

1794 m. gegužės 1 d. surasta S. Kosakovskio slaptvietė Gelvonų vienuoly-

* Staškūniškių dvaras buvo šalia Daugailių miestelio (Utenos r.). Gelvonų pranciškonai tapo šios gyvenvietės bažnyčios globėjais ir čia pernešė Marijos kulto simbolį, jos pėdos varinis atspaudas kabėjo priešbažnytyje.

⁶⁰ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3649, l. 57–60; b. 3775, l. 449–450.

⁶¹ MABR, f. 43-8307, l. 1.

⁶² MABR, f. 43-8306, l. 1.

⁶³ LVIA, f. 604, ap. 4, b. 132, l. 8, 9, 15.

⁶⁴ Miškinis A. *Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai*, Vilnius, 2005, kn. 2, l. 408.

ne. Visas rastas turtas buvo surašytas ir nusiųstas aukščiausiajai karinei valdžiai. Kai ką iš šio sąrašo galima paminėti: muškietų – 6, pistoletų – 7, karabinų – 28, viena bulava, puošta brangakmeniais, kita – plieninė auksuota, Baltojo Erelio ir Maskvos ordinų žvaigždės, 4 sidabrinės vazos ant atramų. Garderobą sudarė: maskviškis žalias munduras, turkiški batai ir kilimai bei kita apranga. Iš transporto priemonių išliko brička, vežimai karo šaudmenims pervežti⁶⁵. Aišku, kad jis vienuolyno patalpose buvo įrengęs laikiną karinę stovyklą ir ruošėsi artejančiam sukilimui.

Ir dar trumpai apie kunigus, kurie dalyvavo nacionaliniame Lietuvos atgimime. Daugumai lenkiškos kilmės kunigų buvo „įkalta“ į galvas kvailiausia mintis, kad Dievas nesupranta lietuviškai. Keli tokie dirbo ir Gelvonuose (J. Krynskis, A. Šimeliūnas). Pabaisko kleb. P. Dirgela 1902 m. pranešė Žemaitijos vyskupijai, kad Jokimas Krynskis nemoka lietuviškai, einančiųjų išpažinties nesupranta, todėl parapijiečiai važiuoja į Pabaiską. Vaikai mokytis katekizmo irgi eina į Pabaiską arba Bagaslaviškį. Pas ligonius važiuoja nenoriai, prieš išpažintis reikalavo nusipirkti korteles. 1908 m. vietoj kun. J. Masiulio paskirtas sulenkėjęs lietuvis A. Szymelun, kuris iš sakyklos plūsdavo parapijiečius, kai jie giedodavo gimtąją kalbą⁶⁶. Parapija buvo lietuviška, todėl tikintieji reikalavo iš vyskupijos, kad nebūtų iškeltas kunigas Jonas Masiulis. Įvardyta visa eilė kunigų: Pranas Baikštys, Juozas Deksnys, Jonas Labokas, Juozas Mironas, Ignas Kazakevičius, kurių dėka bažnyčioje išliko lietuvių kalba⁶⁷.

Po Vilniaus krašto okupacijos lenkai veržėsi link Ukmergės. Iš Širvintų komendantūros siuntė legionierius į Gelvonus ir Veprius, kurie siaubė bendruomenių komitetus, klebonijas, pamaldų metu puldinėjo bažnyčias. Gelvonų turguje buvo užpulti Lietuvos milicininkai, areštuoti ir apiplėšti. Atsirado ir kultūringų lenkų, kurie nuvyko į Širvintas su reikalavimu, kad atsiimtų iš Gelvonų savo „didvyrius“. Korespondentas apkaltino lenkus, kad jie padeda vokiečiams ir bolševikams, prieš kuriuos dabar lietuviai kariauja. Šiuos duomenis pateikė kun. B. Viežbickis laikraščiams „Głos Litwy“ ir „Nasza ziemia“. Užbaigė savo straipsnį išraiškingai: „*Jei prisikeltų senieji Romos legionai, tai arba sutrintų uzurpatorius, arba antrą kartą mirtų*“⁶⁸.

Išvados. Istorinė literatūra akcentuoja tik kalvinų šventyklą ir ją datuoja XVII a. viduriu. Katalikų bažnyčios įkūrimas (1686) priskiriamas Kazimierui Daumantui Siesikiui. Kiti autoriai Gelvonus priskiria Žabams, kurie XVII a. kalvinams pastatė bažnyčią.

Archyvinė medžiaga pateikė platesnį Gelvonų dvaro ir bažnyčios istorinį vaizdą. Gelvonai ir Siesikai Vytauto Didžiojo buvo padovanoti Daumantams ir vėliau privilegija patvirtinti Aleksandro. Daumantai XVI–XVII a. turėjo įvairias, tarp jų ir aukštas LDK valstybines tarnybas. Iš Daumantų dvarų dominavo Siesikai. Juose pirmoji bažnyčia paminėta 1412 m. Gelvonuose tik nuo XVII a. vidurio pradėti minėti kalvinai.

1585 m. popiežius Sikstas V suteikė antrąją, individualią privilegiją, skirtą pranciškonų chorui ir jų šventiesiems pagerbti. Reikia priminti, kad privilegijos teikiamos tik atskiroms bažnyčioms. Pateiktos žinios leidžia daryti prielaidą, kad pirmieji pranciškonai konventualai čia buvo įsikūrę XVI a. viduryje.

Tą patvirtina ir miestelio susiformavimas, kuris stimuliuo kultūrinio centro – bažnyčios ar koplyčios įsikūrimą.

⁶⁵ NMBR, f. 99-18, l. 1–4.

⁶⁶ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 4688, l. 2 (1904).

⁶⁷ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 4691, l. 1–4.

⁶⁸ MABR, f. 255-41, l. 2–4 (1919–1920).

Reikia atkreipti dėmesį į Marijos kulto istoriją, kuri reikalavo ilgalaikės religinių pažiūrų sklaidos.

Po K. Daumanto naujos fundacijos pranciškonai Gelvonuose įsitvirtino ilgesniam laikui. Fundacijų didinimas leido jiems pastatyti puikią medinę bažnyčią, o kiek vėliau ir dviaukštį mūrinį vienuolyną. Šie meno paminklai tapo miestelio ir parapijos kultūros centru. Pačių vienuolių veiklos tikslais buvo katalikiškos pasaulėžiūros įtvirtinimas, o jų pasaulietiškas leido tarpininkauti tarp bajorijos ir valstietijos. Katalikiškos ir tradicinės kultūrų sąlytį puikiai iliustruoja šventasis akmuo, kuris buvo perkeltas į naują erdvę.

Ankstyviausios bažnyčios vaizdas išryškėjo tik XVIII a. pabaigoje. Jos išorė kūrė dvi aukštos zakristijos ir penki įvairaus dydžio bokštai. Trinavė vidaus erdvė turėjo formuoti baziliką. Aišku, kodėl čia pateikta baroko architektūra, kuri atspindėjo brandaus ir vėlyvojo laikotarpio siekius, t. y. akcentavo statinio vertikalių kilimą, kurio dominante tapdavo bokštai. Priekinį fasadą puošė tapyti šventųjų paveiksliai.

Buvo išplėsta presbiterija ir zakristijos, skirtos dvasininkijai. Antrieji erdvės aukštai buvo skirti vienuolių choristams, o pirmieji, matyt, buvo atskirti nuo zakristijų ir jų angų sienose įkomponuoti altoriai.

1830 m. bažnyčios išorinis vaizdas supaprastėjo, ji jau nebeturėjo bokštų. Šie pasikeitimai po daugelio remontų išliko iki pat jos sudegimo ir buvo užfiksuota S. Kosakovsio nuotraukoje. Čia aiškiai matyti priekinio fasado banguotų kontūrų frontonas, kuris remiasi į plačią išilginę juostą. Matyt, tokiais pat frontonais buvo užbaigtos ir zakristijos. Tad, nežiūrint aiškių pasikeitimų, barokinis bažnyčios vaizdas išliko iki sudegimo.

Mūrinė bažnyčia jau yra romantizmo idėjų simbolis. O romantizmas – tai mūsų tautos atgimimas. Šiuo laikotarpiu stilius kaip išraiškos priemonių vienovė jau netenka reikšmės. Architektas A. Polozovas interpretuoja baroko stilių, jį derina su liaudies tradicine statyba ir sukuria kokybiškai naują vaizdą, kuriam būdingas sustiprintas dekoratyvumas ir jausmingumas. To jis pasiekė akcentuodamas erdvių ir apimčių kontrastus. Išplėstai vientisai erdvei (navai) priešybes kuria koplyčios, presbiterija ir chorų arkados. Išoriniame vaizde dominuojančiu elementu tapo spalva. Fasadų kompozicijos išlaiko barokines schemas. Pagrindiniu akcentu tapo natūralios medžiagos: įvairios spalvinės gamos skaldyti lauko akmenys. Orderiniai elementai irgi neteko klasikinio vaizdo, jie supaprastinti, o jų raiška priklauso nuo raudonų plytų spalvos. Sienas formuoja ne vientisos tinko plokštumos, bet įvairių dydžių, formų ir kolorito akmenų mozaikos. Atviri kontrastai sustiprina fasadų išraiškumą. Tas leido nedideliame pastate įsilieti į laisvas erdves. Tad Gelvonų bažnyčios savitumas – emocionalaus vaizdo dekoratyvumas, sukurtas natūraliomis medžiagomis. Tas ją priartina prie liaudies architektūros.

Nedidelėje šventoriaus erdvėje esantys nedideli pastatai išplėtė bažnyčios erdvines galimybes, išryškino kiekvieno fasado įvairovę. Viso ansamblio pagrindinė kryptis orientuota į miestelio centrinę aikštę. Šią kryptį padeda padaryti stačiakampis aptvaras su trišonių užbaigimu. Aikštės erdvės judesius absorbuoja triarkiai vartai su šv. Petro, šv. Povilo, Švč. Marijos, šv. Juozapo skulptūromis ir nukreipia į pagrindinį fasadą.

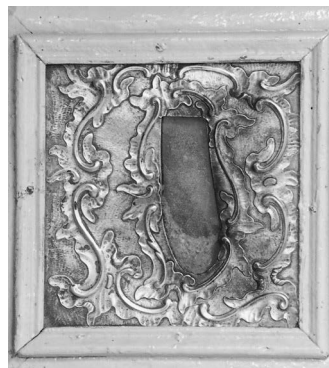
Gelvonų stebuklingojo akmens istorija

Juozas Lebionka

Gelvonų bažnyčios zakristijoje yra išlikęs akmuo, kuris tolimoje praeityje, daugiau negu prieš 330 metų, jau buvo laikomas stebuklingu. Tais laikais nei Gelvonų miestelio, nei katalikų bažnyčios čia dar nebuvo. Buvo žinomi tik to paties pavadinimo dvaras ir kaimas, priklausę Daumantams Siesickiams. Dvare buvo 1642 m. įkurta evangelikų reformatų koplyčia. Katalikai, kurie tuo metu jau sudarė Gelvonų ir jų apylinkių gyventojų absoliučią daugumą, neturėdami savo bažnyčios, buvo priversti lankyti tolokai esančias Pabáisko, Širvintų ir Mūsniškų bažnyčias. Tai sudarė didelių nepatogumų tiek tikintiesiems baudžiauninkams, tiek ir dvarui. Natūraliai brendo katalikų bažnyčios Gélvonuose įkūrimo reikalas, kuri realizuoti daug padėjo ir vietos žmonių paskleista legenda apie stebuklingąjį akmenį su Mergelės Marijos pėdų ženklais, esantį šio dvaro valdose.

Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje yra saugomas išrašas iš Vilniaus vyskupijos konsistorijos aktų knygų – Vilniaus vyskupo Mykolo Slucko 1670 m. birželio 9 d. atliktos žmonių, patyrusių stebuklus prie to akmens, apklausos protokolas¹. Jame pateiktas šitoks stebuklingai pagijusių žmonių sąrašas:

1. Zofija Stanisloviėnė, iš Žuklių, didelės negalios apimta, negalėjo miegoti nei dieną, nei naktį.
2. Baltrus Kida, iš Žuklių, negalėjo vaikščioti.
3. Adomas Kerpšnalas, iš Žuklių, skaudėjo galvą.
4. Jurgis Žimventišas, iš Žuvyčių, beveik buvo prie mirties.
5. Barbora Urbonienė, iš Raguvos, skaudėjo kojas.
6. Grigorijus Ratkus, iš Vigonių, sirgo kaltūnu.
7. Barbora Čyčytė, iš Zabulionių, septynerius metus skaudėjo kojas, iš jų ėjo kaulai gabalais.
8. Jadvyga Petronytė, iš Antakalnio, buvo apkurtusi.
9. Baltrus Maceilis, iš Antakalnio, negalėjo vaikščioti.
10. Jonas Petronis, iš Antakalnio, buvo paralyžiuotas.
11. Kazys Petronis, iš Antakalnio, negalėjo vaikščioti.
12. Adomas Pečiūra, iš Antakalnio, negalėjo vaikščioti.
13. Marė Maciekasytė, iš Antakalnio, negalėjo vaikščioti.
14. Regina Galinaitė, iš Geikonių, negalėjo vaikščioti.
15. Jokūbas Kondratas, iš Slyvų, nematė.
16. Regina Vainovienė, iš Antakalnio, silpnai matė.
17. Darata Stanisloviėnė, iš Montinėnų, negalėjo vaikščioti.
18. Magdė Baltramiejienė, iš Slyvų, skaudėjo kojas.



Platerių koplyčios altorius. Antapediume įkomponuotas akmens fragmentas su legendine Švč. Marijos pėda. 2003 m. A. Petrašiūno nuotr.

¹ LMAB RS, f. 43, b. 8298.

19. Petras Huba, iš Sudokų, skaudėjo kojas.
20. Andrius Aleksas, iš Upininkų, nuolat skaudėjo kojas.
21. Tomas Borima, iš Upininkų, nuolat skaudėjo kojas.
22. Regina Jarovienė, iš Ukmergės, malūnininko žmona, skaudėjo rankas ir kojas.
23. Ona Jastrembskienė, iš Ukmergės, nieko nematė.
24. Jarovienei Spelzienei, iš Ukmergės, dešimt metų skaudėjo rankas.
25. Samuelienei, iš Pasodninkų, skaudėjo rankas ir kojas.
26. Kristupas Grikevičius, iš Pasodninkų, trejus metus silpnai matė.
27. Jurgis Tietelis, iš Pasodninkų, silpnai matė.
28. Samuelis Kulevičius, iš Pasodninkų, silpnai matė.
29. Tamolienė Aleknienė (gyv. vieta nenurodyta), penkerius metus nieko nematė.
30. Povilas Brazilas (gyv. vieta nenurodyta), negalėjo vaikščioti.
31. Jurgis Bučina (gyv. vieta nenurodyta), negalėjo vaikščioti.
32. Jocienė Budrevičienė (gyv. vieta nenurodyta), silpnai matė.
33. Kasparas Valinčius (gyv. vieta nenurodyta), negalėjo vaikščioti.
34. Jonas Žaliavarnis, iš Musninkų, negalėjo vaikščioti.
35. Stanislovienei Markovienei, iš Mikalajūnų, silpnai matė.
36. Jonienė Zabulienė, iš Mikalajūnų, nematė.
37. Gabrielienei Šežickienei, iš Lamušos, keturis mėnesius turėjo votis, negirdėjo.
38. Ieva Krisiulytė (pono tarnaitė), iš Lamušos, silpnai matė.
39. Ponas Gronskis, iš Lamušos, sunkiai sirgo.
40. *„Ponia Poniatauskienė su savo vyru važiavo pro akmenį. Kai vyras, nuvažiavęs nuo kelio pradėjo melstis, ji iš to pasišaipė ir buvo apimta tokios didelės negalios, jog važiuoti negalėjo. Vėl aplankiusi tą vietą, pasveiko“.*

Stebuklą patyrusių žmonių sąrašas patvirtintas vyskupo parašu. Kartu su šiuo dokumentu yra dar ir kitas – Pabaiško dekano, Žemaitkiemio klebono Jono Andriejausko paliudijimas ir jo surašyti parodymai septynių žmonių, patyrusių stebuklą prie minėto akmens, esančio Gelvonų valdose. Pabaiško dekano paliudyta taip:

„1669 metais vizituodamas dekanatą, važiavau į čia iš Upininkų klebonijos ir paėmiau vedlį prie to akmens. Vėsdamas mane Vilniaus vieškeliu, jis paklydo ir pataikyti prie akmens negalėjo. Kai atvažiavau į Mikalajūnų kaimą, vienas aklas ir senas baudžiauninkas papasakojo, kad maro metu Pono Lietuvos Kulinaro miške viena Vilniaus miestietė patyrė stebuklą: prie to akmens matė dvi šviesas. Nutrynusi nuo jo samanas, rado dviejų pėdų ženklus ir po maro pati grįžo į Vilnių. O kai po šios informacijos važiavau prie akmens, tuomet, nors arti tas akmuo buvo, tačiau pataikyti negalėjau ir tarytum vėl paklydau, net žydą atleidau, nes užtikau kitus (vedlius), kurie atvedė mane ir parodė tą akmenį. Kai iš smalsumo norėjau pastumti jį koja, tas akmuo paniekintas skrupulingai iš lėto artinosi prie vežimo“.

Dekanas apklausė šiuos liudytojus:

1. Dovydą Aleksandravičių iš Musninkų, kuris pareiškė:

„Valstietis važiavo iš Anykščių į tą vietą, kur buvo akmuo, ir prašė mane, kad parodyčiau jam kelią. Kai atvažiavo, padėjau jo žmonai nuimti jį nuo vežimo. Po to atsidėjusiai melddamasis prie Viešpaties Dievo, taip pasveiko, jog pats, be jokios pagalbos, sėdo į vežimą ir sveikas nuvažiavo namo“.

2. Kotryną Čepaitę iš Pasodniūkų, kuri pasakė:

„Po paskutinio maro likau visiška neregė. Pabaiske, turguje, sužinojau, kad Vyskupas čia atvažiavo klausinėti apie stebuklus ir Dievo malonę ir būsiąs prie akmens. Aš irgi čia pasiaukojau. Šiandien anksti išeidama iš namų, akyse pajutau aiškiai melsvą šviesą pasirodant, paskui pusiaukelėj kai dariau įžadus Šv. Mergelei, tiek praregėjau, jog žalumą ant žemės jau galėjau matyti. Kaiėjau į čia, šviesa prieš mane buvo kaip dūmas arba rūkas. Tik čia, šioje vietoje, pradėjau kaip reikiant matyti, ir jau nebereikia manęs vedžioti“.

3. Oną Stanisloviene Mockienę, paliudijusią taip:

„Neregėjau ištisus metus, dar būdama mergaitė, treti metai, kai ištekėjau. Sapnavau, jog man tarytum kas sakė: „Nunešk prie akmens skarą. Greitai nunešiau skarą ir ten praregėjau“.

Pabaisko dekanas dar užrašė paliudijimus šių asmenų: Kristupo Daubaro iš Pasodniūkų, bajorės Kotrynos Kadlubauskienės bei jos dukters Elžbietos, gyvenančių Gėlvonuose, ir Daratos Alcevičienės iš Šarkaičių.

Liudytojų apklausos metu dalyvavo Pabaisko klebonas Vilniaus katedros kanaaninkas Daugėla, Vabalninko, Ukmergės bei Musninkų bažnyčios klebonai ir kiti dvasininkai.

Padaręs Konsistorijai pranešimą apie žmonių patirtus stebuklus prie Gelvonų akmens, vysk. M. Slupskis pasiūlė toje vietoje pastatyti bažnyčią. 1686 m. surašytu testamentu Kazimieras Daumantas Siesickis įkūrė Gelvonuose katalikų bažnyčią, atiduodamas jai reformatų koplyčią ir pranciškonų vienuolyną, kurios išlaikymui užrašė 10 000 auksinų iš Gelvonų miestelio, be to, žemės, miško ir ordinariją iš Gelvonų bei Siesikų dvarų su sąlyga, jog vienas kunigas pranciškonas privalės mokėti lietuvių kalbą (f. 43, saug. vien. 8299). Įkūrus Gelvonų parapiją, 1722 m. Jonas Chrizostomas Daumantas Siesickis savo lėšomis pastatė medinę parapinę bažnyčią, prie kurios buvusioje koplyčioje laikytas stebuklingasis akmuo su Švč. Marijos pėdų žymėmis. 1895 m. tos bažnyčios pastatui sudegus, po dvejų metų grafas Pliateris pastatė mūrinę bažnyčią, išlikusią ligi šiol.

Gelvonų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčios vargonai

Rimantas Gučas

XVII a. pirmojoje pusėje Gėlvo-
nuose buvo evangelikų reformatų kop-
lyčia, kuri 1686 m. perduota katalikams –
pranciškonams. Buvo įkurta parapija, o
1736 m. buvusi koplyčia perstatyta į baž-
nyčią. 1784 m. minima šioje bažnyčioje
buvus „gerus, tinkamus naudoti“ 12 bal-
sų vargonus¹. 1804 m. inventoriuje ra-
šoma, kad vargonai nedideli, 10 balsų,
dažyti², o 1830 m. priduriama, kad jiems
reikia didelio remonto. Greičiausiai kal-
bama apie tą patį instrumentą. Tiesa,
skiriasi balsų skaičius, tačiau tais lai-
kais dauguma Lietuvos vargonų turėjo
du papildomus registrus – būgną, kuri
sudarė du tarpusavyje suderinti žemo
tono vamzdžiai, ir skambučius. Inven-
torizuojant vargonus, tie du registrai kar-
tais būdavo įtraukiami į bendrą balsų
skaičių, kartais ne.

Dabartinė bažnyčia pastatyta 1895–
1897 m. Nors tikrų duomenų apie vargo-
nų pastatymo laiką dar neturime, galima spėti, kad jie pastatyti beveik drauge su baž-
nyčia. Meistro pavardė nežinoma, nors galima manyti, jog tai Vilniaus meistrų darbas.

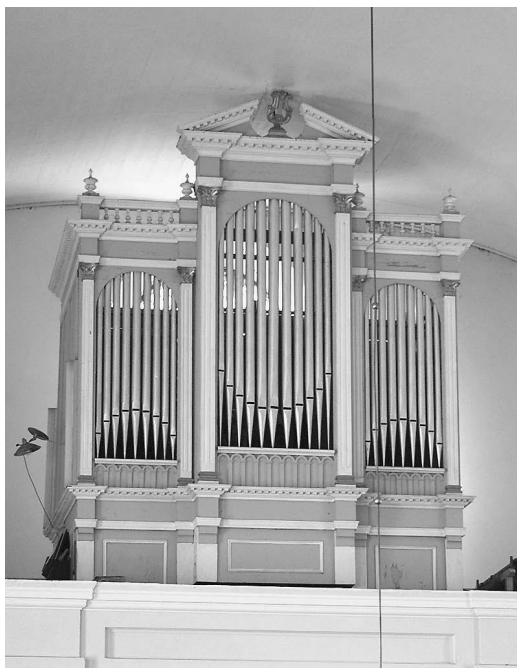
Kadangi Gėlvonų bažnyčioje erdvės vargonams pakanka, jie padaryti gana aukš-
ti ir dar pastatyti ant nedidelės pakilos. Neklasicistinis jų fasadas harmoningai įsi-
komponuoja į visą interjerą. Vamzdžiai ant oro skirstymo dėžių yra išdėstyti chroma-
tine tvarka, tad į tris laukelius suskirstyti prospekto vamzdžiai yra tik dekoratyviniai.

Griežykla yra pietiniame vargonų šone, klaviatūrų ir registrų valdymas (trak-
tūra) mechaninis, oro skirstymo dėžės, kaip tai tuo metu buvo Vilniaus meistrams
įprasta, sklendinės.

Gelvonų vargonai turi vieną manualą (apimtis nuo C iki F³) ir pedalus (C–
c¹). Jų dispozicija, orientuota į šešiolikos ir aštuonių pėdų registrus, yra būdinga
to meto (XX a. pr.) nedideliems romantiniams vargonams. Aukštesnių registrų trū-
kumą iš dalies kompensuoja sankabos – manualo prie pedalo ir manualo oktavinė:

Manualas

Bordun	16'
Geigen-principal	8'
Gamba	8'



Gelvonų Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo
bažnyčios vargonai. 2007 m. R. Gučo nuotr.

¹ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3488, l. 172.

² VUBR, f. 57-53, 289.

Hohlflöte	8'
Aeoline	8'
Flauto dolce	8'
Fugara	4'
Mixtur	2 fach 2?'

Pedalai

Subbass	16'
Principalbass	16'

Coppel Man/Ped; Superoktava

Kaip gerai padirbtas, tinkamai įkomponuotas į bažnyčios erdvę, būdingas savam metui ir kaip gražus ir skambus instrumentas, Gelvonų bažnyčios vargonai turi neabejotiną išliekamąją vertę.

Bagaslaviškio Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčia

Aleksandra Arimeta Vojevodskaite

Bagaslaviškio bažnyčia kartu su privačiu miesteliu buvo įsteigta Bagaslaviškio dvaro savininko, šį dvarą įgijusio 1785 m., Vilniaus pilies teisėjo, Vilniaus vyskupo Igno Masalskio kliento Igno Šveikausko (*Szwykowski*), atsikėlusio čia iš Čiobiškio.

Vieta miesteliui Bagaslaviškio dvaro teritorijoje buvo parinkta Pakryžės vietoje, esančioje prie kelių, jungiančių senųjų apylinkės gyvenviečių centrus su vakarine Žirnajų ežero puseėjusiu senuoju Ukmergės–Gėlvonų–Kernavės (pro Labūnavą ir Čiobiškį) vieškeliu ir skersinio Vėpriei–Viesos–Širvintos kelio sankryža. Pakryžės aukštumėlė buvo priešpriešiais Bagaslaviškio dvaro sodybai, atitolusi nuo jos apie 700 m. Miestelis iš pradžių buvo vadintas Pakryžės (*Podkrzyza*), vėliau Bagaslaviškio (*Bohuslawszki / Boguslawiszki*) vardu.

Bagaslaviškis, kaip ir Gėlvonai, nuo seno priklausė Pabaisko parapijai. Gėlvonų pranciškonų Švč. Mergelės Marijos apsilankymo bažnyčia buvo Pabaisko filija, tačiau jai, susitarus su Pabaisko klebonu, dvasiniu gyvenimu rūpintis (*pro cura Animorum*), be kitų, buvo paskirta dalis Bagaslaviškio dvaro bei apylinkės kaimų¹.

Pirminiais istoriniais šaltiniais paremta Bagaslaviškio bažnyčios istorija nuosekliai tirta nebuvo. Šuo metu iš žinyno į žinyną perkeliama apibendrinti enciklopediniai duomenys, paimti tik iš XIX a. pabaigos bažnyčios inventorių, nėra visai tikslūs. Bažnyčios pastatymo data čia visur tapatinama su pirmosios neigdyvendintos fundacijos, t. y. steigimo pagrindimo sutarties, išdavimo data, plačiau neaptariamos ypač reikšmingos bažnyčios rekonstrukcijos².

Išsamiai nebuvo tyrinėtos ir bažnyčios meno vertybės. Remiantis pirmine apžiūra, kultūros paminklo statusas yra suteiktas vienam altoriui (DV 3778, po 1987 m. sunaikinta barokinė polichromija, perkeltas į kitą vietą), trims paveikslams – „Švč. Marija su kūdikiu“ (DV 2891, dingęs po 1987 m.), „Švč. Marija Sopulingoji“ (1823 m., DV 2890) ir „Švč. Marija Rožinė su šv. Kazimieru ir šv. St. Kostka“ (prieš 1844 m., DV 2888), dviem skulptūroms – „Nukryžiuotasis“ (VD 2892) ir respublikinės reikšmės dailės paminklas „Nukryžiuotasis“ (DR 1270) bei šešioms XVIII a. alavinėms žvakidėms (DV 2889) ir trims geležiniams kryžiams ant šventoriaus vartų (DV 2893). Dailės paminklus aprašė Nijolė Nevčesauskienė³. Marija Matušakaitė yra aptarusi Bagaslaviškio bažnyčios procesijų altorėlių raižinius bei dvi skulptūras⁴.

Kaip jau minėta, dabar žinynuose nurodoma Bagaslaviškio bažnyčios pastatymo data grindžiama 1787 m. balandžio 26 d. Vilniaus vaivadijos pilies teismo teisėjo Igno Šveikausko surašytu ir tą pačią dieną Vilniaus žemės teis-

¹ *Synodus dioeclesana Vilnensis ab... Michaele Joanne Zienkovicz... episkopo Vilnensi, in ecclesia cathedrali sua A. D. 1744 diebus 10, 11, 12 m. Febr. Celebrata*, Vilnius, 1744, p. 48–49.

² Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, Vilnius, 1991, t. 2, p. 541; *Lietuvos bažnyčios*, Chicago, 1987, t. 6, p. 86; Misius K., Šinkūnas R. *Lietuvos katalikų bažnyčios*, Vilnius, 1993, p. 89–90. Iki XIX a. pabaigos inventoriuose būdavo nurodoma faktinė 1790 m. naujos fundacijos aktavimo Lietuvos Vyriausajame Tribūnole data.

³ *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva*, Vilnius, 1996, t. 1, p. 268.

⁴ Matušakaitė M. *Senoji medžio skulptūra ir dekoratyvinė drožyba Lietuvoje*, Vilnius, 1998, p. 279 (altorėlis datuojamas XVIII a. antruoju ketvirčiu), pav. 510; p. 170–171, pav. 303, 304, p. 189.

me užaktuotu Bagaslaviškio dvare naujai steigiamos Šventojo Kryžiaus vardo bažnyčios dokumentu⁵. Šiame dokumente teigiama, kad naujoji bažnyčia steigiama Gėlvonų filijos teisėmis, pasižadama pastatyti ir visai įrengti bažnyčios pastatą bei ją aprūpinti. Būsimoji bažnyčia pavedama tuometiniam Gelvonų klebonui ir pranciškonų konvento gvardijonui kunigui Stanislovui Landsbergiui bei visiems Gelvonų kunigams pranciškonams, paskiriant 200 lenkiškų auksinų metinį mokestį ir išsipareigojant pradėti jį mokėti nuo kitų, t. y. nuo 1788 m. Savo ruožtu būsimojoje bažnyčioje išsipareigojama kas savaitę ir švenčių bei kitomis iškilmingomis dienomis aukoti mišias, o ypatingų švenčių metu mišias aukoti turės du arba trys kunigai. Be minėtųjų mišių, per mėnesį užrašomos dar vienerios skaitytinės mišios už fundatoriaus, jo žmonos Ievos Onichimovskaitės (z *Onochimowskich*) bei jų palikuonių sielas. Fundatorius savo ir visų būsimųjų Bagaslaviškio dvaro savininkų vardu prisiėmė prievolę funduotą bažnyčią aprūpinti, ją remontuoti bei, esant būtinybei, naujai atstatyti.

1787 m. dokumentas buvo tik abipusių būsimosios bažnyčios aptarnavimo išsipareigojimų sutartis, tačiau po šio susitarimo porą metų nieko nebuvo daroma. Bažnyčios statyba I. Šveikauskas pradėjo rūpintis tik 1789 m. pabaigoje – 1789 m. rugšėjo 23 d. iš Vilniaus pilies teismo kanceliarijos jis pasiėmė sutarties išrašą. Pasitaręs su Vilniaus vyskupu Ignu Masalskiu ir užsitikrinęs jo pritarimą bei gavęs leidimą, stengdamasis dėl Pakryžės, arba Bagaslaviškio, miesteliui magdeburginių teisių išgavimo, 1790 m. vasario 27 d. jis sudaro savarankiškos bažnyčios fundacijos aktą⁶. Šioje fundacijoje pasižadama atmatuoti sklypą bažnyčiai ir klebonijai, 2 margus skirti vargonininko sklypui su namu, 1/2 margo toliau nuo bažnyčios kapinėms, pridedant 12 margų pievų bei laisvą įeigą į mišką. Klebonui išlaikyti skiriamas 300 lenkiškų auksinų metinis mokestis (*anuata*) ir prievolės natūra. Tuo pačiu metu užrašomos vienerios savaitinės mišios už fundatorių ir jo žmoną, o jiems mirus, jos turėsiančios būti aukojamos „už jų sielas amžinai“. Fundatoriams taip pat priklausė koliatorystė ir išsipareigojimas bažnyčios remontams ir būtinoms statyboms. Be kitų liudininkų, fundaciją pasirašė Vilniaus vyskupas Ignas Masalskis ir sufraganas Petras Točyloviskis (*Petrus Toczyłowski*, Episc. Bellinensi). Taip 1787 m. sutartis tapo niekine.

Pažymėtina, kad bažnyčios fundacijoje, saugant miestelio ir dvaro monopoliją, būsimam klebonui buvo uždrausta statyti smukles arba nuomoti patalpas privačioms smuklėms (*šinkams*). Šios sąlygos skatina galvoti, kad bažnyčios pastato orientaciją (apsidė atgręžta į vakarus) nulėmė prie senosios kryžkelės susiformavusios jau anksčiau buvusios gyvenvietės, galbūt tampančios privačiu miesteliu (smuklė, amatininkai), erdvės. Bažnyčios ir magdeburginio miesto įkūrimas Bagaslaviškyje turėjo didžiulį užmojų – siekė perkelti regiono centrą iš senojo Gelvonų valsčiaus periferijų (Gėlvonai, Pabáiskas, Mūsninkai) į vidurį. Deja, dėl lemtingų istorijos permainų Bagaslaviškis tokiu centru taip ir netapo.

Bagaslaviškio bažnyčios istorijoje skirtingi du atskiri etapai, kuriuos sudaro pirmoji bažnyčia, įkurta privačiai (koliatorystė) ir vėliau išlaikoma parapijos, ir antroji Bagaslaviškio bažnyčia, po šešiasdešimties metų pastatyta visos parapijos rūpesčiu.

Patį pradžia įtakota Šveikauskų šeimos, jau turėjusios bažnyčios steigimo

⁵ LVIA, f. SA 4231, l. 1587–1594–1597.

⁶ LVIA, f. SA 181, l. 758–165. Fundacija aktuota 1790 03 05 d. Vilniaus vyskupijos konsistorijoje, 1790 03 12 d. – Vyriausiajame Lietuvos Tribunole.

ir rūpinimosi patirties Čiobiškyje. Čia, sudegus senajai bažnyčiai (Čiobiškio bažnyčia, 1717 m. buvusi Musninkų filija, sudegė XVIII a. pabaigoje), naujosios bažnyčios statybos (1810–1816), kurią statyti buvo išpareigojęs naujas Čiobiškio dvaro savininkas, neapleido ir senoji savininkė Ieva Šveikauskienė, toliau prisidėdama savo lėšomis. Tad labai tikėtina, kad į Bagaslaviškį iš senosios Čiobiškio bažnyčios bus atkeliavę ir dalis po gaisro išlikusių bažnyčios daiktų ir, galimas dalykas, Šv. Jono Krikštytojo paveikslas.

1791 m. birželyje pirmoji Bagaslaviškio bažnyčia jau buvo visai įrengta ir gerai aprūpinta. Sklype prie bažnyčios stovėjo klebonija – 24 × 15 sieksnių dvigalis namas, kurio kairėje pusėje buvo (du – didelis ir mažas) kambariai, šoninė, o kitoje priemenės su virtuvėle pusėje – šeimyninė, mažas kambarėlis ir sandėliukas. Namas turėjo 7 langus ir 8 duris. Kieme stovėjo svirnelis (8 × 6 sieksnių), arklidėlės su daržinėle (23 × 8), kluonas su jauja (34 × 16,20), pirtelė. Buvo įveistas ir ažuoliniais aštriakuoliais aptvertas sodas, į klebonijos sodybą vedė vartai, įrengti ant bėgūnų. Už senojo vieškelio (iš Gėlvonų per Žievėliškes) priešais kleboniją stovėjo vargonininko namas, taip pat su dideliu, ažuoliniais aštriakuoliais aptvertu sodu. Tokia buvo suformuota bažnyčios jurisdika. Turime išlikusį ir jos situacinį planą, 1847 m. sudarytą architekto Tomo Tyšeckio⁷ (1 pav.).

1791 m. birželio 1 d. Musninkų klebonas Kasparas Didinskis (Dydynski) surašė bažnyčios inventorių, kuris dar kartą buvo sutikrintas 1795 m. liepos 12 d.⁸, bažnyčią pavedant naujajam klebonui kunigui Pranciškui Vasilevskiui (*Drzewicz Wasilewski-Vasiliauskas?*), perėmusiam ją iš Gėlvonų pranciškonų globos ir išklebonavusiam čia iki 1825-ųjų metų.

Pirmojo ir vėlesnių (1796, 1818, 1820, 1830, 1844 m.) inventorių duomenų pagrindu toliau bandysime atkurti pirmosios Bagaslaviškio bažnyčios vaizdą⁹.

Bagaslaviškio bažnyčia, gavusi Šv. Kryžiaus Atradimo vardą, buvo 10 sieksnių ilgio ir 5 sieksnių pločio (apie 20 × 10 m) ir stovėjo atgręžta į miestelio turgaus aikštę. Suręsta iš senų ir naujų tašytų pušies rąstų ant mūrinio pamato, dengta malksnomis, su kryžiumi vainikuotu bokšteliu ant stogo. Bažnyčios priekyje būta dviauksčių (taip pat su kryžiais) bokštelių, kuriuose kabojo įvairaus dydžio (280, 140, 88, 58 funtų svarų) 4 varpai. Bokštus jungė pusaukštis (facyata) su mediniu ankeriniu kryžiumi (karawaka) viduryje, kurį rėmė kolonos su pasidabruotais kapiteliais. Pačios kolonos, pusaukščio kraštai, bokštai, kryžiai bei durys buvo dažyti žaliai (*zielonym z pąsem*), fasadas – pilkas. Šios barokui būdingos bažnyčios išorės spalvos yra atkreipę menotyrininkų dėmesį, o architektūros analogija paprastai nurodoma Antázavės (Zarasų r. 1794 m. funduota Kunigundos Valavičiūtės-Pliaterienės) bažnyčia¹⁰. Labai panaši yra ir buvusi Konvališkių (Baltarusijos) bažnyčia, kurią čia matome Vilniaus fotografo A. Daukšos 1904–1905 m. nuotraukoje¹¹ (2 pav).

Dešinėje bažnyčios pusėje buvo zakristija su dešimčia padalų, grotomis apsaugotais langais bei durimis į šventorių. Kitoje jos pusėje – antroji zakristija su vienu dvylikos padalų langu bei vidine langine, kurioje stovėjo stalas su trimis stalčiais bažnyčios reikmėms sudėti.

⁷ *Bagaslaviškio bažnyčios archyvas*.

⁸ MABR, f. 43, b. 5607.

⁹ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 4006, 3640, 3670, 3780, 4112; taip pat *Bagaslaviškio bažnyčios archyvas*.

¹⁰ Jankevičienė A. *Lietuvos medinė sakralinė architektūra*, Vilnius, 1998, p. 74, 85, 190.

¹¹ Privati kolekcija.

Barokinės Bagaslaviškio bažnyčios viduje vyravo melsvai balta (blėkitno na białym) spalvinė gama, būdinga XVIII a. pabaigai. Baltai dažytų sienų fone – melsvai baltos (marmuro imitacija) kolonos, baliustrados, suolai, klausyklos. Gausu auksavimo.

Per visą bažnyčios plotą būta didelio, baliustrada aptverto choro, kur stovėjo nauji dideli trijų balsų vargonai. Abipus bažnyčios buvo šeši ketvirtainiai langai, turintys po 36 padalas, o virš choro – dar dveji. Visi su mediniais rėmais ir dažytais apvadais (sztuki teyże farby w optyke dawany). Bažnyčia kryžminio plano. Kairėje jos pusėje pro grindyse esančias duris buvo galima įeiti į dvių dalių mūrinį rūšį su dviem grotuotais langais pamate. Kairėje jos pusėje taip pat stovėjo klausykla su sakykla viršuje, simbolizuojanti dvi – išpažinties ir pamokslo – sielovados priemones. Priešingoje pusėje stovėjo dar viena klausykla. Presbiterijos dešinėje – raižytas suolas dviem asmenims (fundatorių) su šoninėmis duralėmis. Viduryje bažnyčios – dvi suolų eilės. Grindys – kvadratinų plytų.

Bažnyčios koliatorystė, T. Kosciuškos sukilimo metu žuvus fundatoriui Ignotui Šveikauskui Lietuvos Vyriausybės tautos tarybos Kriminalinio teismo dekretu pakartam 1794 m. gegužės 14 d., atiteko jo sūnui, sukilimo metu kurį laiką laikytam (namų areštas?) Pažaislio vienuolyne. Tai jis 1795 m. sausio 25 d. Bagaslaviškio bažnyčią pavedė pirmajam klebonui Pranciškui Vasilevskiui. Atsižvelgiant į Šveikauskų šeimos veiklą, be to, žinant, kad ir S. Kosakauskio palaikai 1795 m. rugpjūtį buvo pervežti ir perlaidoti Jonavoje, reikėtų atkreipti dėmesį į pirmosios Bagaslaviškio bažnyčios rūsius, kuriuose 1817–1820 m. minimi stovintys tvarkingi karstai. Visai galimas dalykas, kad šeimos rūpesčiu čia galėjo būti palaidotas bažnyčios fundatorius, o vėliau ir jo žmona Ieva Šveikauskienė, 1798 m. kartu su penkiolikamete dukra Pranciška ir devyniolikamečiu Karoliu Onichimovskiu gyvenusi Nartakų dvare ir mirusi greičiausiai 1812 m. Kaip jau minėta, tai jos lėšomis 1810 m. buvo pradėta statyti ir naujoji Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia Čiobiškyje¹². Šie pirmosios Bagaslaviškio bažnyčios rūšiai aklina buvo užkalti 1827 m. remonto metu.

Pirmasis Bagaslaviškio bažnyčią pradėjo remontuoti naujasis dvaro savininkas, kartu su dvaru įgijęs koliatorystės teises ir pareigas, Chelmo stalininkas Feliksas Horodenskis, Igno ir Barboros Olizaraitės sūnus, Vilniaus žemės ribų teisėjas. Remontą 1820 m. užbaigė Raseinių teismo valdininkas (*striapčius*) Ignas Horodenskis. Tačiau greitomis ir iš įvairios medienos senų bei naujų rąstų pastatyta bažnyčia pradėjo irti. Pasvirę fronto dviaukščiai bokštai grėsė griūtimi, tad 1827 m. bažnyčią teko rekonstruoti. Abu bokštai buvo nugriauti, centre vieton pusaukščio buvo suręstas dengtas bokštelis ir du priebučiai, virš kurių liko choras, o prie centrinio įėjimo – prieangis. Bažnyčios matmenys tapo tokie: 36 lietuviškų uolekčių ilgio, 15 pločio ir 7 1/4 aukščio. Tais pačiais metais šventoriaus kampe ant mūrinio pamato buvo pastatyta dvių aukštų medinė varpinė, dengta malksnomis ir vainikuota geležiniu kryžiumi. Šventorius taip pat buvo aptvertas iš dalies mūrine (greičiausiai buvo pastatyti mūriniai vartai), iš dalies aštriakuolių tvora. 1830 m. bažnyčios koliatoriumi buvo Marijampolės taikos teisėjas Boguslavas Horodenskis.

Įdomu pasekti to meto Bagaslaviškio bažnyčios varpų kaitą. Pirmosios bažnyčios bokštuose kabėjo 4 dideli varpai.

Po sukilimo 1820 m. nurodomi jau kiti, daug mažesni keturi – 40, 25, 7 ir 5

¹² Lietuvos architektūros istorija, Vilnius, 1994, t. 2, p. 426.



*Seniausias bažnyčios
varpas, funduotas
Gorskio 1803 m.*

*Didysis bažnyčios
varpas*



*Švč. Čenstakavo
Dievo Motinos
paveikslas
šv. Kryžiaus
altoriuje*

*2005 m.
A. Petrašiūno
nuotraukos*

funtų varpai. Pirmuosius varpus greičiausiai bus ištikęs bendras to meto Lietuvos bažnyčių varpų likimas. Vienas iš jų funduotas Gorskio 1803 m. kabo iki šiol. 1827 m. naujai pastatytoje varpinėje nurodyti trys – 70, 25 ir 7 funtų varpai. Vadinasi, vietoj 40 funtų sveriančio varpo įgytas naujas, didesnis, 70 funtų varpas. Tai jau savotiškai nusako pačios bažnyčios turtinės būklės kitimą.

Bagaslaviškio bažnyčioje nuo pat pradžios stovėjo trys altoriai: didysis – medinis raižytas ir du šoniniai – kairysis ir dešinysis – optiniai, tai yra iliuziškai nutapyti drobėje.

Didysis altorius įvardijamas kaip aukštas, siekiantis lubas, turėjęs keturias melsvai baltas (marmuro imitacija) kolonas su paauskuotais kapiteliais. Abiejuose jo pusėse buvo įvairios raižytos figūros, t. y. puošybiniai elementai. Altoriaus centre kabojo „Švč. Motinos su kūdikėliu Jėzumi ant rankų“ paveikslas, apvilktas nauju sidabro (dažna inventorių klaida, turėtų būti pasidabruotu) apdaru, su sidabrinėmis paauskuotomis karūnomis ant galvų. Ant Švč. Marijos kaklo – viena perlų eilutė ir trys eilės koralų bei perlų kryželis ir auksinė žvaigždėlė rankose. Po 1827 m. bažnyčios rekonstrukcijos didysis altorius ir toliau vadinamas Šv. Kryžiaus altoriumi, tačiau jo centre tebekaba tas pats paveikslas, įvardytas jau kaip „Švč. Čenstakavo Dievo Motina“, (2 uolekčių ilgio ir 1 uolekčio 15 colių pločio) su pasidabruotais vario apdara, dviem karūnomis (3 funtai). Ant paveikslo – sidabre įtaisytas perlų kryželis ir du votai. Inventoriaus sudarytojo nuomone, paveikslas „geros rankos“.

Be centrinio paveikslo, didžiajame altoriuje tarp kolonų melsvai baltame fone buvo optiškai ant drobės dažyta (*optyko umieszczone na dnie białm błękitną farbą* – tai greičiausiai kontūrinės tapybos pavyzdys) dešinėje pusėje „Šv. Ona“ kairėje „Šv. Joachimas“ – iliuziškai tapyti Švč. Marijos tėvai. Taigi pirmojo didžiojo altoriaus, nors ir vadinamo Šv. Kryžiaus altoriumi, siužetas buvo Švč. Marijos Mergelės šeimyna. Altoriaus šonuose ant žemės stovėjo dvi neįvardytos įvairiai dažytos statulos ant postamentų, kurios po 1827 m. rekonstrukcijos nebeminimos, inventoriaus žodžiais tariant – „... jokių statulų nėra“. Be jų, presbiterijoje ant žemės stovėjo didelis raižytas Nukryžiuotasis (*Krucifix snickerskiej roboty duży na ziemi*), kurio konkreti stovėjimo vieta nenurodyta. Kaip tik šis Nukryžiuotasis greičiausiai ir simbolizavo bažnyčios titulą. 1830 m. jis taip ir apibūdintas: „Krucifiksas – matomas visų“.

Šoniniai altoriai, įvardyti taip pat kaip dideli, optiniai, su paveikslais melsvai baltame fone, abu buvo pašvęsti šventiesiems. Dešinysis – Šv. Simono (Simo Judo?) su šio šventojo paveikslu, virš kurio kabojo „Šv. Ignas“; kairysis – Šv. Baltramiejaus (paveikslas meniškias), o viršuje – „Šv. Kotryna“. Šventųjų Simono Judo ir Baltramiejaus atlidai Bagaslaviškyje buvo švenčiami nuolatos, šv. Ignas buvo fundatoriaus globėjas. Paveikslų, matyt, būta nenaujų, nes jie, „Šv. Simonas“ (1 uolekčio 13 colių ir 1 uolekčio 2 colių), taip pat „Šv. Baltramiejus“ (1 uolekčio 15 colių ir 1 uolekčio) apibūdinti kaip seni, sutriušę, „vidutinės rankos“, 1830 m. jau kabojo tarp kitų ant sienos kartu su „Šv. Ona“ (1 uolekčio 1 colio ir 21 colio), kurią galbūt galima būtų sieti su buvusiąja didžiojo altoriaus šventąja. Po 1827 m. rekonstrukcijos šoninių altorių paveikslai buvo pakeisti. Dešinėje raižytuose paauskuotuose rėmuose buvo pakabinta „gero teptuko“ „Švč. Mergelė Marija Maloningoji“ (1 uolekčio 8 colių ir 1 uolekčio 4 colių), o 1844 m. čia jau kabojo raižytuose paauskuotuose rėmuose „Šv. Jonas Krikštytojas“, taip pat pagerbtas Bagaslaviškyje atlidais. Kairiajame altoriuje –



„Švč. Mergelė Marija Rožinė“ (2 uolekčių ir 1 uolekčio 8 coliu), „vidutinės rankos“, o virš jos – raudonmedžio rėmuose įstiklintas raižinys „Jėzus Nazarietis“, Dizmos Grinevičiaus (Hryniewicz) iš Limantynės (Limontowszczyzna) dovana. Taip visi trys Bagaslaviškio altoriai tapo pašventi Švč. Mergelei, kas buvo gerai susiję su Bagaslaviškyje vykstančiais Švč. Mergelės Marijos vardo, Švč. Marijos Rožinės bei Švč. Marijos dangun ėmimo atlaidais.

Optinių šoninių altorių tapytos drobės greičiausiai taip pat nebuvo naujos arba labai greitai sunyko, nes dar pirmojoje bažnyčioje 1844 m. buvo pakeistos „staliaus darbo“ mediniais altoriais.

Prie visų altorių tuo metu stovėjo po 6 didelės medinės sidabro spalvos žvakides ir po 2 melsvai dažytas mažesnes. Prie didžiojo altoriaus minimos dar ir dvi cinko žvakidės. Visi antepidumai buvo tapyti ant drobės.

Pirmojoje Bagaslaviškio bažnyčioje buvo ypač daug tapybos darbų. 1791 m. su mediniais rėmais kabojo 25 paveikslai. Tai ir atskirai jau aptartas „Šv. Juozapas su Švč. Motina ir Jėzumi“, papuoštas trimis paausotomis sidabro karūnomis.

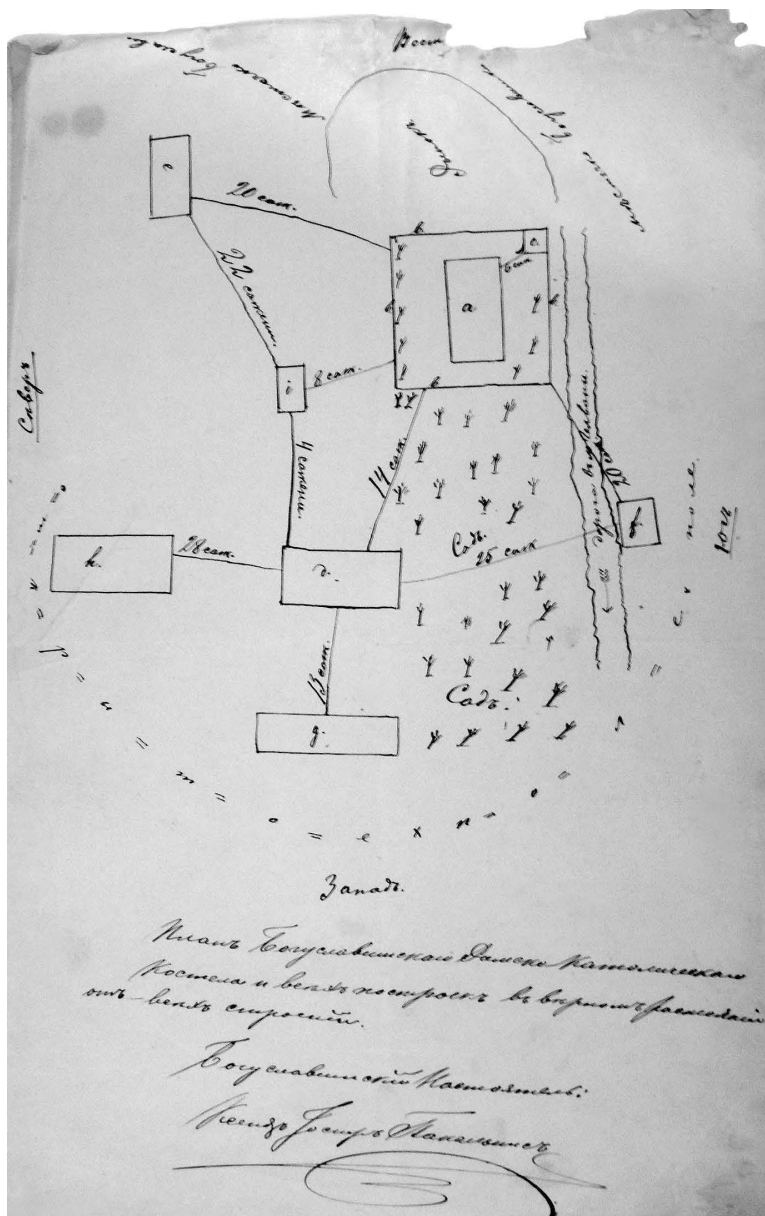
1830 m. pateiktas šoninių paveikslų sąrašas su matmenimis uolekčiais ir coliais:

„Šv. Pranciškus“	1,15 × 1,2
„Šv. Antanas“	1,5 × 1,4
„Švč. Mergelė Marija“	1,7 × 1,0
„Švč. Jėzus“	1,1 × 1,0
„Švč. Jėzus“	2,3 × 1,8
„Švč. Jėzus“	1,8 × 1,0
„Angelas Srgas“	0,20 × 0,15
„Šv. Ona“	1,1 × 0,21
„Šv. Juozapas su Švč. Mergele Marija ir Jėzumi“	1,1 × 1,3 su variu
„Šv. Baltramiejus“	1,15 × 1,0 senas, suplyšęs
„Šv. Simonas Judas“	1,13 × 1,2

Šv. Simono paveikslas
dešiniajame altoriuje

Šv. Baltramiejaus
paveikslas
dešiniajame altoriuje

2005 m.
A. Petrašiūno
nuotraukos



Architekto
Tomo Tyšeckio
1847 m. sudarytas
Bagaslaviškio miestelio
centro planas,
kuriame pažymėti
senosios bažnyčios
kontūrai ir kapinės.
Iš A. A. Vojevodskaitės
asm. archyvo

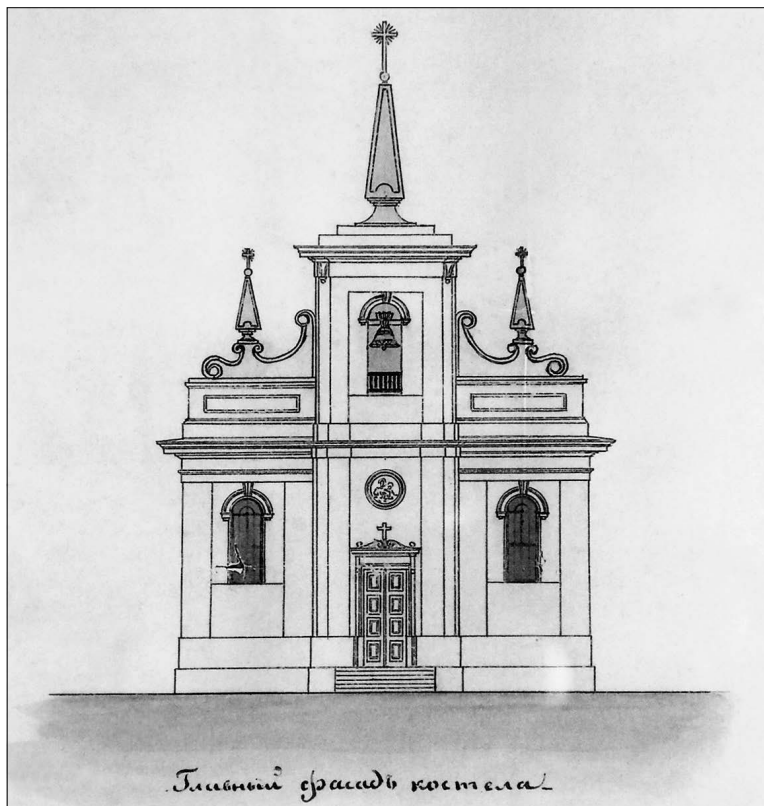
Visi šie paveikslai tapyti ant drobės, seni, aptriušę.

Du vienodo dydžio paveikslai tapyti ant medžio (2 × 1,0). Tai „Šv. Petras“ ir „Šv. Paulius“, kurių būklė nusakyta „geri“.

Visi ankstesnieji vykę remontai ir rekonstrukcijos Bagaslaviškio bažnyčios neįsgelbėjo. Neištovėjusi nė 60 metų, bažnyčia jau buvo avarinės būklės. Parapijiečių rūpesčiu, klebonaujant kunigui Romualdui Staševičiui, pradėta rūpintis naujos mūrinės bažnyčios statyba. 1847 m. sausio 13 d. pasiūstas raportas su prašymu išrūpinti leidimą naujos bažnyčios statybai bei pateikta architekto Karolio Gregotovičiaus sąmata ir planas. Vilniaus gubernijos statybos komisija pateiktą planą pripažino nepakankamu (1847 02 15). Naujas architekto Tomo Tyšeckio projektas konsistorijai buvo įteiktas birželio 19 d., o rugpjūčio 11 d. buvo patvirtintas ir Vilniaus gubernijos



Architekto
Tomo Tyšeckio
1847 m. sudarytas
Bagaslaviškio
bažnyčios projektas:
a) šoninis fasadas,
b) priekinis fasadas.
Iš A. A. Vojevodskaitės
asm. archyvo



komisijoje. Tuo pačiu laiku buvo sudaryta parapijos komisija lėšoms būsimajai statybai kaupti. Komisiją sudarė dvaro patarėjas, ordinų kavaliarius Jonas Polaševičius (Poliuševičius) iš Ivanavos dvaro, buvęs Ukmergės pilies teisėjas Pilypas Gorskis ir buvęs Vilniaus pavieto teisėjas Ipolitas Kuplevskis (iš Levainių?). Paaiškėjus, kad naujos bažnyčios statybai pinigų iš izdo nebus skirta, mūrinės bažnyčios projekto buvo atsisakyta (3 pav.).

Nuo 1847 iki 1848 m. gruodžio iš parapijiečių buvo surinkta 591,38 rb sidabru. Bažnyčios statybai aukojo: Pilypas ir Anzelma Gorskiai – 100, buv. teisėjas Juozas Lukoševičius – 240, Dizma Grinevičius – 100, J. Leščevskis (*Lewszczewski/Leszczewski*) – 50, pulkininkas Jonas Poliuševičius – 50, Ferdinandas Monkevičius iš Molupės – 50, Jurgis Daukša iš Gelvės dvaro – 50. Taip buvo kaupiamas bažnyčios statybos kapitalas. 1848 m. caro valdžiai panaikinus Ukmergės pijorų bažnyčią, buvo įteiktas prašymas dalyvauti varžytinėse jos medienai pirkti. Tuo metu Bagaslaviškyje jau buvo pradėti vežti akmenys pamatams – dirbo Bagaslaviško žydai Mauša Jankelevičius ir Šmuila Dovydovičius. Medieną suvežė Dovydas Vulfovičius Klebanskis.

1848 m. rugpjūčio 10 d. buvo paskirtas naujas Bagaslaviškio klebonas kun. Tadas Karlo, kuris labai tvarkingai tęsė paruošiamuosius darbus. Yra išlikusi jo užvesta (nuo 1852 m. tęsta kun. klebono Boguslavo Novickio) 1848–1862 m. darbų knyga su smulkiu pajamų-išlaidų, darbų ir jų įkainių aprašymu bei atsiskaitymo su darbininkais pinigais ir natūra pakvitavimais, asmenų parašais¹³.

1850 m. rugpjūčio 24 d. jau oficialiai raportuota apie pradėtas statybas. Atvežta 16 statinių kalkių (16 rb), žvyro (pristatė Leizeris Maušovičius), mediena paruošė Martynas ir Kazimieras Motiejūnai (176 rb), pamatus mūrijo Dovydas Leizorovičius (185 rb), pastatyti stropylai, sujungtos (surištos) sienos.

1851 m. balandžio 15 d. sudarytas kontraktas su dailide bajoru Florijonu Semaška, vėliau vadinamu architektu. Jis iš tikrųjų ir yra naujosios (dabartinės) Bagaslaviškio medinės bažnyčios architektūrinio sprendimo autorius. Bažnyčios darbai formaliai buvo traktuojami kaip remontas, tačiau tai buvo iš esmės naujo, didesnio tūrio pastato statyba. Per daug nesvarstant ir nesiekiant autorystės, laikytasi senosios bažnyčios plano ir stilistikos. Tai paliudija daugelis smulkmenų: išlikusi priekinio lango proporcija 6 × 6 (36 ketvirtainiai), perimtas ankeravimo (*karavakos*) principas, dabar primirštas ir kurio išraiška dažnai traktuojama kaip dekoratyvinis elementas (4 pav.). Pakartotas ir abiejų zakristijų išdėstymas. Iš buvusio T. Tyšeckio projekto pasiskolinta tik vidaus konstrukcijos – kolonų idėja: lubos paremtos 6 kolonomis, choras – keturiomis. Bažnyčios matmenys: 14 uolekčių ilgio, 7 uolektys pločio; vėlesniais metais – 8 1/4 aršino aukštis, 20 1/2 aršinų pločio, ilgis – 40 aršinų, pamatai – 1/2 aršino (t. y. 29,4 × 14,7 m).

Sparčiausiai darbai vyko 1851 m. liepos mėnesį. Svarbiausieji iš jų buvo naujųjų zakristijų statyba (padėti pamatai), išmūryti maži nauji rūseliai, bažnyčios navoje išmūrinti pamatai chorui ir kolonomis. Šiuos darbus padarė mūrininkai Jokūbas Šliakovičius ir Ignas Borovskis. Tais pačiais metais buvo surestas bažnyčios pastatas, iškeltas stogas, skarda apmuštas bokštelis (Leiba Maušovičius), pritvirtinti karnizai. Iš kvadratinų plytų buvo išklotos bažnyčios grindys. Bažnyčios kalvystės darbus padarė kalvis Motiejus Bruzgulis (Motiejūnų kaimas). 1851 m. spalio mėnesį Gelvonų vargonininkas Justinas Vaškevičius jau statė naują pozityvą.

Naujosios Bagaslaviškio bažnyčios vidaus įrengimu 1852 m. rūpinosi vėl naujas klebonas kunigas Boguslavas Novickis. 1853 m. stalius Leopoldas Šeimas (Šeimanas, *Szeymas*) sumeistravo ciboriumą, antepediumą, presbiterijos ba-

¹³ Księga do zapisywania szczegółowego przychodu i rozchodu pieniędzy, tak zebranych z dobrowolnych ofiar parafian jako teżejprzeznaczonych ze skarbu na wybudowania nowego drewnianego parafialnego Bogusławskiego Kościoła 1848 roku sporządzona, *Bagaslaviškio bažnyčios archyvas*.



*Bagaslaviškio bažnyčios
klausykla.
2004 m. Marijos
Rupeikienės nuotr.*

*Jėzaus Kristaus
žengimas į dangų.
Dail. Mamertas
Dobužinskas*

*Procesinis altorėlis,
funduotas 1880 m.*

*2005 m.
A. Petrašiūno
nuotraukos*

liustrada, pastatė dvi klausyklas. Tais pačiais metais tvarkyti ir kiti bažnyčios rykai. Vilniaus auksakalys Mancevičius paauksavo du kielikus su patenomis¹⁴. Per kelerius metus buvo baigti ir bažnyčios

¹⁴Mancevičius tikriausiai yra identiškas auksakaliui Martynui Mincevičiui (Miencevičiui), 1852 m. tapusiam meistrui ir įstojusiam į cechą. Laucevičius E., Vitkauskienė E. *Lietuvos auksakalystė. XV–XIX amžius*, Vilnius, 2001, p. 362.

apdailos darbai: bažnyčia apkalta 1854 m. (Moisiejus Leonovas, Afranka Judovas, Valerijus Sevrukas); 1855 m. Mamerto Dobužinskio ir Adomo Horodenskiego paaukotomis lėšomis buvo pamuštos lubos; 1856 m. padaryti du nauji langai; 1857 m. padirbintas katafalkas.

Vėliau net apie 30 metų žinių apie bažnyčią nerasta. Tikriausiai klebonaujant tam pačiam klebonui inventoriai nebuvo surašomi arba jie neišliko. Mus pasiekė tik 1882 m. inventorius, surašytas bažnyčią perimant kunigui Romualdai Staševičiui, iš kurio duomenų galima spręsti, kad bažnyčia naujai remontuota buvo apie 1880 m., klebonaujant kunigui Pranciškui Vicevičiui (1862–1882).

Iš šiame inventoriuje užfiksuotų remonto darbų matyti, kad buvo atnaujinti visi altoriai ir presbiterijos baliustrada, viskas naujai paauksuota, pastatyta nauja sakykla „ant stulpo“, t. y. ant mūrinio pamato prie kolonos, kuri per pusę sumažinta 1964 m. buvo perkelta prie Švč. Marijos altoriaus, malksnomis perdengtas stogas. Inventoriuje aptarti ir naujai įgyti procesiniai altorėliai (1880, 1881) bei „Kristaus prisikėlimo“ skulptūra. Užfiksuota visai pasikeitusi bažnyčios altorių tematika.

Inventoriuje, surašytame po remonto, didžiojo – Švento Kryžiaus altoriaus centre nurodomas Nukryžiuotasis – „*didelė medinė figūra*“, o ant altoriaus – tabernakulis su dviem paauksuotais cherubinais. Ankstesnis didžiojo altoriaus Švč. Dievo Motinos paveikslas buvo perkeltas į kairįjį altorių, kurio viršutinėje dalyje kabojo „Šv. Jonas Krikštytojas“. Dešinysis – Šv. Jurgio altorius buvo su nauju šv. Jurgio paveikslu. Šoniniai altoriai, anksčiau, matyt, buvę simetriški, t. y. tos pačios architektūros, šiuo metu jau buvo skirtingi. Kairysis savo verte prilygo didžiajam, o dešinysis (Šv. Jurgio) – veik per pusę menkesnis. Du antepediumai vienodi – su paauksuotomis gėlėmis, trečiasis – Paskutinė vakarienė. Tokia inventorių kalba.



Šv. Jono Krikštytojo paveikslas kairiajame altoriuje ir Šv. Jurgio altorius (apačioje). 2005 m. A. Petrašiūno nuotraukos



Pačių altorių architektūra, skulptūros visuose XIX a. pabaigos inventoriuose nebeaprašomos.

Istoriografijoje yra spėjimų, kad dabartinis Šv. Jurgio altorius (XVIII a., DV 3778, medis, polichromija, auksavimas) kartu su šv. Kotrynos Sienietės ir šv. Teresės Avilietės skulptūromis į Bagaslaviškio bažnyčią buvo atkeltas iš po 1863 m. sukilimo uždarytos (1864 m.) Paparčių bažnyčios¹⁵.

Kunigui Jurgiui Zimkui 1917 m. beiėskant senosios Paparčių bažnyčios turto, pavyko nustatyti, kad iš 7 dorėnų-jonėnų stiliaus bažnyčios altorių didysis buvo perkeltas į Trakus, du į Žaslius ir trys į Daugus¹⁶. Minimų skulptūrų buvimo fakto Paparčių bažnyčioje tyrėjai taip pat neužfiksavo¹⁷. Taigi šis spėjimas iki šiol lieka nepatvirtintas. Tenka konstatuoti, kad centrinis Bagaslaviškio bažnyčios altorius, turėjęs 4 kolonas su paaukuotais kapiteliais bei su įvairiais ražiniais abipus, buvo perkeltas ir į naująją bažnyčią, o 1853 m. buvo pastatytas tik naujas ciboriumas. Šoniniai altoriai, pradžioje optiniai, atsiradę tik po 1844 m., yra buvę staliaus (t. y. paprasto) darbo. Ar buvo jie perkelti ir kokios architektūros šoniniai altoriai iš pradžių yra buvę naujojoje bažnyčioje, žinių neturime. Kokia ir kada įvyko altorių kaita XIX a. pabaigoje, palikusi tris skirtingus altorius, lieka tolimesnių natūros tyrimų objektu. Šie skirtingi ir ne kartą vietas keitę altoriai yra išlikę iki šių dienų. Dalis vieno iš jų išmontuotų detalių saugoma bažnyčios lobyne.

1891 m. altoriai buvo papuošti girliandomis ir skardinėmis gėlėmis. 1935 m. bažnyčios didžiajame altoriuje Nukryžiuotasis kabojo tiesiog ant sienos. Po 1935 m. remonto atsirado „*ant sienos paveiklo rėmuose Jeruzalės dekoracija*“, kurios likimas, deja, po 1987 m. nėra žinomas. Yra duomenų, kad 1935 m. Bagaslaviškyje dirbo dailininkas Antanas Samuolis¹⁸. Remiantis stilistine išraiška, drobę spėtinai galima būtų priskirti šio dailininko rankai¹⁹. Visi altoriai klebono J. Tomkaus rūpesčiu 1959 m., išlaikant polichromiją, buvo perdažyti aliejiniais dažais. Viską nudažant baltai, polichromija buvo sunaikinta.

Per visą tą laiką kito ne vien tik altoriai, bet nuolatos buvo išigyjama naujų bažnytinių įrengimų, remontuojami ir perstatinėjami bažnyčios beneficijos pastatai.

1883–1884 m. Bagaslaviškyje klebonauja kunigas Konstantinas Staševskis. Nuo 1884 m. spalio 14 d. jo rūpesčiu buvo įvesta Kryžiaus kelio apeiga, apvaikštant 14 kanoninių Kalvarijos stočių, sutapusi, matyt, su naujai įgytais paveikslais. Tuo metu remontuoti ir vargonai, padirbintos naujos klausyklos bei spinta zakristijoje. Šiuos darbus užbaigė kunigas Juozas Lukšys, 1887 m. jau kapitališkai perstatęs vargonus, restauravęs senus (10 didelių, 5 mažus) ant sienų kabojusius paveikslus. 1891 m. tiek iš vidaus, tiek iš išorės buvo nudažyta visa bažnyčia. O dar 1890 m. J. Lukšys aptvėrė šventorių akmens tvora, dengta lentomis, turinčia ketverius geležinius vartus bei 14 mažų koplytėlių su Jėzaus Kristaus kančių paveikslais. Koplytėlių paveikslai dingo po Antrojo pasaulinio karo, o pačios koplytėlės beveik visos (liko tik keturios) nugriautos.

¹⁵Žr. Matušakaitė M. *Senoji medžio skulptūra...*, p. 189: „Abi skulptūros, matyt, buvo perkeltos drauge su XVIII a. altoriumi į Bagaslaviškį iš Paparčių bažnyčios, uždarytos po 1863 m. sukilimo. Naujoje vietoje jos puošė Šv. Jurgio altorių. Išmontavus jį pastutiniame XX a. dešimtmetyje nukeltos kartu su jo elementais į didįjį altorių“.

¹⁶Spurgevičius P. *Naujosios bažnyčios statyba, Paparčių ir Žaslių apylinkės*, Kaišiadorys, 1997, p. 231.

¹⁷Spurgevičius P. *Paparčių parapija ir vienuolynas, ten pat*, p. 203–226.

¹⁸Samulevičius R. *Baltoji obelis*, Vilnius, 1985.

¹⁹Menotyrininko Viktoro Liutkaus nuoroda.



*Bagaslaviškio
bažnyčios
procesinė vėliava*

2005 m.
A. Petrašiūno
nuotraukos



*Bagaslaviškio
bažnyčios vargonai*

*Indas šventam
vandeniui laikyti.
Ipolito Vinciūno
fundacija XIX a.*

1892 m. klebonas Juozas Pakalnis pagal draudos reikalavimų taisyklės aprašė Bagaslaviškio bažnyčios turtą. Visas bažnyčios turtas buvo įvertintas 10 000 rb suma. Dokumentas surašytas rusų kalba, todėl pateikiamas jo vertimas į lietuvių kalbą.

Bagaslaviškio bažnyčios ir jai priklausančių pastatų aprašymas

Bagaslaviškio bažnyčia su visais jos pastatais yra pietvakarinėje Bagaslaviškio miestelio pusėje, Vilniaus gubernijos 2-me stone (administracinis vienetas). Iki artimiausios pašto stoties – Libavos–Romno geležinkelio Žaslių stoties nuo Bagaslaviškio miestelio yra 30 verstų.

Bažnyčios pastatai	Pastatų įkainavimas (rubliai)
a) Bagaslaviškio bažnyčia, medinė, ant pusės aršino aukščio akmeninio pamato. Bažnyčios aukštis – 8 1/4 aršino, plotis – 20 1/2 aršino, ilgis – 40 aršinių. Stogas malksnų. Pastatas tvirtas.	6 700
Bažnyčios viduje 3 altoriai, perstatyti 1887 m., tvirti: 1) Didysis Šv. Kryžiaus, naujas, tvirtas;	500
2) Švenčiausiosios Dievo Motinos;	500
3) Šv. Jurgio, tvirtas.	300
Vargonai, kapitališkai perstatyti 1887 m., tvirti.	500
b) Akmenų tvora aplink bažnyčią su 14 mažų koplytelių su Jėzaus Kristaus kančių paveikslais; nauja, pastatyta 1890 m., dengta lentomis.	200
c) Varpinė, sena, medinė, reikalinga remonto, 8 1/2 aršino aukščio, 5 aršinių pločio ir 5 aršinių ilgio. Stogas lentų, varpinėje du varpai.	200
d) Klebonija gana tvirta, ant žemų akmens pamatų, 5 aršinių aukščio, 8 aršinių pločio, 27 aršinių ilgio, stogas šiaudų.	500
e) Špitolė, sena, 4 aršinių aukščio, 10 aršinių pločio ir 31 aršino ilgio, stogas šiaudų.	500
f) Vargonininko namas, senas, 3 3/4 aršino aukščio, 13 aršinių pločio, 17 aršinių ilgio, stogas šiaudų.	100
g) Tvirtas, medinis, senas, 3 aršinių aukščio, 7 1/2 aršino pločio, 37 aršinių ilgio, stogas šiaudų.	100
h) Kluonas, medinis, tvirtas, 3 aršinių aukščio, 18 aršinių pločio, 42 aršinių ilgio, stogas šiaudų.	150
i) Svirnas, medinis, tvirtas, 4 aršinių aukščio, 9 1/2 aršinių pločio ir 9 1/2 aršinių ilgio, stogas šiaudų	50
Iš viso:	10 000

Bagaslaviškio apylinkėse medienos kaina už kapą rąstų, turinčių 9 aršinas ilgio ir 5–6 aršinas storio, nuo 60 iki 65–70 rublių.

Šį Bagaslaviškio Romos katalikų bažnyčios su jai priklausančiais pastatais aprašą sudarė kunigas Juozas Pakalnis pagal Vilniaus Romos katalikų Dvasinės konsistorijos 1892 m. rugsėjo 29 nurodymą Nr. 7992.

Bagaslaviškio klebonas kun. Juozas Pakalnis Bagaslaviškio mstl., 1892 m. lapkričio 5 d.

Prie aprašymo pridėtas ranka braižytas „Bagaslaviškio Romos katalikų bažnyčios ir visų pastatų planas su tiksliais nuotolių matmenimis“ (5 pav.).



Lygindami 1847 m. planus su vėlesniaisiais, matysime, kaip keitėsi klebonijos statyba. Žinome, kad iki 1862 m. joje didesnių pasikeitimų nėra buvę. Pradėjęs klebonauti kunigas P. Vicevičius paveldėjo jau gerokai apnykusį ūkį, tad visų pirma teko griebtis jo tvarkymo. 1862 m. buvo pastatyta nauja 5 aršinių aukščio, 8 aršinių pločio ir 27 aršinių ilgio klebonija. Tai buvo dvigalis, šiaudais dengtas pastatas, su dviem kambariais vienoje pusėje (5 langai), o kitoje pusėje su keturiomis mažomis patalpomis. Buvo perstatyti ir kiti klebonijos pastatai: klėtis, tvartas (arklidėlė), kluonas, 1878 m. špitolė bei vargonininko namas, o 1884 m. netoli šventoriaus tvoros buvo iškastas tvenkinys.

Trečią kartą klebonijos pastatai perstatomi 1900–1906 m. klebono Povilo Burbulio rūpesčiu. (Jis 1906 m. liepos 17 d. Bagaslaviškyje suorganizavo pirmąjį lietuvišką vaidinimą.) 1900 m. buvo pastatyti į klebonijos teritoriją vedantys ažuoliniai vartai (5 pav.). 1903 m. perstatyta klėtis, 1904 m. nauji tvartai, o 1906 m. ir nauja klebonija (6 pav.). Tai buvęs pastatas „iš betono“ (smėlio ir kalkių), dengtas malksnomis, turėjęs priemenę, septynis kambarius, virtuvę ir koridorių (dvejas išorės duris ir 16 langų). Pastatas turėjo 5 rūsius, kuriuose buvo virtuvė, kepykla, rūkykla, skalbykla. Mansardoje – 3 „salkos“ (5 langai), prie vienos iš kurių buvo balkonas. Visi šie pastatai vėliau buvo perplanuojami, iš dalies keitėsi ir jų paskirtis. 1967 m. buvusi klebonija (po 1935 m. kapitalinio remonto) aprašoma taip:

„Klebonija mūrinė iš smėlio ir kalkių... susidėjo iš prieškambario ir 7 kambarių, virtuvės ir koridoriaus. Viršuje 3 kambariai, apačioje – duonkepė, pirtis, mėsai rūkyti kaminas ir sklepas {rūsų}. Turėjo trejas išorines duris ir 28 vidujines, dvidešimt keturis langus ir du balkonų“²⁰.

²⁰ Kaušyla J. Bagaslaviškio inventorių 1967 m., Bagaslaviškio bažnyčios archyvas. Tai iš esmės pasuktinis išsamus bažnyčios inventorių.



*Bagaslaviškio
bažnyčia*

*2005 m.
A. Petrašiūno
nuotraukos*

Visi XX a. pradžios klebonijos pastatai, neskaitant 1935 m. klebonijos remonto, dar kartą buvo perstatyti 1936–1937 m. kunigo Bronislovo Novelskio, kuris bažnyčios vizitacijoje charakterizuojamas kaip „*parodęs veiklumą tvarkant apleistus bažnyčios ir beneficijos trobesius ir taip nemažą veiklumą, už ką tikrai vertas pagirti*“²¹.

1935 m. birželio 6 d. Širvintų apylinkės Taikos teisme buvo sudaryti bažnytinės žemės dokumentai, pagal kuriuos tuo metu Bagaslaviškio bažnyčiai priklausė 11 ha ir 72 arai žemės, iš kurios 9 ha 40 arų buvo ariamos, o likusi – sodybos, kelio ir šventoriaus. 1936 m. pastatyti nauji tvartai, klojimas, aptvertas sodas. 1937 m. remontuotas apdeges vargonininko namas (15 010 Lt), 1938 m. perstatyta klėtis ir malkinė, pastatyti tvartas ir daržinė vargonininkui.

1939 m. parapijiečių aukomis ir pastangomis kitapus kelio buvo pradėti statyti Parapijos namai, turėję du bu-

²¹ Širvintų dekanato vizitacijos knyga. Kun. J. Kraujelis, 1939 m. *Bagaslaviškio bažnyčios archyvas*.

tus, skirtus zakristijonui ir varpininkui, parapijos salę. Surestas namas bolševikų valdžios buvo nacionalizuotas, o vokiečių, atgavus valdymą, buvo tęsiami jo vidaus įrengimo darbai. Šis pastatas buvo nugriautas 1995 m.; vietoj jo pagal architektės D. Kunevičienės projektą 1996 m. buvo pastatytas „*individualus gyvenamasis namas pritaikant senus pamatus*“, vadovaujant kun. Gintautui Jančiauskui, beje, gerokai nutolstant nuo projekto.

1970 m. nugriautos buvusios senosios klebonijos sodybos vietoje buvo pastatytas mūrinis mokyklos pastatas, o arčiau kelio tuo metu stovėjo iš Nartakų dvaro anksčiau atkeltas bei mokyklos reikmėms pritaikytas medinis gyvenamasis namas, kuriame, kaip žinome, po 1794 m. sukilimo katastrofos kurių laiką gyveno pirmosios Bagaslaviškio bažnyčios fundatorės Ievos Šveikauskienės šeima. Taip apsisuko istorijos ratas.

1981–1982 m. buvusios klebonijos sodybos teritorijoje buvo nugriautas paskutinis, 1906 m. statytasis klebonijos gyvenamasis namas, kuris, po konfiskacijos įrengus salę, kurių laiką buvo naudotas kultūros tikslams. Antrajame jo aukšte tuomet buvo įrengti butai, o rūšiai nenaudoti ir visai apleisti.

Taip po truputį kito ir miestelio centro architektūrinis akcentas – šalia bažnyčios buvęs soduose paskendęs sodybinis ansamblis, uždaręs miesto aikštę, buvo pakeistas linijiniu užstatymu. Pagal vieškelį suformuota gatvė vėliau naujais gyvenamaisiais pastatais toli nusitęsė Žievėliškių link.

Vargonai

Pirmojoje Bagaslaviškio bažnyčioje 1790–1796 m. būta 3 balsų pozityvo. 1830 m. nurodomas 7 balsų, žydrai dažytas pozityvas. Tuo metu vargonininkavo Kazimieras Krikščiūnas (*Chrzczonowicz*), 37 metų amžiaus, algos gaudavo 8 rb sidabru.

1844 m. iš pozityvo perdirbti vargonai su dumplėmis.

Naujojoje bažnyčioje Gelvonų vargonininkas Justinas Vaškevičius 1851 m. spalio mėnesį įrengė pozityvą.

1879 m. vargonininkavo M. Abromavičius.

1884 m. vargonai buvo remontuoti. Tuo metu vargonininku dirbo valstietis Rapolas Meirovičius Ryžikas.

1887 m. vargonai buvo kapitališkai pertvarkyti, buvę 8 balsų. Vargonininkavo miestelėnas Mykolas Gaidukevičius.

XX a. pradžioje čia vargonininkavo Antanas Makačinas, žymus chorvedys, kompozitoriaus Teisučio Makačino tėvas.

1935 m. inventoriuje sakoma, kad vargonai yra su mediniais rėmais, 8 balsų.

1938 m. vargonai taisyti, išvalyti ir nukelti prie sienos. Darbai kainavo 600 Lt. Remontu pasirūpino kun. Bronislovas Novelskis. Bažnyčios chorą sudarė 22 asmenys: 7 sopranai, 4 altai, 6 tenorai, 5 bosai.

Nuo pat bažnyčios įkūrimo kitapus kelio buvo pastatytas vargonininkui skirtas namas su jam priklausančiu daržu ir sodu. Namas ne vieną kartą buvo perstatytas. 1878 m. jis buvęs 3 ir 3/4 aršino aukščio, 13 aršinių pločio ir 17 aršinių ilgio; 1892 m. įvertintas 100 rb suma. Naujai pastatytas 1907 m. Šis namas, sovietmečiu buvęs klebonija, kaip susenęs nugriautas 2003 m.

Bagaslaviškio parapijos koplyčios

Bagaslaviškio parapijoje yra kelios koplyčios. Seniausia jų buvo Kordziukų Vaidžiuliškių dvare, kuriai 1796 m. buvo išduotas indultas šv. Mišioms. Deja, 1818–1820 m. ji buvo visai apleista, ir Mišios čia nebuvo aukojamos. Vėliau Vaidžiuliškių koplyčia nebeminima.

Kitos trys koplyčios yra kapinėse – Pyplių, įkurtose kartu su bažnyčia, Šiaulių ir Viesų.

Pypliuose Dizmos Grinevičiaus lėšomis 1845 m. buvo pastatyta akmeninė 4 langų koplyčia ir medinė varpinė. Jai 1845 m. lapkričio 6 d. Vilniaus vyskupo sufragano Joano Ivinskio buvo išduotas indultas šv. Mišioms aukoti. Koplyčioje yra altorius, kur buvo ant drobės nutapytas fundatoriaus globėjo Šv. Dizmo (*Dysmàs*) paveikslas, dingęs po 1987 m.

1859 m. Adomas Horodenskis prašė leidimo Šiaulių kapinėse išmūryti „*kaulinyčių*“. 1867 m. aprašyta mūrinė 2 langų koplyčia su Švč. Dievo Motinos su kūdikėliu paveikslu.

Viesų medinė (minima jau 1744 m.) koplyčia gana originali: „... *stulpeliai remia kelis vainikus sienojų ir nuo jų siauru stogiuku atskirtą frontoną*“*. Priskiriama klasicizmo stiliaus pavyzdiniams tipams. Joje buvo didelis kryžius. 1939 m. įkūrus Krikštėnų parapiją, Viesų koplyčia perėjo Krikštėnų žinion.

Visų trijų kapų koplyčių indultas šv. Mišioms Kaišiadorių vyskupo buvo atnaujintas 1935 m. birželio 8 d. įsaku.

Brolijos

Apie 1796 metus Bagaslaviškyje buvo įsteigta Rožinio brolija, kuriai popiežius Pijus VI (1775–1799) buvo suteikęs amžinąsias teises. Jai priklausė procesijų altorėlis, buvęs 1 uolekčio 9 colių × 1 uolekčio 10 colių dydžio su ant drobės vienoje pusėje nutapyta Švč. Mergele Marija Rožine, kitoje – Švč. Mergele Marija, vėliau dar papuošta karoliais. Šis altorėlis bažnyčioje buvo išlikęs iki XX a. pradžios.

Kažkuriuo metu kairysis bažnyčios altorius, pakeitus jame buvusį Šv. Baltramiejaus paveikslą (apie 1820 m.) Švč. Mergelės Marijos Rožinės paveikslu (2 uolektys × 1 uolekties 8 colių), tikriausia taip pat buvo skirtas Rožinio brolijai. Formaliai brolija nunyko apie 1830 m., tačiau Rožinio maldos tradicija Bagaslaviškyje liko gyva visą laiką. Brolija atgaivinta XX a. viduryje.

Tretininkų draugija įsteigta 1929 m. Veikė iki 1945 m. 1925 m. buvo 45 nariai, vėliau veikla kiek apnyko. Naujai tretininkus pradėjo organizuoti kun. Bronislovas Novelskis. 1935 m. ji jau vėl turėjo 41 narį, 1937 m. – 55 narius. Iš aktyvesnių to meto tretininkų pažymėtinos Rozalija Kybartienė iš Neveronių, Ieva Kybartienė, Elena Makačinionė iš Vaidžiuliškių. Bagaslaviškio bažnyčios archyve išlikę 1939, 1935, 1937 m. narių sąrašai ir vizitacijų sąsiuvinis (1935–1942 m.).

Kartu su tretininkais tuo metu bažnyčioje veikė ir Maldos apaštalavimo bei Šv. rožinio draugijos.

* Jankevičienė A. *Lietuvos medinė sakralinė architektūra*, Vilnius, 1998, p. 260, pav. 194.

Bagaslaviškio bažnyčios klebonai, kunigai ir administratoriai

Bagaslaviškio bažnyčia po įsteigimo apie trejus metus priklausė Gelvonų pranciškonų globai. Gvardijonas Stanislovas Landsbergis bažnyčią pašventino ir jai vadovavo pirmuosius trejus metus. Pirmuoju klebonu čia pradėjo dirbti Pranciškus Vasilevskis, kilęs iš Pāvandenės (Varnių sen.), gim. 1756–1757 m.). Mokėsi Krāžių kolegijoje (lenkų, lotynų kalbų, retorikos, teologijos). 1777 m. įstojo į Varnių seminariją, į kunigus iššventintas 1781 m. Trejus metus buvo infuliatu Straševičiaus kapelionu, dvejus metus dirbo Gruzdžiuosė Žemaičių kanauninko Januševskio administratoriumi, penkerius Radviliškyje, ketverius Kognovickio Lančiūnāvoje ir 1795 m. sausio 25 d. koliautoriaus Šveikausko buvo įvedintas į Bagaslaviškio bažnyčią. Vieno bažnyčios vizitatoriaus apibūdinimu, tai buvęs daugiau ūkio valdytojas nei dvasininkas.

1825 m. klebonu tapo Liudvikas Krugelevičius (*Krugieliewicz*), taip pat žemaičių šlėkta (gimęs 1784 m.). 1810 m. mokėsi Telšių viešojoje mokykloje, 1816 m. įstojo į Vilniaus kunigų seminariją. Po iššventimų 1819 m. pradėjo eiti komendoriaus pareigas Daugėliškyje (5-erius metus), vienerius metus išbuvo Krikštėnų kapelionu. Bagaslaviškyje klebonavo tikriausiai iki 1837 m.

1837 m. klebonavo Juozas Staigevičius (*Staygievicz*).

1844 m. bažnyčią administruoti perėmė Romualdas Staševičius.

1848 m. rugpjūčio 10 d. administratoriumi paskiriamas Tadas Karlo.

1852–1857 m. klebonavo Boguslavas Novickis.

1862–1882 m. klebonavo Pranciškus Vincevičius.

1882 03 16–1883 06 13 bažnyčią administruoja Romualdas Staševičius.

1883 06 13–1887 m. administratoriumi dirba Konstantinas Staševskis, Vilniaus seminarijos auklėtinis.

1887 04 09 administratoriumi paskiriamas Pranas Sidaravičius.

1887 12 03–1891 m. administruoja Juozas Lukšas, Vilniaus seminarijos auklėtinis.

1892–1899 m. administratoriumi dirba Juozas Pakalnis.

1894–1897 m. bažnyčios altaris yra kun. Silvestras Gimžauskas (gim. 1845 m.), garbės kanauninkas, visuomenės veikėjas, lietuviybės skleidėjas, rašytojas, kalbininkas, už savo veiklą persekiotas caro valdžios. Paskirtas į Bagaslaviškį altaris, rūpinosi bažnyčios sutvarkymu, perdengė stogą, parūpino naujos liturginės įrangos. Ypač rūpinosi vaikų mokymu, kovojo už lietuviybę, prieš girtuoklystę, darė didžiulę įtaką parapijiečiams aistringais savo pamokslais. 1897 m. susirgo akmenlige (buvo jau sirgęs džiova), gydytis išvyko į Varšuvą ir ten Kūdikėlio Jėzaus ligoninėje mirė spalio 27 d. Dėkingi parapijiečiai Bagaslaviškio šventoriuje jam atminti pastatė kenotafą – šlifuito granito kryžiaus pavidalo paminklą.

1899–1909 m. klebonauja Povilas Burbulis. 1906 m. liepos 7 d. Bagaslaviškyje jis suorganizavo pirmąjį lietuvišką vaidinimą. Dalyvavo Didžiajame Lietuvos seime.

1909 m. klebonu paskiriamas Motiejus Juzefovičius (Juozapavičius). Platino lietuvių kalbą. Homilijose rėmėsi „Vienybės“ laikraščiu.

Nuo 1920 m. klebonauja Petras Bertulis.

1935–1942 m. klebonauja Bronislavas Novelskis, „*parodęs veiklumą tvarkant apeleistus bažnyčios ir beneficijos trobesius*“, steigęs ir atnaujinęs draugijas.

1948 m. Jonas Žižliauskas Bagaslaviškio bažnyčios archyvą perdavė Gelvonų klebonui Juozapui Stakauskui.

1954 01 klebonauja A. Ramašauskas.

1957–1959 m. klebonauja J. Tomkus. 1959 m. jis išdekoravo bažnyčios vidų.

1965–1986 m. klebonauja Jonas Kaušyla (gim. 1911 m., į kunigus išventintas 1936 m.). Jis surašė paskutinį išsamų Bagaslaviškio bažnyčios inventorių.

1986–1990 m. klebonauja Jonas Sabaliauskas (gim. 1957 m., į kunigus išventintas 1984 m.).

1990–1994 m. bažnyčią administruoja Antanas Jasionis (gim. 1948 m., į kunigus išventintas 1988 m.).

1994–1998 m. administratoriumi dirba Gintautas Jančiauskas (gim. 1966 m., į kunigus išventintas 1993 m.). Pastatyta nauja klebonija, suremontuota bažnyčia.

Nuo 1998 m. iki 2006 m. bažnyčios administratoriumi buvo Gediminas Mieldažis.

Bagaslaviškio šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčios vargonai

Rimantas Gučas

Pirmoji, medinė bažnyčia Bagaslaviškyje pastatyta 1787 m. Tuomet joje būta pozityvo – toks minimas 1796 m. inventoriuje¹. Tais laikais daugumoje Lietuvos bažnyčių buvo kuklūs kelių, rečiau keliolikos balsų vargonėliai, vadinti pozityvais. Tačiau toks mažas kaip Bagaslaviškyje (tik trijų balsų) yra didelė retenybė. Meistro pavardė, kaip tai paprastai būna bažnyčių inventoriuose, neminama.

1830 m. čia jau būta kito instrumento – septynių balsų žydrai dažyto pozityvo. Tai jau įprastinis dydis. O žydra spalva taip pat buvusi tais laikais įprasta.

Kokie vargonai buvo 1851 m. pastatytoje naujojoje (dabartinėje) bažnyčioje, kol kas žinių neturime. Dabartiniai vargonai galėjo būti pastatyti gerokai vėliau, pačioje XIX a. pabaigoje ar net XX a. pradžioje. Tai leidžia spėti vamzdžių pagaminimo būdas ir metalo rūšis.

Vargonai turi vieną manualą (jo apimtis nuo C iki f³), septynis balsus:

Bordun	16'
[Principal	8']
[Gamba	8']
Hohlflöte	8'
[Gedackt	8']
[Octava	4']
Quarte	2'

Šių balsų, kurie, pradėdant sodriu šešiolikos pėdų Bordunu ir baigiant dviejų eilių Quarte, skamba taip išraiškingai ir galingai, kad tokiai nedidelei ir jaukiai kaimo bažnyčiai jų visiškai pakanka. O jeigu įjungiami dar oktavinė sankaba, beveik padvigubinanti garsą, vargu ar būtų galima sugalvoti ką nors labiau pritinkančio jaukiai Bagaslaviškio bažnyčiai.

Kadangi vargonų choras yra gana žemas, bet gilus, spinta su sklendine oro skirstymo dėže ir vamzdynu įtaisyta kiek galima žemiau ir nustumta į choro gilumą prie sienos. Griežykla yra iškelta į priekį, vargonininkas sėdi veidu į altorių, o tarp griežyklos ir baliustrados dar yra tarpas praėjimui. Vamzdžiai ant oro skirstymo dėžės yra išdėstyti chromatine tvarka, tad valdymo balansas (traktūra) buvo galima išvedžioti spinduliu ir taip sutaupyti vietos. Pasakojama, kad iš pradžių vargonai buvę kitaip pastatyti, o tik 1938 m. pastumti prie sienos ir atitinkamai perdirbti. Darbas atliktas gerai, visos vargonų dalys (tiek pirmykštės, tiek ir vėlesnės) padirbtos tvirtai, kruopščiai, iš gerų medžiagų. Todėl jų būklė 2005 ir 2006 m. vasaromis, kai juos teko pamatyti, restauratoriaus akimis žiūrint, buvo labai gera. O tai, kad jais tuo metu beveik nebuvo galima griežti, daugiau yra priežiūros ir reguliavimo dalykas.

Tiek muzikiniu ir techniniu, tiek ir išvaizdos atžvilgiu Bagaslaviškio vargonai yra būdingas ano laikotarpio vargonų gamybos meno pavyzdys.

¹ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 4006, l. 21.



*Bagaslaviškio
šv. Kryžiaus
Atradimo bažnyčios
vargonai. 2007 m.
R. Gučo nuotraukos*



Vargonų fasadas yra tam metui įprasto eklektiško stiliaus, matomieji vamzdžiai yra tik dekoratyviniai. Panašių fasadų yra ne vienoje Lietuvos, ypač Rytų, bažnyčioje. Meistro vardas nėra žinomas, tačiau daugelis šių vargonų požymių leidžia manyti, kad tai vilniško Juozapo Radavičiaus darbas.

XX a. pradžioje čia vargonininkavo žinomas muzikas, chorvedys Antanas Mাকাčinas. Tai buvusi jo pirmoji darbo vieta.

Lapšių dvaras

Parengė Sigita Gasparavičienė

Lapšių dvaras yra išsidėstęs ant vaizdingos Širvintės upės pakrantės, esančios jau Gėlvonų seniūnijos ribose. XVI–XVIII a. priklausė Vilniaus vaivadijos Vilniaus pavietui, XIX a. – Kauno gubernijos Ukmergės apskrčiai. Šis daugelio kartų puoselėtas dvaras yra tarsi tiltas, jungiantis epochas ir bylojantis mums apie kadaise čia gyvenusių žmonių sąmoningą gamtos ir gyvenamosios aplinkos poveikio suvokimą, jų dvasingumą.

Dvaras, t. y. vidutinio ir smulkaus bajoro namas, būstinė, gyvenama vieta su ūkiniais pastatais, daržais, sodais ir medžiais, architektūros ir kitais požiūriais Lietuvoje susiformavo XVII a. antrojoje pusėje. Viena iš pagrindinių priežasčių tam buvo valstybės ekonominės būklės susilpnėjimas ir gyventojų nuskurdimas, sukėlęs taip pat ir tautinės savimonės susilpnėjimą. Tą pamažu ėmė atstoti vietos ryšių ir dvasinių sąsajų su gimtąja ir gyvenamąja vieta stiprėjimas. XVII a. išitvirtino ir gausybės dvarų ir dvarelių gyventojų ideologija, kai net smulkausias užsienio šlėktelė galėjo save laikyti lygiu vaivada, etmonui ar didikui. Taigi šis regioniškas, arba kaimiškas, kartu su vadinamuoju bajoriškumu bei Lenkijos bajorų visuotinai garbinama ir Lietuvoje sėkmingai diegiama „*auksine brolių bajorų laisve ir lygybe*“ šioje istorinėje epochoje tapo dvaro ir dvarelio įvaizdžio kertiniais pamatais. Vėliau, jau romantizmo epochoje, juos ėmė atstoti patriotizmas, tėvynės ir jos paveldo meilė¹.

Dvaras, t. y. vidutinio bajoro namas ar palivarko sodyba, XVII–XVIII a. Lietuvoje dažniausiai buvo medinis vieno, rečiau dviejų aukštų pastatas su šalia išsidėsčiusiais ūkiniais pastatais, daržu, sodu, apsuptas žemių ir medinių stulpelių tvora. XVIII a. pab. Lietuvoje šios gynybinę funkciją turėjusios tvoros buvo keičiamos mūrinėmis, dažniausiai jau tik dekoratyvinėmis. Vis dažniau Lietuvoje, ypač po 1794 m. ir 1812 m. karų, pradėti statyti mūriniai dvaro ir net palivarkų statiniai. Jų architektūra jau skyrėsi nuo medinių dvaro rūmų išvaizdos. Labiausiai paplito barokas su tam tikrais klasicizmo bruožais, vėliau – dviejų aukštų rūmai su aukštu „laužytu“ stogu ir priebučiu su kolonomis, kas turėjo simbolizuoti šeimos, giminės lizdo sveitingumą². Statomi dažniausiai ant nedidelių aukštumėlių. Greitu laiku tokie bajorų dvareliai ir palivarkeliai tapo neatsiejama lietuviško kraštovaizdžio elementais.

Namo arba rūmų vidus, priklausomai nuo savininko turtingumo, susidėjo iš kelių ar keliolikos patalpų, gana simetriškai padalintų į kelių paskirčių priemonę, prie kurios šliejosi valgomoji salė ir svetainė. Gana kukliam lietuviškų dvarelių interjerui savotiško kolorito suteikdavo ant sienų ir ant baldų bei ant grindų klojamos, kabinamos siuvinėtos gūnios, kilimai, kuklūs gobelenai. Kai kurių lietuviškų dvarelių interjerams būdinga buvo ant salių ir svetainės kambarių sijų, durų staktų, atbrailų, židinių sienelių išrašytos įvairios sentencijos, pavyzdžiui: „*Jei Dievas su mumis – visko turėsime*“. Būtina interjero dekoracija buvo savininko herbai, išpiešti arba išraižyti sienose, ant baldų.

¹ Baranowski J. *Stal dwór szlachecki, Dziedzictwo polscy i udział ich w życiu naroda*, Kraków, 1995, p. 136.

² *Ten pat.*

Be herbų, apie savininko giminės senumą ir giliai į šios vietos istoriją įleistas šeimos šaknis liudijo ir kariniai trofėjai, eksponuojami ant sienų. Šalia buvo kabinami protėvių portretai. Visus šiuos dvarų interjero ir bajoriškų atributų poetiškus aprašymus rasime ir Adomo Mickevičiaus „Pone Tade“.

Taigi prieš pirmąjį valstybės padalijimą dvaro sąvoka apėmė visus minėtus jo gyventojų ideologijos simbolius ir reikšmes, t. y. saugumą, šeimą, svetingumą, šeimos lizdą, tėvynę. Pastarasis simbolis dažniausiai buvo siejamas su vadinamąja „mažąja“ tėvyne, tapatinama su savo kaimu, parapija ar pavietu. Būtent ši dvaro simbolika XIX a. patyrė esminius pokyčius. Po paskutiniojo valstybės padalijimo ir po kelių nesėkmingų sukilimų į bajorijos tautinę savimonę išliejo buvusios Žečpospolitos nostalgija ir dvaras tapo visų pirma patriotizmo, pasipriešinimo okupantams simboliu, tautinės atminties šventove.

Išaugo susidomėjimas buvusios valstybės, gimtojo krašto istorija. Tam pagrindą davė istoriniai tyrinėjimai, Vilniaus universiteto profesorių Teodoro Narbuto, Joachimo Lelevelio ir kt. darbai. Dvaruose rinktos senienos, seni dokumentai. Yra žinoma, kad gretimuose Lapšiams grafų Kosakovskių Liūkonių (Lukinė) ir Vaiťkuškio dvaruose buvo sukaupta nepaprastai vertinga senų knygų, dokumentų ir kitokių senienų kolekcija.

Deja, nieko nežinoma apie tuometinių Lapšių dvarelį, arba veikiau palivarko, savininkų A. Stempkovskių, o nuo 1808 m. Hermanovskių kultūrinės ir patriotinės pažiūras. Tikėtina, kad XVIII a. antrojoje pusėje įkurtas Lapšių palivarkas iki pat XIX a. pr. pastovaus šeimininko neturėjo, o buvo nuomojamas bajorams. XVIII a. Vilniaus ir Ukmergės pavietų privačių dvarų iliustracijose Lapšių dvaras, kaip atskiras ūkinis vienetas, taip pat nėra minimas. Pirmas patikimesnis šaltinis yra 1816 m. Ukmergės pavieto bajorų revizinis surašymas, kuriame yra paminėti Lapšių palivarko savininkas Kauno karužas 45 metų Juozas Hermanovskis ir jo žmona 18-metė Anelė Ulinskaitė. Pažymėta, kad Lapšių palivarką kartu su Morkūnų kaimu ir 20 ten gyvenusių valstiečių jie pirko 1808 m. iš bajoro A. Stempkovskio³. O ir 1845–1847 m. inventoriuose Lapšiai įvardijami ir kaip dvaras, ir kaip palivarkas⁴.

Tačiau pati vietovė, kaip rodo gretimo buvusio Kosakovskių Liukonių dvaro žemėse gulinti pagoniškojo kulto relikvija – Liukonių, taip pat Gėlvonų akmenys bei netoliese dunksantys Maskoliškių, Pasodniņkų pilkapiai ir Labūnava, kurios pilies 1375 m. žiemos puolimas yra paminėtas XIV a. pabaigos kryžiuočių kronikose, byloja apie įdomų, tačiau dar taip mažai žinomą šių vietovių ankstyvosios istorijos periodą. Senieji pilkapiai, kaip ir dauguma Dėltuvos žemės piliaviečių, beveik nėra tyrinėti⁵.

Pagal bendrą geografinę padėtį Lapšių ir Morkūnų, taip pat Liukonių apylinkės XI–XIII a. įėjo į Deltuvos (Deviltavos) žemę, tiksliau – jos pietvakarinę dalį, valdomą iš Deltuvos pilies, kurią supo senos gyvenvietės, išsidėsčiusios tarp Storės ir Armonės upelių⁶. Ant Šventosios ir Širvintos krantų beveik kas 4–6 km yra daug piliakalnių, kurie, manoma, kiek vėliau, XIV a., galėjo įeiti į antrąjį išorinį medinių pilių žiedą, dengusį Vilnių. Anot archeologo G. Zabielos ir istoriko T. Baranausko, Dėltuvos žemė, susikūrusi XI a., apėmė dabartinių Molėtų rajono vakarinę, Anykščių rajono pietinę, Ukmergės rajono rytinę ir

³ LVIA, f. 708, ap. 2, b. 1785, l. 2–5.

⁴ Ten pat, f. 515, ap. 15, b. 469, l. 331–332.

⁵ Devenis K. P. *Lietuvos pradžia ir Deltuvos istorija*, Vilnius, 2001, p. 129.

⁶ Ten pat.

Širvintų rajono šiaurės rytinę dalį ir buvo valdoma Mindaugo pusbrolių iš motinos pusės. Anot tyrinėtojų, dabartinio Širvintų rajono pietinė ir centrinė dalys galėjo įeiti į senąją tarpgentinę dykrą, kurioje II tūkstantmečio pradžioje buvo Širvintos vingių ir kitų smulkesnių upelių išraižytas šventasis miškas, istorikų vadinamas Kukováičio mišku⁷. Buvusio Lapšių dvaro žemės kaip tik papuola į šio šventojo miško centrinę dalį. Tą liudija ir senojo pagoniško kulto relikvijos, kurių kaip niekur gausu būtent šiose apylinkėse.

XV–XVI a. Dėltuvą valdė Kęsgailos. 1556 m. iš Stanislovo Kęsgailos ją paveldėjo Jonas Zaviša, vėliau nemažai buvusių Deltuvos žemių atiteko Radviloms.

Grįžtant į XIX a. penktąjį dešimtmetį, Lapšių palivarkas priklausė mažamečiams bajorams Vladislavui, Juozui ir Elenai, Juozo ir Anelės Hermanovskių vaikams, ir buvo valdomas Vilniaus bajorų globos įstaigos paskirto prievaizdo. Į palivarko, kuris dokumente pradedamas vadinti Lapšių dvaru, sudėti įėjo ir Morkūnų kaimas su 4 sodybomis ir jose gyvenusiais 28 abiejų lyčių valstiečiais – Jokūbo, Juozo, Simono, Kazimiero ir Motiejaus Morkūnų šeimomis. Kiekvienam valstiečių kiemui priklausė po 10 dešimčių žemės. Valstiečiai lažo nėjo, tik vyrai 2 dienas ir moterys po 1 dieną per savaitę privalėjo, dvaro prievaizdui paprašius, atidirbti dvaro žemėse. Dvaras turėjo 240 deš. žemės, kurios 4 deš. užėmė daržai, 44 – ariamoji žemė, 5 – pievos, 164 – miškas ir 33 – neįvardintos paskirties žemė. Žvejojama buvo Širvintoje. Inventorius mini kelis dvare įvykusius gaisrus. Dvaro pajamos siekė 103,24 sidabro rublių per metus⁸. Ką nors konkrečiau pasakyti apie bajorų Hermanovskių giminę negalime. Lietuvos valstybės istorijos archyve saugoma šeimos genealoginė medžiaga yra labai menka⁹.

Matyt, dvarą tvarkę atsitiktiniai nuomininkai ir bajorų globos įstaigos paskirti prižiūrėtojai dvarą visai nugyveno. Po 1861 m. žemės reformos ir baudžios panaikinimo 39,81 deš. žemės ir 7 deš. servitutų buvo perleista Morkūnų kaimo valstiečiams. Tai turėjo sunkiai paliesti nedidelio ir dar senais ūkininkavimo metodais tvarkomo dvaro ekonomiką.

1874 m. balandžio 20 d. Lapšių dvarą iš varžytinių nusipirko Lanko herbolenkų kilmės bajoras Grigas Lukoševičius¹⁰. Lukoševičių giminė Lietuvoje buvo gana gerai žinoma. XIX a. tai buvo vidutiniai bajorai, lenkiškos pakraipos inteligentai, daugiausiai gyvenę Lenkijoje. Kita žymesnė Lukoševičių šaka buvo reformatų tikybos. Jiems XIX a. pab.–XX a. pr. priklausė keletas didelių „nuomamų“ namų Vilniaus centre bei netoli Lapšių buvęs Norvydiškių dvaras. Lapšių Lukoševičiai buvo katalikai ir su reformatoriškąja šaka juos siejo labai tolimi giminystės ryšiai. Apie jų dalyvavimą 1863 m. sukilime žinių nėra. Matyt, jiems pavyko išvengti represijų, kad galėjo iš varžytinių nusipirkti žemės Vilniaus gubernijoje. Naujųjų (jau mūrinių) dvaro rūmų pastatymą ir siečiau būtent su Lukoševičių valdymo pradžia. Tikėtina, kad, įsigijęs nuosavybę netoli tokių išpūdingų dvarų kaip Lukinė, Vaitkuškis, Leonpolis ar Siesikai, naujasis savininkas senųjų medinių rūmų vietoje, o gal ne parinkęs jiems kitą, patogesnę vietą (neišlikus sodybos planams, tai nustatyti gali tik archeologi-

⁷ Zabiela G., Baranauskas T. Deltuvos žemė, *Es-kizai*, Vilnius, 1999, Nr. 10.

⁸ LVIA, f. 394, ap. 8, b. 377 (1834–1845 m.).

⁹ LVIA, f. 391, ap. 4, b. 1005 (bajorų Hermanovskių genealogijos dokumentai).

¹⁰ CVIA, f. 1248, ap. 1, b. 7447a (Lapšių dvaro žemės reformos dokumentai).



*Lapšių dvaro
savininkas
Grigas Lukoševičius
(sėdi viduryje).
Dešinėje – žmona
Stanislava. Prie tėvo
ir mamos pasilenkęs
stovi sūnus Vitoldas,
po tėvo mirties
1917 m. valdęs
dvarą. Iš Onos
ir Donato Buklių
asm. archyvo*

niai kasinėjimai), ir pastatė naujus dvaro rūmus. Tai galėjo vykti 1874–1875 m. Deja, nei dvaro planų, nei rūmų projekto neišliko. Didesnė tikimybė, kad rūmų projekto ir nebuvo. Labai dažnai smulkesnių dvarelių šeimininkai posukiliminiu laikotarpiu naudodavosi tuo metu Lenkijoje pradėtuose leisti ūkininkavimui, dvarų ūkiui ir statybai skirtuose žurnaluose „Budownictwo weiskie“, „Architektura i budownictwo“, ūkio kalendoriuose ir kt. publikuojamais įvairių dvarų ir dvarelių pavyzdiniais projektais, jų statybai prižiūrėti pasisamdydami kokį techniką ar statybos reikalus labiau išmanantį vietos meistrą. Jei toks projektas ir buvo, tai jis turėtų būti Lukoševičių šeimos, arba Lapšių dvaro, archyve, tačiau žinių apie tokio archyvo buvimo vietą Lietuvoje nėra. Išliko tik paskiri dokumentai, susiję su valstybei mokamais mokesčiais.

Senąsias dvaro nuotraukas dabartinė Lapšių dvaro savininkė Ona Buklienė surado Lenkijoje, susirašinėdama su buvusios dvaro savininkės Vandos Lukoševičienės-Chodakauskienės palikuoniais. Pagal jas iš naujo buvo atkurtas pagrindinis rūmų fasadas ir frontonas.

Kaip žinoma iš amžininkų pasakojimų, dvaro rūmų interjeras nebuvo kuo nors ypatingas, bet buvo tvarkingai prižiūrimas. Prieš dvaro fasadą buvę gražiai prižiūrimi gėlynai. Dvaro savininkai dvare dažniausiai praleisdavo tik vasaras, o žiemomis gyvendavo didžiuosiuose miestuose.

1917 m. Vilniuje mirė dvaro savininkas Grigas Lukoševičius, palaidotas Vilniaus Bernardinų kapinėse. 1923 m. spalio 17 d. Lapšių dvarą, tuo metu turėjusį 203,4 ha žemės, paveldėjo žmona Stanislava Lukoševičienė, dukros Sofija Bartoševičienė, Marija Blinstrubienė ir Irena Lukoševičiūtė (po 1/7 dalies) bei sūnūs – Mykolas, Jeronimas ir Vitoldas Lukoševičiai, jo žmona Vanda Grifin (po 3/7 dalies kiekvienas). 1923 m. įpėdiniams valstybė grąžino anksčiau nusavinto 95 ha miško. Tačiau prieš pat žemės reformą 1924 m. balandžio 17 d. Lukoševičiai dvarą pardavė Ričardui Trumpkauskui, Jadvygai Mackevičiūtei ir Karolinai Paškauskaitei (kiekvienam po 67,8 ha). Tačiau tai, matyt, buvo tik formalus pardavimas, padėjęs išvengti dvaro žemių parceliacijos, nes, pagal amžininkų pasakojimus, iki pat Antrojo pasaulinio karo dvaro žemės (apie 300 ha), 46 ha miško ir patį dvaro centrą valdė Vitoldas



*Dvaras
iki restauracijos.
Apie 2000 m.
Iš O. ir D. Buklių
asm. archyvo*



Lukoševičius, o po jo mirties 1926 m. – žmona Vanda, vėliau ištekėjusi už prezidentienės Smetonienės brolio Chodakausko (abu savininkės vyrai, mirę prieš Antrąjį pasaulinį karą, palaidoti Gelvonų kapinėse). Dvaro ūkį tvarkė samdomas ūkvedys. Šeimininkė daugiausiai gyvendavo Kaune, kur Kęstučio gatvėje turėjo galanterijos dirbtuvę, bet vasaras praleisdavo Lapšiuosė.

Dvaras turėjo sodą, už rūmų buvo gyvatvore apsodinta aikštelė, kur dvaro ponai mėgdavę su svečiais poilsiauti. Sodas buvo pakalnėje, iš kurio laipteliais buvo galima nusileisti į upę. Kadangi dvaro šeimininkė buvusi prezidento A. Smetonos žmonos giminaitė, pasakojama, kad A. Smetona su šeima čia kartais svečiuodavęsis.

1924 m. pradėdant vykdyti žemės reformą, buvo suregistruoti Ukmergės apskrities Gelvonų valsčiaus Lapšių dvaro sodybos pastatai. Be pagrindinių mūrinių (skarda dengtų) dvaro rūmų, sodyboje buvo trylika medinių pastatų: klėtis, galvijų

*Atkurtas pagrindinis
rūmų fasadas.
Archit. Ona Buklienė.
2008 m.
A. Petrašiūno nuotr.*



tvartas, kumetynas, sandėlis, kalvė, daržinė, klojimas, maniežas, vežiminė, kiaulidė, šeriko namas, pirtis ir ledainė¹¹. Tarpukaryje dvare buvo plėtojama ir gyvulininkystė, dirbo kelios kumečių šeimos, tačiau pajamos iš dvaro ūkio nebuvo labai didelės. *Parkas saugo dvaro ramybę. 2008 m. A. Petrašiūno nuotr.*

1940 m. dvaras buvo nacionalizuotas, jame gyveno kumečiai. Karo metais jis buvo atiduotas valdyti vokiečių kolonistui. Dvare pradėta auginti tabaką ir daržoves. Pokario metais dvaro rūmuose buvo apgyvendinti iš kažkur atkeldinti rusai, juose čia buvo įrengti „Gegužės pirmosios“ kolūkio grūdų sandėliai¹².

Įrengiant sandėlį buvo nuardytas balkonas, įrengti nauji įvažiavimai. Tai daryti ir toliau niokoti dvarą buvo labai paprasta, nes jo nebuvo paveldo sąrašuose. Suirus kolūkiui dvaras buvo privatizuotas ir perparduotas. 2000 m. dvarą išigijo kino operatorius Donatas Buklys ir architektė Ona Buklienė. Pagal pačios savininės, architektės, projektą ir Idalijos Bėčienės atliktus polichrominius ir architektūrinius tyrimus per kelerius metus dvaras buvo restauruotas. Restauruojami ir ūkiniai pastatai – arklidės, garažas, ūkvedžio butas.

¹¹ *Ten pat.*

¹² Norušienė S. Buvo gražus Lapšių dvaras, *Širvinta*, 1999, geg. 24, 26.

Kultūros židinytė Bagaslaviškyje XX a. pradžioje

Rytas Tamašauskas

Ilgas lietuviško žodžio kelias. Savųjų paniekintas, sukilimuose į išsivadavimą kvietęs, pavergėjų slopintas. Istorija mena, kaip keturiasdešimt metų buvo draudžiama lietuviška spauda, persekiojamos slaptosios tėvų ir daraktorių mokyklos, kaip laisva mintis grandinėmis ir gimtojo krašto ilgesiu buvo kaustoma. Iš svetimųjų gniaužtų išsivadavus, giliau atsikvėpiama paliegiusia krūtine. Ateina vilčių ir veiklos metas.

Štai keletas pabrėžtų iš krašto kultūrinės ir ekonominės veiklos. 1905 m. lapkritį Bagaslaviškyje buvo sudaužytas degtinės monopolis – tai blaivinimo idėjų pasekmė¹. Mūsninkų, Kernavės, Čiobiškio ir Bagaslaviškio parapijų gyventojai vienijasi ir 1905 m. reikalauja lietuviškų mokyklų². 1906–1907 m. knygynus įsteigti ir knygomis prekiauti Mūsninkuose ir Bagaslaviškyje nesėkmingai bandė lietuvė Simforijona Davolytė³. 1908 m. paminima, kad aplenkintame Bagaslaviškio krašte nesigėdijama viešai lietuviškai kalbėti⁴, užsakoma 18 egzempliorių lietuviškos periodikos⁵. 1908 m. moterų organizacijos, tarp jų ir Bagaslaviškio, reikalauja nepardavinėti monopoliuose degtinės, surinkti parašai nusiųsti Rusijos Dūmos atstovui Bulotai, prašymas viešai perskaitytas Dūmos posėdyje⁶. Steigiamos draugijos, pvz., Katalikų blaivybės draugijos skyriai 1911 m. veikė Musninkuose, Bagaslaviškyje (čia nuo 1910 m.) ir Čiobiškyje. 1908–1912 m. Bagaslaviškyje veikė Ūkio ratelis, kuris daugiau būrė turtingesnius aplenkėjusius šlėktas, planavęs Gėlvonuose ir Bagaslaviškyje įkurti ūkininkams skirtas parduotuves⁷.

Nors spaudoje padejuojama arba ironizuojama, kad Bagaslaviškis – tamsus kraštas⁸, kad čia pamėgtas alkoholis⁹, bet bandoma diskutuoti ar paneigti: sumanyta steigti biblioteką¹⁰, yra bažnytinis choras¹¹. 1907–1908 m. Bagaslaviškyje veikė Vilniaus „Aušros“ draugijos skyrius, įkurtas 1907 m. gegužės mėn.¹² 1908 m. rugsėjo 4–5 d. Vilniuje įvyko draugijos atstovų susirinkimas, Bagaslaviškį atstovavo 8 nariai, valdybos ataskaitoje tarp stipriausių pami-

¹ Bogaslaviškis, *Viltis*, 1908, liepos 4(17), p. 3, parašas: Dėdė; Iš Bogaslaviškio padangės, *Viltis*, 1908, liepos 16(29), p. 2, parašas: Dėdė; Bogaslaviškis, *Lietuvos ūkininkas*, 1906, Nr. 13, p. 17.

² *Vilniaus žinios*, 1905, Nr. 298, p. 1.

³ Musninkai, *Viltis*, 1907, gruodžio 21(1908, sausio 3), p. 2.

⁴ Bagaslaviškis, *Viltis*, 1908, liepos 30(rugpj. 12), p. 2, parašas: Dėdė.

⁵ Iš Bogaslaviškio padangės, *Viltis*, 1908, liepos 16(29), p. 2, parašas: Dėdė.

⁶ Lietuvių moterų reikalavimas panaikinti degtinės pardavimą, *Viltis*, 1908, geg. 14(17), p. 3.

⁷ Naujas „Ūkio ratelis“, *Viltis*, 1908, rugpj. 13(26), p. 4; Bogaslaviškis, *Viltis*, 1908, Nr. 144, p. 3, parašas: Žinovas; Bogaslaviškis, *Viltis*, 1910, bal. 30(geg. 13), p. 2, parašas: Ig. Jur. [Ignas Jurkūnas]; Bogaslaviškis, *Vienybė*, 1910, Nr. 18, p. 277–278, parašas: Iš „Vilties“; Bogaslaviškis. Ūkio ratelis, *Aušra*, 1912, Nr. 1, p. 11, parašas: „Aušros“ skaitytojas; Šalčius P. *Žemės ūkio organizacijos Lietuvoje iki 1915 metų*. Kaunas, 1937, p. 180.

⁸ Bogaslaviškis, *Šaltinis*, 1907, Nr. 47, p. 748, parašas: Bogaslaviškietis.

⁹ Bogaslaviškis, *Viltis*, 1908, liepos 4(17), p. 3, parašas: Dėdė; Iš Bogaslaviškio padangės, *Viltis*, 1908, liepos 16(29), p. 2, parašas: Dėdė.

¹⁰ Bagaslaviškis, *Viltis*, 1908, liepos 30(rugpjūčio 12), p. 2, parašas: Pabaiskietis.

¹¹ Bagaslaviškis, *Viltis*, 1908, liepos 30(rugpjūčio 12), p. 2, parašas: Dėdė.

¹² Lietuvių apšvietimo draugijos „Vilniaus Aušros“ apyskaita, *Viltis*, 1907, lapkričio 4(17), p. 4, parašas: „Vilniaus Aušros“ Draugijos sekretorius Kun. Juozas Tumas.

nėtas ir Bagaslaviškio skyrius¹³, pranešta, kad rūpintasi įsteigti biblioteką (tuomet vadinta skaitykla)¹⁴.

„Kunigas [Povilas] Burbulis ir kun. [Juozas] Šimkūnas praneša apie Bagaslaviškių apyl. veikimą. Pernai buvo 92 nariu, šiemet prisidėjo 45 nariai, iš viso dabar yra 137 nariai. Pinigų sudėta Širvintų tau-pomojoj kasoje 100 rub. Prašyta skaityklos – neleista. Didelę agitaciją prieš „Vilniaus Aušrą“ varo aplinkiniai dvarininkai lenkai“¹⁵.

Visi draugijos 17 skyrių generalgubernatoriaus įsakymu uždaryti 1908 m. rugsėjo pabaigoje¹⁶.

Viena nacionalinio judėjimo formų – viešieji lietuviškieji vakarai. Jie paplinta stambesniuose miestuose ir nuošaliuose Lietuvos kampeliuose. Dabartiniame Širvintų rajone pirmasis toks vakaras buvo surengtas Bagaslaviškyje 1906 m. Tai liudija žy-maus visuomenės veikėjo, literatūros istoriko Mykolo Biržiškos iš periodinės spaudos surinkti duomenys apie 1895–1910 m. lietuvių teatrą¹⁷. Į pagalbą pasitelkiame ir išsaugotus to laikotarpio laikraščių ir žurnalų komplektus, kuriuose atrandame vieną kitą žinutę, papildančią žinomus faktus.

„Bagaslaviškis. 1906 m., Šv. Jono atlydai. Čia birželio 24 dieną (visos datos straipsnyje – senuoju stiliumi) spaudos žiniomis, pirmą kartą viešai vaidinta“¹⁸. Entuziastų inteligentų suburti vietiniai sodiečiai jau ilgą laiką gyvena nauja mintimi. Nors patys nematę kitų vaidinančiųjų, menkai suvokiantys ir neturintys sceninių įgūdžių, bet eina į nepatirtą pasaulį. Ilgi repeticijų vakarai, kai bandoma suprasti pasirinktų pjesių turinį, kai mokomasi rolės žodžių, dažnai iš klausos, nes retas kuris laisvai lietuviškai paskaito.

O prieš tai iniciatoriai pasirūpina cenzūruotais pjesių tekstais, numato vakaro programą, surašo rengėjų ir artistų pavardes. Ir tik tada kreipiasi į gubernatorių leidimo organizuoti vakarą. Laisvės žingsniai dar apribojami.

Vakaro puoselėtojas ir pagrindinis organizatorius buvo Bagaslaviškio parapijos klebonas Povilas Burbulis. Artistų pavardžių nežinome.

Iškabinami skelbimai, tariamas žodis iš sakyklos. Apie būsimą lietuviškąjį vakarą greit paplinta žinia. Numatytos dienos pavakare (*„žmonių susirinko nemažas būrelis“*) sueina vietiniai gyventojai, suplaukia iš aplinkinių kaimų, net ir iš gretimų parapijų¹⁹. Spaudoje neužfiksuota, kokioje vietoje vaidinta. Galėjo ir didesniame kokio ūkininko klojime. Juk mūsų kultūrinėje sampratoje tie vakarai – tai klotimų teatrai. Buvo leista įeiti laisvai, bilietų nereikėjo pirkti. Matyt, lėšas, reikalingas vakarui, sudėję organizatoriai ir mintį parėmę šviesuoliai.

¹³ Vilnius. Visuotinis „Viln. Aušros“ susirinkimas, *Vilniaus žinios*, 1908, Nr. 200, p. 2–3.

¹⁴ Pirmasai visuotinai „Vilniaus Aušros“ susirinkimas. Iš susirinkimo protokolų. Pirmoji diena, *Vilniaus žinios*, 1908, rugs. 14(27), p. 2–3, be par.; Pirmasai visuotinai „Vilniaus Aušros“ susirinkimas. Iš susirinkimo protokolų. Antroji diena, *Vilniaus žinios*, 1908, rugs. 16(29), p. 1–2.

¹⁵ *Ten pat.*

¹⁶ „Vilniaus Aušros“ apylinkių uždarymas, *Viltis*, 1908, rugsėjo 19 (spalio 2), p. 1.

¹⁷ Biržiška M. *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*, Kaunas, 1938, t. 2, p. 214, 223.

¹⁸ *Ten pat.*, p. 214. Straipsnyje cituojamų šaltinių ištraukų poredaguota tik skyryba ir rašyba. *Kalbos red. pastaba.*

¹⁹ Bogaslaviškis, *Vilniaus žinios*, 1906, liepos 15(28), p. 3, parašas: D Vanagėlis.

Prieš vaidinimą į susirinkusiuosius kreipėsi „ūlas jaunikaitis“, kuris kalbėjo, „kokią naudą atneša tokie vakarai, išaiškino trumpai dramos ir komedijos turinį ir vadino žmones prie apšvietimo, prie laikraščių ir knygų skaitymo“²⁰.

Vaidintos dvi pjesės. Pirmoji – Gabrielės Petkevičaitės-Bitės trijų veiksmų socialinės problematikos drama „Kova“, antroji – vienaveiksmė komedija „Žilė galvon – velnias uodegon“, iš lenkų kalbos laisvai išversta Miko Palionio. Platesnių atgarsių apie vakarą neišliko. Tik įvertinama, jog „viskas išėjo neblogai“, „vakaras atnešė žmonėms nemažą dvasišką naudą“²¹.

M. Biržiška pateikia duomenų, „kur pirmą kartą kuris veikalas buvo suvaidintas, taigi veikalo pirmojo vaidinimo, nelyginant krikšto, vietą“²². Įsimintinas faktas, jog „Kova“ – Bagaslaviškyje (nors išspausdinta buvo 1900 m.)²³. Ši drama nesceniška, ne dažnai buvo statoma. Gal dėl to, kad joje nepalankiai vaizduojama ponija ar prisimindami lietuvių kvietimą šviestis, vietiniai lenkai policijai apskundė, kad lietuviai „vedė agitaciją“. Po kelių dienų tirti skundo atvyko valdžios atstovas, bet organizatoriai nenukentėjo²⁴.

Tų pačių metų spalio 28 d. po iškilmingų pamaldų svečiai ir vietiniai gyventojai susirinko į naujai pastatytą kleboniją. Čia „vietinių parapijonių būrelis“²⁵ vaidino Dviejų Moterų slapyvardžiu pasirašytą trijų veiksmų komediją „Velnias spąstuose“ (tai Žemaitės ir Gabrielės Petkevičaitės-Bitės kūrybinio bendradarbiavimo vaisius) ir Petro Pundzevičiaus-Petliuko vieno veiksmo komediją „Neatmezgamasai mazgas“. Po Keturakio „Amerikos pirtyje“ tai buvo dažniausia Lietuvoje vaidinamos pjesės. Kaip įprasta vakaruose, taip ir čia po vaidinimo bažnyčios choras padainavo kelias lietuviškas dainas.

Nežinoma, ar tarp pirmojo ir spalio mėn. pabaigoje įvykusio renginio buvę daugiau vakarų (juk ne apie viską spaudoje buvo informuojama). Gal tai prisimindamas arba apibendrindamas to meto kultūros situaciją, žinutės autorius rašo:

„Kuo tolyn, tuo tankyn pasikartoja sodiečių vakarėliai, suteikdami sau ir kitiems padorų pasilinksminimą, platina jie drauge ir žmonių apšvietimą“²⁶.

Iš užuominos galima suprasti, kad vaidinę jauni žmonės, vėl vadovavęs kunigas P. Burbulis.

Vėlesnėje spaudoje šiek tiek aptinkame žinučių apie buvusią kultūrinę veiklą Bagaslaviškyje: 1908 m. geru žodžiu prisimenamas buvęs bažnytinis choras²⁷; „keletą kartų taisė teatrą“, priminama 1910 m.²⁸

Blaivybės idėjas parapijoje skleidė kunigas P. Burbulis. 1910 m. klebono

²⁰ Ten pat.

²¹ Ten pat.

²² Biržiška M., p. 223.

²³ Maknys V. *Lietuvių teatro raidos bruožai*, Vilnius, 1972, d. 1, p. 339.

²⁴ Bogaslaviškis, *Vilniaus žinios*, 1906, liepos 15(28), p. 3, parašas: D Vanagėlis.

²⁵ Bagaslaviškis, *Vilniaus žinios*, 1906, lapkr. 8(21), p. 3, parašas: Marutė.

²⁶ Ten pat.

²⁷ Bagaslaviškis, *Viltis*, 1908, liepos 30(rugpj. 12), p. 2, parašas: Dėdė.

²⁸ Bagaslaviškis, *Lietuvos žinios*, 1909, rugpj. 1(14), p. 2–3, parašas: Liūnas.

M. Juozapavičiaus iniciatyva susiburtas Katalikų blaivybės draugijos skyrius.²⁹ Atrodo, kad draugijos veikla kurį laiką buvo apmirusi, bet su naujomis pajėgomis kimba į darbą 1912 m. birželį³⁰. 1913 m. sausio 20 d. po blaivininkų susirinkimo klebonijoje buvo suvaidinti du veikalėliai, deja, nežinomi nei jų autoriai, nei pavadinimai. Po vaidinimo buvo paskaitytos dvi paskaitos antialkoholine tema, „*mergaitės gražiai padainavo*“³¹. Renginiui tikriausiai vadovavęs kunigas Petras Bertulis. Matyt, buvo suorganizuota ir daugiau vakarų ar šiaip pasilinksminimų, nes žinoma, kad „*jaunimas mūsų moka daug gražių žaislų*“³² (taip tuomet vadinti šokiai ir žaidimai).

„[1906 m.] Birželio 24(liepos 7) d. buvo čia lietuviškas vakaras. Artistai – mylėtojai (sodiečiai) vaidino dramą „Kova“ ir komediją „Žilė galvon – velnias vuodegon“. Vaidino gan gerai. Artistai lošė pirmą kart ir nebuvo matę teatruose lošimo, tačiau savo roles atliko pušėtina. Žmonių susirinko nemažas būrelis, buvo dargi ir iš kitų parapijų. Įėjimas buvo be bilietų.

Tikiuos, kad tas vakaras atnešė žmonėms nemažą dvasišką naudą.

Prieš pat scenos atidengimą tūlas jaunikaitis paaiškino susirinkusiems, kokią naudą atnešą tokie vakarai, išaiškino trumpai dramos ir komedijos turinį ir vadino žmones prie apšvietimo, prie laikraščių ir knygų skaitymo.

Lenkai tuojaus pranešė policijai, kad lietuviai rengė vakarą ir vedė agitaciją. Kelioms dienoms praslinkus atvažiavo to dalyko ištirt antstolis ir sakė, kad jam apie tą pranešę lenkai.

Tačiau jau žmonės pradėjo susiprast ir nieko lenkai nepadarys skųsdami valdžiai lietuvius už vaidinimus ir knygas. Nebe tie laikai!

Daug čia pasidarbavo lietuvių apšvietimo pakėlimui vietinis klebonas, už ką tebūna jam garbė!“³³

„[1906 m.] Birželio 24 (liepos 7) d. buvo čia lietuviškas vakaras. Buvo rodoma „Kova“ ir „Žilė galvon – velnias vuodegon“. Norint artistai pirmą kartą lošė ir visai nebuvo matę teatro, tačiau viskas išėjo neblogai. Artistai buvo iš sodiečių. Žmonių buvo susirinkę nemaža.

Šis vakaras nepatikęs vietiniams lenkams, ir jie apskundė lietuvius policijai. Kelioms dienoms praslinkus buvo atvykęs viso to dalyko ištirti pristovas, bet nieko pikta nepadaręs“³⁴.

„[1906 m.] Spalių 28 d. vietinėje bažnyčioje buvo iškilmingos pamaldos, kuriose dalyvavo skaitlingos žmonių minios; kunigų atvažiavo iš Širvintų, Maišiagalos, Musninkų, Kiauklių, Paberžės, Gegužinės ir Pabaisko; padėjo jie vietiniam klebonui išklaudyti

²⁹ Boguslaviškis, *Viltis*, 1910, bal. 28(geg. 11), p. 1–2, parašas: Ig. Jur. [Ignas Jurkūnas]; Boguslaviškiai. Blaivybės skyrius. Griaustinis, *Aušra*, 1912, Nr. 14, p. 219, parašas: Broliukas.

³⁰ Boguslaviškiai. Blaivybės skyrius. Griaustinis, *Aušra*, 1912, Nr. 14, p. 219, parašas: Broliukas.

³¹ Boguslaviškiai. Blaivininkų susirinkimas ir lošimas, *Aušra*, 1913, vas. 7, p. 42, parašas: Poška; tas pats: Boguslaviškiai, *Viltis*, 1913, sausio 25(vas. 7), p. 4, parašas: Poška; Boguslaviškis, *Viltis*, 1913, rugsėjo 18(spalia 1), p. 3.

³² Boguslaviškis, *Aušra*, 1913, gruodžio 25, p. 411, parašas: Vaikštykė.

³³ Boguslaviškis, *Vilniaus žinios*, 1906, liepos 15(28), p. 3, parašas: D. Vanagėlis.

³⁴ Boguslaviškis, *Lietuvos ūkininkas*, 1906, liepos 19 (rugpj. 1), p. 427, parašas: Iš *Viln. Žin.*

žmonių išpažinties ir atlaikyti pamaldas. Vakare naujoje kun. [Petro] Burbulio pastatytoje klebonijoje visi svečiai ir daugybė susirinkusiųjų kaimynų valstiečių turėjo labai mielą pramonėlę: vietinių parapijonų būrelis vaidino dvi komediji: „Velnius spąstuose“ ir „Neatmezgamas mazgas“. Vaidinimas nusidavė gerokai ir reikalauti ką daugiau nuo jaunuomenės sodiečių, išstojančių viešai, negalima. Ant galo vietinis choras padainavo kelias lietuviškas daineles. Vakaras padarė malonų įspūdį ant visų susirinkusiųjų. Kuo tolyn, tuo tankyn atsikartoja sodiečių vakarėliai, suteikdami sau ir kitiems padorų pasilinksminimą, platina jie podraug ir žmonių apsišvietimą; ačiū todėl išpuola pasakyti visiems prisidedantiems prie tokių vakarėlių“³⁵.

„[1913 m.] Sausio 20 dieną, 6 valandą po pietų, klebonijoje buvo blaivininkų draugijos susirinkimas, rinko valdybą. Išrinkus valdybą, patys blaivininkai suvaidino (sulošė) du veikalėliu. Po vaidinimo kun. [Petras] Bertulis ir kun. [K.] Gumbaragis³⁶ kalbėjo apie girtybės kenksmingumą, ragino mesti gėrimą, būti blaiviams. Galų gale mergaitės gražiai padainavo“³⁷.

„[1913 m.] „Kur[jer] Lit[ewski]“ praneša, kad Bagaslaviškio kleboną kun. Petrą Bertulį pašaukė tieson už tai, kad jis per Bagaslaviškio Blaivybės [draugijos] vakarą uždavęs veidan kažkokiam Jonui Paciūnui, kuris, atėjęs į vaidinimą, per žingeidumą buvo prasiskleidęs uždangą ir žiūrėjęs scenon. Kun. Bertulis kaltinamas 134-uju punktu ir jo byla būsianti teisiama pas Vilniaus apskrities 7-osios nuovados žemiečių viršininką“³⁸.

³⁵ Bagaslaviškis, *Vilniaus žinios*, 1906, lapkr. 8(21), p. 3, parašas: Marutė.

³⁶ K. Gumbaragis buvo Musninkų ar Širvintų kunigas, žr.: Liaudies tvėryba – poezija. Širvintiškių ir musninkiečių dainos, surašytos kun. K. Gumbaragio, *Vaivorykštė*, 1914, kn. 1, p. 119–125.

³⁷ Bogaslaviškiai. Blaivininkų susirinkimas ir lošimas, *Aušra*, 1913, vas. 7, p. 42, parašas: Poška; *tas pat*: Bogaslaviškiai, *Viltis*, 1913, sausio 25 (vas. 7), p. 4, parašas: Poška.

³⁸ Bogaslaviškis, *Viltis*, 1913, rugs. 18(spalio 1), p. 3.

Universalusis Mykolas Čižas

Rytas Tamašauskas

Neeilinis Gėlvonų krašto žmogus buvo Mykolas Čižas (1888–1971) – neaukštas pečiuitas žilagalvis vyras. Tokią kupetą baltų plaukų, atrodo, tuomet vaikystėje tik vieną ir teregėjau. Čižų trobon užsukdavau su mama, kai į Čižo raistelį nuklysdavome pasiuogauti, pasišakaliauti. Abu senieji šeiminkai šnekindavę ir mane, vaiką, besiglaustantį prie mamos kelių. Raudonųjų serbentų pakviesdavo pasiskinti. Kitąsyk ir vienas dairydavausi po vaikui paslaptingą pamiškės sodybą. Į miestelio parduotuvę atėjęs, kartais su lauknešėliu M. Čižas užsukdavo ir pas mus.

Vieniems žmonėms jis buvo žinomas kaip fotografas, kitiems – kaip ūkininkas, neabejingas technikai, ieškantis pažangesnių naujovių. Remdamiesi M. Čižo artimųjų pasakojimais, pabandysime papasakoti apie jį patį, apie jo nelengvą gyvenimą.

Dukters Emilijos liudijimu, tėvo Mykolo Čižo gimimo metrikuose caro laikais jo pavardė buvo įrašyta *Čiževski*, nepriklausomos Lietuvos laikais rašė sulietuvinta forma – *Čižauskas*, „bet irgi nelabai lietuviška. Tėvui nepatiko, jisai iškeitė *Gelvonyse jau – Čižas*“¹. 1922 m. žemės plane – *Mikas Čyžius*², 1929, 1930 m. pasirašė *M. Čižas, Mykas Čižas*³, o Gėlvonų pradžios mokykloje dokumentuose šalia duomenų apie vaikus įrašyta – *Mykolas Čižas*⁴.

Mykolas Čižas, Vlado Čižo ir Grinevičiūtės sūnus, gimė 1888 m. Punkėnų kaime, Kurklių parapijoje, Ukmergės apskrityje. Tėvas buvo stalius. Jis mirė, kai sūnui buvo dveji⁵ ar treji metai. Tada motina su sūnumi persikelia gyventi į Kurkliūs, arčiau sesers; miestelyje Mykolas ir augo⁶. Čižienė mokėjo gydyti žolelėmis („*knygą turėjo iš grafiinės bobutės*“) ir tuo buvo garsi Kurklių parapijoje. Baigęs pradžios mokyklą ir keturias progimnazijos klases, šešiolikos metų Mykolas jau pats pradeda rūpintis savimi – išvažiuoja dirbti į Liepōją, paskui dirba Peterburge, raktų gamykloje. 1914 m. prasideda Pirmasis pasaulinis karas, Mykolas patraukia pas mamą į gimtuosius Kurkliūs. Čia jaunuolį kaizerio valdžia paima į nelaisvę⁷ („*kaip rusų pilietį suėmė plėnan*“⁸). Bet neprapuolė:

*„Mokėjo žydiškai, kažkaip jam greitai vokiškai persivertė, ir jis buvo vertėju. Papuo-
lė ligoninė (dezinterija). Jisai prie mergi-
nų, prie seselių prisiblatino, padėdavo joms
ligonius prižiūrėti, temperatūrą pamatuoti.
Vėl lagerin atgal išvarė. Išgyveno“*⁹.

Mykolas mokėjo kalbėti žydiškai („*jis miestely augo, draugavo ir su žydais*“), rusiškai („*progimnaziją buvo baigęs rusų*“), vokiškai („*vokiškai išmoko belaisvėj būdamas*“) ir latviškai. Nelaisvėje išbuvo pus-antrų metų, iki karo pabaigos. Grįžęs ne-

¹ Emilijos Pileckienės (Čižaitės), gim. 1919 m. Kurklių mstl., Anykščių vls., atsiminimai, užrašyti R. Tamašausko 2003 m.

² Planas Ukmergės apskrities Gelvonų valsčiaus Žabavos dvaro žemės, 1922 m., Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 1250, ap. 4, b. 19/1201; kopija yra Gelvonų žemėtvarkos skyriuje.

³ Gelvonų parapijos jungtvių protokolai, 1926–1932 m., l. 56, 80v, Gelvonų bažnyčios archyvas (toliau – GlvBA), l. 56, 80v.

⁴ Lietuvos centrinio valstybės archyvo Ukmergės filialo archyvas, f. 251, ap. 2, b. 6, l. 1.

⁵ Mykolo Čižo, Mykolo sūnaus, gim. 1922 m. Kurklių mstl., Anykščių vls., atsiminimai, užrašyti R. Tamašausko 2003 m.

⁶ Iš E. Pileckienės atsiminimų.

⁷ Ten pat.

⁸ Iš M. Čižo atsiminimų.

⁹ Ten pat.

beranda mamos – kitus gydydama, užsikrėtė šiltine ir mirė. Namai išplėsti, daiktai išnešioti („rado miestely namus išdraskytus, be langų, nei puodo nebuvo“).

Jaunuolis rankų nenuleidžia. „Berščiai visi buvo, tai jis prašymus visokius rusiškai rašydavo, – taip užsidirbinėjo.“ Su kuprine ant pečių pėstute iškeliauja į Vilnių, Kauną. Nusiperka fotoaparatus, chemikalų, specialios literatūros. Gyvendamas Kurkliuose, iš knygų išmoksta fotografuoti, pasigaminti ryškalių. Nepriklausomos Lietuvos metais gauna leidimą gaminti nuotraukas pasams, dirba keliuose aplinkiniuose valsčiuose¹⁰. „Jam labai buvo uždarbis geras“¹¹.

Taip beuždarbiaudamas, atrodo, per atlaidus susipažįsta su ūkininko dukra Uršule Šapalaite iš Janonių kaimo (gim. 1897 m.), veda ją ir sukuria šeimą.

1919 m. vasarį šeimoje atsiranda pirmagimė, o tų pačių metų rudenį Mykolas pašaukiamas į Lietuvos kariuomenę. Tarnauja fotografu Važnių drausmės batalione, kur jam skiriamas atskiras gyvenamasis kambarys ir laboratorija fotografo darbui. Karininkų nuotraukas klijavo į albumą (iš tų laikų kelias fotografijas yra išsaugojusi dukra). Pas vyrą į Varniūs su devynių mėnesių dukrele Emilija atvažiuoja žmona¹². Atitarnavęs vėl grįžta gyventi į Kurklius. 1922 m. Kurkliuose gimęs sūnus pakrikštijamas tėvo vardu – Mykolu.

1922–1923 m. parceliuojamos Gelvonų dvarininkės grafienės Anatolijos Platerienės žemės. Buvusio Žabavos palivarko teritorija 1922 m. dalijama Lietuvos kariuomenės savanoriams ir mažažemiams. Žabavą valdžios pervardijama Durbėnais, nors naujasis pavadinimas ir per kelis dešimtmečius vis neprisigijo.

Atrodo, kad žmonos – žemės dukters – paskatintas, M. Čižas parašė prašymą dėl žemės¹³. Buvusioje Žabavoje jis išsimokėtinai nusiperka žemės. 1922 m. jam atmatuojama dirvos 680 m², krūmų 3 ha (2 470 m²), dirvonų 10 ha (6 695 m²) – iš viso tinkamos 13 ha (9 845 m²); dar priklausė 3 542 m² kelių. Valdos ribojosi su Petro Puloko, Gelvonų bažnyčios, Juozo Jaščemsko, Eduardo Minderio ir Juozo Zirino žemėmis, Mikalajūnų kaimo ganyklomis¹⁴. „Jisai, kaip miesčioniukas, – tai prie miestelio“¹⁵. Nuo miestelio M. Čižą skyrė Puloko žemė. Mikalajūnų ga-



Mykolas Čižas. Fotografuota autoriaus.
Apie 1918 m. Iš E. Pileckienės albumo*

¹⁰ Iš E. Pileckienės atsiminimų.

¹¹ Iš M. Čižo atsiminimų.

¹² Iš E. Pileckienės atsiminimų.

* Visos šio straipsnio nuotraukos yra fotografuotos Mykolo Čižo ir saugomos jo dukters Emilijos Pileckienės (Čižaitės) asmeniniame albume.

¹³ Iš M. Čižo atsiminimų.

¹⁴ Planas Ukmergės apskrities Gelvonų valsčiaus Žabavos dvaro žemės, 1922 m., LCVA, f. 1250, ap. 4, b. 19/1201.

¹⁵ Iš M. Čižo atsiminimų.



M. Čižo žmona Uršulė (stovi viduryje)
su tėvais Ona ir Juozu Šapalais.
1919 m. rugpjūčio 30 d.

Mykolo ir Uršulės Čižų molinė trobelė.
1923 m.

nyklos nuo seno buvo vadinamos servitutais. Aplinkiniai kaimynai vėliau dar ne kartą keitėsi – vieni bankrutavo, kiti patys pardavė žemę. Žemės turėjo ir žydas Gurvičius.

„Žemę gavo 1923 metų rudenį – 1924 metų pavasarį“. Iš dirvono pirmiausia rauna ir naikina didelius medžių kelmus – buvusio grafo miško pėdsakus. Samdo darbininkų grioviams iškasti, nes reikėjo žemę sausinti. Iš pradžių sėja linus, perka gyvulius. 1924 m. į Žabavą atsiveža ir vaikus. Apsigyvena laikinai suręstoje troboje – „mūravankoje“: „Tėvas iš molio sukrėtė molinę trobelę – buvo vieno kambario, virtuvė ir pečius. Kol statė namus, tai šitoj molinėj lūšnoj mes gyvenom.“ Kai statėsi naują namą, samdė Būdės kaimo meistrus rusus („burlokus“), lentas pjovė rankomis („tėvo namo lubom, sienom, durim visos lentos buvo rankom supjautos“)¹⁶. Namų statybai iš banko buvo paėmęs 300 litų paskolą¹⁷.

Iš pradžių „nemokėjo nei art, nei akėt – miesteliokas buvo“¹⁸. „Atvažia-vo – nei arklio, nei plūgo. Nemoka nei dalgės išplakt. Krūmais ap- auge. Nei padėt kam. Buvo sunku. Bet jisai turėjo gerą atmintį, labai gabus buvo“¹⁹.

Su naujakuriais metus gyvena šeiminkės Uršulės tėvas Šapalas, kuris moko žentą ūkininkauti – arti, akėti, kitų žemės darbų. Todėl Mykolas „dainuodavo ir švilpdavo ardamas paskiau“.

Apie 1925 m. žmona Uršulė įsi-
darbina Gėlvenuose – „Saulės“ koope-
ratyvo parduotuvėje. Netrukus čia pra-
deda dirbti ir Mykolas. Namie tada pa-

¹⁶ Iš E. Pileckienės atsiminimų.

¹⁷ Iš M. Čižo atsiminimų.

¹⁸ Iš E. Pileckienės atsiminimų.

¹⁹ Iš M. Čižo atsiminimų.

grindinis darbininkas ir šeimnininkas buvo žmonos tėvas – vaikus auklėjo, gyvulius šėrė. Šeima kaupia pinigus namui²⁰. Sūnus Mykolas pasakoja, kad tėvai, dirbdami parduotuvėje, dalį žemės nuomojo Mikalajūnų kaimo ūkininkams²¹ (duktė Emilija teigia, kad tėvas žemės „niekam niekada nenuomojo“²²). Sūnus Mykolas dar pastebi, kad tėvas, „žemės nemylėjo, nemėgo“²³. Su šia mintimi nesutinka dukta Emilija, teigdama, kad tėvas labai mylėjęs mišką ir žemę²⁴.

Durpėnuose gimė du sūnūs – Algirdas (1928) ir Liucijus (1929–1987, palaidotas Gelvonuose). Priglaudžia ir nukaršina motinos brolių Grinevičių su žmona (buvęs eigulys, vienas sūnus atsidūrė Amerikoje, kiti mirė – „nebeturi, kas jį globotų“). Taigi šeimoje buvo aštuonios burnos, reikėjo išsimokėti už žemę, „reikėjo visus apaut, apvilkt, mokyklon leist“.

Gelvonų žydai Gurvičiui patarus, paėmė iš bankelio 500 litų paskolą, nusipirko kuliarną mašiną ir su ja važinėdamas po kaimus pelnėsi. Taupydamas pats stengėsi ūkyje darbus padaryti („kas tik jam reikėjo“): mūrijo, statė, stogus dengė, susirentė nedidelį vėjo malūną ir pats gyvuliams susimaldavo miltų, dar vėliau dinaminį variklį įrengė, savo elektrą prie malūno prijungė. „Visą laiką buvo užimtas“.

„Tėvas išmislūga“ lempinį radiją sukonstravo, bene vienintelis tokį čia turėjęs. Mikalajūnų kaimo vyrai, atjoję naktigonės su arkliais į ganyklas (*servitutus*), užeidavo radijo pasiklausyti, vis pasergėdami, kad arkliai vasarojun nesueitų. „Tėvas savo arklius paleidžia ant savo dirvos ir ten nueina“. Mėgęs pasišnekučiuoti, istorijų papasakoti ir kitų pasiklausyti.

Buvęs sąžiningas, to paties reikalavęs ir iš kitų. Stengėsi su visais sugyventi. Mykolas Čižas 1929, 1930 m.²⁵ ir 1943 m.²⁶ liudija Gelvonų bažnyčioje tuokiantis miestelio gyventojams.

„Jis ir ausdavo, ir pasiūdavo mum drabužius, ir klumpes ištašydavo, akėčias darydavo, lėlę man išdroždavo.“

Pagamino audimo varstotą, moterys namie audė vilnonius, paprastesnes lino drobes. Dukta Emilija tebesaugo tėvo pagamintą iš metalo kryželį, jame inicialai – ČM – įrėžti.

„Grodavo su mandalina ir armoška, prieš man gimstant jusiai mokėjo. Mum pagrodavo, kai mes vaikai buvom. Niekur neidavo, negrodavo, tik namuose. Laiko neturėjo“²⁷.

Jau apie vėlesnius laikus anūkė Regina pasakoja:

„Turėjo jusiai bandoniją ir labai gražiai griežė. Atsimenu, diedukas, kai turėjo laiko, atsisėdavo ir su ta bandonija. Ją labai saugojo“²⁸.

Dukrai Emilijai įstrigo:

²⁰ Iš E. Pileckienės atsiminimų.

²¹ Iš M. Čižo atsiminimų.

²² Iš E. Pileckienės 2005 09 03 laiško R. Tamašauskui.

²³ Iš M. Čižo atsiminimų.

²⁴ Iš E. Pileckienės 2005 09 03 laiško R. Tamašauskui.

²⁵ Gelvonų parapijos jungtinių protokolai, 1926–1932 m., l. 56, 80v, *GlVB*, l. 56, 80v.

²⁶ Gelvonų parapijos jungtinių protokolai, 1940–1952 m., l. 61, *GlVB*, l. 61v.

²⁷ Iš E. Pileckienės atsiminimų.

²⁸ Reginos Strazdienės (Pileckaitės), gim. 1943 m. Gelvonuose, atsiminimai, užrašyti R. Tamašausko 2003 m.

„Mano tėvelis sakydavo taip: „Ne šventieji puodus lipdo. Jeigu žmogus nori, domisi, viską gali padaryt“.

Atvažiavęs gyventi į Gėlvonus, iš pradžių dar ir privačiai fotografuoja.

„Jisai turėjo tokį aparatą – ant galvos užsidengs marška, į objektyvą žiūri, nutrauks. Paskiau ryškina. Raudoną liktarnę turėjo“. Bet „kiek uždirbdavo, tiek suvalgydavo. Išleisdavo uždarbį“.

Išlikusios kelios Gelvonų laikotarpio nuotraukos: šeima prie molinės trobelės (1924 m.), Gelvonų šventoriuje susispietusios Čižo ir mokytojo Kuktos šeimos (1925 m.).

„Kai atvažiavo čia, nebuvo pinigų, nebuvo paramos, reikėjo nusipirkt karves, viską, išperkantieji reikėjo mokėt, už dokumentus mokėt – įnešt kiek pinigų“.

Kai pradėjo statyti naują namą (namas stovėjęs bene iki 1976 metų), apie 1926 m. Gelvonų fotografui Juozui Urbonavičiui parduoda kai kurią fotografavimo aparatūrą, pirkto rąstų²⁹.

Sūnus Mykolas sako, kad „aparatus pardavė, tai gavo 70 litų, nupirko arklį“³⁰. Nuo tol tik ūkininkauja („užsiėmė tik žemės darbais“). Namuose buvo gal 50 dėžučių su panaudotais stikliniais negatyvais („krūvos stiklų buvo“), bet „stiklus nulupom pašlapinę, sudėta buvo gonkan tėviškės lange, vietoj stiklo, kad nereiktų pirkt“³¹. Taigi praktiniais tikslais buvo sunaikinti stiklo negatyvai, nuvalius kontūrus.

Ilgai mokėjo bankams už paskolas, todėl vyresnieji vaikai baigė tik pradžios mokyklos klases ir buvo leidžiami mokytis amato.

Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje Gelvonų apylinkėse buvo siuвамųjų mašinų „Zinger“ kompanijos Ukmergėje agentas, ieškantis pirkėjų. 1938 m. lengvatinėmis sąlygomis M. Čižas nusiperka siuвамąją dukrai.

Pokario metais apylinkėje buvo neramu. Sovietų aktyvistai ieško priešų. Suėmę aštuonis mėnesius pralaikė Ukmergės kalėjime ir M. Čižą, nes buvo kažkieno įtartas dėl žydų žudynių („nepasirašė miestelis, kad jis ką nors šaudė“). Pradėjus kurti kolūkius, kuliama, gyvulius, žemės ūkio padargus atėmė sovietų valdžia.

Apie 1950 m. vėl nusiperka fotoaparata, bet paprastą.

„Padarė kojas, ant jo pastato, užveda ir pats nulekia. Čik – žmogų nufotografuoja. Visą laiką mūsų namuose aparatai yra“³¹. „Dokumentam reikėdavo nuotraukos. Ateidavo tai močiutė, tai senelis koks, bet kad jaunimas – neatsimenu. Į lauką vesdavo fotografuoti. Jisai prie sienos turėdavo audeklą tamsų – marška tautiniais motyvais, suolas stovėdavo. Ten pasodina, nufotografuos – pataiso, patvarko. Aš atsimenu uždengtą aparatą. Mes su seneliu užsidarydavom abu pirty, jis turėjo tokią lempą – raudona šviesa. Darydavo nuotraukas“³².

²⁹ Iš E. Pileckienės atsiminimų.

³⁰ Iš M. Čižo atsiminimų.

³¹ Iš E. Pileckienės atsiminimų.

³² Iš R. Strazdienės atsiminimų.

1967 m. miršta žmona Uršulė. Keletą metų pamiškės sodyboje gyvena vienas, paskui glaudžiasi pas vaikus. Džiaugėsi vaikais ir anūkais, gyvenančiais miestuose. Mykolas Čižas mirė 1971 m. vasarą, palaidotas Gelvonų kapinėse šalia žmonos Uršulės.

„Šeima buvo religinga ir labai sąžininga“. Tėvo žodis buvo šventas.

„Tėvas ir mama: nuodėmė didžiausia, jeigu iš kito pavogsi. Jeigu aš parsinešiau iš kunigo sodo obuolių, tai mama su žagaru atvarė Juknio atsiprašyt. Paskiau Juknys man visam laikui leido sode valgyt kriaušes ir obuolius. Skint negalima, bet nuo žemės. Pas mum sodo nebuvo“.

Vaikus nuo mažens pratino dirbti, jau maži ganė gyvulius.

Iš mamos perėmęs kai kurią patirtį gydyti žolėmis, M. Čižas žolių gydymą galia tikėjo. Radęs vaistinę žolelę, parsinešdavo, padžiaudavo. Gydė šeimą, vėliau ir anūkus,

bet *„kitiems niekam nesiulė. Ir alijošio, ir vazoninio svogūno mama turėjo. Pirmą išsipjovei, tuoj svogūno vazoninio pakapoją, ant pirmo užvynioja, apriša – ir sugyja“.*

Kelias gyvates išdžiovindavo, neėdriai kiaulei tų gyvačių skystimų pritaisydavo ir sugirdydavo. Ant gyvatės užpildavo naminės arba valstybinės degtinės – *„vaistam nuo pilvo skaudėjimo“.*

„Kai vyrai ganydavo gyvulius, pasakų klausydavo. Kartais katras pasiskųs, kad gal patrūko, skrandis skauda, gal ir tyčia. „Čyži, gal turi vaistų?“

Duktė Emilija, esant kokiai negaliai, iki šiol stengiasi griebtis žolelių.

„Pas tėvus visada būdavo iš gilių kava. Gilių prirenkam, išlukštenam, puodan sudedam, pienu užpila, išverda, tada nukošia tą pieną, giles įkiša pečiun, ant blekučių išdžiovina, tada sūrmaišin įdedi, plaktuku apdaužo, kad sudaužytų. O paskui girnose sumala, išsijoja, dar kartą permala, paskiau paskrudina pečiuj. Jei nori pagerintos, tai grietinėlės įpila. Tada uzbonan supila, uždengia dangteliu. Po šaukštą iš ryto kiekvieną dieną.“

Vasarą miške uogavo, grybavo, baravykų ir raudonikių žiemai prisidžiovindavo³³. Pokario metais laikė bites³⁴.

„Atsimenu – bičių kopinėjimas. Tiek avilių. Jisai apsirengdavo, man uždėdavo kažką. Dūmus pūsdavo, ir aš eidavau paskui jį. Padėdavau jam dumplės pūst, o jis korius išimdavo“.

Iki pat 1971 m. tėvų ir senelių namai dvelkė senove: pirtis su akmenų kros-

³³ Iš E. Pileckienės atsiminimų.

³⁴ Toliau remiamasi R. Strazdienės atsiminimais.

nimi, linų mintuvai, prieangyje stovėjo piesta, kamaroje – naudojamos rankinės girnos. Anūkams išiminė gyvenimo būdas: besisukantis vėjo malūnas savo reikmėm gamina elektrą, gulėdami lovose ausinėmis klausosi radijo.

Senelis mokėjo elgtis su anūkais. Jo pasakojimus lydėdavo humoras.

„Aš tiek juokdavaus, o jis dar ką nors pasako. Prašau: „Seneli, jau gana, aš jau negaliu daugiau juoktis“. O jis vis dar mane juokina.

Vesdavosi į mišką („aiškino apie medžius“), stebėdavo gamtos reiškinius.

„Mes abu ejom stebėt saulės užtemimo. Jis man pasakė, kad dabar tokią valandą – saulės užtemimas. Aprūkė stiklus. Buvo graži, saulėta diena, vasara. Palaipsniui pradėjo temt, pradėjo karvės, kiti gyvuliai baubt, vištos nuėjo į vištinę tūpti. Aptemo, aptemo. Aš persigandau. Sakau: „Seneli, man baisu“. Aš jau gatava tą stiklą mest ir namo. Ale senelis mane nuramino: „Čia nieko, palaipsniui saulutė sugriš“. Sulaukėm, viskas buvo gerai. Visą gyvenimą prisimenu, kad buvo saulės užtemimas, kad su seneliu mes stebėjom“.

Kartais su vaiku žaismingai pagudraudavo.

„Jis ateina ir sako: „Ar davei tai mergiotei valgyt?“ „Nedaviau“. Uršulė Paukštienė su „Tai žiūrėk man, kad neduotum. Jinai čia man viską suvalgys – vyrų. Apie 1920 m. neduok nieko“. Kai tik senelis pro duris, jau močiutė sako: „Jau nėra senelio, tai dabar greitai valgykim“. Tai aš tik valgau, tik valgau. Senelis ateina, mes abi su bobute jau mirksim, kad viskas tvarkoj. „Nedavė valgyt?“ „Nedavė“, – tvirtinu“.

Auklėjo darbu.

„Kamaroj stovėjo girnos su akmenim. Prašydavo manęs, kad kiaulėm sumalčiau. Nė didelė buvau, tai man taip sunku. Arba – stogas paseno šiaudinis, reikėjo gontų [malksnų] medinių. Jis liepas tokiom kaladytėm susipjausto, įsitaiso kampe, ir mes abudu darėm tuos gontus. Diedukas juodą darbą darė“. „Močiutė – labai gera buvo, bet valgyt padaro, pavalgau, ir jinai užimta, skauda jai, visada rūpesčių turi. O senelis mokėdavo. Tuos pačius darbus savo dirbdamas, įtraukdavo ir mane, ir sudomindavo“.





Čižų šeima
su giminėmis
ir kaimynais.
Apie 1922 m.

Prisimindama įdomų senelį („mano žmogelis“), anūkė Regina Strazdienė teigia: „Labai mano vaikystė graži, įdomi buvo“.

Mykolas Čižas iš pradžių išgijo fotoaparatus, matyt, planuodamas iš to pragyventi. Sukūręs šeimą ir apsigyvenęs provincijoje, miestelėnų vaikas išmoksta ūkio darbų. Supratęs, kad, konkuruojant kitiems Gelvonų miestelio fotografams, bus sunku su šeima išgyventi iš fotografijos, parduoda dalį foto įrangos ir atsisako fotografo karjeros. Fotografija lieka tik pomėgis, kurią vėl prisimena antrojoje gyvenimo pusėje.

Žvelgiant į M. Čižo nuotraukas, matyti, kad turėjęs menininko gyslelę, galėjęs būti ne tik amatininku. Dukters Emilijos albume – artimųjų, bičiulių prieglobstis. Senosios nuotraukos atgaivina vaizdus, kurie dar ryškiais tonais arba šešėliais plaikstosi artimųjų atmintyje. Fotografo nuotraukų, deja, likę nedaug. Gausiau yra šeimos nuotraukų, kurios jau irgi įgauna istorinę vertę. Nerealizavęs savęs kaip fotografo menininko, kūrybingą savo sielą M. Čižas įkūnijo sodyboje, žemės ūkyje. Jis visą laiką ieškojo išeičių, kaip palengvinti gyvenimą. Buvo įvairiomis pajautomis apdovanotas žmogus, dirbdamas sugebėdavo išvelgti tai, ką mato tiktai menininkas. Tėvo sielą paveldėjo duktė Emilija Pileckienė.

Fotografas Juozas Urbonavičius

Rytas Tamašauskas

XX a. trečiajame–ketvirtajame dešimtmetyje nedideliame Gėlvonų miestelyje buvo net du fotografai, gyvenę iš fotografavimo. Tai Juozas Urbonavičius ir Jonas Taraškevičius. Jų vardai neįrašyti į Lietuvos fotografijos ir Gelvonų apylinkių istoriją, archyvuose nekaupta jų darbų, išsisklaidę artimieji, o jie patys jau išėję į amžinybę. Tad kalbinti istoriją sunkoka. Išliko tik nuotraukų asmeniniuose albumuose. Iš pažinusiųjų pasakojimų nuotrupų, archyvų dokumentų galima tik fragmentiškai atkurti vieną kitą jų gyvenimo momentą. Atrodo, kad tai profesionalių fotografų.

Juozas (Juozapas) Urbonavičius (Urbanovičius) kilęs iš Betygalos parapijos, Raseinių apskrities, pakrikštytas Betygalos bažnyčioje. Tėvai – Martynas Urbonavičius ir Marijona Lukmenaitė¹. 1924 m. nurodyta, kad esantis 35-erių metų amžiaus², o krikštijant vaiką 1928 m. – jau 30-ties metų³. Patikimesnis turėtų būti pirmasis, jungtuvų, įrašas, pagal kurį išeitu, kad gimęs apie 1889-uosius metus.

1924 m. gegužės 29 d. Gelvonų bažnyčioje kunigas Adomas Žemaitis sutuokė 35-erių metų amžiaus Gelvonų miestelio fotografą Juozą Urbonavičių su 33-ėju metų to paties miestelio darbininke berašte Julijona (kitur – Julija) Saliamonaite. Jaunosios tėvai – Mykolas Saliamonas ir Ieva Kibartaitė. Liudininkai buvo Bronys Jankauskas ir Juozas Petkevičius⁴. Petkevičiai buvo giminės. Feliksas Petkevičius ir Juozas Urbonavičius buvo svainiai – vedę seseris Anelę ir Julioną Saliamonaites, Gelvonų parapijos gyventojas. Gelvonų paštininko Felikso (mirė apie 1940 m.) ir Anelės (mirė apie 1954 m.) Petkevičių vaikai buvo Jonas (gim. 1901 m.), Liudvika (gim. 1908 m.), Vlada (gim. 1915 m.) ir Juozas (gim. 1916 m.)⁵. Juozas Urbonavičius liudijo 1931 m. tuokiantis Gelvonų bažnyčioje Jonui Grigui ir Liudvikai Petkevičiūtei⁶.

Juozas Urbonavičius buvo Lietuvos kariuomenės savanoris, todėl Gėlvonuose gavo žemės⁷. Kariuomenėje buvo fotografas⁸.

Gelvonuose apsigyveno tikriausiai po vedybų 1924 m., nes tų metų rinkimų sąrašuose dar neįregistruotas⁹. Miestelio centre, Gedimino gatvės kairėje pusėje (Ukmergės link), kur buvo ir turgavietės kampas, trečiojo dešimtmečio viduryje įsigijo žemės ir dalį namelio. 1936 m. Gedimino gatvės sklypas Nr. 9 su 3 516 m² žemės pažymėtas kaip priklausantis Juozui Urbonavičiui ir Dovydui bei Leizeriui Jutanams. Kairėje (į centro pusę) artimiausias kaimynas buvo Mejeris Pochatas, o dešinėje – Zelmanas Kotas; priešingoje gatvės pusėje buvo

¹ Gelvonų parapijos jungtuvų protokolai, 1923–1926 m., *Gelvonų bažnyčios archyvas* (toliau – GBA), l. 39v.

² *Ten pat.*

³ Gelvonų bažnyčios gimimo metrikų protokolai, 1928–1930 m., GBA, l. 36v.

⁴ Gelvonų parapijos jungtuvų protokolai, 1923–1926 m., GBA, l. 39v.

⁵ Elenos Grigienės (Kapcevičiūtės), gim. 1941 m. Karališkių k., atsiminimai, užrašyti R. Tamašausko 2004 m.

⁶ Gelvonų parapijos protokolai, 1926–1932 m., GBA, l. 107v.

⁷ Minėti E. Grigienės atsiminimai; Juozo Zavišos, gim. 1921 m. Savingės vns., prie Mikalajūnų k., Gelvonų vls., atsiminimai, užrašyti R. Tamašausko 2004 m.

⁸ Minėti E. Grigienės atsiminimai.

⁹ Gelvonų valsčiaus savivaldybės rinkimų sąrašai 1924 m., GBA, l. 1.

Leibos Lichtenšteino pastatai¹⁰. Nedidelio medinio namo dalyje dar ir aštuntajame dešimtmetyje gyveno Juozo sūnus Vladas ir dukra Genovaitė Urbonavičiūtė su savo dukra Vitalija.

Turėjo gausią šeimą. Gelvonų pradžios mokyklos 1934–1935 m. m. dokumentuose įrašyti vaikai: 7-erių metų Alfonsas, 8-erių metų Kazė ir 9-erių metų Vladas¹¹; dar buvo duktė Genovaitė. Vienas sūnus, Alfonsas, nuskendo suaugęs¹². Dukra Kazimiera, gimusi 1927 m., valstybės tarnautoja, 1948 m. Gelvonų bažnyčioje susituokė su tos pačios parapijos gyventoju, valstybės tarnautoju Antanu Jurkevičiumi (gim. 1924 m.)¹³. Šeštajame–septintajame dešimtmetyje Kazimiera Jurkevičienė devynis su puse metų buvo Gelvonų apylinkės tarybos sekretorė¹⁴.

J. Urbonavičius geriausiai prisimenamas kaip fotografas, nes buvo pagrindinis Gelvonų fotografas¹⁵. Gerai žinomas ir apylinkės gyventojams¹⁶. Gyveno iš fotografo amato¹⁷. Dokumentuose, pavyzdžiui, 1924 m. jungtvių liudijime¹⁸, 1934–1936 m. m. Gelvonų pradžios mokyklos žurnaluose¹⁹ (rašant apie dukrą²⁰), įvardijamas kaip Gelvonų fotografas. 1928 m. minimas kaip darbininkas²¹. Vėliau (1939–1940, 1941–1942 m.) nurodoma, kad gyvenantis iš žemės ūkio²². Atrodo, kad beveik 15 metų gyveno iš fotografo pajamų, pats žemės nedirbo, ją nuomojo žydams²³. „*Prie Tilvikų turėjo hektarą su biški žemės, nedirbo tos žemės. Žievelišky turėjo ar 4 ha žemės, raistai tokie*“²⁴. Galbūt žemę (turėjo 19 ha²⁵) dirbti pats pradeda ar ir toliau nuomoja pusininkams prieš pat Antrąjį pasaulinį karą ir pirmaisiais karo metais.

1923 m. iš Kurklių atvykęs fotografas Mykolas Čižas pradeda Gelvonų pašonėje ūkininkauti, bet miestelyje netrukus atsiranda fotografas konkurentas J. Urbonavičius, todėl jam M. Čižas „*turbūt 1926 m. pardavė aparatą, namą naują kai statė*“²⁶.

Fotografijos ateljė buvo iširengęs savo name, įėjimas buvo iš gatvės pusės. Tikriausiai bandė moderniai gyventi, nes į gatvę išeinančiame lange (erdvėsniame nei įprastai) buvo vitrina. („*Gražiai būdavo lange išstatyta, nuotrauka gražiai padaryta*“²⁷.) Pakviestas fotografuoti toliau, važiuodavo dviračiu. Mėgęs išgerti²⁸.

Gražiai piešė.

„*Jis ir paisė gerai – toks menininkas. Teko matyt, buvo nupaišyta. Aš mačiau – vokiečių laikais jis buvo nusipiešęs Hitlerį, su uniforma*“²⁹.

¹⁰ Ukmergės apskrities Gelvonų valsčiaus Gelvonų miestelio činčo ir nuosavybės teisėmis valdomų sklypų apmatavimo planas, padarytas 1936 metais Žemės tvarkymo departamento matininko Jurgio Ramanausko, LCVA, f. 1250, ap. 4, b. 19/1201; kopija yra Gelvonų žemėtvarkos skyriuje.

¹¹ LCVA Ukmergės filialo archyvas (toliau – UFA), f. 251, ap. 2, b. 8, l. 11v-12, 7v-8.

¹² Emilijos Pileckienės (Čižaitės), gim. 1919 m. Kurklių mstl., Anykščių vls., atsiminimai, užrašyti R. Tamašausko 2003 m.

¹³ Gelvonų parapijos jungtvių protokolai, 1940–1952 m., GBA, l. 130.

¹⁴ Gelvonų apylinkės tarybos istorija, vadovė Vita Bareikienė, Gelvonai, 1988, mašin., l. 9, *Gelvonų biblioteka*.

¹⁵ Viliaus Strazdo, gim. 1922 m. Tilvikų k., atsiminimai, užrašyti R. Tamašausko 2003 m.

¹⁶ Albino Viršulio, gim. 1928 m. Šarkaičių k., atsiminimai, užrašyti R. Tamašausko 2003 m.; minėti E. Grigienės atsiminimai.

¹⁷ Minėti V. Strazdo atsiminimai.

¹⁸ Gelvonų parapijos jungtvių protokolai, 1923–1926 m., GBA, l. 39v.

¹⁹ LCVA UFA, f. 251, ap. 2, b. 8, l. 11v-12, 7v-8; f. 251, ap. 2, b. 9, l. 3–4.

²⁰ Gelvonų apylinkės tarybos istorija, *ten pat*.

²¹ Gelvonų bažnyčios gimimo metrikų protokolai, 1928–1930 m., GBA, l. 36v.

²² LCVA UFA, f. 251, ap. 2, b. 19, l. 24; f. 251, ap. 2, b. 21, l. 28, 299; f. 251, ap. 2, b. 33, l. 16, 16v.

²³ Minėti J. Zavišos atsiminimai; Mykolo Juzėno, gim. 1923 m. Karališkių k., atsiminimai, užrašyti R. Tamašausko 2004 m.

²⁴ Minėti V. Strazdo atsiminimai.

²⁵ LCVA UFA, f. 251, ap. 2, b. 21, l. 28, 299; f. 251, ap. 2, b. 33, l. 16, 16v.

²⁶ Minėti E. Pileckienės atsiminimai.

²⁷ Minėti A. Viršulio atsiminimai.

²⁸ Minėti M. Juzėno atsiminimai.

²⁹ Minėti V. Strazdo atsiminimai.

Turėjo teisę fotografuoti nuotraukas dokumentams³⁰. Fotografavo ir šiaip įvairiomis progomis, pavyzdžiui, yra išlikusi Vinco Pilecko ir Emilijos Čižaitės vestuvių Gėlvenuose 1941 m. nuotrauka³¹. Jo nuotraukų yra paplitusių apylinkėje³². Daug jų buvo pas gimines³³.

Gyventojai neatsimenama, kad J. Urbonavičius nuotraukas žymėtų kokiais nors spaudais³⁴. Mirė jis apie XX a. septintojo dešimtmečio vidurį, palaidotas Gėlvenuose.

Tikriausiai jo nuotraukų yra ne vieno senojo gėlveniškio albume, bet kadangi, kaip jau buvo minėta, jos nepaženklintos, autorystės nustatyti negalima.

³⁰Minėti E. Pileckienės atsiminimai.

³¹Minėti E. Pileckienės atsiminimai.

³²Minėti V. Strazdo atsiminimai.

³³Minėti E. Grigienės atsiminimai.

³⁴Povilo Stankevičiaus, gim. 1914 m. Ukrainoje, atsiminimai, užrašyti R. Tamašausko 2003 m.

Meistras Jonas Daraškevičius

Rytas Tamašauskas

Patikimų istorinių šaltinių apie Gėlvonuose gyvenusį meistrą Joną Daraškevičių rasta nedaug.

Jungtvių liudijime nurodyta, kad Jonas Daraškevičius, Mykolo Daraškevičiaus ir Apolionijos Barkevičiūtės (kitur – Bartkevičiūtės) sūnus, gimė 1900 m., pakrikštytas Vėprių bažnyčioje¹. Viena Jono sesuo gyveno Sližių kaime, prie Vėprių, o brolis ir antra sesuo gyveno Šarkaičiuose². Kaip ir Jonas, tų pačių tėvų buvo Vladas Daraškevičius, kuris gimė 1901 m. Sližiuosė, Vėprių valsčiuje, buvo pakrikštytas Vėprių bažnyčioje, 1925 m. sausio 30 d. vedė aštuoniolikmetę Praksedą Viršulytę, Baltramiejaus dukrą iš Šarkaičių kaimo; liudininkai buvo Jonas Daraškevičius ir Juzas (Juozas) Radzevičius³. Galėtume daryti prielaidą, kad ir Jonas Daraškevičius gimė Vėprių apylinkėse. Tikriausiai jaunesnysis brolis Vladas apsigyveno užkuriomis žmonos tėviškėje – Šarkaičiuose; manytume, kad per jo vestuves 1925 m. pradžioje ir vyresnėlis Jonas susirado porą ir tų pačių metų pabaigoje vedė Gėlvonų parapijos gyventoją.

1925 m. lapkričio 8 d. kunigas R. Juknys Gėlvonų bažnyčioje palaimino Jono Daraškevičiaus santuoką su Veronika Pašulevičiūte, Onos Pašulevičiūtės dukra, kuriai buvo 20 metų, gyveno Karališkių kaime, nurodyta socialinė padėtis – tarnaitė; liudininkai buvo Viktoras Pašulevičius ir Vaclas (Vaclovas) Puzinovičius (Puzinas)⁴.

Gėlvonuose Jonas Daraškevičius tikriausiai apsigyveno 1926 m. pradžioje, po vedybų, nes 1924 m. Gėlvonų gyventojų sąrašuose jo dar nėra⁵. Gyveno parapijos name (dabar – namas Raisto ir Šviesos gatvių kampe)⁶. Atrodo, kad nedidelio ūgio vaikas⁷ buvo populiarus, nes tarp 1928–1935 m. santuokos liudininkų Gėlvonų bažnyčios metrikose surastas bene 16 kartų.

Įrašai su J. Daraškevičiaus kaip liudininko pavarde bažnyčios jungtvių metrikų knygoje dingsta 1935 m., taigi dėmesys skiriamas jau savo šeimai.

Tikriausiai savo žemės miestelyje neturėjo, nuomojo sodybą arba namo dalį, nes jo nėra tarp 1936 m. miestelio valdų šeiminkų⁸. Gėlvonų pradžios mokyklos dokumentuose, nurodant tėvų socialinę padėtį, 1939–1940 m. m. du kartus apie J. Daraškevičių įrašyta, kad „turto neturi“⁹, 1940–1941 m. m. – du kartus „nekilnojamojo turto neturi“¹⁰.

Įsitvirtinus artimiesiems, vėliau į Gėlvonų apylinkes gyventi buvo atviliojtas dar vienas Daraškevičių brolis – Vincas (Vincentas) Daraškevičius. 1942 m. jis įrašytas kaip 30 metų amžiaus šaltkalvis, gyvenantis Gėlvonų miestelyje¹¹;

¹ Gėlvonų parapijos jungtvių protokolai, 1923–1926 m., GBA, l. 72.

² Albino Viršulio, gim. 1928 m. Šarkaičių k., atsiminimai, užrašyti R. Tamašausko 2003 m.

³ Gėlvonų parapijos jungtvių protokolai, 1923–1926 m., GBA, l. 57v.

⁴ *Ten pat*, l. 72.

⁵ Gėlvonų valsčiaus savivaldybės rinkimų sąrašai 1924 metų, GBA, k. 1.

⁶ Juozo Zavišos, gim. 1921 m. Savingės vns., prie Mikalajūnų k., Gėlvonų vls., atsiminimai, užrašyti R. Tamašausko 2004 m.

⁷ Emilijos Pileckienės (Čizaitės), gim. 1919 m. Kurklių mstl., Anykščių vls., atsiminimai, užrašyti R. Tamašausko 2003 m.

⁸ Ukmergės apskrities Gėlvonų valsčiaus Gėlvonų miestelio činčo ir nuosavybės teisėmis valdomų sklypų apmatavimo planas, padarytas 1936 metais Žemės tvarkymo departamento matininko Jurgio Ramanausko, LCVA, f. 1250, ap. 4, b. 19/1201; kopija yra Gėlvonų žemėtvarkos skyriuje.

⁹ LCVA Ukmergės filialo archyvas (toliau – UFA), f. 251, ap. 2, b. 20, l. 12; f. 251, ap. 2, b. 23, l. 8.

¹⁰ UFA, f. 251, ap. 2, b. 27, l. 3; f. 251, ap. 2, b. 24.

¹¹ Gėlvonų bažnyčios gimimo metrikų protokolai, 1937–1940 m., GBA, l. 78.



įrašas yra ir 1943 m.¹² Bažnyčios dokumentai iliustruoja XX a. tarpukario socialinius santykius, vieną žmonių apsigyvenimo priežasčių. Beje, apie kažkurio brolio Daraškevičiaus elgseną pokario metais pasakojama neigiamai¹³.

J. Daraškevičius turėjo gausią šeimą¹⁴. Gelvonų pradžios mokyklos 1939–1940 m. m. I ir II, I ir III, IV, VI skyrių žurnaluose yra minimas keturių moksleivių tėvas šaltkalvis Jonas Daraškevičius¹⁵, 1940–1941 m. m. dar yra nurodytas pirmokas¹⁶. Suskaičiuota mažiausiai penki vaikai.

Pragyvenimui fotografuodavo, taisydavo laikrodžius¹⁷ („rankas labai geras turėjo“)¹⁸. Vertėsi visais įmanomais būdais, pavyzdžiui, trumpai dirbo kooperatyve¹⁹, buvo Gelvonų bažnyčios zakristijonas²⁰. Su kitais dengė Gelvonų bažnyčios stogą skarda.

„Daraškevičius rankas labai geras turėjo. Bažnyčiai dengė stogą. Sako: „Kai bokštan, nedidelis, tai prisirišau, o taip vaikščiojau stogu“. Jis pagrindinis buvo, turėjo padėjėją paduot.“²¹ Toks bebaimio vyro elgesys ypač gąsdinęs moteris²².

Kalėdinis vaidinimas Gelvonuose.

Apie 1926–1935 m. J. Daraškevičiaus nuotr.

Iš V. Jurinaitės albumo

J. Daraškevičiaus spaudas ant nuotraukos

J. Daraškevičius
Gelvonys

¹²Ten pat, l. 157.

¹³Elenos Grigienės (Kapcevičiūtės), gim. 1941 m. Karališkių k., atsiminimai, užrašyti R. Tamašausko 2004 m.

¹⁴Minėti A. Viršulio atsiminimai

¹⁵LCVA UFA, f. 251, ap. 2, b. 19, l. 12v; f. 251, ap. 2, b. 20, l. 12; f. 251, ap. 2, b. 21, l. 10v; f. 251, ap. 2, b. 23, l. 8.

¹⁶LCVA UFA, f. 251, ap. 2, b. 24, l. 3v.

¹⁷Mykolo Juzėno, gim. 1923 m. Karališkių k., atsiminimai, užrašyti R. Tamašausko 2004 m.

¹⁸Minėti A. Viršulio atsiminimai.

¹⁹Minėti M. Juzėno atsiminimai.

²⁰Minėti J. Zavišos atsiminimai.

²¹Minėti A. Viršulio atsiminimai.

²²Minėti M. Juzėno atsiminimai.



*Kazio Radzevičiaus ir Marijonos Strazdaitės vestuvės Paširovinčio kaime. Antroje nuotraukoje matome naują vestuvių dalyvį – patį fotografą (stovi antroje eilėje pirmas iš kairės).
Apie 1926 m. Iš V. Juzėnaitės albumo*

1939–1941 m. m. Gelvonų pradžios mokyklos dokumentuose pramaišiu nurodomas kaip šaltkalvis arba amatininkas.

Nuo 1941 m. rudens mokyklos dokumentuose įrašų apie Jono Daraškevičiaus vaikus nerasta, turbūt tų metų vasarą šeima išsikėlė iš Gelvonų.

Išsikėlęs gyventi į Ukmergę²³, ten irgi taisė laikrodžius, gamino žiedus²⁴. Per atlaidus atvažiuodavo pasisvečiuoti į Šarkaičius pas gimines. Mirė Ukmergėje, senyvo amžiaus²⁵.

Fotografas, laikrodininkas ir šaltkalvis Jonas Daraškevičius Gelvonuose galėjo gyventi 1926–1941 m.

Pas vietos gyventojus rasta vienintelė J. Daraškevičiaus nuotrauka su spaudu „J. Daraškevičius. Gelvonys“. Geros kokybės nuotraukoje matome kalėdinio vaidinimo dalyvius, vaikus ir suaugusius, su pačių pasigamintomis kaukėmis ir specialiai šiam renginiui pasisiūtais rūbais. Tačiau būtent šiam fotografui galėtume priskirti dar dvi gražias vestuvių nuotraukas, rastas pas Mikalajūnų kaimo gyventoją Vaidilutę Juzėnaitę*. Ant jų nėra J. Daraškevičiaus spaudo, tačiau, sprendžiant pagal nuotraukas (asmenų sugrupavimą, popierių, tonavimą ir kt.), jos turėtų priklausyti J. Daraškevičiaus fotoaparatu. Kazio Radzevičiaus ir Marijonos Strazdaitės dvi vestuvių Paširvinčių kaime nuotraukos būtų visai vienodos, jei nei vienoje jų naujas dalyvis – tikriausiai pats fotografas.

²³Minėti A. Viršulio atsiminimai.

²⁴Minėti J. Zavišos atsiminimai.

²⁵Minėti A. Viršulio atsiminimai.

* Nuotraukas ir duomenis pateikė Vida Girininkienė.

Dailidė Vytautas Pilipavičius

Rytas Tamašauskas

Vytautas Pilipavičius gimė 1932 m. Gėlvonų miestelyje, senelio sodyboje¹. Čia prabėgo visas jo gyvenimas – nuo gimimo iki išėjimo į amžinybę.

Senelis Tomas (Tamošius) Šimelis gimė apie 1857 m.², atrodo, Alėkniškių kaime. Du kartus buvo išvykęs dirbti į JAV, į anglies kasyklas (prieš Pirmąjį pasaulinį karą ir po karo), iš uždirbtų pinigų nusipirko Gėlvonuose sodybą ir per kelis kartus (1904, 1910 m.) pasistatė namą.

Dirbo staliumi. Štai 1922–1923 m. m. Gėlvonų pradžios mokyklos dokumentuose įrašytas dvylikos metų Pranas Šimelis ir jo tėvas stalius Tamošius³; 1924 m. sąrašuose 67-erių metų amžiaus Tomas Šimelis įvardintas kaip stalius, šalia įrašyta 24-erių metų siuvėja Stasė Šimelytė⁴ – Jadvygos Šimelytės sesuo. Iš 1937 m. Gėlvonų miestelio eksplikacijos matyti, kad Tomo Šimelio sodyba buvo paskutinė kairėje Gedimino gatvės pusėje (Ukmergės link), turėjo 2 023 m² žemės⁵. Duktė Jadvyga Šimelytė šeiminkavo namuose, specialia mašina mezgė žydams veršlininkams kojines⁶. Artimiausi kaimynai – Sorė Freidheimienė ir kitoje kelio pusėje gyvenęs batsiuovys Ignas Lekavičius.

Vytauto tėvas Juozas Pilipavičius (tuomet dar rašyta Filipavičius) gimė 1903 m. Mykolo Pilipavičiaus ir Paulinos Kavarskaitės šeimoje, Vilniuje⁷. Buvo Lietuvos kariuomenės savanoris, po 1923 m. Klaipėdos sukilimo tarnavo pasienio policijoje. Kaip savanoris gavo žemės Keitūčių kaime, netoli Pūsnės, Žėlvos valsčiuje, kurią išnuomojo kitiems. Gėlvonuose sukūrė šeimą, buvo stalius ir stalybininkas, dažniausiai dirbo miestelyje. Vokiečių okupacijos metais buvo Gėlvonų kalėjimo sargas, trumpai tarnavo P. Plechavičiaus Vietinėje rinktinėje. Pasitraukus frontui, 1944 m. buvo suimtas, uždarytas į Ukmergės kalėjimą, o rudeniop kaip politinis kalinys ištremtas; mirė Kemerovo lageryje 1945 m. lapkričio 1 d.⁸ Reabilituotas 1990 m.⁹

Mama Jadvyga Šimelytė gimė 1904 m. Tomo Šimelio ir Zofijos Paraškevičiūtės šeimoje¹⁰, Alėkniškių kaime, Gėlvonų valsčiuje. Buvo siuvėja.

Kunigas R. Juknys 1931 m. spalio 10 d. Gėlvonų bažnyčioje sutuokė Juozą Pilipavičių ir Jadvygą Šimelytę; liudininkai buvo Ignas Lekavičius ir Pranas Pilipavičius¹¹. I. Lekavičius buvo artimiausias kaimynas, o P. Pilipavičius – tolimas Pilipavičiaus giminaitis, miestelio gyventojas, kurį laiką buvęs Gėlvonų bažnyčios zakristijonas¹². 1924 m. sąrašuose yra 32-ųjų metų amžiaus dar-

¹ Remiamasi Genovaitės Pilipavičienės (Andriūnaitės), gim. 1933 m. Paobelio k., Pagirių vls., Ukmergės apskr., atsiminimais, užrašytais R. Tamašausko 2003 m.

² Gėlvonų valsčiaus savivaldybės 1924 metų rinkimų sąrašai. II egzempliorius, I knyga, *Gėlvonų bažnyčios archyvas* (toliau – GBA).

³ Lietuvos centrinio valstybės archyvo Ukmergės filialo archyvas (toliau – UFA), f. 251, ap. 2, b. 1, l. 1v.

⁴ Gėlvonų valsčiaus savivaldybės rinkimų sąrašai 1924 metų. II egzempliorius, I knyga, GBA.

⁵ Ukmergės apskrities Gėlvonų valsčiaus Gėlvonų miestelio činčo ir nuosavybės teisėmis valdomų sklypų apmatavimo planas, padarytas 1936 m. Žemės tvarkymo departamento mašininko Jurgio Ramanausko, LCVA, f. 1250, ap. 4, b. 19/1201; kopija yra Gėlvonų žemėtvarkos skyriuje.

⁶ G. Pilipavičienės 2004 m. užrašyti prisiminimai.

⁷ Gėlvonų parapijos jungtvių protokolai, 1926–1932 m., GBA, l. 112.

⁸ G. Pilipavičienės prisiminimai, užrašyti 2004 m.

⁹ G. Pilipavičienės 2005 08 13 laiškas.

¹⁰ Gėlvonų parapijos jungtvių protokolai, 1926–1932 m., GBA, l. 112.

¹¹ *Ten pat.*

¹² G. Pilipavičienės 2005 08 13 laiškas.

bininkas Pranas Pilipavičius ir 34-erių metų siuvėja Pilipavičienė¹³. Tikriausiai pas brolių atvykęs Juozas ir liko Gėlvonuose¹⁴.

1945–1946 m. m. Gelvonų pradžios mokyklos dokumentuose J. Pilipavičius nurodytas kaip stogdengys, gyvenantis Gelvonų miestelyje, turintis 9 ha žemės¹⁵.

Juozo ir Jadvygos Pilipavičių šeimoje augo du sūnūs – Vytautas ir dvejis metais jaunesnis Vladas. 1944 m. suėmus J. Pilipavičių, vietiniai valdininkai nepalankiai žiūrėjo į kalinio šeimą, vaikai neturėjo sąlygų mokytis vidurinėje mokykloje, todėl mama abu sūnus leido mokytis į amatų mokyklą, kur jiedu buvo išlaikomi valstybės¹⁶. V. Pilipavičius 1951 m. baigė Ukmergės amatų mokyklą, išgijo šaltkalvio liejiko formuotojo specialybę, o 1973 m. baigė ir vakarinės Širvintų vidurinės mokyklos Gelvonų skyrių.

Trumpai dirbo liejiku Kauno metalo liejimo fabrike, ketverius metus (1951–1954 m.) tarnavo sovietų armijoje Ukrainoje, kur įgijo vairuotojo teises. Nors ir veržėsi gyventi ir dirbti į Kauną, bet mamos priprašytas 1955 m. grįžo į gimtinę. Dirbo vairuotoju Gelvonų mašinų-traktorių stotyje (ji buvo šalia namų, dabar ten – Gelvonų slaugos namai). Gyveno su mama, kuri dirbo mezgėja, vidurinės mokyklos virėja¹⁷. Tikriausiai mamos paskatintas ir į žmonas pasirinko mokytoją, kurios paragintas, savo darbus išdrįso pateikti į parodas, kitiems parodyti.

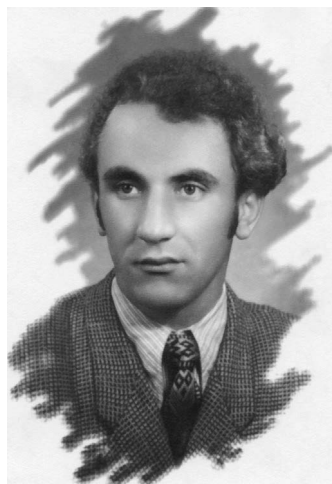
1958 m. sukūręs šeimą su Gelvonų vidurinės mokyklos lietuvių kalbos mokytoja Genovaite Andriūnaite (Gelvonuose gyvena nuo 1956 m.), užaugino vaikus – Ritą (gim. 1961 m.), Saulių (gim. 1962 m.) ir Darių (gim. 1971 m.). Du iš jų pasirinko pedagogo profesiją, o vidurinis tapo staliumi.

„O gandrai laimę ir... vaikus, net tris, dovanojo. Visus darbščius, nuoširdžius, paveldėjusius iš tėvo ramų ir taikų būdą. Vienas iš sūnų, Saulius, kaip ir tėvas, turi kūrybinę mintį, meistrystei tinkamas rankas“¹⁸.

Taigi jau keturiose Šimelių ir Pilipavičių kartose yra stalių.

1958 m. panaikinus MTS, dirbo kelių ruože, 1961–1964 m. – Gelvonų vidurinės mokyklos gamybinio mokymo meistras¹⁹. Ilgus metus (1967–1992) dirbo Gelvonų kolūkio statybininkų brigadoje, dažniausiai staliumi. Gerų amatininkų miestelyje ir apylinkėje ir daugiau būta, bet V. Pilipavičius buvo apdovanotas Dievo dovana kurti. Tai jį padarė ne eiliniu dailide, o kūrėju, menininku.

Pagavęs laisvesnę minutę, daug skaitė, dažnai pagal trafaretus parinkdamas siūlų atspalvius kryželiu siuvi-



*Vytautas Pilipavičius. 1957 m. Iš Genovaitės Pilipavičienės albumo**

¹³ Gelvonų valsčiaus savivaldybės rinkimų sąrašai 1924 metų. II egzempliorius, I knyga, GBA.

¹⁴ G. Pilipavičienės 2005 08 13 laiškas.

¹⁵ LCVA UFA, f. 251, ap. 2, b. 11, l. 5v-6.

* Visos šio straipsnio nuotraukos yra iš G. Pilipavičienės albumo.

¹⁶ G. Pilipavičienės 2005 08 13 laiškas.

¹⁷ Kartu gyveno Jadvygos Pilipavičienės sesuo Stefanija Šimelytė, mezgėja, senatvėje sunkiai sirgo.

¹⁸ Onos Valančienės prisiminimai, užrašyti 2005 m.

¹⁹ G. Pilipavičienės prisiminimai, užrašyti 2004 m.

nėjo drobinius ir šilkinčius pagalvėlių užvalkalus, takelius baldams (kelis tėčio darbus saugo dukra). Be abejonės, daug kas buvo nusižiūrėta iš mamos. Ir mamos adata ne kartą pasinaudota.

Nuo 1955 m. jis pradeda ir drožti. Anot žmonos, kartą rastas lapelis su piešiniu buvo akstinas imtis peilio²⁰. Iki šiol namuose saugomas pirmasis medžio darbas: miško panoramoje įkomponuota sodyba ir briedžio figūra, ovalo formos plokštė apipinta augaliniais motyvais.

„Kai susituokėme, dažnai eidavom pasivaikščioti į kapines, į mišką. Kartą beeidami, prie namų radome kartono gabalą su išpaustu gamtos vaizdeliu. Vytautas pakėlė jį, nušluostė dulkes ir pareiškė pabandyti išprasminti vaizdelį medyje. Taip ir padarė.“

Drožinėti pradėjo paprastu peiliuku. Pirmuosius instrumentus drožybai buvo pasigaminęs iš seno plieno dalgio. Turėjo ir mėgiamą peiliuką. Dalį įrankių buvo nusipirkęs. Dirbtuvėlę buvo išsirengęs lauko virtuvėje. Ten stovėjo staklės, lentynose buvo sudėti įrankiai, brėžiniai, piešiniai.

„Mylėjo Vytautas medį, džiaugėsi iš jo pagamintais drožiniais“²¹. Medžio darbai ir siuvinėjimai kelis kartus buvo eksponuoti respublikinėse liaudies meno parodose. 1958 m. rodytos pintos siūlų juostos²², medžio darbas „volkas“ (dantyta plokštė rūbams kočioti) su 1958 m. data – demonstruotas parodoje 1959 m.²³ Kelis sykius jie pateko į Širvintų ar Ukmergės parodas, beveik kasmet darbai eksponuoti Gelvonų apylinkės parodose su audėjų ir mezgėjų dirbiniais (ypač kai organizuodavo apylinkės moterų taryba, kuriai iligus metus vadovavo žmona Genovaitė). Dalyvavo liaudies meno (drožinėjimo) kursuose, lankydavosi rajono ir respublikos dailės parodose.

Tradiciskai įpratus skirstyti vyriškus ir moteriškus darbus, keista buvo parodose matyti vyro rankdarbius (pvz., baltą megztinį), kurie tradicionalisto požiūriu priklausytų moterų rankoms. Turbūt buvo tik vienas toks vyras šiame krašte.

Vytauto ir Genovaitės Pilipavičių išmoningai tvarkoma sodyba išsiskyrė miestelio erdvėje. Ir dabar ant sienos kabo lentelė su užrašu: „Pavyzdinga sodyba“. Ji, sakytiau, vienintelė tokia buvo ne tik miestelyje. Šeimnininkas pats surentė medinius ūkinius pastatus, išpjaustė lauko virtuvės langų papuošimus. Švelnių gamų spalvomis žaižaravo gyvenamojo namo apdaila (sienų kampai, durys, palangės, skliauto langelis) ir dekoratyvinės tvorelės, jų vartai. Ant stogų kraigo sukėlė lėkius su žirgų galvelėmis (ant lauko virtuvėlės ir dabar, anot šeimnininkės, žirgeliai žvengia). Praeivio akį traukė pirmiausia gėlynai ir juose įtupdyti medžio darbai – plastinės



Lauko virtuvėlė, papuošta Vytauto Pilipavičiaus išdrožtais žirgeliais ir tulpėmis. 1988 m.

²⁰ Cituojama iš G. Pilipavičienės prisiminimų, užrašytų 2004 m.

²¹ Cituojama iš G. Pilipavičienės prisiminimų, užrašytų 2004 m.

²² Gedminas R. Vakarai neprailgsta, *Lenino vėliava*, 1960, rugpj. 27, p. 7.

²³ Pilipavičius V. *Respublikinė liaudies meno paroda*, Vilnius, 1959, p. 135.

kompozicijos. Jausta gamtos ir žmogaus minties vienovė. Aplinką nuolat puošė savo darbais, kad, pasak žmonos Genovaitės, pirmiausia vaikams būtų jauku, šilta ir gera. Pirmagimės Ritos atsiradimo džiaugsmui išreikšti padirbdino trijų dalių dekoratyvinį akcentą (vaizdavo tėtį, mamą ir dukrą). Dukra Rita prisimena:

„Kieme tarp dviejų tujų tėtis įkasė tris stulpus ir prikėlė drožinėtus stogelius, papuošdamas įmantrių raštų drožiniais. Kiekvienas turėjome savo stogelį, primenantį namą“²⁴.

Sauliui gimus, kieme įtaiso vaikams sūpynes, lentos galuose pritvirtindamas stilizuotas žirgų galvas.

„Kai paaugau, su broliu Sauliumi supomės sūpuoklėmis. Jos nebuvo sudėtingos – žalia spalva nudažyta lenta, pritaisyta taip, kad galėjai atsverti kitą, sėdintį ant kito lentos galo. Reikėjo tik smarkiau atsišpirti nuo žemės. Bet gražiausi buvo mediniai žirgeliai, už kurių galėjai laikytis, kad nenukristum. Atrodo, tokias sūpynes turėjome dvejas, nes medis juk tręšta. Dar vienos sūpuoklės buvo skirtos suptis vienam. Jos labiausiai buvo panašios į arklį (nežinau, kodėl tėtis labiausiai mėgo drožinėti arklius), nes tėtis išpjovė lentą taip, kad ji būtų panaši į žirgo kūną, pritvirtino kojas, pastatė arklį ant lenktų lentų, ir sūpuoklės buvo baigtos. Labiausiai jas ir mėgau, nes viena galėjau „joti“. Jas buvo pamėgę ir suaugusieji“²⁵.

Paskui tarp gėlių atsiranda medinė briedžių porėlė prie ėdžių, o ėdžiose vasarą nasturtos žydėdavo.

Miestelėnai grožėjosi dailiu vežimėliu, kuriuo jauna šeima bevaikštinėdama vaikus vežiojo.

„Pirmasis mano žaislas, greičiau „transporto“ priemonė, buvo medinis vežimėlis. Ir dabar matau jį, mėlynai dažytą ir taškuotą. Išliko ir nuotrauka, fotografuota prieš daugelį metų – aš tame vežimėlyje jaukiai įsitaisiusi“²⁶, – prisimena dukra.

G. Pilipavičienė pasakoja:

„Vaikai augo. Šeštadienį, sekmadienį apsirengiam ir einam pasi-vaikščiot. Jau visi sakydavo: „Pilipavičiai eina per miestelį“. Vaikiukai susikabinę, apeinam aplink miestelį, einam žibuokliaut. Mėgdavo gėles, atnešdavo man laukų puokštę. Ir anūkas močiutei, – vieną kartą nepriskynė, verkė: „Užmiršau močiutei puokštę gėlių“. Toks tėvelio perdavimas – malonaus, šilto, meilės, gėlių. Užtat ir ornamentika su gėlėmis susijusi“²⁷.

²⁴ Cituojama iš Ritos Vilkaitienės (Filipavičiūtės) 2005 08 23 laiško.

²⁵ Ten pat.

²⁶ Ten pat.

²⁷ Min. G. Pilipavičienės 2003 m. atsiminimai.



Vytauto Pilipavičiaus
pagaminti ratukai,
kuriuos labai mėgo
vaikai. 1962 m.

1970 m. į kursus išvažiuusiai žmonai per mėnesį parengė siurprizą. Tuomet mokytojo Albino Genio tarsi išpranašauta: „*Tau gandrai atneš kažką*“. Namo pašonės gėlių darželyje ažuolinį suoliuką pastatė – susiglaudusi gandrų pora į lizdą nutūpė, – šeima jau laukė į pasaulį ateinančio trečio vaiko. Genovaitė juokauja, kad tie gandrai išties nepatingėjo derliaus miesteliui prinešti – tais metais gimė bene penki ar šeši naujagimiai, kartu su jų Dariumi.

„Pats gražiausias tėtės darbas – stora šaka su gandro lizdu. Tie balti gandriukai švietė iš tolo (jie ir „atnešė“ mums broliuką Darių) ir džiugino praeivius, kurie sustodavo pasigrožėti. Ir dabar jie yra, nes mama šventai saugoja šį prisiminimą apie tėtį“²⁸.

1970 m. sodybą papuošė dekoratyvinė medžio tvorelė, puošta tulpių motyvu. Dalis tvoros ir šiandien išlikusi, vis pataisant ir padažant, tėvelio atminimą saugant. Gėlių darželyje pastatė ažuolo suolelį.

Vaikystės bičiulių Ritos ir Sauliaus namuose teko ne kartą svečiuotis. Erdvioje virtuvėje rasdavai bobutę, šeiminkaujančią prie puodų, čia pat medžio gabalą ar lentelę peiliu bekrapštinėjantis tėtis, apie jį tarp skiedrelių besisukinėjantys vaikai. Jų mama pasakoja:

„Toksai vaikiškas šviesus prisiminimas. Kambary pasitiesia lovatiesę. Aukštas buvo, kojos ilgos. Tie vaikai po tas kojas jam landžioja. Labai su vaikais užsiimdavo žaist. Rita sako: kaip buvo tie šilti vakarai. Aš tai daugiau užsiėmus: sąsiuovinius taisau, knygas skaitau, pavaduotoja dar buvau – tai visokie planai. Jis su vaikais užsiima, aš džiaugiuosi. Labai mylėjo“²⁹.

Kai uogaujant ar grybaujant akis pastebėdavo įmantresnę medžio šaką ar

²⁸ Ten pat.

²⁹ Min. G. Pilipavičienės 2003 m. atsiminimai.

šakni, parsinešęs iš jų kūrė paukščių ir žvėrių figūras bei kompozicijas. Lentelėje raižė siužetinius bareljefinius vaizdelius. Gamino rėmelius sieniniams kalendoriams, dėžutės telefonui, stovus gėlių vazonoms, groteles gėlėms, veidrožių rėmus, druskines, užuolaidų laikiklius, dailino rankšluostines. Kambariuose išpuošė trijų durų staktas („*paliksiu atminimą*“). Užaugusiems savo vaikams gyvenimo pradžiai pagamino dalį baldų – stalą, kėdes, taburetes. Viskas gausiai apipinta augaliniais ornamentais. Gražiai piešė (anot žmonos, „*turėjo gerą ranką*“), todėl pirmiausiai pasižymėdavo darbo kontūrus, numatydavo spalvų dermę. Smulkiems darbams turėjo kruopštumo.

„Tėtis ne tik žaislus gamino, bet ir paveikslus pjūkleliu mokėjo išpjaustyti, nes matydavau tėtį susikaupusį, jo ranka iš lėto valdė pjūklelį („lobziką“), ir smulkosios pjūvenėlės kaip snaigelės dengė jo kelius. Jų prikrisdavo nemažas sluoksnis – darbas atimdavo daug laiko, todėl reikėdavo tik stebėtis nepaprasta tėčio kantrybe. Kai jis dirbdavo, stengiausi netrukdyti ir todėl jau greitai galėdavau džiaugtis nauju paveikslėliu. Atsimenu du – mergaitę, siekiančią ant lentynos pastatyto uogienės stiklainio. Tėtis juokais sakė, kad tai aš. Kitas paveikslėlis – maži eriukai ir piemenėlis. Ir gyvūnėliai, ir vaikas buvo linksmi ir net atrodė, kad tuoj visi iššoks iš paveikslėlio“, – prisimena dukra Rita.

Kai ką humoristiškai nupiešdavo tuomet madingiems kolūkio stendams, vadinamiesiems *prožektoriams*³⁰. Kolūkio valdyba pastebėjo V. Pilipavičiaus talentą ir jo darbus – tada aštuntojo dešimtmečio pradžioje Gelvonų vaikų darželyje irgi sutūpė ryškių spalvų sūpynės, pavėsinės, žaidimų nameliai, smėlio dėžės, dailia tvora buvo aptverta teritorija. Šitaip įrengtos ir išpuoštos vaikų darželio erdvės masino miestelio vaikus pavakare ateiti pažaisti, ypač smagu buvo suptis.

Sugrįžus iš darbo statybininkų brigadoje, namie laukė ūkis, šeima. Kasdienybė rijo laiką ir alino jėgas. Valdžia privataus verslo nerėmė, bet visi žinojo apie namuose papildomai uždarbiaujančiuosius. Stalius ir dailidė V. Pilipavičius užsidirbdavo ir iš privačių užsakymų – meistravo duris, langų rėmus. Kai kurie medžio darbai nukeliavo ir į Gelvonų vidurinę mokyklą. Buvo ne brangininkas. Ne vieną darbą išdalinavo vaikams, artimiems žmonėms.

„Ne pas vieną gelvoniškį yra Rūpintojėlis, karnizai užuolaidoms, lentynėlė, laikikliai kalendoriui, druskinė. Kiekvienas daiktelis yra vis kitoks, papuoštas, sušildytas rankomis. Ir dovanos buvo draugams tokios pačios: originalios, paties padarytos“³¹.

Paskutiniaisiais gyvenimo metais gamino nedidelius kryžius, kuriuos, palaidojus žmogų, laikinai pastatydavo ant kauburio. Vienas dar tebestovi Gelvonų kapinėse ant Zavišų šeimos kapo. Ažuolo lapais ornamentuotas kryžius – vienas paskutiniųjų darbų – saugomas namie, šermenyse prie Vytauto Pilipavičiaus karsto kabėjo.

³⁰Navalinskas A. Atgyja pasakų herojai, *Lenino vėliava*, 1966, sausio 30, p. 2. V. Kiero nuotr. „Vytautas Pilipavičius laisvalaikio metu“.

³¹O. Valančienės prisiminimai, užrašyti 2005 m.

Dailidė Vytautas Pilipavičius apdorodavo tradicinę medžiagą – medį. Gamino tai, kas praktiškai pritaikoma buityje, neretai darbais papuošdavo interjerą ar aplinką, kai kurie gaminiai įgydavo suvenyrinę paskirtį. Žiūrėjo, kad gaminiai būtų estetiški, o baldai – patogūs, kompaktiški ir funkcionalūs.

Sunku įvertinti, kokią poveikį darbui turėjo laikmetis, kokią madų skersvėjai, estetikos samprata. Yra mėgdžiojimo pėdsakų – sentimentalokų scenų, kičo elementų, tačiau kaimo žmogui ir miestelėnui tai buvo gražu. Kai kurie tautodailės pavyzdžiai atkeliavdavo iš liaudies meno albumų, vaizdai – iš tarpukario audinių, pokaryje populiarių sieninių audinių. Žadinant kūrėjo gyslelę, turbūt reikšmingos buvo amatų mokyklos patirtys, mamos mezgėjos pamokos. Nuo stichiškų darbų palaipsniui išaugo iki sąmoningos veiklos. Darbai atspindi tautodailės tradicijas, gaminiais aplinkos nešokiravęs, meistras medžiu neeksperimentavęs.

Apylinkėje jaučiama V. Pilipavičiaus įtaka ir sekimas. Ypač gausiai po apylinkę iš staliaus rankų pasklido mediniai užuolaidų karnizai su stilizuotomis briedžių galvutėmis. Bene trys asmenys kitose gyvenvietėse bandė mėgdžioti briedžio kompozicijas, bet gėlių darželiuose atsiradę dirbiniai buvo pagaminti to paties V. Pilipavičiaus rankomis.

Įžvalgi akis išvysdavo tinkamą lentą ar rąstą gaminiui, kartais paryškindavo medžio struktūrą. Aptikta gamtos išdaiga suteikdavo impulsą emocijai – vieno kito elemento padailinimas peiliuku, ir prieš akis iš šaknų ar šakų iškildavo figūra. Meistras, kruopščiai išpjaustęs ar išskaptavęs gyvūno figūrą ar augalo žiedą, detales visada paryškindavo spalva. Medžio darbuose buvo dažnesni ažuolo lapo ir gilės, ramunės ir tulpės žiedo, žirgo ir briedžio galvos vaizdai. Mėgo siužetinius motyvus. Figūriniai darbai plastiškai derėjo erdvėje, kiemo panoramoje.

Nedideliu suvenyrinius, interjero dekoratyvinius darbus ir baldus nulakudavo. Stambesnes figūras ir vaikų žaidimų įrenginius, statomus kieme, nudažydavo.

Buvo šeimos žmogus. Vaikams į miestus, į mokslus išvykus, jų laukdavo. G. Pilipavičienė prisimena:

„Dar vieną mielą, šiltą prisiminimą. Jaunėlis Darius studijuodavo. Kai neturėjo panelės dar, tai šeštadienis – ir namie. Tėtis labai laukdavo, kai grįždavo. Vieną kartą sūnus išlipo ne stoty, Vytautas eidavo pasitikt visada į stotį. Išlipo miestely Darius, atėjo namo, paslėpiau už durų jį (mėgdavo pašposyt). Ateina tėtis, sakė nuliūdęs: „Nėra Dariaus“. Tas: „Labą vakarą, aš už durų“. Apsidžiaugė, pasibučiavo.

Laukdavo vaikai jo, jis vaikų laukdavo. Išlydi, – nežinau, kodėl jis vis verkdamas. Aš jau neverkiu. Jis išlydi ir visada ašaras nušluosto. Mylėjo jis vaikus“³².

„Vytautas Pilipavičius nespėja nė nusiprausti, nė pavalgyti po dienos darbų. Mažieji Ritutė ir Sauliukas tuoj paberia savo klausimus:

- Tėti, ar šiandien paseksi pasaką?
- O kaip ji vadinasi?

Šeimoje taip jau įprasta, kad vakarais, kol mama taiso iš mokyklos parsineš-

³² Min. G. Pilipavičienės 2003 m. atsiminimai.

³³ Navalinskas A. Atgyja pasakų herojai, *Lenino vėliava*, 1966, sausio 30, p. 2.

tus sąsiuvinius, o bobutė ruošiasi virtuvėje, mažyliai apspinta tėtį. Susėda visi užstalėje, ir ima tiestis, vyniotis pasakų pynė. Apie Eglę – žalčių karalienę, apie geruosius nykštukus, apie oželius užsispyrėlius... Kokių tik pasakų vaikai neišgirsta. Jie ir nepajunta, kaip tėčio rankose atsiranda plokščia medžio lentelė ir drožinėjimo įrankiai, kaip tarsi gyvi ant liepto sulipa oželiai, suraliuoja dūdele šimto zuikių piemenėlis, pasipūtusi žiūri į Sauliuką varlė karalienė. O kai mažieji sunėša visus pasakų paukščius, žvėris ir kitus herojus, tėvelio drožiniais jie apkrauna ne tik stalą, bet ir palanges – tiek jų daug.

Mažyliai, pasakų užliūliuoti, jau nukeliauja į savo lovutes, o Vytautas dar ilgai būna palinkęs prie drožinių“³³.



Buvo aktyvus Gelvonų kultūros namų saviveiklininkas. Vaidino dramos būrelyje, dažniau – komiškus personažus (spektakliuose „Tadas Blinda“, „Trys mylimos“, „Žaldokynė“, K. Sajos komedijose)³⁴. Mušė būgną kaimo kapeloje. Aukštaūgis geras šokėjas ne kartą vedžiojo ratelius. „Jo firminis šokis – Pilipavičiaus šokis, t. y. polka su ragučiais“³⁵.

„Čigonas“ spektaklyje „Tadas Blinda“. 1962 m.

Buvo jautrus žodžiui. Mėgo skaityti knygas, ypač istorinio pobūdžio³⁶.

„Knyga buvo kasdienis palydovas. Tik ji galėjo pakeisti drožtuką ar kitą staliaus įrankį. Gal ir daugiau bei įvairesnių darbų būtų likę, jei ne nuolatinė palydovė knyga. Negaila buvo savo poilsio laiko, nepadarytų darbų. Bet užtat kiek sužinota, kiek vaikams, draugams papasakota.“³⁷



Vytautas Pilipavičius (dešinėje priekyje) ir A. Genys (už jo) – du budeliai, pasiruošę karti piršlį Prievačkos kaime (Panevėžio r.), Genutės Kuncytės vestuvėse. Apie 1975 m.

³⁴ G. Pilipavičienės prisiminimai, užrašyti 2004 m.

³⁵ Min. G. Pilipavičienės 2003 m. atsiminimai.

³⁶ G. Pilipavičienės 2005 08 13 laiškas.

³⁷ O. Valančienės prisiminimai, užrašyti 2005 m.

Mėgo pajuokauti, dažnai pasiremdamas anekdotu. Menišką humoristinį žodį, šokio pomėgį jaučiasi iš tėčio paveldėjusi dukra Rita.

Buvo donoras (1977–1983 m. poliklinikoje 18 kartų nemokamai davė kraujo), apdovanotas padėkos raštu³⁸. Taikaus būdo, kompanijos žmogus, turėjęs ir silpnybių:

„Šeimos „svieto lygintojas“ tai buvau aš, – pasakoja žmona. – Jisai dirbo statybose kolūkyje. Buvo ne paslaptis – ten ir išgerdavo, parėidavo ir neblaivus. Parėjo, jo netrukdyk, – jis atsisisė, atsiguls, išsimiegos. Jei nusikalto kažko, niekada neatsiprašys, bet savo gerais darbais tylomis išpirkdavo. Vyras padirbės, patylės, paklausys, tada aš, aišku, truputį moralų paskaitau. Ir taip susilyginam“³⁹.

Mirė 1996 m. po sunkios ligos Gelvonoose, sulaukęs 64-erių metų. Čia ir palaidotas šalia artimųjų. Ant kapavietės – rusvo lietuviško granito paminklas su užrašu: *„Čia ilsisi Šimeliai, Pilipavičiai“*.

„Praeina laikas, tarsi pro rūką matome atmintyje likusius veidus, su draugais ir vienatvėje prisimename vardus. O darbai lieka ilgiau. Užauginti vaikai, anūkų veiduose matome pažįstamus bruožus. [...] Atminty išlikęs darbštaus ir linksmo žmogaus paveikslas, darbai, pokalbiai, nenuilstančio šokėjo ir saviveiklos artisto vaidmenys. Ilgam“⁴⁰, – prisimena šeimos bičiulė Ona Valančienė.

Meistro Vytauto Pilipavičiaus dukters Ritos nostalgijos:

„Iš tiesų buvo graži mano vaikystės medinė pasaka. Tik gaila, kad laikas apaugino žaislus žole ir paslėpė praeities rūke“⁴¹.

³⁸ G. Pilipavičienės 2005 08 13 laiškas.

³⁹ Min. G. Pilipavičienės 2003 m. atsiminimai.

⁴⁰ O. Valančienės prisiminimai, užrašyti 2005 m.

⁴¹ Cituojama iš Ritos Vilkaitienės (Filipavičiūtės) 2005 08 23 laiško.

Fotografas Juozas Kapeckas

Rytas Tamašauskas

Sovietmečio pradžioje keli Gėlvonų fotografai palaipsniui baigė veiklą dėl kintančių socialinių ekonominių sąlygų. Naujos kartos fotografas Juozas Kapeckas ketvirtį amžiaus fotografavo oficialiai neįregistravęs savo veiklos.

Jį galima vadinti savotišku Gėlvonų miestelio ir apylinkių metraštininku. XX a. septintojo–devintojo dešimtmečių gyventojų albumuose gausu J. Kapecko nuotraukų.

J. Kapeckas gimė 1927 m. vasario 7 d. Žėlvoje. Čia baigė pradžios mokyklos keturis skyrius¹. 1971 m. įteiktas Gelvonų vidurinės mokyklos atestatas (mokėsi vakariniame skyriuje).

Visas J. Kapecko gyvenimas susijęs su elektra, fotografija ir buitines technikos remontu. Dirbo Šešuoliuose radijo retransliavimo stotyje radistu, Ukmergėje – motorų vyniotuju, 1947–1956 m.

buvo Gelvonų mašinų-traktorių stoties zonos elektros technikas (jam vadovaujant, apie 1956 m. Gėlvonuose ir Mūsniuose buvo išiebtos pirmosios elektros lemputės). Paskui dirbo Alėkniškio kolūkio elektriku, apie 20 metų buvo Sabališkių kolūkio elektrikas. Apie 1962 m. pateko į avariją, sunkiai valdo vieną ranką (turi antrąją invalidumo grupę).

Nusipirkęs dalį gyvenamojo namo Gėlvonuose, su šeima 1964 m. apsigyveno Gedimino gatvėje, beveik pačiame centre. Žmona Monika (gim. 1931 m.) daug metų dirbo Širvintų buitinio gyventojų aptarnavimo kombinato Gelvonų skyriaus mezgėja. Kartu užaugino sūnus – Gediminą (gim. 1959 m.) ir Juozą (gim. 1962 m.).

Nors sovietmečiu privatus verslas buvo draudžiamas, nuo 1964 iki 1990 m. fotografavo, buvo svarbiausias Gelvonų miestelio ir apylinkių fotografas privatininkas, su valdžia nekonfliktavo. Vertėsi ir kitu amatu – taisė televizorius ir radijo aparatus. Už darbą imdavo pinigus. Anot J. Kapecko, vien iš fotografavimo ir aparatūros taisymo išgyventi su šeima buvo neįmanoma (nors sakosi nuostolių ir neturėjęs), todėl dar ūkininkavo, laikė bičių.

Fotografas yra savamokslis, mokėsi iš specialios literatūros. Turėjo įsigijęs fotografinę aparatūrą. 26-erius metus fotografuodavo su „Kijevu“. Dirbdavo tamsioje belangėje virtuvėje, ant aukšto iširengė palėpę, naudojo dirbtinį apšvietimą.

Džiaugsmo ar liūdesio valandą gyventojai kviesdavosi fotografą įamžinti krikštynas, vestuves, laidotuves (anot meistro, „reikia padėti žmogui“), fiksuodavo Gelvonų vidurinės ir aplinkinių mokyklų šventes (rugsėjo pirmąją, naujametinį karnavalą, paskutinį skambutį, išleistuves, kitus renginius), apylinkės tarybos ir kolūkių renginius. Jokių dekoracijų nenaudojo. Kvie-



*Juozas Kapeckas.
Iš asm. albumo*

¹ Remiamasi Juozo Kapecko prisiminimais, užrašytais R. Tamašausko 2003 m.



*Gelvonų pirmokėliai su tėvais.
1966 m. J. Kapecko nuotr.**

Rugsėjo 1-oji. 1977 m.

* Visos šio straipsnio nuotraukos yra Juozo Kapecko.



*Albinas Viršulis
prie savo sodybos
tvartų Šarkaičių k.*

*Pabaigtuvės
Gelvonų kolūkyje*

*Apie 1975 m.
Iš A. Viršulio
albumo*





*Krikštynos kaime.
Apie 1972 m.
Iš Adomavičienės
albumo*



*Laidotuvės.
Apie 1972 m.*

čiamas į tolesnes vietas, pas užsakovus važiuodavo savo motociklu. Kelis dešimtmečius Gelvonų vidurinės mokyklos abiturientams mokslo metų baigimo proga buvo dovanojamos tradicinės J. Kapecko nuotraukos – septintojo dešimtmečio vidurio mokyklos vaizdas.

Jokių spaudų, išpaudų ar kitų žymėjimų neturėjo. Jokių įrašų namuose pasilikusiose nuotraukose neįrašydavo, apskaitos nei buhalterijos statistikos nerašė. Septintajame ir aštuntajame dešimtmetyje nuotraukų pakraščius apkarpydavo rantytomis žirkklėmis.

Tai buvo dalykiškas amatininkas. Tenkinosi darbu, pirmiausia stengėsi užsidirbti. Juodai baltose nuotraukose dažniausiai regimos grupės. Masinėse nuotraukose mažiau dėmesio kreipta į vaizdo kompoziciją, figūrų padėtį, asmenų veidus, šviesos ir šešėlių niuansus – „išlėkęs paukščiukas“ fiksavo akimirka. Fotografuodamas lauke, parinkdavo gėlių darželio, medžio pavėsio arba pastato kontūrų foną. Žmones stengdavosi sustatyti ar susodinti dažniausiai puslankiu, keliomis eilėmis. Paprastai fotografuodavo to paties vaizdo kelis kadrus. Padaugintas nuotraukas žmonės atsirinkdavo atėję į fotografo namus.

Portretinių nuotraukų žmonės užsisakydavo retai. Nesidairyta po apylinkes, neieškota panoramos, peizažo ar buities detalių, ryškesnio asmens bruožo. Fotografavo tik kviečiamas.

Parodose darbai nebuvo eksponuoti, pats nesisiūlė.

Pagamintų nuotraukų kokybė buvo puiki, nuotraukų gamybos technika neprikaištinga – ir po kelių dešimtmečių nuotraukos nepageltusios, be dėmių.

Metė fotografuoti apie 1990 m., kai vis labiau ėmė plisti spalvotoji fotografija, kai patys žmonės savo aparatais pradėjo fotografuoti, kai fotoateljė jau buvo galima išryškinti juostą ir užsisakyti nuotraukų. Anksčiau miestelyje konkurentų beveik nebuvo, nes fotografai specialistai tik trumpai čia apsigyvendavo, o keliems mokiniams fotografams mėgėjams, kurių tėvai išgalėjo nupirkti aparatūrą, neilgam užtekdavo kantrybės ir pomėgio eksperimentuoti. Keli Gelvonų gyventojai (pvz., Česlovas Strazdas) turėjo įsigiję fotografavimo techniką, tačiau retai įamžindavo šeimos, giminės ar bičiulių gyvenimo akimirkas. Nuotraukų dokumentams ar abiturientų albumams gyventojai vykdavo užsisakyti į Širvintas arba Ūkmergę.

2003 m. pavasarį J. Kapeckas sudegino asmeniniame archyve buvusias įvairiais metais įvairiomis progomis pagamintas nuotraukas, pasiliko tik šeimos nuotraukas.

Išliko kelios reportažinės J. Kapecko nuotraukos, išspausdintos Širvintų rajono laikraštyje². Apie J. Kapecką buvo rašyta Širvintų rajono spaudoje.

² Mažųjų namai: J. Kapecko ir V. Vaitkaus foto-reportažas, *Lenino vėliava*, 1967, sausio 13, p. 3 (Gelvonų vaikų darželio-lopšelio atidarymas, J. Kapecko 3 nuotr.: Gelvonų kolūkio pirmininkas Albertas Jasukevičius perkerpa juostelę; sveikina Gelvonų vidurinės mokyklos pionieriai; darželio vedėja Veronika Juškevičienė tarp mažylių); J. Kapecko nuotr. „Rajono pasų stalo viršininkė I. Mainelienė įteikia pasą [Gelvonų vidurinės mokyklos] moksleivei R. Petrašiūnaitei“, *Lenino vėliava*, 1968, birž. 16, p. 4; J. Kapecko nuotr. „Tai toli gražu ne pati didžiausia lydeka, kurią sužvejojo Gelvonų girininkijos girininkas Vyt. Večerinskas“, *Lenino vėliava*, 1968, birž. 30, p. 4; J. Kapecko nuotr. „Mažieji gelvoniečiai“, *Lenino vėliava*, 1968, rugpj. 25, p. 4.

Folkloro ansamblis „Savingė“

Laimutė Bikulčienė



Gėlavonų folklorinis ansamblis „Savingė“ savo veiklą pradėjo 1995 m. draugėn sukviėtes mokytojus, ūkininkus, amatininkus, visus mėgstančius liaudies dainą ir šokį. Kolektyve per 20 žmonių nuo 35 iki 85 metų. Ansamblio repertuarą sudaro Aukštaitijos regiono muzikinis paveldas, tačiau labiausiai didžiujamės savo krašto dainomis, šokiais, rateliais. Ypač puikus vaikų žaidimų, kykavimų repertuaras. Įdomūs jaunimo rateliai ir žaidimai. Kiek programų parėngta vakaronėms, pasilinksminimams, kalendorinėms šventėms, sunku ir suskaičiuoti. Kiekviena programa – tai savotiškas spektaklis, parėmtas vietos tradicijomis, senų žmonių atsiminimais. Galima sakyti, jog folklorinis ansamblis „Savingė“ universalus: ne tik dainuojantis, grojantis ir šokantis, bet, reikalui esant, jo dalyviai tampa aktoriais, renginių vedėjais, kulinarinio paveldo pateikėjais.

Koncertuota įvairiuose rajono ir respublikos renginiuose, sėkmingai dalyvauta konkursuose. „Savingė“ – rajo-

*Folkloro ansamblis „Savingė“ Lietuvių dainų šventėje Vilniuje. Pirmoje eilėje (iš kairės): Regina Ramaškevičienė, Laimutė Bikulčienė (ansamblio vadovė), Genovaitė Juzėnienė, Rasa Alsevičiūtė, Janina Vilkienė, Audronė Dabravolskienė, Sabina Mikučionienė; antroje eilėje: Veronika Mikučionienė, Jūratė Stankevičienė, Nijolė Pakalniškienė, Liucina Makauskienė, Birutė Juzėnienė, Ona Valančienė, Gita Krylavičienė; trečioje eilėje: Algirdas Vilčinskas, Kėstas Stankevičius, Kazys Petreikis, Stanislovas Valančius, Lionginas Juzėnas, Jonas Mikučionis. 2007 m. E. Krylavičiaus nuotr. Iš L. Bikulčienės albumo**

* Visos šio straipsnio nuotraukos yra iš str. autorės albumo.



no folkloro ir liaudiškos muzikos šventės „Suprašė žvirblis“ iniciatorius. Daugelio respublikinių armonikininkų švenčių „Nuo rytų lig vakarų gros armonikos kartu“, kaimo kapelų varžytuvių „Kaimynėli, būki svečias“ šeiminingas. Rajono derliaus švenčių „Smagu širdžiai, gardu pilvui“ meninių programų prizininkas, respublikinių derliaus

Gelvonų folkloro ansamblis „Savigė“ Lietuvos dainų šventės Folkloro dieną „Saulutė rateliu tekėjo“ Vilniuje, Sereikiškių parke. 2007 m. E. Krylavičiaus nuotr.

„Savigė“ tarptautiniame folkloro festivalyje „Baltica“ Vilniuje, Sereikiškių parke. 2008 m. R. Vaitonytės nuotr.



„Savingės“ dalyviai Stanislovas Valančius (kairėje) ir Lionginas Juzėnas alumi vaišina tarptautinio folkloro festivalio „Baltica“ dalyvius. 2008 m. R. Vaitonytės nuotr.



„Savingės“ dalyvės Derliaus šventėje Širvintose. Iš kairės: Sabina Mikučionienė, Janina Vilkienė, Gita Krylavičienė. V. Trumpicko nuotr.



„Savingė“ koncertuoja Gelvonų kultūros namuose. Pirmoje eilėje (sėdi iš kairės): Boritė Juzėnienė, Laimutė Bikulčienė, Sabina Mikučionienė, Agota Juzonienė, Elena Matulienė, Genovaitė Juzėnienė, Felicija Genienė; antroje eilėje stovi Audronė Dabravolskienė ir Stanislovas Valančius. 2001 m.

švenčių „Ivaro vainikas“ Kaune, Šiauliuose, Panevėžyje, Utenoje dalyvis. Rajono seniūnijų Kultūros dienų meninių programų nominantas, pripažintas geriausiu rajono folkloro ansambliu.

Paminėsiu labiausiai pasisekusias programas.

Kalendorinės: „Iškalėdosim tėvelio dvarą“, „Ein saulelė aplink dangų“, „Atėjo Velykos, riedėkit margučiai“, „Linas – saulės medis“, „Rasa kupolinė“ ir kt.

Paprotinės: „Parėjo rugys, parsinešė saulę“, „Jūs mūsų kūmužėliai“, „Ant pirmo garo“ ir kt.

Teatralizuoti koncertai: „Žirgą pabalnosiu, pas mergele josiu“, „Dienelę vargs- tam, vakarėlio laukiam“, „Kas suka malūno sparnus“, „Ant marių krantelio“ ir kt.

Kiekvieno ansamblio kruopštus atsakingas požiūris į etninės kultūros puoselėjimą ir sklaidą vainikavo atstovavimu Lietuvai svarbiausiuose renginiuose: pasaulinėse lietuvių dainų šventėse 1998 m., 2002 m., 2007 m., tarptautiniuose folkloro festivaliuose „Baltica“ 1996 m., 1999 m., 2002 m., 2005 m., 2008 m.

Tautos išlikimas, jos tęstinumas grindžiamas naujosios kartos etninės savimone ugdytu, kuris turi užimti deramą vietą šalia kitų kultūros raiškos formų.

ETNINĖ KULTŪRA

Papročių teisės reliktai Gelvonų ir Musninkų valsčių ūkininkų turtiniuose santykiuose XX a. pirmojoje pusėje

Venantas Mačiekus

Žemės teisė ir žemėnauda Trilaukis

Iki tarpukario Lietuvos vykdytos žemės ūkio reformos aprašomų valsčių kaimai, išskyrus bajorkaimius, naudojami Valakų reformos suformuota žemėnauda. Ši žemėnauda rėmėsi trilauke sėjomaina: rugiai, vasarojus (vasarojaus lauke buvo sėjami linai, sodinamos bulvės), pūdymas. Nesant mineralinių trąšų ir stingant organinių (mėšlo), trilaukė sėjomaina buvo racionali: du metus derlių davusi žemė, trečius metus dirvonuodavo. Formuojant valakinius kaimus, baigtinį *valakų*¹ skaičių sudarantis kaimo žemės plotas buvo padalijamas į tris maždaug vienodo dydžio sklypus, kad būtų galima realizuoti minėtą trilaukė sėjomainą. Kaimo kiemas kiekviename lauke gavo po vieną ar daugiau rėžių žemės. Dalis žemdirbystei netinkamos žemės nebuvo įjungiami į formuojamus laukus, paliekama bendram kaimo naudojimui kaip pievos ar ganyklos. Dalis kaimų servituto teise galėjo savo gyvulius ganyti jiems priskirtuose dvaro miškuose. Tirti abiejų valsčių kaimai valdė nuo 4 (Padvariai) iki 20 (Pasodniškai) valakų. Patys valakai irgi buvo nevienodo dydžio: nuo 16 (Strazdai) iki 24 ha (Kunigiškiai, Mikalajūnai, Ramoniškiai), bet vyravo 18–21 ha dydžio valakai. Kiekvienas kiemo laukas ir dauguma rėžių (*šniūru*) turėjo savo pavadinimus, be kurių sunku būtų buvę išsiversti šeimai planuojant dienos lauko darbus ar kaimo sueigoje identifikuojant kurią nors kaimo žemės vietą (pvz., svarstant nuganytus, vagystes ar kitus žalos atvejus). Vienam valakiniam ūkiui tenkančių rėžių skaičius konkrečiame lauke priklausė nuo žemės kokybės vienodumo tame lauke (kuo įvairesnės kokybės žemė, tuo į daugiau sąlyginių per visą lauką einančių gabalų kažkada buvo suskirstytas tas laukas ir valakinis kiemas gavo po rėžį kiekviename gabale), taip pat nuo lauko atitikimo taisyklingą geometrinę figūrą (kada laukas nebuvo taisyklingo stačiakampio formos, lauko šonuose ar galuose nuo taisyklingos geometrinės figūros, skirstant žemę rėžiais,

¹ *Valakas* – senovinis žemės ploto vienetas = 21,38 ha; kaimo valakas, kaip skirtinis baudžiauninko sklypas, priklausomai nuo žemės kokybės ir kitų priežasčių galėjo būti didesnis ar mažesnis nei 21,38 ha.

likęs žemės plotas valakiniams ūkiams buvo išdalijamas rėželiais (*pridotkais², nadotkais*) atskirai. Atskirais rėželiais paprastai buvo išdalijami viso kaimo ar kelių ūkių po baudžios panaikinimo pirkti žemės sklypai. Laukų skaidymas į sąlyginius gabalus ir papildomi rėželiai rodo aukštą mūsų protėvių dorovę: buvo stengiamasi taip išdalyti kaimo žemę, kad kiekvienas valakas gautų žemės po lygiai ir gautos žemės kokybė nesiskirtų nuo kaimynų žemės.

Tirtuose kaimuose nepasitaikė tokio atvejo, kad valakinis ar išskirstyto valako ūkis viename lauke būtų turėjęs tik po vieną žemės rėžį. Matyti, tai lėmė palyginti raižytos Gėlvonų ir Mūsniukų apylinkės, upių, upelių ir raistų gausa, įvairūs dirvožemiai (nuo smėlio ir žvirgždo iki priemolio ir molio). Dėl kaimo žemės juosiančios Širvintės slėnio ir raguvų sudėtingiausiai išdalyta buvo Lesčiūnų kaimo žemė:

„Lesčiūnų k. žemės 10 valakų. Skaičiavo, kad valakai nedideli, tik po 18 ha. Kai išdalino, tai rado po 21 ha valake. Širvintos krantas, kokie kampai buvo neišdalyti. Skaitė bendrai.

Žemė buvo sukopota labai smulkiais gabaliukais. Kaip ten galėjo išdalyti? Visokių kąsnelių pridaryta. Viename lauke buvo trys didesni šniūreliai, vadino Karklytėmis (Karklyčiomis). Paupy, prie Širvintos neišėina išdalyti, tai daug smulkių gabaliukų, dalenų (kas likdavo nuo šniūrų, vadindavo dalenkomis). Žemė gal 17-oje vietų.

Kitame lauke du šniūrai ilgesni ir vienas trumpas. Šniūreliu vadindavo. Paupy dar 5 gabaliukai ariamos žemės. Iš viso šio lauko 8 gabalai.

Trečiame lauke pamiškėje žemė gal 12-oje ar daugiau vietų³.

Išeitų, kad Lesčiūnų kaimo valakinio ūkio žemė iki kaimui 1942 m. išsiskirstant vienkiemiais buvo daugiau negu trisdešimtyje vietų.

Kitų tirtų rėžinių kaimų žemės išskirstymas buvo toks, kaip čia nurodoma toliau.

Išeriškių kaimas turėjo 5 valakus žemės po 20 ha. Iki skirstantis vienkiemiais 1939 m., kaime buvo 10 kiemų, kurių kiekvienas valdė maždaug po pusvalakį žemės. Kaimo laukų pavadinimai: *Pakalniai* (laukas buvo link 30 ha žemės turėjusio Juodagalviškių vienkiemio, kurį valdė Pakalnis), *Pa Plytinei* (laukas į Maželių k. pusę link tuo metu buvusios plytinės), *Pa Bubinei* ir pan. Rėžių pavadinimai: *Pamiškio I šniūras*, *Pamiškio II šniūras*, *Pamiškio III šniūras* (rėžiai buvo prie miškelio link Pusilgiškių k.), *Pasabališkių rėžis* (link Sabališkių k.) ir t. t.

Viename kaimo lauke kiekvienas kiemas turėjo po 4 rėžius, antrame lauke – po 5 rėžius, trečiame lauke – po 7 rėžius (iš jų 5 buvo tumpi rėželiai), t. y. ūkininko žemė buvo 16-oje vietų⁴.

Karališkių kaimas turėjo 9 valakus žemės po 18 ha. Iki Antrojo pasaulinio karo buvo likęs neišskaidytas vienas valakinis ūkis. Kiti ūkiai valdė po pusvalakį, trečdalį (*tretinką*), ketvirtadalį (*ketvirtinką*) valako. Mažiausias ūkis turėjo šeštadalį valako. Kiekviename lauke buvo po ilgą

² *Pridotkas* – pridėtinis žemės sklypas.

³ Pasakojo Jonas Kudelis, gim. 1926 m., gim. ir gyv. Lesčiūnų k., Gėlvonų sen. Šio ir kitų informantų pasakojimai iš *Venanto Mačiekiaus asmeninio archyvo*. (Cituojamų ištraukų iš informantų pasakojimų leksika netaisyta. *Kalbos red. pastaba*.)

⁴ Pasakojo Bronius Maželis, gim. 1918 m. Išeriškių k., gyv. Sabališkių k., Gėlvonų sen.

platų rėžį (šių rėžių pavadinimai – *Plateliai*), siauresnių rėžių ir *pridotkų*. Rėžių pavadinimai: *Balalės, Lydeniškis, Plašinos, Buchtinės, Kanapieno, Vyšnelas* ir t. t. Kaimas nesuskubo išsiskirstyti vienkiemiais, nors vokiečių okupacijos metais sklypai jau buvo išmatuoti⁵.

Mikalajūnų kaime iki Antrojo pasaulinio karo buvo likę neišdalyti 4 valakiniai ūkiai, vyravo pusvalakiniai ūkiai. Mažiausias iš valako atsidalijęs ūkis valdė trečdalį valako. Kaimo kiemas kiekviename lauke turėjo po du rėžius ir dar *skersinių* (skersai pagrindinius rėžius einančių) rėželių. Vienkiemiais kaimas neišsiskirstė⁶.

Pakalniškių kaimas valdė 7 valakus, iki išsiskirstant vienkiemiais kiekviename lauke buvo po du ilguosius rėžius ir dar po rėželį (*pridotką*)⁷.

Pasodniūnų kaimas valdė 20 valakų po 21 ha. Tai vienas iš didžiausių buvusių Gelvonų ir Musninkų valsčių kaimų. Iki baudžios panaikinimo baudžiauninkai valdė tik 13 kaimo valakų (šie valakai turėjo dar apie 90 ha servitutinio miško ganykloms), o likusieji 7 valakai buvo dvaro. Vėliau dvaro valakus nupirko ūkininkai. Dauguma valakinių ūkių buvo išsidaliję. Be valakinių ūkių kaime buvo pusę, trečdalį, ketvirtadalį, šeštadalį, net aštuntadalį valako valdžiusių ūkių. Kaimo laukų pavadinimai: *Į Moliupę, Pasodybinis*. Kiekviename lauke buvo po du ilguosius rėžius, dviejuose – dar ir po *nadotką*. Vienkiemiais kaimas išsiskirstė 1934 m. Skirstantis vienkiemiais mažiausi ūkeliai gavo iš Liukonių dvaro žemės, kad susidarytų ne mažesni kaip 6 ha sklypai⁸.

Pyplių kaime iki skirstantis vienkiemiais 1933 m. buvo 25 sodybos. Kaimo valakas buvo 20 ha. Kaime buvo likę neišsiskirstę 3 valakiniai ūkiai. Buvo nemažai pusvalakinių ūkių. Mažiausi iš valakinio ūkio atsiskybę kiemai valdė po ketvirtadalį ir po trečdalį valako. Kaimo gale gyveno *desincininkai*, turėję po *dešimtinę*⁹ žemės. Kaimo laukų pavadinimai: *Palei akmenį* (lauke gulėjo labai didelis akmuo, kurį sovietmečiu melioratoriai nuvežė prie Mančiūšėnų kaimo parduotuvės), *Paeglinė (Paeglinys), Pašilalė*¹⁰.

Stavarygaloje kaimo valakas buvo 18 ha. Kaimo ūkininko žemė buvo per 10 vietų (kiekviename lauke kiemas turėjo po du tris ilguosius rėžius ir dar *pridotką*)¹¹. Kaimas vienkiemiais išsiskirstė 1942 m.

Strazdų kaimas valdė 6 valakus žemės ir 25 ha servitūtų. Kaimo ūkininko žemė buvo apie 15-oje vietų. Kaimas vienkiemiais neišsiskirstė¹².

Ūlšiškių kaimo valakas buvo 24 ha.

Iki skirstantis vienkiemiais 1939 m., kaime buvo 8 kiemai. Ūkininko žemė buvo per 20 vietų. Valakinių ūkių kaime nebuvo likę¹³.

Žaigaičių kaimo žemė buvo abipus Širvintos. Į kitą Širvintos pusę pervažiuodavo brasta. Kaimo laukų pavadinimai: *Plentauka* (link Sabališkių k.), *Lygerdai, Kasagorai*. Viename lauke buvo 4 ilgieji rėžiai ir *pridotkai*, antrame lauke – 5 ilgieji rėžiai, trečiame, Plentaukos lauke, paraistėje buvo ir ilgesnių, ir trumpesnių rėžių; iš viso vieno ūkininko žemė buvo apie 20-yje vietų. Kaimas vienkiemiais neišsiskirstė¹⁴.

⁵ Pasakojo Karolis Palaima, gim. 1921 m., gim. ir gyv. Karališkių k., Gelvonų sen.

⁶ Pasakojo Juozas Zaviša, gim. 1921 m., gyv. Mikalajūnų k., Gelvonų sen.

⁷ Pasakojo Vincas Puzinas, gim. 1922 m., gim. ir gyv. Pakalniškių k., Kernavės sen.

⁸ Pasakojo Juozas Paliušis, gim. 1914 m., gim. ir gyv. Pasodniūnų k., Gelvonų sen.

⁹ *Dešimtinė* – žemės ploto matavimo vienetas = 1,0925 ha.

¹⁰ Pasakojo Vladislava Markevičienė (Kuktytė), gim. 1920 m., gim. ir gyv. Pyplių k., Gelvonų sen.

¹¹ Pasakojo Ona Jankūnienė (Poškaitė), gim. 1916 m. Motiejūnų k., gyv. Stavarygalos k., Gelvonų sen.

¹² Pasakojo Bronius Cėbiūnas, gim. 1923 m., gim. ir gyv. Strazdų k., Čiobiškio sen.

¹³ Pasakojo Alfonsas Bernotas, gim. 1921 m., gyv. Ūlšiškių k., Musninkų sen.

¹⁴ Pasakojo Janina Raškevičienė (Darvydaitė), gim. 1918 m., gyv. Žaigaičių k., Gelvonų sen.

Ežios ir ginčai dėl jų pažeidimo

Valakinių ūkių rėžius skyrė ežios. Valakams skaidantis, susiaurėjusius rėželius (valakui skaidantis į dvi ar daugiau dalių, į tiek pat dalių išilgai buvo dalijami ir ilgieji rėžiai; rėželiai, skersinės kartais buvo neskeliami perpus, o pasidalijami: vienas – vienam, kitas – antram ir pan.) paprastai skyrė siauresnės negu valakinių rėžių ežios, o kai kur, taupant žemę, tik vagos (pvz., Lesčiūnų, Pakalniškių kaimuose). Iš tirtų kaimų maždaug trečdalyje pasitaikė ežių nuarimų. Dalis žemės ribų pažeidimų buvo piktybiniai: jais buvo siekiama neteisėtai pasididinti valdomą žemę. Vienas toks atvejis buvo Strazdų kaime, antras – Motiejūnų kaime.

„Mano tėvo pusbrolis per 10 metų beveik vienu metru šniūrą susiaurino. Kaimynai liudijo. Japonų kare buvęs Kancleris, atėjęs užkuriomis ant Ceciuniukės net iš Vyšniaulaukio, gudrus senis, kad kiek [koks ginčas], tai jį šaukdavo, jis toks teisingas buvo. Permatavo. Apsijė be teismo. Savo kaimas viską sprendavo, teismo nereikėdavo“¹⁵.

„Ardami tie, kurie gobšūs, stengėsi užgriebti kuo daugiau. Mano tėvas sarmatydavo kaimyną: „Aš palieku ežią, kad pereiti būtų lengviau. Ar tau neužtenka žemės, abu vienodai turim po pusę valako“. Kai ėjo į sklypus, tai kaimyno rado daugiau žemės, prisiaręs buvo. Tėvas sako: „Po biškį knisė, knisė, va ir daugiau“¹⁶.

Kiekvienas žiūrėjo savo žemės ribų, sekė, kad kaimynai jų nepažeistų:

„Kada ežia labai susiaurėja, kaimynas kaimynui šaukia: „Tu tik nepraark“ (Žaigaičiai)¹⁷.

Kada žemės riba buvo pažeidžiama, kildavo barniai. Kartais kaimynai net apsistumdydavo. Emocijoms aprimus, patys ar pasikvietę kaimynų liudininkais, rėžių pločius permatuodavo (dažniausiai botagais) ir atstatydavo žemės ribą – ežią. Kituose kaimuose ežių nuarimų nepasitaikė:

„Seniau žmonės buvo teisingesni, vienas kito šniūro nerausdavo“ (Lesčiūnai)¹⁸.

„Žmonės nelįsdavo vienas kitam. Mūsų kaime, kad susipyktų už tas ežias, kad nupjautų vienas kitam, – taip nebuvo. Kiekvienas žiūrėjo, kad savo pasiimt“ (Išeriškiai)¹⁹.

„Nebūdavo pykčių dėl ežių pažeidimų. Tai gi kiekvienam reikia ežia pereit. Jeigu tamsotos bus pasėta, ar aš per vasarą eisiu?“ (Neveronys)²⁰.

¹⁵ Bronius Ceciūnas, ...

¹⁶ Ona Jankūnienė (Poškaitė), ...

¹⁷ Janina Raškevičienė (Darvydaitė), ...

¹⁸ Jonas Kudelis, ...

¹⁹ Bronius Maželis, ...

²⁰ Elena Visockienė (Pusvaškytė), gim. 1912 m. Šešuolių miestelyje, gyv. Neveronių k., Gelvonų sen.

Rėžiais, rėželiais išdalyta žemė buvo nepatogi dirbti. Be to, dėl ežių sumažėdavo dirbamos žemės plotas. Senolių vertinimu, 10 valakų turintis kaimas dėl ežių galėjo prarasti apie pusę valako ariamos žemės. Trilaukė sėjomaina trukdė auginti daugiametes pašarines žoles (dobilus ir kt.), nes, nuėmus derlių, laukuose buvo gamos kaimo gyvulių bandos ir sunku buvo žolių pasėlius nuo jų apsaugoti. Todėl kaimai palyginti noriai skirstėsi vienkiemiais.

Pievos ir šienavimas

Apie pusės tirtų kaimų pievas sudarė laukų rėžiuose esantys pievokšniai, pelkutės, skersai rėžius einančios žolių prižėlusios raguvos, ties Širvinta, Kabarkšta, mažesniais upeliais, pelkėmis pievomis besibaigiančių rėžių galai. Kiti kaimai dar turėjo ne lauko rėžiuose esančių pievų, kurias vadino *Pabalys*, *Skerdynės*, *Telėtnykas* (Išeriškiai), *Ogulnica* (Strazdai), *Agulnica* (Lesčiūnai) ir t. t. Šienapjūtės pradžia, atsižvelgdami į kaimo meteorologų oro spėjimus, nustatė kaimo sueiga: „*Kaimo vyrai tardavosi, kada eiti šienauti*“ (Žaigaičiai)²¹. Kaime šienapjūtė vienu metu prasidėjo dėl kelių priežasčių. Pirma, kolektyvinė prognozė dėl šieniui džiovinti reikalingo gero oro buvo palyginti patikima, antra, ūkiui tenkančios pievos ribos prieš šienaujant buvo išbrendamos pagal ariamos žemės rėžių ežias, o atskiruose masyvuose esančių pievų – pagal kokius nors padarytus (ankstesniais metais susmaigstytus kuoliukus, kuriuos praėjusiais metais atole ganyti gyvuliai galėjo sunaikinti) ar natūralius (augančius medžius, krūmus, akmenis ir pan.) riboženklius. Brendant pievų ribas, galėjo pasitaikyti apsirikimų, kuriuos tik ribų nustatyme dalyvaujantys ūkininkai turėjo galimybę operatyviai ištaisyti. Ir trečia, nesant kelio per rėžių galus, savo šieną vežantys kaimynai turėjo teisę važiuoti skersai svetimą rėžį ir neatsakė už sumintą nenupjautą žolę:

„Jeigu kas nors savo rėžio kartu neiššienaudavo, tai, vėždami šieną kiti apmindydavo žolę. Dėl tinginystės nukentėdavo“ (Karališkiai)²².

„Kaimynė sakydavo: „Mano vyras tiktai takus darydavo žmonėms pervažiuoti“. Nespėja iššienauti, tai savo šniūruose prapjauna [pradalgius], kad svetimi galėtų šieną išsivežti nepadarydami žalos“ (Lesčiūnai)²³.

Kai kuriuose kaimuose, kuriuose buvo nusistovėję draugiški, kaimyniški santykiai, tokiais atvejais stengėsi kaimynui nepadaryti žalos:

„Ūkininkas per kaimyno nenupjautos pievos šniūrą nevažiavo, nemynė. Jeigu reikėjo pervažiuoti, tai prapjovė kaimyno šniūre kelią – elgėsi taip, kad kaimyniškai, žmogiškai padaryt“ (Senadvariai)²⁴.

Kai kurie kaimai turėjo rėžiais nesuskirstytų pievų, kurias visas ar dalis kaimo šienavo kolektyviai. Tokias pie-

²¹ Janina Raškevičienė (Darvydaitė), ...

²² Karolis Palaima, ...

²³ Jonas Kudelis, ...

²⁴ Vytautas Bičiuolis, gim. 1921 m., gyv. Senadvarių k., Gelvonų sen.

vas vadino *Agulnicomis*, *Ogulnicomis*²⁵. Ilgiausiai toks šienavimo būdas išliko Strazdų ir Išeriškių kaimuose. Savo 20 ha *Agulnicą* Lesčiūnų kaimas tarpukario metais jau buvo išsidalijęs režiais proporcingai valdomai žemei. Strazdų kaime *Ogulnica* buvo dviejų valakų nuosavybė. Tie valakai buvo susiskaldę: vienas – perpus, antras – į keturias dalis. Pagal susitarimą valakas šienavimui turėjo duoti po du pjovėjus ir po dvi grėbėjas. Todėl pusę valako valdantis ūkis kasmet siuntė po vyrą ir po moterį, o ketvirtadalį valako turintis – pramečiui. Šieną dalijosi grėbliu sumuštais glėbiais (*plakais*): ketvirtadaliui valako – vienas glėbys, pusvalakiui – du glėbiai. Glėbių sudarytojai keitėsi: vienas nueiliuoja, antras, trečias... Kad nebūtų jokio savanaudiškumo, glėbio sudarytojas sau paties sudaryto glėbio skirti negalėjo.

Glėbiais *Telėtnyke* (aptvertoje pievoje gale kaimo, kur buvo surenkami kaimo gyvuliai prieš genant į ganyklą) iššienautą šieną dalijosi Išeriškių kaime. Kadangi visi kaimo ūkiai valdė maždaug po pusvalakį, tai ūkis turėjo duoti po pjovėją ir po grėbėją. Išdžiovinto šieno kiekvienam ūkiui teko tik po 10–12 glėbių.

Kolektyvinis gyvulių ganymas

Šalia žemdirbystės svarbi ūkio šaka buvo gyvulininkystė, aprūpinusi žemdirbius pienu, mėsa ir riebalais, vilna. Arkliai buvo vienintelė traukiamoji jėga. Gyvulininkystės stabdys vienkiemiais neišsiskirsčiusiuose kaimuose buvo ganyklų trūkumas. Kiek geresnėje padėtyje buvo servitutu, savo miško ar krūmynų turėjusieji kaimai (Mikalajūnai, Pasodninkai, Pypliai, Ulšiškiei). Kitų kaimų ganymo vietos keitėsi tokia tvarka: pūdymas – nušienautų pievų atolas – rugienos – vasarojienos. Tokiose ganyklose ganomi gyvuliai, ypač pirmąją vasaros pusę, buvo pusalkaniai:

„Ten, kur karvės ganosi, nesuprasi, ar ten arimas, – karvių daug, sumina... Iš stogų šiaudus karvės griebdavo“ (Pakalniškiai)²⁶.

Apie karvių produktyvumą nėra ko ir šnekėti. Todėl kai kurie kaimai (Karališkiai, Kunigiškiai, Neveronys, Pakalniškiai, Stavarýgala), dar neišsiskirstę vienkiemiais, nusprendė gyvulių nebeganyti bendrai, o rišti:

„Rišti zebranie²⁷ nusprendė. Kieno platūs šniūrai – tai gerai, o kieno siauri – nėra kur rišti. Vis dėlto rišti geriau. Maža žemės, – pardavė karves, pasiliko mažiau. Kai pradėjo rišti, tai pieno atsirado“ (Pakalniškiai)²⁸.

Pradėjus gyvulius rišti, savaime susireguliuo gyvulių skaičius – ūkininkai jų pradėjo laikyti tiek, kiek galėjo išganyti savo režiuose. Kad galėtų pririštus gyvulius ganyti, greta esančių siaurų režių du ar daugiau savininkų režius subendrindavo ir pasidalydavo gabalais. Pradėjus gyvulius rišti, buvo pašalinta anksčiau minėta kliūtis dovilams režiuose sėti.

Tradiciskai kaimo gyvuliai buvo ganomi bendrai. Paprastai buvo sudaromos dvi gyvulių bandos – karvių su avimis ir ožkomis ir kiaulių. Kada gyvuliai

²⁵ *Ogólny* (lenk.) – bendras.

²⁶ Vincas Puzinas, ...

²⁷ *Zebranie* (lenk.) – susirinkimas (kaimo sueiga).

²⁸ Vincas Puzinas, ...

buvo ganomi miškuose ar pelkėse, siekdami apsaugoti avis nuo vilkų ir ligų (fascioliozės), kai kurie kaimai (Pypliai) avis ganė atskira banda pūdyje ar kokiame nors dirvone. Bendrai ganyti kiaules paskutiniai kaimai nustojo apie 1930–1935 m.

Bendrai ganomiems gyvuliams ganyti kaimai (išskyrus pačius mažiausius ir vienkiemius) samdė kerdžių (*dieninį*; lenkiškai kalbantys kaimai apie Kernavę ir palei Širvintą jį vadino *padienny*). Štai kaip kerdžius prisimenamas Išeriškių kaime:

„Už dieninį eidavo nepasiturintys seni žmonės. Kaimo vyrai nutar-davo, kiek jam duoti grūdais arba dar pinigais. Dieninis turėjo iš liepų karnų pasidareš trimitą. Kai saulutė teka, eina trimituodamas per kaimą. Perėjo [kaimą], nueina į Telėtnyką ir laukia, kol atvarys gyvulius“²⁹.

Kerdžius privalėjo gyvulius pagal galimybes kiek galima geriau priganyti. Savo alga jis atsakė už gyvulių išsaugojimą ir ganomų gyvulių pasėliams ar pievoms padarytus nuostolius. Žalos atlyginimo iš kerdžiaus algos klausimas buvo sprendžia-mas kaimo sueigoje. Pagal paprotį už vilkų sudraskytus gyvulius atlygio iš kerdžiaus algos nebuvo reikalaujama. O vilkų po Pirmojo pasaulinio karo buvo daug:

„Būdavo varom gyvulius miškan, keli vilkai stovi ant kelio. Nutįs-davo ir aveles. Už vilkų sudraskytas aveles ir gėriukus kaimo vyrai nebardavo“³⁰.

Kerdžiui išganyti kaimo bandas padėjo ūkių iš eilės siunčiami piemenys. Piemenų skaičius priklausė nuo ganomų kaimo bandų ir ganomų gyvulių skai-čiaus. Antai didžiausiame Pasodninkų kaime, kuriame vien ganomų karvių buvo apie 200, karvių ir avių bandą ganė kerdžius ir 5 piemenys. Dar 3 piemenys ganė kiaulių bandą.

Vadinasi, kasdien kaimo gyvulius ganė piemenys iš 8 kiemų. Pyplių kaime, kuriame buvo sudaromos trys gyvulių bandos, nes avys buvo ganomos atskirai nuo karvių, karves, be kerdžiaus, ganė dar 4 piemenys, avis – vienas piemuo ir kiaules – 2 piemenys, t. y. kasdien – 7 piemenys. Nedideliame Neveronių kaime karvių ir avių bandą ganė kerdžius ir 2 piemenys, kiaules – irgi 2 piemenys, t. y. 4 piemenys. Rytai kerdžius, laikydamasis rotacinio principo, paskirstydavo piemenis: kam prie karvių-avių bandos, kam – prie kiaulių. Buvo laikoma, kad lengviausia yra ganyti avių bandą, o sunkiausia – kiaulių. Štai kaip prisimenamas kiaulių ganymas Ne-veronių kaime:

„Kada lietus pradeda lyti, kiaulės namo bėga. Piemenims buvo pri-sakyta jų namo neleisti. Lengviau ganyti buvo gyvulius negu kiaules. Išganydavo kiaules, javams žalos nepadary-davo. Jeigu padarytų žalą, tada bartųsi“³¹.

Piemenis labai vargino miego trū-kumas ir avalynės nebuvimas, nes pie-

²⁹ Bronius Maželis, ...

³⁰ Jadvyga Visockaitė, gim. 1917 m., gim. ir gyv. Ne-veronių k., Gelvonų sen.

³¹ Jadvyga Visockaitė, ...

menys paprastai ganė basi („*piemenų kojos subadytos, supleišėjusios*“, Kunigiškiai). Pavojų kėlė drėgnesniuose miškuose gana daug buvusių gyvačių:

„Kartą ganiau tokiu laiku, kai išeina gyvatės. Saulė leidžias, reikia gint prie krašto į aikštelę, kad pasiimtų žmonės. Aš bėgte prie karvių, o ten – kamuolys gyvačių, o aš basas. Net slidu. Vėl kamuolys. Norėjau persokt, bet papuoliau ant jų. Neįkando. Senieji aiškino, kad toks laikas, kai gyvatės kamuoliuojasi. Jos savo reikalą turėjo, todėl ir nesikandžiojo“ (Pakalniškiai)³².

Kiemai iš eilės ne tik siuntė piemenis ganyti, bet juos ir valgydindavo, apnakvindindavo, rengė kerdžių. Seniau kerdžiui buvo duodami viršutiniai ir apatiniai drabužiai. Šį faktą dar prisiminė Mikalajūnų ir Ulšiškių kaimuose. Kituose kaimuose teigė, kad kerdžių maitinantis kiemas davė jam tik viršutinį drabužį. Pavalgęs vakarienę, kerdžius tame kieme ir apsinakvojo: vasarą kur nors daržinėje ant šieno, šaltesniu metų laiku – pirkioje, paprastai ant suolo paklotame patale.

Su ganymu susijusioms ūkių prievolėms nustatyti, kol valakiniai ūkiai buvo nesusiskaldę, buvo naudojamas apskaitos vienetas valakas. Vėliau, ūkiams susmulkėjus ir smulkesniems ūkiams pradėjus laikyti daugiau gyvulių (ganykla juk bendra), buvo pereita prie kito apskaitos vieneto – bendroje kaimo ganykloje ūkio ganomų gyvulių skaičiaus. Beveik visuose tirtuose kaimuose apskaitos vienetu buvo laikoma ganoma karvė, kai kuriuose dar ir telyčia. Tik Pyplių kaime, kuriame avys buvo ganomos atskira banda, apskaitos vienetu buvo laikoma ne tik karvė, bet ir suaugusi avis. Bendroje ganykloje bežemių ganomos ožkos buvo skaičiuojamos kaip karvės. Lesčiūnų kaimas, matyti, buvo vienas iš paskutinių, kuriame nuo žemės ploto, kaip su ganymu susijusių prievolių apskaitos vieneto, buvo pereita prie gyvulių skaičiaus, nes dar prisimenamas tokio pasikeitimo vienas iš argumentų:

*„Valakinis Paulauskas turėjo vieną karvę, bet ganyti jam vos ne kasdien“*³³.

Kaimo kiemas piemenį iš eilės turėjo siųsti tiek dienų, kiek jis turėjo apskaitinių ganomų gyvulių. Taip pat, atėjus eilei, tiek pat dienų valgydinti ir apnakvindinti kerdžių. Karvę ar ožką turintys kaimo bežemiai, kurių gyvuliai kaimo sueigos nutarimu už tam tikrą mokesį buvo priimami į kaimo bandą, nuo kerdžiaus valgydinimo paprastai buvo atleidžiami. Tradiciškai kerdžius ganė iki Visų šventųjų dienos (lapkričio 1 d.). Pasibaigus sutartam laikui, kaimas sudėdavo kerdžiui pavasari suderėtą algą, kurią sudarė grūdai, vilnos, bulvės, mėsa. Tarpukario metais grūdus ėmė keisti pinigai. Kiekvieno kiemo indėlis priklausė nuo apskaitinių gyvulių skaičiaus.

Nedidelio dviejų valakų Senadvarių kaimo gyvulius ganė du piemenys be kerdžiaus: vienas piemuo nuo vieno valako, antras – nuo kito. Abu valakai buvo išsidaliję. Iš vieno valako susidarę ūkiai apskaitos vienetu laikė karvę, t. y., atėjus eilei, piemenį siuntė tiek dienų, kiek

³²Vincas Puzinas, ...

³³Jonas Kudelis, ...

turėjo ganomų karvių. Antrojo valako ūkiai apskaitos vienetu laikė ūkio valdomą žemę (pvz., trečdalį valako valdantis ūkis ganyti ėjo kas trečią dieną).

Sovietmečiu dalis kolūkiečių savo karves irgi ganė kolektyviai. Ganyti ėjo iš eilės po dieną nuo karvės. Paprastai ganė po du piemenis. Ganomą dieną piemu nuo darbo kolūkyje buvo atleidžiamas³⁴.

Bendrai ganomoje kaimo gyvulių bandoje buvo būtina turėti bulių. Bulių laikantis kiemas turėjo ganymo lengvatą – jam nereikėjo siųsti ganyti piemens ir maitinti kerdžiaus ne tik už bulių, bet ir dar už vieną ar daugiau apskaitinių gyvulių. Todėl bulių laikyti stengėsi paauglių vaikų, t. y. savo piemenų, neturintys kiemai. Tais metais, kada kaime niekas nelaiškė buliaus, kaimo sueiga nusprendavo surinkti iš ūkininkų pinigų ir bulių ganymo sezonui nupirkti. Rudenį bulių parduodavo ir pinigus išsidalydavo:

„Kaimo pirktą bulių rudenį parduodavo Gelvonų žydui Šliomkai, o pinigus pasidalydavo“³⁵.

Kada kaimai išsidalijo vienkiemiais, bulių paprastai laikė turtingesnis ūkininkas, kuris už karvės sukergimą reikalavo atidirbti dieną per darbymetį.

Draudžiamieji ženklai

Jeigu svetimi žmonės pradėdavo per svetimą žemę (rėžį ar žemės sklypą) ne keliu važiuoti ar minti taką, tai žemės savininkas statė draudžiamąjį ženklą (*tička*³⁶) – į žemę įkaltą baslį ar įbestą kartelę su apvyniota ir surišta šiaudų gniūžte ant viršutinės dalies. Paprastai į tokį ženklą buvo atsižvelgiama:

„Sakydavo: „Užkišė jau tičkų, ten negalima eiti“³⁷.

Matyti, tai lėmė vyravusi nuostata, kad, esant būtinam reikalui pervažiuoti per svetimą lauką ne keliu, reikėjo prašytis to lauko savininko leidimo. Prieš nesilaikančius tokių draudimų galėjo būti pritaikyta tradicinė sankcija – pavalkų ievų nukirtimas:

„Jei važiuoja per tą ženklą, sakydavo: „Eivas sukaposiu“³⁸.

Kartais vietoje minėto ženklų ant į žemę įkaltų baslių skersai prikaldavo kartelę. Skirtumą tarp šių ženklų Ulšiškių kaimo senolis taip apibūdino:

„Tička – sąžiningam, o kartelė – neklaužadai“³⁹.

Iš dalies draudžiamųjų ženklų laikomasi ir dabar, bet, atrodo, ne visuose kaimuose vienodai:

„Šiais laikais ėmė važinėti per mano žemę. Turėjau užtvirti. Pripažįsta ir šiuolaikiniai“⁴⁰.

³⁴ Bronius Cėciūnas, ...

³⁵ Bronius Maželis, ...

³⁶ *Tička* – 1. gairė, kaištis; 2. kartis, virptis (*Lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius, 1995, t. 16, p. 165).

³⁷ Karolis Palaima, ...

³⁸ Bronius Cėciūnas, ...

³⁹ Alfonsas Bernotas, ...

⁴⁰ Bronius Cėsiūnas, ...

„Jeigu pradeda kam per šniūrą važinėti ar vaikščioti, tai tikrą pastato. Žmonės buvo kitokie. Kaip dabar – tai nežiūrėtų. Ir tvorą užtvėrtą išlaužtų“⁴¹.

Vandenys ir žvejyba juose

Buvusiuose Musninkų ir Gelvonų valsčiuose apstu vandenu: Musninkų valsčiaus pietiniu pakraščiu teka Neris, valsčių kerta Musė, Gelvonų valsčių pusiau dalija Širvintà, pietrytinėje šio valsčiaus dalyje tyvuliuoja du nemaži Stavarygalos ir Gelvànės ežerai. Upės ir ežerai buvo žuvingi.

„Seniau Širvintoje buvo ungurių, vėgėlių, lydekų, šapalų, žiobrių – geros žuvies buvo. O dabar... išnaikino. Žiobrius gaudydavo pavasarį per nerštą. Širvintoje žvejoti niekas nedraudė. Nesvarbu, ties kieno žeme“⁴².

„Širvintoje prieš Kalėdas eketes iškirsdavo ir gaudydavo žuvį. Gaudydavo kur papuola, nežiūrėdavo kieno žemė. Širvinta buvo bendra“⁴³.

Riešutų ir apynių rinkimas

Širvintojė, Musėjė, mažesniuose upeliuose teisė žvejoti turėjo visi, nes dažnai vandeniui ėjo kaimo žemių ribos ir vienas upės krantas priklausė vienam kaimui, antras krantas – kitam. Buvo ir išimčių, pvz., Čiobiškio seniūnijai priklausantis Bartasiūniškio kaimas, kurio žemės buvo abipus Musės, neleido kitiems kaimams žvejoti per kaimo žemes tekančioje Musės atkarpoje, nes laikė, kad ši upės atkarpa yra kaimo nuosavybė. Kai kuriuose kaimuose buvo žvejų profesionalų. Štai Karališkių kaimo žvejai valteles arkliais nusiveždavo iki Lapšių dvaro ir su *vedėja*⁴⁴ valtelėmis leisdavosi Širvinta žemyn. Karališkių kaimą žvejai pasiekdavo kitos dienos vakare. Sugautą žuvį laikydavo vandenyje prie valtelių pritvirtintuose bučiuose. Grįžę į namus, žuvį su dilgėlėmis (sluoksnis – žuvies, sluoksnis – dilgėlių) sukraudavo į didelį krovininį vežimą (*panaradą*) ir veždavo Jonavos žydams parduoti. Vežimo viršų uždengdavo šiaudų kūliais. Nedidelius žuvies kiekius parduodavo Gėlvonų žydams.

Stavarygalos ežerą nuomojės žydas iš Ukmergės pašaliniam žvejoti draudė, bet ežerui saugoti sargybinio nesamdė. Gretimų kaimų gyventojai žuvies pasižvejodavo slapta. Tai žinodami atvažiavę Bagaslaviškio bažnytkaimio žydai ieškodavo žuvies pirkti. Žiemą Stavarygalos kaimo vyrai už užmokestį smulkia žuvimi pagelbėdavo po ledu žuvį gaudantiems žvejams. Sovietmečiu stavarygaliėtis Jankūnas pagal specialų užsakymą gaudydavo žuvį Širvintų rajono vadovams⁴⁵.

Gretimose Pabáisko seniūnijoje esantis Bernótų kaimas bendros nuosavybės teise valdė žuvingą 5 ha ploto Bernótų ežerą. Kaimo sueigos nutarimu ežeras buvo išnuomojamas iš pusės sugautos žuvies atvažiuojantiems žvejams (*žuvininkams*). Kaimui atitekusi valkšnų dalis buvo išsidalijama.

Širvintos, Musės, Kabarkštos upių slėniuose ir slėnių šlaituose driekėsi savaiminio augimo apynių plantacijos, ve-

⁴¹ Karolis Palaima ...

⁴² Jonas Kudelis, ...

⁴³ Elena Vasiliauskienė, gim. 1927 m. Markūnų k., gyv. Lapšių k., Gelvonų sen.

⁴⁴ *Vedėja* – stačiakampio pavidalo prie dviejų karčių pritvirtintas tinklas, kuriuo žvejojama dviese, plaukiant dviem valtelėmis pasroviui.

⁴⁵ Ona Jankūnienė, ...

šėjo lazdynų krūmynai. Tarpukariu džiovintus apynius ir riešutus supirkdavo supirkėjai. Apynių pirkti atvažiuodavo net iš aludaryste garsėjusio Bīržų krašto. Superkamus riešutus matuodavo *gorčiais*⁴⁶.

Apynius ir riešutus rinkdavo nekreipdami dėmesio į žemės, kurioje jie augo, nuosavybę:

*„Kaip žuvauti, taip apyniauti, riešutauti eina bendrai per visus šniūrus“*⁴⁷.

*„Rinkdami apynius nežiūrėdavo kieno šniūras. Užsiėmė ir renka“*⁴⁸.

Prievolinė teisė

Turgūs

Ūkininkai sudarinėdavo įvairias sutartis: dažniausiai pirkimo-pardavimo, retkarčiais mainų, kai kurie – nuomos, rangos, samdos ir kt. Pirkimo-pardavimo sutartys daugiausia buvo sudaromos turguose, taip pat žydu, vėliau, atsiradus kooperatyvams, ir kooperatyvų parduotuvėse, su po kaimus važinėjančiais žydais namuose. Turgaus dienos buvo taip nusistovėjusios, kad gretimuose miestuose ar miesteliuose turgūs nebūdavo tą pačią dieną. Esant reikalui, ūkininkas galėjo beveik bet kurią savaitės dieną, nuo pirmadienio iki penktadienio imtinai, nuvežti savo produktus iki kokių nors arklių pasiekiamą turgų. Turgų nebūdavo tik šeštadieniais, *šabo* dieną, kuri pagal judėjų religiją buvo skirta ilsėtis ir Jahvei garbinti, ir krikščionims šventą dieną – sekmadieniais. Musninkų valsčiaus ūkininkams artimiausi turgūs buvo antradieniais – Mūsninkuose ir Žāsliuose, trečiadieniais – Vėvyje ir Gėlvonuose, ketvirtadieniais – Širvintosė, pirmadieniais ir ketvirtadieniais – Ukmergėjė. Gelvonų valsčiaus ūkininkams Žāslių ir Vėvio turgūs buvo per toli, bet gelvoniškiai nuvažiuodavo į už 25–30 km esančios Jonavos turgus. Gelvonų ir Musninkų turguose gyvuliais buvo mažai prekiaujama (*„būdavo viena kita karvė“*). Juose ūkininkai pardavinėjo žemės ūkio produktus (grūdus, paukščius, kiaušinius ir pan.), mažus paršelius. Riestainių kepimu ir pardavinėjimu besiverčiantys Ukmergės rusai į Gelvonų turgus atveždavo savo produkcijos, kurią pardavinėdavo nuo lietaus apsaugoti pasistatytose palapinėse. Nuo seniausių laikų turgaus vieta Gelvonuose buvo ties bažnyčia esanti centrinė miestelio aikštė. Tarpukariu iš aikštės turgus buvo iškeltas, aikštė apšodinta medžiais, pastatytas paminklas.

Gyvulių turgumis garsėjo Žāsliai, į kuriuos važiuodami musninkiečiai per Nerį persikeldavo Aūdīškyje veikusiu keltu. Vėvio turgus musninkiečiai pasiekdavo pasinaudoję Mītkiškėse buvusiu keltu. Ukmergės turguose vykdavo gyva prekyba arkliais. Apskritai ūkininkai laikė, kad turgus yra ne per toli, jeigu iki jo ne daugiau kaip 20 km. Į tolimesnius turgus irgi nuvažiuodavo, bet rečiau. Kai kurie Gelvonų valsčiaus ūkininkai su sodo gėrybėmis (obuoliais, kriaušėmis ir pan.) arkliais pasiekdavo net daugiau kaip už 60 km esančią Kauną. Į Kauną nuo Gelvonų važiuodavo paneriais, neprivažiavę Neries–Šventosios santakos, keltu persikeldavo per Nerį, keliu pro Skaruliūs, aplenkdami Jonavą, išvažiuodavo į Jonavos–Kauno plentą.

⁴⁶ *Gorčius* – tūrio matavimo vienetas; lietuviškas gorčius XIX–XX a. pr. = 3 litrams.

⁴⁷ Vytautas Bičiuolis, ...

⁴⁸ Karolis Palaima, ...

Pirkimo-pardavimo sutarčių sudarymas

Sudarydamos pirkimo-pardavimo sutartis turguose, namuose ar žydu parduotuvėse, abi šalys derėdavosi. Fiksuotos kainos buvo nustatytos tik tarpukariu susikūrusių kooperatyvų parduotuvėse ir „Lietūkiui“ superkant žemės ūkio produktus. Sutarus dėl didesnės vertės prekės (pvz., arklio, karvės ir pan.) kainos, pagal seną paprotį pirkėjas ir pardavėjas sumušdavo rankomis. Toks sumušimas rankomis turėjo juridinės galios ir reiškė, kad pirkimo-pardavimo sutartis yra sudaryta ir abi šalys turi vykdyti tokia sutartimi numatytus išipareigojimus: pirkėjas pardavėjui sumokėti sutartą pinigų sumą ir priimti prekę, o pardavėjas iš pirkėjo priimti pinigus ir perleisti jam prekę. Buvo laikoma, kad po rankų sumušimo keisti žodį, pvz., parduoti prekę iš šalies pasiūliusiam didesnę kainą kitam pirkėjui, yra neetiška. Tai būtų reiškė sudarytos sutarties laužymą. Tradicinės dorovės normų besilaikantys ūkininkai vertino ir gerbė tuos, kurie laikosi duoto žodžio ir todėl pirkimo-pardavimo sutarčių laužymo atvejų retai pasitaikydavo. Štai kaip kalbinti senoliai apibūdino turguose sudaromas pirkimo-pardavimo sutartis:

„Mušdavo delnais. Tada jau kitas nelenda. Žodis brangesnis už pinigus“⁴⁹.

„Turguose derėdavos. Sutarę sumuša delnais. Keist žodžio nebegalima. Vertindavo, kas žodžio laikos. Kai arklį, karvę parduodavo“⁵⁰.

„Turguje sumuša delnais – kaip sveikindamiesi. Jau kaip parduota. Keisti žodį nepriimtina. Atsiranda, kad ir taip padaro“⁵¹.

„Turguose derėdavos. Užsiprašo daugiau. Kai sutaria – delnais sumuša. Kai perka stambesnę ... arklį ar ką. Sumušus rankom žodį mainyti jau negražu“⁵².

Dauguma informantų laiko, kad pirkimo-pardavimo sutarties patvirtinimo sumušant rankas paprotys baigia išnykti. Nors kartais jo relikto dar pasitaiko:

„Dabar irgi pasitaiko. Šiomet [2001] pardaviau karvę. Tai iš karto sumušėm rankom, užstatą davė ir bonką dar sugėrėm“⁵³.

Baryšiai ir uodeginė

Nepatyręs pirkėjas, norėdamas pirkti karvę ar arklį, vesdavosi kokį nors pažįstamą ar giminę perkamam gyvuliui apžiūrėti ir įsitikinti, ar gyvulys neturi paslėptų trūkumų, jį įvertinti ir padėti susiderėti dėl kainos.

Turguose būdavo žmonių, vadina-
mų *faktoriais*⁵⁴, kurie už vaišes ar užmo-
kestį suvesdavo pirkėją su pardavėju, pa-
dėdavo pirkėjui nupirkti ar pardavėjui
parduoti brangesnę prekę. Faktorius pa-

⁴⁹ Alfonsas Bernotas, ...

⁵⁰ Bronius Jurkevičius, gim. 1922 m., gim. ir gyv. Pa-
dvarių k., Čiobiškio sen.

⁵¹ Vytautas Bičiulis, ...

⁵² Karolis Palaima, ...

⁵³ Alfonsas Bernotas, ...

⁵⁴ *Faktorius* – tarpininkas (prekybiniam reikalams).

prastai dalyvavo derantis dėl kainos ir galėjo remti vieną ar kitą būsimos pirkimo-pardavimo sutarties šalį:

„Turguose faktoriai padeda kainą pardavėjui įvartyti arba pirkėjui nusiderėti. Jam turi užfundyti. Kartais ir primokėdavo tam faktoriui“⁵⁵.

Sudarius pirkimo-pardavimo sutartį dėl didesnės vertės prekės (arklio, karvės ir pan.), dažniausiai buvo geriamos magaryčios (*baryšiai*). Magaryčias apmokėdavo abi šalys perpus arba ta šalis, kuriai derantis buvo padaryta nuolaida už išpareigojimą apmokėti magaryčias. Magaryčių gerti pirkėjas ir pardavėjas paprastai pakviesdavo ir faktorių ar pirkėjui gyvulį nupirkti padėjusį žmogų. Geriama buvo nedaug – dažniausiai pusbutelis (*pusbonkis* (0,25 l) degtinės, kuris kainavo apie 2 Lt. Mėgėjai išgerti magaryčių išgerdavo ir daugiau.

Kada prekybininkai žydai ar kiti pirkėjai iš namų pirkdavo karvę, tai pagal senovinį paprotį tą karvę ganiusiam piemeniui duodavo litą kitą „užu stimburį“. Apie paprotį neskubančiam pamaloninti piemenį pirkėjui, piemuo primindavo taip:

„Perki karvę, o piemuo stimburio neduoda, neva nusipjaus“⁵⁶.

„Perkant iš namų, piemuo laiko už uodegos ir neduoda žydui: „Duok už uodegą!“⁵⁷

Toks mokestis kitose Lietuvos vietose yra vadinamas *uodegine*.

Rankpinigiai

Kada gyvulys ar kita prekė yra suderama namuose ir pirkėjas dėl kokių nors priežasčių (neturi reikiamos pinigų sumos, negali prekės paimti ir pergabenti pas save ir pan.) negali iš karto užbaigti pirkimo-pardavimo sutarties, tokiu atveju seniau ir dabar pirkėjas įmoka dalį kainos, t. y. duoda rankpinigių (*zadotką*⁵⁸). Duodamas rankpinigių, pirkėjas išpareigoja laikytis sutarties – per sutartą laiką sumokėti likusią kainos dalį ir pasiimti prekę. Priimdamas rankpinigius, pardavėjas pasižada sutarties nenutraukti, t. y. neparduoti prekės didesnę kainą pasiūliusiam trečiajam asmeniui. Jeigu pirkėjas apsigalvotų ir nebepirktų suderėtos prekės, tai pagal paprotį prarastų rankpinigius:

„Zadotkas – nuo senų senovės ir dabar. Neimsi – gali neatiduoti zadotko. Jei paėmė zadotką, – laikosi žodžio, kad ir brangiau siūlo – kalbų nėra, neparduoda. Sąžiningi buvo“⁵⁹.

Žydai prekybininkai

Iki holokausto Lietuvos miestuose ir miesteliuose gyveno gausios žydu bendruomenės. Ne išimtis ir Gelvonai. Prisimenami žydai prekybininkai: Lichtenšteinas, Gurvičius, Kacas, Vaserma-

⁵⁵ Bronius Cėciūnas, ...

⁵⁶ Alfonsas Bernotas, ...

⁵⁷ Vincas Puzinas, ...

⁵⁸ *Zadotkas* (lenk. *zadatek*) – rankpinigiai.

⁵⁹ Vincas Puzinas, ...

nas, seserys Pinkasenkaitės. Dalis Gelvonų žydų vertėsi amatais. Vieni žydai prekiaavo savo parduotuvėse, kiti arkliais važinėjo po kaimus ir supirkinėjo veršelius, avis, karves, kumeliukus odoms (vietoje papjaudavo kumeliuką ir nusilupdavo odą), brangesnius grūdus (grikius), linų sėmenis, dobilų sėklas. Neturtingiausi žydai, važinėdami po kaimus, pirko ar mainė į silkes, riestainius, pramonines prekes (adatas, sagas, siūlus, druską, muilą, skareles, sachariną ir kt.), skudurus, kiaulių šerius, arklių uodegas, šeškų kailiukus. Neturintys pinigų kaimiečiai prekių galėjo įsigyti ir už grūdus, kiaušinius, vištas. Kai kurie žydai į kaimus atveždavo langams stiklo ir įstiklindavo langus.

Savo parduotuvėse prekyvę žydai turėjo nuolatinių klientų – ūkininkų, su kuriais buvo nusistovėję gražūs, draugiški santykiai:

„Gelvonuose buvo daug žydų krautuvių. Kiekvienas žydas turėdavo savo pirkėjus, kiekvienas kaimas turėjo savo žydėlį. Karališkių kaimo dauguma ūkininkų bendravo su Berčiku, kita kaimo dalis – su Pinkasenkaitėmis. Sekmadieniais, prieš bažnyčių ar po bažnyčios, užeidavo, pasėdėdavo. Žydas arbata pavaišindavo. Jeigu reikia ko – nusipirkdavo. Apylinkės visi žmonės panašiai turėjo savo žydą“⁶⁰.

Parduotuves turėję žydai savo patikimiems klientams duodavo prekių skolon (*bargan, ant bargo*). Apytikriai sutardavo, kada skolą gražins. Paprastai tai būdavo ruduo, kada ūkininkai prasimanydavo pinigų parduodami naujo derliaus grūdus, linus, per vasarą užaugintus gyvulius. Žydai ūkininkams už prieinamas palūkanas paskolindavo pinigų. Jeigu pasitaikydavo, kad ūkis dėl kokių nors priežasčių negali gražinti skolos pinigais, skolą žydas stengdavosi atsiimti natūra. Pvz., viena šeima buvo prasiskolinusi žydui krautuvininkui ir negražino skolos, nes šeimos galva, vyras nuolat girtuokliavo. Žmona augindavo daug žąsų, kurios tuo laiku duodavo geras pajamas. Rudenį su savo vaikais atėjęs žydas apskaičiavo, kiek žąsų (priklausomai nuo ėmimo) galėtų padengti įsisenėjusią skolą, atskyrė jas nuo būrio ir, savininkei sutinkant, išsivarė į miestelį.

Tiems žemės ūkio produktams, kurių pagrindiniai supirkėjai buvo žydai, tarpusavyje susitarę žydai nustatydavo žemesnes kainas negu kad būtų laisvai nusistovėjusios rinkoje ir to susitarimo griežtai laikydavosi, nes už susitarimo nesilaikymą būtų buvę žydų bendruomenės nubausti:

„Kainą nustato žydai škaloj⁶¹ ir nė vienas daugiau nemokės. Jei daugiau koks žydas pirks, – tai nukentės“⁶².

„Žydai panašiai susitardavo, kiek mokėti turguose. Veždavom grūdus Jonavon parduoti. Prieš miestą ant kelio jau jie pasitinka. Pasidarę tokius savo sandėliukus. Juos špiklieriais⁶³ vadindavom. Kiek pirmas davė, – tiek ir kiti duos“⁶⁴.

⁶⁰ Karolis Palaima, ...

⁶¹ Škala – sinagoga.

⁶² Alfonsas Bernotas, ...

⁶³ Špiklierius (lenk. spichlerz) – klėtis, svirnas.

⁶⁴ Karolis Palaima, ...

Mainų sutartys ir čigonai

Kitos sutartys – mainų, nebuvo labai paplitusios. Pagrindiniai tokių sutarčių iniciatoriai buvo čigonai, kurie, važinėdami po kaimus ar turguose ir prekymečiuose, nuolat siūlydavo ūkininkams mainyti arklius. Mainydami norėjo uždirbti – blogesnią arklį išmainyti į geresnį ir dar gauti priedą. Čigonai gerai išmanė arklių psichologiją ir mokėjo mainomus arklius taip išmankštinti, o kartais paveikti vaistais, kad jie atrodytų esą geresni negu iš tikrųjų buvo. Tarp ūkininkų buvo paplitusi nuomonė, kad mainydamas arklius su čigonais, nusimainysi, t. y. liksi be arklio:

„Čigonai su tais arkliais, juos išlupa, išmokina, atrodo kažin kas, o paimi... Jeigu su čigonu pamainei, žinok, neturėsi arklio. Ūkininkai mažai su jais mainydavo. Bet pasitaikė: važiuoja, važiuoja ir randa dėl to. Jeigu čigonai mainydavo, būtinai priedą norėdavo gauti, nors vištą. Iškaulydavo. Čigonės versdavosi būrimu. Moterys tikėdavo“⁶⁵.

„Vyrai čigonai daugiausia mainikaudavo arkliais. Kai kas ir sumainydavo. Bet daugiausia čigonas apgaudavo. Pašaro prašydavo. Priesideda ant botago, botagas ilgas, pusė vežimo telpa“⁶⁶.

Nomadinė čigonų kultūra ūkininkams buvo nelabai suprantama, kėlė pagarbą baimę. Buvo tikima, kad supykusios čigonės gali užburti, pvz., kad mergina neištekėtų, padaryti medžiaginės žalos (užleisti pelėmis, žmonių ir gyvulių ligomis, karvėms atimti pieną ir pan.). Todėl moterys stengėsi su čigonėmis nekonfliktuoti. Kai kurie ūkininkai čigonus su šeimomis priglausdavo žiemos metu, o Stepanāvos vienkio prie Širvintos savininkas buvo leidęs jiems viename iš gyvenamųjų namų gyventi nuolat. Atsidėkodami čigonai padėdavo vienkio savininkui lauko darbuose per rugiapjūtę. Sodybose, kuriose čigonai apsistodavo žiemą, vagysčių nepasitaikydavo, t. y. čigonai laikydavosi lietuvių tradicinės dorovės normų. Čigonų dorovės normos draudė vagystę iš savo bendruomenės – taboro narių, o iš svetimųjų toleravo. Tai nomadinei kultūrai būdingas bruožas. Ūkininkus stebino ir tai, kad tarp čigonų nepasitaikydavo luošų ir nusenusių. Buvo manoma, kad neigaliuosius, kaip nereikalingą taborui našta, čigonai patys nužudo. Norint tą patvirtinti ar paneigti, reikia specialių tyrimų.

Patys ūkininkai, siekdami pagerinti veislę, tarpusavyje mainydavo jaunomis avelėmis. Tokie mainai buvo paplitę ne visuose kaimuose, nes buvo tikima magija, kad mainant numainoma veislė. Todėl, kad taip neatsitiktų, geresnės veislės avių reikia pirkti, o ne išsimainyti.

Skolos sutartys

Skolos sutartys buvo sudaromos pinigams, duoniniams javams, žemės ūkio padargams. Nedideles pinigų sumas pažįstamiems žmonėms skolino be jokių skolos raštelių, *ant žodžio*. Skolindami didesnes pinigų sumas, reikalavo užstato – kokio nors brangesnio daikto (pvz., kailinių, patalų, laikrodžio ir pan.). Sutartu laiku neatgavęs pinigų skolintojas turėjo teisę pra-

⁶⁵Vytautas Bičiulis, ...

⁶⁶Karolis Palaima, ...

dėti naudotis užstatu. Dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą pradėjo plisti pinigų skolinimas su vekseliais.

Pavasariais duonos pristigę mažžemiai ir bežemiai skolinosi grūdų duonai. Skolindavosi skaičiuodami svorio vienetais – *pūdais*⁶⁷. Už pūdą rugių reikėjo dieną ar dvi atidirbti per darbymetį. Atodirbio dienų skaičius, atrodo, priklausė nuo buvusio rugių derliaus ir su juo susijusios rugių kainos turguose – buvus mažesniai derliui ir dėl to esant aukštesnei kainai turguose, didesnis buvo ir atodirbis.

Gera sugyvenantys kaimynai vienas iš kito be jokio atlygio skolinosi žemės dirbimo padargus – plūgelius bulvėms kaupti, spyruoklines akėčias ir pan. Kaimynas viena iš kitos skolinosi duonos puskepalį (dažniausiai pasverdavo *bezmėnu*⁶⁸, kad žinotų, kiek gražinti), druską, degtukus, perekšlę vištą (višta buvo gražinama su vištaite) ir pan.

Žemės nuomos sutartys

Po baudžiatvės panaikinimo paplito dvarų ir ūkininkų žemių nuoma. Dvarų žemė paprastai buvo nuomojama už pinigus, ūkininkų – iš pusės derliaus (*ant pusės*), po Pirmojo pasaulinio karo – ir už pinigus. Žemės nuoma už pinigus buvo vadinama *arenda*⁶⁹. Pasitaikė prasigyvenusių, daug darbingų šeimos narių turinčių nuomininkų:

„Buvo stiprūs nuomininkai: turėjo 6 arklius, 5–6 karves, avelių pulką, piemenį samdydavo. Užimdavo kokį 80 ha ar 5 valakus. Didelė šeima buvo. Kai užimdavo tiek dvaro žemės, sutartį valsčiuje surašydavo, iki kiek metų žemę ima. Sutartį surašydavo be liudininkų. [...] Sutartį darydavo mažiausiai kokiems trims metams. O šiaip 5–7 metams. Ilgiau būnant žemė geriau įdirbama. Be to, kraustantis kas nors sulūžta...“⁷⁰

Nuomojant žemę iš pusės derliaus, buvo susitariama žodžiu dažniausiai be liudininkų, t. y. sudaroma žodinė sutartis:

„Seniau ant žodžio, jeigu sutaria, tai ir laikosi“⁷¹.

Sudarant tokią sutartį, buvo aptariami kai kurie papildomi dalykai (pagrindinis dalykas, kad derlius bus pasidalijamas pusiau, savaime buvo aiškus), pvz., kieno sėkla bus apsėjami laukai – nuomotojo ir nuomininko perpus ar vienos kurios šalies (antruoju atveju prieš dalijantis derlių pusiau sėkla buvo gražinama), nuomininko išipareigojimas pataisyti stogus (namų stogai būdavo dengti šiaudais), mokėti ar nemokėti dalies ūkiui uždėtų mokesčių, nuomininko galimybė pasiskolinti nuomotojo arklių ir pan. Pagal nerašytą taisyklę nuomininkas privalėjo rudenį apsėti žieminius javais (rugiais, kviečiais) ne mažesnę plotą, negu kad rado pavasarį atsikraustęs į ūkį, aparti visas dirvas. Nuomojamo ūkio kaimynystėje gyvenę nuomininkai paprastai į nuomojamą ūkį nepersikeldavo.

Tradiciskai Šv. Jurgio diena (balandžio 23 d.) buvo nuomininkų išsikraustymo į ūkį ar išsikraustymo iš ūkio die-

⁶⁷ *Pūdas* – senovinis svorio vienetas = 40 svarų = 16,38 kg.

⁶⁸ *Bezmėnas* – buožė, svertuvas.

⁶⁹ *Arenda* – nuoma, nuomojimas.

⁷⁰ Bronius Maželis, ...

⁷¹ *Ten pat.*

na. Prasigyvenusiems, daugiau turto turintiems nuomininkams persikraustymas iš ūkio į ūkį užimdavo daugiau negu vieną dieną:

„Išsikraustyti pradėdavo prieš šv. Jurgį. Reikėjo turtą persivežti, gyvulius persivaryti. Paskutinį kartą išvažiuoji jau prieš pat šv. Jurgį. Šv. Jurgis jau šviežioje vietoje“⁷².

Nuomojant ūkį iš pusės derliaus, ūkio savininkas patardavo, ypač pirmais metais, ką kur ir kiek sėti, nes žinojo, kas kur geriau auga. Kada žemė buvo nuomojama už pinigus, žemės ar ūkio savininkas į nuomininko ūkininkavimą nesikišo, dažnai net negyveno savo namuose.

Nuomininkai pusininkai rudenį su žemės savininku derlių dalijosi pusiau. Išskultus grūdus ne svarstė, nes neturėjo svarstyklių, o matavo biralų tūrio metais – pusašmainiais (*pulosminkomis*⁷³), kurių talpa buvo apie 25 l. Išskultus ir išarpuotus sėmenis dalydamiesi matavo taip pat ašmainiais (jeigu jų buvo daug) arba gorčiais. Atsiklojęsčius linus dalijosi pėdais, prikastas bulves – maišais. Šieną sukraudavo į vienodo dydžio kupetas ir žemės savininkas pusę jų pasirinkdavo sau. Arba, didesniame ūkyje, šieną sukraudavo į dvi šalines (*prėslus*) ir ūkio savininkas nurodydavo pasirinktąją. Jeigu šiaudų buvo daug, jų nesidalijo, ūkio savininkas ir nuomininkas juos naudojo bendrai. Kitais atvejais – dalijosi šalinėmis arba stirtomis.

Kada iš pusės šieno buvo išnuomojama pieva, nuomininkas privalėjo pusę išdžiovinto šieno suvežti į pievos savininko daržinę. Šieną pusiau dalijosi kupetomis arba vežimais. Pasirinkimo teisę turėjo pievos savininkas.

Sodų nuoma

Didesnius sodus turintys ūkininkai sodų derliumi prekiaavo patys, bet dažniau sodus už pinigus nuomojo. Pagrindiniai sodų nuomininkai buvo žydai, pasitaikė ir lietuvių (pvz., Martinka iš Lesčiūnų k.). Nuomininkai dvarų ir ūkininkų sodus užimdavo tik užsimezgas obuoliukams arba dar žydinčius. Pagal žodinį susitarimą išsinuovėję sodą žydas jį pats saugojo arba samdė sargybinių iš vietinių, kad apsaugotų sodo derlių nuo vaikų ir paauglių. Sau arba samdytam sargybiniui įrengdavo palapinę (*būda*) nakties metui ir nuo lietaus pasislėpti. Iš kaimynų sodus nuovėję anksčiau minėtas Martinka išsinuomotų sodų nesaugojo, nes Lesčiūnų kaime visi ūkininkai turėjo savo sodų ir paaugliai į svetimus sodus nesikėsino. Be to, į Martinkos išsinuomotus sodus buvo žiūrima kaip į savo kaimo, o ne į svetimą nuosavybę. Rudenį nuomininkas samdė vaikus ir paauglius obuoliams ir kriaušėms skinti. Už dieną mokėjo iki 2 Lt:

„Už Musninkų turtingesni žmonės nuomodavo žydams sodus. Ir iš mūsų kaimo [Pakalniškių] rinkdavo vaikus obuoliams skinti. Atvažiuovė žydas surėks vaikams. Tie subėga. O jis išsirenka tinkamesnius, kad pajėgtų į obelį įlipti, priskintus obuolius į vežimą nunešti. Susodina į vežimą ir išsiveža. Ir aš buvau priimtas obuoliams iš Viršuliškių dvaro sodo skinti“⁷⁴.

⁷² Ten pat.

⁷³ Ašmainis – Lietuvos senovinis dalinis vienetas, biralų tūrio ar ploto aštuntoji dalis. Šiuo atveju – aštuntoji statinės dalis. Lietuviška (Vilniaus) statinė talpino 407 l. Be jos, buvo naudojamos Ukmergės, Šėtos, Kauno statinės, kurių talpa kiek skyrėsi nuo vilniškės. *Osminka* – ašmainio pavadinimas Vilniaus lenkų tarpe.

⁷⁴ Vincas Puzinas, ...

Nuskintiems obuoliams nuvežti iki Vievio ar Jonavos žydai samdė ūkininkus. Kad vežami obuoliai nesusidaužytų, juos į vežimus krovė sluoksniais su rugių kūliais.

Reproduktorius – bulius, eržilus laikė stambesnieji ūkininkai. Minimi prie Ūpninkų gyvenę ir eržilus laikę Matusevičiai. Už karvės sukergimą reikėjo dieną atidirbti per darbymetį. Antrojo pasaulinio karo metais už kumelės sukergimą mokėjo avižomis arba rugiais.

Daugiau ganyklų turintys ūkininkai vasarai priimdavo išganyti bežemių karves ir avis. Gyvulių savininkai daugiausia atsilygindavo atodirbiais.

Rangos sutartys

Žodines rangos sutartis ūkininkai sudarinėdavo su amatininkais – dailidėmis, kalviais, siuvėjais, batsiuviais, kailiadirbiais ir kitais. Gerų dailidžių (*meistrų*) buvo ir Gelvonų, ir Musninkų valsčiuose. Prisimenamas ne vieną pirkią Musninkų valsčiuje surentęs iš Vilniaus krašto kilęs meistras Kvakša. Gelvonų valsčiaus kaimuose dirbo meistrai iš Būdės ir kt. kaimų, taip pat sentikiai rusai iš didelio Perelōzų kaimo. Prieš imdamasis darbo, meistras atvykdavo pas ūkininką *apžiūros*, kurios metu apžiūrėdavo ir įvertindavo statybinę medžiagą, išsiaiškindavo ūkininko pageidavimus dėl langų ir durų skaičiaus, sutardavo dėl statybos darbų kainos. Meistrą ūkininkas pavaišindavo.

Meistras paprastai dirbo su savo atsivestais 2–3 darbininkais. Užmokestį už statybos darbus paimdavo meistras ir pats atsiskaitydavo su savo darbininkais. Užmokestį meistras imdavo dalimis – kiek padirbęs prašydavo iš ūkininko avanso. Meistrą ir jo darbininkus maitino ūkininkas – pjovė savo gyvulį ar pirko mėsos, nes buvo laikoma, kad statybininkų darbas yra sunkus ir jie turi būti gerai maitinami. Dirbant nuo saulės patekėjimo iki sutemų su pertraukėle po pietų poguliui, pirkia buvo pastatoma maždaug per dvi savaites. Jos vidui įrengti paprastai buvo samdomas kitas meistras, stogui uždengti šiaudais – stogdengys. Antrojo pasaulinio karo metais už atliktus darbus statybininkams dažniausiai mokėdavo duoniniais grūdais, nes žmonės nelabai pasitikėjo Vokietijos okupuotiems kraštams išleistomis markėmis. Pvz., už 14 × 9 m pirnios surentimą ūkininkas meistrui ir trimis jo darbininkams sumokėjo 2 t rugių.

Kalvį turėjo vos ne kiekvienas didesnis kaimas. Kai kuriuose kaimuose dirbo net po 2–3 kalvius, pvz., Lapėlių kaime (dab. Čiobiškio seniūnija) – trys broliai Lučiūnai, Kunigiškių ir Pakalniškių kaimuose (dab. Kernavės sen.) – po du kalvius ir pan. Kryžkelėje prie Gelvonų–Mugninkų vieškelio, kur atsišakoja kelias į Māželių kaimą (dab. Gelvonų sen.), gyveno 1 ha žemės turėjęs geras kalvis pravarde Malianvanka ir t. t. Kalviai darbus paprastai atliko iš eilės, todėl kartais kalvėje susidarydavo net eilutės. Užmokestį už darbą kalvis daugiausia ėmė pinigais.

Siuvėjai dirbo savo namuose ir ūkininkų sodybose. Kada reikėdavo apsiūti visą šeimą, pvz., pasiūti žieminius viršutinius drabužius (kailinius, *burkas*⁷⁵), ūkininkas siuvėją su siuvamąja mašina parsiveždavo į savo namus. Jeigu siuvėjas tuo metu turėjo mokinių, tai pas ūkininką važiuodavo su visais mokiniais. Siuvėją ir mokinius maitino ūkininkas. Už visus siuvinius paprastai buvo atsiskaitoma iš karto. Baigusį darbą pas vieną ūkininką, siuvėją išsiveždavo kitas ūkininkas.

Geriausiais kailiadirbiais buvo laikomi Širvintose gyvenę ir kailiadirbyste bei odų išdirbimu vertęsi Lietuvos toto-

⁷⁵ *Burka* – didelis milinis apsiaustas, velkamas ant kailinių.

riai. Kvitą atstojo įvairiai įrąntyti pagaliukai (*birkos*), kurie buvo perskeliami: viena pusė pririšama prie kailių, antra – atiduodama kailių savininkui. Sutartu laiku atvykęs užsakovas pateikdavo savąją pusę, pagal kurią kailiadirbys, sulyginęs su antrosios, prie kailių pririštos pusės ranta, atrinkdavo užsakovo kailius. Kailiadirbyste besiverčiančių žmonių gyveno ir Musninkų (pačiuose Musninkuose, Mitkiškių k.) bei Gelvonų (Karališkių k.) valsčiuose.

Mūro darbams reikalingos kalkės buvo deginamos Ardiškyje buvusioje kalkių deginimo krosnyje. Žaliavos – kalkakmenių buvo prisirenkama Neries vagoje ir pakrantėse.

Kalvio, siuvėjo, kitų amatų jauni žmonės mokėsi dirbdami kartu su amatininku. Mokslas užtrukdavo apie du metus. Už pirmuosius metus mokinyš amatininkui mokėjo. Mokestis paprastai neviršijo šimto litų. Antraisiais metais gabiam mokiniui jau pats amatininkas (pvz., kalvis) kiek primokėdavo.

Samdos sutartys

Nevaliodami savo šeimos jėgomis nudirbti visų lauko darbų, didesni ūkiai samdėsi šeimyną. Gelvonų ir Musninkų apylinkėse sutinkamos tokios pat samdinių kategorijos kaip ir visoje Lietuvoje – bernas, pusbernis, merga, pusmergė, piemuo, kumetis. Dvarai nuolatiniais darbams samdė kumečius, kurie buvo vadinami *dvarokais*, *andinarščikais*. Kumečiais buvo samdomi šeimą turintys vyrai, sutartis sudaroma metams – nuo Šv. Jurgio iki kitų metų Šv. Jurgio. Kumetis turėjo dirbti nuo saulės patekėjimo iki saulės laidos su valandos pertrauka pietums. Lapšių dvare kaboję geležis, į kurią mušant plaktuku buvo pranešama apie pietų pertrauką. Pateikiame duomenų apie Lapšių dvaro kumečio algą⁷⁶: kas mėnesį po 7 pūdus grūdų ir metų gale dar 100 Lt; vasarą – ganykla, žiemą – pašaras vienai karvei, 25 arai žemės bulvėms ir daržams, kuras, teisė nusišerti kiaulę ir laikyti vištų. Kumečio žmona privalėjo dirbti dvare, kai jame buvo darbo – vasarą dvaro daržus ravėti, rudenį paskerstų kiaulių mėsą tvarkyti, drabužius skalbti ir išdžiovintus lyginti, iš eilės su kitų kumečių žmonomis eiti padėti dvaro samdinėms (mergom) karvių melžti. Už darbo dienas jai apmokėjo kaip padienei darbininkei.

Dažniausiai ūkininkai su samdiniais sudarydavo žodines samdos sutartis samdinių namuose:

„Arba pats ūkininkas nuvažiuodavo kur apsiklausęs, arba kas nors ateidavo, pasisiūlydavo. Daugiausia, tai ūkininkas nuvažiuodavo. Samdydami žodžiu sutardavo, sutarties [rašytinės] nelabai darydavo. Darbar – be sutarties niekur, mažai kas žodį laiko“⁷⁷.

Sudarant samdos sutartį, daugiausia buvo šnekama apie algos dydį, nes vyriški ir moteriški darbai buvo nusistovėję. Samdinę mergą dirbti vyriškus darbus, pvz., akėti, ūkininkas priversti negalėjo, galėjo tik paprašyti. Tarpukariu išgalėjo pinigines algos: XX a. 4-ajame dešimtmetyje berno metų alga buvo 220 Lt, mergos – 150–160 Lt (palyginimui – karvė tuomet kainavo apie 70 Lt)⁷⁸. Energingesni vaikinai, kartais ir merginos,

⁷⁶ Stasys Mikutavičius, gim. 1930 m., gyv. Lapšių k., Gelvonų sen.

⁷⁷ Juozas Zaviša, ...

⁷⁸ Ten pat.

tarnauti važiuodavo į Šiaurės Lietuvą, į dabartinius Joniškio, Pakruojo, Pasvalio rajonus, kur samdiniams buvo mokamos didesnės algos: Pašvitinio apylinkėse vidutinė berno alga tuo metu buvo apie 400 Lt, mergos – 300 Lt⁷⁹.

Ilgiau natūra buvo mokamos piemenų algos. Pvz., 1927–1930 m. Neveronių kaime piemenaitė užsiimdavo bendroje kaimo ganykloje prie kerdžiaus, atėjus eilei, atganyti už ūkininkų 5–7 karves. Alga už vienos karvės ganymą per visą ganymo sezoną buvo 50 kg grūdų ir ūkininko mėšlu patręštoje žemėje pasodintas vienas centneris (50 kg) bulvių. Bulves nusikasti turėjo piemenaitės tėvai. Apie 1940 m. Moliupės vienkiemio bandą ganęs piemenukas kas mėnesį uždirbo po 50 kg grūdų.

Žalą ūkiui padaręs samdinyt turėjo tą žalą atlyginti iš savo algos. Konkretūs tokios žalos atlyginimo atvejai priklausė nuo santykių tarp ūkininko ir samdinio, taip pat nuo dorovinių ūkininko nuostatų. Atrodo, kad dažniausiai padarytos žalos atlyginimo buvo išreikalaujama iš kerdžiaus už javų nuganytus, nes šiuo atveju sprendimas priklausė ne nuo atskiro asmens, o nuo kolektyvinės kaimo nuomonės:

„Jeigu dėl dieninio kaltės iškada – atskaitymus daro. Jeigu ir netyčia, – atskaito iš algos“⁸⁰.

Pasitaikė nesažiningų ūkininkų, kurie ieškojo priekabių prie samdinių ir, apkaltingai tariamai padaryta žala, pvz., kad neišmelždama karvės samdinė sugadino karvės tešmenį, nepasibaigus sutartam laikui, nesumokėję atlyginimo išvarydavo iš ūkio. Tokiu atveju samdiniai teisybės galėjo ieškoti tik teismuose, kurie nemažai kainavo. Pas taip besielgiančius ūkininkus samdiniai tarnauti eidavo nenoriai. Dažnai tokie ūkininkai šeimynos turėjo ieškotis tolimesnėse apylinkėse ar net už demarkacijos linijos Vilniaus krašte. Tokių ūkininkų buvo mažuma.

Prisimenama ir nemažai ūkininkų atlaidaus požiūrio į samdinių, ypač piemenukų, nusižengimus:

„Būdavo, kad užmiegu įsiremęs ažuolan. Pabundu, – karvių nėra. Randu avižose. Būdavo, kad ir tvartan paimdavo iš kito kaimo. Tada gaspadorius eina, atsiskaito. O man nė karto neatskaitė iš algos“⁸¹.

Per darbymetį ūkininkai ir dvarai samdė padienius darbininkus rugiams kirsti, linams rauti, bulvėms kasti ir kt. lauko darbams. Didžiausias uždarbis buvo prie rugių: vyrui-rugių kirtėjui dalgiu už dieną mokėjo po 5 Lt, moteriai-rugių ėmėjai ir rišėjai – po 3 Lt. Ir dar davė pietus. Moterys rudenį eidavo į dvarus bulvių kasti. Šeimiūnų dvare bulvių kasėjoms už dieną mokėjo po 2–2,5 Lt, bet nedavė pietų. Lapšių dvaras samdė vaikus mairūno (*majerūno*), vaistams ir prieskoniams naudojamą augalą, plantacijai ravėti ir mokėjo po litą už dieną.

⁷⁹Mačiekus V. Papročių teisės relikvai pašvitiniečių gyvenime, *Pašvitinys* (spaudai rengiama „Vermės“ monografija).

⁸⁰Alfonsas Bernotas, ...

⁸¹Stasys Mikutavičius, ...

Baudžiamoji teisė ir tradicinė dorovė

Šio krašto žmonės iš esmės laikėsi Dešimt Dievo įsakymų. Pažeidusiuosius Dievo įsakymus smerkė Bažnyčia ir viešoji nuomonė, o vagis kaimo vyrai dar baudė ir fizinėmis bausmėmis.

Sekmadienių šventimas

Štai kas pasakojama apie Dievo trečiojo įsakymo „Švęsk sekmadienį“ laikymąsi:

„Sekmadienį niekas nieko nedirbo – nei verpė, nei audė. Gal kas ir nepaisė. Tada negerai atsitinka: ant gyvulių puola kas, suserga, ar šeimoj kas atsitinka negerai“⁸².

„Nebuvo mados sekmadieniais dirbti: kad ten šienautų ar ką darytų. Lyja, ir gubose rugiai sudygsta, ir nieko. Iš vakaro kiaulėms žolės prisipjauna, kad nereiktų sekmadienį. Kaimynai, jeigu pamatys sekmadienį lauko darbus dirbant, tai į pirtį uždarys“⁸³.

„Vieni labai šlapi metai buvo, rugiai gubose net sužaliavo, daigai buvo. Sekmadienį kunigas Juknys sako: „Nebus grieko, vežkit po pamaldų rugius, badas bus“. Parėję iš bažnyčios važiuvom rugių vežti. Šiaip sekmadieniais niekas lauko darbų nedirbo. Šienauti ar arti niekas nėjo, gink Dieve, niekas. Jeigu kas nors dirbtų, tai kaimynai blogai žiūrėtų, sakytų: „Negražu, bedievis“⁸⁴.

Kaip matyti iš pateiktų pasakojimų, sekmadieniais lauko darbus po pamaldų buvo galima dirbti tik išimtiniais atvejais, kada dėl blogų klimatinių sąlygų grėsė badas, kada reikėjo gelbėti žūstantį derlių. Kitais atvejais lauko darbai sekmadienį buvo nepateisinami. Tokio požiūrio į darbą sekmadienį laikėsi absoliuti dauguma gelvoniškių ir musninkiečių.

Požiūris į dvaro ir valdiško miško vogimą

Lietuvių tradicinė dorovė smerkė bet kokio svetimo turto slaptą, nesvarbu, kas bebūtų jo savininkas, pasisavinimą. Išimtį sudarė dvaro ir valdiškas miškas. Šio krašto žmonės, kaip ir visoje Lietuvoje, laikė, kad dvarui ar valstybei priklausantis miškas yra tarytum niekieno, jį augino Dievas ir todėl slaptas tokio miško kirtimas nėra vagystė, todėl per išpažintį nereikia net kunigui pasisakyti. Tuo tarpu vogti iš kaimyno miško, šiukštu, negalima. Didelės bausmės po Pirmojo pasaulinio karo sumažino miško vagystes, bet galutinai jų neįveikė. Kalbinti senoliai vagystes iš dvaro ar valdiško miško taip pateisino:

„Iš kaimyno vogti mišką – tai jau „ne“. O iš valdiško, – kad tik eigulys nenutvertų. Valdžios nesugūbysi, miškui žalos nepadarysi“⁸⁵.

⁸² Bronislava Motiejūnienė (Vilkelytė), gim. 1913 m. Minčiųukų k., Musninkų sen.

⁸³ Janina Raškevičienė (Darvydaitė), ...

⁸⁴ Karolis Palaima, ...

⁸⁵ Bronius Ceciūnas, ...

„Jeigu slapta pasikirsdavo iš valdiško miško, – ne vagystė, kunigui per išpažintį nereikėjo sakyti. Miškas senobinis, nesodintas. Jeigu kokį vežimą malkų atsiveža, – tai nieko“⁸⁶.

„Kai kada iš valdiško miško nutverdavo – ne griekas, kad tik nepačiuptų. Ne griekas, nes ne žmogaus, valdišką, niekieno“⁸⁷.

Arkliavagystė

Nežiūrint neigiamo tradicinės lietuvių dorovės požiūrio į vagystes, prieš Pirmąjį pasaulinį karą Lietuvoje jos buvo labai paplitusios. Ūkininkus ekonomiškai alino organizuotų arkliavagių gaujos. Pvz., XX a. pradžioje per vieną vasarą iš Mančiušėnų kaimo buvo pavogti 25 arkliai⁸⁸. Ūkininkai kaip įmanydami gynėsi nuo arkliavagių – arklius pančiojo geležiniais užrakinamais pančiais, darė dvigubas tvartų duris, ant jų skersai uždėdavo geležines štangas (*štobas*) ir užrakinavo vietinių kalvių pagamintomis sudėtingomis spynomis. Dažnai kas nors iš šeimos vyrų šaltuoju metų laiku eidavo naktį į tvartą miegoti prie arklių, kai kas gerus arklius naktį laikydavo pirkios priemenėje, o vasaros naktimis jodavo į naktigones ir ten saugodavo besiganančius arklius:

„Arklius pančiojo geležiniais pančiais. Jeigu vagys pradeda vesti arklius, tai dzin-dzin, užgirsta. Tada budėtojas kelia vyrus nuo laužo ir visi su skandalu lekia gintis nuo vagių“⁸⁹.

Arkliavagiai irgi buvo ne mažiau išradingi:

„Prieš Pirmąjį pasaulinį karą labai vogdavo arklius, daugiau, kaip dabar mašinas vagia. Išeriškių kaimo ūkininkas prie tvarto buvo pristatęs pastatą arkliams, arklidę. Pamatai buvo akmenų. Arkliavagiai tuos akmenis išvertė, pakišo rąstelius ir pasvėrė sieną. Įlindę vidun, rinktinį arklį surišo, parvertė ant šono ir ištraukė pro apačią. Štoba buvo geležinė, užraktai. Duris būtų buvę sunku išlaužti“⁹⁰.

Gelvonų ir Musninkų valsčiuose pavogtus arklius arkliavagiai perplukdydavo per Nerį į surinkimo punktus, kurių vienas buvo kažkur prie Žaslių:

„Mano dieduko dar caro laikais pavogė 9 arklius. Vieną iš jų rado. Kai pavogtus arklius plukdė per Nerį ties Kernave, tai devintas pavadį ištraukė. Plukdytojai laiveliu plaukė. Arklys išplaukė ir jo nebepagavo. Buvo ruduo. Arklys ganosi ant sužėlusių rugių. Jį pagavo ir uždarė tvartan. Niekas neprisi- pažįsta. Pranešė Musninkų klebonui, tas per pamokslą paskelbė, kad atsišauktų kas. Tai tą arklį rado, o aštuonių nerado. Pavogė arklių ir iš kaimynų“⁹¹.

⁸⁶ Jonas Kudelis, ...

⁸⁷ Vincas Puzinas, ...

⁸⁸ Mačiekus V. Papročių teisės elementai Upninkų valstiečių tarpusavio santykiuose XX a. pirmoje pusėje, *Kraštotyra*, Vilnius, 1988, t. 22, p. 85.

⁸⁹ Bronius Maželis, ...

⁹⁰ Ten pat.

⁹¹ Juozas Paliušis, ...

„Pavogtus arklius pristatydavo bendrininkui prie Žaslių, o iš ten kažkur tolyn gabendavo. Pasodninkų Kielai pavogė arklį. Jis kažkaip sužinojo, kur pavogtus arklius laiko, ir nuėjo ten. Nuėjęs pradėjo dejuoti, kad pavogė paskutinį arklį, kad vaikų daug turi, silpnai gyvena, nenusipirks naujo, ir ėmė prašyti, kad atiduotų arklį. Vagys sako: „Gerai. Tvoarte yra 15 arklių. Jeigu rasi savo arklį ir pažinsi, tai išsivesi ir arklys bus tavo. Neišsivesi savo, gausi kailin ir namo šveisi“. Kiela surizikavo. Jo arklio snukis buvo apaugęs ypatingai dideliais plaukais, lyg ūsais. Įėjęs patamsin ėmė graibyt arklius už snukių, kuris plaukais tankiais apaugęs. Pažino savo arklį ir išsivedė. Žmones paskui kalbėjo: „Kiela patamsy savo arklį atpažino ir išsivedė“⁹².

Vagių baudimas

Caro policija buvo ganėtinai korumpuota ir su arkliavagyste rimčiau nekovojo, todėl ūkininkai patys stengėsi ne tik išsaugoti savo arklius, bet ir sugautus vagis bausti. Dalį sučiuptų arkliavagių sąmoningai ar išliedami įtūžį užmušdavo, kai kurie arkliavagiai žūdavo besigrumdami:

„Rakindavom štobomis, bet ir jas vagys nupjaudavo ir išsivesdavo arklius. Rusai daugiausia. Kaimyno dėdukas naktį ganydavo arklius. Girdi, kad geležinius pančius pjauna. Kai rėžė botkočiu prisėlinęs. Susigrūmė, voliojasi abu. Rusas peilį traukt. Dėdukas tai pajutęs, jį ir užsmagė. Užkasė po žilvičiu.

Rusų kaimų yra prie Jonavos ir už Širvintų. Vietiniai rusai čia miške gyvena, tai prirodydavo, kur geri arkliai“⁹³.

„Cegelnėje gyveno lietuvis K. Senasis K. buvo arkliavagis. Žmonės žinojo, kad jis arklius vagia ir jo bijodavo. Bijodavo jo bausti, mušti. Jeigu jį supykdysi, jokiū būdu neišsaugosi arklių. Vienas mūsų kaime buvo nusidėjęs K., tai iš turgaus parsivedė arklį, išeina po nakties, jau nėra jo. Ir vėl pirk. Išjodavo naktigonėn arklius, kiti miegodavo, o jis vienas budėdavo, saugodavo arklius.

K. turėjo 4 suaugusius sūnus. Kelias pro juos ėjo nuo Gelvonų į Pasodnykus. Tai bijodavo pravažiuoti pro Cegelnę, nes jie perimdavo arklį su vežimu ir aplupdavo. Senasis K. atvažiuodavo į kaimą, užėina, tai jam įpila grūdų. Tada K. sako: „Nebijokit, viskas bus tvarkoj“. Bet jeigu jį užpykdysi, išvarysi, – tai tada bus riesta.

O jį patį, gyvenimą baigiant, užmušė. Jis buvo nuvažiuoęs tos rinkliavos rinkt Pasodnykų kaiman. Ten važinėjo, paskui užvažiavo Pasodnykų karčemon, išgėrė ir apygirtis patraukė Pusilgiškių kaiman. Pusilgiškiuose vyrai mynė linus. Pietaudami pas šeimininką išgėrė kiek degtinės, buvo pasilinksminę. Užėjo K. ir klausia: „Ką čia K. duosit?“ Vyrai: „Palauk, tuoj tau mes duosim“. Ir ėmė šveist. Taip primušė, gal visai neužmušė. Įmetė leis-

⁹² Bronius Maželis, ...

⁹³ Alfonsas Bernotas, ...

*gyvį vežiman. Arklys jį parvežė namo nebegyva. Taip baigėsi senojo K. arkliavagio dienos. O sūnūs paskui išsiskirstė: vieni Amerikon išvažiavo prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Buvo likęs vienas sūnus, bet tas neužsiiminėjo tuo amatu*⁹⁴.

Kaimo vyrai savo kaimo vagis auklėdavo juos nuplakdami:

*„Jeigu kaime atsirado vagišius, vyrai nutaria paauklėti. Paguldo ant zaslano, nusega kelnes ir vytine subinė. Tai, sako, išeidavo kruvinu pasturgaliu, katras jau nusikaltęs. Gavęs rykščių, negalėjo prisėsti ant sėdynės, stačiam valgyt reikėjo*⁹⁵.

Dorovinis klimatas XX a. 4-ajame dešimtmetyje

Sustiprėjusi Lietuvos policija, padedama šaulių ir ūkininkų, arkliavagystę iki 1925 m. iš esmės įveikė. Kaimuose beveik neliko ir kitokių svetimo turto mėgėjų. XX a. 4-ajame dešimtmetyje Lietuvos kaimuose buvo pasiektas turbūt aukščiausias dorovinis lygis nuo Lietuvos valstybingumo praradimo XVIII a. pabaigoje. Jeigu ne sovietų okupacija, dorovinis klimatas dabartinėje Lietuvoje būtų visai kitoks:

*„Lietuvos policija veikė. Padėjo šauliai. Miškininkai buvo ginkluoti. Aptvarkė tuos vagis. Tarpukariu, paskutiniaisiais metais vagysčių beveik kad nebuvo. Būdavo klaimuose javų arpuotų, ar šiaip iškultų, – niekas neliesdavo. Kad ką pavogtų, – retenybė, labai retenybė. Iki sovietų atėjimo nerakindavo tvartų. Gyvenamųjų namų irgi nereikėdavo rinkinti. Dabar neužrakinęs negali palikti*⁹⁶.

⁹⁴ Bronius Maželis, ...

⁹⁵ Ten pat.

⁹⁶ Juozas Zaviša, ...

Iš Kulniškių kaimo gyvenimo (XX a. pirmoji pusė)

Filomena Masevičienė (Abišalaitė)

Plunksna – ne mano darbo įrankis, nors į mokinių sienlaikraštį Ukmergės gimnazijoje parašydavau. 1946 m. gavusi atestatą, pagalvojau ir apie žurnalistiką, bet mano vyresnysis brolis atkalbėjo. Sakė, kad žurnalistams tenka rašyti ne ką nori, o ką reikia, dažnai net prieštaraujant tiesai, įsitikinimams.

Drauge su Elvyra Čižiūnaite iš mūsų kaimo įstojome stomatologijon ir sėkmingai baigėme. Specialybė – neutrali ir reikalinga. Tuo metu mūsų apylinkėse nebuvo jokio gydytojo stomatologo ar odontologo.

Tiesa, netoli Kulniškių gyveno Kazys Banikonis, žmonių vadinamas Banikonių dėduku (1870–1948). Jis gelbėjo žmones nuo dantų skausmo. Gydyti jis nemokėjo, tačiau skaudantį ir klibantį dantį išraudavo. 1948 m. apylinkė ir jo neteko – su šeima jis buvo ištremtas į Rusijos šiaurę. Tenai ir mirė.

Kodėl visa tai rašau?

Noriu ištesėti pažadą savo artimam giminaičiui kalbininkui Kaziui Morkūnui – parašyti „ką nors“ apie Gėlvonų valsčių. Pažadėjau daug negalvodama. Šventėme Kazimierines, buvo tostas už jį, prisiminėme Kazio mirusius tėvus, senelius... Pasidžiaugėme varduvininko gražia šeima: žmona Stase, sūnumi Vaidotu (biologijos mokslų daktaru), dukra Daiva (lituaniste). Iš užstalės pakilome su gera nuotaika, kas ir paskatino prisiminti gimtąsias apylinkes, jų žmones, savo valsčių.

Kulniškių kaimas

Kaimo aplinka. Gelvonų valsčius man – tai visų pirma Kulniškių kaimas, esantis 15 km į pietvakarius nuo Ukmergės ir 8 km į pietryčius nuo Vėprių. Rytiniu kaimo laukų pakraščiu teka Žuvintės (Žuvintės) upės dešinysis intakas Gužbrė (Gužbris).

Apaugęs šimtametėmis liepomis, klevais ir kaštonais driekėsi didelis senoviškas kaimas su „kačergos“ formos „ūlyčių“ ir daugybe „ūlytėlių“. Kaime buvo daugiau kaip 40 kiemų, kuriuose tuo laiku (apie 1933–1934 m.) vidutiniškai gyveno po 5–6 žmones. Nenuostabu, kad šiuose kiemuose bėgiojo pulkai vaikų, tarp kurių buvau ir aš.

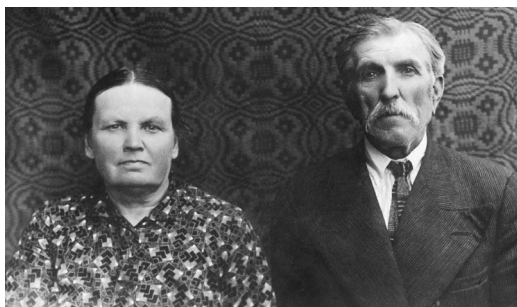
Prie kiekvienos sodybos – sodas, kūdra, apaugusi ajerais ir žilvičiais. Kūdrosė veisėsi karosai. Mat žuvys praversdavo pasninkų dienomis, papildydavo ir pajvairindavo maisto atsargas.

Prie kiekvieno gyvenamojo namo – darželis, apsėtas rūtomis, mėtomis, radastomis ir kitomis gėlėmis. Viduryje darželio puikavosi raudoni, rausvi ir balti bijūnai, o palangėse žydėjo piliarožės, stiepėsi aukštyrni melsvi ir violetiniai „riterio pentiniai“.

Pavasarių sodžius pakvėpdavo alyvų žiedais, o rudenį darželius puošė įvairiaspalviai jurginai.

Kiekviena kaimo mergaitė ar ištekėjusi moteris stengėsi apsodinti savo darželį taip, kad nuo ankstyvo pavasario ligi vėlyvo rudens jame žydėtų gėlės ir žaliuotų rūtos. Be rūtų nebuvo nei vieno darželio, o be rūtų vainikėlio nebuvo nė vienos mergelės.

Iš tikrųjų nė vienos vestuvės neapsidavė be rūtų. Rūtų vainikėlis būdavo ant jaunosios galvos, rūtomis puošdavo ir vestuvių stalus. Jei pasitaikydavo tokia jaunoji, kuri dar prieš vestuves „pamindavo“ rūtų vainikėlį, tai nešlovė lydėdavo ją visą gyvenimą, o per vestuves kaimo bernai palangėmis traukdavo: „Rūtų vainiką po kojų pamynė, o pati dėl savęs iš virkščių nupynė“.



Jaunoji, sėdėdama užstalėje su jaunuoju, rausdavo iš gėdos. Kaip tie bernai užuosdavo – galas juos žino.

Gyventojai. Daug kulniškiečių darbo ieškojo svetur. Dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą daug buvo išvykusių į Ameriką. Mano tėvas Kazys Abišala ten išgyveno daugiau kaip 10 metų. Ten įgijo JAV pilietybę. Į gimtuosius Kulniškius sugrįžo 1913 m.

Didelis buvo kaimas – apie 200 gyventojų; jame buvo daug jaunimo, todėl gyventi buvo linksma. Tai nedidelių ūkių kaimas. Po valaką ar kiek daugiau turėjo tik keli ūkininkai.

Tėvo brolis Juozas uždarbiauti išvažiavo į Kauną. Jis buvo geras krosnių išplytų ir koklių mūrijimo meistras, todėl neblogai vertėsi. Į Kulniškius jis negrįžo. Liko gyventi Kaune. Jis atvažiudavo pas mus kiekvieną vasarą. Visados staiga, nepranešęs. Sakydavo nenorįs, kad važiuotume į Pāgeležius jo sutikti, kad „*jaunystės takus geriau prisimenu eidamas pėsčiomis*“. Čia jis gimė ir užaugo, čia buvo likę jo broliai ir draugai. Dėdė mes visi mylėjome ir jo laukdavome.

Jau pirmą jo atvykimo vakarą liepsnojo dvaro laužas, sukurtas jo rankomis prie seno ažuolo, augusio netoli mūsų namų. Prisimenu, kaip taurios dėdės akys svajingai žvelgdavo tolumon. Sėdėdamas ant kelmo, traukdavo dūmą iš ilgo ir storo cigaro. Kalbėjo mažai. Matyt, buvo svajotojas. Vasara ėjo į pabaigą. Staiga dėdė susiruošė išvažiuoti. Nors visi mes prašėm dar pabūti, niekas jo neperkalbėjo. Trumpai pasakė: „*Atvažiuosiu kitą vasarą*“.

Gilios šaknys, giminės meilė sugražina mus iš didelių miestų, amerikų, sibirų ir liekam savimi. Tai mus išsaugojo per visas okupacijas ir saugo ligi šiol.

Negaliu nepasidžiaugti, kad dėdė Aleksandras Algirdas Abišala, gimęs Intoje (Komija), fizikos ir matematikos mokslų daktaras, yra Kovo 11-osios akto signataras, buvęs ministras pirmininkas.

Uždarbiauti svetur važiavo ne tik vyrai, bet ir moterys, mergaitės. Vienos iš jų sugrįžo į gimtąjį kaimą, kitos pasiliko visam gyvenimui svetimam krašte. Jų likimas susiklostė nevienodai. Tėvai pasakojo, kad į Ameriką tuo metu išvažiavo kulniškietė Staniulienė, palikusi dvi paaugles dukras globoti kaimynams. Matyt, likimas lėmė, kad jos dukros nesulaukė savo mamos, sugrįžtančios iš Amerikos. Būdama neeilinio grožio, jų mama pakliuvo klastingam ir nedoram parduotuvės savininkui, kuris ją įdarbino pardavėja, suvedžiojo, o vėliau, apkaltinęs vagyste, įgrūdo į kalėjimą. Ten ji nusižudė.

Kaimo senoliai gerai prisiminė negandas, kurias atnešė karai su vokiečiais, rusais, švedais. Prie kapinaičių Pāduburio kalne esą palaidoti švedų kariai.

*Kulniškių seniūno
Petro Banikonio tėvai
ūkininkai Felicija
ir Kazys Banikoniai.
Abu mirė tremtyje,
Igarkoje, ten ir buvo
palaidoti. Apie 1939 m.
Iš str. autorės albumo*

Daug vargo žmonės matė, sulindę į trobeles su šiaudiniais stogais, mažais langeliais, o juk pro tuos langelius, prasipūtę užledėjusius stiklus, žiūrėjo pulkai vaikų. Kiekviena trobelė turėjo savo pulkelį. Vėliau iš tų papurusių galvyčių išaugo šviesūs protai.

Kaimas gyveno ne vien tik rūpesčiais. Turėjo jis ir savo džiaugsmų, švenčių ir papročių. Ir gyveno jame ne tik seniai ir vaikai. Jame buvo daug gabių ir linksmų vaikų, gražių ir drovių mergaičių, tačiau apie tai kiek vėliau. Kaimą supo graži gamta.

Ažuolynas. Didžiausias kulniškiečių gamtos turtas buvo ažuolynas. Jame ošė apie du šimtus šimtamečių ažuolų. Per ažuolyną tekėjo *Gumbrė*, ištekanči iš šaltiniuotos pievos, vadinamos – *Rūdupėmis*. Išengusį į ažuolyną žmogų užliedavo palaiminga šiluma, apimdavo neapsakomas jausmas.

Kulniškiečiai kalbėjo, kad tai protėvių dvasia, apsigyvenusi ažuoluose. Pagonybės laikais ažuolynai buvo laikomi šventais. Čia neužgesdavo laužai, kuriuose degė amžinoji ugnis. Ilgais žiemos vakarais prisiklausydavome visokių pasakojimų apie ažuolyną. Sakydavo, kad vidurnaktį prie laužų susirinkdavo mirusių gerų žmonių dvasios. Jos meldavo savo dievačius visokeriopos laimės likusiems žemėje artimiesiems. Laimę tuometiniai žmonės suprato panašiai kaip ir mes: kad būtų gausios šeimos, kad vaikai augtų sveiki, kad būtų gausus derlius, kad Perkūnas dievaitis apsaugotų nuo gaisrų, o deivė Milda įdiegtų meilę į kiekvieno sielą. Ir kaip čia neprisiminsi dainos, kurią Kulniškių jaunuoliai traukdavo, vaikščiodami po mišką:

*„Einu krantu, upelis sraunus teka,
o širdy taip gera ir jauku.
Ir šakas išskėtę vis šlamėjo
Šimtamečiai ažuolai seni...“*

Pavasariais į ažuolų uoksus sugrįždavo iš šiltųjų kraštų žalvarniai. Jie buvo labai pamilę mūsų ažuolyną, ir tais laikais jų skraidė būriai. Tai nuostabiai gražūs paukščiai. Jų melsvai žalios plunksnos žėrėte žėri. Prisimenu, kai maži žalvarniukai, iškišę galvytes iš uoksų, dairydavosi aplink, laukdami, kol tėveliai atneš maisto. Laukdavom nesulaukdavom, kol jie pradės skraidyti. Kiek būdavo džiaugsmo, kai, atbėgę į ažuolyną, rasdavom mažuosius žalvarniukus ant šakų tupinčius ar net ant dirvono lesinėjančius žolę. Į juos žiūrėdavom tik iš tolo, bijodami pabaidyti. Tiesa, piemenys įsidrąsinę kartais išskeldavo mažylius iš uokso, paleisdavo juos ant dirvono. Tada visi apstoję džiaugdavamės mažylių grožiu. Jie dar neskraidė. Nepastebėdavom, kad tuojau čia atsirasdavo seni žalvarniai ir taikydavosi įdriuoti į vaikų pakaušius. Tada greit bėgdavom į kaimo pusę net uždusę, o žalvarniai, palydėję mus klyksmu, sugrįždavo prie savo mažylių.

Visiems žinoma, kad apie pavojų miško paukščiams ir žvėrimis savo garsiu riksmu pranešdavo kėkštai. Jų čia buvo gausybė. Visiems čia gyvenantiems paukšteliams ir žvėreliams buvo tikras rojus, nes pavasarį miške prasidėdavo tikras gyvenimas.

Išsišakoję, išsikeroję ažuolai pasipuošia lapais. Žaliuojantis dirvonas tai lygus, tai pakilęs į kalvas, tai vėl nusileidžiantis į pievas. Ažuolyno viduriu, kaip minėjau, teka *Gumbrė*. Jos krantai apaugę krūmais, alksniais, juodalksniais, šermukšniais ir

tuopomis, apie kurias apsvynioję stiepėsi į viršų apyniai. Upelis tais laikais karščiausiai vasarą neišdžiūdavo.

Vandenyje susiraizgę medžių šaknys, tarp kurių veisėsi vėžiai, vėgėlės, lydekos ir kitos žuvys, kurios slapstėsi upelio žolėje. Jei netingėsi ilgiau pastovėti ir nuo lieptelio paspoksoti į tekantį vandenį, tai skaidriame vandenyje pamatysi nardant žuvytes, o kartais ir iš po žolės kyšančią didelės žuvies galvą. Pavasarį prie upelio dažnai atbėgdavom. Vešlioje drėgnoje žolėje mirgėjo gėlių žiedai, geltonos purienos, vėliau – neužmirštuolės, įvairūs vėdrynai. Paupės krūmuose žydėjo baltosios ir geltonosios plūkės, rūteniai, žibuoklės. Per naktis čiulbėdavo lakštingalos. Drėgnose pievose – pempių būriai, o raistuose – tetervinų burbuliavimas.

Tačiau grįžkime prie žemiškų praktiškų gėrybių. Laisvalaikiu kaimo vyrai Gumbreje žvejodavo ir niekad negrįždavo namo be laimikio. Važiuodavo sutemus, pasišviesdami degančiais šiaudiniais kūliais. Grįždavo su pilnais bulviniais krepšiais šnaručiu, vėžių.

Rudeniop ažuolyne pridygdavo storakočių baravykų, raudonikių, įvairiaspalvių ūmėdžių, o prasidedant šalnomis, pilnos papievės nuauksuotų rudmėsių. Niekada negrįždavom namo be pilnų pintinių.

Rudenį nuo ažuolų prikrisdavo daug gilių – nors vežimais vežki. Ir veždavo, pririnkę pilnus maišus. Užtekdamo ir žmonėms, ir kiaulėms, kurios ypač mėgsta giles. Kaimo žmonės seniau kavą gerė tik iš gilių. Paskaninta šviežiu pienu ar grietinėle ji buvo nepamainomas skanėstas speiguotos žiemos vakarais. Kava kvėpėjo kiekvienos rūpestingos šeimininkės gryčioje.

Gilių atsargas pasiruošdavo žiemai voverės ir kiaunės, gyvenančios ažuolų uoksuose. Į ažuolyną iš tamsių aplinkinių raistų (pelkių) pagiliauti atklysdavo ir šernai. Jie atknisdavo iš po sniego užsilikusias giles ir jomis vaišindavosi.

Mes, vaikai, ilgais žiemos vakarais, sulindę į šiltus užpečkius, svajodavom apie vasarą, kai vėl bėgsim į Pagirelį, kur ošia šimtamečiai ažuolai, kur atgyja gamta visa savo grožybe, kur skraido žalvarniai ir striksi rudauodegės voveraitės.

Gegužinės. Apie ažuolyną svajoto ne tik vaikai, bet ir suaugę, ypač jaunimas. Mat ten vasarą vykdavo gegužinės. Skambėdavo dainos ir dundėdavo dirvonas nuo šokių ir ratelių. Gegužinės prasidėdavo pavakary, kai saulė nuo laidos būdavo dar „per gerą kačergą“, todėl jaunimas ir pradėdavo pulkuotis tuo laiku. Jaunuoliai susirinkdavo į kieno nors kiemą, dažniausiai į tokį, kuriame būdavo daugiausia mergaičių, o jau iš jo dainuodami patraukdavo per visą kaimą į gegužinę. Ažuolyne pasigirdavo skambi muzika. Kulniškiai turėjo keturis savo muzikantus – Juozą Jankauską su armonika, Antaną Čižiūną su smuiku, Juozą Abišalą su klarnetu ir Antaną Abišalą su kontrabosu. Dažniausiai jie grodavo vestuvėse. Vestuvėse pagroti juos kviesdavosi ir aplinkiniai kaimai. Šitie muzikantai buvo labai solidarūs – jei kurio nors vieno iš jų nepakviesdavo, tai kitų ir su pyragu, kaip sakoma, nepriprašysi. Ne, ir viskas.

Gegužinėse skambėdavo ne tik muzika, bet ir dainos, sukdamosi rateliai, buvo žaidžiami įvairūs žaidimai.

Vyresnieji – moterys ir vyrai – užsiimdavo namų ruošą. Juk reikėjo pašerti kiaules, parvesti iš pakluonių veršelius, kur jie pririšti ganėsi. Jų neleisdavo su visa banda į tankius krūmus ir raistus, kad neišnešiotų vilkai. Moterys skubėjo sutraukti ir sunešti į svirnius rietimus audeklų, kurie būdavo patiesiami sodų pievelėse, kad išbaltų.

O čia, žiūrėk, ir dieninis (kerdžius) su piemenimis jau kiemuose. Jie parginė galvijus. Reikia karves pamelžti ir išpilstyti iškoštą pieną. Apie vakarienę sekmadieniais niekas negalvojo, nevirdavo, apsieidavo ant greitųjų išgėrę šviežio pieno su duonos žiaubere, o jei kas panorėdavo ko nors stipresnio, tai krosnyje visada atsi-rasdavo riebaus viralo, likusio nuo pietų ir dar neataušusio. Geros buvo tos senobinės krosnys. Niekas neataušdavo ligi vakaro, o juk krosnis kurdavo ankstyvais rytais. Vėlai pakurti krosnį buvo negarbė. Šeimininkė apsijuoktų prieš visą kaimą, ją pavadintų miegale, tingine. Ypač stengdavosi jaunamartė kuo anksčiau užkurti krosnį. Dar visi vaikai miega, kiaulės nepašertos, daržovių neprirauta, o krosnis jau linksmai kūrenasi, spragsi ugnis, šildo ir džiugina visą trobą. Vaikai prasimerkia, bet blakstienos lipte limpa, ir vėl užsimerkia. Troba prisipildo kažkokios palaimos, net katinas prabudęs pradeda ražytis, išrietęs nugarą ir toli į priekį išmetęs minkštas letenas. Pajutęs, kad vaikai dar nesikelia, ir jis prisimerkia, tik jau neužmiega, pro akių vyzdžius žiūrėdamas į degančias krosnyje malkas.

Bet grįžkim prie gegužinės. Į ją susirinkdavo visi, kas tik gyvas – ir jauni, ir seni, ir maži. Ažuolyne būdavo įtaisytas ir „svečių stalas“. Tai didelis, apvalus nukirsto ažuolo kelmas. Sako, tai buvęs šimtmetis stiprus, galingas ažuolas. Jis stovėjo čia giraitės pašonėje, kur nuo seno būdavo rengiamos kaimo gegužinės. Jame, kaip ir kituose ažuoluose, stovėjusiuose čia aplinkui, pavasariais suskrisdavo žalvarniai, jo šakomis striksėjo voveraičių šeimynėlės. Paukščiai gražiai sugyveno su rudomis gražuolėmis, ir, pastebėję bendrą priešą, vanagą, pakeldavo tokį triukšmą, jog maži paukščiukai ir voveriukai tuoj sulįsdavo į savo saugius namelius – uoksus. Tų uoksų viename ažuole buvo keletas. Visiems jų gyventojams užteko vietos ir maisto.

Tačiau nieko pasaulyje nėra amžino. Teisingai sako žmonės – su saule negyvensi.

Vieną tvankią vasaros naktį pakilo juodas debesis, perskrodamas žaibais dangų ir žemę. Įsisiūbavo įsibangavo audra ir trenkė perkūnas į milžiną plačiašakį ažuolą, stovėjusį aukščiausioje Pagirelio kalvoje. Niekas iš žmonių nematė jo griūvant, niekas negirdėjo trenksmo. Tik anksti rytą, kai patekėjo saulė, kaimo dieninis (kerdžius) pūtė į ragą ir budino visus iš miego. Krūmuose po lietaus šlapia, todėl dieninis liepė piemenims ginti bandą į Pagirelį, nes ten tarp ažuolų ant dirvono sausiau ir linksmiau tiek piemenims, tiek galvijams. Išginę ant Staniulio kalno ir pažvelgę nuo jo į Pagirelį, piemenys neteko amo – nesimatė seno ažuolo, išsikerojusio gražiausioje kalvoje. Vietoje jo riogsojo baltas nelygiai nuskeltas kelmas. Iš tolo atrodė kaip malkų krūva, paruošta laužui. Tai buvo ažuolo liekanos. Skaudi žinia greit pasklido po kaimą, žmonės gailėjo senolio ažuolo, kraipė galvomis ir nutarė iš jo kelmo padaryti atminimo stalą, kurį vėliau pavadino miško svečių stalu. Ant jo pusryčius valgė dieninis su savo piemenimis, prie jo pusryčiauti likusiais trupiniais suskrisdavo paukšteliai, retkarčiais koks mėsos gabalėlis ar kaulėlis likdavo laputaitei ar kiaunei. Stalas praversdavo ir garbingiems svečiams, kurių į gegužinę privažiudavo dviračiais iš aplinkinių kaimų ir miestelių, iš Kauno.

Pamenu vieną gegužinę (1932 m.), kai prietemoj visų akys nukrypo į vieškelį, kuriuo artėjo autobusas su žibintais. Važiavo svečiai iš Kauno – kulniškėčių giminės, sūneliai ir dukrelės, kurie mokėsi, dirbo, tarnavo pas ponus, augino jų vaikus.

Visus juos mūsų muzikantų kvartetas sutiko su maršu. Tada buvo gerbiami miestiečiai, tik nežinia už ką. Ar dėl to, kad jie gražiau apsirengę, ar kad išbalusiais veidais, neįdegusiom ir nesuskilusiom rankom, o gal kad kalbėjo kažkaip miesčio-niškai, primiršę savo tarmę. Jau tada jie nebuvo man prie širdies, kažkokie pasipūtę. Polkos ir tos nemokėjo žmoniškai sušokti, kai mes, vaikai, mokėjom ne tik polkas ir valsus, bet ir ratelius. Miestiečiams vyrams turbūt patiko mūsų kaimo mergaitės, nes jie puolė jas šokdinti. Pažiopsoję ir palikę suaugusiuosius, mes toliau tarp ažuolų pasidarėm savo gegužinę ir ten šokom trypėm, kad net dirvonas drebėjo. Retkarčiais prie mūsų prieidavo koks dėdė pypkiuodamas ir, pasėmęs iš kišenės saldainių, plačiai juos paberdavo, o mes visi puldavom vienas per kitą ir stverdavam pabirusius ant dirvono skanėstus. Tik ne kiekvienam pasisekdavo nutverti. Gerai, jei draugas ar draugė pasidalydavo laimikiu, o jei ne, laukdavom kito dėdės.

Kai vaikai išsiėldavo, ypač berniukai, kurie, sulipę į ažuolus, skynė giles ir mėtė kitiems ant galvų, tai prieidavo kaimo „tvarkdarys“ Antanas Dudonis, iš tolo mojuodamas diržu. Vaikai nutildavo kaip pašventinti. Jei kuris išdykėlis laiku neįvertindavo padėties, paskui labai gailėdavosi.

Į ažuolus lipti vyresnieji apskritai neleisdavo, kad neišbaidytų uoksuose gyvenančių žalvarnių. Pridūkę ligi devynių prakaitų, prieidavam arčiau prie gegužinės tvoros. Mes buvom smalsūs. Gerai išsižiūrdavome į savus ir į svečius, kas su kuo šoka, kam daugiausia šypsosi.

Kulniškietės mergaitės. Jos atrodė kaip margų gėlių puokštė. Mergaitės pasipuošusios vasarinėm plonom „kvalduotom“ ir „brinduotom“ (rauktomis, su nėriniais) suknelėm, beveik visos su kasom. Vienu kasos palaidos guli ant pečių, o kitų gražiai vainikėliu sudėtos ant galvos. Dabartinės mergaitės ir moterys nemoka puoštis. Beveik visų šukuosenos vyriškos, anot rašytojo K. Sajos, kelnėtos moterys nesupranta, kad jų grožis būtent moteriškume. Gaila, kad tada niekas jų nefilmavo, ir dabar negalima palyginti.

Kai baigdavosi linksmybės vaikams ir nuo gegužinės suoliukų pakildavo tėvai ir seneliai, visi patraukdavo kaimo link. Pasilikdavo tik jaunimas ir linksmindavosi ligi aušros. Sugulę namie, pro atdarus langus dar girdėdavome jaunimo dainas, muzikos garsus, kol užmigdavome. Rytojaus dieną mes, vaikai, lėkdavome į Pagirelį, į gegužinės vietą pažiūrėti, kas ten liko. O ten mėtydavosi popieriukai nuo saldainių, koks pamestas ir geras saldainis. Radę nukritusią gražią sagę, parnešdavome ir atiduodavome savininkei. Be to, surinkdavome visus popieriukus ir nuo tvorų, ir nuo dirvono. Apšvarinti dirvoną būdavo mūsų, vaikų, darbas.

Naktigonės. „*Tai naktigoniai dainavo, kam tą vakarą šiandien miniu?*“ – rašė Salomėja Nėris. Iš tikrųjų naktigonės apdainuotos dainose, aptartos daugybėje pasakojimų. Kol kaimai nebuvo išskirstyti į vienkiemius, nebuvo kur ganyti arklių. Todėl ir darbinius arklius, ir ristūnus žirgus kaimo bernai vasarą išjodavo nakčiai ganyti į ganyklas. Tos ganyklos buvo pamiškėse, gerokai nutolusios nuo kaimo. Jaunuoliai sukurdavo didelį laužą, kad ligi ryto neužgestų. Mat laužai atliko kelias funkcijas: saugojo žmones ir gyvulius nuo uodų, šildė sumigusius naktigonus ir saugojo nuo vilkų, kurių tada buvo aibės. Tiesa, nuo vilkų arklius saugojo ir budrūs šunys. Tyliais vasaros vakarais girdėjosi net į kaimą atklydusios naktigonių dainos. Viena naktigonių naktis buvo paskutinė Juozui Dikčiui, dvidešimtmečiui jaunuoliui, mano krikštatėviui.

Vieną ankstų rytą iš naktigonės jaunuoliai jojo namo, bet, kaip ir visada, negalėjo ramiai joti. Jie ėjo lenktynių. Juozo žirgas staiga kažko pasibaidė ir metė savo raitelį ant pakelės akmens. Jaunuolis žuvo vietoje. Tas pats žirgas nulydėjo savo šeimininką į kapus.

Juozuko mama, kaime vadinama Joniene, buvo našlė, augino ir saugojo sūnų kaip savo akį, tačiau štai koks likimas... Senieji kaimo žmonės ligi šiol prisimena naktigonių tragediją, kuri įvyko 1926 m. vasarą.

Parugėm. Kai vasarą nuo dirvos pakildavo rugiai ir artėdavo jų žydėjimas, prasidėdavo vaikštyinės parugėm. Tai graži, sena lietuvių tradicija, dabar jau išnykusi. Ruginė duona, duonytė, duonutė – visais laikais buvo gerbiama ir gražiausiais vardais vadinama. Dar rudenį pasėti rugiai sužaliuodavo kaip rūta. Kai gruožas purvą pavarsdavo kieta pluta, ant rugių želmenų būdavo paleidžiamos pasiganyti avys. Kitų gyvulių – nei karvių, nei arklių – ant rugių neleisdavo. Matyt, kad dirvų neišdrambloję. Avys pasidarydavo apvalios, su tankiom ir švelniom vilnom. Iškritęs sniegas pamažu apklodavo baltu patalu rugius, kad per žiemą neiššaltų.

Pavasarių vieversėliai, parsukridę iš šiltų kraštų, pirmieji pasveikindavo laimingai pražiemojusius rugius ir dirvoje susisukdavo lizdelius. Rugiai buvo sėjami į vadinamus rėžius, toliau už kaimo laukuose. Tie rėžiai vienų buvo siauresni, kitų platesni, žiūrint, kiek žemės turėjo ūkininkas. Plačiausi buvo valakininkų. Tarp rėžių ėjo lygios ežios, kuriomis šventadieniais ir vaikščiojo pasipuošusios moterys ir vyrai. Mums, vaikams, ten būdavo puikios slėpynės. Atspėk, kurioje ežioje yra tavo draugai. Būdavo, kad kaimynai susipykdavo dėl tų ežių. Gink Dieve, kad kuris nors iš jų, kad ir netyčia, nenurėžtų ne į tą pusę.

Atėjus vasarai ir pradėjus rugiams žydėti, rugiuose mėlynai sužydėdavo rugiagėlės, pakvipdavo ramunėlėm, kurios ypač mėgsta paežius. Siūbuoja liūliuoja rugių laukai. Štai tada ir pasipildavo parugėm dideli ir maži. Jaunimas dainuodavo, moterys rinkdavo vaistažoles, vyrai nešdavo lauknešėlius, kuriuose būdavo gira ir užkandžiai. Visi, atėję prie ažuolyno, ten susėsdavo prie mano jau minėto svečių stalo, laužavietėje sukurdavo laužą, kuriame moterys būtinai kepdavo vadinamąją miško kiaušiniene. Ji būdavo kepama ne iš vištų, o iš petardų kiaušinių. Kodėl būtent iš petardų, aš nežinau, gal jos arčiau gamtos, beveik laukinės. Jų kiaušiniai nedideli ir gražiai numarginti. Vyrai, susėdę už svečių stalo, padaryto iš ažuolo kelmo, aptarinėdavo būsimąjį derlių. Moterims iškepus kiaušiniene, ant stalo atsirasdavo ir daugiau užkandžių – kumpio, skilandžio ir sūrių su kmynais. Užsigerdavo gira. Visi pasistiprinę vėl uždainuodavo, pritariant paukščiams. Būdavo neapsakomai linksma. Niekada neužmiršiu tų dienų, kai aš, įsikibusi mamai į ranką, mėgindavau nedrąsiai pritari dainai. Saulei pakrypus į vakarus, pamažu nurimdavo žmonės ir paukščiai, pritildavo dainos, vaikų klegėjimas. Visi pasukdavo namo, nes laukdavo vakaro ruošs, piemenys pargindavo galvijus.

Talkos. Šienapjūtės ir javapjūtės talkos prasidėdavo dalgių pustymu. Daugelyje kiemų girdėdavosi toks pat garsas – pranašas artėjančių sunkių vasaros darbų. Sunkų darbą lengvino talkos.

Šienapjūtė. Tik saulei patekėjus į pievas išeidavo būrys šienpjovių su dalgiais ant pečių. Į pradalgės guldavo rasota pievų žolė, o su ja ir pievų gėlės, taip neseniai puošusios mergaičių kasas, ypač per Jonines. Niekas nepadarysi, atėjo laikas šienap-

jūtei. Vyrai, išvarę keletą ilgų pradalgių, stabteldavo, pailsėdavo ir visi uždainuodavo: „*Man dalgelis išpustytas, pradalgėlis išvartytas...*“ Vėl imdavosi dalgių ir šienaudavo toliau. Saulei aukščiau pakilus, į pievas ateidavo seselių pulkas. Ant pečių jos atsinešdavo baltus grėblius. Su jais išsklaidydavo pradalgės, kad greičiau išdžiūtų šienas. Per pietus į galulaukių pievas atvažiuodavo šeiminkės. Jų ratuose stovėdavo miežinio alaus ašočiai ir gera užkanda. Susėdę pakrūmėje, visi užkandžiaudavo ir linksmai klegėdavo. Paprastai talka vienam ūkininkui per dieną nušienaudavo visas pievas. Po to eidavo pas kitą, kol baigdavosi šienapjūtė.

Rugiapjūtė. Liepos pabaigoje prasidėdavo rugiapjūtė. Rugiapjūtės talkos būdavo išpūdingiausios. Joms dar žiemą pradėdavo ruoštis. Vyrai nusipindavo šiaudines skrybėles, o moterys prisimegzdavo naginių (vyžų) iš storų kanapinių siūlų. Pavasario pradžioje visi prisileisdavo daug sulos, kad jos užtektų ir rugiapjūtei. Lašinius ir skilandžius taip pat taupydavo sunkiam darbymečiui. Gelvonoose – paskutiniai vasaros Šv. Onos atlidai. Sueidavo ir suvažiuodavo seni ir jauni. Senieji – pasimelsti ir paprašyti šv. Onos, kad užtartų prieš Aukščiausiąją, padėtų nuimti derlių, kad duonutė būtų gardi ir skalsi, jaunieji – pasirodyti vieni kitiems, pasipuošus pavaikščioti po miestelį, o po atlidų pasilinksinti gegužinėje. Tačiau rugiai nelaukia, pagelsta jais užsėti laukai, svyra prinokusios varpos. Prasidėdavo rugiapjūtė.

Per rugiapjūtę galėdavo pasirodyti stipriausi vyrai, kirsdami dalgiais rugius, ir ištvermingiausios moterys, spėdamos paskui vyrus ne tik suimti rugius, bet ir surišti juos į pėdus. Drobiniai vyrų marškiniai permirkdavo prakaitu, o ir moterys atsitiesusios šluostydavosi sūrų prakaitą nuo veido. Juk rugiapjūtė – darbymetė, per kurią, anot senolių, ir akmuo kruta. Poetas Pranas Vaičaitis, rašydamas apie Lietuvą, prisiminė:

*„Ten prakaitas aplieja žmones
Prie vasaros sunkių darbų
Ir prastas aprėdas marškonis
Apdengia sąnarius visų“.*

Vaikams paaugliams būdavo skiriamas lengvesnis darbas. Jie sunėsdavo surištus pėdus į krūvas, kuriuos sustatydavo į gubas, o vakare suskaičiuodavo, kiek tų gubų yra. Tai vaikų darbas ir džiaugsmas. Į gubos vidų galima įlįsti, pasislėpti nuo negailestingų saulės spindulių. Net posakis yra išlikęs: „*Kepina kaip per rugiapjūtę*“.

Pavėsyje prie gubos būdavo pastatytas didelis molinis ašotis su vandeniu, kuriame plūduriuodavo duonos plutos. Ištroškusieji prieidavo prie gubos ir atsigerdavo tiesiog iš viso ašočio. Mums, vaikams, tai vis nesisekdavo – užsivertus ašotį, šaltas vanduo nubėgdavo per visą pilvą. Tai iš tikrųjų būdavo nemalonu. Pabaigtuvių dieną prie gubos pavėsyje stovėdavo ašotis su skanesniu gėralu. Paprastai tai būdavo parauginta beržo sula su džiovintais vaisiais – obuoliais, kriaušėmis ar slyvomis. Šis gėralas buvo tikrai skanus.

Kai saulė pakildavo virš pačios galvos ir žmonės svaigdavo iš nuovargio, eidavo pietų. Kiek džiaugsmo! Pietūs per rugiapjūtę būdavo sotūs. Šeiminkės pra-

pjaudavo skilandžius – savo kūrybinį pasididžiavimą. Kiekvienos skilandis buvo savito skonio. Man skaniausias visoje apylinkėje buvo tetos Švedienės skilandis. Jis buvo daromas iš kapotos kumpio mėsos, gerai suslėgtas, su daugybe įvairių prieskonių, todėl iš toli kvepėjo ir vertė varvinti seilę. Be skilandžio, ant stalo garuodavo skaniai išvirti barščiai, krosnyje keptas kumpis. Su grietine suslėgti sūriai taip pat baltuodavo ant stalo. Būdavo ir jau užaugusių šviežių agurkų. O kokia skani būdavo kaimiška duona, nors dar ir iš pernykščių rugių! Visa pirkia kvepėdavo nuo šių skanėstų. Rugiapjūtės pabaigai dažnas ūkininkas pasidarydavo miežinio alaus, todėl pabaigtuvėse ant stalo putodavo ir alučio.

Rugiapjūtės pabaigoje derlių skaičiuodavo kapomis. Viena guba susidėdavo iš 10-ties pėdų, o viena kapa – iš 6-ių gubų. Ūkininkas, turintis 10–15 ha žemės, pripjaudavo 60–80 kapų rugių. Po to talkininkai ruošdavosi pabaigtuvėms. Vyrai, susmeigę dalgių kotus į žemę, sėsdavosi ant ištiestų pėdų papypkiuoti, o mergaitės ir moterys eidavo pinti pabaigtuvių vainiką, kurį supindavo iš rugių varpų, ramunėlių, rugiagėlių, šarkakojų ir dirsių. Žodžiu, visko, kas rugiuose augo ir buvo neatskiriami duonutės draugai, nors šios gėlės ir buvo laikomos piktžolėm, bet jos buvo liaudies apdainuotos, mylimos, ypač ramunėlės ir rugiagėlės. Be jų rugiai ne rugiai ir vainikas ne vainikas. Šį kvepiantį vainiką įteikdavo namų šeimininkei, ir prasidėdavo pabaigtuvių puota su dainom ir pajuokavimais. Kaimo žmogus mokėjo džiaugtis šviežia kvepiančia duona.

Kiti darbai. Po rugiapjūtės laukdavo pageltę kviečių laukai, prinokę miežiai, žirniai, avižos. Tik linai dar žaliuodavo, savo galveles brandindavo. Miškuose būdavo pilna prisirpusių aviečių, raustančių bruknių, dygstančių grybų. Ir visur reikėjo suspėti apeiti. Sukosi žmonės kaip voveraitės, skubėjo. Bet šeimynos buvo didelės, todėl visi jos nariai – nuo vaikų ligi senų – pasiskirstydavo darbus. Vieni daugiau miške uogaudavo, grybaudavo, kiti, senesnieji, daugiau prie namų ruošos triūsavo, o jau stipriausieji, jaunimas prakaituodavo lauke. Bet ir po sunkių dienos darbų nenutildavo juokas ir dainos.

Rudeniop, atėjus bulviakasiui ir prasidėjus javų kūlimui, žmonės neapsieidavo be talkų, padėdavo vieni kitiems. Javus kuldavo dažniausiai arklinėmis mašinomis. Tam prireikdavo keturių arklių. Kūlimas trukdavo pas vieną ūkininką 1–2 dienas. Po to eidavo iš eilės pas kitą, kol visiems iškuldavo. Mūsų kaime nebuvo nė vienos kūlimo mašinos, samdydavo iš kitur. Vėliau, gal apie 1936 m., Feliksas Minderys nusipirko seną kuliamažą su motoru. Tačiau tas motoras kūlimo metu sugesdavo, savininkas jį taisydavo, būdavo sugaištama daug laiko. Kaimiečiai juokdavosi, kad motoras vis tobulinamas. Pagaliau jis visai išklero.

Po sodus. Senajame kaime vaikai soduose bėgiodavo niekieno nedraudžiami. Visai nesvarbu, kieno tie sodai buvo. Tada niekas nesivaikė tokio pelno iš vaisių ir uogų, kaip kad dabar. Leido vaikams vaišintis sodų gėrybėmis ligi soties. Vasaros pradžioje jau būdavo prinokusios trešnės – juodos kaip smala ir saldžios kaip devyni medūs. Kaimo vaikai būriais karstydavosi po medžius. Ir ne tik berniukai, bet ir mergaitės. Gal todėl ir dabar man nieko nereikia įlipti į storą lazdyną ar į kokį medį. Ypač mėgom slyvų vaiskrūmius. Mat jie būdavo aplipę gelsvais persišviečiančiais sakais. Šių sakų pririnkdavom pilnas dėžutes nuo saldinių. Sakai mums atstodavo dabartinę kramtomąją gumą.

Našlaitės Marytės vestuvės. Marytė jauna ištekėjo už kažkokio iš toli atvažiausio našlio su penkiais vaikais. Nepadėjo jos prašymai, ašaros. Tėvas išstūmė ją iš namų. Už vartelių užlindusios, mes, t. y. aš su vaikystės drauge Brone, norėjom pažiūrėti į tą „jaunikį“, kuris išveš Marytę. Jaunikis buvo su ūsais, todėl mums atrodė senas. Be to, mažas ir klišas, apsiavęs ilgais batais. Jis už parankės vedė Marytę nuo balto nuometo dar labiau išbalusią. Nors vestuvių tėvai jiems nekėlė, bet kaimo jaunimas susirinko prie vartelių išleisti jaunosios. Užtraukė liūdną dainą:

*„Vai, sesute, už našlelio koėjai, koėjai,
Didį būrį kūdikėlių atradai, atradai“.*

Neteko kaimas Marytės, geros tylios našlaitės, ištuštėjo sodai nuo vaikų klegesio, artinosi ruduo...

Bobų vasara. Kasmet rudenį nors trumpam sugrižta vasara, nuo seno vadinama bobų vasara. Tai pats maloniausias ir gražiausias metas. Miškas dega nuo įvairiaspalvių lapų. Žalsvus medžių lapus pakeičia ryškūs oranžiniai, rausvi, geltoni lapai. Saulė pažeria ant jų savo paskutinius spindulius. Ir žaidžia, ir šoka savo nuostabų šokių spinduliai, suteikdami žmogui džiaugsmą.

Šis metų grožis iš tikrųjų prilygsta moters grožiui, kuris amžiais buvo garbinamas ir niekada nevyto, net ir senatvėje. Tai amžinas moteriškumas. Bobų vasarą miškuose pridrygsta daugybė įvairiausių grybų, patvaresnių negu tikrąją vasarą, kuriuos galima sūdyti, džiovinti, rauginti ir kitokiais būdais paruošti žiemai. Kulniškiai didelių miškų neturėjo, išskyrus ažuolyną, bet grybų visiems užteko. Ažuolyne augo storais kotais rudaviršiai baravykai, o papieviais – gardžiosios rudmėsės. Jų parsinešdavom pilnus bulvinius krepšius.

Šiuo metų laiku sunkieji ūkio darbai jau būdavo nudirbti, todėl grybaudavo visi – moterys, vyrai ir vaikai. Tik ir girdėdavosi: „*Va, kiek baravykų vienoje vietoje radau! Kokie gražūs, parudavę!*“ Kitur vėl pasigirdavo: „*Raudonikių gražumėlis, ant kokių storų kotų!*“ Vaikams labai patikdavo voveruškėmis nusėti miškų takai, tarsi geltonų gėlyčių pribarstyti.

Visi būdavo linksmi, įraudę nuo gaivaus miško ir grybų kvapo. Labiausiai grybais džiaugdavosi šeiminkės, jau iš anksto matydamos juos ant Kūčių stalo. Grybais pajvairindavo stalą ir per gavėnią. Žiemą jie praversdavo įvairiais būdais paruošti, bet baravykui visur ir visada buvo suteikiama pirmenybė. Kaimiečiai sakydavo:

„Baravykas, pasikvietęs į svečius silkę, svogūną, pipirą, aguoną ir kanapę (kanapių aliejų), per gavėnią iškelia tokią puotą, kad valgyti čepsėdamas ir pirštus laižydamas“.

Taigi baravykas nuo seno buvo grybų grybas, jų „pulkauninkas“.

Ilgai žiemos vakarai. Atėjus adventui, dažnai ateidavo ir žiema. Mano vaikystėje žiemos būdavo gilios ir šaltos. Nei išeiti, nei toliau išvažiuoti. Pripustydavo visas pašales. Visur balta, balta... Darželyje – nė vienos gėlytės, tik sniego kauburiai, po kuriais pūpsodavo žeminiųs gėlės, o aplink tvorą styrodavo nuogos alyvų ir jazminų šakos. Už darželio tvorelės matydavosi kelias, kurio niekas nevalydavo. Juo tik ret-

karčiais pračiuoždavo rogės. Tada prie lango nosis sukišdavo ne tik vaikai, bet ir suaugę. Žiūrėdavo, kas nuvažiavo, ir spėliodavo, kur nuvažiavo.

Ilgais žiemos vakarais kaimo žmonės, susirinkę vieni pas kitus, veltui laiko neleisdavo – vyrai iš kanapių vydavo pančius arkliams, o moterys megzdavo pirštines, kojines, megztinius, nerdavo staltieses. Vyresnės moterys verpdavo linus, vilnas. Mergaitės bedirbdamos išmokdavo naujų dainų, paprastai senovinių.

Nuotyčiai su vilkais. Mes, vaikai, sutūpę prie besikūrenančio židinio, klausydavomės suaugusiųjų pasakojimų apie užpustytus keliautojus, apie alkanus vilkus, kurie užpuldavo keleivius. Anot pasakojimų, senovės vilkai buvę kitokie negu dabar – baisūs, pikti. Jie taikydavosi nutverti ne tik aviną ar kumeliuką, bet ir žmogų, atsidūrusį naktį miške. Kartą iš malūno, susimalę Kalėdoms miltų, važiavo namo du mūsų vyrai – Jokūbas su Motiejaus Jurgiu. Iš malūno jie išvažiavę jau prietemoje, nes prieš šventes buvo daug norinčių susimalti pyragams. Kol privažiavę mišką, nusidriekusį Šventosios paupe, visai sutemę. Vyrai žinojo, kad žiemą miškuose naktimis stūgauja vilkai, kurie, būdami alkani, tyko grobio. Iš namų tada niekas nevažiuodavo tuščiomis rankomis – į roges įsimesdavo gerą baslį ar kirvį. Su savim visada turėdavo ugnies, nes kartais tekdavo uždegti ir šiaudų gniūžtę. Mat vilkai ugnies bijo ir prie jos nesiartina. Taigi Kirslio Jokūbas su Motiejaus Jurgiu važiuoja per mišką. Virš jų žvaigždės, mėnulio pilnatis, o šaltis spigina. Arkliai traukia roges nesustodami ir neraginami, o po rogėmis girgžda šalantis sniegas. Vyrai šnekučiuojasi, bet į galvą jiems vis lenda mintys apie negeras vilkų išdaigas.

Kiršlių Jokūbas, buvęs Švedijoje, ėmė pasakoti, kad švedai linkę net idealizuoti vilkus, kad vilkai, anot jų, ir žmonių vaikus išaugina, jei tie, pasiklydę miške, nerasdavo savo namų. Tėvai jau galvodavo, kad jų vaikas pražuvo, o, žiūrėk, po kiek metų pamato su vilkais lakstantį savo vaiką. Tik jo jau nesugausi. Jis skuodžia per mišką neatsilikdamas nuo vilkų, bijo žmonių.

Staiga arkliai suprunksťė ir pradėjo karpyti ausimis. Jokūbas su Jurgiu užgirdo vilkų stūgavimus, bet jie buvo girdėti dar protarpiais ir atrodė, kad labai toli. Vyrai paragino arklius, sušėrė jiems botagu ir, prigulę rogėse, švilpė per mišką. Vilkų staugimas artėjo. Matyt, jie užuodė keliautojus.

Lyg į žemę prasmego Jokūbo žiebtuvėlis. Vienoje rankoje laikydamas vadžias, su kita naršė kišenės – tai kailinių, tai sermėgos, tai milinio švarko, ir vėl iš eilės kartojo tą patį, kol pagaliau virpančia ranka sugraibė jį kelnų kišenėje.

Motiejaus Jurgis, dėdamasis prieš Kirslio Jokūbą drąsus ir nė kiek nebijęs vilkų, kuitėsi po šiaudus rogėse, ieškodamas kirvelio, kurį neva įsidėjęs Kalėdų eglaitėi nusikirsti. Nereikės antrąsyk gaišti laiko. Miltai pyragams namie, silkės namie, eglaitė taipogi. Tik šviežios žuvies reikės, bet dar per anksti. Pati girsis kaimo moterėlėms: „*Mano vyras ne iš kelmo spirtas, viskuo prieš šventes apsirūpino*“. Taip Jurgiui begiriant save mintyse, visai arti suinkšťė vilkai. Dabar jau tylėdami, kiek įkabindami gal kokie penki ar septyni pilkiai, didumo sulig veršiais, užuolankom stengėsi užbėgti arkliams už akių ir sugriebti jiems už gerklės. Jokūbui niekaip neužsidedę žiebtuvėlis, užgesdavo vos įžiebus, o Jurgis, virš galvos iškėlęs kirvelį ir juo mosikuodamas, rėkė: „*Ullia, ulia, ulia!*“ Persigandę arkliai metėsi į griovį, rogės apvirto, ir vilkai lyg truputį atstojo, tarytum laukdami dar patogesnio momento. Dabar mūsų vyrai susigriebė. Jurgis užsimojo ir iš visų jėgų, sukauptų nelengvomis pastangomis, metė kirvį į tą pusę, kur

žibėjo vilkų akys. Vienam, matyt, kliuvo, kad jis sustaugęs kūlversčia apvirto. Kiti vilkai stabtelėjo. Tuo tarpu ir Jokūbo rankose jau degė šiaudų kuokštė. Vilkai, žvairomis atsigręždami, traukėsi nuo kelio į mišką, bet dar stoviniavo. Jurgis, besistengdamas su ugnimi, padegė šiaudus, gulinčius rogių galugalyje. Arkliai, pajutę praėjusį pavojų, pašoko iš griovio, bet apstulbinti degančio vežimo, kaip patrakę pasileido mišku. Mūsų vyrai liko stovėti ant kelio vieni. Vilkų seniai nė kvapo. Matyt, jie iš tikrųjų be galo išsigando ugnies.

Arkliai skriejo per mišką su degančiu vežimu tol, kol šis nustojo liepsnojęs ir pradėjo rusenti. Tada jie aprimo, pradėjo dairytis į šonus, palengva traukdami roges. Taip jie išvažiavo iš miško su tuščiomis rogėmis, be šeimininkų. Kaime žmonės dar nemiegojo. Jurgio pati pirmoji nugirdo arklių prunkštimą ir džiaugdamasi išlėkė iš gryčios į kiemą. Jai jau vaidenosi maišai miltų, kvepėjo pyragais ir prėskučiais. Ji buvo pasiruošusi apsikabinti sušalusį, miltais išsitepusį vyrą, kai staiga nustėro, pamačiusi tuščias roges. Arkliai dar vis karpė ausimis, tarytum norėdami pasakyti, kas nutiko.

„O Jėzau!“ – sušuko moteris ir kūlversčia grįžo į pirkia. Sukėlė ant kojų visą šeimyną, o paskui ir visą sodžių. Spėliodami, kas galėjo nutikti vyrams, žmonės traukė tuo pačiu keliu į miško pusę, iš kur grįžo arkliai, kol pusiaukelėje sutiko Jurgį su Jokūbu, grįžtančius namo. Tai štai kokie išdaigininkai buvo senovės vilkai.

Kaimynų dėmesys. Kulniškėčiai – geri žmonės. Keitėsi valdžios, tačiau paprastai kaimiečiai mokėjo atskirti grūdus nuo pelų. To juos išmokė tėvai. Ir mums, vaikams, dažnai būdavo pasakoma, kad geras žmogus visada padės kaimynui bėdoje. O tų bėdų ir reikalų kaime visada buvo. Atsimenu, man buvo kokie 4–5 metukai. Žiūriu pro langą į aptvarą, kuriame vėlyvą rudenį įleista didelė kiaulė. Ji kriokė, gulėsi ir kėlėsi. Supratau, kad ji serga, todėl ir atskirta nuo kitų.

Paskui pas mus atvažiavo ir sugriuvo į gryčią uniformuoti vyrai – policininkai. Nugirdau, kad jie išveš tą kiaulę ir dar keturis paršus, kurie jau buvo bekono dydžio. Vėliau nugirdau tėvus kalbant, kad visas mūsų kiaules (5) nuvežė į Pāduburį ir sušaudė. Mama verkdamas kalbėjo: „*Likom be mėsos kąsnelio, tokia šeimyna!*“ (Mūsų buvo aštuoni žmonės, maži vaikai.) Tėvas ramino: „*Neverk, geri žmonės padės, neprაžūsим*“. Taip ir buvo. Per visą žiemą tai vienas, tai kitas kaimynas įeidavo į mūsų gryčią, pasikišęs po pažastim skerstuvį.

Žmonės vieni kitiems padėdavo ir ligoje. Tarpukariu jaunuolius kaip su dalgiu kirto džiova (plaučių tuberkuliozė). Tam, matyt, turėjo reikšmės sunkios gyvenimo sąlygos. Apie Gelvonų valsčiuje mirštančius džiovininkus mes išgirsdavom dažnokai. Vyresnieji sakydavo, kad sunkūs laikai, ne visiems užtenka duonutės ant stalo, o viralas dažnai garuoja dubenyje vos pažilintas. Gausios šeimos gyveno susikimšusios tuometinėse šiaudinėse pastogėse.

Apie vieną mūsų kaimo džiovininkę – gražiąją Malviną – noriu papasakoti.

Rudenį vos ne kiekvieną šeštadienį prie mūsų kaimynų Ignelių priebučio žvengė piršlių žirgai. Pririšti stipriais pavadžiais prie tvoros, atokiau nuo gėlių darželio, jie savo kanopomis iškasdavo gilias duobes. Mes, kaimo vaikai, buvome labai smalsūs. Laukdavome, kada išeis iš gryčios jaunikis, spėliojome, ar gražioji Malvina tekės už šito, ar už kurio kito.

Kai svečią į kiemą išlydėdavo Ignelienė ar senis Ignelis skėščiodami rankomis, žinojome, kad vestuvijų nebus.

Jaunikis sėsdavo ant savo neramaus eržilo. Tas, trepsėdamas pirmyn ir atgal, staiga stodavosi piestu, grėsmingai sužvengdavo ir veržliai nušoliuodavo. Raitelis tik priglusdavo prie žirgo nugaros ir dingdavo visam laikui...

Tų raitelių buvo įvairių – jaunų ir pagyvenusių, lieknų bernelių ir storulių ūkininkų. Atjodavo jie, kaip sakydavo žmonės, iš įvairių pasviečių. Niekas nežinojo, ar visi jie buvo laukiami gražios ir išdidžios kaimyno mergelės – Malvinos. Buvo tik žinoma, kad ji dar nė vieno nepalydėjo ligi vartelių savo spindinčiu juodu akių žvilgsniu. Žmonės spėliojo, kuris gi pagaliau įtiks Malvinai. Vieni sakydavo, kad ji norinti ištekėti už labai turtingo jaunikio, kiti įsitikinę, kad jai nė vienas nereikalingas, kad ji jau turinti nusiziūrėjusi iš savo kaimo.

Praėjo ruduo su ilgais ir tamsiais vakarais. Nustojo žvengti žirgai prie Ignelių. Praėjo piršlybų metas. Prasidėjo žiema. Vakara pas mus užsukdavo kaimynai. Jie patyliukais kažką kalbėdavo apie Malviną. Supratau tik tiek, kad ji nepasveiks, mirs. „*Nepadės nė daktaras*“, – kartą nugirdau. Vadinasi, jai dar kažkas padeda. Man norėjosi tikėti, kad tas daktaras (iš tikrųjų tai buvo felčeris), neleis jai numirti. Paskui viską primiršau.

Praėjo žiema, atėjo pavasaris ir vasara – gegužinių metas. Ažuolynas atgijo. Gelvonuose ir aplinkiniuose miesteliuose (Vėpriuose, Pabáiske, Bagaslaviškyje) buvo iškabinti skelbimai, kviečiantys į Kulniškių ažuolyne įvyksiančią gegužinę. Sugužėjo pulkai jaunuolių. Jie šoko, žaidė ratelius ir dainavo. Jaunimo būryje linksminosi ir Malvina. Tik ji išsiskyrė iš visų mergaičių. Tamsios akys išbalusiam veide karštligiškai spindėjo lyg kažko ieškodamos. Plaukai supinti į storą kasą, permestą per pečius. Grakštų jos liemenėlį puošė kukli gėlėta suknelė. „*Kokią grožybę ant svieto paleido Dievas!*“ – nugirdau šnibždantis. „*Greit atsiims tą grožybę, džiovininkė gi. Matai, kad daktaras neatsitraukia nuo jos, gal įsimylėjo?*“ – atsiliepė kita. „*O ką duos ta meilė, matai, kad gėsta, tiesiog akyse gėsta. Užsikrės dar ir jis*“.

Daktaras atsistojo, padavė Malvinai ranką ir juodu tyliai nuėjo... Man dar ilgai skambėjo ausyse žodžiai: „*Greit atsiims tą grožybę, džiovininkė gi*“.

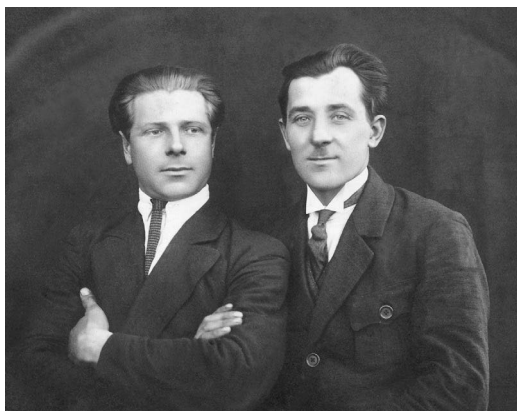
Rytojaus dieną paklausiau mamos, ką reiškia džiovininkė. Ir mama man atsakė: „*Džiovininkė, dukrele, tai ligonė, kuri jau nepasveiks ir kurios reikia saugotis, kad neužsikrėstum*“. Aš neatstojau nuo mamos: „*Visi bijo džiovininkę, o kodėl daktaras su ja vaikšto?*“ „*Matai, dukrele, daktaras jos nebijo*“, – tepasakė mama. „*Bet kodėl, kodėl? Juk sakei, kad visi miršta nuo tos ligos, tai kodėl jis nebijo mirti nuo jos?*“

Aiškia mačiau, kad mama nenori aiškiau man atsakyti, todėl daugiau jos ir nebeklausinėju.

Tą rudens vakarą mūsų kaimo jaunimas pynė vainikus Malvinai. Geriausia kaimo siuvėja Marytė siuvo jai suknelę į paskutinę kelionę. Laidotuvių dieną nuo pat ryto merkė lietus, tačiau susirinko ne tik mūsų kaimo žmonės, bet ir iš aplinkinių kaimų. Susirinko paskutinį kartą pasižiūrėti į tą užgesusią grožybę, kurią Dievas, paleidęs į šį pasaulį, taip greit atsiėmė. Jai buvo tik dvidešimt. Paskui karštą, nuleidęs galvą, ėjo daktaras. Pastebėjau, kad rankose jis nešė rūtų šakelę – tyros ir pagarbios meilės ženklą.

Kitos prisiminimų nuotrupos. Nenorėčiau savo prisiminimus, pradėtus pakilia nuotaika per Kazimierines, užbaigti liūdna gaida. Papasakosiu apie vieną kulniškietę motiną, kuri išgelbėjo savo vienturtį sūnų nuo bėdos.

Vyko Pirmasis pasaulinis karas. Kariavo vokiečiai su rusais. Gelvonuose stovėjo vokiečiai ir jų žandarai rinko į kariuomenę mūsų vyrus. Niekas nenorėjo eiti į svetimą kariuomenę, todėl kaip įmanydami išsisukinėjo nuo jos. Vieniems tai pavykdavo, kitiems – ne. Kirslienė atvežė savo sūnų Feliksą į Gelvonus ir pristatė, kur reikia. Sūnus buvo panašus į girių ažuolą – aukštas (2,2 m), plačiapetis. Frontui, žinoma, tinkamas. Mama jį pamokė: „*Tu, Faliunyte, kai inteisi pas tuos žandarus, tai išsižerk, užsimerk, išsižiok ir taip stovėk, iškišęs liežuvį*“. Jos Faliunytė taip ir padarė.



Feliksas Abišala (kairėje) su draugu.

Apie 1915 m. Iš str. autorės albumo

Vokiečiai tik susižvalgė tarpusavyje ir vienu balsu suriko: „*Heraus!*“ (Lauk). Išėjęs sūnus pabučiavo motinai ranką, ir jiedu greitai dingo iš Gelvonų.

Kitam mūsų kaimo Feliksui, mano dėdei, baigėsi liūdniau. Jį jau vežė traukiniu į frontą, o jis sugalvojo pabėgti. Šokdamas iš traukinio, neteko abiejų kojų.

Praėjus negandoms, Lietuva tapo nepriklausoma, atsitiesė ir kulniškėčiai. Vėl suskambo dainos, muzika. Vasarą – gegužinės, žiemą – vakaronės, o per šventes padengti stalai, ant kurių dažnokai putodavo miežinis alus. Prie stalo susirinkdavo giminės, kaimynai, ir, ištuštinę pirmą ašotį, užtraukdavo: „*Alutį gėriau, gražiai dainavau*“.

Prisimenu pabaigtuves Piliakalnio vienkiemyje pas Stasį Švedą. Šeimininkas – aukštas, pražilęs, su nukarusiais ūsais. Jaunystėje caro kariuomenėje feldfobelio laipsnį turėjo. Šeimininkė Antanina Švedienė – judri, su balta skarele ir prijuoste – savo ūgiu buvo priešingybė vyrui. Ji neužmiršdavo nė vienos talkininkės ar talkininko. Vis: „*Gal sūrelio, gal dešrytės ar duonutės, o vaikams – pienelio ar obuoliuko?*“ Tie maloniniai užkandžių pavadinimai tiesiog derinosi su ja pačia, jos išore ir vidumi.

Vienas iš talkininkų buvo kilęs nuo Biržų ir į mūsų kraštą pateko per Pirmąjį pasaulinį karą, todėl jis ir užtraukė biržietišką dainą:

*„Ponai geria alų,
Dargi buteliavą,
O mes prasčiokėliai
Paprastą – raugalą“.*

Ant stalo tuoj atsirado keli buteliai „*buteliavo*“. Šeimininkas atsakydamas uždainavo:

*„Gerkim alų ir padvainą,
Kad pas mumis būt spakaina“.*

Tiems, kuriems svetimybės (slavizmai) labai rėžia ausį, siūlau sunormuotą variantą:



*„Gerkim alų su puta,
Kad tarp mūsų būt taika!“*

*Kulniškių kaimo gyventojai Abišalos, Čižiūnai,
Dikčiai, Dūdoniai, Kirsliai, Kondratai, Kovarskai
ir kt. prieš išsiskirstymą į vienkiemius. Antras
iš kairės su planu stovi kaimo matininkas.*

Į naują gyvenimą. Atėjo laikas, ir Lietuvos kaimai pradėjo skirstytis į vienkiemius.

1933 m. Iš str. autorės albumo

1933 m. kulniškiečiai pasikvietė matininką ir burtų keliu pradėjo dalytis žemės sklypus. Ūkininkai varžėsi dėl geresnės žemės, dėl gražesnės aplinkos. Naujuose sklypuose kaip grybai pradėjo dygti trobesiai su šviesiais dideliais langais. Žmonės džiaugėsi, kad nereikės stumdytis bendrose pirtyse, nereikės baimintis, kad višta neperšoktų per svetimą tvorą. „Ir žmonėms, ir gyvuliams bus laisviau“, – kalbėjo kaimiečiai.

Nesidžiaugėm tik mes, vaikai, nes mums senasis kaimas – tai pulkai draugų, su kuriais bėgiojom po sodus, siauras „ūlytėles“, laipiojom tvoromis, ėjom slėpynių. Atėjus žiemai – važinėjimasis rogutėmis nuo kalnelių ligi sutemos. O koks smagumas čiuožti ant ledo, kai užšąla visos kaimo balos! Tada išmėginam visas jas iš eilės. Ir visa tai būryje draugų. Vaikams buvo liūdna, kai griovė senuosius namus ir svirnius, išnyko užkaboriai, kur žaidėm, ėjom slėpynių. Juk svirnų pastogėse, mes, vaikai, buvome ir artistai, ir pardavėjai, ir mokytojai. Dabar viskas sugriauta, išardyta...

O ką jau kalbėti, kai virto pakirsti ažuolai, sudrebindami žemę. Nebus kur perėti gražuoliams žalvarniams, neturės lizdų voverės, neatvažiuos čigonų taboras ir negirdėsime gitaros garsų prie degančio laužo.

Su vaikais liūdėjo ir kai kurie suaugusieji, neabejingi gamtos grožiui. Juk neliko puikaus ažuolyno. Ažuolus iškirto ir išsidalijo ūkininkai. Liko tik 15 iš 200.

Vyko statybos, prasidėjo naujas gyvenimas...

Kulniškių mokykla. Ji buvo įsteigta 1911 m. Joje kurį laiką mokytojavo ir kulniškiečiai – Vaclovas Čižiūnas, Bronė Abišalaitė.



Ilgiausiai joje tarpukario Lietuvoje mokytojavo mokytojas Bronius Žebrauskas, kilęs iš Suvalkijos. Jį labai tiksliai apibūdino kalbininkas Algirdas Sabaliauskas įžanginiame straipsnyje „Draugo prierasas“ (*Kazys Morkūnas: Bibliografija*, sudarė I. Andriukaitienė, Vilnius, Lietuvių kalbos instituto leidykla, 1999, p. 5):

„... mokytojas Bronius Žebrauskas, amžinas teisybės ieškotojas, neretai su tradicinės pedagogikos dėsniais prasilenkdamas, trokštančiam žinių kaimo vaikui davė visai neblogus gimtosios kalbos pagrindus (per vienerius metus 54 tiksliai numeruoti diktantai!), skatino toliau siekti mokslo, gyvenime ieškoti tiesos“.

Daugeliui Kulniškių apylinkės gyventojų ši mokykla buvo pagrindinė ir vienintelė, tačiau nemažai ją baigusiujų mokėsi toliau. Šią mokyklą baigė: žinomas Lietuvos kompozitorius Povilas Dikčius, jo brolis, ilgametis Žemės ūkio ekonomikos instituto mokslinis bendradarbis, inžinierius mechanikas, ekonomikos mokslų daktaras Antanas Dikčius, kalbininkas, humanitarinių mokslų daktaras Kazys Morkūnas, buvęs Vilniaus elektros tinklų vyriausiasis inžinierius Narimantas Vytautas Pieslekas, mokytojai – Vaclovas Čižiūnas, jo sesuo Ona Čižiūnaitė, kita Ona Čižiūnaitė, Zofija Kirslytė, Ona Kirslytė, Jonas Šleivys, Bronė Abišalaitė, Domicelė Kirslytė ir kt., žemėtvarkininkai – Aleksandras Dikčius ir Felicijonas Kirslys, teisininkė Emilija Abišalaitė-Kelienė, gydytojos stomatologės – Elvyra Čižiūnaitė-Rozinienė ir

Kulniškiečiai sveikina buvusį ilgametį mokyklos vedėją mokytoją Bronių Žebrauską su 80-mečiu. Sėdi (iš kairės): Ona Čižiūnaitė, Milda Čižiūnaitė, Bronė Abišalaitė, Elvyra Čižiūnaitė-Rozinienė, Domicelė Kirslytė, Bronius Žebrauskas, Julija Kirslytė, Veronika Pakalniškytė-Mindavienė, Zosė Dikčiūtė, Marija Kirslytė-Banikonienė, Fortunatas Banikonis; stovi: Timatas Čižiūnas, Antanas Morkūnas, Antanas Dikčius, Vincas Abišala, Emilija Abišalaitė-Kelienė, Kazys Morkūnas, Liūda Dikčiūtė-Sinicienė, Antanas Kirslys, Emilija Kirslytė-Vitkauskienė, Aldona Banikonytė, Filomena Abišalaitė-Masevičienė, Vladas Minderis, Jadvyga Minderytė, Povilas Dikčius, Vlada Dikčiūtė, Algirdas Dikčius, Marytė Banikonienė

Filomena Abišalaitė-Masevičienė, Vilniaus miesto universitetinės ligoninės vyr. buhalterė Aldona Banikonytė ir daugelis kitų, ypač dirbusių žemės ūkyje tarpukario Lietuvoje ir sunkiais pokario metais.

Taigi Kulniškių mokyklos į platesnę visuomenę išleisti šio ir gretimų – Antakalnio, Jutkonių, Pavytinės, Pranių, Vairėpkos – kaimų vaikai kartu su kitais Gelvonų valsčiaus žmonėmis sėkmingai darbavosi ir tebedirba įvairiose srityse Lietuvos labui.

Senasis Mikalajūnų kaimas: istorinė praeitis ir šiandiena

Ingrida Veliutė, Rasa Školiarenkaitė

Atgal į lietuvišką praeitį

Gelvonų apylinkėse, į pietus nuo Gelvonų miestelio, įsikūrę Mikalajūnai – tipiškas, Aukštaitijai būdingas gatvinis režinis kaimas, iki šių dienų iš dalies dar išsaugojęs savo struktūrą ir unikalumą. Anksčiau Mikalajūnai garsėjo kaip ypač gražus, tvarkingas, turtingų ūkininkų gyvenamas kaimas. Šiose apylinkėse žmonės gyveno nuo priešistorinių laikų, o dabartinė Mikalajūnų kaimo struktūra greičiausiai išryškėjo po XVI a. vykusios Valakų reformos. Žinoma, vėliau žemės ne kartą dalintos, skirstytos ir perskirstytos, bet kaimą labiausiai pakeitė po Antrojo pasaulinio karo vykusios sovietinės reformos. Tačiau Mikalajūnų kaimas vis tik išsaugojo XIX a. vidurio autentiškumą. Tokių gatvinių kaimų Lietuvoje išlikę nedaug, nes vėlesnės reformos išbarstė juos į viensėdžius¹.

Siekiant iširti ir išsaugoti tai, kas liko iš šio unikalaus kaimo, Mikalajūnuose ne kartą buvo vykdytos ekspedicijos, tirtas sodybų kaip kultūros paminklų statusas ir vaidmuo, šiek tiek paliesta kaimo istorija, gyventojai. Įvairaus pobūdžio rankraščiai, susiję su Mikalajūnų istorija, saugomi Lietuvos valstybės istorijos archyve, Vilniaus apskrities archyve ir kitur. Nemažai įdomios informacijos pavyko rasti gyventojų užsakų knygoje, esančiose Gelvonų bažnyčios archyve. Apie Mikalajūnus parengta keletas apžvalgiųjų straipsnių; ypač vertingi Kazio Šešelgio tyrinėjimai², daug įdomių pasakojimų, nuotraukų bei kitos vaizdinės medžiagos pateikė ir patys Mikalajūnų kaimo gyventojai.

Rengiant šį straipsnį, stengtasi daugiau dėmesio skirti ne pastatams ir jų struktūrai, kas pakankamai išsamiai aprašyta jau minėto tyrinėtojo K. Šešelgio, Dalės Puodžiukienės³, Leonardo Lekavičiaus⁴ ir kitų autorių straipsniuose, o sutelkti dėmesį į gyventojus, jų istorinę atmintį, buitį, nuotaikas, išsiaiškinti, ką jiems reiškia visų mūsų taip vertinami XIX–XX a. sandūroje statyti namai, baldai, ir kaip Mikalajūnai keičiasi, prisitaikydami prie vis greitėjančio gyvenimo tempo bei naujųjų Mikalajūnų gyventojų požiūrio. Siekiant išvengti monotoniškumo, straipsnyje įvykiai išdėstyti ne chronologiškai, o daugiau tematiškai, išryškinant tuos dalykus, kuriuos labiausiai akcentavo patys Mikalajūnų gyventojai ir kurie turėtų būti įdomūs kiekvienam skaitytojui. Medžiaga rinkta ir fotografuota ekspedicijos Gelvonuose metu – 2003 m. liepą.

¹ Semaška A. *Pasižvalgymai po Lietuvą*, Vilnius, 2005, p. 532.

² Šešelgis K. Mikalajūnai, Gatviniai ir vienkieminiai Aukštaitijos kaimai, *Lietuvos liaudies architektūros paminklai*, Vilnius, 1998, t. 5, p. 80–112; Šešelgis K. Mikalajūnai, *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, Vilnius, 1987, t. 3, p. 77; Šešelgis K., Baršauskas J., Čerbulėnas K., Kleinas M. Kaimo gyvenvietės ir gyvenamieji namai, *Lietuvių liaudies architektūra*, Vilnius, 1965, t. 1 ir kt.

³ Puodžiukienė D. Mikalajūnai, *Kultūros paminklų enciklopedija, Rytų Lietuva*, Vilnius, 1996, t. 1, p. 286–292.

⁴ Lekavičius L. Apie gatvinių kaimų valstiečių ūkius, *Mūsų kraštas*, Vilnius, 2004, t. 14, p. 48–54.



*Prie senos sodybos.
Apie 1922 m.
Iš V. Juzėnaitės
albumo*

Mikalajūnų kaimo istorija

Pirmosios pastovesnės gyvenvietės Lietuvos teritorijoje atsirado pradėjus dirbti žemę ir auginti gyvulius, tačiau ypač didelę įtaką šiandieninių kaimų vaizdui turėjo Valakų reforma. Gatviniai kaimai daugiau buvo būdingi stačiatikių tautoms⁵. Mikalajūnus K. Šešelgis priskyrė gatvinių režinių kaimų tipui, kurių būdingiausias požymis yra tas, kad sodybos buvo kuriamos ant žemės rėžių, palyginti neplačiomis juostomis atsirėmusių į kelią arba kirtusių jį statmenai, kartais šiek tiek įkypai. Sodybos išrikuotos palei gatvę viena prie kitos⁶. Ilgainiui tokio tipo kaimai buvo vis tankiau užstatomi, žemė ir sodybiniai rėžiai dalijami šeimos nariams, todėl kito jų struktūra. Gatvinių režinių kaimų gatvė dažniausiai buvo tiesi, o jos ilgis priklausė nuo sodybų skaičiaus⁷. Taigi beveik visus gatviniams režiniams kaimams būdingus bruožus turintis Mikalajūnų kaimas greičiausiai buvo išikūręs dar XVI a. antrojoje pusėje⁸, nors pirmą sykį istoriniuose šaltiniuose paminėtas 1613 m. Gelvonų dvaro dalybų byloje⁹. Nuo tada Mikalajūnai priklausė Gelvonų palivarkui, kurio savininku tapo Jonas Siesickis¹⁰. Kaime gyveno baudžiauninkų šeimos, dirbusios jiems skirtus valakus. Dvarininkas buvo suinteresuotas savo baudžiauninkų pajėgumu atlikti prievoles, todėl nusenus ar nebelikus šeimoje pakankamai darbingų žmonių, į sodybą buvo atkeliamos šeimos iš to paties arba kitų dvarui priklausiusių kaimų. 1811 m. dvaro revizijos sąrašė nurodyta, kad Mikalajūnuose yra 12 sodybų, iš jų į 4 atkelti baudžiauninkai iš Mančiušėnų, Lužių, Tilvikų, Tiltiškių kaimų ir Gelvonų dvaro, o seni žmonės ir invalidai apgyvendinti Gelvonų špitolėje¹¹. Prievolės dvarui buvo didelės: kiekvienas valaką dirbęs valstietis privalėjo per savaitę tris dienas su žagre ir arkliu arba dviem jaučiais ir tris dienas pėsčias turėjo dirbti dvare. Kiekvienos sodybos darbingi žmonės privalėjo 12 dienų per metus eiti į

⁵ Šešelgis K., Baršauskas J., Čerbulėnas K., Kleinas M. Kaimo gyvenvietės ir gyvenamieji namai, *Lietuvių liaudies architektūra*, Vilnius, 1965, t. 1, p. 8.

⁶ *Ten pat*, p. 15.

⁷ *Ten pat*, p. 16.

⁸ Šešelgis K. Mikalajūnai, *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, Vilnius, 1987, t. 3, p. 77.

⁹ Šešelgis K. Mikalajūnai, Gatviniai ir vienkieminiai Aukštaitijos kaimai, *Lietuvos liaudies architektūros paminklai*, Vilnius, 1998, t. 5, p. 80;

¹⁰ *Ten pat*, p. 81.

¹¹ Šešelgis K. Mikalajūnai, Gatviniai ir vienkieminiai Aukštaitijos kaimai, *Lietuvos liaudies architektūros paminklai*, Vilnius, 1998, t. 5, p. 82.

dvarą talkon, vieną kartą važiuoti į Rygą, 10 dienų remontuoti dvaro pastatus, duoti duoklę produktais ir t. t. Įvykdyti tokias dideles ir sunkias prievoles galėjo tik turtingos šeimos¹². Kad dauguma kaimo valstiečių buvo turtingesni už aplinkinius, rodo ir išlikę dideli, iš kitų aplinkinių kaimų gerokai išsiskiriantys, XIX–XX a. sandūroje statyti trobesiai. Per visą XIX a. Mikalajūnuose išliko 12 nepakitusių sodybų, kas rodo, kad sodybos nebuvo dalijamos įpėdiniais. Per 1923 m. surašymą kaime rastos 23 sodybos ir 144 gyventojai¹³. Kaimas iki Antrojo pasaulinio karo buvo ypač gražus. Pavasariais abiem kelio pusėmis „lyg kokiais vainikais“ driekėsi žydinčios vyšnios, bolavo specialiai ties keliu padėti nukalkinti akmenys, ilga gražia rikiuote tiesėsi statinių tvoros, kvėpėjo darželiai. Gražų akcentą kaimui teikė ir ties vienu kitu gyvenamuoju namu ar svirnu pakelėje augančios didžiulės liepos. O pats kaimo kelias būdavo nušluotas, gražus¹⁴. Gyvenimas Mikalajūnuose iš esmės pakito 1949 m., kai buvo įkurta žemės ūkio artelė. Į ją, be Mikalajūnų, įėjo Cegelnės, Durpynų ir Savingės viensėdžių žemės. 1951 m. ši artelė kartu su kitomis aplinkinėmis artelėmis buvo sujungta į stambų kolūkį su centru Gelvonų miestelyje. Mikalajūnai tapo vienu iš brigadų centrų, šalia kaimo pradėta statyti gamybinius pastatus¹⁵. Ilgainiui unikalūs sodybų pastatai buvo nugriauti, stipriai perstatyti ar kitaip suniokoti, todėl daugelis jų prarado savo unikalų išvaizdą ir vertę. Gerokai apardyta buvo ir gatvinio režinio kaimo struktūra, kuri iš dalies atkurta tik Lietuvai atgavus nepriklausomybę. Ir vis tik XX a. pradžioje statyti namai iki šiol išsaugojo savotišką paslaptį ir byloja apie savitą istorinę praeitį.

Patys Mikalajūnų kaimo gyventojai nedaug galėjo papasakoti apie savo kaimo įkūrimą, neteko apie tai išgirsti ir jokių įdomesnių legendų ar padavimų. Vienas vyriausių kaimo gyventojų Juozas Zaviša pasakojo, kad „*anksčiau šis kaimas vadinosi Pavinkšnys, nes šalia buvo Vinkšnės upelis, o kada Mikalajūnais tapo – neaišku*“.

Sodybos kaip vertybės

Gatviniams kaimams būdingi taisyklingi kontūrai, formuojantys monumentalesnę ir griežtesnę kraštovaizdį¹⁶. Sodybos gatviniuose kaimuose išsidėsčiusios prie pat gatvės, todėl jos vadinamos gatvinėmis sodybomis, kurios yra skirstomos į gatvines vienpuses ir gatvines abipuses sodybas. Mikalajūnų kaime sodybos yra abipusės, o šis bruožas būdingas išimtinai gatviniams režiniams kaimams. Sodyba režiniame kaime buvo statoma ant sodybinio režio, kurio bendras plotas valakininko ūkyje sudarė apie 1/3 valako (5–8 ha), pusvalakininko apie 3 ha ir tik retais atvejais sumažėdavo iki 2 ar net 1 ha. Plotas, užimtas sodybos pastatais, daržais ir sodais, valakininko sodyboje siekė tik iki 0,5 ha. Atitinkamai buvo mažesni pusės, trečdalis ir ketvirtadalis valako sodybiniai sklypai. Valakinių ūkių sodybiniai režiai buvo nuo 33 iki 72 m pločio, bet dažniausiai būdavo lygūs vienam šniūruui, t. y. apie 48 m¹⁷. Mikalajūnų kaime iki šiol bendras vieno savininko žemės plotas sudaro vidutiniškai 3 ha¹⁸.

¹² *Ten pat*, p. 82–83.

¹³ *Ten pat*.

¹⁴ Lekavičius L. Apie gatvinių kaimų valstiečių ūkius, *Mūsų kraštas*, Vilnius, 2004, t. 14, p. 48.

¹⁵ Šešelgis K. Mikalajūnai, Gatviniai ir vienkieminiai Aukštaitijos kaimai, *Lietuvos liaudies architektūros paminklai*, Vilnius, 1998, t. 5, p. 83.

¹⁶ Šešelgis K., Baršauskas J., Čerbulėnas K., Kleinas M. *Lietuvių liaudies architektūra. Kaimo gyvenvietės ir gyvenamieji namai*, Vilnius, 1965, t. 1, p. 29.

¹⁷ *Ten pat*, p. 31.

¹⁸ Gelvonų seniūnijos namų ūkio knyga Nr. 12.



Adomo Radzevičiaus apie 1886 m. statytas gyvenamasis namas. 1965 m. Iš V. Juzėnaitės albumo

Dalijantis valakus, kaimo užstatymas keitėsi – atsirado gyvenamieji namai ir kitoje gatvės pusėje. Panašiai pakito užstatymas ir Mikalajūnų kaime, tik čia pastatų atstumas nuo gatvės nebuvo didesnis kaip 2–4 m (kituose kaimuose siekė net 10–15 m). Gyvenamasis namas buvo statomas galu į gatvę, prieš namą – klėtis, vienoje linijoje su klėtimi – tvartas. Sodybos gilumoje kluonas. Tokiu būdu buvo sudaroma bendra didelė kiemo erdvė, kurią iš trijų pusių supo pastatai, o iš gatvės kiemas buvo paliekamas atviras. Tai vienas iš senesnių sodybos užstatymo būdų, išlikusių kartu su režiniu kaimu iš valakinės žemės reformos laikotarpio¹⁹.

Kadangi Mikalajūnų ūkiai ilgai išliko stambesni, čia nesunku rasti valakinių ūkių dalijimosi į pusvalakinius pavyzdžių. Štai Stasio Radzevičiaus ir Antano Radzevičiaus prosenelis padalijo savo valakinį ūkį dviem sūnums. Vienam broliui teko tėviškės gyvenamasis namas ir svirnas, o tvartą ir klojimą skėlė pusiau. Brolis, negavęs gyvenamojo namo ir svirno, savo trobesius pasistatė jam tekusiame rėžyje kitoje kelio pusėje²⁰. Ne visos šeimos išgalėjo pasistatyti naujus trobesius. Tuomet, kaip antai Savarauskų atveju, dvi šeimos pasidalijo senąjį namą. Dalijantis valakinį ūkį, ir

Kazys Radzevičius savo gimtojo namo priėngyje. Apie 1965 m. Iš V. Juzėnaitės albumo



¹⁹ Šešelgis K., Baršauskas J., Čerbulėnas K., Kleinas M. *Lietuvių liaudies architektūra. Kaimo gyvenvietės ir gyvenamieji namai*, Vilnius, 1965, t. 1, p. 31.

²⁰ Lekavičius L. Apie gatvinių kaimų valstiečių ūkius, *Mūsų kraštas*, Vilnius, 2004, Nr. 14, p. 49.



*Statinių (štankietų)
tvora prie gyvenamojo
namo. 2003 m.
I. Veliutės nuotr.*

sodybinį, ir lauko rėžį skeldavo išilgai, kad abi pusės gautų maždaug vienodai geros ir blogos žemės. Sodas irgi buvo dalijamas pusiau. Pusvalakinį rėžį irgi skeldavo išilgai.

Pagal 1948 m. žemės apskaitos žiniaraštį, Mikalajūnų kaime ūkių priskaičiuota 31, o sklypų – 39. Iš viso žemės ūkiai sudarė 334,71 ha, vidutiniškai 33-ims žemės ūkių sklypų savininkams teko po 10,14 ha. Didžiausio sklypo dydis siekė 15,11 ha (Antanas Savarauskas), mažiausio – 0,55 ha (Elena Žiekaitė). Kiekvieną žemės ūkio sklypą sudarė sodybinė ir ariamoji žemė, pievos, ganyklos, miško dalis. Ariamosios žemės dalis sudarė daugiau kaip 60 procentų visos turimos žemės. Gyventojai turėjo po vieną sklypą, išskyrus Veroniką Zavišienę, kuri turėjo dar vieną sklypą Zakavos dvare. Gyvenamajame name buvo nuo 2 iki 4 kambarių. Mažiau nei pusė gyventojų (12 asmenų) laikė gyvulius ir paukščius – karves, kiaules, avis, arklius, vištas. Šiuo metu vidutiniškai turima apie 3 ha žemės.

Gyvenamieji namai Mikalajūnuose stovi atgręžti šonu į gatvę, iš gatvės pusės – priangis, kurio frontonas tik retoje sodyboje, kaip Justino Rakausko, būdavo ornamentuotas. Dalis namų turi priangius (Mikalajūnų gyventojų vadinamus gonkelėmis), kurie būdavo neįstiklinti.

Valakininkų gyvenamieji namai, svirnai, tvartai būdavo išsidėstę vienoje kelio pusėje, o klojimas ir daržinė – kitoje. Tokios buvo Rakauskų, Savarauskų, Valančių, Užpalio sodybos. Užpalis prieš Antrąją pasaulinį karą turėjo pusininką. Buvo net namelis pusininkui gyventi²¹.

Antano Rakausko tvartas buvo su „dienynu“ – pervažiavimu skersai tvarto²². Abiejų Rakauskų sodybų klojimai buvo pėdiniai (trijų pėdų porų), su jaujomis.

Remiantis Namų ūkio knyga Nr. 12 (1998, 1999, 2000, 2001, 2002 m. duomenimis), Mikalajūnų kaime užregistruoti 24 namų ūkiai; septyniolikoje iš jų, be gyvenamojo namo, priskaičiuoti ir ūkiniai pastatai – tvartai, daržinės, malkinės, klojimai, svirnai.

Šuliniai būdavo netoli gyvenamojo namo, dažniausiai – svirtiniai. Rentinys medinis, paprastai ažuolinis. Tvoras, atitveriančias rėžį nuo rėžio, dažniausiai tverdavo pinučių, tačiau kartais tverdavo ir ažuolinių baslių tvorą, baslius perpinant vytelėmis²³. Stasio Radzevičiaus rėžio šiaurinė pusė buvo aptverta pinučių (sta-

²¹ *Ten pat*, p. 50.

²² *Ten pat*, p. 49.

²³ *Ten pat*, p. 51.

tinų) tvora, o pietinė, kaip menama, galėjo būti ir ažuolinių miestų, tačiau jau seniai sunykusi²⁴. Statinių tvora (vietinių vadinama *štankietų*). Neaukšta daili statinių (*štankietų*) tvorelė nuo gatvės atitvėrė V. Savarausko sodybą. Tokia tvora aptverti ir darželiai. Jos konstrukcija nesudėtinga: į žemę sukalami dailūs kūgio, keturkampės piramidės ar dvišlaičio stogelio formos ažuolo ar kito patvaresnio medžio stulpeliai, prie kurių horizontaliai vinimis prikalamos keturbriaunės kartys, o prie jų statmenai prikalami skeltiniai, vėliau pjautiniai statiniai. Tarp jų tarpai paliekami vienodi ir nevienodi netgi toje pačioje tvoroje. Statinių plotis – 7–8 cm. Statinių viršų profiliuodavo daugiausia dvipusiu ar nuožulniu nupjovimu. Gulstine tvora buvo tveriamas kiemas nuo daržų, sodų. Tokia tvora išlikusi Justino Rakausko sodyboje. Nutašomi ketvirtiniai ažuoliniai stulpeliai ir 4,5–5 m atstumu sukalami į žemę. Stulpuose kiauurai iškalamos dvi keturkampės skylės įtvirtinti karčiai iš aptašytų pušų arba eglų. Paprasčiausia statmenai žemėn sukalta nevienodo aukščio ažuolinių stulpų (apdegingtais galais žemyn) tvora dažnai buvo atitveriamą sodybą nuo laukų. Tokia tvora buvo Justino Rakausko sodybos šiaurinėje pusėje²⁵. Rastine tvora buvo atitveriamą sodybą nuo ganyklų, laukų. Pasak Justino Rakausko, tokio tipo tvorų buvo ir Mikalajūnuose, tačiau pavyzdžio aptikti nepavyko²⁶.

Darželis būdavo tarp gyvenamojo namo galo ir gatvės. Sovietmečiu darželį dažniausiai sudarydavo keturios keturkampės (kvadratinės) lysvės, panašiai darželis atrodydavo ir seniau. Darželyje augo daug rūtų, bijūnų, lelijų (geltonų), bačiukų, gvazdikų, mėtų. Lysvių kraštus sutvirtindavo trejopai – velėnomis, akmenimis ir smulkiais gėlytėmis. Aukštas gėles sodindavo prie namų sienų arba šonuose prie tvoros, o lysvėse – mažesnes. Tačiau nuo kaimo, t. y. nuo kelio pusės, prie tvoros aukštų gėlių nesodindavo, kad neužgožtų darželio vaizdo einantiesiems pro šalį. Rakauskienė (Justino Rakausko žmona) teigė, kad seniau merginos darželius labai prižiūrėjo. Kiekviena stengėsi, kad jos darželis būtų už kitos gražesnis. Kartais lysves darželyje darydavo pusbėgimo formos²⁷. Paulina Radzevičienė (atėjusi į Mikalajūnus marčiauti) neigiamai atsiliepė apie anų laikų darželius, nors ir būta gražių, bet seniau darželiais nebuvo laiko rūpintis. Pusvalakinio Stasio Radzevičiaus darželis buvo aptvertas pinučiais (statiniais). Lysvės keturios, keturkampės, statmenos keliui. Lysvių kraštai sutvirtinti velėnomis. Darželio viduryje (kartu ir lysvės viduryje) augo diemedis. Darželyje taip pat kerojo alyva, kurią iškėlė, nes stelbė gėles. Dabar prie namo auga aukštų gėlių eilės. Sodindavo daug jurginų. Felicijos Savarauskienės darželį puošė mėtos, nasturtos, aksomitkos, diemedžiai²⁸.

Už gyvenamojo namo dažnai augo obelys. Obelių veislės: aportai (dideli medžiai ir dideli vaisiai), alyviniai, šampaniniai (rudeniniai), aukso renetai, avietiniai. Stasio Radzevičiaus obelynas buvo susodintas netvarkingai, ne eilėmis. Obelys augo didelės, veislės: kiškiagalviai (dideli, raudoni obuoliai), *dambufkos* (žali obuoliai), aportai, citrininiai (dideli medžiai, nedideli geltoni, labai skanūs obuoliai). Šioje sodyboje nuo sodo pro klojimo pietų pusę tęsėsi trešnių ir slyvų eilės. Tarp jų – takas. Prie rėžio ribos su kaimynu (pietuose) pakaitomis driekėsi obelys, slyvos, trešnės, o anapus ribos – tik treš-

²⁴ *Ten pat*, p. 52.

²⁵ Valaika P. Apie gatvinių kaimų valstiečių ūkius, *Mūsų kraštas*, Vilnius, 2004, Nr. 14, p. 57.

²⁶ *Ten pat*, p. 58.

²⁷ Lekavičius L. Apie gatvinių kaimų valstiečių ūkius, *Mūsų kraštas*, Vilnius, 2004, Nr. 14, p. 51.

²⁸ *Ten pat*, p. 52.

nės. Rėžio šiaurės pusėje augo keletas liepų, klevų, anapus ribos – trešnės²⁹. Šalia Felicijos Savarauskienės trobesių medžių nebuvo, užtat kitoje kelio pusėje augo didžiulis sodas. Rėžio rytų galą baigė penkios didelės liepos. Prie kelio (ne trobesių pusėje) augo trys didelės liepos³⁰.

Mikalajūnų kaimo apželdinimui būdingi šie pagrindiniai bruožai:

1. Prie kaimo gatvės ne per toliausiai nuo gyvenamųjų namų ar svirnų (ar prie sodybinių rėžių ribos) augo didelės liepos. Šių prie kaimo gatvės augančių liepų buvo nedaug. Priešais valakininko Užpalio gyvenamąjį namą prie pat kelio augo trys liepos, ties valakininko Antano Rakausko svirnu – dvi, o pusvalakininkų Kaženiauskio ir Stasio Radzevičiaus galunamiuose, taip pat prie kelio augo po vieną liepą.

2. Antrasis apželdinimo elementas – trešnės (kartais vyšnios). Jos daugelyje sodybų buvo auginamos prie kelio.

3. Kaime yra sodybų, kurių rėžių galuose medžiai nebuvo auginami. Tačiau yra sodybų, kurių rėžio galai buvo specialiai užbaigti dekoratyviniais medžiais (pvz., Felicijos Savarauskienės sodybos).

4. Vieną sodybinį rėžį nuo kito paprastai skyrė medžių, kartais krūmų eilė. Apželdinimo juosta labiau pabrėžė senesnes ribas tarp rėžių. Naujai atsiradusi riba (padalinus valakinę sodybą) ilgoką laiką nebuvo želdinama³¹.

Gyventojai

Nors Mikalajūnų gatvinis kaimas susikūrė XVI a. antrojoje pusėje, tačiau gyventojų skaičius oficialiuose valstybiniuose dokumentuose užregistruotas tik 1847 m., konstatuojant, jog šešiolikoje sodybų gyvena 148 gyventojai; iš jų 12 baudžiauninkų šeimų, 3 daržininkų ir viena laisvojo žmogaus šeima. XX a. pradžioje Mikalajūnų kaimas išsiplėtė (1939 m. minimos 27 sodybos, per nepilnus 50 metų jų skaičius pakito iki 24 sodybų (1983 m. duomenys)³². Po Antrojo pasaulinio karo sumažėjo ūkinių trobesių, dalis jų buvo perstatyta, daug nugriauta. 1923 m. buvo 144 gyventojai, 1959 m. – 95, 1970 m. – 93, 1979 m. – 79³³. Mikalajūnų senbuviai: Mykolas Grigaliūnas, Stasys Radzevičius, Petras Rakauskas, Justinas Rakauskas, Justinas Rakauskas, Aleksas Dikčius, Jurgis Kačenauskas, Antanas Rakauskas, Veronika Rakauskienė, Petras Barkevičius, Juozas Zaviša, Antanas Remeika, Anelė Minderienė, Ona Minderienė, Stasys Užpalis, Julius Stankevičius, Antanas Radzevičius, Kazys Radzevičius, Antanas Savarauskas, Mykolas Savarauskas, Veronika Zavišienė, Teklė Lukšienė, Elena Žiekaitė. 1986 m. duomenimis, Mikalajūnuose gyveno 64 žmonės³⁴.

Sovietmečiu didžioji dalis senųjų gyventojų išmirė, kiti išsikėlė į šalia esantį Gelvonų miestelį arba pas miestuose gyvenančius vaikus. Naujaisiais gyventojais tapo vaikai, vaikaičiai arba miestų, ypač Vilniaus, gyventojai, kurių daugumai Mikalajūnai nėra nuolatinė gyvenamoji vieta, paprastai čia tik vasarojama.

2000 m. atsikėlus 4 asmenų šeimai ir 4 žmonėms mirus bei 8 išvykus, 2001 m. Mikalajūnuose gyveno 29 žmonės (15 moterų ir 14 vyrų), iš kurių 23 pensininkai, 4 moksleiviai. Visi gyventojai lietuviai. Tai Stefanija Radzevičienė, Genovaitė Stankevičienė, Algirdas Min-

²⁹ *Ten pat*, p. 52.

³⁰ *Ten pat*, p. 52.

³¹ Lekavičius L. Apie gatvinių kaimų valstiečių ūkius, *Mūsų kraštas*, Vilnius, 2004, Nr. 14, p. 53.

³² *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, Vilnius, 1987, t. 3, p. 77.

³³ *Ten pat*.

³⁴ *Ten pat*.



Mikalajūnų kaimo gyventojai. Pirmoje eilėje (iš kairės): neatpažinta, Veronika Markevičienė (Savarauskaitė), Valančius, Marijona Kanapeckienė, Danutė Minderytė; antroje eilėje: Janina Vitkauskienė (Radzevičiūtė), Stasė Žirinienė (Maželytė), Stasė Petkevičiūtė, Emilė Ramaškevičiūtė, Salomėja Kanapeckienė, Elena Žirinaitė; trečioje eilėje: neatpažintas, Vaclovas Vitkauskas, Vladas Kanapeckas, Jurgis Kaženiauskas, Julius Stankevičius, Stasys Radzevičius, Žizinas (?), Antanas Remeika, Juozas Alsevičius (iš Cegelnės). Apie 1949 m. Iš V. Juzėnaitės albumo

deris, Algirdas Minderis (sūnus), Antanas Remeika, Vanda Remeikienė, Edvardas Petrašiūnas, Vladislava Savarauskienė, Daiva Medišauskienė, Daumantas Medišauskas, Albinas Vaitonis, Juozas Zaviša, Veronika Markevičienė, Gintaras Klimas, Laimutė Klimienė, Paulius Klimas, Mykolas Jurėnas, Janina Jurėnienė, Ona Vaidilutė Juzėnaitė, Violeta Sargelienė, Romualda Sargelytė, Loreta Sargelytė, Ovidijus Sargelis. Iš senųjų žinomų Mikalajūnų gyventojų pavardžių tebefigūruoja Radzevičiai, Savarauskai, Zavišos, Remeikos ir Minderiai. 2003 m. duomenimis, esamų gyventojų išsilavinimas toks: 16-a neturi pradinio, 7-ių pradinis, 1-o pagrindinis, 1-o vidurinis, 1-o spec. vidurinis ir 1-o aukštasis.

Nuo seniausių laikų dažniausiai naujų gyventojų papildydavo vedybomis. Beje, nė vienas iš Mikalajūnų vyrų neišėjo gyventi į uošviją. Vaidilutė Juzėnaitė pamena kelias atitekėjusias (kaip ir ji pati) už mikalajūniškių:

„Remeika turėjo nuo Širvintų žmoną. Zaviša turėjo iš Karoliškių, kur Ona Vilkelienė gyveno, Justinas Rakauskas iš Tilvikų Strazdaite turėjo, Rakauskas iš Karoliškių paėmė pirmą žmoną, o paskui su Savarauskiene suėjo gyventi. O tas galinis Radzevičius Alsevičiūtę turėjo iš Ukmergės“.*

Prisiminimai apie tautinio identiteto skirtumus Mikalajūnuose. Vertėtų aptarti ir gyventojų tautinį pasiskirstymą. Šiandien Mikalajūnus didžioji dauguma vietos gyventojų pristato kaip lietuvišką kaimą, tačiau tuoj pat priduria, jog būta ir lenkų, tiksliau lietuvių–lenkų arba lenkų–lietuvių (t. y. lietuvių, tapatinusių save su lenkais, arba turėjusių senų lenkiškų šaknų). Lenkiškumas pasireiškė sulenkinta pavarde, pavyzdžiui, *Radzevič*, be to, tose šeimose mokėta kalbėti ir skaityti lenkiškai. Vaidilutė Juzėnaitė minėjo savo uošvį Ka-

* Straipsnyje cituojama vietos pasakotojų kalba neredaguota. *Kalbos red. pastaba.*

zimierą Radzevičių, užsisakinėjusį spaudą lenkų kalba ir maldas kalbėjusį tik lenkiškai; Radzevičių šeimos archyve rasta ne viena lenkiška maldaknygė. Nemažai vietinių pridurdavo, jog kaimas netgi buvo pasidalinęs į lietuviškąją ir lenkiškąją dalis, turėję net atskiras pirtis ir vakarones atskirai rengę. Po Pirmojo pasaulinio karo, pasak J. Zavišos,

„net buvo suorganizuota lenkų mokykla, stovėjusi kaimo pradžioje (Savarauskų troboje), bet šauliai iš Bagaslaviškio apšaudę ir išdraskę“.

Šios mokyklėlės iniciatoriai ir buvo vietiniai lietuviai–lenkai (prie kurių J. Zaviša priskyrė ir savo tėvą). Beje, įdomumo dėlei reikėtų pridurti, jog toks „tautinis“ pasidalijimas nulėmė ir turtinį kaimo pasidalijimą. Ona Vilkelienė (Kanapeckytė), atitekėjusi į Mikalajūnus, prisimena:

„Šitas (Mikalajūnų) galas buvo turtuolių, anas – ubagų. O riba buvo nuo Remeikų; o šitie visi vaikų neturėjo, tai jie daug stipriau gyveno. Pasakojo, kad Petro Rakausko name buvo mokykla lenkų, bet aš jos neprisimenu. Dar atsimenu, kai lenkiškai kalbėjo „Prosze Pan“. Mano jau tie Rakauskai lenkais vadinosi, ir Kazio Stasiukas, ir galinis Radzevičius, ir Justinas. Sakė protėviai lenkai buvo ar labai didelė garbė buvusi, įvertinimas. Lenkais buvę Rakauskai, Radzevičiai, ir dėl garbės, ir dėl protėvių. Lietuviai su lenkais maišėsi. Net kai laikai pasikeitė, jie vis tiek tarpusavy kalbėjo lenkiškai, kol numirė visi. Ta turtingųjų dalis ir buvo lenkų“.

*Radzevičių šeima.
Iš kairės: Stanislovas,
Ksaveras, Adomas,
Kazys. Stovi
(iš kairės): tarnaitė,
Jeronimas Grinys,
Marijona Radzevičienė.
Apie 1922 m. Iš
V. Juzėnaitės albumo*

Vaidilutė Juzėnaitė, ištekėjusi už Stanislovo Radzevičiaus, kaip tik ir gyveno tokioje lenkiškoje terpėje. Ji pasakojo:

„mūsų troboj kalbėjo lenkiškai. Ir vaikai kai augo irgi buvo lenkiškai kalbama, ir tėvai tarpusavy lenkiškai, visam kaime čia kalbėjo. Bartkevičiai tiktai nekalbėjo lenkiškai (toks namas dabar gražus, didelis) ir Rakauskai, už to namo, o šiaip čia visas kaimas buvo lenkiškas. Seniau matot, kaip, kur buvo turtingesnis, tai lenkas. Čia visas kaimas kalbėjo lenkiškai, tik dvi šeimos buvo lietuviškos. Ir kai pati atėjau, su manimi lietuviškai, o su Remeika sueidavo tarpusavy lenkiškai kalbėdavosi. Užsisakinėdavo labai daug lenkiškų laikraščių. Vyras ir jo brolis (Ksaveras Radzevičius) lenkiškai šnekėjo tik iki mokyklos. O kai nuėjo mokyklon – nei skaitė, nei šnekėjo lenkiškai. Ir su tėvais tik lietu-



viškai. Ksaveras Radzevičius buvo daktaras, būdavo ateina lenkai, tai jis neišsидуodavo, kad moka lenkiškai, jam net vertėją duodavo. Sa-kydavo, Lietuvoje gyvendami tegul moka lietuviškai“.

Vaidilutė Juzėnaitė paminėjo dar vieną įdomią detalę – skirtingai nuo kitų šio krašto lenkiškai kalbėjusių žmonių, mikalajūniškių Gelvonuose antkapinių paminklų įrašai lietuviški.

Viena iš priežasčių tokiam lenkiškumo pasireiškimui buvo riba, ėjusi tarp Lenkijos okupuotos ir Lietuvai likusios teritorijų. Tautinio identiteto paieškos tęsėsi vos ne per visą tarpukarį ir buvo ypač juntamos tuoj po Lietuvos atsiskyrimo nuo Rusijos imperijos, kuomet dar nebuvo pamirštas senasis valstybinis Abiejų Tautų Respublikos ryšys su Lenkija. Jei inteligentijai visa tai buvo politinių ir tautinių diskusijų klausimas, tai eiliniams kaimo gyventojams jis reiškėsi savęs identifikavimo su lenkiška kultūra, turciniu skirtumu ir t. t.

Žydai Mikalajūnuose negyveno, jų būta tik Gelvonuose. Tai patvirtina ir Ona Vilkelienė (Kanapeckytė):

„Kaime žydų nebuvo, tik mieste [Gelvonuose – aut.]³⁵. O kai žydus vežė, tai ta galinė Teklė 4–5 žydus išsaugojo [slapstėsi pas Teklę Lukšienę – aut.]. Ir kunigas Mickevičius gyveno pas ją. Ta kai kunigas numirė, tie žydai jam labai gražų paminklą pastatė“.

Vaidilutė Juzėnaitė prisimena:

„Aš dar tada vaikas buvau, kai žydai patys bėgo iš Kauno ir bandė čia pas mus slėptis. Tačiau ir čia juos labai kankino ir naikino. Gelvonuose varinėjo, žvaigždes prisiūdavo ant nugaros. O paskui suvarė [vietos nenurodė – aut.] ir sušaudė į iškastą duobę, o jų daiktus leido pasidalinti. Pirmenybę turėjo tie, kurie šaudė, o mes laukėm, kad ir mums ką nors parvežtų, tačiau anie patys viską išsidalino ir paėmė pagalvę, ją perpjovė ir ant žmonių paskleidė. Tačiau tam, kuris vadovavo sušaudymui ir jo vaikams gyvenimas nenusisėkė. Jo duktė sakė, kad turbūt jiems taip nesisėka, dėl to, ką mūsų tėvas padarė. Vienas sūnus per langą iššoko ir užsimušė, kitas sudurniavo, duktė – prisigėrė, kita duktė bandė kartis. Žydų turtas pasiliko ir namuose, jiems einat į sušaudymą leido pasiimti tik ryšuliukus, kuriuos liepė prie duobės krašto palikti. Sako po sušaudymo dejavimas baisus sklidu, žiauriai elgėsi su jais, baisu buvo. Toks brigadininkas Murauskas, kol nepasistatė savo namų, gyveno buvusiuose žydų namuose Gelvonuose. Vieno iš ten gyvenusių žydų dukra atvažiavo, nuėjo prie toarto kampo ir atkasė auksinę dėžutę. Tai tas sakė, gaila, kad nežinojau, kad mano karvės ant aukso stovėjo. Buvo tokių žmonių, kurie žydus slapstė, iš mūsų toks Patackas kunigas, jis žydų labai daug iškovojo, paslėpęs

³⁵Laužtiniuose skliausteliuose šio straipsnio autorės įterpė žodžius, kuriuos pasakodami praleido pateikėjai, tačiau jie būtini siekiant suprasti pasakojimo esmę.

laikė už altoriaus ar kur slėptuvę turėjo. Paskui žydai jam atsilygino ir padėjo, kad jis juos nuo mirties išgelbėjo“.

Gražia lietuviška vietos tarme kalbantys mikalajūniškiai jau neskirsto savęs į lietuvius ir lenkus. Vos vienas kitas su šypsena tariamas lenkiškas žodis pasigirsta jų lūpose, tačiau patys pripažįsta, kad ir pasiskirstymo nebėra tarp turtingųjų ir vargingųjų, o jeigu ir yra, tai toli gražu nebe pagal ankstesnius kriterijus. Užmarštin keliauja ne tik lenkiškumo apraiškos, bet ir prisiminimai apie žydus ir sovietmečio vargus.

Užsiėmimai ir išsilavinimas. Didžioji dalis gyventojų tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų gyveno įprastą ūkininko gyvenimą. Iki Antrojo pasaulinio karo Mikalajūnuose dar buvo išlikę nemažai valakininkų (Justinas Rakauskas, Antanas Rakauskas, Užpalis ir kt.), tačiau daugumą ūkių sudarė pusvalakininkiai³⁶.

„Kaimas bendrai ganydavo gyvulius (net ir kolūkio laikais). Pradėjo rīšti 1957–1958 m. Kaimiečiai samdydavo vaikėzus. O paskui buvo vyresnis. Ganytoją vadindavo dieniniu (net nežinau kodėl). Ganydavo 8–10 m. vaikai po 3 ar kiek su vyresniu dieniniu. Dieninių vietinių nebuvo, samdydavo. Vienas toks buvo Lisauskas iš Vėžėniškių. Atsimokėdavo grūdais, pinigais ir kitkuo. Nebuvo nustatyta. O kai kolūkis pasidarė – nebesamdė, eidavo kiekvieną savaitę pamainomis. Augino kviečius, rugius, miežius, avižas, žirniai (pardavimui ir sau)“, – taip jau tolimą praeitį prisimena Juozas Zaviša.

Kaip jau minėjome aukščiau, Mikalajūnai tarsi buvo pasidaliję į turtingąją, lenkiškąją, pusę ir vargingesnę, lietuviškąją. Bandymų atkurti lenkiškąją mokyklą nebeprisikartojė, o lietuviška mokykla veikė Gelvonuose. Ten kurį laiką dirbo ir Juozo Zavišos brolis Viktoras. Beje, būtent šios šeimos atstovai, padedami draugo Jakšto, mokytojavusio Kauno J. Jablonskio gimnazijoje, sugebėjo įsteigti Mikalajūnų knygynėlį (1937–1939 m. Mikalajūnuose jų dėka veikė savotiška biblioteka), nors apie jį



Mikalajūnų knygynėlio steigėjai. Iš kairės: Stasys Jakštas, Morkūnas, Stasys Zaviša, Kostas Vitkauskas, Viktoras Zaviša. 1937 m. Iš V. Juzėnaitės albumo

³⁶Lekavičius L. Apie gatvinių kaimų valsčių ūkius, *Mūsų kraštas*, Vilnius, 2004, Nr. 14, p. 48.

ženklesnės informacijos nepavyko aptikti, išskyrus Juozo Zavišos prisiminimus ir su knygynėlio antspaudu išlikusį tarpukario laikų žemėlapi.

Be Zavišų (vyresnieji Juozo Zavišos broliai baigė Kauno universitetą, kur Viktoras studijavo teisę, o Stasys – humanitarinius mokslus), apie mieste studijavusias šeimų atžalas užsiminė ir Vaidilutė Juzėnaitė, kuri papasakojo apie savo svainį Ksaverą Radzevičių. Šis po studijų tapo mediku ir, nepaisydamas šeimoje pasireiškiančio lenkiškumo, puoselėjo lietuviškas tradicijas.

Tarpukariu ne vienas vyras, taip pat kaip ir šiais laikais, išvyko į užsienį ieškoti laimės ir užsidirbti pinigų. Mikalajūnuose toks likimas ištiko Tamašauskų šeimyną – tėvas išvyko į Argentiną ir nebegrižo atgal.

Kaip ir bet kurios gyvenvietės bendruomenėje, Mikalajūnuose gyvenimas buvo įvairiapusiškas. Daugelis kaimo šeimų buvo glaudžiai, giminiškais ryšiais susiję tarpusavyje ir tik paskutiniaisiais metais senieji kaimo gyventojai vis dažniau sulaukia naujakurių, kurie jau nebeturi senųjų kaimo šaknų, todėl pamažu kinta ir nusistovėjęs kaimo bendruomenės gyvenimas.

Karai Mikalajūnų gyventojų atmintyje

Mikalajūnų kaime likę nedaug senyvo amžiaus žmonių, galinčių papasakoti apie Antrąjį, o juo labiau apie Pirmąjį pasaulinius karus. Po Pirmojo pasaulinio karo Ukmergės, Širvintų, Musninkų apylinkėse vyko nemažai karinių susirėmimų. Remiantis atliktais tyrinėjimais³⁷, galima manyti, jog Mikalajūnų apylinkėse taip pat galėjo būti tam tikrų susirėmimų ar kariuomenės dislokacijos vietų, tačiau tokiems teiginiams pagrįsti reikėtų tikslesnių duomenų. Žinoma tik, kad 1920 m. spalio–lapkričio mėnesiais Ukmergės, Giedraičių, Širvintų, Musninkų apylinkėse vyko aktyvūs lietuvių ir lenkų susirėmimai³⁸, pasibaigę Vilniaus krašto užėmimu. Per visą Lietuvos nepriklausomybės laikotarpį netoli šių apylinkių buvo Lenkijos–Lietuvos demarkacijos linija. Remiantis Mikalajūnų kaimo gyventojų pasakojimais, Stasio Radzevičiaus namuose buvo įrengta vietos valdžios kanceliarija. V. Juzėnaitė sakė:

„Čia, kai buvo Pirmas pasaulinis karas, tai čia buvo kanceliarija padaryta, čia buvo viršininkai apsigyvenę. Ir jie čia tą pečiuką kūrė, tai čia buvo visa vyriausybė apsigyvenusi, nes žinot, jis buvo jau senai statytas ir valdžiai buvo čia geriau gyventi. Tai jo [Stasio Radzevičiaus – aut.] tėvas taip pasakojo“.

Antrasis pasaulinis karas dar turi ir savų liudininkų Mikalajūnuose. Apie konkrečius įvykius, kariuomenės maršus ar panašius dalykus pačiuose Mikalajūnuose istorinių žinių nepavyko surasti, tačiau nemažai vertingos ir įdomios informacijos pateikė patys Mikalajūnų gyventojai, vienaip ar kitaip paliesti didžiųjų ano meto įvykių. Vienas iš vyriausių kaimo gyventojų Juozas Zaviša pasakojo apie savo gyvenimą Antrojo pasaulinio karo metais:

„Dalyvavau pats Antrajame pasauliniame kare. Aš stojau savanoriu 1939 m. rudenį,

³⁷ Išsamius lenkų ir lietuvių kariuomenių veiksmus šiose vietovėse plačiausiai yra ištyręs ir aprašęs V. Lesčius knygoje „Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose“ (Vilnius, 2004).

³⁸ Lesčius V. *Lietuvos kariuomenė nepriklausomybės kovose*, Vilnius, 2004, p. 368–404.

bet paimtas buvau pavėluotai (1940 m. kovo mėnesį). Galvojau reiks priešintis sovietams, tarnavau Pabradės poligone. Iš ten papuoliau į Velikiję Luky, kur buvo frontas. Paskui aprimo, pradėjo ruošti vokiečiai ir rusai lemiamam mūšiui. Vokiečiai ruošėsi Maskvos paėmimui, jie išmetė desantą mums užnugarin ir pasidarė betvarkė, pradėjo šaudyti į vidurį, atsirado proga atsikratyti sovietų armijos; galvojau, gal vokiečiai paleis į namus, bet neišleido. Papuoliau į nelaisvę, buvau uždarytas į lagerį Polocke, kur išbuvau 3 dienas. Paskui atėjo rusų vertėjas (iš vokiečių kalbos). O vyriausiu pas vokiečius buvo Ulrichas. Po 3 dienų davė blankus, paėmė pirštų antspaudus ir davė atskirą patalpą – jei norit pasilikit ir dirbsit, nebūsit lagery, arba liksit lageryje. Turėjom sutikti dirbti: tai mes statėme apsauginius bunkerius, dirbome prie geležinkelio, taisėme, miškuose paruošdavome medieną.

Paskui 1943 m. pavasarį buvau išvežtas į Kursko lanką, ten stovėjusi Lietuvos 16-oji divizija. Mes iš karto nežinojom, kam ten mus nuvežė. Statėme lagerius belaisviams. Paskui mes sužinojom, kad iš karto Baltušis buvo generolas, paskui Karvelis (16 divizija). Tada 1943 liepos 5 d. buvo didelis ofenzyvas, bet nepralaužė vokiečiai ir atgal. Tai vos nepatekom į ugnį, lėktuvai skraido, krūmeliai maži – ir pasislėpk kur nors, žmogau. Bet staigiai vokiečių naikintuvai pakilo ir pradėjo karą tarp savęs, tai mes taip išsivadavom, paskui perėjome Dnieprą ir atgal, per Baltarusiją, su traukiniu pasiekėme Polocką. Ten apsistojom. 1943 m. persiuntė mus į Kauną, kai traukėsi Sovietų armija. Gen. Justo žinion (jis vadovavo Savisaugos daliniuose); tada kaip kareivis išbuvau iki liepos pabaigos, paskui į šaulius. Jis galvojo mus statyt į frontą, jei reguliari kariuomenė neatlaikytų. O mes kišim galvą – pabėgome namo. Paskui pabuvo ramu. Paskui rusai pradėjo gaudyti į Raudonąją armiją, teko slapstyti. Nuo karo kaimas [Mikalajūnai – aut.] nenukentėjo“.

Onai Vilkelienei apie Antrąjį pasaulinį karą atsiminimai išliko tik tokie, kad

„karas kai užėjo, buvom Karališkėse, Pakriaušėn (vienai savaitei). Parvažiavome, kad jau vokiečiai atėję. Jie labai daug prausėsi ir skaniai kvėpėjo“.

Kita Mikalajūnų gyventoja – Vaidilutė Juzėnaitė Antrąjį pasaulinį karą savo tėviškėje matė dar visai mažos mergaitės akimis, tačiau tie atsiminimai ir pasakojimai tokie ryškūs, lyg viskas būtų vykę vakar:

„Man septyni metai buvo, tai aš gerai viską atsimenu, kaip kareiviai ėjo. Labai baisu buvo, žinokit. Net labai buvo baisu. Vieną kartą kai tarp kareivių ląksčiau, tai mane nusivedė, bet labai pradėjau verk, tai išleido. Mes buvom pasistatę namą, o kaime buvo kiaulės likusios, tai reikdavo eit pašert, tai mes su tatu [tėvas – aut.] eidavom. Nu

ir taip ištisai keliu eidavo kareiviai, kad jokio tarpo nebuvo, eina ir eina. Tai stovėjom lauke, o mums būtinai skersai kelio reikėjo pereit. Tai pasitaikė toks tarpas, mes su vyresne seserim perėjom, o tėvas liko. Viešpatie, kaip aš tada bijojau, kad jį kur nuvarys su jais. O išvargę vargšai tokie, apsirengimas – šinieliai [paltai – aut.] ilgi tokie, čia į taliją, čeverykais [ilgi batai – aut.] apsiavę, kojos bintais tokiais apvyniotos iki kelių jiems. Turėjo tokius katiliukus, valgyti. Vieną kartą užėjo, prašė bulvių duot pasikast, o aš nesuprantu, ko jis nori, jis mane už rankos paėmė, nuvedė, turėjo tokį kastuviuką, priėjo ir rodo, kad jau valgyt, o aš jau sakau, – kask. Tai pasikavojo ir nuėjo tas kareiviukas atskirai. Bet tada labai labai daug kareivių ėjo, visokios technikos, visokių katiušų, visokių pabūklų, kokių ten nebuvo. Ilgiausios tokios triūbos po dvi sudėtos, iš galų ratai, šaudymui. Kai prasidėjo jau tas ėjimas, paslėpė mus tėvai, tai mes žiūrėjom pro plyšius iš klojimo, kaip jau jie tenai eina. Buvo baisus karas. O tada, kai pradėjo vežt sužeistuosius, kaip buvo baisu. Užėjo pas mus viršininkai prašyt valgyt, tai davė valgyt, tai tie viršininkai valgo, o kareiviai gi neturi ką valgyt. Pas mus buvo sodas, tai jie nuėjo sodan, o viršininkai pradėjo rékt, tai mano dėdė sako, nerékit, tegul ima kiek nori. Aš paklausiau tik, ar galima nueit pažiūrėt tų sužeistųjų, sako – galima. Tai man labai įdomu buvo. O viešpatie, be rankų, krūtinės išdraskytos, be kojų suguldyti ratuosna. Vaitoja, dejuoja, šaukia, kad jiems labai sunku, labai jau jiems skauda, vežė juos į Širvintų ligoninę iš šito krašto. Čia rusus vežė.

O vokiečiai, mano tata mokėjo vokiškai, tai susikalbėjo su jais. Tai paklausė jie, ar seniai čia kariuomenė praėjo, tai tata pasakė, kad prieš valandą, gražūs vyrai tokie, o mano sesuo buvo tokia nedidukė labai graži mergiukė, aš tai negraži buvau, o jinai tai labai graži, tai vienas vokiečys paėmė ją ant rankų, panešiojo, pakilnojo, prisiglaudė, pabučiavo ir sako – ir mano Enrikis tokia yra. Paskui jau jie nuvažiavo žiūrėt, kokiam jie atstume nuo tų kareivių. Pas mus sode šakos susipynę taip buvo, va kaip čia dabar, tai ką nori ten statyk, nieko nesimato. Tai jie apsigyveno čia. O vyrai gražūs, o maisto, tai kokio maisto jie neturėdavo, o mes kai vaikai, tai irgi sukdavomės apie juos, arkliai gražūs, iššukuoti, blizga, ir arkliam ėst paduota kuo geriausia, bet rusai prašė tai tik „chleba“ ir „chleba“, jiems nieko daugiau nereikėjo, a vokiečiai tai išvažiuodami jie tokių dėžę kisieliaus sauso paliko atsiveikinimui, kas per skanumas to kisieliaus buvo. Biški miltukų ipili, kvapas, skonis, toks ružavotas. Kas per skonis. Tai vokiečiai buvo visai kitoniški, o kai grįžo vokiečiai tai mes jau jų nematėm. Tik labai rusų daug matėm.

Dar tokių berniuką nušovė. Vakare draudžiama buvo vaikščiot. Tai einam mes į sklypą kiaules pašėrę, susitinkam tai tokių berniuką, dar jam nereikėjo eit į kariuomenę, bet jis toks augalotas. Tai jis tokių šaudmenų prisirinkęs. Tai tata sako, žinai, tu neik namon, žinok, karas

ir dar tu prisidėjęs čia visko, einam pernaktvosi ir pareisi. O jis sako – pareisiu, mes dar nedaėjom iki mūsų klojimo, tik šovė, tata sako, turbūt Juliukas, tiksliai, ant rytojaus nueinam, guli, nabažas, išdaužyta, kraujo pribėgę. O kitas buvo krūmuose pasislėpęs, tai girdėjo, kaip liepė pakelt rankas, o jis rusiškai nesuprato ir nepakėlė rankų, ir nušovė. Pas mus rusai negrižo, nes tiltai neišlaikė ir sugriuvo“.

Bet praūžę abu pasauliniai karai neatnešė tiek daug pokyčių ir nelaimių, kaip bausis pokaris ir kelių dešimtmečių slogus sovietmetis. Bet tai jau kita tema.

Kryžiai – graži kaimo tradicija

Kryžius, kaip padėkos, gilaus tikėjimo ar apsaugos reliktas, dažnas reiškinyms daugelyje Lietuvos kaimų ir miestelių. Jiems tyrinėti skirtos atskiros knygos, o jų raštuose ir ornamentuose ieškoma sąsajų su ankstesniu lietuvių tikėjimu³⁹. Mikalajūnai kadaise turėjo savo kaimo kapinaites, tačiau ilgainiui jos sunyko, o vietos gyventojai pradėti laidoti Gelvonų kapinėse. Kryžių iš senųjų kapinaičių, aišku, neišliko, nes sovietmečiu čia buvo kolūkio laukai. Nuimdami derlių žmonės neretai atlasdavo pavienių žmonių kaulų. Dabar šioje vietoje stovi kuklus vienišas kryžius, bet apie viską iš eilės.

Mikalajūnuose kryžiai ne tiek išsiskiria savo originalumu ar meistriškumu, kiek gausa. Dažnas sodybos šeimininkas ar šeimininkė yra pasistatę kryželį prie savo sodybos, „kad apsaugotų nuo nelaimių“. Neretai kryžiai perstatyti vietoje anksčiau stovėjusių, o nemažai iš jų turi ir savo unikalias istorijas. Kaip pasakojęs vienas vyriausių Mikalajūnų gyventojų Juozas Zaviša, anksčiau

„kaimas turėjo kapines, dabar ten kryžius stovi. Ten kada darydavo [J. Zavišos – aut.]⁴⁰ broliai gegužines, reikdavo savivaldybei sumokėti tam tikrą mokestį, o likusius pinigų sudėjo ir nutarė pastatyt ten, kur kapinės buvo – kryžių. Paskui jis supuvo, tai aš pats stačiau“.

Taigi tarpukariu linksmintis į Mikalajūnus susirinkęs jaunimas rūpinosi ir savo kaimo istorine atmintimi, todėl senosiose kapinaitėse atsiradęs kryžius tapo neatsiejama kaimo gyvenimo dali-

Kryžius buvusių senųjų Mikalajūnų kapinių vietoje



³⁹ Kontrimas Č. *Lietuvos geležiniai kryžiai*, Vilnius, 1991.

⁴⁰ Juozas Zaviša turėjo du brolius – Viktorą ir Stasį, tačiau jie buvo to paties tėvo, bet skirtingų motinų vaikai.

Gelvonų krašto kūrėjai

Sudarė Vida Girininkienė



Peizažas ties Zubeliais.

2008 m.

Romualdo Augūno nuotr.



Pamyro sniegynuose.
1979 m.

Peizažas „Prieš audrą“.
2006 m.



*Rytas mariose.
2007 m.*



*M. K. Čiurlionio
ir K. Donelaičio
viršukalnės.
1964 m.*

*R. Augūno
nuotraukos*



Mikalajūnų kaimas



Mikalajūnų kaimas

2003 m. Ingridos
Veliutės nuotraukos





Mikalajų kaimas





Mikalajūnų kaimas

2003 m.

Ingridos Veliutės

nuotraukos



Namelis „Įkvėpimas“ Povilo Malinausko
take (2004 m.)



Skulptūros: „Girios burtininkas“ (2007 m.),
„Senovės lietuvių dievas Gīrinis“ (2003 m.)



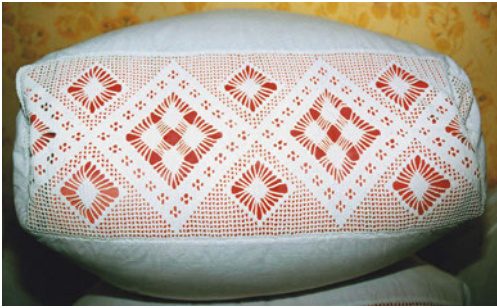


*P. Malinausko tako kampelis
(2004 m.)*

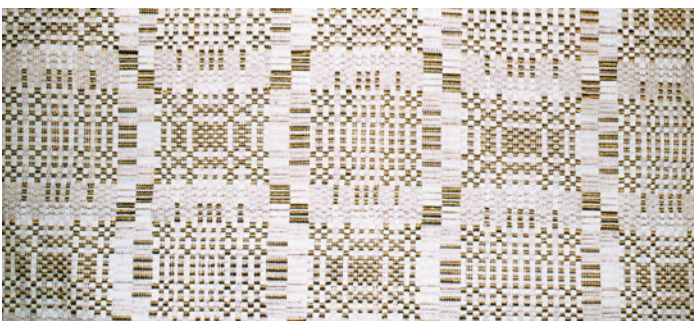
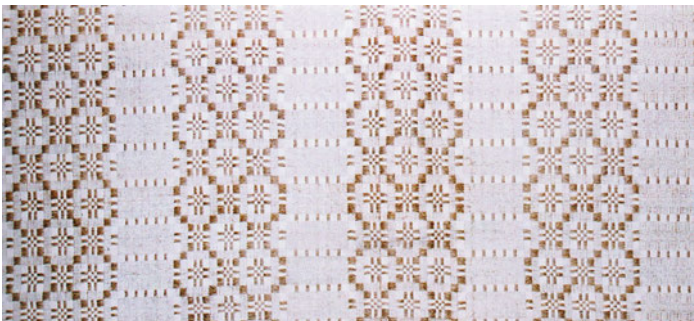
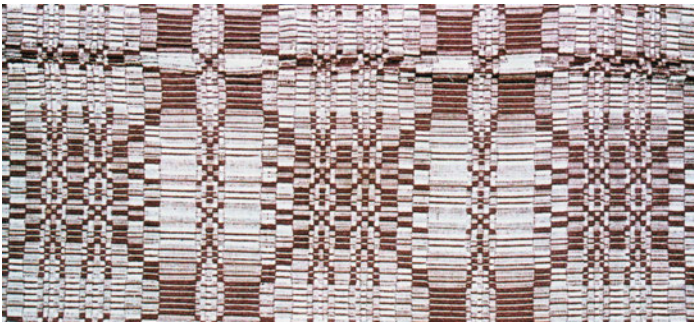
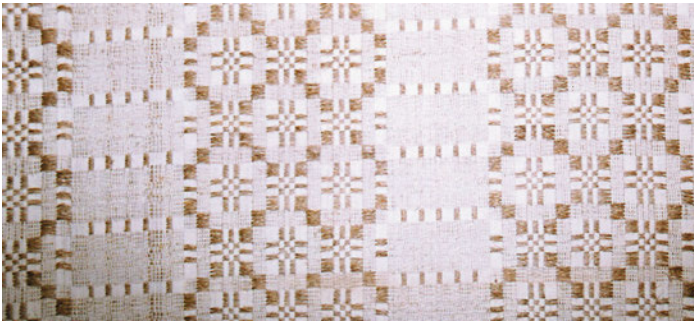


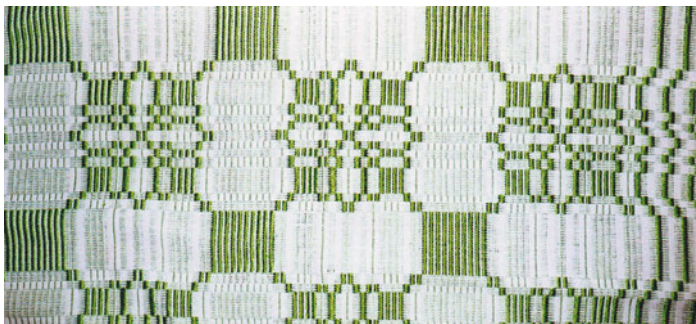
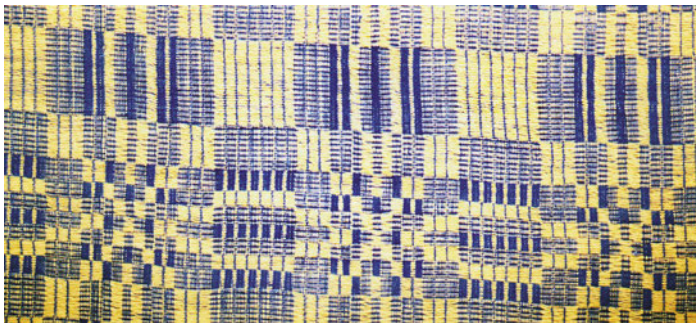
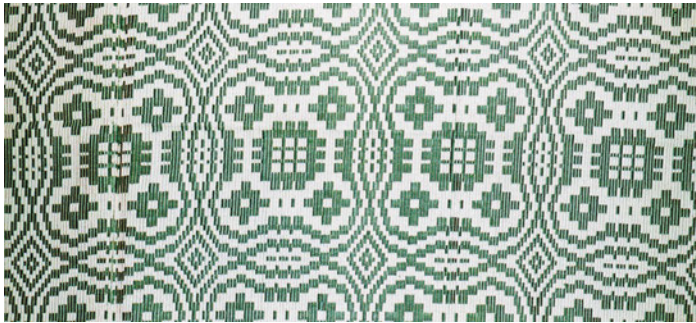
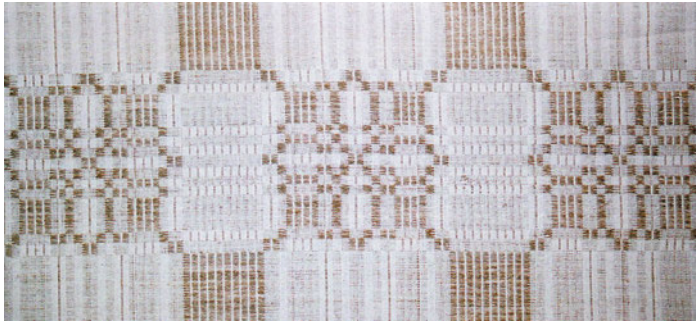
*Skulptūra „Senovės lietuvių deivė Medeinė“
(2007 m.) ir koplytstulpis (2003 m.)*

2008 m. A. Petrašiūno nuotraukos



*Tautodailininkės
Vladislavos
Markevičienės
audinių raštai*





*Tautodailininkės
Vladislavos
Markevičienės
audinių raštai*

2003 m.

*A. Petrašiūno
nuotraukos*



Tautodailininko
Jono Strazdo
paveiksłai

„Ruduo“. 1984 m.



„Raudonės pilis“.
1984 m.



„Liukonių mokykla“.
1987 m.
(A. Bružaitės
nuosavybė)



„Žiemos kelias“.
1985 m.



„Vakaras Armėnijos kalnuose“.
1985 m.

2003 m.

A. Petrašiūno nuotraukos



*Tautodailininkės
Emilijos Pileckienės
paveikslai*

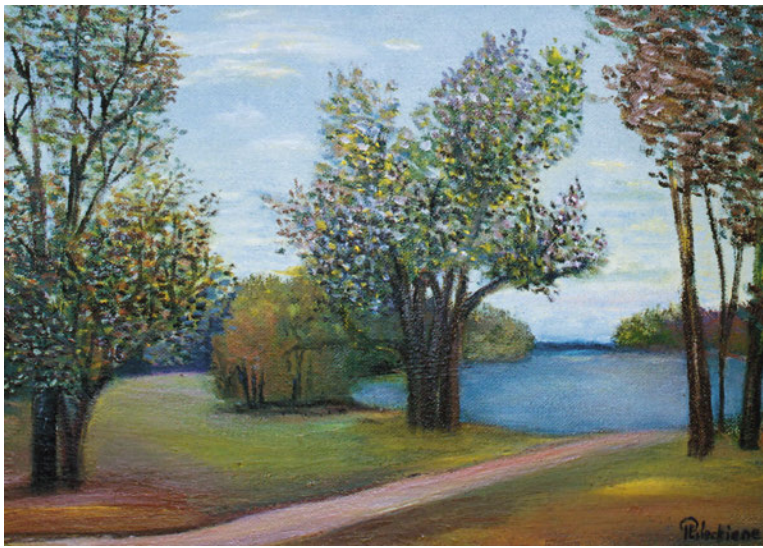
*„Tėviškės peizažas“.
1986 m.*

*„Susitikimas“.
1984 m.
(paveikslas ant sienos
E. Pileckienės namuose)*





„Vasara“.
Apie 1986 m.
(A. Bružaitės
nuosavybė)

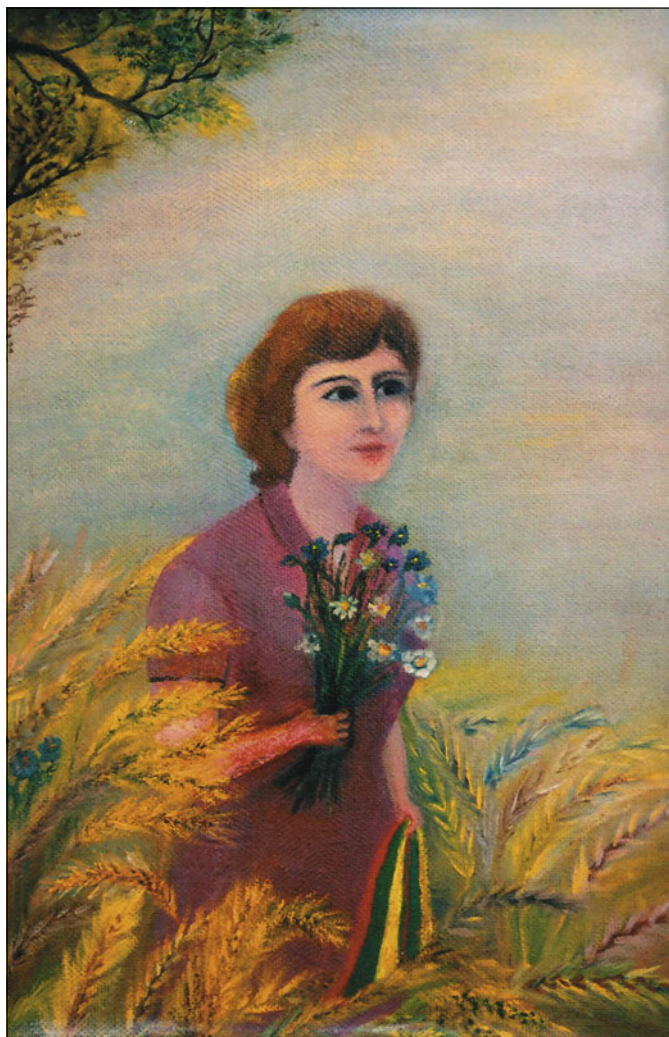


„Rudenėjant“.
Apie 1986 m.
(A. Bružaitės
nuosavybė)



„Tėviškė žiemą“.
1986 m.

2003 m.
A. Petrašiūno
nuotraukos



Tautodailininkės Emilijos Pileckienės paveikslas „Vasara“. 1986 m.

Ėjimas į Lietuvą

*Amžiaisėjome
klimpdami į molį
amžiais
pavargusiom kojom
per smėlį
ir juodžemį
ėjome
lyg į pasaulio kraštą
nešdami vaikus ir akmenis
oėjome tik per Lietuvą
ir tik į Lietuvąėjome.*

Feliksas Jakubauskas. 2006 m.

mi. Apie tai liudija ir kitos ilgametės Mikalajūnų kaimo gyventojos Vaidilutės Juženaitės pasakojimas:

„Senosiose kapinėse yra baltas kryžius, rodantis, kad ten būta Mikalajūnų kapinių. Kai kapines sunaikino, tai paliko kryžių. Kapinių ten būta labai senai, nors dar ilgai, kai burokus kolūkio laikais sodini, būdavo kauliukų iškasi. Kad toje vietoje būta kapinių, man pasakojo vyro tėvas [Radzevičius – aut.]. Seniau tokia tvarka buvo, kad kiekvienas kaimas turėdavo savo kapines. Tačiau jau ir vyro senelis buvo palaidotas parapijos [Gelvonų – aut.] kapinėse“.

Vladislava Savarauskienė taip pat pasakojo, kad

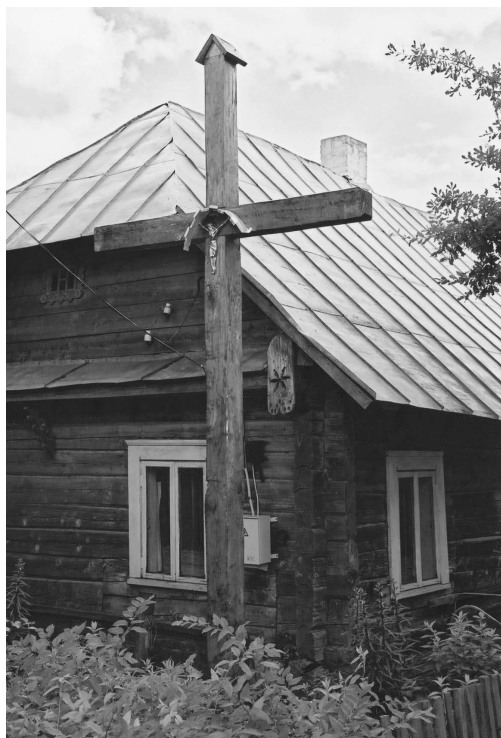
„ten, kur kryžius, buvo seniau kapeliai, bet kada ten laidojo nežinau. Kryžius kapinaitėse nuo labai seniai. Dar jaunalietuviai statė“.

Kitas Mikalajūnų kryžius stovi ilgosios gatvės beveik viduryje. Vėl gi tas pats Juozas Zaviša pasakojo, kad šį (dabartinį) kryžių jis irgi pats padarė:

„Ten skaitosi mano brolių tėviškė. Su tuo Zaviša buvo toks atsitikimas. Per [Antrąjį pasaulinį – aut.] karą jis mokytojavo Gelvonoose, neakivaizdiniame mokėsi teisę, baigė 3 kursus. Turėjo klarnetą, mokėjo groti. Tada paėmė jį į kariuomenę, jam pasidarė kažkas su nervais. 1945 m. aš parvažiauvau namo ir ėjo rusų garnizonas per kaimą, ir rado jį namuose (jis nesileido kirptis, apžėlęs kaip partizanas), bet nieko jam nedarė. Jis prasidarė duris, o aš buvau silpnai pasislėpęs (spintą užtraukiau, duris užsidariau, pabarškėno biški, dar brolio klarnetas buvo, papūtė, papūtė ir išėjo. O jis įkišo galvą pas mane ir sako: „Tave ieškojo, o mane kliudo“. Sakau, nieks tavęs nekliudo, eik pas mane ir būk. Bet nėjo, o nuėjo gale klojimo stovėjo, stovėjo. Tėvas sako: „Stovi ir neina“. Paskui susigalvojo eit per laukus, mano tėviškės link (jis irgi ten gyveno, kai tėvelis su mano mama antrą kartą apsivedė), o tie [rusai – aut.] pradėjo šaudyt, o jis – bėgt. Jį apsupo, tai jis ir sustojo sode ir nušovė 1945 kovo 5 d.; palaidotas Gelvonoose. Tada tėvelis padarė kryžių, norėjo pastatyti, bet nieks neleido. Ilgai buvo daržinė. Tada grįžo brolis mano (su moti-



Kryžius Mikalajūnų kaime, skirtas Viktoro Zavišos atminimui. 2003 m. I. Veliutės nuotr.



na), sako: „Pastatom sodyboj, tegul stovi“. Taip ir padarém. Buvo nušautas Vienažindžių sodyboje. Paskui tas [pirmasis kryžius – aut.] supuvo, tai sakau, kol aš gyvenu, reikia atstatyt“.

Su meile ir pagarba atsiradęs kuklus kryžius traukia kiekvieno praeivio ir atvykėlio akį, o Mikalajūnų gyventojus saugo nuo piktos akies.

Dar vienas juodas metalinis kryžius, pastatytas kaimo pradžioje Vlado Savarausko iniciatyva, taip pat papuošė ilgąją Mikalajūnų gatvę. Kaip pasakojo Vaidilutė Juzėnaitė, tuoj po Lietuvos Nepriklausomybės atgavimo

„ėjo iš Vilniaus į Kryžių kalną ar kur žmonės. Eita buvo per Musninkus, Liukonis. Žmonių skaičius buvo nemažas, buvo užsukę į mūsų sodybą, nes nuvargę buvo. Tai buvo stengtasi kryžių pastatyti iki tos procesijos, kas ir buvo padaryta. Tada kryžius buvo pašventintas. Praėję jau 13–15 metų, kaip tas kryžius pastatytas“.

Kuklus medinis kryžius stovi ir prieš Vaidilutės Juzėnaitės namus. Kaip jį pati pasakojo,

„namo priekyje kryžius prieš metus pastatytas [apie 2002 m. – aut.]. Vyras sirgdamas paprašė, tiesiog norėjo, kad prie namo stovėtų kryžius (kainavo 500 lt)“.

Kryžius, pastatytas po LR Nepriklausomybės atgavimo, laukiant eisenų iš Vilniaus į Kryžių kalną

Medinis kryžius prie Vaidilutės Juzėnaitės namo

2003 m. I. Veliutės nuotraukos

Tai tik keletas ryškesnių Mikalajūnų kryžių. Dauguma gyventojų turi pasistatę kryžius ne tik prie sodybų, bet ir pasikabinę juos namuose, gerai matomose ir garbingose vietose šalia savo artimųjų nuotraukų ar šventųjų paveikslų. Toks paprastas, bet svarbus reliktas saugo namus ir visą kaimą nuo nepageidaujamo blogybių.

Sovietmetis

Sovietų valdžia ir tvarka į Mikalajūnus atėjo taip pat kaip ir į kitus Lietuvos miestus bei kaimus – Lietuvą okupavus ir įjungus į SSRS. Komunistinis režimas palaiapsniui įvedė savo sistemą, lydimą baimės ir prievartos.

Pirmiausia pasireiškė jau aukščiau minėta kova prieš bet kokią tautos pasipriešinimą. Ir dar viena skaudi sovietų valdžios akcija – tremtis. Anot Onos Vilkelienės,

„iš Mikalajūnų planuota ištremiti tris šeimas (vieną išvežė, dvi pabėgo) – išvežė Radzevičių Stasį (už nieką). Žemės daug turėjo (du valakus). Užpaliai ir Bartkevičiai – pusė valako (kad sesers vaikas buvo partizanas), bet jie slapstėsi. Kiek sudeginta daiktų gerų – bijojom laikyt, žemes sovietai atėmė, tvartus nuvertė“.

1949 m. buvo įkurtas Mikalajūnų kolūkis, kurį vėliau sujungė su Gelvonų kolūkiu. Vladislava Savarauskienė pamena ir jo pavadinimą: „Kolūkis vadinosi „Naujas gyvenimas“, kuriame ji daug metų „rinko rugius rankom, daržus sodino“.

Vaidilutė Juzėnaitė prisimena:

„Į darbą reikėdavo eiti žiemą vasarą. Kai žmonės susirašė į kolūkius, žmonės dar daug atgavo iš to, ką nuveikė. Tai paskatino ir kitus rašytis. O kitais metais nieko nebūdavo. Nuo 1950 m., kai aš atėjau, dar po metų nieko negavom, tik vėliau, po 6 centnerius grūdų. Tai buvome labai laimingi. Būdavo taip, jog ima ir supūva suvežti grūdai, tai juos žmonėms atiduoda. Taip vienais metais atidavinėjo žirnius, man jų priklausė 24 kg. Nueinu į kontorą potvarkio, bet vis nesutvarko, taip vaikščiojau kelis kartus, o paskui man ir sako vienas: „Vaikeli, nei tu vaikščiok, nei ką, nes mes tuos tavo grūdus jau seniai pragėrėm“. Jei vienu du žmonės gyveno, su 60 arų galėjai išsiverst, bet jeigu daugiau šeimoje narių – reikėjo daugiau, tuomet eidavome naktį bulvių vogti. Buvo tokia mada – einam į darbą, sargyba stovi, bet mes paimam kapšiuką, duobelę iškasi, kapt tą kapšiuką, o naktį eini ieškoti. Einam, kapstom, kapstom, kada randi paliktą kapšiuką, kada ne. Reikėdavo kartais ir porą taip palikti. Net nuo Gelvonų esame nešę. Eini į darbą, švarke skylę praplėši ir bulvių prisidedi, taip ir eini namo su „parašiuotais“. Vėliau jau pradėjo mokėti. O žemės atmatavo durpyne, nusausino, bet vis tiek miško vietoje niekas neauga. Vieną kartą nuėjau ir sakau: „Duokit man ganyklą“, o jie mums: „50 arų duota ir dar mažai?“ Aiškinau, kad niekas neauga, tik dilgynai, o man atsakė, kad išnaikinčiau dilgėles ir turėsiu ganyklą. Tekdavo mums, moterims, ir po 50 kg maišus patampyti“.

Ona Vilkelienė irgi mena kolūkio laikus:

„1949 m. pastatė pirmininką, kuris nemokėjo nei rašyti, nei skaityti, tik brūkšnelį mokėjo padėti ir jis vadovavo mums; buvo iš čia, Jakimavičius. Kaime buvo kolūkis (buvo 44 namai – kai kur viename name po dvi šeimas gyveno)“. J. Zaviša sovietmečiu dirbo paprastu darbininku. „Buvau vairuotojas, gruzčikas [krovėjas – aut.]. Nuo smetoninių laikų mokėjau važinėti, kariuomenėj biški teko. Paskui išėjau iš kolūkio, dirbau vidurinėje mokykloje, Ukmergės autotransporte, autobusų parke, važinėjau po Širvintas, Ukmergėje padirbėjau taksi. 15 metų iki pensijos dirbau Gelvonų girininkijoje“.

Jis dar priduria:

„Į partiją stoti nevertė, nors Gelvonų mokykloje komjaunimas buvo“. Vaidilutė Juzėnaitė prisimena, kad „tam, kad užimti aukštus vadovaujančius postus, komunistų partijos nariu privalėjai būti, kitaip karjeros nepadarysi, bet Mikalajūnų gyventojai pagrinde buvo eilinių tarybinių profesijų. Stasys Radzevičius – sandėlininkas, Virgelis buvo pirmininko pavaduotojas, Juozas Zaviša – vairuotojas, paskui eilgulys, Remeika – melioracijoje dirbo, Julius Savarauskas – grūdų sandėlininku, Alfonsas Savarauskas – sąskaitininku, Danutė Mingėraitė – buhalterijoje“.

Mikalajūnuose praūžusi tremtis, nacionalizacija ir kolektyvizacija pradėjo blaškyti kaimą – dauguma gyventojų išsikėlė gyventi arba į gretimą Gelvonų miestelį, arba į ne itin toli esančius Vilniaus ir Kauno miestus. Kaime smarkiai sumažėjo gyventojų.

Taip besidarbuojant prabėgo ir apie pusę amžiaus trukęs sovietmetis, kurį dar gerai prisimena senieji Mikalajūnų gyventojai. Bet ne viskas Mikalajūnuose sukosi apie darbus ir kitus buitines dalykus. Mokėjo mikalajūniškiai ir šventes švęsti, ir savo buitį prasiskaidrinti.

Mikalajūnų šventės

Kaip ir įprasta kaimuose, be kasdienio darbo ir pilkos buities, egzistavo ir linksmoji pusė – vakaruškos, gegužinės ir t. t. Vakarones ar gegužines Mikalajūnų gyventojai organizavo nuo seno. Vasarą į gegužines rinkosi tam tikrose vietose gamtoje, žiemą – pas ką nors pirkioje. Tačiau, kaip minėjo J. Zaviša, laikui bėgant, šie susijėjimai pranyko. Pasak jo, vietinių muzikantų kaimas neturėjo (nors kiti gyventojai minėjo kelis vietinius muzikantus, mokėjusius su armonika ar smuiku groti), todėl kviesdavosi iš aplinkinių kaimų arba Gelvonų. Ona Vilkelienė pasakojo, jog

„po karo [Pirmojo pasaulinio – aut.] būdavo namuose užšauktinės vakaruškos (ten, kur dabar nupirkę sodybą Mikštai), ten gyvenusi moteris labai mėgėja buvo šokius daryti, tai ten darydavo vaidinimus,

atvažiuodavo iš kitur. Vietoj čia buvo Frankas, Frankienė Radzevičienė (Stasio mama). Vaidilutė Juzėnaitė pamena, jog „jų [Radzevičių – aut.] name nevakarodavo. Dažniausiai vakarojo pas Rakauskienę (kambariai dideli ten buvo) bei pas Remeikas šokius rengdavo“.

Daugelis Mikalajūnų gyventojų buvo turtingesni už aplinkinių kaimų valstiečius. Dėl to čia stipriau nei kitur reiškėsi socialiniai kontrastai. Apie 1935 m. kaime vienu metu vykdavo net trys pasilinksminimai. Vienur šokdavo ūkininkaičiai, kitur – bernai, mergos, pusininkai, trečioje vietoje – dar kariuomenėje netarnavę vyrukai (mat tokie dar nebuvo laikomi kavalieriais)⁴¹.

„Tad ir į vakarėlius tą pačią dieną vienur eidavo turtingesni (turtingieji buvo Savarauskai, Rakauskai, Radzevičiai), kitur – vargingesni“, – sakė Vaidilutė Juzėnaitė.

Dar viena proga kaimui pasilinksinti – vestuvės, kurios trukdavusios 2–3 dienas (dažniausiai tuoktasi su artimų kaimų ar miestelių gyventojais, tarpusavyje – labai retai). Pasak Onos Vilkelienės,

„Mikalajūnuose vestuvės galėjo ir visą savaitę švęsti: sekmadienį – šliūbas, penktadienį – kraičio atvežimas [nors tokios trukmės vestuvių šventimą mena daugiau tarpukario laikai – aut.]. Pjaudavo avį, virdavo sriubą, duodavo varškės ir turtuoliai buvo“, – juokdamasi pasakojo O. Vilkelienė.

„Mūsų kaime tuokėsi daug tarpusavy. Čia kelios tik atėjusios moterys. Dažnai tik tarp saviškių. Jei pasiperša iš Mikalajūnų bernas, tai labai mandra, būtina turi ištekėt. Iš Mikalajūnų turtingi. Va ta, Lukšienė (Kazio, Stasiuko mama), ji labai buvo graži, o jis pagyvenęs ir negražus, bet turtingas, iš Mikalajūnų, tai turėjo būtina ištekėt. Sugyveno du vaikus, turėjo gyvent. Muzikantai buvo Stankevičius Juliukas ir Minderys, senobinė armonika buvo“.

Nors ne visos meilės istorijos baigdavosi vestuvėmis. Vieną tokių mums papasakojo Vaidilutė Juzėnaitė.

„Kazys Radzevičius draugavo ilgai su ta, kur Zavišos Katryte, gal 5 metus. Ir jiem jau vest reikėjo. O Kazys Radzevičius kažką pirkto iš Savarausko ir reikėjo pinigų, kiek tai tūkstančių jis buvo pasiskolinęs. Ir galvojo, kad anas Zaviša jam pinigus pasoga duos. O tas pasakė: „Aš jai nieko neduosiu, imk taip, kaip stovi“. Nu tai tas ir atsisakė nuo savo mylimosios ir tada ieškojo tokios, kuri turėjo 3 tūkstančius litų ir tai Strazdaitei davė 3 tūkstančius, ir jis su ja apsidėdė, tada atidavė skolą, o ta mergaitė

⁴¹Lekavičius L. Apie gatvinių kaimų valstiečių ūkius, *Mūsų kraštas*, Vilnius, 2004, Nr. 14, p. 48–49.

ištekęjo už kito. Kai pamirė Radzevičiaus žmona, o jos vyras pasimirė, suėjo jie Savigėje, pasisveikina. Tada jis kalbino žmonytis [tuoktis – aut.], bet ji pasakė: „Tada, kai aš tavi norėjau, tu mane neėmei, dabar jau aš nenoriu“. Ir nesiženijo antrą kartą“.

Vaidilutė Juzėnaitė prisiminė, kad

„seniau buvo madingi įvairūs žaidimai ir pasišokimai per Velykas, Kalėdas ir kitas šventes. Nors tarybiniais laikais nelabai kada ir buvo švęsti, kai reikėjo eiti į kolūkį, laikai karvę ar kiaulę ir t. t., be to, kolūkis nieko neduoda, kad gyvulius išlaikytum, tai naktimis eidavau, nešdavau pašarą įvairų“.

Šiandien Mikalajūnuose likusi vyresnioji karta tik dalijasi prisiminimais apie buvusias kaimo linksmybes, susijėjimus ir vakarones. Besikuriantys naujakuriai švenčia savo sodybose, o likęs jaunimas pagrindines gyvenimo šventes perkėlė į miesto erdvę.

Mikalajūnų išmintis

Mikalajūnų kaime dar gyvena nemažai vyresnio amžiaus moterų, kurios gerai pamena gana senas, tačiau sparčiai nykstančias tradicijas, papročius, patarimus. Lietuvių šeimos tradicijas plačiai aprašė P. Dundulienė⁴², A. Vyšniauskaitė⁴³, R. Račiūnaitė⁴⁴ ir daugelis kitų tyrinėtojų. Šiuo atveju mus labiausiai domina konkreti Mikalajūnų gyventojų išmintis ir įdomūs bei naudingi patarimai. Kiekvienas kaimas Lietuvoje anksčiau turėjo savo žolininkę, kuri žinodavo visus augalus ir galėdavo padėti kaimynams įvairiausiais atvejais. Galėtume teigti, jog Mikalajūnuose taip pat suradome tokią moterį. Vaidilutė Juzėnaitė pasirodė žinanti daugybę žolelių ir augalų, kurių nuovirus, kaip ji tvirtino, gerianti pati ir jomis gydanti visus savo negalavimus:

„Žinau, kad yra tokia rasakėlė [rasakilė – aut.] – labai gerai nuo skrandžio, moteriškų ligų (auga kupstais, maži žiedeliai, lapai karpytais kraštais); širdytis [kaip smilga – aut.] – širdžiai. Rūtos tinka širdžiai gydyti; pelynas, kai su viduriais negerai; liepžiedžiai, aviečių stagarai tinka peršalimui; mėlynės nuo viduriavimo, džiovintos uogos. Kad iki pietų būtų [visos žolelės – aut.] surinktos ir išdžiovintos. Gydomųjų savybių neturi po pietų. Mėlynės papilamos į blėkutes [kepimo skarda – aut.] ir į pečių, uogienė labai padeda akims. Ir dar padeda žalios kepenėlės vištos, jauno gyvulio. Tik kad ne kiekvienas gali, nes jas reikia žalias valgyt, kitaip praranda gydomąsias savybes. Baltos pivenijos [bijūnai – aut.] šaknys nuo išgąščio, nuo šlapimo nelaikymo, džiovinti arba žali“.

Kita senyva kaimo moteris Vladislava Savarauskienė tvirtino, jog nerink-

⁴²Dundulienė P. Senieji lietuvių šeimos papročiai, Vilnius, 2002.

⁴³Vyšniauskaitė A., Kalnius P., Paukštytė R. Lietuvių šeima ir papročiai, Vilnius, 1995.

⁴⁴Račiūnaitė R. Moteris tradicinėje lietuvių kultūroje, Kaunas, 2002.



Senovės Mikalajūnų kaimo – turkai

davo žolelių, bet tarp jos žinomų ir var-
tojamų žolelių paminėjo čiobrelius, me-
detkas ir kitus augalus.

*Senovę menantis namas Mikalajūnų kaime.
2003 m. Jurgitos Jasinskaitės pieš.*

Nemažai įdomių dalykų Mikalajūnų moterys papasakojo ir apie maisto ruošą. Kai kurios šeimos iki šių dienų išlaikiusios keletą tradicinių patiekalų, ruošiamų ypatingomis progomis. Ona Vilkelienė pasakojo, jog maistas, kurį patiekdavo per vestuves, buvo gerokai paprastesnis nei šiandieninis: „Pjaudavo avių, virėdavo sriubą, duodavo varškės ir turtuoliai buvo“. Panašius dar savo močiutės atsiminimus perpa-
sakojo ir Vaidilutė Juzėnaitė:

*„Baba [močiutė – aut.] pasakojo, kad vestuvės iki savaitės prasitęs-
davo, bet tada priverda mėsos, prideda į bliūdus ir valgo“.*

Ji pasakojo ir apie gerokai egzotiškesnį patiekalą:

*„Papjovus paršiuką, išimdavo viduriukus, pridėdavo mėsos ir kep-
davo visą paršiuką. O mano senelė (1854 m.) ištisai tuos paršus
skersdavo. Kai tik šventė – turi būti paršiukas. O gerdavo 250 gra-
mų, po truputį. Dažniausiai alų ir girą (čviartkutę)“.*

Jau minėta Vladislava Savarauskienė pasakojo, jog Kūčioms ir Kalėdoms vir-
davo kisielių iš avižinių miltų:

*„Reikėjo pamerk miltus, paskui per sietą iškošt, kad būtų tik kiesel-
penis ir tada virti iki sutirštėja. Valgo jį su mišiniu – deda aguonų*

ir vandens saldinto. Iš mėsos per šventes keptavo kumpį pečiuje tešloje. Apdėdavo duonos tešla kiaulės kumpį, prieskonių – pipirų, mairūno“.

Mikalajūnuose nedaug likę senųjų gyventojų, galinčių atsiminti senuosius pa-pročius, tačiau jų kasdienybėje naudojami daiktai, ruošiamas maistas dažnai gerokai stebino. Daugelis jų buityje naudojamų rakandų mums buvo nematyti, pavadinimai negirdėti, o jų išmintis jau nebepasiekia jaunosios kartos. Liūdino suvokimas, jog netrukus negrižtamai atitruksime nuo gamtos ir paprastumo, pasiklysimė klaidžioje, tik mums suprantamoje šiandienoje.

Vietoje išvadų

Iš didžiulio miesto patekus į ramų Mikalajūnų kaimą, iš pradžių pasijunti lyg laikas būtų atsisukęs keletą dešimtmečių atgal. Tačiau šis jausmas laikinas. Kuo ilgiau bendrauji ir būni su vietos gyventojais, tuo geriau supranti, kad kiekvienas turime paprastą ir nuobodžią kasdienybę. Kas mums atrodo unikalų, egzotišką, nematyta, tas kiekvienam mikalajūniškiui – savaime suprantama ir elementaru. Seni namai, kiurstantys stogai, dideli kultūros paveldo apribojimai juos tvarkant ilgainiui pasidaro našta, o ne džiaugsmas. Kai kurie žmonės skuba keisti įgrisusias, suskilusias krosnis į naujas virykles ir slepia senuosius reliktus po uždangomis. Neretai didelius ir gražius norus apriboja finansinės galimybės – pakeisti suskilusią krosnį būtų sudėtinga dėl meistrų trūkumo, o, be to, tokia krosnis šiandien jau atrodo neekonomiška ir apšiltinti ją patalpas būtų gana sunku. Uždengti namus šiaudiniais stogais taip pat gana brangu, todėl ieškoma kitokių sprendimų. Tačiau tame pačiame kaime besikuriantys naujakuriai atranda šią egzotiką iš naujo. Naujos technologijos leidžia sukurti senoviškumo įvaizdį, kuo ir naudojasi naujieji gyventojai, išigiję šiuos namus daugiau poilsiui, o ne nuolatiniam gyvenimui. Ieškoma būdų, kaip kuo autentiškiau atkurti senąsias krosnis, pagal ant sienos rastą seno tapeto kopiją bandoma surasti naują pakaitalą, kaip senovėje balinamos sienos, džiaugiamasi ant stogo rasta skarda iš Sankt Peterburgo ir aukštos kokybės sienų apmušalų likučiais. Žinoma, toks požiūris nėra visuotinas, kai kurie žmonės tiesiog bando pritaikyti šiuos namus savo poreikiams ir atsisako pasenusių, nebenaudingų daiktų. O kitiems atrodo, kad ant stalo stovinti turgelyje pirktą plastmasinių gėlyčių puokštė daug vertingesnė už seną proprosenelės spintą, atsidūrusią priemenėje. Vertybės ir gyvenimas šiandien keičiasi greičiau nei prieš šimtą metų, daiktai keičia savo vertę ir funkcijas, o žmonės, kaip ir visais laikais, labiau vertina naujoves, kad ir kokios jos bebūtų...

Malda senųjų kaimo gyventojų praktikoje

Jolanta Stupelytė

Liaudies pamaldumo tyrinėjimai Lietuvoje tik pradedami¹. Apie maldos praktiką, atskleidžiant konkrečios vietovės gyventojų savitumą, rašyta labai mažai. Kalbinant senuosius Gėlvonų ir Bagaslaviškio parapijų gyventojus, dar išsaugojusius senąsias tradicijas, ir norėjosi sužinoti, kaip jie meldžiasi, ką malda reiškia jų gyvenime.

Į daugumą trobų užėjus, pasitinka nuo sienų žvelgiantys šventi paveikslai: Švč. Mergelė Marija, Jėzus, šventieji... Galbūt kai kur tie paveikslai bekaba tik kaip senelių atminimas, bet dažnai senieji kaimo gyventojai paliudija, kad net ir sukdamiesi darbuose atranda vieną kitą akimirką maldai.

Bendraudant aiškėja, kad dauguma senesniųjų net ir sovietų laikais niekada neapleisdavo maldos – meldavosi (ir tebesimeldžia) rytą ir vakarą; kiti atsikėlę tik persižegnoja ir puola į darbus, suklupdami vakaro maldai; dar kiti skiria mažai laiko maldai ar neskiria visai, sakydami, kad Dievui nėra ko įkyrėti, ar teisindamiesi gaušybe darbų. Tačiau dievobaimingesnis pasakys: „*Aš savo darbus apieravoju Dievui*“ (9)².

Kiekviena šeima pati nusistatydavo, kaip ir kiek laiko skirs maldai. Dauguma melddamiesi sukalba poteries: „*Kasdien „Tėve mūsų“, „Sveika Marija“, „Tikiu Dievą Tėvą“, „Aniuolas Dievo“. Rytas ir vakaras*“ (9). Kiti paliudija, kad vakarais meldžiasi ir kokią pamėgtą litaniją, dažniausiai Švč. Mergelės Marijos, taip pat ir Jėzaus Širdies, Lurdo Mergelės Marijos ar kurią kitą. Atradę laiko, ne vienas sukalba ir rožinį, nes „*rožančius – didžiausia malda*“ (12). Dažnas pasakys: „*Jau neatsigulsi nepasimeldus*“ (6). Net ir skubant į nepabaigiamus darbus: „*Atsikeli, persižegnoji. „Dieve, padėk“, persižegnoji, guli, irgi didelė malda. Mano malda – darbai, paaukoju savo darbus Dievui*“ (1). O Bagaslaviškio parapijoj ne vienas senolis sakė, kad kasdien, kalbėdami poteries, pasako ir dešimt Dievo įsakymų (7, 17). Taip išmoko, kai ruošėsi Pirmajai komunijai, taip tekalba iki šiol. Gal kunigas norėjo, kad vaikai geriau išmoktų dešimt Dievo įsakymų, tai siūlė sakyti kasdien kartu su maldomis...

Dažniausiai yra meldžiamasi kalbant kasdieninius poteries, skaitant iš maldaknygės maldas ir litanijas, kalbant rožinį, bet vienas kitas paliudys, kad meldžiasi ir savais žodžiais:

„Aš nesimeldžiu svetimais žodžiais, aš tik sukalbu „Tėve mūsų“, o paskiau bendrauju su Dievu. (...) Apie Dievo stebuklus tai aš kasdien mąstau. Naują žiedą pamatau ir dėkoju Dievui, išgirstu paukščio dainą irgi apsidžiaugiu, žiogas sučirškia, visur Dievo stebuklai, ir aš jam dėkoju visą laiką ir prašau tik tada, kai man labai sunku, kada viena aš nebegaliu susitvarkyti ir atsiranda iš kažkur pagalba. Aš galvoju, mana mintys tokios, kad Dievas sutvėrė žmogų, davė jam visko, ko tik gali reikėti“ (11).

¹ Išsamiausiai liaudies pamaldumą pristatęs bei jo vertę ir grožį yra atskleidęs prof. habil. dr. Alfonsas Motuzas. Žr. Motuzas A. *Katalikų liaudies pamaldumo praktikos Lietuvoje*, Kaunas, 2005.

² Tekste skliausteliuose pateikti skaičiai rodo pateikto numerio sąrašą, kuris yra straipsnio pabaigoje.

Atsilaisvinę nuo darbų, užauginę savo vaikus, kai kurie senieji kaimo gyventojai maldai skiria ir nemažai laiko:

„Aš visada, ateina vakaras, atsigulnu, aš valandą, dvi tris, aš apgalvoju viską, aš apeinu visus, ir gimines, kaimynus, kas serga, kas mirė. Aš einu ir einu ratu, už visus meldžiuosi, praeina ir trys, ir keturios valandos, aš nemiegu, aš dar meldžiuosi. Ko prašau? Kad gal ką bloga padarė gyvendamas, kad jam atleistų, kad jis ramiai ten būtų“ (8).

Dažnai trumpai pasimelsdavo ar tik persižegnodavo kur nors išeinant ar išvažiuojant: „Dieve padėk“, „Tėve mūsų“, „Sveika Marija“. Palaimindavom išleisdami vaikus, kad Dievas duotų sėkmės“ (12). Ne vienas prašydavo Dievo pagalbos prieš bet koki sunkesnę darbą, svarbesnę gyvenimo įvykį ar gresiant pavojui. Eidami uogaut, prašydavo, kad gyvatė neįkastų... Prieš valgį dažniausiai tik persižegnoja: „Žegnotis prieš valgį, kada užmiršti, jau pradedi valgyti, atsimeni, persižegnoji...“ (3). Dauguma meldžiasi lietuviškai, bet vienas kitas, nors ir kalbėdami lietuviškai, meldžiasi ir lenkiškai, jei jau taip buvo išmokę... J. Saliamonas iš Karališkių kaimo meldžiasi ir lenkiškai, ir rusiškai, ir lietuviškai. Lenkiškai mama išmokė, malda pačios mamos sugalvota, neįšaina lietuviškai, rusiškai, kai tarnavo, o vėliau ir lietuviškai išmoko... (13).

Ko gi paprastai prašo besimelsdami? Dažniausiai sveikatos, meldžiasi už savo vaikus, kad Dievas juos globotų, kad geru keliu eitų, prisimena artimuosius, mirusiuosius.

Senieji Gėlvonų ir Bagaslaviškio gyventojai daugiausiai kreipiasi į Mariją, Jėzų, rečiau į šventuosius, nors dauguma jų sukalbės trumpą maldele savo ar savo vaikų šventam globėjui, „patronui“, kurio vardą nešioja, prašydami, kad saugotų, globotų, o kokiai bėdai ištikus ar daiktą pametus, dažnas prisimins ir šv. Antaną. Priderama vieta šv. Antanui skiriama ir Gėlvonų bažnyčioje:

„Saka, labai padeda, ar ku pameti, ar kokia nelaimė. Litanijos yra apie jį. Gėlvonuose yra paveikslas, nu tai mūsų teta amžinatelsi buvo insižadėjusi, kai tik jau atlaidai Antana, tai ana iš kažna kur atvažiuodavo Gėlvonuose čia melstis“ (2).

Ne vienas gali papasakoti ir apie realiai patirtą šv. Antano globą, dažniausiai apie surastą pamestą daiktą, bet taip pat ir kitai bėdai ištikus. Kai kurie prisimena ir šv. Kazimierą, šv. Juozapą bei kitus šventuosius, bet dažniausiai vis tik šv. Antaną...

Užklausti apie maldą, paprastai senoliai vardina kokias maldas kalba, nelinkę per daug analizuoti, kaip jie meldžiasi, tačiau vienas kitas ir susimąsto... Susirūpinusi savo maldos gilumu, viena pateikėja dalijosi, kad kartais jai sunku susikaupti:

„Jau, žiūrėk, meldiesi, meldiesi, užėja kokia mintis pašalinė ir kol? Sakau klebonui, meldžiuosi, kokia mintis pašalinė, jis saka, tai gi mintys vaikšta, matai, ale reikia būt nusistačius, vėlgi kaip sugrąžint tas mįsles, nežinau, gal kam kitaip tinai. (...) Jeigu ščirai meldiesi, a jeigu

tava malda, o jeigu tu kalbėsi tų rožančių kažin kiek. Gal, saka, vienas „Tėve mūsų“ vertesnis, negu ti toj tava malda, jeigu tu kalbi kalbi ir nežinai ku ti kalbi. Varai, varai. Kunigus sakė, ir knygelėj radau. Kas iš to, kad daug. Labai ščyriai „Tėve mūsų“ sukalbėk ir tava malda bus vertesnė, negu tu ten kelias eiles rožančia. Bet kokia malda ščyri, reikia mąstyt apie Jėzaus mūką, apie Mariją, apie Dievą, tai tada jau ščyri. O jei čia kalbi, čia ku nors misliji... Tai sakė viena boba (čia jau pasaka) meldėsi ir deda skrynion žirni. Pridėja ana per gyvenimą visų skrynį pilnų žirnių, ale kai mirė, saka tuščia skrynja, tik ar du žirniai. Va visos maldos nuėjo už niekų. Gal gi čia banaliukai kokie. Ale neščyri malda. A dabar gi tos mintys, anos ateina, kų daryt. Tai apie gyvulį koki galvoji, tai vėl apie kų unlenda, ir apie kaimynų unlenda kokia mintis...“ (3).

Maldų pradėdavo mokyti vaikus visai mažutėlius. Tėvai ir seneliai mokydavo vaikus poterių, kai tie jau pramokdavo kalbėti: „Pirmausia mokino „Tėve mūsų“, „Sveika Marija“, persižegnoti. Yra Dievas, reikia melstis. Nepadarysi nieko bloga“ (12). Vakarais, kai šeima suklupdavo maldai prieš šventus paveikslus, dalyvaudavo ir vaikai:

„Jie poteriauna ir aš poteriaunu rankytes sudėjus ir sutupdydavo ant zaslanų anūkus i garsiai poteriauna tėveliai, i mes paskui juos tariam tuos žodžius šventus“ (8).

Taigi pagrindinių maldų mokydavo tėvai, seneliai. Viena pateikėja prisimena, kad tėveliai ne tik visas maldas, bet ir visas litanijas mokėję atmintinai. O paskui, užaugę, kiekvienas atrasdavo savų pamaldumo formų: kas daugiau rožinį kalbėdavo, pamėgdavo labiau kokią litaniją ar maldas, surastas maldaknygėje, ar atsi-vežtą iš kurios nors šventos vietos, kunigo duotą. Tad ilgainiui kai kurios tėvų ar senelių maldos atrodydavo gerokai atgyvenusios. Viena pateikėja pasakoja, kad kai mirė jos mama,

„sudėjau jai graban kantičkas i kokias šventas maldaknyges, jos visos senovinės. Niekas jau iš jų nesimeldžia, labai senovinės. Ana labai maldinga buva“ (14).

Kaip ir visoje Lietuvoje, ir čia žmonės ypač atsimena gegužines pamaldas, kurioms, jei toliau bažnyčia, rinkdavosi pas ką nors namuose:

„Gegužės mėnesį būsta gegužinės pamaldos, tai atskaitam litanijų, kiti tai bažnyčioje eina, a mes tai namuose meldžiamės. Pasidarydavom altorį, Marijas paveikslas, nu ir eidava visi vakarais, visus kaimus. Aprenkam, kur tuštesnis kambarys, paskiau jau giedodavom“ (2).

Kai kuriuose kaimuose dar renkasi ir iki šiol, kitur, išmirštant seniesiems kaimo gyventojams, kaimas nebesusirenka... Prisimenamos ir birželinės pamaldos, tačiau

dauguma pasakoja apie kryžių lankymo dienas („*kryžiavas dienas*“) gegužės mėnesį prieš Šeštines, Jėzaus į dangų žengimo šventę. Kaip liudija pateikėjai, kaimuose būdavo daug kryžių, ne vienas ir prie savo trobos buvo pasistatęs. Tad giedodami tris dienas visas kaimas eidavo aplankydami, pagerbdami visus kryžius, o maldas užbaigdavo kapuose.

Be abejonės, labiausiai maldoms atsidėdavo sekmadieniais, per atlaidus. Per atlaidus suvažiuodavo giminės, pažįstami iš kitų parapijų. Ne visi ir dabar gali paaiškinti, kas tie atlaidai yra, bet labai laukdavo:

„Ai, kokie atlaidai, kokie atlaidai būdava. Toks kaimas didelis yra Mikalajūnai. Tai važiuodava anksti, kad arklį galima būtų pastatyti. Iki Mikalajūnų kaima arkliai sustatyti. Nukinka arklius, kad mažiau vietas užimtų. Oi, kokie atlaidai. A dabar... Nu atlaidai.. pas mus visuomet kaip Gelvonų miestelis, tai ir vadinasi Gelvoninė. 8 rugsėjo³. Ir teip jau aš radau, ir tėvai jau mana, ir dabar ir aš jau paliksiu tikriausiai“ (18).

Važiuodavo ir patys į atlaidus, į gretimas parapijas, pas savo giminaičius, o anksčiau ir pėsčiomis nueidavo ne vieną dešimtį kilometrų...

Jei dėl kokių rimtų priežasčių sekmadieniais negalėdavo išeiti į bažnyčią, tai tuo laiku stengdavosi nieko nedirbti, susėdus kartu su pasilikusiais namuose sukalbėti rožinį, litaniją ar kitas pasirinktas maldas. Bet ne vienas pasakys, kad sekmadienį neišsiruošus į mišias lyg nebe tokia savaitė, lyg kažko trūksta... Tačiau ir bažnyčioje per mišias (kurios iki Vatikano II Susirinkimo vykdavo lotynų kalba), nesuprasdamas lotynų kalbos, dažnas pasilikdavo tik su savo asmeninėm maldom. Veronika Jurkevičienė, vieną kartą susirinkusių pas ją per gegužines kaimynų klausė, ar jie supranta, kas vyksta per mišias: „*Per mojavų paklausiau, ar žinot, kas vyksta per mišias. Nežinom, saka. Jei skaityt nemoka, rožančių vara*“. Ji prisimena, kad anksčiau

„buvo knygutės⁴ su paveiksliukais, viskas surašyta, kas daryt. Žiūri į paveiksliuką, žiūri į kunigą, ką kunigas dara, ir žina, kas daryt. Kunigas aiškindava: miškininkas turi nešti kirvį ir pjūklą, a katalikas bažnyčion maldaknygį ir rožančių, kitaip – ne katalikas“.

Viena pateikėja tokį dalyvavimą ne be autoironijos prisimena: „*Bum bum iš maldaknygės, bum bum iš rožančiaus. Man dabar geriau, gali sekt kas vyksta*“ (5). Vaizdžiai apie savo maldos praktiką bažnyčioje pasakoja ir kita pateikėja:

„Aš tai tikiu Dievui, labai tikiu, teip nieks netiki, kaip aš tikiu. A Gelvonuos jeigu nēr keleivinės, toli nueit, a aš nuveinu. Ale prau-da, žmonės ein iš bažnyčios, aš į bažnyčią nuveinu, pasimeldžiu ir atgal. Kol nuveinu... Nesuspėju, ale papoteriauju nuėjus į bažnyčią, papoteriauju, pasėdžiu, pareinu un

³ Rugsėjo 8 d. – Švč. Mergelės Marijos gimimo šventė, pagrindiniai Gelvonų parapijos atlaidai. Taip pat švenčiami Švč. Mergelės Marijos Aplankymo, Šv. Antano atlaidai.

⁴ Pvz., „Mažas naujas Aukso Altorius“, išleistas Tilžėje 1908 m. Ir kiti šios knygelės leidimai.

vakara, un sutemos. (...) A per mišias rožančių poteriauju. Skaityt nemoku, tris kartus ratu poteriauju, apieravoju rožančių, apieravoju šventam Antanui, kitų šventam Petru, kitų vėl Juozapui apieravoju visus. Mišias gi niekur neina, sėdi lunkose, poteriauja gi visi rožančių, kas ką turi, kas knygelį turi, aš un knygelės nemoku skaityt, aš rožančių būdava poteriauju, poteriauju būdava“ (16).

Kai kurie, žiūrėdami į knygelę, sugebėdavo suprasti, kas vyksta, o kitiems buvo ir tai per sudėtinga, nes ir kunigai ne viską suprantamai išaiškindavo. Viena pateikėja liudija, kad turėjusi šviesius senelius, kurie sugebėję jiems giliai perteikti tikėjimo tiesas:

„Nuo mažų dienų bažnyčioj ir bažnyčioj. Būdavo 3 metukų senelis i močiutė vienus paneša ant rankų, kitus. 7 kilometrai nuo Čiobiškio iki Labūnavos. Iki bažnyčios tik apie bažnyčių ir kalbėdavo. Čia apie Jėzaus kančių, mirtį, saka jo Kūnas, jo Kraujas, viską, viską, ką žinojo ir va, ką seneliai aiškindavo, tai aš jums nuo dūšios pasakysiu, nuo kunigų daug to negirdėjom, jie daugiau moksliskai, o seneliai paprastai, trumpai ir aiškiai pasakydava“ (8).

Nors pamaldesnieji niekad neapleisdavo maldos, tačiau labiausiai privatus liaudiškas pamaldumas atsiskleisdavo bėdai ištikus ar gresiant pavojui. *„Kai baisu, šaukias pri Dieva, – ne vienas pasakys“ (15).* *„Visus šventus šaukiasi, kai kokia nelaimė, tai un visus šventus šaukiasi“*, – atitars ir kitas (2). Daugiausia kaimo žmogus jautėsi priklausomas nuo gamtos, nuo tinkamo ar netinkamo oro, audrų, griaustinių. *„Šienų krovėm, debesys užėja, prašiau, kad nuvaikytų debesis: „Kristau karaliau...“ ėja, ėja vakaruose, i nelija“*, – pasakoja pateikėja, ne vieną kartą su Dievo pagalba sėkmingai susivežusi šieną (6). Kaip ir visoj Lietuvoj, anksčiau labai bijodavo griaustinio, kad netrenktų, kad neuždegtų, nesudegintų namelių. Daugumai atrodo, kad dabar tokių baisių griaustinių, kaip būdavo anksčiau, nebebūna. Gal ir dėl to, kad dabar saugiau jaučiasi, o anksčiau galėjo gelbėti tik malda ir pasitikėjimas Dievu, o gal ir iš tikrųjų nebebūna...

„Kartais labai gi žiaurių griausmų būdava – tai iš vieno šviečia ir trenkia, labiausiai kai susikryžiuoja žaibai iš viena debesia krašta, iš kita – tada baisu“ (10).

Užėjus tokiam griaustiniui, meldavosi beveik visuose namuose, šventintos verbos parūkydavo:

„Melsdavosi, kai griausdavo, verbų pašventindavo, seniau, jei audra, pirmučiausia poteriaudavo, kad debesis šonan nuneštų, kad nebūtų audros. Išėini pro duris, persižegnoji“ (9).

„Kai griaudžia – nenustoja poterių kalbėt, labai jau baisu. Panelas Švenčiausias litanija pomietėj, man ir knygos nereikia...“ (17).

„Verba, prieš Velykas ėglį šventina, griausmas ateina, parūkam uždegį, tai reiškia namus apsauga nuo griausma“ (10).

„Sakydavo vaikams: Dievulis baras, kai griausdavo, reikia būt geriems, Dievulis baras. Meldžiamės Marijos litanijų, Jėzaus širdies, Lurda“ (3).

Turėdavo ir šv. Agotos duonos, kuri šventinama bažnyčioje jos šventės dieną, vasario 5 d., ir kuri, kaip buvo tikima, turi galią nukreipti ugnį nuo trobesių, nes apie šv. Agotą buvo pasakojama, jog, kankinant ją, kad atsisakytų tikėjimo, ji buvo deginama ir ugnis stebuklingu būdu josios nelietė. Laikydavo duonelę suvynioję kur nors prie savo altorėlio, kiti nešiodavosi su savimi, ar net įsisiūdavo į drabužius.

„Griaudžiant melsdavomės, i litaniją skaitom, i verbių deginam. Labai griaustinis būna. Agotos duona labai vertinam. Čia pas mus anksčiau Karališki degė namas, toks vėjas, tai gal visą kaimą būtų apėmė, paprašė: „Agotos duona“ aplink apėja, tik praužė ir nuvėja į kitą pusę“.

Ta pati pateikėja nurodo ir kitą retą paprotį, kuris turėjęs saugoti nuo audros:

„Dabar taip nebedarom, bet anksčiau ir mūsų mama sakydava, kai kūčias valgam, ta staltiese neplaunam, kad jau labai audra užėina, tai išnešam ir pakabinam, tada praeina audra ir nueina į kitą pusę. Po kūčių iki metų laiko tos staltiesės neplaunam. Bijodavom griaustinio, nors nereikia bijot, reikia melstis, kaip bus, Dievas duos“ (12).

Dar vienas netradicinis liudijimas, kuriame gražiai išreikštas skirtingas tėvo ir mamos požiūris į Dievo galybę, sąlygojantis ir skirtingas vidines laikysenas bei pamaldumo praktikas:

„Tėvas man apie elektrą paaiškino ir apie visus žaibus. Apsivilkdava sermėga, nuveidavom į pašiūrę, nusinešdava mane glėby per lietu ir per audrą, mama labai bijoja žaiba, jinai uždegdava lempą ir užkabindava paklodėm langus. A man viskas būdava labai įdomu, mane vadindavo išmislūge, tai tėvelis nusineša mane, man taip būdavo gera po jo sermėga, aš teip norėč dabar pasėdėt. Pasisodindava, mane miline sermėga apvyniodava, ir mes žiūrėdavom į žaibus, jis man pasakoja: čia yra toks, čia kamuolinis, apie visus žaibus, kur krenta, kaip trenkia, kur reikia saugotis, kur reikia po medžiais nestot, kai žaibuoja, nebūt arti akmens, nes gali nutrenkt, nei gyvulių nevaryt po medžiais. Aš paklausiau tėvelį, tai kas tas Alijošius⁵, a seniau sakydava, kad ten debesim griaudžia, tai toks Alijošius žirgais važiuoja, buva dar nuo tu

⁵ Alijošius – biblinis personažas pranašas Elijas, kuris, kaip rašoma Senajame Testamente, ugnies vežimu buvo paimtas į dangų. Su Eliziejumi „jiems einant toliau ir besikalbant, staiga juos perskyrė ugnies vežimas ir ugningi žirgai. Elijas pakilo viesulu į dangų“ (2 Kar 2, 11). Todėl griaudžiant žmonės sakydavo, kad Alijošius su ratais po dangų važinėja.

laikų, kai mes stabmeldžiai buvom, nu ir žmonės daug ir tikėja. Jisai man saka, čia susidara nuo judėjima, nuo trinties, a elektra visur yr: ir vandeny, ir medy. Priėja prie akmens, kaukšterėja iš akmens kibirkštis. Matai, matai čia ir yra Dieva galybė. (...) Ir Dievas visada pasirodydavo apšviestas ugnyje. Jis pasirodydavo tai kelmas dega, kalba iš jo... (...) Kai griausdavo, mama tai labai meldavosi ir nešiodavo žoleles į kaminą rūkyt šventintas, o tėvelis bardavosi, kad nekišk, traukos nedaryk, bo kaip žiebs per kaminą tau ponas Dievas, tai tu neatsikelsi. Tai tėvas tik sakydava: „Viešpatie apsaugok mano namus“; ir aš prašydavau: „apsaugok mus...“ (11).

Daugumai gyvenimas be maldos atrodo neįsivaizduojamas, nes ji teikia ramybę, saugumą, padeda priimti sunkesnius gyvenimo išbandymus:

„Mės gi kaip tikinči, teip tai mums atroda, kaip mes meldžiams ir mums daug laimės suteikia, kaip meldžiams tinai nuog nelaimių kokių ir rodas Marija Dieva Motina ir apsaugoja ir padėja“ (10).

Kita vertus, daug visko matę ir iškentėję, savo džiaugsmus ir skausmus palydėdami malda, kaimo gyventojai ir nemano, kad viskas turėtų tobulai sektis:

„Tikinčiam žmogui kitaip atroda. Bet matai su viskuo žmogus turi sutikt. Jėzus ant kryžiaus kentėja ir žmogui kartais reikia pakentėt. Taip saka, taip mokina. Jei blogai nebūtų, tai kas čia būtų... Dieva galybės nesužinosi...“ (15).

Taigi dauguma senųjų Gelvonų ir Bagaslaviškio apylinkių kaimų gyventojų ir dabar savo gyvenimą palydi malda – su malda keliasi, su malda gulasi, Dievui patikėdami visus savo rūpesčius, sumanymus, vaikus, artimuosius, mirusiuosius. Maldų išmokę iš tėvų ir senelių, ir puoselėdami jas kaip tradiciją, ne vienas ir pats susimąsto apie gyvenimo ir tikėjimo slėpinius...

Pateikėjai

1. Janina Adomavičienė (Jurkevičiūtė), gim. 1925 m. Mančiušėnų k., gyv. Gelvonoose. (Visus pateikėjus apklausė ir medžiagą užrašė Jolanta Stupelytė ekspedicijos metu 2003 07.)
2. Apolonija Griškevičienė (Kybartaitė), gim. 1931 m. ir gyv. Neveronių k.
3. Ona Jankūnienė (Poškaitė), gim. 1916 m. Motiejūnų k., gyv. Stavarýgalos k.
4. Veronika Jurkevičienė (Juškevičiūtė), gim. 1927 m. Garliaučiznos k., gyv. Liūkonyse.
5. Filomena Juzėnienė (Šerelytė), gim. 1933 m. Maskōliškių k., gyv. Karāliškių k.
6. Monika Kapeckienė (Miliukaitė), gim. 1931 m. Šmukštų k., gyv. Gėlvonoose.
7. Jadvyga Kazlauskienė (Braznauskaitė), gim. 1915 m. Mūsinkų vls. Kaimýnų k., gyv. Stavarýgalos k.
8. Aldona Naraškevičienė (Kupčiūnaitė), gim. 1932 m. Labūnavos k., gyv. Liūkonyse.
9. Karolis Palaima, gim. 1921 m. ir gyv. Karāliškių k.

10. Elena Pikteliėnė (Petronytė), gim. 1920 m. Vytinės k.,
gyv. Bagaslaviškyje.
11. Emilija Pileckienė (Čižaitė), gim. 1919 m. Kurklių mst.,
gyv. Gėlvonuose
12. Ona Raškevičienė (Darvydaitė), gim. 1930 m. Žagaičių k.,
gyv. Liūkonyse.
13. Jonas Saliamonas, gim. 1912 m. Cėgelnės k., gyv. Karališkių k.
14. Leokadija Saliamonienė (Maželytė), gim. 1924 m.
ir gyv. Karališkių k.
15. Elena Šataitė, gim. 1922 m. Šeiniūnų k., gyv. Bagaslaviškyje.
16. Johana Valaičiūtė gim. 1927 m. ir gyv. Karališkių k.
17. Elena Visackienė (Pusvaškytė), gim. 1919 m. Maskoliškių k.,
gyv. Maskoliškių vnk.
18. Filomena Zabarauskienė (Miknevičiūtė), gim. 1919 m. Maskoliškių k.,
gyv. Maskoliškių vnk.

Liaudies pamaldumo praktikos prie Gelvonų akmens su Marijos pėda ir Liukonių kryžiaus*

Jolanta Stupelytė

Gėlvonuose yra dvi ypatingos vietos, žmonių mėgiamos, lankomos, žadinančios pamaldumą ir tikėjimą. Tai akmuo su pėda, esantis Gėlvonų bažnyčios šventoriuje, kurią, pagal žmonių pasakojimus, paliko pasirodžiusi Švč. Mergelė Marija, ir Liukonių kryžius su šalia stovinčiais akmenimis – „suakmenėjusiais žmonėmis“ bei plokščiu akmeniu su duobele, apipintas įvairiais pasakojimais ir legendomis.

Vienas iš ankstyviausių šaltinių, aprašantis Gelvonų pėduotąjį akmenį, yra Lietuvos mokslų akademijos Rankraščių skyriuje saugomas išrašas iš Vilniaus vyskupijos konsistorijos aktų knygų – Vilniaus vyskupo Mykolo Slupskio 1670 m. atliktas žmonių, patyrusių stebuklus prie to akmens, protokolai¹. Šis akmuo minimas ir vėlesniuose Gelvonų bažnyčios vizitacijos aktuose². Apie Liukonių kryžių ir suakmenėjusius žmones daugiau žinoma iš liaudies pasakojimų, kurie buvo užrašinėjami nuo XX a. pr. Literatūroje tiek Gelvonų akmuo su pėda, tiek Liukonių kryžius dažniausiai minimi įvairiuose aprašymuose apie pėduotuosius, mitologinius akmenis rinkiniuose, vadovuose, enciklopedijose ir kt. M. Baruch išleistoje knygoje apie akmenis su pėdomis trumpai aprašomas ir Gelvonų akmuo³. P. Tarasenka gyvai pasakoja apie įvairius mitologinius, akmenis su pėdomis, žymėmis. Jo knygelė – tai vienas pirmųjų bandymų parengti tokių akmenų sąvadą Lietuvoje⁴. Jo darbą tęsė kiti istorikai ir archeologai. R. Matulis rašė apie aukojimo ir kitus apeiginius akmenis, ženklus akmenyse. Sudarė akmenų sąrašus, žemėlapius, lenteles⁵. Šiuose darbuose trumpai paminimi ir mus dominantys akmenys. Reikšmingą darbą atliko dr. V. Vaitkevičius, kruopščiai rinkęs duomenis apie Lietuvoje esančias šventvietes, įvairius mitologinius akmenis⁶. Jis fiksavo ne vieną dešimtį, anot pasakojimų, „suakmenėjusių žmonių“ bei akmenų su pėdomis, tarp jų ir akmenų, kaip tikima, su Marijos pėdomis. 1938 m. leistame „Vadove po Lietuvą“ šioms dviem ypatingoms vietoms skiriama keletas puslapių, pateikti žmonių pasakojimai⁷. Šiek tiek apie jas pasakoja ir B. Kviklys⁸. J. Vaišnora⁹ ir R. G. Skrinskas¹⁰, rašydami apie itin gerbiamas Marijos vietas, trumpai paminėję ir Gelvonų akmenį. Minėtuose rinkiniuose šios šventos vietos aprašomos labai trumpai, dažnai tik paminint vieną kitą liaudyje gyvuojantį pasakojimą. Plačiausiai jas yra aprašęs jau minėtas dr. V. Vaitkevičius knygoje apie Aukštaitijos šventvietes bei straips-

* Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Mokslo darbų komisijos. Leidyklai įteiktas 2007 12 19.

¹ MABR, f. 43, b. 8298, l. 1–4.

² VUBR, f. 4-35964.

³ Baruch M. *Bože stopki. Archeologija i folklor. Kamieni z wyzlobionymi sladami stop, Warszawa, 1907, p. 34.*

⁴ Tarasenka P. *Pėdos akmenyje*, Vilnius, 1958, p. 22, 56, 78.

⁵ Matulis R. *Istoriniai akmenys*, Vilnius, 1990, p. 82.

⁶ Vaitkevičius V. *Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija*, Vilnius, 1998, p. 587–590. Vaitkevičius V. *Senosios Lietuvos šventvietės. Aukštaitija*. Vilnius, 2006, p. 109–111, 122–124, 259–263.

⁷ Barkauskas B. P., Vabalas B. *Vadovas po Lietuvą*, Kaunas, 1938, p. 186–189.

⁸ Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, Vilnius, 1990, t. 2, p. 245, 539, 540.

⁹ Vaišnora J. *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma, 1958, p. 403.

¹⁰ Skrinskas R. G. *Piligrimo vadovas po stebuklingas Marijos vietas*, Kaunas, 1999, p. 185.

nyje apie suakmenėjusius žmones¹¹. Kadangi jis stengėsi užrašyti kuo išsamesnius žmonių pasakojimus, tai surinktoje medžiagoje randame žinių ir apie pamaldumo praktikas, tačiau jis jų plačiau neanalizavo. Liaudies pamaldumo tyrimai Lietuvoje dar tik pradedami, plačiausiai apie tai yra rašęs habil. dr. A. Motuzas¹². Tad šiame straipsnyje norėtusi atkreipti didesnę dėmesį į liaudies pamaldumo praktikas prie Gelvonų akmens su pėda bei Liukonių kryžiaus, jas sugretinti. 2003 m. „Vermės“ leidyklos organizuotoje ekspedicijoje šio straipsnio autorė apklausė apie 30 Gelvonų ir Bagaslaviškio parapijų gyventojų, kurie pasakojo apie šias dvi ypatingas vietas, nurodydami ir atliekamas pamaldumo praktikas. Kai kuriems tai itin reikšmingos vietos, todėl jie galėjo apie jas daug papasakoti, kiti – tik pasakyti ką nors labai fragmentiškai. Surinkta medžiaga saugoma autorės asmeniniame archyve (6 audio kasetes G1-6).

Tikslas: Apžvelgti ir palyginti tarpusavyje liaudies pamaldumo praktikas, atliekamas iki šių dienų prie Gelvonų akmens su pėda bei Liukonių kryžiaus.

Objektas: Liaudies pamaldumo motyvacija ir išraiška prie Gelvonų akmens su pėda bei Liukonių kryžiaus.

Darbo metodika: Atlikti lauko tyrimų duomenų, šaltinių bei literatūros analizę ir sintezę, sugretinant naratyvus.

Uždaviniai:

1. Nustatyti, kokių malonių ir kokiais būdais prašoma prie Gelvonų akmens su Marijos pėda.

2. Sugretinti skirtingas pasakojimo versijas apie Liukonių kryžių ir aptarti liaudies pamaldumo praktikas prie Liukonių kryžiaus.

3. Išsiaiškinti, kokius bendrus bruožus ir skirtumus turi tiriamos šventvietės.

Tyrimo hipotezė: Pasakojimai apie Gelvonų akmenį su Marijos pėda ir Liukonių kryžių su akmenimis bei šiose šventvietėse atliekamos pamaldumo praktikos padėjo įsitvirtinti ir palaikyti katalikybę.

Gelvonų akmuo su Marijos pėda

Gelvonų bažnyčios šventoriuje esančios Pliaterių koplyčios galinėje sienoje įmūrytas akmuo, kuriame esantis įdubimas primena vaiko kairės kojos pėdos atspaudą.

Pamaldumas, susijęs su šiuo akmeniu, kuriame, žmonių tikėjimu, Marija palikusi savo žymę, gyvas iki šiol ir plačiai žinomas. Apklausti žmonės retai pasakoja ilgą ir nuoseklų pasakojimą apie Marijos pasirodymą, tačiau išsaugo esminę mintį.

„Pati Marija buvo atėjusi ir paliko savo pėdą. Kas ją matė? Čia jau labai seniai tas buvo, tik mano seneliai pasakojo, mano tėvai pasakojo ir aš dabar pasakoju, tai jau trys amžiai baigias, kai aš žinau. O kada ana buvus? Dabar yra toks akmuo už koplyčios. O koplyčia jos garbei pastatyta ir dabar pamaldos vyksta. Marijos gi va 8 rugsėjo būna labai dideli atlaidai. Gelvoni-nė žmonės švenčia, iš visur suvažiuoja“ (6).*

¹¹Vaitkevičius V. Žmonės, pavirtę akmenimis, *Liaudies kultūra*, 1996, nr. 5, p. 21–22.

¹²Motuzas A. *Katalikų liaudies pamaldumo praktikos Lietuvoje*, Kaunas, 2005.

* Tekste skliaustuose pateikti skaičiai rodo pateiktą numerį sąraše, kuris yra straipsnio pabaigoje.

Kiek suliteratūrintas šis pasakojimas 1938 m. leistame „Vadove po Lietuvą“ taip užrašytas:

„Apie Gelvonų miestelį pasakojama, kad prieš kokius 300 metų čia buvo tankūs miškai. Viena dvaro ponia per tuos miškus eidama į Vilnių prie Aušros Vartų pasigydyti savo geliančias akis, nakties metu ant akmens pamačius stovinčią Dievo Motiną. Jai pranykus ponia surado moters pėdą, kurioje buvę vandens, ir kai tuo vandeniū nuplovus geliančias akis, ji tuoj pasveikusi. Ponia nuvykus į Vilnių šį atsitikimą papasakojusi ir Vilniaus vaivada Žabo liepė toj vietoj iškirsti mišką ir pastatė koplytėlę. Vieta išgarsėjo, pradėjo plaukti maldininkai, statyti trobas“¹³.

Net vietos žmonių tarmiškas pavadinimas Gelvanai siejamas su geliančių poniai akių išgijimu, t. y. su žodžiu „gelti“ (skaudėti).

Šis pasakojimas davė pradžią katalikų bažnyčios atsiradimui, nes 1642 m. čia Daumantams Siesickiams priklausiusiame dvare ir kaime buvo įkurta evangelikų reformatų koplyčia, o katalikai, kurie tuo metu sudarė absoliučią daugumą, neturėjo savo bažnyčios ir buvo priversti lankyti tolokai esančias Pabáisko, Širvintų ir Mūsųninkų bažnyčias. Vilniaus vyskupas Mykolas Slupskis 1670 m. atlikęs žmonių, patyrusių stebuklus prie to akmens, apklausą ir surašęs minėtą protokolą, pasiūlė toje vietoje pastatyti katalikų bažnyčią¹⁴. Iš pradžių, kaip mini šis šaltinis, čia buvo pastatytas kryžius¹⁵, o 1686 m. ir bažnyčia. Prie jos apsigyventi buvo pakviesti pranciškonai konventualai.

Per didžiąsias šventes, ypač per Švč. Mergelės Marijos gimimo šventę rugsėjo 8 d., vadinamą Gelvonine, šis akmuo su pėda, virš kurio pastatyta koplytėlė, yra labai pagerbiamas. Apie jį einama su procesija. Taip pat, turėdami kokią intenciją, apie šią koplytėlę eina keliais (kartais pažymima, kad 3 kartus), kalbėdami maldas ar rožinį, bučiuoja tą akmenį, plauna skaudamas vietas vandeniū, rastu akmens duobutėje, aukoja pinigų. Dažniausiai prašo globos, sveikatos sau ar savo artimiesiems. *„Kas ščiriai meldžiasi, Marija visada padeda“* (3). Todėl, bėdai suspaudus, vietiniai gyventojai ar atvažiavę iš toliau kartais aplanko šią vietą ir bet kuriuo kitu laiku. Štai kaip viena pateikėja pasakoja apie šias pamaldumo praktikas:

„Sūdaunos, išmynta kojytė akmeny i viskas, tenai. Va. Čia buvo, čia būna labai dideli atlaidai rudenį, kaip čia pasakyt, nu, Gelvoninė, Gelvonyne būna. Ir čia už tos koplytėlės yra cūdaunas akmuo ir Marijos išmynta kojytė. I te pripila švysta vandeniuka. I čia eina, žegnojasi, ir aina, aplinkos tos koplytėlas, prašo Marijos kas, ko nori, teip, kas ko nori (...), pasirode Marija toj vietoj, ir jos yra kojyte akmeny išmynta kojytė, išmynta, i kulniu-kas, i pirščiukas, tenai, už koplytėlas tas akmuo (...), eina apie tų koplytėliū, tai praeina žmonės, i papoteriauja, auka deda kas koplytėly, kas kur. A ti tų akmenų net pa-

¹³ Barkauskas B. P., Vabalas B. *Vadovas po Lietuvą*, Kaunas, 1938, p. 186.

¹⁴ MABR, f. 43, b. 8298, l. 4.

¹⁵ *Ten pat*, l. 1.

bučiuojam mes jį. I man teip sopėjo plaučiai, nugara, aš negalėjau, galvojau mirsiu, i aš nuvejau i šitų Marijų, sūdaunį, ir persižegnojau, ir to vandens biškį teip, palaižiau, kur jos kojyte išminta, i da po šiai dienai gyvenu, a buvau gal kokių aštuoniolika tik gal metų, vo“. (5)

Praktika plauti skaudamas vietas tuo vandenėliu, kuris atrandamas akmens pėdoje, yra išlikęs iki šiol. Kadangi pasakojime apie Švč. Mergelės pasirodymą pirmasis pagijimas yra geliančių akių pagydimas, todėl toje vietoje ypač tikėjosi pagalbos silpnai matantys. Kai kurie patikina, kad, praplovus akis tuo vandeniu, akys iškart prašviesėja:

„Apie koplyčį eidavom keliais, paprašydavom, kas jau nemato ant akių, ten an gala būdavo vandens, akis pamazgojam ir pramatam, šviesu akyse ir iš karto, kai pamazgoji i šviesiau akyse, aš tikiu Dievui labai...“ (11)

1670 m. Vilniaus vyskupo surašytame pagijusių žmonių protokole apie ketvirtadalį pagijimų sudaro pasveikusieji, kurie nieko nematė arba silpnai matė. Ne mažai išgijusiųjų negalėjo vaikščioti arba jiems labai skaudėjo kojas. Vietiniai žmonės pasakoja ir apie dabar įvykusius išgijimo atvejus, apie kuriuos girdėję iš artimųjų ar pažįstamų, nors tuo pat metu yra populiarius ir pasakojimas, kad tuo vandeniu kažkokia ponija išsprausi savo šuniuką, ir vanduo praradęs savo gydomąją galią.

Užrašyti stebuklai liudija, kad žmonės darydavo išadus Švč. Mergelei Marijai prie to akmens, aukodavo votus¹⁶, atsidėkodami už gražintą sveikatą. 1938 m. „Vadove po Lietuvą“ yra rašoma, kad „ant altoriaus kabo įvairūs daiktai, kuriuos paliko pasveikę ligonys“¹⁷. Kad tai sena tradicija šioje vietoje, matyti ir iš vieno Pabaisko dekanato 1669 m. užrašyto liudijimo, kuriame Ona Stanisloviene Mockienė pasakojo, kad ji ištisus metus negalėjusi matyti, ir jai lyg koks tai balsas per sapną sakęs, kad nuneštų prie akmens skarą. Vos tik nunešusi skarą, Ona praregėjo¹⁸. Neseniai, kaip rašo R. G. Skrinskas, klebonas Jonas Pilka (Gelvonuose klebonavęs 1982–2002 m.), radęs atskirai sudėtus votus, kurie gal buvo nuimti bijant vagystės, dalį jų pakabinęs prie koplyčioje esančio Marijos, aplankančios Elzbieta, paveikslą, o dalį – prie Aušros vartų Marijos paveikslą. Tų votų buvę apie 10¹⁹.

Koplytėlės viduje, altoriaus apačioje yra sidabrinė plokštė, kurios viduryje žmogaus pėdos formos ertmė (į ją meta metalinius, sulankstytus popierinius pinigus). Ši „pėda“ dažnai jau ir laikoma ta pėda, kurią paliko apsireiškusiai Marija. Šis dvigubumas – tai yra išsikišęs akmuo iš lauko su duobute ir pėdos formos plokštė koplyčios viduje kelia neišskumų ir patiems tikintiesiems. Štai viena pateikėja sako:

¹⁶ *Votas* (lot. *Votum* – linkėjimas, dovana, pažadas): 1. Koks nors daiktas, kabinamas ant šventųjų paveikslų, skulptūrų, reiškiant padėką už įvairias malones; tai širdutės, rankos, kojos pavidalo dirbinėliai iš tauriųjų metalų ar vėriniai; 2. Bažnyčiai dovanoti įvairūs daiktai, dažniausiai altoriai, paveikslai, liturginiai indai bei drabužiai ir kt. (Pgl. Vaitkevičiūtė V. *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius, 2002, p. 110.)

¹⁷ Barkauskas B. P., Vabalas B. *Vadovas po Lietuvą*, Kaunas, 1938, p. 186.

¹⁸ MABR, f. 43, b. 8298, l. 3.

¹⁹ Skrinskas R. G. *Piligrimo vadovas po stebuklingas Marijos vietas*, Kaunas, 1999, p. 185.

„Tai tą pėdą tada pernešė į pačią koplyčią dabar jau, jau ainam tenai. Pačiam altoriuj jos pėda, tokia išpiešta. Jau čia dabar atnešė iš lauko“ (6).

„Eidamos persižegnoja, rožančių meldžiasi, pabaigoj bučiuoja jau tų, kur yra po stiklu“, – pasakoja ir kita pateikėja (9).

Tačiau dažnai tą akmenį pagerbdavo ir iš lauko, ir iš vidaus:

„Nu, viduj tų pėdų tai bučiuoji. Pasimeldž jau pri koplytėlės i bučiuoji tų pėdų. A iš lauka tik yra i pėdu va toks – duobūte. I vandeniā. Dažnai būna to vandeniā. Nu, ti nueini, pabučiuoji tų jau akmenų, a čia viduj tik pėdus. Kur altorius. Tai atsiklaupi, pasimeldi i pabučiuoji tų pėdų. Aukoji, aukus deda pinigais“ (7).

Prieš Antrąjį pasaulinį karą rakinama kaustyta medinė dėžė maldininkų aukojamiems pinigams buvo pritvirtinta prie stulpo, o stulpas – įkastas prie akmens. Buvusią aukų dėžutę atsimena ir vienas mūsų kalbintas pateikėjas:

„Ir ten buvo skrynutė prišriūbuota prie to akmens, aukodavo žmonės, dėdavo ton skrynelėn pinigūs, tai vo“ (14).

Vėliau kai kurie žmonės dėdavo pinigėlius paprasčiausiai į duobutę akmenyje. Tačiau dėl to kartais kildavo ir problemų. Viena pateikėja (ypač gerbianti šv. Antaną, net ir besimelsdama prie to akmens, kreipdavusis į šv. Antaną) pasakoja, kaip vaikai susirinkdavę pinigėlius:

„Stebuklinga vieta tai. Nu sveikatas prašam, Dieva palaimas, gelbietų nuo priešų, kara, visokių nelaimių, apieravojam mišias, pinigūs dedam už koplyčėlas, dedam, vaikai paima. Ten toksai akmeniukus. Dedam dėl šventa Antana, dedam, kad Antanas sveikatą duotų, a vaikai surenka tas kapeikas. Nu reikia dėt bažnyčioj, a mes nieka nežinojam. Už koplyčėlas dedam, a vaikai surenka, aš mačiau. Bobas nuvėja, vaikai greit surenka, saldainių prisiperka nuvėji. Galvoju šventam Antanui, jeigu dėsim, sveikatos melsimės, šventam Antanui bus labai gerai, o čia vaikams gerai darom. I juokiasi, saka: „va, bobas deda, o mes renkam ir saldainius valgam“. A Antanas ne-



Akmuo su Marijos pėda Pliaterių koplyčios – mauzoliejaus antepedime. 2003 m.

A. Petrašiūno nuotr.

gauna. Tada pradėjom chitravot. Kopyčėlėn dedam. Nuveinam kopyčėlėn, pabučiuojam jau tų švenčiausį ir dedam kopyčėlėj. Antanai, sakom, apieravok mums sveikatą, kad Dievas duotų ilgai gyvent, Dievas duotų sveikatą, duotų kojas kad turėtume, galėtume ateiti bažnyčion pasimelsti“ (11).

Nors dabar visi apklaustieji pasakoja tik apie Švč. Mergelės Marijos paliktas pėdas akmenyje, tačiau vienas retesnis, 1936 m. B. Buračo užrašytas pasakojimo variantas teigia, kad būtent šv. Antanas, kurio atlidai taip pat švenčiami Gelvonuose, išgęsęs du brolius elgetas, kurių vienas buvęs aklas, o kitas kurčias. Akklasis, laukdamas, kol pagrybavęs sugriš brolis, prie akmens užčiuopęs šaltinėlį, ėmęs plauti akis, tardamas: „Ak, Dieve, brangiausias, kad mon akelas atsidarytų, kaip mon tamsu, kai po žemi“. Tai išgirdo šv. Antanas cūdaunas, išklausė jo ir atitaisė akis“. Tada ir kurčiasis praplovęs ausis išgijo. Ta pati pateikėja ši akmenį vadina šv. Antano akmeniu su pėdele „ir jame parašyta esą švento Antano parašas „Kas manimi įtikės, tas sveikas bus“²⁰.

Lietuvoje buvo žinoma ir daugiau akmenų, kuriuose, kaip tikima, Marija palikusi savo pėdą. Tačiau ne visi jie laikomi ypatingoje pagarboje ir prie jų meldžiamasi, tikintis Marijos pagalbos. Labiausiai žmonės lankosi Šiluvoje, pagerbdami akmenį, ant kurio pasirodžiusi Švč. Mergelė Marija paliko savo pėdą. Paminėtini taip pat Skudutiškio, Mitkiškių akmenys su Marijos pėdomis²¹. Pamaldumo praktikos prie šių akmenų yra panašios, nors kartais kuri nors labiau akcentuojama ar yra išskirtinė. Visur yra einama keliais, kalbant poterius, bučiuojamos pėdos, paliekamos aukos. Tačiau Mitkiškėse yra įdomus paprotys prieš Devintines palikti vainikus ant to akmens ir, vėliau parsinešus namo, naudoti juos gydymui. Šiluvoje, kadangi akmuo yra kopyčioje, nėra susirenkančio vandens, kuriuo galima būtų plauti skaudamas vietas. Apie šį akmenį B. Buračas 1937 m. rašė, kad anksčiau kiekvienas maldininkas atsiskeldavo akmens nuoskalą ir namuose laikydavo kaip relikviją. Trindavo ta nuoskala žaizdas, skaudulius. Bet akmenį skaldyti buvę uždrausta, nes jau seniai jo būtų nebelikę²². Ypatingai ši praktika ryški iki šių dienų Skudutiškyje. Žmonės ne tik prausiasi ar geria pėdelėje susirinkusį vandenį, bet ir apskaldė pačią pėdą, imdami skaldinėjus gydymuisi. Ta pačia intencija ir kryžius buvo skutamas peiliais, renkamos samanės nuo akmens, akmenukai iš Skudutės upelio²³. Panašu, kad akmenį aplūpinėdavo ir Gelvonų piligrimai, tačiau pateikėjai, pasakodami apie Gelvonų akmenį, šios praktikos neakcentavo.

Šie įvairūs pasakojimai liudija, kad anksčiau, o kartais ir dabar, pernelyg sureikšminamas pats akmuo, tiesiog garbinamas. Gelvonuose gyvenę pranciškonai tuo buvo susirūpinę ir vietinius gyventojus mokė, kad tai tėra tik Dievo galybės, Dievo apsireiškimo ženklas. Pranciškonai stengėsi skleisti stebuklingo Marijos paveikslo kultą, kuris 1897 m. gaisre žuvo, o jo atvaizdą žinome tik iš 1775 m. išleisto paveikslėlio. Jame Ma-

²⁰LTR 4 909/198.

²¹Tarasenka P. *Pėdos akmenyje*, Vilnius, 1958, p. 56; *taip pat Vaitkevičius V.*, visi min. veik.

²²Vaitkevičius V. *Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija*, Vilnius, 1998, p. 590.

²³Vaitkevičius V. *Senosios Lietuvos šventvietės. Aukštaitija*, Vilnius, 2006, p. 259–263.

rija pavaizduota spinduliuojanti, sėdinti soste su kūdikiu ant rankų. Ant paveikslėlio lenkiškai užrašyta: „*Tikras atvaizdas stebuklingo Marijos paveikslo, esančio Gelvonuose pas Tėvus pranciškonus*“²⁴. Šiuo paveikslu pranciškonai norėjo kreipti labiau tikinčiųjų akis į pačią Mergelę Mariją. Dabar ten kabo Marijos, Aplankančios Elzbieta, paveikslas. R. G. Skrinskas²⁵ jį įtraukęs tarp stebuklingųjų atvaizdų, kuris turbūt tokiu laikomas galėjo būti dėl pačios vietos šventumo, nes apklaustieji vietiniai gyventojai pernelyg jo nemini.

Liukonių kryžius

Liukonyse prie senojo kelio ant stataus Širvintės kranto stovi didelis kryžius, kurio Nukryžiuotasis bus didumo sulig suaugusiu žmogumi. Priešais kryžių iš abiejų pusių yra žmogaus didumo akmenys, kiek žemiau yra kitas paplokščias akmuo, kurio viduryje iškalta duobelė. V. Vaitkevičius mano, kad du akmenys, stovintys abipus kryžiaus, tai vienas perskeltas akmuo, ir tai galėję įvykti, statant kryžių²⁶. Apie senąjį kryžių žmonės pasakoja, kad jis pastatytas prieš porą šimtmečių, kad jis buvęs nepaprastas, nes čia įvykdavę stebuklai.

Sovietmečiu jau gerokai apipuvusį kryžių pavykę atnaujinti. Veronika Jurkevičienė, gyvenanti Liukonyse, 1985 m. pradėjo žygius dėl kryžiaus restauravimo ir nors tekę susidurti su saugumu, tai pavykę padaryti. Veronikai šis kryžius labai brangus, nes ji atsimenanti, kaip vaikystėje jos tėvelis, garsus apylinkės stalius Motiejus Juškevičius, apie 1931 m. jį restauravo. Kryžius sutrūnijo, o Nukryžiuotojo reikėjo perdaryti rankas, pečius ir karūną:

„Tai mano tete taise, tai tik rankas pridėja, buvo supuvę. Kančia toj, ir akys, nose, ir lūpos, plaukai, viskas ir kojų pirštai, nu atroda kaip šiandie daryta. Tai tete mūsų kunigų veže, tai saka kunigus, a toj Kančia jau kabėja ant vienos kojas žemyn galva, saka, reikia tvarkyt. Tete nueme tų Kančių ir kaip buvo dvarus, atnešė sklepan ir padėja. Mažute buvau, mum gi i tokia baimė, nu toks kaip žmogus, gi už žmogu didesnis“ (4).

Visur prie ypač gerbiamų akmenų, kurie buvo perimami Bažnyčios globon ir leidžiamos prie jų liaudies pamaldumo praktikos, buvo pastatomas kryžius. Vėliau kai kuriose vietose prie jų išdygdavo ir koplytėlė. Tačiau retai kur kryžius nustelbdavo pačių stebuklingais laikomų akmenų reikšmingumą. Bet Liukonių kryžius, gal dėl savo išpūdingo dydžio, vietiniams gyventojams yra labai svarbus ir pirmiausiai jis būdavo pagerbiamas.

Apie Liukonių kryžių yra pasakojama daug įvairiausių pasakojimų, kuriuose ryškėja, kad tai esanti šventa, stebuklinga vieta, kurioje pasirodęs Jėzus Kristus (pasak kitų – Marija su kūdikiu ant rankų), kad sustabdytų šventvagystę. Tai įvykę prie kažkada čia augusios senos pušies, o akmenimis-stulpais pavirto bedieviai medžiotojai, ponai, liokajai ar virėjas su darbininku. Kadan-

²⁴ Plg. Vaišnora J. *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma, 1958, p. 403.

²⁵ Skrinskas R. G. *Piligrimo vadovas po stebuklingas Marijos vietas*, Kaunas, 1999, p. 185.

²⁶ Vaitkevičius V. Žmonės, pavirtę akmenimis, *Liaudies kultūra*, 1996, nr. 5, p. 22.



*Liukonių kryžius
su Nukryžiuotojo
skulptūra. 2003 m.
A. Petrašiūno nuotr.*



gi pasakojimas ilgas ir intriguojantis, tai jis vietiniams gyventojams yra labai svarbus. Dauguma apklaustųjų jį žino, bet kiekvienas pasakoja vis truputį kitaip. Jau minėta Veronika Jurkevičienė to kryžiaus istoriją pateikė taip:

„Anksčiau čia gi miškas būdavo, medžiodavo. I dvaras buva, i liokajų. Buva tokie du, i vienam medžiot labai sekėsi, a kitam nesisekė. Nu, a jam už tai gi mokėdavo. Kiek kas tą – a kiškį tinai nušauna, a ti antis kokis, kas. A šitas kaip išeina – jam nieka. Tas jau klausia ano, ką tu darai, ka tau teip sekasi. „Aš tau, – saka, – išduosiu paslaptį takių, kad va, prieš Velykas ainam bažnyčian, paimk Švenčiausį, parnešk namo ir atėik, kaip yra pušis, išpjauk ir įdek tą Švenčiausį ir tadu reik šaut. Bet jeigu tu nešausi, aš tavį nušausiu. Nu va, jis įsidėjis šauti, jam pasirodė Marija su kūdikiu ant rankų ir labai verkė. Jisai nešove, tas kitas iššovė, i abudu pavirta akmenais. Ten akmenys tokie du stovi. Nieks nebūtų sužinojį, ale dvaro vaikas, ans viską girdėja, kaip jie kalbėja, kaip jau ti jam nesisekė tie šaudymai. I tas vaikas viską pasakė, kaip jie akmenim pavirta. A jau tada pradėja rodytis, žmonės negalėja praeit. I tadu, kai jau teip pasidare, iš tos pušies drože šitų Kančių, va. Kur yra Kančia, jinai metras aštuoniasdešimt, didesnė kaip žmogus...“ (4).



V. Strazdas, gyvenantis Gelvonuose, sako, kad pasakojimą apie Liukonių kryžių sužinojęs tik mokykloje. Pasak jo, vietiniai žmonės kalbėdavę, tačiau ne visi žinoję nuoseklų pasakojimą (10).

Tas pasakojimas apie Liukonių kryžių, kurį dauguma žino ir pasakoja, tikriausiai bus pasklidęs iš populiarių knygelių. Jau minėtame „Vadove po Lietuvą“ suliteratūrintas šis pasakojimas užrašytas taip:

„Labai seniai Liukonių dvare gyvenęs kažin koks generolas, kuris turėjęs ypatingą virėją, nes jis išėjęs į rūmų verandą mokėdaves prisišaukti paukščius ir kiek norėdamas jų prisišaudydavęs. Su virėju gerai bičiuliauęs vienas dvaro darbininkas. Jis išigėidęs taip pat išmokti gerai šaudyti, kaip virėjas. Virėjas pažadėjęs, tik pasakęs, kad taikiniui reikėsia iš bažnyčios parnešti komuniją. Darbininkas priėjęs išpažinties, gautąją komuniją niekam nematant išėmęs iš burnos, suvyniojęs į skepetėlę ir parnešęs namo. Tada abu su virėju pasiėmę kepalą šiltos duonos, du šautuvus ir nuėję šaudyti kaip tik į tą vietą, kur dabar stovi kryžius. Ten esančios pušies žievėje virėjas išpjovęs

Abejose Liukonių pusėse stovintys akmenys „Suakmenėję žmonės“. 2003 m. A. Petrašiūno nuotr.

apskritą duobelę ir įdėjęs į ją komuniją. Paskui prieš pušį per kelias dešimtis žingsnių padėjęs kepalą duonos, padavęs darbininkui šautuvą ir liepęs ant kepalo priklausius taikyti į komuniją ir gerai nusitaikius šauti. Jei pataikysias, liksias geras šaudytojas. O pats virėjas, taip pat su šautuvu, atsistojęs darbininko užpakalyje ir jį perspėjęs: „jei nešausi į komuniją, tai aš į tave šausiu“. Darbininkas ėmęs taikyti. Tik staiga vietoj komunijos medžio žievės duobelėje pamatęs Kristų, iš kurio žaizdų tekėjęs kraujas. Darbininkas nediršęs šauti, tada virėjas jį iš užpakalio nušovęs. Bet po to ir darbininkas, ir virėjas virtę akmenimis, kurie ir dabar čia tebesą. O dvaro ponas, gailėdamasis savo mylimo virėjo, tarp tų dviejų akmenų pastatęs kryžių. Vienas akmenų dabar vadinamas Jonu, kitas Povilu, nes tokie buvę akmenimis pavirtusių žmonių vardai“²⁷.

Keičiant įvairias pasakojimo detales, vis tik dažniausiai buvo akcentuojama ši šventvagystė – noras išigyti atgamtinių galių (gebėti taikliai šaudyti, kitur – suprasti žvėrių kalbą), šovus į Švenčiausiąjį Sakramentą, kuri yra sustabdoma, įsikišus pačiam Jėzui, Marijai, ar abiem iš karto, kaip skaitome dar viename užrašytame pasakojime. Daugelyje pasakojimų suakmenėję žmonės – tai nubaustieji už šventvagystę, tačiau šiuo atveju – tai regimai šioje vietoje pasilikę Jėzus ir Marija:

„Tai ten ūkvedys buvo medžiotojis ir norėja, kad kaip šaus, neprasaūt neikada, tai jį pamokino, kad Velykų rytą, kada bus mišios, kad paimtų komuniją ir iškeltų ir pasakytų: „Kad ir pragaro vartai jus nenugalės!“ Tai tą komuniją, o ten nebuvo kryžius, ten buvo medis, idėti tan medin išpjovus ir iššauti į ją, tai tada, kai šaus, visuomet pataikys. Ir jisai išpjovė, idėjo tą komuniją ir tenai dabar iš šonų stovi akmenai, jeigu matei, ir iš šono Marija atsistojo, o iš kito Jėzus Kristus ir jisai išsigando ir nebešovė. A tada ten pastatė kryžių“ (1).

Panašu, kad šioje vietoje buvusi senoji lietuvių šventvietė. Pasakojimuose užfiksuotas religijų kaitos, krikščionybės įsitvirtinimo bei jos palaikymo idėja. Todėl tikro Jėzaus buvimo Švenčiausiame Sakramente pabrėžimas, kitaip suprantamas nei protestantų, pasitarnavo ir katalikybės įsitvirtinimui.

Keistoj ir paslaptingoje vietoje pastatytas kryžius žadino žmonių vaizduotę, todėl apie jį pasakodavo įvairiausių dalykų. Jonui Žukauskui, nugalėjusiam gyvenimą visai netoli Liukonių kryžiaus, įstrigo toks pasakojimas:

„Apie tuos akmenis tai čia man motina pasakoja. Vienas buvo nugriuvęs, čia skaitos, sargai vienoj pusėj ir kitoj, buvo nugriuvęs, tai vienai moteriai prisisapnavo, kad jeigu moteris tą akmenį pastatytų, tai ir karas (I pasaulinis) baigsis. Tai susidarė moteris, tai aš lyg ir atsimenu reksmas tinai, steningimas tinai, ka susidarė moterų būrys

²⁷Barkauskas B. P., Vabalas B. *Vadovas po Lietuvą*, Kaunas, 1938, p. 188–189.

kelia tą akmenį, nu ir jau karas ėja pri pa-
baigos, pastatė tą akmenį ir karas pasibaigė,
ti vot kaip. Tik šitų ir atsimenu“ (14).

Šiame pasakojime atskleidžiamas įsiti-
kinimas, kad šventai vietai turi būti tei-
kiama tinkama pagarba, joje viskas turi
būti savo vietose, tada Dievas įneš har-
moniją ir į žmonių gyvenimus...

Kita pateikėja irgi prisimena re-
tesnį pasakojimą:



*Dubenėtas akmuo priešais Liukonių kryžių.
2003 m. A. Petrašiūno nuotr.*

„Tai va, ką tėvai pasakojo. Kad čionai, kur tas kryžius pastatytas,
jis labai labai seniai ir tą kryžių du kareiviai saugodava ir paskiau
atsistoja varna ant to kryžiaus ir tie kareiviai šovė. Tą varną nušovė
ir vietoj varnos, ta varna kai nukrito, atsirado akmuo atseit jau ir
tie kareiviai sustingo iš šonų dabar akmenys stovi, tai tie kareiviai
sustingi. O vidury tas akmuo – varna nukrito ir sako ten akmeny,
kai jau išeina iš Jėzaus širdies kraujis tekėja ir pramušė toki nedidelę
duobutę ir ten dabar šventas vanduo ir niekuomet neišdžiūna“ (6).

Šiame pasakojime svarbesniu tampa trečiasis plokščias akmuo su duobele, kuriame
susirenkantis vanduo, kaip tikima, turi gydomosios galios. Kai kurie žmonės pasa-
koja, kad virš akmens su duobele buvo stiebas, o ant to stiebo apsvyniojęs žaltys
ir padarytas stogelis. Devyniasdešimtmetis Jonas Žukauskas patikina, kad jau jis
neatsimenas, tik jo motina pasakojusi, „jau tiktai motinos atminty“ (14). Į keturias puses
nuo dubens dar žymios ovalo formos duobutės. Tad virš akmens dubens buvęs
nedidelis stogelis, matyt, 4 metaliniais strypeliais pritvirtintas prie akmens viršaus.
Iki šiol gyvas įsitikinimas, kad vanduo, kuris susirenka į akmenyje esančią duobutę,
niekad neišsenka ir turi gydomosios galios.

„Ir tenai yra akmeny duobė. Duobė tokia kaip malūno girna, apvali,
graži akmeny duobė. Ir žmonės eidava tuo vandeniui akis teptis, daug kas
saka, yra praregėję, i tą vandenį imdavo, jisai kaip šventas vanduo skai-
tydavosi, daug kas yra išsigydę. Ten aukodavo, pastoviai būdavo pini-
gų. Pinigus dėdavo į tą... Bet ten pastoviai, karščiausią vasarą pastoviai
būdavo vanduo. Niekad neišnykdavo vanduo iš to akmens“ (2).

Kadangi visi su giliu įsitikinimu pasakodavo, kad ten neišdžiūdavęs vanduo,
kiti vis tik bandydavo patys įsitikinti, ar tikrai niekad neišdžiūva tas vanduo. Apie
tai liudija ne vienas pateikėjas:

„Dažnai – da aš vaikam pasakodavau, mes nuvažiuodavom maudytis
Liukonysi, tai važiuodami su nosine, su škurliu iššluostai visai sausai.
Ir pabūni, rodos nėra nieka to vandens. Nu pasimaudom, važiuojam –

nu, pora šaukštų vistiek rasi vandens. Tikrai, bandėm patys“ (10). Štai ir kita pasakoja: „Čia tai jau tikrai. Jau pernai kokia sausra buvo ir ten kiekgi koki 50 gramų telpa tan akmenin to vandenėlio, o jis ten pilnas ir pilnas toj duobutėj vandens“ (6).

Tas vanduo laikomas šventu, nes ten „skaitos ašaros buvo“ (14). Kai kuriuose pasakojimuose jis vadinamas Marijos akmeniu, ar, kaip jau buvo minėta kitame pasakojime, iš Jėzaus širdies tekėjęs kraujas pamušė duobutę. Tuo vandeniu plaunamos skaudamos vietos, tikintis pasveikimo:

„Ir tuo vandenėliu prausiasi. Nueinam, pasimeldžiam: „Tėve mūsų“, „Tikiu Dievą Tėvą“, Marijai kartu ir viską, poterius. Tada kur skauda pasiprausiam. Man su kojām labai blogai, sąnariai, pasiprausiu, aš per vasarą kaip ponia vaikštau, a jau žiemą sunkiau. Tai yra Dievo galybė labai didelė, aš labai ja tikiu. O viena moteris atvažiavo iš toli, prieš 10–15 metų. Jos dukra, sakė, nematė ir tada atvažiavo prie Liukonių kryžiaus, pasiprausė, po dviejų savaitių pražiūrėjo. Kai pasakojo, net šiurpas man perėjo. Saka, 25 rublius padėsiu ten. Sakau, dar paims kokie girtuokliai ir pragers. „Nesvarbu, kas paims, – saka, – svarbu, kad mana dukrai padėjo“ (6).

Ne vienas pateikėjas pasakoja ir apie kaimyną Buklį, kurio regėjimas pasitaisęs prie to kryžiaus:

„Toks Buklys čia mūsų buvo. Laidotuvėse mes giedam ir jis ateina giedot. Taip pat su akiniais. Aš jau sena, jis dar senesnis. Nu ir buvo, ateina be akinių. Klausiu, čia dabar tu Bukly be akinių. Tu žinai, jis saka, mes abudu su žmona nuvėjam (jie čia buvo atvažiavę) saka, pasakė mums apie tų kryžių, jie pamaldūs labai buvo, nuvėjėm, pasimeldėm, ir nusiprausiau, man tik šviesu akyse pasidarė. Saka sava žmonai, prausk i tu. Žmona nepagija, a jam padėja. Tikėjimas gal toks“ (4).

Taigi nors tuo vandenėliu buvo plaunamos bet kurios skaudamos vietos, tačiau vėlgi, panašiai kaip ir Gelvonuose, yra akcentuojama ypatinga pagalba sunkiai regintiesiems. Senieji gyventojai, pasakodami apie šią ypatingą Liukonių vietą, pasakoja tiek su giliu įsitikinimu, tiek palydėdami abejonėmis, tačiau visi pabrėžia, kad anksčiau čia buvo itin lankoma ir gerbiama vieta:

„Būdavo, ka pasveikdavo tinai, nu ale tai negalima jau čia to suprast, kai dabar jau niekas netiki tiems stebuklams, o anksčiau tikėdavo, die-davo pinigūs ir duobytė čia prie kryžiaus pridiedavo ir niekas nepa-imdavo, nešdavo, čia buvo tokia lenkė bažnyčioj tarnavo ji už dyką, tai ji ateidavo, visada išimdavo visus tuos centus ir nešdavo bažnyčion ir niekas neliesdavo, kiek pridėta tiek. Diedavo, pasimelsdavo, nu vot stebuklus tikėdavo, prausdavo akis, daug kam, saka padėdavo“ (14).

Tai, kaip apie Gelvonoose esantį akmenį su pėda, kuriame susirinkdavo vandens, pasakojama, kad jis praradęs gydomąją galią, kai viena ponia nuprausė savo apakusį šuniuką, toks pat pasakojimas yra persikėlęs ir čia:

„Bet kaip jau žmonės važiuodavo, iš visos Lietuvos važiuodavo. Į žmonės pasakoja, a ti žaizdas kokias, a ti kokie skausmai, padėdava, bet buva grafienė, šuniukus jos kambarinis apaka, nuprausė i paskui niekam nebepadėja. Šuo, taigi ne žmogus, užpyka skaitosi Dievas“ (4).

Žmonės pasakoja, kad ten vaidenasi, todėl už suaukotus pinigėlius prie to kryžiaus užpirkdavę mišias atgailaujančių sielų intencijai.

Tėvai vaikus nuo mažens mokydavo, kad, praeinant pro kryžių, reikia jų pagerbti – sukalbėti maldele, nusiėmus kepurę, kitaip, gąsdindavo, kepurė pati gali nusikelti. Jonas Žukauskas atsimena, kad vaikystėje su didele baime bandęs patikrinti, ar tikrai taip gali atsitikti... Kiti pateikėjai pasakoja, kad nuo vaikystės, eidami į mokyklą (keliasėjo pro kryžių) ar šiaip kur eidami, stabteldavo, sukalbėdavo poterius:

„Vaikai eidavom mokyklon pro tą kryžių. Sustodavom sukalbėdavom „Tėve mūsų“, „Sveika Marija“, ton duobutėn dėdavom aukas, melddavom sveikatos, kad sektųsi mokintis. Taip įpratį, visada sukalbėdavom“ (8).

Ilgiau sustodavo prieš egzaminus, prašyti kokios nors pagalbos ar šiaip kokiai būdai išitikus. Kai kurie, eidami pro šalį, pagerbdavo ne tik kryžių, bet ir pagarbindavo Švenčiausiąjį Sakramentą, kurio galybė buvo atskleidžiama pateiktuose pasakojimuose:

„Tai visad, kai mes važiuodavom keliu, tai tėvas sakydava: „Garbinkim Švenčiausiąjį Sakramentą... – vaikai sakykit, a jis kepurį nusiima. Tai žinokit kiek kartų ainu pro čia, visada sukalbu, užsifiksavį, matyt. Kai jau vaikam, tai čia pastoviai buvo kalama“ (12).

Ypač šis kryžius būdavo pagerbiamas per „kryžiavos dienas“. Kryžiaus dienomis, kurios švenčiamos prieš Šeštines (Kristaus Žengimo į dangų šventė), pažymima keturiasdešimt dienų, praėjusių po Velykų. Tad ir Kryžiaus dienos, kaip ir Velykos, neturi nuolatinės datos – joms tenka laikas tarp gegužės 4 ir birželio 2 d. Tomis dienomis visoje Lietuvoje su procesijomis būdavo lankomi kryžiai. Dabar jau ši tradicija nunykusi. Viena pateikėja prisimena:

„Prie to kryžiaus, tai aš dar namuose buvau, labai laukdavam gegužės mėnesį, mana amžinatelsį tėvukai labai gražiai giedoja šventas giesmes, kai kaime susirenka ir tris dienas per gegužės mėnesį eina iš kaima visi žmonės giedodami, o mes jau vaikai kaip norėdavom, kad jau eitu. Aprengia jau mama sukneles gražesnes ir viskų ir eidavom tris dienas prie kryžiaus Liukonių. Taip kaip tėvukai sakydava, dabar aš jau nežinau ir bažnyčioj nėra, kryžiavos dienos, tris dienas gegužės

mėnesį. Nu ir eidavom, ir visas kaimas, visas Maskoliškių kaimas. Gieda litaniją eidami Jėzaus širdies, ateinam čia, pasimeldžiam. Melsdavomės paprastai: kai jau geras oras, gražu būdavo, kalba rožanči, a šiaip tai kokius 5–7 poterius sukalbam ir jau grįžtam atgal, bet jau atgal grįžtant negiedam. Paskiau jau palaukia kelias dienas ir vėl eina“ (13).

Taigi iki pat šių dienų Liukonių kryžius bei prie jo esantys akmenys yra gerbiama kaip šventa vieta, čia meldžiamasi, nors ir mažiau nei anksčiau, tikintis Dievo malonių.

Išvados

Remiantis ankstesniais šaltiniais bei ekspedicijų apklausos medžiaga, galima išskirti tokias pamaldumo praktikas prie Gelvonų akmens su Marijos pėda. Per didžiausias šventes, ypač per Mergelės Marijos gimimo šventę rugsėjo 8 d., vadinamą Gelvonine (nors bėdai suspaudus, ar atvažiavę iš toliau kartais ir bet kuriuo kitu laiku), žmonės, turėdami kokią intenciją, prašydami globos, sveikatos sau ar savo artimiesiems eina keliais apie tą koplytėlę (kartais pažymima, kad 3 kartus), kurioje įmūrytas akmuo su pėda, kalbėdami poterius ar rožinį, bučiuoja tą akmenį, tiek koplytėlės viduje, tiek išorėje, plauna skaudamas vietas vandeniu, rastu akmens duobutėje, aukoja pinigines aukas. Prie akmens buvo daromi įžadai, kabinami votai prie altoriaus kaip padėkos už įgytą sveikatą.

Prie Liukonių kryžiaus galėtume išskirti tokias liaudies pamaldumo praktikas: eidami pro kryžiu, žmonės stabteli, pagerbia kryžiu, sukalba maldas, kai kurie pagarbina Švenčiausiąjį Sakramentą, palieka smulkių aukų. Bėdai suspaudus ar ligai užklupus, specialiai atvykstama į šią vietą melstis, kalbėti poterius, plauti skaudamas vietas vandeniu, susirenkančiu duobelėje, ypač tikintis akių prašviesėjimo. Ypač būdavo aplankomas Liukonių kryžius prieš Šeštines per „kryžiavas dienas“; visas kaimas eidavo su procesija, giedodami giesmes, litanijas, kalbėdami rožinį, poterius.

Akmuo su duobute, esantis tiek Liukonyse, tiek Gelvonuose, sąlygojo ir panašius pasakojimus, panašų pamaldumą. Akmuo vadinamas Marijos akmeniu ne tik Gelvonuose, bet kartais ir Liukonyse. Tiek vienoj, tiek kitoj vietoj akmeny susirenka vandens, kuris laikomas šventu, juo plaunamos skaudamos vietos, labiausiai tikintis akių prašviesėjimo, aukojamos aukos pinigėliais. Pasakojant apie Liukonių akmenį, pabrėžiama, kad vanduo, esantis duobelėje, niekuomet neišdžiūsta. Tiek apie vieną, tiek apie kitą yra pridedamas pasakojimas, kad poniai išmaudžius šuniuką, vanduo praradęs savo gydomąją galią, nors tuo pat metu yra liudijama apie pasveikimo atvejus, kurių atsiranda iki pat šių dienų.

Panašu, kad ir vienoje, ir kitoje vietoje buvusios senosios lietuvių šventvietės. Pasakojimuose užfiksuota religijų kaitos, krikščionybės įsitvirtinimo bei jos palaikymo idėja Švenčiausiojo Sakramento bei Marijos malonių pabrėžimas, kurios, skirtingai nei protestantams, itin svarbios katalikams, pasitarnavo ir katalikybės įsitvirtinimui. Taigi iškelta hipotezė pasitvirtino.

Pateikėjai

1. Mykolas Čizas, gim. 1922 m. Kurklių mst., gyv. Gelvonuose. Užrašė Rytas Tamašauskas 2003 m. liepą (aut. asmeninis archyvas G4).
2. Vacys Darvydas, gim. 1950 m. Senądvario k., gyv. Liūkonyse. Užrašė Daiva ir Vykintas Vaitkevičiai 1996 m. vasarį (LTR 6 489/172).
3. Ona Jankūnienė (Poškaitė), gim. 1916 m. Motiejūnų k., gyv. Stavarygalos k. Užrašė Jolanta Stupelytė 2003 m. liepą (aut. asmeninis archyvas G3).
4. Veronika Jurkevičienė (Juškevičiūtė), gim. 1927 m. Garliaučiznos k., gyv. Liukonyse. Užrašė Jolanta Stupelytė 2003 m. liepą (aut. asmeninis archyvas G1).
5. Rožė Mikučionytė, gim. 1908 m. Vepriuose, gyv. Gėlvonuose. Užrašė Vykintas Vaitkevičius 1996 m. sausį (LTR 6 489/169).
6. Aldona Naraškevičienė (Kupčiūnaitė), gim. 1932 m. Labūnavos k., gyv. Liūkonyse. Užrašė Jolanta Stupelytė 2003 m. liepą (aut. asmeninis archyvas G1).
7. Kotryna Norkienė (Kapcevičiūtė), gim. 1917 m. Karališkių k., gyv. Gėlvonuose. Užrašė Daiva ir Vykintas Vaitkevičiai 1996 m. vasarį (LTR 6 489/172).
8. Karolis Palaima, gim. 1921 m. ir gyv. Karališkių k. Užrašė Jolanta Stupelytė 2003 m. liepą (aut. asmeninis archyvas G4).
9. Ona Raškevičienė (Darvydaitė), gim. 1930 m. Žagaičių k., gyv. Liūkonyse. Užrašė Jolanta Stupelytė 2003 m. liepą (aut. asmeninis archyvas G2).
10. Vilimas Strazdas, gim. 1922 m. Tilvikų k., gyv. Gėlvonuose. Užrašė Vykintas Vaitkevičius 1996 m. vasarį (LTR 6 489/169).
11. Johana Valančiūtė, gim. 1927 m. ir gyv. Karališkių k. Užrašė Jolanta Stupelytė 2003 m. liepą (aut. asmeninis archyvas G4).
12. Danutė Valeikienė, gim. 1953 m., gyv. Liūkonyse. Užrašė Venantas Mačiekus ir Kazimieras Morkūnas 2003 m. liepą (aut. asmeninis archyvas G3).
13. Filomena Zabarauskienė (Miknevičiūtė), gim. 1919 m. Maskoliškių k., gyv. Maskoliškių vnk. Užrašė Jolanta Stupelytė 2003 m. liepą (aut. asmeninis archyvas G5).
14. Jonas Žukauskas, gim. 1914 m. ir gyv. Liūkonyse. Užrašė Jolanta Stupelytė 2003 m. rugpjūtį (aut. asmeninis archyvas G6).

Kalendorinės, agrarinės šventės ir papročiai

Gita Krylavičienė

XX a. pirmojoje pusėje Gėlvonų krašte švenčių papročiai ėmė smarkiai nykti. Juk žemės reforma (kaimų išskirstymas į vienkiemius), sovietų okupacija, tremtis, Antrasis pasaulinis karas, pokaris, sovietmetis senuosius papročius naikino, draudė ir keitė naujais.

Senosios kartos žmonės, sakydami, „*kaip radam, taip paliksim*“ (1), stengėsi nepasiduoti sovietų ideologijai ir savo šeimose, užtraukę langų užuolaidas, paslapčiomis mokė švęsti šventes (Kalėdas, Velykas ir kt.) su visais papročiais ir tradicijomis.

Atgimimo metais, kaip visoje Lietuvoje, taip ir šiame krašte, mokytojai ir kultūros darbuotojai pradėjo giliau domėtis savo krašto etninės kultūros šaknimis. Su dideliu susidomėjimu pradėtos rengti Gėlvonų, Bagaslaviškio, Liūkonių bendruomenės viešos kalendorinės šventės (Kalėdos, Velykos, Atvelykis, Užgavėnės, Joninės ir kt.) su šiam kraštui būdingais papročiais.

Remdamasi Gėlvonų krašto žmonių pasakojimais, pabandysiu stabtelėti ties buvusiom svarbiomis šiam kraštui šventėmis.

Kaime buvo įprasta gyvenimą matuoti nuo švenčių iki švenčių. Juk kasdienybė pilka – sunkūs žemės ūkio darbai, guvulių priežiūra, gausios šeimos rūpesčiai, suskirdusios rankos ir suplyšę drabužiai...

Šventės laukimas tarsi visus pakylėdavo – ir vaikus, ir suaugusiuosius darydavo geresniais, tyresniais, atitolindavo nuo pykčio, barnių ir apkalbų. Tai nebuvo vien pasilinksminimai, o vienybės su gamta ir protėvių vėlėmis išgyvenimas.

Kai artindavosi žiema ir slinkdavo niūrios rudens dienos, visi „*baisiai*“ (8) laukdavo Kalėdų.

Šv. Andriejaus dienos (lapkričio 30-osios) orus lygino su Kalėdų orais. Sakydavo šitaip: „*Jeigu per Andriejų sausa – tai per Kalėdas bus šlapia*“ (8).

Bažnyčioje, likus keturioms savaitėms iki Kalėdų, sekmadienį būdavo skelbiamas Adventas. Prasidėdavo prieškalėdinis susikaupimas ir rimtis. Šiuo metu visi ruošdavosi didžiausiai šventei – kūdikėlio Jėzaus gimimui – Kalėdoms. Advento ramybė namuose iškart pasijausdavo – pritildavo juokai ir linksmybės, niekas nekeldavo vestuvių, nešokdavo ir nedainuodavo.

Ankstyvais Advento sekmadienio rytais eidavo į bažnyčią „*ant rartų*“ (šv. Mišios Švč. Mergelės garbei), o kurie pasilikdavo namie, tai kalbėdavo rožinį. „*Seniau šitam krašte gyveno labai pamaldūs žmonės, per šv. Mišias nieks nedirbdavo. Būdavo ramu, atrodė, kad net vėjas nepučia*“ (8).

Per Adventą laikydavosi sauso pasninko (be riebalų, mėsos ir pieno). Pasninkaudavo trečiadienį, penktadienį ir šeštadienį. Tik vaikams duodavo pieno. Kai kurie žmonės stengdavosi mėsos nevalgyt visą adventą. Valgius gamindavo „*ant aliejaus*“.

Adventas sutapdavo su sunkiais darbais – kūlimu ir linamyne. Žmonės vieni kitiems talkindavo. „*Reikdavo užsidirbti dienas, kad kiti ateitų pas tave*“ (3). Visi skubėdavo šiuos darbus baigti iki Kalėdų. Užbaigus šiuos darbus, būdavo padaromos

nuobaigos (pabaigtuvės). Padarydavo alaus, iškepėdavo kvietinio (*razavo*) ragaišio, išvirdavo mėsos, duodavo sūrio, sviesto ir po kokį stikliuką degtinės.

Tie šeimininkai, kurie turėdavo samdinių, iki Kalėdų stengdavosi atsiskaityti su pas juos dirbusiais samdiniais. Su gerai dirbusiais susiderėdavo ir kitiems metams pasilikti. Tada jie sugrįždavo tik nuo Trijų karalių.

Visuose kaimuose buvo paprotys per Adventą vakaroti. Kieno būdavo didesnė gryčia, pas tą ir sueidavo. Suėję pagiedodavo šventas giesmes, moterys plėšydavo plunksnas, susinešusios ratelius verpdavo linų pakulas, vilnas. Iš pakulinių siūlų megzdavo kojines, o iš vilnonių – pirštines žiemai. Vyrai vydavo virves, pančius. Seneliai sekėdavo pasakas, pasakodavo visokius atsitikimus. Iš Gelvonų klebono Rapolo Juknio žmonės turėdavo atsinešę katalikiškų laikraščių ir prie žibalinių lempų garsiai skaitydavo. Jaunimas neapsieidavo ir be žaidimų: rinkdavo fantus, dalydavo žiedą. Vakarodavo iki dvyliktos, nes po vidurnakčio „*pradedo baladotis nečystos dūšios*“ (1).

Prieš Kalėdas beveik kiekviena šeima skersdavo kiaulę (paršą), rečiau avį. Geriausias laikas skersti – priešpilis ir pilnatis. Tada būna minkšta ir skani mėsa, verdant nesitraukia. Paskerstą kiaulę svilindavo su degančia šiaudų gniūžte. Iš kiaulės kasos spėdavo, kokia bus žiema. „*Jeigu kasos pradžia stora, tai pirmoji žiemos pusė bus šalta*“ (3).

Taip sulaukdavo Kūčių – paskutinės, trumpiausios senujų metų dienos (gruodžio 24-osios) ir po jos ateinančios ilgiausios metų nakties. Kūčios buvo brangiausia šeimos šventė. Visi stengdavosi parvykti į namus. Tai šeimos susitaikymo ir gerumo diena. Jeigu kas nors su kuo buvo susipykęs, tai turėdavo susitaikyti ir pamiršti skriaudas. Iki Kūčių stengdavosi pabaigti darbus, būtina gražinti skolas. „*Jei to nepadarysi, visus ateinančius metus skolose ir barniuose sėdėsi*“ (7).

Kūčių dieną visi keldavosi anksti. Sunkių darbų nedirbdavo. Niekas neverpdavo, neskaldydavo malkų, nekuldavo javų, nemaldavo miltų. Visko pasiruošdavo iš anksto, net balanų prakuroms prisiskaldydavo visoms šventinėms dienoms. Moterys tvarkydavo gryčias, šveisdavo visus kampus. Po to ruošdavo valgius. Tą dieną buvo laikomasi sauso pasninko. Vyrai prinešdavo malkų, prigrėbliudavo pašaro gyvuliams, tvarkydavo tvartą, kiemą, užkurdavo pirtį.

„*Jeigu Kūčių dieną nuo ryto pirmasis užeidavo vyras, tai bus geri ir derlingi metai*“ (7). Tą dieną stengdavosi nesibarti ir nesipykti, taip pat nieko nesiskolinti. Buvo tikima, kad Kūčių diena parodo žmogaus gyvenimą ateinančiais metais. „*Jeigu Kūčioj raudosi, tai raudosi visus metus*“ (2).

Prieš Kūčių vakarienę visa šeima prausdavosi ir persirengdavo švariais drabužiais, šeimininkės keisdavo patalynę. Taip „*buvo nuplaunamas purvas ir vargas*“ (1). Į pirtį pirmieji eidavo vyrai. Po jų eidavo moterys, mat tada pirtyje jau nebūdavo dūmų ir didelio karščio. Jos vesdavosi didesnius vaikus ir pratindavo vanotis. Ligtus šeimos narius ir mažus vaikus prausdavo kubile virtuvėje, prie krosnies. Sugrįžusieji iš pirties sakydavo: „*Dėkui už šilumą*“, o esantieji namuose atsakydavo: „*Ant sveikatos*“. Atnešdavo duonos, atsigerti paduodavo vandens. Tie, kurie savo pirties neturėjo, eidavo pas kaimynus.

Kūčias nuo seno šveisdavo savo namuose, šeimoje, bet pasikviesdavo vienišus gimines ar kaimynus.

Seniau per Kūčias eglutės nepuošdavo. Kalėdų eglutės Gelvonų krašte pradėtos puošti maždaug apie 1930 m. Eglutės atnešti daugiausiai miškan eidavo vyrai arba

vyresni vaikai. Jas statydavo kampe, ant suolo. Puošdavo iš popieriaus iškarpytomis snaigėmis, girliandomis, spalvotais siūlais, šiaudeliais, laukiniais raudonaisiais obuoliukais ir kriaušėlėmis, kankorėžiais, vatos gniužulėliais, naminiais sausainiais ir saldainiais. Papuošta eglutė stovėdavo nuo Kūčių iki Trijų karalių. Tais laikais apie Kalėdų Senelį vaikams buvo pasakojama, o Kalėdų rytą jie rasdavo po eglute dovanėlių – obuolių, riestainių, riešutų, saldainių ar mamos numegztas kojines, pirštines.

Apėjęs vakarinę ruošą, tėvas parnešdavo senoje staltiesėje, skaroje arba tiesiog glėbyje kvepiančio šieno. Kartais į jį pakliūdavo ir įvairių javų neiškultų varpų. Paskleisdavo šieną ant švariai nušveisto stalo, jį motina užtiesdavo balta linine staltiese. Stalo vidury pastatydavo kryželį, šalia lėkštelę su kalėdaičiais, kuriuos dar prieš Kalėdas po kaimus išvežiodavo zakristijonas. Tada motina į stalą nešdavo valgius. Visi jie būdavo pasninkiniai, pagaminti tik su aliejumi. Ant stalo jų turėjo būti dvylika. Kad ir kokie sunkūs metai būdavo, Kūčių stalui valgius ruošdavo iš paskutiniųjų. Ant stalo statydavo kūčiukus, avižinį ar spanguolinį kisielių, silkę, žuvį, grybus, šutintus kviečius su aguonomis, virtinius su grybais, ragaišį su aguonomis, miešimą (medumi arba cukrumi pasaldintas vanduo), kompotą (džiovintų obuolių, kriaušių), medų.

Prie Kūčių stalo rinkdavosi vėlai, pasirodžius vakarinei žvaigždei. Prieš sėdami valgyti visi suklaupdavo, persižegnodavo ir poteriaudavo dažniausiai vieną poterį („Tėve mūsų“, „Sveika Marija“, „Garbė Dievui Tėvui“). Visi prisimindavo tų namų mirusiųosius – senelius, prosnelius, artimuosius. Už juos atsistoję kalbėdavo „Viešpaties Angelą“ ir „Amžiną atilsį“. Be maldų mirusiesiems, čia dar buvo išlikę paprotys padėti tuščią lėkštelę. Kai susėdavo prie stalo, tėvas (jeigu jo nebūdavo, tai motina) sakydavo: „*Garbė Jėzui Kristui*“, jam atsakydavo: „*Per amžius amen*“. Tada tardavo: „*Dėkui Dieve, kad sulaukėme šitų Kūčių. Duok Dieve, kad visi sulauktume kitų*“ (9) ir iš savo dosnių rankų duodavo laužti kalėdaitį. Pirmiausia lauždavo motina, paskui visi kiti paeiliui. Visi tuojau žiūrėdavo, koks kalėdaičio gabalėlis patekdavo. Jei kuriam patekdavo su kryžiumi, tai buvo blogas ženklas, nes teks ateinančiais metais nešti kryželį – vargus, kančias, ligas ir nelaimes. Visi labai stengdavosi, kad nenukristų koks kalėdaičio trupinėlis ant žemės. Nulūžę gabalėliai buvo kruopščiai surenkami ir suvalgomi. „*Didelis griekas šventą daiktą mėtyti*“ (1). Vieni kitiems palinkėdavo sveikatos, sėkmės ir laimės. Tikima, kad šio vakaro linkėjimai išsipildys. Visada buvo prisimenami ir tie, kurie negali dalyvauti Kūčių vakarieneje. Iki Kūčių žmonės stengdavosi nusiųsti kalėdaičių giminėms į užsienį ir kitur. (Nuo 1941 m. tremties buvo siunčiami ištremtiesiems ar įkalintiesiems šeimos nariams.) Suvalgę kalėdaičius, valgydavo iš eilės kitus valgius. Pavalgę Kūčių vakarienę, persižegnodavo. Kūčių stalo nenukraustydavo. Buvo tikima, kad tada ateis pavalgyti mirusių artimųjų vėlės. Mąželių kaime vėlėms palikdavo apverstus šaukštus. „*Ryte rasti atverstą šaukštą – tai ženklas, kad gali mirti*“ (7).

Nuo seno tikėta, kad Kūčių naktis stebuklinga. Per patį vidurnaktį, lygiai dvyliktą valandą, akimirksniu vanduo virsta vynu, o gyvuliai pradeda kalbėti žmonių kalba. Tik to nevalia klausytis, nes gali užklupti net mirtis. Šią stebuklingą naktį žmonės burdavo.

Dar sėdėdami už stalo, kiekvienas traukdavo šieno šiaudą. Kieno šiaudelis ilgiausias – tas iš visų šeimos narių ilgiausiai ir gyvens. Gelvoniškiai sakydavo: „*Jei*

ištrauksi ilgą šiaudą, tai užaugs ilgi linai“ (6). Ypač burtai rūpėdavo merginoms, norinčioms sužinoti, ar greitai ištekės. Jos bėgdavo į kiemą tvoros baslių apkabinti išskėtus rankas. Skaičiuodavo, jei baslių skaičius porinis – kitamet ištekės, o jeigu ne – dar teks vienai gyventi. Taip skaičiavo ir iš lauko atneštas malkas, saujon iš dubens paimtus kukuliukus. Eidavo į kiemą pasiklaudyti, iš kurios pusės girdėti šunų lojimas – iš ten ir atvažiuos piršliai.

Įpildavo į dubenėlį vandens ir lašindavo degančios žvakės ištirpusį vašką. Kiekviena sulipusi figūrėlė turėdavo reikšmę, pvz., žiedas – vestuvės, laimė; lova – liga; lopšys – vaikas ir t. t. (8). Degindavo ant lėkštės suglamžytą popierių. Iš šešėlių pranašaudavo ateitį, pvz., laivas – kelionė, namas – statybos, pora žmonių – vedybos ir t. t. (2). Aišku, šituose burtuose daug kas priklausė ir nuo spėjančio žmogaus vaizduotės ir išradingumo.

„Prieš eidamos miegoti, surašydavo ant lapelių daug vyriškų vardų ir padėdavo po pagalvę. Tik nubudusios traukdavo vieną lapelį. Koks vardas bus parašytas lapelyje, toks ir bus būsimojo vyro vardas“ (7).

Po lova statydavo dubenį su vandeniu, skersai padėdavo pagalį. Sakydavo, koks sapne ateis kavalierius (vaikinas) ir ves per tiltą, už to ir ištekėsi (7).

Pagal Kūčių dienos orus pranašaudavo ateitį. Paprastai sakydavo, jeigu Kūčios saulėtos, tai bus graži vasara, jeigu sninga – bitės leis daug spiečių ir bus derlingi metai (4). Kūčių naktį eidavo laukan žiūrėti į dangų – ar žvaigždėtas? Jeigu būdavo daug žvaigždžių ir jos mirgėdavo, tai seksis visus metus, bus saulėti metai ir geras derlius (3).

Kalėdos (gruodžio 25-oji) – prosenovinė agrarinė šventė. Krikščionybė pradėjo švęsti Dievo sūnaus Jėzaus gimimo dieną. Anksčiau Kalėdas švėsdavo net keletą dienų. Šiame krašte iki Antrojo pasaulinio karo švėsdavo dvi dienas, o sovietmečiu – tik vieną dieną.

Pirmąją Kalėdų dieną nieko nebuvo galima dirbti, net grindų nešluodavo, į krosnį malkų pakraudavo iš vakaro, tik apeidavo gyvulius.

Ankstų rytą šeiminkė skubėdavo prie stalo žiūrėti, ar nėra pribarstyta trupinių, ar atversti šaukštai. Visa tai rodė, kad naktį buvo atėjusios mirusiųjų vėlės (7). Šieną nuo stalo pakeldavo atsargiai ir žiūrėdavo į pabiras. Kokio javo surasdavo grūdą, tokie javai ateinančiais metais derės geriausiai. Tokių stengdavosi ir sėti daugiausiai. Šieną nuo Kūčių stalo nunešdavo į tvartą ir po saujelę išdalindavo gyvuliams. Kad vištos nemėtytų kiaušinių, paimdavo nuo kubilio lanką, padėdavo ant aslos ir pildavo ten likusios grucės*, o iš po krosnies paleisdavo vištas.

Iš ryto kas pėsti, kas važiuoti išskubėdavo į bažnyčią. Tik stengdavosi eiti poromis, kad avys po du ėriukus vestų. Jeigu kuris ir išeidavo vienas, laukdavo kitų. Šito papročio laikėsi ir per Velykas. Bažnyčioje vykdavo trejos mišios, po jų visi lenktyniaudami rogėmis ar vežimais išskubėdavo namo. Kaip Kalėdų rytą, taip ir Velykų rytą reikėdavo pirmam sugrįžti į namus. Buvo tikėta, kad tada pirmam pasiseks ir visus darbus nudirbti. Sugrįžę iš bažnyčios, likusiuosius namie pa-

* Grucės – kviečiai sugrūsti piestoje, išvirtai ir užpilti medumi ar cukrumi pasaldintu virtu vandeniu) – pateikėja Veronika Jurkevičienė.

sveikindavo „*Su šventom Kalėdom*“ ir pabučiuodavo. Tada ištraukdavo iš duonkepės krosnies molinius puodus su dar šiltais valgiais. Juos šeimininkės pagamindavo Kūčių dieną. Populiariausi valgiai buvo šie: su raugintais kopūstais troškintos parūkytos ar šviežios dešros, kugelis* su kiauliena ar vištiena, riebus barščiai, šaltiena, kepta žąsis ar kalakutas, pagerintas ragaišis (su pienu ir kiaušiniu), nestiprus alus, gilių kava, riestainiai.

Pirmąją Kalėdų dieną visi stengdavosi pailsėti ir svečių nelaukdavo. Šio krašto žmonės visada išsiskirdavo vaišingumu. Jeigu užeidavo koks svečias ar nepažįstamas, tuojau sodindavo už stalo ir vaišindavo alumi. Ašotis alaus stovėdavo ant stalo per visas Kalėdų šventes.

Pagal pirmąją Kalėdų dieną žmonės spėdavo, kokios bus Velykos. „*Jei per Kalėdas šalta, tai per Velykas bus sniego*“ (3).

Antrąją Kalėdų dieną laikydavo svečių diena. Važiuodavo vieni pas kitus į svečius, kviesdavosi kaimynus. Vieni kitiems linkėdavo sveikatos ir sėkmingų metų. Labiausiai šventų Kalėdų dienų laukdavo bernai ir mergos. Vakarais sueidavo į kokią gryčią ir pasidarydavo vakaruškas. Jos vykdavo beveik kiekviename kaime. Žmonės iki šiol dar prisimena puikius vakaruškų muzikantus. Armonika grodavo Julius Stankevičius (Mikalajūnai, Māželiai), Albertas Baumyla (Miežėnai), Jurgis Saliamonas (Gėlvonai, Mikalajūnai, Māželiai, Tilvikai, Karališkiai ir aplinkiniai kaimai). Bajanu grodavo Algirdas Juzėnas (Gelvonų aplinkiniai kaimai). Įšeriškių kaimo vyrai turėjo nepaprastai gražius balsus. Jie kartu su Broniumi Maželiu eidavo į aplinkinių kaimų vakaruškas ir gegužines dainuoti. „*Kai užtraukdavo dainą, tai gesdavo žibalinės lempos. Tokie balsingi buvo*“ (1). Šokiai prasidėdavo ir baigdavosi liaudiškomis dainomis. Šokdavo daugiausiai valsus, polkas, kadrilį, „Pjoviau šieną“ ir kt. Kad muzikantas pailsėtų, eidavo ratelius: „Jurgelį meistrelį“, „Šitam dideliam būry“, „Man patinka tas berniokas“, „Laisčiau žolynėlių“ ir kt. Būdavo paskelbiamas ir „panelių šokis“ – valsas arba polka.

Panelės vesdavosi šokti kavalierius. Būdavo ir „atmušamieji“ šokiai, kuomet, priėjus prie šokančios poros ir suplojus rankomis, iš poros pasitraukdavo bernas, o plojantysis šoki tęsdavo. Per vakaruškas žaisdavo ir įvairius žaidimus. Tilvikų kaime jaunimas vaidindavo numirėlių (*nabašnišką*). Sužinojęs apie tai Gelvonų klebonas Juozapas Stakauskas tuoj šį vaidinimą uždraudė (2).

Trečiąją Kalėdų dieną vadindavo Ledų (ladų) diena. Žmonės tądien meldavosi, kad ledai neišdaužytų javų.

Per Kalėdas buvo paprotys vaikams dalinti kūčiukus (*šližikus*).

„*Kuo daugiau duosi, tuo tau didesnė laimė. Kaip per Velykas kiaušinių duodavo vaikams, taip per Kalėdas šližikus – dargi mama, duodama naują, sakydavo: „Būk, laimingesnis“ (Bagaslaviškio apylinkė, Skebėra, gim. 1894)*¹.

Nuo Kalėdų ligi Trijų karalių vakarus vadindavo šventvakariais (šventavakariais). Saulei nusileidus, mesdavo visus darbus ir eidavo vieni pas kitus va-

* Kugelis – bulvių plokštainis.

¹ Kudirka J. *Lietuviškos Kūčios ir Kalėdos*, Vilnius, 1993, p. 220.

karoti. Suėję pagiedodavo Kalėdų giesmes, pasakodavosi įvairias istorijas, mindavo minkles, o ypač mėgdavo lošti kortomis („Vežimą“, „Kiaulę“, „Tūkstantį“ ir kt.). Pasivaišindavo alumi ar koku nestipriu uogų vynu, likusiais nuo Kalėdų valgiais.

Tuojuo po Kalėdų po kaimus prasidėdavo klebono, vargonininko ir zakristijono kalėdojimas, arba Kalėda. Važiudavo trimis *padvadomis**. Užvažiuodavo į kiekvieną kiemą, pašventindavo ir lotyniškai užgiedodavo: „*Sveikas, Jėzau, gimusis*“. Duodavo paveikslėlių iš Kristaus gyvenimo. Žmonės įpildavo į jų maišus po gorčių ar po sietą kviečių ar rugių. Kaimuose žmonės susitardavo ir vienoje geresnėje gryčioje kalėdo-tojus pavaišindavo“ (9).

Naujieji metai (sausio 1-oji) seniau nebuvo tokie reikšmingi kaip dabar. Tai buvo lyg Kalėdų švenčių tęsinys.

Šiame krašte gyvavo paprotys naktį uždegti šiaudų kūlę.

„Taip buvo sudeginami senieji metai. Mano dėdė Stasys Bartkevičius sakydavo: „Ainu uždegti senų metų“. Išeidavo ir ištempdavo laukan tam specialiai surištą didelį šiaudų kūlį, kurį uždegdavo. Visi eidavo pažiūrėti“ (9).

Išeriškių, Tilvikų, Garliaučiznos kaimuose šiaudų kūlį uždegdavo lygiai dvyliktą valandą.

Naujųjų metų išvakarėse žmonės ruošdavo pagerintą vakarienę. Suvažiuodavo giminės, sueidavo kaimynai vieni pas kitus. Tam vakarui kepdavo vėdarus, kugelį, žąsį. Maželių kaime kepdavo mažą paršelių. Vaišindavosi dar nuo Kalėdų likusiais valgiais ir gėrimais.

Jaunimas kur nors į vieną gryčią susirinkdavo pašokti.

Laukiant Naujųjų, kaip ir Kalėdų naktį, merginos burdavosi. Eidamos miegoti po pagalve dėdavo užrakintą spyną. Kas sapne tą spyną atrakins, už to ir išteksi. Vidurnaktį niekam nematant eidavo pažiūrėti į veidrodį, ten tikėjosi pamatyti savo ateitį.

Naujųjų metų dieną žmonės eidavo į bažnyčią. Ten švėsdavo Dievo Motinos Marijos iškilmes.

Nuo senų laikų žmonės tikėjo, kad kaip praleisi Naujuosius metus, tokie ir bus visi metai. Tą dieną apdalindavo elgetas maistu, kurie šventoriuose laukdavo su maišeliais. Į Gelvonus elgetos ateidavo iš Būdos, Maskoliškių kaimų ir net iš Jonavos krašto. Žmonės jiems atnešdavo duonos, pyrago, lašinių.

Tą dieną vieni kitus sveikindavo ir linkėdavo gerų metų.

Per Trijų karalių šventę (sausio 6-ąją) bažnyčioje šventinama kreida. Grįžusieji iš bažnyčios namo ant visų durų pašventinta kreida užrašydavo kryželius arba raides K + M + B. Žmonės tikėjo, kad tada per tas duris pikta dvasia – velnias tikrai neįeis. Tai turėjo apsaugoti ir nuo visokių nelaimių.

Tą dieną buvo paprotys persirengti Trimis Karaliais. Persirengėliai apsilankydavo kiekviename kaime. Iš kaimo į kaimą keliaudavo pėsti ar važiuoti įsikinę arklius į roges ar vežimus. Eidavo iš namų į namus, giedodavo giesmes, linkėdavo gero derliaus, sveikatos, gerų metų, žiūrėdavo, ar ant durų yra Trijų Karalių ženklai – kry-

* Padvada – į vežimą įkinkytas arklys.

„Į Maželių kaimą Trys Karaliai atvažiuodavo rogėmis nuo Kernavės pusės. Su jais kartu būdavo viena moteris – Žvaigždė, apsitaisiusi tautiniais rūbais. Ji rodydavo kelią. Karaliai vilkėjo baltais rūbais, užsidėję aukštas blizgučiais ir kryželiais papuoštas kepures, apsijuosę austinėmis juostomis. Turėdavo ilgas papuoštas lazdas.

Į namus pirma įeidavo Trys Karaliai, paskui Žvaigždė. Pagiedodavo: „Sveikas, Jėzau gimusis“, palinkėdavo turtingų ir laimingų metų. Karaliai vaikus apdovanodavo saldainiais, todėl vaikai Karalių labai laukdavo. Šeimininkai į persirengėlių maišus pripildavo grūdų“ (7).

„Po Gelvonus vaikščiodavo Trys Karaliai, Velnias – suodžiais išsipaisęs, su uodega ir ragais, ir Angelas, apsitaisęs blizgančiais rūbais. Pagiedodavo šventas giesmes ir palinkėdavo gerų metų. Velnias vis stengdavosi ką nors iškrėsti, atidarydavo juškas, lįsdavo į pečių. Žmonės juos pavaišindavo, duodavo pinigų ir degtinės“ (6).

„Per Dabužynės, Neveronių kaimus Karaliai važiuodavo su padvodomis (kinkytas arklis į vežimą). Vienas iš jų buvo apsirengęs tamsiais rūbais, veidą išsitepęs juodai – tai būdavo negrų karalius. Kiti du apsirengę baltais ilgais rūbais su blizgančiomis karūnomis. Užėję į namus užgiedodavo „Trys Karaliai Visagaliai“. Žmonės jiems įdėdavo pyrago, lašinių, kas turėdavo pinigų, kiti įpildavo grūdų“ (8).

„Po Mikalajūnų kaimą vaikščiodavo Trys Karaliai ir Angelas su sparnais“ (5).

„Garliaučizną aplankydavo persirengėliai iš Labūnavos kaimo – mėlynais rūbais apsitaisę du Karaliai ir viena Karalienė“ (4).

Trijų Karalių švente pasibaigdavo kalėdinis laikas. O nuo Trijų Karalių iki Užgavėnių – mėšėdis. Tai buvo piršlybų ir vestuvių metas. Merginos tuo metu sėdėjo už staklių ir skubėjo austi, kraičius krautis.

Per pusiaužiemį (sausio 25-ąją), Šv. apaštalo Pauliaus atsivertimo dieną, buvo sakoma, kad atsibunda meška savo guolyje ir verčias ant kito šono. Sakydavo: „Koks oras tą dieną popiet, tokia bus ir antroji žiemos pusė“ (3). Šeimininkai eidavo pažiūrėti, kiek dar likę pašaro, ar nesušėre gyvuliams daugiau kaip pusę šieno.

Grabnyčių dieną (vasario 2-ąją) eidavo į bažnyčią šventinti žvakių. Šventintą žvakę vadindavo *grabnyčia*. Parsinešę į namus, šventintas žvakes laikydavo *kuparuose* (skryniose). Grabnyčią uždegdavo prie ligonio, mirštančiojo, per laidotuves, kylant audros debesiui ir griaudžiant perkūnijai. Žmonės tikėjo, kad jos apsaugo nuo ligų, bėdų ir perkūnijos. Juk ne veltui ši šventė senovėje buvo skirta Perkūnui, krikščionybėje sutapo su Kristaus Paaukojimu.

Šv. Agotos dieną (vasario 5-ąją) bažnyčioje šventindavo juodos ruginės duonos riekes ir vandenį. Senąją šventintą duoną sumirkydavo ir sušerdavo gyvuliams, kad

jie būtų sveiki. Žmonės tikėjo, kad šv. Agotos duona saugo nuo gaisrų ir nelaimių. Jeigu kildavo gaisras, kad ugnis neišplistų po kaimą, žmogus turėdavo paimti šv. Agotos duonos ir tris kartus apibėgęs gaisro vietą įmesti į ugnį arba eiti tolyn nuo gaisro ir „nuvesti ugnį į tuščią vietą“ (4).

Motinos šv. Agotos duonos įdėdavo išleisdamos sūnus į karą, į kariuomenę ar į ilgesnę kelionę. Moterys nešdavosi duonos eidamos miškan, kad aplenktų gyvatės.

Šv. Agotos vandenį naudojo gydymui – apsiplaudavo žaizdas, sergantiems vaikams duodavo atsigerti. „Kai užeidavo kruša, vėtra tą vandenį išnešdavo laukan, kad nurimtu“ (4).

Šv. Motiejaus dieną (vasario 24-ąją) laukdavo parsikrendančio vieversio. „Jei vieversys parsiskridavo prieš tą dieną, visi žinodavo, kad tuoj atšils“ (2).

Žiemą išlydėdavo per Užgavėnes (*Užgavas*). Jos pastovios datos neturėjo, nes priklausė nuo kilnojamosios Velykų šventės. Tačiau šią šventę švėsdavo 46 dienas prieš Velykas, visuomet antradienį. Ši diena būdavo gavėnios išvakarės. Tądien reikėjo sočiai ir riebiai pavalgyti, kad užtektų per visą gavėnią. Šeiminkės keptavo skaniausių bulvinių ir miltinių blynų, vėdarų, privirdavo dešrų ir mėsos, padarydavo nestipraus alaus.

Per Užgavėnes žmonės su vaikais važinėdavosi rogėmis po laukus, važiuodavo aplankyti tolimesnius gimines, važinėdami palenktyniaudavo ir net iš rogių išvirsdavo. Sakydavo: „Kuo toliau nuvažiuosi, tuo bus ilgesni linai“ (6). Išvirtę iš rogių ir sniege voliodavosi, krėsdavo visokius pokštus.

Šią dieną atvažiuodavo paskutiniai piršliai.

Svarbiausias Užgavėnių paprotys – persirengėlių vaikštynės. Mikalajūnų kaimo merginos persirengdavo „diedais“ ir po kaimą eidavo „štukų krėsti“. Jas pavaišindavo blynais. Nebuvo tokio kaimo, kad vakare žmonės nesusirinktų užgavėti. Per Garliaučiznos kaimą traukdavo skarmalais apsitaisę „ubagai“ dainomis prašydami išmaldos. Juos lydėdavo muzikantai. Tai būdavo Žagaičių, Pūsilgiškių, Senadvario kaimų bernai.

Į didesnę gryčią jaunimas suvirsdavo ir suruošdavo vakaruškas. Į Maželių kaimo vakaruškas slapčiomis apsitaisydavo ir ateidavo „gandras“. Jis apsirėngdavo išvirkščiais kailiniais, vieną rankovę paslėpdavo, per kitą iškišdavo verpstę. Vaikščiodavo ir visiems badydavo į šonus.

Mykolas Puzinas iš Praniūkų kaimo prisidarydavo maišelių, pripildavo į juos pelenų ir pritaisydavo kabliukus. Atsinešdavo maišelius į Meižėnų kaimo vakaruškas ir, šokant paskutinį valsą „Lakštute paukštute“, vogčiomis užkabindavo už rūbų ant nugaros. Tie maišeliai tekdavo senmergėms ir senberniams. Visi juokdavosi, kad šie jau „niekam tiki, kad iš jų jau byra pelenai“ (9).

Per Užgavėnes jaunimas tiek dūkdavo, kad net išgriūdavo kieman į sniegą.

Pateikėja Genovaitė Juzėnienė mena, kaip jai tėvas sakydavo: „Eik ant Užgavėnių užgavėti, parnešk tarbų pelenų“.

Per Užgavėnes šokti ir linksmintis buvo galima iki dvyliktos valandos. Artėjant dvylikai, šeiminkai liepdavo eiti namo. Nuo dvyliktos nakties prasidėdavo iki Velykų trunkanti gavėnia ir pasninkas.

Pelenų, arba *Papelčiaus*, dienos rytą eidavo į bažnyčią. Ši šventė krikščioniška. Moterys užsigobdavo tamsias skareles, nes minėdavo Kristaus kančią. Septynioms

savaitėms pritildavo muzika, dainos ir šokiai. Niekas nekeldavo vestuvių, kelti buvo galima tik krikštynas. Bažnyčioje per pamaldas šventindavo pelenus ir barstydamo žmonėms ant galvų, primindavo, kad žmogus iš dulkės gimęs, dulke ir pavirs. Parsinešę skepetėlėje pelenu, namuose apibarstydamo namie likusiųjų galvas. Tą dieną laikydavosi sauso pasninko. Su pelenais iššveisdavo puodus, indus, šaukštus, iškaitindavo keptuves, nuvalydavo stalus, kad neliktų jokio riebalų.

„Per Pusiaugavėnią drausdavo verpti ir siūti, nes soperės pusiau“ (10).

Gavėnia – bažnyčios nustatytas pasninkas, trunkantis septynias savaites. Per Gavėnią negalima nei šokti, nei dainuoti, nei groti. Todėl ir vestuvių tuo laiku nebūdavo. Visi be galo laukdavo pavasario ir Velykų. Dienos eidavo ilgn.

Šiame krašte žmonės sakydavo, kokia pirmoji kovo diena, toks bus pavasaris, kokia antroji – tokia bus vasara, kokia trečioji – toks bus ruduo, o kokia ketvirtoji – tokia bus žiema. Jeigu šios dienos būdavo saulėtos, tai bus geras ir derlius. Merginos pirmosiomis pavasario dienomis nubėgdavo sniegu (arba ištirpintu vandeniui) nusiprausti veidelius, kad būtų skaistesni.

Ilgos Gavėnios vakarais žmonės rinkdavosi pavakaroti. Giedodavo šventas giesmes („Stovi Motina verkdama“ ir kt.), aptardavo būsimuosius pavasario darbus, kortuodavo.

Šv. Kazimiero dieną (kovo 4-ąją) Gelvonų bažnyčioje vykdavo atleidai. Žmonės meldavosi, kad šv. Kazimieras, Lietuvos globėjas, ypač globotų jaunimą.

Iki 1940 m. buvo paprotys sveikinti žmones, kurių vardai bažnyčios buvo paskelbti šventais, pvz., Kazimieras, Jurgis, Antanas, Ona ir kt. Po Antrojo pasaulinio karo sveikindavo visus, kurių vardai įtraukti į kalendorių. Per vardines tada sveikindavo kaimynai, šeimos nariai tik gėlių puokšte. Senuoju papročiu varduvininkui nupindavo vainiką, išvakarėse nunešdavo prie jo durų. Vasarą juos nupindavo iš ąžuolo lapų ir papuošdavo gyvomis darželio gėlėmis. Žiemą (pvz., per Kazimierines) nupindavo iš eglišakių, papuošdavo popierinėmis gėlėmis. Rudenį – nupindavo iš šermukšnių. Varduvininkai pasikviesdavo sveikintojus į namus ir pavaišindavo. Anksčiau didelių vaišių neruošdavo, pavaišindavo tuo, ką turėdavo: skilandžiu, rūkyta dešra, pyragu, kiaušiniene, alumi, vynu ar degtine. Per vaišes linksmai dainuodavo, šokdavo. Per Kazimierines žmonės stengdavosi bent trumpam praverti tvartų duris ir pradžiuginti gyvulius pirmaisiais saulės spinduliais.

Per Juozapines (kovo 19-ąją) jau girdėdavo pempės balsą. Tik šią vienintelę gavėnios dieną bažnyčioje „duodavo šliūbą“.

Blavieščiai (kovo 25-oji) dar buvo vadinama *Busilo* (Gandro) diena. Bažnyčioje minėjo Viešpaties apsireikimą Švč. Mergelei Marijai. Ši diena buvo didelė šventė, sakydavo, kad tądien ir paukščiai lizdų nesukdavo. Visi laukdavo, o ypač vaikai, parskrendančio gandro.

„Svarbu, kaip tą busilą pirmąkart tais metais pamatysi: jei skrendantį – tai tais metais būsi greitas ir darbuose pirmausi, jei tupintį – darbai eisis sunkiau“ (3).

Dažnas ūkininkas iškeldavo savo sodyboje gandrui lizdą. Jei užkeldavo senas akėčias ant klojimo stogo, tai tikėdavosi gero derliaus, o jeigu ant stogo – laukdavo sėkmės.



*Pirmosios vagos
šventė.
Apie 1923 m.
M. Čižo nuotr.
Iš E. Pileckienės
albumo*

Merginos pranašaudavo savaip: „Jei pamatysi busilą skrendantį – ištėkėsi, jei stovintį – pana liksi iki kitų metų busilo, jei ant stogo – tai turėsi vaikeli“ (9). Jos tądien net galvų nešukuodavo, nes galvojo, kad paukščiai lizdų nesuks (7).

Šeimininkės tą dieną iškepėdavo pyragų ir bandelių, vaišindavo kaimynus, šeimos narius.

„Priepėdavo bulkučių iš smulkių maltų kvietinių miltų. Pridėdavo jų ant tvoros ar kur žagaruose ir šaukdavo vaikus: „Eikit pažiūrėt, ką busilas atnešė“ (8).

Melagių dieną (balandžio 1-ąją) nuo pat ankstyvo ryto stengdavosi vieni kitiems pameluoti. Jeigu nepasiseks ko nors apgauti, tai bus blogi metai. Ir visi iš širdies šmaikštaudavo. Tik nebuvo galima pykti ant to, kuris tave apgavo. Ypač tą dieną mėgo vaikai, nes galėjo sumeluoti tėvams.

Nuo šios dienos žemdirbiai pradėdavo ruošti didžiausiems pavasario darbams – arimui ir sėjai. Nuo rūdžių nuvalydavo ir taisydavo plūgus ir kitus padargus.

Pirmą kartą į lauką einantį artoją valgydindavo kiaušiniene ir palaimindavo verba. Artojas, prieš ardamas pirmą vagą, pagerbdavo žemę – atsiklaupdavo ir persižegnodavo. Grįžusį artoją iš puodelio apšildavo vandeniu, kad „dirva neišdžiūtų ir būtų užtektinai lietaus“ (8). Suarus ir suakėjus dirvas, prasidėdavo sėja.

„Atėjęs sėjėjas į lauką, nusiimdavo kepurę ir persižegnodavo, prisi-pildavo iš maišo sėtuovę sėklinių grūdų, pasikabindavo ant pečių ir pirmą saują berdavo į šiaurę. Po to sėdavo bet kokia kryptim“ (3).

Linus sėdavo per pilnatį, kad geriau žydėtų. Baigusį sėją sėjėją šeimininkės skaniau pamaitindavo. Alaus nedarydavo, pyragų nekepėdavo, bet jau kiaušiniene su lašinių spirgučiais prisičirškindavo.

Verbų sekmadienį prasideda Didžioji, arba Kančios, savaitė. Šią dieną bažnyčioje minimas Kristaus įžengimas į Jeruzalę ir šventinamos verbos.

Verbas šiame krašte rišdavo iš ėglio (kadagio) ir žilvyčio šakelių. „*Ne aš mušu, verba muša. Už savaitės bus Velykos*“, – linkėdavo namuose verba plakdami vieni kitus (2). Ypač daug laimės tikėdavosi tas, kuris anksčiausiai atsikeldavo ir, grįžęs iš bažnyčios, išplakdavo dar tebegulinčiuosius. „Šventinimo“ verba neišvengdavo ir ligoniai. Tai turėjo apsaugoti nuo ligų. Verbas žmonės užkišdavo už šventųjų paveikslų, už lubų sijų, į pastoges. Žmonės jas laikydavo visus metus, kad apsaugotų namus nuo perkūno, trenksmo, gaisro, audros.

Paskutiniąją savaitę prieš Velykas sunkesnių darbų nedirbdavo, dirbdavo tik šventėms reikalingus darbus. Šią savaitę suaugę žmonės neimdavo į burną ne tik mėsos, bet ir pieno šlakelio. Pasninkaudavo ir vaikai, niekas jiems atskirai nevirdavo. Tik vaikams dažniau duodavo pieno. Vaikai nekantriai laukdavo Velykų šventės.

Paskutinės dienos prieš Velykas buvo vadinamos Didžiuoju ketvirtadieniu, Didžiuoju penktadieniu, Didžiuoju šeštadieniu.

Didysis ketvirtadienis dar vadinamas *švariuoju*. Tą dieną šeimos keldavosi anksti. Apsišvarindavo sodybas, sutvarkydavo namų stogus, kluonus, iškrėsdavo krosnis, kiemus nubarstydamo smėliu, užkurdavo pirtis.

Šeimininkės išplaudavo indus, išvalydavo ir išplaudavo gryčias, išvėdindavo patalus, pakeisdavo čiužiniams šiaudus. Šeimininkai šukuodavo arklius, ruošdavo roges ar vežimus, prinešdavo malkų šventėms.

Sutvarkius namus, buvo puošiami kambariai. Daug kur velykinis papuošalas buvo karpiniai iš popieriaus. Žibalinės lempas aptaisydavo popieriniais raukiniais. Jų prikabindavo ant langų ir ant durų, priklijuodavo su tešlos gabaliukais.

Iš ruginių nekultų šiaudų darydavo sodus su mažais paukščiukais. Juos kabindavo palubėje.

Velykų kambario puošmena buvo ir už šventųjų paveikslų ar už lubų sijos užkišta verba.

Vienur į pirtį eidavo ketvirtadienį, kitur šeštadienį. Prieš Velykas reikėdavo būtinai išsiprausti. Kad būtum sveikas.

Vakare eidavo į bažnyčią. Didysis ketvirtadienis – Paskutinės vakarienės diena. Šią dieną Kristus su apaštalais valgė paskutiniąją vakarienę, tądien įsteigtas Švč. Sakramentas. Bažnyčioje nutyla varpai ir vargonai. Ir jie tylės iki Velykų ryto.

Didįjį penktadienį moterys užsigobdavo tamsias skaras. Tą dieną bažnyčioje iškilmingai pagerbiamas kryžius. Tai Kristaus kančios, mirties ir palaidojimo diena. Namuose stengdavosi laikytis tylos.

Didįjį šeštadienį kiekviena šeima eidavo parsinešti iš bažnyčios šventinto vandens ir ugnies. Iki Antrojo pasaulinio karo prieš pietus bažnyčioje šventino ugnį ir vandenį. Juos parnešti daugiausiai eidavo vaikai ir paaugliai. Vandenį paprastai parnešdavo buteliais, ugnį – uždegtomis kempinėmis. Vaikai skubėdavo namo, rūkstanciomis kempinėmis švytuodami, kad ugnis neužgestų. Pareinančiųjų su šventinta ugnimi laukdavo šeimininkės. Jos ugnį peržegno davo ir užkurdavo krosnį. Ant šventintos ugnies virdavo Velykų kiaušinius ir kitus valgius, kepdavo pyragus.

Prieš Velykas kluonuose ar soduose būdavo įrengiamos sūpuoklės, kuriose supdavosi daugiausiai pirmąją Velykų dieną.

Didžiausias vaikų džiaugsmas buvo margučiai. Kiekviena šeima kiaušinius dažė natūraliais augaliniais dažais keliomis spalvomis. Raudonai spalvai naudojo

svogūnų lukštus, mėlynai – rugiagėles, žalsvai – rugių ar kviečių želmenis, bruknių lapus, tamsiai raudonai – ažuolo žievę, švelniai raudonai – raudonuosius burokėlius, juodai – juodalksnio žievę ir geležies rūdą, geltonai – ramunėles, alksnio žirginėlius, pilkai žaliai – šieno pakratus, kerpes ir samanai, pilkai – jauno ažuoliuko žievę.

Maželių kaime pas Motiejų Saproną vaikai rinkdavosi mokytis skutinėti margučių. Tai populiarus marginimo būdas – peiliuku skutinėti vienspalviai nudažytus kiaušinius. Kitas būdas – marginti kiaušinius dėmėmis. Kiaušinį apdėdavo svogūnų lukštais, žolynų lapeliais, aprišdavo skudurėliu ir dėdavo į dažus. Vėliau margučius ėmė dažyti cheminiais dažais, dar vėliau atsirado lakas.

Velykų naktį bažnyčios būdavo pilnos žmonių. Tą naktį žmonės, ypač iš tolimų kaimų, eidavo į budynes. Jie kaip laidotuvėse visą naktį meldavosi ir giedodavo. Jaunimas prie Kristaus karsto budėdavo. Gelvonų bažnyčioje stovėdavo „sargybiniai“ su kariškais rūbais. Bet vienais metais „sargybiniai“ nualpo ir nukrito. Tada klebonas „sargybą“ uždraudė.

Vėliau mikalajūniškė Birutė Elena Burneikienė pati išaudė ir pasiuvo keturioms merginoms tautinius rūbus. Šiais rūbais pasipuošusios Velykų naktį keturios merginos eidavo pakaitomis klūpėti Gelvonų bažnyčioje prie Kristaus karsto iki Prisikėlimo.

Bagaslaviškio bažnyčioje irgi budėdavo: merginos klūpėdavo apsitaisiusios baltais, vyrai stovėdami „sargybiniais“.

Didžioji savaitė baigiasi Velykų švente, kurią katalikų Bažnyčia mini kaip Jėzaus Kristaus prisikėlimą iš mirties. Ji švenčiama pirmąjį mėnulio pilnaties sekmdienį po pavasario lygiadienio. Taigi Velykos kasmet švenčiamos vis kitą dieną – anksčiausiai kovo 21-ąją, vėliausiai balandžio 25-ąją.

Šiame krašte seniau Velykos buvo švenčiamos net keturias dienas.

Velykų rytą pėsti ar važiuoti skubėdavo į bažnyčią. Namuose likdavo tik maži vaikai, seni ir ligoti žmonės.

Velykų rytą būdavo bandoma spėti orą. „*Jei Velykų rytas giedras – bus graži vasara*“ (2); „*Koks vėjas pučia tą rytą, toks dažniausiai ir bus iki rudens*“ (6).

Velykų rytą nešdavo bažnyčion šventinti velykinius valgius: dažytus kiaušinius, pyrago ir duonos riekes, sūrio ir sviesto, mėsos. Valgius atsinešdavo baltuose ryšuliuose arba sudėtus į krepšelius (pintinėles). Išėję iš bažnyčios, vieni kitus sveikindavo su Kristaus prisikėlimo švente ir skubėdavo namo. Gal kiek vėliau sugrįždavo jaunimas.

Meižėnų kaimo jaunimas, eidamas iš bažnyčios, sustodavo pamiškėje. Ten buvo įtaisytos didelės sūpynės. Visi pasisupdavo ir eidavo valgyti Velykų pusryčių.

Jeigu pavasaris šaltas ir vėlyvas, tai sūpuokles jaunimas pakabindavo daržinėse. Mažiems vaikams sūpuokles įrengdavo ir gryčioje.

Grįžę iš bažnyčios, ant balta staltiese uždengto stalo dėdavo šventintus Velykų valgius, dažytus kiaušinius ir viską, ką šeimininkės paruošdavo iš vakaro. Atnešdavo mėsiskų valgių, pyrago, sviesto. Kai kurios šeimininkės iškepėdavo avinėlį, kitos stengdavosi jį padaryti iš sviesto. Avinėlį ant velykinio stalo laikė Kristaus simboliu.

Didįjį šeštadienį parneštu šventintu vandeniu šeimininkas su rugių varpų šlakstyklėle šlakstydavo namus, Velykų stalą, kad Dievas apsaugotų nuo visokių nelaimių. Praeitų metų šventintą vandenį supildavo į šulinį, išpildavo ant rugių lauko.

Daug šventinto vandens pasilikdavo atsargai, kad turėtų kuo pašlakstyti sergančiuosius ir mirstančiuosius, namus per audras ir perkūnijas. Pašlaksčius stalą, visi, prieš tai persižegnoję, išgerdavo po gurkšnį šventinto vandens. Už Velykų stalo pirmasis sėsdavo šeimininkas, kuris, išrinkęs tvirčiausią kiaušinį (pakalendamas į dantis), pirmasis sumušdavo su visa šeima. Jei šeimininko kiaušinis atsilaikydavo prieš visų kiaušinius, tai reikšdavo šeimininkui ir visai šeimai laimingą gyvenimą (1).

Velykų valgių trupinius ir net kiaušinių lukštus dažniausiai sulesindavo vištom, kad jos būtų dėslios. Kiti kiaušinių lukštus sudegindavo krosnyje.

Pirmąją Velykų dieną žmonės dažniausiai praleisdavo namie. Bet vaikai jau ir pirmąją dieną popiet eidavo kiaušiniuoti. Kiaušinių žmonės negailėdavo, duodavo po vieną, kartais po du. Vėliau vaikai tais kiaušiniais mainydavosi.

Pirmosios Velykų dienos pavakary po kaimus grupelėmis pradėdavo vaikščioti lalauninkai*. Lalauti eidavo jauni vyrai, merginos lalauti neidavo. Dažniausiai lalauninkai nešdavosi armoniką, kartais ir smuikelį. Kelionę pradėdavo nuo tolimesnių kaimų.

„Garliaučiznos kaimo žmonės keliauninkus vadindavo „aleliujininkais“. Ateidavo du vyrai, ubagais persirengę, išsipaišę, kad neatpažintų. Vienas nešdavosi lazda, kitas tokią tašę, ant pagalio užsikabinęs. Nešdavosi ir „muzikos“ – armoniką ir smuiką. Užėję į sodybą meluodavo, kad jie padegėliai, bet norintys pagiedoti. Gavę šeimininkų leidimą, skambiais balsais užtraukdavo šventą Velykų giesmę „Linksma diena mums nušvito“. Šeimininkai juos užkviesdavo į vidų, pavaišindavo alumi, pyragu. Įdėdavo kiaušinių, duodavo ir kokią pusbonkiuką“, – prisimena pateikėja Veronika Jurkevičienė iš Liūkonių kaimo.

Tose sodybose, kur buvo merginų, lalauninkai ypač stengdavosi „liežuvius miklinti“ ir armonikas ilgiau tampyti. Jie visur būdavo laukiami.

Gelvoniškė pateikėja Genovaitė Juzėnienė prisimena:

„Meižėnų kaimo bernai eidavo grot verbuškų. Užėję į kiemą pasveikindavo su šventom Velykom, palinkėdavo seniems sveikatos, jauniems – vaikelių, mergelėms – ištekėti, berneliams – marčią į namus parvesti. Dainuodami ir grodami prisirinkdavo kiaušinių ir gėrimo. Vakare pas Rinkevičius darydavo vakaruškas“.

Per Velykas vakaruškos vykdavo beveik kiekviename kaime.

Antrąją Velykų dieną pradėdavo eiti į svečius. Aplankydavo gimines, kaimynus, krikšto tėvus. Taip pat antrąją dieną prasidėdavo kiaušinių mušimas, jų ridenimas, kuris baigdavosi per Atvelykį. Ridenimas – tai pats populiariausias velykinis žaidimas.

Pateikėja iš Mikalajūnų kaimo Vaidilutė Juzėnaitė atsimena, kad

„kiaušinius ridenti Maželių kaime susirinkdavo ne tik vaikai, bet ir vyrai. Kiaušiniai buvo ridinėjami ant žemės loveliuose.

* Lanauninkai – Velykų šventės apeiga, paplitusi Pietryčių Lietuvoje, kuomet vaikinių būrys aplankydavo kaimo sodybas ir dainuodami ūkio šeimininkus ir ypač netekėjusias merginas aukštinančias dainas susirinkdavo dovanų – margučių, lašinių, pyragų.

*Jei kieno kiaušinis kliudydavo svetimą, tai galėdavo pasiimti. Riden-
davo kieme, o kai blogas oras – klojime, ant pado ar gryčioje ant
aslos. Vieni ateidavo pažaisti, kiti pažiūrėti. Pailsėdami vyrai ir ar-
monika pagrodavo“.*

Per Velykas vaikai laukdavo Velykų Bobutės. Ji ateidavo pėstute su balta ska-
ryte, ilgu sijonu ir baltu žiurstu (prijuose) apsitaisiusi, nešina krepšiu, kuris būdavo
pilnas kiaušinių. Įspūdžiai iš vaikystės likdavo ilgam. Štai kaip pateikėja iš Liukonių
Veronika Jurkevičienė prisiminė Velykų Bobutės laukimą ir jos apsilankymą:

*„Mūsų tėvai buvo išvažiavę, kai Velykų Bobutė užėjo. Ji pasveikino mus su šventom
Velykom ir pasakė: „Jeigu jūs nežinosite, kaip atsakyti – duosite man kiaušinių, o jeigu
atsakysite – duosiu aš jums kiaušinių“.* Tada pradėjo klausinėti poterių ir visko apie
Velykas. Mes, dešimt vaikų, atsimenu, nieko nemokėjom. Taip Velykų Bobutei ir su-
krovėm visus kiaušinius. Jinai išeidama mus dar pasupo ant tėvo padarytų gryčioje
sūpynių (ant vadelių pririšdavo lentą ir pakabindavo už balkio) ir atsisveikinimui
išėjo pas kitus kaimo vaikus. Parvažiavę tėvai nusigando, kad nebėr nei vieno ve-
lykinio kiaušinio. Toji Velykų Bobutė buvo Leonora Jurkevičienė iš mūsų kaimo ir
gyveno kitoje kelio pusėje. Ji viską papasakojo mūsų mamai ir kiaušinius atgrąžino.
Taip šioji moteris mokė Garliaučiznos kaimo vaikus užsidirbti velykinius kiaušinius.
Velykų Bobute eidavo ir mūsų mama“.

Iki Antrojo pasaulinio karo šiame krašte švėsdavo ir ketvirtąją Velykų dieną.
Ją vadindavo Ledų diena. Tą dieną buvo draudžiama dirbti lauko darbus, judinti
žemę. *„Jeigu dirbsi – vasarą ledai iškaupos javus“* (1).

Pirmąją sekmadienį po Velykų vadindavo Atvelykiu. Šeimnininkės dar naujai
išvirtdavo ir nudažydavo margučių. Per Atvelykį krikštydavo vaikus.

Svarbi pavasario šventė buvo Jurginės (balandžio 23-ioji). Jeigu jos buvo šiltos,
tai žmonės džiaugdavosi ir pradėdavo vaikščioti basomis.

Nuo seno šios šventės apeigos susietos su pirmaisiais žemės ūkio darbais, su
pirmąja ganiava.

Katalikų bažnyčia šią šventę sutapatino su šv. Jurgio, gyvulių globėjo, diena.
Tikėdami, kad šv. Jurgis gali apsaugoti gyvulius, žmonės nešdavo bažnyčion kiau-
šinių, sviesto, sūrio, pinigų už parduotus gyvulius. Gelvonų bažnyčioje maistą ir
pinigus dėdavo prie Šv. Jurgio altoriaus. Tokį pat maistą dalindavo ir elgetoms. Jų
ant šventoriaus laukdavo nemažai.

*„Vienas toks būdavo aklas, bet dar nesenas ubagas, kuris labai gražiai
grodavo su akordeonu ir dainuodavo. Ypač jam žmonės daug duodavo
maisto“* (4).

Visi elgetos už gautas išmaldas turėdavo pasimelsti.

Visi žinojo senąjį paprotį, kad per Jurgines būtina išginti į laukus gy-
vulius. Šio papročio dar buvo laikomasi. Net jeigu per Jurgines būdavo pašalę, vis
tiek išgindavo gyvulius laukan ir nors kiek pavarinėdavo.

Pirmą kartą išgenamus gyvulius parūkydavo verba, parūkę peržegnodavo.
Mikalajūnų kaime išgenant gyvulius pirmą kartą, šeimnininkas juos peržegnodavo,

šeimininkė pašlakstydavo šventintu vandeniu. Tą dieną išleisdavo laukan ir naminius paukščius.

Norint apsaugoti gyvulius nuo visokių nelaimių, reikėdavo laikytis įvairių draudimų – niekas nieko neskolindavo, tikėdami, kad su paskolintu daiktu išneš gyvulius sėkmę, buvo draudžiama dirbti su arkliais – arti, sėti, akėti, judinti žemę, nes tada ledai gali vasarą išmušti javus, o žvėrys sudraskyti gyvulius. *„Tą dieną arklio net nekinkydavo į bažnyčių važiuoti“* (4).

Per Jurgines buvo einama į laukus javų lankyti. Eidavo šeimomis ir su šventintu vandeniu pašlakstydavo laukus, kiekviename kampe sustoję. Tada sukalbėdavo vieną poterį („Tėve mūsų“, „Sveika Marija“, „Garbė Dievui Tėvui“).

Po Jurginių pradėdavo sėją. Prieš sėją žmonės stengėsi žiūrėti, kokia mėnulio fazė.

„Geriausias laikas javus ir daržoves sėti esant mėnulio priešpilniui. O sėjai tinkamiausias vėjas – šiaurys. Jam pučiant, javai ir linai užaugsią aukšti ir gražūs“ (3).

Išeriškių kaime, kad būtų geras derlius, sutrintų verbų spyglių įmaišydavo į pirmosios sėtuvės grūdus.

Šv. Stanislovo dieną (gegužės 8-ąją) sodindavo svogūnus. *„Tik sodindami žiūrėdavo, kad nesimatytų mėnulio ir saulės kartu“* (4).

Gegužės mėnesį prasidėdavo gegužinės pamaldos. Beveik kiekviename kaime pas vieną kitą gyventoją pataisydavo gryčioje ar klėtelėje altorėlį. Po dienos darbų, vakarais, susirinkdavo ir seni, ir jauni, ir vaikai. Visi kartu giedodavo šventas giesmes ir skaitydavo Švč. Mergelės Marijos litaniją.

Pateikėja iš Káliakiemių kaimo Birutė Elena Burneikienė taip prisiminė gegužines pamaldas, kurios vykdavo Mikalajūnų kaime:

„Jos vykdavo Antano ir Paulinos Radzevičių namuose. Pas juos susirinkdavo apie penkiolika žmonių. Kambarį išpuošdavo berželiais, altorėlį – darželio gėlėmis. Po mojavos visi kieme dar padainuodavome, eidavome ratelius. Pasibaigus mojuj (paskutinę gegužės mėnesio dieną), darydavome šokius ir šokdavome iki ryto“.

Šeštinės – Kristaus dangun įžengimo šventė, švenčiama šeštosios savaitės po Velykų ketvirtadienį. Pirmąsias tris šios savaitės dienas vadindavo Kryžiaus (*Kryžiovomis*) dienomis. Merginos pindavo vainikus ir puošdavo kryžius. Per tris Kryžiaus dienas žmonės būriu apeidavo pakelių ir kaimų kryžius. Giedodavo „Kryžiau, šventas“ ir kitas giesmes, poteriaudavo, skaitydavo litanijas. Šiomis dienomis laikydavosi pasninko, nedirbdavo sunkių darbų, nieko nesodindavo, nes augalai „*susikryžiuos*“. Žmonės eidavo laukų apžiūrėti.

Sekminės – šventosios Dvasios atsiuntimo šventė, švenčiama praėjus septynioms savaitėms po Velykų.

„Tą dieną po du sužaliavusius jaunos berželius statydavo prie namo durų iš abiejų pusių, kad šeimininkai viens kito klausytų“ (2). Berželių šakelėmis nukaišiodavo visus

kambarius, jomis papuošdavo ir šventųjų paveikslus. Jaunais berželiais būdavo puošiamos ir bažnyčios.

Gelvonų krašto žmonės kas pėsčiomis, kas važiuoti traukdavo į Veprius, į Sekminių atlaidus. Ten eidavo Kryžiaus kelius (Kalvarijas).

Per Sekmines buvo garbinamas vanduo. Bažnyčioje jį šventindavo antrą kartą. Nuo Sekminių jau buvo galima eiti maudytis. „*Tada vanduo nepavojingas, nelimpa jokios ligos*“ (1). Šventinto Sekminių vandens pildavo į šulinius, pašlakstydavo namus ar mirštantį ligonį. Reikėdavo jo pasilikti ir namuose, kad Dievas saugotų nuo nelaimių, ugnies ir perkūno.

„Pusiilgiškių kaime buvo didelis griaustinis, žaibas kamuoliu įlėkė pro kaminą į gryčią, išdaužė langą ir pro jį išlėkė kieman, sudaužė ant tvoros užkabintas puodynes, bet namų neuždegė. Tuose namuose buvo neseniai parnešto šventinto Sekminių vandens“ (7).

XX a. pradžioje Gelvonų valsčiuje gyvulius ganė bendrai, beveik kiekvienas kaimas samdydavo skerdžių (*dieninį*), kuriuo dažniausiai būdavo pagyvenęs vyras. Jį žmonės maitindavo paeiliui – tiek dienų, kiek turėdavo gyvulių. Ir taip keisdavosi per visą ganiavą. Skerdžių kaimo žmonės dar turėdavo aprūpinti drabužiais, o rudenį užmokėti jam grūdais ir pinigais. Jam ganyti paeiliui padėdavo kaimo vaikai. Jie ganyti eidavo tiek dienų, kiek namuose turėdavo ganomų gyvulių. Kas vaikų neturėjo arba kieno buvo per maži, tie samdydavo piemenis.

Sekminių rytą šventę pradėdavo skerdžius (dieninis). Jis dar prieš saulės patekėjimą užtrimituodavo savo ragu ir prikeldavo šeiminkes. Po valandos eidamas per kaimą, užtrimituodavo dar kartą. Šeiminkės paleisdavo gyvulius, o piemenys juos išgindavo į ganyklas. Iki pietų iš beržo šakelių ir lauko gėlių nupindavo vainikus. Su jais apvainikuodavo karves. Kai pargindavo gyvulius, šeiminkės juos pasitikdavo su dovanomis – kiaušiniais, sūriu, sviestu, pyragais, lašiniais. Maželių kaimo šeiminkės piemenims duodavo iki dešimt kiaušinių kiekvienam. Buvo tikima, kad daugiau duodant piemenims dovanų, karvės duos daugiau pieno. Prisirinkę dovanų, piemenys kartu su kaimo vaikais susiburdavo kur už kaimo ar laukuose ir keldavo balių. Užkurdavo laužą, atsinešdavo keptuvę ir, ją padėję ant akmenų arba ant senų akėčių, keptavo kiaušiniene. Karštuose laužo pelenuose prisikepdavo bulvių. Prie laužo piemenys traukdavo dainas, iš karklo darydavo švilpikus, iš liepos žievės – dūdeles. Šokinėdavo per ugnį, ypač mėgdavo žaidimus „Ripką mušti“, „Kiaulę ganyti“ ir slėpynes.

Per Sekmines kaimo žmonės eidavo laukų lankyti. Apžiūrėdavo savo ir kaimynų pasėlius, pasišnekėdavo, susėdę paragėse padainuodavo ir pasivašindavo.

Šiame krašte iki Antrojo pasaulinio karo Sekmines švėsdavo dvi dienas.

Devintinės – devintoji diena po Sekminių, vadinama Dievo Kūno švente. Per šią šventę bažnyčia būdavo papuošta medžių lapų ir lauko gėlių vainikais, pasieniais stovėdavo berželiai nuo Sekminių.

Per devynias mišparų dienas merginos rinkdavo vaistines žoles – čiobrelis, ramunėles ir kt.

Per paskutinį mišparą (ketvirtadienį) moterys vesdavosi pačius mažiausius vaikus ir nešdavosi puokštę gėlių iš devynių rūšių pievos gėlių. Po mišparų kunigas

pašventindavo žolynus ir palaimindavo vaikus. Tuos žolynus namuose sudžiovindavo. Juos naudodavo gydymui, dėdavo mirusiajam į pagalvėlę. Žmonės tikėjo, kad „Devintinių žolės gydo ir saugo nuo visų nelaimių“ (4).

Per Antanines (birželio 13-ąją) Gelvonų parapijoje nuo seno vyksta Šv. Antano atlidai. Šioje bažnyčioje jo garbei yra pastatytas altorius. Prie šio altoriaus suklaupę meldžiasi ieškantieji pamesto ar pavogto daikto, taip pat prašantieji sėkmės meilėje. Merginos į šventą Antaną paslapčiomis kreipdavosi:

*„Šventas Antanai, meldžiu Tave,
Visos džiaugias vyrus gavę.
Aš ir Tau gerai tarnaučiau,
Jeigu tokį vyrą gaučiau“ (9).*

Trumpiausia naktis senovėje vadinta Rasos švente, arba Kupolinėmis. Krikščionybės laikais birželio 24-oji diena imta vadinti Joninėmis, Šv. Jono diena. Bagaslaviškyje jau nuo seno per Jonines vyksta atlidai. Kaip Joninės nuo senų laikų būdavo švenčiamos šiame krašte, prisiminė 86-erių metų bagaslaviškietė Elena Pikteliėnė:

„Mano gimtinė – Šeipūnų kaimas, Bagaslaviškio parapijoje, tai tą dieną pirmiausia eidavome į atlaidus, į Bagaslaviškį. Būdavo daug žmonių. Po atlaidų prie bažnyčios pakabindavome skelbimą, kad jaunimas žinotų, kur organizuojama gegužinė. Dažnai ji būdavo ir mūsų kaime. Paruošdavome iš anksto šokių vietą. Gražiai aptoverdavome apskritimo pavidalo aikštelę berželiais. Kaimuose tais laikais gyveno daug jaunimo, todėl į gegužinę iš aplinkinių kaimų prisirinkdavo nemažai žmonių. Tais laikais buvo daug Jonų ir Janių. Pagerbdami juos mėtydavome į viršų. Atsidėkodami vardavininkai dažniausiai „pastatydavo“ limonado. Nebuvo mados tais laikais gerti kaip dabar...“

Mokytojas Remigijus Bonikatas apie Jonines taip rašo:

„Ponia Elena Pikteliėnė prisiminė, kad jos tėvai sakydavo, jog Joninių naktį žydi papartis. Paparčio žiedą sunku nuskinti, nes jis žydi labai trumpai, o jį saugo piktosios dvasios. Žmogus, norintis rasti paparčio žiedą, naktį eidavo į miško gilumą, kur negirdėti jokių aplinkinių garsų: nei šunų lojimo, nei gaidžių giedojimo. Norintį rasti paparčio žiedą, tos dvasios visaip gąsdindavo, tačiau net atsigręžti atgal buvo negalima. Radus paparčio žiedą, jis pats savime įsisiūdavo į kūną, ir žmogus tapdavo dideliu žinovu: suprasdavo gyvulių kalbą, žinodavo, kur paslėpti turtai“.

„Vidurnaktį eidavome ir mes žiedo ieškoti, bet kur ten rasi... Gal visai nė nežydi. Pindavome vainikus ir iš jų judėjimo vandeny spėdavome, iš kurios pusės ateis jaunikis. Turėdama 17 metų, tarnavau pas poną. Šeimininkė tą dieną neduodavo valgyti, o vakare pavalgius ant bliūdo

iš pagaliukų pastatydavo tiltą. Nuėjus miegoti būdavo gerai susapnuoti, iš kurios pusės per tiltą atjos jaunikis. Buvau susapnavusi ir aš, tačiau tada neištekėjau“, – pasakojo moteris².

Maželių kaimo merginos Joninių išvakarėse rinkdavo gydančias žoleles – jonažoles, valerijonus, rasakilas, kraujažoles ir kt. Tikėdavo, kad šiuo laiku surinktos žolelės įgyja ypatingų gydomųjų galių. Iš jų virdavo arbatą.

Žmonės čia sakydavo: „Jeigu turi ką pasodinti, tai sodink iki Švento Jono, nes vėliau nieks nebeaugs“ (8).

Gelvonuose ir aplinkiniuose kaimuose sveikindavo varduvių proga Jonus ir Janes. Jiems nupindavo ažuolų vainikus.

Garliaučiznos kaimo gale, pievelėje, jaunimas pristatydavo berželių, aptverdavo virvelėmis, vartus išpuošdavo spalvotais popierėliais ir gegužinėje linksmindavosi iki ryto.

Žemdirbiai šią dieną laikė šienapjūtės pradžia. „Geriausią šienauti per jaunatį – gerai atžels atolas“ (3).

Nuo Petrinių (birželio 29-osios dienos) pradeda trumpėti dienos, nustoja kuokoti raiboji gegutė. „Jei po Petrinių dar kukuoja, tai galima laukti ilgo ir šlapio rudens“ (6).

Septynių brolių miegančių dieną (liepos 10-ąją) buvo spėjama: jei tą dieną lyja, lietus nesiliaus septynias dienas, o gal net ir septynias savaites, jeigu nelyja, irgi blogai – bus menkas derlius.

Jeigu rugiai jau būdavo prinokę, tai pjauti eidavo su talka. Sakydavo: „Kur vienybė – ten galybė“ (1). Vieni kitiems eidavo padėti. Pirmąją rugiapjūtės dieną vadindavo *prapjovomis*. Tą dieną talkininkai susėsdavo parugėse ir trumpai pasivaišindavo. Šeimininkas atnešdavo pripylęs ašotį alaus, šeimininkė pripjaustyto sūrio, lašinių, kumpio, duonos. Pasivaišinę dainuodami kildavo vėl prie darbo. Ir laukai skambėdavo nuo dainų. Rugius surišdavo į pėdus ir statydavo į gubas. Gubas laukuose suremdavo iš dešimt pėdų. Šešias gubas vadindavo kapa. Rugius pjaudavo nuo saulėtekio iki saulėlydžio. Rugiapjūtės pabaigtuves vadindavo Nuobaigomis.

Pranė Dundulienė savo knygoje „Lietuvos etnologija“ rašo:

„Kai kur (Šakiai, Gelvonai, dab. Širvintų r.) pabaigtuvėse buvo sutaisoma rugių puokštė (bukietas). Ji yra naujos kilmės. Buvo daroma iš bet kokių rugių, nebūtinai iš paskutinio pėdo. Jei rugiai geri, puokštės surišdavo iš rugių varpų, jei prasti – iš žolių. Gelvonų ir Ukmergės apylinkėse tokia puokštė iš rugių varpų ir gėlių buvo vadinama šluotele“³.

Kituose Gelvonų valsčiaus kaimuose, baigiant pjauti rugius, iš paskutiniųjų gražesnių rugių ir lauko gėlių nupindavo vainiką. Garliaučiznos kaime, nupjovę rugius, čia pat lauke čiupdavo šeimininką ir pakylodavo tris kartus aukštyn, visi šaukdavo: „Valio!“

Pabaigtuvių vainiką arba puokštę talkininkai iškilmingai su dainomis par-

² Bonikatas R. Gerdavo limonądą ir ieškodavo paparčio žiedo, *Širvintų kraštas*, 2006, birž. 23, nr. 21, p. 1.

³ Dundulienė P. *Lietuvos etnologija* (2-asis papild. leid.), Vilnius, 1991, p. 310.

nešdavo namo. Šeimininkė juos pasitikdavo su sūriu. Įteikdami vainiką, jie kalbėjo: „*Kiek vainike grūdelių, tiek pristatėm gubelių*“ (8). Jaunoms šeimininkėms linkėdavo: „*Duok Dieve, daug vaikelių, kiek varpoj grūdelių*“ (9). Šeimininkė, paėmusi vainiką, dėdavo jį ant sūrio ir kviesdavo talkininkus į vidų prie vaišių stalo. Svarbiausias valgis turėjo būti sviestas su sūriu. Prapjaudavo didesnį skilandį, pripjaustydavo rūkytų dešrų, kumpio. Duodavo naminės degtinės, alaus. Iėjusi šeimininkė sūrį padėdavo ant vaišėmis nukrauto stalo, o vainiką pakabindavo ant sienos, garbingiausioje vietoje – prie šventųjų paveikslų. Tada prasidėdavo vaišės su dainomis ir šokiais. Kartais talkininkai išsiskirstydavo tik auštant. Kitą dieną eidavo pas kitą kaimyną rugių pjauti.

Vainikas dažniausiai kabėdavo iki kitų Nuobaigų, tada senąjį sudėgindavo.

Liukoniškiai, kuldami tiek su spragilais, tiek su kuliama, pirmiausia iškuldavo vainiką. Vainiko grūdus sumaišydavo su pirmosios sėjos grūdais. Buvo tikima, kad tada bus labai geras rugių derlius.

Gelvonų parapijoje per Onines (liepos 26-ąją) nuo seno vykdavo dideli atleidai. Iš kitų parapijų atvažiuodavo giminių ir svečių į kiekvieną šeimą. Po pamaldų visuose namuose buvo ruošiamos vaišės. Neveltui sakydavo: „*Šventa Ona – tai bent žmona, atėjo su šviežiu ragaišiu ir smetona*“ (4). Šeimininkės jau iš pirmųjų prapjovų prikepėdavo šviežios duonos, padarydavo duoninės giros.

Dar prieš Antrąjį pasaulinį karą Mikalajūnų kaimo jaunimas laukdavo Oninių, nes darydavo didelę gegužinę. Dar išvakarėse Juozas Zaviša, Kazys Morkūnas, Vaclovas Ramaškevičius ir kt. netoli Margų miško ruošdavo aikštelę. Jiems talkindavo ir Mikalajūnų kaimo merginos. Aikštelę aptverėdavo virvelėmis, prikabinėdavo spalvotų popierielių. Ant ilgo pagalio iškeldavo trispalvę Lietuvos vėliavą. Prie vartelių pastatydavo staliuką, ten pasodindavo žmogų, kuris rinkdavo pinigus. Į Oninių gegužinę pasikviesdavo muzikantų iš tolimesnių kaimų ir jiems surinktais pinigais užmokėdavo. Susirinkdavo šokti ne tik Mikalajūnų, Gelvonų, bet ir aplinkinių kaimų jaunimas. Eidavo šokti ir vedusieji. Linksmindavosi iki ryto.

Graži Žolinės (Švč. Mergelės Marijos dangun ėmimo diena – rugpjūčio 15-oji) šventė. Tą dieną nešdavo bažnyčion šventinti žolynus, gėles, dobilus, javų varpas, daržoves, obuolius. „*Be žolynų eiti į bažnyčią nederėjo, net ir vyrai jų užsikišdavo atlapan*“ (4). Šventintus žolynus ir gėles, parnešę namo, užkišdavo už

Per Onines. Kairėje stovi Ona Vaidilutė Juzėnaitė iš Maželių kaimo. 1946 m. Iš O. V. Juzėnaitės albumo



šventųjų paveikslų ir sudžiovindavo. Susirgę iš jų plikydavo arbata, kitas sudėdavo mirusiam į pagalvę. Tikėdami, kad bus apsaugoti nuo visokių ligų, žmonės ne tik patys valgydavo pašventintas daržoves, bet ir duodavo jų savo gyvuliams. Šventintus javų grūdelius įberdavo į aruodus ir palikdavo pirmajai sėjai. Motinoms, turinčioms mirusių vaikelių, iki Žolinės buvo draudžiama valgyti obuolių. Maželių kaimo moterys šiai šventei būtinai virdavo kopūstienę, kepdavo ragaišį.

Po Žolinės pjaudavo vasarojų.

Apie Baltramiejų (rugpjūčio 24-oji) jau raunami linai, baigiamas vežti vasarojus. Apie šį laiką pjaudavo avis. Buvo sakoma, kad nuo Baltramiejaus išskrenda gandrai. „*Jeigu per Baltramiejų saulėta, tai bus sausas ruduo*“ (1). Po Baltramiejaus prasidėdavo vestuvės.

Nuo seno Gelvonoose didžiausi atlidai rugsėjo 8-ąją – Švč. Marijos užgimimo diena. Jie vadinami Gelvoninė. Iš tolimesniųjų kaimų žmonės į šiuos atlaidus išvykdavo prieš tris dienas ir apsistodavo Gelvonų miestelyje pas pažįstamus, gimines. Kiti miegodavo vežimuose. Privažiuodavo su vežimais pilnas miestelis. Vežimus statydavo už miestelio pievoje (Mikalajūnų link). Būdavo tiek žmonių, kad vežimų stovėdavo pilna pieva. Arklius nukinkydavo ir prie vežimų pririšdavo, kad jie galėtų esti šieną. Gražulus iškeldavo į viršų, kad būtų daugiau vietos.

Per visus atlaidus Gelvonoose prekiaudavo miestelio žydai. Jie pardavinėdavo „*žydiškas pleckas*“ (apvalias bandeles), pyragus su morkomis, riestainius, saldinius, girą, alų.

Į Gelvoninę privažiuodavo daug kunigų iš kitų parapijų. Jau prieš kelias dienas iki atlaidų žmonės eidavo keliais apie Švč. Mergelės Marijos koplytėlę, kurioje yra stebuklingasis akmuo su Marijos pėda. Eidami keliais, kalbėdavo rožinį ir meldavosi Švč. Mergelei Marijai, prašydami sveikatos, nes tikėjo jos daromais stebuklais.

Per šios šventės pamaldas bažnyčioje žmonės netilpdavo, jų būdavo dar ir pilnas šventorius. Po pamaldų žmonės važiuodavo ar eidavo pasisvečiuoti ir pasivaišinti. Vyresniosios kartos žmonės dar ir šiandien prisimena pakilią ir šventišką tų laikų Gelvoninės atlaidų nuotaiką.

Po Gelvoninės pradėdavo sėti žiemkenčius. Rugius stengdavosi sėti per delčią, kad būtų stiprios šaknys.

Per Mykolines (rugsėjo 29-ąją) kaimuose prasidėdavo pats bulviakasis. Mykolinių dienos orai pranašavo ateinančios žiemos orus. „*Jei per Mykolines giedra – bus šalta žiema*“ (2). Kelias giedras dienas vadindavo bobų vasara.

Nuo seno buvo galvojama, kad kartu su derliumi į namus sugrįžta ir protėvių vėlės. Įsigalėjus krikščionybei, pradėtos švęsti dvi mirusiųjų pagerbimo dienos – Visų šventųjų diena (lapkričio 1-oji) ir Vėlinės (Mirusiųjų minėjimo diena – lapkričio 2-oji).

Prieš šias šventes žmonės sutvarkydavo ir papuošdavo kapus. Namuose šioms šventėms pjaudavo avis. Kepdavo duoną mažomis bandelėmis, kvietinius ragaišius. Vėlinės šiame krašte vadino Zodušnomis.

Buvo paprotys per Vėlines ir kitas metines šventes dalinti elgetoms maistą. Jiems prie bažnyčios atnešdavo mažų duonos bandelių ir jų duodavo po dvylika, kiaušinių, avienos. Žmonės prašydavo, kad šie pasimelstų už jų mirusiuosius.

Visų šventųjų dieną prisimenami mirusieji, kuriuos Bažnyčia po jų mirties paskelbė šventaisiais. Per Vėlines bažnyčioje vykdavo gedulingos pamaldos už mi-

rusiuosius, po to aplankomi kapai, uždegamos žvakės. Žmonės kapus lankydavo ir meldavosi už mirusiuosius aštuonias dienas (oktavą). Per šias mirusiųjų pagerbimo dienas būdavo laikomasi rimties ir ramybės, niekas nesilinksmindavo.

Maželių kaime Vėlinių popietėje raugdavo kopūstus, manė, kad tai labai geras laikas.

Gyvulius ganydavo pakol užsnigdavo. Tik su samdytais piemenimis ir dieniniu (skerdžiumi) atsiskaitydavo iki Visų šventųjų, likdavo ganyti tik saviškiai. Dieniniui (skerdžiui) kaimo žmonės atpildavo grūdų ir duodavo pinigų.

Per Šv. Martyną (lapkričio 11-ąją) sakydavo: „*Jei Martynas ant ledo – tai Kalėdos ant vandens*“ (7).

Dienos vis trumpėja, Adventas, artinas Kūčios, Kalėdos... Ir taip kasmet, ir taip kasdien amžinuoju ratu sukasi kasdienybės darbai, rūpesčiai ir šventės.

Pasakojo

1. 1998 m. Kotryna Snorkienė (Keizikytė), gim. 1907 m. Tilvikų k., nuo 2000 m. gyv. Gelvonuose, mirė 2000 m.
2. 1998 m. Birutė Strazdienė (Snorkaitė), gim. 1929 m. Tilvikų k., nuo 1958 m. gyv. Gelvonuose, mirė 2000 m.
3. Bronius Maželis, gim. 1918 m. Išeriškių k., gyv. Sabališkių k., mirė 2008 m.
4. Veronika Jurkevičienė (Juškevičiūtė), gim. 1927 m. Garliaučiznos k., nuo 1962 m. gyv. Liukonių k.
5. Birutė Elena Burneikienė (Radzevičiūtė), gim. 1923 m. Karališkių k., nuo 1924 m. gyv. Gelvonuose.
6. Mykolas Juzėnas, gim. 1923 m. Karališkių k., nuo 1924 m. gyv. Gelvonuose, nuo 1967 m. Mikalajūnų k.
7. Vaidilutė Juzėnaitė, gim. 1933 m. Maželių k., gyv. Mikalajūnų k.
8. Jadvyga Kazakienė (Drėgvaitė), gim. 1928 m. Antanašos k., Musninkų vls., nuo 1954 m. gyv. Kaliakiemio k.
9. Genovaitė Juzėnienė (Ašakaitė), gim. 1939 m. Meižėnų k., nuo 1968 m. gyv. Karališkių k., nuo 1971 m. – Šarkaičių k., nuo 1982 m. – Gelvonuose.
10. Petras Juzonis, gim. 1928 m. Uličnikų k., Pabaisko vls., nuo 1967 m. gyv. Gelvonuose.

Orų spėjimai

Laimutė Bikulčienė

Ilgalaikės prognozės

Medžiai: „Jei pavasarį pirmiau išsprogsta alksniai, bus lietinga vasara, jei berželiai – bus sausa“; „Jei karklai pilni „kačiuukų“, bus lietinga vasara“; „Jei šermukšniai pilni, bus šlapias ruduo“; „Jei rudenį ant žilvyčių yra daug pūku, bus gili žiema“; „Jeigu ant ažuolo būna daug gilių, bus šilta žiema“.

Augalai: „Jei rugys pradeda žydėti iš vidurio, vasara bus lietinga, o jei iš apačios, bus lietingas ruduo“; „Jei vasarą būna daug uogu, bus šalta žiema“.

Paukščiai: „Jei žąsys aukštai praskrenda, pavasaris bus vėlyvas, o jei žemai – ankstyvas“; „Jei gegutė parskrenda, kai dar neišsprogę medžių lapai, bus blogi metai“; „Jei gandras iš lizdo išmeta kiaušinių, bus geri metai, o jei vaiką – blogi“; „Jei gervės arba žąsys išskrenda aukštai, ruduo bus ilgas, o jei žemai – trumpas“.

Vabzdžiai: „Jei vasario mėnesį ant sniego vaikšto vabaliukai, tai tą dieną gegužės mėnesį negalima sėti javų, tie vabaliukai juos sunaikins“; „Jeigu bitės pjauna tranus, lauk blogų metų“; „Jeigu skruzdės lizdus neša aukštai, bus lietingi metai“.

Gyvuliai: „Jeigu rudenį paršai knisa galias duobes, bus lietingi metai“.

Gyvūnai: „Jei pavasarį daug varlių, vasara bus lietinga“; „Jei pirmą varlę pamatai šokančią į pietų pusę, vasara bus šilta, o jei šoka į žiemų pusę – šalta ir nederlinga“; „Jei, kasant bulves, pelių urvuose randi prinešta daug bulvių, bus labai ilga žiema“.

Paukščių ir gyvūnų organai: „Jei žąsies krūtinkaulis tamsus, žiema bus šalta ir gili, o jei šviesus – tai bus nešalta ir sniego nedaug“; „Jei kiaulės kasa yra stora, tai žiema bus gili, o jei viename gale storesnė, o kitame plonesnė, tai iš pradžių bus gili, o paskui – ne, ir atvirkščiai (žiūrima nuo gyvulio galvos). Jei kasa yra vidutinio storumo, tai žiemą sniego iškris nei per daug, nei per mažai“.

Gamtos reiškiniai: „Jei griautinis griaudžia ant plikų medžių, vasara bus šalta“; „Jei pirmas perkūnas nugriaudžia iš šiaurės, bus šalta vasara, jei iš rytų – vidutinė, jei iš pietų – šilta, o jei iš vakarų – lietinga“; „Jei pavasarį sukas vėjo sukuriai, bus geri metai“; „Jei pirmutinis sniegas išsilaiko tris dienas, žiemą sniegas tris kartus nutirps“.

Dangaus kūnai: „Jei prie mėnulio pasirodo raudona šluota, bus blogi metai“; „Kai jauno mėnulio abu galai labai riesti, metai bus labai blogi, žmones gali pulti ligos“; „Jei pavasarį pasirodo laumės juosta, bus lietinga vasara ir lietingas ruduo“.

Dienos: „Jei per Kalėdas šerkšnas, bus geri metai“; „Jei oras per Kalėdas blogas, sninga – šienapjūtė bus lietinga“; „Jei Kalėdos šaltos, bus graži šienapjūtė“; „Jei Velykų rytą gegutė užkukuoja, bus gražus pavasaris“.

Trumpalaikės prognozės

Žmogaus savijauta: „Jei ima sunkumas, norisi miego, bus lietaus“; „Prieš lietu arba oro permainą skauda lūžusius kaulus“.

Medžiai: „Prieš lietu oras nors ir giedras, miškas ūžia“; „Jei pakvimpa geltonosiomis akacijomis, tuojau bus lietaus“; „Jei į sieną išmeigta karklo šakelė po kiek laiko susilenkia, keisis oras“.

Augalai: „Palminė bulvė prieš lietu lieka šlapia“; „Prieš lietu gėlės užsiskleidžia“.

Paukščiai:

1. *Naminiai paukščiai:* „Jei vakare visos vištos anksti eina tūpti, bus graži diena“; „Jei vištos kutenas, bus lietaus“; „Jei lyjant vištos vaikščioja lauke, lis ilgai, o jei pasislepia – greit nustos lyti“; „Jei gaidys gieda ant žemės, bus lietaus. Gaidys pasilips, kad nesušlaptų kojų“; „Jei žąsys maudosi mažose balutėse, bus lietaus“.

2. *Laukiniai paukščiai:* „Jei rudenį gandrai ilgai skraido, bus gražus oras“; „Jei gandrai vaikšto vienas išsitempęs, bus lietaus“; „Griežlė rėkauja lauke prieš blogą orą“; „Jeigu kregždės skraido žemai, bus lietaus, jai aukštai – bus giedra“; „Jei varnos rėkia, bus lietaus“; „Jei varnos nardo ore, bus vėjuota“; „Kai varnos skraido arti žemės ir atsisukusios į šiaurę kranksi – pašals“; „Jei varnos vaikšto žeme, bus atodrėkis“; „Jei volungė gieda, bus lietaus“; „Jei žvirbliai maudosi dulkėse, bus lietaus“; „Jei žvirbliai čirškia, bus lietaus“; „Jei žvirbliai spiečiasi apie namus, oras atšals“.

Vabzdžiai: „Jei padėta ant piršto boružė nuskris, tai lietaus nebus, o jei ji ropos pirštu žemyn, tai bus lietaus“; „Prieš lietu bitės būna piktos“; „Jei musės labai puola, bus lietaus“; „Jei skruzdės neramiai bėgioja, bus lietaus ir perkūnijos“.

Gyvuliai: „Artinantis audrai, gyvuliai pradeda nerimauti, baubti“; „Jei karvės zyluoja, bus lietaus“; „Jei kiaulė eina prieš debesį uostydama, bus lietaus“; „Prieš vėjus katinas nagus galanda“; „Jei katė ėda žolę, bus lietaus“; „Jei katinas guli ant krosnies, tai bus šalčio“; „Jei šuo iškėlęs galvą žiūri į dangų, bus griaustinis“; „Jei šuo voliojasi po žemę, bus blogas oras, dargana“; „Jei šuo voliojasi po sniegą, bus atodrėkis“; „Jei kiškis ant sniego atsigula, bus atodrėkis“.

Gyviai: „Jei kurkia varlės, bus šiltos, gražios dienos“; „Jeigu varlė tamsi, tai greitai bus lietaus, o jei šviesi – tai lietaus nebus“; „Jei rupūžė kurkia, bus lietaus“; „Jei kurmiai rausia kelią, tai bus darganų, o jei kurmiai išlenda iš žemių, bus lietaus“.

Žuvis: „Prieš lietu žuvis iš vandens iškiša galvas“.

Gamta, oras: „Jeigu vakare dangus žvaigždėtas, bus giedra diena“; „Po didelių vėjų oras pasikeičia“; „Jeigu visą dieną pūtęs vėjas vakare nustoja, bus lietaus“; „Trečią dieną po šalčių visada lyja“; „Jeigu rytą yra rasa, tai bus giedra, o jei rasos nėra – lis“; „Jei iš vakaro didelė rasa arba rūkas, kitą dieną bus giedra“; „Jei keptuvė aprasojusi, bus lietaus“; „Jei lauke padėtas tuščias stiklainis prirasoja, bus blogas oras“; „Jei akmuo rytą aprasojęs, dieną lis“; „Senas dalgis ima rūdyti prieš lietu“; „Jeigu rūkas kyla į viršų, bus lietaus, o jei leidžiasi žemyn – bus giedra“; „Jeigu iš kamino dūmai krenta žemyn, bus lietaus, o jei kyla aukštyn – giedra“; „Dūmai raizgosi prieš blogą orą“; „Jei užgesinus ugnį ji vėl pradeda liepsnoti, šals“; „Žarijos atsižeri prieš šaltį“; „Jei rudenį skraido voratinkliai, bus šalnos“; „Jeigu šuliny vanduo nukrinta, bus giedra, o jei pakyla – prieš lietu“; „Jei lyjant ant balučių plauko burbuliukai, ilgai lis“; „Jeigu, melžiant karves, pienas putoja, bus blogas oras, o jei neputoja – bus šilta“; „Jei kamine sukabinti lašiniai aprasoja, lauk lietaus“; „Jei kepami lašiniai čirškia – bus lietaus“.

Dangaus kūnai: „Jei saulė leidžiasi į debesį, kitą dieną bus lietaus“; „Jei saulė leidžiasi geltona, tai rytoj bus graži diena, jei leidžiasi raudona – bus vėjas, o jei balta – bus lietaus“; „Jei žiemą prieš saulę stulpas, reikia laukti pūgos“; „Kai danguje matyti dvi saulės, bus oro permaina“; „Jei žara raudona, bus vėjas, o jei balta – bus giedra“; „Kai jaunas mėnulis trečią dieną tampa pailgas – bus drėgnas ir lietingas oras“; „Prieš lietu arba pūgas aplink mėnulį būna raudonas ratas“; „Jeigu prieš mėnulį stovi stulpas, lauk didelių speigų“; „Jei laumės juosta raudona, bus vėjų, o jei žalia – bus lietaus“.

Audėjos

Laimutė Bikulčienė

Pamatyti, kaip audžiamos lovatiesės, staltiesės, rankšluosčiai, – reta prabanga akims. O juk taip neseniai beveik kiekviena kaimo moteris mokėjo austi. Stakles statydavo ir ausdavo dažniausiai vėlyvą rudenį, žiemą ir baigdavo ankstyvą pavasarį, nes tuomet prasidėdavo lauko darbai. Dukros austi mokėsi šeimoje iš močiucių ar mamos. Pilna kraičio skrynčia buvo merginos pasididžiavimas. Audiniai turėjo ne tik praktinę, bet ir apeiginę reikšmę: tekėdama mergina turėdavo užrišti piršliui juostą, muzikantui rankšluostį, o vyro tėvams dovanodavo staltieses. Puošdavosi savo pačių austais sijonais, palaidinėmis.

Pokario metais audinius mainydavo į produktus ar parduodavo. Ausdavo paprastą milą, skirtą kasdieniams rūbams, ir plonas drobes, skirtas marškiniams siūti, lininius rankšluosčius, staltieses. Tačiau pačios gražiausios ir puošniausios būdavo lovatiesės – keturių, šešių ar aštuonių nyčių bei rinktinės. Pastarąsias ausdavo tik patyrusios audėjos, dažniausiai dviese: metmenys suveriami į nytis pluošteliais, o raštas išrenkamas balana ir metmenys peršaunamos kitos spalvos rašto siūlais. Audimui buvo naudojami naminiai vilnoniai ar lininiai siūlai. Žmonės patys augindavosi avis ir linus, patys juos ir paruošdavo. Tik karšyklos Gėlvonuose nebuvo, tekdavo vežti į Ukmergę. Kiekvienoje troboje stovėdavo verpimo ratelis. Kuo labiau patyrusi audėja, tuo siūlas plonesnis, lygesnis. Kai kurios moterys siūlus dažydavo savo pačių pasigamintais dažais (augaliniais), vėliau pirkdavosi parduotuvėse. Populiariausios spalvos buvo žalia, juoda, raudona, ruda, atsiradus šilkiniais siūlams atsirado ir ryškesnių spalvų – geltona, mėlyna, violetinė ir kitų. Pastaruoju metu labiausiai paplitusios į baltus metmenis nebaltintais lininiais siūlais atastotos lovatiesės. Joms išausti užtenka dviejų kilogramų siūlų.

Vladislava Markevičienė (Kuktytė) gimė 1920 m. berželio 15 d. Pyplių kaime, Gėlvonų valsčiuje. Tėvai turėjo 200 ha žemės. Bagaslaviškio mokykloje baigė keturis skyrius. 1947 m. kartu su šeima buvo ištremta į Sibirą, grįžo 1951 m.

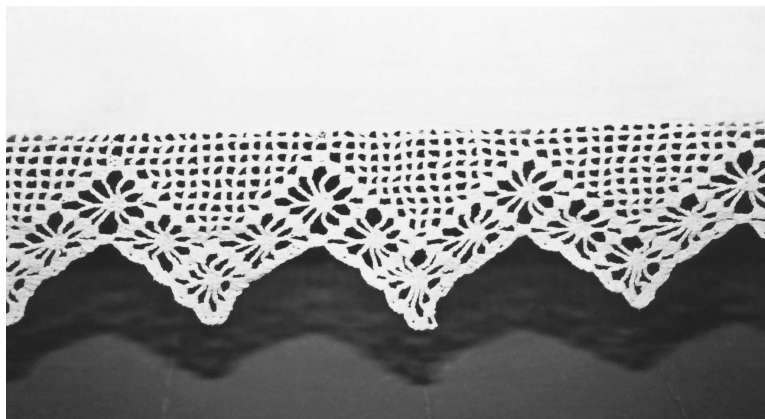
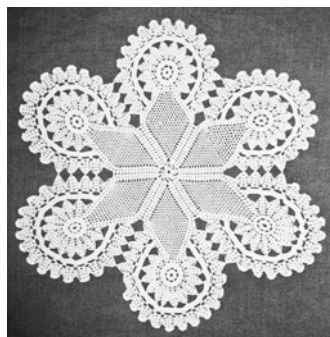
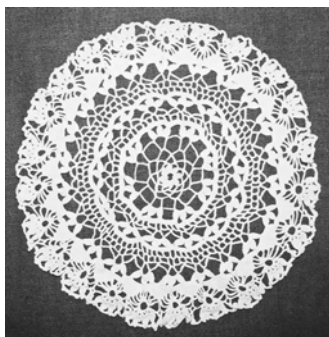
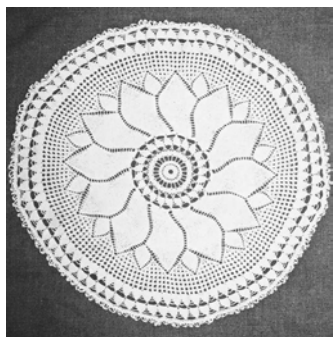
Kiek save prisimena – vis staklėse. Pati kurdavo raštus, keisdavosi jais su kitomis kaimo audėjomis. Jos namuose daugybė knygų su įvairiais raštais, audimo būdais*. Beveik visus juos Vladislava išbandė. Austi išmokė savo dukrą Zitą, mokina anūkes. Mielai bendrauja su moksleiviais, besidominčiais senuoju amatu. 2006 m. sudegė Vladislavos namas, tačiau per stebuklą audimo staklės išliko.

Birutė Elena Burneikienė (Radzevičiūtė) gimė 1928 m. balandžio 27 d. Mikalajūnų kaime, Gėlvonų valsčiuje. Austi išmoko pati, žiūrėdama kaip tai daro mama.

Ji pasakojo:

„Kai tik mama išvažiudavo, aš tuoj į stakles. Maža buvau, vos kojomis siekdavau mintuvus. Labai stengdavausi, kad mama nepastebėtų, bet būdavo visko: ir pylos gaudavau, ir ardyti tekdavo“.

* V. Markevičienės audiniai – žr. splv. nuotr. „Gėlvonų krašto kūrėjai“.



*Audėja Vladislava Markevičienė
prie savo darbų*

*Audėjos V. Markevičienės nertos
servetėlės ir paklodės mezginys*

2003 m.

A. Petrašiūno nuotraukos



Ištekėjusi 1947 m. atsikėlė gyventi į Kāliakiemius pas vyrą. Patys augindavo avis ir linus, todėl siūlų audimui užtekdavo, o šilkinų nusipirkdavo. Ausdavo lovatieses, staltieses, rankšluosčius, jei reikėdavo – ir tautinius rūbus.

Jadvyga Kazokienė (Drigvaitė) gimė 1928 m. rugpjūčio 19 d. Antanošos dvare, Jadonių kaime, Musninkų valsčiuje. Austi pradėjo 18 metų. Pamokino mamos pusseserė Valančienė iš Neveronių.

Ištekėjusi 1949 m. atsikėlė gyventi į Kāliakiemius pas vyrą. Audimui naudojo vilną, linus, kuriuos pati suverpdavo. Savo darbus mielai dovanodavo giminaičiams, draugams. Jos namuose pilnos spintos lovatiesių, rankšluosčių, staltiesių, taip pat gražiai siuvinėtų ar nėriniais puoštų pagalvių bei paklodžių.

Marytė Piškinienė (Šleinytė) gimė 1933 m. birželio 26 d. Ukmergės apskrities Gelvonų valsčiaus Kulniškių kaime. 1958 m. ištekėjo ir atsikėlė gyventi pas vyrą į Grežieniškių kaimą. Anyta turėjo audimo stakles, todėl Marytė nutarė išmokti austi. Pirmuosius būtinus audimo veiksmus jai parodė Jadvyga Kazokienė iš Kāliakiemių kaimo. Vėliau audimo raštus perspiešdavo iš vyresnių audėjų, rinkosi iš knygų. Audė sau, kaimynams, draugams. Kaip ir daugelis kaimo moterų, vilnonius siūlus susiverpdavo pati, o šilką pirkdavo. Mamos audiniais išpuosti vaikų Rimo, Danutės ir Vidmanto namai.



*Audėja Elena Burneikienė
prie savo namų Mikalajūnų k.
2008 m. L. Bikulčienės nuotr.*

*Audėja Jadvyga Kazokienė.
1978 m. L. Bikulčienės nuotr.*

*Audėja Marytė Piškinienė.
Iš E. Bikulčienės albumo*

Senieji amatai

Laimutė Bikulčienė, Gita Krylavičienė

Štiftų gamyba

Nuo seno Gėlvonų krašto žmonės buičiai ar ūkiui reikalingas žaliavas pasigamindavo patys. Batsiuovys papasakojo, kaip gamindavo medinius vinukus, mat metalinius pirktinius naudojo tik klumpėms kalti. Batų, batelių padams pakalti gamindavosi medinius, vadinamus *štiftais*. Juos gamindavo iš klevo medienos. Būdavo įvairių dydžių – nuo aštuonių iki šešiolikos milimetrų ilgio ir nuo pusantro iki dviejų su puse milimetrų storio. Darydavo taip: imdavo klevo medžio norimų vinukų ilgio ritę, ją suskaldydavo reikalingo storio lentelėmis. Vieno jų galą iš abiejų pusių nusiūmė ir suskaldydavo norimu storiu. Vinukas būdavo keturkampis. Tuomet imdavo atitinkamo storio ylą ir padė įdurdavo skylę. Kairiąja ranka įstatydavo vinuką, o dešiniąją atsargiai įkaldavo, kad vinukas nenulūžtų. Antru smūgiu stengdavosi vinuką visiškai įkalti. Tokiais vinukais pakalti padai ar puspadžiai daug ilgiau laikydavo ir kojoms būdavo sveikiau, nes aprūdijusi geležis praleisdavo drėgmę, o mediniai ne taip.

Batams blizginti tepalą gamindavosi taip: uždegdavo gumą, o virš jos liepsnos laikydavo plieno ar geležies lakštą. Laikydavo tol, kol smarkiai aprūks, tada suodžius nubraukdavo į dėžutę ir sumaišydavo su nesūdytais riebalais iki reikiamos konsistencijos. Ir tepalas paruoštas.

Muilo gamyba

Patys gamindavosi ir muilą. Ūkiškam muilui reikėdavo dviejų trečdalių įvairiausių taukų, mėsgalių, kremzlių, vieną trečiąją muilo akmenis (*kaustiko*) ir tiek pat kanifolijos arba nuo medžio šviežiai nubrauktos spygliuočių smalos. Virdavo, kol pradėdavo stingti. Tuomet supildavo į dėžutes, ataušindavo ir supjaustydavo gabalais.

Tualetiniam muilui reikėdavo beržo ar alksnio pelenų. Juos užpildavo vandeniui ir virdavo, kol pasidarydavo tiršta masė, galinti išlaikyti žalią kiaušinių. Tada atskirai suplakdavo apie dešimt kiaušinių, įpildavo apie litrą saldžios grietinės, viską sumaišydavo ir supildavo į paruoštą šarmą. Tuomet dar ilgai reikėdavo sukti, kol masė sutirštėdavo ir pradėdavo stingti. Ataušusią ir suformuotą masę supjaustydavo gabalais*.

Kalkių deginimas

Nors žmonės statydavosi medinius namus, tačiau reikėdavo ir mūro. Cementas buvo brangus, todėl daugelis kaip jungiamąją medžiagą naudojo kalkes. Kalkių duobės stengėsi kasti ant upės skardžio, kur daugiau kalkinių akmenų (klinčių). Duobės skersmuo – du metrai, o gylis – trys metrai. Duobės dugnas išeidavo į skardį. Čia padarydavo nedidelę aikštelę prieiti prie pakuros. Duobę iš vidaus išmūrydavo plytomis, dar geriau – akmenimis. Nuo skardžio palikdavo penkiasdešimties centimetrų angą pakurai. Jos viduje daž-

* Papasakojo Fiodoras Lebedevas, gim. 1914 m. Perelėnų k., Jonavos r. Nuo 1964 m. gyveno Gėlvonų mstl. Mirė 2006 m. Palaidotas Gėlvonų kapinėse.

niausiai padėdavo bėgio gabalą ant dviejų akmenų, lyg suolą, prie jo pastatydavo didelius plokščius akmenis, lyg stogą. Po to dėdavo pilną duobę kalkakmenių, kuriuos dažniausiai surinkdavo čia pat upėje arba iš laukų. Viršų užklodavo plytomis, o apačioje užkurdavo pakurą. Reikėdavo daug gerų malkų, nes be perstojo kūrendavo visą savaitę. Stebėdavo, kada ant plytų atsiras kalkių nuosėdų. Jeigu jų būdavo daug, vadinasi, kalkakmeniai sudegę. Po trijų keturių dienų, kai duobė ataušdavo, nuimdavo nuo viršaus plytas ir išsemdavo kalkes. Sakė, jog tai buvo nemalonus ir sveikatai kenksmingas darbas.

Išdeginus apie aštuonias tonas akmenų, buvo galima gauti apie penkias tonas gerų kalkių. Dažniausiai jas laikydavo daržinėje. Kalkių paklausa tada buvo didelė – už penkiasdešimt kilogramų kalkių mokėdavo po 15–16 kg grūdų. Kolūkis už vieną toną kalkių rašydavo po šimtą darbadienių.

Per vasarą išdeginavo po dvi tris duobes kalkių.

Deguto varymas

Degutas buvo gana brangus ir būtinas produktas kaip ir žibalas, geležis ar druska. Juo tepdavo vežimų ratų ašis. Juk ne veltui sakoma: „*Netepsi – nevažiuosi*“. Kiekvienas šeimnininkas turėdavo statinaitę deguto. Įsipildavo į kokią prastą kibirą, pasidarydavo *kvočių* (ant pagalio galo apvyniotą medžiagos gabalą ir tvirtai aprištą) ir juo tepdavo ratų ašis. Jei važiuojant ratai girgždėdavo, tai sakydavo, jog rieda tinginio ratai.

Degutui gaminti reikėdavo prisirinkti smalingų, išdžiūvusių kelmų, pridėti beržo žievių. Jei gamindavo tik iš žievių, tai deguto kokybė būdavo labai gera – neužšaldavo net žiemą. Degutą varydavo ir iš drebulės žievių. Tokį degutą noriai pirkdavo žydai ir perdarydavo į terpentiną.

Duobę iškasdavo iki pusantro metro gylio: viršuje siauriau – 80–100 cm, per vidurį plačiausiai – 100–130 cm, dugne siauriausiai – 40–50 cm pločio. Atrodydavo kaip puodas (*sagonas*). Duobės vidų išplukdavo moliu arba išmūrydavo. Į duobės dugną įstatydavo puodą, kurio plotis atitikdavo duobės plotį, ir uždengdavo metaliniu tinklu, kad nepribyrėtų anglių. Į paruoštą duobę sudėdavo suskaldytų kelmų, žievių. Jeigu turėdavo pastipusį gyvulį, tai ir jį užmesdavo ant kelmų, kad tepalas būtų riebesnis. Ištirpę sakai bėgdavo į puodą. Baigiant degti, kai nebebūdavo liepsnos, duobę uždengdavo ir užpildavo žemėmis. Aušindavo kokias keturias dienas. Po to atidengdavo ir išimdavo anglis bei puodą su degutu. Jei dėdavo tik žievių, tai anglių nebūdavo*.

Kalvystė

Jonas Totorėlis (1888–1956) buvo gerai žinomas Žubelių kaimo kalvis. Aplinkiniai jį vadindavo „kavoliumi“. Būdamas 14 metų, pradėjo mokytis kalvystės pas garsų to meto meistrą Joną Pečiukaitį, kuris gyveno Janūvkos vienkiemyje. Po tų mokslų pradėjo pats meistrauti – kalė šlajas, bričkas, skobė mėsai lovius, darė kubilus, ratus, tekino stakles. J. Totorėlio būta smagaus berno, nes vedė 20-čia metų už save jaunesnę Apoloniją Vitkauskaitę. Gal ji tekėjo už Jono todėl, kad jis bu-

* Papasakojo Bronius Maželis, gim. 1918 m. Išeriškių k., Gėlvonų sen. Gyveno Sabališkių k. Mirė 2008 m. Palaidotas Gėlvonų kapinėse.

vo geras meistras, o gal iš meilės... Visus darbus tekdavo atlikti rankomis, nes tuo metu elektros nebuvo. J. Totorėlio kalvė buvo medinė, iš apvalių ir tašytų rąstų, su mažu langeliu, o stogas iš lentų, kad ne taip greitai užsidegtų. Žaizdras su dumplėmis buvo įrengtas kalvės gale. Netoli žaizdro stovėjo stora ažuolinė trinka, keletas įvairaus dydžio kūjų ir replių, kubilas su vandeniu geležiai bei plienui grūdinti. Prie sienos stovėjo iš storų lentų sukaltas paprastas varstotas. Prie durų staktos buvo pritvirtinta bormašinė geležiai gręžti. Kalvėje buvo tekėlas, o kalvės kampai priversti senų ratlankių ir kitokių gelžgalių.

Vienas iš pagrindinių kalvio darbų kaime buvo arklių kaustymas. Kalvis turėjo pailgą medinę dėžutę su ranke na viršuje. Ji buvo naudojama įrankiams susidėti.

Paprastai visą dieną J. Totorėlis praleisdavo kalvėje, o ilgais žiemos vakarais gryčioje tekindavo ratams stebules ar droždavo stipinus. Griežtai laikėsi žodžio. Jei prižadėdavo iki tam tikro laiko atlikti darbus, būtinai atlikdavo, net jeigu tekdavo dirbti naktimis. Už tai jį žmonės gerbė ir jam gerai atsilygindavo. Kai kurie atveždavo grūdų, bulvių, morkų, kiti apardavo



*Kalvis Jonas Totorėlis.
1925 m. Iš Antano
Totorėlio albumo*



*Kalvis Antanas
Totorėlis demonstruoja
savo meną folkloro
ansamblio „Savigė“
dalyviui seniūnui
Lionginui Juzėnui
(stovi kairėje pusėje,
už kalvio) ir kitiems.
2004 m.
Iš A. Totorėlio
albumo*

lauką ar panašiai pasitarnaudavo. Artimi kaimynai į kalvę atnešdavo vaišių. Žmonės sakydavo, kad kalvį reikia gerai pavaišinti, tada jo padarytas įrankis bus patvarus. Kalvis buvo stiprus, viena ranka iškeldavo priekalą.

Nuo mažens kalvėje sukiodavosi ir jo sūnus Antanas. Jis prisimena:

*„Iš pradžių man reikėjo dumti dumplės, sukti tekėlą, atnešti vandens atsigerti. Tada tėčiui talkindavo vyresnis mano brolis Vytautas. Vėliau šio amato išmokęs ir pats pradėjau dirbti įvairius darbus. Kausčiau arklius, ratus, kaliau pasagas, taisiau žemės ūkio padargus ir t. t.“**

* Pasakojo Antanas Totorėlis, gim. 1944 m. Zūbelių k., ten ir gyvenantis.

Apie duoną

Laimutė Bikulčienė



*Gandrinės
Mikalajūnų kaime.
Kepėja Genovaitė
Savarauskienė kepa
gandro vaišes –
„šeškučius“.
Svečiuojasi Gelvonų
vidurinės mokyklos
folklorinis ansamblis
„Želmenėliai“.
2007 m. kovo 21 d.
L. Bikulčienės nuotr.*

Nieko lietuviui nėra svarbiau už duoną. Tai vienas seniausių žmogaus valgių, labiausiai gerbtinų. Dar prieš 30 metų Gėlvonų apylinkėse kone kiekvienoje troboje kvėpėjo duona, o šiandien tik kokios penkios šeimininkės tuo gali pasigirti. Genovaitė Savarauskienė (Jurevičiūtė) iš Mikalajūnų kaimo tęsia savo močiutės, mamos tradicijas, perduoda jas ir dukrai. Apie duonos kepimą sutiko papasakoti ir man. Genovaitė kepa ne tik duoną, bet ir įvairius sausainius, pyragus, mielines bandeles, ragaišius. Duonos kepimas ilgus šimtmečius buvo ne tik namų šeimininkės pareiga, bet ir garbė. Paaugus dukrai ar į namus atėjus marčiai, motina šį darbą perduodavo joms.

Duonos kepimą nuo seno lydėjo įvairūs papročiai: atėjus į namus, kur kepama duona, reikėjo sakyti „skalsu“ ar „padėk, Dieve“, o atsakyti – „tau skalsu“ arba „dėkui“. Formuojant kepalus, nederėjo būt išsižiojusiai ar tuščiai plepėti, nes pluta galinti atšokti. Pirmąjį suformuotą kepalą peržegno davo ir jame padarydavo kryžių, kad duona nedegtų. Ir, kaip Genovaitė sakė, gink Dieve negalima buvo numestos duonos nepakelti ir jos neatsiprašyti. Tai buvo didelė nuodėmė, nes duona galėjo visai išeiti iš namų. Duonos raikymą patikėdavo šeimos galvai – vyrui. Dažniausiai pirmąją prariektos duonos riekę duodavo vyriausiajai dukrai, kad ištekėtų, kitą – motinai (žmonai), toliau kitiems vaikams ar šeimynykščiams. Jei būdavo vedusių sūnų, duodavo duonos kampa, tariant „ant sūnaus“. Sakydavo, kad geras ir doras šeimininkas duoną raiko storomis riekėmis, o šykštus – tokiomis, kad net „saulė prasišviečia“ ar „laikraštį galima skaityti“. Duona žmogų lydėjo nuo lopšio. Kai dar nebūdavo pirktinių žindukų, tai jį pagaminavo: sumaišydavo duonos minkštimą su saldžiu vandeniu, suvyniodavo į drobės gabaliuką, surišdavo gumuliuką ir duodavo kūdikiui. Per Šv. Agotą nešdavo duoną į bažnyčią, kad ši igautų apsauginių galių. Vėliau sudžiovintą paslapčia įdėdavo išvykstantiems į kelionę, kad sektųsi, dėdavo namuose už šventų paveikslų, kad saugotų nuo nelaimių, o kilus gaisrui, permesdavo per ugnį, kad liepsna greičiau nurimtų.



*Duonos kepėja
Stefanija Pusvaškiene
iš Gelvonų miestelio.
L. Bikulčienės nuotr.*

Tešlą raugindavo tik duonkubilyje. Jo nenaudodavo kitoms reikmėms, nes po kiekvieno kepimo ten likdavo raugo (tešlos), kad naujoji duona greičiau įrūgtų. Duonos maišyti šeimininkė keldavosi labai anksti, dar saulei netekėjus. Pasišildydavo vandens, atsinešdavo arčiau krosnies duonkubilį, į jį supildavo pusę maišymui skirtų miltų, užpildavo vandeniu (dažniausiai užvirintu su kmynais) ir maišydavo duonmaišiu samčiu, o kartais tiesiog ranka. Miltų ir vandens dėdavo tiek, kad tešla būtų tiršta. Tada apibarstydavo miltais, sulygindavo ir šiltai apdengus (žiemą netgi kailiniais) palikdavo rūgti. Taip užmaišytą duoną laikydavo vieną ar dvi paras, priklausomai nuo šilumos.

Duonos minkymas – sunkus darbas. Pradėdama minkyti, šeimininkė duonkubilį peržegno, kad velnias tešlos rūgštis nepagadintų. Tada išpildavo vandens į dubenį, atsiraitodavo rankoves, pasivilgydavo rankas, kad tešla neliptų, ir pradėdavo. Minkydavo kumščiais. Kiek paminkiusi supildavo likusius miltus ir vėl minkydavo. Jei tešla per kieta, pildavo vandens, jei per minkšta – miltų. Jeigu būdavo neišrūgusi – įpildavo batvinių rūgštis. Baigusi minkyti, šeimininkė vėl gražiai sulygindavo viršų ir porai valandų palikdavo pastovėti. Vandenį, kuriame vilgė rankas, neišpildavo, o duodavo karvei ar kiaulei kaip vaistą.

Krosnį duonai kepti šeimininkė paruošdavo iš vakaro: atsinešdavo du glėbius geresnių, storesnių ažuolinių ar uosinių malkų, iššluodavo laitą (krosnies vidų). Krosnį kurdavo dažniausiai pati. Kūrendavo tol, kol pabaldavo vidus. Baigiant kūrentis, šeimininkė apdaužydavo žarstekliu nuodėgulus, išsklaidydavo po visą laitą žarijas, kad vienodai kaistų. Kai žarijos pradėdavo blėsti, jas žarstekliu išžerdavo į priekaktį (krosnies priekį) užgesinti. Gesindavo vandeniu pilant jį per šluotą.

Ar krosnis gerai įkaitusi, sužinodavo pabėrusi ant laito saują miltų. Jeigu jie skrusdavo, vadinasi, duona iškeps. Tada nudengdavo duonkubilį ir tešlos viršų suvilgydavo vandeniu. Formuoti kepalus padėdavo dukra, taip perimdama duonos kepimo tradiciją. Prie duonkepės pastatydavo suolelį, ant jo padėdavo ližę (mentę plačiu galu duonai į krosnį šauti), kad kepalas prie ližės neliptų, ją pabarstydavo miltais. Vasarą dėdavo ajerų ar klevo lapų. Paruošusi ližę, šeimininkė, pasivilgiusi rankas, imdavo iš kubilo tešlą, dėdavo ant ližės ir formuodavo kepalus: iš šonų apglaiсты-

davo, sulygindavo, viršų apibarstydavo kmynais. Kepalus stengėsi daryti aukštesnius, storesnius, kad būtų daugiau minkštimo, mažiau plutos. Tuomet kepaliukų šonus ranka įrėždavo, peržegnodavo ir šaudavo į krosnį. Kepdavo pusantros ar dvi valandas. Įpusėjus kepimo laikui, visus kepalus žarstekliu pajudindavo iš vietos, kad geriau keptų apačia. Ar duona iškepusi, tikrindavo įvairiai: paimdavo medinį pagaliuką ir besdavo, jei ištrauktas drėgnas – dar neiškepusi, arba priglausdavo prie kepaliuko nosį, jei nosis pakenčia karštį, tai iškepusi, o jei ne, tai vidus dar žalias. Kitos šeiminkės darydavo taip: dėdavo kepalą ant kairės rankos, o dešinę daužydavo žemiau riešo. Iškepusi duona ant rankos šokinėdavo. Ištrauktus iš krosnies kepalus dėdavo ant stalo ar suolo, jų viršų suvilgydavo vandeniu, kad pluta būtų minkštesnė, ir uždengdavo drobiniu rankšluosčiu, kad atauštų. Mat karštos valgyti negalima – nesveika skrandžiui.

Pirtis

Laimutė Bikulčienė



*Jono Mikučionio
pirtis. 2003 m.
A. Petrašiūno nuotr.*

Lietuvoje nebuvo nė vieno kaimo, kuris neturėtų savo pirties. Ne išimtis ir Gėlvonų valsčius. Prieš kokius 70 metų viena pirtimi naudojosi 5–6 šeimos asmenys ar net visas kaimas, o dabar ją turi beveik kiekviena šeima. Su pirtimi siejama daug įvairių žmogaus gyvenimui svarbių momentų ir papročių. Jos buvo naudojamos buities darbams ar magiškiems veiksams atlikti.

Šiuo metu pirtis – tai higienos ir meditacijos vieta, gydanti kūną ir sielą. Apie pačią svarbiausią pirties priemonę – vantą papasakojo Jonas Mikučionis, gimęs 1942 m. gruodžio 10 d. Gelvonų valsčiaus Gelvonų kaime. Dabartinė Jono pirtis pastatyta 1994 m. iš šalia ošiančio Ževėlišio miško eglinių rastų. Pamatams panaudojo senus elektros stulpus, samanas atsivežė iš Darvydų miško, akmenis surinko iš aplinkinių laukų. Pirčiai kūrėti naudoja tik sveiką: ažuolo, beržo, obels ar kriaušės medieną. O gerai vantai – tik sausu oru surinktas žoles ar šakas. Vanta – tai ne tik puikus masažas, bet ir nepakartojama kvapų terapija. Vantai surinktos žolės ar šakelės laikomos tamsioje arba pavėsingoje vietoje. Veikiami tiesioginių saulės spindulių, žolynai greitai netenka daugumos veikliųjų medžiagų, kurios būtinos vanojantis. Į patalpą, kurioje džiūsta vantos, turi lengvai patekti grynas oras. Tinkamiausia vieta – daržinė, palėpė, pastogė ar specialiai suręsta patalpa. Džiovinant reikia vartyti. Jos turi subliūkšti ir įgauti vėduoklės formą. Rišant vantą, storesnės šakelės dedamos į vidurį, plonesnės – iš šonų. Perdžiūvusias vantas reikia laikyti virš karštų garų, o mirkyti galima trumpai, nes kitaip jos praranda aromata. Pačios populiariausios yra beržinės, ažuolinės, kadaginės, klevinės, uosinės vantos.

Beržinė vanta gana tvirta ir lanksti. Perintis šiurkštoki beržo lapeliai gerai prisiklijuoja prie kūno ir puikiai sugeria prakaitą. Juose daug eterinio aliejaus ir vitaminų, suteikiančių odai elastingumo.

Ažuolinės vantos prasčiau sugeria prakaitą, bet jomis ilgiau galima naudotis. Jos tinka mėgstantiesiems gerai pasivanoti karštoje pirtyje, suteikia stiprybės.



*Jonas Mikučionis
su anūku
Adu Mikučioniu
prie pieties riša
vantas. 2003 m.
A. Petrašiūno nuotr.*

Kadaginės vantos labai šiurkščios – čaižo lyg rimbai, tačiau garinamos išskiria net šešis kartus daugiau aromatinių medžiagų nei kiti spygliuočiai ir penkiolika kartų daugiau nei lapuočiai.

Klevinių vantų lapuose ir šakelėse gausu medžiagų, skatinančių žaizdų gijimą. Lanksčios ir gerai plakančios kūną jos skatina kraujo apytaką, gydo odos ligas ir puikiai sugeria prakaitą.

Uosinės vantos rišamos iš paprastojo uosio šakelių. Jų medicininis poveikis panašus kaip klevinių. Jomis patariama pertis sergant reumatu, radikulitu, o jei kančia kvėpavimo takų ligos – kvėpuoti jų garu.

Pati kvapniausia, skleidžianti migdolų aromatą, ievų vanta. Ji puikiai naikina bakterijas ir virusus.

Lazdynų vanta puikiai gydo išsiplėtusias venas ir opas. Taip pat mažina cukraligės sukeltą negalavimą. Lazdynų vantos kirčiai švelnūs ir malonūs. Dilgėlių vanta galima pasinaudoti tik vieną kartą. Ji rišama nedidelė. Prieš pėrimąsi du kartus po 2–3 minutes pakaitomis panardinama į šaltą ir karštą vandenį. Taip nuplikyta vanta nedegina. Tinka, jei skauda inkstus ar kepenis.

Armonikieriai

Laimutė Bikulčienė



*Armonikierius
Jurgis Saliamonas.
2003 m.
A. Petrašiūno nuotr.*

Lietuvoje armonika ėmė plisti XX a. amžiaus pirmojoje pusėje. Atkeliavusi kaip europinės kilmės muzikos instrumentas, armonika palaipsniui įsiliejo į lietuvių tradicinę kultūrą. Visi Lietuvos armonikieriai iš esmės yra savamoksliai, grojantys iš klavos. Jiems užtenka išgirsti melodiją ir savaip ją perteikti, liaudiškai tariant, „įdėti dūšią“. Tai priklausė nuo armonikieriaus talento pajusti grožį, aplinką, kaimo tradicijas.

Gelvonų kraštas nuo seno garsėja talentingais armonikieriais. Vienas vyriausių šio žanro atstovų – Jurgis Saliamonas, šiuo metu turintis apie dešimt įvairių dumplinių muzikos instrumentų. Jurgis gimė 1924 m. Sviėtlikų kaime, Mūsninkų valsčiuje. Vaikystė ir jaunystė prabėgo gražiam Analinos vienkiemyje, netoli Gelvonų miestelio. Labai norėjo išmokti groti, todėl pasiprašė tuo metu garsaus armonikieriaus iš Cegečlės kaimo Jono Saliamono, kad pamokytų. Dvylikos metų Jurgis buvo uolus mokyns – per dieną bent tris kartus subėgiodavo pas muzikantą. Iš pradžių tėvas Jurgiui nupirko armoniką, liaudyje vadinamą „*atvurutka*“ (ištempiant vienas garsas, suspaudžiant – kitas). Tai buvo sudėtingas grojimo būdas, bet Jurgis greitai jį įvaldė. Netrukus iš keliaujančių lenkų už pusantrą pūdo lašinių (pūdas – 16 kg) nusipirko gerą armoniką, vadinamą *peterburgska*. Taip prasidėjo muzikanto karjera. Grodavo gegužinėse, vakaruškose, vestuvėse, krikštynose. Grodavo ne tik savo kaime. Buvo mada keistis muzikantais. Kai Jurgis grodavo kokiame kaime už 3–5 kilometrų, tai to kaimo muzikantas ateidavo pagroti Gelvonų jaunimui.

Ne veltui sakoma: „*Muzikantas – kompanijos siela*“. Nebūdavo nei vieno šventvakario, kad Jurgis nevirkdėtų armonikos: tai švelnūs lyriški valsai, tai trankios smagios polkos. Tačiau pačiam pašokti retai tekdavo. Vedė Jurgis būdamas 34 metų Reginą Minderytę, gimusią 1933 m. Užaugino dukterį Elvyrą, dabar džiaugiasi dviem anūkėmis.

Ir garbaus amžiaus būdamas su armonikomis nesiskiria. Ar gera, ar bloga nuotaika, kaip pats sako, užgroja – ir diena šviesesnė. Kiekvienas instrumentas – sava istorija. Kiekvieną jų Jurgis savaip šnekina.

Česys Pečiulis gimė 1927 m. vasario 19 d. Neveronių kaime, Gelvonų valsčiuje. Groti išmoko 15–16 metų. Dar būdamas vaikas, negalėdavo atsitraukti nuo grojančiųjų armonikomis, net mama valgyti neprisišaukdavo. Išgirdęs kokią melodiją, pasiimdavo lentą, pasidėdavo kaip armoniką ir, spaudydamas pirštais įsivaizduojamus klavišus, grodavo. Visi sakydavo: „*Bus muzikantas*“.

Kiek atgrotą kaimo vakaruškų, nė nesuskaičiuosi. Iš pradžių nedrąsiai, pasiklausydamas vyresniųjų, o vėliau – ir vienas. Netruko pasklisti garsas apie smagų muzikantą iš Neveronių. Česi imta kviesti į mokyklos vakarėlius, išleistuves. Kaimynai kvietėsi į krikštynas, vestuves. Vėliau dalyvauta įvairiuose rajono renginiuose ir konkursuose, koncertuota kaimyniniuose rajonuose. Teko groti su pačiu žymiausiu to meto armonikieriumi Petru Biržiu, plačiai žinomu Pupų Dėdės vardu.

Daug per tuos metus susikaupė pagyrimo, padėkos raštų. Viskas gražiai sudėta, kiekvienas pagarbiai, daug ką primenantis.

Algirdas Juzėnas gimė 1933 m. Karališkių kaime, Gelvonų valsčiuje. Groti išmoko pats, dar būdamas vaikas. Vyresnis brolis turėjo armoniką, tačiau Algirdui jos neduodavo. Galbūt pavydėjo, nes pačiam groti nesisekė. Kada brolio namuose nebūdavo ar šis ilsėdavosi po darbų, Algirdas paslapčia pasiimdavo armoniką, pasislėpdavo ir grodavo. Daug ašarų buvo, kai brolis armoniką pardavė. Tėvui pagailo sūnaus ir šis nupirko mažą armonikybę iš Stasio Rutkausko, gyvenusio Sabališkių kaime. Tačiau ji buvo pagaminta su lūpinės armonikėlės klavišais ir jau grojančiam muzikantui buvo per prasta. Tuo metu Gėlvenuose gyveno puikus armonikierius ir armonikų meistras Jachimavičius. Pamatęs vaiko sugebėjimus ir begalinį norą groti, pardavė jam vieną savo armonikų. Ir kas galėtų patikėti, jog būdamas 11 metų Algirdas atgrojo pirmąsias vestuves Sabališkių kaime. Taip ir augo nesiskirdamas su instrumentu. Tėvai nedraudė, juk muzikantas visų mylimas, o ir tėvams garbė. Smagių gegužinių būta Karališkių kaime. Daug jaunimo susirinkdavo iš aplinkinių kaimų, tačiau didesnių muštynių nebūdavo ir visi linksmindavosi ligi pirmųjų gaidžių.

Įvaldęs armoniką, susižavėjo bajano melodijomis. Vilniaus turguje nusipirko trijų eilių, o vėliau iš kalvio Garliausko, gyvenančio Lapėlių kaime, Čiobiškio apyl., nusipirko penkių eilių bajaną. Su šiuo instrumentu groja ir dabar.

Algirdas ne tik muzikantas, bet ir puikus dainininkas, todėl ir žmonos ieškojo balsingos. Vedė būdamas 34 metų Genovaitę Ašakaitę, gimusią 1939 metais. Taip abudu su muzika ir daina ir žengia per gyvenimą. Užaugino sūnų Laimį ir dukrą Nijolę. Džiaugiasi anūkais Goda ir Augustu. Kartu su folkloro ansambliu „Savingė“ koncertuoja daugelyje renginių, švenčių, konkursų, tačiau mieliausi jiems prisiminimai iš jaunystės laikų.

Kazys Petreikis gimė 1952 m. birželio 30 d. Klaipejoje. 1974 m. baigęs Vilniaus pedagoginio instituto



*Gelvonų armonikierius
Algirdas Juzėnas. 1981 m.
Iš L. Bikulčienės albumo*



*Armonikierius
Kazys Petreikis
(kairėje) su mokiniu
Artūru Vaitoniu.
2002 m.
Iš K. Petreikio
albumo*



muzikos fakultetą, atvažiavo dirbti į Bagaslaviškio vidurinę mokyklą muzikos mokytoju. Gabus mokytojas greitai rado bendrą kalbą tiek su vyresniais muzikantais, tiek su jaunimu. Ėmė kurtis kaimo kapelas, jaunimas mokėsi groti armonikomis. Bagaslaviškio kaimo kapela „Senoliai“ skynė laurus ne tik Širvintų rajone. Ją į savo renginius mielai kvietėsi Vilniaus miesto tradicinių švenčių organizatoriai. Nors armonika tarp jaunimo nebuvo labai populiari, tačiau Bagaslaviškio moksleiviams Sigitui Kaminskui, Artūriui Vaitoniui, Milgedui Aleksandravičiui ji tapo pagrindiniu laisvalaikio pomėgiu.

Perėjus Kaziui dirbti į Gelvonų pagrindinę mokyklą, šios mokyklos muzikinis gyvenimas dar labiau suaktyvėjo. Susibūrė dvi vaikų ir jaunimo kaimo kapelos. Pa-

*Bagaslaviškio kaimo
kapela „Senoliai“.
Iš dešinės Kazys
Petreikis (vadovas),
Čslovas Pečiulis,
Petras Kapcevičius,
Stasys Kedikas*



stebėjęs gabius vaikus, Kazys pradėjo mokyti juos groti armonika. Po kelerių metų kruopštaus darbo jie drąsiai dalyvavo respublikos jaunųjų armonikierių konkurse „Mažoji armonika 2008“ Širvintosė. Linas Stundys, Ignas Ryžakovas, Justas Juzėnas – mokytojo pasididžiavimas. Neskaičiuojantis darbo valandų, Kazys mielai talkina kolegėms – pagroja vaikų folkloro ansamblui, jei paprašo šokėjai, tai ir tautinių šokių grupei.

Folkloro ansamblui „Savigė“ – 13 metų. Nuo pirmųjų veiklos dienų pagal Kazio grojamą muziką šoka, trypia per dvidešimt šios šokių grupės narių.

Kazys Petreikis – puikus liaudies tradicijų puoselėtojas ir pateikėjas pavyzdys. Žemaitis, įvaldęs aukštaitiško muzikavimo tradicijas, mielai perduoda jas jaunajai kartai.

Jaunimo kaimo kapela ir jos vadovas Kazys Petreikis (dešinėje) Gelvonų seniūnijos kultūros dienoje. 2001 m. Iš L. Bikulčienės albumo

Gelvonų apylinkių liaudies medicina

Rita Balkutė

Gelvonų apylinkėse ekspedicijos metu buvo užrašyta dar gana gyva liaudies gydymo tradicija. Man ji įdomi pirmiausia savo tęstinumu. Iki šiol žmonės eina gydytis į šventas Gelvonų apylinkių vietas – prie stebuklingo (*cūdauno*) Gelvonų akmens ir Liūkonių kaimo šventų akmenų.

Nors vaikų laukimas, gimdymas ir auginimas yra panašus visoje Lietuvoje, tačiau čia užfiksuotas įdomus dalykas, kada gimdymą priimančios bobutės apgamų išsidėstymą siejo su žvaigždynais ir aiškino, koks bus būsimas vaiko gyvenimas ir likimas. Gelvoniškės moterys vaiko likimą ir būdą spėjo ir iš savaitės dienų, iš vaiko gimimo mėnesio. Įdomu ir tai, kad gimusius silpnus vaikus maudydavo tam tikrų augalų nuoviruose, žiūrėdami, ar jie gyvens, ar mirs. Gelvoniškiai tikėjo, kad suaugę antakiai lemia trumpą vaiko gyvenimą. Gelvonų apylinkėse užrašyta keleta sakmių, kuriose pasakojama, kad moterys galėjo pagimdyti ne vaikus, o velniukus. Tam, kad velniukas taptų normaliu vaiku, jį mušdavo rožiniu. Mamos žinojo daugybę augalų įvairioms vaikų ligoms. Kaip ir visoje Lietuvoje, buvo griežtai draudžiama vaiką atžindyti, kad vaiko akys nepasidarytų blogos.

Nemažai tikėjimų, gydymo būdų ir apsaugos yra susijusių su blogom akim. Gelvoniškiai tokias ligas kaip rožę, karpas, gryzą ir kitas gydė užkalbėjimais. Užfiksuotas retas užkalbėjimas nuo naujo kaulo, vadinamo navikauliu, kada užkalbėjimas buvo sakomas jojant dviem raiteliams. Šis užkalbėjimas pateko į elektroninį leidinį „Liaudies magija: užkalbėjimai, maldelės, pasakojimai XX a. pab.–XXI a. pr. Lietuvoje“ (2006 m.). Kai kurioms ligoms gydyti buvo naudojama magija, burtai. Pavyzdžiui, epilepsija, vietine tarpe vadinta *valenta*, buvo gydoma lazda išmatavus žmogaus ūgį. Ji buvo palaidojama kartu su numirėliu, tikint, kad jis „išsineš“ šią ligą į kitą pasaulį. Gelvoniškiai žinojo, kaip gydyti nemigą, dedervinę, sąnarių ligas, kaulų lūžius, įvairius skausmus, skrandžio ir vidurių ligas. Jie taip pat mokėjo gydyti įvairias gyvulių ligas.

Gelvoniškių tikėjimai apie sveikatą

K. Snorkienė pasakojo, kad jų visi šeimos nariai buvo sveiki todėl, kad tėvelis kiekvienais metais Didįjį ketvirtadienį liepdavo panerti į Širvintės upelį, tekantį netoli jų namų. „Nežinau, bet mūsų tėvelis, jau amžiną atilsį, tai jau Didįjį ketvirtadienį prikelia mumi [ir saka]: „Va marškinėlius turit ažsivilkį, kailinius apsilvilkit ir lėkit Širvinton“. Nuimi kailinius, vandenin inlaki kai ladan. Tuoj iš vandenio marškinius in pečių, kailinius in pečių ir parlaki. Ale būdava ir prauda: par kitus, tai šunvotes, tai votys, o mes augam tai labai švariai. Ale jau nepasisakysi, kad neisi. Mės seserys dvi lakiam, a broliukas vienas lakia – dėl švaruma“ (K. Snorkienė, LKAR 156(44). Jos bobutė ilgai gyveno, buvo sveika, gražiai atrodė, nes per šv. Velykas



Pateikėja Kotryna Snorkienė iš Gelvonų miestelio. 1998 m. R. Balkutės nuotr.

eidavo prie šaltinio, tekančio į rytus, gerti vandens: „Šaltinio vandeniū nusiprausia, kad veidas būtų baltas, kad nebūtų jokių dėmelių. Tik nereikia kišti rankų šaltinin, o pasisemti ir tuo vandeniū patepti veidą. Merginos prašydavo Dievo, kad būtų skaitus, švarus veidelis. Bobutė liepdava pasemti iš šaltinio vandeniū: „Pagersim švįsta vandenia ir šaltinio vandenia, kad būtume sveiki“. Šaltiniukas neturėjo pavadinimą, buvo Karališkio laukuose. Tas šaltinėlis tekėjo iš rytų. Žmonės išvalydavo jį“ (K. Snorkienė, LKAR 156(36). Gelvoniškiai tikėjo, kad daug sveikatos suteikdavo ir perplėštas rankomis kurtis, o jo krauju suteptos rankos įgydavo gydomųjų savybių. V. Utkienė iš Žuvinčių kaimo papasakojo, kad sveikatos visam mėnesiui „imdavo“ kalbėdama malda, kai pamatydavo jauną mėnulį. Pamačius mėnulį, reikia ištiesti ranką ir, ore darant ratą, tai yra sukant ją į vieną ir kitą pusę, reikia žiūrėti į mėnulį ir sakyti: „Jaunuliui mėnuliui ratas, a man sveikata“. Per Devintines gelvoniškiai apeidavo viso kaimo kryžius, giedodami giesmę „Pone, Karaliau“ ir prašydami ne tik sveikatos, bet ir pasisekimo gyvenime, derliaus ir kitų malonių.

Sveikatos spėjimas iš sapnų

Apie savo sveikatą gelvoniškiai spėdavo ir iš sapnų. O. Juzėnaitė sakė, kad „Jei sapne lengva šokti, būsi toks sveikas ir judrus“ (LKAR 156(132). A. Naraškevičienė pasakojo, kad sapne maudytis šviriame vandenyje ar susapnuoti gražią moterį irgi gerai – sveikata (LKAR 156(79). Buvo tikima, kad sapnuoti gražias gėles, sveikus grybus irgi sveikata: „Kokias gėles va sapnuoji duoda kas gražias ar gėlynuose vaikščioji, saka, čia jau sustiprėjus sveikata tau“ (V. Jurkevičienė, LKAR 156(152). „Jei gražūs grybai, tai sveikata, jeigu baravykų daug prirenki, tai va, sveikata. A jeigu prirenki grybų ir pasidaro tokie va sukniužę, tai jau tada negerai, na jau su sveikata bus toksai sugniužimas“ (O. Juzėnaitė, LKAR 156(135). P. Degčienė iš Kāliakiemių kaimo papasakojo kaip jos miręs tėvelis sapne jai pagelbėjęs nuvaikyti senas bobas ir ji pasveikusi.

Gelvoniškių tikėjimai apie ligas

Gelvonų apylinkėse senieji gyventojai tikėjo, kad nusičiaudėjus žmogui, turi būtina palinkėti jam sveikatos, kitaip žmogus gali susirgti. Jie iš sapnų nuspėdavo ir besiantinančią ligą. Buvo tikima, kad susapnuoti nepažįstamas moteris ar su jomis bučiuotis, būti sapne nuogam ar sapnuoti mažą vaiką, bažnyčią, – visada nemalonus, ligos. „Jei su moterim bučiuosies, liga bus“ (M. Miliukienė, LKAR 156(100). „Jei sapnuoji moteris ir dar su jom bučiuojiesi – liga. Jeigu vyrai, sako, kad nieko, o jeigu su moterim – liga arba pletkus kokius išgirsi“ (V. Jurkevičienė, LKAR 156(151). „Jei moteris tamsi, negera, tai jau daugiausia liga būna. Bažnyčių sapnuoti negerai. Aš bažnyčių susapnuoju, tai jau ar aš, ar anūkai serga, ar bėda kokia mum ar kas nors, ar ligas kas nors, ar su gyvuliais kas pasdara. Sapne maudytis tamsiam vandeny, tai liga, nelaimė“ (A. Naraškevičienė, LKAR 156(79). „Aš prieš ligų mažų vaikų susapnuoju. Ar nešioji ar kū vaikų, viskas – susirgsiu. Man mažas vaikas jau sapnuot viskas. Jeigu vaikų dar labai gražų sapnuoji, žvalų, tai dar nieka, bet jeigu kokią jau apsususį vaikų, apdriskusį kokią tenai, tai jau iškart liga. Man tai tikrai“ (V. Jurkevičienė, LKAR 156(150). „Jeigu tik jautį susapnuoju, visada bus liga. Jeigu jis mane pulna badyt ir aš ginuosi, negaliu atsigint, visada [susergu]. Jau jautis an ligos“ (O. Juzėnaitė, LKAR 156(134).

Vaikų laukimas, gimdymas, auginimas, jų ligos ir gydymas

Didelę svarbą gelvoniškės moterys kreipdavo vaiko laukimui. A. Naraškevičienė sakė, kad ji prieš nėštumą visada susapnuodavo kiaušinius. Iš to, kokios formos yra pilvas, spėjo kas gims. V. Jurkevičienė sakė, kad moteris per tuos devynis mėnesius turėtų būti kaip angelas. Buvo tikima, kad kaip nėščia moteris elgsis, toks gims ir vaikas. Todėl ji negalėjo niekuo stebėtis, žiūrėti kur nereikia, žiūrėti baisybių. Nėščiai moteriai buvo draudžiama keiktis, netiesiai žiūrėti, landžioti per virves ar eiti per tą vietą, kur buvo svilinama kiaulė, pamačius gaisrą, griebtis už kokios nors kūno dalies ir pan. Visi draudimai buvo nukreipti į tai, kad vaikas gimtų sveikas, neturėtų kokių nors defektų ar ligų. Ypač buvo draudžiama nėščiai moteriai eiti skolintis, nes tikėta, jei žmogus neturės to daikto, jis gali mesti į moterį bet kokią po ranka pakliuvusį daiktą. Sakydavo, kad tą daiktą vaikas mažas būdamas valgys, o jei tas daiktas nukris ant išeinančios nėščios moters šėšelio, toje kūno dalyje vaikas turės defektą.

Vaikai buvo gimdomi namuose, juos priimdavo kaimo akušerės, vadinamos bobutėmis. Jos rūpindavosi gimusiais vaikais, mama. Kad gimęs kūdikis būtų švarus, ji iššluostydavo placentą. Jei vaikas gimdavo su placenta, t. y. su vadinamais marškinėliais, tikėjo, kad toks vaikas bus labai laimingas ir turtingas. Tokius marškinėlius saugodavo visą gyvenimą. Tikėta, kad su dviem verpetais gimęs vaikas taip pat bus laimingas ir turtingas. Paprastai placentą pakasdavo ne bet kur, o garbingoje vietoje. Jei užkasdavo tvarte, tai tris metus neleisdavo iš tos vietos imti mėšlo. Placenta buvo ir vaistas moterims nuo išprotėjimo.

Buvo žiūrima, kada gimsta vaikas. Vaiko būdas, charakteris, elgesys priklausė nuo to, kokią savaitės, mėnulio dieną jis gimsta. Jei gimęs kūdikis garsiai verkdamas, tikėjo, kad jo gyvenimas bus įvairus, o jei nepravirkdamas, galvojo, kad jis greit mirs. Trumpą vaiko gyvenimą rodė ir tai, jei jis gimdavo su suaugusiais antakiais. Ar vaikas gyvens, ar mirs, spėdavo ir prausdami vaiką tam tikrų augalų nuoviruose. Jei šantų vonioje prausiamas vaikas paraudonuodavo, sakydavo, kad jis gyvens. Gelvoniškiai tikėjo, kad kartais moteris gali pagimdyti vaiką-velniuką. Tokį vaiką bobutės mušdavo rožiniu ir tada jis virsdavo paprastu vaiku. Vos gimusius vaikus prausdavo ramunėlių nuovire, į kurią įpildavo šiek tiek degtinės. Tokios pat arbatos duodavo ir mamai išgerti, kad jai būtų stipriau.

Gimusius, bet dar nekrikštytus vaikus saugodavo nuo burtų, blogų dvasių, blogų akių. Todėl vežant krikštyti, vaikus apiprausdavo pelenais, aprengdavo išvirkščiais marškinėliais.

Vaikus krūtimi maitindavo ilgai, bet, atjunkius nuo krūties, buvo griežtai draudžiama vaiką maitinti krūtimi iš naujo, baiminantis, kad to vaiko akys gali pasidaryti blogos. Atjunkius vaiką, buvo žiūrima, kuo tas vaikas užaugęs bus, arba kaip jam seksis mokytis. Tuo tikslu ant stalo padėdavo maldaknygę, duonos gabaliuką, saldainį ir žiūrėdavo, ką iš jų vaikas pirma paims. Kad vaikui sektųsi mokslai, jam duodavo atmazgyti bambytę.

Įvairioms vaikų ligoms gydyti gelvoniškės moterys žinojo daugybę augaliukų, iš kurių virdavo arbatą, prausdavo vaikus ar dėdavo jų į lovytę.

Gydymas žodžiu (užkalbėjimu, maldelėmis) bei magija

Blogos akys. Tai, kad galima susirgti nuo blogų akių, yra žinoma visoje Lietuvoje. Gelvoniškiai tikėjo, kad dažniausiai vaikui blogos akys pasidaro dėl mamos kaltės. Jei mama maitina vaiką krūtimi, tai, jį atjunkius, daugiau negalima jo maitinti krūtimi. Bet kartais vaikas dėl to verkia ir mama jo pagaili – vėl maitina krūtimi. Tada to vaiko akys pasidaro blogos, ir jis gali pakenkti žmogui, gyvuliui ar paukščiui. V. Jurkevičienė sako: „*Atjunkai ir jau nepaduok krūtinės daugiau*“. Atjunkiant vaiką, paprastai jis peržegnojamas ir jo atsiprašoma: „*Peržegnoja vaikų, pabučiuoja ir atsiprašo vaikučio: „Lik su Dievuliui, būk geras“* (A. Naraškevičienė). K. Snorkienė pasakojo, kad blogom akim žmogus pasidarydavo ir tada, jeigu vaiką apšviesdavo mėnulis, ypač jaunatis: „*Nuo ko akys blogos būna? Kai vaikus gimsta, reikia taikyt, kad nepaguldyt vaikų po mėnuliu. Va, jau būna jau jaunus [mėnulis] i paguldo jau su paduškėli, reikia šita vengt. Reikia kad vystytų jį kur šone, paskui greitai in pečia nešti jau su padušku, kad neapšviestų mėnulis. Paguldys prie lango va vaikų, nu mėnulis užšvies i akys jau bus negeros*“.

Sakydavo, kad blogom akim žogus, pasižiūrėjęs į kitą žmogų, iš jo paima visą gėrį: „*Tie, kur „blogas“ akis turi, tai, išeina, negali va dabar žiūrėti į tą žmogų: jam kas sekasi ar kas gerai, tai tas su tom savo akim iš ta žmogaus visą tą gėrį paiima*“ (A. Naraškevičienė). Blogas akis turintis žmogus galėjo pakenkti ne tik pasižiūrėjęs, bet ir ištaręs pagiriamąjį žodį: „*O jej, kokia tu graži, kokie tavo plaukai gražūs!*“, „*A jei; matyt, kad tava paršiukai gražūs!*“ (V. Jurkevičienė); „*Ale vat ir graži mergytė, ale vat ir graži mergytė!*“ (P. Degčienė); „*Ale iš peklas čia tava gėriukai ir tokia gražūs, ir kaip jie moka gert!*“, „*Ajė, koks gražus!*“ (K. Snorkienė). Todėl dažnai drausdavo girti žmogų ar gyvulį. K. Snorkienės mama sakydavo: „*Nu jau, nešnekėk, kad gražus, sakyk, kad negražus. Gražuotis negalima!*“ Tikėdavo, kad blogas akis turi ir žvairom akim žmonės: „*Atėja nu žvaira tokia moteriškė, pasidyvijo, kad gražūs paršai ir pradėja paršai pjautis*“ (A. Bogdienė). Buvo sakoma, kad blogas akis turinčiam žmogui užtekdavo pamaskatuoti rankomis – ir gyvulys susirgdavo: „*Ateina Bogdaniene, jau amžiną atilsį kapuose, ar čia teisybė ar ne, nežinau. Va taip va pamaskatava runkam, ana taip pasidyvija – un rytojaus kažin ką paduok, neima paršai. Mama saka: jau akys, Bogdaniene akys taip padare*“ (K. Snorkienė).

Nuo blogų akių vaikas pradėdavo verkti, pamėlynuodavo, žmogui imdavo skaudėti akis, ausis, galvą, širdį, pasidarydavo labai bloga, jis net galėdavo numirti: „*Gali bloga pasidaryti, gali i akys pradėt skaudėt, gali ir tenai, kitas kas, ausys gali, visaip gali pasidaryt*“ (K. Snorkienė); „*Va taip pasidyvija, tai, sako, kad netgi numiršta iš to blogumo*“ (V. Jurkevičienė); „*Koks blogumus užėjo, kaip pykino, kaip draskė, kaip širdį skaudėjo, kaip galvoj negerai buvo, kaip visur!*“ (A. Naraškevičienė); „*Vaikas rėkia, rėkia, ne savo balsu rėkia*“ (P. Degčienė); „*Ne sava gerkli rėkia, juodas, lūpytes mėlynas, nagai mėlyni*“ (A. Naraškevičienė). Panašiai būdavo ir gyvuliams ar paukščiams – jie pradėdavo rėkti, nustodavo ėsti, pradėdavo pjautis, iš akių pradėdavo bėgti ašaros. „*Ale jie rėkė, neėdė, zirzė ir zirzė*“ (A. Bogdienė); „*Jie pjaunas, kasnykai sudraskyti suvis*“ (V. Jurkevičienė); „*Jei nužiūri viščiukus, jie sukasi sukasi ir nudvesia*“ (M. Miliukienė); „*Nelesa jau viščiukai, jau va musėt buvo boba atėjus, jau jos akys padyvija, kad labai gražūs ar ką*“ (V. Utkienė); „*O jej, matai, pilnas kibiras piena!*“ Paskui ar antron dienon pradėja karvės va teip ašaras iš akių riedėt“ (K. Snorkienė).

Nuo blogų akių darydavo vaistų, kuriais reikėdavo plauti akis, juos gerti, o gyvulius – jais pašlakstyti. V. Jurkevičienė pasakojo, kad reikėjo būtinai viską daryti atvirksčiai, atbula ranka: „*Viską atvirksčiai darai, atagali ranku viską daryt reikia. Ir gyvulį ne po šerščiai brauk – prieš šerstį*“. „*Reikia atbula ranka vandeniui kryžmai nuplaut stalo kampus, po to per pušinį perpilt ir vaikui akis nuplaut*“ (M. Miliukienė). Išėjus žmogui su blogom akim, nuplaudavo viską, kas būdavo ant stalo, ypač šaukštus, šakutes, o stalo kampus paprastai plaudavo kryžmai: „*Stalo kampų kryžiavai čia užpili tris kart, nubrauki, čia tris kart, čia ir čia – keturis [kampus]. Kryžiavai viskas [reikia daryt]. Tadi paimi peilį, šaukštą, šakutį: smaigalys turi būt viršuj ir vėl tris kart perpili*“ (V. Jurkevičienė); „*Visus keturis kampus stalo nuploviau ir baigta, apžergiau slenkstį, pašluosčiau jos akytes, paskiau nušluosčiau padalkom suknelės, va taip ranka pašluosčiau ir kai ranka atėmė – nereikė rėkt*“ (P. Degčienė). Ypač nuplaudavo durų rankenas: „*Pirmiausia tris kart iš burnos vandenia paimi, tadi nuplauni klemkų*“ (V. Jurkevičienė); „*Jei nužiūri gyvulius reikia klemkas plaut, stalo kampai plaut ir gyvuliui akis mazgot*“ (M. Miliukienė). Geras vaistas nuo akių buvo ir šlapimas: „*Aldut, jei pastebėsi, jei svetimas žmogus ateina ir vaikas verkia, pasiusiok ant rankos ir paimk baltinius ir atbula ranka tris kartus pabrauk per vaikėlį tris kartus atgal*“ (A. Naraškevičienė). Kartais rūkydavo šluotele, vadinama pušine, kuria šluodavo krosnį: „*Pušinių šakelių atlauže, uždege, tai dūmelis tuos viščiukus parūka ir praeina*“ (V. Utkienė). Jei nepadėdavo, tai tada užkalbėdavo: „*Ana paėmė atsiklaupė, ką ana ti šnabždėjo, ką poteriavo, aš tai nežinau, bet aš jai jau užmokėjau. Nuvejo, liepė man parodyt, nuvedžiau, parodžiau aš tų karvytį, ale jinai jai nieka nedarė, paglostė tik va taip va vienu runku, kitu runku rankom vienu veidų, kitų i daugiau nieka nedarė*“ (K. Snorkienė). Labiausiai vaistai padėdavo, jei juos naudodavo anksti ryte, kol žmogus dar būdavo nenusiprausęs: „*Nusiprausi vieną kartą, bet ryte jau labjusiai, kad ryte, kai atsikeli, tai jau padaryt šitas jau daiktas ir nuspraus, kad nebūt nusiprausęs da žmogus katras serga*“ (K. Snorkienė). Po tokių „vaistų“ žmogus ar gyvulys nurimdavo, pradėdavo gerai jaustis ir užmigdavo: „*Tik išgėriau, minutė nepraeja, man vėl linksnumas, judrumas, viskas*“ (A. Naraškevičienė); „*Padara motina ir tikrai – paima ir užmiega*“ (V. Jurkevičienė).

Išgąstis. Kadangi išgąstis buvo dažna liga, tai nuo jo žinojo įvairių gydymo būdų. „*Išgąstis buvo gydomas įvairiais augalais: notūbučiais, baltu ir geltonu barkūnu, naktinyčiom, baltų pivenijų žiedais* (J. Savarauskaitė, LKAR 156(102); K. Snorkienė, LKAR 156(16). K. Snorkienė sakė, kad ji vaikams nuo išgąščio, jei vaikas neramus, duodavo išgerti širdelių, dar vadinamų ašarėlėmis, arba šv. Jono raktelių: „*Šv. Jono rakteliai visur auga, vaikam nuo išgąščia, jei koks negerumas, neramūs*“ (LKAR 156(36). Kartais ji virdavo raudonųjų bijūnų žiedų arbatą: „*Irgi nuog išgąščia pivenijas žiedai, raudonos tiktai jau saka. Katras raudonus bijūnus jau žydi. Ružavas negerai. Taip pat arbatėlas išverda tų žiedelių, bijūnų padžiauna, kad ir žiemai moteras. Kai jau vaikų turi, tai pasigamina, išdžiovina ir laika, kai reikia va taip indėja arbatėlėn ir pagirdė*“ (K. Snorkienė, LKAR 156(18). O A. Bogdienė iš Žuvinčių kaimo sakė, kad nuo išgąščio tinka tik baltųjų bijūnų šaknelės: „*Nu tai tik šnekėdavo, kad išeina, kaip vadino, pivenijas tas darželio, tos baltas nuo išgąščio. Kai išsigąsta, tai šaknelas tas virdavo vaikam. Nu, kad jau ana padeda daugiau. Yra ir ružavos pas mane yra, ir raudonos ir baltos, bet tik balta, saka, tinka*“ (LKAR 156(1). V. Utkienė rinkdavo dagelio viršūnes ir virdavo arbatą: „*Dagelis, dagys reikia gert nuog išgūščia. Badosi, ružavai žydi, nemažas krūmas.*



Pateikėja Valerija
Utkienė (kairėje)
iš Žuvinčių kaimo.
1998 m.
R. Balkutės nuotr.

Reikia rinkti viršūnes ir gert arbatų“ (L KAR 156(6). Kaip ir visoje Lietuvoje, taip ir Gelvonų apylinkėse, nuo išgąščio dažnai rūkydavo įvairiais augalais. A. Bogdienė prisiminė, kad jos brolių vesdavo į bažnyčią ir ten prašydavo kunigo aprūkyti smilkalais: „*Mano brolys, kadai mažas [buvo], gal mažesnis, kaip šits, šokdavo ir rėkdavo labai. Tai bažnyčion vesdavo, tai išeina rūkydavo kunigus*“ (L KAR 156(2). K. Snorkienė sakė, jei nori, kad vaikas nesusirgtų nuo išgąščio, reikia jį parūkyti nukirptais plaukais ir duoti jam išgerti šiek tiek tų plaukų pelenu.

Rožė. Rožė atsirasdavo nusigandus arba stipriai ko nors susijaudinus, susinervavus: „*Rožė būna nuo išgąščio*“ (A. Visockienė, L KAR 156(163); V. Jurkevičienė, L KAR 156(156); „*Ji būna, kai ko nusigūsti*“ (V. Utkienė, L KAR 156(10); „*Nuo nervų, nuo išgąščio*“ (Viršilienė L KAR 156(106); „*Toj rožė daugiausia nervinė liga būna. Žmogui pradeda bert, niežtėt, skaudėt ir jam jau atroda viskas: ir egzema nustato gydytojai, ir alergiją, ir daug ką, bet [tai yra] tiktai rožė*“ (A. Naraškevičienė, L KAR 156(45). Tačiau pasitaikydavo, kad vaikas gimdavo turėdamas vadinamą prigimtine rožę: „*Mūsų Zitai buvo prigimtinė rožė. Išeina tokiom votim pradėja mėtyt mažutį ir ana rėkė rėkė rėkė ir išrėkė, toj votis trūka*“ (Viršilienė, L KAR 156(107). K. Snorkienė pasakojo, kad vieną kartą ji sėdėjo ant akmens pašalėje ir pajuto, kad jai per kūną nuejo šaltis. Vakare ji suprato, kad susirgo rožė: „*A man nuog šita, nuog peršalima, nuog tų akmenų kai pasėdėjau. A daugiausia, saka, nuo išgąščia anas*“ (L KAR 156(24).

Tai, kad žmogus susirgo rožė, suprasdavo iš to, kad vieta, kurioje būdavo rožė, smarkiai išstindavo, paraudonuodavo, niežtėdavo, kartais iškildavo pūslės. „*Nuo rožės ištinsta veidas*“ (V. Jurkevičienė, L KAR 156(156); A. Bogdienė, L KAR 156(3); „*Tai jai kirkšny buva rožė, suprantat*“ (A. Naraškevičienė, L KAR 156(45); „*Duktė išsigando lapės ir susirgo rožė: ištino, išmėtė, visą kūną išpylė pūslėm, ištino lūpos*“ (V. Jurkevičienė, L KAR 156(156); „*Niežti, dega kaip ugny. Man tai nosy yra. Tokia nose raudona ir toks niežtėjimas, čia tempia veidų, tempia, teip skauda, suka tų veidų nēr žinios kaip...*“ (Viršilienė, L KAR 156(106).

Rožė dažniausiai gydydavo užkalbėjimu. Paprastai užkalbėdavo tam tikrą cukraus gabaliukų kiekį, duoną, vandenį, arba užkalbėdavo patį žmogų ar kokį nors augalą, pvz., ramunėles: „*Rožė tai užkalba, bet kaip tai nežinau an cukraus, an duonos ir aš pati buvau užkalbėta*“ (A. Visockienė, L KAR 156(163); „*Užkalbėjo Kajetukas ir praėjo:*

ryte reikėjo gerti vandenį, o vakare sučiulpti tris gabaliukus cukraus“ (V. Jurkevičienė; LKAR 156(156). „Ukmergėj yra toks senas diedukas. Jinai nuvažiava, ant ramunių ir an cukraus užkalbėja. Užkalbėja, parvažiava, liepe ramunių arbatytę virt, cukrų saldint ir girdyt, saulai tekant ir saulai leidžiantis, kiek ten poterių sukalbėt“ (Viršilienė, LKAR 156(107). Sakydavo, kad užkalbėdavo šventais žodžiais ir dar reikėdavo melstis: „Rožę užkalba šventais žodžiais“ (V. Jurkevičienė, LKAR 156(156); „Ana pašnabždėja in pinkių gabaliukų cukra. I per pinkis rytus, kai atsikeli, tų cukriukų [liepė suvalgyt ir] sukalbėt „Sveika Marija“ ir sugrauzt tų cukrų. Per pinkias dienas. I padėja, nustoja“ (K. Snorkienė, LKAR 156(24). Garsi apylinkėse užkalbėtoja A. Naraškevičienė pasakojo unikalų savo tetos perduotą užkalbėjimo būdą. Ji sakė, kad užkalbėti reikia ne tik tam tikro cukraus gabaliukų kiekio, bet ir užkalbant nekvėpuoti, o užkalbėjus – iškvėpti orą ant cukraus: „Devyni gabaliukai reikia cukraus – viena norma, jeigu dvi – aštuoniolika, trys – dvidešimt septyni net gabaliukai reikalingi. Teip reikia susikaupt labai ir tą cukrų pasiėmi ant popieriaus, suprantat, ir reikia į save tris kartus įkvėpt tą cukrą, ir reikia užsičiaupt per visą malda, to oro neiškvėpt, o paskiau kai baigiasi malda, tris kartus tą orą į tą cukrą iškvėpt turi“ (LKAR 156(45).

Gelvoniškiai, užkalbinėdami rožę, ypatingą dėmesį skyrė saulei. Sakoma, kad geriausiai rožę užkalbėti saulei tekant ar saulei leidžiantis. „Nu ir jis užkalbėjo tų rožį vakari, užkalbėja ryti ir išvažiava ji sveika“; „Kepurį nusiimdavo, laukan išeidavo prieš saulotekį ir prieš saulolaidį ir „Sveika, Marija“ sukalbėdava. Persižegnodavo ir „Amen“ mat nereikėja sakyt, kad reiškia supoteriavęs, persižegnojęs ir „Amen“ nereikia sakyt“ (M. Mi-liukienė, LKAR 156(101); „Mikučionytė iš Beržinkos pasiėmė tų cukrų ir už nama kampa išėje ir ana ty atsiverte tų popieri, pasiėmė cukrų užkalbėja. Žinau du kartus dienoj saulai tekant ir saulai laidžiantis reikia tas cukras čiulpyt ir tris kartus „Sveika, Marija“ kalbėt“ (Viršilienė, LKAR 156(106). Labai gražų pasakojimą apie rožės gydymą papasakojo V. Utkienė iš Žuvinčių kaimo. Ji sakė, kad garsus užkalbėtojas apylinkėse Petras Motiejūnas ne tik užkalbėdavo saulei tekant ar leidžiantis, bet dar ir pastatydavo patį ligonį prieš saulę, jį žegnodavo ir nukalbinėdavo ligą: „Matiejūnas Petras toks gyvena, tai jis mokėja sakydavo užkalbėt. Tai jis būdava pastata prieš sauliuotį, žegnoja, poteriauja... Anas pakuštom, tik mani žegnoja prieš sauliuotį ir žegnoja, a ką jis ty kalba,



Pateikėja Ona
Viršilienė (kairėje)
iš Kaliakiemio kaimo.
1998 m.
R. Balkutės nuotr.

tai nežinau. Prieš saulutį [pastata], kai saulutė laidžiasi ar teka. Išėina, sustoja, mani pastata, mani žegnoja i ti kų kušta i kušta, a kų tai, aš nežinau“ (V. Utkienė, LKAR 156(10). A. Bogdienė pabrėžė, kad rožę užkalbėdavo be saulės: „Reikia eit be saulas, kas jau moka užkalbėt, be saulas užkalbėt reikia“ (LKAR 156(3). Panašiai papasakojo ir A. Visockienė: „Saulėi netekėjus užkalba“ (LKAR 156(163). A. Naraškevičienę išmokiusi jos teta sakė, kad kaip saulė nusileidžia ir pasislepia, taip ir liga išėina kartu su saulės nusileidimu: „Toj maldoj prašai, kad dink, kad ta rožė dingtų. Ir vat saulutė leidžiasi dingsta iš mūsų akiračio tos dienos ir vat tuo laiku matyt rišasi tas žodžio dingimas su saulutės dingimu, saulutė dingsta vakarop ir tais žodžiais prašai, kad dingtų ta liga, ta rožė“ (LKAR 156(45). Gelvoniškiai pasakojo, kad buvo svarbi vieta, kurioje užkalbėdavo žmogų nuo rožės. Priklausomai, ar buvo užkalbama ryte ar vakare, reikėdavo atsistoti namo kampo rytų arba vakarų pusėje: „Girdėjau, kad dar, jei ateina ne pats ligonis, tai net klausia katroj vietoj yra rožė ir kur tas žmogus būna, jį į tą pusę pasisukusi meldžiasi. „Reikia ant kampa nama užkalbinėti ar kampa verandas. Jei saula leidžiasi vakarų pusėje, a jei teka, prieš saulų, prieš tekėjimų“ (Viršilienė, LKAR 156(108).



Pateikėja Aldona
Naraškevičienė
iš Liukonių kaimo.
1998 m.
R. Balkutės nuotr.

Už užkalbėjimą pinigų neimdavo, tikėdami, kad tai Dievo dovana ir, paėmus pinigus, užkalbėjimas nepadės: „Neimdavo pinigų. Būdava saka, kad nepadeda. Būdava kas penkis centus, kas dešimt palikdava dėl to, kad reiškia reikia“ (M. Miliukienė, LKAR 156(101); „A kiek duosi, neima labai. Negalima kaina pasakyti, tokia tikyba. Čia gi ne su velniu užkalbinėji, su Dievu, su Dievo galybi“ (Viršilienė, LKAR 156(108). A. Naraškevičienė pasakojo, kad gydymas užkalbėjimu nelabai padėdavo ir tada, kai žmogus naudodavo kokius nors aštrius valgius, pvz., česnaką, arba gerdavo degtinę, alų: „Sakydava: kas Dievui netiki, kas išėina stipriai degtinį geria, alų, ten česnokus valga viska ir rožę dirgina, ir tada jai nepadeda ir malda net, suprantat? Ją dirgina (LKAR 156(45). A. Visockienė papasakojo, kad rožę gydę ruginiais miltais.

Narikaulis. Naujas kaulas. Unikalu gydymo būdą užkalbėjimu papasakojo A. Visockienė iš Gelvonų miestelio ir P. Degčienė iš Kaliakiemių kaimo. Narikauliu buvo laikomas ant rankos riešo ar ant kojos išaugęs guzelis, kartais siekdavęs kiaušinio dydį. Abi pateikėjos sakė, kad ši liga buvo gydoma lauke, laukiant, kol pro šalį arkliai prajos du vyrai. Jojant vyrams pro šalį, buvo sakomas užkalbėjimas, ir „naujas kaulas“ išnykdavęs.

Karpas. Gelvonų apylinkėse, kaip ir visoje Lietuvoje, karpas buvo gydomos užkalbėjimais, burtais, augalais ir kitokiom priemonėm. „Karpas tepa žolelėm arba užriša“ (A. Visockienė, LKAR 156(166); „Nuo karpų karvės spenius tepa mėnesinėm“ (V. Jurkevičienė, LKAR 156(157); „Karpas trina spiritu“ (J. Savarauskaitė, LKAR 156(102). V. Jurkevičienė pasakojo, kad karpoms išnykti padėdavo vanduo iš arklio snukio: reikėdavo duoti arkliui atsigerti ir tuo metu, kai jis pakeldavo galvą, reikėdavo pakišti

karpuotą vietą. Užtiškus tokio vandens ant karpų, jos greitai dingdavo. Ne mažiau įdomų gydymo būdą papasakojo ir M. Miliukienė iš Mančiušėnų kaimo. Ji sakė, kad ją nuo karpų išgelbėjo atsitiktinai sutiktos moters patarimas, kuri liepė karpas patepti šuns šlapimu. M. Miliukienė pasakojo, kad ji bandė karpas „sudeginti“ krosnyje. Reikėjo paimti tiek žirnių, kiek karpų, jas patrinti ir atgalia ranka įmesti į krosnį. Kaip ir visoje Lietuvoje, taip ir gelvoniškiai, gydydami karpas, kreipė jas į mėnulį. A. Naraškevičienė sakė, kad jei yra karpų, reikia, pamačius jauną mėnulį, mesti tą daiktą, kurį turi rankoje, ir pasakyti užkeikimo žodžius. Ji taip pat papasakojo, kad užkalbėti karpas galima ir sumazgius keturiasdešimt mazgelių.

Gryzlas. Nuo sunkaus ir ilgo darbo, persitempus rankų sausgyslėms, susirg-davo liga, gelvoniškių vadinama gryzu. „*Nuo rugių pjovimo gryzų užvaro. Dirbi, dirbi tai užvarai*“ (K. Snorkienė, LKAR 156(95)). Buvo tikima, kad kai kurias ligas, tokias kaip karpas ar gryzą, galima sumazgyti. Kaip ir karpos, gryzas buvo mazgomas ant siūlo. V. Jurkevičienė pasakojo, kad užrišdavo tam tikrą skaičių mazgelių ir nešio-davo, kol pamesdavo. K. Snorkienė sakė, kad mazgelius rišti ne visi mokėjo. Jų kaime rišdavo Petrašiūnienė: „*Nuo gryzo mazgo mazgus ir užriša ant rankos drobinį skudurų ir laika tol, kol anas ten supus*“ (K. Snorkienė, LKAR 156(95)). V. Utkienė iš Žuvinčių kaimo pasakojo, kad gryzą ne tik sumazgydavo, bet dar ir turėdavo „nukąsti“. Tarp rišėjo ir ligonio vykdavo tam tikras dialogas, kurio metu buvo kandama ta vieta, kurioje „ilįsdavo“ gryzas.

Valasnykas. Sakoma, kad *valasnykas* atsiranda nuo darbo. Žaizdoje atsirasdavo „plaukų“, kuriuos įvairiai gydė. Tam tikdavo retai kur auganti, panašiais į nasturtų lapus žolelė, vadinama *valasnyku* (K. Snorkienė, LKAR 156(95)). Bet dažniausiai šią ligą gydydavo burtais (*čėrais*): „*Valasnykų irgi gydo kokiais čėrais; uždeda žagariukus, pila vandeniu ir tie plaukai visi vyniojas, žaizdai gerai užgyja*“ (V. Jurkevičienė, LKAR 156(157)).

Epilepsija, valenta. Epilepsija, vietine tarpe vadinama *valenta*, gelvoniškių buvo gydoma su magija. V. Jurkevičienė pasakojo, kad reikėdavo paimti lazda, atmatuoti žmogaus ūgį ir tą lazda palaidoti kartu su numirėliu. Buvo tikima, kad numirėlis nusineša tokias sunkias išgydomas ligas su savimi į aną pasaulį ir liga išnyksta.

Dedervinė. Dedervinė buvo užkalbama arba gydoma su rasa nuo lango, ją atbulai tepant viduriniu pirštu: „*Dedervinė irgi užkalba ir rasa nuo lango reikia atbulai aptepė*“ (A. Visockienė, LKAR 156(166)). „*Aš ir turėjau dedervinę. Dedervinę patepa, kai rasoti langai būna, reikia tu raseli patept ir padeda. Sukti reikia ratu, viduriniu pirštu*“ (V. Utkienė, LKAR 156(12)).

Nemiga. K. Snorkienė pasakojo, kad nuo nemigos ji gėrė durnaropę, paleistuvės lapus, užpiltus spiritu: „*Ale, žinai, kadaj kaip ir nemiegi, šaltis koks va, tai aš [pripjaustau paleistuvės lapų], insipilu bonkutėn [spirito], takiu va nedidelį gurkšnį prarijau ir užmiegu, nejaučiu kaip gerai. Tai šiemet vėl pasigamysiu. Labai sveika, labai. Durnaropį verda, kad miegotum*“ (K. Snorkienė, LKAR 156(29)).

Akys. Jei pūliuodavo akys, tai A. Visockienė patarė dėti šlapimo kompresėlius: „*Viena jauna moteris sėdi, jai pūliuoja akys. „Aj ir ten ir ten buvau, niekas nepadedo*“. *Mano bobulė, močiute vadinau, o mirė 90 metų, sako: „Dėk šlapumo kompresėlius*“. *„Oj, kad man padėtų?!“ Sako: „Neabejok ir padės*“. *Ir padėjo*“ (A. Visockienė, LKAR 156(165)).

Kaulų lūžiai. Gelvoniškiai lūžusius kaulus gydydavo kaulažolėmis – jas sutarkuodavo, sudėdavo į marlę ir aprišdavo lūžusią vietą.

Sąnariai. K. Snorkienė pasakojo, kad jaunystėje jai teko daug ir sunkiai dirbti – ji arė, sėjo, dirbo kitus sunkius vyriškus darbus. Nuo sunkių darbų ji susirgo sunkia sąnarių liga – negalėjo suglausti kelių, nes tada kelius krėsdavo kaip elektra. Kartą į jos namus užklydo elgeta, kuri patarė jai išsivirti bruknių lapų. Ji pasakiusi: „*Žinai, vaikeli tu mana, paprašyk, kad tau pririnktų maišų bruknienojų, a kai žydės bruknės prirink nors stiklinę žiedų. Nu tai tų bruknienojų pridėk du puodus, prikišk, vandenia užpilk, prikūrink pečių ir inkišk pečiuon, kad anie prišustų, tie bruknienojai. Paskui vanelėn supilk tų skystimų visų, kad galėtum atsiklaupt, praušink i atsiklaupk, – saka, – ton vanelėn keliais ir alkūnėm, teip inkišk va runkus teip ir kokią pusę valandos pasėdėk. Ir taip vienu dienu padaryk vonį, kitų dienu“.* Nu aš dvi vonias padariau, kad žiūriu, man jau nereikia, ir suglaudžiu“ (K. Snorkienė, LKAR 156(33)).

Skausmai. Įvairias ligas gelvoniškiai gydė ne tik augalais, bet ir gyvulinės kilmės medžiagomis. Jie vertino miško skruzdėles, su kuriomis gydė įvairius skausmus. Reikėjo prisirinkti miško skruzdėlių, jas krosnyje maiše sušutinti ir karštas uždėti ant skaudamos vietos – ant pečių, klubų, kelių.

Skrandis. Skrandžio ligos buvo vadinamos įvairiai. Nuo jų naudojo įvairius augalus – barkūną, diemedį, lipiką, pelyną, asiūklius ir kitus. „*Lipiką užpila degtine ir paskui geria, kai skrandį skauda. Jis auga an beržo šakų taip aukštai, prie kamieno. Lipikas tokiais gabaliukais, jis šviesus, kaip ir beržas“.* „*Pelynas nuo skausmo po krūtini“.* „*Asiūklius žinau tokius, nuog kai vadina nestraunastis: kai pervalgai ko daugiau, va po krūtini pradeda skaudėt, jau maistas koks paškadija, tai tų asiūklių (kur an dirvonų, kaip eglutės auga) verda“.* „*Laukinis alijošius auga laukuose in viena stieba, žydži mėlynais žiedeliais. Dyglių neturi, švelnūs lapeliai, neaukštas. Prieš Žolynį renka žolynus. Prirenku ir nešu namo. Anas tinka nuo vėžio; jeigu viduriuose kas negerai ar po krūtini skauda. Kožnas rytas nieko nevalgius išgert pusę stiklinės ir vakare“.* „*Valerijoną naudojom šaknis, arbatą užpili tai gerai nuo skrandžio, pakrūtinės“* (K. Snorkienė, LKAR 156(36), LKAR 156(95)). K. Snorkienė taip pat sakė, kad skrandžio ligoms gydyti gelbėjo ir kai kurie grybai, pvz., vilko grybas.

Viduriavimas, vidurių užkietėjimas. Nemažai augalų šimtametė K. Snorkienė žinojo ir nuo vidurių ligų. Suviduriavus ji virė avižas, bitkrėslę, vietine tarpe vadinamą čyžma, pelyną. Degtine užpilta tulžis irgi tiko, jei buvo nesveiki viduriai: „*Tulžį supili bonkon. Gerai žmogui išgert, jeigu viduriai nesveiki. Jei žaizda yra, tai tulžim patepi, tiktai reikia užrišt. Tiktai reikia užpilt spiritu, jei nēr, arielku užpili. Ir gyvuliam duot gera“* (LKAR 156(36)). V. Jurkevičienė sakė, norint, kad neužkietėtų viduriai, reikia duoti šaukštą sviesto ir ramunių (LKAR 156(157)), o K. Snorkienė rekomendavo žėnlapio medį: „*Vidurius laisvina žėnlapia medis. Atroda kaip slyva, beveik su alksniu lygus“* (LKAR 156(36)).

Votys, žaizdos. Iškilus vočiai, dėdavo lašinukų arba žąsies išmatų: „*Prie voties deda žąsies šūdą. Nuo tvinkima kojof deda, kad greičiau pritvinktu. Jei užgauni, žaizda būna ir negalima užgydyti, tai pasaka kokį daiktų dėt ir užgyja. Kiekvienu žmogaus kraujas ne tas pats ir nervai ne takie: vienam tas pamačija, kitam tas“;* „*Jei tvinksta, priskuta lašinių ir uždeda“* (K. Snorkienė, LKAR 156(36)). Ant žaizdų ji rekomendavo dėti gysločius, šalpusnes (LKAR 156(36)), bet labiausiai tam tikdavo vadinamieji *velnio pirštai* arba kukurbezdaliai. O nusiplikius ji visada turi pasidarius trauktinės iš paleistuvės lapų.

K. Snorkienės patarimai įvairioms ligoms gydyti

- „Būdava kaltūnas. Užkalbėdava. Ajerų šaknų prikasa ir an savaitės du kartus plauna, tada išsiskirsta plaukai. Vienai buvo vienoj paausį, a kitoj abiejose. Išmazgoja“ (L KAR 156(95)).

- „Čebrukai nuo slogos“ (L KAR 156(36)).

- „Kiškio tautai ir žmogui padeda. Aš invariau adatų. Mana tėvelis saka: Lukša medžioja, gal turi kiškio taukų. Jis dave, ištepėm kur jos galas ir matam kaip jos smaigalis lenda. Varė varė ir išvarė“ (L KAR 156(36)).

- „Kitos moteros, katros širdim skundžiasi, tai priverda tų širdelių. Mana pamote buvo gerai pagyvenus, prašydava pririnkt širdelių, tai ana dažnai geria tų širdelių. Jai, musėt širdis skaudėja“ (L KAR 156(36)).

- „Ajerų šaknim plauna plaukus, kad neslinktų, kieno gi labai reti, kad tundūs plaukai būtų“ (L KAR 156(36)).

- „Jonažolės vaistai nuo visko“ (L KAR 156(36)).

- „Tai tada, kadai labai žmogui pusiau skauda, tadi padara tokių vantų ir pirtį su tokiom aštriom dilgėlėm pakapoja, pavanoja visus pečius ar tynai, kur skauda, tai nustoja skaudėt. Tai šitai tai žinau. Piktadilgės. Anos auga labai didelės ir jos labai kanda“ (L KAR 156(36)).

- „Durnaropį užmeta ant pečia pirtį, tai tadu durnavoja: vyrai tadu lakia ir ieška bobų“ (L KAR 156(36)).

- „Stanaunykas kad „atsistotų“ (156(36)).

- „Senis gerdava gysločius nuo išpurtime plaučių“ (L KAR 156(36)).

- „Apie mėnesines nereikia sakyti, tada mažiau plauna“ (L KAR 156(36)).

- „Iškaitusi išgėriau buroko rasalo ir peršalau gerklį. Žydelkėla davė čvertukų arielkos, liepė pastatyti šalton vieton, paskui suvilgyt linus iššukuotus ir aprišt kaklą, o ant viršaus šaliku apsiršti. Tris kartus padariau ir atleido“ (L KAR 156(36)).

- „Jei niksterėjai kojų, apytepa moliu ar arielka ir atsileidžia“ (L KAR 156(36)).

- „Dėles deda, jei kas kur yra skausmas – nutraukia tų kraujų negerų“ (L KAR 156(36)).

- „Jei kur skauda, tai tepa kiškia taukais ir tų skausmų nuima“ (L KAR 156(36)).

Gyvulių ligos

O. Juzėnaitė sakė, kad pavasarį karvės rūkydavo verba, kad jos būtų ne tik sveikos, bet ir į jas netrenktų perkūnas: „Uždega verbą ir apeina karvę, dūmais apdūmina, kad jau pasisektų: kad jos neužmuštų perkūnus, kad jau taip jau sveika būtų jinai“ (L KAR 156(141)). Gelvoniškiai tikėjo, kad gyvulius gali susargdinti moterys, kurios yra raganos. Paprastai jos atimdavo karvėms piena, vaikščiodamos apie karvę su koku nors audeklu ir rinkdamos nuo žolės rasą. Parėjusios namo, jos turėdavo tą rasą sugirdyti savo karvei ir taip svetimos karvės pereinavo savai karvei. Jei dėl kokių nors priežasčių sukietėdavo karvės tešmuo ir ji neduodavo pieno, tepdavo tešmenį šlapumu (K. Snorkienė, L KAR 156(36)). Sukietėjęs karvės tešmuo buvo gydomas ir maginiais veiksmais. Kadangi savo kietumu jis buvo panašus į akmenį, reikėdavo iš pirties paimti akmenį, juo aptrinti tešmenį ir sudaužyti: kaip akmuo sudūžta, taip suminkštėja karvės tešmuo. Jeigu karvė apsiveršiavusi blogai nusivalydavo, kryžkaulį tepdavo kiškio taukais: „Kiškia taukai – tai vaistai. Kai karvė apsiveršiuoja ir nenusivala,

tai kai karvės tas kryžius yra, tai patepi tą karvės kryžių ir viskas iškrinta“ (K. Snorkienė, LKAR 156(36). *Jei išpūsdavo karvę, kartais įkišdavo į uodegą numuštu galu butelį „Kai karvį išpučia, tai bonkės dugnų pramušam ir kitų galų inkišam ir tadu šonus braukom“* (K. Snorkienė, LKAR 156(36). O. Juzėnaitė papasakojo unikalų dalyką, kada išpūstą karvę gydydavo vaiko pagalba: *„Mažam vaikui liepdavo lįsti per priekines karvės kojas, o po to kryžmai per užpakalines, kad prapultų liga“*.

Jei paršai neėsdavo, duodavo česnako, kad išvartų kirmėles: *„Kai paršas neėda, tai gal todėl, kad kirmėlas turi. Tada reikia į pusę stiklinės pieno pripjaustyt česnaka ir sugirdyt. Po to, kai išmatas išeina, tai kirmėlas, kai bizūnai* (K. Snorkienė, LKAR 156(36). O nuo raudonligės tvarte klodavo gailius: *„Jei paršai susirgdavo raudonlige, nešdavom iš miško gailių ir kaišydavom visur“* (O. Juzėnaitė, LKAR 156(141).

Pateikėjai

1. Janė Adomavičienė, gim. 1925 m. Širvintų r., Gėlvonų apyl., Mančiušėnų k., gyv. Širvintų r., Gėlvonų mstl.
2. Apolonia Bogdienė, gim. 1927 m. Širvintų r. Gėlvonų apyl., Jutkonių k., gyv. Širvintų r., Gėlvonų apyl., Žuvinčių k.
3. Veronika Jurkevičienė, gim. 1927 m., Širvintų r., Gėlvonų apyl., Garliaučiznos k., gyv. Širvintų r., Gėlvonų apyl., Liukonių k.
4. Ona Juzėnaitė, gim. 1933 m., Širvintų r., Gėlvonų apyl., Māželių k., gyv. Širvintų r., Gėlvonų apyl., Mikalajūnų k.
5. Veronika Markūnienė, gim. 1909 m., Širvintų r., Gėlvonų apyl., Vaiškūnų k., gyv. Širvintų r., Gėlvonų apyl., Žuvinčių k.
6. Monika Miliukienė, gim. 1925 m., Širvintų r., Gėlvonų apyl., Žuvinčių k., gyv. Širvintų r., Gėlvonų apyl., Mančiušėnų k.
7. Stefa Naraikytė, gim. 1924 m., ir gyv. Širvintų r., Gėlvonų apyl., Liukonių k.
8. Aldona Naraškevičienė, g. 1932 m., Širvintų r., Gėlvonų apyl., Labūnavos k., gyv. Širvintų r., Gėlvonų apyl., Liukonių k.
9. Stasys Radzevičius, gim. 1926 m., ir gyv. Širvintų r., Gėlvonų apyl., Mikalajūnų k.
10. Janina Savarauskaitė, gim. 1918 m., ir gyv. Širvintų r., Gėlvonų apyl., Mančiušėnų k.
11. Kotryna Snorkienė gim. 1907 m., Širvintų r., Gėlvonų apyl., Karāliškių k., gyv. Širvintų r., Gėlvonų apyl. ir mstl.
12. Valerija Utkienė, gim. 1914 m., ir gyv. Širvintų r., Gėlvonų apyl., Žuvinčių k.
13. Adelė Visockienė, gim. 1919 m., Varėnės r., Daūgų apyl., Dvarcėnų k., gyv. Širvintų r., Gėlvonų apyl. ir mstl.

Besiruošiant mirčiai...

Jolanta Stupelytė

Šiandieniam taip sparčiai besikeičiančiame pasaulyje kinta ne tik gyvenimo būdas, bet kitaip sprendžiami ir esminiai gyvenimo klausimai, kitaip jaučiamasi mirties akivaizdoje... „Tūkstančius metų žmogus buvo visiškai savo mirties aplinkybių šeimininkas. Šiandien jis toks nebėra“¹, – liūdnei tarsteli Philippe Aries, rašydamas apie mirties sampratą Vakarų kultūroje.

Jis pastebi, kad „senovinis elgesys, kai mirtis sykiu ir įprasta, ir artima, ir neskaudi, ir nesvarbi, pernelyg skiriasi nuo dabartinio, kai mirtis taip baugina, jog nebedrįstama ištarti jos vardo“².

Bendraujant su Gėlvonų ir Bagaslaviškio parapijų gyventojais, kurių dauguma jau nujaučia svečiavimosi šioje žemėje pabaigą, ir norėjosi sužinoti, kokios mintys juos, dar menančius tą „senovinį elgesį“, užplūsta, mąstant apie mirtį...

Iš tikrųjų kaimo žmogus daug dažniau ir daug betarpiškiau susiduria su mirtimi, jaučiasi svarbiu dalyviu palydint kitus, ne tik pačius artimiausius, bet ir kaimynus. Mirtis buvo suvokiama kaip natūrali gyvenimo dalis, todėl ją sutikdavo daug ramiau, žinojo, kaip kitą palydėti per šį slenkstį.

„Seniau, kai žmogus miršta, sueina visas kaimas, vaikus pasiunčia per trobas: tu pas tų, tu pas tų, dar seneliai sušaukia. Tuoj knygas šventas, meldžiasi, viską padeda. Glosto priėjį, tai viena, tai kita kompresų deda, tai kojas šilda. Taip ramina žmogų, jam daug lengviau“ (5), – pasakoja viena pateikėja³.

Mirtis seneliams įsiaudus į gyvenimą ypatingu būdu, apie ją nereikia daug kalbėti, jos šauktis, tačiau kiekvieną dieną būti jai pasiruošus, prašyti, kad Dievas duotų laimingą mirtį.

„Baisus dalykas šnekėt apie smertį. Apie smertį nereikia kalbėti, ateis neprrašyta. Mirčiai reikia ruoštis kasdien. Kiekvienu vakarų pagalvoju, gal rytoj neatsikelsiu. Aš kasdien pasiruošus“, – panašiai pasakys ne vienas pateikėjas (3).

Tačiau kiti gali papasakoti daugybę istorijų, kaip artimieji, kaimynai yra mirę, kaip jų mirtis siejosi su jų gyvenimais. Iš to senieji kaimo gyventojai po truputį kaupia sunkiai išsakomą nuojautą, kas yra mirtis, kaip jai ruoštis, kaip palydėti kitą, netgi kaip gyventi. Gal dėl to užklausus, kas, jų manymu, yra po mirties, neskuba atsakyti. Dažniau tarstels: „Kas ti žina, kas ti yra, kai numirsim – sužinosim“ (2). Tokie kiek atsainūs atsakymai visai nereiš-

¹ Aries P. *Mirties supratimas Vakarų kultūros istorijoje*, Vilnius, 1993, p. 213.

² *Ten pat*, p. 28.

³ Tekste skliaustuose pateikti skaičiai rodo pateikėjo numerį sąrašė, kuris yra straipsnio gale.

kia, kad yra abejojama pomirtiniu gyvenimu, greičiau suvokiama, kad tai pernelyg pranoksta galimybę aiškiai išreikšti. Kaip sako viena pateikėja, „*po mirties viskas yra paslapytė*“ (8). Daugiau pasikalbėjus, paaiškėja, kad esama daug tėvų ir senelių pamokymų apie tai, savų pasvarstymų ir išvadų, kartais kiek prieštaringų, dažnai nesisten-giant visko sudėlioti į vieną visumą, tiesiog paliekant erdvės paslapčiai ir nežiniaai.

Štai vienas įdomus netradicinis požiūris, supynęs nekrikščionišką ir krikščio-nišką tikėjimus, savaip apmaščius tėvų ir senelių pasakojimus:

„Ka jie viską aiškindava, aiškindava, saka, gi neišnyksim. Kiti, būdava, ka saka, ten nieka nėra, kai pamirsim. Kaip iš nieka atsiradam, tai nieka ir nebus. Nu kaip gali iš nieka atsirasti. Gyvybę gavom, tai čia didelė Dievo galybė duot žmogui gyvybę. O kai numirsi, kaip gali išnykti, kaip nieks nieka – visgi gyvonta, daryta ar gera, ar bloga. Kaip aiškindava, tu nebūsi žmogum tam pasauly, tai gal paukštytė, gal musytė kokia, gal koks vabaliukas, vaje, kaip gražiai saka, tava siela visvien prigis kažkur. Ir seneliai, ir tėveliai saka, tu neišnyksi kaip niekas, taip negali būt, a dabar, a kas taip pasakys.

Taip galvoju, ir man sakydavo mano senelė, jinai buvo tokia biški turtingesnė, biški protingesnė pagal kaimo žmones, nors mano senelė, aš nenoriu jos kažkaip kelt, aukštint, ji man sakydavo: „vaikeli, saka, jeigu tiktai čia būsi gerus ir tam pasauly būsi gerus ir geran įsikūnysi. Jeigu tu čia kaip paukštytė būsi, čiulbėsi, tiktai grožį skleisi šitam pasauly, tai, saka, tu i ten čiulbėsi, o jeigu tu čia kai gyvatė kasi kiekvienam kaimynui, vaikui, pavirsi gyvate, gyvatės kūnan įlysi kur kitan pasauly, apie kitą pasaulį sakydava. Iš čia pavirsi ten žvėriu, tinai vilku, loku, ar ti kuom būsi, ar ten kur šuns vietoj būsi, losi, jei čia liežuviu kur reikia, kur nereikia lepetuosi. Labai labai gražiai mokindava“.

Pateikėja sako, kad jos senelė mokėjo skaityti, turėjo knygų. Tad gal šį požiūrį bus girdėjusi ne tiek iš savo tėvų ar senelių, bet skaičiusi to meto populiariose knygoose, kuriose šmėkščiodavo ir kai kurios rytietiškų religijų, filosofijų idėjos... Ta pati pateikėja toliau tęsia:

„Mažutė kai buvau, mirusio žmogaus negailėdavau. Aš džiaugdavaus, angelu bus dideliu, vaikščios su baltu mėlynu sukniu, ružavas bus, o kokios mintys būdava; mažiukai skraidys angeliukais. Neverk, saka, gi ir suaugusios moterys, saka, padėk jam danguj skraidyt. O, kokie gražūs žodžiai būdava.

Pasakodava ir apie pragarą. Pragare būdava ir blogų velnių ir gerų, seneliai sakydava. Ne visi blogi. Geri būdava jau globodava tuos, kur nusikalta, juos perauklėdava, tvarkydava, o blogi velniai kišdavo smalon, virdavo ir dar tuo dideliu mediniu šaukštu grūsdavo, kad viršun neišlįstų, kad greičiau prigertų toj smaloj. O gal baidydavo, o gal taip būdavo. Būdavo bijom, kad gi čia nenusidėt, paskui virsim smaloj...“

Be abejonės, daugumos mintys kiek paprastesnės. Vaikystėj girdėję tradicinius pasakojimus apie dangų, pragarą, skaistyklą, dabar dažniau žvelgia kaip į gerą pedagoginę priemonę, ir nors tarsi tuo neabejoja, nėra linkę daug apie tai svarstyti. Dažnai pasakys paprastai: „*Sakydavo rojus, kas kaip užsitarnaus – laiminga mirtis, o blogai užsitarnaus – pekla tada. Kas ti žina, kas kaip užsitarnauja*“ (6). Kitiems, nors ir rečiau, tradicinis mokymas, savaip suprastas, apie pomirtinį gyvenimą yra gyvas iki šiol.

Štai dar vienas pasakojimas, kuriame pinasi ir abejonės, ir įsitikinimai. Ši pateikėja nemoka nei skaityti, nei rašyti, gal dėl to labiau paveikia per vaizdinius:

„Aš noriu gyvent ilgai. Man patinka, įdomu gyventi. A kas, numirsi, nieka nematysi. Matai saulį, matai viską. Nieka ti nėra, žmogus numiršta, supūna, nieka ti nėra to gyvenimo. Gal... Žmonės saka, kad yra. Žmonės saka, gi ten taip pat gyvena. Taip pat. Ale klausimas. Nieks nebuva, nieks nežina. Saka, Dievas pasitinka, jeigu geras žmogus, a jeigu nedolanga, Dievas peklon vara. Tu, saka, nereikalingas. Ni tu meldeis, ni tu, saka, nieka darei. Saka, tu mums nereikalingas, eik peklon. Eik tu peklon, žinai, nepriimam. Reik mums gero žmogaus, kuris teisingas, Dievo šaukiasi, tokių mums reikia žmonių. Jeigu nepoteriavai, bažnyčion nėjai, mums tokie nereikalingi. Senose knygose yra, rodė, dega žmonės. Velniai smalų pila gerklėn žmonėm, smala gi dega, karštai, žmogų gerklėn pražiodijis. Aš tikiu, kad taip yra. Jeigu parodyta ant knygos, bet kas gi nebus parodyta. Kurie žmonės vyresni, anys supranta, žino, paraša apie šventenybę, aš tai tikiu, kad yra pekla, yra viskas“ (9).

Tam tikras pomirtinio gyvenimo išivaizdavimas salygoja ir pamaldumo praktikas. Pateikėjai daug meldžiasi už savo mirusius artimuosius, tikėdamiesi šiems padėti greičiau regėti Dievą. „*Gyvam dar gali ką gero padaryti, o mirusiam tik malda*“, – tarstels (2). Todėl dažnas ir kasdien prisimena: „*Už mirusius Viešpaties Angelų, kad Dievas jiems atleistų, dovanotų klaidas, griekus*“ (1). Kitąkart, susapnavę savo artimus mirusiuosius, bando išsiaiškinti jų perduodamą žinią: gal ko prašo, gal reikia dar maldos ar šv. Mišių... Viena paaiškina, kodėl reikia užprašyti šv. Mišias už mirusįjį, praėjus mėnesiui po mirties:

„Už gerus darbus patenka dangaus karalystėn, jeigu jau geras buva, niekam škadas nedarė, dangun papulna. Kai žmogus miršta, po mėnesio dangaus vartus atidaro, todėl po mėnesio reikia mišias užprašyt, pasimelst, tada Dievas priims tų nabašnikų. Dabar ir tikim, taip visų laikų ir mes, ir visi kaimynai. Po mėnesio užprašom mišias, nes atidara Dievas dangaus vartus“ (4).

Šiai pateikėjai mokymas apie pragarą ir skaistyklą neįstrigęs, todėl teigia nebijanti ir niekada nebijojusi Dievo. Iš tikrųjų daugumai senolių Dievo baimė susijusi su nuo vaikystės skiepyta baudmės baime už nusikaltimus. Dar vienos pateikėjos pasakojimas su svarstymais, nutylėjimais:

„Mirt... Ale kas ti po mirties bus... Neseniai tokia kaimynka mirė. Buvo tokia nelabai. Saka: „a, jau laikas eit pas Dievulį.“ A aš sakau: „a ar priims mumis Dievulis?“ „A ką ti mes padarėm, gi mes nieka nepadarėm.“ „Ai, ale kiek mes padarėm, tiktai gal ten pamatysim...“ – sakau. Ale va sapnava kita kaimynka, kad ana raudonais rūbais ap-sivilkus, net baisu... Ale kodėl, kodėl raudonais? Galgi... A Dievus žina. Mirt gal nebaisu, ale po mirties kaip bus, nieks nežina. Bus bausmė, yra dangus, yra pragaras. Daug buveinių yra, – saka Kris-tus. Daug tėveliai ir nepasakodava. Yra dangus, yra bausmė...“ (1).

„Mirt gal nebaisu“, – sako ne tik ši pateikėja, bet ir kiti senieji, paklausti, ar bijo mirties, paprastai atsako, kad ne. Tačiau ruošiasi vis pamąstydami, kad ši diena gali būti paskutinė, ir stengiasi gyventi taip, kad mirtis neužkluptų netikėtai. Viską permąstanti pati ir ieškanti savų tiesų, viena pateikėja šitaip pasakoja:

„Nuo mirties staigios tai niekuomet neprašiau, kad Viešpats apsaugotų. Bažnyčioj mama, būdavo, giedodava ir man liepdava. Tai, kai gieda šitą: „nuo bada, mara, ugnies ir kara, nuo staigios mirties gelbėk mus, Viešpatie“, aš viską giedu, giedu, kaip „nuo staigios mirties“, aš tyliu. Nutylu. Mama pastebėja, aš buvau gal vienuolikos metų, nu jau prie komunijos ėjau. Ainam mes namo, mama mani klausia: „kodėl tu ne-baigėi giedot. Ar tu užkimsti, ar tau skauda ka“, – jina susidomėja. Aš sakau: „Mama, atsimeni, kaip ta, kur pas mus gyveno, mirė nuo dusulio net tris dienas, kaip lubas ardė, meldės, kad numirtų, tai man labai patinka, kai žmogus staigiai numiršta.“ „Ak, tu, ką tu kalbi dabar nesąmones, Dievas gali, tu nė nepaspėsi, i nė patepima, ni nieka...“ (7). Bet aš sakau: „Viešpatie, Tavo šventa valia saugok mane nuo ilgos ligos, aš už tai visą gyvenimą pasiruošus, visada esu pasiruošus“ (7).

Yra nemažai liudijimų, kad senieji kaimo gyventojai, gyvenę santarvėje su sa-vimi, su gamta, su Dievu, tarsi prisijaukindavo mirtį, nujausdavo artėjantį perėjimą, tad ramiai susikviesdavę artimuosius, su jais atsisveikindavę ir iškeliaudavę... kaip į kelionę. Net stebina, kaip paprastai tokie žmonės galėdavę palikti šį pasaulį:

„Mano močiutė, kai mirė, saka: „išvirk du kiaušinius, aš jau pavalgysiu prieš laimingą kelią, nešk žvakę, sviesta tepk daugiau, piena šviežia, gal aš jau ti nepavalgysiu. Dabar jau viskas, dek žvakį, šauk anūkus“. Taip ir buvo: „Atėje, visus peržegnojo, atsisveikino ir mirė“ (5).

Susirinkusieji prie mirusiojo turėjo išlikti ramybėje, nelaikyti išeinančiojo savo pernelyg dideliu sielvartu ir prisirišimu, kad nesutrukdytų jo kelionės. Uždegdavo žvakę ramiai melsdamiesi, giedodami. Dabar, kaip pastebi viena pateikėja, giesmės jau yra pasikeitusios, jos labiau gaudina širdį ir tada atsiskyrimas darosi daug sunkesnis. O anksčiau tam padėdavusios ir senosios giesmės iš kantičků, kurios kreipdavo visų širdis į Dievą, į amžinybę, neišikabinant šio laikinojo pasaulio...



*Petrašiūno
iš Tilvikų laidotuvs*

*Laidotuvs.
Apie 1922–1927 m.*

*Genovaitės
Jurkevičiūtės
iš Mančiušėnų k.
laidotuvs. 1927 m.*

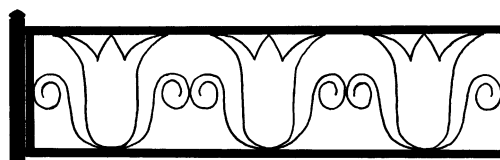
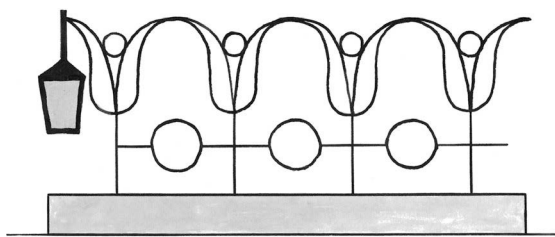
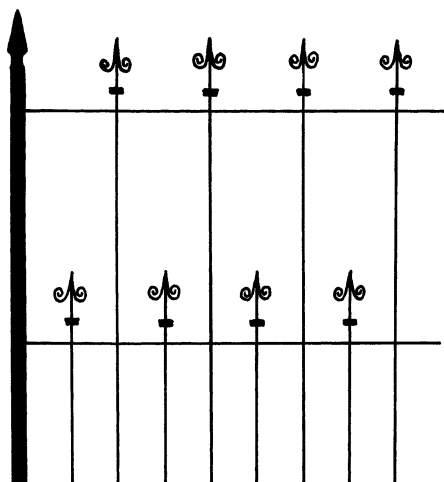
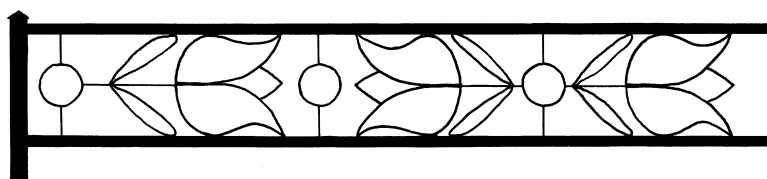
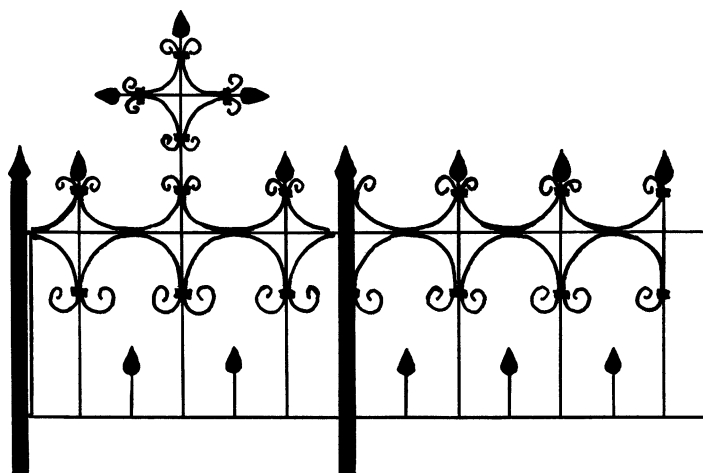
*Iš Adomavičienės
albumo*



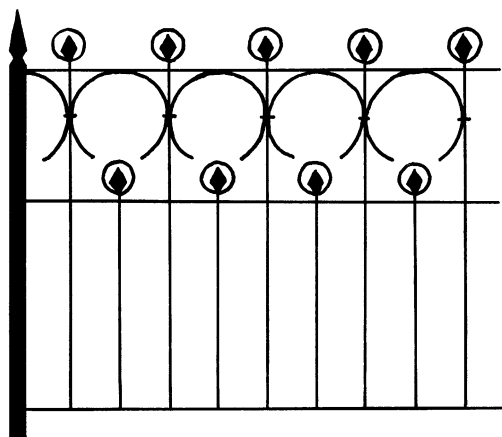
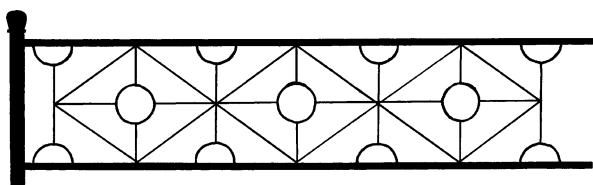
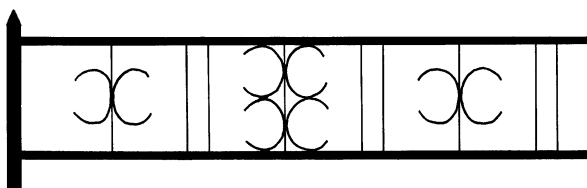
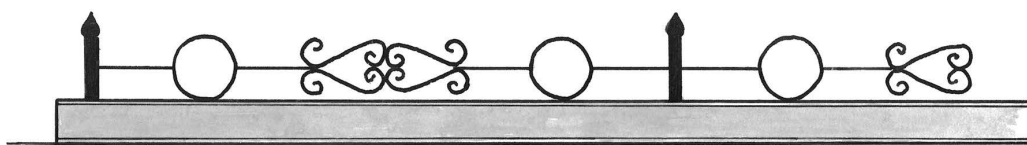
Pateikėjai

1. Jankūnienė (Poškaitė) Ona, gim. 1916 m. Motiejūnų k., gyv. Stavarýgalos k. (Visus pateikėjus apklausė ir medžiaga užrašė Jolanta Stupelytė ekspedicijos metu 2003 07.)
2. Adelė Janušytė, gim. 1920 m. ir gyv. Pyplių k.
3. Filomena Juzėnienė (Šerelytė), gim. 1933 m. Maskōliškių k., gyv. Karāliškių k.
4. Jadvyga Kazlauskienė (Braznauskaitė), gim. 1915 m. Mūsniškų vls. Kaimýnų k., gyv. Stavarýgalos k.
5. Aldona Naraškevičienė (Kupčiūnaitė), gim. 1932 m. Labūnavos k., gyv. Liūkonyse.
6. Karolis Palaima, gim. 1921 m. ir gyv. Karāliškių k.
7. Emilija Pileckienė (Čizaitė), gim. 1919 m. Kurklių mst., gyv. Gėlvonuose.
8. Veronika Šataitė, gim. 1925 m. Šeiniūnų k., gyv. Bagaslaviškyje.
9. Johana Valaičiūtė, gim. 1927 m. ir gyv. Karāliškių k.

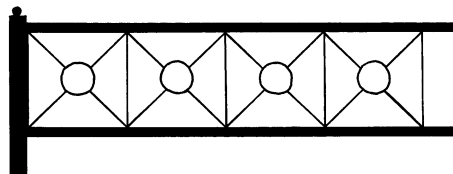
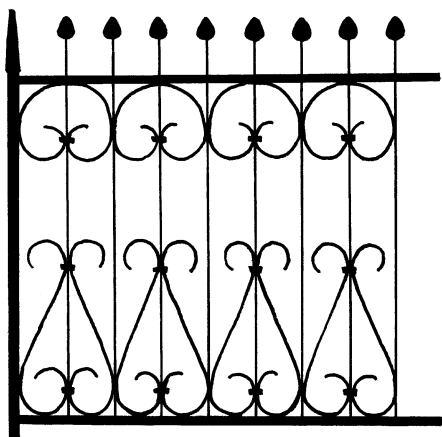
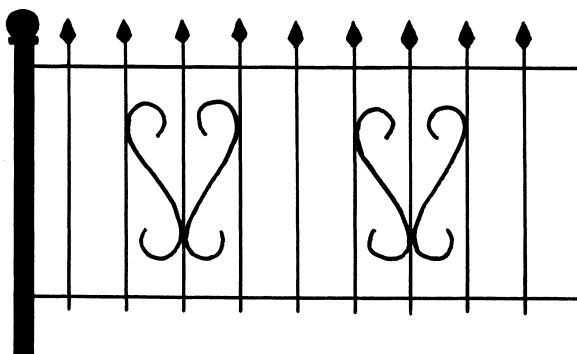
Antkapinės tvorelės, paminklai ir kryžiai
Jurgitos Jasinskaitės piešiniuose



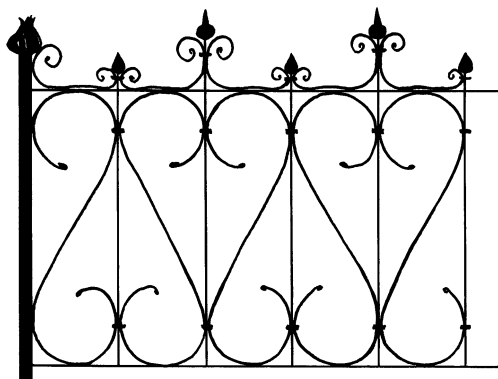
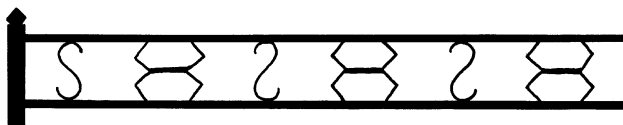
*Kapų tvorelės
Geltonų kapinėse*



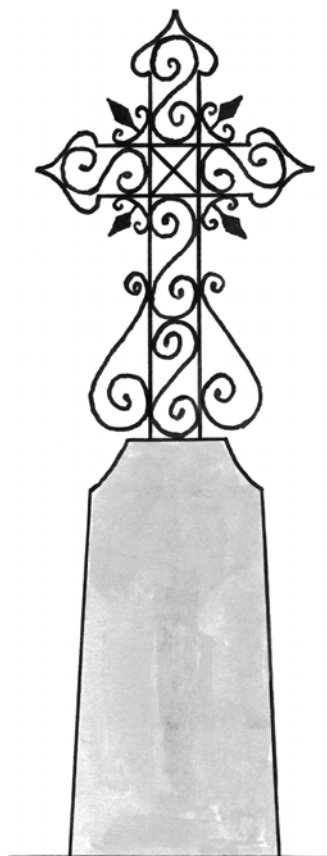
*Kapu tvorelės
Gelvonų kapinėse*

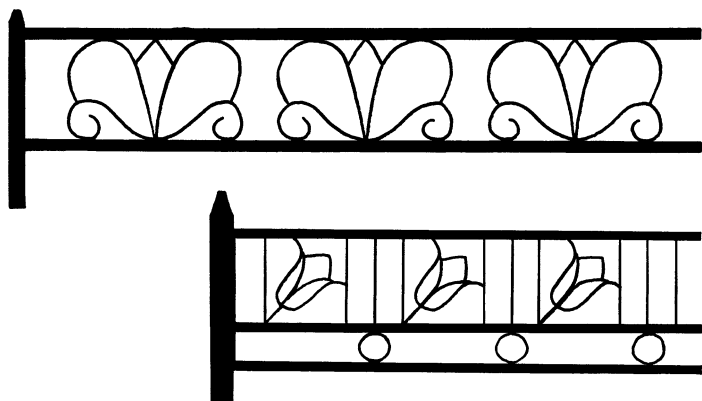


*Kapu tvorelēs
Purliņū k. kapinēse*

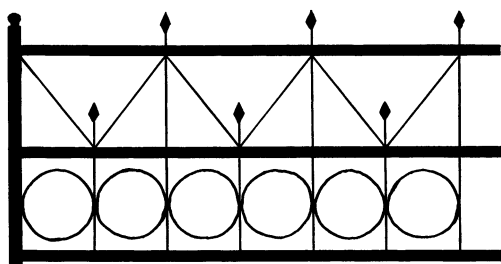


*Kapu tvorelēs ir
antkapinis kryžius
Zubeliņū k. kapinēse*

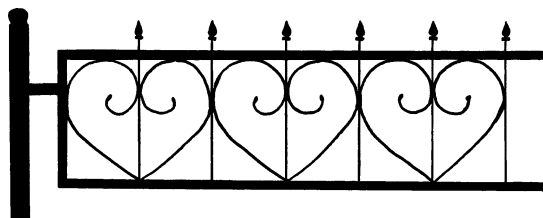
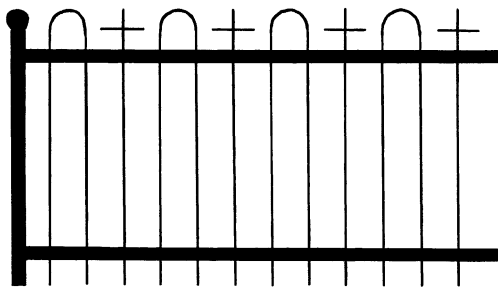




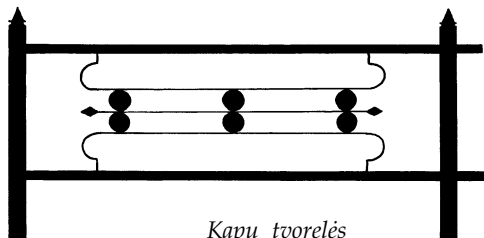
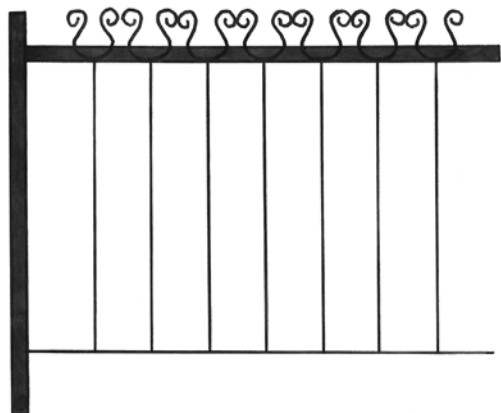
*Kapų tvorelės
Mančiušėnų k.
kapinėse*



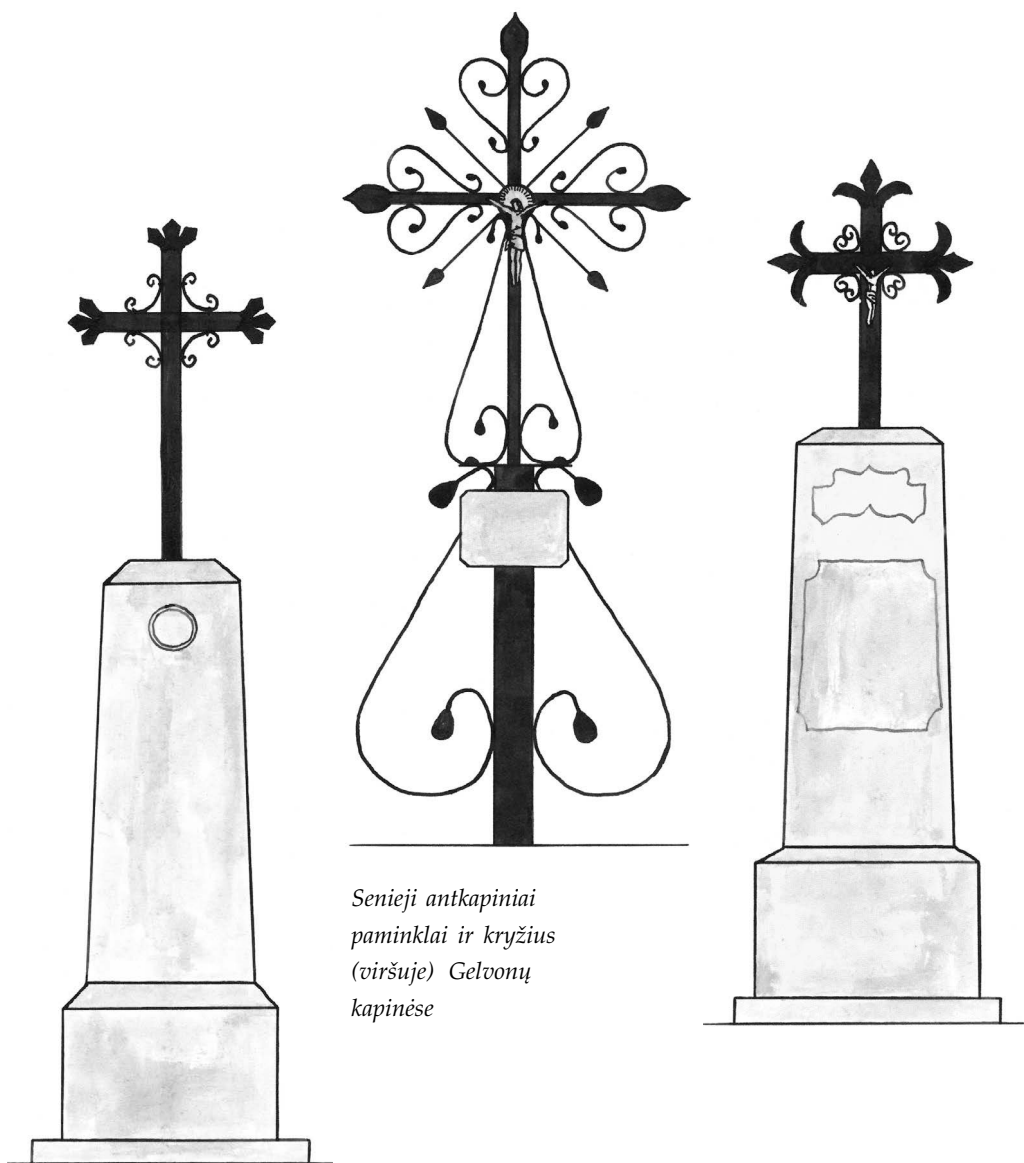
*Kapų tvorelės
Šiaulių k.
kapinėse*



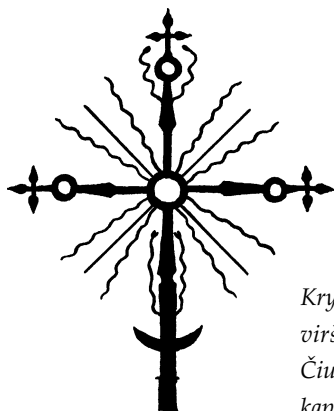
*Kapo tvorelė
Juknonių k.
kapinėse*



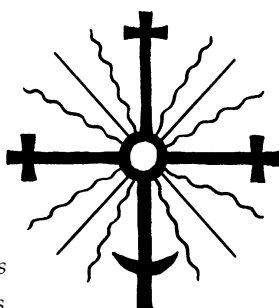
*Kapų tvorelės
Šėiniūnų k. ir
Čiurkiškių k.
(kairėje)
kapinėse*



*Senieji antkapiniai
paminklai ir kryžius
(viršuje) Gelvonų
kapinėse*

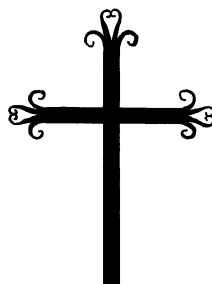
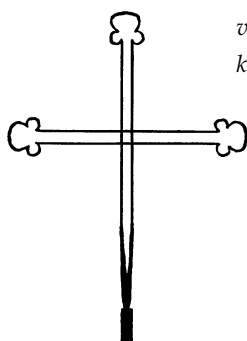


Kryžiaus viršūnės Čiurkiškių k. kapinėse

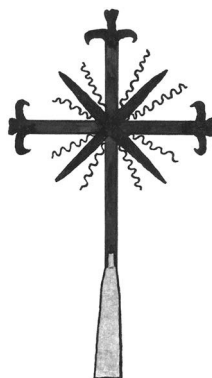
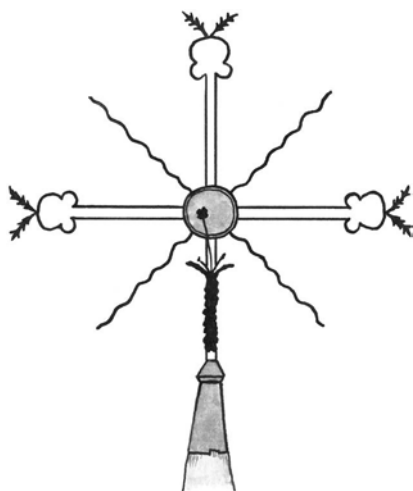


Varpinės viršūnė Pyplių k. kapinėse

Bagaslaviškio bažnyčios varpinės kryžius



Bagaslaviškio bažnyčios vartų kryžiai



Bagaslaviškio bažnyčios kryžiai

2003 m.

K A L B A

Gelvonų šnekta*

Kazys Morkūnas

Lietuvių kalbos institutas

Pirmosios lotynų kalba parašytos ir 1653 m. Karaliaučiuje išleistos lietuvių kalbos gramatikos – „Grammatica Litvanica“ – autorius Danielius Kleinas rašė:

„Vilniaus krašto gyventojai linkę kalbėti kietai, beveik kaip Vokietijoje austrai, bavarai ir kt. kalbėdami vokiškai. Pavyzdžiui, jie (Vilniaus krašto gyventojai – K. M.) sako: „unt dungaus ir žiames bus žinklai vietoj ant dangaus ir žėmes bus žėnklai“¹.

Tas vilniškių tarmės apibūdinimas tiko ir Gėlvonų, Bagaslaviškio, kitoms apylinkėms, kuriose dvigarsiai *an*, *en* ir *am*, *em* taip pat tariami „kietai“, t. y. verčiami *un*, *in*, *um*, *im*, pvz.: *púntis*, *runkà*, *pinkì*, *šviñtas*, *túmsu*, *kimpì'ne*, *pímpe*² vietoj *pántis*, *rankà*, *penkì*, *šveñtas*, *támsu*, *kempìne*, *pémpé*. Atsižvelgdami į nevienodą minėtų dvigarsių tarimą, kalbininkai aukštaičių tarmę skiria į vakarų aukštaičių (išlaiko *an*, *en*, *am*, *em*) ir rytų aukštaičių (verčia *un*, *in*, *um*, *im*, o kai kur ir kitais dvigarsiais) patarmes³. Rytų aukštaičiai neišlaiko ir nosinių balsių *a*, *e*; Gelvonų šnektoje vietoj jų tariami balsiai *u*, *i* (trumpi) ar *u*, *i* (ilgi), pvz.: *kusnėlis* ‘kašnelis’, *kú'snis* ‘kašnis’, *anūr vaiku* ‘aną vaiką’, *skř'sf* ‘skęsti’, *žėmi* ‘žemė’, *miškì* (iš **miškėn*) ‘miške’. Taip šiuos balsius taria ir trečioji aukštaičių patarmė – pietų aukštaičiai (kitais – vakarų dzūkai: Alytūs, Drūskinininkai, Varėnà, Vėvis), kurie dvigarsius *an*, *en*, *am*, *em* išlaiko sveikus.

Toliau tikslinant Gelvonų šnekto vietą tarp kitų rytų aukštaičių ir santykį su jais, pasakytina, kad ji kalbininkų skiriama prie širvintiškių šnektų grupės, kuriai dar priklauso Čiōbiškio, Mūsninkų, Pabáisko, Šešuolėlių, Širvintų apylinkės.

Daugiau kaip prieš 350 metų D. Kleinas, nurodęs, jo manymu, svar-

* Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Mokslo darbų komisijos. Leidyklai įteiktas 2007 02 15.

¹ *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius, 1957, p. 406. Beje, D. Kleinas, taip aptardamas Vilniaus krašto tarmę, rėmėsi rytų aukštaičio Konstantino Sirvydo (1578 ar 1581–1631) raštais.

² Šnektos pavyzdžių tarimas, kad būtų suprantamesnis ir platesniam skaitytojų sluoksniui, daugiausia perteikiamas bendrinės kalbos rašmenimis. Tik atskirais atvejais vartojami papildomi ženklai, kurie žymi: α – trumpą (nekirčiuotą ir kirčiuotą) redukuotą *a*; ϵ – suužpakalėjusį po sukietėjusio *l* kirčiuotą balsį *e*; \dot{i} – neskiemeninį *i*, pakeičiantį *j*; \dot{u} – neskiemeninį *u*; taškas dešinėje raidės pusėje aukštai – balsio ilgumą; vidurinės priegaidės ženklas (°) – pailgėjusius kirčiuotus *i*, *u* (= \dot{i} , \dot{u}) ir iš galūnės atitrauktą kirtį; lankelis virš raidės (pvz., f), kaip priimta 1925 m. Kopenhagoje vykusioje tarptautinėje kalbininkų konferencijoje, – priebalsio minkštumą (daugiausia žymimas tik žodžio gale; prieš priešakinės eilės balsius priebalsių minkštumas nežymimas, o prieš užpakalinės eilės balsius priebalsių minkštumą rodo minkštinamasis ženklas *i*, kaip bendrinėje kalboje).

³ Didelė dalis rytų aukštaičių, tariančių *púntis* vietoj *pántis*, kartais kalbininkų (Kazimiero Jauniaus–Antano Salio tarmių klasifikacijoje) vadinami *púntininkais*.

biausias lietuvių kalbos tarmes, jas palygino viena su kita ar net kitomis kalbomis (jų tarmėmis). Toks atskirų tarmių ar įvairių jų ypatybių aptarimo būdas gana dažnai taikomas ir dabar. Tačiau atsirado ir dar vienas veiksnys, su kuriuo galima lyginti tarmių fonetikos, gramatikos, žodyno dalykus. Tai XX a. pradžioje galutinai susiformavusi dabartinė bendrinė lietuvių kalba, įteisinusi tam tikras vartosenos normas. Aptardami Gelvonų šnektos būdingesnius dalykus, taip pat palyginsime juos tiek su gretimų tarmių (šnektų), tiek su bendrinės kalbos (bk.) atitinkamais faktais.

Jau minėjome, kad senieji dvigarsiai *an, am, en, em* Gelvonų šnektose verčiami kitais dvigarsiais. Tačiau ne visame šnektos plote jų keitimas yra nuoseklus. Vakariename pakraštyje (Kelmaĩ, Mančiušėnai, Labūnava, Juknónys, Žvagākālnis), kuris suartėja su vakarų ir pietų aukštaičiais⁴, dažniau pasitaiko dvejopai pasakomų žodžių, pvz.: *brañktas* ir *bruñktas*, *teñpf* ir *tiñpf*, taip pat *kaşnėlis* ir *kusnėlis*, *skėşf* ir *skĩşf*. Vengti minėtųjų dvigarsių ir balsių *a, ę* tarmiško tarimo skatina ir vis didėjantis bendrinės kalbos poveikis. Pernelyg didelis stengimasis kalbėti „gramatiškai“, „spaudžiant liežuvi“ kartais sulaukia ir pašaipos. Pasakojama, kad viena iš miesto grįzusi mergina, norėdama kumpio, paprašiusi: „Mama, gal turi kampo?“ Greičiau atsakoma dažnai ir plačiai vartojamų žodžių (pvz.: *kañpas, lāngas, beñdras, penki*) tarmiško tarimo, o rečiau vartojamų – tarmiškas tarimas išsaugojamas ilgiau (pvz.: *pakuñktė* ‘pakanktė; šikšna ar virvė lanko galui prie pavalkų priveržti’, *kĩmsas* ‘kemsas; samanomis ar žole apžėlęs keltas ar žemės kauburėlis’, *kĩmsynė* ‘kemsynė; kemsų priaugusi vieta’, *şvĩndrė* ‘švendrė, nendrė’).

Visame šnektos plote dėsningai *an, am, en, em* išlaikomi (nekeičiami kitais dvigarsiais) tiek jaunesnės, tiek vyresnės kartos vietos žmonių dar šiais atvejais:

a) *an, en* (*am, em* prieš *b, p*) veiksmazodžių esamojo laiko šaknyse atsiradus intarpui *n*, pvz.: *ankù, ankì, añka* (plg. *ākf* ‘àkti’), *randù, randì, rañda* (:rāşf ‘ràsti’), *şlañpa* (:şlāpf ‘şlàpti’), *geñda* (:gėşf ‘gėsti’), *señka* (:sėkf ‘sėkti’), *apşeñpa* (:apşėpf ‘apşėpti’);

b) *em, en* veiksmazodžių esamojo laiko šaknyse, kurių kitose formose yra *im, in, (i)*, pvz.: *kemşù, kemşì, keñşa* (:kiñşf, *kiñşaù, kiñşk*), *renkù, renkì, reñka* (:riñkf, *rinkaù, riñk*), *lendù, lendì, leñda* (:lĩşf, *lindaù, lĩşk*);

c) *em, en* bendratyje ir jos vediniuose veiksmazodžių, kurių esamajame laike ir (ar tik) būtajame kartiniame laike šių dvigarsių nėra (jų dėmenys įeina į skirtingus skiemenis), pvz.: *sémf, sémdavau, señs, sémk*, bet *semiù, semi, sémé; témf, témsta, teñs*, bet *(su)tēma* ‘(su)temo’; *purėnf, pureñs, purėnk*, bet *purenù, purėna* ‘purėno’, *sénf, sénstu, sénsti*, *(pa)señs*, bet *pasenaù, pasėna* ‘paseno’;

d) kai kuriuose garsazodžiuose ir iš jų padarytuose vediniuose, pvz.: *añ, añf* ‘šuns lojimo pamėgdžiojimas’, *amsėf, añsi; krañk, krañkf* ‘varnos, juodvarnio balso pamėgdžiojimas’, *kranksėf; greñž-greñž, greñžf-greñžf* ‘gremžimo, gramdymo garsas’;

e) atskiruose, dažniausiai naujesniuose, nelietuviškos kilmės žodžiuose, pvz.: *ámžinas, kambarỹs, krañtas, sandėlỹs, tremtinỹs, ambulatòrija, bānkas, fundāmentas, lėmpa;*

f) kai kuriuose tikriniuose žodžiuose, pvz.: *Antākālniai, Mančiušėnai, Dambukà* (kaimų pavadinimai), *Delenkėlės* (taria *delenkėlas* – Māželių kaimo dirvos pavadinimas, plg. slavizmą *delėnka* ‘miško sklypas, biržė’), *Stankėlis* (pavardė).

⁴ Labiausiai nuo buv. Gelvonų valsčiaus centro į vakarus nutolęs kampas (Padaigai, Vānagiškis, Vyšniālaukis) jau daugiau pritampa prie pastarųjų – vakarų ir pietų aukštaičių.

Yra ir antrinės kilmės *am, an, em, en* dvigarsių – rečiau žodžio kamiene (sudurtiniuose žodžiuose, arba dūriniuose, pirmasis dvigarsių dėmuo gali būti ir iš nekirčiuotų *uo, ie*), pvz.: *žemdirbys, žėmvuogė* (taria ir *žėnvogė*) ‘žemuogė’, *dankepė* ‘duonkepė’, *venmarškīnis* ‘vienmarškinis’; gana dažnai galūnėse, pvz.: *vaikām* (iš senesnės formos *vaikāmus* ‘vaikams’, *laukām* ‘laukams’, *baltām* (iš senesnės formos *baltāmui*), *kitām, baltām* (iš *baltamė*), *šitām* ‘šitame’, *laukañ* (iš *laukanā*), *pilnañ, keřtam* (iš *keřtame*), *pjāunam*.

Bendrinės kalbos besimokantiems ar besistengiantiems ja kalbėti gelvoniškiams, kai kurių savo gimtosios šnektos ypatybių išvengti gana sunku, visiškai „atprasti“ nuo jų dažnai ir nepasiseka. Pirmiausia tai pasakytina apie balsių kiekybę, kuri šnekte daugiausia priklauso nuo kirčio. Žodžio kamieno kirčiuoti trumpieji balsiai čia ilginami ir suvienodinami su kirčiuotais ilgaisiais balsiais (nors jų ilgumas nėra toks ryškus kaip vakarų aukštaičių ilgųjų balsių), plg.: *vỹsαs* ‘visas’, *lūbas* ‘lūbos’ ir *výras, lūpas* ‘lūpos’; *māna* ‘māno’, *tāva* ‘tavo’ ir *māžαs, tākαs*; *kāšf* ‘kasti’, *vēsř* ‘vesti’ ir *kāšα, vēdα; pāsukα* ‘pāsuka’, *pasỹšnekα* ‘pasišneka’ ir *pāsaka, pataisýk*. Galūnės kirčiuoti balsiai trumpumą išlaiko: *galvā, neši, sukū, akis, vaikūs*. Ilginami ir kirčiuotų tvirtapradžių dvigarsių *il, im, in, ir, ul, um, un, ur*, dvibalsio *ui* pirmieji dėmenys ir tariami tarsi būtų parašyta: *pýlnas* ‘pīlnas’, *pýrmas* ‘pīrmas’, *dúmtuvēs* ‘dūmplēs’, *kúrmis* ‘kūrmis’ (t. y. taip, kaip *dúmtraukis, súrmaišelis* ‘sūrmaišis’), *smúikē* ‘smuikas’.

Tiek kamieno, tiek galūnės nekirčiuoti ilgieji balsiai trumpinami ir suvienodinami su nekirčiuotais trumpaisiais balsiais, plg.: *virēsnis* ‘vyrėsnis’, *pukēlis* ‘pūkėlis’ ir *visiēm, pupā; āki* ‘ākī’, *ākis* ‘ākys’ ir *mōki, šōkis*. Toks dvejopas balsių ilgumas, priklausantis nuo kirčio, būdingas visiems širvintiškiams. Trumpas nekirčiuotas *a* čia tariamas ir vietoj bendrinės kalbos balsio *o* ir dvibalsio *uo* (pvz.: *sadēlis* ‘sodelis’, *māta* ‘mato’, *šākas* ‘šākos’, *padēlis* ‘puodėlis’, bet *sōdαs, anō, šākōs, púodαs*), *o* trumpas *e* vietoj nekirčiuotų *ė* ir *ie* (pvz.: *tevēlis* ‘tėvėlis’, *māte* ‘mātė’, *šākes* ‘šākės’, *penēlis* ‘pienelis’, bet *tévαs, katē, katēs, pīenαs*).

Nelengvai gelvoniškų išmokstama taisyklingai tarti ir kai kurias žodžių galūnes. Nekerčiuotose galūnėse *-a, -as* iš seno trumpasis balsis *a* paprastai tariamas neryškiai, tamsinamas (redukuojamas), girdimas panašus balsis į rusų kalbos *ы* – kalbininkų dažnai žymimas graikų abėcėlės raide α (alfa), pvz.: *kāšα* ‘kasa’, *šōkα* ‘šoka’ (bet *dúona* – senesnė galūnė turėjo ilgąjį *-ā*), *gērαs* ‘geras’, *vaikαs* ‘vaikas’, *gālvas* ‘gálvas’ (kartais ir kirčiuota galūnė *-as* virsta *-αs*, pvz., *šākαs* ‘šakàs’). Po minkštųjų priebalsių supriešakėjęs šių galūnių *a* verčiamas *i*, pvz.: *láuiki* ‘laukia’, *praūsi* ‘prausia’, *važiūoji* ‘važiūoja’, *naūjis* ‘naujas’, *kójis* ‘kojas’, *svēčis* ‘svečias’, *žālis* ‘žalias’, taip pat ir *naujīs* ‘naujās’, *žālīs* ‘žaliās’. Toks pat likimas ir galūnių *-e, -es*, pvz.: *vaiki* ‘vaikė!’, *kārvis* ‘kārves’, *žemīs* ‘žemės’.

Panašiai pakinta ir nekirčiuotų galūnių dvibalsiai *-(i)ai, -(i)au, -ei*; jie virsta į *-αi, -αu, -iī, -iū*, pvz.: *gālvaī* ‘galvai’, *vāikštαu* ‘vaikštai’, *kōjiī* ‘kojai’, *kātiī* ‘katei’, *pjōviū* ‘pjoviau’. Paprastai neišlaikoma ir nekirčiuota galūnė *-(i)ui*, pvz.: *sūnαi* ‘sūnui’, *tuřgαi* ‘turgui’, *brōliū* ‘broliui’, *grēbliū* ‘grėbliui’ (dar plg.: *sótαs* ‘sotus’, *krýžis* ‘kryžius’).

Minėtųjų galūnių „tamsinimas“ būdingas visiems širvintiškiams, o einant iš pietų ir artėjant prie rytų aukštaičių panevėžiškių (prasidedančių už Šventosios upės) vis stiprėja.

Žodžio pradžios balsį *e* (sudarantį ir dvibalsio *ei*, mišriųjų dvigarsių pirmąjį dėmenį) gelvoniškiai, kaip ir dauguma aukštaičių, verčia *a*, pvz.: *aketė* 'eketė', *āžerās* 'ežeras', *aīgastė* 'eigastis', *aigulỹs* 'eigulys', *ailė* 'eilė', *algesỹs* 'elgesys', *aršketỹs* 'erškėtis', *ārziñf* 'erzinti'. Prieš žodžio pradžios dvibalsį *ie*, balsius *i*, *ė* pridodamas *j* (pvz.: *jiena* 'iena', *jieško* 'ieško', *ješkóf* (iš *ieskóti*), *jėglis* 'ėglis', *jėda* 'ėda', *jėsf* 'ėsti', *jišgustỹs* 'išgastis'), prieš dvibalsį *uo-* (ir vietoj nekirčiuoto jo atsiradusį *a-*) – priebalsis *v* (pvz.: *vúodas* 'uodas', *vúoga* 'uoga', *vagáuñf* 'uogauti', bet *úošvis*). Prieš kai kurių žodžių *k-*tariamą pridėtinis priebalsis *s*, pvz.: *skabintis* 'kabintis', *skabinėtis* 'kabinėtis', *skrėgždė* 'kregždė', *skrėgždžiúotas* 'kregždėtas'.

Kaip visi rytų ir pietų aukštaičiai, dalis vakarų aukštaičių (K. Jaunias – A. Saliio tarmių klasifikacijos vidurio aukštaičiai), gelvoniškiai taria kietą priebalsį *l* ne tik prieš užpakalinės eilės balsius (*lābas*, *lopinỹs*, *lúpa*), bet ir prieš *e*, *ė*. Po sukietėjusio *l* balsis *e* (tariamą ir vietoj nekirčiuoto *ė*) virsta *a*, pvz.: *lādas* 'ledas', *pelanaĩ* 'pelenai', *saulāla* 'saulelė', *peladžiúkas* 'pelėdžiukas', *láiśf* 'leisti', *didelái* 'didelei'. Kirčiuotas *ė* po *l* suužpakalėja, pvz.: *lėkf* 'lėkti', *pelėda* 'pelėda', *velėna* 'velėna', *plėšf* 'plėšti', *pelė* 'pelė', *varlės* 'varlės'. Viename kitame žodyje kietai *l* tariamą ir tada, kai jis neina tiesiog prieš *e* ar *ė*, pvz.: *gėlbat* 'gelbėti', *kalbėf* 'kalbėti', *silsėf* 'ilsėtis'. Dėl *l* kietinimo tam tikri pakitimai vyksta net žodžių kaityboje – linksniavime, asmenavime (žr. toliau).

Priebalsis *l* prieš minėtus balsius nekietinamas šiais atvejais:

a) garsažodžiuose ir iš jų padarytuose žodžiuose: *klė-klė* 'gandro kalenimo garsui nusakyti', *kleketúof*, *klėpf* 'klebenimo, klepsėjimo garsui nusakyti', *klepsėt*, *klėpsi*, *klėśf* 'staigiam atsisėdimui nusakyti', *klėstelf*, *lėpf* 'kokiam staigiam veiksmui nusakyti', *lėpterf*, *plėśf* 'staigiam atsisėdimui ar kitam veiksmui nusakyti', *šlėpf* 'staigiam kritimo ar kitam veiksmui nusakyti';

b) prieš aukštesniojo laipsnio būdvardžių priesagą *-ėsnis* (taria *-ėsnis*: *gilėsnis*, *meilėsnis*, *žalėsnis*) ir aukštesniojo laipsnio sudėtinėje priesagoje *-ėlėsnis* (taria *-ėlėsnis*: *maželėsnis*, *sveikelėsnis*, *trumpelėsnis*);

c) atskiruose, dažniausiai nelietuviškos kilmės žodžiuose, pvz.: *klėvas*, *glėiza* 'praskydusi žemė, purvas; skysta, lipni košė', *blėta* 'skarda', *blėtinis* 'skardinis', *sklėpas* 'rūsysis', *kalėdinis*, *lelijà*;

d) prieš *e* atsiradusį iš nekirčiuoto *ie*, pvz.: *lemuō* 'liemuō', *lepsnóf* 'liepsnoti', *leptėlis* 'lieptelis', *ležuvėlis* 'liežuvėlis', *kiaulenōs* 'kiaulienos', *nėlete* 'nelietė'.

Priebalsio *l* prieš dvigarsį *en* ir šio dvigarsio po *l* likimas ne visais atvejais vienodas. Pavyzdžiui, žodžius *leñgvas*, *lentà*, *sleñkstis*, *leñkti* senieji gelvoniškiai dažniausiai taria *luñgvas*, *luntà*, *sluñkstis*, *luñkf*. Minkštas *l* ir *en* išlieka veiksmazodžiuose: *leñda* (plg. *lįsti*, *liñdo*); su intarpu *n* (prieš *b*, *p* virtusį *m*), pvz.: *suglėmba* (*suglėbo*), *sužlėmba* (*sužlėbo*); prieš balsiu *e* prasidedančias priesagas, pvz.: *burbłėñf* (*burbłėna*, *burbłėno*) 'murmėti, niurnėti, bambėti', *kalėñf* (*kalėna*, *kalėno*), *šulėñf* (iš *šlėnti*) 'šiek tiek šalti'. Taip tariama ir skolinėje *lėmpa*.

Gelvonų ir gretimos apylinkės yra rytiniame ploto pakraštyje, kuriame veikia silpnas sąlyginio kirčio atitraukimas: kirtis atitraukiamas tik iš trumpos galūnės ir tik į tokį prieš ją esantį skiemenį, kuris turi ilgą balsį ar dvibalsį *ie*, *uo*, pvz.: *glōba* 'globà', *mėsa* 'mėsà', *mokykla* 'mokyklà', *sūrus* 'sūrūs', *lietus* 'lietūs', *ruoša* 'ruošà'. Kitais atvejais kirtis ir trumpoje galūnėje išlaikomas, pvz.: *baisi*, *kreivà*, *laukūs*, *smarkūs*, *vilkūs*.

Tačiau linksniuojamųjų (daugiausia 2-osios kirčiuotės) žodžių kirčio iš galūnės atkėlimą į priešpaskutinį skiemenį veikia kitų linksnių formos: pagal kitus linksnius su kirčiu priešpaskutiniame skiemenyje taip kirčiuojami ir vienaskaitos įnagininko, daugiskaitos galininko linksniai, pvz.: *gelvoniškiu* (taria *gelvanỹškiu*) 'gelvoniškiu', *kareiviū* 'kareiviū', *karštakraūju* 'karštakraujū', *kiškiu* (taria *kỹškiu*) 'kiškiu', *prezideñtu* 'prezidentū', *žiņgsniu* 'žingsniū'; *gelvoniškius* (taria *gelvanỹškius*) 'gelvoniškius', *karėivius* 'kareiviūs', *karštakraūjus* 'karštakraujūs', *kiškius* (taria *kỹškius*) 'kiškiūs', *prezideñtus* 'prezidentūs', *žiņgsnius* 'žingsniūs'.

Nesutapimų su bendrinės kalbos norminiu kirčiavimu pasitaiko ir daugiau. Priesagos *-iena* vediniai, reiškiantys tiek kultūrinių augalų augtąją vietą, tiek mėšų pavadinimus, turi kilnojamą kirtį (3-ioji kirčiuotė), pvz.: *avižiėna*, *avižiėnōs*, *avižiėnai*, *avižiėnōj*; *kalakutiėna*, *kalakutiėnōs*, *kalakutiėnai* (bendrinėje kalboje – pastovus kirtis priesagoje, bet *jautiėna*; *gelvoniškiai* pasako *jautiėna*, *jautiėnos* ir *jautiėna*, *jautiėnōs*).

Mažybinės reikšmės priesagos *-ytė* vediniai paprastai yra antrosios kirčiuotės, plg.: *karvỹtė*, *vištỹtė*, vienaskaitos įnagininką taria *karvitĩj* (dėl galūnės *-ij* žr. toliau), *vištĩtĩj*, daugiskaitos galininką taria *karvitĩs* (bendrinėje kalboje šie vediniai turi pastovų kirtį priesagoje).

Prie moteriškosios giminės įvardžių *jĩ*, *tà*, *anà*, *katrà* vienaskaitos naudininko *jái*, *tái*, *anái*, *katrái* priderintas ir įvardžių *kità*, *šità*, *visà*, *tokià*, *patĩ*, būdvardžių *gerà*, *jaunà*, *apskrità*, *laimĩnga*, *purvinà*, *svetimà*, *pėscia*, *šlapià*, *graži*, *panaši*, *gerėsnė*, skaitvardžių *vienà*, *pirmà*, ... *dešimtà* šio linksnio formų kirčiavimas: *kitái*, *šitái*, *visái*, *tokiái*, *pačiái* (bk. *kitai*, *šitai*...); *gerái*, *jaunái*, *apskritái*, *laimingái*, *purvinái*, *svetimái*, *pėsciai*, *šlapiái*, *gražiai*, *panašiai*, *geresnei* (bk. *gėrai*, *jaunai*, *apskritai*, *laimingai*, *puřvainai*, *svėtimai*, *pėsciai*, *šlāpiai*, *grāžiai*, *panāšiai*, *gerėsnai*); *vienái*, *pirmái*, ... *dešimtái* (bk. *vienai*, ... *dešimtai*). Taip kirčiuojamas ir visų moteriškosios giminės dalyvių vienaskaitos naudininkas, pvz.: *dirbamái*, *dirbtái* (žėmei), *melžiamái*, *melžtái* (kárvei).

Skirtingai nuo bendrinės kalbos gelvoniškiai kirčiuoja kai kurias veiksmažodžių formas. Pirminių veiksmažodžių su trumpa ar ilga tvirtagale šaknimi būsimojo laiko vienaskaitos 1-asis ir 2-asis asmenys kirčiuojami galūnėje: *rasiū*, *rasi*; *nešiū*, *neši*; *rišiū*, *riši*; *suksiū*, *suksi*; *baigsiū*, *baigsi*; *pirksiū*, *pirksi*; *gulsiū*, *gulsi* (bk. *rāsiu*, *rāsi*; *nėšiu*, *nėši*; ... *baĩgsiu*, *baĩgsi*; *piřksiu*, *piřksi*). Tvirtapradės šaknies dviskiemenių ir su kirčiuotomis priesagomis *-auti*, *-ėnti*, *-inti* veiksmažodžių tariamosios nuosakos formos tariamos su tvirtagale priegaide, pvz.: *spāusf–spāusc(ia)*, *spāustum*, *spāustu*, *spāustumėm*, *spāustumėf*; *kālt–kālč(ia)*, *kāltum*, *kāltu*, *kāltumėm*, *kāltumėf*; *draugāuf–draugāuč(ia)*, *draugāutum*, *draugāutu*, *draugāutumėm*, *draugāutumėf*; *augĩnf–augĩnč(ia)*, *augĩntum*, *augĩntu*, *augĩntumėm*, *augĩntumėf*.

Kaip ir kiti rytų ir pietų aukštaičiai, gelvoniškiai, be vidaus esamojo vietininko (inesyvo), dar yra išlaikę ir vieną senąją vidaus einamąjį vietininką (iliatyvą), kurį bendrinėje kalboje pakeičia prielinksnio *į* samplaika su linksniuojamojo žodžio galininku (*į laūką*, *į laukūs*). Šio vietininko vienaskaitos formos visada baigiasi *-n*, pvz.: *vaikaĩ bėga laukañ*; *patáikė galvōñ*; *aĩna praũstis pirtiñ*; *varýk kárves pamiškėñ*. Kartais šios formos maišomos ir su vienaskaitos esamojo vietininko formomis, pvz.: *žinai*, *kuriañ kraštĩ* (= kuriame krašte) *pasėf*; *tan laukĩ* (= tame lauke). Daugiskaitos vidaus einamasis vietininkas Gelvonų apylinkėse dažniausiai baigiasi *-in*, pvz.: *supĩlk maišuosin*; *kráuna daržinėsin*; *nėša dúlkes akýsin*. Šios formos priderintos prie daugiskaitos vidaus

esamojo vietininko formų *maišuōsi, daržinėsi, akysi*, pridėjus prie jų *-n* pagal vienas-kaitos vidaus einamąjį vietininką. Einant link Čiobiškio, Musninkų, galima išgirsti ir kitokias šio linksnio formas: *kituosan daiktuosan; ūpėsan subėga; pėvosna aīnam; ausysna lenda; javuosnan gyvuliai sūlenda*.

Gelvoniškiai su kitais gretimų apylinkių širvintiškiais lietuvių kalbos mokslui „padovanojo“ gana savitas vienaskaitos įnagininko formas, kaip antai: *su gálvaǵi* (galima rašyti ir *gálvoviǵi*), *lazdǵi, kójǵi, gerǵi, šlapǵi, dėdǵi, kárvǵi, žemiǵi, mediniǵi*. Su tokiomis galūnėmis šių formų jie nepasiskolino nei iš vakarų aukštaičių (plg. jų ir bendrinės kalbos: *su gálva, lazda, kója, gerà, šlapià, dėdė, kárve, žemė, medinė*), nei iš kitų rytų ar pietų aukštaičių (plg. jų: *su gálvu, lazdu, kóju, gerù, šlapiù, dėdì/dėdì, kárvi, žemi, medini*). Taigi tos formos su *-ǵi, -iǵi* yra pačios šnekto vidinės raidos pasekmė.

Į kalbininkų akiratį minėtosios formos pateko prieš gerą pusšimtį metų, kai jaunas Vilniaus universiteto dėstytojas, dabar vienas iš žinomiausių lietuvių tarmių tyrinėtojų Zigmąs Zinkevičius paskatino šių eilučių autorių aprašyti Gelvonų tarmę iš pradžių kursiniame, paskui diplominiame darbe. Greitai susidomėta ir tų formų kilme. Atrodė, kad patikimiausia jas laikyti atsiradusiomis dėl įvardžiuotinių formų įtakos. Tačiau įvardžiuotiniai būdvardžiai Gelvonų ir gretimose apylinkėse dabar nevartojami, pasitaiko tik sudaiktavardėjusių, suprieveiksmėjusių formų, pvz.: *užáugo vaikas, dabar̃ jau ne iš mažǵju* (t. y. ne toks jau mažas, gana didelis); *geriaū gerúoju tárkimės*; un (= ant) *karštǵju negaliū prisimiñt*. Ilgesnes („įvardžiuotines“) galūnes dar turi ir kai kurie įvardžiai, pvz.: *anój ‘ana’, tój ‘ta’, katrój ‘katra’, su jǵj ‘su ja’, su anǵj ‘su ana’, su tǵj ‘su ta’*.

Tokios negausios įvardžiuotinės formos vargu ar galėjo lemti kitų žodžių ilgesniųjų vienaskaitos įnagininko galūnių atsiradimą. Jų kilmės priežasčių, matyt, reikia ieškoti tų pačių žodžių linksniavimo sistemoje. Svarbiausia priežastimi veikiausiai buvo tų žodžių daugiskaitos naudininko ir įnagininko formų supanašėjimas, plg. dgs. naudininką *galvóm, lazdóm, kójom* (taria *kójem*), *geróm, šlapióm*, (taria) *dėdem, kárvem, žēmem, medīnem* (dviskaitos formos vietoj bendrinės kalbos formų *galvóms, lazdóms, kójoms, geróms, šlapióms, dėdėms, kárvėms, žėmėms, medīnėms*, išriedėjusių iš senesniųjų *galvómus, ... kárvėmis*) ir dgs. įnagininką *galvóm, lazdóm, kójem, geróm, šlapióm, dėdem, kárvem, žēmem, medīnem* (dviskaitos formos vietoj bendrinės kalbos *galvomis, ... geromis, ... kárvėmis*). Gelvoniškiai, kaip ir dauguma kitų rytų aukštaičių, suvienodino ir šių abiejų linksnių kirčiuotų galūnių priegaides. Tai aiškiai rodo tvirtapradiškas tarimas formų, kurios baigiasi *-im*, pvz.: *akím ‘akims ir akimis’, ausím ‘ausims, ausimis’, dukterím ‘dukterims, dukterimis’, seserím ‘seserims, seserimis’*. Tokia daugiskaitos formų raida buvo akstinas, lėmęs ir vienaskaitos tų pačių linksnių suvienodinimą (žodžių kaityboje vienu formų įtaka kitoms – ne retas reiškinys): pagal vns. naudininką *gálvaǵi, kárvǵi, dėdǵi, ákǵi, sėseriǵi* vietoj buvusio įnagininko *gálvu, kárvu, dėdi, ákiu, sėseriu*⁵ atsirado *gálvui, kárvui, dėdǵi, ákǵi, sėseriǵi*. Galūnė *-ui*, kaip ir minėta, dėl redukcijos po kieto priebalsio dabar tariama *-ǵi*, po minkšto (suminkštėjusio) – *iǵi*.

Kitų linksniuotųjų žodžiai, kurių daugiskaitos naudininkas ir įnagininkas skiriasi (pvz.: *vaikám ‘vaikams’, sūnám ‘sūnums’, vagiám ‘vagiams, vagims’, geriém ‘geriems’, bet vaikáis, sūnaís ‘sūnumis’, vagiáis ‘vagimis’, geraís*), skirtingas galūnes išlaiko ir vienaskaitos tie patys links-

⁵ Tarminės formos *ákiu, sėseriu* (kaip *viešniū<*viešnián ‘viešnia’*) vietoj senesniųjų *akimi, seserimi*.

niai (pvz.: *vaĩkãĭ* 'vaikui', *sũnai* 'sũnui', *vãgiĩ* 'vagiui', *gerãm* ir *vaikũ*, *sũnu* 'sũnumi', *vagiũ*, *gerũ*).

Apskritai linksniavimo sistemã gelvoniškiai linkę gerokai supaprastinti – „silpnesnių“ linksniuocių daiktavardžių (pvz.: *dangũs*, *sũnũs*, *tuŗgus*, *virŗšũs*; *akmuõ*, *piemuõ* ir kt.) kaityba derinama prie „stipresnių“ linksniuocių (plg.: vns. ĩnag. *dungũ*, *sũnu*, *turgũ*, *virŗũ*, *ãkmenu*/*ãkmeniũ*, *piemeniũ*, vns. viet. *dungĩ*, *turgĩ*, dgs. vard. *sũnaĩ*, *turgãĩ*, *virŗãĩ*, *akmenaĩ*, *piemenãĩ*, dgs. naud. *sũnãm*, *turgãm*, *virŗãm*, *akmenãm*, *piemenãm*, dgs. ĩnag. *sũnaĩs*, *turgãĩs*, *virŗãĩs*, *akmenaĩs*, *piemenãĩs*, dgs. viet. *turguõsi*, *akmenuõsi*).

Daugelio daiktavardžių ir kitų kalbos dalių vienaskaitos vietininko galūnės trumpinamos ar visai numetamos, pvz.: *medỹ*, *molỹ*, *smelỹ*, *pamiŗkẽ*, *ausỹ*, *debesỹ*, *galvõj*, *vagõj*, *valdũziõj*, *maŗõj*, *treĩõj*, *vidũj* (*taria vidãĭ*), *ŗemẽj* (*taria ŗemiĩ*), *palõvij*, *nõsij*, *maŗãũ*, *devintaũ*.

Daiktavardžių, kurie baigiasi *-lẽ*, dėl *l* kietinimo linksniavimas supanaŗejo su *-a* galūnę turinčių žodžių linksniavimu. Taip atsitiko ypač su negalūninio kirčiavimo žodžiais, plg. *sãulẽ*, *sẽilẽ*, *lõva* linksniavimã:

Vienaskaita

V. *sãula*, *lõva*

K. *sãulas*, *lõvas*

N. *sãulãĭ*, *lõvãĭ*

G. *sãulu*, *lõvu*

ĩn. *sãulãĭ*, *lõvãĭ*

Vt. *sãulãĭ*, *lõvãĭ*

Daugiskaita

sẽilas, *lõvas*

sẽiliũ, *lõvu*

sẽilãm, *lõvam*

sẽilãs, *lõvãs*

sẽilãm, *lõvam*

sẽilãsi, *lõvasi*

Buvusį žodžių su *-lẽ* senesnįjį linksniavimã dabar išduoda tik daugiskaitos kilmininkas – minkŗtas *l* prieš suprieŗakėjusį *u*.

Priebalsio *l* prieš *e* kietinimas ir nekirčiuoto *ẽ* virtimas *e* kai kuriuos pakitimus padarẽ ir veiksmãžodžių asmenavime. Dėl šių (fonetinių) prieŗasčių tokių veiksmãžodžių kaip *mãlti*, *kãlti*, *pĩlti* bũtojo kartinio laiko formos *maleĩ*, *mãlẽme*, *mãlẽte*, *mãlẽ* tariamos *malaĩ*, *mãlam*, *mãlaŗ*, *mãla* (plg. *dirbai*, *dirbam* 'dirbome', *dirbaŗ* 'dirbote', *dirba* 'dirbo'). Prie kitų asmenų buvo priderintas ir 1-asis asmuo, t. y. vietoj *maliaũ* atsirado (morfologiŗkai) ir *malaũ* (plg. *dirbau*).

Kalbos reiŗkinių sãveikã rodančių pavyzdžių yra ir daugiau. Vietoj prielinksnio *ĩ* gelvoniŗkių ŗnektoje vartojama senesnioji jo forma *in* neretai pakeiŗiama prielinksniu *un* (= *an*) atsiradusiu iš *unt* 'ant', pvz.: *valãkãs in/un* (= *ĩ*) *trĩs dalĩs* (padalintas); *uŗmiẽngu acirẽmis in uŗzalu* 'uŗmiegu atsirẽmęs ĩ aŗzuolã'; *vãra un mumĩ* 'varo ĩ (pas) mus'; *pieva in/un raĩstu* (= link raisto) *prastã*. Greta vidaus einamojo vietininko pasakoma *in* samplaika su galininku (pvz., *vẽŗa Œĩrvintõsin* // *vẽŗa in Œĩrvintas*) prielinksniu *un* su tuo pačiu linksniu paprastai nekeiŗiama. Maiŗomas ir prieŗdẽlis *in-* (bk. *ĩ-*) su *un-*, pvz.: *ineĩŗ* (*taria jineĩŗ* / *ĩineĩŗ*), *ĩnkrẽte* 'ĩkrẽtẽ', *uĩdedã* 'ĩdedã', *umpĩĩŗ* 'ĩpĩlti'.

Prielinksnių *nuo*, *prie* vartojamos sutrumpẽjusios formos: *nu*, *pri*, pvz.: *nu tõ raĩsta* (= raisto) *tãs upẽlis*; *nu dvoĩlķas mẽtu* (= nuo dvylikos metų) *gãniaũ vĩenãs*; *acikrãtem nu jũ* (= atsikratẽm nuo jų); *pri miŗska acĩgulãm*, *pãmegõjãm* (= prie miŗko atsigulẽm, pamiegojom); *pri baŗnĩŗĩĩ* (= prie baŗnyŗcios) *tuŗgus birva*.

Bendrinės kalbos prielinksnių *sulīg* kartais (ypač vyresniosios kartos žmonės) pakeičia *sùlink* (< *suliņg*), pvz.: *sùlink kākla vandenī* (= iki kaklo vandenyje); *sùlink juō ne teip jau blagaī* (= pagal jį ne taip jau blogai).

Dar XIX a. pabaigoje (1890 m.) K. Jaunius, pateikęs savo pastebėjimus apie Ukmergės apskrities tarmę, rašė:

„Rytų aukštaičių tarmėse **nemaža leksinių ypatybių**. Nesileisdami *į smulkmenas, nurodysime prielinksnių par su naudininko linksniu vietoj bendralietuviško pas su kilmininku arba galininku, pavyzdžiui, par mum 'pas mus'“⁶.*

Tačiau K. Jaunius duota tik viena forma (*par mum*), su nepažymėtu kirčio ir priegaidės ženklų, gali būti daugiskaitos įnagininkas, o ne naudininkas, nes didelė dalis rytų aukštaičių (ir gelvoniškiai) jų tarimą yra suvienodinę, t. y. taria *múm, júm* (taigi ir *par múm, par júm*). Be to, prielinksnis *par* čia neretai derinamas ir su galininku, pvz.: *par svētīmu žmōgu givēnā* (= pas svetimą žmogų gyvena); *į ir par kitūs ne geriaū*. Dar plg. vietovardžius: *Par āžuolā* (taria *par ūžalu*) 'prie ažuolo, palei ažuolą' (Juknionių k. dirva), *Par brastēlē* (taria *par brastēlu*) 'prie brastelės, palei brastelę' (Labūnavos k. dirva, pieva).

Bagaslaviškio, Gelvonų apylinkėse vartojama nemaža retesnių žodžių ar jų reikšmių, kurių dalis pateko (su pažymomis *Bgs, Glv*) ir į didįjį „Lietuvių kalbos žodyną“⁷. Keletas pavyzdžių: *antoarāi* 'pintinės, krepšio rėmai' (Išlūžo visi antvarai, – reikia naujus indėt; Padirbk kašikui aňtvarus); *apiāušris* 'ryto pogulis' (Dabar, vaikai, galit prigult apiāušrio); *čiňkti, -ia, -ė* 'taršyti, daryti netvarką' (Nečiňkit šieno, paskui nei karvės neės); *dieninis* 'kerdžius' (Kam nuleidai karves – pamatysi, kaip tau dieninis kailį iškarš; Kodėl neklausai dieninio? Samdydavo dieninį); *núomaris* 'nuomaras, tokia nervų liga, epilepsija'; *parinktinis* 'kaimo bendruomenės išrinktas atstovas kai kuriems reikalams tvarkyti' (Kaimo parinktinis buvo); *rūstingas, -a* 'šiurkštus, užgaulus' (Ne tiek sode serbentėlių, drabnujų uogelių, kiek išgirsi nuo anytos rūstingų žodelių); *surūsti, -ta, surūdo* 'surudyti' (Sužvingo žirgelis an pūdymėlio, surūdo žiedelis an rūdymėlio); *vālkšnė* 'vienas tinklo užmetimas, mastas; juo sugautos žuvis, išvalka'; *vangiarýkštė* 'vingiorykštė'; *žabalinėti, -ėja, -ėjo* 'gyventi nemokytam' (Reikėjo mokytis, būtum nežabalinėjęs); *žabánkla* (taria *žabúnkla*) 'kilpa, spąstai' (Pastatysiu žabánklą i sugausiu, kas eis); *apžabóti, -ja, -jo* 'suspausti aplinkui, apmauti' (Sūrmaiši apžabóji ir spaudi); *žarótas, -a* 'kuris su žaromis' (Gieda gaideliai, radioja, teka saulelė žarota); *sužvilti* 'sudilti'; *žvingóti, -ója, -ójo* 'žvengti'.

Šnektos žodyne neišvengiama ir skolinių (ypač slavizmų), hibridinių vedinių (žodžių su vienu ar kitu svetimos kalbos dėmeniu). Tačiau jų daugiau pastebima vyresniosios kartos žmonių kalboje, kai prisimenama ar pasakojama apie ankstesnį gyvenimą, senesnius, dabar jau nebūdingus reiškinius, įvykius, pvz.: *agulnicà* 'bendra, bendrai naudojama (pieva)', *ardínárščikas* 'kumetis', *aršinà* 'seniau vartotas ilgio matas (71,12 cm)', *asmínka* 'puskartis, centneris', *barýšiai* 'išgertuvės, ką pardavus; magaryčios', *gaspadōrius* 'ūkio savininkas, namų šeimininkas', *gaspadoráut, -auja, -avo* 'ūkininkauti, šeimininkauti', *gōrčius* 'skysčių ar biralų saikas arti trijų litrų',

⁶ Drotvinas V., Grinaveckis V. *Kalbininkas Kazimieras Jaunius*, Vilnius, 1970, p. 80.

⁷ *Lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius, 1941–2002, t. 1–20.

ketverinka 'ketvirtis valako', *trecinka* 'trečioji valako dalis', *skōdas* 'kaimo žmonių su-eiga, susirinkimas', *šniūras* '(siauras žemės) rėžis', *štukà* 'vienetas (šešiolika štukų karvių laikė)', *veřstas* 'rusų ilgio matas (1,067 km)'.

Iřvados

Gelvonų valsčiaus tradicinė (iš senesnių laikų paveldėtoji) šneka, vietoj bendrinės lietuvių kalbos dvigarsių *an, am, en, em* ir balsių *a, e* atitinkamai turinti *un, um, in, im* ir *u (ũ, ũ), i (ý, ý)*, įeina į rytų aukštaičių tarmės ploto pietinę dalį, susiduriančią su vakarų ir pietų aukštaičių tarmėmis. Tiesioginių kontaktų su pastarosiomis tarmėmis turinčiuose vakariniuose ir pietiniuose Gelvonų valsčiaus pakraščiuose minėtieji dvigarsiai (*an, am, en, em*) ir balsiai (*a, e*) tariami dažniau negu rytinėje dalyje. Šneka turi ir kitų įvairių nuo bendrinės kalbos skiriančių fonetikos, gramatikos, žodyno ypatybių. Viena iš įdomiausių morfologijos ypatybių – tokių žodžių, kaip *galvà, kója, šlapià, kárve, medinè*, vienaskaitos įnagininko formos *gálvὰi, kójii, šlapìi, kárviì, medinìi* (vietoje bk. *gálvà, kója, šlapià, kárve, medinè*). Jos greičiausiai atsirado veikiamos tų žodžių daugiskaitos naudininko ir įnagininko formų supanašėjimo (plg. *akím* 'akims, akimis', *galvóm* 'galvoms, galvomis', *kárvem* 'karvėms, karvėmis') – pagal jas supanašėjo ir vienaskaitos tų pačių linksnių formos (plg. *ākii* 'ākiai' ir *akii* 'akimi', *gálvὰi* 'gálvai, galva', *kárviì* 'kárvei, kárve'). Kaip ir kitos lietuvių tarmės, gelvoniškių šneka (ypač jaunesniosios kartos žmonių kalba) yra stipriai veikiamą bendrinės kalbos. Jos įtakai greičiau pasiduoda labiau ausi rėžiančios ypatybės (pvz., dvigarsių *un, um, in, im* ir balsių *u, i* vietoje bendrinės kalbos *an, am, en, em* ir *a, e* vengimas) ir sunkiau – ne tokios ryškios ypatybės (galūnės balsių tamsinimas, nekirčiuotų ilgųjų balsių trumpinimas ir trumpųjų žodžio kamieno kirčiuotų balsių ilginimas).

Literatūra

- Girdenis A., Zinkevičius Z. Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos, *Kalbotyra*, 1966, t. 14, p. 139–147; tas pat *Lietuvių dialektologijos skaitiniai*, sudarė Z. Babickienė, B. Jasiūnaitė, Vilnius, 1999, t. 1, p. 125–135; tas pat Zinkevičius Z. *Rinktiniai straipsniai*, Vilnius, 2002, t. 1, p. 354–364.
- Lietuvių kalbos atlasas, Leksika* (t. 1), *Fonetika* (t. 2), *Morfologija* (t. 3), Vilnius, 1977–1991.
- Lietuvių kalbos tarmės* (Chrestomatija), red. E. Grinaveckienė, K. Morkūnas, Vilnius, 1970, p. 32–36, 283–284.
- Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, sudarė R. Bacevičiūtė, A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa, Vilnius, 2004, p. 165–170.
- Lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius, 1941–2002, t. 1–20.
- Morkūnas K. Kaip musninkiečiai ir jų kaimynai šneka, *Musninkai. Kernavė. Čiobiškis*, Vilnius, 2005, p. 966–970.
- Morkūnas K. Rytų aukštaičių pietinės tarmės fonetika, *Lietuvių kalbotyros klausimai*, Vilnius, 1960, p. 5–59.
- Morkūnas K. Rytų aukštaičių pietinės tarmės morfologija, *Lietuvių kalbotyros klausimai*, Vilnius, 1969, p. 107–146.
- Pirmoji lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius, 1957.
- Vidugiris A. Dėl Musninkų apylinkių kalbinės padėties ir jos raidos, *Musninkai. Kernavė. Čiobiškis*, Vilnius, 2005, p. 961–966.
- Zinkevičius Z. Apie lietuvių kalbos tarmių skirstymą, *Lietuvių dialektologijos skaitiniai*, sudarė Z. Babickienė, B. Jasiūnaitė, Vilnius, t. 1, p. 136–152; tas pat Zinkevičius Z. *Rinktiniai straipsniai*, Vilnius, 2002, t. 1, p. 365–380.
- Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos dialektologija, Vilnius, 1994, p. 17–19, 57–59, 161–162.

Bagaslaviškio šnekta Ignui Šeiniui: gimtoji ar gimtinės*

Kazys Morkūnas

Lietuvių kalbos institutas

Dėl herojinių poemų „Iliada“ ir „Odiseja“ autoriumi laikomo Homero, pasak legendų, ginčijosi net septyni senovės graikų miestai, kiekvienas laikydamas jį savo piliečiu. Panašių varžytuvių būtų galima rasti ir vėlesniais laikais gyvenusių žymių žmonių biografijose. Įvairiose Lietuvos vietose, kitose šalyse ilgiau ar trumpiau gyveno, mokėsi, dirbo, kūrė ir lietuvių literatūrai, kultūrai, visuomenei daug nusipelnęs Ignas Šeinius. Tiesa, niekas neabejoja dėl jo gimtinės. Dokumentais paliudyta, kad jis gyvenimą pradėjo 1889 m. balandžio 2 (senuoju stiliumi – kovo 21) d.¹ Ukmergės apskrityje, Gėlvonų valsčiuje, netoli nuo Bagaslaviškio miestelio esančiame Šeiniūnų kaime. Literatūrinio kelio pradžioje pasirinktas ir iš gimtojo kaimo pavadinimo sutrumpintas slapyvardis *Šeinius*, ilgainiui tapęs labiausiai žinomu rašytojo, žurnalisto, diplomato įvardijimu, į antrąją vietą nustūmė tikrąją – Jurkūno pavardę.

Pramintas Igno Šeiniaus takas ir į visą gyvenimą prisiminimuose likusį jam mielą kaimą – Kaimynėlius. Čia jo motinos Marijos Brasiūnaitės tėviškė, čia jo vaikystėje laukdavo seneliai ir dėdės, iš čia 1903–1904 mokslo metais lankyta (ir baigta) Mūsninkų liaudies mokykla, čia iki šiol išlikęs namas (dabar negyvenamas, apleistas), kuriame ne kartą svečiavosi grįžęs atostogų, kai mokėsi Kauno Saulės draugijos pedagoginiuose kursuose (1907–1908 m.), mokytojavo Vilniuje ir pradėjo žurnalistinę veiklą (1910–1912), studijavo Maskvos universiteto Istorijos ir filosofijos fakultete (1912–1915), kai vėliau trumpam atvykdavo eidamas įvairias atsakingas pareigas Lietuvoje ir Skandinavijos šalyse. Ryšys su gimtuoju kraštu nutrūko tik paskutiniais gyvenimo dešimtmečiais, kai 1940 m., vengdamas okupacinės sovietų valdžios represijų, pasitraukė į Švediją ir ten 1959 m. sausio 15 d. mirė². Mūsninkų apylinkėse jis susitikdavo su vietos žmonėmis, klausydavosi jų pasakojimų, šnekos³, kuri skambėjo beveik taip pat, kaip ir jo gimtuosiuose Šeiniūnuose.

Tačiau I. Šeiniaus biografijoje yra ir neaiškus klausimas: ar galima tapatinti gimtinės – Šeiniūnų kaimo, o platesne prasme Bagaslaviškio, Gėlvonų, Mūsninkų apylinkių – tarmę su jo gimtąja tarme ar kalba. Be kitų aplinkybių, tokioms abejonėms susidaryti galėjo skatinti ir šveicarų kilmės kalbininkas Alfredas Senas (1899–1978), praeito amžiaus trečiajame dešimtmetyje gyvenęs Kaune, kalbotyros disciplinas dėstęs Lietuvos universitete. 1928 m. jis kalbos mokslo pasauliui gerai žinomame tęstiniame leidinyje „Indogermanische Forschungen“ („Indoeuropiečių kalbų tyrinėjimai“) vokiečių kalba išspausdino recenziją, kurioje aptarė švedų kalbininko Richardo Ekblomo (1874–1959) Uppsaloje 1925 m.

* Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Mokslo darbų komisijos. Leidyklai įteiktas 2006 05 05.

¹ Kai kuriuose leidiniuose netiksliai nurodoma balandžio 3 d.

² I. Šeiniaus biografija, veikla, kūryba plačiai ir išsamiai apžvelgta Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto išleistoje monografijoje: Žėkaitė J. *Ignas Šeinius*, Vilnius, 1999, 404 p.

³ Plg. Vaicekauskienė F. Šeinius Mūsninkų padangėj, *Mūsninkai. Kernavė. Čiobiškis*, Vilnius, 2005, p. 1129–1132; Brasiūnas S. Atsiminimai apie Igną Šeinių, *ten pat*, p. 1132–1134; žr. dar *ten pat*, p. 970, 977, 1115–1117.

paskelbtą studiją „Quantität und Intonation im zentralen Hochlitauischen“ („Balsių kiekybė ir priegaidės centrinėje lietuvių aukštaičių tarmėje“). Recenzentas studijos autorių kritikavo dėl kelių priežasčių, kurias daugiausia siejo su netinkamai eksperimentiniams tyrinėjimams pasirinkta tarpe ir abejotinu jos atstovu. Tas atstovas – Lietuvos įgaliotinis 1916–1919 m. Švedijoje ir vėlesniais metais diplomatines pareigas Skandinavijos šalyse ėjęs Ignas Šeinius. A. Sennas rašė, kad studijos autoriaus centrine lietuvių aukštaičių tarpe pavadinta Šeiniūnų šnekta visai ne centrinė, o pakraštinė, esanti arti „*demarkacijos linijos, kuri užsienyje siena vadinama*“. Be to, recenzento tvirtinimu, Šeiniūnų ir gretimos apylinkės tuo (t. y. tyrimo) metu buvo aplenkęsios, I. Šeinius tėvai buvę beveik lenkai. Jų sūnus Ignas vaikystėje – iki dešimties metų kalbėjęs lenkiškai ir dėl to jo tarimas esą „*ne šeiniūnietiškas ir ne lietuviškas, o lenkiškas*“.

Pasipiktinęs kai kuriais recenzijos teiginiais, I. Šeinius netruko į juos atsakyti ir kai ką paaiškinti spaudoje⁴. Jis rašė, kad jo gimtinė „*yra tiek grynai lietuviška, kaip ir kokia vieta giliuos Žemaičiuos*“. Lietuviškos yra Bagaslaviškio, Gėlvonų, Mūsninkų, Širvintų, Kernavės ir kitos tolimesnės Vilniaus apskrities apylinkės, nes tų vietų žmonės, net vartodami lenkiškus žodžius, „*taria juos grynai lietuviškai ir net tiksliai seka lietuvišką gramatiką*“. I. Šeinius jaučiasi užgautas ir dėl jo tėvų sulenkinimo (recenzentui jie „*beveik lenkai*“).

Vis dėlto teisybės dėlei reikia pridurti, kad bene svarbiausias šaltinis, kuriuo remdamasis A. Sennas savo recenzijoje grindė minėtas ir kai kurias kitas išvadas, buvo paties I. Šeinius prieš keliolika metų „Vaivorykštėje“ paskelbtas straipsnis. Be kita ko, pirmajame lietuvių literatūros žurnale tada jis rašė, kad „*mažas lig dešimties metų beveik nemokėjau lietuviškai*“⁵. Tačiau klausimas, kaip vaikystėje kalbėta, I. Šeiniui, matyt, visą laiką buvo tam tikru „*akmenėliu ant širdies*“, nes prie jo grįžo ir vaizdžiais apsakymėliais parašytuose, daugiausia jaunesniems skaitytojams skirtuose prisiminimuose, pavadintuose „Tėviškės padangėje“⁶. Štai iš apsakymėlio „Pakeičiu kalbą“ keletas rašytojo minčių, kurios kiek papildė ir jo atsakymus į A. Senno pastabas:

„Mama ir tėvas šneka lietuviškai. Kai visi šnekamės, imamės lenkiškai. Taip visur Šeiniūnuose. Tėvai sako, kad mums, vaikams, išaugus bus geriau. Lengviau bus susišnekėti su dvarininkais, nuvažiavus Vilniun, gatvės bus galima paklausti.

Tėvai meldžiasi iš Šaltinio⁷, mes poteriaujam lietuviškai. Gal būt, kad lietuviškai lengviau susikalbėt su Dievu. Bet kai lėkdamas keliu, užsiduri dvarininko ir pasakai „Tegul bus pagarbintas“, jis kreivai grįžterėja ir atsako tik lenkiškai.

Mano draugo Tado tėvas, Kostas Aška, sako, kad lietuvių kalba – pagonų kalba. Dešimtininkų, tinginių, tamsuolių taip pat. Jis dailidė, jis daugiau žino. Dirba dva-

⁴ Žr. Jurkūnas-Šeinius I. A. Senn, aš ir prof. R. Ekblom, *Lietuvos žinios*, 1928, spalio 15, nr. 227(2841). Šis straipsnis įdomus ne tik besidomintiems I. Šeinius biografija, bet ir buvusia Bagaslaviškio, Gėlvonų, Mūsninkų ir kitų apylinkių kalbine padėtimi XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, tų apylinkių tarmės kai kuriomis ypatybėmis. Todėl jis pateikiamas ir šioje knygoje.

⁵ Šeinius I. Lietuvių kalbos dailė, *Vaivorykštė*, 1913, nr. 1, p. 162.

⁶ Šeinius I. *Tėviškės padangėje*, Kaunas, 1938, 265 p.

⁷ Galvoje turbūt turima Serafino Lauryno Kušeliausko (1820–1889) parengta ir 1879 m. išleista lietuviška maldaknygė „Auksa Altorius arba Szaltinis dangiszku skarbu“. – K. M.

rams baldus, instato duris ir langus, kai koks dvaras ką statos. Ūkininkams nedirba. Kostas Ašaka prašmatnus dailidė.

Kartą sako man, pakėlęs pirštą:

– Jei taip blogai lenkiškai šnekėsi, neleisiu žaist su Tadu.

Aš taikaus, kaip Tadas šneka, ir nepykstu, jei mane pataiso.

Turiu mokytis. [...]

Jau aš ir pats, aštuonerių metų vyras, sakau mažesniems vaikams, kad tik šnekėtų lenkiškai. Sudraudžiu, jei ką kreivai ištaria.

Mano tėvas nekaip šneka. Pataisau jį, kai reikia, nesidroviau. Jei šnekėt lenkiškai, tai gerai. Tėvas gėdinas, mažiau su mumis šneka. Nuduoda, kad turi daug reikalų, – šnekas su mama. O tada lietuviškai gali šnekėti, kaip nori.

Bet štai ateinu in šv. Simono atlaidus.

Atlaidai kaip pernai. Bažnyčia pilna. Būtų puspilnis ir šventorius, jei ne ruduo, spalio pabaiga. [...]

Ateina sumos lietuviškas pamokslas. Man patinka pamokslai, – galima stovėti. Tik šiandien jaučiu, kad esu kaip trumpas šiaudas pėde. Spaudžia iš visų pusių, ir man matyt tik kunigo galva, – tik kakta su juodų plaukų viršūne.

Kunigas pasakoja apie šv. Simoną, apie jo dideles kančias. Kaip jį mediniu pjūklui perpjovė. Prisimenu, taip pasakojo ir pernai. Vis dėlto insiklausau. Šį kunigą aš pirmą kartą girdžiu. Atlaidams iš kur kitur atvažiavęs.

Daugiau insiklausau. Jau man ne galvoje, ką jis sako, girdžiu tik, kaip jo kalba skamba, sklįsta. Švelni tokia, sodri, aš matau pro ją. Man kyta akyse Šeiniūnų ežero krantas, girdžiu, kaip bangos pliuška, užliedamos jo smėlį. Girdžiu, kaip nendrės šnara, matau, kaip rugių laukai bangomis lekia ir čeža. Skinu, rodos, žvangulius pamiškėje, girdžiu, kaip uosių ir beržų viršūnės linguodamos ošia. Pasi-girsta strazdas, atsiliepia lazdyne, jį pralenkdama, lakštingalė.

Man skamba kunigo lietuviškas pamokslas, kaip pavasarį patviņęs Liunos upelis. Žodžiai čiurlena, verčias per velėnas, sprūsta iš krantų. Mane pagauna srovė, neša.

Ir pagalvoju, kam paneši lenkų kalba, dvarininkų ir dailidės Ašakos?

– Kaip naminių paukščių, – pagalvoju. – Vištų, ančių ir žąsų. Kai visos drauge užsinori lesti ar dėl lesalo susirieja.

Vaizdas daugiau išsiryškina:

Štai erzelio pagalbon atleikia iš patvorių, garsiai čiauškėdamos, pentardos. Kurios rudus kanapėtus kiaušinius deda ir sako, kad iš Afrikos su raganomis atskrido.

– Nešnekėsiu daugiau lenkiškai! – žegnojuos, kai kunigas baigia pamokslą.

Man rodos, kad ir vargonai lietuviškai gaudžia. Ramiai, dingiai, visais garsais aukštyn kildami.

– Neklausysiu lenkiško pamokslo!

Tuoju po sumos, Gelvonų kunigui lenkiško pamokslo lipant sakyklon, aš išsispraudžiu pro duris. [...]

Einu taku laukais namon, ir, rodos, man tie pilki suarti laukai rugiais, kviečiais subanguoja. [...] Visi laukai aplink atgyja, sujuda, lietuviškai sušneka.

Man linksma, aš lekiu.

– Kas atsitiko? – nustemba mama, kai aš inšoku pro duris.

– Nenorėjau klausytis lenkiško pamokslo.

Mama stovi tik ir rankas šluosto in žiurstą.

– Nešnekėsiu daugiau lenkiškai!

Kad mama nebartų, imu skubiai aiškint, kiek man lenkiškai nepatinka. Kai aš girdžiu lenkišką pamokslą, man bažnyčioje pasigirsta alkanos vištos ir antys. Su iš tolo atlekiančiomis, klykiančiomis raganų pentardomis.

Mama mane subara, aš verkiu. Ir vis dėlto prašau, kad mane tik lietuviškai bartų.

– Juk mama pati lietuviškai meldies. Mus lietuviškai poterių mokai.

Mama teisinasi, kad taip. Bet kad mes, vaikai, turim in žmones išeiti.

– Išeisim, mama, kai išaugsim. [...]

Tėvas daug nesipriešina, kai išgirsta. Jam nereikės klausytis, kad aš taisau jo lenkišką kalbą.

Dailidė Ašaka visą žiemą manęs neinsileidžia savo namuosin. Kai Tadas grįžta iš Širvintų mokyklos, mes nesusitinkam. Jo tėvas uždraudė.

Pavasariį grįžę iš mokyklos, aš ir jis neatsilaikom. Vėl susitinkam, miškais, laukais lakstom, meškeriojam ir tik lietuviškai šnekam. Bet jis saugos, kad jo tėvas nesužinotų⁸.

Menišku žodžiu perteikti rašytojo prisiminimai ir vaikystės išgyvenimai, suprantama, nėra tie „išgryninti“ duomenys, kurie paprastai rašomi dalykiškose biografijose. Tačiau, norint geriau suprasti mus dominančios asmenybės nueitus gyvenimo vingius, negalima neatsižvelgti ir į juos. Tuo labiau, kad jie iš esmės neprieštarauja ir ankstesnėse publikacijose I. Šeinius aptartiems faktams.

Taigi teigti, kad Šeinius gimtinė jo vaikystės metais buvo sulenkėjusi, nėra jokio pagrindo⁹. Tą patį galima pasakyti ir apie jo tėvus. Lenkų kalbos mokėjimas (beje, gana prastas) ir jos vartojimas tik retais atvejais („tvarkant reikalus“, lankantis ar gyvenant Vilniuje ir pan.) nerodo, kad lietuvių kalba iš jų gyvenimo jau buvo apskritai besitraukianti. Tėvų gyvenimo Vilniuje laiką I. Šeinius apytikriai nuskaito savo „20 metų Autobiografijoje“:

⁸ Šeinius I. *Tėviškės padangėje*, p. 41–46.

⁹ Ši teiginį patvirtina ir tai, kad „1905 metais Gelvonų pradinėje mokykloje iš 31 mokinio lietuviais užsirašė 30, namie [lietuviškai] kalbančiais 29, tuo tarpu Širvintų (dvi klasės, penkios grupės) iš 81 – tik 50“ (Žėkaitė J. Ignas Šeinius, p. 32).

„Už metų po mano gimimui tėvai pernešė savo visus budinkus ant galo [Šeiniūnų] kaimo, kur ir dabar stovi, iš vidurio, iš pačios balos kaimo, išvažiavo Vilniun ant tarnystės. Ten jie buvo 2-jus metus [...] Paskui sugrįžo namon ir po šiai dienai sėdi ant šios [Šeiniūnuose] žemės“¹⁰.

Iš abiejų tėvų, namie kalbėjusių lietuviškai, vaikai taip pat pirmiausia turėjo girdėti tik šią kalbą ir tarti ja pirmuosius žodžius, toliau natūraliai jos mokytis. Šita kalba mažasis Ignas bendravo ir su kitais savo kaimo vaikais. Kad šeiniūniškių Jurkūnų šeimoje ir jų sūnaus Igno su draugais kalbėta kitaip negu lietuviškai, neužsimena ir apie rašytojo vaikystės bei jaunystės metus prisiminimų palikęs Kazimieras Skebėra¹¹. Dėmesio vertas ir I. Šeinius atmintin įstrigęs įvykis su Zanavyko „Lietuvos istorija“¹², kurią lietuviškai jis skaitęs jau Gelvonų liaudies mokykloje. Atimtą iš jo knygą sudeginęs rusas mokytojas, skaityti ir rašyti mokęs iš rusiško elementoriaus. Tiesa, mokymosi metai Gelvonų mokykloje I. Šeinius ne visur nurodomi tie patys: „Lietuvos žiniose“ rašo, kad į ją įstojo „aštuntus metus eidamas“, o anksčiau (1909 m.) rašytoje „20 metų Autobiografijoje“ minimas kiek vėlesnis laikas:

„Skaityti mane motina išmokino ir 1902 metais mane nuvežė mokinties Gelvonusan, liaudies mokyklon, kur mokytojavo popas. Aš ten buvau tik ligi pavasario ir per tą laiką atbuvaui I ir II skyriuj. Aš taip vėlai buvau nuvežtas mokyklon dėl to, kad labai mažas sirgdavau, prieinant rudeniui, ir 1902 metuose buvau nuvežtas po Naujais Metais“¹³.

Taigi mažąjį Igną dar iki mokyklos lankymo motina išmokiusi skaityti, aišku, lietuviškai, nes ji pati meldėsi iš maldaknygės „Šaltinis“, taip kalbėjo šeimoje.

Minėtoje A. Senno recenzijoje stebimasi, kad R. Ekblomo eksperimentiniams tyrimams buvo pasirinktas ne paprastas kaimo žmogus, o išprusęs rytų aukštaičių tarmės atstovas, t. y. inteligentas. Dėl to ir tyrimo rezultatai, anot recenzento, rodo tik to krašto šviesuolių kalbos ypatybes. I. Šeinius ir pats neneigia, kad jis, dalyvaudamas lietuvių tautiniame judėjime, bendraudamas su visuomenės veikėjais, mokslo draugais, iš tikrųjų buvo veikiamas besikuriančios bendrinės lietuvių kalbos. Šiai kalbai jis skyrė išties didelį dėmesį. Todėl ne tiesmukiškai turbūt reikėtų suprasti ir cituotus jo žodžius: „mažas lig dešimties metų **beveik** (pabraukta mano – K. M.) **nemokėjau lietuviškai**“. Jais Šeinius, matyt, norėjęs pasakyti, kad vaikystėje jis nemokėjęs „tik-

¹⁰Šeinius I. Dienoraštis 1909, parengė V. Abubekerovaitė ir D. Linčiuvienė, *Metai*, 1998, nr. 12, p. 113). Tėvas, norėdamas užsidirbti ir paremti sūnų Igną, kad šis galėtų siekti aukštesnių mokslų, 1907 m. buvo išvykęs į Ameriką. Ten susirgęs ir po metų grįžęs. Jau po minėtos sūnaus Igno „jubiliejinės“ (20 metų gyvenimo) „Autobiografijos“ parašymo Jurkūnų šeima savo ūkį Šeiniūnuose paliko nuomininkui ir antrą kartą išsikėlė į Vilnių (plg. Šeinius I. Sudieui, Šeiniūnai! *Tėviškės padangėje*, p. 133–141). Čia Ignas 1910–1912 m. mokytojavo lietuvių dviklasėje mokykloje, o 1912 m. rudenį išvyko studijuoti į Maskvą.

¹¹Žr. Skebėra K. Ignas Jurkūnas-Šeinius, *Prisimenu ir amžininkai pasakojo*, Kaunas, 1998, p. 224–297.

¹²Galvoje turbūt turima įžymiojo lietuvių poeto Jono Mačiulio-Maironio pirmoji 1891 m. išleista ir vėliau kelis kartus (1903, 1906, 1926) pakartota knyga „Lietuvos istorija, arba aprašymas apie Lietuvos praeigą“, pasirašyta Stanislovo Zanavyko slapyvardžiu.

¹³Šeinius I. Dienoraštis 1909, p. 113.

ros“ to meto lietuvių rašomosios kalbos. Tai tarsi patvirtina dar ir jo paaiškinimas, jog vaikystės metais lietuvių kalbą mokėjęs apytikriai, „iš klausos“¹⁴.

Negavęs rašomosios lietuvių kalbos pagrindų rusiškose Gelvonų ir Musninkų liaudies mokyklose, Šeinius tą spragą stengėsi užpildyti pats. Mokydamasis Kaune „Saulės“ kursuose ir po jų ruošdamasis mokytojo darbui, jis savarankiškai labai intensyviai mokėsi gramatikos taisyklių, rašė diktantus, perrašinėjo Jono Biliūno „Liūdną pasaką“, skaitė grožinę lietuvių literatūrą. Ypač daug pamokomo, atrodo, jam davė Jono Jablonskio (pasirašyta Petro Kriaušaičio slapyvardžiu) 1901 m. Tilžėje išleista „Lietuviškos kalbos gramatika (Rašytojams ir skaitytojams vadovėlis)“¹⁵. Kad mokytasi iš jos, galima suprasti ir iš į dienoraštį įrašytų šių žodžių: „Šiandien vėl pradėjau mokintis lietuviškos kalbos gramatiką ir rašyti, dėl išsilavinimo taisykliškai rašyti, iš knygos“¹⁶. J. Jablonskio vienaip ar kitaip įteisintus ar toleruotinus kai kuriuos rašybos dalykus, aptartas gramatikos formas gana dažnai randame ir I. Šeinius romane „Kuprelis“ (dviejuose rankraštiniuose ir 1913 m. publikuotame variantuose¹⁷), apsakose „Vasaros vaisės“ (1914), „Bangos siaučia“ (1914) ir kituose ankstyvuosiuose kūriniuose, pvz.: *baliuje* ‘baliuje’, *rojūj* ‘rojuje’, *sodžiūje*, *sodžiūj* ‘sodžiuje’, *vidūje* ‘viduje’; *brangūs* ‘brangūs’, *gražūs* ‘gražūs’, *lygūs* ‘lygūs’, *pigūs* ‘pigūs’, *pietūs* ‘pietūs’, *akis* ‘akys’, *moteris* ‘moterys’, *patis* ‘patys’, *šaknis* ‘šaknis’, *tris* ‘trys’¹⁸; *pagyvėsiu* ‘pagyvėsiu’, *susigyvėsi* ‘susigyvensi’, *prakalbėsiu* ‘prakalbėsiu’, *nepažįsi* ‘nepažįsi’, *įsitikis* ‘įsitikins’, *atsigisias* ‘atsiginsias’. Gana nuosekliai (bent minėtuose kūriniuose) I. Šeinius vartojo ir linksniavimo bei asmenavimo paradigmosse J. Jablonskio teiktas dviskaitos formas, pvz.: *Regis dabar jiem, kad jiedu gimnazistu; Abi moteriški vienu metu išblyško; Juk ryt lygiai dvi savaiti, kai jie tenai vieši; imanęs į du kąsniu visą prarytum; išbuvoau dvi dieni; Rodos truputį atsilsėjau per tiedvi savaiti; Tiek metų nesimatėva ir dabar va šnekėti neturiva ko; Draugai juk buvoava; Mudu apvesdins, kai užaugsiava; Tai einava pas mane; Gera būtų: kartu valgytuva, pasišnekėtuva lig sočiai; Ne už marių tie metai. Ir nepamatysita, kaip atplauks; Neprieštaraukit kitas kitam, klausykita*. Dažnos pietiniams vakarų aukštaičiams būdingos kai kurių įvardžių įvardžiuotinės formos, pvz.: *Nenori, kad kas ir būtų prie josios; Visa pasaulyj lenkiasi prieš jają; Buvau pirmutinis jųjų svečias; Kadgi būtų pas mane nors dar šeši virš jųjų dešimties*. Panašių vakarietybių galima pastebėti ir daugiau.

Vis dėlto labiausiai į akis krinta rytietybės, t. y. rytų aukštaičių tarmės ypatybės, kurios būdingos ir Bagaslaviškio, Gelvonų apylinkių šnektai.

I. Šeinius kūriniuose (ypač ankstyvuosiuose) ne taip retai pasitaiko ir rašytojo tarmės fonetinių ypatybių, kurių šiaip rašomojoje kalboje labiausiai vengiama (jų kartais paliekama tik grožinėje literatūroje, veikėjų kalboje). Tai žodžiai su „rytietišku“ dvigarsiu *am*, *an*, *em*, *en* tarimu (pvz.: *trumdai* ‘tramdai’, *tundžiai* ‘tandžiai’, *kimsą* ‘kemsą’, *kimselio* ‘kemselio’, *pasilinkęs* ‘pasilenkęs’, *švindrių* ‘švendrių’, *švindrinius* ‘švendrinius’), nekirčiuotų *o*, *é*, *ie* vertimu į *a*, *e* (pvz.:

¹⁴ Plg. Žekaitė J. *Ignas Šeinius*, p. 37.

¹⁵ Žr. Jablonskis J. *Rinkiniai raštai*, sudarė J. Palionis, Vilnius, 1957, t. 1, p. 57–180.

¹⁶ Šeinius I. *Dienoraštis* 1909, p. 109.

¹⁷ Šeinius I. *Raštai*, Vilnius, 2001, t. 1.

¹⁸ Nors „Lietuviškos kalbos gramatikos“ autorius pirmenybę teikė vienaskaitos vietininko formoms su *-ūje*, daugiskaitos vardininko formoms su galūnėmis *-ūs*, *-ys*, bet nepeikė rašymo ir su *-uje*; *-ys*, *-is* (žr. Jablonskis J. *Ten pat*, p. 68, 76–77). Šio kalbininko (Rygiškių Jono vardu) 1922 m. Kaune išleistoje „Lietuvių kalbos gramatikoje“ norminėmis laikomos tik vienaskaitos vietininko formos su *-uj(e)*, o daugiskaitos vardininko – su *-ūs*, *-ys* (žr. Jablonskis J. *Ten pat*, p. 200–202 ir kt.).

išabliuos 'išobliuos', apdavanota 'apdovanota', kvėpuoja 'kvėpuoja', spelioja 'spelioja'; kečiau 'kiečiau', keno 'kieno', poperis 'popierius', poperinė 'popierinė', reškučioms pila 'rieškučiomis pila'), trumpųjų kirčiuotų balsių pailginimu (pvz.: *dailydė* 'dailidė', *kyšė* 'kišė, t. y. kišo', *skyrias* 'skiriasi'), nekirčiuotų ilgųjų balsių sutrumpinimu (pvz.: *rišys* 'ryšys', *įspudį* 'įspūdi') ir pan.

Labai I. Šeinius mėgiamas vidaus einamasis vietininkas (iliatyvas), pvz.: *tolī miškan* 'įsiveržusi pieva; gena šešėlius *tamsian miškan*; *Kiek pavažiavęs užsilenka* [= užsilenkia] *apitamsin skersgatvin*; *užsimaniau ją lietuvių vakaruosna vedžioti*; *Tviska plaukai šviesa visosna pusėsna*; *Namai namukai parlinde žemėsna*. Tiesa, šį vietininką linksniavimo paradigmos teikė ir minėtoje gramatikoje J. Jablonskis, nurodęs, kad jis būdingas rytų aukštaičiams. I. Šeinius „Dienoraštyje“ (1909) ir vėlesniuose savo kūriniuose (pvz., „Tėviškės padangėje“, 1938) vartojo šio linksnio daugiskaitos formas su *-an* (*akysan, piršliuosan, Gelvonuosan*) ir *-in* (labiausiai Bagaslaviškio, Gelvonų apylinkėms įprasta), pvz.: *Dailidė Ašaka visą žiemą manęs neinsileidžia savo namuosin*; *Reikia tėvui Skynimuosin ir Vadubalin pusryčius nešt*; *Kitos moterys pačios pradeda kinkyt, kitos žiūri, kad vyras pirmas vežėčiosin ar važin inliptų*.

Nelengva I. Šeiniui buvo atsisakyti ir jam iš vaikystės įprastų tokių trumpos šaknies (su *i, u*) dviskiemenių veiksmažodžių kaip *kišti, rišti, sukti, supti* būtojo kartinio laiko formų su *ė* kamieno galūnėmis (vietoj bendrinės kalbos *o* kamieno galūnių), pvz.: *ir savo rankutes prikišė*; *Bet jis dar dažniau tenai nosę kyšė*; *Lyg pririšė mane prie jos kas*; *Ko, regis nedariau, kaip galvos nesukiau*; *sukė jomis*; *pasisupė ore ir išsisklaidė po truputį*. Nemažiau akivaizdi išlaikyta rytietybė – veiksmažodžiai su priešdėliais *ata-* (*atakelia, ataskyrė, atasėgiau, atalėkė greta atkelia, atidengė...*), *užu-* (*užušalo, užušals, užusukęs greta užmiršta, užgyso 'užgeso', užsimaniau*).

Gana dažni rašytojo kūriniuose Bagaslaviškio, Gelvonų ir kitoms artimesnėms rytų aukštaičių apylinkėms būdingi žodžiai, pvz.: *dieninis* 'kerdžius', *gek* 'juk, gi' (*Gek ir čia ne kas*), *grinčia* 'pirkia, troba', *mekeruoti* 'judėti, maskatuoti, mataruoti' (*Štai tik tenai mekeruoja, lyg šešėliai nuo žibintuų*), *pojaunis* 'pabrols, pajaunys', *pomergė* 'pamergė, jaunujų palydovė vestuvėse' (*Julija buvo pomergė, aš jos pojauniu*), *pratėgė* 'tuščia vieta tarp ko nors, tarpas, protarpis' (*pro jos pratėgę matosi*), *prismalti* 'prijunkti, prisirišti' (*Jau, žiūriuos, ir mano Onutė jį prismalo*), *šlinti* 'šlieti, svirti, linkti į kieno nors pusę' (*Atsišlinė nuo lango, kaip girta*), *urkštus, -i* 'niurzgus, nepatenkintas' (*ėmė toliau žiauriau su manimi elgties; urkštus toks pasidarė*), *vienaturė* [= vienatūrė] 'vienturtė' (*Tu mano vienaturė*). Pasitaiko žodžių, neužfiksuotų ir didžiajame *Lietuvių kalbos žodyne*¹⁹: *atšlyžti* 'atslugti, at(si)šlieti' (*Juzulio rankutės atšlyžo nuo mano rankos*), *gurbu* 'tuntu, šutve, būriu, kirbine' (plg. rus. *гурбо́а*) (*Traukia gurbu ar aštuoni vyrai*), *kliubti* 'linkti?' (*inkliubusiu kiaušu*), *knastrėti* 'šnarėti, čezėti?' (*Bet tik pasilenksiu, girdžiu, kaip žolė knastra*), *lodesys* 'lojimas' (*Be lodesio [šunys] in mane šauna*), *pažastis* 'pažastis' (*Dabar štai jis guli čia, mano šiltoje pažastėje*), *sėjatė* 'sėja, sėjimo darbai' (*Laukia nebaigta pavasario sėjatė*), *spalgienė* 'spanguolė' (*Lėkštės su sližikais aguonų piene ir raudonu spalgienu kisieliu*), *timdus* '?' (*prataria storu timdžiu balsu*) ir kt.

Kas, kaip, kiek veikė I. Šeinius kalbą – tai klausimai, į kuriuos tikslesnius atsakymus gali duoti išsamesni ir platesni jo kūrybos tekstologiniai tyrimai. Tačiau „įsisavinti“ gimtųjų apylinkių tar-

¹⁹ *Lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius, 1941–2002, t. 1–20.

mės fonetiką, gramatiką, žodyną, jeigu jis tos tarmės negirdėjęs ir ja nekalbėjęs iki dešimties ar daugiau metų, vėliau per trumpą laiką tikrai nebūtų galėjęs. Juolab kad ir lietuviškai rašyti proza ir eilėmis pradėjęs labai anksti²⁰. Paprastai tai, kas išmokstama ir patiriama vaikystėje, išsaugoma ilgiausiai, dažnai visą gyvenimą. Šeiniūnų, Musninkų apylinkių tarmė I. Šeiniui buvo ne tik gimtinės, bet tikriausiai ir gimtoji tarmė.

Dar keletą žodžių reikėtų pridurti ir apie Igno Šeinaus gana griežtokai išbartą Alfredą Senną. Vedęs lietuvaite, puikiai išmokęs lietuviškai, 1930 m. jis išvyko iš Lietuvos į JAV, dirbo keliuose šios šalies universitetuose, paskelbė nemaža lietuvių filologijai svarbių darbų, parengė vokiečių kalba dviejų dalių „Lietuvių kalbos vadovą“ (*Handbuch der litauischen Sprache*, 1957, 1966), kartu su Maxu Niedermannu, Franzu Brenderiu ir vėliau prisidėjusiu Antanu Saliu sudarė penkiatomį „Lietuvių rašomosios kalbos žodyną“ (*Wörterbuch der litauischen Schriftsprache*, Heidelberg, 1932–1968). A. Sennas pagelbėjo ne vienam lietuvių filologui, po Antrojo pasaulinio karo atsidūrusiam JAV. Tęsti baltų kalbų tyrinėjimus jis skatino ir savo mokinius, iš kurių baltistikos ir lituanistikos darbais ypač pagarsėjo Viljamas R. Šmolstygas (William Riegel Schmalstieg)²¹. Domėtis Lietuva paskatino ir sūnų Alfredą Erichą Senną (gim. 1932 m.), kuris įvairiuose leidiniuose paskelbė įdomių studijų apie šios šalies istorijos atskirus tarpsnius, santykius su kaimynais, Sąjūdžio formavimąsi ir veiklą, nepriklausomos Lietuvos atkūrimą 1990 m. Ne kartą lankydamasis ar ilgiau pabūdamas Lietuvoje, istorikas A. E. Sennas gimtąją motinos kalba mokslo visuomenei skaitė paskaitas. Taigi suprantamas ir Amerikos lietuvių laikraštyje „Darbininkas“ tėvui A. Sennai skirto nekrologo pavadinimas: „Lietuvių tauta buvo ir jo karjeros, ir jo šeimos pagrindu“.

Jeigu I. Šeiniui ir A. Sennai (vyresniajam) būtų tekę susitikti tiesiogiai ir artimiau pabendrauti, galbūt kitaip būtų išaiškinti ir minėtose jų publikacijose paliesti dalykai.

²⁰ Plg. Šeinius I. Dienoraštis 1909, p. 109–110.

²¹ Plačiau apie Alfredo Senno nuopelnus lituanistikai žr. Sabaliauskas A. Alfredas Sennas, *Baltistica*, 1979, t. 15(1), p. 83–84; Sabaliauskas A. *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija. 1940–1980*, Vilnius, 1982, p. 235–238.

A. Senn, aš ir prof. R. Ekblom*

Ignas Jurkūnas-Šeinius

Nesenai, visai pripuolamai, pateko man „Indogermanische Forschungen“, I. 1928. Ten radau Kaune nuo kelių metų filologuojančio šveicariečio Alfred Senn recenziją apie Uppsalos profesoriaus Rikard Ekblom 1925 m. išleistą „Quantität und Intonation im Zentralen Hochlithauischen“. Del tos daugeliu atžvilgių keistokos recenzijos nieko man netektų atsiliiepti, jei mano asmuo nebūtų ten įtrauktas.

Kadangi kalbamasai veikalas „Lietuvos Žinių“ skaitytojams, tur būt, nežinomas, būtų pravartu apie jį kiek duoti žinių.

Man ir J. Aukštuoliui 1916 m. veikiant Stockholme ir pripuolamai ten atsilankius P. Leonui ir J. Savickiui**, į mus visus kreipėsi prof. R. Ekblom, norėdamas mūsų patarnavimų jo eksperimentaliai lietuvių kalbos tyrinėjimui. Mes visi noriai sutikome. Vėliau buvo pritraukti ir kiti, Stockholme gyvenę ar ten laikinai atvažiavę lietuviai. Jie įvairiais reikalais karo metu dažnai atsilankydavo Stockholman.

Po keleto bandymų, dėl mums arčiau nežinomų motyvų, prof. R. Ekblom ir jo padėjėjas dr. E. A. Meyer pasirinko tolimesniam darbui P. Leoną ir mane. Darbo rezultatai su P. Leonu netrukus buvo nušviesti prof. R. Ekblom brošiūroje „Zum Wortakzent im Südlithauischen“. Eksperimentai su manim buvo pakartotinai tęsiami 1917, 1918, 1920 ir 1921 m. Be automatinio tam tikro jautraus aparato mano tarimo žodžių ir ištisų sakinių registravimo, tyrinėjimo, prof. R. Ekblom kontroliavo mano kalbą ir senu primitiviu filologiniu būdu, be jokių moderniškų aparatų. Rezultate visų ilgų tyrinėjimų išėjo prof. R. Ekblom 1923 m. knyga „Manuel phonétique de la langue lithuanienne“ ir 1925 m., po 1924 m. ilgos kelionės Lietuvon, „Quantität und Intonation im zentralen Hochlithauischen“.

Prof. R. Ekblom, dabar 54 metų vyras, yra žinomo pasaulinio lingvisto prof. A. Lundell mokinyš ir pradėjo studijuoti lietuvių kalbą, greta slavų kalbų, dar būdamas studentu Uppsaloje. Be raštų apie lietuvių kalbą, jis yra paskelbęs daug specialių veikalų iš rusų, serbų, bulgarų ir lenkų filologijos srities. Taigi žmogus, kurį kritikuojant jaunuoliui A. Senn būtų patartina daugiau atsargumo. Bet, deja, kiek jo veikimas Lietuvoje parodė, atsargumas, ta gryno mokslo didžiausia prievolė, yra A. Senn svetimas daiktas.

A. Senn recenziją paliesiu tiek, kiek ji liečia mane asmeniškai. Del kitų keistenybių gali atsiliiepti prof. R. Ekblom, jei jis matys tai reikalinga.

Norėdamas vienu užsimojimu nugriauti prof. R. Ekblom, A. Senn drašiai

* Spausdinta: *Lietuvos žinios*, 1928 m. spalio mėn. 15 d., nr. 227(2841), p. 2–3. Straipsnio kalba, rašyba, skyryba netaisyta, tik juodesniu šriftu dažniausiai išskirti A. Senno cituojami žodžiai ir tarmės pavyzdžiai čia pateikiami kursyvu. Pataisyta tik viena kita aiški korektūros klaida. *Red. (K. M.) pastaba.*

** **Jonas Aukštuolis** (gim. 1886 m. Kalnagalių vs., Kupiškio vls.) – diplomatas, 1916–1919 m. buvo Lietuvių centro komiteto nukentėjusiems nuo karo šelpti igaliootiniu Stockholme. **Petras Leonas** (1864 m. Leskavos k., Gudelių vls., Marijampolės apskr. – 1938 m. Kaune) – lietuvių tautinio atgimimo veikėjas, varpininkas, advokatas, pirmasis Lietuvos teisingumo ministras, vienas iš Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo šelpti steigėjų ir Centro komiteto narys. **Jurgis Savickis** (1890 m. Pagausančio dv., Ariogalos vls. – 1952 m. Hermitage, Prancūzijoje) – lietuvių rašytojas, diplomatas, Lietuvių komiteto nukentėjusiems nuo karo šelpti siuntimu lankėsi Skandinavijos šalyse, dalyvavo lietuvių konferencijose Stockholme, 1919 m. paskirtas Lietuvos atstovu Danijoje, iki 1923 m. kartu atstovavo Lietuvai Norvegijoje ir Švedijoje. *Red. pastaba.*

tvirtina, kad mano tėvai būvę beveik lenkai ir kad mano gimtinė „*in dem Momente schon sehr stark polonisiert war*“ (tuo metu labai buvo sulenkėjusi). Tam tvirtinimui sustiprinti jis randa argumentą, kad mano gimtinė Šeiniūnai, Bagaslaviškio parap., buv. Vilniaus apskr. visai netoli „*taip vadinamos demarkacijos linijos, kuri užsienyje siena vadinama*“. (Mano pabraukta). Dar vienas argumentas, tai mano straipsnis 1913–1914 m. „Vai-vorykštėje“, kur aš, nagrinėdamas lietuvių kalbos gražumą ir rašybos klausimą, pasisakęs lig 10 metų namie lenkiškai kalbėjęs. Taigi A. Senn išvadžiojimais einant, prof. R. Ekblom yra klaidingais pamatais savo veikalą pagrindęs, nes mano tarimas, anot jo, ne šeiniūnietiškas ir ne lietuviškas, o lenkiškas. Bet drauge kitoj savo recenzijos vietoj jis negali sutikti, kad mano tarimas būtų natūralus, nes jis tikrai lietuviškas.

Prof. R. Ekblom, be kitų slavų, yra ir lenkų kalbos žinovas. Jis mano tarime lenkiškos įtakos nepastebėjo, nes jos nebuvo net man mažatvėje ir lenkiškai kalbant.

Nors mano gimtinė ir arti demarkacijos linijos, kurią A. Senn pasiremdamas „užsieniais“, mielai siena vadina, ji yra tiek grynai lietuviška, kaip ir kokia vieta giliuos Žemaičiuos. Jei kas panorės tą vietą, ir, apskritai, apylinkę Bagaslaviškis (senas vardas Plokščiai)–Gelvanai–Musninkai–Širvintos–Kernavė arčiau pažinti, greitai įsitikins, kad tas tvirtinimas – joks paradoksas. Net ir artimos Vilniaus apylinkės, taigi ir anapus „sienos“, grynai filologiškomis ausimis klausant, yra lietuviškos, o ne lenkiškos. Nes kalbą sudaro ne vien žodžiai, bet, gal svarbiausiai, ir būdas juos tarti, taigi fonetika. Ir blogos klausos, bet kiek akylus, filologas gali lengvai įsitikinti, kad ir Vilniaus apylinkėse ir pačiam Vilniuje, nors liaudis daugumoje ir lenkiškus žodžius vartoja, bet taria juos grynai lietuviškai ir net tiksliai seka lietuvišką gramatiką. Pavyzdžiui: „*Jestam bywszy na rynku i kupiwszy masla*“, „*Niek bendzi pokoliony Jezus Kristus*“, „*Ja jusz jestam pokartawszy swoj pudzim*“.

Prie progos turiu konstatuoti, kad nors šios apylinkės lietuviams daugelyj atvejų visai nesiseka ištarti lenkiškai kalbant garsus *ch*, *f* ir *h*, bet jie lengvai ištaria kietąjį *y*. Tai todėl, kad šios apylinkės tarmėje garsas *a* kai kuriais atvejais, daugiskaitoj neakcentuotam skiemenyje, pereina į kietąjį *y*. Pavyzdžiui, daugiskaitos vardininke, *šaukštyi*, *pipiryi*, bet *arkliai*, *žvirbliai*, ir taip pat *peilii*, *gailii*. Kad po garsų *l*, *n*, *m* šiuose atvejuose *i* nesukietėja rodo tik, kad tas garsas nėra slaviškas, ir jei ne, bendrai, senas lietuviškas, tai lokališkai tarmiškas. Bet bagaslaviškiečiai sako *mergely*, *saulaly*, nors niekumet *l* kietai netaria prieš *ė* ir *e*, kaip A. Senn, pasiremdamas Ramygala ir Joniškėliu, drįsta tvirtinti. Jie sako *mergela*, *saulala*, *sesela*. Mano gimtinės tarmėje yra gražiai išsilaikę ir senoviškos *us* galūnės, pav.: vienskaitos vardininke *vyrus*, *perkūnus*, *žaiBUS*. Taigi todėl ir daug natūraliau šioj tarmėje sakyti *šaukštyi*, *vryi*, *perkunyi*, bet *žaiBai*. Kietojo *y* buvimas tarmėje palengvina ištarti kietąjį lenkiškąjį *y*, bet tvirtinti, kad tas garsas yra slaviškas būtų absurdas. Jis fonetiškai logingai išeina iš vardininko galūnių *us*.

Bagaslaviškio–Gelvanų–Musninkų–Širvintų–Kernavės apylinkėje ne tik dabar kalbama lietuviškai, ne vien fonetiškai, bet ir žodžiais, bet ir man mažam ir mano protėviams mažiems esant. Kad šioj apylinkėj lietuviškumas daug geriau išsilaikę, neg gal kur kitur vidurinėje Lietuvoje, – apskritai, Lietuvos sodžiaus sulenkėjimas nėra palietęs – pareina nuo šios apylinkės topografinių ir socialinių sąlygų.

Kalbama apylinkė jau iš seno grasi savo blogais keliais. Pravedus Lietuvoj geležinkelius, jos ir geležinkeliai nepalietė. Senas istorinis vieškelis Ukmergė–Vilnius

buvo rusų kiek pagerintas ir padarytas pravažiuojamu tik 1905 ir 1907 m. O kultūrinės ar akultūrinės įtakos mėgsta gerus kelius. Kad ši savo senove ir savo tarpe labai ypatinga apylinkė sunkiai buvo iš kitur pasiekama rodo ir tai, kad mūsų filologų ligšiol niekas nėra ten atsilankęs. Pats A. Senn, norėdamas kalbėti apie tą tarpe, griebiasi Ramygalos, Joniškėlio ir Linkuvos žmonių kalbos! Arčiau prieiti nedrįsta, bijo sušlapti ar įklimpti!

Kalbamoj apylinkėj nėra jokių didesnių dvarų. Ten dvarai ir prieš žemės reformą buvo daugiausia maži, ir retas kuris iš jų perviršydavo 80 ha. Bagaslaviško parapijoj tik du dvarai siekė tokio didumo, kiti buvo, jų trejetas, „palivarkai“. Nors žemė toj apylinkėj neblogo, bet dvarų mažumas neleido jų savininkams per daug poniškai gyventi ir kiek tinkamiau reprezentuoti Varšuvos kultūrą. Visi dvarininkai toje apylinkėje patys gerai mokėjo lietuviškai, jų kai kurie net prie lietuvių tautinio judėjimo prisijungė. Jų namie vartojama lenkiška kalba buvo silpnas daiktas. Toliausiai – kur jie galėjo nuvažiuoti – buvo Vilnius.

Lenkinimo procesas, nors silpnas jis buvo, ėjo ne tiek per klebonijas ir bažnyčias, kiek per dvarus, ypatingai didelius. Jei kas be pačių dvarininkų sulenkėjo, tai kumečiai. Bet mano gimtinėj retai ir kumečiai buvo sulenkėję. Be to, ten tarp ūkininkų ir dvarininkų nuolatos tęsėsi bylos dėl servitutų ir ežerų, kas seną, iš baudžiosios laikų iškiepytą, antagonizmą tik padidino.

Bagaslaviškyje ilgus metus klebonavo ir veikė aušrininkai Lukša ir Gimžauskas. Dėkingi bagaslaviškėčiai kun. Silvestruui paminklą Bagaslaviškio šventoriuje pastatė*. Kiek žmonės pamena, pridėdamos pamaldos ir pamokslai visuomet buvo ten lietuviški. Tik didesniais atlaisdais būdavo kartais pasakomas ir lenkiškas pamokslas. Tas pat buvo Musninkuose ir Gelvanuose.

A. Senn cituojamam „Vaivorykštės“ straipsnyje aš tarp kita ko ir nurodau, kad tik aš ir mano mažens draugas kalbėjo lenkiškai. Visi, ir vaikai ir tėvai, Šeiniūnų sodžiujė, kaip ir be išimties visoj Bagaslaviškio parapijoj, išskyrus dvarininkėlius ir šlėktas, kalbėjo namie lietuviškai. Mano tėvai ir mano draugo, Aniuškėčiai, taip pat kalbėjo namie tarp savęs lietuviškai. Bet Aniuškėčiai ir mano tėvai, patys labai blogai galėdami lenkiškai susikalbėti, bet dažniau neg gal kiti su reikalais nuvažiuodami Vilniun – mano tėvas paprastai atstovavo ūkininkus servitutų ir ežerų bylose – nutarė išmokyti savo vaikus lenkiškai, „kad išaugus nereikėtų jiems mokintis“. „Gi lenkiškai šnekant ir toliau Vilniaus galima nuvažiuot“.

Kalbamajam „Vaivorykšt.“ straipsnyje sakoma, pagal A. Senn citatos, kad aš kalbėjau namie lenkiškai lig dešimties metų. Galbūt, kad jis teisingai cituoja, deja, patikrinti negaliu. To straipsnio koncepte, kurį esu suradęs, stovi „... lig 7–8 metų“. Ir stambesnės korektūros klaidos mūsų spaudoj, deja, lengvas daiktas, tai gali A. Senn Šveicarijon pranešti. Tiesą pasakius, korektūros klaida menkas argumentas. Aš ir nemanau ja pasiremti. Nors gerai prisimenu, kad man einant Gelvanų liaudies mokykloj, kurion įstojau aštuntus metus eidamas ir kur buvau tik pusę žiemos, vieną kartą popas-mokytojas rado pas mane Zanavyko „Lietuvos istoriją“, kurią atėmęs ėmė besikūrenančion mokykloje krosnin. Reiškia, jau tuomet galėjau paskaityti lietuviškai.

* Poetas Silvestras Gimžauskas (gim. 1841 10 13 Kirdeikiuose, Utenos r.) Bagaslaviškyje kunigavo 1893–1897 m. Susirgęs išvyko gydytis į Varšuvą, ten 1897 09 27 mirė. Neprižiūrimas kapas Varšuvos kapinėse sunyko.

Tegul mano būtų kalbėta lenkiškai ir lig dešimties metų. Vaikas, kuris, kaip „Vaivorykštėje“ aprašoma, išklauses kunigo lietuviško pamokslo tampa sužavėtas kalbos gražumu ir tuojau nutaria daugiau lenkiškai nekalbėti, tas vaikas iš anksto turi būti tokiam išpūdžiui ir tokiam nusistojimui predisponuotas. Kad aš jau anksčiau supratau lietuviškai rodo, kad, sugrįžęs namon, tuojau galėjau pradėti tą nusistatymą vykdyti.

Net jei vaikas ir lig dešimties metų kalbėtų gryna lenkiška ar kokia kita kalba, pradėjęs vėliau lietuviškai kalbėti, gali ir natūraliai tokiam amžiuje privalo, jei nėra visiškai atbukęs, persiimti naujos kalbos ne vien žodžiais, vaizdais, bet ir visa fonetika. Vienok visa mano apylinkė, nuo pat mano kūdikystės ir visą laiką paskum, kalbėjo lietuviškai, tėvas su motina lietuviškai ir man lenkiškai bekalbant neteko išgirsti tikro lenko. Lenkiškos kalbos autoritetais buvo mano ir mano draugo tėvai, kurie irgi gyvo lenko savo gyvenime nėra matę ir kurių kalbos lenkiškumas visais fonetikos ir gramatikos atžvilgiais buvo kuo lietuviškiausias.

A. Senn komplimentuoja mano rašinių kalbos taisyklingumą ir jos gražumą, bet jis negali įsivaizdinti, kaip aš galėčiau neprivertstina taisyklingai tarti. Nejaugi jis mano, kad rašytojas gali taisyklingai rašyti, nejausdamas, negyvendamas kalbos garsais ir intuityviai nesekdamas tos kalbos fonetiniais įstatymais? Tai gal gali kalbos mokytojai, filologai, gramatikai, bet ne rašytojai, žodžio dailininkai. Tai būtų panašu įsivaizdinti aklą dailininką-koloristą.

Vistik A. Senn sau prieštaraudamas stebiasi, kaip aš galėjau taisyklingai ištarti ne mano tarmės žodžius. Aš negyvenau vien savo tarme. Bendros kalbos susidarymas, aktingas dalyvavimas tautiniam judėjime, bendradarbiavimas su tų laikų visuomenės veikėjais, mokslo draugais paveikė ir mane. Tai turi domėje ir prof. R. Ekblom savo veikale, ką jis išangoje ir nurodo. Todėl ir nesitenkina vien mano tarme, o tik dėdamas ją pamatan, kiek ji yra mano tarime, nori iširti lietuvių aukštaičio šviesuolio gyvą kalbą. Jis mano fonetikos pagrindams iširti ir nušviesti vartojo ir jo paties konstruotus, nesamus lietuviškus žodžius, kurių tarimas kartais man būdavo galimas, dėl garsų sugrupavimo artimas, o kartais visai negalimas, nes nenatūralus. Bet tai ir kita, dėl ko A. Senn nuduoda labai išsigąsta, nėra mano dalykas, tai priklauso prie prof. Ekblom tyrinėjimo ir kontroliavimo metodų.

Visą, ką prof. R. Ekblom yra nuveikęs lietuvių tautos ir jos tarmių tyrinėjimo srityje ir visa, ką jis yra padaręs jos populiarizavimui pasaulyje, yra verta didžiausio lietuvių dėkingumo. Bet drauge mes turim griežtai protestuoti prieš A. Senn pastangas diskredituoti rimtus ir pasitarnavusius mūsų kalbos tyrinėtojus, ypatingai kai jis tai daro savo asmens reklamos delei, prisišliejęs Lietuvos Universiteto autoriteto paunksmėn. Ne mažesnio pasipiktinimo yra vertas ir jo faktams priešingas skelbimas užsienyje, būk, mūsų sritys prie demarkacijos linijos yra sulenkėję. Tai labai drąsu iš jo pusės, jau kelinti metai besinaudojant Lietuvos ir jos aukščiausios mokslo įstaiogos vaišingumu. Tai ne vien stebėtina, tai neleistina.

Gelvonų krašto žemės kalba*

Kazys Morkūnas

Lietuvių kalbos institutas

Vietovardžius jų tyrinėjimų Lietuvoje pradininkas Kazimieras Būga (1879–1924) yra pavadinęs žemės kalba, kuri gyvuoja šimtus ir tūkstančius metų¹. „*Vietų vardais į mus kalba pati žemė. Jos kalbos žodžiai – tai miestų, sodžių, upių, ežerų, balų, girių, kalnų ir kt. vardai*“². Šie vardai byloja apie tautos istoriją, kultūrą, ryšius su kitomis tautomis, žmonių santykius su gamta, aplinka, veiklą joje, teikia kitų žinių. Suprantama, ne visi vietovardžiai, kaip ir bendriniai žodžiai, yra atsiradę vienu metu, todėl ir jų amžius nevienodas. Savo ilgaaamžiškumu prieš kitus gali „didžiuotis“ daugelio didesnių upių, ežerų vardai, arba vandenvardžiai (mokslinėje literatūroje dažnai vadinami hidronimais). Tolimos praeities laikus mena ir kai kurių gyvenamųjų vietų – miestų, miestelių, dvarų, kaimų – pavadinimai (oikonimai). Nemaža minėtų vardų (hidronimų, oikonimų) užfiksuota žilą senovę siekiančiuose istoriniuose šaltiniuose, vėlesniuose teisiniuose dokumentuose, gyvenamųjų vietų surašymuose, kituose leidiniuose. Tačiau kur kas didesnė vadinamosios žemės kalbos dalis ilgus šimtmečius gyvavo tik žmonių atmintyje, perduodama iš kartos į kartą, vartojama gana siauroje aplinkoje – bendraujant vienos ar kelių gretimų gyvenamųjų vietų (kaimų, dvarų) žmonėms, kasdienėje jų kalboje. Tai pievų, dirvų, laukų vardai, arba žemėvardžiai (agronimai), pelkių, raistų, balų, šaltinių vardai (helonimai), miškų vardai (drimonimai), kalnų, kalvų vardai (oronimai), kelių vardai (hodonimai), kapaviečių vardai (tafonimai), kitų įvairių mažesnių objektų vardai. Žemės kalba turtėjo kuriantis pastovioms gyvenamosioms vietoms – dvarams, kaimams – su joms priklausančiais dideliais žemės plotais. Ypač daug žemės vietų (laukus, dirvas, pievas, raistus, miškus ir kt.), reikia manyti, imta „krikštyti“ po didžiojo Lietuvos kunigaikščio Zigmanto Augusto 1557 m. paskelbto įstatymo, kuriuo, atsižvelgiant į Vakarų Europos patirtį ir siekiant ekonominės pažangos, buvo pertvarkytas žemės ūkis – įvesta valakų sistema. Valstiečiai, iki tol daugiausia gyvenę atskiromis sodybomis ir žemę dirbę įvairiose vietose išmėtytais sklypeliais, buvo apgyvendinti kaimuose aplink steigiamus dvarus ir palivarkus. Kiekviena valstiečio šeima gavo po valaką žemės. Kaimo žemė buvo padalinta į tris laukus – įvesta trilaukio sistema, kad vyktų sėjomaina: viename lauke sėjami žiemkenčiai, kitame – vasarojus, o trečias laikomas pūdymu ateinančių metų žiemkenčiams³. Kiekviena valstiečio šeima visuose trijuose laukuose gavo po rėžį (*šniūrą*) žemės. Tie rėžiai ilgainiui, dalijantis šeimoms, neretai buvo dar dalijami į siauresnius rėžius (*šniūrus* ir *šniūrelius*).

Kilo ir natūralus poreikis laukus, atskirus jų gabalus, pievas, krūmus, miškus, kitas vietas vienaip ar kitaip įvardyti, kad dvaro žmonėms, kaimo bendruomenei būtų aiškiau, kur ką sėti, dirbti,

* Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Mokslo darbų komisijos. Leidyklai įteikta 2006 02 10.

¹ Plg. Būga K. *Rinktiniai raštai* (toliau – RR), sudarė Z. Zinkevičius, Vilnius, 1958, t. 1, p. 414–415.

² Būga K. RR, Vilnius, 1961, t. 3, p. 491.

³ Plg. *Lietuvos istorija* (Fotografuotinis leidimas), red. A. Šapoka, Vilnius, 1989, p. 245–247; Bumblauskas A. *Senosios Lietuvos istorija. 1009–1795*, Vilnius, 2005, p. 250–251.

gyvulius ganyti ir pan. Laikui bėgant, tų įvardijimų daugėjo. Tačiau, keičiantis politinėms, ekonominėms, visuomeninėms aplinkybėms, vykstant žemės ūkio pertvarkymams, atsirasdavo ne tik naujų įvairių objektų vardų, bet nemaža dalis iš seniau paveldėtų buvo pamirštami arba visai išnyko. Dėl to jau XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje imta rūpintis, kad tie svarbūs kalbos duomenys nerašytajai lietuvių tautos praeičiai pažinti būtų renkami ir skelbiami. Teigiamai vertindamas Jurgio Gerulio knygą apie senosios Prūsų žemės vardus, surinktus iš įvairių archyvinių dokumentų⁴, K. Būga 1922 m. dienraštyje „Lietuva“ kreipėsi ir į savo tautiečius:

„Rinkime vietų vardus! Jie mums žinovų rankose galės papasakoti daug įdomių dalykų iš žilosios mūsų senovės. Mat, vietų vardai kalbininkui istorininkui yra tikri istorijos dokumentai, iš kurių jis išskaito, tarsi iš hieroglifų, mūsų tautos gyvenimo nuotykius“⁵.

Sisteminimas visų tikrinių vardų kaupimas pradėtas nepriklausomoje Lietuvoje – 1933 m. įsteigus Pavardžių ir vietovardžių komisiją ir išleidus „Instrukciją Lietuvos žemės vardynui surašyti“ (1934). Pagal šią instrukciją pradžios mokyklų mokytojai, miškininkai, matininkai bei žemėtvarkininkai, studentai, kiti kraštotyra besidomintys asmenys iš vietinių gyventojų iki 1940 m. surašė didelę dalį vardyno, kuris dabar saugomas Lietuvių kalbos institute. Šie rinkiniai, vėliau dar papildyti, dabar sistemami, jų pagrindu rengiamas daugiatomis Lietuvos vietovardžių žodynas.

Praėjusio amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje pagal minėtąją instrukciją surinkta ir daug Gėlvonų valsčiaus vietovardžių. Užrašant juos, daugiausia apklausti vyresni – per 60–70 metų turėję žmonės, t. y. gimę XIX a. antrojoje pusėje. Jų tėvų ir senelių prisiminimai siekė ir baudžiovos laikus, kuomet didesnių pertvarkymų Lietuvos kaimas dar nebuvo išgyvenęs. Šių eilučių autorius, po dviejų dešimtmečių (1957–1959) rinkęs duomenis apie širvintiškių tarmę, taip pat apėmė daugumą buvusio Gėlvonų valsčiaus gyvenamųjų vietų, užrašė jų vietovardžius. Nors šį surašymą nuo ano skyrė palyginti neilgas laiko tarpas (geri du dešimtmečiai), apklaustieji – taip pat vyresnio amžiaus – asmenys jau buvo kitos kartos žmonės. Tačiau ir šių atmintyje dar buvo išlikęs didelių pertvarkymų – nepriklausomos Lietuvos metais skirstymosi į vienkiemius, dvarų reformos ir kitų veiksnių – nepalietas kaimas.

Sovietų valdžios metais prasidėjusi prievartinė žemės ūkio kolektyvizacija, vykdyta melioracija, vienkiemių naikinimas, didesnių gyvenviečių kūrimas, padidėjusi žmonių migracija vertė iš vartosenos trauktis ir daugeliui vietovardžių. Tas procesas vėlesniais dešimtmečiais vis stiprėjo, ir 2003 m. per „Vermės“ leidyklos organizuotą kompleksinę ekspediciją užrašant vietovardžius, daugelio anksčiau užrašytų Gėlvonų valsčiaus vietovardžių jau nebeprisiminė ir vyresniosios kartos atstovai. Todėl svarbu jau užfiksuotus vardus paskelbti.

Čia pateikiami Gėlvonų valsčiaus vietovardžiai užrašyti 1957–1959 m. Tarp šių ir ankstesniais metais atliktų užrašymų gali būti nesutapimų ne tik kiekybiniu požiūriu (vardų skaičiumi), bet ir tie patys vardai gali turėti kiek skirtingas formas, kitaip kirčiuojami ir pan. Tokių nesutapimų pasitaiko net ir vienu metu ap-

⁴ Gerullis G. *Die altpreussischen Ortsnamen*, Berlin und Leipzig, 1922.

⁵ Būga K. RR, Vilnius, 1959, t. 2, p. 385.

klausiant du ar kelis tos pačios vietos žmones. Kai kurių nevienodumų, netikslumų gali atsirasti ir dėl apklausėjų skirtingų kvalifikacijų, kitų subjektyvių priežasčių (plg. straipsnio gale „Gyvenamųjų vietų vardų sutrumpinimus“).

Visi minėtais metais užrašyti buvusio Gelvonų valsčiaus vietovardžiai čia pateikiami abėcėlės tvarka. Po antraštinės bendrine lietuvių kalba duodamos formos (juodesniu šriftu) nurodoma (kursyvu), kaip ją vietos žmonės taria⁶. Sutrumpinimais pažymima, koks objektas ir kur jis taip vadinamas. Aiškinama ir iš kokio žodžio jis kilęs (pirminiai vietovardžiai) ar padarytas (priesagų, priešdėlių vediniai). Nurodoma ir šiuos bei dūrinčius (sudurtinius), sudėtinius vardus sudarančių pamatinių žodžių reikšmė. Ją nusakant, daugiausia remiamasi didžiuoju „Lietuvių kalbos žodynu“ (paprastai su nuoroda į jį), kartais ir kitais šaltiniais. Prie atskirų vietovardžių pateikiamos ir vietos žmonių pastabos, apibūdinančios patį objektą ar jo pavadinimą.

Aganaūtiškis: *aganaūtiškis* pv. Jsk. Greičiausiai priesagos *-iškis* vedinys iš pvd. *Aganaūskas*, *Aganāuskas*, *Oganaūskas* (plg. lenk. *Ogon* – LPŽ I 68, II 344).

Agulnicà (Ogulnicà?): *agulnicà* drv. Bd, pv. Gržn. Plg. lenk. *ogólny* ‘bendras’, brus. *агульны* ‘t. p.’

Akis: *akis* bl., pv. (šlapia) Gržn, Kl, Prnk. Iš *akis* ‘liūno, pelkės, baigiančio užaugti ežero nedidelis vandens plotas’ (LKŽ I 64; A. Vanagas LHEŽ 37).

Akivaras: *akivaras* pv. Kl. Iš *akivaras* ‘klampi vieta, paversmis’ (LKŽ I 72).

Akivarėlis: *akivarėlis* drv., pv. Gržn. Dem. priesagos *-ėlis* vedinys, žr. *Akivaras*.

Akmenynė: *akmeninė* brasta (per Širvintos up.) Lpš. Iš *akmenynė* ‘vieta, kur daug akmenu’ (LKŽ I 80).

Alksnynas: *alksnynas* kr. Psl. Iš *alksnynas* ‘alksnių miškas, alksnytė’ (LKŽ I 105).

Alksnynė: *alksninė* pv. Nv. Iš *alksninė* ‘alksniais apaugusi vieta’ (LKŽ I 105).

Aīkupė: *alkupe* pv. Stv. Pirmasis dėmuo iš *alka* ‘balokšnis, tvenkinys; vieta ant kalno, kur būdavo deginamos aukos’ ar *alkas* ‘kalnelis, apaugęs medžiais; senovės lietuvių šventovė, alka’, antrasis – iš *ūpė* ar *upis* (LKŽ I 102, 103; A. Vanagas LHD 233; A. Vanagas LHEŽ 39).

Anój pakaīnė: *anój pakaīna* pv. (pakalnėje) Lpš. Iš parodomojo įvardžio *anās*, *-à* įvardžiuotinės formos ir *pakaīnė* ‘žema vieta kalno papėdėje, slėnys; kalno šlaitas’ (LKŽ IX 146–147).

Antābalė: *untābala* pv. Kl. Iš priešdėlio *anta-* ‘ant’ ir *balà* (žr. *Bala*).

Antrā lankēlė: *untrā luīkēla* pv. Psd. Iš keilintinio skaitvardžio *aīntras*, *-à* ir dem. priesagos *-elė* vedinio iš *lankà* (žr. *Lanka*).

⁶ Vietos žmonių tarimas parodomas supaprastinta transkripcija. Be bendrinės kalbos rašmenų, dar vartojami: *α* – žymi trumpą redukuotą (panašų į rusų kalbos *u*) balsį *a*; *ε* – žymi suužpakalėjusį (paprastai po sukietėjusio *l*) balsį *ė*; *u* – suužpakalėjusį balsį *i* (tariamą kaip rusų *u*); *i* – žymi neskiemeninį *i* (pakeičiantį *j*). Kirčiuotų *i* ir *u* balsių ilgumas žymimas tašku dešinėje raidės pusėje (aukštai). Kitų balsių ilgumas nežymimas: kirčiuotų balsių ilgumą rodo tvirtagalės ir tvirtapradės priegaidžių ženklai (nekirčiuoti ir su kairiniu kirčio ženklu balsiai trumpi). Vidurinės priegaidės ženklas (°) rodo pailgėjusius (iki ilgųjų) kirčiuotus trumpuosius *i*, *u* (= *i*, *ū*) ir iš galūnės atitrauktą kirtį. Priebalsių minkštumas žymimas lankeliu virš raidės jų samplaikose, žodžio gale ir prieš supriešakėjusius užpakalinės eilės balsius (*a*, *o*, *u*), o prieš priešakinės eilės balsius (*e*, *ė*, *i*) nežymimas.

- An(t) triübōs:** *un fribōs* drv. (prie kryžiaus) Nv. Iš prielinksnio *ant* ir *triübà* (plg. brus. *mpyóá* 'vamzdis; šulinio rentinys ir kt.'; LKŽ XVI 919).
- Apýrubē:** *apírube* pv. Bgd. Plg. priešdėlio *apy-* (*api-*) vedinius *apýruba* 'riba, siena, pasienis, apylinkė', *apírubas* 'apskritas plotas, sritis', *apýrubė* 'vietovė, kuri skiriasi kuo nuo supančios ją aplinkos, pvz., miškas tarp balų, laukų ir pan.' (LKŽ I 222–223), kurių šaknis *rub-* ne visai aiškios kilmės, plg. liet. *rùbti* 'darytis nelygiam, ruplėtam' (LKŽ XI 856), sl. *rubà* 'riba, linija' (LKŽ XI 849; E. Fraenkel LEW 744).
- Apískrita balēlė:** *apískrita balāla* pv. (nedidelė) Jk. Iš *apískritas*, *-a* 'apskritas, apskritimo, rato, žiedo formos' (LKŽ I 225, 263) ir dem. priesagos *-elė* vedinio iš *balà* (žr. *Bala*).
- Apūšė:** *apūrše* pv., upl. Lp. Iš *āpušė/apušė*; galimas siejimas su *Apsuonà* ir kitais vandenvardžiais (žr. A. Vanagas LHEŽ 45).
- Apūšės tiltas:** *apūršes tiltas* tlt. (per Apūšės upl.) Lp. Dėl pirmojo dėmens žr. *Apušė*, antrasis dėmuo – *tiltas* 'statinys, jungiantis kelia per upę'.
- Apušótas:** *apušótas* mš. (daugiausia augo ažuolai, dabar priaugę alksnių) Jsk. Iš *apušótas* 'apušių miškas, apušynas' (LKŽ I 276).
- Asiūklė:** *ašūkla* pv. Bgd. Galūnės *-ė* vedinys iš *asiūklis* 'asiūklinių šeimos sporinis augalas smulkiais žvyniškais lapeliais' (LKŽ I 326).
- Asiūklėnė:** *asiklėne* pv. Prnk. Iš *asiūklėnė* 'vieta, kur asiūkliai auga' (žr. *Asiūklė*).
- Astravėlis:** *astravėlis* pv. (tarp krūmų) Lpl. Hibridinis priesagos *-ėlis* vedinys iš *āstravas* 'sala' (plg. rus. *ócmo6*).
- Atažalýnas:** *atažalýnas* drv., pv. Klm, kr. Kln, Žvn. Plg. *atžalýnas* 'vieta, kur daug atžalų auga; jaunas miškas' (LKŽ I 452).
- Aukštójos:** *aukštójos* drv. (aukštesnėje vietoje) Lsč. Iš bdv. *áukštas*, *-à* netaisyklingai padaryta įvardžiutinė moteriškosios giminės dgs. vardininko forma.
- Ažuolýtė:** *užalíte* drv. Kln. Dem. priesagos *-ytė* vedinys iš *ážuolas*; plg. *ážuolýtė* 'jaunų ažuolų miškas, ážuolynėlis' (LKŽ I 535–536).
- Bagińsko buchtēlė:** *bagińska buchtēla* duburys Širvintos upėje Lpš. Iš (gretimo Pasodninkų kaimo ūkininko, ties kurio žemės rėžiu buvo toji upės vieta) pvd. *Bagińskas* ir hibridinio dem. priesagos *-elė* vedinio iš *buchtà* 'sietuva, duburys' (plg. brus., rus. *бóxма* 'užutėkis').
- Baidišké:** *baidiške* kr. (pasakojama, kad ten vaidenosi) Kr. Priesagos *-iskė* vedinys iš šaknies *baid-* (plg. *baidas* 'baidyklė, šmėkla, vaiduoklis', *baidyti* 'daryti, kad bijotų, gąsdinti, bauginti ir kt.'; LKŽ I 556–557).
- Baidiškis:** *baidiškis* drv. (pasakojama, kad seniau ten buvo kapinės) Snd. Priesagos *-iskis* vedinys iš šaknies *baid-* (plg. *Baidišké*).
- Bakšių pėva:** *bakšūr pėva* pv. su kr. Prnk. Pirmasis dėmuo iš pvd. (prvd.) *Bakšýs*, antrasis – iš *pėva* 'žemės plotas, kuriame auga šienaujama žolė' (LKŽ IX 935).

- Bakūnas:** *bakūnās* drv. (seniau), mš. Bd. Gali būti iš slaviškos kilmės pvd. *Bakūnas* (plg. lenk. *Bakun*, brus. *Бакун*, siejamomis su bendrinio žodžiu *бакун* > liet. *bakūnas* 'prastos rūšies tabakas'; LPŽ I 164; LKŽ I 579).
- Balà:** *balà* pv. (šlapia) tlv, Žvn. Iš *balà* 'klampi vieta, dažniausiai su stoviniu joje vandeniui; pelkė, raistas' (LKŽ I 579–580).
- Balė:** *balė* pv. (šlapia) Kžn. Galūnės *-ė* vedinys iš *balà* (žr. *Bala*).
- Balėlė:** *balāla* pv. Šrk. Dem. priesagos *-elė* vedinys iš *balà* (žr. *Bala*).
- Bālės:** *bālas* pv. (buvo šlapia) Jkn, Lbn. Galūnės *-ė* vedinys iš *balà* (žr. *Bala*).
- Bāliai:** *bālij* bl., pv. (šlapia), rst. Psd. Daugiskaitinis galūnės *-is* vedinys iš *balà* (žr. *Bala*).
- Bāliakampis:** *bālekumpis* mš., rst. Jsk. Pirmasis dėmuo iš *balà* (žr. *Bala*), antrasis – iš *kāmpas* 'kraštas, šalis; pusė; plotas, pakraštys; gabalas' (LKŽ V 180–181).
- Bālių kálnas:** *bālu kálnas* šlt. (šaltiniuota vieta) Lsč. Pirmasis dėmuo iš *balà/balė* (žr. *Balė, Baliai*), antrasis – iš *kálnas* 'aukštas žemės pakilimas' (LKŽ V 146).
- Bālos (Bālės?, žr.):** *bālas* pv. (šlapia) Kln. Iš *balà* (žr. *Bala*).
- Bālos gālas:** *bālas gālas* drv., pv. Šl. Pirmasis dėmuo iš *balà* (žr. *Bala*), antrasis – iš *gālas* 'vieta, kur baigiasi koks daiktas; daikto kraštinė dalis (pradžia, pabaiga); mažas kokio daikto gabalas' (LKŽ III 54).
- Baltū bóbų rāvas:** *baltūr bōbu rāvās* grv. (kažkada ten žmonės matydavę dvi baltas moteris vaikščiojančias) Jkn. Iš *bāltas, -à, bōba* 'moteris' ir *rāvās* (žr. *Ravas*).
- Bařzdė:** *bařzde* pv. Jsk. Galūnės *-ė* vedinys iš *barzdà* 'kas panašu į barzdą; nupjautos su žeme samanos; kupstai ir kt.' ar tiesiog iš *bařzdė* 'tokia samana' (LKŽ I 673–674).
- Batareikà:** *batareika* pv. Psd. Iš brus. *батарэя*, rus. *батарея* 'baterija' su sl. priesaga *-ka*.
- Bendrà:** *bindrà* pv. (ją kaimas seniau bendrai šienaudavo) Kr. Iš *beñdras, -à* 'priklausantis visiems, visu; kartu naudojamas' (LKŽ I 748).
- Bėrkeliai:** *bėrkelij* pv. Alk, drv. Žg. Greičiausiai iš avd. *Berkelis (Berkelis)*, plg. LPŽ I 238; A. Vanagas LHEŽ 61–62.
- Bėrkelių miškas:** *bėrkeļu miškas* mš. Bd. Dėl pirmojo dėmens žr. *Berkeliai*, antrasis dėmuo – iš *miškas* 'medžiais apaugusi vieta'.
- Beržynas:** *beržínas* kr. (buvo daug berželių) Jk, mš. Mtj. Iš *beržynas* 'beržų miškas' (LKŽ I 776–777).
- Beržū balà:** *beržū balà* bl., pv. Iš. Pirmasis dėmuo iš *bėržas* 'lapuotas medis balta tošimi', antrasis – iš *balà* (žr. *Bala*).
- Biržynas:** *biržínas* mš. Jsk. Greičiausiai – 'beržų miškas', žr. *Beržynas*; dar plg. *biržynas* 't. p.' (LKŽ I 850).
- Biznio šilėlis:** *biřña šilālis* mš. Dvn. Dėl pirmojo dėmens plg. *biznas, -à* 'trumpas, striukas ir kt.' (LKŽ I 868), bet gali būti iš avd., plg. pvd. *Bizna, Biznia, Biznis* (LPŽ I 270); antrasis dėmuo – dem. priesagos *-elis* vedinys iš *šilas* (žr. *Šilas*).
- Bliūdėlis:** *bliūdēlis* pv. Mnčš. Hibridinis dem. priesagos *-elis* vedinys iš *bliūdas* (< brus. *блióда*, rus. *блióдо*) 'dubuo'.

- Brastà:** *brastà* pv. (joje griovys ir vieta, kur galima pervažiuoti be tilto) Kln, grv., upl. Šn. Iš *brastà* 'negili upės vieta, per kurią galima perbristi, pervažiuoti; šlapias, klampus kelias; klampis pieva' (LKŽ I 1005).
- Brastōs dir̄vos:** *brastōs dir̄vos* drv. Kln. Dėl pirmojo dėmens žr. *Brastata*; antrasis dėmuo iš *dirvā* 'ariama, dirbama žemė'.
- Brāstos laūkās:** *brāstas laūkās*: drv., grv. Žvg. Dėl pirmojo dėmens žr. *Brasta*, dėl antrojo plg. *Lauko galas*.
- Būbinas:** *būbinas* grv., pv. Mžl. Iš *būbinas* 'plika vieta, kalnelis pievoje ar pan.' (LKŽ I 1110; A. Vanagas LHEŽ 71; dar plg. brus., rus. *бýбен* 'bugnas').
- Būbinė:** *būbine* grv., pv. (// *Bubinas*, žr.) Mžl, pv. Iš. Galūnės *-ė* vedinys iš *būbinas* (žr. *Bubinas*).
- Būbinės tīltas:** *būbines tīltas* tlt. Mžl. Dėl pirmojo dėmens žr. *Bubinė*, dėl antrojo – *Apušės tiltas*.
- Būchtiniai šniūrai:** *būchtinių šniūrai* drv. (šalia jos Širvintos upėje buvo gilus duburys) Kr. Pirmasis dėmuo – hibridinis daugiskaitinis priesagos *-inis* vedinys iš *buchtā* (žr. *Baginsko buchtelē*), antrasis – skolinys *šniūras* (< lenk. *sznur*, brus., rus. *шнур*) 'žemės rėžis ir kt.'
- Būdōs miškās:** *būdōs miškās* mš. Bd. Pirmasis dėmuo iš kaimo pavadinimo *Būdā*, antrasis – iš *miškās* (plg. *Berkelių miškās*).
- Burbālė:** *burbāla* grv., pv. Lp. Priesagos *-alė* vedinys iš *būrba* 'kas daug kalba, burba' (plg. *burbėti* 'kunkuliuoti, burbuliuoti, murmėti ir kt. '; LKŽ I 1172–1173).
- Būrbaraistis:** *būrbaraistis* rst. Šrk. Dėl pirmojo dėmens žr. *Burbalė*, dėl antrojo – *Raistas*.
- Cegėlnė:** *cegėlne* pv., upl. Jkn, pv. Klm, drv. Mžl (pasakojama, kad visose tose vietose buvo dirbamos ir degamos plytos). Iš skolinio *cegėlnė* (< lenk. *cegielnia*, brus. *цагэльня*) 'plytinė'.
- Čėpapievis:** *čėpapevis* pv., rst. Mtj. Pirmasis dėmuo neaiškus – gali būti iš asmenvardžio, dar plg. *čėpai* 'paprastasis dagišius' (LKŽ II 69); antrasis dėmuo – iš *pieva* (žr. *Bakšių pieva*).
- Čiėpiškė:** *čiėpiške* pv. (prie Kabarkštos, žr. *Kabarkšta*) Kr. Priesagos *-iškė* vedinys, kurio šaknis neaiški.
- Čiėpiškės rāvas:** *čiėpiškes rāvas* grv. (šienaujamas) Kr. Dėl pirmojo dėmens žr. *Čiėpiškė*, dėl antrojo – *Ravas*.
- Čiūriškės:** *čiūriškes* pv. Jt. Priesagos *-iškės* vedinys, kurio šaknis galbūt sietina su *čiurā* 'kas nučiuręs, sučiuręs', *čiūras*, *-ā* 'negražus, menkas pažiūrėti, nučiuręs' ar garsažodžiu skysčio tekėjimui nusakyti, paukščio balsui žymėti *čiūr* (LKŽ II 172–173).
- Čivỹlio (Čivilio?) upėlis:** *čivỹle (čivỹle) upėlis* pv., upl. (Gumbrio dš., žr. *Gumbris*) Kln. Pirmasis dėmuo greičiausiai iš paukščio pavadinimo *čivỹlis* 'kikilių šeimos paukštis' ar pvd. *Čivỹlis (Čivilis; plg. LKŽ II 192; A. Vanagas LHEŽ 78)*, dėl antrojo dėmens žr. *Upėlis*.
- Čiviliškis:** *čivỹliškis* pv. Bgs. Priesagos *-iškis* vedinys iš *čivilis*, žr. *Čivỹlio (Čivilio) upėlis*.

- Daļģiaraistis:** *daļģeraistis* rst. Sdn. Pirmasis dėmuo iš *daļģis* 'įrankis žolei ar javams pjauti; vilkdalgis' (LKŽ II 240–241), antrasis – iš *raistas* (žr. *Raistas*). Pirminė jo reikšmė galėjo būti 'vieta (raistas), kur auga vilkdalgiai'.
- Daniūniškė:** *dañūniške* pv. Šl. Priesagos *-išké* vedinys iš pvd. *Daniūnas*.
- Daržapievė:** *daržapeve* pv. Nv. Pirmasis dėmuo iš *daržas* 'sklypas daržovėms; aptverta vieta gyvuliams ir kt.', antrasis – iš *pieva* (žr. *Bakšių pieva*).
- Daržinių pieva:** *daržinū pieva* pv. (ir drv. prie jos) Zb. Pirmasis dėmuo iš *daržinė* 'trobosys šienui (pašarui, javams) laikyti', antrasis – iš *pieva* (žr. *Bakšių pieva*).
- Degimas:** *degimas* pv. (seniau buvęs mš.) Mkl, pv. (buvo sausa) Nv. Priesagos *-imas* vedinys iš šaknies *deg-*, plg. *dėgti* 'būti ugnies veikiamam, nykti ugnyje ir kt.' Jo pirminė reikšmė – 'išdegusi vieta (pieva, pelkė, miškas), degesė' (LKŽ II 361, 368 ir kt.).
- Degisė:** *degrše* pv. (prie Kabarkštos, žr. *Kabarkšta*) Kr. Priesagos *-išė* vedinys iš šaknies *deg-*, plg. *Degimas*.
- Degūtnyčia:** *degūtniča* (<*degūtniča*) kl. (ant Širvintos upės kranto) Mnčš. Hibridinis (slaviškos) priesagos *-yčia* vedinys iš *degūtinė* su ta pačia reikšme – 'duobė, patalpa, kur degutą dega' (LKŽ II 377).
- Delenkėlės:** *delenkėlas* drv. (duotas priedas kaimui) Lsč, Mžl. Hibridinis dem. priesagos *-ėlė* daugiskaitinis vedinys iš *delénka* (žr. *Delenkos*).
- Delénkos:** *delénkas* drv. Lsč. Daugiskaitinis vedinys iš slavizmo *delénka* (plg. rus. *делянка*, brus. *дзялянка*) 'miško sklypas, biržė'.
- Didelė balà:** *dīdela balà* pv. Iš. Pirmasis dėmuo iš *didelis*, *-ė* 'žymus savo apimtimi, dydžiu', antrasis – iš *balà* (žr. *Bala*).
- Didelė pieva:** *dīdela pieva* pv. (dar žr. *Patrakų pieva*) Mžl. Dėl pirmojo dėmens žr. *Didelė bala*, dėl antrojo – *Bakšių pieva*.
- Didelis raistas:** *dīdelis raistas* rst. Klm, pv. Žvg. Dėl pirmojo dėmens žr. *Didelė bala*, dėl antrojo – *Raistas*.
- Didžiāmiškis:** *didžiamiškis* drv. (seniau mš.) Kl. Pirmasis dėmuo iš *didis*, *-ė* 'žymus savo apimtimi, stambus', antrasis – iš *miškas* 'medžiais apaugusi vieta'.
- Didžiulė balà:** *didžūrla balà* pv., rst. Lpš. Pirmasis dėmuo iš *didžiūlis*, *-ė* 'žymus savo apimtimi', antrasis – iš *balà* (žr. *Bala*).
- Didžiulė pieva:** *didžūrla pieva* pv. Gržn. Dėl pirmojo dėmens žr. *Didžiulė bala*, dėl antrojo – *Bakšių pieva*.
- Didžiūlis kálnas:** *didžūrlis kálnas* kl. Bgs. Dėl pirmojo dėmens žr. *Didžiulė bala*, dėl antrojo – *Balių kalnas*.
- Didžiūlis raistas:** *didžūrlis raistas* pv. (buvo šlapia, dabar nusausinta) Prnk. Dėl pirmojo dėmens žr. *Didžiulė bala*, dėl antrojo – *Raistas*.
- Didžiūlis rāvas:** *didžūrlis rāvas* grv., upl. Lpš. Dėl pirmojo dėmens žr. *Didžiulė bala*, dėl antrojo – *Ravas*.
- Didžpievis:** *dīčpevis* pv. Klm. Pirmasis dėmuo iš *didis*, *-ė* (žr. *Didžiāmiškis*), antrasis – iš *pieva* (žr. *Bakšių pieva*).
- Dirvėlės:** *dirvėlas* drv. (vidury pievų) Mnčš. Dem. priesagos *-elės* vedinys iš *dirvā* 'ariama, dirbama žemė; režis, sklypas' (LKŽ II 586–587).

- Dirvonaĩ:** *dirvonaĩ* drv., kl. Gržn. Iš *dirvónas* 'apleista, nedirbama, sužėlusė dirva' (LKŽ II 588).
- Dùbakelė:** *dùbakela* grv. (ten ėjo kelias) Kr. Dėl pirmojo dėmens šaknies *dub-* žr. *Dubė*, dėl antrojo – *kel-* plg. *kėlias* 'žemės ruožas, kuriuo einama ar važiuojama'.
- Dùbaraistis:** *dùbaraištis* pv., rst. Lbn. Dėl pirmojo dėmens šaknies *dub-* žr. *Dubė*, dėl antrojo – *Raistas*.
- Dùbatrakis:** *dùbatrakis* pv. (šlapia) Nv. Dėl pirmojo dėmens šaknies *dub-* žr. *Dubė*, dėl antrojo – *Trakas*.
- Dùbė:** *dùbe* pv. (seniau), kr. Bgd, pv. (įdubusi tarp dirvų) Kln. Plg. *dùbė* 'įdubimas, slėnys', *dubėti* 'darytis, likti dubiam', *dùbti* 'darytis dubiam, rasti įdubai', *dubùs*, *-ì* 'įdubęs, gilus; duobėtas' (LKŽ II 780 ir kt.).
- Dubėlės píeva:** *dubėlas píeva* pv. Kr. Pirmasis dėmuo – dem. priesagos *-elė* vedinys iš šaknies *dub-* (žr. *Dubė*), antrasis – iš *píeva* (žr. *Bakšių pieva*).
- Dubėlės rāvas:** *dubėlas rāvās* grv. (šienaujamas) Kr. Dėl pirmojo dėmens žr. *Dubėlės pieva*, dėl antrojo – *Ravas*.
- Dubėlės šlaitas:** *dubėlas šlaitās* kr. Kr. Dėl pirmojo dėmens žr. *Dubėlės pieva*, dėl antrojo – *Šlaitas*.
- Dubėlkai:** *dubėlkai* pv. (griovyje) Tlv. Slaviškos priesagos *-elk-* vedinys iš šaknies *dub-* (žr. *Dubė*, *Dubiai*) ar tokios pat kilmės priesagos *-k-* vedinys iš *Dubelė* (žr. *Dubėlės pieva*).
- Dubiai:** *dùbių* pv. (šlapia) Bgs. Daugiskaitinis galūnės *-is* vedinys iš šaknies *dub-* (žr. *Dubė*).
- Dubūlis:** *dubūlis* pv. (dauboje) Gl. Priesagos *-ulis* vedinys iš šaknies *dub-* (žr. *Dubė*).
- Duburiaĩ:** *duburėi* pv. Šrk. Žr. *Duburys*.
- Duburiniai šniūrai:** *duburĩnių šňūrai* drv. Gl. Pirmasis dėmuo – priesagos *-in-* vedinys, žr. *Duburys*; antrasis – iš *šniūras* (plg. *Buchtiniai šniūrai*).
- Duburỹs:** *duburĩs* drv., pv. Jsk, pv. Kln, Sdn. Iš *duburỹs* 'įdubimas žemėje, dauba' (LKŽ II 787; dėl šaknies *dub-* dar plg. *Dubė*).
- Dumblėlis:** *dumblālis* pv. (prie jos yra ir drv.) Zb. Dem. priesagos *-elis* vedinys iš *duñblas* ar *vtv.* (žr.) *Dumblys*.
- Dumblỹs:** *dumblĩs* pv. Zb. Galūnės *-ys* vedinys iš *duñblas* 'nusėdusios drumzlės, šlapias, suplaktas purvas' (LKŽ II 835–836).
- Duobėlė:** *dabėla* pv. (su nuolydžiu) Lpš. Dem. priesagos *-elė* vedinys iš *duobė* 'dauba, slėnys, duburys' (LKŽ II 862).
- Dvāro laūkas:** *dvāra laūkas* drv. (senovėje priklausė dvarui) Kr. Pirmasis dėmuo iš *dvāras* 'feodalo valda, žemvaldžio ūkis', antrasis – iš *laūkas* (plg. *Lauko galas*).
- Dvāro píeva:** *dvāra píeva* pv. (dabar suarta) Žvg. Dėl pirmojo dėmens žr. *Dvaro laukas*, dėl antrojo – *Bakšių pieva*.
- Dzegcėrnė:** *dzekcėrne* drv. (seniau ten buvo iškastos duobės degutui varyti) Snd. Iš skolinio *dzegcėrnė* (plg. lenk. *dzegciarnia*, brus. *дзягцярня*) 'dervos varykla, degutinė'.

Dzesencinà: *dzesiñci^ñna* mš. Žg. Iš skolinio *dzesencinà* (plg. lenk. *dziesięcina*) '(žemės matas) dešimtinė'.

Dzesencinos: *dzesiñci^ñnas* drv. Stv. Plg. *Dzesencina*.

Ėgliavalkis: *āgleva^lkis* pv. (Motiejūnų kaimo miške) Mtj. Pirmasis dėmuo iš *ēglė* 'visada žaliuojantis spygliuotis medis', antrasis – iš *valkà* 'šlapia, klampi, pelkėta vieta, dauba' (LKŽ XVIII 33–34).

Eglynėlis: *aglinė^lis* mš. Jk. Dem. priesagos *-ėlis* vedinys iš *eglynas* 'eglių miškas'.

Ežerėlis: *ažerė^lis* pv. (seniau, dabar suarta) Jkn. Dem. priesagos *-ėlis* vedinys iš *ežeras* 'pastoviai pripildyta vandens natūrali loma' (LKŽ II 1168).

Galė sėdymų: *galėⁱ sėdimu* pv. Kr. Pirmasis dėmuo iš *gālas* (plg. *Balos galas*), antrasis – iš *sėdymas* 'žemės rėžis ties sodyba' (LKŽ XII 289–290).

Galinė pieva: *galinėⁱ pieva* pv. (labai prasta) Jk. Pirmasis dėmuo iš *galinis*, *-ė* (iš *gālas* su priesaga *-inė*), antrasis – iš *pieva* (žr. *Bakšių pieva*).

Galiniai: *galinėⁱ* drv. Mžl. Plg. *Galinyš*.

Galinyš: *galinī^s* drv. (seniau buvę patys galiniai rėžiai) Mžl. Priesagos *-inys* vedinys iš *gālas* (plg. *Balos galas*), nors galėtų būti laikomas ir galūnės *-ys* vediniu iš *galinis*, *-ė* (plg. *Galinė pieva*).

Galintiniai šniūrai: *galiñti^ñni^j šñuraⁱ* drv. (seniau buvę rėžiai kaimo laukų gale) Gl. Pirmasis dėmuo – priesagos *-intinis*, *-ė* vedinys iš *gālas* (plg. *Balos galas*), antrasis – iš *šniūras* (plg. *Buchtiniai šniūrai*).

Galū ūlýchios: *galū ūlī^čas* pv. Gržn. Pirmasis dėmuo prielinksnis *galū* (iš *gālas*, plg. *Balos galas*), antrasis – skolinys *ūlýchia* (plg. *Paūlyčiai*).

Garāžnykas: *garāžnikas* pv. Msk. Gal hibridinis priesagos *-inykas* vedinys, plg. rus. *zopodūmb* '(tvorą) tverti', brus. *zapažzi^čub* 't. p.?'

Gařnio balà: *gařne balà* pv. Mkl. Pirmasis dėmuo iš *garnys* 'garnių šeimos paukštis; gužas, gandraš' (LKŽ III 138–139), antrasis – iš *balà* (žr. *Bala*).

Garniškis: *gařni^šskis* pv. Kr. Priesagos *-iškis* vedinys iš *garnys* (žr. *Garnio bala*).

Gegužynė (Gegužinė?): *gegužī^ñne* bl., pv. Mkl. Priesagos *-ynė* (*-inė*?) vedinys iš *gegužė* 'gegutė, pavasarį kukuojantis miško paukštis' (LKŽ III 201).

Geležinė: *gelažī^ñne* drv., pv. Mtj. Priesagos *-inė* vedinys iš *geležis* 'paplitęs gamtoje metalas, iš kurio daromi įrankiai ir kt.' (LKŽ III 216).

Gelvės ežeras: *gė^lves ažer^{as}* ež. Bgd., Glv. Pirmasis dėmuo sietinas su liet. *galvis* 'savaimė pasidariusi kūdra senos upės vagos vietoje ar užutėky; iškastos kūdros stačias krantas' (LKŽ III 85), latvių *dzeļve* 'vandens duobė pelkėje' (A. Vanagas LHEŽ 105, 111); antrasis dėmuo – iš *ežeras* (plg. *Ežerėlis*).

Gelvės upėlis: *gė^lves upė^lis* upl. (išteka iš Gelvės ežero, įteka į Žirnojų ežerą) Gl. Dėl pirmojo dėmens žr. *Gelvės ežeras*, dėl antrojo – *Upelis*.

- Gikuškė:** *gīkuške* drv., kr., pv. (seniau ten augę ažuolu, beržų, buvęs mš.) Mkl. Priesagos *-ušké* vedinys iš avd. *Gīkis, Gikjys* (LPŽ I 665, 666; dar plg. *Gikupis*: A. Vanagas LHEŽ 115).
- Gilyniškiai (Giliniškiai?):** *giliniškių* drv., pv. Bd. Daugiskaitinis priesagos *-iškis* vedinys galbūt iš *giljné* 'gili vieta' ar *gilinis* 'gilusis' (LKŽ III 299, 300).
- Giltinės:** *giltines* drv. Lsč. Iš *giltinė, giltinė* 'mirties simbolis (žmogaus griaučiai su dalgiu), mirtis' (LKŽ III 303).
- Glušėkas:** *glušėkas* ež. (nedidelis, labai gilus) Jk. Hibridinis priesagos *-ėkas* vedinys su slaviška šaknimi (plg. lenk. *glusza* 'užkampis, ty-luma', brus. *злыу*, rus. *злыуш* 'užkampis, atkampi vieta; nykuma'); plg. liet. *glušėkas* 'kurčias ar apykurtis žmogus; apykvailis žmogus' (LKŽ III 444–445).
- Gojėlis:** *gajėlis* kr. Žvn., mš. Mtj., pv. Gl, Mžl. Hibridinis dem. priesagos *-elis* vedinys iš *gōjus* (žr. *Gojus*).
- Gōjo rāvas:** *gōje rāvās* mš. (mažas) Lpl. Dėl dėmenų žr. *Gojus* ir *Ravas*.
- Gōjus:** *gōjis* drv. (seniau – ažuolynas) Kln, Lpl, Psl, pv. Mnčš, kr. Nv, Žvn, grv., mš. Žvg. Plg. lenk. *gaj* 'girelė, miškelis', brus. *zau* 't. p.'
- Graištenos:** *graištenas* rst. Kln. Daugiskaitinis priesagos *-ena* vedinys iš šaknies, kuri gali būti siejama su *greīsti* 'greitėti, vikrėti' (LKŽ III 558; plg. *Graistupis*: A. Vanagas LHEŽ 120).
- Graistenų raistai:** *graištenūr raistai* rst. Kln. Dėl pirmojo dėmens žr. *Graistenos*, dėl antrojo – *Raistas*.
- Gražūlaukė:** *grāžūlauke* pv. Šrk. Pirmasis dėmuo iš *grāžūs*, *-ī* 'dailus; vešlus; geras, tinkamas, vertingas' (LKŽ III 546–547), antrasis – iš *laūkas* (plg. *Lauko galas*).
- Gudiškiai:** *gudiškių* drv., pv. Šl. Daugiskaitinis priesagos *-iškis* vedinys iš šaknies *gud-*, kuri sietina su etnonimu *gudas* 'baltarusis (kar-tais lenkas ar rusas)', lietuvių kalboje įgavusiu ir daugiau reikšmių, paplitusiu asmenvardžių daryboje ir kt. (LKŽ III 692 ir kt.; A. Vanagas LHEŽ 125–126).
- Gumbris:** *gumbris* pv., upl. (Žuvintos dš.) Kln. Greičiausiai galūnės *-is* vedinys iš *gumbras* 'gumbas; medžio (augalo) sustorėjimas kurioj vietoj; koks pasipūtimas' (LKŽ III 725; A. Vanagas LHEŽ 127).
- Ilgà balà:** *īlga balà* pv. Kl. Pirmasis dėmuo iš *īlgas*, *-à* 'kas tęsiasi į ilgumą, toli' (LKŽ IV 44), antrasis – iš *balà* (žr. *Bala*).
- Īlgabradis:** *īlgabradis* rst. Jk. Pirmasis dėmuo iš *īlgas*, *-à* (plg. *Ilgabala*), antrasis – iš *brādas* 'didelis purvas, klampus kelias, šlapia vieta; brasta' (LKŽ I 981–982).
- Īlgajai:** *īlgajai* drv. (seniau buvę ilgi rėžiai) Lbn. Iš *īlgas*, *-à* (plg. *Ilgabala*) netaisyklingai padarytos įvardžiuotinės formos *īlgajis* (*īlgajys?*) 'īlgasis'.
- Īlgà pīeva:** *īlga pīeva* pv. Žvg. Dėl pirmojo dėmens plg. *Ilgabala*, dėl antrojo – *Bakšių pīeva*.
- Īlgaraistis:** *īlgaraistis* rst. (īlgas) Mžl. Pirmasis dėmuo iš *īlgas*, *-à* (plg. *Ilgabala*), antrasis – iš *raīstas* (žr. *Raistas*).

Ilginė: *įilgi^ęne* bl. Stv. Priesagos *-inē* vedinys iš *ilgas*, *-à* (plg. *Ilga bala*).

In Trakūs šniūrėliai: *jin trakūs šniūrėlij* drv. MŽl. Pirmasis dėmuo – prielinksnis *in* ‘į’, antrasis – vienkiesio *Trakai* pavadinimas, dėl trečiojo – dem. priesagos *-elis* vedinio plg. *Buchtiniai šniūrai*.

Išdagai: *įiždagai* pv. MŽl, Psd. Plg. *išdagas* ‘išdegusi ar saulės išdeginata vieta pievoje, miške, durpyne; degimas’ (LKŽ IV 167).

Išdėgelis: *įiždėgelis* rst. MŽl. Priesagos *-elis* vedinys iš veiksmažodžio *išdėgti*, reiškiantis ‘kas išdeges, išdegusi vieta’ (plg. *Išdagai*).

Jaurai: *jaurai* drv. Žg. Iš *jaura*, *jauras* ‘šlapia, sunki nederlinga, vasarą išdžiūstanti ir suskylanti dirva; balos žemė; šaltažemis; dirvožemis su molio ir šlyno priemaišomis; klampi vieta; smėlynė su priemoliu’ (LKŽ IV 315).

Jokiškių rāvas: *jekiški^ęrāvas* grv. (šienaujamas) Kr. Pirmasis dėmuo – priesagos *-iškis* vedinys greičiausiai iš asmenvardinės šaknies *jok-* (plg. A. Vanagas LHEŽ 136); dėl antrojo dėmens žr. *Ravas*.

Jonėliškis: *jenėliškis* pv. Kln. Priesagos *-iškis* vedinys greičiausiai iš avd. *Jonėlis*.

Kabarkštà: *kabarkštà* grv. Nv, up. (Širvintos dš.) Iš, Mkl, MŽl, Tlv. Hidronimas siejamas su *kabarkšėti* ‘pykšėti, bildėti; daužyti, barškinti’, *kabarkštas* ‘pagalys’ (LKŽ V 9; A. Vanagas LHEŽ 140).

Kabarkštėlė: *kabarkštėla* up. Mkl. Su dem. priesaga *-ėlė* iš (ir greta) *Kabarkšta* (žr.).

Kabarkštinė: *kabarkšti^ęne* drv., pv. Kr, Tlv. Priesagos *-inē* vedinys iš *Kabarkšta* (žr.).

Kabarkštinės duobė: *kabarkšti^ęnes dabė* pv. (slėnyje) Kr. Dėl pirmojo dėmens žr. *Kabarkštinė*, dėl antrojo – *Duobelė*.

Kačėlis žr. *Kočėlis*.

Kačėrgos: *kačėrgas* drv. (seniau ten buvę siauri rėželiai) Lsč. Iš *kačėrga* (< brus. *качарга, кочерга*) ‘žarsteklis, maišiklis’.

Kadāriškės: *kadāriškes* bl. Mtj. Daugiskaitinis priesagos *-išké* vedinys gali būti siejamas su *kādaras* ‘skuduras, skarmalas; senas, netikęs daiktas; liesas, išdžiūvęs žmogus ar gyvulys’ (LKŽ V 43; dar plg. LPŽ I 884).

Kálno krūmai: *kálna krūmai* kr. (alksnynas ant kalnelio) MŽl. Pirmasis dėmuo iš *kálnas* ‘aukštas žemės pakilimas’ (LKŽ V 146), antrasis – iš *krūmai* (žr. *Krūmai*).

Kamáikos ežeriukas: *kamáikas ažeřiukas* ež. Lbn. Pirmasis dėmuo, pasak vietos žmonių, iš vienkiesio vardo *Kamáika*, bet greičiausiai iš upl. *Kamaja* (žr.) su sl. priesaga *-ka*; antrasis dėmuo – dem. priesagos *-iukas* vedinys iš *ežeras* (plg. *Ežerėlis*).

Kamajà: *kamajà* pv., upl. (Neries dš.) Jkn. Priesagos *-aja* vedinys iš liet. *kam-* šaknies, seniau galėjusios turėti reikšmę ‘kemas, kupaštas’, dabar – ‘kamuolys, gniūžtė, gurvolyš’ (LKŽ V 172; A. Vanagas LHEŽ 144).

Kampaĩ: *kumpaĩ* pv. (prie miško) Mkl, Psd, Tlv. Žr. *Kampas*.

- Kaĩpas:** *kuĩpas* pv. (prie Širvintos upės) Lpl, kr. Msk, drv. Žvg. Iš *kaĩpas* ‘vieta, kur susikerta du daiktai; plotas, pakraštys; gabalas’ (LKŽ V 180–181).
- Kaĩša:** *kumša* pv. Iš, *kamša* pv. Šrk. Iš *kamša* ‘žabais, virbais išklotas kelias; prikimšta, užtaisyta duobė; klampi vieta’ (LKŽ V 184).
- Kaĩšos:** *kaĩšas* pv. Lbn. Žr. *Kaĩša*.
- Kanapĩena:** *kanapĩena* pv. (prie Kabarkštos upės) Kr. Iš *kanapĩena* ‘dirva, kurioje augo kanapės’ (LKŽ V 196).
- Kapai:** *kapai* kapinės Šn. Iš *kapai* ‘vieta, kur laidojami žmonės’, *kāpas* ‘vieta, kur numirėlis palaidotas; vietoje sukastas žemių kauburys’ (LKŽ V 226, 228).
- Kapėliai:** *kapėliĩ* seniau buvusių kapinių vieta Bgd, Mkl, Mžl, pv. (seniau prie jos buvusios kapinės) Mnčš. Daugiskaitinis priesagos *-elis* vedinys iš *kapai*, *kāpas* (žr. *Kapai*).
- Kapĩniai šniūrai:** *kapĩniĩ šniūrai* drv. (buvę rėžiai prie kapinių) Gl, Kr. Pirmasis dėmuo – daugiskaitinis priesagos *-inis* vedinys iš *kapai* (žr. *Kapai*), antrasis – iš *šniūrai* (plg. *Buchtiniai šniūrai*).
- Kapĩnis kálnas:** *kapĩnis kálnas* drv. Kr. Pirmasis dėmuo – priesagos *-inis* vedinys iš *kāpas* (žr. *Kapai*), antrasis – iš *kálnas* (plg. *Kalno krūmai*).
- Kapũ duobė:** *kapũ dabė* drv. Gl. Dėl pirmojo dėmens plg. *Kapai*, dėl antrojo – *Duobė*.
- Kapũ kálnas:** *kapũ kálnas* kl. Gl. Dėl pirmojo dėmens plg. *Kapai*, dėl antrojo – *Kalno krūmai*.
- Karčema:** *karčema* drv. (sakoma, ten seniau stovėjusi karčema) Žg. Iš *karčema* (< lenk. *karczma*, brus. *карчма*) ‘smuklė’ (LKŽ V 268–269).
- Karklėnas:** *karklėnas* drv., pv. Lbn. Iš *karklėnas* ‘vieta, kur karklai auga; daug karklų’ (LKŽ V 293).
- Karklėtės:** *karklėtės* kr. Lsč. Iš dem. *karklėtė* ‘karklėtė, karklų prižėlusi vieta’ (LKŽ V 294).
- Kartubalà:** *kartubalà* pv. Kl. Pirmasis dėmuo gali būti siejamas su *kartūs*, *-ĩ* ‘gailaus, aštraus skonio’ (LKŽ V 347; dar plg. *Karčūpis*, *Kartūpis*: A. Vanagas LHEŽ 147, 148), dėl antrojo dėmens žr. *Bala*.
- Kártuvės:** *kártuvės* pv. (dabar – drv.) Psd. Plg. *kártuvės* ‘du stulpai su skersiniu viršuje pakabinti ant virvės nuteistiems mirti pakariant; prk. sunkus gyvenimas, kankynė’ (LKŽ V 348).
- Karvėlpejai (Karvėlpejai?):** *karvėlpejai* drv. (dabar), pv. (seniau) Jsk. Pirmasis dėmuo iš *karvėlis* ‘(paukštis) balandis’, antrasis – gal perdirbinys iš *pieva* (plg. *Bakšių pieva*)?
- Kasagōrai (Kosagōrai?):** *kasagōrai* drv. Žg. Galbūt iš slavizmu: lenk. *kosá* ‘dalgis’, brus. *каса́* ‘t. p.’, rus. *коца́* ‘dalgis; rėžis, siaura juosta’ ir lenk. *góra* ‘kalnas’, brus. *запа́* ‘t. p.’, rus. *зопá* ‘t. p.’
- Kaũnakelis:** *kaũnakelis* pv. Nv. Iš *kaũnakelis* ‘kelias Kauno link’ (LKŽ V 436); o gal pirmasis dėmuo iš *kaũnius* ‘kas mušasi, kaunasi’ ar *kaunūs* ‘kuris mėgsta muštis, kautis’, *kaunus* ‘kuklus’ (LKŽ V 436), antrasis – iš *kėlias* (plg. *Dubakelė*).
- Kavōlio rāvas:** *kavōle rāvas* pv. Kl. Pirmasis dėmuo iš *kavōlis* (< lenk. *ko-wal*, brus. *кава́ль*) ‘kalvis’, antrasis – iš *rāvas* (žr. *Ravas*).

- Kelnėlės:** *keĹnėlas* bl., pv. Mkl. Daugiskaitinis priesagos *-elė* vedinys iš *kėlnės* (žr. *Kelnės*).
- Kėlnės:** *kėlnes* pv. Jkn, Kln. Iš *kėlnės* 'ant juosmens ir kojų dėvimas drabužis' (LKŽ V 527; dėl vietovardžio reikšmės dar plg. *keln-* šaknies hidronimus: A. Vanagas LHEŽ 151–152).
- Kėmsa:** *kĩmsa* pv. Kžn. Iš *kėmsa*, *kėmsas* 'samanomis ar žole apžėlęs kelmas ar žemės kauburėlis' (LKŽ V 563).
- Kemsynė:** *kiĩsĩne* pv. Iš, Kln, Kr. Iš *kemsynė* 'kemsų priaugusi vieta' (plg. *Kemsas*).
- Kemsynės šniūrai:** *kiĩsĩnes šĩnũrai* drv. Kr. Dėl pirmojo dėmens žr. *Kemsynė*, dėl antrojo – plg. *Buchtiniai šniūrai*.
- Kerėplaupė:** *kerėplaupe* pv. Kln. Pirmasis dėmuo iš *kerėpla* 'nedailus, išsikėtojęs daiktas; išsikėtęs, išsišakojęs augalas' (LKŽ V 604), ant-rasis – iš *ũpė* (žr. *Upe*).
- Kermošynė:** *kermasĩne* pv. (pasakojama, kad seniau ten vykdavę tur-gūs) Mncš. Hibridinis priesagos *-ynė* vedinys iš *kermōši(u)s* (< lenk. *kiermasz*) 'prekymetis'. Gali būti perdirbta ir iš *kermušynė*, plg. *kermušynas* 'vieta, kur kermušės (laukiniai česnakai) auga' (LKŽ V 613).
- Kiaūlių kapaĩ:** *kaũũu kapaĩ* kl. (seniau ten užkasdavę nugaišusias kiau-les ir kitus gyvulius) Kln. Pirmasis dėmuo iš *kiaũlė* 'naminis gyvu-lys, auginamas mėsaĩ', dėl antrojo dėmens plg. *Kapai*.
- Kirtĩmas:** *kiĩĩĩmas* pv. Nv. Iš *kirtĩmas* 'iškirstas miško plotas, skyni-mas' (LKŽ V 871).
- Klĩnas:** *klĩnas* drv. Šn. Iš *klĩnas* (< lenk. *klin*) 'pleištas; prk. trikampio pavidalo žemės plotas' (LKŽ VI 95).
- Klišpė:** *klĩšpe* pv. (pagal miškelį) Lp. Gal perdirbinys (su priebalsių perstatymu) iš *klĩšė* – su priesaga *-šė* iš *klĩpti* 'linkti į šalį, krypti' (LKŽ VI 105)?
- Kmynĩnė:** *kmĩĩĩne* pv. Stv. Iš *kmynĩnė* 'vieta, kur auga daug kmynũ' (LKŽ VI 188).
- Kmĩznykas:** *kmĩzĩnikas* bl. (šlapias klonis) Lsč. Kilmė neaiški; gal prie-sagos *-inykas* vedinys iš šaknies *kniz-*, plg. *knĩzti* 'dubti, zmekti' (LKŽ VI 274).
- Kočėlis (Kačėlis?):** *kačėlis* kr. Žvn. Gal sietinas su skoliniu *kočėlas* (plg. brus. *качало, качалка*) 'apvalus įrankis kočioti, vynioti, riesti; ridinis' (LKŽ VI 282).
- Kočpievis (Kōdžpievis?):** *kōčpevis* pv. Mtj. Pirmasis dėmuo – neaiš-kus, antrasis – iš *pieva* (plg. *Bakšĩų pieva*).
- Kōdžpievis** žr. *Kočpievis*.
- Kója:** *kóje* pv. Kln. Iš *kója* (aiškinama, kad pieva ilga, panaši į koja).
- Kosagōrai** žr. *Kasagorai*.
- Krakavà (Krokavà?):** *krakavà* upl. (vasarą išdžiũsta) Sdn. Priesagos *-ava* vedinys iš šaknies *krak-*, kuri gali būti siejama su *krākė* 'karo-sas' (LKŽ VI 406; A. Vanagas LHEŽ 163).
- Kraštĩnis:** *kraštĩnis* drv. Psd. Iš *kraštĩnis* 'esantis pakraštyje, gale'.
- Krikštāpo rāvas:** *krĩkštāpa rāvās* grv. (šienaujamas, yra krũmu) Kr. Pirmasis dėmuo iš avd. *Krikštāpas*, dėl antrojo žr. *Ravas*.

- Krivūlkos:** *krivūlkas* pv. (labai kreiva) Msk. Hibridinis vedinys iš *krivūlis* 'kreivas daiktas' su sl. priesaga *-ka* (LKŽ VI 661–662).
- Kryžiābalē:** *krīžēbala* bl. (vasarą išdžiūsta) Sdn. Pirmasis dėmuo iš *krījzius* 'stiebas su skersiniu viršutiniame gale – krikščionių tikėjimo simbolis' (LKŽ VI 672), antrasis – iš *balā* (žr. *Bala*).
- Kryžiākelē:** *krīžēkela* drv., pv. (ten susikerta keliai) Žvg. Plg. *krījžkelē* 'vieta, kur kryžiuojasi, kertasi keliai' (LKŽ VI 673).
- Krokavā** žr. *Krakava*.
- Krūmai:** *krūmai* kr., gn. Jk. Iš *krūmai* 'jaunas smulkių medžių miškelis' (LKŽ VI 697).
- Kučkīniškis:** *kučkīniškis* pv. Šn. Gali būti priesagos *-iniškis* vedinys iš avd. *Kučkà* (LPŽ I 1101).
- Kudeliū balā:** *kudeliū balā* pv. (šlapia) Kr. Pirmasis dėmuo iš pvd. *Kudēlis*, dėl antrojo dėmens žr. *Bala*.
- Kunigiškis:** *kunigiškis* pv. (dabar yra kiek drv.) Stv. Gali būti iš pvd. *Kunigiškis* (LPŽ I 1124). Dar plg. *kunigiškis* 'kunigo darbininkas, tarnas ar baudžiauninkas' (LKŽ VI 895).
- Kunigiškių ravēlis:** *kunigiškių ravēlis* grv. Žvg. Pirmasis dėmuo iš kaimo vardo *Kunigiškiai* (dar plg. *Kunigiškis*), antrasis – dem. priesagos *-elis* vedinys iš *rāvas* (žr. *Ravas*).
- Kuřkliškēs:** *kuřkliškēs* kr. Šl. Daugiskaitinis priesagos *-iškēs* vedinys iš *kuřk(l)-*, plg. *kuřkti* 'rekti, tam tikru balsu, turkti, kvarkti' (LKŽ VI 956), *kuřklas* 'kurkulas, varlių kiaušinėlis, ikras' (ten pat, 954; dar plg. A. Vanagas LHEŽ 174).
- Lāibgalēs:** *lāibgalas* drv. Kr. Plg. *lāibgalis* 'laibasis galas, smaigalys' (LKŽ VII 14).
- Laibgaliū rāvas:** *laibgaliū rāvas* grv. (šienaujamas) Kr. Dėl pirmojo dėmens plg. *Laibgalēs*, dėl antrojo – *Ravas*.
- Lankā:** *lankā* pv. Lpl, Lsč, Msk, Šrk, drv. Kr. Iš *lankā* 'didelė, lygi pieva, dažniausiai prie upės, potvynio metu užliejama vandens; klonis, slėnis, pakalnė' (LKŽ VII 125).
- Lankēlē:** *luņkēla* pv. Psd. Dem. priesagos *-elē* vedinys iš *lankā* (žr. *Lanka*).
- Lankōs rāvas:** *lankōs rāvas* grv. Kr. Dėl pirmojo dėmens žr. *Lanka*, dėl antrojo – *Ravas*.
- Lapavaīnio lieptēlis:** *lapavaīne leptēlis* grv., šlt. Šl. Pirmasis dėmuo galbūt priesagos *-ainis* vedinys iš *lapāvas* 'medžio lapo spalvos' (plg. P. Skardžius RR I 379; A. Vanagas LHD 74), antrasis – dem. priesagos *-elis* vedinys iš *liēptas* 'lenta ar rąstas, perdėtas skersai griovį ar upelį pereiti' (LKŽ VII 430).
- Lapytiškis (Lapitiškis):** *lapytiškis* pv. Kln. Kilmė nėra visai aiški; galbūt priesagos *-iškis* vedinys iš *lapytas* 'lapuotas' (LKŽ VII 150) ar *lapytē* 'lapija', *lapytis* 'lapės jauniklis' ir pan. (plg. P. Skardžius RR I 355–356).
- Lapliēriū rāvas:** *lapliēriū rāvas* grv. Kr. Pirmasis dėmuo iš kaimo vardo *Lapliēriai*, dėl antrojo dėmens žr. *Ravas*.
- Laukēlis:** *laukēlis* drv. Bgd. Dem. priesagos *-elis* vedinys iš *laukas* (plg. *Lauko galas*).

Laukinės šlāpjos: *laukīnes šlāpes* pv. (tarp dirvų) Žvg. Pirmasis dėmuo daugiskaitinis priesagos *-inė* vedinys iš *laūkas* (plg. *Lauko galas*), antrasis – iš *šlāpjas, -ià* ‘skysčio (ppr. vandens) prisigėres, primirkęs’ (LKŽ XIV 1015).

Laukystà: *laukīsta* drv. Jkn. Iš vienkiemio vardo *Laukystà*.

Lauko gālas: *lauka gālas* pv. Prnk, drv. Šl. Pirmasis dėmuo iš *laukas* ‘lygi, be medžių vieta; dirbama žemė’ (LKŽ VII 117), antrasis – iš *gālas* (plg. *Balos galas*).

Laumiaraištis: *laumeraištis* bl. (ant kalno) Sdn. Pirmasis dėmuo iš *laumė* ‘mitologinė būtybė’ (LKŽ VII 190), dėl antrojo dėmens žr. *Raistas*.

Laužākalnė: *laužākalna* drv., kl., mš. Bgd. Pirmasis dėmuo iš *laužas* ‘krūva virbų, žabų, šakų, medgalių; suversta kokių nors netikusių, sulaužytų daiktų krūva’ (LKŽ VII 195), antrasis – iš *kālnas* (plg. *Kalno krūmai*).

Laužynė: *laužīne* kr. Klm. Iš *laužynė* ‘vieta miške, kur daug prilūžusių šakų, žabų; audros priversta, prilaužta stačių medžių vieta’ (LKŽ VII 197).

Lazdynyno kālnas: *lazdinīna kālnas* kl. (auga krūmai) Lpl. Pirmasis dėmuo iš *lazdynynas* ‘lazdynų miškas, krūmai’ (LKŽ VII 213), antrasis – iš *kālnas* (plg. *Kalno krūmai*).

Lietāuka: *letāuka* pv. Bd, pv., upl. Kžn. Manoma, gali būti hibridinis sl. priesagos *-ka* vedinys iš **Lietava*, o šis priesagos *-ava* vedinys iš **Leita*, kurio šaknis siejama su *liėti* ‘pilti’ (K. Kuzavinis 5–16; A. Vanagas LHEŽ 185, 190). Tačiau pavadinimas gali būti ir su slaviškos kilmės priesaga *-auka*, plg. *Plentāuka, Viliāuka*.

Lýgaraistis: *lýgaraistis* rst. (Darvydų miške) Lpš. Pirmasis dėmuo iš *lygūs (lýgus)* ‘be įdubimų ir iškilimų, plynas’ (LKŽ VII 485), dėl antrojo dėmens žr. *Raistas*.

Lynėlis: *linėlis* pv. Lsč. Dem. priesagos *-elis* vedinys iš *lýnas* ‘karpinių šeimos žuvis’ (LKŽ VII 521; dar plg. A. Vanagas LHEŽ 192).

Lisagūra (Lisagūrā?): *lisagūra* kl., pv. Tlv. Plg. lenk. *lysa góra* ‘plikas (neapaugęs) kalnas’.

Lišnas kavālkas: *lišnas kavālkas* drv. (yra krantai prie Širvintos upės) Psd. Plg. brus. *ліўні кава́лак* (lenk. *kawatek*) ‘atliekamas gabalas’.

Liūdėniškis (Liudėniškis?): *liūdėniškis* drv. Kr. Priesagos *-iškis* vedinys. Paminėtinė vietovardžio dalis neaiški, galbūt šaknis *liūd-/liud-* yra *liūg-/liug-* variantas, t. y. sietina su *liūgas* ‘nedidelė bala, klanas, valka; purvynas, liūnas, klampynė’, *liūgėti* ‘liumpsėti, liūliuoti’, *liūginas* ‘purvinas, dumblinas’ (LKŽ VII 602–603; A. Vanagas LHEŽ 193).

Liūnas: *lūnas* pv. (šlapia) Psl, Šl. Iš *liūnas* ‘linkstanti samanų pluta pelkėje, prie pelkėjančių ežerų ar upių; klampynė, marmalynė’ (LKŽ VII 613).

Liūnà: *liūna* pv. Sdn. Galbūt sietina su *liuōnas, -à* ‘netvirtas, silpnas; valkus’ (LKŽ VII 619)?

Loviai: *lavei* grv., pv. Mnčš. Iš *lovys* ‘loma; upės vaga’ (LKŽ VII 667–668).

Lūgēlis: *lugēlis* pv. (uzļiejama), drv. (buvē režiai prie pievos) Lpš. Dem. priesagos *-elis* vedinys iš *lūgas* ‘upēs uzļiejama dubi vieta; klampi upēs atšaka; liūnas, klampyné’ (LKŽ VII 671).

Mačiūlka: *mačiūlka* pv. (šlapia) Snd, bl. Žg. Iš sl. *mačiulà* ‘linmarka’ su dem. (sl.) priesaga *-ka*, plg. brus. *мачулішка* ‘vieta, kur mirkomi linai’ (dar plg. A. Vanagas LHEŽ 200).

Majāķiniai šniūrai: *majāķinių šniūrai* drv. (ten seniau buvo trianguliacijos punktas) Kr. Pirmasis dėmuo – hibridinis daugiskaitinis (priesagos *-inis*) vedinys (plg. brus., rus. *маяк* ‘trianguliacijos bokštas’), dėl antrojo dėmens plg. *Buchtiniai šniūrai*.

Maliavānka (Moliavānka?): *malevānka* drv. Iš, Mžl. Greičiausiai iš lenk. *malowanka* ‘spalvotas paveikslēlis; margutis’.

Mārgai: *mārgai* mš. Šrk. Greičiausiai iš *mārgas* ‘žemēs matas’, bet gali būtī ir iš, be tiesioginēs reikšmēs, įvairiomis perkeltinēmīs reikšmēmīs vartojamo *mārgas*, -ā ‘įvairus, mišrus; prastas, ne koks’ (LKŽ VII 850–851; dar plg. A. Vanagas LHEŽ 205).

Margēliai: *mařgēlių* drv., rst. Stv, drv. (gale lauko) Šn. Daugiskaitinis priesagos *-elis* vedinys iš *mārgas* (žr. *Margai*).

Mārgiai: *mārgių* pv. (prasta, kaimo bendrai šienaujama) Tlv. Iš *mārgas* (žr. *Margai*).

Maruškos kalnēlis: *maruškas kalnēlis* kl. Bgs. Pirmasis dėmuo greičiausiai iš avd. *Maruška* (plg. LPŽ II 170), antrasis – dem. priesagos *-elis* vedinys iš *kālnas* (plg. *Kalno krūmai*).

Matvīrvalkis žr. *Motvīrvalkis*.

Māželio rāvas: *māzele rāvas* grv., kr. Lpl. Pirmasis dėmuo iš pvd. *Māželis*, dėl antrojo dėmens žr. *Ravas*.

Mažiūniškiai: *mažiūniškių* kr., pv. Psd. Daugiskaitinis priesagos *-iškis* vedinys galbūt iš avd. (prvd.?) *Mažiūnas*.

Mēdinos: *mēdinas* drv. Žvn. Iš *mēdinas*, -ā ‘miškinis, laukinis’ (LKŽ VII 986).

Meldŷnē: *mēldŷne* drv. Šrk. Iš *meldŷnē* ‘vieta, kur priaugę daug meldų’ (LKŽ VII 1028).

Melnytēlē: *mēlnitēla* drv., pv. Mtj. Hibridinis dem. priesagos *-ēlē* vedinys iš *mēlnyčia* (plg. brus. *мельница*, rus. *мельница*) ‘malūnas’.

Mēmaraištis: *mēmaraištis* pv. Nv. Pirmasis dėmuo galbūt perkeltine reikšme iš *mēmā*, *mēmē* ‘tylus, lētas, mažakalbis žmogus; nevykēlis, užausēlis’ (LKŽ VIII 5), dėl antrojo dėmens žr. *Raistas*.

Meškā: *meškā* pv. Kln. Iš *meškā* ‘lokys’.

Meškīniai: *meškīnių* drv., kr., pv. Dvn. Iš *meškīnis* ‘toks, kaip meškos; stambus, tvirtas’ (LKŽ VIII 91).

Mindālišķiai: *mindālišķių* pv. Kžn. Daugiskaitinis priesagos *-(al)iškis* vedinys galbūt sietinas su šaknimi *mind-* ‘mindžioti, minti’.

Miņderio raistēlis: *miņdere raistēlis* pv., rst. Kln. Pirmasis dėmuo iš pvd. *Minderŷs*, antrasis (dem. priesagos *-elis* vedinys) – iš *raistas* (žr. *Raistas*).

Miškēlis: *miškēlis* kr. Iš. Iš *miškēlis* ‘nedidelis miškas’.

Miškinės šlāpios: *miškīnes šlāpes* pv. (prie miško) Žvg. Iš dviejų aiškias tiesiogines reikšmes turinčių būdvardžių: *miškīnis*, *-ė* ir *šlāpias*, *-iā*.

Miškýtė: *miškīrte* drv., pv., rst. Stv. Dem. priesagos *-ytė* vedinys iš *miškas*.

Moliavánka žr. *Maliavanka*.

Móliupis: *mólupis* pv., upl. Kžn. Pirmasis dėmuo iš *mólis* 'rusva žemė, taši, kai drėgna', antrasis – iš *ùpė* (žr. *Upė*).

Motvīrvalkis: *mafvīrvalkis* drv., pv. Mtj. Pirmasis dėmuo neaiškus, antrasis sietinas su *valkā* 'šlapia, klampi vieta, dauba' (LKŽ VIII 33–34).

Nakātiškis (Nuokātiškis?): *nakātiškis* drv. Lsč. Priesagos *-iškis* vedinys, kurio pamatinė dalis neaiški. Šaknis *kat-* (su neiginiu *ne-*?) gali būti siejama su upėvardžiu *Katrà* (Rudnia, Varėnos r.), kildinamu iš indoeuropiečių **kataro-* 'upelis, griovys, srautas, srovė' (plg. A. Vanagas LHEŽ 150, 223). Gal mažiau tikėtina, kad tai perdirbinys iš **Nuotākiškis* (**natakiškis*) ir sietinas su *núotaka/nuotakā* 'nutekėjimas, nuotakumas, nubėgimas; nuotaki pieva, kuria prabėga šlaitų vanduo' (LKŽ VIII 963), plg. *Núotakos upėlis* (Vepriai), *Núoteka* up. (Muninkai; dar žr. A. Vanagas LHEŽ 233).

Narāviškis: *narāviškis* pv. Kln. Priesagos *-iškis* vedinys galbūt iš *naravūs*, *-ì* 'patogus, tinkamas, geras' (LKŽ VIII 541), plg. lenk. *narów* 'nirtulys, įnoringumas, aikštینگumas'.

Naujā Širvintā: *naujė šīrvintā* drv., pv. Kr. Toje vietoje buvo iškasta nauja Širvintos upės vaga.

Novobrāncai: *navabrāncai* drv. (naujai išdirbta) Lbn. Plg. brus. *навабрáнец*, rus. *новобрáнец* 'naujokas'.

Nuokātiškis žr. *Nakatiškis*.

Ogulnicā žr. *Agulnica*.

Ózio nūgaros: *óže nūgaras* drv., pv. Mžl. Pirmasis dėmuo iš *ožys* 'ožkų patinas', antrasis – iš *nūgara/nugarà* 'liemens dalis nuo sprando iki kryžkaulio' (LKŽ VIII 883).

Ózio nugarū píeva (// *Ožio nugaros*, žr.): *óže nugarūr píeva* pv. (kriausiuota) Mžl.

Ožkabarzdýnė: *aškabarzdīne* drv. (auga ožkabarzdžiai) Jkn. Iš *ožkabarzdýnė* 'vieta, pieva prižėlusai ožkabarzdžių' (LKŽ VIII 1083).

Paañdrio skynīmas: *pauñdre škinīmas* kl, Psl. Pirmasis dėmuo – priešdėlio *pa-* vedinys iš avd. *Añdrius* (pasakojama, kad ten, prie Širvintos upės, gyvenęs *Añdrius*: *uñdriis*), antrasis – iš *skynīmas* 'išskinta, iškiršta miško vieta' (LKŽ XII 899).

Pābalio tiltėlis: *pābale tiltėlis* bl. (už jos griovys) Lsč. Dėl pirmojo dėmens žr. *Pabalys*, antrasis dėmuo – iš dem. *tiltėlis* 'mažas tiltas'.

Pabalýs: *pabalýs* pv. Mncš, Žvn, kr., pv. Mkl. Iš *pabalýs* 'vieta pagal balą; pieva (ppr. nuganyta, nušienauta)' (LKŽ IX 9).

Pabariai: *pabareī* drv. Žvg. Iš *pabarýs* 'vieta palei pjaunamų javų, raudnamų linų barą' (LKŽ IX 11).

- Pabatarėjà:** *pabatarėja* grv. (buvo supiltas pylimas) Msk. Priešdėlio *pa-* vedinys iš *atarėja*, plg. *Batareika*.
- Pabėržės:** *pabėržės* drv. Sdn. Iš *pabėržė* 'vieta po beržu' (LKŽ IX 14).
- Pabėržis:** *pabėržis* pv. Kln. Žr. *Paberžės*.
- Pabrastys:** *pabraštis* pv. (prie Širvintos upės, kuri toje vietoje negili) Psd, grv. (iš vieno ežero į kitą), pv. Stv. Iš *pabrastys* 'vieta palei brastą' (LKŽ IX 19).
- Pabūdžiai:** *paburdžėi* pv. (tarp kalvų, šlapia) Jsk. Priešdėlio *pa-* vedinys iš *būdà* 'namelis, pastogė ir pan.' (plg. lenk. *buda*, brus. *бýда*).
- Pabūrbaraitis:** *pabūrbaraitis* pv. Šrk. Priešdėlio *pa-* vedinys iš *Burbaraitis* (žr.).
- Pādegiai:** *pādegij* pv. (šlapia; seniau buvo raistas, paskui išdegė) Kln. Priešdėlio *pa-* vedinys iš *dėgti* 'būti ugnies veikiamam, nykti ugnyje, liepsnoti' (LKŽ II 368).
- Padelėnkos:** *padelėnkas* bl., pv. Iš. Daugiskaitinis priešdėlio *pa-* vedinys iš sl. *delėnka* (plg. *Delenkėlės*).
- Padidys:** *padidys* pv. Nv. Iš *padidys* 'gana didis, didokas' (LKŽ IX 40).
- Padlazà:** *padlazà* pv. Kžn. Plg. brus. *надлазіцə* 'lįsti, sprautis (po kuo)'.
- Padubelys:** *padubelīs* mš. Klm, kr. Šn. Priesagos *-elys* vedinys iš *padubys* 'vieta pagal dubę, slėnį' (LKŽ IX 58).
- Padūbrės kálnas:** *padūbrės kálnas* kl. Kln. Pirmasis dėmuo – priešdėlio *pa-* vedinys (su priesaga *-r-*), žymintis vietą (kalvą) prie *Dubės* (žr.), antrasis – iš *kálnas* (plg. *Kalno krūmai*).
- Padūgnykas:** *padūgnykas* rst. Psl. Priesagos *-inykas* vedinys iš *padugnė* 'vieta palei dugną', *pādugnės* 'kas ant dugno nusistoja, nuosėdos' (LKŽ IX 58).
- Padūkraištys (Padukraištys ?):** *padūkraištīs* pv. (šlapia) Mkl. Greičiausiai dūrinys, kurio pirmasis dėmuo gali būti siejamas su *padūkės*, *padūkiškas* 'nepaprastas (labai prastas arba labai geras)'; dėl antrojo dėmens žr. *Raistas*. Gali būti ir priešdėlio *pa-* vedinys iš **Dūkraištys* (ar **Dūkraištis*), kurio šaknis *dūk-* sietina su slavizmu *dūkas* 'tvaiakas, dvokas' (LKŽ II 803).
- Padzasupkà:** *padzasupkà* pv. Bd. Tikriausiai slavizmas, plg. rus. *нод* 'po; prie, ties, šalia' ir *засѣнка* 'užvertimas, apipylimas, supylimas'.
- Pa(e)žerys:** *pa(e)žerīs* pv. Tlv. Iš *paežerys* 'vieta palei ežerą' (LKŽ IX 66).
- Pagireliai:** *pagirelėi* drv. Kln. Žr. *Pagirelys*.
- Pagirelys:** *pagirelīs* drv. Kln. Priešdėlio *pa-* vedinys iš *girėlė* 'mažas miškas.'
- Pagireliūkai:** *pagireliūkai* drv. Kln. Dem. priesagos *-iukas* vedinys iš *Pagireliai* (žr.).
- Pagiriaĩ:** *pagireĩ* drv. Lbn. Iš *pagirys* 'girios pakraštys; laukas prie girios' (LKŽ IX 86).
- Pagojys:** *pagajīs* drv. Kr, drv., gn., kr. Nv. Iš *pagōjis* 'vieta prie gojaus', žr. *Gojus*.
- Pagraistenys:** *pagraištėnīs* pv. Kln. Priešdėlio *pa-* vedinys; dėl jo pamatinės dalies žr. *Graistenos*.
- Pagrindà:** *pagrindà* grv., pv., upl. Jkn, grv., pv. Lbn. Iš *pagrindà* 'akmenimis grįstas, šakomis klotas kelias per pelkę, kamša' (LKŽ IX 97).

- Pagriovỹs:** *pagrevĩs* gn. (šlaitas nuo Širvintos upės) Kr. Iš *pagriovỹs* ‘vieta palei griovį; dauba, raguva’ (LKŽ IX 96).
- Pagrũšė:** *pagrũšė* // **Pãgrũšio pĩeva:** *pãgruše pĩeva* pv. Kln. Dėl pirmojo dėmens žr. *Pagrũšys*, dėl antrojo – *Bakšiy pĩeva*.
- Pagrũšỹs:** *pagrušĩs* pv. Bgs. Priešdėlio *pa-* vedinys iš sl. *grũšià* (lenk. *gru-sza*, brus., rus. *зрýша*) ‘kriaušė (medis ir vaisius)’.
- Paišdagỹs:** *paždagỹs* kr., pv. Šrk. Priešdėlio *pa-* vedinys iš *išdagas*, plg. *Išdagai*.
- Pajúodalksnis:** *pajúodaĩkšnis* pv., (prie jos) drv. Kl. Priešdėlio *pa-* vedinys iš *júodalksnis* ‘alksnių šeimos medis’.
- Pakabarkščiã:** *pakabarkščiã* pv. Iš. Priešdėlio *pa-* vedinys iš *Kabarkšta* (žr.).
- Pakaĩnė:** *pakaĩna* pv. (didelis slėnys; pievoje yra labai gili akis ‘akivaras’) Jk. Priešdėlio *pa-* vedinys iš *kãlnas* (plg. *Kalno krũmai*).
- Pakapė:** *pakapė* pv. Šrk. Iš *pakapė* ‘vieta šalia kapinių’ (LKŽ IX 152); dar plg. *Kapai* (nors ir seni žmonės neatmena, kad ten būta kapinių).
- Pakelės rãvas:** *pakelės rãvas* pv. Lpl. Pirmasis dėmuo iš *pakelė* ‘vieta prie kelio’ (LKŽ IX 163), dėl antrojo dėmens žr. *Ravas*.
- Pakelĩniai šniũrai:** *pakelĩnių šniũrai* drv. Kr. Pirmasis dėmuo iš *pakelĩnis* ‘esantis ar gyvenantis prie kelio’ (LKŽ IX 165), dėl antrojo dėmens plg. *Buchtiniai šniũrai*.
- Pakėlniaraistis:** *pakėĩneraistis* bl., pv. Zb. Galbūt priešdėlio *pa-* vedinys iš **Kelniaraistis* (dėl vietovardžio su *keln-* reikšmės plg. *Kelnės*).
- Pakukučiaĩ:** *pakukučėĩ* pv. Lpš. Galbūt priešdėlio *pa-* vedinys iš kito vietovardžio **Kukučiai* iš *kukũtis* ‘kukučių šeimos paukštis, lukutis, dudutis; kabliukas, kablys’ (LKŽ VI 817–818).
- Pakulã:** *pakulã* // **Pakulė:** *pakulė* pv. Kln. Iš *pakulã* ‘kas gaunama iškũlus; grũdai, derlius; pleištas’ (LKŽ IX 210–211).
- Palazdỹnis (Palazdĩnis?):** *palazdĩnis (palazdĩnis?)* kr. Šn. Priešdėlio *pa-* vedinys iš *lazdỹnas* ‘krũmas ar medis, ant kurio auga riešutai’ ar iš *lazdĩnis* ‘t. p.’ (LKŽ VII 213–214).
- Pãliakampis:** *pãlekampis* pv. Nv. Pirmasis dėmuo tikriausiai iš *pãlios* ‘užakusių ežerų vietoje didelės pelkės, tyrumai’ (LKŽ IX 265; dar plg. kitus lietuvių vandenvardžius su šaknimi *pal-*; žr. A. Vanagas LHEŽ 241), dėl antrojo dėmens plg. *Kampas*.
- Pãlionio skařdė:** *pãlene skařde* šlt. Bgs. Pirmasis dėmuo iš vienkiamio vardo *Paliõnė*, antrasis – iš *skařdis* ‘status šlaitas, krantas, stati atkalnė’ (LKŽ XII 751–752).
- Palionỹs:** *palenĩs* pv. (šlapia) Bgs. Iš vienkiamio vardo *Paliõnė*.
- Palúoraistis:** *palúoraistis* pv. Šrk. Pirmasis dėmuo neaiškus, gal perdirbinys iš *palõbė*, *palobỹs* ‘vieta prie lobo, pakalnė’ (LKŽ IX 270) ar *lúoba* ‘plona žievė, lupena; sukietėjęs paviršius, pluta’ (LKŽ VII 688); dėl antrojo dėmens žr. *Raistas*.
- Pamendrynỹs:** *pamiñdrĩnis* pv. Jsk. Iš *pamendrynỹs* ‘vieta ežere palei mendrynã’ (LKŽ IX 292).
- Pãmulĩškis:** *pãmulĩškis* pv. Kln. Priešdėlio *pa-* vedinys iš **Muliškis* – priesagos *-iškis* vedinio iš *mulas* (< lenk. *mul*) ‘dumblas (dažniausiai ežero, upės, kũdros dugne)’ (LKŽ VIII 400).

- Panařtakio ežerėlis** // **Panartakỹs**: *panařtake ažerėlis* // *panartakĩs* ež. Jk. Plg. kaimo vardą *Nartakaĩ* (Širvintų r.). Dėl galimos senesnės formos **Nar-takas* žr. A. Vanagas LHEŽ 224. Antrasis dėmuo – dem. priesagos vedinys iš *ežeras* (žr. *Ežerėlis*).
- Paóbelis**: *paóbelis* drv., pv. Kln. Priešdėlio *pa-* vedinys iš *obelė*, *obelis* ‘vaisinis medis’.
- Paožeris**: *paožeris* pv. Lbn, mš. (// *Póžeris*, žr.) Bgd. Perdirbinys iš *pažeris*, *pāžeris*, žr. *Požeris*.
- Papāliškis**: *papāliškis* pv. Jsk. Priesagos *-iškis* vedinys galbūt iš *papaliā* ‘kiauruma raiste, pelkėje, akivaras, akis’ ar *papalỹs* ‘vieta prie palių, paraistys’ (LKŽ IX 347).
- Papartỹnės kálnas**: *papařtĩnes kálnas* šlt. (šaltiniuota vieta) Lsč. Pirmasis dėmuo iš *papartỹnas*, *papartỹnė* ‘vieta, kur auga paparčiai’ (LKŽ IX 349), dėl antrojo dėmens plg. *Kalno krūmai*.
- Paplóčiai**: *paplóčių* pv. Šn // **Paplóčių piėvos**: *paplóču piėvas* pv. Dvn. Dėl priešdėlio *pa-* vedinio *Paplóčiai* žr. *Plotai*.
- Paprūdỹs**: *paprudĩs* bl., pv. Jsk. Iš *paprūdỹs* (hibr.) ‘vieta prie prūdo (< brus. *пруд*), tvenkinio’ (LKŽ IX 383).
- Papūstinỹs**: *papuřtĩnĩs* pv., rst. Zb. Priešdėlio *pa-* vedinys iš *pūstỹnė* (plg. lenk. *pustynia*, brus. *пустыня*) ‘tyrlaukis, dykuma; nuniokota, sugriauta, apleista vieta’ (LKŽ X 1089).
- Pāpušynis**: *pāpuřinis* pv. Zb. Iš *papuřynỹs* ‘vieta palei pušyną’ (LKŽ IX 391).
- Paraisčiaiā**: *paraĩřceĩ* pv., rst. Iš. Žr. *Paraistys*.
- Paraĩstė**: *paraĩšte* pv. (dabar suarta) Lp. Iš *paraĩstė* (žr. *Paraistys*).
- Paraistiniaiĩ**: *paraĩřtineĩ* drv. Mžl. Iš *paraistinis* ‘paraistėje gyvenantis’ (LKŽ IX 396).
- Paraistỹs**: *paraĩřtĩs* drv. Gl, Gržn, pv. Jsk, rst. Mžl, Šrk. Iš *paraistỹs* ‘raisto pakraštys, vieta palei raistą’ (LKŽ IX 396).
- Par āžuola**: *par ūžalu* drv. Jkn. Pirmasis dėmuo – prielinksnis *par* ‘prie, palei’, antrasis – iš *āžuolas* ‘labai kietos medienos lapuotas medis’ (LKŽ I 534).
- Par brastėlę**: *par brařtėlu* drv., pv. Lbn. Pirmasis dėmuo – prielinksnis *par* ‘prie, palei’, antrasis – dem. priesagos *-elė* vedinys iš *brastā* (žr. *Brasta*).
- Pasalė**: *pasalė* pv. (prie Neries upės; ties ta vieta Neryje yra sala) Žvg. Priešdėlio *pa-* vedinys iš *salā*.
- Pasiėkas**: *pasiėkas* drv. (seniau mš.) Stv. Slavizmas, plg. brus. *nacėka* ‘iškarta, skynimas, kirtavietė’.
- Pasiėnis**: *pasíenis* mš. Šn. Priešdėlio *pa-* vedinys iš *síena* ‘ežia, riba’ (LKŽ XII 523–525).
- Paskirpstỹs**: *pařkirpřtĩs* pv. Kr. Priešdėlio *pa-* vedinys iš *skirpřtas* ‘guobinių šeimos dekoratyvinis medis kieta mediena; skroblas’ (LKŽ XII 917).
- Paskrynỹs**: *pařkrinĩs* pv. (šlapia, šaltiniuota) Kl. Iš *paskrynỹs* ‘vieta po skrynĩa’ (LKŽ IX 488). Gali būti ir priešdėlio *pa-* vedinys iš *skrynĩa* ‘kvadratinis žemės plotas’ (LKŽ XII 1076–1077).

- Pašà:** *pašà* 1. mš. (nedidelis, mišrus), 2. mš. (eglynas, kitame lauke) Mkl; gn., kr. Tlv. Skolinys, plg. lenk. *pasza*, brus. *náuaa* 'ganiava, ganykla; ganymas'.
- Pašiaukštys:** *pašaukštys* pv. Kl. Priešdėlio *pa-* vedinys su šaknimi *šiaukš-*, plg. *šiaukšti* 'knaisioti, versti; taršyti' (LKŽ XIV 720).
- Pāšilės:** *pāšilas* pv. Klm. Iš *pāšilė* 'vieta prie šilo, miškelių' (LKŽ IX 565).
- Pašįnparaistis:** *pašįnparaistis* rst. Kln. Pirmasis dėmuo gal sietinas su *pašįnà* 'virbų, žabų ryšulys, verčiamas į bala, kad būtų galima pravažiuoti; virbų ryšulys, dedamas po šienų, kad šienas neliestų žemės' (LKŽ IX 565), dar plg. *pāšinas* 'rakštis' (ten pat). Dėl antrojo dėmens žr. *Paraistys*.
- Pašleiniaĩ:** *pašleineĩ* // **Pāšleinis:** *pāšleinis* pv., rst. Kln. Priešdėlio *pa-* vedinys iš pvd. *Šleiniys* (seniau šalia ėjęs Šleinio rėžis).
- Pašusnys:** *pašusnys* pv. (prie Širvintos upės) Psl. Priešdėlio *pa-* vedinys iš *šusnià* 'javų, linų džiovinimo (kartais ir mynimo) patalpa' (LKŽ XV 400).
- Patrakelys:** *patrakelys* drv., rst. Mtj. Priešdėlio *pa-* vedinys iš miško vardo *Trakelis* (žr.).
- Patrakų pīeva** (// *Didelė pieva*, žr.): *patrakų pīeva* pv. Mžl. Pirmasis dėmuo priešdėlio *pa-* vedinys iš vienkiemio vardo *Trakaĩ*, antrasis – iš *pīeva* (žr. *Bakšių pieva*).
- Patučinas:** *patučinas* drv., pv. Msk. Priešdėlio *pa-* vedinys iš *turčynas* (< lenk. *turczyn*) 'turkas' (LKŽ XVII 78). Pasakojama, jog čia kažkada palaidoti turkai: vienas kapas esą dar išlikęs.
- Paukštamiškis:** *paukštamiškis* drv. Žvn. Pirmasis dėmuo iš *paūkštė* 'paukštis', antrasis – iš *miškas*.
- Paukštókalnis:** *paukštókalnis* kl. (nedirbamas, pradėjęs augti miškelis) Zb. Pirmasis dėmuo iš *paūkštė* (plg. *Paukštamiškis*), antrasis – iš *kálnas* (plg. *Kalno krūmai*).
- Paulėnka (Pauliánka;** plg. *Smėliánka* vnk., LATSŽ II 284): *paulėnka* pv. (pusė Juknionių kaimo, pusė Labūnavos k.; pasakojama, jog ten buvusi karčema, o joje dirbusi merga Paulenka) Jkn, kr. Kl, drv. Lbn. Ir kitur Lietuvoje žinomas toks vietovardis siejamas su lenk. *pohulan-ka* 'išgertuvės, puota, linksmybės' (A. Vanagas LHEŽ 250).
- Paūlyčiai:** *paūlyčiai* drv. Iš. Priešdėlio *pa-* vedinys iš *ūlyčiaià* (< lenk. *ulica*, brus. *ўлыца*) 'senovinio kaimo kelias, gatvė; aptvertas kelias gyvuliams varyti, išgana; kaimas, sodžius' (LKŽ XVII 433–434).
- Pauosys:** *pavasys* pv. Mnčš. Priešdėlio *pa-* vedinys iš *úosis* 'alyvmedžių šeimos medis su karpytomis plunksnos pavidalo lapais ir kieta mediena' (LKŽ XVII 493–494).
- Paūtupė:** *paūtupė* drv. (slėnys) Prnk. Manoma, kad pirmasis dėmuo iš *paūtas* 'kiaušinis, kiaušis', antrasis – iš *ūpė* (žr. *Upė*; dar plg. A. Vanagas LHEŽ 250).
- Pavalkiai:** *pavalkiai* pv. Šl. Daugiskaitinis priešdėlio *pa-* vedinys iš *valka* (plg. *Motvoiralkis*).
- Paverbickas:** *paverbickas* pv. (ir Širvintos upės krantai) Lpš. Priešdėlio *pa-* vedinys greičiausiai iš pvd. *Verbickas* (LPŽ II 1192), nors jos

- kaime nėra ir nežinoma, kad tokia pavarde žmogus čia būtų gyvenęs. Šaknis *verb-* gali būti siejama ir su *verbýnas* 'žilvitynas', *verbínys* 'kadagys' (LKŽ XVIII 738).
- Pavérsmé:** *pavéřšme* pv. Gl, kl. (krantai), pv. Psd. Iš *pavérsmé*, *pavérsmis* 'pažliugusi, niekad neišdžiūstanti, žiemą neužšalanti vieta palei versmę; šaltinis, versmė' (LKŽ IX 683–684).
- Paversmėlio píeva** (// *Paversmėlis*, žr.): *pavéřšmėle píeva* pv. Kln. Dėl pirmojo dėmens žr. *Paversmėlis*, dėl antrojo – *Bakšių pieva*.
- Paversmėlis** (// *Paversmėlio pieva*, žr.): *pavéřšmėlis* pv. Kln. Dem. priesagos *-ėlis* vedinys iš *pavérsmis* (žr. *Paversmis*).
- Pavérsmis:** *pavéřšmis* pv. Kl, šlt. (ir vieta prie jo) Kln. Iš *pavérsmis* (žr. *Paversmė*).
- Pazūbė:** *pazubė* drv. (prie Neries upės) Žvg. Priešdėlio *pa-* vedinys iš kaimo vardo *Zūbiškės* (kaimas kitoje Neries pusėje).
- Pečiukáičio balėlė:** *pečiukáiče balāla* bl. Šl. Pirmasis dėmuo iš pvd. *Pečiukáitis* (LPŽ II 420), dėl antrojo dėmens žr. *Balėlė*.
- Peklėlė:** *peklāla* šlt. Sdn. Dem. priesagos *-elė* vedinys iš *peklā* (< lenk. *piekło*) 'pragaras', prk. 'labai nuošali, tolima vieta; prastas, vargin gas kelias, klampynė' (LKŽ IX 750–751).
- Perdūnas:** *perdūnas* drv. Žvn. Priesagos *-ūnas* vedinys iš *pėrdėti* 'persti, garsiai gadinti orą' (plg. kitus Lietuvos vietovardžius su *perd-*: A. Vanagas LHEŽ 254).
- Petkevičiū rāvas:** *peřkevičū rāvās* grv. Lpš. Pirmasis dėmuo iš pvd. *Petkėvičius*, dėl antrojo dėmens žr. *Ravas*.
- Petrūlka:** *petrūlka* pv. Gl. Hibridinis sl. priesagos *-ka* vedinys iš avd. *Petrūlis* (nors sakoma, kad ten gyvenusi moteris – *Petrūsė*).
- Píeveniai:** *píeveniū* rst. (kaimui duotas priedas buvusio Žabavos dvaro lauke) Mžl. Daugiskaitinis priesagos *-enis* vedinys iš *píeva* (plg. *Bakšių pieva*).
- Pievgālas** (// *Pievos galas*, žr.): *pievgālas* pv. Šl. Pirmasis dėmuo iš *píeva* (plg. *Bakšių pieva*), antrasis – iš *gālas* (plg. *Balos galas*).
- Píevos gālas:** *píevas gālas*, žr. *Pievgalas*.
- Pikšrā:** *pikšrā* pv. Kln. Neaiškios kilmės priesagos *-r-* vedinys. Galbūt lietuvių hidronimuose pasitaikanti šaknis *pikš-* sietina su *pikšis* 'nelabasis, kipšas, pikčius' (LKŽ IX 951; dar žr. A. Vanagas LHEŽ 257–258).
- Piliākalis:** *pilēkalis* kl. (apaugęs mišku, krūmais) Bgd, kl. (netoli Širvintos upės) Mncš. Plg. *piliākalis* 'kalnas, kur stovi ar stovėjo pilis; pilies kalnas' (LKŽ IX 982).
- Piltimas:** *piltīmas* pv. (prie ežero, yra kalnelis) Nv. Iš *piltīmas* 'pylimas, užtvanka' (LKŽ IX 1022).
- Pirtėlė:** *pirtēla* pv. (prie jos buvo kaimo pirtis) Mkl. Iš *pirtēlė* 'maža pirtis'.
- Platajaī:** *platajēi* drv. (seniau ten buvę plačiausi rėžiai) Kln, Kr, Lbn, Prnk, Stv. Žr. *Platajys*.
- Platajaī antrī:** *platajēi uñfrī* drv. Mžl. Dėl pirmojo dėmens žr. *Platajys*, antrasis dėmuo – iš *añtras* 'einantis po pirmo, kitas'.

- Platajys:** *platajīs* drv. (buvę platesni režiai) Mžl. Netaisyklinga bdv. *platūs, -i* įvardžiutinė forma.
- Plātumos:** *plātumas* pv. Mkl. Iš *platumà* 'plačios vietos, didelis plotas' (LKŽ X 85).
- Platusieji skersiniai:** *platusieji skersiniai* drv. (seniau ten ėję režiai skersai lauko ir platūs) Gl. Pirmasis dėmuo – bdv. *platūs, -i* netaisyklinga įvardžiutinė dgs. vardininko forma, antrasis – iš *skersinīs* 'skersais režiais dalytas laukas' (LKŽ XII 827).
- Plentáuka:** *plentáuka* mš. (buvo šlapias) Lpš, pv. rst., Snd, Žg. Slavizmas, plg. *plentavóti* (< lenk. *plantować*) 'rauti krūmus, lyginti žemės paviršių' (LKŽ X 145).
- Plėšimai:** *plėšimai* pv. Kr. Iš *plėšimas* 'arimas (dirvono, plėšinio); išartas dirvonas, plėšinys, naujiena' (LKŽ X 167).
- Plótai:** *plótai* pv. Jsk. Iš *plótas* 'žemės paviršiaus dalis; gabalas, lopas' (LKŽ X 309).
- Po alksnynu:** *pa alksnynu* pv. Lpl. Pirmasis dėmuo prielinksnis *po* 'prie, ties, palei', antrasis – iš *alksnynas* 'alksnių miškas, alksnytė' (LKŽ I 105).
- Po burlokaīs:** *pa burlokaīs* pv. Šrk. Dėl pirmojo dėmens žr. *Po alksnynu*, antrasis dėmuo – iš *burlōkas* (brus. *бурлак*) 'senovėje – rusų darbininkas, traukdavęs lynais laivus prieš srovę; carizmo laikais – sentikis rusas Lietuvoje' (LKŽ I 1193).
- Po būsilo lizdù:** *pa būsila lizdù* drv. Lpš, Mžl. Dėl pirmojo dėmens žr. *Po alksnynu*, antrasis dėmuo – iš *būsilas* (< lenk. *busiel*, brus. *бýцел*) 'gandras', trečiasis – iš *lizdas* 'kiaušinių dėjimo, perėjimo ir vaikų auginimo vieta (apie paukščius); gūžta' (LKŽ VII 632).
- Po būsilu:** *pa būsilu* drv. Lbn. Plg. *Po busilo lizdu*.
- Po grioveliù:** *pa ġrevelù* kl. (skardis, šlaitas) Lpl. Dėl pirmojo dėmens žr. *Po alksnynu*, antrasis dėmuo – dem. priesagos *-elis* vedinys iš *griovijs* 'vandens išgraužta gilesnė vieta; įdubimas, dauba, griova' (LKŽ III 615).
- Po grūšiñ:** *pa grušiñ* drv. Jkn. Dėl pirmojo dėmens žr. *Po alksnynu*, antrasis dėmuo – iš *grūšis* (brus. *рýуа*) 'kriaušė (medis)'.
- Po kātīlu:** *pa kātīlu* pv. (joje yra duobė) Lbn. Dėl pirmojo dėmens žr. *Po alksnynu*, antrasis dėmuo – iš *kātīlas* 'didelis metalinis indas virti; prk. apsupta teritorija' (LKŽ V 408–409).
- Po obeliñ:** *pa abeliñ* drv. Lbn. Dėl pirmojo dėmens žr. *Po alksnynu*, antrasis dėmuo – iš *obelis* 'vaisinis medis'.
- Po pušelė rāvas:** *pa pušelė rāvas* grv. (iš abiejų pusių krūmai, seniau augo pušis) Lpl. Dėl pirmojo dėmens žr. *Po alksnynu*, antrasis dėmuo – dem. priesagos *-elė* vedinys iš *pušis* 'visada žaliuojantis medis su ilgais spygliais ir apvaliais kankorėžiais' (LKŽ X 1108), dėl trečiojo dėmens žr. *Ravas*.
- Po Rūžo (Rūžo?) šlaitù:** *pa rūža šlaitù* drv. Kr. Dėl pirmojo dėmens žr. *Po alksnynu*, antrasis dėmuo – iš avd. *Rūžas* (LPŽ II 650) ar *rūžas* (< lenk. *róz*), *rūžas* 'raudoni dažai' (LKŽ XI 1041; dar plg. A. Vanagas LHEŽ 286), trečiasis – iš *šlaitas* 'kalno šonas, atkalnė' (LKŽ XIV 995).

- Po Tilvīkų kapaīs:** *pa tilvīku kapaīs* pv. Kr. Dėl pirmojo dėmens žr. *Po alksnynu*, antrasis dėmuo – kaimo vardas *Tilvīkai*, dėl trečiojo dėmens žr. *Kapai*.
- Po Trākais:** *pa trākais* drv. Mžl. Dėl pirmojo dėmens žr. *Po alksnynu*, antrasis dėmuo – vienkiemio vardas *Trakai* (plg. *Patrakų pieva*).
- Po Vīncos āžuolu:** *pa vīncas ūžalu* drv. Lpš. Dėl pirmojo dėmens žr. *Po alksnynu*, antrasis dėmuo – avd. *Vīnca* (Vincas), trečiasis – iš *āžuolas* (plg. *Par āžuola*).
- Po Žaigāičiais pridōtkai:** *pa žaigāičiis p̄ridōtkai* drv. Kr. Dėl pirmojo dėmens žr. *Po alksnynu*, antrasis dėmuo – kaimo vardas *Žaigāičiai*, dėl trečiojo dėmens žr. *Pridotkai*.
- Póžeriai:** *póžerij* pv. Nv. Žr. *Požeris*.
- Póžeris:** *póžeris* drv., gn. Šn, pv. Nv, mš. (// *Paožeris*, žr.) Bgd. Iš *póžeris* < *póžeris* ‘vieta palei ežerą’.
- Pragōnas:** *prag(u)ōnās* drv. (seniau toje vietoje buvo užtvertas bandotakis) Kln. Iš *pragōnas* (< brus. *npačón*) ‘bandotakis, genesys’ (LKŽ X 504).
- Prakāpiškē:** *prakāpiške* pv., kr. Bgd. Priesagos *-iškē* vedinys galbūt iš šaknies, kurią turi *prakapimas* ‘aukštesnė vieta dirvoje, kur pirmiausia nutirpsta sniegas; protirpa’ (LKŽ X 510; dar plg. *prakōpnē, prakōpniā* – ten pat, 517).
- Prancūzo raīstas:** *prancūrza raīstās* mš. (seniau šlapias, yra raistų, pievų) Kžn. Pirmasis dėmuo greičiausiai iš *prancūzas* ‘prancūzų tautos žmogus’ (LKŽ X 536) ar avd. *Prancūzas*, dėl antrojo dėmens žr. *Raistas*.
- Prēdiškis:** *p̄rēdiškis* pv. Sdn. Priesagos *-iškis* vedinys, kurio pamatinė dalis neaiški.
- Pridōtkai:** *p̄ridōtkai* drv. (senovėje rėžiai ten ėję kitaip negu kituose laukuose) Bgd. **Pridotkai:** *p̄ridatkaī* drv., pv., rst. Gržn, drv. (buvo trys – kiekviename lauke) Kr. Iš *pridōtkas* (< lenk. *przydatek*, brus. *np̄vdámak*) ‘priedas, pridėtinis žemės sklypas’ (LKŽ X 612).
- Prie kēlio:** *p̄ri kēle* pv. Nv. Pirmasis dėmuo – prielinksnis *prie* ‘žymi vietą ar daiktą, šalia kurio kas yra ar vyksta’ (LKŽ X 614), antrasis – iš *kēlias* (plg. *Dubakelė*).
- Prie tórpos:** *p̄ri túorpos* pv. Nv. Pirmasis dėmuo – prielinksnis *prie* ‘nurodo kokybę, kai linksniu reiškiamas daiktas žymi kieno nors ypatybę, savybę’ (LKŽ X 618), antrasis – iš *tórpa* (lenk. *torf*, brus., rus. *мопф*) ‘durpės’.
- Príevartis:** *p̄ríevařtis* pv. (palei Širvintos upę) Psd. Priešdėlio *prie-* vedinys iš *vařtai* ‘tvoros ar gardo įeinamoji ar išvažiuojamoji anga’ (LKŽ XVIII 314).
- Prūdai:** *prūdai* pv. (šlapia) Kln. Iš *prūdas* (< brus. *np̄yd*) ‘tvenkinys’.
- Prūdāvietē:** *prūdāvete* pv. Šrk. Dėl pirmojo dėmens žr. *Prūdai*, antrasis dėmuo – iš *vietā* ‘plotas, erdvė, kurioje kas yra ar vyksta’ (LKŽ XIX 295–296).
- Prūdēliai:** *prudēlij* kr., pv., rst. Mžl, pv. (seniau ten esą buvęs tvenkinys ir malūnas) Prnk. Daugiskaitinis dem. priesagos *-elis* vedinys iš *prūdas* (žr. *Prūdas*).

Prūdu dīrvos: *prūdu dīrvas* drv. Kln. Dėl pirmojo dėmens žr. *Prūdai*, dėl antrojo – *Dirvelės*.

Pupienójas: *pupenójis* drv. Kln. Iš *pupienójas* ‘pupų virkščia’ (LKŽ X 938).

Pūrpakalnis: *pūrpakalnis* drv., kl. Zb. Pirmasis dėmuo turbūt tos pačios šaknies kaip ir dūrinio *purpanósis* ‘kas su išpurtusia, didele nosim’ (LKŽ X 963), dėl antrojo dėmens plg. *Kalno krūmai*.

Purū rāvas: *purūr rāvas* grv. Lpš. Pirmasis dėmuo iš pvd. *Pūras*, dėl antrojo dėmens žr. *Ravas*.

Purvai: *purvai* pv. (dauboje, šlapia) Kžn. Iš *puřvas* ‘šlapia, suminkštėjusi nuo vandens, kimbanti žemė; vieta, kur patizusi žemė, purvynas’ (LKŽ X 986–987).

Purvėlis: *puřvėlis* pv. (šlapia) Kln. Dem. priesagos *-elis* vedinys iš *puřvas* (žr. *Purvai*).

Pūstaraistis: *pūstaraistis* rst. (Jutkonių k. miške) Jt. Pirmasis dėmuo iš *pūstas* (< brus. *nycmó*) ‘dykas, be nieko, tuščias’ (LKŽ X 1068), dėl antrojo dėmens žr. *Raistas*.

Pušynėlis: *pušinėlis* mš. Bgd, Lpš, Msk, pv. Kln. Dem. priesagos *-ėlis* vedinys iš *pušynas* ‘pušų miškas’ (LKŽ X 1106).

Pušótas: *pušótas* drv. Mžl. Plg. *pušótas* ‘jaunų pušaičių miškas, pušynas’ (LKŽ X 1117).

Radadidà: *radadidà* kr., pv. (šlapia) Mkl. Kilmė neaiški.

Rāganos kálnas: *rāganos kálnas* drv. (dalis nedirbama) Bgd, kl. Bgs. Pirmasis dėmuo iš *rāgana* ‘pikta burtininkė, kerėtoja; moteriškosios giminės neigiama pasakų veikėja’ (LKŽ XI 17), dėl antrojo dėmens plg. *Kalno krūmai*.

Raguvós krūmai: *raguvós krūmai* kr. Jsk. Pirmasis dėmuo – kaimo vardas *Raguvà*, dėl antrojo dėmens žr. *Krūmai*.

Raĩniškių raistas: *raĩnišku raistas* rst. Kln. Pirmasis dėmuo daugiskaitinis priesagos *-iškis* vedinys galbūt iš *raĩnas* ‘ruožas, dryžis’ ar *raĩnas/raĩnas* ‘ruožuotai margas, dryžas’ (LKŽ XI 55), dėl antrojo dėmens žr. *Raistas*.

Raistas: *raistas* pv., rst. Alk, Gržn, Iš, rst. Jsk, Mtj, Nv, Šl, pv. (šlapia) Mnčš. Iš *raistas* ‘klampi vieta, apaugusi krūmais ar medžiais, pelkė, lieknas’ (LKŽ XI 59).

Raistėlis: *raistėlis* pv. (šlapia) Bgs. Dem. priesagos *-elis* vedinys, žr. *Raistas*.

Ratínės: *ratines* pv. (Jutkonių k. miške) Jt. Galbūt iš *rātinė* ‘kiekis, telpantis į vežimą, skirtą šieniui vežti’ ar iš *rātinis*, *-ė* ‘panašus į ratą’ (LKŽ XI 243).

Ratkū balėlė: *ratkū balėla* bl. Šl. Pirmasis dėmuo iš pvd. *Rātkus*, dėl antrojo dėmens žr. *Balėlė*.

Ratkū kurkliškėlės: *ratkū kurkliškėlas* mš. Šl. Pirmasis dėmuo iš pvd. *Rātkus*, antrasis – daugiskaitinis dem. priesagos *-ėlė* vedinys iš **Kurkliškės* (su priesaga *-išk-*), kurio pamatinė dalis gal sietina su *kuřklas* ‘varlių kiaušinėlis, ikras’, *kuřkliai* ‘t. p.’ (LKŽ VI 954–955; dar plg. A. Vanagas LHEŽ 174).

- Raudónka:** *raudónka* pv. Kr. Hibridinis sl. priesagos *-ka* vedinys iš *raudónas* 'esantis vaivorykštės kraštinės šiltosios spalvos; įraudęs, rausvas; rusvas, į rausvumą' (LKŽ XI 253–255).
- Rāvas:** *rāvas* grv. Lsč, Lpl, pv. Gržn. Iš *rāvas* (lenk. *rów*, brus. *poŕy*) 'griovys; mažas upelis' (LKŽ XI 333).
- Ravēliai:** *ravēliŕ* pv. Jkn. Žr. *Ravelis*.
- Ravēlis:** *ravēlis* grv. Lpl, grv., pv. Žvn. Dem. priesagos *-elis* vedinys iš *rāvas* (žr. *Ravas*).
- Retumà:** *retumà* kr. Mžl. Iš *retumà* 'prorėtis, rėtmė (miško)' (LKŽ XI 495).
- Rĩmkos:** *rĩmkas* pv. Jkn. Iš pvd. *Rĩmka*.
- Rōzupė:** *rōzupe* pv. Šl. Pirmasis dėmuo gal iš sl. *roza* (brus. *póža*, lenk. *róza*, rus. *póza*) 'rožė' (plg. kitus lietuvių vietovardžius, siejamus su *rōžė*: A. Vanagas LHEŽ 280), dėl antrojo dėmens žr. *Upė*.
- Ručājus:** *ručājis* grv., pv. Mžl. Iš slavizmo *ručājus* (< lenk. *ruczaj*, brus. *pyuáŕ*) 'upelis, upokšnis, srovė'.
- Rudŕnė:** *rudŕne* pv. (durpynas, dalis išarta) Kl, pv. (durpynas) Prnk. Iš *rudŕnė* 'pelkė su rudu vandeniu, durpynas; žemė su durpių priemaiša' (LKŽ XI 870).
- Rũdupė:** *rũdupes* pv. (šlapia, durpynas) Kln. Pirmasis dėmuo iš *rũdas*, -à 'tamsiai geltonas' (LKŽ XI 862), dėl antrojo dėmens žr. *Upė*.
- Rũpišćios:** *rũpišćes* kr., pv. Kžn. Galbūt priesagos *-išćia* vedinys, kurio pamatinė dalis sietina su šaknimi *rup-*, plg. *rũpti* 'darytis nelygios odos, su rauplių žymėmis; pasidaryti nelygios žievės, su antaugomis' (LKŽ XI 1004–1005), *rupis*, -i 'kuris nelygaus paviršiaus, šiurkštus' (ten pat, 1007). Dar plg. *Rũpis* up. ir kitus lietuvių vietovardžius su šaknimi *rup-* (A. Vanagas LHEŽ 284–285).
- Rũsių laũkas:** *rušŕ laũkas* drv., pv. Šl. Pirmasis dėmuo gal sietinas su *rũsŕs* 'duobė bulvėms, daržovėms laikyti; iškasta žemės vieta, duobė' (LKŽ XI 1017–1018), antrasis – iš *laũkas* (plg. *Lauko galas*).
- Salà:** *salà* kr., pv. (prie ežero) Žvn. Iš *salà* 'iš visų pusių vandens apsuptas sausumos plotas; pakilėsnis, sausas žemės plotelis liūne, raiste; lauko sklypas; ariamos žemės, dirvos plotelis tarp pievų' (LKŽ XII 59).
- Salėlė:** *salàla* drv., pv. Mnčš, mš. Zb. Dem. priesagos *-elė* vedinys iš *salà* (žr. *Sala*).
- Sekmĩnės:** *sekmĩnes* pv. Mžl. Iš *Sekmĩnės* 'šventė septintąjį sekmadienį po Velykų'.
- Senākelė:** *senākela* drv. Kr. Pirmasis dėmuo iš *sēnas*, -à 'jau kuris laikas esantis, seniai atsiradęs, padarytas; prieš tai buvęs, ankstesnis už esamą' (LKŽ XII 373–374), antrasis – iš *kēlias* (plg. *Dubakelė*).
- Siaurajaĩ:** *seurajeĩ* drv. (ten buvę siauresni rėžiai) Prnk. Netaisyklinga bdv. *siaũras*, -à įvardžiuotinė dgs. vardininko forma.
- Sidābraraištis:** *sidābraraištis* rst. Jsk. Pirmasis dėmuo iš *sidābras* 'brangusis nerūdijantis baltas metalas' (LKŽ XII 498), dėl antrojo dėmens žr. *Raistas*.
- Sidabrĩnė:** *sidabrĩne* pv. Mtj. Iš *sidabrĩnis*, -ė 'žvilgėjimu ir spalva panašus į sidabrą' (LKŽ XII 500–501).

- Siñkiškė:** *siñkiške* pv. Prnk. Priesagos *-iškė* vedinys, kurio pamatinė dalis galbūt sietina su *siñkti* 'slūgti', *siñkus/siñkūs* 'susidedantis iš mažų dalelių, smulkus' (LKŽ XII 566), *siñklỹs* 'šapas, šiaudagalys', *siñkiaĩ* 'šieno ar šiaudų smulkmės, pakritos, pabiros' (ten pat, 565).
- Sinsėtkos (Sinsiadkos?) rāvas:** *siñsėtkas rāvās* grv. (eina į Širvintos upę) Lpš. Pirmasis dėmuo neaiškus, gal iškreiptas slavizmas (pvz., lenk. *sąsiadka* 'kaimynė'), dėl antrojo dėmens žr. *Ravas*.
- Skarbavà:** *skarbvavà* pv. (kraštai šienaujami, vidury durpynas) Gržn. Iš *skārbavas*, -à (< lenk. *skarbowy*, brus. *скарбавы*) 'valdiškas' (LKŽ XII 746).
- Skařdis:** *skařdis* upl. Sdn. Iš *skařdis* 'status šlaitas, krantas, stati atkalnė' (LKŽ XII 751–752).
- Skařdzius:** *skařdzis* grv. (šaltiniuotas) Prnk, kr. Šrk. Iš *skařdzius* 'įdubimas, dauba, tarpukalnė, griova' (LKŽ XII 755–756; dar žr. *Skardis*).
- Skavardėlės:** *skavardėlas* pv. (kelios miške) Mtj. Daugiskaitinis dem. priesagos *-ėlė* vedinys iš sl. *skavardà* (lenk. *skoworoda*, brus. *скавападà*) 'keptuvė'.
- Skerđimai:** *skeřđĩmai* pv. Mtj; **Skerđimas:** *skeřđĩmas* drv., (seniau) pv. Iš, pv. (didelė) Kln, pv. (prasta) Mkl, pv. Mžl, (šaltiniuota) Prnk. Iš *skerđimas* 'iškirta miške vieta, skynimas' (LKŽ XII 315).
- Skerđimėlis:** *skeřdimėlis* pv. (maža) Kln. Dem. priesagos *-ėlis* vedinys iš *skerđimas* (žr. *Skerđimai*).
- Skerđimo rāvas:** *skeřđĩma rāvās* grv. Mkl. Dėl pirmojo dėmens žr. *Skerđimai*, dėl antrojo – *Ravas*.
- Skersiniai šniūrai:** *skeřsiñiĩ šñurāĩ* drv. Mkl. Pirmasis dėmuo iš *skersinis* 'skersais režiais dalytas laukas' (LKŽ XII 826–827), dėl antrojo dėmens žr. *Buchtiniai šniūrai*.
- Skynimai:** *skiniĩmai* drv. (dabar), mš. (seniau) Šn; **Skynimas:** *skiniĩmas* drv. Lpš, pv. Nv. Iš *skynimas/skynĩmas* 'išskinta, iškirta miško vieta' (LKŽ XII 899–900).
- Skynimėlis:** *skinimėlis* drv., mš. Jkn. Dem. priesagos *-ėlis* vedinys iš *skynĩmas* (žr. *Skynimai*).
- Skirpstū šniūrėliai:** *skirpstũ šñurėliĩ* drv. Kr. Pirmasis dėmuo iš *skirpstas* (žr. *Paskirpstys*), antrasis – daugiskaitinis dem. priesagos *-elis* vedinys iš *šniūras* (žr. *Buchtiniai šniūrai*).
- Sliėdaja:** *šliėdaja* pv. Kr. Tikriausiai iš sl. *šliėdas* (< brus., rus. *след*) 'pėdsakas' (LKŽ XIII 13–14).
- Sodýba:** *sadĩba* drv. (prie kaimo) Žvg; **Sodýbos:** *sadĩbas* drv. (prsidėjo nuo kaimo) Kr, Mžl. Iš *sodýba* 'vieta, žemė apie namus su visais trobesiais; vieta, kurioje buvo trobos, sodybvietė' (LKŽ XIII 274).
- Sodýbiniai šniūrai:** *sadĩbiniĩ šñurāĩ* drv. (režiai, seniau eję skersai kaimo sodybas) Gl. Pirmasis dėmuo iš *sodýbinis* 'priklausantis sodybai; esantis sodybvietėje' (LKŽ XIII 274), dėl antrojo dėmens plg. *Buchtiniai šniūrai*.
- Sodýbos** žr. *Sodyba*.
- Sodýbos pīeva:** *sadĩbas pīeva* pv. Mžl. Dėl pirmojo dėmens žr. *Sodyba*, dėl antrojo – *Bakšių pīeva*.

- Sprageikė:** *sprageikė* mš. Nv. Priesagos *-eikė* vedinys iš šaknies, kuria turi *spragà* 'skylė, tarpas tvoroje; siaura skylė, koks nors tarpas, plyšys', *spragė/spragė* 't. p.' (LKŽ XIII 471–472, 473).
- Staliōriškis:** *stalōriškis* drv. Šn. Hibridinis priesagos *-iškis* vedinys iš *staliōrius* (< lenk. *stolarz*, brus. *сталар*, rus. *столар*) 'stalius, baldžius' ar iš pvd. *Staliōrius* (LPŽ II 797).
- Staranātkos (Storonātkos, -ādkos?):** *staranātkas* pv. Kžn. Greičiausiai slaviškos kilmės (plg. brus. *старанá*, rus. *сторонá* 'šalis, kraštas; pusė').
- Stipino lankà:** *stīpina lunkà* pv. Psd. Pirmasis dėmuo iš *stīpinas* 'vienas iš strypų, jungiančių ratlankį su stebule, ratpėdis; į rogių pavąžą įkaltas ramstelis balžienams ir užkalams pritvirtinti; rungas' (LKŽ XIII 795), dėl antrojo dėmens žr. *Lanka*.
- Stórasta:** *stórasta* pv. (po baudžiovos panaikinimo duota toliau – Pabaisko valsčiuje – esančiam Totoriškių kaimui) Kln. Iš *stórasta* (< lenk. *starosta*, brus., *смápacma*) 'po 1861 m. reformos – viršaičiui pavaldus mažiausio administracinio vieneto (kaimo) pareigūnas (ppr. valstietis)' (LKŽ XIII 653).
- Storonātkos** žr. *Staranātkos*.
- Strieliātiškis:** *šfrelētiškis* pv. Mtj. Hibridinis priesagos *-iškis* vedinys, kurio pamatinė dalis greičiausiai sietina su *strielioti* (plg. rus. *чпелámb*) 'šauti, šaudyti, medžioti' ir kitais *striel-* šaknies skoliniais (LKŽ XIII 158–159).
- Sūrupieva:** *surupieva* pv. Kln. Pirmasis dėmuo iš *sūrūs*, *-i* 'turintis sūrumo, druskos skonio' (LKŽ XIV 220), dėl antrojo dėmens plg. *Bakšių pieva*.
- Švistāpolis:** *švistāpalis* drv. Snd. Greičiausiai dūrinys iš dviejų slavizmų: pirmasis dėmuo sietinas su brus. *свiсm*, rus. *свiсm* 'švilpesys, švilpimas', brus. *свiсmáуb*, rus. *свiсmámb* 'švilpti, zvimbti', antrasis – su brus., rus. *пóле* 'laukas' (žr. A. Vanagas LMV 144–145).
- Šalakanđė:** *šalakuñdė* ež. Jt. Kildinama iš *šalnà* 'nedidelis pavasario ar rudens pašalimas naktį' (LKŽ XIV 462) ir *kásti* (*kanda*) 'griebti, spausti; gelti; prk. gadinti' (LKŽ V 389). Dar plg. A. Vanagas LHEŽ 325.
- Šaltiniai:** *šaltīnių* pv. Žvg; **Šaltinis:** *šaltīnis* šlt. Gl, Lbn. Iš *šaltinis* 'iš žemės tekanti vandens versmė' (LKŽ XIV 486–487).
- Šarkaraistis:** *šarkaraistis* rst. Jk. Pirmasis dėmuo iš *šárka* 'varnų šeimos paukštis su baltomis plunksnomis sparnuose' (LKŽ XIV 515), dėl antrojo dėmens žr. *Raistas*.
- Šarkiškiai:** *šarkiškij* drv. Jkn; **Šarkiškis:** *šarkiškis* drv. Žvg. Priesagos *-iškis* vedinys iš *šárka* (žr. *Šarkaraistis*) ar pvd. *Šárka*.
- Šėkalankio tiltas:** *šėkaluñke tīltas* tlt. Mžl. Dėl pirmojo dėmens žr. *Šėkalankis*, antrasis dėmuo – iš *tīltas* 'statinys, jungiantis kelią, geležinkelį per upę, daubą ir kt.' (LKŽ XVI 344).
- Šėkalankis:** *šėkaluñkis* pv. Mžl. Pirmasis dėmuo iš *šėkas* 'žalias, nesuvytęs šienas; nupjauta žolė tam sykiui pašerti' (LKŽ XIV 616), dėl antrojo dėmens žr. *Lanka*.

- Šiaudynė (Šiaudinė?):** *šėudīrne (šėudīrne?)* drv. Jkn. Iš *šiaudynė* 'vieta, kur sukrauti javai' (LKŽ XIV 717) ar *šiaudinė* 'pašiūrė šiaudams' (ten pat).
- Šilas:** *šīlās* mš. Klm. Iš *šīlas* 'smėlynuose augantis aukštu, tiesių spygliuočių (ppr. pušų) miškas' (LKŽ XIV 778).
- Šilėlis:** *šīlālis* drv. (sakoma, seniau ten buvęs miškas) Grzn, mš. (seniau augo pušys, dabar iškirta) Lpl. Dem. priesagos *-elis* vedinys, žr. *Šilas*.
- Širvintà:** *šīrvintà* up. (Šventosios kair.) Kr, Lpl, Lpš, Lsč, Mnčš, Tlv. Priesagos *-inta* vedinys, manoma, iš *šīrvas/šīrvas* 'baltas ar pilkas su maišytais tamsiais plaukais, šyvas; pilkšvas' (LKŽ XIV 909; dar plg. A. Vanagas LHEŽ 332).
- Šlaītas:** *šlāītas* kr. Mnčš. Iš *šlāītas* 'kalno šonas, atkalnė; nuolydis; lygus žemės plotas, lyguma' (LKŽ XIV 995–996).
- Šlaītė // Šlaītis:** *šlāīte // šlāītis* pv. Mtj. Iš *šlāītė* 'dauba' (LKŽ XIV 996), *šlāītis* (žr. *Šlaitas*).
- Šlaitėlis:** *šlāitēlis* kr., pv. Msk. Dem. priesagos *-elis* vedinys, žr. *Šlaitas*.
- Šlaītis** žr. *Šlaītė*.
- Šlāparāistis // Šlāparāisčis // Šlāpiarāisčis:** *šlāparāīstis // šlāparāīščis // šlāparāīščis* pv., rst. Mžl. Pirmasis dėmuo iš *šlāpias, -ià* 'skysčio (ppr. vandens) prisigėręs, sumirkęs' (LKŽ XIV 1015), dėl antrojo dėmens žr. *Raistas*.
- Šlāpiarāistis:** *šlāparāīstis* bl., pv. Iš. Žr. *Šlāparāistis*.
- Šniūrėliai:** *šniūrēliū* drv. (seniau ten buvę siauriausi rėžiai) Kr, Mžl, Žvg. Daugiskaitinis dem. priesagos *-elis* vedinys iš *šniūras* (plg. *Buchtiniai šniūrai*).
- Šniūrėlių pieva:** *šniūrēliū pīeva* pv. Mžl. Dėl pirmojo dėmens žr. *Šniūrėliai*, dėl antrojo – *Bakšių pieva*.
- Šūdķapis:** *šūtkāpis* kr., pv. Dvn, drv., mš. (seniau buvęs servitutas) Lsč. Pirmasis dėmuo iš *šūdas* 'išmatos; prk. kas niekam tikęs, niekam vertas, labai prastas' (LKŽ XV 315–317), antrasis – iš *kāpas* 'vieta, kur numirėlis palaidotas; toje vietoje sukastas žemių kauburyš; duobės viršus, kauburyš' (LKŽ V 228–229).
- Šulnėlio kálnas:** *šulnēle kálnas* drv. Lpl. Pirmasis dėmuo – dem. priesagos vedinys iš *šulnīs* (< *šulinīs*) 'dirbtinė gili duobė (ppr. su rentiniu) apsaugota nuo žemės griūčių vandeniui gauti iš vandeningų žemės sluoksnių; šaltinis, versmė; duobė, įdubimas, nelygumas' (LKŽ XV 345–346, 347–348), dėl antrojo dėmens plg. *Balių kalnas*.
- Šunū raistėlis:** *šunū raīstēlis* pv. (pavasari vanduo apsemdavo) Bgd. Pirmasis dėmuo iš *šuo* 'naminis gyvulys, laikomas namams saugoti' (LKŽ XV 375), dėl antrojo dėmens su dem. priesaga *-elis* žr. *Raistas*.
- Šūsnes (Šūsnes) raīstas:** *šūsnes (šūsnes) raīstās* rst. Klm. Pirmasis dėmuo iš *šūsne (šūsnis)* 'krūva, kupeta, krūsnis' (LKŽ XV 400) ar *šūsne (šusnià)* 'javų, linų džiovinimo (kartais ir mynimo) patalpa' (ten pat), dėl antrojo dėmens žr. *Raistas*.
- Šventāžeris:** *švīntāžeris* ež. (pasakojama, kad jame kažkada nuskenęs kunigas) Šn. Pirmasis dėmuo iš *šventas* 'Dievo garbei skirtas, esantis jo malonėje; pašvęstas, šventintas' (dėl Lietuvoje paplitusių vietovardžių su šaknimi *švent-* žr. A. Vanagas LHEŽ 337), antrasis – iš *ēžeras* (žr. *Ežerėlis*).

- Taurādžios:** *taurādžes* pv. Kr. Galbūt priesagos *-ad-* (ar *-dja*; P. Skardžius RR I 99–102) vedinys iš šaknies *taur-*, plg. *taurà* 'darna, tvarka; nauda, gerumas, dora' (LKŽ XV 1018), *taūras* 'dykaragių šeimos žvėris, mūsiškių galvijų protėvis' (ten pat, 1019; dėl Lietuvoje paplitusių vietovardžių su *taur-* dar plg. A. Vanagas LHEŽ 341–342; dėl vietovardžių su priesaga *-ad-* žr. A. Vanagas LHD 71–72).
- Telėdnykas:** *telėdņikas* pv. Iš, Mkl, (buvusi geriausia, bendra viso kaimo) Mžl, (vidury lauko, gera) Sdn. Iš *telėdņikas* (LKŽ XV 1164), žr. *Telėtnykas*.
- Telėtnykas:** *telėtnikas* pv. Bgd, Kr, Lst, Mncš, Šn. Iš *telėtnykas* (< rus. *мелѣтник*, brus. *цялятник* 'veršidė') 'veršiukų aptvaras; veršiukų ganykla, pieva prie sodybos' (LKŽ XV 1168–1169).
- Terpūkaliai:** *terpūkaļņi* bl., pv. Jk. Iš *terpūkalnis* (= *tarpūkalnis*) 'vieta tarp kalnų, loma, dauba, klonis' (LKŽ XV 914).
- Trainiai:** *trainēi* drv. Kln. Gali būti kildinama, kaip ir kiti tos šaknies vietovardžiai (plg. A. Vanagas LHEŽ 348), iš *trainē/treinē* 'viksvinių šeimos žolė, auganti drėgnose vietose', *trainys/treinys* 't. p.; prasta, smulki žolė ar šienas; prasta pieva, ganykla' (LKŽ XVI 529, 531, 735, 736), bet galima sieti ir su *traīnas/trēinas, treīnis* 'trečdalis, trečioji valako dalis' (ten pat, 735, 736).
- Trakai:** *trakai* kr. Kžn. **Trākas:** *trākas* mš. Nv, Sdn. Iš *trākas* 'aukšta, sausa pieva, apaugusi retais krūmais bei medžiais, miško aikštelė; iškiršta ar išdegusi miško vieta, skynimas' (LKŽ XVI 538).
- Trakėlis:** *trakėlis* mš. Mtj, kr. Jsk, drv. Kln, (seniau – kr.) Stv. Dem. priesagos *-elis* vedinys iš *trākas* (žr. *Trakai*).
- Trākiai:** *trāki* gn. Lp. Daugiskaitinis galūnės *-is* vedinys iš *trākas* (žr. *Trakai*).
- Trėšiškiai:** *trėšiški* drv. Lpl. Galbūt tos pačios kilmės kaip gretimo (Karališkių) kaimo *Treškiškės* (žr.).
- Trėškiškės:** *trėškiškes* mš. Kr. Daugiskaitinis priesagos *-išké* vedinys, kurio šaknis galbūt sietina su *trėškėti* 'traškėti' (LKŽ XVI 787), *trėškinti* 'traškinti' (ten pat, 789), gal ir su *trėškis* 'toks augalas, treinys' (ten pat, 790).
- Trilgės:** *frīlges* gn., kr. Nv. Greičiausiai iš **triilgēs*, t. y. dūrinys iš *trīs* ir *īlgas*, -ā 'kas tęsiasi į ilgumą, toli' (LKŽ IV 44).
- Trināgė:** *trināge* pv. (išsišakojusi į tris puses) Gl. Iš *trināgė* 'šakės su trimis virbais, trišakės' (LKŽ XVI 844).
- Turōnas:** *turōnas* pv. (durpes iškasdavo) Gl. Šaknies *tur-* kilmė neaiški, gal iškreipta iš *tūrpēs* 'durpės' (LKŽ XVII 151)?
- Ūdarà:** *udarà* upl. (Širvintos dš.) Stv. Gali būti priesagos *-ara* vedinys iš šaknies *ūd-*, kuri siejama su lietuvių *vanduō*, latvių *ūdēns* 'vanduō'. Tačiau neatmetama tikimybė, kad *ūdarà* su įterptiniu balsiu *a* iš **Ūdra* (žr. A. Vanagas LHEŽ 361).
- Ūdarōs tiltas:** *udarōs tīltas* tlt. (per Ūdaros upl.) Stv. Dėl pirmojo dėmens žr. *Ūdarà*, dėl antrojo – *Šėkalankio tiltas*.

Uĩpiškis: *uĩpiškis* bl., pv. Mtj. Priesagos *-iškis* vedinys iš *uĩpas* 'aidas, garsas; gausmas'; dar plg. *uĩpauti* 'dainuoti, niũniuoti' (LKŽ XVII 439).

Uĩpė: *uĩpe* grv., pv. Gl, Šl. Iš *uĩpė* 'didelė, natũrali vandens tėkmė, srovė, tekanti sausumos paviršiumi savo pačios išgraužta vaga' (LKŽ XVII 511).

Upėlis: *upėlis* grv., pv. Jsk, Kr, Lbn, Žvn, pv. Šl, upl. Šn. Iš *upėlis* 'maža upė; nuotaki ir siaura pieva' (LKŽ XVII 514–515).

Uĩpės: *uĩpes* pv. (siaura, ilga) Jsk. Plg. *Upė, Upelis*.

Užáikas rãvas: *užáikas rãvas* drv., grv. Gržn. Pirmasis dėmuo iš *už-* ir pvd. *Áika* (< už *Aikos*). Pasakojama, kad tokia pavarde žmogus kaime tikrai gyvenęs (dar plg. LPŽ I 70). Dėl antrojo dėmens žr. *Ravas*.

Uždaržai: *uždaržai* grv. (prie sodybų) Mžl. Priešdėlio *už-* vedinys iš *daržas* (plg. *Daržapievė*).

Už daržų pakaĩnė: *už daržų pakaĩna* (skardžiai už daržų į Širvintos upę) Lpš. Iš priel. *už, daržas* (plg. *Daržapievė*) ir *pakaĩnė* (žr. *Pakalnė*).

Už kalnėlio: *už kalnėle* pv. Nv. Iš priel. *už* ir dem. *kalnėlis* (plg. *Kalno krũmai*).

Už kapũ raĩstas: *už kapũ raĩstas* rst. Kln. Iš priel. *už, kapai* (žr. *Kapai*) ir *raĩstas* (žr. *Raistas*).

Už Liuonõs: *už lenõs* drv., kr. Sdn. Iš priel. *už* ir *Liuonà* (žr.).

Užólakiai (Užólėkiai?): *užólakių* drv., pv. Gl. Kilmė neaiški; gal iškreipta forma iš *užólaukis/užólaukė/užólaukė* 'vieta už lauko, galulaukė' (LKŽ XVII 652, 727, 734) ar *užólėkis* 'užbėgimas už akių, užuolanka' (ten pat, 734)?

Užõ šlaĩtas: *užõ šlaĩtas* kr. (taip vadinama dėl to, kad netoli esančioje Širvintos upėje yra daug akmenų, pro kuriuos tekėdamas vanduo labai užia) Kr. Pirmasis dėmuo iš tikrųjų gali būti siejamas su *užiti* 'skleisti pratisą žemą garsą; ošti, šniokšti, šlamėti' (LKŽ XVII 703; dar plg. A. Vanagas LHEŽ 356: *Užỹs*, 357: *Užõs upėlis*), dėl antrojo dėmens žr. *Šlaitas*.

Užplėštas rãvas: *užplėštas rãvas* grv. (juo teka vanduo į *Akį*, žr.) Kl. Pirmasis dėmuo iš *užplėšti* 'išplėšti, išrausti, išardyti', dėl antrojo dėmens žr. *Ravas*.

Užũbaliai: *užũbalių* pv. Gl, **Užũbalis:** *užũbalis* pv. Prnk, drv., pv. Šl. Iš *užũbalis* 'vieta už balos, pelkės, užpelkis' (LKŽ XVII 720).

Užũdumbľė: *užũdumbľa* drv., pv. Zb. Priešdėlio *užũ-* vedinys iš *Dumblys* (žr.).

Užũgiriai: *užũgirių* drv. Kln. Iš *užũgiris/užũgiris* 'vieta už girios' (LKŽ XVII 619, 722).

Užũkamaris: *užũkamaris* pv. Kln. Iš *užũkamaris/užũkamaris* 'pirkia greta kamaros; nuošali vieta, pakraštys' (LKŽ XVII 630, 723).

Užũraisčiai: *užũraisčių* bl., pv. Jsk, pv., rst. Kln. Iš *užũraistis/užũraistė* 'vieta už raisto' (LKŽ XVII 683, 743).

Užũsienis: *užũsienis* drv. Žvn. Iš *užũsienis/užũsienis* 'galulaukė, galulaukių rėžis' (LKŽ XVII 691, 744).

- Vadėlės:** *vadėlas* pv. Kr. Daugiskaitinis dem. priesagos *-elė* vedinys iš *vadà* (žr. *Vadu bala*).
- Vadū balà:** *vadū balà* pv. (šlapia) Šn. Pirmasis dėmuo iš *vadà* 'miško aikštė, laukymė; kelias' (LKŽ XVII 769–770; dar plg. A. Vanagas LHEŽ 357), dėl antrojo dėmens žr. *Bala*.
- Vagójimai:** *vagójimai* pv. Jsk. Iš *vagójimas* ← *vagóti* 'daryti vagas, arti (ppr. kad vanduo nubėgtų)' (LKŽ XVII 827).
- Vaiškūnų kálnas:** *vaiškūnu kálnas* kl. Jsk. Pirmasis dėmuo iš kaimo vardo *Vaiškūnai*, antrasis – iš *kálnas* (plg. *Kalno krūmai*).
- Valkėlė:** *valkėla* drv., mš. Lbn, pv. Žvn. Dem. priesagos *-elė* vedinys iš *valkà* (žr. *Valkos*).
- Valkos:** *valkas* pv. (dalis sausa, dalis šlapia) Lpš, gn. (prie miško) Lsč. Iš *valkà* 'nedidelis klanas, bala; šlapia, klampi, pelkėta vieta, dauba' (LKŽ XVIII 33–34).
- Valkū tiltėlis:** *valkū tiltėlis* tlt. (seniau buvęs) Lsč. Dėl pirmojo dėmens žr. *Valkos*, antrasis dėmuo – dem. priesagos *-elis* vedinys iš *tiltas* (žr. *Šėkalankio tiltas*).
- Vanagūliai:** *vanagūlii* kr., pv. Dvn. Daugiskaitinis priesagos *-ulis* vedinys iš *vānagas* 'plėšrus paukštis trumpu lenktu snapu ir aštriais nagais' (LKŽ XVIII 85).
- Varlėnė:** *varlėne* bl., pv. Mtj. Iš *varlėnė* 'vieta, kur daug varlių' (LKŽ XVIII 273).
- Varnālaukis:** *varnālaukis* drv. Žvg. Pirmasis dėmuo iš *vārna* 'varnių šeimos paukštis pilkomis ir juodomis plunksnomis' (LKŽ XVIII 277), antrasis – iš *laūkas* (plg. *Lauko galas*).
- Vařnaraistis:** *vařnaraistis* pv. (šlapia) Nv. Pirmasis dėmuo iš *vařnas* 'varnių šeimos didelis juodas paukštis, kranklys, juodvarnis' (LKŽ XVIII 282), dėl antrojo dėmens žr. *Raistas*.
- Vařnaupis:** *vařnaupis* upl. Mtj. Dėl pirmojo dėmens žr. *Varnaraistis*, dėl antrojo – *Upė*.
- Varniški:** *varniški* drv., pv. Mžl. Daugiskaitinis priesagos *-iškis* vedinys iš *vārna* (žr. *Varnalaukis*).
- Varviškis:** *varviškis* pv. Mkl. Priesagos *-iškis* vedinys; šaknis *varv-* sietina su *varvėti* 'lašais ar srovele tekėti, lašėti; sunktis; darytis, būti šlapiam, drėkti, šlapiuoti' (LKŽ XVIII 345–346).
- Vaškīnė:** *vaškīne* mš. Mnčš. Iš *vaškīnis*, *-ė* 'padarytas iš vaško; savo spalva, išvaizda panašus į vašką' (LKŽ XVIII 386).
- Vaškīniai:** *vaškīnij* mš. Šrk. Žr. *Vaškīnė*.
- Vašviñtė:** *vašviñte* pv., up. Bgd. Pirmasis dėmuo iš *vašūs*, *-i* 'kuris gerai auga, veši, vešlus' (LKŽ XVIII 390), o antrasis galėtų būti siejamas su *výsti*, *vīnta* 'glebti trūkstant drėgmės ar esant netinkamoms augimo sąlygoms' (LKŽ XIX 744). Tačiau patikimiau gal šaknį *vin-* (su ją praplėtusi priebalsiu *-t-*) kildinti iš **ven(t)-* 'lenkti, linkti', su kuria yra ir daugiau lietuvių vietovardžių: *Ventà*, *Vintarà*, *Ažvintis* ir kt. (A. Vanagas LHEŽ 372).
- Vėgėlė:** *vegelė* grv., pv., upl. Kžn. Iš *vėgėlė* 'plėšri menkių šeimos žuvis' (LKŽ XVIII 500).

- Vėgėlės rāvas:** *vegelės rāvās* grv. (išeina iš raisto) Msk. Dėl pirmojo dėmens žr. *Vėgėlė*, dėl antrojo – *Ravas*.
- Vėgėlės upėlis:** *vegelės upėlis* grv., upl. Msk. Dėl pirmojo dėmens žr. *Vėgėlė*, dėl antrojo – *Upelis*.
- Vėgėlių kálnas:** *vegelūr kálnās* kl. (prie *Vėgėlių pievos*, žr.) Klm. Dėl pirmojo dėmens žr. *Vėgėlė*, dėl antrojo – *Kalno krūmai*.
- Vėgėlių pīeva:** *vegelūr pīeva* pv. (šlapia) Klm. Dėl pirmojo dėmens žr. *Vėgėlė*, dėl antrojo plg. *Bakšių pieva*.
- Vejėlės:** *vejėlas* pv. Mkl. Daugiskaitinis dem. priesagos *-elė* vedinys iš *vejà* ‘žema tankia žole užžėlusį pieva, žolynas; žema tanki žolė; viršutinis žemės sluoksnis su žole, velėna’ (LKŽ XVIII 569–570).
- Vejėlkos:** *vejėlkas* (// *Vejėlės*, žr.) pv. Mkl. Slaviškos priesagos *-ka* vedinys iš *Vejėlės*.
- Velėniškiai:** *velaniškių* pv. Tlv. **Velėniškis:** *velaniškis* pv. Mkl. Daugiskaitinis priesagos *-iškis* vedinys galbūt iš *velėna/velėnà* ‘viršutinis žemės sluoksnis, prižėlęs augalų šaknų; sužėlęs pievos paviršius, žolynas’ (LKŽ XVIII 609–610).
- Vėndelynė (Vėndelinė?):** *vėndeline* pv. Kr. Priesagos *-ynė (-inė?)* vedinys, kurio pamatinė dalis *vendel-* neaiški; gal iš pvd. (prvd.) ar iškreipta skolinio forma (pvz., lenk. *wądl* ‘skardis, kriaušis, duobė’).
- Vidūlaukis:** *vidūlaukis* pv. Nv, Šrk. Pirmasis dėmuo iš *vidūs* ‘viduryš, centras ar maždaug centras (vietos atžvilgiu)’ (LKŽ XIX 113–114), dėl antrojo dėmens plg. *Lauko galas*.
- Vidūpelis:** *vidūpelis* pv. Kžn. Galbūt iš *vidūs* (plg. *Vidūlaukis*) ir *upėlis* (žr. *Upelis*), t. y. iš **vidūupelis?* Antrasis dėmuo (*-pelis*) su tam tikra abejone gali būti siejamas ir su *pėlas* ‘smulkus šiaudagalys, šapas, akuotas’ (LKŽ IX 755).
- Vidūpievė:** *vidūpeve* pv. (tarp dirvų) Lpš. **Vidūpievis:** *vidūpevis* pv. Kr, Mtj. Pirmasis dėmuo iš *vidūs* (plg. *Vidūlaukis*), antrasis – iš *pīeva* (plg. *Bakšių pieva*).
- Vidūrėnis:** *vidūrėnis* drv. Psd. Iš *vidūrėnis*, *-ė* ‘esantis viduryje ko ar tarp ko (vietos atžvilgiu)’ (LKŽ XIX 103).
- Vidūrėnis laūkas:** *vidūrėnis laūkās* drv. Lpl. Dėl pirmojo dėmens žr. *Vidūrėnis*, dėl antrojo – *Lauko galas*.
- Vidūrėnis raistas:** *vidūrėnis raistās* rst. Nv. Dėl pirmojo dėmens žr. *Vidūrėnis*, dėl antrojo – *Raistas*.
- Vidūrėnis ravėlis:** *vidūrėnis ravėlis* pv. (vidury klonis, iš šonų kalvos) Lpl. Dėl pirmojo dėmens žr. *Vidūrėnis*, dėl antrojo – *Ravėlis*.
- Viesėlė:** *vesėla* pv. (siaura, labai ilga, yra bėgantis vanduo) Jsk. Dem. priesagos *-elė* vedinys iš šaknies, kurią turi up. *Viesà* (Širvintos dš.), ež. *Viesys* (žr.) ir kuri siejama su *viesula/viesulas* ‘stiprus sukūrinis vėjas’ (LKŽ XIX 266; A. Vanagas LHEŽ 378).
- Viesėlka:** *vesėlka* pv., upl. (Širvintos dš.) Mtj. Hibridinis (sl. priesagos *-ka*) vedinys iš *Viesėlė* (žr.).
- Viesys:** *vesīs* ež. Jsk. Žr. *Viesėlė*.

- Viliáuuka:** *viláuka* pv. (nuo ežero teka upelis) Tlv. Greičiausiai hibridinis (sl. priesagos *-auka*) vedinys, kurio šaknis *vil-* nėra visai aiški, tačiau (kaip ir kitų ją turinčių lietuvių vietovardžių) gali būti siejama su *vilnīs* ‘vandens kauburys, banga’ (A. Vanagas LHEŽ 382–383).
- Vilkaparaīstis:** *vilkaparaīstis* rst. Mtj. Pirmasis dėmuo iš *vilkas* ‘panašus į šunį plėšrus miško žvėris’ (LKŽ XIX 380), dėl antrojo dėmens žr. *Paraistys*.
- Vincōko sodželkēlė:** *vincōka sadžēlkēla* bl. (iškasta) Kln. Pirmasis dėmuo – avd. *Vincōkas*, antrasis – hibridinis (dem. priesagos *-ēlė*) vedinys iš *sōdželka* (< brus. *сáжелка*, rus. *сáжалка*) ‘kūdra’.
- Vīnkšnė (Vīnkšnės upėlis):** *vīnkšne (vīnkšnes upėlis)* upl. (Kabarkštos dš.; po melioracijos beveik išnykęs) Mkl. Galūnės vedinys iš *vīnkšna* ‘guobinių šeimos medis’ (LKŽ XIX 486–487).
- Virbalū raīstas:** *virbalū raīstas* pv., rst. Kln. Pirmasis dėmuo galbūt iš *virbalas* ‘kokio nors šakoto įrankio smailioji dalis, ražas, dantis’ (LKŽ XIX 507), bet gali būti ir iš pvd. (prvd.?) *Virbalas* (LPŽ II 1227); dėl antrojo dėmens žr. *Raistas*.
- Vīršiškis:** *vīršiškis* pv. Šrk. Priesagos *-iškis* vedinys iš *viršūs* ‘viršutinė, aukštesnė dalis’ (LKŽ XIX 628).
- Vyšnėlės:** *višnėlas* pv. Kr. Daugiskaitinis dem. priesagos *-elė* vedinys iš *vyšnià* ‘erškėtinių šeimos vaismedis sultingomis, raudonomis su kauleliu uogomis’ (LKŽ XIX 778).
- Vyšnėlių rāvas:** *višnėlu rāvās* grv. (šienaujamas, yra krūmų) Kr. Dėl pirmojo dėmens žr. *Vyšnelės*, dėl antrojo – *Ravas*.
- Vytynė (Vytinė?):** *vitīne (viti‘ne?)* bl., (aplink) drv. Mtj. Iš *vytynė* ‘vieta, kur priaugę daug vytelių’ (LKŽ XIX 823) ar *vytinė* ‘plona, lanksti medžio šaka, ppr. naudojama kam nors pinti arba rišti; rykštė’ (ten pat, 823).
- Vōgiškė:** *vōgiške* pv. Jt, Kln. Galbūt priesagos *-išké* vedinys iš *vōgė/ vōgis* ‘ariant ar akėjant paliktas neišdirbtas tarpas’ (LKŽ XIX 885, 887). Vietos žmonių tiesiog siejama su *vōgti* ‘slapta savintis svetimą turtą’ – esą iš ten vogdavę arklius.
- Zabiėliškis:** *zabiėliškis* pv. Kln. Priesagos *-iškis* vedinys iš pvd. *Zabiėla* (LPŽ II 1259).
- Zabiėliškių raīstas:** *zabiėlišku raīstas* rst. Kln. Dėl pirmojo dėmens žr. *Zabiėliškis*, dėl antrojo – *Raistas*.
- Zacišiai:** *zacišiū* drv. (kaimo pirktas iš Astruvkos dvaro) Žvg. Iš lenk. *zaczisze* ‘užuovėja; nuošalys, rami vieta’.
- Zapaška:** *zapaška* drv. Stv. Iš sl. *zapaška* (rus. *занáшка* ‘arimas, užarimas; suarta žemė’) ‘žemės nuoma iš pusės’ (LKŽ XIX 999).
- Zubėlių ēžeras:** *zubėlu āžerās* ež. Zb. Pirmasis dėmuo iš kaimo vardo *Zubėliai*, antrasis – iš *ēžeras* (plg. *Ežerėlis*).
- Zūbiškis (Zūbiškis?):** *zūbiškis (zūbiškis?)* pv. Mtj. Priesagos *-iškis* vedinys iš pvd. *Zūbas (Zūbas? LPŽ II 1299)* ar *zūbas* ‘lūpa; dantis’ (LKŽ XIX 1075–1076).

- Žabavà:** *žabavà* drv. Iš. Plg. *žabāvas*, -à 'be kilpų (apie nytis)' (LKŽ XX 16).
- Žaigáičių laūkas:** *žaiǵáičiu laūkās* drv. Kr. Pirmasis dėmuo iš kaimo vardo *Žaigáičiai*, dėl antrojo dėmens plg. *Lauko galas*.
- Žagarŷnė:** *žagarŷnė* mš. Stv. Iš *žagarŷnė* 'vieta, kur daug žagarų' (LKŽ XX 52).
- Žālias tīltas:** *žālis tīltās* tlt. Šrk. Pirmasis dėmuo iš *žālias*, -ià 'tokios spalvos kaip žolė; žaliuojantis' (LKŽ XX 108–109), dėl antrojo dėmens plg. *Šėkalankio tiltas*.
- Žardŷklės:** *žarđiklas//Žardŷkliū raīstas*: *žarđiklŷ raīstās* rst. (Darvydų miške) Lpš. Plg. *žardŷklė/žardŷklė* 'šakota kartis žardui statyti' (LKŽ XX 167); *Raistas*.
- Žarnėlė:** *žarnėla* drv. Iš. Plg. dem. *žarnėlė* 'maža žarna; ilgas, siauras žemės sklypelis' (LKŽ XX 184, 186).
- Žilėnė:** *žilāne* pv. Gl. Priesagos -enė vedinys iš *žilas*, -à 'kuris sidabro spalvos, baltas, nubalęs' (LKŽ XX 575).
- Žirgāpievė:** *žirgāpeve* pv. Gl. Pirmasis dėmuo iš *žirgas* 'gražus, jaunas arklys' (LKŽ XX 713), antrasis – iš *píeva* (plg. *Bakšių pieva*).
- Žirinà:** *žirinà* grv. Gržn. Neaiški kilmė.
- Žuviñčių ežeras:** *žuviñčiu ežerās* ež. Žvn. Iš kaimo vardo *Žuviñčiai* (dar žr. *Žuvinta*) ir *ežeras* (žr. *Ežerėlis*).
- Žuvintà:** *žuvintà//Žuvintė:* *žuviñtė* upl. (iš *Žuvinčių ež.*, Šventosios kair.) Kln, Žvn. Priesagų -inta, -intė vediniai iš *žuvis* 'stuburinis vandens gyvūnas, kvėpuojantis žiaunomis ir judantis pelekais' (LKŽ XX 1008).
- Žvyrynās:** *žvirīnās* kl. Kln. Iš *žvyrynās* 'vieta, kur daug žvyro' (LKŽ XX 1143).
- Žvyrŷnė:** *žvirŷnė* drv. Jkn, Kln, Sdn. Iš *žvyrŷnė* 'žvyro dirva, laukas, žemė' (LKŽ XX 1143).

Baigiamosios pastabos

Iš buvusio Gelvonų valsčiaus 43 gyvenamųjų vietų 1957–1959 m. užrašyta apie 580 skirtingų šaknų ar skirtingais darybos būdais padarytų vietovardžių – balų (bl.), dirvų (drv.), ganyklų (gn.), griovių (grv.), kalvų (kl.), krūmų (kr.), miškų (mš.), pievų (pv.), raistų (rst.), šaltinių (šlt.), tiltų (tlt.), ežerų (ež.), upių (up.) vardu.

Darybos požiūriu visus vardus galima skirti į pirminius ir antrinius.

Pirminiai vietų vardai yra kilę iš kitų žodžių – daiktavardžių ar (retai) būdvardžių – be papildomų darybinių formantų, pvz.: *Akis*: (iš) *akis*, *Akivaras*: *akivaras*, *Balà*: *balà*, *Žvyrynās*: *žvyrynās*; *Bendrà*: *bendrà*. Prie jų skirtini ir tokie daugiskaitiniai vardai: *Jáurai*, *Loviai*, *Šaltiniai* ir kt.

Antriniai vietų vardai dar skirtini į:

1) vedinius: a) galūnių, pvz.: *Asiūklė* ← *asiūklis*, *Dumblys* ← *dumblas*, *Šlaitė/Šlaitis* ← *šlaitas*; b) priesagų, pvz.: *Baiđiš-kė/Baiđiškis*, *Ilginė*, *Píeveniai*; c) priešdėlių, pvz.: *Antābalė*, *Palazdynis*, *Užūdumblė*;

2) dūrinis, pvz.: *Didžiāmiškis, Gražūlaukė, Vidūpievė;*

3) sudėtinis, kurių antrasis dėmuo paprastai objektą nusakantis daiktavardis, o pirmasis dėmuo, tą objektą apibūdinantis, gali būti: a) daiktavardis (dažniausiai kilmininko linksnio), pvz.: *Bakšių pėva, Bālių kálnas, Pābalio tiltėlis, Raguvės krūmai, Vėgėlės upėlis;* b) būdvardis, pvz.: *Būbinės tiltas, Didelė balà, Galinė pėva, Kapinis kálnas.* Tik po vieną sudėtinį vietovardį užrašyta iš trijų dėmenų (*Baltų bóbų rāvas*) ir kurio pirmasis dėmuo – įvardis (*Anój pakálnė*) ar skaitvardis (*Antrà lankėlė*). Prie šios – sudėtinių vietovardžių – grupės galima skirti ir junginius su prielinksniais, pvz.: *Par ážuolą, Po alksnynu, Po Tilvikų kapaīs, Už kalnėlio.*

Vienokio ar kitokio objekto nepasikartojančių, t. y. tik viename kuriame kaime žinomų, pavadinimų užrašyta daugiausia (apie 86,3%), gerokai mažiau pasikartojančių dviejuose kaimuose (apie 9,2%) ir mažiausiai pasikartojančių trijuose ir daugiau kaimų (apie 4,5%).

Tiksliai skaičiais ar procentais nustatyti, kiek ir kokiais darybos būdais yra padarytų vietovardžių, gana sudėtinga. Pavyzdžiui, vietovardžiai su deminutyvinėmis priesagomis (*Lankėlė, Skerdimėlis, Trakėlis, Vėjėlės ...*) gali būti vediniai iš pamatinių žodžių (*lankà, skerdimas, trākas, vėjà ...*) arba jais virtę iš deminutyvines priesagas turinčių bendrinių žodžių (*lankėlė, skerdimėlis, trakėlis, vėjėlė...*), plg. A. Vanagas LHD 118, 195–196. Tokių neaiškumų, kuriai darybos grupei skirti tą ar kitą vietovardį, yra ir daugiau. *Pakálnė, Pakapė, Užūgiriai* ir kiti panašūs vietų vardai gali būti padaryti iš pamatinių žodžių *kálnas, kapaĩ, giria* ar virtę jais iš priešdėlinių vedinių (bendrinių žodžių) *pakálnė, pakapė, užūgiriai*. Tik labai apytikriai galima teigti, kad pirminių vietovardžių yra mažiau kaip trečia dalis visų vardų (apie 30%), o didžioji dalis – antriniai. Tarp šių daugiausia yra sudėtinių (apie 27%), po jų eitų vediniai (galūnių – apie 3%, priesagų – apie 13%, priešdėlių – apie 7%) ir dūriniai (apie 11%).

Be lietuviškos (baltiškos) kilmės vietovardžių, palyginti nedidelė jų dalis yra slaviškos kilmės (pvz.: *Cegėlnė, Dzegcėrnė, Pašà, Ručājus, Svistāpolis, Zapaškà, Lišnas kaválkas*) ar turi svetimios kilmės darybinių elementų (hibridai, pvz.: *Melnytėlė, Raudonkà, Staliōriškis*). Hibridiniais laikytini ir sudėtiniai vietovardžiai, kurių vienas dėmuo yra lietuviškas, o kitas slaviškas (pvz.: *Didžiūlis rāvas, Kapiniai šniūrai*).

Pasitaiko vietovardžių, kurių kilmė neaiški (pvz.: *Radadidà, Turōnas, Vėndelynė, Žirinà*). Jų daryba ir kilmė, reikia tikėtis, bus geriau suprasta platesnio regiono ar visos Lietuvos vietovardžių kontekste, t. y. kai bus išleistas Lietuvos vietovardžių žodynas.

Sutrumpinimai*

a) Gyvenamųjų vietų vardų sutrumpinimai

Alk	Alėkniškis	Kln	Kulniškiai	Psd	Pasodniūnai ¹⁰
Bd	Būdà	Kr	Karališkiai	Psl	Pūsilgiškiai
Bgd	Bagdýšiai	Kžn	Keižiõnyš ⁷	Sdn	Sedúnai
Bgs	Bagaslaviškis	Lbn	Labúnava	Snd	Senãdvariai ¹¹
Dvn	Davõnyš	Lp	Lapšiaĩ	Stv	Stavarýgala
Gl	Geľvė	Lpl	Lapliėriai	Šl	Šiauliaĩ
Glv	Gėlvonai	Lpš	Lapiškiai ⁸	Šn	Šėiniúnai
Gržn	Grežėniškiai ⁶	Lšč	Lesčiúnai ⁹	Šrk	Šarkaĩčiai ¹²
Iš	Išėriškiai	Mkl	Mikalajúnai	Tlv	Tilvikai
Jk	Jakubõnyš	Mnčš	Mančiũšėnai	Zb	Zubėliai
Jkn	Juknõnyš	Msk	Maskõliškiai	Žg	Žaigãičiai
Jsk	Jaskaũdžiai	Mtj	Motiejúnai	Žvg	Žvagãkalnis
Jt	Jutkõnyš	Mžl	Mãželiai	Žvn	Žuviñčiai ¹³
Kl	Kãliakiemiai	Nv	Neverõnyš		
Klm	Kelmaĩ	Prnk	Praniũkai		

b) Spec. ženklai

- // ženklas, rašomas tarp gretiminių formų (pavadinimų)
 / ženklas, rašomas tarp skirtingose vietose vartojamų formų (pavadinimų)
 < ženklas, rodantis iš ko (žodis) kilęs
 > ženklas, rodantis kuo (žodis) virto
 ← ženklas, rodantis nefonetinį vienos formos pakeitimą kita
 * ženklas (žvaigždutė), rašomas prieš žodį (pavadinimą), rodo, kad jis rekonstruotas, neužfiksuotas iš gyvosios kalbos

c) Literatūros sutrumpinimai¹⁴

- E. Fraenkel LEW – Fraenkel E. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1962, t. 1–2.
 K. Kuzavinis – Kuzavinis K. Lietuvos vardo kilmė, *Kalbotyra*, 1964, t. 10, p. 5–16.
 LATSŽ II – Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas, Vilnius, 1976, d. 2.
 LKŽ I–XX – Lietuvos kalbos žodynas, Vilnius, 1941–2002, t. 1–20.
 LPŽ I – Vanagas A., Maciejauskienė V., Razmukaitė M. *Lietuvių pavardžių žodynas. A–K*, Vilnius, 1985, t. 1.
 LPŽ II – Vanagas A., Maciejauskienė V., Razmukaitė M. *Lietuvių pavardžių žodynas. L–Ž*, Vilnius, 1989, t. 2.
 P. Skardžius RR I – Skardžius P. *Rinkiniai raštai. Lietuvių kalbos žodžių daryba* (fotografuotinis leidinys), Vilnius, 1996, t. 1.
 A. Vanagas LHD – Vanagas A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba*, Vilnius, 1970.
 A. Vanagas LHEŽ – Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius, 1981.
 A. Vanagas LMV – Vanagas A. *Lietuvos miestų vardai*, Vilnius, 1996.

* Bendrinių žodžių sutrumpinimai pateikti knygos gale skyrelyje „Santrumpos ir sutrumpinimai“.

⁶ Vietos žmonių kaimo vardas kirčiuojamas pastoviu kirčiu, t. y. pirmąja kirčiuote – *Grežėniškiai*, *Grežėniškius*, o ne *Grežėniškiai*, *Grežėniškiūs*, kaip nurodoma LATSŽ II 91.

⁷ Vietos žmonės kaimo vardą taria *Keižiõnyš*, o ne *Keižõnyš*, kaip nurodoma LATSŽ II 129.

⁸ Vietos žmonių kaimo vardas kirčiuojamas ant-
 rąja kirčiuote – *Lapiškiai*, *Lapiškiūs*, o ne *Lãpiškiai*,
Lãpiškiūs (pirmoji kirčiuotė), kaip nurodoma LATSŽ
 II 152. Šaknyje pastoviu kirčiu kirčiuojamas į
 vakarus nuo Gelvonų (netoli Mančiũšėnų) esančio
 kaimo pavadinimas – *Lãpiškiai* II.

⁹ Vietos žmonės taria *Lesčiúnai*.

¹⁰ Vietos žmonės taria *Pasadnýkai*.

¹¹ Vietos žmonių tvirtinimu, tarpukario metais va-
 dinta ne *Senãdvariai* (LATSŽ II 275), o *Sėndvariai*.

¹² Vietos žmonių kaimo vardas kirčiuojamas ant-
 rąja kirčiuote – *Šarkaĩčiai*, *Šarkaičiūs*, o ne *Šarkãi-*
čiai, *Šarkãičiūs* (pirmoji kirčiuotė), kaip nurodo-
 ma LATSŽ II 299.

¹³ Vietos žmonių kaimo vardas kirčiuojamas ant-
 rąja kirčiuote – *Žuviñčiai*, o ne *Žuviñčiaiĩ* (ketvir-
 toji kirčiuotė), kaip nurodoma LATSŽ II 363.

¹⁴ Žr. dar literatūrą 1–5 išnašose. Taip pat naudotasi:
 Baronas V., Galinis V. *Rusų-lietuvių kalbų žody-
 nas*, Vilnius, 1967, t. 1 (A–H), t. 2 (O–Я); Vaitke-
 vičiūtė V. *Lenkų-lietuvių kalbų žodynas*, Vilnius,
 1979, ²1994; *Беларуска-рыцкі слоўнік*, Maskva, 1962.

Bagaslaviškio parapijos krikšto vardai 1932–1940 metais

*Parengė Roma Vareikienė**

Vardų kilmė ir dažnumas

Šiandien lietuviai įvardijami vardu ir pavarde. Pirmasis per kelis šimtmečius susidariusio dvinario mūsų įvardijimo narys yra vardas. Šis terminas (*vardas*) žodynuose dažniausiai apibrėžiamas taip: oficialus asmens pavadinimas, suteikiamas žmogui gimus arba (retai) išsirenkamas jau suaugusio žmogaus. Praplečiant vardo sąvoką dar galima pridurti, kad vardas yra nepaveldimas asmenvardis, kad svarbiausia jo funkcija – skirti vienodą pavardę turinčius narius ir kad visur bei visada minint, įvardijant lietuvius vardas turi būti rašomas prieš pavardę.

Lietuvių vardynas labai turtingas. K. Kuzavinio ir B. Savukyno „Lietuvių vardų kilmės žodyne“ (1987, 2007) pateikta gerokai daugiau nei 3 000 dabar lietuvių vartojamų vyrų ir moterų vardų. Įvairi jų kilmė, nevienodas atsiradimo laikas bei kelias. Kiekvienos tautos vardynas atspindi jos istoriją. Kuo ji senesnė, tuo įvairesnis yra ir vardynas.

Dabar lietuviams būdinga nuo XIV a. pabaigos pradėjusi formuotis dvinarė asmenų įvardijimo sistema (vardas + pavardė). Iki XIV a. lietuviai, kaip ir dauguma mūsų kaimynų, turėjo tik vieną vardą. Lietuvių vardai buvo panašūs į kitų indo-europiečių (slavų, germanų, graikų, hetitų, senovės indų ir kt.) vardus tiek darybos būdais, tiek pamatinių žodžių reikšmėmis, todėl laikomi bendros kilmės.

Lietuvių krikštas iš esmės pakeitė natūralią lietuviško vardyno raidą. Su krikščionybės įvedimu į Lietuvą atėjo svetimi vardai. Per gana neilgą laiką jie visiškai pakeitė pagonišką lietuvių vardyną ir išstūmė iš vartosenos per tūkstantmečius nusistovėjusius tautinius vardus. XVI a. antroje pusėje bažnyčios įsakymu vaikus Lietuvoje imta krikštyti tik šventųjų vardais. Taip iki pat XX a. pradžios vardai buvo savotiška bažnyčios monopolija.

Krikščioniški vardai – tai įvairių tautų vardynų mišinys. Kartu su krikščionyste į Lietuvą daugiausia per lenkus atėjo hebrajiškos, lotyniškos, graikiškos, mažiau – slaviškos, germaniškos kilmės krikštavardžių. Iš kitų kalbų patekę vardai ilgainiui buvo pritaikyti prie lietuvių kalbos sistemos, pakluso jos dėsniams. Kuo anksčiau į Lietuvą atkeliavęs krikštavardis, tuo lietuviškesnis jis dabar atrodo.

Bažnytinės knygos – svarbūs šaltiniai tautos istorijos, kultūros, kalbos ir kitiems tyrinėtojams. Bagaslaviškio šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčioje esanti seniausia lietuviško krikšto metrikų knyga apima 1932–1940 metus. Tuo (9 metų) laikotarpiu šioje bažnyčioje buvo pakrikštyta 635 vaikai: 326 mergaitės ir 309 berniukai. Iš 1-osios lentelės matyti, kad mažiausia vaikų buvo pakrikštyta 1932 metais – 16 (9 mergaitės, 7 berniukai), o daugiausia 1936 metais – 101 vaikas (50 mergaičių, 51 berniukas).

* Medžiagą šiam straipsniui 2001 m. surinko Bagaslaviškio Igno Šeiniųs pagrindinės mokyklos moksleivės Eglė Motiejūnaitė ir Joana Žilinskaitė, vadovaujamos mokytojos Romos Vareikienės.

1 lentelė

Krikštytų vaikų 1932–1940 metais skaičius

Metai	Iš viso vaikų	Mergaitės	Berniukai
1932	16	9	7
1933	92	50	42
1934	81	39	42
1935	72	41	31
1936	101	50	51
1937	82	38	44
1938	79	42	37
1939	70	39	31
1940	42	18	24

Krikšto vardai, sudarantys reikšmingą lietuvių vardyno dalį, kaip minėta, dažnai yra labai seni. Tačiau ne visi krikštavardžiai buvo ir yra vienodai populiarūs. Bagaslaviškio parapijoje 1932–1940 metais dažniausi ir populiariausi berniukų vardai buvo šie: Jūnas¹ (39), Juozas (21), Pėtras (17), Antėnas (15), Stasys (12), Vytėutas (12), Juozapas (7), Albinas (7), Čėslovas (5). Dažniausi mergaičių vardai buvo šie: Jadvigė (tarm.) / Jadvigė (18), Aldonė (17), Genovaitė (11), Janinė (11), Onė (11), Marijonė (10), Elenė (9), Irenė (9), Apolėnija (5), Danutė (5), Jėnė (5), Leokėdija (5), Zėfija (4), Reginė (3).

2 lentelė

Dažniausiai pasikartojantys vardai atskirais metais

Metai	Mergaičių vardai	Berniukų vardai
1932	Jadvigė (tarm.) – 3 Stanislova – 2	
1933	Aldonė – 7 Apolėnija – 2 Elenė – 2 Genovaitė – 7 Irenė – 2 Jadvigė – 4 Janinė – 3 Marijonė – 2 Onė – 4 Verėnika – 2	Alfonas – 2 Jūnas – 9 Juozapas – 2 Pėtras – 3 Stasys – 4 Stėponas – 2 Vytėutas – 3
1934	Albinė – 2 Elenė – 3 Genovaitė – 2 Jadvigė – 2 Jėnė – 5 Leokėdija – 3 Onė – 3	Albinas – 3 Antėnas – 3 Jūnas – 5 Juozapas – 5 Pėtras – 3 Stasys – 4 Vytėutas – 4
1935	Aldonė – 4 Apolėnija – 3 Danutė – 3 Jadvigė – 2 Longinė – 2 Marijonė – 2 Stepėnija – 2 Viktėrija – 2	Albertas – 2 Albinas – 2 Alėgirdas – 2 Čėslovas – 2 Jerėnimas – 2 Jūnas – 3 Juozas – 4 Pėtras – 2 Vytėutas – 3

¹ Vardai straipsnio rengėjų sukirčiuoti taip, kaip K. Kuzavinio ir B. Savukyno „Lietuvių vardų kilmės žodyne“. Dažniausiai jie taip kirčiuojami dabar ir Bagaslaviškio apylinkėse.

(tęsinys)

Metai	Mergaičių vardai	Berniukų vardai
1936	Adèle – 2 Aldonà – 4 Elenà – 2 Irenà – 2 Janinà – 2 Marijonà – 3 Marijonà Danūtė – 2 Mònika – 2 Vánda – 2 Zòfija – 2	Álfonsas – 2 Aġirdas – 2 Antānas – 3 Heñrikas – 3 Jōnas – 6 Juōzas – 9 Pētras – 3 Stasýs – 2 Výtautas – 2 Donātas – 2
1937	Aldònė Onà – 2 Filomenà – 2 Genováitė – 2 Irenà – 2 Jadvigà – 2 Leonorà – 2 Onà – 3	Albīnas – 2 Antānas – 2 Brōnius – 2 Čėslovas – 3 Jōnas – 3 Juōzas – 4 Kazýs – 2 Liònginas – 2 Stasýs – 2
1938	Aldonà Onà – 2 Elenà – 2 Jadvygà – 2 Janinà – 4 Marijonà – 3 Onà – 4 Reginà – 3 Stefánija – 2	Antānas – 2 Jōnas – 3 Juōzas – 4 Lēonas – 3 Mýkolas – 2 Pētras – 2
1939	Apoliònija – 2 Honoratà – 2 Jadvygà – 3 Janinà – 2 Leokādija – 2	Antānas – 2 Jōnas – 6 Pētras – 2
1940	Danūtė – 2 Irenà – 2 Zòfija – 2	Antānas – 3 Jōnas – 4 Pētras – 2 Stanislovas – 2

K. Kuzavinis ir B. Savukynas „Lietuvių vardų kilmės žodyne“ teigia, kad

„Lietuvoje vartojamų krikštavardžių pagal kilmę galima skirti bent penkis gausesnius sluoksnius: hebrajišką, graikišką, lotynišką (romanišką), germanišką ir slavišką“.

Lyginant mūsų išrašytus iš krikštų knygos vardus su minėtajame žodyne nurodytais vardais, pastebėta, kad ir Bagaslaviškio parapijoje 1932–1940 m. populiariausi buvo hebrajiškos (Jōnas, Juōzapas/Juōzas, Onà, Janinà), graikiškos (Pētras, Leokādija, Elenà, Irenà), lotyniškos (Antānas, Albīnas, Marijonà, Reginà, Apolònija), slaviškos (Čėslovas, Brònė), germaniškos (Genováitė, Jadvigà/Jadvygà) kilmės krikštavardžiai, vartosenoje išgailėję XV a. pabaigoje. Krikštyta ir lietuviškos kilmės vardais: Aldonà, Danūtė, Vidà, Vidūtė, Váidotas, Birūtė, Alvīdas, Danguolė. Pasitaiko ir pačių seniausių tautinių vardų, vadinamųjų dvikamienių. Jie atėję iš tų senovės laikų, kai lietuviai, kaip ir daugelio

kitų tautų žmonių, buvo vienavardžiai, t. y. turėjo vienintelį asmenį įvardijantį asmenvardį. Dvikamieniais šie vardai vadinami todėl, kad yra sudaryti iš dviejų žodžių kamienų. Iš tokių vardų minėtinas *Výtautas*, kuris 1932–1940 m. buvo ypač populiarius Bagaslaviškio parapijoje. Šiuo vardu pakrikštyta 12 berniukų. *Alġirdo* vardu pakrikštyta 4 vaikai, *Algimanto* vardas dažniausiai duotas kaip antras vardas. Aptiktas ir ypač senas, kilęs iš prūsų kalbos, dvikamienis vardas – *Výkantas*. Krikštyta ir mitologiniais, kilusiais iš senųjų lietuvių mitologinių dievybių ar dvasių (*Nijlė, Saulūtė, Laimūtė*), ir literatūriniais, išpopuliarintais grožinės literatūros (*Gražinà*) vardais.

Atėję į Lietuvą prieš keletą šimtmečių, krikšto vardai keitė savo formą, prisitaikė prie lietuvių kalbos dėsnių. Greta kanoninių, ilgųjų jų formų atsirado trumpesnės, vadinamieji krikšto vardų trumpiniai. Jie paplitę bei vartojami kaip savarankiški vardai, rašomi krikšto knygoje. Tokių vardų nemažai užfiksuota ir Bagaslaviškio parapijos 1932–1940 m. krikšto knygoje. Tai: *Brònė* (iš *Bronislava*), *Brònius* (:*Bronislovas*), *Gènė* (:*Genovaitė*), *Jònė* (:*Joanà*), *Juòzas* (:*Juòzapas*), *Jùzė* (:*Juòzapa*), *Kazÿs* (:*Kazimieras*), *Leonà* (:*Leònija*), *Prānė* (:*Pranciškà*), *Prānas* (:*Pranciškus*), *Stāsė* (:*Stanislova*), *Stasÿs* (:*Stanislovas*), *Stėpas* (:*Stėponas*), *Vilimas* (:*Vilhelmas*), *Viñcas* (:*Vinceñtas*), *Vlādas* (:*Vladislovas*), *Vlādė* (:*Vladislova*), *Zòsė* (:*Zòfija*).

Be senųjų lietuviškų ir kitų krikšto vardų, Bagaslaviškio parapijos minėtoje knygoje užfiksuota ir tokių vardų, kurių nėra K. Kuzavinio ir B. Savukyno „Lietuvių vardų kilmės žodyne“. Tai mergaičių vardai: *Albonė* (gal iš *Albinà* arba turėjo būti įrašyta *Aldonė*), *Liolė* (greičiausiai iš romansų, kurie buvo ypač populiarius XX a., pgl. „*Liolė mergaitė graži*“), *Melionija* (galbūt iš *Melānija*), *Ulesė* (gal iš *Ulijanà*), *Valnija*; berniukų vardai: *Endrikas* (galbūt iš *Eñrikas* ar *Heñrikas*), *Evrinas* ir kt.

Taip pat nemaža vardų, kuriais 1932–1940 m. pakrikštyta tik po vieną vaiką – mergaičių: *Albertà, Alenà, Alvyrà, Anėlė, Angėlė, Antòsė, Brònė, Dominikà, Eleonorà, Eugènija, Felicija, Filiomenà, Gènė, Genovefà, Jādzė, Jùlija, Juzefà, Kazimierà, Leonà, Liòlė, Liùdovika, Marijà, Meliònija, Paulinà, Prānė, Pranciškà, Sabìna, Sòfija, Stāsė, Valerijanà, Valèrija, Valnija, Verònika, Vilhelminà, Viktorija, Vlādė, Vladislavà, Zòsė*; berniukų: *Aleksāndras, Algimantas, Dominiñkas, Èdmundas, Endrikas, Evrinas, Įgnas, Fèliksas, Gùstavas, Julijonas, Justinas, Klēmensas, Leonārdas, Lònginas, Marijònas, Mečislovas, Mÿkolas, Pranciškus, Prānas, Romuāldas, Sìmonas, Stėpas, Vāclovas, Valèrijus, Vùktoras, Výkantas, Vilimas, Zìgmantas*.

Dėmesį atkreipia ir tai, kad nemažai tėvų savo vaikams suteikdavo ne vieną, o du vardus.

1932 m. visi vaikai pakrikštyti vienu vardu.

1933 m. vienas vaikas pavadintas *Antānas Výtautas*.

1934 m. vienai mergaitei suteiktas *Aldonos Terèsės* vardas.

1935 m. dvigubų vardų padaugėja, tai: *Elenà Alvinà, Marijonà Gražinà, Jerònimas Alġirdas*.

1936 m. tradicija krikštyti vaikus dviem vardais dar labiau įsigali: *Aldonà Onà, Birūtė Janinà, Danūtė Onà, Gènė Elenà, Irenà Danguòlė, Jadvygà Birūtė, Jadvygà Vidūtė, Marijonà Danūtė, Marijonà Valnija, Marijonà Vidà, Marÿtė Vidūtė, Patrìcija Janinà, Prānė Vānda; Jōnas Algimantas, Juòzas Alġirdas, Kazÿs Liònginas, Pėtras Brònius, Výtautas Aleksāndras, Výtautas Jōnas, Viñcas Algimantas*.

1937 m.: *Aldonà Onà, Antaninà Zòfija, Birūtė Marijonà, Danguòlė Onà, Elenà Vidà, Gènė Albonė, Janinà Aldonà, Marijonà Alvyrà, Marijonà Birūtė, Marijonà Vidà, Onà Laimūtė,*

Vánda Ulèsē; Antānas Adōmas, Jōnas Pētras, Jōnas Výtautos, Juōzas Antānas, Juōzas Algimantas, Lēonas Álbertas, Marijōnas Jōnas, Mýkolas Marijōnas, Pētras Mečislovas, Póvilas Aļvydas, Stasýs Algimantas, Výtautos Juōzas, Výtautos Romuáldas.

1938 m.: Aldonà Apoliòniija, Aldonà Onà, Aldonà Marijonà, Aldonà Zòfija, Danùtē Onà, Genováitē Marijonà, Palmirà Elenà; Albìnas Jōnas, Algimantas Bolèslovas, Aļgirdas Juōzas, Antānas Juōzas, Èdvardas Vīktoras, Juōzas Výtautos, Pētras Póvilas, Ričardas Èdvardas, Výtautos Antānas, Výtautos Stasýs, Výtautos Jūlius, Zēnonas Juōzas.

1939 m.: Adèlē Laimùtē, Bronislova Marijonà, Danùtē Marijonà, Danùtē Brònē, Elenà Stefānija, Elenà Marijā, Irenà Elvyrà, Janinà Marijonà, Onà Gražinà, Onà Aldonà, Vánda Elenà, Vidà Verònika; Albìnas Jōnas, Aļgirdas Vīktoras, Antānas Aļgirdas, Jōnas Albìnas, Jōnas Algimantas, Keštūtis Rāpolas, Liònginas Jōnas, Marijōnas Výtautos, Stasýs Lēonas, Výtautos Jōnas, Výtautos Pētras.

1940 m.: Nijōlē Genováitē, Nijōlē Onà; Aļgirdas Stēponas, Jōnas Váidotas, Marijōnas Aļgirdas, Vīktoras Aļgirdas.

Taigi krikštyti vaikus dviem vardais XX a. 4-ajame dešimtmetyje Bagaslaviškio parapijoje buvo gana populiaru. Dažniausiai antras vardas buvo parenkamas lietuviškos kilmės: Výtautos, Aļgirdas, Algimantas, Danùtē, Gražinà, Nijōlē, Vidà, Vidutē, Laimùtē.

Vardų perdavimo tradicijos

Bagaslaviškio parapijos aptariamoje knygoje nurodoma ne tik gimusiojo vardas, bet ir tėvų vardai, pavardės, krikšto tėvų vardai, pavardės, kartais net senelio vardas. Todėl galima pasekti vardų perdavimo tradicijas.

3 lentelė

Vardų vaikams perdavimas

Vaiko vardas	Tėvo ar motinos vardas	Krikšto tėvų vardai	Senelio vardas
Adèlē		Adèlē	
Aldonà Apoliòniija	Apoliòniija		
Aldonà Onà	Onà		
Aldònē Onà		Onà	
Anèlē Prānē		Anèlē	
Apolòniija		Apolòniija	
Birùtē Marijonà		Maré	
Brònē	Brònē		
Bronislova Marijonà	Bronislovas, Marijonà		
Danùtē Marijonà		Marijonà	
Danùtē Onà		Onà	
Elenà Stefānija	Elenà		
Eleonorà	Elenà		
Filiomenà	Filiomenà		
Gènē Elenà	Gènē	Elenà	
Genováitē		Genováitē	
Jadvygà		Jadvygà	
Jadvygà Birùtē	Jadvygà		
Janinà	Jōnas		
Janinà		Jōnas	
Janinà		Janinà	
Jōnē		Jōnas	
Kazimierà	Kazýs		
Maré Onà	Maré	Maré	
Marijonà	Marijonà		
Marijonà		Marijonà	

(tęsinys)

Vaiko vardas	Tėvo ar motinos vardas	Krikšto tėvų vardai	Senelio vardas
Nijolė Onà		Onà	
Onà (2x)	Onà		
Onà (3x)		Onà	
Onà Gražinà	Onà		
Onà Laimūtė		Onà	
Palmirà Elenà		Elenà	
Paulinà	Póvilas		
Reginà		Reginà	
Reginà Aleksàndra		Reginà	
Stanislova			Stanislovas
Stàsė		Stàsė	
Onà Gražinà	Onà		
Vanda Elenà	Elenà		
Verònika (2x)		Verònika	
Vidà Verònika		Verònika	
Zòfija		Zòfija	
Álfonsas		Álfonsas	
Álgirdas Antànas		Antànas	
Álgirdas Juòzas	Juòzas		
Álgirdas Stėponas	Stėponas	Stefánija	
Antànas (4x)	Antànas		
Antànas (2x)		Antànas	
Antànas			Antànas
Antànas Adòmas	Adòmas		Adòmas
Antànas Jùrgis	Antànas	Jùrgis	
Bronislovas	Bronislovas		
Bronislovas		Brònius	
Ėdvardas		Ėdvardas	
Ėdvardas Viktoras	Viktòrija		
Fėliksas			Fėliksas
Jònas (2x)	Jònas		
Jònas (5x)		Jònas	
Jònas			Jònas
Jònas Albìnas	Janinà		
Jònas Algimantas		Jònas	
Juòzas (2x)	Juòzas		
Juòzas	Juòzas		Juòzas
Juòzas (3x)		Juòzas	
Juòzas		Juòzas	Juòzas
Juòzas Algimantas		Juòzas	
Juòzas Antànas		Juòzas	
Juòzas Jònas		Juòzas	
Justìnas		Justìnas	
Keštūtis Ràpolas	Ràpolas		
Lėonas		Leokādija	
Marijònas	Marijonà		
Marijònas Výtautos	Marijonà		
Mýkolas		Mýkolas	
Mýkolas Marijònas		Mýkolas, Marijonà	
Pėtras (3x)		Pėtras	
Pėtras Mečislovas	Pėtras		Pėtras
Póvilas Pėtras		Pėtras	
Prànas	Prànas	Prànas	
Stanislovas	Stanislova		
Stanislovas		Stasýs	
Stasýs (3x)		Stasýs	
Stasýs			Stasýs
Stasýs Algimantas	Stasýs		
Stasýs Lėonas	Stasýs		
Václovas		Václovas	
Viktoras	Viktoras		

(tęsinys)

Vaiko vardas	Tėvo ar motinos vardas	Krikšto tėvų vardai	Senelio vardas
Viktoras Aļģirdas		Viktoras	
Viņcas Aļģimantas		Viņcas	
Výtautas Jūlius	Výtautas		
Výtautas Juōzas	Juōzas		
Výtautas Pētras			Pētras
Zēnonas Juōzas		Juōzas	

Taigi iš perduodamų vardų dažniausiai vaikui suteikiamas krikšto tėvų vardas (70 atvejų), kiek rečiau tėvų (tėvo arba motinos – 46 atvejai) ir rečiausiai senelio (10 atvejų). Kartais vardai giminėje turi tęstinumo tradicijas. Pavyzdžiui, vaikui suteikiamas *Adōmo* vardas, kurį turėjo jo tėvas ir senelis. Įdomu ir tai, kad pasitaikė atvejais, kuomet vaikas buvo pavadintas abiem tėvų vardais: tėvas – *Bronislovas*, motina – *Marijonà*, o dukra pakrikštijama *Bronislova Marijonà*. Kitu atveju vaikui buvo suteikti abiejų krikšto tėvų vardai: krikstatėvis – *Mýkolas*, krikštamotė – *Marijonà*, vaikas pakrikštijamas *Mýkolu Marijonù*. Arba tėvas – *Antānas*, krikstatėvis – *Jūrgis*, vaikas pakrikštijamas *Antanù Jurgiù*.

Galima teigti, kad XX a. 4-ajame dešimtmetyje bagaslaviškiečiai vardų perdavimą laikė svarbia tradicija. Tėvai, krikštydami vaikus, norėjo išsaugoti ateinančioms kartoms giminėje gyvenusių žmonių vardus.

Vardai atskirais metais

1932 m.

Mergaičių vardai: *Genovaitė, Gražinà, Jadvygà, (tarm.) Jadvigà (3), Onà, Stanislova (2), Vilhelminà*; berniukų: *Antānas, Česlovas, Èdvardas, Liònginas, Marijōnas, Stanislovas, Výtautas*.

1933 m.

Mergaičių vardai: *Adelė, Aldonà (7), Alvyrà, Apolònija (2), Brònė, Filomenà, Elenà (2), Genovaitė (7), Irenà (7), Jadvygà / (tarm.) Jadvigà (4), Janinà (3), Jūlija, Leokādija, Marijonà (2), Mònika, Onà (4), Paulinà, Stanislova, Stāsė, Stepānija, Valèrija, Verònika (2), Valnija, Viktòrija, Zòfija*; berniukų: *Álfonsas (2), Antānas, Antānas Výtautas, Česlovas, Èdvardas, Endrikas, Evrinas, Gùstavas, Jōnas (9), Juōzapas (2), Juōzas, Kazýs, Leonárdas, Marijōnas, Mýkolas / (tarm.) Mikolas, Pētras (3), Prānas, Stanislovas, Stasýs (4), Stēpas, Stēponas (2), Výkantas, Výtautas (3), Zìgmantas*.

1934 m.

Mergaičių vardai: *Álberta, Albinà (2), Aldonà Tarèsė (tarm.), Angèlė, Danūtė, Elenà (3), Felìcija, Genovaitė (2), Irenà (2), Jadvygà / (tarm.) Jadvigà (2), Janinà, Jōnė (5), Leokādija (3), Marijà, Marijonà, Onà (3), Pranė, Reginà, Sabinà, Stāsė, Sòfija, Stefānija, Valèrija, Valentinà, Zòfija*; berniukų: *Albinas (3), Antānas (3), Aloýzas, Bronislovas (2), Donātas, Èdvardas, Jōnas (5), Juōzapas (5), Juōzas, Julijōnas, Kazimieras, Lèonas, Marijōnas, Pētras (3), Šimonas, Stanislovas, Stasýs (4), Stēponas, Vāclovas, Výtautas (4), Zenonas*.

1935 m.

Mergaičių vardai: *Adėlė, Albinà, Aldonà (4), Anėlė, Alvyrà, Apoliònija, Apolònija (3), Danūtė (2), Elenà, Alvinà, Eleonorà, Gèné, Genováité, Genovėfa, Jadvygà/ (tarm.) Jadvigà (2), Janinà, Kazimiera, Leonà, Leokādija, Longina (2), Marijonà Gražinà, Marijonà (2), Meliònija, Sòfija, Stāsė, Stepānija (2), Valerijāna, Viktòrija (2), Vlādė, Zòfija; berniukų: Álbertas (2), Albīnas (2), Aļgirdas (2), Brònius, Čėslovas (2), Eñrikas, Heñrikas, Jerònimas (2), Jerònimas Aļgirdas, Jōnas (3), Juōzas (4), Lēonas, Lònginas, Mečislovas, Pētras (2), Stasys, Výtautos (3), Vlādas.*

1936 m.

Mergaičių vardai: *Adėlė (2), Aldonà (4), Aldonà Onà, Birūtė Janinà, Brònė, Danūtė, Danūtė Janinà, Danūtė Onà, Elenà (2), Eleonorà, Gèné, Gèné Elenà, Genováité, Irenà (2), Irenà Danguolė, Jadvygà Birūtė, Jadvygà Vidūtė, Jadzė (tarm.), Janinà (2), Mārė Onà, Marijonà (3), Marijonà Danūtė (2), Marijonà Valnija, Marijonà Vidà, Marýtė Vidūtė, Mònika (2), Onà, Patrìcija Janinà, Paulinà, Prānė Vānda, Stāsė, Valèrija, Vānda (2), Verònika, Viktòrija, Zòfija (2), Zòsė; berniukų: Álbertas, Álfonsas (2), Aļgirdas (2), Antānas (3), Brònius, Donātas, Èdmundas, Heñrikas (3), Jerònimas, Jōnas (6), Jōnas Algimantas, Juōzas (9), Juōzas Aļgirdas, Kazys Liònginas, Leonārdas, Lēonas, Mečislovas, Pētras (3), Pētras Brònius, Prānas Stasys (2), Viktoras, Viñcas Algimantas, Výtautos (2), Výtautos Aleksāndras, Výtautos Jōnas, Vlādas.*

1937 m.

Mergaičių vardai: *Adėlė, Aldonà, Aldonė Onà (2), Anėlė, Antaninà Zòfija, Antòsė (tarm.), Apolònija, Birūtė Marijonà, Brònė, Danguolė Onà, Elenà, Elenà Vidà, Filiomenà (2), Gèné Albonė, Genováité (2), Irenà (2), Jadvygà/Jadvygà (2), Janinà Aldonà, Leonorà (2), Liòlė, Marijonà Alvyrà, Marijonà Birūtė, Marijonà Vidà, Onà (3), Onà Laimūtė, Stanislavà, Valèrija, Vānda Ullėsė, Verònika, Viktòrija; berniukų: Albīnas (2), Aļgirdas, Antānas (2), Antānas Adōmas, Brònius (2), Čėslovas (3), Domininikas, Donātas, Jōnas (3), Jōnas Pētras, Jōnas Výtautos, Juōzas (4), Juōzas Algimantas, Juōzas Antānas, Kazys (2), Klėmensas, Leonārdas, Lēonas Álbertas, Liònginas (2), Marijōnas Jōnas, Mýkolas Marijōnas, Pētras, Pētras Mečislovas, Póvilas Aļvydas, Prānas, Romuāldas, Stasys (2), Stasys Algimantas, Výtautos, Výtautos Juōzas, Výtautos Romuāldas.*

1938 m.

Mergaičių vardai: *Álberta, Aldonà Apoliònija, Aldonà Onà (2), Aldonà Marijonà, Aldonà Zòfija, Alenà, Apolònija, Danūtė Elenà, Danūtė Onà, Elenà (2), Eleonorà, Genováité, Genováité Marijonà, Irenà, Jadvygà (2), Janinà (4), Juzėfa, Leokādija, Liūdвика, Marijonà (3), Mònika, Onà (4), Palmirà Elenà, Prānė, Reginà (3), Stanislavà, Stefānija (2), Verònika; berniukų: Albīnas Jōnas, Aleksāndras, Álfonsas, Algimantas Bolėslovas, Aļgirdas Juōzas, Antānas (2), Antānas Jurgis, Brònius, Èdvardas Viktoras, Jōnas (3), Juōzas (4), Juōzas Výtautos, Leonārdas, Lēonas (3), Marijōnas, Mýkolas (2), Pētras (2), Pētras Póvilas, Ričardas Èdvardas, Stanislavas, Viktoras, Výtautos Antānas, Výtautos Jūlius, Výtautos Stasys, Vlādas, Zėnonas, Zėnonas Juōzas.*

1939 m.

Mergaičių vardai: *Adėlė, Adėlė Laimūtė, Aldonà, Aldonė, Apoliònija (2), Bronìslova Marijonà, Danūtė, Danūtė Brònė, Danūtė Marijonà, Dominikà, Elenà Marijà, Elenà Stefānija, Eugēnija, Filiomenà, Genovāitė, Honoratà (2), Irenà, Irenà Elovyrà, Jadvygà (3), Janinà (2), Janinà Marijonà, Leokādija (2), Leonora, Marijonà, Onà, Onà Aldonà, Onà Gražinà, Reginà, Stanislavà, Stefānija, Vānda, Vānda Elenà, Vidà Verònika*; berniukų: *Albìnas Jōnas, Ālgirdas Vìktoras, Antānas (2), Antānas Ālgirdas, Bronìslovas, Fēliksas, Jerōnimas, Jōnas (6), Jōnas Albìnas, Jōnas Algìmantas, Justìnas, Kazìmieras, Kęstūtis Rāpolas, Liònginas, Liònginas Jōnas, Marijōnas, Marijōnas Výtautos, Mečìslovas, Pētras (2), Pranciškus, Stasjys Lēonas, Stēponas, Výtautos Jōnas, Výtautos Pētras*.

1940 m.

Mergaičių vardai: *Aldonà, Apoliònija, Danūtė (2), Filiomenà, Irenà (2), Jùzė Saulūtė, Kazìmiera, Nijolė Genovāitė, Nijolė Onà, Pranciškà, Reginà, Valèrija, Vānda, Vladislavà, Zōfija (2)*; berniukų: *Albìnas, Algìmantas, Ālgirdas Stēponas, Antānas (3), Bronìslovas, Èdvardas, Fēliksas, Jōnas (4), Jōnas Váidotas, Juōzapas, Marijōnas, Marijōnas Ālgirdas, Pētras (2), Stanìslovas (2), Valerijōnas, Vìktoras Ālgirdas, Vìlimas*.

Išvados

Lietuvių vardynas formavosi keletą šimtmečių. Kiekvienas laikotarpis davė savus vardus – seniausius tautinius dvikamienius, trumpinius, naujuosius krikščioniškuosius vardus.

Bagaslaviškio parapijos 1932–1940 m. krikšto knyga apima labai nedidelį (9 metų) laikotarpį, bet galima pastebėti, kad šitame krašte gražios vardų perdavimo tradicijos, kad tuo metu dar nebuvo įmantrių naujadarų, kurie paskutiniaisiais XX a. dešimtmečiais atėjo į lietuvių kultūrą iš serialų, kitų tautų vardų žodynų ar tiesiog tėvų noro pasipuikuoti originaliu vaiko vardu.

Iki XX a. pabaigos dar 6 dešimtmečiai – 6 storos Bagaslaviškio parapijos bažnytinės knygos, liudijančios paveldėtas kultūros tradicijas ir naujas kryptis. Manytume, kad mūsų pradėtas darbas turėtų būti tęsiamas, nes antroponimija – tai kalbos klodai, kurie nuo seniausių laikų lydėję mūsų protėvius, dabar atitenka mums, įvardija mus ir būsimus palikuonis.

Literatūra

Bagaslaviškio bažnyčios gimimo protokolai: 1932–1940 m. krikšto knyga. Kuzavinis K. ir Savukynas B. *Lietuvių vardų kilmės žodynas*, Vilnius, 1987, ²2007.
Maciejauskienė V. *Lietuvių vardai, Gimtasis žodis*, 1992.

Gelvonų apylinkės 1964–1983 metų moterų ir vyrų vardai¹

Spaudai parengė Kazys Morkūnas

1984 m. iš buvusios pagal to meto administracinį suskirstymą Gėlvonų apylinkės namų ūkio, gimimo ir mirties liudijimų knygų išrašyti per du dešimtmečius (1964–1983) užfiksuoti moterų (mergaičių) ir vyrų (berniukų) vardai. Domėtasi, kokie vaikams parenkami vardai buvo populiariausi atskirais metais, kokie moterų ir vyrų vardai buvo apskritai įrašyti minėtose knygose, koks tų vardų dažnumas.

1 lentelė

Vaikų gimė ir jiems parinkti vardai atskirais metais

Metai	Gimė (vaikų skaičius)	Parinkti vardai (jų skaičius)		
		skirtingi	dažniausi	vienam vaikui
1964	mergaičių 22	19	Jānė ² 3 Nijolė 2	17
	berniukų 31	22	Algis 3 Aļvydas 3 Rōmas 3 Vāldas 2 Vīlius 2 Výtautas 2	16
1965	mergaičių 23	18	Danūtė 2 Nijolė 2 Rasà 2 Rità 2 Vidà 2	13
	berniukų 23	18	Gintautas 2 Jōnas 2 Juōzas 2 Mindaugas 2 Rimantas 2	13
1966	mergaičių 14	11	Dāiva 3 Reginà 2	9
	berniukų 16	12	Antānas 3 Gintautas 2 Jōnas 2	9
1967	mergaičių 10	8	Lāima 3	7
	berniukų 16	10	Gintaras 3 Jōnas 3 Rimantas 3	7
1968	mergaičių 20	14	Astà 2 Dāiva 4 Irenà 2 Rimà 2	10
	berniukų 14	10	Gintaras 2 Saūlius 2 Vāldas 3	7

¹ Vardus 1984 m. išrašė ir juos analizavo Gelvonų vidurinės mokyklos mokinė Danguolė Grygelevičiūtė ir Eglė Krikščionaitytė. Darbui vadovavo šios mokyklos mokytoja V. Lučiūnaitė. Pasidomėti Gelvonų apylinkės žmonių vardais paskatino mokytojas Viktoras Alekna.

² Vardai kirčiuojami pagal Kuzavinis K., Savukynas B. *Lietuvių vardų kilmės žodynas*, 1987, 2007. Taip pat naudotasi: Maciejauskienė V. Ukmergiškių vaikų vardai, *Mūsų kalba*, Vilnius, 1978, Nr. 4.

(tęsinys)

Metai	Gimė (vaikų skaičius)	Parinkti vardai (jų skaičius)		
		skirtingi	dažniausi	vienam vaikui
1969	mergaičių 21	15	Dáiva 5 Danguolė 2 Rasà 2	12
	berniukų 26	23	Aĩgis 2 Gintautas 2 Kęstutis 2	20
1970	mergaičių 14	11	Dáiva 2 Irenà 2 Rasà 2	8
	berniukų 20	17	Dainius 2 Saũlius 3	15
1971	mergaičių 18	15	Dáiva 2 Danguolė 2 Jánė 2	12
	berniukų 26	25	Saũlius 2	24
1972	mergaičių 13	11	Aušrà 2 Danguolė 2	9
	berniukų 13	10	Arũnas 3 Výtautas 2	8
1973	mergaičių 19	15	Aušrà 3 Įnga 2 Rimà 2	12
	berniukų 15	13	Dárius 3	12
1974	mergaičių 8	5	Aušrà 3 Láima 2	3
	berniukų 13	11	Nėrijus 2 Váldas 2	9
1975	mergaičių 11	9	Dáiva 2 Jūrátė 2	7
	berniukų 13	10	Dárius 2 Egidijus 2 Ramũnas 2	7
1976	mergaičių 14	12	Giėdrė 2 Vitálija 2	10
	berniukų 17	12	Nėrijus 3 Saũlius 2 Váldas 3	9
1977	mergaičių 11	7	Įnga 2 Nėringa 2	5
	berniukų 14	12	Nėrijus 2 Ramũnas 2	10
1978	mergaičių 9	8	Rasà 2	7
	berniukų 16	14	Ramũnas 2 Váldas 2	12
1979	mergaičių 13	13		13
	berniukų 9	8	Raimòndas 2	7
1980	mergaičių 5	4	Rasà 2	3
	berniukų 9	8	Antãnas 2	7
1981	mergaičių 9	9		9
	berniukų 11	9	Ramũnas 2 Tòmas 2	7
1982	mergaičių 6	6		6
	berniukų 9	9		9
1983	mergaičių 11	10	Jurgità 2	9
	berniukų 13	11	Añdrius 3	10

Taigi dviejų dešimtmečių laikotarpiu Gelvonų apylinkėje populiariausi – dviem ar keliems tais pačiais metais suteikti – mergaitėms vardai buvo: Dáiva (18), Rasà (10), Aušrà (8), Danguōlė (6), Jānė (5), Láima (5), Īnga (4), Irenà (4), Nijòlė (4), Rimà (4), Astà (2), Danūtė (2), Giėdrė (2), Jūrātė (2), Jurgità (2), Nėringa (2), Reginà (2), Rità (2), Vidà (2), Vitàlija (2); berniukams: Váldas (12), Saūlius (9), Ramūnas (8), Jōnas (7), Nėrijus (7), Gintautas (6), AĪgis (5), Antānas (5), Dārius (5), Gintaras (5), Rimantas (5), Výtautas (4), AĪvydas (3), Añdrius (3), Arūnas (3), Rōmas (3), Dañnius (2), Egđidijus (2), Juōzas (2), Kęstūtis (2), Mindaugas (2), Raimōndas (2), Tōmas (2), VĪlius (2).

Gelvonų apylinkėje 1964–1983 m. gyvenusių moterų ir vyrų vardų abėcėlinis sąrašas ir tuos vardus turėjusių asmenų skaičius

Moterų vardai

Adelė 20, Āgnė 5, Agotà 3, Ālberta 1, Albinà 4, Aldonà 48, Aleksàndra 25, AĪgirda 1, Anfija 1, Apolōnija 34, Āuksė 2, Astà 12, Aušrà 17, Brōnė 58, Bronislava 7, Birūtė 26, CicĪlija 1, Coliūtė 1, Čėslova 2, Dailūtė 1, Dainà 1, Dáiva 29, Danguōlė 14, Danūtė 31, Dalià 25, Dilaila 1, Domicėlė 5, Ēdija 1, Elenà 92, Ēglė 3, Eleonorà 14, Elvyrà 9, Elzbietà 3, Emilė 3, Emilija 17, Fėlė 3, FelĪcija 19, Filomenà 28, Frazinė 1, Galinà 5, Gėnė 82, Genofėja 1, Gità 1, Gitanà 1, Gýtė 1, Honoratà 2, Ievà 3, Ilberta 2, Ilonà 1, Inà 2, Īndrė 1, Īnga 6, Irenà 29, Izabelė 4, Jadvygà 39, Jakaterina 2, Jānė 50, Janinà 39, Jolánta 7, Jolità 4, Joanà 12, Julija 5, Julijonà 12, Jurgità 7, Justinà 2, Juzėfa 12, Jūrātė 6, Karolinà 18, Katerinà 2, Katrė 1, Kāzė 16, Kazimiera 23, Klēmensa 3, Kotrynà 9, Kristinà 4, Kunigūnda 1, Láima 20, Larisa 1, Láura 2, Leokādija 19, Leonárda 1, Leonorà 4, Lidija 1, Ligità 2, Linà 8, Liōnė 4, Liōngina 2, Liudà 8, Marcėlė 1, Margarità 2, Marijà 87, Marýtė 43, Martynà 1, Matriona 1, Melānija 6, MĪglė 1, Mikalinà 20, MĪlda 11, Mōnika 15, Nadežda 1, Nadia 1, Nastāzija 1, Natālija 4, Nėringa 9, Olga 1, Olia 3, OlĪmpija 1, Onà 136, Otėlija 1, Palmirà 6, Paulinà 17, Pelāgija 2, Pėtrė 1, Petronėlė 2, Praksedà 6, Pranciškà 1, Ramūnė 7, Reginà 27, Rozālija 7, Rōžė 1, Rūtà 7, Sabinà 5, Salomėja 6, Sāndra 1, Sāulė 4, Sigità 3, Silvija 5, Skoblestika 1, Snieguōlė 3, Stāsė 39, Stefà 28, Stefānija 50, Steponidė 2, Tatjana 1, Tėklė 16, Terēsė 5, Teofilė 1, Uljanà 1, Uršulė 12, Váida 12, Valentinà 1, Valià 8, Vānda 21, Vidà 19, Verōnika 69, Viktōrija 10, VĪlija 1, VĪlma 14, Viñcė 3, VirgĪnija 16, VĪrmenta 1, Violetà 14, Vità 7, Vitàlija 12, Vladà 28, VladĪslava 7, Zità 9, Zōfija 46, Zōsė 12, Zuzanà 3, Žanà 1, Žýdrė 1, Živilė 1.

Vyrų vardai

Ādolfas 4, Ālbertas 15, AlbĪnas 23, Aleksàndras 8, Āleksas 18, Ālfonsas 26, AĪgirdas 29, AĪgis 59, Ālius 1, Aloýzas 2, Añdrius 3, Anicėtas 2, Antānas 98, Artūras 9, Aŗvydas 7, Augūstas 6, Aūrimas 12, Balýs 3, Benediktas 2, Bolėslovas 15, Bonifācas 2, Bronislavas 16, Čėslovas 21, Dañnius 18, Dālius 8, Dāngiras 3, Danguōlis 2, Dānius 6, Dārius 17, Darūtis 2, DeĪmantas 3, DeĪvidas 1, Dionýzas 1, Donáldas 2, Donātas

2, Èdmundas 6, Èdvardas 14, Egìdijus 6, Eugènijus 12, Eurèlijus 1, Fedotas 4, Fèliksas 9, Ferdinándas 1, Fiodoras 1, Florijõnis 1, Gedimìnas 22, Gièdrius 3, Gintaras 7, Gintas 3, Gintautas 15, Heñrikas 10, Įgnas 10, Ipolitas 6, Įrmantas 3, Jakovas 8, Janušas 1, Jarõnimas 5, Jaroslavas 1, Jõnas 193, Jùlius 17, Juõzas 143, Jurgis 23, Justas 9, Justinas 4, Kàrolis 4, Kazýs 48, Keštùtis 2, Klèmensas 2, Kostántas 22, Kòstas 4, Láimis 3, Laimùtis 3, Láimonas 2, Lèonas 7, Leonìdas 1, Leopòldas 3, Lìnas 4, Liònginas 25, Liùdas 10, Liùdvikas 5, Mañtas 2, Marijõnas 19, Màrius 3, Martýnas 2, Mýkolas 29, Mindaugas 12, Modèstas 1, Mortirijus 1, Motiejus 6, Nèrijus 8, Nikodèmas 2, Nikolajus 2, Otõnas 1, Paùlius 2, Pètras 56, Póvilas 9, Prãnas 41, Pranciškus 1, Raimòndas 7, Ramúnas 9, Ričardas 9, Rìmantas 16, Rýtis 3, Rõmas 18, Saùlius 24, Serapìnas 2, Sèrgijus 1, Severìnas 1, Sigìtas 8, Silvèstras 4, Sìmas 3, Sìmonas 9, Stanìslavas 76, Stasýs 85, Stèpas 34, Stèponas 6, Svajúnas 3, Tãdas 2, Tifas 1, Tõmas 12, Vacýs 3, Vãclovas 29, Váidas 6, Vãldas 23, Valdemãras 2, Valentìnas 6, Valèrijus 25, Vasilijus 2, Vidas 8, Vïktoras 33, Vilius 2, Vilmantas 2, Viñcas 11, Vinceñtas 4, Virgìlijus 6, Virgìnijus 18, Vitãlijus 5, Vytènis 2, Výdmantas 5, Výgandas 7, Vygìmantas 3, Výtas 16, Výtautos 68, Výtoldas 6, Vlãdas 39, Vladimiras 2, Vladislavas 3, Zènonas 6, Zigmantas 2, Zìgmas 3, Žydrúnas 4, Žilvinas 6.

Pateiktas sąrašas apima įvairaus amžiaus Gelvonų apylinkės žmonių vardus. Dauguma tų žmonių vardus gavo dar XX a. pirmojoje pusėje ar kiek vėlesniais dešimtmečiais. Todėl 1-oje lentelėje ir šiame sąrašė pateiktų kai kurių vardų dažnumas, suprantama, labai skiriasi. Iš 1964–1983 m. laikotarpio surašytų vardų, kaip minėta, dažniausi yra Dáiva, Rasà, Aušrà, Danguõlė; Vãldas, Saùlius, Ramúnas, Nèrijus ir kt., o bendrajame sąrašė didžiausią skaičių sudaro senieji krikščioniškieji vardai: Onà, Elenà, Gènè, Marijà, Verònika; Jõnas, Juõzas, Pètras, Stanìslavas, Stasýs ir kt. Tiesa, ir bendrajame sąrašė yra gana ryškia vietà užimančių tautinių vardų: Aldonà, Birùtė, Danùtė; Aļgirdas, Aļgis, Gedimìnas, Výtautas ir kt. Kai kurie užfiksuoti vardai (pvz.: Anfija, Nadežda, Nadia, Olga, Tatjana; Fedotas, Fiodoras, Nikolajus) rodo, kad tarp Gelvonų apylinkės gyventojų pasitaiko ir nelietuvių.

Bagaslaviškio, Dabužynės, Pyplių ir Žičkų kaimų gyventojų gyvulių vardai

Spaudai parengė Kazys Morkūnas, Roma Vareikienė¹

Dažno kaimo gyventojų kieme amsi šunys, sukinėjasi katės, tvartuose mykia karvutės, kriuksi kiaulės. Deja, pastaraisiais dešimtmečiais sumažėjo arklių, avių, be kurių anksčiau žemės ūkyje neapsieita. Vienoje kitoje sodyboje dar galima pastebėti ožkų ir kitokių gyvuliukų, o beveik kiekvienų namų aplinką dar pagyvina įvairūs paukščiai.

Vaikai nuo mažų dienų mato, kaip tėveliai elgiasi su savo gyvūnais, kaip jais rūpinasi. Prie jų priežiūros išitraukia ir patys vaikai.

Žmonės nuo seno vieni kitus vadina vardais. O kaip su naminiais gyvūnais bendraujama, kaip į juos kreipiamasi, kaip jie šaukiami, kokiais vardais vadinami, kaip jie parenkami ir kokie populiariausi? Tai klausimai, kurie skatina tiek pasidomėti įvairiais kaimo sodybose laikomais gyvūnais, tiek pabendrauti su jų šeimininkais, išgirsti juos globojančių žmonių nuomonę. Įdomu taip pat sužinoti, ar tradicija vadinti gyvulius neišnyko ir kaip ją veikia nauji gyvenimo reiškiniai.

Bagaslaviškis (kaimas susijungęs su miesteliu) – Širvintų rajone, Gėlvonų seniūnijoje, 20 km į pietus nuo Ukmergės, 5 km į šiaurės rytus nuo Gelvonų. Kiti kaimai – Dabužynė, Pypliai, Žičkai – mažesni ir išsidėstę aplink Bagaslaviškį. Kaimai priklauso Rytų Aukštaitijai, jų gyventojai – lietuviai, kurių dauguma šnekūs ir noriai atsakė į jiems pateiktus klausimus. Daugiausia vietos žmonių kalbinta didžiausioje gyvenvietėje – Bagaslaviškyje (53) ir kur kas mažiau Dabužynėje (15), Pypliuose (12), Žičkuose (3). Suprantama, nevienodai daug iš visų tų vietų užrašyta ir gyvulių vardų.

Vardai pateikiami lentelėje, kurioje taip pat nurodyta, iš kur (kokio kaimo) vardas užrašytas ir kodėl tas ar kitas gyvūnas taip vadinamas. Pirmiausia duodami šunų ir kačių vardai, kurių užfiksuota daugiausia, toliau – karvių, arklių ir kitų gyvulių vardai.

Gyvūnas	Vardas	Kur užrašyta	Kodėl taip vadina
Šuo	Áidas	Bgs ²	Taip pavadino duktė
	Añsis	Bgs	Mėgsta kandžiotis
	Añsius	Bgs	Kandžiojasi
	Apelsinas	Bgs	Mėgsta apelsinus
	Áras	Bgs	Iš greitojo reagavimo būrio
	Áras	Ppl	„Aras“ pavadinimo Iš paukščio vardo

¹ Vardus iš savo gimtųjų kaimų 2003 m. užrašė Bagaslaviškio Igno Šeinaus pagrindinės mokyklos mokiniai: Kristina Balandytė (Bagaslaviškis), Gvidas Balandis (Pypliai), Kamilė Paukštaitė (Dabužynė), Andrius Rutkauskas (Žičkai, Bagaslaviškis). Vadavo šios mokyklos lietuvių kalbos mokytoja metodininkė Roma Vareikienė.

² Sutrumpinimai: Bgs – Bagaslaviškis, Dbž – Dabužynė, Ppl – Pypliai, Žč – Žičkai.

(tęsinys)

Gyvūnas	Vardas	Kur užrašyta	Kodėl taip vadina
(kalė)	Báira	Bgs	Sudėtas iš šeimos narių vardų pirmųjų raidžių
	Báksas	Bgs	Pirktas už vieną dolerį („baksą“)
	Beinis	Bgs	Iš filmo personažo vardo
	Biłba	Ppl	Saugo namus
	Blūsius	Bgs	Turi blusų
(kalytė)	Brisė	Dbž	Gavo su vardu
	Bòkseris	Bgs	Iš šunų veislės pavadinimo
	Bòsas	Bgs	Patiko vardas
	Čiūlis	Dbž	Iš šuns šaukimo: <i>ciù, ciù</i>
	Čipas	Bgs	Kai ėda, čepsi
	Čipas	Bgs	Taip pavadino anūkai
(kalytė)	Čità	Ppl	Labai mėgsta žaisti
(kalė)	Dinà	Žč	Patiko vardas
	Dóras	Bgs	Labai paklusnus, doras
	Džėkas	Ppl	Iš filmuko personažo vardo
	Džėkas	Žč	Patiko vardas
	Džėkis	Bgs	Taip pavadino duktė
	Džėkis	Bgs	Iš knygos personažo vardo
	Džėkis	Bgs, Dbž	Patiko vardas
	Džėris	Ppl	Iš filmuko personažo vardo
	Džimařtas	Bgs	Nori turėti vardą kaip žmogaus
	Džimas	Ppl	Patiko vardas
(kalė)	Džinė	Dbž	Iš komedijos personažo vardo
	Džiònis	Bgs	Iš filmuko personažo vardo
(kalytė)	Evà	Bgs	Vardą paveldėjo iš motinos
(kalytė)	Fastà	Dbž	Pavadinimo kilmės neaiškina
	Grámsis	Dbž	Pavadinimo kilmės neaiškina
	Júodis	Bgs	Juodas
	Kandis	Bgs	Kandžiojasi
	Kíkis	Bgs	Iš knygos personažo vardo
	Klònas	Bgs	Atsivežė iš Klaipėdos su vardu
(kalė)	Kòké	Bgs	Gavo su vardu
	Kòkis	Dbž	Pagal kaimynų šuns vardą
	Kòkis	Dbž	Gražus vardas
	Konkureñtas	Dbž	Užvaldė visą kiemą
(kalė)	Kudlà	Bgs	Gauruotas („kudlotas“) kailis
	Láibis	Bgs	Jo laibos kojos
(kalytė)	Láika	Bgs	Iš kosmonautų šuns vardo
	Láris	Bgs	Pagal kaimynų šuns vardą
	Láris	Ppl	Iš filmuko personažo vardo
(kalė)	Lèsė	Ppl	Iš filmuko personažo vardo
(kalė)	Lyrà	Bgs	Pirko su tokiu vardu
(kalytė)	Lorà	Bgs	Pirka iš Loretos
(kalytė)	Lòrda	Bgs	Kilminga, išvaizdi
	Lòrdas	Bgs	Kilmingas
	Lòtas	Žč	Daug loja
	Máksas	Bgs	Patiko vardas
	Margiùkas	Dbž	Margas
	Mársas	Bgs	Pavadintas buvusio šuns vardu
(kalytė)	Meilùtė	Dbž	Meili
(kalė)	Meškà	Bgs	Stora
	Mėškis ³ (3)	Bgs	Panašus į meškiuką
	Mėškis (3)	Bgs	Gauruotas („kudlotas“)
(kalytė)	Meškùtė	Bgs	Meili

³ Skaičius skliausteliuose rodo, kiek tą patį vardą su vienodomis pastabomis turi gyvūnų.

(tęsinys)

Gyvūnas	Vardas	Kur užrašyta	Kodėl taip vadina
(kalė)	Mirta	Dbž	Iš filmo personažo vardo
(kalytė)	Morà	Ppl	Vardą paveldėjo iš motinos
(kalė)	Mùcė	Bgs	Vardą sugalvojo vaikui
(kalė)	Muksà	Bgs	Taip pavadino sūnus
(kalė)	Mūrza	Bgs	Nešvari
	Nāras	Bgs	Moka gerai plaukioti
	Niīsas	Ppl	Vardas iš spaudos (laikraščio)
(kalė)	Nòrka	Bgs	Iš kito gyvūno vardo (slavizmo <i>nòrka</i> 'audinė')
	Ódis	Žč	Pirko su tokiu vardu
	Óskaras	Bgs	Vardą paveldėjo iš tėvo
	Pifas	Bgs	Iš filmuko personažo vardo
	Plūtas	Bgs	Sutrumpintas planetos (Plutonas) vardas
	Pòlis	Bgs	Pavadino anūkas
	Princas	Bgs	Gražus, oriai vaikšto
	Princas	Ppl	Valdingas
	Pūkis	Dbž	Pūkuotas
	Pūkis	Žč	Mažas ir lengvas
(kalytė)	Pupkà	Ppl	Labai maža
	Pupsà	Bgs	Gražus vardas
	Rèksas	Bgs	Pirko su tokiu vardu
	Rèksas	Bgs	Patiko vardas
	Rèksis	Bgs	Taip sūnus pavadino
	Rèksis	Bgs	Daug loja
	Rèksis	Ppl	Iš filmo personažo vardo
(kalė)	Ròkis (2)	Bgs	Iš filmo personažo vardo
(kalė)	Salverà	Bgs	Gražus vardas
(kalytė)	Sarà	Dbž	Jos šeimininkas buvo žydas
	Sařgis (3)	Bgs	Gerai saugo namus, daug loja
	Sařgis	Dbž	Gerai saugo namus
	Sařgis	Ppl	Labai jautrus, sargus
	Sėnis	Bgs	Senas
(kalytė)	Špygà	Žč	Maža
	Taržanas	Bgs	Pavadino anūkai, iš filmo personažo vardo
	Tàškis	Dbž	Mažas kaip taškelis
	Tekilà	Bgs	Iš gėrimo pavadinimo
	Tìgris	Bgs	Gautas su tokiu vardu
	Tòpis	Bgs	Iš filmo personažo vardo
	Tòpsis	Bgs	Taip pavadino anūkas
	Tùzikas	Ppl	Mažas
Katė			
(katinas)	Angliūkas	Bgs	Juodas kaip anglis
(katinas)	Angliūkas	Ppl	Visas juodas
	Bagirà	Bgs	Iš animacinio filmo personažo vardo
	Baltakāklė	Bgs	Su baltu kaklu
	Baltapūkė	Žč	Balta ir lengva kaip pūkelis
(katinas)	Būmsis	Dbž	Vardą sugalvojo anūkė
(katinas)	Cėzaris	Bgs	Iš istorinės asmenybės vardo
(katinas)	Donāldas	Bgs	Iš filmuko personažo vardo
	Dorà	Bgs	Pirko su tokiu vardu
(katinas)	Draugėlis	Bgs	Draugiško būdo
(katinas)	Fickinas	Bgs	Greidai gauda žuvis
(katinas)	Gizmo (2)	Bgs	Panašus į filmo personažą tuo vardu

(tęsinys)

Gyvūnas	Vardas	Kur užrašyta	Kodėl taip vadina
(katinas)	Júodis (2)	Bgs	Juodos spalvos
(katinas)	Juodūlis	Bgs	Juodos spalvos
	Jūzė	Žč	Padovanojo Juozas
(katinas)	Kičikas	Bgs	Iš katės šaukimo: <i>kic, kic</i>
(katinas)	Kōrdas	Bgs	Iš knygos personažo vardo
	Lāpcė	Bgs	Su letena atidaro duris
	Litė	Bgs	Iš žodžio <i>litas</i>
(katinas)	Liūtas	Bgs	Kailis panašus į liūto
	Lotà	Bgs	Pirko su tokiu vardu
	Margarità	Bgs	Iš knygos personažo vardo
(katinas)	Maŕgis	Ppl	Margas
	Markizà	Bgs	Pirkta su tokiu vardu
	Markizė	Bgs	Kilminga
(katinas)	Mīcikas	Bgs	Iš katės šaukimo: <i>kic, kic</i>
(katinas)	Micius	Bgs	Daug murkia
(katinas)	Mičius	Dbž	Gražus
(katinas)	Mičius	Dbž	Iš pasakos personažo vardo
(katinas)	Micōnas	Ppl	Pagal kaimyno katino vardą
(katinas)	Mikis	Bgs	Paveldėjo tėvo vardą
	Mōlė	Bgs	Kai buvo maža, kailis buvo molio spalvos
	Mūrka (5)	Bgs	Daug murkia
	Mūrka (2)	Ppl	Labai murkia
	Mūrké	Bgs	Daug murkia
(katinas)	Mūrkis (2)	Bgs	Daug murkia
(katinas)	Mūrkis (2)	Dbž	Daug murkia
	Mūrzė	Bgs	Daug prausiasi
	Murzilka	Bgs	Daug prausiasi
	Murziūkė	Bgs	Pati balta, nosis juoda
	Mūsė	Bgs	[kyri
(katinas)	Mūsinas	Dbž	Mėgsta gaudyti muses
(katinas)	Pikčiūrna	Dbž	Mažas buvo labai piktas
	Pilkė	Bgs	Pilka
	Prīncė	Bgs	Vaikšto kaip princė
	Pūkė (2)	Bgs	Pūkuotas kailis
(katinas)	Pūkėlis	Dbž	Pūkuotas kailis
(katinas)	Pūkis	Bgs	Pūkuotas kailis
	Pūkuotūkė	Bgs	Pūkuotas kailis
(katinas)	Rainis	Ppl	Visas rainas
(katinas)	Rainys	Dbž	Rainas
(katinas)	Rainius (2)	Bgs, Dbž	Rainas
(katinas)	Rōlis	Bgs	Iš istorinės asmenybės vardo (<i>Rolando</i>)
	Señdi	Bgs	Iš lėlės vardo
	Snaigė	Bgs	Balta
(katinas)	Spraitas	Žč	Iš gaivinančio gėrimo pavadinimo
(katinas)	Švāksas	Bgs	Juodas
(katinas)	Tādas Blinda	Bgs	Iš filmo personažo vardo
(katinas)	Tamōšius	Bgs	Gavo su tokiu vardu
	Tigrà	Bgs	Kailio spalva kaip tigro
Karvė			
(telyčia)	Adà	Bgs	Pirko su tokiu vardu
	Balerinà	Bgs	Labai ilgomis kojomis
	Baltagaivė	Ppl	Visa juoda, galva balta
	Baltakójė	Ppl	Visa juoda, koja balta
	Berāgė	Ppl	Be vieno rago
	Burbūlė	Ppl	Labai išsipūtus
(jautis)	Didžkukulis	Ppl	Gimė labai didelis
	Dviliñkė	Bgs	Pirko su tokiu vardu

(tęsinys)

Gyvūnas	Vardas	Kur užrašyta	Kodėl taip vadina
	Eihò	Bgs	Maža buvo panaši į elniuką iš animacinio filmuko
	Gegužė	Dbž	Gimė gegužės mėnesį
	Ilgapāpė	Žč	Su dideliu tešmeniu
	Júodkė	Bgs	Patiko spalva (juoda)
	Juodùkė	Bgs	Juodos spalvos
	Juodùkė (2)	Ppl	Visa juoda
	Juodùtė	Dbž	Visa juoda
	Kurnosà	Žč	Trina nosį
(telyčaitė)	Laukinùkė	Ppl	Gimė laukuose
(telyčia)	Lilī	Bgs	Iš filmo personažo vardo
(telyčaitė)	Liūlija	Ppl	Taip pavadino mergaitė Julija
	Mařgė (4)	Bgs	Marga
	Mařgė	Bgs	Patiko spalva
	Mařgė (4)	Ppl	Visa marga
(jautis)	Mařgis	Dbž	Margas
	Margytė (2)	Dbž, Žč	Marga
	Margiùkė	Ppl	Mažesnė už kitas karves ir marga
	Marguòlė	Bgs	Graži ir didelė
	Margùtė	Bgs	Marga
	Margùtė (2)	Dbž	Marga
	Mýkė	Bgs	Daug mykia
(jautis)	Mimisikiù	Dbž	Iš filmo personažo vardo
	Mūrma	Bgs	Daug mykia, murma
	Mūrza	Ppl	Murzinas snukutis
	Mùsė	Bgs	Ją labai puola musės
(telyčaitė)	Mùsė	Ppl	Visa juoda
	Paprašáika	Žč	„Prašo“ miltų
	Pirktinė	Žč	Pirkta
	Princė	Bgs	Išdidi
	Princėšė	Bgs	Išdidi
	Princėšė	Dbž	Išlepusi
	Sėnė (2)	Bgs	Dėl amžiaus (sena)
	Slyvà	Ppl	Labai riebi, stora
	Susnà	Bgs	Liesa
	Šušà	Bgs	Pirko su tokiu vardu
	Utėlė	Bgs	Turi utėlių
	Várna	Ppl	Visa juoda
	Žalà	Bgs	Patiko spalva
	Žalà	Ppl	Žala
	Žaliùkė (2)	Bgs, Dbž	Žala
	Žalmařgė (2)	Dbž	Žala
	Žalóji	Ppl	Visa ruda
	Žalùtė (2)	Bgs, Dbž	Žala
	Žalùtė	Ppl	Visa ruda
(veršelis)	Žibùkas	Bgs	Blizga kailis
(telyčaitė)	Žvaigždūnė	Ppl	Su žvaigžde kakteje
Arklys	Bėris	Bgs	Bėras
	Bėris	Bgs	Graži spalva
(kumelė)	Janýtė	Dbž	Toks šeimnininkės vardas
	Kaštónas	Bgs	Panašus į kaštoną
	Kaštónas	Dbž	Kaštoninės spalvos
	Kaštónas	Ppl	Rudas
(kumelaitė)	Kaštónė	Ppl	Visa ruda
(kumelaitė)	Kaštónė	Ppl	Kaštono spalvos
	Kucùlis	Ppl	Labai ramus, lėtas
	Kùzikas	Bgs	Iš arklio šaukimo: <i>kuze, kuze</i>
	Princas	Ppl	Laiko aukštai iškėlęs galvą

(tęsinys)

Gyvūnas	Vardas	Kur užrašyta	Kodėl taip vadina
(kumelė)	Širmà	Bgs	Pirko su tokiu vardu
(kumelaitė)	Širmà	Ppl	Visa pilkšva
(kumelė)	Švistė	Bgs	Daug švytuoja uodega
(kumelė)	Žaiibas	Bgs	Greitas
(kumelė)	Žvaigždūtė	Dbž	Su žvaigžde kaktoje
Avis			
(avinai)	Džeimsas	Dbž	Iš bušido kovotojo vardo
(avytė)	Mažylė	Dbž	Maža, neauga
Ožka			
	Bařbė	Dbž	Labai graži, kaip lėlytė
	Cibulė	Dbž	Graži
(ožys)	Sniegėlis	Dbž	Visas baltas
Kiaulė			
(paršas)	Mařgis	Bgs	Margas
(paršas)	Žvėgius (Žvėgius?)	Dbž	Daug žviegia
Triušis			
	Dydė	Dbž	Norėjo trumpo vardo
	Ilgaaūsis	Dbž	Ilgos ausys
Žiurkė			
	Larisà	Bgs	Iš filmuko personažo vardo
Višta			
	Cinklioch	Dbž	Taip sugalvojo
	Gegužėta	Dbž	Labai marga
(gaidys)	Jūrka	Bgs	Buvusio šeimininko vardu
(gaidys)	Kakariėkėrius	Bgs	Gražiai gieda
	Kuodūtė	Dbž	Su kuodu ant galvos
(gaidys)	Puľko vadas	Bgs	Vienas prižiūri visas vištas
	Raibėji (2)	Dbž	Raiba
	Rudapluņksnė	Dbž	Rudos spalvos
	Užsispėrėlė	Dbž	Nepaklusni
Antis	Ziulėtė	Dbž	Daug cypsi, zyzia

Kaip matyti iš lentelės, be gyvulių vardų, dar užrašyta ir keletas paukščių vardų.

Dauguma gyvūnų vardų yra nepasikartojantys, t. y. užfiksuoti po vieną kartą. Tačiau yra ir dažnesnių ar net gana populiarių vardų – užrašytų po du kartus (šunų: *Āras, Čipas, Džėkas, Kėkis, Lāris, Princas, Pūkis, Rėksas, Rėkis*; kačių: *Angliūkas, Gėzmo, Júodis, Pūkė, Rañnius*; karvių: *Princėšė, Sėnė*; arklių: *Bėris, Kaštėnė, Širmà*), po tris (šuns – *Rėksis*; katino – *Mėcius*, karvių – *Juodėkė, Margūtė*, arklio – *Kaštėnas*), po keturis (šuns – *Džėkis*, katino – *Mėrkis*), penkis (šuns – *Sařgis*), šešis (šuns – *Mėškis*), septynis (katė – *Mėrka*), devynis kartus (karvė – *Mařgė*).

Tuo pačiu vardu kartais vadinami ir skirtingi gyvuliai: šuo ir katinas (*Júodis, Pūkis*), šuo ir karvė (*Mėrza*), katė ir karvė (*Mėšė, Princė*), katinas, jautis ir paršas (*Mařgis*).

Vardų parinkimą, kaip rodo kalbintų žmonių pastabos, dažniausiai lemia įvairūs gyvūno požymiai:

spalva, plg.: *Bėris* (arklys), *Júodis* (šuo, katinas), *Juodėkė* (karvė), *Mařgė* (karvė), *Mařgis* (jautis, katinas, paršas), *Margiūkas* (šuo), *Pilkė* (katė), *Rainys* (katinas), *Širmà* (kumelė), *Žaliūkė, Žalmařgė, Žalėji, Žalūtė* (karvės);

išvaizda, kitos išorinės žymės (kartais taip pat susijusios su spalva): *Baltagaľvė* (karvė), *Baltakāklė* (katė), *Baltakėjė, Berāgė, Burbulė, Ilgapāpė* (karvės), *Pūkis* (šuo, katinas), *Slyvā* (karvė), *Žvaigždūnė* (telyčaitė), *Žvaigždūtė* (kumelė);

elgesys, būdas: *Draugėlis* (katinas), *Meilūtė* (kalytė), *Mýkė* (karvė), *Mėšė* (katė), *Pikčiurna* (katinas), *Princas* (arklys), *Sařgis* (šuo), *Žaiibas* (arklys).

Neretai tas ar kitas gyvūnas pavadinamas ir matyto filmo, skaitytos knygos personažų vardais, plg.: *Bagirà, Donàldas, Kòrdas, Margarità* (katės); *Beñis, Džèkis, Kìkis, Lāris, Lèsè, Pìfas, Ròkis, Tarzānas* (šunys). Kartais suteikiami jiems ir šeiminių, istorinių asmenybių ar kitų žmonių vardai, plg.: *Janýtè* (kumelė), *Jùzè* (katė), *Lorà, Sarà* (kalytės), *Cèzaris* (katinas).

Vienas kitas vardas rodo kilmę ar esą paveldėtas, pvz.: *Bòkseris* (šuo), *Evà, Morà* (kalytės), *Gegužė* (karvė); nusižiūrėtas į kaimynų gyvulio vardą, pvz.: *Alisà* (karvė), *Kòkis* (šuo), *Micōnas* (katinas); pažymi gyvulio amžių, pvz.: *Sēnè* (karvė), *Sēnis* (šuo).

Rečiau pasitaiko ir dar kitokios kilmės ar darybos vardu, pvz., iš gyvulių šaukimui vartojamų žodelių (*Kìcikàs* – katinas, *Kùzikàs* – arklys); gyvulys su tuo vardu pirktas ar gautas (plg. *Dviliñkè* – karvė, *Tìgris* – šuo); iš atlyginimo už gyvulį (*Bāksas* – šuo) ir kt.

Pabendravus su Bagaslaviškio, Dabužynės, Pyplių ir Žičkų gyventojais, galima teigti, kad jie apie savo laikomus gyvulius ar kitus gyvūnus atsiliepia palankiai, jais rūpinasi, vardus jiems dažnai duoda su mažiūnėmis (maloninėmis) priesagomis: *-elis* (*Draugėlis, Pūkėlis*), *-ytè* (*Margýtè*), *-ukas, -ukè* (*Angliūkas, Margiūkas, Juodūkè*), *-ulis, -ulè* (*Juodūlis, Burbūlè*), *-utè* (*Meilūtè, Meškūtè*). Pasitaiko menkinamosios reikšmės tik vienas kitas vardas (*Blūsius, Susnà, Utėlè*).

Gyvulių „krikštynom“ kai kada rengiami net savotiški konkursai – vardus siūlo ir renka visi šeimos nariai. Kai kuriems gyvūnams, ypač šunims, vardus sugalvoja vaikai (anūikai).

Taigi tradicija vadinti naminius gyvūnus vardais mūsų kaimuose dar neišnykusi ir tęsiama.

Literatūra

Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, vyr. redaktorius S. Keinys, Vilnius, 2000.

Kalbos faktų rinkimo programa, ats. redaktorius A. Pupkis, Vilnius, 1983.

Mazoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija, Vilnius, 1966, t. 1.

Tiriamąjį darbo aprašo rengimas, Vilnius, 2002.

TAUTOSAKA

Gelvonų krašto dainuojamosios tradicijos ypatumai*

Daiva Vyčinienė

Lietuvos muzikos ir teatro akademija

Etnomuzikologijos mokslas pastaruoju metu vis daugiau dėmesio skiria muzikinių dialektų tyrimams. Taikant sinchroninį ir diachroninį tyrimo metodus, bandoma nustatyti muzikinių dialektų ribas (kurios, beje, ne visuomet sutampa su kalbos dialektų ribomis; manoma, kad muzikos dialektas yra konservatyvesnis, išsaugojęs daugelį reliktnių formų), pastebėti jų kaitą, analizuoti ribinių teritorijų muzikinį folklorą, kelių dialektų persipynimą ir pan.

Ištirti ir apibūdinti vieno kurio nors valsčiaus muzikinį folklorą nėra paprasta. Dažniausiai vieno valsčiaus teritorijoje gyvuojantis folkloras priklauso gerokai didesnei vienodo muzikinio stiliaus teritorijai. Tiesa, nepaisant visam muzikiniam dialektui bendrų dėsnų, neretai esama ir savitų reiškinių, būdingų tik tam tikrai apibrėžtai teritorijai (tarkime, valsčiui arba dar mažesniai teritoriniam vienetui). Norint juos pastebėti, visų pirma reikia būti susipažinusi su aplinkinių teritorijų muzikiniam folklorui būdingais bruožais. Deja, tokių lokalių tyrimų lietuvių etnomuzikologijoje labai trūksta. Nepakankamai yra ištirtos ir Gėlvonų valsčiui artimos teritorijos. Todėl straipsnis kol kas nepretenduoja į nuodugnius gelvoniškių muzikinio folkloro tyrimus, nors šis kraštas neabejotinai vertas atskiro etnomuzikologų dėmesio.

Muzikiniu požiūriu Gelvonų krašto dainos yra ypač įdomios. Čia susipina įvairūs muzikos stiliai: monofonija (dalis viėnbalsių melodijų artimos dzūkų monofonijai, dalis sudaro savitą šios teritorijos melodijų grupę), homofonija ir polifonija (sutarinės). Visapusišką šio krašto žanrų ir stilių įvairovę geriausiai atspindi ankstyvieji (1935 m.) Juozo Kartenio užrašymai.

Ypač svarbios ir etnomuzikologijos mokslui reikšmingos J. Kartenio pastabos, kurių gausu beveik prie kiekvienos dainos. Iš jų galime spręsti apie XX a. pirmojoje pusėje Gelvonų valsčiuje gyvavusius, dabar jau išnykusius, savitus dainavimo būdus: daugiabalsį (dvibalsį) dainavimą, vienam iš balsų bosuojant dviem garsais¹, ir heterofoninį dainavimą, kurį J. Kartenis apibūdino sa-

* Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Mokslo darbų komisijos. Leidyklai įteiktas 2007 06 11.

¹ Apie šį atlikimo būdą plačiau žr.: Kapičiauskaitė (Visackienė) R. *Juozas Kartenis ir jo surinktos dainos* (diplominis darbas, rankraščio teisėmis), Vilnius, 1993; Visackienė R. *Liaudies kūryba, IV*, Vilnius, 1996, p. 225–226; Vyčinienė D. *Raguvos dainų melodikos ir dainavimo stiliaus ypatumai*, *Raguva*, Vilnius, 2001, p. 819–829.

vaip: „Dainuojama unisonu, kuris kartais išsiplečia ir į šalutines melodijas“ (23)*, LTR 651(29); „Dainuojama dviem ar keliomis šalia viena kitos einančiomis melodijomis“ (13), LTR 651(56, 59); LTR 649(21) ir kt.; „Dainuojama vienu balsu, kuris vietomis išsiskiria, žinoma, jeigu daugelis dainininkų dainuoja, lyg ir į antrą melodiją“ (34); „Dainuojama unisonu, kuris pereina į terciją, ir taip eina pakaitomis: unisonas, tercija ir t. t.“ LTR 651(57) ir pan.

Reikšmingos J. Kartenio pastabos prie tų melodijų, kurios yra tarsi „tarpinės“ tarp vienbalsės ir daugiabalsės faktūros. Atrodytų, kad kai kurioms jų reikėtų pritari. Tuo tarpu kitoki jų atlikimo būdą (arba anksčiau buvusią šiek tiek kitokią intonacinę sandarą) liudija J. Kartenio pastebėjimai: „Seniau buvo dainuojama vienu balsu“ LTR 651(46); „Šią dainą dainuodavo tercija turavojanč. Seniau esą buvusi vienu balsu dainuojama“ LTR 651(45). Beje, dalis melodijų, kurios, atrodo, galėtų (arba privalėtų) būti monofoninės, anot Kartenio, palydimos bosuojančio balso, pvz., „Skrenda vanagas“ (19), arba net pritariamos tercijomis (etnomuzikologo akimis tai atrodo visiškai neįmanoma!), pvz., kvarttoninės dermės, laipsniškų intonacijų melodija „Tu rūtele, tu žalioji“ LTR 650(15), kvinttoninės dermės „Motule tu mano“ LTR 649(16) ir kt.

Vertingi ir J. Kartenio asociatyvūs pastebėjimai: „Dainuojama pritariant IV ir I triskambių laipsniais. Gaunamas išpūdis griežiančio smuiko su basedle“ LTR 649(27); „Dainuojama pritariant IV ir I triskambių laipsniais. Gaunamas išpūdis griežiančių dviejų smuikų“ LTR 649(25); „Šita dainuška, matyt, buvo dainuojama kartu su šokio muzika (šiuo atveju – polka). Tai bus šokio priedainis. Dainuojama, kiek numanau, vienu balsu, nes jos nedainuodavo iš karto keli dainininkai, bet tik vienas; „solo“ traukdavo“ LTR 650(49) ir kt. Ypač detalai ir vaizdžiai aprašytas vienos talalinės atlikimas (pilną pastabą žr. po 51): „[...] visas chrr-chi puftė anatato sudaro bosijimo išpūdi. Imituojama polka, grojama kelių instrumentų: ir melodija vedama, ir bosijama“.

Beje, galima manyti, kad šie nemuzikalūs, tiesiog „nepadoriai“ artikuliuojami garsai lietuvių dainuojamojoje tradicijoje nėra atsitiktiniai ar tik keliantys juoką. Tai rodytų jų gausa archajiškos kilmės dainose apie oželį (tik šių dainų tekstuose dažniausiai neatspindėta minėtų garsų atlikimo specifika: iš žodinių mėgdžiojimų „ukum p(b)ukum“, „muki tpruki“ ir pan. sunku spėti apie originalų jų išgavimo būdą). Tad J. Kartenio kruopščiai užfiksuota savita artikuliacija tampa ypač vertinga, skatinanti nuodugnius lyginamuosius šio reiškinio tyrimus².

Vėlesnių ekspedicijų (pvz., LTSR valstybinės konservatorijos, dabar Lietuvos muzikos ir teatro akademijos, 1966 m. ekspedicijos) medžiaga, lyginant ją su J. Kartenio sukauptąja, jau nebėra tokia įvairi ir savita, nors esama ir originalių muzikinio folkloro pavyzdžių.

Pabandykime trumpai apžvelgti Gelvonų valsčiaus dainuojamąją tradiciją, pradėdami nuo seniausių jos klodų. Archajiškam vienbalsių melodijų klodui priklausytų raudos (mirusiųjų garbštymai ir vestuvių verkavimai), rugiapjūtės, linarūtės bei vestuvių apeiginės dainos.

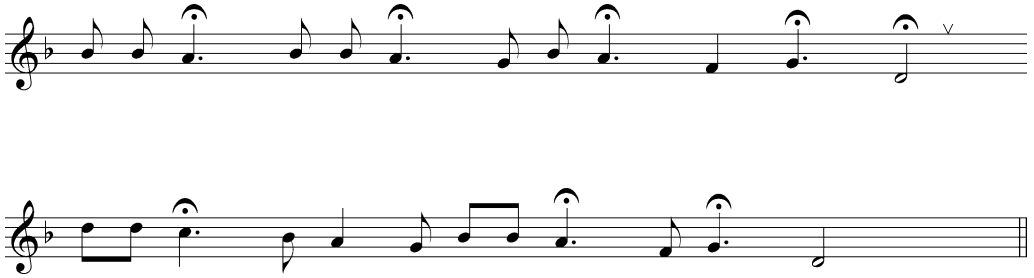
Kaip ir daugeliui rytų Aukštaitijoje užrašytų laidotuvių raudų (kurių,

* Jei daina skelbiama šioje knygoje, nurodomas ne jos archyvinis šifras, o eilės numeris dainų publikacijoje. *Red. pastaba.*

² Žymus istorinės lyginamosios literatūrologijos atstovas Aleksandras Veselovskis, tirdamas įvairius sinkretizmo atvejus, dar XX a. pradžioje atkreipė dėmesį į savitą dainų atlikimą Polinezijoje (Tutuila): merginoms šokant, vieni dainuoja linksmą dainą, kiti išgauna kažkokius gerklinius garsus, panašius į kriuksėjimą (Веселовский А. Историческая поэтика, Ленинград, 1989, с. 158).

lyginant su Dzūkija, užrašyta nedaug), gelvoniškių raudoms būdinga mažosios tercijos intonacija. Beje, šiame krašte raudų terctoninė dermė praplečiama subkvarta (ji gana būdinga ir Gelvonų apylinkių vienbalsių dainų melodikai). Terctoninė dermė su ryškia subkvartos atrama (bei subsekunda) būdinga ir vestuvių verkavimui „Jūs cigonėliai, jūs pajuodėliai“ (61).

Verkavimas žinomas rytų Aukštaitijoje: Utenės, Zarasų, Kūpiškio, Anykščių, Ukmergės, Kaišiadorių apylinkėse. Įdomu, kad Gelvonų melodija savo dermine intonacine struktūra yra ypač artima variantui, apie 1858 m. Antano Baranausko užrašytam Anykščių apylinkėse³:

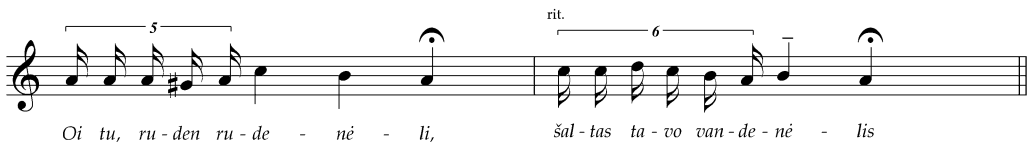


Vertingos šios J. Kartenio pastabos prie verkavimo:

„Kad visų šitų koliojimų [keiksnojimų] žmonės neužgirstų, jaunojo muzikantas pradeda labai smarkiai groti. Jaunoji toliau rauda: „Gražiau mano tėvelio kiaulelė žvigiuoja, nekaip tavo, cigoneli, skripkelos skripkuoja [...]“. Šita rauda yra užsilikusi iš senovės vestuvių papročių. Ją raudodavo jaunoji, kada atvažiuodavo jaunasis su savo palydovais pas jaunąją – prieš šliūbą“ (61).

Šios išsamios pastabos patvirtina Lietuvoje (kaip ir kai kuriuose slavų kraštuose) buvus sąmoningą skirtingų muzikos faktūrų (šiuo atveju – verkavimo ir smuiko muzikos) derinimą apeigose (beje, A. Baranausko užrašytas verkavimas taip pat buvo atliekamas kartu griežiant smuikui).

Gana gausiai užrašyta rugiapjūtės dainų. Jos skirtinos keletui melodinių tipų. Terctoniniam melodijos tipui priklauso keletas versijų. Viena jų – minorinio pobūdžio dzūkiškoji, pvz., „Oi tu, ruden rudenėli“ LTR 650(20) – reta archajiška dveilė melodija su pabrėžtu II laipsniu:



Kita – minorinio pobūdžio versija, žinoma apie Širvintas, Molėtus, Zārasus, Švenčionis, Ignalina, Ūkmergė, Kaū-

³ Ši melodija skelbta Ambraziejaus Pranciškaus Koszarzevskio-Kašarausko rankraštyje „Litvanica czyli wiadomości o Litwie“ (1862–1864 m., saugoma NMB, f. 24–25, p. 131b).

na, Prieus ir kt. (pvz., „Pabėk, bareli“ LTR 649(49) ir „Jau šitam laukely aš ne pjo vė jė lė“ LTR 650(56) – versija su priedainiu „Oi rūta rūta, rūtele žalioji“):

Jau ši - tam lau - ke - ly aš ne pjo - vė - jė - lė,

oi rū - ta rū - ta, rū - te - le ža - lioji(i).

Užrašyta ir mažorinio atspalvio kvarttoninės dermės melodijos versija. Tai rugiapjūtės pabaigtuvių daina „Oi tu rugeli, brangus grūdeli“ LTR 651(31). Ja Dzūkijoje ir kai kur Aukštaitijoje (apie Širvintas, Švenčionis, Ignaliną, Kaišiadoris, Kauną ir kt.) dainuojami ir kiti rugiapjūtės dainų tekstai:

Oi tu ru - ge - li, bran - gus grū - de - li,

ru - ge - li žiem - ken - tė - li.

Melodija, artima aptartajai kvarttoninei, Gelvonų apylinkėse užrašyti ir tekstai „To to, liepė anyta“ LTR 649(47) bei „Tai tau bepigu, žalia nendrelė“ LTR 651(32):

Tai tau be - pi - gu, ža - lia nend - re - le,

prie do - bi - lo, ta to to.

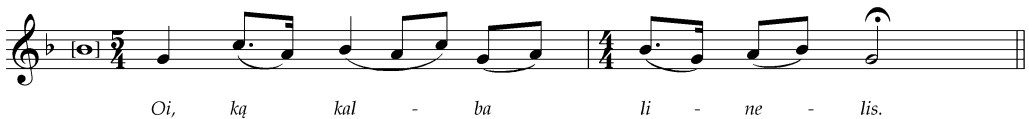
Šios dainos užrašytojo apibūdintos kaip „lauko, dainuojamos prie lauko darbų“. Beje, „Dzūkų melodijose“ skelbta dainos „Kalba nendrelė su dobilėliu“ versija, užrašyta Kaišiadorių rajone, Kietaviškių apylinkėse, taip pat dainuota pjaunant vasarą⁴. Apie Švenčionis ir Ignaliną minėtų dainų versijos žinomos kaip paruginės

⁴ Dzūkų melodijos, sudarė ir parengė G. Četkauskaitė, Vilnius, 1981, p. 504. Toliau šiame straipsnyje trumpinama DzM.

(Sekminių), kartais – kaip Petrinių, Joninių ir kt. (žr. pastabas prie minėtų dainų „Dzūkų melodijose“⁵).

Gelvonų krašte gyvuoja ir dar viena rugiapjūtės pabaigtuvių daina – „Auga javaras laukuose“ (8). Melodija skirtina terckvintiniam mažorinio atspalvio melodiniam tipui, kurio versijos gausiai paplitusios Dzūkijoje ir Suvalkijoje. Nuo pastarųjų versijų Gelvonų variantas skiriasi prailgėjusia forma (vietoje 4 eilučių – 6 eilutės) bei kitokia ritmika (vietoje įprastos ritmo formulės ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ ♪ čia vyrauja ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪). Gali būti, kad pastaroji yra paveikta Gelvonų apylinkėse užrašytos naujesnės rugiapjūtės pabaigtuvių dainos „Nupjovėm rugių didžiausią barą“ (9) ritmikos. Ši daina yra lenkiškai dainuojamos dainos „Požali žyta“, gerai žinomos beveik visoje Aukštaitijoje, vertinys.

Gelvonų apylinkėse užrašytas vienintelis savitas linarūtės dainų pavyzdys „Oi, ką kalba linelis“ LTR 651(26). Tai archajiška vienaeilės formos melodija, skirtina ankstyvajam monofonijos raidos etapui:



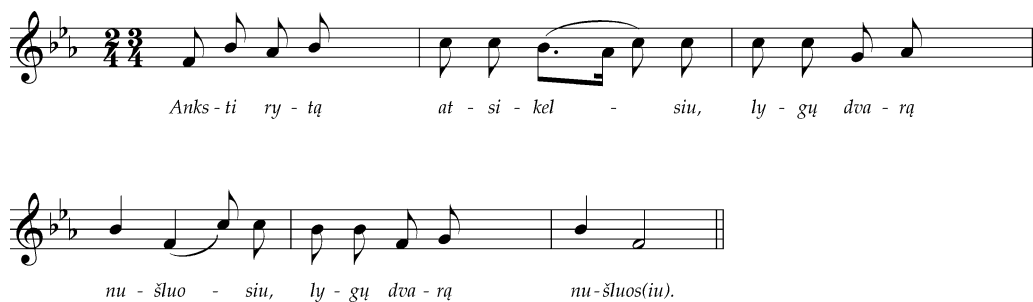
Jam artimos terctoninio melodinio tipo minorinio atspalvio versijos žinomos pietų Dzūkijoje („Bėdavojo linelis“ DzM 79a, „Oi, kūkalis kūkalis“ DzM 79b).

Iš daugelio įvairių vestuvinių dainų melodijų išsiskiria jaunosios graudinimo daina „Didelis baras, ne visas dvaras“ (21). Archajiška forma (trumpos eilutės, trieilė strofa) bei melodikos sandara rodo seną šios apeiginės dainos kilmę. Melodija yra sekundkvarтино tipo (mažorinio pobūdžio) su subsekunda. Jos versijos (mažorinio arba minorinio atspalvio) gana gausiai užrašytos Švenčionių, Ignalinos bei Gervėčių apylinkėse.

Greta archajiškos sandaros vienbalsės faktūros melodijų gyvuoja ir vėlesnės monofoninės dainos. Anot etnomuzikologės Laimos Burkšaitienės, daug dėmesio paskyrusios Aukštaitijos muzikiniam dialektui tirti, vėlesnių monofoninių dainų paplitimo židiniai yra Aukštaitijos rytuose (Bagaslaviškis, Mūsinkai, Gėlvonai) ir šiaurės rytuose (Rokiškio rajonas)⁶. Taigi Gelvonai laikytini vienu iš vienbalsių dainų paplitimo Aukštaitijoje arealų. Norėčiau priminti, kad etnomuzikologijoje ilgai vyravo nuomonė, kad vienbalsumo židiniu Lietuvoje laikytina Dzūkija, muzikiniu požiūriu artimiausi jai regionai – Mažoji Lietuva ir Užnemunė. Gelvoniškių vienbalsių melodijų dermės gana įvairios. Nemaža dalis jų – minorinio atspalvio, pvz.: „Oi tu, motule“ LTR 649(52), „Oi tu ažuolai“ LTR 651(59), „Pas mano tėvelį“ (13), „Gieda gaideliai, giedos ir antri“ (4), „Vidury marių sedulėlė“ (36), „Oi Dieve mano“ LTR 651(56), „Oi siuntė siuntė“ LTR 649(41), „Gale svirno liepužėlis“ (33), „Pūsk, vėjeli, nešk vandenėlį“ (23), „Užaugo berželiai“ (30), „Aš pasėjau avižų“ (5), „Kai aš buvau mažas“ LTR 650(21), „Už balto stalo sėdėjau“ LTR 651(55), „Nedėlios rytėlių“ LTR 650(31), „Oi, grūdi liūdi“ LTR 651(24), „O kai aš buvau“ LTR 650(55), „Anksti rytą atsikelsiu“ LTR 650(62), „Nuo putino, nuo aviečių“ LTR 651(44), „Saulutė tekėjo“ LTR 651(42) ir kt.:

⁵ *Ten pat*, p. 531–532.

⁶ Burkšaitienė L. Aukštaičių liaudies dainų melodijos, *Aukštaičių melodijos*, parengė Laima Burkšaitienė ir Danutė Krištopaitė, Vilnius, 1990, p. 25.



Anks - ti ry - tą at - si - kel - siu, ly - gų dva - rą

nu - šluo - siu, ly - gų dva - rą nu - šluos(iu).

Beje, daugelis šių melodijų, pagal J. Kartenio pastabas, turėjo būti dainuojamos heterofoniškai:

„Dainuojama dviem ar daugiau melodijom, einančiom greta viena antros ir vietomis susikertančiom. Paprastai kitų melodijų nėra nusi-stovėjusių: kiekvienas dainininkas savotiškai ją kuria, prisitaikydamas prie bendro dainos charakterio“ (4) ir kt., pvz., (13, 36) LTR 649(41, 52), LTR 651(56, 59, 63).

Matyt, tokio būta senovinio grupinio vienbalsių melodijų atlikimo būdo, kuris pas-taruoju metu net ir daugelį reliktų išsaugojusioje Dzūkijoje baigia išnykti, užleisdamas vietą vienbalsiam unisoniniam arba daugiabalsiam dainavimui (vienas balsas veda, kiti pritaria).

Keletas minorinio atspalvio melodijų, pagal J. Kartenio pastabas, buvo dainuo-jamos bosuojant. Šios melodijos yra monofoninės faktūros, todėl jų bosavimas skamba kiek neįprastai, tačiau, be abejonės, originaliai. Anot užrašytojo, „[...] jei daugelis daini-ninkų šią dainą dainuodavo, tai kai kurie imdavo ir tercija turavoti“ LTR 651(55); kartais ga-lėjo būti „dainuojama tercija turavojant ir bosuojant“ (30). Ypač keistai skamba dainos „Stik-lų langai“ (32) dviejų melodijų derinys (beje, ši daina jau buvo skelbta, tačiau pateikta tik viena – viršutinė jos melodija⁷). Dainos bosavimo partija užrašyta natomis, tad ži-nant J. Kartenio skrupulingumą, mums belieka patikėti būtent tokiu jos atlikimo būdu.

Minorinio atspalvio melodijos mums visų pirma asocijuojasi su dzūkiškąja tra-dicija (kaip žinoma, daugelis pietų dzūkų monofoninių melodijų yra minorinės). Iš tie-sų, kai kurios gelvoniškių melodijos yra pietų bei rytų Dzūkijoje populiarių melodijų versijos (tad jas galėtume laikyti dzūkiškosios tradicijos tąsa), tačiau kai kurios, matyt, yra savitos, atspindinčios būtent šio kraš-to (galbūt plačiau – rytų aukštaičių) me-lodikos specifiką. Norėčiau priminti, kad gana daug minorinio atspalvio melodijų yra užrašyta Rokiškio rajone, keletas – net šiauriniame Biržų rajone. Tiesa, aukštaitiš-kos minorinės dainos jau nuo seno glumi-no tyrinėtojus, pvz., Zenonas Slaviūnas yra suabejojęs žymios liaudies daininin-kės rokiškėnės Emilijos Kuzavinienės padainuotų dainų „aukštaitiškumu“⁸. Be

⁷ Lietuvos liaudies melodijos, sudarė ir parengė Jadvyga Čiurlionytė, antrasis pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius, 1999, nr. 35.

⁸ Kaip rašo Živilė Ramoškaitė, „[...] po daugelio me-tų E. Zaukaitė (Kuzavinienė) prisipažino etnomuziko-logei Zofijai Puteikienei, kad, dainuodama motinos dai-nas, labai bijojusi Zenono Slaviūno ir jaudinosi: ją glumino kategoriškas įrašinėtojo teigimas, atseit ta ar kita me-lodija esanti dzūkiška ir negali būti aukštaitiška... Ji visai nesuprato, ką jis turi omenyje – juk ji dainavusi iš motinos išmoktas dainas!“ (Ramoškaitė Ž., Dainos tapatybė ir kaita moderniojoje kultūroje, Tautosakos darbai, XVIII(XXV), Vilnius, 2003, p. 59.)

abejo, aukštaičių ir dzūkų vienbalsumo ištakų ir sąveikos klausimas etnomuzikologų dar nėra iki galo iširtas, jis reikalautų atskiro dėmesio.

Gelvoniškių mažorinio atspalvio vienbalsės melodijos nėra didelės derminės įvairovės. Greta siauresnio ambitaus (kvarttoninių, kvinttoninių) melodijų yra ir platesnės apimties. Jose vyrauja joniška dermė. Tačiau daugumos melodijų atramos tonai atskirose padalose yra nevienodi. Jie keičia dermės atspalvius, kartais pasitaiko mik-solidiškos dermės melodijų, pvz., „Šiandien vėl vakarėli“ (41).

Kai kuriose šių melodijų ypatingą reikšmę įgauna IV laipsnis (kartais drauge su VI laipsniu), pvz.: „Vaikščioj mergelė“ (25), „Oi broli, broli“ (45), „Tu rūtele, tu žalioji“ LTR 650(15) ir kt. Įdomu, kad keletas tokių melodijų gelvoniškių dainuojamos ne vienu balsu, bet, anot J. Kartenio, pritariant „IV ir I triskambių laipsniais“ LTR 649(27, 25).

Vis dėlto daugelyje mažorinio atspalvio melodijų vyrauja V laipsnis, pvz., „Piršlys šelma melagis“ LTR 651(41), „Ant marių kranto sėdėjau“ LTR 649(32) ir kt. Neretai greta V laipsnio didelės reikšmės įgauna ir III laipsnis, pvz., „Kur mano tėvelis gėrė“ (42), „Išgriuvo uodas“ (37) ir kt.:



Pirš - lys šel - ma me - la - gis, pir - šai duk - rai, me - la - vai.

Aptariamose kvinttoninės arba terckvinttoninės dermės melodijose, kurių Gelvonų apylinkėse užrašyta ypač daug, dažnai iš viso nėra IV laipsnio (arba jis pasitaiko itin retai – visoje melodijos atkarpoje tik vieną ar kelis kartus, ir tai ne kaip atraminis, bet tik kaip pereinamasis garsas). Garsaeiliai be IV laipsnio neretai tampa derminiu pagrindu ne tik vienbalsės ar „tarpinės“ tarp vienbalsumo ir daugiabalsumo, bet ir daugiabalsės homofoninės faktūros melodijoms⁹. Ko gero, toki anhemitoninį garsaeilį galėtume laikyti vienu iš išskirtinių Gelvonų krašto melodikos bruožų. L. Burkšaitienė, minėto garsaeilio dermių aptikusi ir kitose Aukštaitijos vietovėse, vis dėlto išskiria savitą Gelvonų intonacinį žodyną¹⁰. Dauguma melodijų, kurių garsaeilyje nėra IV laipsnio, palydimos bosuojančio (pritariančio I ir V dermės laipsniais) balso partijos. Jų intonacinis branduolys – tercinio trichordo III-II-V laipsniai. Neretai šių melodijų baigiamoji kadencija pagrįsta V-II-III(I) laipsnių intonacine seka, pvz.: „Oi Dieve mano, Dievuli“ (28), „Joja atajoja“ (14), „Oi, veža mane svetimon šalelėn“ (26), „Tėvelio dvarely beržai augo“ (31) ir kt.

Melodijoms, kurių intonacinis branduolys yra minėtas tercinis trichordas, pritariant bosuojant tik dviem skirtingais garsais – labai patogiu ir paprastu. Toks galėjo būti senovinis pritarimo būdas, tikęs ne tik daugiabalsės, bet ir vienbalsės arba „tarpinės“ faktūros melodijoms. Pastarosiose abu balsai vietomis sueidavę į unisoną, pvz., „Skrenda vanagas“ (19).

Galima daryti prielaidą, kad bosavimą minėtais dviem garsais galėjo „paruošti“ Gelvonų krašte dainuotos vienbalsės melodijos su subkvarta (t. y. apatinis V laipsniu). Šią prielaidą lyg ir pa-

⁹ Įdomu, kad garsaeilis be IV laipsnio bei labai panašios intonacijos būdingos ir vienai iš vienbalsių minorinio pobūdžio melodijų – „Oi, grūdi liūdi“ LTR 651(24).

¹⁰ Burkšaitienė L. *Min. veik.*, p. 26–27.

tvirtintų dainos „Aš pasėjau avižų“ (5) melodija, kuri yra minorinio atspalvio terc-toninės dermės su subkvarta, bei J. Kartenio komentarai: „*Pirma šios dainos dalis buvo dainuojama vienu balsu arba bosuojant per la (a) ir mi (e). Antroji dalis tercija turavojama*“. Čia reiktų patikslinti, kad J. Kartenio teiginys „*tercija turavoja*“ nereiškia pritarimo vien tercijos intervalais. Tai rodo dainos „Išjojo jojo“ (59), kuri turi analogišką komentarą, natomis užrašyta pritarimo partija.

Įdomu, kad labai panaši intonacinė sandara (m. 3) būdinga ir vienai iš savitų šio krašto sutartinių – „Ten, už marių mėlynujų“ (2). Tik pagrindiniame balse čia nėra subkvartos – ją prideda du pritariamieji (dviem arba trim garsais bosuojantys) balsai¹¹.

Subkvartos liekanų esama ir daugiabalsės bei tarpinės faktūros melodijose, pvz., „Žalia žolelė prie lygumėlės“ LTR 649(39), „Išgriuvo uodas“ (37) ir kt. Beje, pastaroji daina išsiskiria savitu pritarimo būdu, kuris pagal užrašytojo pastabą nėra visiškai aiškus: „*Dainuojama dviem balsais: viena melodija eina šalia kitos, vietomis susikirsdomos*“.

Tačiau grįžkime prie melodijų, pagrįstų III-II-V laipsnių trichordu ir neretai besibaigiančių V-II-III(I) laipsnių sekos kadencija. Gana didelė jų dalis, anot J. Kartenio, buvo pritariamos ne bosuojant, bet tercijomis, pvz., „Sesutėla miela“ LTR 650(7), „Sėskis, panyte“ LTR 650(4) ir kt.

Išanalizavus visas turimas Gelvonų krašto melodijas, galima teigti, kad anhemitoninio garsaeilio (t. y. garsaeilio be IV laipsnio) daugiabalsės faktūros melodijos būdingos senesnio klodo melodikai. Dėmesio vertas faktas, kad apie 90% minėto garsaeilio melodijų sudaro vestuvinės dainos. Kaip žinoma, vestuvinis repertuaras visoje Lietuvoje ilgiausiai buvo susijęs su funkcija, t. y. XX a. pirmojoje pusėje jis dar aktyviai vartotas vestuvių apeigų metu. Nenuostabu, kad nuolatos kartojamos, naujesnės (galima sakyti, aukštaitiškos) melodikos nepaveiktos senosios vietinės melodijos ilgam įstrigo žmonių atmintin. Drauge su jomis – ir saviti atlikimo būdai.

Kalbant apie Gelvonų krašto muzikinio folkloro savitumą, reiktų paminėti keletą originalių kūrinių. Vienas jų – „Dūda“ (56). Tai senoviškas šokis, kurio tekste minimi dūdos (t. y. dūdmaišio) gamybos momentai („išsukimas“, „ronos darymas“, „mieros išėmimas“, „instrajijimas“). Besikartojantys garsažodžiai „*tyr lyr*“ bei nesudėtinga terckvintinė melodija, pagal kurią šokamas ir kitas gelvoniškių senoviškas šokis „Gaila man“ (57), primena ir patį dūdos skambėjimą. Beje, „Dūda“ laikytinas vienu iš svarių faktų, patvirtinančių dūdmaišio populiarumą pietryčių Lietuvoje.

J. Karteniui Gelvonoose pavyko užrašyti ir keletą sutartinių. Vieną – „Ten, už marių mėlynujų“ – jau trumpai aptarėme aukščiau. Tai savitas archajiškos terctoninės melodijos su dviem bosuojančiais balsais pavyzdys. Siauras ambitus bei terctoninė dermė būdinga ir senoviškam šokiui „Va teip sėjau linelius“ (55), kuris šiek tiek primena Dėltuvoje užrašytos sutartinės „Kaip sėjau linelį“ LTR 836(59)¹² vieno balso intonacinę sandarą (tiesa, šios sutartinės terctoninė dermė praplėsta subkvarta). Matyt, gelvo-

¹¹ Beje, labai panašią sandarą (mažąją terciją pirmajame balse ir kvartą – antrajame) turi ir palyginti netolimoje – Želvos – apylinkėje (Ukmergės r.) J. Kartenio užrašyta dvejinė sutartinė „Antinas antelę vadinojo“ LTR 963(22), kurią pagiedojo O. Petrauskienė, kilusi iš Rokiškio apskrities Kriaučių kaimo.

¹² Sutartinė paskelbta: *Sutartinės: daugiabalsės lietuvių liaudies dainos*, sudarė ir paruošė Z. Slaviūnas, Vilnius, 1959, t. 3, nr. 1311.

niškių šokis galėtų būti vienbalse melodija virtęs sutartinės variantas. Tai rodytų refrenas „šalavijo rūtele“ bei šokimo būdas, būdingas sutartinėms.

Net dvi gelvoniškių sutartinės skirtos oželiui apdainuoti. Viena jų – „Išsivedžiau oželį“ (52) – šokama senų moterų ratu, yra siauro ambitaus (I balsas – m. 3 su subsekunda, II balsas – m. 3). Šokio charakterį paryškina akcentuota ritmika ir sinkopijų figūros, lydinčios garsažodžius „*tai to, tai tėla*“. Abi melodijos tarpusavyje dera įvairiais intervalais (prima, sekunda, tercija).

Antroji – „O tai mano oželis“ (53) – terckvintinės dermės su gelvoniškių dainavimo tradicijai būdingu bosavimu dviem garsais (I ir V laipsniais) antrajame balse. Tai vienintelis sutartinės su bosavimu pavyzdys, taigi lyg ir ne visiškai tradicinis (nors gal grynai vietinis?).

Gali būti, kad anksčiau tai buvusi monofoninė melodija, kuriai, laikui bėgant, atsirado poreikis pritarti – bosuoti. Dėmesį patraukia ir savitas sutartinės tekstas, kuriame minimas oželio pjovimas rudenį. Matyt, tai apeiginio ožio aukojimo, aprašyto daugelyje istorinių šaltinių, atspindys:

*Laikas rudenėlio, tai tėla,
Pjovė mano oželį, tai tėla,
Jau nešokinėja, tai tėla.*

Gelvonuose užrašytas ir vienas „Kazilio“ žaidimo variantas (54). Dauguma jų užfiksuoti Ukmergės rajone¹³. Gelvoniškių žaidimas „Tu kazilio, kazilio“ išsiskiria savitu unisoniniu-heterofoniniu atlikimu.

Etnomuzikologiniams tyrimams svarbios ne tik J. Kartenio užrašytos sutartinės, bet ir išsamūs jų komentarai. Užrašytojo pastabos prie kelių sutartinių patvirtina, kad tekstas neretai būdavo renkamasis (t. y. kuriamas) čia pat, giedant: „Šokio teksto didumas pareidavo nuo dainininko sugebėjimo naujus posmus sukombinuoti, sudėti“ (52); „[...] dažnai šios sutartinės tekstas būdavo ilgesnis ar trumpesnis, – priklausė nuo „vedėjos“ sugebėjimo kombinuoti naujus posmus“ (2). Tai rodytų išskirtinį teksto rinkėjos vaidmenį sutartinių giedojimo tradicijoje¹⁴.

Sutartinės „Ten, už marių mėlynujų“ komentaras patvirtina straipsnio autorės iškeltą prielaidą, kad kai kurių sutartinių skirtingų melodijų atkarpų intervalas kartais gali būti ne visiškai tikslus (kalbama apie sutartines, skelbtas Z. Slaviūno tritomyje). Nykstant grupinio giedojimo tradicijai, jis galėjo būti primirštas, ypač jei melodija užrašyta iš vieno pateikėjo¹⁵: „Šią sutartinę man patiekęs Jurgis Unciūrys padainavo tik atskirus sutartinės balsus, tačiau jų tarpusavio nutolimą (intervalų) nežinojo“. Dar viena vertinga pastaba – apie tik moterų dalyvavimą, giedant sutartinę: „Isidėmėtina, kad šią sutartinę tik moterys dainuodavo“ (2). Moteriškiosios sutartinių atlikimo tradicijos klausimas jau ne kartą yra aptartas įvairiuose straipsnio autorės darbuose¹⁶.

Kaip ir kiekviename krašte, taip ir Gelvonų apylinkėse greta senojo klodo

¹³ Spausdinta: *Sutartinės*, t. 3, nr. 1388–1392, 1394.

¹⁴ Račiūnaitė-Vyčiniene D. *Sutartinių atlikimo tradicijos*, Vilnius, 2000; Račiūnaitė-Vyčiniene D. *Sutartinės dainininkų lūpose (liaudies terminų reikšmės ir prasmės), Darbai ir dienos*, Kaunas, 2001, p. 101–113.

¹⁵ Račiūnaitė-Vyčiniene D. *Sutartinių atlikimo tradicijos*, p. 78–85.

¹⁶ Apie tai plačiau žr.: Račiūnaitė-Vyčiniene D. *Moterys – sutartinių atlikėjos, Liaudies kultūra*, 1995, nr. 1, p. 18–22; Račiūnaitė-Vyčiniene D. *Sutartinių atlikimo tradicijos*, Vilnius, 2000.

dainų užrašyta nemažai vėlyvesniojo ir vėlyvojo muzikinio folkloro pavyzdžių. Dalis melodijų nebeatspindi jokių lokalinių melodikos ypatybių. Tiesa, daugelyje romansų galima pastebėti ir slavų melodikos įtaką. Tyrinėtojams, norintiems gvildinti muzikinių dialektų savitumo bei sąveikos klausimus (o šie parankūs spręsti bendro pobūdžio etnogenezės problemas), pastarosios melodijos yra mažiau vertingos.

Išvados. Išanalizavus per 150 Gelvonų krašto dainų melodijų, kol kas galima padaryti tik kai kurias išvalgines išvadas. Galutines išvadas daryti sunkoka – originali Širvintų rajono melodika etnomuzikologų beveik netyrinėta¹⁷. Svarioms išvadoms padaryti reikėtų aprėpti daug didesnę melodijų kiekį, vietines dainų melodijas palyginant su gretimų apylinkių – Širvintų, Musninkų ir kt. Viliamės, kad tai padaryti padės neseniai pasirodžiusios monografijos „Širvintos“¹⁸, „Musninkai. Kernavė. Čiobiškis“¹⁹. Tam pravers ir ankstesniuose leidiniuose paskelbta tautosaka²⁰. Be to, būtina giliau ištirti dzūkų ir rytų aukštaičių muzikinių dialektų paribio ypatumus. Tikėtina, kad tada geriau išryškės Gelvonų muzikinio folkloro savitumai.

J. Kartenio dėka šiame krašte pavyko užfiksuoti daugelį senojo klodo melodijų bei reliktnius atlikimo būdus – heterofoninį dainavimą bei bosavimą.

Jau dabar galima kalbėti apie savitą gelvoniškių melodijų intonacinį žodyną. Jį suformavusius veiksnius galbūt atskleis nuoseklūs tolimesni muzikinio folkloro tyrimai.

¹⁷ Maloni išimtis – Kernavės apylinkių muzikinis folkloras: Krištopaitė D., Burkšaitienė L. Kernavės apylinkių dainos, *Kernavė*, Vilnius, 1972, p. 321–356.

¹⁸ Žr.: Širvintų apylinkių tautosaka Lietuvos tautosakos rankraštyne, tekstus parengė Povilas Kriščiūnas, melodijas – Živilė Ramoškaitė, *Širvintos*, Vilnius, 2000, p. 599–629.

¹⁹ Žr.: Dainos nuo Musninkų, Kernavės ir Čiobiškio, tekstus parengė Giedrius Dringelis, melodijas – Daiva Vyčiniienė, *Musninkai, Kernavė, Čiobiškis*, Vilnius, 2005, p. 1021–1070.

²⁰ Dar žr.: Tautosakos kūriniai, dainas parengė D. Krištopaitė ir L. Burkšaitienė, *Kernavė*, Vilnius, 1972, p. 390–407, 422–424; Tautosaka, Dainos ir raudos, tekstus parengė R. Sabaliauskaitė, melodijas – A. Nakiienė, *Paparčių ir Žaslių apylinkės*, Kaišiadorys, 1997, p. 382–425, 433–436.

Dar kartą apie gelvoniškių dainas

Rima Visackienė

Muzikinis palikimas, kurį 1935–1936 metais užfiksavo Juozas Kartenis, nukelia mus į to meto stebėtinai dainingą visuomenę, brandinusią ir išnešiojusią žmonių dainą. Pasak J. Kartenio, žmonių daina – tai senoji lietuvių liaudies daina, kurią rinkėjas [J. K. turi galvoje save – R. V.] skyrė aiškia riba nuo individualių bei vėlyvesnių sluoksnių dainų¹. Tokios kilmės dainos, kaip žinome, buvo pasklidusios ne tik šiose apylinkėse, bet ir daugelyje Lietuvos vietų. Pavyzdžiui, Adolfas Sabaliauskas „Lietuvių dainų ir giesmių gaidų“ pratarinėje tokias dainas vadina jau virtusiomis liaudies dainomis, ir dėl tos pačios priežasties jos patekusios į šį rinkinį². Žinoma, jei daina buvo dainuojama liaudies, matyt, ją ir buvo galima taip vadinti, tačiau būtina nepamiršti pastarųjų bei senųjų liaudies dainų pradų skirtumų. Juk galbūt čia glūdi pats dainos stiprybės grūdas.

Ukmergės ir Širvintų apylinkių dainoms, užrašytoms J. Kartenio, būdinga žanrų, stilių bei atlikimo būdų įvairovė. Taigi Gėlvonų dainos taip pat turi šių bruožų. Jau 1938 m. įžymus tautosakos rinkėjas ir tyrinėtojas Zenonas Slaviūnas bando apčiuopti šios įvairovės priežastis. Jis rašo, jog

„apskričių administracinės ribos ne visur sutampa su etninėmis krašto ribomis. Tas pats yra ir su Ukmergės apskritim. Čia ji užkliudo etniškai svetimas sritis, būtent viduriečius aukštaičius (Gelvonai, Vepriai, Survilėškis...) ir net dzūkų (Dubingiai), nors šiaip ji daugiausiai apima aukštaičių rytiečių (kiek ir šiauriečių) gyvenamą plotą“³.

Aukštaitiškas rytiečių dainas Z. Slaviūnas skiria į kontrapunktiškas (sutartines) ir ištisines. Pastarąsias jis apibūdino esant lengvas, lygias, dažniausiai sudėstytas mažorinėse tonacijose; melodijų ambitus nedidelis – dažnai kvartos, kvintos ar sekstos diapazonai, ritmas paprastas. Z. Slaviūno nuomone, šio tipo melodijos nėra vertingos ir, kaip jam atrodo, yra vėlesnės kultūrinės stadijos kūryba, tačiau priduria, jog tai yra

„labai įdomūs savo nuotaika ir stiliumi mūsų kūrybos pavyzdžiai, [...] įdomūs visų pirma tuo, kad kituose kraštuose to tipo melodijų mažai kur terandame; svetimą įtaką čia susekti taip pat nelengva, tuo tarpu kai dzūkų ir kitų sričių dainos neišvengė gudu, vokiečių ir kt. įtakos...“⁴

Štai dar vienas Z. Slaviūno nurodymas, kuris, mano manymu, nagrinėjant šios teritorijos muzikinį kultūrinį sluoksnį, yra labai svarbus:

„[...] tačiau ne visoms šio krašto dainoms tinka šis apibūdinimas. Yra dainų, kurių muzikos ypatumai ir charakteris yra visai kiti. Ypač prie tokių dainų priskirtinos dainos iš tų vietovių, kur susiduria etniškai skirtingi plotai“⁵.

¹ LTR 650 įžanga.

² Sabaliauskas A. *Lietuvių dainų ir giesmių gaidos*, Helsinkis, 1916, p. V.

³ Slaviūnas Z. *Ukmergės krašto dainos, Rinktiniai raštai*, sud. S. Skrodenis, t. 2, Vilnius, 2007, p. 55.

⁴ *Ten pat.*

⁵ Ankstesnės citatos tęsinys.

Dabar mums sunku suprasti, kokie galbūt konkretūs potyriai leido Z. Slaviūnui daryti tokias išvadas. Gaila, kad autorius nepateikė konkrečių pavyzdžių, nenurodė, kas ir kodėl nevertinga, taip pat iš kokių vietovių bei kokias dainas išskiria savo ypatumais. Bbelieka spėti, kad Z. Slaviūnas ir rėmėsi 1935–1936 m. J. Kartenio užrašytomis rytinių aukštaičių dainomis nuo Ukmergės (Dėltuva, Antakalnis, Vėprijai, Želva) ir Širvintų (Bagaslaviškis, Gėlvonai, Čiobiškis).

J. Čiurlionytė, pastebėdama ukmergiškių ir širvintiškių dainų savitumus, teigia, jog ji čia randa nemaža stilistinio mišrumo. Įvairūs susikryžiuojimai ir sluoksniai tai vis esą reiškiniai, kuriuos galima priskirti vienai ar kitai muzikinių dialektų grupei⁶. Ji Lietuvos šiaurinių ir pietrytinių rajonų melodikos skirtumus sieja su etniniu pagrindu ir senovės genčių, kai jos dar nebuvo įėjusios į suvienytos Lietuvos sudėtį, savitumais⁷. Beje, keletą vienbalsių dainų iš Gelvonų krašto ji įtraukė į savo „Lietuvių liaudies melodijų“ rinkinį.

Taigi Gelvonų valsčiaus dainos patraukia mūsų dėmesį, nes jose galime išžiūrėti senesnių laikų dainavimo tradicijų bruožų. Įdomu, kas iš tiesų buvo toji „žmonių“ daina, patyrusi greičiausiai sunkius išbandymus ir transformacijas laiko tėkmėje. Kas jos pirmtakai? Tai klausimai, į kuriuos rasti atsakymus nėra paprasta.

Garbi muzikinio folkloro tyrinėtoja Laima Burkšaitienė, apibūdindama Bagaslaviškio, Mūsniukų, Gelvonų dainų muzikinį stilių, teigia, jog ši teritorija yra monofoninių, t. y. vienbalsių, dainų židynys Aukštaitijos rytuose (dar vienas – Aukštaitijos šiaurės rytuose (Rokiškio rajone), keletas variantų iš kitų Aukštaitijos vietų)⁸. Ji rašo:

„[...] tai daugiausiai įvairių žanrų dainos, sukurtos vėlesniais laikais, bet tarp jų yra ir nemaža grupė senesnės sandaros apeiginių, dažniausiai vestuvinių su rečitatyvo elementais dainų. Vyraujančių šiuolaikinių homofoninio mažoro aukštaičių dainų fone jos atrodo kiek neįprastai“⁹.

Be jokios abejonės, ši vienbalsių dainų salelė intriguoja. Juk monodinę tradiciją mes įpratę sieti su Dzūkijos ar Suvalkijos regionais. J. Kartenio užfiksuoti dainininkų pastebėjimai rodo, jog vienbalsės dainos greičiausiai buvo itin plačiai ir giliai iššaknijusi tradicija šiuose kraštuose. Pavyzdžiui, dainos pateikėja iš Karališkių kaimo Grasilė Lukšienė, turėjusi didžiulį pomėgį dainuoti, dainas išmokusi iš savo tėvų ir senelių, padainavusi tercija pritariamą dainą „Saulutė tekėjo“, dar priduria: „... seniau... kaip ir visas kitas dainas, taip ir šią, rėkdavo vienan balsan...“ LTR 651(42). Manau, tai gana iškalbingas pastebėjimas. Beje, prie daugelio J. Kartenio užrašytų vienbalsių dainų galime rasti tokių pastabų: „daina senobiška“, „labai senobiška“, „seniau buvo dainuojama vienu balsu“.

Stebina ne tik čia vyraujančios vienbalsės melodijos, bet ir spėjama daugia-balsiškumo formų įvairovė. Jų tikriausiai yra buvę kur kas įvairesnių, nei šių dienų tercinis „turavojimas“. Aukštaičių dainų tyrinėtoja L. Burkšaitienė, nagrinėdama ir apibūdindama dainų iš Gelvonų ir Bagaslaviškio melodijų sandarą, teigia:

⁶ Čiurlionytė J. *Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai*, Vilnius, 1969, p. 296.

⁷ *Ten pat*, p. 298.

⁸ Burkšaitienė L. *Aukštaičių liaudies dainų melodijos*, *Aukštaičių melodijos*, Vilnius, 1990, p. 25.

⁹ *Ten pat*.

„Prieš homofoninį stilių šiaurės rytų Aukštaitijoje klestėjo sutartinės, taip pat kitokios daugiabalsio dainavimo formos, be to, pats liaudies suprantamas dainavimas „vienu balsu“ faktiškai yra daugiau ar mažiau išplėtoto heterofoninio tipo. Dainavimas įvairiais paraleliniais intervalais žinomas nuo senų amžių, be to, ir kiti dabar jau užmiršti daugiabalsio dainavimo būdai galėjo būti aukštaičiams nesvetimi“¹⁰.

Kitas dainavimo būdas, kuri užfiksavo J. Kartenis – jau minėtas „bosavimas“. Be žodinių pastabų, turime ir jo užrašytų melodijų, todėl šis daugiabalsiško dainavimo būdas yra kiek aiškesnis. Jį užfiksavo ir A. Sabaliauskas, sakydamas, kad jo krašte (t. y. apie Nemunėlio Radviliškį) jis atsiradęs vėliau už vienbalsį dainavimą¹¹.

Kad būtų aiškesnis praeityje gyvavusių Gelvonų krašto dainų vaizdas, jų problematika ir ypatumai, bandysiu dainas suklasifikuoti ne tradiciškai, bet pasiremddama J. Kartenio pastabomis apie vienokius ar kitokius melodikos bruožus ir svarbiausia – dainavimo būdus. Manau, visas šiose vietovėse jo užrašytas dainas galima skirti į dvi grupes – vienbalses ir daugiabalses. Vienbalses savo ruožtu galima skirti į dvi grupes pagal melodijų sandarą: ankstyvas ir vėlyvesnes (išplėtotas). Daugiabalses sudaro dviejų atlikimo būdų tipai – „bosuojant“ ir tariant tercijomis. Kelios sutartinės, kurias užfiksavo J. Kartenis, manau, čia atstovautų ankstyvos kilmės daugiabalsiškumą. Gelvonuose jų užfiksuota nedaug, tačiau galima spėti, jog ši giesmių rūšis čia įprastai gyvavo, tai rodo kad ir pastaba po sutartinės „Ten, už marių mėlynųjų“ (2)*.

Pasiremddama L. Burkšaitienės teiginiu apie aukštaitiškų raudų melodijų ankstyvą kilmę¹², konkretesnę Gelvonų dainų apžvalgą pradėdau rauda bei vestuviniu verkavimu. Tai aukštaičių liaudies muzikinės kūrybos pavyzdžiai, menantys praeities vestuvių apeigų tam tikrus momentus. Labai svarbu, jog tautosakos rinkėjas J. Kartenis gebėjo užrašyti ne tik meniškai labai vertingus raudų poetinius tekstus, bet ir melodijas, nepažeisdamas jų gyvasties pulso. J. Čiurlionytė rašo: „... labai gaila, kad raudos buvo vėlai folkloristų pastebėtos ir pradėtos užrašinėti. Ypatingai tai liečia jų melodijas...“¹³ Manychiau, tai antrasis tautosakininkas lietuvių folkloristikoje, užrašęs raudą bei vestuvinį verkavimą su melodijomis. Pirmuoju, kaip žinome, buvo A. Baranauskas, 1858 m. Anykščių krašte užfiksavęs vieno vestuvinio verkavimo melodiją. Daugiau išlikusių iki 1935–1936 m. raudų užrašymų su melodijomis nėra. Žinoma, stebina ir toks sąmojingas rinkėjo pastebėjimas prie raudos „Vyreli mano“ (62):

„Kadangi dainininkė pasisakė mokanti raudoti, tai paprasčiau, ir paraudojo šią raudą. Be abejo, raudant prie mirusiojo ši rauda išeitų kitoniškesnė, negu raudant tautosakos rinkėjui“.

Ši pastaba tik patvirtina J. Kartenio, kaip tautosakos rinkėjo, profesionalumą ir tuo pačiu užčiuopia vieną iš opiausių net iki mūsų dienų raudų fiksavimo esminių momentų.

Norint kiek plačiau panagrinėti užrašytąsias raudų melodijas, tenka ap-

¹⁰ Burkšaitienė L. *Min. veik.*, p. 30.

¹¹ Sabaliauskas A. *Min. veik.*, p. V.

* Po dainos pavadinimo skliausteliuose esantis skaičius nurodo jos numerį dainų publikacijoje (kai daina skelbiama šioje knygoje). *Red. pastaba.*

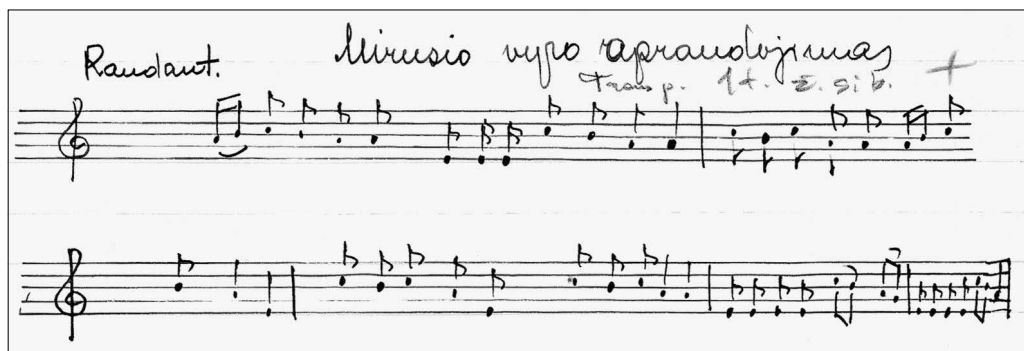
¹² Burkšaitienė L. *Min. veik.*, p. 23.

¹³ Čiurlionytė J. *Lietuvių liaudies melodikos bruožai*, Vilnius, 1969, p. 133.

galeistauti, jog tiksliai tai padaryti nėra galimybės. Tai buvo vienas iš pirmųjų bandymų. Dėl raudų melodijų specifiškumo tuo metu buvo nelengva užfiksuoti jas tiksliai. Užrašinėtoji pavyko pažymėti tik daugiau ar mažiau esminius melodijos kontūrus be variantų, nežymint ritmo bei dinaminį niuansų. Taigi prisimenant J. Kartenio pateiktas pastabas pagrindinę mintį ir turint galvoje užrašinėjimo trūkumus, tenka pripažinti, jog užfiksuotos melodijos visgi mažai begali priartinti mus prie tikrosios jų išraiškos. Rinkėjas, matyt, susidurdamas su tam tikrais užrašinėjimo sunkumais, pastaboje prie raudos rašo:

„[...] nors bendrai ir užrašiau raudos melodijas, ne visur [jų – R. V.] griežtai „prisilaikoma“. Raudant melodija labai laisvai kuriama, bet tik pažymėtose ribose“.

Štai taip atrodo „bendrai“ užrašyta, kaip pats rinkėjas sako, raudos melodija (rankraštinis užrašymas):



Melodija iš tiesų nėra beprasmiškai suskaidyta taktais ir perteikia laisvą raudos atlikimą. Nors rauda turi meniškai labai vertingą ir pilną tekstą, rinkėjas nerašė žodžių po natomis. Manau, kad taip atsitiko todėl, kad raudotojai raudant teko fiksuoti tik melodijos schemą be variantų, kurie atsiranda dėl teksto kaitos. Kad raudos melodija neatrodytų praradusi sąsajos su jos poetiniu tekstu, siūlau jį paskaityti (žr. dainų publikacijos 62 nr.).

Tai vienas pilniausių ir turtingiausių meninėmis išraiškos priemonėmis tekstų, kurie yra žinomi iki šiol. Daugelis ankstesnių užrašymų yra gana fragmentiški ir neturi užbaigtumo vaizdo prasmės požiūriu. J. Kartenio atspindėta posminė raudos struktūra čia neturėtų reikšti įprasto jos posmo. Mano žvilgsniu, išryškėja keli raudojimo momentai ar etapai, nukreipti tam tikra linkme. Juos palaipsniui vystant, rauda tarsi sujungia pradinę aukščiausio emocinio išaugimo ir susitaikymo-nusiramino būsena. Ypač ryškūs pasikartojantys vyro kėlimo momentai. Įdomu, jog ši rauda tarsi netiesiogiai nusako, kuriuo paros metu ji buvo atliekama – pavyzdžiui, šio momento, kuris prasideda žodžiais „vai, aušta aušta...“, prasminė potekstė turėtų reikšti, jog rauda buvo atliekama auštant. Baigiamieji raudos momentai, manyt, yra išlikusi senovės tikėjimų pomirtiniu gyvenimu apraiška, patvirtinanti jos ankstyvą kilmę.

Žvelgiant į šią raudą muzikiniu aspektu, galima pamatyti, kad ji labai primena vestuvinį verkavimą¹⁴. Skirdama abi melodijas tam pačiam melodiniam tipui¹⁵, bandau jas lyginti. Abi melodijos rečituojamos mažosios tercijos intonacijų pagrindu. Dažniausiai vyrauja užpildyta tercija. Slinktyse žemyn būdingos subkvartos atramos. Eilučių pabaigos užtesiamos. Be abejonės, abiem melodijoms būdinga improvizacija, kuri, lyginant rinkėjo užrašymus, labiau pasireiškia verkavime. Čia pasirodo ir sekundos, supančios tercijos atraminius garsus. Visiškai sutampa abiejų melodijų pradžios, nors jas paraudojo skirtingos Bagaslaviškio parapijos dainininkės – Grasilė Lukšienė (mirusio vyro apraudojimas) ir Kiršlienė su dukra Rozalija Verkauskiene (jaunosios verkavimas).

Būtina pažymėti ir vestuvinio verkavimo išimtinį teksto pilnumą ir turtingumą. Žavi senos žodžių formos, epitetai bei palyginimų įvairovė. Lygindami šį tekstą su vėliau užrašytais analogiškais variantais, matytume, jog pastarieji tėra tik jo nuotrupos. Šiandien verkavimas galbūt atrodo ir su humoro atspalviu, tačiau kadaise, manau, tai galėjo būti dramatiškai išvystytas vestuvių epizodas.

Kitas J. Kartenio užfiksuotas Gelvonų valsčiuje archaiškas žanras – rugiapjūtės dainos. Iš jų išsiskiria „barelio“ tipo melodijos, pvz., LTR 649(49):

Pa - bėk, ba - re - li, pa - bėk, ba - re - li, ga -
lan lau - ke - lio.

Kaip matome, būdingas melodijos plėtojimas mažosios tercijos atraminių garsų pagrindu, viršutinį jų vidurinėje dalyje praplečiant sekundos intervalu. Melodijos tipas mums gerai pažįstamas, giminingas dzūkų „bareliams“. Giesmė vienbalsė, tačiau pastaboje J. Kartenis teigia, jog „dainuojama dviem balsais. Antrasis balsas beveik visą laiką stovi vietoj ant mi“. Taip pat jis pažymi, kad tai „senoviška rugiapjūtės daina“. Gana įdomi pastaba primena burdono stilių, tačiau daugiau tokių pastabų šiuose rinkiniuose nebesaurodė, taigi sunku ką nors spręsti apie šį atlikimo būdą.

Kitas „barelio“ tipo melodijos variantas LTR 649(65b) yra toks:

Pa - bėk, ba - re - li, pa - bėk, ba - re - li, ga - lan
lau - ke - lio.

¹⁴J. Kartenio pastaba prie verkavimo: „... šita rauda yra užsilikusi iš senovės vestuvių papročių. Ją raudodavo jaunoji, kada atvažiuodavo jaunasis su savo palydovais pas jaunąją prieš šliubą“.

¹⁵L. Burkšaitienė skiria vestuvių verkavimų tipus. Žr. *Aukštaičių melodijos*, p. 23. Aptariamo verkavimo melodija panaši į šio leidinio 512 nr. (p. 571).

Apie atlikimo būdą J. Kartenis nieko nepažymi. Padainavusi dainininkė apibūdino ją kaip „senobinę“ ir pateikė dar vieną – „vėliau išmoktą, bet dabar dainuojamą“ LTR 649(65a):

Tęsimai

Pa - bėk, ba - re - li, ga - lan lau - ke - lio,
va - lio ba - re - li, va - lio, va - lio, ba - re - li,
va - lio.

Iš pirmo žvilgsnio matome, jog ši melodija yra kitokios struktūros negu kitų čia pateiktų „barelių“. Atsiranda pastovesnis ritmo pulsas, tačiau išlieka ir tam tikri improvizacijos momentai (pvz., smulkesni papuošimai, užtęsimai). Rinkėjo sesuo J. Kartenytė (Janukaitienė) man padainavo to paties melodinio tipo „barelių“. Ji dar prisiminė, jog kadaise šią dainą dainuodavo gelvoniškiai prie rugių darbų, pritariant kitam balsui. Įdomu, kad šienapjūtės valiavimas LTR 963(59) iš Deltuvos yra to paties melodinio tipo:

Plačiai

Aš at - si - kė - liau an - ksti ry - te - lį ir pa - si -
pla - kiau plie - no dal - ge - lę, va - lioj pie - ve - lę,
va - lioj, va - lioj va - lioj va - lioj va - lioj.

J. Kartenis rašo: „... dainuojama tercija turavojant“. Dainininkas valiavimą griežtai skiria nuo dainavimo. Šitaip valiuojama pievelė per šienapjūtę. Per rugiapjūtę valiuojamas **barelis** (pabraukta mano – R. V.). Pievelės ir barelio valiavimai skirtingi:

„Ne visi pievelės valiovimo punktai tinka bareliui valiuoti. Vietoj pievelės valiovime minimos mergelės, pasak dainininko, būna motutė. Be to, barelį valiuojant priduriama ir naujų posmelių, kaip antai:

*Gerai rugeliai gerai brendę,
Pjauna pjovėjėliai net išsprendę,
Valioj, bareli, valioj.*

*Gerai rugeliai, net išlažoje¹⁶,
Pjauna pjovėjėliai net išsižioję,
Valioj, bareli, valioj.*

*Mes pavarysim barų barelį,
Barų barelį galan laukelio,
Valioj, bareli, valioj“.* LTR 963(59)

Taigi manau, kad nurodytą rugiapjūtės melodiją visai pagrįstai galima vadinti rugiapjūtės valiovimu. Peršasi nuomonė, kad tiek rugiapjūtės, tiek šienapjūtės valiovimui liaudyje galėjo gyvuoti ir tų pačių melodijų tipų pagrindu.

Iš J. Kartenio surinktų Gelvonų valsčiuje senesnės sandaros dainų išsiskiria dvi vienbalsės kvarttoninio tipo melodijos. Tokios sandaros dainos yra žinomos kaip daugiau paplitusios Rytų Lietuvoje. Jos būdavo dainuojamos lankant rugius per Sekmines, Jonines ar Petrines (o kai kur ir ligi pat pjūties). Rinkėjas tokių duomenų apie dainų atlikimo konkretesnį laiką ir jų funkciją neužrašė, tačiau abi jų turi paminėjimus, jog „daina“ ar „giesmė“ būdavo dainuojama laukuose. Teksto variantai, kuriuose anyta martelei skiria sunkius darbus, yra gana žinomi, viename jų yra netgi minimas rugių pjovimas:

*Siuntė anyta rugelių pjauti,
ta to to to, ta to to.* LTR 651(32)*

Melodija yra tokia:

Lėtokai

Tai tau be - pi - gu, ža - lia nen - dre - le,
prie do - bi - lo, ta to to to.

Kita Petrinių laikotarpio melodija – „Ta to, liepė anyta“ LTR 649(26) – atrodo taip:

¹⁶ Išlažoje – išgulę.

* Cituojamas 7 posmas. Red. pastaba.



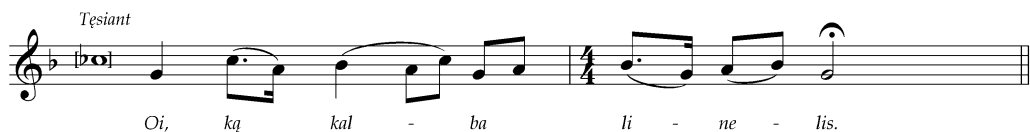
Abiejų melodijų struktūra labai panaši. Ryškūs kalendorinėms dainoms būdingi bruožai – šūksnio intonacija, pagrįsta kvartos intervalu, laisvi nutęsimai pabaigose. Antroji melodija yra ypač laisvai interpretuota. Matyt, nenorint ją suskaidyti ir nukrypti nuo esamos nuotaikos, rinkėjas ją skyrė vienu takto brūkšniu. Yra pastebėjimas:

„Senoviška darbo giesmė. Dainuojama prie lauko darbų vienu balsu. Užbaigiama kažkokiu „netikru“ tonu, nuo ko daina gauna graudų atspalvį. Dainuojama tęsiant labai atsargiai...“

Yra užfiksuota ir rugiapjūtės pabaigtuvių daina iš Karališkių kaimo. Tai „Auga javaras laukuose“ (8). J. Kartenis pastebi: „Dainininkė teigia, kad ši daina senoviška pabaigtuvių daina, dainuojama atnešus rugių vainiką. Dainuojama buvo unisonu“.

Melodijos dermė ir intonacinės kryptys būdingos ukmergiškiams, ypač 2, 4 taktų intonacijos¹⁷. Metras kintantis. Užtikrintumą suteikia užtęsti teksto skiemenys. Daina turi tipišką rugiapjūtės dainoms priedainį.

Štai dar viena ankstyvos kilmės laukų darbo – „lynarūčio“¹⁸ dainos „Oi, ką kalba linelis“ LTR 651(26) melodija, užfiksuota Bagaslaviškio parapijoje, Stavarýgalos kaime:



Melodija išlaikiusi archajišką formą, minimaliai išplėtota. Melodijos pradžioje galime išžvelgti ne itin pabrėžtą kvartos šūksnį, kuris vėliau tarsi ištirpsta. Daina galėjo būti dainuojama darbo metu.

Apžvelgiant ankstyvos sandaros melodijas iš Gelvonų krašto, nederėtų aplenksti ir vaikų dainų, kurių keletą užrašė J. Kartenis. Aptarsime dvi formulių dainelių melodijas, atliekamas kumuliatyviu būdu, t. y. kiekviename posme pridėdant po prasminę eilutę ir vis naujai pakartojant senąsias. Pirmąja melodija dainuojamas Vk 454 tipo „Tarnavau vargavau pas poną“ variantas LTR 649(19):



¹⁷ Plg. Aukštaičių melodijos, nr. 238, 287.

¹⁸ Žanrą nurodo rinkėjas.

viš - ty - tē. Toj viš - ty - tē kiau - šių de - da, iš tų kiau - šių

vai - kus ve - da ma - žu - čius gra - žu - čius gel - to - nus.

Rinkėjas nurodo, jog tai „*piemenų daina, dainuojama vienu balsu (unisonu)*“. Ji rutuliojasi tercijos, viršuje ir apačioje praplėstos sekundomis, intervalo diapazone. Panašių tipo variantų žinoma Aukštaitijoje.

Kitos dainelės – „*Pasėjau pupą pamiškėj*“ (38) – melodija turi išskirtinių savybių. Rinkėjas pastebi: „*Ši daina dažniausiai dainuojama per pokylius. Dainuojama ir šiaip susirinkimuose... Vienu balsu tik paskutinė gaida turavojama*“. Dainelei būdingas nesimetriškas ritmas, 5/8 metras. Dermės tipas kvinttoninis su aiškiai išreikšta kvinta. Baigiamoji dalis primena raliavimų kadencijas.

Didelė J. Kartenio užrašytų melodijų dalis iš Gelvonų ir Bagaslaviškio, kaip jau buvo minėta, yra vėlesnio monofoninio stiliaus. Domina ne tik melodiniai savitumai, bet ir rinkėjo pastebėjimai apie unisoninį dainų atlikimo būdą. Prie kai kurių iš jų rinkėjas įsitikinusiai pažymi: „*Dainuojama tik vienu balsu*“ arba „*dainojama unisonu*“. O prie daugelio tokio paties stiliaus dainų randame jau anksčiau minėtą pastebėjimą: „*dainuojama dviem balsais – viena melodija eina šalia kitos, vietomis susikirsdomos kontrapunkto būdu*“.

Šitoks rinkėjo paaiškinimas nesuteikia aiškumo ir kelia tam tikrų dvejonų. Jis primena vieną muzikologiniais terminais pagrįstą A. Sabaliausko nuorodą, nusakančią sutartinių giedojimo savitumus:

„... giesmė gi niekuomet negiedama vieno asmens. Ji turi dvi melodiji, kurie dvi eina greta kita kitos, vienydamos tarp savęs ant pamato kontrapunkto“¹⁹.

Taigi J. Kartenio panašūs paaiškinimai prie vienbalsio stiliaus dainų atrodo gana dirbtinai ir reiškiantys „kažką kita“.

Visgi keli tokie nusistovėję apibrėžimai turi nedidelius pakitimus bei papildymus. Pavyzdžiui, vietoje apibūdinimo „*melodijos ... susikirsdomos kontrapunkto būdu*“ jis pakeičia „*kontrapunkto būdu besipinančiomis*“ LTR 963(11), priduria, jog „*paprastai kitų melodijų nėra nusistovėjusių: kiekvienas dainininkas ją kuria, prisitaikydamas prie bendro dainos charakterio*“ LTR 651(63). Pastebima, kad „*dainuoja vienu balsu, kuris vietomis išsiskiria, žinoma, jeigu daugelis dainininkų dainuoja, lyg ir antrą melodiją*“ LTR 651(25), o LTR 963(12) minimas unisoninis dainavimas, kuris vietomis per-eina į tercinių pritarimą.

Taigi manau, jog J. Kartenis, gerai suvokdamas termino *unisonas* prasmę, bandė ieškoti kitų, geriau perteikian-

¹⁹ *Lietuvių dainos ir giesmės šiaur-rytinėje Lietuvoje*, dr. A. R. Niemi ir kun. A. Sabaliausko surinktos, Helsinkis, 1911, p. V.

čių dainavimo būdą terminų, nes dainininkams dainuojant jis girdėjo ne vieną balsą ar melodiją, bet dvi ar daugiau²⁰. Pastabos tą labai konkrečiai mums nurodo (žr. 1 pavyzdį ir pastabą prie jo).

Taigi susipažinę su J. Kartenio pastebėjimais, jo pavadintą unisoninį dainų atlikimo būdą sąlyginai galėtume vadinti tarpiniu tarp vieno balso ir daugiabalsio dainavimo. Teoriniu požiūriu tai turėtų atitikti heterofoniją. Baltarusių tyrinėtoja Z. Evald nurodo unisoninio heterofoninio dainavimo formą. Ji būdinga Polesės neapeiginių lyrinių dainų ankstyvajam sluoksniui, turinčiam kalendorinių bei šeimos apeiginių dainų bruožų. Tyrinėtoja rašo:

„... unisoninis heterofoninis stilius atliekamas dainuojant grupei žmonių, kurio pagrindas – veržimasis link unisono. Pobalsiai, išsišakojimai, dažniausiai susidarantys improvizacinių nukrypimų pasekmėje, niekuomet neperauga į savarankiškas melodijas“²¹.

Taigi atsižvelgiant į tai, jog kai kurios dainos buvo atliekamos fragmentiškai pereinant į daugiabalsį dainavimą, pritariant paralelinėmis tercijomis ar kitais intervalais, o kai kurios visgi buvo atliekamos stipriau laikantis unisono²², J. Kartenio užrašytų unisoninių dainų atlikimo būdą vadinčiau taip pat unisoniniu heterofoniniu.

Analizuojant šią monofoninio stiliaus vėlyvesnės kilmės melodinę sandarą, daugiausiai išryškėja kvarttoninio ir kvinttoninio tipo melodijos. Daugeliui kvarttoninio tipo melodijų būdingas apeigiškumas ir jos nėra išplėtos formos. Beje, dažniausiai jos ir turi rinkėjo pastabą, jog daina atliekama unisonu. Pavyzdžiui, anksčiau nurodyta daina „Vaikščioj mergelė“ (25) turi seną apeiginę melodiją, yra gerai išlaikiusi pirmąją struktūrą. Savita mažorinės dermės kvarttonalinė melodija, forma asimetriška, trijų dalių, jai būdingas apeigiškumas.

Pastaboje rinkėjas rašo: „Nepavyko sužinoti apie dainavimo būdą. Greičiausiai ją dainuodavo tik vienas asmuo, todėl savaimė išeidavo unisonu.“ Kita melodija – „O kai aš buvau pas senųjų tėvelių“ LTR 650(14) – labiau išplėta, kvarttoninio tipo. Rinkėjas ją užrašė dėl to, kad melodija pasirodė „kitoniškesnė“:

The image shows two musical staves with lyrics underneath. The first staff is for the song "O kai aš buvau pas senųjų tėvelių" and the second staff is for "o kai aš gačiau jo pilkias avelės". Both are in G minor and 3/8 time.

First staff: *O kai aš bu - vou pas se - nu - jį tė - ve - lį,*

Second staff: *o kai aš ga - niau jo pil - kų - sias a - ve - les.*

²⁰K. Skebėra teigė, kad J. Kartenis turėjęs absoliučią klausą. Plačiau žr. straipsnį apie J. Kartenį skyriuje „Ižymūs žmonės“.

²¹Эвальд З. Песни Белорусского Полесья, Москва, 1979, с. 38–39.

²²Tai reikštų: atsirandant melodijoje įvairesnei melizmatikai ar mažiems ritmo pokyčiams, priklausomai nuo individualesnių dainininkų dainavimo savybių.

Sprendžiant iš rinkėjo pastabos, daina turėjo būti atliekama unisoniniu heterofoniniu būdu. Vyrauja minorinė dermė. Yra užrašytas ir kitas šios dainos variantas LTR 650(55), kaip pažymi rinkėjas, atliekamas vienu balsu:

Lengvai

O kai aš bu - vau pas se - nų - jį, tē - ve - lį,
o tai aš ga - niau tē - vo pil - kas a - ve - les.

Po dainos pastebėta:

„... daina charakteringa tuo, kad ji panaši į kalbėjimą (rečitatyvą). Visos smulkesnės gaidos dainuojamos greitai, lengvai ir laisvai. Tik paskutinės melodijos dalių gaidos labai ilgai tęsiamos (pažymiu fermata)“.

Nors šios dainos variantas įgauna jau mažorinį atspalvį, jos esmė ritmo bei melodikos atžvilgiu išlieka nepakitusi. Užtesimai frazių pabaigose dar ryškesni ir laisvesni. Abiejose melodijose galima išvelgti improvizacijos momentų. Manau, jog tai galėjo būti gana savito stiliaus vestuvinė daina, dainuojama tam tikru piršlybų momentu²³.

Didesnę Gelvonų krašto monofoninio stiliaus dainų dalį sudaro kvinttoninio tipo melodijos. Lyginant su kvarttoninio tipo melodijomis, joms būdinga labiau išplėtotą formą, platesnis diapazonas. Išskirtinė šių melodijų savybė yra dermė be ketvirto laipsnio (pvz., antroji 24 dainos melodija). Dažnai viršutinė atramos kvinta apdainuojama šalutiniais garsais. Pagal rinkėjo pastabas, daugelis šių melodijų yra unisoninio heterofoninio stiliaus, atliekamos vienu balsu, išsiskiria gana savita melodika, ypač įdomesniais ritminiais sprendimais. Kvinttoninio tipo melodija dainuojama „Skrenda vanagas“ LTR 651(46), kurią rinkėjas priskiria „našlaitės“ žanrui:

Vidutiniškai

Skren - da va - na - gas, skren - da va - na - gas, skren - da va -
na - gas per pu - šy - nē - lį, skren - da va - na - gas per pu - šy - nē lį.

Daina, atrodo, reikalaujanti manieringo atlikimo. Jai būdinga neįprasta akcentuotė bei su ja susiję užlaikymai. Pastaboje J. Kartenis rašo:

²³ Pirmasis variantas paskelbtas: Lietuvių liaudies melodijos, spaudai paruošė Čiurlionytė J. Tautosakos darbai, Kaunas, 1938, t. 5, nr. 6.

„Čia yra dainos „Lėk, sakalėli, per ežerėlį“ variantas. Teko šią dainą iš dvejų dainininkų [...]. Kai kurie dainininkai teigė, kad buvęs šios dainos variantas „skrenda busilas“ (garnys)... Seniau buvo dainuojama vienu balsu. Daina labai senoviška“.

Kitas dainos variantas, kurį nurodo rinkėjas, skelbiamas knygoje (19). Įdomu, kad jį rinkėjas nurodo kaip atliekamą „bosuojant“ do ir sol (transponuotoje melodijoje būtų sol ir re). Užfiksuoto pritariamojo balsu nėra. Šis variantas atstovauja jau ne tarpinį tarp daugiabalsiškumo ir vienbalsiškumo, bet daugiabalsį gelvoniškių dainų stilių.

Dar viena kvinttoninio tipo unisoninė heterofoninė daina – „O kai aš buvau“ (34). Ji yra įdomesnio ritmo, įvairuojančios melodikos, su būdingu kvintos šuoliu į toniką be pereinamųjų garsų (pastaboje taip pat kalbama apie išsiskiriančius balsus).

Taip pat dainuojama „Pūsk, vėjeli“ (23)²⁴. Manychiau, jog ši melodija dainuojama antifoniškai. Tai būdinga ir strofinėms dainoms²⁵. Tekstas irgi tam neprieštarautų.

Unisonu atliekama giesmė „Oi, grūdi liūdi“ LTR 651(24) yra neįprasta savo minoriška derme. Pasak pastabos, ji Gelvonų valsčiuje buvo plačiai dainuojama baudžiavos laikais. Visi vėliau užrašyti variantai yra tik mažoriški, plačiai žinomi Ukmergės krašte²⁶.

Su skausmu

Oi, grū - di liū - di šir - de - lė ma - no per

vi - są ru - de - nė - lį, per vi - są ru - de - nė(lį).

Gelvonų krašte kažkada buvo labai daug ir daugiabalsių homofoninių dainų. Apie jų stilistinius ypatumus jau yra kalbėta²⁷. Šias dainas J. Kartenis užrašė taip pat gerai: išlaikytas metroritminis laisvumas, perteikti ornamentiniai niuansai. Daugelis dainų turi labai vertingus pastebėjimus. Tenka apgaildestauti tik dėl vieno užrašytos medžiagos trūkumo – ne visos melodijos turi užfiksuotą pritariamąjį balsą. Ypač tai pasakytina apie tercią tariamas melodijas. Tačiau remiantis LTR 649(3) teiginiu, kad „dainavimas vienam vedant, kitiems turavojant buvo įprastas“, tenka pritarti tokiam jo užrašinėjimo metodui.

Kaip jau buvo minėta, J. Kartenis nurodo ir kitą dainavimo būdą – *bosuojant*, t. y. pritariant nenutrūkstamai besikaitaliojančiais dviem garsais – prima ir subkvarta²⁸. Tokių dainų rinkiniuose yra nemažai. Dvylika jų turi tikslų abiejų balsų užrašymą, o visos kitos – pastabas, nurodančias dainų atlikimą „bosuojant“ per tam tikrus du garsus (kelios iš šių melodijų yra iš Dėltuvos). Stebina,

²⁴ J. Kartenis pastebi: „Išmokusi šią dainą iš tėvo ar senelio. Dainuojama unisonu, kuris vietomis išsiplėsdavo į kitą melodiją.“

²⁵ Čiurlionytė J. *Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai*, p. 261.

²⁶ Plg. *Aukštaičių melodijos*, nr. 410.

²⁷ Burkšaitienė L. *Aukštaičių liaudies dainų melodijos*, p. 30–31.

²⁸ Bendra J. Kartenio pastaba: „Pastabose pažymėtas dainavimo būdas per do ir sol reiškia taip suprasti: antras balsas dainuoja tuos pačius dainos žodžius ant do ir sol, dėdamas prie melodijos kaip geriau tinka, dera“ LTR 836 paaiškinimai.

jog kaip tik į šią dainavimo tradiciją rinkėjas ir atkreipė didesnę dėmesį. Galbūt tai buvo bepradedantis nykti muzikinės kultūros reiškinys. Kadangi dainavimas bosuojant liaudyje jau nebėra gyvas, tai J. Kartenio užfiksuota medžiaga tampa labai vertinga ir reikalaujančia muzikologinių tyrinėjimų. Šiuo metu jau yra sunku pasakyti, kokiame Lietuvos plote ši daugiabalsio dainavimo tradicija kadaise buvo paplitusi.

A. Sabaliauskas taip pat mini „bosavimą“:

„... dabar paprastai nedainuojama unisonu; vienas arba keletas dainininkų gieda gaidą, o kiti „turavoja“, antrina, vadinasi, gieda tercija žemiau arba „bosuoja“, pritardami ir trečią balsą, kursai dažniausiai laikosi tonikos, dominantos ir septimos...“²⁹

J. Čiurlionytė, kalbėdama apie šiaurės aukštaičių melodijas, tai pat pateikia vieną pavyzdį pritariant bosu bei paralelinėmis tercijomis (gaila, melodija neturi tikslesnių metrikų)³⁰. Abu tyrinėtojai, nurodydami liaudies dainų atlikimo būdą dviem trim balsais, „boso“ funkcijos neakcentuoja. Tačiau jei „bosas“ visgi būdavo, J. Čiurlionytės nuomone, jo paskirtis – išryškinti svarbiausias harmonijos funkcijas. Taigi minimas dainavimas „bosuojant“ turėjo lyg ir atitikti nepastovią jo funkciją prie terciinio tarimo.

Dainavimas „bosuojant“, kurį užfiksavo J. Kartenis, skambesio požiūriu turėjo būti tapatus reiškinys, tačiau, geriau įsigilinus į jo pastebėjimus, galime aptikti esminį skirtumą. Pavyzdžiui, rinkėjas pastebi, kad *„... ši senobinė daina buvo dainuojama per mi ir si. Jei būdavo daug dainininkų, tai kiti imdavo tercija turavot“* LTR 651(47). Taigi taip dainuojant, „atsakomybė“ tarsi atitenka „bosui“. Kad geriau įsitikintume, jog iš tiesų ši dainavimo tradicija liaudies sąmonėje buvo įsirežususi būtent taip, prisiminkime pastabą po dainos „Kur aš keliutį keliausiu“ (18): *„Kaip girdėjau, taip dviem balsais ir užrašiau. Galimas daiktas, kad šitą dainą gal dainuoja ir tercija turavodami, bet to nepatyrčiau“*.

Taigi matome, jog dainininkės, turėdamos galimybę pasirinkti pritarimo rūšį, dainuoja dainą ne tercijomis pritardamos, bet „bosuodamos“. Esant didesniai dainininkų skaičiui, matyt, atsirastų pritarimas ir tercija. Juk prie dainos „Užaugo berželiai“ (30) nurodomas atlikimo būdas – *„tercija turavojant ir bosuojant per re ir la“*.

„Bosuojamos“ melodijos, kurias J. Kartenis užrašė Gelvonų valsčiuje, yra labai vingrios. Gausu trichordinių (kvartinių, kvintinių, pavyzdžiui, re-do-la, si-re-la, re-la-sol) intonacijų, pagalbinių garsų. Jos ir mažoriškos, ir minioriškos, giminingos dzūkų monofoninėms, kaip antai „Už balto stalo sėdėjau“ LTR 651(55):

Švelniai

Už bal - to sta - lo sė - dė - jau, su die - ve -

rė - liais kal - bė - jau, su die - ve - rė - liais kal - bė - jau.

²⁹Sabaliauskas A. *Lietuvių dainų ir giesmių gaidos*, Helsinkis, 1916, p. V.

³⁰Čiurlionytė J. *Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai*, p. 298.

Esama ir daugiau panašių melodijų (19, 24). Panašu, kad vienoks ar kitoks atlikimo būdas lyg ir nulemtas melodijų derinės intonacinės sandaros. Bet yra pavyzdžių, kurie šį spėjimą paneigtų. Pavyzdžiui, prie dainos „Tu rūtele, tu žalioji“ LTR 651(15) J. Kartenio yra pažymėta, kad jai „*taria tercijomis*“:

Vidutiniškai

Tu, rū - te - le, tu ža - lio - ji, tu rū - te - le kud - ra - vo - ji,
 ko - dėl ne - ža - liuo - ji, ko ne kud - ra - vo - ji, -oji.

Kaip matome, ši melodija sandara yra vienbalsiška, labai artima apeiginėms dainoms ir, atrodo, tercijomis pritarti neįmanoma. Yra ir kitokios intonacinės sandaros melodijų, kurios tariamos „*tercija ir kitais intervalais*“. Prie vienos jų J. Kartenis pažymi ją esant „*sena*“. Šios melodijos yra be IV laipsnio (tik mažoriškos), jose ryškų svorį turi prima ir kvinta, vyrauja re-la-sol intonacijos, ritmas dažnai asimetriškas. Apie pritarimo ypatumus J. Kartenis plačiau nekalba.

Taigi J. Kartenio surinktos dainos iš Gelvonų valsčiaus vienaip ar kitaip yra informatyvios, daugeliu atžvilgių problemiškos. Vienos jų patraukia dėmesį savo senumu, poetinio teksto archajiškumu ir gilumu, kitos – tradicinių vaizdų išplėtojimu paralelizmo principu, dar kitos – nuosekliu pasakojimu, gausiomis poetinėmis priemonėmis, vaizdo stiprumu, o visa tai sustiprina vidinio turinio nuotaiką atitinkanti skalsi muzikinė raiška. Ypač meniškos ir turinčios pilnus tekstus yra tokios dainos, kaip „Oi, veža mane“ (26), labai plačiai paplitusi gelvoniškiuose baladė „Išjojo jojo ponas karalius“ (59) ir dar kitos, kurias taip išvalgiai užrašė J. Kartenis. Iš tiesų tai didelė meninė vertybė, sukurta paprastų kaimo žmonių. Jų grožį galėtume pajauti jau ne analizuodami, o patys jas uždainuodami.

Iš senųjų dainininkų repertuaro

Tekstus parengė Povilas Krikščiūnas, melodijas – Daiva Vyčinienė

© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

© Lietuvos muzikos ir teatro akademija

Čia skelbiamos dainos imtos iš dviejų šaltinių – Juozo Kartenio rankraščių, saugomų Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne, ir Lietuvos muzikos ir teatro akademijos Muzikologijos instituto Etnomuzikologijos skyriaus Muzikinio folkloro archyvo fondų. Pastarąsias užrašė Akademijos studentai per 1969 m. vykusią ekspediciją. Jiems vadovavo Danutė Krištopaitė ir Laima Burkšaitienė.

Dainos publikacijoje išdėstytos pagal Lietuvių liaudies dainų tekstų kataloge nusistovėjusią seką – nuo darbo dainų iki raudų¹. Norint skaitytojams palengvinti variantų paieškas, po metrikų nurodomi skelbiamų kūriniių tipai, naudojant folkloristinėje literatūroje įprastas santrumpas (pvz., D 40, V 443). Jei tekstas tik apytikriai atitinka tipo anotaciją, naudojamosi ženkliau ~ (pvz., D ~ 1310). Kai atitikmenų galima surasti ne viename dainų skyriuje, ženkliau dedamas prieš nuorodas (pvz., ~ D 510, V 1966). Panašiai nurodomi ir tekstų junginių dėmenys (pvz., Š 767 + 848; K 360 + M 335). Jei skyriaus kartoteka tebėra tvarkoma ir tipai dar nenumeruoti, nurodomas pilnas reikiamo skyriaus pavadinimas be numerio.

Keletas dainų į magnetofono juostas įrašyta ne iki galo. Jų įrašo pabaiga tekstuose pažymėta ženkliau <.

Rengėjai neslepia, kad šiuo kartu paisyta ne tik dainos populiarumo pristatomose vietovėse. Aptardamas gretimų Musninkų apylinkių dainas, Giedrius Dringelis rašė:

„Stebina tradicinio, senojo dainų klodo gausa, grožis ir įvairovė. Be visoje Lietuvoje paplitusių kūriniių, šiose apylinkėse užrašinėtojams pavyko užfiksuoti retą vaizdą: greta gausaus ir įvairaus aukštaitiško repertuaro ir jo puošmenos – sutartinių – ne viena puikiai išvingiuota dzūkiška kalendorinių apeigų ar rugiapjūtės melodija. Rasime ir tokios dainos lenkišką variantą. Susipynusios ir viena kitą papildančios skirtingų arealų ypatybės tapo šių vietovių savastimi“².

Tokia sampyna būdinga ir gelvoniškių dainoms. Turima medžiaga liudija šiuos dainininkus gebėjus taip pat laisvai vingiuoti įmantrias melodijas, subtiliai improvizuoti tekstą. Todėl čia nevengta įdėti vieną kitą retesnę dainą, to paties tipo teksto ar melodijų variantų, taip kartais apeinant plačiau žinomas, dažniausiai vėlyvesniasias dainas, menkliau išplėtotus tekstų variantus ar ne tokią vingrią melodiją. Tikimasi taip papildyti širvintiškių tradicinių dainų antologiją, pradėtą jau išleistose monografijose³.

¹ Katalogas sukurtas ir jo kartoteka saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.

² Dainos nuo Musninkų, Kernavės ir Čiobiškio, tekstus parengė Giedrius Dringelis, melodijas parengė Daiva Vyčinienė, *Musninkai. Kernavė. Čiobiškis*, Vilnius, 2005, p. 1021.

³ Be jau minėtos monografijos, dar žr.: Tautosakos kūriniai, dainas parengė Danutė Krištopaitė ir Laima Burkšaitienė, *Kernavė*, Vilnius, 1972, p. 390–407, 422–424; Širvintų apylinkių tautosaka Lietuvių tautosakos rankraštyne, tekstus parengė Povilas Krikščiūnas, melodijas – Živilė Ramoškaitė, *Širvintos*, Vilnius, 2000, p. 599–629.

1. Gersim, broliai, gersim

Ger-sim, bro-liai, ger - si-m, bro-liai, u - lia - vo - sim, ry - toj šven - ta -
iš - mie - go - o - sim, ry - toj šven - ta - iš - mie-go(sim).

- | | |
|--|---|
| 1. Gersim, broliai,
Gersim, broliai, uliauosim,
Rytoj šventa – išmiegosim,
Rytoj šventa – išmiego(sim). | 7. Išvarysiu,
Juodą vagą išvarysiu,
Baltą duoną padarysiu,
Baltą duoną padary(siu). |
| 2. Rytoj šventa,
Rytoj šventa, išmiegosim,
Kur ketinom, ten nujosim,
Kur ketinom, ten nujos(sim). | 8. Visiems neša,
Visiems neša pusrytėlius,
O man nėra sniedanėlės ⁴ ,
O man nėra sniedanė(lės). |
| 3. Aš nenoriu,
Aš nenoriu daugel gerti,
Rytoj reiks man anksti kelti,
Rytoj reiks man anksti kel(ti). | 9. Aš nueisiu,
Aš nueisiu žalion girion,
Išsipjausiu šmaikščią rykštę,
Šmaikščią rykštę, sedulī(ne) ⁵ . |
| 4. Rytoj reiks man,
Rytoj reiks man anksti kelti,
Šeimynėlė pabudinti,
Šeimynėlė pabudin(ti). | 10. Aš sesulei,
Aš sesulei per petelius,
Ašarėlės per voidelius,
Ašarėlės per veide(lius). |
| 5. Aš atskėliau,
Aš atskėliau anksti ryto,
Pasijungiau žalus margius,
Pasijungiau žalus mar(gius). | 11. Kuom aš kalta,
Kuom aš kalta, broliukėli
Kam pastatei tamsų svirną,
Kam pastatei tamsų svir(ną). |
| 6. Pasijungiau,
Pasijungiau žalus margius
Ir išėjau lauko arti,
Ir išėjau lauko ar(ti). | 12. Aš nemačiau,
Aš nemačiau skaisčios saulės
Skaisčios saulės užtekančios,
Piemenėlių išgenan(čių). |

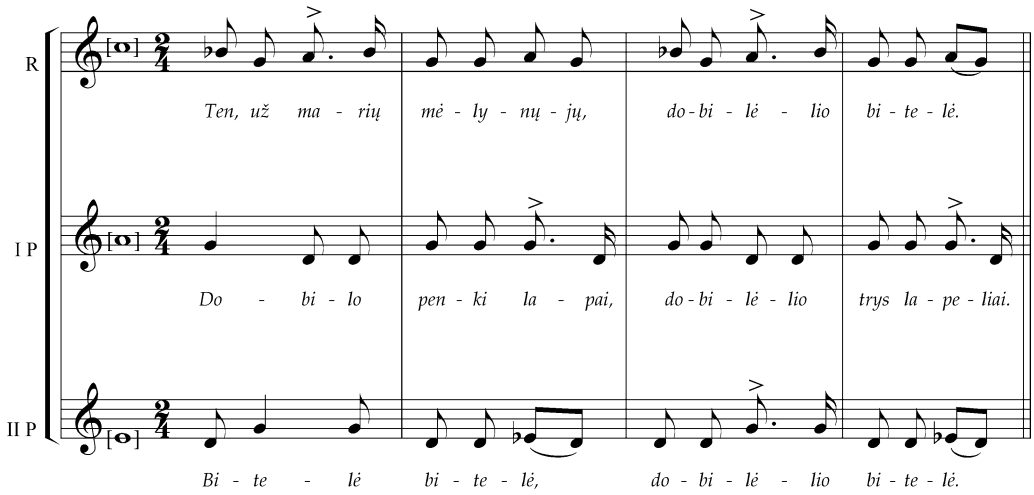
Padainavo Teklė Dzedzevičienė, 62 m.,
ir Stasys Dzedzevičius, 68 m., abu gyv.
Raistalindžiū k. Užrašė J. Kartenis 1935 m.
LTR 650(45). D 40.

⁴ Sniedonė – valgis prieš pusryčius.

⁵ Sedulinė – sedulos medžio.

2. Ten, už marių mėlynujų

R
I P
II P



Ten, už ma - rių mė - ly - nu - jų, do - bi - lė - lio bi - te - lė.

Do - bi - lo pen - ki la - pai, do - bi - lė - lio trys la - pe - liai.

Bi - te - lė bi - te - lė, do - bi - lė - lio bi - te - lė.

Rinkinys:

1. Ten, už marių mėlynujų,
Dobilėlio bitelė.
2. Paprašysiu broliukėlį,
Kad pasėtų dobilėlį.
3. Paprašysiu broliukėlį,
Kad augintų dobilėlį.
4. Paprašysiu broliukėlį,
Kad nupjautų dobilėlį.

5. Paprašysiu broliukėlį,
Kad suvežtų dobilėlį.
6. Paprašysiu broliukėlį,
Kad sušertų dobilėlį.

Paprašysiu broliukėlį, kad nupjautų dobilėlį...
1935 m. J. Kartenio nuotr. Iš LLTI Lietuvių
tautosakos rankraštyno fototekos



I pritarinys:

*Dobilo penki lapai,
Dobilėlio trys lapeliai.*

II pritarinys:

*Bitelė bitelė,
Dobilėlio bitelė.*

Padainavo Jurgis Unčiūrys, 68 m., gyv. Šeipūnų k. Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 650(38). D 91.

Užrašytojo pastaba: „Šią dainą (vadina ją sutartinę) dainuodavo Šaulių apylinkėj prieš 50–60 metų. Seni šios apylinkės žmonės pasakoja, kad jie, vaikai būdami, ją girdėję. Tačiau iki šio laiko nepavyko surasti žmogaus, kuris būtų pats dainavęs. Šią sutartinę man patiekęs Jurgis Unčiūrys padainavo tik atskirus sutartinės balsus, tačiau jų tarpusavio nutolimo (intervalų) nežinojo. Iš pasakojimo sužinojau, kad vienas vesdavo laibiau, o kiti turavodavo storesniu balsu. Pagal žmonių pasakojimus bei jų nurodymus ir surašiau šią sutartinę“.

3. Paprašysiu urėdėlio

Pa - pra - šy - siu u - rė - dė - lio, kad pa - sė - tų
do - bi - lė - lį. Do - bi - lo pen - ki la - pai, do - bi - lė - lio
trys la - pe - liai, do - bi - lė - lio.

1. *Paprašysiu urėdėlio⁶,
Kad pasėtų dobilėlį.
Dobilo penki lapai,
Dobilėlio trys lapeliai,
Dobilėlio.*

2. *Ir pasėjo dobilėlį,
Mūsų žalią žolynėlį.
Dobilo penki lapai,
Dobilėlio trys lapeliai,
Dobilėlio.*

3. *Ir išdygo dobilėlis,
Mūsų žalias žolynėlis.
Dobilo penki lapai,
Dobilėlio trys lapeliai,
Dobilėlio.*

⁶ Urėdas – prievaizdas.

4. *Ir pražydo dobilėlis,
Mūsų žalias žolynėlis.
Dobilo penki lapai,
Dobilėlio trys lapeliai,
Dobilėlio.*

6. *Ir pavyto dobilėlis,
Mūsų žalias žolynėlis.
Dobilo penki lapai,
Dobilėlio trys lapeliai,
Dobilėlio.*

5. *Ir užėjo šalnužėlė,
Ir sukando dobilėlį.
Dobilo penki lapai,
Dobilėlio trys lapeliai,
Dobilėlio.*

Padainavo Teklė Dzedzevičienė, 62 m., ir Stasys Dzedzevičius, 68 m.,
abu gyv. Raistalindžių k. Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 649(29).
D 91.

Užrašytojo pastaba: „Dobilas“ yra darbo giesmė. Kaip ją dainavo
dvi senutės, taip ir užrašiau dviem balsais. Ši daina dainuojama buvo
prie lauko darbų“.

4. Gieda gaideliai

Gie - da gai - de - liai, gie - da ir ant - ri,
aš, jau - nas ber - nu - žė - lis, dal - ge - lės val - du - žė - lis,
aš, jau - nas ber - nu - žė - lis, dal - ge - lės val - du - žėl(is).

1. *Gieda gaideliai,
Gieda ir antri,
Aš, jaunas bernužėlis,
Dalgelės valdužėlis. (2 × 2)*

3. *Eikš gi, mergyte,
Eikš gi jaunoji,
Kalbėsime žodelį,
Raminsime širdelę. (2 × 2)*

2. *Dar neišvariau
Nei pradalgėlio,
Pamačiau merguželę
Vieškelėliu ateinant. (2 × 2)*

4. *Neisiu, berneli,
Neisiu, jaunasai,
Bars mane motinėle
Ir senas tėvelis. (2 × 2)*

- | | |
|--|---|
| 5. <i>Nebijok, mergele,
Nebijok, jaunoji,
Nebars tavoęs tėvelis
Nei sena motinėlė. (2 × 2)</i> | 6. <i>Bijok, mergele,
Jauno bernelio –
Nuims tavo bernelis
Rūtelių vainikėlį. (2 × 2)</i> |
|--|---|

Padainavo Grasilė Lukšienė (Juzonaitė), 70 m., gyv. Karališkių k.

Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 651(63). D 146.

Užrašytojo pastaba: „Dainuojama dviem ar daugiau melodijom, einančiomis greta viena kitos ir vietomis susikertančiomis. Paprastai kitų melodijų nėra nusistovėjusių: kiekvienas dainininkas savotiškai ją kuria, prisitaikydamas prie bendro dainos charakterio. Daina laikoma senoviška. Prieš 50–70 metų buvusi labai dainuojama“.

5. Aš pasėjau avižų



- | | |
|--|---|
| 1. <i>Aš pasėjau avižų
Ant tėvelio dirvelių,
Šersiu šersiu žirgužėlį,
Žirgelį juodbėrėlį. (2 × 2)</i> | 5. <i>– Mesk, broliukai, rašyti,
Imk grėblelį taisyti –
Vai, užaina debesėlis,
Sulis man šienužėlį. (2 × 2)</i> |
| 2. <i>Bus du kartus gražesnis,
Bus du kartus mudresnis⁷,
O tas mano žirgužėlis,
Žirgelis juodbėrėlis. (2 × 2)</i> | 6. <i>– Aš nemesiu rašyti,
Tau grėblelio taisyti –
Vai, ateina parašėlis
Iš kareivių pulkelio. (2 × 2)</i> |
| 3. <i>Du broliukai kuniguos,
Du broliukai urėduos,
O aš viena sesutėlė
Verkiu šieną grėbdama. (2 × 2)</i> | 7. <i>Reiks karionė⁸ tarnauti,
Reiks šautuvą valdyti.
Kai pristosiu į pulkelį,
Tau rašysiu laiškėlį. (2 × 2)</i> |
| 4. <i>Man šienelį begrėbiant
Ir sulūžo grėblelis.
Eisiu dvaran į broliuką
Taisyt mano grėblelio: (2 × 2)</i> | 8. <i>Tu laiškėlį skaitysi,
Ašarėles braukysi:
Rasi vardą, pavardėlę,
Tik nerasi bernelio. (2 × 2)</i> |

Padainavo Pranas Valevičius, 75 m., gyv. Karališkių k. Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 651(7). D 195.

⁷ Mudresnis – protingesnis.

⁸ Karionė – čia kariuomenė.

Užrašytojo pastaba: „Šeimos daina. Pirma šios dainos dalis buvo dainuojama arba vienu balsu, arba bosuojant per la(a) ir mi(e). Antroji dalis tercija turavojama“.

6. Tinai, po Vilniu

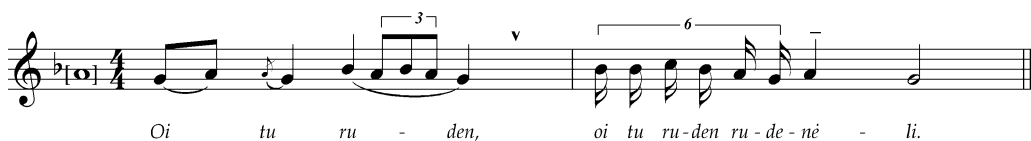
Ti - nai, po Vil - niu, po vieš - ke - lė - liu

jau - noj mer - gai - te še - ne - lį grė - be, grė(be).

- | | |
|--|---|
| 1. Tinai, po Vilniu,
Po viešketėliu
Jaunoj mergaite
Šenelį grėbe. (2 × 2) | 6. Priimk ir mani,
Tų siratėlių,
Kad aš nevargčiau
Sunkų vargelių. (2 × 2) |
| 2. Ne taip gi grėbe,
Kaip gailiai verke,
In to grėblalia
Atsiremdama. (2 × 2) | 7. Kad aš nevargčiau
Sunkų vargelių,
Kad nevaikščiočiau
Tamsių naktelių. (2 × 2) |
| 3. In to grėblalia
Atsiremdama,
Tėvų motulų
Atsimindama: (2 × 2) | 8. Kad nevaikščiočiau
Tamsių naktelių,
Kad nenukrėsčiau
Šaltų raselių. (2 × 2) |
| 4. – Oi tu žemela,
Oi tu šaltoji,
Kam tu priėmėi
Tėvų, motulų? (2 × 2) | 9. Kad nenukrėsčiau
Šaltų raselių,
Kad nenušalčiau
Kojų rankelių. (2 × 2) |
| 5. Kam tu priėmėi
Tėvų, motulų?
Priimk ir mani,
Tų našlaitėlių. (2 × 2) | 10. Kad nenušalčiau
Kojų rankelių,
Kad nebudinčiau
Girioj paukštelių. (2 × 2) |

Padainavo Zosė Valavičienė, 67 m., gyv. Karališkių k. I mg. juostą įrašė R. Naktinytė ir Ž. Leifer, tekstą iššifravo D. Krištopaitė, melodiją – V. Ločeris. KTR 130(22). D 202.

7. Oi tu ruden



1. Oi tu ruden,
Oi tu ruden rudenėli,
2. Šaltas tavo,
Šaltas tavo vandenėlis.
3. Du karveliai,
Du karveliai klony gėrė,
4. Begezdami,
Begezdami sučiulbėjo:
5. – Kur mes skrisim,
Kur mes skrisim, du karveliai?
6. Ar mes skrisim,
Ar mes skrisim žalion girion?
7. Nusileisim,
Nusileisim baltan liepan,
8. Paklausysim,
Kur gegulė gražiai gieda.
9. Ten martelė,
Ten martelė gailiai verkia
10. Pamarėliais,
Pamarėliais vaikščiodama,
11. Akmenėlius,
Akmenėlius rankiodama,
12. Į krūveles,
Į krūveles sudėdama.



Jurgis Unčiūrys „dar vaikas būdamas matęs šokant Oželio šoki, giedant sutartinę „Ten, už marių mėlynųjų“, ir kitus dalykus gana gerai atsimena“. 1935 m. J. Kartenio nuotr. ir komentaras. LTRFt 93.

Padainavo Jurgis Unčiūrys, 68 m., gyv. Šeipūnų k.
Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 650(37). ~ D 510, V 1966.
Užrašytojo pastaba: „Lauko daina. Ši daina du kartus dainuojama.
Tik antrą kartą dainuojant devintas posmas keičiasi: „Ten mergelė,
ten mergelė gražiai gieda“. Daugiau niekas nesikeičia. Dainuojama
unisonu“.

8. Auga javaras laukuose

Au - ga ja - va - ras lau - kuo - se, a - teis ja - va - ras
na - muo - sin, o ja - var ja - var ža - liau - sias.

- | | |
|--|--|
| 1. Auga javaras laukuose,
Ateis javaras namuosin,
O javar javar žaliausias. | 4. Tavo talkelė pailso,
Drabnus rugelius pjaudama,
O javar javar žaliausias. |
| 2. Stosis javaras vartuosin,
O jo šakelės kampuosin,
O jo lapeliai languosin,
O javar javar žaliausias. | 5. Tavo talkelė pailso,
Tankias kapeles kraudama,
O javar javar žaliausias. |
| 3. Išeik, tėveli, ant dvaro,
Priimk talkelę nuo dvaro,
O javar javar žaliausias. | |

Padainavo Grasilė Lukšienė (Juzonaitė), 70 m., gyv. Karališkių k.

Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 651(51). D 520.

Užrašytojo pastaba: „Dainininkė teigė, kad ši daina – senoviška pabaigtuvių daina, dainuojama atnešus rugių vainiką. Dainuojama buvo unisonu“.

9. Nupjovėm rugių didžiausią barą

Nu - pjo - vėm ru - gių di - džiau - sią ba - rą, ei - si - me na - mo
i po - no dva - rą. Vai - ni - kas mū - sų, vai - ni - kas gra - žus.

- | | |
|---|---|
| 1. Nupjovėm rugių didžiausią barą,
Eisime namo į pono dvarą.
Vainikas mūsų,
Vainikas gražus. | 2. Nupjovėm rugius, garbė Dievui,
Eisime namo dėkoti Dievui.
Vainikas mūsų,
Vainikas gražus. |
|---|---|

3. Prašom išeiti nors ant gonkelio,
Prašom priimti nors vainikėlį.
Vainikas mūsų,
Vainikas gražus.
4. Nepagailėki sūrio didžiausio,
Duos ponui Dievas sūnų gražiausią.
Vainikas mūsų,
Vainikas gražus.
5. Nepagailėki sviesto šaukštelio,
Duos ponas Dievas gražių dukrelių.
Vainikas mūsų,
Vainikas gražus.
6. Mūsų ponas šeimininkas
Viso darbo pirmininkas.
Vainikas mūsų,
Vainikas gražus.
7. Duos mums alaus, ne arielkos⁹,
Padės sūrį ant torielkos¹⁰.
Vainikas mūsų,
Vainikas gražus.
8. Mūsų ponia šeimininkė
Viso darbo pirmininkė.
Vainikas mūsų,
Vainikas gražus.
9. Duos mums alaus, ne arielkos,
Padės sūrį ant torielkos.
Vainikas mūsų,
Vainikas gražus.
10. Nepagailėkit arklio drigonto¹¹,
Atvežkite mums muzikantą
Vainikas mūsų,
Vainikas gražus.

Padainavo Ona Beleckienė (Paciūnaitė), 54 m., gyv. Stavarýgalos k.
Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 651(28). D 557.

Užrašytojo pastaba: „Pabaigtuvių (vainiko) daina. Ši daina yra vertimas lenkiškos dainos „Požali žyta“, kuri Aukštaitijoje ir dabar per pabaigtuves dainuojama. Tačiau ir tekstas, ir melodija vietomis nuo anos gerokai skiriasi, nors turi ir daug panašumo.

Teko užėiti šia pačia melodija dainuojamą posmelį:

Mūsų tėvelis su trimitėliais
Veda vaikelius kaip bitinėlis.

Tačiau daugiau šios dainos mano aplankyti dainininkai nežino. Dainuojama tercija turavojant“.

10. Nei aš augau pas tėvelį



Nei aš au - gau pas tė - ve - lį, nei pas mo - ti -



nė - lę, aš už - au - gau pas bro - liu - ką



di - de - liam var - ge(ly).

⁹ Arielka – degtinė.

¹⁰ Torielka – lėkštė.

¹¹ Drigantas – kumelys, eržilas.

- | | |
|--|--|
| <p>1. <i>Nei aš augau pas tėvelį,
Nei pas motinėlą,
Aš užaugau pas broliuką
Dideliam varge(ly).</i></p> <p>2. <i>Liepė eiti man broliukas
Jautelių ganyti,
Reiks man, jaunai našlaitėlei,
Broliuko klausy(ti).</i></p> <p>3. <i>Aš nuġiniau žalus margius
Baltan dobilynan,
Supančiojau žalus margius
Šilkiniais pante(liais).</i></p> | <p>4. <i>Ir atjojo bernužėlis
Per lygius laukelius,
Klausinėjo mergužėlę:
– Kas tau kraus kraite(lius)?</i></p> <p>5. <i>Yra danguj saulutėlė,
Tai man kraus kraitelius,
Yra danguj mėnulėlis,
Tai man skirs dale(lę).</i></p> |
|--|--|

Padainavo Elena Česienė (Davulytė). 60 m., gyv. Jaskaūdžių k.
Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 651(12). D 1188.
Užrašytojo pastaba: „Našlaičių daina“.

11. Oi, gerai buvau

Oi, ge - rai bu - vau pas mo - ti - nė - lę,
je - jau ge - riau jieš - ko - ti, je - jau ge -
riau jieš - ko(ti).

- | | |
|---|---|
| <p>1. <i>Oi, gerai buvau
Pas motinėlą,
Je jau geriau jieškoti,
Je jau geriau jieško(ti)</i></p> | <p>2. <i>Geriau neradau,
Blogiau atradau,
Ant vargelio papuoliau,
Ant vargelio papuo(liau).</i></p> |
|---|---|

3. *Man vėlai gulti,
Man anksti kelti,
Žali rugeliai malti,
Žali rugeliai mal(ti).*

4. *Sumaliau vieną,
Sumaliau kitą –
Dar gaideliai negieda,
Dar gaideliai negie(da).*

5. *Oi, užia užia
Svarios girnelės,
Aš viena malojėlė,
Aš viena malojė(lė).*

6. *Oi, dyla dyla
Auksa žiedelis
Ant uosio milinėlio¹²,
Ant uosio milinė(lio).*

7. *Oi, dyla dyla
Mano amželis
Kaip pilkas akmenėlis,
Kaip pilkas akmenė(lis).*

Padainavo Ona Jankūnienė (Poškaitė), 53 m., ir Pranė Sakalauskienė (Jankūnaitė), 63 m., abi gyv. Stavarýgalos k. Į mg. juostą įrašė G. Carapkina ir G. Urbonavičius 1969 m., tekstą iššifravo L. Burkšaitienė, melodiją – B. Raizenkindas. KTR 130(38). D ~ 1310.

12. Pamire tėvas

Pa - mi - re tė - vas ir mo - ti - nė - le,
tik - tai aš at - li - kau jau si - ra - tė - le.

1. *Pamire tėvas
Ir motinėle,
Tiktai aš atlikau
Jau siratėle. (2 × 2)*

¹² *Miliny* – lazdelė naminėms girnomis sukti.

- | | |
|--|---|
| <p>2. Untneš¹³ ratelį
Nepasukamą,
Pririš kuodelį
Nesuverpiamą. (2 × 2)</p> | <p>7. O žeme tare
Atsakydama:
– Da nesisiūlyk
Jauna būdama. (2 × 2)</p> |
| <p>3. Untneš staklalas
Nepakeliamas,
Nuries drobėį
Nepaaudžiamą. (2 × 2)</p> | <p>8. Ar tau nusboda
Žalias rūteles,
Ar tau nusboda
Jaunas deneles? (2 × 2)</p> |
| <p>4. Ne tiek aš audžiau,
Kiek gailiai verkiau,
Ne tiek tų šūvelių,
Kiek ašarėlių. (2 × 2)</p> | <p>9. – Nei man nusboda
Žalios rūteles,
Nei man nusboda
Jaunas deneles. (2 × 2)</p> |
| <p>5. Ant baltas drobes
Pasiremdama,
Ant juodos žemelės
Pasiremdama: (2 × 2)</p> | <p>10. Tik man nusboda
Rūstūs žodeliai,
Tik man nusboda
Sunkūs darbeliai. (2 × 2)</p> |
| <p>6. – Oi žeme žeme,
Juoda žemela,
Prijėmėi tėvelius,
Prijimk ir mane. (2 × 2)</p> | <p>11. Rūstūs žodeliai
Širdelę graužia,
Sunkūs darbeliai
Rankelas laužia. (2 × 2)</p> |

Padainavo Ona Tiešienė (Grinytė), 61 m., ir Pranė Sakalauskienė (Jankūnaitė), 53 m., gyv. Knýzlaukio k., Vėprių apyl., Ukmergės r., kil. iš Stavarýgalos k. Į mg. juostą írašė G. Carapkina ir G. Urbonavičius, tekstą ir melodiją iššifravo L. Burkšaitienė. KTR 130(36). D 1427.

13. Pas mano tėvelį



¹³ Untnešti – ínešti.

1. *Pas mano tėvelį
Uzarai¹⁴ stovėjo,
Oi Dieve Dievuti,
Uzarai stovėjo,
Oi Dieve Dievuti,
Uzarai stovėjo.*
2. *Turėjo tėvelis
Du jaunu sūnelių,
Oi Dieve Dievuti,
Du jaunu sūnelių,
Oi Dieve Dievuti,
Du jaunu sūnelių.*
3. *Turėjo tėvelis
Du ristu žirgelių,
Oi Dieve Dievuti,
Du ristu žirgelių,
Oi Dieve Dievuti,
Du ristu žirgelių.*
4. *Ant vieno žirgelio
Tėvelis užsėdo,
Oi Dieve Dievuti,
Tėvelis užsėdo,
Oi Dieve Dievuti,
Tėvelis užsėdo.*
5. *Ant kito žirgelio
Sūnelį užkėlė,
Oi Dieve Dievuti,
Sūnelį užkėlė,
Oi Dieve Dievuti,
Sūnelį užkėlė.*
6. *Išėjo tėvelis
Į Vilniaus miestelį,
Oi Dieve Dievuti,
Į Vilniaus miestelį,
Oi Dieve Dievuti,
Į Vilniaus miestelį.*
7. *Užėjo tėvelis
Ant žalio tiltelio,
Oi Dieve Dievuti,
Ant žalio tiltelio,
Oi Dieve Dievuti,
Ant žalio tiltelio.*
8. *Nupuolė sūnelis
Po žaliu tilteliu,
Oi Dieve Dievuti,
Po žaliu tilteliu,
Oi Dieve Dievuti,
Po žaliu tilteliu.*
9. *Nesakyk motutei,
Kad aš tai nupuoliau,
Oi Dieve Dievuti,
Kad aš tai nupuoliau,
Oi Dieve Dievuti,
Kad aš tai nupuoliau.*
10. *Pasakyk motutei,
Kad aš tai nuskendau,
Oi Dieve Dievuti,
Kad aš tai nuskendau,
Oi Dieve Dievuti,
Kad aš tai nuskendau.*
11. *Raudonas vėžiukas –
Tai mano broliukas,
Oi Dieve Dievuti,
Tai mano broliukas,
Oi Dieve Dievuti,
Tai mano broliukas.*
12. *Baltoji žuvelė –
Tai mano seselė,
Oi Dieve Dievuti,
Tai mano seselė,
Oi Dieve Dievuti,
Tai mano seselė.*

¹⁴ Uzaras – husaras (kazokas).

13. Baltas akmenėlis –
 Mano pagalvėlis,
 Oi Dieve Dievuti,
 Mano pagalvėlis,
 Oi Dieve Dievuti,
 Mano pagalvėlis.

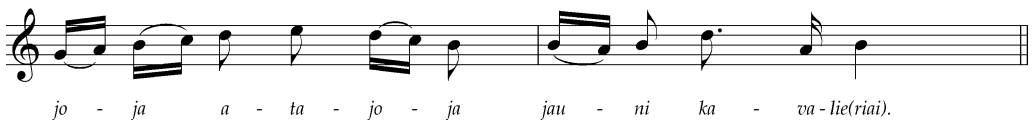
15. Pasakyk, tėveli,
 Senai motinėlei,
 Pasakyk, tėveli,
 Kad aš nebegrįšiu,
 Pasakyk, tėveli,
 Kad aš nebegrįšiu.

14. Žalieji maureliai –
 Tai mano patalas,
 Oi Dieve Dievuti,
 Tai mano patalas,
 Oi Dieve Dievuti,
 Tai mano patalas.

Padainavo Grasilė Lukšienė (Juzonaitė), 70 m., gyv. Karališkių k.
 Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 651(54). D 1570. Panašių teksto
 motyvų esama karinėse dainose.

Užrašytojo pastaba: „Dainuojama keliomis šalia viena kitos einančiomis
 melodijomis. Daina labai senoviška, dainininkės tėvų mokėta“.

14. Joja atajoja



1. Joja atajoja
 Jauni kavalieriai,
 Joja atajoja
 Jauni kavalie(riai):

4. Per dvarelį ėjo,
 Kamašai¹⁶ girgždė(jo),
 Per dvarelį ėjo,
 Kamašai girgždė(jo).

2. Per laukelį jojo,
 Žirgai arcavojo¹⁵,
 Per laukelį jojo,
 Žirgai arcavo(jo).

5. Dureles vėrė,
 Šilkeliai čėžėjo,
 Dureles vėrė,
 Šilkeliai čėžė(jo).

3. Į dvarą prijėjo,
 Nuo žirgų nušoko,
 Į dvarą prijėjo,
 Nuo žirgų nušo(ko).

6. Už stalo sėdėjo,
 Kaip kvietkai žydėjo,
 Už stalo sėdėjo,
 Kaip kvietkai žydė(jo).

¹⁵ Arcavoti – lakstyti, bėgioti išdykaujant.

¹⁶ Kamašai – nesuvarstomi pusbačiai su auliu-kais.

7. Kieliškėlį¹⁷ ėmė,
Žiedeliai blizgėjo,
Kieliškėlį ėmė,
Žiedeliai blizgė(jo).
8. Arielkėlę gėrė,
Gardžiai smakavojo¹⁸,
Arielkėlę gėrė,
Gardžiai smakavo(jo).
9. Joja atajoja
Seni kavalieriai,
Joja atajoja
Seni kavalie(riai):
10. Per laukelį jojo,
Žirgeliai klūpojo,
Per laukelį jojo,
Žirgeliai klūpo(jo).
11. Per ūlyčią jojo,
Visi šunes lojo,
Per ūlyčią jojo,
Visi šunes lo(jo).
12. Į dvarą prijogo,
Nuo žirgo nudribo,
Į dvarą prijogo,
Nuo žirgo nudri(bo).
13. Per dvarėlį ėjo,
Kuntapliai¹⁹ klepsėjo,
Per dvarėlį ėjo,
Kuntapliai klepsė(jo).
14. Dureles vėrė,
Skerliudus²⁰ privėrė,
Dureles vėrė,
Skerliudus privė(rė).
15. Už stalo sėdėjo,
Degutu smirdėjo,
Už stalo sėdėjo,
Degutu smirdė(jo).
16. Kieliškėlį ėmė,
Rankelės drebėjo,
Kieliškėlį ėmė,
Rankelės drebė(jo).
17. Arielkėlę gėrė,
Arielka paspringo,
Arielkėlę gėrė,
Arielka pasprin(go).

Padainavo Elena Česienė (Davulytė), 60 m., gyv. Jaskaūdžių k.
Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 651(14). V 263.
Užrašytojo pastaba: „Dainuojama dviem balsais, antruoju bosuojant
ant do ir sol“.

15. Mana tevelia lygūs laukeliai

Ma - na te - ve - lia ly - gūs lau - ke - liai, prieg dva - rui

¹⁷ Kieliškėlis – taurelė, stiklelis.

¹⁸ Smakavoti – ragauti.

¹⁹ Kuntapliai – prasti batai be auliukų, klumpės.

²⁰ Skerliudai – suplyšę drabužiai.

ja - va - rė - lis, prieg dva - rui ja - va - rė(lis).

- | | |
|---|---|
| 1. Mana tevelia
Lygūs laukeliai,
Prieg dvarui javarėlis,
Prieg dvarui javarė(lis). | 7. Sėsiu pasėsiu
Tris lovas ²¹ rūtų
Po žirgelia kajelių,
Po žirgelia kaje(lių). |
| 2. An to jovaro
Šimtas šakelių
Gegutelem kukuoti,
Gegutelem kukuo(ti). | 8. Gražiai išdya,
Gražiai žaliava
Žirgelia nemindžiota,
Žirgelia nemindžio(ta). |
| 3. Ty ne gegute,
Ty ne drabnoja –
Matule dukrį rengia,
Matule dukrį ren(gia). | 9. Oi, dreba dreba
Žalia rūtele,
Vejelia papučiam,
Vejelia papučia(ma). |
| 4. Renkis, oi, renkis,
Dukrele mana,
Svetimojoj šalelėj,
Svetimojoj šale(lėj). | 10. Teip tu drebėsi,
Jauna panele,
Kai mana valėj būsi,
Kai mana valėj bū(si). |
| 5. Pasidaboja
Brolis paneļį
Svetimojon šalelėn,
Svetimojon šale(lėn). | 11. Aš nusipirksiu
Sau kančiukėļ ²²
Šėšių šimtų ailalių,
Šėšių šimtų aila(lių). < |
| 6. Graži žiūrėti,
Meili kalbėti,
Nežinau razumėlia,
Nežinau razumė(lia). | 12. Aš pamokysiu
Sava paneļę
Spartų darbėlių dirbti,
Spartų darbėlių dirb(ti). |

²¹ Lova – čia lysvė.

²² Kančius – odinis rimbas, bizūnas.

13. – Kad būt žinojus

Tavi, berneli,
Tokios rūšcios širdes,
Tokios rūšcios širde(les),

15. Būči neardžius

Sava kaselių
Iš sesulių pulkelia,
Iš sesulių pulke(lia).

14. Būči nelingus

Sava galveles
In moterų šalelę,
In moterų šale(lę),

Padainavo Veronika Gaidamavičienė (Viršulytė), 67 m., ir Marija Martinkienė, 44 m., abi gyv. Antakalnio k. Užrašė Ž. Leifer ir R. Naktinytė 1969 m., melodiją iššifravo B. Raizenkindas. KTR 130(74), KF 5502(1). ~ V 359, V 1836.

16. Nejok, berneli, pavasarėli

♩ = 108

① Ne - jok, ber - ne - li, pa - va - sa - ré - li,

② at - jok, ber - nu - žė - li, ru - de - nė - li, ru - de - nė(lij).

③ ④ ⑤ ⑥ ⑦ ⑧

1. Nejok, berneli,
Pavasarij, (2 × 2)
Atjok, bernužėli,
Rudenėli. (2 × 2)

2. Kai rugių laukai
Želmeniuosi, (2 × 2)
Kai darži rūtele
Garbiniuosi. (2 × 2)

3*. Žvengia žirgelis
Rugių laukely, (2 × 2)
Verkia panaitėle
Darželėly. (2 × 2)

4. Nežvenk, žirgeli,
Rugių laukely, (2 × 2)
Neverk, panaitėle,
Darželėly. (2 × 2)

5. Siųščia tevelį
Pažiūrėti, (2 × 2)
Naujojos klėtėlės
Aplankyti. (2 × 2)

6. – Dukrele mana,
Vaikeli mana, (2 × 2)
Kaip tu tinai būsi,
Kaip vaikščiosi? (2 × 2)

7. Svirna dureles
Abelines, (2 × 2)
Svirna grebestėlij
Lazdyniniai. (2 × 2)

8. Svirna dureles
Netašytas, (2 × 2)
Svirna grebestėlij
Neskabdyti. (2 × 2)



„Rūgštūs aboliai – rūstūs žodelij...“
J. Kartenio nuotr. Iš LTRFt fondų

9. Tu prisiskinsi
Ty abatėliu, (2 × 2)
Tu prisiraškysi
Riešutėliu. (2 × 2)

10. Rūgštūs aboliai –
Rūstūs žodelij, (2 × 2)
Drabni riešutėlij –
Ašarėles. (2 × 2)

Padainavo Veronika Gaidamavičienė (Viršulytė), 67 m., ir Marija
Martinkienė, 44 m., abi gyv. Antakalnio k. Užrašė Ž. Leifer
ir R. Naktinytė 1969 m., melodiją iššifravo B. Raizenkindas.
KTR 130(77), KF 5500(2). V 443.

17. Oi broleliai broleliai



* 3, 4 ir 8 posmai į mg. juostą neįrašyti. Rengėjo pastaba.

- | | |
|---|---|
| 1. <i>Oi broleliai broleliai,
Toli mūsų nameliai,
Toli mūsų nameliai.</i> | 4. <i>Kur žiedelis nuritės,
Ten sesutė ištekės,
Ten sesutė ištekės.</i> |
| 2. <i>Už dvejį šimtų mylelių,
Už žaliųjų girelių,
Už žaliųjų girelių.</i> | 5. <i>Kur žiedelis apsisotos,
Ten sesutė marčia stos,
Ten sesutė marčia stos.</i> |
| 3. <i>Per tiltelį eidama,
Aukso žiedą risdama,
Aukso žiedą risdama.</i> | 6. <i>Kur žiedelis surūdys,
Ten sesutė vargus vargs,
Ten sesutė vargus vargs.</i> |

Padainavo V. Kartenis, 20 m., ir G. Kartenytė, 16 m., abu gyv. Šaulių k. Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 649(6). V 633.
Užrašytojo pastaba: „Šeimos daina, senovinė. Dainuojama įprastai, tercija turavojant“.

18. Kur aš keliutį keliausiu

Kur aš ke - liu - tį ke - liau - siu, pa - si - gau - siu
ža - lią zy - le - lę.

- | | |
|---|--|
| 1. <i>Kur aš keliutį keliausiu,
Pasigausiu žalią zylelę.</i> | 5. <i>Zylelė rūteles skina,
Sesulei vainikėlį pina.</i> |
| 2. <i>Pasigausiu žalią zylelę,
Pasileisiu rūtų darželin.</i> | 6. <i>Sesulė saldžiai užsnūdo,
Zylelė iš rankų išsprūdo.</i> |
| 3. <i>Pasileisiu rūtų darželin,
O pati įeisiu svirnelin.</i> | 7. <i>Ne tiek zylelės plunksnelių,
Kiek sesulės gailių ašarėlių.</i> |
| 4. <i>Pažiūrėk, sesele, darželin,
Ką zylelė daržely veikia.</i> | |

Padainavo Teklė Dzedzevičienė, 62 m., ir Stasys Dzedzevičius, 68 m., abu gyv. Raistalindžių k. Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 650(48). V 747.

Užrašytojo pastaba: „Kaip girdėjau, taip dviem balsais ir užrašiau. Galimas daiktas, kad šitą dainą gal dainuoja ir tercija turavodami, bet to nepatyrčiau“.

19. Skrenda vanagas

Skren - da va - na - gas, skren - da va - na - gas,
 skre - n - da va - na - gas per e - pu - šy - ną, - šy(ną).

- | | |
|--|--|
| 1. Skrenda vanagas,
Skrenda vanagas,
Skrenda vanagas
Per epušyną. (2 × 2) | 8. Plaukus laiduoja,
Plaukus laiduoja,
Plaukus laiduoja,
Taip gailiai verkia. (2 × 2) |
| 2. Tam epušyne,
Tam epušyne,
Tam epušyne
Bėga upelė. (2 × 2) | 9. Nėr man motulės,
Nėr man motulės,
Nėr man motulės
Kraiteliui krauti. (2 × 2) |
| 3. Ant tos upelės,
Ant tos upelės,
Ant tos upelės
Sukas verpetas. (2 × 2) | 10. Nėr man tėvelio,
Nėr man tėvelio,
Nėr man tėvelio
Dalelei skirti. (2 × 2) |
| 4. Ant to verpeto,
Ant to verpeto,
Ant to verpeto
Stovi krėslelis. (2 × 2) | 11. Nėr man broliuko,
Nėr man broliuko,
Nėr man broliuko
Lauku lydėti. (2 × 2) |
| 5. Ant to krėslelio,
Ant to krėslelio.
Ant to krėslelio
Sėdi mergelė. (2 × 2) | 12. Nėr man sesulių,
Nėr man sesulių,
Nėr man sesulių
Šaly sėdėti. (2 × 2) |
| 6. Sėdi mergelė,
Sėdi mergelė,
Sėdi mergelė,
Galvą šukuoja. (2 × 2) | 13. Saulė motulė,
Saulė motulė,
Saulė motulė
Kraitelį krovė. (2 × 2) |
| 7. Galvą šukuoja,
Galvą šukuoja,
Galvą šukuoja,
Plaukus laiduoja. (2 × 2) | 14. Mėnuo tėvelis,
Mėnuo tėvelis,
Mėnuo tėvelis
Dalelę skyrė. (2 × 2) |

15. Sietyns brolelis,
Sietyns brolelis,
Sietyns brolelis
Lauku lydėjo. (2 × 2)

16. Žvaigždės seselės,
Žvaigždės seselės,
Žvaigždės seselės
Šaly sėdėjo. (2 × 2)

Padainavo Elena Česienė (Davulytė), 60 m., gyv. Jaskaūdžių k.

Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 651(13). V 811.

Užrašytojo pastabos: „Našlaičių daina. Dainuojama bosuojant ant do ir sol“.

Rengėjo pastaba: Po LTR 651(46) J. Kartenis pastebi: „Čia yra dainos „Lėk, sakalėli, per ežerėli“ variantas. Teko šią dainą užrašyti iš dvejų dainininkių. Kai kurie dainininkai teigė, kad buvęs šios dainos variantas „Skrenda busilas (genys)“. Seniau buvo dainuojama vienu balsu. Daina labai senoviška“.

20. Gieda gaideliai, raliuoja



Gie - da gai - de - liai, ra - liuo - ja, auš - ri - nė žvaigž - dė



mir - guo - ja. Ma - no tė - ve - lis, se - nas bū - da - mas,



vaikš - čio - ja.

1. Gieda gaideliai, raliuoja,
Aušrinė žvaigždė mirguoja.
Mano tėvelis, senas būdamas,
Vaikščioja.

4. – Išeik, mergele, išeiki,
Išeik, jaunoji, išeiki
Ir atakelki vario vartelius
Dėl manęs.

2. Anas po durą vaikščiojo,
Jauną sūnelį budino:
– Kelkis, sūneli, balnok žirgelį,
Reiks joti.

5. – Neturiu čėso, berneli,
Neturiu čėso, jaunasai,
Su motinėle drobeles režau,
Reiks siūti.

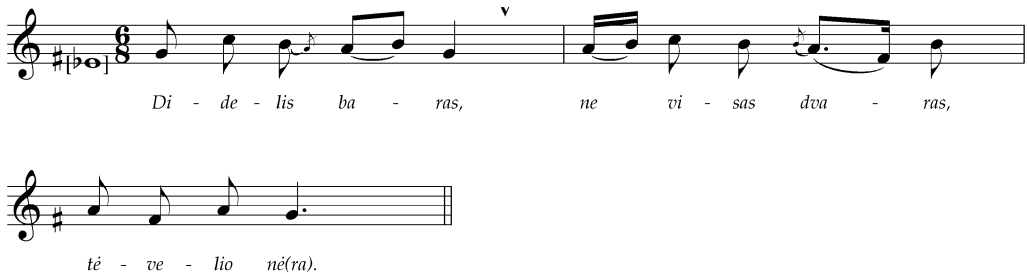
3. Aš jojau lauku ir antru,
Aš jojau giria žaliąja,
O ir prijojau uošvės dvarėli –
Varteliai užkelti.

6. – Oi, tau bepigu, mergele,
Po stiklo langu sėdėti,
Su motinėle švelnų žodelį
Kalbėti.

7. O man nepigu berneliui,
O man nepigu jaunajam,
Nepigu manei skaudam lietuty
Stovėti.
8. Sulijo lijo žirgelis
Ir ant žirgelio balnelis,
Sulijo lijo brangius rūbelius
Ant manęs.
9. Kad tu, mergele, prapuolus,
Ne mane jauną viliojus,
Tu midų gėrei, pasižadėjai
Už manęs.
10. – O kas tau kaltas, berneli,
O kas tau kaltas, jaunasai?
Pasidabojai, tai ir atjojai
Į mane.

Padainavo Kiršlienė (Paciūnaitė), 67 m., vardas nenurodytas,
ir Rozalija Verkauskienė (Kirslytė), 31 m., abi gyv. Sedūnų k.
Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 650(33). V 925.
Užrašytojo pastaba: „Vestuvių daina. Dainuojama tercija turavojant“.

21. Didelis baras



Di - de - lis ba - ras, ne vi - sas dva - ras,
té - ve - lio nė(ra).

1. Didelis baras,
Ne visas dvaras,
Tėvelio nė(ra).
2. Jauna dukrelė
Dvare vaikščiojo,
Tėvelį budi(no):
3. – Oi, kelkis kelkis,
Senas tėveli,
Negulėk!
4. – Oi, kelkis kelkis,
Mano senasai,
Nemiegok!
5. – Rodžiai aš kelčiaus,
Vaikeli mano,
Negaliu.
6. Pušų lentelės
Šonus suspaudė,
Neapsiverst.
7. Uosio cviekeliai²³
Kojas sukaustė,
Neatsistot.
8. Žalia žolelė
Akis apaugo,
Nematau.
9. Geltonas smėlis
Krūtinę spaudžia,
Neatsidust.

²³ Cviekelis – vinutė.

Padainavo Kiršlienė (Paciūnaitė) (vardas nenurodytas), 67 m., ir Rozalija Verkauskienė (Kiršlytė), 31 m., abi gyv. Sedūnų k. Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 650(26). V 1289.

Užrašytojo pastaba: „Nepavyko sužinoti apie dainavimo būdą. Greičiausiai ją dainuodavo tik vienas asmuo, todėl savaimė išeidavo „unisonu“.

22. Užteka saulelė

Už - te - ka sau - le - lė ant ža - lių me - de - lių,
ren - gias - si se - su - lė už sta - le - lio sės - ti, sės(ti).

- | | |
|--|--|
| 1. Užteka saulelė
Ant žalių medelių,
Rengiasi sesulė
Už stalelio sėsti. (2 × 2) | 4. Dėkui, motula
Senagalvele,
Kad man išnešiojai
Ant baltų rankelių. (2 × 2) |
| 2. Ryto rytelį
Už stalelio sėsis,
Rūtų vainikėlį
Ant galvelės dėsis. (2 × 2) | 5. Nueik, sesule,
Ant aukšto kalnelio,
Palenk galvelę
Senam tėveliui. (2 × 2) |
| 3. Išėik, sesule,
Nuo balto stalelio,
Palenk galvelę
Senai motinėlei. (2 × 2) | 6. Dėkui, tėveli
Senagalveli,
Kad man užugdei
Ant didžio vargelio. (2 × 2) |



Paciūniškių kaimo dainininkai: Vincas Paciūnas (1), Rozalija Ulindienė (2), Jurgis Paciūnas (3) ir Vinco Paciūno marti (4).
Fotografuota R. Ulindienei beviešint pas Paciūnus. 1935 m. J. Kartenio nuotr. LTRFt 90

7. Nueik, sesule,
Rūtelių darželin,
Atsilankyk rūteles,
Baltas lelijėles. (2 × 2)

9. Sudie, berneli,
Mano broleli,
Daugiau nevaikščiosiu
Vasaros česely. (2 × 2)

8. Sudie, rūtelės,
Baltos lelijėles,
Daugiau nelankysiu,
Liksit siratėlės. (2 × 2)

Padainavo Rozalija Ulindienė (Paciūnaitė), 54 m., gim. Pociūniškio k.,
gyv. Žievėliškių k. Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 650(57). V 1366.
Užrašytojo pastaba: „Vestuvių daina. Dainuojama tercija turavojanč“.

23. Pūsk, vėjeli



1. Pūsk, vėjeli,
Nešk vandenėlį
Pas mano tėvutėlį. (3 × 2)

5. – Tėveli mano,
Senasai mano,
Kur dėti pentinėliai? (3 × 2)

2. Mano tėvelio
Aukšti dvareliai,
Ten auga levarėliai²⁴. (3 × 2)

6. – Mesk, sūneli,
Mesk, vaikelį,
Tan rudan purvynėlin. (3 × 2)

3. Po levarėliu,
Po žaliūkėliu
Stovi aukso krėslelis. (3 × 2)

7. Pūs vėjelis,
Lis lietutis,
Surūdys pentinėliai. (3 × 2)

4. Ant to krėslelio
Sėdi tėvelis,
Su sūneliu kalbėjo: (3 × 2)

²⁴Levarėliai – jovarėliai.

8. *Pūsk, vėjeli,
Nešk vandenėlį
Pas mano tėvutėlį. (3 × 2)*
9. *Mano tėvelio
Aukšti dvareliai,
Ten auga levarėlis. (3 × 2)*
10. *Po levarėliu,
Po žaliūkėliu
Stovi aukso krėslelis. (3 × 2)*
11. *Ant to krėslelio
Sėdi motutė,
Su dukrele kalbėjo: (3 × 2)*
12. – *Motule mano,
Senoji mano,
Kur dėti vainikėlis? (3 × 2)*
13. – *Mesk, dukrele,
Mesk, vaikelį,
Rūtelių darželėlin. (3 × 2)*
14. *Pūs vėjelis,
Lis lietutis,
Sužaliuos vainikėlis. (3 × 2)*

Padainavo Ona Beleckienė (Paciūnaitė), 54 m., gyv. Stavarýgalos k.

Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 651(25). V 1458.

Užrašytojo pastabos. „Šeimos daina. Išmokusi šią dainą iš tėvo ar senelio.

Dainuojama unisonu, kuris vietomis išsiplėsdavo į kitą melodiją“.

24. Oi, ūžė ūžė

Oi, ū - žė ū - žė gĩ - rios me - de - liai, ma - ži mĩ -
sų bro - le - liai, ma - ži mĩ - sų bro - le(liai).

1. *Oi, ūžė ūžė
Girios medeliai,
Maži mūsų broleliai,
Maži mūsų brole(liai).*
2. *Oi, užaugš užaugš
Mūsų broleliai,
Pakirs girios medelius,
Pakirs girios mede(lius).*
3. *Girelėj kirto,
Girelėj tašė,
Pagirėly sustatė,
Pagirėly susta(tė).*
4. *Oi, ir pastatė
Naujus namelius
Ant keturių kampelių,
Ant keturių kampe(lių).*

- | | |
|--|--|
| <p>5. <i>Visuos kampeliuos
Aukso stulpeliai –
Tai mano pasogėlė²⁵,
Tai mano pasogė(lė).</i></p> <p>6. <i>Oi, bodžias bodžias
Manęs broliukai,
Mano rūtų darželio,
Mano rūtų darže(lio).</i></p> <p>7. <i>Nesibodėkit
Manęs, broliukai,
Mano rūtų darželio,
Mano rūtų darže(lio).</i></p> <p>8. <i>Nepasisėsit
Rugių bačkelės
Mano rūtų daržely,
Mano rūtų darže(ly).</i></p> <p>9. <i>Oi, bodžias bodžias
Manęs broliukai,
Mano aukso žiedelio,
Mano aukso žiedel(lio).</i></p> <p>10. <i>Nepakaustysit
Bėrų žirgelių
Mano aukso žiedeliu,
Mano aukso žiede(liu).</i></p> | <p>11. <i>Oi, bodžias bodžias
Manęs broliukai,
Mano šilkų kasnykų,
Mano šilkų kasny(kų).</i></p> <p>12. <i>Nesibodėkit
Manęs, broliukai,
Mano šilkų kasnykų,
Mano šilkų kasny(kų).</i></p> <p>13. <i>Nesupančiosit
Bėrų žirgelių
Mano šilkų kasnykais,
Mano šilkų kasny(kais).</i></p> <p>14. <i>Oi, bodžias bodžias
Manęs broliukai,
Mano margų skrynelių,
Mano margų skryne(lių).</i></p> <p>15. <i>Nesibodėkit
Manęs, broliukai,
Mano margų skrynelių,
Mano margų skryne(lių).</i></p> <p>16. <i>Nepastatysit
Bėrų žirgelių
Mano skrynelių vietoj,
Mano skrynelių vie(toj).</i></p> |
|--|--|

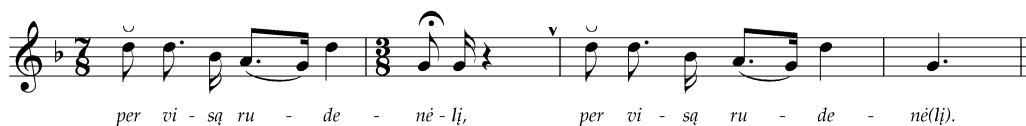
Padainavo Elena Česienė (Davulytė), 60 m., gyv. Jaskaūdžių k.
Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 651(19). V 1700.

Užrašytojo pastaba: „Našlaitės daina. Yra man žinomų šios dainos variantų, jau mūsų žymių muzikų užrašytų. Kadangi melodija ir tekstas daug kuo skiriasi, tad šią dainą ir užrašiau. Ši daina labai plačiai mokėta baudžiaivos laikais ir šiek tiek vėliau. Dabar užmiršta. Užrašyta, kaip dviem balsais dainuojama“.

LTR 651(24) J. Kartenis pateikė dar vieną šios dainos variantą, sujungtą su grįžtusių daina „O aš viena dukrelė“ (V 2857). Jis dainuotas kita melodija:

The image shows a musical staff with a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The melody is written in a simple, folk-like style. Below the staff, the lyrics are written in Lithuanian: "Oi, grū - di liū - di šir - de - lė ma - no". The lyrics are aligned with the notes of the melody.

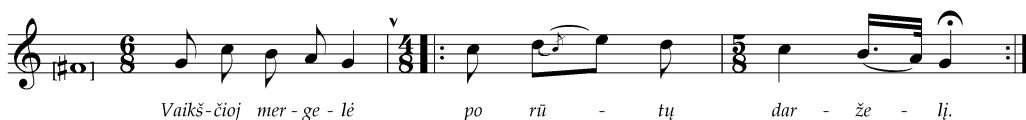
²⁵ *Pasoga* – pinigais, gyvuliais duodama dalis ištekančiai dukrai.



Padainavo ta pati dainininkė.

Po šio varianto pridėta tokia užrašytojo pastaba: „Šią dainą išmokusi dainininkė iš žmonių, bet mananti, kad tie žmonės išmokę iš knygų. Tačiau šios dainos užrašinėtojas aplankė Zubelių k. (Gelvonų vls.) gyvenančią šintametę senutę Kavarskiene, kuri teigė, kad baudžiaivos laikais ši daina labai plačiai buvo dainuojama. Pati ją mokėjusi. Dabar teatsimenanti kai kuriuos dainos posmus. Ir melodija ta pati buvo. Dainuojama unisonu“.

25. Vaikščioj mergelė



- | | |
|---|--|
| 1. Vaikščioj mergelė
Po rūtų darželį. (2). | 10. Tu nematysi
Broliukų jojančių. (2). |
| 2. Ir vaikščiodama
Rūtėlę nuskynė. (2). | 11. Tu tik išgirsi
Gegutę kukuojant. (2). |
| 3. Nuskynus rūtą,
Vainikėlį pynė. (2). | 12. Tu gi tarysi:
– Tai mano motutė. (2). |
| 4. O ir atjojo
Varšuvos bernelis. (2). | 13. Tu tik užgirsi
Apuoką dūsaujant. (2). |
| 5. Ir pasdabojo
Lietuvos mergelę: (2). | 14. Tu gi tarysi:
– Tai mano tėvelis. (2). |
| 6. – Aš tave vešiu
Svetimon šalelėn. (2). | 15. Tu tik užgirsi
Lakštutę čiulbuojant. (2). |
| 7. Oi, sėskis sėskis
Ant mano vežimo. (2). | 16. Tu gi tarysi:
– Tai mano sesutės. (2). |
| 8. Tu negirdėsi
Tėvelio dūsaujant. (2). | 17. Tu gi matysi
Sakalą skraidantį. (2). |
| 9. Tu negirdėsi
Sesučių giedančių. (2). | 18. Tu gi tarysi:
– Tai mano broliukas. (2). |

19. *Tu gi pajuodysi*
Kaip juoda žemelė. (2).

21. *Tu ten sutirpsi*
Kaip sniego gniūžtelė. (2).

20. *Tu ten sudžiūsi*
Kaip šieno smilgelė. (2).

22. *Tu ten išbalsi*
Kaip plona drobėlė. (2).

Padainavo Rozalija Šarmavičiūtė, 58 m., gyv. Dūdų k. Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 651(8). V 1703.

Užrašytojo pastabos: „Šeimos daina. Dainuojama tik vienu balsu. Šios dainos keletą variantų užrašinėtojas užtiko; tas rodo buvus šią dainą paplitusią“.

26. Oi, veža mane

Oi, ve - ža ma - ne sve - ti - mon ša - le - lėn,
ve - ža ma - ne sve - ti - mon ša - le(lėn).

1. *Oi, veža mane*
Svetimon šalelėn,
Veža mane
Svetimon šale(lėn).

5. *Oi, ir sulojo*
Trys margi kurteliai²⁶,
Ir sulojo
Trys margi kurte(liai).

2. *Oi, pirma manęs*
Kraitelius veža,
Pirma manęs
Kraitelius ve(ža).

6. *Oi, ir išėjo*
Mošrelių²⁷ pulkelis,
Ir išėjo
Mošrelių pulke(lis).

3. *Oi, paskui mane*
Žirgelius veda,
Paskui mane
Žirgelius ve(da).

7. *Oi, dar nemačiau*
Senos anytėlės,
Dar nemačiau
Senos anytė(lės).

4. *Oi, privažiavom*
Į anytos dvarą,
Privažiavom
Į anytos dva(rą).

8. *Oi, kai pamačiau*
Seną anytėl(ę),
Kai pamačiau
Seną anytė(lę).

²⁶ Kurtai – medžioklinių šunų veislė.

²⁷ Mošra – moša (vyro sesuo).

9. *Oi, apsiliejau*
Gailiom ašarėlėm,
Apsiliejau
Gailiom ašarė(lėm).
10. *Oi, dar nemačiau*
Seno šašarėlio²⁸,
Dar nemačiau
Seno šašarė(lio).
11. *Oi, kai pamačiau*
Seną šašarėlį,
Kai pamačiau
Seną šašarė(lį),
12. *Oi, pabalavo*
Mano veideliai,
Pabalavo
Mano veide(liai).
13. *Oi, kur man vesti*
Širmi žirgeliai,
Kur man vesti
Širmi žirge(liai)?
14. *Oi, kur man nešti*
Aukšti kraiteliai,
Kur man nešti
Aukšti kraite(liai)?
15. *Širmi žirgai*
Stainelę²⁹ laužia,
Širmi žirgai
Stainelę lau(žia).
16. *Aukšti kraičiai*
Grindeles laužia,
Aukšti kraičiai
Grindeles lau(žia).

Padainavo Liudvikas Matukas, 72 m., gyv. Šauliū k. Užrašė J. Kartenis
 1935 m. LTR 650(19). V 1874.

27. Tu, skregždute lakūnėle

Tu, skregž - du - te la - kū - nė - le, kū gir - dė - jai la - kio -
 da - ma, -da(ma)?

1. – Tu, skregždute lakūnėle,
 Kū girdėjai lakiodama? (2)
2. – Aš girdėjau lakiodama,
 Kad atjoja bernužėlis. (2)
3. – Kad žinočia, kad atjoja,
 Aičia, kločia patalėlį: (2)

²⁸ Šašaras – šešuras (vyro tėvas).

²⁹ Stainia – arklidė.

4. Per [tris] eiles paduškėlių,
O ketvirtų – perynė(lių)³⁰. (2)
5. Aš prisėsčia pri šaleles,
Kaip rūtele pri metelei. (2)
6. Paprašyčia aš gaidelia,
Kad pailgintų naktelį. (2) <
7. – Tu, skregždute lakūnėle,
Kų girdėjai lakiodama? (2)
8. – Aš girdėjau lakiodama,
Kad atjoja našlužėlis. (2)
9. – Kad žinočia, kad atjoja,
Aičia, kločia patalėlį: (2)
10. Per tris eiles akmenėlių,
O ketvirtų – erskėtėlių. (2)
11. Aš prisėsčia pri šaleles,
Kaip dilgyne pri tvorelei. (2)
12. Paprašyčia aš gaidelia,
Kad patrumpintų naktelį. (2)

Padainavo Veronika Gaidamavičienė (Viršulytė), 67 m., ir Marija Martinkienė, 44 m., abi gyv. Antakalnio k. Užrašė Ž. Leifer ir R. Naktinytė 1969 m., melodiją iššifravo B. Raizenkindas. KTR 130(72), KF 5502(12). V 1967.

28. Oi Dieve mano, Dievuli

Oi Die - ve ma - no, Die - vu - li, var - gin - tos ma - no

die - ne - lės, var - gin - tos ma - no die - ne - lės.

1. Oi Dieve mano, Dievuli,
Vargintos mano dieneles,
Vargintos mano dieneles.
2. Kas, kad vargintos dieneles,
Bet linksma mano širdelė,
Bet linksma mano širdelė.
3. Už balto stalo sėdėjau,
Su dieverėliais³¹ kalbėjau,
Su dieverėliais kalbėjau:
4. – Dieveriai mano, broliukai,
Nevadinkit manęs martele,
Nevadinkit manęs martele.
5. Tai aš ne jūsų martelė,
Aš devynių brolių seselė,
Aš devynių brolių seselė.
6. Aš devynių brolių seselė,
Slaunaus tėvelio dukrelė,
Slaunaus tėvelio dukrelė.
7. Naujam lopšely aš supta,
Švelniais žodeliais kalbinta,
Švelniais žodeliais kalbinta.

³⁰ Perynos – pūkiniai patalai.

³¹ Dieveris – vyro brolis.

8. Švelniais žodeliais kalbinta,
Aukso žiedeliais bovinta³²,
Aukso žiedeliais bovinta.

Padainavo Elena Česienė (Davulytė), 60 m., gyv. Jaskaūdžių k.
Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 651(20). V 2134.
Užrašytojo pastaba: „Dainuojama ant do(c) ir sol(g) turavojant.
Seniau buvusi populiari. Išmokta iš žmonių“.

29. Ano šono svoteliai

A - no šo - no svo - te - liai, sa - kė, la - bai šum - nūs,
do - bi - le do - bi - lė - li, ža - lia - sis žo - ly - nė(li).

- | | |
|--|--|
| 1. Ano šono svoteliai,
Sakė, labai šumnūs ³³ ,
Dobile dobilėli,
Žaliasis žolynė(li). | 5. Sakė, kaliošuoti,
O čia kantapliuoti,
Dobile dobilėli,
Žaliasis žolynė(li). |
| 2. Sakė, labai šumnūs,
Sakė, labai mudrūs,
Dobile dobilėli,
Žaliasis žolynė(li). | 6. Sakė, šilko kepurės,
O čia šiaudinikės,
Dobile dobilėli,
Žaliasis žolynė(li). |
| 3. Sakė, labai mudrūs,
O čia suvis prasti,
Dobile dobilėli,
Žaliasis žolynė(li). | 7. Sakė, širmi žirgeliai,
O čia žili oželiai,
Dobile dobilėli,
Žaliasis žolynė(li). |
| 4. Sakė, pilčiuoti ³⁴ ,
O čia rudiniuoti,
Dobile dobilėli,
Žaliasis žolynė(li). | 8. Sakė, labai šumnūs,
Sakė, labai mudrūs,
Dobile dobilėli,
Žaliasis žolynė(li). |

Padainavo Ieva Pinkevičienė (Mikočionaitė),
78 m., gyv. Bagaslaviškio k. (kil. iš Sližių k.,
Vėprių par.). Užrašė J. Kartenis 1935 m.
LTR 650(9). V 2596.

³² Bovinti – žaidinti.

³³ Šumnus – čia – šaunus.

³⁴ Pilčiuotas – LKŽ šis žodis nepristatomas; pilčiu tikriausiai vadinamas kažkoks išėiginis vyriškas apdaras.

30. Užaugo berželiai

Už - au - go ber - že - liai tē - vo dva - re,
 ber - že - liai ža - lia - vo tē - vo dva - re,
 ber - že - liai ža - lia - vo tē - vo dva - re.

- | | |
|---|--|
| 1. Užaugo berželiai
Tėvo dvare,
Berželiai žaliai
Tėvo dvare. (2 × 2) | 7. – Kelkitės, sūneliai,
Kuo greičiausia,
Balnokit žirgelius
Kuo sparčiausia. (2 × 2) |
| 2. O kas tuos berželius
Nukirs, nukirs,
Berželių šakeles
Surinks, surinks? (2 × 2) | 8. Balnokit žirgelius
Kuo sparčiausia,
Lakinkit kurtelius
Kuo sočiausia. (2 × 2) |
| 3. Broliukas berželius
Nukirs, nukirs,
Sesutė šakeles
Surinks, surinks. (2 × 2) | 9. Pavijo sesulę
Pusiau šilo,
Sesulę rūtelę
Pusiau šilo. (2 × 2) |
| 4. Nudavė sesutę
Už dvaroko ³⁵ ,
Sesutę rūtelę
Už dvaroko. (2 × 2) | 10. Plonojom drobėlėm
Apdangsty tą,
Šviesiojom žvakelėm
Apstatytą. (2 × 2) |
| 5. Užgirdo sesulę
Numirusią,
Sesulę rūtelę
Numirusią. (2 × 2) | 11. O tai tau, tėveli,
Dvaro žentas,
Tėveli širdelė,
Dvaro žentas. (2 × 2) |
| 6. Motutė po dvarą
Vaikščiodama,
Sūnelius klėtėlėj
Budindama: (2 × 2) | |

³⁵ Dvarokas – dvariškis.

12. O tai tau, motute,
Balta duona,
Motute senute,
Balta duona. (2 × 2)

13. O tai tau, sesute,
Aukso žiedas,
Sesute rūtele,
Aukso žiedas. (2 × 2)

14. O tai tau, broliukai,
Mudrūs švogriai³⁶,
Broliukai raičiukai,
Mudrūs švogriai. (2 × 2)

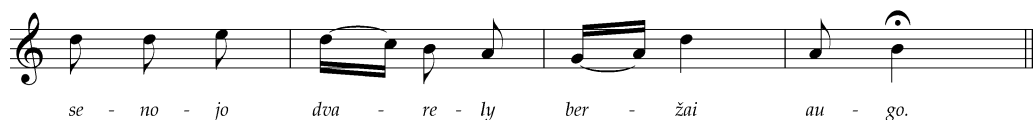
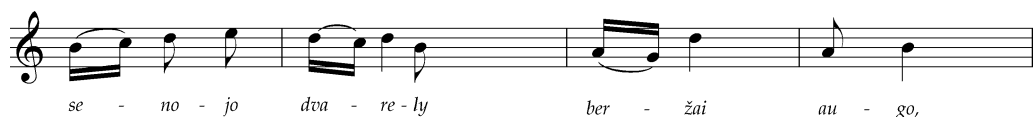


Grasilė Lukšienė „dainuoja
vidutinišku stiprumu, gana
aiškiai ir švelniai“. 1935 m.
J. Kartenio komentaras
ir nuotr. LTRFt 94

Padainavo Grasilė Lukšienė (Juzonaitė), 70 m., gyv. Karališkių k.
Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 651(43). V 2795.

Užrašytojo pastaba: „Dainuojama tercija turavojant ir bosuojant
per re ir la. Daina senoviška. Teko užtikti du šios dainos variantus
(žr. 23 nr.*)“.

31. Tėvelio dvarely



1. Tėvelio dvarely
Beržai augo,
Senojo** dvarely
Beržai augo. (2 × 2)

2. O kas tuos berželius
Pakirs, pakirs,
Berželio šakeles
Surinks, surinks? (2 × 2)

3. Broliukas berželius
Pakirs, pakirs,
Sesulės šakeles
Surinks, surinks. (2 × 2)

³⁶ Švogris – svainis.

* Kalbama apie dainos numerį J. Kartenio rankraštyje. Rengėjo pastaba.

** T. y. senojo tėvelio. Rengėjo pastaba.

4. *Motute senute,
Tai tau, tai tau,
Auginai dukrelę
Ne sau, ne sau. (2 × 2)*
5. *Išdavei dukrelę
Neaugusią,
Paskynei rūtelę
Nežydusią. (2 × 2)*
6. *Oi, užaugo dukrelė
Martelėse,
Sužydės rūtelė
Kvietkeliuose. (2 × 2)*
7. *Kelkite, broliukai
Artojėliai,
Jokite sesutės
Atlankyti. (2 × 2)*
8. *Ar linksma sesutė
Martelėse,
Ar žydi rūtelė
Kvietkeliuose? (2 × 2)*
9. *Da nesulaukus
Pusės metų
Išgirdau dukrelę
Labai sergant. (2 × 2)*
10. *Balnokit, broliukai,
Bėrus žirgus,
Nujokit seselės
Atlankyti. (2 × 2)*
11. *Da nenujojom
Pusiau lauko,
Sužvingo žirgeliai
Skardžiu balsu. (2 × 2)*
12. *Da nenujojom
Pusiau girios,
Užgirdom biteles
Atūžiančias. (2 × 2)*
13. *Tai ne bitelės
Atūžiančios,
Tai mūsų sesulė
Atlydimą. (2 × 2)*
14. *Margajam grabely
Paguldyta,
Plonosiom drobelėm
Apdangstyta. (2 × 2)*
15. *Grįžkime, broliukai,
Atgal, atgal,
Klausime motutės,
Kur kavoti. (2 × 2)*
16. *Po žalia liepele
Nelenkiama,
Po aukštu kalneliu
Negriūvamu. (2 × 2)*
17. *O kad kiek vėjelis
Nors papūstų,
Gal plonos drobelės
Prasiskirtų. (2 × 2)*
18. *Gal plonos drobelės
Prasiskirtų,
Tai mūsų seselė
Prakalbėtų. (2 × 2)*
19. *Ir šiaurus vėjelis
Kad papūtė,
Ir plonos drobelės
Prasiskleidė. (2 × 2)*
20. *Ir plonos drobelės
Prasiskleidė,
Tai mūsų seselė
Prakalbėjo: (2 × 2)*
21. *– Dėkui jums, broliukai
Dobiliukai,
Kad mane atlankėt
Kelionėlėj. (2 × 2)*

22. O tiktai ne dėkui
Motinėlei,
Kad manęs nelankė
Didžioji ligoj. (2 × 2)

23. O tai tau, motute,
Puikūs žentai,
O tai tau, motute,
Margi dvarai. (2 × 2)

Padainavo Elena Davulytė (Česienė), 60 m., gyv. Jaskaūdžių k.

Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 651(23). V 2795.

Užrašytojo pastaba: „Dainuojama bosuojant ant re(d) ir la(a).“

Daina senoviška, išmokta iš žmonių“.

32. Stiklų langai

Stik - lų lan - gai, pu - šų na - mai, vis ba - rė, vis ba - rė

ma - ne pat - sai.

1. Stiklų langai,
Pušų namai, (2 × 2)
Vis barė, vis barė
Mane patsai. (2 × 2)

5. Stiklų langai,
Pušų namai, (2 × 2)
Vis barė, vis barė
Mane patsai. (2 × 2)

2. – Nebark mane,
Nemušk mane, (2 × 2)
Aš turiu tėvelį,
Užstos mane. (2 × 2)

6. – Nebark mane,
Nemušk mane, (2 × 2)
Aš turiu motulę,
Užstos mane. (2 × 2)

3. – Išarsiu kelią,
Pasėsiu rugius, (2 × 2)
Neatrasį kelelio
In tėvelį. (2 × 2)

7. – Išarsiu kelią,
Pasėsiu miežius, (2 × 2)
Netrasi kelelio
Pas motulę. (2 × 2)

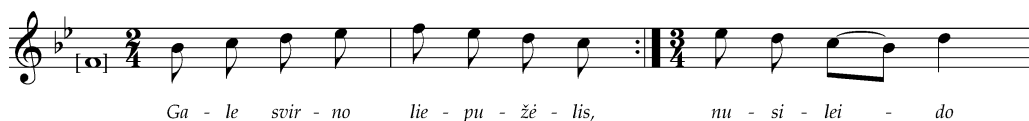
4. – Aš rugelius
Prapjaudama,
Dobilėlius
Pramindama (2 × 2)
Atrasiu kelelį
In tėvelį. (2 × 2)

8. – Aš mieželius
Prapjaudama,
Dobilėlius
Pramindama
Atrasiu kelelį
Pas motulę. (2 × 2)

- | | |
|---|---|
| <p>9. <i>Stiklų langai,</i>
 <i>Pušų namai, (2 × 2)</i>
 <i>Vis barė, vis barė</i>
 <i>Mane patsai. (2 × 2)</i></p> <p>10. – <i>Nebark mane,</i>
 <i>Nemušk mane, (2 × 2)</i>
 <i>Aš turiu brolelį,</i>
 <i>Užstos mane. (2 × 2)</i></p> <p>11. – <i>Išarsiu kelią,</i>
 <i>Pasėsiu kviečius, (2 × 2)</i>
 <i>Netrasi kelelio</i>
 <i>In brolelį. (2 × 2)</i></p> <p>12. – <i>Aš kvietelius</i>
 <i>Prapjaudama,</i>
 <i>Dobilėlius</i>
 <i>Pramindama</i>
 <i>Atrasiu kelelį</i>
 <i>In brolelį. (2 × 2)</i></p> | <p>13. <i>Stiklų langai,</i>
 <i>Pušų namai, (2 × 2)</i>
 <i>Vis barė, vis barė</i>
 <i>Mane patsai. (2 × 2)</i></p> <p>14. – <i>Nebark mane,</i>
 <i>Nemušk mane, (2 × 2)</i>
 <i>Aš turiu seselę,</i>
 <i>Užstos mane. (2 × 2)</i></p> <p>15. – <i>Išarsiu kelią,</i>
 <i>Pasėsiu linus, (2 × 2)</i>
 <i>Netrasi kelelio</i>
 <i>Pas seselę. (2 × 2)</i></p> <p>16. – <i>Aš linelius praraudama,</i>
 <i>Dobilėlius pramindama</i>
 <i>Atrasiu kelelį</i>
 <i>Pas seselę. (2 × 2)</i></p> |
|---|---|

Padainavo Grasilda Pakalnienė, 80 m., gyv. Raistalindžių k.
 Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 649(26). V 2842.

33. Gale svirno liepužėlis



- | | |
|---|---|
| <p>1. <i>Gale svirno liepužėlis, (2)</i>
 <i>Nusileido gegutėlė,</i>
 <i>Nusileido gegutė(lė).</i></p> <p>2. <i>Nusileido gegutėlė, (2)</i>
 <i>Užkukavo liepužėly,</i>
 <i>Užkukavo liepužė(ly):</i></p> | <p>3. – <i>Kelkis, kelkis, martužėle, (2)</i>
 <i>Jau anyta atsikėlė,</i>
 <i>Jau anyta atsikė(lė).</i></p> <p>4. <i>Jau anyta atsikėlė (2)</i>
 <i>Ir skrynelėn pažiūrėjo,</i>
 <i>Ir skrynelėn pažiūrė(jo):</i></p> |
|---|---|

5. – *Slauna mano martužėlė* – (2) 6. *Pilna skrynčia audeklėlių*, (2)
Pilna skrynčia audeklėlių, *Plonų drobių, abrusėlių,*
Pilna skrynčia audeklė(lių). *Plonų drobių, abrusė(lių).*

Padainavo Rozalija Ulindienė (Paciūnaitė), 54 m., gyv. Žievėliškių k.
 Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 650(61). Š 474.

Užrašytojo pastaba: „*Jaunamartės daina. Dainuojama tercija turavojant*“.

34. O kai aš buvau



- | | |
|--|---|
| 1. <i>O kai aš buvau</i>
<i>Pas motinėlę,</i>
<i>Pas motinėlę</i>
<i>Švelniakalbėlę. (2 × 2)</i> | 5. <i>Aukštai gulėjau,</i>
<i>Minkštai klojėjau,</i>
<i>Pro stiklo langą</i>
<i>Aušros žiūrėjau. (2 × 2)</i> |
| 2. <i>O kai nuėjau</i>
<i>Į kermošėlį³⁷,</i>
<i>Į kermošėlį,</i>
<i>Į jaunimėlį. (2 × 2)</i> | 6. <i>Aušta aušrelė</i>
<i>Pro stiklo langą,</i>
<i>Teka saulelė</i>
<i>Pro nuometėlį. (2 × 2)</i> |
| 3. <i>O kai parėjau</i>
<i>Iš kermošėlio,</i>
<i>Iš kermošėlio,</i>
<i>Iš jaunimėlio. (2 × 2)</i> | 7. <i>Kai aš nuėjau</i>
<i>Į anytėlę,</i>
<i>Į anytėlę</i>
<i>Šiurkščiakalbėlę. (2 × 2)</i> |
| 4. <i>Manęs močiutė</i>
<i>Pagailėdama:</i>
<i>– Eike, dukrele,</i>
<i>Svirnelin gulti. (2 × 2)</i> | |

³⁷ *Kermošius* – prekymetis, paprastai vykstantis per atlaisdus.

8. O aš nuėjau
Rugelių pjauti,
Rugelių pjauti,
Šienelio grėbti. (2 × 2)
9. O aš parėjau
Rugelius pjovus,
Rugelius pjovus,
Šienelį grėbus. (2 × 2)
10. Manęs anyta
Pagailėdama:
– Ginki, martele,
Laukan jautelius. (2 × 2)
11. Aš begindama,
Beralindama³⁸
Pro beržo lapus
Aušros žiūrėjau. (2 × 2)
12. Oi šelma šelma,
Šelma berneli,
Ką tu kalbėjai,
Vis ne praudele³⁹. (2 × 2)
13. Sakei, nemalsiu
Sunkiom girnelėm,
Sakei, nedirbsiu
Sunkių darbelių. (2 × 2)
14. Oi, užia užia
Girnelės užia,
Oi, dyla dyla
Aukso žiedelis. (2 × 2)

Padainavo Karolina Skeberienė (Janukaitytė), 62 m., gyv. Jasiškio vns.
Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 651(49). Š 536.

Užrašytojo pastaba: „Jaunimo daina. Dainuojama vienu balsu, kuris vietomis išsiskiria, žinoma, jeigu daugelis dainininkų dainuoja, lyg į antrą melodiją. Daina laikoma senoviška. Išmokta iš motinos“.

35. Aušta aušrelė kaip pazarėlis



1. Aušta aušrelė kaip pazarėlis⁴⁰,
Teka saulelė kaip ritinėlis,
Teka saulelė kaip ritinėlis.
2. Eisiu aš, eisiu ant aukšto kalno,
Pasibudinsiu seną močiutę,
Pasibudinsiu seną močiutę:
3. – Kelkis, močiute, kelkis, senoji,
Sopėt galvelė dar nenustoja,
Sopėt galvelė dar nenustoja.

³⁸ Beralindama – beraliuodama.

³⁹ Prauda – tiesa.

⁴⁰ Pazaras – pašvaistė.

4. – Nekelk, dukrele, nesopink širdies,
Nebeprikelsi manęs senosios,
Nebeprikelsi manęs senosios.

5. Mano nameliai šešių lentelių,
O patalėlis baltų skiedrelių,
O patalėlis baltų skiedrelių.

6. Mano pagalvėlis švęstų žolynų,
Treti meteliai, kai aš čia guliu,
Treti meteliai, kai aš čia guliu.

7. Aš aprėdyta juodais rūbeliais,
Ant mano piršto aukso žiedelis,
Ant mano piršto aukso žiedelis.

8. Ant mano kapo svyruoj smilgelės,
Ten kas rytelis kukuoj gegelė,
Ten kas rytelis kukuoj gegelė.

9. Tėvai išmirė, vaikeliai liko,
Žaliam sodely našlaičiai verkė,
Žaliam sodely našlaičiai verkė.

10. Atlėks gegulė paplavindama⁴¹,
Pulką siratų nuramindama,
Pulką siratų nuramindama.



„Ant mano kapo svyruoj smilgelės...“
J. Kartenio nuotr. Iš LTRFt fondų

11. Sunku gegutei pulkas nuramint,
Sunku siratoms keleliai užmiršt,
Sunku siratoms keleliai užmiršt.

12. – Dėl ko pažinai, kad siratėliai?
– Pilki rūbeliai, kaip gegutėlės,
Pilki rūbeliai, kaip gegutėlės.

13. – Oi Dieve mano, Dievuli mano,
Priimk siratą prie močios kapo,
Priimk siratą prie močios kapo.

14. – Priimt priimsiu, guldyt guldysiu,
Tikros močiutės nebepriskelsiu,
Tikros močiutės nebepriskelsiu.

Padainavo Grasilė Lukšienė (Juzonaitė), 70 m., gyv. Karališkių k.

Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 651(62). Š 767 + 848.

Užrašytojo pastaba: „Našlaičių rauda. Šią dainą ir dabar dar dainuoja, tačiau tercija, kuri vietomis pereina į kvintą bei kvartą, turavodami. Seniau, pasak dainininkės, buvusi tai rauda, raudama tėvams mirus. Šitą galima pažinti iš raudančio charakterio nesudėtingos melodijos ir teksto. Kada rauda virto daina, tekstas buvo šiek tiek pataisytas, o melodija suritminta. Šią dainą dainininkė išmokusi iš savo motinos“.

36. Vidury marių sedulėlė

Vi - du - ry ma - rių se - du - lė - lė. Oi Die - ve ma - no,

⁴¹ Paplavindama – paplasnodama.



1. Vidury marių sedulėlė, (2)
Oi Dieve mano, sedulėlė. (2)
2. Nukris lapeliai, atžels ir kiti, (2)
Oi Dieve mano, atžels ir kiti. (2)
3. Numirs tėvelis, nebus man kito, (2)
Oi Dieve mano, nebus man kito. (2)
4. Numirs močiutė, nebus man kitos, (2)
Oi Dieve mano, nebus man kitos. (2)
5. Numirs broliukas, nebus man kito, (2)
Oi Dieve mano, nebus man kito. (2)
6. Numirs sesutė, nebus man kito, (2)
Oi Dieve mano, nebus man kitos. (2)

Padainavo Jurgis Unciūrys, 68 m., gyv. Šeipūnų k. Užrašė J. Kartenis
1935 m. LTR 650(42). Š 820.

Užrašytojo pastaba: „Dainuojama dviem šalia viena antros einančiomis
melodijomis, kurios vietomis susikerta“.

37. Išgriuvo uodas



- | | |
|--|---|
| <ol style="list-style-type: none"> 1. Išgriuvo uodas
Iš ažuolėlio
Ir nūsusuko sprandelį,
Ir nūsusuko sprandelį. | <ol style="list-style-type: none"> 2. Ateina meška,
Didi daktarka,
Uodui sprando gydyti,
Uodui sprando gydyti. |
|--|---|

3. Atnešė šaknų
Ir drignų⁴² karčių,
Ir arielkos butelį,
Ir arielkos butelį.

4. Atskrido musė,
Ta bieso pusė,
Ir arielką išgėrė,
Ir arielką išgėrė.

5. Atskrido voras,
Ir tas nedoras,
Ir suvijo virvelę,
Ir pakorė muselę.

6. Atskrido drugys,
Dar jaunas – dveigys⁴³,
Ir pakando virvelę,
Ir paleido muselę.

7. Atjojo vaitas⁴⁴
Iš prūsų raitas
Uodo provos⁴⁵ sūdyti⁴⁶,
Uodo provos sūdyti.

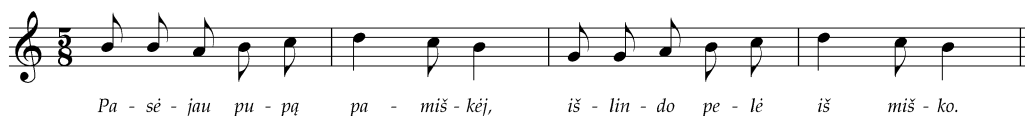


Teklė Dzedzevičienė ir Stasys
Dzedzevičius J. Karteniui
padainavo 37 dainas. 1935 m.
J. Kartenio nuotr. LTRFt 92

8. Ateina vilkas
Iš miško pilkas,
Vaitui žirgą papjovė,
Vaitui žirgą papjovė
Ir skūrelę numovė.

Padainavo Teklė Dzedzevičienė, 62 m., ir Stasys Dzedzevičius, 68 m.,
abu gyv. Raistalindžių k. Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 649(34). Vk 444.
Užrašytojo pastaba: „Jumoristinė pokylio daina. Dainuojama dviem balsais:
viena melodija eina šalia kitos, vietomis susikirsdomos“.

38. Pasėjau pupą pamiškėj



* Nuo 2 posmo kiekviena nauja eilutė dainuojama šių dviejų taktų melodija.

⁴² *Drigna* – drigniažolė, durnaropė (*Hyoscyamus niger*).

⁴³ *Dveigys* – dviejų metų amžiaus.

⁴⁴ *Vaitas* – dvaro paskirtas baudžiauninkų prižiūrėtojas.

⁴⁵ *Prova* – byla.

⁴⁶ *Sūdyti* – svarstyti, teisti.

1. *Pasėjau pupą pamiškėj,
Išlindo pelė iš miško.
Ta pelė tą grūdą
Perpus kando. (2)*
2. *Išlindo katė iš miško,
Išlindo katė iš miško,
Ta katė tą pelę,
Ta pelė tą grūdą
Perpus kando. (2)*
3. *Išlindo lapė iš miško,
Išlindo lapė iš miško,
Ta lapė tą katę,
Ta katė tą pelę,
Ta pelė tą grūdą
Perpus kando. (2)*
4. *Išlindo šuva iš miško,
Išlindo šuva iš miško.
Tas šuva tą lapę,
Ta lapė tą katę,
Ta katė tą pelę,
Ta pelė tą grūdą
Perpus kando. (2)*
5. *Išlindo vilkas iš miško,
Išlindo vilkas iš miško.
Tas vilkas tą šunį,
Tas šuva tą lapę,
Ta lapė tą katę,
Ta katė tą pelę,
Ta pelė tą grūdą
Perpus kando. (2)*
6. *Išlindo meška iš miško,
Išlindo meška iš miško.
Ta meška tą vilką,
Tas vilkas tą šunį,
Tas šuva tą lapę,
Ta lapė tą katę,
Ta katė tą pelę,
Ta pelė tą grūdą
Perpus kando. (2)*

Padainavo Juozas Pinkevičius, 72 m., gyv. Bagaslaviškio k.

Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 650(10). Vk 453.

Užrašytojo pastaba: „Kiekvienas sekantis šios dainos posmas yra ilgesnis už prieš buvusį. „Išlindo ... iš miško“ dainuojama vienodai visuose posmuose. Ką vienas žvėris kitam daro, tai dainuojama kaip „ta katė tą pelę, ta katė tą grūdą“. Kiekvienas posmas baigiamas du kartus dainuojamu „perpus kando“. Apskritai iš I ir II posmų užrašytų melodijų galima suprasti dainavimo tvarką.

Ši daina dažniausiai dainuojama per pokylius. Dainuojama ir šiaip susirinkimuose. Dainuojama vienu balsu, tik paskutinė gaida turuojama“.

39. Oi, siuntė siuntė



- | | |
|---|--|
| <p>1. <i>Oi, siuntė siuntė</i>
 <i>Mane motulė</i>
 <i>Dunojun vandenėlio,</i>
 <i>Dunojun vandenėlio.</i></p> <p>2. <i>Sidabro viedrais,</i>
 <i>Aukso našteliais,</i>
 <i>Šilkiniais paseilėliais⁴⁷,</i>
 <i>Šilkiniais paseilėliais.</i></p> <p>3. <i>Oi, joja joja</i>
 <i>Jaunas bernelis</i>
 <i>Ant juodbėro žirgelio,</i>
 <i>Ant juodbėro žirgelio.</i></p> <p>4. – <i>Pastatyk viedrus,</i>
 <i>Paguldyk naščius,</i>
 <i>Pagirdyk man žirgelį,</i>
 <i>Pagirdyk man žirgelį.</i></p> <p>5. <i>Nestatė viedrų,</i>
 <i>Neguldė naščių,</i>
 <i>Negirdė jam žirgelių,</i>
 <i>Negirdė jam žirgelių.</i></p> <p>6. <i>Didiai papyko</i>
 <i>Jaunas bernelis,</i>
 <i>Paleido žirgą valion,</i>
 <i>Paleido žirgą valion.</i></p> <p>7. <i>Sudaužė viedrus,</i>
 <i>Suskaldė naščius,</i>
 <i>Sutraukė paseilėlius,</i>
 <i>Sutraukė paseilėlius.</i></p> | <p>8. <i>Oi, verkė verkė</i>
 <i>Jauna mergelė</i>
 <i>Sidabrinių viedrelių,</i>
 <i>Sidabrinių viedrelių.</i></p> <p>9. <i>Oi, verkė verkė</i>
 <i>Jauna mergelė</i>
 <i>Šilkinų paseilėlių.</i>
 <i>Šilkinų paseilėlių.</i></p> <p>10. – <i>Oi, cit, neverki,</i>
 <i>Jauna mergele,</i>
 <i>Tai aš tau užmokėsiu,</i>
 <i>Tai aš tau užmokėsiu.</i></p> <p>11. – <i>Kuo tu mokėsi,</i>
 <i>Kad tu neturi</i>
 <i>Nei vieno šilingėlio⁴⁸,</i>
 <i>Nei vieno šilingėlio?</i></p> <p>12. <i>Gėrei pragėrei</i>
 <i>Ristą žirgelį,</i>
 <i>Pragersi ir balnelį,</i>
 <i>Pragersi ir balnelį.</i></p> <p>13. <i>Gėrei pragėrei</i>
 <i>Jaunas dieneles,</i>
 <i>Pragersi ir namelius,</i>
 <i>Pragersi ir namelius.</i></p> |
|---|--|

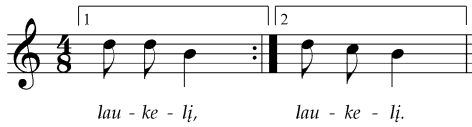
Padainavo Teklė Dzedzevičienė, 62 m., ir Stasys Dzedzevičius, 68 m., abu gyv. Raistalindžiū k. Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 650(41). M 30.

Užrašytojo pastaba: „*Senoviška daina. Dainuojama dviem balsais taip, kad viena melodija eina šalia kitos, vietomis susikirsdomos*“.

⁴⁷ *Paseilėlis* – pasaitėlis. Pasaitas – kibiro ar kitokio indo lankas.

⁴⁸ *Šilingėlis* (*šilingas*) – sidabrinė arba varinė feodalinės Lietuvos moneta.

40. Teka saulelė



- | | |
|--|--|
| 1. Tek saulelė
Per pušynėlį,
Per piliakalnio laukelį. (2) | 4. Sakė, pienučiu
Burnelę prausiau,
Po rožės vaikštinėjau. (2) |
| 2. Tam pušynėly
Upė tekėjo,
Midutėliu kvepėjo. (2) | 5. Ne dėl pienučio
Aš esu balta,
Ne dėl rožių raudona. (2) |
| 3. Oi, kalba kalba
Mane žmoneliai,
Neteisi jų kalbelė. (2) | 6. Per skaistumėlį
Aš esu balta,
Per gražumą raudona. (2) |

Padainavo Kirslienė (Paciūnaitė) (vardas nenurodytas), 67 m.,
ir Rozalija Verkauskienė (Kirslytė), 31 m., abi gyv. Sedūnų k.

Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 650(29). M 418.
Užrašytojo pastaba: „Šeimos daina. Dainuojama tercija turavojant;
kai kurias gaidas nuleidžia iki kvintos. Daina laikoma senoviška“.

41. Šiandien vėlų vakarėlį



- | | |
|---|---|
| 1. Šiandien vėlų vakarėlį
Pyniau rūtų vainikėlį,
Ai, pyniau rūtų vainikėlį. | 2. Ir nupyniau nudabinau,
Ant galvelės užsidėjau,
Ai, ant galvelės užsidėjau. |
|---|---|

- | | |
|---|---|
| 3. Siuntė mane motinėle
Upėn šalto vandenėlio,
Ai, upėn šalto vandenėlio. | 8. Vienas toksai atsirado,
Vainikėlio neduot žada,
Ai, vainikėlio neduot žada. |
| 4. Susdūmojo šiaurus vėjas
Ir nupūtė vainikėlį,
Ai, ir nupūtė vainikėlį. | 9. Antras toksai atsirado,
Vainikėlį paduot žada,
Ai, vainikėlį paduot žada. |
| 5. Ir nupūtė vainikėlį
Vidun gilaus dunojėlio,
Ai, vidun gilaus dunojėlio, | 10. Vainikėlis plaukia plaukia,
Bernužėlis šaukia šaukia,
Ai, bernužėlis šaukia šaukia. |
| 6. Ir atjojo trys berneliai
Širmų žirgų girdyti,
Ai, širmų žirgų girdyti. | 11. Vainikėlis ant kraštėlio,
Bernužėlis ant dugnelio,
Ai, bernužėlis ant dugnelio. |
| 7. Katras sieksit, bernužėliai,
Mano rūtų vainikėlio,
Ai, mano rūtų vainikėlio? | |

Padainavo Rozalija Ulindienė (Paciūnaitė), 54 m., gim. Pociūniškio k.,
gyv. Žievėliškių k. Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 650(63). M 1040.
Užrašytojo pastaba: „Dainuojama tercija turavojant“.

42. Kur mano tėvelis gėrė

Kur ma - no tė - ve - lis gė - rė, ten ru - ge - liai žė - lė,
oi, dūz - gia bi - te - lė, dūz - gia, oi, dūz - gia sie - ro - ji, dūz - gia.

- | | |
|--|--|
| 1. Kur mano tėvelis gėrė,
Ten rugeliai žėlė,
Oi, dūzgia bitelė, dūzgia,
Oi, dūzgia sieroji, dūzgia. | 3. Kur mano broliukas gėrė,
Ten kvieteliai žėlė,
Oi, dūzgia bitelė, dūzgia,
Oi, dūzgia sieroji, dūzgia. |
| 2. Ant žalio žolynėlio,
Ant balto dobilėlio,
Oi, dūzgia bitelė, dūzgia,
Oi, dūzgia sieroji, dūzgia. | 4. Ant žalio žolynėlio,
Ant balto dobilėlio,
Oi, dūzgia bitelė, dūzgia,
Oi, dūzgia sieroji, dūzgia. |

- | | |
|--|--|
| <p>5. Kur mano motulė gėrė,
Ten mieželiai žėlė,
Oi, dūzgia bitelė, dūzgia,
Oi, dūzgia sieroji, dūzgia.</p> | <p>6. Ant žalio žolynėlio,
Ant balto dobilėlio,
Oi, dūzgia bitelė, dūzgia,
Oi, dūzgia sieroji, dūzgia.</p> |
|--|--|

Padainavo Rozalija Ulindienė (Paciūnaitė), 54 m., gim. Pociūniškio k.,
gyv. Žievėliškių k. Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 650(54). Vaišių daina.
Užrašytojo pastaba: „Pokylio daina“.

43. O mes trys broliai

O mes trys bro - liai, trys bro - liu - kė - liai,
vi - si trys min - to - rė - liai, ka - ra - liaus žal - nie - rė(liai).

- | | |
|---|--|
| <p>1. O mes trys broliai,
Trys broliukėliai,
Visi trys mintorėliai⁴⁹,
Karaliaus žalnierė(liai)⁵⁰:</p> | <p>5. Aš prisimušiu
Šią gromatėlę
Ant skrynios antvožėlio
Su aukso litarė(liais)⁵².</p> |
| <p>2. – Kur mes trys josma,
Kur vandravosma⁵¹?
– Ant svetimos šalelės,
Į karaliaus žemelę).</p> | <p>6. Skrynias varstysiu
Drobės rėžysiu,
Gromatėlę skaitysiu,
Bernelio nematy(siu).</p> |
| <p>3. Verkė mergelė,
Mano mergelė,
Žalių rūtų daržely,
Rūtelių vainikė(ly).</p> | <p>7. Yra vardelis
Ir pavardėlė,
Nėra mano bernelio,
Karaliaus žalnierė(lio).</p> |
| <p>4. Neverk, mergele,
Mano panele,
Rašysiu gromatėlę
Ant balto popierė(lio).</p> | |

Padainavo Jurgis Unčiurys, 68 m.,
gyv. Šeipūnų k. Užrašė J. Kartenis 1935 m.
LTR 650(40). K ~ 118–128.
Užrašytojo pastaba: „Dainuojama daugiausia
kvinta arba tercija turavojant“.

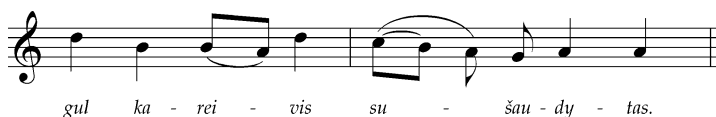
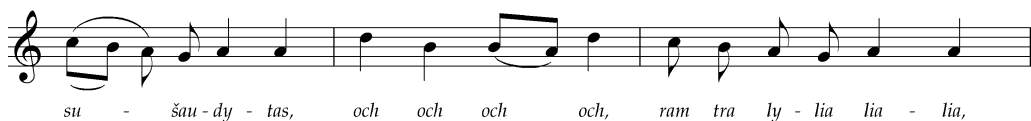
⁴⁹ Mintorėlis – išlaikytinis.

⁵⁰ Žalnierius – kareivis.

⁵¹ Vandravoti – keliauti.

⁵² Litarėlis – raidelė.

44. Už pušyno, už žalio gojyno



1. Už pušyno, už žalio gojyno
Gul kareivis sušaudytas,
Och och och och, ram tra lylia lialia,
Gul kareivis sušaudytas.
2. Ateina močiutė, ateina senoji,
Tai nuramins širdelę mano.
Och och och och, ram tra lylia lialia,
Tai nuramins širdelę mano.
3. Nebeeik, močiute, nebeeik, senoji,
Negraudinki širdelės mano,
Och och och och, ram tra lylia lialia,
Negraudinki širdelės mano.
4. Ateina tėvelis, ateina senasis,
Tai nuramins širdelę mano,
Och och och och, ram tra lylia lialia,
Tai nuramins širdelę mano.
5. Nebeeik, tėveli, nebeeik, senasis,
Negraudinki širdelės mano,
Och och och och, ram tra lylia lialia,
Negraudinki širdelės mano.
6. Ateina sesutė su šilkine skara,
Tai nušluostys veidelį mano.
Och och och och, ram tra lylia lialia,
Tai nušluostys veidelį mano.

7. *Nebeeik, sesute, su šilkinė skara,
Nebešluostyk veidelio mano,
Och och och och, ram tra lylia lialia,
Nebešluostyk veidelio mano.*

8. *Ateiki, mergele, ateiki, jaunoji,
Nuraminki širdelę mano,
Och och och och, ram tra lylia lialia,
Nuraminki širdelę mano.*

Padainavo V. Kartenis, 20 m., ir G. Kartenytė, 16 m., abu gyv. Šauliū k. Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 649(11). K 310. Užrašytojo pastaba: „Karo daina. Buvo dainuojama apie 1920–1924 m. ir vėliau. Išmokta (atnešta į Šaulius) iš savanorių, kurie stovėjo Širvintose ir su kuriais gaudavo progą žmonės susitikti“.

45. Oi broli broli

- Oi bro - li, bro - li, bro - le - li ma - no, ką tu da - bar pa -
da - rei, ką tu da - bar pa - da(rei)?

1. – Oi broli broli,
Broleli mano,
Ką tu dabar pada(rei)? (2)

2. – Žirgą balnojau,
Rygužėn jojau,
Žemai volungę šo(viau). (2)

3. – Ar tau nebuvo
Girioj paukštelių,
Mariose gaidužė(lių)? (2)

4. Čiulba paukštėlis
Ir volungėlė
Ant putino žiede(lio). (2)

5. Stovi broliukas,
Stovi raičiukas
Ant pervazo⁵³ tilte(lio). (2)

6. – Oi broli broli,
Ko tu čia stovi,
Ko tu namo neįoji,
Tavęs motutė lau(kia).

7. – Nei tegu laukia,
Nei tegu žiūri,
Žino, kad aš negrį(šiu). (2)

8. Plaukte neplauksiu,
Nerte nenersiu,
Žirgelio neskandin(siu). (2)

9. – Oi broli broli,
Ko tu čia stovi,
Ko tu namo neįoji,
Tavęs tėvelis lau(kia).

⁵³ Pervazas – keltas.

10. – Nei tegu laukia,
Nei tegu žiūri,
Žino, kad aš negri(šiu). (2)

11. Nei plaukte plauksiu,
Nei nerte nersiu,
Luotelio nesamdy(siu). (2)

12. – Oi broli broli,
Broleli mano,
Ko tu čia dabar stovi,
Ko tu namo nejo(ji)?

13. Ko tu čia stovi,
Ko tu nejoji,
Tavęs mergelė lau(kia). (2)

14. – Tai tegu laukia,
Tai tegu žiūri,
Žino, kad aš sugri(šiu). (2)

15. Tai plaukte plauksiu,
Tai nerte nersiu,
Žirgelį paskandin(siu). (2)



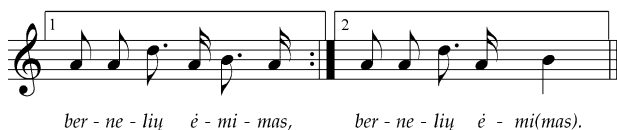
Juozas Pinkevičius grįžta iš bažnyčios. 1935 m.
J. Kartenio nuotr. LTRFt 91

Padainavo Juozas Pinkevičius, 72 m., gyv. Bagaslaviškio k.
Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 650(11). K 360 + M 335.
Užrašytojo pastaba: „Dainuojama dviem balsais – viena melodija
eina šalia kitos, vietomis susikirsdomos kontrapunkto būdu“.

46. Šali šalinėlis

„Duodu dvi šios dainos melodijas. Pirmoji laikoma senoviška, ant-
roji – naujesnių laikų. Dainuojama tercija turavojant“*.

I



* J. Kartenio paaiškinimas.
Rengėjo pastaba.

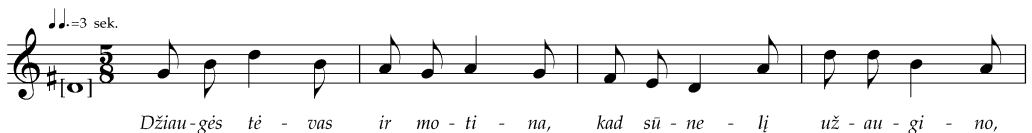
II



- | | |
|---|---|
| 1. Šali šaltinėlis,
Ateis rudenėlis,
Didis nuliūdimas –
Bernelių ėmimas. (2 × 2) | 6. Per trejus metelius
Laiškelį rašysiu,
Ant ketvirtų metų
Ir pats atlankysiu. (2 × 2) |
| 2. Kožnas tėvutėlis
Veža po sūnelį,
Išsklaidys po svieta
Kaip vėjas lapelius. (2 × 2) | 7. Pareina sūnelis
Močiutės lankyti,
Randa motinėle
Grabe paguldytą. (2 × 2) |
| 3. Lapeliai nukrenta
Ir vėl atžaliuoja,
Išvežti berneliai
Nebeparvažiuoja. (2 × 2) | 8. Parpuolė sūnelis
Po motulės kojų,
Gailingu balseliu
Motinos raudojo: (2 × 2) |
| 4. Verkė motinėle,
Sūnelio gailėjo,
Galvelę suspaudus
Balseliu raudojo. (2 × 2) | 9. – Oi tu motinėle,
Tu gimdytojėle,
Kodėl nesulauki
Manęs, kareivėlio? (2 × 2) |
| 5. – Neverk, motinėle,
Neliek ašarėlių,
Jau saulutė šviečia
Ir ant kareivėlių. (2 × 2) | 10. Kodėl nepatinki
Tu savo sūnelio
Kodėl nekalbini
Meilingu žodeliu? (2 × 2) |

Padainavo Kiršlienė (Paciūnaitė) (vardas nenurodytas), 67 m.,
ir Rozalija Verkauskienė (Kirslytė), 31 m., abi gyv. Sedūnų k.
Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 650(30). K 521.

47. Džiaugės tėvas ir motina



1. Džiaugės tėvas ir motina,
Kad sūnelį užaugino,
Valio valio, valio valio,
Kad sūnelį užaugino.
2. Kai užugdė artojęliu,
Ir pastojo kareivėliu,
Valio valio, valio valio,
Ir pastojo kareivėliu.
3. Į vaikelį reiks man joti,
O tėveliui žirgas duoti,
Valio valio, valio valio,
O tėveliui žirgas duoti.
4. Davė žirgą ir balnelį,
Kas pritiktų in pulkelį,
Valio valio, valio valio,
Kad pritiktų in pulkelį.
5. Kai man vežė in Vilnelį,
In tą slaunųjį miestelį,
Valio valio, valio valio,
In tą slaunųjį miestelį,
6. Vilniaus miestas brukavotas,
Ašarėlėms išmazgotas,
Valio valio, valio valio,
Ašarėlėms išmazgotas.
7. Davė strielbą⁵⁴, puštalietą⁵⁵,
Kad pritiktų in palietus⁵⁶,
Valio valio, valio valio,
Kad pritiktų in palietus.
8. Pažiūrėkit, mieli broliai,
Kaip kareiviai gražiai joja,
Valio valio, valio valio,
Kaip kareiviai gražiai joja.
9. Kaip kareiviai gražiai joja,
O naujokai šalia stovi,
Valio valio, valio valio,
O naujokai šalia stovi.
10. Stovi vaiskas kaip girelė,
Ūžia kulkos kaip bitelės,
Valio valio, valio valio,
Ūžia kulkos kaip bitelės.

Padainavo Teklė Dzedzevičienė, 62 m., ir Stasys Dzedzevičius, 68 m., abu gyv. Raistalindžių k. Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 650(22). K 625. Užrašytojo pastaba: „Senoviška karo daina. Ją taip pat dainuodavo nepriklausomybės kovų laikais. Dainuojama tercija turavojant“.

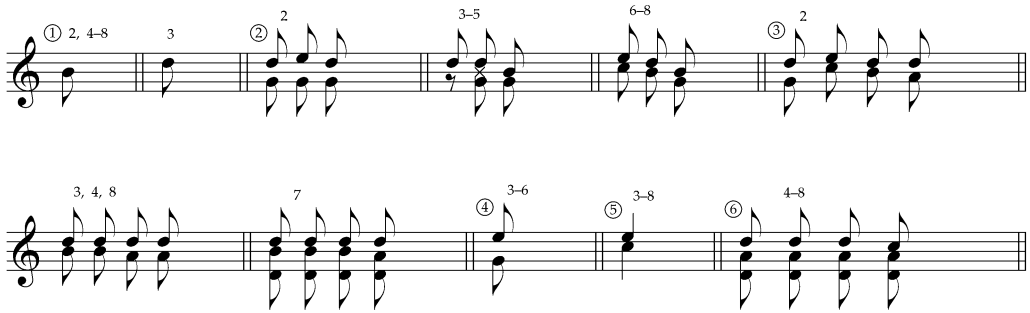
48. Padare babute

Pa - da - re ba - bu - te sal - du a - lu - tį,
džim džim, vai vai, sal - du a - lu - tį.

⁵⁴ Strielba – šautuvas.

⁵⁵ Puštalietas – pistoletas.

⁵⁶ Palietai – antpečiai.



- | | |
|--|--|
| 1. <i>Padare babute</i>
<i>Saldų alutį,</i>
<i>Džim džim, vai vai,</i>
<i>Saldų alutį. (2 × 2)</i> | 5. <i>Išvedė žvirblis</i>
<i>Pelėdą tuncin⁵⁷,</i>
<i>Džim džim, vai vai,</i>
<i>Pelėdą tuncin. (2 × 2)</i> |
| 2. <i>Supraše babute</i>
<i>Visus paukštelius,</i>
<i>Džim džim, vai vai,</i>
<i>Visus paukštelius. (2 × 2)</i> | 6. <i>Numynė žvirblis</i>
<i>Pelėdai koją,</i>
<i>Džim džim, vai vai,</i>
<i>Pelėdai koją. (2 × 2)</i> |
| 3. <i>Neprašė babute</i>
<i>Vienos pelėdos,</i>
<i>Džim džim, vai vai,</i>
<i>Vienos pelėdos. (2 × 2)</i> | 7. <i>Išėke pelėda</i>
<i>Provon⁵⁸, provon,</i>
<i>Džim džim, vai vai,</i>
<i>Provon, provon. (2 × 2)</i> |
| 4. <i>Atėke pelėda</i>
<i>Ir neprašyta,</i>
<i>Džim džim, vai vai,</i>
<i>Ir neprašyta. (2 × 2)</i> | 8. <i>Išėke žvirblis</i>
<i>Tvoron, tvoron,</i>
<i>Džim džim, vai vai,</i>
<i>Tvoron, tvoron. (2 × 2)</i> |

Padainavo Ona Tiešienė (Grinytė), 61 m., Ona Jankūnienė (Poškaitė), 51 m., abi gyv. Stavarųgalos k., ir Pranė Sakalauskienė (Jankūnaitė), 53 m., gyv. Knýzlaukio k., Vėprių apyl., Ukmergės r., kil. iš Stavarųgalos k. Į mg. juostą įrašė G. Carapkina ir G. Urbonavičius, tekstą iššifravo G. Savina, melodiją – B. Raizenkindas. KTR 130(45). G 139.

49. Vieversiu kas ant dirvono



⁵⁷ *Tuncius* – šokis.

⁵⁸ *Prova* – teismas.



Ant to ba-liaus dau - gel bu - vo vi - so - kių paukš - te - lių, - te - lių.

1. *Vieversiuikas ant dirvono
Pasidarė didį balių.
Ant to baliiaus daugel buvo
Visokių paukštelių. (2 × 2)*
2. *Piršo strazdui panaitėlę –
Iš pakrūmės lakštingėlę,
O jie abu susdabojo,
Savo piršliui dėkavojo. (2 × 2)*
3. *Tris nedėlias raštus rašė,
Ant veseljos svečius prašė.
Žvirblis miežius arpavojo⁵⁹,
Vanagėlis alų dirbo. (2 × 2)*
4. *Dagiliukas mažučiuikas
Vandenį nešiojo,
O genelis su kirveliu
Malkeles kapojo. (2 × 2)*
5. *Šarka torelkas mazgojo,
Kanarka⁶⁰ cukrų kapojo,
O gegutė stalan nešė,
Vis pasikloniojo⁶¹. (2 × 2)*
6. *O gaidžiukas latukiukas⁶²
Visiems slūgavojo
Ir bažnyčioj dėl jaunųjų
Divoną⁶³ paklojo. (2 × 2)*
7. *Visi gėrė uliavojo,
Dar pelėda nežinojo.
Kai pelėda sužinojo,
Penketu arklių atjojo. (2 × 2)*
8. *Ir užlipo ant kaptūro⁶⁴,
Liepė užgroti mozūrą.
Varnas buvo muzikontas,
Pelėdai užgrojo,
O pelėda bešokdama
Kaptūrą nugriovė.*

9. *Garnys, svečias nelab meilus,
Pėsčias atkeliavo.
Visi gėrė saldų midų,
Genys markatnavo⁶⁵. (2 × 2)*
10. *Kai inšilo ir ingėrė,
Pradėjo provotis,
O pelėda vanagėli
Tuoju už karčio pešti. (2 × 2)*
11. *Vanagėlis, kaipo vyras,
Tai juokus pametęs
Ir nustovėręs už čiuprynos⁶⁶
Ją visą sukratė. (2 × 2)*
12. *Tai pelėdai smūtina⁶⁷ buvo,
Graudžiai markatnavo,
Skundės sivotbos gaspadinei,
Kad ją taip užgavo. (2 × 2)*



„Kai pelėda sužinojo,
penketu arklių atjojo...“
B. Šablevičiaus nuotr.
Iš asmeninės fotografo
kolekcijos

⁵⁹ Arpavoti – vėtyti grūdus mašina (arpu).

⁶⁰ Kanarka – kanarėlė.

⁶¹ Pasiklonioti – pagarbiai nusilenkti.

⁶² Latukas – trumpakojis.

⁶³ Divonas – kilimas.

⁶⁴ Kaptūras – duonkepės krosnies priešakys; mūrelis viršuj krosnies kaktos; stogelis ties priežda.

⁶⁵ Markatnuoti – liūdėti.

⁶⁶ Čiupryna – plaukai.

⁶⁷ Smūtina – liūdna.

13. Nukeliavo į pakrūmę,
 Tai balsu raudojo.
 Šarkos, varnos visos klausė,
 Ko taip bėdavoja: (2 × 2)

15. Ant rytojaus, ne po ilgo,
 Piktumai nuslinko,
 Ir paukšteliai vienan pulkan
 Gražiai susirinko. (2 × 2)

14. – Ar tu sergi, ar negali,
 Ko taip bėdavoji,
 Ar tu gėrus po besiedos⁶⁸
 Da neprasgiriojai⁶⁹? (2 × 2)

Padainavo Rozalija Šarmavičiūtė, 58 m., gyv. Dūdų k. Užrašė
 J. Kartenis 1935 m. LTR 651(9). G 140.

Užrašytojo pastaba: „Šią dainą galima rasti Bagaslaviškio, Pabaisko
 ir Gelvonų parapijų kaimuose. Seniau dainuodavo visi: ir vienu balsu,
 ir tercija turavodami. O dabar dainininkai ją dainuodami tercija turavoja“.

50. Kur buvai, kur buvai



1. – Kur buvai, kur buvai,
 Pijokėli mano? (2 × 2)
 – Karčiamoj, karčiamėlėj,
 Širdele mano. (2 × 2)

4. – Kas giedos, kas giedos,
 Pijokėli mano?
 – Mauša, Abraomas
 Su sūneliais savo. (2 × 2)

2. – Ką veikei, ką veikei,
 Pijokėli mano?
 – Uliavoju, baliavoju,
 Širdele mano. (2 × 2)

5. – Kas raudos, kas raudos,
 Pijokėli mano?
 – Maušienė, Abromienė
 Su dukrelėm savo. (2 × 2)

3. – Tu mirsi, tu mirsi,
 Pijokėli mano.
 – Mirsiu, numirsiu,
 Širdele mano. (2 × 2)

Padainavo Teklė Dzedzevičienė, 62 m., ir Stasys Dzedzevičius, 68 m.,
 abu gyv. Raistalindžių k. Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 649(31).
 Gr 107.

Užrašytojo pastaba: „Pokylio daina. Dainuojama tercija turavojant“.

⁶⁸ Besieda – susirinkimas
 su vaišėmis; pokylis.

⁶⁹ Prasgirioti – prasipa-
 girioti.

51. Muzikontas, režk kazoką



Mu - zi-kon - tas, chrr che puf - te, a - na - ta - to, režk ka - zo - kq, chrr chi puf a -



na - ta - to, ma - no dė - dė, chrr chi puf - te, a - na - ta - to, gra - žiai šo - ka,



chrr chi puf a - na - ta - to.

1. Muzikontas, chrr che pufte, anatato,
Rėžk kazoką, chrr chi puf anatato,
Mano dėdė, chrr chi pufte, anatato,
Gražiai šoka, chrr chi puf, anatato.
2. Jūs vaikeliai, chrr che pufte, anatato,
Netingėkit, chrr chi puf anatato,
Paskui dėdė, chrr chi pufte, anatato,
Pašokėkit, chrr chi puf, anatato.
3. Mano dėdė, chrr che pufte, anatato,
Šiaudakojis, chrr chi puf anatato,
Jojo kiaulė, chrr chi pufte, anatato,
Pasbalnojęs, chrr chi puf, anatato.
4. Tu kiaulyte, chrr che pufte, anatato,
Nelakstyki, chrr chi puf anatato,
Mano dėdės, chrr chi pufte, anatato,
Nekratyki, chrr chi puf, anatato.
5. Nešk, kiaulele, chrr che pufte, anatato,
Tiesia galva, chrr chi puf anatato,
Nesulaužyk, chrr chi pufte, anatato,
Dėdei kaulų, chrr chi puf, anatato.
6. Aš ožkelė, chrr che pufte, anatato,
Nabagėlė, chrr chi puf anatato,
Mano ragas, chrr chi pufte, anatato,
Dangu režia, chrr chi puf, anatato.

7. *Mano ragas, chrr che pufte, anatato,
Dangų režia, chrr chi puf anatato,
O uodega, chrr chi pufte, anatato,
Žemę šluoja, chrr chi puf, anatato.*
8. *Kai aš ėjau, chrr che pufte, anatato,
Vieškelėliu, chrr chi puf anatato,
Kai aš šokau, chrr chi pufte, anatato,
Per tvorelę, chrr chi puf, anatato.*
9. *Kai aš šokau, chrr che pufte, anatato,
Per tvorelę, chrr chi puf anatato,
Nusilaužiau, chrr chi pufte, anatato,
Sau kojelę, chrr chi puf, anatato.*
10. *Aš išėjau, chrr che pufte, anatato,
Per ūlyčią, chrr chi puf anatato,
Susitikau, chrr chi pufte, anatato,
Jaunas panas, chrr chi puf, anatato.*
11. *Aš panelėm, chrr che pufte, anatato,
Labą dieną, chrr chi puf anatato,
Man panelės, chrr chi pufte, anatato,
Nei žodelio, chrr chi puf, anatato.*
12. *O jūs panos, chrr che pufte, anatato,
O jūs šelmos, chrr chi puf anatato,
Už adynos, chrr chi pufte, anatato,
Bus krikštynos, chrr chi puf, anatato.*

Padainavo Pranas Valevičius, 75 m., gyv. Karališkių k. Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 651(2). Kelių dainų junginys, pritaikytas šokio melodijai.

Užrašytojo pastabos: „Dainuojama vienu balsu. Šios dainos būta paplitusios, nes atskirų nuotrupų ir dabar galima rasti įvairiose vietose. Šią dainą dainuoja per pokylius. Ši daina įdomi žmonėms ne tiek dėl teksto ar melodijos, kiek dėl dainavimo technikos, kuri kaip tik sunku užrašyti. Dainoje užrašyti garsai „chrr“, „chi“, „pufte“ atsiranda (tiksliau, padaromi) šitaip: „chrr“ traukiant pro burną orą vidurinėj gomurio daly padaromas; užrašyta ne visai tiksliai; tai gaunamas lygiai toks garsas, kaip krenkšččiama, norint nusiųpti. „chi“ garsas gaunamas labai tykus, išleidžiant įtrauktą orą. „puf“ gaunamas tariant garsą „ptrr“, kaip arklį stabdant ir užbaigiant tą garsą liežuvio tarp lūpų iškišimu. „Te“ gaunamas įtraukiant orą ir iškištą tarp lūpų liežuvį į priekį. O visas „chrr chi pufte, anatato“ sudaro bosijimo įspūdį. Imituojama polka, grojama kelių instrumentų: ir melodija vedama, ir bosijama. Dainuoja šią polką vienas dainininkas“.

52. Išsivedžiau oželį

Iš - si - ve - džiau o - že - lį, tai tē - la, ant ū - ly - čios o - že - lį, tai tē - la.

Tai to, tai tē - la, tai to, tai tē - la, tai to, tai tē - la.

Rinkinys:

Išsivedžiau oželį, tai tēla,
 Ant ūlyčios oželį, tai tēla.
 O tai mano oželis, tai tēla,
 Gražiai šokinėja, tai tēla,
 Šonan įsispraudęs, tai tēla.
 – Kieno išugdytas, tai tēla?
 – Jaunųjų martelių, tai tēla.
 O tai mano oželis, tai tēla,
 Gražiai šokinėja, tai tēla,
 – O kur gi ganytas, tai tēla?
 – Žaliam dobilyne, tai tēla.
 O tai mano oželis, tai tēla,
 Gražiai šokinėja, tai tēla,
 – O kur gi girdytas, tai tēla?
 – Sriauniam vandenėly, tai tēla.
 O tai mano oželis, tai tēla ir t. t.

Pritarinys:

Tai to, tai tēla,
 Tai to, tai tēla,
 Tai to, tai tēla.

Padainavo Jurgis Unčiūrys, 68 m., gyv. Šeipūnų k. Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 650(39).

Užrašytojo pastaba: „Šis šokis, kiek seni žmonės prisimena, buvo šokamas senų moterų per pokylius. Iš dabar gyvenančių senių (neteko sužinoti) nėra šokusių šį šokį. Jie būdami vaikai yra matę jį šokant.

Dainuojama dviem balsais. Vienas veda, o kiti sutaria dainuodami „tai to, tai tēla“, kaip melodija užrašant ir pažymėta. Dainuojama be pertraukos per visą šokį. Šokio teksto didumas pareidavo nuo dainininko sugebėjimo naujus posmus sukombinuoti, sudėti.

Šokdavo jį moterys, sustojusios į ratą. Įsispraudusios ratu tūpčiodamos ir [pasi]kraipydamos vaikščiodavo, kartais supliaukšėdamos rankomis.

O tuo tarpu iš rato dvi moterys įeidavo tūpčiodamos į vidurį, pasisukdavo už rankų susinėrusios ir išeidavo; paeiliui įeidavo kitos poros“.

53. O tai mano oželis

Musical score for 'O tai mano oželis'. The score is in 2/4 time, key of B-flat major. It consists of two staves: a vocal line (treble clef) and a piano accompaniment line (bass clef). The lyrics are: O tai ma - no o - že - lis, tai tē - la, gra - žiai šo - ki - nē - ja, tai tē - la.

1. O tai mano oželis, tai tēla,
Graziiai šokinėja, tai tēla.
2. – Kieno išugdytas, tai tēla?
– Jaunųjų martelių, tai tēla.
3. O tai mano oželis, tai tēla,
Graziiai šokinėja, tai tēla.
4. – O kuo jis penėtas, tai tēla?
– Šienelių penėtas, tai tēla.
5. O tai mano oželis, tai tēla,
Graziiai šokinėja, tai tēla.
6. – O kur jis ganytas, tai tēla?
– Baltam dobilyne, tai tēla.
7. O tai mano oželis, tai tēla,
Graziiai šokinėja, tai tēla.
8. – O kur jis girdytas, tai tēla?
– Sriauniam vandenėly, tai tēla.
9. O tai mano oželis, tai tēla,
Graziiai šokinėja, tai tēla.
10. Laikas rudenėlio, tai tēla,
Pjovė mano oželį, tai tēla,
Jau nešokinėja, tai tēla.

Padainavo Grasilda Pakalnienė, 80 m., gyv. Raistalindžių k.
Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 649(30).

Užrašytojo pastabos: „Prie kurio skyriaus reiktų šią dainą priskirti,
sunku nustatyti. Gal prie mitologinių? Dainininkė tiksliai nežino,
kur ji dainuojama; sako, visur, kur tik pakliūva.

Ši daina dainuojama be jokios pertraukos nuo pradžios iki galo.
Kaip antru balsu pritariama, parašiau“.

54. Tu kazilio, kazilio

Musical score for 'Tu kazilio, kazilio'. The score is in 2/4 time, key of G major. It consists of two staves: a vocal line (treble clef) and a piano accompaniment line (bass clef). The lyrics are: Tu ka - zi - lio, ka - zi - lio, tu bro - liu - kai, Ka - zi - lio, ka - zi - lio, tu ka - zi - lio.

ka - zi - lio, tu pra - gė - rei, ka - zi - lio.
ka - zi - lio! Ka - zi - lio, ka - zi - lio.

Rinkinys:

Tu kazilio, kazilio,
 Tu broliukai, kazilio,
 Tu pragėrei, kazilio,
 Prauliojai, kazilio,
 Ristą žirgą, kazilio,
 Tymo⁷⁰ balną, kazilio,
 Kamanėles, kazilio,
 Kazilio kazilio.
 Tu pragėrei, kazilio,
 Prauliojai, kazilio,
 Mudrią lašką⁷¹, kazilio,
 Kazilio kazilio.
 Tu broliukai, kazilio,
 Besarmačiau⁷², kazilio,
 Tik nepragerk, kazilio,
 Neprauliok, kazilio,
 Savo jaunų dienelių, kazilio
 Kazilio kazilio.
 Tu sesute, kazilio,
 Besarmate, kazilio,
 Tau nupirkau, kazilio,
 Šilko skarą, kazilio,
 Aukso žiedą, kazilio,
 Mudrią suknią, kazilio,
 Kasnykus, kazilio.
 Tu pragėrei, kazilio,
 Prauliojai, kazilio,
 Su burliokais⁷³, kazilio,
 Su cigonais, kazilio,
 Besarmate, kazilio,
 Šilko skarą, kazilio,
 Aukso žiedą, kazilio,
 Mudrią suknią, kazilio,
 Ir kasnykus, kazilio.

⁷⁰ Tymas – keturnytis raštuotas audeklas.

⁷¹ Laška – lova.

⁷² Besarmatis – begėdis.

⁷³ Burliokas – čia sentikis.

Tik nepragerk, kazilio,
Rūtelių vainikėlio, kazilio
Kazilio kazilio.

Pritarinys:

Kazilio, kazilio,
Tu kazilio kazilio!
Kazilio kazilio.

Padainavo Juozas Pinkevičius, 72 m., gyv. Bagaslaviškio k. Užrašė
J. Kartenis 1935 m. LTR 650(13).

Užrašytojo pastaba: „Kazilio šokis seniau buvęs labai paplites. Jis buvo taip šokamas: visi šokėjai sustoja arba susėda į ratą, o į vidurį rato įeina du: vienas „kaltintojas“, kitas „kaltinamas“ („kaltintojas“ ir „kaltinamas“ ne vietos žmonių, bet rinkėjo sugalvoti terminai). Kaltintojas visaip rate šokinėja, kraiposi, vis rodydamas į kaltinamąjį, dainuodamas šokio tekstą. O kaltinamasis su visais sustojusiais ratą šokėjais bosuoja taip, kaip užrašytas antrasis balsas. Visi bosuodami reikarčiais trepsi kojomis ir ploja rankomis. Šokio tekstas priklausydavo nuo „kaltintojo“ sugebėjimo naujus posmus posmuoti“.

55. Va teip sėjau linelius



- | | |
|--|--|
| 1. Va teip sėjau linelius,
Va teip sėjau linelius,
Šalavija rūtele
Tu žalioji, tu gražioji. | 4. Va teip plūčiau linelius,
Va teip plūčiau linelius,
Šalavija rūtele
Tu žalioji, tu gražioji. |
| 2. Teip ravėjau linelius,
Teip ravėjau linelius,
Šalavija rūtele
Tu žalioji, tu gražioji. | 5. Va teip klojau linelius,
Va teip klojau linelius,
Šalavija rūtele
Tu žalioji, tu gražioji. |
| 3. Va teip roviau linelius,
Va teip roviau linelius,
Šalavija rūtele
Tu žalioji, tu gražioji. | 6. Va teip kėliau linelius,
Va teip kėliau linelius,
Šalavija rūtele
Tu žalioji, tu gražioji. |

7. *Va teip myniau linelius,
Va teip myniau linelius,
Šalavija rūtele
Tu žalioji, tu gražioji.*
8. *Va teip brukiau linelius,
Va teip brukiau linelius,
Šalavija rūtele
Tu žalioji, tu gražioji.*
9. *Va teip šukavau linelius,
Va teip šukavau linelius,
Šalavija rūtele
Tu žalioji, tu gražioji.*
10. *Va teip verpiau linelius,
Va teip verpiau linelius,
Šalavija rūtele
Tu žalioji, tu gražioji.*
11. *Va teip audžiau drobeles,
Va teip audžiau drobeles,
Šalavija rūtele
Tu žalioji, tu gražioji.*

Padainavo Teklė Dzedzevičienė, 62 m., ir Stasys Dzedzevičius, 68 m., abu gyv. Raistalindžių k. Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 650(47). Užrašytojo pastaba: „Linelis būdavo seniau šokamas. Iš dabar gyvenančių tarpo neteko sutikti jokio žmogaus, kuris jį būtų šokęs. Jie tėra matę būdami vaikai suaugusius šokant. Šokamas labai paprastai. Dainuodami „va teip sėjau, ravėjau, roviau...“ imituodavo minimus darbus – rodydavo, kaip tuos darbus dirba, išvaizduodami, lyg patys juos dirbtų. Dainuojant „Šalavija rūtele...“ pliaukšėdavo rankomis ir sukdausosi. Dainuodavo vienu balsu (unisonu). Kadangi dainavimas labai monotoniškas, tai atrodo lyg raudojimas“.

56. Dūda



*Duo-siu Pet - rui pu - pu bliū - dą,
te - gul pu - čia sa - vo dū - dą, ty - r ly - r dū - da dū - da.*

1. *Duosiu Petruai pupų bliūdą⁷⁴,
Tegul pučia savo dūdą,
Tyr lyr dūda dūda. (2 × 2)*
2. *Duosiu pupų dar daugiau,
Tegul pučia dar labiau,
Tyr lyr dūda dūda. (2 × 2)*
3. *Paprašysiu Juozuko,
Tegul dūdą išsuka,
Tyr lyr dūda dūda. (2 × 2)*
4. *Paprašysiu Gudu Jono,
Tegul daro dūdai roną,
Tyr lyr dūda dūda. (2 × 2)*
5. *Paprašysiu Kazimierą,
Tegul išims dūdai mierą⁷⁵,
Tyr lyr dūda dūda. (2 × 2)*
6. *Paprašysiu Rozaliją,
Tegul dūdą instrajija⁷⁶,
Tyr lyr dūda dūda. (2 × 2)*

Padainavo Kiršlienė (Paciūnaitė), vardas nenurodytas, 67 m., ir Rozalija Verkauskienė (Kiršlytė), 31 m., abi gyv. Sedūnų k. Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 650(34).

⁷⁴ *Bliūdas* – dubuo.

⁷⁵ *Išimti mierą* – išmatuoti.

⁷⁶ *Instrajyti* – suderinti.

Užrašytojo pastabos: „Dūdos šokis buvo taip šokamas: šokėjai sustodavo ratu, rankomis į šonus įsisprendę, tūpčiodami vaikščiodavo ir dainuodavo, Paskui, dainuodami „tyr lyr dūda dūda“, apsisukdavo ir supliaukšėdavo rankomis.
Buvo dainuojama vienu balsu (unisonu)“.

57. Gaila man



Gaila man, gaila man,
Ko aš jaunas ženijaus:
Mano pati šešiais žirgais,
Aš, nabagas, šešiais žvirbliais.
Gaila man, gaila man,
Ko aš jaunas ženijaus:
Mano pati karietėlėj,
Aš, nabagas, niekotėlėj⁷⁷.
Gaila man, gaila man,
Ko aš jaunas ženijaus.

Padainavo Teklė Dzedzevičienė, 62 m., ir Stasys Dzedzevičius, 68 m., abu gyv. Raistalindžių k. Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 650(46).
Užrašytojo pastaba: „Šio žaidimo tekstas ne visas. Jį žaisdavo vyrai, labai vikriai bėgiodami bei tūpčiodami, nelyginant rusišką „Kazoką“.
Dainuodavo unisonu“.

58. Kas taip padarys



Kas taip padarys,
Kaip mūsų moterys:
Šiaudais pečių iškūrens,
Kviečių pūdą išdžiovins.
Šaker maker, duok ragaišio,
Ką vakar bobutė maišė. (2 × 2)

⁷⁷ Niekočia – gelda.

Padainavo V. Kartenis, 20 m., ir G. Kartenytė, 16 m.,
 abu gyv. Šaulių k. Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 649(9).
 Užrašytojo pastaba: „Žaidimo (ratuko) melodija. Šitas vienas punktas
 ir tėra. Žaidžiama taip:
 Berniukai arba mergiotės sudaro vidury ratą ir eina į vieną pusę; kiti
 sudaro išorinį ratą ir eina į kitą pusę, dainuodami „Kas taip padarys...“
 Kada dainuoja „šaker maker...“, vidury esantieji suka išoriniusius“.

59. Išjojo jojo

Iš - jo - jo jo - jo po - nas ka - ra - lius, pa - lei - do kur - tus
 po ža - lias gi - rias, pa - lei - do kur - tus po ža - lias gi - rias.

- | | |
|--|---|
| 1. Išjojo jojo
Ponas karalius,
Paleido kurtus
Po žalias girias: (2 × 2) | 6. Sulojo lojo
Margi kurteliai,
Išėjoėjo
Senas uošvelis.* (2 × 2) |
| 2. – Kurteliai mano,
Mano šuneliai,
Ar nesugausit
Pilko kiškelio? (2 × 2) | 7. – Išėik, uošveli,
Atkelk vartelius,
Čia aš nakvosiu
Tamsią naktelę. (2 × 2) |
| 3. Aptemo temo
Tamsi naktelė,
Ir nesugavo
Pilko kiškelio. (2 × 2) | 8. Aš užnakvojau
Tamsią naktelę
Ir susapnavau
Dimnų ⁷⁹ sapnelį. (2 × 2) |
| 4. Slūgelės ⁷⁸ mano,
Vierniausi mano,
Kinkykit žirgus,
Važiuosme namo. (2 × 2) | 9. Aš susapnavau
Dimnų sapnelį
Kad vasarėlėj
Stojos žiemelė. (2 × 2) |
| 5. Važiavau lauku,
Važiavau antru
Ir privažiavau
Į uošvės dvarą. (2 × 2) | |

⁷⁸Slūga – tarnas.

* Kartojant šiame posme vietoje „senas uošvelis“ padainuota „mano tėvelis“. Rengėjo pastaba.

⁷⁹Dimnas – keistas.

10. – Sūneli mano,
Mano sūneli,
Tau aš įspėsiu
Dimnų sapnelį. (2 × 2)

11. Rasi sūnelį
Užgimusį,
Savo draugelę⁸⁰
Jau pamirusią. (2 × 2)

12. – Slūgelės mano,
Vierniausi mano,
Kinkykit žirgus,
Važiuosme namo. (2 × 2)

13. Važiavau mišku,
Važiavau lauku
Ir privažiavau
Į uošvės dvarą. (2 × 2)

14. Įėjau pekarėn⁸¹ –
Šeimyna verkia,
Įėjau pakajun⁸² –
Ponai nuliūde. (2 × 2)

15. Ejau seklyčion –
Kaba lopšelis,
O tam lopšely
Guli sūnelis. (2 × 2)

16. – Oi, čiūčia liūlia
Mano sūnelis,
Oi, čiūčia liūlia
Mano vaikelis. (2 × 2)

17. Būtum, sūneli,
Neužugimęs,
Mano draugelė
Būt nemirusi. (2 × 2)

18. – Tėveli mano,
Mano širdele,
Už stalo sėdi
Draugelė tavo. (2 × 2)

19. Už stalo sėdi
Draugelė tavo,
Po žemėm guli
Motulė mano. (2 × 2)

Padainavo Pranas Valevičius, 75 m., gyv. Karališkių k. Užrašė

J. Kartenis 1935 m. LTR 651(1). Šeimos baladė.

Užrašytojo pastaba: „Senoviška pasakinė daina. Dainuojama dviem

balsais: tercija turuojant taip, kaip mano ir užrašyta.

Dainininkas išmoko iš žmonių. Ši daina anksčiau buvo labai paplitusi.

Daugelis senų dainininkų ją mokėjo ir dainavo“.

60. Ant to kalno, ant aukštojo

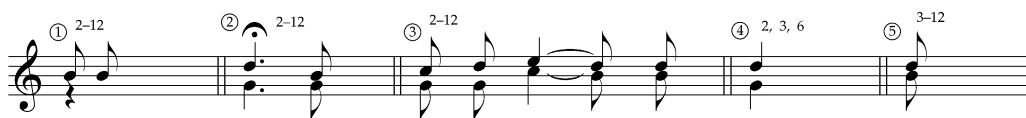
Ant to kal - no, ant aukš - to - jo

Ju - li - jo - na li - nus ro - vė, li - nus ro(vė).

⁸⁰Turima galvoje žmona.

⁸¹Pekarė – kepykla.

⁸²Pakajus – kambarys.



- | | |
|--|---|
| 1. Ant to kalno,
Ant aukštojo
Julijona linus rovė. (2 × 2) | 8. – Julijona,
Graži pana,
Nutručyk tu sava brolių. (2 × 2) |
| 2. Ir atjoja jenarolas ⁸³ ,
Jenarolas,
Gražus ponas. (2 × 2) | 9. – Net neturiu
Tokių žolių
Nutručyti sava brolių. (2 × 2) |
| 3. – Padėk Dieve,
Julijona,
Julijona, graži pana. (2 × 2) | 10. – Tai nueike
Vyšnių sodan,
Tai tu rasi tokių žolių. (2 × 2) |
| 4. Ar nebyra
Sėmenėliai,
Ar netrūksta valaknėliai ⁸⁴ ? (2 × 2) | 11. Tai tin rasi
Tokių žolių,
Nutručysi sava brolių. (2 × 2) |
| 5. – Dar nebyra
Sėmenėliai,
Dar netrūksta valaknėliai. (2 × 2) | Balti žiedai
Pražydusį,
Juodas uogas
Prasirpusį. (2 × 2) |
| 6. – Julijona,
Graži pana,
Ženykinės abu jauni. (2 × 2) | |
| 7. – Jenarolas,
Gražus ponas,
Kad man brolis nezvalija ⁸⁵ . (2 × 2) | |

Padainavo Ona Tiešienė (Grinytė), 61 m., ir Ona Jankūnienė (Poškaitė), 51 m., abi gyv. Stavarýgalos k., I mg. juosta įrašė G. Carapkina ir G. Urbonavičius, tekstą iššifravo G. Savina, melodiją – B. Raizenkindas. KTR 130(33). Šeimos baladė.

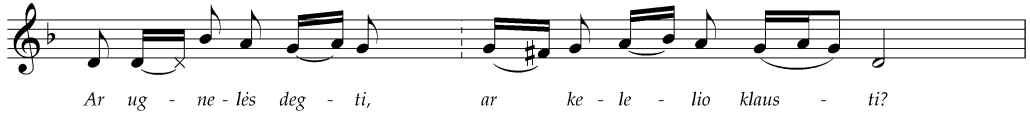
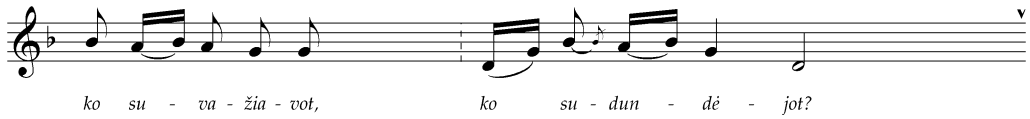
61. Jūs cigonėliai, jūs pajuodėliai



⁸³ Jenarolas – generolas.

⁸⁴ Valaknas – pluoštas.

⁸⁵ Nezvalyti – neleisti.



- Jūs cigonėliai, jūs pajuodėliai,
 Ko suvažiaivot, ko sudundėjot?
 Ar ugnelės degti, ar kelelio klausti?
 Kad ugnelės degti, turiu sesulę,
 5. Kad kelelio klausti, turiu broliuką.
 Rodyk, broliukai, jiems gi kelelį,
 Jiems gi kelelį iki raistelio
 Sakei, tėveli, kad gi pakarnus⁸⁶,
 Kad gi pakarnus tėvelio žentelis,
 10. Čia gi invirto kaip pelų maišelis
 Ir atsistojo kaip šiaudų kūlelis.
 Arbūzagalvis agurkanosis,
 Agurkanosis, kačiargakojis,
 Kačergakojis, nekočiapilvis.*
 15. Gražiau mano tėvelio kiaulelė žviguoja,
 Ne kaip tavo, cigonėli, skripkelos skripkuoja.
 Ko gi jūs šaipotės, ko gi jūs kraipotės?
 Matos danteliai negisišaipius,
 Kreivos kojelės negisikraipius⁸⁷.
 20. Mano tėvelio yra ruda kalelė,
 Jūs išsiveskit į lygų laukelį,
 Išsikraipykit, išsišaiipykit ant tos rudos kalelės.

Paraudojo Kiršlienė (Paciūnaitė), vardas nenurodytas, 67 m., ir Rozalija Verkauskienė (Kirslytė), 31 m., abi gyv. Sedūnų k. Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 650(32).

Užrašytojo pastaba: „Jaunosios rauda. Šita rauda yra užsilikusi iš senovės vestuvių papročių. Ją raudodavo jaunoji, kada atvažiuodavo jaunasis su savo palydovais pas jaunąją – prieš šliūbą“.

⁸⁶ Pakarnus – nuolankus, paklusnus.

* Čia pridėta užrašytojo pastaba: Kad visų šitų koliojimų žmonės neužgirstų, jaunojo muzikantas pradeda labai smarkiai groti. Jaunoji toliau rauda: [...].

⁸⁷ Negisišaipius – ir nesišaipius; negisikraipius – ir nesikraipius.

62. Vyreli mano



Vy - re - li ma - no, gas - pa - do - rė - li ma - no,



vy - re - li ma - no, gal - ve - le ma - no,



kam tu pa - li - kai ma - ne var - guo - lė - lė,



ma - ne var - guo - lė - lė su ma - žais vai - ke - liais?

Vyreli mano, gaspadorėli mano,
Vyreli mano, galvele mano,
Kam tu palikai mane varguolėlė,
Mane varguolėlė su mažais vaikeliais?

5. Aš varguolėlė, biedna našlė,
Didi siratėlė,
Aš gi neturiu į ką prisišaukti,
Kas gi padės man vargelių vargti?
Kelkis, vyreli, tai prakalbėki,
10. Tai prakalbėki vienių žodelį,
Tai pamokyki darbelių dirbti,
Tai pamokyki vargelių vargti,
Tai nuraminki širdelę mano.
Vai, aušta aušta šviesi aušrelė,
15. Vai, teka teka skaisti saulelė,
Vai, švinta švinta giedri dienele,
Tiktai nešvinta mano vyrelio
Šviesios akelės.
Kelkis, vyreli, darbelių dirbti,
20. Darbelių dirbti, žirgelių šerti,
Žirgelių šerti, tvarkelių vesti.
Vyreli mano, ažuolėli mano,
Diemedėli mano,
Vyreli mano, galvele mano,



*... Iš katros šalelės
man tavęs laukti?..
J. Kartenio nuotr.
Iš LTRFt fondų*

25. Kur pasirengęs, katron šalelėn?

Ar kur saulutė teka, ar kur ji leidžias,

Ar kur ji leidžias, ar šiaurės šalelėn?

Iš katros šalelės man tavęs laukti:

Ar iš rytelių, ar vakarėlių,

30. Ar pietų kraštelio, ar šiaurės šalelės?

Paraudojo Grasilė Lukšienė (Juzonaitė), 70 m., gyv. Karališkių k.
Užrašė J. Kartenis 1935 m. LTR 651(50).

Užrašytojo pastaba: „Mirusio vyro apraudojimas. Kadangi dainininkė pasisakė mokanti raudoti, tai paprašiau, ir paraudojo šią raudą. Be abejojimo, raudant prie mirusio ši rauda išėitų kitoniškesnė, negu raudant tautosakos rinkėjui.

Nors bendrai, užrašiau ir raudos melodiją. Ne visur griežtai „prisilaukoma“ užrašytos melodijos. Raudant melodija labai laisvai kuriama, bet tik pažymėtose ribose“.

Gelvoniškiai pasakoja

Parengė Lina Valiukaitė

© Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas

Šioje publikacijoje skelbiama tautosaka, užrašyta iš dviejų ryškiausių Gėlvonų apylinkių pasakotojų – Justo Puzino ir Juozo Pinkevičiaus. Medžiaga imta iš Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto Tautosakos rankraštyno fondų. Tekstai klasifikuoti pagal pasakojamosios tautosakos atitinkamų žanrų katalogus: pasakų – pagal Antti Aarne's – Stith'o Thompsono parengtą tarptautinį¹, kitų kūrinių – pagal Jono Balio lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogus².

Justo Puzino pasakos

Pasakojamoji gelvoniškių tautosaka nelepinta užrašinėtojų dėmesio, todėl tikras lobis jos tyrėjams yra Juozo Kartenio Gėlvonų valsčiuje užrašytas išsamus vieno pateikėjo pasektų pasakų repertuaras. 1935 m., rinkdamas aukštaičių tautosaką, J. Kartenis Gėlvonų valsčiaus Pūsilgiškių kaime sutiko aštuoniasdešimtmetį pateikėją Justą Puziną. J. Kartenis apibūdina jį kaip

„nepaprasto gabumo pasakotoją: jis moka parinkti gražiausius žodžius, įmantriausius išsireiškimus, dikcija ryški, lengva, gestikuliacija laisva. Jo klausomasi kaip didžiausio artisto. Nors skaityti ir rašyti nemoka, tačiau pasakų žino labai daug, kurias su mielu noru besijdomaujančiam papasakoja“³.

Nors iš J. Puzino J. Kartenis užrašė tik septynias puikiai pasektas pasakas, atrodo, jog gabus ir mėgstantis bendrauti pateikėjas jų mokėjo daug daugiau. Tai patvirtina užrašinėtojo pastaba, kad mažai pasakų iš jo (J. Puzino) užrašė todėl, jog nesugebėjo užrašyti pažodžiui, o „*atpasakojimas savais žodžiais turi žymiai mažesnę vertę*“ (LTR 963, p. 3). Atrodo, kad šiuo atveju nugalėjo užrašinėtojo begalinis reiklumas sau ir užrašinėjamos medžiagos kokybei – be minėtos pastabos, daugiau nėra užsiminta, kiek ir kokių pasakų buvo pasekta. Vis dėlto turime retai pasitaikančią progą patyrinėti vieno gabaus pateikėjo pasakų repertuarą.

Pabandykime į J. Puzino pasektas pasakas pažvelgti tradicinio repertuaro kontekste, įvertindami, kas jose yra bendro, savito ar kontrastingo. Labai vertinga užrašinėtojo pastaba, kad pateikėjas nemoka nei skaityti, nei rašyti. Įdomu, ar į jo repertuarą galėjo patekti literatūrinės kilmės kūrinių arba skolinių iš kitų tradicijų. Žinant, kad netolimame Perelōzų kaime būta gausios sentikių bendruomenės, tikėtina, kad tokių skolinių galėjo būti.

J. Puzinas literatūrines pasakas ar skolinius iš kitų tradicijų galėjo perimti

¹ The Types of Folktales, A Classification and Bibliography, Antti Aarne's Verzeichnis der Märchentypen translated and Enlarged by Stith Thompson, *Folklore Fellow Communications*, Helsinki, 1961 (toliau – AT).

² Balys J. Lietuvos pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas (toliau – BILPK), *Tautosakos darbai*, Kaunas, 1936, t. 2.

³ LTR 963, p. 3.

tik klausydamas ar girdėdamas kitus skaitant. Galima spėti, kad vyko aktyvi repertuarų sąveika – užrašinėtojas mini, kad J. Puzinas mėgęs bendrauti ir pasakas sekęs visiems besidomintiesiems. Tikėtina, kad jis sekė pasakas ir kitiems pateikėjams, mokantiems pasakų, ir pats klausėsi jų sekamų kūrinių.

Kaip jau minėta anksčiau, iš J. Puzino užrašytos septynios pasakos: penkios stebuklinės (AT 301 B; AT 592; AT 613; AT 735 A), dvi novelinės (junginys AT 981 + AT 951 B ir AT 930*) ir viena pasaka legenda (AT 800), sujungta su noveline pasaka (AT 930*).

Įdomus iš J. Puzino užrašytas monologas „Griška“, turintis melų pasakų bruožų. J. Kartenis taip apibūdina užrašytą monologą:

„Griškos“ monologas sakomas pokyliuose gabesnio kalbėtojo. Pasakiniukas J. Puzinas dažnai šį monologą sako, nes jis nemenkas liaudies artistas. Gelvonų valsčių šis monologas paplitęs nemenkai, visi didesni pokylių mėgėjai-juokdariai jį žino“⁴.

Matome, kad J. Puzino pasakų repertuaras yra tradicinis, būdingas visai rytinei Aukštaitijos daliai. Daugumos pasakų variantai gerai žinomi visoje Lietuvoje. Kiek retesni kūriniai – pasaka legenda AT 800 „Žmogus danguje“ (Lietuvoje užrašyta tik jos 56 variantai⁵), novelinė pasaka AT 930* „Lėmimas bausmė“ (užfiksuota 73 variantai) ir stebuklinė pasaka AT 735 A „Uždaryta nelaimė“ (užrašyta 80 variantų). Daugiausia šių pasakų variantų užfiksuota rytinėje Aukštaitijos dalyje, tad natūralu, jog šiame regione mėgstami kūriniai pateko ir į J. Puzino repertuarą.

Bandysime J. Puzino pasektas pasakas patyrinėti keliais aspektais: kaip pati tradicija formuoja jo sekamus kūrinius, pasidomėsime, ar galėjo į beraščio pateikėjo repertuarą prasibrauti knyginės kilmės kūrinių, skolinių iš kitų tradicijų.

Akivaizdu, kad J. Puzinas turėjo pakankamai progų sekti savo pasakas – visos jos pasektos sklandžiai, žaismingai, meniškai ir nuosekliai. Liaudiškai sekamų kūrinių kalbai sodrumo suteikia jaustukai, frazeologizmai (pvz., *duktė sugriuvo* – gimė vaikas), puikus pateikėjo humoro jausmas. Kelias pasakas į vieną kūrinių J. Puzinas sujungia pagal jų panašumą ir tęstinumą, jo pateikti pasakų junginiai yra meniški ir logiškai derantys. Situacija atpasakojama gausiais herojų dialogais, kurie lietuviškose pasakose yra privalomas atributas. Taigi J. Puzino pasakos puikiai atitinka lietuvių sekimo tradicijas. Yra tik vienintelis kiek neįprastas lietuvių tradicijoje reiškinys, retokai pasitaikantis lietuviškose stebuklinėse pasakose – deminutyvinės žodžių formos. Pasakoje „Stipruoliai“ (Nr. 1) keliaudamas sūnus sutinka malūnininką, kuris prisistato taip: „*Ot iš žalių rugelių, kvietelių, mieželių baltus miltučius darau, duonelę, ragaišėlį, salyklėlį gaminu*“. Toliau keliaudamas sutinka žmogų, stumdantį kalnus, kuris sako: „*Esu Stumdakalnis. Stundau kalnelius, lyginu laukelius, taisau kelelius*“. Atrodo, kad pateikėjas arba bando herojaus prisistatymą surimuoti, arba konstruoja herojaus prisistatymo formulę. Jau buvo minėta, kad toks reiškinys nėra dažnas lietuvių stebuklinėse pasakose ir atrodo išties kontrastingai bendrame kontekste. Belieka spėlioti, ar J. Puzinas malūnininko ir žmo-

⁴ LTR 963, p. 9.

⁵ Čia ir toliau remiamasi Bronislavos Kerbelytės sukurto Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo kartoteka, saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.

gaus, stumdančio kalnus, prisistatymus sukūrė kaip momentinę improvizaciją, ar gir-dėjo kažką panašaus sekant. Panašios formulės yra įprastos ir mėgiamos rytų slavų pasakose. Gabus pateikėjas galėjo jam patikusią formulę išgirsti ir pats ja pasinaudoti. Tokia herojų prisistatymo forma yra tik šioje pasakoje ir nekartojama kitose.

Jei tai yra iš rytų slavų tradicijos pasiskolinta formulė, sąveiką su kita tradicija turėtų išduoti ir daugiau požymių. Vienas patikimiausių būdų atpažinti skolinius yra herojų vardai. Lietuvių stebuklinėse pasakose įprasti bevardžiai herojai. Paprastai akcentuojamas tik socialinis pasakos herojų statusas (karalius, elgeta), arba jie pa-vadinami šeimos nariais (tėvu, motina, broliu, seserimi ir pan.). Galima palyginti šios pasakos herojų vardus su kitais Lietuvoje užrašytais šios pasakos variantais. Paste-bėtina, kad stebuklinė pasaka AT 301 B yra labai populiari ir rytų slavų tradicijoje, tad lietuviškuose tekstuose gali atsispindėti sąlyčiai su ja. Iš tiesų ji populiari visoje Lietuvoje, o jos variantuose gausu slaviškos kilmės herojų vardų: *Medvedenka* – LTR 2907(104); *Sylinčius* – LTR 783(331), LTR 1969(8); *Medvadevuška* – LTR 358(634); *Medviedeūžas*, *Razdavikas* – LTR 4433(44); *Cecegrosza* – LTR 2783(152); *Zorgas Palamie-čius* – LTR 2903(68); *Danilius* – LMD I 603(5); *Vaska Baraska* – LTR 4029(8); *Alek-sandras* – LTR 3116(10) ir t. t. Dažni ir įmantrūs, greičiausiai literatūrinės kilmės vardai: *Vėjo Jonas*, *Kirptė* – LTR 449A(38); *Vitricijonas* – LTR 274(38); *Alkobinas* – LTR 368(194); *Vėjeliukas* – LTR 338(640); *Andrijanas* – LTR 3905(803); *karalius Bal-tūrėnas* – LTR 2903(68); *Večerija*, *Vidurnaktis*, *Aušrinis* – LTR 784(659); *Vakelerijušas* – LTR 786(52); *Radvilas* – LTR 1083(85) ir pan. Yra ir neįprastų personažų: *kaulinis diedas* – LTR 198(297); *mėlynbarzdis žydas* – LTR 2047(189); *mėlynbarzdis senelis* – LTR 1500(250) ir t. t. Taigi, jei J. Puzinas šią pasaką išmoko iš kitataučių, sąveiką paliudytų neįprasti herojų vardai. Tačiau J. Puzino minimi herojų vardai niekuo neišsiskiria, pasakoje sūnus sutinka malūnininką ir Stumdakalnį. Dar dviejose J. Pu-zino pasektose pasakose sekama apie *poną Ašaką* (AT 592) ir *poną Marką* (AT 930*), tačiau šie vardai lietuviškoje tradicijoje yra dėsningi, užfiksuoti ir daugelyje kitų, rytinėje Aukštaitijos dalyje pasektų variantų.

Belieka teigti, jog jei sąveika su kita tradicija ir buvo, individualaus pateikėjo repertuarą ji mažai ar visai nepaveikė. J. Puzino pasekti kūriniai puikiai atitinka vietinės tradicijos kūriniams keliamus reikalavimus. Kūriniams gyvybės ir sodrumo suteikia didelis pateikėjo talentas, priverčiantis klausytojus kartu su herojumi patirti ir išgyventi visus jo nuotykius.

1. Stipruoliai

Gyveno senelis. Jis turėjo tris sūnus vienos žmonos ir vieną sūnų kitos žmonos. Našlaitis dažnai būdavo anų trijų sūnų visaip skriaudžia-mas. Kada jis suėjo į metus, nutarė išeiti po svietą pakeliauti, laimės pa-ieškoti. Taip bekeliaudamas atsidūrė kelintoj karalystėj, kur karalius at-skyrė nuo viso svieta blogybių dukterį ir ją apgyvendino aukštam namely, vidury sodo. O atskyrė tam, kad jos nepasiektų svieta blogybės ir ji būtų šventa, nekalta.

Eina bernaitis pro karalaitės namelį. Karalaitė pro langą jį pama-tė, labai jis patiko ir užsikvietė pas save. Po kurio laiko tėvai užgirdo, kad

duktė sugriuvo, gimė sūnus. Tėvai užpyko, apstatė jos namelį sargybiniais, kad niekur nei jos neleistų, nei niekam pašaliniam su ja pasimatyti neduotų. Taip karalaitė atskirta užaugino sūnų, kuris turėjo viso pasaulio jėgą. Tada karalaitės sūnus išėjęs pūstelėjo, visi sargybiniai išgriuvo. Ir išėjo jis po sodą pasivaikščioti. Bevaikščiodamas sutiko savo senelį karalių. Užpyko karalius, pamatęs anūką, ir nusiuntė jį į mišką, kur buvo daug žvėrių ir iš kur joks žmogus gyvas nesugrįžta, malkų parvežti.

Nueina pėsčias į mišką, užpuolė jį įvairūs žvėrys. Karalaitės sūnus išsirovė sausuoį medį, visus žvėris išvaikė ir dviem dideliais medžiais su šakomis ir šaknimis nešinas sugrįžo į karaliaus dvarą.

– Kur malkas dėti? – klausia karaliaus. Karalius pykčiu nebesitveria, kad anūkas gyvas.

– Taip, dėkui už rūpinimąsi manim, – sako anūkas, pūstelėjo, ir karalius krito negyvas.

Ir išėjo jaunikaitis po pasaulį pasivaikščioti. Eina eina, žiūri – malūnininkas dviem pirštais dvylika akmenų suka.

– Padėk Dieve!

– Dėkui!

– Ką čia veiki?

– Ot iš žalių rugelių, kvietelių, mieželių baltus miltučius darau, duonelę, ragaišėlį, salyklėlį gaminu.

Jaunikaitis kviečia kartu su juo po pasaulį pasivaikščioti. Malūnininkas sutinka, ir eina abu toliau. Prieina kalnuotą kraštą. Žiūri – ogi žmogelis stumdo kalnus į slėnius.

– Padėk Dieve!

– Dėkui!

– Kas būsi ir ką veiki?

– Esu Stumdakalnis. Stumdau kalnelius, lyginu laukelius, taisau kelelius.

Jaunikaitis pakvietė, ir Stumdakalnis sutiko eiti su jais po pasaulį pavaikščioti, laimės paieškoti. Ėjo ėjo ir priėjo vietą, kur iš žemės sklido gardžiausių valgymų ir gėrimų kvapai. Surado urvą, per kurį sulindo visi į gražiausią požeminį namą. Įeina į vidų – valgymų, gėrimų net stalas lūžta, šviesybė didžiausia, visur neapsakomas gražumas, bet niekur nematyti jokios gyvos dvasios. Visi pavalgė ir Stumdakalnis su jaunikaičiu nuėjo miegoti, o malūnininką paliko sergėti, kad kas blogo neištiktų. Malūnininkas pamatė tolumoj žiburėlį. Nueina, žiūri – pirtis, įrengta neapsakomai gražiai, kurioje, išėjęs į priėngį, gali ir užkąsti, ir užsigerti. Į pirtį įbėgo trys gražios mergaitės ir ėmė vanotis. Malūnininkas parėmė pečiais pirties duris, kad mergaitės neišeitų. Ateina viena mergaitė: klept klept duris, negali atidaryti. Atėjo antroji, klept klept ir kad stums duris, net malūnininkas po durimis sudribo. Išbėgo visos trys, griebė, ištempė malūnininką į pirtį ir kad pradės vanoti, kad pradės mušti! Rytą grįžta malūnininkas vos gyvas.

– Oi oi, kaip galvą skauda, ot, kad nugirdė, tai nugirdė, – aimuoja draugams.

Juokiasi šiedu, kad tokia galva netikusi, kad nuo midaus vos gyvas beeinąs.

Kitą naktį sargybą ėjo Stumdakalnis. Ir jis pamatė žiburėlį, rado pirtį, į kurią įėjo trys mergaitės vanotis. Taip pat parėmė duris pečiais. Ateina viena – klept klept, negali atidaryti. Ateina kita – negali. Atėjusi trečioji kad pastūmė, – ir Stumdakalnis po durimis pargriuvo. Įsitėpė į pirtį, vanojo, mušė. Ry tą grįžta Stumdakalnis vos gyvas.

– Oi oi, kaip privaišino. Galva plyšta!

Juokiasi jaunikaitis iš abiejų, kad tokios netikę galvos. Pagaliau trečią naktį pats karalaitės sūnus sargybą eina. Ir jis pamatė žiburėlį, nuėjo į pirtį ir pamatė visas tris paneles. Pati jauniausioji labai jam patiko. Kai jos įėjo į pirtį, jis parėmė pečiais duris ir neišleidžia. Kaip jos nesiveržia, bet karalaitės sūnus tvirtai laiko duris ir jos nei krust.

– Žinom, – sako mergaitės, – kas čia. Čia vyras kaip pipiras. Nuvesim tėvo dvaran, pavaišinsim kaip brolelį. Išleisk!

Jis išleido. Navedė jos į Liuciperio dvaran, pavaišino, ir jis nusiėgęs užmigo. Grįžta Liuciperas ir užuodžia žmogaus kvapą. Liepė jį pakelti ir duoti jiems to vyno, kuris žmogų padaro devynis kartus tvirtesnį. Kviečia jaunikaitį eiti su juo imtynių. Abu labai tvirti ir nei vienas negali gauti viršaus. Pagaliau dar kartą bėgo abu gerti vyno. Ten vynas buvo dviejų rūšių: vienokio vyno išgėrus būna devynis kartus stipriau, o kito išgėrus susilpnėja pusiau jėgos. Kai mergaitės nešė grįžusiam Liuciperiui stalan vyno, jos sukeitė blogą su geru. Liuciperis godžiai geria vyną, kuris sumažina stiprumą, o jaunikaitis išgėrė vyno ir pasidarė stipresnis. Ir vėl išėjo imtynių. Dabar jaunikaitis Liuciperą nugalėjo.

– Pasakyk, kokios čia puikios vietos, kas čia yra? Jei ne, bus blogai, – graso Liuciperiui jaunikaitis.

Prisipažino, kad čia užkeikta karalystė. O tos mergaitės – Liuciperio tarnaitės, užkeiktos karalystės karalaitės.

– Nuimk prakeikimą! – liepė Liuciperiui. Liuciperis nuėmė prakeikimą ir vietoj gražių rūmų ir dvaro atsirado puiki karalystė. Jaunikaitis apsidė su jauniausiąja, o malūnininkas su Stumdakalniu paėmė vyresniąsias, ir visi laimingai gyvena, jei nenumirė, ir po šiai dienai. LTR 963(2). AT 301 B.

2. Ponas Ašaka

Gyveno ponas Ašaka. Vieną kartą važiuoja jis į malūną, kur malūnininkas buvo velnias. Atsisėdo prieš malūną ant vežimo ir dirba kilpas. Kas mala, sumala, o Ašaka sėdi ir dirba. Malūnininkas žiūrėjo žiūrėjo ir klausia:

– Ką tu čia dirbi?

– Kilpas velniams karstyti!

Bėga malūnininkas pas Liuciperą ir klausia, kas daryt su Ašaka. Liuciperas liepia jam suskaityti kilpas, ar visiems velniams užteks. Parbėgęs ima skaityti – nei kraštų, nei galų, nei vidurių – kaip kilpos, taip kilpos. Ir pranešė Liuciperiui, kad kilpų daugiau negu pekloj velnių.

– Gerai, – sako Liuciperas, – dabar sumalk, nieko iš jo neimk ir tegu važiuoja namo. Pažiūrėsim, kas bus paskui.

Malūnininkas taip ir padarė. Bet Ašaka graso:

– Aš padirbsiu geležinę koplyčią, suvarysiu visus velnius ir iššventinsiu!

Ir parvažiavęs kalvėje ima labai smarkiai geležis kalti. Atbėga velniai ir siūlo jam daug aukso, kad tik jis liautųsi dirbęs. Ašaka neklauso, dirba kaip dirbęs. Tada velniai duoda jam birbynę, su kuria kaip grosi, taip visi šoks. Ašaka paėmė birbynę ir sutiko ponus važiuojant. Išsitraukęs birbynę, pradėjo birbinti. Visi pradėjo šokti: arkliai sau šokinėja, ponas sau, vežikas sau, o visų smarkiausiai šokinėja ponia. Ji nušokinėjo pamiškėn, kur ją pagriebė velniai. Kada Ašaka liovėsi birbinęs, ponas liovėsi šokęs. Ėmė tvarkyti sulūžusią karietą ir rengėsi važiuoti toliau. Pasigedo dingusios ponios. Ieško čia, ieško ten – niekur nėra. Pagaliau suprato, kad velniai ją pagriebė.

– Ponią galima išgelbėti, tik daug kaštuos, – sako Ašaka. Ponas su pinigais nesiskaito, kad tik ponią išgelbėtų. Ašaka sako:

– Kad aprašysi man dvarą, tai išgelbėsiu!

Ką ponas darys? Ima ir aprašo vieną dvarą Ašakai. Ašaka, paspaudęs dūda po ranka, eina į mišką ponios ieškoti. Miške pamatė būrį velnių ir ima groti. O velniai pradėjo šokti. Ašaka groja ir groja, velniai šokinėja ir šokinėja, net uodegas subrūžino.

– Ko tik nori, mes tau duosim, tik nustok groti! – cypia velniai.

– Atiduokit ponią, tai nustosiu!

Nors labai nenorėjo, bet turėjo ponią atiduoti, ir Ašaka ją nuvedė ponui. Ponas sako:

– Ne tik dvaro negausi, bet dar turėsi sumokėti man už šokančių arklių sulaužytą karietą!

Ir padavė Ašaką į teismą. Teisėjas sako:

– Būsi smarkiai nubaustas už tai, kad ponui daug nuostolių padarei.

Ir liepė papasakoti, kaip buvo.

– Pone teisėjau, aš visai nekaltas, – teisinasi Ašaka, – aš tik grojau, o arkliai patys šokinėjo.

Ir papasakojo, kaip buvo.

– Na, tai pagrok, kaip tada grojai, – sako teisėjas, – kad aš galėčiau geriau suprasti, kaip buvę.

– Pono teisėjo valia, – sako Ašaka.

Ir užgrojo. Ir teisėjai, ir ponas, ir visi žmonės, buvę teisme, pradėjo šokti, stalus, kėdes, suolus išvartė. Net teismo langai dreba.

– Gana, – šaukia teisėjas, – tave išteisinsiu, tik liaukis groti!

– Ponas teisėjau, priteiskite man dvarą, kurio nenori man duoti už išgelbėjimą ponios!

Viską teisėjas priteisė, ko Ašaka norėjo. Ašaka padėkojo ir atsiveikinęs iškeliavo toliau. LTR 963(6). AT 592 + AT 1045.

3. Du broliai

Gyveno du broliai: vienas buvo turtingas, o kitas net šiai dienai duonos kašnelio neturėjo. O čia vargšo visa šeimyna skursta ir kenčia badą. Eina neturtingasis pas turtingąjį brolių:

– Taip ir taip, – sako, – paskolink asminką⁶ rugių duonai.

– Už tai turėsi duoti man vieną akį išlupti. Kitaip negausi, – atsako.

Ką vargšas darys? Žino, kad namie šeimyna alkana laukia. Davė akį išlupti. Suvalgė iš asminkos grūdų iškeptą duoną ir vėl neturi ko valgyti. Eina vėl į brolių ir vėl prašo paskolinti asminkėlį.

– Gerai. Už tai aš tau išlupsiu kitą akį.

Ir žmogelis neteko kitos akies. Prašo aklasis savo žmonelę, kad nuvestų jį po kryžiumi, jis ten per dieną melsis ir prašys gerų žmonių išmaldos. Vakare kad ateitų žmona vėl parsivesti namo. Vakare žmonelė ir užmiršo parvesti aklą vyrą namo, jis liko po kryžiumi nakvoti. Vidurnaktį atskrenda iš trijų karalysčių varnai ir nutupia ant to kryžiaus. Vienas sako:

– Mano karalystėje vienas turtingas brolis išlupo neturtingam broliui abi akis. Kad jis žinotų mūsų kalbą, kryžiaus rasa trintų akis ir liktų sveikas.

Kitas varnas sako:

– Mano krašto karaliaus duktė sunkiai serga. Kai ji prausėsi, nuo piršto nukrito jos žiedas į urvą, kur jį sugriebė vėžlys ir žinda. Kol tą žiedą žįs, tol karalaitė sirgs ir eis menkyn. Kad kas išimtų žiedą iš vėžlio nasrų ir užmautų karalaitę ant piršto, ji pasveiktų.

– O mano karalystėj, – sako trečias varnas, – pranyko vanduo, dėl ko žmonės labai vargsta. Bet jei kas atkastų tokiam ir tokiame kalne akmenį ir jį pajudintų, vėl ištrykštų tiek vandens, kiek anksčiau buvo.

Aklasis patėpė kryžiaus rasa akis ir praregėjo. Susidėjo duonos gabalėlius, kuriuos geradariai buvo jam davę ir išėjo į svieta. Nuėjo į tą karalystę, kur sirgo karalaitė. Visi krašto žmonės buvo labai nuliūdę, nes karalaitė jau mirtimi vadavosi. Žmogelis pasiskelbė esąs didelis gydytojas ir galįs karalaitę išgydyti. Nuvestas pas karalių, tarė:

– Jei jūsų malonė leis, išgydysiu!

– Ar supranti, žmogeli, – kalbėjo karalius, – kad daug daktarų panašiai kalbėjo. Jei neišgydysi, galva atsakysi.

Žmogelis nuėjo į karalaitės kambarį, liepė atlupti grindis ir ištraukė iš pogrindžio didelį vėžlį, kuris jau baigė žįsti karalaitės žiedą. Vėžlį užmušė, o žiedą nuplovęs užmovė karalaitę ant piršto, ir ši beregint pasveiko. Už karalaitės išgydymą davė karalius pinigų vežimėlių, ir žmogelis parvažiavo namo.

Namie visa šeimyna labai pradžiugo dėl netikėto pralobimo. Nutarė pinigus supilti po pečeliu⁷. Tik pirma reikėjo sumatuoti. Siunčia vaiką pas turtingąjį brolių, kad paskolintų puspūrėlį⁸.

– Ką gi matuos? – klausia dėdė.

– Gi pinigų, – atsako vaikas.

Tik nusišypsojo turtuolis, žinodamas savo brolio skurdą. Tačiau kai parnešė puspūrėlį, rado už lanko išlindusį pinigą ir niekaip negalėjo suprasti, iš kur jis jį gavo.

⁶ *Asminka* – 40 kg (paaiškinta tekste).

⁷ Į papečį, kur laikomos vištos (paaiškinta tekste).

⁸ *Puspūrėlis* – pusės pūro (apie 18 l) talpos indas ar matas.

Po kurio laiko nuėjo žmogelis į tą karalystę, kur visai nebuvo vandens. Žmonės, paklausti, kas girdėti, atsakydavo:

– Taip ir taip, kažkas pakerėjo, ir pranyko vanduo. Dabar vandenį gabenam iš kitų karalysčių, ir dėl to jis labai brangus.

– Aš galiu jums vandenį sugražinti. Nuveskite mane prie valdžios!

Atveda žmogelį pas karalių, kur žmogelis pasisakė, ką galįs padaryti. Tik reikėsia jam duoti darbininkų, kurie iškastų, kur jis parodys, šulinį.

– Niekai. Jau daugelis gudruolių, ne tokių, kaip tu, mėgino, bet niekas neišėjo, – atsakė karalius, tačiau darbininkų davė.

Nuėjo žmogelis ant kalno, liepė iškasti duobę, rado akmenį. Kai tik tą akmenį pajudino, ėmė smarkiai bėgti vanduo, ir per tris dienas pribėgo pilnos upės, ežerai, balos, šuliniai, lygiai kaip ir anksčiau buvo. Jam karalius už tai davė kelis vežimėlius aukso, ir žmogelis parvyko namo. Vėl siunčia pas dėdę, kad paskolintų puspūrėlių pinigams seikėti. Dėdė duodamas apačią išsmalavo. Kada parnešė, rado ten prilipusių pinigų. Galvotrukčiais atbėgo pas savo pralobusį brolių pasiklausti, iš kur tie pinigai. Laimingasis žmogelis nieko neslėpdamas viską broliui ir išpasakojo.

Tas parėjęs liepė bobai, kad išluptų jam abi akis, nuvestų po kryžiumi ir nakčiai pamirštų parsivesti. Boba taip ir padarė. Naktį vėl atskrenda trys varnai ir pradeda kalbėtis. Tada vienas varnas ir sako:

– Aną kartą kai kalbėjom, turbūt kas nors girdėjo, nes ir žmogus aklas pasveiko, ir karalaitė pasveiko, ir vanduo iš kelio ištryško. Pasižiūrėkim, ar kas ir dabar neklauso!

Ir vargšą žmogelį rado. Radę sudraskė, sukapojo į gabalus. Kitą rytą rado po kryžiumi tik gobšiaus mėsgalius. LTR 963(8). AT 613.

4. Gyva bėda

Gyveno du broliai. Abu turėjo po šeimynėlę. Tik vienas brolis gražiai, turtingai gyveno, o kitas vargą vargo, nes jis turėjo gyvą bėdą. Žmogelis vargo vargo kaip musė po išrūgas. Pagaliau pamatė, kad niekas neišeina.

– Žinai, žmonel, ar nebūtų geriau mums kur nors į dvarą išsikėlus? Paaugs vaikeliai, gal ponas juos paims gyvuliams šerti ar liokajais, gal geriau pragyvensim. Čia ilgiau negalime gyventi, – kalba žmogelis pačiai, ir abu nusprendžia keltis į dvarą.

Nieko nelaukdami susidėjo į vežimėlių visą savo turtą – žlugtelį, boselį ir kitus daiktus, susisodino vaikelius ir škapele⁹ važiuoja. Užvažiuoja ant dvaro tilto – kad gi pradės jaučiai baubti, gaidžiai giedoti, šunes loti. Dairosi žmogelis, kas čia būtų. Žiūri – ogi vieną vaikėlį namie paliko. Grįžta namo ir randa vaiką ant pečiaus miegantį. Kartu su vaiku miega ir gyva bėda. Vaiką neša, bėda nelieka, seka paskui žmogų. Įsirango į vežimą ir zirzdama važiuoja kartu. Užvažiuoja ant dvaro tilto ir vėl tas pats: šunes pradėjo loti, jaučiai baubti, gaidžiai giedoti.

– Kas čia daros? Ko jie rėkia? – klausia išsigandusi gyva bėda.

– Na ko gi daugiau: pamatė tave zirziančią, ir gali būti blogai.

⁹ Škapelė – kuinas (paaiškinta tekste).

– Tai kas daryti? – susirūpino gyva bėda.

– Kas daugiau: įsk į alaus boselį, aš špuntu¹⁰ užkimšiu ir pervešiu per tiltą.

Bėda taip ir padarė: ima ir įlenda į alaus boselį. Žmogelis čiupo kirvį ir taip užvarė boselio špuntą, kad gyva bėda jokiū būdu neišlįstų. Paskui atplėšė tilto lentą ir boselį pakišo po tiltu. Dvare žmogeliui ėmė sektis. Ponas jį labai pamylėjo, davė valaką žemės, davė visokių gyvulėlių po vieną. Po kiek laiko iš vienos karvės žmogus išsiaugino kelis jungus¹¹ jaučių ir karvių, iš kumelės prisiaugino žirgų, iš avies – daugelį avinų. Žmogaus tvartai pilni gyvulių, svirnas – grūdų, laukuose javai iš dirvos virto, soduose medžiai vaisiais lūžo.

Suaugo ūkininko vaikai. Nutarė vyriausiąjį sūnų apvedinti. Prieš vestuves ir sako tėvas sūnui:

– Nujok ir pakviesk į vestuves ir mano turtingą brolių. Seniai besimatėm, apžiūrės mano ūkį, paviešėsim, pasikalbėsime.

Sūnus nujoja dėdės kviesti:

– Atvažiuok būtinai, dėde, atvažiuok, mes visko turim, apžiūrėsi visą ūkį, visą gerą, paviešėsi, pasikalbėsit, paveseliosim.

Atvažiuoja brolis į vestuves.

– Na, tai nuveskit mane visur, parodykit savo gerą, – prašo turtingas dėdė.

Jie nuvedė tvartan – pilni tvartai galvijų, nuvedė stoinėsin¹² – pilnos stoinės eržilų, arklių, laukai geriausi, trobesiai gražiausi.

– Žiūrėk, kaip praturtėjot, o juk buvot visai biedni. Tai, meldžiamieji, papasakokit, kaip tai buvo, kaip tai atsitiko.

Žmogus papasakojo apie gyvą bėdą, kaip ją po tiltu pakišo, kaip paskui pradėjo labai sektis, kaip prasigyveno. Nieko nenuslėpė.

– O dabar, broleli, – kalba laimingas žmogelis, – eisim į vidų, gersim midų, pasikalbėsime, pasišnekėsime.

– Kai aš jūsų gėrybes apžiūrėjau, vis tiek kaip ir pavalgiau, paviešėjau, paveseliojau. Dėkui, dėkui, dabar važiuosiu namo.

Kad ir kaip žmoneliai laikė, turtingasis brolis išvažiavo. Mat jis pamatė, kad jo brolis turi daugiau gėrybės už jį, labai pavydėjo ir sugalvojo paleisti iš po tilto gyvą bėdą, kad žmogelį vėl įvartų į skurdą.

Privažiavęs tiltą rado po tiltu boselį. Špuntą daužė daužė, tas gi kad šoks ir tiesiai į kaktą pataikė, žmogų partrenkė. Sėda žmogus į vežimą, gyva bėda užsikabino jam ant kaklo. Arklys pasibaidė, žmogelį sužeidė, ratus sudaužė, pats susižeidė. Nuo to laiko pavyduolį gyva bėda persekiojo iki mirties. LTR 963(5). AT 735 A.

5. Ponas Marka

Ponas Marka kaip koks karalius valdė didelius žemės plotus ir buvo labai turtingas. Be to, jis draugavosi su pačiu Dievu. Su juo kalbėdavosi, bet nematydavosi, nes Dievas buvo gryna dvasia. Vieną kartą Dievas prašo poną Marką svečiuosin, pasivažinėti po Dievo miestus.

¹⁰ Špuntas – išdroža.

¹¹ Jungas – darbinė jaučių pora.

¹² Stoinė – arklidė.

– Viešpatie, kuriuo keliu galėsiu nueiti? – klausia Marka.

– Atsisėsi prie stalo, užsidegsi dvi žvakės, iš knygelės melsies ir taip nuvažiuosi į dangų.

Marka taip ir padarė: užsidegė dvi žvakutes, ėmė melstis ir nepajuto, kaip atsidūrė dangaus sostinėje – Išminties mieste. Dairosi ir stebisi: visur veidrodžiai, o pro tuos veidrodžius matyti, kas tik žemėj dedasi. Žiūrinėja, dairosi ir pamato, kad jo gyvuliai suėję į pačius geruosius jo kviečius ir nei vienas žmogus nemato. Net sukaito Marka ir, griebdamasis už galvos, suriko:

– O kad kur vilkai jus sudraskytų!

Tam akimirksny atbėgo iš miško vilkai ir visus galvijus sudraskė. Atėjo Dievas ir sako:

– Aš visa, kas dedasi žemėje matau, bet nieko iš karto nesmerkiu, o kantriai laukiu galo. O tu, vos pamatęs galvijus kviečiuose, juos vilkais ir užleidai. Geriau grįžk žemėn, kad toks nekantrus esi.

Prieš grįždamas žemėn, ponas Marka prašo Dievą pas save į svečius. Dievas prižadėjo, pasakė, kad tada ir tada, tokią ir tokią valandą, minutę, tuo ir tuo keliu atvyksiąs.

– Tik kad manęs, – sako, – sutikti atvyktų žmonelių – ir prastų ir nabagėlių – visokių.

Laukdamas Dievo, ponas Marka įsakė tarnams išpuošti visą dvarą, pakvietė daug svečių: ir ponų ir prasčiokų ir ubagų, prirengė didžiausią balių. Kad atėjo toji diena, iš visų kraštų ėmė plaukti žmonės į dvarą. Ponas Marka išėjo pasitikti Dievo. Eina tuo keliu, kuriuo Dievas turės atvykti. Tarnai visą kelią kloja gelumbėmis, barsto gėlėmis, puošia, taiso. Kur buvęs kur nebuvęs – žaizdotas ubagas, tarbomis apsikarstęs bekebelkštuojuoju tuo keliu. Marką pagavo piktumas:

– Kur tu, kirmėkšliau, rioglinies?! Ar nematai, kokiais keliais ubagai eina į dvarą? Dievui parengtas kelias, o jis kirmėles iš savo žaizdų ant jo krečia!

Ir ubagą ėmė lazda mušti. Ubagas išsuko iš kelio ir nuėjo į dvarą per balas ir dirvas. Jau laikas perėjo, o Dievo kaip nėra, taip nėra. Vakare į tarnų kambarį, kur nakvojo žaizdotas ubagas, atskrido angelas ir sako:

– Dieve, užgimė ten ir ten našlės vaikas, kokią jam skirsi dalią?

– Jam teks Markos dalia, – pasakė ubagas ir pranyko. Tarnai pranešė Markai, ką matę ir girdėję. Tik dabar jis susivokė, kad Dievą primušęs ir užgirdęs, dėl ko Dievas ir jo turtus našlės vaikui paskyręs. Tačiau jis sumanė išgauti iš našlės jo turtų paveldėtoją ir jį nudanginti. Nuvažiuoja pas tą neturtingą našlę ir sako:

– Duok tu man šitą savo vaikėlį: aš turiu tokią dukterį, daugiau vaikų neturiu, abu užauginsim, apveddinsim ir gyvens. Ir tau bus mažiau vargo.

Našlė ir atidavė. Jisai pavažiavo gerą galą ir numetė vaiką ant kelio, kad jis numirtų ar žvėrys jį sudraskytų. Ir nuvažiuojo linksmas namo.

Davė Dievas, kad tuo keliu važiuojo ūkininkas. Žiūri – ogi pakeleję guli vaikėlis. Aplink jį gražios gėlės, ir jis rankutėmis jas gaudo.

– Turbūt Dievas siuntė mane gelbėti šio vaikelio, – mąsto ūkininkas. – Vieną sūnų turiu, užauginsiu ir šitą, abiems visko užteks.

Parsivežė, augino, mokė kaip savo sūnų. Nuo to laiko ūkininkui ėmė labai sektis, praturtėjo. Ūkininko sūnus ir rastinukas – abu užaugo. Ėmė ūkininko tikrasis sūnus jo neapkęsti, jį nuolat pravardžiuoti ir įvairius nemalonumus daryti. Tada bernaitis prašo ūkininko, kad jį išleistų į svieta, nes jis jau pakankamai išsimokęs įvairių dalykų ir visiškai suaugęs.

Ką darys, turėjo išleisti. Bernaitis padėjo už viską ir išėjo į miestą. Ėjo ėjo ir nuėjo į Markos žemėse esantį draudžiamą miestą. Užėjo pas vieną krautuvininką ir pastoją pardavėju. Bernaitis buvo labai gražus ir malonus, visi žmonės eidavo pas tą pirkli, kur jis tarnavo, pirkti ir ten turtas augte augo. Kartą atvažiuoja pas tą pirkli įvairių daiktų pirkti Markos žmona ir dukterė. Vos tik jos pamatė bernaitį, abiem jis labai patiko. Dukterė prašos tėvų, kad leistų jai su tuo bernaičiu apsivesti. Norom nenorom tėvai leido vestis ir iškėlė vestuves. Po vestuvių Marka sužinojo iš jo kalbos, kad jo žentas tas pats, kurį jis ant kelio mažą numetęs. Vis vien jis nutarė juo nusikratyti. Markos dvare buvo fabrikai, kuriuose dieną naktį kūrendavosi ugnis ir virdavo didžiausi katilai. Jis nuėjęs fabriko darbininkams įsakė:

– Kas tik šiandien vakare tokią ir tokią valandą ir minutę ateis į fabriką, jūs tą žmogų griebkite ir, įmetę į katilą, sušutinkite. Nežiūrėkite nieko, kad ir labai prašytųsi, kad ir sakytų, kad aš – ponas Marka. Pagaliau jei ir aš būčiau, ir mane meskite į katilą. Jei ne, savo galva atsakysite.

O vakare, sutikęs žentą, sako:

– Nueik dabar, sūneli, pažiūrėk, ką fabrike darbininkai daro!

– Gerai, tėve, einu, – ir nuėjo. Bernaitis turėjo paprotį užėiti dažnai į dvaro koplyčią ir pasimelsti. Taip ir dabar padarė: nuėjo ir meldžiasi.

– Na, dabar jau jo gyvo nėra! – galvoja Marka ir nuėjo į fabriką pasižiūrėti. Kaip tik dabar buvo tas laikas, kuriuo darbininkai turėjo mesti į katilą pirmą šiuo laiku atėjusį žmogų. Vos tik Marka įėjo į fabriką, darbininkai jį sugriebė į katilą mesti. Kad ir kaip Marka grasė, kad ir kaip šaukė ir prašė, darbininkai, kaip jiems buvo įsakyta, įmetė jį į katilą ir sušutino. O tas, kuriam Dievas skyrė, paveldėjo Markos turtus ir laimingai gyveno. LTR 963(7). AT 930* + AT 800.

6. Karalius vagis

Vienas karalius išleido įsakymą, kad senų žmonių namie nelaikytų, o vežtų į mišką žvėrimis sudraskyti. Vienas žmogus turėjo labai seną ir labai išmintingą tėvą. Kada jau atėjo laikas senį vežti į mišką, sūnus štai ką padarė: uždarė tėvą į rūšį, kad žmonės nepamatytų ir nepraneštų karaliui, ir ten jis gyvena.

Užėjo nederlingi metai. Niekas neaugo, žmonės net rugių sėklai neturėjo. Eina žmogus paklausti seną tėvą, kas daryti.

– Plėšk stogą, šiaudus kulk ir, ką prikulsi, sėk.

Žmogelis taip ir padarė. Plėšė stogą, kūlė, nuo kūlimo iš šiaudų atsiradusias dulkeles pasėjo. Po dviejų savaitių siunčia sūnų paklausti, kas po dirvą girdėti. Sūnus užgirdo žemėse silpnus balselius:

– Kur tu? Kur tu?

– Gerai, – sako tėvas, – dabar pavasarį paklausk, ką užgirsi. Pavasarį sūnus dirvoje girdi sėklų kalbas:

– Pasitrauk toliau! Pasistumk!

Vasarą važiuoja karalius po savo karalystę pasidairyti. Visų žmonių nesėtos dirvos dirvonuoja, tik viename rėžyje rugiai net iš dirvos griūva. Liepė pašaukti ūkininką, kad pasakytų, ką jis padaręs.

– Taip ir taip, – sako žmogelis, – plėšiau stogą, šiaudus kūliau ir sėjau.

– O kas tave pamokė?

Nors žmogelis bijojo prisipažinti, tačiau pasakė, kad jo tėvas liepęs taip padaryti. Liepia atvesti ir tėvą.

– Jei tu, seni, – sako karalius, – taip viską žinai, tai pasakyk, kada tu mirsi?

– Aš mirsiu Kūčių dieną!

– O gal žinai, kada aš mirsiu?

– Jūsų šviesybė mirs pirmą dieną Velykų, jeigu neisite vogti. Jei eisit vogt, nemirsit, – atsako senis.

Kai atėjo Kūčių diena, nusiuntė karalius maršalką¹³ pažiūrėti, ar tikrai senis miręs. Kaip tik randa maršalka senį ant lentos ir pranešė karaliui, ką matęs. Velykų naktį karalius apsirengė valkatos drabužius ir išėjo vogti. Slankiodamas po miesto užkampius, pamatė tamsoje stovintį prie namo sienos žmogų.

– Kas tu? – klausia karalius.

– Aš kudrys¹⁴!

– Ir aš vagis, – sako karalius.

Abu nutarė eiti ministerio aukso vogti. Nuėję prie ministerio namo, aukštai pamatė šviesą.

– Lipk, – sako vagis karaliui, – per vandentiekio vamzdį ir pažiūrėk, kas ten yra.

– Kad negaliu.

– Koks tu vagis, kad negali? Va šitaip, – ir vagis užlipo vamzdžiu ten, kur šviesus langas. Ten ministeriai tarėsi Velykų pirmą dieną nunuodyti karalių.

– Nueisime pirmą dieną pasveikinti karaliaus, paskui paduosime užnuodyto vyno.

– Ką matai? – klausia karalius.

– Kalbasi ministeriai, kad pirmą Velykų dieną, atėję karaliaus pasveikinti, jį nunuodys.

Pagaliau abu nutarė ir pavogė karaliaus aukso boselį.

– Ar šiandien dalysimės? – klausia vagis.

– Rytoj, – sako karalius.

Kad vienas kitą rytoj lengviau atrastų, pasikeitė kepurėmis ir karalius su aukso boseliu parėjo namo.

Velykų rytą ateina ministeriai sveikinti karaliaus. Gražiai pasveikina ir pripila taurę vyno.

– Išgerk pats šią vyno taurę, – paliepė karalius ministeriui, ir šis išgėręs miršta. Pas-

¹³ *Maršalka* – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų pareigūnas.

¹⁴ *Kudrys* – vagis (paaiškinta tekste).

kui liepė tarnams suieškoti vagį, kad auksą pasidalytų. Atvestas vagis puolė karaliui po kojų ir prašė dovanoti – aukso daugiau nebevogsiaš. Karalius atidavė be dalybų aukso boselį ir pridūrė:

– Tu mane išgelbėjai nuo mirties!

Nuo to laiko karalius išleido įsakymą, kad senų žmonių nevežtų žvėrimis sudraskyti. LTR 963(4). AT 981 + AT 951 B.

7. Nekantri boba

Gyveno vargingas žmogelis su žmonele. Jisai kasdavo kūdras, griovius ir šiaip taip mito. Bekasdamas pono laukuose iškasė puodą pinigų. Tuoj niekam nieko nesakęs nunešė ir paslėpė kitoje vietoje. Parėjęs ir sako žmonai:

– Kad tu, boba, būtum kantri, niekam nieko neišplepėtum, pasakyčiau tau vieną naujieną.

Boba beveik prisiekdinėja, kad niekam nieko neišplepėsianti.

– Taip ir taip, – sako žmogelis, – radau puodą auksinių. Dabar mes nusipirksim valaką žemės ir gyvensim kaip ponai.

Kitą dieną boba nubėga linksma pas kaimynę ir tyliai sako:

– Žinai, kūma, mes dabar turtingi būsim, pirsim valaką žemės ir gyvensim kaip ponai. Pinigų puodą rado. Tik niekam nesakyk, mes norim, kad niekas nežinotų!

Po kiek laiko visa apylinkė kaip varpais mušė, kad žmogelis rado pinigų puodą. Mato žmogelis, kad blogai išeis. Ką darys: nueina, nusi-perka riestainių ir dešrų. Riestainiais nubarstė takelį, kuris vedė į dvarą, o dešromis nukabinėjo dvaro tvorą. Parėjęs ir sako žmonai:

– Na, tai eisim pinigų parsinešti!

Ir pasuko taku į dvarą.

– Aje, – stebisi žmonelė, – iš kur čia tiek riestainių?

– Užėjo debesis ir palijo, – aiškina vyras. Riestainius dabar surinko. Prieina prie dvaro ir boba vėl nustemba:

– Aje, tvoros dešromis tvertos!

– Turtingas ponas, – paaiškina vyras, – jam nieko nereikia.

– Ar galima pasiimti?

– Galima, kad tik niekas nepamatytų!

Boba porą dešrų nusikabino. Eina pamiškėn. Medžio šakos, vėjo pučiamos, viena į kitą trina ir girgžda.

– O kas ten čirpia? – teiraujasi boba.

– Tai velnias ponui barzdą skuta, – paaiškina vyras. Pagaliau nuėjo, susipylė pinigų ir parsinešė namo. Kalbos apie rastus dvaro laukuose pinigų pasiekė ir pono ausį. Jis sugalvojo atimti iš jų tuos pinigus. Pasikviečia ponas abu pas save:

– Girdėjau, kad daug pinigų radot, – kalba ponas.

– Radom, ponuli, – skubiai aiškina boba, – dabar nusipirksim valaką žemės ir gyvensim kaip ponai.

– Ponuli, neklausyk bobos, – įsikiša vyras, – mes jokių pinigų neturim. Mano boba prasimanė tik.

– Prasimanė prasimanė! – pyksta boba, – ogi kai ėjom pinigų parsinešti, riestainiais lijo ir dvaro tvoros buvo dešromis užtvertos!

Žmogelis aiškina toliau:

– Matote, ponuli, mano boba kartais kliedi.

– Tu pats kliedi! – rėžia boba, – gi tada dar miške velnias skuto ponui barzdą!

Ponas pasišiaušė:

– Kas, ar velnias man barzdą skuto?!

Ir, paėmęs bizūną, bobą aplupo ir išvarė. O žmogelis išsiteisinęs ramiai grįžo namo. LTR 963(1). AT 1381.

8. Griška

Kai Griška ėjo per miestą, rado adatą riestą.

Iš tos adatos padarė bindoką¹⁵, nei gerą, nei ledoką¹⁶.

Nuėjo į mišką, sutiko drebulę: aukštumėliu dangų parėmusi,

Šakomis visą mišką apglėbusi, o pati storumo kaip viena smilga.

Ant jos šakų šakelių stovi kubilas miltų.

Tiltas sudundėjo, miltai išbyrėjo.

Griška pasibaidė, visą mišką išbaidė.

Mergos išsigando ir miškan įlindo ir šaukė:

– Griška, sugrįžk!

Griška, kai tik apsigrėžė, visoms skylutes išgrėžė. LTR 963(3). Melų pasaka AT –.

Užrašytojo pastaba: „Griškos“ monologas sakomas pokyliuose gabesnio kalbėtojo. Pasakininkas J. Puzinas dažnai šį monologą sako, nes jis nemenkas liaudies artistas. Gelvonų valsčiuje šis monologas paplitęs nemenkai, visi didesni pokylių mėgėjai juokdariai jį žino.“

Juozo Pinkevičiaus sakmės ir anekdotai

1932 m. rudenį Jurgis Dovydaitis, tęsdamas tautosakos kelionę rytinėje Lietuvos dalyje, Bagaslaviškyje iš pateikėjo Juozo Pinkevičiaus užrašė keletą mitinių sakmių ir porą anekdotų. Įdomu, kad būtent tais metais Lietuvių tautosakos archyvo vedėjas Jonas Balys pasiuntė J. Dovydaičiui laišką, prašydamas kūrinius užrašinėti tiksliau ir papildyti tekstų metrikas. Tai liudija ir pastaba pasakų rinkinio rankraštyje¹⁷:

P. S. Šiandien gavau p. Balio laišką, tad, atsižvelgdamas į jo pareiktas mintis, pradedu: 1. Rašyti pasakas ant atskirų lakštų. 2. Rašyti pasakas netrumpinant jų variantų. 3. Dėlioti tikslesnes metrikas. 4. Begales korektūros ir kalbos klaidų palieku taisyti tiems, kurie tuose dalykuose daugiau už mane nusimano ir kurie turės tam darbui daugiau laiko ir naudos. 5. Mano paduodamos žinios tokios pat bėdinės, kaip ir tos pirkelės, kuriose šią medžiagą surinkau“. LTR 776(70).

¹⁵ Bindokas – dailidės kirvis.

¹⁶ Ledokas – čia netikėlis.

¹⁷ Plačiau apie šią situaciją žr.: Krikščiūnas P. Iš archyvų ir knygų atminties, *Musninkai, Kernavė, Čiobiškis*, Vilnius, 2005, p. 1013.

Deja, rinkinyje nurodytas tik Juozo Pinkevičiaus amžius (67 metai) ir gyvenamoji vieta (Bagaslaviškis). Kadangi visi tekstai užrašyti Jurgio Dovydaičio 1932 m., o kitų duomenų nebepateikta, publikacijoje metrika pateikiama taip pat, kaip ir po Justo Puzino pasakų.

1. Šautuvas pypkės vietoj

Pro pat karčėmą ėjo ponaitis ir susitiko mano prodiedą. Jis nešėsi šautuvą. Tas ponaitis klausia jo:

– Ką neši?

Tas:

– Liulką¹⁸!

Ponaitis:

– Duok parūkyt!

– Aš uždegsiu!

Tas kaip uždegė, įkišęs jam į gerklę (iššovė), tai ponaitis nusijuokė ir nukūrė šalin. LTR 776(32). BILPK 1157.

2. Mainai su velniu

Netoli nuo Bagaslaviškio link Širvintų buvo karčema. Dar prie mano prodiedo į tą karčėmą ateidavo pulkas ponaičių. Tai mano prodiedas nutvers juos už kepurių, o jo priežodis buvo: „matvajepliok“. Tai jis tuos ponaičius kankina, o jų skareles, kepures vis kišasi į kišenę. Parėjęs trukia vaikams iš kišenės tų ponaičių skareles, o ištraukia kanopas, samanas, žemės... LTR 776(31). BILPK 3302.

3. Velnio šposai

Bagaslaviškyje buvo krikštynos, ir žmogus iš Antakalnio kaimo (Pociūnas, jau miręs) važiavo namo. Tai naktį negali pro tą balą pravažiuot. Vis arklį kas tai iškinko ir iškinko. Jis pakinko, ir vėl kas tai iškinko. Tai jis, negalėdamas pravažiuoti, ir grįžo atgal į miestelį. LTR 776(27). BILPK 3420.

4. Velnias vaidenasi

Pas Raganų kalną yra bala Pavėžeraistis. Mano diedukas mirdamas turėjo šimtą metų, mirė prieš penkiasdešimt metų. Jis man pasakojo:

Ganė piemenys pas tą balą. Nuėjo maudytis į Pavėžeraistį. Pagal ją eina kelias. Mato, kad važiuoja ponas su šešiais arkliais ir tiesiai į tą balą. Įvažiavo ir įlindo į vandenį. LTR 776(26). BILPK 3440.

¹⁸ *Liulka* – pypkė.

5. Dega paslėpti pinigai

Bagaslaviškio kalne pasakodavo, kad ten rodėsi ragana. Prie vieškelio būdavo matyti ugnis. Atėjęs vienas žmogus iš toli mėgino kasti. Tai jis pasikvietė mane, vedėsi jų [pinigų – *red.*] kasti. Kitas sapnavo, kad ten yra užkasti pinigai. Ten yra pažymėta trimis akmenukais. Davai kast. Kasant apėmė miegas. Tai tada aš sakau:

– Tu kask.

O aš atsigulčiau ant akmens pailsėti. Tas kasa kasa ir ten kažką užčiuopė. Tai jis, pajutęs, kad ten kastuvas remia, kelia mane:

– Kelkis!

Ką iškasėm? Ten buvo sumūryta iš skaldytų akmenų su kalkėmis, panašus į pirties pečiuką, didumo kaip ragažė¹⁹, aukščio apie septyniasdešimt centimetrų. Apskritas išmūrytas. Ta vieta yra nuo Bagaslaviškio į rytus per pusę kilometro. LTR 776(28). BILPK 3632.

6. Nepaprastas vardas

Užėjo moteriškė apgeluosena²⁰ pas dukterį. Ji nešėsi sūrio, sviesto. Jai reikėjo eiti per upelį. Per lieptą eiti negali, nes didelis vanduo nunešė lieptus. Kitame krašte pamatė ją žulikas žmogus. Jis tai moteriškai sako:

– Aš tave pervesiu! Pirma pernešiu tavo nešulį, o paskui tave pervesiu.

Tas, paėmęs nešulį, ir eina sau toliau, ir nė nemano grįžti. Ta boba stovėdama šaukia:

– Atiduok nešulį, susimildamas! Tai nors pasakyk, kaip tavo pavardė?

Tas atsako:

– Mano pavardė b[...], – ir nuėjo. Ta bobelė vis tiek šiaip taip peršliaužė per upelį ir nuėjo pas savo dukterį. Ten rengia krikštynas. Ji skundžiasi dukteriai, kad jai nesisekė kelionė. Kaip ji įsigėrė, tai ir sako:

– Ir geriu ir valgau, bet vis tas b[...] ant mislios!

Visi, tai išgirdę, juokėsi. LTR 776(30). BILPK *2908.

7. Žydo ožka

Prieš penkiasdešimt metų vienas žmogus vakare eidamas vis susitikdavo ožką. Kartą jis buvo įsigėręs ir mato, kad ta ožka laksto pas ožius. Tai jis ją nutvėrė už ragų ir parsivedęs namo papjovė. Manė, kad ten buvo velnias. Bet ten buvo žydo ožka. Tai jam reikėjo užmokėti. LTR 776(33). BILPK –.

¹⁹ *Ragažė* – pintinis krepšys.

²⁰ *Apgelai* – lankymas neščios moteriškės. *Užrašytojo pastaba*. *Apgeluosena* – į apgelus. *Red. pastaba*.

Keletas padavimų

Parengė Povilas Kriščiūnas

1. [Liukonių akmenys – suakmenėję medžiotojai]

Tokia legenda eina. Dar mano tėvukas atsimena – toj vietoj dar stovėja didele pušis. Toj vietoj, kur kryžius dabar. O Liukonių ten ant kalna – griuvėsiai dar likj – buva dvaras, dvaro rūmai. Kažkoks ponas buva, ir ten jis turėja tarną vieną. Rimtą tokj tarną, bet jis tuo pasižymėja, kad jis labai gerai šaude. Nu tai kiti ten pavydėdami gal kiek, norėdami išmukt, saka:

– Tu mum paspasakok, kaip tu teip nušausi, taip jau taikliai šaudai teip jau.

Nu tai jis iš karto nenorėja, bet paskui įkalbėja, jis sutika jau. Tei jis vienam iš jų saka:

– Jūs aikit, nuaisit bažnyčion, kaip pajimsi komuniją, tu pasistenk jį parnešt man. Nesuvalgyt, bet parnešt.

Nu ti jis teip ir padare. Paskui jis nusivede juos prie tos pušies, išpjove skrituliuką, įdėja to Komuniją, dave šautuvą i saka:

– Šauk!

Nu tai tas prisitaise šaut, bet jis nedrįsta. Jam vaizduojasi – Kristus stovi. Nu tai jis negali šaut. Tai jis stvėre iš jo ginklą ir taikesi jam šaut, jį nušaut, tas jau. Bet jis nesuspėja. Ir tie du jo tarnai staiga pavirta akmenimis. I ten du stovi akmenys tokie.

Tai va, tokia legenda.

Papasakojo Vilius Strazdas, 74 m., gim. Tilvikų k., gyv. Gėlvenuose.
Užrašė Daiva Vaitkevičienė ir Vykintas Vaitkevičius 1996 m.
LTR 6489(179), LTRF k. 252(3).

2. [Gelvonų akmuo su pėda]

Kada tų Gelvonų nebuva, čia miškai buva aplinkui, čia kelias į Ukmergę, čia kažkur... Važiuodami žmonės į turgų anksti rytą (čia tik toks padavimas) kad matė Mariją, stovinčią ant akmens. Va toks padavimas eina.

Kalbėjo, kad matė stovinčią. Mažai tepanaši į pėdą akmeny, yra ti kažkoks pirštų lyg ir antspaudas.

Papasakojo Vilius Strazdas, 74 m., gim. Tilvikų k., gyv. Gėlvenuose.
Užrašė Daiva Vaitkevičienė ir Vykintas Vaitkevičius 1996 m.
LTR 6489(180), LTRF k. 252(4).

3. [Dūdų akmuo su pėdomis]

Seniau sakydava, kad Napoleons sumuštas bėga, ir anas, saka, kokius dokumentus ir auksų čia ažukase. Tai kalbėja, kad raikia ait ir atkast tų auksų.

Kai ganėm, tai buva tikra žmogaus pėda. Būdava, pats kojų išstatai un tų pėdų... Paskum stumde stumde ir atstumde kitų akmenį. Dabar tai tikrai ne pėda, o kažkokia kanopa... Kai velnia kokia.

Papasakojo Eleonora Šarmavičienė, 73 m., gyv. Dūdų k.
Užrašė V. Vaitkevičius 1999 m. LTR 6810(311).

4. [Jaskaudžių bala, vadinama Šventorėliu]


Kai seniau kunigų veže un ligoņį (a pavasarį buva), ir išgriuva, ir Švenčiausias prigėre. Ty užtat ir pravadina, kad Švintorėlis.

Papasakojo Juozas Kuprys, 74 m., gyv. Totōriškio k.,
Pabáisko sen., Ukmergės r. Užrašė V. Vaitkevičius 1999 m.
LTR 6810(309).

Čia yra 64 aukštaičius meliodžos-dansos
Voros šaune rankinėly sudėtos meliodžos yra sura-
šytos iš Bagaslaviškio ir Gelvonų parapijų dainininkų.

Voros šaune meliodžos, vėraie Saulosakos vėkejas
Juozas Kardenis (Šiaulis k. Bagaslaviškio pīt.
lag. Ukmergės apskrityje).

Paaiškinimai ir pastabos.

1. Meliodžis tempas vėraieytas pagal kišėnūis laikrodžio takėjimą. Pav. 3 tks reikia 6 takėjimai.
2. Meliodžis gaidys kičėiai pėymėti: dujeopais ženk-
lais: stipresni kičėiai paukštele (1), silpnesni - brūkš-
neliai prie gaidos galvutės, pav. .

3. Daugelis dainų dainuojamos kelionis meliodi-
jouis, kurios eina šalia viena kitos, vietomis susi-
krisdamos. Kad ritas aiškiau atrodytų, paaiškin-
ami dar štai kę:

Seniau daugelį dainų dainuodavo mumsau.
Bet kiekvėnas dainininkas vis savotiškėu, vis
kitaip meliodiją pėgražindavo. Ir atsirasdavo
daugelis tos pačios dansos meliodžų, kurios dai-
nininkai dainuodami tarpusavy derindavo.
Tėrpi voros meliodžos turėdavo tē pėčėz nuotė-
kę (charakteris). O tokių meliodžų, kurios pėluo
žodėis prasėu dainuojamas mumsau yra mėsė.
Jos kėva vorai nesudėtinęs, kaip pav. nr. 8.

4. Voros šio rankinėlio dainos vėrašytos nuo 1935
metų liepos mėn. 15 d. iki rugpjūčio mėn 7 d.

ĮŽYMUŠ ŽMONĖS

Lietuvos kunigaikščiai Žageliai

Juozas Lebionka

Įvairių būta Lietuvos kunigaikščių. Vieni, pavyzdžiui, Radvilos, Oginskiai ar Sapiegos, garsėjo turimų dvarų gausybe ir dideliu baudžiauninkų skaičiumi, aukštais postais, užimtais šalies valdymo aparate bei armijoje. Tokių didikų vardai yra plačiai žinomi, apie jų turtingumą iki šiolei byloja pastatyti puošnūs rūmai, pilys ir bažnyčios. Tačiau buvo Lietuvos kunigaikščių ir tokių, kurie, nors ir neišgarsėjo kaip anieji, bet išsaugojo lietuviškąją kilmę, meilę savajai tautai ir jos kalbai. Tokiems kunigaikščiams priklauso ir Žageliai – sena mūsų šalies kunigaikščių giminė, kildinusi save iš Lietuvos didžiojo kunigaikščio (toliau Ldk) Gedimino palikuonių, turėjusi „Trimitų“ (Trąbų) herbą ir apsigyvenusi Ldk Vytauto Kurkliū (dab. Anykščių r.) dvaruose¹. Dar prieš keletą šimtmečių iš šios giminės buvo kilę keli žymūs dvasininkai, iš kurių pirmiausia minėtinas Vilniaus katedros klebonas Martynas Mykolaitis (Mikolajevičius) Žagelis, miręs 1643 m. ir palaidotas toje katedroje. Savo testamentu jis paskyrė trims besimokantiems lietuviams bajorams po 15 auksinų klierikų drabužiams ir po 5 auksinus rašymo priemonėms įsigyti. Kaip testamente pasakyta, šios stipendijos turėjo būti skiriamos kasmet ir amžinai. Be to, jis paliko 1 500 auksinų, kad už gaunamas palūkanas moksleivių bendrabutyje būtų visada išlaikomi trys lietuviai bajorai, kilę iš Žagelių giminės, o tokių nesant – ir iš svetimųjų, kuriems skiriama jau minėta 20 auksinų kasmetinė stipendija².

XVIII a. pirmojoje pusėje buvo žinomas kun. Antanas Žagelis, Daūgpilio jėzuitų kolegijos teologijos profesorius³.

Kunigaikštis Adomas Žagelis XVIII a. pabaigoje buvo Ukmergės pavieto teisėjas ir turėjo Abiejų tautų respublikos karaliaus rūmų šambeliono titulą, vėliau dirbo tos apskrities bajorų maršalka.

XIX a. į Lietuvos kultūros istoriją įėjo Bagaslaviškio parapijos kunigaikščiai Adomas Edvardas Maksimilijonas ir Ignas Tadas Martynas Žageliai. Jų tėvas Antanas, jau minėto Adomo Žagelio brolis, gimęs 1780 m., Ukmergės apskrities žemės ribų teisėjas, buvo kilęs iš Kurkliū parapijos, kur jo protėviai jau keletą šimtmečių valdė Pavirinčių dvarą⁴. XVIII–

¹ *Polska encyklopedia szlachecka*, Warszawa, 1938, t. 12, p. 343; *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 391, ap. 1, b. 1203, l. 81.

² *Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 1, b. 1030, p. 91–93.

³ *Ten pat*, f. 3, b. 1193.

⁴ LVIA, f. 391, ap. 1, b. 1203, l. 38.

XIX a. sandūroje Bagaslaviškio parapijoje jis išgijo Vaidžiūliškių palivarką ir persikėlė į jį gyventi. 1812 m. Antanas Žagelis vedė netolimo Kėlpšiškių dvaro savininkų Gorskių dukterį Oną⁵, su kuria susilaukė keleto vaikų.

Kunigaikštis Adomas Edvardas Maksimilijonas Žagelis gimė 1816 m. spalio 24 d. Kėlpšiškiuose. Išlikusi to meto Bagaslaviškio bažnyčios krikšto metrikų knyga rodo, kad jo krikštynose, be krikštatėvių, dalyvavo dar net 13 porų asistentų – Ukmergės ir Vilniaus apskričių tituluotų ir plačiai žinomų dvarponių⁶. Iš pradžių Adomas mokėsi Ukmergės pijorų mokykloje, o vėliau Vilniaus gubernijos gimnazijoje, kurią baigė 1831 m. Kadangi tuo metu vyko sukilimas, po kurio buvo uždarytas Vilniaus universitetas, todėl, negalėdamas studijuoti, jis pradėjo dirbti Ukmergės apskrities teismo notaru. Po kelerių metų Vilniaus apskrities bajorai išrinko jį žemės ribų apeliacinio teismo teisėju, o 1837 m. – dar ir tos apskrities kaimiškujų atsargos sandėlių globėju. Šias pareigas jis ėjo daugiau negu dvidešimt metų. 1859 m. A. Žagelis tapo išrinktas Vilniaus apskrities teismo teisėju⁷. Visur dirbdamas jis buvo labai pareižingas bei sąžiningas, turėjo didelį autoritetą ne tik tarp bajorų, bet ir tarp valstiečių. Yra duomenų, kad jis buvo humaniškas ir jautrus baudžiauninkams, kuriuos užstodavo prieš dvarininkus. Pavyzdžiui, iš Vilniaus žandarmerijos pulkininko pranešimo, rašyto 1858 m. apie Vilniaus apskrities Kairėnų dvaro valstiečių bruzdėjimą, matyti, jog, gubernijos valdytojui pavedus, pulkininkas kartu su einančiu apskrities bajorų maršalkos pareigas apskrities teismo teisėju Žageliu ir *ispravniku* buvo nuvykę į vietą ir nustatė, kad minėtame dvare valstiečiai buvo apkrauti dvigubai sunkesniu lažu negu kaimyniniuose dvaruose. Buvo duotas nurodymas atitaisyti baudžiauninkams daromą skriaudą⁸. Suprantama, kad šioje byloje pagrindinį vaidmenį atliko kunigaikštis Žagelis.

Dirbdamas Vilniaus apskrities teismo teisėju, dvejus metus (1861–1863) A. Žagelis buvo ir tos apskrities bajorų maršalka. 1863 m., išsitarnavęs eilinių kolegijos tarėjo rangą, savo prašymu dėl ligos (o iš tikrųjų galbūt ir dėl tuo metu vykusio sukilimo) buvo atleistas iš teisėjo pareigų ir išėjo į pensiją⁹.

Adomas Žagelis buvo vedęs dvarininkaitę Pelagėją Sorokaite, su kuria turėjo dukterį Mariją Brigitą Viktoriją, gimusią 1848 m. Kurkliuose¹⁰.

Lietuvių kultūrai ir literatūrai šis Gediminaičių palikuonis reikšmingas tuo, kad buvo tautosakos (ypač dainų) rinkėjas bei propaguotojas ir nemažo talento poetas. Vilniaus mokslo bičiulių draugijos fonde, dabar saugomame Lietuvos valst. istorijos archyve yra buvę du A. Žagelio poezijos ir jo surinktos tautosakos rinkiniai, kurių vienas, datuotas 1840 m., deja, yra pražuvęs ir jo likimas nežinomas¹¹, o kitas – išlikęs; jo poezijos rankraštinis tomelis (79 p.) pažymėtas 1840–1845 metais. Prie kelių kūrinių nurodyta, kad jie sueiliuoti autoriaus tėviškėje Čiufiškiuose¹². Apie poetinį talentą galima spręsti iš tokių kūrinių, kaip rinkinyje esančios vienaveiksmės eiliuotos komedijos „Valstiečių puota pono vardinių proga“, eilėraščio istorine tema „Kęstučio išvyka prieš kryžiuočius“, lyrinio kūrinio „Dūmojimas darželyje“, įvairių proginių eilėraščių ir lietuvių tautosakos vertimų į lenkų kalbą. Lenkiškai

⁵ Ten pat, f. 1490, ap. 1, b. 14, l. 27.

⁶ Ten pat, b. 1, l. 114, metr. nr. 84.

⁷ Ten pat, f. 454, ap. 1, b. 2265.

⁸ Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, Vilnius, 1955, t. 1, p. 510–511.

⁹ LVIA, f. 454, ap. 1, b. 2265.

¹⁰ Ten pat, f. 391, ap. 1, b. 1203, l. 66.

¹¹ Ten pat, f. 1135, ap. 3, b. 30.

¹² Ten pat, b. 43.

parašytieji Adomo Žagelio kūriniai dvelkia giliu lietuvišku patriotizmu bei nuoširdumu lietuviams valstiečiams. Poezijos rinkinyje daug vietos skirta lietuvių apeiginėms (vestuvių, laidotuvių, Sekminių – piemenų šventės) dainoms, taip pat rugiapjūtės ir jos pabaigtuvių liaudies poezijai. Pateikdamas liaudies dainas, A. Žagelis pirmiausia duoda lietuviškąjį kūrinio posmą ir tik po to visos dainos vertimą į lenkų kalbą. Kadangi minėta tautosaka užrašyta rinkėjo parapijoje, ji turi išliekamosios mokslinės vertės, ypač kad lietuvių tautosakos fonduose sukaupia ne tiek daug užrašymų iš Bagaslaviškio apylinkių.

Kunigaikštis Adomas Žagelis mirė po 1870 m. savo tėviškėje ar Vilniuje.

Jo brolis Ignas Tadas Martynas Žagelis gimė 1821 m. vasario 13 d. irgi Kelpiškiuose¹³. Mokėsi tikriausiai ten pat, kur ir vyresnysis brolis, t. y. iš pradžių Ukmergės pijorų mokykloje ir vėliau Vilniaus gimnazijoje. Vilniaus medicinos draugijos sekretoriaus V. Zagorskio teigimu, I. Žagelis studijavo mediciną Paryžiaus bei Londono universitetuose ir baigė studijas Kijeve, išgydamas okulisto specialybę¹⁴. 1850–1859 m. jis keliavo po Vakarų Europą, vėliau tarnavo gydytoju Didžiosios Britanijos kariuomenėje Egipte ir Indijoje. 1863 m. Egipto vicekaraliaus Saído Bašo jaunesnysis brolis kunigaikštis Halimas pakvietė I. Žagelį kartu su juo keliauti po Abisiniją (dab. Etiopija) ir kitus Afrikos bei kai kuriuos Azijos kraštus. Tačiau jų kelionė tęsėsi iki 1869 m. Vėliau I. Žagelis dar keliavo po Pietų Aziją ir Pietų vandenyno salas – Ceiloną (dab. Šri Lanka), Javą, Sumatrą, Madagaskarą ir Kubą. Šios kelionės kunigaikštį I. Žagelį padarė vienu žymiausių to meto orientalistų (Rytų kraštų kalbų ir kultūros žinovų), jis buvo išrinktas kelių užsienio šalių akademijų ir Oksfordo universiteto garbės nariu¹⁵.

1880 m. Vilniuje I. Žagelis išleido lenkų kalba dviejų tomų „Senovės Egipto istorija“ ir 1884 m. „Istorinę kelionę po Abisiniją /.../“. Pastarąją 360 puslapių labai įdomią knygą, parašytą gyvu ir vaizdingu stiliumi, jis užbaigė šiais žodžiais: „*Po ilgamečio buvojimo Rytuose, pasiilgęs gimtojo krašto, grįžau į numylėtąjį Vilnių*“. 1876–1881 m. I. Žagelis gyveno Vilniuje; nuo 1872 m. jis buvo aktyvus Vilniaus medicinos draugijos narys, skelbęs savo straipsnius ir užsienio medicinos leidiniuose. Be to, jis labai domėjosi archeologija, kartu su žinomu archeologu Eustachijumi Tiškevičiumi vykdė kasinėjimus.

Kunigaikštis Ignas Žagelis buvo vedęs grafaitę Mariją Broel Pliaterytę, su kuria susilaukė dviejų sūnų – Vitoldo Kazimiero ir Bogdano Antano¹⁶. Į gyvenimo pabaigą jis persikėlė iš Vilniaus į Suvalkų gubernijos Augustavo apskrityje jiems priklausiusį Karolio dvarą, kuriame 1891 m. jis bus ir miręs¹⁷.

Kunigaikštis Ignas Žagelis – reta asmenybė to meto Lietuvos istorijoje. Jis buvo bene pirmasis tokio plataus diapazono lietuvis mokslininkas, keliautojas ir kelionių aprašymų autorius.

Patys Žageliai savo kilmę aiškino taip:

„*Mūsų giminė kilo iš viešpataujančių Lietuvos ir Žemaitijos kunigaikščių, iš kurių mūsų giminės pradininkas Stanislovas, kunigaikščio Mykolo Druckio, kilusio iš Žy-*

¹³ *Ten pat*, f. 1490, ap. 1, b. 1, l. 133 atv., metr. nr. 20.

¹⁴ Загорски В. Б. Императорское медицинское Виленское общество. 1805–1895, Вильно, 1896, с. 231.

¹⁵ Kudaba Č. Anykštėno klajonės po pasaulį, *Mokslas ir gyvenimas*, 1966, nr. 2.

¹⁶ LVIA, f. 391, ap. 1, b. 1235, l. 10.

¹⁷ *Ten pat*, l. 22–23.

*gimanto Sigailos Kęstutaičio, sūnus, tėvonijos teisėmis valdė Vytauto dvarus, vadinamus Kurkliais arba Pavirinčiais, kurie atiteko jo sūnui Bogdanui, Stanislovo s., kunigaikščiui Mykolaičiui Žageliui*¹⁸.

Vilniaus gubernijos Bajorų deputatų susirinkimo 1833 m. gegužės 31 d. sesijos nutarime Žagelių kunigaikštiško titulo klausimu konstatuota:

*„Žagelių giminė dar prieš Lenkijos krašto prijungimą prie Rusijos vadinosi kunigaikščiais ir šis titulas 1803 m. lapkričio 19 d. dekretu tapo paliktas /.../“*¹⁹.

Nors Žageliai Vilniaus gubernijos valdžios įstaigų ir visų bajorų buvo laikomi kunigaikščiais, tačiau vėliau, caro vyriausybei reikalaujant, kad buvusioje Lenkijos ir Lietuvos valstybės teritorijoje gyvenantieji didikai pateiktų Rusijos Senato Heroldijai jų titulus patvirtinančius dokumentus, 1865 m. Adomas Žagelis parašė Rusijos imperatoriaus vardu prašymą pripažinti jam, jo dukrai Marijai ir broliui Ignui kunigaikščių titulą. Žagelių byla buvo pristatyta Senatui 1866 m. pradžioje, bet ten ji buvo sprendžiama tik 1880 m. pabaigoje (t. y. net po 14 metų!), o jos sprendimas atsiųstas į Vilnių dar po kelerių metų, kai prašytojo jau nebebuvo tarp gyvųjų... Senatas nepripažino Žageliams kunigaikščių titulo, motyvuodamas, jog esą nerasta pakankamai įrodymų, kad jie būtų kilę iš Gediminaičių²⁰. Tačiau toks ilgas Senato sprendimo uždelsimas ir visiškas Vilniaus apskrities ir gubernijos bajorų valdžios organų bei Vilniaus generalgubernatoriaus, kurie Žageliams buvo vieningai pripažinę kunigaikščių titulą, nuomonės ignoravimas leidžia labai abejoti dėl Senato sprendimo objektyvumo bei teisėtumo. Atrodo, jog pati svarbiausia to nepripažinimo priežastis kaip tik ir buvo Žagelių kilmė iš Lietuvos didžiųjų kunigaikščių palikuonių ir jų giminės lietuviškoji orientacija. Be to, turint omeny bajorų jautrumą bei pavydą įvairiems ir ypač aukštiesiems titulams, visai neįtikėtina, kad Žageliai būtų galėję apsišaukti kunigaikščiais. Sprendžiant šį klausimą, svarbu ir tai, jog nėra duomenų, kad kuris nors Vilniaus gubernijos didikas būtų reiškęs abejonių dėl Žagelių giminės kunigaikštiškos kilmės.

Bagaslaviškio parapijoje kunigaikščio Antano Žagelio prieš šimtą metų įgytą Vaidžiūliškių, vadintų dar ir Gėlvonais, dvarą XX a. pradžioje tebevaldė jo palikuonys²¹.

¹⁸ *Ten pat*, b. 1203, l. 81.

¹⁹ *Ten pat*, l. 17 atv.

²⁰ *Ten pat*, b. 1235, l. 6–7.

²¹ Гошкевич И. И. Виленская губерния, Вильно, 1905, с. 38.

Kompozitorius iš Gelvonų grafas Gustavas Vilhelmas Gregoras Pliateris*

Vytautas Povilas Jurkštas

Gyvenimo bruožai

Čia pravartu trumpai apibūdinti seną kilmingą Pliaterių giminę, kurios atžala ir buvo minėtas XIX a. antrosios pusės–XX a. pradžios muzikas. Pliateriai kilę iš Vestfalijos. Čia jų šeimos lizdas buvo Broel'io pilis, todėl iš pradžių vadinosi Pliateriais de Broel, vėliau Broel Pliateriais. XIII a. jie išsikūrė Lietuvos pašonėje Livonijoje, vadinamojo Kalavijuočių ordino valdose. XVI a. antrojoje pusėje, kai didelė „kardininkų“ žemių dalis atiteko Lietuvos–Lenkijos valstybei, Pliateriai tapo jos piliečiais. XVII a. pirmojoje pusėje šios dinastijos atstovai apsigyveno Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, išigijo dvarų ne tik etnografinėje Lietuvoje – Aukštaitijoje ir Žemaitijoje, bet ir kunigaikštystės slaviškose žemėse. Pliateriai brangino savo šeimyninį herbą: jo aukso spalvos skyde trys horizontalios juodos juostos, ketvirtoji – raudona, įstrižai einanti nuo skydo dešinės pusės viršaus į apatinį kairįjį kampą. Herbo šūkis skelbė: „Melior mors macula“ („Geriau mirtis, negu nešlovė“). Grafai Pliateriai sparčiai aklimatizavosi, tapo susipratusiai ištikimais piliečiais bei patriotais valstybės, kurią laikė jau savo gimtuoju kraštu. Jų giminėje buvo išymių valstybės, karo vyrų, pavyzdinių ūkininkų, mokslo bei meno mėgėjų, mecenatų.

Nepaisant Pliaterių neabejotinų nuopelnų Lietuvos kultūrai, dėl visuotinio neigiamo, bet ne visada logiškai ir faktiškai pateisinto požiūrio į didikų dvarininkų luomą apskritai jų nuveikti darbai laikui bėgant buvo pamiršti, išbraukti iš Lietuvos dvasinės kultūros ir istorijos konteksto. Mūsų dienomis, kada iš esmės peržiūrimi praeities palikimo vertinimo kriterijai, atsiranda geranoriška objektyvi galimybė vėl prašnekti apie išymius praeities veikėjus, kilusius iš privilegijuotų magnatų luomo sluoksnių, jų gerus, naudingus darbus iškelti į dienos šviesą, pateikti jų objektyvų ir pozityvų įvertinimą, o taip pat įtraukti į visuotinę mūsų praeities kultūros paveldo panoramą.

Grafas Gustavas Vilhelmas Pliateris (Broel Pliateris), vadinamosios švėkšniškių šakos tryliktosios kartos atstovas, gimė Vilniuje 1841 m. lapkričio 17 d. Švėkšnos dvaro savininko, Telšių ir Vilniaus apskrities (pavieto) bajorų vado (maršalkos) Stepono Pliaterio (Broel Pliaterio, 1799–1864) ir grafitės Alinos Žabaitės-Marcinkevičiūtės šeimoje. Jo vyresnysis brolis Adomas Alfredas Gustavas Pliateris (Broel Pliateris, 1836–1908 ar 1909) buvo irgi stambus žemvaldis, Švėkšnos dvaro paveldėtojas, Raseinių apskrities ir Vilniaus gubernijos bajorų vadas, taikos teisėjas ir visuomenės veikėjas, žinomas Lietuvos archeologas. Jis buvo vedęs Genovefą Puslauskaitę.

G. V. G. Pliateris įpėdinystės keliu gavo dideles žemės valdas Vilniaus gubernijoje, tarp kurių buvo ir nemaži Gelvonų bei Bartkuškio (1872 m. pavadinatas Platerovu) dvarai (jiems priklausė dvidešimt palivarkų ir kaimų), abu Širvintų rajone, kuriuose jis įrengė rezidencijas. Gelvonų rūmų neišliko, tačiau iki

* Šis šviesios atminties muzikologo Vytauto Povilo Jurkšto straipsnis, pavadinatas „Kompozitorius iš Gelvonų“, buvo skelbtas Širvintų rajono laikraštyje „Širvinta“ 1990 m. sausio 13, 16, 18 d. numeriuose. Čia jis perspausdinamas, paredaguota tik teksto kalba.

šiol tebestovi vėlyvojo klasicizmo stiliaus 1845–1855 m. statytas gražus dviejų aukštų mūrinis Bartkuškio dvaro pastatas. Gelvonų dvaras, stovėjęs šalia to pat pavadinimo kaimo, minimas XVII a. ir iki XVIII a. pabaigos priklausė dvarininkams Žabams–Marcinkevičiams, dėl to dar vadintas Žabais, Žabava. Čia buvo saugomi šios senovinės aristokratų giminės turtingi dailės rinkiniai, biblioteka, archyvas. A. Žabaitei–Marcinkevičiūtei ištekėjus, Gelvonai atiteko Pliateriams. Juos paveldėjęs G. V. G. Pliateris paverė ištaikinga rezidencija ir nuolatos gyveno su šeima.

Amžių bėgyje Gelvonai buvo nedidelis, bet vis dėlto gana žinomas kultūros židiny. 1642 m. čia veikė evangelikų reformatų bažnyčia, 1686 m. paversta katalikų šventykla (caro laikais jos pastate įsikūrė kareivinės), įsteigtas Pranciškonų vienuolynas (uždarytas 1832 m.), 1781 m. ar 1782 m. veikė Gelvonų paprapinė mokykla. Iš žymesnių dvaro ir miestelių įvykių reikėtų laikyti didįjį 1897 m. gaisrą, sunaikinusių žymesnę dalį pastatų.

G. V. G. Pliateris mirė Gelvonoose 1912 m. rugsėjo 22 d. Kaip liudija Lietuvos mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomas spausdintas nekrologas, kompozitorius, „*aprūpintas Švenčiausiuoju Sakramentu*“, rugsėjo 24 d. 12 val. buvo palaidotas netoli dvaro esančiame šeimyniniame Žabų ir Pliaterių mauzoliejuje, kurį pastatė netoli esančio Veprių dvaro savininkas, minėtas archeologas A. Pliateris. Nekrologą pasirašė velionio žmona, dukterys, žentai ir vaikaičiai. G. V. G. Pliateris 1870 m. vasario 17 d. susituokė su Anatolija Harting, rusų armijos pulkininko Konstantino Hartingo ir Juzefinos Neselovskaitės dukterim. Turėjo tris dukteris: Aliną (1871–1892), Stefaniją (1873–1956; 1897 m. Vilniuje ištekėjo už Leono Vankavičiaus) ir Emiliją (1874–1944; 1902 m. Gelvonoose susituokė su grafu Zdzislovu Liubeneckiu).

Muzikos baruose

Įdomu pažymėti, kad Gelvonų (Žabų) dvare nuo seno klestėjo muzikinės tradicijos. Čia XVIII a. nuosavas muzikos kapelas laikė Minsko vaivados Jonas ir Pranciškus Žabos–Marcinkevičiai, LDK Vyriausiojo tribunolo maršalka Valerijonas Žaba–Marcinkevičius. Muzikantai su dvaro palyda dalyvaudavo įvairiose iškilmėse bei puotose ne tik Gelvonoose, bet ir Vilniuje, kituose miestuose.

Kada Gelvonoose gyveno ir rezidavo G. V. G. Pliaterio senelis J. Žaba–Marcinkevičius, muzikai taip pat teiktas didelis vaidmuo dvaro gyvenime. Jo duktė Alina, kompozitoriaus motina, jaunystėje kartu su keturiomis Gelvonoose auklėtomis giminitėmis mokėsi muzikos pas dvaro mistrę (mokytoją) panelę Kotovskaitę, pakviestą iš Lenkijos. Todėl Gelvonoose nuolat liedavosi dainų melodijos, fortepijono garsai, muzika skambėdavo per pasilinksminimus, puotas, šokius. Šias menines dvaro tradicijas puoselėjo ir Gelvonoose įsikūręs G. V. G. Pliateris.

Jo muzikinės biografijos duomenys dar ne visiškai išaiškinti. Žinoma, kad 1859 m. grafas buvo Paryžiuje, kur domėjosi įvairiais mokslais, galbūt studijavo ir kompozicijos teoriją. Gerokai prasilavinęs muzikoje, gavęs profesionalaus pobūdžio kompozicijos žinių bei įgūdžių, jis gana ženkliai pasireiškė kaip stambiosios ir smulkiosios kamerinės muzikos formos kūrinių autorius. Be to, Gelvonų dvare laikė nuosavą orkestrą, kuriam kartais ir pats diriguodavo. Deja, apie G. V. G. Pliaterio atlikėjišką veiklą kol kas nedaug težinoma.

Istoriografijos šaltiniuose minimi grafo sukurti opusai – koncertas smuikui ir orkestrui, styginių kvartetas, kurie, be abejo, galėjo skambėti Gelvonuose, Bartkuškyje. Iš kitų žinomų, bet taip pat rankraščiuose likusių G. V. G. Pliaterio kūrinių yra fantazija orkestrui „Sapnas“, opera „Taurininkaitė“ („Taurininko duktė“). Keletas kūrinių buvo išspausdinta: „Vestuvių daina“, op. 206, solo balsui (mecosopranei) su fortepijonu (pagal poeto Vladislavo Korotinskio žodžius, išleido G. Lewi Varšuvoje 1885 m.), „Pastoralė“, op. 194, fortepijonui, dedikuota žinomam kompozitoriui Adomui Miunchheimeriui, kadaise sukūrusiam populiarią „Lietuvių žygio dainą“ vyrų chorui (G. Lewi, Varšuva, 1886 m.), polonezas fortepijonui „Sidabrinės vestuvės“ (išleistas apie 1900 m.). Tai, beje, tik nedidelė jo parašytų opusų dalis, nes jų tikrai būta per porą šimtų.

Šalia muzikos grafas bandė jėgas grožinės literatūros srityje, ir tai liudija apie jo meninio talento įvairiapusiškumą. Ankstyvojoje jaunystėje jis parašė vieno veiksmo komediją „Pasakų arbata pas ponią Nudelską“, išspausdintą Vilniuje Alberto Širkino spaustuvėje 1859 m. Tai paauglio rašinys, kunigaikščio Adomo Čartoriskio kūrinio „Kava“ sekimas. Vėlesniajam laikotarpiui priklauso veikaliukas „Koncertas iš Stanislovo Moniuškos laikų“, pirmą kartą publikuotas periodiniame leidinyje „Amžius“ („Wiek“), 1884 m., Nr. 73, vėliau, 1910 m., atskirai išleistas Vilniuje. Įdomu pažymėti, kad komedijos „Pasakų arbata“ spausdintą egzempliorių vilnietis kultūros veikėjas Julijonas Titijus 1859 m. pasiuntė į Varšuvą savo bičiuliui S. Moniuškai, matyt, siūlydamas kaip libretą sceniniam muzikiniam veikalui (operetei). Apie tai byloja kompozitoriaus atsakomasis laiškas, kuriame dėkojama J. Titijui už komediją ir kandžiai pastebima: „Iš tiesų, ją miela skaityti, nes kilmingas kraujas jokiū būdu negali būti rašalu“. Grafo veikaliukui S. Moniuška taip ir nesukūrė muzikos, gal dėl to, kad Varšuvoje jau buvo atvėšęs kompozitoriaus poreikis rašyti lengvojo žanro teatrinę muziką – operetes, bet greičiausiai atsisakyta dėl komedijos meninių ypatybių stokos.

Apskritai G. V. G. Pliateris buvo labai judrus ir įvairiapusis meno kultūros puoselėtojas, muzikinio gyvenimo organizatorius. Bičiuliuosi su garsiuoju Vilnijos dainium Liudviku Kondratovičium (Vladislovu Sirokomle), buvo nuoširdus didžiojo Vilniaus kompozitoriaus S. Moniuškos muzikos mylėtojas, be to, gerai jį pažinojo. Todėl visokiais būdais stengėsi pagerbti operos „Halka“ autoriaus atminimą. Tuo tikslu rinko muzikos istorijos medžiagą, daugiausiai minėto kompozitoriaus laikmečio kūrinių natas, muzikos veikėjų portretus. Gerai suprasdamas tokios medžiagos visuomeninę vertę, jis Varšuvos muzikos draugijos S. Moniuškos sekcijai padovanojo S. Moniuškos memorialinių daiktų. Taip pat parašė keletą fragmentų prisiminimų apie šį kūrėją.

Realizuodamas organizacinius gabumus, G. V. G. Pliateris nemaža pastangų padėjo, žadindamas Vilniaus inteligentijos sluoksniuose pomėgį rimtosios muzikos menui, rengė koncertų vakarus, per kuriuos pats diriguodavo orkestrui.

Grafas aistringai kolekcionavo įvairius muzikos instrumentus ir jų dalį vėliau atidavė minėtai Varšuvos muzikos draugijai. G. V. G. Pliaterio instrumentų rinkinys 1888 m. buvo eksponuojamas Krasinskių rūmuose Varšuvoje. Ekspozicija, pavadinta Pirmąja muzikos-dailės paroda, įrengta trijuose šių puošnių rūmų salonuose, turėjo didelį pasisekimą tarp varšuviečių, o jos rengėja Varšuvos valstybinių dramos teatrų artistų paskolos – taupomoji kasa gavo daugiau kaip 2 tūkst. rublių pelno. Atsidė-

kodamas kasos komitetas įteikė G. V. G. Pliateriui didįjį sidabro atminimo medalį su atitinkamu vardiniu užrašu. Įdomu pažymėti, kad kolekciją sudarė įvairiose vietose surinkti liaudies instrumentai, praeities laikus menantis garsiosios Čenstachavos Pauliečių vienuolyno Jasna Guroje muzikinės kapelos instrumentų komplektas, senovinis klavikordas, spinetas ir pan., kompozitorių portretai, kiti eksponatai.

Gelvonuose pasidairius

Neseniai teko lankytis Gelvonuose, nedideliame miestelyje, to pat pavadinimo Širvintų rajono apylinkės centre, turint tikslą surasti kompozitoriaus G. V. G. Pliaterio pėdsakus.

Važiuojant nuo Vilniaus pusės, iš tolo matyti netoli pagrindinės gatvės stovinti Gelvonų parapijos, o kartu ir buvusio dvaro bažnyčia: pastatyta lygioje vietoje, apvertta tvora, sienos išmūrytos iš raudonų plytų ir didelių akmenų, kurių lygiai nuskeltos briaunos atkreiptos į išorę. Pastatas labai gerų architektūrinių proporcijų, skoningas, gražus ir gana savitas, nes frontone nėra bokštų. Šioje bažnyčioje buvo pašarvotas miręs G. V. G. Pliateris, už jo velę atlaikytos gedulo mišios.

Gelvonų šventykla iškilo 1897 m., per miestelio didįjį gaisrą sudegusios senosios bažnyčios vietoje, didikų Žabų-Marcinkevičių laikų liudininkės. Naująją savo lėšomis pastatė broliai A. ir G. V. G. Pliateriai. Tik gelvoniškis dvarininkas įsakęs statybininkams nemūryti lubų skliautų, kad bažnyčia, neduok Dieve, neiğriūtų. Todėl jos lubos lygios, kaip gyvenamojo pastato.

Senieji Gelvonų ir apylinkių gyventojai ir dabar dar pasakoja įvairias istorijas apie grafo keistenybes, kurių pagrindas – baimė, kad kas nors nesugriūtų. Jei važiuojant karieta pasitaikydavo į kelio pusę pasvirusių medžių, jis liepdavęs vežėjui juos prilaikyti, paramstyti rankomis, kad neišvirštų ant plento ir nesulaužytų vežimo. Kelyje pasitaikius kokiam tiltui, grafas prieš jį išlipdavęs iš vežimo ir eidavęs pėsčias, baimindamasis, kad tiltas nenugarmėtų į upę; jam iš paskos sekdavusi tuščia karieta su vežėju. Panašių pasakojimų galima išgirsti ir daugiau.

Dešinėje bažnyčios pusėje puikuoja daili medinės liaudiškos architektūros dviejų tarpinių varpinė. Jos viršutinėje dalyje tebekabantis varpas liūdnei skambėjo per grafo laidotuves, nes varpinė stovi nuo neatmenamų laikų.

Romantiškame šventoriuje, bet jau kairiojoje bažnyčios pusėje, dėmesį patraukia daili mūrinė akinamai baltos spalvos koplyčia-mauzoliejus. Apie tai, kad būtent čia yra didikų amžinojo poilsio vieta, tikslinausi, klausinėdamas gelvoničių. Stebina, kad jie nieko arba labai mažai ką bežino apie buvusius dvaro savininkus. Paprastai apie kuo nors pasižymėjusius apylinkių dvarininkus tradiciškai iš kartos į kartą perduodami įvairūs įdomiausi pasakojimai. Čia jų neišgirsi, nors Gelvonų dvaras ir jame vykęs visuomeninis bei meninis gyvenimas turėjo palikti žymesnių pėdsakų žmonių atmintyje. Tik nuėjęs vaistininkės nurodytu adresu pas buvusį mokytoją pensininką, jo namuose sutikau žmogų, ką ne ką sugebėjusį papasakoti apie mauzoliejų. Jis prisiminė, kad vaikystės metais ne kartą buvęs koplyčioje ir matęs joje puošnius karstus. Mauzoliejuje yra palaidoti: išnykusios Gelvonų dvarininkų šeimos patriarchas J. Žaba-Marcinkevičius, vos dvidešimt vienerių metų kompozitoriaus duktė Alina Pliateraitė, mirusi 1892 m. kovo 12 d. nuo skarlatinos, likus vos keletai dienų iki jungtuvų su grafu Karoliu Orurku; jų iškilmingos sužadėtuvių buvo atšvęstos

Bartkuškio dvare. Čia ilsisi ir G. V. G. Pliaterio palaikai. Liudininkas dar papasakojo, kad vaikai landžiodavę po karstus ir matę numirėlius su išlikusiais plaukais, drabužių likučiais. Šiuo metu, stengiantis apsaugoti tai, kas dar išliko, mauzoliejaus durys yra stipriai uždarytos. Deja, iš lauko pusės koplyčios sienoje nėra jokio užrašo. O jo reikėtų, nes gražus istorinis statinys liko anoniminis ir nebylus. Manau, kad atsiras galimybė įrengti memorialinę lentą su atitinkamu užrašu, bylojančiu apie čia amžinam poilsiui atgulusį žinomą Lietuvos kompozitorių, kitus jo šeimos narius.

Taigi Gelvonų miestelyje išliko net trys architektūros paminklai, menantys G. V. G. Pliaterio atminimą: bažnyčia, varpinė ir koplyčia mauzoliejus.

Buvęs Gelvonų dvaras stovėjo maždaug už kilometro nuo miestelio. Į dvaravietę veda siauras Mančiušėnų plentas: juo kiek pavažiavus, kairiojoje kelio pusėje nesunkiai surandama senais aukštais medžiais apsodinta alėja, vedanti į dvarą, tiksliau – į jo vietą. Deja, senieji Žabų-Pliaterių rūmai sunaikinti Pirmojo pasaulinio karo audrų metais. Kadaisė puošnios rezidencijos vietoje riogso tik niūrūs mūro ir akmenų pamatai su giliomis rūsių duobėmis. Žvelgiant į šias liūdnas liekanas, sunku beįsivaizduoti buvusius ištaigingus rezidencinius rūmus, kur praeityje skambėjo linksmi ir iškilmingi muzikos garsai, jų ritmu sukdavosi puošniais drabužiais apsirengusios damos ir kavalieriai.

Kad čia būta gražaus ir turtingo, geros rankos tvarkomo dvaro, liudija akiavaizdūs tų laikų liudininkai – gražios arklidės, ūkiniai pastatai, didokas rūsys maisto atsargoms ir kt. Bet vis su jauduliu dairausi tiesioginių dvaro orkestro istorinės atminties pėdsakų, nors seniai nebėra gyvų gelvoniškių muzikantų. Žvilgsnis nukrypsta į priešais buvusius dvaro rūmus kitoje alėjos pusėje esantį gražų raudonų plytų dviejų galų vienaaukštį namą, tvirtai tebestovintį ant akmeninių pamatų. Dailus įėjimas įrengtas centrinėje fasado pusėje, o viduje nemaža kambarių. Grafų laikais čia gyveno dvaro ūkvedys, kiti tarnautojai, taip pat orkestrantai. Mat vieta labai patogi – visiškai šalia rūmų. Jame jau seniai nutilę muzikos garsai: tarp senojo namo sienų viešpatauja buities gyvenimo šurmuly.

Post scriptum

Išvyka į Gelvonus baigėsi daugiau ar mažiau sėkmingai beieškant buvusio dvaro muzikinės praeities pėdsakų. Bet svarbiausia įvyko, nes patyriau nors ir nedidelį, bet tiesioginių dvasinių sąlytį su Gustavo Vilhelmo Gregoro Pliaterio gyventa aplinka. Tai skatina ir tolimesnes jo gyvenimo bei kūrybos faktų paieškas. Turiu vilties, kad prie Gelvonų kompozitoriaus temos netrukus vėl bus progos sugrįžti.

XIX amžiaus istorijos mylėtojas Vincentas Daugėla Narbutas*

Adam Stankevič

Vilniaus universitetas

Įvadas

XIX a. yra pagrįstai įvardintas istorijos amžiumi. Domėjimasis senienomis tapo įvairių bajorų, išsilavinusių žmonių pagrindiniu pomėgiu. Tuo metu prasidėjo daugelio praeities reiškinių, procesų, įvykių mokslinis aiškinimas. Šiam sąjūdžiui dirigavo Teodoras Narbutas, Mykolas Balinskis, Juozapas Ignotas Kraševskis, didelę įtaką darė ir Simonas Daukantas, Simonas Stanevičius, Dionizas Poška. Nepriklausomos valstybės praradimo sąlygomis buvo suvokta istorijos reikšmė tautai, todėl iškelta būtinybė visiems pažinti gimtojo krašto praeitį, o jos tyrimas laikytas pilietine pareiga. Tam tikrą impulsą davė ir statistikos komitetų Rusijos imperijoje veikla. Spaudoje lenkų kalba pasirodė įvairių vietovių istoriniai aprašymai, o vietos intelektualai ėmėsi krašto senienu ir istorinių duomenų rinkimo¹.

Todėl nenuostabu, jog XIX a. historiografinis paveldas buvo gausiai tyrinėjamas. Šioje srityje išsiskiria Redos Griškaitės tyrimai, kuriuose atskleidžiami žymiai ir mažiau žinomų XIX a. Lietuvos istorikų nuopelnai². Tačiau šioje srityje vis dar pasitaiko nemažų atradimų³. Štai, pavyzdžiui, ilgą laiką buvo primirštas Vincentas Daugėla Narbutas. Tai atsitiko, matyt, dėl to, jog jis nieko nepaskelbė, nepaliko sau jokio nemirtingumo paminklo. O negausūs duomenys rodo, jog jis to meto kultūros elitui buvo gana artimas žmogus. Šis bajoras padarė nemenką valdininko karjerą, pasižymėjo savo erudicija, mokslinėmis aspiracijomis. Ilgą laiką dirbo archyvaru, neblogai išmanė XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės šaltinius, jo palikimo analizė rodo, jog jis pirmasis pradėjo tirti Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo istoriją. Šiuo atžvilgiu jis yra labai panašus į taip pat ilgą laiką užmirštą intelektualą J. P. Bogdanovičių Dvožekį, Lietuvos bajorijos herbyno sudarytoją. Abu jie pasinaudojo Abiejų Tautų Respublikos teismų institucijų šaltiniais. Šia prasme jie buvo tiesiog novatoriai, nes šis Lietuvos istorijos laikotarpis dėl įvairių priežasčių labai retai paliečiamas to meto istorinėje literatūroje – tyrinėtojų dėmesys krypo iš esmės į ikiunijinės Lietuvos istoriją. V. Narbutas priklausė to meto valdininkijai, kuri stengėsi dalyvauti dvasinio gyvenimo kūrime (panašiai kaip A. H. Kirkoras ir kt.), todėl nauji duomenys apie mažai žinomus, bet savo pėdsaką istorijoje palikusius asmenis padeda geriau atskleisti to meto intelektualinės veiklos kontekstą, plėtojusį bendrą Lietuvos istorijos mokslo raidą.

* Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Mokslo darbų komisijos. Leidyklai įteiktas 2007 11 19.

¹ 1839 m. išleista Vladimiro Gadono „Žemaičių krašto statistika“, XIX a. vid. užbaigta Mauricijaus Griškevičiaus „Šiaulių pavieto istorija“, prieš 1863 m. parašytas, bet tik 1874 m. išspausdintas Igno Bušinskio „Raseinių pavieto istorinis-statistinis aprašymas“ ir kt.; žr. Aleksandravičius E. Dėl bajorų luomo vaidmens lietuvių nacionalinės kultūros raidoje, *XIX amžiaus profiliai*, Vilnius, 1993, p. 51.

² Ši autorė daug dėmesio skyrė ne tik Teodorui Narbutui, Vasilijui von Rotkirchui, Karlui von Šmitui, Mykolui Balinskiui, bet vertingų naujų duomenų pateikė ir apie daugelį XIX a. istorijos mokslo veikėjų, tarp jų ir apie Vincantą Daugėlą Narbutą.

³ Mažai rašyta apie jau seniau minėtus istorikus mėgėjus: J. Bialozorą, L. Uvainį, J. Gintilą, K. A. Lenartavičių, S. Prekerį, Vilgockį ir kt.; žr. Maciūnas V. *Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje*, Vilnius, 1997 (pirmas leidimas 1939 m.), p. 222–223.

V. Narbutas istoriografijoje yra mažai žinomas asmuo. Žinių šykštumas apie jį lėmė, jog Vincentas Daugėla Narbutas⁴ beveik visą XX a. buvo laikomas žymaus istoriko Teodoro Narbuto giminaičiu⁵, arba net tapatintas su juo⁶. Kaip žinia, T. Narbutas priklausė Lydos pavieto Narbutams, naudojusiems „Trimitų“ herbą (h. Trąby), o Daugėlos Narbutai titulavosi Zadoros herbu. Tą išakmiai pasako ir pats T. Narbutas 1845 m. laiške Simonui Daukantui⁷. Tuo tarpu Daugėlų Narbutų giminė nuo seniausių laikų gyveno Vilniaus vaivadijos teritorijoje, o savo giminę kildino iš Andruškos Narbuto, kuris buvo Jono Daugėlos sūnus ir neva Vilniaus vietininko Hanulio anūkas⁸.

Kalbant apie svarbesnius tyrimus, reikėtų priminti, kad net ir Senojo Vilniaus archyvo istoriją parašęs Ryszardas Mienickis nesugebėjo atskleisti V. Narbuto, kaip Tribunolo archyvo vedėjo, veiklos⁹. Tik visai neseniai R. Griškaitė atskleidė kai kuriuos V. Narbuto gyvenimo epizodus, daugiausiai dėmesio skirdama jo atliktam Bychoveco¹⁰ kronikos korektūros reikalui¹¹. Savo ruožtu lenkų mokslininkai pasinaudojo jo rankraštine knyga, kurioje buvo sukaupti duomenys apie Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teisėjus ir kitus pareigūnus¹². Paprastai įvairių autorių buvo kartojami tik šie jo gyvenimo epizodai: gimimo ir mirties metai, palaidojimo vieta, darbas Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo archyvo vadovo poste, Bychoveco kronikos parengimas spaudai; pastaruoju metu jis paminėtas rengiant Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teisėjų ir kitų pareigūnų sąrašą. Tad, suprantama, jau tikrai pribrendo reikalas plačiau pažinti šią asmenybę bei panagrinėti jo kūrybinį palikimą.

Tyrinėjant V. Narbuto gyvenimą, atsiskleidė reikšmingi jo biografijos faktai, papildantys žinias apie XIX a. istorijos mokslo raidą ir kultūrinę Vilniaus aplinką. Pastebėtina, jog, naudojantis iš esmės pavieniais išlikusiais šaltiniais ir žinutėmis, neįmanoma tiksliai nustatyti visų svarbiausių asmens gyvenimo aplinkybių. Išlikę šaltiniai leidžia detaliau pasekti tik jo veiklą XIX a. penktajame dešimtmetyje.

Pagrindinis šio darbo tikslas yra pateikti esminius V. Narbuto biografinius duomenis, išanalizuoti žinomą jo kūrybinį palikimą bei kūrybinio darbo aplinkybes tuo laikotarpiu, kada jis dirbo Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo archyvo fondų saugotoju. Šiam reikalui naudotasi archyvine medžiaga, surinkta Vilniaus Romos katalikų vyskupystės dvasinės konsistorijos, Vilniaus švietimo

⁴ Toliau tekste dėl patogumo jis vadinamas tik Vincentu Narbutu, beje, taip jis ir pats pasirašinėjo.

⁵ Plg.: Kasperavičienė A., Surwiło J. *Przechadzki po Wilnie. Zarczecz. Cmentarz Bernardyński*, Wilno, 1997, p. 56; Malewski Cz. Rody i herby szlacheckie na Litwie (X), *Nasza Gazeta*, 2001, nr. 1 (490), p. 14.

⁶ Plg.: Ilgiewicz H. *Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe z XIX wieku*, Toruń, 2005, p. 151; rec: Griškaitė R. Kelios refleksijos ilgai lauktos knygos tema, arba dar kartą apie skirtingą požiūrį į bendrą istoriją, *Lietuvos istorijos metraštis, 2005 metai 2*, Vilnius, 2006, p. 135–162.

⁷ *Simono Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui. Epistolinis dialogas*, parengė R. Griškaitė, Vilnius, 1996, p. 516.

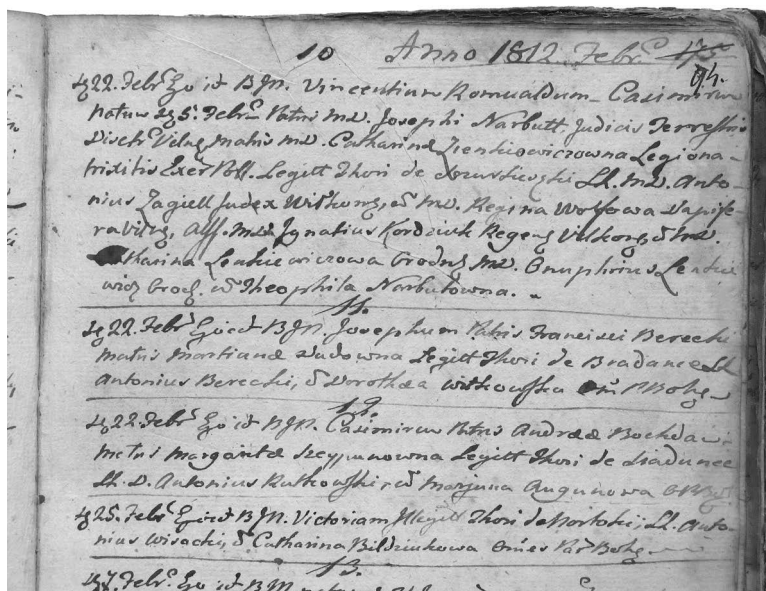
⁸ Daugėlų Narbutų genealogija (nuo XV a. iki XVI a. vidurio) (XIX a. I pusė), *MABR*, f. 124, b. 2, l. 1-v; Niesiecki K. *Herbarz Polski*, Lipsk, 1851, t. 6, p. 521.

⁹ Plg. Mienicki R. *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie w okresie od 1795 do 1922 roku. Rys historyczny*, Warszawa, 1923, p. 25–26.

¹⁰ Istoriografijoje ilgą laiką klaidingai buvo vartota *Bychovco* forma. Bet kronikos savininkas vadinosi Aleksander Bychowicz. Už šią nuorodą ir kitas vertingas pastabas esu dėkingas šio straipsnio recenzentei dr. Redai Griškaitėi.

¹¹ *Simono Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui. Epistolinis dialogas*, p. 64–85.

¹² *Deputaci Trybunahu Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego 1697–1796. Spis*, pod redakcją Andrzeja Rachuby, opracowali Andrzej Rachuba i Przemysław Romaniuk, przy współpracy Andreja Macuka i Jewgienija Aniszczunki, Warszawa, 2004.



Vincento Daugėlos
Narbuto gimimo
metrika Bagaslaviškio
RK bažnyčios gimimų
metrikų knygoje
(1792–1827,
originalai), LVIA,
f. 1490, ap. 1, b. 1,
l. 94

apygardos valdybos, Vilniaus gubernijos bajorų deputatinio susirinkimo kanceliarijos ir kituose Lietuvos valstybės istorijos archyvo (toliau – LVIA) fonduose, analizuojant jo darbus, esančius Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – LMAB RS). Buvo naudotasi biografiniu, šaltinių analizės ir aprašomuoju metodais.

I. Svarbiausi biografijos faktai

Trivardis Vincentas Romualdas Kazimieras gimė 1812 m. vasario 5 d.¹³ Gėlvonų Račiškėse (*Gielwany Raczyzski*, nuo paskutinių savininkų pavardės vadintų Ščurkiškiais, dabartiniai Čiurkiškiai) Juozo Daugėlos Narbuto ir Kotrynos Zenkavičiūtės šeimoje. Krikštytas tų metų vasario 22 d. Bagaslaviškio Romos katalikų bažnyčioje, jo krikšto tėvais buvo Antanas Žagelis ir Regina Volfienė¹⁴. Jis buvo ne vienintelis vaikas šeimoje, pilnametystės sulaukė taip pat trys jo seserys – Juozapa, Barbora ir Benigna¹⁵. Jo tėvas padarė nemažą karjerą – 1806–1809 m. buvo Vilniaus pilies teisėjas, vėliau iki 1816 m. pagal rangą aukštesnio Vilniaus žemės teismo teisėjas.

Ščurkiškių palivarkas pateko į Vincento Narbuto tėvo rankas mirus ankstesniems savininkams Mstislavlio išdininkui Mykolui Ščurkovskiui ir palikuonių nepalikusiems jo sūnams – Hilarijui ir Ignotui. Daugėlų Narbutų šeima su šiomis apylinkėmis buvo susijusi jau nuo XVII a. vidurio, tačiau valda jų nuosavybėn pateko tik XVIII a. pabaigoje. Po Ignoto Ščurkovskio mirties 1798 m. pabaigoje liko keli pretendentai į nemenkų skolų slegiamą turtą – jo našlė Ona Danauskaitė, nepilnametis seserėnas Rokas Sakalauskas bei sesuo Konstancija Ščurkauskaitė (ištekėjusi už Kazimiero Narbuto). Juozas Narbutas, kuris buvo Konstancijos sūnus, skyrė daug jėgų ir lėšų valdai

¹³ Darbe visos datos pateikiamos pagal XIX a. Rusijos imperijoje galiojusį Julijaus kalendorių.

¹⁴ Bagaslaviškio RK bažnyčios gimimo metrikų knyga (1792–1827, originalai), LVIA, f. 1490, ap. 1, b. 1, l. 94; Bagaslaviškio RK bažnyčios gimimo, santuokos, mirties metrikų knyga (1802–1819, nuorašai), LVIA, f. 604, ap. 10, b. 119, l. 42.

¹⁵ LVIA, f. 391, ap. 7, b. 79, l. 1; Нарбут А. Н. Нарбуты Ковенской и Виленской губерний, (Родословные росписи, выпуск 14), Москва, 2000, с. 49.

atgaivinti – bylinėjosi su Igno Ščurkovskio našle, apmokėjo nemažas ankstesnių savininkų skolas, išmokėjo piniginius išpareigojimus, vėliau, trūkstant darbininkų, pirkosi valstiečių šeimas¹⁶.

1806 m. valda už 12 tūkstančių auksinų buvo trejiems metams išnuomota Petronėlei Skaržinskienei. Ta proga buvo sudarytas inventorių, kur, palyginus su 1795 m. duomenimis, matyti aiškus kokybinis palivarko būklės pagerėjimas¹⁷. Iš jo matyti, kad Narbutams priklausė Ščurkiškių palivarkas, du kaimai (Motiejūnai ir Vaiškūnai) su šešiais valstiečių dūmais (46 asmenys, šalia dar gyveno penki bajorai), trys ežerai (Vaiškūnai, Viesys, Gélva). Patį palivarką sudarė šiaudais dengtas gyvenamasis namas, dvi kūdros, naujai pastatyta spirito varykla, ūkiniai pastatai, neseniai užveistas per keturis šimtus vaismedžių – obelų, kriaušių, trešnių, vyšnių, slyvų turintis sodas. Palivarkas ne ilgai buvo Narbutų šeimos nuosavybė, nes jau 1816 m. pradžioje prasidėję teisminiai ginčai su Kelpšiškių valdos savininkais Antanu Žageliu ir jo žmona Ona Gurskaite baigėsi palivarko pardavimu pastariesiems. Nuo šiol V. Narbutui daugiausia laiko teko praleisti Vilniuje.

Pradinius mokslus V. Narbutas baigė Vilniaus gimnazijoje. Mokytis pradėjo 1820 m. rugsėjo mėnesį, būdamas aštuonerių metų¹⁸. Tų metų Vilniaus gimnazijos pirmos klasės mokinių pažangos knyga¹⁹ rodo, jog bent iš pradžių mokslai jam nesisekė. Žiemos semestre jo žinios iš aritmetikos, geografijos ir moralinių mokslų įvardytos kaip menkos, o religijos – labai silpnos; pavasario semestre trijų pirmųjų dalykų žinios jau buvo geros, asmeninės savybės – stropumas ir tinkamumas – taip pat geros, o įpročiai – nepriekaištingi. Tačiau, žiūrint į vėlesnius mokymosi rezultatus, matyti, jog į pažangiausių mokinių gretas jis nepateko²⁰. Pradinėse klasėse mokyta įvairių dalykų pradmenų – aritmetikos, lenkų ir lotynų kalbų gramatikos, moralinių mokslų, religijos. Ypač daug dėmesio buvo skirta vertimams, kurie įvardyti kaip „*pritinkantys kiekvienam mokslui*“. Vyresnėse klasėse buvo dėstoma politikos, istorijos, teisės dalykų, mokyta įvairių kalbų – rusų, graikų, prancūzų, vokiečių²¹. Vėliau šios žinios jam labai pravertė – buvo geras senosios kanceliariinės rusų kalbos specialistas, taip pat skaitė lotyniškai parašytus istorinius dokumentus. Gimnazijoje mokėsi maždaug iki 1827 m.²² Tuo metu gyveno Vilniuje,

¹⁶ 1809 m. iš Kelpšiškių dvaro savininko Antano Gurskio už 1 600 auksinų nusipirko dvi valstiečių Jokūbo ir Simo Balandžių šeimas iš Veiškūnų kaimo (iš viso 10 asmenų), o iš Jono Ciechanoveckio už 800 auksinų baudžiauninką Joną Kalvininką Galvelį; žr. Valstiečių pirkimo-pardavimo sutartys (nuorašai), *MABR*, f. 124, b. 45, 47. Beje, 1816 m. pradžioje trijų pabėgusių Jokūbo Balandžio sūnų (Kazimiero su žmona ir dviem vaikais – Antano ir Mikalojaus) J. Narbutas buvo priverstas ieškoti net prie Marijampolės; žr. J. Narbuto asmeninių dokumentų ir užrašų nuotrupos (1809–1816), *MABR*, f. 124, b. 10.

¹⁷ Plg. *MABR*, f. 124, b. 18.

¹⁸ 1821 ir 1824 m. dokumentuose minima, jog jį išlaiko tėvas (Vilniaus gimnazijos 1821–1822 m. mokinių sąrašas, *LVI A*, f. 567, ap. 2, b. 1074, l. 23v–24; Vilniaus gimnazijos 1824–1825 m. mokinių sąrašas, *ten pat*, b. 1562, l. 54v), bet tuo metu Juozas Narbutas jau buvo miręs (ap. 1772–1817, J. Narbuto mirties metrikos išrašas, *MABR*, f. 124, b. 11, l. 1). Greičiausiai į mokslus atidavė ir juo rūpinosi dėdė Jonas Zenkevičius, tuo metu Vilniaus žemės teismo regentas, o nuo 1822 iki 1844 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo archyvo saugotojas, žr. Vilniaus gimnazijos 1823–1824 m. mokinių sąrašas, *LVI A*, f. 567, ap. 2, b. 1251, l. 20; Vilniaus gimnazijos 1823–1824 m. mokinių sąrašas, *ten pat*, b. 1455; Mienicki R. *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie*, p. 10.

¹⁹ Vilniaus gimnazijos 1820–1821 m. mokinių pažangos knyga, *LVI A*, f. 567, ap. 2, b. 398, l. 171v–182.

²⁰ Vilniaus gimnazijos 1821–1822 m. mokinių sąrašas, *LVI A*, f. 567, ap. 2, b. 1156, l. 92v–93.

²¹ Vilniaus gimnazijos mokymo turinio aprašymas (XIX a. 2–3 dešimtmečiai), *LVI A*, f. 567, ap. 2, b. 830.

²² Galima paminėti, jog gimnazijoje mokėsi ir jo kiek vyresni ketvirtos eilės pusbroliai Jaroslavas, Edvardas, Konstantinas, žr. *ten pat*, b. 1251, l. 4.

Policijos gatvėje (dab. Arklių), taip vadinamajame Zenkavičienės (savo močiutės) name (nr. 265)²³. Mokslus baigė išklausęs vienerių metų kursą Vilniaus universitete.

1804 m. prasidėjęs Vilniaus apskrities Narbutų bajorystės patvirtinimo procesas trečiojo dešimtmečio pabaigoje dar nebuvo pasibaigęs. Todėl V. Narbutas, galvodamas apie karjerą, pradėjo rūpintis šios problemos išsprendimu. Matyt, padedamas dėdės J. Zenkavičiaus, surinko savo šeimos genealoginius duomenis (1829 m. kai kuriuos istorinius dokumentus pateikė įrašyti į Vilniaus žemės teismo aktų knygas²⁴, jo vardu buvo išduoti pareikalavimai iš įvairių institucijų – Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo archyvo, Vilniaus Iždo Rūmų, bažnytinių įstaigų) ir 1832 m. pradžioje pateikė juos Bajorystės tikrinimo komisijai²⁵. Jam pavyko atkurti šešias Zadoros herbo Daugėlių Narbutų kartas (maždaug iki XVII a. vidurio) bei įrodyti savo bajoriškas šaknis, disponavimą žemės nuosavybe. Buvo įtrauktas į pirmos klasės bajorų knygas, o 1842 m. perkeltas į šeštą klasę²⁶.

Nebūdamas glaudžiai susijęs su žeme, V. Narbutas nusprendė siekti darbo administracijos struktūrose. Pirmojoje XIX a. pusėje Vilnius buvo iškilus kultūros ir mokslo centras. Iki ketvirtąjo dešimtmečio pradžios veikė universitetas, dirbo svarbiausios administracijos, teisingumo vykdymo, kitos įstaigos ir institucijos, virė gana intensyvus kultūrinis gyvenimas. Valdininko karjerą V. Narbutas pradėjo 1829 m. gegužės 30 d. įstodamas tarnauti į Vilniaus apskrities teismą. 1831 m. rugsėjo 25 d. savo prašymu nuo tarnybos atleistas, o po trijų dienų, rugsėjo 28 d., paskirtas Vilniaus Vyriausiojo Teismo, sprendusio civilines bylas, kanceliarijos tarnautoju. Dar po dvejų metų, vėlgi jam pačiam prašant, perkeltas į Vilniaus Romos katalikų konsistoriją, kur 1835 m. sausio 17 d. tapo kolegijos registratoriumi, o 1838 m. birželio 17 d. – gubernijos sekretoriumi²⁷. Vėliau, 1839 m. pabaigoje, pasiprašė perkelti dirbti Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo archyvo archyvaro (kuriuo tuo metu buvo jo dėdė Jonas Zenkavičius) pagalbininku. 1842 m. rugsėjo 25 d. tapo kolegijos sekretoriumi, o 1842 m. lapkričio 17 d. įsakymu paskirtas kol kas laikinai įkurtos Vilniaus archeografijos komisijos, kuri turėjo rūpintis Tribunolo knygų peržiūra ir svarbiausių dokumentų išrašymu, nariu. 1844 m. vasario mėnesį, pasitraukus J. Zenkavičiui iš direktoriaus pareigų, gubernijos valdybos buvo patvirtintas vyriausiuoju Tribunolo archyvo fondų saugotoju.

Penktajame ir šeštajame XIX a. dešimtmečiuose V. Narbutas dalyvavo Vilniaus gubernijos seimelių susirinkimuose – 1840, 1843, 1846 m. kaip Vilniaus, o 1849, 1852, 1855 m. kaip Trākų apskrities dvarininkas²⁸. Matyti, jog buvo gan populiarus, nes dažnokai rinktas į įvairias pareigas, jas ėjo kaip bajorijos deleguotas asmuo. 1843 m. seimelyje bajorijos išrinktas į Vilniaus gubernijos komisiją (306 balsais už, 20 balsų prieš),

²³ Vilniaus gimnazijos 1824–1825 m. mokinių sąrašas, *LVIA*, f. 567, ap. 2, b. 1562. Paminėtina, jog įstaigos dokumentuose buvo fiksuojama, iš kur mokiniai yra kilę. V. Narbutas kažkodėl įrašytas kaip kilęs iš Minsko gubernijos, Užnerio apskrities, Lebedžių parapijos, Karasių vietovės, žr. *LVIA*, f. 567, ap. 2, b. 1251, l. 53v–54; b. 1562, l. 54v. Šią valdą vėliau jis iš tiesų valdė užstato teise (taip pažymėta bajorystės įrodymo dokumentuose 1832 m.), o tuo metu gal kartais joje gyveno. Tačiau svarbiausia įrašant šiuos duomenis jam, kaip bajorui, matyt, buvo ryšys su bet kuria žemės valda.

²⁴ Patentas, išduotas Leonui Narbutui podporučiko titului (1793), *MABR*, f. 124, b. 34, l. 2.

²⁵ Wywód familii urodzonych Dowgiałłów Narbutów h. Zadora, *LVIA*, f. 391, ap. 1, b. 1027, l. 2–4.

²⁶ *LVIA*, f. 391, ap. 7, b. 79, l. 1.

²⁷ Формулярный список службы заседателя от дворянства Виленской Палаты Уголовного суда титулярного советника Викентия Довгяло-Нарбута (1854 XII 13), *LVIA*, f. 391, ap. 9, b. 1924.

²⁸ 1855 metų seimelyje atstovavo uošvę Gopenienę.

turėjusią vykdyti dvarininkų deputatinio susirinkimo veiklos reviziją, tačiau valdžia tokio rinkimo nepatvirtino ir šių pareigų jis tuomet nėjo²⁹. 1845 m. tapo Vilniaus miesto maisto vartojimo komiteto nariu, o 1849 m. bajorijos rinktas Vilniaus gubernijos inventorinio komiteto nariu (206 balsais už, 11 balsų prieš), šįkart jo išrinkimas aprobuotas, pareigas pradėjo eiti tų metų rugsėjo 13 d.³⁰ Galų gale aukščiausio įvertinimo sulaukė 1852 m. gegužės 22 d., kuomet bajorija jį delegavo į Vilniaus Baudžiamųjų Rūmų teisimą posėdininku³¹. Išrinkimo svarbą pabrėžia tas faktas, jog bajorai galėjo šiame teisme turėti du savo atstovus. Šį darbą dirbo gana ilgai, iki pat 1864 m.³², bet vėliau jo pavardės jokiuose Vilniaus gubernijos valdininkų sąrašuose nepavyko aptikti. Istoriografijoje skelbta, jog vyriausiasis jo sūnus Kazimieras dalyvavo 1863 m. sukilime³³. Pats V. Narbutas nei kariavo, nei buvo teistas ar baustas tarnyboje. Tačiau sūnaus poelgis galėjo būti rimta priežastimi pašalinti iš darbo ir tokį ilgametį bei patikimą tarnautoją. Kaip ten bebūtų, gyvenimo etapas po 1864 m. ateityje tikslintinas.

Istoriografijoje minėta, jog XIX a. penktajame dešimtmetyje stengėsi išsirūpinti titulinio tarėjo rangą³⁴ – tai jam pavyko pasiekti 1848 m. pradžioje. 1861 m. pirmą kartą minimas jau ne kaip titulinis, bet kaip dvaro tarėjas, apdovanotas trečiojo laipsnio Šv. Onos ordinu³⁵. Prieš tai 1854 m. rugpjūčio 22 d. buvo apdovanotas medaliu už dvidešimt „nepriekaištingos“ tarnybos metų.

Šeimą sukūrė jau įkopęs į ketvirtą dešimtį – 1845 m. vedė penkiolika metų už save jaunesnę bajoraitę Liudviką Hopenaitę. Su ja susilaukė keturių sūnų ir dviejų dukrų: Kazimiero Juozo Antano³⁶ (gim. 1846 m.), Elenos Pranciškos (1847), Stepono Vytauto Jurgio (1848), Felicijos Eleonoros Elžbietos (1850), Tado Petro Reinoldo (1857), Antano Leono Konstantino (1862). Jo vaikų likimas susiklostė įvairiai; pažymėtina, jog tiesioginiai V. Narbuto palikuonys šiuo metu gyvena Rusijoje, tikriausiai taip pat Lenkijoje ir Lietuvoje³⁷.

Labai nedaug žinių esama apie V. Narbutą sukaupę nekilnojamąjį turtą. Pirmuosius gyvenimo metus praleidęs Ščurkiškių palivarke, vėliau galbūt gyveno šeimos užstato teise valdomame Karasių palivarke prie Ašmenės. Tačiau, apskritai imant, didesnę gyvenimo dalį nugyveno Vilniuje. Lietuvos seimelių susirinkimo Vilniuje metu jo apsistojimo vieta buvo kartu ir nuolatinio gyvenimo vieta. Todėl 1840, 1843 m. jis minimas kaip gyvenantis Bazilijonų vienuolyne (čia tuo metu saugotas Tribunolo archyvas), 1846 m. – Tomaševskio name Vil-

²⁹ Vincento Narbuta ranka daryti įrašai įvairių metų Vilniaus gubernijos dvarininkų, atvykusių dalyvauti seimelių posėdžiuose, spausdintuose sąrašuose, žr. *MABR*, f. 124, b. 19, l. 2v, 8v, 11, 26, 32, 38.

³⁰ Komitetas rūpinosi dvarininkų valdų apžiūra ir inventorių sudarymu, šiose pareigose V. Narbutas minimas iki 1852 m., žr. *Памятная книжка Виленской губернии* (toliau – PKVG) *на 1850 год*, Вильно, 1850, c. 26; PKVG *на 1852 год*, ч. 1, c. 27.

³¹ Išrinktas 221 balsu už, 75 balsais prieš. Jo kandidatūra buvo valdžios patvirtinta tų metų birželio 27 d. Už darbą gaudavo 100 rublių atlyginimą.

³² PKVG *на 1853 год*, c. 21; PKVG *на 1854 год*, c. 20; PKVG *на 1855 год*, c. 15; PKVG *на 1856 год*, c. 24; PKVG *на 1857 год*, c. 29; PKVG *на 1858 год*, c. 28; PKVG *на 1861 год*, c. 45; PKVG *на 1863 год*, c. 46; PKVG *на 1864 год*, c. 47.

³³ Нарбут А. Н. *Нарбуты Ковенской и Виленской губерний*, c. 24.

³⁴ Girininkienė V., Paulauskas A. *Bernardinų kapinės*, Vilnius, 1994, p. 60.

³⁵ PKVG *на 1861 год*, c. 45.

³⁶ Paminėtina, jog pirmagimis buvo krikštijamas Šventosios Dvasios bažnyčioje, ceremonijoje dalyvavo krikšto tėvai Antanas Hopenas ir Kotryna Narbutienė, net dvi asistentų poros – Antanas Narbutas su Eleonora Hopenaite bei Kiprijonas Giedraitis su Benigna Narbutaite, žr. Vilniaus miesto bažnyčių 1848 m. gimimo, santuokos ir mirties metrikų aktų knyga (nuorašai), LVIA, f. 604, ap. 20, b. 56, l. 82v.

³⁷ Žr. Нарбут А. Н. *Нарбуты Ковенской и Виленской губерний*, c. 17–27, 48–49.

niaus gatvėje³⁸, 1852 ir 1855 m. – Liutušinskio name³⁹. Vėliau per žmoną buvo susijęs su Trakų⁴⁰ ir Ukmergės apskritimis – iš pastarosios paveldėta turta valdė jis ir jo vaikai⁴¹.

Vincentas Narbutas mirė 1883 m. rugpjūčio 2 d. „*nuo senatviniio išsekimo ir plaučių ligos (emfizemos⁴²)*“ būdamas našlys⁴³. Palaidotas Bernardinų kapinėse⁴⁴, Narbutų šeimos kapavietėje prie pat kapinių įsteigimo proga (1810 m.) pastatytos koplytėlės. XX a. pradžioje aprašyta jam pastatyto paminklo išvaizda – tai buvo originalus mūrinis paminklas su balta marmurine lentele su pavarde ir gyvenimo datomis⁴⁵, o viršuje buvusi pavaizduota atversta knyga su užrašu: „*Ateikite pas Mane visi, kurie dirbate, prislėgti esate, o Aš jus nuraminsiu*“⁴⁶.



Vincento Narbuto antkapinis paminklas Vilniaus Bernardinų kapinėse. 2007 m. A. Janulio nuotr.

II. Svarbiausi darbai

a) Darbas Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo archyve

Jau minėta, jog 1842 m. pavasarį V. Narbutas buvo paskirtas Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo archyvaro padėjėju. Po penkerių metų, pasitraukus J. Zenkavičiui, užėmė jo vietą ir šias pareigas ėjo greičiausiai iki pat 1852 m., kuomet Vilniuje buvo įkurtas Senujų aktų archyvas, perėmęs savo žinion Tribunolo ir kitus fondus. Išliko labai nedaug žinių apie tuo metu dirbtą konkretų darbą. V. Narbutas 1844 m. vasario 15 d. laiške Teodorui Narbutui rašė:

³⁸ Čia gyveno nuo 1844 m. rugpjūčio mėnesio.

³⁹ 1854 m. tarnybinėje asmens byloje užrašyta, kad jokios valdos neturi.

⁴⁰ Narbutų fonde vienoje iš bylų užrašyta neaiški žinutė, jog 1844 m. vasario 5 d. V. Narbutas išmokėjo procentą, užrašytą Lešno valdoje, žr. Įvairūs Narbutų žemėvaldos dokumentai (1794–1850), *LMAB RS*, f. 124, b. 42, l. 8.

⁴¹ 1881 m. Kauno gubernijos žemvaldžių sąraše surašyta, jog V. Narbutas 1779 m. paveldėjo valdą Lasodolė (30 dešimtinių žemės), sūnus Kazimieras valdą Bukuonys (341 dešimtinė, žr. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Warszawa, 1880, t. 1, p. 457), sūnus Tadas – Pamiškė (109 dešimtinės), sūnus Antanas – Zacišė (62 dešimtinės), dukra Felicija – Ustronė (44 dešimtinės), žr. *Нарбут А. Н. Нарбуты Ковенской и Виленской губерний*, c. 23–25. Ten pat rašoma, jog vyriausiasis sūnus 1863 m. išvyko į Vladimiro guberniją, siekdamas užsidirbti pinigų ir padengti tėvų skolas.

⁴² *Emfizema* – viena bronchų obstrukcijos formų. Plaučių emfizemos formavimąsi skatina plaučius veikiantys žalingi faktoriai (infekcija, rūkymas ir kt.).

⁴³ Bernardinų RK bažnyčios mirties metrikos (1882–1891, originalai), *LVIA*, f. 1508, ap. 1, b. 7, l. 16v.

⁴⁴ Girininkienė V., Paulauskas A. *Bernardinų kapinės*, p. 60.

⁴⁵ Užrašas joje: „*Ś. P. / Wincenty Narbutt / ur. 7 lutego 1812 r. / um. 2 sierp. 1883 r.*“ Beje, gimimo metrikose įrašyta vasario penktoji diena.

⁴⁶ Vilniaus kapinėse XVIII–XIX a. pr. palaidotų žymėsių žmonių antkapių kartoteka (raidė N, XX a. pr.), *MABR*, f. 151, b. 437, l. 7. „*Pójdźcie do Mnie wszyscy, którzy pracujecie, obciążeni jesteście, a Ja was ochłódzę*“. Jau tuo metu pažymėtas kryžiaus nebuvimas. Lentelė su įrašu 1937 m. balandžio mėnesį jau buvo dingusi, žr. Bernardinų kapinių aprašymas (1937), *MABR*, f. 28, b. 8, l. 9, 29. Kiek atprupėjęs rombo formos paminklas (be kryžiaus ir knygos su užrašu) tebėra kapavietėje.

„Jau nutarta dėl mano paaukštinojimo į Zenkovičiaus vietą, su visomis privilegijomis, kuriomis jis naudojosi. Tai svarbus šuolis mano gyvenime, nes ši vieta su pakankamu atlyginimu ir nekelia per daug problemų“⁴⁷.

Daugiausia rūpesčių, matyt, sukeldavo pats dokumentų saugojimo momentas, mat neturėta tam nuolatinės vietos. Vien V. Narbuto darbo metais teko net tris kartus persikraustyti: 1844 m. pavasarį iš Bazilijonų vienuolyno buvo persikraustyta į vadinamąją Chemijos salę, priklausiusią Baltarusijos švietimo apygardai, po metų į mūrinių namą, priklausiusį Vilniaus vyskupijos katalikų konsistorijai, pagaliau, 1846 m. pradžioje, į Jacevičiaus namą Užupyje, kuriame buvo įsikūrę Civilinio teismo rūmai. Be dokumentų saugojimo, šiuo laikotarpiu pastebimas dar vienas darbas – rejestrų sudarymas. Kelerius metus (1845–1848) V. Narbutas asmeniškai, arba, jam prižiūrint, kiti archyvo darbuotojai⁴⁸ rengė kai kurių Vyriausiojo Lietuvos Tribunolo įrašų knygų aprašus⁴⁹.

1842 m. spalio 13 d. įsakymu buvo įkurta komisija Vilniuje esančiam Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo archyvui peržiūrėti. Vilniaus civilinio gubernatoriaus Aleksejaus Semionovo sumanymu ji turėjusi iš archyvo rinkinių išsirinkti „vertingiausias ir įdomiausias“ dokumentus, kurie vėliau būtų publikuoti. Numatyta laikinai (vienerius metus) dirbsianti komisija, į kurią buvo paskirti: žymus Vilniaus leidėjas Antanas Marcinovskis, Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo archyvo direktoriaus pagalbininkas V. Narbutas⁵⁰, Šv. Mykolo soboro šventikas Mykolas Korsakevičius; kiek vėliau prie jų prisijungė Vilniaus statistinio komiteto sekretorius Jachimovičius⁵¹. Jai nurodyta užmegzti ryšį su Sankt Peterburgo archeografijos komisija, kuri turėsianti įvertinti atrinktus spaudai dokumentus⁵². Vėliau pastaroji atsiuntė instrukciją, nurodančią, jog esminį dėmesį reikia sutelkti į XV ir XVI a. teisės ir įstatymų leidybą, į reikšmingus įvykius⁵³. Apie komisijos darbą žinoma nedaug, nes dirbta nuo 1842 m. lapkričio mėnesio iki 1843 m. lapkričio 17 d. kasdien (išskyrus savaitgalius ir šventadienius) Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo archyvą priglaidusiam Bazilijonų vienuolyne. Per metus buvo parengtas ir išspausdintas dviejų dalių nemažos apimties šaltinių rinkinys (arti dviejų šimtų dokumentų), iš esmės paskelbęs Vilniaus miesto savivaldos raidos ir stačiatikių maldos namų (cerkvių, vienuolynų) keliose LDK miestuose (Vilniuje, Kaune,

⁴⁷ MABR, f. 18, b. 185, l. 91. Nuo 1839 m. Tribunolo archyvo direktoriaus ir jo padėjėjo metinės algos siekė 800 rublių, žr. Mienicki R. *Archiwum akt dawnych w Wilnie*, p. 23.

⁴⁸ Penktajame dešimtmetyje archyve dar dirbo Aloizas Dmochovskis, Kiprijonas Giedraitis, Aleksandras Morencas, žr. *ten pat*, p. 26.

⁴⁹ Iš viso Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomos devynios tais metais sudarytos rejestrų knygos, (f. 8, ap. 3, b. 35–43). Buvo padarytos šių Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo aktų knygų aprašai (pagal J. Sprogio numeraciją): 1–6, 70, 79, 86, 88–122, 124–151, 153, 155, 157, 159, 161, 163, 165, 167, 169, 171, 173, 175, 177, 179, 181, 183–187.

⁵⁰ Лаппо И. И. *Великое княжество литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-русский повет и его сеймик*, Юрьев, 1911, с. 603. Jam nustatyta alga siekė 200 rublių, o išleidus veikalą 1843 m. rugpjūčio 11 d. vidaus reikalų ministro apdovanojimas tokio pat dydžio vienkartinė išmoka iš valstybės iždo.

⁵¹ Chartanowicz M. F., Karczmarz G. Komisje archeograficzne i archeologiczne wileńskie w latach 1842–1915, *Kwartalnik historii nauki i techniki*, 1988, nr. 4, p. 960–961.

⁵² Рубинштейн С. Ф. *Хронологический указатель Указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белоруссии и Малороссии за 240 лет, с 1652 по 1892 год*, Вильна, 1894, с. 526.

⁵³ Mienicki R. *Wileńska komisja archeograficzna (1864–1915)*, Wilno, 1925, p. 14–15.

Trakuose) medžiaga⁵⁴. Minėtina, jog V. Narbuto vaidmuo šiame darbe buvo vienas didžiausių, be to, jis buvo atsakingas už antrosios rinkinio dalies korektūrą. Šioje dalyje buvo įdėti 94 dokumentai iš XVI–XVIII a., kurių net 86 buvo originalai. Tarp jų būta išrašų iš įvairių teismų aktų knygų – Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo (6 dokumentai, apėmė 1585–1701 m. laikotarpį), Rasėnių, Breslaujės, Vilniaus ir Kauno.

Leidinyje pridėta taip pat aštuonių dalių rusų ir lenkų kalba rašyta išanga, kurios autoriumi laikomas Antanas Marcinovskis⁵⁵. Išangos dalių pavadinimai pasako apie jų turinį: apie Lietuvos kunigaikščių genealogiją; apie Jogailą, Algirdo sūnų, Jogailaičių valdančiosios dinastijos Lenkijoje pradininką; apie stačiatikių tikėjimo paskleidimą Lietuvoje prieš Jogailą ir stačiatikių cerkves Vilniuje, Trakuose ir Gardine; apie pasaulietines brolijas Vilniuje ir Magdeburgo teisę; apie Romos katalikų tikėjimo išplitimą ir uniją Lietuvoje; apie Lenkijos karaliaus rinkimus, pasibaigus Jogailaičių dinastijai; kurie kraštai XVI, XVII ir XVIII a. buvo vadinami Rusia ir kokia liaudis buvo vadinama rusų; apie senovinę Šv. Praskovijos cerkvę Vilniuje, dar vadinamą Piatnickos vardu. Iš tikrųjų šventyklų istorija domėjosi A. Marcinovskis, palikęs studijos „Mintis apie medžiagos rinkimą ir bažnyčių bei vienuolynų istorijos rašymą“ rankraštį⁵⁶. Bet labai galimas daiktas, jog kai kurių vietų bendraautoriumi ar bent jau korektoriumi galėjo būti ir V. Narbutas. LMAB RS Daugėlų Narbutų (124) fonde randame bent kelis to įrodymus: rašinio apie Šv. Praskovijos cerkvę juodraščių⁵⁷, o ir pačiame išangos tekste esama duomenų apie Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo archyvo sudėtį (23 puslapis) ir pan.

Amžininkai šaltinių rinkinį sutiko prieštarai, tačiau tai palaikyta platesnio šaltinių spausdinimo sąjūdžio pradžia. XX a. pradžios istorikai kritiškai įvertino tiek susikoncentravimą į stačiatikių istoriją atspindinčius dokumentus, tiek archeografinius principus, tiksliau – jų nebuvimą⁵⁸. Tačiau pastaruoju metu linkstama manyti, jog tokio pobūdžio leidinio parengimas yra vertingas pats savaime⁵⁹, o Vilniaus istorijos tyrinėtojo Aivo Ragauskio teigimu, tai buvęs aukšto lygio leidimas, gerokai pranokęs Vilniaus burmistro Piotro Dubińskiego Vilniaus miesto privilegijų rinkinį⁶⁰.

b) Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo deputatų sąrašas

Pastaruoju metu lenkų mokslininkų kolektyvas, vadovaujamas žymaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrinėtojo Andrzejaus Rachubos, pateikė mokslo visuomenei XVIII a. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo deputatų sąrašus⁶¹. Tai didelis ir labai reikalingas darbas. Pradėję darbą, rengėjai susidūrė su XIX a. rašyta rankraštine knyga, pavadinta „Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės žemių, miestų ir Vyriausiojo Lietuvos Tribunolo valdininkų sąrašas“ ir savo chrono-

⁵⁴ *Собрание древних грамот и актов городов: Вильны, Ковна, Трок, православных монастырей, церквей и по разным предметам с приложением трех литографированных рисунков (Zbiór dawnych dyplomatów i aktów miast Wilna, Kowna, Trok, prawosławnych monasterów, cerkwi i w różnych sprawach z przyłączeniem trzech rysunków litografowanych)*, Вильна (Wilno), 1843.

⁵⁵ Ūniežko A., Marcinowski A., *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław, 1974, t. 19/4, p. 596–597.

⁵⁶ *Ten pat*, p. 597.

⁵⁷ Historyczne podania o starodawnej cerkwi ruskiej w Wilnie Piatnicką zwanej, MABR, f. 124, b. 7, l. 1–6. Regis, perrašyta V. Narbuto braižu, ant bylos aplanko užrašyta „Рукапис Нарбута“.

⁵⁸ Plg. Mienicki R. *Wileńska komisja archeograficzna...*, p. 14–15.

⁵⁹ Plg. Griškaitė R. *Pastangos publikuoti Lietuvos istorijos šaltinius XIX a. viduryje* (Humanitarinių mokslų srities istorijos krypties daktaro disertacija), Vilnius, 1996 (NMBR, f. 132–355).

⁶⁰ Už šią nuorodą ir kitas svarbias pastabas dėkoju dr. A. Ragauskui.

⁶¹ *Deputaci Trybunatu Głównego...*

logija apimančia 1571–1803 m. laikotarpį. Šis neišsamus ir nemažai kitų trūkumų turintis rinkinys tapo rimta paspirtimi minėtiems sąrašo sudarytojams. Buvo teisingai spėta, jog jos autoriumi yra Vincentas Daugėla Narbutas, tačiau plačiau nei apie jį, nei apie knygą kalbėta nebuvo, tad aktualu pristatyti, kokia informacija joje sukaupta. Nežinia, kaip rankraštis atsidūrė LMAB RS ir šiuo metu saugomas Lietuvos mokslo draugijos fonde (255), pažymėtas 1294 numeriu. Storoje kietais juodos spalvos viršeliais, 34 × 21 cm formato knygoje sunumeruoti 1 169 puslapiai⁶². Bylos tvarkytojas V. Martinkėnas nepastebėjo 1118–1124 lapuose esančios informacijos – ten surašytos Daugėlų Narbutų giminę liečiančių dokumentų, esančių Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygoje, signatūros su trumpais dokumento įvardijimais⁶³. Kaip tik ši aplinkybė ir leido aiškiausiai nustatyti šios knygos autorystę.

Sunku kalbėti apie knygos atsiradimo aplinkybes. Galbūt jos yra susijusios su laikinai įkurtos Vilniaus archeografijos komisijos veikla. Gavęs užduotį peržiūrėti Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo archyvą ir „išrašyti iš jų visus įdomius ir istoriškai vertus dėmesio aktus“⁶⁴, V. Narbutas galėjo kartu fiksuoti ir Vyriausiojo Tribunolo sudėties duomenis. Tačiau neatmestina hipotezė, jog knygos sudarymo data sutampa su Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo aktų knygų aprašų sudarymu. Juk minimas sąrašas parengtas remiantis iš esmės būtent šiuo šaltiniu. Kaip ten bebūtų, neaišku ir, ar turėta vilčių bei ambicijų šiuos duomenis paskelbti. Rankraščio pavadinimas tik iš dalies atspindi jo turinį. Jame daugiausia dėmesio skirta Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo pareigūnams išaiškinti. Specialiai šiam reikalui parengtas spausdintas trafaretas, idėtas kairėje knygos pusėje, į kurią buvo įrašomos įvairių kadencijų teismo sudėtys. Pagal jį buvo surašomi šie duomenys: kadencijos rūšis (lietuviškoji ar rusiškoji), vieta (Vilnius, Minskas, Naugardukas, Gardinas), metai bei trukmė (pažymint darbo nutraukimo ir atnaujinimo atvejus), pirmininko (maršalkos) bei jo pavaduotojo (vicemaršalkos) pavardės. Toliau vyresnybės seka išspausdinti vaivadijų ir pavietų pavadinimai (pradedant Vilniumi ir baigiant Rėčyca⁶⁵), po jais surašomos iš konkrečios vietos deleguotų teisėjų pavardės, atskirai nurodomas raštininkas, galiausiai minima Dvasinio Tribunolo sudėtis. Pabaigoje įrašomos tais metais minimų advokatų bei kitų pareigūnų – regentų, sukolektorių, kaltintojų (instigatorių), išdininkų, teismo posėdžius sergėjusių Tribunolo Vėliavos vadovų (rotmistro, leitenanto) pavardės. Tačiau kalbant ne apie teisėjus, kitų pareigūnų išsamesnius sąrašus randame tik XVIII a. antrojoje pusėje, pvz., advokatų iš 1749, 1759, 1787–1791 m., agentų iš 1787, 1790 m. ir pan. Autorius šalia pavardžių žymėdavo asmenų titulus, einamas pareigas, fikso kitą informaciją – jei nutrūkdavo teisėjus rinkęs seimelis arba išrinkti asmenys nebūdavo pripažinti išrinkimo legalumo tikrinimo procedūros, pareigos vykdymo metu ar prieš tai mirdavo, neatvykdavo arba neparsiekdavo. Pirmieji deputatai minimi jau iš 1583 m. (tiesa, tik 3 pavardės)⁶⁶,

⁶² Dėl numeravimo klaidos trūksta 89, 171–179, 344 puslapių. Daugelis knygos lapų užrašyti, tuščių yra nedaug: 1–86, 1013–1110, 1114–1117, 1125–1169.

⁶³ Išliko ir kiti V. Narbuto ranka perrašyti dokumentai, liečiantys jo giminės istoriją: išrašai iš Strijkovskio ir Dlugošo kronikų (apie Daugėlų giminės pradžią, žr. MABR, f. 124, b. 3, l. 58-v), 1413 m. Horodlės unijos aktas, *ten pat*, b. 2.

⁶⁴ Рубинштейн С. Ф. *Хронологический указатель*, с. 526.

⁶⁵ Su viena išimtimi – Brestas ir Piskas surašyti prieš Naugarduką, nors turi eiti po Oršos ir prieš Mscislavą, plg. *Deputaci Trybunału Glównego...*

⁶⁶ Apskritai pavardžių įrašyta kiekvienoje kadencijoje, visiškai tušti liko tik septynių kadencijų lapai (1582, 1584, 1587, 1590, 1624, 1641, 1707 m.)

o iš XVI a. bent kiek pilniau užpildytos tik kelios kadencijos (1589, 1593, 1595, 1599 m.), kuriose išaiškinta nuo trečdaliu iki pusės deputatų. XVII a. sąrašuose tendencijos panašios, o geriausiai pavyko užpildyti tas kadencijas, kurių sąrašus rado Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo aktų knygoje⁶⁷, taip pat spausdintuose Vyriausiajam Tribunalui skirtuose įvairių metų „Bylinėjimosi tvarkose“ (1698–1726 m.). XVIII a. sąrašai patys išsamiausi, labiausiai išsiskiria to amžiaus pradžios ir pabaigos kadencijos⁶⁸. Geriausiai buvo atskleistos maršalkų bei raštininkų pareigybės. Ne ką mažiau įdomūs duomenys buvo fiksuojami dešiniajame knygos lape arba šablono kitoje pusėje. Visų pirma joje įrašyti kitų LDK teismų pareigūnai: įvairių pavietų žemės ir pilies teismų atskirų metų sudėtys⁶⁹, Vilniaus ir Žemaitijos kaptūrinų (1669, 1696, 1763 m.), Lietuvos Iždo (1705–1707, 1709), Vyriausiojo Lietuvos teismo (1797–1801) sudėtys. Čia taip pat surašytos Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teisėjų pavardės, dėl kurių kilo abejonių arba nežinota, iš kurio pavieto buvo deleguoti, nuorodos į šaltinius bei įvairaus turinio dokumentų signatūros su trumpu jų apibūdinimu. Neaišku, kokių principu buvo vadovautasi, bet matyti, jog siekta visų pirma surinkti duomenis, liečiančius Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo istoriją. Tad registruoti išrinkimo deputatais į šį teismą patvirtinimai (kredensai), protestai prieš neteisėtai išrinktą deputatą, teismo darbo limitacijos ir atnaujinimo dokumentai, magistrato skirtų mūrnamių apsisotai teisėjams Vilniuje sąrašai, aktų knygoje rastos spausdintos „Bylinėjimosi Vyriausiajame LDK Tribunale tvarkos“ ištraukos, kiti šio teismo darbą, santykius su kitomis institucijomis atspindintys dokumentai, taip pat įvairiose kanceliarijose gaisrų padarytus praradimus⁷⁰. V. Narbutą domino ir politinio (seimelių instrukcijos pasiuntiniams į seimus, manifestai, konstitucijų projektai) bei karinio pobūdžio dokumentai (universalai, susitarimai su kariuomene, etmonų veiklos medžiaga, švedų ir rusų kariuomenių niokojimai LDK teritorijoje). Gana daug medžiagos yra susijusios su Vilniaus miesto istorija (karalių privilegijos, su 1669 m. Vilniaus magistrato instrukcija pasiuntiniams į Seimą, su metropolito jurisdikcijos susiaurinimu, evangelikų šventovės užpuolimu, gaisrais ir kt.); perrašytos buvo įvairių tikėjimų maldos namų fundacijos bei kiti įdomesni dokumentai (išrašai iš Lietuvos Metrikos, didesnių valdų inventoriai, testamentai, bylų rejestrai, karalių privilegijos ir kiti raštai, laišakai, bylų nuosprendžiai). Prie kai kurių nuorodų autorius prirašydavo, jog dokumentas yra įdomus, arba kad jį reikia perrašyti. Įdomu tai, kad daug iš jo paminėtų dokumentų, galbūt net pasinaudoję jo ranka darytais nuorašais, XIX a. antroje pusėje paskelbė Vilniaus archeografijos komisija.

Paminėtini ir kiti, po sąrašų ištaisai surašyti duomenys: iš Lydos Narbutų rankraštinės knygos perrašytas Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo maršalkų sąrašas, 1790 m. Tribunolo vėliavos sudėtis (etatai ir atlyginimai), mirties nuosprendis Mykolo Volodkovičiaus byloje bei lietuvių bajorų pavardžių su prievardžiais sąrašas.

⁶⁷Keistoka, bet tokių sąrašų būta ne tiek jau ir daug – 1615, 1626, 1645, 1662, 1680, 1689–1695, 1699 m.

⁶⁸Geriausiai užpildytos šių metų kadencijos: 1701–1704, 1712–1720, 1724–1726, 1788–1791 m.

⁶⁹Daugiausia duomenų surinkta apie Vilniaus (1574–1667), Ašmenos (1584–1803) ir Trakų (1571–1688) pavietus, o iš kitų vietų pateikti tik pavienių metų faktai (Naugardūko, Lydōs, Kauno, Breslaujōs, Minsko, Oršos, Ukmergės ir Upytės).

⁷⁰Kai kur parašė ir jo būdą charakterizuojančių pastabų, pvz., pažymėjęs dokumentą apie 1735 m. Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo teisėjų kyšių ėmimo atvejį, nuo savęs pridūrė: „Pasirodo, kiekvienoje tautoje yra žmonių, kurie pinigų vertina labiau nei dorovę“, žr. MABR, f. 255, b. 1294, l. 718.

o Prugačy Porządkiem wyżej opisanym wybra-
ni Deputaci na Sejmiku Grodzieńskim, nie-
dziali się w piątą poniedziałek po przewo-
dnej niedzieli do miastca prawem naznaczo-
nego i tam w obecności Sędziów Niemieckich,
Grodzieńskich i Krleayty, na ten czas obecney wy-
konywali Jurament napród Prugowni a
po tem Szwiecicy, które to Juramenta Niem-
cy lub Grod powinnny były wstać in-
terpowai – jeżeli by ktoremu z Deputat-
ów była jakakolwiek i wysażona i ony
wystąpił w tym celu, to musiała ona
iść pod rozporządzenie Trybunału – po czem
pod przewodnictwem pierwszego z pomogku
Wzwołanego Deputatu, Reszpty wazyły wła-
cnie sobie miejsca przystępowali do obra-
nia Marzhalka – w tym celu urzędnicy
Niemscy albo Grodzieńscy podawali każdemu
z Deputatów spisane nazwiska samych
tylko Szwiecicy orob

Vincento Narbuto
rankraščio apie
Lietuvos Vyriausiąjį
Tribunolą fragmentas,
LVIA, f. 8, ap. 2,
b. 47, l. 3

Matyti, jog knygos pobūdį nulėmė turimų dokumentų specifika. Pirmasis ir pagrindinis šaltinis, kuriuo autorius pasinaudojo, yra Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo aktų, sprendimų bei protokolų knygos – po ranka buvęs milžiniškos apimties ir daugybės svarbių faktų rinkinys. Pasinaudota ir šalia buvusiais kitų kanceliarijų veiklos vaisiais – Iždo komisijos ir Iždo Tribunolo, Baro ir Targovicos konfederacijų, Vyriausiojo Lietuvos Teismo knygomis, bet tik fragmentiškai⁷¹. Vienas paslaptlingiausių panaudotų šaltinių yra kažkokie žinomo Ukmergės apskrities maršalkos (1814–1820 m.) Adomo Žagelio užrašai („w notatkach Żagiella“⁷²). A. Žagelis tada garsėjo kaip kultūrininkas ir senovės mylėtojas, buvo sukaupęs gausią senienu (senų knygu, rankraščių, užrašų, monetų, medalių) kolekciją⁷³, istoriografijoje minėtas 1820 m. jo sudarytas ukmergiškių bajorų giminių bajorystės išvadų raštų sąvadas⁷⁴. Šaltinio pavadinimas bei paminėjimo aplinkybės rodo, jog tai būta nedidelės apimties užrašų, kuriuose pamečiui bu-

⁷¹Tai buvo: Porządek sądzenia spraw w Trybunale W. Ks. L. (1698, 1713, 1724 m.), Przywitanie Trybunału (1725), Полное собрание законов Российской империи с 1649 года, 1830, t. 24.

⁷²Pvz., MABR, f. 255, b. 1294, l. 337a, 430 ir kt.

⁷³A. Žagelis T. Narbutui, Radziniai, 1836 03 12, MABR, f. 18, b. 185, l. 205. Plg. taip pat Simono Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui. Epistolinis dialogas, p. 129, 301.

⁷⁴Bairašauskaitė T. Lietuvos bajorų savivalda XIX a. pirmojoje pusėje, Vilnius, 2003, p. 164–165. Dabar šis sąvadas saugomas LVIA, f. 708, ap. 2, b. 1.

vo užrašomas Ukmergės pavietui tais metais Lietuvos Vyriausiąjame Tribunole atstovavęs asmuo, teikiant papildomos informacijos apie teismo pirmininką (maršalką), kartais ir jo pavaduotoją bei raštininką. Tai nebuvo išsamus sąrašas, jame daug klaidų, tačiau pasinaudojimas juo liudija V. Narbuto kontaktus.

Bendrai įvertinant aptariamą rankraštį ir pripažįstant visus jo trūkumus – klaidas, fragmentiškumą ir kt., galima visgi teigti, jog nieko panašaus lietuvių istoriografijoje tada, o ir daug vėliau, nebuvo padaryta. Galima jį lyginti su amžininku K. Niesieckio ir kiek vėlesnio J. Wollfo LDK centrinių pareigūnų sąrašais, kurie buvo ne ką mažiau netikslūs. Užtenka pasakyti, jog jo surinkti duomenys apie Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo pareigūnus (išskyrus XVIII a. teisėjus ir XVI a. pab. žemės teismų pareigūnus) ir šiandien nėra eksponuojami ar plačiau žinomi istoriografijoje.

c) Bychoveco kronikos korektūra

R. Griškaitė minėjo, jog Teodoras Narbutas, daugiatomės „Lietuvių tautos istorijos“ autorius, buvo pasamdęs V. Narbutą kaip korektorių Bychoveco kronikai, kuris turėjo rūpintis jos leidyba⁷⁵. Nėra tiksliai žinomos aplinkybės, kuriomis jie susipažino, bet T. Narbutas laiške Simonui Daukantui rašė, jog V. Narbutą jam rekomendavo gubernatorius Aleksejus Semionovas⁷⁶. Tiesa, šis bendradarbiavimas buvo ne visai sėkmingas. Spaudai parengtą Kronikos rankraštį T. Narbutas perdavė dar 1843 m. liepos mėnesį, tačiau darbas buvo užbaigtas tik 1846 m.

Darbo eigą leidžia bent iš dalies pasekti V. Narbuto ir gydytojo Aniceto Renjė laišakai Teodorui Narbutui, rašyti 1844 m. pradžioje–1845 m. viduryje. Pirmojo žinomi septyni laišakai (visi 1844 m.), antrasis savo laiškuose dažnokai informavo apie Kronikos spausdinimo reikalus. Nors spaudai parengtą Bychoveco kronikos rankraštį V. Narbutas gavo 1843 m. liepos mėnesį⁷⁷, bet apie spausdinimą pradėta kalbėti daugiau nei po pusmečio. 1844 m. vasario 15 d. V. Narbutas rašė į Šiaurius:

„Mačiausi su Rubinu kalbėjau apie litografijos atlikimo sąlygas, į ką atsakė, jog pasiels remdamasis pateikta informacija – spausdinti pradės nuo kito sekmadienio po savaitės. Tad prašau prieš šį terminą atsiųsti man rankraščio originalą“⁷⁸.

Rankraštis buvo pasiūstas per kunigą Semašką ir A. Renjė, o pastarasis taip aprašė perdavimo aplinkybes:

„Bychoveco kroniką įteikiau, bet, manau, jog ponas Vincentas nesubtilaus nepasitikėjimo įžeistas, sakė, jog ne tokie daiktai jo rankose ir tiek pats pasišvenčia vien iš geros valios užsiimdamas nuobodžia ir varginančia korektūra. [...] Ir tiesa, jog dažnai reikia pažinoti žmones, nes nepasitikėjimas žiauriai įžeidžia ir tai yra nemalonus jausmas kiekvienam padoriam žmogui, kiekvienam, jaučiančiam savo orumą“⁷⁹.

⁷⁵ Simono Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui. Epistolinis dialogas, p. 65.

⁷⁶ Ne visai aišku, ką turėjo omenyje A. Renjė 1844 m. balandžio 25 d. rašydamas Teodorui Narbutui: „iš tikrųjų Ponas Vincentas (Narbutas) pasirodė dideliu (senienų?) mylėtoju“ (prawdziwie Pan Wincenty wielkim miłośnikiem (starożytności?) okazał się“), žr. MABR, f. 18, b. 185, l. 420. Galbūt šiais žodžiais jį T. Narbutui apibūdino gubernatorius?

⁷⁷ Simono Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui. Epistolinis dialogas, p. 85.

⁷⁸ MABR, f. 18, b. 185, l. 91-v.

⁷⁹ 1844 II, A. Renjė, T. Narbutui, ten pat, l. 429.

V. Narbutas, priėmęs originalą, patarė dėl jo visiškai nesijaudinti, nes: „*mano rankose nepražus, o po išspausdinimo bus visas gražintas*“⁸⁰. Tačiau T. Narbutas ne visai juo pasitikėjo, todėl A. Renjė ir toliau turėjo jį raminti, teigdamas, jog V. Narbutas visai negalvoja pasilikti svetimo daikto, jokiomis vagystėmis jis niekada anksčiau nesiverstęs⁸¹. Tuo metu, kovo mėnesio pradžioje, pranešta apie prasidėjusį spausdinimą, tačiau dar nebuvo prieita iki korektūros. Balandžio mėnesį dar nebuvo atspausdinta nė vieno lanko, o ir vėliau darbas vyko vangiai – V. Narbutui gegužės–birželio mėnesiais teko užsiimti Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo archyvo perkraustymu, sustrukdė ir „*asmeniniai reikalai*“. Tų metų rugpjūčio pradžioje jis informavo, jog jau yra ištaisęs penkis lankus, keturis „*švariai atspaustus lankus*“ T. Narbutui išsiuntė rugpjūčio 15 d., dar du – rugpjūčio 26 d.⁸² Bet toliau darbas ir vėl užstrigo. A. Renjė T. Narbuto prašymu turėjo dažnokai keliauti (kaip pats rašė „*pusanthro varsto*“) ir domėtis leidybos reikalais, prašyti skubinti korektūrą. Iš jo laiškų matyti, jog 1844 m. pabaigoje V. Narbutas dažnokai laiką leido kaime pas savo sužadėtinę, ruošėsi vestuvėms, o darbas beveik nejudėjo iš vietos. Kitų metų pradžioje iškilo kita problema – spaustuvėje baigėsi popierius ir teko ilgokai laukti, kol bus atvežtas. V. Narbutas, A. Renjė teigimu, ir toliau daugiausiai laiko leido kaime, kol pagaliau balandžio pradžioje iš jo pareikalauta gražinti Kronikos rankraštį ir kažkokį herbyną⁸³. Nežinia, kaip toliau klostėsi leidybos reikalai, bet faktas tas, jog knyga dienos šviesą išvydo tik 1846 m.⁸⁴

Šiame bendravime pastebimas V. Narbuto kaip tarpininko vaidmuo: gubernatoriui A. Semionovui perdavė T. Narbuto siųstą veikalą, pastarąjį informavo apie Justino ir Bronislovo Narbutų susitikimą su gubernatoriumi, svarbesnius įvykius Vilniuje ir valdžios sumanymus, T. Narbuto parengto „Don Kichoto“ lenkiškojo vertimo išspausdinimo galimybes, Simono Daukanto apsilankymą Vilniuje. Tuo tarpu pats iš T. Narbuto gaudavo tuomet Druskinkuose leidžiamo žurnalo „*Ondyna Druskienickich Źródła*“ numerius⁸⁵. Tačiau ilgas ir sudėtingas Kronikos spausdinimo reikalas tikriausiai jų bendravimą nutraukė visam laikui.

Išliko labai nedaug užuominų apie V. Narbuto kontaktus su žymesniais to meto mokslo, kultūros žmonėmis. Dirbdamas valdžios struktūrose, jis žinojo, kas dėjosi gubernatūroje, o artimai draugaudamas su įtakingu A. Marcinovskiu, galėjo pažinoti asmeniškai žymiausius to meto veikėjus. Bendravo su Lietuvos istorijos tyrinėtoju Mikalojumi Malinovskiu, 1844 m. vasarą susitiko su Simonu Daukantu, su kuriuo gana atvirai šnekėjosi istorijos šaltinių publikavimo ir kitais mokslo klausimais⁸⁶.

⁸⁰ 1844 III 10, V. Narbutas T. Narbutui, *ten pat*, I. 92–93.

⁸¹ Pastebėtina, jog ir toliau T. Narbutas visą laiką nepasitikėjo savo korektoriais. Jis manė, jog V. Narbutas neigiamai jį charakterizavo Simonui Daukantui, dėl savo draugystės su žinomu Vilniaus leidėju A. Marcinovskiu specialiai vilkino darbą. Su pastaruoju T. Narbutas konfliktavo dėl užsitiesusio „Lietuvių tautos istorijos“ dešimtojo tomo spausdinimo ir Bychovco kronikos leidimo teisių atidavimo kitam leidėjui (Rubenui Rafalovskiu). Tuo tarpu A. Renjė visada bandė šią nuomonę paneigti, teigdamas, jog V. Narbutas dėl lėto darbo nekaltas, jog negirdėjęs, kad jis bent pusę lūpų neigiamai būtų atsiliepęs apie įžymų istoriką, žr. *MABR*, f. 18, b. 185, l. 402, 406, 408, 431.

⁸² Šalūga R. Bychovco kronika, *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai, Serija A*, 1959, nr. 1 (6), p. 152.

⁸³ 1845 IV 8, A. Renjė T. Narbutui, *MABR*, f. 18, b. 185, l. 408.

⁸⁴ Narbutt T. *Pomniki do dziejów litewskich*, Wilno, 1846.

⁸⁵ T. Narbutas buvo vienas iš šio leidinio sumanytojų ir pagrindinių autorių.

⁸⁶ Plačiau žr. *Simono Daukanto raštai. Laiškai Teodorui Narbutui. Epistolinis dialogas*, p. 64–66.

d) Rašinys apie Lietuvos Vyriausiąjį Tribunalą

Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo profesionalūs tyrimai prasidėjo prieš šimtą metų. Pirmuoju šios temos veikalu yra laikomas 1901 m. pasirodęs Ukrainos istoriko Mikolajaus Jasinskio kūrinys, pavadintas „Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo kilmė“⁸⁷. Autorius po pavadinimu užrašė „I dalis“, nes, kaip pabrėžė knygos įvade, ateityje planavo išleisti ir antrąją dalį, skirtą šio teismo organizacijos ir kompetencijos analizei. Šio sumanymo autoriui, deja, nepavyko įvykdyti⁸⁸. Šioje knygoje iš esmės kalbama apie laikotarpį iki Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo įkūrimo. Tuo tarpu pirmasis, aprašęs šio teismo organizaciją, kompetenciją ir iš dalies funkcionavimą, buvo kitas rusakalbis istorikas Fiodoras Leontovičius. Šis autorius 1910 m. Teisingumo ministerijos leidžiamame žurnale šalia Asesoriaus, Išdo, Etmono, Seimo teismų charakteristikų pristatė ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo problematiką⁸⁹. Istorikas, pasinaudojęs daugiausia normatyviniais dokumentais (Seimų įstatymais, išdėstytais „Volumina Legum“ rinkiniuose, Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo nuostatomis ir III Lietuvos Statutu), pateikė šios institucijos visuminį vaizdą – teismo įkūrimo aplinkybes, organizacijos ir funkcionavimo pagrindus (sudėtį ir darbo laiką, deputatų ir maršalkos rinkimus), daug vietos skyrė jo kompetencijai aptarti, šalia paminėdamas ir Dvasinio Tribunolo sudėtį bei kompetenciją.

Tačiau LMAB RS Narbutų giminės fonde saugomas dokumentas „Trumpa istorinė apybraiža apie LDK Vyriausiąjį Tribunalą“⁹⁰ leidžia visai kitaip pažvelgti į šią problemą. Nors rankraščio autorius liko neišvardintas, o datuotas taip pat labai plačiai (XIX a.), tačiau, palyginus jį su aukščiau minėtu deputatų sąrašu, matyti, jog abu parengė tas pats asmuo – V. Narbutas. Tad Tribunolo istoriografijos pradžia nusikelia daugiau kaip pusę amžiaus atgal.

Saugomoje byloje tvarkytojo sunumeruoti 58 lapai, kurie iš pirmo žvilgsnio yra padriki juodraštiniai užrašymai⁹¹. Atlikus tyrimą, paaiškėjo, jog rašinyje iš esmės galima išskirti tokia seka einančias V. Narbuto įvardintas dalis: Tribunolo įsteigimas; Tribunolo darbo vietos ir laikas; Tribunalų padalijimas ir teisėjų išrinkimas; Apie patikras; Apie maršalką; Apie Tribunolo raštininką; Advokatai; Apie bylas ir rejestrus; Bendros taisyklės ir tradicijos. Konstatuotina, jog, nepaisant nesistemingumo, autorius parašė viską, ką buvo sumanęs. Kiekviena dalis buvo bent porą kartų redaguota, tačiau švariai perrašytos tik dvi pirmosios. Pažymėtina, jog tekstas rengtas lenkų kalba, o tik vėliau parašytos dalys verstos į rusų kalbą.

Trumpojo rašinio autorius pasinaudojo daugiausia XVIII a. išleistais šaltiniais ir autorių darbais. Tai „Volumina Legum“ esančios Seimų konstitucijos, Tribunolo nuostatos, įvairūs To-

⁸⁷ Ясинский М. Н. *Главный Литовский Трибунал*, Вып. 1. Происхождение Главного Литовского Трибунала, Киев, 1901.

⁸⁸ Archyvas, po M. Jasinskio mirties perėmęs jo dokumentus, jokio panašaus rankraščio nemini, žr. *Особові архівні фонди інституту рукопису. Путівник*, Київ, 2002, с. 650–652. Tikriausiai antroji dalis iš viso nebuvo parašyta, matyt, daug laiko atėmė darbas Universiteto administracijoje, nes ėjo Kijevo universiteto prorektorius (1901, 1912–1917 m.) ir teisės fakulteto dekanas (1910 m.) pareigas.

⁸⁹ Леонтович Ф. Центральные судебные учреждения в Великом Княжестве Литовским до и после Люблинской унии, *Журнал Министерства Юстиции*, 1910, нр. 2, с. 186–226.

⁹⁰ Krótki rys historyczny o Sądzie Głównym Trybunalskim w W(ielkim) Ks(ięstwie) Lit(ewskim), *MABR*, f. 124, b. 3, l. 58.

⁹¹ Plačiau rankraštis bus apibūdintas atskiroje publikacijoje.

mo Umiastovskio, Tadeuszo Czackio, Władysława Łubieńskiego, Wincento Skrzetuskiego, Teodoro Ostrowskiego, Aleksandro Korowickio, Gottfriedo Lengnicho veikalai.

Verta trumpai apžvelgti šių dalių turinį. Pirmoji dalis skirta šio teismo įkūrimo aplinkybėms aprašyti, bet ji mažiausiai originali, beveik pažodžiui nurašyta iš A. Korowickio⁹². Joje parodyta, kaip valdovai XVI a. pirmojoje pusėje siekė atsikratyti aukščiausio teisingumo vykdymo teisės ir pareigos, kol galų gale, karaliaujant Steponui Batorui, Lenkijoje ir Lietuvoje buvo įkurti Vyriausieji Tribunolai. Antrojoje dalyje, remiantis daugiausia Seimų konstitucijomis, pristatytos Tribunolo darbo kadencijos ir laikas, jų pokyčiai iki pat 1775 m.⁹³ Kalbant apie Tribunolo rūšis, trumpai paminėti Iždo ir Dvasinis Tribunolai, o daugiau dėmesio skirta teisėjų rinkimo procedūrai, išvardinti kriterijai ir reikalavimai siekiantiesiems šių pareigų. Toliau rašyta apie kasmetinį Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo įsteigimo ceremonialą, teisėjų išrinkimo legalumo tikrinimą, maršalkos rinkimus ir šio posto charakteristiką, taip pat raštininkų ir advokatų darbo aplinkybes. Kalbant apie maršalkos išrinkimą, ši procedūra aprašyta taip: žemės arba pilies pareigūnai paduodavo teisėjams iš eilės surašytų visų teisėjų pavardžių sąrašą, kuris buvęs įkirptas taip, kad kiekvienas galėtų lengvai išimti pavardę to, kuris jam atrodė tinkamiausias eiti garbingas maršalkos pareigas. Raštelį reikėdavo įmesti į specialiai šiam reikalui žemės teismo pateiktą skrynią, o vėliau vyko balsų skaičiavimas. Tačiau toks aprašymas egzistuoja tik Karūnos Tribunolo istoriografijoje⁹⁴, tad nežinia, ar atitinka realią Lietuvos Tribunolo situaciją. Taip pat mažai originali yra ir dalis apie rejestrus bei bylas. Ji beveik pažodžiui nurašyta, tiesa, išverčiant lotyniškus intarpus iš Tomo Umiastovskio veikalo⁹⁵, kuriame užfiksuota tik 1764 m. įtvirtinta situacija. Darbą baigia nedidelė savo apimtimi dalis, pavadinta „Bendros taisyklės ir tradicijos“, kurioje pateiktos pavienės žinutės apie Tribunolo sprendimų neliečiamumą, raštininko pareigybę ir Tribunolo knygas, Tribunolo Vėliavą, tarpuvaldžių specifiką ir apie vyriausius teismus Lietuvoje po jos inkorporavimo į Rusijos imperijos sudėtį.

Be šių dalių, byloje yra ir keletas nenaratyvinio pobūdžio dokumentų, kurie teikia papildomų įrodymų, jog teksto autoriumi yra būtent V. Narbutas. Tai Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo maršalkų iš seniausiojo laikotarpio (1581–1638) sąrašas, Tribunolo archyvo sudėties aprašymas, išrašai iš Strijkovskio ir Dlugošo kronikų (kuriuose užfiksuotos žinios apie Daugėlų Narbutų giminės kilmę) bei kita.

Vienas svarbiausių, bet dar nepaminėtų bylos tekstų, yra tik lenkiškai parašyta dalis „Apie senojo Tribunolo papročius“, kuri skiriasi nuo likusio teksto rašysena ir pobūdžiu. Iš teksto aišku, jog čia panaudotas žodinis šaltinis. Šioje atkarpoje pasakota apie tribunolo deputatų rinkimus, išrinkimo legalumo tikrinimą, teisėjų pasiskirstymo posėdžių kambaryje tvarką, vietą kitų teisme dirbančių pareigūnų – advokatų ir jų padėjėjų (agentų), kaltintojų (instigatorių), vaznių (jenerolų), teismą saugančios apsaugos (Tribunolo Vėliavos). Toliau pristatyta Dvasinio Tribunolo sudėtis, paminėta garsi Mykolo Volodkovičiaus sušaudymo byla, pabrėžtas Tribunolo, kaip aukščiausios teismo instancijos (iš kurios nebegalima apeliuoti),

⁹² Plg. Korowicki A. *Proces cywilny litewski*, Wilno, 1826, p. 63–64.

⁹³ Vėlesnių metų konstitucijos buvo išspausdintos tik po V. Narbuto mirties.

⁹⁴ Žr. Łubieński W. *Historia polska*, Wilno, 1763, p. 251–252.

⁹⁵ Žr. *Sądowy process czyli sposób prawowania się w Trybunale i wszystkich subselliach Wielkiego Księstwa Litewskiego*, ed. 8, Wilno, 1787, p. 74–78.

pubūdis. Pasakota apie bylų vedimo tvarką, nuosprendžių skelbimo principus, kitas teismo darbo aplinkybes. Nusakyta tvarka, kaip turėjo elgtis proceso šalys teisme ir kurią palaiškė Tribunolo Vėliavos nariai, vaikščiodami po miestą ir įkalindami kiekvieną triukšmautoją, kiti kasdienio elgesio pavyzdžiai. Apskritai imant, čia pateikta daug svarbių momentų, kurių nepavyktų atskleisti, naudojantis kitais žinoma šaltiniais⁹⁶. Taip galėjo papasakoti tik pats ten buvęs asmuo, nes panašių atsiminimų išspausdinta iki šiol nebuvo. Ši teksto atkarpa nėra pakankamai tvarkinga. Prie tų pačių dalykų grįžtama įvairiose teksto vietose, tos pačios žinios kartojasi. Nesant jokių užuominų, beveik neįmanoma pasakyti, kas galėtų būti šių atsiminimų autorius. Tik tai, kad aprašytas vaizdas atitinka situaciją po 1775 m., kada rusiškoji kadencija buvo perkelta į Gardiną, ir dažnas kalbėjimas apie advokatus (jie paminėti bent šešis kartus) leidžia manyti, jog tai galėjo būti paskutiniaisiais metais jame advokatavęs asmuo⁹⁷.

Keltas klausimas – kada ir kokiam tikslui rengtas rašinys bei kodėl liko tik jo juodraštinis variantas? Galima tik spėti, jog buvo rengtas anksčiau minėtam šaltinių rinkiniui. Tai liudytų šalia lenkiškai parašyto teksto vertimo į rusų kalbą pateikimas. Tokio pat principo laikytasi ir „Senųjų diplomatų ir aktų rinkinio“ įvade. Prisimintina ir tai, jog pagrindinis laikinai įkurtos Vilniaus archeografijos komisijos uždavinys buvo peržiūrėti Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo knygas, tačiau galutiniame variante iš beveik dviejų šimtų išspausdintų dokumentų vos keletas buvo išrašyti iš šio teismo aktų knygu, o visi likusieji iš originalų. Todėl logiška, jog komisijos darbo pradžioje galėta galvoti apie trumpos svarbiausio XVI–XVIII a. LDK teismo istorijos parašymą, bet dėl nežinomų priežasčių šios minties atsisakyta ir rašinys net nespėtas švariai perrašyti. Nepaisant to, penktasis XIX a. dešimtmetis tampa Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo istoriografijos pradžia.

Apibendrintai galima teigti, jog, nepaisant to, kad autoriui nepavyko išsamiai atskleisti nė vienos paliestos problemos, tačiau rašinys yra gana kokybiškas ir pateikto visuminio įstaigos vaizdo prasme buvo viršytas tik 1927 m. Augustino Janulaičio⁹⁸. Nors dauguma rašinio dalių prarado savo mokslinę pažintinę vertę, bet pats Vincentas Daugėla Narbutas nusipelno pirmojo Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo tyrinėtojo vardo, o rašinys vertas publikuoti kaip istoriografijos paminklas.

Išvados

XIX a. intelektinės veiklos kontekstas vis dar išlieka ta sritis, kurioje gali būti nemaži atradimai. Mažiau žinomų žmonių veiklos ištyrimas atskleidžia aplinką, kurioje veikė ir pačios iškiliausios asmenybės, kartais leidžia pakoreguoti konkrečios tematikos tyrinėjimų pradžia.

Iki šiol V. Narbuto asmuo nesulaukė didesnio istorikų dėmesio, o istoriografijoje dažniausiai kartoti tie patys, neretai klaidingi, jo gyvenimo faktai. Surasti negausūs su juo susiję dokumentai

⁹⁶ Beje, senų žmonių pasakojimai minėti ir Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo deputatų sąrašuose, žr. *MABR*, f. 255, b. 1294, l. 824.

⁹⁷ Įdomu, jog šiuos kriterijus atitinka aukščiau minėtas Adomas Žagelis, 1786–1791 m. dirbęs Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo advokatu, žr. *Wiadomość stancji j. w. deputatów na Trybunał Główny W. Ks. Lit. kadencji grodzieńskiej 1789 roku obranych (spaudinys); Wiadomość stancji j. w. deputatów na Trybunał Główny W. Ks. L. kadencji wileńskiej roku 1791 obranych (spaudinys)*.

⁹⁸ Janulaitis A. *Vyriausias Lietuvos Tribunalas XVI–XVIII a.*, Kaunas, 1927.

atskleidė svarbių duomenų. Iš jo gyvenimo ir veiklos analizės matyti, jog tai buvo dar vienas XIX a. neeilinės erudicijos istorijos mylėtojas, nusipelnęs Lietuvos istorijos mokslo raidai.

Iš pradžių padaręs valdininko karjerą, vėliau, pradėjęs dirbti Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo archyve, aktyviai veikė ir istorijos mokslo srityje. Būdamas archyvo vedėju, peržiūrėjo jo fondus, padarė kai kurių knygų apyrašus, jo vaidmuo buvo vienas didžiausių rengiant 1843 m. pasirodžiusį šaltinių rinkinį.

Daugelio pažinčių ir plačių interesų dėka V. Narbutui teko bendrauti su žymiais to meto kultūros, mokslo asmenimis. Jis buvo pagrindinis Bychoveco kronikos korektorius, rūpinosi šaltinių leidimo reikalais, domėjosi naujausiomis istorijos mokslo tendencijomis.

Jo parengtas analogo Lietuvoje neturintis Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo pareigūnų sąrašas bei apie šią instituciją rengtas atskiras straipsnis suteikia jam šios problematikos tyrimo pradininko vardą, taip paankstinant šią datą bent pusę amžiaus.

V. Narbuto nepabaigtas ir nepaskelbtas rašinys apie Lietuvos Vyriausiąjį Tribunalą yra aukšto mokslinio lygio, teikia vertingos informacijos ir turėtų būti kritiškai parengtas ir išspausdintas. V. Narbuto gyvenimas ir kūryba reikalauja tolesnių istorikų paieškų archyve.

Karolis Jakštas

Kazys Morkūnas

Karolis Jakštas gimė 1869 m. Gėlvonų apylinkėse. Tiksliau jo gimimo datos ir vietos nenurodo nei vienas enciklopedinis leidinys, kuriame jis minimas. Labai negausūs ir kiti biografiniai duomenys: nėra žinių apie tėvus, vaikystės metus. Žinoma, kad mokėsi Vilniaus gimnazijoje ir čia baigė kunigų seminariją. Tačiau tapti kunigu jam nebuvo lemta. Spėjama, kad dėl jaunų metų, o gal ir dėl kitų priežasčių, kunigystės šventinimų negavo. Tada išvyko į Vėršuvos konservatoriją, kurioje iš pradžių mokėsi dainavimo (turėjo gražų tenorą), o vėliau, susirgęs gerklės liga, kompozicijos ir dirigavimo. Baigęs studijas, grįžo į Vilnių, dirbo katedros orkestro ir choro dirigentu, tačiau dėl lenkų intrigų Vilniuje ilgiau neužsibuvo. Teko ieškotis duonos svetur. Gauna vargonininko vietą Sankt Peterburgo Šv. Kotrynos bažnyčioje ir netrukus, 1899 m., jau minimas kaip lietuviško choro sukūrėjas. Šiame mieste jis suburia ir iš nemažai ten mokslus ėjusių lietuvių studentų chorą, apie dvejus metus jam vadovauja; dalyvauja ir kitoje savo tautiečių veikloje. Po Pirmojo pasaulinio karo grįžta į savo jaunystės miestą Vilnių, gauna darbą geležinkelių valdyboje, bet prasidėjusi lenkų okupacija vėl sujaukia K. Jakšto gyvenimą: atleidžiamas iš darbo, net iškeliamą jam byla. 1922 m. išteisintas jis visam laikui persikelia į Kauną, keliolika metų dirba Valstybės kontrolėje. Už nuopelnus Lietuvai buvo apdovanotas Gedimino ordinu. Mirė 1936 m. sausio 14 d.

K. Jakštas jaunystės metais bendradarbiavo lietuviškoje spaudoje. 1902 m. „Varpe“ jis paskelbė ir Tilžėje atskiru leidinuku išleido istorinę novelę „Vaidila“ (*Vaidila. Originališka novelė*. Parašė Karolius Jak...s).

Novelę autorius sukūrė veikiamas lietuvių tautinio atgimimo ir tuo metu ne vieno lietuvių rašytojo kūrybą lėmusia romantizmo dvasia. Įdomu, kad veiksmo vieta pasirinktos K. Jakšto gimtinei – Gelvonų apylinkėms – artimos senovės girios Nėrio ir Šventupės (t. y. Neries ir Šventosios) santakoje. Pagrindinis novelės herojus tarsi gyvoji tų girių dvasia – vaidila Brutenis, savo gyvenimą paskyręs pagonių dievų garbinimui. Tačiau vienu metu kartu su asmeniniais jausmais (meile jaunai valdovo žmonai) prasisiveržia jame ir maištautojo savybės. Kyla daugybė klausimų: kam reikalingas jo garbinamiems dievams žmogaus nusižeminimas, savęs, savo jausmų išsižadėjimas, kodėl tie dievai tokie neteisingi, pikti, žiaurūs, nuolat reikalaujantys dovanų, net žmonių aukų?.. Vis dėlto po pusšimčio metų, šalį užpuolus ir ją niokojant kryžiuočiams, senasis vaidila, jau vyriausiasis Lietuvos krivis, laimina tūkstančius jaunų vyrų, susirinkusių į žygį, pats lipa ant laužo ir aukoja save dievams, kad šie padėtų nugalėti priešą.

Šiuo vieninteliu žinomu prozos bandymu, kuriame, be kita ko, nemaža ir senoviškų lietuvių kalbos dalykų, įvairių mitologinių būtybių vardų, K. Jakštas ryškiau į lietuvių literatūros istoriją neįėjo, tačiau Gelvonų krašto literatūriniam akiratyje jis minėtinas.

Literatūra

Lietuvių enciklopedija, Boston, 1956, t. 9, p. 262.

Lietuvių literatūros enciklopedija, Vilnius, 2001, p. 192.

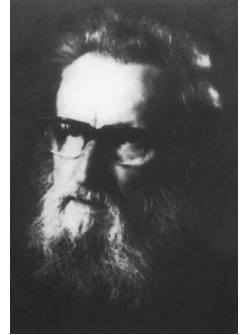
Vanagas V. *Lietuvių rašytojų sąvadas*. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius, 1996, p. 131.

Įdomi asmenybė Kazimieras Skebėra

Kazys Morkūnas

Sąjūdžio Lietuvoje metais ir atkūrus nepriklausomybę nemažo visuomenės dėmesio sulaukė Kazimieras Skebėra. Tiesa, nuoseklių, dokumentais pagrįstų duomenų apie šio žmogaus visus gyvenimo tarpsnius kol kas trūksta. Aptardami juos, daugiausia galime remtis jo paties prisiminimais, kurių tikslumo dažnai jau neįmanoma patikrinti.

K. Skebėra gimė 1894 m. sausio 12 d. Širvintų rajone, Mūsninkų valsčiuje, Kaimynų kaime¹. Turėjo jis tris brolius. Vaikystės ir jaunuolio metai, atrodo, daugiausia praėjo prie Bagaslaviškio, Šeiniūnų kaime, kur tėvai nuomojo žemės. Čia daraktorius Juozapas Vingrys išmokė jį skaityti ir rašyti lietuviškai, o turėdamas keturiolika metų baigė Širvintosė mokyklą. Šeiniūnuose



Kazimieras Skebėra

K. Skebėrai teko bendrauti ir su keleriais metais vyresniu Ignu Jurkūnu-Šeiniumi. Kai šis vėliau dirbo diplomatu Danijoje, pasak K. Skebėros, 1920 m. rugpjūčio mėnesį ten buvo pasikvietęs ir jį padėti tvarkyti kai kurių reikalų. Kai tų pačių metų spalio 9 d. lenkai, sulaužę Suvalkų sutartį, vėl užpuolė Lietuvą, K. Skebėra grįžo iš Danijos ir išėjo savanoriu ginti Tėvynės, dalyvavo kovose prie Širvintų, Giedraičių ir kitur.

K. Skebėra prisimena, kad 1922 m. rudenį jis „*labai atsargiai, lyg su baime ir labai didele pagarba*“ žengęs Lietuvos universiteto Kaune koridoriumi kaip laisvas klausytojas: „*Buvau juk pirmokėlis, jokioj stacionarinėj mokykloj nesimokęs. Nors tuo metu man jau buvo dvidešimt aštuoneri metai*“². Prisiminimuose apie Vinčą Mykolaitį-Putiną rašo, kad jo paskaitų klausęs 1924 m., o Kaune gyvenęs 1923–1929 ir 1932–1944 metais³. Be Šeiniūnų, įvairiu metu trumpiau ar ilgiau jam teko gyventi kitose Bagaslaviškio apylinkių vietose – Jasiškių vienkiemyje (motinos tėviškė), Bagdųšių, Pyplių ir kituose kaimuose. Po nepriklausomybės Lietuvoje atkūrimo K. Skebėra persikėlė į Vilnių, kur 2003 m. kovo 17 d. mirė.

Beje, savo gyvenamąją vietą K. Skebėra ne visada galėjo pats pasirinkti. Yra žinių, kad jam 1934 m. už dalyvavimą Tarptautinės revoliucijos kovotojų rėmimo organizacijos (MOPR'o) veikloje buvo uždrausta gyventi Ukmergės apskrityje⁴. Tačiau didžiausius gyvenimo pokyčius jam teko patirti dėl sovietų valdžios represijų – nemaža metų (1944–1952 ir 1958–1968) iškentėti kalėjime ir tremtyje.

Vaikystės ir jaunystės metais K. Skebėra neturėjo palankių sąlygų kartu su savo amžininkais normaliai, be pertraukų lankyti mokyklą, iš vadovėlių gau-

¹ Plg. Arlauskas M. Trumpa nuostabaus žmogaus biografija, kn. Skebėra K. *Prisimenu ir amžininkai pasakojo*, Kaunas, 1998, p. 404. Yra nuomonių, kad K. Skebėra savo amžių mėgęs kiek padidinti. Kituose šaltiniuose nurodoma, kad jis gimęs 1904 m. sausio 12 d. Gelvankoje, netoli Bagaslaviškio, plg. Girdzijauskas V. Skebėra K., *Lietuvių literatūros enciklopedija* (toliau – LLE), Vilnius, 2001, p. 455. Ne visai vienodai savo metus kartais nusako ir pats K. Skebėra. Pavyzdžiui, prisiminimuose apie dailininką Adomą Varną (1879–1979) rašo, kad pirmosios lietuvių dailės parodoje, kuri buvo atidaryta Vilniuje 1907 m. sausio 9 d., „M. K. Čiurlionis mane, dvylikos metų berniuką, „přitrinko“... pasaka“. Kitoje prisiminimų vietoje – apie Petrą Rimšą (1881–1961) – sako, kad į tą parodą senelio nuvežtas trylikos metų (plg. Skebėra K. *Prisimenu ir amžininkai pasakojo*, p. 171, 182).

² Skebėra K. *Prisimenu ir amžininkai pasakojo*, p. 113.

³ *Ten pat*, p. 204.

⁴ LLE, p. 455.

ti sistemingų mokslo žinių. Tačiau, nors ir dirbdamas įvairiausius, dažnai paprasčiausius darbus ir taip pelnydamas sau duoną, jis anksti pradėjo imti į rankas knygą, sekti spaudą, savarankiškai lavintis. Jo paties tvirtinimu, jam labai padėjęs šviestis prie Šeiniūnų kaimo buvusio Lemantaučiznos⁵ dvaro savininkas grafas Leopoldas Hryniewiczus, leidęs naudotis jo turtinga biblioteka. Palankias sąlygas žinioms plėsti turėjo ir 1934–1944 m. dirbdamas „Lietuviškosios enciklopedijos“ redakcijoje.

Mėgina K. Skebėra ir pats rašinėti į spaudą. Svarbiausios jo dabar žinomos publikacijos – dvi memuarų knygos, pasirodžiusios jau atkūrus Lietuvoje nepriklausomybę.

Pirmojoje knygoje – „Reikėjo mūsų kančių“ (Vilnius, 1990) – aprašomi autoriaus išgyvenimai, patirti sovietų kalėjimuose ir lageriuose. Tie išgyvenimai – žmogaus orumą žeminantys tardymai, okupantų pasityčiojimai iš lietuvių tautinės savimonės, moralinės ir siaubingos fizinės kančios, sekinantys darbai Vorkutos ir Pečioros baseino anglių kasyklose, nežmoniškos buitinės sąlygos.

Antrojoje knygoje – „Prisimenu ir amžininkai pasakojo“ (Kaunas, 1998) – atgaivinami kelis dešimtmečius fiksuoti įspūdžiai iš susitikimų, bendravimų su žymiaisiais lietuvių poetais, rašytojais Maironiu, Juozu Tumu-Vaižgantu, Vilhelmu Storosta-Vydūnu, Henriku Radausku, Vincu Mykolaičiu-Putinu, Antanu Žukausku-Vienuoliu, „Balanos gadynės“ autoriumi Mikalajumi Katkumi, kalbininku Jonu Jablonskiu, dailininkais Adomu Varnu, Petru Rimša, teisininku Petru Leonu, knygų leidyju Antanu Kniūkšta. Ypač nemaži prisiminimų pluoštai skirti K. Skebėros vaikystę ir jaunystę daug lėmusiems kraštiečiams: rašytojui ir diplomatui Ignui Jurkūnui-Šeiniui, paprastam, gražios sielos žmogui daraktoriui Juozapui Vingriui („Juzakas“) ir Lemantaučiznos dvaro vėjo malūno malūnininkui Olesiu („Kuprelis Olesis“).

Minėtosios knygos rodo autoriaus pastabumą, gebėjimą lengvai „valdyti plunksną“, įdomiai pasakoti, įtaigiai perteikti ir apibendrinti išgyventus įvykius, taikliai apibūdinti aprašomus žmones. Tačiau pastebėta, kad jis „tikrus įvykius, pavardes rikiuoja su pramanytais“⁶. Iš literatūros žinomus ar iš kitų šaltinių surinktus faktus K. Skebėra kartais perduoda kaip savo matytus, girdėtus, išgyventus. Todėl jo prisiminimais skaitytojas turėtų remtis atsargiai. Vienus juose pasitaikančius netikslumus galima laikyti tik korektūriniais, atsiradusiais autoriui nurašinėjant iš įvairių publikacijų, kitus tiesiog kurioziškais. Pavyzdžiui, pasakodamas apie 1928 m. vykusį Tilžėje apsilankymą pas Vydūną, šventusį šešiasdešimties metų sukaktį, pastebi, kad „*tuo metu jis buvo bebaigiąs rašyti „Pasaulio gaisrą“*. Leidus svečiui pasižvalgyti po Vydūno biblioteką, K. Skebėra minėtąjį kūrinių jau mato lentynoje tarp kitų šio rašytojo ir filosofo veikalų! Išvardijęs daugybę šioje bibliotekoje sukauptų tęstinių, periodinių leidinių, žurnalų, knygų pavadinimų, rašo, kad „*Neužmirštini filologai, kurie labai pasitarnavo savo kūryba lituanistikai*“. Be kitų autorių, kurių veikalus matė Vydūno bibliotekoje, nurodomi: B. Frenkelis (iš tikrųjų – E. Fraenkelis), R. Trantmanas (turbūt R. Trautmannas), R. Ekertas. Beje, vokiečių kalbininkas R. Ekertas (Rainer Eckert) tikrai yra žymus lituanistas ir baltistas, tačiau jis gimęs 1931 m. ir jo darbų Vydūno bibliotekoje, suprantama, negalėjo būti.

Jau beveik šimtmetis skaitytoją žavinčios Igno Šeinaus apysakos „Kuprelis“ pagrindinis veikėjas Olesis, kaip mi-

⁵ K. Skebėra šį dvarą vadina *Limentovčizna*.

⁶ *LLE*, p. 455.

nėta, neliko nepastebėtas ir K. Skebėros. Šeiniui mintis parašyti „Kuprelį“ kilusi „iš tikrovės“, nes šio kūrinio veikėjas „tikrai gyvenęs“, o tą malūną Šeiniūnuose pro langą iš mažens matęs ir labai jį mėgęs⁷. Daugiau to malūno su konkrečia vieta rašytojas nesiejo, o jo savininku įvardytas Sargautas, kurio dideli rūmai baltuoja tarp išnašių medžių. K. Skebėra „patikslino“ – malūnas priklausė Lemantaučiznos dvaro savininkui grafiui Leopoldui Hrynėvičiui, o malūnininką Olesį jis 1897 m. atsivežęs iš Vilniaus. Pasak knygos „Prisimenu ir amžininkai pasakojo“ autoriaus, svarbiausias savo biografijos paslaptis malūnininkas atskleidęs tik jam vienam. Ką iš vaikystės ir jaunystės buvo išsaugojusi K. Skebėros atmintis, o kas tik jo literatūrinės vaizduotės kūrinys, dabar taip pat yra ir turbūt liks mišlė.

Jo pasakojimas „Kuprelis Olesis“ greičiausiai yra dar viena graži savotiška legenda apie talentingą muziką, mąstytoją, nepaprastai jautrios sielos, prie platesnės visuomenės nepritapusį ir dėl to viena iš savo gyvenimo prasmų pasirinkusį darbą nuošaliame vėjo malūne žmogų, kuris galėjo gyventi ir tiksliai nenusakytu laiku, ir bet kurioje Lietuvos vietoje.

Jeigu „Kuprelis Olesis“ iš esmės atkartoja I. Šeinaus „Kuprelį“, tai „Prisiminimų“ knygos „Juzakas“ – kita romantiškos meilės istorija, kurios veikėjus „atranda“ jau pats K. Skebėra. Tai Šeiniūnų kaime gyvenęs gražaus stoto, didelio (212 cm) ūgio ir nuostabios sielos Juozapas Vingrys, dažniausiai visų vadintas Juzaku, ir gretimo Gelvankų dvaro pono dukra Jadvyga. Pagrindiniai įvykiai prasideda ir klostosi dar baudžios laikais. Tarp devyniolikmečio Juozapo, paimto į dvarą liokajumi, iš pirmų dienų užsimezga graži draugystė su pono Dobužinskio ketverių metų dukrele. Bėgant metams, Juozapui sėkmingai dirbant jau dvaro ponų vežėju, o Jadvygai išaugus panele, jų draugystė stiprėjo, virsdama abipuse meile. Tačiau, kaip ir buvo galima tikėtis, laimės ji nė vienam neatnešė: Jadvyga buvo išvežta į Ukrainą ir ten ištekėjo, o Juozapą dar ilgai kankino jos ilgesys. Gyvendamas Šeiniūnuose „mažiukėję grytelėję prie kelio“, jis vertėsi įvairiais amatais, lietuviškos spaudos draudimo metais vakarais susirinkusiems kaimo žmonėms skaitydavo knygas, buvo daraktoriumi. „Mirė Juozapas Vingrys-Juzakas – 1933 metais. Palaidotas Šeiniūnų kapinėse, apie kurias tiek daug padavimų, pasakojimų. Pragyveno 117 metų“⁸. Nusakydamas tokį amžių, K. Skebėra, matyt, užmiršo, kad baudžios panaikinimo metais jis Juzakui buvo „davęs“ trisdešimt vienerius⁹.

Vienai ar kitaip vertindami K. Skebėros palikimą, galime apgailestauti, kad kol kas nėra parašyta prisiminimų apie jį patį – nuėjusį vingiuotą, daug įvairiausių žmogaus galimybių išbandymo pareikalavusį kelią, gana savitą asmenybę. Ne visiems jo rašytiems žodžiams buvo lemta išlikti, o ir išlikę rankraščiai dar ne visi paskelbti*.

⁷ Plg. Pasikalbėjimas su Ignu Šeiniu, *Naujoji romuva*, 1931, nr. 46, p. 1098.

⁸ Skebėra K. *Prisimenu ir amžininkai pasakojo*, p. 403.

⁹ *Ten pat*, p. 382.

* Šioje knygoje (sk. „Istorija“) skelbiamas A. Masaičio ir V. Girininkienės parengtas K. Skebėros rankraštis „Bagaslaviškio parapijos daraktoriai ir jų mokyklos 1883–1910 metais“.

Vaclovas Čižiūnas

Juozas Lebionka

Vaclovas Čižiūnas – prieš karą plačiai žinomas Kauno J. Jablonskio pradžios mokyklos mokytojas ir istorijos vadovėlių autorius, o pokariu – lietuviškųjų gimnazijų Vokietijoje organizatorius bei pedagogas, nenuilstantis lietuvių visuomenės veikėjas ir publicistas Jungtinėse Amerikos Valstijose.

V. Čižiūnas gimė 1900 m. sausio 13 d. Gėlvonų valsčiaus Kułniškių kaime (dab. Ukmergės r., Pabáisko sen.), valstiečių šeimoje¹. Jo tėvas Feliksas Čižiūnas (gim. apie 1866 m.) buvo vienas pačių pirmųjų to krašto šviesuolių, platinęs lietuviškąją spaudą, vadovavęs parapijiečių kovai dėl lietuvių kalbos teisių Gelvonų bažnyčioje ir lietuvių klebono paskyrimo vieton kunigo lenkintojo. Už aktyvią tautinę veiklą ir slaptą vaikų mokymą lietuviškai F. Čižiūnas buvo ne kartą caro žandarų kratytas bei tardytas. 1911 m. daugiausia jo rūpesčiu Kulniškių kaime įsteigta valdiška pradžios mokykla. 1919 m. jis kartu su dr. Buzeliu organizavo lietuviškąjį Gelvonų valsčiaus komitetą, buvo pirmasis šio valsčiaus viršaitis, o vėliau – valsčiaus ir Ukmergės apskrities tarybų narys².

V. Čižiūnas ėjo savo tėvo, lietuvių švietėjo, pramintu taku. 1911 m. jų kaime įsteigus pradžios mokyklą, jis, būdamas vienuolikos metų, pradėjo ją lankyti. Po kelerių metų tėvas jį leido į Ukmergės rusišką progimnaziją. 1915 m. vokiečiams okupavus Lietuvą, jų valdininkai pradėjo kaimuose steigti lietuviškas pradžios mokyklas. V. Čižiūnas, kaip mokėsis progimnazijoje, buvo paskirtas Kulniškių mokyklos mokytoju bei pasiūstas į švietimo kursus. Taip jis pasuko mokytojo ir švietėjo keliu. Pradėjęs mokytojauti 1917 m. pabaigoje, dar neturėdamas nė aštuoniolikos metų, V. Čižiūnas dirbo gimtojo kaimo mokykloje šešetą metų. Trokšdamas įsigyti daugiau pedagogikos žinių, 1923 m. jis persikėlė į Kauną, kur, mokytojaudamas pradžios mokykloje, kartu pradėjo mokytis S. Daukanto mokytojų seminarijoje, kurią baigė 1927 m. Po to iki 1931 m. ir 1938–1939 m. mokytojaudamas Jono Jablonskio pradžios mokykloje V. Čižiūnas studijavo Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultete, priklausė studentų varpininkų korporacijai. Jo kauniškiais mokiniais buvo dabartinio Lietuvos seimo narys dr. Kazys Bobelis, Lietuvos Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus ir dar kitų asmenų, vėliau tapusių iškiliais Lietuvos žmonėmis³.

Nuo 1922 m. V. Čižiūnas dalyvavo spaudoje, buvo nuolatinis žurnalų „Mokykla ir gyvenimas“, „Švietimo darbas“ bei „Motina ir vaikas“ bendradarbis, o atskirus straipsnius skelbė ir kituose periodiniuose leidiniuose. Mokytojaudamas Kaune, išleido „Vadovą po Kauną ir apylinkes“ (1935), „Lietuvos istoriją“ IV, V ir VI pradžios mokyklos skyriams (1936 m.



Vaclovas Čižiūnas. 1980 m.

¹ Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 604, ap. 22, b. 77, l. 197.

² Lietuvos enciklopedija, Boston, 1954, t. 4, p. 211.

³ Ten pat; V. Čižiūno sūnaus Kęstučio 2003 m. rugsėjo 14 d. laiškas šio straipsnio autoriui.

drauge su P. Šležu tris atskirus vadovėlius), „Aplinkos ir tėvynės pažinimo metodikos metmenis“ (1938) ir „Liaudies kultūros problemas“⁴.

V. Čižiūnas labai aktyviai dalyvavo šalies visuomeniniame gyvenime: nuo 1920 m. buvo Šaulių sąjungos narys, nuo 1921 m. priklausė Lietuvos mokytojų profesinei sąjungai (1925 m. buvo Kauno skyriaus pirmininkas, nuo 1927 m. – skyriaus sekretorius, 1933–1939 m. – Sąjungos centro valdybos sekretorius), be to, dar buvo Vilniui vaduoti sąjungos narys nuo pat jos įsikūrimo. 1939 m. drauge su kitais organizavo Tėvynės sąjungą⁵.

Kaip labai patyręs pradinių klasių pedagogas, nuo 1939 m. rugsėjo mėn. V. Čižiūnas buvo paskirtas Ukmergės mokytojų seminarijos dėstytoju. Čia dirbdamas labai pagyvino seminarijos ir visos apskrities pedagoginį gyvenimą. Jis buvo geras oratorius ir skaitė įdomias paskaitas ne tik pradinių klasių, bet ir kitiems mokytojams, jiems vesdavo parodomąsias tėvynės pažinimo ir kai kurių kitų dalykų pamokas. Nesant Ukmergėje teatro, seminaristų jėgomis V. Čižiūnas pastatė miesto visuomenei K. Binkio pjesę „Atžalynas“, kurią jis pats ir režisavo.

V. Čižiūnas buvo pavyzdingas pilietis. Jis neslėpė savo kairiųjų pažiūrų ir nepataikavo tautininkų valdžiai, atvirksčiai, net viešai ją ne kartą griežtai kritikavo. Antai 1940 m. vasario 16 d. Ukmergės visuomenei gimnazijos salėje minint Lietuvos valstybės Nepriklausomybės paskelbimą, V. Čižiūnas, nepaisydamas, kad minėjime dalyvavo visa aukštoji apskrities administracija, kritikavo A. Smetonos valdžią, jos vidaus bei užsienio politiką.

1940 m. rusų įvykdytą Lietuvos okupaciją V. Čižiūnas traktavo ne taip kaip dauguma ligi tol buvusių kairiųjų. Jis, nebuvęs A. Smetonos valdžios šalininkas, nesišliejo ir prie komunistų. Nauja šalies okupacija jam priminė buvusią caro Rusijos vergovę, kai persekiota ir naikinta visa, kas lietuviška: kalba, spauda, religija. 1940–1941 m. m. V. Čižiūnas tapo neatpažįstamai pasyvus visuomeniniame gyvenime. Matant Lietuvoje vykstančias sovietines „permainas“, jo krūtinėje brendo didžiulis protestas, kuris pagaliau vieną kartą turėjo pratrūkti.

Ilgametis V. Čižiūno pažįstamas pedagogas Antanas Rinkūnas, pirmosios sovietų okupacijos laikais buvęs Ukmergės mokytojų seminarijos inspektorius, straipsnyje, paskelbtame savo bičiulio gyvenimo 80 metų jubiliejaus proga, taip prisimena įvykius Ukmergėje, buvusius beveik prieš keturiasdešimt metų:

„Seminarijoje nuo pat mokslo metų pradžios Čižiūnas tiek mokytojų kambaryje, tiek ir klasėse aiškiai pasisakydavo prieš Lietuvos okupaciją. Raudonasis saugumas, žinoma, tai žinojo per savo mokinius agentus, bet kentė. Vis dėlto ta kantrybė kartą trūko, kai Čižiūnas pasisakė viename viešame susirinkime. Negelbėjo tada nei Biliūno⁶ užtarimas, nei mokinių bruzdėjimas – Vaclovas atsidūrė Ukmergės kalėjime ir kalintas kelis mėnesius iki karo pradžios, kol kažkas atidarė politinių kalinių kamerų duris. Galbūt tie kalėjimo mėnesiai jam išėjo į gera, nes, būdamas laisvėje, greičiausiai būtų buvęs išvežtas į Sibirą“⁷.

⁴ Lietuvių enciklopedija, p. 211–212.

⁵ Ten pat, p. 211.

⁶ Antanas Biliūnas (1905–1970) – rašytojo Jono Biliūno brolio sūnus, pedagogas ir rašytojas, išleidęs poezijos rinkinį „Išpažintis Lietuvai“ (1935), konfiskuotą cenzūros, ir apsakymų knygas „Baltieji šešėliai“ (1968) bei „Puntuko akmuo“ (1970). 1940–1941 m. m. buvo Ukmergės mokytojų seminarijos direktorius.

⁷ Rinkūnas A. Drąsų mokytoją pagerbiant, *Tėviškės žiburiai*, Toronto, Kanada, 1980, nr. 1.

Būtina pastebėti, jog cituotame A. Rinkūno straipsnyje net keliais atvejais nukrypta nuo tiesos. V. Čižiūnas, enkavėdistų suimtas 1941 m. naktį iš sausio 11 į 12 dieną, kalėjime išbuvo tik truputį ilgiau negu vieną mėnesį, be to, jam kameros duris vasario mėnesį atidarė ne „kazkas“, o pats Lietuvos SSR NKVD komisaras Aleksandras Guzevičius. Taigi karo pradžią V. Čižiūnas sutiko ne kalėjime.

Po karo Amerikos žemyne pranciškonų išleistame viename straipsnių rinkinyje buvo skelbtas ir V. Čižiūno pasisakymas religijos klausimu, kuriame teigiama, kad iki patekimo į sovietinį kalėjimą jis buvęs indiferentas religijos atžvilgiu, o netikėtai atgavęs laisvę, įtikėjęs, jog yra Dievas. Patį jo išgelbėjimą jis vadina stebuklu. Kadangi vienu jo liudytoju teko būti ir man, laikau savo pareiga papasakoti platesnei visuomenei, ką apie V. Čižiūno bylą dar tebeatmenu.

1941 m. sausio 12 d. Lietuvoje turėjo įvykti papildomi rinkimai į SSRS Aukščiausiąją Tarybą. Ukmergiškiams teko balsuoti už du Maskvos paskirtus kandidatus į deputatus: už generolą leitenantą Vasilijų Ivanovičių Morozovą, kilusį iš Rusijos, Smolensko krašto, ir už Lietuvos komunistų partijos CK Organizacinio skyriaus vedėją Danijilą Jefimovičių Šupikovą, atsiųstą iš Gudijos. Rinkimų dienos išvakarėse Ukmergės gimnazijos salėje įvyko miesto ir apskrities visuomenės atstovų susitikimas su minėtais kandidatais. Tame susitikime dalyvavo ir V. Čižiūnas, atstovavęs Mokytojų seminarijai. Iš anksto parengti oratoriai karštai pritarė abiem kandidatūrom, salė griaudėjo nuo ovacijų „išmintingojo“ Stalino ir jo bendražygių garbei... Ir staiga panoro pasisakyti dar vienas žmogus, kurio pavardės nebuvo susirinkime kalbėsiančiųjų sąrašė. Tai buvo ukmergiškiams gerai pažįstamas pedagogas V. Čižiūnas. Susijaudinęs virpančiu balsu jis pasakė, kad nesuprantas, kodėl Lietuvai atstovauti aukščiausiąjame SSRS valdžios organe yra renkami ne mūsų šalies piliečiai, o svetimšaliai, ir čia pat paminėjo keletą ukmergiškių, kurie, jo nuomone, galėtų prideramai atstovauti Ukmergės apskrčiai ir visai Lietuvai.

Galima įsivaizduoti, kokį didžiulį sąmyšį salėje sukėlė visiškai nelauktas „buržuazinio nacionalistinio elemento“ išsišokimas. Ypač nejaukiai pasijuto „šeimininkai“ – partijos apskrities komiteto vadovai ir Ukmergės čekistai, kurie, nieko nelaukę, po šio susirinkimo naktį V. Čižiūną suėmė.

Pirmadienį po rinkimų į SSRS Aukščiausiąją Tarybą seminaristai sužinojo apie jų mokytojo suėmimą ir pradėjo ūžti kaip bitės avily. Tiesa, tas ūžesys nebuvo vieningas, nes dauguma troško kaip nors mokytoją gelbėti, o mažuma (komjaunuoliai) jį smerkė. Šio pedagogo pasmerkimą taip pat organizavo kai kurie „darbo žmonių kolektyvai“. V. Čižiūną perkėlus iš saugumo rūšio į Ukmergės kalėjimą, jo smerkėjai tapo ypač agresyvūs. Tuomet konkrečios mokytojo gelbėjimo akcijos ėmėsi šauniosios vyresniųjų kursų seminaristės. Iš pradžių jos norėjo kreiptis į Lietuvos SSR vyriausybę su atitinkamu prašymu, po kuriuo pasirašinėjo, tačiau, prašymui patekus į „budrios“ jų mokytojos ir auklėtojos Biliūnienės rankas, jos pačios (ar patartos mokytojos Veronikos Milinskaitės) nutarė siųsti ten dviejų seminaristų delegaciją. Parenkant merginų delegatę, pirmiausia buvo žiūrėta, kad ji nebūtų kilusi iš pasiturinčių ūkininkų šeimos. Netrukus paaiškėjo, kad ketvirtojo kurso auklėtinė Veronika Tomelytė⁸ geriausiai tinka būti delegate:

⁸ Veronika Juškevičienė (Tomelytė), gim. 1921 m. Širvintų vls. Dailidžionių dvaro kumečių šeimoje. 1941 m. baigusi Ukmergės mokytojų seminariją, dirbo pedagoge Gelvonų pradžios ir vidurinėje mokyklose. Dabar gyvena Ukmergėje. Autorius reiškia nuoširdžią padėką Gelvonų vidurinės mokyklos direktorei p. Onutei Valančienei už suteiktą pagalbą nustatant V. Juškevičienės gyvenamąją vietą.

jos šeima pažįsta NKVD komisaro A. Guzevičiaus šeimą, be to, jos brolis yra mokėsis su juo Ukmergės gimnazijoje.

Drauge su V. Tomelyte į Kauną „pas vyriausybę“ teko keliauti ir man. Kodėl šiai misijai merginos parinko mano kandidatūrą, net ligi šiol neaišku man pačiam. Gal jos žinojo, kad esu iš neturtingųjų, nes, būdamas ketvirtajame kurse, buvau priverstas tarnauti ir užsidirbti sau pragyvenimui. Be abejo, dar žinojo, kad nebuvau komjaunuolis. Tačiau, antra vertus, jos gerai žinojo ir tai, jog popietiniu laiku dirbau raštvedžiu rusų mokykloje, kurioje mokėsi Raudonosios armijos karininkų vaikai ir beveik visi mokytojai buvo kariškiai arba jų žmonos... Kaip ten bebuvo, merginų „verdiktas“ man buvo praneštas šitaip. Vieną vakarą, kai rusų mokykloje pamokos jau buvo pasibaigusios ir aš vienas dirbau administracijos kambaryje, užėjo man lig tol nematyta mergina ir pasisakė esanti seminaristė, kurią mokslo draugės įgaliojo pakalbėti su manimi V. Čičiūno reikalu. Rytoj į Kauną pas A. Guzevičiaus šeimą važiuosianti V. Tomelytė ir man siūloma vykti kartu su ja. Laiko apsigalvoti nebuvo, nes čia pat turėjau duoti atsakymą: sutinku ar ne. Greitomis pagalvojau, koks gali būti siūlomos kelionės finalas, tačiau nugalėjo V. Tomelytės ryžto pavyzdys, todėl mano atsakymas buvo gan greitas ir teigiamas. Atsilankiusią merginą paprašiau perduoti V. Tomelytei, kad važiuosime pirmu autobusu, vykstančiu rytą iš Ukmergės į Kauną. Tegul ji atvyksta į stotį anksti, kai tik atidaro kasą, ir nuperka du bilietus – sau ir man. Autobuse sėdėsime ne greta, bet daug toliau viens nuo kito. Važiuodami būsime be uniforminių seminaristų kepuraičių.

Kitos dienos rytą atvykau į autobusų stotį anksti. „Abejingai“ užsukęs į vidų, pamačiau vienintelę gražią merginą, apsimuturiavusią galvą skara ir perkančią ką tik atidarytoje kasoje bilietus. Supratau, jog tai ir būsianti mano bendrakeleivė, kurios anksčiau nepažinojau. Greitai išėjau į stoties kiemą ir vaikštinėjau neapšviestoje jo dalyje, laukdamas, kol išeis V. Tomelytė, turinti perduoti man bilietą. Merginai išėjus į kiemą, praslinkau palei ją ir ji nepastebimai įdėjo man bilietą į ranką. Kadangi vykstantis į Kauną autobusas jau stovėjo savo vietoje ir keleivių jame buvo nedaug, ėlipau pro jo užpakalines duris ir sėdau į vieną iš ten buvusių laisvų vietų. Iš autobuso galo galėjau stebėti visus keleivius, tarp jų ir savo bendrakeleivę bei sekli, jeigu toks būtų. V. Tomelytė sėdėjo savo vietoje autobuso priekinėje dalyje.

Iš Ukmergės išvykome be trukdymų, Jonavą pravažiavome taip pat laimingai. Kadangi kelionės metu niekas iš priešais sėdinčių keleivių neatsigręždavo į mano pusę, supratau, kad jeigu ir yra seklys, tai jis stebi tik Tomelytę, o apie mano važiavimą nieko nežino.

Artėjant prie Kauno vis labiau didėjo baimė, kad galime būti suimti to miesto autobusų stotyje. Tačiau šito neįvyko ir, man pasiūlius pirmiausia vykti pas „prezidentą“ Justą Paleckį, kuris, mano įsitikinimu, būtinai turėjo gerai pažinti kairiųjų pažiūrų ilgametį Kauno pedagogą V. Čičiūną, patraukėme į Lukšio gatvę, iš kur buvo galima patekti į buvusios Prezidentūros priimamąjį. Šiek tiek paėjęs toliau nuo autobusų stoties, žvilgtelėjau atgal ir pamačiau už kelių šimtų metrų paskui mus sekantį įtartą tipelį. Atkreipiau į tai ir V. Tomelytės dėmesį. Paskui įsitikinome, kad seklys lydėjo mus iki pat Lukšio gatvės.

J. Paleckio darbovietėje buvome priimti jo sekretoriato vedėjos, kuriai prisistatėme esą Ukmergės mokytojų seminarijos moksleivių delegatai. V. Čičiūną apibūdi-

nome kaip pažangių pažiūrų pedagogą ir prašėme J. Paleckį padaryti žygių, kad jis būtų išleistas iš kalėjimo ir gražintas į seminariją. Mūsų prašymą sekretorė įrašė į atitinkamą žurnalą ir pažadėjo referuoti J. Paleckiui.

Po to patraukėme į Miško gatvę, kur gyveno NKVD komisaras A. Guzevičius su savo motina ir seserimi. Jų adresu turėjo V. Tomelytė. Komisaras buvo savo įstaigoje, o abi moteris radome namuose. Supratau, kad Tomelytės šeima tikrai buvo su jomis pažįstama. Išpasakojome nelaimę, užgriuvusią mūsų seminariją, ir prašėme A. Guzevičiaus motinos ir sesers perduoti mūsų pagalbos šauksmą komisarui, ką jos ir pažadėjo padaryti.

Maždaug po pusantros savaitės V. Tomelytė ir aš buvome iškviesti į saugumo Ukmergės skyrių pas jo viršininko pavaduotoją Vladą Vildžiūną. Ten einant buvo gerokai neramu, tačiau, vos išgengęs į šios įstaigos vidų, sutikau iš ten jau išeinančią V. Tomelytę, kuri man maloniai nusišypsojo ir tyliai pratarė: „*Viskas tvarkoj...*“ Įėjus į V. Vildžiūno kabinetą, jis man griežtokai pasakė: „*Ateinanti sekmadienį turite vėl vykti ten, kur buvote!*“ Bandžiau dar sakyti, jog nematau antro vykimo prasmės, bet V. Vildžiūnas pasakė: „*Jeigu geruoju nevažiuosi, pristatysim į Kauną su palyda!*“ Ir pokalbis buvo baigtas.

Nurodytą sekmadienį (tai jau tikriausiai buvo vasario pradžia) vykome į Kauną visiškai kitaip negu pirmą kartą: į autobusų stotį atėjome užsidėję uniformines kepuraites, drąsiaiėjome prie bilietų kasos, autobuse sėdėjome greta ir linksmi šnekučiavomeės. Pasiėkę Kauną, su didele viltimi patraukėme į netoliese esančią Miško gatvę. Komisarą radome bėpietaujančią. Netrukus jis mus priėmė ir gan maloniai pasikalbėjome. Įdomu tai, jog kalbėjome ne tiek apie mokytoją V. Čižiūną, kiek apie Ukmergę, seminariją, to miesto moksleiviją ir jos gyvenimą. Besikalbėdami juste jutome, jog A. Guzevičius prisimena savo mokslo dienas, praleistas Ukmergėje. V. Čižiūno likimas, matyt, jau buvo nulemtas, nes, kai atsisveikindami paklausėm „*Tai kaip, komisare, bus su Čižiūnu, ką mes grįžę turėsime pasakyti savo draugams seminarijoje?*“, Guzevičius pasakė: „*Kalbėsime su juo ir, jeigu susitarsime, viskas bus gerai*“.

Atsisveikinome ir su komisaro motina bei jo seserimi, būdami ir joms dėkingi už suteiktą mums pagalbą. Kadangi iki mūsų autobuso išvykimo buvo visa valanda, mes, sėdėdami keleivių laukiamojoje salėje, pradėjome skaityti „Tiesą“. Tik staiga išgirdau: „*Tai jūs dar neišvažiuote?*“ Pakėliau galvą ir pamačiau tą patį komisarą, tik su kariška palaidine ir kepure. Pasakius, jog iki mūsų išvykimo liko dar beveik visa valanda, jis pasiūlė pavežioti mus po Kauną, parodyti gyvenamųjų namų darbininkams statybas. Tuoj iškvietė automobilį, pavažinėjome po buvusią laikinąją sostinę, pratešdami pokalbį ukmergiške tema...

Į Ukmergę grįžome jau sutemus. Buvome patenkinti, kad sėkmingai atlikome mums patikėtą misiją. Tačiau kol sulaukėme savo mokytojo V. Čižiūno, praėjo dar apie dvi savaites. Gerai prisimenu, kaip jis, mūsų (vyrų) IV kurso auklėtojas, tik išėjęs iš kalėjimo, išgengė pas mus į klasę: tyliai atsidaro durys, jis stabteli ant slenkščio pabalės, trumpai apkirptais plaukais, lyg per sapną matas ir kartu netikis, kad jis jau ne kalinys, o vėl mokytojas...

Turimi duomenys rodo, kad, išlaisvinant V. Čižiūną, pagrindinį vaidmenį bus atlikęs tuometinis Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas Justas Paleckis, kuris jį nuo seno gerai pažinojo asmeniškai. Jo nuomonė apie V. Čižiūną,

pareikšta Guzevičiui, ir tegalėjusi įtikinti NKVD komisarą, jog šis pedagogas nėra „liaudies priešas“.

V. Čižiūno padėtis ir toliau buvo sunki ir pavojinga. Visų pirma jis jautėsi esąs labai izoliuotas ir sekamas pačioje seminarijoje bei už jos ribų. Ypač jį skaudino tai, kad tuo metu, kai jis buvo kalinamas, jo auklėto kurso keli silpni moksleiviai, norėdami po seminarijos baigimo gauti geresnes tarnybos vietas, įstojo į komjaunimą ir kartu su kitais komjaunuoliais jį pasmerkė kaip „liaudies priešą“ bei reikalavo pašalinti iš seminarijos kolektyvo. Priešų gretose atsidūrė net jo auklėto kurso seniūnas, lengvabūdis J. Č.

Atmosfera „amnestuotam“ Čižiūnui Ukmergėje buvo tiesiog nepakenčiama. Suprantama, kad dėl jo „amnestavimo“ ypač buvo nepatenkintas NKVD apskrities skyrius, suėmęs jį ir pradėjęs rengti bylą, tačiau ne mažiau buvo nepatenkinti taip pat miesto sovietiniai aktyvistai, specialiuose susirinkimuose jau spėję pasmerkti šį dorą, paprastiems žmonėms atsidavusį pedagogą. Gerai suprasdami, jog išleistas iš kalėjimo jis bus saugumo šnipų sekamas, net ir labai geranoriškai jo atžvilgiu nusiteikę seminarijos mokytojai ir auklėtiniai vengė su juo bendrauti, nenorėdami jam pakenkti. Nebent vienintelė išimtis buvo mokytojo Makso Reinkio (kilusio iš Klaipėdos krašto lietuvių) bute surengta vakarienė, kurioje dalyvavo pats šeimininkas, V. Čižiūnas, mokytoja Veronika Milinskaitė, V. Tomelytė ir aš. V. Milinskaitės ir M. Reinkio dalyvavimas šioje vakarienėje buvo patvirtinimas, kad būtent jie labiausiai rūpinosi V. Čižiūno likimu bei inicijavo mūsų delegacijos siuntimą į Kauną.

Netrukus V. Čižiūnas sužinojo sau labai grėsmingą naujieną: respublikos NKVD komisariatas padalomas į du komisariatus – NKVD (komisaru lieka A. Guzevičius) ir NKGB (komisaru paskirtas labai žemo rango saugumietis rusas). Saugumo Ukmergės apskrities skyriaus viršininko pavaduotojas V. Vildžiūnas buvo perkeltas į Marijampolę, jo vieton paskirtas rusas. Suprasdamas, kad po šių pasikeitimų jis gali būti bet kada vėl suimtas ir įkalintas, V. Čižiūnas nutarė nieko nelaukti ir tyliai pasišalinti iš Ukmergės.

Pirmomis birželio dienomis, kai mes, V. Čižiūno auklėto kurso moksleiviai, laikėme valstybinius egzaminus, pastebėjome, jog mūsų auklėtojo Ukmergėje nesimato, tačiau ir gandų, kad jis vėl būtų suimtas, nesigirdėjo. Tad buvome ramūs. Jau vykstant 1941 m. birželio trėmimams, kažkas seminarijoje man perdavė lapelį su trumpu V. Čižiūno ranka rašytu ir neadresuotu tekstu. Kiek pamenu, jis prašė pranešti, ar Ukmergėje „kas nors“ (suprask: saugumas) jo nesiteirauja. Po savaitės prasidėjo karas.

Lietuvos laikinosios vyriausybės V. Čižiūnas buvo paskirtas Švietimo ministerijos Pradžios mokslo departamento referentu. Vėliau per visą vokiečių okupacijos laiką jis dirbo Švietimo vadybos vyr. referentu bei Vidurinio ir pedagoginio mokslo departamento direktijos viršininku.

Pažymėtinas V. Čižiūno vaidmuo pačioje okupacijos pradžioje, kai lietuviai aktyvistai ne kartą baudė mirtimi ne tik likusius komunistų partijos narius, bet ir suklaidintus nepilnamečius komjaunuolius, taip pat kitus lietuvius, kuo nors pasireiškusius sovietų valdžios metais. Matydamas tokią savivalę, jis Vilniuje ėjusiame laikraštyje „Naujoji Lietuva“ paskelbė drąsų patriotinį straipsnį „Neretinkim savo eilių“, kuris, be abejojimo, susilaukė reikiamo atgarsio mūsų visuomenėje.

Teko girdėti, jog vokiečių okupacijos pradžioje V. Čižiūnas yra padėjęs ir A. Guzevičiaus seseriai Lisauskienei, atleistai Kaune iš vaikų darželio auklėtojos pareigų tik dėl brolio veiklos ir vyro Edvardo Lisausko, buvusio Lietuvos karo aviacijos lankūno, kuris, karui prasidėjus, kartu su Raudonosios armijos daliniais pasitraukė į Rusiją. V. Čižiūnui užtarus, Lisauskienė buvo gražinta į darbą.

1942 m. V. Čižiūnas baigė Vilniaus universitetą, įgydamas diplomuoto lituanisto kvalifikaciją. Tais pačiais metais jis vedė Reginą Gimbutytę.

Vokiečių okupacijos metu V. Čižiūnas parašė savo atsiminimus apie 1940–1941-uosius sovietų valdžios metus („Slogučio metai Ukmergėje“). Juos spausdinti buvo įteikęs to miesto spaustuvei. Deja, išspausdinti leidinio jau nespėta. 1944 m. liepos mėnesį sovietų armijai užėmus Ukmergę, spaustuvėje buvo rastos matricos su surinktu atsiminimų tekstu. Paėmus kelis atspaudų egzempliorius, matyt, saugumo ir partijos apskrities komiteto reikalams, matricų tekstas liko išbarstytas ir visuomenei nežinomas.

1944 m. vasarą sovietų armijai artėjant prie Vilniaus, V. Čižiūnas pasitraukė į Vokietiją, kur gyveno penketą metų, dirbdamas lietuviškose mokyklose. 1946 m. Naumiunsteryje organizavo progimnaziją ir buvo jos direktorius, vėliau Klein-Wittensee įkūrė gimnaziją ir joje mokytojavo. 1949 m. dėstė Pinnebergo gimnazijoje, kol tų metų birželyje išvyko į JAV⁹.

Įsikurti Amerikos žemyne V. Čižiūnui, kaip ir kitiems atvykėliams lietuviams, buvo nelengva. Dar 1959 m. pradžioje savo laiške, rašytame šių eilučių autoriui, jis skundėsi, kad rašo nuo darbo fabrike (tekstilės dažykloje) sugrubusiomis rankomis. Tai patvirtina ir jo sūnus Kęstutis čia jau minėtame laiške straipsnio autoriui:

„Mano tėčiui gyvenimas Amerikoje buvo gan sunkus. Jis ir toliau užsiėmė švietimo reikalais, rašė straipsnius ir knygas /.../. Jis visa tai atliko, sunkiai dirbdamas fabrikuose, bet tuo pat metu žmoną ir sūnų jis išleido į aukštuosius mokslus. Žmona tapo medicinos seserų mokslo profesore universitete, o sūnus šešerius metus dirbo „Amerikos balso“ radijo laidų lietuvių skyriuje ir pranešinėdavo į Lietuvą. Vėliau jis perėjo į „Amerikos balso“ centrinių žinių skyrių, kur iki dabar anglų kalba redaguoja žinias apie įvykius Europoje“.

Nepaisydamas sunkių gyvenimo sąlygų, V. Čižiūnas iškart įsijungė į lietuvių visuomeninį gyvenimą: net dešimt metų buvo Lietuvių mokytojų sąjungos JAV rytiniuose pakraščiuose centro valdybos vicepirmininkas, po to – Lietuviybės komisijos prie JAV lietuvių bendruomenės laikinojo organizacinio komiteto narys. V. Čižiūnui ypač rūpėjo emigrantų lietuviybės išlaikymo klausimas. Pagrindinį vaidmenį jis skyrė lietuviškai šeimai. 1953 m. jis paskelbė atskiru leidiniu savo darbą „Tautinis auklėjimas šeimoje“. Po 18 metų Pasaulio lietuvių bendruomenės švietimo taryba išleido V. Čižiūno knygą antrašte „Šeima tautinėje bendruomenėje“, kur autorius išdėstė šeimos istorijos žinių surinkimo ir surašymo metodiką. Kaip giliai knygos autorius nagrinėjo lietuviškos šeimos, esančios emigracijoje, išlikimo problemą, vaizdžiai matyti jau iš veikalo skyrių pavadinimų-⁹

⁹ *Lietuvių enciklopedija*, t. 4, p. 211.



V. Čižiūnas su
žmona Regina prie
lietuvių pranciškonų
vienuolyno
Kenenbunkporte,
Maino valstijoje,
Amerikos šiaurės
rytinėje krantinėje.
Apie 1975 m.
Iš jo šeimos albumo

mų: Šeima – tautos ir žmonijos pagrindas; Šeima kaip prigimtoji bendruomenės ląstelė; Santuoka kaip šeimos pagrindas; Tėvai ir vaikai; Šeimos židiny; Šeimos irimo pavojai; Šeimos darna ir stiprybė; Imigrantų (ateivių) šeima viešpatujančioje visuomenėje; Lietuviškoji šeima Pasaulio lietuvių bendruomenėje.

V. Čižiūno knygos apie šeimą tautinėje bendruomenėje lieka labai aktualios ir šių laikų Lietuvoje, kur lietuviškąją šeimą veikia daug neigiamų veiksnių.

Gyvendamas JAV, V. Čižiūnas nenutraukė ir publicistinės veiklos, bendradarbiavo „Aiduose“, „Dirvoje“, „Nepriklausomojoje Lietuvoje“, „Eglutėje“, „Drauge“ ir „Darbininke“¹⁰. Jo ideologiją gan tiksliai apibūdino jau minėtas A. Rinkūnas: „Čižiūnas nuo seno buvo valstiečių liaudininkų linkmės žmogus su labai stipriu, sakyčiau, kudirkišku patriotizmu“¹¹. Jis priklausė tai lietuvių intelektualų, išvykusių į Vakarų, daliai, kurios nariai nesilankė sovietų okupuotoje Lietuvoje ir nepalaikė ryšių su jokia jos organizacija. Iki paskutinio atodūsiu V. Čižiūnas tikėjo, kad Lietuva vėl bus laisva, bet, deja, to nesulaukęs mirė 1980 m. kovo 10 d. Wayne, New Jersey valstijoje (JAV)¹², vos prieš du mėnesius atšventęs savo 80-ties metų jubiliejų.

Našlė R. Čižiūnienė ištekėjo už Jurgio Mikailos ir dabar gyvena Connecticuto valstijoje.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ Rinkūnas A. *Drąsų mokytoją pagerbiant...*

¹² *Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1985, t. 37 (papildymai), p. 117.

Istorikas kunigas Juozapas Stakauskas

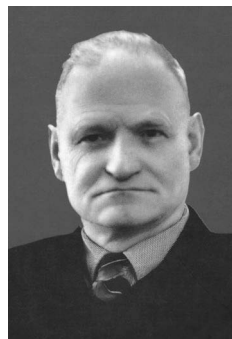
Valdas Selenis

Kunigas Juozapas Stakauskas neabejotinai yra vienas iškiliausių visų laikų Lietuvos istorijos tyrėjų, kuris, istoriko Vinco Trumpos žodžiais tariant, savo istorinių studijų objektu buvo pasirinkęs opiausius mūsų praeities laikotarpius: XIII a., kada kūrėsi Lietuvos valstybė, ir XIX a., kada kūrėsi tautinė Lietuva¹. Jis vienas pirmųjų pradėjo tyrinėti Lietuvos krikščionybės proceso pradžios problemas, pirmosios vyskupystės įkūrimą, Lietuvos istorijos įvykius analizavo istorinių procesų Vakarų Europos kontekste, mėgino argumentuotai paneigti Mindaugo atsimetimo nuo krikščionybės klausimą. Tyrinėjo lietuvių tautinį atgimimą XIX a., vyskupų Motiejaus Valančiaus, Mečislovo Paliulionio, Antano Baranausko ir kunigų seminarijų vaidmenį jo raidai. J. Stakausko biografija ir mokslo darbai daugiau ar mažiau išsamiai aptarti Aldonos Gaigalaitės², Jurgitos Dubosaitės³, Mečislovo Jučo⁴, Vytauto Merkio⁵, Rimvydo Petrausko⁶, Algimanto Katiliaus⁷ ir kitų autorių straipsniuose, todėl ši J. Stakausko gyvenimo apžvalga bus labai glausta, paminėti bus tik svarbesni faktai.

Juozapas Stakauskas gimė 1900 m. rugpjūčio 6 d. (liepos 24 d. pagal Julijaus kalendorių) Dėgsnės kaime, Mielagėnų valsčiuje, Švenčionių apskrityje (dabartinis Ignalinos rajonas) pasiturinčių ūkininkų Juzefos ir Martyno Stakauskų šeimoje⁸. Be jo, šeimoje augo du jaunesni broliai – Pranas ir Antanas bei sesuo Anastazija, kuri vėliau tapo vienuole. J. Stakauskas pradinį mokslą ėjo Mielagėnų mokykloje, vidurinį – Švenčionių, tačiau dėl vokiečių okupacijos 1915 m. buvo priverstas mokslą nutraukti iki 1918 m., kai, metus pasimokęs Vilniaus lietuvių gimnazijos penktoje klasėje, 1919 m. įstojo į Marijampolės Marijonų gimnaziją, kurią baigė 1922 m. Apie šį gyvenimo laikotarpį būsimasis istorikas savo „*trumpame gyvenimo aprašyme*“ taip rašė:

„Mokslas teko eiti labai sunkiomis materialinėmis sąlygomis, nes nuo penktos gimnazijos klasės reikėjo su dideliu vargu pačiam skintis kelią“⁹.

Reiktų pažymėti, kad J. Stakauskas ne iš karto surado savąjį kelią: tais pačiais metais buvo įstojęs į Kauno universiteto Medicinos fakultetą, tačiau nebaigęs net pirmo kurso, išvyko mokytojauti į Krekenāvą, bet ir ten po metų buvo atleistas iš darbo.



Kun. Juozapas
Stakauskas

¹ Trumpa V. *Apie laiką ir žmones*, Vilnius, 2001, p. 436.

² Gaigalaitė A. Istorija – jo pašaukimas, kungystė – jo pasišventimas, *LKMA metraštis*, Vilnius, 2001, t. 19, p. 15–39 (toliau – Gaigalaitė A.).

³ Dubosaitė J. Dr. kun. Juozapas Stakauskas – istorikas, *LKMA metraštis*, Vilnius, 2001, t. 18, p. 129–167 (toliau – Dubosaitė J.).

⁴ Jučas M. Dėl Juozapo Stakausko knygos „Lietuva ir Vakarų Europa XIII amžiuje“, *LKMA metraštis*, Vilnius, 2001, t. 19, p. 45–46.

⁵ Merkys V. Juozapas Stakauskas – XIX a. Lietuvos kultūros istorikas, *LKMA metraštis*, Vilnius, 2001, t. 19, p. 49–57.

⁶ Petrauskas R. Juozapas Stakauskas ir medievistikos pradžia Lietuvoje. In: Stakauskas J. *Lietuva ir Vakarų Europa XIII amžiuje*, Vilnius, 2004, p. 283–285.

⁷ Katilius A. Kunigas dr. Juozapas Stakauskas – istorikas. In: Stakauskas J. *Naujieji nacionalizmai ir katalikų bažnyčia Lietuvoje*, Vilnius, 2003, p. 7–12.

⁸ Dubosaitė J., p. 131.

⁹ Mokytojo J. Stakausko asmens byla, *LCVA*, f. 391, ap. 7, b. 5113, l. 11.

1923–1926 m. jis studijavo teologiją Austrijos Insbruko universitete ir, baigęs studijas, tapo kunigu. 1926 m. rugpjūčio 15 d., per Žolines, laikė savo pirmąsias mišias Mielagėnų bažnyčioje. Vėliau J. Stakauskas užsiėmė ne tik pastoraciniu darbu, bet ir istorijos tyrinėjimu. 1926–1930 m. jis mokėsi Vienos universitete, kur apgynė daktaro disertaciją apie Lietuvos ir Vakarų Europos santykius XIII a., kurią po ketverių metų (1934) išleido Lietuvoje. Anot R. Petrausko, tuomet Kaune dienos šviesą išvydo monografija, kurios Lietuvoje dar nebuvo ir kuri vis dar lieka geriausia tokio pobūdžio istorine sinteze, teikianti vis naujų impulsų senosios istorijos tyrinėtojams¹⁰. Edvardo Gudavičiaus nuomone, ši monografija, kartu su kitais žinomais veikalais, sudaro Mindaugo problematikos viršūnę¹¹. Už Lietuvos prezidento kanceliarijos paskirtą stipendiją reikėjo atsidėkoti, todėl J. Stakauskas šioje knygoje įrašė dedikaciją lotynų kalba prezidentui Antanui Smetonai. Kitas svarbus to laikotarpio jo darbas – Antano Alekno knygos „Lietuvos Bažnyčios istorija“ suredagavimas ir išspausdinimas (1936 m.)

J. Stakauskas ne kartą bandė tapti universiteto dėstytoju, bet taip ir netapo. Antai dar 1930 m. prašėsi į Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos–filosofijos fakultetą dėstytojus ir rekomendacijos vykti į užsienį rašyti habilitacinio darbo. Tačiau fakulteto taryba, „iš esmės pritarinama prašytojo mokslo pastangoms“, nenorėjo patenkinti jo prašymo skirti jam etatą¹². A. Katilius teisingai yra pastebėjęs, kad J. Stakauskas yra laikytinas vienu žymiausių neuniversitetiniu Lietuvos istoriku¹³. Sovietų okupacijos metais tapti dėstytoju jam kenkė jo pastoracinis stažas. Tačiau viena svarbi mokslinių tyrimų institucija – Antano Smetonos lituanistikos institutas – jį buvo priėmusi Istorijos skyriaus neetatiniu nariu. J. Stakauskas su šio instituto istorikais pradėjo dirbti bičiulio Zenono Ivinskio dėka, be to, svarstant, ką paskirti „Lietuvos praeities“ redaktoriumi, Ignas Jonynas, norėjęs pats būti redaktoriumi, turėjo nusileisti Z. Ivinskio spaudimui, kad į šias pareigas būtų paskirtas J. Stakauskas¹⁴. Dviejų sąsiuvinių mokslinis žurnalas „Lietuvos praeitis“ (1940–1941 m.), išleistas Istorijos skyriaus, buvo suredaguotas J. Stakausko.

O mokytojo darbas J. Stakauskui nebuvo prie širdies. Po poros mokytojavimo Marijonų ir Kauno „Aušros“ gimnazijose metų jis nuo 1935 m. balandžio 1 d. pradėjo eiti Centrinio valstybės archyvo, tuo metu prisiglaudusio apleistose VII forto patalpose, vedėjo pareigas. Archyvų vedėju Kaune ir Vilniuje jis išdirbo beveik dešimt metų. 1936 m. pradžioje parengė Archyvų įstatymo projektą¹⁵. Archyvinė medžiaga, kuri buvo saugoma archyve, nulėmė J. Stakausko tolesnį gilinimąsi į XIX a. Lietuvos istorijos tyrimus. 1940 m. spalio 21 d. jis buvo atleistas iš Vilniaus valstybinio archyvo vedėjo pareigų, nes archyvai perėjo Valstybės saugumo departamento žinion¹⁶. Pasiprašius į Vilniaus universitetą, prorektorius Z. Žemaitis, rekomendavus universiteto bibliotekos vedėjui Vaclovui Biržiškai, priėmė istoriką bibliotekininku į Matematikos fakulteto Matematikos seminaro biblioteką¹⁷. Rektorių M. Biržišką J. Stakauską paskyrė Vilniaus universiteto Matematikos–gamtos fakulteto bibliotekos vedėju.

¹⁰ Petrauskas R. *Juozapas Stakauskas ir medievistikos pradžia Lietuvoje...*, p. 283.

¹¹ Gudavičius E. *Mindaugas*, Vilnius, 1998, p. 49.

¹² Selenis V. *Lietuvos istorikų bendrija 1918–1944 metais: kolektyvinės biografijos tyrimas*, Vilnius, 2007, p. 65.

¹³ Katilius A. *Kunigas dr. Juozapas Stakauskas – istorikas ...*, p. 7.

¹⁴ Selenis V. *Lietuvos istorikų bendrija 1918–1944 metais*, p. 90.

¹⁵ Gaigalaitė A., p. 23.

¹⁶ J. Stakausko tarnybinė byla, LCVA, f.–r. 856, ap. 2, b. 802, l. 1–8.

¹⁷ Gaigalaitė A., p. 24.

1941 m. liepos 1 d. J. Stakauskas Lietuvos laikinosios vyriausybės buvo paskirtas Vilniaus valstybinio archyvo direktoriumi. Einant šias pareigas, J. Stakauskui pavyko atgauti iš Vilniaus į Minską ir į kitas Baltarusijos vietas išvežtą archyvinę medžiagą. Parvežtai archyvinei medžiagai tvarkyti jis pasitelkė Vilniaus geto žydus. Kasdien į archyvą viešiemis darbams buvo atvedama 30 žydų. J. Stakauskui pavyko paslėpti keletą žydų šeimų. Senose vienuolyno patalpose Šv. Ignoto gatvėje buvo atitvertas koridoriaus galas, užstatytas knygų lentynomis. Slėptuvėje gyveno trylika žydų¹⁸. Kunigas Nikodemus Švogžlys-Milžinas, pažinęs J. Stakauską, rašė, kad jis niekam viešai nepasakojęs apie žydų gelbėjimą, nenorėjęs „*Izraelio valstybės nei diplomo, nei medalio, nei tenai pasodinto jo vardo medžio Didvyrių Alėjoje*“, nes tai laikė politika¹⁹. Vis dėlto jis neužmirštas: 2000 m. rugsėjo 22 d. Šv. Ignoto gatvėje prie buvusio seserų benediktinių vienuolyno pastato atidengta memorialinė lenta J. Stakauskui ir jo bendradarbiams vienuolei benediktinei M. Mikulskai ir mokytojui V. Žemaičiui, gelbėjusiems žydus nacių okupacijos metais. Izraelyje po mirties jam suteiktas „Jad Vašem“ holokausto memorialo medalis. 1995 m. rugsėjo 14 d. Lietuvos Respublikos prezidentas A. Brazauskas dekretu J. Stakauską apdovanojo Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi (po mirties).

1944 m. vėl sugrįžus sovietams, J. Stakauskas buvo sugražintas į Vilniaus universiteto Matematikos–gamtos fakulteto bibliotekos vedėjo pareigas, o liepos 31 d. Levas Karsavinas ir Vosylius Sezemanas prašė laikinai skirti jį asistentu prie Lietuvos istorijos katedros²⁰. Iš bibliotekininko pareigų J. Stakauską universiteto vadovybė atleido, nepaskyrė eiti ir kitų, nes jis, matyt, nesitikėdamas teigiamo jo klausimo išsprendimo, neatvyko į darbą.

Anot profesoriaus V. Merkio, 1944 m. į Lietuvą sugrįžus sovietų valdžiai, apie legalų tyrinėjimo darbą J. Stakauskas tegalėjo tik svajoti²¹. Sovietmečiu J. Stakauskas buvo vienintelis likęs kunigas profesionalus istorikas, tačiau neturėjęs galimybių savo tyrimų skelbti. Liko rašymas, kaip sakoma, „į stalčių“. Tačiau pastoracinis darbas nenutrūko. Vokiečių okupacijos metais J. Stakauskas lietuvių kalba laikydavo anksčiau sėkmadienines mišias Šv. Teresės bažnyčioje ar Aušros vartų koplyčioje. Neatsisakęs kunigo pareigų, negalėjo būti priimtas dirbti į mokslo institucijas, nors taip pasiūlyti buvo galvojęs. Kaip teigia A. Gaigalaitė, chruščiovinio atlydžio laikotarpiu J. Stakauskas atvyko į Mokslų akademijos istorijos institutą prašyti direktoriaus Juozo Jurginio priimti į darbą²². Nebuvo priimtas, nes ne tiek instituto, kiek sovietų valdžia nenorėjo buvusių kunigų įtakos mokslinei minčiai. Kaišiadorių vyskupas Teofilis Matulionis paskyrė jį klebonauti į nedidelį Gėlvonų miestelį. Kaip kunigas J. Stakauskas atrodė neišprastai, todėl vyskupas jį paprašė nusiskusti barzdą ir dėvėti sutaną. Klebonavo Gėlvonų (1944–1954 m.) ir Kazokiškio (1954–1957 m.) parapijose. Išėjęs į pensiją, tapo kunigu emeritu ir apsigyveno Žasliuose nedideliame mediniame name. J. Stakauskas vadovavo kunigų ir klierikų rekolekcijoms, sakė pamokslus įvairiose bažnyčiose. Nuo 1959 m. profesoriavo Kauno kunigų seminarijoje. Parašė keturiolika didesnių ir mažesnių veikalų tautinio atgimimo tematika. Domėjosi Vilniaus vyskupijos

¹⁸Gaigalaitė A., p. 25.

¹⁹Švogžlys-Milžinas N. Kun. Dr. Juozapo Stakausko charakteristika, *Naujasis Židinys*, 1992, nr. 9, p. 45.

²⁰LCVA, f.–r. 856, ap. 2, b. 802, l. 1, 3.

²¹Merkys V. *Juozapas Stakauskas – XIX a. Lietuvos kultūros istorikas ...*, p. 50.

²²Gaigalaitė A., p. 33.

ir kunigų seminarijos istorija, vyskupų biografijomis. Turėjo daug archyvinės medžiagos, naudojosi įvairių veikėjų atsiminimais*. Sovietmečiu jo darbai nebuvo skelbiami. Vienintelis atvirai įvardintas autorystės atvejis – Mažosios lietuviškosios tarybinės enciklopedijos trečiajame tome įrašyta jo pavardė. Mirė 1972 m. kovo 2 d. Vilniuje. Palaidotas Žasliuose.

J. Stakausko tarnybinė byla saugoma: LCVA, f. 391, ap. 7, b. 5113, l. 11 (anketa).

* Apie kun. J. Stakausko klebonavimą Gelvonuose žr. V. Girininkienės str. „Gelvonų parapija“ (sk. „Istorija“) ir „Ižymių žmonių biografijų sąvadas“.

Pedagogas ir poetas Stasys Jakštas

Kazys Morkūnas

Vilniaus krašto lietuvių sąjungos išėivijoje vicepirmininės Eugenijos Bulotienės rūpesčiu ir lėšomis 2000 metais „Žiemgalos“ leidykla (Kaunas) išleido Stasio Jakšto eilėraščių knygą „Manoji Lietuva“. Vieno iš redakcinės kolegijos nario Kazimiero Garšvos išanginiame žodyje rašoma, kad S. Jakštas gimė 1906 m. spalio 25 d. Giedraičiuose. Tikriausiai remiamasi „Lietuvių enciklopedija“¹, kuriai tuos duomenis galėjo pateikti ir pats S. Jakštas. Tačiau dėmesio vertas ir kitas šaltinis. 1930 m. baigęs Kaune S. Daukanto mokytojų seminariją ir neilgai mokytojavęs Dubingiuosė, 1932 m. jis vėl grįžo į Kauną. Čia J. Jablonskio pradžios mokykloje dirbo mokytoju, Vytauto Didžiojo universitete studijavo lituanistiką. 1931 m. Švietimo ministerijai organizavus Leipcigo universiteto Baltistikos katedros profesoriaus Jurgio Gerulio vadovaujamus kursus tarmėms tirti, su antrąja grupe juos 6 savaites (nuo 1932 m. kovo 14 d.) lankė ir S. Jakštas. Kursų klausytojų registracijos sąsiuvinyje jis, kaip reikalauta, savo ranka įrašė pavardę, vardą ir gimtąją tarmę (sodžių, valsčių). Pastarąją (gimtąją tarmę) jis įvardijo taip: „Ukmergės aps. Gelvonų valsčiaus Mikalajūnų kaimas“².

Kodėl gimęs Giedraičiuose, S. Jakštas gimtąją laiko Mikalajūnų kaimo tarmę, matyt, reikia tikėti senųjų šio kaimo žmonių aiškinimu: Stasio tėvas buvo kilęs iš Mikalajūnų. Jis buvęs vargonininkas, kiek laiko gyvenęs ir dirbęs Giedraičiuose. „Ver-smės“ leidyklos 2003 m. liepos mėnesį kompleksinės ekspedicijos į Gelvonų seniūniją metu kalbintas Mikalajūnų kaimo gyventojas Juozas Zaviša (gim. 1921 m.) teigė, kad Stasio Jakšto motina – jo (J. Zavišos) tėvo sesuo, o jis su Stasiu – pusbroliai. Taigi Stasys, vaikystėje iš tėvų ir išmokęs mikalajūniškių tarmę, ją laikė ir savo gimtąją tarmę. Tėvų gimtinės, kaip matysime toliau, jis neužmiršo ir savo kūryboje (eilėse).

S. Jakšto biografijoje svarbią vietą užima pedagoginis, jaunimo ir visuomenės švietimo, kultūrinis darbas. Studijuodamas pradėjo bendradarbiauti Juozo Balčikonio vadovaujamoje „Lietuvių kalbos žodyno“ redakcijoje, rinko šiam žodynui žodžius³. Nuo 1938 m. jis dirbo Švietimo ministerijoje, 1941–1944 m. joje ėjo pradžios mokslo departamento direktoriaus pareigas, redagavo tautininkų jaunimo laikraštį „Jaunoji Lietuva“ (1937–1939), leidinį „Kelias į laimę“ (su K. Avižoniu), vedė skautų radijo valandėles Kauno radiofone. Tokią veiklą, nors ir sunkiomis sąlygomis, jis tęsė 1944 m. vasarą pasitraukęs į Vakarų ir keletą metų gyvendamas Vokietijoje: buvo Lietuvių švietimo valdybos narys ir sekretorius, Kaselio (Kassel) lietuvių stovyklos švietimo vadovas, redagavo „Skautų vadovo“ antrąjį leidimą. 1949 m. persikėlė į JAV, dirbo paprastu darbininku fabrike, paskui gavo tarnautojo vietą pašte, 1951–1955 m. vadovavo Niūarko (Newark), Ker-



Stasys Jakštas
(1906–1979)

¹ *Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1956, t. 9, p. 262.

² Morkūnas K. Jurgio Gerulio kursai tarmėms tirti, *Archivum Lithuanicum*, vyr. red. Giedrius Subačius, Vilnius, 2000, t. 2, p. 283–290.

³ Plg. *Lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius, 2002, t. 20, p. 1155; *Dėk žodį prie žodžio – turėsi žodyną. Atsiminimai apie kalbininką Juozą Balčikonį*, Vilnius, 2006, p. 173 (nuotrauka).

nio (Kearny) Niū Džersio (New Jersey) valstijoje lietuvių šeštadieninėms mokykloms. Išėjęs į pensiją, senatvę norėjo praleisti Ispanijoje, kur buvo išsimokėtinai pirkęs namą. Čia 1979 m. liepos 28 d. ir mirė nuo antrojo infarkto. Palaidotas Alikantėje (Alicante).

Eilėraščius S. Jakštas pradėjo rašyti būdamas emigracijoje (datuoti daugiausia 1959–1968 m.), spausdino lietuvių periodikoje („Lietuvių dienose“, „Skautų aide“, „Eglutėje“), 1975 m. Čikagoje išleistoje lietuvių poezijos antologijoje „Tretieji vainikai“ (1944–1974). Minėtoje knygoje „Manoji Lietuva“ jie pagal tematiką pateikti trijuose skyriuose: „Eilėraščiai vaikams“, „Proginės eilės“ ir „Apmąstymai“. Daugeliui eilėraščių būdinga pasakojamoji forma. Ne viename jų išreiškiamas tėviškės ilgesys, pvz., eilėraštyje „Mano žemė“:

*„Trenties keliais pavargęs kai brendu,
Aš savo Žemę kaip maldaknygę skaitau;
Tenai aš amžius gyvoį tėviškę matau,
Tenai kaip paukščiais mintimis skrendu.*

*Kur bebūčiau, širdis man vis kartos:
– Netekęs tėviškės, matei juk daug tautų,
Tavosios Žemės ten prie Baltijos krantų
Pasaulį niekas neatstos“.*

Įdomu, kad S. Jakštas, prisimindamas tėviškę ir plačiai apibūdindamas jos kraštovaizdį, eilėraštyje „Mūsų upelis“ mini ir Mikalajūnų kaimo ar jam labai artimus vietovardžius, kurie ir dabar žinomi vietos žmonių – *Degimas* (seniau buvęs miškas, dabar pieva), *Kabarkšta* (Širvintos dešinysis intakas), *Pabalys* (krūmai, pieva), *Pieveniai* (raistas), *Savingė* (vienkiemis Mikalajūnų kaimo laukų pašonėje), plg.:

*„Kas pro mus į Vilnių ėjo,
Tas už kaimo pastebėjo
Slėniu tekantį bedalį
Mano tėviškės upelį.*

*Bet upelis jaučia vylių:
Mato kūdrą, mato gilią,
Stebi rūmus, aplink dairo –
Pro Savingę suka vairą.*

*Bet svajonių jo jaunystę
Meilės vystyklais suvystė
Karalaitė nelaukta,
Geltonkasė Kabarkšta...“*

Kitame eilėraštyje – „Mano kaimas“ – minimas Pavinkšnės kaimas:

*„Kadai iš dvaro iškėlęs kojas,
Kaip marių laivas audras vagojęs
Pavinkšnės kaimas surado šventą
Sau kurtis vietą ant Vinkšnės kranto“.*

Juozas Zaviša iš savo pusbrolio Stasio Jakšto girdėjęs, kad Mikalajūnų kaimas senesniais laikais turėjęs kitą pavadinimą – *Pāvinkšnė* (iš prie kaimo tekėjusio upelio vardo *Vīnkšnė*). Eilėraštyje minimas, bet konkrečiai neįvardytas dvaras („*Kadai iš dvaro iškėlęs kojas...*“) greičiausiai yra Gelvonų dvaras, kuriam baudžiovos laikais Mikalajūnų (Pavinkšnės) kaimas priklausęs. Prisiminimus apie šį kaimą Poetas išsaugojo visą gyvenimą. Štai eilėraščio „Mano kaimas“ paskutiniame posmelyje sako:

*„Menu aš kaimą, mamos lopšinę,
Amžių sukurtą, tyrą, perlinę,
Kuri užgavo ir mūsų širdis
Ir visur lydi, ir visad girdis“.*

Pedagogo, poeto Stasio Jakšto, brandžiausius savo gyvenimo metus praleidusio svetimose šalyse, bet nepamiršusio iš vaikystės pamėgtos tėvų gimtinės, jų kalbos, neturėtų užmiršti ir Gelvonų krašto žmonės.

Neveronių kaimo mąstytojas Petras Visackas

Kazys Morkūnas

*Kiek yra pasaulij žmonių,
Tiek yra mažų pasaulėlių,
Ir kiekvienas jame savotiškai tvarkos.*

P. Visackas

Vienintelį kartą buvome susitikę labai seniai – 1956 metais. Ir bendravome gana trumpai. Jau buvau aplankęs ne vieną neveroniškių pirkia, ieškodamas tinkamų pašnekovų – rinkau tarmės duomenis rengiamam spaudai „Lietuvių kalbos atlasui“. Nežinau, ar kieno patartas, ar savo nuožiūra užsukau į dar vieną beveik kaimo gale esančią sodybą. Užkandžia-vęs šeimininkas pakvietė prie stalo, pripylė iš puodynės ir man stiklinę pieno, atriekė parduotuvėje pirkto, tada madingos forminės duonos riekę. Pamažu išsinekėjome. Apie savo tėviškes. Sužinojęs, kad dirbu Vilniuje, Lietuvių kalbos ir literatūros institute, šeimininkas įsidrąsino ir parodė storą sąsiuvinį. Pirmajame jo puslapyje buvo įrašyta: „*Petras Visackas. Eilėraščiai*“. Sunku prisiminti, ką tada, greitomis pavartęs rankraštį, pasakiau, bet turbūt, pagyręs už įdomias ir originalias mintis, paraginau rašyti toliau.



*Petras Visackas.
Iš jo šeimos albumo*

Kai 2003 m. vasarą su „Versmės“ leidyklos organizuotos kompleksinės ekspedicijos dalyviais vėl teko lankytis Neveronyse, prisimintas ir anų laikų susitikimas su Petru Visacku. Deja, jis, pakirstas sunkios ligos, su savo gimtuoju kaimu atsisveikino jau daugiau kaip prieš tris dešimtmečius (1971 m. birželio 15 d.). Jo dukra Anelė Vaškūnienė (Visockaitė) išsaugojo tėvo rankraščius ir maloniai leido su jais susipažinti.

Neišdailinta, kartais nelengvai įskaitoma rašysena, nesilaikant rašybos, skyrybos taisyklių, nevengiant tarmės ypatybių, prirašyti šeši stori – maždaug po 180 puslapių – sąsiuviniai. Rankraščių autorius pateikęs ir kai kurių autobiografinių duomenų¹. Gimęs jis 1907 m. lapkričio 25 d. Ukmergės apskrityje, Gėlvonų valsčiuje, Neveronyse (tėvas Antanas, motina Felicija). Savo išsilavinimą apibūdina taip:

„Mokslo veik jokio nėjau, vos pradinės mokyklos vieną ir pusę skyriau įpusėjau – tai ir visas mano mokslas, kurį aš tuo laiku galėjau įsigyti. [...] Mokyti man nebuvo galimybės, nes mano tėvai buvo mažažemiai, vos teturėjo septynis hektarus žemės ir vaikų tiek pat. Reikėjo išmaitinti devynios burnos“.

Tas sunkias dienas jis vėliau prisiminė eilėmis:

¹ Kai šis straipsnis jau buvo parengtas spaudai, sužinota, kad kita Petro Visacko dukra – Aleksandra Rudžionienė (Visackaitė), gyv. Kaune, – saugo dar 5 storus tėvo prirašytus sąsiuvinius su jo autobiografija, įvairiais paaiškinimais ir potėniais apmąstymais.

*„Parduotos vasaros jaunystėj
Jau niekad niekad nesugrįš,
Prabėgusios varge vaikystėj –
Tik ašara skaudi nukris“.*

Daugiau žinių P. Visackas sėmėsis iš gyvenimo ir knygų, kurias labai mėgęs skaityti. O rašyti, pasak jo, *„paskatino galbūt ir pati prigimtis“*, kurią išreiškė žodžiais:

*„Daug naktų aš nemiegojau,
Be poilsio prabėgo jos;
Skaičiau, rašiau ir vėl dūmojau,
Minties ieškodamas skaidrios“.*

Kaimo poetas skaudama širdim, bet atvirai prisipažįsta ir tarsi pasiteisina:

*„Nors buvau ir esu bemokslis, bet negaliu atsispirti pagundoms,
savo aistrų viliojimui į literatūrinį darbą, kuris galbūt nėra sklandus
savo žodžiais, nei forma. Bet aš negaliu būt nerašęs, negaliu likt
kurčias ir aklas gyvenimui, kuris vyksta čia aplinkos pašonėj ir
už jo ribų“.*

Jautri širdis paskatino imtis plunksnos jau šešiolikmetį ar septyniolikmetį jaunuoli. Tiktai daug to meto rašinių, pastebi jis, dėl vienokių ar kitokių priežasčių sunaikinęs, *„tik keletas jų liko iš pirmo rašymo“*. Kai kuriuos ankstesnius savo kūrinėlius, juos kiek pataisęs, perrašydavo į naujus sąsiuvinius. Ne po visais nurodyta ir parašymo data. Daugiausia eilėraščių parašyta gimtajame kaime, tačiau sąsiuvinį po ranka turėjęs ir 1928–1929 m. tarnaudamas Lietuvos kariuomenėje, Marijampolėje.

P. Visackas eiliuotu žodžiu stengėsi perteikti ir savo jausmus, ir gamtos grožį įvairiais metų laikais, ir piemenėlio, artojo, samdinio vargus, žmonių tarpusavio santykius, siaubingas karų pasekmes, mintimis aplanko nežinomo kareivio, tokio pat likimo knygnešio kapus. Stebisi didžiule mokslo, technikos pažanga:

*„Kad šiandien nūnai
Iš kapų milžinai
Atsikeltų, pabustų senoliai,
Jie savo akimis
Netikėtų tikrai
Pasikeitusia permaina žemėj“.*

Teigdamas, kad *„žmogaus gyvenimas šiam pasaulyj – tai amžina, nesibaigianti kova“*, kuri vyksta *„už duonos kąsnį, laisvę ir teisę gyventi“*, P. Visackas skatina žmogų būti kūrėju, mąstytoju:

„Gyventi – tai dirbti,
 Mąstyti ir kurti,
 Judėti, kovoti ir siekti tikslų,
 Ryžtingai kliūtis kely nugalėti,
 Jeigu tu nori likti žmogum“.

Filosofiškai mąstančio žmogaus prigimtį Neveronių poetas pabandė parodyti ir savo eilėraštyje „Mąstytojas“, matyt, paveiktas ižymiojo prancūzų skulptoriaus Ogiusto Rodeno (Rodin) tokio pat pavadinimo kūrinio:

„Mąstytojas sėdi ant akmenio tylus,
 Veidą parėmęs ranka,
 Akių jo žvilgsnis ilgesingai gilus
 Žvelgia į tolius beribius“.

Ne viename savo eilėraštyje P. Visackas smerkia blogus žmonių įpročius – gobšumą, nesąžiningumą, veidmainiavimą, girtuokliavimą, melą, – sakydamas:

„Aš mėgstu tik vieną –
 Tai tiesą.
 Neapkenčiu melo,
 Oj ne!
 Kalbėti su tyra širdim,
 Meilės šviesa,
 Be melo šešėlio
 Veide“.

Jausdamas senkančią sveikatą, viename iš paskutiniųjų eilėraščių (1971 04 26), tarsi savotiškame testamente, Petras Visackas taria lyg atsisveikinimo, lyg savo darbų apibendrinimo žodžius:

„Viską iš gyvenimo,
 Ką buvau iš jo gavęs,
 Grąžinu atgalios jau.
 Kaip skolą paėmęs, –
 Čia žemėj naudojaus, –
 Viską atiduodu:
 Ir darbus, ir mintis
 Savas aš palieku“.

Pervertus beveik penkis dešimtmečius rašytus sąsiuvinius, vienus pavadintus „Keliai keleliai“, kitus – „Gyvenimo verpetuos“, mintyse vėl iškilo anas susitikimas su Petru Visacku. Kai atsisveikinome, Jis tą rugsėjo popietę su dalgiu ant peties, sakė, einas atolo pašienauti – žiemą karvutei pravers. Kitą dieną, grįždamas iš parduotuvės su duonos kepaliuku, gal parsinešė ir naują sąsiuvinį savo neramioms mintims užrašyti.

Atsiminimai apie Aleksandrą Dikčią

Ramunė Dikčiūtė

Aleksandras Dikčius gimė 1907 m. liepos 16 d. Ukmergės apskrityje, Gėlvonų valsčiuje, Kušniškių kaime. Mokėsi gimtojo kaimo pradžios mokykloje, vėliau – Ukmergės gimnazijoje. 1928 m. už liberalias pažiūras drauge su kitais aštuntokais (paskutiniosios klasės mokiniais) ir kai kuriais mokytojais iš jos buvo pašalintas. 1929 m. baigė Lietuvos mokytojų profesinės sąjungos gimnaziją Kaunė. Mokydamasis gyveno garsiajame „Žiburėlio“ bendrabutyje. Tais pačiais metais įstojo į Kauno universiteto Teisės fakultetą. Norėdamas išvengti tarnavimo kariuomenėje, paraleliai (kaip laisvasis klausytojas) mokėsi ir matininkų kursuose – iš jų į kariuomenę neėmė. Juos baigė 1931 m. Tolesnį gyvenimo kelią A. Dikčius susiejo su žemėtvarka. Iki karo dirbo matininku Šiaulių, Telšių, Ukmergės apygardose bei braižykloje Kaune. 1940 m. vedė mokytoją Vladislavą Vaitelytę, gimusią 1916 m. Jiedu užaugino tris sūnus ir dukrą. Per karą atliko Ramūgalos miestelio geodezinę nuotrauką; nuo vėlyvo 1944 m. rudens iki 1974 m. dirbo Vilniuje, Žemės ūkio ministerijoje. Mirė 1999 m. birželio 23 d., palaidotas Vilniaus Sudervės kapinėse.

Rašyti apie tėvelį – labai atsakinga. Praėjo devyneri metai, kai jis mus paliko. Jau yra aprimęs netekties skausmas. Tad pabandysiu įvertinti Jo darbus, parašytas knygas, pareigą šeimai, giminėms ir draugams.

Pirmieji mano prisiminimai tokie. Po karo mes gyvenome Vilniuje, Lvovo gatvėje. Mūsų šeima nuomojo butą pas šeimnininką lenką, kuris turėjo ne tik namą, bet ir daržą. Iki gatvės per jį vedė takelis. Aš juo eidavau pasitikti Tėvelio, grįžtančio iš darbo. Kartais tekdavo ir ilgiau palaukti – po karo darbo laikas nebuvo normuotas (dirbdavo ir naktimis). Tuščiomis Jis negrįždavo, vis su „kiškio pyragu“ – rytą Mamos įdėtu sumuštinium. Dabar manau, kad Jis taip norėdavo mane pradžiuginti, nes kitko neturėdavo – šeimai trūko pinigų.

Kai mes trys vaikai, beveik pametinukai, mokėmės vidurinėje mokykloje, Tėvelis buvo renkamas Tėvų komiteto nariu. Pamažu ėmiau suvokti, kad Jo žodis yra svarus. Šalia Jo buvo saugu mums ir Mamai, pas mus prisiglaudusiai Mamos seseriai Stasytei su sūneliu (jos vyras Lietuvos karininkas buvo sribų nužudytas).

Mūsų namuose apsistodavo kulniškiečiai, atvažiuavę su arkliais turgun (arkliai nakčiai buvo paliekami mūsų darže). Atsimenu, Dėdės kumelė, vardu Kaštanka (ji buvo labai gražios spalvos), susirgo; teko ją palikti Vilniuje ir gydyti. Taigi šitame mūsų bute (vėliau ir naujajame, Gedimino prospekte) nuolat būdavo svečių – daugiausia iš Kulniškių (Mamos tėvai, dvi seserys ir du broliai, kilę nuo Ramūgalos, buvo išvežti į Sibirą, kiti du – žuvę miške). Vilniuje jie pirkdavo duonos, miltų, cukraus. Stovėdavome eilėse ir mes, vaikai. Kulniškiečiai tapo mums labai savi. Ypač pamilome Tėvelio brolių Petro ir Adomo šeimas, gyvenusias kaime po vienu stogu. Mano brolis Gintaras keletą metų augo dėdės Adomo šeimoje. Vėliau mudu ten leisdavome vasaras, Gelvonų bažnyčioje priėjome pirmosios komunijos, su dėdienėmis važiuodavome arkliais į atlaidus. Kai nusižengdavau, dėdienė Fruzina primindavo: „*Neužsimiršk, kad esi Alekso dukra*“. Aleksas – kaimo ir šeimos pažiba. Akloji bobutė savo sūnumi Aleksu, vieninteliu mokytu šeimoje, labai didžiavosi.

Pasakojo, kad ją buvo nuvežęs Kaunan pas daktarus. Vėliau Kulniškiuose atostogaudavo ir visa mūsų šeima. Petro našlei Juzefai Tėvelis padėdavo šienapjūtės darbuose (jos sūnus Jonas tarnavo kariuomenėje Urale), grybaudavo, uogaudavo, bendraudavo su giminėmis. Ryšių su gimtine nenutraukė ir būdamas pensininku – lankydavo tėvų ir brolių kapus Kulniškių kapinaitėse, pasidžiaugdavo Jo tėvų namuose gyvenančia Jono šeima. Ir man labai miela lankyti Tėvelio gimtinėje, bendrauti su šia šeima, jos atžalomis.

Mes augome, ligų ir rūpesčių šeimoje netrūko. Mama ir du broliai susirgo tuberkulioze. Tad ant Tėvelio pečių krito ir daug šeimos rūpesčių. Mamos giminėms sugrįžus iš Sibiro, visus priglaudė. Jie gyveno pas mus tol, kol susirado darbus ir būstus.

Tėvelis buvo tvarkingas, už stalo sėsdavo apsiskutęs, susišukavęs. Pasidžiaugdavo skaniu Mamos paruoštu maistu. Sakydavo: „Pavalgiu kaip per Vėlykas“. Nors tik košę būtų valgęs. Ilgiau nematęs Mamos (ar sutikęs vyresnę moterį) ranką pabučiuodavo. Buvo jautrus, geros širdies, iš džiaugsmo ir ašara Jo akyse sublizgėdavo. Visi Dikčiai buvo išmoningi ir nagingi: Jo Mama – kaimo „daktarka“, Tėvas – seniūnas ir stalius, brolis Petras siūdavo batus bei pakinktus, sesuo Apolonija „išruošdavo“ Aleksą Ukmergėn, o jaunylis Adomas buvo geriausias apylinkės kalvis. Tėvelis Amerikoje turėjo dar vieną brolių Joną (Jis namiškius paragino toliau mokyti sūnų Aleksą, gražius laiškus rašiusį; tėvus rėmė pinigais. Taip Aleksas tapo gimnazistu, o ne siuvėju).

Tėvelis didžiavosi savo vaikų laimėjimais. Mačiau jį labai laimingą, kai 1975 m. aš, biochemikė, apgyniau daktaro disertaciją. Praėjus porai metų, jas apgynė ir mano vyresnieji broliai: chemikas Arvydas (dirba Mokslų akademijoje) ir fizikas Gintaras. Mudu su juo dirbame Vilniaus universitete: aš – docente Medicinos fakultete, Gintaras – profesoriumi Fizikos fakultete (dešimt metų buvo šio fakulteto dekanas). Tėvelis didžiavosi augančiais anūkais – Indre ir Dariumi bei proanūkiu Karoliu. Gaila, kad nebesulaukė tų dienų, kai Gintaras tapo profesoriumi, kai gimė proanūkiai – Gabrielė ir Justinas. Kantriai ir pareigingai, kol galėjo, globojo jaunėlių sūnų Joną, invalidą iš vaikystės. Sakydavo, kad reikia gyventi, laikantis dešimties Dievo įsakymų.

Tėvelis buvo teisingas. Trisdešimt metų jis išdirbo Žemės ūkio ministerijoje, daugelį metų buvo jos profsąjungos pirmininku, tačiau privilegijomis nepasinau-



Aleksandras Dikčius (stovi pirmas iš dešinės) su mama (sėdi viduryje) ir giminėmis. Ukmergė. 1936 m. M. Levio nuotr. Iš R. Dikčiūtės albumo

dojo. Jis gynė ne tik žemėtvarkininkų, bet ir visos ministerijos reikalus. Kai N. Chruščiovo laikais Žemės ūkio ministeriją „kraustė“ į Dotnuvą (toks nurodymas buvo atėjęs iš Maskvos), Tėvelis viešai išdrįso tam paprieštarauti. Ministerija buvo palikta Vilniuje. Tą lig šiol mena buvę bendradarbiai. Jis apgynė ir lietuvių kalbą. Rusas viršininkas panoro, kad visi raštai, tarp jų ir į rajonus siunčiami, būtų rašomi rusų kalba. Jis paprieštaravo, teigdamas, kad Konstitucijoje lietuvių ir rusų kalbos skelbiamos lygiomis. Už tokius žodžius tais laikais galima buvo nukentėti. Tąsyk jis nenukentėjo – ministro būta išmintingo. Tėvelis sakydavo: „*Už teisybę saldu ir nukentėti*“. Tiesa, buvo kairuoliškų (sakyčiau, socialdemokratiškų) pažiūrų, tačiau komunistu nebuvo.

Gražesnio rašto už Tėvelio – retai rasi. Taip rašė senosios kartos matininkai (turime Tėvelio draugų laišku, sveikinimų, gražiais raštais rašytu). Senieji matininkai draugavo ir išėję į pensiją. Vilniuje buvo jų grupelė, vieni kitus sveikindavo asmeninių švenčių progomis. Lankydavosi jie ir pas mus – kol liko beveik vienas. Daugeliui draugų pasakė gražias ir prasmingas atsisveikinimo kalbas.

Kol augome, Tėvelis daug laiko skyrė darbui, net sekmadieniais eidavo į ministeriją. Gal ir daugiau patirties galėjo mums perduoti ar pasidalinti prisiminimais. Išėjęs į pensiją, įsidarbino budėtoju Ateizmo muziejuje. Mamai patarus, ten pradėjo rašyti atsiminimus. (Į spaudą jis rašydavo ir Smetonos laikais. Neseniai aptikau „Žemėtvarkos ir melioracijos“ 1937 m. žurnalo antrąjį numerį, kuriame yra A. Dikčiaus straipsnis „Opioju žemės normų klausimu“.) Taigi per keletą metų parašė du „Atsiminimų“ tomus. Sakinių nedailino, beveik netaisė, žodžiai Jam tiesiog liejosi. Istorinius faktus, datas pasitikslingavo enciklopedijose ar kituose šaltiniuose. Aš buvau pirmoji tų jo knygų skaitytoja ir šiokia tokia recenzentė. Tiesą sakant, taisyti nebuvo ko. Rankraštį atspausdino mašinėle, „išleido“ po penkis egzempliorius. Padovanojo vaikams, Žemėtvarkos instituto muziejui, giminėms. „Atsiminimais“ ėmė domėtis spauda. Žurnalas „Žemėtvarka ir melioracija“ 1991 m. antrajame numeryje atspausdino apybraižą „Dvarų parceliavimas Šiaulių apygardoje“; 1999 m. ketvirtajame numeryje – „Gimtojo kaimo skirstymas į vienkiemius“; 2000 m. antrajame numeryje – „Pirmoji pažintis su žemėtvarkos darbais“ ir trečiajame – „Kaimų skirstymas vienkiemiais Kartenos valsčiuje ir 1934 – Deltuvos valsčiuje“; 2001 m. pirmajame numeryje – „Kaimų skirstymas vienkiemiais Ukmergės apskrityje“. 1992 m. „Dienovidžio“ 9–10 numeriuose išspausdinta Aleksandro Dikčiaus „Atsiminimų“ ištrauka „Matininkų laikai“; buvo straipsnių ir „Valstiečių laikraštyje“.

Vėliau Tėvelis parašė Dikčių giminės bei gimtojo Kulniškių kaimo istorijas. Pastarąją Žemėtvarkos projektavimo institutas 1982 m. išleido 20 egzempliorių tiražu.

Bėgo metai, Tėvelio regėjimas ėmė silpti. Kol matė, Mamai skaitydavo laikraščius ar net knygas, dirbo sode. (Nors po 1990 m. patirtos avarijos liko raišas. Labai didžiavosi dėdės Adomo išlenkta lazda. Į ją dabar remiasi Mama.) O kaip jis džiaugėsi, kai, artėjant devyniasdešimtmečiui, po sėkmingų abiejų akių operacijų ėmė geriau matyti. Bendradarbiai Tėvelio jubiliejų suorganizavo Žemėtvarkos instituto muziejuje, kuriam Tėvelis yra padovanojęs Smetonos laikais įsigytų matininko instrumentų. Minėjimas aprašytas B. Dubicko ir V. Skuodžiūno „Žemėtvarkos ir melioracijos“ 1997 m. trečiajame numeryje.

Baigdamas devyniasdešimt antruosius, Tėvelis pasiligojo. Tačiau prašviesėjimo minutėmis minėdavo Gelvonų bažnyčios šventorių, Kulniškius, savo Mamą. Jis jau keliavo namo...

Po mirties Tėvelis įrašytas į Lietuvos žemėtvarkos ir hidrotechnikos inžinierių sąjungos Garbės knygą, o artimiesiems įteiktas dailiai įrėmintas tą liudijantis pažymėjimas.

2007 m. liepos 16 d. Tėveliui būtų sukakę 100 metų. Tą dieną giminės ir buvę bendradarbiai padėjo gėles ant Jo kapo. Nacionalinės žemės tarnyba prie Žemės ūkio ministerijos (jos generalinis direktorius Kazys Maksvytis) pakvietė šeimos narius, artimuosius, kolegas ir veteranus šią sukaktį paminėti buvusioje Tėvelio darbovietėje. Prisiminimais apie Aleksandrą Dikčių matininkų metraštininkas Vytautas Skuodžiūnas pasidalino ir „Žemėtvarkos ir hidrotechnikos“ žurnalo 2007 m. trečiajame numeryje. Jo žodžiais, *„sudėtingą ir įdomų gyvenimo kelią nuėjo šis malonus, ramaus būdo, taktiškas, didelės erudicijos žmogus“*. Šiame straipsnyje pateikta ir išsami A. Dikčiaus biografija.

Poetas ir prozininkas Juozas Kruminas

Kazys Morkūnas

*O, debesys, aukštai, aukštai pakilę!
O, debesys, iš pūko ir iš šilko!
Kodėl tą žemę aš kaip dainą myliu,
Kodėl mane ji sielvartu apvilko?*

J. Kruminas

Bagaslaviškio miestelio pašonėje esančiame Paliónės vienkinyje 1914 m. sausio 26 d. gimė Juozas Kruminas. Kaip tik tuo metu lietuvių literatūros akiratyje staigiai ir gana ryškiai sužibo nauja žvaigždė – iš gretimo Šeiniūnų kaimo kilęs rašytojas Ignas Jurkūnas-Šeinius. Viena po kitos pasirodė tiek filologus, tiek ir platesnę skaitytojų visuomenę sudominusios jo apysakos „Kuprelis“ (1913), „Vasaros vaisės“ (1914), „Bangos siaučia“ (1914), apsakymų rinkinys „Žiburiai naktį“ (1914). Pažintį su dvidešimt penkeriais metais vyresnio kaimyno kūryba J. Kruminas galėjo pradėti Gėlvonų keturklasėje progimnazijoje, besimokydamas Ukmergės gimnazijos penktoje ir šeštoje klasėse, Kauno suaugusiųjų gimnazijoje ir, žinoma, studijuodamas Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultete. Jautrios sielos jaunuolis jau nuo pirmųjų gimnazijos klasių vis dažniau ir pats ima plunksną, savo mintis bando išreikšti poetine kalba. Tačiau atsidėti kūrybai, kaip ir mokslui, nelengva – reikia ieškoti ir pragyvenimui šaltinių. O jie dažniausiai nepastovūs, laikini: privačios pamokos, turtingesniųjų studentų diplominių darbų perrašinėjimas, darbas Kauno miesto autobusų konduktoriumi, vairuotojų sąjungos



*Juozas Kruminas
Gėlvonų keturklasės
progimnazijos
moksleivis.
Apie 1928 m.
Iš A. Karalienės
albumo*



*Poeto Juozo Kruminos
gimtinė – Paliónės
vienkiemis
(prie Bagaslaviškio).
2004 m.
Iš A. Karalienės
albumo*

sekretoriumi, įvairių laikraščių redakcijose. Mokosi svetimų kalbų ir pamažu išitraukia į vertėjo darbą, kurio jis neatsisako ir vėlesniais metais. Vienas ir su kitais poetais, prozininkais verčia knygas iš rusų, lenkų, vokiečių, anglų kalbų. J. Kruminą ypač žavėjo rusų poeto Sergejaus Jesenino (1895–1925) asmenybė ir kūryba. Deja, ne visi vertimai, dažniausiai dėl sovietų ar nacių cenzūros, pasiekė skaitytoją.

Pluoštą savo kūrybos, spausdintose beveik dešimtmetį įvairiuose žurnaluose, laikraščiuose, J. Kruminas 1940 m. ryžtasi paskelbti atskiru (96 p.) leidinuku, pavadinęs jį „Kibirkštys naktį. Lyrika ir poemos“. Kiekvienas eilėraštis papuoštas jame reiškiamą nuotaiką atitinkančia miniatiūrine vinjete, kurių autorius – dailininkas Petras Tarabilda. Eilėraščiai pavadinimų neturi, turinyje jie – pagal pirmąsias eilutes. Rinkinys prasideda eilėraščiu:

*„Nedainavo man motina tyliai dainų,
Nerymojo ties lopšiu palinkus.
Gal todėl ir dabar aš skausmu gyvenu –
Juodą vargą matau iš aplinkui“.*

Tai poeto neužgyjantys jausmai dėl ankstyvoje vaikystėje patirtos skaudžios netekties – jį, vienintelį savo sūnų, sunkios ligos palaužta motina paliko vos trijų mėnesių. Tačiau tokia nuotaika – sunkia artojo, darbininko dalia su kasdieniais vargais, kalinio kančia ir laisvės ilgesiu – persmelktas dažnas rinkinio eilėraštis. Vis dėlto beveik kiekvienas baigiamas viltimi, kad artėja šviesesnė ateitis. Nesunku suprasti, kad J. Kruminas buvo to meto kairiųjų lietuvių inteligentų pusėje. Tai patvirtina ir knygelės pradžioje jo įrašyta dedikacija: „*Draugams Kaziuvi Borutai ir Petruvi Cvirkaui*“. Titulinio lapo antroje pusėje nurodyta: „*Eilėraščiai 1936–1939 metų*“. Matyt, rinkinio spausdinimas užtruko ir autorius į jį įdėjo dar kelis kūrinius, išeinančius už to laiko rėmų. Tai dvi poemėlės – „Pasakojimas apie vieną žmogų“ ir „Broliai“, – parašytos jau besikeičiant Lietuvoje politinei padėčiai (1940 02 10, 1940 03 12), ir du eilėraščiai – „Kur lekiate – jūs mano žydros akys“ bei „Darbo Lietuva“ – jau iš esmės tai padėčiai pasikeitus (1940 07 14, 1940 07 15). Paskutiniajame eilėraštyje poetas tiki, kad visiems vargams Lietuvoje atėjo galas, bus kuriamas naujas geresnis gyvenimas:



Juozas Kruminas Vytauto Didžiojo universiteto studentas. Apie 1934 m. Iš A. Karalienės albumo

„Eina darbo žmonės kurti dieną naują.
Nesisups jau vargas verkiančiam kleve!
Per valstiečių vargą, darbininkų kraują –
Jau gyvent išėjo Darbo Lietuva“.

Praeis nedaug laiko ir J. Kruminas išvys siaubingą tikrovę, apie kurią ir pagalvoti negalėjo, kurią pačiam ir visai tautai teks išgyventi. Vis dėlto jo eilėraščių rinkinys parodė, kad į lietuvių literatūrą atėjo neeilinio talento poetas.

Tačiau pats J. Kruminas kartu su kitu, beveik vienmečiu poetu Danu Pumpučiu (1913–1980) metais anksčiau išleistoje eilėraščių knygelėje „Eksperimentai“ (Kaunas, 1939) į sąvoką *talentas* žiūri su tam tikru rezervu. Įžanginiame knygelės žodyje jie rašė:

„Pripažįstame gabumą, talentą, genijų, tačiau mes nemanome, kad jie (poetai – K. M.) yra „Dievo pateptieji“. Mes matome juose žmones. Ir kūrybai nereikia parnasų. Tai mitas, kurį pripažinti atsisakome. Kūrybai pakanka žemės“.

Jų nuomone, menininkui nebūtinai ir išankstinis įkvėpimas. Norėdami tai įrodyti, jie pasirinko gana unikalų eksperimentą:

„įkvėpimą pakeitėme trečiuoju asmeniu, kurs duodamas temą, apibrėžia rėmus, o mes patys sukeliame savyje kūrybinį nerimą ir rėmus užpildome turiniu, artimesniu savo širdžiai ir momento nuotakai, pasirinkdami kokį vieną iš begalybės galimų variantų“.

Tie tretieji asmenys, parinę šiems dviem jauniems kūrėjams 20 įvairiausių temų, buvo poetai ir prozininkai Bernardas Brazdžionis („Nemirštanti mirtis“), Liudas Gira („Nenupelnytų laimėjimų triumfatoriai“), Kazys Inčiūra („Išvažiuojant“), Albinas Žukauskas („Sunkūs paukščiai“), Liudas Dovydenas („Lentpjūvė mano tėvo miške“), Jonas Marcinkevičius („Kalinys, išėjęs laisvėn, pamato vėl kalėjimą“), Nelė Mazalaitė („Mano velnias“), Petrė Orintaitė („Saldi pagunda“), Stepas Zobarskas („Vakaras kaime“), dailininkai ir kt. Visi keturposmiai eilėraščiai parašyti 1939 m. spalio 13 – lapkričio 16 d. gana neįprastoje aplinkoje – tuo metu Kaune menininkų pamėgtoje „Konrado“ kavinėje. Be to, poetai, tarsi šachmatininkai, turėjo sekti laikrodžio rodyklės, ne kiekvieno kūrybai buvo skirta valanda laiko (neretai kūrėjai savo uždavinį atlikdavo ir greičiau). Štai vienas J. Kruminos posmelis Salomėjos Nėries pasiūlyta tema „Niekeno žemės gyventojas“:

„Stūgauja prieblandoje rudens darganos.
Miško šešėliuos jau slapstos naktis.
Brenda žmogus kelio puro pavargęs,
Brenda į niekur, į nežinią jis“.

Tolesni keleri metai kūrybai nebuvo palankūs. 1940 m. J. Kruminas priimamas tvarkyti pagrindinio sovietinio dienraščio „Tarybų Lietuva“ literatūros skyrių, tačiau

greitai iš šios redakcijos ir atleidžiamas. 1941 m. redaguoja vaikams skirtą laikraštį – „Pionierių“. Už tai, kad neparengė ir neišleido specialaus numerio, privalėjęs pažymėti sovietų valdžios Lietuvoje įvedimo metines, tų pačių metų birželį ir su šia redakcija turi atsisveikinti. Karo metais dirba Kauno radiofone, rengia literatūros valandėlėms vertimus iš kitų kalbų. Dalyvauja ir pagrindžio veikloje – leidžia šapirografuotinį laikraštėlį „Tautos žodis“. Periodikoje paskelbia eilėraščių, kartais virtusių net dainomis. Už ne vieną jų autorius buvo premijuotas.

Artėjantis frontas iš rytų daugelį Lietuvos žmonių vertė vėl pagalvoti dėl savo ateities. J. Kruminas 1944 m. liepą pradėjo ilgą kelionę iš Lietuvos į Vokietiją. Sunki tremtinio dalia paspartino jau Kaune ėmusią šlyti sveikatą. 1946 m. patenka į sanatoriją netoli Hafkrugo, kuri vėliau perkeliama į Edmundstalį (netoli Hamburgo), prie didelės lietuvių pabėgėlių Spakenbergo stovyklos. Sveikatai kiek pagerėjus, toje stovykloje ir apsigyvena, net dirba gimnazijos mokytoju. 1949 m. gauna dokumentus, leidžiančius persikelti į JAV. Tačiau vis labiau išgalinti daugelį lietuvių inteligentų pakirtusi plaučių liga vėl paguldo į minėtąją sanatoriją, kurioje 1951 m. liepos 1 d. miršta. J. Kruminas palaidotas Spakenbergo pabaltijiečių kapinėse. Lietuvių rašytojų draugijos ir vietos lietuvių bendruomenės rūpesčiu pastatytas granito paminklas su iš poeto poezijos įrašytu dvieliu:

*„Skrenda paukščiai, ir debesys eina,
Tiktai tu nepareisi namo“.*

Nors J. Krumino gyvenimo tarpsnis svetimijoje padangėje buvo labai trumpas ir įvairiais atžvilgiais nelengvas, savo kūrybinę biografiją jis dar spėjo papildyti naujais, net kelių žanrų kūriniais, kitais darbais. Lietuvių pabėgėlių stovyklose rengiamoms tautinėms šventėms parašo keletą vienaveiksmių vaidinimų, parengia montažų, rotatoriumi spausdintą literatūros almanachą „Baltija“, padedamas kitų leidžia ir redaguoja pirmą tremtyje neperiodinį literatūros žurnalą „Gintaras“ (11 numerių padauginėti rotatoriumi, 2 paskutiniai – spaustuvėje), kuriame spausdina ir daug savo eilėraščių, baladžių, vertimų, beletristinių straipsnių. 1946 m. Hafkruge išleidžia (rotatoriumi) ir atskirą baladžių rinkinį „Sugrįžimo laivas“. Vienose jų su romantizmo dvasia iškeliami karžygiška Lietuvos praeitis, kitose parodoma rūsti dabartis, reiškiama svajonės dėl Tėvynės laisvės. Pastarieji jausmai ypač atvirai išsakomi baladėje „Birželis 1941 metais“:

*„Ošia pušys išlakios ir kilnios.
Liūdnei supasi vinkšnose vėjas.
Nuo Šiaulių, Kretingos – ligi Vilniaus
Maras Lietuvą vėlek užliejo.“*

*Bet sukauks dar patrankų perkūnai,
Vyties žirgas sužvengs kraštui širmas.
Trečią priespaudą sveikinsim griūnant,
Kaip birželyje sveikinom pirmą“.*

Paskutiniaisiais metais J. Kruminas savo jėgas bando ir prozoje. Augsburgėje leidžiamame lietuvių emigrantų laikraštyje „Žiburiai“ 1947 m. išspausdina pirmą didesnę apysaką „Tolimas draugas“, o kitą – „Naktis viršum širdies. Vieno susitikimo istorija“ – 1950 m. atskira knyga išleidžia knygų leidykla „Gabija“ (JAV). Rašytojas jose neskiria didesnio dėmesio buities, socialinių reiškinių vaizdavimui, bet gilinasi į savo personažų dvasinę būseną, psichologines ypatybes. Jaunų žmonių meilės taurūs jausmai, kurie dominuoja minėtose apysakose, perteikiami lyriškai, bet jų baigtis dažniausiai nėra laiminga. Todėl antrosios apysakos jau pradžioje pagrindinio veikėjo Gaivenio ištarti žodžiai „*mes visi esame maži prieš rytdieną*“ pasirodo lemtingi.

Didžiausias ir reikšmingiausias J. Krumino prozos kūrinys – jau po autoriaus mirties Londone „Nidos“ knygų klubo išleistas romanas „Šeštasis medis“ (1963). Jo veiksmas vyksta lemtingais Lietuvai 1939–1941 metais Kaune ir, spėjama, Ukmergėje. Tikriausiai ir pagrindiniam veikėjui Jonui Vindeikiui pavardė parinkta neatsitiktinai – iš netolimo nuo rašytojo gimtinės kaimo pavadinimo *Vindeikiai*.

„Ši knyga neturi tikslo nušviesti kurią nors mūsų buvusiojo gyvenimo epochą. Joje tenorima duoti atskiri žmonės toje gyvenimo srovėje, kuri praplaukė pro autoriaus akis“.

Taip pats rašytojas apibūdina šį kūrinį, tikriausiai įpindamas į jį ir savo skaudžius kelerių metų išgyvenimus. Tačiau per veikėjus atskleidžiama ir tuo metu vis aktyvėjanti pagrindinių partijų – komunistų ir eserų (socialistų revoliucionierių) – veikla: jų tarpusavio santykių aiškinimasis, skverbimasis ir įvairias visuomenines organizacijas, siekimas į savo rankas paimti valdžią. Į jų pinkles patenka ir studentas Jonas Vindeikis. Jis patiria dvasinę ir fizinę prievartą, susiduria su sovietų okupantų atsiųstų Lietuvai „padėti“ valdininkų žema morale, praranda šeimą. Prasidėjus karui, Vindeikis savo buvusių „globėjų“ paliekamas likimo valiai. Slapstydamasis nuo žmonių jis „*prisimena daugelį siaubo dienų ir naktų*“ ir nežino, ar tas siaubas kada nors praeis. Vindeikio išgyvenimus vokiečių okupacijos metais norėta pavaizduoti romano antrojoje dalyje – „Sidabrinis lietus“. Šiam tik pradėtam sumanymui įvykdyti likimas jau neskyrė laiko...

Daug J. Krumino kūrybos, neretai pasirašytos ir įvairiais slapyvardžiais (J. Palionis, A. Gedainis, V. Gervydas, A. Gobuva), tebėra Lietuvos ir užsienio šalių lietuviškuose periodiniuose ir kituose leidiniuose, kurie jau yra tapę bibliografinėmis retenybėmis. Dalis neskelbtų rankraščių likę archyvuose. Taigi šio savito poeto ir prozininko palikimas dar laukia, kada jis bus atidžiai peržiūrėtas, sukauptas į rinktinius raštus, kad su juo galėtų susipažinti kuo daugiau skaitytojų.

Trumpose, įvairiuose leidiniuose ir įvairiomis progomis skelbtose, J. Krumino gyvenimo ir kūrybos apžvalgose neišryškinami atskiri jo neilgos biografijos tarpsniai, ne visada pilnai ir objektyviai nušviečiamos asmenybę formavusios aplinkybės, trūksta išsamesnių ir gilesnių literatūrinio palikimo nagrinėjimų. Be kitų, kartais ir prieštarinčiai apie rašytojo asmenybę ir kūrėją išsakytų minčių, išskirtinas romane „Šeštasis medis“ pabaigoje taip pat priverstinai Vakaruose atsidūrusio poeto, kritiko, pedagogo Benedikto Babrausko (1910–1986) duotas glaustas tų dalykų aptarimas

(pasirašytas – B. Bbr.¹). Sovietų valdžios metais J. Kruminas buvo arba apskritai nutylimas, arba vertinamas nepalankiai, kaip priešiškas to meto ideologijai.

Sveikintina, kad atkurtoje nepriklausomoje Lietuvoje į klausimus, kokio meninio lygio J. Kruminio poezija ir proza, kaip jis prisidėjo prie lietuvių literatūros, kultūros, tautos savimonės saugojimo ir ugdymo, mėgino atsakyti jau kitos kartos jo kraštiečių Rasa Lipeikienė diplominiame darbe „Juozas Kruminas: faktai ir problemos“ (vadovė prof. Aldona Vaitiekūnienė; Vilniaus pedagoginis institutas, Lietuvių literatūros katedra, 1992). Ji papildė ir rašytojo artimųjų, jį pažinojusių asmenų prisiminimais bei atsiliepimais gana kuklius jo biografijos puslapius.

Kokie bebūtų reiklų meno kritikų ar eilinių skaitytojų vertinimai, turbūt nelabai suklysimė sakydami, kad Juozas Kruminas, kaip ir Ignas Jurkūnas-Šeinius, daug padarė nepalikdami Bagaslaviškio, Gelvonų apylinkių Lietuvos literatūriniam „žemėlapyje“ balta dėmė. Iš jų kūrybos mokysis ir kitų kartų meniško žodžio ieškantys kraštiečiai.

J. Kruminio parašyti poezijos ir prozos dalykai

1. Kruminas J., Pumputis D. *Eksperimentai* (eilėraščiai), Kaunas, 1939.
2. Kruminas J. *Kibirkštys naktį* (eilėraščiai), Kaunas, 1940.
3. Kruminas J. *Sugrįžimo laivas* (baladžių rinkinys), 1946.
4. Kruminas J. *Naktis viršum širdies. Vieno susitikimo istorija* (romanas), 1950.
5. Kruminas J. *Šeštasis medis* (romanas), 1963.
6. *Tolimas draugas* (apysaka, rankraštis).
7. *Tolimi vandenys* (apysaka, rankraštis).
8. *Piršlybos* (pjesė, rankraštis).
9. *Pabaigtuvės* (pjesė, rankraštis).
10. *Sekmadienio vakaras laisvoj Lietuvoj* (pjesė, rankraštis).
11. *Tamsus Nevėžis – srauni Dubysa* (pjesė, rankraštis).
12. *Stovykla Kalnuose* (pjesė, rankraštis).

J. Kruminio verstos knygos

1. Korolenka V. *Giria gaudžia*, Kaunas, 1937.
2. Tolstojus A. N. *Auksinis raktelis arba Buratino nuotykių*, Kaunas, 1937.
3. Kostneris E. *Dingusi miniatiūra*, Kaunas, 1940.
4. Čiukovskis N. *Kapitonas Džeimsas Kukas*, Kaunas, 1941.
5. Makarenka A. *Pedagoginė poema*, Kaunas, 1941.

J. Kruminio verstinė poezija

1. Kanopnickienė M. Ką matė vaikai kelionėje, *Žiburėlis*, 1937, Nr. 17.
2. Gorkis M. Legenda apie Marko, *Laisvė*, 1940, spalio 26.
3. Ševčenko T. Daina apie Ukrainą, *Šviesa*, 1941, Nr. 4.
4. Rustavelis Š. *Vytis su tigro kailiu* (ištrauka).

¹ To paties autoriaus straipsnis apie Juozą Kruminą yra ir *Lietuvių enciklopedijoje* (Boston, 1958, t. 13, p. 231–232).

Profesorius Viktoras Kybartas

Vladas Ivaška

Vieno iš Gėlvonų krašto sūnų Viktoro Kybarto, gimusio 1929 m. vasario 19 d., vaikystės ir ankstyvos jaunystės, matyt, niekas geriau neaprašys, kaip jis pats archyvuose išlikusioje ir 1954 m. rašytoje autobiografijoje.

Skaitant šią autobiografiją, krinta į akis puiki rašysena, gražiai sudėti sakiniai. Lietuviško žodžio pojūčiu profesorius didžiavosi visą savo gyvenimą. Pralkabus apie lietuvių kalbą, jis visuomet prisimindavo mokytojus, išmokiusius jį ne tik gražiai sudėti žodžius, bet ir mylėti savo kraštą ir jo kalbą. Būsimasis profesorius, būdamas kuklus, autobiografijoje nutylėjo vieną svarbų momentą – Vilniaus universiteto Fizikos ir matematikos fakultetą jis baigė su pagyrimu, įgydamas fiziko specialybę.



Prof. Viktoras Kybartas

Puikus mokymasis mokykloje ir universitete rodo jau jaunystėje atsiskleidusius neeilinius Viktoro Kybarto gabumus. Teorinės fizikos Lietuvoje kūrėjas prof. A. Jucys V. Kybartą, kaip gabų fiziką, pakvietė į aspirantūrą. 1953–1956 m. jis apgynė disertaciją „Suderintinis Foko laukas daugiagūraciniame artutiname“.

Karo, trėmimų ir kitų negandų nuniokotame Vilniaus universiteto Fizikos ir matematikos fakultete labai trūko dėstytojų, todėl, dar būdamas aspirantu, 1954 m. V. Kybartas tampa Vilniaus universiteto darbuotoju. Jis paskiriamas vyresniuoju dėstytoju. Gyvenimas taip susiklostė, kad Vilniaus universitetas tapo pirmąja ir vienintele būsimojo profesoriaus darbo vieta. Šioje svarbiausioje Lietuvos aukštojoje mokykloje jis praėjo kelią nuo studento iki profesoriaus, katedros vedėjo ir fakulteto dekanı.

Archyvuose esančiuose dokumentuose sausai rašoma, kad V. Kybartas nuo 1957 m. liepos mėn. 15 d. skiriamas Fizikos ir matematikos fakulteto prodekanu. Prasideda V. Kybarto, kaip vieno iš ryškiausių Fizikos mokslo administratorių Lietuvoje, karjera.

Dar sovietmečiu neoficialiuose pokalbiuose V. Kybartas taip šnekėdavo apie savo atėjimą į administracinį darbą:

„Profesoriai A. Jucys ir P. Brazdžiūnas (Lietuvos fizikos kūrėjai – V. I.) matė, kaip iš Tarybų Sąjungos gilumos į Lietuvą „pagalbai“ siunčiami kadrai. Ypač tai buvo jaučiama administravime. Mokslo valdyme buvo būtina įtvirtinti lietuviškus kadrus. Todėl aš tiesiog buvau „ištremtas“ į administracinį darbą. Ypač tam darbui skatino prof. A. Jucys“.

Igijęs administravimo patirties, jau po metų, t. y. nuo 1958 m. spalio 3 d., jis skiriamas Fizikos ir matematikos fakulteto dekanu. Šias pareigas ėjo iki 1964 m.

Reorganizavus Fizikos ir matematikos fakultetą į du atskirus fakultetus – Fizikos bei Matematikos, nuo 1968 m. V. Kybartas tampa Fizikos fakulteto dekanu. Šiam fakultetui jis vadovavo iki 1982 m. Dirbdamas dekanu, V. Kybartas atsiskleidė kaip talentingas mokslo administratorius. Jam vadovaujant pagrindinei Lietuvos fizikų rengimo institucijai, fizikos mokslas Lietuvoje labai sustiprėjo. Labiausiai jo rūpesčiu buvo pastatyti Fizikos ir Matematikos fakultetų rūmai Naugarduko gatvėje. Labai išsiplėtus šiems fakultetams, jie jau nebetilpo po vienu stogu. 1978 m. Fizikos fakultetas persikėlė į jam skirtus rūmus Saulėtekio alėjoje, kuriems čia atsirasti daug prisidėjo ir V. Kybartas. Fakultete steigėsi naujos katedros, probleminės laboratorijos ir kiti padaliniai. Visų šių mokslo padalinių steigimas neišvengiamai buvo susietas su ryškių mokslo asmenybių iškilimu. Reikėjo mokėti suderinti visų jų interesus. Su šia užduotimi V. Kybartas susidorėjo puikiai.

Prof. A. Jucys ne veltui V. Kybartą siūlė į administracinį darbą. Besiplečiant fizikos mokslui, reikėjo jaunų gabių žmonių. Būdamas dekanu, V. Kybartas labai diplomatiškai ir taktiškai padarė tai, kad dabar Lietuvos fizikų branduolį sudaro Tėvynėje parengti kadrai.

Savo mokslinę karjerą pradėjęs kaip atomo fizikas, maždaug nuo 1965 m. V. Kybartas pradeda domėtis su radiofizika susietomis elektrodinamikos problemomis. Tai, matyt, sąlygojo prof. P. Brazdžiūno Radiofizikos katedroje organizuota šios krypties mokslinė veikla ir tai, kad V. Kybartas studentams skaitė elektrodinamikos kursą. Tolesnė V. Kybarto, kaip mokslininko ir dėstytojo, karjera susieta su radiofizika ir elektrodinamika.

V. Kybartas labai mėgo ir pedagoginį darbą. 1977 m. jis (kartu su prof. V. Šugurovu) parengė ir išleido vadovėlį „Elektrodinamika“, už kurį autoriams 1981 m. buvo paskirta Lietuvos SSR valstybinė premija. 1978 m. V. Kybartas tampa profesoriumi.

1977 m. prof. P. Brazdžiūnui pasitraukus iš Radiofizikos katedros vedėjo pareigų, V. Kybartas iš pradžių paskiriamas, o vėliau išrenkamas Radiofizikos katedros vedėju. Jam vadovaujant, Radiofizikos katedroje labai išsiplėtė taikomojo pobūdžio darbai. Katedra tapo vienu iš stambiausių mokslinių-pedagoginių kolektyvų fakultete. Radiofizikos katedros vedėju prof. V. Kybartas dirbo iki 1988 m. Tai buvo paskutinės jo administracinės pareigos. Pasitraukęs iš administracinio darbo, iki išėjimo į pensiją 1993 m., dirbo tik profesoriumi.

Profesorius labai mylėjo studentus. Kiek išgalėdamas jis saugojo ir gynė juos nuo įvairių nepagrįstų kaltinimų ir draudimų. Tai ypač akivaizdžiai liudija jo pagalba studentams organizuoti visoje Lietuvoje išgarsėjusią fizikų šventę „FIDI“. Jis sakydavo, kad „FIDI“ – tai visuomeninio ir organizacinio darbo akademija. Gyvenimas parodė, kad jis buvo teisus. Daugelis studentų, buvusių „FIDI“ organizatorių, dabar žymūs Lietuvos žmonės, dirbantys įvairiose mokslo ir politikos srityse.

Šis rašinys, aišku, neatspindės visos profesoriaus V. Kybarto asmenybės ir visų juo nuveiktų darbų. Neįkainojami Profesoriaus nuopelnai organizuojant Lietuvoje fizikos mokslą, rengiant aukščiausios kvalifikacijos specialistus ne tik fizikus, bet ir įvairių kitų sričių. Jokiuose oficialiuose raštuose nerasime jo puoselėtos meilės savo kraštui, lietuvių kalbai. Niekas nepasakys, kiek naktų Profesorius nemiegojo dėl jo mylimų studentų reikalų ar jų išdaigų. Savo meilės akademiniam jaunimui Profesorius niekada nedeklaravo, bet studentai tai intuityviai jautė ir jį mylėjo.



*Prof. Viktoras
Kybartas (dešinėje)
su kolegomis.
Apie 1980 m.
Iš str. autoriaus
albumo*

Visą savo gyvenimą Profesorius nepamiršo savo gimtojo Neveronių kaimo. Ne vieną šio kaimo vaiką jis paskatino siekti mokslo. Dabar jie, kadaise buvę kuklūs ir nedrąsūs Neveronių kaimo vaikai, jau patys garsina savo gimtinę ir mūsų Lietuvą.

Sunki ir klatinga liga Profesorių išplėšė iš mūsų tarpo 1996 m. lapkričio 24 d. Jis palaidotas Antakalnio kapinėse tarp kitų Lietuvos šviesuolių. Amžiną maldą Jam ošia Lietuvos pušys, primindamos gimtinę, kurią jis taip mylėjo.

Garbė Lietuvos žemei ir Gelvonų kraštui, užauginusiame tokią Ažuolą.

Steponas Rokas – pirmasis automobilių kelių specialybės habilituotas daktaras Lietuvoje

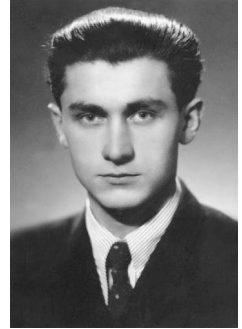
Linas Vidugiris

Steponas Rokas gimė 1929 m. gegužės 31 d. Gélvonų valsčiaus Mančiūšėnų kaime. Vaikystė prabėgo pliuškenantis vaizdingosios Širvintės sietuose, ardant bebrų užtvaras. Šeimoje augo sesuo Vladislova ir broliai Jonas bei Albertas, todėl namai visuomet būdavo pilni vaikų klegesio. Visi vaikai nuo mažens buvo pratinami padėti tėvams jų 13 ha ūkyje.

Pirmąsias raides Steponas pažino jau iš vyresniosios sesers mokyklos elementoriaus, o 1937 m. pavasarį pats peržengė gimtojo kaimo pradžios mokyklos slenkstį. Nors pirmosios mokslo dienos gausiame pradinukų būryje buvo neįpras-tos ir nedrašiam septynmečiui neįaukios, mokytojo Šeduikio nuoširdžiai skatinamas Steponas greitai susidraugavo su klasės vienmečiais ir kiekvieną rytą žieduotos įkaldės taku spėriai ženg-davo „laimės žiburio“ link. 1942 m. pavasarį džiaugdamsis par-nešė pirmąjį keturių skyrių pažymėjimą ir namiškius pradžiu-gino, kad mokytojas siūlė būtinai tęsti mokslą. Penktąjį skyrių lankė Gélvonuose, o 1943 m. išlaikė egzaminus į Ukmergės Antano Smetonos gimnazijos antrąją klasę.

Nepastebimai prabėgo mokslo metai gimnazijoje, ir 1949 m. Steponas gavo brandos atestatą, pažymėtą aukso medaliu. Dar prieš baigiamuosius egzaminus abiturientai diskutuodavo, kur studijuoti. Vieni ruošėsi traukti į Vilnių, kiti į Kauną, bet į kokią mokyklą rašyti prašymą, svarstė ilgai. Steponą domino techniškieji mokslai, ir jis nedvejodamas dokumentus nuvežė į Kauno valstybinį universitetą. Pasirinko automobilių kelių specialybę. Nors studijas pradėjo nemažas jaunuolių būrys, bet laikai buvo neramūs ir dėl įvairių priežasčių studentų kelininkų grupė sumažėjo... Koliokviumai, įskaitos, egzaminai atrodė kaip nesibaigiantis procesas, bet mokslo draugus vienijo bendri siekiai, draugiški disputai grupės susirinkimuose, ekskursijos po Lietuvą. Todėl studijų metai, kaip sakydavo Steponas, paliko maloniausius pri-siminimus.

Jau antrajame kurse Steponas pradėjo domėtis kelių mokslo tyrimais. Kelių tiesimo medžiagų dėstytojo V. Likevičiaus paskatintas, jis darė Lietuvos dolomitų kelių konstrukcijoms taikymo bandymus, skaitė referatus Kelių mokslo būrelyje. 1954 m. studijas baigė jau Kauno politechnikos institute (KPI) ir įgijo kelių inžinieriaus kva-lifikaciją. Jaunas energingas inžinierius buvo paskirtas į KPI Kelių katedrą asistentu. Siekdamas plėsti mokslo akiratį ir specialybės žinias gilinti, 1956 m. įstojo į Maskvos automobilių ir kelių instituto (MADI) aspirantūrą. Vadovaujamas plačiai žinomo kelių srities specialisto profesoriaus, technikos mokslų habilituoto daktaro V. Babkovo, pa-rašė disertaciją „Gruntų įvertinimas bandant automobilių pravažumą“, kurioje tyri-nėjo gruntų mechaninių savybių įtaką automobilių padangų sankabumui ir saugiam eismui. S. Roko sukurto originalaus kūginio medžiagų tankio matuoklio su sparnuote



*Steponas Rokas.
Apie 1960 m.
Iš V. Rokienės
albumo*

principas vėliau pritaikytas net Mėnulio grunto tyrimams. Šis prietaisas gruntų tyrimų praktikoje taikomas ir dabar. 1961 m. S. Rokui buvo patvirtintas technikos mokslų kandidato (daktaro) laipsnis, o, sugrįžus į KPI Kelių katedrą, 1963 m. ir mokslo docento vardas.

Ir Kaune S. Rokas tęsė kelių tiesimo medžiagų, jų savybių, pritaikymo kelių dangoms tyrimus. Ypač didelę dėmesį jis skyrė asfaltbetonio dangų, jų tvatumo, kokybės bei patikimumo tyrimams. Jau pirmosiose šių tyrimų rezultatų publikacijose S. Rokas atkreipė dėmesį į asfaltbetonio bei mechaninių savybių rodiklių pokyčius nuo šių mišinių technologinio proceso trikties, siūlė taikyti pradinių mineralinių ir bituminių medžiagų bei jų mišinių savybių norminę toleranciją. Remdamasis tais tyrimais, 1968 m. jis nurodė, kad, vertinant asfaltbetonio mišinių kokybę, jų sudėtis, nustatyta laboratorijoje, nėra optimali, nes asfaltbetonio

mišinio maišymo trukmė bei medžiagų dozavimas gamybinėse įmonėse nėra pakankamai tikslūs. Pagal matematinės statistikos metodus S. Rokas pateikė asfaltbetonio mišinių mineralinių medžiagų sudėties vidutinius kvadratinus nuokrypius, apibūdino šių mišinių vibraciją ir nustatė veiksnius, lemiančius jų homogeniškumą. Kelių asfaltbetonio mišinių gamybos kokybę jis pasiūlė tikrinti atrankos kontrolės metodais, o technologinį procesą reguliuoti ir reikalingo kokybės lygio pažaidas nustatyti specialiomis kontrolinėmis diagramomis. Apibendrinęs tyrimus, S. Rokas parengė asfaltbetonio proceso ir šių mišinių kokybės rodiklių teorines nuostatas, nustatė patikimas jų stabilumo ribas. Jis pirmąkart nurodė asfaltbetonio kokybės lygio plėtros tendencijas, sukūrė metodus ir prietaisus kelių asfaltbetonio technologinei kokybei kontroliuoti.

Visi tie tyrimai ir gauti duomenys sudarė S. Roko habilituoto daktaro disertacijos „Asfaltbetonio dangų įrengimo kokybės kontrolės efektyvumo didinimas, atsižvelgiant į technologinių veiksnių stochastinį poveikį“ pagrindą. Joje jis pateikė kompleksinę automobilių kelių kokybės valdymo sistemą ir kelių asfaltbetonio dangų įrengimo technologinio proceso kokybės kontrolės modelį, taip pat apibūdino principus, garantuojančius asfaltbetonio mišinių kokybės kontrolės patikimumą bei veiksmingumą, taikant statistinius metodus šių mišinių sudėčiai reguliuoti. Svarbią praktinę reikšmę turi jo tyrimais pagrįsti reikalavimai asfaltbetonio mišinių komponentams ir jų kokybės rodiklių normos, taip pat rekomendacijos asfaltbetonio gamyklų technologiniams įrenginiams ir automobilių kelių dangoms tobulinti. S. Roko tyrimų išvados ir rekomendacijos buvo taikomos rengiant asfaltbetonio mišinių Sovietų Sąjungoje kelių dangų kokybės vertinimo metodiką.



Steponas Rokas – KPI Santechnikos fakulteto prodekanas. 1965 m. Iš V. Rokienės albumo

1967–1977 m. S. Rokas buvo Kelių katedros vedėjas: iki 1969 m. Kauno politechnikos institute (dabar – Kauno technologijos universitetas), o paskui – Vilniaus inžineriniame statybos institute (dabar – Vilniaus Gedimino technikos universitetas, VGTU).

1984 m. S. Rokas Charkovo automobilių ir kelių institute (CHADI) sėkmingai apgynė disertaciją ir jam buvo suteiktas technikos mokslų habilituoto daktaro laipsnis – pirmajam Lietuvos automobilių kelių specialybės inžinieriui. 1985 m. jam suteiktas profesoriaus vardas.

Prof. S. Rokas yra parengęs apie 200 mokslo darbų, kurių 155 yra paskelbti įvairiuose leidiniuose. Knygoje „Kokybės vadyba tiesiant kelius“ iškeltos idėjos sulaukė plataus atgarsio užsienyje – ši knyga išleista Kinijoje ir Vengrijoje. Parašė metodinių nurodymų studentams ir gamybos specialistams, parengė apie 50 kelių specialybės straipsnių „Lietuviškajai tarybinei enciklopedijai“.

Prof. S. Rokas vadovavo 24 aspirantų mokslo darbams. Aštuoni jų sėkmingai apgynė mokslų kandidato (daktaro) disertacijas, o vienas – VGTU doc. Henrikas Sivilevičius – ir habilituoto daktaro disertaciją.

S. Rokas aktyviai dalyvavo visuomenės gyvenime: jis buvo Sovietų sąjungos aukštojo mokslo ministerijos Mokslo metodinės tarybos automobilių kelių specialybės narys, Lietuvos automobilių transporto ir kelių ūkio mokslo ir technikos draugijos narys, Lietuvos automobilių transporto ir plentų ministerijos mokslo ir technikos tarybos narys, aukštųjų mokyklų mokslo darbų redakcinės kolegijos narys. Plėtodamas savo mokslo žinias, jis stažavo Maskvos, Charkovo ir kitų miestų aukštosiose mokyklose, mokslo tyrimų institute.

Pilnas kūrybinių jėgų, sunkios ligos pakirstas, 1985 m. gegužės 20 d. S. Rokas iškeliavo į Anapilį. Jau daugiau kaip dvidešimt metų jo nėra tarp mūsų, tik iš praeitės nuotraukų galime pajusti Stepono gyvą žvilgsnį – visuomet nuoširdų ir kuklų. Lietuvos kelininkų ir visų jį pažinojusių atmintyje prof. S. Rokas pasiliks kaip energingas, užsibrėžto tikslo siekiantis tyrinėtojas, kūrybingas mokslininkas, puikus pedagogas. S. Rokas giliame liūdesyje paliko žmoną gydytoją stomatologę Vidą, dukrą biologę Brigitą, sūnų kelių inžinierių Brunoną.

Svarbiausi prof. S. Roko mokslo darbai

1. Rokas S. Gruntų vertinimo metodas, bandant automobilių pravažumą, *Charkovo automobilių ir kelių instituto mokslo darbai*, Charkovas, 1959, t. 23 (rusų k.).
2. Rokas S. Prietaisas gruntui bandyti lauko sąlygomis, *Išradimų biuletenis*, Maskva, 1960, Nr. 6 (rusų k.).
3. Rokas S. Savaeigių ratinių mašinų pravažumo įvertinimo metodika, *Statybos ir kelių mašinų gamyba*, Maskva, 1960, Nr. 5 (rusų k.).
4. Rokas S. Estetinių bei psichologinių veiksnių įvertinimas projektuojant kelius, *Statyba ir architektūra*, Vilnius, 1962, Nr. 2.
5. Rokas S. Automobilio ŽIL-157 riedėjimo pasipriešinimo priklausomybė nuo grunto būklės, *Automobilių pramonė*, Maskva, 1964, Nr. 5 (rusų k.).
6. Rokas S. Penetrometro išpaudimo greičio įtaka grunto penetracijos priešpriešai, *Pagrindai, pamatai ir gruntų mechanika*, Maskva, 1964, Nr. 6 (rusų k.).
7. Rokas S., Stagys V. Sąsajos tarp grunto stiprio ir grunto būklės apibendrinimo rodiklio tyrimai, *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Statyba ir architektūra*, Vilnius. 1965, t. 5.

8. Rokas S. Sankabumo koeficiento priklausomybė nuo grunto rūšies ir jo būklės, *Automobilių pramonė*, Maskva, 1965, Nr. 1 (rusų k.).
9. Rokas S. ir kt. *Kelių tiesimas*, Vilnius, 1967, t. 1; 1972, t. 2.
10. Rokas S. Skaldos asfaltbetonio dangų tyrimai, *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Statyba ir architektūra*, Vilnius, 1968, t. 7.
11. Rokas S. Atsižvelgti į asfaltbetonio kokybės variaciją, *Automobilių keliai*, Maskva, 1969, Nr. 4 (rusų k.).
12. Rokas S. Asfaltbetonio kokybės leistinojo lygio nustatymo principai, *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Statyba ir architektūra*, Vilnius, 1969, t. 9.
13. Rokas S., Stagys V. Asfaltbetonio, veikiant jį pakartotinei apkrovai, teorinės liekamosios deformacijos nustatymas, *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Statyba ir architektūra*, Vilnius, 1971, t. 11.
14. Christauskas J., Rokas S. Kontrolinių diagramų taikymas tiriant asfaltinių mišinių sudėties stabilumą, *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Statybinės medžiagos ir konstrukcijos*, Vilnius, 1971, t. 11.
15. Rokas S. Asfaltbetonio mišinių sudėties variacijos tyrimai dispersinės analizės metodu, *Aukštųjų mokyklų žinios. Statyba ir architektūra*, Novosibirskas, 1972, Nr. 9 (rusų k.).
16. Christauskas J., Rokas S. Objektivi asfaltbetonio mišinio kontrolė, *Automobilių keliai*, Maskva, 1972, Nr. 6 (rusų k.).
17. Rimkevičius A., Rokas S. Asfaltbetonio dangos kokybės statistinė kontrolė, *Automobilių keliai*, Maskva, 1974, Nr. 12 (rusų k.).
18. Rokas S. Efektyvi kontrolė – aukštos kokybės garantija, *Automobilių keliai*, Maskva, 1975, Nr. 3 (rusų k.).
19. Rokas S. Kelių tiesimo produkcijos kokybės valdymas, grindžiamas technologinių procesų statistiniais modeliais, *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Statybinės medžiagos ir konstrukcijos*, Vilnius, 1975, t. 4.
20. Rokas S. *Statistinė kokybės kontrolė tiesiant kelius*, Maskva, 1977 (rusų k.).
21. Rokas S. *Bandymų rezultatų apdorojimas statistiniais metodais*, Vilnius, 1977 (rusų k.).
22. Rokas S. Aktyvuotų mineralinių miltelių gamybos ir jų dozavimo, ruošiant asfaltinius mišinius, technologinis tikslumas, *Sojuz DORNII darbai, Asfaltbetonio dangų įrengimas naudojant aktyvuotas mineralines medžiagas*, Maskva, 1976, t. 107 (rusų k.).
23. Rokas S., Sivilevičius H., Asfaltbetonio mišinių gamybos įvairiuose maišytuvuose kokybė, *Automobilių keliai*, Maskva, 1978, Nr. 1 (rusų k.).
24. Rokas S. Asfaltbetonio mišinių kokybės rodiklių tikimybinis statistinis pagrindas, *Sojuz DORNII darbai, Automobilių kelių tiesimo kokybės kontrolės metodų tobulinimas*. Maskva, 1978, t. 102 (rusų k.).
25. Marcinkevičienė M., Rokas S. *Sieros naudojimo tiesiant kelius patirtis ir galimybės*, Vilnius, 1979.
26. Rokas S. Kelių dangos. Kurios jų geriausios? *Statyba ir architektūra*, Vilnius, 1979, Nr. 5.
27. Rokas S. Asfaltbetonio kokybės valdymas, *Automobilių keliai*, Maskva, 1979, Nr. 6 (rusų k.).
28. Babickas R., Rokas S. Didinti asfaltbetonio homogeniškumą, *Automobilių keliai*, Maskva, 1980, Nr. 4 (rusų k.).
29. Rokas S., Sidenko V. *Kelių tiesimo kokybės valdymas*, Maskva, 1981 (rusų k.).

Kalbininkas Kazys Morkūnas

Algirdas Sabaliauskas

Lietuvių kalbos institutas

Kai kalbininkas Kazys Morkūnas draugams pasakoja apie savo vaikystę, gimtąjį Piliakalnio vienkiemį, jo pasakojimuose kaip ypač spalvinga figūra iškyla senelis, motinos tėvas, Stasys Švedas. Buvęs jis labai tvirtas vyras (kaip liudytų pavardė, gal turėjęs kažkiek ir skandinaviško kraujo). Dirbęs dvare, dažnai ponus vežiodavęs į Leñtvario geležinkelio stotį, iš kur šie keliaudavo į Váršuvą ar dar tolimesnius pasaulio kraštus. Tačiau anūkui iš senelio pasakojimų atmintin įsirežusi ypač jo kelionė į Vilnių. Buvusi tai kelionė ne poniška karieta, o pėsčiomis. Ėjęs senelis basas. Batus nešėsi persimetęs per petį. Batai nebuvo tušti – juose barškėjo aštuoniolika senelės kietai išvirtų kiaušinių. Kai keliauninkas, išėjęs iš Mažėikiškių kaimo, jau perėjo mišką, nuo Žirnajū ežero pakrantės matėsi pamažu į dangų bekylanti saulė. Senelis buvo neseniai po pusryčių, valgyti nenorėjo, tačiau jį erzino žingsniuojant nuolat barškėję tie aštuoniolika kiaušinių. Jis nutarė jų atsikratyti – sėdęs ir suvalgęs visą aštuoniolika iš karto. Jėgų ir energijos užtekę ne tik kelionei iki Vilniaus, kur jis apsiavęs batus, bet ir atgal į Mažėikiškius.

Kaip būriai tada lietuvių, senelis su šeima lengvesnio duonos kąsnio ieškoti buvo nukeliavęs ir į Rygą. Ten juos užklupo ir Pirmasis pasaulinis karas. Senelį paėmė į kariuomenę, o šeima netrukus patraukė į Rusijos gilumą. Senelis jau nebuvo pirmosios jaunystės vyras, gal todėl jo ir nesiuntė į frontą, o paskyrė į darbus kepykloje. Kartą prie geležinkelio stoties tarp pabėgėlių besisukinėjantis kareivėlis iš tolo pamatė jam gerai pažįstamą ant žemės patiestą maršką ir tuoj pat atpažino čia susigūžusią savo šeimą, laukusią traukinio tolimesnei kelionei. Toliau šeima neiškeliavo. Karą praleido jie ne taip toli nuo fronto, bet, svarbiausia, ir ne taip toli vieni nuo kitų. Kepėju dirbęs caro armijos kareivis kiek galėjo rėmė savo šeimą ir duona, ir miltais. Deja, baisių karo žaizdų išvengti nepavyko. Į Lietuvą su tėvais iš trijų vaikų sugrįžo tik viena dukrelė – būsimojo kalbininko motina. Jos broliuko ir sesutės kapeliai liko svetimoje žemėje.

Nepriklausomoje Lietuvoje senelis nusipirko buvusio dvaro žemės ir pradėjo ūkininkauti. Sodyba buvo ant kalnelio. Todėl pats jai ir sugalvojęs vėliau oficialiu tapusį Piliakalnio pavadinimą. Senelio sodyboje prasidėjo būsimojo kalbininko pažintis su šiuo pasauliu (gimė 1929 m. kovo 4 d.). Keletą metų abi, tėvų ir dukros, šeimos gyveno kartu. Išsiskyrė, kai Kaziui nebuvo dar ir dvejų metų. Dukros šeima išsikūrė čia pat kaimynystėje. Išsiskyrimas nebuvo visai sklandus. Mat vyresnysis ketverių metų Kazio brolis Antanas, gal dieną ar dvi praleidęs naujojoje sodyboje, pareiškė, kad pas senelius jam geriau, ir sugrįžo į senuosius namus. Tėvai pagalvojo, kad išsiskyrimas bus trumpalaikis. Deja, visas tolesnis brolio gyvenimas prabėgo senelių sodyboje. Išsiskyrimą skaudžiai pergyveno motina. Be to, ir brolis, jau suaugęs, savo likimu nebuvo patenkintas. Kazys, užaugęs dar su trimis jaunesniais broliais, tarp savęs ir vyresniojo brolio Antano visą laiką jautęs kažkokį ypatingą bendrumą.

Jau vaikystėje būsimajam dialektologui teko pajusti lietuvių kalbos tarmių įvairovę. Gimtoji tėvo Ūpninkų parapija buvo visai netoli nuo Piliakalnio. Tačiau kai



piliakalniškiai, priklausę Gėlvonų šnektai, laukdavo svečių iš Upninkų, vaikai buvo mokomi sakyti ne *kuñpas*, *lúngas púntis*, bet *kañpas*, *lángas*, *pántis*, o svarbiausia, kad vyriausiojo brolio nepavadintų *Untaniukù*. Keistai gelvoniškiams atrodė ir upninkiečių *dubilaĩ*, *kupūstai* – daug gražiau jiems skambėjo *dabilaĩ*, *kapūstai*. Svečiai ir visą piliakalniškių giminę vadinę *Murkūnaĩs*, o šie save laikė tik *Markūnaĩs*. Net ir būsimojo kalbininko Kulniškių pradžios mokyklos baigimo pažymėjime buvo įrašyta, kad jis išduotas „Kazimierui Markūnui“¹.

Kulniškių mokykloje Kaziui teko susipažinti su lietuvių kalba, kuri gerokai skyrėsi nuo jo motinos ir tėvo kalbos.

„Didelės kantrybės reikėjo mokytojui Broniui Žebrauskui, tikram vakarų aukštaičiui (iš Piltviškių), mokiusiam savo auklėtinius tarti daiktavardį dūrįs. Kai reikalaudavo vietoj mums įprasto galūnės trumpo balsio i tarti ilgą (y), mes chorù šaukdavome durỹs, o kai mokydavo kirčiuoti pirmąjį skiemenį, mums išeidavo dūrįs. Nors mokytojas ir stengėsi, šio bendrinei kalbai netinkamo tarimo ir kai kurių kitų gimtosios tarmės ypatybių daugelis iš mūsų taip ir nesugebėjome atsikratyti“².

Kaip ir daugelis mūsų, Kazys Morkūnas labai gražiai prisimena savo pirmąjį mokytoją. Tai buvęs tikras lietuviško kaimo švietėjas, amžinas teisybės ieškotojas. Jo mokymo metodika gal ne visada sutikdavo su tradiciniais pedagogikos principais, bet žinių trokštančiam kaimo vaikui jo pamokos davė labai daug. O jo mokytojas taip ir nesugrįžo į gimtąją

*Kazys Morkūnas
prie buvusios
Kulniškių pradžios
mokyklos pastato.
2003 m. birželis.
Iš K. Morkūno
albumo*

¹ Nesiskirti su dialektologija visą gyvenimą. Kalbamės su dialektologu Kaziu Morkūnu [...], kalbėjosi R. Urniežiūtė, *Gimtoji kalba*, 2004, 3, p. 16.

² *Ten pat.*



*Susitikimas su
pirmuoju mokytoju
Broniumi Žebrausku
(pirmas iš dešinės)
švenčiant jo
aštuoniasdešimtąjį
gimtadienį. 1983 m.
Iš K. Morkūno
albumo*

Suvalkiją, amžinam poilsiui liko Gelvonų miestelio kapinėse, tarp žmonių, kur praėgo jo vaisingo darbo, o kartais ir skaudžių nusivylimų metai.

Penktąjį ir šeštąjį pradžios mokyklos skyrių kalbininkas lankė Gelvonų miestelio mokykloje. Baigęs ją visais penketais, 1942 m. jis buvo iš karto priimtas į Ukmergės pirmosios berniukų gimnazijos trečią klasę. Dar ne taip seniai tai buvusi viena geriausių Lietuvos vidurinių mokyklų – Lietuvos Respublikos prezidento Antano Smetonos gimnazija. Nors jau ir netekusi savo garbingo vardo, gimnazija, kiek leido karo ir okupacijų sąlygos, laikėsi neblogai, svarbiausia, turėjo gerų, patriotiškai nusiteikusių mokytojų. Kaziui Morkūnui, vis labiau linkusiam į humanitarinius mokslus, buvo itin svarbios nuoširdaus lietuvių kalbos ir literatūros mokytojo Broniaus Strazdo pamokos. Meilę lietuviškai dainai, pagarbą liaudies kultūrai ugdė tada Ukmergės gimnazijoje dirbęs ir savo mokinių visada nepaprastai mėgstamas žinomas mūsų dirigentas ir kompozitorius Pranas Sližys. Pakako ir talentingų mokinių. Toje pačioje klasėje su Morkūnu mokėsi būsimasis akademikas fizikas Algirdas Šileika, žymus kelių statybos specialistas profesorius Steponas Rokas, medicinos mokslų daktaras Vytautas Meška, žurnalistas Stasys Pleskus ir kt. Gimnazijos koridoriuose Morkūnas dažnai sutikdavo ir keliomis klasėmis už save vyresnį būsimąjį vieną žymiausių lietuvių kalbininkų akademiką Zigmą Zinkevičių (paties Zinkevičiaus klasėje, be jo, mokėsi dar du būsimieji profesoriai).

Į universitetą Morkūnas įstojo 1949 m. Lietuvių kalbotyrai tai buvo labai liūdni metai. Trūko dėstytojų. Klestėjo visokios su sveiku protu sunkiai suderinamos teorijos. Visą laiką reikėjo su kuo nors „kovoti“. Tačiau padėtis, bent jau kalbotyroje, pamažu ėmė gerėti. Į lituanistų programas sugrįžo istorinė lietuvių kalbos gramatika, rimčiau imta dėstyti lietuvių kalbos istoriją. Privaloma disciplina tapo latvių kalba. Studentui, norėjusiam geriau suvokti gimtosios kalbos dvasią, atskirti jos grūdus nuo pelų, daug padėdavo ramus profesoriaus Juozo Balčikonio žodis. Lietuvių kalbos istorinę gramatiką, pats jos oficialiai niekada nesimokęs, puikiai dėstė dar tik pirmuosius pedagoginio darbo žingsnius žengiantis, tas dar iš Ukmergės gimnazijos koridorių pažįstamas berniukas Z. Zinkevičius. Jis globojo ir labai aktyviai veikusį Lietuvių kalbos būrelį, kurio susirinkimai ir diskusijos ne vienam mūsų pasižymėjusiam kalbininkui buvo mokslinės veiklos pradžia.

Universitete K. Morkūnui teko klausyti ir kitų mūsų žymiųjų lituanistų – Vinco Mykolaičio-Putino, Jurgio Lebedžio, Jono Kabelkos, Jono Kruopo, Kazio Ulvydo, Juozo Senkaus, Jono Palionio, Meilės Lukšienės, Vandos Zaborskaitės paskaitų. Kaip ir daugelis anų laikų studentų, jis su pagarba prisimena Istorijos ir filologijos fakulteto dekaną, rūpestingą lituanistų globėją, reto takto ir tolerancijos žmogų Eugenijų Meškauską.

Malonus studijų prisiminimas Morkūnui liko universiteto dainų ir šokių ansamblis, su kuriuo nuvažiuota net iki pačios Maskvos.

Parašęs diplominį darbą apie gimtąją tarmę „Rytų aukštaičių pietinė tarmė“ (vadovas Z. Zinkevičius), 1954 m. K. Morkūnas sėkmingai baigė universitetą. Nepaprasta buvo ta senojo Vilniaus universiteto 1954-ųjų metų laida. Juk iš jos į mūsų literatūros kūrėjų ir tyrėjų gretas atėjo Justinas Marcinkevičius, Algimantas Baltakis, Alfonsas Maldonis, Marija Macijauskienė (Žakavičiūtė), Roma Brogienė (Dambrauskaitė), Jonas Kaminskas, Jonas Pilypaitis. Lietuvių tautosaką daugybe puikių darbų praturtino Leonardas Sauka. Į kalbotyros istoriją savo vardą įrašė Jonas Kazlauskas. Deja, tikriausiai nebuvo ir nė vienos tokios lituanistų laidos, iš kurios tiek daug taip anksti savo noru būtų palikę gyvenimą, tarp jų ir Kazio Morkūno taip mielai prisimenamo mokytojo dukra Jūratė Strazdaitė.

Studijų ir pirmieji po jų metai K. Morkūnui nebuvo lengvi. Jam, kaip ir daugeliui draugų, daug ko trūko. O čia dar ir netikėta tėvo mirtis. Tartum lengvas susižeidimas baigėsi nepagydoma liga. Iš valsčiaus dvylikos rublių premija už miško gaisro gesinimą atėjo, kai pats gesintojas jau gulėjo mirties patale.

1954-ųjų rudenį K. Morkūnas pradėjo dirbti Lietuvių kalbos ir literatūros institute. 1957–1960 m. mokėsi šio instituto aspirantūroje (vadovas Juozas Balčikonis). Disertacija, 1962 m. apginta, išaugo iš diplominio darbo. Pagrindinė disertacijos dalis atskirais straipsniais buvo paskelbta „Lietuvių kalbotyros klausimų“ tomuose. Nuo 1966 m. jis be pertraukos iki pat išėjimo į pensiją (2001 m.) vadovavo Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriui. 1990 m., kai Lietuvių kalbos institutas tapo savarankišku, K. Morkūnas buvo išrinktas Instituto direktoriaus pavaduotoju mokslo reikalams. Per dešimtmetį pasikeitė keturi instituto direktoriai, ir visi jie džiaugėsi, turėdami tokį pavaduotoją, koks buvo Kazys Morkūnas.

Į lietuvių kalbotyros istoriją K. Morkūnas pirmiausia pateks už darbą prie pagrindinio praėjusio šimtmečio lietuvių dialektologijos veikalo „Lietuvių kalbos atlaso“ (I–III, Vilnius, 1977–1991), kuriam duomenis rinko arti šešeto šimto žmo-

*Kasdienis triūsas
Lietuvių kalbos
ir literatūros
institute. 1981 m.
Iš K. Morkūno
albumo*



nių! Darbą prie šio veikalo K. Morkūnas pradėjo dar studentas. 1952 m. pagal atlaso medžiagos rinkimo programą jis kartu su savo mokslo draugu Leonardu Sauka ištyrė Ignalinos rajono Mažėnų – Medėišių apylinkių šnekta, o 1953 m. su kitu mokslo draugu Jonu Kazlausku ir jaunesnėmis kolegėmis Irena Jašinskaite, Reda Jėčiūte – Varėnos rajono Marcinkonių, Puvėčių, Ilgininkų, Merkinės gyvenamuosius punktus. Per trisdešimt tokių punktų jis ištyrė jau dirbdamas institute. K. Morkūnas buvo ne tik vienas pagrindinių medžiagos rinkėjų, autorių – tik su jam būdingu kruopštumu



Su kolega Kazimieru Pakalka Anykščiuose (vakare, skirtame Konstantinui Sirvydui paminėti). 1989 m. O. Pajėdaitės nuotr. Iš K. Morkūno albumo

ir, sakytume, šventa kantrybe vadovavo visam šio veikalo parengimui. K. Morkūnui ir kitiems labiausiai nusipelnusiems „Lietuvių kalbos atlaso“ rengėjams buvo paskirta 1994-ųjų metų Lietuvos Respublikos mokslo premija.

Su „Lietuvių kalbos atlasu“ yra glaudžiai susijęs ir kitas svarbus mūsų dialektologijos veikalas – chrestomatija „Lietuvių kalbos tarmės“ (Vilnius, 1970). K. Morkūnas taip pat yra vienas šio veikalo sudarytojų ir redaktorių.

Porą dešimtmečių K. Morkūnas vadovavo ir „Europos kalbų atlaso“ („Atlas linguarum Europae“) lietuvių kalbos duomenų rinkimui. Buvo šio milžiniško UNESCO finansuojamo veikalo Vyriausiosios redakcinės kolegijos vienos komisijos narys. Kartu su latvių kalbininke Aina Blinkena šiam leidiniui jis parašė platų straipsnį apie baltų kalbas.

Lietuvių kalbos istorijos tyrinėtojams yra labai naudingas K. Morkūno sudarytas Konstantino Sirvydo „Punktų sakymų“ veiksmažodžių indeksas“ (Lietuvių kalbotyros klausimai, 1980, 20, p. 109–222). Šio mūsų raštijos pradininko analizei skirtas labai išvalgus, gausiais statistiniais duomenimis pagrįstas K. Morkūno straipsnis „Mišrieji dvigarsiai *am, an, em, en* ir balsiai *a, e* K. Sirvydo raštuose“ (Lietuvių kalbotyros klausimai, 1967, 9, p. 139–146).

Su Danguole Mikulėniene K. Morkūnas parengė leidinį „Dieveniškių šnektos tekstai“ (Vilnius, 1997). Na, o šių kalbininkų drauge su Laima Grumadiene ir Aloyzu Vidugiriu sudarytas dviejų tomų „Dieveniškių šnektos žodynas“ (Vilnius, 2005, t. 1) yra tikras šios vienos įdomiausių Lietuvos rytinio pakraščio šnektos, kalbininkų numylėtinės, paminklas. Su D. Mikulėniene K. Morkūnas parengė taip pat „Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programos“ dalį „Morfologija“ (Vilnius, 1995).

Mūsų dialektologijos pagrindus, tyrinėtojų uždavinius K. Morkūnas išdėstė labai patrauklia forma parašytoje, platesniems skaitytojų sluoksniams skirtoje knygelėje „Pažintis su lietuvių kalbos tarmėmis“ (Vilnius, 1980).

Daugybę populiarių straipsnių apie lietuvių kalbos tarmes, jų tyrinėtojus K. Morkūnas paskelbė įvairiuose periodiniuose leidiniuose. Visus dialektologinius straipsnius jis parašė ir „Lietuvių kalbos enciklopedijai“ (Vilnius, 1999).

Lietuvių kalbos tyrinėtojai gali džiaugtis Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos ir Lietuvių kalbos instituto parengtomis ir išleistomis knygomis „Lietuvių kalbotyra“, kuriose sukaupia 1917–2000 m. lietuvių kalbotyros bibliografija. 1965–2004 m. buvo išleista trylika tokių knygų. Keitėsi jų sudarytojai, redaktoriai, tačiau visų jų pratarmėse už įvairią pagalbą dėkojama Kaziu Morkūniui.

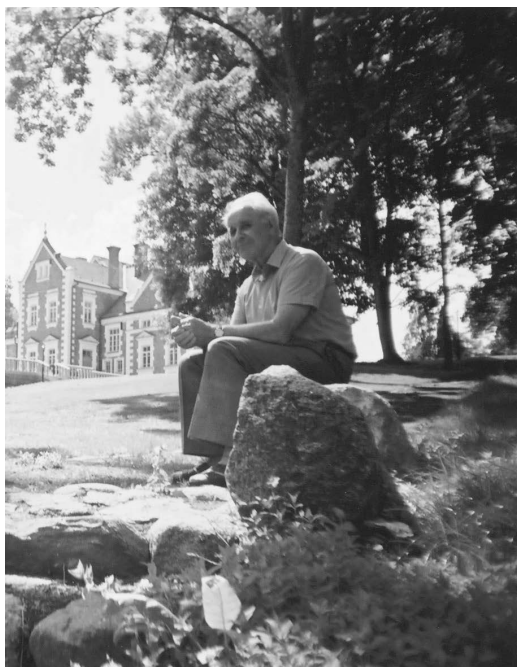
Nuo 1957 m. Lietuvių kalbos institutas leidžia tęstinį mokslo darbų leidinį „Lietuvių kalbotyros klausimai“ („Acta Linguistica Lithuanica“). 2007 m. pasirodė jau 55-asis šio leidinio tomas. 29-į jo tomų redakcinės kolegijos narys, o iš jų 13-os atsakingasis redaktorius buvo K. Morkūnas. Reikėtų pabrėžti, jog vargu ar institute buvo kitas darbuotojas, kuris būtų tiek daug darbo įdėjęs į kitų savo kolegų, ypač jaunesniųjų bičiulių, straipsnius ir knygas. Norėtusi priminti, kad profesorius Juozas Balčikonis buvusį savo mokinį ypač vertinęs kaip reto pastabumo korektorių³.

K. Morkūnas buvo pagrindinis ir daugelio Lietuvių kalbos institute vykusių konferencijų organizatorius.

Ne visos mūsų dienos „lyg žydėjimas vyšnios“. Apsiniaukusių dienų netrūko ir Kazio Morkūno gyvenime. Netikėta tėvo mirtis. Gerokai per anksti palaidoti abu jauniausieji broliai. Pastaraisiais metais ir ligos. Sunkios operacijos. Ilgi mėnesiai ligoninės palatoje. Kartais atrodydavo, jog gėsta paskutinė viltis. Bet gal iš senelių paveldėta tvirtybė leisdavo vėl sugrįžti prie nebaigtų darbų ir pradėti naujus. Prie šių naujų tektų priskirti ir kalbininko straipsnius „Versmės“ leidyklos leidžiamos „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoms.

Už nuopelnus Lietuvai Kazys Morkūnas 2002 m. buvo apdovanotas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino Karininko kryžiumi.

Šio straipsnelio autoriui su Kaziu Morkūnu teko laimėti bendrauti daugiau kaip penkiasdešimt metų. Kartu dirbta, kartu šūkauta stadionuose, sodinta obelys, džiaugtasi vaikais ir anūkais, laidota draugai. Jis labai gražiai prisimena ne tik jo motiną, bet ir senelius. Įvairio-



Kazys Morkūnas „Versmės“ leidyklos ekspedicijos pažintinėje ekskursijoje Šešuolėlių dvaro parke. 2003 m. liepos 14 d. V. Girininkienės nuotr.

³ Kaip kadaise Jono Jablonskio laikų studentai galėjo pasigirti buvę mūsų žymiojo kalbininko sekretoriais, taip J. Balčikonio mokiniai gali didžiuotis buvę savo profesoriaus „korektoriais“. Jie padėdavo jam skaityti vertimų korektūras. Būdavo tai geros gimtosios kalbos pamokos, įdomus bendravimas su profesorium ir, žinoma, arbata, paprastai su lietuvišku sūriu, riešutais, česnakais ir Vilniaus krašto medumi.

mis progomis bendravo su jo broliais, vaikais, anūkais. Iš tikrųjų retas atvejis – kai turėjai progos susitikti net su penkiomis kartomis. Ir iš visų tų susitikimų vis mieli prisiminimai. Teisus buvo kažkoks išminčius, pasakęs, kad iš visų turtų didžiausias turtas yra geri draugai⁴.

Svarbiausi Kazio Morkūno mokslo darbai*

1. Morkūnas K. Rytų aukštaičių pietinės (širvintiškių) tarmės fonetika, *Lietuvių kalbotyros klausimai*, Vilnius, 1960, t. 3, p. 5–59.
2. Morkūnas K. Rytų aukštaičių pietinės (širvintiškių) tarmės morfologija: (daiktavardis, būdvardis, skaitvardis, įvardis, veiksmažodis), *Lietuvių kalbotyros klausimai*, Vilnius, 1969, t. 11, p. 107–146.
3. Morkūnas K. Die Onomastik in Litauen, *Acta Baltico-Slavica*, Bialystok, 1970, t. 7, p. 197–206.
4. *Lietuvių kalbos tarmės: chrestomatija*, sudarė E. Grinaveckienė, A. Jonaitytė, K. Morkūnas, B. Vanagienė, A. Vidugiris, red. E. Grinaveckienė, K. Morkūnas, Vilnius, 1970.
5. Grinaveckienė E., Jonaitytė A., Lipskienė J., Morkūnas K., Razmukaitė M., Vanagienė B., Vidugiris A. *Lietuvių kalbos atlasas*, red. kol. K. Morkūnas (atsak. red.) ir kt., Vilnius, 1977, t. 1: *Leksika*.
6. Sabaliauskas A. *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija: iki 1940 m.*, atsak. red. K. Morkūnas, Vilnius, 1979, (d.) 1.
7. Morkūnas K. *Pažintis su lietuvių kalbos tarmėmis*, Vilnius, 1980. Morkūnas K. Konstantino Širvydo „Punktų sakymų“ veiksmažodis (Indeksas), *Lietuvių kalbotyros klausimai*, Vilnius, 1980, t. 20, p. 109–222.
8. Grinaveckienė E., Jonaitytė A., Lipskienė J., Morkūnas K., Vanagienė B., Vidugiris A. *Lietuvių kalbos atlasas*, red. kol. K. Morkūnas (atsak. red.) ir kt., Vilnius, 1982, t. 2: *Fonetika*.
9. Sabaliauskas A. *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija: 1940–1980*, atsak. red. K. Morkūnas, Vilnius, 1982, (d.) 2.
10. Sabaliauskas A. *Lietuvių kalbos leksika*, atsak. red. K. Morkūnas, Vilnius, 1990.
11. Gaivenis K., Keinys S. *Kalbotyros terminų žodynas*, red. K. Morkūnas, Kaunas, 1990.
12. Ambrasas Z., Belickienė G., Grinaveckienė E., Jonaitytė A., Lipskienė J., Morkūnas K., Vanagienė B., Vidugiris A. *Lietuvių kalbos atlasas*, red. kol. K. Morkūnas (atsak. red.) ir kt., Vilnius, 1991, t. 3: *Morfologija*.
13. Sabaliauskas A. *Iš kur jie?: pasakojimas apie žodžių kilmę*, atsak. red. K. Morkūnas, Vilnius, 1994.
14. *Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programa. Morfologija*, sudarė D. Mikulėnienė, K. Morkūnas, Vilnius, 1995.
15. Mikulėnienė D., Morkūnas K. *Dieveniškių šnektos tekstai*, Vilnius, 1997.
16. Blinkena A., Morkūnas K. *Die baltische Sprachen, Atlas Linguarum Europae: perspectives nouvelles en géolinguistique*, Roma, 1997, p. 89–102.
17. Kruopas J. *Rinktiniai raštai*, sudarė S. Keinys, K. Morkūnas, A. Sabaliauskas, Vilnius, 1998.

⁴ Šiame straipsnyje yra panaudotas ir ankstesnis autorius straipsnis „Draugo prierašas“, paskelbtas Irenos Andriukaitienės sudarytoje K. Morkūno „Bibliografijoje“ (Vilnius, 1999, p. 5–9). Plg. t. p.: Karaciejus J., Leskauskaitė A. Sveikiname Kazį Morkūną, *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 2004, 51, p. 141–144; Vidugiris A.

Žymaus kalbininko sukaktis, *Gimtoji kalba*, 1999, 3, p. 26–28.

* Darbai pateikiami jų paskelbimo chronologine tvarka. Išsamį 1955–1999 m. skelbtų darbų rodyklę žr. *Kazys Morkūnas: Bibliografija*, sudarė I. Andriukaitienė, Vilnius, 1999, 46 p.

18. Ambrazas Z., Girdenis A., Morkūnas K., Sabaliauskas A., Urbutis V., Valeckienė A., Vanagas A. *Lietuvių kalbos enciklopedija*, parengė K. Morkūnas, red. V. Ambrazas, Vilnius, 1999.
19. Vosylytė B. *Kelias į didįjį Žodyną*, sudarė K. Morkūnas, K. Vosylytė; iv. str.: Morkūnas K. Lietuvių kalbininkė Bronė Vosylytė, Vilnius, 2002.
20. Grumadienė L., Mikulėnienė D., Morkūnas K., Vidugiris A. *Dieveniškų šnektos žodynas*, sudarytojai D. Mikulėnienė, K. Morkūnas, A. Vidugiris, mokslo red. D. Mikulėnienė, K. Morkūnas, Vilnius, 2005, t. 1: A–M.

Nuo leidyklos

Deja, Kazys Morkūnas po ilgos ir sunkios ligos 2008 m. balandžio 2 dieną (mirė kovo 29 d.) atgulė amžinojo poilsio Kairėnų kapinėse taip ir neišvydęs knygos apie savo gimtąjį kraštą, kurį taip mylėjo. Gelvonai, ypač tėviškė netoli Kulniškių, visada buvo jo mintyse. Stengėsi kuo daugiau užrašyti savo krašto žmonių biografijų, teigdamas, jog žmonės labiausiai verti įamžinimo. Bet pats būdamas labai kuklus, nemėgo, kad kas apie jį rašytų, todėl nelengva buvo tokių žymų kalbininką įtikinti, kad ir apie jį patį turėtų būti straipsnis šioje monografijoje. „Versmės“ leidykloje liko daugybė laiškų ir raštelių apie būsimos knygos straipsnius, autorius ir kt. Jų tarpe ir šis, parašytas jau labai sunkiai sergančio žmogaus ranka, tačiau įskaitomas, tvarkingas, be jokių braukymų ar taisymų. Kad kitas be reikalo nevargintų akių...

Vida Girininkienė

Gerb. Vida Girininkiene,

Gražiuu ilgai pas mane užsigulėjusius „Gelvonų“ knygos straipsnius (jų maketus). Kai ką prataisčiau, kai kuo juos papildžiau. Jūsų pageidavimu prie man skirto straipsnio (aut. A. Sabaliauskas) nurodžiau savo svarbesnius publikuotus darbus. Tačiau tai nėra būlina, galima apsieiti ir be jų. Frie kai kurių straipsnių pridėjau gautas nuotraukas. Kai jos bus nereikalingos, jų saugininkai norėtų jas atgauti. Ar gavote p. Vladislavo Svoškos straipsnį apie Viktorą Kybartą (autorius skambino ir sakė, kad parašęs)? Galbūt dar atviras kokius klausimus, kuriuos galėtume išsiaiškinti nors telefonu, nes susitikti redakcijoje dėl sveikatos (tiksliau – nesveikatos), atrodo, jau negalėsiu, o ir jūs visi ten užimvertę darbai.

Su pagarba

Kazys Morkūnas

Vilnius, 2008 02 16

Povilas Dikčius*

Boleslovas Zubrickas

Dikčius Povilas (1933 04 11 Kušniškių k., Ukmergės r.–1991 03 17 Vilniuje), kompozitorius, pedagogas, kultūros ir meno veikėjas. Lankė Kušniškių ir Vėprių pradžios mokyklas, baigęs Vėprių progimnaziją, 1947–1951 mokėsi Ukmergės mokytojų seminarijoje, pas muzikos mokytoją Liudą Andrulį išmoko griežti smuiku, mokėjo groti armonika, akordeonu ir skambinti kanklėmis. 1951–1952 buvo Šešuolių (Ukmergės r.) septynmetės mokyklos muzikos mokytojas, vadovavo kultūros namų chorui. 1952–1956 Vilniaus valstybiniame pedagoginiame institute studijavo pedagogiką ir psichologiją. Lygia greta (1952–1957) Vilniaus J. Tallat Kelpšos muzikos mokykloje mokėsi teorijos-kompozicijos (dėst. P. Tamuliūno ir J. Gaižausko klasėse). 1956–1958 buvo Vilniaus fabriko „Lelija“ klubo vedėjas, steigė meno mėgėjų būrelius, 1958–1964 Ukmergės vaikų muzikos mokyklos mokytojas. Pastatė ir dirigavo F. Schuberto operetę „Trijų mergelių namai“. 1964–1967 Vėvio (Trakų r.) vaikų muzikos mokyklos direktoriaus pavaduotojas ir mokytojas. 1964–1970 Lietuvos valstybinėje konservatorijoje neakivaizdiniu būdu studijavo kompoziciją (prof. E. Balsio klasėje). 1967–1971 Vilniaus J. Tallat Kelpšos aukštesniosios muzikos mokyklos neakivaizdinio skyriaus vedėjas ir teorinių disciplinų dėstytojas. 1971–1987 Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto kultūros skyriaus instruktorius. Geranoriškai ir nuoširdžiai rėmė muzikos mokymo įstaigas, profesionalius ir mėgėjų kolektyvus, muzikos kūrėjus ir atlikėjus. 1987–1991 buvo atkurtos Lietuvos muzikų draugijos pirmininkas, nemažai prisidėjo prie muzikinio sąjūdžio Lietuvoje plėtros. Jo iniciatyva 1988 11 01 Vilniaus sporto rūmuose pirmą kartą surengtas Vėlinių (mirusiųjų pagerbimo) vakaras-koncertas. Buvo atliktas Č. Sasnausko *Requiem*. 1989 06 14 ten pat įvyko koncertas Gedulo ir vilties dienai pažymėti. Rūpinosi žurnalo „Muzikos barai“ atgaivinimu, leidyklos „Muzika“ ir kamerinio choro įkūrimu.

P. Dikčius kurį laiką dėstė teorines disciplinas ir Lietuvos valstybinėje konservatorijoje. Ne kartą pabuvojo didžiuosiuose Rusijos miestuose, lankėsi Vokietijoje, Čekoslovakijoje, Afrikoje. 1983 jam suteiktas nusipelnusio meno veikėjo garbės vardas. 1986 01 03 Menininkų rūmuose Vilniuje buvo surengtas kompozitoriaus kūrinių autorinis koncertas. Minint jo gimimo 60-metį 1993 04 06 ten pat įvyko jubiliejinis autorinis koncertas. 2003 04 14 Vilniaus rotušėje prisiminimais ir koncertu buvo paminėtos kompozitoriaus gimimo 70-osios metinės (abu koncertus vedė muzikologas Vaclovas Juodpusis).

P. Dikčiaus brolis Antanas Dikčius (1930 06 15–1996 02 21) buvo mechanikos inžinierius, habilituotas ekonomikos mokslų daktaras, jo duktė Rasa Dikčiūtė kvalifikuota chorvedė ir mokytoja. P. Dikčiaus žmona Ramutė Leonavičiūtė-Dikčiuvienė pianistė ir pedagogė, duktė Snieguolė Dikčiūtė – kompozitorė.



*Povilas Dikčius.
Iš Ramutės
Dikčienės albumo*

* Straipsnelis perspausdintas iš knygos „Lietuvių kompozitoriai: Enciklopedinis žinynas“, Vilnius, 2004, p. 114–115.

Nuo 1972 P. Dikčius buvo Lietuvos kompozitorių sąjungos narys. Sukūrė nemažai kamerinių instrumentinių ir vokaliųjų-instrumentinių kūrinių. Dalis išleista įvairiuose rinkiniuose ir autoriniuose leidiniuose. Išleistos dvi jo kūrinių plokštelės (1976 ir 1984).

Kūriniai. Instrumentiniai. *Variacijos* smuikui ir fortepijonui bei *Variacijos* fortepijonui (1966); *Pirmasis styginių kvartetas* (1967); *Sonata* smuikui ir fortepijonui bei *Simfonijetė* styginių orkestrui (1969); *Mindaugas: Simfoninė poema* ir *Simfoniniai šokiai* (1970); *Variacijos* liaudies dainos „Malu malu aš viena“ tema solo kanklėms ir *Antrasis styginių kvartetas* (1971); *Pirmieji išpūdžiai: Pjesių ciklas* fortepijonui (1970–1972); *Publicistiniai motyvai* (pagal Just. Marcinkevičiaus „Publicistinę poemą“) simfoniniam orkestrui ir skaitovui (1974), *Mažoji sonata* smuikui ir fortepijonui (1976, atlikta 1979 06 09 R. Katiliaus ir L. Lobkovos); *Improvizacijos* birbynei ir fortepijonui (1976), *Variacijos* lietuvių liaudies dainos „Oi po giružėm“ tema fortepijonui (1977), *Medžioklė: Sonata* smuikui ir fortepijonui bei *Simfonija* kameriniam orkestrui (1980); *Koncertas* smuikui ir kameriniam ansambliui (fleita, obojus, klavesinas, violončelė, 1983); *Dialogai: Sonata* smuikui ir altui (1985).

Vokaliniai-instrumentiniai kūriniai. „Keturi sonetai“ (V. Mykolaičio-Putino ž.) aukštam balsui ir fortepijonui (1970), „Trys mėnesiai“ (V. Mykolaičio-Putino ž.): *Ciklas* mišriam chorui a cappella (1975); „Į šiandieną“ (R. Keturakio ž.): *Kantata* chorui, mecosopranui ir simfoniniam orkestrui (1978); „Žemės amžinajame kely“ (V. Palčinskaitės ž.): *Vokalinis ciklas* baritonui ir fortepijonui (1979); „Moters paveikslai“ (pagal E. Mieželaičio tekstus): *Kamerinė oratorija* bosui, moterų chorui ir instrumentiniam kvartetui (forte-pijonas, smuikas, altas, vargonai, 1981–82); opera „Ugnis“ (pagal J. Marcinkevičiaus poemą „Heroica“, klavyras).

Autoriniai leidiniai. Pirmieji išpūdžiai: Pjesių ciklas fortepijonui. – V., 1973; Sonetai aukštam balsui ir fortepijonui. – V., 1975; Mažoji sonata smuikui ir fortepijonui. – V., 1977; Improvizacijos birbynei ir fortepijonui. – V., 1979; Į šiandieną: Trys dalys iš kantatos „Į šiandieną“. – V., 1980; Žemės amžinajame kely: Vokalinis ciklas baritonui ir fortepijonui. – V., 1981; Medžioklė: Sonata smuikui ir fortepijonui. – V., 1982; Moters paveikslai: Kamerinė oratorija. – V., 1983; Koncertas smuikui ir kameriniam orkestrui. – V., 1986; Dialogai: Sonata smuikui ir altui. – V., 1989.

Smėlingų lygumų tyrinėtojas Antanas Mikalauskas

Algirdas Gaigalas

Antanas Mikalauskas, gimęs ir augęs Gėlvonuose, čia ir pradinius bei vidurinius mokslus baigęs (1954 m.), Lietuvoje ir gretimuose kraštuose (Baltijos šalyse, Baltarusijoje, Lenkijoje, Karelijoje ir bendrai Rusijoje) buvo žinomas kaip fliuvioglacialinio reljefo (sukurto pleistoceno ledyno tirpsmo vandenių prieš 10 000 metų) tyrinėtojas. Jo darbai ir dabar yra nepralenkiami ir lieka aktualūs senojo kontinentinio apledėjimo regione Šiaurės Europoje.

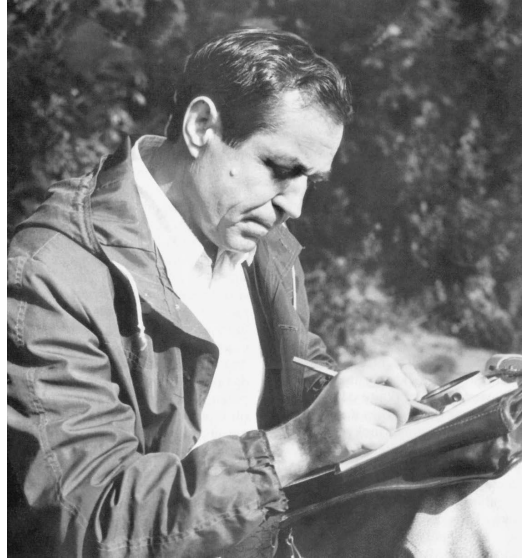
Niekam į galvą neatėjo mintis tuomet Gelvonuose, kad miesteliokas, visų vadinamas Antuku, pasieks gyvenime tokias profesijos aukštumas geografijos moksle Lietuvoje ir Europoje. Juo labiau, kaip prisimena jo bendraklasis ir giminaitis – pusbrolis rašytojas Feliksas Jakubauskas, dabar gyvenantis Gurnapėlio kaime, Išbrado seniūnijoje, Zarasų rajone, po abiturinio egzaminų per atsisveikinimo su mokykla pamoką klasės auklėtoja pranašavo pusbroliams Antanui ir Feliksui artimiausią gyvenimo kelią „greičiausiai į kalėjimą“¹.

Vaikystė ir paauglystė šiam gelvoniškiui susiklostė visiškai nepalankiai, tačiau atkaklus ir kryptingas siekimas tobulėti davė akivaizdžius rezultatus. Dabar Gelvonai gali pagrįstai didžiuotis savo iškiliumi kraštiečiu.

Gimė Antukas neturtingoje Zofijos Lisauskaitės (Mikalauskienės) ir Petro Mikalausko šeimoje 1935 m. sausio mėn. 2 d. Motina Zosė buvo valdinga ir užsispyrusi moteris. Ji buvo kilusi iš Mūsninkų miestelio, nors mokėjo lietuvių kalbą, ja niekada nekalbėjo. Kaip rašo pusbrolis Feliksas,

„gal dėl tokio jos užsispyrimo ir mes išmokome ir bendravome su ja lenkų kalba. Reikia pasakyti, kad lenkiškai mokėjo dauguma Gelvonų miestelio ir aplinkinių kaimų gyventojų“².

Motinos nusistatymas lietuvių kalbai sūnui buvo nepriimtinas. Jis laikė save tikru lietuviu, Lietuvos patriotu, gerbė Lietuvos istoriją. Šeimoje, be jo, dar augo vyresnysis brolis Marijonas, seserys Teodora, Verutė ir Ona. Tėvą areštavus, penkių narių šeimą maitino siuvėja sesuo Ona. Tėvas po karo dirbo parduotuvės sargu.



Antanas Mikalauskas

¹ Jakubauskas F. Antukas, koki pažinojau, *Mokslas ir gyvenimas*, 2005, nr. 1, p. 10–11, 25.

² *Ten pat.*

„Pašnibždomis žmonės kalbėjo, kad parduotuvės vedėja buvo padariusi didelį trūkumą, tad pasamdė Antuko tėvui pažįstamą žmogų, kuris jį nugirdė, o vėliau nuplėšė parduotuvės durų spyną, imituo-damas jos apiplėšimą“³.

Taip tėvas pateko į kalėjimą. To negana – iš pasienio tarnybos, kur tarnavo brolis, atėjo pranešimas, kad Marijonas Mikalauskas karinio tribunolo bus teisiamas už tėvynės išdavimą. Šeimą lydėjo žiaurios nesėkmės, į kalėjimą pasodino ir seserį Teodorą.

Nenuostabu, kad po minėtos išleistuvių pamokos, aptariant būsimo išleistuvių vakaro smulkmenas, įvyko tai, ką randame F. Jakubausko prisiminimuose:

„Beverdant diskusijoms, A. R. lyg tarp kitko pasakė, kad išleistuvės tai ne ubagų balius po Šv. Antano atlaidų. Antanui to tik ir betrūko. Peršokęs per keletą suolų ir žaibiškai atsiradęs šalia, jis trenkė stiprų smūgį tiesiai į nosį. A. R. gintis jau negalėjo – kraujas aptaškė marškinius, pradėjo lašėti ant suolo ir grindų“⁴.

Reikia prisiminti, kad prieš tai jis buvo neteisingai apkaltintas, kad iš šalia sėdėjusio bendraklasio pasisavino naują brangų parkerį.

Prieš karą ir karo metu tėvas tarnavo Gėlvonų bažnyčioje ir klebonijos ūkyje. Vaikams – Antukui ir jo pusbroliui Feliksui – bažnyčia buvo lyg antrieji namai. Tos bažnyčios sienų akmenis „Vermės“ leidyklos ekspedicijos metu 2005 m. tyrinėjome, jie mano apibūdinti bei aprašyti atskirame straipsnyje⁵. Mikalauskai gyveno šalia bažnyčios name, kuris dabar ten tebestovi. Jis jiems nepriklausė. Antukas mokykloje mokėsi gerai, nors pamokų ruošimui namuose neskyrė pakankamo dėmesio. Mėgo lietuvių kalbos pamokas, dėstomas mokytojo Prano Augučio, ir geografijos pamokas, dėstomas buvusio mokyklos direktoriaus, o vėliau geografijos mokytojo Aleksandro Juškevičiaus. Mokytojo vaizdžiai dėstomas geografijos dalykas padėjo Antukui pasirinkti studijų kryptį universitete, o vėliau – mokslinių tyrinėjimų šaką.

Laisvalaikiu mėgo žvejoti. Daug skaitė, dalyvavo literatų būrelyje, žaisdavo krepšinį. Rašė eilėraščius ne tik mokykloje, bet ir per visą gyvenimą, tik gaila, kad jų nedaug išliko. 1953 m. „Švyturio“ žurnale buvo išspausdintas jo eilėraštis „Baltiją prisiminus“. Šį eilėrašį parašė grįžęs iš ekskursijos prie Baltijos jūros. Vėliau, pritaikęs melodiją, eilėrašį pavertė daina, kurią, esant progai, dainavo.

Mokyklą Gelvonuose baigė gyvendamas pas tetą, motinos seserį Veroniką, nes tėvai 1950 m. persikėlė gyventi į Širvintas. Gėlvonus mena jo vieno eilėraščio posmeliai:

*„Užaugau nuošaliam miestely,
Namų jame gal šimtas tik,
Niūrus bažnyčios mūras, gatvės kelias,
Daržų ir sodų apsupty.*

³ Ten pat.

⁴ Ten pat.

⁵ Gaigalas A. Gėlvonų bažnyčios architektūrinė petrografija, *Gamta* (Monografijų serijos „Lietuvos valsčiai“ mokslo darbų rinkinys), Vilnius, 2006, t. 1(1), p. 305–342.

*Neišvaizdi, išties, gimtinei mano,
 Nei upės, ežero šalia,
 Tačiau čia viskas man jaunystę mena,
 Čion traukia ilgesio galia...“*

Gamtos mokslų fakultetą pasirinko įkvėptas jau minėto geografijos mokytojo Aleksandro Juškevičiaus. Mokytojas, kuris buvo plačios sielos, A. Mikalausko žodžiais tariant, „*mokė pažinti ir mylėti žemę ir žmones*“. Už tai jis visą savo gyvenimą liko jam dėkingas.

Su brandos atestatu baigėsi vaikystė. Universitete atsivėrė nauji ir platūs pažinimo horizontai, kurie viliojo. Tai ne tik įdomios profesorių A. Basalyko, E. Červinsko, D. Galvydytės, S. Tarvydo ir vyr. dėst. P. Šinkūno paskaitos, bet ir ekspedicijos ir ekskursijos, studento moksliniai bandymai, gamtos stebėjimai.

Kurse, kuriame studijavo geografiją, su juo bendravo būrys smalsių jaunuolių, tapusių garsiais geografais Lietuvoje. Tai Česlovas Kudaba, Vaižgantas Kirlys, Liutavaras Masiliūnas, Vytautas Minkevičius⁶. Su pastaruoju artimi dalykiniai ir dvasiniai ryšiai išliko visą laiką. Kurse Antanas buvo mėgiamas, nes palaikė gerą nuotaiką, buvo komunikabilus, turėjo savo nuomonę ir pažiūras.

Dar studijuodamas universitete, pradėjo dirbti Lietuvos mokslų akademijos Geologijos ir geografijos institute pas žinomą Lietuvos geomorfologę Valeriją Čepulytę.

Dalyvavo V. Čepulytės organizuotose geomorfologinėse ekspedicijose. Mane su juo gyvenimo keliai suvedė būtent ten, Valerijos Čepulytės 1957 m. Geologijos ir geografijos institute įkurtame Kvartero geologijos ir geomorfologijos sektoriuje, į kurį buvau pakviestas dirbti jaunesniuoju moksliniu bendradarbiu, nes tais pačiais metais buvau baigęs universitetą ir įgijęs geologo specialybę. 1959 m. Antanas Mikalauskas, baigęs universitetą, buvo paskirtas dirbti į Mokslų akademijos minėtą Kvartero geologijos ir geomorfologijos sektorių, kuriame jau du metus dirbau. Mes tą vasarą su Alfonsu Klimašausku plaukėme valtimi Nerimi nuo Daniušėvo kaimo Baltarusijoje iki žiočių Kaune. Iki Vilniaus kartu plaukė biologijos pirmo kurso studentas Romas Žiliukas. Jis turėjo atlikti praktiką pas tuomet vyr. dėstytoją Ričardą Kazlauską, bet dėstytojas leido jam dalyvauti mūsų ekspedicijoje su sąlyga, kad surinks lašalų kolekciją. Sektoriaus vadovė V. Čepulytė man pavedė rugpjūčio 1 d. Antaną Mikalauską naujai paskirtą bendradarbį į jos sektorių paimti į mūsų su A. Klimašausku ekspediciją Nerimi. Ilgesniam laikui buvome sustoję prie aukštų pagrindinio kranto Neries atodangų Andruškonių ir Drąsėikių kaimų apylinkėse netoli Lāpių. Atodangos buvo ne tik aukštos, bet ir stačios. Jose atsidendę keli morenų sluoksniai, kuriuos detalai tyrinėjome. Antaną atsivežiau prie tų atodangų. Atkreipė dėmesį judrus ir guvus jaunuolis, kuris čia pat pritapo prie lauko geologinių sąlygų. Nakvodavome vienoje palapinėje, nes valtyje daug inventoriaus netilpo. Laisvalaikiu Antanas žvejodavo su spinningu. Koks buvo džiaugsmas, kai užsikabino nemaža lydekaitė! Ją atidavė mano žmonai Birutei ir jos motinai, kurias sekmadienį buvau atsivežęs iš Kauno.

Antanas jau turėjo lauko darbų patirties Lietuvoje. Jo diplominis darbas apie Nemuno slėnio geomorfologiją prie Druskininkų, kuriame legendinis Raigardas. 1962 m. „Geografiniame metraštyje“ bu-

⁶ *Žymiausi Lietuvos geografi*, sudarė dr. Kęstutis Švedas, Vilnius, 1998, p. 89–96.

vo šia tema atspausdintas jo pirmasis straipsnis⁷. Raigardui buvo parašęs poemą, kurią išklauses pusbrolis Feliksas vertino kaip patriotinę.

Upių slėnių geomorfologiją tuomet tyrinėjo geografijos mokslų kandidatas Liudas Micas, dirbęs V. Čepulytės sektoriuje. Matyt, todėl Antanas Mikalauskas pasirinko kitą darbo temą, susijusią su srautų veiksniais, zandrus, suklotus ledynų tirpimo vandenų. Ta tema tuomet niekas nedirbo.

Mūsų sektoriuje A. Mikalauskas ilgai neužsibuvo, perėjo dirbti į Fizinės geografijos sektorių, vadovaujamą tuomet geologijos ir mineralogijos mokslų kandidato Vytauto Gudelio. V. Gudelis vadovavo jo geografijos mokslų kandidato disertacijai. Disertaciją apgynė Vilniaus universitete. Iki gyvenimo pabaigos dirbo jo vadovaujame padalinyje. Su V. Gudeliu kartu tyrimų pradžioje nagrinėjo pasirinkto objekto – zandro sąvokas ir klasifikavimo klausimą. Man jam jo tyrimų pradžioje teko talkininkauti, kad atliktume zandrų mineraloginius-petrografinius tyrimus, kuriuos buvo pradėjęs Algirdas Jurgaitis. Vienas pirmųjų tyrimų objektas buvo Rūdiškių zandro nuogulos Vaikštėnių karjere. Zandro pjūvyje išsiskyrė du sedimentaciniai ciklai ir skirtingos dinaminės fazės.

Mėginams surinkti išvykome trise kartu su A. Jurgaičiu anksti pavasarį, pernakvojome palapinėse prie Vilkokšnio ežero ir lauko sąlygomis stambių frakcijų savidirbiais sietais išsijojome stambianuotrupines frakcijas iki smėlio dydžio dalelių, kurių granulimetrinę analizę jau atlikome kameralinėmis sąlygomis laboratorijoje. Šios medžiagos pagrindu buvo paskelbtas pirmas bendras straipsnis⁸, kuris davė pradžią daugeliui bendrų straipsnių vėliau⁹.

Mane, tyrinėjusį ledynines sąnašas, zandrų nuogulos viliojo savo sedimentacijos dinamiškumu ir cikliškumu. A. Mikalauskui mūsų su A. Jurgaičiu bendradarbiavimas buvo reikalingas zandrų granulimetrinei ir mineraloginei-petrografinei sudėčiai pažinti, kurių tyrimams jis neturėjo reikiamų pagrindų. Tuomet mes dirbome skirtingose mokslinėse institucijose. Geologijos ir geografijos institutą iš Lietuvos mokslų akademijos perdavus SSRS Geologijos ir gelmių apsaugos ministerijai, A. Mikalauskas liko su geografais Mokslų akademijos Geografijos skyriuje, kuriam vadovavo akad. Kazys Bieliukas.

Vėliau, 1965 m., į tą skyrių perėjau iš Geologijos instituto dirbti į geomorfologijos grupę, sukurtą V. Gudelio vadovaujame Fizinės geografijos sektoriuje. Man, kaip vyr. moksliniam bendradarbiui, teko rūpintis grupės mokslo tyrimo darbu. Vykdėme bendrą mokslo tyrimo temą apie Vidurio Lietuvos moreninės lygumos geomorfologiją, kurios

⁷ Mikalauskas A. Nemuno slėnio Raigardo kilpoje geomorfologija, *Geografinis metraštis*, Vilnius, 1962, t. 4, p. 180.

⁸ Gudelis V., Mikalauskas A. Zandrų sąvokos ir klasifikacijos klausimu, *Geografinis metraštis*, 1962, t. 5.

⁹ Гайгалас А. И., Юргайтис А. А., Микалаускас А. П. Седиментационные циклы и минерало-петрографический состав Рудишского зандра (франкфуртской стадии) по обнажению Вайкштяняй, *Труды Академии наук Литовской ССР*, сер. Б., 1967., т. 1(48); Микалаускас А. П., Гайгалас А. И., Юргайтис А. А. Геоморфологические особенности Ящунайского зандра, *Труды Академии наук Литовской ССР*. Сер. Б., т. 4(47); Юргайтис А., Микалаускас А., Гайгалас А. Минерало-петрографический состав и седиментационные условия зандра южно-литовской фазы последнего оледенения (по обнажению Жежмаряй), *Крайние образования материкового оледенения*, Вильнюс, 1965; Юргайтис А. А., Микалаускас А. П., Гайгалас А. И. Литологическая характеристика отложений флювиогляциальной террасы Гарюнай, *Труды Академии наук Литовской ССР*. Сер. Б., 1969, т. 2(57); Микалаускас А., Gaigalas A., Jurgaitis A. Pietryčių Lietuvos zandrų zonos, *Geografinis metraštis*, Vilnius, 1968, t. 9.

pagrindu vėliau (1971 m.) buvo atspausdinta knyga „Vidurio Lietuvos moreninės lygumos sandara ir morfogenezė“ (rusų kalba). Vėliau tyrimus pratęsėme Rytų Žemaičių plynaukštėje. Gamtos apsaugos komiteto užsakymu pagrindėme riedulynų draustinių skelbimo saugomomis teritorijomis būtinumą. Tyrinėjome Jūros landšaftinių draustinių ir kt. Tuomet grupėje, be A. Mikalausko, buvo Valerija Klimavičienė, Marijonas Beconis, aspirantė Lilija Zavadskytė (Mikutienė), vėliau, baigęs Vilniaus pedagoginį institutą, įsijungė S. Vaitiekūnas. Vidurio Lietuvos tyrimų medžiagos pagrindu L. Mikutienė apsigynė geografijos mokslų kandidatės disertaciją.

Šešerius metus su A. Mikalausku teko dirbti viename kambaryje, stalai stovėjo suremti priešpriešais. Dirbome dažnai bendrose ekspedicijose, todėl A. Mikalauską pažinau įvairiose situacijose. Jo žmona Zina dzūkė, buvo kilusi iš kaimo į vakarus nuo Druskininkų, netoli Avirio ežero ir baigusi chemijos studijas Vilniaus universitete. Su Antanu užaugino dukterį Jolantą, kuri Vilniaus universitete įgijo matematikės diplomą. Susilaukė ir sūnaus Giedriaus, kuris studijavo geologiją. Jam dėščiau kelis dalykus, įgijo geologo specialybę.

A. Mikalausko kūrybinį palikimą sudaro 120 spausdintų darbų, 24 rankraštiniai darbai, 6 redaguoti leidiniai ir monografija¹⁰. Monografija parašyta rusų kalba remiantis daktaro disertaciniu darbu „Paskutinio apledėjimo fliuvioglacialinių lygumų formavimasis ir struktūra“, kurią apgynė 1979 m. balandžio 25 d. Maskvos universitete. Disertacijos autorius buvo atspausdinęs 70 mokslinių straipsnių.

„Didžiausias autoriaus nuopelnas“, – rašė A. Mikalausko mokinys dr. K. Švedas, – „buvo tas, kad jis atliko fliuvioglacialinių lygumų tipizaciją, klasifikaciją ir jų genetinį suskirstymą. Moksliskai pagrindė zandrų, fliuvioglacialinių terasų ir fliuvioglacialinių deltu sąvokas ir jų turinį“¹¹.

Minėtoje monografijoje A. Mikalauskas apibendrino fliuvioglacialinio reljefo tyrimo per 25 metus gautus rezultatus. Monografijoje genetiškai suskirstytos pačios fliuvioglacialinės smėlėtos lygumos. Autorius fliuvioglacialines terasas atskyrė nuo slėninių zandrų, o fliuvioglacialines deltas nuo aliuvinių deltu. Taip pat išryškino požymius, kurie padeda atkurti ledynmečio deltas ir terasas nuo dabartinių (holoceno amžius).

A. Mikalausko sėkmės laidas buvo jo sugebėjimas moksliskai bendradarbiauti su Lietuvos ir kitų šalių tyrinėtojais. Jis įsisavino tų tyrinėtojų mokslinį patyrimą. Naudingas buvo lenkų kalbos mokėjimas. Šią kalbą jis pramoko namuose, bendraudamas su motina. Atsimenu, kandidatinio minimumo egzaminą jis laikė lenkų kalba, motyvuodamas specialios literatūros apie zandrus studijavimo būtinumu. Iš tikrųjų S. Jewtuchowicz'iaus darbas parašytas lenkiškai buvo svarbus tyrimo pradžioje¹².

Tokio kūrybinio bendravimo aki-vaizdus rezultatas buvo kartu su O. Aboltinš'u (Latvija) ir A. Rauku (Estija) sudaryta bendra Pabaltijui priešfrontinių ledyno tirpsmo vandenu da-

¹⁰ Микалаускас А. П. Флювиогляциальные равнины Литвы, Вильнюс, 1985.

¹¹ Žymiausi Lietuvos geografai, sudarė Kęstutis Švedas, Vilnius, 1998.

¹² Jewtuchowicz S. Struktura sandru, *Acta geographica*, Łódz, 1955, nr. 40.

rinių morfogenetinė klasifikacija¹³. Toje klasifikacijoje autoriai išskyrė zandrus, deltu, priededinių ežerų lygumų, urštromų su fluvio-glacialinėmis terasomis ir nuosruvos slėnių darinių morfogenetinius tipus su atskirais potipiais. Juos suskirstė pagal padėtį supančio reljefo ir paklotinio paviršiaus, pagal paviršiaus pobūdį ir pagal planinius kontūrus.

Daktariniame darbe A. Mikalauskas formalizavo morfogenetinę fluvio-glacialinių lygumų klasifikaciją Lietuvai, nagrinėdamas tris tipus: zandrus, fluvio-glacialines deltas ir fluvio-glacialines terasas, išskirdamas jų potipius.

Jo nuomone, zandrai toliau skirstytini į elementariusius (vieno kūgio) ir sudarančius lygumas (sudėtingus). Fluvio-glacialinėms deltomis priskirtinos yra zandru deltos, ledyno tunelių ir kanalų žiočių deltos bei nuosruvos, slėnių žiotyse susidariusios deltos. Fluvio-glacialinės terasos skirstomos į du potipius – marginalinių slėnių ir nuosruvos klonių.

Toliau Lietuvos fluvio-glacialinių lygumų atmainas skirstė atsižvelgdamas į jų subrendimą, sedimentacinę aplinką, buvusią padėtį ledynmečiu, esamą paklotinį reljefą, planinį kontūrą, pirminio reljefo pobūdį ir postgenetinį paviršiaus performavimą. Pažinti Lietuvos fluvio-glacialinį reljefą jam padėjo tiesioginė pažintis su fluvio-glacialinėmis lygumomis Karelijoje, Estijoje, Latvijoje, Lenkijoje, Baltarusijoje ir artimesnėse Rusijos srityse.

Vienas iš vadinamųjų A. Mikalausko „arklių“ buvo jo aprašomos fluvio-glacialinės dinaminės sedimentacijos fazės – banguotoji, kopinė, plokščioji, teoriškai antikopinė bei motyvuota sliuogo fazė, užbaigianti fluvio-glacialinį sedimentacijos ciklą. Jos ryškios specifinėmis tekstūrų ir sudėties ypatybėmis, kurias mes, kartu dalyvaujant A. Jurgaičiui, bandėme akcentuoti Nemuno apledėjimo Grūdės (Branderburgo), taip pat Žiogelių (Frankfurto) stadijai ir Baltijos stadijos Pietų Lietuvos fazei¹⁴.

Nors A. Mikalauskas išnagrino visos Lietuvos (ir ne tik jos) fluvio-glacialines lygumines reljefo formas, tačiau tėviškėje į dabar kasamas fluvio-glacialines deltines nuogulas šiauriau Bagaslaviškio nekreipė dėmesio. Jos mūsų aprašytos šioje knygoje. Tai nuogulos, su neštos ledyno tirpsmo srovių, iškėjęs į Širvintų priededinių ežerą, kurio molingos nuosėdos dabar dengia limnoglacialinę lygumą.

Nuo 1977 m. A. Mikalauskas Lietuvos MA Geografijos skyriuje oficialiai vadovavo nestruktūrinei geomorfologų grupei, į kurią įsiliejo nauji, ką tik baigę universitetą geografi Kęstutis Švedas, Rimantas Krupickas, Eugenijus Gentvilas, Algirdas Česnulevičius. Jis vadovavo trijų jų disertaciniams darbams¹⁵. Da-

¹³ Аболтыньш О., Микалаускас А., Раукас А. Морфогенетическая классификация предфронтальных водно-ледниковых образований на примере материалов Прибалтики. Предфронтальные краевые ледниковые образования, Вильнюс, 1974, с. 25–43.

¹⁴ Гайгалас А. И., Микалаускас А. П., Юргайтис А. А. Седиментационные циклы и минерало-петрографический состав Руднишского зандра (Франкфуртской стадии) по обнажению Вайкштяняй, Труды Академии наук Литовской ССР, сер. Б, 1967, т. 3(42); Микалаускас А. И., Гайгалас А. И., Юргайтис А. А. Геоморфолого-структурные особенности Яшунайского зандра, Труды АН Литовской ССР. Серия Б, 1966, т. 4(47), с. 151–213; Юргайтис А. А., Микалаускас А. П., Гайгалас А. И. Литологическая характеристика отложений флювиогляциальной террасы Гарюнай, Труды Академии наук Литовской ССР. Серия Б, 1969, т. 2(57); Mikalauskas A., Gaigalas A., Jurgaitis A. Pietryčių Lietuvos zandrų zonos, Geografinis metraštis, 1968, t. 9; Юргайтис А. А., Микалаускас А. П., Гайгалас А. И. Литологическая характеристика отложений флювиогляциальной террасы Гарюнай, Труды Академии наук Литовской ССР. Серия Б, 1969, т. 2(57).

¹⁵ Švedas K. Žymaus geografo Antano Mikalausko mokslinė veikla, Mokslas ir gyvenimas, 2004, nr. 12, p. 12–14.

bar jie yra daug moksle pasiekę. Tai profesorius Algirdas Česnulevičius, docentai Kęstutis Švedas ir Rimantas Krupickas. Jie tyrinėjo Šventosios–Minijos tarpupio geomorfologinius bruožus, Medininkų aukštumą ir Eišiškių plynaukštės geomorfologinę sandarą. Atkreiptas dėmesys į periglacialinį senesniojo apledėjimo aukštumų formavimą. Pradėtas reljefo kiekybinis morfometrinių įvertinimas. Geomorfologų grupė, vadovaujama A. Mikalausko, net dešimt metų vykdė Nerios slėnio geomorfologinius tyrimus nuo Buivėdžių kilpos iki Vilniaus. Prie Skersabalių buvo įsirusęs stacionarą. Vykde užsakomuosius saugomųjų teritorijų tyrimus. Jis taip pat ėmėsi pedagoginio darbo Pedagoginiame institute. Ruošė seminarus ir konferencijas, ekskursijas ir ekspedicijas. Pasireiškė kaip impulsyvus, daug energijos ir entuziazmo rodantis tyrinėtojas. Mokslinės veiklos ir nuveiktų darbų rezultatus geriausiai atspindi jo mokslinių darbų sąrašas, nes kaupiama medžiaga ilgai neužsigulėdavo stalčiuose. Ją A. Mikalauskas skelbdavo pranešimuose mokslinėse konferencijose ir spausdintuose darbuose. Veržlumo jis niekada nestokojo, nes laukė nauji darbai ir jų planai. A. Mikalauskas buvo kūrybingas tyrinėtojas. Nuo ankstyvo pavasario iki vėlyvo rudens dirbo laukuose ekspedicijose, žiemą – prie darbo stalo. Daug rašė, organizavo ir redagavo mokslinių straipsnių ir darbų rinkinius¹⁶.

Linko į poeziją, bendravo su poetais, glaudžiau su Pauliu Širviu, rašytoju Vytautu Petkevičiumi, ieškojo grožio dailėje, pastebėjo akmenų ir mineralų, medžio ir gintaro grožį, mėgo kolekcionuoti. Savo tėvams, seseriai, draugams ir mokiniam atminti antkapiams parinko Lietuvos laukų akmenis. Toks paprastas savas ir artimas jo širdžiai laukų akmuo guli ant jo, mirusio 1987 m. rugpjūčio 13 d., kapo Vilniaus Rokantiškių kapinėse bei ant artimųjų kapo Gelvonuose.

¹⁶Kudaba Č. Daktaras Antanas Mikalauskas, *Geografijos metraštis*, 1988, t. 24. p. 218–220.

Gimimo jis stipraus (Apie diktorių Vytautą Kybartą)

Stanislava Gražina Bigelytė-Bulavienė



*Lietuvos televizijos
diktorius
Vytautas Kybartas.
Apie 1970 m.
Z. Gružinsko nuotr.
Iš str. autorės
albumo*

Daugelis žmonių, vaikščiodami grindimis ar ant jų šokdami, nė nepagalvoja, kaip jie eitų ar šoktų, jei staiga iš tų grindų viena lenta pakiltų 10–20 cm, o po to ir visą metrą. Pabandykite ir gal tada suprasite, ką reiškia žengti į sceną paprasčiausiai skaityti (ir mokinukas, atrodo, tai moka) žinias, poeziją, vesti koncertą ar šiaip kokių renginių. Viskas juk matyti – sceninė išvaizda, minties gyulis, betarpiškumas, santykis su kūriniumi ir publika, net geranoriškumas, pyktis ar abejingumas... Žmogaus, esančio scenoje, kine, televizijoje, žavesio paslaptis taip ir lieka paslaptimi.

Vytautas Kybartas tik žengdavo kelis žingsnius į sceną, užkulisy palikdamas buitį, kasdienybę, rutiną, ir pasigirdavo plojimais.

Vyriškas, santūrus, orus, žinantis, kad yra savo vietoje. Patikimas partneris, kolega, draugas.

Lietuvos televizijoje jis buvo vienas iš pirmųjų (turiu omenyje pirmąjį diktorių ketvertuką – Gražiną Bigelytę (pradėjo dirbti 1957 m.), Juozą Baranauską, Daną Rutkutę, Vytautą Kybartą (pradėjo dirbti 1967 m.) pranešėjų, laidų, koncertų vedėjų, poezijos skaitytuvų. Kiekvienas turėjome savo mėgiamas laidas, kurios ir sekėsi nepriekaištingai, bet Vytautas, išsiveržęs iš žydrojo (vėliau iš spalvotojo) ekrano, buvo didelis poezijos propaguotojas bei raiškiojo skaitymo, deklamavimo meistras.

Gimęs Gėlvonų valsčiuje, Neveronysė 1930-aisiais, Vytauto Didžiojo metais, nuoširdžiai didžiavosi savo vardu.

Jau 1948 m. dirbo Lietuvos radijo diktoriumi ir laidų režisieriumi. Nepakartojamo grožio žemas ir skaidrus, gausus šalutinių tonų balsas, logiškas kalbėjimas greitai jį iškėlė į geriausių skaitytuvų priekį.

Raiški kalba, gera tartis, vyriškas poetiškumas skaitant literatūrinius opusus, tikslumas, objektyvumas perteikiant žinias ar informaciją žavėjo mus, jaunos geltonsnapius jo mokinius, kolegas. Jis per beveik 40 metų darbo prie mikrofono, būdamas įvairių konkursų bei komisijų pirmininku tiek radijuje, tiek Lietuvos televizijoje, iki 1988 m. parengė dešimtis mokinių. Gebėjo pajusti atėjusiojo galimybes ir buvo labai objektyvus.

Skaitovo balsas neturi erzinti klausytojo nei savo buitiškumu, nei artikuliacijos defektais. Balso stygos nevalingai atkartoja skaitovo, dainininko, autoriaus intonacijas ir turi gydomojo poveikio.

1950 m. baigė Lietuvos dramos teatro vaidybos studiją. 1950–1960 m. šiame teatre sukūrė Jurgelio (Balio Sruogos „Apyaušrio dalia“), Vardulio (Juliaus Būtėno ir Aleksandro Kernagio „Pamilau dangaus žydrumą“), Žmogaus su mantija (P. Kohouto „Šitokia meilė“) personažus. Jo balsas to meto radijuje buvo ypač reikalingas. Miestų, miestelių, kolūkių kultūros namų salės būdavo pilnutėlės. Galėjo 17 valandų mintinai deklamuoti žymiausių Lietuvos, Rusijos, Vakarų Europos poetų eiles. V. Šekspyras, S. Jeseninas, K. Donelaitis, R. Bernsas, E. Mieželaitis, J. Marcinkevičius buvo mėgstamiausi jo poetai, bet ypač mėgo deklamuoti turtingu lietuvių kalbos žodynu, kalbos gelmių žinojimu ir puoselėjimu pasižymėjusio Albino Žukausko „sunkiasvorių“ posmus. V. Kybartas nepataikavo publikai, bet ji noriai klausė jį iki paskutiniųjų jo rečitalių 1988–1989 m., kada jis jau sunkiai sirgo.

Teko kartu su V. Kybartu dirbti laidų pranešėja, vesti „Vilniaus bokštų“ (1969, 1970 m.) konkursus, kurie tada jauniems, dabar jau estrados klasikais vadinamiems, dainininkams O. Valiukevičiūtei, J. Miščiukaitei, S. Povilaičiui, V. Malinauskui ir kitiems buvo startas, karjeros pradžia.

Prestižo reikalas tada buvo Teisučio Makačino, Miko Vaitkevičiaus, Mikalojaus Noviko, Mindaugo Tamošiūno, Rimvydo Racevičiaus, Benjaminio Gorbulskio ir kitų kompozitorių autoriniai vakarai, kuriuos rengė Lietuvos televizijos ir radijo lengvosios muzikos orkestras ir kuriuos vedė V. Kybartas. Klasikinės muzikos kūrėjų jubiliejinius kūrybos vakarus dažniausiai irgi vesdavo V. Kybartas. Žymiausi dainų ir šokių švenčių kūrėjai Juozas Lingys, Vladas Bartusevičius, Marija Vaitulevičiūtė bei kiti taip pat kviesdavosi jį. Suprantama, kad malonu buvo nors tuo prisidėti prie šių švenčių sėkmingos transliacijos, kai skambėdavo dainos iš dešimčių tūkstančių krūtinų, o „Žalgirio“ stadiono veja pavirsda-

Konkurso „Vilniaus bokštai“ vedėjai Gražina Bigelytė-Bulavienė ir Vytautas Kybartas. 1970 m. Iš str. autorės albumo



vo žydinčia pieva nuo pačių mažiausių iki senolių porų, trepsinčių suktinį. Džiaugiuosi, buvusi jo partnere.

V. Kybartas reprezentavo Lietuvos televiziją, Lietuvos kultūrą transliuotose laidoose per buvusios Sovietų Sąjungos centrinės televizijos „Interviziją“ bei per kitų buvusios Sąjungos respublikų televizijas. Gastroliavo V. Kybartas įvairiuose Sovietų Sąjungos miestuose (Maskvoje, Leningrade ir kt.), JAV (1973), Lenkijoje (1976). Jis buvo ne tik kaip televizijos laidų pateikėjas (yra išlikęs „Armonikos“ ansamblio koncerto įrašas Punske), bet ir kaip meno ir kultūros darbuotojas įvairiose tuo metu populiariose kultūros dienų programose tiek deklamuodamas eiles, tiek vadovaudamas visam renginiui arba jo finalui, pvz., tarptautiniu tapusio „Poezijos pavasario“ baigiamiesiems vakarams Katedroje arba Vilniaus universiteto Sarbievijaus kiemelyje. Deja, įrašų neišliko.

V. Kybarto asmenybės galimybių diapazonas buvo begalinis. Talentų jis turėjo labai daug ir įvairių, bet svarbiausia – darbštumas.

Yra likę tik kelių laidų įrašai Lietuvos televizijos archyve. Viena jų – naujaitinė režisierės Danutės Keturakytės laida vaikams „Išradingieji nykštukai“ (1981 m.). Jis buvo pats savimi, mažųjų žiūrovų mėgiamas vyro idealas – nei saldus, nei rūstus, nei komiškas.

Liko ir režisierės Lilijos Liutikaitės parengta laida „Muzika ir poezija“ (1988 m.), kurioje dalyvauja aktorius Vytautas Kybartas ir M. K. Čiurlionio styginių kvartetas. Tai buvo jo saulėlydžio laida.

Vytauto Kybarto nuopelnai Lietuvai, kurioje teko grumtis ir jam su rūščios kasdienybės iššūkiais, įvertinti Lietuvos nusipelnusio artisto (1965 m. radijuje), Lietuvos nusipelnusio meno veikėjo (jau televizijoje 1980 m.) vardais ir... žiūrovų meile.

Gyvenimo puslapiai

Emilija Pileckienė

Parengė Laimutė Bikulčienė



Su Emilija Pileckiene susipažinau, kai ji pradėjo dirbti Gėlvonų kultūros namų direktore. Tada aš vadovavau kelioms tautinių šokių grupėms. Visada stebėdavausi, iš kur ši moteris turi tiek energijos. Jai vadovaujant, susibūrė per 10 įvairiausių saviveiklos grupių. Atrodė, jog kiekvienas žmogus, nuo jauniausio pradinuko iki garbaus amžiaus, savo laisvalaikiu užsiima kultūrine veikla. E. Pileckienė turėjo puikų režisierės talentą, todėl jos statomi vaidybiniai kūriniai visada susilaukdavo pripažinimo ne tik savo krašte, bet ir kaimyniniuose rajonuose. Tuo metu kultūros namuose nebuvo dailininko etato, todėl reikalingą spektakliui scenografiją ir dekoracijas kurdavo pati. Nuo tada susižavėjo tapyba. Prisiminimuose iškilę matyti vaizdai tuoj pat tapdavo eskizais, o vėliau – puikiais paveikslais. Be to, kiekvienas tapybos darbas buvo palydimas eilėraščio posmais ar ketureiliu, lyg ir liudijančiu įvykusį faktą. Organizuojant koncertines programas, retai kada tekdavo versti poezijos tomus, ieškant tinkamo eilėraščio. Taikliausias ir labiausiai širdis suvirpinantis žodis – savo krašto žmogaus. E. Pileckienės eilės ne kartą buvo spausdintos rajono laikraštyje. Nuoširdi, nekonfliktuojanti, mielai bendraujanti moteris būrė apie save ir jaunus, ir senus. Jauniems nešykštėdavo išmintingo žodžio, iš vyresniųjų mokėsi pati.

Ir dabar, kada tik beužečiau pas Emiliją, visada būnu pavaišinta kvapnia arbata, pamaloninta geru žodžiu. Manau, kad jos pasakyta frazė „*laiminga būsiu, kol kursiu ir ieškosiu*“ tinka kiekvienam iš mūsų.

Apie jai svarbiausius gyvenimo faktus geriausiai pasakoja pati dailininkė.

*Emilija Pileckienė
rodo savo tapytą
paveikslą „Tėviškė
žiema“. 2003 m.*

A. Petrašiūno nuotr.

Gyvenimo puslapiai

Emilija Pileckienė

Aš gimiau 1919 m. vasario 1 d. Anykščių rajone, Kurklių miestelyje, darbininkų šeimoje. Buvau pirmagimis vaikas Mykolo ir Uršulės Čižų šeimoje. Mano tėvas kilęs iš amatininkų, o motina – iš valstiečių. Kai aš gimiau, tėvas dirbo fotografu ir iš to gyvenome. Kas pirmiausia įsiminė mano vaikystėje, tai mūsų namelio sienos. Jos buvo išklijuotos raidėmis: didelėmis ir mažomis, spalvotomis ir juodomis. Man tuo metu buvo treji metai. Ir tie ženklai, tos raidės, mane labai domino tuo, kad prie jų priėjęs tėtis skaitydavo. Ir aš, rodydama į raidę, įkyriai klausinėdavau: „Kokia šita? Kas čia?“ Tėvas man skaitė ir aiškino raidžių prasmę. Per tą žiemą ne tik aš, bet ir mano mama išmokome skaityti. Anksčiau ji beraštė buvo. Būdama keturių metų, aš laisvai skaičiau elementorių. Tėvai vėliau pasakodavo, kad mūsų trobelės sienos buvo išklijuotos laikraščiais ir kad aš iš jų išmokau skaityti. O man pačiai atrodė, kad skaityti aš visada mokėjau ir niekad nesimokiau. Buvau per maža tuo metu, kad suprasčiau, ką reiškia mokytis. Viskas gavosi savaime, be jokių pastangų. Po Pirmojo pasaulinio karo susikūrusi Lietuvos vyriausybė vykdė žemės reformą. Dideli dvarai buvo mažinami, paliekami tik centrai. Nusavinta dvarų žemė buvo skirstoma sklypais ir parduodama išsimokėtinai. Mano mama, būdama valstietė, labai norėjo turėti nuosavos žemės sklypą. Prikalbėjo tėtį parduoti namus Kurklių miestelyje ir pirkti žemės sklypą. Žemės pardavimas vyko burtų keliu. Mums atiteko keturiolika hektarų Ukmergės apskrityje, Gėlvonų valsčiuje, Durgėnų kaime. Žemė atiteko iš buvusių dvaro ganyklų – labai prasta, pelkėta, apaugusi krūmokšniais. Visa tai buvo panašu į dabartinį raistų draustinį. Viena, kas pasisekė, tai kad iki miestelio buvo tik vienas kilometras. Visas tas kilometras iki pat miestelio buvo apaugęs mišku. Pirmą namą mums įsikurti tėvas pastatė iš molio, kurį žmonės vadino „*muravanka*“. Tuo metu jau buvo gimęs brolis Mykolas ir mūsų šeimą sudarė keturi žmonės. Aš tik vėliau supratau, kaip sunku buvo tėvams įsikurti. Paramos iš niekur nebuvo. Tėvo tėvai mirę, brolių ir seserų nebuvo. Be to, jis visą laiką augęs ir gyvenęs miestelyje. Viena gerai, kad tėvas buvo išsilavinęs žmogus, baigęs rusų progimnazijos keturias klases. Gerai mokėjo keturias užsienio kalbas, nes prieš Pirmąjį pasaulinį karą gyveno ir dirbo fabrikuose Liepėjoje ir Peterbūрге (buv. Leningrade). Karo metu teko pabūti vokiečių nelaisvėje. Gal jam tas ir padėjo įveikti visus sunkumus, ūkis nepateko į varžytines. O man, penkerių metų vaikui, nei vargai, nei turtai neturėjo jokios reikšmės.

Aš buvau augusi miestelyje, o čia patekau į visai nematytą miškų pasaulį. Tai nuostabūs mano vaikystės metai, kuriuos sunku aprašyti. Man tuo metu atrodė, kad aš nuklydau į užburta karalystę, į pasaką. Gamta, tarsi nuostabaus grožio knyga, atsiskleidė prieš mane savo paslaptینگumu, gyvastimi ir grožiu. Kartą aš paklausiau tėvą, ar gėlės yra gyvos. Tėtis pasakė, kad visa gamta yra gyva. Jis daug išmanė apie gamtą: kad medžiai gyvi ir skausmą jaučia, kad rūpestingai gydo savo žaizdas. Perspėjo mane, kad be reikalo nelaužyčiau medelių, neskinčiau gėlių. Nuo to laiko aš labai pamilau gamtą, o visi žaislai, kuriuos aš turėjau, nublanko mano akyse, nes buvo negyvi. Bėgiodama po mišką, glostydavau medžius, bučiuodavau gėles, kalbindavau paukščius ir žvėrelius. Ypač įdomus man buvo apuokas: dienos

metu tupėdavo eglėje ir žiūrėdavo savo didelėmis gražiomis akimis, o aš žiūrėdavau į jį ir galvodavau, kad tai miško žmogeliukas. Nuo to laiko niekada be reikalo neskinu gėlių, nelaužau medelių, nebaidau paukščių ir žvėrelių. Visada mišku vaikštau it šešėlis, įsiklausydama į lapų šlamesį, į miško dainą. Artėjant audrai, miškas suošdavo kažkaip kitaip. Man atrodydavo, kad net medžiai susiglausdavo. Miške atsirasdavo prieblanda ir paukščiai vis klykdavo, grįžę į savo lizdus. Po lietaus miškas atgydavo: medžiai šlamėdavo švelniai ir tyliai, nuvilnydavo laimingo linksmo miško daina. Tai laimingiausios mano vaikystės dienos. Net ir šiandien, po daugelio metų, kai einu į mišką, jaučiu tokį jausmą, lyg į namus pareičiau. Rudeniop stebėdavau, kaip rūpestingai miškas ruošiasi žiemai. Tais metais žiema buvo šalta ir gili. Mes su broliuku visą žiemą praleidome ant krosnies, klausydami vėjo dainos kamine. Retkarčiais tėtis atnešdavo man pasakų knygučių, kurias noriai ir garsiai skaitydavau. O kai pas mus ant krosnies atsirasdavo tėtis, tuomet jis garsiai skaitydavo, o mes klausydavomės. Tai būdavo dažniausiai šventvakariais. Atėjus vasarai, prasidėjo naujo namo statyba. Vyrai plovė lentas, tašė medžius, o mes rinkome skiedras, krovėme į rietuves – tai mums labai patiko. Bet tą vasarą mūsų senelis, motinos tėvas, atvedė mums karvę su veršiuku, kuriuos reikėjo ganyti. Turėjome arklį, bet su juo jokios bėdos nebuvo, nes kur jį paleisi, ten ir rasi. Tėtis sakydavo – „fronto arklys“. O su karve buvo tikra bėda – aiškink neaiškink, vis tiek į pasėlius įlįs. Per ją nuo mamos ne kartą ir rykštės gavome. Nuo tų metų visa mano vaikystė prabėgo bėgiojant paskui gyvulius. Kai man suėjo aštuoneri metai, vėlai rudeni, uždarius gyvulius į tvartą, tėvas nuvedė mane į mokyklą. Gėlvonuose buvo keturių skyrių pradžios mokykla. Mokytis man sekėsi, labai įdomu buvo. Mūsų mokytoja Elzė Riaubaitė buvo gera – dažnai duodavo iš savo bibliotekos knygučių pasiskaityti. Tą žiemą gimė brolis Lucius, kurį, grįžus iš mokyklos, turėdavau prižiūrėti. Po poros metų gimė Algirdas. Kai aš baigiau pradžios mokyklą, mūsų šeimoje buvo aštuoni žmonės. Turėjome skolų už žemę, iš banko tėvas buvo pasiskolinęs tris šimtus litų naujo namo statybai. Į mano prašymą leisti mane toliau mokytis atsakė neigiamai. Jo žodžiai buvo tokie:

„Labai norėčiau leisti tave mokyti į Ukmergės gimnaziją, bet mūsų norų maža. Reikia turėti pinigų, o jų aš neturiu. Atleisk man, vaike, už tą rūščių tiesą, kurią tau pasakiau“.

Ir tėvo skruostais nuriedėjo ašara. Aš viską supratau ir nepykau. Susiradau draugų, kurie mokėsi gimnazijoje, ir iš jų gaudavau istorijos, geografijos, astronomijos, fizikos, geometrijos ir matematikos vadovėlių. O gramatikos nemėgau, nes man atrodė, kad tai betikslis mokslas su sintaksės kabliukais. Kaip žmogus kalba, taip jis ir rašyti gali, be jokio mokslo. Tik vėliau supratau, kad įvyko klaida, kurios neįmanoma ištaisyti. Neveltui žmonės sako, kad pripratimas už prigimimą blogiau.

Man pasisėkė gyvenime, kad turėjau įdomų ir gerą tėvą. Jis buvo ne vien tėvas, kuris duona aprūpina. Jis buvo ir vyresnis draugas, išmokęs mane mąstyti, daug neaiškių problemų padėjęs spręsti. Ačiū jam už tai, nors jo gyvųjų tarpe seniai nebėra. Bet ir šiandien sunkią gyvenimo valandą jo patarimai ateina iš ten, iš vaikystės.

Man jau buvo keturiolika metų, kai vieną kartą tėvas pasakė:

„Žinai ką, dukra, aš tau patarčiau įsigyti amatą. Kalbėjau su kriaučiumi Jurkūnu. Jis sutinka išmokyti siūti per du metus. Pirmus jis tave moks, o antrus teks už mokslą atidirbti“.

Aš pagalvojau, kad amatas gyvenime pravers, ir tėvo pasiūlymą priėmiau, nors apie siuvėjos amatą anksčiau niekada negalvojau. Kai baigėsi sutartas laikas, aš jau galėjau siūti savarankiškai, bet tam reikėjo turėti siuvamąją mašiną, o jos nebuvo. Tuo metu jau buvau šešiolikos metų ir išvažiavau į Kauną užsidirbti pinigų. Kaune teko matyti eiles žmonių, stovinčių prie darbo biržos, laukiančių darbo. Man pasisekė ir po trijų dienų įsidarbinau kailinių paltų siuvykloje, kuri vadinosi firma „Nort“. Tai Jono Jankausko siuvykla Kęstučio gatvėje. Jo žmona Laisvės alėjoje turėjo kailinių paltų parduotuvę, kuriai mes ir siuvome. Siuvami paltai buvo iš ruonių ir karakulio kailių. Teko patirti sunkią ano meto darbininkės dalį. Už darbą mokėdavo labai mažai, o darbo diena trukdavo net dvylika valandų. Išdirbusi metus, susiradau geriau apmokamą darbą Ukmergės gatvėje pas Jadvygą Stašauskaitę. Čia buvo siuvas suknelės gatavų rūbų parduotuvėms. Mokėdavo nuo išdirbio. Per dieną buvo galima uždirbti iki trijų litų. Tą vasarą Kaune įvyko darbininkų streikas, kurį teko stebėti. Prieš tai politika niekada nesidomėjau. 1938 m., užsidirbusi reikiama sumą pinigų, sugrižau į tėviškę, nes buvo kalbama apie greitą perversmą bei karą. Sugrižusi nusipirkau siuvamąją mašiną „Zinger“ ir ėmiausi savarankiško darbo. 1940 m. Lietuvoje buvo paskelbta sovietų valdžia, vyko dideli pertvarkymo darbai. Valdžios vairą į savo rankas paėmė darbininkai.

1941 m. gegužės 6 d. ištėkėjau už Vinco Pilecko. Mūsų santuoka įvyko metrikacijos biure. Mano vyras tuo metu dirbo Gelvonų ūkinių prekių parduotuvėje pardavėju, man irgi darbas gerai sekėsi. Atrodė viskas gerai – buvo duonos, buvo prie duonos. Laimingas gyvenimas čia pat, bet jo vis nebuvo. Jau liepsnojo Antrasis pasaulinis karas. Vokiečiai įsiveržė į Lietuvą. Jie žiauriai susidorodavo su tais, kas bandė priešintis. Kartais ir be jokios kaltės buvo žudomi žmonės. Ypač žiauriai elgėsi su žydais. Baisių, siaubą keliančių dalykų teko tuo metu matyti ir išgyventi. 1942 m. su vyru išvykome gyventi į Mūsninkų apylinkę, Smailių kaimą pas vyro tėvus. Ten 1943 m. gegužės 20 d., pačioje karo audroje, mums gimė dukra Regina, mūsų pirmagimis. Kitais metais sovietinė armija išvijo vokiečius ir Lietuvoje paskelbė mobilizaciją. Buvo imami vyrai tiesiai į frontą. Paėmė ir mano vyrą. Tuo metu likimas žadėjo antrą kūdikį. Vyras laukė sūnaus, nes, išeidamas į frontą, manęs prašė, jeigu sulauksime sūnaus, duoti jam Vinco vardą, jeigu negrižtų – bus jo vietoje. Tačiau mums gimė dukra Palmyra. 1945 m. gegužės 9 d. karas baigėsi. Tai laimingiausia diena mano gyvenime. Ačiū likimui, kad vyras iš fronto sugrižo. Po karo buvo kuriami kolūkiai ir tarybiniai ūkiai. Pradėjau dirbti „Molotovo“ vardo kolūkyje. Šiuo metu ten Vileikiškių gyvenvietė. Vyras dirbo Musninkų ruože kelių meistru. Po karo buvo labai sunkūs ir neramūs metai, visiems visko stigo. 1949 m. gegužės 19 d. gimė sūnus Petras.

Vyresnioji dukra jau lankė Vileikiškių aštuonmetę mokyklą, o septynerių metų sulaukusi ir antroji pradėjo. Šeima augo, o poreikiai didėjo. Reikėjo galvoti, kaip toliau gyventi. Bendras biudžetas su tėvais mūsų jau netenkino. Gėlvonuose iš kolūkio pirkome pusę namo. Jis jau buvo senas, avarinės būklės, todėl reikėjo naują statyti.

1956 m. vėl persikėlėme į Gélvonus gyventi. Čia jau ir sūnus pradėjo lankyti mokyklą. Aš įsidarbinau Gelvonų ambulatorijoje. Tuo metu atlyginimas buvo dar labai mažas. Vyras perėjo iš Musninkų į Gelvonų kelių ruožą dirbti vyr. meistru. Aš ėmiau lankyti vakarinę jaunimo septynmetę mokyklą, kurią baigiau sėkmingai. Svajojau baigti vidurinę. Mes pradėjome naujo namo statybą. Iš valstybės reikėjo imti septynių tūkstančių rublių paskolą. Reikėjo dirbti už du, kad galėčiau visus planus įgyvendinti. Dar prisidėjo ir visuomeninis darbas. Buvau išrinkta mokyklos tėvų komiteto pirmininke, ligoninės darbuotojų profsąjungos pirmininke. Kultūros namuose buvau aktyvi saviveiklininkė. Dukra Regina baigė vidurinę, įstojo mokyti į Vilniaus medicinos mokyklą, o Palmyra į Buivydiškių technikumą. Visų tų rūpesčių neatlaikė mano sveikata, teko metus praleisti ligoninėje. Grįžusi iš ligoninės, mokslų atsisakiau.

Visi trys mūsų vaikai tuo metu jau mokėsi Vilniuje. Visiems trims reikėjo paramos. Nelengva buvo mudviem su vyru, nes kas mėnesį dar reikėjo sumokėti ir po 36 rublius skolos už namą. Bėgo metai, atlyginimai buvo padidinti. Gyventi darėsi lengviau. Baigė mokslus abi dukros, ištekėjo, pagal specialybę gavo darbus, gavo butus. Sūnus mokėsi Vilniaus inžinerijos institute. Aš iš ambulatorijos perėjau dirbti į kultūros namus direktore, kur darbas sekėsi labai gerai. Susibūrė darnus didelis saviveiklininkų būrys iš keturiolikos saviveiklos ratelių. Statėme daug dramos veikalų. Tai „Tadą Blindą“, „Prielandą“, „Petrą Kurmeli“ ir kitus. Tam mano darbui reikėjo dekoracijų, o jų nebuvo iš kur gauti. Pabandžiau pati piešti. Žiūriu, kad išeina neblogai. Tai buvo pirmieji mano tapybos darbai. Dirbti buvo linksma ir gera. Aš labai mylėjau žmones. Žmonės mylėjo mane. Šeimos biudžete reikalai irgi taisėsi, baigėme mokėti valstybei skolą. Mums atrodė, kad artėja laiminga ramaus gyvenimo diena. Bet ir ši kartą likimas negailestingai pasišaipė iš mūsų svajonių. Netikėta vyro mirtis sudaužė ir sugriovė gražių svajonių pilį.

Mano vyras kaip žmogus buvo labai geras. Mudu labai sutarėme gyvenime ir labai mylėjome vienas kitą. Netekimo skausmas visą norą dainuoti ir šokti išstūmė iš mano gyvenimo visam laikui. Atsisakiau kultūros namuose darbo ir išėjau dirbti į vyro darbovietę kelių meistre. Kelių meistro darbas man buvo gerai žinomas. Dažnai teko vyrui talkininkauti tvarkant paskyras, matyti kelių planus. Apskritai su kelių valdyba mus jungė ilgi vyro darbo tenai metai. Į kelių valdybą atėjusi pasijaučiau savu žmogumi, nors čia darbas buvo sunkesnis. Bet darbo vieta kiekvieną dieną buvo vis nauja: laukai, miškai ir pievos, kaip toj dainoj, padėjo gydyti ilgesio skausmą. Per tuos metus sūnus baigė institutą, atitarnavo armijoje, apsigėdė, pradėjo dirbti Vilniuje, Valstybiniame plano komitete. Aš išėjau į užtarnautą poilsį. Atsirado laisvo laiko, kurį skyriau tapybai. Dirbdama kelių meistre, važinėdama po mūsų rajoną, pastebėjau, kaip staiga ėmė nykti mūsų gamtos grožis. Aš panorau sustabdyti praeivį prie savo drobių ir parodyti, ko mes netekome ir ko aš ilgiuosi. Aš dažnai aplankau savo vaikystės vietas. Jos man primena A. Baranausko „Anykščių šilelio“ likimą. Grįžusi imu teptuką į rankas ir savo darbuose ieškau dabartyje praeities, laukų grožio ir paslaptinumo, kad savo prisiminimus palikčiau ateinančioms kartoms. Jeigu man pavyktų tai padaryti, aš būčiau labai laiminga.

Liaudies menininkas Jonas Strazdas: tarp miesto ir kaimo

Gita Krylavičienė

Auštantį pavasario rytą iš žydinčio sodo per kiemą ataidi nuostabus lakštingalos čiulbesys. O šilti saulės spinduliai, prašokavę Bagaslaviškio bažnyčios stogais, atbėga asfaltuotu miestelio keliu iki Strazdų sodybos ir prasiskverbia pro langus, apšviesdami ant sienų sukabintus paveikslus.

Deja, šiemet į šią sodybą iš Kauno vasaroti atvyko tik Aldona Strazdienė, ir tik jos širdis džiaugiasi šiuo čiulbesiu ir nuostabiu pavasario rytu. Jos vyras, liaudies menininkas Jonas Strazdas, jau prieš trejus metus išėjo į amžinybę...

Aldona praveria vyro gimtosios gryčios langus, nukabina nuo sienų jo tapytus paveikslus, nuo kiekvieno rūpestingai nušluosto dulkes, ir kiekvieną palaiko rankose, kad grįžtų patys brangiausi prisiminimai...

Paprastą ir nuoširdų tautodailininką, fotografą, poetą Joną Strazdą pažinojo ne tik Širvintų krašto žmonės, bet ir daugelis meno mylėtojų iš Vilniaus ir Kauno.

„Bagaslaviškyje beveik kiekviename name surastume Jono tapytų paveikslų. Jis pats daug jų išdovanojo savo kraštiečiams ir svečiams. Tiesiog jausdavo palaimą dovanoti. Dalis paveikslų parduota“, – pasakoja menininko žmona Aldona.



Tautodailininkas
Jonas Strazdas.
2003 m.

A. Petrašiūno nuotr.

Savo eilėraštyje „Tapytojas“ J. Strazdas rašo:

*„Drobę ant porėmio užkalti
Tikriausiai kiekvienas sugebėtų.
Ir ant molberto užkelti
Be jokio mokslo mokėtų.*

*Tik paveikslo tapybai dažais
Nėra recepto, nėra ribų.
Vieni tapo plonai, kiti potepiais –
Individualus skonis visų.*

*Skirtinga nuomonė, temperamentas,
Savas metodas, sprendimas –
Taipogi dažų asortimentas
Ar tinkamas teptukų parinkimas.*

*Naujų kūrybinių minčių!
Turintis neblogą vaizduotę
Paveikslą tapo be kančių,
Nes darbo laikas nenormuotas“.*

Gimtojo krašto šviesuolis Jonas Strazdas gimė 1922 m. liepos 29 d. Ukmergės apskrityje, Gėlvonų valsčiuje, Bagaslaviškio kaime. Mykolo Strazdo, kilusio iš Zubėlių kaimo, ir Marijonos Strazdienės (Pinkevičiūtės), kilusios iš Bagaslaviškio, šeimoje jis buvo pirmasis vaikas (antrasis sūnus mirė naujagimis), labai mylimas motinos. Mokėsi Bagaslaviškio pradžios mokykloje, baigęs septynias klases, kartu su tėvais dirbo žemę. Svajoto būti žurnalistu, tačiau varginga ir skurdi jaunystė sužlugdė jo svajones.

Kaip juoda neganda užklupo Antrasis pasaulinis karas. 1941 m. rugpjūtyje įsitvirtinusi civilinė vokiečių okupacinė valdžia stengėsi aprūpinti Reichą nemokama darbo jėga. Tie, kurie tuo metu priešinosi okupacinei vokiečių valdžiai ar vengė tarnauti vokiečių kariuomenėje, buvo gaudomi. Jonas Strazdas, atsisakęs tarnauti vokiečių kariuomenėje, buvo suimtas ir išvežtas į Vokietiją dirbti Reicho darbo tarnyboje. Ten teko paragauti ir vertėjo duonos. Pasibaigus karui, sugrįžo į gimtinę.

Po karo sovietų okupantų buvo suimtas už tai, kad dirbo Reicho tarnyboje ir 1945 m. kovo 3 d. nuteistas 10 m. lagerio be teisės penkerius metus grįžti į gimtinę. 1945 m. gegužės 12 d. ištremtas į Archangelsko srities lagerį. Lagerio pragaras – šaltis, badas, nežmoniškos gyvenimo sąlygos, nuolatinis tėviškės ir artimųjų ilgesys išdegino visam gyvenimui tremties žymę. Jam, sulysusiam ir netekusiam daug svorio, teko gulėti šalia mirštančiųjų, bet giminėms iš Lietuvos atsientus reikiamų vaistų, sveikata pagerėjo. Tada jau galėjo dirbti visokius darbus.

„Tremtyje susipažinau su dailininku Mezdrikovu, vardo neatsimenu. Jo paragintas, pramokau piešti plakatus, lozungus, dekoracijas, šūkius. Beveik penkerius metus kartu su juo dirbau prie įvairių tapybos darbų“, – 1998 m. pasakojo pats J. Strazdas.

Sunkių tremties metų skaudūs prisiminimai iki šiol gyvi jo eilėraštyje „Gyvenimas Šiaurėje“.

Iš Archangelsko srities lagerių J. Strazdas paleistas 1954 m. spalio 23 d. su leidimu 5-erius metus gyventi tik Rōkiškyje.

Išsiilgęs tėvų ir artimųjų, skubėjo į tėviškę jų aplankyti. O čia laukė dar vienas smūgis – tėvas miręs, motina ligota. Sugrįžimą iš tremties paženklino tėvų sodyboje pasodindamas liepą. Iki paskutiniųjų dienų, praleistų gimtojoje sodyboje, ji savo žalumą džiugino menininko širdį.

1959 m. jau su šeima J. Strazdas grįžo gyventi į gimtąjį Bagaslaviškio kaimą. Jį, kaip tikrą „gamtos vaiką“, be galo jaudino tėviškės gamtos spalvos. Jis nedrąsiai pabandė ant drobės, satino piešti įvairius augalus ir gėles. Piešiniai būdavo gana primityvūs, todėl nusivylęs dažus ir teptukus dėjo į palėpę.

Buvęs Bagaslaviškio kolūkio pirmininkas Jonas Jasionis pasikvietė į kolūkių buhalteriauti. J. Strazdas pradėjo dirbti kolūkio sąskaitininku, o po dvejų metų – vyr. buhalteriu. 1962 m. mokėsi Vilniuje, buhalterijos kursuose. Vidurinį išsilavinimą įsigijo mokydamasis Bagaslaviškio vidurinėje mokykloje, vakarinėje pamainoje. Pradėjęs buhalteriauti, kitokio darbo neieškojo. Šiam darbui paskyrė 26-erius metus.

Laisvalaikiu domėjosi Lietuvos tapyba, aktyviai dalyvavo visuomeninėje veikloje. Buvo Širvintų rajono medžiotojų ir žvejų draugijos narys, neetatinis tuometinio Širvintų rajono laikraščio „Lenino vėliava“ korespondentas. Daugelį Jono Strazdo nuotraukų spausdino ne tik šis laikraštis, bet ir žurnalas „Mūsų gamta“.

Nuo 1972 m. pablogėjo J. Strazdo sveikata. Tai tremties ženklas, kuris tarsi šleifas iš paskos sekė menininką visą likusį gyvenimą.

Jis pradėjo gydytis Kaune, Domaševičiaus sanatorijoje. Ten vykdavo gydytis kasmet.

1975 m. J. Strazdas vėl ėmėsi paletės ir teptuko. Nutapęs pirmąjį paveikslą „Druskonių ežeras“ (1975), padovanojo jį žmonai Aldonai. Ji skatino piešti toliau. Savamoksliai tapytojui šis paskatinimas buvo labai reikšmingas. Jis tarsi pajuto savyje kūrybinį įkvėpimą. Ir pradėjo iš natūros ir atminties perkelti į drobės tėviškės gamtos vaizdus.

1978 m. vėlyvą rudenį Bagaslaviškio vidurinėje mokykloje įvyko Jono Strazdo pirmųjų darbų paroda. (Autoriaus stacionari paroda šioje mokykloje veikia iki šiol.)

Iš pirmųjų darbų puikūs yra paveikslai „Prienu ežeras auštant“ (1977), „Trakų pilis“ (1979), „Berželiai rudenį“ (1978), „Musninkų koplytėlė“ (1978) ir kt.

Bagaslaviškio žmonės pažinojo Joną Strazdą ne tik kaip kolūkio buhalterį, kaip žmogų, nesiskiriantį su fotoaparatu, bet kaip ir kūrybingą tapytoją. Jo namai tapo savotiška paveikslų galerija, atvira visiems. Visus svetingai priimdavo.

1979 m. rugsėjo mėn. Bagaslaviškio kolūkyje talkininkavo 50 moksleivių iš Vilniaus politechnikumo. Jie kolektyviai apsilankė Jono Strazdo namuose, apžiūrėjo ir aptarė tapytojo kūrinius.

„Peizažai ir natūrmortai nutapyti neabejotinai talentingos rankos, o padiktuoti juos galėjo taip pat neabejotinai jautri gėriui ir grožiui siela... Spalviniais niuansais autorius vykusiai perteikia savo rajono ir apskritai lietuviškos gamtos grožį, kartais, sakyčiau, ir atskirus virptelėjimus (paveikslai „Rytas“, „Žiemos peizažai“, „Ten kur Baltija banguoja“, „Trakai“ ir kt.). J. Strazdo paveikslai žiūrovui kelia nuotaiką, kelia naujas emocijas, teikia džiaugsmą. J. Strazdo kūryba veikia žiūrovą ir todėl jis jai negali likti abejingas...“ – taip apie J. Strazdo kūrybą atsiliepiamų knygoje 1979 m. rugsėjo 30 d. įrašė Vilniaus politechnikumo visuomeninių disciplinų dėstytojas Vaclovas Jonuška.

Šie žodžiai tarsi išpranašavo menininko tolesnę sėkmę.

1979 m. spalio mėnesį prieš atidarydamas pirmąją parodą Širvintų kino teatre „Aušra“ Jonas Strazdas labai jaudinosi – juk rajono parodose iki šiol dalyvauti neteko. Jam buvo neramu, kaip jo kūrybos darbus įvertins širvintiškiai ir miesto svečiai. O jaudintasi be reikalo, nes ši pirmoji rajone J. Strazdo peizažų ir natūrmortų paroda žiūrovams paliko gerą įspūdį. Atsiliepimų knygoje atsirado naujų įrašų, kuriuose autoriui dėkojama už suteiktas malonias akimirkas. Tai tapytoją J. Strazdą labai džiugino.

Tais pačiais metais dar dvi autorines kūrybos parodas surengti Kaune padėjo žmona Aldona. Jos veikė „Vilnies“ ir „Dainavos“ kino teatruose. Kauniečiai išvelgė J. Strazdo kūryboje begalinę meilę gimtajam kraštui.

„Rausvais saulėlydžiais nudažė

Gimtinės pievas ir laukus,

Kai širdis, o ne rankos valdė

Teptuką ir visus dažus...“ – atsiliepimų knygoje 1979 m. spalio 27 d. šias eiles parašė Kauno „Vilnies“ kino teatro darbuotojai.

Šilti atsiliepimai apie pirmąsias autorines Jono Strazdo parodas gimtajame Bagaslaviškyje, Širvintose, Kaune ragino nepadėti teptuko, o tapyti toliau.

„Ir jis iki pamišimo išitraukė į tapybą. Buvo sunku atitraukti jį nuo šio darbo“, – sako Aldona Strazdienė.

Nepaprastus rudens vakarus, praleistus Strazdų sodyboje, kai pro atviras priebučio duris stebėdavo besileidžiančios saulės raudonus spindulius, prisimena Bagaslaviškio vidurinės mokyklos mokytojas Alfą Pakėną.

„Galima valandas išbūti toje žydroje verandoje, kur dailininkas įsirengė dirbtuvėlę. Čia viskas kvėpia dažais, šviežiai išgruntuotomis drobėmis, o ką tik nulakuoti rėmai laukia būsimų gimtinės vaizdų, natūrmortų, portretų. Iš sodo sklinda vėsus, monotoniškas medžių šniokštimas...“¹

A. Pakėnas mena Joną Strazdą taip pasakojantį:

„Knietėjo piešti ir anksčiau, bet vis nedrįsiau imti teptuko į rankas. Tada pradėjau fotografuoti. Fotografija ir dabar kažkuo traukia. Pavasari, vasarą dažnai išeinu paklaidžioti po gimtinę su fotoaparatu. Labai myliu pavasario dienas, tą gamtos atbudimą, subujavimo laiką“².

1980 m. rugsėjo mėn. J. Strazdas buvo pakviestas dalyvauti kūrybiniame seminare Armėnijoje. (Lietuvių grupės kūrybinio darbo vadovas buvo dailininkas R. Bičiūnas.) Po seminaro Razdano kultūros namuose buvo surengta seminaro dalyvių darbų paroda, kurioje buvo eksponuojami ir J. Strazdo paveikslai („Ežeras tarp kalnų“, „Prie Sevano ežero“, „Kaimelis Armėnijoje“, „Žiema kalnuose“, „Roždano

¹ Pakėnas A. Žydingi kūrybos medį išsaugok, *Le-nino vėliava*, 1961, spalio 31, nr. 128(363).

² *Ten pat.*

upė“, „Snaudžianti gražuolė“ ir kt.). Jo tapybos darbus gerai įvertino liaudies dailės žinomas profesorius R. Žakinas. Tapytojas J. Strazdas dažnai prisimindavo jo nuoširdžias, turiningas pastabas: „*Paveikslas kaip gyvas turi eiti paskui, turi mokyti mylėti ir pažinti*“.

Iš Armėnijos Jonas Strazdas tada grįžo su gera nuotaika – tarp 10 Lietuvos atstovų ir 22 Armėnijos tapytojų jam buvo pripažinta trečioji vieta už seminaro metu nutapytus paveikslus.

Prisiminęs tą seminarą, J. Strazdas kalba:

„Armėnija gėrėtis nebuvo kada. Tiesiog ją stebėti teko pro autobuso langą. O po to piešti. Po tokios ekskursijos maniau: prasti mano popieriai, nieko nenutapysiu. O išėjo atvirkščiai – nutapiau“³.

Grįžęs iš saulėtos Armėnijos, tapytojas vėl susižavi ežerų tema. Taip pasirodė paveikslai „Pavasaris prie ežero“ (1980), „Vakaras prie Gelvės ežero“ (1980), „Ežeras naktį“ (1980), „Prie užtvankos“ (1980) ir kt.

J. Strazdas mėgo tapyti ne tik pavasario, vasaros, bet ir žiemos peizažus. Dailininko teptukas pagavo žiemos nuostabias akimirkas ir taip atsirado paveikslai „Gimtoji sodyba žiemą“ (1980), „Žiemos vakaras“ (1983), „Žiemos šerkšnas“ (1982), „Eigulio sodyba žiemą“ (1983), „Pyplių kapinės žiemą“ (1984) ir daugelis kitų.

Jis gėrėjosi nepakartojamu Baltijos jūros grožiu. Jūros temai yra skirti šie paveikslai: „Prie Baltijos jūros“ (1981), „Mūsų Baltija“ (1983), „Palangos tiltas“ (1984), „Pušėlė ant Baltijos kranto“ (1984) ir kt.

J. Strazdas domėjosi gimtojo krašto ir Lietuvos istorija. Jo būta ne viename pavdavimais ir legendomis apipintame Lietuvos kampelyje. Taip atsirado dar viena tema kūrybai. Paveiksluose įamžinti garsieji Trakai („Trakai saulėtą dieną“ (1978), „Trakai žiemą“ (1979), „Trakai“ (1981) ir kt. Ypatingo širvintiškių susidomėjimo sulaukė Kernavės piliakalnių vaizdai. Viena iš tų drobių – „Kernavės piliakalniai“ (1983). Istorinis motyvas tęsiamas darbuose „Maišiagalos piliakalnis“ (1980), „Barboros kopolytėlė rudenį“ (1984), „Totoriškių piliakalnis“ (1985), „Raudonės pilis“ (1985) ir kt.

Daugelyje J. Strazdo paveikslų – gimtųjų Bagaslaviškio apylinkių gamtos kampeliai. Juos tapė iš atminties ir natūros, atiduodamas savo širdies šilumą. Ir pačiam autoriui jie patys brangiausi.

Daugiausiai paveikslų J. Strazdas nutapė 1983 metais: 60 peizažų, natūrmortų ir portretų. Tų metų vasarą jis dirbo su dailininku iš Palangos V. Vitkumi. Iš jo mokėsi. Tik per tuos metus surengtos net devynios J. Strazdo tapybos autorinės parodos. Tapytojo darbais gėrėjosi Širvintų, Molėtų ir Kauno dailės mylėtojai.

Tų metų lapkričio mėnesį Vilniuje, Liaudies meno draugijoje, buvo surengta J. Strazdo paveikslų apžiūra. Po jos J. Strazdas buvo priimtas į Liaudies meno draugijos Vilniaus skyrių.

J. Strazdo tapybą gerai įvertino ir Kauno Čiurlionio muziejaus direktorius A. Stauskas. 1984 m. liepos 19 d. atsiliepimų knygoje jis įrašė:

„Teko matyti Jono Strazdo darbų ankstesnėse parodose, todėl malonu išvelgti autoriaus naujus įgūdžius, didesnę jautrumą ko-

³ Patrikas K. Tapytojas, poetas iš Bagaslaviškio, *Ūkininkas*, 1996 09 (82).

loritui, mažiau išorinio efekto, daugiau nuotaikos ir paprastumo vaizduojamajame motyve. Padaryta pažanga, tenka pasidžiaugti pasiekimais ir palinkėti autoriui naujų atradimų, sėkmės!”

1985 m. J. Strazdas išėjo į užtarnautą poilsį. Nuo tada jis gyveno Kaune, gimtinėje praleisdavo tik vasaras. Jis ir toliau nepavargdamas dirbo širdžiai mielą kūrybinį darbą.

1987 m. J. Strazdas pradėjo lankyti anuomet Kaune veikusį Dailės liaudies universitetą ir vėliau jį baigė. Jame su M. K. Čiurlionio kūryba supažindino profesorius Vytautas Landsbergis.

Tais pačiais metais liaudies menininkas J. Strazdas surengė net 15 savo tapybos darbų parodų. Jos vyko gimtajame Bagaslaviškyje, Gelvonuose, Širvintose, Vilniuje, Kaune, Šalčininkuose. Būdavo eksponuojama per šimtas darbų, daugiausia peizažų, portretų ir natiurmortų. J. Strazdas dalyvavo ir SSRS liaudies dailės parodoje Maskvoje. Jo paveikslų įsigijo kultūros įstaigos ir muziejai, tarp jų M. K. Čiurlionio muziejus Kaune. Taip pat ir privatūs asmenys.

1987 m. kovo 6 d. Ryšių ministerijoje ERV viršininkas K. Birulis atsiliepiamų knygoje rašė:

„Jono Strazdo peizažai – puošia mūsų buitį, dalinai gyvenimą. Žvelgi į juos – ir širdyje jauti ramybę, gamtos alsavimą, šiek tiek su liūdesiu. Viskas miela, kaip tėviškėje ir kartu giliai lietuviška“.

Jonas Strazdas buvo ne tik tapytojas, bet ir poetas – kūrė lyrinius ir satyrinius eilėraščius. Nemažai jo kūrybos buvo išspausdinta rajono laikraštyje „Širvinta“, „Ūkininko“ žurnale ir „Krintančio lapo“ almanache. Jis buvo aktyvus Abraomo Kulviečio respublikinio kūrybos konkurso dalyvis ir prizininkas.

Nuo 1994 m. Jonas Strazdas – Lietuvos kaimo rašytojų sąjungos narys. Jis dažnas Širvintų centrinės bibliotekos svečias.

1998 m. Gelvonų kultūros namuose surengta paskutinė Jono Strazdo darbų paroda (iki tų metų jis dar tapydavo, vėliau rašė tik eiles).

1998 m. birželio 14-ąją J. Strazdas kartu su žmona A. Strazdiene dalyvavo Gedulo ir vilties dienos paminėjime Gelvonuose. Prie Tremtinių kryžiaus J. Strazdas skaitė savo kūrybos eiles, dalyvavo tremtinių suėjime Gelvonų kultūros namuose.

Menininko J. Strazdo kūrybinio darbo kraitis nemažas. Per 23 kūrybos metus jis nutapė apie 1 200 didesnių ar mažesnių peizažų, portretų ar natiurmortų, suruošė apie 70 autorinių parodų įvairiuose Lietuvos miestuose ir miesteliuose (daugiausiai Kaune), dalyvavo apie 30-yje parodų kartu su kitais tapytojais.

Apie šio menininko kūrybą daug kartų rašyta ne tik rajono spaudoje („Lenino vėliavoje“, vėliau „Širvintoje“), bet ir respublikiniuose leidiniuose („Tiesoje“, „Valstiečių laikraštyje“, „Gimtajame krašte“, „Kauno tiesoje“, vėliau – „Kauno dienoje“, „Ūkininke“).

Iš parodų salių ir gimtojo Bagaslaviškio J. Strazdo darbai buvo rodomi ir per Lietuvos televiziją.

J. Strazdas labai norėjo Bagaslaviškyje, gimtajame name, įrengti savo kūrybos muziejų. Turėjo svajonę išleisti poezijos knygą. Tačiau jam šito padaryti nepavyko,

nes silpo sveikata ir trūko lėšų. Paramos taip pat iš niekur nesulaukė. Tačiau jo namai vis tiek liko visiems atviri, kas domisi jo kūryba.

Menininkas, gyvendamas Kaune, jautė neapsakomą tėviškės trauką ir dažnai žmonai Aldonai kartodavo: „*Aš tėviškės nepaliksiu*“. Ir jis kiekvieną pavasarį kaip tas paukštis sugriždavo į savo gimtuosius namus, kad galėtų savo skaudančią širdį lyg mažą vaiką basomis kojomis išleisti pasivaikščioti savo vaikystės takeliais per žydintį sodą, per geltonuojančias pienių pievas, per žaliuojančius laukus ir įkvėpti pilnatvės...

2005 m. vasario 24 d. sustojo plakusi liaudies menininko Jono Strazdo širdis. Amžino poilsio jis atsigulė Kaune, Panemunės kapinėse.

Jo šviesa pasiliko atsiminimuose, jo eilėse ir tapytose drobėse.

Svetimo skausmo nebūna

*Kas gyvenime nejautė skausmo
Ir neturėjo jokios žaizdos.
Tas neturi meilės jausmo,
Nesupranta draugystės ir gėdos.*

*O tokių žmonių Lietuvoje
Kaskart vis daugiau atsiranda,
Kurie apie save gerai galvoja
Lipdami kitiems ant sprando.*

*Jiems pavydas užtemdo protą,
Draugystės ryšys – pinigai.
Jų sąžinė seniai parduota,
Nes tapo mafijos vergai...*

*Pakol įstatymai juos saugo,
Ramybės nėra ir nebus.
Neieškokite tarp priešų draugo,
Jeigu gyvenimas dar brangus.*

*Per laidą „Svetimo skausmo nebūna“
Aš savo nuomonę išsakiau,
Tegu mus lydi fortūna
Ir būna džiaugsmo kuo daugiau.*

Atsiminimai*

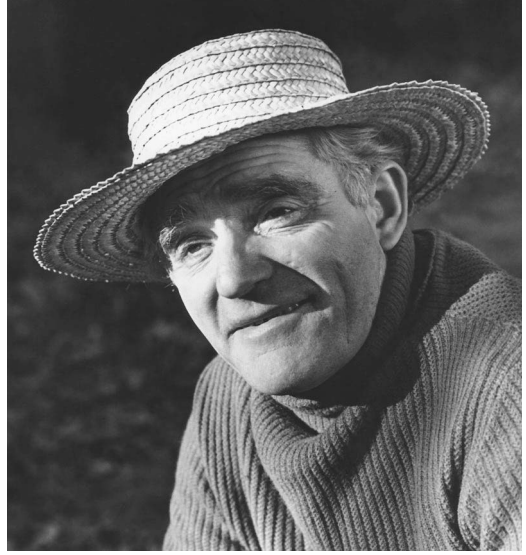
Ipolitas Užkurnys

*Auksės Aurelės Užkurnienės pateiktą Ipolito Užkurnio
tekstą spaudai parengė Albinas Masaitis*

Gimiau tūkstantis devyni šimtai dvidešimt šeštais metais, sako, per bulviakasi, bet dokumentuose užrašyta penktą lapkričio, Pyplių kaime, netoli Bagaslaviškio miestelio, tuomet – Ukmergės apskrity, o dabar – Širvintų rajone, Gėlvonų apylinkėj.

Pyplių kaimas driekėsi nuo šiaurės į pietus, truputį sukdamas į rytus, o ant pakilios vietos netoli mūsų ir dėdės Motiejaus namo, vėl pasukdamas į pietus. Kiek pakilęs sustojo. Toliau pro langus matyt Kupolio kalnas. Todėl, jei skrisdavo gervės ar šiaip toj pusėj koks įvykis, turėjom bėgti iš namo ant Kupolio kalno. Nežinau, kaip ten anksčiau būdavo, kol manęs nebuvo, bet man atsiradus, Pyplių kaime jau buvo net du gandraizdžiai, todėl vaikų kaime netrūko. Kodėl mane gandrais vėlai rudenį atnešęs? Turbūt buvęs koks užuomarša.

Kaime visi namai buvo mediniai su šiaudiniais stogais. Kai kurie namai turėjo du galus. Viename gale buvo arba *stancija*, taip vadino, arba ir viename gale, ir kitame gyveno. Gyvenamuosius namus vadino *grinčiom*, gyvulinius – *punėm*; kuriuose laikė javus – *klajimais*; ne prie kiekvienu grinčių buvo svirnai. Kaimo vakarų pusėj buvo trys pirtys. Ir čia pat – Šiulalis. Šiulalyje buvo drebulėlių, berželių, karklų, o vietomis tokių šaltiniuotų kiaurymių, kurių net suaugę bijojo. Šiulalyje vasarą augo raudonikiai, lepšiai ir kitokie menkesni grybai. Už Šiulalio stūkso Šiulalio kalnas. Užlipus ant Šiulalio kalno, tolumoje matėsi Bagaslaviškio ir Gėlvonų miesteliai, Sedūnų, Mikalajūnų, Pociūniškio, Māželių, Įšeriškių, Pasodniūkų, Liūkonių, Neveroniū, Šeiniūnų, Bagdýšių kaimai, Lemantaučiznos dvaras, Trāko miškas. Jeigu šviesi diena – negali atsigrožėt. O kas geras akis turi, net Širvintų bažnyčios bokštą mato. Visa tai matyti aplink, nes kalnas daug aukštesnis už namus. Rytų pusėj – kapinės. Kapinės lyg tyčia ant supilto kalnelio, apvalaus. Vidury kapinių – didelė koplyčia, iš akmenų sumūryta baudžiatvos laikais. Kapinėse ošia pušelės, lyg už mirusiųosius maldą kalbėtu, kurias pasodino praeidamas elgeta – taip man sakė. Pasodino, laistė, kol prigijo, o paskui išėjo iš kaimo. Pyplių kapinės laikomos parapijos kapinėmis, to-



Ipolitas Užkurnys.

*A. Ulozevičiaus nuotr.
1980 m.*

*Str. nuotraukos
iš Auksės Aurelės
Užkurnienės albumo*

* *Atsiminimai saugomi literatūros ir meno archyve, f. 326. Teksto kalba poredaguota pagal bendrinės kalbos reikalavimus. Dialogai palikti tokia kalba, kaip tada žmonės kalbėjo ir kaip juos užrašė autorius.*

dėl čia atveža laidoti ir iš kitų kaimų. Prie vartų yra medinė varpinė. Kai mes, paaugliai, išgirstam, kad atgieda keliu, tuoj bėgam skambinti varpu. Aišku, kas pirmas atbėga, tas ir skambina.

Kiek prisimenu, niekuomet nenorėjau sėdėt ir nieko neveikt, o priešingai. Pirmas leisdavausi skambinti ar kokio dėdės sodan įlįsti, nors savo sode, kurį senelis Baltrus buvo užsodinęs, visko buvo. Bet kaip gera, kai tu gražiausių obuolių pilną užantį prisikemši, kad atgal per skylę net negali išlįsti, o kiti tik seiles varvina.

Kai atėjau į kaimą, viskas jau čia buvo – ir Šiulalio kalnas, ir kapinės, dar – Margelio kalnas, dar aukštesnis už Šiulalio kalną, Trakas, Salala, kurioje taip pat auga ažuolų ir riešutų, net žemuogių buvo. Gaidžių, vištų, kitokių paukščių kaime nelaikė.

Mano tėvą vadino Vladu, o motiną – Elena, brolių, kuris buvo jau trimis metais gandro anksčiau atneštas, – Albertu, o seserį, 6 metais vyresnę, – Stefanija. Kazė, sesuo, buvo vyriausia, net devyneriais metais vyresnė. Sesuo Bronė ir brolis Stasys mirė maži, aš jų jau neužtikau.

Mūsų grinčia buvo dviem galais, viename mes gyvenom, o kitame – dėdė Motiejus Užkurnys. Dėdė Motiejus ne vienas gyveno – dar gyveno dėdienė Matiejienė, Veronika, jų dukra Ancia, Elena, sūnus Juozas ir dar buvo vaikų. O per vidurį – didelė priemenė, kurioje stovi dvejios garnos, vienos mūsų, o kitos – dėdės Motiejaus. Net du kaminai buvo ant stogo. Kartais grožėdavausi, kai iš kaminų išeina dūmai. O per mūsų kaminą visuomet eidavo gražesni dūmai.

Kartą nieko namuose nesigirdėjo. Mama miegojo. Nutariau eiti laukan. Priemenėj tamsu, o mane kai užpuolė dėdės triušis, kaip vilkas. Būtų sudraskęs, bet, laimė, Mama atgynė ir po to dar, nežinau kodėl, man delnu užplojo per užpakalį. Gal kad ne taip skaudėtų?

Kiekviena diena darėsi vis nesuprantamesnė. Nežinojau, kodėl atsiranda diena, o paskui – naktis, kodėl žydi obelys, kodėl dar anksti skinti obuolius, kodėl toks didelis būna Mėnulis, o niekas po jį nevaikšto, kodėl vanduo būna šaltas, o kopūs-



I. Užkurnys su sūnumi Marijonu ir anūku Laurynu prie savo sukurto paminklo seneliui Baltrui Užkurniui. 1973 m. Akmuo. Pyplių kapinėse pastatytas 1981 m. lapkričio 1 d.

tai – tokie karšti, kodėl karvės margos, o jų pienas baltas. O kai kartą prisnigo ir žmonės sniegą mindė kojom, niekaip nesupratau, kodėl niekas jo nesemia ir nedaro iš jo pieno.

Kaip būdavo gera užlipti ant krosnies ir klausyti, kaip priemenėj ūžia girmos. Krosnis šilta, kaip senelio Baltraus kailiniai, o girmos – zulu zulu. Besiklausant akys taip užsimerkia, kad net rankomis negali atmerkt. Bet mūsų girmos gražiau užė. Jos ir arčiau buvo, čia pat, už sienos. Kartais senelis Baltrus pasaką sekdamo, tuomet prie kamino bijodavau būti arti, nes ten ūždavo, o kartais net bildėdavo – gal ragana, o gal ir kelios, kas ten žino. Kai lauke atsirasdavo daug balto sniego ir grinčioj pasidarydavo šalta, tuomet nuo krosnies retai kada nulipdavau. Sėdim su Albertu ir lipdom iš molio diedukus, bobutes, visokius gyvulėlius. Čia man nelabai sekėsi, nes nežinojau, kam dėt dvi rankas, o kam keturias kojas, kam užtenka tik ausų, o kam reikia ir ragų. Bet jau kitą žiemą, kai vėl prisnigo, aš diedukus gražesnius nulipdydavau. Diedukams uždėdavau kepures, o bobutėms reikia skaryčių, o tos – neužsideda. Albertas sakė, kad iš to paties gabalo reikia daryti. Akys išeina labai gražios – paimi šiaudą, apvalų, ir kaktoj įspaudi. Tokios apvalios akytės pasidaros. Ir statom, kad išdžiūtų.

O kai langai apaugdavo sniegu, negalėdavau atsigrožėti. Ir kas taip gražiai lipdo? Gal Tėvas ar senelis, kai aš miegu? Klausiau Tėvo: „*Kas taip išmargina langus?*“ Tėvas visuomet atsakydavo geriausiai, o kai paklausiau, kas langus margina, atsakė: „*Tai šaltis menininkas. Ir niekas kitas taip nemoka.*“

Visam gyvenimui įstrigo žodis „menininkas“. Daug girdėjau žodžių – „šalta“, „sušalau“, „sušalsi“, „nosį nušalau, rankas“, „vanduo šaltas, užšalęs“, bet „menininkas“ – tai tik Tėvas taip sakė.

Ant sienų kabėjo paveikslai. Mama aiškino, kad tai šventi. O ant rūbų matėsi liepsnojanti širdis – tai tik ant šventųjų. Tėvas aiškino, kad juos irgi menininkas nupiešia. Aš taip galvojau: kai šalta, tai ant langų piešia, o kai šilta ir lauke visokių gėlių darželyje ir patvoriuos, tai tuomet tas šaltis menininkas šventus paveikslus piešia. Gal nuo tada ir panorau būti menininku. Kartą ir aš pabandžiau ant lango nagais pakrapštyti jau išmargintas baltas gėles, kokių vasarą būdavo ir nebūdavo darželyje. Bet man bekrapštant, išlėkė stiklas. O, kaip buvo gražu lauke! Balta balta, o garas virto kamuoliais, kaip dūmai per kamina. Albertas pradėjo rėkt: „*Langų iškūlei!*“ Mama kumščiu pastukseno man nugaron ir, stvėrus už pažastų, užmetė ant krosnies. Dar sakė, kad išsitrauks vyti iš beržinės šluotos ir per užpakalį kapos. Langą užkimšo rūbais, taip ir sulaukėm pavasario. Daugiau bijojau eit krapštyt langų, nes nebus ant ko šalčiui menininkui gėlių piešti, o iš manęs – niekam vertas piešėjas. Stebėjau, kaip šaltis visus langus išpiešia ir nė vieno neišmuša. Koks jis didelis, šventas menininkas!

Vasarą, kai atsirasdavo uogų, eidavom uogauti Salalon. Tėvas eina pirma, o aš – paskui. Tėvas neranda, o aš vis randu – tokios raudonos kaip šventųjų širdys. Uogos – tai žemuogės, man pasako. O skanios!

Kiekvieną dieną sužinodavau vis daugiau ir daugiau. Kartais Mama vedavosi mumis maudytis netoli Salalos – tokios vadinamos akys. Vanduo ant samanų, aplinkui – krūmai, o čia – supiesi sau šiltame vandenyje ant samanų. Mama sako: „*Kaip karaliai!*“

Prinoksta sode tokios geltonos kriaušytės. Ir tu man sužinok, kada prinoksta! Jau viena kita voverytė tikrina, kuri labiau prinokusi. Aš šaukiu ant jų, bandau mesti pagali, bet neprilekia. O voverytės, rodos, manęs nei girdi, nei mato, tik suspaudusios laiko kriaušelę ir ūsus judina. Kazė, sesuo, paaiškina, kad voverytės iš Trako tvorom atbėga. Bet kas joms pasako, kad jau prinoko kriaušelės? Mama juokdamasi sako: „*Ogi šarkos! Tos jau po kelis kartus per dieną aplanko kaimą*“.

Sodai pilnėja gėrybių. Jau galima ir obuolius valgyti. O citrinukės – net šakos linksta! Mūsų sodas neaptvertas, todėl, kai grįžta karvės iš ganyklos, visos puola pasigardžiuoti obuoliais. Kartą ir aš nusitvėriau už šakos, tampau, kad nukristų obuolių, o tie laikosi, nekrenta. Pamatė mane dėdė Martynas Bagdonas. Sako: „*Gi tu, vaike, šakų nulauši!*“ Aš jam sakau: „*Tu man pabučiuok užpakalin! Mūsų sodas – ką noriu, tą ir darau!*“ Bet, matyt, girdėjo Albertas, mano brolis. Tas pasakė Tatai. Tata liepė man eiti atsiprašyt, o Albertui liepė eiti iš paskos ir pasekti. Geriau jau būtų prilupęs, kiek tik norėjęs. Bet kaip čia dabar atsiprašyt? Šventą dieną einu ir kojoms linksta. O Alberto – nė neprašyk, tas eina atsilikęs iš paskos. Nuėjau, o čia – kas radiją klauso ant ausų užsidėjęs, kas barzdą skuta. Pas dėdę Martyną sekmadienį visuomet pilna vyrų, nes Bronius, jo sūnus, turi laikraščių, knygų. O dėdė Martynas, kaip tyčia, už stalo sėdi. Priėjau, kol išlemenau, ko atėjęs, o paskui pabučiavau ranką, rodos, užsimerkęs ir išėjau atgal. Bet nuo to karto – kad aš kam taip pasakyčiau!

Mūsų Mama buvo labai gera, ji leisdavo vaikams žaisti. Pas mus, kai pasidarydavo lauke šalta, priedavo daug mergaičių, darydavo iš šiaudų tokius sodus, dainuodavo gražias dainas, visokių žaidimų prisigalvodavo. Man labai patikdavo, kai gaudydavo višteles – vienam užriša akis, o kiti ant pirštų galų aplink bėgioja. O kuri pagauna ir vardą atspėja, tas turi gaudyt. O jei gaudytojas eina ten, kur gali susižeisti, beveik visi šaukia: „*Ugnis!*“ Ir tas traukiasi atgal. Arba sustoja vienas prieš kitą, susiima už rankų ir dainuoja: „*Šaudyklėlė dailiai šauna, siūlų neužgauna – pykšt pokšt, tapu klepu – siūlų neužgauna!*“ O vietoj šaudyklos ant rankų paguldo mane ir dainuodami vis pameta į priekį, paskui vėl atgal, kol nusibosdavo. O kaip gerai būdavo, kai žiedą dalina. Žiedas vienas, o vaikų daug, vienas deda žiedą į kiekvieno vaiko rankas, o kitas iš šono seka. Ir kai visiems išdalina, tuomet klausia: „*Pas ką žiedas žydi?*“ Jeigu atspėja pas ką, tas eina atspėjinet ir dar turi duoti fantą.

Bet kol dar lauke šviesu, ir dideli, ir maži vaikai sueina ant Kupolio kalno, kuris pasidaro dar didesnis, kai apsninga. Atsitempiam dideles roges, susėdam visi ir lekiam, net rogės braška. Jeigu kuris blogiau užsikabina, tas arba nukrinta, arba nuvažiuoja ant šono. Mažesnius sutupdydavo vidurin – toli toli nuvažiuojam! Didesnieji roges tempia atgal, o mažesnieji slidinėdami, griuvinėdami eidavom prieš kalną. Ir taip daug kartų, kol lauke pasidaro tamsu.

O paskui sueina pas mus, kojas stuksendami priemenėję. O čia senelis Baltrus traukia liulkų ir juokiasi: „*Kaip burokai, – sako, – raudoni!*“ Aprimę visi prašo senelį, kad pasektų pasaką. Ilgai nesutinka, bet paskui sako: „*Aš jums pasakysiu, kad ir juokingą, tik nesijuokit!*“ Visi prižada nesijuokti. Senelis Baltrus sekdamo vieną pasaką visą naktį, kol užgieda gaidžiai. Pasakos būdavo tokios baisios, kad net kojas baugu būdavo laikyti nuleidus nuo suolo. O kai reikėdavo eiti namo, tai kiti bijodavo ir pakrutėti. Jeigu jau kas negali susilaikyti iš juoko, susiima delnu už burnos ir prunkš-

damas bėga priemenėn. Bet jei pradeda čia pat juoktis, prašyk neprašęs – senelis daugiau nebepasakoja.

O pasakodavo, kaip merga ištraukusi meškai pašiną iš letenos, aprišusi leteną, o meška vasarą medaus atnešusi luobą ir padėjusi mergai, kai toji rugius su pjautuvu pjovusi. Kartą dėdė Anupras rišęs šluotas, o pradėjus lietui lyti, įlindęs į medžio drevę. Tik žiūri – kažkas užkimšo skylę. Anupras tik capt, capt ir nutvėrė už uodegos kažkam. Tas šoko bėgti, o Anupras – labai stiprus – laiko uodegą ir pagaliu duoda per šonus. O čia – vilko būta. Pagaliau ir uodegą nupjovė. Vilkas staugdamas nudūmė, o kai Anupras pievą pjovė, vilkas atbėgo be uodegos ir puolė Anuprą. Jei ne kiti vyrai, vilkas Anuprą būtų papjovęs.

Ir vilkų, ir meškų, ir kitokių keistenybių buvo toj senovėj – visko gi neišpasakosi ir per dvi naktis net iki trečių gaidžių.

Mama pradėjo nesikelti iš lovos, o tik pasakydavo, ką reikia daryti. Kazė jau buvo didelė, o ir Stefa nemaža. Tik Stefa nenoriai Mamos klauso. Atėjus Kalėdoms, atvažiuoja kažkoks dėdė, kailiniais apsilkęs, veilokais apsiavęs, o Tata, atsisėdęs už stalo, derasi. Tas dėdė sako, kiek pas jį karvių, avių. O kad valgyti duos gerai! Ir jautis nepiktas. Paskui pasako, kiek duos litų, grūdų, kiek svarų vilnų. Po tų visų kalbų Stefa apsilvelka kuo turi, atsibučiuoja, mane apskabina ir apsilverkia. Pabučiuoja Mamai ranką, paskui pasako: „*Sudiev!*“ Ir išvažiuoja. Nugirgžda rogės, ir vėl apie Kalėdas, per Kūčias, sugirgžda durys ir įėjusi pasako: „*Gerus vakarus!*“ Visai kito niška, o man paduoda mazgelį riešutų. Paskui lipa ant krosnies ir pasakoja, kaip jautis ją kelis kartus kone subadė, nors ir lenta ant ragų buvusi. O jau kokia toji Banikonienė buvo bloga – ir valgyt nedavus, o dirbt daug reikėję. Kai pargina karves, girnom liepdavo malti. Tik kai sniegas iškritęs, tuomet klumpes davė apsiaut.

Negaliu aš nieko suprasti kam tą Stefą taip skriaudė ir kodėl nei Tata, nei Mama jos neužstojo?

Kartą Tata parvažiavo naktį, įėjo į grinčią visas apšalęs ir sako: „*Va, aš jums atvežiau paukštytį!*“. Ištraukė iš kišenės, atlenkė pirštus. Aš puoliau pažiūrėti, o paukštytė tik sujudėjo ir pakilo. Tata aiškino, kad rado ant kelio sušalusią, bet kol parvažiavo – atšilo. Priprato paukštytė, čiulba, ir aš labai pripratau. Taip ir neatitraukdavau akių – kur paukštytė, ten ir aš. Nutūps paukštytė ant šventųjų paveikslų, pačiulbės, tada nusileidžia ant stalo, palesa trupinėlių ir vėl čiulba. Vakare, kai dega tokia lempytė, kurią vadina *bezalku*, apžergia liepsnelę ir čiulba – aš net kvapą sulaikau, bijau, kad nesudegtų jai pilvo plunksnelės. Įlendu pas Mamą po antklode ir laukiu, o paukštytė apžergia Mamos nosį ir čiulba. Aš bijau net sumirskėti.

Ir vėl nebeužšąla langai, lauke mažiau matosi sniego pro langą. Visi pradėjo kalbėti, kad ateina pavasaris. Aš maniau, kad tas pavasaris labai geras, kad jo visi laukia – kitą kartą Mama atsikelia ir net laukan išeina. O vieną kartą dingo paukštytė. Sako, kad pro pamatą išlindo, nes pajuto pavasarį. Jau taip supykau ant to pavasario. Mama pradėjo raminti, kad ateis Velykos, o Bobutė atneš kiaušinių, labai gražių – žalių, raudonų, mėlynų. Kiek aprimęs laukiu Velykų.

Kartą atnešė iš kalnelių smėlio, labai jau balto, išbarstė aslą. Sako, kad rytoj ateis Velykos, o Albertas aiškino, kad reikia būti labai geriems, tuomet Velykų Bobutė daugiau atneš kiaušinių. Lauke nuo pat ryto buvo šilta – taip ir norėjosi bėgti iš grinčios, bėgti, kur susilieja dangus su žeme. Mama liepė Albertui eiti į Bagaslaviškį



*„Motinystė“. 1973 m. Medis.
J. Pugačiausko nuosavybė*



ir atnešti švento vandens ir ugnies. Aš, sužinojęs, kad eis Albertas vienas, ėmiau prašyt Mamos, kad leistų ir mane. Mama aiškino, kad aš – mažas, pavargsiu. Albertas irgi nenorėjo manęs vestis, bet kai iki ašarų nenustojau prašęs, nutarė leisti. Bet Albertas sakė, jei aš pavargsiu, tai jis mane paliks – tegul Balandžio jautis Liza mane subado.

Išėjom. Albertas nešėsi tuščią butelį, man davė nešti kempinę, ant vielos užmautą. Ėjom pro sodą, pro kapines – kryžio link. Stengiausi nuo Alberto neatsilikti, o jei ką tik pamatydavau nežinoma – klausiau ir klausiau. Albertas labai daug žinojo. „Čia, – sako, – Kučiniškis, o ten gyvena Balundis ir turi piktą jautį Lizą“. Ėjau paskui Albertą sausais takeliais, abu basi, bet vis atsisukdamas į namus, į Balandžio pusę – ar neatbėga jautis Liza?

Kai priėjom iki kryžiaus, namų jau nesimatė, jie pasislėpė už kapinių. „O ten, – sako Albertas, – matyt Bagaslaviškis“. Rodos, jau pusę kelio nuėjom – Albertas sako, kad visą kilometrą, o gal ir du, Pypliai nuo Bagaslaviškio. Ėjom į pakalnę, kilom į kalną. „Ten, – sako Albertas, – kairėj pusėj, Margelio kalnas, o ten – jau matyt Bagaslaviškis!“ Rodos, kad sode stovi bažnyčia. Taip ir atėjom į šventorių. O, kokia didelė bažnyčia! Albertas sakė, kad bažnyčia turi būti didelė. Čia, prie kryžiaus, kūrenosi ugnis ir daug prisirinkusių berniukų, kurie laikė prie vielų pririštas kempines. Atėjo zakristijonas su balta kamža, o kunigas atnešė tokią didelę žvakę, paskui meldėsi, šlakstė ugnį. O kai kunigas nuėjo, tuomet visi berniukai kišo į ugnį kempines. Albertas paėmė iš manęs kempinę ir kišo ugnin. O man tiek daug dėjosi į galvą – viskas nematyta, nežinau, ką daryti. O jau Albertas viską žino, supranta. Kai ištraukė kempinę, iš jos rūko dūmai. Tada Albertas padavė ją man ir liepė sukti, o pats nuėjo į bažnyčią su buteliu – vandens. Aš likęs sukau virš galvos kempinę ir nepamačiau, kad pro šalį ėjo bobutė, ku-

Kryžius.

2000 m. Medis.

Ipolito Užkurnio

80 metų jubiliejaus

proga padovanotas

Bagaslaviškio

Bagaslaviškio

mokyklai. 2006 m.

G. Kirdeikienės

nuotr.



riai su ta kempine ir uždrožiau per užpakalį. Toji mane apibarė ir liepė eit namo, nes neparnešiu ugnies. Aš nežinojau, kur eiti, kurioj pusėj namai. Taip begalvojant atėjo Albertas ir mudu ėjom namo. Dabar aš nesukau kempinės, bet kai Albertas pamatė, kad aš nesuku, liepė sukti, nes užges ir neparnešim ugnies.

Kai mes užėjom ant kalno, sustojom pailsėti. Besidairydami pamatėm, kad visais keliais, takeliais traukė berniukai namo ir matėsi, kad virš jų galvų rūksta dūmeliai. „Albart, – paklausiau, – ar tu matei kada pavasari?“ Albertas sako: „Dabar pavasaris!“

Aš niekaip nesupratau, kur pavasaris. O gal tas pavasaris ir eina visais takais, o mes, sukdami kempines, jam rodom kelią, kad ateitų į kiekvieną grinčią? Einant pro Kučiniškį, matėsi daug geltonų žiedų. Sakau: „Albert, prisiskinkim šitų gėlių!“ „Tai purienos, – paaiškino, – tegul žydi! O, reikia ait greičiau namo – kas pirmas parneš ugnį, per kieno kaminą pirma pradės rūkti dūmai, tam Velykų Bobutė atneš kiaušinių!“

Va, jau ir kapinės, o už kapinių – ir mūsų grinčia. Čia pasitiko mus šuo Baltalopis, o ant slenksčio – Mama. Pagyrė mus, kad mes pirmieji atėjom, paklausė, ar nepavargom, paglostė, pagyrė, kad niekur nesustojom. Pati ėmėsi įpūtinėt kempinę ir per mūsų kaminą pirmiausia pradėjo rūkti dūmai, o dėdienė Motiejienė iš mūsų ėmė kempinę.

Taip norėjau pamatyti Velykų Bobutę ir paprašyti daugiau kiaušinių, bet akys merkėsi. O kažkur kažkas važiavo – gal viena, dvi. Ir paskui mačiau, kad eina vaikai – basi, sukdami virš galvų kempines. O ir aš einu, o paskui vaikus važiuoja Bobutės su kiaušiniais. O ratai tokie margi, iš tokių didelių žiedų padaryti ir taip tykiai sukasi, kad nei vienas kiaušinis nesudužtų.

Kai prabudau, ant lango buvo daug kiaušinių ir visokių spalvų. Ilgai žiūrėjau, o Tata sakė, kad taip moka dažyti kiškis; kiškis pakrūmėj nudažo, o Velykų Bobutė išvežioja. Mama man davė daugiausia kiaušinių – vieną, du, tris, penkis, aštuonis, dešimt. Paskui ėjau nuo grinčios prie grinčios, pas dėdienę pirmiausia nuėjau – toji davė mėlyną kiaušinį. Paskui pas Kazienį, pas Striungią Antaną, pas Bagdoną, pas Kriaučių, pas Janušį, pas Kukčių Faliuką, o jau toliau – bijojau šunų. Kai parėjau namo, Mama džiaugėsi. Sako, kad ir jinai daug išdalijo kiaušinių. Šiandien tokia diena – kiekviena šeimininkė turi vaikams duoti kiaušinių. O kai atėjo Albertas, tas dar daugiau atsinešė kiaušinių, dar ir pyrago kelias riekes. Paskui viso kaimo vaikai ėjom Paduobesin už Šiulalio kalno. Čia mes bėgiojom, vartėmės per galvas, ritinėjom kiaušinius. Kazė, Stefa, Markevičia Felė, Kukčia Vladzia pynė vainikus iš mėlynų gėlelių – žibučių ir labai gražiai dainavo. Ir visi sakė – gerai, kad sulaukėm pavasario. Ir kiekvieną dieną darėsi šilčiau ir šilčiau.

O vieną dieną visi kalbėjo, kad diedukas Baltrus pamirė. Diedukas vieną savaitę būdavo pas mus, kitą – pas dėdę Motiejų. Žmonės ėjo pas dėdę Motiejų ir giedojo, o kai aš nuėjau, tai Diedukas tokiam lovy gulėjo užsimerkęs, su ūsais. O apie tą lovį pristatyta žvakių. Kai Alberto paklausiau, kam Dieduką paguldė lovin, tas sako: „Durniau, ar gi čia lavys? Čia gi grabus“. Paskui tą karštą, kurį vadino grabu, nešė vyrai, dėjo į ratus, bet Dieduko Baltraus niekur nesimatė. Ir kitą savaitę neatėjo, o liko tik jo kailiniai, labai šilti. Tata su dėde Motiejumi kažko barėsi, pyko. Gal ir jie nežinojo, kur išėjo Diedukas. O gal Diedukui reikėjo kailinių? Kartą dėdė Motiejus rėkavo savo grinčioj, bet Tata nerėkavo. Paskui rėkt pradėjo ir Ancė Motiejaus, ir Dėdienė. O paskui Motiejaus Ancė atbėgo pas mus ir prašė, kad ją gelbėtų. Mama

liepė slėptis už spintos. Tata liepė man eit ant krosnies – nesimaišyti po kojų. Nespėjau užlipti ant krosnies, kai per mūsų duris įlėkė trinka, o paskui – ir dėdė Motiejus. Tata sakė, kad tu, broli, nurimk, bet dėdė Motiejus stvėrė Tata ir abu nugriuvo, pradėjo voliotis, kaip mes Paduobesy. Tada Albertas nulipo nuo krosnies, pastvėrė žariją ir įdėjo dėdei Motiejui klynan. Dėdė Motiejus pradėjo labai rėkti. Tada įbėgo dėdienė Motiejienė su pagaikščiu ir užsimojus norėjo duoti Tatai, bet tvojo dėdei Motiejui. Tas nustojo rėkti. Tada Tata pylė ant dėdės Motiejaus vandenį. Būdavo ir kitokių žaidimų.

Vėl visi sakė, kad vasara. Albertas ant dirvono ganė aveles. Eidavau ir aš padėt ganyti. Ganė ir šuo Baltalopis. Gera ganyt aveles. Jos viena prie kitos prisiglaudusios, galvas nuleidusios ėda ir ėda, kartkarčiais subliaudamos. Man kažko būdavo liūdna nuo jų bliovimo. Kartą tik sujudo avys – puola šen, puola ten, sukasi krūvoj, taip ir viso kaimo avys. Albertas pradėjo rėkti: „Vilkus! Vilkus!“ Baltalopis puolė vilką, Albertas – paskui Baltalopį, aš – paskui Albertą, ir bėgam rėkdami. O aš žiūriu, kad jau vilkas netoli manęs. Dar smarkiau rėkti pradėjau, ir vilkas nubėgo Trakan. Paskui gulėdami ilgai dūsavom, žiūrėdami į dangų. O danguje skraidė didelis vanagas. Paskui atėjo Tata ant arklio, sakė, kad rytoj lieps didesnę piemenį duoti.

Šitą vasarą Mama jau nevedė mūsų maudytis prie Salalos. Skundėsi, kad jai sunku, o gali ir numirti. Todėl aš su vaikais eidavau maudytis Akečių raistan ar į Pagrūšes. Čia pakraščiuose auga tokia žolė „uosiukai“. Mes jų prisiraunam, surišam tokius kūliukus, paskui juos surišam taip, kad tarp kūliukų galėtumėm atsigulti – ir plaukiam. O vieną kartą atėjo ir Ado-



„Piemenėlis“

(pagal J. Baltušio knygą „Parduotos vasaros“).

1993 m. Medis.

A. A. Užkurnienės nuosavybė



I. Užkurnys

savo kūrybinėse dirbtuvėse Vilniuje.

1982 m. Antrame

plane – skulptūrinės kompozicijos „Metai“, sukurtos pagal

K. Donelaičio poemos

„Metai“ pirmąją dalį

„Pavasario linksmybės“

maičio Bronius. Tas mane nunešė toli ir paleido, liepė mušti kojom ir rankom. Ir taip aš išmokau plaukti.

Eidavom ant kalnelio. Čia daug smėlio, iš čia visas kaimas jo nešasi. Ir grinčią pabarstyt, ir ant kiemo. Čia mes viską išdarinėjam – šokinėjame, važiuojame ant nuogų užpakalių nuo kalno, kaip žiemą su rogėm. Iškasam krosnį, kūrenam, kepam bulves – džiaugsmui nėra galo. Tik Mama darėsi liūdnesnė. Apsikabins, pamyluos, o kartais ir ašaros pasirodo akyse. Aš klausiu: „*Ko, Mama, verki?*“ O Mama sako: „*Oi, tu labai mažas, kaip tu užaugsi?*“ Ir vėl glosto, kol aš užmiegu ant jos kelių.

Jau pjauna rugius. Visi džiaugiasi, kad bus šviežios duonelės. Aš išeinu ir klausaus, kurioj pusėj ir kas pirmas užtraukia:

*„Pabėk, bareli, gale laukelio,
Jei nepabėgsi, aš pavarysiu.
Oi, liūly, liūly,
Aš pavarysiu“.*

Taip traukia dainą, kas pirmas paskutinę pradalgę kerta. Čia užtraukia dėdė Bagdonas, o kiek palaukus ir dėdė Vinciūnas, o paskui – ir ten, ir ten. Ir linksma, o kartu ir lyg kažko liūdna. Juk su šia daina visuomet pakvimpa šviežia duona, o kartu ir vasara baigiasi, nebegalima maudytis. Bet vėl – pilni sodai visokių gėrybių, o iš Trako krepšiais neša baravykus, neria ant šakelių, pjausto ir džiovina obuolius. Laukai darosi lygūs lyg vaikų galvos žirklemis nukirptos. Todėl karves ir aveles jau negano raistuose, o paleidžia ant rugienojų. Einu ir aš pas piemenis, nes dabar pats maloniausias laikas ganyti. O jeigu gano netoli bulvių, kas nors atsineša didelį puodą, o kiekvienas turi tai šaukštą sviesto, tai lašinių bryzelį, kitas – druskos, kitas – svogūnų. Verda bulves, o paskui sutirpdo sviestą, lašinius, pripjausto svogūnų. Mes, kurie neverdam, drožiam sau ir mergaitėms šaukštus. Ne valgom, o laižyte laižom – tokia jau ta košė skani, kad bijai liežuvį nuryti. Košę vadindavo *čiulkiniu*. Paskui susikabinę šokam.

Ir nepastebi, kai pradeda būriais skristi varnėnai ir padangę sugriaudina gerivių girksėjimas. Rytas šalnos nubaltina žolę, dieną voratinkliai kaip debesys užraiggo rugienas. Dabar pats liūdniausias laikas, nes artėja Visi šventieji. Krenta nuo medžių lapai. Tik šarkos ir varnos pasidaro dažnesni svečiai. Vyrai klojimuose pupsi spragilais. Pas Kukčių Faliuką girdėti arklinės kuliamosios ūžimas. Vėl vis rečiau ir rečiau galima nulipti nuo krosnies, vėl lipdysiu iš molio diedukus ir bobutes. Tata Mamų išvežė į ligoninę. Kazė labai verkia, vis sakydama: „*Kų aš su tavim darysiu?*“ Namie taip buvo liūdna ir lauke šalta, lietus nuolat pliaupia. Vaikšto visi tyliai kalbėdami, lyg bijodami manęs, kad aš neišduočiau paslapties. Stefa ganė kažkur Trakuose, pas Zagrečką, o Albertas – čia, savam kaime, pas Balandį.

Šiandien Tata pasakė: „*Važiuosiu parvežt mamos*“. Kazė taip pradėjo verkti, kad net man jos pagailo, aš ją raminau, kad nieko Mamai nesakysiu, nebijok, o toji dar labiau verkė. Dabar ateina tai Aliunė, tai dėdienė. O ir dėdė Motiejus atėjęs nerėkavo, visi buvo ramūs, tarėsi, ramino Kazę. Paskui iš kapinių koplyčios atnešė didelį suolą. Adomaičio Broniukas su Rudžionio Stepu atnešė žvakides, panašiai kaip diedukui Baltrui. O aš nieko negaliu suprasti. Gal pas mus Diedukas gulės kaip pas dėdę

Motiejų? Lauke buvo jau tamsu, kai išgirdom, kad Tata sustabdė arklį. „*Parvažiuo*“, – kažkas pasakė. O paskui įnešė karštą, tokį kaip dieduko, baltų lentų. Aš užlipau ant krosnies, kad nesimaišyčiau po kojų, nes rinkosi žmonės – dėdės ir dėdienės. O kai nuvožė pusę karsto, žiūriu nuo krosnies – guli gi Mama, tokia rami, apkirptais plaukais, užsimerkus – kaip Diedukas. Kai uždegė žvakes, prisirinko dūmų nuo žvakių ir pypkių. Aš nulipau nuo krosnies, priėjau prie karsto, liečiau kaktą, rankas, patyliai šaukiau: „*Mama! Mama!*“ Bet Mama miegojo. Atėjo Albertas – tas priėjęs labai verkė. Paskui mane ir Albertą Kazė apkabino. Aš jutau jos ašaras – kaip žirniai krito man ant veido. Paskui mus kėlė ant krosnies. Albertas, atsisėdęs kampe, labai verkė. Man merkėsi akys. Rytą prabudau – Tata, susidėjęs rankas ant nugaros, vaikščiojo po grinčią, o Kazė padėdinėjo tvarkyti mėsą. Paskui atėjo Stefa. Stefa atsiklaupus ilgai meldėsi, o paskui bučiavo Mamos lūpas, rankas ir labai verkė. Vėl atėjo dėdė Vinciušas, sėdosi už stalo. Rinkosi dėdės ir tetos, sėdosi už stalo. Degė žvakės, giedojo. Paskui liepė mums visiems eiti atsisveikinti su Mama. Tata mane pakėlė. Aš bučiavau rankas, lūpas, kaktą. O kaktoj buvo tokia raudona žymė – turbūt pro čia išėjo dvasia. Mama buvo tokia šalta šalta ir užsimerkus, rodos, nė nealsavo. Dar pašaukiau: „*Mama! Mama!*“, – bet ji nė mirksėt nemirksėjo. Beveik visi verkė. Paskui uždengė Mamą su tokiu dideliu loviu, ir vyrai, jį paėmę, išnešė į ratus. Aš labai norėjau važiuoti, prašiausi, kad nepaliktų. Apvilko mane, išnešė ir pasodino šalia to didelio lovio. Apsidairiau. Kitoj pusėj sėdėjo Albertas. Paklausiau: „*Kam tas lovyš čia?*“ „*Čia grabas, durniau!*“, – pasakė.

Ir išvažiuom. Važiuom pro sodą, pro kapines, paskui – pro kryžių. Važiuoti buvo gerai, tik vėjas pūtė. Pasigirdo varpas, skambėjo. Pasirodė mūrinė tvora ir bažnyčia, toji pati, kur mes ejom ugnies. Vežimas sustojo, mane iškėlė. Negalėjau pastovėti – nutirpo koja. Paskui paėmė karštą, uždėjo ant tokių neštuvų ir nunešė į bažnyčią. Mes visi ejom iš paskos. Karštą pastatė ant tokio juodo stalo, apstatė žvakėmis, pasidarė tylu. O čia tiek daug paveikslų, ir diedukai tokie gražūs – visai kaip žmonės, tik mažesni. O vienas ant labai gražaus arklio sėdi ir su šakėm duria kažkokį nematytą baisūną. Bet čia viskas labai jau gražu – ir suolai tokie gražūs, tokie dideli. Atėjo kunigas, užgrojo muzika, pradėjo giedoti, uždegė labai daug žvakių. Visur labai gražu, ir žmonių labai daug. „*Tata, kas tuos žmones padarė, tokius gražius?*“ – klausiu. „*Tai menininkas*“. O, koks tas menininkas! Kaip jis viską gražiai padarė! „*Tata, o kur tas menininkas gyvena?*“ – vėl klausiu. „*Nežinau!*“

Jau toks noras buvo bent pamatyti tą menininką. Nors iš tolo, nors jo grinčią. Gal tas menininkas ir pats, žinoma, kitoks, ir jo grinčia kitioniška. Ateina pas mus toks aukštas, gražiai apsivilkęs dėdė, labai gražiai kalbėdavo. Tata jį labai myli, sako: „*Čia labai mokytas žmogus*“. Bet nesako menininkas. O tas mokytas dėdė – Kazys Skebėra. Nieko nesuprantu. Kodėl suaugę žmonės viską išmano ir viską žino, ką nori, tą daro, bet nieko nepaaiškina, kažin kuo užsiėmę.

Nustojo groti, užgesino žvakes, vyrai paėmė karštą nuo stalo. O aš negaliu atsižiūrėti į tą arklį. O to, kur ant arklio sėdi, – kokia kepurė! Ir aš noriu tokį lipdyt iš molio.

Karštą padėjo ant ratų. Mane iš vieno šono pasodino, Albertą iš kito šono, ir važiuojam. Man per karštą sunku Albertą matyti, matau tik jo viršugalvį. Aš jam rėkiu: „*Albartai, ar tu matei tų gražų arklį ir raitelį?*“

Tas tyli, gal negirdi. Ratai supasi į šonus. Jau ir kryžių privažiavom. Kapinėse koplyčioje pradėjo skambinti. Kažin kas dabar skambina? Gal Alfukas, o gal Bagdono Jaska? Jau ir kapinės čia pat, ir varpinė. Nustojo skambinti. Sustabdė arklių, vėl vyrai paėmė karštą ir nešė į kapines, o mes ėjom iš paskos. Žmonės giedojo, kaip ir visą kelią nuo pat bažnyčios. Gieda ir giedodami prašo: „Šventas Baltramiejau, melskis už mirusius!“, „Šventas Matai, melskis už mirusius!“ Va, jau ir duobė, kaip ir visuomet, kai laidoja. O ir mūsų grinčia – gal Mama dabar namie? Kai pareisiu, aš viską papasakosiu – ką bažnyčioje mačiau, kiek menininkai labai gražių paveikslų pridarė, dar gražesni – arklių su raiteliu. Dabar vyrai leido karštą su virvėmis duobėn. Tata mane laiko ant rankų. Kazė labai verkė, Stefa norėjo į duobę griūt, ir Albertas labai verkė ir šaukė Mamą. Paskui užkasė duobę ir padarė kapą, išpaudė kryžių su kotu, ir žmonės skirstėsi. Daug kas ėjo pas mus. Ir mes parėjom. Namie radom pagal suolą ilgą stalą ir daug valgių. Žmonės plovėsi rankas, sėdosi už stalo, giedojo. Bet Mamos namie nebuvo ir rytojaus dieną. Bet tą vakarą, kai mes karštą užkasėm, vakare buvo labai gražu. Labai daug žvakių degė kapinėsi. Ir Albertas su Stefa liko namie – tai buvo Visų šventųjų šventės.

Po Visų šventųjų piemenys negano. Ir oras darosi vis šaltesnis, lietus dažniau lyja, šlapia darosi. Ir pušelės darosi tamsesnės kapinėse. Ošia ir ošia, o gal mirusieji taip meldžiasi ir jų maldą vėjas neša į dangų?

Sėdžiu ant krosnies ir lipdau iš molio arklių, o jo kojos linksta. Dar kol vienas arklys, dar nieko, bet kai raitelį pasodinu, suklumpa mano arklys. Albertas jau nelipdė, nes dieną ėjo į mokyklą ar malkas kapojo, visi buvo užsiėmę. O kai užaina dėdienė Motiejienė, pažiūri į mane, palinguoja galva ir sako: „Oi, siratos, jūs siratos, atves Tėvus jum močeku... Jūs, Kazia, dideli, a va, Ipaliukas – mažus. Nesėdės ant pečio ir nelipdys molio“.

Tata pradėjo kažkur dažniau važinėti. Dėdienė mokė Albertą: „Kai atves Tėvus močeku, prikaišek kamalin siūlų adatų ir mesk močekai galvon“.

Lipdau iš molio diedukus, arklius. Šaltis menininkas gražina langus. Paskui vėl pradėjo šilti. Kalbėjo, kad ateina Velykos. Buvo kiaušinių labai gražių, bet Mamos niekur nebuvo. Ėjom mes su Albertu pro bažnyčią pas mano krikšto motiną. Labai ana mumis pamylėjo – davė valgyt saldainių, sviesto, kiaušinių, net kiaušinių pati nulupo. Taip ji mane ir Albertą glostė, o jos rankos tokios švelnios... Ėjom namo, bet kažko ne taip, kai tada, kai buvo Mama.

Vėl vasara. Pilnas sodas obuolių. Kazė mane vedė į bažnyčią. Vėl mačiau tą gražųjį raitelį, buvom užėję pas krikšto motiną. „Kaziunia, – sakau, – kad ana tokia gera tegul eina pas mus – bus mum

*Su žilvičio dūdele.
1988 m. Medis.
Elektrėnų savivaldybės
Literatūros ir meno
muziejus*



gerai. Mūsų Mama išėjo“. Ėjom namo. Kazė man sako: „Tu mažas, nieko nesupranti, o kai užaugsi – viską suprasi. Mūsų Mama pamirė, jinai guli kapuosi palaidota ir mes jos niekuomet nepamatysim“. „Kai užaugsiu, atkasiu Mamą, pririnksiu visokių gėlių, žolelių, privirsiu, girdysiu Mamą ir vėl gyvens su mumim“.

Skina obuolius, kasa bulves. Dienos darosi trumpesnės. Vėl lipdau raitelį ir arklį. Dabar ištačiau į kojas šakaliukus. Tada lipdžiau molį apie šakaliukus, sodinau raitelį, dėjau į rankas iš šluotos ietį. Dariau kažką panašų į šunį, bet baisesnį – kad ir mano raitelis durtų. Bet ne toks ir gana, koki ten, bažnyčioj, mačiau. Sėdžiu ant krosnies, o galvoj zvimbia. Grinčioj nieko nėra. Vakaras, lempytė dega. Ir molio nėra. Liūdna. Ko – nežinau. Lauke kažkur loja Baltalopis, katė klojime peles gauda. Kas gyvulius šeria, kas vandenį neša. Tik man dar darbo neduoda. Atsidaro durys, įbėga dėdienė Motiejienė rėkdama: „Retavokit!“ Aš nusigandau, nežinau kas pasidarė. Pamatė mane: „Ipaliuk, retavok! Kišk runku!“ Aš kišu. „Stverk!“ Stvėriau už papo. „Trauk!“ Traukiu. „Durniau, palaisk papų! Tu pelų gaudyk! Va, ana jau un pečių!“ Aš vėl kišu ranką ir bijau, kad pelė man neiškastų. „Gaudyk, ot tau vyrus! Pelės bija!“ Taip man begaudant pelę ir Kazė atėjo. Toji per rūbus pagavo pelę, suspaudė, paskui, užsidėjus pirštine, išėmė. O Tata, sužinojęs, kaip aš gaudžiau pelę, juokėsi ir barė dėdienę, kam mane gąsdino.

Visa grinčia ruošiasi sutikti mamą, nes jau ir Tata pasakė, kad netrukus bus gyvent gerai. Parves mamą, bus šeimininkė, virs valgyti, aus, siūs ir visko pilna grinčia bus. Kazė glaudė mane ir verkė, kad aš mažas. Aš ją raminau, kad Mamai nieko nesakysiu. Toji mane vadina durneliu ir sako, kad ne Mamą parves, o močeką. Pradėjo kepti, virti, pradėjo smirdėti. Atėjo mano krikšto motinos mama Vaškūnienė iš Bagaslaviškio, ruošėsi vestuvėms. Aš čiulpiu kaulus, o Baltalopis juos graužė po stalu. Nustojo virti, nustojo smirdėti.

Degė ant kapų žvakės, bet aš niekur neradau žvakės. O galvojau, kai užaugsiu, tai didelę žvakę pastatysiu Mamai ant kapo. O pats laukiau, kada Tata parves Mamą. Kai kaimynės paklausia, kur tavo Mama, atsakau, kad ant kapų kazoką šoka. Bet vienas pasilikęs galvojau, kad nėra mano Mamos, ir tiek.

Jau ir stalai sustatyti. Ir baltai uždengti baltom staltiesėm, ir aš su Albertu naujais rūbeliais apvilkti: „Čia, – sako, – jum mama atsiuntė“. Ir Kazė su gražia skarele. „A, matai, gera mama, matai, o tu verki – nori būt gaspadinė!“ Bet Kazė šluostėsi ašaras ir mane glaudė prie savęs.

Mūsų namuose darėsi kažkas naujo, šventiško – kiekvieną dieną nei tiek stalų būna, nei baltom staltiesėm jų neužtiesia. Ir visi laukia. Kažko neramu. Man sakė nelipt ant krosnies ir neimti molio į rankas, nes rūbelius ištepliosiu. Jau lauke darėsi tamsiau, uždegė lempą. Vėl kažkas pradėjo lauke rėkaut: „Atvažiavo! Atvažiavo!“ Netrukus įėjo Tata ir už parankės įvedė Mamą. Aš žiūrėjau, bet negalėjau suprasti, ar čia Mama, ar ne. Sėdosi užu stalo, nešė valgį – mėsą, sviestą, sūrį ir butelius statė. O mes stovėjom nuošaliau ir žiūrėjom. Paskui pašaukė mane, kad priečiau prie stalo. Tatą pažįstu, o Mama, rodos, toji, rodos, kad ne. Priėjau. Tata sako: „Čia mano mažiausias“. Mama klausė manęs, kuo aš vardu. Man buvo juokinga, kad Mama nežino mano vardo. Klausė, kaip gyvenam, ar manęs niekas nemuša. Tata liepė pabučiuoti Mamai ranką – už rūbelius. Aš pabučiavau, padėkojau. Mama manęs nepaglostė ir nepamylavo, tik riestainių davė, liepė pašokti smagų kazoką.

O kai rytą susitikau dėdienne, toji klausė: „*Kų tau močeką davė?*“ Galvojau, kodėl Mamą dėdienė vadina močeką?

O kai atėjo žiema, visi susirinko namo. Lipom ant krosnies, mama pasakojo, kad jinai liko be motinos maža. Ėjo pas svetimus, tarnavo. Kai jai buvo penkeri metai, statė prie girnų, liepė malti. Girnas sukti sunku ir dideliems. Sakė, kad pats sunkiausias darbas. Kai daug malimo, tai du sustoja, o čia – tokia maža. Man darėsi gaila ir aš galvojau, kad niekad jos neskriausiu, būsiu jai geras. O toji dėdienė visai moko daryti, neklausti pamotės.

Po Kalėdų Stefą vėl kažkoks kailiniuotas dėdė išsivežė. Kaziūnę – kitas. Albertas ėjo mokyklon. Dabar ant krosnies sėdžiu vienas. Taip norisi palakstyt po sniegą, o apsiauti nėra kuo. Kai mama išverda valgyt, Tatos nėra, Albertas mokykloj, išvirus valgyt krosnyje, greit užkiša jušką. Palubė pasidaro mėlyna – tai garai. Man ima skaudėti galvą, o mama apsiriša šlapią skarelę. Tada aš puolu pro duris ir bėgu basas per sniegą. Užbėgu ant Kupolio, pažiūriu į Traką – juodas kaip varnas. Ten matyt Pociūniškės, ten – Salala, o už Salalos toli matyti Grinevičiaus malūnas – iškelti sparnai į dangų kaip didelės šluotos. Ilgai ir nemanyk stovėti – tuoj bėgu grinčion. O blauzdos raudonos raudonos. Greit – ant krosnies, o krosnis dabar pati geriausia – šilta, gera, kaip ant Mamos rankų. Greit sušyla kojos, bet galva pradeda sukstis. Pradedu vėmti. Ir taip kasdien. Kai paprašiau molio, mama barėsi, sakė: „*Matai, toks didelis, a su moliu bovintis! Aitum laukan malkų kapot!*“ Pasiskundžiau, kad neturiu kuo apsiauti. Mama sakė: „*A kai tu lakstai pa sniegų basus, tai nešalta?*“

Grįžęs Albertas iš mokyklos rodė man savo knygas. Rodė, kaip jis piešia žmones – tai eina, tai stovi. Atrodo, kad jo tie žmonės kaip su naščiais. Labai ir aš norėjau piešti, bet neturėjau nei popieriaus, nei pieštuko. Albertas pasakojo, kad mokykloj piešia su kreida. Kreida balta, o tokia lenta – didelė, juoda. Nupiešia, paskui nutrina, ir vėl piešia. Sako, galima ir su anglimi piešti, rašyti, tik reikia baltos lentos. Mūsų kambario sienos iš medžio, o krosnis – iš molio plūkta. Tai nėra ant ko piešti. Anglių yra, kai užgęsta žarijos. Prisirinkau anglių ir pabandžiau piešti ant durų. Kai pamatė mama, labai barė, šaukė, kad mane perkūnas užmuštų! Davė su kumščiu nugaron. Aš, bėgdamas ant krosnies, išbarsčiau anglis, išsisuodinau rankas, pilvą. Sakė, numaus kelnes ir su vytimi per uodegą atvanos.

Kartą Tata važiavo malūnan ir mane paėmė su savimi. Ilgai važiuvom. A, kaip gera važiuot! Mes važiuojam, o grinčia lieka. Paskui ir sodas liko, ir visas kaimas. Važiuojam, Bėris bėga, o me-

„*Po gimtinės ažuolėliais*“.
1987 m. Medis. Elektrėnų
savivaldybės Literatūros
ir meno muziejus



džiai stovi kaip žmonės, rankas iškėlę. Gal ir jie nori važiuot? Klausiu Tatos: „Kol medžiai čia stovi, kodėl neina į mišką? Kodėl be lapų? Kodėl žiemų daug sniego?“ O, koks didelis malūnas! Klausiu Tatos: „Kas čia – kaip didelės suplyšę durys – vienos žemyn kabo, kitos – aukštyn pakeltos?“

Tata sako, kad čia sparnai. Jau labai malūnas didelis, nei vienos grinčios tokios nėra. Tata nešė į malūną maišus. Paskui pradėjo traškėt, braškėt, rodos, visas malūnas pajudėjo. Pradėjo užti girmos, net susikalbėti nebuvo galima. Tata kalbėjo su malūnininku. Kalbėjo, rankom majavo, rodė. Aš įsidrąšinęs lipau laiptais aukštyn, paskui – žemyn. Žiūrėjau ten ir ten. Girmos aukštai, kaip ant aukšto, o maišus žemai kaip grinčioj sukabina. Ir čia byra jau sumalti miltai. Aš radau labai gražią trinkelę ir man taip jos norėjosi. Parodžiau Tatai. Tata sakė, kad imt nieko negalima, bet aš niekaip nenorėjau jos padėti atgal. Tata paklausė malūnininko, ar galima ją paimti, jei jam nereikia. Malūnininkas leido pasiimti. Kai mūsų grūdai jau buvo sumalti, sunėšė į roges. Atvažiavo kiti žmonės. Mes važiuvom namo. Sparnai sukosi – vieni kilo aukštyn, kiti leidosi žemyn, lyg norėdami su mumis atsisveikinti. O mes tolom ir tolom nuo malūno. Man rodėsi, kad tie sparnai vis mažėja, kol pasidaro kaip didelės šluotos. O širdy netilpo džiaugsmas – norėjau visiems papasakoti, kaip atrodo malūnas, kaip sukasi sparnai, kad tokią gražią gavau trinkelę. Dabar žaidžiau su ja, o kai migau, dėju po pagalve. Stumdžiau, stačiau, bet pats medžio grožis pasiliko visam laikui. Tata sakė, kad galima labai ką gražų išdrožti – tai ažuolas. Aiškino, kad jo labai gražūs sluoksniai, labai brangus ažuolas. Sako, kad žmonės labai gražių dalykų pridrožia, bet reikia aštrių kaltų, peilių, nes labai kietas. O, kad aš turėčiau peilį ar kaltą – imčiau ir drožčiau.

Lauke darėsi šilčiau, pasieniais nebebuvo sniego. Tata, pasikinkęs arklį, išvažiavo atvežt bobutės. O kai bobutę atvežė, tuomet man liepė eiti laukan. Aš pasiemiau savo ažuolą ir, sėdėdamas po langu, galvojau, ką galima būtų išdrožti. Kai man leido įeiti į vidų grinčion, ant lovos verkšleno vaikiukas. Bobutė man parodė jį ir klausė, ar mylėsiu broliuką.

Stumdžiau savo ažuolą po grinčią. Mama sakė, kad toks didelis kumelys galėtų aveles ganyti. O dabar – tik duoną valgo.

Vieną rytą man liepė praustis. Sako: „*Aisi pas Lapkauską Trakuosna ganyt*“. Man buvo ir gera, ir liūdna. Porą kartų aš jau buvau buvęs Trakuose. Trakai – už Trako, už Pranislavos. Einu pro Kartuvių kalną, per Grabliuką. Štai jau dirvonas ir prasideda Trakas. Iš karto pasitinka nedideli krūmeliai ir didieji ažuolai. Stovi ažuolai kaip seniai barzdoti. Šakos iškeltos. Va, tas į mūsų senelių Baltrų panašus. Albertas sakė, kad keliukas suka dešinėn. Kas ten, krūmas sujudėjo? A, tai kiškis. Einu ir bijau, kad vilkas neužpultų. Baisu. Kaip tie kiškiai miške nebijo? Praėjau Traką. Einu laukais. Saulė šildo – pats pavasaris. Žalia žalia. Vyturiukas čirena taip aukštai, kad tik akis primerkįs galiu jį įžiūrėti. O čia tiltelis per Kabarkštą. Užeinu ant tiltelio, o po tilteliu moterys rūbus kultuvėm velėja. Kodėl aš jų nemačiau? Pasilenkiu, o ten nieko nėra. Vandens nedaug. Aš nulipau po tilteliu, ogi čia žuvys – ir tiek jų daug! Puoliau gaudyti, bet bijau, kad neįkastų. Išsoku iš vandens ir vėl į vandenį. Vieną pačiupau ir bėgt su ta žuvimi. Žuvys ilgai be vandens gyventi negali, todėl bėgdamas palaikau griovy įkišęs, pagirdau, ir vėl bėgu. Taip ir Trakų kaimelį pribėgau. Čia stovi kryžius ir užrašas: „*Trakų kaimas*“. Juk Kaziūnė mane išmokė skaityti. Užėjau

pas Lapkauckus. Parodžiau žuvį. Jie daug neklausinėję žuvį įleido į statinę, kuri stovėjo priemenėj su vandeniu, o man pasakė, kur Albertas gano avelės.

Jau kelis kartus esu buvęs Trakuose, todėl lengvai radau. Jau iš toli pasimatė krūvelėm susimetusios, galvas nuleidusios, nes ėdė žolę, avelės. Pasikalbėjus Albertas ėjo namo, o aš likau prie avelių.

Gerai ganosi avelės, retkarčiais vis subliauna, lyg bijodamos, kad nepasimestų. O aš sėdžiu po medžiu. Tik gaila, kad neturiu peilio, būtų galima padrožinėti, o dabar žiūrėk į avelės, ir tiek. Todėl renku gražesnius akmenukus, dėlioju juos arba su pagaliuku piešiu ant žemės namus, šulinius, žmones, kurie tai neša vandenį, tai aria. Ir taip – kai saulė šviečia, danguje pakibęs vytyrys čirena, pavalgęs – ir ko daugiau čia man. Kai pareinu valgyt, žiūri į mane Amuliokai kaip į nematytą daiktą, o Amulienė klausia: „Ar pavalgei?“ Sakau: „Ačiū, užtenka“. Toji juokiasi: „Užtenga, užtenga“.

Jau liko savaitė man čia ganyti, nes Albertas po savaitės grįš. Dabar Albertas eina išpažinties mokyti, o kai išmoks, tuomet aš vėl grįšiu namo. Čia man būtų labai gera, tik kad anksti rytą kelia. Ir pradėjo lietus lyti – permirko sėmėgėlė, net sunku panešti. Avelės irgi stovi susitraukusios, joms irgi blogai ėsti, kai lyja. Ir taip lyja, kad net Pranslavos nesimato per lietų. O šiaip, kai graži diena, tai net Trakas matyti.

Jau ir antra savaitė eina į pabaigą. Atėjo Albertas, ėjau namo. Užėjęs ant tiltelio, kur buvo po tilteliu žuvys susirinkusios, pažiūrėjau – dabar ne tik po tilteliu, bet ir Kabarkštoj daug vandens, todėl žuvys visos išplaukė. Vėl ėjau per Traką, o kai jį perėjau, jau ir mūsų kapinės, pasimatė ir kaimas. Kojos pačios greičiau pradėjo eiti. Kažin kodėl, o namie – geriausia.

Kai įėjau į grinčią, mama kepė kiaušinienę. Už stalo sėdėjo Tata ir nuolatinis svečias dėdė Skebėra Kazimieras. Aš prisisveikinau ir vėl norėjau eiti laukan, bet mama pasakė: „Kur velnis neša, aik broliuką pasupk!“ Supau broliuką ir klausia, kaip dėdė Skebėra pasakojo, kad toj socializmo šaly, kur labai gerai gyventi, kur darbininkai mažai ir lengvai dirba, o daug uždirba. O dabar ten nei vieno nėra dykaduonio. Patys, ką nori, tą daro, ką nori, tą valgo, ten nėra nei ponų, nei kunigų. Čia, va, visi dirba nuo pat mažens, o ponai, kunigai viską suvalgo. Dabar toj šaly daro tokią dirbtinę saulę – didelę, labai didelę, ir kas priklausys prie tos šalies, tam švies ta saulė, o kas nepriklausys, tie žus, nes be saulės niekas negali gyventi.

Taip beklausydamas, kaip ten gerai ir kaip bus mums blogai, kai užges saulė, užmigau, o broliukas – šliopt ant žemės ir rėkti. Tada Tata sako: „Jeigu tavi užkelt ant stogo ir nustumt, tai tas pats, kas jam išgriūt iš lopšio!“ Mama barasi: „Lakstys dabar namie – tik duonų valgo!“

Aš ieškojau savo ažuolinės trinkelės, bet jos niekur nesimatė. O kai paklausiau mamos, gal kur padėjo, sako, kad jau seniai sukūreno. Taip man jos buvo gaila, net verkiau. Ir kodėl aš jos nepaslėpiau?

Vieną rytą vėl pasakė nusiprausti – eisim pas labai gerus žmones. Prausiausi ir galvojau: nėra Mamos mano, todėl mane ir veda tai ten, tai ten. Būtų Mama – užstotų.

Ėjom pro kapines. Aš perlipau per akmeninę kapų tvorą, atsiklaupęs sukalbėjau „Tėve mūsų“, kur dar Mama, tikroji, buvo išmokiusi, ir pasivijau Tatų. Ėjom pro kryžių į Bagaslaviškį. Ėjom pro bažnyčią, o čia viename name – labai daug vaikų. Tata paaiškino, kad čia mokykla, ir tuoj priėjom namą: „Va, čia, – pasakė Tata, – tu gyvensi. Tik būk geras, pabučiuok rankų šeimninkei“.

Kai įėjom, mus pasitiko gera moteriškė. Aš pabučiavau jai ranką, o ji paglostė man galvą. Sako: „*Toks mažas*“. Paskui sako: „*Nebijok!*“ Ir jos akyse pasirodė ašaros. Paskui davė valgyti, dar įdėjo į užantį džiovinto sūrio, o kai atėjo dėdė Krūminas, Tata su juo derėjosi. Ir paskui pasakė: „*Klausyk šeiminkų*“, – o pats atsisveikinęs išėjo. Mane nuvedė prie galvijų. Čia buvo pora karvių, dvi senės avelės ir penki jaunikliai, viena didelė telyčia, kita – mažesnė. Jos buvo suleistos į tokią užtvartą. Dabar išleido ir parodė, kur galima ganyti, o kur – negalima. Vakare atėjo mane su galvijais pasitikti, davė kukulienės, ir klausinėjo, ar gerai ganyti. Rytą anksti nekėlė, o kai aš einu pro duris, vis gražiai kalba ir dar paglosto. Taip man čia gera! O vieną rytą apavė vyželėm, iš odos pasiūtom, kojas apsuko labai baltais švelniais autais. Dar davė peiliuką, sako: „*Drožinėk, ne taip miegas ims!*“ Pirmą kartą mano gyvenime tokia šventė! Bėgioju sau po pievą, po krūmus, o kojos sveikos. Ar ant šakos užminsiū, ar į kelmelį pataikysiu – šilta, gera, lengva. O čia – dar tas peiliukas! Kotelis – žuvelė. Rodos, danguje saulutė šilčiau pradėjo šildyti. O vakare – duoda valgyt pieno ir sviesto. Duoda ir vis galvą paglosto. Taip greit prabėgo dvi savaitės, o čia – vėl Tata atėjo, sako: „*Eisim namo*“. Parsivedė Tata mane namo su visom vyželėm, ir peiliuką parsinešiau. Kai tik turiu laiko, ką nors drožinėju – tai lazdelę, tai žmogeliuką, bet kai pamato mama, tuoj rėkia: „*Vėl šiukšlini, vėl vaiką nežiūri!*“ Dar su kumščiu per nugarą suduoda, todėl kartais išipjaunu. Ganyt daug geriau – ir valgyt skaniau duoda, ir palakstyt galima. Vyželes Tata liepė atiduot Albartui: „*Tau namie ir basam gerai!*“ Taip, nors vyželės ir labai man patiko, bet ką darysi – jįsai dirba. Žinoma, namie bet kaip gerai.

Vieną dieną pas mus atsikraustė mamos brolis Adomas Lajauckas ir dar su keliais vaikais. Adomas – tekorius. Tekina ratelius siūlams verpti, rites, o ir gražių grybukų. Žiūriu ir seilę varvinu – taip dailiai, taip gražiai, kad iš paprasto medžio tokiu grožiu virsta. Žinoma, aš ir nenoriu prašyti, juk aš visai taip nemoku ir niekuomet neišmoksiu. Bandau su peiliuku drožinėti, bet kad taip net panašiai neišeina. Vieną rytą ieškau peiliuko. Nėra. Ir ten, ir ten išieškojau, bet niekur jo neradau. Paverčiau, paklausinėjau. Adomukai pasikuždėjo ir peiliukas dingo visiems laikams. Mama dar aprėkė, kad aš po kojom maišausi.

Kartą Tata sako: „*Gana tau dykam duoną valgyt. Eisim, – sako, – pas gerus žmones*“. Ėjom dabar per Traką pro Pranslavą. Jau ir Trakai matosi. Va, ir toji kriaušytė, po kuria sėdėjau, kai aveles ganiau. Tata užėjo pas Lapkaucką, pakalbėjo ir ėjom toliau. Čia, prie spižarnės, Albertas gano bandą galvijų. Dar tokia moteris su juo gano. Bet Albertas basas. Gal jau sunešiojo mano vyželes, o gal tausoja? Aš priėjęs paklausiau: „*Kur vyžytės?*“ Tas sako, kad Zagreckienė paėmė ir neatiduoda. Ech, jūs vyžos, mano vyžos! Dabar – nei vyželių, nei peiliuko.

Albertas saulėje įdeges, linksmas. Ant ažuolo šakos padarytos sūpuoklės. Rodos, kad būti piemeniu – paskutinis darbas, o ir čia galima gyventi.

Kiek pasikalbėję, ėjom mes su Tata keliuku, kuris tai į dešinę, tai į kairę pasuka tarp krūmų, kol priėjom vienišą sodybą. Čia stovi klojimas, punė, grinčia, pradėtas statyti svirnas. Tata pasakė, kad čia gyvena ponas dėdė Adomas Valantavičius. Pradėjus šuniui smarkiai loti, pasitiko kiek sulinkus moteris. Tuoj pat išėjo su nedidele barzda ir ponas Valantavičius. Tata pasisveikino ir paaiškino, kad atvedęs piemenį. Aš greit pabučiavau poniai ir ponui rankas. Ponas Valantavičius pasižiūrėjo į mane ir pasakė: „*Ar ne per mažas?*“ Bet Tata paaiškino: „*Tik taip atrodo, o jau jam eina devinti metai!*“

Pagaliau įleido mus grinčion. Valantavičienė tiesė staltiesę, nešė valgyti. Tata sakė, kad mes neišalkę, neseniai iš namų. Valantavičius sako: „*O vis tik kelio galas!*“ Paskui valgėm. Tata kalbėjo apie užmokestį, ponas Valantavičius sakė, kad jis turi šautuvą, todėl vilkai nesirodo. Sako: „*Banda nedidelė – keturios melžiamos karvės, dvi telyčiukės, vienas jautis, keturios senės avys ir dešimt geriukų*“. Paskui Tata man liepė klausyti ponų, o ponas Valantavičius sakė, kad jis irgi paprastas žmogus, tik su barzda. Ir sakė, kad aš jį ir ponią vadinčiau dėde ir teta. Paskui dėdė Valantavičius vedė mane prie bandos, kurią ganė jo duktė, aprodė man, kur galima ir kur negalima ganyti.

Ganau aš dabar Pasodninkuose, o čia toks gražus ažuolynas! Gegutė kukuoja, o kokie gražūs žalvarniai skraido! Tik gaila, kad neturiu peiliuko, nėra kuo drožinėti.

Rytą, kai reikia anksti keltis, taip norisi miego, kad, rodos, viską, ką turiu, atiduočiau, kad tik leistų pamiegoti. Atiduočiau ir tuos ažuolus gražius su visais žalvarniais ir gegutėmis. Čia, pakrūmėj, iškasta duobė karvėm girdyt, pakraščiuose – baltas molis. Prisikasiau rankomis, o kai karvės ramiai ėda, lipdau žmogeliukus, karves. Kad karvių kojos nelinktų, įstatau pagaliukus. O žmones lipdyti daug geriau – jų kojos storos, todėl ir nelinksta. Per pietus susiradau lentgalį, paėmęs kirvį, aptašiau panašiai kaip kastuvą – su juo man gerai kasti molį. Prisikasiau daug molio ir lipdyti pradėjau didesnę žmogų su barzdele. O kai atėjo dėdė Valantavičius ir pamatė, juokėsi ir mane pagyrė, kad aš į jį panašų nulipdžiau. „*Nugi, tu – menininkas. Ocho!*“ „*Ponas dėde, argi menininkai lipdo iš molio*“. „*E, vaike, – paaiškino dėdė, – kas lipdo žmones, tas menininkas, o kas lipda puodus, tas puodžius. Tavi reikia mokint ant menininko*“.

Kai dėdė Valantavičius nuėjo, man buvo linksma ir liūdna. Kaip gi – negi menininkai mokinasi, argi menininkai tokie būna, kaip aš? Kodėl Tata neaiškino, kad menininkai mokosi? Maišėsi man galvoj, sukosi. Žiūrėjau aš į savo diedukus, į tą barzdočių, stovintį ant kelmo. Kai vakare parvariau bandą, valgant vakarienę dėdė Valantavičius paklausė, ar aš nemoku drožinėti. Sakau, kad šiek tiek moku, bet peiliuko neturiu. „*Acha, – sako dėdė, – čia ne bėda*“.

Kartą pareinu pietų, bandą suvaręs užtvaron, o grinčia užrakinta. Įlindau pro pamatą, kur akmenys nestipriai laikėsi, atsikirtau su kirviu duonos, nes kepalas toks kietas, kad peiliu niekaip negalėjau atpjauti. Išlindęs vėl užritinau akmenį ir toliau



„*Kerdžius*“ (Kristus Ganytojas). 1984 m. Medis. Lietuvos jėzuitų provincijos namai (Druskininkai). 2005 m. R. Virkučio nuotr.

Ipolito Užkurnio palikimas*

Sudarė Auksė Aurelė Užkurnienė



Sėjikas. 1986 m.

*A. A. Užkurnienės
nuosavybė*

*„Taip drožkit, kad medis antrą kartą gyventų,
Pastatykit išdrožę prie kelio,
Kad nusiimtų praeivis kepurę,
Kaip praeidamas Svirskiui nusiima.
Taip išdrožkit, kad stiprybės praeivis įgautų,
Kad širdis jo atgytų, kaip atgaivina šaltinis,
Kad jam praeitį didžią primintų
Ir kad pravirkdytų jį,
Kad jaunas ir senas kartu uždainuotų“.*

Iš I. Užkurnio eilėraščio „Odė medžiui“

* 2008 m. fotografavo Aloyzas Petrašiūnas.



Rūpintojėlis – Vaidila.

2001 m.

*A. A. Užkurnienės
nuosavybė*

Rūpintojėlis (kopyltėlėje).

*Lietuvos jėzuitų
provincijos namai
Druskininkuose.*

2005 m.

R. Virkučio nuotr.



Rūpintojēlis.
1995 m.



Jēzaus krikštas.
1997 m.



Kristaus nuplakimas.
1997 m.
A. A. Užkurnienės
nuosavybē



*Jėzus Kristus
pas Pontijų Pilotą.
1986 m.
A. A. Užkurnienės
nuosavybė*



*Madona. 1975 m.
A. A. Uškurnienės
nuosavybė*



*Ipolitas Užkurnys savo kūrybinėse dirbtuvėse
Vilniuje. Antrame plane – „Kęstutis ir Birutė“
(„Birutės pagrobimas“). 1982 m.
1983 m. A. Ulozevičiaus nuotr.*



*I. Užkurnio
dirbtuvių vaizdas*

*Šv. Kristoforas
(nebaigtas). 2000 m.
A. A. Užkurnienės
nuosavybė*



*Šv. Kristoforas.
1980 m.
Lietuvos jėzuitų
provincijos namai
Druskininkuose.
2005 m.
R. Virkučio nuotr.*



*Koplytstulpis,
skirtas sūnui
Marijonui atminti,
prie I. Užkurnio
kūrybinių dirbtuvių
Žaros g. Vilniuje.
1989 m.*





*Kazys Šimonis
(fragmentas). 1988 m.
A. A. Užkurnienės
nuosavybė*



Iš ciklo „Baudžiavos
gadyne“ (fragmentas).
1990 m.
A. A. Užkurnienės
nuosavybė

Lietuvių tvirtybė
(fragmentas). 1990 m.
A. A. Užkurnienės
nuosavybė





*Šv. Florijono
bažnytelė.
Viduje – skulptūros,
vaizduojančios
apaštalo mirties
aplinkybių simbolius
ir šventuosius
(fragmentai).
1994 m.
A. A. Užkurnienės
nuosavybė*





Skulptūrų fragmentai



Koplytstulpis visuose karuose žuvusiems Lietuvos kariams atminti Vilniaus Antakalnio kapinėse.

2003 m. A. Janulio nuotr.



Aušrininko, tautosakininko, visuomenės veikėjo Mečislovo Davainio-Silvestravičiaus antkapinis paminklas. 1989 m. Šalia (dešinėje) – koplytstulpis Vilniaus krašto knygnešiams atminti. 1989 m. 2003 m. A. Janulio nuotraukos





Ipolito Užkurnio (1926–2004) kapas (dešinėje) gimtajame Pyplių kaime. Antkapinis paminklas „Piemenukas“. Akmuo. 1987 m. Kairėje – Baltraus Užkurnio antkapinis paminklas. 1973 m. Skulpt. I. Užkurnys

*Tėviške mano, mano gimtasis kaime, aš pusiaukelėj –
Leisk man ant tavo slenksčio prisėst pailsėt.*

*Leisk man iš tavo svirtinio šulinio pasisemti vandens atsigert,
Leisk nusiaut kojas, pasišildyt prieš saulę.*

*Tiek toli ašėjau laimės sau susirasti
Ir sustojau pusiaukelėj apmąstyt, apsispręsti.*

*Čia medelį sodinęs, aš lygiai mažas buvau,
O dabar į jo kamieną atsiremti galiu.*

*Juk vaikystę paženklinęs išėjau neilgam,
O dabar tik pusiaukelėj aš prisėsiu trumpam.*

*Tik prisėsiu, vėl kelsiuos, vėl šaukia šauklys,
Ir kažin, ar sugrįšiu amžinai amžinai.*

I. Užkurnys



I. Užkurnys savo kūrybinėse dirbtuvėse Vilniuje prie savo kūrinio „Kerdžius“. 1981 m. Medis. 1984 m. A. Gylio nuotr.

ganiau bandą. Kai sotas, tuomet ir paukščiai gražiau čiulba, ir miškas atrodo gražesnis. Vakare dėdė sakė: *„Labai atsiprašom, menininke, kad raktų nepalikom“*. Man rodėsi, kad ponas Valantavičius juokiasi iš manęs, o paskui paieškojo kišenėse, paieškojo ir išėmęs padavė man peiliuką – daug gražesni, kurių buvo davęs dėdė Krūminas. *„O dabar, – sako, – tu man išdrožk lazdu ar botkotį“*.

Dėdė buvo kiek linksmas, o teta barėsi, kad dėdė prisigėrė ir nežino, ką šneka.

Prabėgo dvi savaitės. Man taip čia gera – ir valgyt duoda geriau kaip namie, ir niekas tinginiu nevadina. Tik reikia anksti keltis, bet teta jau būna karves pamelžusi ir man duoda riekę duonos, puodelį pieno. O pienas šiltas, dar kvepia karve. Tik anksti šalta kojom, kol saulutė pakyla. Atsistuju į šviežią šiltą karvės blyną – ir vėl gerai.

Suskilo mano žmoneliai iš molio, matyt, labai jau ilgai ant saulės buvo. O apie pietus, žiūriu, ateina Tata. Sako: *„Eisim namo, nes mama pabėgo – nėra kam namie būt!“* Norėjau sakyti, kad man čia gerai. Ir kur pabėgo mama? Bet Tata buvo piktas, skubėjo. Suvarėm dienikan bandą ir nuėjom.

Ėjom pro Trakus, pro Pranislavą, pro mano krikšto tėvą, per Traką. Vėl pasirodė kapinės, kaimas. Namie nebuvo nei dėdės Adomo, nei vaikų, nei mamos, nei broliuko. Liepė man būti namie, o jis eis parsivesti Kazės, kuri tarnavo pas kažkokį Lukecką. Dabar man nebuvo kada bėgiot – dabar bėgiojo mama su broliuku, kuris vadinosi Marijonas. Ir Tata, o gal mama su Marijonu, bėgiojo, o Tata juos gaudė. Ką čia mažas būdamas gali suprasti, kaip žaidžia dideli!

Vieną dieną Tata vėl parsivežė mamą su Marijonu, vėl Kazė išėjo tarnauti, o man pasakė, kad eisiu rudenį į mokyklą.

Kai atsirado Trake grybų, ėjau ir rinkau grybus. Ir kai už per kelis kartus atneštus grybus surinkau litą, pirkau „Sakalėlį“. Ėjau namo, žiūrinėdamas paveikslukus, negalėjau atsidžiaugti – kokios gražios raidės, o kokie paveikslėliai! Čia babilia karvės, gageną žąsų, joja raitas berniukas, vardu Jonas, ant kalno – malūnas. Einu namo, prisispaudęs „Sakalėlį“, negaliu atsidžiaugti. Norėjau mamai parodyti, bet toji ir taip pamatė, apibarė, kad pinigų išleidau. Marijonas pamatė, prašė, kad jam duočiau, bet bijojau, kad nesuplėšytų. Bet tas rėkė ir mama man liepė duoti.

Nupirko naujus rūbelius, batukus su visais raisčiukais. Bet lauke buvo dar šilta, todėl į mokyklą ėjau apsiavęs, o namo grįždavau basas.

Mokykloj susirenka daug vaikų, mokytoja Tirulienė vedasi prie bažnyčios. Čia mes piešiam ant smėlio raides, piešiam su šakaliukais. Kartą per savaitę būna rankdarbių pamoka, kuri man labai patinka. Čia duoda lenteles ir peilius, su kuriais mes drožinėjam ant lentelės paviršiaus vilkus, zuikius, paukščius. Vyresni berniukai labai gražiai išdrožia. Krūmino Jonas labai gražų lėktuvą padarė, namą gražų – vienas geriausių mokinių.

Kartą bedrožinėdamas labai įsipjoviau kairės rankos pirštą. Mokytojas Tirulis aprišo, kad nepamesčiau piršto.

Dar rudenį persikėlėm gyventi į Šeiniūnų kaimą, Sakalauckienės grinčią. Sakalauckienė sakė, kad ją dažnai užpuola banditai. Į mokyklą reikėjo eiti taip pat Bagaslaviškini. Iš Sakalauckienės grinčios dar arčiau eiti į Bagaslaviškį. Ir Pypliai matyti kaip an delno.

Kai jau visai buvo arti Kalėdos, papjovė kiaulę, tvarkė mėsą iki vėlumos. Jau ir Stefa buvo namie, ir Kazė, ir Albertas ėjo į mokyklą, todėl buvo namie linksma. O naktį atėjo „banditai“, turbūt atimti kiaulės. Užlipo ant prieangio, ilgai bildėjo, vaikščiojo. Tata šoko, stvėrė kirvį ir laukė prie durų, kol lauš duris. Bet „banditai“ pasitraukė. Prieangyje nutilo. Gal užlipo ant aukšto, o gal laukia prie durų? Tuomet Tata pradėjo rėkaut: „E, jūs! Kas jūs? Mes jumi nebijom! Kirviu užkaposiu!“ Mes visi nusigandom, sėdim ant krosnies ir drebam. Mama atsikėlė, paėmė pagaikštį, kažką pakuždom parodė pirštais.

O mėnulis taip gražiai šviečia, kambaryje šviesu. Tik Tata puolė su kirviu pro duris, mama – paskui su pagaikščiu, apibėgo apie grinčią, puniā, svirnā – tyku, niekur nieko nėra. Paskui visi aprimo, prieš rytą akys užsimerkė. Tik išaušus visi pabudom, kai mama pradėjo ieškoti žarnų. Ieškojo, vieni kitų klausinėjo, bet žarnų niekur nebuvo. O tik vėliau atsiminė, kad žarnos galėjo būt priebutyje – kažkas jas išnešė ten atšaldyti. Taip ir buvo. Žarnas sudėjo į kiaurą dubenį, vienas žarnokas išlindo pro skylę ir prišalo prie priebučio. Atbėgę Grinevičiaus šunys tampė, tampė tą dubenį, kol nutraukė su visom žarnom ir nusitempė. O mes galvojom, kad banditai buvo atėję!

Netrukus mama liepė pakarti Baltalopį, mūsų tikrosios Mamos numylėtinį. Kai korėm abu su Albertu, man buvo gaila, byrėjo ašaros. Bet Albertas buvo vyresnis ir stipresnis – Baltalopis pasisuko ant virvės ir nurimo.

Pavasariį atsiveikinom su Pypliais. Atvažiavo dėdė Vaclovas Motiejūnas, sudėjom į ratus ryšulius ir išdardėjom į Pagelažius. Kur Pagelažiai, jau ne tik žino Tata, dėdė Vaclovas Motiejūnas, bet ir Albertas. Bet pirmiausia reikia pravažiuot pro kapines. Todėl visi mes, tikrosios Mamos vaikai, užėjom į kapines atsiveikinti su Mamos kapu. Čia, šitame kape, guli mūsų Mama. Suklaupėm, kiekvienas pašnibždom patyliukais sukalbėjom maldą ir mintimis prašėme palaimos į tolimą kelionę.

Kai išėjom iš kapinių, jau mūsų vežimas pro kryžių suka į kairę. Ilgai važiauvom. Vežimas pilnas pundų, todėl, kas tik galėjo eiti, ėjo paskui vežimą. Atėjom į Pagelažius, atdardėjom. Pypliai liko toli toli, kažkur už kalnų ir miškų.

Laukėm traukinio. Kas tas traukinys, kaip atrodo?

Taip belaukiant atpyškėjo juodas didelis garvežys, kuris atrodė lyg būtų koks pasakos pabaisa, vilkdamas paskui save daug namų su daug langų. Albertas pa-

aiškino, kad čia ne namai, bet vagonai. Sulipom į vagoną. Čia jau buvo daug žmonių. Mes įnešėm ir dėžę su gaidžiu ir su vištomis.

Važiuoti buvo labai įdomu. Juk aš ne tik kad pirmą kartą pamačiau traukinį, bet pirmą kartą ir didesnę miestą. Man rodėsi, kad traukinys stovi, o namai pro mus važiuoja. Paskui sutemo ir matėsi žiburiai.

Kur mes važiuojam ir ko? Mūsų žemę norėjo kelis kartus parduoti iš varžytinių – buvo daug skolos. Todėl, turėdami savos žemės kone dešimt hektarų, atidavėm banko nuomai už procentus. Patys važiuvom visa šeima tarnauti ponui. Tata sužinojo, kad Kretingos apskrityje, Darbėnų valsčiuje, Laukžemės dvaro ponui Stonkui reikalingi darbininkai su visa šeima. Susitarė laišku, ir per naktį jau buvome Darbėnuose.

Vasarą saugojau broliuką Marijoną ir septyniems žmonėms viriau pietus. Taip nusibodo, nėra kada nei pažaisti, o apie padrožinėjimą – nė pagalvoti. Todėl apie vidurį vasaros susitariau su ponu, kad aš ganysiu jo karves. Karves ganiau prie Šventosios upelio. Kitoj pusėj upelio – jau Latvija.

Kartą Tata parvežė iš Kauno kaulinėm kriaunom peilį, bet neilgai teko juo džiaugtis ir drožinėti. Iš Latvijos per upelį perbrido už mane didesnis berniukas, paprašė, kad jam parodyčiau peilį. Paėmęs peilį pažiūrėjo, pavartė ir paleido į kitą upelio pusę. Ir pats pabėgo. Aš verkiau, šaukiau, bet taip ir likau be peilio.

Po Visų šventųjųėjau į Laukžemės mokyklą, bet čia mokė dainuoti, o drožinėjimo pamokų nebuvo.

Pavasari palikom Laukžemį, persikėlėm gyventi į Klaipėdos kraštą. Čia viriau valgyti,ėjau bulvių kasti ir daržovių ravėti. Drožimui likdavo labai maža laiko. Rudenįėjau į Gibikštės (Gibišėlių) mokyklą, bet ir čia drožinėjimo nemokė.

Pavasari, kai vokiečiai atėmė Klaipėdos kraštą su visa Klaipėda, mes palikom Liepynės dvarą, kuris jungėsi su Lietuva. Apsigyvenom Pryšmančių dvare, Kretingos apskrityje, prie Kretingos ir Palangos plento. Vasarąėjau dirbti pagal jėgas visokių darbus. Žiemą lankiau Pryšmančių mokyklą. Be to, vasarą beveik kiekvieną sekmadienįėjau į Palangą. Jūrą pirmą kartą pamačiau, kai dar gyvenom Laukžemyje – pėsti aplankėm Šventosios uostą. Dabar be nuostabos maudžiausi Palangos paplūdimyje. Čia, panešdamas ponų lagaminus ir gavęs atlyginimą, turėdavau už ką nusipirkti valgyt ir ledų, galėjau šalia tų pačių ponų, kuriems panešiau lagaminus, voliotis smėlyje. Juk čia tas ponas, kas pirmas užima vietą, o jei turi pinigų, tai tau ką nori parduos, tik reikia pasakyt: „Aš noriu ledų“. Ir bandeles, ir kitką čia vieną paskui kitą neša ir neša ant padėklų moterys ir vyrai. O jau to smėlio gražumas, baltumas, o jau vandens kokia platybė! O koks gražus miestas, tvoros, žalumynai, gražumas vilų! O tų krautuvėlių su gintaru – visko čia yra! Kokių papuošalų – negali atsižiūrėti, atsidžiaugti. Pilnos krautuvės gėrybių. Jei turi pinigų, tai gali visko gauti, ir dar tau pasakys ačiū.

Nusipirkau peilį su grandinėle, kad nepamesčiau. Drožinėjau, kaliau sunkvežimius, ratus, karietas ir norėdavau greičiau pamatyti, kas išeis. Todėl Tata sakys, kad reikia daryti gerai, bet ne greitai. Mokykloje niekas nemokė drožti, bet piešti mokė. Na, piešti man labiausiai patikdavo. Ir skaityti ar pasakas pasakoti. Nors labai mažai pamenu senelį Baltrų, bet vyresnieji, o ir Tėvas daug pasakojo, jog senelis Baltrus galėjęs pasakoti visą naktį vieną pasaką. Ir buvo kaimo mokytojas – mokė vaikus iš maldaknygės skaityti, kai Lietuvoje negalima buvo lietuviškai skaityti.

Jeigu mokytoja paklausdavo, kuo norėčiau užaugęs būti, sakau, kad dailininku. Nors pats nežinau, kaip tai galima padaryti, kaip tapti dailininku, menininku.

Kai į Lietuvą išgėngė Raudonoji armija, man ėjo keturiolikti metai. Tėvas sakė, kad dabar bus darbininkų valdžia – bus visi lygūs ir ponų nebus, nereikės tarnauti. Ponas, kuris valdė Prysmančių dvarą, ruošėsi išvažiuoti į Daniją, nes jis tik nuomojo Prysmančių dvarą, o jį visi vadino Danu. Gyvendami mes pono valioje, kas tik galėjo, tas ir dirbo. Tėvas gavo per mėnesį šimtą kilogramų ruginių miltų, trisdešimt šešis litus, laikė mūsų karvę, dar duodavo keturis litrus šviežio pieno ir keturis litrus – lieso. Gavo dvylika metrų malkų duonai kepti ir dvylika vežimų šakų ar krūmų valgyt virti. Butą vieno kambario su virtuve – nemokamai. Gaudavo ir kitų grūdų, bet jau nedaug. Buvo daržas netoli namų ir lauke sodino bulvių. Visi kiti dirbdami už darbą gavo mažesnius atlyginimus. Aš gaudavau litą, už kurį buvo galima nupirkti dešimt dėžučių degtukų ar kilogramą lašinių. Kai mokėti pradėjo valdžia, algos nepakėlė.

Keturiasdešimt pirmaisiais metais Tata nutarė grįžti ant savo žemės. Todėl karvę išmainė į arklį, nupirko ratus. Vėl rišom ryšulius, ruošėmės važiuoti. Kazė jau buvo ištekėjusi už Juozo Lukausko, Stefanija pasiliko tarnauti, Albertas išsimokė batsiuvio amato ir taip pat pasiliko. Atėjus išvažiavimo dienai, buvo liūdna skirtis su savaisiais, labiausiai su Kaze. O ir su Žemaitija, su Palanga. Kada gi galima bus sugrįžti?

Bet ilgesys traukė ir į Pyplius – aplankyti kapus. Kai jau viskas buvo sutvarkyta, pajudėjom iš Žemaitijos į Aukštaitiją. Ir taip – daugiau pėsčias negu važiuotas – perėjau nuo Palangos beveik iki Vilniaus.

Iš pradžių apsistojom pas motinos brolių Kaliakiemių kaime, pas Stasį Lajaucką, netoli Gelvonų miestelio. O Pypliai – čia pat, negaliu susilaikyti – traukte traukia! Atėjau į Pyplius vienas. Iš karto užėjau į kapines – vos atpažinau Mamos kapą po keturių metų kelionės. Čia dar pūpsio sniegas. Visur – ir laukai ir kapai apsikloję sniegu. Stoviu ir nežinau, ką daryti. O nuo kapų matosi mūsų grinčia – dabar be stogo, be langų, tokia apleista, tik sienos ir krosnis. Kiek čia kartų žengta per slenkstį! Dabar – kaip nusikaltėlis – bijau peržengti. Tik pasipylė didelės ašaros. Paskui prisėdau, išsiverčiau ligi sočiai, niekas nesutrukdė.

Po mėnesio nutirpo sniegas ir mes iš Kaliakiemių persikėlėm į Pyplius. Apsistojom gyventi pas kaimynę Markevičienę. Valgyti virėm kieme, o duoną reikėjo eiti pirkti į Gelvonus. Kai nueinu pirkti duonos, daugiau neduoda kaip kepaluoką, o kartais, jei atpažįsta, kad aš iš kaimo, visai neduoda. O tu pareik be duonos! Kaimynei gaila krosnies, taigi, turėdamas saujoj červoncą ir prie duonos prekystalio šluosčiau ašaras rankove, matydamas, kad kitiems duoda, o man reikia grįžti tuščiomis rankomis. Parėjęs mečiau tuos červoncus ir pasakiau, kad daugiau neisiu maldauti duonos, kai saujoj pinigai!

Gyvenimas vietoj nestovi. Ko nesusėpėjai padaryti, taip ir liks nepadaryta. Mano svajonė būti menininku tirpo, o reikėjo imtis to, už ką galima palaikyti gyvybę. Todėl, sužinojęs, kad Šeiniūnų kaime gyvena ištekėjusi mano pusseserė Genė už Leonardo Šato, mokytojo, kuris turi nemažai žemės, nuėjau prašytis darbo. Jau pajėgiau akėti ir dirbti kitus darbus. Čia gyveno ir mano tikrosios Mamos sesuo Varusė. Mielai buvau priimtas ir gavau darbinius rūbus, sočiai ir skaniai maitino. Bet dirbti reikia nuo saulėtekio iki saulėlydžio. Tiek prisivaikštai, kad apie drožimą – nė pagalvot! Kol buvau piemuo, galvojau, kad kai užaugsiu, tai darysiu, kas patiks. O čia – daryk,

kad protingas: kuo daraisi stipresnis, tuo tave kinko į sunkesnę vežimą. Kodėl taip sutvarkytas gyvenimas – pats to paaiškinti negaliu. Dirbti turi tą, ko kitiems reikia, o visai ne tą, ką norėtum.

Prasidėjo karas, traukėsi Raudonoji armija. Tėvas irgi pasitraukė. Jau laikas ir šieną šienauti – nėra kam. Vėl grįžau, ėmiau Tėvo dalgį į rankas ir sukau nuo ryto ligi vakaro. O dalgis neklauso. Namie motina daug blogiau maitina kaip tarnaujant. Taip tirpsta laikas, kurio nė akimirksniu negalima sustabdyti. Jau ir rugius nupjovėm.

Grįžo Tėvas. Vėl grįžau pas Šatus, vėl sotus. Vieną vasarą pradėjau dirbti pas Pociūną Adolfą Pociūniškio kaime, kuris ribojasi su mūsų kaimu. Pociūnas statėsi tvartą. Reikėjo pagalbininko laukų darbams. Čia dirbau visus darbus – ariau, akėjau, važiuoju į mišką.

Kai eidavom valgyti, prašau meistro, kad man paliktų primatuotą medį. Aš jį tašau, prileidžiu. Kol šeimyna pavalgo, medį prileidžiu. Taip ir pramokau dailidės darbo.

Adolfas Pociūnas – labai tvarkingas ūkininkas ir doras žmogus. Turi porą arklių, porą karvių, telyčią, avių, kiaulių ir daug bičių. Todėl reikia ir duonos žmonėms, ir ėdalo gyvuliams, dar ir miltų pyragui. Užbaigęs lauko darbus, keldamas su saulute ir baigdamas, kai jau saulutė visai užsimerkia, tvarkydavau nakčiai gyvulėlius, o po to sumalt reikia tai rugelių, tai avižų, ir tik tada paimu retkarčiais peilį ar kaltą padrožinėti. Čia, pas Pociūną, daug iššalusių obelų ir kitokių vaismedžių, todėl negalėjau gyventi, tos gražios medienos nepalietęs.

Rudenį, grįžęs iš Pociūno, jau mokėjau valdyti kirvį, todėl su tėvu ardėm seną savo grinčią ir statėm naujoje vietoje. Grinčią pastatėm ant Šiulalio kalno, nes čia buvo skirtas mums sklypas. Toli toli matyti pro langus ir širdy gera, kai turi savo pastogę, savom rankom suręstą. O ir šilta krosnis – kepti leisčiau nors ir visam kaimui duonele, kad tik būtų iš ko. Vėl ūžia girnelės priemenėje, vėl galima paimte dažniau peilį į rankas. Tik mama barasi, kad neimu to, ko reikia daryti, o drožiu „balvonus“, kurių niekam nereikia, ir dar šiukšlinu. Žinoma, visur turi būti tvarka. Pagyvėsim – pamatysim!

Tėvas vėl norėjo, kad eičiau tarnauti, nes, turint tik tiek žemės, nėra ką veikti. Pradėjau tam priešintis, sakau, reikia kokį amatą išmokti. Tėvas, matyt, suabejojo, kad reikės už mokslą mokėti, bet man padėjo pusseserė Elena Aleksandravičienė (Užkurnytė). Padėjo susirasti meistrą Viktorą Jakučiūną iš Žvirblių kaimo ir aš pradėjau mokytis dailidės amato. Jau po savaitės parnešiau tėvui pinigų. Tas, žinoma, patiko visiems, nes sekmadienį į pavakarę pavežėjo iki Dainių kaimo. O dar po poros savaitių išmokėjo mano parneštomis markėmis visą daugiau kaip dviejų tūkstančių litų skolą.

Bet neilgai teko tašyti medžius. Kai vokiečiai apleido mūsų apskritį, tuoj buvau paimtas į Raudonąją armiją. Matyt, be manęs negalėjo laimėti karo. Tais pačiais,



„Medkirtys“. 1981 m. Medis. Liaudies meno galerija, Lemontas, Čikaga (JAV). 1984 m. A. Gylio nuotr.

tūkstantis devyni šimtai keturiasdešimt ketvirtais, metais, kai aš buvau paimtas į armiją, tėvą nužudė miškiniai. Teko dalyvauti fronte, Klaipėdos puolime, buvau sužeistas. Grįžęs iš ligoninės į tuos pačius apkasus, jau radau apretėjusį būrį, nors karas jau užgeso. Kartą mane būrio vadas Ivanas Jašinas pakvietė pasidairyti po vokiečių apkasus. Bevaikštinėdami užėjom į tokią aikštelę, kurioje radome penkis vokiečių augalotus kariškius. Jie rinko minas, krovė į rietuvę, nes tai turėjo daryti rusų vadovybės nurodymu. Aš turėjau automata, o būrio vadas – pistoletą. Būrio vadas Ivanas pamatė, kad ant vieno vokiečių kareivio rankų labai daug žiedų. Jis jį paėmė už rankos, pavedė kiek toliau ir ėmė mauti žiedus. Tas vokietis supyko ir pastūmė mano vadą nuo savęs. Vadas nugriuvo aukštiekninkas. Negalėjau atsidžiaugti, kai mano vaduotojai grūmėsi dėl žiedelių! Bet po kelių apsvetimų vadas man įsakė, kad jam padėčiau nuplėšti žiedus, ir išsitraukė pistoletą. Aš greitai sumečiau, kad geruoju čia nesibaigs, todėl akimirksniu paruošiau ginklą ir pareikalavau savo vado baigti grumtynes ir, nepakėlus rankų, praeiti pro mane. Tuomet vokiečiai sužiuro, kad eilinis sutrandė vadą. Žinoma, jiems daug kilo klausimų, o gal – ir kodėl jie beplėšdami pralaimėjo, o tarybinis kareivis laimėjo?

Kai sujudom iš Latvijos eiti į Lietuvą, kažko pasidarė liūdna – amžiams palikome gulėti draugus. O vokietis dabar tapo draugu. Vėl ėjom Žemaičių plentu. Aš antrą kartą myniau savo kojom šį kelią, tik dabar – su kareiviškais batais. O mus sutinka ir praleidžia žmonės su gėlėmis. Ne viena motina stovi ir ašarotomis akimis linguoja galvą. Kai paklausi: „*Ko, močiute, verki?*“, – atsako: „*O ir mano sūnelis į tą pusę išėjo, o jau atgal negrįžta. Kur jūs jį palikot, pasakykit?*“ Ir taip verkia pasilikus, o mes linguojam, palikdami dulkių debesis, lyg norėdami pridengt motinų ašaras...

Jeigu tekdavo kur ilgėliau apsigyventi, aš rasdavau kuo užsiimti. Ir įrankių surasdavau, ir medžiagos. Kas tau rūpi – yra kam prikelti, yra kam valgyti paruošt! Ar kareivis miega, ar sargyboj stovi – tarnybos laikas tęsiasi, todėl ir rūpesčių kitų nėra. O juk kareivis, vakar buvęs civilis, visokių sumanymų prisisodrinęs.

Tūkstantis devyni šimtai keturiasdešimt septintaisiais metais grįžau iš kariuomenės. Grįžęs vėl radau grinčią apleistą, be langų, vėl bijojau peržengti per slenkstį. Bet šį kartą net ir neprišėdau – mano rankomis slenkstis tašytas, Tėvo krauju aplaistytas. Reikia gyventi iš naujo. Bandžiau arti žemę. Susipažinau su Vanda Amulyte iš Trakų kaimo. Jinai patraukė į Vilnių, kartu atviliodama ir mane. Ir penkiasdešimtaisiais metais apsigyvenau Vilniuje. Aš apsistoju bendrabutyje, Vanda – pas tetą Haleną. Kai bendrabučio vyrukai pamatė, kad aš drožinėju, mane sudraudė: „*Jeigu, – sako, – ras skiedrų, bus blogai. Gali nubaust, o ir dar blogiau*“.

Pradėjau vaikščioti po bažnyčias, stebėjau paveikslais, šventųjų skulptūromis. Niekuomet negaliu atsižiūrėti Šv. Petro ir Povilo bažnyčia, bažnyčios vidumi. Kur dabar tie menininkai, kur tos rankos?

Kartą užeinu Lenino (dab. Gedimino) prospekte netoli Katedros į krautuvę. Čia daug pridrožtų statulėlių, kai kurios labai ūkiškos – kiaulininkės, melžėjos, grėbėjos. „*Na, – klausiu pardavėjo, – kas jums jas pristato?*“ Sako: „*Reikia būt baigus tam tikrą mokslą – būt menininku*“. Na, pagalvojau, jau kad nesiseka man, tai nesiseka! Kol aš karves ganiau, kariavau, o jie čia mokslus baigė. Nebūt man menininku!

Bet ilgesys negeso. Kada nors, visgi – kada nors! Lankau muziejus, seku spaudą, derinu savo vaizduotę, atrenku kūrinis, tikrinu supratimą. O gal kada!

Ėgi, pradėjom mes su Vandule vienoje lovoje miegoti ir pasirodė pirmieji kūriniai – gimė sūnus Marijonas penkiasdešimt trečiaisiais. Ė, neblogai pasisekė – penkiasdešimt ketvirtaisiais gimė Ramutė. Dabar reikėjo į lizdą nešti daugiau leselo, o Vanda saugojo, kad mažieji iš lizdo neiškristų. Todėl zujau dieną ir naktį. Dienom dirbau, kad nesakytų, kad nedirbu, nes jau naudos iš to darbo – ką gauni, beveik viską su vadovais turi pragerkti, nes kitaip – nedirbsi!

Dirbu dailidės darba, mūrį, o po darbo einu krosnių statyti, dažyti kambarių ir ką tik kas paprašo. Svarbu, kad paaugtų vaikai, o po to – matysim!

Kartą nusiperka pažįstamas Marijos paveikslą. Aš pamatęs sakau: „*Gi aš iš medžio išdrošiu!*“ Ir pradėjau drožti. Visus metus drožiau, paskui su vaikais nunešiau pašventinti. Klebonas labai pagyrė – tai buvo šventė širdyje, kai pirmasis darbas priimtas, neatmestas! O tik paklausė: „*Kur baigei mokslą?*“ Sakau, kad niekur. „*Dar daugiau dirbk, nenuleisk rankų!*“ Dėkoju ne už pašventinimą, o už pritarimą.

Dirbau aš tuomet taksi parke ir man pasiūlė padaryti parko kieme fontaną. Padarius apskritimą, kas tik mane jau pažinojo, prašė ką nors viduje padaryti. Išlipdžiau iš cemento berniuką ant žuvies, o iš žuvies – trykšta vanduo. Visiems patiko. Gavau prašymą Rasų kapinėse restauruoti Kristaus figūrą. Ir jau rečiau domėjausi pašaliniais darbais, ėjau palaiapsniui prie kūrybos.

O tūkstantis devyni šimtai šešiasdešimt penktaisiais metais išgirdau per radiją, kad kas tik moka kokį rankdarbį padaryti – kvietė į Respublikinę parodą Vilniuje. Turėjau išdrožęs tris darbelius – valiau, tryniau ir vieną dieną peržengiau Salomėjos Nėries mokyklos slenkstį. Priėmė tą dieną be didelio vargo. O eksponatus rinko Klementina Gudonytė ir Jonas Naruševičius. Kai po parodos atidarymo išėjau į gatvę, rodės, kad ir žmonės, ir namai pasidarė gražesni. Ir nuo šių metų įsijungiau į liaudies menininkų būrį. Malonu bet kokį naudingą darbą dirbti, bet kai prisėdu prie medžio – viską pamirštu, taip ir paskėstu kūryboje. Dabar galiu ne tik pamatyti kūrinį, bet ir pačius kūrėjus – dar ir pasikalbėti. Atrodo, kad ligi šio laiko miegojau, o tik dabar pabudau. Kiek daug suteikė džiaugsmo ši pirmoji paroda! O kiek čia išminties, grožio, kiek čia prie kiekvieno kūrinio kūrinėlio išbūta! Tas, kas tik pažiūrėt ateina, niekad šito nesupras ir nepajus, kaip tas, kuris ką nors padaro. Atėjęs į parodą, per kelias ar net per valandą visą parodą pamatysi ir išėjęs pasakysi, jog nieko ten gero nemačiau. O jeigu suskaičiuoti visą čia sudėtą laiką į šiuos darbus, tai susidarytų vienai šeimai kelios kartos.

Po šios parodos ėmiau stipriau dirbti; pakviestas į kitas parodas visuomet stengiuosi pateikti naujų kūrinių: 1966 metais dalyvauju Lietuvos, Latvijos, Estijos parodose, po to buvo vietinės, Ekspo-67 Maskvoje, Budapešte, Čekoslovakijoje. Vėl suruošiau parodą gamykloje, 1968 metais – Lenkijoje kartu su kitais, dar kartą ga-



Paminklas Mečislovui Davainiui-Silvestraičiui (fragmentas)

Rasų kapinėse. 1987 m. Medis. 1987 m. O. Pajėdaitės nuotr.

mykloje. 1969 metais – mano ir Klementinos Gudonytės personalinės parodos Vilniaus parodų rūmuose, o 1970 – personalinė Lenkijoje.

Jau aš papasakojau, kaip lavinausi, sekdamas anksčiau parodas, bet visuomet norisi įdomiau, geriau sukurti. Kai jau visus metus vežiojo Lenkijoje per 70 mano darbų, galėjau pagalvoti, jog šį tą ir aš padarau. Bet kartą apsilanko pas mus dailininkas Jukonis. Pamatęs likusius darbus namie ir naujai kuriamus, tuomet su šeima gyvenom Lentvaryje, išbarė mane, jog blogai dirbu, neoriginaliai. Bardamas pamokė, patarė ir tas jo apsilankymas padarė man didelę naudą. Toliau droždamas geriau pradėjau suprasti kūrybos vertę. Ir vis tik, kiek bedirbtum, neturėdamas tam tikro išsilavinimo, galimas dalykas, kad gali neatsiskleisti visi sugebėjimai.

Kai 1972 metais buvau pakviestas į Ablingą, važiavau su noru ir baime, kad tarp gerų meistrų prapulsiu. Tik viena galvojau, jog ir blogo nieko nepadarysiu. Tašėm, dirbom. Iš karto pasijuokė iš manęs žemaičiai ir įrankius sumenkino, bet nepravarė. Kai buvo įvertinta Ablinga ir aš buvau apdovanotas sidabro medaliu, dar kartą supratau, kokią vis tik naudą davė man ir mano kūrybai dailininkas Jukonis. Jau į kitas stovyklas važiavau drąsesnis, nes geriau suprast pradėjau monumentalsiosios skulptūros prasmę ir reikšmę. „Čiurlionio kelyje“ apdovanojo pirmąją premija.

Bet pasimatė ir kitos ydos. Kol nebuvo susitikęs su menininkais, galvodavau, kad tie žmonės yra vieni šviesiausi, šventi, kuriems niekas daugiau nerūpi, tik menas, kūryba. Galvojau, kad jie niekuomet nepiktinaudžiauja, nesinaudoja kitų sugebėjimais, nepavydi kitiems, o tarp savęs, tarp menininkų, su didžiausia pagarba vaikšto ir gyvena. O iš tikrųjų taip nėra. Jeigu negirdi savo adresu priekaištų ir išsišokimų, už tai prisiklausai kitų. Dar viena bėda kūryboje. Sakyčiau, kad kūrėjas – ne tik pats meistras, kuris turi galvą, rankas. Kūrėjas – ir vieta, kur dėsi kūrinių padaręs, medžiaga. Jeigu nėra tikros medžiagos, jau kūrinys bus ne tas, kurį norima sukurti. Ir sąlygos kūrybai. Rodos, jei nebūtų seminarų, stovyklų – niekas nebūtų pamatęs, kas sukurta, ką galima sukurti.

Pagal skaičių iki šių dienų išdrožiau per penkis šimtus kūrinių, daug esu ištašęs paminklų įvairiuose Lietuvos kampuose. Beveik visuose seminaruose dalyvavau, o tai apie penkiolika. Iš karto atrodo droži sau, tašai – sau, bet vėliau matai, kad džiaugiasi žmonės tavo darbais, nors kartais nepažindami kūrėjo, meistro. Daug kartų esu apdovanotas įvairiais apdovanojimais, apie trisdešimt – garbės raštais, diplomais. Iš jų: 1967 m. Estijos Kultūros ministerija – garbės raštas, 1969 m. – Lietuvos TSR saviveiklos žymūnas, 1972 m. – išrinktas Meistrų meistru, 1974 m. – I laipsnio diplomai, TSRS Meno akademija, 1975 m. – Lietuvos TSR nusipelnusio Kultūros švietimo darbuotojo garbės vardas, 1976 m. – Lietuvos TSR Kultūros mi-



„Čiurlionis“. 1975 m. Medis.
Lietuvos liaudies kultūros
centro parodinis fondas



*K. Gudonytė
ir I. Užkurnys
jubiliejinės jų
personalinės parodos
atidarymo metu.
Vilnius, Parodų
rūmai. 1976 m.
spalio 6 d.
P. Katausko nuotr.*

nisterija, I laipsnio diplomas ir I premija už monumentalias skulptūras „Čiurlionio kelyje“. Viską, ką per savo gyvenimą esu sukūrus, tai laisvalaikio valandos, dienos.

Visuomet su pagarba atsimenu tuos, kurie kuo nors prisidėjo. Labai daug padėjo Pranas Gudynas, Klementina Gudonytė, Jonas Naruševičius, Teresė Petrauskienė, Giedrė Puodžiukaitytė, Kazė Galaunienė ir daug kitų. Vienas, rodos, nieko nepadarytum.

Eina metai, kaip į aruodą kraunasi derlius. Gaila viena, kad kurti galima tik laisvalaikiu. O ateis valanda, kad liks neužbaigti darbai, neišdrožti sumanymai.

Netiesa, kad žmogus – savo gyvenimo kalvis!

*Aš atėjau labai trumpam
Į mėlyną Nemuno padangę,
Kai vėjas taikstės iš šiaurės,
Medžių lapus kratė
Ir debesys paniurę traukė...
Ruduo, ruduo –
Palikdami mus paukščiai šaukė,
O patys į pietus traukia.
Ir kaimo žmonės, atsidusę
Po vasaros darbų, baltutę šviežią duoną raiko
Ir bulves skuta kur didesnės.
Tik klumpėm, vyžom purvą, balą maišą,
O dienos daros vis trumpesnės,
Balaną, lempą užsidegę...
Peršlapęs, vyžas kampan numetęs,
Dejuodamas ant pečio lipa
Pašildyt strėnų
Ir pailsėt po vargo dienų.*



Taip vėjas kamine dejavo,
 Vaikai ant pečio aplink senį
 Ir klausės pasakos gražiausias,
 Kurias tik Baltrus moka sekti
 Iš praaities ir dabarties,
 Iš padavimų ir legendų
 Sulėks ir raganos, velniai pikčiausi
 Su piestom, šluotom ir su šakėm...
 Ir eina laimės broliai protingieji sau ieškoti,
 Kvoailelis taip pat nenori pasilikti.
 Stipruoliai grumias su raganom – žūsta.
 Kvoailelis laimi ir brolius išgelbsti...

Ir strošna, ir baisu, ir širdį glostą, ir akys merkias
 Ir su sapnais kariauja.
 Taip keičias dienos, mėnesiai ir metai –
 Lyg knygoj lapai.

Vėliau ir Baltrus mus palieka,
 Ir pats kaip sapnas kažkur dingsta...
 Į nežinią žmogus užgimsta
 Ir nežinioj kažkur pradingsta.

Ir šitą surašiau laisvalaikiu, gerai ar blogai – priimkit ir atleiskit.
 1981 m., Ipolitas Užkurnys, sūnus Vlado ir Elenos.

Lietuvos valstybės
 atkūrimo dienos proga
 Lietuvos Respublikos
 Prezidentas Valdas
 Adamkus skulptorių
 Ipolitą Užkurnį
 apdovanojo Didžiojo
 Lietuvos Kunigaikščio
 Gedimino ordinu.
 Iš kairės:
 L. O. Paulauskienė,
 M. P. Bieliūnaitė,
 A. A. Užkurnienė,
 I. Užkurnys,
 LR Prezidentas
 V. Adamkus,
 L. Užkurnys.
 2000 m.
 D. G. Barysaitės
 nuotr.

Povilas Malinauskas

Rytas Tamašauskas

Medžio skulptūra yra viena labiausiai paplitusių lietuvių tautodailės šakų. Tarp kūrėjų du dešimtmečius yra ir Povilas Malinauskas.

Versmės

Povilas Malinauskas gimė 1949 m. lapkričio 14 d. Pociūniškių kaime, Bagaslaviškio apylinkėje, Širvintų rajone¹. Staliaus ir lauko darbininkės šeimoje buvo šeši vaikai, Povilas – vyriausias.

Nuo dvejų metų gyveno Totōriškių kaime. Kiti broliai ir seserys buvo pas tėvus. Povilas augo pas motinos seserį Stasę Famičionytę ir senelius Luką ir Uršulę Famičionius. Keliskart klausiamas apie tėvus, tyli nuleidęs galvą. Neiškentusi paaiškina žmona Liudmila. Apie tą praeitį pats Povilas tarsteli nenoriai, susigraudinus sužvilga ašaros rasa. Su šeima ryšiai nutrūkę. Senelis mirė 1965 m., turėdamas beveik 80 metų amžiaus. Toliau augintas ir į mokslus leistas tetos Stasės. Atsidėkodamas anūkas išdrožė ir 1995 m. pastatė kryžių ant senelių kapo (Kungedų kapinėse). Su teta bendrauja iki šiol.

Kai P. Malinauskas bando suvokti ir paaiškinti, kas galėjo turėti įtakos jo kūrybinės sielos plėtrai, širdis pirmiausia grįžta į vaikystę – ryškiausiai pastebi dvi praeities versmes: gamtą („*Gal tas gamtos grožis. Man patikdavo ten.*“) ir senelius.

Vaiką ir paauglį supo gimtinės gamta ir rami aplinka. Tai erdvei apibūdinti pasitenkinama viskuo pasakančiu žodžiu „gražu“. Smagu buvo matyti dangų, girdėti žingsnių aidą pievoje, su namiškiais eiti į mišką grybauti. Į atmintį įstrigusios Žirnajū ežero vilionės. Tai, kas žadino vaizduotę. Gal ir gamtos duota sugebėjimų išreikšti save. Šiandien nostalgijos genamas, su šeima apsilanko ten, kur kadaise lakstyta. Norima sustabdyti ir suteikti gyvenimui prasmę? Deja, vaikystės takai užtvėrti basliais, nes ežero pakrantės privatizuotos. Tada nostalgija persmelkiama prieštaringo jausmo – „*čia jau širdies skausmas*“. Dabartis mažai siejasi su tuo, kas buvo pažįstama.

Prieš oficialiai atidarant asmeninį Malinauskų skulptūrų parką Čiōbiškyje 2005 m., iš anksto buvo atsivežta Žirnajū šaltinio vandens. Jo buvo įpilta į vieną ąsotį, dar kituose šešiuose buvo kiti skysčiai. Svečiai turėjo atspėti, iš kurio ąsočio meistras gėręs ir pasisėmęs jėgų gyvenimo kūrybai. Žirnajū versmių vieni svečiai ragavo, kiti tuo vandeniu prausėsi, tikėdami, kad menininko gimtinės vanduo galys suteikti galios².

Gyveno, kur tvyrojo ritmingas vyksmas, kur gaubė visatos pažinimas. Gal kūrybos galios buvo užslėptos senelių prigimtyje ir buvo atgaivintos anūko Povilo. „*Jeigu kažkas žmogui yra, tai yra, tik reikia atgaivinti. Sunku pasakyti, nuo ko eina.*“ Senelis Lukas buvo vienas mylimiausių žmonių. Geras buvo ir kitiems. Turėjęs nagingas rankas, pats viską padarydavo: rentė ir taisė ūkelyje pastatus, iš medžio išsidroždavo buities įrankių, skaptuodavo geldas ne tik sau, bet prirėikus ir kaimynams. Iš kampų dvelkė praeitis – vaiką

¹ Povilo Malinausko, pasakojimai užrašyti R. Tamašausko 2003 ir 2005 m.

² Liudmilos Malinauskienės, gim. 1947 m. Šumskė, Vilniaus r., pasakojimai, užrašyti R. Tamašausko 2005 m.

gausiai supo mediniai rakandai, pagaminti namuose: stalas, spintos, kraitinė skrynia. Žiemą senelė įsėsdavo į stakles, išausdavo namams drobių. Visi sukosi, nes duoklė buvo atiduodama ir kolūkiui. Nuolatinius artimųjų pasikrapštymus buityje regint, turbūt tai nusėdo anūkui į širdį. Šventųjų paveikslai suglobė paguodai ir susikauptumui. Gyveno tuo, kas čia daugmaž per septyniolika metų buvo pastatyta, išdrožta, išausta, išmokta, pajaušta. Iš gamtos pasisėmęs, sugėrė ir šeimos tradicijas.

Bedirbdamas Gélvonuose, būsimą žmoną išžiūrėjo ir 1971 m. sukūrė šeimą su rusų kalbos mokytoja Liudmila Gomajunova. Bičiulės Liudmilos petį ir šiandien tebejaučiantis yra pilnas dėkingumo. „Jeigu vienas kito gyvenime nepalaikysi, tai kūrybos nebus, nei tų gražių minčių nebus. Turi vienas kitą suprast, padėt, patart.“ Meistras svarsto, kad galbūt ir pirmasis medžio darbas – verpstė – buvo svarbiausia priežastis, panorus ką nors savo rankomis sukurti žmonai. Tokių nustebimų, pasak žmonos, gyvenime buvo daug.

Gražu regėti ir klausytis, kai žmona šalia vyro atvirauja apie jausmus, nes meilė įkvėpimo nedžiovina.

„Jeigu žmogus neturi mielo širdžiai darbo, tai gyvenimas yra neprasmingas. Kūrybingiems žmonėms gyvent sunku. Kūryba yra ilgas, sunkus procesas. Viena diena sėkminga, kita – nesėkmių diena, viena – kūrybinga, kita – gal nelabai, vienur tave užgavo, kitur tave paglostė. Jeigu žmogus kliūtis įveikia, tai jisai ir žmogus. Kitą kartą sėdi ant suoliuko ir, atrodo, nieko nedaro. Bet jis mąsto. Tai irgi yra nuolatinis darbas.

Kiekvienas turim savybių, kurios turi išryškėti. Aš tik stengiuos kaip žmona sudaryt normalias sąlygas. Vyriui kai kurių darbų daryt namuose neleidžiu. Todėl kad jis turi sunkesnę darbą – ažuolus kilnoti. Yra gal mano prigimtyje savotiška auka šeimai, ir nė kiek to nesigailiu, man tai malonu. Auka yra džiaugsmas. Džiaugsmas, kad galiu vyriui padėt. Jeigu aš šeimoj nekursiu atmosferos, gal ir nieko nebus. Jeigu matau, kad žmogus sugeba, jį reikia palaikyt. Mes visur kartu. Yra didelė meilė, kuri lemia tokią mano požiūrį. Visur stengiuos palaikyt vyrą, todėl kad vyriui meilės man netrūksta. Tas jausmas stiprėja. Už rankų mes susikabinę nevaikštom. Vertinu, nes jaučiu pagarbą, niekad blogo žodžio man nepasakęs“³.

Suaugę Malinauskų sūnūs mintimis sugrįžta į praeitį. Virtuvėje tėtis prilipęs prie medžio gabalo, mama namiš-

Pavėsinė dviems
(2007 m.). 2008 m.
A. Petrašiūno nuotr.



³ L. Malinauskienės pasakojimai 2003 m.

kiaus palepinti nori – sausainius bekepanti (anot vaikų, tai irgi kūryba, nes bedirbant išreiškiama meilė). Matant dirbančius tėvus, ir vaikams parūpi veikti. Sukiojasi, glaus-tosi – ir jiems norėtųsi ką nors malonaus dirbti. Žiūrėk, tai vienam ar kitam jau ir patalkininkauja sūneliai. Jie tuomet džiaugėsi, tėvukui lentą patempę, įrankį atnešę. Tokios dažnos virtuvės scenelės – ne tik šeimos idilės prisiminimai. Galbūt virtuvėje buvo ir pradžių pradžia vaikų raiškiai⁴.

Nežinau, ar galiu pamatuotai vertinti, bet Malinauskų šeimos pavyzdžiu teigiu: iš sudvasintos meilės irgi kyla menas.

Kas dar suteikia akstiną kurti? Nuo 1972 m. Čiobiškis tapo antraisiais namais, šeimos buveine: susispietę jaunieji čia savo lizdą lipdė; užaugo du sūnūs – Andrius (gim. 1973 m.) ir Povilas (gim. 1974 m.), čia gimtieji jų namai. Darbas ir visa tai, anot menininko, „*dalis mano gyvenimo*“. Meistras atviraudamas tikina, kad Musės vandenys atplukdė ir būsimąją draugę Liudmilą, kuri užaugo prie Musės ištakų. Menininkas nemitologizuoja Čiobiškio erdvės („*kur gyveni, ten ir turi būt tavo kraštas*“), bet jam gražus Čiobiškis – šiandien Dievo užmirštas kampelis. Tarsi ir mažiau čia civilizacijos, bet dviejų upių – Neries ir Musės – santaka, švarus Musės vanduo, kalvų ir pušynų panorama taip pat gali būti kūrybos vieta – įkvėpimo užtenka visiems. Žmonės stengiasi priimti tokius, kokie yra.

Tai stebinčiojo ir dalyvio versmės, iš kurių sėmėsi ar tebesemia įkvėpimo ir antroji Malinauskų karta.

Mokyklos taku

Povilas Malinauskas 1956–1960 m. mokėsi Špokiškio pradinėje mokykloje, penktąją klasę lankė Bagaslaviškio vidurinėje mokykloje 1960–1961 m., o nuo 1961 m. rugsėjo jau autobusu važiuodavo į Gelvonų vidurinę mokyklą, kurią baigė 1968 m. (18-oji abiturientų laida). Patiko fizinio lavinimo, darbų, vokiečių kalbos pamokos. Vardija ryškesnius Gelvonų mokytojus: fizinio lavinimo mokytoja, klasės auklėtoja Elvyra Baltrūnienė, matematikas Kazys Baronas, geografijos, astronomijos ir piešimo mokytojas Aleksandras Juškevičius. („*Didžiausias autoritetas buvo, labai taktiškas, apsišvietęs žmogus, eruditas. Per pamokas tavęs neužgaus.*“) Gal ir čia šiokių tokių kūrybos pradmenų gauta, nes piešti sekėsi. Tai irgi miklino akį ir vaizduotę.

Gėlvonams garbė, kad ilgai nesvarstę į vidurinę mokytiis patraukė ir abu Malinauskų sūnūs (Gelvonų vidurinę mokyklą Andrius baigė 1991 m., o Povilas – 1992 m.). Į Gelvonus jau grįžtama darbais ir parodomis: 1990 m. prie mokyklos pastatytas koplytstulpis, padovanotas Rūpintojėlis; Gelvonų kapinėse antkapinis kryžius (1998 m.), prie savanorių kapų yra kryžius „Žuvusiems už Lietuvos nepriklausomybę“ (1996 m.); Pilipavičių sodyboje kryžius „Tebūna tavo valia“ (1996 m.). Gelvonų parapijiečių kryžius „Dieve, būk mums gailestingas“ nukeliavo į Kryžių kalną (1996 m.). 2005 m. su sūnumi Povilu mokykloje surengė personalinę parodą.

Baigęs vidurinę ir iš namų nesitikėdamas didelės paramos, Povilas Malinauskas pradėjo dirbti. 1980 m. neakivaizdžiai baigė Vilniaus valstybinį pedagoginį institutą (dabar – Vilniaus pedagoginis universitetas), išgijo biologijos mokytojo kvalifikaciją.

⁴ Andriaus Malinausko, gim. 1973 m., ir Povilo Malinausko jaun., gim. 1974 m. Čiobiškyje, Širvintų r., pasakojimai, užrašyti R. Tamašausko 2005 m.

1968 m. porą mėnesių dirbo mokytoju Vindėikių aštuonmetėje mokykloje, vėliau tarnavo sovietų armijoje. 1970–1972 m. buvo Gelvonų vidurinės mokyklos pradinį klasių mokytojas. Nuo 1972 m. gyvena Čiobiškyje, dirba Čiobiškio specialiuosiuose vaikų auklėjimo ir globos namuose. Dailės, darbų ir biologijos mokytojas, auklėtojas. Nuo 2003 m. pavasario – mokyklos tarybos pirmininkas.

Liudmila ir Povilas Malinauskai buvo pradėję Profesinės pedagogų raidos centre (Vilniuje) studijuoti dailę, bet iš darbo buvo sunku abiem iš karto išvykti, dar mokesčių už mokslą našta spaudė, todėl su gailėsčiu teko atsisakyti mokslų. Menininkas jaučia, kad reikėtų daugiau išmanyti apie kompoziciją, privalu pasimokyti tapybos pradmenų. Beje, kūrybinio kelio pradžioje bandė tapyti, turi ir reikiamų priemonių; tą tapyimo potraukį tebejaučia ir šiandien.

Dalyvauja Meninio ugdymo mokytojų asociacijos (įkurta 2002 m.) veikloje, 2003 m. buvo atsakingas už dailei skirtą dieną⁵. Konferencijoje „Meninis moksleivių ugdymas: kompiuterinės technologijos ir jausmai“ 2002 m. skaitė pranešimą „Dailinė veikla kaip turiningoji jausmoraiška“. Šio pranešimo publikacija reziumuoja kai kurias menininko edukologo kryptis. Ugdymo turinys ir procesas grindžiamas trimis nuostatomis:

- dailės mokytojo paskirtis – atverti mokiniams jų aplinką, skatinti asmens individualumą, puoselėti ir ugdyti bendrąją kultūrą ir vertybines orientacijas; atsižvelgiama į specifinį auklėtinių kontingentą ir kontekstą; aktyvinama konkretaus asmens psichika, t. y. remiamasi jausmais, vaizduote, valia, mąstymu, idėjomis ir pan.;

- dėmesys tautos kultūros paveldui, ypač tautodailei;
- suteikti galimybių patirti dailinės raiškos džiaugsmą.

Pedagogas aptaria, kaip idėjas bando įgyvendinti praktiškai. Štai tie keli metodikos aspektai, kurie padėtų išreikšti ugdytinio asmenybę: 1) provokuojama, aktyvinama suvokėjo sąmonė – skatinami meniniai išgyvenimai (vaizduojamasis tautodailės objektas – Rūpintojėlis, Verpstė, Lazda, Rankšluostis, Pypkė ir pan. – yra personifikuojamas); aptariama, kokius subtilius meninius išgyvenimus paliudija pasirinkto objekto išraiška; 2) pagrindžiamas išraiškos priemonių vaidmuo, t. y. ieškoma atsakymo, kurios išraiškos priemonės leidžia perteikti jausmus ar idėją. Pedagogas įsitikinimu, tokiaame ugdymo kelyje mokinys atrandąs versiją, kuri išreikštų savastį. Glaustai primenamos kompiuterių technologijų panaudojimo galimybės⁶.

Ar dera mokytojo butis ir tautodailininko būtis? Mano, kad vis dėlto iš medžio darbo būtų sunku išgyventi. Nebent atsakytum šeimos, namų, bet įsitikinęs, kad „negalima aukot švento daikto dėl lito“. Todėl truputį dirba ir mokykloje, „vieną kitą litą prisiduri“, nes dar negali atskirti kūrybos ir lėšų. Regėdamas amatininko ir kūrėjo veiklos skirtumus, sako, kad amatas uždirba pinigą, bet tada jau nelieka kūrybos.

⁵ Malinauskas P. MUMA konferencija, *Švietimo naujienos*, 2003, Nr. 2 (157), p. 13.

⁶ Malinauskas P. Dailinė veikla kaip turiningoji jausmo išraiška, *Meninis moksleivių ugdymas: Grupinio darbo ir projektų metodai taikant kompiuterines technologijas* (Mokslinės metodinės konferencijos „Meninis moksleivių ugdymas: kompiuterinės technologijos ir jausmai“ medžiaga, Vilnius, 2002), Vilnius, 2003, p. 43–44.

Meistro ir medžio kalba

Gyvenimas skverbėsi į širdį ir protą, kol laikas ir kelias leido atsiskleisti prigimčiai. P. Malinauskas įsitikinęs, kad svarbus yra postūmis. Čiobiškyje šalia gyveno ir dirbo patyręs medžio meistras tautodailininkas Donatas Gediminskas (1936–1994). Jis kartą apie 1974–1975 m. paragino Povilą prisėdus medį pakalbinti. Prisipažįsta, kad nelabai tąkart peilis klausęs, bet kibo į darbą. Taip, artėjant Kovo aštuntajai, išdrožė verpstę ir padovanojo žmonai. Pirmasis dirbinys iki šiol namuose tebesaugomas.

D. Gediminską laiko lyg ir savo mokytoju. Vedlys, išvelgęs kūrėjo dvasią. Iš pradžių nelabai turint medžiagų, „*lentgalį koki pametėdavo*“. Ilgai bendravus įsitikinta, kad jis buvo „*neskūpus*“ patarimams ir pamokymams – ir pagirdavęs, ir papeikdavęs. Vėliau, 1989 m., vieną kopyltstulpį prie Kaišiadorių vyskupystės kurijos kartu sukūrė.

Darbu pasidžiaugus, „*norisi didesni padaryt, idomesni*“. Tarp pirmųjų drožinių ir „Eglė žalčių karalienė“. Didesnis išbandymas buvo 1988 m. pirmajame seminare Šalčininkuose. Turbūt lemingas ir pirmasis kryžius, 1989 m. atsidūręs Labanore – tada galutinai savo galiomis įsitikinta. Pirmoji personalinė paroda Vilniuje 1991 m. Su aistra raižė medį. Jis yra šiltesnis, išraiškingesnis nei metalas, todėl ir drožiniai „*lieka šilti*“. Taip kiekvienas darbas augina menininką. Pabandęs įsikibo – išsivaduoti nei pajėgia, nei to nori. Atrodo, kad kitaip ir gyventi nemokėtų. Laisvo laiko jau nėra. Esi laimingas, kai dirbi.

Nuo 1986 m. yra Lietuvos tautodailininkų sąjungos narys⁷, meistro vardas suteiktas 1988 m. gruodžio 5 d. 1998–2003 m. vadovavo Sąjungos Širvintų rajono skyriui.

Nesistengia patetiškai aptarti gyvenimo prasmę. Įsitikinęs:

„Reikia gyvent normaliai, kažką palikt kitiem ir gera po savęs, kad ir kiti pasidžiaugtų. Ne tiktai pilvą prisikimšt ir kojinen it maišiukan susikraut“.

Neteisia, bet nemėgsta tų, kurie vaikšto rankas susikišę į kišenes ir neturi užsiėmimo.

Kai kuriuos įrankius pats pasigamina iš metalo (peiliuką, kaltus), kai ką nusiperka turguje (pvz., kaltelius). Stengiasi pasirinkti obels šaką, kad iš jos pagaminta kieta rankena neskiltų. Žinodami pomėgius, ir artimieji atskuba pagalbėti. Štai žmonos svainis padėjo – priekalą iš pajūrio pargabeno.

Įsirengė kalvę – dirbtuvę⁸. Joje ar šalia darbuojasi prie didesnių medžio gabalų, mažesnius darbus virtuvėje drožinėja, nes ir žmonai tuo geriau, kai didesnė baltų skiedrų krūva. Dirbtuvės sienos nukabinėtos kirviais, obliais, kaltais, pjūklais ir kitais reikalingais įrankiais. Dirbtuvės kampe riogso elektrinis dantų grežimo aparatas. Sutikime, prašalaičiui kiek neįprasta. Ne, ne žmogaus dantis taisyti rengiamasi. Su to aparato gražteliais skobia medyje skylutes, pašlifuoja, padailina dirbinio akis, veidą, rankas. Čia ir darbastaliai, tekinimo staklės, kalvio žaizdras. Meistras išmėgino ir kalvio amatą. Nukalė du plieno kryžius, įkėlė ant kopyltstulpio ir kopyltėlės su Švč. Mergelės Marijos skulptūrele. Sako, kad dar trūksta igūdžių, reikia ir kai kuriais įrankiais pasirūpinti. Tačiau įsitikino, kad norėdamas ir kalvystės darbus po truputį pajėgia įveikti.

⁷ Lietuvos tautodailininkų kūryba: LTS Vilniaus bendrija, *Lithuanian folk art creations: ULFA Vilnius branch. Vilnius: Tautodailė*, 2001, p. 100.

⁸ Kūrybinės dirbtuvės P. Malinauskui oficialiai leista statyti 1991 m. pabaigoje.

Iš anksto visko nesuplanuosi, nes medžio rūšis, faktūra tarsi pasiūlo prisitaisyti. Štai iš storos šakos išdroš ranką ar alkūnės linkį, gal paukštis nutūps. Kartais žiūri į darbo paskirtį: kryžiui, koplytstulpiui ar koplytėlei pasirenka sveiką ažuolą, kad pusamžį stovėtų. Kamieną beskobdamas, kartais randa pasislėpusį siurprizą ar po prapjauta šaka puvinį – tai pakoreguoja įrankio kryptį. Beje, drožinėdamas keturių ažuolų kamienuose rado giliai, per gerą sprindį išmigusias automatų kulkas (jas saugo namuose); turbūt tai pokario audrų pėdsakai.

Atsižvelgia į besikreipiančiojo norus („pasako, ko ir kaip nori matyt“). Pasiteirauja apie erdvę, kai kada iš anksto vyksta apsidairyti („reikia prie aplinkos priderint, kad neišsišoktų tas darbas“). Jei stovės kryžius ar koplytstulpis, tai svarbu, ar jis prienamyje priglus, ar prie vartelių parims, ar atsidurs priešingoje kelio pusėje. Aukštumėlę parenka, nes „kryžius turi šviesti iš aukščiau, gera nešantis“. Parengęs eskizą, vėl pasitaria. Beskaptuodamas praregi, kad gali daugiau iš medžio išgauti, – irgi pasikonsultuoja. Stačiatikių antkapinį paminklą gamindamas, dėl proporcijų, įrašų lankėsi Vilniuje, stačiatikių vienuolyne.

Mažiausiai rūpi specialistų patarimai ir teorijos. Svarbiausia – žmogaus reakcija: „Jeigu žmonėms patinka, darbas padarytas gerai“.

Idealas – lietuvių liaudies skulptūra. Ji pasufleruoja išraišką – reikia paklusti tradicijai, tam, kas iš praeities. Yra įprastos proporcijos, formos, detalių tvirtinimo būdai. Bet laisvė nesuvaržoma. P. Malinauskui skulptūra gyva, kai medyje regi kirvio ir kalto paliktus randus. Kai kurios mintys kūrybai ataidi iš vaikystės patirties, kai kas iškyla, pabendravus su senais žmonėmis. Pavartai liaudies meno albumus, keliaudamas dairaisi bažnyčios ar vienuolyno skliautuose. Taip palaipsniui įstringa patikusi detalė, susiguli patirtys ir bręsta mintys.

Žmona Liudmila yra vienas kūrybos stimulų. Kasdien regėdama jo darbus, vertina, kitąsyk ir pataria. Meistras įsitikinęs, kad asmuo, nedrožiantis medžio, „geriau mato, kas taip ar ne taip“. Žmona samprotauja:

„Atrodo, kad ir aš kažkur dalyvauju, kažkur ir mano truputėlį yra nuopelnų. „Ateik čia, mamule, pašnekėsim“ („mamule“ jis mane vadiną). Kaip suprantu, taip patariu, – aš gi nemoku drožinėti. Kartais ir mano patarimo klauso. Vyras tai vertina. Aš atvirai šneku. Jis gal ir išiseidžia, bet tik širdy. Povilas labai švelnios dūšios. Jam reikia gero žodžio. Kodėl man nepasakyt gero žodžio žmogui – daugiau nei trisdešimt metų kartu gyvenam“⁹.

Kiekvienas dievdirbys net ir Rūpintojėlį savitu stiliumi vaizduoja. Iš šalies žiūrėdamas, atrodo, matai daugmaž vienodus to paties meistro kryžius, tačiau jie skiriasi formomis, dydžiu, motyvų kompozicija, raštų vingiais, regi priglundusius skirtingas Nukryžiuotojo figūras. O kai kiti tave pavadina dievdirbiu ar kryždirbiu, tarsi „įpareigoja tą darbą atlikt gražiai, švariai, sąžiningai, kad nebūtų trafaretų“.

Įprasta, kad smulkesnius darbus iš medžio gamina lyg ir serijomis, pvz., paruošia medžiagą geldelėms, kurių bus dvidešimt¹⁰. Tačiau net ir tokie darbai nėra tiražuojami. Geldelės skiriasi plo-

⁹ L. Malinauskienės pasakojimai 2003 m.

¹⁰ A. Malinausko pasakojimai 2005 m.



čiu, gyliu, raštų kompozicija. Žmogus pasirinkęs, ar butyje bus naudojama praktiškai, ar daiktas atliks dekoratyvinę funkciją. Pagaliau net iš anksto žinodamas apie buitinę daikto paskirtį, jį padailina – meistras įsitikinęs, kad papuoštame dubenyje išminkytos tešlos skanesnis bus pyragas ar blynas.

Kūrinių yra ir religinės, ir pasaulietinės tematikos. Dairaisi kambariame – gausu įrėmintų šventųjų paveikslų, prieverpsčių, kryžių, augaliniais motyvais papuoštas laikrodis, rymantis Rūpintojėlis. Sukurta vaizduojamosios dailės, taikomųjų dekoratyvinių darbų, buičiai skirta rankšluostinės, šaukštai, kočelai, geldelės.

Iš žmonos mamos atsivežė seną bizantišką ikoną, nukrapštė suirusias metalo plokštes, vietoj jų pritaisė medinę. Taip atsirado katalikams neįprasti paveikslai, sujungiantys kelias kultūras. Šventųjų kūną, drabužio klostę, kartais foną apgaubia drožinėta medžio plokštė, atvirą palieka veidą, rankos plaštakos siluetą, širdį, Šv. Rašto ir gėlės motyvą. Švč. Mergelės Marijos, Kristaus, Kūdikelio arba Šventosios šeimos galvos apgaubiamos ovalo formos aureolėmis – saulėmis. Dieviška šiluma, malonė išreiškiama ištisinėmis spindulėlių linijomis, kurios nuo galvos sklinda į aplinką. Tokiems barjefiniams paveikslams perkami kokybiški grafikos darbai. Nestandartiniai paveikslai itin turi paklausą.

Kiek nedaug tereikia. Kai kiloji kirviu ar kaltu, atėjęs žmogus pasižiūri, nusišypso – tuoj nuovargi tarsi

Povilas Malinauskas su žmona Liudmila. 2008 m.

A. Petrašiūno nuotr.

Skulptūra „Šv. Jurgis“ (2006 m.). 2008 m.

A. Petrašiūno nuotr.



nuėmė, tampa smagiai gyventi. Tiki, kad galbūt liaudies skulptūros sakralumu gali paveikti stebintįjį, tarsi auklėji visuomenę. Išvelgiąs ir antgamtinių jėgų poveikį. Medžio, ypač ažuolo (pagrindinio meistrų medžio), kvapas ir rūgštis suteikia stiprybės, ji, atrodo, į tave sueina, įkvepia darbui, kūrybai. Jei susikaupęs, nuoširdžiai dirbi, jei meistro ir medžio bendraujama, „dūšios įdėta yra“, tada darbas turis teigiamą biolauką, teigia P. Malinauskas. Ažuolo lapo motyvų gausu meistro darbuose. Didžiuosiuose medžio drožiniuose paprastai išraižo savo pavardę ir pagaminimo metus („reikia žinot, kieno darbas darytas“).

Sako, kad kiekvieną savo kūrinį išleidžiantis kaip vaiką į gyvenimą. Sūnus Povilas ne kartą pastebėjęs, kad tėvas, pabaigęs medžio drožinį, visada jį paglosto¹¹ – taip meistro palaima skleidžiama. Jaučiasi gerą darbą atlikęs. Kryžių ar Rūpintojėlių pagaminęs, pabučiuoja Kristaus kojas. Tiki, kad ir praeidamas žmogus stengsis nenusidėti ar blogai nepagalvoti. Sodyboje ar pakelėje stovintis kryžius tiek jauną, tiek seną skatina tyresniems darbams. Pavirpina sielą, kai tik dar prieš kelias dienas buvo tavo nučiupinėtas drožinys, o jau ties pašventintu suklumpa ir kunigas, ir senos moterys, – tada tarsi paauga ir darbas, ir taurėji pats.

Įsuktas tautos euforijos ir valstybės įvykių tėkmės. Anot kūrėjo, kitaip ir būti negali, nes be garsių deklaracijų pirmiausia išreiškiama moralinė menininko pozicija, laikmečio dvasia. Su kitais Júodkrantės seminaro bendraminčiais 1989 m. stovėjo Baltijos kelyje. Kaune, prie VI forto, kur sovietų tankas stovėjo, Petrašiūnų parapijos žmonės 1990 m. birželio 14-ąją pastatė ir pašventino 6 metrų aukščio medinį kryžių „Taika žemėje“¹², kurį pagamino P. Malinauskas. Kai kryžių pavogė, Juozo Klimkos (iš Marijampolės) suorganizuoti vyrai suvirino metalinį kryžių ir ant jo įtvirtino medinę koplytėlę – vėl P. Malinausko sukurtą. Prie to paties forto 1994 m. iškilo kryžius „Žurnalistui Vitui Lingiui atminti“. Vilniuje, prie Šventųjų apaštalų Petro ir Povilo bažnyčios, rymo „Lietuvos nepriklausomybės kryžius. 1590–1990“. 1990 m. per Lietuvą keliauja Krikščionių demokratų kryžius, kuris birželio 14 d. buvo pastaty-



Povilas Malinauskas savo kūrybinėje dirbtuvėje prie skulptūros „Marija“ prieš išleidamas ją į gyvenimą. 2008 m. A. Petrašiūno nuotr.

¹¹ P. Malinausko jaunesniojo pasakojimai 2005 m.
¹² Lietuva minėjo Gedulo ir vilties dieną, *Tiesa*, 1990, birž. 16, p. 1, be parašo; Kanopkaitė R. Kančios ir kraujo pumpuras, sužydėjęs vilties žiedu, *Kauno tiesa*, 1990, birž. 16, p. 1–2; E. Katino nuotr. (prie Kauno VI forto pašventintas kryžius, sukurta P. Malinausko, autorius nenurodytas), *ten pat*, p. 2; nuotr. „Prie VI forto kryžiaus kalba J. Pečelis (LKDP Kauno skyrius)“, *Apžvalga*, 1990, lapkr. 1–15, p. 1 (kryžiaus autorius nenurodytas).

tas Kryžių kalne¹³. Ši kryžių su užrašu „*Minint tautos kančios 50-ies metų kelią*“ sukūrė P. Malinauskas. Beje, Kryžių kalne stovi keturi P. Malinausko darbo kryžiai. Juknionių kapinėse rymo kryžius tremtiniam. Ne vienas darbas istorine tema padarytas kūrybinėse stovyklose. Tiesa, dėl kūrėjo nuostatų sulaukta ir nedraugiškų pažvairavimų, net pagrasinta.

Stambiųjų darbų yra „*išsimėtę po visą Lietuvą*“: Širvintos, Ukmergė, Jonavà, Molėtai, Rōkiškis, Kaišiadōrys, Šalčininkai, Vīlnius, Kėdāiniai, Kaūnas, Alytūs, Varėnà, Jūrbarkas, Prīenai, Vilkaviškis, Marijāmpolė, Šiauliai, Rietāvas, Telšiai, Jūodrantė. Gimtojo rajono erdvės – Gėlvonai, Liūkonys, Juknōnys, Širvintos; Arvydo Dirmeikio sodybos (prie Kaimynų ežero) kompozicija ir čia esantis P. Malinausko darbas – šulinio rentinys sulaukė ir platesnės publikacijos¹⁴. Nepamirštas ir Čiobiškis – memorialinių paminklų, kryžių yra kapinėse, skulptūra „Miškininkas“ prie girininkijos administracijos pastato. Naujose Čiobiškio kapinėse 1995 m. pašventintas centrinis kapinių kryžius¹⁵. Bažnyčios šventoriuje įsisukęs vėjelis skambteli koplytstulpio varpeliu. Tai 1996 m. atsiradusi keturšonė koplytėlė, papėdėje įrašas: „*Popiežiaus Jono Pauliaus II apsilankymui Lietuvoje atminti 1993–1996*“.

Nuo 1986 m. pabaigos kai kurią statistiką apie stambesnius kūrinius užrašo sąsiuvinyje „Darbų apskaita“, 2003 m. liepos mėn. buvo suregistruotos 154 pozicijos (kartais ties vienu įrašu yra minimi keli darbai), 2005 m. rugpjūtį – jau 200 įrašų. Atkreipti dėmesį: dažnai pažymėta „*Liudai*“ – tai žmonai dovanoti darbai; sąsiuvinyje fiksuojama, kas yra padovanota, užsakyta, pasikeista, parduota, kas seminauose sukurta, kas namuose saugoma, kas savo parke pastatyta. 1991-aisiais apie pusmetį buvo įregistravęs Povilo Malinausko personalinę dailės dirbinių įmonę, tačiau sužlugdė popierizmas ir nuolatinių dokumentų kontrolės¹⁸.

Ne visada savo darbais yra patenkintas. Kartais pravažiudamas specialiai užsuka, jau kitos patirties akimis žvelgia. Žinoma, ne visada meistras gali rinktis. Ties Seimo rūmais esančios koplytėlės, kuri įkomponuota Sausio 13-osios memorialinėje kompozicijoje (skirta 1991 m. sausio įvykiams)¹⁷, per dvi dienas ir naktį turėjo padaryti ir koplytstulpio projektą, ir drožinį, bet architektas A. Nasvytis projekte kai ką išbraukė. Meistro galva, koplytėlė su Švč. Mergelės Marijos skulptūrele neturinti estetiško vaizdo; jei būtų jo valia, sukurtų kitaip.

Namų metraštininkė yra šeiminkė Liudmila, bekaupianti apie vyrų darbus publikacijų iškarpas ir leidinius, pasižyminti reikšmingesnes kūrybos situacijas¹⁸. Kai rengiamos personalinės parodos, visi keturi nuvyksta, pasitardami

¹³ Vailionis J. „Lietuva!.. ateik į Kryžių kalną!“, *Katalikų pasaulis*, 1990, Nr. 13, p. 5–8; nuotr. „Šito kryžiaus jau niekas neišraus...“, *ten pat*, p. 6 (kryžiaus autorius nenurodytas); nuotr. (tarp trijų kryžių – ir P. Malinausko sukurtas); Ostašenkovas A. *Kryžių kalnas* (nuotraukų albumas), Šiauliai, leidimo metai ir puslapiai nenurodyti.

¹⁴ Baronienė N. Mergelė – ant šulinio, o stalas – iš ratų, *Pastogė*, 2003, spalio 14, p. 9; N. Baronienės nuotr. „Apie originalų šulinį Arvydas Dirmeikis gali papasakoti legendą“, *ten pat*.

¹⁵ Liktoravičius S. Vėlinių diena... naujos kapinės, *Širvinta*, 1995, lapkr. 4, p. 1; vienoje S. Liktoravičiaus nuotr. matyti kryžius, *ten pat*.

¹⁶ Įregistruotos personalinės įmonės ir uždaros akcinės bendrovės, *Širvinta*, 1991, birž. 8.

¹⁷ Lietuva pagerbė laisvės gynėjus, *Tiesa*, 1993, sausio 15, p. 1. Parašas: ELTA; nuotr. „Atidengiama Sausio 13-osios memorialinė kompozicija (autorius – architektas Algimantas Nasvytis)“, *ten pat* (fone – P. Malinausko sukurta koplytėlė, spaudinyje tai nenurodyta); ELTOS nuotr. „Memorialinė kompozicija prie Seimo rūmų“, *Šviesa*, VPU laikraštis, 1993, vas. 1, p. 1 (P. Malinausko koplytėlė, nuotraukos apraše tai nenurodyta).

¹⁸ Daugelį bibliografijos ir ikonografijos nuorodų šiai publikacijai 2005 m. pateikė L. Malinauskienė. Laidų įrašus pademonstravo meistro sūnus Andrius. Dėkoju.

sudėlioja ekspoziciją. Išgijus fotoaparata, nufotografuojamas kiekvienas darbas. Sūnus Andrius sako, kad reikėtų pervaziuoti per Lietuvą ir visus tėvo darbus įamžinti albume¹⁹. Kelis sykius su meistru kalbėta televizijos laidoje²⁰.

Jaunujų linkmės

Ir Povilo Malinausko sūnūs linkę kalbinti medį. Meistras, šnekintas 2003 m., sakė:

„Vaikų specialiai stumt nestumiū. Kaip man kūryba atėjo savaime, gal ir jiems savaime ateis. Mato, ką dirbu ir kaip. Bus vidinis poreikis, bus ir kūryba, kitaip – nepriversi, nepriliepsi. Bus įdomu, tai ir darys. Reikia subręst. Kartais gal ir stimulo reikia“.

Atrodo, poreikio ir stimulo būta – atėjo metas ir tėvo Povilo pėdomis seka sūnus Povilas²¹.

Jaunesnysis Povilas dabar jau įsitikinęs, kad eina tėvo keliu – „kažkaip persidavė“; besiklausant, bežiūrint, pačiam smulkius darbelius nuo vaikystės bebandant. Rimtai pradėjo bičiuliautis su medžiu 2004 m., po metų tapo Tautodailininkų sąjungos nariu. Dalyvavo drožėjų kūrybos seminare Kuršėnuose – ten sukurta skulptūra „Vaidilutė“; kartu su tėvu parengė kelias personalines medžio darbų parodas. Tai tik sausa statistika menininko biografijoje.

Ypatingas postūmis buvo parkas – „kažkaip užsidegiau“. Kai abejoja, paklausia tėvo, kai būtina – diskutuoja. Ilgametė vyresniojo kūrėjo patirtis yra ir autentiška tėvo mokykla, kuriai, pripažinkime, neprilygs jokie meno universitetai. Bet nenorima kopijuoti, ieškoma savo turinio ir raiškos formų, lydi noras kurti savaip. Todėl gal ir pirmą kartą patirtį įgijo drožinėdamas gamtos motyvais. Malinauskų parke visi mažesnieji medžio darbai – gyvūnai, grybai, netikėta voro kompozicija – yra Povilo jaunesniojo fantazijos vaisius. Idėjų ateina iš filmų reginių, knygų puslapių, kai kas į galvą šauna impulsyviai. Originalumu prie tvenkinio išsiskiria baubliukas: išskobto medžio kamieno ertmėje patupdytas balandis su mirtos šakele – kūrėjo traktuojamas kaip Šventosios Dvasios įvaizdis. Išties netradicinė tautodailės išraiška.



„Baubliukas“.

Skulpt. Povilas Malinauskas
jaunesnysis (2004 m.).

2008 m. A. Petrašiūno nuotr.

¹⁹ A. Malinausko pasakojimai 2005 m.

²⁰ LTV ciklo „Mūsų miesteliai“ videofilme „Čiobiškis“ (autoriai Nijolė Baužytė ir Romualdas Jarašauskas) yra ir meistro P. Malinausko portretas; laidų ciklo „Širvintų kraštas: papročiai, tradicijos ir šventės“ (2002 m.) dalis skirta ir P. Malinauskui; kalbintas ir rodytas 2001 m. rugpjūčio 21 d. LNK žiniuose.

²¹ Trumpickas V. Ažuolas – vyriškas medis, *Širvinta*, 2005, vas. 15, p. 2; nuotr. „Kol kas tėvas dar turi pamokyti jo pėdomis sekantį sūnų“, „Povilas jaunesnysis savo darbai ieško sąlyčio su gamta“, *ten pat*; Bielskis G. Ilgai dvejojęs, sūnus vis dėlto pasekė tėvo pėdomis, *Širvinta*, 2005, vas. 17, p. 5, 6; G. Bielskio nuotr. „Povilas Malinauskas jaunesnysis sako, kad jam labiausiai patinka gamtos motyvai“, „Krokodilą jaunas skulptorius išdrožė knygoje pamatęs nuotrauką“, „Sparnuotasis drakonas“, „Povilas Malinauskas vyresnysis sūnaus darbų nekritikuoja“, *ten pat*.

Žmonių drožti nemėgsta. Ypač nepatenkintas („ne į savo daržą įlindau“) dėl pirmojo stambesnio darbo – Kario skulptūros proporcijų; darbas stovi parko prieigose.

Povilo jaunesniojo medžio darbų yra Čiobiškio bažnyčioje – prieš kuriant pasižvalgyta į interjerą, krikščionybės simbolika.

Suvokęs, kad geriausia palikti kuo natūralesnį medį, būtina derinti spalvas. Dažant medieną specialiais skysčiais, svarbu išryškinti medžio faktūrą, linijas²².

Vyresnysis sūnus, Andrius, medžio darbų irgi nesibaido: padeda kiloti, nešioti medį, meistrauti baldus. Kai Varėnoje tėvas kūrė skulptūrą „Varėnę“, Andrius ją papuošė, iškalęs masyvius gėlės žiedlapius pagal tėvo piešinį. Galima sutartinai dirbti, nes sūnaus darbu pasitikima.

Andriui mieliausi yra pirmieji tėvo darbai – mediniai bareljefiniai paveikslai, dekoratyvinės lėkštes, Švč. Mergelės Marijos skulptūrėlė. Anot sūnaus, skaniausias yra pirmasis blynas. „Aš dar tik tai tešlą maišau, gal kada ir kepsiu“. Vaizdžiai svarsto, kad galbūt kils noras ir „atsivertęs užkibs“ už medžio – pradėsiąs savarankiškai dirbti. Klausiamas atsako, kad dėl brolio Povilo darbų pavydas nekyla, nes juk kiekvienam savas likimas. Įsitikinęs, kad tikras meistras turi mylėti medį, kad pats darbas „ant širdies būtų“. Bedirbdamas su tėvu ir broliu, domisi ir radijo elektronika, kurios studijas baigė po vidurinės mokyklos²³.

Visi trys šeimos vyrai gamina baldų komplektus – virtuvei, svetainei. Užsakovas paprastai pasitiki dailidžių išmone ir kvalifikacija. Laisvesnė valanda aukojama parkui.

Skulptūrų parkas

Kartu su šeima Čiobiškyje, privačioje teritorijoje, po atviru dangumi kuria skulptūrų muziejų. Pakelės užrašas skelbia: „Skulptūrų parkas „Malinauskų takas“. Kodėl Malinauskų takas? Juk dirba visi keturiese. Nors žmona ir nemeistrauja, bet vyras pripažįsta ypatingą jos indėlį – ne vienas jos sumanymas jau atėjusiųjį pasitinka, komponuojami ir prižiūrimi gėlynai. Kažkas rajono savivaldybėje pasiūlė apsilankyti „Malinauskų take“ – taip nejučia pavadinimas ir prigijo.

Oficialiai skulptūrų parkas bičiulių būryje atidarytas 2005 m. liepos 23 d.²⁴ Tuomet 19 arų plote buvo 67 darbai.

Lygiai prieš dvejus metus prie kalvelės ir tvenkinio buvo pašventinti du pirmieji statiniai: koplytstulpis, skirtas žmonai Liudmilai (2004 m.), ir koplytėlė – baublys su Švč. Mergelės Marijos skulptūrėle (2003 m.) Anot L. Malinauskienės, „čia daug jausmų – kad vyro darbas, Marija – mūsų globėja. Atrodo, jinai daugiau į moterį žvilgsnį nukreipus, sunkią minutę padeda“²⁵. Matyt, įtaigiai buvo bičiulio kunigo palaiminta ir globos paprašyta, nes paskui stichiškai kilo mintis išsiplėsti darbais. 2004 m. vasarą Malinauskų erdvė jau solidžiai pavadinama skulptūrų parku, buvo 40 darbų²⁶. Anot sūnaus Povi-

²² P. Malinausko jaunesniojo pasakojimai 2005 m.

²³ A. Malinausko pasakojimai 2005 m.

²⁴ Barbaravičius Marijonas. Atverti vartai į „Malinauskų taką“, Širvinta, 2005, liepos 27, p. 5; M. Barbaravičiaus nuotr. „Atidarymo iškilmių dalyviai. Priekyje – Povilas Malinauskas“, „Koplytstulpis“, „Angelas sargas“, saugantis Malinauskų šeimą“, „Svečiai išbandė tiltą“, ten pat.

²⁵ L. Malinauskienės pasakojimai 2003 m.

²⁶ Norušienė S. Povilas Malinauskas Čiobiškyje kuria skulptūrų parką, Širvinta, 2004, liepos 21, p. 1–2; A. Astiko nuotraukos „Tą dieną Povilui Malinauskui (kairėje) talkino Čiobiškio specialiųjų vaikų globos namų auklėtiniai“, „Iš tėvo patirtį perima sūnus Povilas“, ten pat; Barbaravičienė J. Čiobiškėčių daržai panašūs į botanikos sodą, Širvinta, 2005, rugpjūčio 3, p. 2; Barbaravičienė J. Sodybos atgimsta naujam gyvenimui, Širvinta, 2004, rugpj. 25, p. 8; nuotr. „Liudmila ir Povilas Malinauskai savo valdose. Čiobiškis“, ten pat.



*Malinauskų tako
atidarymo dalyviai.
Priekyje –
Povilas Malinauskas.
2005 m. liepos 23 d.
Iš P. Malinausko
albumo*

lo, lyg ir savaime viskas prasidėjo. Kelis darbus pastačius, praregėta, kad ir kitiems vietos yra. Iš pradžių džiaugtasi, kad „bent sau kampelį turėsime gražų“, dabar ir kitiems patrauklu²⁷. Tokia jau kasdien kuriamo parko istorija.

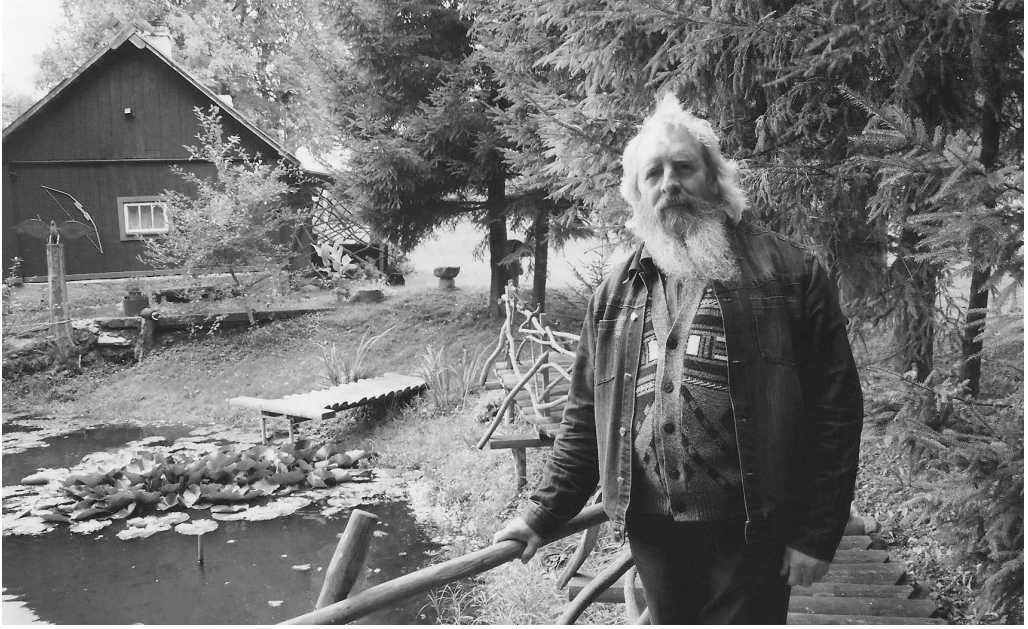
Teritorijos viduryje – dirbtuvės ir tvenkinys. Visą parką sąlyginai galima suskirstyti į dvi dalis. Klebonijos ir bažnyčios pašonėje dominuoja darbai krikščionybės temomis, kitose pusėse pasitinka iki krikščioniškąją kultūrą ir istoriją fiksuojantys objektai.

Prie vartų rimtį saugo koplytstulpis, kurio apatinėje koplytėlėje yra Šv. Jono Nepamuko – vargšų, darbo bičių užtarėjo – skulptūrėlė, aukščiau – Kristaus, Marijos, avinėlių figūrėlės. Toliau žvelgiant – Rūpintojėlis, Vaidilutės, Vaidilos ir akmenų aukuro kompozicija, krikštas, Angelas (2004 m. prieš išvykdamas į kūrybinį seminarą, žmonai paliko medinį Angelą – sargą vietoj savęs). Skulptūros skendi tarp gėlių – jos ir vežimėlyje žydi, ir sukomponuotos alpinariume. Prie pastarojo – medyje išdrožtas tulpės motyvas, virš stulpo išvalgi akis pamatys nusileidusį drugelį. Klebonijos medžių pavėsyje dar turėtų būti koplytėlė, kryžius, pavėsinė įsimylėjėliams; iškasus šulinį, turėtų girgždėti ilgakaklė svirtis.

Už Angelo jau prasideda mitų, pasakų ir istorijos pasaulis. Žaliuoju drašos ir jaunystės tilteliu ne tik vaikai besiropščiantys. Kartą vienas sūnų išsitaręs: čia pat Čiobiškio bažnyčia rymanti tarsi Vilniaus Arkikatedra, todėl šis tebūna Žalioasis tiltas. Prie laiptelių Povilas jaunesnysis pasodino meškiuką Mikę Pūkuotuką. Kad liūdna šiam nebūtų, dar turėtų atsirasti Knysliukas, medaus puodynėlė smaližiams. O toliau visa eilė dievų ir deivių sustatyta: Girinis, Vaidilutė, Gabija tarp raudonų liepsnos liežuvių, Laima, Undinė, Perkūnas. Dar Eglė žalčių karalienė, Karys. Eilės laukia Aušrinė, Miško baidyklė, Neptūnas. Bebaigiamos sūpynės vaikams.

Girinį išdrožė vyresnysis Povilas. Bendravardis sūnus subūrė draugiją: kiškį, ežį, pelėdą, grybus. Pelėdą su knyga išdrožė per kelias valandas, tačiau reikėjo galvą pasukti, kur ir kaip įkomponuoti.

²⁷P. Malinausko jaunesniojo pasakojimai 2005 m.



Rasta originali išeitis: prie medžio kamieno pritvirtino šaką, ant jos pakabino sūpynes, į kurias ir nutūpė išmintingoji pelėda. Kai vėjas įsisuka, paukštis išties supasi. Girinio aplinkoje – keli mediniai foteliai: tako kelionėje širdžiai ar kojoms pailsus, galima prisėdus akis paganyti.

*P. Malinauskas
prie savo tvenkinio
2008 m.*

A. Petrašiūno nuotr.

Beržų ir eglių pašonėje įrengta laužavietė, stalas ir suolai. Palydėdama saulėlydį, šiltu metu šeima čia susiburia pavakarieniauti, savo rate per gimtadienius pasisveikina, čia kviečiamas prisėsti laukiamas svečias ar pavienis priklydėlis. Jis sodinamas arba į fotelį – ažuolo kelmą, arba į moters-gyvates suolą. Šeimnininkas šypsosi dėl galimų drožinių interpretacijų, tačiau atramoje išties įamžintas pasakos motyvas: jaunikaitis išgelbsti iš degančio medžio gyvatę, kuri pavirto dailia princese. Besišnekučiuojant žvilgsnis nukrypsta į čia pat tyvuliuojančio tvenkinuko lelijas, akimis dar kartą aprėpi parko panoramą.

Tvenkinyje priveista akvariuminių raudonųjų karosų. Kai žuvis pamato ties tvenkiniu šeimnininkus, juos atpažįsta pulkeliu plaukia kranto link, nesibaido rankose laikomos batono kriaukšlės. Karosai dažnai pamaloninami kepinio rieke, tada vanduo verda aplink²⁸. Atgaiva ir sielai, ir akiai.

Povilas jaunesnysis tarp dviejų beržų iš vielos išpynė voratinklį. Jame voras grėsmingai kėtojasi prieš musę. Ši – riebuilė, kad būtų sotesni pietūs vorui. Bet jis nelaimėlę kultūringai sudoros – jo gniaužtuose yra peilis ir šakutė. Taip voro ir bevalgančių šeimnininkų kaimynystę žaismingai paaiškina sumanytojas²⁹.

Kur voveraitė vis apsilankydamo kankorėžių pasirinkti, dabar – medinukė voverė.

Kitoje tvenkinio pusėje – tarsi iš balos išropojęs vėžlys ir ant jo jojantis Pelkių senis; surasta šaka pasiūlė idėją, tereikėjo tik pažymėti žmogučio akis ir burną³⁰.

Dominuoja neaukštos skulptūros – daugmaž žmogaus ūgio. Iš dalies tai le-

²⁸ A. Malinausko pasakojimai 2005 m.

²⁹ P. Malinausko jaunesniojo pasakojimai 2005 m.

³⁰ P. Malinausko jaunesniojo pasakojimai 2005 m.



mia resursai – ką turi, tuo pirmiausia turi tenkintis. Tačiau jau sumanyta, kur įsiterps ir stambesnių gabaritų drožiniai. Skulptūros, stogastulpiai pritvirtinami ant betono pamatų, nes norima, kad būtų ilgaaamžiai. Komponuodami drauge pasitaria, kad derėtų tema, drožinio aukštis, gėlynai („kad darbai nesimaišytų, nesipjautų tarpusavy“) ³¹. Vartų nėra, paliktos tuščios ertmės.

Šalia dirbtuvių prigludo kuklus rąstų namelis, vadinamas galerija. Joje eksponuojami tėvo ir sūnaus Povilo drožiniai. Apsilankiusieji čia gali išigyti smulkių medinių suvenyrų – taupyklę, šaukštą, geldele, gamtos motyvais sukurtų kompozicijų ³². Sūnūs sumeistravo ypatingas dvivėres duris – kai reikia, apatinė dalis tampa pakoju laiptais, o viršutinė tuomet pakeliama ir būna laikina pastogė. Išorėje galerijos sienos papuoštos kaukėmis – kaimo dručkių veidais, juose pastebėsi įvairias jausmų išraiškas. Prie dirbtuvių prigludo šeimos herbas, kurio centre dominuoja dvigubas Jogailos kryžius, skyde įpintos pirmosios vardų ir pavardės raidės, dar laukia darbo įrankių simbolika. Ant pastatų kraigų susikryžiuo liekių poros.

Per parko šventę šeimninkei buvo maloni bendraklasių iš Pabėržės (Vilniaus r.) dovana – iš gimtinės atvežtas berželis ir čia pasodintas. Tas persodintas medelis L. Malinauskienei prilygsta šaltinio vandeniui, kuris buvo šventei pasemtas iš meistro Povilo tėviškės ³³. Šeimninkei dėkingi visiems, kurie krūmų ar gėlių daigų pasiūlė, metalo parūpino, krūvą ažuolinių rąstų padovanojo. Todėl pagarbiai surašė parko rėmėjus – tegul ir atėjusieji išvysta pažįstamojo pavardę. Reikia ir laiko, ir lėšų.

Gausu lankytojų ³⁴. Ekskursijų grupės, pavieniai svečiai, būta ir atsitiktinių praeivių – štai močiutė pamatė, kad

Kūrybinės dirbtuvės Malinauskų take.

Iš kairės: „Įkvėpimas“, „Vagonėlis“, „Kalvė“, „Galerija“. 2008 m.

A. Petrašiūno nuotr.

³¹ P. Malinausko jaunesniojo pasakojimai 2005 m.

³² Meistrų Malinauskų darbų taip pat galima išigyti Kernavės informaciniame centre ir Religinių reikmenų parduotuvėje, Vilniuje.

³³ L. Malinauskienės pasakojimai 2005 m.

³⁴ Gurčytė R. Jaunųjų ornitologų mokslinė konferencija Čiobiškyje, Širvinta, 2005, birželis.

čia gražu, todėl užsuko su anūkais. Po šv. Mišių kai kurie ateina apsidairyti. Vieni ateina apie Malinauskus perskaityt spaudoje, kiti atradę interneto puslapyje, tretį iš kaimynų sužinoję. Keli miestelio gyventojai lyg ir nuolatiniais kontrolieriais tapo: „Ateinam pažiūrėt, ką padarėt nauja“. Šeimininkė pašmaikštuoja, kad tai lyg ir stimulus dirbti – jau negali trypčioti vietoje. Visais geravaliais džiaugiamasi, juk taip susipažinta ir su puikios sielos žmonėmis, atsiranda naujų bičiulių, atnaujinamos senosios draugystės. Iš pradžių kai kurių šnairomis žiūrėta, pečiais pagūžčiota, bet regi sve-timus beužsukančius, tada nejučia ir kaimynystėje esantieji kitaip pradeda vertinti³⁵.

Klostosi tako maršrutas. Atrodo, kad kiekvienas namiškis apie objektus turi savas versijas. Tuo teko įsitikinti, atskirai pasidairius parke su abiem Povilais – tėvu ir sūnumi. Štai vyresnysis šeimininkas teigia, kad pelėda miško naujienas praneša Giriniui ir jo bičiuliams, o sūnus porina, kad ji jiems pasakas seka³⁶. Šeimininkė pastebi, kad vienaip besišnekučiuojanti su suaugusiais svečiais, o kitaip su vaikais³⁷. Vaikai daugiau žavisi gamtos motyvais.

Rašomos ir apsilankiusių mintys. Pirmąjį įrašą sąsiuvinyje 2004 m. liepos 5 d. paliko architektė Elena Nijolė Bučiūtė:

„Tautodailininko Povilo Malinausko įkurtas parkas – puiki profesionaliai tvarkoma aplinka, kurioje eksponuojamos meniškai sukomponuotos dekoratyvios ir siužetinės skulptūros iš ažuolo. Tai liudija autoriaus kaip kūrėjo brandumą; aplinka, nuteikianti kūrybiniam darbui, skatina tolimesnę kūrybą. Pažymėtinas kūrinių originalumas, gilus medžiagos pajutimas ir turtingas siužetiškumas bei organiškas ryšys su kūriniu supančia aplinka. Linkiu tolimesnės kūrybinės sėkmės ir galimybių“³⁸.

Tai kvalifikuotas išmanančiojo žvilgsnis – dalykiškas ir įtaigus vertinimas teikia kūrybos paskatų. Vieni svečiai netgi palinkėję tapti antruoju traukos centru po Kernavės. Per metus – įrašai lietuvių, rusų, vokiečių, anglų ir ispanų kalbomis. „*Kiek turim parko draugų*“, – džiaugiasi L. Malinauskienė³⁹.

Parko visuma bandoma realizuoti tai, kas yra deklaruojama pedagogo Povilo Malinausko. Drožiniai – nesvarbu, ar tai būtų koplytstulpis su šventųjų skulptūrėlėmis, ar Girinis su palyda, ar Žalioji tiltas, – visi yra įasmeninami. Užsukęs idėmiai įsiklausyk: kokios darbo paskatos ir idėjos, pasirinktos meninės išraiškos priemonės, spalvų derinimas, pavadinimo asociacijos, šeimininkų interpretacijos! Kai šios provokacijos persipina su asmeninėmis atėjusiojo išvalgomis, išgyvenimais ir patirtimi, tada kiekvienam niuansuotai atveriamas sužmoginta aplinka. Kyla naujos patirties džiaugsmas.

Anot vyresniojo meistro Povilo, gyvenimo variklis – nuolatinis judėjimas. Vieną darbą atlieki, o kitas jau galvoje šmėkščioja. Šeimininkė Liudmila reziuumuoja, kad viską palaiko meilė.

Tautodailininkas Povilas Malinauskas savo internetiniame puslapyje (<http://www.malinauskas.com>) 2004 m. apie savo kūrybą rašė:

³⁵ L. Malinauskienės pasakojimai 2005 m.

³⁶ P. Malinausko jaunesniojo pasakojimai 2005 m.

³⁷ L. Malinauskienės pasakojimai 2005 m.

³⁸ Įrašas iš „Atsiliepiamų sąsiuvinio“.

³⁹ L. Malinauskienės pasakojimai 2005 m.

„Per 18 kūrybinių metų laikotarpį padaryta daug darbų: kryžių, koplytstulpių, stogastulpių, skulptūrų, paminklų, prievepsčių, geldelių, šventųjų paveikslų, kaukių, laikrodžių, dėžučių papuošalams, peleninių, lazdu, „mūkelių“, Rūpintojėlių, koplytėlių ir t. t.

Sukurti 44 kryžiai. Pirmasis pastatytas Labanore 1989 metais. Po to buvo Vilniuje, prie Šv. Petro ir Povilo bažnyčios, Kaune – „Taika žemėje“ vietoj tanko, kryžiai Kryžių kalne, kryžius „Negimusiems kūdikiams atminti“ Kaune ir kt.

Koplytstulpių sukurta 15. 1989 metais pastatytas prie Kaišiadorių kurijos, Raganų kalne, 1993 m. koplytėlė prie Seimo rūmų, 1996 m. prie Čiobiškio bažnyčios, 2004 m. koplytstulpis nuosavame parke ir kt.

Skulptūrų sukurta 29. Pirmoji skulptūra stovi Draugystės parke (Šalčininkų rajone) – „Kūdikis“. Po to buvo 5 seminariai, per kuriuos sukurdavau po skulptūrą. Padaryta daug Rūpintojėlių, „Miškininkas“ prie Čiobiškio girininkijos, „Eglė“, „Perkūnas“, „Vaidila“, „Vaidilutė“, „Girinis“, „Angelas“, „Papartis“ ir kt. Kitus darbus sunku ir besuskaičiuoti – tiek daug jų pridaryta...

Šiuo metu kuriu savo skulptūrų parką „Malinauskų takas“. Man talkina sūnūs Povilas ir Andrius, žmona Liudmila. Jau dabar parke yra per 40 didelių ir mažų darbų. Parkas kuriamas tik antrus metus, tad daug darbų, minčių ir idėjų įgyvendinimui dar reikės sulaukti savo eilės. Šiais metais bus pastatyta galerija, kur bus eksponuojami mažesnės apimties darbai⁴⁰.

Skulptūra „Aušrinė“ (2005 m.). 2008 m. A. Petrašiūno nuotr.

Bendros (grupinės) parodos

- 1986 m. liaudies dailės paroda Širvintų kultūros namuose, P. Malinausko – 32 darbai⁴¹.
- 1986 m. paroda Širvintų bibliotekoje.
- 1987 m. vasario mėn. liaudies meno meistrų paroda Širvintose⁴².
- 1987 m. lapkričio mėn. liaudies meno meistrų paroda Širvintose⁴³.
- 1987 m. amatų diena Plateliuose, drožinys.
- 1988 m. liaudies meno meistrų paroda Širvintose⁴⁴.
- 1988 m. paroda Čiobiškio spec. mokykloje.
- 1988 m. zoninė paroda Švenčionyse.
- 1989 m. zoninė paroda Vilniaus parodų rūmuose, 17 darbų.
- 1990 m. respublikinė liaudies meno paroda Vilniaus parodų rūmuose, 2 darbai.
- 1991 m. respublikinė dailės darbų paroda Vilniuje, 5 darbai.
- 1992 m. paroda (su kitais), P. Malinausko paskaita Vilniaus 20-ojoje vidurinėje mokykloje.
- 1994 m. rajono ir zonos dailės darbų paroda Širvintų kultūros namuose⁴⁵.



⁴⁰Publikacijos autorius šiek tiek paredagavo internetinio puslapio ištraukos kalbą.

⁴¹Liaudies dailės parodos atgarsiai (su K. Binkiu kalbasi J. Barbaravičienė), *Lenino vėliava*, 1986, birž. 7, p. 4.

⁴²Gediminskas D. Jubiliejinė paroda, *Lenino vėliava*, 1987, vas. 28; Vygandienė J. Parodos uždarymo iškilmės, *Lenino vėliava*, 1987, kovo 7.

⁴³Dvigalvienė J. Liaudies meno meistrų paroda, *Lenino vėliava*, 1987, lapkr. 7.

⁴⁴Barbaravičienė J. Tradicinė liaudies meistrų paroda, *Lenino vėliava*, 1988, kovo 22, p. 2.

⁴⁵Blaževičiūtė S. Tautodailės šventė, *Širvinta*, 1994, bal. 2.



*Mažieji darbai
A. Malinausko
galerijoje. 2008 m.
A. Petrašiūno nuotr.*

- 1994 m. su drožiniais dalyvauja Pasaulio lietuvių dainų šventės mugėje-parodoje.
1996 m. dailės paroda Vilniuje, skirta Tautodailininkų sąjungos 30-mečiui, 1 darbas.
1999 m. – dailės paroda „Jurgeliai meistreliai prie Lūksto“, Varniai.
2005 m. Respublikinė moksleivių dainų šventėje mugė-paroda, su moksleiviais.
2007 m. – Respublikinė liaudies meno paroda Vilniuje.
2008 m. – Tautino paveldo produkto pristatymo ir demonstravimo paroda Vilniaus parodų rmuose.

Personalinės parodos

- 1986 m. paroda Čiobiškio specialiosios mokyklos dvidešimtmečiui⁴⁶.
1986 m. paroda Širvintų centrinėje bibliotekoje⁴⁷.
1988 m. paroda Čiobiškio specialiojoje mokykloje⁴⁸.
1991 m. paroda Tautodailininkų sąjungos salone, Vilniuje. Eksponuota 40 darbų⁴⁹.
2004 m. tėvo ir sūnaus Povilų Malinauskų paroda Širvintų kultūros centre.
2005 m. tėvo ir sūnaus Povilų Malinauskų paroda Ryšininų kultūros rūmų galerijoje „Kuparas“, Vilnius.
2005 m. tėvo ir sūnaus Povilų Malinauskų paroda Širvintų kultūros centre⁵⁰.
2005 m. tėvo ir sūnaus Povilų Malinauskų paroda Gelvonų vidurinėje mokykloje.

Kūrybinės stovyklos-seminarai

- 1988 m. seminaras Šalčininkų r., Voškonių k., Pašalčio smulkiosios architektūros ir akmens skulptūros ansamblis (suolas, vaizduojantis mergaitę – gyvatę, ir skulptūra „Kūdikis“)⁵¹.
1989 m. seminaras Juodkrantėje Raganų kalno kūrėjams atminti (8,5 m koplytstulpis „Rūpintojėlis“).

⁴⁶ Lukaševičius A. Šventė mokykloje, *Lenino vėliava*, 1986, lapkr. 18.

⁴⁷ Pažūsytė V. P. Malinausko darbų paroda, *Lenino vėliava*, 1986, gruodžio 13.

⁴⁸ Lukaševičius A. Įdomūs renginiai, *Lenino vėliava*, 1988, geg. 21, p. 2.

⁴⁹ Gilmoras B. Paroda, *Širvinta*, 1991, vas. 20, p. 3.

⁵⁰ Barbaravičienė J. Paminėta Lietuvos valstybės atkūrimo diena, *Širvinta*, 2005, vas. 19, p. 1, 2.

⁵¹ Марчулените И. Один день у народных мастеров, *Заветі Ленина*, 9 июня 1988 г., с. 3–4; Vy-gandienė J. Širvintų liaudies meistrai – Šalčininkų rajono žmonėms, *Lenino vėliava*, 1988, liepos 12, p. 3.

- 1993 m. seminaras Babtuose, Žalgirio parke (skulptūra „Kauno vaidila Sungaila“)⁵².
- 2002 m. medžio drožėjų ir kalvių seminaras „Alytaus piliakalnio protėviai“ Alytuje (skulptūros „Mirgrausėlė“, „Vaidila“, „Karys“)⁵³.
- 2003 m. seminaras Senojoje Varėnoje, ties Varėnės santaka į Merkį (skulptūra „Varėnė“)⁵⁴.
- 2004 m. drožėjų kūrybos seminaras „Tradiciniai amatai šiandien“ Kuršėnuose, skulptūros skirtos Šiaulių krašto tautodailininkams Zigmui Vaišvilai ir Adolfui Turauskui atminti (skulptūra „Angelas“, skirta kultūrininkui Adolfui Turauskui pagerbti, Senajame parke, prie Amatų centro; Povilo Malinausko jaun. skulptūra „Vaidilutė“, Kuršėnų meno mokyklos kieme)⁵⁵.

Konsultantas

- 2002 m. seminaro „Monumentalioji skulptūra“ technologijų mokytojams Alytuje konsultantas. Su kitais kuriama skulptūra (pelėda), pastatyta prie Alytaus švietimo centro.

Konkursai

- 1994, 1996 ir 1999 m. dalyvavo respublikinėse medžio drožėjų kūrinių konkursinėse parodose Lionginui Šepkai atminti (I, III ir VI konkursuose), Rokiškis.

Darbų „kelionės“

- Medžio darbų yra Australijoje, JAV, Lenkijoje, Prancūzijoje, Rusijoje, Švedijoje, Vokietijoje.

Straipsnio išnašose nepaminėta bibliografija, ikonografija

1. Nuotr. (P. Malinauskas prie skulptūros), *Širvintų kraštas* (lankstukas), parengė J. Barbaravičienė, Vilnius, 2005, p. 6.
2. Nuotr. (P. Malinauskas prie skulptūros), *Keliaukime po Širvintų kraštą* (turistinis žemėlapis), Vilnius, 2005.
3. Nuotr. „P. Malinausko skulptūrų parkas“, *Susipažinkite – Čiobiškio kraštas* (lankstukas), 2005.

⁵² Tvirbutas S. Jie verti karžygių vardo, *Ūkininko patarėjas*, 1993, liepos 16.

⁵³ Nuotr. P. Malinauskas prie skulptūros, *Alytaus piliakalnis* (lankstukas), Alytus, 2002. Pastaba: skulptūra „Mirgrausėlė“ dar vadinama „Padavimas“, kryžius – kalvio Kazimiero Babravičiaus.

⁵⁴ Zurlys S. Medžio drožėjai stovyklauja, *Merkio kraštas*, 2003, birž. 13, p. 7; nuotr. „Jų darbai iš ažuolo papuoš Merkio pakrantę“, *ten pat* (pirmoje eilėje iš kairės ketvirtas – P. Malinauskas); Grimutienė S. Skulptūros Varėnai, *Margiris* (Varėnos krašto laikraštis), 2003, birž. 13; S. Baginskaitės nuotr. „8 Lietuvos skulptoriai ažuole įamžino Varėnos istoriją“, *ten pat* (pirmoje eilėje antras iš kairės – P. Malinauskas); Jaronienė G. „Iš praeities tavo vaikai te stiprybę semia“: Senosios Varėnos jubiliejinės ažuolų skulptūros, <http://www.bendruomenes.lt> (2005 m. rugpjūtis); nuotr. „Povilas Malinauskas. „Pramotė Varėnė“, <http://www.bendruomenes.lt> (2005 m. rugpjūtis).

⁵⁵ Sireikienė A. Medžio drožėjai Kuršėnuose, *Ūkininko patarėjas*, 2004, liepos 29, p. 16; nuotr. (Respublikinės medžio drožėjų stovyklos dalyviai), *ten pat* (pirmoje eilėje iš kairės antras – tėvas Povilas Malinauskas, trečias – sūnus Povilas Malinauskas); Sireikienė A. Išlaisvinta medžio dvasia, *Meisteris*, 2004, Nr. 9, p. 32–33; A. Sireikienės 2 nuotr. bendru pavadinimu „Skulptūra „Angelas“ kultūrininkui Adolfui Turauskui pagerbti ir jos autorius Povilas Malinauskas“, nuotr. „Povilas Malinauskas (jaunesnysis) ir jo sukurta „Vaidilutė“, *ten pat*; Kirnienė V. Medžio drožėjų stovykloje gimusios skulptūros – Kuršėnams, *Kuršėnų kraštas*, 2004, rugpj. 3, p. 2; Brikas A. Drožėjų darbai papuošė Kuršėnus, *Šiaulių rajonas*, 2004, rugpj. 5, p. 1, 5; A. Briko nuotr. „Širvintiškis Povilas Malinauskas jaunesnysis – prie savosios „Vaidilutės“, „Kuršėniškio Raimondo Baškio (kairėje) ir širvintiškio Povilo Malinausko vyresniojo sukurtos skulptūros pastatytos Kuršėnų parke“, *ten pat*.

Ižymių žmonių biografijų sąvadas

Parengė Vida Girininkienė

AUGŪNAS Romualdas Kęstutis (1938 04 14 Šiauliuosė), inžinierius, alpinistas, fotomenininkas. 1946–1954 mokėsi Gėlvonų vid. m-kloje, 1954–1958 – Kauno politechnikos i-to Vilniaus filiale. Dirbo Komunalinio ūkio projektavimo i-te (1961–1991), 1985–1991 – Kauno filialo direktorius, 1991–2003 – UAB „Arfa“ direktorius. Nuo 2003 Nacionalinės fotografijos meno fondo direktorius. Lietuvos fotomenininkų sąjungos narys (nuo 1970), garbės narys (2008), Tarptautinės meninės fotografijos federacijos FIAP garbės narys (1997).

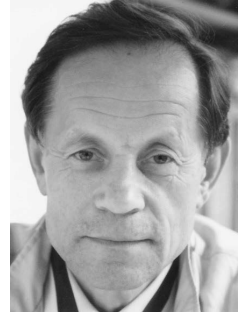
Sportinę veiklą kaip alpinistas pradėjo 1958 ĩkopimu ĩ aukščiašią Europos viršūnę. 1961 Kaukaze baigė alpinizmo instruktorių mokyklą, vėliau ĩgytas žinias pritaikė ruošdamas jaunuosius Lietuvos alpinistus. Daugkartinis Lietuvos alpinizmo prizinininkas, Lietuvos rinktinės narys (1962–1979), dalyvavo ekspedicijose Pamyro, Tian Šanio, Kaukazo kalnuose, ĩkopė ĩ bevardes viršūnes, kurios pavadintos M. K. Čiurlionio, K. Donelaičio, M. Mažvydo, Lietuvos, Nemuno, Žalgirio vardais. Lietuvos sporto draugijos „Žalgiris“ centro tarybos alpinizmo sekcijos pirmininkas (1964–1982), draugijos garbės narys (1979).

Kūrybinę veiklą fotografijos srityje pradėjo 1962. Sukūrė meninių fotografijų ciklą, surengė per 60 autorinių parodų Lietuvoje ir užsienyje. 2008 Prospekto fotografijos galerijoje (Vilnius) surengė jubiliejinę fotografijos parodą. Išleido savo fotografijos parodų katalogų, meninių fotografijų albumus „Tas didelis–mažas pasaulis“ (1998), „Žmonės kalnuose“ (2002).

Su žmona Jefrozinja išaugino du sūnus. Vyresnysis, Paulius, geografas, Lietuvos kalnų slidinėjimo federacijos prezidentas, jaunesnysis, Tomas, dirba fotografijos paslaugų sferoje ir pats fotografuoja.

AUGUTIS Pranas (1927 09 13 Kretingojė), lituanistas, pedagogas, humanitarinių mokslų dr. (1982). 1937–1948 mokėsi ir baigė Kretingos g-ją. 1948–1950 studijavo Klaipėdos mokytojų i-to Lietuvių k. ir lit. f-te. 1953 lietuvių k. ir lit. dėstė Gėlvonų vid. m-kloje. 1952–1954 studijavo VPI. 1954–1967 Skúodo r. Mosėdžio vid. m-klos lietuvių k. ir lit. mokytojas, 12 metų – direktorius. 1967–1976 Pakrúojo vid. m-klos direktorius. Gilinosi ĩ mokymo prad. klasėse problemas. Nuo 1976 dėstydamas ir vadovaudamas Pradinio mokymo metodikų katedrai ŠPI parengė ir apgynė disertaciją tema „Visų mokinių aktyvumas pamokoje – žinių, mokėjimų ir ĩgūdžių kokybės gerinimo faktorius pradinėse klasėse“ (1982).

BARANAUSKAS Antanas (1835 01 17 Anykščiuosė–1902 11 26 Seinuosė; palaidotas Seinų katedros kriptoje), kunigas, Seinų vyskupas (1897), poetas. 1848–1849 buvo Gėlvonų klebono Jono Danevičiaus liokajumi. Pasak nenustatyto mašinraščio „Šis tas iš Gėlvonų bažnyčios praeities“ autoriaus, vėliau „jis pats prisipažįsta, kad jo poezi-



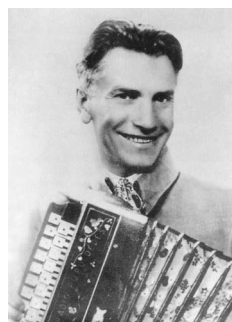
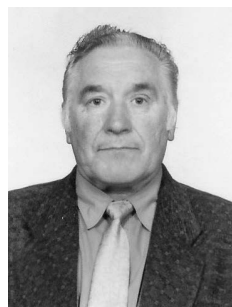
*Romualdas Kęstutis
Augūnas*

jos pradžia siekia 1848 m., kai jis buvo Gelvonuose“. Gėlvonuose yra išlikęs namas (tiksliau – jo dalis), kuriame A. Baranauskas gyveno. (Plačiau žr. V. Girininkienės str. „Gelvonų parapija“.)

BELOPETRAVIČIUS Jonas (1939 11 10 Grežėniškių k.), lituanistas, mokytojas, kraštotyrininkas. 1947–1951 mokėsi Pavytinės pr. m-kloje, 1951–1958 Gelvonų vid. m-kloje. Dirbo Gelvonų kolūkyje, Šešuolėlių aštuonmetėje m-kloje ir kt. 1966–1972 neakivaizdžiai studijavo lietuvių k. ir lit. Vilniaus u-te. 1966–1972 mokytojavo Kirdeikių (Utenos r.) vid. m-kloje. 1972–1973 Kėdainių r. Dotnuvos vid. m-klos direktorius. Nuo 1973 mokytojavo Tauragnų vid. m-kloje. Paskelbė straipsnių Tauragnų ir Širvintų rajoninėje spaudoje. Išleido kn. „Tauragnų vaidintojų takais“ (1998). Palaiko ryšius su buvusiais Gelvonų mokyklos draugais, aktyviai dalyvauja mokyklos visuomeniniame gyvenime. Gelvonų kapinėse yra jo tėvo Petro Belopetravičiaus ir mamos Janinos kapai.

BIRŽYS Petras (1896 08 22 Liūdiškių k. Anykščių r.)–1970 08 23 Vilniuje; palaidotas Saltėniškių kapinėse), karininkas (1926), kraštotyrininkas, žurnalistas, aktorius ir muzikantas, išgarsėjęs *Pupų Dėdės* vardu. Mokėsi Voronežo liet. g-joje, Maskvos komercinėje m-kloje. 1917 grįžo į Lietuvą. 1919 12 16 baigęs Karo mokyklą pėstininkų specialybės leitenanto laipsniu paskirtas į 2-ąją bataljoną. 1920 04 perkeltas į Generalinio štabo Žvalgybos sk., o iš ten 1920 11 13 į Pirmąjį didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pėstininkų pulką, iki 1923 05 rezidavęs Gėlvonų rajone. Savo išpūdžius ir nutikimus vėliau pats aprašė. (Apie jo buvimą Gėlvonuose dar žr. A. Vaitonio str. „Petras Biržys (Pupų Dėdė) Gelvonų krašte“.) Vėliau tarnavo antrajame pėstininkų pulke, Kauno karo komendantūroje. 1927 išėjo į atsargą ir atsidėjo kūrybiniam darbui. Išleido monografiją „Karininkas Antanas Juozapavičius“ (1923), poezijos knygele „Karo metu“ (1923), nedideles knygeles apie Vėžuonų, Taujėnų ir Anykščių valsčius (1927–1928). Akiro slapyvardžiu leido solidžius leidinius apie Biržų (1932), Alytaūs (1931), Marijampolės (1937) apskritis, įvairių kt. leidinių. Tarpukario Lietuvos visuomenėje labiausiai buvo žinomas kaip Pupų Dėdė – nuo 1927 m. per Kauno radiją kas savaitę transliuojamų liaudiškų humoristinių laidų „Pupų Dėdės pastogė“ autorius ir atlikėjas. Dažnai koncertuodavo Lietuvos miesteliuose.

ČIŽIŪNAS Vaclovas (1900 01 13 Kušniškių k.–1980 03 10 Wayne, New Jersey valstija, JAV), mokytojas, publicistas, vadovėlių mokykloms autorius, visuomenės veikėjas. Nuo 1944 gyveno emigracijoje (Vokietijoje, JAV). Parengė vadovėlių pradinėms mokykloms: „Lietuvos istorija“ (4, 5 ir 6 skyriams, su P. Šležu, 1936), „Istorija“ (5–6 skyriui, 1940). Išleido knygas: „Vadovas po Kauną ir apylinkes“ (1935), „Aplinkos ir tėvynės pažinimo metodikos matmenys“ (1938), „Liaudies kultūros problemos“ (1939), „Tautinis auklėjimas šeimoje“ (1953), „Šeima tautinėje bendruomenėje“ (1971). Plačiau žr. J. Lebinckos str. „Vaclovas Čižiūnas“.



Jonas Belopetravičius
Petras Biržys

DIKČIUS Aleksandras (1907 07 16 Kulniškių k.–1999 06 23; palaidotas Vilniaus Sudervės kapinėse), žemėtvarkininkas, matininkas. Rašė str. žemės ūkio temomis, parašė „Atsiminimus“. Domėjosi gimtojo kaimo istorija. Šioje kn. (sk. „Istorija. Gelvonai 1918–1940 metais“) publikuojamas K. Morkūno spaudai parengtas A. Dikčiaus str. „Kulniškių kaimas ir jo skirstymas vienkiemiais“.

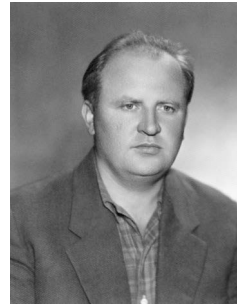
DIKČIUS Antanas (1930 06 15 Kulniškiuose–1996 02 01 Vilniuje), mechanikos inžinierius ir ekonomistas, socialinių m. habil. dr. (1993). 1960–1996 dirbo Agrarinės ekonomikos i-te. 1963 apgynė disertaciją apie augalininkystės mechanizavimą ž. ū. įmonėse. Moksl. darbo kryptys: ž. ū. technikos naudojimas, mašinų bei traktorių parko formavimas, ž. ū. įmonių agroserviso organizavimas bei ekonomika. Parašė knygas: „Traktorių remonto organizavimas kolūkiuose“ (1966), „Traktorių parko panaudojimo organizavimas kolūkiuose ir tarybiniuose ūkiuose“ (1972), „Laukininkystės technikos parko organizavimas ir ekonomika“ (1987). Knygų „Techninio normavimo žemės ūkyje nurodymai“ (1964), „Žemės ūkio ekonomisto žinynas“ (1978), „Žemės ūkio technikos naudojimo gerinimas“ (1986) bendraautoris.

Duomenys iš: „Visuotinė lietuvių enciklopedija“, Vilnius, 2003, t. 4, p. 764–765.

DIKČIUS Povilas (1933 04 11 Kulniškiuose–1991 03 17 Vilniuje), kompozitorius. 1956 baigė VPI, 1970 – Lietuvos konservatoriją (E. Balsio klase). 1956–1971 dėstė muzikos m-klose. 1971–1987 dirbo admin. darbą Vilniuje. 1987–1991 – Lietuvos muzikų d-jos pirmininkas. Sukūrė operą „Ugnis“ (1987), kamerinę oratoriją „Moters paveikslai“ (1981), kantatą „Į šiandieną“ (1978), simfoninę poemą „Mindaugas“ (1970). Publicistinius motyvus simfoniniam orkestrui ir deklamuotojui (1974), simfoniją kameriniam orkestrui (1980), koncertų smuikui ir kameriniam ansamblui (1983), styginių kvartetą (1972), sonatų, vokaliųjų ciklą, chorų.

Duomenys iš: „Visuotinė lietuvių enciklopedija“, Vilnius, 2003, t. 4, p. 765.

GENIENĖ Rūta (Strazdaitė; 1959 05 09 Gėlvonuose), teisininkė, diplomatė. 1966–1977 mokėsi Gėlvonų vid. m-kloje, 1977–1981 – VU Teisės f-te. Nuo 1983 dirbo įvairiose Lietuvos įstaigose juristo darbą. Prieš Lietuvos atgimimą per profsąjungas atstovavo dirbančiesiems, kas jai suteikė dideles galimybes dalyvauti teismuose, darbo grupėse kuriant teisės aktus. Nuo 1993 dirbo Užsienio reikalų ministerijoje. Dirbo LR ambasadosse Vokietijoje (Bonoje, Berlyne), Austrijoje (Vienoje), kur atstovavo dar ir Slovėnijai, Slovakijai, Kroatijai bei Lichtenšteiniui. Nuo 2008 rotacijos būdu paskirta į vieną iš „jauniausių“ ambasadų Šveicarijoje (Berne). Vyras Saulius Genys (ekonomistas) ambasados paprastai atlieka finansininko, administratoriaus, vizitų ir ambasados renginių organizatoriaus funkcijas. Augina sūnus Aurimą, Donatą ir Kasparą.



Antanas Dikčius

Povilas Dikčius

Rūta Genienė

GIMŽAUSKAS Silvestras (1845 10 13 Kirdeikiuose (Utenos r.)–1897 09 27 Vāršuvoje), poetas, draudžiamos lietuviškos spaudos platinotojas. Mokėsi Švenčionių ir Daūgpilio g-jose. 1862–1876 studijavo (su pertrauka) Vilniaus kunigų seminarijoje. 1877–1878 studijavo Peterburgo dvasinėje akad. 1878–1892 kunigavo Želūdke (Baltarusija), Žiezmaruose, Vidiškiuose, Kietaviškėse, Valkiniškuose, Merkinėje, Giedraičiuose. 1893 12 14 paskirtas altarištu į Bagaslaviškį. Bagaslaviškio klebonui Juozui Pakalniui 1895 02 20 išsikėlus į Salas, tapo parapijos šeimininku (administratoriumi), nors oficialiai ir toliau buvo laikomas altarištu. Paskutiniai jo gyvenimo metai prabėgo remontuojant sukiūžusios bažnytelės stogą ir rūpinantis slaptų lietuviškų mokyklų kūrimu. 1897 vasarą susirgo akmenlige ir išvyko gydytis į Vāršuvą. Mirė spalio 27 d. pasaulietinėje Kūdikėlio Jėzaus ligoninėje ir nežinia kuriose Varšuvos kapinėse buvo palaidotas. Bagaslaviškio parapijiečiai savo mylimam kunigui atminti surinko pinigų ir bažnyčios šventoriuje pastatė juodo granito kryžių.

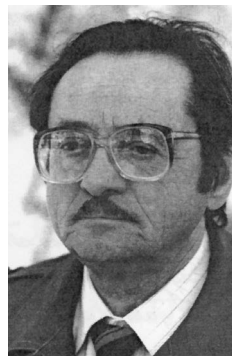
Pasak P. Subačiaus, gindamas lietuvių kalbą, nesitenkino romantišku pašlovinimu ar nostalgiku apgailejimu. „*Laikydamas kalbą svarbiausiu Lietuvos ženklu ir išlikimo argumentu, rašytojas kviečia pasipriešinti kalbos niokotojams bei Tėvynės priešams*“. Aktyviai platinęs liet. spaudą, siekęs įtvirtinti ir Valkiniškų parapijoje įtvirtinęs liet. pamokslus, maldas ir giedojimą, rūpinęsis jaunais lietuvių kunigais, aktyviai bendradarbiavęs beveik visoje knygnešių platinamoje spaudoje, bendravęs ir ugdes naująją knygnešių kartą jis tapo aktyvios, veiklios asmenybės pavyzdžiu.

Duomenys iš: Gimžauskas S. „Lietuvos bicziulis“, parengė, įvadą, komentarus ir žodynėlį parašė Paulius Subačius, Vilnius, 1996, p. 11–46.

JAKŠTAS Karolis (1869 Gėlvonų apyl.–1936 01 14 Kaunė), prozininkas, istorinės novelės „Vaidila“ (1902) autorius. Plačiau žr. K. Morkūno str. „Karolis Jakštas“.

JAKŠTAS Stasys (1906 10 25 Mikalajūnų k. arba Giedraičiuose–1979 07 28 Ispanijoje; palaidotas Alikantės kapinėse), poetas. Nuo 1944 gyveno emigracijoje (Vokietijoje, JAV, Ispanijoje). Plačiau žr. K. Morkūno str. „Pedagogas ir poetas Stasys Jakštas“.

JAKUBAUSKAS Feliksas (1935 06 02 Musninkuose–2008 10 17 Vilniuje; palaidotas Vilniaus Antakalnio kapinėse), poetas dramaturgas, kultūros darbuotojas. Baigęs Gelvonų vid. m-klą, mokslą tęsė kultūros švietimo technikumė. Jį baigęs, įgijo dramos kolektyvo vadovo specialybę ir buvo paskirtas Šakių r. kultūros namų meno vadovu. 1956–1959 tarnavo sovietų armijoje. Grįžęs iš jos, dirbo įvairiose įstaigose: Širvintų r. kultūros namų direktoriumi, Vilniaus I technikos m-klos direktoriaus pavaduotoju, Spaudos komitete inspektoriumi ir kt. Dirbant Naujosios Vilnios kultūros namų direktoriumi, 1969 buvo įskustas ir apkaltintas nacionalizmu. Buvo tardomas, konfiskuoti rankraščiai. Represinių organų susidorojimo išvengta tik pagelbėjus kai kuriems vyresniems rašytojams. Ilgiausiai (1972–1991) F. Jakubauskas išdirbo Lietuvos rašytojų sąjungos Grožinės literatūros Propagandos biuro direktoriumi.



Feliksas Jakubauskas

Nuo 1960 spaudoje pradėjo skelbti savo eilėraščius. Išleido poezijos knygą „Žaizdota Lietuva“ (1969), kūrė pjeses, komedijas, scenarijus dramos kolektyvams ir agitacinėms brigadoms. Po 1990 prasidėjo jo vaisingiausias laikotarpis. Išleido poezijos knygas: „Kentėjimo duona“ (1992), „Tylos giesmė“ (1992), „Upė, trokštanti vandens“ (1998), „Po mėnulio pilnatim“ (2000), „Negrižę paukščiai“ (2002), „Angelai palieka žemę“ (2006). 1991 Kanados lietuvių paskelbtame konkurse už komediją „Paskutinis iš varlynės“ laimėjo pirmąją vietą. Už eilėraščių knygą „Tarp klūpančių medžių“ (2004) 2005 apdovanotas Pauliaus Širvio literatūrine premija.



JUKNYS Rapolas (1875 Juknėnų k. (Utenos r.)–1959 06 08 Vilniuje; palaidotas Kietaviškių bažnyčios šventoriuje), kunigas, prelatas. Mokėsi Ukmergėje, Vilniaus kunigų s-joje. 1900–1919 kunigavo Baltarusijoje. 1919–1937 Gelvonų klebonas ir Širvintų dekanas. 1937 pakeltas Kapitulos kanauninku ir vėliau prelatu. 1937–1959 klebonavo Kietaviškėse (Trakų r.). Gėlvonuose išgarsėjo kaip sumanus organizatorius: būrė jaunimą, moteris, vyrus ir vaikus, stiprino brolijas, buvusioje cerkvyje įrengė salę, pastatė kleboniją ir Katalikų namus, kuriuos vyskupas J. Kukta pašventino 1935 per R. Juknio jubiliejų.



JUZĖNIENĖ Janė (Kielaitė; 1952 06 09 Pasodniūnų k.), lituanistė, mokytoja ekspertė (1999). 1958–1969 mokėsi Gelvonų vid. m-kloje, 1969–1973 VPI. 1973–1999 mokytojavo Ukmergės 1-ojoje vid. m-kloje, nuo 1999 – „Šilo“ vid. m-kloje. Parengė mokymo priemonių: „Lietuvių kalbos užduočių komplektai VIII–XII klasei“ (1999), „Pasirengimo lietuvių kalbos egzaminui užduotys XI–XII klasei“ (2003 m.), „Lietuvių kalbos užduotys V klasei“ (2004 m.), „Lietuvių kalbos gramatikos lentelės: rašyba“ (2006 m.), „Lietuvių kalbos gramatikos lentelės: vartoseną“ (2006 m.), „Lietuvių kalbos gramatikos lentelės: skyryba“ (2007 m.), „Lietuvių kalbos gramatikos lentelės: kirčiavimas“ (2007 m.). Nuo 1979 ne kartą buvo renkama į Ukmergės r. tarybą, buvo rajono ir šalies atestacinės k-jos narė. Yra rajono lietuvių k. mokytojų metodinės tarybos pirmininkė, valstybinio lietuvių k. egzamino vyr. vertintoja. Apdovanota Liaudies švietimo pirmūno ženkleliu (1988), įvairių institucijų padėkos raštais. 2004 išrinkta populiariausiu Ukmergės r. žmogumi. 2007 suteiktas Geriausio Ukmergės r. 2007 metų mokytojo vardas.

Janė Juzėnienė
Rimantas
Kačianauskas

KAČIANAUŠKAS Rimantas (1951 10 08 Žagaičių k.), inžinierius, technologijos mokslų dr. (1982), habil. dr. (1996), prof. (1997), Lietuvos MA narys ekspertas (2001). 1958–1966 mokėsi Liukonių aštuonmetėje m-kloje, 1970–1975 studijavo VISI (VGTU), kurį baigė su pagyrimu. 1975–1982 VISI (VGTU) asistentas, 1983–1991 vyr. dėst., 1991–1997 doc., 1997–2006 prof., 1998–2002 prorektorius, nuo 1995 – VGTU Medžiagų atsparumo katedros vedėjas. Yra akad. A. Čyro mokinys, jo idėjų tęsėjas. Dirbdamas VGTU Medžiagų atsparumo katedroje, sukūrė šiuolaikišką skaičiuojamosios mechanikos m-klą. Pagrindinė mokslinių interesų sritis – inžinerinių konstrukcijų ir jų elementų tyrimas, modeliavimas ir optimizavimas. Nuo 2000 domisi mechaniniais irimo

modeliais ir jų taikymu statybinėms konstrukcijoms ir medžiagoms. Paskelbė per 100 moksl. str., išleido monografiją „Kompiuteriniai daugiapakopio sijų ir kevalų modeliavimo metodai“ (1994), yra vadovėlio „Baigtinių elementų metodo pagrindai“ (2005) bendraautoris.

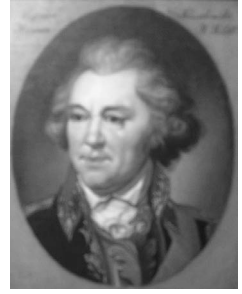
KYBARTAS Viktoras (1929 02 19 Neveronių k.–1996 11 24 Vilniuje; palaidotas Antakalnio kapinėse), fizikas, fizinių mokslų dr. (1957), doc. (1969), prof. (1978). Mokėsi Neveronių ir Bagaslaviškio prad. m-klose, 1941–1944 Širvintų progimn. 1944–1948 mokėsi ir sidabro medaliu baigė Vilniaus I berniukų g-ją. 1948 įstojo į Vilniaus u-to Fizikos ir matematikos f-tą, kuri 1953 baigęs liko studijuoti aspirantūroje. Plačiau apie Viktorą Kybartą žr. V. Ivaškos str. „Profesorius Viktoras Kybartas“.

KYBARTAS Vytautas (1930 04 17 Neveronyse–1989 04 06 Vilniuje; palaidotas Vilniaus Antakalnio kapinėse), Lietuvos radijo diktorius (nuo 1948), Lietuvos dramos teatro aktorius (1950–1960), Lietuvos televizijos diktorius (nuo 1967), Lietuvos nusipelnęs artistas (1965). Plačiau apie jį žr. S. G. Bigelytės-Bulavienės str. „Gimimo jis stipraus (Apie diktorių Vytautą Kybartą)“.

KOSAKOVSKIS KORVINAS Juozapas Antanas (1772 Martyniškėse–1842 10 28 Liūkonyse, palaidotas Kosakovskių šeimos mauzoliejuje Jonavos Šv. Jokūbo bažnyčios požemiuose), Bonaparto Napoleono I kariuomenės brigados generolas ir adjutantas, Simono Kosakovskio brolio Antano sūnus. Po Simono Kosakovskio žmonos Teresės Potockytės-Kosakovskienės mirties 1804 paveldėjo Liūkonyse dvarą (po jo mirties 1842 m. dvaras perėjo jo brolvaičiui Pranciškui). J. A. Kosakovskis Liūkonyse sukaupe didžiulę meno, ginklų, įvairių retenybų kolekciją, kuri tuomet buvo viena turtingiausių visoje Lietuvoje. Joje buvo ir S. Kosakovskiui už nuopelnus Baro konfederacijos metu įteiktas antkrūtinis apdovanojimas (metalinių šarvų skydelis) su Švč. Dievo Motinos (Čenstakavo Madonos) paveikslu atvaizdu bei paausota etmono buože. Kaip atminties ženklą saugojo mundurą ir Napoleono plaukų sruogelę. Rūmuose buvo muzikos instrumentų rinkinys, biblioteka, ginklų ir kitų senienų, supirktų Paryžiuje, kolekcijos. Liukonių parke Napoleono kampanijos metu pastatė paminklą savo žirgui, ant kurio pjedestalo iškalė visų kautynių, kuriose jam teko dalyvauti, pavadinimus. Pasak amžininkų, ant terasinės kalvelės pastatytus mūrinius rūmus supo 4 mūrinių oficinų. Viską supo angliškojo stiliaus parkas ir sodas, pilnas klombų, gėlių, romantiškų kampelių ir atrakcionų. Po J. A. Kosakovskio mirties 1842 Pranciškus Kosakovskis rūmus šiek tiek atnaujino. Rūmai ir juos supęs parkas 1859 sudegė.

Parengta pagal kn.: Dolinskas V. „Simonas Kosakovskis. Politinė ir karinė veikla Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1763–1794“, Vilnius, 2003; „Polski słownik biograficzny“, Wrocław–Warszawa–Kreków, 1968–1969, t. 14, p. 276–277.

KOSAKOVSKIS KORVINAS Simonas Martynas Paulius (1741 apie 02 18 rezidenciniame Kosakovskių šeimos Šilų dvare (Trakų vaiv.)–1794 04 25 Vilniuje; palaidotas šeimos mauzoliejuje Jonavos Šv. Jokūbo bažnyčios požemiuose), paskutinis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didysis etmonas, Lietuvos ir Rusijos imperijos kariuomenių generolas leitenantas. Buvo vienas aktyviausių Švietimo epochos Abiejų Tautų Respublikos valstybininkų. Kūrė unijos nutraukimo su Lenkija ir LDK išsiliejimo į Rusijos imperijos sudėtį autonominėmis teisėmis planus, modernios kariuomenės formavimo modelį. Savo dvaruose diegė ūkininkavimo naujoves, lengvino baudžiavines prievoles. 1782 07 21 iš Vilniaus taurininko B. Mušnickio nusipirko visai praskolintą ir eksdivizijai pavestą Liūkonių dvarą. 1782 07 24 iš Kauno pavieto vėliavininko sūnaus Domininko Korfo nusipirko praskolintą Gegužinės dvarą su miesteliu bei Keižonių, Perelōzų, Rūklos palivarkais, vėliau įsigijo Rupalių akalica, Žaslių seniūniją (tapo Žaslių seniūnu). Savo pagrindine rezidencija išsirinko Liūkonis ir ant aukšto Širvintės upės kranto pradėjo statyti ištaigingus mūrinius dviaukščius rezidencinius rūmus su pagalbinių pastatų kompleksu. Išlikę registrai rodo Liūkonių rūmus buvus turtingai įrengtus. Čia buvo brangakmeniais puošta etmono buožė, ordinų žvaigždės, karabinių, pistoletų kolekcijos ir kt. Turėjo pomėgį muzikai, Liūkonių dvaro rūmuose turėjo kapelą ir natų rinkinį, manoma, galėjo imtis karinės lyrikos.



*Simonas Martynas
Paulius Kosakovskis
Korvinas*

Kaip vienas garsiausių Baro konfederatų, Lietuvos konfederatų karinis vadovas, 1791 m. Gegužės trečiosios konstitucijos priešininkas, vienas iš Targovicos konfederacijos organizatorių Jokūbo Jasinskio vadovaujamų sukilėlių 1794 m. naktį iš balandžio 22 į 23 d. buvo suimtas ir sukilėlių „Revoliucinio tribunolo“ nuteistas myriop pakarti. „Pompastiška egzekucija“ įvykdyta Vilniaus Rotušės aikštėje 1794 m. balandžio 25 d. Po mirties be karsto buvo užkastas į žemę Šv. Stepono bažnyčios kapinėse. 1794 04 gyvenamasis namas Liūkonyse buvo sudegintas, dvaras nusiaubtas. 1794 08 12 rusams užėmus Vilnių S. Kosakovskio palaikai buvo ekshumuoti: iškasti ir pašarvoti Šv. Teresės bažnyčioje ar jos požemiuose. Vėliau S. Kosakovskio palaikai palaidoti Kosakovskių šeimos mauzoliejuje Šv. Jokūbo bažnyčios (Jonavoje) požemiuose.

S. Kosakovskio turtas konfiskuotas valstybės išdo naudai. Liūkonių, Gegužinės bei Žaslių dvarams perimti ir administruoti 1794 04 27 paskirti stalininkaitis Feliksas Horodenskis ir šambelionas Vincentas Podvinskis. Tačiau S. Kosakovskio žmonai Teresei Potockytei-Kosakovskienei, nepaisant eksdivizinio teismo sprendimo, pavyko išsaugoti Liūkonių dvarą, kurį po jos mirties paveldėjo S. Kosakovskio brolio Antano sūnus Juozapas Antanas Kosakovskis.

Pagal kn.: Dolinskas V. „Simonas Kosakovskis. Politinė ir karinė veikla Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje 1763–1794“, Vilnius, 2003.

KRUMINAS Juozas (1914 02 08 Paliūnės vnk.–1951 06 01 Edmundstalyje (Vokietija); palaidotas Spakenbergo pabaltiečių kapinių lietuvių skyriuje), poetas, prozininkas, vertėjas. Nuo 1944 gyveno Vo-

kietijoje, dirbo radiofone. Skaudų išsiskyrimą su gimtine primena granito paminklas, kuriame iškaltos eilutės iš J. Krumino eil.: „*Skrenda paukščiai, ir debesys eina, tiktai tu nepareisi namo*“. Plačiau apie J. Krumino gyvenimo kelią ir kūrybą žr. K. Morkūno str. „Poetas ir prozininkas Juozas Kruminas“.

KUPRIS Vladas (1914 05 07 Gėlvonuose–nežinoma), poetas, prozininkas. Baigęs matininkų kursus, iki 1956 dirbo matininku. Vėliau baigė Žemės ūkio akademiją ir ten dirbo. Išleido eil. rinktines „Velnio tuzinas“ (1935), „Širdies pėdsakais“ (1936, 1994), apysaką „Audringą naktį skautai budėjo“ (1933). Lietuvos matininkų ir kultūrtechnikų bei skautų himnų autorius.

LEONSAVIČIUS Aleksandras (1920 11 14–1986 03 12; palaidotas Daugų bažnyčios šventoriuje), kunigas. Pradinę m-klą baigė Paaliėpių k. 1933–1941 mokėsi Kaišiadorių g-joje, 1941–1947 Kauno kunigų s-joje. 1947 04 27 išventintas į kunigus. 1948–1982 (28 metus) Gėlvonų klebonas. Gėlvonuose pastatė ir įrengė kleboniją, atnaujino bažnyčią, rūpinosi kultūros ir istorijos paveldu. 1972–1982 ėjo ir Širvintų dekanato vicedekano pareigas. 1982–1986 buvo Daugų bažnyčios klebonas. Dar apie jį žr. V. Girininkienės str. „Gelvonų parapija“ (sk. „Istorija“).

LINARTAS Jurgis (1881 01 01 netoli Bagaslaviškio–1946 01 05), režisierius, aktorius. 1904 Rygoje su kt. įkūrė Rygos lietuvių muzikos ir dainavimo d-ją „Kanklės“. „Kanklių“ sudarytame specialiame „Teatraliniame ratelyje“ režisavo spektaklius. 1905–1915 su bendraminčiais leido liet. laikr. „Rygos garsas“. 1904–1918 „Kanklių“ d-joje ir Sankt Peterburge pastatė 50 veikalų. Sukūrė A. Kačanausko operetės „Jaunoji našlė“ libretą. „Kanklių“ repertuare („Pilėnų kunigaikštis“, „Tadas Blinda“, „Eglė – žalčių karalienė“, „Kęstutis“ ir kt.) dažniausiai pagrindinius vaidmenis atliko jo žmona Joana Jančaitė-Linartienė.

LUKŠA Albertas (1934 06 11 Mančiušėnuose), žurnalistas. 1958 baigė VU žurnalistiką, Lietuvos žurnalistų s-gos narys (1978). Dirbo laikr. „Tiesa“ redakcijoje, rašė feljetonus. Nuo 1960 žurnalo „Šluota“ redakcijoje buvo lit. darbuotojas, skyriaus vedėjas, ats. sekretorius, 1991–1998 – vyr. redaktorius. Satyros ir humoro kūrinius spausdino leidinyje „Šluota“, kituose šalies laikraščiuose ir žurnaluose, rinkiniuose. Įvairių neperiodinių leidinių, „Šluotos“ kasmetinių kalendorių sudarytojas ir redaktorius, atskirų kūrinių autorius. Sukūrė scenarijų satyros grupėms. Bendradarbiauja su Nepriklausomų teatrų asociacija, kuria scenarijus vaikų ir jaunimo teatro „Spindulėlis“ spektakliams. Netoli Gelvonų, Maskoliškių k., turi kaimo sodybą, kurioje organizuoja teatrinis renginius Širvintų r. ir Vilniaus vaikams. Mančiušėnų k. kapinėse yra tėvo Broniaus Lukšos, mamos Apolonijos Lukšienės ir kt. artimųjų kapai.



Kun. Aleksandras
Leonsavičius
Albertas Lukša

MALINAUSKAS Povilas (1949 11 14 Pociūniškių k.), biologijos mokytojas, tautodailininkas. Lietuvos tautodailininkų sąjodos narys (1986). 2005 suteiktas meno kūrėjo statusas. Mokėsi Špōkiškių prad. m-kloje, Bagaslaviškio ir Gėlvonų vid. m-klose. Baigęs m-klą 1968, tarnavo sovietų armijoje. Nuo 1970, sukūręs šeimą, gyvena Čiobiškyje. Mokydamasis Gėlvonų vid. m-kloje, nuo 8 kl. Gėlvonų kultūros namų kaimo kapeloje grojo septynstyge gitara, vėliau – smuiku. Drožti medį pradėjo Čiobiškyje. 2002 išigijo Čiobiškyje žemės sklypą kūrybinėms dirbtuvėms, 2005 įkūrė „Malinauskų taką“, kuriame yra apie 70 visokių dydžių įvairios tematikos skulptūros darbų. Iš viso yra sukūręs 46 kryžius, apie 16 koplytstulpių, daug mažesnių darbų. Jo sukurtos skulptūros puošia ir Gėlvonų vid. m-klos aplinką. Pasak P. Malinausko, „*Pastatytas kryžius man yra kaip Laimės, Šviesos ir Taurumo simbolis, atėjęs pas mus iš senosios praeities ir tegu tas spindulėlis sušildo kiekvieno mūsų širdį ir namus*“. Su žmona Liudmila užaugino sūnus Andrių ir Povilą. Povilas jau taip pat yra tautodailininkas. Plačiau žr. R. Tamašausko str. „Povilas Malinauskas“.

MIKALAUSKAS Antanas (1935 01 02 Gėlvonuose–1987 08 13 Vilniuje; palaidotas Vilniaus Rokantiškių kapinėse), geografas, geomorfologas, fizinių mokslų dr. (1979). Sudarė Lietuvos fluvio-glacialinių lygumų morfogenetinę klasifikaciją, nustatė jų pasiskirstymo dėsnius, nuosėdų slūgsojimo sąlygas, kilmę ir kt. Paskelbė darbų iš kvartero geomorfologijos ir geologijos, gamtos apsaugos. Monografijų „Vidurio Lietuvos moreninės lygumos sandara ir morfogeneze“ (1971), „Žemaičių aukštumos reljefas“ (1979; abi rusų k.) autorius. Plačiau žr. A. Gaigalo str. „Smėlingų lygumų tyrinėtojas Antanas Mikalauskas“.

MORKŪNAS Kazys (1929 03 04 Piliakalnyje, prie Kuūniškių–2008 03 29 Vilniuje; palaidotas Vilniaus Kairėnų kapinėse), kalbininkas, dialektologas, humanitarinių mokslų dr. (1962). Lietuvos Respublikos mokslo premijos laureatas (1994). 2002 apdovanotas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino Karininko kryžiumi. Nuo 1998 aktyviai bendradarbiavo rengiant Lietuvos lokalinių monografijų seriją „Lietuvos valsčiai“, dalyvavo šios serijos autorių tiriamose ekspedicijose į aprašomas vietas, nuo 2002 šios serijos „Kalbos“ sk. ats. redaktorius. Ypač aktyviai dirbo tiriamojoje ekspedicijoje Gėlvonuose 2003 07 07–17 d. bei vėliau rengiant monografiją „Gėlvonai“ („Kalbos“ ir „Įžymių žmonių“ skyrius). Plačiau apie dr. K. Morkūną žr. A. Sabaliausko str. „Kalbininkas Kazys Morkūnas“.

NARBUTAS DAUGĖLA Vincentas Romualdas Kazimieras (1812 02 05 Gėlvonų Rāčiškėse–1883 08 02 Vilniuje; palaidotas Narbutų šeimos kapavietėje Bernardinų kapinėse), Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo archyvaro padėjėjas, istorikas. Plačiau žr. A. Stankevič str. „XIX a. istorijos mylėtojas Vincentas Daugėla Narbutas“.

PETKEVIČIUS Mykolas Marijonas (1920 01 02 Vaiškūnų k.–1987 06 23 Širvintose; palaidotas Bagaslaviškio bažnyčios šventoriuje), kunigas, poetas. Mokėsi Širvintų pr. m-kloje. 1938 baigė Ukmergės gimn. 1938–1942 mokėsi Kauno kunigų s-joje. 1942 12 19 išventintas į kunigus. 1943 vasarą paskirtas vikaru į Jiėzną, vėliau – į Kaišiadorių katedrą. Įgijęs autoritetą tarp jaunimo, įkūrė katalikišką jaunimo organizaciją „Jaunieji ateitininkai“, kuri palaikė ryšius su Didžiosios Kovos apygardos partizanais, kovojusiais Kaišiadorių apyl. Pasijutęs sekamas saugumo, dažnai keitė darbo vietas (Švėkšna, Mažeikiai, Linkuva), bet 1948 08 10 Linkuvos parapijos namuose suimtas ir po tardymo nuteistas 25 metams lagerio. 1949 vasarą pirmutinis iš lietuvių kunigų pateko į Vorkūtės anglių kasyklas. Kiek leido sąlygos, klausydavo išpažinčių, laikydavo šv. Mišias. Po 1953 buvo galima retkarčiais aukoti šv. Mišias, pasakyti pamokslą, surengti re-kolekcijas, Kūčias. Iš lagerio išleistas 1956 02 23 (pirma laiko) nuvyko į Krasnojarsko kraštą padėti lietuviams tremtiniais. Ten buvo jo tėvai. Kun. M. Petkevičius dirbo statybose normuotoju, buhalteriu, nelegaliai – pastoracinį darbą. Krasnojarsko srities teismas, kaip neturintį leidimo pastoraciniam darbui, nubaudė dar dviem metams kalėjimo. Bausmę atliko Taišetė. Į Lietuvą grįžo 1961, paskirtas Ūnuškio altaristu. Kitais metais persikėlė klebonauti į Dūsmenis. Sutvarkė bažnytelę, kleboniją. 1969–1987 metais dirbo Birštono klebonu, atnaujino ir išgražino bažnyčią, išpuošė aplinką. Nuo 1974 – Stakliškių dekanas. Sunkiai sirgdamas 1987 04 persikėlė į Širvintas pas motiną ir seserį, kur po kelerių metų mirė. Buvo atsidavęs dvasiniam pašaukimui ir sąmoningai slopino savo kūrybinius gabumus.

Nuo jaunystės rašė eilėraščius, tačiau jų niekur nespausdino, netgi slėpė. Pasak M. M. Petkevičiaus kūrybos rinktinės sudarytojos J. Kilčiauskienės, *„Pamokslai, eilėraščiai... liko maiše... kaip buvusio studento egzaminų „špargalkės“.*

Duomenys iš kn.: M. M. Petkevičius *„Karalius man paliko ke-lią. Eilėraščiai, laiška, pamokslai“*, Kaišiadorys, 2002.

PILECKIENĖ Emilija (Čižaitė; 1919 02 01 Kurklių mstl., Anykščių r.), tautodailininkė (tapyba), saviveiklininkė, kultūros darbuotoja. Plačiau žr. L. Bikulčienės parengtus E. Pileckienės atsiminimus *„Gyvenimo puslapiai“*.

PLIATERIS Gustavas Vilhelmas Gregoras (1841 11 17 Vilniuje–1912 09 22 Gėlvonuose; palaidotas šeimyniniame Žabų-Pliaterių mauzoliejuje), Gėlvonų dvaro savininkas, stambiosios ir smulkiosios komercinės muzikos formos kūrinių autorius. Gelvonų dvare turėjo nuosavą orkestrą, kuriam kartais ir pats diriguodavo. Plačiau žr. V. P. Jurkšto str. *„Kompozitorius iš Gelvonų grafas Gustavas Vilhelmas Gregoras Pliateris“*.



*Kun. Mykolas
Marijonas Petkevičius*

ROKAS Steponas (1929 05 31 Mančiūšėnų k.–1985 05 20 Vilniuje; palaidotas Antakalnio kapinėse), automobilių kelių specialybės inžinierius, technikos mokslų habil. dr. (1984), prof. (1985). Plačiau apie Roką Steponą žr. L. Vidugirio str. „Steponas Rokas – pirmasis automobilių kelių specialybės habilituotas daktaras“.



Romualdas Ručinskas

RUČINSKAS Romualdas (1943 10 08 Boleslāvos k.). architektas. Mokyklą pradėjo lankyti Totōriškių k. 1952 su tėvais išvežtas į Sibirą, į Tomsko sr., kur baigė Barkų prad. m-klą. 1956 grįžo į Lietuvą, lankė ir 1959 baigė Bagaslaviškio vid. m-klą. 1959–1964 mokėsi Vilniaus statybos technikumė, 1968–1973 studijavo Vilniaus inžineriniame statybos i-te. 1973–1975 – Sąjunginio kurortų projektavimo i-to Lietuvos sk. architektas, vyresn. architektas, 1975–1990 – Vilniaus r. vyr. architektas, 1990 – Vilniaus m. vyr. architekto pavaduotojas, 1997 įsteigtos R. Ručinsko architektūrinio projektavimo firmos projektų vadovas. Pagal jo ir architektės L. Chmeliauskaitės projektą Druskininkuose pastatyta Žemės ūkio m-jos gydykla „Eglė“ (1976). Sukūrė 112 sodo namelių projektų Vilniaus mieste ir rajone (1976–2000), įvairių objektų projektų Vilniuje ir kt. Duomenys iš: „Lietuvos architektai“, Vilnius, 2002, p. 513.

RUTKAUSKAS Romualdas (1939 03 15 Gėlvonuose), inžinierius mechanikas, kraštotyrininkas, poetas. 1945–1956 mokėsi Gėlvonų vid. m-kloje. KPI mechanikos f-te įgijęs specialybę 1961 pradėjo dirbti ir iki šiol dirba Šiaulių statybos mechanizacijos įmonėje. Almanachuose „Eilivimiai“ (1996), „Jungtys“ (2003, 2006), „Filantropijos istorijos fragmentai“ (2007) bei respublikos spaudoje spausdino savo literatūros kūrinius. Išleido dvi kraštotyros knygas: „Ten, kur Žemda“ (2004), „Rūta kėlė viltį“ (2007). Laikr. „Širvinta“ 1991, 1996 spausdino str. apie Gėlvonų vid. m-klą.

SKEBĖRA Kazimieras (1894 01 12 Mūsninkų vls., Kaimynų k., arba Gelvānkoje–2003 03 17 Vilniuje), memuaristas. Plačiau žr. K. Morikūno str. „Įdomi asmenybė Kazimieras Skebėra“.

STAKAUSKAS Juozapas (1900 08 06 Mielagėnų vls., Degsnės k.–1972 03 02 Vilniuje; palaidotas Žasliuose), kunigas, istorikas. 1910–1912 mokėsi Mielagėnų pr. m-kloje, 1912–1915 Švenčionių vid. m-kloje, 1918–1919 Vilniaus liet. gimn., 1919 (1920?)–1922 Marijāmpolės marijonų gimn., kurią baigęs, 1922 studijavo mediciną Kauno u-te, bet teištvėrė tik pusmetį. Pusę metų mokytojavo Krekenavojė. 1923–1926 studijavo teologiją Austrijos Insbruko u-te ir 1926 07 26 tapo kunigu. 1926–1930 mokėsi Vienos u-te, Filosofijos f-te, kur parašė ir 1930 m. apgynė daktaro disertaciją istorine tema. 1944–1954 klebonavo Gėlvonų parapijoje. 1954 pradžioje, pablogėjęs sveikatai, atsisakė klebono pareigų ir pasiliko altaristu. Literatūroje nurodoma, jog nuo 1954 jis jau klebonavo Kazōkiškio parapijoje.

Mašinraštyje „Šis tas iš Gelvonų bažnyčios praeities“ (saugomas GBA) rašoma: „Po karo klebonu čia paskirtas a. a. kun. dr. J. Stakauskas neturėjo kur apsigyventi, todėl susirado butą Pramyslavos kaime (Bagaslaviškio par.), už trijų kilometrų nuo bažnyčios. Kadangi kun. dr. J. Stakauskas karo metu išsaugojo 17 žydu gyvybę, slėpdamas juos nuo vokiečių Vilniaus respublikinio archyvo patalpose, todėl jam buvo leista pasirinkti butą arčiau bažnyčios. Buvo pasiūlyta pusė špitolės arba priestatėlis, kuriame prieš karą buvo virtuvė. Jis pasirinko pastarąjį“. 1954 pradžioje pablogėjęs sveikatai atsisakė iš klebono pareigų ir pasiliko Gėlvenuose altaristu.

J. Stakauskas liko gyventi tame pačiame namelyje prie klebonijos, kuris buvo labai apleistas. „<...> langai mažyčiai, supuvę, krosnis apgriuvusi, dūmai eidavo ne laukan, bet į vidų, todėl lauko durys, kūrenant krosnį, būdavo atidaromos, nežiūrint, kad lauke ir šaldavo. Taip žiemos pradžioje kun. J. Stakauskas apsigyveno pas vieną parapijietį miestelyje...“ Tai gi 1955 žiemą J. Stakauskas dar tebegyveno Gelvenuose.

Minėtame mašinraštyje rašoma: „Labai šiltai jie [parapijiečiai] prisimena kun. Kraujelį, kun. A. Sležauską, o ypač gerą, paprastutį, kuklų, pasiaukojantį ne žodžiais, bet darbais, savo pagalba, patarimais a. a. kun. dr. J. Stakauską. Ko jis dėl savo sveikatos nepadarydavo bažnyčioje, – tai padarydavo savo meile bendraudamas su žmonėmis. Skurdžia išorine išvaizda jis nešė paprastumą, meilę, šilumą ir šviesą savo širdyje kitiems. Kiti kunigai nepaliko tokio gražaus prisiminimo, bet de mortuis nihil [apie mirusiuosius gerai arba nieko]“.

Plačiau apie J. Stakauską žr. V. Selenio str. „Istorikas kunigas Juozapas Stakauskas“ (sk. „Ižymūs žmonės“ ir V. Girininkienės str. „Gelvonų parapija“ (sk. „Istorija“).

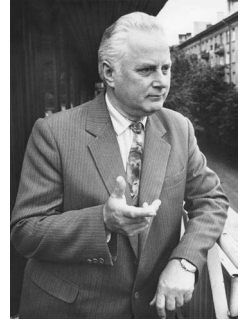
STRAZDAS Antanas (1922 07 29 Bagaslaviškyje–2005 02 24 Kaune; palaidotas Kauno Panemūnės kapinėse), tautodailininkas (tapyba), fotografas mėgėjas, poetas. Plačiau žr. G. Krylavičienės str. „Liaudies menininkas Jonas Strazdas: tarp miesto ir kaimo“.

STONIENĖ Vanda (Puzinaitė; 1932 06 27 Gėlvenuose–2008 06 21 Vilniuje; palaidota Vilniaus Kairėnų kapinėse), bibliotekininkė, knygotyrininkė, humanitarinių mokslų dr. (1964), habil. dr. (1993), doc. (1970), prof. (2000). 1938–1946 mokėsi Gelvonų progimn., 1946–1950 Vilniaus S. Nėries gimn., 1950–1955 Vilniaus u-te. Baigusi bibliotekininkystės ir biografijos specialybę, liko u-te dėstyti. Vilniaus u-to mokslo darbų „Knygotyra“ redakcinės kolegijos (nuo 1990), Lietuvos bibliotekininkų draugijos (nuo 1989) narė, enciklopedinio žodyno „Knygotyra“ (1997) redakcinės kolegijos atsakingoji sekretorė. Vadovavo Valstybinės tarpžinybinės bibliotekų komisijos Tarpžinybinei katalogavimo tarybai. Tyrė Lietuvos knygos istoriją, knygų leidybą, knygotyros terminologiją. Išleido kn. „XX amžiaus Lietuvos knyga (1904–1990)“ (2000), „Lietuvos knyga ir visuomenė: nuo spaudos draudimo iki nepriklausomybės atkūrimo 1964–1990“ (2006). Su kitais sudarė knygas „Spaudinių aprašo taisyklės...“ (1970), „Bibliografinis spaudinių aprašas“ (1983). Su

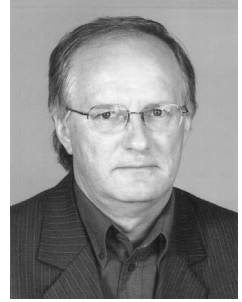


Vanda Stonienė

Emilija Urniežiūtė parengė metodikos leidinius „Lietuviškų žodžių trumpinimas bibliografiniame apraše“ (1984) ir „Dokumento bibliografinis aprašas“ (1986). Išspausdino apie 60 straipsnių bibliografinio spaudinių aprašo ir Lietuvos knygos istorijos klausimais. Paskelbė mokomasias knygas: „Knyga Tarybų Lietuvoje“ (1981). Monografijos „Lietuviškoji knyga: istorijos metmenys“ (1996), žinyno „Knygotyra: enciklopedinis žodynas“ (1997), vadovėlio „Knygotyra“ (2006) ir kt. bendraautorė. Skaitė pranešimus Lietuvos ir tarptautinėse konferencijose bei moksliniuose seminaruose.



ŠIMANSKAS Petras (1937 02 17 Žievėliškių k.), ekonomistas, socialinių mokslų dr. (1977), doc. (1980). Nusipelnęs prekybos darbuotojas (1987), Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino ordino kavaliarius (1998). 1946–1957 mokėsi Gėlvonų vid. m-kloje, 1957–1960 Vilniaus kooperacijos technikume, 1960–1966 Vilniaus u-to Ekonomikos f-te. Studijavo Mokslų kooperacijos i-to aspirantūroje. 1960–1963 dirbo Lietuvos vartotojų kooperatyvų sąjungos Vilniaus tarprajoninės didmeninės prekybos bazės prekių žinovu, Kultūrinių prekių sk. viršininku, 1963–1974 – Lietuvos vartotojų kooperatyvų s-gos prekybos Konjunktūros sk. viršininku, 1974–1979 – Centro s-gos i-to Lietuvos filialo direktorius, 1979–2003 Lietuvos vartotojų kooperatyvų s-gos pavaduotojas, nuo 1991 – pirmininkas. 1968–1988 prekybos organizavimo bei rinkos tyrimo specialybės kursą dėstė Kooperacijos i-to Vilniaus f-te. Išleido kn.: „Lietuvos vartotojų kooperacija: problemos ir perspektyvos“ (1988), „Vartotojų kooperacija Lietuvoje ir pasaulyje“ (1988), „Vartotojų kooperacija dirba Lietuvos žmonėms“ (2001), daugiau kaip 120 straipsnių Lietuvos ir užsienio periodiniuose leidiniuose bei kituose informacijos šaltiniuose.



*Petras Šimanskas
Rytas Tamašauskas*

Rūpinosi stambia, savarankiška, įvairiašake vartotojų kooperacijos veikla, aktyviai dalyvavo ginant Lietuvos vartotojų kooperatyvų s-gą valstybinėse, kooperatyvinėse ir kt. institucijose bei tarptautinėse organizacijose. Bendro darbo dėka pasiekė, kad Lietuvos vartotojų kooperatyvų s-ga pirmoji iš buvusių Sovietų Sąjungos respublikų išstojo iš Centro s-gos ir kaip „Lietūkio“ teisių perėmėja atstatė savo narystę Tarptautiniame Kooperacijos aljanse, kuriam jis atstovavo nuo 1992 (buvo išrinktas Aljanso Europos regiono Asamblėjos tarybos nariu). Aktyviai dalyvavo rengiant ir 1993 priimant LR kooperatinių bendrovių (kooperatyvų) įstatymą, kitus kooperacijai aktualius įstatymus, norminius aktus bei jų pataisas. Gėlvonų kapinėse palaidoti jo tėvai – Mečislovas ir Stasė Šimanskai.

TAMAŠAUSKAS Rytas (1960 09 15 Gėlvonų k.), lituanistas, pedagogas, mokytojas ekspertas (2004), kraštotyrininkas. 1967–1978 mokėsi Gėlvonų vid. m-kloje. 1978–1982 VPI studijavo Lietuvių k. ir lit. 1999–2003 dar mokėsi VDU Socialinių mokslų f-te ir įgijo pedagogo profesinę kvalifikaciją. 1982–1988 Molėtų r. Dapkūniškių aštuonmetės (vėliau – pagrindinės) mokyklos lietuvių k. ir literatūros

mokytojas, 1988–2007 Kėdainių r. Akadėmijos vid. m-klos lietuvių k. mokytojas, 1996–1998 Lietuvos žemdirbystės i-to leidybos redaktorius (antraeilis darbas). Nuo 2007 08 – Švietimo ir kultūros departamento Kėdainių r. savivaldybės administracijos Švietimo skyriaus specialistas, nuo 2007 09 ir Kėdainių „Atžalyno“ vid. m-klos lietuvių kalbos mokytojas.

2004–2007 Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti mokytojas konsultantas, 1997–1999 – Lietuvos Respublikos Kultūros ir švietimo ministerijos Etninės kultūros ekspertų komisijos narys. Nuo 2003 Švietimo ir mokslo ministerijos nepriklausomas ekspertas (lietuvių kalba, filosofija, psichologija, etika, tikyba, etninė kultūra).

Nuo 2004 dalyvauja respublikinėse ir tarptautinėse konferencijose tautinio ir religinio ugdymo, etninės kultūros, gimtojo krašto pažinimo, tautinių mažumų istorijos ir kt. klausimais.

Domisi Širvintų krašto kultūra. Dalyvavo „Versmės“ leidyklos ekspedicijose Musninkuose (2001), Gelvonuose (2003). Ypač daug prisidėjo rengiant knygą „Gelvonai“. Jo „lengva“ ranka parašyti str. papildė naujomis spalvomis Gelvonų kultūrinį gyvenimą. Etninės kultūros, literatūros istorijos, kalbos ir kitomis temomis daug str. paskelbė Širvintų, Tauragnų, Kėdainių rajonų spaudoje. Yra Kėdainių krašto kultūros premijos laureatas (2000); Lietuvos kraštotyros draugijos garbės kraštotyryninkas (2005). 2008 suteikta Mstislavo Rostropovičiaus labdaros instituto nominacija „Tautosakos medus 2008“.

UŽKURNYS Ipolitas (1926 11 05 Pyplių k.–2004 11 10 Vilniuje; palaidotas Pyplių kapinėse), tautodailininkas (skulptūra), rašytojas. Tautodailininkų s-gos narys (1966), 1934–1937 mokėsi Bagaslaviškio, Laukžemės (Kretingos r.), Gibišėlių (Klaipėdos r.), Pryšmañčių (Kretingos r.) mokyklose. Baigė 3 klases. Būdamas ketverių metų, neteko motinos. Savo nelengvą gyvenimą yra aprašęs keliose beletrizuotose autobiografijose. Piemenavo, dirbo įvairius žemės ūkio darbus, paaugęs su kitais meistras statė aplinkinių kaimų sodybų pastatus. 1944–1945 tarnavo 16-ojoje lietuviškojoje divizijoje, buvo sužeistas. 1950 apsigyveno Vilniuje, dirbo mūriniu, statybininku, 1963–1986 – Vilniaus metalo konstrukcijų Bandomojoje eksperimentinėje gamykloje. 1965 pirmą kartą Liaudies meno parodoje eksponavo savo skulptūros darbus. I. Užkurnio kūriniai (medžio skulptūra) buvo eksponuojami beveik visose respublikinėse, sąjunginėse dailės parodose, taip pat Anglijoje, Belgijoje, Graikijoje, Indijoje, Jugoslavijoje, Kanadoje, Lenkijoje, Norvegijoje, Prancūzijoje, Vengrijoje, buv. Vokietijos Demokratinėje Respublikoje. Iš viso dalyvauta daugiau kaip 90 parodų. Surengta 14 personalinių parodų.

Sukūrė apie 1 500 skulptūros kūrinių: bareljefų, horeljefų („Kristaus kelias“, „Paskutinė vakariene“, Donelaičio „Metai“, „Maironis“, „Anykščių šilelis“, „Alyvų darželis“, „Kryžiaus nešimas“, „Sibiro tremtinių atminimui“); apvaliųjų skulptūrų („Mergelė Marija“, „Žalgiris“, „Juozapota“, „Marija“, „Laimės žiburys“, „Joninės“, „Prometėjas“, „Tikė-

jimo simbolis“, „Šv. Jurgis“, „Pieta“, „Laukų madona“, „Nukryžiuotasis“, Rūpintojėlis“ ir kt.); monumentalių paminklų kapinėse, parkuose, atmintinose vietose (Antalieptėje (1971), Ablingoje (1972), Rokiškyje (1974, 1981), Juodkrantėje (1979, 1981, 1988), Palangoje (1982), Musninkuose (1984), Mažoje Riešėje (1984), Tokajuje (Vengrija, 1986), Joensuu (Suomija 1995 m.), kopylstulpių, kryžių Lietuvoje, Lenkijoje, Vokietijoje ir kt.; rašytojų, poetų, menininkų biustų – „Antanas Baranauskas“, „Jonas Basanavičius“, „Donelaitis“, „Beatričė Grincevičiūtė“, „Vincas Krėvė“, „Vincas Kudirka“, „Vytautas Landsbergis“, „Maironis“, „Marcelijus Martinaitis“, „Salomėja Nėris“, „Stasys Riauba“, „Lionginas Šepka“, „Paulius Širvys“, „Ieva Simonaitytė“, „Balys Sruoga“, „Vaižgantas“, „Vydūnas“, „Povilas Višinskis“, „Vytautas Didysis“ ir kt. Didelį jų dalis yra Elektrėnų savivaldybės literatūros muziejuje.



Bronislovas Vadeikis

Daugumą skulptūros kūrinių menininkas yra suregistravęs kataloge, kurį vėliau tęsė jo žmona Auksė Aurelė Užkurnienė. Jame yra nurodoma kūrinių buvimo vieta (jei turima duomenų). Daug I. Užkurnio kūrinių yra išgiję Lietuvos Respublikos ir užsienio muziejai. I. Užkurnys sukūrė apie 136 poezijos kūrinius: eilėraščių, odžių, oracijų, poemų ir kt., apie 100 prozos kūrinių: esė, apybraižų, beletristinių bei humoristinių vaizdelių, pasakų, sakmių, legendų, sveikinimų, nekrologų, straipsnių, kalbų tekstų. Parašė ir savo lėšomis išleido knygą „Mano Jėzus“ (1997 m.), spausdino poezijos ir prozos kūrinius periodinėje spaudoje.

Pripažinimas ir apdovanojimai: Medžio drožėjų meistrų meistras (1972); Nusipelnęs kultūros švietimo darbuotojas (1975); ne kartą apdovanotas sąjunginės ir respublikinės reikšmės I laipsnio diplomais, garbės raštais; 2000 suteiktas Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino V laipsnio ordinas.

Apie I. Užkurnį buvo sukurta televizijos filmų. 1987 išleistas M. Martinaičio ir J. Žemaitytės parengtas gausiai iliustruotas albumas „Ipolitas Užkurnys“. Daug vaizdo ir garso dokumentų saugoma Lietuvos centriniame archyve. I. Užkurnio kūrybos ir veiklos dokumentai saugomi Lietuvos literatūros ir meno archyve (fondas Nr. 326).

Šioje kn. skelbiami A. A. Užkurnienės pateikti I. Užkurnio „Atsiminimai“. I. Užkurnio darbų nuotraukų yra splv. lanke „Ipolitito Užkurnio palikimas“.

VADEIKIS Bronislovas (1956 02 22 Labūnavos k.), matematikas, fizinių mokslų dr. (1986). 1962–1963 mokėsi Juknónių prad. m-kloje, 1963–1965 Čiobiškio m-kloje-internate, 1965–1968 Ukmergės m-kloje-internate, 1968–1970 Liukonių aštuonm. m-kloje, 1970–1973 Gėlvonų vid. m-kloje. 1973–1978 studijavo taikomąją matematiką Vilniaus u-te. Dirbo asistentu moksl. darbuotoju, lektoriumi Vilniaus u-te (1978–1994), Lietuvos banke (1994–1997), nuo 1998 leidyklos „Tyto alba“ vyr. finansininkas, direktoriaus pavaduotojas.

1986 MA matematikos i-te Baltarusijoje apgynė disertaciją tema „Vienos netiesinių parabolinio tipo lygčių sistemos tyrimas“. Pa-

grindinė mokslinio darbo kryptis yra skaičiavimo matematika. Moksliniuose leidiniuose paskelbė keliolika mokslinių straipsnių ir tezių. 1997 stažavosi Jungtiniame Vienos i-te Austrijoje.

VALANČIENĖ Ona (Kuncytė; 1948 03 15 Priėvačkos k., Pānevėžio r.), matematikė, mokytoja metodininkė. 1955–1966 mokėsi Naujāmiesčio vid. m-kloje. 1966–1974 studijavo VPI. Nuo 1967, dar studijuodama neakivaizdžiai, pradėjo dirbti matematikos mokytoja Gelvonų vid. m-kloje. 1978–1980 užklasinio darbo organizatorė, nuo 1981 – mokyklos direktorė (2-a vadybinė kategorija). Jos iniciatyva įgyvendinta nemažai projektų, kurie suaktyvino mokyklos veiklą ir pagerino jos materialinę bazę (apie Gelvonų vid. m-klą žr. O. Valančienės str. „Gelvonų vidurinė mokykla“). Nuo 2005 Gelvonų krašto bendruomenės pirmininkė. Buvo aktyvi pagalbininkė 2003 organizuojant lokalinės monografijos „Gelvonai“ straipsnių autorių ekspediciją Gelvonuose, talmino rengiant knygą. Aktyviai dalyvauja Širvintų r. kultūriniuose renginiuose. Yra Gelvonų kultūros namų folkloro ansamblio „Savingė“ ir Širvintų kultūros namų šokių kolektyvo „Radasta“ dalyvė. Už švietėjišką bei aktyvią visuomeninę veiklą 2008 įteikta I. Šeiniūso premija, 2009 suteikta Vilniaus apskr. kunigaikščio Gedimino nominacija.

VISACKAS Petras (1907 11 25 Neveronyse–1971 06 15 ten pat), poetas. Plačiau apie P. Visacką žr. K. Morkūno str. „Neveronių kaimo mąstytojas Petras Visackas“.

ŽAGELIS Adomas Edvardas Maksimiljonas (1816 10 24 Kėlpšiškiose–1870 Kėlpšiškiose arba Vilniuje), Vilniaus apskr. teismo teisėjas, bajorų maršalka, lietuvių tautosakos rinkėjas ir propaguotojas, poetas. Plačiau žr. J. Lebionkos str. „Lietuvos kunigaikščiai Žageliai“.

ŽAGELIS Ignas Tadas Martynas (1821 02 13 Kėlpšiškiose–1891 Karolio dvare, Augustavo apskr.), medikas (okulistas), orientalistas, keliautojas, kelionių aprašymų autorius. Plačiau žr. J. Lebionkos str. „Lietuvos kunigaikščiai Žageliai“.

Lietuvos kariuomenės karininkai*

ALEKSONIS (Aleksandravičius) Petras (1910 01 15 Dainių k.–apie 1980 Kaune), leitenantas (1940), karo lakūnas. Tarnybą kariuomenėje pradėjo 1934. 1944–1945 – Didžiosios Kovos apygardos „Keršto“ būrio partizanas. 1946 tardytas ir kalintas. (LKK, Vilnius, 2002, t. 2, p. 42.)

BUINAUSKAS Petras (1966 10 07 Gėlvonų dvare–po 1941), atsargos jaun. leitenantas (1939). (LKK, Vilnius, 2002, t. 2, p. 26.)

GODLIAUSKAS Aleksandras (1917 03 16 Stundiškių k.–po 1946 Magadāno sr. (Rusija), jaun. leitenantas 1944–1946 kalintas, 1945 nuteistas ir 1946 išvežtas į Sevvostlāgā, Magadāno sr. (LKK, Vilnius, 2003, t. 3, p. 194).

* Sārašas parengtas pagal leidinį „Lietuvos kariuomenės karininkai. 1918–1953“, Vilnius, 2002–2007, t. 2–7 (toliau – LKK).

JAKUČIŪNAS Mykolas (1891 08 07 Stavarýgalos k.–1943 04 01 Kansko lageryje, Krasnojarsko kr.), ats. leitenantas (1928). 1941 06 16 suimtas, išvežtas į lagerį Rešòtuose, Krasnojarsko kr. 1943 nuteistas kalėti 10 metų. (LKK, Vilnius, 2004, t. 4, p. 29.)

JAKUČIŪNAS Nikodemas (1901 03 26 Stavarýgalos k.–1928 06 19 Klaipėdoje; palaidotas Klaipėdos m. kapinėse), vyr. leitenantas (1928). Tragiškai žuvo sproguos artilerijos sviediniui saliuotujant užsienio karo laivams Klaipėdos uoste. Po mirties apdovanotas DLK Gedimino 4 laipsnio ordinu (1928) ir Lietuvos Nepriklausomybės medaliu (1928). (LKK, Vilnius, 2004, t. 4, p. 29.)



Antanas Mačiuka

MAČIUIKA Antanas (1901 12 06 Gelvankos k.–1940 03 25 Kaune; palaidotas Petrašiūnų kapinėse), plk. leitenantas (1935), karo lakūnas, visuomenės veikėjas. 1919 savanoriu įstojo į Lietuvos kariuomenę, dalyvavo Lietuvos nepriklausomybės kovose su lenkais prie Širvintų ir Vėprių, buvo sužeistas. 1936 dėl sveikatos pačiam prašant išleistas į dimisiją. 1938 baigė VDU Teisės f-tą, aktyviai reišėsi visuomeninėje ir politinėje veikloje. 1918 kartu su I. Kriaučiūnaičiu ir P. Jurgėla Vilniuje įkūrė skautų organizaciją, vėliau ją atgaivino ir Kaune. Vienas iš Lietuvos aeroklubų „Neo Lithuania“ steigėjų, Lietuvos šaulių s-gos, „Jaunosios Lietuvos“, slaptos „Geležinio Vilko“ organizacijos, Savanorių kūrėjų sąjungos narys, 1938–1939 šios sąjungos Centro v-bos pirmininkas. Karo aviacijos, kultūros ir politikos temomis skelbė straipsnius „Karyje“, „Karde“, „Trimite“, „Plieno sparnuose“, „Mūsų žinyne“ ir kt. Parašė stambų darbą „Iš praeities“, kuriame aprašyti ir nuotraukomis bei planais iliustruoti įvairūs archeologiniai paminklai. Išleido kn.: „Būsimasis karas ir aviacija“ (1934), „Oreivystė. Aviacijos atsiradimas ir pažanga“ (1937).

Apdovanotas DLK Gedimino 4 laipsnio ordinu (1928), Savanorių (1928) ir Lietuvos nepriklausomybės (1928) medaliais, „Plieno sparnų“ garbės ženklų (1932), skautų Lelijos ordinu (1933), Italijos Karūnos 4 laipsnio ordinu (1930). (LKK, Vilnius, 2005, t. 5, p. 125.)

MILIUKAS Juozas (1907 03 19 Pășirvinčių k.–1944 07 12 žuvo Taišeto lageryje), leitenantas. 1926 baigė Gėlvonų vid. m-klą, 1930 – Kauno S. Daukanto mokytojų s-ją. Karo tarnybą pradėjo 1932 baigęs Karo m-klą. 1941 Nevelyje (Pskovo sr.) suimtas, išvežtas į lagerį Novinske, Krasnojarsko sr. 1942 nuteistas 10 metų lagerio. (LKK, Vilnius, 2005, t. 5, p. 254.)

PETKEVIČIUS Jenonas (1911 05 17 Motiejūnų k.–po 1956), pėst. ats. jaun. leitenantas, mokytojas. 1933 baigęs Marijampolės mokytojų seminariją, mokytojavo Giedraičių prad. m-kloje, nuo 1936 – Armonių (Júodupės vls.), Obėlų (Pándėlio vls.), prad. m-klose; nuo 1940 09 01 – Pándėlio prad. m-klos vedėjas. 1941 06 14 suimtas, išvežtas į lagerį Rešòtuose, Krasnojarsko kr., vėliau į Usollągą, Pėrmės sr. 1943 nuteistas 8 metams. Nuo 1949 buvo tremtyje Akmòlinske (Ka-

zachija). 1956 05 07 paleistas iš tremties. Apdovanotas Šaulių žvaigždės medaliu. (LKK, Vilnius, 2006, t. 6, p. 89.)

SARGELIS Petras (1903 07 20 Raistalindžių k.–1978 08 12 Vilniuje, palaidotas Rokantiškių kapinėse), papulkininkis. 1919 05 savanoriu įstojo į Lietuvos kariuomenę, 1920 dalyvavo Lietuvos nepriklausomybės kovose su lenkais Širvintų r. Baigė Karo m-klą. 1923 01 kaip sukilėlių kuopos vadas (slap. Šapas) dalyvavo Klaipėdos išvadavime. Kilus Vokietijos–SSRS karui, su Raudonąja armija pasitraukė į Rusiją, nuo 1942 01 16-osios lietuviškosios divizijos štabo IV sk. v-kas. 1944 pakeltas į papulkininkus. (LKK, Vilnius, 2007, t. 7, p. 36.)

STRAZDAS Stasys (1899 06 01 Šarkaičių k.–po 1941 Archangelsko sr. lageryje), pėst. leitenantas, teisininkas. 1919 04 06 savanoriu įstojo į Lietuvos kariuomenę, 1920 dalyvavo Lietuvos nepriklausomybės kovose su lenkais prie Vilniaus, Augustavo ir Kāpčiamiesčio. 1938 baigė VDU Teisių f-tą, dirbo Kaune Mokesčių departamento sekretoriumi. 1941 06 14 suimtas ir išvežtas į lagerį Archangelsko sr. (LKK, Vilnius, 2007, t. 7, p. 210–211.)

ŠPAKAUSKAS Kazys (1910 05 16 Kāliakiemių k.–1979 03 02 Filadelfijoje, JAV), leitenantas. Nuo 1943 vasaros Lietuvos laisvės armijos narys, Tauragės apyl. Operacijų sk. viršininkas. Artėjant antrajai sovietų okupacijai, pasitraukė į Vakarus, vėliau emigravo į JAV, gyveno Filadelfijoje. Vienas pirmųjų Lietuvos karių veteranų s-gos „Romovė“ Filadelfijos sk. narių, ilgametis v-bos narys, skyriaus pirmininkas.

English summaries of the papers approved by the “Lietuvos Valsčiai“ Monograph Series Commission for Scientific Works

Land subsurface structure, development and resources of Gelvonai environs

By *Bronislavas Karmaza and Valentinas Baltrūnas*

Institute of Geology and Geography

Geology and mineral diggings of Gelvonai Township in the vicinities of Gelvonai Township showed that the local inhabitants long since had connection with geological environment, in particular by providing building materials, drinking ground water from springs and wells. Some geological objects were mythologized, used for cult, defensive and other needs. The district is characterized by the structure of the Earth's crust: all geological layers of our planet from the crystal basement that lies in the depth of 0.7 km, with stratified layers of different rocks containing fossils of ancient organisms in Cambrian, Ordovician, Silurian, Devonian, Jurassic, Cretaceous and Quaternary periods. The terrestrial surface, which is a consequence of activity of the last glacier by effects of melted waters, present rivers and other geological factors, contains small deposits of peat, gravel and sand.

Institute of Geology and Geography, T. Ševčenkos St. 13,
LT-03223 Vilnius, tel. +370 5 210 4707, karmaza@geo.lt

Institute of Geology and Geography, T. Ševčenkos St. 13,
LT-03223 Vilnius, tel. +370 5 210 4700, baltrunas@geo.lt

Palaeogeography, geomorphology and geoheritage of Gelvonai environs

By *Valentinas Baltrūnas and Bronislavas Karmaza*

Institute of Geology and Geography

A great geological and geomorphological variety predestined by the complex palaeogeographical development of the locality is characteristic of former Gelvonai *Valsčius*. The Neris and Šventoji inter-river surface geological structure and geomorphology are associated with the last glaciations of Baltic (Pomerania) stage glacier retreat during South and Middle Lithuanian phases. The available new territory research material allowed to characterize a greater number of distinctive geological-geomorphological complexes (micro-regions) which mostly predestined the size of locality's wood and swamp areas, the possibilities of agricultural cultivation, urbanization and mining. They are the Pabaiskas–Bagaslaviškis hilly moraine massif, the Sližiai–Gelvonai eroded and abraded moraine plateau, the Upninkai–Keižonys

and Musninkai flat and rough limnoglacial plain, the Šventoji and Širvinta terraced valleys. So far only one geological, one hydrological, one hydrographic, one telmatological and two landscape scenery preserves are legalized in the environs of Gelvonai.

Institute of Geology and Geography, T. Ševčenkos St. 13,
LT-03223 Vilnius, tel. +370 5 210 4700, baltrunas@geo.lt

Institute of Geology and Geography, T. Ševčenkos St. 13,
LT-03223 Vilnius, tel. +370 5 210 4707, karmaza@geo.lt

Quaternary cover and index boulders in Gelvonai environs

By Algirdas Gaigalas

Vilnius University

The Quaternary sedimentary cover of Gelvonai environs was formed by the glacial activity of the Nemunas glaciation Baltic stage South Lithuanian phase. The deltaic sediments of fluvioglacial mixed grain-size composition are specific, they had formed after the breakthrough of glacial melting waters into the Širvintai–Mugninkai ice lake.

After having carried out the petrographic analysis of gravel-pit sediments in Bagdyšiai and Zubeliai locations of Gelvonai environs it was established that the erratic material was brought by glaciers from south–west Finland, the Aland Islands and the northern part of the Central Baltic. More porphyric structure rocks are found in finer (pebbles) fractions, and they are rarer among big boulders.

Vilnius University, Universiteto St. 3, LT-01513 Vilnius,
tel. +370 5 239 8273, algirdas.gaigalas@gf.vu.lt

Gelvonai church architectural petrography

By Algirdas Gaigalas

Vilnius University

The masonry of Gelvonai church is built of local field stones—the Pleistocene glacier boulders. The petrographic analysis of little building blocks showed that fully crystalline rocks of deep intrusion and acidic composition—those of granite and rapakives—predominate in the composition of stones used for building the church. Gneiss is also abundant. The erratic rocks as it became clear after having established the most characteristic rocks were brought by the Nemunas glaciation Baltic stage glacier mostly from the Aland Islands and south–west Finland during the phase of South Lithuania. The archaeological petrographic research data present valuable ma-

terial for solving the Quaternary geological problems, reconstructing the glacier movement regional directions, establishing the erratic rock origin places, exposing the glacier dynamics, etc.

Vilnius University, Universiteto St. 3, LT-01513 Vilnius,
tel. +370 5 239 8273, algirdas.gaigalas@gf.vu.lt

Archaeological monuments of Gelvonai environs

By Manvydas Vitkūnas

Vilnius Pedagogical University

The article describes the archaeological monuments and mythological sites in the area of the former Gelvonai Valsčius. This area and the nearby environs are rather rich in archaeological monuments. They represent nearly all prehistorical and historical epochs—from the Stone Age to the Late Middle Ages and the Modern Times. The Stone Age and Early Metal Period is represented by old dwelling sites. The Iron Age is seen in barrows and mounds, while the Middle Age is reflected in mounds and remains of settlements and old burial sites. During the Iron Age and the period when the Lithuanian State was being formed, there was a rather dense network of castles and settlements in the micro-region of the Širvinta River lower reaches. Less burial monuments of this period remained (only Labūnava, Vanagiškiai and Padaigai barrow. In the Middle Ages this land was rather densely populated, as is witnessed also by the written sources. Some settlements of this land (Gelvonai, Labūnava) are mentioned already in the 14th century. So, population of the Širvinta River lower reaches and adjacent areas, which began millennia ago already in the Stone Age and the early metal period, had never ceased but was constantly developing up to the our times. Investigations of the archaeological monuments in the Gelvonai environs are going on from 1921, but up to now, only some archaeological monuments are investigated: i.e., old settlements of Samantons and Kunigiškiai, Vanagiškiai barrow and Raudonka mound. Many other investigations were only of an exploratory type.

Vilnius Pedagogical University, Studentų St. 39, LT-08106
Vilnius, tel. +370 5 279 0281, mob. +370 685 26 294,
manvydas.vitkunas@gmail.com

Gelvonai Blessed Virgin Mary Church and Franciscan monastery

By *Povilas Spurgevičius*

Vilnius Pedagogical University

The present-day Gélvonai is a small town having its old history with its historical accent being the church that is fragmentally covered in literature. The archive material presents a wider historical picture of the Gélvonai Manor and the church. Gelvonai and Siesikai had been donated by Vytautas the Great to Daumantai family, and later this privilege had been approved by Grand Duke of Lithuania Alexander (Aleksandras). The Gelvonai town in mid 16th c. had already been formed and had a religion centre—the church that in the 17th c. was occupied by the Calvinists, since the Daumantai accepted the Calvinist faith. The further fate of the church is unknown.

The rebirth of the church began in 1686, when the then GDL *kuchmistr* (*lat. magister coquine*) and Gelvonai Manor owner Kazimieras Daumantas acknowledged fallacies of his family and delivered a new foundation to the Catholic Church. He invited Franciscan monks to develop church activities. Replenishment of foundations enabled to build a nice wooden church and, later, a two-storied stone monastery. These art monuments turned into the key culture centres of the town and the parish. The activities of Franciscan monks contributed to the development of the Catholic outlook, while their secularity enabled free communication with peasants and noblemen. The interaction of Catholic and traditional cultures is illustrated by a holy stone that was moved into the church.

The view of the early church showed itself only at the end of the 18th c. This was a decorated wooden church of baroque style, where the faith was stressed by emotionality of art images.

The latest stone and brick-built church is already a symbol of the romanticism ideas. Its architect A. Polozov interpreted the baroque style and matched it to the folk construction traditions. He created a picture of a new class notable for enhanced decorative details. Outside, all this is pointed up by a contrast combination of red bricks and field stones.

Taikos St. 84–34, LT-05218 Vilnius, tel. +370 5 241 7218

People devotions at the Gelvonai Stone with St. Mary's footmark and Liukonys Cross

By *Jolanta Stupelytė*

The article deals with people devotions investigated little in Lithuania. The study purpose was—on the ground of former sources and expedition inquiry data—to reveal and compare different people devotions praxis performed up to the present time at the Gelvonai Stone with a footmark and the Liukonys Cross.

Two holy sites are described, different stories still living in folk traditions nowadays are compared and the type of people devotions is revealed.

These two holy sites—the Liukonys Cross and the stone with St. Mary's footmark situated apart by a distance of 8 km—are different but, at the same time, resemble each other. It is quite possible that both sites were used by ancient Lithuanians for their religious ceremonies. The stories show the fixed changes of religions and the ideas of Christianity's establishment and supporting. The emphasis on the Blessed Sacrament and St. Mary's graces, which are very important for Catholics, contrary to the Protestants, favoured the establishment of the Catholicism.

The types of people devotions at the Gelvonai Stone with St. Mary's footmark can be distinguished as follows below. During the main feasts, especially the St. Mary's Birthday on September 8, a so-called Gelvoninė Feast, people come here with intention to ask St. Mary for care or health to themselves or their families. They go on their knees around the chapel (often three times), where the stone with the footmark is set in its wall, they say grace or rosary, kiss the stone (both inside and outside the chapel), wash their tender places with water from a small pit in the stone, and offer money up. People used to make vows and hang votive offerings at the altar to thank for health taken.

People coming to the Liukonys Cross do the following devotions. Passing by the cross they stop for a short time to pay a tribute to the cross, say prayers, some of them worship the Blessed Sacrament, and leave small donations. In the case of trouble or disease, people come to this site to say prayers, wash tender places with water from a small pit, especially hoping to heal their eyes. Many people come to the Liukonys Cross on the Ascension Day, when all village dwellers go with a procession, sing psalms, recite litanies, rosary and say prayers.

The stones with a small pit, both in Liukonys and Gelvonai, induced similar stories and similar devotions. Water that is accumulated in a pit is thought to be sacred. It is used to wash eyes, hoping to heal them; moreover, coins are also offered. When the story about the Liukonys Stone is told, it is stressed that water never disappears from its pit. In both cases, people tell about a lady who washed her doggy in it, and water lost its healing force. Nevertheless, the stories about miraculous healings are still being told up to now.

Erfurto St. 36–59, LT-04100 Vilnius, mob. +370 682 49 199,
paparteles@yahoo.fr

Gelvonai sub-dialect

By Kazys Morkūnas

Traditional sub-dialect (inherited from older times) in Gelvonai Valsčius (rural district) having the standard Lithuanian language mixed diphthongs *an*, *am*, *en*, *em* and vowels *a*, *e* turned respectively into *un*, *um*, *in*, *im* and *u* (*u*), *i* (*i*) is observed in the southern part of the East Aukštaičiai dialect area contacting with the West and South Aukštaičiai dialects. Due to this contact, the above-mentioned diphthongs

(*an, am, en, em*) and vowels (*a, e*) in the western and southern outskirts of the Gelvonai Valsčius are pronounced more often than in the eastern part. The sub-dialect has also some other peculiarities differing from the standard language in phonetics, grammar and lexis. Perhaps the most interesting peculiarity in morphology of such words as *galvà, kója, šlapià, kárve, medinė* is their singular ablative form *gálvα̇, kójì, šlapì, kárvì, medinì* (instead of *gálvà, kója, šlapià, kárve, medine*). They had been formed, most probably, due to impact of assimilation of plural dative and ablative forms (compare *akím 'akims, akimis', galvóm 'galvoms, galvomis', kárvem 'karvėms, karvėmis'*)—this caused the assimilation of singular forms of the same cases (compare *āki̇ 'ākiai' and aki̇ 'akimi', gálvα̇ 'gálvai, galva', kárvì 'kárvei, kárve'*). As other Lithuanian dialects, the Gelvonai sub-dialect (especially in the language of the younger generation) is strongly affected by the standard language. This effect is more easily responded in more discordant peculiarities (e.g., avoidance of diphthongs *un, um, in, im* and vowels *u, i* instead the common language *an, am, en, em* and *a, e*) and more rare in less distinct peculiarities (obscuring the ending vowels, compression of atonic long vowels and prolongation of short strong vowels in the word-stem).

Was the Bagaslaviškis sub-dialect a mother-tongue of Ignas Šeinius?

By Kazys Morkūnas

The article deals with the questions: Whether Ignas Šeinius knew Lithuanian well? and Was the Lithuanian his mother-tongue? The analysis of the biography of the poet Šeinius, taking into account the historical and cultural peculiarities of that period, as well as the exploration of the language in his papers, enabled to make the conclusion that Ignas Šeinius had been speaking Lithuanian from a child in his family and with his friends and he knew Lithuanian very well.

The dialect spoken in the area of Bagaslaviškis, Gelvonai and Musninkai was not only a homeland language of Ignas Šeinius, but also most probably his mother-tongue (Šeiniūnai was the native village of the Lithuanian author Ignas Jurkūnas who used the name of Šeinius as his pseudonym).

Gelvonai land place-names

By Kazys Morkūnas

In 1957–1959 about 580 different place-names having different radicals and being of different composition types have been recorded in 43 settlements of the former Gelvonai *Valsčius* (rural district).

According to composition, the place-names can be grouped into the primary and secondary ones.

The primary names of the places originated from other words—nouns or (in rare cases) adjectives—without additional compositional formants.

The secondary place-names can be divided further into: (1) derivatives; (2) compounds; and (3) composites with the second component being a noun, as a rule, and the first component defining the object.

Non-repetitive names of a certain place, i.e., used only in a single village, have been recorded in most cases (about 86.3%), significantly less numbers were of names occurring in two villages (about 9.2%) and the least number of records were the names occurring in three or more villages (about 4.5%).

Beside the Lithuanian (Baltic) origin place-names, there was a rather small part of Slavonic names. There were also some place-names of undetermined origin.

Peculiarities of the singing traditions in Gelvonai region

By *Daiva Vyčinienė*

Lithuanian Academy of Music and Theatre

The article deals with singing traditions in Gelvonai region. The songs of this region are especially interesting from the musical point of view. A great variety of different musical styles is typical, i.e. monophony (some one-voice tunes are comparable to monophony in Dzūkija region, while other tunes make an original group characteristic of Gelvonai area), homophony and polyphony (glee). The full variety of genres and styles of this region is best reflected in the notes made by a prominent pre-war folklore collector Juozas Kartenis. Ethnomusicologists give high evaluation of not only his song repertoire notable for the variety of genres and styles, but also the notes put down at nearly each song. The notes enable us to judge about the specific manner the Gelvonai area people used to sing in the first half of the 20th c.: polyphonic (diphonic) singing, one-voice singing bass in two sounds, and heterophonic singing.

Reviewing the Gelvonai area song repertoire, different folklore layers are discussed. The old one-voice tune layer comprises threnodies (keening the dead or wedding crying), rye harvest songs, flax tearing and wedding ceremony songs. Beside the archaic one-voice tunes, later there were also monophonic songs, which often are of a minor type. Minor tunes associate with the Dzūkija region traditions. Nevertheless, the analysis of the tunes showed that only a part of Gelvonai area songs were the versions of the tunes popular in Dzūkija. The rest is made of original tunes reflecting their specificity in this special region (or a broader East Aukštaitija area).

One of the distinguishing features for the Gelvonai area is thought to be the anhemitonal sound-series without the 4th degree. This is considered to be the intonation basis for many one-voice or multi-voice tunes.

In order to make the comprehensive study of Gelvonai melodies and make their valid generalisation, significantly more tunes should be embraced in the study, and to compare the local song tunes with those of the adjacent regions. The fact is that the original song tunes in the Širvintos area are hardly ever studied by the ethno-

musicologists. Moreover, detailed studies of musical peculiarities in the border areas between Dzūkija and East Aukštaitija should be done. Original features of Gelvonai musical folklore most likely would be manifested then.

Lithuanian Academy of Music and Theatre, Gedimino av. 42,
LT-01110 Vilnius, tel. +370 5 249 7487, mob. +370 616 70 502,
daiva.r@is.lt

Vincentas Daugėla Narbutas who was fond of the 19th c. history

By Adam Stankevič

Vilnius University

The article deals with the 19th c. intellectual Vincentas Daugėla Narbutas that was beyond recall, and up to now his historiography contained only sparse and often false facts of his life.

The study enabled to reveal many new moments of his life—family, youth, studies, official career, marriage—but the main consideration was shown for the period of the 1840s, when he was the keeper of the archives of the Supreme Tribunal of Lithuania. Thus, the specificity of this sphere of his activities has been revealed in our study. The presentation of other works done by Narbutas at that time, i.e., participation in the activities of the provisional Vilnius Archaeography Commission, publication of a collection about the historical sources of Vilnius and other bigger towns of Lithuania, as well as proof reading of the Bychowiec Chronicle known also as the Lithuanian Chronicle is given. But, the main thing is that his contribution into the historiography of the Supreme Tribunal of Lithuania has been revealed. The list of the Supreme Tribunal judges of the 16th–18th c. and other officials compiled by him has no analogue in Lithuania. Moreover, his paper prepared about this institution enables to name him the pioneer of such studies and to move the date back by at least half a century. His personal features and activities are to be studied further, and the paper about the Supreme Tribunal of Lithuania should be critically prepared and published as a historiography monument.

Vilnius University, Universiteto St. 3, LT-01513 Vilnius,
tel. +370 600 27 725, stankevic.adam@gmail.com

Apie straipsnių autorius

Balkutė Rita – biologė, etnologė.

Baltrūnas Valentinas – geologas, fizinių mokslų dr., prof.

Baranauskas Tomas – istorikas.

Bikulčienė Laimutė – kultūros darbo vadybininkė, etninė kultūros specialistė, šios knygos rengėjų pagalbininkė.

Bonikatas Remigijus – biologas, mokytojas.

Bulavienė Gražina Stanislava – radijo ir televizijos diktorė.

Burauskaitė Birutė – sociologė, LGGRTC Genocido ir rezistencijos departamento direktorė.

Čepas Ričardas – istorikas, humanitarinių mokslų dr.

Četrauskienė Aldona – istorikė, Bagaslaviškio pagrindinės m-klos direktorė, šios knygos rengėjų pagalbininkė.

Dikčius Aleksandras – žemėtvarkininkas.

Dikčiūtė Ramunė – biochemikė, fizinių mokslų dr.

Gaigalas Algirdas – geologas, fizinių mokslų habil. dr., prof., akademikas.

Gasparavičienė Sigita – istorikė.

Girininkienė Vida – istorikė, šios knygos vyr. redaktorė sudarytoja.

Gučas Rimantas – muzikologas, vargonų restauratorius.

Ivaška Vladas – fizikas, techninių mokslų habil. dr., prof.

Jakučiūnas Juozas – mokytojas, Neverionių pr. m-klos kronikos autorius.

Jasinskaitė Ingrida – dailininkė.

Jurkštas Vytautas Povilas – muzikologas.

Jurkūnas-Šeinius Ignas – rašytojas.

Juzėnas Lionginas – filologas, valstybės tarnautojas, Gelvonų seniūnijos seniūnas.

Karmaza Valentinas – geologas, fizinių mokslų dr.

Kavaliauskienė Lidija – kartografe, VU mokslo darbuotoja, „Versmės“ leidyklos lokalinių monografijų žemėlapių parengėja.

Krikščiūnas Povilas – filologas, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mokslo darbuotojas, šios knygos „Tautosakos“ sk. sudarytojas, vienas iš autorių ir redaktorius.

Krylavičienė Gita – renginių režisierė, Gelvonų kultūros namų direktorė, šios knygos rengėjų pagalbininkė.

Lebionka Juozas – literatūrologas, humanitarinių mokslų dr.

Mačiekus Venantas – ekonomistas, VU doc., kraštotyrininkas, „Versmės“ leidyklos lokalinių monografijų vyr. redaktorius sudarytojas.

Masaitis Albinas – filologas, „Versmės“ leidyklos kalbos redaktorius.

Masevičienė (Abišalaitė) Filomena – atsiminimų autorė.

Merkys Vytautas – istorikas, prof., habil. dr., akademikas.

Milius Jonas – žemėtvarkininkas, technologijos mokslų dr., VU doc.

Misius Kazys – istorikas, kraštotyrininkas, „Versmės“ leidyklos monografijų straipsnių autorius ir redaktorius.

Morkūnas Kazys – filologas, humanitarinių mokslų dr., šios knygos „Kalbos“ sk. sudarytojas, vienas iš autorių ir redaktorius, sk. „Ižymūs žmonės“ vienas iš sudarytojų, autorių ir redaktorių.

Petrauskaitė Žydrė – istorikė, muziejininkė.

Pileckienė Emilija – tautodailininkė (tapyba), atsiminimų autorė.

Rupeikienė Marija – architektė, humanitarinių mokslų dr.

Sabaliauskas Algirdas – kalbininkas, vertėjas, humanitarinių mokslų dr., akademikas.

Selenis Valdas – istorikas, humanitarinių mokslų dr.

Skebas Vytautas – istorikas, humanitarinių mokslų dr.

Skebėra Kazimieras – memuaristas.

Spurgevičius Povilas – menotyrininkas.

Stankevič Adam – istorikas, VU doktorantas.

Stupelytė Jolanta – istorikė.

Surgailis Gintautas – istorikas, humanitarinių mokslų dr.

Tamašauskas Rytas – lituanistas, kraštotyrininkas, šios knygos aštuonių str. autorius.

Terleckas Vladas – ekonomistas, socialinių mokslų dr., publicistas

Trimonienė Rūta – istorikė.

Tumavičius Andrius – istorikas.

Užkurnienė Auksė Aurelė – bibliotekininkė, archyvarė.

Užkurnys Ipolitas – tautodailininkas (skulptūra), poetas, memuaristas.

Vaitonis Albinas – geografas, mokytojas, šios knygos rengėjų pagalbininkas.

Valančienė Ona – matematikė, Gelvonų vid. m-klos direktorė, Gelvonų sen. bendruomenės pirmininkė, šios knygos rengėjų pagalbininkė.

Valiukaitė Lina – filologė, humanitarinių mokslų dr.

Vareikienė Roma – filologė, mokytoja.

Veliutė Ingrida – istorikė, VDU doktorantė.

Vyčinienė Daina – muzikologė, humanitarinių mokslų dr., Lietuvos muzikos akademijos doc., šios knygos muzikos redaktorė.

Vidugiris Linas – filologas, humanitarinių mokslų dr.

Visackienė Rima – filologė, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mokslo darbuotoja.

Vitkūnas Manvydas – istorikas, humanitarinių mokslų dr.

Vojevodskaitė Aleksandra Arimeta – istorikė.

Zubrickas Boleslovas – chorvedys, muzikologas, pedagogas, humanitarinių mokslų dr.

Santrumpos ir sutrumpinimai

- AB – akcinė bendrovė
 AKS – Akmenės kultūros skyrius
 ALF – Atviros Lietuvos fondas
 AT/AS – Aukščiausioji Taryba – Atkuriamasis Seimas
 ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje (knyga)
 BMA – Bagaslaviškio pagrindinės mokyklos archyvas
 CK – centro komitetas
 D – darbo daina (Lietuvių liaudies dainų kataloge)
 DŽDT – Darbo žmonių deputatų taryba
 G – daina apie gamtą (Lietuvių liaudies dainų kataloge)
 GBA – Gelvonų bažnyčios archyvas
 GMA – Gelvonų vidurinės mokyklos archyvas
 IIES – Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštynas (darbai)
 JAV – Jungtinės Amerikos Valstijos
 JŪR – Jaunųjų ūkininkų ratelis
 K – karinė istorinė daina (Lietuvių liaudies dainų kataloge)
 KAA – Kauno apskrities archyvas
 KAM – Krašto apsaugos ministerija
 KAO – Lietuvos liaudies kultūros centro liaudies kūrybos archyvo rankraštynas
 KČDM – Kauno M. K. Čiurlionio dailės muziejus
 KF – Lietuvos muzikos akademijos Muzikologijos instituto Etnomuzikologijos skyriaus fonoteka
 KGB – SSRS valstybės saugumo komitetas (Комитет государственной безопасности)
 KKI – Kauno kūno kultūros institutas
 KI – kalendorinių apeigų daina (Lietuvių liaudies dainų kataloge)
 KMA – Kauno medicinos akademija
 KMI – Kauno medicinos institutas
 KMU – Kauno medicinos universitetas
 KPCA – Kultūros paveldo centro archyvas
 KPI – Kauno politechnikos institutas
 KTR – Lietuvos muzikos akademijos Muzikologijos instituto Etnomuzikologijos skyriaus rankraštynas
 KTU – Kauno technologijos universitetas
 LAA – Lietuvos archeologijos atlasas
 LAF – Lietuvos aktyvistų frontas
 LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas
 LDA – Lietuvos dailės akademija
 LDI – Lietuvos dailės institutas
 LDK – Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė
 Ldk – Lietuvos didysis kunigaikštis
 LDM – Lietuvos dailės muziejus
 LDP – Lietuvos demokratų partija
 LE – Lietuvių Enciklopedija
 LGGRTC – Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras
 LYA – Lietuvos ypatingasis archyvas
 LIIR – Lietuvos istorijos instituto rankraštynas
 LIŠ – Lietuvos istorijos šaltiniai (knyga)
 LKA – Laisvės kovų archyvas; Lietuvių kalbos atlasas
 LKDP – Lietuvos krikščionių demokratų partija
 LKKA – Lietuvos kūno kultūros akademija
 LKMA – Lietuvių katalikų mokslo akademija
 LKPMCA – Lietuvos kultūros paveldo mokslinio centro archyvas
 LKT – Liaudies komisarų taryba
 LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas
 LLA – Lietuvos laisvės armija
 LLD – Lietuvių liaudies dainynas (Vilnius, 1980–2000, t. 1–15)
 LLDK – Lietuvių liaudies dainų katalogas
 LLKS – Lietuvos laisvės kovos sąjūdis
 LM – Lietuvos Metrika
 LMA – Lietuvos muzikos akademija

LMD – Lietuvių mokslo draugijos rinkiniai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne
 LNM – Lietuvos nacionalinis muziejus
 LPS – Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis
 LSDP – Lietuvos socialdemokratų partija
 LSSR – Lietuvos Sovietų Socialistinė Respublika
 LTR – Lietuvių tautosakos rankraštynas
 LTRF – Lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka
 LTRV – Lietuvių tautosakos rankraštyno videoteka
 LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas
 LVOA – Lietuvos valstybės organizacijų archyvas (dabar – Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA), LKP dokumentų poskyris)
 M – meilės daina (Lietuvių liaudies dainų kataloge)
 MA – Mokslų akademija
 MAB – Lietuvos mokslų akademijos Centrinės bibliotekos Rankraščių skyrius
 MADA – Lietuvos mokslų akademijos darbai, serija A
 MGB – SSRS valstybės saugumo ministerija (Министерство государственной безопасности)
 MTI – mokslinio tyrimo institutas
 MVD – SSRS vidaus reikalų ministerija (Министерство внутренних дел)
 NKVD – SSRS Vidaus reikalų liaudies komisariatas (народный комиссариат внутренних дел)
 NMB – Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius
 PMM – Papilės mokyklos muziejus
 SAM – Sveikatos apsaugos ministerija
 SDM – Simono Daukanto memorialinis muziejus
 ŠAM – Šiaulių „Aušros“ muziejus
 ŠKF – Švietimo kaitos fondas
 ŠMM – Švietimo ir mokslo ministerija
 ŠPU – Šiaulių pedagoginis universitetas
 TLE – Tarybų Lietuvos enciklopedija
 TS(LK) – Tėvynės sąjunga (Lietuvos konservatoriai)
 UAB – Uždaroji akcinė bendrovė
 UFA – Lietuvos centrinio valstybės archyvo Ukmergės filialo direktorius
 V – vestuvinė daina (Lietuvių liaudies dainų kataloge)
 VAK – Valstybės archeologijos komisija
 VDA – Vilniaus dailės akademija
 VDKM – Vytauto Didžiojo karo muziejus
 VGTU – Vilniaus Gedimino technikos universitetas
 VISI – Vilniaus inžinerinis statybos institutas
 Vk – vaikų dainos (Lietuvių liaudies dainų kataloge)
 VLE – Visuotinė lietuvių enciklopedija
 VLIK – Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas
 VPI – Vilniaus pedagoginis institutas
 VPU – Vilniaus pedagoginis universitetas
 VR – vietinė rinktinė
 VU – Vilniaus universitetas
 VUB – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius
 VVS – Vilniui vaduoti sąjunga
 ŽAM – Žemaičių „Alkos“ muziejus
 ŽŪB – Žemės ūkio bendrovė

a – aras
 a. – amžius, aikštė
 adm. – administracija, administracinis
 akad. – akademija
 al. – alėja
 ap. – apyrašas, apr. – aprašas
 apyl. – apylinkė
 apskr. – apskritis
 asist. – asistentas
 ats. – atsakingasis

aukšt. – aukštuma; aukštaičių
 aut. – autorius
 b. – byla
 bal. – balandžio (mėnuo)
 bendr. – bendradarbis
 birž. – birželio (mėnuo)
 b-ka – biblioteka
 brėž. – brėžinys
 brus. – baltarusių (kalba)
 buv. – buvęs

- b-vė* – bendrovė
b. ž. – bendrinis žodis
bžn. – bažnyčios, bažnytinis
bžnk. – bažnytkaimis
cnt – centneris
d. – diena
dab. – dabartinis
dail. – dailininkas
dbr. – duburyš
dėst. – dėstytojas
dienr. – dienraštis
d-ja – draugija
dr. – daktaras
drp. – durpynas
dš. – dešinysis (intakas)
dv. – dvaras
egz. – egzempliorius
eil. – eilėraštis; eilutė
eil. Nr. – eilės numeris
etn. sr. – etninė sritis
ež. – ežeras
f. – fondas
fak., f-tas – fakultetas
filol. – filologas, filologijos
filos. – filosofas, filosofijos
g – gramas
g. – gatvė; giminė (gram.)
geg. – gegužės (mėnuo)
gim. – gimęs
gimn., g-ja – gimnazija
gyv. – gyvenantis; gyvenvietė
glž. st. – geležinkelio stotis
ha – hektaras
habil. dr. – habilituotas daktaras
hibr. – hibridas
ide. – indoeuropiečių
il. – ilanka
ilustr. – iliustruotas
inst., i-tas – institutas
int. – intakas
inž. – inžinierius, inžinerinis
išn. – išnykęs
išsp. – išspausdinta
įv. – įvadinis; įvairūs
įž. str. – įžanginis straipsnis
j. – jūra
k. – kaimas; kalba; kursas
k. a. – kaip antai
kan. – kanauninkas
kand. – kandidatas
kg – kilogramas
kil. – kilęs, -usi
k-ja – komisija
kl. – klasė
kln. – kalnas
klv. – kalva
km – kilometras
kn. – knyga
kol. – kolūkis
kp – kapeika
kp. – kapinės
kr. – kraštas
k-tas – komitetas
kun. – kunigas
l, L – litras
l. – lapas (popieriaus); laipsnis
laikr. – laikraštis
lapkr. – lapkričio (mėnuo)
leid. – leidinys, leidimas, leidėjas
lent. – lentelė
liet. – lietuvių, lietuviškai
lit. – literatūra
l-kla – leidykla
Lt – litas
ltn. – leitenantas
m – metras
m. – metai; miręs; mokslų (prie mokslo laipsnio);
moteriškoji giminė (gram.)
mg – magnetofono juosta
m-ja – ministerija
mjr. – majoras
m-kla – mokykla
mm – milimetras
mln. – milijonas
m. m. – mokslo metai
mok. – mokinys
mokyt. – mokytojas
moksl. – mokslinis, -ė, mokslo
mst. – miestas
mst. d. – miesto dalis
mstl. – miestelis
mšk. – miškas
mškl. – miškelis
n. – naujasis
n. d. – nėra duomenų
Nr., nr. – numeris
nuotr. – nuotrauka
nusip. – nusipelnęs
org. – organizacija, organizacinis
orig. – originalas, originalus
p. – puslapis; pietūs (pasaulio šalis); ponas,
ponia, panelė
pab. – pabaiga
pagr. – pagrindinis
pan. – panašiai
par. – parapija
pav. – paveikslas (ilustracija); pavietas
pavad. – pavaduotojas
ped. – pedagoginis, pedagogas
pėst. – pėstininkų
pieš. – piešinys
pil. – pilietis
piliav. – piliavietė
pirm. – pirmininkas
pkp. – pilkapynas
plg. – palygink
plk. – pulkininkas; pelkė
plkl. – piliakalnis
plv. – paliovarkas
po. Kr. – po Kristaus
pplk. – papulkininkis
ppr. – paprastai
pr. – pradžia; prospektas; prieš; prūsų
pr. m. e. – prieš mūsų erą
prad. – pradinis, pradžios
prel. – prelatas
prof. – profesorius; profesinis
progimn. – progimnazija

<i>prvd.</i> – pravardė	<i>šnek.</i> – šnekamosios (kalbos)
<i>pv.</i> – pieva	<i>šv.</i> – šventas
<i>pvd.</i> – pavardė	<i>Švč.</i> – Švenčiausiasis, -ioji
<i>pvz.</i> – pavyzdžiui	<i>t</i> – tona
<i>r.</i> – rajonas	<i>t.</i> – tomas
<i>rb</i> – rublis	<i>teol.</i> – teologijos
<i>red.</i> – redakcija, redakcinis, redaktorius	<i>t. y.</i> – tai yra
<i>reprod.</i> – reprodukcija	<i>t. p.</i> – taip pat; ten pat
<i>rezist.</i> – rezistentas, rezistencinis	<i>tts.</i> – tautosaka
<i>rež.</i> – režisierius	<i>tūkst.</i> – tūkstantis
<i>rink.</i> – rinkinys	<i>tv.</i> – tvėnkiny
<i>rugpj.</i> – rugpjūčio (mėnuo)	<i>up.</i> – upė
<i>rugs.</i> – rugsėjo (mėnuo)	<i>upl.</i> – upelis
<i>rus.</i> – rusų, rusiškai	<i>u-tas</i> – universitetas
<i>s, sek.</i> – sekundė	<i>v.</i> – vardas; vyriškoji giminė (gram.); vakarai (pasaulio šalis)
<i>s.</i> – sūnus; sala	<i>vad.</i> – vadovas; vadinamasis
<i>sav.</i> – savaitė	<i>vait.</i> – vaitystė
<i>savaitr.</i> – savaitraštis	<i>val.</i> – valanda
<i>sen.</i> – seniūnas; seniūnija; senasis, senovinis	<i>vas.</i> – vasario (mėnuo)
<i>sen. sl.</i> – senoji slavų kalba	<i>v-ba</i> – valdyba
<i>s-ga</i> – sąjunga	<i>vyr.</i> – vyriausias, vyriausiasis
<i>s-ja</i> – seminarija	<i>vyresn.</i> – vyresnysis
<i>sl.</i> – slavų	<i>vls.</i> – valsčius
<i>soc.</i> – socialinis; socialistinis	<i>vnk.</i> – vienkėmis
<i>sov.</i> – sovietų, sovietinis	<i>vns.</i> – viensėdis
<i>sp.</i> – spauda; spaustuvė	<i>vnt.</i> – vienetas, vienetai
<i>splv.</i> – spalvotas, -a	<i>vtv.</i> – vietovardis
<i>sr.</i> – sritis	<i>žr.</i> – žiūrėk
<i>str.</i> – straipsnis	<i>ž. ū.</i> – žemės ūkis
<i>š.</i> – šiaurė (pasaulio šalis); šalis	<i>žurn.</i> – žurnalas, žurnalistas
<i>š. m.</i> – šių metų	

Monografijos „Gelvonai“ finansuotojai ir rėmėjai

Širvintų rajono savivaldybė, meras Kęstutis Pakalnis	70 000
UAB „Magnolija“, direktorius Jonas Dubickas	20 000
Petras Jonušas, „Versmės“ leidyklos vadovas	20 000
AB „Lietuvos paštas“, generalinis direktorius Ernestas Vaidelys	3 000
Kazys Morkūnas, kalbininkas, skyrė dalį „Versmės“ leidyklos honoraro	500
Filomena Augutė-Kantautienė-Masionienė, kraštiečių	500
Filomena Masevičienė, kraštiečių	200
Iš viso:	114 200

Šioje lentelėje neatsispindi „Versmės“ leidyklos daugiametės bevaisės pastangos gauti finansavimą tiek „Gelvonų“ monografijai, tiek visai „Lietuvos valsčių“ serijai iš Kultūros ministerijos, Lietuvos tūkstantmečio minėjimo direkcijos prie Lietuvos Respublikos Prezidento kanceliarijos, kitų valstybės institucijų. Nors nuolat susirašinėjame, teikiame paraiškas ir dalyvaujame bemaž visuose minėtų institucijų skelbtuose atviruose leidybos finansavimo ir viešojo pirkimo konkursuose, kvietimuose, finansavimo negavome (kelioms kitoms serijos knygoms esame gavę tik nedidelį simbolinį finansavimą: visą informaciją apie dalyvavimą konkursuose nuolat skelbiame www.versme.lt). Nepasikentę nuolat pasikartojančių, mūsų manymu, akivaizdžiai neteisingų minėtų konkursų rezultatų, su Lietuvos tūkstantmečio minėjimo direkcija nuo 2005 metų nesėkmingai bylinėjames visų lygių teismuose, siekdami, kad būtų pripažinti minėtos institucijos, vadovaujamos direktoriaus Gedimino Ilgūno, padaryti jos organizuotų viešųjų pirkimų pažeidimai, dėl kurių, mūsų manymu, ir prarandame pelnytą finansavimą. Deja, atrodo, šiame procese savo neigiamą vaidmenį atlieka ir teismai, metų metus tęsiantys nesudėtingas bylas, bet taip ir neužtikrinantys teisingumo, teisingo valstybės lėšų paskirstymo ir panaudojimo. Todėl tebestingant lėšų ir norint knygą išleisti su Širvintų rajono savivaldybe sutartu laiku (iki 2009 m. vasario 12 d. prasidedančios Lietuvos Tūkstantmečiui skirtos Vilniaus knygų mugės), nemaža Gelvonų monografijai reikalingų lėšų dalis (sąmatinė knygos savikaina yra 150 tūkst. Lt) buvo pasiskolinta.

Šis dešimtmečius nekintantis neigiamas „Versmės“ leidyklos dalyvavimo minėtuose konkursuose rezultatas turbūt geriausiai ir atspindi tikrąjį ir valstybės, ir atskirų jos atstovų, pareigūnų požiūrį į jau penkiolika metų be jų pagalbos leidžiamą „Lietuvos valsčių“ seriją apskritai.

Ir kaip tai kontrastuoja su žemiau išvardintų daugelio paprastų žmonių gražiu pilietiniu poelgiu, kad ir po žiupsnelį jiems prieinamu būdu serijai skirti įstatymu nustatytą savo pajamų mokesčio dalį.

Rėmėjai, „Lietuvos valsčių“ serijai skyrę 2 proc. savo metinės pajamų mokesčio sumos

Atsižvelgdamas į tai, kad „Lietuvos valsčių“ serijos Lietuvos istorijos ir tradicinės kultūros knygų leidyba yra nepelninga, valstybės, įstaigų ir asmenų remtina veikla, 2004 04 07 Lietuvos Respublikos Juridinių asmenų registro tvarkytojas viešajai įstaigai „Versmės“ leidykla yra suteikęs paramos gavėjo statusą.

Remiantis Lietuvos Respublikos gyventojų pajamų mokesčio įstatymo 34 str. 3 dalimi ir finansų ministro 2002 m. rugsėjo 25 d. įsakymu Nr. 305, gyventojai gali iki 2 procentų savo metinės pajamų mokesčio sumos skirti savo pasirinktoms įstaigoms ir organizacijoms, kurios pagal Labdaros ir paramos įstatymą turi teisę gauti paramą.

Apgailestaujame, kad čia negalime paskelbti tikslių atskirų rėmėjų skirtų iki 2 proc. savo metinių pajamų mokesčių sumų dalių, nes Valstybinė mokesčių inspekcija neteikia paramos gavėjams informacijos nei apie konkrečius juos remiančius rėmėjus (vardus, pavardes), nei apie konkrečias atskirų rėmėjų skirtas sumas: metų pabaigoje mokesčių inspekcija paramos gavėjui vienu mokėjimu perveda visą visų jo rėmėjų skirtą paramos sumą, todėl kiekvieno konkretaus rėmėjo indėlis, priklausantis nuo jo gaunamų pajamų dydžio, lieka nežinomas.

2008-ųjų gruodį „Versmės“ leidykla išsiuntė 640 komplektų informacinės medžiagos apie „Lietuvos valsčių“ seriją kartu su prašymais paremti seriją savo 2008 m. pajamų mokesčio sumos dalimi: visiems LR Seimo nariams (išsiųstas 141 prašymas), LR Ministrui Pirmininkui, visiems LR Vyriausybės nariams (išsiųsta 13 prašymų; Sveikatos apsaugos bei Užsienio reikalų ministerijos jų ministrams adresuotus prašymus savo iniciatyva savo vidinio naudojimo intranete paskelbė ir visiems savo darbuotojams), Lietuvos tūkstantmečio minėjimo direkcijai, visų Lietuvos rajonų savivaldybių merams (52 prašymai), seniūnijų seniūnams, įvairioms valstybinėms institucijoms, įstaigoms, autoriams ir kitiems (345 prašymai), samdomą darbą dirbantiems „Lietuvos valsčių“ serijos knygų redaktoriams (39 prašymai), ankstesniems rėmėjams, tačiau šios knygos išleidimo metu (2009-ųjų vasario pradžioje) dar nežinome ir todėl negalime paskelbti atsiliepusiųjų į šiuos prašymus – šiuos duomenis sužinosime iki 2009 m. gegužės 1 d., o paramos sumą sužinoti ir paramą gauti turėtume tik šių metų gale.

2007 metų savo pajamų mokesčio sumos dalimi seriją parėmė 56 asmenys (bendra paramos suma 10 754,97 Lt):

„Versmės“ leidyklos bendradarbiai – Vingaudas Baltrušaitis, Violeta Barkauskaitė (1 proc.), Stanislovas Buchaveckas, Gabija Juščiūtė, Rasa Kašėtienė, Aloyzas Pranas Knabikas, Zita Kutraitė, Petras Venantas Mačiekus, Aloyzas Petrašiūnas, Daiva Ramaneckaitė, Donatas Rinkevičius, Vidas Sutkus; „Lietuvos valsčių“ serijos autoriai – Nijolė Andrejevienė, Algirdas Baliulis, Nerija Bartkutė, Rasa Bertašiūtė, Renata Endzelytė, Zenonas Garška, Rita Garškaitė, Ona Kažukauskaitė, Audronė Kiršiniūtė, Lilija Kudirkienė, Virginija Kvasaitė, Aurelija Malinauskaitė, Elona Mikučiauskaitė, Bronius Puzinavičius, Zosė Radžiuvienė, Antanas Rupeika, Marija Rupeikienė, Povilas Spurgevičius, Asta Steikūnienė (1 proc.), Janina Stukaitė, Jonas Šedbaras, Airina Šulskienė, Dana Tomkutė, Albinas Vaitonis, Ernestas Vasiliauskas, Saulius Žilinskas, Brigita Žuromskaitė (1 proc.); kiti rėmėjai: Evaldas Bernotas, Irmantas Bernotas, Rimutė Bernotienė, Gražina Drėmaitė, Aniceta Garšvienė, Juozas Jundulas, Margarita Kazakevičiūtė, Gintaras Lansbergas, Edita Lansbergienė, Jurgis Pa-

kalka, Livija Joana Pakalkienė, Jūratė Rinkevičienė, Goda Rupeikaitė, Gerda Sutkuvienė, Jonas Šiaulys, Regina Vaitkevičienė, Vitolda Verikaitė.

2008 metais „Versmės“ leidyklos raštai su prašymais skirti iki 2 proc. savo 2007 m. pajamų mokesčio sumos „Lietuvos valsčių“ serijai buvo išsiųsti iš viso 555 asmenims, šios paramos prašymas Krašto apsaugos ministerijos iniciatyva išplatintas jos vidinio naudojimo intranete. Leidykla dėl šios asmeninės paramos „Lietuvos valsčių“ serijai raštu kreipėsi į visus LR Seimo narius, LR Ministrą Pirmininką, visus LR Vyriausybės narius, Lietuvos tūkstantmečio minėjimo direkcijos darbuotojus, įvairių su serijos leidimu susijusių valstybinių institucijų, įstaigų vadovus (iš aukščiau išvardintų asmenų neparėmė nei vienas, absoliuti dauguma net nieko neatsakė), samdomą darbą dirbančius „Lietuvos valsčių“ serijos knygų redaktorius, serijos knygų autorius, kt. Kartu su paramos prašymais buvo siunčiamos parengtos pildyti paramos pervedimo prašymo formos, apmokėto atgalinio siuntimo vokai, „Versmės“ leidyklos veiklos dešimtmečio informaciniai leidiniai, kita informacija apie „Lietuvos valsčių“ seriją ir „Versmės“ leidyklą.

2006 metų savo pajamų mokesčio sumos dalimi seriją parėmė 22 asmenys (bendra paramos suma 4 319,95 Lt):

„Versmės“ leidyklos bendradarbiai Antanas Andrijonas, Violeta Barkauskaitė (1 proc.), Stanislovas Buchaveckas, Vida Girininkienė, Henrikas Jasiūnas, Virginijus Jocys, Petras Jonušas (1 proc.), Rasa Kašėtienė, Audronė Kiršinaite, Petras Venantas Mačiekus, serijos autoriai Algirdas Antanas Baliulis, Ona Kažukauskaitė, Marija Rupeikienė, Povilas Kazimieras Spurgevičius, kiti rėmėjai: Zita Andrijonienė, Zenonas Garška, Edita Miliūnaitė, Vera Šedienė, Jonas Šiaulys, Roza Vaičiulytė, Ernestas Vasiliauskas, Vitolda Verikaitė.

2007 metais „Versmės“ leidyklos raštai su prašymais skirti „Lietuvos valsčių“ serijai iki 2 proc. savo 2006 m. pajamų mokesčio sumos buvo išsiųsti iš viso 49 asmenims (parėmė 22). Leidykla dėl šios asmeninės netiesioginės finansinės paramos „Lietuvos valsčių“ serijai raštu kreipėsi į „Lietuvos valsčių“ samdomą darbą dirbančius serijos knygų redaktorius (išsiųsti 6 prašymai, parėmė 6) ir autorius (išsiųsti 29, parėmė 5), ir kitus (parėmė 11). Kartu su paramos prašymais buvo siunčiamos parengtos pildyti paramos pervedimo prašymo formos, apmokėto atgalinio siuntimo vokai.

2005 metų savo pajamų mokesčio sumos dalimi seriją parėmė 34 asmenys (bendra paramos suma 6 096,56 Lt):

„Versmės“ leidyklos bendradarbiai Vilija Aleksandravičienė, Antanas Andrijonas, Violeta Barkauskaitė (1 proc.), Vida Girininkienė, Henrikas Jasiūnas, Rasa Kašėtienė, Petras Venantas Mačiekus, Kazys Misius, Romaldas Samavičius, serijos autoriai Nijolė Andrejevienė, Algirdas Antanas Baliulis, Agnė Jasinskaitė, Ona Kažukauskaitė, Audronė Kiršinaite, Lilija Kudirkienė, Zigmantas Saulis Michnevičius, Marija Rupeikienė, Povilas Spurgevičius, kiti rėmėjai: Zita Andrijonienė, Raimundas Bačėnas, Gražina Drėmaitė, Jurgis Garška, Zenonas Garška, Rita Garškaitė, Juozas

Jundulas, Jurgis Pakalka, Vilija Joana Pakalkienė, Diana Spučytė, Vera Šedienė, Jonas Šiaulys, Rita Šniukienė, Roza Vaičiulytė, Ernestas Vasiliauskas, Vitolda Verikaitė.

Ikį 2 proc. savo 2005 m. pajamų mokesčio sumos „Lietuvos valsčių“ seriją parėmė iš viso 34 asmenys. 2006 m. leidykla dėl šios asmeninės netiesioginės finansinės paramos „Lietuvos valsčių“ serijai raštu kreipėsi į samdomą darbą dirbančius „Lietuvos valsčių“ serijos knygų redaktorius (parėmė 6) ir serijos autorius (parėmė 9), įvairių valstybinių institucijų, įstaigų darbuotojus (parėmė 2) ir kitus (parėmė 17). Kartu su paramos prašymais buvo siunčiamos parengtos pildyti paramos pervedimo prašymo formos, apmokėto atgalinio siuntimo vokai.

2004 metų savo pajamų mokesčio sumos dalimi seriją parėmė 38 asmenys (bendra paramos suma 5 329,43 Lt):

„Versmės“ leidyklos bendradarbiai Vingaudas Baltrušaitis, Violeta Barkauskaitė (1 proc.), Vida Girininkienė, Birutė Jasiūnaitė, Henrikas Jasiūnas, Robertas Jurgaitis, Lidija Kavaliauskienė (1 proc.), Zita Kutraitė, Petras Venantas Mačiekus, Sigita Vaidelytė, „Lietuvos valsčių“ serijos autoriai Nijolė Andrejevienė, Audronė Kiršinaitė, Erika Nenartavičiūtė, Povilas Spurgevičius, Elvyra Elena Straševičienė, Jolanta Stupelytė, Gražina Žumbakienė, Zenonas Žumbakys, kiti rėmėjai: Zita Andrijonienė, Bernardas Aloyzas Bliūdžius, Liucija Bliūdžiuvienė, Dalė Gargažinienė, Ramūnas Kirstukas, Marita Kirstukienė, Kęstutis Kubilius, Vilija Kučinskienė, Rita Liaudanskienė, Danutė Malcienė, Edita Miliūnaitė, Gediminas Orlonas, Zita Sabataitienė, Antanas Stūronas, Jonas Šalavėjus, Vera Šedienė, Narimantas Šedys, Vidas Šedys, Jonas Šiaulys, Vitolda Verikaitė.

„Versmės“ leidyklos raštai su prašymais skirti „Lietuvos valsčių“ serijai iki 2 proc. savo 2004 m. pajamų mokesčio sumos buvo išsiųsti iš viso 130 asmenų (parėmė 38). Leidykla dėl šios asmeninės netiesioginės finansinės paramos „Lietuvos valsčių“ serijai raštu kreipėsi į LR Prezidentą, LR Vyriausybės narius, Lietuvos tūkstantmečio minėjimo direkciją, įvairių valstybinių institucijų, įstaigų darbuotojus (parėmė 2), samdomą darbą dirbančius „Lietuvos valsčių“ serijos knygų redaktorius (parėmė 8), autorius (išsiųsti 75 prašymai, parėmė 8) ir kitus (parėmė 20). Kartu su paramos prašymais buvo siunčiamos parengtos pildyti paramos pervedimo prašymo formos, apmokėto atgalinio siuntimo vokai.

Labai Jums ačiū,
mieli bendraminčiai ir palaikytojai!

Be Jūsų paramos tiesiog negalėtume egzistuoti, nutrūktų ir „Lietuvos valsčių“ serijos darbai, nes nei jos rengimo, nei leidybos beveik nefinansuoja valstybė, savi-valdybių finansavimas yra fragmentinis, o už parduotas serijos knygas grįžta gerokai mažiau kaip pusė joms išleisti reikalingų lėšų.

Šią ir kitą informaciją apie rėmėjus ir gautą paramą bei kitą finansų informaciją nuolat skelbiame „Versmės“ leidyklos interneto svetainėje www.versme.lt.

Asmenvardžių rodyklė

3 896 vnt.

A

Abišala 502
 Abišala Adomas 314
 Abišala Antanas (Antanėlis) 314
 Abišala Augustinas 301, 443
 Abišala Edvardas 531
 Abišala Feliksas (Bekojis) 314
 Abišala Granas 314
 Abišala Ignas (Ignelis) 313, 314
 Abišala Kazys 314
 Abišala Mykolas 314
 Abišala Rozalija (Rožiokė) 314
 Abišala Stasys 312, 314
 Abišala Tomas 314
 Abišalaitė Aldona 564
 Abišalaitė Juzė 313
 Abišalienė Apolonija 314
 Aboltinš O. 1229
 Abrahamovičius Josielius 431
 Abramavičius Juozas 484
 Abramavičius Napoleonas 484
 Abramavičius B. 452
 Abromavičienė (Šemetaitė) Elena 195
 Abromavičienė G. 560
 Abromavičius M. 743
 Adamkienė Alma 541, 543
 Adamkus Valdas 543, 544
 Adomaitis Bronius 1256
 Adomavičienė 787
 Adomavičienė Audronė 537, 550
 Adomavičienė E. 328
 Adomavičius A. 198
 Adomavičius Ignas 502, 517
 Adomavičius J. 198, 368, 369, 373
 Adomavičius Lionginas 527, 534
 Adomavičius Zigmas 269
 Adomavičius Žilvinas 583, 586
 Adomavičiūtė Kamilė 579
 Adomavičiūtė Leokadija 376
 Aframiejevas Filipas 188
 Aftanazis R. 190, 193
 Agiejov Frol 188
 Agiejov Kurzma 188
 Agimanas Dovidas 433
 Agimanas Mere 433
 Aijka Adolfas 468
 Aika Alfonsas 291, 402, 419, 456, 462, 490
 Aika Jonas 456
 Aikos 457
 Akūnis Viktoras 476
 Alcevičienė Daratė 723
 Alekna Viktoras 129, 145, 567
 Aleknavičiaus K. 225, 230
 Aleknienė 722
 Aleksandras (Lenkijos karalius) 172, 693, 1329
 Aleksandravičienė (Užkurnytė) Elena 269, 395
 Aleksandravičienė Vilija 1343
 Aleksandravičius Dovydas 723
 Aleksandravičius Juozapas 200, 225, 228, 229, 231, 269, 492
 Aleksandravičius Norvydas 585, 586
 Aleksandravičius S. 200
 Aleksonis (Aleksandravičius) Petras 1324
 Alesevičiūtė Stefanija 373

Alexandrowicz S. 165
 Algirdas (Lietuvos didysis kunigaikštis) 226, 230
 Alinaitė Regina 721
 Alisevičius Kazys 283, 368
 Alisevičius Viktoras 370
 Alisevičiūtė Stefanija 373
 Ališauskaitė Emilija 355–357, 379
 Alonderis A. 560
 Alsevičiūtė Rasa 789
 Alsovičius Č. 410
 Alšėniškiai 163
 Alšėniškis Jurgis 163
 Alšėniškis Povilas 163
 Amankavičius M. 209
 Ambrasas J. 196
 Ambrasas V. 1222
 Ambrasas Z. 1221, 1222
 Ambrazevičiūtė Zofija 381
 Ambrozevičius (Ambrazevičius, Ambraziejus) Juozapas 244, 245, 460
 Amulis Edvardas 379
 Amulis Vincas 367
 Amulis Zenonas 371
 Amulytė Marija 368
 Amulytė Stefanija 129, 137, 138
 Amulytė Vanda 376, 1286
 Ananims Pilypas 200
 Ananytė Stasė 565
 Ancė Motiejus 1254
 Andrejevičienė Nijolė 1342, 1343
 Andrekus A. Z. 706, 707
 Andriejauskas Jonas 722
 Andriejov Mikita 188
 Andrijonas Antanas 1342, 1343
 Andrijonienė Zita 1343
 Andriukaitienė Irena 1221
 Andriūnaitė Genovaitė 776
 Andriūnaitė Rita 776, 778–781, 783
 Andriūnas Darius 776, 779
 Andriūnas Saulius 776, 778, 779, 781
 Andriuškavičius Vladislovas 718
 Andriuškevičius Andrius 540
 Anglinas C. 718
 Aniuškis Feliksas 223, 282
 Aniuškis Juozapas 225–227, 231
 Antanavičius D. 165
 Antanavičius Mykolas 184
 Anužytė L. 164
 Apanavičius Marijonas 519
 Apavičiūtė Irena 583, 584, 586
 Arašmevskis Jonas 188
 Arbūzas Motiejus 175
 Arlauskas M. 1177
 Arlauskas P. 440, 441
 Arom Goldė 433
 Arom Leiba 433
 Arom Mauša 433
 Arom Sora 433
 Aronovičius Chaimas 431
 Aronovičius Josielius 431
 Asikevičius Adomas 429
 Astikai 162–164
 Astikavičiaus Jurgis 162, 171
 Ašaka Vosylis 474
 Ašakaitė Antanina 476
 Ašakaitė Genė 476
 Ašembergas Henrikas 549, 551
 Atamukas Solomonas 458
 Audzevičius Pranciškus Antanas 239, 240
 Augonis Petras 490
 Augonytė Janina 565
 Augūnas Kęstutis Romualdas 1309
 Augūnas Paulius 1309
 Augūnas Povilas 547
 Augūnas Romualdas 344, 849, 851
 Augūnas Tomas 1309
 Augūnienė Jefrozinja 1309
 Augustas III (Lenkijos karalius) 170
 Augustas Žygimantas (Lenkijos karalius) 155, 208
 Augutė-Kantautienė-Masionienė Filomena 1341
 Augutis Pranas 504, 505, 530, 1226, 1309
 Aukštuolis J. 976
 Ausikevičienė 257
 Autukevičienė Veronika 482
 Autukevičius Juozas 482
 Autukevičiūtė Vanda 529
 Avdokimovas Nazaras 188
 Avizonis K. 1192
 Avsejevai 503

B

Babickas R. 1214
 Babickienė Z. 967
 Babkovas V. 1211
 Babravičius Kazimieras 1308
 Bačelis Z. 442, 443
 Bačėnas Raimundas 1343
 Bagdonaitė Aušra 568, 584, 586
 Bagdonas Martynas 1250
 Bagdonavičiai 164
 Bagdonavičius Bronius 479
 Bagdonavičius Feliksas 517
 Bagdonavičius Gediminas 579
 Bagdonavičius Vytautas 517
 Bagdonavičiūtė Agnė 579
 Bagdonavičiūtė Lina 579, 584, 586
 Bagdonavičiūtė Rūta 576, 579
 Baginskaitė S. 1308
 Baginskas Vilius 369, 452
 Baguckaitė Jolita 519
 Baguckas Antanas 524, 559
 Baguckas Vaidas 561
 Baguckienė Julė 524
 Baikštys J. 243
 Baikštys Pranciškus 220, 238, 719
 Bairašauskaitė T. 1169
 Bajanis Nerijus 562
 Bakasėnas S. 198
 Bakevičius Aleksas 463
 Bakučionis Ignas 361
 Balandis 1256
 Balandis Antanas 1161
 Balandis Gvidas 579, 586, 1030
 Balandis Jokūbas 1161
 Balandis Kazimieras 1161
 Balandis Mantas 579
 Balandis Mikalojus 1161
 Balandis Simas 1161
 Balandis Valdas 523, 584
 Balandytė Agnė 579
 Balandytė Kristina 579, 586, 1030
 Balandytė L. 427
 Balčikonis Juozas 1217
 Balčiūnas Alfonsas 487
 Balčiūnas J. 130, 131, 135, 136, 145, 148, 152, 154
 Balčiūnas M. 141
 Balčiūnas V. 440
 Baleišis Ignas 478

- Baleniūnas Pranas 129, 155
 Balinskis Mykolas 691, 1158
 Balys J. 487, 1130
 Baliukiavičienė J. 541
 Baliulis Antanas Algirdas 163–165, 1342, 1343
 Balkutė Rita 8, 14, 1334
 Balnas Teodoras 560
 Balnikas Elijas 464
 Baltaduonienė Elena 257
 Baltaduonis Antanas 257
 Baltaduonytė Anelė 257
 Baltaduonytė Stasė 564
 Baltakis Algimantas 1218
 Baltramiejinė Magdė 721
 Baltramonaitis Algimantas 438
 Baltrūnas Valentinas 4, 5, 11, 18, 502, 524, 1326, 1335
 Baltrūnienė (Ulindaitė) Elvyra Ona 534, 535, 539, 540, 1293
 Baltrus 1250, 1254
 Baltrušaitis M. 166
 Baltrušaitis Vingaudas 1342, 1343
 Baltrušaitytė Marija 332
 Baltušis J. 1255
 Balukevičienė Jūratė 537, 541, 549–551, 562
 Balundis Antanas 287, 397
 Banevičius Eduardas 532
 Banevičius Zigmas 354, 355
 Banikonis Petras 289, 291, 453, 479, 484
 Banišauskas Vytautas 567
 Baranauskas Antanas 215, 216, 219, 516, 1039, 1188, 1239, 1309, 1310
 Baranauskas Juozas 1232
 Baranauskas Tomas 5, 11, 548, 750, 751, 1334
 Baranowski J. 749
 Barbaravičienė Jadvyga 524, 1301, 1306, 1307
 Barbaravičius Marijonas 1301
 Bareika 180, 457, 502
 Bareika Jonas 527
 Bareika Karolis 562
 Bareika Lionginas 521
 Bareika Stepas 291
 Bareika Steponas 476
 Bareikienė Vita 521, 769
 Bareikovskis Teodoras 187
 Barejkova Helša 178
 Barysaitė D. G. 543, 544
 Barkauskaitė Jūratė 576, 579
 Barkauskaitė Violeta 4, 18, 1342, 1343
 Barkevičiūtė Apolonija 771
 Baron Base 432
 Baron Chaim 432
 Baron Elke 432
 Baron Ickikas 432
 Baronas Icka 284, 285
 Baronas Jakobas 338
 Baronas Jankelis 470
 Baronas Kazys 1293
 Baronas V. 1016
 Baronienė N. 1299
 Baronienė Rašė 433
 Baršauskas J. 666
 Bartaška Kazys 224, 476
 Bartaškevičius Juozas 287
 Bartkevičienė Anfija 548–551
 Bartkevičienė Apolonija 482
 Bartkevičienė Janina 536
 Bartkevičius 502
 Bartkevičius Alfonsas 527
 Bartkevičius Antanas 535
 Bartkevičius Bronius 488
 Bartkevičius Juozas 287, 388
 Bartkevičius Jurgis 177
 Bartkevičius Simonas 187, 255, 438
 Bartkevičius Stasys 374
 Bartkevičius Vaclovas 381
 Bartkus 180
 Bartkutė Nerija 1342
 Bartoševičienė Sofija 752
 Bartoševičius Jokūbas 187
 Bartošius Juozas 517
 Bartulienė Sandra 537, 540, 549, 551
 Bartusevičius Vladas 1233
 Bartusevičiūtė Filomena 564, 565
 Barzdaitis B. 321, 322, 327, 346
 Basalykas A. 316, 1227
 Basanavičius Jonas 227, 300, 498, 502, 503, 1323
 Basekienė 434
 Baškevičius Boleslovas 476
 Baškevičius Petras 479
 Baškis Raimondas 1308
 Batoras Steponas (Lenkijos karalius) 1173
 Batvinis J. 196
 Baubonis Z. 131, 137, 167
 Baukalovai 177
 Baumilas Lionginas 532
 Baužytė Nijolė 1300
 Bečonis Marijonas 1229
 Bedas J. 328
 Beinis Dverė 434
 Beinis Levinas 434
 Beimoravičiūtė Jolanta 568
 Beisachovičius Ickikas 431
 Beisachovičius Mauša 431
 Belazoraitė Kristina 199
 Beleckaitė Vida 581
 Beleckaitė Zosė 366
 Beleckas Alfonsas 430
 Beleckas Bronys Vladas 379
 Beleckas Edvardas 369, 370
 Beleckas Jonas 379
 Beleckas Leonas 371, 579, 584, 586
 Beleckas Romas 366
 Beleckienė (Paciūnaitė) Ona 1070, 1086
 Belickienė G. 1221
 Belopetravičienė Janina 1310
 Belopetravičius Jonas 547, 1310
 Belopetravičius Petras 1310
 Benkaliuk Viktorija 565
 Berdauskas Stasys 419
 Berelis Krejaras 470
 Bereznickas I. 685
 Bergmanas Joselis 338
 Berkelis Juozas 468
 Berkelis Pranas 402, 412
 Bernadskis Vaidas 562
 Bernevičius Martynas 184
 Bernotaitė Stasė 373
 Bernotas Evaldas 1342
 Bernotas Irmantas 1342
 Bernotas Juozas 380
 Bernotienė Rimutė 1342
 Bernsas R. 1233
 Bertašiūtė Rasa 1342
 Bertulis P. 241, 327, 335, 364, 367, 368, 395, 745, 758, 759
 Beržinskaitė Marija 256
 Bezonis Justinas 189
 Bialozaras Vaitiekus 172
 Bialozoras J. 1158
 Bychowiec Aleksander 1159
 Bicukas Abram 434
 Bicukas Chajė 434
 Bicukas Chonė 434
 Bicukas Gestor 434
 Bicukas Roche 434
 Bičiūnas R. 1243
 Bičiūolis Antanas 287, 288
 Bičkauskas Grigas 188
 Biekšas Dominykas 419
 Bielackis Andrius 201
 Bieliukas Kazys 1228
 Bielskis G. 702, 1300
 Bijamevičius Juozapas 177
 Biklė Abraomas 428
 Bikulčienė Laimutė 7, 8, 9, 14, 18, 216, 523, 537, 789, 1235, 1319, 1335
 Bileišis Jonas 517
 Bilevičius Juozapas 200
 Biliūnas Antanas 1181
 Biliūnienė 1182
 Bilkevičienė A. 531
 Binkis K. 1181
 Binkytė Janė 392
 Binkytė Janina 528
 Birulis K. 1245
 Biržys Petras (Pupų Dėdė) 268, 269
 Biržiška Mykolas 756, 757, 1189
 Biržiška Vaclovas 362
 Blažaitienė (Milvydaitė) Liudvika 341, 344, 345
 Blažaitienė A. 341
 Blažaitis A. 341
 Blažaitis Jonas 341, 342, 355, 376, 413
 Blaževičius Jonas 517
 Blaževičiūtė S. 1306
 Blažys Kazys 564
 Blažiūnienė Jadvyga 541, 551
 Blažonis Kazimieras 517
 Blažonis Petras 517
 Blažonytė Monika 517
 Blinda Tadas 782
 Blinkena Aina 1219, 1221
 Blinstrubienė Marija 752
 Bliūdžius Aloyzas Bernardas 1343
 Bliūdžiuvienė Lucija 1343
 Bogdanas Antanas 1151
 Bogdonavičienė Jurgita 570
 Boguckis Kazimieras 189
 Boguslavovičiai 166
 Bogušas Adomas 191
 Bogušas Dominykas 696, 718
 Bogušas Jurgis 191, 702
 Bogušas Kazimieras 195, 206
 Bogušas Kletas 198
 Bogušas Pranciškus Ksaveras 200–202
 Bogušas Steponas 178
 Bogušas Tadas 206
 Bolnikas Z. 414
 Bolotovaitė Aldona 465
 Bolotovaitė Kotryna 465
 Bolotovičius 164
 Bolotovienė Nastė 465
 Bonapartas Napoleonas I 190
 Bondi Eduardas 202, 203, 206
 Bondi Eugenija 202
 Bonikataitė Kristina 586

Bonikatas Edmundas 583, 584, 586
 Bonikatas Remigijus 7, 13, 570, 580, 581, 583, 584, 1335
 Boreika Steponas 178, 462
 Boreikos 164
 Borovskiai 167
 Bortkevičius J. 391, 453
 Boruchas Garberis 464
 Brandišauskas Valentinas 445, 458
 Brasiūnaitė Jolanta 581
 Brasiūnas S. 968
 Brasiūnas Vincas 487
 Brazaitis Džiugas 131, 134, 135
 Brazauskas Stanislovas 240
 Brazauskas V. 150
 Brazdžionis Bernardas 556, 1204
 Brazdžiūnas P. 1208, 1209
 Brazilas Povilas 722
 Braziukaitis A. 462
 Bražiūnas Vytautas 585
 Brenderis Franzas 975
 Breslauskas (Breslavskis) 257
 Brežnevas L. 507
 Brikas A. 1308
 Bringelis J. 196
 Brogienė (Dambrauskaitė) Roma 1218
 Brunaizeris 256
 Brunonas 1213
 Bruzgytė Gabija 10, 16, 18
 Bruzgulis Adomas 180
 Bruzgulis Baltramiejus 180
 Bruzgulis Jonas 288, 291
 Bruzgulis K. 413
 Bruzgulis Motiejus 735
 Bruzgulis P. 410
 Bruzgulis Rapolas 287, 289, 290, 292, 402, 409, 410, 413, 414, 417, 498
 Bružaitė A. 860, 863
 Bružaitė Renata 561
 Bubnys Arūnas 458
 Buchaveckas Stanislovas 1342
 Buchaveckas Stasys 458
 Bučevskis Mykolas 184
 Bučinka Jurgis 722
 Bučinskas Otonas 438
 Bučinskienė Genutė 504
 Bučiūtė Nijolė Elena 1305
 Budėnienė Genė 481
 Budrauskas Petras 219, 379, 381
 Budrevičienė 722
 Budrevičius Vaclovas 517
 Budzevičius Gustavas 290
 Budzevičius Mečislovas 288, 290–292, 301, 410
 Būga K. 980, 981
 Buinauskas Petras 1324
 Buinickienė Vijolė 570
 Buivydas Andrius 183
 Buivis Danielius 220, 246
 Bukauskas Fortūnas 492
 Bukianskas Petras 175
 Buklienė Ona 752–754
 Buklys Donatas 752, 754
 Bulatovas E. 301
 Bulavas J. 442, 449, 450
 Bulavienė-Bigelytė Gražina Stanislava 9, 15, 1232, 1314, 1334
 Bulotas Andrius 398, 399
 Bumažnikovas Efim 452
 Bunevičius Andrius 184
 Buračinskis Fiodoras 187

Buragas Saliamonas 457, 468
 Burauskaitė Birutė 6, 12, 472, 1334
 Burbulis Petras 240, 241, 757, 759
 Burbulis Povilas 756
 Burksaitienė Laima 1041, 1043, 1046, 1051, 1058, 1061, 1072
 Burneika Jonas 200
 Burneika Juozapas 201
 Burneika Kazys 457
 Burneika Vincentas 282
 Burogas Saliamonas 462, 466–468
 Buršteinis Joselis 428
 Buseika 162
 Buska 162
 Buskaitis Valimantaitis 162
 Buteikienė Paulina 519
 Butėnas Eugenijus 131, 146, 147
 Būtėnas Julius 1233
 Butkai 181
 Butkaitė Stefanija 330
 Butkevičius 181
 Butkevičius Bronius 395
 Butkevičius Liudas 393, 394
 Butkevičius Petras 564, 565, 567
 Butkevičius Viktoras 532, 565
 Butkienė Marijona 468
 Buzelis 1180
 Buževičius Mečislovas 287
 Bužinskis Jonas 166
 Bžostauskas Povilas 202
 Bžostovskis Konstantinas 693

C

Carapkina G. 1072, 1113, 1126
 Cekanauskas Saulius 561
 Cetsevskius J. 209
 Chackevičius Grigas 187
 Chaimas Povilas 429
 Chaimovičienė Chaja 430, 431
 Chaimovičius Azikas 430, 431
 Chaimovičius Hiršas 430
 Chaimovičius Jankelis 430, 177
 Chartanowicz M. F. 1165
 Chatkevičiūtė Karolina 579
 Chelchovskis Viktoras Juozapas 17, 170, 174, 175, 177
 Chmeliauskaitė L. 1319
 Chmeliauskas Antanas 184
 Chmeliauskas Jonas 184
 Chodakauskienė Vanda 297, 442
 Chodarauskas Juozapas 185
 Chodokevičius Dominykas 287
 Chominas Dorofejus 188
 Chominas Fiodoras 188
 Choner Leizeras 433
 Choner Taiba 433
 Chonovaitė Sifra 464
 Christauskas J. 1214
 Chrizostomas Jonas 691, 723
 Chruščiovas N. 437, 1200
 Chvainickis M. 560
 Cibulskas Giedrius 562
 Cibulskis Mykolas 183
 Cichanauskaitė Ona 483
 Cichanauskas Stepas 483
 Ciechanoveckis Jonas 1161
 Crameris Hansas 460
 Cvinglis J. 198
 Cvirka Petras 496, 502, 503

Č

Čakanas Benediktas 184
 Čartoriskis Adomas 1155
 Časienė Domicelė 472
 Časienė Janina 531
 Čebelytė Antanina 332
 Čechavičius F. 696
 Čekanas Antanas 184
 Čekanauskaitė Janina 535
 Čekanauskas Paulius 561
 Čekanauskas Petras 561
 Čekauskas A. 564
 Čepaitė Kotryna 723
 Čepajevas 512
 Čepas Antanas 531
 Čepas Ričardas 6, 12, 251, 280, 321, 325, 382, 419, 1335
 Čepkauskas Jonas 484
 Čepulytė Valerija 1227, 1228
 Čerbulėnas K. 666
 Čereška Steponas 200
 Čereškevičius Svajūnas 544
 Černeckaitė Elžbieta 343
 Černiauskaitė Aldona 566, 570
 Černiauskas Bronius 481
 Černiauskas M. 130
 Černys Petras 403
 Červinskis E. 1227
 Česas Nikodemas 302
 Česas Pranas 282
 Česas Zenonas 302
 Česienė (Davulytė) Elena 1071, 1076, 1082, 1087, 1092
 Česiūnas S. 322, 346
 Česnas Leonas 484
 Česnulevičius Algirdas 1230, 1231
 Četkauskaitė G. 1040
 Četrauskas Arūnas 585, 586
 Četrauskas Darius 585, 586
 Četrauskas Vilius 503
 Četrauskienė Aldona 7, 13, 18, 564, 569–571, 574, 1334
 Čyčytė Barbora 721
 Čirbulys Viktoras 380
 Čiučiurkaitė Anelė 355
 Čiukovskis N. 1207
 Čiurlionis M. K. 1177, 1234, 1245, 1309
 Čiurlionytė Jadvyga 1042, 1048, 1057–1059
 Čiutienė Domicelė 473
 Čižai 767, 1236
 Čižaitė Emilija 763, 770
 Čižaitė Regina 534
 Čižas 502
 Čižas Jurgis 179
 Čižas Liucijus 763
 Čižas Mykolas 13, 333, 502, 760–765, 767, 769
 Čižas Stanislovas 179
 Čižas Vladas 760
 Čižauskas 760
 Čižienė Uršulė 502, 762, 765
 Čižiūnaitė Anelė 531
 Čižiūnaitė Ona 333, 358, 366
 Čižiūnas Alfonsas 430, 455, 456
 Čižiūnas Alvydas 532
 Čižiūnas Antanas 315
 Čižiūnas Bronislovas 346, 462, 488
 Čižiūnas Feliksas 218, 243–245, 282–284, 286, 313, 1180
 Čižiūnas Ipolitas 315

Čižiūnas Kazys 291, 315, 443
 Čižiūnas Konstantinas (Kastokas) 313
 Čižiūnas Motiejus (Šiaučius) 314
 Čižiūnas Petras 312, 314
 Čižiūnas Povilas 313
 Čižiūnas Vaclovas 313, 321, 332, 346, 385, 1180–1187, 1310, 1311
 Čižiūnas Viktoras 284, 312, 455, 476
 Čižiūnienė Juzė 315
 Čižiūnienė Marytė 455, 456
 Čižiūnienė Rozalija 315, 1187
 Čyžius Mikas 760
 Čižūnas Juozapas 185
 Čižūnas Mykolas 185
 Čižūnas Simonas 185

D

Dabravolskienė Audronė 540, 550, 551, 789
 Dačinskas Juozas 178, 517
 Dagys Mykolas 185
 Dalangauskas L. 388
 Dalmackis Tomas 187
 Dambauskas Adomas 218, 465, 502
 Dambrauskaitė S. 342
 Dambrauskas Jonas 517
 Dambrauskas Vladas 403
 Dambrauskienė (Pliopytė) Marijona 353
 Dambrauskienė A. 353
 Danauskaitė Ona 1160
 Danevičius Jonas 216, 220
 Daniūnas Pranas 286, 303, 391, 399, 403, 410, 462
 Dapkevičienė Nijolė 523
 Dapkevičius Arvydas 519, 702
 Daračiūnas Jonas 350–353, 403, 530, 564
 Daraškevičius Jonas 13, 771, 772, 774
 Daraškevičius Mykolas 771
 Daraškevičius Vincas (Vincentas) 771
 Daraškevičius Vladas 491
 Daraškevičiūtė Felicija 564
 Darvydas Juozas 493
 Darvidas Stepas 288, 290–292
 Daškevičius Jonas 517
 Daubaras Kristupas 723
 Daugėla Adomas 188
 Daugėla Baltramiejus 188
 Daugėla Juozas 1160
 Daugėla Mykolas 183
 Daugėla Vladimiras 503
 Daugirdas 199
 Daujotas Adomas 220
 Daukantas Simonas 226, 330, 335, 337, 340, 354, 552, 1158, 1159, 1170
 Daukša A. 728, 741
 Daukša Jurgis 735
 Daumantai 693, 719, 1329
 Daumantaitė 174
 Daumantas 181
 Daumantas Gabrielius 172
 Daumantas Jonas 172
 Daumantas Juozas 393
 Daumantas Jurgis 172
 Daumantas Kazimieras 690, 697, 702, 720, 1329
 Daumantas Mykolas 172
 Daumantas Stanislavas 172

Davailis A. 354
 Davailis Julius 348, 349, 354
 Daveikis Vaclovas 465
 Davulytė (Česienė) Elena 1096
 Deikas 190
 Deksnys Juozapas 217, 220, 239, 248, 719
 Demčenko Oksana 583
 Demčenko Vitalija 579
 Denbauskas B. 209
 Denbauskas M. 209
 Denbauskas S. 209
 Desnik Chene 434
 Desnik Leiba 434
 Dešrytė Janina 529
 Devenis K. P. 750
 Diatlovas Efimas 452
 Didinskis Kasparas 728
 Didžiokas Rimantas 567
 Didžiokūnas 180
 Didžiulis Bronius 251
 Didžiūnas P. 391
 Dikčiai 1199
 Dikčienė (Jonienė) Ona 314
 Dikčienė Rimutė 1223
 Dikčienė Stefanija 315
 Dikčius Aleksandras 6, 12, 305, 306, 313, 1198–1201, 1311, 1335
 Dikčius Antanas 1223, 1311
 Dikčius Domas 251
 Dikčius Jonas (Jasys) 313
 Dikčius Julius (Juliokas) 313
 Dikčius Jurgis 313
 Dikčius Kazys (Kaziulis) 313
 Dikčius Motiejus 185, 313
 Dikčius Petras 313
 Dikčius Povilas 1223, 1224, 1311
 Dikčius Stanislovas 185
 Dikčius Stasys 313
 Dikčiūtė Ramunė 9, 15, 306, 1198, 1199, 1335
 Dikčiūtė Rasa 1223
 Dikčiūtė Rozalija 314
 Dikčiūtė Snieguolė 1223
 Dilys Antanas 347
 Dilis Stanislovas 467
 Dirgėla P. 242, 248, 249
 Diržytė Valė 565
 Dižavičienė Marytė 537, 551
 Dobekas Kasparas 185
 Dobužinskas Ignatas 209
 Dobužinskas Mamertas 736, 737
 Dobužinskis J. 209
 Dolangauskas Leonardas 388
 Dolimskas V. 660, 1314, 1315
 Dombrovskis Janas 481
 Doneika 181
 Donelaitis Kristijonas 496, 502, 503, 591, 851, 1233, 1255, 1309, 1323
 Dovailis J. 348
 Dovydaitis Juozas 517
 Dovydaitis Jurgis 1144
 Dovydaitis P. 427
 Dovydas Stepas 287
 Dovidavičius Ignas 473
 Dovydenas Liudas 1204
 Dovydovičius Šmuila 735
 Dragūnas J. 208
 Drėgva Irmandas 519
 Drėgvaitė Eglė 539
 Drėmaitė Gražina 1342, 1343
 Drilevičienė Jolita 570
 Dringelis Giedrius 1046, 1061

Drotvinas V. 966
 Drublianskis M. 208
 Druskienė Vanda 505
 Dubickas B. 1200
 Dubietienė Veronika 508, 526, 527, 534, 535
 Dubietytė Regina 534
 Dubonis A. 164
 Dubosaitė Jurgita 1188
 Dūda Antanas 453, 475
 Dūda Balys 486
 Dūdas A. 196
 Dūdas J. 196
 Dūdienė Konstancija 313
 Dūdinis Bronius 313
 Dūdinis Povilas 313
 Dūdonienė Juzė 314
 Dūdonienė Sofija 315
 Dūdonis Jonas 315
 Dūdonis Juozas 315
 Dūdonis Petras 315
 Dūdonis Povilas 312
 Dūdonytė Juzė 313
 Dūdonytė Kazė 315
 Dukčius Stasys 314
 Dulinskas K. 373
 Dulys Jonas 517
 Dulka Silvestras 531
 Dundulis P. 267
 Dutka S. 706
 Dvivalvienė J. 1306
 Dvoržeckis Baltramiejus 200
 Dvoržeckis Kazimieras 200
 Dzedzevičienė Teklė 1062, 1065, 1080, 1102, 1104, 1112, 1115, 1122, 1123
 Dzedzevičius Ignas 251
 Dzedzevičius Stasys 1065, 1080, 1102, 1104, 1112, 1115, 1122, 1123
 Dzedzevičius Tomas 486
 Dzikaitė Antanina 346
 Džiovala 502
 Džiovalaitė B. 529
 Džiūžas Tautvydas 583

E

Eckert (Ekertas) Rainer 1178
 Edvabnickaitė Estera 338
 Efo Leincė 470
 Efstėinas Zalman 432
 Eidintas Alfonsas 458, 459
 Einorienė E. 339
 Einoris Juozas 402, 407, 412
 Einoris Vytautas 334
 Ekblom R. 976, 979
 Emes Sara 464
 Endzelytė Renata 1342
 Epošinskas Bronius 462
 Epštenaitė Chajė 434
 Esmanas Aleksandras 199
 Esmanas Liudvikas 199
 Evald Z. 1056

F

Faiberaitė Lėbe Golde 434
 Faiberaitė Mirel 434
 Fainas Berelis 433
 Fainas Estesis 434
 Fainas Gifel 433
 Fainas Inda 433
 Fainas Išeris 433
 Fainbergas Hinda 433

- Fainbergas Pinkasas 428, 433
 Fainbergas Šime 434
 Fainbergas Vulfas 434
 Faktorienė Bele 433
 Famičionienė Uršulė 1291
 Famičionis Lukas 1291
 Famičionytė Stasė 1291
 Fedaravičius Bronius 286, 403, 443
 Filatovas Ivanas 188
 Filatovas Vasilius 188
 Filipavičius Juozas 462, 463, 476
 Filipov Stiepan 188
 Fiodorovas Konstantinas 188
 Fišeris Ignas 184
 Fraenkel B. 983
 Fraenkėlis E. 1016, 1178
 Franckevičius (Pranskevičius?)
 Vytautas 472
 Frank Leiba 432
 Frankeraitytė-Margolienė Liba 419
 Freidheimienė Sorė 775
 Frenkelis B. 1178
 Fursevičius Vladislovas 718
- ## G
- Gaidamavičienė (Viršulytė) Veronika 1078, 1091
 Gaidamavičiūtė Olia 532
 Gaidys J. 196
 Gaidukevičius Mykolas 743
 Gaigalaitė Aldona 1188–1190
 Gaigalas Algirdas 4, 5, 9, 10, 11, 15, 18, 165, 24, 554, 1225, 1226, 1228, 1230, 1327, 1334
 Gaikienė Genovaitė 531
 Gaivenis K. 1221
 Gaižauskas J. 1223
 Gakonis Andrius 464
 Galaunienė Kazė 1289
 Galiauskas Motiejus 402
 Galinis V. 1016
 Galkus Pranas 419
 Galomkas Izraelis 302
 Galubavičius V. 208
 Galvanauskienė (Slučkaitė) Aleksandra 346
 Galvydis-Bykauskas J. 259, 267
 Galvydytė D. 1227
 Garbačiauskas Gabrielis 184
 Garbačiauskas Jurgis 185
 Garbaitė Rachelė 464
 Garbatavičius Julius 517
 Garbatavičiūtė Justina 579
 Garber Honkis 433
 Garber Šmuila 433
 Garberienė Chajė 433
 Garberis 470
 Garberis Chaimas 428, 433
 Garberis Chonoris 414
 Garberis Cylvė 434
 Garberis Davydas 428
 Garberis Šmuelis 403, 428
 Garboraitė Mina 464
 Gargažinienė Dalė 1343
 Garibaldis Džiuzepė 222
 Garnienė Dalia 539
 Garnienė Jūratė 548, 551
 Garnys Adomas 185
 Garnys Simonas 184
 Garodenskis Adomas 189
 Garška Jurgis 1343
 Garška Zenonas 1342, 1343
 Garškaitė Rita 1342, 1343
 Garšvienė Aniceta 1342
 Gartfeldas Karolis 293, 297, 402
 Garuckas Vitalijus 526, 527, 535
 Garunkštis Aleksas 552
 Gasparavičienė Sigita 7, 13, 749, 1335
 Gatelienė Valė 567
 Gatelis Saulius 568, 581
 Gavrilovas Ankudzinas 188
 Gavrilovičius Michailas 188
 Gecevičius 216
 Gedainis A. 1206
 Gediminas (LDK) 17, 226, 230, 259, 260, 271, 300, 1149
 Gediminskas D. 1306
 Gediminskas Donatas 1295
 Gedvilas M. 303
 Gefenaitytė Sore 434
 Gefenas Freida 434
 Gefenas Pinkasas 434
 Gegžnas M. 196
 Gelažauskas Č. 530
 Gelgaudavičienė 163
 Gelgaudavičiūtė Uršulė 163
 Gelumbickas Jonas 361
 Gelvainis 162
 Gelvanauskas Jurgis 207
 Gelvanauskienė Kristina 207
 Gelvanskis Stanislovas 167
 Genienė Felicija 533–535, 537
 Genys Albinas 533, 534, 537, 567, 779, 782
 Genytė Laima 534
 Geniušas 346
 Genochas Teinbergas 464
 Gentvilas Eugenijus 1230
 Gerasimovas Vasilijus 188
 Germanaitė Elė 492
 Gerulis G. 981
 Gerulis Jurgis 1192
 Gervydas V. 1206
 Geštautas Vytautas Vaclovas 560
 Gewecke Hansas 460
 Giedraitienė Salomėja 164
 Giedraitis Juozas 212, 465
 Gygelevičienė Daina 527
 Gygelevičius Jonas 527
 Gylis A. 705, 1281, 1285
 Gilmoras B. 1307
 Gimbrickaitė Elena 530, 532
 Gimbrickiai 503
 Gimbutas J. 679, 691
 Gimbutytė Regina 1186
 Gimžauskas Silvestras 224–232, 239, 240, 745, 978, 1311, 1312
 Gineikienė Regina 497
 Gintautas Jonas Kazimieras 208
 Gintautas Teofilis 453
 Gintilas J. 1158
 Gira Liudas 1204
 Girdenis A. 967, 1222
 Girdzijauskas V. 1177
 Girininkienė Vida 4, 5, 6, 10, 11, 12, 16, 18, 211, 213, 215, 221, 271, 362, 428, 524, 548, 774, 1163, 1309, 1310, 1316, 1335, 1342, 1343
 Giršovič Asne 434
 Giršovič Sorė 434
 Gladšteinas Chaimas 433, 470, 471
 Gladšteinas Civė 433
 Gladšteinas Mirė 433
 Gladšteinas Šmuilas 433
 Gladšteinas Vitė 433
 Glazmanas Vulfas 432
 Glazmanėnė Lėja 432
 Glibusas Leibas 428
 Gliner Vulfas 321
 Glinerščikas Vulfas 332
 Globis 467
 Globis Alesius 470
 Globusas Ente 434
 Globusas Leibelis 414, 428, 434
 Gobis Juozas 330, 331
 Gobštas Manas 338
 Gobuva A. 1206
 Godenis Simonas 187
 Godiauskas Aleksandras 1324
 Golanbas J. 414
 Golbergas Chononas 296
 Golenkevičius S. 397
 Goliauskas Motiejus 463
 Golombas Izraelis 433
 Golombas Judas 433
 Golombas Mejer 432
 Golombas Rake 432
 Golubavičiova Ieva 183
 Golubevai 503
 Golubevas 502
 Golubova Stepanida 533
 Golubovas Ivanas 457
 Gomajunova Liudmila 1292
 Gorbulskis Benjaminas 1233
 Gorkis M. 1207
 Gorskiai 170
 Gorskienė Anzelma 735
 Gorskis 213
 Gorskis Adomas 164
 Gorskis Antanas 170
 Gorskis J. 209
 Gorskis Martynas 170, 175, 183
 Gorskis Pilypas 170, 696, 731, 734, 735
 Gorskis Tadas 170, 175
 Goštautas 470
 Grabliauskas Antanas 187
 Granickas Jonas 251
 Graužinis Vaclovas 492
 Gražiūnas Albinas 458
 Gražulis Pijus 388, 391, 409
 Gregorauskas M. 441
 Gregorov Radzievon 188
 Gregotovičius Karolis 733
 Grybauskas 174
 Grybauskas Alfonsas 238
 Grybauskas J. 296
 Gribkauskas Marijonas 430
 Gribulis Bronius 286
 Gridziuška Simonas 185
 Griffin Vanda 752
 Grigaliūnas 502
 Grigaliūnas-Glovackis Vincas 259
 Grigalius I Didysis 712
 Grigas Jonas 286, 425, 457
 Grigas Petras 367
 Grigas Povilas 194, 302, 425
 Grigas Romualdas 4, 7, 13
 Grygelevičienė Virginija 524
 Grygelevičius Aivaras 541
 Grygelevičius Deividas 561
 Grygelevičius Mindaugas 524
 Grigienė (Kapcevičiūtė) Elena 521, 768, 769, 772
 Grikevičius Kristupas 722
 Grimutienė S. 1308
 Grinaveckienė E. 1221
 Grinaveckis V. 966

Grincevičiūtė Beatričė 1323
 Grinevičius Dizmas 198, 732, 735, 744
 Grinevičius Ignas 368
 Grinevičius Povilas 453
 Grinevičiūtė 760
 Grinis Adomas 374
 Grinis Stasys 517
 Grinytė Irena 376
 Grinytė Marytė 379
 Grinius Kazys 422
 Grinkevičius P. 195
 Gripkauskas (Gribkauskas?) Mykolas 474
 Gripkauskas Juozas 474
 Griška Jonas 185
 Griškaitė Reda 1158, 1159, 1166, 1170
 Griškevičienė Lolita 523
 Griškevičienė R. 203
 Griškevičienė Violeta 524
 Griškevičius Alvydas 524
 Griškevičius Marius 581
 Grodelis Mykolas 419
 Grolova 177
 Gronskis 722
 Grotuzaitė Konstancija 170
 Grotuzas Aleksandras 170
 Grotuzas Valteris 170
 Grotuzas Fridrichas 170
 Grotuzas Hengholtas 170
 Grotuzas Jonas 170
 Grotuzas Otonas 170
 Grotuzas Teodoras 170
 Grudzinskaitė Violeta 526, 538, 539, 550, 551
 Grudzinskas M. 196
 Grumadienė Laima 1219, 1222
 Grunskis E. 446
 Gruodis Jurgis 330, 340
 Gruodytė Elena 333
 Gruodytė-Liugienė Bronislava 333
 Grušeckaitė Janina 532
 Gružauskas 178, 180
 Gružauskas Antanas 178
 Gružauskas Ipolitas 178
 Gružauskas Kristupas 178
 Gružauskas Leonas 439
 Gruževskis 269
 Gružinskas Z. 1232
 Gučas Rimantas 724, 747, 748, 1334
 Gudavičius Edvardas 1189
 Gudavičius K. 342
 Gudelis Martynas 398, 399
 Gudelis Vytautas 1228
 Gudelskaitė Elvyra 480
 Gudelskas Petras 480
 Gudelskas Vaclovas 479
 Gudelskienė Vacė 479
 Gudynas Pranas 397, 1289
 Gudonienė E. 704, 717
 Gudonytė Klementina 1288, 1289
 Guja Jonas 200, 201
 Guja Kazimieras 201
 Guja Motiejus 201
 Gujienė Leokadija 521
 Gujis Donatas 521
 Gumbaragis K. 759
 Gumbelis Č. 182
 Gumbelis K. 182
 Gumbrevičius Juozapas 185
 Gumbrevičius Povilas 479

Gurčytė R. 1304
 Gurskas Vygantas 579
 Gurvičius 762, 763
 Gustaitis L. 267
 Guščaitė Vida 567
 Guščia Viktoras 410
 Gutmanaitė Margolė 338
 Guzevičius Aleksandras 1182–1186
 Gužas P. 401
 Gvozda 502

H

Haidukas Jokūbas 185
 Haika Antanas 283, 286, 407, 409, 410
 Hamannas Joachimimas 459
 Hansenas G. 539
 Hartingas Konstantinas 1154
 Hartingh Anatolija 171
 Hermanovskis 702
 Hingstas Hansas 460
 Hirša Teodoras 161
 Hiršovičius Leyba 431
 Hitleris Adolfas 436, 459
 Hlušonekas Adakimas 188
 Holbeinas 190
 Holubičas 174
 Horkai 171
 Horodeckis Feliksas 186
 Horodenskienė Ieva 198
 Horodenskienė Marija 198
 Horodenskis 213
 Horodenskis Adomas 737, 744
 Horodenskis Boguslavas 198, 729
 Horodenskis Feliksas 198, 199, 729
 Horodenskis Jonas 198
 Horodenskis Juozapas 198
 Horodenskis Mykolas 197–199
 Horodenskis Steponas 197
 Hrynevičiai 232
 Hrynevičius Leopoldas 232
 Hrynevičius Povilas 232
 Hrynievičius Leopoldas 1179
 Huba Petras 722
 Hunievičius Stanislovas 241

I

Ickovičius Hiršas 177, 284
 Ickovičius Kušėlius 432
 Ickovičius Rokas 432
 Ignatavičius Juozas 388, 599
 Ilgiewicz H. 1159
 Ilušonekas 188
 Inčytė Simona 579
 Inčytė Virginija 584–586
 Inčiūra Kazys 1204
 Isakevičius Petras 339
 Isikevičius 257
 Išeris Fainas 428
 Išganaitytė Albina 376
 Išganaitytė Antanina 381
 Išganaitytė Ona 369
 Išganaitytė Zosė 369
 Ivanauskas Vladas 291, 293
 Ivanovas Danilas 188
 Ivanovas Jurijus 576
 Ivanovas Feliksas 188
 Ivaška Vladas 9, 15, 1208, 1314, 1335
 Ivaškevičius Jonas 180, 538, 702
 Ivinskis Z. 1189
 Izrachovičius Nochimas 431

J

Jablonskis Jonas 973, 1178, 1192, 1220
 Jablonskytė Ona 584
 Jacevičius Juozas 462
 Jachvo Šagalas 470
 Jackevičius Jonas 718
 Jackūnaitė Apolonija 327, 335
 Jadzevičienė Birutė 565
 Jadzevičius Jonas 565, 566
 Jagėla J. 600
 Jägeris Karlas 459, 469
 Jakačiūnas Juozas 453
 Jakaitė Julija 328
 Jakaitienė J. 328
 Jakaitis Andrius 291, 402
 Jakimavičius Andrius 562
 Jakimavičius Antanas 476
 Jakimavičius Jonas 403
 Jakimavičius Martynas 535
 Jakovičius Hiršas 434
 Jakovičius Rive 434
 Jakštas Jurgis 201
 Jakštas Karolis 1176, 1312
 Jakštas Stasys 391, 1192–1194, 1312
 Jakštas Tomas 201
 Jakubauskai 503
 Jakubauskaitė Zosė 531
 Jakubauskas Feliksas 864, 1225, 1226, 1312
 Jakubauskas Leiba 502, 508
 Jakubauskas Vincentas 187
 Jakubauskienė Veronika 533
 Jakūbauskienė Vida 689
 Jakubickas S. 395, 397
 Jakubonis A. 183
 Jakubovskis J. 693
 Jakubovskis Marijanas 472
 Jakučionienė Marija 325
 Jakučionis J. 182
 Jakučiūnaitė Dovilė 562
 Jakučiūnaitė Filomena 321, 357, 364, 367
 Jakučiūnas Juozas 6, 12, 358–360, 362, 363, 368–372, 379, 380, 410, 413, 490, 564, 1334
 Jakučiūnas Martynas 209
 Jakučiūnas Mykolas 286–288, 297, 300, 301, 335, 397, 398, 400, 402, 405, 406, 409, 410, 452, 476, 1325
 Jakučiūnas Motiejus 287, 288, 291, 292, 452, 474
 Jakučiūnas Nikodemas 395, 1325
 Jakučiūnas Stanislovas 344, 345
 Jakučiūnienė (Pauliukonytė) Marija 335, 340, 359, 403
 Jalmenas Koto 428
 Janavičius K. 702
 Jančiauskas Gintautas 743, 746
 Jančius B. 335
 Janiūnas Martynas 201
 Jankauskas Bronys 768
 Jankauskas Motiejus 185
 Jankauskas Steponas 187
 Jankauskas Karolis 453
 Jankauskienė Monika 489
 Jankelevičius Mauša 735
 Jankelis Koganas 464
 Jankevičienė A. 635, 728, 744
 Jankielovičius Abrahamas 431
 Jankielovičius Heršas 431

- Jankielovičius Leiba 431
 Jankovskis Vosylius 184
 Jankūnas Albinas 584
 Jankūnas Ignas 223
 Jankūnas Marius 584, 586
 Jankūnienė (Poškaitė) Ona 1072, 1113, 1126
 Jankus 227
 Janukaitis Edvardas 491
 Janukaitis Mykolas 230
 Janukaitis Petras 225, 230–232
 Janukaitis Stasys 282
 Janukaitis T. 199
 Janulaitis A. 1174
 Janulaitis K. 198
 Janulis A. 1164
 Janušienė 203
 Janušis 1254
 Janušis Ignas 203
 Janušis Jonas 201
 Janušis Stanislovas 201
 Janušytė Elena 327, 395, 564, 565
 Jarašauskas Romualdas 1300
 Jarmakova Marija 507
 Jarneleckas 702
 Jaronas Chaimas 470
 Jaronienė G. 1308
 Jaroslavlevas Kostas 296
 Jarošinskas Bronius 302
 Jarošinskas Jonas 187
 Jarovienė Regina 722
 Jarušinkas 457
 Jarušinskienė Anelė 533
 Jasar R. 164
 Jaselovičius Jankelis 177
 Jasevičius Jonas 482
 Jasinskaitė Agnė 1343
 Jasinskaitė Ingrida 1335
 Jasinskaitė Jurgita 524, 688
 Jasinskis Mikalojus 1172
 Jasionis Antanas 746
 Jasionis Juozas 465
 Jasiukevičius Zigmas 517
 Jasiulevičius Albertas 438
 Jasiūnaitė Birutė 967, 1343
 Jasiūnas Henrikas 1342, 1343
 Jastremskienė Ona 722
 Jasukevičius Albertas 788
 Jaščemskas Juozas 761
 Jaščiurevičius Aleksas 482
 Jašinas Ivanas 1286
 Jašinskaitė Irena 1219
 Jatanienė Janė 432
 Jatkauskas Jonas 429
 Jauniūnas 470
 Jaunius Kazimieras 959, 962
 Javorkavičius Jonas 163
 Jėčiūtė Reda 1219
 Jefremenka A. 441, 442
 Jekovičytė Vita 434
 Jelicas Juozapas 191
 Jendžejevskis 181
 Jerafejevas Scipionas 188
 Jeremičius Deividas 583
 Jermeleckas Ramonas 200
 Jeseninas Sergejus 1203, 1233
 Jewtuchowicz S. 1229
 Jocys Virginijus 1342
 Jocius Jonas 526, 527, 535
 Jočys Antanas 565
 Jofas Mozė 428
 Jofė Chaimas 302
 Jofė Josel 432
 Jofė Mauša 302, 432
 Jofė Rasel 432
 Jofenaitė Ester 434
 Jogaila 230
 Jogailaitis Aleksandras 164, 170
 Jogailaitis Kazimieras 164, 170
 Jokubauskas Juozas 287
 Jokubauskas Vidas 568
 Jokubauskienė Vidutė 568–570
 Jonaitytė A. 1221
 Jonas Paulius II 1299
 Jonasovičius Mauša 431
 Jonušas Petras 4, 18, 1342
 Joselovičius Elijašas 430
 Joselovičius Jeko 431
 Joselovičius Mauša 430
 Joselovičius Tobijus 431
 Jovaiša Antanas 356
 Jovaiša Jurgis 286
 Jovaišienė Ona 353
 Jucevičius A. 531
 Jucevičius Juozas 470
 Jucevičiūtė Birutė 565
 Jucys A. 1208, 1209
 Jučas M. 242
 Jučas Mečišlovas 1188
 Judelevičius Vincentas 188
 Judelsonas Benčionis 428, 434
 Judelsonas Meiša 428
 Judelsonienė Rohė 434
 Judensonaitė Maša 464
 Judžentis Artūras 4
 Juknevičius 207
 Juknevičius Jonas 376
 Juknevičiūtė Elena 369
 Juknys-Juknevičius Rapolas 220, 332, 335, 349, 367, 384, 388, 391, 705, 765, 771, 775, 1313
 Jundulas Juozas 1342, 1343
 Juoėpis Stasys 403
 Juodpusis Vaclovas 1223
 Juozapavičius Antanas 260, 278
 Juozapavičius M. 758
 Jūra Stasys 453
 Jūra Steponas 453
 Jurčikas Antanas 185
 Jurėnienė Virginija 524
 Jurevičius Jonas 367
 Jurevičius Liudvikas 282
 Jurevičius Stanislovas 207
 Jurgaičienė Bogdana 163
 Jurgaitis Algirdas 1228, 1230
 Jurgaitis Robertas 1343
 Jurgėla P. 1325
 Jurginis Juozas 151, 1190
 Jurinaitė V. 772
 Jurjevičius Daumantas 170
 Jurkevičienė Elena 537
 Jurkevičienė Kazimiera 769
 Jurkevičius Antanas 769
 Jurkevičius Teodoras 184
 Jurkevičius Viktoras 251, 287, 291
 Jurkevičius Vytautas 140, 152, 527, 534, 535, 537
 Jurkevičiūtė Ona 567
 Jurkonis Ignas 343
 Jurkštas Vytautas Povilas 9, 15, 600, 1153, 1334
 Jurkūnaitė Aldona 357, 371, 565, 566, 1319
 Jurkūnaitė Dovilė 579
 Jurkūnaitė Rima 568
 Jurkūnas Albinas 567
 Jurkūnas Ignas 755, 758
 Jurkūnas Ipolitas 368–370, 374, 377, 380
 Jurkūnas Juozas 472, 477, 483, 491, 492
 Jurkūnas Justinas 409, 410
 Jurkūnas P. 397
 Jurkūnas Petras 462, 477
 Jurkūnas Pranas 251
 Jurkūnas Stasys 403
 Jurkūnas Vytautas 391
 Jurkūnas-Seinius Ignas 8, 14, 969, 972, 1177, 1178, 1202, 1207, 1335
 Jurkūnienė Marija 576
 Juršėnas Č. 538
 Juselis 1233
 Jusienė Lidija 521
 Juščinskis Juozas 182
 Juščiūtė Gabija 18, 1342
 Juškevičiai 680
 Juškevičienė 170
 Juškevičienė (Tomelytė) Veronika 337, 1182
 Juškevičienė A. 337
 Juškevičienė Veronika 337, 521, 531, 537, 788, 1182
 Juškevičius Aleksandras 155, 296, 335, 338, 391, 394, 399, 403, 406, 450, 502, 507, 528, 531, 552–555, 1226, 1227, 1293
 Juškevičius Jonas 287
 Juškevičius Viktoras 166, 288, 290–292, 681, 706
 Juškevičiūtė Vanda 371
 Juškevičiūtė Vida 567
 Jutan Dovidas 432
 Jutan Etelė 432
 Jutan Faivis 432
 Jutan Leizeras 432
 Jutan Perele 432
 Jutan Vulfas 432
 Jutanas Dovydas 428, 768
 Jutanas Leizeris 768
 Jutinas Geršonas 464, 487, 492
 Juzefovičius Motiejus 745
 Juzėnaitė Irena 381
 Juzėnaitė Liucija 369
 Juzėnaitė V. 412, 773
 Juzėnas Adomas 377, 380
 Juzėnas Juozas 287, 290, 410, 541, 562, 670, 682
 Juzėnas Lioginas 7, 13, 18, 518, 521, 523, 524, 526, 527, 534, 537, 789, 791, 1335
 Juzėnas Mykolas 251, 769, 772
 Juzėnas Vainius 561, 680
 Juzėnas Vidmantas 547
 Juzėnas Viktoras 526
 Juzėnienė Birutė 537, 549–551, 789
 Juzėnienė Genovaitė 523, 789
 Juzėnienė Janė 1313
 Juzonis Petras 535

K

- Kabačonekas Jonas 184
 Kabelka Jonas 1218
 Kačėnauskas Alfonsas 256, 1316
 Kačėnauskas Rimantas 1313
 Kačuronekas Martynas 185
 Kadkevičius Feliksas 302
 Kadlubauskienė Kotryna 723
 Kagan Elke 432
 Kagan Seine 432

- Kaganas Abramus 432
 Kaganas Jankelis 414
 Kaitulytė Danutė 379
 Kaladžiūnas Jonas 206, 314
 Kalanta Romas 507
 Kalendžiokas Feliksas 313
 Kaleva Jurgis 230
 Kaluškevičius B. 224, 230, 240
 Kamenska Paulina 170
 Kamienas Irmantas 568
 Kamienas Pranas 524, 569, 570, 574
 Kamienienė Laimutė 569, 570
 Kaminskaitė Saulė 207, 568
 Kaminskas Jonas 1218
 Kaminskis A. 692
 Kaminskis Domininkas 208
 Kaminskis J. 691
 Kaminskis K. 691, 716
 Kaminskis Žygmantas 208
 Kananavičius Jokimas 183
 Kancevičienė Ona 487
 Kanclerytė Regina 391, 392, 528
 Kanonova Anfija 535, 536
 Kanonovičius (Konanovičius?)
 Kazimieras 478
 Kanopnickienė M. 1207
 Kanova 190
 Kapevičius (Kancevičius?) Povilas 397, 475
 Kapevičius Ignas 398
 Kapeckai 496
 Kapeckas Gediminas 784
 Kapeckas Juozas 13, 499, 501, 535, 784, 785, 788
 Kapeckienė Monika 500, 784
 Kapelmanas A. 419
 Kapičiauskaitė (Visackienė) R. 1037
 Kapulis Cipė 434
 Kapulis Mauša 434
 Karaciejus J. 1221
 Karalienė 504
 Karalienė A. 1202, 1203
 Karalienė V. 526, 537, 539
 Karalinskis A. 419
 Karalonskis Povilas 185
 Karanauskas 500
 Karčiauskienė (Augūnaitė) Uršulė 358
 Kardelis Kazys 359, 366
 Kareckas Vaclovas 517
 Karinauskas 500
 Karmaza Bronislavas 5, 11, 1326
 Karmaza Valentinas 1334
 Karsavinas Levas 1190
 Kartanas M. 182
 Kartenienė Rita 524
 Kartenis Juozas 1037–1039, 1042, 1044, 1046, 1047, 1050–1052, 1054, 1056–1062, 1064–1066, 1068–1071, 1075, 1076, 1080, 1082–1087, 1090, 1092, 1094, 1096–1112, 1115, 1117–1119, 1121–1125, 1127, 1129–1132
 Kartenis Mykolas 491
 Kartenis Povilas 439, 519, 521, 524
 Kartenis Viktoras 491, 1080, 1109, 1124
 Kartenis Vladas 493
 Kartenytė (Janukaitienė) J. 1052
 Kartenytė G. 1080, 1109, 1124
 Kartonas M. 182
 Karvovska Monika 183
 Kaselytė-Bagdonienė Ada 532
 Kasparavičiūtė Daiva 584
 Kasperavičienė A. 1159
 Kastulys Stepas 377
 Kašėtienė Rasa 4, 1342, 1343
 Kataitė Chaja 464
 Katauskas P. 1289
 Katilius Algimantas 1188, 1189
 Katkevičienė Filomena 474
 Katkevičius Adolfas 453
 Katkevičius Aleksandras 453, 478
 Katkus Mikalojus 1178
 Kaušyla Jonas 741, 746
 Kavaliauskas Adomas 188
 Kavaliauskas Edvardas 517
 Kavaliauskas Jonas 508, 533, 534
 Kavaliauskienė Birutė 533
 Kavaliauskienė Lidija 10, 16, 1335, 1343, 1375, 1377
 Kavarskaitė Paulina 775
 Kavarskas Juozas 313, 453
 Kavoliukas Vladas 429
 Kazakas Vladas 355
 Kazakevičius Ignas 220, 243, 719
 Kazakevičiūtė Margarita 1342
 Kazakienė Emilija 493
 Kazakova Marijona 501, 503, 531
 Kazelytė Ada 530
 Kazickas J. P. 572
 Kazlauskaitė Monika 531, 532
 Kazlauskas Andrius 189
 Kazlauskas Jonas 219
 Kazlauskas Karolis 283, 287, 291, 292, 301, 402
 Kazlauskas Motiejus 185
 Kazlauskas Steponas 184
 Kazokas Alfonsas 689
 Kazokas Ignas 187
 Kazūkauskaitė Ona 1342, 1343
 Kėdikaitė Aleksandra 381
 Kėdikaitė Vita 503
 Kėdikas Adomas 374, 377, 380
 Kėdikas Vaclovas 479
 Keinys S. 1036, 1221, 1222
 Keistenis Mečislovas 517
 Kelbauskas Alfonsas 286
 Kelčevskis 179, 702
 Kelpša Mikalojus 174, 181, 702
 Kemachas Chosė 433
 Kemachas Morakel 433
 Kernagis Aleksandras 1233
 Kernagis Stasys 403
 Kerpšnalas Adomas 721
 Kerutytė Elena 565
 Kešgaila Jonaitis Stanislovas 163
 Kešgaila Mykolas 164
 Kešgaila Stanislovas 751
 Kešgailavičius Jonas 164
 Kešgailis 162, 165
 Kesylis J. 388, 391
 Kęstutis (kunigaikštis) 226, 230, 1186
 Keturakis R. 1224
 Ketvirtis Kazys 287
 Kybartaitė Adelė 381
 Kibartaitė Ieva 768
 Kybartas Antanas 683
 Kybartas Ignas 288, 373
 Kybartas Juozas 402
 Kybartas Petras 373
 Kybartas Viktoras 251, 381, 1208–1210, 1314
 Kybartas Vytautas 1232, 1314
 Kybartienė Ieva 744
 Kybartienė Rozalija 744
 Kida Baltrus 721
 Kiecoris Alvydas 439
 Kiecoris Ričardas 439
 Kiecoris Virginijus 439, 519, 527
 Kildiš-Kilčevskis Vaclovas 483
 Kinderavičius Adolfas 517
 Kinertienė P. 345
 Kipšaitė Aurelija 584, 586
 Kirdeikienė G. 1253
 Kirilevskis A. 696
 Kirkoras A. H. 1158
 Kirkoras Pranciškus 177
 Kirlys Vaižgantas 1227
 Kirsilis 180
 Kirslys Justinas 289
 Kirskytė Janina 369
 Kirsliai 504
 Kirslienė (Paciūnaitė) 1051, 1083, 1084, 1105, 1111, 1122, 1127
 Kirslys 436
 Kirslys (Kalenda) Antanas 313
 Kirslys (Kirsliokas) Kazys 313
 Kirslys Adomas 313
 Kirslys Antanas 314, 531
 Kirslys Bronius 314
 Kirslys D. 529
 Kirslys J. 413
 Kirslys Jokūbas 314
 Kirslys Jonas 314
 Kirslys Juozas 287, 289, 291, 314
 Kirslys Jurgis 314
 Kirsliis Justinas 282
 Kirslys Martynas 314
 Kirslys Motiejus 314
 Kirslys Petras 314
 Kirslys Povilas 443, 457
 Kirslys Vladas 284
 Kirslytė Ignasė 314
 Kirslytė J. 529
 Kirslytė Liucija 314
 Kirslytė Zosė
 Kirslis Bronius 312
 Kirstukas Ramūnas 1343
 Kirstukiienė Marita 1343
 Kiršinaitė Audronė 1342, 1343
 Kiršteinas 434
 Kiršteinas Mauša 434
 Kisieliauskienė Jadvyga 537
 Kisielius Andrius 166, 167, 511
 Kiškis Vilius 220
 Kizevičius 207
 Kizikevičius Linas 131
 Kiželis Povilas 464
 Kleinas Danielius 959
 Kleinas M. 666
 Kleščinskis K. 262, 264, 265
 Klevanskienė Feige 434
 Klevanskis Isijas 434
 Klimanskis Ignas 164
 Klimanskis Liudvikas 220, 718
 Klimas Paulius 562
 Klimašauskas A. 1227
 Klimašauskienė Aleksandra 391, 528
 Klimavičius Jonas 200
 Klimavičius Jurgis 201
 Klimon Ivan 188
 Kliučinskas J. 293
 Kmieliauskas Tomas 185
 Kmita Juozapas 183
 Knabikas Aloyzas Pranas 4, 1342
 Knislaukis Povilas 179
 Knispelis E. 538

- Kniūkšta Antanas 1178
 Kofas Sora 432
 Kofas Zelmanas 432
 Kogan Musė 432
 Kogan Oreliaus 432
 Koganai 467
 Koganas Moiša 467
 Kognovickis 745
 Kohoutas P. 1233
 Kojis Bronius 485
 Komandulis Adolfas 371
 Komičius Juozas 287
 Končienė Liudvika 481
 Kondratas Jokūbas 721
 Kondratavičienė Elžbieta 164
 Kondratavičienė Joana 419
 Kondrotas Vladas 314
 Konka 470
 Kononova Anfija 535
 Konopovas Kitas 188
 Konskienė 434
 Kontautas Vytautas 457
 Kopulas Meišė 428
 Kordziukas 213
 Korenas Jankelis 414, 428, 434
 Korenienė 434
 Korolenka V. 1207
 Korotinskis Vladislovas 1155
 Korowicki A. 1173
 Korsakas Aleksandras 191
 Korsakas G. 195
 Korziukai 166
 Kosakauskas S. 729
 Kosakovskiai 234, 702, 750
 Kosakovskienė Liudvika 190
 Kosakovskienė Marija 190
 Kosakovskienė Teresė 186, 187, 209
 Kosakovskis Korvinas Antanas Juozapas 186, 189, 209, 1314
 Kosakovskis Korvinas Simonas Martynas Paulius 186, 659, 660, 702, 718, 1314, 1315
 Kosakovskis Liudvikas Jaroslavas 189
 Kosakovskis Petras 186
 Kosakovskis Pranciškus 189
 Kosciuška T. 729
 Kossarzevskis-Kašarauskas Ambraziejus Pranciškus 1039
 Kostneris E. 1207
 Kotas Zelmanas 414, 464, 768
 Kotene Cype 434
 Kotienė Sara 464
 Kovalevskis Antonas 479
 Kovalevskis Ignatas 479
 Kovarskas Jurgis 206
 Kovarskas Kazys 315
 Kovarskas Mikas (Mikasis) 313
 Kovarskas Steponas 206
 Kovarskienė Ona 313
 Kozlovskis Motiejus 182
 Krasauskas Antanas 186, 187
 Kraševskis Ignatas Juozapas 221, 226, 228, 1158
 Kraujelis Juozas 220, 705, 742
 Kreeris Beralis 414
 Kreivienė (Puzaraitė) Kotryna 337
 Kreivis Vladas 355
 Krejeras Berelius 433
 Krėvė-Mickevičius Vincas 238, 383, 1323
 Kriaučiūnaitis I. 1325
 Kriaučiūnas Jonas 531
 Kriaučiūnas Stasys 314, 478
 Kriškiūnas Kazimieras 743
 Kriškiūnas Povilas 4, 9, 15, 1046, 1061, 1146, 1335
 Krylavičienė Gita 8, 14, 15, 18, 524, 527, 562, 789, 791, 1240, 1335
 Krylavičius Edgaras 561, 790
 Krylovas 236
 Krinskis Jonas 220, 242–244, 248–250, 703, 719
 Krišniūtė Ieva 722
 Kriščiūnaitė Genė 567
 Krištopaitė Danutė 1041, 1046, 1061, 1067
 Krivickaitė-Misiūnienė Ona 517
 Krivickas 461
 Krivickienė Chajė 433
 Krivickis Ickas 434
 Krivka Jonas 185
 Kruglevičius Liudvikas 745
 Kruminas Juozas 410, 1202–1207, 1315, 1316
 Krūminienė Efrogina 473
 Krūminis Lionginas 486
 Kruopas Jonas 1218, 1222
 Krupickas Rimantas 556, 1230, 1231
 Krutkevičius Vincas 409
 Krutulytė R. 440
 Kšivickis Konstantinas 244
 Kubickis P. 238, 239
 Kubilinskas 207
 Kubilius Jurgis 259
 Kubilius Kęstutis 1343
 Kučinskas A. 209
 Kučinskienė Vilija 1343
 Kudaba Česlovas 1151, 1227, 1231
 Kudelis Bronius 287, 668, 678
 Kudelis Jonas 480
 Kudelis Juozas 463, 517
 Kudelis Leonas 480, 517
 Kudirka Vincas 227, 477, 621, 1323
 Kudirkienė Lilija 1342, 1343
 Kūgiai 166
 Kukienė Genė 565
 Kukytė Jolita 568
 Kuklis Karolis 464
 Kuklis Mykolas 283
 Kukoris Jonas 439, 519, 536
 Kukta Juozas 242, 332, 1313
 Kuktis J. 684, 687
 Kuktis Mykolas 283, 285
 Kuktis S. 181
 Kuktos 764
 Kukutytė M. 197
 Kulevičius Samuelis 722
 Kulevinskas Jonas 251
 Kulienė Genė 570
 Kulikauskas Jonas 187
 Kulikauskas P. 127, 129, 145, 146, 154
 Kulikauskienė Elena 186
 Kulpavičiūtė Honorata 339
 Kuncytė Genutė 782
 Kunevičienė Dalia 527, 743
 Kunevičiūtė Apolonija 327
 Kunigelytė Bronė 333, 334, 350
 Kunigelytė E. 350
 Kuprevičius S. 209
 Kuprijenko Ana 576
 Kuprijenko Aurelija 579
 Kuprys Juozas 196, 1147
 Kupris Vladas 334, 335, 1316
 Kuprytė J. 530
 Kupstas Nikodemus 307
 Kurčevskis (Kurczewski) J. 691, 705
 Kurdziukas J. 198
 Kurilovičius Kazimieras 187
 Kurpis Kazys 402
 Kušeliauskaitė Alicija 345, 360
 Kušneris Mikalojus 333, 385
 Kutka J. 333, 335
 Kutraitė Zita 1342, 1343
 Kuzavinienė Emilija 1042
 Kuzavinis K. 1016, 1017, 1019
 Kuzmickas 404
 Kuzmickas B. 397, 400
 Kuzmickas Pranas 465
 Kuzmickis L. 373
 Kvakšienė Cecilija 485
 Kvakšys Vaelovas 485
 Kvasaitė Virginija 1342
 Kvedaravičius P. 261, 269, 452, 480
 Kvedaravičienė Katryna 480
 Kvietkauskas Juozas 376
 Kviklys Bronius 162, 163, 167, 587, 598, 660, 691, 698, 726
 Kženovičius [Chrenovicz] Juzefas 212

L

- Labanauskas Ipolitas 202
 Labeckis Dainius 175, 502, 524
 Labokas Jonas 220, 238, 239, 248, 719
 Labunskis Danielius 199, 200
 Ladyga K. 267
 Lajauskas Stasys 1285
 Lajauskas Donatas 583
 Lajauskas Mykolas 480
 Lajauskas Rimantas 584
 Lamauskas Juozas 403
 Landsbergis Stanislovas 696, 745
 Landsbergis Vytautas 1323
 Lansbergas Gintaras 1342
 Lansbergienė Edita 1342
 Lanskoronskytė Ona 347
 Lapinskas Adolfas 291
 Lapinskas Antanas 287, 288
 Lapinskas Selvas 293, 403
 Lapinskienė (Mikalkevičiūtė) Stasė 339–341, 353
 Lapkauskai 1262
 Lapkauskaitė Irena 379
 Lapkauskaitė Ona 369
 Lapkauskas Juozas 368–370, 372
 Laševskis Jonas 216
 Latatujeva Zoja 505
 Laucevičius E. 631, 736
 Laugalis 265
 Laurušonis Alfonsas 517
 Lavagna S. 538
 Lazarevičienė Justė 403
 Lazarevičius A. 412
 Lazauskas Gestautas 503
 Lebeckaitė Juzefa 475
 Lebedevas 500
 Lebedinskienė Leokadija 518
 Lebedis Jonas 1218, 1325
 Lebidionka Juozas 5, 7, 9, 11, 13, 15, 1149, 1180, 1335
 Legetavičius Stasys 517
 Leiba 177
 Leybovičius Jankelis 431
 Leibovičius Zelmanas 177
 Leifer Z. 1067, 1078, 1091

- Leizeris 464
 Leyzerovičius Abrahamas 431
 Leyzerovičius Josielius 431
 Leizorovičius Dovydas 735
 Lekavičius Albertas 462
 Lekavičius Ignas 477, 502, 775
 Lelevelis Joachimas 226, 750
 Lenartavičius K. A. 1158
 Lencner Libé 433
 Lentzenas Arnoldas 460
 Leonavičius 502
 Leonavičius A. 214, 215
 Leonavičius Juozapas 183, 208
 Leonavičius Motiejus 187
 Leonavičiūtė-Dikčiuvienė Ramutė 1223
 Leonovas Jermanas 188
 Leonovas Moisiejus 737
 Leonovas Nikonas 188
 Leonsavičius Aleksandras 220, 692, 705, 708, 1316
 Lepieka J. 196
 Lesčius V. 260, 264
 Leskauskaitė A. 967, 1221
 Lesnickienė A. 360, 361
 Lesnickis Vaclovas 360
 Leščevskis J. 735
 Levickas Andriejus 177
 Levin Dovidas 432
 Levin Eruchinas 432
 Levin Girtel 432
 Levin Haim 432
 Levin Hirša 432
 Levinaitė Chaja Reiva 464
 Levinaitė Piesė 434
 Levinas Beinešas 428
 Levinas Chaimas 414, 428
 Levinas Dovydas 414
 Levinas Feiga 433
 Levinas Lipkis 433
 Levinas Simanas 433
 Levis M. 1199
 Lewi G. 1155
 Liaudanskienė Rita 1344
 Lichtenšteinas 414
 Lichtenšteinas Leiba 470, 769
 Likevičius V. 1211
 Likšteinšteinas Jache 434
 Likšteinšteinas Motelis 434
 Liktoravičius S. 1299
 Limantas Mykolas 164, 208
 Limantienė Ona 164, 208
 Linartas Donatas 486
 Linartas Jurgis 1316
 Linartas Kazys 486
 Linartienė Ona 453, 486
 Linčiuvienė D. 972
 Lingys Juozas 1233
 Lingys Vitas 1298
 Lipeika Jonas 430
 Lipeikienė Rasa 1207
 Lipeikytė Elvyra 570
 Lipeikytė Erika 576
 Lipinskis T. 691
 Lipskienė J. 1221
 Lissauskai 496
 Lissauskaitė (Mikalauskienė) Zofija 1225
 Lissauskas Antanas 191
 Lissauskas Edvardas 1186
 Lissauskas Pranas 288
 Lissauskas Simas 288
 Lissauskas Vincas 490
 Lissauskienė Daina 570
 Lissica A. 198
 Liubeneckas Steponas 195
 Liubeneckienė Emilija Marija 194, 1154
 Liubeneckis Zdzislovas 1154
 Liugienė B. 333
 Liuiza Jonas 439, 541
 Liuiza Šarūnas 562
 Liuzienė Nijolė 519
 Liumbis Pulgis 287
 Ločeris V. 1067
 Lodzis Konstantinas 238
 Lohse Heinrichas 460, 466
 Lokuciova Liudvika 184
 Losis Ignatas 422
 Lučiūnaitė Vanda 504, 505, 507, 534, 535
 Lučiūnas Bronius 494
 Lučiūnienė Eimutė 540, 549
 Lukaševičius A. 1307
 Lukaševičius Jurgis 185, 691
 Lukaševičius Stasys 371, 373, 376
 Lukauskas Juozas 1284
 Lukianovas Vasilius 188
 Lukmenaitė Marijona 768
 Lukoševičienė Stanislava 752
 Lukoševičienė-Chodakauskienė Vanda 752
 Lukoševičius Grigas 751, 752
 Lukoševičius Jeronimas 752
 Lukoševičius Juozas 735
 Lukoševičius Mykolas 752
 Lukoševičius Stasys 330
 Lukoševičius Vitoldas 752, 753
 Lukoševičiūtė Irena 752
 Lukša Albertas 546, 1316
 Lukša Aleksas 402, 477, 502, 517
 Lukša Alfonsas 482
 Lukša Bronius 1316
 Lukša Jokūbas 586
 Lukša Juozapas 239, 482, 745
 Lukša Jurgis 283, 286, 287
 Lukša Kazys 482
 Lukša Petras 482
 Lukša Stasys 483
 Lukša Vincas 287
 Lukšaitė Antanina 480
 Lukšaitė Stasė 482
 Lukšienė (Juzonaitė) Grasilė 1051, 1066, 1069, 1075, 1094, 1100, 1129
 Lukšienė Meilė 1218
 Lukšys J. 738
 Lumbis Pulgijus 410, 452, 456
 Lundell A. 976
 Lupauskis Antanas 184
 Lupeika V. 247
 Lūžienė Zofija 524
 Lūžys Stasys 439, 524
- M**
 Maciejauskienė A. 1016
 Maciejauskienė V. 1016
 Maciekasytė Marė 721
 Macijauskas Pranas 517
 Macijauskas Steponas 473
 Macijauskas T. 198
 Macijauskas Vaclovas 517
 Macijauskienė (Žakavičiūtė) Marija 1218
 Maciulevičius 502
 Maciulevičiūtė Janina 531, 564
 Maciūnas V. 1158
 Mackevičienė 178
 Mackevičius 195
 Mackevičius Antanas 222
 Mackevičius Jonas 489
 Mackevičius Kostas 497
 Mackevičius Mykolas 531
 Mackevičius Petras 457
 Mackevičiūtė Jadvyga 752
 Mackevičiūtė Marija 330, 331
 Mackus Pranas 287
 Maculevičius Steponas 527
 Mačiekus Petras Venantas 8, 14, 524, 1342, 1343, 1335
 Mačiūka Adomas 292, 1325
 Mačiūka Antanas 252, 1317
 Mačiūka Juozas 287, 288, 290, 291, 301
 Mačiulienė Jūratė 551
 Maigys Baltramiejus 199
 Maigis Motiejus 207
 Maigis Steponas 199
 Maironis (Mačiulis) Jonas 224, 227, 300, 972, 1178, 1323
 Maiša S. 181
 Majūtė Lidija Vanda 388
 Makačinas Antanas 229, 748
 Makačinas Stanislavas 246
 Makačinas Teisutis 743, 1233
 Makačiniene Elena 744
 Makarenka A. 1207
 Makarevičius M. 696
 Makauskas Juozas 465
 Makauskas Kęstutis 562
 Makauskas Petras 453, 685
 Makauskienė Liucina 789
 Maknys V. 757
 Makoveckis Tomas 171, 184
 Maksimilijonas Adomas Edvardas 1149
 Maksimovas Grigorijus 188
 Maksimovas Vasilijus 188
 Maksvytis Kazys 1201
 Malaška Jonas 184
 Malcienė Danutė 1344
 Maldonis Alfonsas 1218
 Malevičiai 171
 Malewski Cz. 1159
 Malinauskai 496, 502, 1292, 1293, 1301
 Malinauskaitė Aurelija 1342
 Malinauskas Andrius 1293, 1296, 1300, 1301, 1303, 1307
 Malinauskas M. L. 197, 706
 Malinauskas Povilas 856, 857, 1291–1308, 1318
 Malinauskas V. L. 197, 1233
 Malinauskas-Terekas Kazys 255
 Malinauskienė Anelė 535
 Malinauskienė Liudmila 1292, 1294, 1296, 1299, 1301, 1304, 1305
 Malinovskis Mikalojus 1171
 Manevičius Antanas 185
 Mantiekus P. 684
 Marakauskienė Marijona 467
 Marauskas Juozas 467
 Marcinauskas Juozas 517
 Marcinauskas Vladas 517
 Marcinkevičiai 643
 Marcinkevičienė M. 1214
 Marcinkevičius 179, 180, 185, 207, 208, 307, 1204, 1224, 1233
 Marcinkevičius Justinas 1218

- Marcinkevičius Tomas 179, 182, 183
 Marcinkevičius Žaba 214, 697, 702
 Marcionovskis Antanas 1165, 1166, 1171
 Marčiulionis Mykolas 344
 Mardosaitė Aušra 562
 Mardosas Nerijus 562
 Marduchovičius Šmuilas 430
 Margolienė L. 419
 Margolis Icikas 428
 Markevičienė Vladislava 488, 858, 859
 Markevičius 496, 502, 507
 Markevičius Deimantas 583
 Markevičius Ignas (Braškys) 314
 Markevičius Juozapas 189
 Markevičius Leonas 488
 Markevičius Pranciškus 237
 Markevičius Rapolas 453
 Markovičius Ičko 177
 Marksas Karlas 363
 Markulis 457
 Markulis Jonas 517
 Markūnaitė Elena 379
 Markūnas Jeronimas 369
 Markūnas Kazys 288
 Markūnas Steponas 372
 Markūnas Vaclovas 367, 376, 483
 Markūnienė (Sprindienė) Veronika 483
 Markūnienė Juzė 483
 Maročkinas Ervinas 562
 Martinaitis Marcelijus 1323, 1324
 Martinavičius R. 166, 207
 Martynka Antanas 218
 Martinka Jurgis 251
 Martinka Valerijonas 480
 Martinkėnas V. 1167
 Martinkienė Aldona 481
 Martinkienė Marija 1078, 1091
 Martinkus Jurgis 300
 Masaitis Albinas 4, 5, 9, 10, 11, 12, 16, 18, 221, 1247, 1336
 Masakas Vasilius 188
 Masalskis I. 206, 211, 693, 726, 727
 Masevičienė (Abišalaitė) Filomena 8, 14, 1336, 1341
 Masilionis Antanas 290, 291
 Masilionis Petras 290, 369, 371, 410
 Masilionytė Marytė 379
 Masiliūnas Liutauras 1227
 Masiukas Mykolas 490
 Masiulienė Nijolė 519
 Masiulis Jonas 219, 220, 243, 244, 250, 719
 Maskoliūnas Kristupas 182
 Maskoliūnas Martynas 182
 Maskoliūnienė T. M. 198
 Maslinkienė Raminta 537, 545, 550, 551, 562
 Maško Baltramiejus 189
 Matačiūnas Adomas 288, 290, 291, 452
 Matačiūnas Jonas 290, 472
 Matačiūnas Simonas 472
 Matačiūnas Stasys 472
 Matačiūnienė (Matačiūnaitė)-Ošmarina Leonora 472
 Matikonis Juozapas 200
 Matikonis Motiejus 201
 Matukaitė Dalia 568
 Matukas Jurgis 676, 677
 Matukas Kazys 524
 Matukas Liudvikas 1090
 Matukas Viktoras 453, 475
 Matukienė Elena 521, 524
 Matukienė Malvina 475
 Matulaitis Juozas 515
 Matulionis 470
 Matulionis Teofilis 1190
 Matulis Petras 403
 Matusas J. 393
 Matusevičius J. 442
 Maušovičius Leiba 735
 Maušovičius Leizeris 735
 Mazalaitė Nelė 1204
 Mazurkevičius Anupras 184
 Mažeika Povilas 206, 694, 696
 Maželis Bronislovas 478
 Maželis Edvardas 290–292, 670, 671
 Maželis Gustavas (Augustas) 467, 470
 Maželis Kęstutis 562
 Maželis Vaclovas 463
 Maželis Viktoras 463
 Mažonis Alfas 383–385
 Mažvydas M. 1309
 Mechauskas 502
 Medzevičius Kazys 308–311
 Medziblockis Antanas 183
 Medžius Povilas 368, 369
 Meyer E. A. 976
 Meieris Šifré 428
 Meirovičius Ryžikas Rapolas 743
 Mejerfeldas Adolfas 202
 Mejeris Karolis 207
 Mejerovičius Ruvinas 464
 Mejerovičius Šaprelis 431
 Mejosovičius Chronas 430
 Mejosovičius Judelis 430
 Mejosovičius Mauša 430
 Mejzė Juozapas 177
 Mekauskas Jurgis 705
 Melemedenaitė Sore 434
 Merčingas H. 691, 692
 Merkevičius A. 129
 Mierkienė Irena Regina 4, 18
 Merkys Vytautas 5, 11, 234, 1188
 Meška Vytautas 1217, 1335
 Meškauskas Eugenijus 533, 1218
 Meškauskas Tadas 236
 Meškutavičiūtė Emilija 403
 Micas Liudas 1228
 Michailas (vyskupas) 241
 Michalkevičius Kazimieras 236, 244–246
 Michalovskis Danielius 718
 Michelbertas M. 129
 Michnevičius Saulis Zigmantas 1343
 Micka Marius 562
 Mickai 257
 Mickevičius 201
 Mickevičius Adomas 228, 750
 Mickevičius V. 239
 Mickus Mykolas 429, 430, 438
 Mickus S. 455
 Miedziblockis Petras 177
 Miedziblockis Pranciškus 177
 Mieldažis Gediminas 746
 Mienickis Ryčardas 1159, 1165
 Mieželaitis E. 1233
 Mikaila Jurgis 1187
 Mikalauskaitė Nijolė 509
 Mikalauskas 470
 Mikalauskas Antanas 552, 554–556, 1225, 1227, 1228, 1230, 1318
 Mikalauskas Jonas 402, 524
 Mikalauskas Juozas 403
 Mikalauskas Marijonas 1226
 Mikalauskas Petras 1225
 Mikalojūnas A. 532
 Mikeika Vladas 286, 403, 470
 Mikicinas 188
 Miklašauskas J. 198
 Mikloševskis Motiejus 183
 Miknevičienė Regina 524, 537, 551
 Miknevičienė Valerija 500
 Miknevičius 502
 Miknevičius Sigitas 524, 549, 551, 562
 Miknevičius Stasys 430
 Miknevičius Vytautas 430
 Mykolaitis-Putinas Vincas 1177, 1178, 1218, 1224
 Mikolajevičius (Daumantas) Šimkus 199
 Mikolajevičius Mykolajus 171
 Mikošas Vladas 314
 Mikšis 227
 Mikšytė Regina 215
 Mikšta Bronius 678
 Mikučiauskaitė Elona 1342
 Mikučionienė J. 682
 Mikučionienė Sabina 521, 524, 531, 537, 789, 791
 Mikučionienė Veronika 533, 789
 Mikučionis 502
 Mikučionis Bronius 462
 Mikučionis Jonas 219, 257, 536, 789
 Mikučionis Kazimieras 504
 Mikučionis Liudas 526–536
 Mikučionis Stasys 428
 Mikučionytė Rozalija 496
 Mikulienienė Danguolė 1219, 1221, 1222
 Mikulska M. 1190
 Mileras Chaimas 433
 Mileras Marijašas 433
 Mileška Vladas 465
 Milevskiai 163
 Milinkštienė Janona 532
 Milinskaitė Veronika 1182, 1185
 Miliukaitė Irena 474
 Miliukaitė Ona 532
 Miliukas Juozas 1325
 Miliukas Rimvydas 585, 586
 Miliukas Stanislovas 185, 290
 Miliūnaitė Edita 1343, 1344
 Milius Jonas 6, 12, 316, 1335
 Milkevičius Pranas 479
 Milkevičiūtė Agnė 576, 579
 Milvydaitė Liudvika 341
 Mindaugas (karalius) 224, 226, 230, 558, 559, 562
 Minderienė Pranė 313
 Minderys (Untokas, Untutė) Antanas 313
 Minderis Eduardas 761
 Minderys Feliksas 313
 Minderis Juozas 486
 Minderis Vladas 349, 528
 Minginas Jonas 211, 212
 Minikas Zelmonas 419
 Minka 431

Minkevičius Vytautas 1227
 Miravskis Steponas 184
 Mirinavičius Mykolas 238, 698
 Mironas Juozapas 220, 239, 241,
 247, 248, 719
 Mirskis Stanislovas 182
 Mirskis Tomas 186
 Misauskas Martynas 480
 Miselis Bronius 478
 Misevičius Jonas 182, 185, 502, 517
 Misius Kazys 6, 12, 163, 224, 230,
 421, 425, 691, 726, 1335, 1343
 Miščiukaitė J. 1233
 Mišelskis Abraomas 296
 Miškinienė Vera 453
 Miškėnis A. 163, 692, 698, 701, 718
 Mitalaitė Laima 530
 Mitašiūnas Juozas 469
 Mitekaitė Leokadija 386–388, 391
 Mockienė Ona 723
 Mockutė Inga 561, 562
 Moljeras Ž. B. 336
 Momžušanskis 177
 Moniuška S. 1155
 Monkevičiai 174
 Monkevičius 191
 Monkevičius E. 443
 Monkevičius Ferdinandas 702, 735
 Monkevičius Jonas 200
 Monstavičius Aleksandras 426
 Montvila B. 705
 Montvilas Vytautas 442
 Mordasaitis Stanislovas 165
 Mordasas Stankus 164, 165
 Morgun 257
 Morikonis Mykolas 169
 Morkūnai 257
 Morkūnas A. 1222
 Morkūnas Alfonsas 517
 Morkūnas Antanas 185
 Morkūnas Juozas 484
 Morkūnas Kazys 4, 6, 8, 9, 12, 14,
 15, 18, 290, 292, 305, 313, 402, 410,
 412, 413, 489, 524, 685, 687, 959,
 967, 968, 980, 1030, 1176, 1177,
 1192, 1195, 1202, 1215–1221, 1222,
 1311, 1312, 1316, 1318, 1320, 1325,
 1330, 1331, 1336, 1341
 Morkūnas Pranas 329
 Morkūnienė Aleksandra 403
 Morkūnienė Veronika 480
 Morozovas Ivanovičius Vasilijus
 1182
 Motiejūnaitė Eglė 1017
 Motiejūnaitė Vilma 576, 579
 Motiejūnas Kazimieras 735
 Motiejūnas Martynas 735
 Motiejūnas Stasys 287
 Motiejūnas Vaclovas 1282
 Motiejūnas Viktoras 289, 291
 Mozinis 174
 Muleronka Jonas 282, 287
 Muleronka K. 397
 Muleronka Stasys 287, 289, 291,
 292, 372, 374, 377, 380
 Muleronka Vaclovas 288, 291, 292
 Muleronkaitė Aldona 492
 Muleronkaitė Jadvyga 486
 Mulevičiai 674
 Mulevičius Kazys 287, 288, 290,
 292, 453
 Mulevičius L. 242
 Murauskas 502

Murauskas Adolfas 430
 Murauskas Kazys 403
 Murauskienė T. 686
 Musnickas Vladas 264
 Mušnickis B. 1315
 N
 Nagevičius Vladas 259
 Naimavičius Antanas 480
 Nainienė Rima 524
 Naiva Motiejus 185
 Nakienė A. 1046
 Naktinytė R. 1067, 1078, 1091
 Naraškevičius Juozas 517
 Naraškevičius Leonas 486
 Narbutas Andruška 1159
 Narbutas Daugėla Vincentas
 Romualdas Kazimieras 1158–1160,
 1167, 1174, 1318
 Narbutas Juozas 1160, 1161
 Narbutas Kazimieras 174, 1160
 Narbutas T. 221, 226, 750, 1158,
 1164, 1169–1171
 Narbutas V. 1159, 1161–1164, 1167,
 1170, 1172
 Nargėla Juozas 562
 Narkevičiūtė Zofija 564, 565
 Nartautas Jonas 187
 Naruševičius Jonas 1289
 Narvilaitė E. 339
 Nasvytis Algimantas 1299
 Naudžiūnas Antanas 565
 Navalinskas A. 780, 781
 Navickas Jonas 188
 Navickas Petras 184
 Navikaitė Janina 532
 Nebelis Kristupas 182
 Nececkas Ignas 252
 Nedzveckas Jurgis 185
 Negru Raimondas 562
 Negru Vladimieras 527
 Neicelis Jonas 517
 Nekrašas Marijonas 326, 343
 Nekrošius 469
 Nemirovičiai 164
 Nemzer Chaje 432
 Nemzer Ise 432
 Nemzer Slama 432
 Nemzerai 470
 Nemzeraitė Rifkė 434
 Nemzerienė Etel 434
 Nemzeris Faivušas 414, 429, 456
 Nenartavičiūtė Erika 1343
 Nėris Salomėja 502, 503, 556, 1204,
 1323
 Neselovskaitė Juzefina 1154
 Neumas Walteris 460
 Nevadničėnaitė L. 331
 Nevčesauskienė Nijolė 726
 Nezabitauskas A. 163
 Niemi A. R. 1055
 Niesieckis K. 1159
 Noreika Z. 166
 Norkus Juozas 517
 Norušienė S. 754, 1301
 Novelskis Bronislovas 369–372, 374,
 376, 379, 381, 743, 745
 Novickis Jonas 243
 Novikas A. 530
 Novikas Mikalojus 1233

O

Obrompalas Pranciškus 185
 Oganauškis Antanas 191
 Oganovskis 181
 Oginskiai 1149
 Olechnovičiai 165
 Olizaraitė Barbora 729
 Olsevičius Alvydas 439, 519
 Olšauskas Stasys 478
 Orda N. 203
 Orintaitė Petrė 1204
 Orlonas Gediminas 1344
 Orukas Karolis 1156
 Orvidas Alfonsas 335, 388, 409,
 410
 Osikevičius Adomas 257
 Osikevičius Stasys 403
 Ostašenkovas A. 1299
 Ožachauskis Andrius 184

P

Pacaitė Itė 434
 Pacas Haja 434
 Pacas Lefe 434
 Pacas Morkelis 434
 Pacevičienė 195
 Pacevičius A. 214
 Pacevičius Julijonas 216, 220
 Pacevskis Faustas 718
 Paciūnaitė Marijona 337, 487
 Paciūnas (Pociūnas?) Karolis 483
 Paciūnas Ignas 287, 407, 410, 453
 Paciūnas Jonas 759
 Paciūnas Jurgis 1084
 Paciūnas Petras 453
 Paciūnas Stasys 252
 Paciūnas Vincas 1084
 Pačapavičius 201
 Padaiga Mečys 137
 Pajėdaitė O. 1219
 Pakalka Jurgis 1342, 1343
 Pakalka Kazimieras 1219
 Pakalkienė Joana 1342, 1343
 Pakalnierė Elena 565, 568, 569
 Pakalnierė Grasilda 1097, 1119
 Pakalnis Donatas 376, 377
 Pakalnis J. 397
 Pakalnis Jonas 332
 Pakalnis Juozapas 239, 240
 Pakalnis Juozas 745, 1311
 Pakalnis Motiejus 452
 Pakalnis Nikodemas 287, 377
 Pakalnis V. 397
 Pakalnišienė Nijolė 789
 Pakalniškis Andrius 313
 Pakalniškis Juozas 438
 Pakalniškis Kazimieras 206
 Pakalniškis Kazys (Kažekas) 313
 Pakalnytė Anelė 379
 Pakėnas Alfās 1243
 Paknys M. 213
 Palaima 502
 Palaima Jonas 287, 288, 290–293,
 301
 Palaima Karolis 665, 666, 674,
 675, 679, 686, 689
 Palaima Mozė 243
 Palaimaitė Jurgita 561
 Palaimienė Genė 689
 Palaimienė Irena 535, 551
 Palčinskaitė V. 1224
 Paleckis J. 1183, 1184

- Palionis Jonas 973, 1206, 1218
 Palionis Mikas 757
 Paliulionis M. 248
 Paliulionis Mečislovas 1188
 Palkevičienė Danguolė 551
 Palkevičius Deimantas 524, 562, 568
 Palukevičius Vaclovas 290–292
 Panfilovas Ivanas 188
 Panfilovas Nikita 302
 Panižauskas Jonas 374
 Panovičiova Marijona 214
 Paplauskienė Emilija 493
 Paraškevičiūtė Zofija 775
 Pargement Hiršas 432
 Pargement Kaje 432
 Partnoj Chaimkė 433
 Partnoj Leiba 433
 Partnoj Šeina 433
 Partnoj Šepšelis 433
 Pasilavičius Karolis 282
 Pašiškevičius Nerijus 562
 Pašiškevičiūtė Agnė 561
 Paškauskaitė Karolina 752
 Paškevičienė 511
 Paškevičius 465
 Pašulevičius Viktoras 771
 Pašulevičiūtė Ona 771
 Pašulevičiūtė Veronika 771
 Patašius Algimantas 516
 Patrikas K. 1244
 Paukštaitė Austėja 579
 Paukštaitė Kamilė 579, 583, 586, 1030
 Paukštys Edvardas 689
 Paukštis Juozas 517
 Paulauskas Antanas 473, 1163
 Paulauskas Modestas 512
 Paulavičius P. 560
 Paulavičiūtė Marijona 367
 Pauliukonis Gintaras 536
 Pauliukonis Petras 567
 Pauliukonis Viktoras 287
 Pauplys Adomas 368
 Pauplys Petras 369, 372, 403, 443
 Pauplys Vaclovas 373
 Pauplys Vytautas 369, 371
 Pauplytė Levosė 366
 Pavasarienė Marija 477
 Pavasarytė V. 530
 Pažūsytė V. 1307
 Pečelis J. 1298
 Pečiukaitis Antanas 584
 Pečiukaitis Petras 492
 Pečiulaitis V. 471
 Pečiulis A. 197
 Pečiulis Andrius 369, 370
 Pečiulis Antanas 369, 370, 485
 Pečiulis Bronius 462
 Pečiulis Česlovas 376, 379
 Pečiulis Julius 367
 Pečiulis Juozas 371, 373
 Pečiulis Leonas 370, 372, 374, 377, 379–381
 Pečiulis Petras 403
 Pečiulis Viktoras 429, 470, 471, 475
 Pečiulytė Aldona 366
 Pečiulytė Aleksandra 373
 Pečiulytė Eleonora 381
 Pečiulytė Leopolda 368
 Pečiūra Adomas 196, 721
 Pečiūra R. 196
 Pempytė Lina 541
 Penkauskas Stasys 474
 Penkauskas Stepas 475
 Penkauskienė Emilija 489
 Penkauskienė Leonora 489
 Perednis Antanas 488
 Peslevičius Martynas 187
 Pesliakas Stasys 452
 Pesliakas A. 453
 Peškaitis Algimantas 532
 Peškaitis B. 706
 Peškaitis Stanislovas 485
 Petkevičaitė-Bitė Gabrielė 757
 Petkevičienė Anelė 296, 768
 Petkevičienė-Jauniškienė Stasė 453
 Petkevičius Antanas 463, 489, 685, 702
 Petkevičius Edvardas 252
 Petkevičius Feliksas 768
 Petkevičius Jonas 402, 403, 463, 768
 Petkevičius Juozas 288, 768
 Petkevičius Leonas 283, 410, 1325
 Petkevičius Mykolas Marijonas 1319
 Petkevičius Petras 188
 Petkevičius Pranciškus 188
 Petkevičius Stanislovas 200
 Petkevičius Vytautas 1231
 Petkevičiūtė Gina 581
 Petkevičiūtė Jolanta 568
 Petkevičiūtė Vlada 768
 Petkevičiūtė Zosė 372
 Petkun Elena 487
 Petkunas Stanislavas 487
 Petraitis Alfonsas 219, 220, 368, 369, 705
 Petrašiūnai 687
 Petrašiūnaitė Marija 372
 Petrašiūnaitė R. 788
 Petrašiūnas Aloyzas 204, 241, 493, 514, 518, 520, 523, 524, 527, 541, 542, 548, 571, 572, 578, 579, 690, 699, 721, 730, 732, 736, 737, 739, 742, 753, 754, 857, 859, 861, 863, 1235, 1240, 1292, 1297, 1298, 1300, 1303, 1304, 1306, 1307, 1342
 Petrašiūnas Juozapas 243, 244
 Petrašiūnas Pranas 218, 380
 Petrašiūnienė Lionė 500
 Petrašius A. 517
 Petrauskaitė Žydrė 7, 13, 665, 1335
 Petrauskas 181
 Petrauskas Antanas 474
 Petrauskas Cezaris 321, 332
 Petrauskas Mykolas 185
 Petrauskas Rimvydas 162, 1188
 Petrauskas Steponas 184
 Petrauskas Vincentas 188
 Petrauskienė O. 1044
 Petrauskienė Teresė 1289
 Petravičius Vaitkus Mikas 162
 Petreikis Kazys 524, 535, 537, 540, 550, 551, 789
 Petrikaitė Michalina 565
 Petrikas Aleksandras 355
 Petrikas Balys 481
 Petronienė Elytė 524
 Petronis Henrikas 524
 Petronis Jonas 721
 Petronis Kazys 721
 Petronytė Jadvyga 721
 Petronytė Roma 536
 Pičikas Griška 184, 191
 Pičikas Pranciškus 184
 Pičikas Stanislavas 191
 Pieslekas Ciprijonas 287
 Pieslekienė M. 348
 Pieslekienė O. 349
 Piesliakas A. 208
 Piesliakas Vaclovas 403
 Pietkiewicz K. 162, 165
 Pigoniai 164
 Piktelis Juozas 491
 Piktelis L. 198
 Pileckas Vincas 770
 Pilekienė (Čizaitė) Emilija 9, 15, 333, 521, 760–765, 769, 771, 767, 762, 862, 864, 1235, 1319, 1335
 Pileckis Vincas 1238
 Pilykaitis Jonas 1218
 Pilipavičienė (Andriūnaitė) Genovaitė 18, 214, 432, 499, 524, 532–534, 536, 537, 539, 540, 549, 689, 769, 775–779, 781, 782
 Pilipavičienė Jadvyga 531, 533, 776
 Pilipavičienė Jugana 776
 Pilipavičius Juozas 775, 776
 Pilipavičius Mykolas 775
 Pilipavičius Pranas 775
 Pilipavičius Vytautas 13, 501, 533, 668, 775, 777, 779–781, 783
 Pilipavičiūtė Rita 505
 Pilka Jonas 214, 220, 708
 Pilkauskas Mindaugas 562
 Pilkauskienė Violeta 518
 Pilkionienė Rimigailė 18
 Pinkasas 269
 Pinkevičienė (Mikočionaitė) Ieva 1092
 Pinkevičius Antanas 287
 Pinkevičius Bronius 287, 289, 291
 Pinkevičius Jonas 283
 Pinkevičius Juozas 1103, 1110, 1121, 1144
 Pinkevičius Lionginas 473
 Pinkevičius Romas 252, 288
 Pinkevičius Stasys 467
 Pinkevičiūtė Jūratė 581
 Pinkevičiūtė Nijolė 567
 Piotrov Ilja 188
 Piragis Alfonsas 453
 Piragis Pranas 403
 Piragyte Paulina 255, 453
 Pirtinas Jonas 184
 Piškinaitė Emilija 373, 376
 Piškinas 456, 502
 Piškinas Jonas 483
 Piškinas Stasys 367
 Piškinas Stepas 289, 402
 Piškinas Viktoras 368
 Piškinienė Vladislava 689
 Pivariūnas Mikas 492
 Pivorėlis K. 196
 Plateriai 691, 714
 Plateriai-Žabai 714
 Plateris Gustavas 691, 705
 Plateris Steponas 697
 Plechavičius P. 775
 Plepas Jonas 396
 Plepienė Teresė 453
 Pleskus Stasys 1217
 Pliateriai 599, 1153
 Pliateriais Broel 643, 1153
 Pliaterienė Anatolija 194, 255, 256, 269, 396, 761
 Pliaterienė-Žabaitė Aloyza 192
 Pliateris 217, 241, 242, 247, 248, 382

Pliateris Adomas Alfredas Gustavas 235, 1153
 Pliateris Broel 600
 Pliateris Gregoras Vilhelmas Gustavas 17, 171, 194, 235, 236, 242, 643, 1530, 1157, 1319
 Pliateris Kazimieras 171
 Pliateris Steponas 192, 193, 215
 Pliaterytė A. B. 600
 Pliaterytė Emilija Marija 195, 1151
 Pliaterytė Stefanija 194
 Pliaterova (Žabaitė) Aloyza 214
 Plioplytė Marija 403
 Pobedinskas Jonas 189
 Pochatas Mejeris 768
 Pociūnaitė Apolonija 565
 Pociūnaitė Malvina 531
 Pociūnaitė Marija 391, 392, 403, 528
 Pociūnaitė Onutė 229, 232
 Pociūnas 470
 Pociūnas Adolfas 1286
 Pociūnas Ignas 409, 487
 Pociūnas Ignasys 283
 Pociūnas Jurgis 209
 Pociūnas Stanislovas 462
 Pociūnas Stasys 396, 397, 402
 Pociūnas T. 232
 Pociūnas Vincas 225, 229, 230, 231
 Pocius Antanas 343
 Pociūtė A. 339
 Podbereskiai 164
 Podčiasinskis Karolis 203, 213, 702
 Poliuševičius Jonas 735
 Polozovas Aleksėjus 593, 595, 691, 692, 703–705, 720, 1329
 Pomarnackiai Pac 202, 206
 Pomarnackis Julionas 202
 Poniatauskienė 722
 Portnoj Chaimas 302
 Portnoj Rokė 432
 Portnoj Smuilas 432
 Portnoj Štumel 284
 Poška Dionizas 1158
 Poška Pranas 287
 Potockytė-Kosakovskienė Teresė 186, 1314
 Povilaičius S. 1233
 Požarskas J. 208
 Pradikas K. 197
 Pranckevičius Antanas 184
 Pranys Jonas 180
 Prekeris S. 1158
 Prieliakas Vaclovas 402
 Pročinis Petras 185
 Progulbickaitė Teresė 453
 Pronckus Juozas 530, 531
 Pronys Jokūbas 180, 185
 Protasevičiai 163
 Prozovas Jurgis 190
 Pšonkauskas Jonas 184
 Pugačiauskas J. 1252
 Puikauninkas P. 328
 Puišytė Rūta 458
 Pukas A. 181
 Pukytė 565
 Puklevičiai 330
 Puklevičienė S. 330
 Puklevičius Vladas 329, 330, 427
 Pulkauninkas Juozapas 347, 348, 353
 Pulkauninkas Petras 328
 Pulkauninkas Stasys 564, 565, 569

Pulokas Petras 761
 Pumputis Danas 1204, 1207
 Puodžiukaitytė Giedrė 1289
 Pupkis A. 1036
 Purvaneckienė Anė Onutė 550, 551
 Puslauskaitė Genovaitė 1153
 Pusvaškis 321
 Pusvaškis Pranas 439
 Pusvaškis Vladas 403
 Putinas 373
 Pūtvis-Pūtviniskis Vladas 393, 394
 Puzanas Antanas 184
 Puzaraitė K. 355
 Puzdrauskis Petras 184
 Puzinai 512
 Puzinaitė Romualda 496, 512
 Puzinas Aleksas 488
 Puzinas J. 287, 1130–1132, 1143
 Puzinas Tomas 184
 Puzinas Vaclovas 302, 403, 412, 435, 502, 512
 Puzinavičius Bronius 1342
 Puzinavičius Vaclovas 287
 Puzinavičiūtė Irena 532
 Puzinienė Vanda 512
 Puzinovičius (Puzinas) (Vaclovas) 771
 Puzonas Mykolas 185
 Puzoraitė Kotryna 403

R

Racevičius Rimvydas 1233
 Rachuba A. 702
 Radauskas Henrikas 1178
 Radavičius Juozapas 748
 Radiminskiai 165
 Radiminskis 172
 Radionovas V. 560
 Radišauskas Jonas 199
 Radišauskienė Zuzana 199
 Radiševskiai 166
 Radvila Faustinas Mykalojus 170, 174
 Radvila Jurgis 171
 Radvila Leonas 170, 174, 175
 Radvila Mikalojus 171
 Radvila Mykolas 174
 Radvila Motiejus 702
 Radvilavičienė Marytė 689
 Radvilavičius Vladas 689
 Radvilienė 170
 Radvilienė Marcijona 174
 Radvilienė Ona 691, 702
 Radvilienė Siesickaitė Marijona 170
 Radvilos 164, 170, 230, 1149
 Radzevičienė Birutė 526, 536
 Radzevičienė Vanda 483
 Radzevičienė Vincenta 491
 Radzevičius 457
 Radzevičius Algirdas 491
 Radzevičius Augustinas 483
 Radzevičius Bronius 462, 466, 467
 Radzevičius Jokūbas 242
 Radzevičius Jonas 402, 403
 Radzevičius Juozas 374, 377, 453, 771
 Radzevičius Kazys 288, 773, 774
 Radzevičius Matas 189
 Radzevičius Vilimas 381
 Radzevičiūtė Mantė 562
 Radzevičiūtė Ona 491
 Radziminskis-Fronckevičius V. 243
 Radziwonov Dmitrij 188
 Radžiūnas Petras 184
 Radžiuvienė Zosė 1342
 Ragauskaitė Elena 372
 Ragauskaitė Marytė 376, 379
 Ragauskas 188
 Ragauskas Aivas 4, 1166
 Ragauskas Bronius 369
 Ragauskas Jonas 481
 Ragauskas Mindaugas 562
 Ragauskas Stasys 372
 Ragauskienė Jadvyga 531
 Raišys Pranas 517
 Raizenkindas B. 1072, 1078, 1091, 1113, 1126
 Rakauskas Motiejus 492
 Rakauskas Petras 269
 Rakauskas Stasys 382
 Raktelė P. 181
 Ramanauskas B. 412
 Ramanauskas Jurgis 769, 771
 Ramanauskas Pranas 517
 Ramanauskas V. 267
 Ramanauskienė Scholastika 453, 493
 Ramaneckaitė Daiva 1342
 Ramašauskas A. 746
 Ramaškevičienė Regina 531, 537, 548, 551, 789
 Ramaškevičius 258
 Ramaškevičius Juozas 504
 Ramaškevičius Vaclovas 288, 289, 402, 410, 412, 413, 470
 Ramoška Kazys 689
 Ramoška Mykolas 481
 Ramoškaitė Živilė 1046
 Randkevičius Jurgis 402
 Rasiulytė Ona 354
 Raškevičienė Ieva 489
 Raškevičienė Jadvyga 491
 Raškevičius Albinas 517
 Raškevičius Juozas 489
 Ratkevičius Steponas 321
 Ratkus Grigorijus 721
 Ratkus J. 200
 Raukas A. 1229
 Razmukaitė M. 1016, 1221
 Reibakas Bunė 428
 Reibakas Joselis 428
 Reiman Gifel 432
 Reiman Mauša 432
 Reimanas Orelis 428, 434
 Reinhardas Hendrikas 461
 Reinkis M. 1185
 Rėklaitis M. 267
 Rembrantas 190
 Renjė A. 1170, 1171
 Repčytė Felicija (Teresė) 488
 Repšys Boleslovas 488
 Riauba Stasys 1323
 Riaubaitė Elzė 358, 365, 1237
 Ribakas Chajė 433
 Ribakas Joselius 433
 Ribakienė Bune 433
 Ribokienė-Riaubaitė Elžbieta 333
 Rickevičius A. 327
 Rickevičius Vaclovas 327
 Rikleris Abramus 433
 Rikleris Morkelis 433
 Rimantas K. 478, 483, 503
 Rimantienė (Jablonskytė) R. 129, 133, 134
 Rimdžius Anicetas 350, 353, 369
 Rimkevičius A. 1214

- Rimša Petras 1178
 Rimševičius Bronislavas 484
 Rinkevičienė Jūratė 1342
 Rinkevičius Algimantas 532
 Rinkevičius Donatas 1342
 Rinkevičius Feliksas 252, 462
 Rinkevičius Stasys 252
 Rinkevičiūtė Danutė 532
 Rinkūnas A. 1181, 1182, 1187
 Ryžakovaitė Virginija 583
 Ryžakovas Andrius 579
 Ryžakovas Ignas 576, 579
 Ryžakovas Mindaugas 562
 Ryžakovas Vaidas 579
 Rochmanas Joselis 335
 Rodenas 1197
 Rogoleva Anastazija 562
 Rokas Albertas 532
 Rokas Steponas 1211–1213, 1320
 Rokienė V. 1211, 1212
 Romanauskas Jonas 477
 Romaškevičius Mykolas 189
 Ropas Eduardas 241, 243, 244
 Ropas R. 250
 Rosada Stefanus 474
 Rosenas P. 696
 Rostropovičius Metislavas 1323
 Rotkirchas von Vasilijus 1158
 Rozenbergas Ickas 470
 Rožděstvenskis R. 513
 Rubensas 190
 Rubinas 177
 Rubinas Koganas 464
 Ručinskai 674
 Ručinskaitė Audronė 567
 Ručinskaitė Edita 568, 581
 Ručinskas Albinas 439, 519, 521
 Ručinskas Pranas 453
 Ručinskas Romualdas 1319
 Ručinskienė Apolonija 475
 Rudamanskas Vaclovas 465
 Rudokas Mykolas 493, 671
 Rudonis K. 181
 Rudzianskis 174
 Rudžionis Stepas 488, 517, 1256
 Rukšėnas Alfredas 458
 Rulevičiūtė Rasa 586
 Rumsytė Liucija 569, 570
 Rupeika Antanas 589, 590, 592, 596, 598, 600, 602, 605, 607, 611, 612, 616, 619, 623, 1342
 Rupeikaitė Goda 1342
 Rupeikienė Marija 7, 13, 215, 520, 587, 592, 630, 736, 1336, 1342, 1343
 Rusak Mikitonok 200
 Rusak Zmitruk 201
 Rustavelis 1207
 Rutėnas Edvardas 424, 425, 477
 Rūtėnas Leopoldas 295
 Rūtenienė Stefanija 295
 Rutkauskaitė Irena 345
 Rutkauskaitė Rasa 584–586
 Rutkauskas Algis 527
 Rutkauskas Andrius 579, 583, 586, 1030
 Rutkauskas Antanas 439, 519
 Rutkauskas Jonas 289
 Rutkauskas Petras 439, 521
 Rutkauskas Romualdas 532, 546, 1320
 Rutkauskas Vincas 380
 Rutkauskienė Ramunė 527
- Rutkutė Dana 1232
 Rutmanas Basė 434
 Rutmanas Pėrecas 284, 434
- S
- Sabaliauskaitė R. 1046
 Sabaliauskas 1055
 Sabaliauskas Algirdas 9, 15, 975, 1047, 1055, 1059, 1215, 1221, 1222, 1318, 1335
 Sabaliauskas Jonas 746
 Sabaly K. 261
 Sabataitienė Zita 1344
 Sadkevičius Antanas 284
 Sadkevičius S. 397
 Sagatauskienė Sofija 452
 Sagatovskis Česlavas 484
 Saja K. 782
 Sakalas 476
 Sakalauskai 496, 507
 Sakalauskaitė V. 529
 Sakalauskas Feliksas 472
 Sakalauskas Rokas 1160
 Sakalauskas Stasys 403
 Sakalauskienė 1282
 Sakalauskienė (Jankūnaitė) Pranė 1072, 1113
 Sakavičienė Elena 453
 Sakavičius Jurgis 361
 Sakavičius Nikolajus 475
 Sakevičius Kazys 349
 Saletis Piotras 487
 Saliamonaitė Anelė 768
 Saliamonaitė Julijona (Julija) 768
 Saliamonas Jonas 473, 502
 Saliamonas Mykolas 768
 Saliamonienė Leokadija 689
 Salys Antanas 959, 962, 975
 Saltanavičienė Joana 489
 Samavičius Romaldas 1343
 Samodovičiova Marijona 214
 Samsonovas Davidas 188
 Samuelienė 722
 Samulevičius R. 738
 Samuolis Antanas 738
 Sanevičius Silvestras 186
 Sapięga Aleksandras 691
 Sapięgos 1149
 Sapirkovskas Jurijus 188
 Sapatavičius (Sapetovičius?) Aleksandras 477
 Sapatavičius Jonas 282, 477, 494
 Sapatavičiūtė Asta 579, 583
 Sapatavičiūtė Genė 475
 Saproneitė Genė 481
 Sapronas J. 397
 Sapronas Viktoras 369
 Sapronevičienė Marytė 522
 Sargailis Juozas 408
 Sargeliai 672
 Sargelienė Lionė 524
 Sargelis Algirdas 524
 Sargelis Edvinas 579
 Sargelis J. 410, 413
 Sargelis Jonas 366
 Sargelis Juozas 283, 285–287
 Sargelis Leonas 689
 Sargelis Martynas 453, 485
 Sargelis Matas 367
 Sargelis Mataušas 225, 227, 228, 230, 231
 Sargelis Petras 252, 1326
 Sargelis Pranas 365, 402
- Sargelis Vitoldas 689
 Sargelytė Birutė 581
 Sargelytė Laima 584–586
 Sargelytė Loretta 562
 Sargūnaitė Danguolė 567
 Sarulienė Kostė 452
 Sasnauskas Č. 1179, 1223
 Sasnauskas S. 308
 Satykavičius Andriejus 194
 Sauka Leonardas 1218
 Saukovičius 162
 Savarauskai 676
 Savarauskaitė Rūta 541
 Savarauskas 456, 457
 Savarauskas Jonas 376, 521
 Savarauskas Justas 252
 Savarauskas Viktoras 483
 Savarauskienė Jelena 519
 Savarauskienė Svetlana 538–540, 562
 Saveikas Juozas 373
 Saveikis Bronius 369
 Savickas Martynas 185
 Savickienė Elena 505, 526
 Savickis Elijas 177
 Savickis J. 188, 976
 Savina G. 1113, 1126
 Savukynas B. 1017–1019
 Schubertas F. 1223
 Sedlevičius Jonas 288
 Sėjunienė Danutė 521
 Sekmokas Petras 374, 377
 Sekmokas Ričardas 302
 Sekmokas Vytautas 381
 Selenis Valdas 9, 15, 1188, 1189, 1335
 Sema Vladimiras 474
 Semaška Adomas 185
 Semionovas Aleksėjus 1170
 Semionovas Apanasas 188
 Senkovskis Mykolas 194
 Senkus Anicetas 335, 353
 Senkus Juozas 1218
 Sennas A. 968, 969, 972, 976–979
 Serapinas 375
 Sevrukas Valerijus 737
 Sezemanas Vosylius 1190
 Sidaravičius Pranas 745
 Sidenko V. 1214
 Sidorov Piotr 188
 Siemaškaitė Sofija 385
 Siesickaitė-Radvilienė Marijona 217
 Siesickiai 170
 Siesickiai Daumantai 166, 175, 190, 691
 Siesickienė Ona 174
 Siesickis 180
 Siesickis Abraomas 174, 694
 Siesickis Albrechtas 174
 Siesickis Andrius 174
 Siesickis Baltramiejus 172, 173
 Siesickis Daumantas 209, 217, 723
 Siesickis Daumantas Abraomas 166
 Siesickis Daumantas Gabrielis 170
 Siesickis Daumantas Kazimieras 170, 174, 211, 692, 693, 695, 698, 702
 Siesickis Daumantas Mykolas 174, 178, 694
 Siesickis Daumantas Povilas 172–174, 694
 Siesickis Gabrielius 693
 Siesickis Jonas 172, 174, 178

- Siesickis Kasparas 173
 Siesickis Kristupas 174
 Siesickis Leonardas 217
 Siesickis Merkelis 172
 Siesickis Stanislovas 173, 174, 178
 Siesickis Vaitiekus 174
 Siesickis Zacharijus 174
 Sifelis Cippė 432
 Sifelis Ošeras 432
 Sikevičiūtė 257
 Silevičius 502
 Silevičius Petras 498
 Silickas Povilas 481
 Silvestravičius-Divainis Mečislovas 1287
 Simanauskas 266
 Simanavičius Jurgis 219
 Simonaitytė Ieva 1323
 Simonavičiūtė Barauskienė Regina 208
 Sinicaitė Emilija 257
 Sinkė Faivis 433
 Sinkė Hirša 433
 Sinkė Judelis 433
 Sinkė Leja 433
 Sintotas Pranas 264
 Sipavičius Jurgis 200
 Sirdagavičius Baltramiejus 172
 Sireikienė A. 1308
 Sirputis 161, 162
 Sirvydas K. 1219
 Sivilevičius Henrikas 1213, 1214
 Skapas Jonas 208
 Skardžius P. 1016
 Skebas Vytautas 6, 12, 440, 1335
 Skebėra Kazimieras 5, 11, 221, 394, 395, 403, 972, 1056, 1177–1179, 1320, 1336
 Skebėrienė (Janukaiytė) Karolina 1099
 Skominas Petras 339, 360
 Skorulskiai 171
 Skorulskis 180, 181
 Skorulskis Andrius 171
 Skorupskis Vladas 262, 263, 265, 275, 277
 Skrinkas R. G. 156
 Skripkevičius Mykolas 197
 Skritulskaitė J. 143, 149
 Skrodenis Stasys 4, 1047
 Skuodžiūnas V. 1200
 Skura 181
 Skura Jonas 166
 Skurevičius Kazimieras 184
 Skvorčius Jurgis 287, 288, 290–292
 Sladkevičius Edmundas 561
 Slavinskas V. 166
 Slaviūnas Z. 1044, 1047, 1048
 Slavonevskiai 165
 Slepionka Juozas 453
 Slepionkaitė Jadvyga 381, 475
 Slešauskas Antanas 219, 1321
 Sliuka N. 182
 Sližauskas Antanas 376
 Sližys Pranas 1217
 Slupskis M. 690, 692–694, 698, 721, 723
 Smetona Antanas 250, 270, 376, 378, 502, 753, 1181, 1189, 1200, 1211
 Smolenskis Stanislovas 184, 191
 Sniečkus A. 303
 Śniezko A. 1166
 Snorka Stasys 492
 Sochatas Mejeras 284, 432
 Sokolovskis Mykolas 184
 Songaila Juozapas 186
 Sopockaitė Ona 166
 Sorokaitė Pelagėja 1150
 Sosnickis Vaitiekus 164, 166
 Spadviliškiai 162
 Spučytė Diana 1343
 Spurgevičius Povilas 5, 7, 11, 13, 166, 172, 215, 218, 524, 690, 738, 1329, 1336, 1342, 1343
 Srazdas Petras 1326
 Sruoga Balys 1323, 1233
 Stachovskytė Kotryna 170
 Stagys V. 1214
 Stahleckeris W. 459
 Staigevičius Juozas 745
 Stakauskas Juozapas 215, 220, 309, 746, 1188–1191, 1320, 1321
 Stakauskas Martynas 1188
 Stakauskienė Juzefa 1188
 Stakeliūnas Rapolas 453
 Stakeliūnienė Teklė 453
 Stanaitis Juozas 264, 266
 Stančikiai 164
 Stančikaitė Jadvyga 166
 Stančikaitė Sofija 166
 Stanevičienė 195
 Stanevičius Jurgis 195
 Stanevičius Simonas 1158
 Stanislavovičius Astikavičius Grigorijus 165
 Stanisloviene Darata 721
 Stanisloviene Zofija 721
 Stanišauskas Marius 561
 Staniūlienė Elena 519, 524
 Staniūlienė Teresė 314
 Staniulis Mindaugas 562
 Staniulis Stanislovas 185
 Staniulis Stasys 519, 524
 Stankelis Jonas 403, 500
 Stankeras Petras 458
 Stankevič Adam 9, 15, 1158, 1318, 1333, 1335
 Stankevičienė Jūratė 524, 537, 548–551, 789
 Stankevičienė Magdalena 183
 Stankevičius A. 334, 391
 Stankevičius Deividas 562
 Stankevičius Jonas 189
 Stankevičius Kazys 529
 Stankevičius Kęstutis 521, 524, 527, 536, 537, 539, 541, 551, 789
 Stankevičius M. 539
 Stankevičius Petras 185, 258, 334
 Stankevičius Povilas 220, 403, 428, 464, 466, 500
 Stankevičius Stasys 517
 Stankevičius Viktoras 315
 Starkienė (Dambrauskaitė) Stasė 341
 Stasiukaitienė Elena 565
 Stasiukaitis Vytautas 565
 Stasiūnas B. 289
 Stašauskaitė Jadvyga 1238
 Staševičius Romualdas 737, 745
 Staševskis Konstantinas (Stašys) 239, 738, 745
 Stationienė Irma 570
 Statkevičius 671
 Statkus V. 260
 Stažekis Adomas 183
 Steblinas-Kamenskis Jegoras 236
 Steckienė Aldona 505, 524, 526, 533–535, 537–539
 Steckus Juozas 526, 533, 535
 Steikūnienė Asta 1342
 Stelmakavičius Motiejus 185
 Stemkovskienė Feliciana 198
 Stempkovskis F. 198
 Stempkauskas Titas 242
 Stempkovskis A. 750
 Stepaitis S. 196
 Stepanova Margarita 487
 Stepanovas Paramonas 188
 Stepašova Galina 565
 Steponavičius Aleksandras 477
 Sterbavičienė Loreta 570
 Stolpenekas Mykolas 184
 Stolpionekas Motiejus 184
 Stolpionekas Simonas 185
 Stonienė Vanda 1321
 Storosta-Vydūnas Vilhelmas 1178, 1323
 Stragienė M. 539
 Strakauskis Povilas 184
 Straševičienė Elena Elvyra 1343
 Strazdai 502
 Strazdaitė Genė 532, 546
 Strazdaitė Gražina 531
 Strazdaitė Janina 561, 562
 Strazdaitė Jūratė 1218
 Strazdaitė Marijona 535, 773, 774
 Strazdaitė Marytė 505, 534
 Strazdaitė Rūta 512
 Strazdas Antanas 283, 382, 490, 1321
 Strazdas Bronius 287, 289, 292, 410, 413, 706, 1217
 Strazdas Česlovas 504
 Strazdas D. 397
 Strazdas Eugenijus 503
 Strazdas Feliksas 331
 Strazdas Jonas 283–285, 287, 860, 1240–1246
 Strazdas Juozas 282, 289, 403, 412, 453
 Strazdas Mykolas 1241
 Strazdas Motiejus 184
 Strazdas Petras 291
 Strazdas Pranas 289, 291
 Strazdas Stasys 253, 283, 395, 463, 487
 Strazdas Viktoras 369, 372
 Strazdas Vilius 457, 769
 Strazdas Vincas 253, 256
 Strazdas Vladas 443
 Strazdienė 564
 Strazdienė (Pileckaitė) Regina 763, 764
 Strazdienė (Pinkevičiūtė) Marijona 1241
 Strazdienė A. 1240, 1245
 Strazdienė Birutė 500
 Strazdienė Elena 504
 Strazdienė-Paškevičiūtė Zigfrida 331
 Stralcovas Rimvydas 585
 Strykovskis 226
 Stryška Kazimieras 189
 Striungis Antanas 1254
 Striungytė Ona 567
 Strubičius Petras 178
 Strumberkienė Kotryna 178
 Stukas J. 181
 Stulginskis Aleksandras 271, 276, 362

- Stundys Aidas 579
 Stundys Linas 576, 579, 583
 Stuoka-Gucevičius Laurynas 560, 573, 581
 Stuokaitė Janina 1342
 Stupelytė Jolanta 8, 14, 524, 1329, 1336, 1343
 Stūronas Antanas 1344
 Subačius P. 1312
 Subačiūtė Birutė 534
 Sudeikis Petras 343, 357
 Sukonkova Eva 214
 Supranovičius Adomas 185
 Surgailis Gintautas 6, 12, 1335
 Survila Jonas 376, 377
 Survila Vaclovas 419
 Survilaitė Janina 567
 Surwilo J. 1159
 Sutkus A. 419
 Sutkus Vidas 1342
 Sutkuvienė Gerda 1342
 Suvarauskas Antanas 243
 Sviderskas Juozas 439, 565
 Sviderskienė Adelė 565–569
 Sviderskienė Janina 564–567
 Svetinikas Mauša 338
 Svilas Eugenijus 517
 Szymelun A. 719
- Š**
 Šablevičius B. 1114
 Šaduiškis Česlovas 403
 Šadžius H. 441
 Šakinienė M. 539
 Šalavėjus Jonas 1344
 Šalčius P. 755
 Šalkauskas 199
 Šalkauskas Adomas 199
 Šalkauskas Andrius 166
 Šalkauskas B. 197
 Šalkauskas M. 197
 Šapalaitė Uršulė 761
 Šapalas Algirdas 763
 Šapalas Juozas 762
 Šapalienenė Ona 762
 Šapinskaitė-Daugėlienė Zofija 504
 Šapinskas 502
 Šapinskas Algis 503
 Šapinskas Jonas 526, 527
 Šapinskas Mečinslonas 526
 Šapinskienė Elena 531
 Šapiras 470
 Šapiras Jokelis 414, 432
 Šapiras Leja 432
 Šapiras Mejeris 432
 Šapoka A. 980
 Šarka Antanas 453
 Šarka Juozas 453
 Šarka Pranas 453
 Šarmavičienė Eleonora 1147
 Šarmavičius Edvardas 475
 Šarmavičius Eugenijus 581
 Šarmavičiūtė Aldona 567
 Šarmavičiūtė Rozalija 1089, 1115
 Šarukas Adomas 189
 Šarusavičius Petras 302
 Šataitė Adelė 565
 Šataitė Karolina 321
 Šatas Edvardas 491
 Šatas Jeronimas 253
 Šatas Leonardas 329, 368, 369, 491, 564, 1286
 Šatas Mykolas 283
 Šatas Titas 427
 Šatas A. 397
 Šatas Mikas 397, 409, 410
 Šatienė Elena 567
 Šatkauskas Vladas 517
 Šaukovskis Andrius 166
 Šaulys K. 198
 Ščavinskas Valdas 527
 Ščerbakovaitė Emilija 579
 Ščerbakovaitė Liuba 464
 Ščerbakovaitė Nina 464
 Ščerbakovas Vytautas 579
 Ščiuka Petras 184
 Ščiuka Tomas 185
 Ščuka Motiejus 187
 Ščurkauskaitė Konstancija 1160
 Ščurkovskis Hilarijus 1160
 Ščurkovskis Ignotas 1160, 1161
 Ščurkovskis Mykolas 1160
 Šedbaras Jonas 1342
 Šedienė Vera 1343, 1344
 Šedys Narimantas 1344
 Šedys Vidas 1344
 Šeimanas Mauša 434
 Šeimas Leopoldas 735
 Šeina 430
 Šeinius Ignas 518, 569, 571, 574, 576, 578–580, 583, 969, 971, 972, 974, 975, 1017–1179, 1331
 Šeinius Irvis 576, 577, 579
 Šeinius Stasys 313
 Šeipūnas A. 197
 Šekspyras V. 1233
 Šemelis Juozapas 188
 Šemelis Stanislovas 188
 Šemeta 180, 195
 Šemeta Aurimas 561
 Šemeta Merkelis 194, 195, 208
 Šemeta Mykolas 184
 Šemetaitė Ieva 208
 Šemetula Stanislovas 166
 Šemiota 181
 Šenevskis 179
 Šepka Lionginas 1308, 1323
 Šeremetjevas J. 220
 Šešelgis K. 665, 666, 678
 Ševčenko T. 1207
 Šežickienė Gabrielenė 722
 Šiaučūnaitė Stasė 567
 Šiaulys Jonas 1342, 1343, 1344
 Šibala Juozas 517
 Šidiškis T. 131, 155
 Šidlauskaitė Daiva 584
 Šidlauskas A. 151
 Šidlauskas Bronius 373, 380
 Šidlauskas Jonas 368
 Šidlauskas Vladas 381
 Šifelis O. 705
 Šikšnytė Genovaitė 519
 Šilas Juozas 366
 Šileika Algirdas 1217
 Šimaitė Elena 532
 Šimanauskas Kazimieras 201, 470
 Šimanskas Mečislovas 1322
 Šimanskas Petras 546, 1321
 Šimanskienė Stasė 1322
 Šimas Edvardas 488
 Šimas Jonas 288, 291, 292
 Šimas Mikas 403
 Šimas Petras 253
 Šimelis Pranas 775
 Šimelis Tomas (Tamošius) 428, 775
 Šimelytė Jadvyga 775
 Šimelytė Stasė 775
 Šimeliūnas A. 218, 220, 243–245, 250, 719
 Šimėtai 256
 Šimkevičius Jonas 194, 208
 Šimkūnas Juozas 756
 Šimkūnas Saulius 562
 Šimonėlis Vytautas 524, 544, 577
 Šimulionis Pranas 410
 Šimulis Jonas 302
 Šinkė Judelis 428
 Šinkevičius T. 198
 Šinkūnas P. 1227
 Šinkūnas R. 163, 691, 726
 Šinteris Jentė 428
 Širmavičius M. 196
 Širvydas Konstantinas 1221
 Širvinskas 181
 Širvys Paulius 1231, 1323
 Šiška Antanas 517
 Škirpa Kazys 460
 Školiarenkaitė Rasa 8, 14, 524
 Šlamas Stanislovas 219
 Šlanavičius A. 216
 Šlapokas Donatas 366, 367
 Šlapokas Stasys 287, 367, 368, 453
 Šleimė Zeizeris 428
 Šleinyš J. 347
 Šlemka 470
 Šlepavičius (Šliapavičius) Adomas 220, 238
 Šležas P. 1181
 Šležauskas Antanas 370, 405
 Šliūpas J. 227
 Šlomovičius Jankelis 431
 Šmitas von Karlas 1158
 Šmuidovičius Aleksandras 430
 Šmuidovičius Mauša 430, 431
 Šmuila 464
 Šniukienė Rita 1343
 Šnuidovičius Nochimas 431
 Šochatas Hana 432
 Šochatas Marijonas 432
 Šochatas Mauša 432
 Šochatas Osnė 432
 Šocheris M. 414
 Šochotas Juselis 434
 Šochotas Pese 434
 Šomkaitė Rožė 540
 Šopara 247
 Šopis Jonas 465
 Šostakevičius Motiejus 189
 Šotas L. 329
 Šovienė Melanija 484
 Špakauskas Kazys 1326
 Špakovskis Jokūbas 187
 Šromas Pilypas 185
 Šulskienė Airina 1342
 Šumanskas 497
 Šumavičiova Darata 183
 Šumuisas Kotas 470
 Šupikovas Jefimovičius 1182
 Šuplakas J. 196
 Šuplakas K. 196
 Šurkovskis 213
 Šuster Chaim 433
 Šutas A. 391
 Švaikovskis 213
 Švambariai 351
 Švambarienė Stasė 351, 352
 Švambarys Pranas 351, 352, 467
 Švedas Kęstutis 1227, 1230, 1231
 Švedas Stasys 1215

Šveikauskas Ignatas 726, 727
 Šveikauskienė Ieva 743
 Švenčionis Bernardas 517
 Švogžlys-Milžinas N. 1190

T

Tabulevičius 502, 504
 Tac Efel 433
 Tac Slamas 433
 Tadaraukaitė Stasė 392, 528–530
 Tayvišovičius Dovydas 431
 Tallat Kelpša J. 1223
 Tamašauskas Pilypas 209
 Tamašauskas Rytas 6, 7, 10, 13, 16, 18, 495, 498, 506, 513, 514, 524, 760, 768, 771, 775, 784, 1291, 1293, 1318, 1322, 1335
 Tamoševičius Motiejus 472
 Tamoševičius Pranas 287
 Tamošiūnas Mindaugas 1233
 Tamošius 775
 Tarabilda Petras 1203, 1223
 Tarasenska Petras 127–129, 139, 141, 145
 Tarasonis A. 378
 Taraškevičius Jonas 768
 Tareilienė (Zaganavičiūtė) Eleonora 339
 Targamadžė Vilija 539
 Tarulytė Felicija 352
 Tarvydas Steponas 188, 1227
 Tatarėlis Adomas 218
 Tatarėlis Antanas 679, 689
 Tatarėlis Bronius 429, 468, 470
 Tatarėlis Jonas 283, 403, 424
 Tatarėlis Viktoras 424
 Tatarelytė Eugenija 584
 Tatarūnas Balys 403
 Taučiuvienė Daiva 551
 Taujanskas Gintautas 195
 Tausotas 161
 Tautavičius A. 130, 146, 147
 Tautginis 161
 Telka Aleksandras 166
 Terleckas Vladas 6, 12, 407, 1335
 Tiešienė (Grinytė) Ona 1113, 1126
 Tiešys Antanas 671
 Tiešytė Julija 365, 419
 Tiešytė Stasė 373
 Tiešius Antanas 291, 368, 419
 Tiešiūtė Natalija 419
 Tietelis Jurgis 722
 Tyla Antanas 4, 242
 Tinčius Hane 434
 Tinčius Smuila 434
 Tirolienė-Janušonytė Kazė 330, 331, 376, 564
 Tyšeckis Tomas 728, 733, 734
 Titijus Julijonas 1155
 Točylovskis Petras 727
 Tolstojus A. N. 1207
 Tomaševičius Benediktas 423
 Tomelytė V. 339, 1183–1185
 Tomkevičiai 163
 Tomkus J. 738, 746
 Tomkutė Dana 1342
 Totorėlis Adomas 244
 Trachimovas Jaselnas 188
 Trakimas-Genelis Benediktas 516, 517
 Traknytė Elvyra 567
 Trantmanas R. 1178
 Trapnauskas Arūnas 519

Trapnauskas J. 439, 536
 Treivišas Mejeras 433
 Trilupaitienė (Vasiliauskaitė) Aldona 352, 530
 Trimonienė Rūta 7, 13, 515, 517, 1335
 Triškainas Jonas 185
 Trumpa E. 967
 Trumpa Vincas 1188
 Trumpickas V. 791, 1300
 Trumpkauskas Ričardas 752
 Truska L. 442
 Truskauskas Antanas 187
 Truskauskas Pranciškus 184
 Trušinskas Romualdas 517
 Tšeciskas Juozas 216
 Tumas K. 250
 Tumas-Vaižgantas Juozas 277, 300, 755, 1178
 Tumavičius Andrius 6, 12, 458, 1335
 Turauskas Adolfas 1308
 Turba Algirdas 527
 Turbienė Vida 527
 Tvarionaitė Monika 531
 Tveraga Česlovas 517
 Tveraga Mykolas 517
 Tvirbutas S. 1308

U, Ū

Ulinda Jonas 491
 Ulindaitė Elvyra 533
 Ulindaitė Stefanija 257
 Ulindienė (Paciūnaitė) Rozalija 1084, 1085, 1098, 1106, 1107
 Ulozevičius A. 1247
 Ulvydas Kazys 1218
 Unčiūra J. 197
 Unčiūrienė Ona 507, 508, 526, 535
 Unčiūrys Jurgis 1064, 1068, 1101, 1107, 1118
 Unčiūrys Petras 584
 Unčiūrytė Regina 567
 Unčiūros 496
 Uoganauskas Feliksas 395
 Urbanavičius Stanislovas 474
 Urbanavičiūtė Vitalija 769
 Urbanavičius (Urbanovičius) Juozas (Juozapas) 533, 768–770
 Urbanavičius Alfonsas 769
 Urbanavičius Ambroziejus 207
 Urbanavičius G. 1072, 1113, 1126
 Urbanavičius Jonelis 207
 Urbanavičius Juozas 13, 764, 768
 Urbanavičius Martynas 768
 Urbanavičius Mikalojus 207
 Urbanavičius Morkus 207
 Urbanavičius Pranas 207
 Urbanavičius Šmulka 508
 Urbanavičius Vladas 769, 776
 Urbanavičiūtė Genovaitė 769
 Urbanavičiūtė Kazė 769
 Urbanavičiūtė Radvilė 579
 Urbanavičiūtė Rūta 579, 583
 Urbanavičiūtė Viktorija 579
 Urbonienė Barbora 721
 Urbutis V. 1222
 Urniežiūtė Emilija 1321
 Urniežiūtė R. 1216
 Usevičienė 532
 Ūsevičienė Ona 531
 Ūtka Jonas 391, 513
 Ūvainis L. 1158
 Užgalis Antanas 410
 Užkurnienė Aukšė Aurelė 9, 10, 16, 577, 1247, 1255, 1323–1335
 Užkurnienė Veronika 269
 Užkurnys Baltramiejus 223–225, 231–233, 240
 Užkurnys Ipolitas 9, 15, 18, 572, 578, 1247, 1253, 1255, 1281, 1290, 1323–1335
 Užkurnys Motiejus 269, 395, 1248
 Užkurnys S. 197
 Užkurnys Vincas 253, 269
 Užpalis Antanas 282, 283, 286, 291, 292
 Užpalis Viktoras 492

V

Vabalevičius Teodoras 238
 Vadeikis Antanas 452
 Vadeikis Bronislovas 1324
 Vaičelonėkas Juozapas 184
 Vaičiulis J. 197
 Vaičiulytė Roza 1343
 Vaičiūnaitė Genovaitė 565, 567
 Vaičiūnas Jonas 453
 Vaičiūnas Pranas, 453
 Vaičiūnas Stasys 530
 Vaičius 180
 Vaidelys Ernestas 1341
 Vaidelytė Sigita 1343
 Vaikuntienė Kristina 181
 Vailionis J. 1299
 Vainovienė Regina 721
 Vaišvila Zigmantas 1308
 Vaitekavičius Mykolas 189
 Vaitekūnas Petras 528
 Vaitelytė Vladislava 1198
 Vaitiekūnas S. 1229
 Vaitkevičienė Julė 403
 Vaitkevičienė Regina 1342
 Vaitkevičius Adolfas 403
 Vaitkevičius Karolis 188
 Vaitkevičius Mikas 1233
 Vaitkevičius Stasys 287, 443
 Vaitkevičius Vykintas 131, 136, 137, 155–158, 1147
 Vaitkunskienė L. 139
 Vaitkus V. 788
 Vaitonis Albinas 5–7, 11–13, 255, 268, 393, 428, 435, 455, 502, 524, 526, 529, 536, 537, 552, 558, 559, 561, 1336, 1342
 Vaitonis Darius 523, 527
 Vaitonis Ferdinandas 429, 436, 455, 496
 Vaitonis Jonas 255, 396, 403, 429, 436, 437, 456, 558
 Vaitonis Tomas 561
 Vaitonis Vytautas 536, 559, 561, 562
 Vaitonytė Aušra 561
 Vaitonytė Regina 535, 536, 790, 791
 Vaitulevičiūtė Marija 1233
 Vaizgenis Petras 473
 Vaizgenis Viktoras 473
 Vakaris P. 440, 449
 Valaitis J. 261
 Valaitis Petras 681
 Valančienė Ona 7, 13, 18
 Valančienė-Kuncytė Ona 497, 508, 519, 523, 524, 525, 527, 537, 539, 541, 544, 548, 549, 551, 562, 776, 780, 782, 783, 789, 1182, 1324, 1336

- Valančius 502, 510
 Valančius Dainius 523
 Valančius Edvardas 671, 673
 Valančius Jonas 438
 Valančius Motiejus 236, 1188
 Valančius Stanislovas 537, 538, 551, 789, 791
 Valantavičienė 1264
 Valantavičius 1281
 Valantavičius Adomas 403, 1263
 Valantavičius Donatas 561
 Valantavičius Kazys 368
 Valantavičius Marius 561
 Valantavičius Viktoras 288, 291, 367, 374, 377
 Valantavičiūtė Ona 379
 Valantis Adomas 184
 Valavičienė Zosė 1067
 Valavičius Andrius 562
 Valavičius Feliksas 403
 Valavičiūtė Eglė 562
 Valdemaras 484
 Valeckienė A. 1222
 Valeikienė Danutė 521
 Valentavičius Adomas 287
 Valevičius Pranas 1066, 1117, 1125
 Valickas J. 209
 Valinavičius (Valikavičius?) Stasys Mykolas 477
 Valinčius Kasparas 722
 Valiukaitė Lina 9, 15, 1130, 1335
 Valiukevičius Ipolitas 483
 Valiukevičiūtė O. 1233
 Valiulytė V. 531
 Valkauskas Antanas 562
 Valterienė Marija 531
 Vanagas A. 982, 983, 988, 989, 991–996, 999, 1005, 1008, 1009, 1011–1013, 1015, 1016, 1222
 Vanagas Jurgis 206
 Vanagas V. 1176
 Vanagėlis D. 756, 757
 Vanagienė B. 1221
 Vankavičienė Stefanija 194
 Vankavičius Leonas 194, 1154
 Varakauskas R. 163
 Varašilienė Aleksandra 473
 Vareikienė Roma 7, 8, 13, 14, 569–571, 575, 576, 1017, 1030, 1336
 Vareikis Bronius 453
 Vareikytė Ieva 579
 Varkevičius Tomas 185
 Varnas Adomas 1177, 1178
 Varnas Erikas 528
 Varšavskis Eljas 338
 Vaserman Basė 433
 Vasermanas Simonas (Vaserman Simon) 258, 429, 433
 Vasermanas Šimelis 471
 Vasikovas Nikiforas 188
 Vasilevskis Piotras 184
 Vasilevskis Pranciškus 728, 729, 745
 Vasiliauskaitė Janina 372
 Vasiliauskaitė Marija 339, 340
 Vasiliauskaitė Pranė 255
 Vasiliauskas 340
 Vasiliauskas Andrius 185
 Vasiliauskas Bronius 484
 Vasiliauskas Ernestas 1342, 1343
 Vasiliauskas Juozas 567
 Vasiliauskas Marijonas 369
 Vasiliauskas Pranas 336, 337, 340, 350, 369, 376, 379, 403
 Vasiliauskas Stasys 453, 485
 Vasiliauskas B. 453
 Vasiliauskienė Marytė 521
 Vaskela G. 441
 Vaskelaitė Vanda 505, 508, 526, 533, 535
 Vaškevičius 462
 Vaškevičius Aleksas 468
 Vaškevičius Justinas 735
 Vaškevičius Piotras 485
 Vaškevičiūtė I. 136, 141, 144
 Vaškūnienė (Visockaitė) Anelė 1195
 Večerinskas Vytautas 788
 Večerinskienė Birutė 526, 534, 539
 Vėdaras Jonas 286, 335
 Vegėla Baltramiejus 185
 Vegėla Simonas 185
 Vėgėlė Viktoras 500
 Velavičius Jonas 220
 Veliūtė Ingrida 8, 14, 524, 853, 855, 1336
 Venslauskas Jonas 403
 Verbilis Stanislovas 477
 Verikaitė Vitolda 1342, 1343, 1344
 Verkauskienė (Kirslytė) Rozalija 1051, 1083, 1084, 1105, 1111, 1122, 1127
 Verkauskienė Adelė 689
 Verneris Abrahamas 171
 Veržbauskas-Verbauskas Alfonsas 485
 Vicevičius Pranciškus 238, 239
 Vyčiniene Daiva 4, 9, 15, 1037, 1045, 1046, 1061, 1332, 1336
 Vičius (Vicius?) Edvardas 477
 Vidoklis Kazimieras 187
 Vidugiris Aloyzas 967, 1219, 1221, 1222
 Vidugiris Linas 9, 15, 1211, 1336
 Vienažindienė Ona 453
 Vienažindis Antanas 355
 Vienažindis Pranas 287, 452
 Vienažindis Stasys 489
 Vienažindytė Ona 1220
 Viežbickis B. 719
 Yygantienė J. 1306, 1307
 Vijąnas Juozas 360
 Vikainas Jokūbas 189
 Vilčinskaitė Diana 539
 Vilčinskaitė Juzė 327
 Vilčinskas Algirdas 524, 789
 Vilčinskienė Vaidilutė 524
 Vildžiūnas Vladas 1184, 1185
 Vilgockis 1158
 Vilkaitienė (Filipavičiūtė) Rita 778
 Vilkas Motiejus 185
 Vilkas Vincas 482
 Vilkauskas Steponas 184
 Vilkelienė Ona 500
 Vilkelytė Vanda 489
 Vilkevičienė Dalia 522
 Vilkevičiūtė Valia 532
 Vilkienė Janina 789, 791
 Viltovskytė Kristina 561, 562
 Viltovskytė Liusė 561, 562
 Vincevičius Pranciškus 745
 Vinciūnas 1256
 Vinciūnas Adomas 253
 Vinciūnas Ipolitas 287, 739
 Vinciūnas J. 197, 287
 Vinciūnas M. 197
 Vinciūnienė Daiva 539, 548
 Vinclovaitė Valė 568
 Vindeikis Jonas 1206
 Vineris M. 595
 Vingrys Antanas 254
 Vingrys-Juzakas Juozapas 221–223, 227, 231–233, 1178, 1179
 Vingrytė Monika 233
 Vinickas Stasys 517
 Vinslauskienė Pranė 492
 Vinslauskienė Teklė 492
 Virkutis R. 1264
 Viršaitis A. 286
 Viršilaitė Atkočienė Aleksandra 486
 Viršulis 457
 Viršulis Albinas 395, 499, 525, 769, 771, 772, 774, 786
 Viršulis Kazys 438
 Viršulis Mykolas 417
 Viršulytė 771
 Visackaitė Apolonija 373
 Visackaitė Elena 367
 Visackaitė Gražina 508
 Visackaitė Pranė 376
 Visackas 502
 Visackas Jonas 372
 Visackas Alfonsas 366
 Visackas Juozas 368–370
 Visackas Kazys 269
 Visackas Petras 1195–1197, 1325
 Visackas Viktoras 366, 381
 Visackienė Genovaitė 508, 531
 Visackienė Rima 9, 15, 1037, 1047, 1336
 Visackienė S. 706
 Visackienė Vladislava 523
 Visiokyte Evelina 562
 Visockas Gintautas 534
 Visockas Zimas 419
 Visockis Jonas 188
 Visockis Pranciškus 186
 Višinskis Povilas 1323
 Viškėlis Romualdas 487
 Vytautas (Lietuvos kunigaikštis) 166, 224, 226, 230, 693, 1323
 Vitkauskaitė Kristina 579
 Vitkauskaitė Ona 381
 Vitkauskas Pranas 438, 457
 Vitkauskas Vaidas 561
 Vitkauskas Vitalijus 561
 Vitkauskas Žygmantas 579
 Vitkauskienė E. 736
 Vitkauskis Stanislovas 191
 Vitkevičius P. 421
 Vitkūnaitė Aldona 376
 Vitkūnaitė Jadvyga 376
 Vitkūnaitė Marija 368
 Vitkūnaitė Vanda 369
 Vitkūnaitė Viktorija 379
 Vitkūnas Alfonsas 539, 369
 Vitkūnas Manvydas 5, 11, 127, 132, 133, 136–138, 140–144, 148, 149, 153, 155, 157, 1328, 1336
 Vitkūnas Stepas 452, 487
 Vitkūnienė Rūta 132, 138, 150
 Vitkūnienė Valda 523
 Vizgirda Jaronimas 191
 Vojvodskaitė Aleksandra Arimeta 5, 7, 11, 13, 160, 163, 166, 169, 524, 726, 733, 734, 741, 1336
 Vokietaitis 383
 Volčkas Pranciškas 206
 Voldemaras Augustinas 259, 397, 398
 Volfas Jonas 194

- Volfienė Regina 1160
 Volskiai 191
 Volskienė (Wolska) Joana 191
 Volskienė Konstancija 170
 Volskienė Kotryna 191
 Volskis Benediktas 170, 191
 Volskis Felicionas 191
 Volskis Konstantinas Jonas 170, 191
 Volskis Mykolas 191
 Vosylytė B. 1222
 Vosylytė K. 1222
 Vosylius Aleksandras 398, 399
 Vošyliūtė Anelė 524
 Vošterienė Janina 521
 Vošterienė Svajonė 521
 Vošteris Liubomiras 521
 Vošteris Virginijus 521
 Vrublevskis Tadas 230
 Vrubliauskas D. 198
- W**
- Wollfas J. 1170
 Wulffas Horstas 460
- Z**
- Zabarauskas Andrius 403
 Zabarauskas Vincas 489
 Zabiela Gintautas 4, 127, 129, 131, 137, 139, 167, 750, 751
 Zaborskaitė Vanda 1218
 Zabulienė 722
 Zacharovas Vasilas 188
 Zagorskis (Zagorskij) V. 1151
 Zagrecka A. 196
 Zagrecka M. 196
 Zagrecka S. 196
 Zagreckas 1256
 Zajanchkauskas Antanas 185
 Zakarauskas J. 412
 Zaleckaitė Zofija 384, 385
 Zaleskaitė-Mažonienė Z. 385
 Zamšteigmanaitė Chaja 464
 Zamšteigmanaitė Sima 464
 Zavadskytė (Mikutienė) Lilija 1229
 Zavaliauskas 270
 Zaveckis Paulius 138
 Zaviša Juozas 533, 768, 769, 772, 774, 1192, 1194
 Zaviša Viktoras 335
 Zavišos 780
 Zdanavičius Andrius 517
 Zdenavičius Bronius 328
 Zelikovičius B. 198
 Zelmanas Kobas 464
 Zenkavičienė 1162
 Zenkavičius J. 1162, 1164
 Zenkavičiūtė Kotryna 1160
 Zenkevičius Jonas 1161
 Zepkus Aleksas 517
 Zevela 702
 Zgierskis Antanas 188
 Zibalas Bronius 478
 Zibalas Zenonas 487
 Zimkas Jurgis 738
 Zinkevičius Eduardas 463
 Zinkevičius Zigmantas 964, 967, 980, 1217, 1218
 Zirinas Juozas 761
 Zlabockis 207
 Zmejauskaitė Albina 379
 Zmejauskaitė Filiomena 369
 Zmejauskaitė Vanda 379
 Zmejauskas Algis 581
 Zmejauskas Audrius 585, 586
 Zmejauskienė Adelė 671, 673, 684, 689
 Zobarskas Stepas 1204
 Zobernas Pranciškus 718
 Zubkienė Marijona 453
 Zubrickas Boleslovas 9, 15, 1223, 1336
 Zubrickas Jurgis 217, 220, 239
 Zundė P. 442
 Zurlys S. 1308
 Zužeckas Ignacas 200
 Zvierovičius Aleksandras Steponas 239, 242, 247, 248
- Ž**
- Žaba 213, 507
 Žaba Aleksandras 190
 Žaba Bagdonavičius Elijus 171
 Žaba Ignacas 191
 Žaba Jonas 191
 Žaba Mikalojus 169, 190
 Žaba Mykolas 190, 191
 Žaba Tadas 169, 170, 175, 184, 191, 194, 702, 718
 Žaba Valerijonas 169, 171, 191
 Žabaitė Aloyza 191, 194
 Žabaitė Antanina 197
 Žabaitė Apolinarija 171
 Žabaitė-Marcinkevičiūtė Alina 1153
 Žaba-Marcinkevičius Jonas 1154, 1156
 Žaba-Marcinkevičius Pranciškus 1154
 Žaba-Marcinkevičius Valerijonas 1154
 Žabienė Kelpšaitė Liudvika 171
 Žabienė Eperjašaitė Sabina 190
 Žabienė Liudvika 191
 Žabienė Skorulskytė-Volskienė Joana 169, 170
 Žabienė Valerijonienė 170
 Žabos 169, 171, 181, 587, 599, 643, 691, 719, 1154
 Žabos-Marcinkevičiai 1156
 Žagaičiai 512, 1149, 1151, 1152
 Žagelis Adomas Edvardas 1149–1152, 1169, 1325
 Žagelis Antanas 1149, 1150, 1152, 1160
 Žagelis Ignas Tadas Martynas 1149, 1151, 1325
 Žagelytė Barbora 1160
 Žagelytė Benigna 1160
 Žagelytė Juozapa 1160
 Žagelytė Marija 1152
 Žakavičienė 452
 Žakavičius Aleksandras 368
 Žakinas R. 1244
 Žalys Kazys 443
 Žarskas Andrius 206
 Žebrauskai 500
 Žebrauskaitė Michalina 350
 Žebrauskas Bronius 292, 347, 403, 530, 531, 1217
 Žedaveinis Vaclovas 480
 Žėkaitė J. 971, 973
 Žemaitaitienė Veronika 530, 533
 Žemaitaitis J. 325
 Žemaitaitytė Danguolė 531
 Žemaitė 757
 Žemaitienė Veronika 532
 Žemaitis Adomas 220, 332, 385, 388, 408, 409
 Žemaitis J. 560
 Žemaitis S. 373
 Žemaitis V. 1190
 Žemaitis Z. 1189
 Žemaitytė Adelė 329
 Žemaitytė J. 1324
 Žentelis Vytautas 436, 456, 457, 483
 Židanavičienė (Vosyliūtė) Genovaitė 385, 388
 Židanavičius Mykolas 385, 391
 Žygdė Žilvinas 541, 550, 551, 562
 Žygmantas I (Lenkijos karalius) 165
 Žikleris Abraomas 470
 Žilinskaitė Albina 347
 Žilinskaitė Joana 1017
 Žilinskas Gediminas 569, 570, 586
 Žilinskas M. 577
 Žilinskas Saulius 1342
 Žilinskienė Michalina 567
 Žilinskas Petras 235–238
 Žiltinskienė Michalina 565
 Žimventišas Jurgis 721
 Žyška S. 181
 Žitkevičius Viktoras 517
 Žitkevičiūtė Vaida 579
 Žiūkys Kazys 338, 359, 368–370, 372, 376, 377, 379, 381, 402, 477
 Žyža J. 197
 Žyža P. 197
 Žižliauskas Jonas 746
 Žmuidzinavičius Antanas 362
 Žukas Kazys 402
 Žukauskaitė Vida 534
 Žukauskas Albinas 1204, 1233
 Žukauskas Jonas 482
 Žukauskas Juozas 287
 Žukauskas Marijonas 395
 Žukauskas Pranas 315
 Žukauskas Vytautas 517
 Žukauskas-Vienuoelis Antanas 373, 375, 1178
 Žukauskienė Stanislava 482
 Žumbakienė Gražina 1343
 Žumbakys Zenonas 1343
 Žuromskaitė Brigita 1342
 Žvaigždė Juozas 402
 Žvaigždienė Marija 503
 Žvinys Vytautas 568
 Žvirblis Aleksandras 490, 498

Vietovardžių rodyklė

966 vnt.

A, A

Aikupė, upl. 982
 Abānas, RF r. 486
 Abėzė (Komija), gyv. 486
 Abiejū Tautų Respublika, buv. vlst. 1158
 Āblingas 1288, 1323
 Adygalāchas, gyv. 485
 Āfrika, žem. 1151, 1223
 Agišovas, k. 472
 Akis, ež. 982
 Akivaras 982
 Akivarėlis 982
 Akmeniškiai, k. 424
 Akmenynė 982
 Akmėnė, par. 368
 Alantà, upl., mstl. 585
 Alatājevas, r. 479
 Aldānas, RF r. 485
 Aleksandravà, k. 472; vnk. 288, 290, 452
 Alikántės kápinės 1312
 Alėkniškis, k. 472, 702, 784; vnk. 1016; dv. 452, 453
 Aliónys, sen. 159; k. 117
 Aliukónys 292
 Alkálaukis 158, 169
 Alkminai–Limantai (Alkminiškiai–Limantovščiznà) dv. 165
 Alksninė, vnk. 982
 Altājus, kr. 475, 476, 485–487, 489
 Alvitas, k. 339
 Alytūs, apskr. 344, 1310; mst. 399, 404, 586, 1299, 1308; r. 146, 147
 Amūras, up. 490
 Ambraziškiai, k. 334, 337, 350
 Amėrika, žem. 496, 540, 1199
 Anastazinas, gyv. 484
 Angárskas, mst. 482
 Ānglija, vlst. 379, 395, 1317, 1323
 Antàkalinio kápinės 1312, 1314, 1320
 Antàkalis II, k. 304; dv. 465
 Antàkalis, k. 251, 344, 456, 702, 721, 1048, 1078, 1079, 1091
 Antàlieptė, mstl. 327, 334, 350, 1323
 Antanaičiai, k. 344
 Antazāvė, k. 728
 Anykščiai, mst. 327, 534, 576, 1309; apyl. 1039; r. 515, 516, 1149, 1236, 1310; vls. 771, 1310
 Apušotas, k. 983
 Apušynai, k. 472
 Archàngelskas, sr. 479–482, 486, 489, 490, 492, 493
 Armonōs sántaka 167
 Asiuklėnė 983
 Ašmenà, mstl. 1163; apskr. 460
 Astikáičiai, dv. 163
 Astrūvka, k. 472
 Asvejà, ež. 131
 Atazalynas 983
 Aubiliškiai 702
 Augustāvas, apskr. 1151, 1325
 Aukštaičių aukštumà 316
 Aukštādvaris, mst. 347, sen. 515

Aukštaitijà, etn. sr. 131, 682, 1284, 1030, 1038–1040, 1048, 1333
 Aukštóji, k. 983
 Austrálėja, vlst. 1308
 Āustrija, vlst. 1189
 Āzija, žem. 1151
 Āžuolytė 983

B

Bařtkuškis, k. 170
 Baidiškis 983
 Balžė, up. 163
 Babriškis, k. 473
 Bagaslaviškio kápinės 154
 Bagaslaviškis, mstl. 18, 130, 158, 166, 167, 252, 282, 285, 292, 293, 295, 297, 300, 311, 321, 322, 327–331, 335, 340, 364, 366–371, 374–376, 379, 381, 395, 402, 425–427, 439, 452, 465, 466, 437, 518, 519, 521, 530, 564, 566, 568–571, 574, 577, 580, 585, 586, 630–633, 635, 638, 665, 667, 674, 678, 680, 682, 686, 702, 727, 728, 735, 740, 747, 755–757, 759, 959, 966, 968, 969, 973, 974, 977, 978, 1016, 1025, 1030, 1036, 1160, 1314, 1316, 1318, 1321, 1323, 1331; par. 1051, 1054
 Bagdýšiai, k. 130, 158, 289, 453, 473, 1016, 1247; mstl. 1327
 Bakūnas 984
 Balà 984
 Balakiai, k. 351, 353
 Bālės 984
 Baliakampis 984
 Balėlė 984
 Bālių kálnas 984, 986
 Bálninkai, mst. 351; sen. 515; vls. 282
 Bālos, k. 984
 Baltarusija, vlst. 476, 581, 1165, 1190, 1225, 1230, 1311, 1313, 1324
 Baraučiznà, k. 167
 Bartkūnai, k., plk. 160
 Bařtkuškis, k. 580, 1153, 1155; dv. 1153
 Barzdžiai, k. 340
 Batarėja, plk. 160
 Batarėika, plkl. 984
 Bekštonių miškas 488
 Beļģija, vlst. 1323
 Beriniai, k. 340
 Bėrkeliai, mš. 984
 Bernardinų kápinės 1318
 Berštai 581
 Beržėnai, k. 335, 337
 Beržai (Broszy), dv. 164
 Bėržė, k. 473
 Beržinė, k. 258
 Bįjiskas, mst. 487
 Bįjutiškis, k. 585
 Biržai, apskr. 330, 332, 347, 460, 1310
 Bodáibas, r. 483, 491
 Bōgužiškė, k. 333
 Bojadāgas 581
 Bókštai, k. 331
 Boleslavà, vns. 630, 631; k. 688; dv. 453, 653–656; vnk. 519
 Borovščiznà, k. 170
 Bōstonas, mst. 1176, 1180, 1187, 1207
 Branderbūrgas, mst. 1230

Brastà, vaiv. 306
 Bratnavà, k. 330
 Brazilija, vlst. 442
 Breslaujà, mst. 1166
 Būbniai, vnk., k. 283
 Būdà, k. 352, 1016; apyl. 398
 Būdōs miškas 985
 Buginiai, k. 339
 Burbāraistis 985
 Buriātija, RF resp. 491
 Buseikos kimas (Busekindorf) 162
 Butkūnai, k. 340
 Būtkiškiai, k. 330

C

Cegeľnė, k. 288, 473, 679, 681, 684, 689, 985
 Chabárovskas, kr. 477, 490

Č

Čekoslovākija, vlst. 1223, 1317
 Čeremchovas, r. 473
 Čiajà, r. 479, 480, 484, 487, 490
 Čiōbiškio miškas 503
 Čiōbiškio pilkapynas 148
 Čiōbiškis, mstl. 159, 164, 329, 398, 580, 585, 586, 726, 728, 755, 959, 964, 1291, 1293–1295, 1046, 1048, 1061, 1304, 1318, 1324; apyl. 148, 293; sen. 127, 131, 132, 144, 147, 148, 518; dv. 728
 Čiōrnaja Rėpa, kln. 581
 Čiurkiškiai, k. 453, 1150, 1160
 Čiuriškės 985
 Čivylis, upl. 985
 Čivyliškiei, vnk. 985
 Čýžio raistėlis 502

D

Daugėlai, k. 723
 Daūgpilis, mstl. 161
 Dabravolė, k. 474
 Dabužynė, vnk. 370, 452, k. 474, 519, 1030, 1036
 Dagilinių I pilkapynas 147
 Dagilinių II pilkapynas 147
 Dailidžionys, k. 337
 Dainiai, apyl. 166, k. 164, 166, 1285
 Dalģiāraistis 986
 Daniūniškė, k. 986
 Dānija, vlst. 485, 539, 1177, 1284, 1317
 Dapkūniškiai 1322
 Darbėnai, mstl. 585; vls. 1283
 Darvydai, k. 490, 702
 Daržapievė 986
 Daubariškiai, k. 340, 351
 Daūgai, mstl. 1316
 Daūgpilis, mst. 255, 256, 459, 1311
 Daumantiškiai, k. 347
 Daumantavà, k. 162
 Daveiniai Eigučiai 702
 Davonių sėnkapis 130
 Davónys, k. 130, 154, 402, 1016
 Degsnė, k. 1320
 Dėltuva, istor. sr. 160, 163, 353, 750; dv. 167; kr. 151; mst. 162, 353, 356, 1048, 1058; up. 160; vls. 1200
 Dembuvkà, k. 474
 Didžiamiškis 986

Didžiāsalis, k. 343
 Didžpievis, pv. 986
 Dienóvidžiai, k. 135, 288, 290, 292, 400, 452; sen. 287–291
 Dēgsnē, k. 1188
 Diršónys, k. 474
 Dombāsas, mst. 584
 Dotnuvā, mstl. 1200
 Drūskininikai, mst. 581, 585, 586
 Druskónis, ež. 1242
 Dubākelē 987
 Dubāraistis 987
 Dubātrakis 987
 Dūbē 987
 Dubēlkai 987
 Dubiaī, k. 987
 Dubičiai, k. 581
 Dubēlės piēva 987
 Dubēlės rāvas 987
 Dubēlės šlaītas 987
 Dubingiaī, mstl. 344, 1047
 Dubravlāgas (Mordovija), konc. stov. gr. 476
 Duburiaī, vnk. 987
 Dūburio kālnas 307
 Duburys 987
 Dūdaī, k. 130, 158, 453, 475, 1089, 1115, 1147
 Dudinka, r. 474
 Dūlgininkai, k. 343
 Dumblēlis 987
 Dumblys 987
 Duobēlē 987
 Durpēnai, k. 470, 475, 502; vnk. 763
 Dūsetos, par. 718
 Dvāro laūkas 987
 Dvāro piēva 987
 Džezkazgānas, r. 488
 Dzūkija, etn. sr. 1039–1042, 1332, 1333

E

Eišiškēs, apskr. 460
 Edmūndstalis, mst. 1315
 Egiptas, vlst. 1151
 Egliāvālkis 988
 Eglīnē, k. 251
 Eglīnēlis 988
 Elektrēnai, r. 515
 Ēstija, vlst. 378, 381, 460, 567, 1229, 1230, 1287
 Europā, žem. 375, 377, 421, 552, 690, 706, 1151, 1188, 1189, 1219, 1225
 Ežerēlis 988

F

Frānkfurtas, mst. 1230

G

Gařinas, mst. 421, 1167, 1174
 Gařnio balā 988
 Galijevkā, dv. 452
 Galinē piēva 988
 Galiniai, k. 988
 Garliaučiznā, k. 135, 288, 290, 463, 702, 703
 Garliavā, mstl. t. gyv. 332
 Garnišķiai, k. 988
 Gasčiūnai, k. 353

Gavēnónys 135
 Gelva, ež. 166–168, 170, 1161; upl. 166, 167; plv. 167; vns. 166
 Gelvanai 977, 978
 Gelvė, k. 154, 158; ež. 135, 988, 1016; upl. 141, 988; vnk. 130; pil. 453
 Gedimino kālnas 380
 Gegužinē, mstl. 164, 398; vnk. 452, 988; k. 164, 165; dv. 165
 Gegužinės dvāras 1315
 Geibónys 721
 Gelvānē, ež. 131, 166, 580
 Gelvānka, k. 166, 168, 288, 291, 370, 475, 689, 1177; sen. 287–291, 1317, 1320; vnk. 453
 Gėlvonai, mstl., sav., r., par., vls., dv. ir kt. knygoje minimi beveik kiekviename straipsnyje po keletą kartų, todėl nenurodoma, kuriame puslapyje jie paminėti.
 Gelvonavā, dv. 167
 Gelvonėliai, k. 166, 168, 464
 Gėlvonų kāpinės 255–258, 560, 753, 1322
 Gėlvonų kolūkis 317
 Gėlvonų–Širvintų plūnaukštē 316
 Gibišeliai 1323
 Giedraičiai 328, 330, 333; sr. 163; mstl. 328, 330, 333, 404, 552, 585, 586, 1177, 1192, 1311, 1312; sen. 515; vls. 252, 282
 Girėlka, vns. 251
 Ġirininkai, k. 344
 Ġižai, k. 585
 Ġojaus miškėlis 159
 Ġojus, k. 158, 159
 Ġolumetė, RF r. 483, 486, 489
 Ġordyj Pruto, up. 581
 Ġorkis, sr. 473, 476
 Ġorlāgas, konc. stov. gr. 474
 Ġoverlos viršūnē 581
 Ġraikija, vlst. 1323
 Ġraučiznā, k. 478
 Ġrauziaī, k. 478
 Ġrežėniškiai, k. 702, 703, 1016, 1310
 Ġrončiznā, vnk. 453
 Ġruzdžiai, mstl. 337, 350; k. 341, 342
 Ġrūzija, vlst. 567
 Ġūdija, vlst. 460, 1182
 Ġudėliai, vls. 251
 Ġudónys, k. 482, 483
 Ġuniaī, vnk. 453
 Ġurnapòlis, k. 1225

H

Hėlsinkis, mst. 1055, 1059

I, Y

Iėmbradas, sen. 1225
 Iėndija, vlst. 1151
 Iėnsbrukas, mst. 1189
 Iėnta (Minlagas), mst. 489, 491
 Iėnturkė, k. 585
 Iėgārka, mst. 472–474, 478, 480, 482–485, 487–489, 491–493, 530
 Iėgliauka, k. 585
 Iėgnalinā, mst. 1039, 1040; r. 1188
 Ylakiaī, vls. 445
 Ilginė 990

Iėlininkai, k. 1219
 Iėndija, vlst. 1323
 Iėntlāgas, konc. stov. gr. 486
 Iėrkūtskas, sr. 473–477, 479–487, 489, 490, 492, 493
 Iėsdagaī, k. 990
 Iėšeriškiai, k. 463, 478, 681, 1016, 1247
 Iėšoriškės, k. 702
 Iėspanija, vlst. 1312
 Iėtalija, vlst. 1317
 Ivanavā, k. 370, 478

J

Jāgomantas, ež. 131
 Ġakūbónys, sen. 287, 289–291; k. 287, 288, 290, 478, 1016
 Ġakūtija, RF resp. 475, 485
 Ġakūtīškiai, k. 331
 Ġalutoròvskas, r. 488
 Ġaniūnai, k. 159
 Ġanòniai, plk. 164
 Ġanuvkā, k. 479
 Ġaromaučiznā, k. 702
 Ġašiūnai, k. 581
 Ġasiškis, vnk. 1099
 Ġaskaūdžiai, k. 252, 479, 1016, 1071, 1076, 1082, 1087, 1092, 1096
 Ġaurai, k. 990
 ĠAV, vlst. 371, 442, 512, 975, 1186, 1192, 1205, 1206, 1308, 1310, 1312
 Ġeļgava, mst. 586
 Ġemurtlinskis, gyv. 472, 473, 482
 Ġeniseilāgas, konc. stov. gr. 485
 Ġermakòvskoje, r. 489
 Ġiėznas, mst. 586; sen. 515
 Ġonavā, mst. 160, 161, 363, 469, 585, 1315; r. 127, 129–131, 134, 146, 147, 154, 159, 316, 482, 483, 486, 515, 518; vls. 285
 Ġonėlišķės, k. 978, 990
 Ġoniškis, mst. 586; vls. 353
 Ġugoslāvija, vlst. 1323
 Ġuknėnai, k. 1313
 Ġuknónys, k. 283, 288, 290–292, 337, 339, 479, 960, 1016, 1299, 1324; sen. 287–289
 Ġundiškės, k. 702
 Ġungtīnės Amėrikos Valstijos 1180
 Ġuodagalviai, k. 702; vnk. 376; k. 452
 Ġuodbūdis, k. 343
 Ġuodkrantė, Neringos mst. d. 1299, 1323
 Ġuodšiliai, k. 345
 Ġurbarkas, mst. 351, 585, 1299
 Ġurdónys, k. 255
 Ġūrmala, mst. 586
 Ġusvā, r. 472, 493
 Ġutkónys, k. 289, 702, 1016

K

Kařtena, vls. 1200
 Kaūnas, apskr. 332, 350
 Kabarkštā, upl. 127, 139, 142–144, 158, 169, 990; pv. 990
 Kabarkštīs duobė 990
 Kabarkštòs Aļkas, gyv. 162
 Kabėliai, k. 581
 Kačėrgiškū dvāras 307, 309
 Kādariškės, k. 990

- Kaimynai, k. 351, 1320
 Kairūnai, dv. 1150
 Kairėnų kápinės 1318, 1321
 Kaišiádorys, mst. 146, 147, 585, 586, 1040, 1299, 1316; apyl. 1039; r. 476, 490, 515
 Káliakiemiai, k. 154, 162, 337, 689, 1016; sen. 287, 289
 Kalíninas, sr. 474
 Kaltýnė, k. 257
 Kálviai, par. 368
 Kamáika, k. 402; ež. 990
 Kamajà, upl. 148, 990
 Kampai, k. 990
 Kamšà, mš. 991
 Kamyšlágas, konc. stov. gr. 479, 485
 Kanadà, vlst. 1181, 1323
 Kanapėna, k. 991
 Kangedū kápinės 523
 Kapėlių kálnas 152, 153
 Kapū kálnas 991
 Karabášas, mst. 486
 Karagánda, sr. 477, 480, 481, 486, 488, 492
 Karaliáučius, mst. 959
 Karáliškiai, k. 155, 158, 292, 479, 666, 668, 670, 677–683, 686, 689, 702, 1016, 1048, 1066, 1067, 1069, 1075, 1094, 1100, 1117, 1125, 1129; sen. 287–291
 Karáliškiai, gyv. 145
 Karáliškių sėnkapis 130, 155
 Karėlija, RF resp. 481
 Karináusko kálnas 500
 Karlágas, konc. stov. gr. 477, 481
 Karmėlava, sen. 515
 Karpátų kalnai 581, 584
 Karūnavà 333
 Karveliškiei, k. 288, 291, 292
 Katūnskojė, gyv. 476, 486
 Kaukázas, geogr. sr. 1309
 Kaukázso kalnai 584
 Kaūnas, mst. 129, 131, 133, 155, 252, 253, 256, 257, 280, 295, 309, 316, 317, 321, 330–333, 339, 340, 342, 343, 346, 350, 354, 360, 362, 367, 375, 393, 394–397, 400, 401, 406, 415, 419, 424, 429, 440, 443, 445, 449, 458–460, 474, 476–478, 481, 488, 490, 512, 515, 519, 576, 585, 612, 756, 761, 776, 1039, 1040, 1057, 1130, 1166, 1174, 1176–1178, 1181, 1183, 1186, 1189, 1192, 1195, 1198, 1199, 1202, 1204–1207, 1211, 1212, 1238, 1240, 1242–1246, 1283, 1298, 1299, 1306, 1308, 1310, 1312, 1316, 1317, 1320; gub. 421, 749; r. 131, 146, 147; apskr. 251, 285, 322, 350; sr. 476; pav. 1315
 Kavárskas, mstl. 253, 414
 Kazachstáno stepės 584
 Kazánė, mst. 419
 Kaženiškiai, k. 480
 Kazókiškės, k. 1190; par. 1320
 Kėlmė, vls. 329
 Kėdámiai, apskr. 256, 327; mst. 280, 329, 331, 340, 347, 586, 1299; r. 146, 147, 161, 1322
 Keižonių miškas 398
 Keižonių sėnkapis 130
 Keižónys, k. 251, 288, 290, 292, 325, 341, 343, 344, 376, 398, 1016; apyl. 398; sen. 287–291
 Kelmai, k. 702, 960, 1016
 Kelpiškės 1325
 Kėmsa 992
 Kemsýnė 992
 Kernaviškiai, k. 341, 344, 345, 360
 Kernavė, mstl. 152, 160, 161, 164, 168, 171, 404, 693, 726, 755, 977, 1046, 1061; apyl. 127, 129, 151, 161
 Kertušà, upl. 163
 Keturvalakiai, vls. 340
 Kiaukliai, k. 355
 Kiduliai, vls. 351
 Kidulių dváras 351
 Kėliai, apyl. 163
 Kietáviškės, mstl. 1311
 Kikónys, k. 328
 Kínija, vlst. 1213
 Kintaĩ, mstl. 585
 Kirdeikiai, k. 1311
 Kirovskas, r. 473, 475, 479, 480, 484–487, 492, 493; sr. 477
 Kiurendágo kalnai 581, 584
 Klaipėda, kr. 372, 375, 378; mst. 395, 397, 576, 585, 1283, 1286, 1309; r. 1323
 Klabiniai, k. 585
 Klausčiai, mstl. t. gyv. 585
 Knýzlaukis, k. 1073, 1113
 Kybártai, mstl. 339, 477
 Kója 992
 Kokčėtavas, sr. 486
 Kólainiai, k. 329
 Kólkos rágas 586
 Kosagórai 992
 Kovárskas, vls. 341, 344
 Kóžimas 481
 Kóžva, r. 481
 Krūmai 993
 Krasnodáras, kr. 481
 Krasnojárskas, kr. 472, 473, 476–480, 482–489, 491, 492; sr. 477
 Kraštaĩ, k. 331
 Kraštínis 992
 Krekenavà, mstl. 419
 Kretingà, mst. 351, 460, 1283, 1309; r. 1323
 Krókuva, mst. 992, 993
 Krúonis, mst. 586
 Kruponiai, mst. 346
 Krūžlaukis 702
 Krýmas, geogr. sr. 567
 Kuídžikas 581
 Kulmas, mstl. 168
 Kulniškiai, k. 160, 251, 252, 291, 292, 305, 307–1311, 313, 321, 322, 325, 329, 332, 333, 346, 347, 354, 452, 453, 531, 702, 1016, 1180, 1198–1201, 1223, 1310, 1311, 1318
 Kukováičio miškas 160
 Kùktiškiai, vls. 329
 Kuláutuva, mstl. 585
 Kulvà, mstl. 161, 164; k. 151
 Kungedai, k. 41, 61, 63, 76, 78, 452, 453, 702; dv. 111
 Kunigiškiai, k. 131, 134, 135, 164, 993, 1328; gyv. 127, 128, 134
 Kùpiškis, apyl. 1039; vls. 328, 353, 359
 Kùpolio kálnas 1247
 Kùpolis 1260
 Kùpriškiai, k. 284, 289
 Kurkliai, k. 332, 351, 1149, 1150; mstl. 332, 1236; vls. 332, sen. 515
 Kùrkliskės, k. 993
 Kuršėnai, mstl. 585
 Kyzylkùmo smėlynai 581, 584

L

- Laukuva, mstl. 586
 Laužzemė, dv. 1283
 Laičiai, k. 585
 Labúnava, k. 133, 147, 148, 150, 151, 159, 161, 168, 304, 452, 480, 726, 750, 960, 1016, 1324, 1328; sen. gyv. 128, 149, 150; ež. 131–133, 150
 Labúnavos pilkapýnas 127, 132, 148, 150, 159
 Lapiai, k. 370
 Lápiškiai, k. 358, 370, 480, 694, 702, 703, 1016
 Lápiškių kapinaitės 130
 Lapliėriai, k. 288, 702, 1016
 Lapliėrių rávas 993
 Lapšiai, k. 154, 480, 630, 631, 702, 750, 753, 1016; dv. 297, 452, 662, 663, 749, 751, 752
 Látvija, vlst. 378, 380, 460, 504, 567, 1229, 1230, 1283, 1286, 1287
 Laukėlis 993
 Laukystà, upl. 994
 Laužzemė 1323
 Laūmariastis 994
 Laužakalnė 994
 Laužiskio piliakalnis 159, 163
 Laužýnė 994
 Lávishkis, k. 335, 340
 Lazdýnai, k. 477
 LDK, buv. vlst. 1165, 1170, 1172
 Leitvaris, mstl. 586, 1288
 Léipalingis, mstl. 585; vls. 343
 Lemantaučznà, k. 480, 630, 631, 1178; dv. 452, 453, 657, 658, 1178, 1247
 Leningrádas, mst. 480, 1234, 1236
 Lėnkija, vlst. 155, 165, 322, 346, 375, 379, 394, 397–399, 421, 693, 749, 752, 1152, 1153, 1163, 1173, 1225, 1230, 1288, 1308, 1323
 Lesčiūnai, k. 154, 158, 253, 462, 480, 702, 703, 1016
 Lesčiūnų kapinaitės 130
 Lesčiūnų sėnkapis 130
 Liūnas, ež. 994
 Liņkmenys, vls. 358
 Libavà 740
 Liepója, mst. 760, 1236
 Lietáuka, upl. 154, 994
 Lietavà, upl. 159
 Lietuavà, vlst. 127, 133, 136, 139, 141, 155, 159, 161, 163, 165, 166, 255–258, 280, 281, 301–303, 305, 306, 317, 318, 320, 324, 341, 362, 366, 368, 372, 375, 377, 378, 380, 393–396, 400–402, 404, 406, 407, 410, 411, 417–419, 421, 423, 424, 426, 427, 439–443, 445, 448, 451, 458–460, 466, 470, 472–474, 476, 479–486, 488, 490, 491, 493, 502, 522, 528, 535, 538, 540, 552, 557, 560, 561, 575, 576, 581, 592, 691,

- 693, 703, 719, 745, 749, 756, 792, 968, 972, 975–979, 981, 1015, 1039, 1041, 1053, 1131, 1132, 1143, 1151–1153, 1158–1160, 1163, 1165–1167, 1170–1174, 1177, 1179, 1181, 1182, 1187–1190, 1192, 1203–1207, 1209, 1210, 1215, 1217, 1220, 1223, 1225, 1230, 1234, 1238, 1245, 1284, 1286–1288, 1298, 1300, 1309, 1310, 1312, 1321, 1326, 1327, 1329, 1331–1333
Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1153, 1158
Linamargis, vnk. 396, 453
Linkuvà, mstl. 978
Lipniškiai, k. 349
Lipuvkà, k. 481
Liškiavà, mstl. 581, 585
Liūdiškiai, k. 1310
Liūdvikiškiai, k. 288, 994
Liūkoniu dvàras 1315
Liūkoniu pilkapynas 148
Liūkoniu sėnkapis 130
Liūkonys 334, 337, 340, 350, 352, 353, 361, 369, 373, 376, 630, 631, 1329, 1330; dv. 452, 659, 660, 661, 702, 750; apyl. 530; dv. 398; k. 292, 302, 452, 481, 511, 518, 519, 521–523; mstl. 130, 131, 151, 334, 337, 340, 349–353, 361, 369, 373, 376, 1247, 1299, 1314, 1315; sen. 87, 288–291
Liuliškiai, k. 164
Livonija, istor. sr. 163, 1153
Lýgaraistis, plkl., drp. 994
Lýgumos, vls. 351
Lõdonas, mst. 1151
Lotynų Amėrika, geogr. sr. 505
Lukšiai, mstl. 585
Luokesaitis, ež. 131
Lyduõkiai, mstl. 328; sen. 515
- M**
Mackõnys, k. 333
Magadãnas, mst. 491, 493; sr. 485
Magdeburgas, mst. 1166
Máišiagala, mstl. 151, 161; sen. 515; apyl. 161; pav. 170
Máišiagalos pilis 151; 161, 166
Malinavà, k. 482
Mančiušėnai, k. 130, 283, 289, 290, 292, 295, 321, 325, 340, 347, 351, 353–355, 402, 482, 519, 524, 676, 684, 694, 702, 674, 679, 683, 684, 960, 1016, 1211, 1316, 1320; sen. gyv. 128, 135; apyl. 302; sen. 287, 289–292
Mančiušėnų Milžiņkapis, kln. 160
Mančiušėnų piliakalnis 128, 130, 135, 136
Mančiušėnų sėnkapis 130
Marcinkõnys, k. 586, 1219
Márgiai, k. 995
Margėliai, k. 995
Margėlio kãlnas 1248, 1253
Márgiu mĩskas 457, 530
Marijãmpolė, mst. 329, 330, 333, 344, 345, 347, 353, 358, 1320; apskr. 341, 343–355, 1196, 1299, 1310
Markũnai, k. 358, 370, 483, 1216
Martiniškės, k. 330
Martyniškės, mstl. 1314
Maskõliaus sodýba 160
Maskõliškės, k. 130, 160, 702, 703, 750, 1016
Maskõliškių piliakalnis 128, 139–141
Maskvã, mst. 380, 441, 446, 968, 1200, 1211, 1213, 1214, 1218, 1234
Matuĩzos, k. 585
Mažeikiai, apskr. 335, 445; mst. 347, 460, 585; k. 154, 251, 358, 370, 372, 463, 680, 689, 702, 960, 1016, 1215, 1247
Mažieji Balchãnai 581, 584
Mažėlio rãvas 995
Mažėliu kapinãtės 130
Mažėliu sėnkapis 130
Mažiuniškiai 995
Mažõji Lietuvà 1041, 1192
Mažõji Riešė 1323
Medinai, k. 345, 452, 476, 484, 995
Meižėnai, k. 251, 252, 456; dv. 453
Mėižiai, k. 164
Meldiniai, k. 995
Melnytėlė, vnk. 465, 995
Mėmaraistis 995
Merkinė, mstl. 566, 581, 585, 586, 1219, 1311
Merkýs, up. 581, 1308
Meškĩniai, k. 995
Meškũčiai, k. 330
Meteliai, k. 585
Miņderio raistėlis 995
Miņderiškiai, k. 995
Michaluvkà, vnk. 452
Mielagėnai, vls. 1188, 1320
Mieliniai, k. 347
Mielionys, k. 347
Miežiniai 327
Mikėnai, k. 419
Mikalajũnai, k. 154, 162, 251, 288, 335, 455, 457, 484, 500, 512, 513, 587, 630, 666, 671, 674, 677, 678, 681, 682, 684, 686, 688, 702, 722, 761, 763, 1016, 1192–1194, 1312
Mikalajũnų kapinãtės 130
Mikalajũnų piliakalnis 131
Mikalajũnų sėnkapis 130
Milevsčiznà 170
Milžiņkapis, vnk. 136
Minčiũkai, k. 511
Minlãgas, konc. stov. gr. 481, 492
Mĩnškas, mst. 459, 476, 1154, 1167, 1190
Miškėlis, mš. 996
Miškýtė 996
Molėtai, mst. 585, 1039, 1299; r. 131, 515, 1322
Móliupė, dv. 370, 372, 452, 453; k. 289, 370, 484
Molotõvskas, mstl. 489
Montinėnai 721
Mordõvija, RF resp. 476
Morkũnai, k. 750
Motiejũnai 341, 343, 355–357, 376, 379; k. 288, 292, 302, 325, 341, 343, 355–357, 376, 379, 453, 485, 560, 689, 735, 1016, 1161
Motvĩrvalkis 996
Mũsninkai, mstl. 159, 164, 333, 345, 573, 580, 581, 398, 399, 404, 411, 417, 419, 426, 516, 722, 723, 727, 728, 755, 784, 959, 964, 968, 969, 973, 975, 977, 978, 1041, 1046, 1048, 1061, 1225, 1331, 1312, 1323, 1327; apyl. 968, 1061, 1238; sav. 518; kr. 508; vls. 282, 293, 295, 1320
Mũsninku laũkas 164
Mũsninku–Baĩtkuškio dvaras 169
- N**
Naũmiestis 585
Nachodkã, gyv. 476, 491
Nakatĩškis 996
Nartakai, dv. 453, 729
Nãtiškiai, k. 332
Naugardũkas, mst. 306, 1167
Naujõji Kirsnà, k. 333
Naujõji Vilnia, Vilniaus mst. d. 345
Nečiõnys, k. 253
Nemãkščiai, vls. 354
Nemunėlis, k. 1049
Neris, ež. 165; up. 17, 1176
Nerodĩškiai, vnk. 329
Neverõnys 127, 129, 136, 139, 141, 145, 159, 160, 161, 164–166, 292, 302, 321, 333, 350, 358–360, 362, 365–367, 369, 370, 372, 374, 376, 377, 379, 485, 521, 524, 666, 674, 677, 683, 684, 689, 1016, 1195, 1197, 1210, 1232, 1247, 1314, 1325
Nižnij Ingãšas, r. 481, 482, 486; sr. 476
Norillãgas, konc. stov. gr. 473, 477, 480, 483, 484
Norvėgija, vlst. 1323
Novobrãnci 996
Novosėlickio pėrėja 581
Novosibirskas, sr. 485
Nuokatĩškis 996
Nyderlandai, geogr. sr. 537
Nyroblãgas, konc. stov. gr. 481
- O**
Obėliai, k. 330, 331, 357
Oblãgas, konc. stov. gr. 487
Obõjus 581
Odesà, mst. 584
õmskas, sr. 479, 485
õnuškis, sen. 515; vls. 252
Oriõlas, mst. 423
õrsa, mst. 476
Osinuvkà, k. 485
Ostlãndas 460, 466
Ostruvkà, dv. 452
Ozeriãnka, up. 581
õzio nũgaros 996
õzio nũgaru pėva 996
Oziõrlãgas, konc. stov. gr. 490
Oziõrnas, mst. 486
Ožkabardzdnė 996
- P**
Paalkinė 158
Paalkõniu lankà 169
Pabãiskas, mstl. 163, 305, 329, 330, 394, 404, 427, 585, 722, 727, 959; vls. 165, 255, 328, 333, 344, 347, 352, 358, 361, 468; sen. 127, 518, 1147, 1180; apyl. 171; par. 726
Pabalýs 996
Pabariai 996
Pabatarėja 997
Pabėrže, k. 307, 997; mstl. 586, 1304; sen. 515

- Pabrastys 997
 Pabudys, k. 997
 Paburbarastis 997
 Paciuniškės, k. 1318
 Padaigai, k. 145, 345, 1328
 Padaigų I pilkapynas 128, 147, 159
 Padaigų II pilkapynas 128, 147
 Padaigų piliakalnis 128, 130, 131, 136, 137, 141, 147
 Padelėnkos 997
 Padnartakai, k. 251
 Paeğlynis, k. 354
 Paežerys, k. 997
 Pagėgiai, mstl. 585
 Pageležiai, k. 328, 329, 1282; mst. 399
 Pagireliukai 997
 Pagirelys 997
 Pagiriai, k. 997; vls. 341
 Pagojus, k. 159, 997
 Pagrūšė, k. 998, 1255; vnk. 998
 Pagrindā, k. 998
 Pagriovys 998
 Pašdagys 998
 Pakalniškiai, k. 252–355, 467, 486
 Pakeklys, k. 341, 355
 Pakruojo dvāras 170
 Pakryžė, mstl. 726; k. 727
 Pakūonis, sen. 515
 Palangā, mst. 419, 576, 585, 1283, 1323
 Palazduonys, k. 998
 Palemōnas, Kauno mst. d. 515
 Paliepai, k. 1316
 Paliōnė, vnk. 1202, 1315
 Paliōnys, k. 486, 998
 Pamusiai, k. 170
 Panartakis, ež. 999
 Panemūnės kāpinės 1321
 Paneriai 164, 419
 Panevėžys, apskr. 328, 330, 347, 359; mst. 257, 330, 347, 399, 404, 406, 426, 460, 792; r. 1324
 Pānotėniai, k. 347
 Panoteriai, k. 362, 365
 Papārčiai, k. 738
 Parýžius, mst. 1151, 1154
 Pašilė, k. 436
 Paširvinčiai, dv. 163, 1149; plvk. 164; k. 164, 289, 453, 702, 703; vnk. 486
 Pasodniūkų piliakalnis 127, 128, 130, 131, 137, 138
 Pasodniūkai, k. 129, 130, 137, 138, 160, 288, 291, 350, 358, 359, 362, 366, 367, 369, 372, 376, 377, 379–381, 402, 452, 487, 702, 722, 723, 750, 1016, 1247, 1264, 1313; sen. 287–289, 291
 Pasvalys, mst. 330, 360
 Pauliānkos (Vėjos) miškas 256
 Pāvandenė, mstl. 745
 Pavinkšnė, k. 1193, 1194
 Pāvytinė, k. 347, 402, 453, 487, 702, 1310; sen. 289, 291; dv. 307, 308
 Pažūsiai, sen. 287
 Pažuvintys, vnk. 702
 Pečiorlāgas, konc. stov. gr. 481, 490
 Perelōzai, k. 341, 344, 345, 352, 360, 361, 164, 304, 341, 344, 630; plvk. 165
 Pėrmė (Molotovas), sr. 472, 474, 481, 493
 Pėrnarava, mstl. 327; vls. 327
 Peščianlāgas, konc. stov. gr. 477
 Peterbūrgas, mst. 421, 1236
 Petrāpilis, mst. 339, 350, 353
 Petrašiūnų kāpinės 1317
 Piėčiupiai, k. 581
 Pigōnys, k. 164
 Pikūnai, k. 170
 Piliakalnis, k. 160, 1318; vnk. 1215
 Pilsupis, upl. 346
 Pilviškiai, vls. 347; mstl. 339
 Pivōnija, mš. 469, 470
 Plōkščiai, mstl. 977
 Plōtai, k. 1002
 Plūngė, mstl. 586
 Pociūniškis, k. 283, 397, 487, 1085, 1106, 1107, 1247, 1260, 1291
 Pōlockas, mst. 718; vaiv. 169
 Ponyšlāgas, konc. stov. gr. 474
 Pōzeris 1003
 Poznānė, mst. 162
 Prūsija, vlst. 168
 Prūdai, k. 1004
 Pragōnas 1003
 Pramislavā, k. 1281
 Prancūzo raistas 1003
 Prancūzijā, vlst. 379, 538, 1308, 1317, 1323
 Praniai, k. 453
 Praniūkai, k. 488, 702, 1016
 Pravieniškės, k. (glž. st.) 476, 490
 Pridōtkai, k. 1003
 Priėkulė, mstl. 585, 586
 Priėnai, k. 474, 702, 1299; r. 146, 147, 515
 Prievačkā, k. 1324
 Prievartė, vnk. 370, 1004
 Primōrė, kr. 476, 491
 Promislavā, k. 370; plvk. 283
 Prūdėliai 1004
 Prysmañčių dvāras 1284
 Prysmañčiai, k. 1323
 Puniā, k. 327
 Pupienōjas 1004
 Pūrpakalnis 1004
 Purvai, k. 1004
 Purvėlis 1004
 Pūsilgiškiai, k. 159, 257, 288, 292, 488, 687, 688, 702, 703, 1016
 Pušōtas 1004
 Pūsvaškiai, k. 321
 Pušynėlis 1004
 Puvōčiai, k. 252–254, 283, 327, 395, 396, 402, 488, 580, 630, 631, 637, 638, 689, 1219, 1030, 1036, 1247, 1284
 Pūstaraistis 1004
 Pypliai, k. 1323
 Pyplių kālnas 158
 Pyplių kāpinės 523, 1323
- R**
 Rūdinkų giriā 581
 Rainiškių raistas 1004
 Raistas 986, 1004
 Račiškiai, k. 1160
 Radviliškis, mstl. 256, 1049
 Ragainė, k. 327
 Rāganos kālnas 130, 158, 1004
 Raguvā, dv. 170; k. 344, 358; mstl. 721
 Raistalindžiai, k. 164, 252, 283, 488, 1062, 1065, 1080, 1097, 1102, 1104, 1112, 1115, 1119, 1122, 1123
 Raistėlis 1004
 Ramyėgala, mstl. 978
 Rasėiniai, apskr. 329, 354; mst. 460, 586, 1166; r. 146, 147
 Rasų kāpinės 1287
 Raudōnė, k. 702; mstl. 585
 Raudonkā, k. 1005, 1328; vnk. 130, 162
 Raudōnkos piliakalnis 127, 128, 130–133, 141–144
 Ravėliai 1005
 Rečlāgas, konc. stov. gr. 485
 Rėkutiskiai, vls. 163, 165
 Rešōtų lāgeris 476, 486
 Rietāvas, mst. 586, 1299
 Rietaviškis 327
 Riūgeno salā 541
 Rōkiškis, apskr. 330, 331, 460; mst. 344, 1241, 1299, 1323; r. 1041, 1048
 Romā, mst. 592, 1221
 Rōmnas, mstl. 740
 Rōzupė, upl. 1005
 Ruñišškės, mstl. 585, 586
 Ručājus 1005
 Rudakiai, k. 330, 345
 Rudniā, k. 996
 Rūdūpių pieva 309
 Rudupys, vnk. 1005
 Rudynė 1005
 Ruklā, k. 164; sen. 515
 Rusiā, sl. vlst. 1166
 Rūsija, vlst. 292, 300, 317, 380, 421, 422, 441, 442, 451, 718, 1152, 1215, 1225, 1230, 1308
 Rusių laūkas 1005
 Rusių pilkapynas 148
 Rygā, mst. 533, 586, 1215, 1316
- S**
 Sabāliškiai, k. 144, 452, 489, 630, 631, 657, 689, 702, 784; dv. 251, 252, 658, 659
 Sabāliškių Raudonkā (Batareikā) 160
 Salā 1005
 Salāla 1260
 Saleniūkai, k. 146, 161
 Saleniūkų pilkapynas 147
 Salėlė 1005
 Salos 1311
 Saltōniškių kāpinės 1310
 Samantōnys, k. 133, 134, 255, 257, 1328; gyv. 127, 128
 Sānkt Peterbūrgas, mst. 1176
 Savingė, vnk. 144, 288, 290, 771; vls. 335; k. 489; upl. 162
 Sedūnai, k. 154, 158, 462, 477, 489, 666, 684, 687, 1016, 1083, 1084, 1105, 1111, 1122, 1127, 1247
 Sedūnų kapinaitės 130
 Sedā, vls. 335
 Seinai, apskr. 333, 334, 343; vysk. 1309; mstl. 1309
 Seirijai, mstl. 585
 Sėjūnai 332

- Senadvariai, k. 131, 288, 489, 702, 1016
 Sėndvaris (Batarėja), gyv. 160
 Seniūnai, k. 462
 Senieji Trakai, k. 585
 Serėdžius, mstl. 585
 Sevdvlnlāgas, konc. stov. gr. 472, 480–482, 486, 490, 492, 493
 Sevželdorlāgas, konc. stov. gr. 492
 Siūnnas, mstl. 585
 Sibiras, geogr. sr. 325, 329, 333, 349, 359, 363
 Siblāgas, konc. stov. gr. 476
 Sidabrāraistis 1005
 Sidabrinė 1006
 Siesikai, mstl. 166, 693, 1329; dv. 166, 690; vls. 356
 Sinevīras, ež. 581
 Sirpūčio kiėmas 161, 162
 Sirvydai, k. 341, 344
 Skardis 1006
 Skardžius 1006
 Skāpiškis, mstl. 359
 Skarbavā 1006
 Skerdimėlis 1006
 Skynimai 1006
 Skudūtiskis, k. 585
 Skuōdas, gyv. 488; mstl. 585, 586
 Skynimėlis 1006
 Slabadā, k. 328
 Sližiai, k. 329, 531, 1092
 Sližių piliakalnis 128, 129, 137, 140
 Smailiai, k. 345, 1238
 Smailiakalnis, plkl. 131
 Smaliniūkai, mstl. 585
 Smėliai, k. 528
 Smėliānka, k. 489
 Smōlenskas, mstl. 170; vaiv. 169
 Smōlenskojė, gyv. 476, 486, 489
 Solikāmskas, gyv. 481
 Sovietų Sājunga, buv. vlst. 380, 440, 443, 445, 459, 460, 552, 581
 Spadviliškiai, k., dv. 163
 Spengliniūkai, k. 252
 SSRS, buv. vlst. 415, 1182
 Stakūniškis, k. 333
 Stakaučiznā, vnk. 347
 Stākliškės, mstl. 347; sen. 515
 Staliōriškis 1007
 Standviliškis, k. 370, 453, 489; dv. 452
 Stāraja Bārda, gyv. 485
 Starpeika, k. 152
 Stavarygala, k. 288, 290, 321, 322, 345, 346, 357, 358, 362, 364–367, 370, 376, 402, 419, 453, 490, 666, 671–673, 683–685, 689, 1070, 1072, 1073, 1086, 1113, 1126; ež. 158
 Stavarygalos sėnkapis 130, 154
 Stepanavā, k. 452, 490
 Steplāgas, konc. stov. gr. 486, 488, 492
 Stėpino lankā 1007
 Stūrniškiai, k. 349
 Stokhōlmas, mst. 976
 Stōrasta 1007
 Stuđiškių dvāras 252
 Sudervė, mstl. 1198
 Sudōkiai, k. 722
 Sugiņčiai, k. 327
 Sukiniai, k. 307
 Sūomija, vlst. 1323
 Surviliškis, k. 1047
 Susumānas, r. 485
 Sūtikiškiai, dv. 164
 Suvālkai, gub. 421, 1151; mst. 1177; geogr. sr. 1041
 Suvalkijā, Lietuvos reg. 409
 Sverdlōvskas, sr. 476
 Svietiškiei, dv. 452; k. 702
Š
 Šalčininkai, mstl. 1245, 1299; r. 131
 Šafarnė, vnk. 453
 Šakiai, apskr. 351; mstl. 350, 585
 Šalkovsčiznā (dabar – Šakiškės), k. 163, 164; dv. 163, 164
 Šaltiniai 164, 1007
 Šārka, upl. 455
 Šarkāičiai, k. 135, 154, 253, 256, 257, 283, 395, 455, 456, 462, 466, 468, 490, 677, 686, 702, 723, 769, 771, 786, 1016
 Šarkāičių kapinaitės 130
 Šarkāičių sėnkapis 130
 Šarkaraistis 1007
 Šarkiškiai, k. 1007
 Šauliai, k. 283, 288, 1080, 1109, 1124; sen. 288, 291
 Šeiniūnai, k. 251, 254, 283, 329, 491, 578, 580, 968, 972, 975, 977, 1016, 1177–1179, 1202, 1247, 1282, 1284; ež. 158
 Šeiniūnių kāpinės 363, 523
 Šeipūnai, k. 1068, 1101, 1107, 1118
 Šešuolā, up. 163
 Šešuolių laūkas 163, 164
 Šešuolių pėlkės 163
 Šešuolėliai, k., dv. 163; k. 959; mstl. 163, 281, 327, 404, 784, 1223; sen. 515; vls. 282, 295, 327
 Šėtā, mstl. 280
 Šiaudynė 1008
 Šiauliai mst. 329, 330, 337, 350, 460, 585, 1016; apskr. 329, 330, 337, 341, 350, 351, 353; k. 251, 253, 292, 329, 459, 462, 491, 630, 631, 639, 792, 1090; sen. 287, 289; dv. 652, 1198, 1299; sr. 459
 Šilėnai, k. 356
 Šilai, sen. 515
 Šilas 1008
 Šilėlis 1008
 Šilū dvāras 1315
 Šilūtė, mstl. 585
 Šiožiniai, k. 340
 Širvintā, upl. 127, 131–133, 135–137, 139–141, 145, 151, 157, 160, 161, 163, 164, 166, 350, 352, 358, 395, 502, 711, 749, 750, 1008, 1299
 Širvintos, mst. 163, 282, 322, 346, 398, 404, 414, 421, 422, 424, 425, 427, 501, 518, 522, 523, 533, 536, 539, 544, 560, 562, 573, 578, 585, 586, 726, 776, 777, 959, 971, 977, 1039, 1040, 1048, 1243, 1299, 1310, 1313, 1315, 1316, 1327, 1328; r. 127, 129–131, 137, 145, 147, 152, 159, 251–254, 257, 316, 317, 400, 474, 476, 477, 479, 482, 485, 489, 515, 516, 518, 528, 533, 600, 751, 756, 1030, 1153, 1247, 1291, 1325; apskr. 321, 322, 346, 357; vls. 232, 295, 337
 Šėveliškė, k. 337
 Šližių Papiliakalnis, gyv. 160
 Šmukštai, vnk. 453
 Šniūrėliai 1008
 Šniūrėlių pieva 1008
 Špōkiškis, k. 253, 492
 Šulnėlio kālnas 1008
 Šumskas, k. 1291
 Šūsnes raistas 1008
 Šveņtezeris 1008
 Šveņtupė, upl. 151, 152, 161, 347, 1176
 Švėdija, vlst. 575, 576, 1308
 Švenčionys, apskr. 358, 1188; mstl. 355, 460, 1039, 1040, 1311, 1320; r. 131, 146, 147
 Šventasis miškas 160
 Šventōji, up. 127, 134, 135, 139, 141, 145, 151, 161–163, 585, 750, 1176, 1327
T
 Taūtginiai, k. 151
 Tāikinas, ež. 151
 Taišėtas, mst. 476, 481
 Tarnavā, k. 251, 253
 Taujėnai, mstl. 257, 353, 411; k. 419; vls. 335, 340, 351, 1310
 Taurādžios 1009
 Taurāgnai, mstl. 1310
 Tauragė, apskr. 331; mst. 460, 574
 Telšiai, mst. 426, 460, 1153, 1198, 1299
 Terpūkaliai 1009
 Tilžė, mst. 128, 139, 141, 145, 1176
 Tiañ Šānio kalnai 584
 Tiltiškės, vls. 330, 340
 Tilvikai, ež. 158, 502; k. 252, 492, 666, 689, 694, 702, 703, 769, 1016, 1146
 Tiūmėnė, sr. 472, 482, 488
 Tolimieji Rytai 439
 Tōmskas, mst. 363; sr. 472, 473, 475, 478–480, 484, 487, 490, 491
 Torōntas, mst. 395, 1181
 Totōriškio kapinaitės 130
 Totōriškio piliakalnis 127–130, 141, 167, 168
 Totōriškio sėnkapis 130
 Totōriškis, k. 130, 141, 160, 1147, 1291
 Traūpis, k. 346
 Trainiai, k. 1009
 Trākai, apskr. 252, 344, 357; mstl. 165, 170, 306, 585; k. 370, 460, 492, 1009, 1244, 1255, 1262, 1281; r. 146, 147, 477, 515, 1313; vaiv. 1315
 Trākiai 1009
 Trakėlis 1009
 Trakiniai, k. 332
 Trakinių sōdžius 332
 Trāko miškas 1247
 Troickojė, r. 475
 Troškūnai, k. 516
 Tugānas, RF r. 479
 Turkmėnija, vlst. 584

U, Ū

Uchtà, mst. 482
 Uchtižemlāgas, konc. stov. gr. 480
 Uchtlāgas 486
 Ūchtos lāgeris 477, 478
 Ūdarà, k. 164, 1009
 Ukmėrgė, mst. 151, 156, 161, 162, 251, 254, 255, 280, 281, 296, 301, 305, 395–400, 404, 409, 411, 414, 417, 421, 424–426, 428, 438, 461, 462, 464, 467–470, 472–477, 479–493, 504, 510, 531, 533, 552, 586, 722, 723, 726, 734, 977, 1030, 1039, 1047, 1181–1186, 1192, 1198, 1199, 1202, 1206, 1211, 1237, 1299; r. 127, 129, 133, 137, 161, 167, 515, 518, 528, 533, 536, 750, 1073, 1113, 1147, 1180, 1223, 1313, 1324; apskr. 255–257, 280–282, 285, 289, 293, 296, 297, 301, 302, 311, 317, 318, 321–331, 333, 335, 337, 340, 341, 344, 346, 347, 349, 351–353, 355–358, 446, 451, 459–465, 469, 477, 480, 528, 1150, 1164, 1169, 1177, 1180, 1195, 1198, 1236, 1241, 1247; apyg. 309, 311, 393, 395, 418, 425, 428, 749, 968; mstl. 764, 768, 774, 776, 777, 784; pav. 169, 1149, 1170; vls. 163, 257; apyl. 1039, 1149
 Ukrainà, vlst. 442, 770, 1172
 Ūpė 1010
 Ūpėlis 1010
 Ūpninkai, k. 162, 722, 1216; par. 1215; sen. 127, 131, 134, 159, 515, 518
 Ūporovas, r. 472, 473, 482
 Ūrnėžiai, k. 167
 Usolė, r. 482
 Ūtà, k. 585
 Utenà, mst. 329, 350, 470, 491, 792; apskr. 329, 333, 349, 358, 460; apyl. 1039; r. 1311, 1313
 Užūras, RF r. 474, 477, 479, 487, 491
 Ūžnemunė, geogr. sr. 306, 1041
 Ūžpilviai, k. 347
 Ūžbaliiai, k. 359, 1010
 Ūžudumblė 1010
 Ūžgiriiai 1010
 Ūžukamaris 1010
 Ūžupis 1165
 Ūžūraisčiai 1010
 Ūžūsaliai, sen. 515
 Ūžūsienis 1010
 Ūžventis, mstl. 340

V

Vaitkuškis, k. 468; dv. 468, 469
 Vaikos 1011
 Vabalinėkas, mst. 723
 Vadėlės 1011
 Vadų balà 1011
 Vagójimai 1011
 Vaidžiūliškiai, k. 1152; plv. 1150; dv. 164
 Vaisgėniai, k. 163, 171; dv. 163
 Vaiškūnai, k. 283, 453, 667, 685
 Vaiškūnų kálnas 1011
 Vaišvilai, k. 349
 Vaitkūnai, k. 352, 361
 Vakarų Europà 980

Valkiniškai, mstl. 585, 586, 1311; par. 1312
 Vanagiškiai, k. 129, 145, 146, 154, 1328; sen. 287–289, 291, 292
 Vanagiškių pilkapynas 128, 130, 145–147, 154, 159
 Vandžiogala, vls. 478
 Vaninas (Sevostlagas) 477
 Vareikiai, k. 135
 Vareikių pilkapynas 147
 Varėnà, mstl. 345, 375, 581, 585, 586, 1299, 1301, r. 996, 1219; vls. 460
 Varlėnė 1011
 Varnàlaukis 1011
 Varnàraistis 1011
 Varnàupis 1011
 Varniai, mstl. 426, 761, 1307
 Varnišķiai, k. 1011
 Varsuva, mst. 360, 421, 1155, 1176, 1215, 1311
 Varviškė, k. 1011
 Vasiljevka, gyv. 485
 Veiskas, mst. 492
 Veņgrija, vlst. 1213
 Veņtės rāgas 585
 Veņtispilis, mst. 586
 Veišķūnai, k. 1161
 Veiveriai, vls. 343, 344, 355; mstl. 333, 345, 355; vnk. 341
 Veivopkà, vnk. 251
 Velėniškiai 1012
 Veliuonà, mstl. 585
 Veņgrija, vlst. 1323
 Vėpriai, k. 151; apyl. 127, 129, 1037, 1113; sen. 127, 129, 133, 137, 515, 518; vls. 129, 251, 255, 257, 362; mstl. 161, 162, 305, 394, 455, 726, 1047, 1048, 1223; apskr. 285; dv. 600
 Vėprių brastà 161
 Verškàiniai, k. 163, 170; vls. 163
 Verškàinių Milevščiznos dvāras 171
 Vėgėliū kálnas 1012
 Vėgėlė, upl. 1012
 Vėjos miškas 455–457, 503
 Vėliáuka, upl. 158
 Vidėniškiai, k. 573
 Vidėniškių laúkas 163
 Vidėiškiai, mstl. 255, 1311; sen. 515
 Vidūlaukis 1012
 Vidupelis 1012
 Vidupievė 1012
 Vieķšniai, mstl. 164
 Viesai 533
 Viesos, apyl. 170; mstl. 726
 Vėšvilė, k. 585
 Viesys, ež. 1161
 Vilijampolė, Kauno mst. d. 331
 Vilkaviškis, apskr. 339, 340, 344, 347; mst. 585, 1299; r. 478
 Vilķijà, k., mstl. 585
 Vilķmėrgė, apskr. 395, 399; mst. 151, 317, 694, 702
 Vilķokšnis, ež. 1228
 Vilķyškiai, mstl. 585
 Vilnius, mst. 17, 127, 129, 131–133, 135–137, 139, 141, 144, 148, 150, 151, 154–156, 158; r. 131, 146, 147, 160–164, 166, 167, 169, 280, 301, 306, 316–318, 321–331, 344–347, 349, 351–353, 355–358, 362, 364, 371–375, 380, 393, 395, 397, 401, 412, 421, 423, 440–443, 445, 446, 451, 458–465, 469, 472–486, 488–493, 504, 519, 528, 530, 539, 552, 560, 562, 587, 589, 598, 616, 620, 631, 635, 643, 659, 660, 665, 666, 679, 689, 691, 701, 703, 716, 722, 726, 728, 729, 736, 738, 744, 750, 752, 755, 756, 761, 777, 789, 966–968, 971–975, 977, 980, 981, 1016, 1025, 1026, 1036, 1037, 1040–1042, 1045–1049, 1061, 1150, 1151, 1153–1156, 1158, 1159, 1161–1169, 1171, 1176–1180, 1186, 1188–1192, 1195, 1198–1200, 1205, 1207, 1208, 1211, 1213–1215, 1218–1223, 1226, 1228, 1229, 1231, 1234, 1236, 1241, 1242, 1244, 1247, 1284, 1286, 1287, 1288, 1294, 1299, 1304, 1307–1313, 1315, 1317, 1318, 1320, 1323–1325, 1333; apskr. 528, 977, 1150, 1153; gub. 421, 422, 595, 733, 740, 1150–1152, 1160, 1162; r. 515, 1291, 1304; kr. 959; vaiv. 726, 749; pav. 734, 749, 1165; vysk. 692, 698, 734, 749
 Vinkšnabristis, k. 135, 329, 345, 347, 350, 373
 Vinkšnė 1013
 Virbàlis, mstl. 339
 Vokietija, vlst. 304, 321, 362, 379, 541, 402, 415, 445, 451, 459, 1180, 1186, 1223, 1308, 1310, 1312, 1315
 Vokietijos Demokratinė Respublika 1323
 Volgolāgas, konc. stov. gr. 483
 Volsķiū Gėlvonai 170
 Vorkutà, mst. 482, 485, 486
 Vorkutlāgas, konc. stov. gr. 473–478, 481, 482, 487, 489–492
 Vorkutpečlāgas, konc. stov. gr. 478, 481
 Vỹšnialaukis, k. 288
 Vỹžuonos, vls. 333, 358, 1310

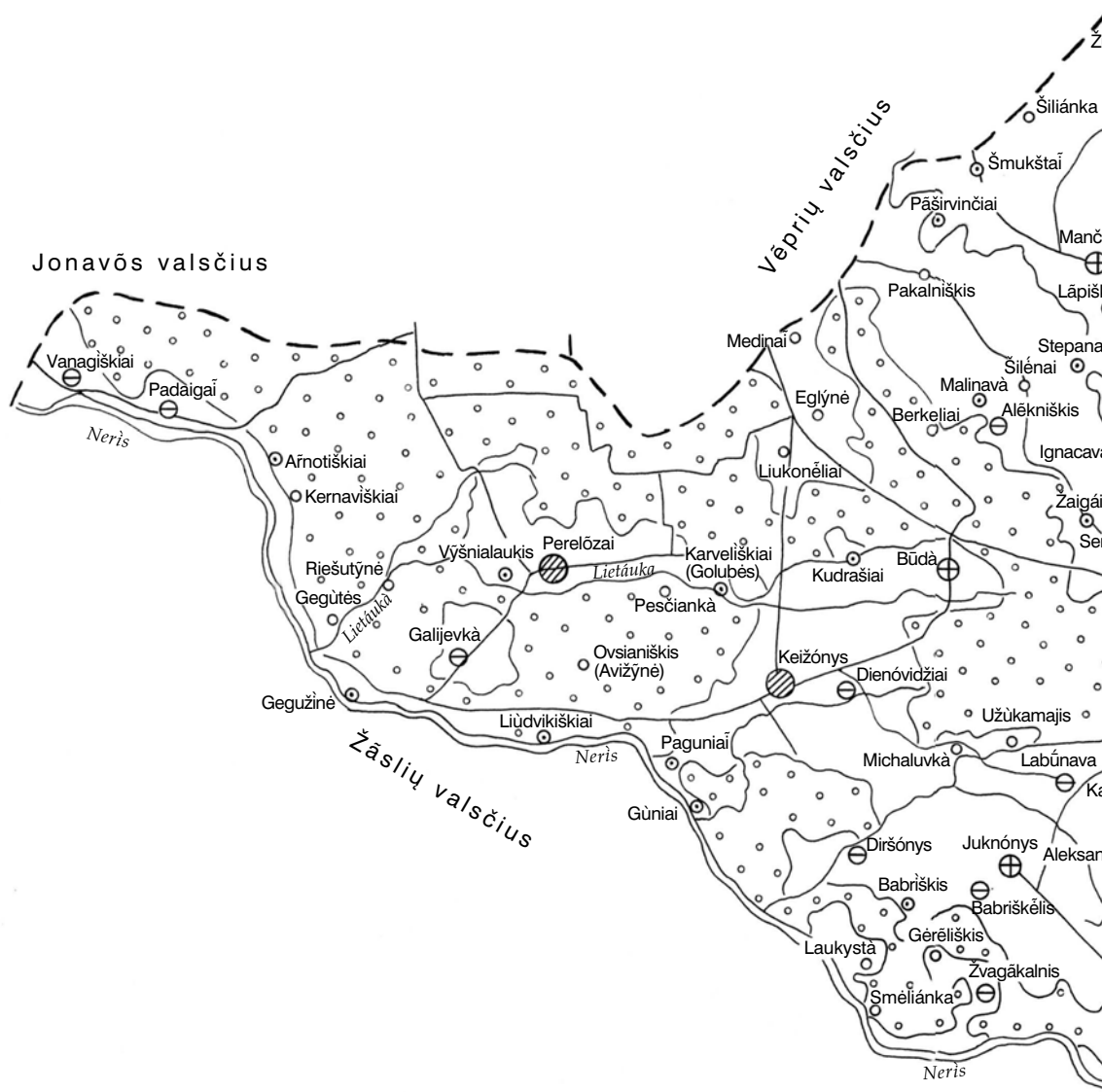
Z

Zabiėliškis, k. 1013
 Zabiėliškių raistas 1013
 Zablackai, k. 330, 340
 Zabolotnas, mst. 486
 Zabulioniai 721
 Zaciškiai 1013
 Zarasai, apskr. 330, 334, 340, 460, 1039; mstl. 1039; r. 728, 1225
 Zibalai, k. 159, 492; mstl. 404
 Zubėliai, ež. 170, 1013; k. 154, 283, 284, 337, 462, 467, 468, 689, 702, 703, 1016, 1241, k. 1327
 Zūbliškės, k. 453, 1013

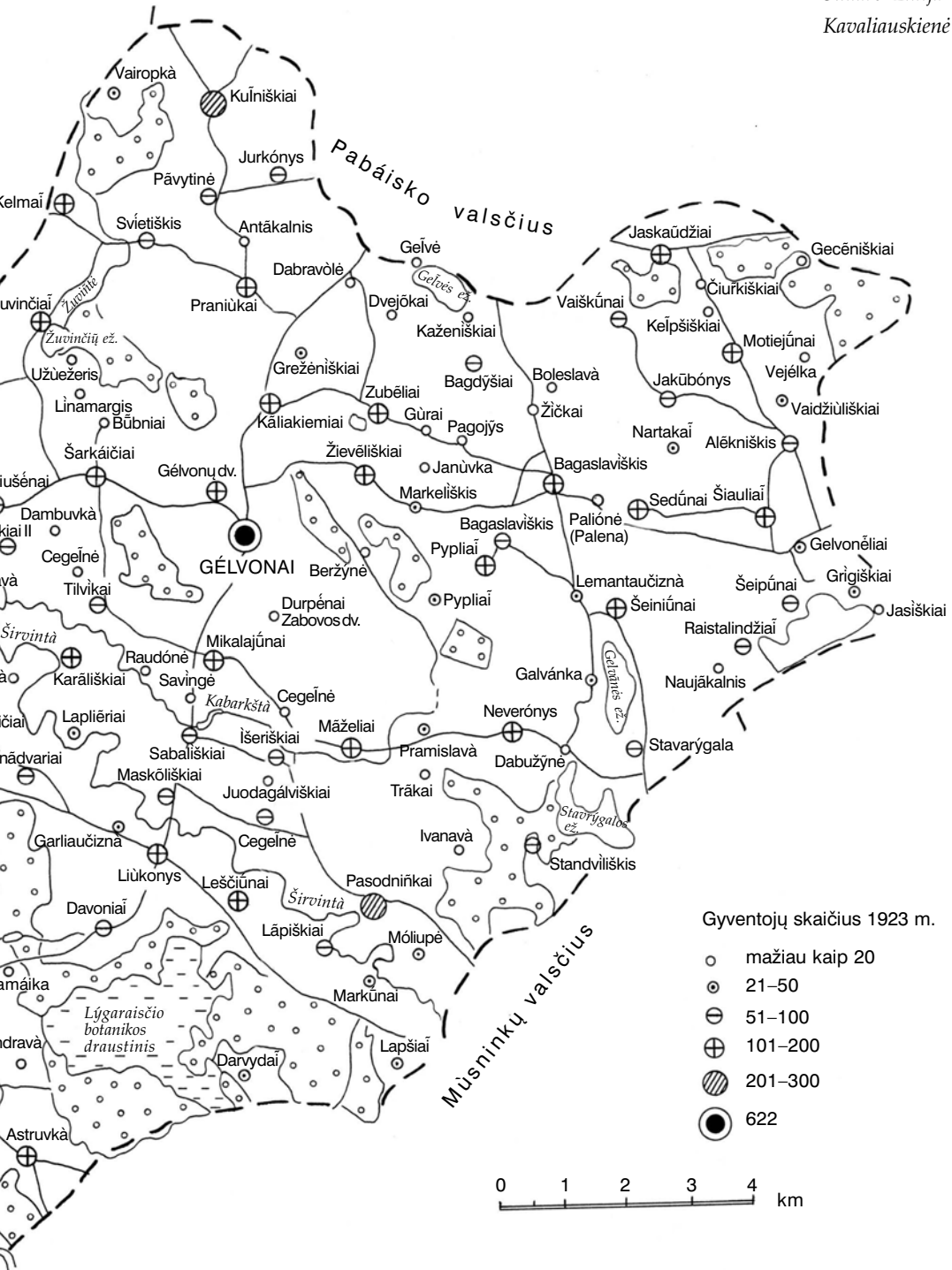
Ž

Žabavà 1014
 Žadnūnai (Zodniuny) 164
 Žagàiciai, k. 1313
 Žagàrė, mstl. 410, 419
 Žagarinė, k. 1014
 Žagėliai 1149
 Žaigàiciai, k. 493, 1016
 Žaigàicių laúkas 1014
 Žalgtinė, k. 252
 Žarėnai, mstl. 426
 Žasliai, mstl. 426, 585, 586, 740; sen. 1315

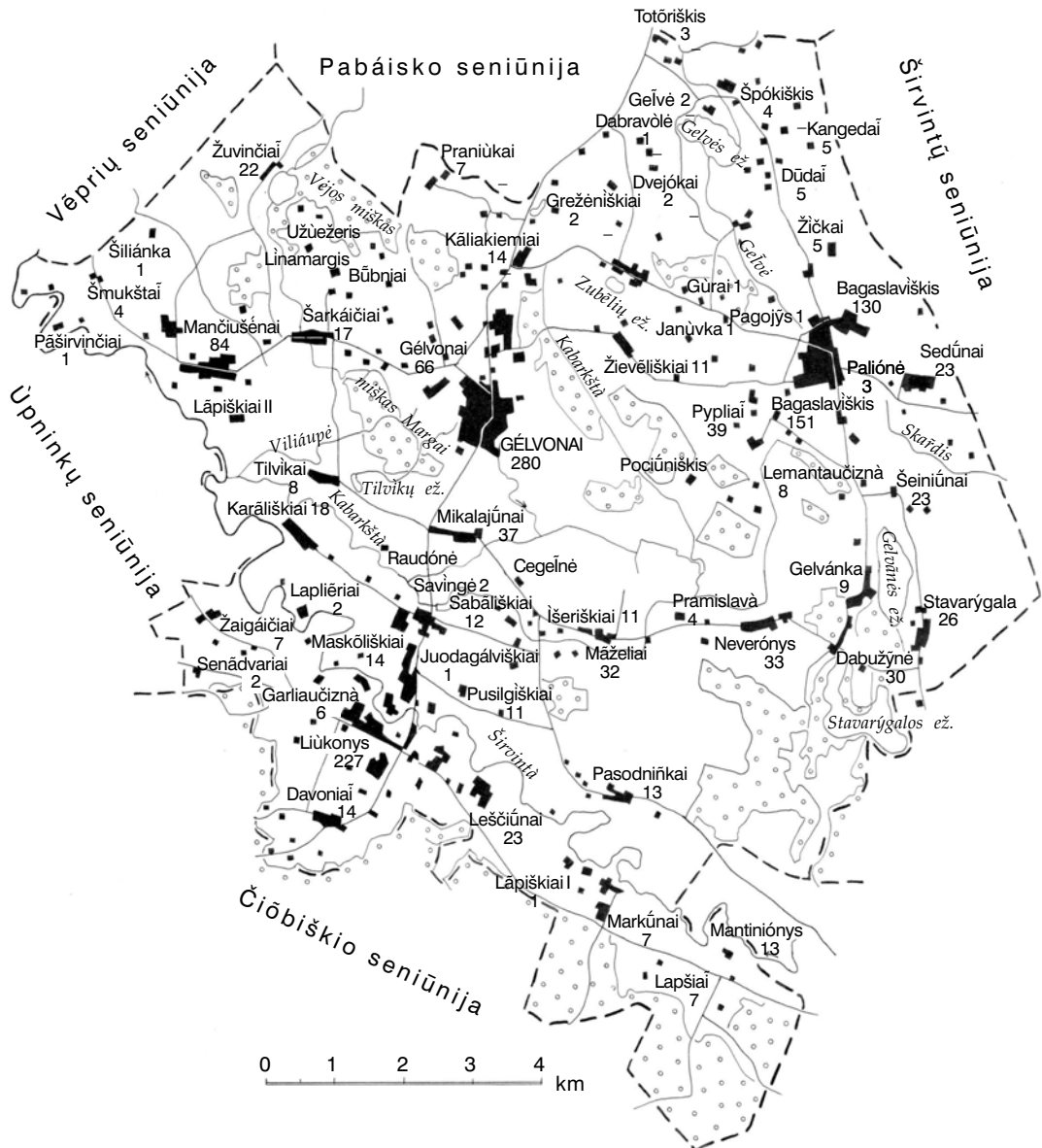
- Žaubliai, k. 167
 Žeižėnai, k. 252
 Želūdkė, mst. 1311
 Žėlva, mstl. 351, 1048; sen. 515; vls. 282, 330
 Žemaitkiemis, k. 332, 466, 585, 722; sen. 515; vls. 255, 330
 Žemaitijà, etn. sr. 306, 508, 1168, 1284
 Žičkaĩ, k. 427, 493, 519, 524, 1030, 1036
 Žievėlišķiai, k. 152, 162, 165, 283, 289, 493, 702, 703, 728, 743, 1085, 1098, 1106, 1107, 1321; vls. 163
 Žievėlišķių kapinaitės 130
 Žievėlišķių sėnkapis 128, 130, 152, 153
 Žiezmāriai, mstl. 585, 1311
 Žiogėliai, k. 1230
 Žirgāpievė 1014
 Žirnājai, upl. 163
 Žirnājai, ež. 141, 160, 167, 726, 1215; gyv. 160
 Žižmiai, k. 341
 Žūkliai, k. 347, 353, 357, 721
 Žutautai, k. 327
 Žuvinčiai, k. 456, 666, 671, 673, 681, 685, 687, 689, 702, 703, 1016
 Žuvinčių ežeras 159, 455, 1014
 Žuvintà, k. 1014
 Žuvintas, ež. 170
 Žuvyčiai, k. 721
 Žvagākalis, k. 960, 1016
 Žvėrynas, k. 1014
 Žvirbliai, k. 1285
 Žygāičiai, k. 702



*Buvusio Gelvonų valsčiaus žemėlapis.
Sudarė Lidija Kavaliauskienė*



Dabartinė kartografinė
ir demografinė
situacija buvusio
Gelvonų valsčiaus
teritorijoje. Sudarė
Lidija Kavaliauskienė



Maželiai – skaitmuo prie kaimo pavadinimo
32 reiškia gyventojų skaičių 2008 metais

*Buvusių Lietuvos
valsčių žemėlapis.
Tamsiau išskirtas
Gelvonų valsčius*



Apie seriją „Lietuvos valsčiai“

Nuo 1994 metų vienos knygų serijos „Versmės“ leidykla rengia ir leidžia monografijų seriją „Lietuvos valsčiai“, skiriamą Lietuvos Tūkstantmečiui, minimam 2009-aisiais – tais pačiais, kaip ir šios knygos išleidimo – metais, o kartu dedikuojamą ir kitoms reikšmingoms valstybės, jos miestų ir miestelių, parapijų bei svarbių valstybės įvykių sukaktims.

„Lietuvos valsčių“ serija įtraukta į Lietuvos Tūkstantmečio programą, kuriai 1999 m. gruodžio 2 d. pritarė Lietuvos vardo tūkstantmečio valstybinė komisija.

Serijos pavadinimas pasirinktas neatsitiktinai: XIX a. viduryje susiformavę valsčiai iki jų panaikinimo 1950 m. buvo mažiausi ir palyginti stabilūs administraciniai-teritoriniai vienetai, jungę tapačios etninės kultūros žmones (pvz., valsčių ribos paprastai atitiko ir parapijų ribas, kartu ir šnektų ribas).

Remdamiesi žmonių atsiminimais, archyvų duomenimis, mokslo studijomis, kitais rašytiniais šaltiniais bei medžiaga, kiekvieną serijos knygą rašo dideli – iki 115 autorių kolektyvai – žinomi Lietuvos istorikai, archeologai, etnologai, folklorininkai, kalbininkai, sociologai, gamtininkai, kraštotyrininkai ir kiti autoriai.

„Lietuvos valsčių“ serija – tai daugiatomis vienodos struktūros leidinys apie Lietuvos miestus ir miestelius, kaimus ir vienkiemius, apie jų apylinkių kraštovaizdžio raidą bei istoriją nuo seniausių laikų iki mūsų dienų, kovas už Nepriklausomybę, apie tradicinę kultūrą, verslus, kalendorinius ir šeimos papročius, papročių teisę, liaudies išmintį, bažnyčias, įžymius žmones, tarmių ir vietos šnektų ypatumus, tautosaką, tautines mažumas, jų papročius ir kt.

„Gelvonai“ – penkioliktoji „Lietuvos valsčių“ serijos monografija. Anksčiau išleistos: „Žagarė“ (1998), „Obeliai. Kriaunos“ (1998), „Plateliai“ (1999), „Žiobiškis“ (2000), „Širovintos“ (2000), „Lygumai. Stačiūnai“ (2001), „Veliuona“ (2001), „Raguva“ (2001), „Seredžius“ (2003), „Kvėdarna“ (2004), „Papilė“ (I dalis – 2004, II, III dalys – 2006), „Tauragnai“ (2005), „Musninkai. Kernavė. Čiobiškis“ (2005), „Laukuva“ (I dalis – 2005, II dalis – 2008). Bendra išleistų 15 monografijų (17 tomų) apimtis, kartu su serijoje nenumeruota, dar plonais viršeliais išleista išangine knyga „Sintautai. Žvirgždaičiai“ (1996, 430 p.), yra 18 161 puslapis.

Prasminga Lietuvos vardo pirmojo rašytinio paminėjimo istorijos šaltiniuose tūkstantmetį pasitikti miestų ir miestelių jubiliejais, o šias tradiciškai su jų pirmuoju rašytiniu paminėjimu siejamas sukaktis įprasminti taip pat rašytiniu žodžiu – knyga.

Lietuvoje būta daugiau kaip 400 valsčių, kurių centrų – miestų ir miestelių – dabar išlikę apie tris šimtus. Vildamiesi, kad užteks jėgų nors apie dalį jų išleisti knygas, maloniai kviečiame kultūros ir kitas įstaigas, rajonų savivaldybes, seniūnijas, aktyvius kraštiečius, kraštotyrininkus, valstybininkus, kultūrininkus, rėmėjus, visus rašančiuosius neatidėliojant telktis į „Lietuvos valsčių“ serijos rengėjų ir leidėjų būrį – laukia ne viena dešimtmetį truksiantis ilgas prasmingas darbas.



Gelvonai – 15-oji „Lietuvos valsčių“ serijos monografija – trečioji, skirta Širvintų kraštui, ir pirmoji, išleista jubiliejiniais 2009-aisiais – Lietuvos Tūkstantmečio minėjimo metais. Knyga dedikuojama Lietuvos Tūkstantmečiui, Gelvonų pirmojo paminėjimo rašytiniuose šaltiniuose 625-osioms metinėms (1385 m. liepos 17 d.) bei artėjančiai kitai svarbiai sukakčiai – Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečiui 2018-aisiais.

Knygą sudaro tradiciniai „Lietuvos valsčių“ serijos monografijų skyriai – Gamta, Istorija, Etninė kultūra, Kalba, Tautosaka, Įžymūs žmonės. 111-oje knygos straipsnių, iš jų 12 mokslinių, išsamiai pateikiama Gelvonų krašto istorija, tradicinė ir etninė kultūra, kalba, žodinis palikimas. Pirmą kartą plačiau apžvelgiamas senasis Gelvonų laukas (valsčius), pristatomi buvę dvarai ir dvareliai. Skaitytojas ras duomenų apie Gelvonų miestelio įkūrimą XVIII a. viduryje, Gelvonų ir Bagaslaviškio parapijų bažnyčias. Daug dėmesio skirta XX a. įvykiams. Knygoje pirmą kartą pateikta daug iki šiol visuomenei mažai žinomų Lietuvai nusipelnusių garsių gelvoniškių biografijų.

Nuotraukoje: Atminimo kryžiaus Lietuvos kariuomenės Pirmojo pėstininkų pulko vadui Antanui Juozapavičiui – pirmajam Nepriklausomybės kovose žuvusiam Lietuvos karininkui – pašventinimo iškilmės Gelvonuose. 1921 m. LCVA, A41-P78
Viršelio aplankale ir priešlapiuose – Gelvonų miestelio panorama.
2009 m. J. Kliučiaus nuotr.

Viršelio dailininkė Ona LIUGAILIENĖ, principinio maketo dailininkas Alvydas LADYGA, viršelių rankų darbo elementus gamino knygrišiai Rimas SUPRANAČIUS, Sigitas TAMULIS, Ferdinandas SALADŽIUS.

Ge-195 **Gelvonai** / [sudarytojai Vida Girininkienė, Kazys Morkūnas, Povilas Krikščiūnas ; vyriausioji redaktorė Vida Girininkienė]. - Vilnius : Versmė, 2009. - 1384 p. : iliustr., faks., žml. - (Lietuvos valsčiai ; kn. 15, ISSN 1822-489X)

Santr. angl. - Lietuvos tūkstantmečiui, 1009-2009. Lietuvos valstybės - karaliaus Mindaugo karūnavimo 750 metų jubiliejui, 1253-2003. Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečiui, 1918-2018. Gelvonų vardo paminėjimo rašytiniuose šaltiniuose 625-osioms metinėms, 1385-2010. - Bibliogr. išnašose. - Asmenvardžių ir vietovardžių r-klės: p. 1346-1373.

ISBN 978-9955-589-09-9

15-ojoje „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Gelvonai“ spausdinami straipsniai gamtos, archeologijos, istorijos, etninės kultūros, kalbos, tautosakos temomis, pristatomi šiam kraštui nusipelnę, jį garsinę asmenys. Pateikiamos asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės, mokslinių straipsnių santraukos anglų kalba, turinio vertimas į anglų kalbą.

UDK 908(474.5)+947.45+[39+398](474.5)

Formatas 70 × 108/16. Apimtis 86,5 sp. l. Tiražas 900 egz. Užs. Nr. PRO002997.

Popierius lankams: kreidinis *G-print*, 90 g/m², pagamintas *Grycksbo pappersbruk*, Švedijoje.

VšĮ „Versmės“ leidykla, Geležinkelio g. 6, LT-02100 Vilnius.

Telefonas faksas +370 5 2130623, +370 698 20707.

Elektroninis paštas leidykla@versme.lt.

Interneto svetainė www.versme.lt.

Spausdino AB „Spauda“, Laisvės pr. 60, LT-05120 Vilnius.

Pastebėtų klaidų ir netikslumų atitaisymas*

Puslapis	Eilutė	Išspausdinta	Turi būti
4	10 iš ap.	(žr. p. 1341–1344)	(žr. p. 1342–1345)
17	3 iš virš.	palei Nerį ir Vilnių	palei Nerį į Vilnių
	2 iš ap.	ilustracijų lankai, perteikia	ilustracijų lankai perteikia
18	22 iš virš.	kovo 11-osios išvakarėse	Kovo 11-osios išvakarėse
59	Užraše po nuotr.	Gelvonų kapinių koplyčia	Pyplių kapinių koplyčia
169	12 iš virš.	sienu su kaimynais	ribų su kaimynų žemėmis
221	Užraše prie nuotr.	namas Bagaslaviškyje	namas Bagdyšių k.
	5 iš virš.	Pirmasis, daraktorius, kuris	Pirmasis direktorius, kuris
225	4 iš ap.	porą valandų mokys	porą valandų mokė
413	Užraše po virš. nuotr.	parduotuvės Širvintuose	parduotuvės Širvintose
446	17 iš virš.	pataisa būtų	pataisa būtų
519	5 iš ap.	Irmantas Drėgva	Irmantas Drėgva
	6 iš ap.	Liubomiras Vožteris	Liubomiras Vožteris
520	Užraše po nuotr. 3 iš ap.	Vilniaus gatvė	Mikalajūnų gatvė
521	21 iš ap.	Liubomiras Vožteris	Liubomiras Vožteris
681	Užraše po nuotr. 3 iš virš.	Išėriškių	Išėriškių
751	Išnašoje 2 iš ap.	CVIA	LCVA
782	Užraše prie ap. nuotr.	Vytautas Pilipavičius (dešinėje priekyje) ir A. Genys	A. Genys (dešinėje priekyje) ir Vytautas Pilipavičius
791	Užraše prie ap. nuotr. 5 iš virš.	Boritė Juzėnienė	Birutė Juzėnienė
921	6 iš virš.	Kazokienė	Kazakienė
	5 iš ap.	Kazokienė	Kazakienė
	Užraše po nuotr. 2 iš virš.	prie savo namų Mikalajūnų k.	prie savo namų Kaliakiemių k.
	Užraše po nuotr. 4 iš ap.	Kazokienė	Kazakienė
924	Užraše prie ap. nuotr. 2 iš virš.	Totorėlis	Tatarėlis
	Užraše prie ap. nuotr. 2 iš ap.	Iš A. Totorėlio	Iš A. Tatarėlio
925	Išnašoje	Pasakojo Antanas Totorėlis	Pasakojo Antanas Tatarėlis
929	11 iš virš.	Ževeliškio	Živelėškių
1195	15 iš ap.	(Visockaitė)	(Visackaitė)
1299	8 iš virš.	Juodrantė	Juodkrantė
1313	Po Juknio Rapolo biografijos		JURKŪNAS Juozapas (1895 09 16 Sedūnų k.–1938 09 21 sušaudytas Sankt Peterburge; palaidotas, manoma, Levašovo dykvietėje, kur 1937–1938 buvo laidojamos represijų aukos), rašytojas. Nuo 1913 gyveno ir kūrė Sankt Peterburge. Bendravo su M. Kuzminu, N. Gumiliovu, K. Vaginovu, A. Piotrovskiu ir kt. rašytojais. Išleido romaną „Švediškos pirštinės“ (1914), apysaką „Netikusi kompanija“ (1918), prozos kūrinių. 1938 02 03 areštuotas „už dalyvavimą antisovietinėje dešiniųjų trockistų teroristinėje- diversinėje kenkėjų organizacijoje“ ir 1938 09 20 nuteistas sušaudyti. Plačiau žr.: „Literatūra ir menas“, 2008 07 18, Nr. 3199.

* **Gelvonai** / [sudarytojai Vida Girininkienė, Kazys Morkūnas, Povilas Krikščiūnas ; vyriausioji redaktorė Vida Girininkienė]. - Vilnius : Versmė, 2009. - 1384 p. : ilustr., faks., žml. - (Lietuvos valsčiai ; kn. 15, ISSN 1822-489X).

(tęsinys)

Puslapis	Eilutė	Išspausdinta	Turi būti
1335	5 iš virš.	etninė kultūros	etninės kultūros
	13 iš ap.	Jasinskaitė Ingrida	Jasinskaitė Jurgita
1337	4 iš virš.	Vyčinienė Daina	Vyčinienė Daiva

Pastaba. Už knygoje spausdinamų straipsnių turinį ir visą juose pateiktą informaciją atsako straipsnių autoriai.